

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
Departament d'Història Moderna i Contemporània.

TESI DOCTORAL

**GRUPS DE PODER I VIOLÈNCIA SOCIAL EN UNA
COMARCA VALENCIANA: LA RIBERA DEL XÚQUER
(1523-1585)**

VICENT M. GARÉS TIMOR

DIRIGIDA PER AMPARO FELIPO ORTS
PROGRAMA DE DOCTORAT 3157: GEOGRAFIA I HISTÒRIA DES DE LA
PREHISTÒRIA FINS L'EDAT MODERNA
Curs 2021-2022

Agraïments:

A Amparo Felipo Orts, per haver acceptat dirigir aquesta tesi doctoral i pel tracte humà dispensat durant aquests darrers anys. A la meua família, i en especial als meus pares i a la meua parella, Cinta Doménech, pel seu suport moral i per comprendre i veure amb resignació les hores invertides, que els hi he hagut de furtar. Als amics i amigues, companys i companyes de professió, perquè sempre han estat un ajut i han suportat l'exteriorització de pensaments i cavil·lacions al llarg d'aquests anys. A Raúl Gómez i Xavier Úbeda per l'ajuda desinteressada en l'elaboració del material gràfic. I finalment, a totes les persones de les distintes institucions arxivístiques que han facilitat en gran mesura el treball de recerca i d'investigació.

«No és l'estrenyor, sinó l'abundància la que produeix l'avarícia».

Michel Eyquem de Montaigne (1533-1592)

ÍNDIX GENERAL

Abreviatures	13
Presentació	17
I. INTRODUCCIÓ	29
1. CONCEPTES I FENÒMENS: LA SEMÀNTICA DEL BANDOLERISME	31
2. ELS ESTATS DE LA QÜESTIÓ, LES FONTS I LA METODOLOGIA	41
2.1. Unes quantes ullades historiogràfiques.	42
2.2. L'estat de la qüestió a terres valencianes.	54
2.3. Sobre l'estructura i els objectius.	61
2.4. Les fonts i algunes precisions metodològiques.	66
II. GRUPS DE PODER, CONFLICTIVITAT I ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA A LA RIBERA DEL XÚQUER	103
3. LA RIBERA DEL XÚQUER: UN ESPAI FÍSIC, UN ESPAI HUMÀ	105
3.1. Els paisatges de la Ribera del Xúquer	112
3.2. La demografia riberenca i l'evolució i distribució del poblament.....	117
3.3. Senyories laiques, senyories eclesiàstiques i dominis del rei	124
4. EL PRINCIPAL NUCLI DE REIALENC: LES PARCIALITATS DE LA VILA I CONTRIBUCIÓ D'ALZIRA (1523-1585)	149
L'apropament al medi físic: entre la planura al·luvial riberenca i els darrers contraforts del sistema ibèric.	154
Els quarters, els principals espais urbans i la seua evolució demogràfica	158
Del centralisme alzireny al policentrisme riberenc: la redefinició de l'escenari politicoadministratiu.....	171
El govern de la vila: magistratures, oficis i sistemes d'elecció.....	198
El proemi: un tast de les parcialitats des de la Conquesta fins al regnat de Ferran el Catòlic	211
4.1 La vila d'Alzira després de la Primera Germania: l'ocupació militar, la repressió dels agermanats i el regrés de les parcialitats (1523-1540)	227

Els bàndols després de l'ocupació militar: un recull de notícies aparentment inconnexes i obagoses.	235
«Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils.....	244
Els ravals i els llogarets sol·liciten «conéixer de les coses fetes e que s fan per los officials»	250
Una disputa per l'ús de les aigües de la séquia d'Alfara: Miquel Joan Vendrell i Francesc de Castellví, baró de Benimuslem i senyor de Mulata.....	257
Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent	265
«Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats»: La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau.....	278
«Per quant sobrevingué a d'aquell certa necessitat de bàndols»: mossén Nicolau Lluquí i la inacabada obra del convent de Santa Llúcia.	297
4.2 Un niu de raons: la Batllia, la insaculació, les elits pobletanes i la divisió de les oligarquies alzirenyes (1540-1558)	302
Dissensions entre els dirigents: la cort del Justícia i el municipi contra el batlle	304
Un forn clandestí al Clos de la Vila? El litigi entre Cosme Pujalt i Jeroni Balaguer.....	312
Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà».	319
Mossén Jaume Garí i mossén Miquel Valero: valedors de Doménec Guerau.	346
«Pose lo present en la llonga, perquè us vinga notícia a tots»: mossén Miquel Jeroni Gombau desafia públicament els valedors de Cosme Pujalt	350
Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador	356
Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes.....	373
4.3 Un procés irreversible i sense tornada: el camí cap a l'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574)	385
Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar.	387
La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira.....	396
La tercera teia de la discòrdia: Algemesí i Carcaixent es neguen a pagar la cisa de la mercaderia	412

Corol·laris de camí a la segregació: les fetes i amenaces de Miquel Talens a Carcaixent	416
Represàlies i represaliats: els oficials de la vila d'Alzira contra Pere Munyós i Andreu Barberà.....	427
Els Llopis d'Algemesí: a l'empara de don Francesc Joan Martí i del bàndol dels Pardo de la Casta.....	440
Un parell d'afers orquestrats per Sebastià Barberà	458
Un exemple de la conflictivitat de les parcialitats al Clos de la vila: les desavinences de Miquel Gil i els seus germans amb els Valero	466
4.4 L'Illa del Xúquer i les seqüeles de la consumació de les segregacions municipals d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar (1574-1585).....	473
La concessió dels privilegis d'universitat d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar.....	475
Dues parts desavingudes: «Los oficials de les universitats de Algemesí e Carcaixent tostemps après de dita desmembració han fet puncta al justícia de la vila de Algezira en lo ús y exercici de la sua jurisdicció»	490
Una pugna oberta per la Batllia de Carcaixent: Miquel i Marc Talens contra Bernat i Joan Talens.....	509
Pere Joan Manyans: un damnificat de la lluita pel nou poder polític a la universitat d'Algemesí.....	519
A mode d'epíleg.....	530
5. CARLET I L'ALCÚDIA: L'AFERRISSADA CONFRONTACIÓ ENTRE DOS ESPAIS DE SENYORIA ESTRETAMENT ENTRELLAÇATS	533
5.1. El marc geogràfic: l'eixida natural de la vall dels Alcalans i del Magre.....	535
5.2. Una aproximació a la fisonomia dels pobles durant el segle XVI: l'Alcúdia, Benimodo, Carlet, Massalet i el Rossalany	540
L'Alcúdia i el Rossalany: una mateixa possessió, dos nuclis urbans territorialment separats?.....	542
Als margens dels rius Magre i Sec: Carlet, Benimodo i Massalet.....	547
5.3. Els senyors i les senyories durant l'Edat Mitjana	553
Els posseïdors de Carlet i l'Alcúdia a través dels segles: de la concessió inicial unificada a l'espai senyorial disgregat	555
Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents.....	562

5.4. Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial.....	592
Els capítols matrimonials i la solemnització de l'enllaç	594
Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví	598
Un displicent ambient familiar: amenaces, carències i sevícies.....	611
Les vicissituds de l'exili de Galceran de Castellví a La Goleta i a l'illa de Malta	626
L'acarament als tribunals: la custòdia de Maria de Castellví i la restitució dotal	633
A la cerca i captura de Galceran de Castellví: fugitiu de l'illa de Malta i reincident	646
Un connubi força conflictiu: l'enllaç de Maria de Castellví amb el fill de l'almirall d'Aragó.....	653
El cant de cigne d'una existència: del bandejament a la defunció de Galceran de Castellví.....	657
Els darrers intents de reunificació: els plets per la successió a la baronia de Carlet...664	
6. L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA A UN ESPAI SENYORIAL: LA FOIA I MARQUESAT DE LLOMBAI (1554-1570)	669
6.1. L'escenari i els protagonistes	672
La foia de Llombai a través dels segles: l'espai senyorial disgregat, les baronies de possessió unificada i el marquesat.....	674
El marquesat de Llombai i la baronia d'Alèdua en temps de don Carles de Borja i Castro	683
6.2. Assajant una classificació tipològica dels delictes i de les infraccions.....	700
Els delictes, les infraccions i els conflictes per la propietat	705
Els delictes contra la integritat de les persones.....	709
Els delictes contra la moral i l'honestedat	721
Els delictes contra l'autoritat del senyor i l'ordre públic.....	734
6.3. Una aproximació diacrònica: la incidència teòrica de les diverses tipologies	741
6.4. Abordar una anàlisi descriptiva i narrativa: disposicions, reivindicacions, infraccions, delictes i conflictes.....	748
Un món de marginalitat i pobresa?	750
A) Els impagaments	753
B) Els furts i els robatoris.....	772

C) Les actuacions negligents.....	790
D) Les restitucions dotals.....	794
E) Altres infraccions, delictes i conflictes	798
Mans violentes i paraules vedades	809
A) Les agressions físiques.....	812
B) Les paus i treves	844
C) Les injúries verbals i les amenaces.....	850
D) Els assassinats i els homicidis.....	858
Resistències, desacataments i desafiaments.....	873
A) Els conats d'agressió i resistència a l'autoritat.....	877
B) L'ús i la tinença d'armes prohibides.....	880
C) Bandits, assaltants i rodors forans	883
D) Els trencaments d'arrests i presó.....	892
E) Les vulneracions de manaments: la crida del 30 de gener de 1559.....	894
F) El desacatament d'ordres.....	903
G) El trencament de pau i treva	907
H) La negativa a prestar sacrament i homenatge.....	909
El regne més petit?.....	910
A) L'heretgia i l'apostasia consentida?	912
B) Els baixos instints de la carn: infidelitats, raptos, violacions i estupes.....	917
C) De fraus, falsedats, apropiacions indegudes i estafes.....	923
III. ENTRE EL CONTRABAN I EL BANDIDATGE: L'EXTRACCIÓ	
FRAUDULENTA DE SEDA.....	933
7. L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ: UN SUCCINT REPÀS HISTORIOGRÀFIC.....	935
8. L'EVOLUCIÓ DE LA SERICICULTURA VALENCIANA (SEGLES XIII-XVI)	949
8.1. De la tradició musulmana a l'enlairament manufacturer de la segona meitat del segle XV	950
8.2. L'esvaïment de la primacia de la ciutat de València, l'ascens de Toledo i l'expansió del conreu de la morera a la Ribera del Xúquer.....	963
La cessió del testimoni: llums i ombres de la manufactura sedera de la ciutat de València durant el segle XVI.....	964

La Ribera del Xúquer: el bastiment del paradís de l'arròs i les moreres	972
Les xarxes viàries, els pols d'atracció comercial i els tractes mercantívols del país del Xúquer durant el Cinc-cents	981
La ciutat de Toledo durant el Cinc-cents: centralitat i satel·lització del territori peninsular	994
9. L'OCULTACIÓ, EL FRAU I EL CONTRABAN DE SEDA A LA RIBERA DEL XÚQUER.....	1011
9.1. Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena	1030
1551: Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesí	1033
1558: Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet.....	1042
1559: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet.....	1051
1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet.....	1058
1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet	1065
1564: Lluç Verdejo de Guadassuar	1073
1583: Cosme i Miquel Alapont i Pere Cursà d'Algemesí.....	1076
9.2. La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban?	1085
1560: Miquel Marco i Beatriu, vídua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia.....	1092
1563: Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar	1095
1563: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo d'Alzira	1100
1563: Jeroni Domingo d'Alzira	1105
1564: Pere Guerau, Bertomeu i Miquel Vayà i Pere Garcia de Carcaixent.....	1106
1564: Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves	1111
1566: Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Doménec Marín i Lluís Vila d'Énguera	1115
1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves	1119
1566: Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia	1126
1567: Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa	1133
1568: Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena	1137
1568: Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia.....	1155

1570: Bernat Guinovart d'Alghemesí i Bertomeu Amira d'Antella	1160
1576: Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Alghemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer	1176
1577: Andreu Torrella, Gabriel Marco i Tomàs Marqués de l'Alcúdia.....	1191
9.3. Refent una polivalent xarxa de clientes: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris.....	1203
1560: Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt	1207
1560: Un dany col·lateral: Cristòfol Martines	1222
1563: La venjança del patró contra Joan Escrivà.....	1225
1563: Francesc Joan Pujalt i la reintegració del molinet del braçal del Ràfol .	1229
1563: Mercadejant amb membres del bàndol oposat: Francesc Gil i Pere Fortuny	1244
1568: Els negocis obscurs de mossén Francesc Valero.....	1251
1568: Agustí Pujalt i el lloc de Cabanyes: la primera pedra d'un eix d'influència	1263
1593: Subornar i amenaçar els oficials reials a cara descoberta: Pere Pujalt i els dirigents de l'Alcúdia	1269
9.4. Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira.....	1281
1551: Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes d'Alghemesí; Jaume Sancho, del raval de Santa Maria d'Alzira; Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa.....	1285
1559: Jaume Guinovart d'Alghemesí.....	1292
1563: Joan Just i Jeroni Salàs del raval de la Verge Maria d'Alzira	1297
1563: Pere Ferrer d'Alghemesí.....	1320
1563: Bernat Barchet d'Alghemesí	1324
1563: Bertomeu Munyós d'Alghemesí	1326

1564: Jaume i Lluís Boïls, Antoni Carbó, Lluís Macià, Bertomeu, Jeroni, Pere i Vicent Osca; Antoni, Francesc i Miquel Sentamans; Antoni Torres i Mateu Vinyoles de Guadassuar i Jaume Casanoves del raval de la Verge Maria d'Alzira.	1339
1569: Sebastià Barberà d'Algemesí	1354
1571: Sebastià Barberà d'Algemesí	1356
1582: Bertomeu Cortés d'Algemesí	1359
1583: Pere Girbés d'Algemesí.....	1364
1588: Bernat i Gaspar Guinovart d'Algemesí.....	1366
9.5. Riberencs a la ciutat de València: el contraban de seda i draps	1380
1565: Alonso Dies i Miquel Vaquero d'Alzira	1382
1571: Joan Rodrigo de l'Alcúdia	1392
1587: Jaume Eiximeno de Guadassuar	1394
A mode d'epíleg: esbossos i possibles línies mestres del contraban de seda a la Ribera del Xúquer durant el segle XVII	1402
CONCLUSIONS.....	1419
ANNEXOS	1435
Annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.....	1437
Annex 2: El Consell de la universitat d'Algemesí.....	1457
Annex 3: El Consell de la universitat de Carcaixent	1460
Annex 4: El Consell de la universitat de Guadassuar	1462
Annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.....	1463
Annex 6: Relació documental de les disposicions pontifícies	1475
ARBRES GENEALÒGICS.....	1491
BIBLIOGRAFIA	1499
RESUM/ RESUMEN/ ABSTRACT	1610

ABREVIATURES

AAV= Archivio Apostolico Vaticano
ACA= Arxiu de la Corona d'Aragó
ACCV= Arxiu del Corpus Christi de València
ACV= Arxiu de la Catedral de València
ADV=Arxiu Diocesà de València
AGS=Arxiu General de Simancas
AHCB=Arxiu Històric Ciutat de Barcelona
AHN= Arxiu Històric Nacional
AHNOB= Arxiu Històric de la Noblesa
AHPAC= Arxiu Històric Parroquial de l'Assumpció de Carcaixent
AMA= Arxiu Municipal d'Alzira
AMAlg=Arxiu Municipal d'Algemesí
AMC=Arxiu Municipal de Castelló
AMT=Arxiu Municipal de Toledo
ANC= Arxiu Nacional de Catalunya
APSCL= Arxiu Parroquial de la Santa Creu de Llombai
APSJA=Arxiu Parroquial de Sant Jaume d'Algemesí
ARV= Arxiu del Regne de València
ASSMsM= Archivio Storico di Santa Maria sopra Minerva
ASR= Archivio di Stato, Roma
BAV= Biblioteca Apostòlica Vaticana
BC= Biblioteca Casanatense
BCNF=Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze
BCNR=Biblioteca Centrale Nazionale di Roma
BEM= Biblioteca Estense di Modena
BNE= Biblioteca Nacional d'Espanya
BSMMS= Biblioteca di Santa Maria in Monserrato degli Spagnoli
BUV= Biblioteca Universitària de València
BV= Biblioteca Valenciana

c.= caixa o calaix

c. = *circa*

cap. = capítol

CEIC=Centre d'Estudis i d'Investigacions Comarcals

cfr.= confronteu

col.= columna

coord.= coordinat

cp.= carpeta

CSIC= Consell Superior d'Investigacions Científiques

d.= document

dir.= dirigit

ed.= editat

encart.= encartament

etc.= etcètera

exp.= expedient

f.=full

ff.=fulls

f.s.= full solt

ff.ss.= fulls solts

FRV=Furs del regne de València

h/km²= habitants per quilòmetre quadrat

IEEB=Institut Internacional d'Estudis Borgians

IHSI= *Institutum Historicum Societatis Iesu*

llibr.= llibre

llig.=lligall

MHSI=*Monumenta Historica Societatis Jesu* núm.= número

op. cit. = *opere citato*

p.= pàgines

pp.= pàgines

r= recto

RAH= Reial Acadèmia de la Història

SECC= Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II

y Carlos V

s. f.= sense foliar

v= verso

veg.= vegeu

vol. = volum.

vols. = volums

PRESENTACIÓ

PRESENTACIÓ*

Sens dubte, a nivell bibliogràfic, un dels punts de partida fonamentals d'aquesta investigació—cal admetre-ho—ha estat Sebastià García Martínez o, el que és el mateix, les seues obres: *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*; *Bandolers, corsaris i moriscos* o *Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II*.¹ I és que ben mirat, tot i que han transcorregut ja alguns decennis des que eixiren a la llum, els treballs de García Martínez continuen sent de cita obligada en qualsevol dissertació que prenga per marc el territori valencià—almenys entre els segles XVI i XVII—i verse sobre allò que més o menys difusament els experts hodierns anomenen, en termes generals, «conflictivitat», «violència social» o potser més concretament, «bandolerisme».

Malgrat tot, val a dir que des del començament els llibres del cèlebre investigador de Villena no van estar, ni molt menys, els únics. De fet, si hom haguera accedit, lladoncs, a l'habitacle que acostumem a usar per estudi, hauria trobat els seus volums amuntegats a sobre de l'escriptori o bé barrejats a la prestatgeria amb els d'altres autors; alguns dels quals—tot siga dit de pas—han tractat d'abordar la qüestió des de perspectives ben distintes. Parlem, a tall d'exemple, de *Bandidos o Rebeldes primitivos* de l'historiador britànic, Eric J. Hobsbawm; *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*,² de Fernand Braudel; les aportacions—dins de l'àmbit estrictament valencià—de Jorge A. Catalá Sanz, Amparo Felipe Orts, Lluís Guia Marín, Pablo Pérez García o Emilia Salvador Esteban,³ passant per les contribucions generals de Joan Reglà,

* Com que la bibliografia ha estat citada íntegrament al seu apartat corresponent, per tal d'alleugerir els peus de pàgina hem pres la determinació de realitzar citacions abreujades.

¹ Veg. entre d'altres, GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolerismo, piratería y control...*, *op. cit.*; —*Bandolers, corsaris i moriscos...*, *op. cit.*; —*Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.* Recentment s'han reeditat, entre d'altres, els articles compresos en *Els fonaments del País Valencià Modern* (1968) i entre ells aquell titulat: “El camp: del bandolerisme a les reivindicacions agràries”. Veg. també GARCÍA MARTÍNEZ, S., *El País Valencià Modern...*, *op. cit.*, pp. 39-51 i —“La Ribera desde las Germanías...”, *op. cit.*, pp. 43-98.

² BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el mundo...*, *op. cit.*; HOBBSAWM, E. J., *Rebeldes primitivos...*, *op. cit.*; HOBBSAWM, E. J., *Bandidos...*, *op. cit.*

³ CATALÁ SANZ, J. A., “Violencia nobiliaria y orden...”, *op. cit.*, pp. 105-120; —“Consideraciones sobre el desenlace...”, *op. cit.*, pp. 155-172; —“La nobleza valenciana...”, *op. cit.*, pp. 77-97; CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., “La pena capital...”, *op. cit.*, pp. 21-112; CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., “Perfiles básicos del bandolerismo...”, *op. cit.*, pp. 57-108; —“Delincuencia y orden público...”, *op. cit.*, pp. 253-272; FELIPE ORTS, A., *El centralismo de nuevo cuño...*, *op. cit.*, pp. 133-186; —“La represión del bandolerismo...”, *op. cit.*, pp. 103-114; GUIA MARÍN, L., “La represión del bandolerismo...”, *op. cit.*, pp. 411-420; —“La Guerra de Cataluña...”, *op. cit.*, pp. 117-141; —“Dissidència política i repressió...”, *op. cit.*, pp.

l'introduïdor de l'estudi científic del bandidatge a terres valencianes;⁴ l'obra ja clàssica de James Casey dedicada al regne de València,⁵ les suggestives monografies de Tomàs Peris Albentosa sobre els pobles de la Ribera del Xúquer⁶ o, ineludiblement, els estudis de Joan Reglà i Xavier Torres en el tocant al principat de Catalunya, entre d'altres.⁷ Vet ací l'embolicat germen bibliogràfic i també historiogràfic a partir del qual vam mamprendre la nostra investigació.

Després de tot, tampoc es pot dir que fóra un dolent repertori. Almenys per a començar. És cert que, vist des de determinades òptiques, podria resultar incomplet o inclús excessivament localista, emperò també caldria ressaltar el fet que hi havia molt d'allò que hom considera essencial. El mèrit, deixant de banda les absències, no va ser però del tot particular. En eixe àmbit, certament cal reconèixer la mà i sobretot el bon criteri del difunt professor Manuel Ardit, que fou el qui va saber orientar destrament les nostres incipients passeres per aquest món fascinant i desconegut. No debades, va estar ell el vertader responsable a l'hora de desvetllar-nos la curiositat i moure'ns l'interés. Evidentment, les lectures a redós de les parets de la llar o les palplantades xarrades pels corredors de la facultat van fer bona part de la feina restant.⁸ Així doncs, calia si més no mencionar-lo i mostrar públicament el nostre agraïment.

De fet, val a dir que el professor Ardit tampoc no era del tot un desconegut dins del vessant de la historiografia valenciana encarregada d'abordar temes, com ara, la

105-124; —“Rebels i marginats...”, *op. cit.*, pp. 67-91; —“Dona, honor i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 287-315; —“Bandoleros, rebeldes y marginados...”, *op. cit.*, pp. 87-106; —“Entre València i Nàpols...”, *op. cit.*, pp. 57-86; PÉREZ GARCÍA, P., “Consideraciones sobre el marco...”, *op. cit.*, pp. 735-746; —*La comparsa de los malhechores...*, *op. cit.*; —“Una reflexión en torno a ...”, *op. cit.*, pp.11-37; “Desorden, criminalidad, justicia ...”, *op. cit.*, pp. 93-118; SALVADOR ESTEBAN, E., “Bandos y fórmulas de solidaridad...”, *op. cit.*, pp.19-34; — “Sobre las guerras de bandos...”, *op. cit.*, pp. 885-902.

⁴ REGLÀ I CAMPISTOL, J., *Aproximació a la Història...*, *op. cit.*

⁵ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*

⁶ PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*; —*Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*; —*Història de la Ribera...*, *op. cit.*

⁷ REGLÀ I CAMPISTOL, J., “Felipe II y el bandolerismo...”, *op. cit.*, pp. 544-558; —*El bandolerisme català...*, *op. cit.*; —“El bandolerismo en la Cataluña...”, *op. cit.*, pp. 149-160; —*Bandolers, pirates i hugonots...*, *op. cit.*; REGLÀ I CAMPISTOL, J., i FUSTER ORTELLS, J., *Joan Serrallonga. Vida...*, *op. cit.*; TORRES I SANS, X., “Les bandositats de Nyerros i Cadells...”, *op. cit.*, pp. 147-174; —“Alteracions aragoneses i bandolerisme...”, *op. cit.* pp. 137-154; —*Els bandolers (s. XVI-XVII)...*, *op. cit.*; —“Les lluites de Nyerros...”, *op. cit.*, pp. 171-200; — “Bandolerisme honorable i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 223-234; — *Nyerros i cadells: bàndols...*, *op. cit.*; —*La Vall de Torelló...*, *op. cit.*; —“Les bandositats de "nyerros" i "cadells"...", *op. cit.*, pp. 227-242; —“El bandolerismo mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 397-423; —“Faide e banditismo...”, *op. cit.*, pp. 35-52; —*Cavallers i bandolers: nyerros...*, *op. cit.*

⁸ Una cosa semblant li va ocórrer al periodista, escriptor i investigador Manel Arcos, en els començaments del qual cal cercar el professor Ardit, al qual considera—ho ha dit nombroses vegades públicament—com una mena de «mentor». Tanmateix, açò darrer es reflecteix, si més no, en el pròleg que Ardit li va realitzar per a *La senda dels lladres* o la sentida dedicatòria que l'autor li ha fet més recentment a *Conflicte d'interessos*. ARCOS I MARTÍNEZ, M., *La senda dels lladres...*, *op. cit.*, pp. 13-15; —, *Conflicte d'interessos...*, *op. cit.*, pp. 9.

«conflictivitat» o el «bandolerisme». Alguns dels seus treballs avalen aquest enraonament. En eixe sentit, caldria portar a col·lació l'article "Bandolerisme i delinqüència a les acaballes de l'Antic Règim (País Valencià, 1759-1843)", reflexions que després va incorporar a la seua tesi doctoral, o els més recents: "Violència i justícia en el marquesat de Llombai (segles XIII-XVIII)" i "Confiscación, repoblación y conflictos sociales en el campo valenciano después de la expulsión de los moriscos". Per acabar, caldria citar el volum titulat: *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*.⁹

Això no obstant, ço és, tot i l'extraordinària i inqüestionable vàlua personal i professional de Manuel Ardit, no va ser sinó la professora Amparo Felipo la qui finalment s'atreu a prendre les regnes de l'assumpte amb la finalitat d'ajudar-nos a traçar una sendera pròpia. No debades, els subjectes d'estudi dels quals s'ha ocupat la professora Felipo al llarg de la seua opima i dilatada trajectòria acadèmica feien d'ella una de les persones més apropiades i escaients dintre del panorama universitari valencià a l'hora de guiar les nostres passes. En eixe sentit, hem de mencionar que tot i que la seua línia d'investigació més recent versa sobre la noblesa valenciana (esfera no gens llunyana de la violència i la conflictivitat), Amparo Felipo ha conreat també altres àmbits de recerca intrínsecament lligats amb aquest darrer, com ara, el de les elits dirigents valencianes, el del món municipal i universitari valencià, el de les relacions de les oligarquies amb la Monarquia Hispànica o—tal i com s'ha indicat un poc més endalt—el de la repressió del bandolerisme; especialment en el tocant a la comarca de la Ribera del Xúquer.¹⁰ Així doncs, queda acreditada la seua solvència i idoneïtat.

En un altre ordre de coses, malgrat que és de veres que en les últimes dècades s'han produït notables contribucions i propostes explicatives pel que fa al bandolerisme valencià, no cal fer més que una ullada per prendre consciència de les consecucions, però també dels falliments i clamorosos buits. Açò darrer es fa especialment palés—sense entrar en disquisicions historiogràfiques—en allò referit a determinades comarques i contrades del nostre país; sobretot aquelles de què, heus la casualitat, Sebastià García

⁹ ARDIT LUCAS, M., "Bandolerisme i delinqüència...", *op. cit.*, pp. 137-152; —, "Violència i justícia...", *op. cit.*, pp. 113-136; —, *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*; "Confiscación, repoblación y conflictos...", *op. cit.*, pp. 83-98.

¹⁰ Com que resultaria summament desproporcionat i gens adient citar ací tots els treballs que avalen la trajectòria de la professora Amparo Felipo, citarem sols aquells que centren ara mateix el nostre interès, és a saber, aquells que fan referència a la seua contribució a l'estudi sobre la repressió de la violència social o bandolerisme en la comarca valenciana de la Ribera del Xúquer. FELIPO ORTS, A., *El centralismo de nuevo cuño...*, *op. cit.*, pp. 133-186; —"La represión del bandolerismo...", *op. cit.*, pp. 103-114.

Martínez va prescindir o a aquelles a què malauradament no va poder parar esment en les seues obres.

I és que, tal i com hem mencionat adés, encara a hores d'ara, la profunda empremta de l'investigador de Villena es deixa veure en les recerques hodiernes sobre el bandidatge valencià o en el mode en què sovint s'aborda la seua explicació en les aules i s'instrueix les noves generacions d'historiadores i historiadors. En altres paraules, García Martínez i els seus postulats continuen sent omnipresents arreu com una mena de punt de referència geodèsic que defineix i situa els paràmetres o realitats que va aglutinar el bandolerisme valencià durant l'Edat Moderna.

Al nostre humil parer, això és encara així i no ha experimentat gaires canvis, perquè a diferència del que ha ocorregut en altres mars geogràfics, en l'àmbit valencià ningú no ha qüestionat en el seu conjunt la teoria interpretativa plantejada per García Martínez; emprèstit que tant el villener com el seu mestre, Joan Reglà, van prendre essencialment de Fernand Braudel. De resultes, val a dir que, exceptuades comptades ocasions, els treballs valencians sobre el bandolerisme s'han deixat imbuir menys del que caldria pel debat seguit més enllà de les nostres fronteres. I no ens referim sols als confins muntanyosos pirinencs, sinó que aquesta asseveració és també vàlida portada més estrictament fins als lindars del riu Sénia. Faltaria per dilucidar, però, si aquest tipus de conducta «oiko-centrista» ha estat lligada a la percepció errònia d'alguns vessants del bandolerisme valencià com una mena de singularitat.

Tant se val com siga. El que cal és evidenciar una vegada més la realitat. El territori valencià sovint ha viscut d'esquenes i ha estat gairebé un absent, com després veurem, en les discussions que durant dècades i a nivell internacional han posat en qüestió les afirmacions i les metodologies de treball del britànic Eric J. Hobsbawm i també aquelles altres formulades per Fernand Braudel. Ara bé, cal situar cadascú on li pertoca i anomenar les coses pel seu nom. L'escàs predicament de les teories hobsbawmianes—com ara, el seu popular «paradigma Robin Hood»— a l'hora d'explicar aquests fenòmens a casa nostra, contrasta amb la notable influència que el prestigiós historiador de l'Escola dels *Annales* hi va exercir més que siga indirectament a l'hora d'interpretar-lo. No debades, les obres de Reglà i de García Martínez fan palesament manifest l'ascendent del francès a terres valencianes; un influx que ha durat, com sabem, fins als nostres dies.

Així mateix, a diferència d'allò ocorregut a la veïna Catalunya—on les propostes d'Eva Serra o Xavier Torres han desplaçat o reemplaçat en bona mesura les hipòtesis de Joan Reglà—, al País Valencià no ha existit una figura de transició o que s'atreveix a

transformar el paradigma interpretatiu tan de soca-rel.¹¹ En el seu lloc, hom trobarà, entre altres coses, crítiques parcials, reformulacions o estudis que no han colpit amb idèntica rellevància en la historiografia valenciana, bé per no haver sigut capaços de cobrir tota la geografia valenciana o bé en haver-se ocupat sols d'una de les suposades variants de bandolerisme apuntades per l'eminent predecessor i pioner: Sebastià Garcia Martínez.

Així les coses, potser és ara ja una mica massa tard—i entenga's amb tots els respectes—perquè algú s'hi investisca amb aquest indument, atés que els canvis d'estratègies de recerca que a nivell internacional pregonen alguns dels principals «banditòlegs», no recomanen sinó cremar aquesta etapa. En altres paraules, es desaconsella abraçar un àmbit geogràfic molt ampli, com ara—dut a casa nostra—tot el regne de València. Inclús no fa molt de temps ho ha reconegut el mateix Xavier Torres i se n'ha fet ressò també Àngel Casals.¹²

En eixe sentit, a tall d'empendre, sembla que allò més adient no passa sols per la directa substitució i implementació de paradigmes, sinó també per la renovació de l'utilitatge: el recurs a noves fonts (notarials, municipals, parroquials, econòmiques...) i l'adopció de metodologies de treball més adequades (la micro-història). Tot açò plegat, atenent òbviament a les especificitats de caire territorial i cronològic, ens hauria de permetre saber si aquestes novel·les directius, hipòtesis i esquemes interpretatius que s'han començat a usar a certes parts del continent europeu, resulten igualment vàlids aplicats a terres valencianes.

Precisament, eixa tasca és la que hem tractat de dur a terme en la present investigació. El domini geogràfic escollit ha estat la Ribera del Xúquer, una de les zones on Sebastià García Martínez va observar una major incidència del fenomen. I en eixe ordre de coses, cal advertir que d'entrada vam estar temptats d'abraçar amb la mateixa intensitat tot l'espectre territorial riberenc. Nogensmenys, tan aviat com vam encetar les nostres perquisicions fórem conscients que es tractava d'una comesa gegantina i impracticable. No per casualitat, l'excessiva càrrega d'un marc geogràfic massa extens i jurisdiccionalment molt complex podia suposar un feixuc llast per a la investigació; sobretot a l'hora d'oferir resultats mínimament sòlids i més o menys coherents. Calia, per

¹¹ La bibliografia específica en el tocant al canvi de paradigma que va propugnar Xavier Torres en detriment de Joan Reglà ha sigut referida en notes anteriors.

¹² CASALS, À., "Introducció...", *op. cit.*, p. 15; TORRES I SANS, X., "A tall d'obertura...", *op. cit.*, pp. 22-26.

tant, reajustar l'àmbit d'estudi i acomodar-lo a les necessitats d'una investigació que mirara de fer seus els paràmetres de la micro-història.

Així doncs, vam decidir centrar-nos principalment en l'àmbit jurisdiccional de reialenc més important de la susdita comarca: la vila i contribució d'Alzira, juntament amb les baronies de Carlet i l'Alcúdia i la foia i marquesat de Llombai. Ara bé, açò no ha sigut cap obstacle perquè, de tant en tant i quan convenia, realitzarem algun que altre salt a les senyories dels voltants per mirar de traçar algunes breus pinzellades. D'eixa manera es pot dir que l'estudi comprén, més que siga molt parcialment, aspectes de la major part dels municipis que vertebraven, llavors, el país del Xúquer.

Tanmateix, fixat l'escenari, l'altre assumpte a dirimir havia de ser el de la cronologia. Seguint les mateixes sendes i principis, es feia d'allò més convenient l'elecció d'una durada no abusivament llarga però tampoc ridículament curta, atés que tant la mancança com l'excés podien resultar igualment perjudicials. Car, d'una banda, l'escolliment d'un lapse de temps breu podria acabar per repercutir en les perspectives d'anàlisi; sobretot a l'hora de pair i explicar la transcendència i el desenvolupament de conjuntures i esdeveniments. D'altra banda, la tria d'un període desmesuradament llarg podia parar en un escull difícil de salvar, principalment pel que fa a l'aprofundiment i comprensió d'allò que s'hi havia estat cuinant.

Així les coses, al remat vam trobar adient centrar l'estudi en l'interval comprés entre 1523 i 1585, ço és, un recorregut de seixanta-dos anys, en els quals certament la vila i contribució d'Alzira, la Ribera del Xúquer i també les terres valencianes van haver de fer front a no pocs reptes i peripècies. Contràriament a allò que pot semblar a primer colp d'ull, hi ha moltes i diverses raons motivades en no poques fites, esdeveniments i processos històrics que n'avalen la cronologia.

En primer lloc, caldria referir la fita de les Primeres Germanies (1519-1522). No per casualitat, la nostra investigació mamprén tot just després de la derrota agermanada. En efecte, tot i que el sollevament va tenir el seu origen a la ciutat de València, val a dir que el moviment agermanat va gaudir de bastant predicament i es va guanyar molts adeptes en les poblacions de la Ribera; inclús quan un dels seus vessants es decantà pel més aferrissat radicalisme. No debades, la vila d'Alzira fou l'última població del Regne en plegar-se de nou a l'obediència de l'Emperador i, per consegüent, una de les més damnificades després de la derrota, en sofrir els feixucs gravàmens i les composicions, la immediata ocupació militar i els posteriors efectes repressius.

En segon lloc, cal assenyalar que a partir de les Primeres Germanies i durant el període estudiat, l'Illa del Xúquer i també la comarca de la Ribera van experimentar nombroses modificacions amb implicacions socials, polítiques i econòmiques, les quals van comportar friccions i conflictes amb derivacions sovint violentes. Tanmateix, a ningú se li escapa que en aquest mateix període el regne de València hagué d'acabar d'acoblar-se d'una vegada per totes dintre del sistema polisinodial que caracteritzà la monarquia dels Habsburg.

Tot açò plegat, va tenir un cridaner reflex en les fonts d'arxiu. Dit en altres paraules, hi advertim certes discontinuïtats documentals que no són tant el fruit del conflicte i de la seua repressió com el resultat del reajustament institucional gestat en el Regne durant el transcurs del Cinc-cents. No debades, fou després de les Primeres Germanies quan s'assolí la definitiva institucionalització de la figura del lloctinent general o s'assentaren i ampliaren les prerrogatives de l'Audiència. Car, no d'altre mode s'entén la multiplicació dels registres disponibles provinents del susdit tribunal territorial de justícia o algunes de les sèries documentals de novella gènesi produïdes per la Reial Cancelleria, la finalitat de les quals no fou altra sinó enregistrar i gestionar la repressió de la violència.

En definitiva, cau pel seu pes: el grau d'incidència de l'alçament agermanat sobre les poblacions de la vall del Xúquer va marcar un abans i un després. I tot açò unit a les quantioses i pregonas transformacions que va experimentar la comarca de la Ribera i el Regne en general, esdevenen motius més que suficients per a fer de les Germanies l'escenari de partida de la recerca, malgrat que la seua magnitud, especificitats i repercussions en aquest àmbit comarcal resten encara en bona mesura per quantificar i se n'hauria d'aprofundir.¹³

Una vegada fixada la fita d'inici en la derrota i repressió de les Primeres Germanies, calia escollir-ne una d'acabament. Així les coses, al remat vam estimar convenient finalitzar les nostres perquisicions—tal i com hem assenyalat adés—al girientorn de l'any 1585. Aquesta data ens va semblar d'allò més escaient, atés que lladoncs les relacions entre el sobirà hispànic i les elits alzirenyes s'havien refredat bastant i no passaven precisament pels seus millors moments. Caldrà doncs que esgrimim més que siga algunes causes que van anar fargant i donant forma a aquest distanciament.

¹³ PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la Ribera... *op. cit.*, pp. 149-190.

En primer lloc, potser en el flanc de la vila d'Alzira el motiu principal de l'allunyament caldria cercar-lo en els processos de segregació municipal que li van sobrevenir durant la segona meitat del Cinc-cents. El 1574, el lloc d'Algemesí—originàriament un petit llogaret de la contribució alzirenya—abastà la condició d'universitat i obrí la llanda perquè, si més no, Carcaixent (1576) i Guadassuar (1581), altres dues poblacions sotmeses fins aquell moment a l'administració centralista d'Alzira, assoliren aquesta novella gradació dins del sistema municipal valencià. Els privilegis d'universitat. Heus ací el principi del final de la història d'una dependència, emperò també l'origen de rancúnies, lluites pels nous i vells ressorts de poder i no pocs vessaments de sang. En efecte, si bé les segregacions municipals van obrir nous i disputats espais de gestió, en el costat oposat la parcial emancipació va comportar una ostensible pèrdua de pes administratiu, polític i econòmic, alhora que va repercutir negativament en la representativitat de les elits dirigents de la vila-mare dins i fora dels llindars de la seua jurisdicció.¹⁴

D'altra banda, hi havia l'allotjament d'un petit contingent de tropes a Alzira des del febrer de 1584, les quals estaven comandades per don Jaume Ferrer, que havia estat enviat per l'aleshores lloctinent general: el comte d'Aitona. Sens dubte, Aitona havia pres eixa dràstica determinació a causa de l'elevat grau de virulència i com a corol·lari dels infructuosos esforços de pacificació d'alguns dels susdits pobles de la Ribera del Xúquer (Alzira, Carcaixent, Guadassuar, Algemesí...). Ara bé, eixe propòsit tenia una contrapartida no gens menyspreable: les despeses corrien a càrrec dels municipis. I per acabar-ho d'arrodonir, no s'hi estaven atacant veritablement els problemes de fons, cosa que degenerava en més violència. A tall d'exemple, cal esmentar els desajustos de la malmesa insaculació alzirenya. No debades, el maig de 1583, va estar la pròpia vila d'Alzira la qui demanà un redreç de les capses que no arribà fins el 1586; data en què Felip II va creure convenient visitar l'Illa del Xúquer.¹⁵

En el flanc contrari, tampoc el monarca devia estar massa content amb certs comportaments dels riberencs. El període expansiu del Cinc-cents va tenir un net reflex al país del Xúquer amb l'enlairament de la sericicultura, la qual poques dècades després havia esdevingut un sector punter i estratègic de l'economia. I en eixe ordre de coses, cal

¹⁴ DOMINGO BORRÀS, J. A.; ESTELA, J. E., *Privilegi de creació...*, *op. cit.*; GARÉS TIMOR, V. M., "El privilegi de creació...", *op. cit.*, pp. 86-96; —, "Hacia una mejorada...", *op. cit.*, pp. 93-106; <http://www.guadassuar.org/guadassuar/historia/fins-a-la-guerra-de-sucesio-segles-xvi-i-xvii.html>.

¹⁵ GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder...", *op. cit.*, pp. 273-274.

assenyalar que la introducció d'imposicions de tota mena durant els anys centrals de la centúria—bé sobre la fulla de morera, bé sobre el producte en cru o sobre el seu mercadeig—no fou sinó salvada pels riberencs amb bastant enginy. En eixa direcció, si més no, des de la consolidació del «nou impòsit», l'ingent i escandalós contraban de seda no feu sinó que les Corts augmentaren reiteradament les taxes o quantitats a pagar. Bona prova d'açò, van ser les dues convocatòries que Felip II va efectuar durant el seu regnat (1563-1564 i 1585). I no era per a menys, atés que entre el 50 i 75% d'aquesta matèria prima valenciana que arribava a les viles i ciutats castellanés— encapçalades per Toledo—no havia satisfet convenientment els gravàmens.¹⁶ Per tant, la qüestió del contraban era certament preocupant.

Amb tot i això, el monarca hispànic no va deixar d'incloure Alzira entre les poblacions del braç reial citades a Corts el 1585. Contràriament, va estar la vila la que decidí abandonar Montsó i deixar plantat i desatés al seu senyor; fet que esdevé una palmària constatació de la desavinença.¹⁷ El document que conté els greuges que el síndic del municipi havia de presentar-hi en aquella ocasió, resta doblegat dintre d'un *llibre d'actes dels jurats e Consell* de les dècades precedents.¹⁸ El seu contingut i significació evidència la incòmoda posició que mantenien lladoncs ambdues parts. Sens dubte, el 1585 esdevingué el moment de major allunyament entre la vila i el sobirà des de la sufocació de la Primera Germania.

Tornem, ja per acabar, sobre l'assumpte principal. No debades, deixant de banda les circumstàncies particulars per les quals travessava la vila d'Alzira, cal assenyalar l'existència d'altres factors de diversa naturalesa que ens conviden a cloure les perquisicions a mitjan dècada dels huitanta. D'entrada, cal esmentar el canvi de cicle, atés que la major part dels estudiosos de l'economia han situat precisament el final del període expansiu del Cinc-cents per aquestes dates.¹⁹ D'altra banda, cal referir la conveniència — atenent al fil conductor—de traçar una evolució comparativa de la conflictivitat social al si de la vila i contribució d'Alzira ans i després de les emancipacions municipals (1574-

¹⁶ FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", *op. cit.*, pp. 293; —, "El comercio marítimo...", *op. cit.*, p. 634; MUÑOZ NAVARRO, D., "Fraude en el comercio..." *op. cit.*, pp. 600-603; SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas...*, *op. cit.*, pp. 52-56.

¹⁷ ARV. *Reial Cancelleria*, 515. Cfr. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder...", *op. cit.*, pp. 273-274.

¹⁸ AMA. *Llibres d'actes dels jurats e Consell*, 03/121.

¹⁹ ÁLVAR EZQUERRA, A., *La economía europea ...*, *op. cit.*, pp. 25-27; BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el mundo...*, *op. cit.*, pp. 389-454, 498-508; DAVIS, R., *La Europa Atlántica...*, *op. cit.*, pp. 68-69, 72-81, 103; HAMILTON, E. J., *El tesoro americano...*, *op. cit.*, pp. 209-217; MAURO, F., *Europa en el siglo...*, *op. cit.*, pp. 103-144; MISKIMIN, H. A., *La economía europea...*, *op. cit.*, pp. 52-64; WALLERSTEIN, I., *El moderno sistema mundial...*, *op. cit.*, pp. 233-316.

1581), tot amb la intenció d'avaluar les repercussions violentes que se'n podien derivar.²⁰ I finalment, cal al·ludir l'avinentsa de la cronologia que ha permés vincular la nostra investigació amb altres treballs anteriors, com ara, els de Sebastià García Martínez. Car, tot i que el villener va detectar un agreujament del problema del bandolerisme valencià en els inicis del regnat de Felip II, no va ser sinó fins el virregnat del comte d'Aitona (1581-1595), que observà parcialitats a la Ribera del Xúquer.²¹ Així doncs, val a dir que l'indret de partida de Garcia Martínez ha esdevingut el nostre port d'arribada.

²⁰ GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder...", *op. cit.*, pp. 272-273.

²¹ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, pp. 39, 40 i 103-104.

I. INTRODUCCIÓ

1. CONCEPTES I FENÒMENS: LA SEMÀNTICA DEL BANDOLERISME

A tall de començar, ara que ordenem les idees per tal d'abordar la redacció d'aquest capítol inicial no podem sinó recalcar la idea o la conclusió de tantes i tantes persones que ens han precedit. La «violència», la «criminalitat», la «conflictivitat» o el «banditatge» requereixen a hores d'ara d'una anàlisi àmplia i potser també multidisciplinària. Eixe hauria de ser el punt de partida.²² D'entrada, convé advertir que aquests vocables continuen sense tindre unes demarcacions clares. Alguns d'ells, com ara «violència» l'utilitzem assíduament per tal de referir situacions molt diverses. De fet, en les darreres dècades, hem assistit a una proliferació de locucions que n'han pres el terme a l'hora de designar circumstàncies o expressions concretes. De resultes d'això, a l'extensa i sovint inabordable literatura sobre al concepte genèric se n'ha afegit un immens volum d'aportacions i enfocaments específics provinents de les més diverses àrees del coneixement o disciplines. N'han pres partit pensadors, analistes, etòlegs, sociòlegs, antropòlegs o historiadors, entre tants altres que s'han vist atrets per l'estudi de les seues més diverses variants historicosocials. La conseqüència ha estat que se n'ha oficialitzat també un creixent nombre de discussions, no sempre exemptes de serioses controvèrsies.²³

Tanmateix, la immensa majoria de la comunitat científica convergeix en afirmar que les relacions humanes han sigut habitualment conflictives, competitives, quan no directament violentes. Certament, allò estrany haguera sigut el contrari. D'això es desprén una necessitat imperiosa: las societats han hagut de gestionar la violència mitjançant l'elaboració de discursos propis que han advocat per una major o menor permissivitat respecte determinades accions i també han intentat vetlar pel manteniment de l'ordre públic i la correcta administració de justícia.²⁴ Des d'aquesta perspectiva, la violència és per força i en la mesura que defineix costums de la col·lectivitat, un aspecte cultural institucionalitzat en la tradició.

Així doncs, malgrat que el subjecte del comportament violent és amb freqüència l'individu o un grup d'individus, com a plasmació de la conducta endògena o familiar,

²² DIEDERICKS, H., "Norbert Elias and the...", *op. cit.*, pp. 15-16.

²³ ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, J. "Violencia, sociedad y política...", *op. cit.*, pp. 17-55.

²⁴ D'aquesta manera ho refereix, a tall d'exemple, la Organització Mundial de la Salut: «La violencia es un fenómeno sumamente difuso y complejo cuya definición no puede tener exactitud científica, ya que es una cuestión de apreciación. La noción de lo que son comportamientos aceptables e inaceptables, o de lo que constituye un daño, está influida por la cultura y sometida a una continua revisión a medida que los valores y las normas sociales evolucionan». OMS, *Informe mundial sobre la...*, *op. cit.*, p. 4.

aquesta es troba estretament relacionada amb el concepte exogen o comunitari. Conseqüentment, cada societat—constructora i emmotlladora d'identitats—ha buscat en les seues institucions el mitjà per reproduir-se a si mateixa mitjançant el traspàs de coneixements i patrons de conducta. Per tant, el que entenem per violència, com qualsevol altra pauta cultural, ha arrelat i s'ha perpetuat o canviat a través d'aquests mateixos canals. D'això s'infereix que en la base de totes les relacions socials i en qualssevol de les seues escales, conflueixen altes dosis de mimetisme i homogeneïtzació, atés que per sobre del suposat lliure albir individual, tots els membres del col·lectiu—en tant que éssers humans socialitzats—han contribuït d'una manera o d'altra a la interiorització, ensenyament o repetició d'aquestes normes o si més no en la seua permissivitat.²⁵ D'ahí l'expressió que hem emprat al títol de la tesi: «violència social».

Els estudiosos han utilitzat sovint aquesta darrera locució com a més o menys sinònima de «bandidatge» o «bandolerisme». Això no obstant, comunament hom no relacionaria necessàriament l'una amb l'altra. De fet, bé es podria dir que dins de l'amplitud conceptual de la «violència social» hi cabrien altres fenòmens de caire conflictiu o criminós. És més, a poc que en férem alguna mena de sondeig públic, al mode socràtic, eixe seria el resultat. I ja posats, caldria recollir els resultats de les projeccions mentals derivades de la pregunta: què entens per bandolerisme? De ben segur ens endinsaríem en un replé d'assaltants de camins, pirates i corsaris (el bandolerisme de la mar de Braudel), contrabandistes, integrants de faccions, sicaris o dissidents polítics, entre d'altres. Heus ací la multiplicat d'expressions que pot comprendre el terme. Per tant, fins i tot als neòfits o poc versats en aquesta temàtica, no se'ls escaparà l'evidència: la sorprenent ubiqüitat del bandidatge o del bandolerisme. Qualsevol racó de l'Orbe ha sigut susceptible d'albergar manifestacions d'aquesta indole en un o altre període de la seua història.²⁶

No cal córrer molt. L'assaig d'una definició resulta un assumpte ben espinós, encara que aquesta siga merament de mínims. D'entrada, el que resta en clar és que cal fugir de «presentismes», judicis de valor, o proposicions a partir d'una idea o imatge preconcebuda, perquè es corre el risc de pecar de reduccionistes front a realitats extremadament complexes. Tampoc convé establir tipologies nominals que normalment constrengen o s'adapten malament a les realitats específiques. Així les coses, actualment—

²⁵ BAÑOS NOCEDAL, A. A. “La antropología de la...”, *op. cit.*, pp. 41-63.

²⁶ Veg. a tall d'exemple, ALCOBERRO I PERICAY, A., *Pirates i bandolers als...*, *op. cit.*, p. 34; TORRES I SANS, X., “El bandolerismo mediterráneo: una...”, *op. cit.*, pp. 402-403.

després de nombrosos debats, reflexions i discussions—un bon grapat d'experts s'han posat d'acord a subscriure un succint axioma que, segons sembla, concep com a únic denominador comú la violència armada i en grup.²⁷ Heus ací la raó d'origen de la locució «violència social». Tanmateix, coincidirem en què, almenys de primeres, no tot el que inclou aquesta etiqueta pot ser considerat bandolerisme o sí?

Tot açò ho portem a col·lació ara, a tall d'emprendre. I en eixe sentit, és menester rescatar algunes de les reflexions de Bruno Pomara, ço és, la necessitat de trobar una solució a l'assumpte terminològic o prendre'n un posicionament. Sens dubte, una de les qüestions, tal com assenyala l'investigador sicilià rau en la utilització sovint confusa dels mots «bandoler» i «bandit», el punt de partida de la qual cal cercar-lo, almenys parcialment, a les fonts documentals de la repressió i en les institucions que les van manar redactar.²⁸ Heus ací, d'entrada, una de les dificultats que els estudiosos han trobat a l'hora d'estandarditzar i utilitzar un llenguatge universal que permeta la comunicació i la comparació. En efecte, s'ha dissertat molt sobre allò que els especialistes han vingut a nomenar «violència social», «criminalitat», «bandolerisme», «bandidatge» o «bandositats», entre d'altres; segons la necessitat d'abstracció o de concreció o el plantejament teòric de partida. Tanmateix, malauradament no tots conceben el mateix quan empen aquests conceptes.

De fet, les qüestions terminològiques en realitat van molt més enllà del problema mateix de proporcionar o, millor dit, d'atribuir un significat homogeni a les paraules «bandolerisme» o «bandidatge». Aquest s'ha de poder aplicar al fenomen objecte d'anàlisi. I és sobre aquest punt que cal explicar l'escolliment d'aquests dos termes com a sinònims, de la mateixa manera que «bandit» i «bandoler». Al cap i a la fi, tal com apunten Claudio Povolo o Bruno Pomara «*il bandito è bandito*». O en la nostra llengua vernacla: el bandoler prompte o d'hora acaba sent bandejat, bandit. D'aquest mode es produeix una translació semàntica del substantiu, el qual, d'un primer antuvi, singularitza l'individu citat o perseguit per un edicte, crida, pregó o ban públic i l'adhereix diguem-ne a una facció o a una banda criminal: «*i veri banditi intesi come criminali aggregati in bande armate, colpevoli di un insieme di delitti di natura anche molto eterogenea*».²⁹

²⁷ TORRES I SANS, X., “A tall d'obertura: el...”, *op. cit.*, pp. 20-22.

²⁸ POMARA SAVERINO, B., *Bandolerismo, violencia y justicia...*, *op. cit.*, pp. 67-69.

²⁹ POMARA SAVERINO, B., “Tra violenze e giustizie...”, *op. cit.*, pp. 91-92. Aquest primer article de Bruno Pomara ha vist la llum escrit també en castellà. Veg. POMARA SAVERINO, B., “Violencias en el Mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 131-158. Claudio Povolo ho va defensar a la seua participació al *IX Festival della Storia*, celebrat a la ciutat italiana de Gorizia el 2013. Totes les sessions van estar filmades amb la

En efecte, el terme «bandit», tal com s'ha pogut advertir, i també com ho considerà Juan Ramón Lodares, entre d'altres, prové de l'italià, des del qual accedí i proliferà a la nostra llengua i a la castellana.³⁰ Tanmateix, convé no oblidar que la paraula «*bandolero*» o «bandoler» també ha sigut interioritzada, a l'altra banda, i s'ha mesclat amb el terme primigeni «*bandito*». Així les coses, hom arriba a la conclusió que «bandoler» i «bandit» o si és vol «bandejat», terme potser més correcte per al context a què ens referim, tenen la mateixa arrel i són el fruit de dues històries paral·leles.³¹ No debades, la rel o l'origen d'ambdós es troba etimològicament parlant a les llengües germàniques occidentals, com la franca, al mot «band» i «herband». Al català es troba plenament integrat al segle XIII en la tradició del dret consuetudinari, sota la denominació «ban», això és, sense la consonant oclusiva -d o -t, però convé pensar que el seu ús és anterior. Té el significat de proclama amb el sentit tant de proclama pública (citació o crida) com de sanció. Amb aquesta significació sembla que es va conservar almenys fins al segle XVII, utilitzat cada cop amb menys freqüència per la superposició del «*bando*» para-sinònim, també introduït per influència del castellà. Els verbs derivats, no aliens a la influència de l'italià, «bandir» i «bandejar», tenen el significat, el primer, en un sentit ampli, de citar públicament, i el segon, més específic, de declarar públicament l'expulsió d'un individu.

En aquest punt, l'evolució terminològica porta a dos desenvolupaments diferents, ja que la hibridació entre els mots «ban» i «banda», fora del context lingüístic català, i per influència directa de l'italià,³² fa nàixer el terme «*bando*», ben aviat adquirit en el vocabulari català amb l'addició de la -l final; procediment lingüístic propi de la llengua popular en el cas de l'adopció de paraules estrangeres. Fet i fet, al segle XIV, el mot «bàndol» i, posteriorment, el derivat «bandoler», amb el significat de pertànyer a una banda, a una facció, va quedar fixat en la llengua escrita. Només més tard, seguint la derivació semàntica d'ambdues paraules, «bandoler» i «bandejat» cap al significat de lladre, proscrit o fins i tot pertorbador de la pau pública, les paraules es van solapar de nou i van adquirir un significat pejoratiu.³³

voluntat expressa de divulgar el seu contingut científic a través de les xarxes socials. https://www.youtube.com/watch?v=pPXRkC_hpY&t=817s [consultat el 4-12-2021].

³⁰ LODARES, J. R., "El bandolero desde el...", *op. cit.*, pp. 153-160; LÓPEZ DE ABIADA, J. M., "La verdad de la...", *op. cit.*, pp. 79-84.

³¹ ÁLVAREZ BARRIENTOS, J. i GARCÍA MOUTÓN, P., "Bandolero y bandido. Ensayo...", *op. cit.*, pp. 6-58; POMARA SAVERINO, B., "Violencias en el Mediterráneo...", *op. cit.*, pp. 140-141.

³² El terme, segons recull Sebastián de Covarrubias al seu *Tesoro de la lengua castellana o española*, prové del toscà.

³³ Veg. al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Colomines, l'entrada «ban».

Així les coses, és menester advertir que a l'italià hi ha una filiació terminològica segons la qual el terme «bandolerisme» dimana de «ban», mentre que la derivació de «banda» resulta molt més recent. Contràriament, però, en el cas de la nostra llengua, la procedència immediata fa que «bandolerisme» derive de «bàndol». Tanmateix, creiem que el fenomen del bandolerisme, almenys a les penínsules itàlica i ibèrica, com que provenen de la pràctica de l'institut medieval del «ban» tenen un significat i una evolució bastant comuna.³⁴ Malgrat això, alguns dels organismes lingüístics actuals no ajuden a pair aquesta singladura dels mots. A tall d'exemple, mentre que l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'Institut d'Estudis Catalans recullen per al terme «bandoler» les dues accepcions clàssiques, ço és, d'una banda, el bandit o el lladre de camins i, d'altra, l'integrant d'un bàndol, per a la Reial Acadèmia Espanyola aquest és únicament sinònim de bandit, és a dir, l'individu buscat i reclamat mitjançant un pregó públic, al qual se sol atribuir bé un caràcter pervers—per naturalesa entabanador i estafador—o bé, el que es dedica usualment a robar o assaltar als camins; raó per la qual es converteix en fugitiu de la justícia. Ara bé, a l'àmbit castellà no sempre ha estat així. L'entrada corresponent al *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* de Sebastián de Covarrubias (1611), n'ofereix una perspectiva històrica. D'acord amb aquest cèlebre lexicògraf toledà, a principis del Sis-cents, el bandoler era:

«El que ha salido a la montaña llevando en su compañía algunos de su vando. Éstos suelen desamparar sus casas y lugares por vengarse de sus enemigos. [...] Otros vandoleros ay que son derechamente salteadores de caminos y éstos no se contentan todas vezes con quitar a los pasajeros lo que llevan, sino maltratarlos y matarlos. Contra los unos y los otros ay en los reynos de Castilla y de Aragón gran solicitud para prenderlos y castigarlos».

Per mor de la brevetat no ens detindrem en més disquisicions de caire terminològic. A eixe respecte, remetem el lector interessat al treball de Joaquín Álvarez y Pilar García o bé a les apreciacions que realitzà fa uns quants anys Bruno Pomara.³⁵ En eixe sentit, sols cal remarcar que la concepció social del bandoler i del bandolerisme ha anat mutant amb el pas de les centúries, alhora que —i aquesta sembla ser la clau— es va anar produint una variació gradual del discurs col·lectiu sobre la violència. En aquesta

³⁴ El matís semàntic al qual ens referim és el que en anglès hi ha entre «banditism» i «banditry». RUFF, J. R., *Violence in Early modern...*, *op. cit.*, pp. 229-230.

³⁵ ÁLVAREZ BARRIENTOS, J. i GARCÍA MOUTÓN, P., “Bandolero y bandido. Ensayo...”, *op. cit.*, pp. 6-58; POMARA SAVERINO, B., “Violencias en el Mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 140-141.

direcció, es pot advertir una progressiva criminalització del bandoler que esdevé sinònim de bandit. Car, les instàncies de poder no van dubtar a l'hora d'instrumentalitzar i pervertir aquest i altres mots.³⁶ L'empresa començà a la segona meitat del Quatre-cents, però es feu del tot palesa al Cinc-cents, s'estengué al Sis-cents i durant tota l'Edat Moderna i afectà, si més no, tot Europa. Anà parella a l'aparició i l'enfortiment dels estats moderns, la gradual preocupació per la repressió del bandidatge i la pacificació social per part de governants, sobirans, òrgans de l'administració, el mateix Papat i també les ordres eclesiàstiques.³⁷

Això és el que s'infereix almenys a la llum de la documentació emanada de les més diverses institucions, començant—en el cas dels territoris ibèrics de la Monarquia Hispànica—per la reial i acabant en la pontifícia. En efecte, el posicionament i/o la preocupació dels successius sobirans hispànics i també d'aquells qui seguiren a la cadira de Sant Pere respecte a qüestions relacionades amb bàndols, duels i altres tipologies de conflictivitat semblants anà en augment; tal com es pot palesar, a tall d'exemple, a partir de la publicació del capítol 19 dels «*decretum de reformatione*» de la XXV sessió del Concili de Trento, en què es reprovaren duels i guerres privades.³⁸ Ara bé, tot i que els principis teòrics del discurs modern sobre la violència estaven disposats a finals del Cinc-cents, quedava una tasca àrdua d'aculturació moral i política que fera possible la seua interiorització per part de la població.

Per consegüent, la percepció social del bandoler una mica pejorativa, induïda des de les més diverses institucions, sempre hi ha coexistit en contradicció amb una altra que paradoxalment està molt més arrelada al més profund del nostre imaginari col·lectiu: es tracta del símbol popular del «bon bandoler». En eixe ordre de coses, les societats humanes dels més diversos confins del Món han guardat memòria col·lectiva de bandits, el perfil

³⁶ LODARES, J. R., “El bandolero desde el...”, *op. cit.*, pp. 153-160; LÓPEZ DE ABIADA, J. M., “La verdad de la...”, *op. cit.*, pp. 79-84.

³⁷ Sols per citar-hi uns quants treballs. Veg. BUYREU JUAN, J., “La repressió del bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 133-163; CHITTOLINI, G., “Il ‘privato’, il ‘pubblico’...”, *op. cit.*, pp. 553-589; KELSEN, H.: *Che cos'è la giustizia...*, *op. cit.*, pp. 21-136; PÉREZ GARCÍA P., *La comparsa de los...*, *op. cit.*, pp. 231-339; POMARA SAVERINO, B., “Tra violenze e giustizie...”, *op. cit.*, pp. 83-110; —, “Conflictivitat i pacificació social ...”, *op. cit.*, pp. 105-131; TERRADAS SABORIT, I., *Justicia vindicatoria...*, *op. cit.*; Veg. SCIROCCO, A., “Banditismo e repressione in...”, *op. cit.*, pp. 413-424. Veg. també BROGGIO P., “Linguaggio religioso e disciplinamento...”, *op. cit.*, pp. 275-311; BROGGIO P., *Governare l'odio. Pace e...*, *op. cit.*; BROGGIO P. i PAOLI Mª P. (ed.), *Stringere la pace: teorie ...*, *op. cit.*; MANCONI F. (ed.), *Banditismi mediterranei. Secoli XVI...*, *op. cit.*; ORTALLI, G. (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo...*, *op. cit.*; VISCEGLIA, M. A., (a cura di), *Papato e politica internazionale ...*, *op. cit.*

³⁸ BNE, *Manuscrit 4537*, ff. 249v-250r; BAV: *Raccolta Generale Concili*, VI, 15, ff. 322-323 (correspon a l'obra *Concilium Tridentinum, sub Paulo III, Julio III et Pio IIII. Pont. Max. celebratum* editada a Venècia per Andrea Muschio, el 1585). ANGELOZZI, G., “La proibizione del duello...”, *op. cit.*, pp. 271-282.

dels quals sovint es correspon amb la imatge idealitzada i estereotipada del generós redistribuïdor i defensor d'una comunitat pobra i oprimida.³⁹

Efectivament, per poc que escodrinem en els nostres records, evocarem alguns noms associats amb aquest tipus de bandolers; tasca que amb més dificultat podrem dur a terme en el sentit contrari. És més, per a més enaltiment i glorificació, fins i tot alguns d'aquests proscrits han estat exaltats i elevats als altars de l'heroisme; quan no han esdevingut veritables mites nacionals. Heus ací la transformació del bandolerisme obrada arran de l'aparició dels Estats-Nació. Emperò, no ens portem a equivocs. Això ha sigut gràcies a la transmissió de dites o de relats de generació en generació, bé mitjançant coples infantils, de boca a boca, o pels cançoners tradicionals. En aquest punt entrem ja en l'apartat del bandoler literari, el qual no toca a la nostra investigació.

Això no obstant, a poc que decidim transitar eixa senda, en l'àmbit internacional, prompte o d'hora ens trobarem amb la figura del més cèlebre foragitat de tots els temps: Robin Hood, qui robava els rics per repartir-ho entre els pobres.⁴⁰ Tanmateix, també cal nomenar, per exemple, i sense ànim d'exhaustivitat les gestes de «el Tempranillo» a Sierra Morena⁴¹ o de «el barquer de Cantillana»— que en la ficció van popularitzar les televisives proeses de Curro Jiménez a la regió muntanyenca de Ronda durant la Invasió Napoleònica.⁴² Dins de l'àmbit de la Corona d'Aragó caldria referir el cas de l'ennoblit i equànime Perot Rocaguinarda, que se'ns mostra a la segona part de *El Quijote*,⁴³ o el del

³⁹ FARO FORTEZA, A., “El buen bandolero: hombre...”, *op. cit.*, pp. 314-317.

⁴⁰ Certament, no hi ha dubtes que Robin Hood forma part de la identitat nacional britànica. Veg. BARCZEWSKI, S. L., *Myth and national identity ...*, *op. cit.*; MARTONE, E: “Treacherous 'saracens' and integrated...”, *op. cit.*, pp. 53-76. Es compten per centenars les obres dedicades a Robin Hood. Els autors d'algunes d'elles han buscat, segurament vanament, el personatge real i històric. El resultat ha estat una acumulació de candidats, les referències dels quals s'assemblen freqüentment a l'heroi llegendari, si bé se situen en diferents moments i espais de la història medieval britànica; especialment a partir del segle XI, després del triomf de la invasió normanda. Això ha motivat l'elaboració de teories que neguen l'existència real de Robin Hood, mentre que altres han assenyalat que la llegenda és fruit d'un sincretisme de diferents persones, que successivament, de forma voluntària o obligada, van adoptar aquesta nominació; actualitzant i engrandint el mite. Veg. BELLAMY, J. G., *Robin Hood. An historical...*, *op. cit.*; BRADBURY, N. M., “Robin Hood: A Mythic...”, *op. cit.*, pp. 216-217; COSS, P. R., “Aspects of cultural diffusion...”, *op. cit.*, pp. 35-79; HILTON, R. H., “The origins of Robin...”, *op. cit.*, pp. 30-44; HOLT, J. C., “The origins and Audience ...”, *op. cit.*, pp. 89-110; KEEN, M. H., *The outlaws of medieval...*, *op. cit.*; KEEN, M. H., “Robin Hood. Peasant or ...”, *op. cit.*, pp. 7-15; KNIGHT, S., (ed.) *Robin Hood in greenwood...*, *op. cit.*

⁴¹ CRUZ CASADO, A., “El mito romántico del...”, *op. cit.*, pp. 17-28; RODRÍGUEZ MARTÍN, J. A., *José María, “El Tempranillo...”, op. cit.*

⁴² La figura de Curro Jiménez és una ficció de la literatura de canya i cordell, que va funcionar com una mena d'aglutinant del bandolerisme andalús huitcentista; encara que en bona mesura les seues proeses es van basar en el mite d'Andrés López «el barquer de Cantillana», mitificant i glorificant el bandoler per una lluita contra els francesos durant la Invasió Napoleònica que mai no va esdevindre. Veg. GARCÍA-BENÍTEZ, A., “Bandoleros, héroes para el...”, *op. cit.*, pp. 10-15.

⁴³ DE CERVANTES I SAAVEDRA, M., *Segunda parte del ingenioso...*, *op. cit.*, caps. LX i LXI. Tot i això, Perot Rocaguinarda també va ser nomenat en una altra obra cervantina. Veg. DE CERVANTES I SAAVEDRA, M.,

més famós bandoler català de tots els temps: Joan Sala, àlies Serrallonga,⁴⁴ entre tants d'altres. A terres valencianes, també n'ha romàs memòria d'un bon grapat; tot i que no han merescut la fama d'andalusos i catalans. A tall d'exemple, cal esmentar el benimacletí Mateu Vicent Benet, al qual el notari Carles Ros i Hebrera va immortalitzar, el 1769, a la comèdia *El vandido más honrado y que tuvo mejor fin, Vicente Matheo Benet*.⁴⁵ També han quedat modismes i frases fetes, algunes d'elles de l'edat moderna: del segle XVI. A la Ribera del Xúquer se'n conserva, per exemple, «passar més fam que Garró».⁴⁶ També n'hi ha altres de més recents—del Huit-cents—com ara «Acabar com Camot» o «Quedar-se com la nóvia de Pinet, amb la cara llavada i el monyo fet».⁴⁷ Totes elles nodreixen la imatge del «bon bandoler», ço és, del bandoler literari.

Així les coses, resulta obvi afirmar que el bandolerisme té un component suggestiu, manifestat a través de mites increïblement similars estesos per tot el Món.⁴⁸ Tots ells responen a un procés on el proscrit és de manera progressiva—i de mode col·lectiu—

La Cueva de Salamanca..., *op. cit.* Un altre coetani, com Francesc Vicent Garcia, rector de la Vallfogona, li va dedicar un sonet titulat *Al famós bandoler Perot Rocaguinarda*. Tanmateix, va ser a partir de la Renaixença quan se'n va recuperar la memòria, mitjançant evocacions com ara la de mossèn Jacint Verdaguer o l'obra de Lluís Maria Soler i Terol. SOLER I TEROL, L. M^a, *Perot Roca Guinarda. Història...*, *op. cit.*

⁴⁴ Sens dubte, entre els bandolers catalans, Serrallonga ha estat del que més fama ha conservat amb el pas de les centúries. Això ha estat possible a causa de la idealització de la persona immediatament posterior al seu ajusticiament; motiu que l'ha portat a ser present en cançons folklòriques i narracions populars. A més, importants autors coetanis van escriure sobre ell. COELLO, A.; DE ROJAS ZORRILLA, F.; VÉLEZ DE GUEVARA, L., *El catalán Serrallonga y bandos...*, *op. cit.* Durant la Renaixença, Víctor Balaguer li va dedicar una novel·la i un drama homònims: *Don Joan de Serrallonga*. Veg. BALAGUER, V., *Don Joan de Serrallonga...*, *op. cit.* Finalment, a la passada centúria el mestre Enric Morera li va dedicar també una sarsuela basada en la novel·la de Balaguer.

⁴⁵ Gabriel Suárez Diamante és un pseudònim de Carles Ros. SUÁREZ DIAMANTE, G., *El vandido más honrado y que tuvo mejor fin, Vicente Matheo Benet*, Impremta de la viuda de Josep d'Orga, Valencia, 1769. La vida i delictes de Mateu Vicent Benet han estat estudiats per Lluís Guia. Veg. GUIA MARÍN, L., “Dona, honor i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 291-319; —, “Bandoleros, rebeldes y marginados...”, *op. cit.*, pp. 87-106; —, “Entre València i Nàpols...”, *op. cit.*, pp. 57-86.

⁴⁶ Asmet Garró era un morisc de Llombai que va cometre nombrosos delictes, raó per la qual hagué de fugir del marquesat de Llombai i buscar refugi a Torís. El 1570, va estar un dels instigadors de l'intent d'alçament armat dels moriscs valencians. La seua condició de bandejat i proscrit, hagué de portar els seus coetanis a pensar que passava gana. D'ahí el modisme o la frase feta. Asmet Garró i altres Garró del marquesat de Llombai apareixen al manuscrit del notari alzireny Pere Calbet, el qual hem utilitzat com a font per a redactar el capítol que porta per títol: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

⁴⁷ Camot [Francesc Navarro, de Xàtiva (1780-1826)] i Pinet [Josep Martorell i Llorca, de Finestrat (1868-1909)] van ser dos rodors valencians del segle XIX. Sobre aquests i altres rodors valencians huitcentistes, convé consultar els treballs de Manel Arcos. La perspectiva de l'autor té un marcat caràcter hobsbawmnià. Veg. entre altres, ARCOS MARTÍNEZ, M., *La senda dels lladres...*, *op. cit.*; —, *El tio Joan de...*, *op. cit.*; —, *Acabaren com Camot: bandolerisme...*, *op. cit.*; —, *Quan els trabucs refileaven...*, *op. cit.* La visió de Manel Arcos contrasta amb la d'altres autors com Joan Fuster, qui qualificà els rodors de «trabucaires al servei dels polítics rurals» i de cacics. Veg. FUSTER I ORTELLS, J., *Nosaltres els valencians...*, *op. cit.* pp. 218-219. Josep Franco ha immortalitzat Pinet a un relat literari i Josep Estornell n'ha fet un altre sobre la seua promesa. Veg. ESTORNELL CATALÀ, J., *La nóvia de Pinet...*, *op. cit.*; FRANCO, J., *Pinet, un roder de...*, *op. cit.*

⁴⁸ Veg. a tall d'exemple BOJNICANOVÁ, R., “Aproximació al fenomen del...”, *op. cit.*, pp. 39-69.

desposseït de les seues atribucions violentes, les quals són permutades per facultats positives i el condueixen des de la idealització i l'ennobliment de l'home a la definitiva mitificació de l'heroi. Segons Anton Blok, aquesta mena de processos es produeixen perquè totes les societats humanes identifiquen en la figura del bandoler tres valors utòpics: la llibertat (no se sotmet a les normes de la societat), la independència (té normes pròpies) i la justícia (capacitat per solucionar convenientment torts i embolics).⁴⁹

Indubtablement, aquesta simpatia popular cap al bandit va engrandir el mite d'alguns d'ells fins extrems gairebé inconcebibles abans i després de la centúria huitcentista. Això fou possible, almenys en part, a la passió amb què els van retratar els escriptors del Romanticisme europeu. Aquests responien sovint als ideals nacionalistes del Huit-cents. Al respecte, convé ressaltar les ditirambes o les desmesurades gestes i heroicitats introduïdes a la vida d'alguns d'aquests roders: bé per motius d'exaltació nacional, per conferir major valor a l'empresa que n'havia conduït a la captura o bé, senzillament, per interessos merament literaris i econòmics; fins a l'extrem de convertir-los en éssers quimèrics o en una abstracció, si més no, en simple literatura.⁵⁰

⁴⁹ Veg. la intervenció d'Anton Blok a "Tra Hobsbawm e Braudel. Mediterraneo e banditismo," dins del *IX Festival Internazionale della Storia, Banditi, Gorizia*, 2013. Per a la seua major divulgació s'ha penjat a xarxes socials. http://www.youtube.com/watch?v=pPXRkC_hpY [Consultat el 20 de setembre de 2021].

⁵⁰ Veg. SOLER PASCUAL, E., *Bandoleros. Mito y realidad en...*, *op. cit.*

2. ELS ESTATS DE LA QÜESTIÓ, LES FONTS I LA METODOLOGIA

En encetar aquest capítol hom no pot sinó fer balanç o partir d'allò que altres que l'han precedit han aportat als estudis sobre la «violència social», el «bandolerisme» o el «bandidatge». En aquest sentit, en primer lloc, no es pot passar per alt l'engrescador article que Bruno Pomara publicà fa uns quants anys sobre les violències de la Mediterrània. En aquest plantejà, per exemple, que els conceptes «bandolerisme», «justícia privada», «infrajustícia», «criminalitat», «conflictivitat», «pau» o «perdó», entre d'altres, no sols no estaven llunyans sinó que es trobaven intrínsecament connectats i resultaven complementaris. A més, Bruno Pomara analitzà el recorregut historiogràfic del «bandolerisme social» d'Eric J. Hobsbawm en contraposició amb el «bandolerisme dels fills de la misèria» de Fernand Braudel, ambdós promotors de l'estudi rigorós del fenomen. En acabant, el presentà com una lluita de faccions pels ressorts de poder i la riquesa, plantejament en què destacà, entre altres, Xavier Torres, Gherardo Ortalli, Osvaldo Raggio o Maria Lepori. Escometé també l'anàlisi des de la perspectiva de les «infrajustícies» o «justícies comunitàries» front a la «justícia estatal» i el joc de pesos i contrapesos que rodejava la interacció entre ambdós àmbits. Es tracta al nostre parer d'un assaig molt complet, atés que no content amb això parà esment no sols als mecanismes de la pau i la mediació comunitària sinó també als mitjans i als instruments de la repressió, a la perspectiva del bandoler com a bandit, com a persona considerada proscria a causa del bandejament públic i convertit en enemic comunitari o també la clàssica relació dels bandolers amb la frontera i la criminalitat, entre d'altres.⁵¹

Tanmateix, al marge de l'aportació de l'investigador sicilià, val a dir que ens ha resultat igualment suggestiva, la contribució de Xavier Torres a l'obra *El bandolerisme a Corona d'Aragó*, en què l'historiador gironí reflexionà i feu balanç sobre les formes en què s'ha abordat, s'aborda o es deuria d'abordar l'estudi del bandolerisme de l'Europa Moderna. En eixe sentit, tampoc no convé oblidar l'article introductori d'aquesta publicació a càrrec del director: Àngel Casals.⁵² Altre tant es pot assenyalar del segon llibre de la col·lecció; fins ara l'últim.⁵³ Potser en aquesta modesta introducció caldria

⁵¹ POMARA SAVERINO, B., "Violencias en el Mediterráneo...", *op. cit.*, pp. 131-158; —, "Tra violenze e giustizie...", *op. cit.*, pp. 83-110.

⁵² CASALS MARTÍNEZ, À., "Introducció...", *op. cit.*, vol. I, pp. 9-16; TORRES I SANS, X., "A tall d'obertura: el...", *op. cit.*, pp. 17-30.

⁵³ CASALS MARTÍNEZ, À., "Introducció...", *op. cit.*, vol. II, pp. 9-15.

referir altres treballs que han resultat importants en el discerniment i composició del capítol, però, per mor de la brevetat i la claredat, ens els reservarem per al cos principal.

2.1. UNES QUANTES ULLADES HISTORIOGRÀFIQUES

A tall d'empendre, convé assenyalar que al marge de l'ús nacionalista o folklòric de l'estampa del bandoler o de les innumerables obres que hom li ha dedicat al relat de les seues vides, aventures i proeses, a què en fèiem al·lusió un poc més endalt, el veritable interès de la història pel bandidatge va anar parell al desenvolupament—a partir dels darrers decennis del Huit-cents—de la «història social». Es tractava d'una nova forma d'entendre la disciplina històrica, en què l'objecte medul·lar era la societat entesa en el seu conjunt: persones comunes, la vida quotidiana... Suposava una reacció i una contraposició als enfocaments tradicionals versats en grans esdeveniments, batalles, l'actuació de líders polítics i militars o del teòric passat més o menys recent dels Estats-Nació.

En aquest sentit, la recepció del materialisme històric d'origen marxista, la concepció modificada i la creença en una història global van jugar un paper determinant. Per a més additament, la «història social» començà a propugnar no sols una ampliació temàtica i multidisciplinària de l'estudi de la història, sinó que ho posà en fets. En efecte, aquells principis incipients van prosperar i van fructificar durant la primera meitat del segle XX, especialment a França i al Regne Unit; des d'on van ser exportats a la resta d'Europa i a tot l'àmbit anglosaxó. Fou en aquest marc que van començar a publicar-se dues influents revistes: *Annales* (1929), de la mà de Marc Bloch i Lucien Febvre, i *Past & Present* (1952), fundada pels anomenats «marxistes britànics».⁵⁴

Això no obstant, no fou Lucien Febvre qui s'interessà per l'estudi i la interpretació del bandolerisme, sinó el seu destacat deixeble i continuador de l'escola dels *Annales*, Fernand Braudel. Ho feu essencialment a *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II* (1949).⁵⁵ Posteriorment, des d'una perspectiva ben distinta o inclús antitètica, Eric J. Hobsbawm va presentar *Primitive Rebels* (1959).⁵⁶ L'èxit i acceptació

⁵⁴ CARBONELL, C. O., *La historiografía...*, *op. cit.*, pp. 132-134; HILL, C.; HILTON, R.H.; HOBSBAWM, E. J., "Past and Present. Origins...", *op. cit.*, pp. 3-14; HUNT, L., "French History in the...", *op. cit.*, pp. 209-224.

⁵⁵ En aquesta obra Fernand Braudel, entre altres aspectes destacables, escenifica les seues influències estructuralistes mitjançant l'explicació de la «longue-durée» i hi para especial atenció a la geografia. Veg. BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el...*, *op. cit.*, vols. I i II.

⁵⁶ HOBSBAWM, E. J., *Rebeldes primitivos...*, *op. cit.*

d'aquest primer assaig va animar al cofundador de *Past & Present* a concloure *Bandits* (1969), on plasmà la seua teoria sobre el «social bandit».⁵⁷ Aquestes tres obres van desencadenar, a partir dels cinquanta i els seixanta del Nou-cents, un encés debat internacional.⁵⁸

Abans d'endinsar-nos, però, en l'explicació dels respectius models interpretatius i en les crítiques que hom hi ha abocat *a posteriori*, és menester esmentar algunes de les principals fites que van aconseguir aquests dos rellevants historiadors. En eixe ordre de coses, en primer lloc, cal referir que les seues aportacions foren crucials per a la superació dels estudis merament localistes. També van estar els pioners en l'establiment de paradigmes globals o mediterranis. Ara bé, el mèrit més destacat fou, sens dubte, aconseguir que investigadors de tots els continents començaren a interrogar-se científicament sobre la naturalesa del bandolerisme i que se sumaren a una discussió rigorosa i d'abast planetari.

Entre els conceptes cardinals del britànic Eric J. Hobsbawm convé destacar el «bandolerisme social» o «*social banditry*», un fenomen universal i uniforme que representava una forma primitiva de protesta social dels camperols contra la pobresa i l'opressió. Heus ací l'esquema interpretatiu marxista en què aflora a les clares la lluita de classes. Tanmateix, Hobsbawm concebia que havien existit altres expressions del banditatge que no podien merèixer aquest qualificatiu, en tant que se situaven en les antípodes dels interessos de la col·lectivitat. En resum, el bandit hobsbawmnià tenia un marcat origen rural i trobava el seu lloc en diversos períodes i ambients que abasten des de l'Edat Mitjana a l'Edat Contemporània, si bé es trobava més acomodament entre els segles XVII i XX. D'aquesta manera, hi havia un arquetip definatori que s'escindia en tres a causa de petites distincions: el lladre noble—també conegut com paradigma Robin Hood—els anomenats venjadors o cangaceiros brasilers i els haiducs d'Hongria o els Balcans.⁵⁹

En termes generals, les línies bàsiques del model defensat per Eric J. Hobsbawm es poden condensar succintament en cinc afirmacions: 1) El «bandolerisme social» era una incipient forma de rebel·lia—d'acord amb les connotacions interpretatives marxistes—pròpia de societats arcaiques i endarrerides, amb objectius poc ambiciosos com ara la contenció de la injustícia a certs límits morals. Per tant, el bandoler social havia sorgit en comunitats humanes on el pobre encara no havia adquirit consciència política i mètodes organitzats per a provocar convulsió social. 2) En conseqüència, el banditatge només podia

⁵⁷ HOBBSAWM, E. J., *Bandidos...*, *op. cit.*

⁵⁸ HOBBSAWM E. J., “Storiografia e banditismo: Introduzione...”, *op. cit.*, pp. 9-15.

⁵⁹ HOBBSAWM, E. J., *Bandidos...*, *op. cit.*, pp. 58-101.

fructificar en societats endarrerides precapitalistes o en transició cap al capitalisme, especialment i reforçada en moments d'instabilitat, ja que el desenvolupament econòmic, polític i administratiu de les societats liberals tendria a erradicar-lo. 3) Per tant, es localitzava preferentment en llocs de difícil accés, de frontera o amb superpoblació. 4) De resultes, la naturalesa del «social bandit» hobsbawmnià era doble: d'una banda, gaudia del suport de la comunitat camperola rural, a qui havia defensat reaccionant per una determinada ofensa; però, d'altra banda, era un proscrit perseguit per l'Estat arran de les seves actuacions enteses com a delictives. 5) Finalment, l'historiador britànic argumentava que el bandolerisme podia ser assimilat i transformat per moviments revolucionaris, ja que per si mateix no tenia una estratègia de canvi global de la societat.

Sens dubte, va ser l'enorme atractiu de la proposta d'Eric J. Hobsbawm el que va estimular la investigació i va conduir finalment a un debat profund i enriquidor internacional. Un dels primers a posar en entredit certs aspectes de la teoria del «*social banditry*», si es té en compte l'aportació de Jan Brögger (1968),⁶⁰ va ser l'antropòleg neerlandès Anton Blok (1972),⁶¹ que havia centrat els estudis a Sicília. Blok va argumentar, entre altres coses, que el britànic havia magnificat l'element protesta i emfasitzat els nexes del bandoler amb els camperols alhora que minimitzava altres dimensions estructurals com ara les interdependències entre senyors, camperols i bandits. Amb tot plegat, el que volia posar en relleu era la defensa violenta de l'interés individual dels bandits, que recorrien sovint a aliances i pactes amb poderoses i bel·lipotents faccions, cosa que posava en qüestió la pretesa solidaritat de classe hobsbawmnià que existia entre els camperols i el bandoler. Tot seguit, l'historiador britànic va respondre concisament a l'investigador holandès.⁶²

Poc temps després, Roderick Aya (1975)⁶³ va prendre el testimoni. Aquest estudiós nord-americà, que havia centrat la seua anàlisi a Sicília i el sud-est espanyol, considerava que el paradigma hobsbawmnià es retroreia massa sobre ell mateix en tant que relacionava foragitats i camperols i impedia que el bandoler poguera ser percebut dins d'un context social més extens; cosa que minimitzava altres transcendents evidències. El mateix camí va seguir David Scheffel (1981)⁶⁴ des del camp de l'etnologia i una mica abans Pat

⁶⁰ Les valoracions de Jan Brögger van ser anteriors a la publicació de *Bandits*, el 1969. BRÖGGER, J., "Conflict resolution and the...", *op. cit.*, pp. 228-240.

⁶¹ BLOK, A., "The peasant and the...", *op. cit.*, pp. 494-503. La tesi postdoctoral d'Anton Blok, defesa el 1972, versava sobre la màfia a una vila siciliana. BLOK, A., *The Mafia of a...*, *op. cit.*

⁶² HOBBSAWM, E. J., "Social Bandits: reply...", *op. cit.*, pp. 503-505.

⁶³ AYA, R., "The missed revolution: the...", *op. cit.*, pp. 943-944.

⁶⁴ SCHEFFEL, D., "European Ethnology and the...", *op. cit.*, pp. 88-97.

O'Malley (1979)⁶⁵ amb el cas de l'australià Ned Kelly, proscrit que hi va actuar a la dècada dels setanta del segle XIX en un espai de capitalisme agrari avançat. Per tant, O'Malley, malgrat que no discrepava del tot del model «*social banditry*» estava en condicions de negar que un escenari modern eliminara del tot el desenvolupament del bandolerisme.

En aquest punt, dos anys més tard, el 1983, es va celebrar el *Convegno di Venezia*, al qual assistí Hobsbawm per defensar-se de les crítiques que havia suscitat la seua interpretació i hi adduí que se n'havia tergiversat el model.⁶⁶ No obstant això, durant la reunió, en què hi van assistir estudiosos de diverses nacionalitats,⁶⁷ es feu cada volta més evident que el «*social banditry*» s'adaptava amb notables dificultats als marcs regionals i locals esbossats a partir de fonts arxivístiques. Això posà en tela de judici la seua interpretació general i també la concepció hobsbawmiana del fenomen com a universal i uniforme; cosa que invità a iniciar un període reflexiu que serví per a prendre més consciència de la diversitat del bandolerisme, de les dificultats que comportava la seua definició i de la impossibilitat d'englobar tanta diversitat en un sol paradigma. S'obriren, doncs, les portes a la redefinició i la reconsideració.⁶⁸

El 1987, un grup d'acadèmics, majoritàriament americans,⁶⁹ encapçalats per Richard W. Slatta, es van sumar al debat en qüestionar el model d'Eric J. Hobsbawm.⁷⁰ Entre les divergències, apuntaren de bell nou a la dificultat d'adaptació del model de l'historiador britànic a la realitat particular, aquesta vegada la del continent americà. D'entrada, si més no, hi havia un problema de concepte. La noció de camperol, confeccionada sobre una imatge europea o mediterrània, s'acomodava malament al context llatinoamericà. El mateix argüí, per exemple, Ranajit Guha per a l'Índia (1983).⁷¹ D'altre costat, Slatta i els seus col·legues asseguraren que no hi havien trobat evidències sobre les quals fonamentar el «*social banditry*», motiu pel qual s'havien replantejat la qüestió sobre la base d'un bandolerisme polític. En altres paraules, els bandolers que hi havien pogut documentar estaven sota les ordres i la protecció de faccions o grups de

⁶⁵ O'MALLEY, P., "Social bandits, modern capitalism...", *op. cit.*, pp. 489-501.

⁶⁶ HOBSBAWM, E. J., "Introduction...", *op. cit.*, pp. 13-18.

⁶⁷ A més d'Eric J. Hobsbawm, hi acudiren Claudio Povolo, Irene Fosi, Anton Blok, Osvaldo Raggio Nicholas S. Davidson, Maria D. Floris, James A. Sharpe, Nicole i Yves Castan, Enrico Basaglia, Giovana Fiume, Mario Sbriccoli, Jan Sudin o André Zysberg, entre d'altres. Veg. ORTALLI, G. (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo...*, *op. cit.*

⁶⁸ ORTALLI, G., "Dal convegno al volume...", *op. cit.*, pp. 505-511 i AYMARD, M., "Proposte per una conclusione...", *op. cit.*, pp. 7-11.

⁶⁹ Billy J. Chandler, Miguel Izard, Erick Langer, Linda Lewin, Donny Meertens, Louis Pérez, Gonzalo Sánchez, Rosalie Schwartz, Paul Vanderwood, i Allen Woll.

⁷⁰ SLATTA, R. W., (ed.), *Bandidos: The varieties of...*, *op. cit.*

⁷¹ GUHA, R., *Elementary aspects of peasant...*, *op. cit.*

poder. Entenien que era a través d'aquests vincles d'interdependència que els uns i els altres en treien major profit i els primers podien lucrar-se i prosperar. Tot plegat, els portà a identificar en l'arquetip hobsbawmnià la reproducció d'una visió idealitzada del bandoler: el resultat de la mitificació popular que no responia a la realitat. Definitivament, aquestes crítiques van significar un veritable punt i a part.

Tanmateix, més recentment, alguns estudiosos com ara l'antropòleg David Montgomery Hart s'han afegit a una discussió quasi extinta. Ben particularment, aquest darrer considera que el «social bandit» sembla més una mirada ideològica dels historiadors marxistes que una interpretació científica sobre el bandolerisme. Talment és així, que l'ha qualificat de la «síndrome de Robin Hood».⁷² Per acabar, val a dir que malgrat la reedició de *Bandidos*, publicada el 2001, en què Hobsbawm es defensà novament de les crítiques i tractà de ressituar el seu treball, actualment la majoria dels investigadors desestimen que hi haja hagut una presència transcendent del «social bandit» als diferents confins del Món.⁷³

Pel que fa a Fernand Braudel, tal com s'ha assenyalat adés, els seus plantejaments sobre el bandidatge havien estat traçats amb anterioritat als de Hobsbawm. Tot i això, mai no van suscitar seqüeles tan efectistes i, en termes generals, van ser acollits amb molta més freqüència; sobretot als àmbits acadèmics que havien establert contacte amb l'escola dels *Annales*. De fet, va estar precisament a la revista on l'historiador francès hi va posar negre sobre blanc per primera vegada el seu complex enfocament,⁷⁴ el qual després desenvolupà a *La Méditerranée*.

D'acord amb Braudel, el bandolerisme—una violència larvada—era el resultat d'una concurrència de tensions socials diferents i intricades. En aquest sentit, estava convençut que hi havia una relació directa entre la pobresa i el bandolerisme, en crear la primera la tensió social que feia sorgir el segon; si bé hi havia més condicionants. Ara bé, a diferència de Hobsbawm, el francès no hi reparava en l'existència de cap lluita de classes. De manera concisa, les seues idees principals es poden sintetitzar —no sense certa dificultat— en altres cinc afirmacions: 1) En primer lloc, hi havia la superpoblació de la muntanya mediterrània—encara que en altres casos fa ús també de la frontera—i la

⁷² HART, D. M., *Bandidismo en el Islam...*, *op. cit.*

⁷³ Veg. a tall d'exemple, CASALS MARTÍNEZ, À., “Introducció...”, *op. cit.*, vol. I, p. 12; POMARA SAVERINO, B., “Violencias en el Mediterráneo...”, *op. cit.*, p. 130; TORRES I SANS, X., “A tall d'obertura: el...”, *op. cit.*, p. 19; SCIROCCO, A., *Banditismo e repressione in...*, *op. cit.* pp. 413-416; HOBBSAWM, E. J., *Bandidos...op. cit.*, pp. 32-45.

⁷⁴ BRAUDEL F., “Misère et banditisme au ...”, *op. cit.*, pp. 129-142.

consegüent proletarització o empobriment dels seus habitants. Aquest desajust entre demografia i recursos, era el causant dels intermitents vessaments sobre la plana dels seus sobrants poblacionals en forma d'incursions violentes. 2) Per tant, un bandidatge d'aquestes característiques, que contenia una rebel·lió latent i fruit de la inòpia, havia de ser, doncs, de subsistència, és a dir, «fill de la misèria». 3) D'altra banda, Braudel concebia que la dominació socioeconòmica de rics i poderosos feia créixer la polarització social, la qual desembocava en un bandolerisme popular dirigit fonamentalment contra les institucions o els ens de govern. 4) Tanmateix, el repudi estatal no era sols popular, sinó que alguns senyors feudals, conseqüentment empobrits, s'hi havien hagut de sumar en veure perillar els seus privilegis jurisdiccionals; cosa que donava pas a un bandolerisme aristocràtic. 5) Finalment, hi havia el recurs a la «*vendetta*» i a la ràtzia, que l'estudiós francès situada a zones muntanyoses amb escassa feudalització. No obstant això, per sobre de les diferents categories i de l'enorme complexitat del fenomen, Braudel veia perceptibles connexions entre elles, que feien del bandidatge un fenomen polivalent i amb múltiples vessants i/o interessos.⁷⁵

Certament, com hem vist, Eric J. Hobsbawm va concentrar la major part de l'atenció i de les invectives d'investigadors de tots els continents, però l'analista francès no en restà completament al marge. Sense anar més lluny, el *Convegno di Venezia* (1983) havia obert un suggestiu període de reflexió i d'ampliació dels llindars d'estudi, que fructificà, a cavall entre els huitanta i els noranta, i hi possibilità un valuós i enriquidor avanç de la investigació sobre el bandolerisme. Així les coses, per tal de confluïr-ne novament en un lloc físic, advertir dels progressos, debatre'ls i comparar els resultats, es va convocar—per a la tardor del 2002—una altra trobada internacional a la Comunitat Montana del Barigadu, ço és, a les entranyes de Sardenya. El títol *per se* fou ben significatiu: *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI-XVII*,⁷⁶ atès que feia palesa la crítica, en tant que feia ús del plural—*banditismi mediterranei*⁷⁷—front al concepte singular del «bandolerisme mediterrani» braudelià. Per a més additament, la temàtica duia diverses novetats. Encara que prop de la meitat de les comunicacions tractaven sobre el tradicional

⁷⁵ TORRES I SANS, X., “El bandolerismo mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 400-401. Veg. també BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 1-73 i —, *El Mediterráneo y el...*, *op. cit.*, vol. II, pp.40-60.

⁷⁶ MANCONI, F., (ed.), *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI...*, *op. cit.*

⁷⁷ Aquest concepte expressat en plural també respon, en part, a la tendència mostrada per altres ciències auxiliars de la història, com l'antropologia, que han tendit a entendre la Mediterrània com un espai culturalment fragmentat o de camps d'estudi singulars. DAVIS, J., *People of the Mediterranean...*, *op. cit.*

bandidatge senyorial a les més diverses parts de la Mediterrània,⁷⁸ la resta giraven sobre qüestions com la conflictivitat social i l'administració de justícia, el contraban o la «faida»;⁷⁹ cosa que indicava una voluntat manifesta de prosseguir pel camí de la intensificació de les connexions entre el bandolerisme i altres camps d'estudi de la vessant econòmica, política, social i, fins i tot, cultural.

Així les coses, si una idea va eixir reforçada d'aquesta reunió fou la d'atorgar una nova interpretació al fenomen objecte d'estudi. En aquest sentit, es va arribar a la conclusió que el bandolerisme no podia ser «fill de la misèria», com havia pretès l'historiador francès, sinó que fonamentalment havia florit com a fill de la «faida»,⁸⁰ és a dir, de la lluita de faccions per interessos ben diversos. D'ahí que fora difícil acceptar les tipologies braudel·lianes de classificació del bandidatge. Car, havien deixat de tindre sentit. Finalment, també hi hagué cert consens quant a la necessitat de fer servir una metodologia diferent: la microhistòria. Tanmateix, pel seu compte, Xavier Torres n'ha volgut anar un poc més enllà i ha contrastat que en el cas del principat de Catalunya es podia afirmar allò oposat a Fernand Braudel, ço és, que el bandolerisme fou més aviat fruit d'un cert benestar que de la pobresa.⁸¹ Seguint aquest raonament, hi ha observat que la planura catalana havia estat, tant o més, productora de bandits que la muntanya o la frontera. També s'ha mostrat crític amb el fet que la superpoblació conduïra unilateralment al bandidatge, ja que hi havia altres alternatives com ara la migració, o amb què la mitjana d'activitat del bandit no superara els tres o quatre anys, com pretenia Hobsbawm.⁸²

⁷⁸ Novament a la trobada hi acudien investigadors de diverses procedències: d'Itàlia, d'Espanya, de França, d'Àustria... Entre ells, cal destacar Francesco Manconi, Rosario Villari, Irene Fosi, Xavier Torres i Sans, Furio Bianco, Lluís J. Guia Marín, Eva Serra, Darko Darovec, Guy Lemeunier, Claudio Povolo, Bruno Anatra, Jaume Serra i Barceló, Giovanni Mugia, Friedrich Edelmayer, d'entre altres. MANCONI, F., (ed.), *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI...*, *op. cit.*

⁷⁹ Es tracta d'un concepte d'origen germànic: en alemany antic «fehida», en l'actual «feede». Des d'aquesta llengua s'ha transmès a l'italià a la resta de llengües juntament amb el terme «vendetta». La «faida» era pròpia del dret dels pobles germànics, per la qual cosa va estar en vigor durant l'edat mitjana davant l'absència i recuperació del dret romà, de caràcter públic. Per tant, d'acord amb això, el dret a prendre's la justícia per mans pròpies pertanyia en primer lloc a l'individu, la seua família i el seu clan, i només en cas de necessitat a l'Estat, als seus líders i representants. Vegeu CAVINA, M., *Duelli, faide e rappacificazion...*, *op. cit.*

⁸⁰ RAGGIO, O., *Faide e parentele. Lo...*, *op. cit.*; LEPORI, M^a, *Faide. Nobili e banditi...*, *op. cit.*

⁸¹ Si el bandolerisme era fill de la «faida», de les rivalitats de senyors i oligarques—en la majoria dels casos, en un intent de controlar certs àmbits de poder o el que era el mateix, recursos—en un moment de transformació econòmica del Principat (1550-1640), cal pensar que el bandidatge es nodria de l'opulència abans que de la misèria. Fins i tot, dos dels bandolers més reconeguts de Catalunya—Perot Rocaguinarda i Joan Sala, àlies Serrallonga—pertanyien a famílies de camperols acomodats que es van veure involucrades en aquestes lluites intestines, raó per la qual ambdós van acabar sent part del braç armat de les faccions.

⁸² TORRES I SANS, X., “Faide e banditismo nella...”, *op. cit.*, pp. 35-52; —, “El bandolerismo mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 406-416; —, “A tall d'obertura: el...”, *op. cit.*, pp. 17-30.

Des de la convenció sarda sembla s'han produït poques reunions de semblant entitat. Amb tot i això, els bandolerismes mediterranis continuen concentrant el seu interès en l'anàlisi de la pluralitat territorial i la comparació sempre amb la vista posada en ampliar les causalitats explicatives de caire polític, econòmic, social i cultural que hi havia al darrere. En altres paraules, concep que l'estudi del banditadge no es circumscriu a la seua repressió, sinó que convé ampliar les mires a altres aspectes, com ara el necessari diàleg entre els distints tipus de justícia i els acords privats, les activitats de contraban, la tratadística o les institucions locals i estatals de pacificació social, entre d'altres, que n'han encetat tendències.⁸³ Després de *Banditismi Mediterranei* s'han continuat celebrant congressos de caràcter internacional per tot arreu, els quals han permés posar en valor aquestes i altres noves o no tant noves línies de recerca. A tall d'exemple, referirem una de les més properes: *Jornades Internacionals sobre violència social, bàndols i territori*,⁸⁴ que compta amb diverses edicions. Això no obstant, també convé ressaltar la celebració del *IX Festival Internazionale della Storia*, la qual prengué el significatiu títol *Banditi*,⁸⁵ o de *Faida. Feud and Blood Feud between Customary Law and Legal Process in Medieval and Early Modern Europe*, a Venècia, el 2016.⁸⁶

Precisament en aquest punt és que potser cal referir la aproximació antropològica a la història de les institucions i a la infrajustícia. L'assumpte parteix de l'engrescador article de Bruce Lenman i Geoffrey Parker,⁸⁷ en què van diferenciar la *State law* (justícia pública) i la *Community law* (venjances i paus privades). Malgrat això, comptava amb un precedent. En eixe sentit, convé esmentar algun dels treballs d'Antonio Pigliaru,⁸⁸ al qual s'han anat afegint posteriorment estudis sobre la venjança tant en el seu sentit cultural

⁸³ Sobre aquest aspecte i altres, veg. POMARA SAVERINO, B., "Violencias en el Mediterráneo...", *op. cit.*, pp. 131-158.

⁸⁴ Aquestes jornades han estat organitzades majorment per la Universitat de Barcelona i han permés un contacte multidireccional entre el món acadèmic universitari, el territori, els instituts comarcals de recerca i el públic en general. Fins ara sols han vist la llum dos dels volums: el de les primeres jornades (Bellver de Cerdanya, 2010) i el de les segones (Montblanc, 2012), cosa que significa que encara n'hi ha diversos encontres, les actes dels quals no han vist la llum: Viladrau, 2013; Bellver de Cerdanya, 2015, i Vinaròs, 2016. <http://jornadesbandolerisme.blogspot.com.es> [Consultat el 29 de novembre de 2020]. Veg. també CASALS, À., (dir.) *El bandolerisme...op. cit.*, vol. I, (2012) i —, (dir.) *El bandolerisme...op. cit.*, vol. II, (2016).

⁸⁵ Entre el 24 al 26 de maig de 2013, es va celebrar a la ciutat italiana de Gorizia el *IX Festival Internazionale della Storia* que a l'edició d'aqueix anys portava per títol *Banditi*. La trobada, organitzada per *l'Associazione culturale èStoria*, va comptar amb la presència d'alguns dels estudiosos internacionals més destacats sobre la temàtica. <http://www.estoria.it/> [Consultat: 2 d'octubre de 2013].

⁸⁶ <https://www.irris.eu/project-faida> [Consultat: 4 d'octubre de 2021]. Les actes d'aquest encontre han estat publicades als successius números de la revista *Acta Histriae*.

⁸⁷ LENMAN, B. i PARKER, G., "The State, the Community...", *op. cit.*, pp. 11-48.

⁸⁸ PIGLIARU, A., *Il Banditismo in Sardegna...*, *op. cit.*

com jurídic i s'han posat en relació amb el bandolerisme arreu del continent europeu.⁸⁹ A l'àmbit hispànic destaquen especialment les contribucions d'Ignasi Terradas sobre la justícia vindicatòria.⁹⁰ Tots aquests assajos i molts altres orbiten al girintorn d'açò mateix. En essència, es presenta com una racionalització del conflicte en el marc de col·lectius que intenten superar-lo mitjançant la satisfacció d'una determinada ofensa perquè no esdevinga una represàlia eterna, sagnant i desproporcionada. D'eixa manera, per exemple, es considera el «deseiximent» o «desafiament», no tant com l'inici d'un compte enrere vers les hostilitats com la invitació a la negociació i la mediació per assolir de nou la pacificació, fonamentalment mitjançant la pau i treva. Des d'eixa òptica, per tant, la qüestió que alterà la justícia privada o vindicatòria fou la justícia punitiva normalment de caire estatal que s'accelerà durant l'Edat Moderna i tingué com a resultat una disfunció en què aquestes velles i inveterades formes de justícia passaren a ser, si no del tot il·legals, censurades per les institucions politicoreligioses, les quals no dubtaren a interferir en el seu funcionament: disciplinament i repressió.⁹¹ A açò, convindria afegir un altre aspecte: la desnaturalització de l'ús de la violència vindicatòria com a fruit de la progressiva degradació de les velles formes de solidaritat social medieval.

Aquest intens debat internacional, no obstant això, no es va cenyir simplement a la contrastació de visions o percepcions dels bandolerisme, ni a l'enfocament institucional. De fet, encara que deixarem de costat els arguments que uns i altres han argüit en favor o en contra de tal o altra tendència historiogràfica, hi romandria la qüestió de les fonts i la metodologia. En els paràgrafs anteriors se n'ha fet al·lusió al consens existent entre la major part dels estudiosos actuals al voltant de l'adopció de la microhistòria. Tanmateix, no s'ha indicat res o quasi res sobre les fonts emprades. A eixe respecte, d'entrada, convé referir potser l'obvietat: les fonts i la metodologia han variat en paral·lel a la discussió, fins l'extrem que val a dir que han estat els àmbits on s'han produït les transformacions més notables, tampoc exemptes de controvèrsies. Com a punt de partida n'hi ha prou amb una somera revisió de les obres de Fernand Braudel o d'Eric J. Hobsbawm per tal de percebre-hi les diferències i l'evolució. L'historiador britànic va recórrer fonamentalment a un nodrit nombre de balades, mites i llegendes sobre bandits

⁸⁹ POVOLO, C., "Feud and Vendetta: Customs...", *op. cit.*, pp. 195-244.

⁹⁰ TERRADAS SABORIT, I., *La justicia más antigua...*, *op. cit.*; —, *Justicia vindicatoria...*, *op. cit.*

⁹¹ Seria molt farragós detallar tots els autors, els estudis i les vies per les quals ha transcorregut aquest vessant del coneixement. Veg. a tall d'exemple, GARNOT, B. (ed.), *L'infrajudiciaire du Moyen Age...*, *op. cit.* Veg. també, OESTREICH, G., "Strukturprobleme des europäischen Absolutismus...", *op. cit.*, pp. 179-197.

de tot el Món,⁹² mentre que l'analista francès va utilitzar diferents fonts arxivístiques, cartogràfiques i bibliogràfiques procedents d'arreu de la Mediterrània.⁹³ Per tant, així de primeres, sense entrar a considerar-ne la idoneïtat, el que n'hi resta en clar és la disparitat. Malgrat això, l'enfocament metodològic d'ambdós no fou tan divers, ja que tant l'un com l'altre es van esforçar a l'hora de provar llurs hipòtesis a ubicacions geogràfiques molt diferents i distants entre si. En altres termes, proposaren un estudi d'abast global, o si més no d'una àmplia superfície, en períodes dissímils o de «*longue-durée*». En resum, eren partidaris d'una anàlisi macrohistòrica.

Una vegada més, però, la major part de les crítiques en aquest vessant van recaure sobre Eric J. Hobsbawm, més que no pas sobre Fernand Braudel. En aquesta línia, un dels més incisius fou l'antropòleg holandès Anton Blok, qui durant l'intercanvi d'opinions esdevingut el 1972, l'advertí sobre inesciència de les fonts utilitzades. No debades, si bé era cert que el material etnogràfic, les balades, els romanços i les llegendes podien encobrir formes de protesta camperola, no mostraven la conducta real dels bandits.⁹⁴ El mateix li recriminaren altres investigadors. A tall d'exemple, a la dècada dels huitanta, a l'altre costat de l'Atlàntic, el grup dirigit per Richard W. Slatta es negà rotundament a acceptar les cançons i composicions sobre bandolers com a fonts per a la interpretació històrica del fenomen i defensà primordialment l'ús de documentació arxivística de caràcter criminal. Amb tot i això, eren conscients que calia treballar amb cura i mirar de contrastar i entrecreuar aquestes fonts amb altres de caràcter governatiu.⁹⁵

A principis dels anys 90, l'investigador nord-americà Gilbert Joseph escometé una mena d'estat de la qüestió al continent americà i, en un parell d'assajos, hi repassà les perspectives d'estudi. Indefugiblement, hagué de posar en èmfasi l'assumpte de les fonts, ocasió que aprofità per mostrar la seua disconformitat amb la proposta de Richard W. Slatta i del seu equip. Joseph compartia a grans trets els arguments del col·lectiu que liderava el seu conterrani, però entenia que no hi havien estat suficientment crítics. Així les coses, qüestionà la supeditació de les investigacions exclusivament a la documentació estatal o de caire jurídic, administratiu i judicial—de caràcter criminal i amb un biaix repressiu—, ja que acostumava a projectar una perspectiva exageradament regimental; construïda i mediatitzada des de les instàncies estatals i al servei dels discursos del poder.

⁹² HOBBSAWM, E. J., *Bandidos...*, *op. cit.*, pp. 223-224.

⁹³ BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 553-581.

⁹⁴ BLOK, A., "The peasant and the...", *op. cit.*, pp. 500-501.

⁹⁵ SLATTA, R. W. (ed.), *Bandidos: The varieties...*, *op. cit.*, pp. 2-4.

Per aquest motiu, Joseph estimava oportú que aquest tipus de «fonts oficialistes» foren creuades amb altres que conferiren informació més fiable sobre la composició de les quadrilles, l'extracció social, l'origen ètnic i geogràfic dels integrants i també sobre els llaços que aquests tenien amb les comunitats humanes del seu entorn.⁹⁶ Slatta respongué a Joseph⁹⁷ i aquest replicà al primer. Li reiterà el mateix, que estava reproduint el discurs del poder i descuidant, entre altres coses, la realitat material i l'entorn dels qui cometien els actes delictius.⁹⁸

A Europa i més concretament a l'àrea mediterrània ocorregué més o menys paral·lelament el mateix. De fet, basta amb ser una miqueta iniciat i fer una ullada als estudis històrics sobre criminalitat o sobre bandidatge per adonar-se que sovint aquests han anat força lligats a l'ús de fonts de caire repressiu. Vist des d'eixa perspectiva, hom entén que els estudiosos difícilment hagen pogut fer transcendir aquests fenòmens més enllà de les sempre incompletes i enganyoses xifres quantitatives⁹⁹—l'anomenat «*crime rate*»—o d'una desfilada de noms i colles. I de resultes d'això, en la majoria dels casos, quan s'hi ha investigat sobre violència social, les tipologies documentals emprades i la metodologia han impedit que se n'haja pogut ultrapassar la seua vessant més superficial: la consideració del bandolerisme exclusivament com de problema d'ordre públic. Això, exceptuades, és clar, les ocasions en què l'autor o autora hi ha assajat una mínima preocupació micro-analítica, s'ha endinsat en la quotidianitat de la violència o el disciplinament social.¹⁰⁰

En eixe ordre de coses, convindrem que en el codi deontològic de l'historiador, a l'hora d'emprendre qualsevol tipus d'investigació històrica, la recopilació i el creuament d'un profús i divers nombre de fonts confereix majors garanties que si, per contra, en resulta escarrit. Amb tot i això, hem de tindre en compte també, entre altres aspectes, el context en què va sorgir cadascuna d'elles i la intencionalitat dels qui les van crear. A això encara convindria afegir enfocaments complementaris o bé tractaments

⁹⁶ JOSEPH, G. M., "On the trail of...", *op. cit.*, pp. 7-53.

⁹⁷ En termes generals, el debat es va suscitar al voltant de les fonts i els llaços predominants dels bandolers dins de la comunitat, encara que també es tocaren altres molts assumptes. Mentre el grup de Richard W. Slatta argumentava que calia fer ús de fonts oficials que demostraren la vinculació del bandoler amb les elits de poder, Joseph opinava que aquestes s'havien de contrastar amb un altre tipus de fonts que vinculara els bandolers a la comunitat camperola on s'havien format. SLATTA, R. W., "Bandits and rural social...", *op. cit.*, pp. 145-151.

⁹⁸ JOSEPH, G. M., "'Resocializing' Latin American banditry...", *op. cit.*, pp. 161-174.

⁹⁹ Veg. a tall d'exemple, SBRICCOLI, M., "Fonti giudiziarie e fonti...", *op. cit.*, pp. 491-501; ROUSSEAU, X., "Dalle città medievali agli...", *op. cit.*, pp. 11-53.

¹⁰⁰ Veg. a tall d'exemple, PÉREZ GARCIA, P., "Una reflexión en torno a...", *op. cit.*, pp. 11-37.

multidisciplinàries, vicissituds que solen aportar si més no eines d'útils a l'hora d'encarar la recerca i serveixen per corregir plantejaments erronis o esbiaixats.¹⁰¹

En definitiva, val a dir que una vegada refutats els plantejaments historiogràfics i metodològics de E. J. Hobsbawm al *Convegno di Venezia* (1983),¹⁰² el següent aplec internacional d'experts, el de la Comunità Montana del Barigadu (2002),¹⁰³ posà el focus essencialment sobre Braudel. Hi hem assenyalat adés alguns dels canvis a nivell conceptual. A tall d'exemple, remarcarem l'ús de la locució «bandolerismes mediterranis», en plural, o la substitució dels «fills de la misèria» pels «fills de la faida». A nivell metodològic, però, també hi va haver mudaments, atés que hi hagué cert consens d'adoptar la «*microstoria*» italiana. I des d'aleshores hem assistit a un canvi pel que fa als plantejaments, les fonts i la metodologia de treball.

Per tant, en vistes de l'extrema complexitat de realitats que abraça al vocable «bandolerisme», la majoria dels investigadors defensen un exercici micro-analític preocupat per traure tant de partit com siga possible a les fonts, tot a partir de l'estudi d'espais relativament reduïts (comarques, nuclis urbans, famílies...) i cronologies relativament breus; sense que això signifiqui perdre les mires de l'esquema general i la pluralitat territorial. Així les coses, també es mira d'associar la violència social amb connectors o causalitats que resulten pròpiament definitòries i explicatives de les raons de conflicte. Això, evidentment, requereix deixar una mica de banda les fonts tradicionals de la repressió—reiteradament utilitzades—i llançar-se a l'escorcoll d'altres tipologies documentals.

Aquesta nova concepció metodològica ha ampliat extraordinàriament les perspectives d'estudi i el ventall de fonts (econòmiques, judicials, inquisitorials, notarials, parroquials...) que en poden resultar útils. Heus ací la revolució de l'utilitatge, equiparable a aquella altra de caire nocional. Així les coses, pràcticament qualsevol document pot esdevindre una peça clau en un trencaclosques tan complex. D'aquesta manera —com si es tractés d'un iceberg—en un primer moment es pot recórrer encara a les fonts de la repressió amb la finalitat de conèixer els delictes, per submergir-se, a continuació, a les profunditats econòmiques, socials, polítiques..., que permeten desentranyar els motius que han conduït a la violència.

¹⁰¹ TORRES I SANS, X., "A tall d'obertura...", *op. cit.*, pp. 22-26.

¹⁰² ORTALLI, G. (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo...*, *op. cit.*

¹⁰³ MANCONI, F., (ed.), *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI...*, *op. cit.*

En definitiva, tal com passa sovint, els enfocaments podran ser molt diversos, continuaran sent molts els interrogants i les sendes per recórrer. Emperò en aquest punt no es pot sinó ratificar la percepció d'Àngel Casals. Potser la microhistòria prive el bandolerisme de l'aparent brillantor que ha gaudit durant anys, però es guanyarà en comprensió dels motius que van condicionar el recurs a la violència; la qual cosa comportarà, a llarg termini, una ampliació ostensible dels coneixements.¹⁰⁴

2.2. L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ A TERRES VALENCIANES

Indefugiblement, quan es parla sobre bandolerisme en el marc del regne de València cal referir Sebastià García Martínez. Tanmateix, convé no oblidar el qui va estar el seu mentor: Joan Reglà i Campistol. L'historiador català va fer cap a la Universitat de València el 1959. Llavors ja havia publicat *Felip II i Catalunya* (1956),¹⁰⁵ a més d'un article titulat "Felipe II y el bandolerismo catalán" (1955),¹⁰⁶ i treballava en altres obres que veurien la llum en els anys esdevenidors com ara *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, l'autoria de la qual compartí amb Joan Fuster (1961); *El bandolerisme català del Barroc* (1966) o *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI* (1969).¹⁰⁷ Reglà havia estat deixeble de Jaume Vicens i Vives, el qual havia mantingut contactes fluïts amb Lucien Febvre, Fernand Braudel i Pierre Vilar. Heus ací l'origen de les fortes influències que Vicens i Vives rebé de l'Escola dels *Annales*, les quals transportà als seus llibres i també al seu pupil, Reglà.¹⁰⁸

Sebastià García Martínez, per tant, esdevingué el principal hereu i continuador, a les darreries dels seixanta, d'aquesta línia de recerca de Joan Reglà.¹⁰⁹ De fet, fou el villener l'encarregat d'investigar el bandidatge a terres valencianes, tot prosseguint el treball que havien iniciat Braudel i Reglà a l'àmbit de la Mediterrània i del principat de Catalunya respectivament. Ho realitzà fonamentalment a partir de les fonts conservades

¹⁰⁴ CASALS MARTÍNEZ, À., "Introducció...", *op. cit.*, p. 15.

¹⁰⁵ REGLÀ I CAMPISTOL, J., *Felip II i Catalunya...*, *op. cit.*

¹⁰⁶ REGLÀ I CAMPISTOL, J., "Felipe II y el bandolerismo...", *op. cit.*, pp. 544-558.

¹⁰⁷ REGLÀ I CAMPISTOL, J., *El bandolerisme català...*, *op. cit.*;—*Bandolers, pirates i hugonots...*, *op. cit.*; REGLÀ CAMPISTOL, J., i FUSTER ORTELLS, J., *Joan Serrallonga. Vida...*, *op. cit.*

¹⁰⁸ Sobre Joan Reglà i l'estudi del bandolerisme català, veg. BELENGUER CEBRIÀ, E., "Joan Reglà i el...", *op. cit.*, pp.17-37.

¹⁰⁹ A banda de García Martínez, altre dels qui s'interessà pel bandolerisme valencià a les darreries dels seixanta fou Josep Martínez Ferrando. Tanmateix, el seu treball es limità sols a la biografia de Josep Artús. Veg. MARTÍNEZ FERRANDO, J., "Algunes notícies sobre Josep...", *op. cit.*, pp. 387-389.

a l'Arxiu del Regne de València, l'Arxiu Municipal de València i la Biblioteca Universitària de València. Les evidències de la influència d'aquests dos darrers investigadors i modernistes a la producció de García Martínez són arreu. No d'altra manera s'entenen títols paral·lels, com ara *Bandolers, corsaris i moriscos*, o bé la seua versió castellana *Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II*, o la seua tesi doctoral, titulada *Valencia bajo Carlos II*.¹¹⁰ Aquestes obres—juntament amb l'aparició de nombrosos articles—van destapar les primeres notícies sobre parcialitats a les comarques centrals del regne de València, entre elles, a la Ribera del Xúquer, les quals descrigué com «*un bandolerismo más denso y complejo que el popular, con mayor arraigo local y más sólidos vínculos familiares, cuyas motivaciones primigenias son los conceptos del honor de clan y la vendetta mediterránea, que suponen el salvaje ajuste de cuentas, al margen de la ley, con la parcialidad enemiga*».¹¹¹ Aquesta violència venia condicionada—tal i com dictava Braudel—per la misèria i un cert determinisme geogràfic del que García Martínez començava ja a desconfiar:

*«Pero el bandolerismo no fue un fenómeno peculiar de Valencia, sino de todos los países de la cuenca mediterránea durante los siglos XVI y XVII—como ha demostrado Braudel—a consecuencia de la desconexión entre el impulso demográfico y las fuerzas económicas y como producto lógico de la agravación de la miseria. [...] Si el bandolerismo mediterráneo, pese a su pasmosa ubicuidad, se localiza primordialmente—como ha demostrado Braudel—en las montañas y en las zonas fronterizas de los estados, [...] habremos de convenir en que la estructura geopolítica del reino valenciano ofrecía inmejorables condiciones para su arraigo. [...] Sin embargo, la montaña no fue el único vivero de bandidos que bajaban a depredar las huertas; también en éstas—e independientemente de la problemática morisca—la crisis económica del XVII empujó a muchos al recurso a la violencia como medio de vida».*¹¹²

El villener seguí no sols els paràmetres conceptuals i historiogràfics de Braudel, sinó també els cronològics; atés que emmarcà el problema del bandolerisme valencià més o menys al començament del regnat de Felip II. Malgrat això, no fou fins a la lloctinència de don Francesc de Montcada, comte i marquès d'Aitona (1581-1594) que hi detectà

¹¹⁰ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit.; —, *Bandolers, corsaris y moriscos...*, op. cit.; —, *Bandolerismo, piratería y control...*, op. cit.

¹¹¹ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., p. 25.

¹¹² *Ibidem*, pp. 23, 26 i 27.

parcialitats a la Ribera del Xúquer. S'hi referí en aquests termes: «*Es muy poco lo que sabemos sobre su origen. Al parecer, surgieron en las postrimerías del gobierno de Aytona en Algemesí, de donde se fueron extendiendo por Alcira, Albalat, Alcudia de Carlet, Guadassuar y Pardines*». ¹¹³ Tanmateix, actualment estem en disposició d'afirmar que, allò que hi va documentar, no era possiblement un fenomen de caràcter comarcal. Contràriament a això, convindria diferenciar els bàndols de l'antic reialenc alzireny i les seues connexions amb les senyories dels voltants.

Uns quants anys més tard, el 1979, James Casey hi assajà una altra hipòtesi, distinta a la de García Martínez, la qual plasmà a *El regne de València al segle XVII*. ¹¹⁴ Treballà essencialment documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. L'historiador nord-irlandés veié un cert paral·lelisme entre el banditatge valencià i la màfia siciliana. ¹¹⁵ En aquestes paraules ho reportà Casey:

«[...] em sembla que el fenomen del bandolerisme, és un tret tan marcat de la societat valenciana del segle XVII, que assolí el nivell crític perquè gaudí del suport dels elements més poderosos del país [...] que utilitzaven la violència contra un altre, o bé per a consolidar llurs posicions de poder en la comunitat local. El paral·lel més pròxim a esta situació és la Màfia a Sicília». ¹¹⁶

Val a dir que en això el britànic no hi estigué gaire encertat. De fet amb els coneixements d'antropologia jurídica hodierns es pot argüir el contrari: la «faida» o la justícia privada, estava present molt abans que aparegueren els estats moderns o els estats-nació. D'ahí que no pocs «banditòlegs» hagen considerat la proposta caseyana un «presentisme», és a saber, una extrapolació en què s'aprecia i es visualitza amb ulls actuals esdeveniments del passat. Tot i això, la seua obra continua sent llegida i rellegida com a manual i treball de referència per la seua incommensurable riquesa de notícies i d'abstraccions. Talment ha estat així que convé atribuir a Casey el mèrit de vincular allò que hom no s'havia atrevit a relacionar: les faccions, les elits dirigents i el contraban. ¹¹⁷

¹¹³ *Ibidem*, pp. 103-104.

¹¹⁴ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*

¹¹⁵ A eixe respecte, veg. també MARRONE, G., *Città, campagna e criminalità...*, *op. cit.* i TITONE, V., *La società siciliana sotto...*, *op. cit.*

¹¹⁶ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, p. 237.

¹¹⁷ A tall d'exemple James Casey va saber lligar i entreveure les vinculacions que hi havia entre la violència social, les parcialitats, particularment les de la Ribera; l'afany de control socioeconòmic i polític que exercien les elits dirigents dels pobles del país del Xúquer sobre els seus municipis i l'aclaparadora participació d'aquestes en els fraus, ocultació i contraban de seda, fonamentalment, envers terres castellanes, entre altres relacions gens casuals. CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 76, 88, 100-104, 237-253.

Més recentment, n'ha tornat a reflexionar sobre el que afirmà a *El regne de València al segle XVII* i hi ha matisat les seues idees o les ha ressituades.¹¹⁸

De tot plegat, s'extrau que a la historiografia valenciana, com havia ocorregut més o menys a la catalana, balear i aragonesa, les propostes explicatives d'Eric Hobsbawm no hi van arribar a calar mai. Contràriament a això, la proximitat de Vicens i Vives a Braudel i a altres exponents de l'Escola dels *Annales* i el prestigi, l'influx i la difusió de les idees de la corrent historiogràfica francesa per bona part del continent europeu i pel territori espanyol, poc permeable a les discussions foranes i sotmés a la dictadura franquista, bastà perquè s'hi instaurara quasi exclusivament la hipòtesi braudeliana. Reglà i en acabant Sebastià García Martínez en van estar els responsables de canalitzar el curs de les recerques. Així les coses, en absència de propostes diferents—exceptuant la de James Casey—bona part dels deixebles del historiador català o del villener en van prendre el testimoni i n'han aprofundint en la comesa i principis bàsics.

Certament, amb el transcurs dels decennis hi ha hagut reajustaments, crítiques parcials o petites modificacions de perspectives, però en essència el model interpretatiu s'ha mantingut bastant incòlume. En eixe sentit, a tall de començar, caldria esmentar Emilia Salvador. No debades, la degana investigadora i pupil·la de Joan Reglà ha estat la directora i aglutinadora d'un bon grapat de tesis doctorals i de llicenciatura en què s'ha abordat metòdicament el mandat dels successius lloctinents del regne de València durant el segle XVI; vessant des de la qual els seus doctorands es van haver d'acostar indefugiblement a la qüestió del bandidatge, normalment entés també com un mer problema d'ordre públic.¹¹⁹ Tanmateix, a això hi caldria afegir la seua dedicació personal i directa des del començament de la nova centúria. En efecte, la primera contribució

¹¹⁸ D'un costat ha ressituat el problema del contraban i n'ha inclòs també el Cinc-cents. CASEY, J., *España en la Edad...*, *op. cit.*, pp. 269-270. També n'ha reflexionat una mica sobre el bandidatge. Particularment, hi ha analitzat les bandositats dels dirigents de la ciutat de València entre 1550 i 1560 i les ha relacionades amb les medievals. Veg. CASEY, J., "Bandos y bandidos en...", *op. cit.*, pp. 407-423; —, *La terra i els...*, *op. cit.*, p. 206.

¹¹⁹ A tall d'exemple, entre les que hem hagut de consultar hi ha la de Regina Pérez de Tudela sobre la lloctinència conjunta de Germana de Foix i Ferran d'Aragó (1982), veg. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*; la de Josep Martí Ferrando sobre el mandat del duc de Calàbria (1993), veg. MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, *op. cit.*; la de Maria Dolores Salvador Lizondo sobre els virregnats del duc de Maqueda i Sogorb (1986), veg. SALVADOR LIZONDO, Mª D., *Los virreinos de los...*, *op. cit.*; la tesi de llicenciatura de Maria Antònia Piles Almela que versa sobre l'interinatge de Joan Llorenç de Vila-rasa (1981), veg. PILES ALMELA, Mª A., *El virreinato interino de...*, *op. cit.*; la tesi de llicenciatura i la tesi doctoral de Maria Peligros Belchí Navarro, que abracen les lloctinències del Regne des de 1567 fins a 1578 (1996 i 2000), veg. BELCHÍ NAVARRO, Mª P., *El virreinato del conde de...*, *op. cit.*; —, *Felipe II y el reino...*, *op. cit.*, o les respectives tesis de llicenciatura de Costa Sanz i Herrero Morell sobre don Pere Manrique de Lara i don Francesc de Montcada (1982 i 1994), veg. COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, *op. cit.*; HERRERO MORELL, J. A., *Política pacificadora y fortalecimiento...*, *op. cit.*

notable de Salvador a la qüestió que ara ens ocupa no es va produir sinó al *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, l'any 2000, en què, entre altres coses, advocà per una caracterització i separació neta entre el bandolerisme i les bandositats.¹²⁰ Més tardanament hi hagut altres treballs o assajos sobre criminalitat, bàndols o ajusticiament de delinqüents.¹²¹

En la mateixa direcció, no es pot deixar de banda les contribucions d'Amparo Felipo Orts, de Carmen Margarita Vila López i de Lluís Guia Marín. No per casualitat, va estar precisament García Martínez el qui incentivà, entre altres coses, l'estudi del regnat de Felip IV i hi influí en tots tres perquè hi tractaren d'aprofundir en les recerques sobre el bandidatge a terres valencianes. D'eixa manera s'explica que Felipo, dedicara un capítol de la seua tesi a la repressió del bandolerisme valencià entre 1619 i 1635, ço és, entre els mandats de don Antoni Pimentel, marquès de Tavera, i don Pere Fajardo, marquès de los Vélez.¹²² La documentació emprada en aquesta ocasió provingué essencialment dels registres de la Reial Cancelleria conservats a l'Arxiu del Regne de València i de diversos lligalls de la Secretaria de València de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. A publicacions posteriors, Felipo va continuar centrant la seua mirada en la persecució del bandidatge, tot i que amb les mires centrades en la Ribera del Xúquer durant el primer terç del Sis-cents.¹²³

La segona va ser Carmen Margarita Vila López, a qui dirigiren Joan Reglà i Bertomeu Escandell la tesi de llicenciatura i la doctoral, respectivament. Des d'una perspectiva virregnal, Vila va abordar, en la primera, el trienni 1640-1643 i, en la segona, el període comprés entre 1635 i 1645. Per tant, se n'ocupà del període cronològic immediatament posterior al que treballaria, anys més tard, la professora Amparo Felipo. A tal efecte, emprà bàsicament els registres de la Reial Cancelleria conservats a l'Arxiu del Regne de València i també un grapat dels memorials de la Secretaria de València de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹²⁴ Les seues recerques van veure la llum posteriorment sota el títol: *Bandolerismo y piratería (1635-1645) en el reino de Valencia durante el reinado de Felipe IV*.¹²⁵

¹²⁰ SALVADOR ESTEBAN, E., "Bandos y fórmulas de solidaridad...", *op. cit.*, pp. 19-34.

¹²¹ SALVADOR ESTEBAN, E., "Sobre las guerras de bandos...", *op. cit.*, pp. 885-902; —, "La conflictividad social...", *op. cit.*, pp. 328-332; —, "Batallas y guerras nobiliarias...", *op. cit.*, pp. 253-262.

¹²² FELIPO ORTS, A., *Felipe IV y el...*, *op. cit.*, pp. 323-448.

¹²³ FELIPO ORTS, A., *El centralismo de nuevo cuño...*, *op. cit.*, pp. 133-186; —, "La represión del bandolerismo...", *op. cit.*, pp. 103-114.

¹²⁴ VILA LÓPEZ, C. M., *Un trienio crítico en...*, *op. cit.*; —, *Valencia durante el reinado...*, *op. cit.*

¹²⁵ VILA LÓPEZ, C. M., *Bandolerismo y piratería (1635...*, *op. cit.*

Com hem assenyalat adés, Lluís Guia Marín, deixeble de Reglà i García Martínez, va ser altre dels qui hi va treballar sobre violència i bandolerisme. De fet, la seua trajectòria investigadora ha estat força esguitada per estudis sobre aquesta temàtica—majorment situats al Sis-cents—en què ha posat en relleu, si més no, la complexitat del fenomen. A eixe respecte, caldria esmentar, per exemple, la seua tesi de llicenciatura que consagrà a la persecució del bandidatge durant el virregnat de fra Pere d'Urbina (1650-1652) i la tesi doctoral, en què abraçà un espectre temàtic i cronològic una mica més ample; coincident amb la Guerra dels Segadors al principat de Catalunya.¹²⁶ També en caldria destacar alguns articles i contribucions a congressos com ara “Rebels i marginats en el segle XVII valencià” o “Dona, honor i bandolerisme: els desordres de l'Almirall d'Aragó en la València del segle XVII”, entre d'altres, en que s'observa el viratge o l'evolució dels seus plantejaments.¹²⁷ Tot açò plegat, juntament amb la seua vinculació a l'àmbit italià i sard, o la seua participació a *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI-XVII* i a altres encontres sobre bandolerisme, n'han fet de Guia un dels principals referents.¹²⁸

Les investigacions inicials de Pablo Pérez García, a diferència de les anteriors, no van estar directament relacionades amb el bandidatge, sinó amb la branca germana: la història de la criminalitat. La seua tesi de llicenciatura, que amplià cronològicament i transformà posteriorment en tesi doctoral, versà sobre la delinqüència durant el regnat de Felip III.¹²⁹ Es tractà d'una indagació centrada en el justiciat criminal del Cap i Casal i des d'un vessant essencialment jurídic. A poc a poc, però, els seus treballs s'han estés a les més diverses esferes delictuoses, tot posant en relació els lligams i les contradiccions entre justícia pública i justícia privada, el bastiment de l'estat modern, el canvi del discurs social sobre la violència i la necessitat de pacificació i disciplinament social. Tot això ha permés que els assajos de Pérez García transiten des de l'estricta legalitat fins a l'anàlisi antropològic, social i cultural.¹³⁰

¹²⁶ GUIA MARÍN, L., *La represión del bandolerismo...*, *op. cit.*; —, *Felipe IV y los...*, *op. cit.*

¹²⁷ GUIA MARÍN, L., “La represión del bandolerismo...”, *op. cit.*, pp. 411-420; —“La Guerra de Cataluña...”, *op. cit.*, pp. 117-141; —“Dissidència política i repressió...”, *op. cit.*, pp. 105-124; —“Rebels i marginats...”, *op. cit.*, pp. 67-91; —“Dona, honor i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 287-315.

¹²⁸ GUIA MARÍN, L., “Bandoleros, rebeldes y marginados...”, *op. cit.*, pp. 87-106; —“Entre València i Nàpols...”, *op. cit.*, pp. 57-86.

¹²⁹ Si bé la tesi de llicenciatura es centrà únicament al regnat de Felip III, la seua tesi doctoral abraçà tot el període foral modern. PÉREZ GARCÍA, P., *El Justicia Criminal de Valencia (1598...*, *op. cit.*; —, *El Justicia Criminal de Valencia durante...*, *op. cit.*

¹³⁰ PÉREZ GARCÍA, P., “Consideraciones sobre el marco...”, *op. cit.*, pp. 735-746; —*La comparsa de los malhechores...*, *op. cit.*; —“Una reflexión en torno a...”, *op. cit.*, pp. 11-37; “Desorden, criminalidad, justicia ...”, *op. cit.*, pp. 93-118.

Més recentment, un altre que s'hi ha abocat ha estat Jorge A. Catalá Sanz. Les seues recerques inicialment es van centrar bàsicament en rendes i patrimonis nobiliaris.¹³¹ Tanmateix, un per un, els seus treballs s'han orientat vers la conducta bel·ligerant i conflictiva de la noblesa com a mecanisme de defensa i resposta front a ingerències externes fins al Set-cents.¹³² També ha col·laborat amb Pablo Pérez en l'estudi dels ajusticiats a terres valencianes durant el Cinc-cents i el Sis-cents, llistats en què hom descobreix no pocs bandolers.¹³³ Els seus darrers treballs sobre el bandidatge han anat sovint de la mà del seu deixeble Sergio Urzainqui Sánchez i s'han centrat en la minoria morisca valenciana.¹³⁴ Això no obstant, les incursions d'Urzainqui en aquesta temàtica no s'han limitat a estudis conjunts amb Català, sinó que també els hi hagut en solitari. A eixe respecte, convé referir *Violencia nobiliària en el reino de Valencia durante la época de Carlos V* o la seua tesi doctoral: *Bandidos y bandolerismo en la Valencia del siglo XVII: Nuevas fuentes, nuevas perspectivas*, en què, entre altres coses, posà en qüestió el determinisme geogràfic braudelià i fa seus el plantejaments d'Emilia Salvador tocants a la separació i diferenciació entre bandolerisme i bandositats.¹³⁵

Exceptuats aquests investigadors, la resta han estat obres aïllades i articles puntuals que han tractat personatges o esdeveniments concrets, han abordat la criminalitat o la justícia d'una població o comarca, entre d'altres. En eixe sentit, sense ànim d'exhaustivitat, cal esmentar el relat de l'assassinat de l'almirall d'Aragó, que realitzà Vicente Graullera;¹³⁶ biografies particulars com la de Josep Artús, a càrrec de Josep Martínez Ferrando,¹³⁷ o Jaume Ruiz de Castellblanch, senyor de Torrebaixa, de qui se n'ha ocupat Raúl Eslava Blasco,¹³⁸ entre moltes altres. També caldria citar alguns dels treballs de Remedios Ferrero Micó, nascuts del vessant més legista, com ara, "Pau e tregua en Valencia"; "Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral" o "Bandolerismo en Valencia a finales del

¹³¹ CATALÁ SANZ, J. A., *Aproximación al estudio de...*, *op. cit.*; —, *Rentas y patrimonios de...*, *op. cit.*; —, "El coste económico de...", *op. cit.*, pp. 165-190.

¹³² CATALÁ SANZ, J. A., "Violencia nobiliària y orden...", *op. cit.*, pp. 105-120; — "Consideraciones sobre el desenlace...", *op. cit.*, pp. 155-172; — "La nobleza valenciana...", *op. cit.*, pp. 77-97.

¹³³ CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, pp. 203-246; —, "La pena capital en...", *op. cit.*, pp. 21-112.

¹³⁴ CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Perfiles básicos del bandolerismo...", *op. cit.*, pp. 57-108; —, "Delincuencia y orden público...", *op. cit.*, pp. 253-272; —, "Armas después del desarme...", *op. cit.*, pp. 131-153; —, "Bandidos, infiltrados y conspiradores...", *op. cit.*, pp. 163-172 i —, *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*

¹³⁵ URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violencia nobiliaria en el...*, *op. cit.*; —, *Bandidos y bandolerismo en...*, *op. cit.*

¹³⁶ GRAULLERA SANZ, V., "Asesinato del Almirante de...", *op. cit.*, pp. 481-490.

¹³⁷ MARTÍNEZ FERRANDO, J., "Algunes notícies sobre Josep...", *op. cit.*, pp. 387-389.

¹³⁸ ESLAVA BLASCO, R., "Bandolerismo en el Rincón...", *op. cit.*, pp. 11-24; —, "Documentos en torno a...", *op. cit.*, pp. 16-18; —, "Documentos en torno a...", *op. cit.*, pp. 5-9; —, "Documentos en torno a...", *op. cit.*, pp. 22-30; —, "Documentos en torno a...", *op. cit.*, pp. 21-25.

siglo XVI”.¹³⁹ És menester no passar per alt tampoc els conflictes i l’administració de justícia sobre senyories i territoris. En eixa direcció, cal fer al·lusió, per exemple, al treball de Manuel Ardit sobre el marquesat de Llombai,¹⁴⁰ al de Eugenio Císcar Pallarés sobre Valldigna,¹⁴¹ al de Maria Dolores Insa Ribelles sobre el comtat de Cocentaina,¹⁴² al de Vicent Terol i Reig sobre la Vall d’Albaida,¹⁴³ al de Francisca Miralles Vives sobre la Ribera del Xúquer¹⁴⁴ o al de Vicent Mahiques Roig a alguns llogarets del ducat de Gandia,¹⁴⁵ entre altres que han tocat assumptes específics com el conflicte per l’ús de pastures o pel repartiment d’aigües.¹⁴⁶ Segurament, si ens posarem a buscar-ne no acabariem mai.

2.3. SOBRE L’ESTRUCTURA I ELS OBJECTIUS

Partim de l’evidència. L’àmbit geogràfic d’estudi escollit ha estat la comarca de la Ribera del Xúquer entre 1523 i 1585, ço és, des d’immediatament després de la derrota agermanada—de què la vila d’Alzira en va ser el darrer baluard—fins a les últimes dècades del Cinc-cents. Les raons no cal repetir-les, atés que han quedat sobradament explicitades a la presentació. Per tant, centrarem, en primer lloc, la nostra comesa en referir els objectius del treball. En acabant, procedirem a delinear-ne l’estructura. En eixe ordre de coses, d’entrada, convé referir alguns dels plantejaments de partida.

Al nostre parer, no té sentit continuar tractant el bandidatge com un problema exclusivament d’ordre públic. El resultat és una desfilada d’individus força descontextualitzats, als quals se’ls atribueix, sense més, l’etiqueta de «bandoler», «facinerós» o «malfactor», entre d’altres. Tampoc resulta profitós l’estudi del fenomen en termes quantitativs, no almenys sense tindre en compte que durant l’edat moderna els mitjans disponibles van ser sovint escarits o que hi coexistien diverses formes de justícia (pública i privada), un ample ventall de tribunals (reials, senyorials, locals, territorials...)

¹³⁹ FERRERO MICÓ, R., “Bandosidades nobiliarias en Valencia...”, *op. cit.*, pp. 95-110; —, “Bandolerismo en Valencia a...”, *op. cit.*, pp. 79-92; “Pau e tregua en...”, *op. cit.*, pp. 1-15.

¹⁴⁰ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte...*, *op. cit.*

¹⁴¹ CÍSCAR PALLARÉS, E., *La justícia del abad...*, *op. cit.*

¹⁴² INSA RIBELLES, Mª D., “La justícia municipal en...”, *op. cit.*

¹⁴³ TEROL I REIG, V., “Bándols, bandositats i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 141-164.

¹⁴⁴ MIRALLES VIVES, F., “Algunas noticias en torno...”, *op. cit.*, pp. 173-182.

¹⁴⁵ MAHIQUES ROIG, *Entre senyors, frares i...*, *op. cit.*

¹⁴⁶ PERIS ALBENTOSA, T., “Conflictividad y administración de...”, *op. cit.*, pp. 725-742; VERCHER LLETÍ, S., “Conflicte i violència per...”, *op. cit.*, pp. 127-156.

i diferents maneres d'aplicar-la; d'acord amb la condició social o els mèrits o demèrits de dels infractors. Així doncs, s'entén millor el desajust entre la criminalitat real i la enregistrada. Heus ací la vacil·lant xifra negra de la impunitat que acostuma a escapar a les fonts escrites. Per consegüent, la major o menor repressió no es pot associar directament a avanços o retrocessos de la pau o la tranquil·litat social.

Finalment, tampoc no ens convenç la divisió artificiosa que s'ha realitzat entre bandolerisme i bandositats o la categorització de caire braudeliana, atés que tendeix més a tipificar i encapsular que a relacionar les distintes expressions violentes. Entenem que els assaltants de camins o els rodors sols poden sobreviure durant períodes més o menys llargs de temps en tant que membres d'una facció o parcialitat. De fet, la supervivència de la colla està íntimament lligada a la solidaritat, complicitat i empara de parents, amics i potentats locals; normalment enfrontats pel control dels ressorts de poder políticoeconòmic de la comunitat. Talment era així, que la pèrdua del favor o del suport dels més poderosos n'acostumava a anar seguida de la captura. Car, l'adscripció dels bandits a les xarxes clientelars de nobles, cavallers i ciutadans esdevenia essencial per convertir-los en invulnerables o difícils d'atrapar. En altres paraules, en la pràctica, entre els cristians vells, el bandolerisme possible passava per les «bandositats», els dirigents de les quals eren capaços de traçar aliances que trinxaven la societat de dalt a baix com un esmolat ganivet. Al capdamunt estaven els caps de bàndol (aristòcrates, mercaders, magistrats, oficials estatals...) i a la part inferior els sicaris o els lladres de camins. Tot açò no obstava perquè hi existiren bandes armades fetes a si mateixes, però es degué tractar de manifestacions minoritàries i efímeres; poc o gens comparables al fenomen persistent que preocupà les autoritats regnícoles, a tall d'exemple, durant els segles XVI i XVII.

Partint d'aquests vímets, els objectius d'aquesta tesi són ben diversos. Hi ha un de transversal: el tractament del bandidatge en totes les seues dimensions possibles: criminal, social, política, econòmica i també cultural. Emperò, d'entrada, convé, si més no, reflexionar sobre allò que Sebastià García Martínez anomenà «bandositats de la Ribera». No debades, almenys durant bona part del Cinc-cents no existí una expressió unitària que compreguera tota o la major part del país del Xúquer. En el seu lloc, l'investigador s'ensopega amb tot un seguit de grups de poder, violències i guerres privades heterogènies de vegades interconnectades per certs lligams de caire familiar, d'afinitat o d'amistat. A fi i efecte de posar-ho sobre fets ens hem marcat tres objectius bàsics:

- Investigar i perioditzar les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira entre 1523 i 1585, tot prestant especial atenció a les tensions i canvis que provocaren les segregacions municipals dels llogarets d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar.
- Profunditzar en la convivència conflictiva entre els Montagut, senyors de l'Alcúdia i el Rossalany, i els Castellví, detenedors de la baronia de Carlet, Benimodo i Massalet, i també en els vincles que aquests llinatges tenien amb els dirigents alzireny i amb altres membres de la noblesa valenciana i hispànica.
- Abordar l'anàlisi de l'administració de justícia a la foia i marquesat de Llombai a partir del lligall del notari alzireny Pere Calbet, escrivà del tribunal de la Batllia, entre 1554 i 1570.

A açò caldria afegir la contrastació de la hipòtesi de James Casey: la concurrència entre el contraban de seda, les oligarquies locals i les parcialitats.

- Constatar la participació de les elits dirigents riberenques en el frau l'ocultació i el contraban de mercaderies i la utilització de membres de les seues xarxes clientelars o faccions per a portar a terme aquestes activitats fraudulentas.

Així les coses, deixant de costat la presentació inicial, pel que fa a l'estructura, és menester assenyalar que, hem dividit la tesi doctoral en tres blocs diferenciats amb números romans (I, II, III). El primer, en el qual ens trobem ara mateix, recull bàsicament la semàntica del bandolerisme, l'estat de la qüestió abordat a escala internacional, mediterrània i/o catalanoaragonesa; un dels exponents de la qual és l'àmbit valencià. Heus ací els motius de l'ús del plural. També conté, salvant el present apartat, les fonts emprades i algunes precisions metodològiques.

A ciut que no podíem abraçar tot l'espectre territorial riberenc, perquè haguera esdevingut una comesa gegantina, excessivament complexa i impracticable, hem centrat els nostres esforços en una mena de columna vertebral que transporta el lector des del

sud-est fins al nord-oest del país del Xúquer. Així és que hom arriba al segon bloc o part, titulada: *Grups de poder i conflictivitat a la Ribera del Xúquer*, la més extensa de totes tres. Integra quatre capítols. En primer lloc, n'hem bastit un que presenta l'espai comarcal físic, polític i humà. Dit en altres paraules, realitza un repàs als conceptes i realitats essencials que hom ha d'entendre a l'hora d'aproximar-s'hi: el fet comarcal i la seua evolució històrica; la riquesa i diversitat dels paisatges riberencs (des de la muntanya més escarpada fins als espais palustres o marjalencs); la demografia riberenca i la desigual distribució del poblament o les diferències etnicoculturals, entre d'altres. Finalment, també es diferencia els espais de reialenc dels senyorijs laics i eclesiàstics i s'explica la seua vertebració jurisdiccional al voltant de sis contribucions generals, huit si hi incloem les baronies de Tous i Torís.

El segon capítol d'aquesta part n'ha estat el dedicat als bàndols del principal espai de reialenc: la vila i el terme particular d'Alzira. De bell nou, a fi i efecte de situar el lector dins de la realitat geogràfica, social i politicoadministrativa de l'Illa del Xúquer, hi hem realitzat una contextualització prèvia. En eixe sentit, n'hem començat per delimitar i descriure l'espai físic, que abraça des de la planura al·luvial riberenca fins als darrers contraforts dels sistema ibèric. Seguidament, n'hem atés al vessant administratiu, governatiu i demogràfic. A eixe respecte, hem estimat convenient esmentar, si més no, les principals institucions locals, les diferents magistratures i els sistemes d'elecció; donar compte dels tres quaters en què es dividia el terme municipal alzireny, enumerar-ne els principals espais urbans i perfilar-ne la seua evolució poblacional i política; reflex del transcurs entre el primigeni centralisme alzireny i l'acusada redefinició de les acaballes del Cinc-cents. Finalment, abans de endinsar-nos en el gros de l'assumpte, hem traçat— a mode de proemi—una breu relació diacrònica de les parcialitats alzirenyes des de la Conquesta fins al regnat de Ferran el Catòlic.

En el decurs del sud-est vers el nord-oest, hom s'ensopega amb les baronies de l'Alcúdia i el Ressalany, dels Montagut, i Carlet, Benimodo i Massalet dels Castellví. No es tracta d'una elecció fortuïta, ja que els Montagut i els Castellví, entre altres coses, estaven emparentats amb algunes de les nissagues de les elits dirigents alzirenyes i els seus respectius dominis van esdevindre a sovint refugi dels integrants de les faccions de la capital de la Ribera. Tanmateix, un dels principals eixos d'aquest capítol posa en èmfasi l'enconada enemistat entre els senyors d'aquests dos dominis, la qual es remuntava si més no a les darrerries del Tres-cents; moment en què els Castellví, llinatge d'ascendència catalana, es deixaren caure pel país del Xúquer. L'altre, gira al voltant del projecte

d'integració familiar i patrimonial encarnat en el matrimoni de don Galceran de Castellví, el primogènit i successor del vincle de Carlet, amb la unigènita i hereva de l'Alcúdia, dona Àngela de Montagut.

Per acabar, la contractació per part de don Carles de Borja i Castro, v duc de Gandia, del notari alzireny Pere Calbet perquè exercira com a escrivà de la cort de la Batllia del marquesat de Llombai, ens permet accedir de primera mà a l'administració de justícia a aquest important espai senyorial riberenc entre 1554 i 1570. Si deixem de banda el contingut estricte del quadern de Calbet, el que convé ressaltar novament són els lligams de les bel·lipotents estirps de cavallers de l'Illa del Xúquer amb la casa ducal de Gandia i l'alineament del fedatari públic alzireny en una de les faccions vilatanes. Altrament, sense els potentats locals de la capital de la Ribera, no es pot entendre que el fill de Francesc de Borja li oferira el treball o li confiara eixa tasca. Malgrat els problemes de mediatització que acostumen a portar intrínsecament aquesta classe de fonts (discrepància entre la criminalitat real i la registrada) hem volgut realitzar-ne una classificació tipològica i una aproximació diacrònica, descriptiva i narrativa del seu contingut.

La tercera part o bloc porta per títol: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*. Comprén tres capítols. El primer, el més curt, acull una mena d'estat de la qüestió. Al segon, hem mirat de bastir una evolució cronològica de la sericicultura valenciana entre els segles XIII i XVI, tot detenint l'atenció palesament en el Cinc-cents. En efecte, l'explicació de l'esvaïment de la primacia peninsular del Cap i Casal, l'ascens manufacturer de la ciutat de Toledo i l'expansió del conreu de la morera al regne de València, especialment a la Ribera del Xúquer, serveixen de preàmbul al tercer capítol, el més extens, que versa sobre l'ocultació, el frau i el contraban de fibra sèrica. Seguint la hipòtesi que enuncia James Casey fa unes quantes dècades, hem volgut contrastar la concurrència de les elits dirigents riberenques, les parcialitats i el contraban.

Així les coses, hem dividit aquest darrer capítol en cinc epígrafs. Sense descuidar aquests lligams, els dos primers posen en relleu bàsicament dues de les vies més transitades en l'evasió de la mercaderia cap a Castella: la vall de Càrcer o vall Farta i la foia i marquesat de Llombai. El tercer centra els esforços en la reconstrucció d'una xarxa clientelar o facció—la dels Valero i Pujalt—a partir de llurs negocis obscurs i fraudulents. També ixen a relleu les connexions d'aquesta parcialitat amb els senyors de l'Alcúdia i els seus vassalls, considerats per la documentació de la època uns dels «sacadors» o contrabandistes més avesats del país del Xúquer. El quart epígraf posa l'ull en la

contribució i ravals d'Alzira i els estima els principals nius del frau i del contraban. Finalment, el cinqué avalua la presència de riberencs a la ciutat de València i hi dona compte de les tècniques emprades a l'hora de evitar el pagament de gravàmens.

Per acabar, els quatre últims títols, fora de la numeració, corresponen a les conclusions, un grapat d'annexos (la composició del Consell de la vila d'Alzira (1523-1585), d'Algemesí (1575-1585), de Carcaixent (1576-1585) i de Guadassuar (1582-1585); la insaculació de la vila d'Alzira (1553-1586)), més d'un centenar d'arbres genealògics i la bibliografia. En resum, encara que no hem pogut abraçar tota la geografia riberenca, val a dir en la nostra defensa que el lector detectarà que d'una manera o altra tots o quasi tots els dominis i contribucions que conformaven, llavors, les terres del Xúquer hi estan d'una manera o altra presents.

2.4. LES FONTS I ALGUNES PRECISIONS METODOLÒGIQUES

Tal com ha quedat palés, la historiografia valenciana sovint ha viscut d'esquenes o ha estat gairebé una absent en les discussions que durant dècades i a nivell internacional han posat en qüestió les afirmacions i les metodologies de treball del britànic Eric J. Hobsbawm i també aquelles altres formulades per Fernand Braudel. Això ha sigut així potser perquè el gros del debat es va iniciar mentre Espanya sofria encara la dictadura franquista. Així les coses, els plantejaments i la influència del prestigiós historiador de l'Escola dels *Annales* que havien arribat a casa nostra a través de Jaume Vicens Vives i, fonamentalment, arran de l'arribada de Joan Reglà a la Universitat de València hi van determinar l'escàs predicament de les teories hobsbawmianes a terres valencianes i la replicació de l'ascendent i idees del francès; influx que hi ha durat fins als nostres dies.

A més, al País Valencià—a diferència del que hi ha ocorregut a Catalunya—no hi hagut gaires figures de transició com Núria Sales, Eva Serra o Xavier Torres que es proposaren canviar el paradigma interpretatiu de soca-rel.¹⁴⁷ Tal com s'ha assenyalat més

¹⁴⁷ Cfr. SALES I FOLCH, N., *Senyors bandolers, miquelets i...*, *op. cit.*, pp. 11-137; —, *De Tuïr a Catarroja...*, *op. cit.*, pp. 143-181; SERRA I PUIG, E., “Els senyors bandolers i ...”, *op. cit.*, pp. 29-52; —, “Signori bandolers e legislazione...”, *op. cit.*, pp. 147-169; TORRES I SANS, X., “Les bandositats de Nyerros i Cadells...”, *op. cit.*, pp. 147-174; —, “Alteracions aragoneses i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 137-154; —, *Els bandolers (s. XVI-XVII)...*, *op. cit.*; —, “Les lluites de Nyerros...”, *op. cit.*, pp. 171-200; —, “Bandolerisme honorable i bandolerisme...”, *op. cit.*, pp. 223-234; —, *Nyerros i cadells: bàndols...*, *op. cit.*; —, *La Vall de Torelló...*, *op. cit.*; —, “Les bandositats de "nyerros" i "cadells"...", *op. cit.*, pp. 227-242; —,

amunt, ara ja sembla que hi apleguem una mica tard, atés que el mudament de les estratègies de recerca i les línies d'investigació que sembla que propugnen «banditòlegs» d'arreu del continent europeu i de la Mediterrània recomanen cremar-ne l'etapa. Es desaconsella abraçar un àmbit geogràfic molt ampli, com ara—dut a terres valencianes—tot el Regne. Inclús no fa tant de temps ho ha reconegut el mateix Xavier Torres i se n'ha fet ressò també Àngel Casals.¹⁴⁸ De fet, tot apunta que l'assumpte no passa sols per la directa substitució i implementació de paradigmes, sinó també per la renovació de l'utilitatge: el recurs a noves fonts (notarials, municipals, parroquials, econòmiques...) i l'adopció de metodologies de treball més adequades (la microhistòria). Tot açò plegat, atenent òbviament a les especificitats de caire territorial i cronològic, ens hauria de permetre saber si aquestes novelles directius, hipòtesis i esquemes interpretatius que s'han començat a usar a certes parts d'Itàlia, Catalunya o a altres contrades més o menys properes resulten igualment vàlids aplicats a l'àmbit valencià. A fi i efecte de fer-ne la prova, ho hem mirat d'aplicar a un grapat de dominis reials i senyorials de la Ribera del Xúquer; una de les zones a què parà esment Sebastià García Martínez.

Convé que ho diguem a les clares. El punt de partida és el model esbossat per Xavier Torres, en què el banditatge no sols es postula com el «fill de la faida», sinó que es concep com el fruit d'un cert benestar i d'una lluita per la riquesa i el poder. Si fem cas dels estudis econòmics vinculats al Principat entre 1550 i 1640, aquest territori hi assistí a una reconstrucció i un creixement econòmic i demogràfic;¹⁴⁹ cosa que va en concordança amb la hipòtesi de treball de l'historiador de la Universitat de Girona. A priori, aquest paradigma ha de vindre com anell al dit a les comarques centrals del regne de València durant el Cinc-cents. No debades, si per alguna cosa es caracteritzaren aquests territoris—entre els quals es troba la Ribera del Xúquer—va estar per l'augment poblacional, el desenvolupament econòmic i l'expansió urbana com a conseqüència de la difusió del conreu de la morera, amb la fulla del qual hom alimentava els cucs de seda que produïen la matèria primera que, en acabant, s'exportava majoritàriament a Castella. Talment fou així, que el cronista Gaspar Escolano i altres coetanis no pogueren sinó rendir-se a l'evidència.¹⁵⁰

“El bandolerismo mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 397-423; —, “Faide e banditismo...”, *op. cit.*, pp. 35-52; —, *Cavallers i bandolers: nyeros...*, *op. cit.*

¹⁴⁸ CASALS MARTÍNEZ, À., “Introducció...”, *op. cit.*, p. 15; TORRES I SANS, X., “A tall d'obertura...”, *op. cit.*, pp. 22-26.

¹⁴⁹ GARCIA ESPUCHE, A., *El siglo decisivo. Barcelona...*, *op. cit.*

¹⁵⁰ ESCOLANO, G., *Década primera de la...*, *op. cit.*, llibr. IV, cap. II, col. 672 i llibr. VIII, cap. XXIV, col. 907.

Amb tot i això, pel que fa a metodologia és menester precisar també les etapes o estadis pels quals ha passat aquesta investigació, que responen essencialment a les del mètode científic. D'un costat, caldria referir el vessant bibliogràfic i historiogràfic, d'altre, la formulació d'hipòtesis i la contrastació mitjançant les fonts; majoritàriament de caire arxivístic, i finalment, l'anàlisi dels resultats, la redacció i possibles reformulacions i les conclusions. Ho portem a col·lació perquè, tot i que no hi hagut fases del tot estanques, no es pot negar que al començament vam dedicar molt més temps i atenció a la consulta i revisió crítica de la bibliografia que no pas a la investigació arxivística. Al nostre parer, es tracta d'una *conditio sine qua non* per a passar a la següent fase, per moltes raons. N'esgrimirem unes quantes. D'entrada, perquè convé familiaritzar-se amb les diverses posicions historiogràfiques i si escau prendre'n partit per alguna. Açò també permet a l'investigador traçar-ne una evolució i posar en context l'objecte del seu estudi. També ajuda a estructurar les idees i a adquirir i relacionar vocabulari i conceptes, entre altres coses.

El treball de documentació, posterior a la formulació d'hipòtesis, és l'etapa fonamental, ja que és a través de la consultació de les fonts primàries que aconseguim reunir un munt de dades necessàries, les quals conformen la part més original de la investigació, sobretot si ningú no les ha emprades i/o referides fins a eixe moment. En el nostre cas, seguint els paràmetres establerts pels estudiosos del bandidatge, la recerca s'ha materialitzat no sols a biblioteques i institucions arxivístiques molt distintes, sinó també a fons de diferent naturalesa, elaborats amb intencionalitats ben diverses (registres parroquials, processos criminals, protocols notariaus, padrons de riquesa...) a fi i efecte de obtindre'n de la contrastació i creuament visions menys esbiaixades dels fets, tan aproximades a la realitat social, política i econòmica dels protagonistes com ens ha estat possible o hi hem estat capaços de concebre i abastar.

Per acabar, si deixem de banda reformulacions i conclusions, cal parlar sobre l'anàlisi dels resultats i el tractament de la informació. Tot el contingut de tot el repertori documental ha estat introduït a bases de dades d'una manera o altra que n'han facilitat la localització, identificació i relació. La més visual han estat els arbres genealògics, però també hi ha hagut fitxes digitals que han permès el seguiment prosopogràfic o la parcial reconstrucció de les singladures vitals d'individus, xarxes familiars, clientelars, feudovassallàtiques o de dependència i també itineraris i relacions comercials, entre d'altres. Tot açò plegat i més, a través de l'enfocament microhistòric, ha permès aproximar-se i comprendre de manera més acurada, si més no, els lligams que unien les

oligarquies i les dinàmiques que precipitaren el comportament violent a alguns dels principals indrets de la Ribera del Xúquer entre 1523-1585.

Pel que fa a les fonts, partim de l'obvietat. Hom diferencia les primàries i les secundàries. Dins de les primeres les hi ha de manuscrites, impreses i editades. Les segones, en canvi, no tenen cabuda en aquest epígraf, sinó que cal cercar-les directament a la bibliografia. El mateix ocorre quant a certs volums coetanis o no als fets, sobretot, si es tracta d'obres literàries o científiques històriques, posseeixen un autor o autors clars o si han sigut agrupats, editats o recopilats més o menys recentment. De resultes d'això, algunes fonts primàries com ara els textos de caràcter jurídic (els Furs del Regne de València, les disposicions de Corts...), dietaris, cròniques, diplomataris, transcripcions o reculls de documents d'origen arxivístic, entre d'altres, no figuren tampoc en aquest apartat. Per contra, hi hem inclòs tota la sort de paperassa manuscrita o impresa, normalment procedent d'entitats arxivístiques o fons antics de biblioteques.

Sens dubte un dels problemes que plantegen els vestigis documentals deixats pels protagonistes del procés històric és el de la seua dispersió. En efecte, la documentació ha quedat disseminada arreu dels prestatges ombrívols d'institucions públiques i privades, no sempre accessibles o no del tot evidents a l'ull perquisidor de l'investigador. Per consegüent, resulta indispensable portar endavant una feixuga i laboriosa tasca: comparable amb la resolució d'un vell trencaclosques desafiant i sorprenent, però incomplet, format per infinitat de peces que han quedat disgregades qui sap on i sense cap ordre aparent. És necessari, per tant, cercar-ne de noves de pertot, mirar de reunir-les, saber veure-hi les connexions i, llavors, amb tot plegat fer un exercici d'aproximació coherent a la realitat desapareguda.

A més, no sempre resulta senzill. Pel camí sovint s'han de superar esculls i paranys de tota naturalesa. Cal ser conscients que el terreny on es juga la partida és inestable i que no sols hi intervén la perícia del qui recerca, sinó també l'atzar en qüestions com ara la conservació de la paperassa arxivística. Nogensmenys, la destresa n'és un grau, així com el coneixement d'allò que llibres, expedients i lligalls poden oferir. Unes vegades la profusió quantitativa i altres tantes la fretura de fonts aconseguiran, potser, deixar-nos una mena de regust agredolç al paladar o semblar-nos la incertesa. Tanmateix, per damunt de tot, cal armar-se de paciència: enfilar l'agulla i—com diria Miquel Martí i Pol—començar a apedaçar.

Certament, convé evidenciar-ho. La nostra recerca no partia de zero. Hi havia la base de la tesi de final de màster. Eixe ha estat el punt d'inici per a continuar aprofundint-

hi. Aquesta posició en certa mesura avantatjosa, però, no ha impedit que ens hagem hagut d'enfrontar a no pocs d'aquests problemes, tal com es podrà albirar a les següents pàgines: documentació no prestable afectada per l'oxidació de la tinta (ferrogà·lica) o per insectes xilòfags, o excessivament exposada a la humitat; destrucció i desaparició parcial o total de fons per cremes, riuades, supressió per manca d'espai... No acabaríem mai! Així doncs, amb eixes premisses vàrem iniciar la investigació tot visitant i extraient informació de diverses institucions arxivístiques. Fruït d'aquesta recerca és, en part, el que ara presentem. D'entrada, si més no, convé ressaltar que, tal com requereix qualsevol estudi que es pree de microhistòric, el ventall de tipologies documentals ha estat molt divers: registres parroquials, protocols notariais, processos civils i criminals, crides, edictes, pragmàtiques i comissions; cartes i lletres, privilegis d'universitat, actes de jurats i Consell o padrons de riquesa, entre d'altres. Emperò no correm tant. Anem per parts.

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA

L'Arxiu del Regne de València, (ARV), juntament amb l'Arxiu Municipal d'Alzira han estat els dos pilars fonamentals de la nostra recerca. La història d'aquesta institució està íntimament arrelada a la de les institucions valencianes, les quals durant centúries van generar la paperassa que hui es custodia entre les seues parets. En molts casos, aquests antics organismes han esdevingut fons o seccions riquíssimes a l'hora d'investigar. D'entre tot aquest conjunt de documentació, han estat especialment profitosos, en primer lloc, **els registres de la Reial Cancelleria**. Aquests es troben agrupats en diverses sèries: *Communium*, *Communium Lugartenientae*, *Curiae*, *Curiae Lugartenientae*, *Diversorum*, *Diversorum Lugartenientae* o *Partium*, entre d'altres. Totes elles, o la major part han estat utilitzades més que siga puntualment en la nostra recerca.

Tanmateix, convindrem que una de les coses que hom necessita a l'hora d'emprendre una investigació sobre «violència social» o «bandidatge», són les notícies dels conflictes, dels fets luctuosos o de les agressions, entre d'altres. Per eixa raó una de les primeres tasques que vam complir va ser la revisió de la sèrie *Curiae Lugartenientae* de la Reial Cancelleria, custodiada a l'Arxiu del Regne de València (ARV)... Aquests volums havien estat escorcollats durant el procés d'investigació i composició de la tesi final de màster. No obstant això, calia tornar a fer-los una ullada a fi i efecte de descartar que la poca experiència dels inicis haguera provocat que passarem per alt algun succés.

En total hi hem repassat vint-i-huit llibres-registre, els quals comprenen des de l'any 1526—data en què principia el primer volum—fins al 1585. Tot i que inclou una gran varietat de tipologies textuais, en essència, es tracta de reculls de comissions de la Reial Alguatzilia a verguetes, comissaris i agutzils perquè es desplacen a llocs, viles i ciutats del Regne a accomplir determinades missions; sovint relacionades amb la repressió de la violència.

A açò hem afegit la re-inspecció de la col·lecció de *Pragmàtiques i Cartes Reials*, també emprada al treball anterior, ubicada també entre els registres de la Cancelleria. Dit en poques paraules, es tracta d'un recull de pragmàtiques, crides i edictes, en la seua majoria impresos, tocants bàsicament als paràmetres en què s'hi havia mogut la repressió de la violència entre 1523 i 1585. Aquestes cèdules donen compte de delictes, càstigs i penes tipificades que, de vegades, resulten reiteratives; cosa que denota que sovint quedaven en paper mullat. A aquestes vam sumar les que havíem trobat a *Curiae Lugartenientae*. El resultat de tot plegat, juntament amb els exemplars que van localitzar a la Biblioteca Universitària de València (BUV), situada a l'edifici de la Nau, i el contigu Arxiu del Reial Col·legi del Corpus Christi (ACCV), ha sigut l'elaboració d'una base de dades que ha acabat albergant mig centenar de documents.

Finalment, caldria referir el profit extret de les sèries *Communium, Communium Lugartenientae, Curiae, Diversorum, Diversorum Lugartenientiae* i *Partium*, així com del volum titulat: *Inscripció de béns d'agermanats*. Aquest darrer ha sigut d'especial ajut, atés que ha permés documentar un bon grapat d'agermanats de la vila i contribució d'Alzira que *a posteriori* es van veure involucrats en les guerres privades o bàndols de la capital de la Ribera. Pel que fa a la resta de col·leccions o sèries documentals de la Reial Cancelleria, convé assenyalar que contenen una tipologia documental molt heterogènia. Nosaltres n'hem tret cartes reials, súpliques de particulars, ordres a oficials, concessions, privilegis i gràcies, entre d'altres.

La documentació procedent de **Reial Audiència** ha estat també essencial. L'Audiència valenciana era jeràrquicament parlant el tribunal de justícia més important de l'antic Regne. Va ser instituïda com a organisme permanent per Ferran el Catòlic a les primeries del Cinc-cents, tot i que posteriorment amplià efectius, competències i el nombre de sales. S'ocupava de les demandes que hom instava en primera instància i també de les apel·lacions pròpies o provinents d'instàncies inferiors. Hi hem treballat *Processos Criminals* i *Processos Civils*, també anomenats *Processos, Processos de Madrid, Sentències* i uns quants volums dels *Registres Judicaris*, dels quals hem pres

nota bàsicament del enregistrament de paus i treves.

D'entre tots ells, és menester ressaltar, en primer lloc, els expedients criminals. La Reial Audiència se n'ocupà, des de la seua fundació del gros d'aquests plets. Tanmateix, com assenyala Sergio Urzainqui, les esporgues intencionades per manca d'espai i la necessitat de paper han provocat que sols en romanguen poc més d'un terç dels que hi va haver.¹⁵¹ A això convé addicionar l'estat de conservació, cosa que n'ha impossibilitat la consulta d'un nodrit nombre. Estan ordenats en dues «parts». Les referències dels litigis compresos en la primera, s'acompanyen de lletres (A-Z) que fan al·lusió normalment a la inicial de les institucions o particulars que hi van moure el plet. En canvi, els de la segona solament en posseeixen el número. D'aquests lligats de paper, l'historiador pot extraure informació molt valuosa, rica i diversa que transcendeix la mera criminalitat per a endinsar-se en aspectes patrimonials, de caire politico-social (relacions feudovassallàtiques, familiars, clientelismes), costumari, conflictivitat social, mentalitats i imaginaris col·lectius, entre d'altres.

Altre tant es pot trobar a *Processos Civils* o *Processos*. Per regla general, la projecció violenta de les accions humanes esdevé la plasmació de malavinesces anteriors. Basta amb preguntar-se per les raons que han motivat baralles, agressions i homicidis per percebre la conveniència de dur la recerca més enllà de la simple succés violent. De vegades, com hem indicat fa un moment, els mateixos judicis hi donen pistes. Altres voltes, en canvi, no. Això mateix fou el que es plantejà, a tall d'exemple, James Casey en una de les seues dissertacions sobre bandositats. «*Un obstáculo al estudio de los bandos es, en efecto, el velo de discreción que cubre el origen del conflicto. Nada más fácil en las crónicas de la época que rastrear los odios y asesinatos, nada más difícil que obtener de los testigos o de las autoridades que nos expliquen el porqué*».¹⁵² Altrament, es corre el perill d'oferir una visió molt parcial i sovint esbiaixada; condicionada per les «fonts de la repressió». A eixe respecte, convindrem que és necessari consultar un creixent nombre de documentació i entre aquesta els processos de caràcter civil de la Reial Audiència.

Aquests es troben estructurats en tres parts. La primera i la segona contenen lletres que corresponen, com en el cas de les causes criminals, a la inicial del nom de la persona o de l'organisme que hi va instar el plet. La tercera, en canvi, està organitzada numèricament i sense ordre cronològic aparent; cosa que en dificulta la recerca. Per

¹⁵¹ URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Bandidos y bandolerismo en...*, op. cit., p. 29.

¹⁵² CASEY, J., "Bandos y bandidos en..." op. cit., p.408.

acabar d'embolicar la troca, hi ha els respectius apèndixs. Aquests expedients ens han proporcionat informació addicional sobre els individus o nissagues objecte del nostre estudi: dades biogràfiques, socials i patrimonials, afany d'enriquiment, pugnes per herències, propietats, caudals, restitucions de dots, apropiacions indegudes de béns i diners, entre tants altres motius.

Dins de l'Audiència hom no pot passar per alt els denominats *Processos de Madrid*. Aquesta subsecció atresora reproduccions dels litigis que van ser advocats o recorreguts al Consell d'Aragó, instal·lat a Madrid. Heus ací la raó de la seua nominació. Normalment, el procediment obligava a l'enviament d'una còpia o duplicat des del tribunal d'origen al de destinació o instància superior a fi i efecte que se tractara o s'estudiara el cas i se n'oferira un veredict. Una vegada resolt, el document solia regressar al lloc de partida. Com que el Consell d'Aragó era l'última i més elevada cúria de justícia a què hom podia portar els seus clams o querelles, és d'entendre que sols hi arribaren les més significatives. Pel que fa a l'aprofitament, convé no resultar reiteratius, atés que en termes generals és parell a la resta de documentació processual.

Per acabar, cal indicar que la recerca al fons de la Reial Audiència l'hem completada amb un grapat de *Registres Judicaris* que ens han semblat d'utilitat i unes quantes *Sentències*, aquelles que hem estat capaços de trobar. No debades, aquestes darreres, es troben guardades en caixes i ordenades mitjançant el nom de l'escrivà que les va redactar; de mode que la recerca resulta més accessible un cop s'han revisat cadascuna de les causes.

Juntament amb la Reial Audiència, la **Governació** era l'altre tribunal a què hom hi podia acudir per a demanar justícia. Encara en l'Edat Moderna, es tractava d'una mena de cúria intermèdia entre les instàncies locals i la Reial Audiència. De fet, val a dir que amb la definitiva institucionalització de la lloctinència general i el decreixement de la seua importància política, accentuà aquest perfil judicial, sovint, de recurs i a mitjan camí entre les corts municipals i l'Audiència. Per a la nostra investigació hem emprat quasi exclusivament les querelles criminals de la Governació de València, les quals es troben agrupades en caixes i presenten les mateixes o paregudes deficiències materials que les de l'Audiència. Amb tot i això, val a dir que, en termes generals, la comesa ha sigut bastant fructífera, tant pel que fa a la quantitat com a la qualitat de la informació profitosa que hi hem extret; semblant a la dels processos criminals de la Reial Audiència.

El fons del **Mestre Racional** conté, entre d'altres, documentació referent a l'administració del Patrimoni Reial al regne de València. No debades, era a aquest oficial

regi a qui en pertocava el control i la intervenció de la comptabilitat, atés que tots els funcionaris i magistrats per les mans dels quals passaven caudals de la hisenda reial estaven obligats a entregar-li una relació de la seua actuació com a gestors i administradors dels béns i rendes del monarca. D'eixa manera s'explica que hi trobem anotacions i informes provinents de la Batllia General, de tesorers generals, col·lectors d'impostos, de les batllies i justícies locals i d'altres càrrecs municipals i reials, que es sotmetien a un procediment d'examen que solia ser rigorós i meticolós.

De Mestre Racional hem consultat, en primer lloc, els comptes del justícia d'Alzira, els quals contenen les composicions imposades als habitants de la vila, ravals i llogarets de contribució alzirenya per conceptes tan heterogenis com ara «treta d'armes en brega», «blasfemar contra Déu, la Verge Maria i els Sants» «estupres i violacions» o «nafres, alcavots i furts»; a més de guiatges i despeses: el sou del justícia, el salari de l'escrivà, pagament al campaner per tocar el «lo seny del lladre» cada nit o per reparar les presons i refer el costell. Pel que fa a la cronologia convé assenyalar que el primer registre posterior a la Primera Germania és de 1530. A partir d'ahí la seqüència és més o menys contínua, encara que presenta nombrosos buits. S'hi conserven sols 34 expedients que abracen 1530-1531, 1533-1537, 1543, 1556-1559, 1561-1569, 1571-1572 i 1574-1584.

Tanmateix, a partir de les segregacions els respectius justícies i Consells dels antics llogarets—Algemesí, Carcaixent i Guadassuar—van encetar també la seua singladura comptable al mestre racional. Afortunadament, els d'Algemesí estan complets i en bon estat de conservació, però els de Guadassuar i Carcaixent han esdevingut no consultables ni manipulables perquè l'oxidació de la tinta ha foradat el suport de paper. Malgrat les limitacions i la més que probable mediatització, aquests darrers registres han sigut profitosos per omplir certs vacuïtats documentals deixades per les fonts municipals.

En segon lloc, hem examinat els comptes de la Batllia d'Alzira entre 1499 i 1600, els quals es troben registrats en 74 plecs. La raó ha estat traçar l'evolució del terç delme, pes i almodinatge de l'Illa del Xúquer i de la seua contribució, com a índex indicatiu del creixement econòmic que experimentà aquesta zona de reialenc durant el Cinc-cents. Això no obstant, val a dir que la font ofereix al investigador molta altra informació valuosa que no hem dubtat a recollir i emprar. En efecte, cada quèrn dona raó del nom del batlle, del justícia i del mostassaf, de l'advocat fiscal, del clavari i dels col·lectors de la «tacha», així com de l'arrendament d'impostos i béns, la propietat de carnisseries, forns i molins; mitjans de producció i transformació dels aliments que consumia la major part de la població. El control d'aquests, per tant, esdevenia estratègic per a les oligarquies

alzirenyes. Finalment, és menester indicar que n'hem contrastat les xifres amb els comptes de l'administració de la Batllia General.

Precisament la documentació de **Batllia General** han sigut un altre dels objectes de la recerca. A eixe respecte, és menester indicar que al Batlle General del regne de València tocava el discerniment dels plets entre el fisc i els regnícoles, els concernents a la pràctica del comerç exterior, així com els litigis derivats de l'arrendament dels béns i drets reials, la supervisió i control dels batles locals i la defensa del Reial Patrimoni, entre d'altres. La documentació resultant, ha estat organitzada en llibres, expedients i pergamins. En eixe sentit, cal assenyalar que hem utilitzat únicament un volum o llibre, del qual havíem referències prèvies, d'entre els vora dos milers que s'hi custodien a l'Arxiu del Regne de València. Pel que fa a expedients, les distintes sèries han estat ordenades d'acord amb rams als quals se'ls ha assignat una lletra. Així les coses, la nostra investigació s'ha centrat quasi exclusivament als *Processos* continguts a la lletra P. Malgrat que la tipologia de causes instruïdes és bastant heterogènia, hem centrat el nostre interès bàsicament en aquelles que versen sobre el frau, l'ocultació i el contraban de seda. Mitjançant aquestes hem mirat d'establir les relacions entre els contrabandistes i l'oligarquia municipal dels pobles del país del Xúquer.

Els **protocols notarians**, tal com promulguen els estudis més punters del bandidatge, han estat també una de les tipologies documentals a què hem intentat pararsent. En eixe ordre de coses, a l'Arxiu del Regne de València hem consultat els pocs volums que hi resten del notari alzireny Joan Tolosa, a més d'alguns protocols dels seus col·legues suecans Miquel Llagaria, Joan Frigola i Joan Baptista Lledó, en què havíem notícies que hi havia actes solts. Clar, el que no pot collir espigola. No s'han conservat pràcticament enlloc registres notarians de la vila i contribució d'Alzira per a la cronologia que treballem, de mode que hem hagut de recórrer a altres de localitats limítrofs per tal d'extraure'n petits retalls. Segurament la col·lecció més grossa devia estar a la mateixa Illa del Xúquer i s'ha perdut a causa de la dispersió per domicilis particulars, esdeveniments bèl·lics i les contínues revingudes del Xúquer.

Per acabar, cal que referim les succintes incursions als **Pergamins Nicolau Primitiu**, als expedients i llibres del **Justícia Criminal** i el **Justícia Civil de la ciutat de València**, particularment a la secció de *Manaments i Empares*, registre públic on es copiaven documents força diversos a petició i voluntat dels interessats. Aquests comptaven des d'aleshores amb l'aval i prestigi de què gaudia el justícia civil i assolien idèntic valor jurídic d'autenticitat que els originals. Hi hem hagut de recórrer perquè no

pocs cavallers i senyors de vassalls de la Ribera tenien domicili al Cap i Casal, on socialitzaven i transcorria una part de llur existència. Convindrem, doncs, que aquests fons *a priori* pot resultar profitós tant pel que fa a la conservació de cèdules i informació que altrament no ens hi hagueren pervingut com per a aprofundir una mica més en les relacions familiars, els conflictes i els clientelismes.

ARXIU MUNICIPAL D'ALZIRA

L'Arxiu Municipal d'Alzira (AMA) custodia la documentació municipal de l'antiga vila d'Alzira, dels seus ravals de Sant Agustí i la Verge Maria i dels llogarets de la seua contribució o terme particular almenys des de l'Edat Medieval; des de la Conquesta a mans de Jaume I. Al Cinc-cents, algunes de les seues alqueries com ara Algemés Carcaixent i Guadassuar esdevingueren pobles i adquiriren la independència. De resultes d'això, fundaren les seues institucions pròpies. També l'arxiu. Malgrat tot, l'AMA està considerat un dels arxius valencians més rics i ben conservats. Pergamins amb privilegis reials, protocols notariais, cartes i cèdules reials, llibres d'ordenances o d'estatuts municipals, llibres d'actes de jurats i Consell, registres de justícia civil i criminal o padrons de riquesa són alguns dels fons, de les seccions i sèries que hi hem emprat i que es conserven al susdit arxiu, entre d'altres.¹⁵³

La documentació que conté l'AMA va estar organitzada el 1887 pel canonge Roc Chabàs, historiador i arxiver de la Seu. Arran d'això veié la llum un primer inventari titulat: *Índice y catálogo del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira* (1889).¹⁵⁴ Més tard, mossén Josep Maria Parra, arxiver d'Alzira, en publicà un catàleg en dos volums: *Catálogo del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira* (1961 i 1971).¹⁵⁵ Posteriorment, se n'han editat altres toms i una addenda fins a completar la desena de seccions que projectara en el seu dia Parra. Heus ací l'Arxiu Històric, diferenciat i separat de l'Administratiu.

Josep Maria Parra emprà el sistema decimal per ordenar la documentació, de mode que utilitzarem aquest mateix criteri a l'hora d'enumerar les fonts que hi hem fet servir

¹⁵³ LAIRÓN PLA, A. J., VERCHER LLETÍ, S., *Guia de l'Arxiu Municipal...*, op. cit., pp. 35 i 59-82.

¹⁵⁴ CHABÀS LLORENS, R., *Índice y catálogo del...*, op. cit. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000092176> [Consultat: 2 d'octubre de 2021].

¹⁵⁵ PARRA BALLESTER, J. M., *Catálogo del Archivo Municipal...*, op. cit.

en la nostra investigació. Així les coses, d'entrada, convé assenyalar que sols hi hem consultat els llibres, lligalls, expedients i pergamins de la secció 0, que Parra nominà «Matèria finida»; els de la secció 1, «Govern», i els de la secció 2, «Hisenda». Aquestes, però, no s'acostumen a referenciar, atés que ja van implícites en la numeració de la signatura. En el seu lloc, hom al·ludeix a les subseccions o les sèries.

Dins de la secció 0, es troba, en primer lloc, la subsecció **Pergamins**, la qual es subdivideix en aquells tocants a la Cancelleria Reial, els Comuns i els Menors. Els primers tenen un origen regi i ocupen un lloc preeminent. Parra, a la seua obra *Los pergaminos de la Cancilleria Real del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira* (1964), els reproduí fotogràficament al seu tamany real, els transcriví i els traduí del llatí o del valencià al castellà. Heus ací la raó per la qual no els hem referenciat més avall. N'hem fet directament al·lusió als Comuns i als Menors que, a diferència dels anteriors, són majorment de caràcter privat. A aquests l'investigador pot encontrar tota classe de tipologies documentals, donacions, protestacions, compromisos, concòrdies, compravendes, carregament i cancel·lació de censos, èpoques, etcètera. Davant la mancança general de protocols notariais, han estat una font complementària d'extraordinària utilitat.

En segon lloc, hi ha la subsecció de **Cartes y Cèdules reials**. Les hi ha manuscrites i impreses. En la nostra recerca sols hi hem treballat les primeres, ja que les segones principien a començaments del segle XVII. En termes generals, val a dir que es tracta de missives dels successius sobirans de la Corona d'Aragó o de la Monarquia Hispànica en què realitzen petites concessions, autoritzacions, ratificacions de privilegis, aclariments, demandes, comunicació de nomenaments o convocatòries a Corts, entre d'altres. Durant l'Edat Medieval va ser una via força emprada i fluïda en la comunicació del sobirà amb els representants de l'Illa del Xúquer. Tanmateix, amb l'arribada dels Habsburg al tron i la progressiva «periferització» del regne de València perdé el vigor de què havia gaudit antany.

En tercer lloc, convé referir els **Llibres d'actes de jurats e Consell**. Aquests ja havien estat utilitzats a la recerca de la tesi final de màster. Convenia, però, aprofundir-hi. Recullen, a tall d'exemple, els nomenaments dels oficials de la vila d'Alzira (justícia, jurats, mostassaf, consellers...), les actes de les reunions del Consell, els acords a què s'hi arribava, a més de resolució de plets i conflictes entre els veïns. De tot açò, hom en pot inferir la seua importància per entendre el que s'hi coïa al si mateix del principal organisme de govern de la capital de la Ribera o conèixer qui estaven les seues

oligarquies. Malauradament, per a tot el període que ens ocupa, a diferència del que ocorre al segle XV i XVII, sols se'n conserven 18 o 19 volums; cosa que impossibilita l'anàlisi complet. A això, és menester afegir que l'estat no és l'òptim per a poder extraure informació, tot i que recentment s'ha iniciat una tasca de restauració que els fa manipulables. Per tant, els resultats han sigut molt diversos d'acord amb la llegibilitat de la lletra oxidada i les condicions del suport.

El problema de la no-conservació, això no obstant, sembla que no és recent. El 1579, quan el portantveus de general Governador, don Jeroni de Cabanilles, visità la vila encontrà que «los libres de la Sala de la present vila estaven en terra e indecentment», raó per la qual ordenà que «se fes un armari en lo tercer aposento a hon dits llibres estan, lo que no se ha curat fer ans dits llibres estan ab molt gran perill».¹⁵⁶ El 1591, encara no s'havia obrat el susdit armari. Per uns motius o per altres, el cas és que no ens han pervingut sinó poc més d'un quart dels que hi degué haver. Aquest és el període cronològic discontinu que abracen: 1524-1527, 1530-1536, 1537-1539, 1541-1542, 1547-1548, 1549-1550, 1562-1563, 1569-1571, 1573-1580 i 1584.¹⁵⁷ Ara bé, convé assenyalar que nosaltres n'hem emprat altres d'anteriors, del regnat de Ferran el Catòlic, a fi i efecte de connectar la conflictivitat dels bàndols abans i després de la Primera Germania.

Els **protocols notariais**. Heus ací novament la història d'una mancança. L'Arxiu Municipal d'Alzira en custodia 77 volums que van des de 1358 fins a 1857. De tots ells sols n'hi ha un del segle XVI, el de Joan Pujalt i Jaume Salazar (1558-1560). Ridícul. A les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira hi havia implicats nombrosos notaris, els quals actuaren indistintament com a escrivans, justícies o jurats, entre d'altres, i com a persones privades o professionals lliberals. Haguera estat crucial haver els seus protocols notariais. No debades, solien ser persones de la confiança dels principals caps de bàndol. Tanmateix, tal com hem indicat més amunt, aquests han desaparegut a causa de la desídia o el poc interès de les autoritats locals.

En efecte, segurament la col·lecció més grossa devia estar a la mateixa Illa del Xúquer i s'ha perdut a causa de la dispersió per domicilis particulars, esdeveniments bèl·lics i les contínues revingudes del Xúquer. Sense anar més lluny, el 1734, Felip V ordenà els notaris alzirens que depositaren els seus protocols a l'ajuntament. Més recentment, el gener de 1969, el consistori alzireny va atendre la sol·licitud de Jeroni

¹⁵⁶ LAIRÓN PLA, A. J., VERCHER LLETÍ, S., *Guia de l'Arxiu Municipal...*, op. cit., pp. 22-23.

¹⁵⁷ Convé fer l'aclariment. Manquen també els llibres concernents als exercicis 1536-1537 i 1548-1549.

Cerdà, notari-arxiver de l'Arxiu de Protocols del districte d'Alzira, per a fer-se càrrec dels més de tres-cents protocols que s'havien salvat de la crema de 1936. Es tractava de volums del Set-cents ençà. S'habilitaren els baixos de les Escoles Pies (l'actual Casa de la Cultura). Allí romangueren fins a la «Pantanada de Tous» de 1982.

Afortunadament, Vicent Alonso Climent, llavors arxiver d'Alzira, pogué salvar d'aquell tràngol la nombrosa documentació de l'arxiu municipal i aquesta quedà totalment indemne. Per eixa raó dins de la subsecció *Notariat* romanen **Escriptures de Censos** i **Escriptures Vàries**, que com qui no pot collir espigola, com els pergamins, han ajudat a omplir certs buits documentals i encara gràcies. Aquestes, com el seu nom indica, arpleguen carregaments de censals, testaments, subhastes públiques o encants, vendes, procures, revocacions de procuradors, arrendaments, cartes nupcials, entre d'altres documents que han estat de notable utilitat per a la nostra recerca.

Els processos de caràcter criminal han estat clarament una de les potes de les nostres perquisicions. Per eixa raó, a l'Arxiu Municipal d'Alzira, no hi hem dubtat a escorcollar les **Causas Criminals**, les quals havien sigut treballades, parcialment, per Immaculada Peris Giménez.¹⁵⁸ La sèrie principia el 1542, però presenta talls i discontinuïtats fins a les darreries de la dècada dels seixanta. Així les coses, la nostra tasca ha consistit a examinar aquells expedients que la investigadora alzirenya no va consultar—inclusos a l'addenda—i també aquells altres que gràcies a la seua recerca sabíem que ens havien de ser profitosos. En aquest punt, és menester indicar que als arxius municipals d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar no ha restat res aprofitable a aquest respecte. Una cosa semblant ha ocorregut a l'Alcúdia, Carlet i Benimodo. Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, el lligall que hi hem emprat es troba, sens dubte, fora de lloc o extravagant a la secció del Justícia Civil a Alzira.

Precisament, el **Justícia Civil** de la capital de la Ribera ha estat una de les darreres subseccions en què hi hem examinat a «Matèria finida». Val a dir que partint de la informació i el llistats de noms que ens havia proporcionat tota la paperassa anterior hem rastrejat també la seua participació als processos de caire civil. Aquests mamprenen el 1504. Tanmateix, tal com ocorre amb la seua paral·lela—la Criminal—presenta moltes discontinuïtats. Talment és així que dins de la cronologia que comprén la nostra recerca sols es compten registres o mans de nou anualitats, disseminades en diversos volums. La resta són lligalls solts que corresponen a litigis, clams, apel·lacions i execucions de catalogació recent, atés que cal

¹⁵⁸ Immaculada Peris Giménez no treballà els processos de caire criminal inclosos a l'addenda, potser perquè llavors potser encara no existia aquest instrument de descripció complementari o bé perquè el desconeixia. PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra Historia: delincuencia...*, op. cit.

cercar-los a l'addenda. Heus ací, de bell nou, la migradesa de les fonts.

Finalment, convé referir el primer volum d'**Insaculacions**. La vila d'Alzira escollia els seus dirigents des de el 1446. Des d'aleshores s'havien produït nombrosos redreços i també alguna que altra regressió a sistemes usats amb anterioritat. El 1552, després d'unes quantes dècades sense intervenció règia el monarca hispànic ordenà refer les caixes, cosa que donà principi al susdit llibre. En aquest es compila la renovació de capítols i caixes de 1552-1553; la de 1555, la de 1586 i la de 1598; l'última en què hi va intervindre Felip II. A partir d'aquest hem pogut documentar la nòmina completa dels candidats als distints càrrecs locals. També n'hem pogut comprendre els canvis que experimentaren els capítols del «sach e sort» durant el Cinc-cents.

Pel que fa a la secció 1: «Govern», hi hem consultat, en primer lloc, les Ordenances o **Estatuts pertanyents al bon govern i regiment de la vila de Alzira**. L'actual arxiver municipal, Aurelià Lairón, n'ha publicat dues versions. La primera va veure la llum el 1986, en un àmbit estrictament local,¹⁵⁹ mentre que la segona va ser editada, el 2001, per la Universitat de València—a la col·lecció *Fonts Històriques Valencianes*—, en què Lairón inclogué altres documents.¹⁶⁰ Nogensmenys, en cap d'ambdues es transcriu aquest altre. Les ordenances, com és ben sabut, doten d'un conjunt de normes les col·lectivitats i contribueixen a posar ordre a la convivència de la *res publica* (quietud i pau pública, sanitat, abastiments, comerç, moralitat), evitar fraus, enganys i abusos o el que resulta més important, regular l'accés als càrrecs municipals, entre d'altres. Així les coses, convindrem que a l'investigador aquesta mena de fonts no sols li són útils, sinó que el seu coneixement esdevé del tot necessari per entendre els costums, la normativa rectora de la comunitat i les penes que s'aplicaven en cas d'infracció d'algun d'aquests principis.

Els **Plets** conservats a aquesta secció els podríem qualificar d'essencials. No debades, és a partir d'aquests que hem pogut comprendre les línies mestres del que ocorria a la capital de la Ribera durant el Cinc-cents i estructurar amb major facilitat el capítol concernent al reialenc alzireny. En eixe sentit, és menester assenyalar que es tracta d'un recull de les causes més importants en què d'una manera o altra es veié immiscida la vila d'Alzira entre 1385 i 1970, normalment per problemes de jurisdicció i govern. Malgrat que n'hem fet servir alguns del Tres-cents i el Quatre-cents, el gros l'hem pres del segle XVI. Tots plegats, els que hi hem emprat sumen vora una quarantena d'expedients.

Finalment, per acabar el repàs a les fonts que hem usat procedents de l'Arxiu

¹⁵⁹ LAIRÓN PLA, A. J., *Las ordenanzas municipales de...*, op. cit.

¹⁶⁰ LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, op. cit.

Municipal d'Alzira, convindria referir els de la secció 2, sota el títol «Hisenda». Sols hem examinat documentació procedent de dues subseccions. D'un costat, caldria fer menció del **Llibre Memorial i Capbreu**, de què hi hem extret solament unes poques referències genealògiques i de censos. Sens dubte, han sigut els **Padrons de Riquesa** els que han aportat més informació profitosa. Es tracta d'una sèrie documental de caràcter fonamentalment fiscal, que inclou tot un conjunt de llibres, que abracen cronològicament parlant dels del segle XV fins a principis del XVII en alguns casos. En total hi hem examinat 18 volums gruixuts que han proporcionat dades detallades de tipus patrimonial (propietats rurals i urbanes, béns mobles, censals...), però també de caràcter genealògic, paisatgístic i toponímic. Els padrons de riquesa d'Alzira i de la seua contribució van estar treballats per Tomàs Peris Albentosa a la seua tesi doctoral.¹⁶¹ Prèviament, però, n'havia publicat un article en què establí alguns paràmetres per a l'anàlisi crític de la font i una mena de guia metodològica.¹⁶²

ARXIU DEL CORPUS CHRISTI DE VALÈNCIA- ARXIU DEL REIAL COL·LEGI SEMINARI DEL CORPUS CHRISTI DE VALÈNCIA

El Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi de València alberga en el seu interior diversos arxius, fons i biblioteques: el Fons Històric,¹⁶³ el Fons Musical,¹⁶⁴ la Biblioteca sant Joan de Ribera,¹⁶⁵ la Biblioteca del Col·legi,¹⁶⁶ i l'Arxiu de Protocols.¹⁶⁷ La voluntat de

¹⁶¹ PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y dinámica social...*, *op. cit.*

¹⁶² PERIS ALBENTOSA, T., "Anàlisi, crítica i guia...", *op. cit.*, pp. 113-147.

¹⁶³ Es tracta de la documentació de la Capella, la qual va estar inaugurada el 1605; la pròpia del Col·legi Seminari, a partir de 1611, i també la paperassa relacionada amb el procés de beatificació i canonització de Sant Joan de Ribera. <https://www.seminariocorpuschristi.org/interno> [Consultat el 20 de setembre de 2021].

¹⁶⁴ La documentació de caràcter musical prové de la seua capella de música, de les adquisicions i llegats rebuts. Es tracta del fons històric musical valencià més gran. Els documents conservats són molt variats i mamprenen a les darreries del segle XVI. <https://www.seminariocorpuschristi.org/msica> [Consultat el 20 de setembre de 2021].

¹⁶⁵ Conserva una gran part de la biblioteca personal de sant Joan de Ribera, juntament amb altres obres que hi van ser incorporades posteriorment. La biblioteca està organitzada per diferents matèries: Bíblies, Sants Pares, Filosofia, Història, Teologia, entre d'altres. La biblioteca és extraordinària tant quantitativa com qualitativament i és reflex del bagatge intel·lectual i religiós del seu fundador. <https://www.seminariocorpuschristi.org/bsjr> [Consultat el 20 de setembre de 2021].

¹⁶⁶ Aquesta biblioteca consta de dues sales, on es guarden obres dels segles XVII-XVIII. Entre els seus fons hi ha part de la biblioteca i la correspondència personal de l'il·lustrat Gregorio Mayans i la biblioteca del pare Corbató dedicada a l'estudi de la figura de Sant Josep. La resta de la biblioteca està formada per diferents treballs històrics, filosòfics, científics i teològics. <https://www.seminariocorpuschristi.org/biblioteca> [Consultat el 20 de setembre de 2021].

¹⁶⁷ A aquest arxiu es conserven un total de 29.064 protocols notariais redactats per uns 2.481 notaris valencians entre els segles XIV i XIX. En feren la donació els hereus de Mariano Tortosa Tudela. <https://www.seminariocorpuschristi.org/protocolos> [Consultat el 20 de setembre de 2021].

l'ens, d'acord amb els principis que va marcar el seu fundador, és la de custodiar, conservar, organitzar, difondre el seu patrimoni arxivístic i bibliogràfic. És per això, que malgrat ser una institució privada obri les seues portes al públic.

D'entre aquest immens volum de fonts únicament hem consultat, d'una banda, un parell de volums tocants a **crides, edictes i pragmàtiques**, les quals han completat la relació obtinguda a l'Arxiu del Regne de València (ARV) i, com veurem després, a la Biblioteca Universitària de València (BUV). No convé reiterar el que aquesta tipologia documental ha aportat a la present investigació. I, d'altra banda, més d'una cinquantena de **protocols notarials** de distints fedataris públics, de diversos segles i de diferents localitats.

De tots plegats, convindria destacar Miquel Jeroni Climent. Aquest notari alzireny encetà les seues passeres professionals a la seua localitat natal, més o menys allà pel 1526. Tanmateix, la defunció de Lluç Joan Riudaura, el qui havia estat el síndic de l'Illa del Xúquer a la ciutat de València, comportà el nomenament de Climent per al càrrec i el seu definitiu establiment al Cap i Casal. Convindrem, doncs, que partint de la posició preminent de l'alzireny i de l'escarida documentació notarial per a la vila i contribució d'Alzira durant el Cinc-cents, els llibres de Climent havien de ser objecte d'indefugible consulta. Hi hem completat la recerca amb els lligats del fill de Miquel Jeroni, Honorat Climent; el del seu parent Cosme Climent i el de Pere Bernat Calbet, el fill de Pere, dels qui sols ens han pervingut respectivament un volum en deficient estat.

La resta dels concernents a Alzira o a la comarca—especialment a Carlet i l'Alcúdia—han sigut recerques soltes procedents de referències d'altres fonts: Lluís Ballester, Joan Baptiste Bertomeu, Pere Biguerany, Josep Borràs, Lluís Joan Caldés, Antoni Ebrí, Baltasar Escuder, Joan Eiximeno, Lluís Guerau, Joan Jeroni Montanyés, Lluís Joan Navarro, Gaspar Ortigues, Pere Pau, Joan Josep Portell, Antoni Joan Segrera, Francesc Salines i Sebastià Joan Xulvi.

BIBLIOTECA UNIVERSITÀRIA DE VALÈNCIA

La Biblioteca Universitària o Biblioteca Històrica custodia el fons antic bibliotecari de la Universitat de València. L'origen de la institució es remunta a les darreries del segle XVIII, quan Francesc Pérez Baier hi donà els seus llibres. Des d'aleshores s'hi afegiren altres cessions i dipòsits de biblioteques i col·leccions

particulars que, no sense fatals pèrdues, hi han conformat l'actual profús catàleg. La nostra investigació, però, sols ha fet servir set volums de **Vària** i altres tres de **Manuscrits**, alguns dels quals ja havien estat emprats a la tesi final de màster. Aquests han completat, bàsicament el llistat o repertori de pragmàtiques, crides i edictes tant manuscrites com impreses que havíem iniciat a partir dels fons de l'Arxiu del Regne de València (ARV) i de l'Arxiu del Corpus Christi de València (ACCV).

ARXIU DE LA CATEDRAL DE VALÈNCIA

L'Arxiu de la Catedral de València està considerat com un dels més importants depòsits de documents catedralicis d'Europa i una de les entitats arxivístiques més destacades del territori valencià. El volum i singularitat dels seus fons i la conservació quasi ininterrompuda de documentació des del Tres-cents han fet d'ell un atractiu per a l'investigador. Malgrat la preeminència de la institució la nostra recerca ha sigut molt limitada entre les seues parets. S'ha circumscrit a vora una desena de **lligalls** concernents als llibres de dobles i aniversaris i la percepció de delmes. Aquests han permés documentar, entre d'altres, la presència de determinats eclesiàstics associats a beneficis o canongies de la Seu o traçar una evolució de l'arrendament del delme i altres tributs eclesiàstics a la vila d'Alzira i altres poblacions de la Ribera.

ARXIU DIOCESÀ DE VALÈNCIA

L'Arxiu Diocesà de València va patir quantioses pèrdues del seu patrimoni documental durant els anys 1936-1939. Malgrat tot, entre allò que *a posteriori* es va poder reunir s'ha bastit el Fons Històric. D'aquest hem rescatat per a la nostra comesa dues **visites pastorals** de la segona meitat del Cinc-cents. Aquesta classe de documentació ofereix una visió àmplia de la realitat de les parròquies o dels pobles sotmesos a la inspecció de la Diòcesi. L'objectiu de les visites pastorals val a dir que ha sigut sempre doble. D'una banda, hi ha la revisió del conjunt dels béns eclesiàstics i la seua correcta administració i, d'altra, la identificació de comportaments irregulars, per tal de corregir-los. Heus ací la vàlua d'aquesta tipologia d'expedients, atés que aporten, si més no, informació de caire econòmic, demogràfic i artístic.

BIBLIOTECA VALENCIANA

El germen de la Biblioteca Valenciana rau en els fons particulars de Nicolau Primitiu Gómez Serrano. El 1979, els hereus d'aquest activista cultural, historiador i empresari valencià van donar la biblioteca i una part del documents que el suecà havia pogut reunir a l'administració pública. El 1985, el Consell va crear la Biblioteca Valenciana. Actualment, està considerada legalment capçalera del Sistema Bibliotecari Valencià, centre superior bibliotecari de la Generalitat i depòsit bibliogràfic bàsic del territori valencià. D'aquesta entitat hi hem extret sols dos documents: l'un és una provisió del lloctinent general, el marquès de Mondéjar, sobre el violent i esmunyedís don Galceran de Castellví, baró de Carlet, conservat als **Manuscrits del Fons Nicolau Primitiu** i, l'altre, provinent del **Fons Antic, Bas i Carbonell**, que es correspon amb un exemplar de les *Instruccions e ordinacions per als novament convertits del regne de València*, de l'arquebisbe Jordi d'Àustria i del bisbe Antoni Ramírez de Haro. El primer, l'hem emprat a la part de la recerca que versa sobre l'Alcúdia i Carlet, mentre que la utilitat del segon radica en el capítol sobre la foia i marquesat de Llombai.

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ

A la ciutat de Barcelona, un dels primers arxius que calia escorcollar per ordre d'importància era el de la Corona d'Aragó (ACA). No debades, aquesta entitat és la hereva de la producció documental dels dominis que reuní el casal de Barcelona i, en acabant, passaren a mans dels Trastàmara i els Habsburg. Malgrat això, entre els seus fons no hem estat capaços de trobar gaires papers útils. En primer lloc, caldria destacar un registre de la **Reial Cancelleria**, de què hem pres una lletra del príncep Felip al duc de Calàbria sobre els denominats «successos de Polinyà». Convé assenyalar que tot i que hem estés la recerca a la resta de volums de la sèrie que s'inclouen en la nostra cronologia, aquesta no ha estat massa fructuosa. En segon lloc, és menester referir els **llogalls de Consell d'Aragó**. Aquests han aportat cèdules de notable profit, relacionades amb la implicació de les oligarquies riberenques en el contraban de seda i el bandidatge; amb els processos de independència dels llogarets del reialenc alzireny de la vila mare, amb les passeres de l'esmunyedís Galceran de Castellví, IX baró de Carlet, o la resolució del plet

entre dona Àngela de Montagut, senyora de l'Alcúdia i muller de Galceran, i Jordi de Castellví, successor de la baronia de Carlet després de la defunció del seu germà, entre d'altres.

ARXIU HISTÒRIC CIUTAT DE BARCELONA

L'Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (AHCB) alberga entre les seues parets l'arxiu patrimonial dels casals de Carlet i de Bicorn i Quesa. El 1800, el darrer posseïdor i descendent directe del comtat de Carlet, va faltar sense descendència, raó per la qual les possessions van passar, primerament i nominal, a la duquessa d'Almodóvar i després, d'acord amb el vincle, al comte de Castellà. La nissaga tenia també propietats a Catalunya, motiu pel qual es domicilià a Barcelona. En el primer terç del segle XX, potser arran de l'adveniment de la Segona República o de la Guerra Civil, el fons complet anà a parar a l'administració pública, qui el deposità a l'ens municipal. Actualment, està guardat sota la signatura **Patrimonial I, Castellà-Carlet** en 151 caixes, de les quals nosaltres n'hem emprat per al present treball més d'una desena. Com que es tracta de la documentació d'una de les nissagues nobiliàries amb senyories consolidades a la Ribera del Xúquer en què hem centrat la nostra investigació la documentació exhumada és molt diversa: processos judicials, informació genealògica, testaments, cartes matrimonials, institució i successió en vincles, entre d'altres.

Vam acudir a l'AHCB a científic que l'arxiu dels senyors de l'Alcúdia, els eterns veïns i enemics dels Castellví de Carlet, es conserva a l'Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València (AGFDV); dins dels fons de la duquessa d'Almodóvar. Aquest, però, ha sigut treballat amb profunditat per Vicent Vallés Borràs, raó per la qual hem optat per oferir en el present treball la visió complementària a la de l'estudiós alcudià; des d'una institució i una paperassa distinta. Dit en altres paraules, a diferència de Vallés Borràs, que hi aporta una interpretació dels fets des del costat dels Montagut de l'Alcúdia, hem intentat construir el discurs des del vessant dels Castellví.

ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

El descobriment de fons més recent pel que fa als arxius catalans amb documentació valenciana ha estat l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC). Entre ells caldria destacar **l'Arxiu**

del Palau-Requesens, que conté documents del llinatge dels Joan, barons de Tous i Terrabona; senyoria de la Ribera del Xúquer. Tanmateix, la nostra recerca no s'ha centrat, en aquesta ocasió, en aquesta antiga nissaga del panorama senyorial riberenc. Contràriament a això, hi vam acudir per tal de fer una ullada a la secció dels marquesos de Cenete o Zenete. Entre les troballes més significatives i que hi hem utilitzat, convé ressaltar els capítols matrimonials de don Francesc de Castellví, senyor de Carlet (pare de Galceran i Jordi), amb la seua segona esposa, dona Joana Pérez Arnal, dama de dona Mencia de Mendoza.

ARXIU HISTÒRIC NACIONAL

L'Arxiu Històric Nacional (AHN) es va crear el 1866. Fou una de les conseqüències de les reformes administratives del canvi de l'Antic Règim als estats-nació liberals. No debades, calia albergar en algun lloc físic tot el cúmul de documentació provinent de les institucions abolides, no sols de les de caire eclesiàstic, sinó també les administratives i econòmiques, les ordres militars o la Inquisició, entre d'altres. D'entre totes aquestes seccions, la nostra recerca s'ha centrada, d'una banda, a **Universitats**, on hem localitzat un mapa del Cinc-cents de la subcomarca de la vall Farta o vall de Càrcer, i, d'altra, a **Inquisició**, d'on hi hem extret un parell de processos judicials instats contra familiars del Sant Ofici de la vila i contribució d'Alzira. Un d'ells s'instà contra Bernat Guinovart, el síndic encarregat de la segregació d'Algemesí. La raó fou l'impagament de mercaderies—entre elles seda—a una de les nissagues morisques més potents del Regne, els Amira. De la lectura del procés hom se n'adona que els comptes no quadren i que hi ha certa fraudulència. L'altre fou elevat al tribunal inquisitorial per dona Elionor de Vilanova, contra un integrant de la facció dels Valero i familiar d'Alzira: Francesc Joan Pujalt. La raó fou la reclamació de la propietat d'un dels molins fariners i arrossers propers al Clos de la Vila. Finalment, també n'hi hagué un que principià arran de l'assassinat d'Agustí Gil, també familiar del Sant Ofici, per part dels integrants de la facció contrària.

BIBLIOTECA NACIONAL D'ESPANYA

La Biblioteca Nacional d'Espanya (BNE), és la institució bibliotecària superior de l'Estat. La seua missió principal no és altra sinó recollir i conservar el Patrimoni

Bibliogràfic d'Espanya. A més, es tracta del principal centre informatiu i documental sobre la cultura escrita, gràfica i audiovisual en llengua castellana. Tanmateix, tal com ens ha ocorregut en els grans arxius, tampoc no hem estat capaços de trobar fons abundants aprofitables per a la nostra investigació. De fet, tot s'ha reduït a una única troballa tocant a la Concòrdia que signà el regne de València amb la Inquisició, el 1554, localitzada a un dels lligalls de **Manuscrits**. En aquest es fa al·lusió a tot un seguit de greuges i queixes formulades per les institucions del Regne, entre les quals hi havia que els familiars del Sant Ofici que acostumaven a extraure mercaderies sense pagar els drets pertinents.

REIAL ACADÈMIA DE LA HISTÒRIA

Els inicis de la Reial Acadèmia de la Història (RAH) es remunten al segle XVIII. No debades, l'academicisme vingué de la mà dels Borbons. Afortunadament, d'aquesta institució hi hem extret un nombre bastant important de documentació, sobretot de caire genealògic. En efecte, es tracta dels arbres que es conserven a la **Col·lecció Salazar i Castro**. Entre les nissagues de què hi hem consultat papers—contrastats i creuats posteriorment amb altres fonts—trobem els Cabanilles, senyors d'Alginet; els Castellví, de Carlet i Benimuslem; els Despuig, d'Alcàntera i Beneixida; els Vic, de Llaurí, entre d'altres. El mateix es pot dir dels dos **lligalls** referits més avall. Per acabar, convé referir un **Manuscrit Inèdit**, una còpia en paper del qual es troba a l'Arxiu Municipal d'Alzira, on l'hem pogut consultar amb deteniment. Aquest recull tot un seguit de fundacions de beneficis i capelles tocants a l'Illa del Xúquer. D'aquesta manera, donat que la Guerra Civil destruï la major part o tots els expedients i llibres de procedència parroquial que es custodiaven a les distintes parròquies alzirenyes, l'investigador pot omplir parcialment un dels quantiosos buits dels arxius eclesiàstics de la capital de la Ribera Alta.

ARXIU HISTÒRIC DE LA NOBLESA

L'Arxiu Històric de la Noblesa, antiga secció nobiliària de l'Arxiu Històric Nacional, és de recent creació. Aquesta institució aspira a reunir els fons de la noblesa espanyola bé per adquisició estatal o bé per deposició dels seus propietaris, els quals els cedeixen per al seu ús

en la investigació. Entre els nombrosos fons que hi atresora, nosaltres hem treballat, en primer lloc, els d'**Osuna**; dins de la qual hi ha la dels Borja. A banda de la pròpiament de la casa ducal de Gandia, hi hem trobat referències dels litigis i lluites jurisdiccionals de la vila d'Alzira amb les senyories dels voltants (Alberic, Benimuslem, Massalavés...), notícies del vincle i successió a Carlet, la concessió per part de don Carles de Borja i Castro d'una font en territori del marquesat de Llombai als Castellví i Montagut perquè pogueren augmentar els cabals del regadiu; correspondència entre els Castellví i els Borja que denota unes excel·lents relacions d'amistat. Finalment, és menester referir que l'únic resultat de l'escorcollament de **Fernán Núñez** ha sigut una notícia tocant a qüestions de jurisdiccionals entre la vila d'Alzira i la senyoria de Massalavés.

ARXIU MUNICIPAL DE TOLEDO

L'Arxiu Municipal de Toledo ha sigut altra de les entitats de caràcter local a què hem acudit amb les mires posades d'extraure'n dades. Els telers de la ciutat de Toledo van ser una de les principals destinacions de la seda que eixia de la Ribera del Xúquer i dels llandars del Regne. Amb aquesta premissa hi vam acudir. La nostra intenció no era altra sinó traure informació de les arribades de la fibra a la que fora la Ciutat Imperial. No obstant això, malauradament, no es conserva un registre exhaustiu d'entrades. En detriment d'això, que havia estat el nostre propòsit inicial, el que hi van encontrar fou una petita col·lecció de cartes de les institucions ciutadanes al monarca hispànic, als seus fills o als seus secretaris i ministres, en què posen en relleu, entre altres, la por al desabastiment arran de la instauració del nou impòsit sobre extracció de la fibra valenciana. Aquestes es troben agrupades bàsicament al **Libro de Cartas**, 1547-1590.

ARXIU GENERAL DE SIMANCAS

L'Arxiu General de Simancas (AGS) està considerat el primer arxiu oficial de la Corona de Castella. Fou fundat, l'any 1540, per l'emperador Carles. Ja aleshores s'instal·là a la localitat de Simancas. D'entre el seu abundant nombre de sèries i seccions n'hem centrat la recerca únicament a **Estado**, on hem consultat mitja desena de lligalls. La major part dels documents que hem extret d'ells corresponen a les missives creuades entre el príncep Felip i

el duc de Calàbria, lloctinent general del regne de València, arran dels «successos de Polinyà» o a les lletres de Francesc de Borja i la seua esposa, Elionor de Castro, dirigides a la Cort per tal de denunciar el tracte rebut i la vulneració de llur jurisdicció a la vila i honor de Corbera per part del duc de Calàbria. Tanmateix, també hi ha la missiva de Carles V als seus fills perquè intenten mitigar els efectes de la introducció del nou impòsit sobre la fibra sèrica valenciana o la documentació relativa a la participació de Galceran de Castellví a la presa del Peñón de los Vélez i el seu posterior exili a La Goleta i Malta, entre d'altres.

ELS ARXIS D'ALGEMESÍ: L'ARXIU MUNICIPAL D'ALGEMESÍ I L'ARXIU PARROQUIAL DE SANT JAUME D'ALGEMESÍ

A Algemesí, antic llogaret de la contribució d'Alzira, hi hem acudit a les dues institucions arxivístiques més importants de la població. En primer lloc, caldria esmentar l'Arxiu Municipal d'Algemesí (AMAlg). Aquest començà a prendre forma precisament arran de la seua independència de la vila mare. Per tant, convindrem que hi ha poca documentació servible per a la nostra recerca. Talment ha sigut així que sols hi hem fet servir el **padró de Riquesa** de la segona meitat del Cinc-cents, complementari de l'anterior que es custodia a l'Arxiu Municipal d'Alzira (AMA). Com que hem explicat la utilitat d'aquesta mena de volums anteriorment, per mor de la brevetat, no ens hi estendrem. L'altre arxiu a què pagava la pena anar era el parroquial de Sant Jaume (APSJA), església mare de totes les que hi ha a la localitat. Allà hem escorcollat els dos primers **llibres de batejos**, el registre dels quals mamprén el 1532. També li hem fet una ullada al **llibre de matrimonis**, que principia un poc més tardanament (1564) i el **llibre de defuncions**, que tot i que conté informació des de 1558, aquesta no és gens exhaustiva i respon únicament a les deixes a les rendes de la parròquia. Heus ací les fonts principals que hem emprat a l'hora d'intentar reconstruir la genealogia i el patrimoni dels algemesinencs que han aparegut a la nostra investigació.

ELS ARXIS DE CARCAIXENT: L'ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE CARCAIXENT I L'ARXIU HISTÒRIC PARROQUIAL DE L'ASSUMPCIÓ DE CARCAIXENT

Una cosa pareguda ha ocorregut a Carcaixent. Els primers documents que es conserven a l'Arxiu Històric Municipal de Carcaixent (AHMC) daten de 1579. Això no

obstant, no ens han resultat rellevants per a la nostra investigació. Al remat, no hi hem emprat res. No debades, els padrons de riquesa concernents a aquesta població es custodien, a diferència del d'Algemesí, a l'Arxiu Municipal d'Alzira (AMA). D'on hi hem extret vertaderament profit ha estat a l'arxiu parroquial de l'Assumpció (AHPAC), potser l'entitat parroquial millor organitzada i més rica de les que hi ha a la Ribera del Xúquer. Allà hem escorcollat el primer **llibre de batejos** (1547-1581)¹⁶⁸ i el primer **llibre de matrimonis**, el qual s'encetà el 1578. El llibre de defuncions és lleugerament més tardà, del Sis-cents, raó per la qual no l'hem usat. Finalment, el darrer dels fons documentals que hi hem consultat ha estat el de la **confraria del Santíssim Sagrament sopra Minerva**. No per casualitat, l'erecció d'aquesta confraternitat fou un element desestabilitzador de la representativitat social de la vila d'Alzira i motiu de friccions i parcialitats.

ELS ARXIS DE GUADASSUAR: L'ARXIU MUNICIPAL DE GUADASSUAR I L'ARXIU PARROQUIAL DE SANT VICENT MÀRTIR DE GUADASSUAR

De més a menys, els arxius de Guadassuar no ens han proporcionat res. Els primers lligalls i expedients conservats a Arxiu Municipal de Guadassuar daten de mitjan segle XVII, arran d'una donació anònima recent. Els fons d'aquesta entitat principiaven fins fa ben poc el 1713, atés que es van cremar durant la Guerra de Successió.¹⁶⁹ Idèntica sort va córrer durant la Guerra Civil l'arxiu parroquial, cosa que impossibilita el resseguiment dels llinatges guadassuarencs. Per tant, aquest es limita als patrimonis mitjançant els padrons de riquesa conservats a l'Arxiu Municipal d'Alzira (AMA) o la consulta d'altres fonts també externes a l'àmbit municipal de Guadassuar.

L'ARXIU PARROQUIAL DE LA SANTA CREU DE LLOMBAI.

El pas per l'Arxiu Parroquial de la Santa Creu de Llombai ha sigut aïllat i breu. Com que abans de l'expulsió la major part de la població del Marquesat era morisca, els

¹⁶⁸ L'arxiver de la parròquia i cronista de la ciutat, Bernat Daràs i Mahiques ha publicat recentment la transcripció completa del volum. DARÀS MAHIQUES, B., *Primer llibre de bateigs...*, op. cit.

¹⁶⁹ https://www.youtube.com/watch?v=Y_ilsIzYj4E [Consultat el 20 de setembre de 2021].

Quinque Libri que s'hi conserven són del segle XVII. Tanmateix, estem convençuts que la repoblació posterior l'estranyament dels novament convertits pogué comportar una inoculació de les parcialitats existents a les localitats d'origen a les de destí. D'aqueixa manera és que hi vam voler documentar la presència de riberencs implicats a les guerres de bàndols i el contraban a alguns del dominis estratègics pels quals s'extreia de manera fraudulenta la fibra de seda envers Castella. Un dels enclavaments escollits fou la foia i marquesat de Llombai. Ara bé, sobre aquest aspecte convindrà continuar profunditzant en el futur.

ARXIU MUNICIPAL DE CASTELLÓ

Encara que l'Arxiu Municipal de Castelló (AMC) [antic Castelló de la Ribera o Vilanova de Castelló] compta amb documentació profusa que qualsevol historiador de l'àmbit riberenc hauria de plantejar-se incloure en el seu repertori de fonts, val a dir que el nostre apropament hi ha estat circumstancial; atrets per altres recerques que no centren al present la nostra atenció. No obstant això, hi hem aprofitat els **protocols de Josep Casanova**, en què es dona notícia de la quotidianitat d'alguns dels llinatges moriscos més poderosos del regne de València: els Amira, Asquer, Sabba i Sartall. Aquests vivien a les baronies d'Alberic i a la vall Farta, altre dels indrets de pas del contraban.¹⁷⁰

ARCHIVIO STORICO DI SANTA MARIA SOPRA MINERVA

D'entre els arxius de la ciutat de Roma que caldria singularitzar es troba l'Archivio Storico di Santa Maria sopra Minerva (ASSMSM). Hi vam acudir amb la finalitat d'aprofundir sobre els tràmits de concessió de la butlla d'erecció d'una confraria del Santíssim Sagrament sopra Minerva als llogarets de Carcaixent (1560) i Algemesí (1565). Malauradament, ens vam entropessar amb una realitat molt diversa. Aquesta entitat arxivística ha sofert diverses cremes i també espolis de documentació. I entre la

¹⁷⁰ Pròximament veurà la llum un estudi exhaustiu sobre aquestes quatre famílies morisques de la vall Farta o vall de Càrcer i de les baronies d'Alberic. BENETÓ FERRANDO, V., GARÉS TIMOR, V. M., "L'elit morisca valenciana: els...", *op. cit.*, [en premsa].

paperassa malauradament desapareguda hi havia els lligalls que ens haguera interessat consultar. Per sort, i encara com, hi han romàs dos volums en què es detalla la data exacta d'expedició de sengles permisos. Obeeixen als instruments de descripció **PR. VIA1** i **PR. VIA2**.

ELS ARXIUS ITALIANS I ELS DE LA CIUTAT DEL VATICÀ

La investigació als arxius italians i, ben particularment, els de la ciutat de Roma i la ciutat del Vaticà es va portar a terme durant una estada de tres mesos, en què professor Paolo Broggio va estar el nostre mentor. El propòsit no era altre sinó aportar elements valoratius sobre els canvis que experimentà el discurs social sobre la violència entre mitjan del Quatre-cents i finals del Cinc-cents a partir de documentació emanada per les institucions pontifícies que manifestara el posicionament i/o la preocupació d'aquells qui seguiren a la cadira de Sant Pere respecte a qüestions relacionades amb bàndols, duels i altres tipologies de conflictivitat semblants. Per tal de posar-ho en fets, seguint les indicacions de Broggio, vam acudir a l'Archivio Apostolico Vaticano—l'antic Archivio Segreto Vaticano— (AAV), on vam escorcollar els volums i expedients de **Segreteria di Stato, Segreteria, Brevi, Bandi sciolti** i diversos **armaris i llibres miscel·lanis**.

Aquesta recerca la vam compaginar amb altres iniciades a la Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), en què vam consultar els toms custodiats a **Raccolta Generale Concili, Raccolta Generale Diritto Canonico, Stampati Chigi, Ubinati Latini i Vaticani Latini**; a l'Archivio di Stato, Roma (ASR), en el qual vam fullejar **Bandi, Bandi Governatore** i **Bandi Pontifice**, i la Biblioteca di Santa Maria in Monserrato degli Spagnoli (BSMMS), on es guarda en depòsit la profitosa documentació de l'**Embajada de España ante la Santa Sede**, prolixa en breus i butlles, però també en missives entre el Pontífex i el seu legat o nunci a la Península Ibèrica. Hi van ser de molta ajuda els catàlegs que hi ha publicats.¹⁷¹ A aquests cal afegir els **Editti** de la Biblioteca Casanatense (BC) i els fons de la Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze (BCNF) i la de Roma (BCNR) o la Biblioteca Estense di Modena (BEM).

¹⁷¹ POU I MARTÍ, J., *Archivo de la Embajada....., op. cit.*; SERRANO, L., *Archivo de la Embajada....., op. cit.*

RELACIÓ DE FONTS ARXIVÍSTIQUES CONSULTADES:

Archivio Apostolico Vaticano (AAV) [Archivio Segreto Vaticano]

- AAV. *Armadio XXXIX*, 44, 45.
- AAV. *Bandi sciolti I*, b.1 i b. 2.
- AAV. *Miscellania*, armadio IV, tomi 47, 57, 76 i 80.
- AAV. *Miscellania*, armadio V, tomo 105C.
- AAV. *Segreteria Brevi*, 3, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 36, 41, 42, 45, 47, 51, 59, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 118, 126, 127, 134, 135, 148, 157, 158.
- AAV. *Segreteria di Stato*, 1, 1A, 3, 4, 6-1, 6-2, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15-1, 18, 20, 24, 28, 30, 31, 34, 42, 43 i 464.

Archivio Storico di Santa Maria sopra Minerva (ASSMsM)

- ASSMsM. PR VIA1 i PR VIA2.

Arxiu de la Catedral de València (ACV).

- ACV. *Lligalls*, 671:5, 1087, 1088. 1089, 4389, 4390, 4391, 4392 i 5061.

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).

- ACA. *Consell d'Aragó*, lligalls 56, 865 i 866.
- ACA. *Reial Cancelleria*, 3981.

Arxiu del Corpus Christi de València (ACCV).

- ACCV. *GM/545 i 558*.
- ACCV. *Protocols d'Antoni Ebrí*, 13729.
- ACCV. *Protocols d'Antoni Joan Segrera*, 26215.
- ACCV. *Protocols de Baltasar Escuder*, 138.
- ACCV. *Protocols de Cosme Climent*, 14080.
- ACCV. *Protocols de Francesc Salines*, 22625.
- ACCV. *Protocols de Gaspar Ortigues*, 21449.
- ACCV. *Protocols d'Honorat Climent*, 6038, 6039, 6042.
- ACCV. *Protocols de Joan Baptiste Bertomeu*, 13547.
- ACCV. *Protocols de Joan Eiximeno*, 990.
- ACCV. *Protocols Joan Jeroni Montanyés*, 25267, 25294.

- ACCV. *Protocols Joan Josep Portell*, 24571.
- ACCV. *Protocols Josep Borràs*, 6329, 6330.
- ACCV. *Protocols de Lluís Ballester*, 10504, 10513.
- ACCV. *Protocols de Lluís Guerau*, 27184.
- ACCV. *Protocols de Lluís Joan Caldés*, 25942, 25950, 25951, 25952, 25953.
- ACCV. *Protocols de Lluís Joan Navarro*, 22340.
- ACCV. *Protocols de Miquel Jeroni Climent*, 10163, 11501, 11502, 11503, 11505, 11506, 11507, 11508, 11509, 11510, 11511, 11512, 11513, 11514, 11515, 11516, 11517, 11518, 11519, 11520, 11521, 11522, 11523, 11524, 11525, 11526, 11527, 11528, 11529, 11530, 11531, 11532, 11533, 11534, 11535, 11536, 11537, 11538, 11539.
- ACCV. *Protocols de Pere Biguerany*, 211.
- ACCV. *Protocols de Pere Agustí Calbet*, 22815.
- ACCV. *Protocols de Pere Pau*, 12502.
- ACCV. *Protocols de Sebastià Joan Xulvi*, 16324, 16325.

Arxiu Diocesà de València (ADV).

- ADV. *Visites Pastorals*, 133/001, 1562 i 1570.

Arxiu General de Simancas (AGS).

- AGS. *Estado*, lligalls, 299, 444, 486, 646 i 1393.

Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (AHCB)

- AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Castellví*, caixes, 12, 14, 28, 61, 64, 75, 89, 91, 94, 96, 121, 122, 151.

Arxiu Històric Nacional (AHN)

- AHN. *Inquisició*, lligall 1756, 6; 1785, 5; 2305.
- AHN. *Santa Sede*, lligall. 1, 18.
- AHN. *Universitats*, lligall 713.

Arxiu Històric de la Noblesa (AHNOB)

- AHNOB. *Osuna*, carpetes 51, 124, 206, 419, 538, 587, 588, 589, 595 i 924.
- AHNOB. *Fernan Núñez*, carpeta. 35.

Arxiu Històric Parroquial de l'Assumpció de Carcaixent (AHPAC)

- AHPAC. *Quinque Libri. Bateigs*, 1.
- AHPAC. *Quinque Libri. Matrimonis*, 1.
- AHPAC. *Confraria del Santíssim Sagrament*, 15.1.1.

Arxiu Municipal d'Alzira (AMA).

- AMA. *Pergamins Comuns*, 011/56, 011/61, 011/102, 011/103, 011/105, 011/159, 011/165, 011/166, 011/168, 011/170, 11/191, 011/199 i 011/203, 011/219, 011/220 i 011/221.
- AMA. *Pergamins Menors*, 012/33.
- AMA. *Cartes i cèdules reials* 020/3, 020/4, 020/11, 020/25, 020/26, 020/27, 020/28, 020/29, 020/32, 020/38, 020/39, 020/42, 020/43, 020/51 i 020/57.
- AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/89, 03/90, 03/91, 03/92, 03/93, 03/94, 03/95, 03/96, 03/97, 03/98, 03/99, 03/100, 03/101, 03/102, 03/103, 03/104, 03/105, 03/106, 03/107, 03/108, 03/109, 03/110, 03/111, 03/112, 03/113, 03/114, 03/115, 03/116, 03/117, 03/118, 03/119, 03/120, 03/121, 03/122, 03/123 i 03/124.
- AMA. *Protocols de Joan Pujalt i Jaume Salazar*, 040/26.
- AMA. *Notariat, escriptures de censos*, 0420/10, 0420/11, 0420/13, 0420/14, 0420/16, 0420/17, 0420/18, 0420/20.
- AMA. *Notariat. Escriitures Vàries*, 0422/3, 0422/4, 0422/5, 0422/6, 0422/7, 0422/11.
- AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, 0500/133, 0500/139, 0500/150, 0500/172.
- AMA. *Causes Criminals* 0501/3 i 0501/211.
- AMA. *Insaculacions*, 070/1.
- AMA. *Estatuts pertanyents al bon govern y regiment de la vila de Algezira*. 140/I, 6.
- AMA. *Govern. Plets*, 17-I/1, 17-I/2, 17-I/5, 17-I/24, 17-I/26, 17-I/28, 17-I/29, 17-I/31, 17-I/32, 17-I/37, 17-I/41, 17-I/42, 17-I/43, 17-I/44, 17-I/46, 17-I/47, 17-I/48, 17-I/49, 17-I/50, 17-I/56, 17-I/58, 17-I/59, 17-I/62, 17-I/64, 17-I/70, 17-I/71, 17-I/72, 17-I/75, 17-I/78, 17-I/79, 17-I/82, 17-I/84, 17-I/85, 17-I/89, 17-I/102.
- AMA. *Llibre Memorial i Capbreu*, 21100/ I-3.

- AMA. *Padró de Riquesa*, 220/I, 1; 220/I, 2; 220/I, 3; 220/I, 4; 220/I, 6; 220/I, 8; 220/I, 9; 220/ I, 10; 220/ I, 11; 220/ I, 12; 220/ I-13; 220/ I-14; 220/ I-15; 220/ I-16, 220/ I-17; 220/ I-18; 220/ I-19; 220/ I-20.

Arxiu Municipal d'Algemés (AMAlg)

-AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221.

Arxiu Municipal de Castelló (AMC)

- AMC. *Protocols de Josep Casanova*, 1816.

Arxiu Municipal de Toledo (AMT)

-AMT. *Cajón 5*, llig. 4.

-AMT. *Libro de Cartas*, 1547-1590.

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

- ANC. Arxiu del Palau-Requesens, *Marquesos de Cenete*, 1-960-T-136.

Arxiu Parroquial de la Santa Creu de Llombai (APSCL)

-APSCL. *Quinque Libri* 1.1.1-01, Matrimonis.

Arxiu Parroquial de Sant Jaume d'Algemés (APSJA)

- APSJA. *Llibre de batejos*, 1 i 2.

- APSJA. *Llibre de matrimonis*, 1.

- APSJA. *Llibre de defuncions*, 1.

Arxiu del Regne de València (ARV).

- ARV. Batllia General, 1162.

- ARV. Batllia General, *Processos*, lletra P, 103, 118, 158, 168, 179, 183, 188, 201, 202, 214, 216, 217, 237, 239, 241, 302, 316, 321, 325, 327, 330, 337, 369, 379, 392, 403, 408, 412, 414, 415, 416, 417, 424, 425, 426, 434, 448, 453, 462, 466, 468, 469, 471, 472, 473, 475, 493, 509, 521, 523, 528, 552, 554, 561, 567, 575, 577, 601, 621, 621 bis, 622, 633, 652, 652 bis, 674, 712, 771, 812, 825, 828, 829, 833, 889, 905, 906, 910, 912, 935, 947, 961, 963, 1000, 1097, 1186, 2321, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2397, 2415, 2430, 2431, 2434, 2438, 2440, 2452, 2467, 2558, 2603.

- ARV. *Governació*, 23, 88, 2274.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4401, 47.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4402, 58.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4404, 77.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4413, 279.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4420, 407.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4430, 630.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4437, 817.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4444, 942, 943, 944, 947.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4448, 992, 1000, 1001.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4460, 661.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4874, 2914.
- ARV. *Governació, Processos Criminals*, caixa 4910, 2915.
- ARV. *Justícia Civil*, 1870, 3735, 3805, 4549.
- ARV. *Justícia Criminal de València*, 80.
- ARV. *Manaments i Empares*, 1536, 1560, 1562, 1577, 1606, 1610, 1612, 1623, 1661, 1664, 1703.
- ARV. *Mapes i plànols*, 5.
- ARV. *Mestre Racional*, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1297, 6853, 6911 i 10.886.
- ARV. *Pergamins Nicolau Primitiu*, núm. 363
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 51, 88, 112, 125, 159, 171, 219.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 9, 40, 41.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra C, 32, 68.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra D, 53, 74.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra F, 3, 152.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra J, 17, 24, 28, 61 i 205.

- ARV. *Processos de Madrid*, lletra M, 6, 10, 11, 16, 29 i 34.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra P, 22, 103, 138 i 338.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra S, 162, 458 i 461.
- ARV. *Processos de Madrid*, lletra V, 20, 46 i 50.
- ARV. *Protocols de Joan Baptista Lledó*, 14057, 14058, 14061, 14077.
- ARV. *Protocols de Joan Frigola*, 10093.
- ARV. *Protocols de Joan Tolosa*, 2245, 2246 i 2247.
- ARV. *Protocols de Miquel Llagaria*, 14042, 14043.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 25, 79, 96, 130, 159, 314, 691, 696, 752, 766, 923, 1051, 1052, 13 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra B, 62, 70, 332.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra C, 91, 96, 139.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra D, 19.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra F, núm. 156.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra G, 405, 897, 1028.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra J, 23 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra L, 176 i 670.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra S, 95, 290, 681, 824, 1266, 2954.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra A, 53, 171, 265, 266, 267, 268 586, 602, 612, 717, 718, 729, 752, 923.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra B, 121 apèndix, 193 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra D, 61 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra F, 251, 358, 377, 934, 6 apèndix, 66 apèndix, 119 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra G, 458, 19 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra J, 724, 731, 919, 956, 320 apèndix, 652 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra L, 271, 385, 395, 414, 459.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra M, 130, 200.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 461, 544, 1078, 1136, 36 apèndix, 40 apèndix.
- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra R, 52.

- ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 92, 141, 488, 763, 1054, 1184, 2762, 2762 (bis), 270 apèndix, 271 (1) apèndix, 271 (5) apèndix, 271 (7) apèndix, 272 (1) apèndix, 272 (4) apèndix, 272 (5) apèndix, 272 (6) apèndix, 782 apèndix, 1593 apèndix, 3455 apèndix, 5979 apèndix, 6423 apèndix; 6451 apèndix, 6746 apèndix.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra A, 151, 212, 238, 243, 246 408, 429, 441, 622, 638 i 646.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra C, 103.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra F, 82, 166, 176.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra G, 65, 69, 209, 291, 308.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra I o J, 305, 609, 620, 626.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra L, 46, 69, 108.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra M, 2, 20, 33, 60.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra P, 10, 29, 85, 473.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra T, 13.

- ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, 71, 74, 84, 86, 101, 111, 119, 134, 186, 241, 251, 284, 316, 331, 342, 345, 407, 415, 825, 844.

- ARV. Reial Audiència, *Registres judicaris*, llibre 2076, 2102, 2106.

- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Valentiae. Carles I*, 168, 169, 170.

- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Valentiae. Carles I*, 2a part, 171, 172, 173.

- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Lugartenientae príncep Felip*, 174, 175

- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Lugartenientae infanta Joana* 176, 177, 178, 179.

- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Valencie. Felip II*, 180-208 181, 184, 185.

- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Valentiae, Felip III*, 215.

- ARV. Reial Cancelleria, *Curiae Valentiae. Carles I*, 251, 252.

- ARV. Reial Cancelleria, *Curiae Valentiae. Felip II*, 253, 254, 255.

- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum Valentiae Joan II*, 280.

- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum Lugartenientae. Carles I*, 323, 325, 330, 331, 332, 333, 334, 335.

- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum Lugartenientae. Reis de Bohèmia*, 336, 337, 338, 339.

- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum Lugartenentiae. Infanta Joana*, 340, 341, 342, 343.
- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum Lugartenentiae. Felip II*, 344.
- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum Felip II*, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358.
- ARV. Reial Cancelleria, *Partium Valentiae. Felip II*, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453.
- ARV. Reial Cancelleria, *Inscripció de béns d'agermanats*, 640.
- ARV. Reial Cancelleria, *Pragmàtiques i Cartes Reials*, 601; 698, 699 i 700.
- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Lugartenentiae. Carlos I*, 733.
- ARV. Reial Cancelleria, *Communium Lugartenentiae. Felipe II*, 775, 776, 777, 781, 789.
- ARV. Reial Cancelleria, *Curiae Lugartenientae* 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1329, 1330, 1331, 1332, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337, 1338, 1339, 1340 i 1341.
- ARV. Reial Cancelleria, *Diversorum*, 1456.
- ARV. *Sentències*, caixa 7, 786.
- ARV. *Sentències*, caixa 8, 862.
- ARV. *Sentències*, caixa 12, 1438, 1439.
- ARV. *Sentències*, caixa 13, 1478.
- ARV. *Sentències*, caixa 21, 2361.
- ARV. *Sentències*, caixa 38, 2406.
- ARV. *Sentències*, caixa 57, 5502.
- ARV. *Sentències*, caixa 278, 557.
- ARV. *Sentències*, caixa 291, 1157, 1181 i 1204
- ARV. *Sentències*, caixa 476, 2713.

Archivio di Santa Maria sopra Minerva (ASMsm)

- ASMsm. PR VIA1 i PR VIA2.

Archivio di Stato, Roma (ASR)

- ASR. *Bandi*, volumi 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7.
- ASR. *Bandi Governatore*, 410.
- ASR. *Bandi Pontifice*, 293, 293bis i 294.

Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV)

- BAV. *Raccolta Generale Concili II*, 3.
- BAV. *Raccolta Generale Diritto Canonico II*, 181.
- BAV. *Raccolta Generale, Concili*, VI, 15.
- BAV. *Stampati Chigi II*, 1073.
- BAV. *Ubinati Latini*, 873, 879.
- BAV. *Vaticani Latini*, 3535, 3709, 5515, 6334, 6547, 6574, 13464.

Biblioteca Casanatense (BC)

- BC. *Editti*, tomi 1, 2.

Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze (BCNF)

- BCNF. MAGL. 7.2.224.

Biblioteca Centrale Nazionale di Roma (BCNR)

- BCNR. 35.7.L.1.26.
- BCNR. 68.13. Busta A. 146BI.
- BCNR. 68.13.E.1.76, 82, 83, 86.
- BCNR. 68.13.F.3.12.
- BCNR. 68.13.F.23.160, 160 bis, 124, 161.
- BCNR. 68.13.F.31.12, 65.
- BCNR. 68.13.E.32.11.

Biblioteca Estense di Modena (BEM)

- BEM. *Èpsilon*. 32. 3. 25.
- BEM. *Èpsilon*. 32. 3. 32 (Est.217).

Biblioteca Nacional d'Espanya (BNE)

- BNE. *Manuscrits*, 844.

Biblioteca di Santa Maria in Monserrato degli Spagnoli (BSMMS)

- BSMMS. *Embajada de España ante la Santa Sede*, 208, 212, 215, 233, 421, 422, 423, 424, 426.

Biblioteca Universitària de València (BUV)

- BUV. *Vària* 8, 9, 13, 86, 91, 328 i F-01.
- BUV. *Manuscrits* 167, 697 i 818.

Biblioteca Valenciana (BV)

- BV. *Fons Nicolau Primitiu, Manuscrits*, 305-39.
- BV. *Fons Antic, Bas i Carbonell*, XVI/ 191.

Reial Acadèmia de la Història (RAH)

- RAH. *Manuscrit Inèdit*, 9/5432.
- RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/130, 9/248, 9/320, 9/330 i 9/331.
- RAH. *l·ligall* 25, 40 (carpeta 2).
- RAH. D-31.
- RAH. T-33.
- RAH. X-44.

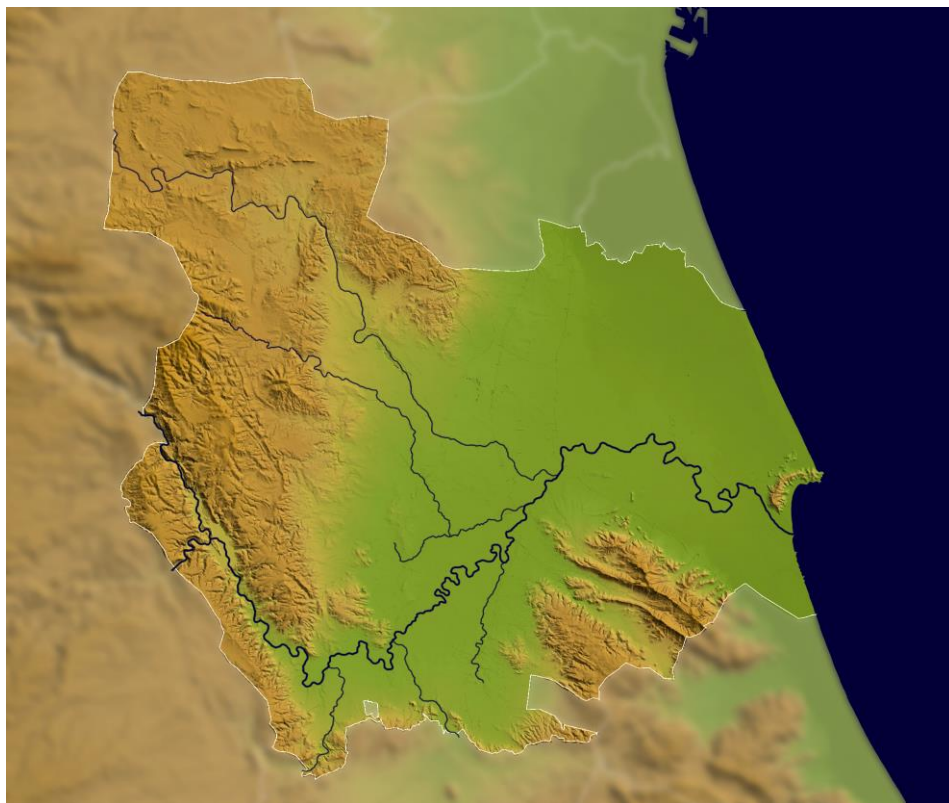
**II. GRUPS DE PODER,
CONFLICTIVITAT I ADMINISTRACIÓ DE
JUSTÍCIA A LA RIBERA DEL XÚQUER**

3. LA RIBERA DEL XÚQUER: UN ESPAI FÍSIC, UN ESPAI HUMÀ

«L'escenari històric—entès com el territori dels humans—no és estable, ans al contrari, és una construcció de la història».

Joan F. Mateu Bellés, “Pròleg” al vol. I de la *Història de la Ribera. De les vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim [segles XVI-XVIII]*, p. 11.

Les societats de tots els temps han tendit a modelar l'hàbitat que els envolta per adaptar-lo als seus modes de vida o a les seues necessitats. Dit en altres paraules, han estampat les seues empremtes culturals al medi natural circumdant. D'ahí que els estudiosos, en referir el concepte «paisatge», el titllen d'element antropitzat o construït; en tant que l'aspecte seria totalment distint sense el condicionament del factor humà. A això cal afegir el vessant immaterial. És a dir, la projecció organitzativa de les comunitats sobre l'espai físic mitjançant l'aixecament artificial de bogues i límits, sovint intangibles, allà on abans no n'hi existien o bé els hi havia de diversos; cosa que en denota el dinamisme o l'evolució estructural.

Extensió actual de la Ribera del Xúquer

Ho portem a col·lació, perquè la Ribera del Xúquer—com qualsevol altra realitat territorial—és el resultat d'un procés secular d'acoblements i alguna que altra desmembració, de mode que el concepte continent no sempre ha comprés el mateix contingut. Tal com assenyala Tomàs Peris Albentosa, la comarca fou a l'inici de la dominació cristiana la porció de terreny romanent entre les dues ciutats més importants de l'antic regne de València: el Cap i Casal i Xàtiva. Per tant, la seua delimitació esdevingué canviant i mai estigué del tot clara, llevat de la part de llevant, on la frontera líquida de la Mediterrània la jalonava inconfusiblement. A l'extrem oposat, ço és, a ponent començaven els problemes, atés que floriren subcomarques naturals: la vall dels Alcalans, al nord-oest; la vall de Càrcer o Vall Farta, al sud-oest i la vall de Tous a l'oest. El mateix va ocórrer al migjorn, on hi havia la subcomarca de Castelló i les Énoves. Ara bé, en aquest elenc, tampoc convé oblidar la Valldigna, al sud-est, la qual en la composició hodierna ha estat inclosa a la veïna Safor.¹⁷²

Emperò anem a pams. D'un primer antuvi, és a saber, immediatament després de la Conquesta, la comarca la conformaren poc més o menys els districtes castrals compresos dins del llistat de l'extens terme general que Jaume I li concedí a la vila d'Alzira, el 1249:

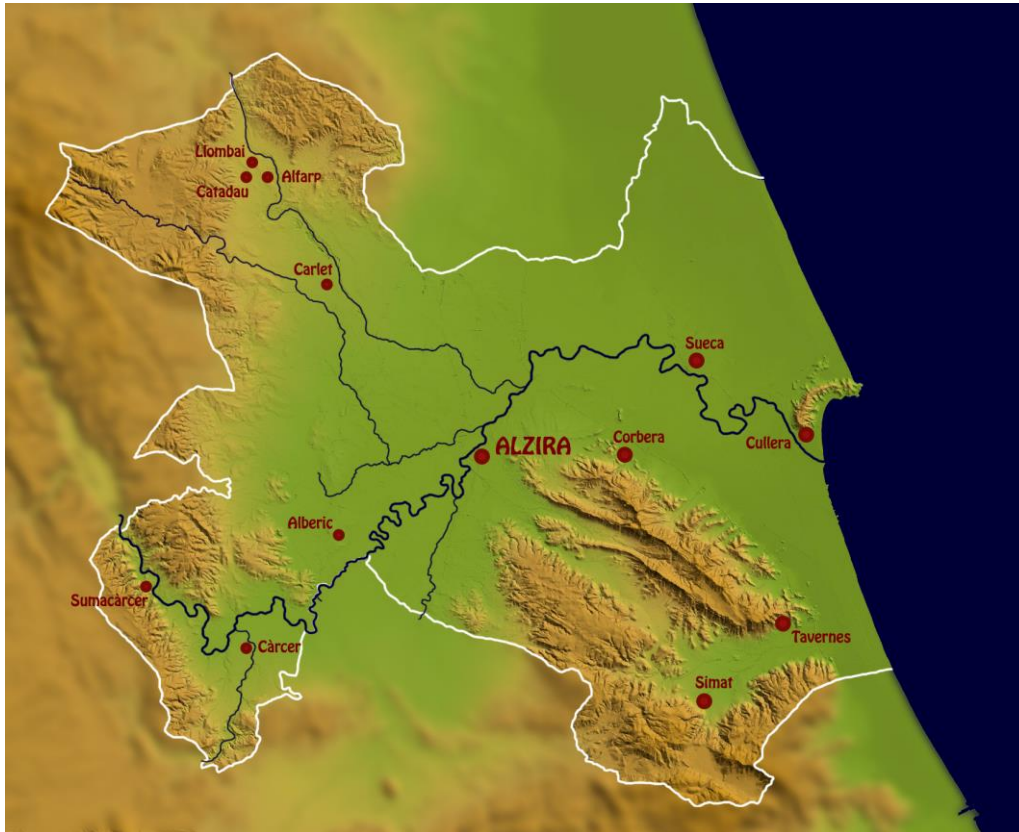
*«Noverint universi, quod Nos, Iacobus, Dei gratia, rex Aragonum, Maioricarum et Valentiae, comes Barchionae et Urgelli, et dominus Montispesulani. Per Nos et omnes nostros, concedimus et damus vobis, universis probis hominibus et habitantibus villae Algezirae, praesentibus et futuris, in perpetuum, quod castrum et vilam de Cullaria, et de Corberia, et de Alfandech de Marignen, de Carcer et de Sumacarcer, usque ad terminum de Montroy sint de termino et iurisdictione villae de Algezira, et quidquid intra terminos praedictorum castrorum et locorum, et eorum terminorum omnium, habeatis iurisdictiones et usum integrum et plenum, secundum quod cives civitatis Valentiae havent et debent habere in terminis assignatis civitati Valentiae».*¹⁷³

Això és, per la banda de llevant, abraçava els castells de Cullera, Corbera i la vall d'Alfàndec o Valldigna, amb els seus respectius poblets; pel migdia, prenia tota o quasi

¹⁷² PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 65.

¹⁷³ PILES IBARS, A., *Historia de Cullera...*, op. cit., p. 180; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., p. 142.

tota la vall de Càrcer. En acabant, pujava per l'interior muntanyós occidental fins a les portes del terme de Montroi; de manera que arplegava una part considerable de la vall dels Alcalans. Finalment, cal assenyalar que el privilegi no és gens específic amb el tancament per la zona septentrional, potser perquè la delimitació era rasament amb el terme general de la ciutat de València.¹⁷⁴ Al següent mapa hem volgut realitzar una representació gràfica aproximativa de la susdita àrea.

Terme general aproximat de la vila d'Alzira (1249)

Una dècada més tard, però, el territori controlat per la vila d'Alzira començà a sofrir considerables retalls. El 1256, el districte castral de Sumacàrcer s'integrà en el terme de Xàtiva; el 1252 el castell i la vila de Cullera tenien batlle propi, i el 1298, Jaume el Just entregà la Valldigna i la seua jurisdicció als cistercencs, perquè fundaren i edificaren Santa Maria de Valldigna; monestir filial de Santes Creus. Per acabar-ho de rematar, la vila i honor de Corbera també seguí un procés semblant, si abans no, al girientorn de 1261.¹⁷⁵ Així les coses, els dominis de l'Illa del Xúquer es veieren ben aviat

¹⁷⁴ Sobre el terme general de la ciutat de València, veg. a tall d'exemple, *ibidem*, pp. 128-131.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 142; VERCHER LLETÍ, S., *La senyoria de Corbera...*, *op. cit.*, pp. 46-50, 88-92 i 112-118.

reduïts a la columna central de la comarca. Pam amunt pam avall, els mateixos que configuraren el seu terme general fins a les acaballes de l'Edat Mitjana, tot i l'enorme pèrdua de pes jurisdiccional.¹⁷⁶

La Ribera del Xúquer a les darreries del segle XV

Tot açò, ho portem a rogle, per tal d'il·lustrar com la «Ribera d'Alzira» donà pas a la «Ribera del Xúquer». En altres paraules, si bé el rei Conqueridor havia posat l'accent sobre la centralització del territori al voltant de l'Illa del Xúquer, amb el pas del temps i de les centúries, els criteris jaumins esdevingueren obsolets i es van veure superats per una

¹⁷⁶ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 75-80; *Ibidem*, vol. VI, pp. 325-334; VERCHER LLETÍ, S., "Conflicte i violència per...", op. cit., p. 136.

realitat cada vegada més policèntrica, la qual restà protagonisme a Alzira i li'n conferí a un element vertebrador i identitari comú: el riu Xúquer. No obstant això, com assenyala Joan F. Mateu, l'antiga «madina» conservà una preeminent posició central i unes notables funcions urbanes.¹⁷⁷ Tanmateix, per mor de la brevetat i d'evitar-nos repeticions no incidirem ací sobre l'intens procés de reordenació territorial que sofrí el terme alzireny durant l'Edat Medieval i l'edat Moderna.¹⁷⁸

En efecte, el país del Xúquer s'articulà al voltant del curs del flum, de la seua plana d'inundació, dels seus afluents i d'un bon grapat de barrancs. D'entrada, el Xúquer era—i és ara encara—el curs fluvial valencià més cabalós i potser el més regular de la façana mediterrània peninsular. Si bé no convé passar per alt el seu poder destructor, atés que de mode recurrent ha negat els pobles amb revingudes extraordinàries, la rellevància del riu en termes beneficiosos està fora de qualsevol dubte. Talment ha estat així, que el Xúquer ha sigut el principal element d'aglutinació identitària dels habitants de la Ribera, en tant que de les seues aigües se n'han fet històricament diversos aprofitaments.

D'una banda, hi possibilità, fins ben entrat el segle XV, una navegació de sirga que permetia recórrer l'itinerari comprés entre les viles de Cullera i Alzira. D'altra, procurà recursos hídrics abundants que incentivaren la proliferació de xarxes d'irrigació artificial. De fet, tan aviat com les veles dels vaixells deixaren d'endinsar-se corrent amunt, els assuts i els recs s'escamparen arreu de la conca baixa del Xúquer. La transformació de l'entorn rural fou tan accelerat que, el 1557, Cullera havia assolit ja la gens menyspreable quantitat de 6.000 fanecades i Sueca, que el 1543 ja en tenia més de 6.700 i una dècada més tard n'havien aconseguit incrementar la quantitat en vora un miler de fanecades. D'eixe mode, a les tradicionals marjals i territoris arrossaires d'Alberic i de les ribes del riu dels Ulls s'hi afegiren llavors, gràcies a la inusitada embranzida de l'orizicultura, dilatades extensions de novella plantació, les quals continuaren eixamplant-se durant el segle XVII.¹⁷⁹ Heus ací la conformació de la potent estampa de l'arròs que encara predomina actualment a aquestes contrades del paisatge riberenc.

¹⁷⁷ MATEU BELLÉS, J. F., "Pròleg...", *op. cit.*, pp. 10-11.

¹⁷⁸ Aquest aspecte ha estat tractat amb major profunditat al següent capítol: *El principal nucli de reialenc: la vila i contribució d'Alzira*.

¹⁷⁹ ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra...* *op. cit.*, vol. I, pp. 288-289; FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, *op. cit.*, pp. 13-24, 75-76; GINER PEREPÉREZ, F., "Los riegos del Júcar...", *op. cit.*, pp. 345-368; —, "La Germania de Cullera...", *op. cit.*, pp. 319-346; SANCHIS IBOR, C., "Aiguamolls, marjals i sèquies...", *op. cit.*, pp. 115-136; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 45-50, 54-55, 106, 194-195.

Tanmateix, el que esdevingué pràcticament una novetat a les poblacions més properes al litoral i a la desembocadura, aigües endalt portava segles funcionant. En eixe sentit, cal remarcar l'assut d'Antella, que hi prenia l'aigua del Xúquer i abastia des del segle XIII, per la iniciativa reial, la Sèquia Reial d'Alzira. Aquest projecte va ser bastit per Jaume I i suportat pels potencials regants. Pretenia arribar fins a l'Horta de València. Nogensmenys, a començaments de la Modernitat, les successives ampliacions pràcticament no havien pogut avançar més enllà d'Algemesí. Amb tot, no es pot negar que a través dels seus diferents braços, permetia regar els camps de més d'una dotzena de pobles situats al marge esquerre del flum. A la riba dreta, en canvi les aigües es prenien de l'Albaida i aconseguien proveir d'aigua la subcomarca de Castelló i les Énoves i, les vegades, l'Horta de Cent de la contribució alzirenya. Finalment, l'altre sistema de captació rellevant era el del Magre, les canalitzacions dels recursos del qual no bastaven quasi mai per a cobrir les necessitats de la foia de Llombai, Alginet, Carlet, l'Alcúdia i Guadassuar.¹⁸⁰ Vet ací la terra on quallà més ràpidament el conreu de la morera.

El Xúquer i novament el Xúquer. El riu estava present a la vida de les persones que hi habitaven a la seua vora. Car, com indica Tomàs Peris Albentosa, el seu poderós cabal el convertí també una barrera divisòria natural de primer ordre. Des d'època medieval el lloc més segur a l'hora de travessar-lo era la vila d'Alzira, a través dels seus dos ponts de pedra situats de mode estratègic, els quals en reforçaven la seua capitalitat i li conferien un valor estratègic fonamental. D'ahí que el seu escut caironat i recolzat sobre una de les seues puntes albergara les armes reials amb una clau d'argent en faixa: la clau del Regne. L'Illa del Xúquer i de bell nou, l'Illa del Xúquer. Una constant. Més enllà el pont de barques de Cullera o tot un seguit de barcaasses que facilitaven la comunicació d'un costat a l'altre costat.¹⁸¹

Emperò hi havia més. El Xúquer i el terme general de la capital de la Ribera també estaven ubicats a l'extrem meridional d'una subgovernació. En efecte, des de començaments del segle XIV, l'extensa Governació de València havia quedat ordenada, administrativament parlant, sota la figura del «governador» i en la pràctica sovint en mans

¹⁸⁰ Sobre els sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer, FURIÓ DIAGO, A. y LAIRÓN PLA, A. J., *L'espai de l'aigua. Xarxes...*, op. cit.; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 45-78.

¹⁸¹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 73. Veg. també, CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 203-222; GUIRAL-HADZIIOSSIF, J., *València, puerto mediterráneo en...*, op. cit., p. 95; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 174-175; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, op. cit., pp. 195-203; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 14 i 101-104. Sobre les barques del Xúquer, veg. PONS ALÒS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, op. cit.

d'un «portantveus de general governador» que tenia la seua residència permanent al Cap i Casal i disposava de dos lloctinents: un a Castelló de la Plana i l'altre a Xàtiva. En la pràctica, per tant, malgrat que sengles subrogats obeïen les ordres del principal, era com si hi existiren tres entitats, més la d'Oriola. *A priori*, la divisió nominativa es produïa en el flum. El marge esquerre havia de pertànyer directament a la jurisdicció de València i la dreta a la de Xàtiva o «*ultra Xucar*». De fet, a la vall Farta i també riu amunt els llinars més o menys hi coincidien a grans trets, però la cosa es complicava aigües avall. No debades, haguera estat un desgavell dividir en dos els termes generals d'Alzira i Cullera. Eixa fou la raó per la qual la ratlla se n'establí dret fins des de Xalans fins a Sumacàrcer. En acabant, prenia irregularment Antella i continuava pel marge dret, des de Cotes i Càrcer fins a Castelló. En eixe punt, deixava el curs del riu i partia per la Pobla Llarga, Rafelguaraf i Berfull fins al Reialenc de Xàtiva i treia cap a la mar pels límits septentrionals de la Valldigna.¹⁸²

Es mire per on es mire, el ben cert fou que a començaments del Cinc-cents la Ribera havia assolit un sentir comarcal consistent, basat en unitats territorials més o menys clares. D'entrada, estava la plana d'inundació del Xúquer, limitada per l'Albufera pel nord. Com veiem, el riu fou l'element vertebrador de primer ordre, a més de vector principal de caire geomorfològic. A ponent s'hi adheriren també la major part de les poblacions de la vall dels Alcalans, per on discorria el Magre, afluent del Xúquer, abans desembocar, no massa lluny d'Algemesí. Al sud-oest s'hi afegí la vall Farta o vall de Càrcer. No debades, el Xúquer no sols la travessava de nord-oest a sud-est i proveïa d'aigua les seues terres, sinó que esdevenia l'enllaç amb la planura al·luvial, que amb els pas dels mil·lennis, el flum s'hi havia dissenyat. Quedà exclosa, per tant, la vall de Tous, on el curs de l'aigua encara anava força encaixonat. I, finalment, un poc decantat a l'est, s'hi uní la subcomarca de Castelló i les Énoves, que regaven de l'Albaida.

De resultes, el que resta en clar és que la vinculació de la comarca amb el riu, els seus afluent o amb les seues aigües esdevingué essencial en la confecció d'eixe sentiment identitari compartit. De fet, el seu mateix nom ho indica: Ribera del Xúquer.¹⁸³ Així ho entenien també els intel·lectuals de l'època. No per casualitat, l'expressió fou utilitzada a la *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, per Rafael Martí de

¹⁸² PONS ALÒS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 69 i 71. Cf. FURIÓ DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, op. cit., pp. 57-58; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *La organización histórica del territorio...*, op. cit., pp. 39-42; SALVADOR ESTEBAN, "Valencia en el siglo...", op. cit., p. 399.

¹⁸³ L'expressió «Ribera del Xúquer» en un sentit no tan comarcal ja fou utilitzada al *Llibre dels Fets* del rei en Jaume I. Veg. les entrades 187, 188 i 194.

Viciana¹⁸⁴ i abans d'ell per Pere Antoni Beuter, a la *Primera part de la història de València*.¹⁸⁵ Gaspar Escolano, vora un segle més tard, se n'atreu fins i tot amb els límits septentrionals i meridionals.¹⁸⁶ Finalment, el pare Jaume Joan Bleda, dominic algemesinenc, tampoc dubtà a emprar «*Ribera de Xúcar*» en la seua *Corónica de los Moros de España*.¹⁸⁷

Amb tot, des del punt de vista polític, el fet comarcal no gaudí durant l'etapa foral d'un acabament net. Car, la Ribera del Xúquer quedà escindida no sols per les demarcacions de les subgovernacions amb seu a València i Xàtiva, sinó que també segmentada pels termes generals d'aquestes dues ciutats. En efecte, per la vessant meridional bona part de la vall Farta (Alcàntera de Xúquer, Antella, Beneixida, Càrcer, Cotes, Estubeny, Sellent i Sumacàrcer) i tota la subcomarca de Castelló i les Ènoves hi pertanyien a Xàtiva, mentre que pel nord, les baronies o tinences d'Alginet, Almussafes, Benifaió i Sollana, requeien en el territori del Cap i Casal. Al seu interior, tal com és pot observar a la representació gràfica anterior, s'hi arrenclaven quatre contribucions generals senceres: la d'Alzira, la més extensa; la de Montroi, la de Corbera i la de Cullera. Totes plegades, si més no, juntament amb les fraccions de les dues anteriors constituïen els dominis riberencs.¹⁸⁸

3.1. ELS PAISATGES DE LA RIBERA DEL XÚQUER

Pobletans, viatgers i erudits coetanis descrivien el país del Xúquer com una vasta planura ubicada entre la Mediterrània, les muntanyes de la Canal de Navarrés i la Costera, l'Albufera, l'Horta de València, la serra les Agulles, les muntanyes de Carcaixent i la Vallidigna. Ara, a més, sabem que aquesta dilatada plana la va crear lentament el flum amb les seues continues revingudes. Ara bé, sobre el que pocs o molt pocs pararen esment en retratar la comarca fou en la gran diversitat de paisatges i en la seua complementarietat. A la Ribera com arreu del planeta, les comunitats humanes han adaptat l'entorn a les seues necessitats. La historiografia clàssica a tendit a explicar que al voltant dels assentaments

¹⁸⁴ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro tercero...*, op. cit., pp. 157 i 461.

¹⁸⁵ ESCARTÍ I SORIANO, V. J., *Pere Antoni Beuter: Primera...*, op. cit., pp. 75 i 133.

¹⁸⁶ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXVI, cols. 925-935 i llibr. IX, cap. XXVII, cols. 1200-1201. Citat també a PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 66.

¹⁸⁷ Veg. BLEDA, J. J., *Corónica de los moros...*, op. cit., pp. 1008-1009. Citat també a PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 66. Veg. també l'arbre genealògic dels Bleda d'Algemesí.

¹⁸⁸ Veg. a tall d'exemple, VERCHER LLETÍ, S., "Conflicte i violència per...", op. cit., p. 136; PIQUERAS HABA, J. i MEMBRADO TENA, J. C., "La complexitat comarcal de...", op. cit., pp. 76-79.

es formaven una mena d'anells concèntrics més o menys visibles. Aquesta visió és molt plàstica i il·lustrativa, però també s'hauria de matisar.

En el cas dels ecosistemes mediterranis, aquestes faixes acostumaven a transitar des dels erms muntanyosos als horts periurbans, si hom no vol referir el nucli urbà en si mateix. Pel mig quedaven les àrees de pasturatge i de conreu sotmeses a desiguals aportacions d'aigua de pluja, sequeres, inundacions, gelades i altres inclemències meteorològiques i percaços. A aquests elements en caldria afegir altres com ara una multitud d'accidents orogràfics (muntanyes, serres, altiplans, massissos, valls...) i hidrogràfics (rius, torrenteres, llacs, estanys, meandres, aiguamolls...) que si més no condicionaven l'organització espacial, els tipus de cultius i les formes de vida. Malgrat el predomini de la planícia, a ningú li passarà inadvertit que la Ribera del Xúquer n'havia de tot un poc. El mateix curs fluvial abasta la plana al·luvial a través de la vall de Càrcer, sols després d'haver creuat encaixonat el massís del Caroig i la serra Martés. A partir, d'eixe moment enceta un decurs ple d'alteracions i accidents que sovint han causat illes, difluències o braços morts en l'arquitectura repleta de meandres que caracteritza el seu l'itinerari fins la mar. Precisament prop de la desembocadura, a banda i banda del jaç del Xúquer, però especialment al marge esquerre, entre la llarga i llavors desaprovada façana marítima i el sud de l'Albufera, es situaven estanys, ullals, aiguamolls i franges de terra de caràcter marjalenc.¹⁸⁹

En efecte, els espais palustres abundaven al tram final del Xúquer. A la segona meitat del segle XV, el lluent de l'Albufera cobria la major part de l'any més d'un terç de l'actual terme de Sueca. Vorejava la muntanyeta dels Sants i amenaçava sovint les immediacions de la població. En paraules d'Antoni Furió: «un terç de l'actual territori es trobava cobert per les aigües de l'Albufera, i preludiant aquesta s'estenia tota una renglera d'aiguamolls, canyars, joncars i terres pantanoses».¹⁹⁰ A això calia afegir el gran nombre d'ullals que proporcionaven cabals procedents del mantell freàtic, els quals esdevenien especialment freqüents a la Ribera Baixa. Per tant, l'ús d'aquests indrets no excedia el de pastures per a ramats, el de la pesca a les zones més profundes o la cria d'arròs als petits ribatges.

Tanmateix, tal com hem assenyalat més endalt, l'agonia de la navegació fluvial, la construcció i desenvolupament d'assuts, escorredors i sèquies, junt amb l'aterrament i

¹⁸⁹ IRANZO GARCÍA, E., "Els paisatges de la Ribera...", *op. cit.*, pp. 72-75; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 19-20.

¹⁹⁰ FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, *op. cit.*, pp. 9-12.

la dessecació o drenatge de bassals i tolls permeté un eixamplament de l'àrea de conreu sense precedents, el qual tingué com a element fonamental la orrizicultura.¹⁹¹ Tot açò plegat, comportà un progressiu però substancial canvi en la fisonomia i la morfologia del paisatge. D'eixe mode, a les tradicionals marjals i territoris arrossaires d'Alberic i de les ribes del riu dels Ulls s'hi afegiren, llavors, a aquestes dilatades extensions de novella plantació, les quals continuaren eixamplant-se durant el segle XVII. Talment fou així que el notable augment de les aportacions de séquies fluvials i escorrims, juntament amb una deficient gestió de les goles, convertí l'Albufera en un espai palustre essencialment d'aigua dolça, on l'antiga explotació de la sal i la pesca deixà pas a l'expansió de l'horitzó de l'arròs. D'eixa manera fou que l'Albufera perdé la major part de la seua superfície.¹⁹²

A banda de les terres marjalenques, la Ribera del Xúquer posseïa paisatges agrícoles ben diversificats que anaven des de secans absoluts a horts propers als nuclis de població, passant per zones de regadiu esporàdic i hortes convenientment irrigades. Als primers es concentraven cultius de tipus arbori o arbusti amb poques necessitats hídriques i arrels profundes (vinyes, oliveres, garrofers, ametlers, figueres...). Als segons hi predominaven lleguminoses, verdures, hortalisses i fruiters. Entre les unes i les altres, s'alçava el domini dels cereals (blat, forment, ordí...) i a les vores de les parcel·les, cada vegada més, les moreres en garlanda. Més tardanament, a mesura que la sericicultura guanyà en pes específic a l'economia valenciana, hi aparegué el morerar espès; proliferació que obligà els riberencs a fer saltar la *morus alba* a terres més pobres o amb menys aportacions d'aigua. De resultes, les moreres hi van esdevindre omnipresents.

Més enllà dels secans, com ocorria entre l'arròs i els terrenys pantanosos, hi havia la superfície erma muntanyosa, no conreada. Tenint en compte que ni tan sols les superfícies forestals es lliuraven de la humanització, convé pensar que les fronteres hi devien ser difuses, com encara ocorre en l'actualitat. És a dir, resultaria difícil destriar entre bancals de secà descuidats i vertaders paratges silvícoles. Així, per exemple, ullastres, oliveres assilvestrades, ametlers, i garrofers podien tornar-se elements ambivalents sotmesos a les necessitats dels individus i l'atenció que hi reberen. Així

¹⁹¹ ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra... op. cit.*, vol. I, pp. 288-289; FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, *op. cit.*, pp. 13-24, 75-76; GINER PEREPÉREZ, F., "Los riegos del Júcar...", *op. cit.*, pp. 345-368; —, "La Germania de Cullera...", *op. cit.*, pp. 319-346; SANCHIS IBOR, C., "Aiguamolls, marjals i séquies...", *op. cit.*, pp. 115-136. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 45-50, 54-55, 106, 194-195.

¹⁹² SANCHIS IBOR, C., *Regadiu i canvi ambiental...*, *op. cit.*; SANTAMARINA CAMPOS, B., VIZCAÍNO ESTEVAN, A., "La marjal de l'Albufera...", *op. cit.*, pp. 193-209. Sobre l'explotació de les salines, veg. GIL PIQUERAS, T., i RODRÍGUEZ-NAVARRO, P., "La defensa de la...", *op. cit.*, pp. 283-290.

doncs, podia ocórrer que en temps de bonança hi romangueren desatesos, mentre que en períodes de d'urgències i fretures d'aliments tingueren lloc empeltaments, desronyaments i esporgues per tal d'incentivar-ne la producció.

Fora com fora, com assenyala Tomàs Peris Albentosa, el país del Xúquer era encara en el Cinc-cents un emplaçament amb una massa boscosa bastant atapeïda; circumstància que es mantingué almenys fins a la centúria següent, en què començà a patir una creixent desforestació.¹⁹³ Amb tot, sembla que l'àrea meridional—des d'Antella o Sumacàrcer fins a Rafelguaraf—i l'occidental—des de la vall de Càrcer fins a la foia de Llombai o Torís—sempre es comptà entre les de majors proporcions d'arbrat espés de la comarca. A aquestes caldria afegir la zona de la vall d'Aigües Vives i algunes parts de les serralades del reialenc alzireny, on no sols es conservaven pins, carrasques i alzines, sinó que aquestes disputaven l'espai a les coníferes. Això ens ha de dur a imaginar indrets i paisatges muntanyosos més assortits d'espècies arbòries i llunyans de la imatge hodierna marcada per la preeminència del pi blanc o garriguenc (*pinus halepensis*).¹⁹⁴

Als espais boscosos, erms i marjals, els riberencs obtenien essencialment fusta, però també hi havia altres recursos com ara margallons, espart, que proporcionaven fibres vegetals; herbes medicinals o bolets. Tampoc hi devia ser estranya la cacera amb gossos llebrers i conillers i amb armes de projectil que permetrien obtindre peces menudes (perdius, guatles, conills o llebres) i grans (essencialment senglars), a més de controlar espècies considerades nocives com ara llops, raboses o teixons.¹⁹⁵ Per acabar, convé assenyalar que l'apicultura i almenys una part de l'activitat ramadera també es localitzava a les muntanyes, sobretot la pertanyent a les raberes transhumants. En efecte, la

¹⁹³ Les causes de la desforestació van estar essencialment l'augment demogràfic, que pressionà excessivament el medi boscos; l'extensió dels conreus a base de rompudes, els forn (de pa, de calç, de fer rajoles i teules, de coure ceràmica...), la calefacció domèstica, l'ús de fusta per a cuinar o altres activitats artesanals o comercials com ara la bullida dels capells o l'elaboració de carbó. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 22-27.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ Coneguem el cas dels algemesinencs Bernat Alçamora, Joan Bleda, Bertomeu Botella i del seu fill Martí i altres membres de la nissaga dels Botella, Jaume Manyes i Joan Montbuí, els quals es querellaren davant la Batllia General, el 1567, perquè des de feia dues dècades acostumaven a caçar amb llebrers i xarnegos pel terme i erms de Cotes—on hi havia carrascars—, complint la disposició del Consell de la vila d'Alzira. Això no obstant, el seu conveí Joan Gans, lloctinent de batlle i copropietari de la senyoria de Cotes, els hi havia negat recentment el dret de cacera amb el suport de mossén Jeroni Lluquí, lloctinent de regent de la Batllia d'Alzira. A eixe efecte s'hi havia expedit una crida. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 577, s. f. Sobre la propietat de la senyoria de Cotes, DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 75-76; —, Terra i treballs..., op. cit., pp. 24-26; SEGURA DE LAGO, J., Llinatges d'un poble valencià..., op. cit., pp. 155-156.*

construcció de asseadors, corrals o mallades i l'habilitació de pastures, que normalment s'arrendaven, feien que els bestiaris d'altres regions i regnes hi passaren temporades.¹⁹⁶

Finalment, convé reincidir sobre la diversitat dels paisatges de l'aigua. A la Ribera, els hi havia bàsicament de dos tipus: naturals i artificials. Els primers, els hi bastien l'Albufera, els ullals, a més del Xúquer, els seus afluents (l'Albaida, el Magre, el dels Ulls i el Sellent) i uns quants barrancs principals que sovint també han rebut la consideració de riu, com ara el Barxeta i el Sec. Posseïen el típic paisatge de galeries o boscos de ribera (xops, àlbers, oms, salzes...). Per davall d'aquests hi havia torrenteres, rambles, barrancades o simples tàlvegs conformats al fons de les valls i als vessants muntanyosos, els quals desaguaven a la planícia al·luvial riberenca, a algun curs fluvial o a la marjal. Hi solien concentrar baladres, joncs i altres herbes. També hi havia les fonts.¹⁹⁷ Els segons, en canvi, s'havien format amb enginyers humans: abeuradors, assuts, basses, braçals, canos, estelladors, llavadors, partidors, sènies, sèquies..., que a hores d'ara encara són útils, malgrat l'avanç imparabile de la tecnificació, i signifiquen un incommensurable patrimoni material.¹⁹⁸

Tot açò ho portem a col·lació, perquè, malgrat la geografia predominantment plana de la comarca i l'esforç i el treball humà, sense la presència de recursos hídrics abundants no s'haguera pogut produir la metamorfosi tan insòlita profunda de la fisonomia paisatgística de la Ribera que s'encetà entre les darreries del Quatre-cents i prosseguí durant el Cinc-cents. Dit en altres paraules, la propagació del regadiu portà aparellat un major grau de desnaturalització i humanització d'un hàbitat amb una profunda petjada antròpica, però comportà també una redefinició del país del Xúquer, que esdevingué el paradís de l'arròs i les moreres. Així les coses, el drenatge d'aiguamolls, la conversió del secà en terra irrigada i la rompuda d'erms muntanyosos no sols aconseguí augmentar considerablement el contingent demogràfic, sinó que atenuà els forts contrastos de l'entorn rural heretats d'època medieval. Allà on a finals del segle XV hi predominava l'arquetípica trilogia mediterrània: l'olivera, la vinya i els cereals clàssics (blat, ordi, civada, forment...), poc més o menys una centúria més tard s'hi havia estés la sericicultura i l'orricultura.¹⁹⁹

¹⁹⁶ FERRER PÉREZ, V., *Los montes valencianos al ...*, op. cit.; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 28.

¹⁹⁷ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 29-31.

¹⁹⁸ Veg. a tall d'exemple, HERMOSILLA PLA, J., IRANZO GARCÍA, E. i SANCHIS IBOR, C., "Entorn al patrimoni hidràulic...", op. cit., pp. 223-236.

¹⁹⁹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 41-43; *Ibidem*, vol. II, pp. 45-113; PERIS ALBENTOSA, T. i ROMERO GONZÁLEZ, J., "El regadiu de la...", op. cit., pp. 107-140.

3.2. LA DEMOGRAFIA RIBERENCA I L'EVOLUCIÓ I DISTRIBUCIÓ DEL POBLAMENT

A la Ribera del Xúquer, com arreu del territori valencià, el patró més comú a l'hora d'ubicar les poblacions fou el de proximitat a terrenys feraços o a vies de comunicació destacades. A això s'hi afegí en aquest cas concret un criteri de caire «elevacional», sobretot per tal d'evitar-se els menyscapes de les sobtades revingudes de rius, torrents i barrancs. Els exemples, com assenyala Tomàs Peris Albentosa, són arreu. Els ravals d'Alzira (Sant Agustí, la Vilanova o moreria i posteriorment Caputxins) o el lloc de Carcaixent s'enclavaren als respectius alterons del terreny, immediats a les rutes més transitades. Algemésí prosperà a la vora del gual que permetia travessar el Magre fent ús del principal ramal del camí Reial que unia la ciutat de Xàtiva amb el Cap i Casal. La Pobla Llarga o Manuel esdevingueren llocs estratègics de descans pels viatgers en aquest mateix itinerari. Guadassuar, Carlet i l'Alcúdia, es desenvoluparen en els successius creuers del caminal que connectava, d'una banda, la vila d'Alzira amb l'interior valencià, i d'altra, aquests amb les derivacions de la calçada del Rei. Una cosa semblant es podria assenyalar d'Alginet o d'Alberic, entre d'altres.²⁰⁰

A inicis del Cinc-cents, la immensa majoria dels pobles riberencs presentaven una fisonomia clara: recintes tancats per casa-murs, un parell o més de portals per accedir-hi, un bon grapat de carrers, poques places i habitatges baixets; de no més d'una, a tot estirar, dues altures. De fet, per aqueixes dates, l'excepció era la vila d'Alzira. El Clos de l'Illa del Xúquer, on s'arreceraven els més poderosos, posseïa una muralla plenament excepta i amb torres com a elements de protecció. Això, per si mateix, ja li conferia un caràcter més urbà, més prominent i distingit. Malgrat tot, les petites dimensions de l'illa artificial on s'hi ubicava obligaven a créixer cap amunt i a aprofitar al màxim l'espai. En efecte, hom hi acostumava a edificar vivendes de diversos nivells, sense patis o amb corrals esquifits, hi escassejaven els arbres i els carrers i atzucacs paraven estrets. Així mateix, les estrenyors del terreny, motivaren que els edificis públics no estigueren a l'alçada del que caldria esperar d'un dels sis nuclis urbans més poblats del Regne. La cosa canviava, però, als seus ravals, els quals es caracteritzaven per tindre carrers amples i vivendes modestes.²⁰¹

Tant si es tractava de centres fortificats, ravals o llogarets, entre l'àmbit agrícola i l'urbà hi solia haver una mena anell intermedi d'horts, eres, corrals, habitatges isolats o alguna que altra ermita que hi feia de transició. Els murs de les construccions solien ser gruixuts per tal

²⁰⁰ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 43 i 198.

²⁰¹ L'altra de les localitats preeminents, Cullera, no completà el seu recinte emmurallat sinó després del famós atac corsari de Dragut (1550), mentre que Corbera feia ús del castell en cas d'amenaça. *Ibidem*, pp. 44-49.

disminuir la incidència de les temperatures. Els de la població benestant o els dels edificis públics es feien més que fóra parcialment amb mamposteria. Els de la gent humil, en canvi, amb un conglomerat de calç, morter, pedres i material de reblum. En qualsevol dels casos, l'expansió de rajolars canvià aviat les tècniques i els materials. Això permeté obrar habitatges més lluminosos i ventilats, a causa de la disminució del pes de les parets. A més, a mitjan centúria, ja devien ser comunes les típiques finestretes situades a les plantes més elevades, on hom criava els cucs de seda.

La majoria dels carrers acostumaven a ser de terra. Tots, llevat d'alguns trams dels vials més importants que rebien l'apel·latiu de «l'empedrat». D'ahí el seu estat generalment fangós, atés que no hi havia embornals ni sistemes d'evacuació d'aigües residuals humanes o pluvials. L'enllumenat es feia mitjançant llànties d'oli i torxes, de mode que en l'exterior estava reservat a les grans festivitats i hi solia ser quasi inexistent d'ordinari. Talment era així, que únicament en tenim constància permanent al carrer Major d'Alzira, en el seu recorregut des de la plaça de la Vila fins al portal de la Trinitat, el pont o la plaça de Sant Agustí,²⁰² que en posseïa com a element de prestigi i de reclam comercial de primer ordre. No debades, d'eixe mode, inclús quan enfosquia, els vianants podien apreciar els gèneres de les escaparates de botigues, obradors, tendes i tallers.²⁰³

Arribats a aquest punt, ens estalviarem referir amb detall les dificultats metodològiques que suposa el tractament i la interpretació d'algunes fonts demogràfiques de l'Antic Règim. No debades, hom s'ha d'enfrontar sovint a índexs de conversió de xifres de focs i caps de família, a més de sobreposar-se a les habituals absències dels privilegiats dels llistats o a paleses ocultacions, dada la naturalesa fiscal i contributiva de la major part dels recomptes.²⁰⁴ Per eixa raó és que alguns estudiosos, recelosos de la veracitat dels registres poblacionals de tipus administratiu o tributari i de coeficients generals s'han acostat, en els casos en què s'hi ha conservat, a la documentació de caire parroquial: essencialment batejos, matrimonis i defuncions. D'eixa manera hi han pogut refer, si més no, tendències i característiques demogràfiques comunitàries, ço és, han sigut capaços de dictaminar l'edat mitjana de casament, el nombre de fills resultant de cadascuna de les unions conjugals, la durada dels connubis; la

²⁰² Es tracta del recorregut que actualment cobreix la plaça de la Constitució, els carrers Major de Santa Caterina, Faustí Blasco, Calderón de la Barca i la plaça Major. MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 74-76, 79-81 i 103-104.

²⁰³ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 51-63. AHN. *Inquisició*, lligall 1756, núm. 6.

²⁰⁴ ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 13-20; BERNAT I MARTÍ, J. S. i BADENES I MARTÍN, M. A., *Crecimiento de la población...*, *op. cit.*, pp. 19-102; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 133-136.

taxa de naixements i defuncions, la potència del creixement o decreixement vegetatiu, el nombre de nadons que arribaven a la vida adulta o l'esperança de vida entre d'altres.²⁰⁵

Tant les fonts més clàssiques com les més innovadores han permés evidenciar que a la Ribera del Xúquer, com arreu del territori valencià i també al continent europeu, el segle XVI fou un període força expansiu a nivell econòmic, cosa que contribuí al augment demogràfic i a l'ampliació i millorament de l'espai urbanístic. En altres paraules, la proliferació de l'orricultura i de la sericicultura portaren aparellades extenses etapes en què el balanç entre naixements i defuncions fou aclaparadorament positiu. Heus ací el resultat de l'increment sostingut de la natalitat i del manteniment d'una taxa de mortalitat convé pensar que controladament alta. A això, per si fora poc, caldria afegir moviments migratoris de caire intercomarcal i interregional del tot favorables; a diferència del que hi havia ocorregut durant quasi tot el Quatre-cents.²⁰⁶ De resultes, tot plegat repercutí en un considerable eixamplament del nombre d'habitatges i de l'entorn urbà. A tall d'exemple, alguns «llocs» de la contribució alzirenya com Guadassuar, Carcaixent o Algemesí en duplicaren o triplicaren els números en menys de cent anys.²⁰⁷

Pel que fa a la distribució dels habitants, s'hi observen ostensibles variacions entre els inicis i les darreries del Cinc-cents. De fet, si prenem per bones les dades oferides pel cens de 1510,²⁰⁸ la zona més densament poblada de la Ribera es trobava, segons Tomàs Peris Albentosa, a la vessant meridional i al sud-oest de la comarca; majorment dins del terme general de Xàtiva. Posseïa entre 83'2 i 115'6 h/km². Es tractava del triangle conformat, d'una banda, per les senyories de Cotes, Càrcer, Beneixida i Alcàntera de Xúquer; d'altra, per Alberic i les seues baronies adjacents i, finalment, per Manuel i Senyera. Més a l'est, Riola, un dels llogarets

²⁰⁵ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 137-142 i 149-153.

²⁰⁶ *Ibidem*, pp. 137-138, 141-142, 149-151, 162-164. En realitat, posseïm dades parcials i escasses pel que fa a mortalitat, les quals no poden ser considerades mitjanament fiables almenys fins a les darreries del segle XVI o principis del XVII. CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., p. 23; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 39-41; PONS ALÓS, V., *El Archivo Histórico-Parroquial de...*, op. cit., p. 21.

²⁰⁷ A Algemesí, el creixement poblacional fou sostingudament progressiu durant tot el segle XVI. El 1505, tenia 88 focs; el 1511, s'havia elevat a 113 focs; el 1535, 119 focs. El 1575 la població havia augmentat fins a les 226 cases. Algemesí havia aconseguit quasi duplicar la seua població en quaranta anys. GARCÍA CÁRCCEL, R., "El censo de 1510...", op. cit., p. 186; —, "El censo de 1510...", op. cit., p. 64; TEROL I GRAU, V., "Algemesí fa 400 anys...", op. cit., pp. 14-20. Carcaixent seguí un procediment semblant. Entre 1535 i 1572 duplicà la nòmina de veïns i veïnes. Talment va ser així que, a les acaballes del Cinc-cents, Carcaixent ja superava amplament el miler i mig de persones residents. TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", op. cit., s. p. Pel que fa a Guadassuar, quasi duplicà la seua població entre 1535 (93 focs) i 1572 (182 focs). Entre 1510 (58 focs) i 1584 (206 focs) quasi quadruplicà la població. Veg. l'entrada del blog *Cròniques de l'arxiu* de J. E. Mut Ruiz titulada: "Toponímia i antroponímia moderna 5: Guadassuar 1572". <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/06/toponimia-i-antroponimia-moderna-5.html> [consultat el 19 de juny de 2020].

²⁰⁸ El professor Manuel Ardit les va rebatre i hi va proposar un increment de les xifres en un 35-40 %. ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la...*, op. cit., vol. I, pp. 13-20.

de la vila i honor de Corbera, també hi sobreixia: 65'9 h/km². A poc que hom els situe en un mapa se n'adonà de llur tret en comú: es tractava de dominis amb termes reduïts o exageradament menuts. Siga com siga, aquestes xifres de densitat demogràfica contrasten si més no dins d'una mitjana riberenca ben exigua: 14'75 h/km².²⁰⁹

En efecte, no pocs indrets del país del Xúquer estaven escassament habitats. D'entrada, caldria referir els quatre senyorijs que requeien en la contribució general de la ciutat de València: Sollana (6'3 h/km²), Alginet (6'5), Benifaió (11'1) i Almussafes (13'4). El mateix ocorria a quasi tota la vall dels Alcalans, a excepció d'Alfarb: Montserrat (3'4 h/km²), Montroi (4'9), Toris (5'6), Real (8'9), Llombai i Alèdua (10'6) i Catadau (11'7). A la vall Farta, Sellent i Sumacàrcer, amb 7'6 i 11'4 h/km², hi devien semblar buides comparades amb les seues veïnes; de la mateixa manera que Rafelguaraf (7'8 h/km²) a la subcomarca de Castelló i les Énoves.

Al terme general de Cullera la baixa densitat fou la tònica dominant: Favara (4'4 h/km²) i Sueca (> 8'2). Fins i tot, la capital estava lleugerament per sota: 14'5 h/km². També ho estigué a la vila i honor de Corbera, on llevat de la capital efectiva—Riola— i Fortaleny, totes les restants poblacions de la particular o general contribució es situaren per davall del nivell: Corbera (10'5 h/km²), Polinyà i Sinyent (13'1) i Llaurí (13'7). Inclús si avaluem plegats la poderosa vila d'Alzira i els llogarets de la seua particular contribució el número resultant hi estaria per baix: 13'1 h/km². Convé, no obstant això, prendre valoracions per separat, atés que alguns d'aquests van estar entre els nuclis urbans que més hi van créixer durant el Cinc-cents: Carcaixent, Cogullada i Ternils (7'0 h/km²) i Guadassuar i Cabanyes (9'3). Únicament Algemesí, juntament amb Cotes i Pardines s'hi lliuraven (14'7 h/km²).²¹⁰

Una centúria més tard, en les vespres de l'expulsió dels moriscos, la mitjana comarcal quasi s'havia duplicat: 27'15 h/km². D'acord amb les dades, l'eix meridional hi havia intensificat el seu lideratge, fins l'extrem que hi havia esdevingut una àrea superpoblada que rondava o superava el centenar d'habitants per quilòmetre quadrat.²¹¹ A llevant, Riola, i a ponent, Benimodo, també s'aproximaven a eixos valors: 73'2 i 74'6 h/km². Nogensmenys, el que caldria ressenyar és l'augment experimentat per la zona central de la Ribera, la qual, malgrat que amb diverses onades i intensitats, doblava o quasi la mitja. Alfarb (48'4 h/km²), l'Énova (51'8), l'Alcúdia (52'7), Algemesí, Cotes i Pardines (52'9), Albalat (54'1), Castelló

²⁰⁹ Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 185.

²¹⁰ *Ibidem*, pp. 180-185.

²¹¹ Alcàntera de Xúquer havia disminuït la seua densitat poblacional (de 92'2 a 68 h/km²). També l'havia reduïda Beneixida (de 115'6 a 110'7 h/km²). Altres l'havien augmentada considerablement. Sant Joanet (71'2 h/km²), Càrcer (93'5), Manuel (95'6), Alberic (99'6), Senyera (110'7).

(58'3) i Cotes, a la vall Farta, (63'6). Heus ací un reflex dels profitosos rendiments del conreu de l'arròs i la morera. Aquest argument pren més cos si avaluem les xifres en termes comparatius, atés que d'aquesta òptica alguns creixements es tornen insòlitàment elevats: Alginet quadruplicà el seu índex (de 6'5 a 28'7 h/km²) i Llaurí quasi el triplicà (de 13'7 a 38'9). Ara bé, com apuntàvem adés, va estar als llogarets de la contribució alzirenya on el fenomen experimentà una rellevància sense massa parangons. Carcaixent quadruplicà els seus números (de 7 a 28'7 h/km²), mentre que Algemesí i Guadassuar els triplicaren (de 14'7 a 52'9 h/km² i de 9'3 a 27'9 h/km²).²¹²

Amb tot, al país del Xúquer hi continuà havent àrees poc poblades, com ara, les senyories de la contribució general del Cap i Casal, a excepció d'Alginet; la vall dels Alcalans, llevat d'Alfarb, i també localitats puntuals de la vall Farta (Sellent i Sumacàrcer) o de la subcomarca de Castelló i les Énoves (Rafelguaraf).²¹³ Finalment, cal assenyalar que al territori de l'actual Ribera Baixa, l'arròs havia possibilitat que molts dels llogarets duplicaren els seus números anteriors i s'arribaren ostensiblement a la mitjana: Sueca (>20'2 h/km²), Cullera (23), Polinyà de Xúquer (26'2), Almussafes (26'8). Altres com Favara, Corbera o Sollana, en canvi, tot i haver experimentat cert increment, n'estaven molt per davall.²¹⁴

De qualsevol de les maneres, una cosa és mesurar la densitat demogràfica d'una comarca i una altra ben distinta referir els nuclis de població més importants. A eixe respecte, convé refrescar unes quantes idees exposades més amunt. La realitat territorial i identitària de la Ribera es conformà essencialment al voltant del riu Xúquer i del primitiu centralisme jaumí de la vila d'Alzira, a mitjan camí entre les dues principals ciutats del Regne: Xàtiva i València. La proximitat d'una i d'altra impedí que durant l'Edat Medieval i Moderna s'hi consolidara un nucli urbà d'una entitat comparable. Així les coses, Alzira, malgrat que fou un important pol primordial d'atracció comercial, el centre econòmic i administratiu de major envergadura de la contornada i posseí un pes més que prominent i específic dins de la demografia valenciana, no abastà mai la rellevància de les seues veïnes.

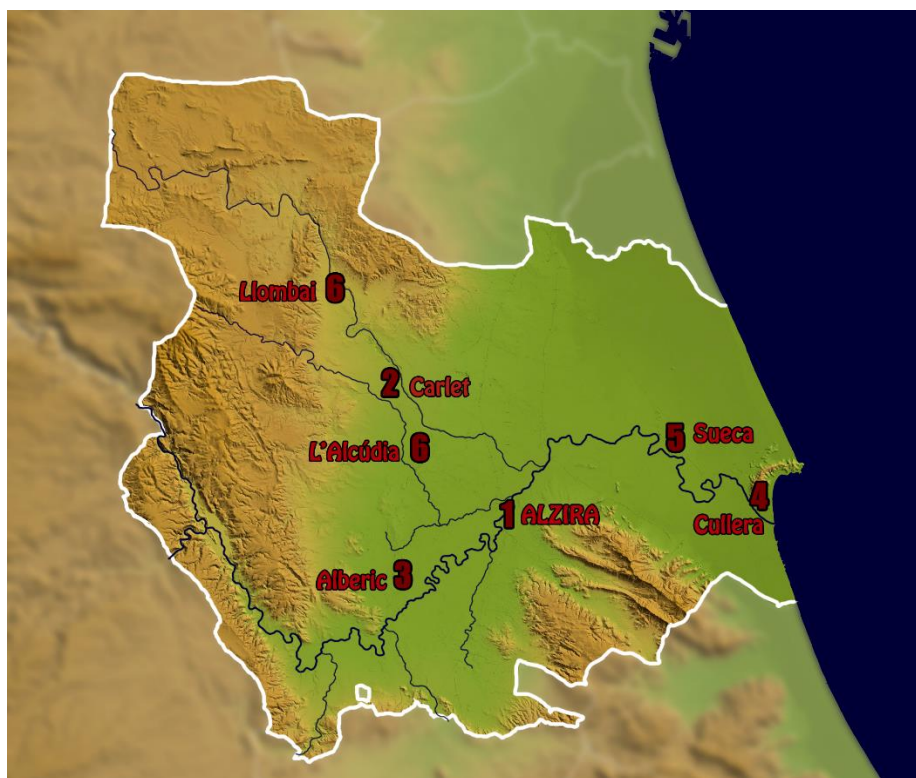
Tampoc hi degueren ajudar la progressiva pèrdua, per part de l'Illa del Xúquer, de les competències jurisdiccionals sobre els senyorius del seu terme, ni la multiplicitat de nuclis menuts; encara que la comarca s'ha caracteritzat tothora per un sistema amb un aclaparador

²¹² PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 184-185.

²¹³ Benifaió posseïa una densitat poblacional de 12'7 h/km²; Catadau, de 15'2; Llombai, de 10'9; Montroi, de 9'1; Montserrat, de 6'7; Rafelguaraf, amb 18'3, quasi havia triplicat el seu registre anterior; Real s'arribava a la mitjana, amb 20'1; Sellent, 10; Sumacàrcer, 22'4, i Torís, 12'8.

²¹⁴ Sollana posseïa una densitat poblacional de 8'4 h/km²; Favara, de 9'7, i Corbera, de 14'1. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 184-185.

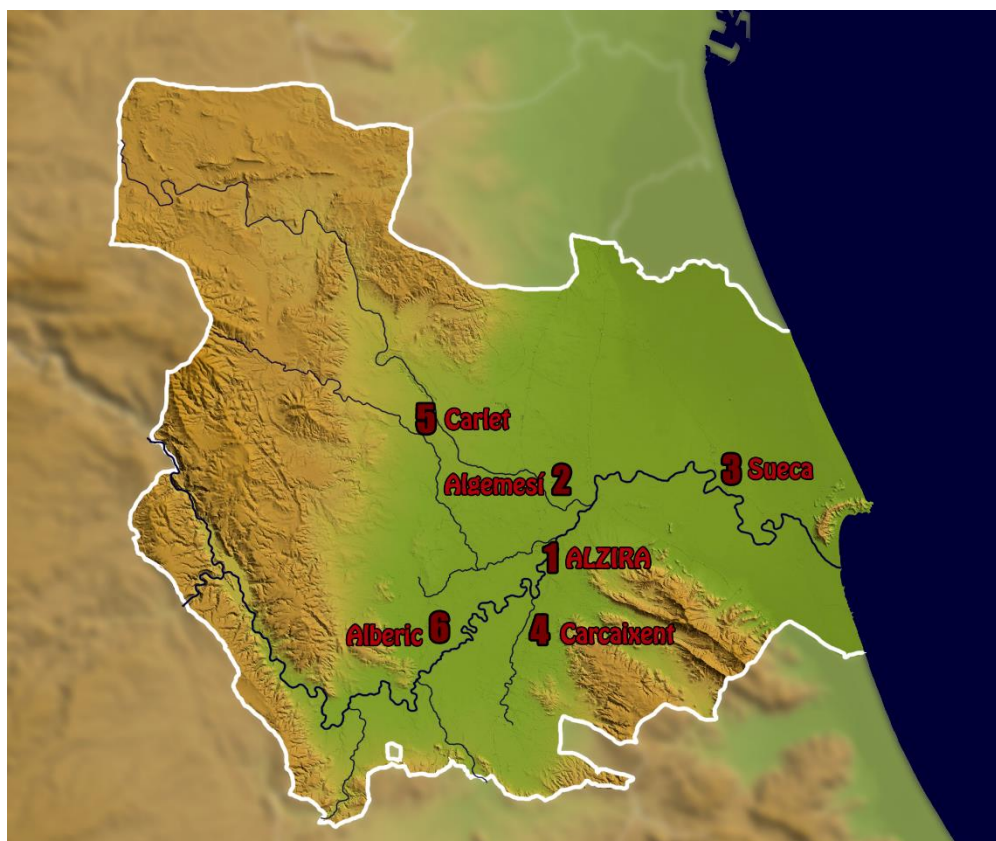
domini i una inexorable tendència cap al poblament concentrat. Amb tot, tal com tindrem ocasió d'observar amb més profunditat al següent capítol, l'element que contribuï en major mesura a minorar el preeminent i de vegades arrogant centralisme alzireny fou l'expansió econòmica, demogràfica i urbana d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar, la qual, per a més additament, es concretà en la concessió dels respectius privilegis d'universitat, primer, (Algemesí, 1574; Carcaixent, 1576; Guadassuar, 1581) i de vila, més tard: (Carcaixent, 1589 i Algemesí, 1608). A Carcaixent li concedí la prerrogativa de participar a les convocatòries de les Corts i a Algemesí el co-govern de la Séquia Reial. Convindrem, per tant, que durant el Cinc-cents s'acabà de consolidar el model marcadament plural i policèntric que ha definit la Ribera fins als nostres dies.

Principals nuclis urbans (1510)

Tanmateix, les xifres parlen per si mateixes. El 1510, la vila i contribució d'Alzira hi devia albergar prop del 20 % dels habitants del país del Xúquer. El 1609, després de les emancipacions, sols acollia el 10'46 %. Tot i això, l'Illa del Xúquer hi seguí sent el principal nucli; el centre urbà que destacava sobre la resta. A principis del segle XVI, els cinc municipis que hi continuaven eren Carlet, amb aproximadament 236 focs; Alberic (± 210), Cullera (189), Sueca (± 188) i l'Alcúdia i Llobai, empatats amb 143 cases o focs. La cosa havia canviat

enormement cent anys després. El 1609, Algemésí, amb 480 focs, havia escalat fins al segon lloc;²¹⁵ Sueca n'havia pres el tercer (460), Carcaixent el quart (420), mentre que el cinquè i el sisé requeien en Carlet (379) i Alberic (360), respectivament. Per darrere, quedaren Cullera, Castelló i l'Alcúdia, que completaven el llistat fins arribar-ne quasi a la desena.²¹⁶

Principals nuclis urbans (1609)

Certament, la proliferació dels conreus de la morera i l'arròs van estar darrere del creixement demogràfic que experimentà la Ribera durant la setzena centúria, però també hi jugaren un paper destacat els moviments migratoris. En eixe sentit, l'arribada de castellans a terres valencianes és un fet contrastat. També hi aplegaren aragonesos i francesos, entre d'altres. Emperò, no tots els fluxos provenien de fora de les fronteres del Regne. En altres termes, també els hi hagué en l'àmbit intercomarcal i intracomarcal. Almenys una porció destacada d'aquestes

²¹⁵ Algemésí es veié beneficiada pel despoblament de Cotes i Pardines. A Carcaixent li ocorregué el mateix amb Ternils i Cogullada. La primera s'acabà despoblant, mentre que la segona continua estant poblada en l'actualitat, malgrat que és una pedania de Carcaixent.

²¹⁶ Totes aquestes dades han estat preses i reelaborades a partir de la informació que ofereix Tomàs Peris Albentosa. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 187-188 i 198-199.

mudances responia la dinàmica de concentració del poblament encetada en l'Edat Medieval i continuada en l'Edat Moderna i portaren aparellades el despoblament dels llogarets més menuts o que oferien pitjors condicions d'habitabilitat. Darrere hi havia essencialment les revingudes del Xúquer o dels seus afluents, la re-configuració posterior a l'expulsió dels moriscos (1609) o més tardanament les infermetats palúdiques.

En efecte, tal com apunta Tomàs Peris Albentosa, l'àrea amb un major nombre de despoblats es concentra a les feraces terres irrigades per la Séquia Reial d'Alzira (o del Xúquer). Alberic i Gavarda han estat les úniques supervivents de la mitja dotzena de nuclis que hi havia: Alàsquer, Alcosser, Alfàndec, Benifaraig, Foieta o la Paixarella. Antella ha romàs en detriment de la Xarquia i hi ha absorbit el Rrafalet. Beneixida va veure morir el Ràfol. Senyera hi ha sobreviscut en perjudici de Benimeixís. A Alzira hi han desaparegut el Pujol, el Toro, Maranyent, Cabanyes o Mulata, entre d'altres. Algemesí es beneficià del progressiu abandonament de Cotes i Pardines. Guadassuar veié esfumar-se Tarragona. Carcaixent cresqué mentre Ternils, cap de la rectoria, s'hi deteriorava. El Rressalany s'alçava en les immediacions del naixement del riu dels Ulls i acabà despoblant-se al segle XVIII. Malgrat això, no en faltaren defora: Llombai s'ha agregat el terme d'Alèdua, Sollana el de Trullàs, Llaurí els de Beniboquer i Benihomer o Corbera el de Matada.²¹⁷

Fet i fet, el que resta en clar de tota aquesta troca és, si més no, la posició preeminent de la vila d'Alzira dintre de la demografia riberenca, tot i la progressiva consolidació de nuclis secundaris que poc a poc hi posaren en dubte el primitiu centralisme alzireny. Alguns van nàixer de les seues mateixes entranyes, com Algemesí, Carcaixent o Guadassuar. Altres, en canvi, com Castelló, Cullera o Sueca quedaven totalment fora dels seus dominis. Més a prop, Alberic, l'Alcúdia, Alginet o Carlet acabaren de poblar la nòmina d'una Ribera del Xúquer cada vegada més heterogènia i policèntrica.

3.3. SENYORIES LAIQUES, SENYORIES ECLESIASTIQUES I DOMINIS DEL REI

Immediatament després de la Conquesta, Jaume I va procedir a la creació d'una entitat politicoadministrativa nova i autònoma, dins dels territoris de la corona d'Aragó: el regne de València. Prèviament, alhora que les tropes encapçalades pel monarca avançaven i expandien els dominis de la Cristiandat a costa dels de l'Islam, s'havia

²¹⁷ *Ibidem*, pp. 191-197.

produït el repartiment d'una part dels nous terrenys confiscats a la població autòctona entre ordres militars, cavallers i noblesa feudal. Així les coses, no es pot negar que el reialme valencià nasqué força esqueixat—«senyorialitzat»—com a conseqüència del cúmul de predis que el sobirà es veié constret a cedir als qui li havien prestat suport en la contesa. No obstant això, val a dir que fou precisament la intervenció reial el que hi impedí la gestació de grans feus. Contràriament a això, la concessió de lots relativament menuts abocà els espais de senyoriu valencians a una considerable debilitat estructural i n'originà un continu mercat de compravenda.

En el costat oposat, Jaume I i els seus descendents es convertiren en els terratinents més destacats i acabats del nou regne. No per casualitat, el posicionament estratègic del reialenc en les zones més fèrtils i ben comunicades, esdevingué crucial en el control econòmic i militar del territori. Per a més additament, en la vessant jurisdiccional, el rei va atorgar, a tot estirar, la baixa justícia o mixt imperi, i va tendir a reservar-se l'alta o mer imperi, cosa que implícitament va augmentar els llaços de dependència dels indrets sotmesos al domini de senyors respecte a les poderoses localitats de titularitat règia. Heus ací la configuració de la realitat regnícola valenciana, basada, com en tantes altres contrades, en la diferenciació i imbricació entre les propietats senyoriales (laiques i eclesiàstiques) i les possessions de la Corona.²¹⁸

Malauradament, durant les centúries següents, els entrellats de la política pactista, les interminables guerres, les revoltes internes, la política expansiva de la corona d'Aragó o la necessitat de numerari per a fer-hi front, entre d'altres, obligaren els monarques catalanoaragonesos a cedir en favor d'eclesiàstics, aristòcrates i feudals l'usdefruit de rendes; quan no es van veure compel·lits a alienar porcions del patrimoni reial i a transferir competències jurisdiccionals. Tot plegat, feu disminuir dràsticament la influència de les viles i ciutats de reialenc sobre les senyories dels seus àmbits termenals. En eixe sentit, malgrat que ja s'havien produït cessions amb anterioritat, la promulgació de la denominada «jurisdicció alfonsina»²¹⁹ a les Corts de 1329-1330, suposà un primer

²¹⁸ FURIÓ I DIEGO, A., «Senyors i senyories al País...», *op. cit.*, pp. 109-151; —, *Història del País Valencià...*, *op. cit.*, pp.31-37, 46-49 i 57-60; GUINOT RODRÍGUEZ, E., «La creació de les senyories...», *op. cit.*, pp. 79-108.

²¹⁹ Entre les concessions de les Corts de 1329-1330 incloïen l'alta jurisdicció i el mer imperi per als grans barons i la plena jurisdicció civil i una part de la criminal o mixt imperi per als xicotets senyors d'alqueries, sempre que hi posseïren un nombre mínim d'habitants o focs. Es requerien almenys 15 cases de cristians o 7 de musulmans en territori de senyoria. Així les coses, l'anomenada «jurisdicció alfonsina» va dotar de drets jurisdiccionals a aquells que fins aleshores sols havien gaudit de drets dominicals i facilitava l'accés a l'eufemística condició de «senyors» a grans propietaris agraris.

punt i seguit que estimulà l'avanç de la «senyorialització», la qual s'intensificà frenèticament fins a les acaballes del segle XV i hi continuà, atenuat, en el Cinc-cents.²²⁰

Tot açò plegat, portat a la Ribera del Xúquer, fructificà, d'una banda, en alienacions més o menys duradores d'algunes viles reials com ara Cullera i Corbera,²²¹ i d'altra, en la consolidació i amollonament de nombrosos dominis senyoriais dins dels termes de les principals viles de reialenc de la comarca; especialment al d'Alzira. Aquest fou el pas previ a la sol·licitació del mer i mixt imperi o alta jurisdicció que portava aparellada el defugiment definitiu de l'autoritat, l'administració i la supervisió dels oficials de les localitats de titularitat règia. En termes generals val a dir que tant els uns com els altres van estar atorgaments erràtics, poc coherents i—en el terreny jurisdiccional—de caire persistent, atés que no hi hagué gaires reversions. Així doncs, no era d'estranyar que darrere de cada concessió a la noblesa s'hi seguira un acalorat greuge o queixa en les següents Corts. Precisament, en el cas de l'Illa del Xúquer, el descontent derivat de la progressiva pèrdua de competències de justícia i el subsegüent debilitament políticoadministratiu van estar una de les raons que expliquen la seua posició aïradament agermanada.²²²

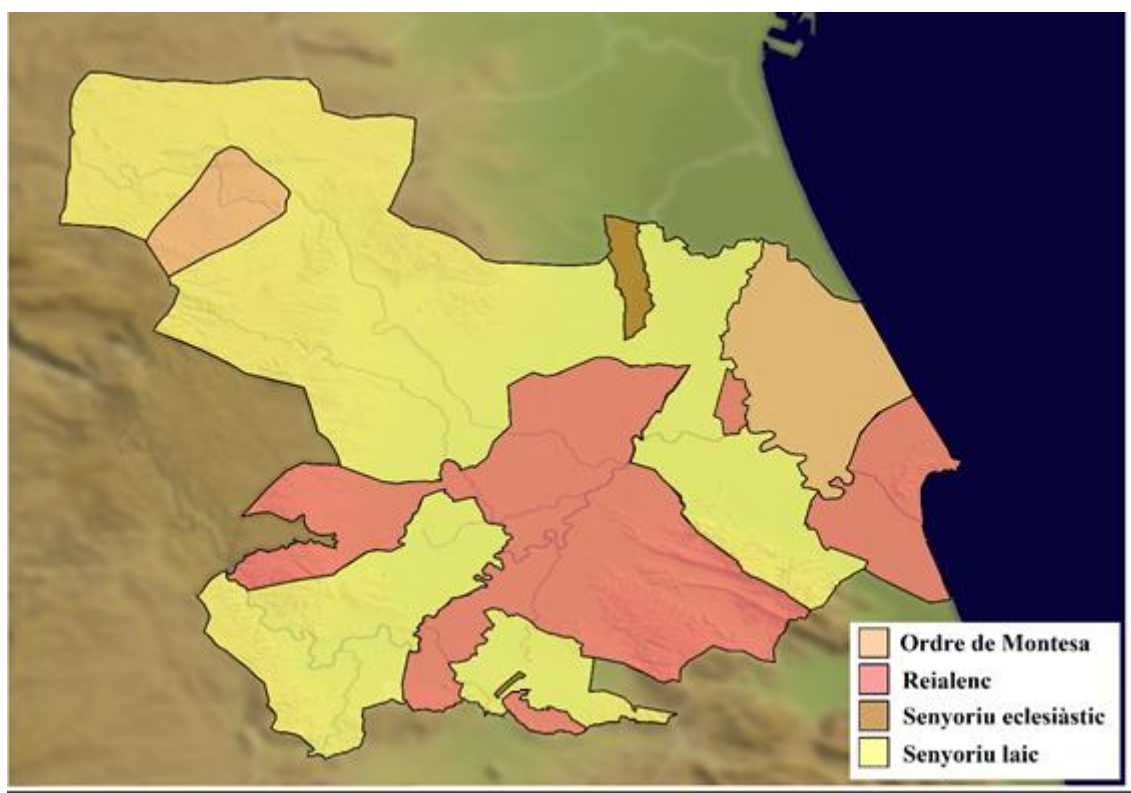
A inicis del segle XVI, les possessions de titularitat règia de la Ribera del Xúquer es reduïen a la vila i contribució d'Alzira i a Cullera. Ambdues es trobaven isolades per la senyorialització de la vila i honor de Corbera. A aquestes dues, caldria afegir l'escarransit terme de l'Énova i el lloc de Castelló, que llavors pertanyia al terme particular de la ciutat de Xàtiva; raó per la qual rebia el nom de Castelló de Xàtiva. La resta de la superfície riberenca era terra de senyoriu. La major part eren laics, tot i que n'hi havia una mínvola quantitat d'eclesiàstics. Amb tot, el reialenc seguia controlant la fèrtil plana irrigada per la Séquia Reial i els passos principals del Xúquer per Cullera i Alzira, els quals possibilitaven la intercomunicació entre el Cap i Casal i la ciutat de Xàtiva. La ubicació de la vila de Cullera, a més, permetia la vigilància costanera i l'eixida a la mar (navegació de cabotatge, albiraments corsaris, comercialització d'excedents, port subsidiari al de València...). Tot

²²⁰ FURIÓ I DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, op. cit., pp. 73-80.

²²¹ Corbera fou cedida el 1274 a l'infant Pere i el 1325 a l'infant Joan, arquebisbe de Toledo. Corbera fou retornada a la Corona el 1336, però Pere el Cerimoniós la permutà quatre anys després a l'infant Ramon Berenguer, per Elx, Crevillent i altres llocs. El 1359 n'era senyor Jofre de Jàmvila, que havia estat fins aleshores senyor de Cullera. El 1385, Corbera pertanyia ja als Vilaragut, els quals la van mantindre durant el Quatre-cents, llevat del període comprés entre 1418 i 1465, en què va tornar a la Corona. Al seu torn, Cullera va ser venuda el 1286 a Jaspert, vescomte de Castellnou. Recuperada de nou per la Corona, va ser venuda, el 1344, a Nicolau de Jàmvila, comte de Terranova. El 1358, tornà a vendre's a l'infant Esteve d'Aragó. Adquirida per la ciutat de València el 1381, Martí la Humà la reintegrà al patrimoni reial el 1403, d'on no va tornar a eixir fins al segle XVIII. FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País...", op. cit., p. 126.

²²² PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 75-80; *Ibidem*, vol. VI, pp. 327-329.

plegat, estava escindit en almenys sis contribucions generals (Alzira, Corbera, Cullera, Montroi, València i Xàtiva); huit si hi addicionem Tous i Torís.

A la zona septentrional del país del Xúquer, dins del terme general de la ciutat de València, Alginet, població de cristians vells, va tindre per senyors els Cabanilles durant tot el segle XVI. De fet, la seua tinença se'n remuntava a les darreries de la centúria anterior. La degué adquirir Castellana, la filla de Pere de Cabanilles, qui va maridar amb Lluís de Vila-rasa. En acabant, la transferí al seu fill, Lluís de Cabanilles i Vila-rasa, el qual va canviar d'ordre els cognoms familiars per heretar el llegat de la mare. Lluís fou portant-veus de general governador del Regne i també ho estigueren els seus dos fills (Lluís i Jeroni de Cabanilles i Gallac) i el seu nét (Jeroni de Cabanilles i Borja). La senyoria es transferí així de pares a fills, fins que Joan de Cabanilles i Próxita, besnet de Lluís, fou assassinat a València el 1578. Llavors, la línia successòria continuà en la filla major: Maria de Cabanilles, casada amb Francesc de Fenollet.²²³

²²³ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXVI, col. 929 i llibr. IX, cap. V, cols. 1020-1022; FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País...", *op. cit.*, p. 126; —, *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 953; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 48 i 87-88; GARÉS TIMOR, V. M., "La defensa violenta del...", *op. cit.*, [en premsa]; GONZÁLEZ MARTÍ, M., "Azulejos que prueban un...", *op. cit.*, pp. 11-15; RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 130r i RAH. *l·ligall* 25, f. 138r.

Senyories riberenques compreses en la contribució general de València

Almussafes, poblada també de cristians vells, va estar propietat del monestir de Santa Maria de Valldigna, des que l'abat Bernat Boix l'adquirí de mans del rei Pere el Cerimoniós, el 1351. Des d'aleshores, esdevingué l'enclavament principal del cenobi cistercenc a la Ribera del Xúquer, atés que tenia molta més entitat que la granja de Sinyent, enclavada dins de la vila i honor de Corbera i a la vora del riu Xúquer.²²⁴ Benifaió i també Pardines, continguda en el terme particular de la vila d'Alzira, van restar en poder dels Jofré. Benifaió ho havia estat des de primers segle XV. Jaume Jofré prengué per esposa Isabel d'Alpicat, hereva del darrer senyor. Així les coses, durant el Cinc-cents es succeïren Nicolau, fill de Lluís i net de Jaume; Jeroni, fill de l'anterior i besnet de Jaume, i Miquel, legitimat per son pare, Jeroni Jofré, a les Corts de 1585. Acuitat pels deutes que havia deixat el seu progenitor en l'administració del comtat d'Oliva, hagué de signar una concòrdia amb Carles de Borja, duc de Gandia, mitjançant la qual li'n cedí la possessió. La subhasta a què la sotmeté la Reial Audiència, juntament amb la negativa dels vassalls

²²⁴ Veg. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXII, col. 890; FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País...", *op. cit.*, p. 126;—, *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 954; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 45 i 71; GARCIA-OLIVER, F., "La incorporació d'Almussafes al...", *op. cit.*, pp. 263-289; MAINAR CABANES, E. (ed.), *Historia cronològica de los...*, *op. cit.*, pp. 22-23.

a reconèixer el nou senyor i l'enrenou de l'expulsió del moriscos, dilatà l'assumpte fins l'any 1612, en què s'hi intitulà Miquel Falcó de Belaochaga.²²⁵

Finalment, Sollana, com totes les anteriors senyories, poblada amb cristians vells, havia passat en la segona meitat del Quatre-cents als Català. Entre 1467 i 1477, ho estigué Andreu Català. El succeí Lluís Martí Català fins a les primeries del Cinc-cents. El 1535, els propietaris eren els germans Miquel i Magdalena Català. Ocorregué, però, que Magdalena llegà la seua part a Ausiàs del Bosc. A partir de 1540, la baronia havia canviat de titular. Fadric de Portugal, fill de Sanç de Noronha i d'Àngela Fabra i Centelles, se'n convertí en senyor. El 1558, Fadric va contraure noces amb Margarida de Borja i Castro-Pinós, germana per banda de pare del qui fóra IV duc de Gandia: Francesc de Borja i Aragó. El 1573, quan Fadric va morir, Margarida, legitimada pel poder que li havia conferit el seu espòs, va ordenar l'heretatge de la baronia d'Orani i de les possessions valencianes—entre elles, Sollana—en favor de llur fill Francesc. La prematura defunció de Francesc, no obstant això, propicià que l'herent fóra la seua germana, Anna de Portugal i Borja, desposada amb Roderic de Silva i Mendoza, II duc de Pastrana, fill de Rui Gómez de Silva i Anna de Mendoza, prínceps d'Éboli. Diego de Silva i Portugal, hereu de sa mare, obtingué el títol de marquès d'Orani i el deixà als seus descendents.²²⁶

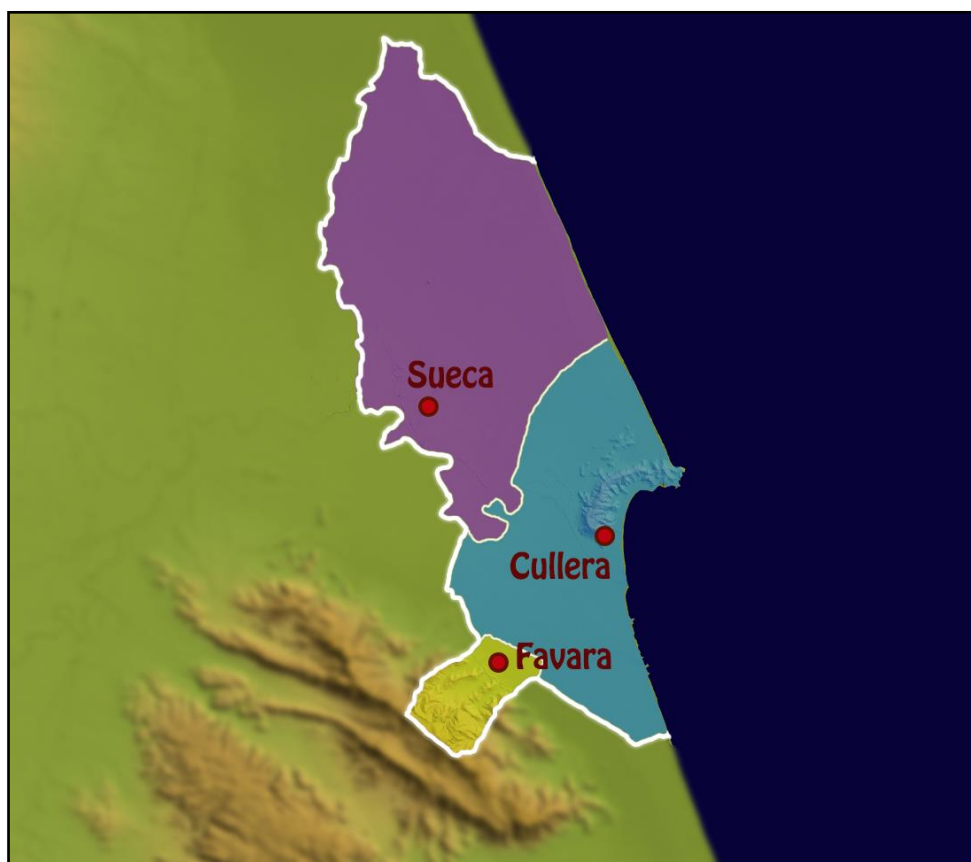
El terme general de Cullera, segons Salvador Vercher,²²⁷ sols estava conformat per tres espais: la mateixa vila reial, que en feia de cap rector, i dos dominis senyoriais: Favara i Sueca. Cullera, com bé assenyala Sebastià García Martínez, afegia a la seua condició de reialenc i la seua privilegiada posició estratègica, el dret a acudir a les Corts, apostada en la dotzena posició. Precisament, eixes circumstàncies foren les que motivaren

²²⁵ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXIV, cols. 907-908; DOÑATE SEBASTIÀ, J. M., “El libro del bien y del mal...”, op. cit., p. 129; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 953 i 957; GARCÍA MARTÍNEZ, S., “La Ribera desde las...”, op. cit., pp. 45, 48 i 87; GARCIA-OLIVER, F., *Cistercencs del País Valencià...*, op. cit., p. 68; GÓMEZ-FERRER LOZANO, M. i CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., “La casa del obispo...”, op. cit., pp. 13-14; MARÍ I GARCIA, E., “Els Jofré contra Benifaió...”, op. cit., pp. 30-33; —, *Documents per a la...*, op. cit., pp. 14-20. Pardines va estar comprada per Lluís Jofré, el 1509, al comte de Cocentaina Joan Roís de Corella. Ell i els seus hereus (Dídac, Pere, Francesc, Pere i Cristòfol) la van mantindre fins al 1665. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 31-33; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XIV, col. 907.

²²⁶ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VI, cap. XXVII, col. 247; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 955; GARCÍA MARTÍNEZ, S., “La Ribera desde las...”, op. cit., pp. 45, 51 i 71; MOLERES IBOR, J., *Historia de Sollana...*, op. cit.; http://www.desilvaporugal.it/de_Silva_2005_ESP.pdf, <http://www.sollana.es/es/page/historia-patrimonio> i <https://blogs.ua.es/historiamonovar/tag/fadrique/> [consultades el 19 de juny de 2020]. Veg. també, RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/264, f. 13r bis; *Ibidem.* 9/295, f. 48r; *Ibidem.* 9/296, f. 208v.

²²⁷ VERCHER LLETÍ, S., “Conflicte i violència per...”, op. cit., p. 136.

que fora atacada de continu per fustes de corsaris. L'episodi més sonat fou sens dubte el de Turgut Reis, més conegut com Dragut, el 1550.²²⁸

Dominis del terme general de Cullera

Sueca era una comanda de l'orde de Montesa des dels inicis, des de primers del segle XIV i ho continuà estant durant el segle XVI. El 1587, el pontífex Sixt V, mitjançant butlla en va nomenar administrador perpetu el rei Felip II.²²⁹ Per acabar, convé assenyalar que han estat escasses les dades que hem pogut reunir sobre Favara. Estava poblada des d'antic per mudèjars. D'un primer antuvi, sembla que es va incloure en el terme de la vila i honor de Corbera i no sabem ben bé quan passà a formar part del de Cullera. El migrat tamany d'aquest senyoriu degué estar la causa de la seua inestabilitat propietària. El 1420,

²²⁸ GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 44 i 65-70; GARÉS TIMOR, V. M., "De Cullera a Alger...", *op. cit.*, pp. 114-119; PARDO MOLERO, J. F., "Dragut contra la Cristiandad...", *op. cit.*, pp. 57-94; —, "De puerto de la...", *op. cit.*, pp. 195-212; PILES IBARS, A., *Historia de Cullera...*, *op. cit.*, pp. 348-353 i 472.

²²⁹ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VI, cap. XXVII, col. 247; FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, *op. cit.*, pp. 112-125; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 45 i 70-71. Veg. també ARDIT LUCAS, M., "El ducat de Gandia...", *op. cit.*, pp. 47-48 i 54-55.

pertanyia a Joan de Salanova. A les darreries del segle XV, en detenia el domini Baltasar Lladró. A mitjan Cinc-cents estava en mans dels Bou, però, el 1609, arran de l'expulsió dels moriscos, havia estat transferit a Gaspar Salvador. Finalment, la repoblació caigué en mans del duc de Gandia, Carles de Borja.²³⁰

Un poc més retirada de la costa, estava la contribució general de Corbera, la més petita de totes les demarcacions territorials de la Ribera del Xúquer. Al seu interior, hi havia únicament dos espais de senyoria laica: Llaurí i la vila i honor de Corbera. La baronia de Llaurí comprenia també els llogarets de Beniboquer, Benihomer i amb el temps Matada. Estava habitada per novament convertits i la posseïen els Vic. Els hi havia arribat per via matrimonial. Antònia, filla de Jaume de Romaní, havia maridat amb Lluís de Vic i Corberà. No van haver descendència, però la noble en va llegar la tinença al seu marit. Lluís es va casar dues vegades més, primer amb Beatriu Joan i després amb Damiata Vallterra, de les quals hagué fills en abundància. D'eixe mode, Llaurí i els Vic prosseguiren el seu camí plegats durant les següents centúries. S'hi succeïren: Jeroni de Vic i Vallterra, el qui fora ambaixador de Ferran el Catòlic i Carles I a la ciutat de Roma; Lluís de Vic i Ferrer, Jeroni de Vic i Manrique de Lara i Guillem de Vic i Moncada. La defunció sense hereus d'aquest darrer feu tornar l'heretatge successivament als seus oncles Pere i Àlvar de Vic i Manrique de Lara, fins que el 1608, Dídac de Vic i Castellví, fill d'Àlvar, en prengué les regnes.²³¹

La vila i honor de Corbera aglutinava el castell, la moreria i la vila de Corbera, d'una banda i d'altra, Polinyà de Xúquer, Riola, Sinyent i Fortaleny, tots ells poblats per cristians vells. Malgrat que la població i els seus dominis, d'un primer antuvi, havien estat integrats en el patrimoni regi van viure constants processos de «senyorialització» i de reversió a la Corona. A tall d'exemple, entre 1418 i 1465 van ingressar en la nòmina de viles reials. A partir d'aleshores tornà a mans dels Vilaragut—de Joan Carròs de Vilaragut—llinatge que ja l'havia haguda amb anterioritat. El 1494, la van adquirir els Borja, els quals n'estigueren senyors fins l'estiu de 1580, en què se sentencià que fóra

²³⁰ ARDIT LUCAS, M., "El ducat de Gandia...", *op. cit.*, pp. 47-48; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 961; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 46 i 76; AHNOB. *Osuna*, cp. 124, d. 8.

²³¹ Sobre els Vic, la baronia de Llaurí i la seua vinculació amb el monestir de Santa Maria de la Murta s'ha escrit molt. Veg. a tall d'exemple, ARCINIEGA GARCÍA, L., "Santa María de la...", *op. cit.*, pp. 269-292; BRINES I BLASCO, J. i PÉREZ APARICIO, C., "A l'ombra de la...", *op. cit.*, pp. 287-288; BRUNA LÓPEZ, D., *Un gran mecenas valenciano...*, *op. cit.*, capítol III, s. f.; LAIRÓN PLA, A. J., *El monasterio de Nuestra...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 143-146; LÓPEZ-YARTO, A.; MATEO GÓMEZ, I. i RUIZ HERNANDO, J. A., "El Monasterio Jerónimo de...", *op. cit.*, pp. 17-23; MORERA, J. B., *Historia de la fundación...*, *op. cit.*, pp. 82-100; PONS ALÓS, V. i MUÑOZ FELIU, M. C., "La nova noblesa valenciana...", *op. cit.*, pp. 43-74; SENDER CONTELL, M., *El monasterio de Santa...*, *op. cit.*, p. 254.

reintegrada al Reial Patrimoni. Per consegüent, en van ostentar el títol únicament Joan (I) de Borja i Joan (II) de Borja, II i III duc de Gandia; Francesc de Borja i el seu fill Carles de Borja, IV i V duc de Gandia.²³²

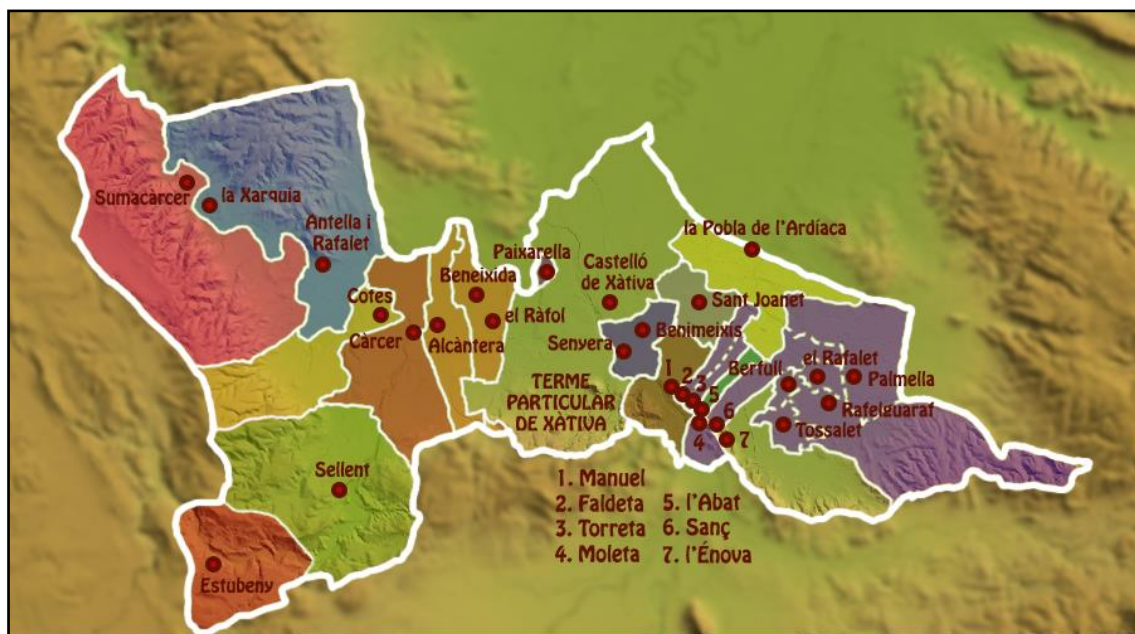

Dominis de la vila i honor de Corbera

La zona septentrional de la contribució general de la ciutat de Xàtiva era un vertader formiguer de senyories bastant minúsculs i majorment poblats de mudèjars o moriscos. Únicament l'Énova i Castelló, llavors un llogaret amb certa autonomia dins del terme particular de Xàtiva, pertanyien al reialenc i estaven poblats per cristians vells.²³³ Un bon grapat d'aquests predis, especialment els més minsos, situats entre els rius Albaida i Xúquer, havien pertangut durant el segle XV a algunes poderoses nissagues domiciliades a la capital de la Costera com ara els Fabra, els Ferrer, els Roca, els Sanç o els Serra. De fet, una centúria després, les diverses branques dels Ferrer i els Sanç encara en monopolitzaven qui sap quants.

²³² FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País...", *op. cit.*, p. 126; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 45 i 75-76; PASTOR ZAPATA, J. L., *Gandia en la baixa...*, *op. cit.*, pp. 145-166 i 181-189; —, "Patrimonio y endeudamiento...", *op. cit.*, pp. 431-447; —, "Duques y barones...", *op. cit.*, pp. 19-46.

²³³ MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, *op. cit.*, pp. 197-199.

Senyories i reialencs riberencs compresos en la contribució general de Xàtiva a inicis del segle XVI

A l'àmbit més oriental d'aquesta demarcació s'alçaven Berfull, Palmella, el Rafalet, Rafelguaraf i Tossalet. Quasi tots aquests enclavaments van pertànyer als Ferrer durant els segles XV i XVI. Berfull va estar en mans dels Guerau, dels Garcia i dels Esplugues de la Pobla Llarga durant el Quatre-cents. A l'inici del Cinc-cents el van comprar els Ferrer, però va estar per poc de temps. Poc després de la Primera Germania era dels Doménech i a mitjan centúria passà als Assió, llinatge que el va mantindre fins al segle XVIII.²³⁴ Palmella (potser l'actual Riu-rau) fou adquirit a mitjan segle XIV pels Esplugues, nissaga en la qual sembla que hi va romandre fins a l'últim quart del Quatre-cents, moment en què el comprà Gilabert Ferrer, senyor de Rafelguaraf. Des d'aleshores, s'hi van succeir els Quintana, els Fenollet i els Castellà de Vilanova, els qui a principis del Sis-cents es convertiren en comtes de Castellà.²³⁵ El Rafalet es va despoblar poc més o menys després

²³⁴ El 1403 ja estava en poder dels Guerau. El 1421 n'era senyor Bernat Guerau. El 1434 ja havia passat a mans de Pere Garcia. El 1472, el posseïa Guillem Ramon d'Esplugues, senyor de la Pobla Llarga. El canvi de propietat es produí el 1504. Eixe any Galcerà Ferrer l'adquirí de Guillem Ramon d'Esplugues i Francesc Joan Corts. El 1527 passà a mans de Jeroni Doménech. El 1558, n'era senyor Joan Onofre d'Assió; el 1580 Pere Joan Nicasi d'Assió; el 1584, hi tornà Pere Joan d'Assió; el 1608, Pere Joan d'Assió i Banda, qui li'l cedí al seu fill, Vicent d'Assió i Boil. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 279-280; SANCHIS MARTÍNEZ, V., *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 116, 175-177 i 480.

²³⁵ El 1352, Jaume d'Esplugues, senyor de la Pobla Llarga, l'adquirí del seu anterior propietari: Pere Guillem de Vilafranca. Des d'aleshores s'hi van succeir Bernat, Francesc i Pere d'Esplugues, fins que Guillem Ramon d'Esplugues li'l va vendre, el 1504, al senyor de Rafelguaraf. El 1563, n'era senyor Joan Quintana, qui li la

de la Primera Germania. Fins lladoncs, va seguir la mateixa trajectòria que Palmella. Va tindre per propietaris els Esplugues i els Ferrer.²³⁶ Rafelguaraf va restar en poder dels Ferrer durant tot el segle XV. A mitjan del Cinc-cents, els Quintana se'n degueren fer amb la tinença, raó per la qual acabà per engrossir el patrimoni dels comtes de Castellà.²³⁷ Finalment, Tossalet (l'actual Tossalnou), va canviar diverses vegades d'amo durant el Quatre-cents, ja que feu uns quants viatges d'anada i tornada entre els Ferrer i els Bosc. En acabant, es transmeté entre els Català, els Garcia i els Vila-rasa.²³⁸

Ben a prop d'aquestes darreres, hi havia més de mitja dotzena de senyories arrengrerades, pràcticament sense interrupcions, al voltant d'una muntanya rabassuda (les Énoves): l'Abat [l'alqueria de Fabra o de Sant Bernat], Faldeta, Manuel, Moleta, Sanç [Castellnou] i Torreta. Les detenien diversos senyors i van experimentar una considerable mutabilitat. Precisament això, juntament amb l'atomització territorial, és el que dificulta el seu seguiment. Entre tots aqueixos dominis sembla que sols l'Énova era de reialenc i estava poblada per cristians vells.²³⁹ L'Abat va ser venut, el 1368, per Joan Fabra al monestir de Santa Maria de Valldigna. Quatre dècades més tard la detenia el cenobi de Sant Bernat de

passà a Lluís de Fenollet. Tots dos eren oncles de Lluís Castellà de Vilanova, qui esdevindria primer comte de Castellà i posseïdor de la senyoria a finals del segle XVI. En acabant, passà als seus fills Lluís i Joana, segon comte i tercera comtessa de Castellà. Després de la mort de Joana Castellà de Vilanova, sense descendència, l'herència del vicle de Castellà recaigué en els hereus de Jerònima de Vilanova i Mateu Gilabert de Castellví. No ocorregué el mateix amb Faldeta, Rafelguaraf i la resta de senyories adjacents, perquè Joana hi havia establert un vicle en el seu testament en favor del seu cosí-germà Lluís de Vilanova i Vidal. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 286; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 12, 15-26, 47-48, 178-186, 212-214 i 227; NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Introducció...*, op. cit., pp. 166, 175-178; —, *La Pobla Llarga. Anotacions...*, op. cit., pp. 49-64; SANCHIS MARTÍNEZ, V., *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 483-484; SERENA PÉREZ, B. J., *Apuntes històrics de la...*, op. cit., pp. 71-73; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 127.

²³⁶ CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 284-285; SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *Rafelguaraf. Unes pinzellades per...*, op. cit., pp. 81-88.

²³⁷ El 1418, n'era senyor Bernat Ferrer. El 1440, Francesc Ferrer en fou premiat amb el mer i mixt imperi. El 1472, n'estava al front Gilabert Ferrer i el 1493, Francesc Ferrer. Joan Quintana l'adquirí al voltant de 1563 (?). A partir d'aleshores seguí més o menys la mateixa trajectòria que Palmella. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 282; ESCOLANO, G., *Década primera de la història...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVI, cols. 1197-1198; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 974; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 50 i 97; SANCHIS MARTÍNEZ, V., *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 116 i 483-484; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 127.

²³⁸ El 1454, va estar venut per Vicent Ferrer a Pere Bosc. El 1472 es van canviar les tornes; Bosc la va traspasar a Ferrer. El 1493, n'era senyor Francesc Ferrer. El 1563, hi havia senyora: Violant Català, vídua de Joan de Malferit. El 1609 i 1626 també n'hi havia senyora: Laudòmia Garcia, òlim Mata, i Victòria Vilarrasa. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 281; ESCOLANO, G., *Década primera de la història...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 974; SANCHIS MARTÍNEZ, V., *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 116 i 494.

²³⁹ Antoni Furió assenyala que, el 1468, l'Énova estava senyorialitzada, atés que pertanyia a Pere Bosch. FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 973. Veg. també, CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 273; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., p. 47; SOLER MOLINA, A., *L'Énova. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 62-83.

Rascanya, filial del primer. Així continuà sent quan, a mitjan segle XVI, els cistercencs foren rellevats pels jerònims i s'alçà Sant Miquel dels Reis. L'Abat esdevingué el centre d'operacions de l'orde a la zona, des del qual ampliaren les seues possessions.²⁴⁰ En efecte, Moleta i Torreta van passar, durant el Cinc-cents, de mans de Josep Ferrer i Beatriu Dies de Malferit a les de la susdita comunitat monàstica.²⁴¹

Faldeta devia el seu nom segurament a Guillem Faldeta, qui n'havia estat propietari en les primeres dècades del Quatre-cents. En acabant, hi havia recaigut en els Ferrer, almenys fins a la meitat de la setzena centúria. Durant la segona meitat del segle XVI, Lluís de Fenollet, propietari de l'alqueria, la transportà a favor del seu nebot, Lluís Castellà de Vilanova, senyor de Bicornb i Quesa. Idèntic destí tingué Manuel. Pel que sembla, el 1528, Pere Quintana l'havia comprada dels Tallada. Des d'aleshores fins que caigué al seu net, Lluís Castellà de Vilanova, pareix que la van regir Joan, Joaquim i Francesc Quintana, fill i germans, respectivament de Pere.²⁴² Fet i fet, ambdues senyories, juntament amb les de Rafelguaraf i Palmella van restar lligades als primers comtes de Castellà. Finalment, quant a l'alqueria de Sanç, convé assenyalar que, com Faldeta i Manuel, havia pres la denominació de la nissaga que l'havia fundada o dotada. Tanmateix, durant el Quatre-cents i encara a les primeries del Cinc-cents en van estar al front, essencialment, els Ferrer. Rafael Martí de Viciana, a mitjan

²⁴⁰ CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 194 i 247-248; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 973; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 111-112 i 127.

²⁴¹ Torreta era, el 1421, d'un tal Torrent. El 1527 pertanyia a Josep Ferrer i Beatriu Dies de Malferit. El 1575, l'adquirí Sant Miquel dels Reis. No obstant això, sembla que no fou la definitiva, atés que Bernat Rotglà els la va tornar a vendre el 1596. Moleta, en canvi, entrà, el 1575, en el patrimoni del poderós cenobi jerònim i no en tornà a eixir. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 244, 247 i 249; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 973; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 127 i 130.

²⁴² Manuel devia el nom a Manuel Sanç, fill de Ramon, posseïdor de la localitat el 1406. El 1421, la detenia Lluís Ferrer; el 1462 l'usufructuava Baltasar Lladró; el 1472 era d'Arnau Ferrer; el 1491, havia recaigut en Vicent Ferrer. Precisament, Vicent Ferrer fou qui la vengué el 1496 a Joan Tallada. El 1528, els Tallada l'hagueren de vendre arran dels problemes econòmics. La va comprar un conegut de la família: Pere Quintana. Entre 1536 i 1548, sembla que la usufructuava Francesca Ferrer. A Pere, el succeí Joan Quintana, el seu fill, el 1580. En morir aquest sense descendència, passà successivament als seus oncles paterns, Francesc i Joaquim de Quintana. Quan el darrer va faltar també sense descendència, Manuel anà a parar a qui seria l'comte de Castellà. Fora com fora, la senyoria de Manuel, juntament amb Faldeta, la van posseir els primers comtes de Castellà. Pel que fa a Faldeta, almenys el 1480 ja pertanyia als Ferrer, a Pere Ferrer. El 1491, era de Vicent Ferrer. Entre 1536 i 1548 la va tindre Francesca Ferrer. En acabant anà a parar a Lluís de Fenollet. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 197, 245 i 251-252; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVI, col. 1197; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 50 i 97; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 66-73, 120-123 i 126-127; ; SOLER MOLINA, A., *Senyera. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 90.

segle XVI, esmenta que encara pertanyia als Ferrer. Nogensmenys, cinc dècades més tard, el 1610, l'havien adquirida els Montpalau.²⁴³

Amb Sant Joanet ocorregué altre tant. La migradesa territorial en degué motivar una considerable mutabilitat; no així amb Senyera i Benimeixís. Sant Joanet, poblada de mudèjars, va estar un domini dels Sanç fins a la segona meitat del Tres-cents. Poc després, una branca dels Ripoll de Castellvert, senyors d'Alcàntera de Xúquer, se'n feu amb el domini, el qual havia estat traspasat durant les primeres dècades del Quatre-cents als Ferrer. Una centúria més tard, el 1510, la senyoria havia passat als Bellví i successivament i presumpta als Carròs i als Corella. Sembla que el 1563, amb el desarmament dels moriscos, ja n'estava en poder dels Montpalau.²⁴⁴ Pel que fa a Senyera i Benimeixís val a dir que van estar dos bastions dels Sanç, llevat que Benimeixís en algun petit espai de temps va recaure en els Bou i, si es vol, en els Serra d'Alzira. Ambdues acabaren unint-se a les darreries del Cinc-cents.²⁴⁵

²⁴³ El 1348, la detenia Bernat Sanç, el fill de Berenguer. Potser d'ahí el seu nom. El 1406, en canvi havia passat a mans de Benet de Flores. Entre 1418 i 1421 estava en poder de Bernat Ferrer. Entre 1445 i 1472, la posseïa Pere Ferrer i entre 1493 i 1510 hi estava al front Lluís Ferrer. El 1564, sembla que el senyor també s'anomenava Lluís Ferrer. Durant tota la resta del Cinc-cents no sabem qui en va estar senyor. El 1610 ja estava en mans dels Montpalau. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 270-271 i 282; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 973-974; IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro tercero...*, op. cit., p. 426; SOLER MOLINA, A., *L'Énova. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 62-83.

²⁴⁴ Pere Sanç III fou el darrer Sanç a posseir Sant Joanet. Faltà el 1362 i havia casat amb Francesca Ripoll de Castellvert. Així les coses, la senyoria passà a mans de Jofre Ripoll, germà de Francesca. Poc abans de 1393, Jofre deixà el feu a Joan Ripoll, el seu fill. Poc abans de 1403 Guerau Ripoll, besnet de Pere Sanç i Francesca Ripoll havia heretat Sant Joanet del seu parent Joan Ripoll. Entre 1415 i 1421, el domini l'havia assolit Arnau Ferrer. El 1447 era de Jaume Ferrer. El 1510, a través del cens, sabem que la posseïa Francesc Bellví. Pel mig hagué de recaure en els Carròs i en els Corella, perquè el 1563 ja estava en poder dels Montpalau i aquesta es mantingué després de l'expulsió dels moriscos. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 306; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., p. 50; SOLER MOLINA, A., *Sant Joanet. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 29, 87-92 i 99.

²⁴⁵ El 1373, Senyera era dels hereus de Pere Sanç. El 1414, Senyera i Benimeixís formaven una sola aljama. Entre 1410 i 1460, Pere Sanç IV era el senyor de Senyera. Benimeixís per eixes dates pertanyia a Bernat Ramon Sanç, el qual alienà la senyoria en favor del seu oncle matern Nicolau Serra, resident a Alzira. Veg. l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. A Pere Sanç IV, l'havia succeït al front de Senyera el seu fill Pere Ramon mentre que el seu altre fill, Lluís, duia la comptabilitat del germà. El 1522, Lluís Sanç, morí lluitant contra els agermanats. Pere Ramon deixà pas al seu fill homònim: Pere Ramon Sanç II (±1500). Mentrimentres, a Benimeixís, Gaspar Ramon Sanç continuà la tasca que Serra havia realitzat en favor del pare, però ben aviat se'n despreguè de la senyoria. L'adquirí, abans de 1486, Francesc Lluís Bou, qui hi construï un molí arrosser, un forn i una carnisseria i obligà els vassalls mudèjars a plantar arròs. Bou, però, es cansà i li traspasà novament Benimeixís a Francesc Sanç, fill de Joan Sanç (1510-1557). A Senyera també hi havia hagut canvis. Entre aproximadament 1515-1550 en va ser senyor Ramon Sanç. Tant Ramon com Francesc treballaren perquè Benimeixís i Senyera foren una senyoria. Francesc Sanç llegà la senyoria al seu fill Francesc Gaspar, mentre que Ramon, la deixà primer al seu fill Joan. Quan Joan morí anà a parar a Ramon Sanç, senyor de Senyera fins al 1578. Eixe any, en compte de deixar-li-la a Pere Sanç, decidí llegar-li-la a la seua germana Anna, casada el 1567 amb el senyor de Benimeixís: Onofre Benet Sanç, fill de Francesc Gaspar. El 1597 Francesc Joaquim Sanç i Sanç esdevingué senyor de Senyera i Benimeixís. Pere Sanç tractà d'impugnar-ho però no pogué traure'n res. Francesc Joaquim Sanç fou l'encarregat de repoblar-los després

A cavall entre les jurisdiccions de la vila d'Alzira i la ciutat de Xàtiva, la Pobra Llarga o Pobra de l'Ardiaca, fou una fundació de mossén Pere d'Esplugues, ardiaca d'Alzira i Xàtiva. El 1317, el monarca catalanoaragonés li donà la facultat d'erigir i llegar una senyoria en territori de reialenc, situada en els llindars entre ambdues localitats i poblada per cristians. La defunció de l'eclesiàstic comportà que l'hereu del predi fora el seu nebot Jaume d'Esplugues, fill del seu germà Bernat. Des d'aleshores fins a la fi de l'Antic Règim la nissaga en va conservar la titularitat, a excepció feta d'unes poques dècades de començaments del XVI, en què n'estigueren els Corts, a més de Galceran (de Vilanova) Ribelles i Miquel Àngel Ribelles, nebot i germà del senyor de l'Alcúdia i el Ressalany. Bé és cert que no tots els detenedors del feu descendiren directament de la branca principal, però van anteposar el cognom Esplugues a qualsevol altre per poder-la posseir.²⁴⁶

Flanquejat a llevant per Benimeixís, Manuel, la Pobra Llarga, Sant Joanet i Senyera i, a ponent, pels rius Albaida i Xúquer; Castelló de Xàtiva (l'actual Castelló), totalment poblat de cristians de natura, esdevingué vila reial, separada de la ciutat de Xàtiva, el 1587.²⁴⁷ A

de l'expulsió dels moriscos. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 310-314; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XXVII, col. 1200; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 50 i 97; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 186-202 i 208-222; SOLER MOLINA, A., *Senyera. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 81-113.

²⁴⁶ El primer senyor de la Pobra Llarga i fundador fou mossén Pere d'Esplugues (1317-1339). El continuà el seu nebot Jaume d'Esplugues, que va viure de ben a prop la Unió. Després de la defunció de Jaume, la possessió passà a mans del seu fill Bernat d'Esplugues i Fabra (± 1380) i després al fill d'aquest: Francesc d'Esplugues i Carròs, declarat partidari dels Centelles en les guerres de bàndols. El següent fou Pere d'Esplugues i Blanc, net de l'anterior, qui casà amb Damiata Ferrer, però no hagueren descendència. Pere morí primer i llegà la senyoria a la seua esposa Damiata, la qual compartí la titularitat amb el seu cunyat Guillem Ramon d'Esplugues i Corberà. Anys més tard, quan la vídua faltà, Guillem Ramon es convertí en senyor de ple dret. Emperò, Guillem Ramon sols tingué una filla: Beatriu d'Esplugues i d'Oms. Va prendre per espòs Francesc Joan Corts (1473). Guillem Ramon faltà el 1506. En eixe moment havia venut la senyoria al seu gendre i havia atorgat la successió en el seu nét: Joan Corts d'Esplugues. Tanmateix, Joan Corts, prengué la carrera eclesiàstica i morí, el 1522, lluitant contra els agermanats. Prèviament havia llegat testamentàriament la senyoria a la seua germana Isabel Corts d'Esplugues. No obstant això, Isabel no pogué fer front als deutes que hi havia carregats sobre la senyoria i la Reial Audiència la va vendre en pública subhasta. L'adquirí, el 1534, Galceran Ribelles o Vilanova Ribelles amb diners del seu oncle el canonge de la Seu Miquel Àngel Ribelles, d'Eiximén Peres de Calataiud i diners propis. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut. Ben aviat es va veure que Galceran sols era una mena de testaferro de l'eclesiàstic, qui havia escomés la compra de la Pobra Llarga per evitar que els Borja se'n feren amb el domini. D'eixa manera Miquel Àngel Ribelles quedà com a únic senyor el 1535. Eixe mateix any, Baltasar d'Esplugues i Navarro, renebot de Pere d'Esplugues i Blanc, reclamà els seus drets sobre senyoriu al tribunal de la Cúria Romana, que sentencià al seu favor. Van caldre, però, diverses sentències a la Reial Audiència i al Consell d'Aragó, perquè Miquel Àngel Ribelles abandonara la Pobra Llarga el 1547. Com que Baltasar d'Esplugues no tingué fills barons, la senyoria va passar al seu nebot Gaspar Andreu d'Esplugues i Pinyol, fill del seu germà Francesc Galvany. Gaspar Joan tingué un fill natural amb la seua cosina Brianda d'Esplugues, qui el succeí. D'eixa manera fou com Francesc Joan d'Esplugues i Esplugues n'esdevingué senyor. Va morir el 1611, sense descendència, però el continuà Eiximén Pérez d'Esplugues i Aloia, fill natural de Gaspar Andreu i de la seua criada Tola Aloia. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXVI, cols. 1194-1196; NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobra Llarga. Introducció...*, op. cit., pp. 166-184; —, *La Pobra Llarga. Anotacions...*, op. cit., pp. 20-66 i 167-198.

²⁴⁷ MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, op. cit., pp. 197-298.

l'altra riba del Xúquer, a l'esquerra, s'obria la vall Farta o vall de Càrcer, la qual comprenia llavors una desena de senyories, majorment compreses en el terme general de Xàtiva i habitades per mudèjars o moriscos. La més immediata a Castelló era Beneixida o més correctament caldria dir Beneixides. En efecte, fins ben entrat el segle XVI algunes fonts distingeixen tres nuclis de població en un espai molt esquifit: Beneixida la gran, Beneixida la xica, molt pròximes entre sí, i el Ràfol. De vegades van tindre senyors diferenciats, però durant bona part del Cinc-cents sembla que van tendir a la unió i s'hi van concentrar en mans dels Despuig, com també ocorregué amb la veïna Alcàntera de Xúquer.²⁴⁸

Al costat d'Alcàntera i Beneixida estava la baronia de Càrcer, que pertanyia als Eslava des del 1329. No obstant això, la successió masculina d'aquesta nissaga finí en Galceran d'Eslava, atés que únicament tingué una filla: Jerònima Clara d'Eslava. Casà amb Eiximén Pérez d'Açagra. En van haver quatre barons, els quals periren sense deixar descendència; cosa que motivà una intricada successió que feu transitar la senyoria dels Eslava als Açagra, Cruilles i Cucaló de Montull.²⁴⁹ Des de Càrcer, seguint el curs del riu Sellent, aigües amunt,

²⁴⁸ No existeix cap monografia sobre les senyories de les Beneixides i Alcàntera de Xúquer, raó per la qual hom ha d'anar espigolant d'ací i d'allà. El 1373, Beneixida la gran i la xica pertanyien a Borreguera Torregrossa i Miquel de Llorera, mentre que el Ràfol estava en mans de Eiximén de Llobera. El 1415 o 1416, havien canviat de propietaris. Francesc d'Esplugues, senyor de la Pobra Llarga, era el propietari de la xica; Lluís Pertusa, de la gran, i Jaume de Malferit, del Ràfol, llogaret que encara detenia la nissaga, el 1468. Fruit de l'esquifida base territorial d'aquestes minúscules senyories, les dues Beneixides havien tornat a canviar d'amo el 1421. Pertusa l'havia traspasada a Martí Nyigues d'Eslava i Francesc d'Esplugues a Joan Martines d'Eslava. Manquem de dades pràcticament per a la resta del Quatre-cents. En eixe ínterim, però s'hi degueren produir canvis. Joan Despuig i Jaume de Malferit degueren adquirir cadascú una de les Beneixides. No obstant això, el 1497, Francina de Centelles, vídua de Jaume de Malferit, i el seu fill Francesc de Malferit (casat amb Escolàstica de Vilanova), van vendre la seua a Beatriu Despuig, muller de Lluís de Cabanilles i filla de Joan. Els Malferit conservaven, però, el Ràfol encara el 1513. Tanmateix, Beatriu Despuig acabà per adquirir-lo. Pel que fa a Alcàntera de Xúquer, cal assenyalar que Berenguer Ripoll la comprà a Gonçal de Castellví el 1365. Durant el Quatre-cents la van adquirir els Ribelles. Pel que sembla Elvira de Ribelles o el seu fill la degué alienar en favor de Joan Despuig. D'eixa manera, la filla de Joan Despuig reuní Alcàntera i totes les Beneixides, inclòs el Ràfol. Com que no va haver fills, vinculà les seues senyories i li les transporta al seu nebot Jaume Despuig i Sanç, fill del seu cosí germà Ausiàs Despuig. Jaume faltà el 1523 i amb ell el vincle passà al seu fill, Pere Despuig i Berenguer, qui detingué Beneixida i el Ràfol fins al 1563. Morí sense descendència. Així les coses, a partir d'aleshores s'obriren plets entre les distintes branques dels Despuig per l'herència. El 1611, n'era senyor Cristòfol Despuig. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XII, cols. 1077-1084; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 971-973; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 50 i 97; ARMENGOL I MACHÍ, P., "Beneixida: de la fundació...", pp. 20-21; SOLER MOLINA, A., *Sant Joanet. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 90. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 200r.

²⁴⁹ Martí Nyigues d'Eslava es va convertir en senyor de Càrcer el 1329. El continuà el seu fill Joan Martines d'Eslava, el qual, segons Antoni Furió, acudí amb Alfons el Magnànim a l'aventura napolitana. El 1437 n'era senyor Pere Martines d'Eslava i, el 1493, Joan Martines d'Eslava. El problema successori al front de la baronia esdevingué, però, després de la defunció de Galceran d'Eslava. Ell i la seua esposa Jerònima Beneta Carròs van concebre sols una filla: Jerònima Clara d'Eslava. Així les coses, la baronia passà a mans del gendre, Eiximén Peres d'Açagra. Del matrimoni van nàixer quatre fills mascles: Eiximén Peres, Enric, Francesc i Jeroni. Eiximén casà amb Maria Pertusa, però no hagueren descendència. Tampoc en van haver la resta dels germans. Per consegüent, la successió a la senyoria recaigué en Maria Jerònima, germana dels anteriors, casada amb Gaspar Cruilles. El matrimoni va tindre, entre altres, a Inés Cruilles que en resultà hereva. Es casà

hom arribava a la senyoria homònima, al cap de la qual van estar, almenys des de les primeries del segle XV, els Soler i en la segona meitat del Cinc-cents els Marrades, investits sovint amb el cognom Soler.²⁵⁰ Aigües avall, al marge esquerre del Sellent quasi en la confluència amb el Xúquer es trobava la baronia de Cotes, dels Blanes i Palafox.²⁵¹ A l'extrem sud-oest de la vall Farta, un poc més amunt de Sellent, hi havia Estubeny, dels Ferriol.²⁵²

Finalment, Antella i Sumacàrcer tancaven pel nord-oest la vall de Càrcer o Vall Farta. A Antella principiava, des de temps de la Conquesta, la Séquia Reial del Xúquer. Durant el Quatre-cents i el primer terç del Cinc-cents estigué sota els designis de la nissaga dels Cervató. El 1539, l'havia heretada Pere López Pacheco, Cárdenas de Puertocarrero i Cervató, net de Melcior Cervató i fill d'Anna. El 1567, l'adquirí Miquel

amb Francesc Joan Cucaló de Montull i van engendrar a Fabià Cucaló de Montull. El 1617 Àngela Escrivà, vídua de Fabià, era l'administradora dels béns dels seus fills. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. X, cols. 1058-1066; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 969. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, llig., 25, f. 10v.

²⁵⁰ El 1415, el senyor de Sellent era Francesc Soler, el fundador de la casa dels Soler a Sellent. Casà amb Beatriu Vila-rasa i hagueren per fills barons Galceran i Pere Soler. A Francesc el seguí el seu fill Galceran Soler. Aquest vinculà la senyoria i disposà que en cas que el seu fill, Francesc Lluís Soler, no tinguera descendència, el domini passara al seu nebot Joan Marrades. Francesc Lluís Soler casà amb Isabel Jerònima Despuig, filla dels Despuig d'Alcàntera de Xúquer. El matrimoni no hagué descendents i Joan Marrades n'esdevingué senyor en la segona meitat del Cinc-cents. Joan Marrades li transmeté la senyoria, primer, al seu fill Gaspar Marrades i en acabant a l'altre fill Lluís Marrades. Lluís Marrades i Joana Lladró de Vilanova i Pallars, van engendrar, entre altres, a Gaspar Marrades. Gaspar casà dues vegades. La primera amb Anna de Vic, filla dels senyors de Llaurí i després amb Margarida de Perellós i Blanes, filla dels de Cotes. Del primer matrimoni hagué a Francesc Marrades, qui prengué per esposa Magdalena Gamir. N'era el senyor a principis del segle XVII. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XIII, cols. 1084-1098; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 969-970; LLÀCER I LLÀCER, J., *Sellent. Així és el...*, op. cit., pp. 245-257; RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/295, f. 422r; *ibídem*, 9/296, f. 293v; *ibídem*, 9/305, f. 262r; *ibídem*, 9/319, ff. 214r-215r; 9/320, ff. 203r, 211v i 220v.

²⁵¹ A mitjan segle XIV, n'era senyor Pere d'Oris. Posteriorment ho estigué Damiata Castellà, filla de Jaume Castellà d'Oris. Damiata maridà amb Guillem de Blanes, fill de Vidal. D'eixa manera fou com els Blanes es convertiren en senyors de Cotes. El 1437 n'era propietari Vidal de Blanes, fill de Guillem i Damiata. A les darreries del segle XVI, ho estigué el fill, anomenat també Vidal de Blanes, casat amb Margarida Ferrer. El 1528, hi havia el net del primer Vidal, també Vidal, qui havia pres per esposa Àngela Corberà d'Alet. El succeí la seua filla major, Jerònima de Blanes, la qual casà amb Joan Carròs, de Càrcer. No hagueren descendència, raó per la qual la senyoria recaigué en la neboda de Jerònima: Joana, filla de la seua germana Anna i de Gaspar Perellós. Joana de Blanes prengué per espòs Joan Palafox, senyor d'Ariza. Van haver a Joan de Blanes i Palafox. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XI, cols. 1066-1076; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 971-972. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 55v.

²⁵² No tenim notícies dels Ferriol i d'Estubeny més enllà de les primeres dècades del Cinc-cents. El 1522, n'era senyor Joan Lluís Ferriol. De fet, no s'observa cap muda en el nom i cognom del propietari d'aquest predi en tot el segle XVI. El 1558, el senyor s'anomenava Joan Lluís Ferriol i tenia un germà que s'anomenava Francesc. El 1563, arran del desarmament morisc, la persona que eixí al pas fou Lucrècia Rugat, esposa de Ferriol. El 1559 Joan Lluís Ferriol tenia un litigi amb el seu fill Joan Francesc Ferriol. Per eixos anys apareix també Magdalena Florensa com a muller del senyor d'Estubeny. Això en du a pensar que es degué tractar de diferents posseïdors malgrat la seua homonímia. El 1608, en les vespres de l'expulsió dels moriscos, el senyor continuava sent Joan Lluís Ferriol. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. XI, cols. 1066-1076; SIMÓN MARTÍNEZ, M., *Reseña històrica de Estubeny...*, op. cit., pp. 92, 98 i 109-112.

Salvador i la llegà als seus descendents.²⁵³ Al marge dret del Xúquer, Sumacàrcer estava en mans dels Crespí de Valldaura, des de 1433, després de vora dos segles d'instabilitat senyorial.²⁵⁴ A aquests dominis, ja fora del terme general de Xàtiva, caldria afegir Tous i Terrabona, dels Joan. La mancança de descendència d'aquesta nissaga precipità que a les darreries del segle XVI engrossira el patrimoni dels Castellví de Carlet.²⁵⁵

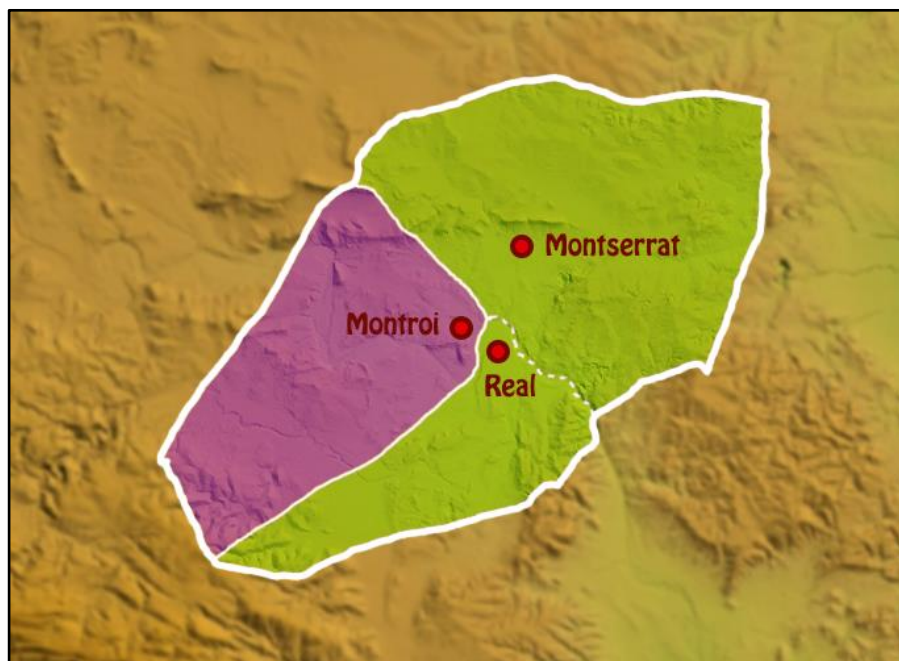
Escorada a la zona nord-occidental de la Ribera del Xúquer i de la vall dels Alcalans, estava la contribució general de Montroi, la qual comprenia únicament tres dominis: Montroi, Montserrat i Real, poblats amb mudèjars o moriscos. Tot just damunt estava la baronia de Torís, habitada per cristians vells i novament convertits. Durant el Quatre-cents, aquesta senyoria va passar de les mans dels Vilanova a la dels Boil Lladró,

²⁵³ El Cervató posseïen la baronia d'Antella (el Rafolet i Xarquia) almenys des de el primer terç del segle XV. El 1415 n'era senyor Joan Cervató, casat amb Miquela Almenar. El succeí el seu fill Miquel Joan Cervató, el qual obtingué l'alta jurisdicció el 1467. Casà dues vegades. La primera amb Luciana Bou i la segona amb Isabel. Van haver almenys dos fills Melcior i Joan. Melcior fou el següent senyor d'Antella (1493). Casà amb Gràcia Fabra i hagueren una única filla: Anna Cervató, maridada amb Garcí López Cárdenas i Puertocarrero. Així les coses, després de la defunció de la mare i dels avis, Pere López Cárdenas Puertocarrero i Cervató esdevingué senyor d'Antella. El 1567, Miquel Salvador fou nomenat baró d'Antella després d'haver-la adquirida. Salvador contragué núpcies amb Isabel Àngela Font i hagueren per fill Pere Lluís Salvador, el següent posseïdor del vincle fundat per son pare el 1578, malgrat que en principi anava destinat a Miquel Jeroni Salvador. Pere Lluís casà amb Anna Marrades, de Sellent. Hagueren a Francesc i Miquel Salvador. Continuada l'estirp, el 1608, primer, Francesc i més tard Miquel Salvador, qui contragué noces amb Sebastiana Herrero Rui d'Açagra. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXX, col. 975; ESTARLICH CANDEL, R. ESTARLICH MARTORELL, M., *La baronía y la...*, op. cit., pp. 42-43; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 970. HERRERO I PIQUERES, J. F., *Antella, un poble...*, op. cit., pp. 41-42, 45 i 51. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/296, f. 132r; *ibídem*, 9/306, f. 195r; *ibídem*, 9/320, f. 140v.

²⁵⁴ Abans de l'adquisició per part de Guillem Crespí de Valldaura la senyoria havia passat per mans dels Vilanova i Garcés de Roda, Pròxita, Cervató, Riusec, Munyós, Quintavall i Pardo de la Casta i de la Serra. Guillem Crespí de Valldaura n'estigué senyor entre 1433 i 1451. El continuaren Lluís Crespí de Valldaura (1451-1491); Ausiàs Crespí de Valldaura (1491-1522); Lluís Onofre Crespí de Valldaura (1522-1542); Francesc Onofre Crespí de Valldaura (1542-1581), Ausiàs Crespí de Valldaura (1581-1598) i Francesc Crespí de Valldaura (1598-1626). PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 30 i 109-117; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 67-73.

²⁵⁵ Tous i Terrabona havien pertangut als Joan, almenys, des del segle XIV. Es tractava d'un llinatge íntimament lligat amb vincles de sang amb els Castellví de Carlet, amb els Vic de Llaurí, amb els Requesens, comtes de Palamós i indirectament amb el marquès de los Vélez. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet. La manca de monografies històriques específiques per a Tous ens ha impedit la reconstrucció del llinatge. No obstant això, n'hem pogut reconstruir l'arbre des de la vinculació. Antoni Joan, dit l'Antic, casà amb Anna Joana Pinar i vinculà la senyoria. Hagueren per fills Benet Honorat i Beneta Isabel. Cap dels dos va haver fills. Així les coses, la senyoria passà d'un germà a l'altre i després de la defunció de Beneta Isabel, fou cridat a succeir el nebot, Antoni Joan, casat amb Elionor de Castellví i López de Mendoza, germana de Galceran de Castellví i López de Mendoza, IX baró de Carlet, i de Jordi de Castellví i López de Mendoza, X senyor i I comte de Carlet (1604). Com que Antoni Joan i Elionor de Castellví no van haver descendència, s'obrí un plet successori en el qual concorregueren tots els descendents dels Joan. Al remat, fou Jordi de Castellví, que prengué com a segon cognom el de Joan, el qui esdevingué nou senyor de Tous i Terrabona a les darreries del segle XVI. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXX, col. 975. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/150, ff. 220r-221r; *ibídem*, 9/309, f. 229r.

fins que l'enorme càrrega censalista feu insuportable el manteniment i Joan de Borja, I duc de Gandia l'adquirí subhastada per la Governació.²⁵⁶

Senyories riberenques compreses en la contribució general de Montroi

Montroi, cap del terme general, pertanyia a l'orde de Montesa. Ho havia estat, com Sueca, des dels inicis.²⁵⁷ Les altres dues senyories, Real i Montserrat estaven en poder dels Calataiud des del segle XIII, quasi immediatament després de la

²⁵⁶ Immediatament després de la Conquesta, Torís i les alqueries dels seus voltants foren donades a Gombau d'Entença. El 1354, però, estava en mans de Ramon de Tous, el qual arravatà la possessió als Boil. Això encetà una guerra declarada entre ambdues nissagues per mantindre'n o prendre'n el domini. Per eixa raó, després de la mort de Ramon de Tous s'encetà un plet que s'estengué per les primeries del Quatre-cents, entre els Tous i el Boil, malgrat que de facto Pere Boil i Colom ja s'intitulava el 1384, senyor de Torís. El 1407, no obstant això, Vidal de Vilanova se n'havia fet amb la preada senyoria que es disputaven Tous i Boil. Li durà poc la tinença, perquè el 1427 Pere Boil Lladró l'havia adquirida. N'estigué senyor entre 1427 i 1461. El continuà el seu fill homònim entre 1461 i 1481. La defunció de Pere II Boil i Lladró encetà un període d'instabilitat i d'acumulació de deute censal que empitjorà les condicions econòmiques de la nissaga. Franger i Lançalan Boil volgueren desfer-se'n de la possessió endeutada del seu pare. Hi van fer diversos intents i al remat la Governació els la va executar. Llavors feren aparició els Borja. Entre 1494 i 1497 la balança es decantà de la part dels Borja. La baronia de Torís va estar adquirida per Joan de Borja, I duc de Gandia, que llavors ja havia comprat les quasi veïnes baronies d'Alfarb, Llombai, Catadau i Alèdua. D'eixa manera, Torís s'integrà en el patrimoni de la casa ducal de Gandia. ARDIT LUCAS, M., "La senyoria...", *op. cit.*, p. 191; CRUSELLES GÓMEZ, E., "Els senyors de la...", *op. cit.*, pp. 142-158; PASTOR ZAPATA, J. L., "Duques y barones...", *op. cit.*, pp. 19-46.

²⁵⁷ Immediatament després de la Conquesta, Montroi li fou entregat a Roderic de Liçana. El setembre de 1241, però, el mateix Liçana l'entregà, juntament amb Bunyol i Macastre a l'orde de l'Hospital. Per consegüent, Montroi quedà integrada dins dels béns templers que li foren atorgats a l'orde de Montesa en el moment de la seua creació. FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 952; SOLER MOLINA, A. YAGO, R., *Montroy. Geografia, historia, patrimonio...*, *op. cit.*, pp. 52-68.

Conquesta. Des des d'aleshores havien passat d'unes branques a altres de la nissaga i també n'havien compartit el domini amb altres llinatges com ara els Tous o els Dies. No obstant això, des de mitjan segle XV els Calataiud n'havien aconseguit concentrar la possessió completa. Per a més additament, el 1599, Lluís Peres Sabata de Calataiud i Serra de Pallars havia esdevingut I comte de Real. Totes tres estaven poblades amb moriscos.²⁵⁸

Per acabar, convé assenyalar que a l'àrea central de la Ribera del Xúquer estava la unitat territorial més gran, el terme general d'Alzira. És en aquest àmbit que hem centrat especialment els nostres esforços en la present tesi doctoral. La seua extensió en el Cinc-cents comprenia quasi a parts iguals reialenc (la vila i contribució d'Alzira) i senyories amb jurisdicció suprema. Ara bé, tal com s'ha assenyalat més amunt, això no va estar sempre així, sinó que fou el resultat d'un intens procés d'alienació de la jurisdicció tocant al sobirà en favor dels nobles, cavallers i ciutadans de la rodalia. Amb tot, l'Illa del Xúquer, continuava sent a inicis del segle XVI el centre urbà de referència comarcal i també l'espai més bast territorialment i el que hi posseïa les millors terres; irrigades per la Séquia Reial d'Alzira. Tot açò plegat, és el que es pot observar amb un simple colp d'ull a la següent representació gràfica.

²⁵⁸ El primer senyor de Montserrat i Real va estar Eiximén de Tovià (1240-1267). Aquest les va transportar al seu gendre Roderic Sanxes Sabata de Calataiud, casat amb la seua filla, Òria Eiximenes de Tovià (1267-1289). D'eixa manera, els descendents d'aquests van gaudir de la tinença de Montserrat i Real, fins l'extrem que es van crear diverses branques que ajuntaren, disgregaren i trossegaren la possessió d'aquests senyorius. A tall d'exemple, en l'herència de Roderic i Òria, un fill, Eiximén i Peres de Calataiud, va esdevindre senyor de Real, mentre un altre, Pere Eiximenes, ho va estar de Montserrat. En morir les dues senyories revertiren en els seu nebot Roderic III Sanxes de Calataiud, fill de llur germà Roderic II Sanxes de Calataiud. Roderic III, però sols va rebre la meitat de Montserrat, perquè l'altra meitat havia estat alienada a Ramon de Tous, senyor de Torís. La defunció de Roderic III Sanxes de Calataiud, comportà novament la partició de les senyories entre els seus fills. Lluís I Sanxes de Calataiud, va rebre Real en herència. Tanmateix, el 1383 comprà la meitat de Montserrat que tocava a Tous. Roderic IV Sanxes de Calataiud, heretà la meitat de Montserrat. La major fragmentació, no obstant això, es produí en la generació següent, malgrat que Eiximén IV Peres de Calataiud, fill de Roderic IV Sanxes de Calataiud, aconseguí reunir de nou Montserrat i Real en adquirir les parts dels seus cosins germans, Eiximén III Pérez de Calataiud i Alfons I Sanxes de Calataiud. Els deutes, però, l'obligaren a alienar temporalment l'any 1416 la meitat de Real. La recuperaria el seu fill, Lluís III Sanxes de Calataiud, el 1453. A partir d'aleshores, mai més es van separar ambdues senyories. Al pare el succeí el fill, Eiximén V Peres de Calataiud (1470-1513). A aquest el continuà el seu fill, Lluís IV Sanxes de Calataiud (1513-1533) i el fill del fill Eiximén VI Peres de Calataiud (1533-1547). En aquest punt, la possessió feu un bot en descendència, atès que d'Eiximén VI passà al seu nét, Eiximén VII Peres de Calataiud, casat amb Violant Serra de Pallars. Van estar els pares del I comte de Real, Lluís V Pérez de Calataiud. Veg. SOLER MOLINA, A. YAGO, R., *Real. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 76-99 ; SOLER MOLINA, A. JORDÀ, R., *Montserrat. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 70-84; ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real...*, op. cit., pp. 3-4, 22-46 i 56-93. Agraïm a Xavier Úbeda l'assessorament i que ens facilitara els arbres genealògics elaborats per a la seua tesi doctoral.

Terme general i particular contribució d'Alzira a inicis del segle XVI

En el curs descendent del riu Magre, immediatament després de Real i Montserrat, es trobaven les baronies de Llombai, Alfarb, Catadau i Alèdua, que pertanyien, a inicis del segle XVI, als Borja. Havien estat els primers dominis que la posteriorment denominada casa ducal de Gandia havia adquirit a terres valencianes i també un dels més preats. En paraules del futur Alexandre VI: «*Lombay es la perla mejor de mi casa*» o «*Lombay, el mejor sitio para huir de peligros y contagios, pues es la perla de mis posesiones*».²⁵⁹ Aquestes senyories havien estat durant el Quatre-cents en mans dels Centelles. De fet, sembla que havia sigut Eimeric de Centelles el qui havia aconseguit, el 1391, generalitzar definitivament a les seues possessions la jurisdicció suprema; *mer i mixt imperi*. Per a més

²⁵⁹ CLIMENT BONAFÉ, A., "Francisco de Borja: santo...", *op. cit.*, p. 85.

additament, el 1530, les baronies de Llombai, Alfarb i Catadau van ser promocionades a l'alta distinció de marquesat. Sembla que quedà fora Alèdua, que jurídicament era un senyoriu diferent i separat; encara que en la pràctica no hi havia distincions i compartia l'administració amb les terres del Marquesat, com si d'un tot es tractara.²⁶⁰ Arribats a aquest punt, ens estalviarem la relació al detall de les nissagues i els senyors que les van detindre, ja que sobre aquest aspecte i sobre tants altres aprofundim al capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

Aigües avall, hi havia altres dues senyories. D'una banda, Carlet, Benimodo i Massalet, que des del 1375 estaven en poder dels descendents de Gonçal de Castellví, i d'altra, l'Alcúdia i el Ressalany, les quals regentaven des de temps de la Conquesta els Montagut. L'Alcúdia havia aconseguit l'alta jurisdicció definitivament el 1382. En canvi, Carlet havia tardat més, atés que no fou fins el 1425 que el sobirà catalanoaragonés li la concedí a Galceran de Castellví i Massana.²⁶¹ L'antagonisme d'aquests dos dominis, ha estat objecte d'un pregon anàlisi al capítol que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: la confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

Al l'extrem oriental del terme general de l'Illa del Xúquer estava la baronia d'Albalat, poblada amb cristians vells, la qual estava també en mans dels Borja. L'havien adquirida, precisament, els Castellví de Carlet a finals del segle XV i se n'havien desfet el 1510. Pel que sembla, es tractava d'una senyoria jurisdiccionalment independent antiga i consolidada, com la de Llombai, ja que havia pogut alçar forques i fites el 1330.²⁶² Al costat contrari, a ponent, decantades cap al sud-oest, seguint un dels ramals del camí Reial, hi havien prosperat també un seguit de tinences de tamany, generalment, menut; poblades íntegrament per moriscos. La primera estava constituïda per Massalavés, un petit enclavament que fou elevat, per Carles I, a vila, i Paranxet, la qual es despoblà al voltant de 1535. Durant el Quatre-cents, havia pertangut als Bonastre, als Fernandes de los Arcos, als Vilaragut, als Fernandes d'Herèdia i als del Milà, llinatge a què va pertànyer fins a ben

²⁶⁰ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 35, 181-183 i 185-186; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 146-147 i 209-235.

²⁶¹ FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, p. 947; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 46-56; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 61-63; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 78-79.

²⁶²El 1368 la detenia Pere Maça de Liçana. El 1399, havia passat a mans de Constança d'Anglesola i del seu marit, Pere de Benviure. El 1459, era propietat dels Corella, comtes de Cocentina, nissaga que encara la posseïa el 1493, poc abans que l'haguera Gaspar de Castellví, senyor de Carlet. Va estar el mateix Gaspar de Castellví qui la rendí al casal de Gandia, el 1510. FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 956-957; PASTOR ZAPATA, J. L., "Duques y barones...", op. cit., pp. 39-42.

entrat el Sis-cents. Massalavés i Paraxet havien adquirit la condició de baronia el 1462, malgrat que la confirmació del mixt i mer imperi trigà un parell d'anys.²⁶³

A continuació, camí caminant, s'hi arrengraven un seguit de petites possessions, que, des del 1489, estaven en mans de la poderosa nissaga dels Mendoza. Es tractava, enumerant les més grans, d'Alàsquer, Alberic, Alcosser i Gavarda. Amb anterioritat havien estat sota el domini de diversos senyors, raó per la qual havien assolit l'alta jurisdicció en dates diferents: Alcosser, Gavarda i Paixarella (1380), Alberic (1406) i Alàsquer (1449).²⁶⁴ Finalment, enclavada en l'itinerari d'Alzira a Alberic, la baronia de Benimuslem era propietat dels Castellví, parents del casal de Carlet. La detenien des de 1441, any en què l'adquirí Lluís de Castellví i Joan. Un poc més tard, el 1459, el sobirà catalanoaragonés li va concedir el mer i mixt imperi. No obstant això, a principis del segle XVII, els Castellví se'n van desfer i aquesta passà a formar part del patrimoni dels Pertusa.²⁶⁵

²⁶³ El 1396 Joan Boïl va vendre la senyoria alfonsina de Massalavés a Joan de Bonastre, casat amb l'alzirenya Elvira Lopes de Pomar. Bonastre la mantingué en el seu poder fins al 1410, data en què la va alienar en favor de Joan Fernandes de los Arcos. El 1435, el qui l'adquirí fou Joan Jeroni de Vilaragut, el qual n'estigué senyor fins al 1462. Eixe any Joan II es decidí a confiscar-li la senyoria amb el pretext que devia diners a la vila d'Alzira. A la pública subhasta de 1462 la comprà Joan Fernandes d'Herèdia, que ja n'era senyor de la veïna Alàsquer, el qual ja se n'havia desfet al voltant de 1470. El nou adquirent fou Joan del Milà i Borja, fill de Joan del Milà i Caterina de Borja. Per tant, el jovenet era nebot de Calixt III. El succeí, el 1498, el seu fill Lluís del Milà i Borja-Llançol, apel·lat el Malalt, casat amb Violant Eixarc. Entre 1548 i 1560, Pere del Milà i Eixarc continuà al front de la senyoria i, en acabant, els seus fills Josep Alfons (1560-1585) i Pere del Milà i del Milà (1585-1602). Després d'allò la successió recaigué en el jovenet Miquel del Milà i del Milà (1602-1623). SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 77-111. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/301, f. 273v; ARV. Governació, *Processos Criminals*, caixa 4402, 58.

²⁶⁴ Alberic havia pertangut durant el Quatre-cents a diverses nissagues. Almenys entre 1372 i 1406, any en què li fou concedida l'alta jurisdicció, la posseï Eiximén Peres d'Arenós. El 1441, Alfons el Magnànim l'entregà Lluís Cornell altrament anomenat Pere Maça de Liçana. De fet, els Maça de Liçana la van tindre almenys fins el 1487. El 1489, fou, però, Joan Francesc de Próxima el que la va vendre al cardenal Pere Gonzales de Mendoza. Un parell d'anys més tard, aquest li l'entregà a Roderic de Mendoza, el seu fill, marquès del Zenete. Alàsquer, el 1406, pertanyia a Joan Tolsà. El 1449, havia canviat de mans, atés que Joan Francesc d'Herèdia fou qui va comprar el mer i mixt imperi. El 1462 la detenia Joan Fernandes d'Herèdia, al qual el sobirà catalano-aragonés li reiterà l'alta jurisdicció. El 1467 havia passat a mans de Pere Maça de Liçana. En un moment posterior la degué obtindre Pere Ramon de Montsoriu, ja que fou el qui li la va vendre al cardenal Pere Gonzales de Mendoza el 1489. Alcosser i Gavarda el 1380 pertanyien a Nicolau de Próxima. El 1407, el rei li atorgà l'alta jurisdicció a Olf de Próxima i li la confirmà, el 1432, a Joan de Próxima. El 1475 l'havia Joan Francesc de Próxima, el qual la va vendre al cardenal Pere Gonzales de Mendoza el 1489. ARNAU-GARCÍA, R., *Compendio histórico de Alberic...*, op. cit., pp. 84-94; GIMÉNEZ CHORNET, V., *Desenvolupament capitalista en el...*, op. cit., p. 27; FRANCO SILVA, A. "La herència patrimonial del...", op. cit., pp. 1-39; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, op. cit., vol. III, pp. 962-966; TORRES CABALLERO, A., "Els Mendoza, una nissaga...", op. cit., pp. 77-95.

²⁶⁵ L'acte de compravenda de Benimuslem va estar rebut el 19 de juny de 1441 per Benet Salvador i Nicolau Cremades. No sabem del cert qui havia estat el venedor. Al voltant d'això existeix certa controvèrsia, atés que els uns assenyalen a Joan Bou i els altres a Joan Gil. Com que no es conserva ni el protocol de l'un ni el de l'altre no es pot posar en clar. Lluís de Castellví transferí la senyoria al seu fill Pere de Castellví i Tolsà, al qual el rei li reiterà i amplià la jurisdicció el 1479. El mateix feu Pere amb el seu fill Lluís de Castellví i Montsoriu. El continuà Francesc de Castellví i Castellví, a qui el 1533 l'Emperador li reiterà el mer i mixt imperi. Va establir el vincle. Va casar amb Elionor de Castellví i Vives de Canyamàs. Veg. l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. Com que les úniques hereves del matrimoni foren Magdalena i Rafaela de

Per exclusió, la resta del territori del terme general d'Alzira coincidia, a començaments del Cinc-cents, amb el que hom acostuma a denominar «reialenc» i estava conformat per l'Illa del Xúquer, els seus dos ravals i els «llochs» de la seua particular contribució. Tots aquests plegats, hi sumaven focs suficients com per ocupar un prestigiós sisé lloc en el llistat demogràfic de viles i ciutats valencianes. Al dedins, però, n'hi havia de tot un poc. Dit en altres paraules, hi convivien àrees pròpiament de reialenc amb espais de senyoria. Les primeres estaven clarament estructurades. Estaven encapçalades pel nucli rector—Alzira—encarnat en el Clos de la vila i els seus ravals (Santa Maria, Sant Agustí i la Vilanova o moreria). Per sota estaven els «llochs», els quals tenien una relació de total dependència politicoadministrativa amb la matriu; com si en foren un vial més. De fet, sovint se'ls designava també amb eixe nom: «carrer». En contrapartida, els seus habitants hi gaudien d'idèntiques franquícies, llibertats i privilegis. En el segle XVI, però, hom va veure germinar una categoria nova, intermèdia: la universitat; pas previ a la concessió de la independència absoluta. El creixement demogràfic i l'expansió urbana d'alguns d'aquests llogarets feu que n'aconseguien el grau: Algemés (1574), Carcaixent (1576) i Guadassuar (1581).

Comptat i debatut, entre els senyorijs tampoc hi havia uniformitats. N'existien d'alfonsins (mixt imperi). En eixos casos, més que fora, hi subsistia una alqueria o assentament de reduïdes dimensions habitat per unes poques famílies. A tall d'exemple, eixe era el cas de Cotes i Pardines, del Pujol, o també dels monestirs de la Barraca d'Aigües Vives i la Murta. Tanmateix, també els hi havia que es circumscrivien exclusivament a una partida rural sotmesa a règim d'emfiteusi, com ara el Ràfol, Tarragona o Orí, entre tants altres. En termes generals, es tractava d'antics rafals, masos o alqueries «senyorialitzades», dotades d'extenses superfícies de conreu, les quals havien quedat despoblades durant la conjuntura regressiva del Quatre-cents; raó per la qual havien perdut la condició jurisdiccional alfonsina, si és que alguna vegada l'havien haguda.²⁶⁶

Castellví, els següents individus cridats al vincle van estar els germans de Francesc: Baltasar i Jeroni de Castellví i Castellví. El primer no va arribar a ser senyor de Benimuslem perquè va morir abans que Francesc. Per consegüent, fou Jeroni el qui prosseguí la línia descendent. No obstant això, Jeroni a l'hora de transferir l'herència no hagué a ningú sinó a la seua filla Magdalena, atés que tant Lluís com Gabí de Castellví, els seus fills, havien faltat sense descendència masculina. Aquesta Magdalena fou la que va vendre, el 1606, la baronia a l'aleshores i comte de Carlet, Jordi de Castellví i López de Mendoza, el qual la revengué al seu nou posseïdor: Miquel Jeroni Pertusa. SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 89-131. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/330, f. 41v. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

²⁶⁶ BERNABÉ GIL, D., “Una coexistència conflictiva: municipios...”, op. cit., pp. 11-77; BERNABÉ GIL, D., “Realengo y señorío en...”, op. cit., pp. 381-392; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 41-47; 111-126, 142-160.

Precisament, l'espai del reialenc alzireny ha estat el tercer escenari en què hi hem centrat la nostra atenció. No debades, les parcialitats que van enfrontar les seues elits dirigents durant l'Edat Medieval, lluny de desaparèixer, es reproduïren amb protagonistes i nissagues, potser, diferents durant l'Edat Moderna. En eixe sentit, convé assenyalar que Sebastià Garcia Martínez, James Casey o la mateixa professora Amparo Felipo es van encarregar de posar l'accent en el passat sobre les greus enemistats que s'hi van suscitar entre finals del Cinc-cents i la major part del Sis-cents; tal com s'ha esmentat als apartats tocants als estats de la qüestió. Nogensmenys, basta amb ser una mica crític i un xic avesat en l'assumpte de la violència de caire «faccional» per a col·legir que de bandositats també les hi degué haver a les darreries del Quatre-cents o durant la resta de la centúria següent. Així les coses, malgrat que al capítol titulat: *El principal nucli de reialenc: les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira (1523-1585)*, posem les mires en el període comprés entre les Primeres Germanies i el darrer terç del segle XVI, la curiositat, l'afany de coneixements o la necessitat de completar el marc temporal han motivat que no hagen faltat ocasions en què ens hi hagem aproximat succintament a la fisonomia i característiques del fenomen durant el regnat de Ferran el Catòlic.²⁶⁷

²⁶⁷ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y...”, *op. cit.*, pp. 427-440.

4. EL PRINCIPAL NUCLI DE REIALENC: LES PARCIALITATS DE LA VILA I CONTRIBUTIÓ D'ALZIRA (1523-1585)

«*Claudo regnum et adaperio*» o traduït a la nostra llengua: «Obric i tanque el Regne». Aqueixa era la llegenda que lluia orgullosament la ciutat d'Alzira sota el seu emblema municipal fins no fa moltes dècades. Aquesta divisa, baix de l'escut caironat i timbrat amb una corona reial oberta—propi de les viles i ciutats de reialenc de l'antiga Corona d'Aragó—, feia referència al ressalt de la clau platejada disposada en faixa a sobre de l'ensena règia; motiu que encara a hores d'ara li fa de distintiu. Al capítol anterior, s'ha referit com des de la seua conquesta a mans del monarca en Jaume I, la vespra de Sant Silvestre de 1242, l'Illa del Xúquer havia esdevingut el centre rector i vertebrador de la comarca de la Ribera, a més d'un dels principals nuclis de població del reialme foral valencià.²⁶⁸ De fet, val a dir que havia heretat la seua condició de l'etapa anterior. No debades, havia estat ja durant la dominació islàmica una «madîna» potent a mitjan camí entre la València i la Xàtiva musulmanes.

L'enclavament escollit, si exceptuem els recurrents problemes causats per les revingudes del Xúquer, havia estat immillorable. S'havia aprofitat una de les revoltes més marcades del llit serpentejant del flum i se n'havien unit artificialment els dos extrems. L'operació havia donat com a resultat un meandre estrangulat però actiu i enmig una illa artificial, la qual seguidament havia estat fortificada com a mesura de defensa i també per a previndre inundacions i riuades. Per a més additament, a fi i efecte de salvar el trànsit del curs fluvial s'hi havien bastit sengles ponts de pedra: el de la Verge Maria (posteriorment anomenat de Sant Gregori) al nord-oest, camí del Cap i Casal, i el de Sant Agustí (molt després dit de Sant Bernat), al sud-est, amb direcció a la capital de la Costera. Talment era així, que fins i tot els dos accessos principals havien pres els noms de les susdites ciutats. Així les coses, venint de la capital del Regne hom hi accedia pel portal de la Verge Maria o de València i hi eixia pel de la Trinitat o de Xàtiva i viceversa. La

²⁶⁸ A principis del segle XVI, la vila d'Alzira estava considerada la sisena població del Regne, per darrere de la vila de Morella i les ciutats d'Alacant, Oriola, Xàtiva i València. GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, p. 46. Un segle abans, durant el Quatre-cents, en va arribar a estar considerada la quarta. Veg. FURIÓ DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, *op. cit.*, p. 186; IRADIEL MURUGARREN, P., "El segle XV. Evolució...", *op. cit.*, p. 268.

connexió entre l'un i l'altre dins de la trama urbana es feia dretament a través de l'artèria principal i més concorreguda de la localitat: el carrer Major.²⁶⁹

Tot açò plegat, feia d'Alzira una plaça estratègica des del punt de vista militar i comunicatiu en connectar el nord i el sud del Regne i fer de nuc entre l'interior muntanyenc valencià i el litoral. No per casualitat no existien altres ponts de pedra pels quals els vianants pogueren franquejar el flum sense problemes. Per eixa raó hom ha comparat la localitat amb una sort de sentinella al bell mig del Regne, del Xúquer i de la fèrtil comarca de la Ribera. Malgrat tot, val a dir que no en tenia del tot l'exclusivitat. Convé assenyalar, en eixe sentit, que sempre es podia fer ús de barques privades i barcasses a càrrec dels propietaris senyorials i d'un pas construït sobre embarcacions de fusta a la vila de Cullera. D'eixa manera podien travessar d'una riba a l'altra, persones, bèsties de llauro i trasteig o petites quantitats de mercaderies. Ara bé, dificultava el pas a exèrcits, maquinàries de guerra i altres matèries pesades. D'ahí l'ostensible importància de l'Illa del Xúquer.²⁷⁰

Detall del Clos o recinte emmurallat de la vila d'Alzira
Font: ARV. *Mapes i plànols*, 5.

²⁶⁹ MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 74-76, 80-81 i 85.

²⁷⁰ CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, *op. cit.*, pp. 203-222; GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *València, puerto mediterráneo en...*, *op. cit.*, p. 95; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 174-175; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, *op. cit.*, pp. 195-203; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, *op. cit.*, pp. 14 i 101-104.

L'accentuada prominència i protagonisme d'Alzira va anar aparellat a la concessió de nombrosos privilegis, entre els quals convé ressaltar el govern i l'administració de la Sèquia Reial d'Alzira, i l'assignació d'un territori propi extens i fèrtil (la particular contribució), així com d'un vast terme general, sobre el qual tenia, originàriament, jurisdicció en causes civils i criminals, «mer e mixt imperi». El primer arribà a albergar una vintena de llogarets, mentre que el segon n'aglutinà més d'una quarantena, com hem vist adés; la major part d'ells en mans de senyors laics. S'estenia des de la foia de Llombai, al nord-oest; passant per Gavarda i Alberic, al sud-oest; continuava per la Pobla Llarga, de la qual n'havia la meitat, situada a migjorn, i tancava a Albalat i Segairent, per llevant.

Quant a l'esfera política, convé assenyalar que el regiment de la vila es fomentà inicialment en una cort o cúria i en una assemblea de notables. Entre 1249 i 1266 establiren a grans trets els característics oficis municipals valencians de l'etapa foral, per a la nominació dels quals s'emprà el tradicional sistema per cooptació. Aquest va ser substituït pel de redolins o parròquies, el 1283, tot i que sols afectà a les magistratures principals (jurats, justícia i mostassaf). Així les coses, els càrrecs menors continuaren sent escollits directament pels qui els havien exercit en l'annualitat anterior o pels novells. Aquest mètode es mantingué vigent fins al 1432, en què s'hi introduí provisionalment el «sac e sort». Transcorreguda poc més d'una dècada, Alfons el Magnànim concedí el privilegi d'insaculació (1446), el qual havia de servir per arraconar asprors, friccions i nepotismes que abocaven els dirigents a enfrontaments violents, ço és, a la conformació de parcialitats. L'atorgament, però, no fou tampoc definitiu, sinó temporal: per a vint anys. En acabant, hi hagué un breu lapse de dos anys en què s'hi instaurà la ceda reial (1466-1468). Nogensmenys, refrecs i inconvenients, hi aplanaren el terreny a la reimplantació dels sacs o capses; les quals es mantingueren vigents, amb no pocs redreços, fins a l'abolició del règim foral.²⁷¹ Tanmateix, tot plegat, no impedí que hi seguiren havent sagnants lluites pel control dels ressorts del poder polític i econòmic.²⁷²

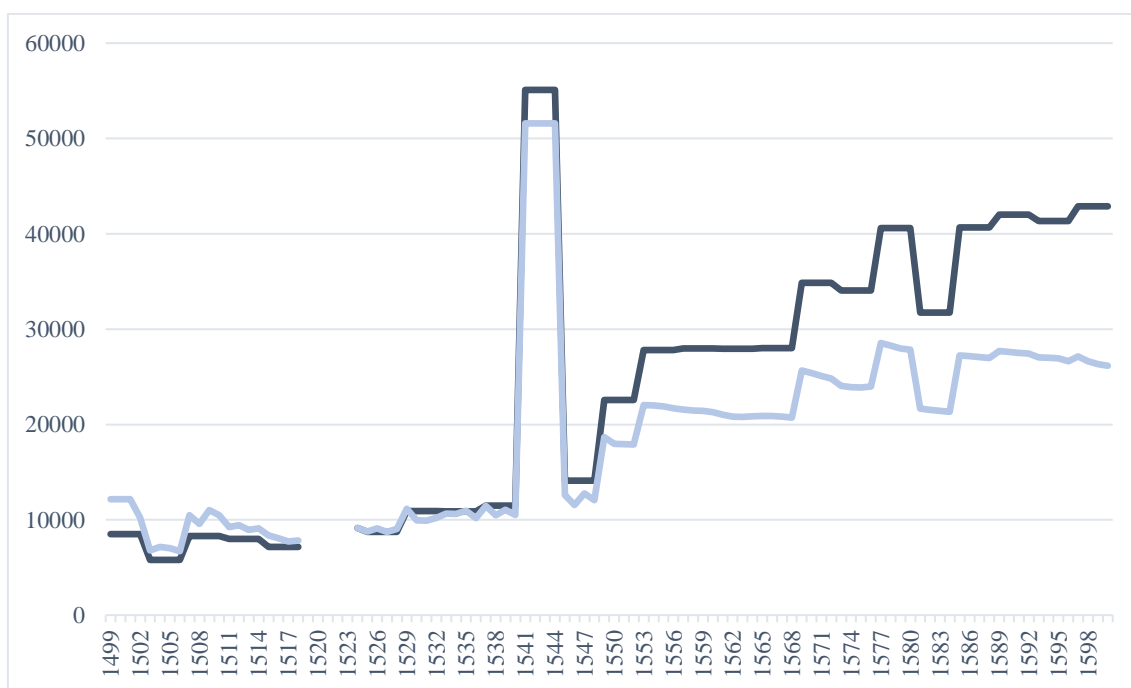
A tot açò caldria afegir les freqüents disputes de caire jurisdiccional que la vila va sostindre amb els senyorijs enclavats en el seu terme, especialment, entre les darreries del Tres-cents i tot el Quatre-cents, les quals també travessaren el llindar del Cinc-cents.

²⁷¹ BERNABEU BORJA, S., "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 5-40; LAIRÓN PLA, A. J., *Las ordenanzas municipales de...*, *op. cit.*, pp. 200-202; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 339 i 349.

²⁷² BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440; BERNABEU BORJA, S., "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 5-40; BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 317-341.

Heus ací una de les principals raons perquè l'Illa del Xúquer esdevinguera ferventment agermanada i fora, juntament amb la ciutat de Xàtiva, l'última plaça valenciana a plegar-se de bell nou a l'obediència de l'Emperador.²⁷³ Amb tot i això, ço és, a pesar de la notable minva d'atribucions, Alzira es mantingué durant el Cinc-cents entre les poblacions amb major pes polític i demogràfic del Regne. Hi contribuí notablement el signe expansiu dels temps. Açò darrer ho hem volgut exemplificar amb sengles gràfics.²⁷⁴

Deixant de costat els possibles errors o les distorsions intrínseques a les dades o motivades per les fonts emprades, el que resta en clar és que des de principis del segle XVI fins a dècada dels huitanta hi va haver un considerable creixement econòmic i comercial que hi degué reportar no pocs i sucosos beneficis. En eixe sentit, la major part dels estudiosos han coincidit a l'hora de posar l'accent sobre els petits nuclis del terme particular més que no sobre la vila i els seus ravals.

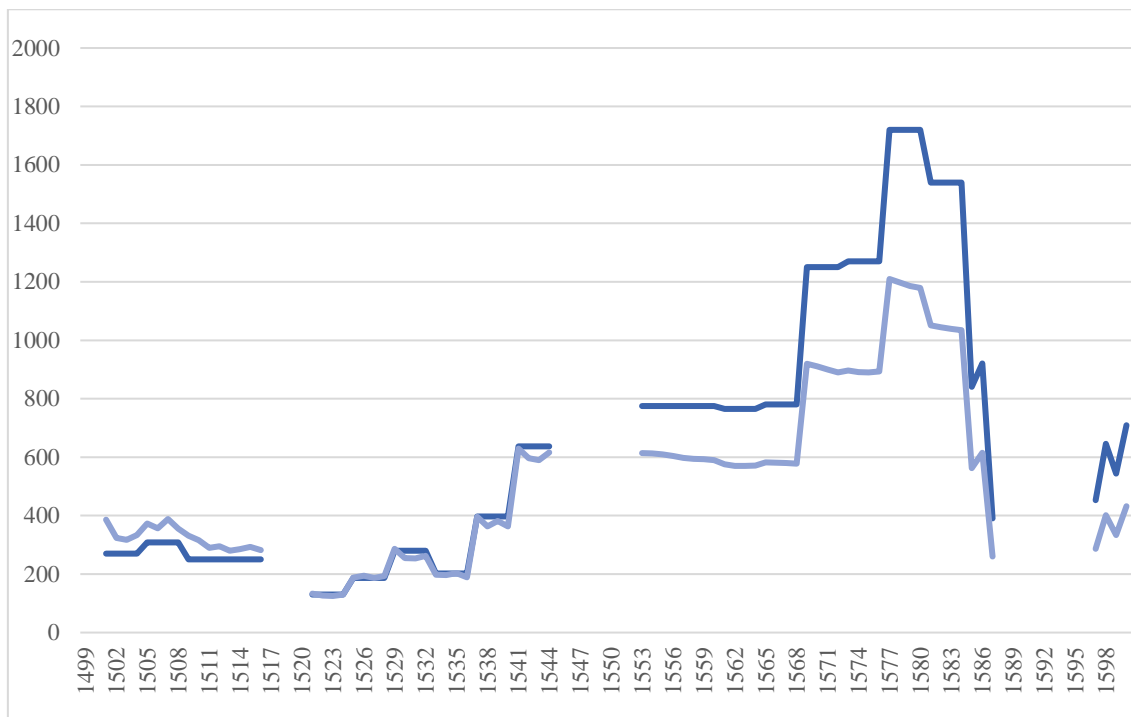

Terç delme, pes i almodinatge d'Alzira i la seua contribució (1499-1599)

Fonts: ARV. *Mestre Racional*, 145-206 i 956-1030 i ARV. *Reial Cancelleria*, 323, f. 111v.

²⁷³ Tot això plegat, potser explica el caràcter antisenyorial que van prendre les Germanies a la vila d'Alzira. Amb tot, la pugna entre la vila i els senyorius del seu terme general continuà al Cinc-cents i s'extengué al Sis-cents. Exemples destacats al respecte van ser els de Benimuslem o Massalavés. AHNOB. *Osuna*, c. 419, d. 104. Veg. també BERNABÉ GIL, D., "Una coexistència conflictiva: municipios...", *op. cit.*, pp. 11-77; —, "Realengo y señorío en...", *op. cit.*, pp. 381-392; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op. cit.*, pp. 41-47; 111-126, 142-160.

²⁷⁴ Als gràfics es mostra d'una banda el valor nominal extret de les fonts (blau fosc) i el valor deflactat (blau clar), obtingut a partir dels índexs Earl J. Hamilton. Veg. HAMILTON, E. J., *Money, prices and wages...*, *op. cit.*, pp. 41-78 i 261-263; —, *El tesoro americano y...*, *op. cit.*, pp. 202-213. Veg. també, CARDOSO, C. F. S., I PÉREZ BRIGNOLI, H., *Los Métodos de la...*, *op. cit.*, pp. 241-243 i 246-247.

Peatge d'Alzira i la seua contribució (1499-1599)

Fonts: ESTARLICH MARTORELL, M. i GIMÉNEZ CHORNET, V., "Evolució del dret de...", *op. cit.*, pp. 118-119.

En efecte, al començament de la centúria depenien directament de la capital de la Ribera alguns llogarets com ara Algemesí, Benimaclí, Cabanyes, Carcaixent, Cogullada, Guadassuar, Ternils o el Toro. A eixe respecte, convé assenyalar que l'etapa de bonança econòmica n'incidí singularment en el creixement i consolidació d'uns quants d'aquests. Al darrere hi hagué la proliferació dels conreus de l'arròs i de la morera, l'eixamplament del nombre de canyissos o el condiciament d'andanes per a criar els cucs que generaven la fibra necessària per satisfer essencialment els telers toledans. A més, la disponibilitat de forment castellà en facilità i en intensificà els intercanvis. Tot plegat, portà aparellat un nodrit increment de la natalitat, circumstància a què s'ajuntà presumiblement el sosteniment de la mortalitat. De resultes, s'hi produí una perceptible ampliació de la superfície urbana i hi possibilità el sorgiment, desenvolupament o afermament d'elits locals, amb voluntat dirigent, interessades en el seu ascens social i econòmic. Fet i fet, algunes d'aquestes menudes comunitats subjectes a l'Illa del Xúquer s'hi havien convertit en pobles rics i pròspers a mitjans de la centúria, preparats per a caminar-ne cap a

l'emancipació. Algemesí aconseguí l'elevació a universitat el 1574, Carcaixent, el 1576, i Guadassuar, el 1581.²⁷⁵

Aquestes i altres qüestions són les que ens disposem a tractar amb major profunditat als següents apartats introductoris, perquè hi actuen com una mena de prefaci al subjecte principal del present capítol: les parcialitats que enfrontaren les oligarquies de la vila i contribució d'Alzira des de les acaballes de les Primeres Germanies fins a les darreres dècades del segle XVI, tot just després que prengueren cos les susdites segregacions municipals. En aqueix període, com després veurem, els bàndols van passar per diversos estats d'agregació, disgregació i formació de nous, de mode que la fotografia d'inicis de la centúria no en resulta vàlida per als anys centrals, ni menys per a les acaballes. Dit en altres paraules, contràriament a la idea majorment difosa per la historiografia, la qual convida a associar el «fet faccional» amb l'immobilisme, el que es pot demostrar a partir del cas concret de l'Illa del Xúquer i la seua contribució, és precisament el contrari: un palés dinamisme motivat en bona mesura pel reforçament de l'objecció crítica al centralisme alzireny el qual esguellà i metamorfosà la icona de partida. Emperò, no correm tant. Convé anar a pams.

L'APROPAMENT AL MEDI FÍSIC: ENTRE LA PLANURA AL·LUVIAL RIBERENCA I ELS DARRERS CONTRAFORTS DEL SISTEMA IBÈRIC

L'antic reialenc alzireny, com la major part de la Ribera del Xúquer, agrupava diverses unitats estructurals ben característiques. D'una banda, es trobava emmarcat en l'espai de transició entre el sistema Ibèric, amb alineacions muntanyoses i valls en direcció de nord-oest cap a sud-est, i el Prebètic, amb serres i fosses en sentit sud-oest nord-est. Això es fa ben palés, no sols en l'orografia, sinó també en el discorriment mateix dels cursos fluvials, dels tàlvegs i dels raiguers. El mateix Xúquer que, des de Dosaigües fins a l'eixida de la vall Farta, transita gairebé encaixonat amb una orientació netament ibèrica (NW-SE), en topar-se amb les primeres elevacions prebètiques de la serra

²⁷⁵ BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas...", *op. cit.*, pp. 11-38; —, "Realengo y señorío en...", *op. cit.*, pp. 381-392; —, "Una coexistència conflictiva: municipios...", *op. cit.*, pp. 11-77; GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder i...*, *op. cit.*, pp. 37-54 i 243-247; —, "Hacia una mejorada administración...", *op. cit.*, pp. 96-106; PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, p. 16; TORRES I FAUS, F., "Geografía política i municipi...", *op. cit.*, pp. 245-265; —, *Evolució del mapa...*, *op. cit.*, pp. 41-47, 149-157. La febre segregacionista afectà fins i tot al raval de Sant Agustí, que tramità la sol·licitud d'erecció en universitat al tombant de 1595. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/57.

d'Énguera i rebre les aigües dels rius Sellent i Albaida, canvia el seu curs i pren un rumb plenament bètic. No obstant això, el flum, en el seu decurs serpentejant abans de desaiguar a la Mediterrània, arreplega les aportacions del riu Magre i les deposicions dels barrancs i torrenteres que descendeixen de les serres de Corbera i de les Agulles, d'Aigües Vives, de la Casella i la Murta, les quals presenten una disposició completament ibèrica.

D'altre costat, estava—i està en l'actualitat—la planura d'inundació pròpiament dita que alberga el cinturó de meandres del riu i els cons dejectius dels seus afluents, el típic paisatge de galeries o boscos de ribera, sovint sobre la cresta al·luvial. Més enllà queden els antics deltes interiors, els aiguamolls i els espais palustres, on al principi de la Modernitat començà a proliferar el conreu de l'arròs. Un poc més amunt, especialment al marge esquerre hi roman l'horta artificialment irrigada i feraç, destinada llavors a la producció de forments, blats i altres cereals i també cada vegada més a la plantació de moreres. Aquests indrets plans són el resultat d'un rebliment mil·lenari de la depressió o cubeta primigènica; de les aportacions sedimentàries d'origen fluvial i d'escorrenties de dolls discontinus provinents de les zones muntanyoses. Entre els uns i els altres hi ha els ambients de transició que corresponen a glacis i piemonts on es desenvolupà tradicionalment l'agricultura de secà o directament l'erm boscós de pins i carrasques.²⁷⁶

Així les coses, val a dir que el marc físic de l'antic reialenc alzireny trobava els seus paral·lels amb trets comuns no sols a altres emplaçaments riberencs—com resulta obvi—sinó també a les planícies litorals i prelitorals valencianes precedides per zones d'orografia més o menys abrupta com ara la Plana Baixa o les hortes de Gandia, Oriola i València, amb el desavantatge que comptaven amb flums amb aportaments hídrics molt menors al del Xúquer (49 m³/s); el més cabalós de tot el territori valencià. Tomàs Peris Albentosa l'ha comparat també amb altres planes al·luvials com la del Baix Roine, la Campanya Romana, la Baixa Llombardia i la planura del Po, entre d'altres.²⁷⁷ Totes aquestes plegades, nogensmenys, tenen en comú un element: els rius que les travessen sobrepassen en molt les capacitats del Xúquer.

Hom hi pot distingir, a les clares, dues àrees. A la zona oriental, s'estenien lladoncs els espais de secà a planes sobreelevades, a vorells muntanyosos i als piemonts. Normalment, a aquests darrers es configuraven mitjançant bancals o terrasses artificials. A continuació, s'hi articulaven i s'articulen encara, paral·lelament entre si, les serres de Corbera, la Murta, les Agulles i el Reialenc, les quals es troben alternades per depressions o valls generalment

²⁷⁶ CARMONA, P., "Geografía física d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 25-45 i 52-61.

²⁷⁷ PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*, pp. 23-24.

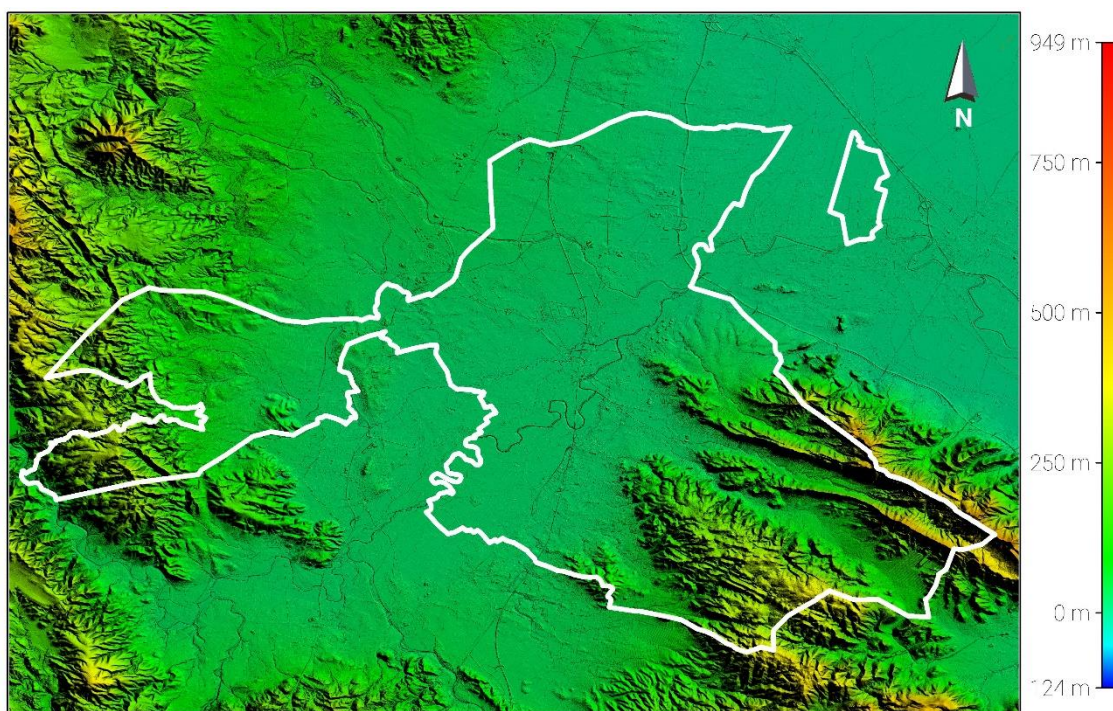
tancades a llevant o a xaloc. Aquestes reben els noms de Murta, Casella i Aigües Vives i es caracteritzen per tindre un desnivell orientat de sud-est a nord-oest. De fet, a excepció de la darrera, que ha estat històricament l'eix de comunicacions de la Ribera amb la subcomarca de la Valldigna, les restants presenten al fons una mena de cul-de-sac, que ben bé es podria qualificar d'una autèntica muralla articulada per una compacta superfície muntanyosa, la qual s'eleva prop del litoral.

Talment és així, que partint de no més d'un centenar de metres, alguns dels pics en superen els cinc-cents o els sis-cents: la Mola i la Ratlla (625), el puntal dels Germanells (599), les Orelles d'Ase (592), el Cavall Bernat (587), la Creu del Cardenal (543), cim de les Creus (539), la lloma de la Sangonera (501). El resultat d'aquest tancament, combinat amb la considerable elevació, ha fet de la major part d'aquestes valls enclavaments privilegiats de la flora valenciana i riberenca. No debades, s'hi han desenvolupat microclimes amb temperatures suaus i elevats graus d'humitat que permeten la presència de freixes de flor, arços blancs, carrasques termòfiles i alzines, així com bosquets de llorers, arboços, margallons, murtes i altres endemismes. Tots aquests alternen amb l'arbrat més típic de la vegetació valenciana com el pi blanc o garriguenc, el garrofers o els ullastres.²⁷⁸

L'altra àrea, l'occidental, comprenia bàsicament la planura solcada pel Xúquer, els seus afluent i uns quants barrancs. Aquest espai transitava, a grans trets, des dels 14 fins als 40 metres sobre el nivell del mar i albergava tots els nuclis de població sota el domini politicoadministratiu de la vila d'Alzira. Hom el podria dividir en dos sectors separats pel curs fluvial. Al marge dret del flum, un cop travessada l'orlada presència dels piemonts i glacis ondulants i irregulars immediats a les serres de Corbera, les Agulles, Aigües Vives i al compacte Realenc carcaixentí, el pla s'obri camí a mode de rampa descendent que connecta amb el rebliment pliocènic i holocènic de la plana d'inundació. En eixos trams es formen els cons dejectius de les torrenteres de drenatge montuós que cerquen desaiugar al riu, com ara el de la Casella, el de l'Estret, el de la Murta o el de Vilella o de la Vila. La major part d'aquests, juntament amb el de Barxeta i els seus confluents i tributaris, abocaven històricament les sobtades crescudes dels seus cabals en les immediacions del meandre estrangulat o illa artificial on s'ubicava el recinte fortificat de la vila d'Alzira. Heus ací una

²⁷⁸ <http://agroambient.gva.es/va/web/parajes-naturales-municipales/vegetacion-79591>[consultat el 19 de juny de 2020]. Veg. també, CEBRIÁN GIMENO, R., *Montañas valencianas...*, op. cit., vol. 1, pp. 22-59; IÑIGO LUÍS, S., *Flora de la vall...*, op. cit., pp. 21-22, 30-32 i 35-235; PÉREZ I PIQUER, A. V., "El Realenc de Carcaixent...", op. cit., pp. 363-392; RIBERA REIG, L., *Descobreix els espais naturals...*, op. cit., pp. 16-43, TORTOSA PASTOR, P., *Carcaixent: un tros de...*, op. cit., pp. 82-83, 86-89 i 214-275; —, *Alzira: jardí babilònic entre...*, op. cit., pp. 45-48, 239-371.

raó més que explica les freqüents riuades i l'accelerada acumulació de matèria terrosa de procedència al·luvial.²⁷⁹

Mapa hipsomètric del terme particular d'Alzira

A la riba de l'esquerra, quasi completament plana, hom s'encontra amb el decurs serpentejant del riu dels Ulls, des del seu naixement a les immediateses de l'antic despoblat del Ressalany fins a la seua desembocadura al riu Xúquer; en la divisòria de les partides de Berca i el Ràfol. No molt més lluny, aigües avall, el riu rep les aportacions del Magre, la rambla del qual s'estenia una desena de quilòmetres per dins de l'antic terme particular d'Alzira. En tot el seu recorregut s'aprecia una notable acumulació sedimentària de terres rogenques i argiloses causades per desbordaments que potenciaren un prominent con dejectiu i un llit no exempt de processos d'avulsió. En termes generals, tot aquest sector està conformat per sòls argilencs poc permeables de colors que van de cendrosos a marronosos o vermellencs foscos, cosa que *a priori* els fa molt aptes per a tot tipus de conreus.²⁸⁰

En efecte, tot i que al marge dret del Xúquer també es desenvoluparen sistemes d'irrigació artificial com ara sènies o més extensament les séquies que prenen aigua de

²⁷⁹ CARMONA, P., "Geografía física d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 27, 32-33, 35-37 i 45-55; MATEU BELLÉS, J. F., "Aluvionamiento medieval y moderno...", *op. cit.*, pp. 291-310; PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*, pp. 26-27.

²⁸⁰ CARMONA, P., "Geografía física d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 44-45; PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*, p. 25.

l'Albaida i negaven els camps de la contribució alzirenya des de l'Horta de Cent fins a l'Alborgí, en les proximitats del Clos de la vila d'Alzira, va estar a la vorera esquerra on prengué forma, no molt després de la Conquesta, la Séquia Reial d'Alzira; resultat de la ferma voluntat de Jaume I d'expandir el regadiu a la Ribera. El sobirà sabé veure que es tractava d'una zona amb molt de potencial, la qual havia estat infrautilitzada, atés que sols comptava amb hortes islàmiques relativament menudes que es nodrien d'ullals, del riu dels Ulls o del Magre. Els canals o braços principals, un dels quals arribava fins a Algemesí, i l'assut, situat a Antella, sembla que van ser construïts entre 1258 i 1269, de mode que pocs anys abans de la defunció del rei Conqueridor s'hi produí el regatge efectiu de les parcel·les. Des d'aleshores, el nombre de parcel·les que rebien les aigües del flum no feu sinó créixer, sobretot en la mesura que els recs augmentaren en número i milloraven en capacitats i virtuts.²⁸¹

Fet i fet, encara que la immensa majoria d'aquesta extensió corresponia a terres d'horta, convé assenyalar que el terme alzireny no estava completament lliure de zones palustres o marjalenques. Les hi havia al nord-est de la particular contribució, a la senyoria de Pardines, així com a la partida de Campanar; actualment inclosa dins dels dominis municipals de Sueca. Emperò, no estaven les úniques. També estaven presents al sud-oest en la confluència dels actuals territoris de Benimuslem, Alberic i Massalavés i ben especialment en les proximitats del riu dels Ulls, on s'expandí primerencament el conreu de l'arròs.²⁸²

ELS QUARTERS, ELS PRINCIPALS ESPAIS URBANS I LA SEUA EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA

És un fet contrastat que el model d'organització territorial de l'antic regne de València prengué prestades les estructures musulmanes, de mode que cada «madîna» tenia al seu càrrec unitats administratives i militars menors anomenades «husun» o castells. Heus ací la base dels posteriors termes generals de les principals viles i ciutats

²⁸¹ Sobre els sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer, veg. FURIÓ DIEGO, A. y LAIRÓN PLA, A. J., *L'espai de l'aigua. Xarxes...*, op. cit. Veg. també, CARMONA, P., "Geografia física d'Alzira...", op. cit., pp. 36-38 i 56-61; FURIÓ DIEGO, A. i MARTÍNEZ, L. P., "L'horta d'Alzira i la...", op. cit., pp. 235-241; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 45-78; —, "El marge esquerre del...", op. cit., pp. 241-248; PIQUERAS HABA, J. i PIQUERAS SANCHIS, C., "Geografia humana...", op. cit., pp. 89-95.

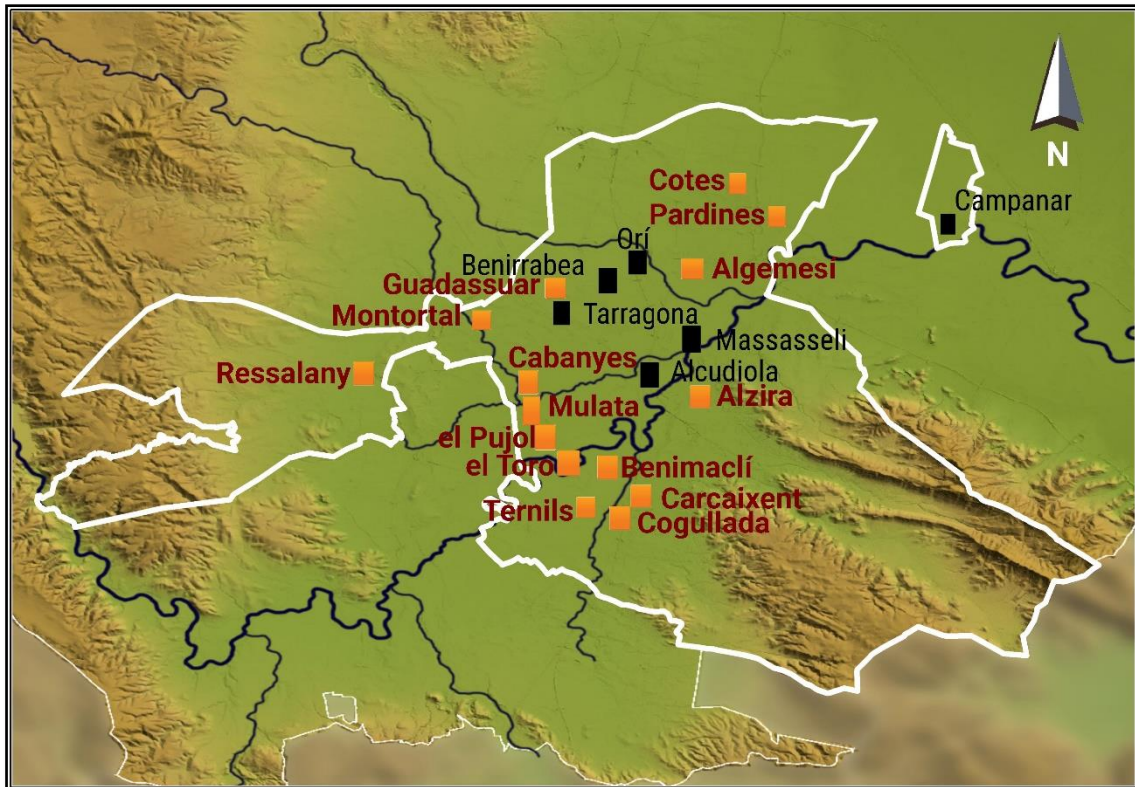
²⁸² ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra...* op. cit., vol. I, pp. 288-289; FURIÓ DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, op. cit., pp. 13-24, 75-76; GINER PEREPÉREZ, F., "Los riegos del Júcar...", op. cit., pp. 345-368; —, "La Germania de Cullera...", op. cit., pp. 319-346; SANCHIS IBOR, C., "Aiguamolls, marjals i sèquies...", op. cit., pp. 115-136. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 45-50, 54-55, 106, 194-195.

de reialenc valencianes, en què acostumaven a incloure's diversos d'aquests districtes castrals. A l'interior d'aquests extensos dominis, però, existia una altra subdivisió: el terme particular o contribució. La distinció entre l'un i l'altre, segons Francesc Torres i Faus, raïa en les atribucions. Així les coses, mentre que sobre el primer, el municipi matriu, exercia poc més que la jurisdicció i alguna que altra càrrega simbòlica, com ara *murs i valls*, sobre el segon practicava una subjecció plena, consistent en una relació de total dependència politicoadministrativa; com si en fora un vial més. De resultes, els governants hi imposaven sobre aquests llogarets la seua completa autoritat en els vessants polític, administratiu, judicatiu, el fiscal, militar o d'abastiments. De vegades, per tal de facilitar-ne el regiment es produïen particions que rebien el nom de «quarters».²⁸³

Açò, portat a la vila i contribució d'Alzira, havia pres forma en tres demarcacions o «quarters», a més del Clos o recinte emmurallat circumdat pel Xúquer i els seus ravalers (Santa Maria, Sant Agustí i la Vilanova o moreria). El primer queia a la zona meridional. Es tractava de l'Horta de Cent, conformada per Benimaclí, Ternils, Cogullada i Carcaixent. Els altres dos es trobaven al nord o «vers la part de València». Al nord-oest estava el quarter de Guadassuar, encapçalat per la susdita població més el Toro i Cabanyes. Al tercer, al nord, sols hi havia Algemesí. Finalment, caldria parlar esment a l'alqueria de Campanar, la qual, com hem mencionat adés, pertanyia a l'Illa del Xúquer. A tots aquests caldria afegir tot un seguit de llogarets que havien estat «senyorialitzats», alguns dels quals s'havien despoblat a principis del segle XVI. Al darrere hi havia el signe demogràfic regressiu del Quatre-cents i la tendència a concentrar el poblament. Entre els que havien sobreviscut es trobaven Benimuslem, Cotes, Montortal, Mulata, Pardines, el Pujol o el Ressalany, que havien esdevingut si més no senyories alfonsines. Per contra, havien quedat deshabitats l'Alcudiola, Benirrabea, Maranyent, Massasseli, Orí, Tarragona i Terra Murada, entre d'altres.²⁸⁴

²⁸³ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 116-117.

²⁸⁴ FURIÓ DIEGO, A., "El terme general i...", op. cit., pp. 211-214; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 142-144.

Mapa del terme particular d'Alzira

Sens dubte, d'entre tots, el Clos de la vila era el nucli poblacional més important de l'antic reialenc alzireny, atés que hi albergava les seus de les instàncies d'administració, gestió i direcció comunitàries: la Batllia, la Cort del Justícia, el Consell... Era també l'indret on n'acostumaven a viure les nissagues més acabalades, les quals sovint copaven les magistratures municipals. A banda del recinte emmurallat que circumdava tot el perímetre de l'illa artificial, convé destacar els dos portals: el de la Trinitat o de Xàtiva, situat al sud-est i el de València o de la Verge Maria, al nord-oest. Hi havia també diversos portells que permetien eixir a la vora del riu, ja que, a diferència dels dos accessos principals, no comptaven amb cap pont per a creuar-lo. Mirant al nord estava el porticó o portelló dels Carnissers i a migjorn els dels Jueus. No debades, en les seues immediacions estaven els carrers on antany s'havia alçat la sinagoga i la jueria.

La fisonomia de la trama urbana de la vila i ravals d'Alzira

Font: MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, p. 98.

Si hom hi entrava provinent del Cap i Casal, tot just després de travessar el pont de Santa Maria i el portal de València, s'encontrava amb l'església de la Verge Maria, a un costat, i amb el forn de l'Empedrat, a l'altre. A continuació, s'endinsava al que fora el recinte militar o castell de Sant Pere, confeccionat primigèniament per a poder-hi albergar tropes. Poc després el perímetre s'estretia i el vianant deixava el carrer de l'Empedrat o Major de Santa Maria i s'endinsava en un altre tram del carrer Major, el qual rebia l'apel·latiu de Santa Llúcia. A partir d'aquest punt, el recinte s'eixamplava. A mà dreta, aixecava la residència del Rei a la vila, la qual tenia una imponent torre al cos central. A l'esquerra, estava el convent de Santa Llúcia i l'hospital.

En acabant, la via prosseguia dretament fins a la placeta de Sant Roc. A partir d'ahí començava pròpiament el carrer Major, el qual finia a la placeta de la Trinitat i a les immediacions del portal homònim. Heus ací el centre neuràlgic del Clos. A banda i banda, el visitant trobava les cases i els albergs de cavallers, ciutadans i mercaders de la vila. Poc després, es trobaria amb l'església de Santa Caterina, la principal, i la plaça de la Vila porticada. Hostals, obradors, botigues de tot tipus hi tenien cabuda, també el forn de la Vila, el primitiu edifici del Consell²⁸⁵ (el nou començà a construir-se el 1547 i és l'actual edifici de l'Ajuntament), la Batllia, la presó, l'almodí o cambra, la pescateria, les taules de la

²⁸⁵ El nou edifici és l'actual Ajuntament. Es construí entre 1547 i 1606. Veg. BÉRCEZ, J., *Arquitectura renaixentista valenciana (1500..., op. cit.*, p. 99; MONTAGUD I PIERA, B. "La Casa Consistorial y...", *op. cit.*, pp. 257-278.

carn o la carnisseria. Aquests establiments i altres esquitxaven la plaça i la resta del recorregut del carrer Major. En eixir pel portal de la Trinitat, hi havia la segona fortificació, la de Sant Cristòfol, que defenia el recinte comprés fins a la torre de pujada al pont de Sant Agustí.²⁸⁶

La centralitat geogràfica i importància geoestratègica de la capital de la Ribera atreia les mirades de dirigents, coetanis i visitants, els quals han deixat no poques descripcions del Clos. A tall d'exemple, Rafael Martí de Viciana, el qual abans de repassar parròquies, convents i monestirs, diu que: «*Esta villa es por sus hedificios havida por muy antigua y tiene este nombre Algezira, que los agarenos en arávigo le pusieron, como si dieran en nuestra llengua "isla", porque está islada del famoso río Xúcar, que por dos partes la ciñe. Y está en el punto de enmedio del Reino, con igual distancia de las dos partes extremas de la longitud*».²⁸⁷ Gaspar Escolano, a la seua obra, en fa al·lusió també als orígens, a la fesomia i particularment a la seua qualitat de plaça inexpugnable:

*«La nombrada villa de Alzira, a seys leguas de Valencia, que es del rey, [...] es plaça de mucha contratación y de las fuertes del Reyno por su natural sitio, el qual, como el caudaloso río le rodea, ni puede ser minado ni assaltado. Sus cimientos y paredes parecen hechas de betún y pertrechos eternos, pues ni el tiempo ni los perpetuos combates de río tan poderoso jamás han abierto Portillo en ella. Plantáronla sus fundadores en medio de lo que agora llamamos reyno de Valencia, de manera que está como haziendo rostro a las dos partes dél, sin poderse passar el río a pie enxuto por otra puente que por ella. De aquí es que mereció tener por armas una llave, como que ella es la que puede abrir y cerrar el passo dél un cabo y del otro del Reyno. El nombre que tiene de Alzira es corrompido de Algezira, y dieronsele los moros, en cuya lengua Algezira significa isla o tierra aislada, como lo está nuestra villa del río Xúcar».*²⁸⁸

Unes dècades abans, però, el qui fora lloctinent general del Regne entre 1575 i 1578, Vespasià Gonzaga, militar i diplomàtic experimentat, a més de tracista de recintes fortificats, aconsellà el seu successor en el càrrec, el duc de Nàjera, que custodiara bé Alzira perquè era un indret estratègic, en estar cercat per totes bandes pel Xúquer. El que més temia era la seua navegabilitat, malgrat la seua enorme potencialitat defensiva: « *mire*

²⁸⁶ MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 73-101. Veg. també, ALBA PAGÁN, E., "Memòria i passat: les...", *op. cit.*, pp. 205-213; CARMONA, P., "Geografía física d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 25-27; FURIÓ DIEGO, A., "La vila i els...", *op. cit.*, pp. 214-216; HIDALGO MORA, J., "L'església de Santa Caterina...", *op. cit.*, pp. 275-292; MONTERO TORTAJADA, E., "El recinte emmurallat i...", *op. cit.*, pp. 251-255; PIQUERAS HABA, J. i PIQUERAS SANCHIS, C., "Evolució urbana de la...", *op. cit.*, pp. 169-172.

²⁸⁷ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro tercero...*, *op. cit.*, pp. 457-461.

²⁸⁸ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXVI, col. 908.

mucho por aquella villa, porque tiene sitio y aparejo para hazerse una de las más fuertes plazas que he visto».²⁸⁹ De fet, sense anar més lluny, durant la Primera Germania, a l'exercit reialista li havia costat Déu i ajuda apoderar-se'n, cosa que explica que estiguera la darrera població valenciana en regressar al servici de l'Emperador.²⁹⁰

Tanmateix, a finals del segle XVIII, l'Illa del Xúquer hi devia haver perdut bastant com a baluard. Hi va contribuir la construcció del nou traçat del camí Reial. Això explica en part que Cavanilles únicament en referira els recurrents problemes suscitats arran de les revingudes del flum:

«Se halla colocada dentro del río Xúcar, en la isla que vemos, a seis leguas al mediodía de la capital. Baxa el río por el sudueste y junto a la villa se abre en dos brazos, de los cuales el izquierdo sigue en línea recta, mientras que el derecho corre hacia el sueste. Describe, luego, una curva. Recibe el barranco de Barcheta y vuelve a reunirse con el brazo izquierdo a unas quarenta varas de distancia del punto en donde se apartó. Aunque el cauce del río es profundo y ancho en las cercanías de la villa, con todo, no siempre es capaz de contener las aguas. Suben estas en algunas ocasiones a tal punto, que entran en la población y en muchas casas; hasta doce pies de altura».²⁹¹

A l'altra banda del pont de Sant Agustí es trobava el raval homònim que, com assenyala Antonio Martínez Pérez, era el resultat de la unió de tres espais distints: el barri que s'hi havia conformat al voltant del camí Reial amb direcció a Xàtiva (al sud), les rodalies de la plaça i monestir de Sant Agustí (a l'est) i la Vilanova o antiga moreria que s'hi havia articulat al girintorn de l'església de Sant Joan Baptista (al nord). Tots tres estaven enclavats a petits alterons immediats al marge dret del Xúquer, de mode que estaven un xic més protegits de les revingudes. Al barri morisc, no excessivament lluny del llit del riu, estava també el bordell.²⁹²

Per acabar, a l'extrem contrari del pont de la Verge Maria, s'ubicava el raval de la Verge Maria o Barrabet. El formaven dos nuclis. D'un costat, estava la barriada de les Donades—la més meridional—la qual s'havia desenvolupat a recer de l'antic convent de Santa Maria Magdalena. D'altre, el veïnat de Santa Maria pròpiament dit, travessat pel camí Reial provinent del Cap i Casal. Des d'aquests enclavaments partien les vies que

²⁸⁹ ARCINIEGA GARCÍA, L., "Els enginyers militars a...", *op. cit.*, p. 399.

²⁹⁰ PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", *op. cit.*, pp. 149-190.

²⁹¹ CAVANILLES I PALOP, A. J., *Observaciones sobre la historia...*, *op. cit.*, vol I, pp. 207-208.

²⁹² FURIÓ DIEGO, A., "La vila i els...", *op. cit.*, pp. 214-216; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 101-121. Veg. també MARTÍNEZ PÉREZ, A., *La moreria de Alzira...*, *op. cit.*, pp. 9-109.

conduïen a Guadassuar, el Toro o Cabanyes, entre d'altres, o la partida de Sant Bernat i monestir trinitari homònim, on segons la tradició havien estat martiritzats Bernat i també les seues germanes, Maria i Gràcia; a les quals havia convertit en tornar de Santa Maria de Poblet. Tal com indica Antoni Furió, ambdós ravals exercien una mena d'efecte magnètic sobre els llogarets propers.²⁹³

Pel que fa a la demografia, la tònica dominant durant el Cinc-cents fou la del creixement, encara que de vegades resulta difícil separar el nombre de focs del Clos i dels seus ravals d'aquells altres que hi pertanyien als poblets o a les alqueries de la seua contribució. El 1499, d'acord amb les dades recollides per Antoni Furió, la població del reialenc alzireny era de 726 focs. Pocs anys després, el 1505, s'havia incrementat el nombre fins a 770. El 1511, la xifra continuava creixent: 880.²⁹⁴ Això no obstant, si prenem les dades del cens de 1510 la quantia n'és molt major, atés que sobrepassava els nou-cents habitatges; 550 dels quals pertanyien exclusivament al Clos i els seus dos ravals.²⁹⁵

Transcorregudes unes poques dècades, el matemàtic, geògraf i astrònom valencià Jeroni Munyós en quantificà 1.086 de cristians vells i 40 de moriscos. Malauradament, es tracta d'un còmput de conjunt, en què mostra més interès a diferenciar l'origen religiós que no pas la localitat de residència.²⁹⁶ El mateix feu Rafael Martí de Viciàna, qui n'estimà mil quatre-cents,²⁹⁷ o l'inquisidor Francesc de Soto i Salazar, el 1567, qui en computà 1.418 (1.377 focs de cristians i 41 nou convertits).²⁹⁸ Finalment, el cronista Gaspar Escolano, a les darreries de la centúria, en comptabilitzà sols a la vila i ravals més de huit-cents.²⁹⁹

Al nord de la vila, Algemés prosperà en les immediacions del camí Reial i del qual que permetia travessar el Magre en l'itinerari que connectava la ciutat de Xàtiva amb el Cap i Casal. L'alqueria baix medieval primigènia havia estat bastida per una petita església consagrada a Sant Jaume (c. 1278) i unes poques vies. La seua medul·lar s'havia articulat des d'antic a través del carrer València (camí Reial) fins al temple, per a continuar després, inicialment, pel carrer Berca i, més tardanament, pel carrer Molí. L'altre vial amb nodrit

²⁹³ FURIÓ DIEGO, A., "La vila i els...", *op. cit.*, pp. 214-216; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografia de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 121-140.

²⁹⁴ FURIÓ DIEGO, A., "La població i l'evolució...", *op. cit.*, p. 228.

²⁹⁵ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 50, 453-457, 459 i 462-463.

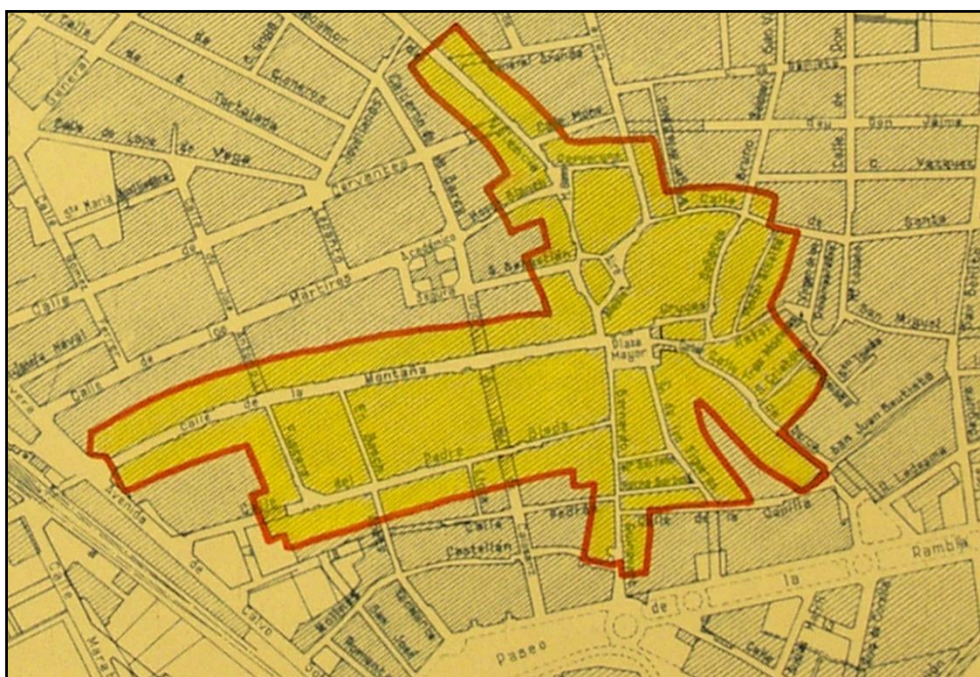
²⁹⁶ GARCIA EDO, V. i VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, *op. cit.*, p. 157.

²⁹⁷ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro segundo...*, *op. cit.*, p. 461.

²⁹⁸ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa].

²⁹⁹ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXVI, col. 908.

protagonisme havia estat el carrer Muntanya, on a les darreries del segle XV s'havia erigit la confraria de Sant Jaume; amb finalitats culturals, assistencials i caritatives. D'ahí que també tinguera funcions hospitalàries. Les notables ampliacions i millores urbanes que portà aparellades el Cinc-cents al llogaret es podrien sintetitzar a grans trets en la reforma i augment de la superfície de la parròquia (1550-1582) i de l'actual plaça Major (1582), en la construcció d'una nova casa abadia (1558) o en l'eixamplament del nombre de vials, al cap d'un dels quals—al carrer Nou—es fundà el convent de Sant Vicent Ferrer (1590).³⁰⁰

La fisonomia de la trama urbana d'Algemesí a inicis del segle XVII
Font: Plànol d'Algemesí elaborat per Joan Segura de Lago.

Més al sud, convé destacar Carcaixent. Malgrat que, d'un primer antuvi, l'Horta de Cent estigué encapçalada, sembla, per Ternils, aquest llogaret s'hi obrí camí a poc a poc fins a arravatar-li'n el domini. L'inici d'aquest procés cal cercar-lo en l'any 1434, data en què s'hi construí la primitiva església de l'Assumpció. La següent fita convé situar-la, aproximadament, en el 1547, poc abans que els mestres d'obres Guillem Torres i Doménec Gamieta hi encetaren

³⁰⁰ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 11-14; —, *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 21-33, 37-47, 69-70, 75-76, 80-84 i 91-97*. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit., pp. 19-49*; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Topografia de Alzira en..., op. cit., pp. 287-313*; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera..., op. cit., vol. v, pp. 84-87, 149-152 i 186-190*.

L'erecció del temple i el fossar durant el Quatre-cents havia ocasionat la interrupció del pas per dins del nucli i havia obligat a traslladar-lo a una paral·lela situada una mica a l'est. Aquest nou itinerari del camí Reial havia esdevingut, ja en el segle XVI, el vertebrador indiscutible de la localitat, encara que a ponent romanien el quiasma—els actuals carrers de Sant Cristòfol, Santa Rita i Sant Vicent—que estructuraven aquesta part de la trama urbana.³⁰² Precisament, a cavall entre un viari i l'altre fou que s'articulà l'expansió urbana del Cinc-cents. Si bé, durant la primera meitat de la centúria, la major part de les noves edificacions d'habitatges es mantingueren a la mà dreta de l'eix axial, a les darreries del segle, l'eixamplament havia pres la planícia que feia cap a la zona muntanyosa, no massa lluny d'on s'havien obrat les rudimentàries estances per acollir les diverses funcions de les magistratures i el Consell, la cambra, la presó o el costell.³⁰³

Fins al Cinc-cents, tant Algemesí com Carcaixent havien sigut comunitats rurals de la contribució alzirenya, que havien experimentat notables remuntades i disminucions demogràfiques. Pel que sembla, Algemesí sempre fou més gran i més potent econòmicament parlant que no pas Carcaixent.³⁰⁴ En eixe sentit, basta fer una ullada a les dades disponibles. Les primeres xifres que posseïm sobre el llogaret de l'Horta de Cent es remunten a 1266, moment en què hi devia tindre, segons Francesc Torres, 270 habitants.³⁰⁵ Des d'aleshores i fins al darrer quart del Tres-cents hi manquen les notícies. Durant eixe període convé pensar que, amb els seus daltabaixos, n'aconseguí augmentar el nombre. No debades, Torres n'estima 441 per al 1373, tot a partir de 94 focs.³⁰⁶ El Quatre-cents fou generalment regressiu. El 1433, Carcaixent albergava 78 caps de família i sis anys més tard, 81. A mitjan centúria, la quantitat havia davallat fins els 71. Ni encara a començaments del segle XVI havia aconseguit recuperar la cota d'habitatges anterior (80 focs, el 1505; 91, el 1510, i 92, el 1511), ni menys la massa d'habitants de vora set-cents individus que es calcula que arrecerava el 1439.³⁰⁷ El ben cert fou que, a partir de 1481, la quantitat de pobletans no parà de créixer. El salt qualitatiu, però, es produí entre 1535 i 1572, període en què hi duplicà la nòmina de veïns

³⁰² ROSSELLÓ I VERGER, V. M., *55 ciutats valencianes...*, *op. cit.*, pp. 111-114.

³⁰³ DARÀS MAHIQUES, B., *Els carrers i les...*, *op. cit.*, pp. 16-18 i 489; GARÉS TIMOR, V. M., "El privilegi de creació...", *op. cit.*, pp. 86-96; TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p. Veg. també, MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Topografia de Alzira en...*, *op. cit.*, pp. 106-156; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. V, pp. 160-161 i 204-213.

³⁰⁴ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 13.

³⁰⁵ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

³⁰⁶ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 13; TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

³⁰⁷ *Ibidem.* Veg. també VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 457-458.

i veïnes. Talment va ser així que, a les acaballes del Cinc-cents, Carcaixent ja superava amplament el miler i mig de persones residents.³⁰⁸

En el cas d'Algemesí, les dades són molt més tardanes, però, evidencien el que hem assenyalat adés: el seu major pes demogràfic. El 1369, el nombre de famílies es xifrà en 127.³⁰⁹ Quatre anys després, havia augmentat notablement: 167.³¹⁰ El màxim baix medieval, no gensmenys, es produí al girientorn de 1399, quan el llogaret arribà a tindre'n 175.³¹¹ Tanmateix, sembla que aquest sobtat creixement es devia més a una tendència a la concentració de la població i a l'assentament de nous camperols que no a un creixement natural net. Com Carcaixent, durant el segle XV, Algemesí experimentà una considerable pèrdua d'efectius, el clot depressiu del qual cal situar-lo en el 1505: 88 focs. El 1433, hi n'havia 147 i el 1439, 149. Els sotracos de la caiguda, no obstant això, es feren especialment intensos durant la segona meitat de la centúria: 115 (1451), 104 (1469), 122 (1481), 91 (1493) i 90 (1499).³¹² Des d'aleshores la tendència va canviar per complet. Entre 1510 i 1511 es palesen ja els primers signes de la recuperació, atés que el nombre de caps de família augmentà i es mantingué entre 113 i 115.³¹³ Des d'aleshores el llogaret experimentà un creixement sostingut que feu créixer la població de mode substancial. El 1535, hi havia 119 cases, xifra que, el 1574, quasi s'havia duplicat: 226. Pel mig, no arribaren a transcórrer quatre dècades.³¹⁴

Aquest accelerat increment demogràfic, tal com indica Josep Antoni Domingo, es degué no sols a una puixança exògena mitjançant l'aveïnament d'efectius de les senyories adjacents (Cotes i Pardines) o dels llogarets de reialenc propers (Benimaclí, Cogullada o Ternils),³¹⁵ sinó bàsicament per embranzida endògena. En efecte, la bonança i el dinamisme econòmic comportà una nodrida pujada de la natalitat, circumstància a què s'ajuntà presumiblement el sosteniment de la mortalitat. Tot plegat, feu créixer el nombre de matrimonis jòvens en edat fèrtil per a procrear, cosa que va retro-alimentar la cadena a l'alça a mesura que transcorrien les dècades.

³⁰⁸ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

³⁰⁹ MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, *op. cit.*, p. 121.

³¹⁰ GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, *op. cit.*, p. 25.

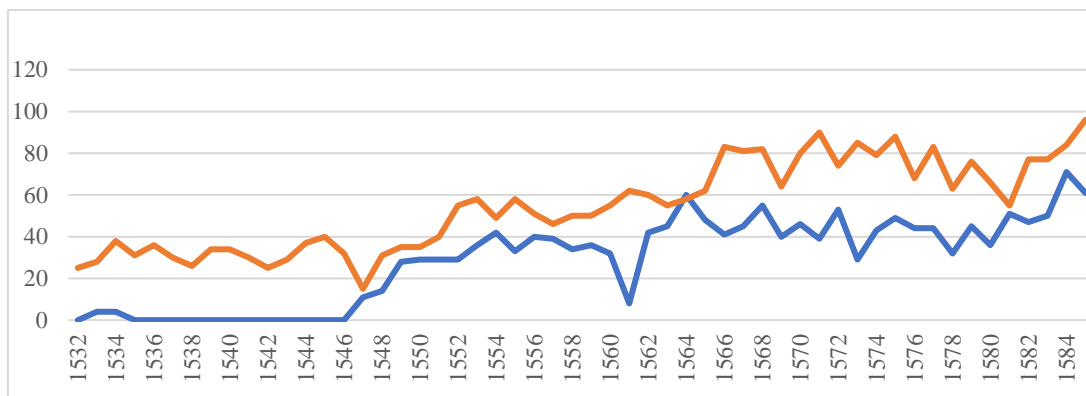
³¹¹ VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals...*, *op. cit.*, p. 55.

³¹² GARCÍA CÁRCEL, R., "El censo de 1510...", *op. cit.*, pp. 171-188.

³¹³ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 13; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. I, p. 194; TEROL I GRAU, V., "Algemesí fa 400 anys...", *op. cit.*, p. 14; VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 461-462.

³¹⁴ TEROL I GRAU, V., "Algemesí fa 400 anys...", *op. cit.*, pp. 14-15.

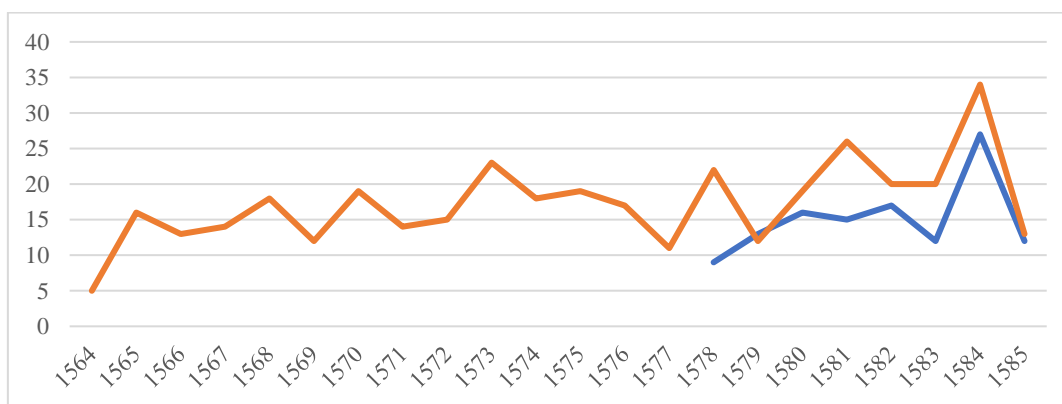
³¹⁵ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 39-48; TEROL I GRAU, V., "Algemesí fa 400 anys...", *op. cit.*, pp. 14-15; TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

Dinàmica de batejos dels llogarets d'Algemés i Carcaixent

Elaboració pròpia a partir dels registres parroquials de Carcaixent i Algemés

A la gràfica anterior es pot apreciar a les clares aquesta evolució. Entre 1532-1551, Algemés es mogué entre la vintena i la quarantena de batejos anuals. Durant els huit anys posteriors (1552-1560) el paràmetre augmentà fins a situar-se'n entre la quarantena i la seixantena. Aquesta segona fita es veié sobrepassada a partir de 1565, de mode que el sostre s'elevà fins a la norantena. També es pot qualificar de camí ascendent i similar el de Carcaixent. Les seues dades completes comencen més tardanament, ço és, a partir de 1547 o 1548. Després d'un parell d'anys per davall de la vintena de batejos (1547 i 1548), el rang s'emmarcà entre la vintena i la quarantena fins a 1561, en què hi hagué sols huit. Aquesta xifra tan baixa, potser, podria haver estat causada per un dels darrers rebrots de l'epidèmia de pesta que recorregué el Regne entre 1557 i 1559, emperò no sabem res del cert. A partir de 1562, el ziga-zaga s'hi instal·là entre la trentena i la seixantena, trespòl no superat fins el 1584. Exactament el mateix es pot inferir, malgrat que amb matisos, a partir dels registres de matrimonis.

Dinàmica de matrimonis dels llogarets d'Algemés i Carcaixent

Elaboració pròpia a partir dels registres parroquials de Carcaixent i Algemés

Pel que fa a la demografia, les primeres dades se'n remunten a 1273, moment en què a Guadassuar hi havia una quarantena de famílies. El 1399, el nombre de focs havia augmentat a 109 contribuents. El zenit de l'Edat Mitjana, però, s'abastà al girientorn de 1428, data en què la localitat albergà 131 cases. El Quatre-cens fou força recessiu. Com havia ocorregut als llogarets dels voltants, Guadassuar va perdre nombrosos efectius. Els sotracos es feren sentir, si més no, des de 1432-1433, en què la nòmina de veïns s'havia vist reduïda a 78 llars. Aquesta dinàmica negativa es perllongà fins el 1499, any en el qual comptava amb 35 caps de residents. La tendència canvià en redó a començaments del Cinc-cens. El 1510, d'acord amb el cens elaborat per les Corts Valencianes reunides a Montsó, arrecerava 58 llars. El 1535, havia experimentat ja un avanç notable: 93 cases; 130, el 1562; 160, el 1570; 182, el 1572; 206, el 1584; 251, el 1590, i 267, el 1596. Així les coses, val a dir que en poc menys d'un segle havia quasi octuplicat el número dels seus habitants.³¹⁷

Finalment, cal fer una al·lusió succincta a la resta de llogarets més menuts: Benimaclí, Cabanyes, Cogullada, Ternils i el Toro. En sabem ben poc de la seua fesomia, però devia ser ben semblant. Unes quantes cases al voltant d'un carrer o una plaça, ressaltades per una església o ermitori de reduïdes dimensions; si és que l'hi havia. La major part d'aquests enclavaments acabaren per despoblar-se, de mode que únicament ens ha romàs l'exemple de Cogullada i la seua església dedicada a Sant Bertomeu. De Ternils, també desaparegut, es manté en peus l'ermita de Sant Roc, l'antiga parròquia i cap de la rectoria.³¹⁸ Quant a la demografia, les dades de què disposem són ben escarides. El 1510, Cogullada era el més poblat: 25 focs. El seguia el Toro, amb 17; Cabanyes, amb 15 i Ternils, amb 13. Benimaclí no està computat, possible símptoma del seu escàs dinamisme o l'acta de desaparició.³¹⁹

DEL CENTRALISME ALZIRENY AL POLICENTRISME RIBERENC: LA REDEFINICIÓ DE L'ESCENARI POLITICOADMINISTRATIU

Durant les dècades immediatament posteriors a la Conquesta la vila d'Alzira veié considerablement retallada l'extensió original del seu terme general; aquell que li havia

³¹⁷ MUT RUIZ, E. J., "Urbanisme, planificació i arquitectes...", *op. cit.*, pp. 557 i 559; VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 460-461. Veg. també, <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/06/> i <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/03/> [consultat el 19 de juny de 2020].

³¹⁸ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. v, pp. 145-146 i 204-205 i 209.

³¹⁹ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 458-460.

concedit el rei en Jaume I el 1249. El 1252, el castell i la vila de Cullera se n'havien escindit. El 1256, el districte castral de Sumacàrcer s'integrà en el territori de la ciutat de Xàtiva. La vila i honor de Corbera també seguí un procés semblant, si abans no, al tombant de 1261. El remat fou l'entrega de la Valldigna i la seua jurisdicció als cistercencs, per part de Jaume el Just, el 1298, perquè hi fundaren i hi edificaren el monestir de Santa Maria de Valldigna.³²⁰ De resultes, els dominis alzirenyes es circumscriviren des d'aleshores a l'espai central del país del Xúquer, rodejats per altres cinc o sis àrees politicoadministratives independents; que plegades, totalment o parcial conformaren amb els pas de les centúries la realitat comarcal de la Ribera.³²¹

Aquest, però, no fou sinó el començament d'una imparable successió de concessions règies que comportaren una notable disgregació i afebliment de la representativitat i del poder de les institucions alzirenyes. D'entrada, dins del terme general, caldria esmentar la progressiva alienació de la jurisdicció reial que l'Illa del Xúquer exercia en nom del sobirà en favor de nobles, cavallers i ciutadans; propietaris de les senyories de la rodalia. Paral·lelament, a l'interior de la particular contribució, es produí un notable avanç de la «senyorialització» d'alqueries d'origen islàmic o de nova creació. Encara que ja s'havien produït cessions amb anterioritat, el punt de partida de tot plegat fou la promulgació de la denominada «jurisdicció alfonsina».

En efecte, com que Alfons el Benigne volgué espolsar-se de damunt la legislació aragonesa del riu de la Sénia cap avall, a les Corts de 1329-1330 oferí solucions de consens. La més coneguda fou la dotació de mixt imperi als senyors d'alqueries, sempre que hi posseïren un nombre mínim d'habitants o focs. S'hi requerien almenys 15 cases de cristians o 7 de musulmans en territori senyorial i solament tres en terra del rei. Així les coses, val a dir que el monarca va dotar de drets jurisdiccional no sols als qui ja posseïen feus al terme general alzireny, sinó també a aquells que fins aleshores havien gaudit només del domini directe dins del reialenc; cosa que facilità l'accés a l'eufemística condició de «senyors» a grans propietaris agraris. Açò beneficià, sens dubte, individualment les oligarquies urbanes alzirenyes, atés que estimulà la inversió de capitals en l'adquisició de llogarets dins i fora del terme particular amb les mires posades a transformar-los en tinences privatives. Ara bé, en perjudicà de mode notori la posició

³²⁰ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., p. 142. Veg. també, VERCHER LLETÍ, S., *La senyoria de Corbera...*, op. cit., pp. 46-50, 88-92 i 112-118.

³²¹ Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 75-80; *Ibidem*, vol. VI, pp. 325-334. Veg. també, VERCHER LLETÍ, S., "Conflicte i violència per...", op. cit., p. 136.

grup al i/o comunitària, perquè contribuí a disminuir l'autoritat i les prerrogatives politicoadministratives d'Alzira sobre la circumscripció termenal que li havia estat assignada.

Tanmateix, com hem assenyalat adés, aquest no fou més que un dels primers passos que posà les bases del posterior policentrisme riberenc, ja que suposà la definició de nombrosos dominis senyorials i hi aguditzà l'enginy i l'afany dels posseïdors feudals a l'hora d'aconseguir el mer i mixt imperi que portava aparellat, entre altres coses, el defugiment definitiu de l'autoritat, l'administració i la supervisió dels oficials alzirens. Heus ací la gènesi d'un bon grapat dels litigis que la vila sostingué contra els amos de les senyories del seu terme des del Tres-cents fins ben entrat els Cinc-cents i l'origen del seu manifest descontent materialitzat en ambaixades, greuges o queixes i escenificat la major part de les vegades en les successives convocatòries de les Corts Valencianes. Fins i tot, en el cas de l'Illa del Xúquer, hom hi pot traçar una línia conductora entre el seu ressentiment i la insatisfacció derivada de la gradual pèrdua de competències jurisdiccionals i el seu suport no tant a la Unió com a la Primera Germania.³²² Emperò anem per parts.

Les repercussions de la promulgació de la «jurisdicció alfonsina» es van fer notar amb intensitats ben distintes al terme general i a la particular contribució alzirenya, entre altres coses perquè els lligams i obligacions respecte a la vila també eren diferents. Tal com hem mencionat més amunt, mentre que sobre el primer s'hi exercia poc més que la jurisdicció i alguna que altra càrrega simbòlica, com ara *murs i valls*, sobre el segon es practicava una subjecció plena, a la qual convé afegir una major força d'atracció dels pobletans vers el nucli central, especialment en moments de penúries i inseguretats. Per eixe motiu, ens ocuparem de parar esment, primer, a allò ocorregut a partir de 1329 a l'àrea menys sotmesa als designis d'Alzira per a passar, més tard, a referir el que hi esdevingué dins dels seus dominis més estrictes.

Pel que fa al terme general alzireny, l'assumpció del que s'havia legislat a les Corts de 1329-1330 reportà que tota aquella senyoria que fins aleshores no gaudia d'excessives competències jurisdiccionals n'adquirira almenys les del mixt imperi. Pel que sembla, eixes eren les circumstàncies de la major part de les tinences. De resultes, convé inferir de tot plegat que els senyors de vassalls riberencs hi van veure, lladoncs, amplificades substancialment les seues atribucions de justícia; sobretot en el terreny

³²² FURIÓ I DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, op. cit., pp. 73-80; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 75-80; *Ibidem*, vol. VI, pp. 327-329.

criminal. Tanmateix, també els hi permeté començar a perfilar els lindars del territori sobre el qual exercien les seues noves competències.³²³ Així les coses, val a dir que tot i que aquestes noves disposicions minoraren el grau de dependència dels feudals respecte a la capital de la Ribera, les autoritats alzirenyes no hi articularen una ferma oposició. Això es deu, en bona mesura, al fet que estaven molt més atrafegades i preocupades per les dissensions i trasbalsos que els estava ocasionant el fenomen dins de la seua contribució particular que no pas pel dany comparativament mínuscul que se'ls havia causat al seu terme general.³²⁴

La cosa canviava de dalt a avall si el que se'ls discutia era el mer imperi. De fet, Gonçal Garcia, senyor d'Albalat i Llombai i conseller reial del difunt Jaume el Just, n'havia sol·licitat poc abans de les Corts de 1329-1330 l'alta jurisdicció d'acord amb el fur aragonés, pel qual es regia. L'agost de 1328 el sobirà li havia concedit la pretensió i la vila d'Alzira l'havia protestada.³²⁵ Heus ací la raó per la qual el 1329 se li hagué d'atorgar la valenciana perquè abandonara l'aragonesa.³²⁶ Emperò llevat de Gonçal Garcia, a la demarcació de l'Illa del Xúquer únicament Pere de Montagut, propietari de l'Alcúdia, Alfarb i el Ressalany, fou recompensat amb alguna cosa més que el mixt imperi. Montagut rebé totes les penes i calònies derivades de l'exercici de la justícia a les seues tinences i l'exempció per als seus vassalls dels impostos de lleuda, peatge, pontatge, pes, mesuratge, usatge i passatge tocants al trasteig de mercaderies. I no era per a menys, ja que tant ell com, en menor mesura, el seu germà Pelegrí, senyor de Carlet, havien estat agents cabdals en la consecució. En altres paraules, havien convençut la noblesa valenciana perquè s'avinguera a renunciar al fur d'Aragó i acceptara les contraprestacions oferides pel monarca catalanoaragonés.³²⁷

Desconeixem si hi va haver més impugnacions per part d'Alzira en el cas d'Albalat, més enllà de 1337 i 1342;³²⁸ cosa que no seria gens d'estranyar atenent al que ocorregué en la resta de senyories del terme general alzireny. En eixe sentit, basta indicar que a partir de la mitjanja del segle XIV fins a les acaballes del Quatre-cents el nombre

³²³ GUINOT RODRÍGUEZ, E., "La creació de les...", *op. cit.*, pp. 89-94.

³²⁴ Abans de l'aplicació de la jurisdicció alfonsina, el justícia d'Alzira s'hi immiscia en qualsevol causa de tipus criminal. Veg. MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, *op. cit.*, pp. 13-18 i 45-58.

³²⁵ *Ibidem*, pp. 59-63.

³²⁶ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, p. 181; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 956.

³²⁷ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. IX, cap. IV, cols. 960-961; VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, p. 127.

³²⁸ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/3 i 020/4.

d'alienacions reials de l'alta jurisdicció s'intensificà frenèticament, motiu pel qual darrere de cada concessió a la noblesa s'hi seguí, del costat de la vila, un acalorat greuge o queixa en les següents Corts o bé una aferrissada causa per la via judicial. Aquest procés hi continuà, atenuat, durant el Cinc-cents i inclús en el Sis-cents.

Com sabem, Gonçal Garcia l'aconseguí per a Llombai el 1330. Onze anys més tard, el 1341, Eimeric de Centelles l'obtingué per a Alèdua, mentre que Arnau Joan i Pere de Centelles, posseïdors de Catadau i Alfarb respectivament, l'assoliren el 1358. No obstant això, després del vaivé de donacions i reversions a la Corona de les prerrogatives jurisdiccionals, fou altre Eimeric de Centelles, el qui, al girientorn de 1391, se'n feu de nou amb aquestes elevades atribucions i hi unificà totes les baronies de la foia de Llombai.³²⁹ Per consegüent, quan els Borja les adquiriren ho feren amb la potestat suprema. D'ahí que, com assenyala el professor Manuel Ardit, tingueren el dret de tindre forques plantades a les afores del nucli urbà principal.

Tot açò ho portem a rogle, perquè en el cas de les tinences de la foia de Llombai, com a Albalat, no hem estat capaços d'entropessar amb cap signe d'oposició per part d'Illa del Xúquer. No almenys fins a les darrerries del Quatre-cents. Segurament, els hi va haver. Emperò, com diem, a hores d'ara, els ignorem. En efecte, corria l'any 1487, sent baró de Llombai Pere Lluís de Borja, quan el justícia d'Alzira gosà endinsar-s'hi per a desenterrar les despulles d'una dona i avaluar la possibilitat que haguera faltat per causes violentes. La resposta del fill de l'aleshores cardenal Roderic de Borja fou denunciar-ho a la Reial Audiència de València.³³⁰

De la mateixa manera que els Borja compraren i agruparen Llombai, Alèdua, Alfarb i Catadau, el cardenal Pere Gonzales de Mendoza se'n feu, el 1489, amb tot un seguit de baronies de dimensions mitjanes, tirant a reduïdes, i les annexà poc després al marquesat castellà del Zenete. Històricament havien pertangut a propietaris distints, raó per la qual havien assolit l'alta jurisdicció en dates ben diferents. Alberic, potser la més gran territorialment parlant, l'obtingué el 1406. Les primeres, nogensmenys, van estar Alcosser, Gavarda i Paixarella (1380). Més tard els la concediren a la Foia i Benifaraig (1441), a Rafalet (1445) i a Alàsquer (1449). Pel que sembla, hi hagué també algunes restitucions i confirmacions. A Alberic li fou ratificada el 1441 i a Alcosser dues vegades, el 1407 i el

³²⁹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 181.

³³⁰ *Ibidem*, p. 183.

1432, juntament amb Gavarda.³³¹ Heus ací un dels corol·laris de les contínues necessitats financeres de la Corona a fi i efecte de fer front al costos de les campanyes militars en territori hispànic i de la política expansiva a la Península Itàlica.

A la llum de la documentació disponible, la vila d'Alzira elevà queixes a diverses convocatòries de les Corts Valencianes i sostingué nombrosos litigis contra aquestes senyories per qüestions tocants a la jurisdicció. A tall d'exemple, el 1449, els dirigents alzirenys instaren plet contra Pere Maça de Liçana, propietari d'Alberic, perquè n'havia vulnerat les competències de justícia en empresonar indegudament un dels seus veïns, vassall del rei.³³² L'agost de 1453, el futur Joan II, com a governador general, instà les autoritats alzirenyes participar de la comissió per a dilucidar la qüestió.³³³ Tanmateix, una de les topades més grosses es produí a les Corts de 1465-1466, ocasió que la capital de la Ribera aprofità per a elevar un memorial de greuges per les susdites concessions i altres que rebaixaven el seu poder i la seua representativitat:

«[...] sia posat greuge·n la Cort de les jurisdiccions de Alberich, Maçalabez, Alàzquer, del Rafalet, Benimuzlem, Alcocer e Carlet, situats dins terme de la vila de Algezira, les quals són stades donades e atorgades als senyors dels dits lochs contra forma de privilegis atorgats a la dita vila de no alienar al dit senyor de Alberich tota la jurisdicció del dit loch e encara del loch de Rafalet, axí de cristians com de moros, dient-se senyor de aquel lo que no és, com lo senyor de Alberich no sia senyor de Rafalet. E al senyor de Alàzquer se diu que li seria atorgada tota la jurisdicció dels dits lochs. E als senyors dels lochs de Alcocer, Carlet e Benimuzlem, se diu esser-los donada e atorgada la jurisdicció dels sarrahins dels dits lochs, lo que de justícia fer no s'és pogut, obstant-ho lo privilegi de no alienar, fet e atorgat a totes les viles reals del present regne; de les quals coses per semblant ne conferesqua e comuniquie ab los síndichs de les ciutats e viles del present Regne qui tenen semblants greuges».³³⁴

Com que les pretensions d'Alzira no van quedar satisfetes en aquell ni en altres moments, continuà negant la potestat a Alberic i les baronies adjacents encara després de l'adquisició per part del cardenal Mendoza. A tall d'exemple, a les Corts de 1510 hi tornà

³³¹ FRANCO SILVA, A. "La herencia patrimonial del...", *op. cit.*, pp. 1-39; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 963-966; GIMÉNEZ CHORNET, V., *Desenvolupament capitalista en el...*, *op. cit.*, p. 27; TORRES CABALLERO, A., "Els Mendoza, una nissaga...", *op. cit.*, pp. 77-95; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op. cit.*, p. 145.

³³² AMA. *Govern. Plets*, 17-I/2.

³³³ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/11.

³³⁴ GALIANA CHACÓN, J. P. i PONS ALÓS, V., "La carta puebla de...", *op. cit.*, p. 64.

a presentar una queixa.³³⁵ El febrer de 1520, la junta dels Tretze hi acudí per a dirimir en el conflicte jurisdiccional plantejat entre la capital de la Ribera i el marquès de Zenete per Alàsquer.³³⁶ Per eixa raó, sufocada la Primera Germania, el 1525, una de les primeres actuacions de l'Emperador al país del Xúquer fou expedir una real provisió mitjançant la qual confirmà a Mencia de Mendoza i al seu marit l'alta jurisdicció sobre Alberic, la Foia, Benifaraig, Rafalet i la resta de dominis.³³⁷ Amb tot, la vila no es va donar per vençuda mai. No debades, a mitjan centúria l'Illa del Xúquer volia obligar el duc de l'Infantado a pagar el salari del col·lector de la peita, tal com feia amb la resta de llogarets de la seua contribució. En la pràctica, l'admissió per part dels Mendoza haguera suposat una submissió i l'acceptació que no havien el mer i mixt imperi. El 1555, l'assumpte es resolgué als tribunals.³³⁸

Altra de les senyories riberenques que aconseguí promptament desfer-se'n del jou d'Alzira fou l'Alcúdia. No així el Rossalany, que hi romangué fins el 1535.³³⁹ Com sabem, el 1330, Pere de Montagut havia rebut la jurisdicció alfonsina augmentada amb les calònies i altres excepcions fiscals com a recompensa per haver influït terminantment a reduir la noblesa a la voluntat del Benigne. De resultes, convé pensar que la proximitat i fidelitat dels Montagut al casal de Barcelona fou determinant també en l'obtenció de l'alta jurisdicció. L'assolí vitalíciament, el 1349, Pere de Vilanova, nebot de l'anterior, com a gratificació a la seua participació a la Guerra de la Unió. L'Illa del Xúquer, en aquella ocasió, no gosà ni badar boca, ja que havia sigut partidària de la revolta.³⁴⁰ Això no llevà que no es queixara en l'esdevenidor, quan es refredaren els ànims i el privilegi fora definitiu.

En efecte, amb la mort de Pere de Vilanova hi expirà la gràcia del mer imperi, de mode que el seu fill, Pere de Montagut, se les hagué d'enginyar per a recobrar-ne la potestat. L'ocasió es presentà la primavera de 1382, en què el senyor de l'Alcúdia prestà diners al Cerimoniós perquè acudira a la sufocació de l'alçament de l'illa de Sardenya. El tracte fou la possessió i gaudiment de les prerrogatives de justícia de l'Alcúdia per part dels Montagut mentrimentres la Corona no cancel·lara l'emprèstit. La contestació de la

³³⁵ BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de...*, op. cit., p. 147.

³³⁶ PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", op. cit., p. 150.

³³⁷ AHNOB. *Osuna* cp. 206, d. 21.

³³⁸ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/32.

³³⁹ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 82-88 i 336-345; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Rossalany...*, op. cit., pp. 65-70 i 83; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 31-32.

³⁴⁰ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 129-130.

capital de la Ribera no es feu esperar i desembocà en un plet al tribunal de la Governació. Davant el revés, la vila tornà a incidir a finals d'estiu d'aquell any, però el resultat fou el mateix: la querella es desestimà. La brega prosseguí. Alzira reclamà la jurisdicció a les Corts de 1403 i mentrestant continuà actuant com si res als dominis dels Montagut.³⁴¹

El febrer de 1409, Martí l'Humà en confirmà la tinença en mans de Pere de Montagut. La nova dinastia Trastàmara encara feu més: el 1433 elevà l'Alcúdia a la categoria de vila. Amb tot i això, les autoritats alzirenyes seguiren dirigint-s'hi amb el tractament de «lloch». Inclús el monarca hagué de reprendre-les perquè empraren la nova terminologia, amb escàs èxit. D'eixa manera, amb petites trifulgues d'una part i de l'altra, és que arribem a mitjan del Quatre-cents, amb un nou conat. Entre 1458 i 1460, l'Illa del Xúquer decidí substituir el tribut de la cisa de la molta per la peita, un xic més gravosa, i incloure-hi l'Alcúdia i el Ressalany. Acte seguit, els Montagut hi instaren una causa, a la qual s'afegí, l'abril de 1458, la Pobla Llarga i, l'agost de 1459, la resta de senyories alfonsines de la particular contribució alzirenya.³⁴²

Amb tot i això, Alzira mai no es donà per vençuda. A primers de juny de 1493 tornà a posar en qüestió les competències de justícia dels Montagut. Talment fou així, que n'arribà a demanar la presentació dels títols acreditatius.³⁴³ Després d'allò, les tensions entre les parts sembla que s'apaivagaren, però ressorgiren un parell de dècades més tard arran de la Germania. Llavors, la capital de la Ribera s'alià a les clares amb els alcudians a fi i efecte de revertir-ne la potestat i la senyoria al rei. Una cosa semblant ocorregué el 1548, quan els pobletans de l'Alcúdia es revelaren judicialment contra Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero i desemborsaren de les seues butxaques la quantitat que permetia retornar el mer imperi al justícia d'Alzira i la depositaren a la Taula de Canvis de la ciutat de València. Tanmateix, la mort del cavaller i la concòrdia a què els vassalls aplegaren amb la vídua ho acabà impedit.³⁴⁴

Tàcitament, l'acord va suposar una mena de punt i final al conflicte jurisdiccional, però n'existiren altres de soterrats. A tall d'exemple, el 1569, Guadassuar entaulà un litigi amb Àngela de Montagut, la neta de Joan, lladoncs propietària de l'Alcúdia, per raó de les aigües de la sèquia de Carlet, fites i termes.³⁴⁵ El 1572, la vila d'Alzira li n'instà un

³⁴¹ *Ibidem*, pp. 130-133.

³⁴² NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Introducció...*, *op. cit.*, p. 47; RUZAFÀ GARCIA, M., "Problemas impositivos entre Alzira...", *op. cit.*, pp. 25-32. Veg. també, VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 134-135.

³⁴³ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, p. 137.

³⁴⁴ *Ibidem*, pp. 137-140.

³⁴⁵ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/56.

altre perquè la noble comprava fustes a Antella, de les que descendien pel Xúquer des de les muntanyes de Conca, i aprofitava el discórrer de la Séquia Reial per a conduir-les fins a l'Alcúdia i emprar-los en la construcció del convent dels franciscans descalços amb què havia decidit dotar el municipi.³⁴⁶

Finalment, pel que fa a Carlet, Benimodo i Massalet, fou Galceran de Castellví i Massana el qui obtingué, el 1425, el mer imperi.³⁴⁷ Tot i això, el juliol de 1453, el carletí Nadal Guillem posà clam davant el justícia d'Alzira per motiu de l'assassinat del seu mig germà, Bernat de la Pont. Miquel Sanç, qui llavors regentava la magistratura, ordenà accedir a Carlet, desenterrar el difunt i anotar les nafres, a més de rebre informació de testimonis del succés i preguntar a la vídua sobre la identitat de l'homicida. Així ho portà a terme el lloctinent de justícia. Pel que sembla, la muller del finat acusà Jaume Romeu, el qual estava empresonat a la càrrec senyorial. A pesar de l'oposició de les autoritats carletines i del mateix baró, Lluís de Castellví i Mercader, l'oficial el va traure de la presó de Carlet i el conduí a l'Illa del Xúquer. Allò fou l'espurna que encengué la flama, atés que els Castellví feia dècades que havien assolit el mer i mixt imperi.³⁴⁸

Emperò, encara hi feu més la vila. No debades, com sabem, les prerrogatives del casal de Carlet van ser incloses en el memorial de greuges que la capital de la Ribera elevà a les Corts de 1465-1466.³⁴⁹ El 1480, la Clau del Regne encara hi oferia resistència.³⁵⁰ No obstant això, l'episodi més destacat tingué lloc, sens dubte, durant la Germania, en què una part dels carletins i els alzirenys uniren esforços contra els Castellví.³⁵¹ En termes generals, val a dir que Alzira intentà amb tots els seus mitjans frenar els avanços senyorials tocants a assumptes de justícia i jurisdicció. Talment fou així que, el 1528, quan l'Estament Militar presentà l'acte de cort mitjançant el qual requeria continuar gaudint de competències sobre els novament convertits, la Clau del Regne fou l'única que s'hi oposà. A tal efecte, al·legà que era *«lesiva no solo para los vasallos, sino también para los propios intereses alzireños, pues reforzaba la posición de los señores con quienes disputava [...] por cuestiones jurisdiccionales»*. El 1543,

³⁴⁶ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/62. Sobre el convent, veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, *op. cit.*, pp. 231-242; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 30-62. Veg. també, FRANCO LLOPIS, B., "Cultura y espiritualidad en...", *op. cit.*, pp. 285-316.

³⁴⁷ FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 947; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 283-292.

³⁴⁸ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 284-286.

³⁴⁹ GALIANA CHACÓN, J. P. i PONS ALÓS, V., "La carta puebla de...", *op. cit.*, p. 64.

³⁵⁰ AMA. *Cartes i cèdules reials*, 020/26.

³⁵¹ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., "Conflictos y lucha antifeudal...", *op. cit.*, pp. 228-231; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, *op. cit.*, pp. 101-102; VALLÉS BORRÀS, V. J., "Germania i senyoriu: la baronia...", *op. cit.*, pp. 141-149.

Galceran de Castellví i Vic es clamà i demanà reparació perquè tot i posseir l'alta jurisdicció i forques erigides «de argamaça, de tres pilars ab ses bigues travesseres», la vila d'Alzira havia volgut entremetre's recentment en l'execució de dos carletins moriscs vassalls seus i vulnerat el privilegi i competències senyorials. A les Corts de 1626, vora una centúria més tard, Alzira es mantenia encara en peu de guerra.³⁵²

A la seua particular contribució, l'Illa del Xúquer es mostrà notablement més incisiva, sobretot durant el Quatre-cents i el Cinc-cents. Lladoncs, algunes d'aquelles primigènies alqueries es convertiren en baronies plenament autònomes, les quals contribuïren a retallar l'extensió dels seus dominis i el seu poder sobre el territori. D'entrada, la promulgació de la «jurisdicció alfonsina», com hem indicat adés, beneficià a les nissagues de cavallers i a les seues oligarquies urbanes conformades per ciutadans, notaris, mercaders i camperols enriquits, els quals esmerçaren notables quantitats de comptants en adquirir i concentrar terres i casalets del reialenc alzireny amb les mires posades a transformar-los en senyories privatives. En aquest punt, convé assenyalar que van estar ben pocs els qui ho van aconseguir i damunt el seu llinatge s'hi perpetuà per a gaudir-ne els fruits.

Així les coses, si bé d'un primer antuvi, ço és durant el Tres-cents, van estar essencialment nissagues alzirenyes les que coparen els antics masos i rafals o fundaren nous assentaments, el signe recessiu del Quatre-cents obligà la major part d'aquests a desfer-se'n o a veure'ls desaparèixer, en quedar-se sense pobletans. De resultes, van estar molt pocs els que havien subsistit a començaments del Cinc-cents i per a més additament estaven en mans d'estirps alienes als dirigents de la vila.³⁵³ Heus ací l'origen de l'antagonisme, al qual convé afegir les escissions de caire jurisdiccional. En efecte, el relleu dels alzirenyes l'havien protagonitzat fills segons o tercers de prosàpies assentades al terme general d'Alzira o procedents de les ciutats de València i Xàtiva o de les seues rodalies i territori. No per casualitat, la Ribera esdevenia un focus d'atracció per a cavallers, mercaders i potentats de l'Horta, de la Costera i de més enllà. Així mateix, en les ocasions en què no s'hi havia produït la substitució i tant el nucli urbà com la família hi havien prosperat, els seus integrants havien fet el camí contrari: n'havien mutat el domicili i s'hi havien instal·lat al Cap i Casal. En qualsevol dels

³⁵² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, G, 19, apèndix. GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado...*, op. cit., pp. 15-16; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 49 i 77-78; DE LARIO RAMÍREZ, D., *Cortes del reinado de...*, op. cit., p. 125; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. III, p. 202.

³⁵³ FURIÓ I DIEGO, A., "La petita noblesa urbana...", op. cit., pp. 286-291.

casos, val a dir que els amos de les senyories laiques que hi havien perviscut eren pràcticament uns estranys al si del govern de l'Illa del Xúquer.

Els exemples, en eixe sentit, són arreu. Al marge esquerre del Xúquer, Benimuslem havia abastat la jurisdicció alfonsina, al girientorn de 1362, de la mà de l'alzireny Eiximén Lopes de Pomar, el qual mirà d'ampliar el regadiu a la zona mitjançant la construcció el braçal que a hores d'ara encara du el seu nom. Les millores foren costoses i el cavaller quedà entrampat pels deutes, cosa que l'obligà a ell o als seus descendents a vendre a començaments del Quatre-cents. Des d'aleshores, fins al 1441, en què l'adquirí Lluís de Castellví i Joan, fill de Lluís, senyor de Carlet, i de Joana, la seua segona esposa,³⁵⁴ va passar per diverses mans. Els problemes s'aveïnaren, però, vora dos dècades més tard, atés que Castellví negocià i obtingué, el 1459, del rei Joan la concessió de l'exercici de l'alta jurisdicció per a si mateix, per als seus fills i els seus nets mascles. Heus ací l'acta de naixement de la baronia i de l'escissió del terme particular d'Alzira, per a formar-ne part del general.³⁵⁵

Els dirigents alzirens escometeren per la via judicial tan prompte com es delimitaren els nous llindars que els privaven d'una part del seu territori.³⁵⁶ No tingueren èxit. El sobirà s'estimava més haver del seu costat la noblesa valenciana, com els Castellví, disposada a servir-lo amb recursos, hòmens i armes a les guerres de Catalunya. La capital de la Ribera, una vegada més, no desistí en les seues pretensions i elevà, com sabem, un memorial de greuges a les Corts de 1465-1466, en què inclogué la potestat atorgada a la branca dels Castellví de Benimuslem. Ho feu, com tantes altres voltes, infructuosament.³⁵⁷ Per a més inri, el 1473, Pere de Castellví, fill de Lluís, aconseguí una ampliació del privilegi anterior mentre participava al setge de Perpinyà.³⁵⁸ Com amb els seus parents de Carlet, la vila d'Alzira trobà l'ocasió per a venjar els desaires reials i les ostensibles retallades dels posseïdors de Benimuslem a la seua jurisdicció i el seu terme durant la Germania.³⁵⁹

La derrota dels agermanats i la rendició de l'Illa del Xúquer portà aparellades el rescabament i la gratificació als nobles que s'hi havien alineat al costat de l'Emperador.

³⁵⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Castellví.

³⁵⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 280, 116v-118r; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, pp. 96-98.

³⁵⁶ Sobre el terme que llavors tenia Benimuslem, veg. ESPANYA I VIVES, F. J., "Sotmesos a Al·lah i...", *op. cit.*, s. f.

³⁵⁷ GALIANA CHACÓN, J. P. i PONS ALÓS, V., "La carta puebla de...", *op. cit.*, p. 64.

³⁵⁸ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro segundo...*, *op. cit.*, p. 281; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 100.

³⁵⁹ SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, pp. 102, 109-111.

Eixe fou el cas del net de Pere, Francesc de Castellví i Castellví, a qui Carles, en agraïment al seu ajut en la sufocació de l'alçament morisc de la serra d'Espadà i en les Primeres Germanies, confirmà el 1533 el mer imperi sobre Benimuslem.³⁶⁰ Des d'aleshores, les col·lisions d'una part i de l'altra van ser una constant. I el pitjor de tot fou que els caps de turc van estar innocents. A primers de maig de 1536, el batlle d'Alzira va sentenciar a mort uns quants nous convertits, vassalls del senyor de Benimuslem.³⁶¹ Pel que sembla, aquests havien abordat acordadament, prop del riu, un alzireny—cristià nou—anomenat Miquel Rollet mentre tallava canyes.

«[...] estos dies aprop passats, estant en Miquel Rollet, novament convertit e vassall de ses magestats en la horta de la vila de Algezira, de hon és vehí e habitador, tallant canyes en la ribera del riu pacíficament, fonch assaltat acordadament e deliberadament per huns vehins e habitants del lloch de Benimuslem, lo qual, segons diu, està construït dins sos generals térmens de dita vila de Algezira. E despararen al dit Rollet unes quantes ballestes ab les quals nafraren al dit Rollet ab hun passador en lo cap e ab altre li trevessaren lo bras dret e après li pegaren moltes coltellades, de una de les quals, com li pegassen en lo colse del bras dret, restà dessollat e debilitat del dit bras. Segons se diu, per acabar la vida li fonch forçat ab totes les nafres, llensar-se en lo riu en a dins».³⁶²

El batlle d'Alzira, qui es creia amb autoritat per impartir-hi justícia, celebrà el judici en absència. En acabant, deixà transcórrer unes quantes jornades fins que li arribà notícia que els condemnats estaven a Mulata, senyoria alfonsina també de Francesc de Castellví, i s'hi desplaçà a prendre'ls. A eixes alçades, la capital de la Ribera encara negava les prerrogatives jurisdiccionals de Francesc de Castellví:

«[...] lo que dit balle, per alguns respectes, dexà de executar fins en lo matí del divendres proppassat, que tenint avís que dits condemnats feyen fahena en la horta de Alzira, en la partida que s diu de Mulata, anà allà ab son lloctinent e lloctinent de justícia de dita vila. E essent en dit lloch, los dits delats e condemnats se feren forts dins hun arròs, hon no podien entrar canal en dintres. E tiraren als dits balle e altres officials ab ballestes. Y tots los vassalls e vehins dels dits llochs de Benimuslem

³⁶⁰ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro segundo...*, op. cit., pp. 281-282; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 114. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/47.

³⁶¹ Es tractà de Mahomat Ramat, Obaidal Jumelei, Carta Jumelei, Samtero Jumelei, entre d'altres. ARV. *Reial Cancelleria* 1318, ff. 59r-60v.

³⁶² ARV. *Reial Cancelleria* 1317, ff. 75r-77r.

e altres valedors a repich de campanes ixqueren a socórrer los dits delats e denunciats perquè no fossen presos».³⁶³

La resposta de Castellví es produí l'estiu de 1537. Va apressar Bertomeu Pardal, morisc d'Alzira, el va encarcerar «ab cadena al coll e les dos comes en lobrell» i el va acusar falsament d'haver comés certs delictes a la seua baronia. Al remat el va alliberar, però ho feu havent-li rebut fermances i havent-lo condemnat a pagar-li cinc-centes lliures.³⁶⁴ Precisament, Mulata va estar en l'esdevenidor un dels motius de fricció. Els Castellví l'havien adquirida de l'alzireny Pere Escrivà el 1518. En acabant, havia passat per mans dels Pertusa i hi havia retornat a mans dels Castellví.³⁶⁵ Mulata, a diferència de Benimuslem, continuava estant dins de la contribució de l'Illa del Xúquer.

L'estiu de 1585, la vila reactivà les hostilitats amb Jeroni de Castellví.³⁶⁶ Sens dubte, fou la resposta rabiüda a la consolidació i eixamplament del poder dels senyors de Benimuslem a la circumscripció alzirenya. No debades, feia poc, el llogaret havia aconseguit desmembrar la seua parròquia i, per a més inri, els Castellví hi havien reincorporat Mulata. El plet fou un altre revés per als dirigents de la Clau del Regne, que de bell nou aprofitaren la denúncia d'un dels vassalls dels Castellví per a mirar de posar en qüestió les facultats del baró sobre els seus dominis. Dit en altres paraules, al llarg del procés, les autoritats alzirenyes negaren que Benimuslem fora més que una senyoria alfonsina enclavada dins del terme particular alzireny; cosa que, al seu parer, impedia que posseïra mollons i mer imperi.³⁶⁷

Ben a prop de Benimuslem i Mulata, s'alçava el llogaret del Pujol. A principis del Cinc-cents encara hi subsistia i estava en mans d'Ambert de Castellví, emparentat amb les branques de Benimuslem i Carlet.³⁶⁸ En l'esdevenidor canviaria de mans, dels Castellví als Aliaga, als quals els va estar segrestada el 1585. A partir d'aleshores l'adquiriren els Julià de València.³⁶⁹ Així les coses, val a dir que aquest petit «lloch» seguí

³⁶³ *Ibidem*.

³⁶⁴ ARV. *Reial Cancelleria* 1318, ff. 21v-22r.

³⁶⁵ FURIÓ I DIEGO, A., "La petita noblesa urbana...", *op. cit.*, p. 288; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 127.

³⁶⁶ Jeroni de Castellví havia estat nomenat, el 1584, batlle d'Alzira. Havia sigut un nomenament de tràmit, causat per la mort de Roderic Salzedo, i vinculat únicament a la renovació dels càrrecs dirigents. ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, ff. 174v-175r.

³⁶⁷ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/89. SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, pp. 127-128.

³⁶⁸ RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 41r. Veg. també, FELIPO ORTS, A., *Nobleza, poder i cultura...*, *op. cit.*, pp. 17-23; PONS FUSTER, F., *La Germania a Gandia...*, *op. cit.*, pp. 143-144.

³⁶⁹ RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 157r. GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 80-81; SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado...*, *op. cit.*, p. 118; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, pp. 126-127.

una trajectòria semblant a la de Benimuslem i Mulata, llevat que mai aconseguí l'alta jurisdicció i hi romangué sempre com a senyoria alfonsina. Fins a mitjan del Quatre-cents havia pertangut a llinatges de l'oligarquia alzirenya. El 1467 la seua propietat era compartida entre Jeroni López de Pomar i Antoni Martorell, però en les primeres dècades del segle XVI, havia estat alienat a favor de nissagues estranyes al govern de la vila. Degué ser llavors quan l'adquiriren els Castellví.³⁷⁰ Fet i fet, el Pujol, a diferència de Benimuslem, mai no travessà el llinar emancipador i això hi comportà una menor incidència litigiosa.

Al nord-oest del Pujol, havia prosperat la baronia de Massalavés, que incloïa també el nucli menor de Paraxet. La posseïen des del darrer quart del segle XV els Milà, una branca menor dels comtes d'Albaida. En efecte, havia estat Joan del Milà i Borja, nebot de Calixt III, el qui, al girientorn de 1470, l'havia adquirida de Joan Ferrandes d'Herèdia; precisament el qui l'havia convertida en baronia en haver-ne obtingut l'alta jurisdicció, el 1464.³⁷¹ Per tant, els Milà no heretaren sinó un niu de raons amb Alzira, disputes que continuaren durant el Cinc-cents. D'això en degué prendre consciència Ferrandes d'Herèdia i potser per això es decidí a vendre-la. No debades, Massalavés estigué entre les poblacions assenyalades al memorial de greuges presentat per l'Illa del Xúquer a les Corts de 1465-1466, entre aquelles que Alzira considerava encara dins del seu terme particular i els negava el reconeixement de la plena autonomia.³⁷²

Massalavés, a diferència de Paraxet, mai no havia pertangut a cap llinatge alzireny. El 1329, Pere de Montagut, senyor també de l'Alcúdia i el Ressalany, la convertí en senyoria alfonsina dins del terme particular d'Alzira. Pocs anys més després se'n desfeu i la comprà Garcia de Morelló, porter de Pere el Cerimoniós. D'eixes dates tenim notícia de la construcció del castell, del forn i dels conflictes de Morelló amb l'alzireny Bertomeu Safont, propietari de Paraxet, al qual acabà comprant-li l'alqueria. Des d'aleshores van anar plegades. Garcia Sabata, Jofre de Tous, Joan Boïl i Joan de Bonastre: la desfilada d'hisendats durant el que resta de centúria apuntala la idea de la inestabilitat senyorial i les dificultats per a retindre'n la possessió. Aquesta tendència continuà durant el Quatre-cents.³⁷³

³⁷⁰ FURIÓ I DIEGO, A., "La petita noblesa urbana...", *op. cit.*, pp. 289-290.

³⁷¹ SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 90.

³⁷² GALIANA CHACÓN, J. P. i PONS ALÓS, V., "La carta puebla de...", *op. cit.*, p. 64.

³⁷³ SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, pp. 81-94.

El 1492, la pesta recorregué el país del Xúquer. La circumstància fou aprofitada de bell nou per la capital de la Ribera per escometre contra el mer imperi de Massalavés i Paranxet. No obstant això, les pretensions vilatanes quedaren en res tan prompte com el procurador de Joan del Milà i Borja hi presentà els títols acreditatius al batlle general.³⁷⁴ Sufocada la Germania, el 1537, l'Emperador elevà Massalavés a la categoria de vila, tot just després que Paranxet haguera quedat despoblada.³⁷⁵

L'enconament de l'Illa del Xúquer amb el domini dels Milà es feu ben palés des de mitjan centúria, de mode que hi començaren a acumular contenciosos als tribunals. El 1555, les autoritats alzirenyes tornaren a qüestionar a l'Audiència la potestat de justícia del baró, Pere del Milà, «el Malalt». El 1562, el seu fill, Josep Alfons, es veié forçat a acudir-hi mogut per les desavinences amb la Séquia Reial i el síndic de la vila en allò tocant al sequiatge de les terres de Paranxet.³⁷⁶ El 1570, encara hi persistien i se n'havien afegit altres. En altres paraules, com que Alzira considerava Massalavés enclavada dins de la seua contribució, no sols negà les atribucions jurisdiccionals del seu senyor, sinó que l'acusà d'haver-los ocupat i sostret una part del terme i hi pretengué cobrar la peita.³⁷⁷

Amb el pas dels anys, la cosa anà de mal en pitjor. El 1578, el sequier ordenà derruir el pont que utilitzaven els veïns per a salvar el braçal o rec en eixir i entrar al poble, de mode que Massalavés quedà incomunicat. Per a més additament, se'ls negà qualsevol llicència d'obres. Un lustre més tard, l'enfrontament fou amb Algemesí. Pel que pareix Josep Alfons havia obert il·legalment una comporta o bagant a la partida de la Foieta.³⁷⁸ A les Corts de 1604, encara hi cuejaven alguns problemes, com ara l'arbitri sobre els vassalls en assumptes criminals.³⁷⁹

De la mateixa manera que Massalavés, Montortal tampoc havia pertangut mai a cap nissaga dirigent de la vila d'Alzira. Ho estigué, tanmateix, a finals del segle XVI, en què n'esdevingueren senyors els Pujalt.³⁸⁰ Basta fer un repàs per adonar-se'n. Pere el Cerimoniós la va vendre, al girientorn de 1351, al seu uixer Gonçal de Castellví, qui temps després esdevindria propietari de Carlet. Llavors ja era una senyoria alfonsina. En acabant, passà a mans de misser Joan d'Arbúcies, el qual encara la detenia el 1433. El

³⁷⁴ *Ibidem*, p. 93.

³⁷⁵ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXX, col. 974; SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 56.

³⁷⁶ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/31 i ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, J, 919. SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 106.

³⁷⁷ AHNOb. *Osuna*, c. 419, d. 104; AHNOb. *Fernan Núñez*, c. 35, d. 3.

³⁷⁸ SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, pp. 107-108.

³⁷⁹ CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes Valencianas de...*, *op. cit.*, pp. 79 i 188; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, p. 92.

³⁸⁰ GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira. De...", *op. cit.*, pp. 131-158. Veg. també ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXX, col. 971.

1467, la posseïa Jaume Comes i, el 1484, la tenia Lluís Joan. A mitjan Cinc-cents se n'havien fet amb el domini els Esparsa de València.³⁸¹

Malgrat que el llogaret no experimentà mai grans progressos demogràfics i restà sempre amb el mixt imperi no per això deixà d'ocasionar problemes, entre altres coses perquè s'aferrà a discutir-li el mer imperi a l'Illa del Xúquer. Això el diferencia del Pujol. Els episodis més sonats ocorregueren durant el regnat de Ferran el Catòlic. En efecte, a les Corts de 1484-1488, el senyor de Montortal es queixà pel cobrament de peïtes que Alzira hi volia realitzar al llogaret, contra els seus privilegis i immunitats per tractar-se de senyoria laica antiga, hipotèticament enclavada al terme general.³⁸² L'assumpte encara no s'havia resolt a les Corts de 1510, atès que s'hi acordà que un oficial es traslladara a la zona, en fera visura i hi dictaminara.³⁸³ Nogensmenys, lluny de solucionar-se, tot apunta que—com ocorregué en altres ocasions—es transformà en un problema recurrent. El 1520, la Batllia General albergà un plet per idèntiques raons.³⁸⁴ El 1578, l'expedient havia arribat al Consell d'Aragó. Malauradament, no se n'ha conservat cap còpia.³⁸⁵

Del mateix mode que Montortal, al septentrió alzireny, les tinences de Cotes i Pardines mai no van superar l'estadi de senyories alfonsines. Ambdues estaven prop d'Algemesí, població que actuà de pol d'atracció per als seus habitants i n'esdevingué principal beneficiada del progressiu despoblament. Per a més inri, Algemesí, un cop aconseguí la independència d'Alzira, n'acabà adquirint la propietat; cosa que li permeté ampliar considerablement el seu terme municipal. Amb les dades que tenim a hores d'ara al nostre abast, desconeguem la data en què Cotes i Pardines van assolir el mixt imperi. Convé pensar, no obstant això, que no hi degueren tardar gaire. Tanmateix, cal posar el focus sobre les escarides rendes, com en tantes altres ocasions, a l'hora d'explicar-hi la considerable desfilada de posseïdors; majorment aliens a les elits dirigents alzirenyes.³⁸⁶

³⁸¹ FURIÓ I DIEGO, A., "La petita noblesa urbana...", *op. cit.*, p. 290; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 48-49; LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, *op. cit.*, pp. 23-24; PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", *op. cit.*, p. 150.

³⁸² BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de...*, *op. cit.*, pp. 40 i 102.

³⁸³ *Ibidem*, p. 148.

³⁸⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 158.

³⁸⁵ ARV. *Processos de Madrid*, A, 125.

³⁸⁶ Cotes hagué per senyor el 1243 Berenguer Roig. La següent notícia al respecte és de vora una centúria més tard. El 1339 l'havia Guerau Fabra. El 1380, estava en mans de Constança de Riu-sec; el 1403, Galceran i Ramon de Riu-sec i Jaume Desplà. El 1413 la posseïa Guerau Bou, ciutadà de València i senyor també d'Alginet. El 1453 ja l'havia adquirida el comte de Cocentaina. Els Roís de Corella la van alienar, a l'inici del segle XVI, a favor de Gaspar de Castellví, senyor de Carlet, i després, el 1527, a favor de Gaspar Joan. Durant el Cinc-cents hi hagué un predomini de ciutadans i comerciants al front de la senyoria, la qual sofrí també diverses fragmentacions. El 1539 l'havia Jeroni Marc Capulla; el 1541, potser abans, el mercader algemesinenc Antoni Figuerola; el 1544 se'n feu amb el domini un beneficiat de la Seu anomenat

Pardines, situada a una cota més baixa i amb més facilitats per al regadiu, devia ser més rendible que no Cotes, que hi contenia moltes terres ermes; de muntanya. Això li conferí una major estabilitat, però no molta més. Pardines, com apunta Josep Antoni Domingo, també presentava certes limitacions i factors d'incidència negativa: les periòdiques revingudes del Magre i del Xúquer.³⁸⁷

Pel que fa a Cotes, les primeres topades amb l'Illa del Xúquer per assumptes jurisdiccionals es remunten al 1339. Llavors n'era senyor Guerau Fabra, el qual hi pretengué delimitar i afitar els territoris que pertanyien als seus dominis; un clar indicatiu de l'assoliment de la potestat alfonsina.³⁸⁸ Malgrat que no hem estat capaços de rastrejar-ne cap durant el Quatre-cents, des d'aleshores degueren ser periòdiques. En efecte, el 1506, Gaspar de Castellví s'enfrontà judicialment amb Alzira al tribunal de la Batllia per la jurisdicció i el dret de pastures.³⁸⁹ El 1539, Antoni Figuerola, senyor de Cotes, feu el mateix amb Pere Colomer, aquesta vegada per l'arrendament del carnalatge.³⁹⁰ El 1545, la capital de la Ribera es veié abocada a pleitejar amb mossén Antoni Sanç.³⁹¹ La situació es repetí, el 1579, amb el notari Pere Joan Goçalbo, el qual havia adquirit poc abans una porció de la senyoria.³⁹² Prèviament, Tomàs Gentil s'hi havia oposat a Alfonso Dies, arrendatari del terç delme alzireny.³⁹³ Per les mateixes dates, Joan Gans negà l'entrada d'algemesinencs a Cotes perquè caçaren amb gossos llebrers i conillers.³⁹⁴

Quant a Pardines, les notícies encara són més reduïdes. Antonio Martínez Pérez hi esmenta un episodi ocorregut el 1324, quan encara no havia esdevingut senyoria

Antoni Sanç. El 1548 ja estava en mans del cavaller Pelagi Gentil. A pesar de tot, sembla que durant les possessions de Capulla, Figuerola i Sanç els deutes havien obligat a alienar-ne parts. El 1550, una tercera part corresponia a l'algemesinenca Úrsola Gans, qui la llegà al seu nebot Joan Gans i les altres dos terceres parts requeien en Pelagi Gentil, qui les transferí al seu fill, Tomàs Gentil. L'agost de 1577, Joan Gans transferí la seua part al seu fill homònim. A partir d'aleshores la troca s'emboicà considerablement, atés que entraren en joc vendes i enllaços matrimonials. Al remat, el 1614, ho adquirí tot Miquel Falcó de Belaochaga, senyor de Benifaió, del qual comprà la senyoria la vila d'Algemesí, el 1620. Pardines fou donada el 1238 a Eiximén d'Urrea. El 1316, era de Jaume de Riu-sec. El 1380, ja devia ser senyoria alfonsina i la posseïa Guillem Sanoguera. El 1393, Berenguer Dalmau de Sanoguera la va vendre al comte de Cocentaina. El 1400 estava en mans de Joan Rodrigo. El 1447, la detenia Lluís Lladró. Després hi regressà als Roís de Corella, els qui l'alienarien el 1509 a favor de Lluís Jofré, nissaga que la va mantindre fins ben entrat el segle XVII. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 22-28 i 30-31; FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 957.

³⁸⁷ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 22-23 i 28.

³⁸⁸ MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, *op. cit.*, pp. 101-103.

³⁸⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 118.

³⁹⁰ ARV. *Reial Audiència*, Processos, 3a part, 6451 apèndix.

³⁹¹ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/27.

³⁹² AMA. *Govern. Plets*, 17-I/79.

³⁹³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 552 i 2440.

³⁹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 577, s. f.

alfonsina.³⁹⁵ Una vintena d'anys més tard, el 1342, el justícia d'Alzira es veié constret a intervindre arran de les ferides propinades a un guarda de Pardines, els responsables de les quals s'havien amagat a Albalat.³⁹⁶ No sabem del cert quan hi degué obtindre la jurisdicció alfonsina. La primera notícia que tenim al respecte se'n remunta al 1393, quan Berenguer Dalmau Sanoguera, senyor de Catarroja, la va vendre a Joan Roís de Corella³⁹⁷ i l'única trifulga coneguda amb Alzira data del 1447. Lladoncs, Lluís Lladró s'oposà a entregar a les autoritats alzirenyes un pres que tenia guiat al llogaret.³⁹⁸ A eixe respecte, caldrà esperar fins al 1614, per tornar a registrar incidents, aquesta vegada amb el justícia d'Algemesí.³⁹⁹ A pesar de tot, l'exemple d'altres poblets invita a pensar que la convivència entre les parts no fou tan calma com el silenci de les fonts ens vol fer creure.

En el territori de reialenc situat al marge dret del riu Xúquer, fora de la influència i aportacions hídriques de la Sèquia Reial del Xúquer, prosperaren escasses senyories nobiliàries. En detriment d'això, n'hi floriren d'eclesiàstiques. De fet, l'única laica de certa entitat fou la Pobla d'Esplugues o de l'Ardiaca. S'alçava al migjorn alzireny, en el principal ramal del camí Reial que unia la ciutat de Xàtiva amb el Cap i Casal; poc després de creuar Carcaixent. Fou un establiment *ex novo*, aprovat per Jaume el Just, el 1317. Precisament la seua nominació es devia al seu fundador: mossén Pere d'Esplugues, ardiaca d'Alzira i Xàtiva. El monarca catalanoaragonés li havia concedit la facultat d'erigir un senyoriu poblat amb cristians, prenent 20 jovades del reialenc alzireny i altres tantes del terme particular xativí. Poc més o menys tres anys més tard, l'Illa del Xúquer signà una concòrdia amb mossén Esplugues, mitjançant la qual el territori d'aqueix enclavament es convertí en una àrea d'empriu de la vila. Dit en altres paraules, els alzirenyes hi podien dur a pasturar els seus ramats, agafar llenya, calç, roques i tot allò que necessitaren. Finalment, per acabar-ho d'agençar, el 1323, les capitals de la Ribera i de la Costera definiren amb major precisió els límits de llurs territoris i admeteren la particularitat poblatana.⁴⁰⁰

Les perspectives canviaren, però, el 1329, quan la Pobla s'adherí a la promulgació de la jurisdicció alfonsina. No debades, les disposicions reials alteraren *de facto* els acords bilaterals anteriors. A continuació, hi sobrevingué la guerra de la Unió i prèviament, el 1337, la defunció de l'eclesiàstic. I heus per on, l'atzar volgué que els partidaris d'un i

³⁹⁵ MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, op. cit., pp. 45-58.

³⁹⁶ *Ibidem*, pp. 104-113.

³⁹⁷ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., p. 30.

³⁹⁸ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/5.

³⁹⁹ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 31-32..

⁴⁰⁰ MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, op. cit., pp. 40-44; NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Introducció...*, op. cit., pp. 24-28 i 37.

altre costat en el conflicte toparen en les immediacions del feu dels Esplugues i hi tinguera lloc un dels combats més importants: la batalla de la Pobla. Per a més additament, l'aleshores senyor, Jaume d'Esplugues, nebot del fundador, hi hagué una participació destacada. Així les coses, el darrer de març de 1348, Pere el Cerimoniós volgué recompensar-lo per la seua defensa activa de la causa reial. Li concedí una ampliació de la jurisdicció criminal, exceptuada la condemna a mort natural.⁴⁰¹ No obstant això, tot i la total desvinculació de la nissaga de la vila, resulta estrany que haguera de transcórrer més d'una centúria perquè tinguem notícies del sorgiment de disputes entre Alzira i la senyoria dels Esplugues.

En efecte, caldria esperar fins l'abril de 1458. Com sabem, poc abans, els dirigents alzirenys havien substituït el tribut de la cisa de la molta per la peita. L'Alcúdia i el Ressalany hi van instar plet i la Pobla Llarga s'hi afegí.⁴⁰² Lladoncs, segons sembla, el llogaret pertanyia encara a la contribució particular de l'Illa del Xúquer, cosa que invita a pensar que en l'interim de cent anys i escaig que transcorregué entre eixe litigi i els iniciats contra Xàtiva (1563) i Alzira (1570), algun dels sobirans de la Corona d'Aragó degué atorgar-los el mer imperi. En eixe sentit, tot apunta que fou l'Emperador, el 1534. Tot i això, pareix que no se n'ha conservat còpia documental. Fora com fora, eixe va estar l'argument esgrimit per Gaspar Andreu d'Esplugues als successius contenciosos mantinguts contra les dues capitals comarcals per qüestions de termes, pagament de tributs, jurisdicció i pasturatge. A aquests caldria addicionar els que li posà a les darreries del Cinc-cents la vila de Carcaixent, àvida d'incorporar-la al seu terme.⁴⁰³

Entre les senyories eclesiàstiques que prosperaren al marge dret del Xúquer convé destacar-ne tres. En primer lloc, el monestir de la Verge Maria de la Murta, de l'ordre jerònima, ubicat a la vall dels Miracles, d'en Miralles o de la Murta. Tal com relatà el prior Joan Baptista Morera, Arnau Serra fou el qui hi donà les seues possessions als eremites que l'habitaven. Ho feu el 1357, amb llicència de Pere el Cerimoniós.⁴⁰⁴ L'alzireny les havia rebudes uns pocs anys abans, el 1349, de mans dels germans Mateu,

⁴⁰¹ NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Anotacions...*, op. cit., pp. 41-43, 60 i 67-69.

⁴⁰² NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Introducció...*, op. cit., p. 47; RUZAFÀ GARCIA, M., "Problemas impositivos entre Alzira...", op. cit., pp. 25-32. Veg. també, VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 134-135.

⁴⁰³ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/58 i 59. NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Anotacions...*, op. cit., pp. 60 i 62-65 ; —, *La Pobla Llarga. Introducció...*, op. cit., pp. 51-54.

⁴⁰⁴ MORERA, J. B., *Historia de la Fundación...*, op. cit., p. 39-40.

Sanç i Bernat de Jaca.⁴⁰⁵ La donació de Serra no fou l'única, però sí la primera i més extensa territorialment parlant, atés que més tardanament se n'afegiren altres, que més o menys abraçaren bona part de l'extensió de la vall.⁴⁰⁶ Al remat, el 1401, després de no poques peripècies, es donaren les condicions perquè hi començaren les obres de construcció d'un modest cenobi.⁴⁰⁷ D'aquesta manera, des de principis del segle XV i fins a 1835, la comunitat jerònima s'hi assentà i hi prosperà.⁴⁰⁸ A hores d'ara no tenim cap notícia d'enfrontaments de caire jurisdiccional amb la vila d'Alzira, cosa que no obsta perquè se n'hi produïren.⁴⁰⁹

En segon lloc, caldria referir els dominis del convent de Santa Maria d'Aigües Vives, de l'ordre agustina. En aquest cas, els conflictes amb l'Illa del Xúquer van estar una constant des del segle XIV i s'allargaren fins a l'abolició de l'Antic Règim, més encara quan a finals del Huit-cents els frares aconseguiren una mena de jurisdicció alfonsina.⁴¹⁰ Emperò anem per parts.

L'origen de la comunitat es remuntava al rei Conqueridor. El 4 de febrer de 1267, el monarca els concedí el terreny que s'estenia des del Portitxol fins a la casa conventual. Posteriorment, els feu altres atorgaments i privilegis com ara el d'amortització de béns en el reialenc alzireny (1270) o la franquesa del pagament del peatge i mesuratge per als frares i la resta de futurs habitants de la vall (1273). El 1329, Gonçal Garcia els feu entrega de les terres situades entre l'Estret o Cantal Gros i el cenobi. Així les coses, els agustins quedaren, *a priori*, en propietaris o si es vol en senyors territorials de tota la vall d'Aigües Vives. Durant el Quatre-cents, els monjos hi aconseguiren augmentar la seua presència i prerrogatives. El 1450, Alfons el Magnànim els lliurà el privilegi de devesa i empriu, cosa que comportava que es pogueren beneficiar de l'administració i explotació de

⁴⁰⁵ A un procés judicial instruït a la Reial Audiència de València, el 1538, consta que Arnau Serra entrà en possessió de les terres de la vall de la Murta mitjançant l'acte rebut pel notari Antoni Boïls el 5 de setembre de 1349. El 23 de gener de 1357 el mateix Arnau Serra, mitjançant el notari alzireny Guillem Ponç, es comprometia a fer donació de la vall a Pere Baireda i als altres eremites, tot i que l'autorització de Pere el Cerimoniós no arribaria fins el 17 de gener de l'any següent. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 1184, ff. 78r-79r. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 68-79.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, ff. 3r-5v, 8v-9v, 41r i 42v.

⁴⁰⁷ CAMPÓN GONZALVO, J., *Historia del Monasterio...*, op. cit., pp. 39-45; MORERA, J. B., *Historia de la Fundación...*, op. cit., p. 39-48. Veg. també, amb caràcter general, la tesi doctoral de Aureliano José Lairón Pla, titulada: *El monasterio de Nuestra Señora de la Murta de Alzira (1552-1835). Estudio histórico-diplomático a través de las actas capitulares*.

⁴⁰⁸ SENDER CONTELL, M., *El monasterio de Santa...*, op. cit., pp. 105-108.

⁴⁰⁹ Manca un estudi exhaustiu sobre l'assumpte a partir de diversos fons arxivístics on s'ha conservat documentació sobre la Murta. A tall d'exemple, se'ns acut el fons de Clero de l'Arxiu del Regne de València o el d'ordres de l'Arxiu Històric Nacional.

⁴¹⁰ GARCÍA ALMIÑANA, E., *El convento de Aguas...*, op. cit., pp. 70-123. AMA. *Govern. Plets*, 17-I/1.

pastures, cacera i tota la superfície forestal. Aquest darrer fou referendat, el 1595, per Felip II.⁴¹¹

A nivell jurisdiccional la qüestió era una altra, perquè depenien del justícia d'Alzira. Els frares d'Aigües Vives no portaren endavant seriosament l'empresa colonitzadora de la vall fins a ben entrat el segle XVIII. Amb anterioritat, sols s'hi havia produït tot un seguit d'actuacions amb les vistes posades a augmentar les explotacions i la superfície conreada, mitjançant el rompiment de terres i la desforestació, tot fent ús de successius contractes d'arrendament. De resultes, mai no havien aconseguit haver ni tan sols el mixt imperi. A finals del segle XVI, tal com assenyala Francesc Torres, s'hi havia afegit el problema de la segregació de Carcaixent, que esquinçà el terme alzireny i deixà la vall d'Aigües Vives partida en dues jurisdiccions distintes.⁴¹² Heus ací l'origen de no poques raons.

Finalment, caldria mencionar l'alqueria o granja de Benivaire, la qual es comptava des de començaments del Tres-cents entre les possessions que el monestir de Santa Maria de Valldigna tenia a la Ribera del Xúquer, a la vora d'un dels meandres del flum. En efecte, va estar Jaume el Just el qui, entre el 1311 i el 1317, en va fer donació a la comunitat cistercenca⁴¹³ i des d'aleshores hi havia romàs entre els seus territoris. Es tractava d'una d'explotació agrícola de dimensions considerables (dos milers de fanecades), com altres que detenia l'orde, amb edificis i instal·lacions complementàries, la qual es treballava majorment amb mà d'obra assalariada sota la direcció d'un frare o pare granger que en duia la comptabilitat. En el cas de Benivaire, sembla que hi havia també terres d'emfiteusi; no sempre ubicades a les proximitats de l'alqueria. No obstant això, l'explotació directa continuava sent la més destacada i rendible al segle XVI. Per tal d'albergar i cobrir les necessitats de la població flotant i resident, s'hi havia habilitat una casa amb cambres dotades amb llits i matalassos, una sala amb taula i cadires, un celler, un forn, una cuina, una capella, i un estable.⁴¹⁴ Com que, des de 1326, Valldigna tenia l'exclusivitat sobre els forns del

⁴¹¹ BERNABÉ GIL, D., "Sobre el origen territorial...", *op cit.*, p. 135; GARCÍA ALMIÑANA, E., *El convento de Aguas...*, *op cit.*, pp. 70-78; GARCIA-OLIVER, F., *Cistercens del País Valencià...*, *op cit.*, pp. 50-57.

⁴¹² TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op. cit.*, pp. 147-149.

⁴¹³ CABANES PECOURT, *Los monasterios valencianos. Su...*, *op cit.*, p. 66; CÍSCAR PALLARÉS, E., "Las granjas del monasterio..." , *op cit.*, p. 157; GARCIA-OLIVER, F., *Cistercens del País Valencià...*, *op cit.*, pp. 31-33. Veg. també, CUÑAT CÍSCAR, V. M.; CARBONELL BORJA, M. J., "Unos documentos de Benivaire..." , *op cit.*, pp. 107-118.

⁴¹⁴ CÍSCAR PALLARÉS, E., "Las granjas del monasterio..." , *op cit.*, pp. 155-168. Veg. també, MATALÍ R. V., "Tipos de transmisión y..." , *op cit.*, pp. 159-180.

llogaret de Carcaixent, l'administrador de Benivaire se n'ocupava també d'aquests establiments.⁴¹⁵

Pel que fa a la jurisdicció, com assenyalen Ferran Garcia Oliver i Antoni Grau Escrihuela, si bé el cenobi posseïa el mer i mixt imperi a la vall d'Alfàndec, al defora, com ara a Benivaire, a l'inici, la continuaren ostentant els centres urbans, al terme de les quals s'hi ubicava.⁴¹⁶ Això canvià ostensiblement a partir de 1329. De bell nou, Alzira veié en la promulgació alfonsina una amenaça, en tant que els cistercencs podien convertir Benivaire en llogaret i bastir-lo amb tots els privilegis i franquícies de què gaudia el monestir. Així les coses, el 1331 s'hi produïren els primers envits, sobretot en matèria fiscal, però que duïen aparellades serioses qüestions de caire identitari. Primer va estar «murs e valls» i seguidament la peita. Les protestes i negatives dels monjos pels gravàmens foren contestades per l'Illa del Xúquer amb execucions i aquestes contrarestades amb excomunions. L'assumpte arribà als tribunals: al de la Governació. Al remat, el 1361, per tal d'estalviar-se costes processals decidiren agençar-ho per la via de l'arbitratge.⁴¹⁷

Ocorregué, no gensmenys, que la capital de la Ribera no quedà gens satisfeta i hi apel·là per tres vegades sense que en traguera res positiu. El 1364, es tornà a recórrer a la tercera del secretari reial: Bernat Bonastre. Malgrat tot, el problema de les peites es tornà a produir el 1382. Alzira acudí a la Governació i eixí de nou escaldada en les seues elevades pretensions. Tanmateix, mai no renuncià a doblegar Santa Maria de Valldigna. El 1446, la causa del litigi van estar els bestiar i al cap darrere la jurisdicció. En realitat, el conflicte no es va acabar d'apaivagar mai.⁴¹⁸ La cosa anà de més a més. Una centúria després, el 1554, el cenobi presentà una suplicació a la Reial Audiència, perquè suposadament els havien augmentat el gravàmens i davant el refusament els havien fet penyores i embargaments. El 1555 i el 1578, el motiu de controvèrsia fou altra vegada el bestiar.⁴¹⁹ I certament, els temors dels dirigents alzirens estaven més que fundats; per això s'afanaven tant en frenar la prosperitat de l'explotació. Al plet de 1580, el que estava en joc era directament l'alta jurisdicció de Benivaire.⁴²⁰

⁴¹⁵ DARÀS I MAHIQUES, B., "Dels forns de coure...", *op cit.*, pp. 297-305; GASCÓN PELEGRÍ, V., *Florones del señorío valldignense...*, *op cit.*, pp. 141-144. Veg. també, ARDIT LUCAS, M., "Aparcería y arrendamiento en...", *op cit.*, pp. 417-434.

⁴¹⁶ GARCIA-OLIVER, F., *Cistercencs del País Valencià...*, *op cit.*, pp. 28-33 i 47-49; GRAU ESCRHUELA, A., *Aproximació a la Història...*, *op cit.*, p. 170.

⁴¹⁷ GARCIA-OLIVER, F., *Cistercencs del País Valencià...*, *op cit.*, pp. 70-74.

⁴¹⁸ *Ibidem*, pp. 74-82.

⁴¹⁹ CÍSCAR PALLARÉS, E., "Las granjas del monasterio...", *op cit.*, p. 157.

⁴²⁰ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/84.

Amb tot, tal com assenyala Tomàs Peris Albentosa, l'element desestabilitzador o el que contribuï en major mesura a minorar el preeminent i de vegades arrogant centralisme alzireny, no va estar tant la progressiva pèrdua, per part de l'Illa del Xúquer, de les competències jurisdiccionals sobre els senyories del seu terme, com la creixent objecció crítica nascuda al si dels llogarets de reialenc.⁴²¹ En efecte, l'extraordinari procés expansiu que visqué la vila d'Alzira i, més particularment, la seua contribució durant el Cinc-cents contribuï a l'aparició o consolidació de nissagues interessades a adquirir parcel·les de poder polític alhora que preocupades per controlar l'administració, la representació social i els recursos cada vegada més abundants que generaven les comunitats on hi habitaven. Aquesta qüestió es feu especialment visible als llogarets de major entitat demogràfica com ara Algemesí, Carcaixent i Guadassuar.

Tot açò plegat, junt amb els obstacles que sovint van posar els dirigents alzirenys al desenvolupament social, urbanístic i fins i tot econòmic dels llogarets de la seua contribució o les freqüents traves a què hagueren de fer front aquestes noves oligarquies a l'hora d'accedir als òrgans del Consell, contribuïren, primer, al reforçament del malestar comunitari i, finalment, proporcionaren els subterfugis efectistes més escaients perquè les elits locals feren créixer o renàixer el sentiment segregacionista que conduï al convenciment que calia demanar la independència de la vila-mare.⁴²²

De fet, aquesta pretensió no era del tot nova. Hi havia hagut precedents. En eixe sentit, no es pot amagar que durant el Tres-cents aquestes mateixes poblacions ja havien intentat guanyar en pes i representativitat dintre del reialenc alzireny. Bona prova d'açò fou la suplicació que els pobletans i menestrals dels ravals, llogarets i alqueries elevaren, el 1329, a la reina Elionor perquè se'ls n'hi permetera tindre major presència en el regiment i govern de la vila.⁴²³ L'aspiració desembocà, el 1338, en un acord paccionat signat entre l'Illa del Xúquer, els ravals de la Verge Maria i de Sant Agustí i els poblets de la seua contribució (Algemesí, Benimaclí, Carcaixent, Cogullada i Ternils), mitjançant el qual els vilatans s'hi comprometien a incloure-hi dos prohoms del quarter de l'Horta de Cent, altres dos del quarter devers València i un de cadascun dels ravals.⁴²⁴ Ocorregué, però, que la vigència d'aquesta

⁴²¹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 75-78.

⁴²² BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas...", op. cit., pp. 11-38; —, "Realengo y señorío en...", op. cit., pp. 381-392; GARÉS TIMOR, V. M., "Hacia una mejorada administración...", op. cit., pp. 96-106; PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., p. 16; TORRES I FAUS, F., "Geografía política i municipi...", op. cit., pp. 245-265; —, *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 68-90 i 149-158.

⁴²³ MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, op. cit., pp. 65-69.

⁴²⁴ *Ibidem*, pp. 79-87.

concordia fou un tant efímera. A més, pel que sembla, el signe recessiu del Quatre-cents acabà amb llur afany de participació o millor dit, el sumí en una llarga letargia.⁴²⁵

Eixe deler, però, despertà. Ho feu un centenar d'anys més tard, quan la conjuntura fou del tot favorable. A tot plegat, com bé assenyala Francesc Torres, hi confluïren el creixement econòmic, demogràfic i urbà dels llogarets, la consolidació d'elits amb voluntat dirigent o les fretures financeres de la Monarquia Hispànica.⁴²⁶ Malgrat tot, caldria no passar per alt l'element assemblador: la sericicultura. No és cap casualitat la concurrència dels riberencs a Toledo, on, a més de la Cort, es concentrava el major centre manufacturer de teixits de seda de la Península Ibèrica. Els mercaders i menestrals toledans necessitaven de la fibra sèrica valenciana per al nodriment dels seus telers, cosa que conferia a les elits pobletanes l'establiment contactes i la possibilitat d'estar al corrent del que es coïa al cor mateix del cap rector dels designis hispànics. En altres paraules, la seua dedicació sericícola no sols els aportà riquesa i prosperitat, sinó que els vinculà a una fluida àrea d'intercanvi i convergència de relacions personals, mercaderies, diners, idees i experiències que no van dubtar a aprofitar.⁴²⁷

Talment fou així, que Algemésí no sols fou de les primeres comunitats en voler trencar els vincles de dependència que la unien a la vila mare, sinó que confià la comesa a Bernat Guinovart, un dels mercaders de seda de la localitat. Certament, els algemesinencs estigueren els qui obriren i senyalaren el camí i també els qui fixaren el model a seguir per la resta de llogarets—de la Ribera i de tot el Regne—que cercaven autonomia i autosuficiència administrativa. Així les coses, el 15 de desembre de 1574 es posà punt i seguit al procés iniciat dues dècades abans i que tenia com a finalitat posar les bases institucionals de l'autogestió. A partir d'aleshores, Algemésí adquirí les facultats per a nomenar oficials propis (4 jurats, consellers, mostassaf, justícia, entre d'altres), per impartir justícia en assumptes civils i criminals (mixt imperi), si bé l'alta jurisdicció (mer imperi) continuava pertanyent a la vila d'Alzira. Li fou assignat també un terme: la tercera part de la distància que separava l'Illa del Xúquer amb la nova universitat.⁴²⁸

Francesc Torres, és potser el qui millor n'ha estudiat els procediments de delimitació. En el cas d'Algemésí s'inicià el setembre de 1576, quan la Reial Audiència adjudicà la tasca a misser Peres Banyatos. Seguidament, cadascuna de les parts designà un expert. La capital de la Ribera ho confià a l'obrer de vila Antoni Garcia, mentre que Algemésí s'encomanà a

⁴²⁵ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 75.

⁴²⁶ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 75-82.

⁴²⁷ GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemésí. Una...*, op. cit., pp. 105-107.

⁴²⁸ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 14-17; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 76; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., p. 149.

un reputat matemàtic de la Universitat de València com Jeroni Munyós, el qual havia participat en la demarcació de la frontera castellana.⁴²⁹ Plegats, hi van mesurar la distància i travaren la primera fita. En acabant, traçaren una línia recta de llevant a ponent. Inclús es va travessar el Xúquer, però no va haver efecte.⁴³⁰

Una trentena d'anys més tard, Algemesí conclougué la seua emancipació de la mà d'un altre prohoms amb nexes amb Castella: Doménech Gamieta. Amb el privilegi lliurat el 13 de setembre de 1608, la localitat esdevingué vila reial, passà a regir-se pel sistema de la insaculació i a haver la suprema jurisdicció pròpia i de Cotes i Pardines, senyories sobre les quals, Felip III, els concedí dret preferencial en l'adquisició i incorporació al reial patrimoni. Cotes engrandí el terme algemesinenc el 1620, mentre que calgué esperar al dret del 6 d'agost de 1811 de les Corts de Cadis i a la posterior llei de 26 d'agost de 1837, perquè Pardines hi fora absorbida.⁴³¹ No obstant això, l'arrodoniment de les prerrogatives i autonomia dels algemesinencs fou l'atorgament del co-govern de la Sèquia Reial amb la vila-mare. D'eixa manera, la institució deixà d'anomenar-se amb l'apel·latiu alzireny i prengué el nom del riu d'on prenien les aigües. Sens dubte, açò fou un colp dur per a l'Illa del Xúquer. Amb aquesta gràcia el monarca hispànic diposità parcialment en mans dels dirigents algemesinencs l'ampliació de la xarxa hidràulica i la potencial transformació dels secans de la plana nord del municipi en regadiu.⁴³²

Carcaixent, al remat, seguí en tot les passeres d'Algemesí i aconseguí el privilegi d'universitat l'11 de març de 1576. Bernat Talens, el síndic, es mig sustentà per a materialitzar la tasca en Bernat Guinovart.⁴³³ Segons Francesc Torres, el llogaret havia adquirit ja abans de la desmembració certes competències, molt nímies: cada any escollia huit veïns entre els quals el justícia d'Alzira nomenava el lloctinent. El ben cert és que allò provenia del redreç institucional alzireny de 1555 i s'havia fet extensiu a la resta de llogarets.⁴³⁴ Així les coses, val a dir que Carcaixent fou la primera comunitat rural—abans d'Algemesí—a voler trencar els vincles de dependència que la unien a la vila mare. Contràriament al que s'ha pensat fins ara, va intentar la seua segregació ja el 1547.⁴³⁵ En qualsevol dels casos, va estar de les

⁴²⁹ TORRES I FAUS, F. i ROSSELLÓ I VERGER, V. M., *Jeroni Munyós i la...*, *op cit.*

⁴³⁰ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, pp. 150-151.

⁴³¹ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 22-34; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, pp. 151-152.

⁴³² DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 19.

⁴³³ GARÉS TIMOR, V. M., "Hacia una mejorada administración...", *op cit.*, pp. 96-106. Veg. SEGURA DE LAGO, J., "Notas para la historia...", *op cit.*, s. f.; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, p. 249; TERUEL BARBERÀ, J. F., "Fills il·lustres d'Algemesí...", *op. cit.*, s. f.

⁴³⁴ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, p. 152; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, p. 174.

⁴³⁵ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

pioneres a l'hora d'obrir camí i la primera en què es fixà el model definitiu a seguir per la resta de llogarets, atès que a diferència d'Algemesí, la concessió realitzada a Carcaixent hagué 34 ítems o capítols.⁴³⁶

Idèntiques prerrogatives en allò tocant al regiment, institucions, magistratures i també al terme. En efecte, Felip II donà el mateix que als algemesinencs: la tercera part de la separació del nucli urbà desmembrat i la capital de la Ribera. En aquesta ocasió el comissionat fou Vicent Escrivà, el qual encetà els seus quefers el mes de març de 1577. Calculada la susdita distància a través del camí Reial, s'hi fixà el primer molló i es traçà una línia recta, que partint del Xúquer escindí la vall d'Aigües Vives en dos. La granja de Benivaire quedà a la part carcaixentina, tot i les protestes del monestir de Valldigna, que pretenia que romanguera a la d'Alzira. Es prosseguí, a continuació, a l'altre costat del flum i anys després fins al terme de Xàtiva. Així les coses, Cogullada i la Pobla Llarga restaren en la banda de l'Illa del Xúquer i el Toro a la de Carcaixent.⁴³⁷

El desencert es corregí amb l'atorgament del privilegi de vila, el 17 de juliol de 1589. Cogullada fou incorporada als dominis carcaixentins i el Toro i tota la terra del marge esquerre retornà als alzirenys.⁴³⁸ La Pobla Llarga s'hi mantingué fins el 1646, en què passà a la contribució general carcaixentina.⁴³⁹ Tanmateix, l'elevació a vila portà aparellades altres atribucions. Carcaixent rebé també el sistema de la insaculació, en el qual s'hi normalitzà i normativitzà l'accés dels habitants de Cogullada.⁴⁴⁰ Així mateix, Felip II atorgà a la nova vila la prerrogativa de nomenar síndic per tal d'acudir a les convocatòries de Corts.⁴⁴¹ També la degué obtindre Algemesí, el 1608.⁴⁴²

Guadassuar aconseguí el privilegi d'universitat el 22 de desembre de 1581. L'artífex fou Antoni Torres.⁴⁴³ Tal com apunta Enric J. Mut, a banda del creixement demogràfic i la bonança econòmica, existien tot un seguit d'antecedents o greuges previs que les elits locals empraren a l'hora d'engendrar o deixondir els sentiments segregacionistes entre els seus

⁴³⁶ GARÉS TIMOR, V. M., "El privilegi de creació...", *op cit.*, pp. 86-96. El d'Algemesí en constà sols de 33. La diferència rau en el ítem en què s'especifica que la nova universitat d'Algemesí gaudiria dels mateixos privilegis i immunitats que havia gaudit mentre era llogaret de la vila d'Alzira. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTELA, J. E., *El privilegi de creació...*, *op cit.*

⁴³⁷ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, pp. 153-155.

⁴³⁸ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op cit.*, s. p.

⁴³⁹ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, p. 155.

⁴⁴⁰ DARÀS I MAHIQUES, B. i GARÉS TIMOR, V. M., "La primera insaculació de...", *op cit.*, [en premsa]. MADRAMANY CALATAYUD, M., *Tratado de la nobleza...*, *op cit.*, pp. 303-304.

⁴⁴¹ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op cit.*, s. p.

⁴⁴² MADRAMANY CALATAYUD, M., *Tratado de la nobleza...*, *op cit.*, pp. 357-358.

⁴⁴³ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020].

conveïns. Els hi havia hagut a Algemesí, a Carcaixent i també a Guadassuar. De vegades n'eren, fins i tot, els mateixos o molt semblants, raó per la qual inclús trobem lligams pel que fa a les gestions i els gestors de la independència. Algemesinencs, carcaixentins i guadassuarencs es queixaven cada vegada que havien de contribuir en despeses municipals que els beneficiaven poc o gens, com ara la reparació de les muralles d'Alzira, la neteja del braç estrangulat del riu o l'endeutament censal municipal. A això calia afegir situacions d'indefensió, topades per qüestions d'aigües i pastures comunals o les polítiques centralitzadores, a tall d'exemple, l'imperatiu de residir al Clos o als ravals si s'exercia una magistratura municipal o l'obligació d'assistir-hi anualment a certs actes cívics o religiosos.⁴⁴⁴

Quant a les prerrogatives de regiment i magistratures, el sobirà hispànic concedí a Guadassuar la capacitat per a nomenar tres jurats, un justícia, un mostassaf i consellers, entre d'altres. Li atorgà també el mixt imperi en qüestions d'administració de justícia i un terme propi, la delimitació del qual s'havia de fer a criteri de la Reial Audiència. Això comportà que resultara una demarcació força complexa, motiu pel qual es realitzà per fases. Començà, el novembre de 1582, Vicent Vidal, el qual mesurà la distància entre la novella universitat i l'Illa del Xúquer, així com de la primera amb l'Alcúdia, Algemesí i Carlet. A diferència del que havia ocorregut a Carcaixent i Algemesí, a l'hora de traçar les fites, es van tindre en compte diverses variables com ara el potencial creixement de la població, la proximitat a Montortal, l'Alcúdia i Algemesí o la necessitat de projectar-se cap a la vila d'Alzira. Col·locat el primer molló, es perllongà una línia recta, brúixola en mà, fins a Massalavés. En acabant, es deixà de costat la zona de la Garrofera (llavors en litigi entre la capital de la Ribera, els Milà i els barons de Tous) i es prosseguí a llevant, vers Algemesí. El 1596, Vicent Vives reajustà la zona meridional i, el 1628, misser Cristòfol Cardona, atermenà ponent i tramuntana. Amb tot i això, els llinars actuals no es van terminar de fixar fins al segle XIX.⁴⁴⁵

En resum, diguem-ho clar. La progressiva consolidació durant el Cinc-cents d'aquests nuclis secundaris dins del reialenc alzireny, capaços no sols de posar en dubte la

⁴⁴⁴ Enric J. Mut, pel que fa a Guadassuar, fa especial incidència en la situació d'indefensió en què quedaren els guadassuarencs davant l'ús presumptament abusiu de les aigües de la sèquia de Carlet per part de l'Alcúdia. El plet a l'Audiència s'encetà el 1569 i, el 1576, el justícia d'Alzira encara no s'hi havia personat ni actuat. *Ibidem*. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 78.

⁴⁴⁵ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020]; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 77; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 155-160. Veg. també el procés sobre la delimitació de termes que es guarda a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 37.

centenària posició preeminent que ostentava la vila d'Alzira sinó també de procedir—amb el beneplàcit reial—al trossejament i repartiment de porcions substancials del seu territori, afeblí substancialment el poder politicoadministratiu i la representativitat social de les elits dirigents de la Clau del Regne; alhora que acabà d'envigorir el model marcadament plural i policèntric que ha definit la Ribera del Xúquer fins als nostres dies. Tanmateix, els qui havien posat les bases havien estat essencialment, en primera instància, els senyors de vassalls els dominis dels quals estaven enclavats al terme general alzireny i, més tard, els propietaris d'algunes petites alqueries de la seua particular contribució com ara Benimuslem, Massalavés o la Pobla Llarga, entre d'altres. No debades, començaren sent simples senyories alfonsines i acabaren aconseguint la suprema jurisdicció.

EL GOVERN DE LA VILA: MAGISTRATURES, OFICIS I SISTEMES D'ELECCIÓ

El municipi ha sigut el principal marc de convivència de les persones i també l'ens més destacat i immediat a l'hora de configurar la identitat dels individus, per sobre de la família. Això no obstant, una de les seues funcions més importants ha estat l'administració de la cosa pública. En efecte, a aquestes alçades resulta una obvietat afirmar que els governs de ciutats i viles han acostumat a posseir atribucions i competències que han projectat, d'una banda, sobre la col·lectivitat (l'element humà) i, d'altra, sobre un determinat territori (l'espai físic), trepitjat en el quefer quotidià, sentit com a propi i gestionat de mode privatiu.

Els governs locals, per tant, esdevingueren durant l'etapa foral d'eixos pocs espais on hom podia exercir la funció pública, ço és, ostentar càrrecs polítics. Col·lectivament, suposava un repte i un estímul. Els consistoris acostumaven a gaudir d'un ample marge de maniobra a l'hora de decidir el destí d'esforços i recursos, el control de despeses i ingressos, la delineació de la política fiscal i financera, l'abastiment, la fixació del preu dels productes de primera necessitat o la regulació de l'ús, compartició i explotació dels empris. Ara bé, hi havia una cosa que calia defendre per damunt. Calia preservar la ingent quantitat de franquícies i privilegis exclusius que fiançaven i asseguraven el poder, les peculiaritats i la idiosincràsia comunitària front a les eventuais ingerències de l'administració reial i dels interessos privatis de propis i d'estranyos; cosa que no sempre es va aconseguir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas...", *op. cit.*, pp. 11-38; —, "Realengo y señorío en ...", *op. cit.*, pp. 381-392; TORRES I FAUS, F., "Geografía política i municipi...", *op. cit.*, pp. 245-265.

A nivell individual, l'accés a les magistratures esdevenia una vivència atractiva i enriquidora, la qual, a més a més, conferia una certa projecció pública i permetia que determinats llinatges apuntalaren la seua posició preponderant dins del cos social. En eixe sentit, la sòlita presència al consistori funcionava com un ressort, mitjançant el qual la condició benestant en el vessant econòmic es transformava de manera decisiva en un augment de l'estatus i de la consideració de l'estirp i també la col·locava en una situació immillorable a l'hora d'escalar posicions en la societat. No debades, la gestió pública atorgava relacions formals i informals vitals per arrodonir l'estratègia d'ascens social. Val a dir que aquestes anaven des de la compartició d'interessos amb altres nissagues, passant per la concertació d'enllaços matrimonials, la participació conjunta en negocis i transaccions, fins a l'establiment de fermes pactes de suport recíproc.

Tanmateix, una de les qüestions més escabroses fou, sens dubte, l'assumpte de la regulació del mode d'accés a les institucions municipals. Al regne de València hi van existir i coexistir molts i bastant diversos sistemes. La vila d'Alzira, tal com assenyalen Tomàs Peris Albentosa o Sandra Bernabeu, els hi va provar tots o quasi tots: la cooptació directa, el sistema de redolins, la ceda reial... i, al remat, es quedà amb la insaculació.⁴⁴⁷ Emperò anem a pams. D'entrada, durant els anys immediatament posteriors a la Conquesta (desembre de 1242-agost de 1249) sembla que l'Illa del Xúquer romangué sota l'autoritat i direcció d'un cort o curià, una mena d'agent reial de nomenament directe per part del sobirà i sotmés a renovació anual. Aquest ostentava tots els poders i competències, encara que gaudia de l'assessorament d'una assemblea de prohoms i veïns. Aquesta fou, sens dubte, una primitiva i rudimentària organització politicoinstitucional constituïda per tal de posar ordre i trellat a la reassignació d'espais urbans i a l'assentament dels nous pobladors cristians i convé pensar que també jueus.⁴⁴⁸

L'estiu de 1249, com sabem, Jaume I adjudicà a Alzira un vastíssim terme general sobre el qual concedí jurisdicció plena (mer i mixt imperi). Comprenia, a llevant, els castells de Cullera, Corbera i la vall d'Alfàndec, amb els seus respectius poblets; pel migdia, prenia tota o quasi tota la vall de Càrcer. En acabant, pujava per l'interior muntanyós occidental fins a les portes del terme de Montroi i cloïa presumptament pel septentrió en topetar amb els confins del Cap i Casal. Juntament amb aquests i altres atorgaments, el rei Conqueridor entregà a la capital de la Ribera l'autonomia i autosuficiència administrativa i proveí que s'havia de regir seguint a

⁴⁴⁷ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 317-341; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 155-157 i 162-178.

⁴⁴⁸ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 318.

petita escala el model institucional assignat a la ciutat de València i referendat primer al Costum de València i posteriorment als Furs.

Així les coses, al capdamunt de l'organigrama municipal, el monarca catalanoaragonés situà el batlle, el seu representant; l'encarregat, entre altres coses, de vetlar pel patrimoni reial al si de la comunitat. El 1266, aparegué la figura del justícia que, en el cas alzireny, era unipersonal, és a dir, concentrava les atribucions civils i criminals. Entre les seues funcions estaven el manteniment de l'ordre públic i la pau social, la persecució i composició de faltes i delictes, l'organització dels torns i servicis de vigilància o la presidència de les sessions de la corporació vilatana (el Consell). Prèviament, al tombant de 1249 ja s'hi havia instituït la magistratura col·legiada sobre la qual requeia el poder executiu: els jurats. A Alzira, com a la major part de les viles valencianes, n'hi va haver quatre: el jurat en cap, el segon, el terç i el quart. Aquests comptaven amb l'assessorament i deliberació d'una vintena de consellers. Tots plegats, juntament amb el mostassaf i altres càrrecs tècnics conformaven el Consell (més tard Consell Particular), màxima institució de representació col·lectiva i vertader òrgan de decisió; front al Consell General, restringit i amb escasses competències reals.⁴⁴⁹

L'organigrama municipal alzireny es completava amb el mostassaf i el sequier, l'escrivà i el síndic. El mostassaf era un oficial originàriament musulmà i tenia entre les seues obligacions la vigilància, supervisió i control dels preus dels productes bàsics i de primera necessitat, dels pesos i mesures que s'emprava a la vida socioeconòmica de la població: botigues, tavernes, parades del mercat, carnisseries, draperies... Tot per evitar comportaments fraudulents i especulatiu. També se n'ocupava dels assumptes tocants a la higiene pública i l'urbanisme. D'ahí que s'hi interessara per la qualitat dels aliments i de tot tipus de gèneres. El sequier, com la seua mateixa nominació indica, esdevenia la persona encarregada de la Sèquia Reial d'Alzira. Es tractava de la màxima autoritat en temes relacionats amb l'aigua i el regadiu. Per davall tenia els sots sequiers, veedors i altres funcionaris o assalariats. Com que els nombrosos braçals d'aquesta xarxa subministraven recursos hídrics a un bon grapat de localitats situades al marge esquerre del Xúquer, entre Antella i Algemesí, i totes les prerrogatives raïen en l'Illa del Xúquer i les seues oligarquies fou utilitzat sovint de manera omnímoda i prepotent.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ BERNABÉ GIL, D., *Privilegios de insaculación otorgados...*, *op. cit.*, pp. 9-12; BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 318-319; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 155-165.

⁴⁵⁰ Sobre el sequier i la Sèquia Reial d'Alzira, veg. PERIS ALBENTOSA, T., "Conflictividad y administración de...", *op. cit.*, pp. 725-742; —, "Gobierno y administración de...", *op. cit.*, pp. 159-264; —, *Regadío, producción y poder...*, *op. cit.*; —, *La séquia Reial del...*, *op. cit.* Sobre el mostassaf i el sequier, veg.

Les cadires de l'escrivà, dels jurats i Consell i del síndic acostumaven a estar monopolitzades per notaris, donades les seues habilitats amb l'escriptura i la burocràcia, els seus coneixements del dret i la seua funció de garants de la fe pública. L'escrivà anotava les decisions de govern del consistori. El síndic feia les funcions de representant i poderejant del municipi davant d'altres individus, instàncies de poder o institucions. En algunes ocasions en va haver més d'un. Aquesta tendència s'accentuà durant l'Edat Moderna, en què les localitats hagueren de fer-se presents a diversos plànols de la complexa administració de la monarquia polisinodial dels Trastàmara i dels Habsburg. A tall d'exemple, Alzira en va tindre si més no un de fixe a la ciutat de València i de vegades un prop de la Cort. Convé no oblidar el racional, persona que s'ocupava del control de les finances locals.⁴⁵¹ Aquest càrrec va estar instituït a Alzira per Joan el Caçador.⁴⁵²

Per sota d'aquests encara hi havia tot un seguit de càrrecs, diguem-ne, menors o subalterns i dependents de les altes magistratures alzirenyes. Normalment eren nomenats i destituïts segons les necessitats i voluntat de l'oficial principal. En primer lloc, caldria referir, els lloctinents (de justícia, de mostassaf, de batlle...), que actuaven en cas d'absència o malaltia del titular. També caldria mencionar el clavari, qui s'encarregava de l'administració econòmica de la vila i portava el compte de les entrades i eixides de la hisenda de la localitat; el cambrer, així com els escrivans de les respectives corts o tribunals (del justícia, del batlle, del mostassaf, del sequier...), assessors, advocats, missatges, algutzirs, trompetes, obrers de vila, veedors, entre d'altres.

Tanmateix, abans de traçar la singladura de la vila d'Alzira pel que fa a l'adopció de sistemes d'elecció, convé aturar-se un instant a detallar l'extracció social dels individus que ocuparen les principals magistratures comunitàries. D'un primer antuvi, sembla que els membres del Consell van estar reclutats d'entre els hòmens de vila (anomenats ciutadans a partir del Cinc-cents).⁴⁵³ Al girientorn de 1278, Pere el Gran intentà reproduir el model del Cap i Casal, segons el qual el repartiment se n'havia de realitzar equitativament entre els menestrals, els cavallers o generosos i els prohoms; els quals havien ostentat els càrrecs quasi en exclusiva durant les primeres dècades de domini cristià. Malauradament, aquesta distribució no hi romangué gaire, atés que poc després el monarca regressà les coses a l'estat anterior.

BERNABÉ GIL, D., *Privilegios de insaculación otorgados...*, *op. cit.*, p. 13; BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 319; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 165-168.

⁴⁵¹ BERNABÉ GIL, D., *Privilegios de insaculación otorgados...*, *op. cit.*, p. 14; BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 319; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 167-168.

⁴⁵² AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/112, f. 62v.

⁴⁵³ Sobre el canvi de nomenclatura, veg. BERNABÉ GIL, D., "Las oligarquías urbanas del...", *op. cit.*, p. 213.

L'origen dels candidats, no obstant això, tornà a variar amb Alfons el Benigne, quan arran de les Corts de 1329, la petita noblesa assolí el dret a intervindre a la gestió de les ciutats i viles reials. De resultes, la part més baixa de l'estament militar començà a alternar-s'hi per torns anuals en l'accés a les més distingides funcions de l'administració i el govern vilatà: justícia, jurat en cap, jurat segon i tercer i mostassaf. A més d'això, se'ls van reservar dos seients fixes entre els consellers majors. El 1338 van estar reincorporats els artesans. Des d'aleshores, el Consell va mostrar una organització quasi immutable, conformada pels oficis principals, dotze consellers majors (deu hòmens de vila i dos cavallers), cinc consellers menors (menestrals) i els jurats ixents.

Pel que fa a la duració dels mandats, cal assenyalar que la major part eren anuals i electius (jurats, justícia, consellers...), encara que també els hi havia de designació règia i de durada indeterminada (el batlle). Altres sembla que en variaren la duració amb el temps, com ara el d'escrivà, que el 1446 es convertí en triennal.⁴⁵⁴ A més, les renovacions se'n feien coincidir amb algunes de les festivitats més significatives del calendari. Els jurats, els consellers, el síndic o l'escrivà eren escollits, almenys des de temps d'Alfons el Benigne, la vespra de la Pasqua de Pentecosta i juraven l'endemà. El justícia es triava el dia de Sant Tomàs i rellevava l'anterior el dia de Nadal. El mostassaf s'escollia la vespra de Sant Miquel i prenia possessió el jorn següent: el de la festivitat.⁴⁵⁵

Amb aquests vímets, potser resulte més senzill abordar l'assumpte dels sistemes d'elecció. El 1249, com sabem, la primitiva i rudimentària organització municipal de la vila d'Alzira al voltant de l'autoritat i la direcció d'un cúria o cort i d'una assemblea veïnal, més o menys oberta, donà pas al vertader organigrama consistorial d'inspiració cívico-romanista, en què l'exercici dels càrrecs i el poder quedaren limitats a una minoria benestant i cada vegada més oligàrquica. D'eixe mode, la creixent institucionalització comportà un augment de la complexitat organitzativa i una especialització de funcions, les quals es lliuraren, entre el 1249 i el 1283, a un model de cooptació directa i d'exercici endogàmic de les principals magistratures. Dit en altres paraules, els oficials ixents designaven els entrants: els jurats nomenaven els seus successors i aquests, al seu torn, seleccionaven les persones que els hi havien d'assessorar, és a dir, als consellers. En acabant, plegats, escollien el justícia, el mostassaf, l'escrivà, els síndic...

⁴⁵⁴ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 321.

⁴⁵⁵ BERNABÉ GIL, D., *Privilegios de insaculación otorgados...*, *op. cit.*, pp. 45-78; BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 320-321; LAIRÓN PLA, A. J., *Las ordenanzas municipales de...*, *op. cit.*, pp. 200-217; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 361-383.

Per tant, el simple accés al regiment públic solia comportar, d'una banda, l'engegat dels mecanismes de reproducció familiar al front de les institucions. L'accés al restringit cercle de l'elit que ostentava el control políticoeconòmic i social del municipi. En efecte, des de l'exercici de la funció pública hom podia influir en les decisions del comú perquè afavoriren els seus interessos individuals, familiars o de grup. També facilitava les solidaritats i els clientelismes de mode ascendent i descendent en l'escala social i el que era millor de tot, una palanca per a grimpar. A això calia afegir que cada vegada que s'hi exercia un càrrec s'hi rebia un sou, encara que a voltes es convertira en un afer un tant ruïnós per les despeses que portava més o menys implícitament aparellades. En qualsevol circumstància, l'ofici es sostenia per les prebendes o contrapartides derivades de la pràctica del poder. Heus ací motius més que suficients per encendre no pocs partidismes i discòrdies.⁴⁵⁶

Precisament, va estar això el que va fer que Pere el Gran en variara el mètode a partir de 1283 i hi introduïra els redolins, encara que sols afectà a les magistratures principals com ara el justícia, el mostassaf o els quatre jurats. Així les coses, altres com els consellers, els lloctinents o altres menors o subalterns continuaren sent elegits per designació directa. Fet i fet, els jurats i el Consell triaven sis electors per la parròquia de Santa Caterina i altres sis per la de Santa Maria, de manera que aquests s'encarregaven de presentar-hi els dotze aspirants (sis per circumscripció). Els seus noms eren escrits en sengles trossos de paper, plegats i inserits en redolins o boles de cera. La mà innocent d'un menut n'extreia quatre, en el cas dels jurats. Més complicat i compromés esdevenia el destriament del mostassaf, el justícia, el síndic i l'escrivà, atés que se'n treien tres en cada ocasió i, d'entre ells, el batlle en prenia un a la seua voluntat. Amb tot i això, el sistema dels redolins no aconseguí ressecar les discrepàncies i partidismes, ni tampoc bastà per a atallar o minorar solidaritats i clientelismes. Ans al contrari, les encebà i predisposà els alzirenyys a la conformació de faccions polítiques, socialment transversals, però jeràrquicament ordenades.

Sens dubte, abans de tornar a mudar el mètode d'elecció, això fou el que conduí a desenvolupar la normativa d'accés a les magistratures. Si d'un primer antuvi s'exigí que qualsevol candidat tinguera els vint-i-cinc anys complits, hi haguera residit durant una dècada i pres esposa, entre 1378 i 1388 s'hi afegiren dues condicions gens menyspreables: no sostindre plets contra la vila i no ser procurador de senyor. No debades, llavors ja feia

⁴⁵⁶ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 321-322.

decennis que la vila s'enfrontava als col·laris de les promulgacions alfonsines de 1329, ço és, a l'ingrés dels cavallers i generosos al Consell, a la considerable senyorialització del seu territori i al substanciós retall de les seues competències en el terreny jurisdiccional. De fet, val a dir que els darrers anys del Tres-cents estigueren replets de restriccions i traves. El 1388, s'hi introduí també la prohibició de l'exercici simultani de càrrecs a membres d'una mateixa nissaga o amb graus de parentesc directe (pare, fill, sogre, gendre, germà...); el 1397, el requisit de no deure diners al comú i, el 1399, la incompatibilitat de les principals magistratures amb l'arrendament d'impòsits. El 1401, per tal de facilitar-ne l'oxigenació, se'n permetí l'entrada d'aquells nouvinguts que disposaren de béns i peculis iguals o superiors a 500 lliures.⁴⁵⁷

Entre finals del segle XIV i principis del Quatre-cents, les disputes a nivell regnicola dels Centelles i els Vilaragut, la defunció sense descendència de Martí l'Humà, amb el subsegüent període d'interregne, el Compromís de Casp i l'escolliment de l'aspirant Trastàmara afectà profundament a l'estabilitat del govern de la vila d'Alzira. Açò comportà també una accentuada intervenció reial en el govern vilatà. Així les coses, el 1432, a instància d'una part de la classe dirigent alzirenya, Alfons el Magnànim accedí a atorgar per un període de prova de deu anys el sistema de «sach e sort», la implantació del qual havia fracassat ja el 1427. S'esperava, així, minorar en extrem les cícliques controvèrsies i tibantors que es donaven cita cada cop que arribava la data de la renovació d'algun seient al si del Consell.

El procediment era *a priori* més o menys senzill. Es van inserir els noms de les persones que podien optar a exercir els diferents oficis en redolins de cera i introduir-los en bosses o capses diferenciades. En açò com en altres coses, el criteri i arbitri reial esdevingué fonamental, puix que calia el beneplàcit regi per a ser insaculat o re-insaculat en aquest embrionari mètode d'escolliment dels càrrecs. En efecte, el sobirà en determinava el primer ingrés de candidats i també les successives reinsercions. Heus ací l'origen del gradient decreixent de la conflictivitat i d'equanimitat que possibilitava la correcta circulació de les distintes magistratures entre totes les nissagues: teòricament l'atzar. Ara bé, també fou un instrument de domesticació de les elits dirigents alzirenyes i d'intromissió del monarca en la política municipal.

⁴⁵⁷ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 322-323; LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, *op. cit.*, pp. 82-83, 86-87, 100, 123-124, 133 i 137.

Poc més d'una dècada després del proveïment dels saquets, el 1446, el Magnànim hi expedí el privilegi d'insaculació,⁴⁵⁸ el qual no contribuï sinó a mantindre la inclinació d'equitat distribuïdora dels càrrecs alhora que estretia i definia a les clares el grup que en conformava l'elit dirigent. Amb eixa intenció, s'hi confeccionaren deu caixes on es depositaren les boletes o redolins. En aquesta ocasió, la pauta emprada a l'hora de separar els individus aptes dels no-aptos fou estrictament patrimonial. En primer lloc, se n'habilità una amb l'apel·latiu de «generosos», l'accés a la qual estava restringit a cavallers, donzells o hòmens de paratge amb béns valorats en almenys 300 lliures. D'aquesta s'havia d'extraure anualment el conseller o els consellers generosos i en anys alternatius el justícia, el jurat en cap i el mostassaf.

L'alternança entre aquests i els hòmens de vila feia que aquesta capsa se n'hi equiparara amb les de «mostassaf», «justícia» i «jurat en cap», els integrants de les quals havien d'acreditar el mateix nivell mínim hisendístic. La mateixa correspondència hi havia amb el cinqué i el sisé dels receptables, els quals tocaren, respectivament, als aspirants a «jurat segon» i «jurat terç e quart», amb el condicionant d'haver-ne 200 lliures. El seté, tocant als consellers majors, arrengrerà les nòmines de tots els patricis continguts als cinc darrers. Finalment, convé assenyalar que el patró riquesa no va actuar en el cas dels tres restants: «escrivà», «síndich» i «consellers menors»; llevat que als dos primers s'afegia el requisit de ser notari.⁴⁵⁹

Alguns impediments semblen nous. Altres, en canvi, s'arrastraren d'etapes anteriors com ara el de sostindre plet contra la vila, deure-li diners al comú, tindre vincles de caire politicoadministratiu amb barons i senyors o l'exercici simultani de magistratures per part de parents directes. Els hi havia de pura lògica: als arrendadors els estava vedat ocupar càrrecs, el de mostassaf era incompatible amb persones que tingueren negocis d'especieria, tendes i botigues; no s'hi podia ocupar dos càrrecs en un mateix any ni de manera consecutiva. De fet, s'hi establiren diferents períodes: sis anys (escrivà), un any (consellers) dos anys (la resta). Es feu també especial èmfasi en la pertinença a bàndols públicament enfrontats, en el valiment en persona i armes a nobles i cavallers de la particular contribució o del terme general o en imputacions per crims i delictes de sang. Amb açò últim es pretenia vetlar per la pau i la quietud públiques.

⁴⁵⁸ ALBEROLA ROMÀ, A. "Autoridad y poder local...", *op. cit.*, pp. 9-38; BERNABÉ GIL, D., "El control de la...", *op. cit.*, pp. 505-510; —, *Privilegios de insaculación otorgados...*, *op. cit.*, pp. 45-78; BLÁZQUEZ SOLDEVILA M^o V., "El régimen insaculatori en...", *op. cit.*, pp. 191-202; TORRAS I RIBÉ, J. M., "El procedimiento insaculatorio en...", *op. cit.*, pp. 341-352.

⁴⁵⁹ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 327-328.

Eixe va ser l'ordenament bàsic, tota la resta foren disposicions complementàries, prevencions i aspectes procedimentals o de caire punitiu en cas d'incompliment o negligència. A tall d'exemple, entre les obligacions del mostassaf estava la d'ordenar netejar i redreçar camins i ponts al més d'abril i barrancs i escorredors abans que arribaren les pluges grosses, ço és, al mes de novembre. La incúria, en aquest sentit, es penava amb el pagament dels costos i danys de pecúnia pròpia. Per contra, si el que es detectava era fraudulència en pesos i mesures, s'hi incorria en destitució de l'ofici i en la inhabilitació perpètua per a eixe i qualsevol altres. També convé destacar que si un membre del Consell hi moria, s'hi havia de procedir a escollir-ne un altre per a cobrir el temps que mancava fins a la següent convocatòria; cosa que no obstava perquè poguera eixir elegit també l'any successiu.

Un altre assumpte escabrós fou el mètode per a introduir-hi nous candidats i per a promocionar-ne, més que no la facultat de manipulació de les caixes. En efecte, de vegades la potestat se la reservava la Corona. En el cas d'Alzira, el mecanisme estava en mans de l'oligarquia, encarregada de fer-ne una revisió bianual. Particularment, requeia en els consellers, el quals amb les tradicionals faves blanques o negres en determinaven l'admissió o l'ascensió de grau fins a completar el nombre màxim permés a cadascun dels receptables. Tanmateix, pel que fa als hòmens de vila que en volgueren ser jurats, sempre havien de començar per la més baixa: la de «jurat terç e quart», amb la dificultat afegida que cada dos anys—si hi havia vacants—sols s'hi podia elevar un aspirant per caixa. El mateix ocorria amb les capses de justícia i mostassaf, atés que per accedir-hi calia haver romàs almenys dues anualitats a la de jurat segon i solament n'hi promovia un. Finalment, competia a l'escrivà arranjar cadascun dels receptables, però ho havia de fer en presència del batlle, del justícia i dels jurats.⁴⁶⁰

Transcorregudes vora dues dècades, el 1465, tres dels quatre jurats alzirenys en sol·licitaren la revocació sense consultar-ho amb la resta del Consell. Així les coses, el 1466, fou Joan el Sense Fe el qui proveí els càrrecs mitjançant el sistema instaurat a la ciutat de València: la ceda reial. De bell nou, al darrere d'aquesta decisió unilateral hi havia les dissensions i enfrontaments dins de l'elit dirigent, una part de la qual hi havia acudit al monarca a fi i efecte d'assegurar-se la seua perpetuació al capdavant de l'exercici de les principals magistratures. No debades, l'elaboració de les llistes de candidats a partir de les quals el rei hauria d'elegir anualment requeia en els dirigents. La avinentesa fou

⁴⁶⁰ BERNABÉ GIL, D., *Privilegios de insaculación otorgados...*, *op. cit.*, pp. 52-68; BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 328.

aprofitada per introduir una altra exigència: posseir un cavall valorat en 300 sous. Segons Sandra Bernabeu, açò s'ha de associar al conflicte civil català i a la possibilitat d'haver de prestar suport militar al sobirà.⁴⁶¹

En qualsevol dels casos, el mètode pel qual es regia el Cap i Casal tingué una vigència ben curta a l'Illa del Xúquer. El 1468, les grosses disputes pel poder portaren a les nissagues alzirenyes a demanar el restabliment de la insaculació. Entre les novetats, poques, una de les més destacades hi havia la prohibició de recurs al Trastàmara per a obtenir gràcies, desfer inhabilitacions o aconseguir insercions *ex novo* i promocions de grau, fora de l'estricta normativa.⁴⁶² Heus ací una vegada més una mostra de la marcada intromissió règia en els assumptes municipals, la qual augmentà en els decennis següents amb l'arribada de Ferran el Catòlic al tron de la Corona d'Aragó.⁴⁶³

En efecte, la persistent preocupació de l'espòs d'Isabel de Castella pel control de cabals i desavinences en el si de les principals localitats de la Corona d'Aragó, el van portar a posar en execució severes inhabilitacions contra aquells que devien diners a les arques públiques o els que estigueren obertament enfrontats en bàndols. En el cas de la vila d'Alzira, açò darrer s'observa a les clares des del sorteig dels oficis de 1480, en què per ordre del batlle general es procedí a la publicació de la nòmina dels impedit; acompanyada sempre de les raons. Aquest posicionament, vist des de la vessant formal, no comportà res d'inèdit, atés que els capítols del «sach e sort» alzireny n'inclouien la mesura des de la seua promulgació. La diferència, per tant, ragué més en la fermesa i autoritarisme regis, en l'estricta compliment de les capitulacions que propugnà el rei Catòlic, que no pas en la novació.⁴⁶⁴

Entre les notícies que hem estat capaços de reunir sobre les ingerències del monarca en la vida política de la capital de la Ribera, trobem un poc de tot: comminacions a acceptar la progressiva disminució de les competències jurisdiccionals, la defensa d'un augment de la fiscalització sobre els comptes dels governants ixents, control de despeses i endeutaments del comú o arbitratges sobre controvèrsies relacionades amb la insaculació i l'exercici dels càrrecs. D'entre totes, al present ens interessa destacar les

⁴⁶¹ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 328; —, "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 17-19.

⁴⁶² PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 386-400; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 170-172.

⁴⁶³ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440. A tall d'exemple, si prenem com a indicatiu el nombre de cèdules i cartes reials conservades a l'Arxiu Municipal d'Alzira es palesa que de Joan el Sense Fe se'n conserven poc més d'una desena, mentre que del seu fill Ferran el Catòlic hi ha quasi una vintena. Veg. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/13 a 020/43.

⁴⁶⁴ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440.

intervencions tocants a les caixes, al nombre d'aspirants i a l'ampliació de l'articulat. Les fonts que ens han pervingut resulten molt escarides. No obstant això, tot apunta que les contínues topades de l'oligarquia alzirenya van propiciar que, el 1507, se n'hi produïra un primer redreç, al qual seguí—el juliol de 1515—una re-insaculació i desenvolupament d'alguns postulats.⁴⁶⁵

Desconeixem els efectes de la intromissió de Ferran el Catòlic sobre les capsas en 1507, emperò el que s'hi evidencia a la seua actuació de huit anys després és una ampliació de la nòmina de candidats; contràriament al que havia ocorregut a altres indrets.⁴⁶⁶ El receptacle dels «generosos» passà de contindre nou redolins a albergar-ne dotze. El del «jurat en cap», es quedà en dènou després que n'afegira sis. Els inscrits a «jurat segon» augmentaren fins a tretze. Els «jurats terç e quart» cresqueren d'onze a díhuit aspirants. La caixa del «mostassaf» n'acollí set més: vint-i-sis. La de «síndic» se'n quedà en nou després que n'adicionara dos. Tres n'hi incorporà en el cas dels escrivans, que restà en nou, i altres nou a la de «consellers majors»; quaranta.⁴⁶⁷

El 9 de març de 1520, el batlle general, Ferran de Torres, ordenà constituir una nova bossa o capsa—l'onzena del complex sistema insaculatori alzireny—en què allotjar els qui optaven al càrrec de racional, que fins aleshores havia estat de designació directa. Com que a València la Germania es trobava en plena ebullició i estava estenent la seua influència sobre el territori, el cavaller delegà les seues funcions en Roderic de Salzedo, representant reial a l'Illa del Xúquer. Les instruccions eren molt clares. Nomenar racional Jeroni Peris durat els tres exercicis següents i després sotmetre la magistratura al procediment de «sach e sort» entre els qui hi hagueren estat inserits. A eixe respecte, sabem la identitat d'almenys nou d'ells.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Els capítols inserits el 1515 tracten sobre assumptes menors, però que denoten el control sobre la hisenda i sobre els municipis que exercia el rei Catòlic. En primer lloc, es prohibeix pagar al sermonejador que es llogarà per a la Quaresma més de 10 lliures de diners del Consell. No obstant això, es proveeix que es puguen arreplegar o acaptar diners per la vila per tal d'oferir una major suma. En segon lloc, el salari del metge contractat per la vila podia haver per salari fins a 25 lliures amb el permís i llicència del batlle general. En tercer lloc, s'ordenà que els jurats, el síndic i els advocats no reberen el seu salari fins a 4 mesos després de prendre el càrrec. Si després d'eixe temps algú l'abandonava o es despreocupava havia de tornar els diners. En quart lloc, els clavaris estaven obligats a donar compte de la seua clavaria fins a 15 mesos després de deixar de ser clavaris. En cinqué lloc, entre les funcions del racional havia d'estar la tasca de sumar les quantitats contingudes en els cappatrons de la peita, perquè els jurats feren el cobrament correcte de l'impost. Finalment, es dictaminà que els jurats no hi exerciren fins que hagueren jurat els capítols i ordenacions incloses les noves que s'havien acabat d'instituir. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/43.

⁴⁶⁶ BERNABÉ GIL, D., "Las oligarquías urbanas del...", *op. cit.*, pp. 219-228.

⁴⁶⁷ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/43.

⁴⁶⁸ Jeroni Peris, Joan i Onofre Vendrell, Lluís Garcia, Berenguer Tamarit, Francesc Traucador, notari; Gaspar Mont, Pau Truxà, notari, i Lluís Gilabert. *Ibidem*.

Tal com indica Tomàs Peris Albentosa, la insaculació alzirenya fou objecte de no poques reformes i esmenes durant els regnats de l'Emperador i del seu fill, Felip II el Prudent.⁴⁶⁹ Les primeres disposicions posteriors a la repressió del conflicte agermanat són del mes de maig de 1526, data en què li fou restituïda.⁴⁷⁰ Les següents daten de la primavera de 1540, en què a petició del síndic i amb el beneplàcit regi, se n'ordenà la revisió.⁴⁷¹ No obstant això, en aquest punt es perd tota notícia, cosa que ens porta a pensar que les anhelades esmenes mai no arribaren a produir-se. Fora com fora, els problemes institucionals de l'Illa del Xúquer tornaren a eixir a rel·luir a les Corts de 1542. En aquesta ocasió, el que hi exposà el representant vilatà fou la necessitat de reformar el Consell General, el qual es convertia a sovint en la tribuna on es portava a col·lació el creixent malestar dels habitants de la contribució alzirenya i dels seus ravals.⁴⁷² Amb tot, també es colà l'assumpte insaculatori. Sembla que fins i tot el duc de Calabria era conscient que a la vila d'Alzira havia «molt de temps que no és estada feta adequada [...] comissió per reparar les capsas del regiment».⁴⁷³

Amb un fons semblant, però amb altres plantejaments, acudí la Clau del Regne a la convocatòria de 1547. Aquesta volta la qüestió plantejada fou la dels lloctinents de justícia. La normativa preveia que aquests foren escollits d'entre les caixes de «generosos», «justícia» o «jurat en cap». Nogensmenys, pareix que aquest precepte no s'hi complia, atès que—si atenem a l'argumentari de l'enviat alzireny—aquells que ocupaven la magistratura es movien més per amistats, parenteles i clientelismes que no pas pel bon govern i el manteniment de la pau. Emperò si la situació al sí del Clos i d'ambdós ravals resultava preocupant, és tornava especialment greu als llogarets del terme particular; on, per a més additament, era impossible respectar els principis de la insaculació, ja que no n'hi havia gaires individus inserits a les capsas.⁴⁷⁴

A pesar de les temptatives, la inoperància del duc de Calàbria dificultà qualsevol rectificació, raó per la qual les propostes alzirenyes tant d'apertura com de retracció institucional foren llançades en orris i s'oblidaren fins a la mort del lloctinent general.

⁴⁶⁹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. VI, pp. 172-176.

⁴⁷⁰ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/108, f. 153v.

⁴⁷¹ El síndic escollit en l'exercici 1539-1540 fou Nicolau Lluquí. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/51.

⁴⁷² ARV. *Reial Cancelleria*, 172, f. 147r-147v. Veg. també, MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, op. cit., pp. 265-267.

⁴⁷³ ARV. *Reial Cancelleria*, 172, ff. 144v-145r. Veg. també, MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianes...*, op. cit., pp. 207-208.

⁴⁷⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 332, ff. 40v-41r, 66r-66v i 57r-58v. Veg. també, MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianes...*, op. cit., pp. 208-209.

Així les coses, les vertaderes reformes no s'hi anunciaren sinó el 1552 i no s'hi posaren en pràctica fins el 1553 i 1555. Els motius d'aquesta extensió en el temps van ser diversos, però principalment convé adduir els problemes de tipus legal, les maniobres d'auto-arreplegat de la temorenca oligarquia alzirenya o les insatisfaccions que ocasionà el primer redreç entre les elits pobletanes. No debades, la primera intervenció, el 1553, a banda d'augmentar la capacitat de supervisió i intromissió als oficials reials (batlle general), feu poc més que reparar a grans trets els receptacles, actualitzar l'articulat i insacular el càrrec de sequier.⁴⁷⁵ Tanmateix, conferí escasses facultats i presència als llogarets de la contribució alzirenya. De fet, una de les poques mesures favorables va estar la tocant a la residència: s'atorgà un termini d'un mes perquè qualsevol individu que haguera d'exercir un càrrec al si del consistori residira de continu als Clos o bé a qualsevol dels dos ravals.⁴⁷⁶

Talment fou així, que se n'hagué de produir una segona, en què s'escometeren expressament els susdits problemes; encara que l'ocasió també fou aprofitada per alguns individus per a ascendir de caixa en la promoció interna. En efecte, el 1555, es millorà, en primer lloc, la concurrència i el control d'Algemesí, Carcaixent, Guadassuar i dels ravals de Sant Agustí i Santa Maria sobre el Consell. A tal efecte, s'ordenà que, a partir d'aleshores, es nomenaren dos veedors del mostassaf. També, un lloctinent de justícia, dos comptadors i quatre consellers. La tria d'aquests darrers representants de cadascuna de les poblacions o ravals s'hauria de fer a partir dels huit candidats escollits per la comunitat. Per consegüent, val a dir que amb les noves addicions les tradicionals oligarquies vilatanes a penes n'hi gaudiren de marge rebuig. Sens dubte, aquesta fou una passa important en la participació de les elits pobletanes en la presa de decisions i el regiment dels destins col·lectius.⁴⁷⁷

El 1584, la vila en tornà a demanar el redreç. Pel mig s'havien produït les segregacions municipals d'Algemesí (1574), Carcaixent (1576) i Guadassuar (1581), circumstància que *de facto* invalidava o restava vigència a alguns dels plantejaments instituïts, el 1555, en favor dels habitants de les noves universitats. Eixa qüestió, juntament amb les dificultats que hi havia hagut en algunes ocasions perquè hi accedira

⁴⁷⁵ Es realitzaren o habilitaren dues caixes noves per a escollir el sequier: la dotzena i la tretzena. Una era dels candidats a sequier dels generosos i l'altra dels ciutadans o hòmens de vila. A continuació, es proveí una alternança: un any s'extrauria el sequier de la capsa dels generosos i el següent any de la corresponent dels hòmens de vila o ciutadans. AMA. *Insaculacions*, 070/1.

⁴⁷⁶ *Ibidem*.

⁴⁷⁷ *Ibidem*.

el relleu generacional dels dirigents vius i hàbils a mitjan centúria, fou el que precipità la re-insaculació de 1586,⁴⁷⁸ la qual portà aparellades significatives novacions: l'obligació de tots els integrants del Consell a saber llegir i escriure, l'augment patrimonial, de 300 a 1.000 lliures, si es volia optar a justícia, jurat en cap, mostassaf o sequier i, de 200 a 500 lliures, per a la resta de jurats; el transcurs d'un mínim de sis anys de dilació per a promocionar de les caixes menors a les majors o la insaculació del veedor i l'escrivà de la Séquia Reial, entre d'altres. Encara una dotzena d'anys més tard, el 1598, es tornaren a redactar capítols i revisar la nòmina d'aspirants a les diverses capsas.⁴⁷⁹

EL PROEMI: UN TAST DE LES PARCIALITATS DES DE LA CONQUESTA FINS AL REGNAT DE FERRAN EL CATÒLIC⁴⁸⁰

Les faccions o parcialitats que existien a la vila d'Alzira durant el regnat del rei Catòlic eren el resultat de les aliances, contra-aliances i lluites intestines de les seues poderoses i bel·lipotents nissagues. Estaven motivades per rancors més o menys recents, ambicions personals i familiars o rivalitats que no eren sinó fruit de l'afany de control dels ressorts de poder de l'Illa del Xúquer. Òbviament, no hi constituïen ni molt menys un fenomen nou. Contràriament a això, val a dir que d'enfrontaments els hi havia hagut pràcticament des dels inicis, ço és, poques dècades després de l'establiment i fixació de població cristiana a l'antiga «madîna» musulmana. Per consegüent, convé assenyalar que, al darrer quart del Quatre-cents, quan el fill del monarca Joan el Sense Fe accedí al tron de la Corona d'Aragó, els partits o bàndols alzirenys comptaven ja amb una dilatada singladura.

Sens dubte, Sandra Bernabeu ha estat fins ara una de les poques persones que s'hi n'ha atrevit a oferir una visió de conjunt que abraça des del Dos-cents fins als inicis del Cinc-cents. No debades, les seues investigacions sobre l'origen i l'establiment de les principals magistratures alzirenyes, així com la seqüenciació i estudi dels diversos sistemes electorals emprats a l'hora d'escollir els individus que les ostentaren, li han

⁴⁷⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, ff. 92v-93r.

⁴⁷⁹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. VI, pp. 175-176.

⁴⁸⁰ Per a l'elaboració d'aquest apartat de la tesi hem fet servir, entre altres, el treball amb què vam acudir, juntament amb Sandra Bernabeu, a la XIV^a Reunió Científica de la Fundació Espanyola de Història Moderna celebrada a la ciutat de Saragossa. BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440.

permés adquirir un pregon coneixement sobre la identitat dels protagonistes, l'abast dels esdeveniments i les motivacions que s'ocultaren darrere de les disputes i els partidismes alzirenyes durant tota la Baixa Edat Mitjana. En eixe sentit, basta fer una ullada a la seua contribució a la recentment publicada *Història d'Alzira*, en què hi ha ordenat, completat i posat en valor els avanços i les conclusions de treballs anteriors.⁴⁸¹

D'entrada, convé assenyalar que les notícies són molt magres i escarides pel que fa al segle XIII. L'etapa més fosca i mancada de documentació hi ha estat, sens dubte, la transcorreguda entre la rendició i l'entrada del rei Conqueridor (30 de desembre de 1242) i l'atorgament de terme i de personalitat jurídica pròpia (5 d'agost de 1249). Durant eixe període s'hi degueren produir disputes, però es podria afirmar quasi del cert no hi va haver parcialitats. No almenys amb el to virulent que adquiririen a finals de la centúria o a mitjan Tres-cents o netament durant el Quatre-cents. El regiment unipersonal i plenipotenciari del cort o cúria, el curt espai de temps, afegits al dinamisme del procés de desmantellament i re-estructuració de la societat sarraïna que donà pas a l'assentament de les bases del nou municipi cristià, ho degueren impedir. Malgrat tot, tant els individus que vingueren a repoblar les terres riberenques com encara els oficials i les institucions que en supervisaren la colonització, en duïen el germen.⁴⁸²

Així les coses, tan prompte com la situació s'hi normalitzà, vençudes les resistències musulmanes i instituït i definit el marc políticoadministratiu que delimitava la nova realitat valenciana des de l'àmbit regnícola al municipal, s'obrí camí la lluita pel poder i la riquesa. Heus ací la conformació dels primers partidismes.⁴⁸³ Açò, portat a la vila d'Alzira, tingué un net reflex al Consell. Entre el 1249 i el 1283, la capital de la Ribera es regí mitjançant un sistema de cooptació directa. En altres paraules, la tria es produïa a dit i els electors eren generalment dirigents ixents, els quals designaven els qui els hi haurien de substituir. Recels, fracassos, defeccions, aliances, ambicions, rivalitats, estratègies d'enriquiment i d'ascens social, nepotismes, patrimonialitzacions de càrrecs... Tot plegat hi contribuï a crear no pocs inconvenients, els quals acabaren per encebar la conformació de faccions polítiques, solidaritats i clientelismes que no trigaren a estendre

⁴⁸¹ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 317-341.

⁴⁸² Francesc A. Roca Traver, com tants altres, s'hi va referir. Encara que els Furs van ser redactats en plena febre romanista, la socialització dels individus que poblaren el regne de València durant l'edat medieval provenia més o menys directament dels codis de naturalesa germànica, els quals consideraven lícit el recurs a la violència i a la justícia privada a l'hora de resoldre els greuges quotidians. Veg. ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de València...*, *op. cit.*, pp. 219-234.

⁴⁸³ BAYDAL SALA, V., *Els fonaments del pactisme...*, *op. cit.*, pp. 135-138.

la seua allargada ombra sobre el conjunt del cos comunitari i a desplegar els seus vessants més bel·licosos i sangonents.⁴⁸⁴

Encara que la manca de *Llibres d'actes de Jurats e Consell*, impossibilita concloure quines nissagues van monopolitzar, llavors, les magistratures del consistori alzireny, hem pogut ajuntar uns quants cognoms de les persones que en van formar part, tot a partir de fonts secundàries: Aràndiga, Arnedo, Falconer, Jaca, Palacios o Palau, Puig-roig entre d'altres.⁴⁸⁵ Tampoc ens han restat relats d'esdeveniments concrets, tot i que no resulta difícil imaginar com de tensos i conflictius havien de ser els transferiments periòdics de poders i càrrecs. No debades, entre les raons que en motivaren el mudament de la sistematologia, van estar precisament els efectes desestabilitzadors i polaritzadors d'aquesta modalitat directa i intencional de designació d'oficis.

En efecte, el 1283, es decidí adoptar una nova metodologia: la cooptació indirecta o redolins, la qual, almenys d'entrada, en introduir l'element atzarós, degué fer decreïxer les confrontacions. Tanmateix, com sabem, el nou procediment sols afectà a les principals magistratures; cosa que no eliminà per a res la qüestió de fons: la gestació de clientelismes i el comportament «nepòtic» de les oligarquies alzirenyes. Sols la minorà un xic. Per consegüent, encara que el canvi de normativa propicià una certa apertura i oxigenat del Consell, no degué suposar una immediata renovació de la minoria d'individus i nissagues preexistent. Amb tot, a poc a poc, els Gombau, Martorell, Serra i Vendrell, entre altres com els Boquet, Costejà, Destorrents, Llorenç, Safàbrega i Roca, en van prendre el control. De fet, eren ja els llinatges predominants a la segona meitat del segle XIV. Una bona part, si no la majoria d'ells procedents del món de la notaria i l'advocacia. I de bell nou, amb el temps, al seu voltant s'hi conformaren cercles d'afinitats i d'interessos contraposats en el fons dels quals hi havia una manifesta lliça dels ressorts del poder politicoeconòmic de l'Illa del Xúquer (control dels mitjans de producció, de les institucions, del govern, de l'endeutament públic...)⁴⁸⁶.

D'eixa manera, és que arribem al solapament de les tensions internes de la capital de la Ribera del Xúquer amb els enfrontaments de caire nobiliari i d'abast regnicola i amb la sobrevinguda qüestió del conflicte dinàstic per la successió al tron de la Corona

⁴⁸⁴ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 321-322.

⁴⁸⁵ GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Els fundadors del regne...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 434-438; MARTÍNEZ ARAQUE, K., *La fundació d'una nova ...*, *op. cit.*, pp. 58 i 79; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, p. 54. Agraïm la cessió d'aquestes i altres dades a Aurelià J. Lairón Pla.

⁴⁸⁶ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 322; LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, *op. cit.*, p. 13.

d'Aragó, tot després de la defunció de Martí l'Humà sense descendència legítima que el poguera continuar. Emperò anem per parts. D'entrada, la progressiva accentuació de la virulència entre els partidaris dels Soler-Centelles i els Vilaragut, que deixà un reguer de sang, altercats, assalts i morts per tota la geografia valenciana, magnificà les parcialitats vilatanes. No debades, fou precisament a les darreres dècades del Tres-cents quan l'Illa del Xúquer introduí normatives més restrictives i reguladores de l'exercici polític, com ara la prohibició de l'exercici simultani de càrrecs entre membres d'una mateixa nissaga o amb graus de parentesc directe o bé la incompatibilitat de les principals magistratures amb l'arrendament d'impòsits, amb el deute de diners al comú, amb el pledeig contra la vila o amb la condició de procurador de senyor, entre d'altres.⁴⁸⁷

No obstant això, l'adscripció i confluència de les parcialitats alzirenyes amb les guerres de bàndols dels Soler-Centelles i els Vilaragut es tornaren més evidents encara durant l'Interregne, període en què els uns i els altres prengueren partit en favor de l'accés al tron de Jaume d'Urgell o de Ferran d'Antequera, ço és, entre la continuïtat del casal de Barcelona o l'entronització de la dinastia Trastàmara. L'aleshores batlle, Miquel Vendrell, juntament amb els Serra i altres, clarament seguidors dels Vilaragut, esdevingueren urgellistes;⁴⁸⁸ mentre que els Martorell, parents del qui seria l'autor del *Tirant lo Blanc*,⁴⁸⁹ es decantaren pel costat dels Centelles i del candidat reial castellà. La importància estratègica d'Alzira—clau del Regne—juntament a la seua situació al bell mig del territori valencià propicià, així mateix, que totes dues faccions s'hi decidiren a intervindre activament per tal de consolidar la presència al consistori alzireny.⁴⁹⁰

De resultes, tal com assenyala Rafael Narbona, per sobre de l'enfrontament de caire dinàstic el que n'hi hagué arreu, també a Alzira, fou una pugna obsessiva d'un grupat de estirps per aconseguir la preeminència pròpia i dels seus sobre el bàndol oposat, tot amb l'inestimable ajut dels uns o dels altres.⁴⁹¹ El punt de partida, el 1410 o el 1411, va estar aclaparadorament favorable als urgellistes, els quals ostentaven la major part de magistratures importants de la ciutat de València i els càrrecs institucionals del territori

⁴⁸⁷ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 322-323; "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 12-14; LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, *op. cit.*, pp. 82-83, 86-87, 100, 123-124, 133 i 137.

⁴⁸⁸ Sobre la inqüestionable pertinença dels Serra d'Alzira i els seus parents els Gil de Borja de Xàtiva (més tard els Borja) al bàndol urgellista, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 27-38; LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, *op. cit.*, p. 368; NARBONA VIZCAÍNO, R., "L'Interregne a València...", *op. cit.*, pp. 767-789.

⁴⁸⁹ VILLALMANZO, J., *Joanot Martorell: Biografia ilustrada ...op. cit.*, pp. 39, 44, 112-113. Veg. també FURIÓ DIEGO, A., *El camperolat valencià en...*, *op. cit.*, vol. III, p. 1024 i —, "«Car la retòrica se...", *op. cit.*, pp. 153-154.

⁴⁹⁰ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 323.

⁴⁹¹ NARBONA VIZCAÍNO, R., "L'Interregne a València...", *op. cit.*, p. 768.

valencià. El mateix ocorria a l'Illa del Xúquer, on el justícia (Bertomeu Serra) o el jurat en cap (Antoni Boquet), eren obertament favorables als Vilaragut i a Jaume d'Urgell. Un any més tard, l'estiu de 1411, Xàtiva caigué del costat centellista i davant la imminent escamesa, uns quants dirigents alzirens en demanaren socors al Cap i Casal.

Els temors es feren realitat quan, el darrer de juliol, Pere Maça, capitost centellista, assetjà la capital de la Ribera i se'n feu amb el domini amb l'ajut d'Antoni Martorell i Pere Lloret. En eixes circumstàncies els jurats i el Consell es veieren obligats a nomenar una comissió assessora que prengué la decisió de revocar el sindicat de Joan Destorrents. Amb tot i això, la vila d'Alzira no durà gens en mans dels partidaris del candidat Trastàmara. L'endemà mateix, s'hi va presentar el governador Arnau Guillem de Bellera i reequilibrà la balança a la banda dels urgellistes. Acte seguit, Bellera perdonà els crims comesos, de mode que la represàlia es cenyí quasi exclusivament a Martorell, la residència del qual derrocaren i sembraren amb sal.⁴⁹²

Tanmateix, la fortuna urgellista canvià de sobte el febrer de 1412, quan les tropes de Bellera van estar derrotades a la batalla del Codolar. La victòria centellista precipità la caiguda del govern de la capital del Regne. El contratemps, però, no feu trontollar l'adhesió del consistori alzireny a la causa dels Vilaragut. Talment fou així, que poc després declinà la invitació dels vencedors a prendre part en la designació dels compromissaris valencians que haurien d'estar enviats a Casp. I per a més additament, es convertí en la plaça des de la qual Francesc, Joan i Ramon de Vilaragut miraren de refer-se'n—sense èxit—de la desfeta i acréixer el suport urgellista. De fet, calgué esperar fins a la resolució de finals de juny de 1412 i l'entronització de Ferran d'Antequera perquè l'Illa del Xúquer començara a temperar la seua posició obertament partidària d'una solució de continuïtat en el casal d'Aragó-Urgell. Açò n'estigué possible, en bona mesura, arran de l'expulsió i l'abandó voluntari dels alzirens més compromesos amb aquesta bandera.⁴⁹³

Poc després de l'arribada al tron del primer sobirà de la dinastia Trastàmara, les parcialitats tornaren a fer acte d'aparició a Alzira. D'entrada, el rei intentà tancar ferides i atraure-se'n a la seua causa els expel·lits i fugits. No obstant això, la presència d'individus pertanyents al costat perdedor propicià el ressorgiment de desoris i conflictes, sobretot en el tocant a l'escolliment dels oficis. A mitjan novembre de 1412, el batlle

⁴⁹² NARBONA VIZCAÍNO, R., "L'Interregne a València...", *op. cit.*, p. 785; PARRA BALLESTER, J. M., *Lo Compromís de Casp...op. cit.*, pp. 23-79.

⁴⁹³ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 324.

general, Joan Mercader, i l'advocat Guillem Saera se'n feien ressò de les conflictives qüestions, darrere de les quals hi degué estar la tria del mostassaf o bé la dels jurats i consellers, atés que el monarca s'hi entremeté i en feu repetir les eleccions el mes de desembre; tot amb la supervisió de Mercader.⁴⁹⁴ Heus ací les primeres traces de l'intervencionisme regi que caracteritzà tot el Quatre-cents i que trobà el seu màxim exponent en Ferran el Catòlic. No debades, el manteniment de la pau, de l'ordre públic i del bon govern esdevingueren, juntament amb la fiscalització de les finances ciutadanes, en els principis rectors de la política municipal del fill de Joan el Sense Fe.

L'urgellisme a Alzira, a pesar de tot, continuà sent potent. Conscient d'això, el 1413, poc després que Jaume d'Urgell, des del Principat, es negara a depositar les armes, Ferran d'Antequera envià al país del Xúquer un destacament, al front del qual posà un destacat militar centellista amb potestat suficient com per encarcerar o foragitar els individus que en considerara suspectes o capaços d'armar hòmens i agitar les consciències de la plebs perquè s'hi resistiren. La mesura caigué com una poalada d'aiguada freda a la capital de la Ribera. Ho van veure com una provocació, la qual podia incendiar sentiments i enverinar la fràgil convivència veïnal. La voluntat reial, però, s'hi imposà. Talment fou així que, poc després de l'escolliment anual dels jurats, se'n publicà un manament mitjançant el qual es prohibí acollir partidaris i hosts de Bertomeu Serra i Berenguer Vendrell, els quals hi tenien vedat l'accés per tal d'evitar disturbis.⁴⁹⁵

Tant Vendrell com Serra eren dos dels més bel·lipotents seguidors de la facció urgellista. En el cas concret de Bertomeu Serra,⁴⁹⁶ convé assenyalar que al darrere hi tenia els Gil de Borja o Borja de Xàtiva. L'alzireny havia casat amb Elionor, germana de Galceran i Jofre Gil de Borja; oncle i pare respectivament del futur Alexandre VI.⁴⁹⁷ El primer havia esdevingut escuder d'Ot de Montcada, mentre que el segon havia estat introduït directament a la casa de Jaume d'Urgell ja abans de la defunció de Martí el Jove. De fet, aquella mateixa primavera de 1413, el fill de Pere Serra es convertí, junt als seus cunyats, en testafarro econòmic dels Moncada, senyors de Xiva i Castellnou, front als seus creditors. El 1415, resolta completament la qüestió successòria, els Gil de Borja i

⁴⁹⁴ *Ibidem*, pp. 324-325.

⁴⁹⁵ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 325; RUBIO VELA, A., "Urgellistas valencianos. Sobre la...", *op. cit.*, pp. 217-238.

⁴⁹⁶ Bertomeu Serra era un dels fills de l'acablat notari d'Alzira, Pere Serra. Aquest havia fet fortuna en el negoci dels censals, cosa que li permeté adquirir la senyoria de Benimaclet, immediata a la ciutat de València i esdevindre cavaller; condició que passà als seus fills. Sobre els Serra d'Alzira, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 27-36.

⁴⁹⁷ Veg. els arbres genealògics dels Borja i dels Vilanova-Serra d'Alzira.

Serra encara es resistiren plegats el segrest ordenat pel Trastàmara sobre els dominis valencians dels Montcada.⁴⁹⁸

La persistència de l'urgellisme, no obstant això, no es devia a l'escàs interès o l'exigua diligència dels trastamaristes. Ans al contrari, tal com assenyala Sandra Bernabeu, el ben cert fou que el govern de la vila—llavors en mans dels qui resultarien vencedors de la contesa dinàstica—no hi dubtà a trametre contingents a fi i efecte de reprimir l'alçament de Bunyol i per a enfortir els efectius favorables a Ferran d'Antequera al decisiu setge de Balaguer. Tanmateix, no per això es descuidà la rereguarda. S'imposà un aferrissat control sobre la vida pública. Així les coses, qualsevol invectiva o paraula malsonant contra el monarca o que tinguera la finalitat d'increpar els ànims era punida amb mà ferma. Amb tot i això, la flama es mantingué viva i l'ombra allargada de les parcialitats que havien estripat el Regne en dos trigaren encara un temps a diluir-se. A tall d'exemple, referirem l'episodi de l'estiu de 1416. L'arribada al tron d'Alfons el Magnànim, suposà la substitució de Miquel Vendrell al capdavant de la Batllia; qui n'havia ostentat el càrrec des del 1396. En el seu lloc, fou nomenat Antoni Martorell. Emperò, Bernat, el furibund fill de Miquel, no s'ho pensà dues vegades i arremeté contra el seu adversari dins mateix de l'habitatge regi.⁴⁹⁹

Les trifulgues i desavinences hi prosseguiren, cosa que incentivà l'intervencionisme del sobirà. Martorell fou rellevat de la Batllia, el 1428, sense haver aconseguit la pacificació dels veïns. I és que ben mirat, la tasca no havia estat encomanada precisament a la persona més idònia. Els Martorell com els Vendrell havien esdevingut dues de les nissagues més poderoses i preeminents de l'Illa del Xúquer, les quals havien encapçalat les lluites pel control dels ressorts de poder de la vila en les darreres dècades. Contrapuntades com estaven, llevar-los la Batllia als uns per entregar-la als altres no suposava més que una perpetuació de la qüestió de fons, no la seua resolució. Així les coses, amb les vistes posades a pacificar els bàndols i atenuar les rancúnies que hi havia a la capital de la Ribera, el Magnànim s'hi interposà, el 1426, al procediment consuetudinari de designació del justícia i nomenà Jaume Romeu, el seu conseller i camarlenc. La seua pretensió no era altra que inserir un individu de la seua confiança i

⁴⁹⁸ Galceran Gil de Borja va maridar amb Isabel de Montcada, filla dels senyors de Xiva i Castellnou. MARTÍNEZ, P. L. i NAVARRO, M., "Els Borja, de la conquesta...", *op. cit.*, pp. 79-90. Veg. també GARCÍA MARSILLA, J. V., "La intervenció del poder...", *op. cit.*, pp. 207-218.

⁴⁹⁹ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 325-326.

alié als desoris en la més alta magistratura municipal alzirenya perquè dirimira en els conflictes amb equitat i sense afeccions.⁵⁰⁰

Pel que sembla, la mesura es mostrà ben aviat insuficient. El 1427, tot just després d'haver concedit la insaculació a Xàtiva, el rei es plantejà canviar també el procediment electiu alzireny. Això no obstant, al remat no ho portà a efecte. Hagué de transcórrer un lustre perquè accedira a introduir-hi temporalment el sistema de «sach e sort» i avaluar-ne, passat el període de prova, els efectes. D'entrada, per tal d'evitar malvolences, s'hi instituí en àrbitre, mediador i conciliador de les parts. La constitució de les bosses o sacs es feu a voluntat seua, així com les noves insaculacions o prematures exaculacions, entre altres motius, per demèrits. Certament, la substitució d'un mètode per l'altre reduí el grau de nepotismes i patrimonialitzacions, cosa que minorà considerablement les tibantors i permeté un repartiment més ample i equitable de les principals magistratures. Malauradament, no extirpà del tot la conflictivitat associada a l'exercici del poder i a les elits dirigents vilatanes.

Ara bé, convé assenyalar que el Magnànim i la institució monàrquica n'eixiren molt reforçades, atés que hi aconseguí no sols certes cotes de pacificació social, sinó també de domesticació. No debades, la influència, l'economia i les possibilitats d'ascens social de les nissagues alzirenyes depenia de la seua presència al Consell i eixa clau— amb el pretext de la terceria—havia estat entregada a la Corona. De resultes, hom no va tardar a comprendre que el servici, la lleialtat i la proximitat al sobirà havia d'estar entre les seues prioritats com a mecanisme per obtindre mercès i privilegis i avançar en l'encimbellament.⁵⁰¹

Finalment, el privilegi que consolidà el procediment insaculatori alzireny arribà el 1446. Aquesta vegada, el rei, després d'haver conformat les primeres capsas, confià el mecanisme de reclutament dels candidats a l'oligarquia local, sabedor que prompte o d'hora hauria de tornar a intervindre. Emperò, la cosa no es quedà ahí. El «sach e sort» obrí les portes del consistori alzireny a tot un seguit de juristes i notaris, els quals es convertiren en els principals beneficiats de la nova forma de designació dels seients. D'una manera o altra, Alfons el Magnànim i els seus successors van promocionar a aquells que van saber compaginar les seues ocupacions municipals amb el serviment a la causa

⁵⁰⁰ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, p. 326; LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, *op. cit.*, p. 293.

⁵⁰¹ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 326-327.

règia.⁵⁰² Òbviament, això comportà un procés de captació o d'inserció dels candidats susceptibles de defensar els interessos reials a l'àmbit local. Els més avisats, tanmateix, s'erigiren alhora com a màxims representants del Consell davant el monarca, ço és, encapçalaren ambaixades i sindicats a les Corts.⁵⁰³

El 1465, vora una vintena d'anys després, com sabem, Francesc Martí, Galceran i Joan Gombau, jurats d'Alzira, elevaren la petició que propicià un nou canvi del sistema electoral. Joan el Sense Fe introduí, llavors, la ceda reial. Es desconeixen les raons precises que van motivar aquesta decisió no consensuada amb la resta del Consell. El que resta en clar és que una vegada més les rivalitats i les lluites de poder de les oligarquies estaven al darrere, atés que el sobirà ho portà tot a terme amb el pretext de «resecar les grans passions que eren entre los dits vehins de la dita vila de Algezira i els habitants de aquella». Convé pensar al respecte que la insaculació, no acceptada des dels inicis per una part considerable dels dirigents alzirenys, estaria viciada o no acontentaria a un creixent nombre de candidats. Malgrat tot, el que es tractava d'una decisió unilateral i no consensuada ens porta a albirar qüestions personals. De fet, basta amb fer una ullada al llistat de les principals magistratures alzirenyes per adonar-se'n: els Gombau i els Martí havien eixit notablement beneficiats de la instauració del mètode de «sach e sort». Emperò, havien gaudit d'una major presència institucional durant el període de prova que no pas des que s'hi havia atorgat el privilegi.⁵⁰⁴

La ceda reial, com cabia esperar, tampoc no contribuï a apaivagar els ànims. Talment fou així, que durant els dos anys que va durar s'hi van produir no pocs incidents en l'escolliment i designació de les persones que n'havien d'exercir dels càrrecs. Així les coses, el 1468, el monarca, a petició del govern vilatà, retornà la insaculació, la qual va entrar en vigor l'any següent.⁵⁰⁵ Les desavinences i les qüestions entre les bel·lipotents nissagues de l'Illa del Xúquer prosseguiren. Particularment tenim notícies de la situació una dècada més tard. En efecte, el 1478, entre les instruccions donades per l'ancià rei Joan al seu secretari, Joan Manlleu, li recordava que havia d'agrair el gest a Enric, el seu nebot, duc de Sogorb i lloctinent general del Regne, el qual s'havia personat a la capital de la Ribera a fi i efecte de concordar les diferències que hi havia entre els

⁵⁰² BERNABEU BORJA, S., "L'oligarquia municipal de la...", *op. cit.*, pp. 93-114; CRUSELLES GÓMEZ, J. M., *Els notaris de la...*, *op. cit.*, p. 193.

⁵⁰³ MUÑOZ POMER, M. R. "Las ciudades y las...", *op. cit.*, pp. 673-694.

⁵⁰⁴ BERNABEU BORJA, S., "El govern de la...", *op. cit.*, pp. 331-341.

⁵⁰⁵ BERNABEU BORJA, S., "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 17-19; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 375-376.

seus veïns. Particularment, el memorial fa al·lusió a la persistent «desobediència de Martorell y Matoses y Roca de Algezira».⁵⁰⁶ De bell nou els Martorell.

Els Martorell van estar entre 1432 i 1478 la segona família que més magistratures hi va acumular (54), sols superada pels Gombau (61).⁵⁰⁷ Ara bé, amb aquests vímets resulta difícil esbrinar a quin dels integrants del llinatge s'hi referia. Participant de la vida política de la vila hi havia, llavors, Guillem Alaman, Guillem i Joan Martorell. Pel que fa als Matoses devien ser Bernat o Onofre. Finalment, no hi dubtes quant a Guillem Lluís Roca. Cap dels tres havia estat escollit per a cap càrrec aqueixa anualitat.⁵⁰⁸ Se'ls havia obert un expedient judicial i se'ls perseguia.⁵⁰⁹ Precisament, hagué d'estar la propensió dels Gombau i dels Martorell als conflictes una de les causes que motivà un fort descens de la seua presència institucional durant el regnat de Ferran el Catòlic.⁵¹⁰

En aquest punt, convé assenyalar que el fill de Joan el Sense Fe afegí nous elements i aprofundí en el tradicional intervencionisme regi dels Trastàmara. Tot sorgí de la seua particular concepció municipal, en què els consistoris esdevingueren una de les pedres angulars de la seua política institucional reformista. Tot plegat, el portà a establir un ferm control sobre els cabals públics⁵¹¹ i vetlar pel manteniment de la pau pública; qualitats que contribuïen al bon govern. A tal efecte, no dubtà a valer-se interessadament dels corrents més innovadors que advocaven per un decisiu canvi del discurs social sobre la violència, el qual es consolidaria en les centúries següents. Per eixa raó, es preocupà, entre altres, de contindre les desavinences existents entre els seus súbdits. Ho portà a terme mitjançant la revocació de guiatges⁵¹² i instrucció de severos impediments. És a dir, la inhabilitació per als càrrecs per part d'aquells membres de la comunitat que estigueren obertament enfrontats en bàndols. Açò darrer es va fer palès a la vila d'Alzira, per ordre

⁵⁰⁶ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y...”, *op. cit.*, pp. 437-438.

⁵⁰⁷ BERNABEU BORJA, S., “El govern de la...”, *op. cit.*, pp. 331-341; BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y...”, *op. cit.*, pp. 431.

⁵⁰⁸ BERNABEU BORJA, S., “El govern de la...”, *op. cit.*, pp. 331-341. Veg. també els arbres genealògics dels Martorell, Roca i Matoses d'Alzira.

⁵⁰⁹ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y...”, *op. cit.*, pp. 437-438.

⁵¹⁰ En el cas dels Gombau caldria tindre'n en compte altres com ara el seu pas a la condició generosa, cosa que els inhabilitava per als càrrecs de síndic i escrivà de la Sala. *Ibidem*.

⁵¹¹ Fruit de la política fiscalitzadora municipal de Ferran el Catòlic, el 1488, s'ordenà el nomenament anual de sis persones perquè supervisaren els comptes dels jurats ixents i de la resta de càrrecs vilatans. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/30.

⁵¹² Joan el Sense Fe havia concedit el 1467, el dret de guiatge per la despoblació que havia patit la vila d'Alzira. Això no obstant, Ferran el Catòlic el va revocar a les Corts de 1484-1488, atés que era utilitzat per a albergar delinqüents. BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de...*, *op. cit.*, p. 16 i 80; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, 349-358.

del batlle general, en la publicació anual de la nòmina dels «impedits»; pràctica que es feu efectiva des dels començaments.

D'aquesta manera és que hem documentat entre els exclosos del govern municipal per estar implicats en faccions a membres de llinatges íntimament lligats als oficis de l'Illa del Xúquer. Tal és el cas de Miquel Vendrell, de Bernardí Roig, del notari Joan Guerau, així com els seus fills, Joan i Mateu Guerau; considerats cavallers. No obstant això, l'exemple més paradigmàtic pel que fa a «impedits» relacionats amb parcialitats és el dels Martorell, cosa que explicaria—com apuntàvem adés—la forta pèrdua de pes polític de l'estirp en aquest període. No debades, sobre Guillem Alaman de Martorell hi havia bàndol públic i hi arribà a estar separat de pau i treva, després de ser denunciat davant la Governació.⁵¹³

De tot plegat es pot inferir que les lluites de poder de les principals estirps de l'elit dirigent alzirenya es palesaren des dels inicis del regnat del rei Catòlic. A tall d'exemple, el maig de 1479, recentment estrenat el monarca en el tron, Honorat Mercader, en qualitat de batlle general, hagué de posposar la tria dels nous càrrecs de govern per raó d'una denúncia d'irregularitats. En efecte, ocorregué que Bernat Garí, Galceran, Joan i Pere Gombau; Narcís Martí, Guillem Alaman Martorell, Pere Navarro, Guillem Lluís Roca, Bernardí Roig, Joan Salvador, Jaume Truixà o Antoni Valero, entre altres, acusaren els integrants del Consell d'haver vulnerat les disposicions que havia introduït el duc de Sogorb, l'any anterior, en el tocant als terminis de comunicació dels impediments previs a l'elecció de jurats. *A priori* s'hi havien de reunir quinze jornades abans de cada convocatòria per tal d'examinar els possibles problemes o exclusions de candidats a fi i efecte perquè sempre restaren set o huit dies de recurs i rehabilitació i no ho havien acomplit.⁵¹⁴

L'any següent, el 1480, el sobirà hagué de tornar a intervindre arran de la disputa per la possessió de l'escrivania de la Batllia d'Alzira. Encara que les notícies de què disposem en aquest cas resulten un tant obagoses, el que s'infereix és que Llorenç Gil l'havia venuda a Jaume Peris, domèstic reial i cunyat de Pere Gombau.⁵¹⁵ Tanmateix, el batlle, Pere Escrivà, que no païa haver de suportar com a escrivà de la seua cort un individu com Peris, al qual no li guardava cap simpatia, acordà amb Bernat Gonçalbo al·legar-ne evicció, atés que l'ofici es trobava vacant i la possessió i designació pertanyien

⁵¹³ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y...”, *op. cit.*, p. 440.

⁵¹⁴ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/25.

⁵¹⁵ Veg. l'arbre genealògic dels Gombau d'Alzira.

a la Corona. Tot apunta que no se'n degueren eixir amb la seua i decidiren impedir que hi exercira. No debades, unes quantes jornades més tard Jaume Peris va sofrir una agressió que el deixà «affollat de les dos mans». De continent, la víctima elevà clam contra Escrivà i Gonçalbo, als quals atribuí l'autoria intel·lectual. Entre els executors hi havia Llorenç Gil i un tal Perico «lo llor». Després d'argüicions i opugnacions d'una i altra part, Escrivà fou declarat culpable, raó per la qual va estar cessat un parell d'anys més tard.⁵¹⁶

El mes de gener de 1481, Ferran envià a Alzira una missiva mitjançant la qual requerí a la seua presència el justícia, Bertomeu Andreu, perquè personalment el posara al corrent dels desordres que s'hi havien produït a causa de les parcialitats. Resa així:

«Amat e feel nostre. Per los officials de aqueix nostre Regne som stats informats del (illegible) e malevolença que és entre alguns de aqueixa nostra vila [...]. Lo repòs de aqueixa és levar bandositats algunes, castigant alguns malfactors. E per tal, com bé siau lo hu dels pus principals de la dita vila de Algezira per qui millor nós pugam informar, vos diem e manam, dins quinze dies la present vos sia presentada, vingau e comparegau davant nostra reyal majestat honsevulla que siam».⁵¹⁷

Així mateix, onze mesos més tard, pocs dies abans de l'escolliment del nou justícia, es veié constret a comminar el Consell a insacular Pere Martorell en la «capsa de generosos» a fi i efecte que en poguera sortir elegit.⁵¹⁸

En eixe ordre de coses, també cal assenyalar que, el 1489, després de nombroses decepcions, el rei confià la Batllia de la capital de la Ribera a Jaume de Santàngel, germà de Lluís, qui hauria de finançar un parell d'anys o tres després l'empresa colombina.⁵¹⁹ Això no obstant, el cavaller decidí delegar les seues funcions en els seus parents els Castellví de Carlet.⁵²⁰ Concretament, l'escollit fou Bernat de Castellví,⁵²¹ net de Lluís de Castellví, II senyor de Carlet, alhora que nebot de l'homònim posseïdor de Benimuslem.⁵²² Si tenim en compte que els Castellví eren un dels llinatges que havien

⁵¹⁶ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y...”, *op. cit.*, p. 438.

⁵¹⁷ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/ 27.

⁵¹⁸ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/28.

⁵¹⁹ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “La familia Santàngel según...”, *op. cit.*, pp. 70-99; —, “El caballero y gentil...”, *op. cit.*, pp. 319-326.

⁵²⁰ La vila d'Alzira s'oposà a l'escolliment de Jaume Santàngel com a batlle i instà una causa per a impedir-ho. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/32. L'accés a la Batllia d'Alzira per part dels Castellví cal posar-lo en relació amb el vincle familiar existent entre els Santàngel i els Castellví. Jerònima de Castellví, filla de Gaspar i Maria Magdalena de Vic, maridà amb Alfons Santàngel. GARÉS TIMOR, V. M., “Aproximación a la genealogía...”, *op. cit.*, p. 223. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet.

⁵²¹ ARV, *Mestre Racional*, 946, f. 1r-v.

⁵²² Veg. l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet.

liderat les enormes pèrdues jurisdiccionals que havia sofert l'Illa del Xúquer des de feia un parell de centúries, es pot deduir fàcilment que el nomenament havia d'estar del tot conflictiu. Carlet, Benimuslem, Montortal, Mulata o el Pujol pertanyien o havien pertangut als Castellví o ho estarien en el futur més immediat.

En altres paraules, com havien d'endurar les elits dirigents alzirenyes que el representant dels interessos reials al si del municipi fora un individu d'una de les nissagues que els hi havia arrabassat i continuava prenent-los representativitat i competències? No debades, les trifulgues, els enfrontaments i els litigis que la vila d'Alzira mantenia adesiara en el plànol legal amb els Castellví i amb altres propietaris de senyories ubicades tant al terme general com a la particular contribució eren nombrosos i semblaven no tindre fi. En eixe sentit, basta fer-li una ullada a l'apartat anterior tocant a la redefinició de l'escenari politicoadministratiu. A tot plegat, s'hi afegiren altres circumstàncies de caràcter familiar. D'una banda, estaven els Serra, sense presència al Consell des del 1466 i amb extrets vincles de sang amb els casals de Carlet i Benimuslem. Talment era així, que Elionor Serra havia maridat amb Francesc de Castellví, germà del recentment nomenat batlle.⁵²³ D'altre costat, hi havia els Martorell de Gandia, parents dels d'Alzira, que hi havien hagut certes disputes amb els Castellví motivades per llurs dominis de Murla i Xaló. Per consegüent, qüestions com aquestes, teòricament del tot alienes a la convivència vilatana, també hi degueren contribuir a magnificar les desavinences.⁵²⁴

Els altercats eren de tal envergadura i gravetat una dècada més tard, que ja en l'estiu de 1500, Ferran el Catòlic hagué de comminar Bernat de Castellví i el seu fill, Francesc—batlle i lloctinent de batlle—a abandonar els enfrontaments amb els Martorell i a signar-hi paus i treves. Altrament, els hauria de suspendre dels seus càrrecs.⁵²⁵ L'assumpte devia ser preocupant, atés que tenim notícia d'una reunió del Consell, el 23 d'agost, convocada en exclusivitat per a tractar el problema de les parcialitats. El convocant fou Pere Gombau, notari i procurador fiscal d'Alzira, amb l'assistència de mossén Guillem Lluís Roca, lladoncs justícia, i els quatre jurats: Pere Saragossà, Jeroni

⁵²³ Els Castellví i els Serra van unir els seus destins diverses vegades. La primera vegada fou arran de la unió de Pere de Castellví, fill de Gonçal i Caterina, senyor de Murla, el Verger i Xaló, amb Violant Serra, filla de Jaume i Margarida i senyora de Suagres. La segona fou amb el matrimoni, en 1475, d'Elionor Serra, filla de Pere i Margarida, amb Francesc de Castellví, germà de Bernat de Castellví, batlle d'Alzira. N'hi va haver més posteriorment. Veg. els arbres genealògics dels Castellví de Carlet i els Vilanova-Serra d'Alzira. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 33 i 78-79.

⁵²⁴ Veg. VILLALMANZO, J., *Joanot Martorell...op. cit.*, pp. 67-75, 162-166.

⁵²⁵ ARV, *Reial Cancelleria*, 496, f. 215r; ARV. *Reial Cancelleria*, 596, f. 304r, 307r i 319r; ARV. *Reial Cancelleria*, 141, f. 58v; ARV. *Batllia General*, 1162, f. 450v.

Montsó, Bernardí Roig i Francesc Traucador. Pel que sembla, el detonant havia sigut que feia poc havien intentat assassinar Jaume Català. A continuació, citem literalment l'exposició de Gombau:

«No ignorau les grans diferències e bandos que són de present entre los principals hòmens de la present vila. A causa dels quals bandos, de hun any ençà se són seguides entre aquells e molts altres habitants de la dita vila moltes bregues e nafres, posant de cascun dia aquella en avalots e scàndels, per la qual rahó lo molt magnífich governador bandejà alguns de aquells de la dita vila ab crida pública, la qual no ignorau. E com de cascun dia—se diu—tornen clandestinament en la dita vila, sens temor dels reals manaments, e encara stiguen per cases amagats los huns e los altres e sens star vists [...], aquests propassats dies ésser stats tanquats en una casa, exint de la qual han volgut matar al magnífich en Jaume Català. Havent posada la vila en perill de una total destrucció, com ja les parts compreguen tota la dita vila, e com ara novament se tinga sentiments e siam avisats que molts dels dits bandolés per lo dit governador foragitats sien en la dita vila, de que ab los qui dins aquella stan ja públicament se prové una mala jornada, mostrant camí de un final y destrucció de la dita vila [...], vallau [...] en inquirir on seran los dits bandejats per lo dit governador e encara altres bandolers qui·s paregua deuen ésser foragitats [...] e procehir contra aquells [...]. En altra manera, [...] diu que protesta de tots dans, nafres e morts que·s porien seguir e de la perdicó de la dita vila e que stigua a vostre càrrech e que no puxa ésser imputat a ell; axí davant la dita real magestat com davant lo Sacre Real Consell de aquella en la ciutat de València».⁵²⁶

Una vegada el Consell es decidí a actuar, perquè «los bandolés de una part e altra venen a la present vila e entren e exen en aquella e estan per cases de sos parents e amichs amagats» calia discernir si calia que «bandegassen a tots los bandoles e als pares de aquells» o solament als primers. Al remat, decidiren que «no tenen per bo que los qui culpa no·n tenen deguen esser bandegats, sinó los fills del magnífich en Guillem Alamany de Martorell, ço és, Juanot e Benet Martorell, e los fills de l'honrat en Johan Guerau, ço és, Johan Guerau e Matheu Guerau, e los fills de l'honrat en Miquel Venrell, ço és, Nofre e Johan Vendrell». S'hi acordà també que «s'i fasen portes per forma que la vila stigua tanquada».⁵²⁷ Tot apunta, no obstant això, que Bernat de Castellví no s'assossegà ni signà

⁵²⁶ MARTÍNEZ PÉREZ, A., MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Anécdotas, sucesos y relatos...op. cit.*, pp. 173-176.

⁵²⁷ MARTÍNEZ PÉREZ, A., MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Anécdotas, sucesos y relatos...op. cit.*, pp. 173-176. Datat en l'any 1511 hi ha un procés judicial en què es substància l'agressió que Joan Osorio, alies «Rodrigo», blanquer de Xàtiva, va sofrir la vespra de Sant Nicolau, per equivocació, a mans de Joan Vendrell. L'alzireny Esteve Torell es trobava reclòs i amenaçat de mort per Vendrell a l'hostal de Sala de la ciutat de València. Joan Vendrell havia contractat un sicari, un tal Ametler d'Algemesí, i tots dos es trobaven

les paus amb els Martorell, raó per la qual Ferran el Catòlic es veié constret a complir l'amenaça. El detonant fou el desobeiment de les ordres concernents a l'elecció del justícia de l'any 1501. Un delegat reial informà poc després, entre altres coses, de l'incident:

*«Y que queriéndose hazer la elettión de justicia de la dicha villa— porque se pretyende que no hay complimento del número de las personas en la ensaculación para hazer la dicha elettión—yo hize una razón a mossén Bernard de Castellví, bayle de la dicha villa, el qual está en Carlet por sus bandosidades que tyene con los cavalleros vezinos de la dicha villa. Y en lugar suyo, era directa mi carta a su lugarteniente, porque siendo directa a ell, el dicho mossén Bernard de Castellví tuviesse razón de quedarse en Carlet, pues su lugarteniente lo podía hazer: es a saber entender en la dicha ensaculación y hazer la elección en día después de San Tomás. Y aún dixé de palabra a quien llevara la carta que le dixiesse al dicho mossén Castellví que por eso era directa a su lugarteniente, porque él no fuesse a Algezira, pues no sería sino inconveniente syendo sus enemigos en la villa y ell cabeça de bandosidad. Y no curando de todo esto, el dicho mossén Bernard de Castellví no hizo sinó que el día de la elección se fue de Carlet a Algezira con un cavallo para hazer la elección. Y viendo esto los jurados y habitadores de la villa [...], le cerraron las puertas de la villa y no le dexaron entrar, por la causa susodicha. Y después salieron a favlar con ell e paréceme que no se concordaron [...]. Los jurados, entonces, con el justicia viejo de la villa hizieron la elección de justicia, porque la pueden hazer por el poder que tienen de vuestra alteza, según que aquí lo han mostrado».*⁵²⁸

Malgrat el primer cessament ordenat pel monarca, poc de temps més tard, el batlle general el va tornar a rehabilitar. Pel mig es produí l'escandalosa agressió de Pere de Castellví, el senyor de Benimuslem, al notari Joan Piquer; un dimecres mentre estava al mercat.⁵²⁹ Tanmateix, aquesta situació no va durar molt, ja que, el maig de 1503, Ferran el Catòlic hi envià a l'Illa del Xúquer Garcia Gil d'Ateca i va prohibir a Bernat de Castellví exercir-ne el càrrec, residir-hi o ni encara entrar-hi, *«mayormente estando ahún por darse conclusión en los bandos qu-él tiene con los Marturelles»*.⁵³⁰ El 4 d'abril de

palplantats a la boca de l'atzucac on es trobava l'hostal, en un dels creuers amb el carrer Sant Vicent. Torell envià a Osorio a per vi en enfosquir i Vendrell l'escometé i el ferí pensant que es tractava del seu conveí. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 251.

⁵²⁸ ARV, *Reial Cancelleria*, 496, f. 215r; ARV. *Reial Cancelleria*, 596, f. 304r, 307r i 319r; ARV. *Reial Cancelleria*, 141, f. 58v; ARV. *Batllia General*, 1162, f. 450v.

⁵²⁹ MARTÍNEZ PÉREZ, A., MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Anécdotas, sucesos y relatos...op. cit.*, pp. 176-177.

⁵³⁰ ARV, *Reial Cancelleria*, 496, f. 215r; ARV. *Reial Cancelleria*, 596, f. 304r, 307r i 319r; ARV. *Reial Cancelleria*, 141, f. 58v; ARV. *Batllia General*, 1162, f. 450v. Hem realitzat una replega dels noms dels

1508, prenia possessió de la batllia d'Alzira, Roderic de Salzedo, un biscaí provinent de la vall de Salzedo: el primer d'aquest llinatge, els membres del qual regirien successivament aquest ofici durant gairebé huitanta anys.⁵³¹

En el transcurs dels regnats dels Trastàmara i especialment des de la introducció de la insaculació, l'elit dirigent alzirena sofrí una substancial renovació. A mitjan Quatre-cents les nissagues més preeminentes i bel·lipotents eren els Gombau, els Martorell, els Vendrell, els Serra i els Safàbrega. Al seu voltant, en un segon pla o sota la seua influència n'hi havia altres amb les quals mantenien llaços de parentiu o de tipus clientelar com ara els Garcia, els Roca, els Costejà, els Martí o els Piquer, entre d'altres. En canvi, mitja centúria més tard, la projecció dels Garí, dels Guerau, dels Tolosa, dels Valero i més tard dels Lluquí,⁵³² anticipà la conformació del nucli dur de les oligarquies que acapararien els seients del consistori i els ressorts de poder de l'Illa del Xúquer durant la resta del Cinc-cents.⁵³³

impedits per bàndols, entre 1500 i 1516, en la qual es pot observar que els Martorell van estar especialment damnificats. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/89, ff. 104r i 241r (1500: Berenguer Garcia, lloctinent de justícia, i Miquel Vendrell); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/90, ff. 141r i altres sense foliar (1501: Guillem Alaman de Martorell, els Guerau, Miquel Vendrell); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/91, sense foliar (1502: Guillem Alaman de Martorell, Joan Guerau); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/92, sense foliar (1503: Joan Guerau); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/93, ff. 115r i 145r-147v (1504: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill, Joan Guerau, notari; Joan Guerau, donzell); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/94, ff. 134v-135r i 185v (1505: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill; Joan Guerau, Bernardí Roig); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/95, ff. 37v, 145r, 145v-156r (1506: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill, Joan Guerau, notari; Pere Escrivà, Joan Guerau, cavaller; Mateu Guerau, Lluís Martí); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/96, ff. 30r-30v, 86v-87v (1507: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill; Pere Escrivà Joan Guerau i el seu fill Mateu Guerau, Lluís Martí); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/97, ff. 5r-6r, 38r-38v, 44r-44v i altres sense foliar (1508: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill, Joan Guerau); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/98, ff. 46r-47r, 67r-68r i 108r-109v (1509: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill, Joan i Mateu Guerau, Lluís Martí); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/99, ff. 29r-30r (1510: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill; Joan i Mateu Guerau, Jaume Roca, Lluís Martí); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/100, ff. 58v-59v, 111r-111v i altres sense foliar (1511: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill; Joan i Mateu Guerau.); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/101, sense foliar (1512: Guillem Alaman de Martorell i Joan Martorell, el seu fill; Cristòfol Garí, Joan i Mateu Guerau, Lluís Martí); AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/102, sense foliar (1513: Cristòfol Garí). Als anys 1414-1516 no se'n registra cap. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/103, 104 i 105.

⁵³¹ ARV, *Mestre Racional*. 963, f. 1r.

⁵³² Nicolau Lluquí estava casada amb Joana Cirera. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/38 i 39.

⁵³³ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, p. 436.

4.1 LA VILA D'ALZIRA DESPRÉS DE LA PRIMERA GERMANIA: L'OCUPACIÓ MILITAR, LA REPRESSIÓ DELS AGERMANATS I EL REGRÉS DE LES PARCIALITATS (1523-1540)

Hi ha hagut nombroses persones i treballs que han centrat la seua atenció en la Germania, en els seus orígens, en la seua naturalesa, en el seu desenvolupament o en les seues reivindicacions. Fins i tot hi ha hagut un intens debat historiogràfic.⁵³⁴ També se n'ha parlat extensament de la repressió. Açò ho portem a col·lació perquè, tal com s'ha nomenat adés, la vila d'Alzira va estar la darrera plaça a plegar-se de nou a l'obediència de l'emperador Carles. Ho feu a primers de desembre de 1522, unes poques jornades després que la ciutat de Xàtiva retira les armes.⁵³⁵ De fet, des de feia cosa d'un any, pel desembre de 1521, hi havia hagut certes temptatives de rendició, les quals hagueren pogut quallar si no haguera estat pel tarannà conqueridor, despectiu i inflexible del lloctinent general, el comte de Mèlito.⁵³⁶

En efecte, després de l'avanç de l'exèrcit nobiliari durant l'estiu de 1521 i de la capitulació de València i Morvedre, el territori agermanat havia quedat reduït a la Costera i la Ribera del Xúquer i ben particularment a sengles capitals i la seua contribució. Tothom, llevat dels més revolucionaris, exaltats i radicals, hi era conscient que la Germania estava ferida i ho era de mort. D'ahí que es donara pas a les negociacions amb la ciutat de Xàtiva; a conscient que la rendició d'aquesta obligaria l'Illa del Xúquer a depositar les armes i claudicar. No debades, Vicent Peris s'hi haguera vist aïllat i sense possibilitats. Fora com fora, a mitjan gener, fracassades les expectatives de concòrdia i resolució pacífica, no hi hagué altra eixida que la prossecució bel·licista que allargà l'agonia dotze mesos més.⁵³⁷

Durant eixe període, tal com apunta Tomàs Peris Albentosa, l'estratègia dels agermanats es circumscriví fonamentalment a realitzar incursions i ràtzies sobre els llogarets poblats per mudèjars i a tractar de recuperar la ciutat de València. El primer dels objectius resultava fàcil i poc arriscat. També els reportava no pocs beneficis. Les reduïdes dimensions de l'exèrcit virregnal, juntament a la poca fixació sobre el territori, en permetia l'eixida esporàdica: les corregudes i la rapinya. D'una banda, els saquejos conferien provisions per

⁵³⁴ Cfr. DURAN I GRAU, E., *Les Germanies als Països Catalans...op. cit.*; GARCÍA CÁRCCEL, R., *Las Germanías de Valencia...op. cit.*; PÉREZ GARCÍA, P., *Más allá de la...op. cit.*; VALLÉS I BORRÀS, V. J., *La Germania...op. cit.*. Hi hagut molts més estudis sobre la Germania en un sentit extens, emperò també localista o comarcal. Veg. a tall d'exemple, per a la Ribera del Xúquer el treball de Tomàs Peris Albentosa, PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", *op. cit.*, pp. 149-190. Això per no nomenar narracions de coetanis com la de Rafael Martí de Viciàna o estudis com els de Manuel Dánvila: IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro cuarto...*, *op. cit.*; DÁNVILA COLLADO, M., *La Germanía de Valencia...*, *op. cit.*

⁵³⁵ GARCÍA CÁRCCEL, R., *Las Germanías de Valencia...op. cit.*, pp. 130-131; PARDO MOLERO, J. F., "Después de la Germania...", *op. cit.*, pp. 96-97.

⁵³⁶ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *La Germania...op. cit.*, pp. 124-125.

⁵³⁷ *Ibidem*, pp. 122-133.

aguantar assetjaments venidors i, d'altra, revitalitzava la cohesió i la moral dels combatents. Ara bé, convé no passar per alt que malgrat la desesperada cerca de queviures indiscriminadament arreu del territori, les aparentment sobtades irrupcions dels agermanats van gaudir de certa premeditació. Car, buscaven fer fugir en estampida els vassalls i causar danys al si dels dominis de determinades cases nobiliàries. És per eixa raó que Carlet, Benimodo i Benimuslem (dels Castellví), d'Alberic, Alcosser, Alàsquer i Gavarda (dels Mendoza) o Sumacàrcer (dels Crespi de Valldaura) van patir especialment llurs escomeses i predacions. No obstant això, la Valldigna, Sueca, Llaurí, les Énoves o la vall Farta tampoc no s'hi lliuraren. Pel que fa al segon objectiu, val a dir que la prematura mort de Peris i la desesperada acció de l'«encobertisme», al remat, no aconseguiren res força substancials.⁵³⁸

Per tant, fou qüestió de temps. L'aclaparadora superioritat d'efectius realistes hi acabà de decantar la balança. En eixa direcció, la batalla de Bellús (1 de setembre de 1522), les escaramusses que havien portat a l'assalt i incendi de l'església de Sant Jaume d'Algemesí (l'agost de 1522)⁵³⁹ o el combat del pont dels Soldats (15 d'octubre de 1522), entre Carcaixent i la Pobla Llarga,⁵⁴⁰ no feren més que preludiar la caiguda de Xàtiva i Alzira mesos més tard.⁵⁴¹ De resultes, durant la tardor, la provisió de fons i tropes feu possible l'escomesa definitiva contra els dos últims bastions agermanats, la situació dels quals s'havia tornat en insostenible; més encara quan en novembre hi regressà l'ambaixada enviada a la Cort i confirmà que el monarca estava al solar hispànic i que havia ordenat la rendició i deposició de les armes. La resta de la narració dels fets ja ha estat referida. A primers de desembre el comte de Mérito accedí a Xàtiva i Alzira, tot just abans d'emprendre el camí de Castella i delegar en el portantveus de general governador, Lluís de Cabanilles.⁵⁴²

Immediatament després de la derrota se seguí l'ocupació militar. Juan Francisco Pardo Molero ha estat entre els qui l'han estudiada amb major deteniment. De primer antuvi, el destacament que el lloctinent general establí a l'Illa del Xúquer estava conformat per 300 hòmens d'infanteria i 60 de cavalleria. El capitanejava don Pedro de la Cueva. Malauradament, aquests s'hi estigueren poc de temps, atés que el gros va ser destinat jornades més tard a Puçol, Morvedre i el Puig. A Alzira, tanmateix, hi romangueren el mestre racional Joan Escrivà de Romaní, en qualitat de comissari i subrogat de governador, i el capità Pedro

⁵³⁸ PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", *op. cit.*, pp. 174-183.

⁵³⁹ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro quarto...*, *op. cit.*, pp. 515-516. L'església d'Algemesí va sofrir diverses cremes durant la Germania. Benet Ballester Broseta en va recollir tres. BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, *op. cit.*, pp. 78-79, 84-85 i 88.

⁵⁴⁰ ESCOLANO, G., *Década primera de la...*, *op. cit.*, llibr. X, cap. XXIII, col. 1644-1645.

⁵⁴¹ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *La Germania...*, *op. cit.*, pp. 139-141.

⁵⁴² PARDO MOLERO, J. F., "Después de la Germanía...", *op. cit.*, pp. 96-97.

Ortís, qui s'hi presentà amb 116 efectius d'a peu.⁵⁴³ Malgrat el recobriment del control militar, les nissagues més importants de l'oligarquia alzirenya—les quals havien fugit la primavera-estiu de 1520—degueren tardar uns pocs mesos a regressar a les que foren les seues llars. Hi havia un inusitat brot de pesta.⁵⁴⁴ Nogensmenys, tot apunta que a primers de gener següent ja hi devien ser presents.

Eixe fou el vertader tret d'eixida de la intervinguda administració local de postguerra: època de rescabaments, de reconstrucció i recuperació dels espais del poder urbà, d'empresonaments, de composicions, d'execucions i de constrenyiment i coerció militar; tasques en què les elits dirigents vilatanes no van dubtar a cooperar. La Germania s'hi podia haver rendit, però el seu esperit hi restava viu i era menester esclafar-lo. D'entrada, calia detindre i processar els principals caps agermanats i imposar les taxes necessàries per al manteniment de l'exèrcit que hi tenien allotjat en les entranyes del Clos. En eixe sentit, el col·laboracionisme i la implicació amb els oficials reials fou, com diem, aclaparadora. El justícia i jurats de 1523, escollits a dit i fora del tradicional sistema de la insaculació, s'encarregaren de cercar fons entre particulars.⁵⁴⁵ Els cavallers Lluís Garcia i Nicolau Lluquí així com Jaume Pujalt, van estar entre els recaptadors de les taxes i contribucions forçoses entre 1524 i 1528.⁵⁴⁶ Els notaris Joan Tolosa i Pere Calbet es van ocupar com a escrivans de les causes judicials contra els seus conveïns acusats del crim de Germania.⁵⁴⁷

Sens dubte, els llocs de la contribució alzirenya fou on l'alçament hi va amarar a capes més amples de la població. Talment fou així, que els algemesinencs, els guadassuarencs i els carcaixentins van estar els més reticents a acceptar que el somni i l'aventura agermanada havia fracassat. En altres paraules, més enllà de les muralles d'Alzira la flama romania encesa i els manaments i l'ordre reials esdevenien gairebé una entelèquia. A Carcaixent, Bernat, Bertomeu i Francesc Talens⁵⁴⁸ van haver d'estar compostats per desacataments; també, Joan

⁵⁴³ *Ibidem*, pp. 99-100.

⁵⁴⁴ GARCIA, M., *La Germania dels menestrals...*, *op. cit.*, pp. 36-40.

⁵⁴⁵ El justícia de 1523 fou Mateu Guerau. Els jurats: Nicolau Lluquí, Lluís Garcia, Joan Garí i Berenguer Nicolau, alies Tamarit. Mostassaf fou Joan Martorell. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira. Entre els qui oferiren cabals per a escometre la repressió, les obres en la fortalesa de Sant Pere i l'abonament del salari dels soldats hi havia el mateix duc de Gandia, Joan de Borja, proper als Lluquí i els Vilanova i Berenguer Martí de Torres, parent proper de mossén Lluís Garcia. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, p. 199.

⁵⁴⁶ ARV. *Mestre Racional*, 975, s. f. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, pp. 199 i 267.

⁵⁴⁷ PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, p. 270. Sobre Pere Calbet, veg. també la seua actuació com a escrivà de la batllia del marquesat de Llombai: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

⁵⁴⁸ Veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

Ivorra, Marc Robí, Joan Pujalt⁵⁴⁹ i Bernat Ibanyes.⁵⁵⁰ A Algemesí, s'hi hagué de desplaçar Berenguer Ciurana, el segon d'Escrivà de Romaní. Ho feu amb 14 escopeters «per no estar la terra pro[u] segura». Mentrimentres, a Guadassuar, Lluís Boïls, nomenat lloctinent de justícia,⁵⁵¹ i Jeroni Cleriana no sols protestaren la tatxa destinada a la sustentació de la guarnició, sinó que s'hi atreviren a fer-li oberta oposició propagandística. Ciurana els va detindre, emperò no gosà a imposar-los més que 10 ducats de pena; per por que tot acabara en un tumult.⁵⁵²

Així les coses, es pot inferir de tot plegat que, durant els primers mesos, el manteniment de l'ordre públic hagué d'estar una barreja d'extorsió per a proveir-se de diners, severitat en alguns càstigs i condescendència per tal d'evitar excessives refregues que pogueren abrandar els ànims. Tanmateix, no convé portar-se a equivocs. La vigilància i el reguard caminaren arrelades de la mà, raó per la qual els reduïts efectius i els agents reials van estar capaços de desarticular fins i tot un complot en què l'escassa resistència que hi quedava pretenia fer un colp de mà i reviscolar simultàniament la Germania a Alzira, Xàtiva, València i Mallorca. Mentre que al Cap i Casal els jurats van capturar i manar ajusticiar els responsables, a l'Illa del Xúquer s'evità qualsevol actuació implacable i sols es va empresonar, en primera instància, els qui havien encapçalat la trama. Heus ací una prova més del temor a pecar de rigorisme.⁵⁵³ És més, a les darreries de març de 1523, quatre mesos després de l'ocupació militar, es va prendre la determinació de reduir els contingents a fi i efecte que la taxa deixara de ser tan gravosa i la presència de soldats fóra l'estrictament necessària, sense descuidar jamai la custòdia de la vila i la supervisió del que hi ocorria. Això no obstant, per por de mosques, al mes d'abril, dins del castell s'hi instal·laren sis peces d'artilleria.⁵⁵⁴

Per aquell temps, Germana de Foix fou nomenada virreina, però no prengué possessió del càrrec fins mitjan desembre. Durant el primer any i escaig, la guarnició d'Alzira «*se procuraba sus propios recursos por la fuerza*», talment «*como en territorio conquistado*»; o bé mitjançant els préstecs i les imposicions que obtenien els jurats i Consell alzireny.⁵⁵⁵ El mètode no diferí gaire durant el 1524. Els efectius es reduïren a una única esquadra i l'artilleria, però s'hi afegí el component repressor—judicial i executiu—de la segona esposa

⁵⁴⁹ Veg. els arbres genealògics dels Pujalt i Robí de Carcaixent.

⁵⁵⁰ PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, op. cit., p. 270.

⁵⁵¹ Veg. l'arbre genealògic dels Boïls de Guadassuar.

⁵⁵² PARDO MOLERO, J. F., "Después de la Germania...", op. cit., p. 101.

⁵⁵³ *Ibidem*, pp. 101-102.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, pp. 102-103.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, pp. 105-107.

de Ferran el Catòlic. Partint del principi que «*sólo a la Corona toca el perdón y, por ende, el castigo de los crímenes de las Germanías*», realitzà una mena de *tabula rasa* en anul·lar els perdons i salconduits atorgats fins el moment.⁵⁵⁶ El 24 de gener de 1524, la que fora reina consort, entregà una amnistia general ambigua a la vila d'Alzira, de la qual van quedar exclosos vora una vintena d'individus, els més destacats de la rebel·lió; tot a canvi d'una composició col·lectiva. Car, d'eixe mode s'emprava la intimidació però també la benignitat reial per tal de separar el comú dels pobletans dels capitostos agermanats; que pagarien amb la vida i confiscació de béns.⁵⁵⁷

El mes de maig següent, la part feixuga del treball de castigar els més rebels estava enllestida. La repressió hi havia discriminat el gros de la població i s'hi havia acarnissat amb els més significats.⁵⁵⁸ Fou, llavors, quan el darrer escamot de soldats pogué ser retirat definitivament i el govern de la vila quedà novament en mans de les seues oligarquies.⁵⁵⁹ El 19 de maig de 1524, Germana de Foix entregà al Consell alzireny, les claus de la vila i els hi cedí el domini de la fortalesa amb les sis peces d'artilleria i més d'una trentena de presoners.⁵⁶⁰ L'indult definitiu, però, no arribà fins al 10 de juny, prop d'una mesada després de l'eixida dels últims soldats.⁵⁶¹ La xifra monetària global a satisfer a canvi del perdó ascendí, al remat, a 12.400 ducats.⁵⁶² Tot i que *a priori* es va disposar que la quantitat s'abonara en uns pocs anys, sembla que a principis dels trenta, l'Illa del Xúquer encara hi continuà sol·licitant pròrrogues.⁵⁶³

El lliurament de les regnes del regiment vilatà als dirigents alzirenys hi propicià de bell nou que les nissagues amb presència al consistori es disputaren càrrecs, prebendes i ressorts de poder. Dit en altres paraules, les rancúnies més o menys recents i les lluites pel control políticoeconòmic que havien romàs en una mena de *stand by* durant el conflicte agermanat tornaren a escena tan prompte com s'hi restablí l'ordre civil. Hi degué ajudar el fet que s'instaurara una mena de sistema de cooptació directa, convé pensar que controlat per

⁵⁵⁶ *Ibidem*, p. 108.

⁵⁵⁷ PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", *op. cit.*, p. 187.

⁵⁵⁸ Entre els agermanats alzirenys que recull Ricardo García Cárcel, estaven Lluís Boils de Guadassuar, un tal Cabanes, un tal Canyada, Benet Caravaca, un tal Inyigo o Enyego, un tal Gurrea, Agustí de les Heres, Francesc Pasqual, Salvador i Miquel Peres, pare i fill; Llorenç Peris, Joan Revert, Pere Salàs, Miquel Santamaria i Sebastià de Valero d'Alzira i un tal Estapinya de Carcaixent. GARCÍA CÁRCEL, R., *Las Germanías de Valencia...op. cit.*, pp. 245-265.

⁵⁵⁹ PARDO MOLERO, J. F., "Después de la Germanía...", *op. cit.*, pp. 107-111.

⁵⁶⁰ *Ibidem*, pp. 111-112.

⁵⁶¹ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 435-450; ARV. *Reial Cancelleria*, 1408, ff. 64r-72r.

⁵⁶² PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., "Apuntes en torno a un...", *op. cit.*, pp. 162-164.

⁵⁶³ PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la...", *op. cit.*, p. 188.

les autoritats regnícoles; puix que la insaculació, la qual havia quedat suspesa durant l'ocupació militar, no fou rehabilitada fins al maig de 1526. En tot cas, la prossecució dels «Llibres d'actes de jurats e Consell» esdevé la prova més fefaent de la recuperació de certes funcions de govern; producció documental que havia estat interrompuda la primavera-estiu de 1520 i que, el 1524, reinicià Francesc Traucador.⁵⁶⁴ En resum, l'absència dels militars comportà un cert regres a l'estat de les coses anterior a l'alçament i conflicte.

Amb tot, es tractava d'una falsa aparença de normalitat col·lectiva. Les autoritats regnícoles continuaven a l'aguait, vigilants per si de cas calia tornar a intervindre. Ho estigueren durant molt de temps. La preocupació s'estengué també entre els magistrats alzirens. Tota o quasi tota la paperassa que s'hi ha conservat, des dels llibres d'actes municipals, passant pels registres del mestre racional i acabant en la documentació de la Reial Cancelleria, destil·la intranquil·litat i zel en l'observació i percepció de qualsevol indicatiu; comportament que estava no poc justificat. No debades, els jurats i Consell alzireny havien esdevingut els sentinelles de primera renglera a l'hora d'evitar qualsevol reviscolament agermanat; encara que tingueren al darrere tot l'aparell institucional del Regne. De fet, eixa fou una de les característiques d'aquesta primera etapa de l'estudi. D'una manera o altra, tot o quasi tot conduïa a la Germania.

Per consegüent, convindrem que el focus d'atenció es trobava desplaçat envers altres assumptes (l'encubertisme,⁵⁶⁵ els revifaments de caire agermanat, les revoltes dels antics mudèjars a la serra de Bèrnia, a Benaguasil i a la serra d'Espadà), circumstància que afavorí la recomposició de les xarxes clientelars. La tornada a la normalitat també reactivà a la força les relacions feudovassallàtiques. D'ahí a l'activació de les parcialitats sols hi havia una passa ben curta. Per a més additament, la fixació en la Germania comportà una repressió de la violència privada tirant a tova o feble, almenys, durant el que restà de dècada. Això és el que trasllueix la lectura i anàlisi dels registres de la Reial Cancelleria i ben particularment aquells de nova creació tocants al lloctinent general i a l'enviament de comissions arreu del territori valencià per a citar, detindre o conduir a les presons del Cap i Casal els presumptes delinqüents i criminals.

Com hem assenyalat més amunt, en termes generals, la identitat dels llinatges que acapararen els ressorts de poder politicoeconòmics de la vila i s'enfrontaren en bàndols s'hi

⁵⁶⁴ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/107 i 108.

⁵⁶⁵ Sobre l'encubertisme veg. CATALÀ SANZ, J. A., i PÉREZ GARCIA, P., *Epígonos del encubertismo. Proceso...*, op cit.

mantingué, tot i que també hi hagué sobtades mudances.⁵⁶⁶ Els Martorell prosseguiren la línia descendent al Consell que havien iniciat en temps de Ferran el Catòlic,⁵⁶⁷ fins que desaparegueren abans de sobrepassar el llindar de la meitat de la centúria.⁵⁶⁸ Els Safàbrega i Gombau també se n'esfumaren del tot, malgrat que, entre 1555 i 1562, els Gombau tornaren a comptar amb un representant: Miquel Jeroni.⁵⁶⁹ Les raons van estar diverses: migracions al Cap i Casal, estratègies matrimonials que els allunyaren de la capital de la Ribera, manca de descendència masculina...

En detriment d'aquestes, altres nissagues s'hi van consolidar i aconseguiren una projecció destacable. Tal fou el cas dels Pujalt,⁵⁷⁰ dels Garcia, dels Garí, dels Guerau, dels Traucador,⁵⁷¹ dels Tolosa o dels Valero, entre d'altres. La irrupció més destacada en el consistori post-agermanat fou, tanmateix, la de mossén Nicolau Lluquí. A través dels «Llibres d'actes de jurats e Consell» es rastreja la seua presència des de començament del Cinc-cents com a arrendador de diversos impostos i establiments de venda de subministres, com ara la taula de la boqueria (1506-1507). No obstant això, el seu aveïnament s'hi degué produir al girientorn de 1511, quan contragué noces amb Joana, la filla de Frederic Cirera.⁵⁷² *A priori*, el cas més excepcional va estar el dels Vendrell, que portaven exercint càrrecs i seient al Consell des del Tres-cents.⁵⁷³

Així les coses, parlant a l'engròs, val a dir que les faccions alzirenyes de començaments del regnat de l'emperador Carles, van estar una continuïtat, si és vol amb algunes noves cares i significatius rellevaments, d'aquelles altres que havien obligat a intervindre-hi el rei Catòlic. La composició social fou idèntica. Estigueren conformades per les bressoles de cavallers i hòmens de vila més poderoses i bel·lipotents de la localitat. D'una banda, s'hi arregleraren els Valero, Vendrell, Pujalt, Garí i Traucador i, d'altra, els Lluquí, Guerau, Garcia i Vilanova. Al seu voltant, una vegada més, s'hi arregleraren una infinitat de

⁵⁶⁶ A tall d'exemple, James Casey ha observat que la dissidència, la confrontació i la oposició són fenòmens característics de la convivència de les comunitats humanes i de les distintes estirps que la conformen, els quals històricament s'han resolt mitjançant batusses i encontres violents. Aquestes societats també van tindre un alt sentit del pacte per tal de mantindre la pau, tal com ho explica Paolo Broggio a la seua recent publicació. CASEY, J., "La conflictividad en el...", *op. cit.*, pp. 9-11. BROGGIO, P., *Governare l'odio. Pace e...*, *op. cit.*

⁵⁶⁷ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, p. 431.

⁵⁶⁸ Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira. A la reparació de les capsas de 1553 i 1555, ja hi eren absents. Veg. l'annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

⁵⁶⁹ AMA. *Insaculacions*, 070/1.

⁵⁷⁰ GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira. De...", *op. cit.*, pp. 131-158.

⁵⁷¹ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, p. 432.

⁵⁷² AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/99, f. 116r-117v. També a AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/38 i 39. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

⁵⁷³ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, p. 433.

famílies i solidaritats en jeràrquic ordre descendent, les arrels de les quals abastaven el Clos, els ravals, els llogarets de la contribució i també a algunes de les senyories circumveïnes.⁵⁷⁴ En la pràctica, els Valero, ajudats pels Vendrell, hi van prendre el relleu als Martorell, mentre que, amb l'afegit de Nicolau Lluquí i els seus fills, Lluís Garcia, els germans Guerau i don Manuel de Vilanova van liderar el partit que amb daltabaixos havia estat dels Gombau, dels Castellví i dels Serra. En eixa direcció, convé no oblidar que el noble, en tant que fill d'Elionor Serra, era parent i descendent d'aquestes dues últimes prosàpies.⁵⁷⁵

Tanmateix, el punt de partida no estigué ni molt menys senzill. D'entrada, cal tindre en compte que els principals caps de bàndol havien adoptat durant la Germania un posicionament mascarat, pro-reialista. A més, entre 1523 i 1524, hi havien estat col·laboracionistes i participat de la repressió. Amb aquests vímets, resultava molt complex apregonar-se entre els sectors poblacionals amnistiats i reprimits, que havien depositat en la fracassada revolta les seues esperances de millora; en definitiva, les seues reivindicacions individuals o col·lectives. Sens dubte, d'un primer antuvi, tot i que a la força, el restabliment de la normalitat i de les relacions feudovassallàtiques hi degué ajudar. Emperò, les oligarquies alzirenyes van haver de pair i comprendre que aquell no era el camí més adient a l'hora d'obrir-s'hi camí.

En efecte, calia fer front als complexos i tornassolats pòsits que havia deixat el conflicte. Era menester resoldre certes inquietuds i demandes comunitàries que venien de lluny i que havien ressonat durant la Germania o, com a mínim, donar-ne una resposta convincent sense perdre en l'intent la mà i la partida. En altres paraules, si hom hi volia congraciar-se o atraure creixents sectors pobletans a la seua causa, calia que realitzara gestos encaminats a concedir major participació dels ravals i els llogarets de la contribució en les decisions del Consell. A l'hora d'engegar l'engranatge, bastava amb establir un diàleg amb les capes més benestants de llurs elits; normalment lligades a l'incipient negoci de la sericicultura. Heus ací el punt axial al voltant del qual girà l'èxit o el fracàs de la recomposició de l'acció de govern i de les faccions alzirenyes post-agermanades. La intensitat de l'acoblament, per tant, depengué de la capacitat de negociació d'ambdues parts. En el fons es

⁵⁷⁴ GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 193-211.

⁵⁷⁵ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 14-54. En una de les façanes de les cases del carrer de Sant Roc hi ha un escut dels Castellví, ço és—tot i que no té color—d'atzur un castell de dos o tres hominatges d'argent maonat de sable i bordura componada d'argent i atzur. Veg. <http://www.anuariosculturales.com/Monumenta%20CV/PDF%20monumenta%202009/z%20alzira.pdf>. [consultat el 19 de juny de 2020].

tractava un poc del de sempre: un joc de forces amb contrapartides, d'ambicions i delers de poder.

En el costat dels habitants de les aldees del terme particular, com que estaven mancats de representació política, l'establiment de llaços d'amistat o avinences amb els dirigents els hi permetia l'accés al restringit cercle que ostentava el control politicoeconòmic i social del municipi; espai informal en què podien ser oïdes i considerades les reclamacions individuals o col·lectives. Al de dins del veïnatge, llur capacitat d'obtindre resultats els hi conferia credibilitat i capacitat de lideratge; circumstància molt apreciada en el flanc dels governants vilatans a l'hora de tindre'ls en compte per a càrrecs menors i subalterns, nomenats a dit i que no havien menester d'insaculació, com ara la lloctinència de justícia o de mostassaf. Totes aquestes circumstàncies els hi concedien un posicionament central en les relacions formals de la vila amb els «llochs»; cosa que els hi lliurava la palanca perfecta per a grimpar.

Des de la perspectiva dels dignataris vilatans, aquestes oligarquies emergents esdevingueren del tot imprescindibles a l'hora de fer efectiva l'administració i regiment de les institucions alzirenyes sobre el territori. D'ahí que necessitaren cooptar individus en què depositar la seua confiança perquè hi actuaren en el seu nom. En definitiva, el que hi cercaven no hi era sinó una extensió de llur braç polític. El que ocorria, no obstant això, en una societat d'Antic Règim en què no hi havia compartiments estancs i hi havia portelles permeables entre les qüestions públiques i aquelles altres de privades era que els pobletans escollits engrossien l'embullada saca de relacions de dependència o de clientelismes dels més poderosos i bel·lipotents llinatges de l'Illa del Xúquer. No és sinó en aqueix context que s'ha d'entendre la participació d'algunes nissagues algemesinenques, carcaixentines o guassuarenques en els cercles de violència de la vila i contribució d'Alzira, tot mirant pels seus propis interessos o els dels grup i actuant més o menys difusament en favor d'un dels dos partits.

ELS BÀNDOLS DESPRÉS DE L'OCUPACIÓ MILITAR: UN RECELL DE NOTÍCIES APARENTMENT INCONNEXES I OBAGOSSES

El 19 de maig de 1524, Germana de Foix donà per conclosa l'ocupació militar de la vila d'Alzira. Juan Francisco Pardo Molero ho refereix en els següents termes. La vídua del difunt rei Catòlic, en qualitat de representant règia, «ordenó al *Maestre Racional que despidera la gente que tenía en el fuerte. Las llaves de la villa, la fortaleza, los prisioneros que había en ella, hasta la artillería que había amedrentado*

a los alzireños durante poco más de un año debían entregarse al justicia y los jurados». ⁵⁷⁶ No debades, les autoritats regnícoles, al capdavant de les quals estava la mateixa Germana, consideraven que s’hi havia impartit justícia i s’hi havien restituit l’obediència i la preeminència reials. Per consegüent, el regiment de l’Illa del Xúquer podia tornar a les mans de les seues oligarquies.

Així les coses, a l’abandó de la plaça per part del darrer regiment es seguí la signatura de la composició definitiva, el 10 de juny. ⁵⁷⁷ Nogensmenys, la virreina romangué a l’aguait i tardà a depositar tots els afers en els dirigents alzirenys. D’entrada, s’hi reservà almenys l’escolliment dels membres del nou Consell i el del mostassaf el setembre següent. ⁵⁷⁸ El 1525, Alzira continuava en el punt de mira, de mode que fou l’enclavament escollit per a convocar les viles i ciutats del Regne a parlament. ⁵⁷⁹ Finalment, la insaculació hi fou restablerta el 16 de maig de 1526, emperò, a diferència del que ocorregué a Xàtiva, a la capital de la Ribera sembla que no s’hi escometé una actualització de les capsas. ⁵⁸⁰ A continuació, reproduïm parcialment la missiva de don Jeroni de Cabanilles, senyor d’Alginet, portantveus de general governador i, lladoncs, regent de la lloctinència general del Regne:

«Amats e feels de sa catòlica magestat, per quant vists y e<n>tesos lo<s> serveys e actes de fadelitat en esta ocurrència de temps de la reducció dels pravos moros rebel·les e fets forts en la serra d’Espadan, per vosaltres fets, e confiant que·n continuareu de bé en millor en lo servey de sa magestat, en senyal e principi de alguna gratificació de vostres dits serveys, ab tenor de la present, expressament e de certa sciència, *proprio motu*, per lo que convé al servey de sa majestat [...], declarant a vos la real y nostra voluntat, vos dihem e manam que d’ací avant fasau la electió de l’offici de jurats, justícia e mustaçaf e altra qualsevol electió de oficials de aqueixa vila en la forma que acostumàveu en vida del rey don Ferrando <el> Catòlich, de gloriosa memòria, e après mort de aquell». ⁵⁸¹

⁵⁷⁶ PARDO MOLERO, J. F., “Después de la Germanía...”, *op. cit.*, p. 111.

⁵⁷⁷ Per a major seguretat, la vila sol·licità el placet del sobirà en les Corts de 1533. AMA. *Llibres d’actes de jurats e Consell*, 03/112, f. 51v-66r.

⁵⁷⁸ El llibre d’actes dels jurats i Consell no recull la renovació del Consell de l’any 1525, ni tampoc la del justícia, però sí la del síndic i altres càrrecs com ara els consellers, els quals van ser escollits per designació directa dels jurats i el justícia. AMA. *Llibres d’actes de jurats e Consell*, 03/108, f. 74v-75r.

⁵⁷⁹ AMA. *Llibres d’actes de jurats e Consell*, 03/108, ff. 77v-83v.

⁵⁸⁰ PARDO MOLERO, J. F., “Después de la Germanía...”, *op. cit.*, p. 112.

⁵⁸¹ AMA. *Llibres d’actes de jurats e Consell*, 03/108, f. 153v. Encara que va ser entregat i llegit als membres del Consell d’Alzira el 16 de maig de 1526, la disposició va estar expedida a València el 30 d’abril anterior.

Emperò, la rehabilitació de l'ordre electoral, com hem assenyalat adés, fou progressiu, atès que el 1525 s'hi va instaurar, més que fora parcialment, una mena de sistema de cooptació directa; convé pensar que supervisat per la lloctinència general. Bona prova d'açò que diem, fou, el primer de juny, l'escolliment a dit dels càrrecs de síndic i consellers, per part dels jurats, el justícia i el batlle.⁵⁸² Per tant, es pot inferir que les successives tries degueren contribuir a suscitar o fer ressorgir les animadversions. En altres termes, les lluites pel control politicoeconòmic del municipi que havien romàs en *stand by* durant la Germania tornaren a fer acte d'aparició tan prompte com Germana de Foix lliurà per complet les regnes del regiment de la vila d'Alzira a les seues oligarquies. La limitada disponibilitat de mitjans i la fixació de la vigilància en alçaments i contubernis filo-agermanats feren la resta.⁵⁸³ Fet i fet, val a dir que hi hagué una certa manca d'atenció als afers de caire privat, cosa que es traduí en una feble repressió, en una falta de mediació i en el progressiu agegantat de la flama.

Tot açò plegat, juntament amb el procés d'institucionalització en què llavors estava immersa la Reial Audiència⁵⁸⁴ i el caràcter incipient que hi tenien els registres de la Cancelleria Reial tocants a la cúria de la Lloctinència⁵⁸⁵ motivà que les primeres notícies sobre la reactivació de les parcialitats alzirenyes esdevinguen molt disperses i semblen aparentment inconnexes i obagoses. En efecte, el 26 de febrer de 1527, des del Cap i Casal, el duc de Calàbria envià l'alguatzir Lluís Saidia perquè prenguera un jovenet don Manuel de Vilanova i els seus acompanyants. Resa així:

«Com a supplicació dels procuradors fiscals de sa magestat hajam provehit sia per nós pres lo noble don Manuel de Vilanova, fill de la noble dona Elionor <Serra y> de Vilanova, habitadora de la vila de Algezira, e altres delats, inculpats e malfactors. [...] dit don Manuel, posareu a la torre de la present Ciutat, ben guardat, e los altres posareu en la presó comuna».⁵⁸⁶

⁵⁸² AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/108, ff. 74v-75r.

⁵⁸³ D'Alzira eren veïns alguns dels qui van estar acusats de fer revifar la Germania: Joan Ferrandis, sastre; Joan de Rodes, Miquel Joan Botoner, espardenyer, o Francesc Alba, forner. Veg. a tall d'exemple, CATALÀ SANZ, J. A., i PÉREZ GARCIA, P., *Epígonos del encubertismo. Proceso...*, *op cit.*, pp. 25-31, 34-37, 58-60, 104, 162 i 165-174.

⁵⁸⁴ CANET APARISI, T., *La Audiencia valenciana en...*, *op cit.*, pp. 17-39 i 93-109.

⁵⁸⁵ La sèrie *Curiae Locumtenentiae* de la Reial Cancelleria comença, precisament, el 1526.

⁵⁸⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1315, ff. 54v-55v. Aquest mateix any don Manuel de Vilanova va estar convocat a Corts per l'estament militar, ço és a les Corts de Montsó que se celebrarien l'any següent, 1528. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, p. 77.

Malauradament, sabem ben poc del que hi degué ocórrer, raó pel qual no deixaria de ser una notícia solta—hom en diria una malifeta juvenil—si no fora per la informació aplegada sobre successos posteriors.⁵⁸⁷ Els seus orígens familiars han estat tractats a la monografia titulada: *Aproximació a la vida, heretatge i descendència de don Manuel de Vilanova i Serra*, no obstant això, seguidament en fem una petita semblança. Don Manuel de Vilanova fou, sens dubte, el noble de més alta bressola dels qui habitaren a l'Illa del Xúquer durant el Cinc-cents.

Son pare, anomenat també Manuel, era descendent, d'una banda, de Ramon de Vilanova, home de confiança d'Alfons el Lliberal i Jaume el Just i progenitor del cèlebre Vidal de Vilanova; i d'altra, del casal de Barcelona. No debades, Elionor de Prades (neta de l'infant Pere, comte de Prades i Ribagorça; besneta de Jaume el Just i germana de la segona esposa de Martí l'Humà) maridà amb Francesc de Vilanova, rebesavi del nostre personatge. Per la branca materna, la d'Elionor Serra,⁵⁸⁸ provenia d'una de les nissagues més prolífiques i prestigioses de l'Alzira del segle xv. El seu quadravi, Pere Serra, germà d'Arnau—dador de les terres de la vall de la Murta, on anys més tard es construiria el cenobi jerònim—ascendí de notari a cavaller i esdevingué senyor de Benimaclet. Tal com hem assenyalat més amunt, Bertomeu, un dels fills de Pere, casà amb Elionor Gil de Borja, germana de Jofre Gil de Borja, progenitor d'Alexandre VI. Heus ací l'estret parentiu que unia els Borja i els Serra, el qual encara era força apreciat i reconegut pel casal de Gandia durant el Cinc-cents.

En eixe sentit, val a dir que va estar precisament la promoció dels Borja i llur arribada a la península itàlica, a Roma i dues vegades al soli pontifici, el que projectà els Serra. Altre dels fills de Pere Serra i d'Elisenda Roca, Joan, fou promocionat per Alfons de Borja (el futur Calixt III) a rector de la Universitat de Lleida (1434) i a subrogat del viced canceller d'Alfons el Magnànim (1435). Joan Serra fou també un dels

⁵⁸⁷ Tenim constància d'algunes paus i treves signades per don Manuel de Vilanova i Serra o pels seus criats durant la primera meitat de la centúria. El 29 de juny de 1535 van signar pau i treva amb mossén Miquel Valero; el 17 de juliol de 1538 en va subscriure una altra amb Francesc Joan Martí i l'11 d'abril de 1546, la darrera de les que tenim notícia, va estar suscrita per Joan Celdanya, a la saó domèstic seu, amb un parell de criats de Joan Vallterra i Ramon Pujades. Veg. URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violència nobiliària...*, op. cit., pp. 8-9.

⁵⁸⁸ Els béns de dona Elionor Serra, juntament amb els de Bertomeu Serra, avi de don Manuel de Vilanova (+1509) i els de son pare (+1517) va ser els que va heretar en arribar a la majoria d'edat i després, en morir sa mare (+1536). Entre els béns del seu avi Bertomeu Serra registrem, una alqueria amb vinya, oliveres i terra campa en el terme de Paiporta, una casa en la ciutat de València en la parròquia de Sant Andreu, quatre casals de molins en el terme d'Alzira, diverses cases dins dels Clos de la Vila, obradors, censals, una casa en el raval de la Verge Maria, més d'un centenar de fanecades de terra o el domini directe sobre tota la partida del Ràfol. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 53 i 104-105; AMA. *Patrons de Riquesa*, 220/I, 2, ff. 72r-88v; AMA. *Patrons de Riquesa*, 220/I, 8, ff. 308r-308v.

presoners de la batalla de Ponça (agost de 1435), cosa que li permeté entrar en contacte amb l'humanisme a través de Lorenzo Valla. Tanmateix, convé no oblidar Jaume Serra, net de Bertomeu i d'Elionor Gil de Borja, qui fou elevat a cardenal pel seu oncle, Roderic de Borja (Alexandre VI); al seguici del qual s'hi havia incorporat des de ben menudet. Jaume Serra estigué una peça clau per al futur pontífex, a tall d'exemple, a l'hora de materialitzar l'adquisició del ducat de Gandia (1485). També fou l'assessor en els matrimonis de Pere Lluís i Joan de Borja amb Maria Enríquez, cosina de Ferran el Catòlic, entre d'altres. Finalment, la seua condició de cardenal li permeté concórrer als conclaves en què s'escollí Pius III, Juli II i Lleó X; en el darrer dels quals va arribar a tindre la majoria de vots, però no la quantitat necessària com per abastar la cadira de Sant Pere.⁵⁸⁹

Seguint en eixe ordre de coses, convé assenyalar que els registres de la Cancelleria també donen compte que a principis de maig de 1527 van estar denunciats, entre altres, Blai, Cosme i Pere Gasquil, membres d'una petita família de cavallers parents dels Valero⁵⁹⁰ i contraris a don Manuel de Vilanova i a Nicolau Lluquí, lladoncs justícia.⁵⁹¹ En fa la prova, a tall d'exemple, el fet que el febrer de 1528, Cosme Gasquil concorreguera, juntament amb els germans Francesc i Miquel Valero, Joan Alçamora, Onofre Vendrell i el sabater Alfons Sanchis, en l'assassinat de Miquel Prades.⁵⁹² En aqueixa ocasió Onofre Matoses, notari i justícia d'Alzira,⁵⁹³ es limità a prendre «e après donar e capllevar en Joan Alçamora», per quant no s'hi atreví a procedir contra els Valero, Gasquil i Vendrell.⁵⁹⁴ Precisament, la inoperància de l'oficial i la denúncia de

⁵⁸⁹ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op cit.*, pp. 14-54. Veg. els arbres genealògics dels Borja, dels Vilanova de Bicorn i Quesa, dels Vilanova-Serra d'Alzira i dels Montagut, senyors de l'Alcúdia.

⁵⁹⁰ Malauradament, la no conservació del padró de riquesa corresponent ha impossibilitat que seguim el patrimoni de cap dels integrants de la nissaga dels Gasquil. Mossén Benet Gasquil, cunyat de Miquel Valero, apareix insaculat a la capsa de generosos el 1552 amb motiu del redreç de les caixes. AMA. *Insaculacions* 070/1. Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira. Jeroni Gasquil fou arrendador de Massalavés el 1573. SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 56. Veg. l'arbre dels Gasquil d'Alzira.

⁵⁹¹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1315, f. 67r-67v. També hi estigué implicat Joan del bordell, el qual no devia tindre béns, atés que vivia al bordell, situat prop de la moreria. Arran d'això i d'altres, com que Cosme Gasquil estava tonsurat, el justícia, mossén Nicolau Lluquí, requerí al vicari de Santa Caterina, Bernat Osset, que el prenguera a mans i que el tinguera pres. ACCV. *Protocols de Miquel Jeroni Climent*, 11502, ff. 16v-17v.

⁵⁹² Miquel Prades, era un jovenet aragonés, natural de Javaloyas. ACCV. *Protocols de Miquel Jeroni Climent*, 11502, ff. 13v-14v.

⁵⁹³ Onofre Matoses va estar un agermanat moderat. ARV. *Reial Cancelleria*, 640, f. 88r-89r. El 1525 va estar marmessor i curador dels fills de Jaume Roca, cavaller dels bàndol dels Lluquí i Vilanova i Garcia. ACCV. *Protocols de Joan Tolosa*, 28508, s. f. (9-6-1525). Veg. l'arbre dels Matoses d'Alzira.

⁵⁹⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 1315, ff. 160v-161v. Mossén Miquel Valero acumulava un patrimoni taxat en 351 lliures peiteres i posseïa vora quatre-centes fanecades de terra: 230 fanecades les tenia a Cabanyes. A

la germana del finat, Maria Prades, muller del sastre Jaume Doméneq,⁵⁹⁵ fou el que empentà el duc de Calàbria a intervindre-hi. A eixe efecte, envià l'alguatir Joan Rotllà amb instruccions ben precises d'inhibir Matoses de qualsevol acció i mirar de prendre els inculpats.⁵⁹⁶

Tal com solia ocórrer, l'oficial reial degué regressar a la ciutat de València amb les mans buides. Al tombant de març, mossén Lluís Garcia, altre dels integrants de la parcialitat dels Vilanova i Lluquí, ja havia estat nomenat procurador en la causa.⁵⁹⁷ El 4 d'abril, la Reial Audiència hi dictà sentència de mort en absència. A aquesta pena se n'afegí una de pecuniària, xifrada en dos-cents morabatins; allén de les despeses del procés «tachades en quantitat de dos mil cinch-cents e setze sous». A fi i efecte de cobrar la susdita suma, el lloctinent general va tornar a expedir una comissió en què ordenà que se'n realitzara inscripció de qualssevol béns i foren venuts, a continuació, en publica subhasta en l'encant.⁵⁹⁸ Al remat, les penes corporals els van ser condonades a canvi de sucoses sumes en metàl·lic, molt més profitoses a la hisenda reial.⁵⁹⁹ D'aquesta manera i

l'Alquenència prop del monestir de Santa Bàrbara en tenia altres 120 fanecades. La resta eren petites parcel·les a Barrablet (9), l'Alquibla (7) i Alfara (4). També posseïa diverses cases a la plaça que duia el seu nom dins del Clos de la Vila i altres tres al lloc de Cabanyes. El seu germà Francesc reunia un patrimoni taxat en 226 lliures de peiteres. Posseïa 198 fanecades i mitja de terra concentrades en dos únics focus: 110 fanecades a Orí i 88 fanecades i mitja al territori de Cabanyes. Detenia, així mateix, la meitat d'uns cases al llogaret de Cabanyes i un luxós habitatge al carrer Major, al cor del Clos de la vila d'Alzira. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 258r-259r i 624r-625r; AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 13, f. 267r. Francesc i Miquel Valero s'enquadraven clarament en l'elit econòmica local. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Una cosa semblant ocorria amb mossén Onofre Vendrell, qui era senyor de l'alqueria de Tarragona. Atresorava un patrimoni valorat en 523 lliures peiteres i posseïa més de set-cents fanecades de terra, majorment concentrades a Tarragona (+399 fanecades), Maranyent (+135) i Cabanyes (99), però també en tenia al delmari de Guadassuar (90 ½) al promissari de Guadassuar (16) i a la carrera de la Vila (7). Pel que fa a béns urbans i residencials, posseïa l'heretat de Tarragona, unes cases al raval de la Verge Maria i unes cases i obradors al carrer Major. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 595r-598v. Joan Alçamora era un propietari mitjaner. Ajuntava 51 lliures peiteres i tenia 41 fanecades de terra: a Benibardeny (27 fanecades) i a Tora (14). També posseïa un parell de cases dins del Clos, al carrer de l'Empedrat. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 89r-89v i 91v. També ho era Alfons Sanchis, el qual tenia carregades 55 lliures i mitja peiteres, però posseïa 10 fanecades de terra; al Ràfol (6) i a Tora (4). El seu principal actiu era un censal valorat en 26 lliures i mitja peiteres. Detenia una casa dins del Clos de la Vila. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/19, f. 303r-303v. Veg. els arbres genealògics dels Valero i els Vendrell d'Alzira. Veg. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, op. cit., p. 507. Sobre la peita, el valor real de les lliures peiteres i la funcionalitat dels padrons de riquesa a Alzira, veg. PERIS ALBENTOSA, T., "Anàlisi, crítica i guia...", op. cit., pp. 113-147.

⁵⁹⁵ Maria Prades, juntament als seus germans Joan i Pasqual van denunciar el cas davant el justícia d'Alzira. Quan el clam saltà a l'Audiència feren procurador mossén Lluís Garcia. ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11506, ff. 26v-29r.

⁵⁹⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1315, ff. 160v-161v.

⁵⁹⁷ ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11506, ff. 26v-29r.

⁵⁹⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 1315, ff. 91v-92r.

⁵⁹⁹ En tenim constància documental únicament de l'indult d'Onofre Vendrell, oncle dels germans Valero. Veg. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto...op. cit.*, pp. 504, 505 i 518. Tanmateix, cap

no d'altra s'explica que els germans Valero, son oncle Vendrell i alguns integrants de la nissaga dels Gasquil continuaren regint càrrecs al Consell i dirigint una de les parcialitats de la vila d'Alzira.

En aquest punt resulta convenient fer una miqueta de prosopografia. La Germania havia estat especialment traumàtica per als Valero, atès que l'alçament havia segat la vida, d'una banda, de la mare de Miquel i Francesc i, d'altra, la del pare de l'altre dels Valero, d'Hipòlit, cosí germà dels anteriors. En efecte, Violant Vendrell, mare de Miquel i Francesc i germana d'Onofre, era vídua des feia anys de Francesc, i determinà quedar-se a la vila durant la Germania. La decisió li va costar la vida. El 17 de març de 1522, Jaume Gombau li va rebre el testament, el qual es publicà vora una setmana més tard. Així les coses, Onofre quedà com a tutor dels seus nebots, Miquel i Francesc.⁶⁰⁰ En el moment de l'homicidi, Miquel, potser el menut, havia pres per esposa Jerònima Gasquil, la filla de Joan i de Violant Blasco. Francesc Traucador, en va rebre els capítols matrimonials, el 5 de març de 1525.⁶⁰¹

A Miquel Valero, el pare d'Hipòlit, tal com recordaria el cavaller molts anys després, com també a molts altres membres de les elits dirigents de l'Illa del Xúquer, «los fonch forçat, com a feels vassalls de sa magestat, de derinquir ses cases e família e anar a servir a sa magestat». Pel que sembla, Miquel Valero s'incorporà a les files tan prompte com l'aleshores lloctinent general, el comte de Mérito, publicà l'edicte el 1520 i hi morí lluitant. En paraules d'Hipòlit: «anà al camp del dit virey y que en lo dit camp morí e passà de la present vida en l'altra».⁶⁰²

Malgrat que desconeguem els motius específics que conduïren al recurs a la violència en aquestes dues o tres ocasions, resulta palés que es tractà d'agressions exercides des de la minoria dirigent a altres membres de l'elit municipal o a les seues xarxes clientelars. Per tal de cerciorar-se'n, basta amb acudir als llistats de les magistratures i càrrecs dels Consell.⁶⁰³ A més, tal com desvelarem després, alguns d'aquests individus posseïren privilegis que els eximien de sotmetre's a la jurisdicció reial, és a saber «corones», immunitats eclesiàstiques, càrrecs i familiatures de la

dels delats apareix entre els ajusticiats. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, pp. 58-60.

⁶⁰⁰ ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11501, ff. 12r-16r.

⁶⁰¹ *Ibidem*, ff. 16r-17r.

⁶⁰² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 228. Sabem també que Miquel Valero i Antoni Caro van estar arrendataris, en els anys 1519-1522, del terç delme de l'Alquenència d'Alzira, cosa que els va comportar una ruïna econòmica.

⁶⁰³ Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

Inquisició, allén del seu pes socioeconòmic⁶⁰⁴ o la seua creixent capacitat de mobilitzar escamots armats, quan no vertaders exèrcits urbans. En eixe sentit, l'episodi ocorregut a mitjan juliol de 1527, encara que no ofereix noms concrets ni en determina les raons, no pot ser més aclaridor sobre el tipus de conflictivitat col·lectiva i armada que adesiara es produïa al si de l'Illa del Xúquer:

«Dijous en la nit, en la vila de Algezira, deu o dotze hòmens armats ab ballestes, escopetes e dos frares de l'orde de Sant Augustí són entrats en una casa e se n'han portat una dona casada del costat de son marit per forsa, cometent violència en grans me<n>yspreu de la correctió, punició e càstich y e altres dan<ys> e prejuhí del marit de aquella, perturbació, encarició e conmoció del bon stat e repós tranquil de la universitat e singulars de la dita vila; de lo qual tant desagradable cars, són restats y ab justíssima causa de scandalitat».⁶⁰⁵

La migradesa de les fonts judicials i cancelleresques, en aquesta ocasió podria haver estat reemplaçada provisòriament per la informació riquíssima que acostumen a contindre els protocols notariais, a tall d'exemple, en allò tocant a firmes de paus i treves. No obstant això, el ben cert és que, tot i que a la capital de la Ribera mai no faltaven un bon grapat de notaris, com sabem se n'han conservat llibres de pocs o molt pocs per a aquesta cronologia i en general per a tot el Cinc-cents.⁶⁰⁶ Per a més additament, tampoc no ens hi han pervingut els registres dels justícia d'Alzira.⁶⁰⁷ Tanmateix, a partir de 1530, n'han romàs els comptes al mestre racional. Així les coses, com qui no pot collir espigola amb l'esquifida informació que hi hem estat capaços d'ajuntar, hi hem pogut documentar

⁶⁰⁴ PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...op. cit.*, pp. 58-59.

⁶⁰⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1315, fulls 92 r°-93 r°.

⁶⁰⁶ Veg. l'apartat tocant a la descripció de les fonts documentals, tocant al capítol primer: *Els estats de la qüestió, les fonts i la metodologia*. Convé pensar que la major part van quedar en domicilis particulars o fins i tot que en algun moment entraren a l'Arxiu Municipal d'Alzira. No obstant això, els conflictes bèl·lics, en què la vila sempre va estar una plaça més o menys estratègica; les periòdiques revingudes del riu Xúquer i altres contingències han impossibilitat que ens hi hagen pervingut. Tant si ha sigut un fet atzarós com si no, paradoxalment els fons notariais són molt més nombrosos per al Quatre-cents (13 volums) i el Sis-cents (10 volums) que no pas per al segle XVI, en què sols se n'ha conservat un de parcial de Lluís Joan Pujalt i Jaume Salazar (1558-1560). AMA. *Notaris, Protocols*, 040/26. Per sort, a la ciutat de València han romàs alguns registres de Joan Tolosa (1521-1526, 1531-1533 i 1542) i la sèrie més o menys completa de Miquel Jeroni Climent (1526-1565), el qual s'hi acabà traslladant al Cap i Casal en qualitat de síndic d'Alzira.

⁶⁰⁷ Els registres tocants a la jurisdicció civil acaben el 1518 i no reprenen fins el 1532. Els registres criminals són més tardans: 1568.

les disputes de mossén Joan Vendrell, germà d'Onofre,⁶⁰⁸ amb l'aladrer Jaume Sapllana⁶⁰⁹ (1525);⁶¹⁰ la pau i treva que signà, el 27 de maig de 1526, mossén Benet Roca amb els germans Pere i Jaume Alba, auspiciada pel justícia Berenguer Nicolau Tamarit, Nicolau Lluquí i Joan Martorell,⁶¹¹ i una altra subscripció de paus, el 10 de desembre de 1529, entre mossén Cosme i Benet Gasquil, cunyats de Miquel Valero, amb Andreu i Bernat Munyós d'Algemesí, que va tindre com a componedors misser Jaume Valero i el notari Jaume Pujalt.⁶¹² El 1530, Joan Sapllana, Francesc Vives de Guadassuar i un tal Daroca van estar citats⁶¹³ i el 1531, hi tenim documentades les composicions que el justícia, mossén Nicolau Lluquí, va imposar als guadassuarencs Pere Montalvà i Jeroni Boïls, al notari alzireny Diego de la Puente i a altres que havien escoméss de nit amb espases i ballestes Cosme Pujalt, destacat membre de la facció dels Valero.⁶¹⁴

⁶⁰⁸ Veg. l'arbre genealògic dels Vendrell d'Alzira. La no conservació del segon llibre del padró de riquesa tocant al Clos de la vila d'Alzira impossibilita que resseguim els béns de Joan Vendrell.

⁶⁰⁹ Veg. l'arbre genealògic dels Sapllana d'Alzira. Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva els fulls tocants al valor dels béns de Jaume Sapllana, cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge.

⁶¹⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 753.

⁶¹¹ ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11501, f. 40r. Veg. els arbres genealògics d'Alba i Roca d'Alzira. La no conservació del segon llibre del padró de riquesa del Clos de la vila impossibilita que resseguim el patrimoni de Pere Alba. Pel mateix motiu hem hagut d'emprar un registre extemporani a fi i efecte d'aproximar-nos als béns de mossén Benet Roca, raó per la qual no passava de ser un propietari mitjà. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, ff. 162r-163r. Pel que fa a Jaume Alba, cal assenyalar que era flequer. Faltà el 26 de juliol de 1553. Llavors sols posseïa una casa amb obradors al carrer Major del Clos valorats en 14 lliures peiteres. Això en porta a pensar que vivia sols del seu treball com a flequer. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/1, f. 271r.

⁶¹² ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11506, ff. 99v-101r. Veg. els arbres genealògics dels Munyós d'Algemesí. No hem estat capaços de localitzar cap registre de béns a nom d'Andreu Munyós, ni tampoc en tenim constància; exceptuant aquest document. Bernat Munyós era un propietari mitjaner que s'arrimava als benestants. El seu patrimoni estava taxat en 91 lliures i mitja peiteres i posseïa més d'un centenar i mig de fanecades de terra: a Massasseli (68), als horts (18), a Xara (14), a Albotaina (12), a Benirrahea o el Pou de Marta (12), a la Muntanya (10), a Orí (7), a Pardines i a Berca, dos trossos sense determinar. També posseïa una casa al carrer de la Muntanya. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 61r-62v, 66v i 95v.

⁶¹³ PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto...op. cit.*, p. 509.

⁶¹⁴ ARV. *Mestre Racional*, 6853 (3). Veg. l'arbre dels Pujalt d'Alzira. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira. De...", *op. cit.*, pp. 131-158. Pere Montalvà era un propietari mitjaner o quasi benestant. Llavors pagava per raó de 95 lliures peiteres i hi posseïa més d'un centenar de fanecades repartides per diverses partides: als Cinc Quartons (26), al promiciari de Guadassuar (18), al Vedat (17), a la carrera de la Mola (16), al camí de l'Estallador (14 ½), al camí de Carlet (11), als horts (7), al camí del Vedat (6) i al territori de Guadassuar, sense determinar, (6 ½). També posseïa unes cases dins del llogaret. Jeroni Boïls pagava, llavors, per raó de poc més de 105 lliures. Era un propietari benestant. Posseïa quasi un centenar i mig de fanecades de terra repartides entre els Cinc Quartons (92 ½), el Vedat (22), l'horta (13), el Teular (9 ½), el territori de Guadassuar (2 ½) i Montortal (1). També tenia una casa dins del llogaret de Guadassuar. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/4, ff. 263r-264v, 271v, 309r-310v, 312r, 324v, 377v, i 470 i ss. Diego de la Puente devia ser un notari itinerant que devia viure llogat a Alzira, atés que tenim constància que habitava al Clos de la vila d'Alzira, però, el 8 de juliol de 1532, consta com a desaveïnat. Solament acumulava béns valorats en 9 lliures peiteres, raó que ens indueix a pensar que vivia exclusivament del seu ofici. Tenia tres fanecades de terra a Alfara. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, ff. 604r.

Els llogarets de l’Horta de Cent, ço és, Carcaixent, Ternils, Cogullada i Benimaclí, havien estat entre els que havien posat en qüestió el centralisme alzireny, atés que ja durant el Tres-cents havien intentat guanyar en pes i representativitat dintre de l’espai de reialenc de l’Illa del Xúquer. Tal com hem mencionat més amunt, el 1329, els pobletans i menestrals dels ravals, llocs i alqueries de la contribució vilatana—assistits pel creixement demogràfic que havien experimentant darrerament—elevaren una suplicació a la reina Elionor, esposa d’Alfons el Benigne, perquè se’ls hi permetera tindre major presència en el regiment i govern de la vila.⁶¹⁶ L’aspiració desembocà, el 1338, en un acord paccionat signat entre la vila d’Alzira, els ravals de la Verge Maria i de Sant Agustí i els poblets del terme particular, mitjançant el qual els vilatans s’hi comprometien a incloure-hi dos prohoms de cadascun dels quaters i un de cadascun dels ravals.⁶¹⁷ Ocorregué, però, que la vigència d’aquesta concòrdia fou un tant efímera. Hi ajudà el signe demogràfic recessiu del Quatre-cents, circumstància que llançà en orris llur afany de participació o millor dit, el sumí en una llarga letargia.⁶¹⁸

De cap i de nou, durant el Cinc-cents els vents tornaren a canviar. En el cas particular de Carcaixent—cap rector de l’Horta de Cent—val a dir que, a partir de 1481, la quantitat de pobletans no deixà de créixer, de mode que al girientorn de 1530 havia recuperat els nivells demogràfics previs a la davallada dels anys centrals del segle XV i estava en disposició de continuar eixamplant-los. De fet, tal com indica Francesc Torres i Faus, entre 1535 i 1572 es produí el salt qualitatiu, atés que el llogaret hi duplicà la nòmina de veïns i veïnes.⁶¹⁹ Tot açò ho portem a col·lació, perquè el litigi que ens ocupa es substancià significativament el 1531, moment en què si més no les elits carcaixentines devien haver rescatat algunes de les reivindicacions dels seus avantpassats; si és que no ho havien fet abans, és a saber, durant la Germania.

En realitat, el clam que elevaren Carcaixent, Ternils i Cogullada, el darrer de gener, al tribunal de la Governació anà més enllà. No demanà majors prerrogatives o presència en el regiment de la vila, sinó que directament se les hi atribuïren. D’ahí que l’aleshores justícia

⁶¹⁵ Aquest apartat ha estat elaborat a partir de la còpia del procés judicial custodiada a l’Arxiu Municipal d’Alzira. AMA. *Govern, Pleïts*, 17/1, 15, s. f.

⁶¹⁶ MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano...*, op. cit., pp. 65-69.

⁶¹⁷ *Ibidem*, pp. 79-87.

⁶¹⁸ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 75.

⁶¹⁹ TORRES I FAUS, F., “Quatre-cents aniversari de la...”, op. cit, s. p.

d'Alzira, mossén Nicolau Lluquí, els acusara d'usurpació de la seua jurisdicció com a representant de la preeminència que la capital de la Ribera tenia sobre els poblets de l'Horta de Cent. Llurs pretensions estan totes contingudes a la lletra de citació que el carcaixentí Miquel Talens, en nom de síndic, entregà al cavaller alzireny a primers de febrer. S'atreverien a jugar fins i tot amb el vocabulari.

Asseguraren—citem textualment—que «les dites universitats e lochs» estaven en possessió antiquíssima «de amprivar e pasturar les bèsties de llauro, bous e vaques ab ses criances e rastre en les dites ortes dels dits lochs, que són tèrmens generals de la dita vila de Algezira», amb la condició d'indemnitzar els amos dels camps si es produïen danys o «talles». Talment era així, que tenien «sos límits e guardians cascun any crehats per los dits lochs; los quals tenen la guarda de les dites ortes». En altres paraules, tenien certa autonomia respecte a l'Illa del Xúquer. Recentment, però, havien hagut de suportar que Lluquí els hi ho prohibira mitjançant crida. No debades, havia ordenat que «ningú no gosàs portar bèsties de lauro, vaques, bous, egües ab criances a pasturar per les dites ortes».⁶²⁰ És més, els guardes alzirenyts els hi havia compostat en veure'ls pasturar amb els animals que empraven per a llaurar. Tanmateix, el major greuge havia estat que «los guardians de la vila són volguts entrar en lo guardianatge e límits dels dits lochs e per los amprius [...], privant sos guardians e perturbant en lo *usus* e exercici de son offici».

La resposta dels dirigents alzirenyts no es feu esperar. El 7 de febrer avocaren la causa a la Reial Audiència. En aquests termes escrivia mossén Nicolau Lluquí al lloctinent general del Regne, el duc de Calàbria:

«Excel·lentíssimo senyor. La vila de Algezira té moltes aldees construhides dins los generals tèrmens de aquella, les quals són carreres de la dita vila e [quant a la contribució e jurisdicció] són les següents: Algemezi, Guadaçar, Cabanyes, lo Toro, Benimuzlem, Carcaxent, Cugullada, Ternils e Benimaclí. La jurisdicció de la dita vila e de totes les dites aldees se exercex en tot lo terme de la dita vila [...] e en ninguna de les dites aldees y ha jurats ni menys justícia, sinó lloctinent del dit justícia; axí com és en Ruçafa. E los dits lloctinents no tenen més jurisdicció que té un cap de guayta en la present Ciutat. E totes les dites aldees e la dita vila és hun cors e hun exercici de jurisdicció. E los pobles o alguns particulars dels lochs de Carcaxent, Cugullada e Ternils, per no voler ésser corregits en les tales que fan axí los hòmens com los bestiar de aquelles, han entés recors a la cort del portant-veus de general governador [...], volent-se ocupar part la jurisdicció del dit justícia e fer-se cap, per si, essent membre

⁶²⁰ Sobre aquest tema veg. LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, op. cit., pp. 38-40, 42-43, 44, 64, 78, 88, 95-96, 100-101, 120-123, 126-128, 152 i 157.

e part de la dita vila. [...] les dites coses són tals que toquen a desmembrar la jurisdicció real».

El mateix expressà Lluç Joan Riudaura, síndic d'Alzira a València, en dirigir-se a la Governació, l'11 de febrer, i notificar-hi que el plet havia estat remés al Reial Consell a fi i efecte que «es vega la nul·litat dels dits enantaments perquè la vila de Algezira e aldees de aquella són totes una universitat e totes hun cors». A continuació, Riudaura, que a totes llums provenia de Carcaixent, ofés remarcà que «totes tenen hun síndich per tot lo cors de la dita vila e aldees de aquella e no y à separació de universitats».

La gravetat de les acusacions del justícia i del síndic alzireny obligà Onofre Sapena, procurador de la part contrària, a rectificar-ne en els conceptes. Ho portà a terme, no obstant això, a mode de queixa. Al seu parer, s'hi havia pretés «inculpar de mal exemple a certs particulars de Carcaixent, Cugullada e Ternils, Benimaclí e altres, dient que aquells se volien ocupar la jurisdicció pertanyent al justícia de la vila de Alzira» i se'ls hi havia acusat que «lo qui és membre vol fer-se cap» de la jurisdicció; cosa de la qual «no poch se maravella», perquè els seus poderdants mai havien «tengut pensament de fer cap per si, ni desmembrar-se de la vila de Alzira, ni ocupar-se jurisdicció alguna», sinó que se'ls repararen els greuges i prohibicions de pasturar per les hortes dels poblets on hi residien i també el costum i llibertat de nomenar els seus guardes. Després d'allò l'Illa del Xúquer es desentengué de les accions legals a la cort del portant-veus de general governador i es centrà en el de l'Audiència.

En efecte, el primer de març, mossén Nicolau Lluquí, en qualitat de justícia, i mossén Mateu Guerau, com a jurat en cap, van introduir la primera escriptura, sobre el contingut de la qual pregaren que foren interrogats els carcaixentins que havien instat el plet a la Governació: Andreu, Joan i Miquel Talens, Miquel Garrigues, «lo curt», Joan Pujalt, Bertomeu Silvestre, Joan Serra i Miquel Foios. Basta fer-ne una ullada a la valoració dels seus béns al padrons de riquesa per adonar-se que es tractava d'alguns membres de l'elit econòmica del llogaret de l'Horta de Cent i que al darrere de la seua reivindicació hi havia la intenció d'arrapar per a si alguna que altra prerrogativa.⁶²¹

⁶²¹ Al llogaret de Carcaixent hi havia llavors diversos hòmens casats anomenats Andreu, Joan i Miquel Talens. Si més no, pel que fa al primer, hi havia Andreu Talens, fill de na Càndida, qui atresorava vora una huitantena de lliures peiteres, una casa a Carcaixent i més d'un centenar de fanecades de terra. Estava també Andreu Talens, el fill de Bertomeu i net de Ramon, qui pagava per raó de 128 lliures peiteres, tenia vora un centenar de fanecades i una casa a la plaça de l'Església, la qual treia cap a dos carrers més. Pel que fa als segons, Joan Talens, el net de Ninou, que tributava per raó de 82 lliures peiteres i posseïa unes cases al carrer Molí i més de setanta fanecades de terra; Joan Talens, fill de Ramon, que tenia carregades 90 lliures i mitja peiteres i posseïa 84 fanecades de terra i unes cases dins del llogaret de Carcaixent; Joan Talens, fill de Joan i de Càndida, el qual ja estava mort el 25 de juliol de 1549, que pagava per raó de 91 lliures peiteres

D'entrada, Lluquí i Guerau incidiren una vegada més en el fet que els «llocs» o «carrers» de la contribució alzirenya—entre ells, Carcaixent, Ternils i Cogullada—no havien jurisdicció i, per consegüent, mancaven de representació i d'un règim autònom de govern, d'infraestructures o de capacitats administratives pròpies. En poques paraules, estaven sotmesos a una total relació de dependència a l'Illa del Xúquer en el terreny polític, fiscal, i judicial. De resultes, no en podien al·legar haver terme, ni constituir universitats separades de la vila-mare, puix que eren «vehins e habitants de la dita vila y carrers de aquella y haguts com si fossen dins los murs de la dita vila e subjectes als dits justícia, jurats, mustaçaf e altres

i posseïa 111 fanecades de terra, unes cases i una era a Carcaixent. De semblant manera, hi havia Miquel Talens, el fill de Joan, el qual va faltar al voltant de 1549. Llavors tributava per raó de 158 lliures i mitja peïteres i posseïa més de 145 fanecades de terra, unes cases a Carcaixent i un hort tapiat a Ternils. Miquel Talens, fill de Pere era llavors un jovenet el patrimoni del qual havia començat a estar fiscalitzat. Pagava per raó de 35 lliures i mitja peïteres i sols tenia 17 fanecades de terra i unes cases. Amb tot, val a dir que pertanyia a l'elit econòmica de Carcaixent, atès que amb el pas dels anys arribà a pagar per raó de 193 lliures. Miquel Talens, fill de Miquel, pagava llavors per raó de vora 175 lliures peïteres i posseïa 130 fanecades i un quartó de terra més dos troços d'extensió indeterminada (un al Taverner i l'altre al barranc dels Calciners) i un quart de barranc de l'Ullastre. També posseïa una casa junt al camí Reial i la plaça de l'Església. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/5, ff. 176v, 177v, 202v, 210v, 211r, 237r. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/9, ff. 616r-616v, 653r-653v, 660v, 672v, 691v, 695r-695v, 723v, 728r-728v, 733r-733v, 735v, 798r-798v, 813r, 822v, 881v, 898v, 929r-929v, 942r, 943r, 946v, 972r, 973r-973v, 985r, 988r, 1046r i 1067r. Miquel Garrigues, «lo curt», tenia, llavors, un patrimoni valorat en 168 lliures peïteres i posseïa poc més de dos centenars de fanecades de terra a diverses partides: al Figueral (42 fanecades), al pont del braçal Major (41), al barranc d'en Grifa (30), a les Clotes (18), a Vilella o bassa del Rei (17), a les Sorts Majors (14 ½), a Ternils (10 ½), a les Algoleges (8 1/3), a l'Alborgí (8), a l'Abellar (7 ½), al camí de la Marjal (7), al molí de Ternils (7), a la sèquia Nova (5 ½), al Pla (5), al camí de Barxeta (4), al camí de l'Horta (4), al camí de Xàtiva (4), al Puig Coniller (2), a les eres del lloc (1 ¼) i un tros de barranc a la cova del Duc i el barranc del Covatxó. Dins del lloc de Carcaixent tenia 2/3 parts d'una almàssera i l'hort que s'havia transformat en habitatge i una casa al camí o carrer de la Muntanya. Miquel Foios tenia, llavors, béns taxats en més de 131 lliures i posseïa més d'un centenar de fanecades de terra a diverses partides: al barranc del Tormassal (40), a Ternils (34), a la senda del Calciners (30), a les Vintenes (22), a la Canal (16), a Materna (11 ¼), al Teular (9), al Camp del Cavaller (7), al camí de l'Énova (5) i a la Castellona (5). També tenia un parell de cases. Ambdues estaven situades en el camí Reial, però una d'elles estava a plaça del lloc. Bertomeu Silvestre per eixes dates acumulava vora un centenar de lliures peïteres. Posseïa prop de dos-cents fanecades de terra a diverses partides: al les Rotes (40 fanecades), al Tossal Socarrat (32), a l'Alborgí (21), a Clotes (16), al camí de l'Énova (12), al Puig Coniller (12), a la senda de Materna (10), al censal dels Freres (10), dues d'elles de morers; a la Marjal (9), a Vilella (4) i al territori de Carcaixent, sense determinar (7). Posseïa tres cases al lloc de Carcaixent. Joan Serra contribuïa per raó de 64 lliures peïteres, posseïa una casa a Carcaixent i 62 fanecades i mitja de terra a diverses partides: a l'Alborgí (12), als Quartons de Sant Sebastià (10), a Benimaclí en el pont de na Serra (8), a Clotes (8), al camí de València (7) a la Bassa (7), a la Hueta (6), a les eres o sendes de Materna (2 ½) i als Censals dels Freres (2). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/9, ff. 426r-426v, 431v-432v, 433v, 442r-442v, 443v, 452v, 483v, 657r-658r, 748r-748v, 820r, 823r, 834v, 840v, 845r, 865v-866v, 926r, 944r, 968v, 971v, 973r i 1075v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, eren propietaris mitjaners (entre 50 i 100 lliures) o bé rics i benestants (entre 100-200 lliures). Aquests darrers eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Malauradament no es conserva el registre dels béns de Joan Pujalt. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/5, ff. 497 i ss. Veg. els arbres genealògics dels Foios, Garrigues, Pujalt, Serra, Silvestre i Talens de Carcaixent. La major part o totes aquestes persones van estar partidàries de la segregació. Veg. l'apartat titulat: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar*.

oficials de la dita vila»; els únics revestits amb els atributs legals de punir i castigar les faltes de la comunitat i de convocar-los a Consells Generals celebradors a la casa consistorial.

Per tant, encara que hagueren renunciat a les seues presumptes pretensions inicials, les quals suposaven la usurpació de funcions i competències que no tenien, no per això havien deixat d'encórrer en faltes i contravindre subversivament la legislació vigent. En primer lloc, s'hi havien aplegat i hi havien constituït un pretés síndic—Miquel Talens—, en detriment de l'alzireny. Amb eixe mode de procedir, s'hi havien comportat com si foren municipis independents, raó per la qual n'havien vulnerat tant la potestat exclusiva dels magistrats i oficials de congregar els veïns, com la de nomenar representants comunitaris; tot amb l'agreujant que hi havien pres decisions i fet rebre actes, il·legítima i separadament, a esquenes del Consell. En segon lloc, havien volgut prendre part de la jurisdicció vilatana, atés que els propietaris dels camps que patien tales o danys havien de clamar-se al justícia; l'encarregat, d'acord amb els furs del Regne i els establiments i ordenances d'Alzira, de composar i executar els responsables. Finalment, Lluquí i Guerau negaren que els carcaixentins i la resta de pobletans de l'Horta de Cent hagueren qualsevol facultat de nomenar els guardes de les hortes, sinó que tostemps els hi havien escollit i referendat les autoritats de la capital de la Ribera.

Cinc jornades més tard, el primer a comparéixer fou Miquel Garrigues, pel que sembla, el cap i motor del litigi. En termes generals, val a dir que assentí i aprovà el contingut de l'escriptura. Tanmateix, hi formulà uns quants aclariments i additaments, quan no objeccions. De primeres, hagué d'admetre que no havien més que un o dos lloctinents de justícia, els quals podien ser nomenats o destituïts a voluntat des de l'Illa del Xúquer. Ara bé, considerant que els pobladors de Carcaixent, Ternils i Cogullada eren vassalls del rei i habitants del Regne, entenia que no estaven obligats a acudir amb els seus clams als tribunals locals, sinó que també tenien dret a fer cap a la ciutat de València i adreçar-se a la Governació, a l'Audiència i a la resta d'institucions judicials. Així les coses, no se'ls podia impedir reunir-se fora del Consell ni prohibir constituir legalment un procurador que defensara convenientment llurs interessos.

No obstant això, la qüestió en què Garrigues mostrà obertament el seu desacord fou en la de les designacions dels guardes. Assegurà que «la vila de Algezira fa sos guardians per a la sua orta. Y en la orta dels lochs de Carcaixent e dels altres [...], los vehins [...] fan sos guardians, als quals paguen son salari perquè·ls guarde la sua orta». A continuació, afegí que, normalment, quan es produïa un desperfecte en algun camp l'oficial acostumava a parlar amb el damnificat, el qual si ho estimava oportú ho notificava a la cort del justícia d'Alzira.

Precisament, el que ho havia fet saltar tot pels aires havia estat que «en lo any present, los qui stan e habiten en lo loch de Carcaixent tenen fets dos guardians [...] e lo dit justícia de Alzira los ha revocat».

El posicionament de Miquel Talens, el presumpte síndic, així com de Miquel Foios, els de Joan Pujalt, Joan Serra, Bertomeu Silvestre i els d'Andreu i Joan Talens fou semblant al de Garrigues. Coincidiren a ressaltar per damunt de tot la inveterada usança que havien d'escollir els custodis de l'Horta de Cent. A tal efecte no dubtaren a explicar el procediment amb major detall. És a saber, que des d'antic:

«[...] s'és axí practicat que los qui stan en lo loch de Carcaixent, per a guardar ses heretats, acostumen de fer e crehar hu o dos guardians o los que han mester. E, après que se són concordats ab aquells de son salari, lo lloctinent del justícia [...] pren los dits guardians e porta'ls al justícia de Algezira. E aquels juren en poder del dit justícia de fer bé e lealment son offici».

A ulls de mossén Nicolau Lluquí, així com als de l'Audiència, arribats a eixe punt, tant se valia si els carcaixentins ho consideraven un costum que podia ser alterat o no. Darrere de les seues afirmacions no hi havia arguments jurídics de pes. Tanmateix, per por de mosques, el 15 de març de 1531, les autoritats de l'Illa del Xúquer hi van presentar una segona escriptura. D'entrada, palesaren la progressiva moderació del discurs que havien realitzat els carcaixentins en tant que inicialment la intenció havia estat ocupar, almenys en part, la jurisdicció del justícia d'Alzira; en negar-li la facultat d'execució de les «talles» dels ramats i atribuir-se la potestat de nomenar guardes propis. En acabant, entenent la gravetat del que havien formulat i les penes que els hi podien sobrevindre, s'havien reculat i limitat la seua pretensió.

De resultes, encara que per privilegis, franquícies i llibertats, els habitants de Carcaixent, Cogullada i Ternils havien el dret d'emprivar, no per això tenien la resta de facultats, ço és, designar els guardians i judicar els clams dels danys que en produïa el bestiar a les hortes. Contràriament a això, la preeminència a l'hora de posar i llevar oficials i rebre juraments havia estat en mans dels magistrats alzirenys. Per tant, «si se pogués mostrar [...] que alguna vegada lo qui serà stat justícia de la dita vila hagués volgut dar càrrech a la persona que per algú dels dits lochs se li nomenaria per a guardar [...], no per çò se poria dir que tinguen facultat de posar guardians», ni menys que les

autoritats vilatanes—en aquest cas el justícia—«sia obligat, encara que no ho vulla, de acceptar-lo per guàrdia».⁶²²

Per acabar de sustentar l'argüició, mossén Nicolau Lluquí feu confeccionar i adjuntar com a prova un «trellat de clams de la cort del magnífich justícia de la vila de Algezira»; una relació de denúncies d'individus de l'Horta de Cent que, entre 1492 i 1530, hi havien comparegut per raó de d'anys de ramats i bèsties en els seus camps. Malauradament no hem estat capaços de trobar la sentència. Amb tot i això, es pot inferir que l'Audiència degué dictaminar a favor de l'Illa del Xúquer i contra les pretensions de l'elit pobletana de Carcaixent.

Comptat i debatut, el que resta en clar és que Lluquí escollí des dels inicis el rigor i la inflexibilitat front als suposats costums i les reivindicacions d'un grup de llauradors mitjaners i benestants d'un dels llogarets. No debades, la manca de diàleg i el tarannà impositiu del cavaller havia estat el que havia agreujat els carcaixentins, els havia dut a elevar el to i havia conduït les parts davant els tribunals. Un cop allí, l'alzireny no havia dubtat a demanar que recaiguera tot el pes de la justícia a sobre de llurs esqueses. En conseqüència, degué aconseguir una aclaparadora victòria judicial a costa de guanyar-se l'enemistat—si és que no la tenia ja—d'Andreu, Joan i Miquel Talens, de Foios, Pujalt, Serra, Silvestre i dels seus. Ara bé, la temptativa no degué caure en sac trencat. Els Valero i el seu partit van saber traure profit de la situació. N'hi obtingueren l'adhesió a canvi de l'acceptació de semblant minúcia; la designació, *de facto*, dels guardes cada vegada que el sorteig de les capsas els fora favorable. Així mateix, la seua capacitat de lideratge situà aquests carcaixentins en la rampa d'eixida per a ocupar les lloctinències de justícia.⁶²³

ELS RAVALS I ELS LLOGARETS SOL·LICITEN «CONÉXER DE LES COSES FETES E QUE·S FAN PER LOS OFFICIALS»⁶²⁴

Alzira es circumscrivia, en essència, al Clos. Eixa era almenys la impressió que compartien els habitants dels ravals de la Verge Maria i Sant Agustí i els veïns de la

⁶²² Sobre açò, veg. LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, *op. cit.*, pp. 27-29 i 120-122.

⁶²³ A tall d'exemple, Andreu Talens i Joan Pujalt van estar lloctinents de justícia de Carcaixent l'any 1534, quan Onofre Traucador fou justícia. Miquel i Joan Talens ho estigueren el 1547, amb mossén Miquel Valero. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

⁶²⁴ Aquest apartat ha estat elaborat a partir de la còpia del procés judicial custodiada a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 19, s. f.

resta de llogarets de la contribució particular. Fora de les muralles, pràcticament, no en transcendia res d'allò vertaderament important; de les accions i decisions de govern. De tant en tant, els convocaven a Consell General, un organisme un tant buit de contingut, minvat en representativitat i limitat a funcions consultives; formals. Res més. Definitivament, hi havia assumptes que no quadraven. Amb més o menys diners, tothom contribuïa al manteniment de la cosa pública: a la reparació d'infraestructures, al millorament de l'espai urbà, a lluïments ludicofestius, al quitament de deutes, a l'abonament dels salaris dels oficials... No obstant això, sols uns pocs, els integrants del Consell de Consellers o Particular, tenien la potestat de decidir les prioritats d'unes qüestions sobre les altres o la consignació pressupostària a cadascuna de les distintes partides. Talment era així que l'opacitat havia esdevingut la tònica dominant del regiment dels assumptes comunitaris.

Per totes eixes raons, poc més d'un any després del contenciós suscitat arran del nomenament dels guardes de terme i dels clams i tales de l'Horta de Cent, els dos ravals i Algemesí, Carcaixent i Guadassuar havien decidit unir forces a fi i efecte d'aconseguir que la gestió de la Clau del Regne fora més transparent, més intel·ligible i propera al conjunt de l'aleshores extens cos social alzireny, i el que, sens dubte, resultava més atractiu per a les elits pobletanes implicades: més participativa. Desconeguem si aquesta reivindicació hi va estar present durant la Germania, però no seria ni molt menys d'estranyar. En qualsevol dels casos, el que resta en clar és que el Consell alzireny aprofità la conjuntura per establir-hi buscats paral·lelismes i directes al·lusions. En eixe sentit, basta fer una ullada al discurs amb què va decidir presentar-se davant el duc de Calàbria i l'Audiència amb motiu del recent qüestionament de les seues funcions i prerrogatives. Vegeu ací el suggestiu encapçalament:

«Excel·lentíssimo senyor. Cosa notòria és a vostra excel·lència y en lo present Regne los dans e desobediències que són stades fetes a la preheminiència real de la cesària, catòlica real magestat y oficials de aquella a causa de les revolucions e comocions populars. Los quals ajustos, si *a principio* fossen stats atallats e prohibits, és cosa molt certa que no vingueren lo dit Regne e poblats en tanta confusió. Com se à vist per experiència, no contentant-se de ésser desobedients a la prefata real magestat e oficials de aquella, ab paraules mas encara ab obres e fets; comensant sots zel de bé, dient que volien veure, regonèixer e corregir los oficials e coses públiques de les viles e lochs. E axí, com la experiència de les dites coses haja mostrat semblants coses no parar sinó en grandíssims scàndels e desobediències, volent-se ocupar e posar en lo que no se'ls s'esguarda [...], més encara en lo

que no entenen ni tenen notícia. Per ço, és bé que qualsevol súbdits de sa magestat e senyaladament los que tenen algun càrrech o administració en alguna universitat, que tostemps que senten e veuen [...] cosa que puixa tenir algun respecte e sguart a qualsevol parlament eo instantment de persones comunes *in loco non solito neque in forma debita* [...], que·n donen notícia als oficials de sa magestat; senyaladament a vostra excel·lència».

El revol havia estat causat, arran de la compareixença d'un bon grapat de pobletans davant els membres del Consell, com a representants d'Algemesí, Carcaixent, Guadassuar i dels ravals de la Verge Maria i Sant Agustí. No debades, els hi havien entregat «una scriptura, [...] axí en son nom propi com encara dient-se síndichs eo procuradors», en què requerien, per a desgrat del justícia, dels jurats i del síndic d'Alzira, «examinar e conéixer de les coses fetes e que·s fan per los oficials [...], demanant trellat e visura». Al parer dels magistrats del consistori alzireny, eixos assumptes no sols no els concernien, sinó que posaven en dubte la rectitud de la seua administració i tenien com a finalitat usurpar-los llur «jurisdicció e preeminència».

El colp de gràcia, nogensmenys, fou quan en relacionà les susdites reivindicacions amb la Germania. Textualment, els llogarets i els ravals del reialenc alzireny estaven «cerquant noves formes per a voler sembrar coses semblants a les sisànies passades», atés que alguns dels signants i poderejants havien estat «persones senyalades e que han tengut càrrech e offici en les revolucions passades». Per acabar, la lletra de les autoritats de l'Illa del Xúquer del darrer d'agost de 1532, serví per a fer-li saber al lloctinent general que estaven a la seua disposició i advertir-li que els pobletans, per tal de portar a efecte les seues pretensions, s'hi havien reunit clandestinament, havien realitzat actes a esquenes del Consell i havien creat síndics comptadors. En resum, el que els dirigents de la capital de la Ribera n'estaven reclamant era l'actuació exemplaritzant del duc de Calàbria.

La relació d'esdeveniments i sobretot la manera en què havien estat narrats degué alertar en gran manera Germana de Foix i el seu espòs. Bona prova d'açò, fou que, a primers de setembre, Eiximén Peres de Figuerola, regent de la Cancelleria, encetà una sumària informació de testimonis a fi i efecte d'inquirir el que hi havia ocorregut. El primer estigué Miquel Peres, d'Algemesí. El camperol relatà que feia cosa de tres o quatre mesos, un dia que hi arribà de Gandia, al tombant de les quatre de la vesprada, havia vist a la plaça del lloc⁶²⁵ Miquel Ametler, Pere Ferris i altres conveïns seus que hi parlaven

⁶²⁵ La plaça del lloc d'Algemesí era, amb modificacions, l'actual plaça Major. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 21-24.*

amb Pere Perales de Guadassuar i Miquel Garrigues de Carcaixent.⁶²⁶ Els saludà i li digueren que s'havien reunit feia una estona a l'església amb Jaume Domingo i Joan Just, del raval de la Verge Maria i amb Miquel Torremotxa, de Sant Agustí⁶²⁷ i havien concertat nomenar síndics i fer «taches» per tal de pleitejar contra els jurats, el síndic i el justícia. En acabant, els havia vist tornar a ajuntar-se diverses vegades.

⁶²⁶ Miquel Ametler posseïa llavors béns valorats en vora 80 lliures peiteres i tenia 80 fanecades de terra repartides per diverses partides: a Campanar (25 fanecades), a Xara (12 ½), als horts (12 ¼), a Massasseli o Berca (12), a Pardines (6) i dins del territori d'Algemesí, sense concretar, altres 12 fanecades. Dins del lloc tenia una casa. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/10, ff. 128r-128v i 133r-133v. Pere Ferris era llavors un jove net, recentment casat amb Jerònima Barberà, filla de l'acabat Andreu Barberà. El seu patrimoni ascendia únicament 31 lliures i mitja peiteres i posseïa 44 fanecades de terra repartides de manera bastant equidistant: al delmari d'Orí (12 fanecades), a Gégena (11), a la Foia (10), al Pla de na Gentil (10) i una fanecada dins del lloc d'Algemesí, al carrer Muntanya, potser on es construiria la casa que encara no tenia. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/10, ff. 320v i 349v. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*, pp. 86 i 152. Pere Ferris estigué entre els qui es reuniren a la confraria de Sant Jaume el 1558 per tal de demanar la segregació municipal d'Algemesí d'Alzira. Miquel Ametler no hi figura al llistat, però en el seu lloc assistí Lluís, el seu fill. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de..., op. cit.*, pp. 3-5. Pere Perales era, llavors, un home bastant major, que havia traspassat el gros de la seua hisenda als seus fills. De fet, el padró de riquesa recull que el 26 de novembre de 1533 havia mort. Amb tot i això, el 1532, tenia carregades 83 lliures i mitja peiteres i posseïa encara 70 fanecades de terra: al Cano (20 fanecades), al Vedat (18), a Fentina (14), a la Casa d'en Soler (6), al camí de la Coroneta (5), a l'Escorredor (5), als horts (2). Dins del lloc de Guadassuar tenia tres cases i la taula de la carnisseria. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/4, ff. 155r-157v. El traspàs de la taula de la carnisseria als seus fills Benet i Nicolau Perales, segons els comptes del mostassaf d'Alzira, s'havia produït ja el 1525. ARV. *Mestre Racional*, 973, ff. 2r i 10v. No hi hem estat capaços de trobar els béns de Miquel Garrigues. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira es tractava de propietaris mitjaners i benestants. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos..., op. cit.*, pp. 132-133. Veg. els arbres genealògics d'Ametler i Ferris d'Algemesí, Perales de Guadassuar i Garrigues de Carcaixent. Veg. també l'apartat titulat: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar*.

⁶²⁷ Miquel Torremotxa tenia carregades aleshores 49 lliures de peita i posseïa 64 fanecades de terra repartides per diverses partides: a Cabanyes (15 fanecades), a Montcada (12), a l'Almúnia (8), a Massasseli (8), a Fracà (5), a la Penya Roja, camí de la Casella (5) i a Xixerà (3). Posseïa també dues cases en el raval de Sant Agustí. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/6, ff. 298r-299v. Joan Just tenien carregades a eixes alçades entre 168 i 255 lliures de peita, raó per la qual es situava en l'elit econòmica local o n'estava a les portes. Detenia passava del centenar de fanecades de terra situades a diverses partides: a Sant Bernat (33 fanecades), a Barrablet (26), al Serradal (18), a Pla de Cabanyes (14), a Tora (13), a Orí (10), a Barrablet (9), a la Raconada del Toro (7) i a Tisneres (6 ¾). Era propietari també d'alguns habitatges i infraestructures: tenia dues cases i mitja, una d'elles un antic hostal, al raval de Verge Maria pel qual pagava 50 lliures. AMA. *Padró de riquesa*, 220-I/3, ff. 335r-335v; 340r-340v, 357r i 536r. Jaume Domingo, menor, detenia per eixes dates 205 lliures de peita i tenia vora dos-centes fanecades de terra a diverses partides: a Benirrahea (39 fanecades i ¼), a Tora (38), al pla de la Vila (21), a Maranyent (17), al pla de na Gentil (16), a Barrablet (19 ¼), a la Casa d'en Soler (14 ½), a l'Almúnia (13) a Orí (8), a Massasseli (7 ½). Al raval de la Verge Maria havia unes cases. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 16, ff. 176r-177v; 180v, 187v, 202v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira es tractava de propietaris mitjaners, benestants o molt rics. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos..., op. cit.*, pp. 132-133. Joan Just va estar un dels encausats per contraban de seda. Veg. el capítol titulat *L'ocultació, el frau i el contraban de seda a la Ribera del Xúquer*, els apartats que porten per títol: *1560: Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt i 1563: Joan Just i Jeroni Salàs del raval de la Verge Maria d'Alzira*. Veg. els arbres genealògics de Just, Domingo i Torremotxa d'Alzira.

El notari Pere Calbet, de 31 anys i partidari del bàndol dels Lluquí, fou el següent.⁶²⁸ Declarà que en els darrers mesos havia escoltat moltes persones referir-hi els aplecs dels prohoms de llogarets i raval. Des del maig. S'havien celebrat d'esquenes al Consell, a les esglésies parroquials de Guadassuar, Carcaixent i Algemesí. Particularment, recordava una ocasió, en què havia anat a Carcaixent i havia trobat els veïns reunits al temple de l'Assumpció en companyia d'alguns guadassuarencs, algemesinencs i representants de Santa Maria i Sant Agustí. En acabant, durant el mes d'agost, a Guadassuar, mentre conversava amb Lluís Macià i altres pobletans, els hi preguntà sobre l'assumpte: «Quina procura haveu fet per a pledejar contra los officials de la vila d'Alzira?», «Hon vos sou ajustats? E, com la haveu feta?». Macià i la resta li confessaren que no hi havien estat i que no sabien més que Andreu Perales i Bertomeu Carbó⁶²⁹ abordaven a uns i altres pels carrers perquè s'hi adheriren. Així les coses, s'hi havien compromés a acatar el que fera la majoria.

Sobre les «taches» no sabia res del cert. Havia escoltat queixes dels qui no en volien contribuir, singularment de l'algemesinenc Pere Tarragona.⁶³⁰ Quant als caps de

⁶²⁸ Veg. el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

⁶²⁹ Andreu Perales era, llavors, un jove, atès que el padró de riquesa indica que va morir al voltant del 25 de gener de 1570. Atresorava en eixos moments sols 39 lliures de peita, però posseïa vora noranta fanecades de terra repartides per diverses partides: al territori de Guadassuar, sense més indicacions, (20 fanecades); al Pont (19), a Cabanyes (18), a Orí (12), al Vedat (9), a la Coroneta (8) i als horts (3/4). Una prova de la seua juvenesa és que llavors no posseïa casa pròpia, sinó que devia viure encara a la de son pare. Bertomeu Carbó, acumulava per aquell temps 84 lliures i posseïa al voltant de huitanta fanecades de terra: al territori de Guadassuar sense determinar, (18 fanecades i un tros sense quantificar); a Montortal (18), a la Foia del riu Sec (15 ½), a Fentina (12), als horts (10) i dins del lloc de Guadassuar, al carrer de la Mola (3). A Guadassuar tenia una casa o cases per les quals pagava 25 lliures. Malauradament, s'ha perdut el seu registre al padró de riquesa antic de Guadassuar conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira. Per eixa raó, l'única referència de què disposem es troba al llibre o padró posterior, datat en 1573. Lluís Macià posseïa, més o menys, per eixes dates béns per 62 lliures peiteres. Posseïa 51 de fanecades de terra situades a diverses partides: a Benirrabea (12), al Vedat (12), al pla de Cabanyes (11), a les Eres (10), als horts (4) i al Cano (2). Posseïa dos cases dins del lloc de Guadassuar. Tot apunta que el seu patrimoni a eixes alçades hauria disminuït considerablement en favor dels seus fills i hereus. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 16, ff. 217r-218r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira es tractava de propietaris mitjaners i benestants. Altrament es tracta de jovenets que estan a l'inici del seu cicle patrimonial. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Lluís Macià fou un dels encausats per ocultament i frau als impostos sobre la seda. Veg. al capítol titulat *L'ocultació, el frau i el contraban de seda a la Ribera del Xúquer*, l'apartat que porta per títol: *1564: Jaume i Lluís Boïls, Antoni Carbó, Lluís Macià, Bertomeu, Jeroni, Pere i Vicent Osca; Antoni, Francesc i Miquel Sentamans; Antoni Torres i Mateu Vinyoles de Guadassuar i Jaume Casanoves del raval de la Verge Maria d'Alzira*. Veg. els arbres genealògics dels Macià, Carbó i Perales de Guadassuar.

⁶³⁰ Es tractava d'un propietari mitjaner. Pere Tarragona acumulava 63 lliures de peita i posseïa 80 fanecades de terra en diverses partides: a Fentina (18 fanecades), a Gégena (17), a Orí (12), a la casa d'en Soler (10), a Xara (8), al camí Vell, junt al braçal de Xara (6), als horts (5) i al camí d'Alginet (4). També detenia unes cases al carrer Muntanya d'Algemesí. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 10, ff. 269r-260v i 261v. veg. l'arbre genealògic dels Tarragona d'Algemesí. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

les negociacions, Calbet ho tenia ben clar: Miquel Ametler per Algemesí, Miquel Garrigues per Carcaixent, Andreu Perales per Guadassuar, Joan Just per Santa Maria i Joan Baptista Ferrer per Sant Agustí.⁶³¹ Malgrat tot, sabia que el principal promotor havia estat Ametler, al qual havia recriminat la seua actitud i li havia advertit que estava subvertint l'ordre i contradient les disposicions forals. Després de no poques discussions i raons Ametler li havia respost que no tenia por: «Ja·u coneix tot! Però yo he promés fer lo que fas al mestre racional. Y encara que·m coste hun fill no·n puc dexar de fer·ho fins veure·u acabat!». Concloué la deposició dient que Ametler havia estat home important, «capità, en les revolucions passades, del loch de Algemezí».

En efecte, Joan Escrivà de Romaní, lladoncs mestre racional, duia temps intentant que els oficials vilatans li entregaren comptes complets d'entrades i despeses. No obstant això, no ho havia aconseguit, atés que els dirigents alzirenys s'hi negaven a retre-li'n dels ingressos provinents de les cises i altres imposicions de caràcter municipal. Tampoc veien bé que Escrivà de Romaní fiscalitzara i judicara la seua administració i posterior esmerçat. A tal efecte, s'emparaven en els privilegis reials concedits per Joan el Caçador, el primer i el 17 de maig de 1394.⁶³² L'assumpte transcendí, fins i tot, en forma de greuge a les Corts de 1533, en què el síndic mossén Lluís Garcia relatà les molèsties i despeses que aquell havia ocasionat al Consell.⁶³³ Heus ací la instrumentalització de les elits locals dels ravalers i la contribució de l'Illa del Xúquer per part de l'oficial reial.

Els dos darrers testimonis a declarar van estar Pere Velasco i Miquel Tristany, verguer dels jurats d'Alzira. El ciutadà relatà que a finals de juny, estant a Algemesí,

⁶³¹ No hem estat capaços de trobar els béns de Joan baptista Ferrer al padró de riquesa corresponent al raval de Sant Agustí.

⁶³² PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la..., op. cit.*, pp. 251-254.

⁶³³ «Ab tot aquell acatament y reverència que·s pertany, sia supplicada sa magestat com la dita vila tinga racional ab l'orde que sa magestat à donat. Y aquell acostuma de rebre los comptes de tots los propiis de dita villa y de qualsevol peytes, sises y taches y altres coses de la dita universitat. Y açò tinga la dita villa per diversos privilegis a ella atorgats per los antipassats reys, de gloriosa memòria, y senyaladament un privilegi pactional atorgat per lo alt rey don Joan, de gloriosa recordació, atorgat en la ciutat de València, any mil tre-cents noranta-y-quatre, lo primer dia de maig. Ab lo qual, per sa benignitat, se adiquà tot poder ell y a son mestre racional, y ara sa magestat, benaventuradament regnant, comfermats axí en Corts Generals com particularment en la vila de Ocanya. Ab lo qual orde, la vila és estada sempre ben regida e lo patremoni de sa magestat conservat. Y ara estos anys propassats, lo mestre racional de la cort del regne de València aja tentat de voler demanar dits comptes, dient que per son ofici li pertanyen. Y la dita vila, fent-li contrast y defensant-se, enprant de dits privilegis, fonch per part del síndich de la dita vila recorregut a l'excel·lent duc, lloctinent general en lo present regne. Y per ell y son Real consell fonch provehit sobreseyment. Y vent lo dit mestre racional que per esta via no podia fer lo que havia intentat en prejuhí dels dits privilegis, à tret una comisió feta per sa magestat al dit mestre racional y a mossén Miquel Sànchez Dalmau, loctinent general tresorer en lo regne de València, feta en la ciutat de Sant Jaume a cinch de abril, any M D y vint, de la qual may an usat ni nengú à tengut notícia fins ara en aquest any DXXXIII, que *de facto* parlant *ut supra*, ab molts manaments simples y penals an volgut exercir dita comisió y causar moltes despeses a la universitat». AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/112, ff. 61-63r.

havia vist Joan Just i Jeroni Salàs de Santa Maria, Joan Baptista Ferrer de Sant Agustí, Miquel i Jeroni Garrigues de Carcaixent i Andreu Perales de Guadassuar reunir-se a l'església de Sant Jaume amb Miquel Ametler.⁶³⁴ La gent deia que ho feien per anar contra els oficials d'Alzira i que hi havia hagut aplecs a les altres aldees. També confessà haver escoltat de boca de Francesc Mas, habitant de Sant Agustí, que importunaven als transeünts perquè s'hi adheriren i que havien fet «taches». Així mateix, Velasco assenyala Ametler com el cap de tots, el qual «en lo temps de la Germania era hun gran avolotador». El mateix, indicà Tristany, qui havia trobat reunits Andreu Perales, Miquel i Jeroni Garrigues, Ferrer, Just, Salàs i Ametler a Sant Jaume aquell estiu. Tenia una mala opinió d'Ametler, perquè, feia cosa d'un mes, li havia impedit penyorar un matxo de Pere Guinovart, el qual es negava a pagar la taxa que li corresponia de la composició reial; més encara tenint en compte que l'algemesinenc «en lo temps de la Germania fonch conseller e hu dels principals de dita vila».

En aquesta ocasió ens manca també la resolució. No obstant això, es pot afirmar de bell nou i sense por a equivocar-se que l'Audiència degué sentenciar a favor del Consell. Sens dubte, aqueixes no havien estat les millors formes. Nogensmenys, la reivindicació es tingué present durant les dècades següents i inclús acabà per tindre un cert ressò a les Corts de 1547, però no es materialitzà fins a la defunció del duc de Calàbria i els redreços de la insaculació de 1553 i 1555.⁶³⁵ En l'endemig tant una parcialitat com l'altra practicaren una política d'aproximació als principals caps de les elits pobletanes amb la finalitat d'aconseguir la seua col·laboració.

⁶³⁴ A Carcaixent hi havia llavors almenys dos persones anomenades així. L'un era el fill de Bertomeu Garrigues el Curt, el qual atresorava 55 lliures i posseïa 29 fanecades i mitja: a les Sorts Majors (15), a les Algoleges (8), al Camp del Cavaller (4 ½) i a Ternils (2), amb morers. També tenia mig alberg amb una almàssera i un pati. L'altre era un jovenet que tenia carregades 29 lliures i posseïa sols 23 fanecades de terra: al Puig Coniller (12), a la Séquia Nova (6) i al camí de la Muntanya (5). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/5, ff. 425r, 427r, 433r, 507v, 519r-519v i 534v. Jeroni Salàs acumulava a eixes alçades 52 lliures de peita i posseïa 41 fanecades i mitja de terra situades a diverses partides: al Pou de Marta (18 fanecades), al Serradal (8), al Pla de Benirabea (6), al Pla de Tarragona (5 ½) i a Sant Bernat (4). Posseïa un habitatge al raval de la Verge Maria. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 2v, 7v, 440r, 499v, 601v, 618r i ss. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira es tractava de propietaris mitjaners i benestants, encara que també els hi havia de jovenets que estaven a l'inici del seu cicle patrimonial. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Jeroni Salàs va estar un dels encausats per contraban de seda. Veg. al capítol titulat *L'ocultació, el frau i el contraban de seda a la Ribera del Xúquer*, l'apartat que porta per títol: 1563: *Joan Just i Jeroni Salàs del raval de la Verge Maria d'Alzira*. Veg. els arbres genealògics dels Salàs d'Alzira i els Garrigues de Carcaixent.

⁶³⁵ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. VI, pp. 172-176.

La séquia d'Alfara, com a tal, a hores d'ara no existeix.⁶³⁷ A partir de la informació que hem estat capaços d'arreglar, sabem que prenia les aigües quasi a la capçalera del riu dels Ulls, entre els termes d'Alàsquer i Massalavés. En acabant, discorria pel costat o molt prop del llogaret de Mulata, des d'on enfilava pel marge dret del flum fins al terme d'Alzira. En aquest itinerari, tot apunta que es nodria també dels ullals del territori de Mulata. Es tractava, per tant, d'un sistema hidràulic situat a la riba esquerra del riu Xúquer, però possiblement anterior, alié i interposat a la xarxa de recs desplegada per la Séquia Reial d'Alzira. A més, posseïa dues àrees de captació; fins l'extrem que a algunes de les persones cridades a declarar al litigi entre Miquel Joan Vendrell i don Francesc de Castellví no estaven en condicions de clarificar el lloc on principiaven els recs i es prenién els recursos hídrics. De resultes, la major part dels pobladors de les rodalies n'ignoraven l'extensió exacta. Ara bé, no hi havia dubte que des dels ullals de Mulata fins al punt on finia el conducte i vessava sobrants o escorrims al curs fluvial hi havia obra de mitja llegua o que a l'hivern discorrien pel canal fàcilment trenta files d'aigua.⁶³⁸

Les accions legals van emprendre el 5 de juny de 1532. Eixe dia, Vendrell es va clamar contra Castellví al tribunal de la Batllia d'Alzira. Exposà que des de feia uns quants anys ell i son pare tenien un molí fariner i arrosser a la séquia d'Alfara, la producció o molta del qual havia experimentat un descens considerable darrerament, perquè el baró de Benimuslem i senyor de Mulata hi havia obert indegudament portells. La qüestió de fons era clarament una disputa per l'ús de l'aigua. L'alzireny pretenia utilitzar-ne la força per a moldre-hi, mentre que Castellví la volia per a estendre el conreu de l'arròs als seus dominis; particularment a Mulata. Malgrat que tot començà sent una

⁶³⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra M, 2.

⁶³⁷ Parcialment, la séquia de l'Alfara, en l'actualitat, podria correspondre amb l'actual barranc de Velasco. Veg. el *Mapa de la Real Azequia de Alzira*, de José de Roxas (1765), en la confluència del riu dels Ulls amb el pont de Cabanyes. Al cap apareix un molí derruït que anomena que pertanyia a Velasco. Precisament, Pere Velasco fou el qui comprà el molí de mans de Miquel Joan Vendrell el 2 de març de 1573. Va rebre l'acte Josep de Luca. ARV. *Mestre Racional*, 1006, ff. 21r-22v. Per tant, el que ha quedat fossilitzat a la toponímia com barranc de Velasco, bé pogué ser l'antiga séquia d'Alfara, la qual donava aigua al molí de Vendrell i més tard de Velasco, el qual va quedar inservible com a séquia després del reordenament del regadiu a aqueixes partides o a causa de l'abandonament del molí.

⁶³⁸ Segons sembla, una fila d'aigua equival a 6.014.920'624 litres diaris. En el repartiment d'aigua de séquies i rius, la fila era la quantitat d'aigua que passava per un forat d'un dit quadrat a la velocitat de 6 pams per segon. Una llegua valenciana eren 6.037,092 metres. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 155-156 i 168.

lliça per cabals, no tardaren gens a aflorar i entremesclar-se destrets de caire jurisdiccional. En efecte, per aquelles dates l'Illa del Xúquer continuava negant-hi a Francesc de Castellví el mer imperi sobre Benimuslem. De fet, després de la Germania, l'assumpte de la jurisdicció havia derivat en un contenciós que no va finir fins al 1533; quan l'emperadriu Isabel resolutivament li'l confirmà.⁶³⁹ Malauradament, aquella era la tercera vegada que ocorria el mateix i no estaria l'última. El 1585, la capital de la Ribera seguia considerant Benimuslem una senyoria alfonsina dins de la seua particular contribució, talment com ocorria amb Mulata.⁶⁴⁰

A aquests dos subjectes se n'afegí un tercer: la familiaritat i parentiu del baró de Benimuslem amb un dels bàndols i l'arregliment del seu contrari en l'altre. Miquel Joan Vendrell era cosí dels germans Valero. Son pare, Joan Vendrell, era germà d'Onofre i Violant.⁶⁴¹ Francesc de Castellví,⁶⁴² era besnet de Lluís de Castellví i Joan, fill dels senyors de Carlet i primer senyor de Benimuslem; nét de Pere de Castellví i Tolsà i fill de Lluís de Castellví i Montsoriu.⁶⁴³ Havia casat amb Elionor, la filla de Pere de Castellví i Serra i d'Elionor Vives de Canyamàs; raó per la qual era parenta de don Manuel de Vilanova i Serra. Tots dos descendien del fust de Mateu Serra. Per a més additament, la muller de Francesc era germana de don Baltasar de Castellví, marit que hauria d'ésser, a

⁶³⁹ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro segundo...*, op. cit., pp. 281-282; ; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 114. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites*, 020/47.

⁶⁴⁰ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/89. SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 127-128.

⁶⁴¹ Veg. l'arbre dels Vendrell d'Alzira. Miquel Joan Vendrell atresorava llavors 215 lliures peiteres. A banda del molí, valorat en 150 lliures de peita, no posseïa cap immoble cobert en propietat: «Hun casal de molins fariners e arrosers construït en la céquia de Alfara, fa dihuyt sous de cens al senyor rey. Afronta ab la dita céquia de Alfara, ab cenda que va a Thora, ab terra d'ell mateix». Pel que fa a la terra detenia dos horts tapiats, al camí de Sant Bernat, a tocar del raval de la Verge Maria, plantats amb moreres i 14 fanecades immediates al molí. AMA. *Padró de riquesa*, 220-I/8, f. 630r-630v.

⁶⁴² El baró de Benimuslem era, teòricament, el contribuent més acabat de la vila d'Alzira. La realitat era que en constituir-se Benimuslem en baronia i aconseguir l'escissió d'Alzira, ja no n'havia de satisfer peites; no així de Mulata i de la resta de partides. Si atenem al padró de riquesa d'Alzira, llavors, estava obligat en 2.239 lliures peiteres i posseïa 3.536 fanecades i 1 quartó de terra en diverses partides, però concentrades al voltant de les seues possessions de Mulata i Benimuslem: a Benimuslem (2.242 fanecades), a Mulata (669 $\frac{3}{4}$) a l'Alcudiola (355 $\frac{1}{2}$), a les Foies de Mulata (219), al Toro (30), al Mas de na Sanxa (10) i a Tora (10). Posseïa també nombrosos béns immobles urbans: a Benimuslem l'alberg major amb hort, almàssera i colomer; un altre alberg o casa de senyor que havia pertangut a Joan Lopes de Pomar, prevere, amb colomer, i 25 cases de musulmans. A l'Alcudiola 3 cases, altres 5 mitges cases; dos d'elles amb hort. A Mulata posseïa una heretat o casa pairal que estava conformada pels habitatges i 184 fanecades de terra campa, vinyes i oliveres; altres dos albergs amb almàssera, vinya, real i tapiat, i un altre alberg amb era i terra. A banda tenia diversos censos que havia comprat o li havien pervingut d'Antoni Boquet, Joan Loarri i mossén Bertomeu Serra. AMA. *Padró de riquesa*, 220-I/8, ff. 428r-429v, 436r-436v, 442v, 443v i 542r-543v.

⁶⁴³ Veg. l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet.

partir de 1539, de dona Violant de Vilanova i Serra, germana del noble alzireny.⁶⁴⁴ La vinculació del baró de Benimuslem amb els caps del partit oposat als Valero i els Vendrell es posà de manifest, a tall d'exemple, la vesprada posterior que es cursara la denúncia, quan el batlle d'Alzira li lliurà còpia i trellet del clam; ja que el mateix don Manuel de Vilanova i mossén Mateu Guerau li van fer de testimonis.

El primer a entremesclar els assumptes, però, havia estat Vendrell. El fet que hi haguera acudit a la Batllia d'Alzira no era un acte fútil, sinó profundament interessat. Tanmateix, Francesc de Castellví li va endevinar les intencions i va avocar el litigi al tribunal de la Batllia General. L'11 de juny, davant don Lluís Carròs de Vilaragut, contràriament al que havia exposat l'alzireny davant Roderic de Salzedo, el de Benimuslem exposà que els seus avantpassats tenien el dret des d'antic de regar certes terres a Mulata de la séquia d'Alfara, al cap i final de la qual estava el molí de Miquel Joan Vendrell. Anà directament al moll de l'os. Manifestà que, des de feia poc de temps, Vendrell n'impedia i en destorbava la irrigació i l'havia demandat a la instància inferior, la vilatana.

El cas fou que en l'estira-i-arrossa, el 20 de juny, la causa anà a parar a la Reial Audiència. Nogensmenys, mentrimentres, la Batllia d'Alzira hi havia continuat actuant: hi havia prohibit el regadiu i n'havia ordenat tancar els rols de la séquia al seu pas pel terme de Mulata. Precisament, això fou el que esperonà Castellví a denunciar els fets davant misser Francesc Ubac, doctor de l'Audiència. I no era per a menys. S'hi havien produït tot un seguit de successius greuges.

D'entrada, les autoritats alzirenyes havien fet cas omís de la inhibició i hi havien acudit a Mulata, sobre la qual el noble havia el mixt imperi; havien procedit a clausurar els portells i ordenat que ningú no gosara regar de les aigües de la séquia d'Alfara. Eixa actuació, *per se*, ja constituïa motiu de clam, perquè s'hi havien incomplert una pila de disposicions forals tocants a jurisdicció i s'havia perjudicat econòmicament els interessos del senyor i dels seus vassalls en privar d'aigua el conreu de l'arròs. Ara bé, sens dubte, el que havia resultat més ofensiu havia sigut el pregonament de la crida també a Benimuslem i el penyorament de béns propis i de llurs súbdits moriscos, raó per la qual acusà els dirigents de l'Illa del Xúquer d'intromissió i usurpació del mer imperi. La reacció d'Ubac fou requerir al batlle de la capital de la Ribera la restitució dels objectes confiscats i l'apertura provisòria dels portellons.

⁶⁴⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op cit.*, pp. 60 i 78-79.

A la fi, a primers de juliol, Francesc de Castellví i Miquel Joan Vendrell comparegueren a l'Audiència acompanyats pels seus respectius procuradors: Francesc Lluís Manresa i Joan Francesc Benavent. L'alzireny aprofità l'ocasió per a ratificar-se en el seu argument principal, ço és, que ningú de nou no podia prendre aigua de la séquia d'Alfara sense el seu consentiment, ja que s'usava per a moldre al seu molí. Quant a l'actuació de la Batllia d'Alzira, adduí que havia estat del tot correcta, en tant que la instrucció de la causa no hi havia començat fins a aqueixa mateixa jornada i en l'entretant resultava del tot legítima la intervenció de les institucions de l'Illa del Xúquer. Finalment, Vendrell sol·licità la dació de fermances per part del baró de Benimuslem a canvi de la restitució dels béns confiscats. Dit i fet, el cavaller oferí com a caució el patrimoni del seu sogre, Pere de Castellví i Serra.⁶⁴⁵

Miquel Joan Vendrell tractà d'embolicar la troca i precipitar que la disputa pels cabals de la séquia d'Alfara esdevinguera també un assumpte de jurisdiccions, però Castellví no en caigué en el parany. Al contrari, el noble es circumscriví tant com pogué al subjecte de litigi. Per mor de la brevetat ens estalviarem els procediments judicials i acudirem directament als arguments d'ambdues parts. La pretensió de Francesc de Castellví durant els poc més de quatre mesos que durà el plet, sempre fou la de demostrar que tenia el dret de regar des d'antic; facultat que els Castellví havien heretat de l'anterior posseïdor de Mulata, el batlle alzireny Pere Escrivà, en comprar-li-la el 1518.⁶⁴⁶

A tal efecte, el 9 de juliol, argumentà que tant el susdit Escrivà com son pare, Lluís de Castellví, havien sigut senyors de Mulata i que com a tals hi hagut atributs termenals i jurisdiccional. De resultes, d'acord amb els furs, havien hagut la potestat de prendre i utilitzar els recursos que hi havia als seus dominis, particularment l'aigua de la séquia d'Alfara, que naixia dels ullals de Mulata, transitava per les rodalies del llogaret i finia al terme d'Alzira; on estava el molí de Vendrell. Fet i fet, l'alzireny ni els seus predecessors en podien haver hagut mai l'exclusiva, ni tenien la capacitat de prohibir que Francesc de Castellví en prenguera una part.

Miquel Joan Vendrell, per contra, entenia que hi havia tot un seguit d'indicis que evidenciaven la novació de la pretensió de la part oposada. De primeres, Francesc havia tota l'aigua que necessitava i més de la Sèquia Reial d'Alzira, raó per la qual no havia menester la d'Alfara. En segon lloc, son pare, Joan Vendrell, com també Miquel Valero

⁶⁴⁵ Veg. l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira.

⁶⁴⁶ FURIÓ I DIEGO, A., "La petita noblesa urbana...", *op. cit.*, p. 288; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, *op. cit.*, p. 127.

i Joan Gasquil, qui havien sigut propietaris del casal de molins que aleshores li pertanyia, s'havien encarregat sempre d'escurar el conducte des de feia més de quaranta anys i no havien permés que ninguna persona els en prenguera aigües sense el seu exprés consentiment. Talment era així, que aquells que n'havien agafat sense permís havien estat denunciats i composats. Vendrell deia saber-ho del cert i opinava que el baró de Benimuslem també n'era conscient, perquè unes quantes jornades abans d'obrir els portells, li havia pregat que el deixara proveir-se'n per a regar uns arrossars. Naturalment, l'alzireny s'hi havia oposat en redó i el corol·lari havia estat que Castellví havia esportellat la séquia, sense més. Eixa era la prova inequívoca, segons el ciutadà, que abans del mes de juny de 1532 mai no n'havia hagut dret ni portells. Per acabar, va negar que la procedència principal d'aquells recursos hídrics foren les emanacions dels ullals de Mulata, sinó que la major part se'n derivaven del riu dels Ulls, al terme d'Alàsquer.

El 20 de juliol, el jorn immediatament posterior, don Francesc de Castellví en rebut els arguments. Refusà rotundament que la séquia d'Alfara haguera estat construïda principalment amb la finalitat de proveir d'aigua el casal moliner. No debades, el cost del canal, a comuna estimació, bé podia ascendir a 1.500 ducats, mentre que el valor de l'immoble no superava el 10.000 sous. Per tant, no era lògic que una infraestructura de semblants característiques s'haguera bastit sols per a nodrir i moure les rodes d'un molí. Ans al contrari. De fet, bastava passejar-se pel seu recorregut per adonar-se'n: hi havia molts partidors antics, estelladors i parades que servien per a regar els hereters. Per consegüent, estava en condicions de desmentir que els amos del molí jamai hagueren tingut la potestat de prohibir la irrigació de terres ni de posar clans i empenyorar els propietaris dels camps circumveïns.

En definitiva, no resultava creïble que Castellví haguera de pregar o demanar permís a Vendrell per a prendre l'aigua, atés que en tenia la prerrogativa com a senyor de Mulata. Admeté, això sí, haver-se comunicat amb el ciutadà a fi i efecte d'apaivagar els ànims. Els seus vassalls se li havien queixat diverses vegades arran de les bravates de l'alzireny. Sembla que els tenia intimidats i alguns no gosaven anar a treballar les terres per por que posara en fets alguna de les amenaces. Quant als portells, assegurà tindre'n des de feia dècades, de la mateixa manera que els havien hagut, obert i tancat els seus predecessors. I encara si es deixaven de costat els rolls o comportes, els cavallons esdevenien un altre dels indicis febaents del correu de regadiu. En definitiva, el noble rebut que haguera practicat cap novació. Únicament s'hi havia servit d'un recurs sobre el qual ja hi tenia dret.

En efecte, el baró de Benimuslem no anava gens desencaminat. Els seus avantpassats i predecessors havien tingut la potestat de prendre aigua de la séquia d'Alfara. Vendrell no era l'únic usufructuari del rec. També ho estaven els hereters i, per suposat, el propietari de Mulata. No obstant això, no era menys cert que tots dos havien narrat la part dels fets que més els hi convenia. A poc que hom s'esforce una mica en llegir entre línies els suggestius testimoniatges que seguiren a l'exposició de motius se n'adonà de la realitat que s'hi ocultava. El recés o contracció demogràfica del Quatre-cents havia reduït considerablement els braços que podien treballar la terra. I amb prou penes, el llogaret no s'havia despoblat. L'esquifit nombre de pobletans no havia abastat ni necessitat abastar el conjunt del terreny conreable de la senyoria, fins al punt que en els darrers quaranta o cinquanta anys molts camps havien esdevingut erms assilvestrats i marjals. Convé pensar que el canvi de tendència, ço és, l'expansió poblacional que, com hem assenyalat adés, ja es feia present per aquelles dates a altres contrades de la ruralia alzirenyà en propicià de bell nou la propagació dels arrossars, l'ampliació de la superfície cultivada i l'augment de la demanda agrícola de l'aigua.

Òbviament, tot això anava en contra dels interessos de Miquel Joan Vendrell. Ell i els seus predecessors no sols havien acostumat a escurar de cap a cap la séquia sinó que l'havien mantinguda, reparada i refeta durant eixe temps. De la visura realitzada per misser Bertomeu Camós, el 28 de desembre de 1532, s'extrau que fins i tot n'havien modificat el curs en alguns trams. De resultes, les obres n'havien clausurat alguns portells antics i inservibles, cosa que li havia conferit un aspecte de canalització unifuncional enfocada al proveïment d'aigua a les rodes del molí. Sens dubte, contribuïen a créixer eixa imatge les nombroses segles travesseres de la Séquia Reial d'Alzira, construïdes ara amb troncs de fusta o ara d'obra, que la creuaven perpendicularment per damunt a fi i efecte de fer arribar el preat recurs aquós allà on la d'Alfara no aplegava.

Més enllà d'açò, les deposicions dels testimonis d'una i altra part no contribueixen més que a vivificar els esdeveniments que van precipitar el plet o a donar compte de l'evolució i transformació del conducte o de la successió de propietaris que havia hagut el casal moliner i les senyories contigües de Mulata i Benimuslem. La memòria dels informants se'n remuntava, a tot estirar, a mossén Pere Escrivà, és a dir, als inicis del regnat de Ferran el Catòlic. Els més majors havien vist passar pels dominis de Benimuslem, Pere de Castellví i Tolsà, avi del jovenet; Lluís de Castellví i Montsoriu, son pare, i ara Francesc de Castellví i Castellví. Sabien també que Mulata havia estat alienada i recuperada almenys una vegada. Havia pertangut a Pere de Castellví, després

l'havia tinguda Pere Escrivà, batlle d'Alzira i propietari del molí. Finalment, Lluís de Castellví l'havia recuperada, el 1518, i l'havia transmesa al seu fill, Francesc.

Més enrevessada havia sigut la successió i transmissió del casal moliner. El 1480, Pere Escrivà n'era el senyor, com també de Mulata. Això no obstant, una dècada més tard l'immoble havia estat alienat i donat en concepte de dot a la seua filla, la qual havia maridat amb mossén Manival. El 1507, ja l'havia adquirit Joan Gasquil, a la mort del qual passà a mans de la seua vídua: Violant Blasco. A partir de 1519, se n'havia fet càrrec son pare, Jaume Blasco. Després havia sobrevingut la Germania. El 5 de març de 1525, Miquel Valero l'havia rebut com a dot de la seua esposa, Jerònima Gasquil. El 30 de juny de 1526, el jovenet l'havia traspasat al seu oncle, Joan Vendrell. Segons el padró de riquesa, Miquel Joan Vendrell se n'havia investit propietari el 19 d'abril de 1532; pocs mesos abans que es produïra la controvèrsia per l'aprofitament de les aigües de la séquia d'Alfara.⁶⁴⁷

Pel que fa a les instantànies, convé assenyalar, a tall d'exemple, la narració d'Andreu Vidal, el moliner de Vendrell. El dimecres 5 de juny de vesprada mentre estava fora de l'hostal de don Francesc de Castellví, situat a la plaça de la vila d'Alzira,⁶⁴⁸ presencià que Joan i Miquel Joan Vendrell discutien amb el baró de Benimuslem. Els veié travessar acalorats i cridant. La raó devia ser la possessió de l'aigua de la séquia d'Alfara, perquè el dijous, el seu amo se'n va querellar davant Roderic Salzedo, el batlle. Arran d'això, encuriós, el sendemà, en acudir al molí, empenqué el camí i revisà tot el caixer, canal amunt, fins a Alàsquer i Massalavés. En aquella ocasió no hi va observar novació ni portell nou. Repetí l'operació el divendres de vesprada, quan en descendí el nivell de l'aigua i quasi se n'aturaren les rodes. Llavors fou quan veié que els moriscos, vassalls de Castellví, hi havien obert una boca gran a través de la qual es regava un camp d'arròs que havien plantat recentment. Els trobà a la terra, els hi interrogà i li explicaren que havien esportellat la séquia a petició del senyor de Mulata.

Altres havien estat presents en el moment en què s'havia practicat l'obertura. Esteve Espanya i Joan Vendrell del Toro, havien d'alfarrassar i peritar el dany que s'havia produït al sembrat de forment de mossén Joan Martorell, perquè s'havia sorregat. Vendrell aprofità el camí i dugué a moldre una barcella de gra al molí del baró de Benimuslem. Estant allí, el

⁶⁴⁷ AMA. *Padró de riquesa*, 220-v/ 8, f. 630r. ARV. *Mestre Racional*, 973-985. Veg. també els testimoniatges de Pere Noguera, Pere Traucador, Pere Velasco, Joan Garcia, alies Marco del raval de la Verge Maria, Pere Vallcebre del Toro, Francesc Garcia del Toro, Pere Petit, morisc de Benimuslem i Joan Torner, morisc de Càrcer.

⁶⁴⁸ MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, p. 76.

moliner, Lluís Ramat, el seu germà i Lluís Jubeye, prengueren una aixada i un perpal i feren un forat al caixer de la séquia d'Alfara. A l'altre costat, al de la terra, eixia un bon roll d'aigua que ben prompte negà el terreny amb planter d'arròs que hi havien trasplantat. Joan Torner, morisc natural de Càrcer, també hi estigué present. No per casualitat, havia estat l'encarregat de construir, no feia molt de temps, el casal fariner de Castellví i sembla que també se n'ocupava del seu manteniment. Pere Vallcebre, no obstant això, fou el qui concedí la informació essencial: obriren un portell on antigament ja hi havia un. Únicament van retirar una llosa de pedra que hom havia posat en cloure'l feia dècades.

El 2 d'octubre de 1532, la Reial Audiència donà la raó a don Francesc de Castellví i condemnà Miquel Joan Vendrell en costes i a compartir els recursos hídrics de transitaven pel rec. Vendrell no s'hi conformà i recorregué la sentència amb idèntic resultat. D'ahí que, el 28 de desembre, misser Bertomeu Camós es reunira amb les parts litigants a la partida d'Alfara per tal de fer inspecció i visura a la séquia. Miquel Joan Vendrell acudí sol. El baró de Benimuslem es presentà acompanyat pel seu sogre, Pere de Castellví i Serra, i misser Francesc Lluís Manresa.

L'itinerari començà en el molí de Vendrell, junt al pont de Cabanyes. En eixe punt, Camós observà que l'aigua entrava per baix de l'immoble, engranava amb els mecanismes i les moles i queia, després, dins del riu del Ulls. Mamprengueren, lladoncs, el recorregut en el sentit contrari, sèquia amunt. A cosa de quatre-centes passes hi entropessaren amb un canal de fusta travessat, el qual servia per a regar de la Sèquia Reial d'Alzira parcel·les properes al molí de Vendrell. No debades, en eixe punt el llit del conducte estava molt fondo respecte al ribàs, aproximadament una alna.⁶⁴⁹ A continuació, a un centenar de passes, hi havia una altra segla d'argamassa i pedra. En acabant, a una revolta, trobaren una almenara acabada d'obrar, de la qual s'irrigaven una trentena de fanecades.

Seguint el decurs ascendent, encontraren portells, partidors, estelladors, escorredors i també algunes regadores construïdes per damunt de la séquia d'Alfara, les quals conduïen aigua de la Séquia Reial; entre elles la sèquia del Rec Nou. A uns quants centenars de passes n'hi havia erms que don Francesc de Castellví pretenia i assenyalava que antigament es regaven i Miquel Joan Vendrell ho negava. Un poc més endavant, principiaven les terres marjalengues de Mulata que estaven sense conrear. A partir d'ahí, la comitiva, marxà sense detindre's fins al molí fariner de Mulata, a un parell de centenars de passes del qual misser Camós observà que hi havia una almenara antiga plena de bastons, que resultà ser l'antic

⁶⁴⁹ Una alna al regne de València equivalia a 0'906 metres. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 116-117.

caixer de la séquia d'Alfara. No molt lluny estava el camp que havia iniciat el litigi. Interrogades unes quantes persones d'aquelles que els hi havien eixit al pas, regressaren fins al casal moliner de Vendrell, junt al pont de Cabanyes. Si alguna cosa hi havia tret en clar el jurista de tot plegat era que el rec no servia únicament al molí. I així ho dictaminà.

PERE COLOMER, EL FORN I ELS HABITANTS DE CARCAIXENT

Fa vora un parell de dècades, que es diu prompte, es va publicar *La vall de les sis mesquites: el treball i la vida a la Valldigna medieval*. Amb aquest volum, el seu autor, Ferran Garcia-Oliver, es va voler aproximar a la vida quotidiana dels pobladors, majorment camperols cristians, musulmans o moriscos, que van habitar els dominis del monestir cistercenc de Santa Maria de Valldigna en el trànsit de les edats mitjana i moderna. La referència no és casual, ja que un dels capítols—el que porta per títol «Famílies vulnerables»—analitza la trajectòria vital dels Colomer al si de la citada vall.⁶⁵⁰

Els orígens familiars: Vicent Colomer i Joana Pardo

La presència del cognom Colomer a la vall d'Alfàndec era relativament recent. No debades, Vicent, el pare de Pere Colomer, era natural de Llutxent. S'havia casat en 1479 amb Joana Pardo, descendent d'un modest però antic llinatge cristià de la Valldigna. Malgrat que, de primeres, Vicent no disposava d'una gran hisenda ni d'un copiós cabal en metàl·lic, no va tardar a despuntar tant per la seua puixança com per l'exagerada prodigalitat reproductiva. No debades, en el transcurs dels anys, de l'esmentat enllaç van nàixer almenys nou fills: Vicent, el primogènit; Antoni, Úrsula, Jaume, Pere, Joan, Cosme, Damià i Lluís.

La ràpida obtenció de descendència va obligar el matrimoni a adquirir una casa en propietat i deixar l'estança que tots dos ocupaven a la llar de Jaume Pardo, sogre de Vicent Colomer. A la transacció pel primer immoble, el 1491, la va seguir, a l'any següent, la compra de l'habitatge contigu; el qual fins aquell moment havia estat propietat dels pares de la seua dona, i encara un tercer, en 1502, en pagament del que restava del dot de Joana. D'aquesta

⁶⁵⁰ GARCIA-OLIVER, F., *La vall de les...*, op. cit., pp. 142-153.

manera és que és pot assenyalar que els sogres passaren en pocs anys de propietaris a inquilins.

Aquest ostensible augment patrimonial, però, no va ser gens fortuït, sinó que es va forjar gràcies a la bona administració del dot de Joana, a l'excel·lent treball realitzat al si de la comunitat monàstica, a l'afecció ben guanyada entre els monjos i al bon olfacte per arrendaments, negocis i compra de terres. Tot això va fer de Vicent Colomer una persona cada vegada més poderosa, el protagonisme del qual no anà sinó en augment dia rere dia per aquells indrets; sobretot a partir d'octubre de 1499, moment en què va aconseguir introduir-se en el selecte grup de prestadors locals.

A pesar de la posició acomodada del matrimoni, l'excessiva prole els obligà a buscar els mitjans per alleugerir el llast. La solució va passar per tirar mà de contractes o cartes d'afermament. D'aquesta manera s'explica, per exemple, la presència de Vicent, el primogènit, a casa d'un barber de València, on a més d'aprendre l'ofici trobà muller: Caterina, o l'arribada del segon, d'Antoni, a la llar de Joan Martí, hostaler i guàrdia de Simat de la Valldigna.⁶⁵¹

La ràpida promoció dels Colomer no va passar tampoc desapercibuda per a la resta d'habitants de la vall, de manera que es van llaurar simpaties, però també s'hi van forjar enemistats. No debades, tal com solia ocórrer, les enveges i les ànsies de poder adobats amb petites desavinences van ser les causants de gregues i baralles que els van conduir davant la justícia abacial. Al novembre de 1505, Jaume Colomer, condemnat a presó per un altercat, havia aconseguit escapar-se. Quatre anys més tard, el mateix Jaume Colomer i el seu germà, Pere, van ser obligats a signar pau i treva després d'haver assestat diverses ganivetades a Pere del Corral, col·lector del «magram». Emperò, el qui, sens dubte, va eixir més malparat fou Joan Colomer, bandejat, l'abril de 1513, dels dominis de Santa Maria de Valldigna; després d'haver-se vist involucrat en un fosc homicidi.⁶⁵²

El 1513, pam amunt o pam avall, va ser també per eixes dates que Pere Colomer marxà definitivament a Carcaixent, on des de 1509 venia arrendant de tant en tant el monopoli del forn.⁶⁵³ Així, l'espai lliure que havien deixat Joan i Pere fou ocupat per Vicent, el germà primogènit, i la seua esposa Caterina, els quals van regressar llavors del Cap i Casal i s'hi establiren a la vall. La influència del respectat progenitor dels Colomer entre els monjos propicià que el jove Vicent fora investit lloctinent de justícia. No obstant això, l'actuació no

⁶⁵¹ *Ibidem*, pp. 142-144.

⁶⁵² *Ibidem*, pp. 145-146.

⁶⁵³ Sobre els forns de Carcaixent, veg. DARÀS MAHIQUES, B., "Dels forns de coure...", *op. cit.*, pp. 297-301.

va ser gens exemplar, atés que va utilitzar el càrrec per venjar-se dels adversaris propis i de la família. Talment fou així, que per poc no li costà la vida i, al remat, hagué de ser cessat.

En planar l'ombra de la Germania sobre la Valldigna, els Colomer es van mantindre fidels a la mà que els donava de menjar. Aquells turbulents anys els van servir per refermar la seua condició de proveïdors del monestir, malgrat que també esdevingueren agents de recaptació d'impostos i en formaren part dels instruments de delació. En efecte, Antoni Colomer es convertí durant uns quants mesos en procurador fiscal, alhora que els seus germans proveïen de vi als monjos o el jove Vicent, en qualitat de sotsarrendador de l'hostal de Simat, feia front a les reivindicacions fiscals dels novament convertits. Després de la desfeta agermanada, van estar Cosme i Damià Colomer els qui van saltar a escena en defensa dels interessos familiars. No debades, l'1 de maig de 1526 tots dos van signar sengles paus i treves amb Miquel Ferrer i Bertomeu Ros, d'una banda, i d'una altra amb Joan Borràs, Pere Carpí i Cristòfol, domèstic del mercader Miquel Puig; alhora que el primogènit, Vicent, la subscrivia directament amb el susdit Puig.⁶⁵⁴

En definitiva, si bé la Vall d'Alfàndec era una terra d'oportunitats i n'hi havia oferit una no poc profitosa als Colomer, la ubèrrima prodigalitat reproductiva de Vicent Colomer i Joana Pardo, les estratègies familiars i altres contingències de la vida van impedir que la totalitat dels seus fills s'establira a la vall. Joan va haver de fugir precipitadament de la Valldigna, Pere es va instal·lar al lloc de Carcaixent, mentre que Úrsula, després de maridar al Ràfol, havia fet el salt a València en el seu segon matrimoni. Més lluny encara habitava el menor dels germans, Lluís, qui s'havia convertit en un respectat comerciant de Medina del Campo. Lluís Santacreu es feia dir just abans de morir prematurament a finals de 1528.⁶⁵⁵

Pere Colomer a Carcaixent: el relat d'una displicent acollida

Tal com hem assenyalat adés, fou al tombant de 1513 quan Pere Colomer es decidí a residir definitivament al llogaret de la contribució d'Alzira.⁶⁵⁶ Llavors, hi havien transcorregut cinc anys des que aconseguira que l'arquebisbe de València i abat de Valldigna, Lluís de Borja,⁶⁵⁷ li arrendara per primera vegada el forn de Carcaixent, propietat del monestir. Des

⁶⁵⁴ GARCIA-OLIVER, F., *La vall de les...*, op. cit., pp. 146-149.

⁶⁵⁵ *Ibidem*, p. 150.

⁶⁵⁶ Veg. l'arbre genealògic dels Colomer de Simat de Valldigna i Carcaixent.

⁶⁵⁷ Lluís de Borja va estar abat de Santa Maria de Valldigna dues vegades, entre 1502-1504 i 1507-1511. GIL, E., *Historia cronològica de los...*, op. cit., pp. 53-54.

d'aleshores Pere l'havia retingut amb escasses interrupcions i s'havia nodrit dels seus substanciosos beneficis. Com el seu germà Vicent a la Valldigna, Pere s'hi havia convertit en l'home de confiança del cenobi cistercenc al reialenc alzireny. No debades, a més del forn, li havien estat cedides unes quantes parcel·les en l'alqueria de Benivaire, l'explotació propera a Carcaixent el domini directe de la qual pertanyia a Santa Maria de Valldigna. A més, des de 1521 els monjos li havien confiat també el cobrament de censos de l'esmentada finca, la qual va aconseguir arrendar a 1527.⁶⁵⁸ Tot això plegat i sumat al fet que també exercira de vegades les funcions de mercader de blat, seda, oli i altres gèneres o que estiguera obrint-se camí en els concursos de licitació per alguns impostos de l'Illa del Xúquer, va provocar que la notòria promoció del simater resultara insultant per alguns dels seus conveïns i el tingueren pel gos fidel enviat a defensar els interessos del monestir.⁶⁵⁹

El 1532, després de poc més d'una vintena d'anys ininterromputs com arrendatari del forn, el carcaixentí Miquel Garrigues,⁶⁶⁰ va aconseguir guanyar-li la mà. Alfons de Borja s'havia estimat més que el tinguera un home de la seua confiança, com ara Colomer, que un estrany. Tanmateix, el que havia sigut una prioritat per a un abat no ho estigué per al següent. Gaspar Bellver, a diferència del que acostumava a practicar el seu predecessor, s'hi volgué aprofitar de la competència. I així fou com en recaigué en mans de Garrigues. Això no obstant, Colomer prengué nota de les noves regles de joc; cosa que li permeté contraatacar l'annualitat següent, quan Bellver decidí jugar novament a dues bandes. En altres paraules, l'abat, que en volia traure el màxim partit, no dubtà a denigrar Colomer davant la comissió de veïns. En acabant, negocià amb el simater, el qual li proposà un augment substancial del cànon que, al remat, deixà fora els pobletans de Carcaixent. Així les coses, el 1533, el fill de Vicent Colomer tornà a tindre'n la concessió.

Sembla que durant les festes de Nadal la notícia s'escampà pel llogaret. Els uns asseguraven que no hi anirien a coure el pa, altres el maleïen i el tractaven de traïdor, de lladre, de fill de frare i de «moriscat» i els restants conjuraven els seus conveïns per tal d'evitar que en prenguera possessió. El conflicte, estava assegurat. Talment fou així que, el 8 de gener de 1533, quan els dos monjos representants de Santa Maria de Valldigna, el notari i la resta de membres de la comitiva van arribar a Carcaixent amb la finalitat d'entregar les claus del forn, l'enrenou era considerable i els ànims estaven ja molt crispats. Tot just iniciat l'acte de lliurament, la gent

⁶⁵⁸ GARCIA-OLIVER, F., *La vall de les...*, op. cit., p. 151.

⁶⁵⁹ Pere Colomer va ser l'arrendatari del *terç d'herbatge i carnalatge* de la vila d'Alzira almenys entre 1529 i 1544. ARV. *Mestre Racional*, 977-987.

⁶⁶⁰ Es tracta de Miquel Garrigues, el Llor. No hi hem estat capaços de trobar els béns als corresponents padrons de riquesa de Carcaixent i l'horta de Cent. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

començà a concentrar-se a la plaça.⁶⁶¹ En aquest punt, Miquel Garrigues, el mateix que havia regentat l'establiment durant 1532, hi va interrompre per tal d'arengar a la gentada espasa en mà. Entrà en el forn i senyalà a Colomer: «Aquest home ja devia ésser mil anys ha penjat!». A l'instant se li va sumar Francesc Talens,⁶⁶² qui en desembeinà també l'acer baladrejant: «Cul de tal. Bé serà abatut lo de Carcaixent que courà en lo dit forn!». «Enans cremaria ma casa u me n'hiria a estar a la muntanya que yo hi hagués a coure!». «Pus tost lançaré lo pa en aquest pou que couré més en aquest forn!». A Talens i Garrigues se n'afegiren molts més, els quals titllaven a Colomer de «traïdor», «mascarat», «fill de frare», «lladre» o «moriscat» i el volien matar: «Muyren, peguem-los foch a casa, que ara és hora!». «Hun tal traydor havem de tenir-lo en lo loch?». «Que deurien cremar e la pols aventada!». Sembla que fins i tot les dones cridaven: «Anem a cremar casa de Colomer. Matem-los tots!».

Com que era impossible dialogar i inclús perillaven les vides de Colomer i de la resta d'integrants del seguici vingut del monestir de Valldigna decidiren posar terra pel mig i abandonar el llogaret a tota presa i refugiar-se a Benivaire, on passaren la nit. Nogensmenys, val a dir que no tots els carcaixentins estaven contra el simater. Els hi havia que el defenien. A tall d'exemple, el ferrer Bertomeu Gomis,⁶⁶³ al qual li volien arrapar la cara i l'escriassaven, tot assegurant que «podien coure hon volien, puix eren del rey». Una de les que més es significà fou la muller d'Antoni Dalmau, la qual deia que «liberta era e que no era cativa dels frares e que la puta qui·ls parí als frares!».⁶⁶⁴

El sendemà de matí, el notari i justícia d'Alzira, Pau Truixà,⁶⁶⁵ va prendre cartes en l'assumpte i va reprimir els culpables. No debades, la recuperació de la titularitat del forn havia figurat entre les reivindicacions dels carcaixentins el 1521 i la Germania era encara una ferida massa recent. Ràpidament es va fer palès que el motí havia estat orquestrat per Bernat

⁶⁶¹ La plaça del Forn o dels Guerau correspon a l'actual plaça de Miguel Hernández. DARÀS MAHIQUES, B. *Els carrers i les...*, op. cit., pp. 322-328.

⁶⁶² Francesc Talens, llavors, pagava per raó de 112 lliures peiteres. Posseïa una casa al lloc de Carcaixent i 141 fanecades i mitja de terra repartides per diverses partides: al Pla del Tossalet (30), al camí de Càrcer (21), a Terra Murada (18 ½), al Mas de Borreguello (11), a la Canal (10), al Pla de la Muntanya (9), al Teular (9 ½), al Pont de Na Caldés (8), al camí de la Muntanya (7), a la Coma (5 ¾), al camí de Barxeta (4), a l'Alborgí (3 ½), al camí de la Missa (3) i al Camp del Cavaller (1 ¼). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, ff. 945v-947r, 1023r-1023v i 1091v. Veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

⁶⁶³ Bertomeu Gomis era llavors un propietari mitjaner. Pagava llavors per raó de 51 lliures de peita i posseïa 74 fanecades de terra a diverses partides: a Cogullada (27), al barranc d'en Grifa (22), a l'Alborgí (7), a la Coma (7), als Censals dels Frares (6), a la Coma del Puig Coniller (5) i a Tisneres, mig tros. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/5, ff. 426r-426v, 431v-432v i 433v. Veg. l'arbre genealògic dels Gomis de Carcaixent.

⁶⁶⁴ Precisament, sabem que per eixes dates Antoni Dalmau havia estat empresonat i havia aconseguit fugir-se'n amb l'ajuda de parents i familiars. ARV. *Reial Cancelleria*, 1316, ff. 142v-143r.

⁶⁶⁵ Veg l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

Garrigues, el lloctinent de justícia,⁶⁶⁶ i germà de Miquel, de manera que ell i cinc dels capitostots van acabar sent empresonats a València. D'aquesta manera s'escapçà un alçament que havia tingut innegables tintures agermanades. Després d'allò, Pere Colomer va ser retornat a la possessió de forn, això sí, amb l'additament de l'acrescut odi de la major part dels seus conveïns.⁶⁶⁷

Pere Colomer i els seus valedors a l'Illa del Xúquer

Pere Colomer despertava no poques animadversions a Carcaixent, però també simpaties. No obstant això, la qüestió no raïa tant en les virtuts o demèrits del simater com en el decantament dels carcaixentins per una facció o per l'altra. A eixe respecte convé recordar que al darrere dels Valero i dels Vendrell com dels Lluquí i dels Guerau hi havia un embull de relacions de dependència, de clientelismes o d'interessos que transcendien de l'àmbit col·lectiu a l'individual, del públic al privat i del formal a l'informal. En altres paraules, malgrat que les reivindicacions de la Germania estaven encara molt vives, els dirigents alzirenys havien aconseguit superar alguns dels seus tornassolats pòsits mitjançant una estratègia a mitjan camí entre la imposició de llur domini socioeconòmic i l'atracció de les elits dels llogarets de la contribució. De resultes, poc importava ja la posició que s'haguera adoptat durant l'alçament.

Els Colomer havien crescut a l'empara dels Borja i del cenobi cistercenc, i aquests tenien amistats properes i familiars a la vila d'Alzira. Per consegüent, d'això es pot inferir que el trasllat del jove a Carcaixent li hi havia conferit poderosos i influents protectors. Les evidències són arreu. El juny de 1534, Pere Colomer, mossén Nicolau Lluquí i els seus dos fills, Nicolau i Jeroni,⁶⁶⁸ van signar pau i treva amb un bon grapat de pobletans de Carcaixent

⁶⁶⁶ Bernat Garrigues, fill de Bertomeu i net de Bernat, pertanyia a l'elit econòmica local. Lladoncs pagava per raó de 218 lliures i posseïa 216 fanecades a diverses partides: al camí de Càrcer (57 ½), a la Senda dels Pescadors (34), al Camp del Cavaller (23 ½), a les Vintenes (23), a l'Alborgí (19), a l'Abellar (15), a la Canal (9 ¼), a la Coma (7), al Pla de la Muntanya (6), a la carrera de n'Ivorra (5), a les Clotes (3 ¾), a l'Argamassa d'en Dragó (2), al lloc de Carcaixent (3 ½), a la Séquia Nova (3), a les Eres (1) i al camí de la Muntanya (1). També posseïa un censal i diverses cases dins del lloc: una d'elles estava junt al fossar de l'església i l'altra tenia un colomer. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/9, ff. 600r-600v, 614r-614v, 935r-935v i 988v. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

⁶⁶⁷ GARCIA-OLIVER, F., *La vall de les...*, op. cit., pp. 151-153. Les reivindicacions pobletanes per tindre un forn propi que escapara al control del monestir de Valldigna encara estaven presents el 1577, quan la universitat Carcaixent tractà de instituir-ne un tercer, aquesta vegada de caràcter municipal. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 829.

⁶⁶⁸ El padró de riquesa corresponent no es conserva. N'hem emprat un d'extemporani amb la finalitat d'aproximar-nos als béns de Nicolau Lluquí i dels seus fills. Es conserva el registre, tot i que tardà, de Nicolau i Jeroni Lluquí, fills de Nicolau, qui començaren a tributar més tard. Malauradament, però, s'ha perdut el registre del pare. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/19, ff. 403r i ss; 419r-422v, 423r-423v, 424v, 426v, 428v i 433 i ss. Veg. l'arbre dels Lluquí d'Alzira.

(Albelda, Armengol, Garrigues, Talens...).⁶⁶⁹ Seguidament, en van signar una altra amb els germans Jaume i Cosme Pujalt i amb llur cunyat, Jaume Climent, tots tres notaris alzirenys vinculats a la parcialitat dels Valero.⁶⁷⁰ La raó, una vegada més devia haver estat el forn de la localitat. El 1536, don Rafael Figuerola i mossén Mateu Guerau, dos destacats membres del bàndol dels Lluquí, van exercir de fiadors a les confiscacions de béns de la casa de Pere Colomer.⁶⁷¹ I sens dubte, hi caldria afegir la principal basa de la casa de Gandia a la capital de la Ribera: don Manuel de Vilanova.⁶⁷² D'ahí que Colomer s'hi vantara sovint: «Yo n tinch tals padrins que si hau<r>ia mort deu hòmens aquells farien que yo no n'hauré mal algú».⁶⁷³

Després de la repressió de l'alçament de Carcaixent, el simater va haver de suportar que els seus ressentits veïns el continuaren molestant amb tota mena d'improperis i belitrades. Fins i tot, hi havia carcaixentins que havien deixat d'anar a coure-hi el pa, vulnerant així el privilegi monopolístic del monestir de la Valldigna. De més a més, el juny de 1534, Lluís i Joan Llúpia, de Corbera i Joan Gibert de Polinyà de Xúquer, capitanejats per Antoni, l'esclau negre de Bernat Garrigues, assaltaren la seua llar amb ballestes parades, tot amb la intenció d'assassinar-

⁶⁶⁹ El 17 de juny de 1534, Miquel Jeroni Climent va rebre les paus i treves subscrietes, d'un costat, per mossén Nicolau Lluquí i els seus fills, Nicolau i Jeroni, juntament amb Pere Colomer, el llaurador Bernat Ribera i un obrer de vila anomenat Jaume, i, de l'altre costat, pels germans Joan i Miquel Talens, Andreu, Bernat, Bertomeu i Joan Talens, Joan Albelda, Andreu, Bernat i Joan Armengol, el prevere Bernat Armengol, Joana Armengol, muller d'Andreu Talens, i Úrsula Armengol, ambdues filles del difunt Bertomeu Armengol, Antic i Lluís Garrigues, Joan Gibert, sastre, i el seu germà Miquel, i Castellana, la muller del sastre Joan Gibert, Pere Lloret i Esteve Osset, de Carcaixent. A ells s'afegiren Gaspar Navarro, del llogaret de Castelló de Xàtiva; Pere Sancho, de Sinyent; els germans Bertomeu i Joan Gibert i Rafael Cucó de Polinyà de Xúquer i Lluís i Joan Llúpia de Corbera. ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11505, ff. 181v-187r.

⁶⁷⁰ Veg. l'arbre dels Climent i dels Pujalt d'Alzira. Jaume Pujalt pagava en el moment de la seua mort, el 1554, 120 lliures i mitja de peita, gairebé el mateix que el 1534. Posseïa nombrosos immobles: unes cases dins de la vila, unes altres cases a Cogullada i unes altres al raval de la Verge Maria (51 lliures). En 1530, va vendre dues cases i un hort dins del Clos, valorades en 54 lliures peiteres, que li havia llegat el seu sogre Bernardí Roig. Solament tenia 37 fanecades i mitja de terra repartides a l'Alfarella (10 fanecades), el Toro (10), a les Vinyes de Guadassuar (7'5), Orí (4) i un hort tapiat al camí de Sant Bernat, immediat al raval de Santa Maria (6). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/8, ff. 549r-549v i 608v. Cosme Pujalt únicament pagava per raó de 26 lliures de peita i no posseïa encara casa pròpia. Potser ni tan sols s'havia casat i vivia amb son pare, Pere Pujalt. Tenia 31 fanecades de terra repartides per Cabanyes (14), Fracà (12) i Sant Bernat (5). Jaume Climent pagava llavors 94 lliures de peita i posseïa més de mig centenar de fanecades de terra a diverses partides: a la Coma (21 fanecades i mitja), a Cogullada (14), a l'Alborgí (10) i a l'Alquibla (8) plantades amb moreres. Tanmateix, la major part del seu patrimoni era de caire urbà o periurbà: unes cases i un corralet dins del Clos de la Vila, les quals donaven a tres carrers, a la cambra i a una torre del mur vell; una sènia a la Coma i diversos patis a Cogullada. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, ff. 580r-580v, 581v i 582v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Jaume Pujalt i Jaume Climent eren un propietaris rics i benestants; no així Cosme Pujalt, el qual prosperà en els anys posteriors. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

⁶⁷¹ ARV, Reial Audiència, *Processos Criminals*, P, 10, ff. 2r i 3r-4r.

⁶⁷² GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit.

⁶⁷³ ARV, Reial Audiència, *Processos Criminals*, P, 10, ff. 49r-51v.

lo.⁶⁷⁴ L'aleshores justícia d'Alzira, Onofre Traucador els obligà a signar les paus.⁶⁷⁵ No obstant això, Colomer emprengué accions judicials contra Bernat⁶⁷⁶ i Francesc Talens i contra Bernat Garrigues i Marc Robí, cunyat de Garrigues,⁶⁷⁷ als quals acusà d'estar una vegada més al darrere de l'afer; com amb l'assumpte del forn. Poc temps després, els carcaixentins ingressaren a la presó comuna de València; juntament amb Antoni, el captiu de Garrigues, el qual havia fugit de Carcaixent i havia estat capturat a la ciutat d'Alacant.⁶⁷⁸

Tanmateix, els enemics de Colomer, no escarmentats encara, van tornar a actuar a principis de l'estiu de 1536. Li calaren foc a l'improvisat magatzem on solia guardar el gra. El resultat: més d'un centenar de cafissos de forment cremats i inservibles.⁶⁷⁹ Sens dubte, la malifeta estigué prop de costar-li una ruïna. Car, no era més que un mercader de petita envergadura. En la ravata de la malícia, Pere Colomer hi havia sigut escoltat cridar airadament: «Yo faré que-s dirà, ací era Carcaixent!». Encara que al llogaret es parlava molt i hi circulaven diverses opinions, Pere Colomer va sospitar de Bertomeu, el germà de Bernat i Miquel Garrigues.⁶⁸⁰ Aquesta vegada, però no recorregué als tribunals, sinó que es prengué la justícia

⁶⁷⁴ *Ibidem*.

⁶⁷⁵ ACCV. *Protocolos de Miquel Jeroni Climent*, 11505, ff. 181v-187r.

⁶⁷⁶ L'incomplet padró de riquesa de l'horta de Cent no conserva l'entrada tocant a Bernat Talens, el qui seria síndic anys més tard. Eixos fulls s'han extraviat. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/5, ff. 468r i ss. Veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

⁶⁷⁷ El registre de Marc Robí està incomplet. Manca el registre dels seus béns a partir de 1531, cosa que no lleva perquè el puguem emmarcar en l'elit econòmica local. Per eixes dates pagava per raó de més de dos-centes lliures de peita i posseïa més d'un centenar de fanecades de terra a diverses partides: a l'Alborgí (66 fanecades), als Censals dels Frares de Valldigna (15), al Camp del Cavaller (14), a les Algoleges (19), a la Séquia Nova (11), a la Muntanya (8), a les Clotes (8 ¼), al camí de les Basses (7), al braçal del Teular (6), a Ternils (6), a la Sénia d'en Gibert (5), pont de n'Avellà (5), a les Eres (3 ½), a la Bassa de na Grasseta (3 ½), al camí de la Missa (2). Tenia també unes cases dins del lloc de Carcaixent, junt a l'almàssera del seu germà Lluç Robí i el camí Reial. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, ff. 589r-590v, 601r-601v, 614r-614v, 935r-935v, 943v, 951v-952r, 957v-958r i ss i 988v. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues i dels Robí de Carcaixent. Bernat Garrigues estava casat amb Caterina Robí, germana de Marc. Marc Robí havia estat compostat per agermanat. També ho havien estat Bernat i Francesc Talens. Veg. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, op. cit., p. 270.

⁶⁷⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 1317, f. 46r-46v.

⁶⁷⁹ Un cafís de forment equivalia a 201 litres o el que era el mateix, 150'93 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 127-129. Per tant estem parlant de més de quinze mil quilograms de forment.

⁶⁸⁰ Bertomeu Garrigues, fill de Bertomeu i nét de Bernat, va ser tatxat del cappatró, el 2 de març de 1540, per defunció. Llavors pagava per raó de 208 lliures peiteres, posseïa unes cases a la plaça del Pou i de la Figuera i més de 203 fanecades i mitja de terra a diverses partides: al camí de Càrrecer (28 ½), a la Séquia Nova (25 ½), a Clotes (28 ½), al barranc Ample (20), a la Sénia d'en Gibert (19), al braçal del Teular (14 ½), al pla de la Muntanya (10), a l'Abellar (9 i un tros), al camí de Xàtiva (8), al braçal de na Febrera (7 ½), a la séquia de la Marjal (7 ½), a la séquia Major (5 ¼), a l'Argamassa de na Febrera (5), a la Coma (4 ½), als Noguers (4 ½), junt al lloc de Carcaixent (3 ½) i a la bassa de na Grasseta (2 ½). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/9, ff. 605r-605v, 625v, 633v, 639v i 932v-933r. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

per les seues mans. N'hi havia prou amb cridar els seus germans, Cosme, Vicent i Damià Colomer perquè en feren el treball brut: matar el carcaixentí.⁶⁸¹

Bertomeu Garrigues: la consumació del delicte.

D'acord amb el que s'havia acordat, aquell xafogós matí del 2 d'agost de 1536, els germans Colomer van abastar el raval de Sant Agustí de la vila d'Alzira. Deixaren les seues cavalcadures a l'hostal regentat per Onofre Marc i la seua esposa, Maria. Donaren farratge als animals i, en acabant, s'acomiadaren. Van travessar el pont de pedra i s'endinsaren al recinte emmurallat. A l'interior, puntual, els esperava Pere. Cosme hagué de ser disculpat. Al remat, sols hi havien pogut fer cap Damià i Vicent. No van creuar més paraules de les justes. L'objectiu no hi havia aplegat. Caldria esperar.

Era dimecres, el dia en què ja aleshores l'Illa del Xúquer celebrava el mercat setmanal. Els carrers del Clos estaven replets de parades, de traginers, de negociants, de veïns i de forans. No debades, molts habitants dels llocs i viles de la Ribera tenien per costum concórrer-hi. Per això, no estranyà a ningú la presència dels simaters. Al contrari. Vicent Colomer havia portat una mica de seda per a vendre; cosa que n'hi justificava sobradament el desplaçament. Els Colomer sabien de sobres que Bertomeu Garrigues, com tants altres pobletans de l'Horta de Cent, hi acudiria prompte o d'hora; raó per la qual calia estar a l'aguait.

Vicent i Damià van prendre el relleu. Llavors, Pere se n'acomiadà i es dirigí al domicili de Miquel Tovià, l'arrendador del delme. Prop d'allí l'esperaven ja Bertomeu Talens i altres dos conveïns seus, amb qui havia travat una bona amistat. Hi havien convingut que Colomer intercediria davant el mercader amb la finalitat d'arrencar-li'n una petita demora en el cobrament. Trobaren Tovià raonant amb Martí Cervera⁶⁸² i Alfons Navarro i altres llauradors del raval de la Verge Maria. L'alzireny i el simater estigueren conversant-ho i finalment convingueren que l'un esperaria a canvi que l'altre duguera a «potregar» a la vall d'Alfàndec dues mules. En eixe sentit, Tovià tenia pensat escriure-li

⁶⁸¹ ARV, Reial Audiència, *Processos Criminals*, P, 10, ff. 34r-51v.

⁶⁸² El 13 d'agost de 1534 es va enviar una comissió a la vila d'Alzira perquè Pere Molina, gendre de Cervera, dos germans seus un criat seu i un cosí germà havien assaltat la casa de Gibertó amb ballestes i espases i l'havien ferit. ARV. *Reial Cancelleria*, 1316, f. 167r-167v. Després de jutjat i sentenciat a mort, Pere de Molina fou executat mitjançant garrot i forca, el 30 de gener de 1535. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, p. 64.

a un tal Estevenet. Li preguntà a Colomer si el coneixia. Respongué afirmativament: «Tota la mia vida lo he conegut. Potrero!».

Tan prompte com Bertomeu Garrigues va posar un peu dins del Clos, els germans Colomer el començaren a seguir celadament a certa distància. Al cap d'una estona, fastiguejats per la calor i la dilatada tardança, van decidir desfer els seus passos i menjar una mica. A fi i efecte de tindre'l ben vigilat i que no se'ls poguera escapar, van prendre seient a l'hostal de Pere Roís. D'aquesta manera, arribat el moment podrien prendre les muntures amb avantatge suficient i disposar-se per a l'agressió fora de poblat. Ningú sabia qui havia assassinat Bertomeu Garrigues, atés que el seu germà Pere i també ells comptarien amb la coartada perfecta. Ho van portar a terme tal com ho havien planificat. Malauradament, l'agredit sobrevisqué per a contar-ho.⁶⁸³

El divendres 4 de agost de 1536 de matí, l'agutzil Jaume Falcó va creuar les portes de la vila d'Alzira muntat al seu cavall. No debades, la jornada anterior el lloctinent general, Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, hi havia fet redactar un edicte o pregó públic mitjançant el qual li encomanà que s'investigara l'agressió que havia patit a plena llum del dia el carcaixentí Bertomeu Garrigues, al tros del camí Reial que separava ambdues poblacions.⁶⁸⁴

L'oficial trobà a la malmesa víctima de l'assalt a la llar de Guillem Gibertó, el seu sogre, «en un llit, gitat, nafrat de cinch nafres. Ço és, la mà esquerra llevada e fora del bras e una passadora en lo mateix bras squerre, que li passà lo bras de part a part; una coltellada en lo cap e una lançada en los pits e altra lançada en les spatles». Després d'examinar les ferides, procedí a interrogar-lo. D'acord amb la versió del llaurador, l'escomesa s'havia produït el dimecres anterior, prop de les dues del migdia. Confessà que tenia per costum desplaçar-se al mercat que setmanalment albergava el recinte emmurallat de la vila amb la finalitat d'adquirir allò necessari per al manteniment de la seua casa i família. Relatà que aquella jornada s'havia entretingut més de l'habitual. Havia estat al tombant de la una que havia pres la seua cavalcadura i mamprés el camí de regrés a Carcaixent.

Estant ja fora del nucli urbà, havia distingit davant seu, no massa lluny, a la calçada, un jovenet de Cogullada anomenat Joan Amador, que anava sobre la seua egua i li portava un avantatge de no més d'un centenar de passos. Un poc més avant, en arribar als voltants d'un oliverar i d'uns oms que hi havia propers a la via, precipitadament, li

⁶⁸³ ARV, Reial Audiència, *Processos Criminals*, P, 10, ff. 10r-17r; 18r-22v i 24r-28r.

⁶⁸⁴ *Ibidem*, ff. 5r-6r.

eixiren al pas Damià i Vicent Colomer. El primer anava a peu i portava una ballesta armada. El segon, en canvi, s'hi presentà muntat sobre un rossí i sostenia una llança en una de les seues mans. Com que els coneixia, no els va prestar massa atenció. Semblava que buscaven alguna cosa. Un d'ells li va dir: «Garrigues, heveu-me vist una talequa que he perdut?». Contestà negativament i reprenqué la marxa.

Instants més tard es perpetrà l'agressió que per poc no va acabar amb la vida del llaurador. En primer lloc, Vicent Colomer li tirà la llança, la qual li encertà a la part alta de l'esquena i el derrocà de la muntura. Tot seguit, s'abalançà sobre ell i tractà d'enfonsar-li la llança en el més profund del pit. El ferro trobà, però, la resistència de la víctima, les mans del qual se n'aferraren al fust alhora que Damià Colomer, l'altre dels germans, l'investia amb una mena de punyal, tot bagolant: «Dexa la lança, perro!». Una de les coltellades li va impactar al cap i immediatament després un passador de ballesta li va travessar de banda a banda el braç esquerre. En l'ardor de l'embat, Bertomeu Garrigues escoltà que Vicent Colomer increpava al seu parent: «Degolla'l traydor! Si no yo-t degollaré a tu!», raó per la qual, en un acte reflex, es va protegir el coll amb el braç esquerre. Seguidament, Damià, se li col·locà a sobre per immobilitzar-lo, i li va assestar la ganivetada que va acabar per tallar-li la mà en redó.

Així les coses, els assaltants el despullaren d'algunes de les seues pertinences i creient-lo en les seues últimes agonies, es disposaren a abandonar l'escenari del crim i posar rumb a les muntanyes de la vall d'Aigües Vives amb el rossí. Fou llavors quan se n'adonaren de la presència del jove Joan Amador, excepcional testimoni visual del que hi havia ocorregut. Tractaren d'intimidat-lo i silenciar-lo des de la distància: «Mirau <Amador>, açò són fetes de hòmens. No digau res a ningú!». ⁶⁸⁵ En efecte, el xicot havia presenciat els fets des de la seguretat que li conferia la distància, girant-se a mirar el que hi esdevenia a les seues esquenes a cada tros de camí que hi recorria, tot just sense aturar la marxa. Va haver de quedar tan torbat i espantat que, fins i tot quan Bertomeu Garrigues es va alçar i li va demanar que ho socorreguera i donara avís del que hi havia ocorregut a Alzira, es negà i prosseguí la seua ruta envers Carcaixent.

Malferit i impossibilitat per a cavalcar, Garrigues abandonà la seua burra i començà a desfer, amb no poc d'esforç, els seus passos amb la finalitat d'abastar de nou l'Illa del Xúquer. Afortunadament, en el camí va ensopegar, primer, amb un parell de moriscos i, més endavant, parlant amb un mercader de blat, encontrà tres veïns i coneguts

⁶⁸⁵ *Ibidem.*

de Carcaixent: Pere Fluvià, Antoni Dalmau i la seua esposa. Precisament van estar Dalmau i Fluvià els qui s'hi afanyaren a fer arribar la notícia a Alzira.⁶⁸⁶ No pocs individus, entre ells Perot Gibertó, cunyat de Bertomeu, hi van acudir armats al repic de les campanes de Santa Caterina i partiren seguidament amb una escala—improvisada llitera—al lloc on es trobava la malmesa víctima. Martí Cervera a penes tingué temps a creuar unes paraules amb Gibertó que duia una escopeta penjada: «Vaig, que a mon cunyat, Berthomeu Garrigues lo han derrocat en lo camí de Carcaixent!». D'aquesta manera, al cap d'una estona, Garrigues entrava portat a muscles a casa del seu sogre, Guillem Gibertó. Darrere d'ell, un mosso duia la mà, embolicada en diversos pàmpols o fulles de parra.⁶⁸⁷

Mossén Onofre Vendrell, lladoncs justícia d'Alzira, n'havia pres cartes en l'assumpte d'immediat. Aquella mateixa jornada—el 2 d'agost—havia manat practicar una primera inscripció de béns a la llar de Pere Colomer, en què li havia decomissat vora una dotzena de bèsties de llauro i trasteig,⁶⁸⁸ un esclau negre, prop d'una vintena de vaques, huit cafissos de forment,⁶⁸⁹ nou doblons d'or, un parell de doblons d'argent, dos reals castellans i tres diners menuts; tot valorat en 200 lliures.⁶⁹⁰ El simater havia desaparegut. Els uns deien que estava a València, els altres que havia cercat refugi a Simat de Valldigna i no faltaven els qui deien que simplement s'havia amagat a la granja de Benivaire. En eixe sentit, uns quants habitants de la capital de la Ribera l'havien vist cavalcar amb el seu rossí prop del molí de l'Alborgí, poc després que es consumara l'agressió a Garrigues. Particularment, Pere Amat, el gendre de Gans, qui ignorava el que hi havia ocorregut i es dirigia al seu domicili amb una càrrega de llenya.⁶⁹¹

El divendres 4 d'agost, tant prompte com l'alguatzir Falcó hagué la confessió de Bertomeu Garrigues envià el vergueta Alfons Salvador a Simat de Valldigna. Allí s'entrevistà amb Diego de Sant Pelaio, el justícia, el qual li notificà que n'estava al corrent. De fet, relatà que el vespre del dimecres, mentre estava al monestir, Joan Plata, morisc de la localitat,⁶⁹² li havia preguntat si volia donar guiatge a Vicent i Damià Colomer. Com que l'oficial s'hi havia

⁶⁸⁶ *Ibidem*.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, ff. 10-12v y 21v-22v.

⁶⁸⁸ Sis mules, un rossí, una somera i dos pollins.

⁶⁸⁹ Tal com hem assenyalat adés, un cafis de forment equivalia 150'93 quilograms. Parlem, per tant, de més de mil dos-cents quilograms.

⁶⁹⁰ ARV, Reial Audiència, *Processos Criminals*, P, 10, f. 2r.

⁶⁹¹ *Ibidem*, ff. 14v-17r.

⁶⁹² Joan Plata fou un dels acusats per contraban de seda el 1563. Abans havia estat habitant de la moreria de la ciutat de València. El 1534 havia sigut empresonat per l'abat de Valldigna. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 183 i 402.

negat en redó a arrecerar els Colomer hi havien marxat.⁶⁹³ Interrogà també, entre d'altres, un mercader del Cap i Casal anomenat Lluís Àlvares de Peralta, el qual puntualitzà que els germans Colomer no s'hi havien donat per vençuts així com així. Aquell jorn havien anat a parlar amb l'abat, prop de la mitjanit. En voler eixir, com que les portes del cenobi estaven closes, hagueren de despertar el justícia perquè el guarda no trobava la clau i l'artiller no els volia deixar anar-se'n. Finalment, Salvador procedí a prendre nota dels béns mobles de diverses estances de la llar de Vicent Colomer, valorats en 50 lliures.⁶⁹⁴ Caterina, la muller, i Diego de la Torre, llaurador del llogaret, els en van capllevar.

En absència de Pere Colomer, el sendemà, 5 d'agost, els oficials reials realitzaren un segon registre de béns de la seua residència. A l'entrada, trobaren una tauleta de pi vella amb peus de tisora i cadenes, tres cadires de costelles, una altra taula amb dos petges i un manil vell, un caixó amb dos calaixos i dues conquetes pintades a pinzell penjades a la paret. A la cuina encontraren els estris típics: una caldereta de coure, uns ferros, una paella, unes graelles, tres asts i una dotzena de plats i escudelles, juntament amb dos sedassos de cerndre, un llibrell de terra, un poal de fusta i dues botes de vi buides. Molt prop hi havia també un fre de geneta vell, dues corbelles, un aladre amb la rella i els aparells per a llaurar i més d'una trentena de canyissos grans de criar cucs de seda junt a l'andana. En acabant accediren a dues cambres. A la primera contenia una tauleta vella de pi, dos llits de quatre posts i petges equipats amb dos matalassos, un parell de llençols, una flassada blanca i coixins. També albergava dos baguls de pi, una caixeta de tindre el pa, una post de portar el pa al forn i una lliura i mitja de cadars de seda filat. A l'altra, inventariaren altres vint-i-huit canyissos de fer seda, una pala de fusta, un erer, unes alforges velles, dos taleques usades i un llit de posts i petges amb dos matalassos. Tot plegat, sumà 12 lliures.⁶⁹⁵

Colomer es presentà voluntàriament a la Reial Audiència l'11 d'agost. Negà la seua participació en els successos. Explicà que, en regressar del mercat amb el seu cavall, coincidí entre la creu i el pont de Xàtiva amb Pere Fluvià, el qual li feu senyals perquè s'aturara: «Hon anau, Colomer?», «No aneu per aquí que vostres germans han pegat aquí a Berthomeu

⁶⁹³ El vergueta també interrogà Pere Selfa, llaurador de la vall d'Alfàndec, que ratificà la versió del justícia Sant Pelaio. ARV, Reial Audiència, *Processos Criminals*, P, 10, f. 17r-17v.

⁶⁹⁴ Al porxo, trobà tres cadires de costelles, una taula de fusta de pi amb peus de tisora i cadenes, un arribanc amb dos calaixos, un odre de vi buit, una sella de geneta molt vella, un parell d'escambells, un tonellet de tindre vi buit, un fre de cavall vell, tres corbelles, 18 gallines i un gall, un cànter de terra, una estora de joncs, una llança i una caixa de pi vella i buida. A l'habitació principal, anotà un parell de cadires de costelles, un llit amb quatre posts i dos petges, una matalàs molt vell i un cortinatge de pinzell molt vell penjat a la paret. A la cuina, escriví una caldereta, una dotzena de plats i escudelles i una paella. *Ibidem*, f. 2r-2v.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, ff. 3r-4r.

Garrigues». El simater confessà que s'espantà molt i requerí: «Val Déu! Pot ésser. Com ho sabeu?». Fluvià li respongué: «Axí és, que ell mateix m'o ha dit». Es torbà i el rossí feu unes passes avant i el carcaixentí li bagolà: «Ahon anau? Voleu tentar a Déu que us maten?». A l' instant, recobrà el sentit i les regnes, tirà pel camí de l'esquerra i anà a la granja de Benivaire, la qual tenia arrendada als cistercencs de Santa Maria de Valldigna. Allí s'estigué fins a les 11 de la nit d'aquell jorn, en què un mitger seu li confirmà que Garrigues hi havia sobreviscut. Així les coses, s'havia determinat a partir envers la ciutat de València. Finalment, passades les festes de la Mare de de Déu de la Neu i de Sant Doménec s'hi havia entregat.⁶⁹⁶

A finals d'agost, el plet finalitzà abruptament.⁶⁹⁷ Tanmateix, allò no significà l'acabament de les hostilitats entre Pere Colomer i els pobletans de Carcaixent. No debades, tenim constància d'un reguer d'enfrontaments ulteriors. A tall d'exemple, entre els mesos d'abril i maig de 1544, Pere Colomer estigué arrestat al Cap i Casal. L'agost de 1545, signà pau i treva amb Benet, Cosme i Joan Garrigues. Ho feu a Polinyà de Xúquer. Per les mateixes dates, ell, els seus germans, Vicent i Damià, i els seus nebots en clogueren una altra a Moixent amb Bertomeu i Joan Pujalt, atés que havien assassinat Miquel Colomer, el fill de Jaume. El gener de 1546, Damià i Vicent Colomer, juntament amb llurs fills i nebots, Sebastià Avellaner, gendre de Pere Colomer i un sastre anomenat Joan, fill d'una dona aragonesa, es van comprometre novament amb els Pujalt i els Garrigues, perquè havien mort Andreu Pujalt, cirurgià de Carcaixent.⁶⁹⁸

«LOS HÒMENS DE BÉ DE LA VILA DE ALZIRA STAN EN DOS PARCIALITATS»: LA FACCIÓ DELS VALERO I VENDRELL CONTRA LA DELS LLUQUÍ I GUERAU⁶⁹⁹

Encara a l'alçada de 1535, Ferran d'Aragó i Germana de Foix romanien a l'aguait de possibles epígons de l'encubertisme. De fet, val a dir que el matrimoni estava convençut

⁶⁹⁶ *Ibidem*, ff. 37r-43r.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, ff. 49r-51v.

⁶⁹⁸ ARV. Reial Audiència, *Registres judicaris*, 2102. Miquel Colomer, el fill de Pere; Sebastià Avellaner, el gendre de Pere i altres van estar encausats criminalment el 1547. ARV. *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 216v-218v i 220r-220v. A més sabem que, el 1550, un dels fills de Pere Colomer i la seua quadrilla van estar interceptats pel justícia de Llombai mentre saltejaven al camí que anava d'Alginet a Espioca (ARV. *Reial Cancelleria*, 1322, f. 164r i 164v) o que al tombant de 1556 un dels fills de Pere Colomer havia estat assassinat a la Valldigna per don Jeroni Sanç (ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, f. 38r-39r). Veg. els arbres genealògics dels Colomer, Pujalt i Garrigues de Carcaixent.

⁶⁹⁹ La major part del contingut d'aquest apartat ha estat publicat al volum miscel·lani de la XVa Assemblea d'Història de la Ribera, celebrada a Benimodo. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 193-211.

que la Germania i les seues reivindicacions continuaven niuant al cor dels valencians;⁷⁰⁰ bé els ho havien demostrat els pobletans de la contribució alzirenya.⁷⁰¹ Tanmateix, a diferència del que havia ocorregut durant els anys immediatament posteriors a la repressió del conflicte, llavors, estaven en disposició de prestar major atenció a altres alteracions de l'ordre públic; tot sense descuidar la que havia estat la seua primera comesa. En altres paraules, el deler per mantindre la quietud i la pau social, fita a què aspiraven aleshores tots els governants, propicià que en allò tocant als assumptes de l'Illa del Xúquer començaren també a preocupar-se pel potencial desestabilitzador de les parcialitats. Malauradament, ens manquen alguns dels registres de la Cancelleria, que possiblement hagueren ajudat a testimoniar-ne la progressiva translació de l'atenció.

En qualsevol dels casos, la cita que hem emprat en l'enunciat d'aquest apartat evidencia com cap altra les hostilitats i malevolències que hi havia, llavors, entre les principals nissagues de la capital de la Ribera. Com hem vist adés, no es tractava d'enemistats del tot noves, sinó que les hi havia que se'n remuntaven a temps anteriors a la Germania. Ara bé, durant l'ocupació militar, la presència de l'escamot, el col·laboracionisme a què s'hi van plegar les elits dirigits alzirenyes i, sobretot, la suspensió de la insaculació, havien sostret les causes que tradicionalment hi havien propiciat els conflictes. No obstant això, eixa calma i l'abaltiment s'hi van esvaïr de sobte el maig de 1526. Des d'aleshores, els bel·lipotents llinatges vilatans havien pres partit i s'havien arrengrat en dues faccions. D'un costat, estaven els Lluquí, el Garcia o els Guerau, entre d'altres, i al darrere d'ells una de les mans que menejaven els fils: don Manuel de Vilanova i Serra. A l'altra banda, hi havia els Valero, escudats en la inveterada presència al Consell dels Vendrell, juntament amb els Gasquil, els Garí i la creixent influència dels Pujalt. I per davall... una infinitat d'individus i solidaritats en jeràrquic ordre descendent.⁷⁰²

Ambdós bàndols havien augmentat els seus efectius una dècada més tard de l'aixafament de la Germania. Hi havien bastit al seu voltant una poderosa i atapeïda carcassa de clientele que si fa o no fa hi havia esquinçat verticalment la societat en dues meitats. Ho havien aconseguit, unes vegades, mitjançant la neta imposició de la seua preeminència socioeconòmica i, en altres, a força d'aguditzar l'enginy i saber atraure a les

⁷⁰⁰ CATALÀ SANZ, J. A., i PÉREZ GARCIA, P., *Epígonos del encubertismo. Proceso...*, op. cit., p. 27.

⁷⁰¹ Veg. els apartats d'aquest epígraf titulats: «Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils; Els ravals i els llogarets sol·liciten «conéixer de les coses fetes e que-s fan per los officials» i especialment, Pere Colomer i els seus germans de Valldigna, el forn i els habitants de Carcaixent.

⁷⁰² Sobre els tipus de solidaritats amb què acostumaven a comptar els bàndols, veg. a tall d'exemple, SALVADOR ESTEBAN, E., "Bandos y fórmulas de...", op. cit., pp. 23-25.

seues files els individus més influents dels dos ravals i dels llogarets de la contribució alzirenya. Tal com s'ha assenyalat més amunt, en molts casos, l'element aglutinador hi havia estat un petit destret o alguna experiència frustrada; circumstància que normalment havia sigut aprofitada d'una manera o altra per la facció contrària. Amb tot, com sabem, l'adhesió de les elits pobletanes no era gratuïta, sinó que tenia contrapartides. A això caldria afegir, la mimesi o la reproducció de patrons de conducta en un sentit social descendent, els quals acabaren de fer la resta del treball, de mode que no resulta aventurat afirmar que, en poc més d'un decenni, les parcialitats alzirenyes—encapçalades pels principals dirigents vilatans—havien assolit certa presència inclús en les capes més humils de la comunitat.

En eixe ordre de coses, si bé és cert que es tractava d'una conflictivitat amb orígens i connotacions intrínseques, resulta innegable que els llaços de parentesc i els clientelismes de les nissagues de cavallers i ciutadans de l'Illa del Xúquer s'estenien més enllà de les fronteres del reialenc alzireny, del seu terme general o de l'àmbit estrictament comarcal. A tall d'exemple, don Manuel de Vilanova mantenia unes excel·lents relacions i inclús vincles de sang amb el casal de Gandia o amb els Castellví de Carlet i Benimuslem; els Garcia d'Alzira eren familiars dels Garcia d'Aguilar, senyors d'Alaquàs, i els Valero dels Montagut de l'Alcúdia. Fet i fet, malgrat que cap d'aquestes distingides bressoles no participà mai activament de les parcialitats de la vila d'Alzira, esdevingueren sovint encobridores o auxiliadores en moments de tribulacions de la mateixa manera que condicionaren les simpaties i les desafeccions dels membres del Consell.

Tot açò ho portem a col·lació, perquè a l'episodi que ens disposem a tractar concorren, d'una manera o d'una altra, tots aquests ingredients. Els fets desencadenants ocorregueren el 27 de juny de 1535, una mesada després de la regular muda dels oficis de jurats i consellers de la vila d'Alzira.⁷⁰³ En eixe sentit, tot apunta a les fortes discrepàncies entre els dirigents vilatans, però hi havia altres, com l'assumpte de Pere Colomer i el forn de Carcaixent i les seues seqüeles pogué ser un dels detonats. No debades, el conjunt d'esdeveniments a què ens referirem a continuació s'intercalen temporalment entre l'assalt armat a la llar del simater (juny de 1534) i la crema del seu magatzem, on guardava els cent cafissos de forment (juliol de 1536); incidents en què ambdues parcialitats en van prendre partit o capitalitzar.

Fora pel que fora, el primer de juliol de 1534, l'alguatir Baltasar Dolç fou enviat a l'Illa del Xúquer per tal que en rebera informació del que hi havia succeït entre els Valero

⁷⁰³ L'any 1535, l'elecció i el relleu es produí el 23 de maig. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/115, f. 2r-2v.

i els Lluquí. Les autoritats regnícoles se n'havien assabentat arran de la instància de part que els procuradors fiscals havien presentat davant la Reial Audiència. Per consegüent se n'havia obert una causa que necessitava de testimonis. A continuació reproduïm un fragment de la comissió:

«Per lo deute e bona administració de la justícia, [...] vos dihem, cometem e manam que, en rebre la present, vos co[nfe]riau personalment e aneu a la vila de Alzira. E allí constituït, mijançant lo dit justícia de la dita vila de Alzira, <Onofre Traucador> o lo lloctinent de aquell <Joan Llätzer>, rebreu en la causa de denunciació que en esta Real Audiència se tracta entre los feels procuradors fiscals de la Real Cort, de una, e los Lloquins de la part altra, los testimonis que apart los noms dels quals vos havem manat lliurar».⁷⁰⁴

De la mateixa manera, unes poques jornades més tard, Germana de Foix i el duc de Calàbria es dirigiren a l'església valenciana perquè els aclarira si mossén Miquel Valero posseïa algun tipus de privilegi de naturalesa eclesiàstica.⁷⁰⁵ Després d'allò, la conflagració degué continuar sent important. En fa la prova, a tall d'exemple, el fet que el 24 de desembre—jorn en què concloïa el mandat d'Onofre Traucador—, foren obligats a signar pau i treva, d'una banda, mossén Nicolau Lluquí, els seus fills Jeroni⁷⁰⁶ i Nicolau Lluquí; mossén Mateu Guerau i el seu fill, Bernat Joan Guerau,⁷⁰⁷ i d'altra, els germans Miquel i

⁷⁰⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 1316, f. 150 r°-150 v°.

⁷⁰⁵ *Ibidem*, ff. 150 v°-151 v°.

⁷⁰⁶ Jeroni Lluquí, arribarà a ser comanador de l'ordre de Sant Jaume. El 1537 va tindre una disputa amb Francesc Valero. El 1559, va comprar l'heretat i terres de Maranyent. Entre els seus descendents cal nomenar a Pere, Lluís i Cassandra Lluquí. Aquesta última va casar amb Ferran del Milà, germà del senyor de Massalavés. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 321, 509 i 1000; ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, F, 6 ap.; AMA. *Notariat, escriptures de Censos*, 420/20. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, D-46, f. 20r-20v.

⁷⁰⁷ Bernat Joan Guerau, es casà amb Anna Mercader, filla dels senyors de Bunyol. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i..." , *op. cit.*, pp. 193-211; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, *op. cit.*, p. 86. El nomenclàtor urbà de l'actual ciutat d'Alzira conserva un vial al seu nom: el carrer mossén Grau. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, p. 213. En eixe moment, Bernat Joan Guerau no posseïa béns propis, raó per la qual referim els de son pare mossén Mateu Guerau. La no conservació del volum segon del padró de riquesa del Clos de la vila del primer terç dels segle XVI, ens obliga a emprar un altre d'extemporani, el qual conté la relació de béns, tot i que amb algunes mancances. Mossén Mateu Guerau pagava aproximadament per eixes dates per raó de 598 lliures i mitja de peïta i posseïa vora dos centenars i mig de fanecades de terra i diversos trossos en què no s'indica l'extensió. A Sant Bernat (61 fanecades i mitja i mig quartó), a l'Almúnia (24), al carrasquer d'en Vallés (20), a Massasseli (20), a Barrablet (18 ½), a la Casella (18), a l'Alquenència (16), a Orí (16), a Cabanyes (13), a la Rambla (12), a Xixerà (11 ½), a la font de les Valletes (10), a Vilella (9), al camí de la Murta (4), a la cova d'en Estalric (3), i al Pou de Marta (2). A la Casella una mallada i dos trossos de terra, al camí de la Ribera un altre tros sense determinar, a la carrasquera d'en Vallés un tros de terra amb carrasques, sense determinar; a Xixerà un altre tros sense determinar, a l'Estret d'Aigües Vives, un corral i un tros de terra sense determinar. Sabem també que posseïa diversos habitatges i mitjans de producció. A la vila tenia dues cases, unes altres al raval de Sant Agustí. A això calia afegir un dels forns de la vila o Clos i un molí fariner

Francesc Valero, Miquel Joan, Joan i Onofre Vendrell; Jaume Garí i el notari Pau Truixà.⁷⁰⁸ El notari Nicolau Lluís Tolosa va prendre bona nota de les condicions de l'acord. Els sotasignats es comprometeren a mantindre's en pau, tot i que podien continuar valent els seus amics i parents. En altres paraules, sols s'avenien amb els esmentats i no amb altres. Nicolau Lluquí rebutjava subscriure cap concòrdia amb Pau Truixà, perquè assegurava tenir-ne una d'anterior.⁷⁰⁹

D'eixa manera és que arribem al diumenge 27 de juny de 1535, una mesada després de la regular muda dels oficis.⁷¹⁰ Els fets van ocórrer entre les dotze i la una del migdia en la confluència entre la plaça de la Vila i el vial més concorregut del Clos: el carrer Major.⁷¹¹ El flequer Joan Esteve i el cirurgià Pere Roig van estar entre els qui van presenciar l'escena. Pel que sembla, Nicolau, el fill de mossén Nicolau Lluquí, i Bernat Joan Guerau s'aplegaren davant de la casa d'un jove anomenat Revert, el qual devia tindre algun tipus de disminució psíquica.⁷¹² Tots dos observaren que «se burlaven [...] a la porta de na Alva e el motejaven e li parlaven en algaravia [...] e aquell los responia». Tot apunta que allò s'havia convertit en una costum quasi diària i els parents en devien estar una miqueta farts, raó per la qual els van reprendre.

La primera fou «una dona que s diu na Ramona, tirà del dit Revert» i els recriminà el seu comportament, perquè entenia que el seu nebot «no era algun traydor e mal home».⁷¹³ Els donzells es mostraren un tant insolents i mal educats, cosa que obligà mossén Jeroni

i arrosser a la partida d'Alfara, dins del riu dels Ulls. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 637r-643r. Veg. l'arbre genealògic dels Guerau d'Alzira.

⁷⁰⁸ Veg. els arbres genealògics dels Garí, Guerau, Lluquí, Truixà, Valero i Vendrell.

⁷⁰⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, 15. El procés guarda una còpia de la pau i treva. És per açò que hi coneguem tots els detalls. Sabem que Bernat Joan Guerau no signà fins el 25 de desembre, per trobar-se absent. Joan Agost, ciutadà, i Jaume Domènech, sastre, li van fer de testimonis. Pere Pau, escriptent; Pere Noguera, llaurador, i els fusters Diego Gonçales i Cosme Castany ho van ser la jornada anterior.

⁷¹⁰ L'any 1535 l'elecció es feu el 23 de maig. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/115, f. 2r-2v. Lluís Alventosa, assegurava que no feia molt s'havia produït un desafiament en el que s'havien enfrontat Miquel Valero, els Vendrell, Bernat Joan Guerau i don Rafael Figuerola. Són conegudes les bandositats entre els Figuerola i els Pardo de la Casta als anys 50 i 60, on es troba implicat don Rafael Figuerola. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, pp. 49-51; URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violencia nobiliaria en el...*, *op. cit.*, pp. 101-126.

⁷¹¹ MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 76 i 80.

⁷¹² Joan Revert, possiblement, el pare de Revert, havia estat agermanat i era baixador. Heus ací el possible motiu de l'escarni. Era un propietari mitjaner. Pagava per eixes dates per raó de 64 lliures de peita i posseïa 32 fanecades de terra: a l'Almúnia (11 fanecades i mitja), al Pont de Marta (6), al Ràfol (6), amb moreres; al Serradal (6) i a Tulell (3). Tenia també un habitatge al carrer Major, en el cor de la vila. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 373r-374v.

⁷¹³ Parlar en algaravia a algú equivalia a dir-li que no era un bon cristià, que era morisc o musulmà. Per consegüent, un enemic de la fe cristiana i dels bons cristians. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

Blaví, beneficiat de Santa Caterina,⁷¹⁴ a intervindre-hi per tal de defendre na Ramona: «Cul de tal, és sa tia! E lo dit Revert és mon cosín germà!». L'assumpte anà de més a més i, tot seguit, es produí un desafiament. Bernat Joan Guerau va ofendre el prevere en dir-li que era un «parlabaix». El capellà l'esperonà verbalment a arremetre contra ell amb l'espasa, perquè «matar-lo podia, emperò no spantar».⁷¹⁵ I per si fora poc, Nicolau Lluquí l'invità que hi «anàs a casa e prengué una spasa e un broquer». Al remat, però, tot quedà en res; sobretot quan Guerau va renunciar batre's amb el clergue.

Heus ací la casualitat, o no, en eixe precís instant hi arribaren mossén Miquel Valero i Joan de Luca, el criat d'Onofre Vendrell. En aquest punt els testimonis resulten contradictoris i evidentment parcials. Tant se val si Valero va entendre que Lluquí n'havia fet al·lusió a la seua persona o si era conscient que l'escarni havia estat amb Revert, perquè li havia parlat en algaravia o ambdues coses. El cas fou que estigué l'espurna per reptar-lo: «Senyor Nicholau, perquè no sou ben criat parlau dites?». Nicolau Lluquí es va girar de colp i li va respondre «que no y havia altre malcriat sinó ell». Mossén Miquel Valero va traure tantost l'espasa i el jove Lluquí feu el mateix «e jugaren a coltellades». El desembeinat dels acers i les escomeses feren saltar pels aires les paus signades sis mesos abans.⁷¹⁶

En un obrir i tancar d'ulls, la plaça de la Vila s'omplí de gent. Joan Garí, lloctinent de justícia, va ser el primer oficial en arribar-hi, perquè un criat del llencer Benet Petit havia acudit alarmat al seu domicili. De resultes, el ciutadà havia pres d'un grapat la vara i s'havia dirigit al carrer Major. En testimoniar la brega i acusar l'absència del seu germà—Jaume Garí, justícia aquell 1535⁷¹⁷—va intentar vanament departir-la alçant el bastó i cridant: «Teniu al Rey!». Tot just en eixe moment entrà en escena don Manuel de Vilanova, el qual devia haver escoltat l'enrenou i el soroll de les espases des de la seua llar; situada a les immediacions.⁷¹⁸ Tan prompte com el veié, Garí li eixí al pas: «Senyor don Manuel, açò a vós toca apasiguar-ho!».

Acte seguit, fent-se lloc aquell entre la concurrència, va apartar de la lluita el jove Nicolau Lluquí d'una arrabassada. El lloctinent feu el mateix amb mossén Miquel Valero,

⁷¹⁴ Jeroni Blaví pagava per raó de 52 lliures de peita i posseïa 30 fanecades concentrades a les Vintenes. També tenia unes cases dins del Clos de la Vila i unes altres cases amb hort i dos moreres. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/19, f. 184r.

⁷¹⁵ *Cul de tal! Si no-n te par bé lo que parle anau a casa e feu venir lo negre e feu-me pegar de bastonades*. Reial Audiència, Processos, 2ª part, n° 15, s. f.

⁷¹⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷¹⁷ Jaume Garí va signar pau i treva el desembre de 1534, just uns dies abans de ser triat per a l'ofici de justícia. *Ibidem*.

⁷¹⁸ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 103-104.

agafant-lo pel braç i prenent-lo en sagrament i homenatge. Seguidament, «li manà, sots virtut de aquell, que camí caminant se n'anàs a la casa de aquell e que allí tingués arrests e presó, imposant-li pena de bar y traïció».⁷¹⁹ Acte seguit, s'esforçà en arrestar Nicolau Lluquí el qual s'escapà a correuita i se n'entrà en la llar de Mateu Guerau. D'aquesta manera ho referí Garí a la deposició judicial posterior: «e ja'l veu que se n'anava. E ell, testimoni, tirà la volta de aquell corrent. Aquell, per lo semblant, començà a córrer la volta de la casa de mossén Matheu Guerau e se n'entrà en aquella. [...] E les dones qui allà eren detingueren a ell, testimoni, parant-se-li davant».⁷²⁰ Tornà sobre els seus passos i trobà reunits a la plaça de la Vila el seu germà, Jaume Garí, mossén Mateu Guerau i don Manuel de Vilanova, que tractaven sobre la baralla. El lloctinent de justícia els informà sobre la consecució dels esdeveniments i encomanà al noble la tasca que «tocava en llevar de carrera aquesta qüestió». En altres paraules, li requerí que actuara com a conciliador entre ambdues parts.⁷²¹ No obstant això, Vilanova mai no va voler, tot assegurant «que no·s volia posar en negociar res de pau, perquè si no exia com era menester no volia que·s clamassen a aquell».⁷²²

Estigueren raonant i negociant durant una bona estona palplantats enmig de la plaça de la Vila. Al remat, acordaren que, malgrat la minsa coltellada que Nicolau Lluquí havia rebut al braç, l'enfrontament havia sigut de poca importància. Per consegüent, per tal de conservar la pau només caldria que el fill de mossén Lluquí es presentara guiat davant el justícia. D'aquesta manera, en podria ser arrestat i obligat a signar de nou. Mossén Mateu Guerau i don Manuel de Vilanova «digueren que·l cercarien e el farien venir per a que fes dita pau».⁷²³ Lladoncs s'hi aplegà Onofre Traucador.⁷²⁴ Tan prompte com el posaren al corrent, s'hi oferí com a mediador.

Poc després Traucador se n'anà «a parlar ab lo dit mossén Miquel Valero e de allí se n'anà a parlar ab mossén Nicholau Loquí, major, pare del dit Nicolau Loquí». Hi regressà

⁷¹⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f. Com que llavors les presons d'Alzira hi estaven encara en un dolent estat i no hi havia a priori risc de fuga l'arrest es produí a la seua llar. ARV. *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 294v-295r. Sobre el trencament de pau i treva i la pena de bar i traïció, veg. FERRERO MICÓ, R., "Pau e tregua en...", *op. cit.*, pp. 5-6.

⁷²⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷²¹ Tradicionalment, la identitat de l'individu que exercia de conciliador o d'intermediari en la consecució de *paus y treves* ha quedat un tant obscurida. Nogensmenys, es tractava d'una figura clau per arribar-hi a la pau. BROGGIO, P. I PAOLI, M. P. (coord.), *Stringere la pace. Teorie...*, *op. cit.*

⁷²² ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷²³ *Ibidem*.

⁷²⁴ Onofre Traucador havia estat justícia l'any 1534. Durant el seu exercici del càrrec s'havia signat la pau i treva rompuda per Miquel Valero i Nicolau Lluquí, menor. Lluís i Onofre Traucador eren partidaris dels Valero, tal i com quedarà patent a les següents pàgines. Tot i això, Onofre Traucador va intentar fer de conciliador.

i assegurà que havia conversat «ab lo dit mossén Nicholau Loquí, major, e aquell li hauria dit que son fill Nicholau Loquí era content de fer e fermar pau». Com que semblava que hi havia consens i corria certa presa recobrar la normalitat, Joan Garí proposà que l'acte es rebera de seguida. Tanmateix, no els resultà fàcil. D'antuvi, «cridaren al dit Cosme Pujalt <notari> e al dit mossén Valero per a que fermàs. E essent allí lo dit Cosme Pujalt dix que ell encara no·s parlava ab los fills de mossén Loquí e que puix que Tolosa—notari també de la Cort—era en la vila, que fessen rebre la pau a d'aquell».⁷²⁵ Després d'allò, s'hi acomiadaren.

L'assumepte es va tòrcer aqueixa mateixa vesprada. A fi i efecte d'estalviar-se tràngols, Jaume Garí determinà cercar al notari Nicolau Lluís Tolosa. Coincidí, però, a la plaça de la Vila amb el major dels Lluquí, que en assabentar-se que el seu fill hauria de comprometre's amb el criat de Vendrell, «li havia respost que no era de rahó que son fill fermàs pau ab lo dit moço e que no la fermaria».⁷²⁶ Des d'aleshores, Joan Agost i Joan Garí⁷²⁷ encetaren una infructuosa negociació amb la finalitat de conciliar els interessos dels Valero i dels Lluquí, «e jamés los pogueren avenir». No debades, mossén Miquel Valero va exigir que Joan de Luca hi fora inclòs, mentre que mossén Nicolau Lluquí s'hi negava i interpretava la inclusió del domèstic una escomesa a l'honor familiar, fins al punt hiperbòlic de considerar que «son fill ans se menjaria los fonaments de sa casa que no fermàs pau ab dit moço de Nofre Vendrell».

L'endemà de matí, dilluns 28 de juny, Jaume Garí alçà l'arrest i guià mossén Miquel Valero, el seu oncle, fins a la casa del notari Tolosa, tot amb l'escurada esperança de subscriure una pau i treva que es presentava impracticable. Efectivament. No hi hagué acord. Nogensmenys, la clau d'aquest procediment rau en el deliberat desencert del justícia d'Alzira que, en reconduir el cavaller a casa seua, no el tornà a arrestar amb sagrament i homenatge. Aquesta errada va permetre al jove la possibilitat de confeccionar-se una honrosa eixida de la vila d'Alzira i buscar recer a l'Alcúdia, atés que el senyor—don Joan de Montagut Ribelles i Valero—li era familiar.⁷²⁸ D'una banda, convé assenyalar que el canvi de la jurisdicció reial a la senyorial no era un aspecte fútil; sobretot atenent a les circumstàncies i al que li podia sobrevenir arran del trencament de la pau i treva. D'altre costat, aqueix moviment evidencia els forts lligams de parentiu existents entre les elits

⁷²⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷²⁶ *Ibidem*.

⁷²⁷ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/115, f. 12r.

⁷²⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

dirigents alzirenyes i alguns propietaris dels dominis circumveïns; els quals no participaren quasi mai activament de les parcialitats vilatanes, però n'esdevingueren sovint encobridors i auxiliadors en moments de necessitat.

Mossén Miquel Valero prengué la precaució de no deixar-se veure. Així les coses, val a dir que foren els seus domèstics els qui, sigil·losament, es desplaçaren als domicilis dels seus principals partidaris amb la finalitat d'aplegar un contingent suficientment nombrós com per escortar-lo sense sobresalts fins a l'Alcúdia. Així ho van declarar més tard no pocs dels individus que en formaren part del seguici. Els n'hi havia hagut uns pocs de tots els llocs, d'allà d'on els criats del cavaller n'havien pogut ajuntar sense alçar sospites: del Clos de la Vila, com ara el notari Cosme Pujalt, els germans Onofre i Lluís Traucador,⁷²⁹ mossén Miquel Joan Vendrell, mossén Francesc Valero, Ferran i Lluís Canyissares,⁷³⁰ Cosme Rubió⁷³¹ o mossén Benet Gasquil⁷³²; dels ravals de la Verge Maria i Sant Agustí (Joan Alcanyís, Guillem i Tomàs Bas, Alfons Beltran, Joan del Bordell, el velluter Jaume Domingo i el seu fill homònim, Bertomeu Domingo, Joan Just,...)⁷³³ o de

⁷²⁹ Els béns d'Onofre Traucador estan continguts al llibre registre de la peita del raval de la Verge Maria, tot i que llavors ja vivia al Clos de la Vila. Es tracta, no obstant això d'un registre incomplet i poc representatiu, del qual únicament es pot traure que havia almenys una vintena de fanecades de terra a diverses partides [19 fanecades a Benirrabea, un parell a l'Alfàs i un tros plantat de garrofers a la Vall d'en Miralles, prop del monestir de la Murta] i uns patis plantats amb morers al raval de la Verge Maria. Per tot plegat pagava per raó de 27 lliures. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 374r i ss. 504r i 504v. Els béns de Lluís Traucador estaven continguts al volum segon padró de riquesa del Clos, el qual, malauradament, ha desaparegut. Veg. l'arbre dels Traucador d'Alzira.

⁷³⁰ Ferran Canyissares i la seua muller Beatriu de Bovadilla es van aveïnar a Alzira el 4 de juny de 1511, procedents de Pardines. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/110. Lluís Canyissares no posseïa llavors béns. La seua entrada al padró de Riquesa no s'inicia fins el 1540. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, f. 685r-686v, 693r i 695r. Ferran Canyissares era un propietari acabalat. Pagava llavors per raó de 136 lliures de peita i posseïa 85 fanecades de terra, majorment a Orí i Barrablet. També posseïa un parell de cases al Clos de la vila prop de l'habitatge de Jaume Pujalt. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 79r-79v, 91r, 93r, 100r i 104v. Veg. l'arbre dels Canyissares d'Alzira.

⁷³¹ La no conservació del llibre segon del padró de riquesa tocant al Clos de la vila impossibilita el seguiment patrimonial de Cosme Rubió.

⁷³² Mossén Benet Gasquil pagava llavors per raó de 172 lliures i mitja de peita i posseïa més de dos centenars de fanecades de terra a diverses partides: a Rafalmoix (70 fanecades), a Vilella (62 i diversos trossos), a l'Estret d'Aigües Vives (36 fanecades, un barranc i les seues vessants), a Cabanyes (14), a l'Alborgí (11), a Tora (10), a Sant Bernat (9), a l'Alfàs (7), a Cabanyes (6), a l'Almúnia (5 i ½), a la muntanya de les Valletes un tros sens determinar, al pla de la Vila un altre tros sense determinar. Entre les propietats habitacionals tenia una casa dins del Clos de la Vila i l'heretat de Rafalmoix, en què enmig de les 70 fanecades de terra hi havia la casa, el pou i el safareig. L'heretat afrontava amb el camí del Peixcadors i la senda que anava a la cova de les Meravelles. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 326r-328v.

⁷³³ Joan Alcanyís o Miquel Joan Alcanyís fou el constructor de l'església del monestir trinitari de Sant Bernat que s'edificà en les immediacions d'on havia estat martiritzat Bernat, juntament amb les seues germanes Maria i Gràcia, en regressar-hi de Poblet com a monjo cistercenc. Faltà a finals de juny de 1537. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/116, ff. 29v-30r. En eixos moments pagava per raó de 110 lliures i mitja de peita i posseïa vora un centenar de fanecades de terra a diverses partides: a Massasseli i/o Berca (24 fanecades i un tros extens, sense determinar, plantat d'oliveres), al Serradal (30) a Orí (15), a Sant Bernat (15). També posseïa una casa al raval de la Verge Maria. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 102r, 127r-129r, 169r-169v i 174v; AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, f. 128r. Guillem Bas pagava per

Carcaixent (el prevere Bernat Armengol, Bertomeu o Bernat Estruc, Marc Robí, Joan Pujalt, Miquel Nadal, criat de Joan Gibert, el sastre...).⁷³⁴ Emperò també hi acudí Joan Gibert de Polinyà de Xúquer, a més de Vicent Rugat, el batlle de la Pobla Llarga, i el seu conveí, Miquel Selma; lladoncs vassalls del canonge de la Seu, Miquel Àngel de Ribelles i Valero, germà del senyor de l'Alcúdia.⁷³⁵

De fet, la informació que hem estat capaços de reunir sobre les persones que formaren part del seguici que conduí mossén Miquel Valero a la vila de l'Alcúdia evidencien les diverses vinculacions dels integrants de la facció amb el cap de bàndol.⁷³⁶ A tall d'exemple, Benet Gasquil n'era cunyat, Miquel Joan Vendrell n'era cosí germà. Ferran i Lluís Canyissares declararen també estar-ne parents. Joan de Luca, criat de l'oncle Onofre Vendrell, s'havia convertit en l'obstacle per no signar la pau i treva; Alfons Beltran, àlies Navarro, del raval de Santa Maria, digué ser-ne mitger.⁷³⁷ Joan

eixes dates per raó de 60 lliures de peita i posseïa més de 54 fanecades de terra en diverses partides: a Berca (12), a la vall d'en Miralles o la Murta (10), a Maranyent (8), al Ràfol (6), al pla d'en Oller (6), a Massasseli o Berca (6), a Barrablet (6) i mig hort tancat i una casa en el raval de la Verge Maria; l'hort plantat de morerar espès. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 28r, 474r-475r, 476v, 596v i 597v. Tomàs Bas, pagava llavors per raó de 55 lliures i mitja de peita i posseïa 44 fanecades i mitja de terra: al Ràfol (32 fanecades i mitja) i a Orí (12). No posseïa habitatge, cosa que ens porta a pensar que vivia a cal seu fill Guillem. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 503r, 525r i 542r. Alfons Beltran era un home pobre. Sols atresorava 25 lliures i mitja peiteres i posseïa 12 fanecades i tres quartons de terra repartides a Benirrabea i Barrablet i una casa al raval de la Verge Maria. Bertomeu Domingo pagava per raó de 62 lliures de peita i tenia vora una cinquantena de fanecades: a Fentina (23 fanecades i mitja), al Rafol (12), a Barrablet (7), junt a sa casa i a Cabanyes (6). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 13r-14r, 482r-482v i 497v. Jaume Domingo i Joan Just pertanyien a l'elit econòmica local. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 176r-177v, 180v, 187v i 202v; 335r-335v; 340r-340v, 357r i 536r. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. els arbres genealògics dels Alcanyís, Bas, Domingo i Just d'Alzira.

⁷³⁴ L'incomplert padró de Riquesa de l'Horta de Cent no ha conservat els fulls tocants a la peita de Bernat Estruc. En canvi, sí que ha mantingut el del seu germà Bertomeu Estruc. Eren fills de Vicent Estruc. Tots dos devien ser hòmens majors i en els darrers anys de les seues vides. Bertomeu Estruc havia arribat a pagar per raó de 97 lliures de peita. No obstant això, llavors n'acumulava 22'5 i posseïa més d'una trentena de fanecades a diverses partides: al Toll d'en Saidí (8), al Pla de la Vila, davant dels colomers d'en Loarre i del camí de Xàtiva (7), a la Canal (6), al camí de Xàtiva (5 ½) i a Clotes (5). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, ff. 390r i ss. i 626r-627v. Tampoc hi hem estat capaços de localitzar els béns de Bernat Armengol, el prevere, ni de Miquel Nadal, el criat del sastre Jeroni Gibertó. Julià d'Alcàsser era el qui regentava el bordell on vivia Joan del Bordell. Sobre Julià d'Alcàsser. GARÉS TIMOR, V. M., "De Cullera a Alger...", op. cit., pp. 114-119.

⁷³⁵ Miquel Àngel de Ribelles va ser senyor de la Pobla Llarga fins que els Esplugues li van aconseguir arravatar de nou la possessió. Miquel Àngel de Ribelles va fer testament el 17 d'octubre de 1557 i codicil del 29 de maig de 1563. ARV. *Processos de Madrid*, B, 9; ARV. *Processos de Madrid*, C, 32; ARV. *Processos de Madrid*, F, 3; ARV. *Processos de Madrid*, J, 17, 24, 28 i 61; ARV. *Processos de Madrid*, M, 6, 10, 11, 16, 29 i 34; ARV. *Processos de Madrid*, V, 20, 46 i 50. Veg. NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Anotacions...*, op. cit., pp. 172-181; —, *La Pobla Llarga. Introducció...*, op. cit., p. 179; —, "L'acta notarial de...", op. cit., pp. 219-240.

⁷³⁶ Pel que fa als diversos tipus de solidaritats dels integrants d'un bàndol, veg. SALVADOR ESTEBAN, E., "Bandos y fórmulas de...", op. cit., pp. 24 i 25.

⁷³⁷ Els contractes de mitgeria establien vincles de dependència i, per tant, esdevenien un element aglutinador que vinculava estretament els mitgers amb l'amo de la terra. Veg. TORRES I FAUS, F., *L'evolució de l'estructura de...*, op. cit., pp. 26-29.

Pujalt havia estat entre els carcaixentins que el cavaller havia aconseguit captar, el 1531, arran de la desencertada actuació de mossén Nicolau Lluquí en el tocant al nomenament dels guardes de l'Horta de Cent.⁷³⁸ Una cosa semblant devia haver passat amb els acabalats Joan Just i Jaume Domingo, els quals havien sigut representants principals del raval de la Verge Maria, el 1532, en l'intent de fiscalització dels comptes del Consell.⁷³⁹ I finalment, destacarem el reguer d'individus que s'hi havia unit com a conseqüència de les malvolences amb Pere Colomer: el prevere Bernat Armengol, Marc Robí o el sastre Joan Gibert, qui envià el seu criat, Miquel Nadal.⁷⁴⁰ Heus ací, una mostra de la reproducció a petita escala de la jerarquia social, dels vincles de vassallatge o del clientelisme; cosa que conferia a les parcialitats un caràcter interestamental.

Emperò tornem sobre els esdeveniments. La vespra de Sant Pere, passat el migjorn, la plaça del Jueus⁷⁴¹ estava plena de gent. Talment era així que, tocades les dues, davant del domicili de mossén Miquel Valero hi devia haver vora una huitantena d'hòmens armats. Jaume Matamoros,⁷⁴² qui confessà vindre de llaurar i haver-se aturat a reposar «en la placeta que·s diu dels Juheus», veié entrar «per lo portal de la dita placeta vint hòmens, poch més o menys, ab ballestes al coll y cervelleres». Provenien del raval de la Verge Maria. Poc abans, havia passat per aquell mateix indret Ramon Vidal,⁷⁴³ i hi havia descobert «endins la dita casa, lances arrimades a la paret, com també que en la placeta, davant la porta de la casa del dit mossén Miquel Valero, estaven lo justícia de la present vila e son germà, Joan Garí, e Hierony Gibertó».⁷⁴⁴ Joan

⁷³⁸ Veg. en el present epígraf, l'apartat titulat: «Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils.

⁷³⁹ Veg. en el present epígraf, l'apartat titulat: *Els ravals i els llogarets sol·liciten «conèixer de les coses fetes e que·s fan per los oficials».*

⁷⁴⁰ Veg. en el present epígraf, l'apartat titulat: *Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent.*

⁷⁴¹ La plaça dels Jueus de la vila d'Alzira potser es corresponga amb l'actual plaça de la Sang. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 202.

⁷⁴² Jaume Matamoros era, llavors, un llaurador recentment arribat a la vila d'Alzira, el qual confessà conèixer més de cara que no de nom els habitants d'Alzira.

⁷⁴³ Era un criat de la vídua de Guerau, originari d'Eivissa.

⁷⁴⁴ Jaume i Joan Garí acudiren a casa de Miquel Valero, teòricament, per pactar la pau i treva. Joan Garí pagava per eixes dates per raó de 215 lliures de peita i posseïa poc més de dos-centes fanecades de terra concentrades totes a la partida de Tora. De fet, 187 fanecades d'elles eren una heretat o explotació compacta amb una casa, jardí i diversos arbres fruitals. També posseïa dins del Clos de la Vila, un forn a la plaça dels Jueus i dos mitges cases contigües al forn. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, ff. 566r-566v; 567v, 571v i 618v. Jaume Garí pagava, per eixes dates, per raó de 263 lliures de peita i posseïa 180 fanecades concentrades a Tulell. Detenia també nombrosos béns immobles l'alqueria de Tulell contigua a les terres, un parell de cases dins del Clos de la Vila, altres dos parells a la Vilanova o al raval de Sant Agustí i diversos censals valorats en 72 lliures i mitja de peita. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, ff. 561v, 562v-564r. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, f. 40r-40v. Jeroni Gibertó era un propietari benestant. Pagava per eixes dates per raó de poc més de 122 lliures de peita i posseïa mitja casa dins del Clos i més de 144 fanecades de terra: a Tora (103 fanecades i mitja), al Toro (14 ³/₄), a Sant Bernat (14), a Massasseli (12).

Ochando,⁷⁴⁵ des de l'interior del forn de la citada plaça, va presenciar—a banda de l'ajust de gent que s'estava produint a l'exterior—la discussió entre Joan Garí i Miquel Joan Vendrell, que va cessar en ser expel·lit el lloctinent del domicili de Valero. Heus ací un prova de les tensions existents dins del mateix bàndol.⁷⁴⁶

El seguici partí passades les quatre de la vesprada des de la plaça dels Jueus. Jaume Garí, el justícia, hi assistí com a espectador i no mogué un dit per detindre'ls. Continuaren el trajecte fins a la plaça de la Vila. En acabant, enfilaren el carrer Major fins al portal de València. Travessaren el Xúquer pel pont de Santa Maria i abastaren el raval, camí dels dominis dels Montagut. Tanmateix, l'elecció d'aquest trajecte no fou fortuïta i ben bé vessava els límits. La majoria dels qui assistiren com a espectadors a aquella desfilada consideraren una provocació que la comitiva passara armada per davant de la casa de mossén Nicolau Lluquí. És més, eren del parer que si Lluquí se n'haguera assabentat a temps, haguera armat el seu bàndol i s'hi haguera produït una lluita «per a matar-se la mitat de la gent de la vila, segons sia en parcelitats».⁷⁴⁷ Al respecte, convé mencionar que no pocs dels testimonis visuals formaven part del bàndol dels Lluquí. Eixe era el cas del cavaller, Lluís Garcia,⁷⁴⁸ el qual declarà que estava segut, llavors, al carrer Major envers la plaça de la Vila; prop de la porta de la vídua de l'apotecari Miró. L'acompanyaven el cirurgià Pere Roig, i els fills dels seus parents, don Francesc Lluís i don Dimes Garcia d'Aguilar.⁷⁴⁹

Veg. els arbres genealògics dels Gibertó i Garí d'Alzira. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 287r-288v.

⁷⁴⁵ Joan Ochando havia treballat al forn de Pere Colomer. En eixe moment treballava com a paler al forn de Joan Garí. Es tracta del mateix establiment que, el 1543, posseïa Cosme Pujalt. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 202.

⁷⁴⁶ Joan Garí, a la seua declaració, aportà majors detalls sobre la discussió: «dix al dit mossén Miquel Valero que li fes plaer que se n'aconsellàs ab mossén Miquel Joan Vendrell, cosí de aquell. E dient [...] aquelles paraules, entrà allí lo dit mossén Miquel Joan Vendrell. E havent-les oydes dreçà les noves a ell [...] dient-li que com li deya semblants paraules si ell [...] anava dient per la vila que ell dit mossén Miquel Joan Vendrell destorbava que no-s fes aquella pau. Ell [...]li dix e respòs que, per cert, no l'havien ben informat e que li havien dit falç, perquè ell [...] no havia dit tal cosa. E lo dit mossén Miquel Joan Vendrell tornà a replicar a ell [...] de manera que dit justícia, germà d'ell [...], feu anar de allí a ell. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷⁴⁷ *Ibidem*. Vegeu els testimonis de Pere Roig, Joan Esteve, Antoni Pérez o de Damiata, muller de Francesc Mestre, moliner.

⁷⁴⁸ Mossén Lluís Garcia va estar enviat en qualitat de síndic d'Alzira a les Corts celebrades per Carles I a Montsó els anys 1528 i 1533. Veg. SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes, 1240...*, op. cit., pp. 391 i 402.

⁷⁴⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f. Tots dos eren nets de misser Jaume Garcia d'Aguilar. Dimes d'Aguilar va ser doctor en dret i advocat de la Ciutat. Estava estretament vinculat a la Universitat de València i va ser fortament antiagermanat. La seua residència a València estava, fins 1518, al costat de la Diputació. Entre 1551-1557 va ordenar els furs i privilegis de la ciutat de València. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *La Germania...*, op. cit., pp. 212-213; — “Notarios y juristas al...”, op. cit., p. 207; FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Provisión de cátedras y...”, op. cit., pp. 35-37 i 52; FEBRER ROMAGUERA, M.

Així mateix, tots els testimonis van declarar que hi havia dos grups ben diferenciats. Davant hi anaven a peu, en ordenança i de dos en dos, més de mig centenar d'hòmens amb ballestes al coll, cervelleres, cotes de malla i espases. Malauradament, la font judicial no els identifica tots.⁷⁵⁰ Darrere hi venien a cavall, amb llances i adargues, mossén Miquel i Francesc Valero, mossén Miquel Joan Vendrell, els germans Lluís i Onofre Traucador, Ferran i Lluís Canyissares i mossén Benet Gasquil, entre d'altres. I en companyia d'ells, Joan de Luca.⁷⁵¹

Evidentment, el fet que mossén Miquel Valero organitzara aquell seguici responia a propòsits ben premeditats. D'una banda, es tractava d'una escenificació del seu poder pel carrer principal i més concorregut del Clos, alhora que desfilava fastuós per la porta del seu adversari: mossén Nicolau Lluquí. Per tant, era un acte totalment intencionat. No debades, la discreció havia sigut la tònica dominant en la disposició de l'aplec, en contraposició a la ostentació i la publicitat que se'n volgué concedir a l'eixida. En eixe sentit, cal assenyalar que bona part dels ajustats van ser vistos accedir al Clos de la Vila pel portell dels Jueus i no per cap dels dos portals principals. Els qui acudiren des del raval de Sant Agustí, Carcaixent i la Pobra Llarga—els menys—degueren entrar pel portal de la Trinitat i girar a mà esquerra abans de xafar el carrer Major.⁷⁵² D'altre costat, superades les muralles d'Alzira, l'acompanyament serviria per protegir mossén Miquel Valero de qualsevol escaramussa fins arribar a la vila de l'Alcúdia.⁷⁵³

Mossén Nicolau Lluquí, «lo vell», notablement agreujat, no s'ho pensà dues vegades i feu instància de part. Així les coses, el dimarts 29 de juny, festivitats de Sant Pere, l'alguetir Lluís Saidia rebia el clam amb què el cavaller acusà els Valero, Vendrell i Traucador: «ab ànimo deliberat e ab gran ajust de gent armada són venguts

V., *Ortodoxia y Humanismo: El...*, op. cit., pp. 501, 569, 579 i 608. Veg. l'arbre genealògic dels Garcia d'Alzira i Garcia d'Aguilar d'Alaquàs.

⁷⁵⁰ Al final del present apartat hi ha un llistat o annex amb tots el qui hem estat capaços d'identificar. Joan Baixador va ser exculpat perquè Joan Tolosa l'havia llogat per plantar dacs en la seua heretat. El mateix ocorregué amb Lluís Alventosa, que havia estat amb el nebot de Pere de la Cambra arrancant arròs, o amb Domènec Calcena, que havia anat a regar un alfals que tenia a l'Almúnia.

⁷⁵¹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷⁵² A banda dels testimonis que van presenciar l'accés al Clos de la vila d'algunes persones armades, Tomàs Sapllana va veure «que molts del dit raval prenién ses armes, ço és ballestes, e es anaven a ajustar davall de l'om qu'és a la davallada del pont del raval de la Verge Maria». ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f. Veg. també MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., «Topografía de Alzira en...», op. cit., pp. 74-76 i 81 i 123.

⁷⁵³ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f. Vegeu les declaracions dels presumptes implicats en l'ajust i seguici. En particular la de Domènec Calcena, en la qual explícitament expressà que Francesc Pedra li havia mencionat «que lo dit mossén Valero era anat a l'Alcúdia acompanyat de molta gent armada per por que sos enemics no li hixqueren al camí».

e passats per la porta de la casa de aquell per matar-lo o greument dampnificar-lo, rompent-li e trencant-li la pau e treva que té fermada ab aquells».⁷⁵⁴ Una setmana després el qui els denuncià fou don Manuel de Vilanova acompanyat pel seu domèstic i cosí germà, Vicent Serra.⁷⁵⁵ Segons el noble, el dijous 1 de juliol, entre les 10 i les 11 de la nit, s'havia produït «struendo e remor de gent armada» al carrer Major; prop de la seua residència. El primer a eixir a la via havia estat Serra, el qual va besllumar el rostre de mossén Francesc Valero, juntament amb Miquel Marco i altra gent.⁷⁵⁶ L'endemà mateix corria la brama per tota la vila Alzira que mossén Miquel i Francesc Valero i mossén Miquel Joan Vendrell hi havien regressat i que havien entrat a la vila escortats per una vintena d'hòmens amb ballestes parades.⁷⁵⁷

Aquesta instància de part, provocà que el regent de la Cancelleria enviara, el 7 de juliol, l'alguatzir Francesc de Torres amb la finalitat de detindre el justícia Jaume Garí, al qual manà «que tinga arrests e presó dins los murs de València e de la present Ciutat no hixca ni se'n vaga sens licència demanada e obtesa del Real Consell».⁷⁵⁸ A continuació, aquella mateixa jornada es redactà l'acusació formal en què s'inculpà sols 39 persones de la setantena o la huitantena que conformà el seguici.⁷⁵⁹ En altres paraules, sols se n'encausà entre el 48 i el 56 % dels participants; una esquivada xifra del total. Emperò, el que sobta encara més és observar les vint-i-set inscripcions de béns practicades, el 30 de juliol, a les cases dels presumptes implicats. Entre les flagrants omissions, sens dubte, convé destacar l'absència de mossén Miquel i Francesc Valero o de mossén Miquel Joan Vendrell, que van desaparèixer inclús de la crida de «male vocis».⁷⁶⁰ El 26 d'agost, les institucions del Regne encara no havien aclarit quina jurisdicció havia de jutjar els germans Valero i del seu cosí germà

⁷⁵⁴ *Ibidem*.

⁷⁵⁵ Vicent Serra no va haver béns fins el 1544. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 677r-678r. Veg. l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. Sobre Vicent Serra, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op cit., pp. 97-107, 123-125.

⁷⁵⁶ Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva els fulls tocants als béns de Miquel Marco fins a 1546, cosa que impossibilita parcialment el seguiment patrimonial del personatge. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 281r i ss., 331v, 444v i 464r.

⁷⁵⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 15, s. f.

⁷⁵⁸ *Ibidem*. Joan Garí va defendre que l'actuació del seu germà Jaume no havia estat dolenta, perquè havia perdonat mossén Miquel Valero i el fill de mossén Nicolau Lluquí pel trencament de pau i treva, raó per la qual no els havia denunciat ni els havia posat en mans de la Règia Cort.

⁷⁵⁹ *Ibidem*. Veg. també ARV. *Reial Cancelleria*, 1317, ff. 8r-9r. D'una lectura pausada del procés hom extrau el nom de poc més d'una quarantena d'individus. Veg. *I. Llistat dels participants a l'aplec i escorta de mossén Miquel Valero*.

⁷⁶⁰ Manquen les inscripcions de béns dels criats Joan de Luca i Miquel Nadal, de Joan Gibert de Polinyà de Xúquer o la del cavaller Benet Gasquil, entre d'altres. No obstant això, la crida de «male vocis» publicada el 31 de juliol de 1535, arreplega 32 acusats i manté els susdits exclosos.

Vendrell, atés que havien al·legat privilegi de corona.⁷⁶¹ A això calia afegir que alguns membres concrets de l'elit dirigent alzirenya, com ara els Valero, els Vendrell, els Garcia o els Lluquí, formaven part de les files d'ordres militars o pertanyien a l'estructura de la Inquisició. A tall d'exemple, sabem que Jeroni, fill de mossén Nicolau Lluquí «lo vell» i germà de Nicolau, va estar comanador de l'ordre de Sant Jaume;⁷⁶² mossén Miquel Joan Vendrell, era tinent d'inquisidor, i Pere Lluís Lluquí, fill de Nicolau «lo jove», era familiar el 1563.⁷⁶³

Per acabar, cal assenyalar que hem elaborat una taula a partir de les inscripcions dels béns de les cases dels implicats. N'hem sistematitzat el contingut en quatre grups: objectes relacionats amb la sericicultura, armament, emmagatzematge d'aliments i mobles, instruments i ferramentes. Açò, juntament amb les relacions de béns extrets dels padrons de riquesa, permet aproximar-se, a més de a la realitat material dels qui formaren part del seguici, a llurs dedicacions, a una part de llur dieta o a llurs hàbits de consum, entre d'altres. Malauradament, tal com hem referit adés, al procés judicial manquen els inventaris de les llars dels més poderosos. Amb tot i això, hom pot descobrir que inclús els individus que ocupaven una segona fila dins de la jerarquia de les parcialitats eren sovint persones acabalades i gaudien de certes comoditats. També es pot apreciar la creixent dedicació dels alzirenys a la sericicultura i/o el seu grau de desenvolupament. No debades, es tractà d'una activitat puntera de l'economia riberenca del Cinc-cents. De tot plegat, es pot concloure que els bàndols de l'Illa del Xúquer no foren fruit de la penúria o de la misèria, sinó d'una posició benestant i d'una lluita pel poder i la riquesa.

⁷⁶¹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1317, ff. 19v-20r. El 26 de juny de 1536 es feia execució de 200 lliures dels béns de Miquel Joan Vendrell. ARV. *Reial Cancelleria*, 1317, ff. 5v-6r. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, pp. 514-515 i 520.

⁷⁶² Aquest és el cas de Jerònim Lluquí, comanador de l'ordre de Sant Jaume, tot i que a hores d'ara no hem estat capaços d'esbrinar quina comanda tenia assignada. Veg. UHAGÓN, F. R. i VIGNAU BALLESTER, V., *Índice de pruebas de...*, *op. cit.*, pp. 197, 200 i 202.

⁷⁶³ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa]. Veg. també, CERRILLO CRUZ, G., *Los familiares de la...*, *op. cit.*, p. 233; GARCÍA CÁRCCEL, R., "Número y sociología de...", *op. cit.*, pp. 271-283.

I. Llistat dels participants a l'aplec i escorta de mossén Miquel Valero

<i>Nom i Cognom</i>	<i>Nucli</i>	<i>Altres</i>
(en blanc), Joan	raval de Sant Agustí	<i>Joan del bordell</i>
(en blanc), Tomàs (ferrer)	raval de la Verge Maria	
Alcanyís, Joan (llaurador)	raval de la Verge Maria	<i>Joanot, fill de Pere Alcanyís</i>
Alventosa, Lluís (llaurador) ⁷⁶⁴	Clos de la Vila	
Armengol, Bernat (prevere)	Carcaixent	
Baixador, Joanot ⁷⁶⁵	Clos de la Vila	
Bas, Guillem (llaurador)	raval de la Verge Maria	
Bas, Tomàs (llaurador)	raval de la Verge Maria	
Beltran, Alfons (llaurador)	raval de la Verge Maria	<i>Alonso Navarro</i>
Calcena, Doméneç (llaurador) ⁷⁶⁶	raval de la Verge Maria	
Canyissares, Ferran (ciudadà)	Clos de la Vila	
Canyissares, Lluís (ciudadà)	Clos de la Vila	
Daroca, Pere (llaurador) ⁷⁶⁷	raval de la Verge Maria	
de Luca, Joan (criat)	Clos de la Vila	<i>criat de mossén Onofre Vendrell</i>
de Yepes, Alfons (llaurador) ⁷⁶⁸	raval de la Verge Maria	
Domingo, Bertomeu	raval de la Verge Maria	
Domingo, Jaume, menor	raval de la Verge Maria	<i>fill de Jaume Domingo</i>
Domingo, Jaume, major (velluter)	raval de la Verge Maria	
Estruc, Bernat o Bertomeu	Carcaixent	
Ferrer, Jaume (ferrer) ⁷⁶⁹	raval de la Verge Maria	<i>Jaumot, gendre de Pere Guitart</i>

⁷⁶⁴ Lluís Alventosa era llavors un propietari benestant. Pagava per raó de més d'un centenar de lliures de peita i posseïa vora un centenar de fanecades de terra repartides per diverses partides: a les Valletes (23), a Vilella (15 ½), a l'Alquenència (12), a Tisneres (12), a Cabanyes (9), a l'Alfàs (6), a l'Alquibla (5), a Sant Bernat (4), a Barrablet (3 ¼) i a l'Alborgí (3). Al raval de Sant Agustí unes cases i almàssera al camí Vell. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/15, ff. 174r-174v, 176v, 178r-178v i 179v-180r. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Lluís Alventosa s'havia aveïnat a Alzira el 1510, procedent del lloc de la Llosa. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/99, f. 101r.

⁷⁶⁵ Joan Baixador, fill de Francesc Baixador, era un home pobre. Pagava, llavors, per raó de 33 lliures de peita. Vivia llogat al raval de Sant Agustí, com indica el padró de riquesa, o al Clos de la Vila, com apunta el procés judicial. Posseïa 66 fanecades de terra: a Tora (60 fanecades d'escassa qualitat) i a Sant Bernat (6). Al raval de la Verge Maria, junt al camí de Cabanyes, tenia la meitat d'una almàssera. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/15, ff. 399v-400r.

⁷⁶⁶ Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva tots els fulls tocants a la peita de Doméneç Calcena, cosa que impossibilita parcialment el seguiment patrimonial del personatge. A pesar d'això, sabem que tenia almenys 30 fanecades de terra repartides en diverses partides: a l'Almúnia (12 fanecades), a Benirrabea (8), a Barrablet (7) i a Sant Bernat (3). Sabem també que posseïa dos cases a la vila i convé pensar que també n'havia una al raval de la Verge Maria. Per tot plegat pagava 51 lliura i mitja. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 99r i ss. i 126r-126v.

⁷⁶⁷ Pere Daroca era un propietari mitjaner que s'arrimava al sector benestant. Pagava per eixes dates 91 lliures i mitja de peita i posseïa 57 fanecades de terra distribuïdes per diverses partides: a Barrablet (34 fanecades), a Maranyent (12), a Tora (9) [de morerar espès], als Mitjans, camí de València (8), i a Benirrabea (4). A més, posseïa una casa al raval de la Verge Maria i un pati. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 37r, 297r i ss., 330v, 532v.

⁷⁶⁸ Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva els fulls tocants als béns d'Alfons de Yepes.

⁷⁶⁹ Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva tots els fulls tocants als béns de Jaume Ferrer. Amb tot i això, sabem que per eixes

Folc, Jaume (llaurador) ⁷⁷⁰	raval de la Verge Maria	<i>Jaumot, fill d'Antoni Folc</i>
Gallego, Jeroni (llaurador) ⁷⁷¹	raval de la Verge Maria	
Gallego, Joan (llaurador) ⁷⁷²	raval de la Verge Maria	
Garcia, Bertomeu (llaurador) ⁷⁷³	raval de la Verge Maria	<i>Garciot</i>
Gasquil, Benet (cavaller)	Clos de la Vila	
Gibert, Joan	Polinyà de Xúquer	<i>«Fonch en lo cas de Pere Colomer»</i>
Just, Joan (llaurador)	raval de la Verge Maria	
Marco, Miquel (llaurador)	raval de la Verge Maria	<i>casat amb criada de don Francesc de Castellví</i>
Montsó, Cristòfol (llaurador) ⁷⁷⁴	Clos de la Vila	
Nadal, Miquel (criat)	Carcaixent	<i>criat del sastre Joanot Gibert</i>
Prats, Vicent (fuster) ⁷⁷⁵	raval de la Verge Maria	<i>Vicent, àlies Pasqual, de Llombai</i>
Pujalt, Cosme (notari i ciutadà)	Clos de la Vila	
Pujalt, Joan (llaurador)	Carcaixent	<i>lloctinent de justícia el 1534</i>
Robí, Marc (llaurador)	Carcaixent	
Rubió, Cosme (ciutadà i especier)	Clos de la Vila	
Rugat, Vicent (llaurador)	la Pobla Llarga	<i>batlle de la Pobla Llarga</i>
Selma, Miquel (llaurador)	la Pobla Llarga	<i>Selmot</i>
Traucador, Luís (notari i ciutadà)	Clos de la Vila	
Traucador, Onofre (ciutadà)	Clos de la Vila	
Valero, Francesc (cavaller)	Clos de la Vila	
Valero, Miquel (cavaller)	Clos de la Vila	
Vendrell, Miquel Joan (cavaller)	Clos de la Vila	

dates posseïa 5 fanecades i mitja a Barrabet, per les quals pagava 14 lliures i mitja. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 67r i ss., 172v, 174r i 602r.

⁷⁷⁰ Jaume Folc pagava, llavors, per raó de 46 lliures de peita i posseïa vora una cinquantena de fanecades de terra repartides per diverses partides: a Terra Murada (11 fanecades i mitja), al camí del Puig Gros (9), al camí de la Muntanya (8'5), a l'Alquenència (6), al Joglar (6), a Ternils (4), a Cogullada (+1). No posseïa cap vivenda, cosa que ens invita a pensar que vivia llogat al raval de la Verge Maria. Era un propietari pobre que s'arrimava al sector mitjaner. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 492v, 493v, 495v, 583r, 534r i 608r.

⁷⁷¹ Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conté els fulls tocants als béns de Jeroni Gallego.

⁷⁷² Desgraciadament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria que es custodia a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva els fulls tocants als béns de Joan Gallego.

⁷⁷³ Bertomeu Garcia va faltar aproximadament el 26 de juny de 1550. Era un propietari mitjaner. Lladoncs, pagava per raó de 83 lliures de peita i posseïa vora seixanta fanecades de terra a diverses partides: a Tora (29 fanecades), a l'Almúnia (17 ½), a Cabanyes (9), a les Sorts (4). També tenia una casa al raval de la Verge Maria i una altra a Benimaclí. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 103r-103v, 108v, 134v i 148r.

⁷⁷⁴ Cristòfol Montsó era un propietari rasament mitjaner. Pagava per raó de 50 lliures de peita i posseïa vora 46 fanecades de terra: a Sant Bernat (12), a Tisneres (7) de terra erma; a l'Alquenència (6 i ¾), a l'Alquibla (5), a Orí (5), a l'Alborgí (4), a l'Alfàs (4) i al Pou de Marta (2). Pel que fa a vivendes, el padró de riquesa reflexa que, el 1533, va vendre la seua llar al raval de Sant Agustí i, el 1537, va adquirir un immoble al Clos de la vila. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 261r-262v.

⁷⁷⁵ Vicent Prats o Pasqual, provenia de Llombai, pagava llavors per raó de vora una seixantena de lliures de peita i posseïa sols 17 fanecades de terra: 11 fanecades a Sant Bernat i altres sis i mitja a Maranyent. Al raval de la Verge Maria posseïa un forn i un parell de cases, per les quals pagava 38 lliures de peita. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/3, ff. 356r-357v.

Noms	Sericicultura	Armes	Aliments	Objectes, instruments i ferramentes
Alcanyís, Joan (llaurador)	30 canyissos		4 cafissos de forment	3 posts de portar el pa al forn, 1 llibrell d'ensabonar, 1 escala, 1 paella, 1 llibrell de pastar, 2 pastadores, 3 camises, 2 llits, 4 matalassos, 1 flassada dolenta, 1 caixa de Barcelona, 1 llençol...
Alventosa, Lluís (llaurador)	6 canyissos	1 ballesta	2 cafissos de forment, 8 càrregues de garrofes, 1 porc, 12 gallines, 1 @ d'oli, ...	1 aladre, 1 pala, 1 llibrell de pastar, 1 mandil, 1 davantal de dona, 1 rosí, 1 somera, 1 caldereta, 1 poal, 1 màrfega, 1 llit, 2 matalassos, 2 llençols, 1 flassada...
Bas, Guillem (llaurador)			6 @ de garrofes, 1 lloca amb 10 polls, 3 gallines i un gall.	1 pes, 1 màrfega, 1 matalàs, 2 llençols, 2 caixes de Barcelona i 1 caldera.
Beltran, Alfons (llaurador)	16 canyissos		2 gallines i 1 gall	1 màrfega i 1 llit.
Calcena, Doménech (llaurador)	9 canyissos		1 gallina, ½ cafís de forment, 2 barcelles de cigrons.	1 poal, 1 llit, 1 llibrell, 1 flassada, 2 màrfegues, 2 matalassos, 2 llençols, 1 vànova i 1 capa de <i>pardillo</i> .
Daroça, Pere (llaurador)			2 cafissos de forment	1 llit, 1 màrfega i un cub.
del bordell, Joan		1 marassa.	2 barcelles de forment, 2 barcelles d'ordi.	1 llit, 2 matalassos, 2 llençols, 2 coixineres obrades de negre, 1 joc de la Ventura, 1 llibrell, 2 posts de portar pa al forn, 1 davant-llit, 1 flassada vella, 1 canelobre, 2 olles de terra, 1 cresol...
Domingo, Bertomeu (llaurador)		1 llança	½ cafís de forment	1 màrfega, 1 matalàs, 2 llençols, 2 davant-llits llistats; blanc i groc, 3 coixins de couro, 1 flassada dolenta, 9 alnes de lli, 12 escudelles...
Domingo, Jaume (velluter)	9 canyissos		9 cafissos de forment, 1 quart de lli, 1 @ d'oli, 1 cafís de cigrons.	1 caldereta, 1 pes, 2 cadires de couro, 1 cànter de coure, 2 llits, 2 matalassos i 2 llençols.
Ferrer, Jaume (ferrer)	12 canyissos	1 rodella, 2 arcs, 2 ballestes.	½ cafís de forment, 1 cafís de cigrons, 1 cafís d'ordi	1 paella, 3 asts, 7 quintars de carbó, 1 obrador de ferrer amb tots els aparells, 1 màrfega, 2 matalassos, 2 llençols, 1 flassada, 1 caixa de Barcelona, 1 graella, 5 olles, 2 cassoles, 1 canastró...
Garcia, Francesc (llaurador)	23 canyissos i un torn de filar seda	1 espasa	7 barcelles de cigrons, 4 cafissos de forment, 1 porc, 5 barcelles de farina.	1 banc, 1 escala, 1 aixada, 1 aladre de dos timons, 1 caldera, 1 paella, 1 llit, 1 matalàs, 2 coixineres, 2 llençols, 1 capa, 1 rosí...
Gallego, Joan (llaurador)			4 cafissos de forment	1 màrfega, 1 matalàs, 2 llençols, 1 llit i 2 coixins.
Just, Joan (llaurador)	29 canyissos i un torn de filar seda	1 llança	10 gallines, 1 gerra amb vi, 6 @ de garrofes, 10 cafissos de forment, 3 cafissos d'avena...	1 aladre de dos timons, 1 viola, 1 aixada, 1 llibrell, 1 pala de ferro, 1 morter de pedra, 3 paelles, 1 ast, 2 postes de portar el pa al forn, 2 pastadores, 8 plats de terra, 1 escala de fusta, 2 poals de coure, 2 calderetes de terra, 1 paella, 1 caldera, 2 cups, 2 llençols, 1 cortinatge blanc, 2 llits, 2 màrfegues, 1 caixa de Barcelona, 2 matalassos...

Marco, Miquel (llaurador)	4 canyissos		1 porc, 2 ½ cafissos de forment, 2 cafissos d'avena, 10 feixos de lli.	1 aladre, 2 matalassos, 1 llençol, 2 coixins amb coixineres i 1 llibrell.
Montsó, Cristòfol (llaurador)	15 canyissos	1 marassa i 1 broquer	5 @ de garrofes i 1 cafís de forment	1 martell, 1 llibrell de terra, 1 taula de portar pa al forn, 1 graella, 3 asts, 1 paella, 1 cresol, 1 poal, 2 llegendes menuts, 2 canelobres de llautó, 1 llit...
Prats, Vicent (fuster)	16 canyissos	1 llança, 1 atzagaia, 1 espasa molt dolenta, 1 espasa	Un quarteró de lli, 1 cafís amb llavor de lli.	2 matalassos, 2 llençols, 1 davantal de llit, 1 pes, 1 pastera, 1 odre de portar vi, 1 escala de fusta, 1 pes de pesar or, 5 cresols, 1 paella, 1 caixa de Barcelona, 1 pellica, 1 papalló, 2 llits, una faldeta d'estamena verda, 2 matalassos, 1 aixada, 1 alambí...
Pujalt, Joan (llaurador)	18 canyissos i un torn de filar seda		10@ de garrofes, 3 barcelles de forment, 4 cafissos i ½ de forment, 6 cafissos d'avena, 3 gallines, 4 @ d'oli, una ceba...	1 aladre, 1 flassada, 1 màrfega, 1 matalàs, 2 llençols, tovalles, 2 paelles, 1 caldera d'aram, 1 conqueta d'aram, 5 olles, 2 cassoles de terra, 6 escudelles, 1 ast, 1 cresol, 5 cadires, 2 bancs, 1 llibrell de pastar...
Rubió, Cosme (apotecari)	1 madeixa de seda			25 ciris de cera, 18 posts de vidre, 41 capsos d'especier, 1 balança gran, caixeta dels diners, 1 taulell, 4 o 5 lliures de cera, 1 romaneta, 1 caixeta d'aram, 1 caldera, 1 flassada, 10 plats, tovalles, 1 paella, 2 matalassos, 2 flassades, 3 llençols...
Rugat, Bernat (batlle)	35 canyissos i un torn de filar seda		6 @ de garrofes, 6 cafissos de forment, 1 gerra d'ordi, ½ gerra de faves, 1 quintar de lli, ½ bacó de cansalada, 1 porc, 1 lloca amb 20 polls...	1 aladre, 3 llibrells de terra, 1 escala de pi, 1 roba de lli, 6 escudelles i 6 plats, 2 tovalles de pastar i de menjar, un sedàs, 1 caldera gran, 2 llençols, 1 màrfega i 1 matalàs...
Selma, Miquel (llaurador)	23 canyissos		4 ½ cafissos de forment, 4 gallines, ½ cafís d'avena, 3 gerres amb llegums, ...	1 aladre, 2 matalassos, 2 llençols, 1 post de forn, 1 aixada, 1 bacinet d'aram i 1 escala de pi...
Traucador, Lluís (notari)	3 lliures de capell	1 cuirassa, 1 rodella, 1 escopeta.	8 @ de garrofes i 2 cebes	4 cadires de cuir, 1 poal, 1 aixada, escriptures, 20 protocols, 1 taulell, 3 matalassos, 4 llençols, 2 coixineres, 1 caixa de Barcelona, 1 brial, 1 martell, 1 saia blava, 2 llits, 1 màrfega, 2 flassades...
Traucador, Onofre (ciudadà)		1 alabarda, 1 rodella, 1 espasa, 1 broquer, 1 escopeta, 1 adarga, 1 ballesta, 1 cuirassa.	5 cafissos de forment	7 cadires de cuir, 10 llençols, 3 coixins, 2 flassades, 2 cortinatges blancs, 4 llits, 8 matalassos, 6 tovalles, 1 gonella negra, 1 gonella morada, tovalles, 1 copa negra, 1 copa d'aram, 1 caldereta, 1 paella, 4 canelobres de llautó, 6 olles, 1 alambí, 1 caixa de Barcelona, 1 escriptori...

II. Inscripcions de béns de les llars dels participants a l'aplec i escorta de mossén Miquel Valero

Mossén Nicolau Lluquí fou un personatge central de la Alzira post-agermanada. El cavaller s'havia casat, el 1511, amb Joana, la filla de Frederic Cirera. Malgrat això, la seua participació política en els assumptes de la vila havia passat totalment desapercebuda durant els darrers anys del rei Catòlic. Fins i tot, hom la podria qualificar d'inexistent. La cosa canvià, però, a partir de 1523, data en què, com tants altres membres de l'elit dirigent alzirenya, es plegà al col·laboracionisme i en participà de la repressió. L'embranchida no estigué casual. No debades, es va guanyar la simpatia de destacats llinatges i personalitats de l'illa del Xúquer com ara don Manuel de Vilanova, els Garcia, els Roca o els Guerau. Eixe fou el punt de partida que el feu saltar a la vida pública i esdevindre un dels caps de facció més actius de la capital de la Ribera. Tot plegat, li reportà visibilitat i no pocs honors i amistats, però també enveges i malvolences. Això és precisament el que s'extrau de l'episodi que tot just ens disposem a narrar.

Entre 1537 i 1539, mossén Nicolau Lluquí hagué d'encarar als diversos fronts que tenia oberts; corol·laris de les sonades enemistats que s'havia forjat durant els anys anteriors i havien enfrontat a ell i als seus fills Nicolau i Jeroni amb els Valero, els Vendrell i els seus. Hi havia hagut de tot: paraules, confrontacions armades, provocacions i exhibicions de poder... Tal com s'ha evidenciat, els partidaris d'un costat i altre havien abandonat la vila, hi havien regressat, havien estat detinguts i també processats.

No obstant això, no totes les lluites havien estat a sang i ferro, també les hi havia hagudes de judicials. A tall d'exemple, el 1537, mossén Francesc Valero i el jove Jeroni Lluquí o bé els seus respectius procuradors els notaris Jaume Pujalt i Diego de la Puente es veieren les cares a la Governació i a la Reial Audiència per un assumpte tocant als béns de l'alzireny Jeroni Peris.⁷⁷⁷ Ambdós poderejants havien estat triats a consciència. De fet Diego de la Puente s'havia trobat entre els qui havien tractat d'assassinar Cosme Pujalt, el germà de Jaume.⁷⁷⁸ El 1539, Pere Pujalt, el pare de Cosme i Jaume, havia deixat la vida de llaurador i rendista i s'havia convertit en beneficiat de Santa Caterina. S'havia instal·lat

⁷⁷⁶ Aquest apartat ha estat elaborat a partir de la còpia del procés judicial custodiada a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 24, s. f.

⁷⁷⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, F, 6 apèndix. ARV. *Reial Cancelleria*, 1318, ff. 47v-49r.

⁷⁷⁸ ARV. *Mestre Racional*, 6853 (3). Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira.

a un habitatge menudet junt a la muralla, el qual li era disputat per mossén Nicolau Lluquí.⁷⁷⁹

Tal com es pot observar, els protagonistes ara i adés eren els mateixos: els Lluquí, els Valero, els Pujalt, els Vendrell o els Guerau, entre d'altres. Precisament, en eixe ambient de continus litigis, de batusses i de sonades absències convé emmarcar les inacabades obres del convent de Santa Llúcia d'Alzira. No per casualitat l'edifici i les monges havien estat entre els damnificats de les virulentes friccions de les elits dirigents de l'Illa del Xúquer. Certament, els bàndols no havien estat els causants de l'estat ruïnós i inhabitable que presentava l'immoble el 1533. D'això se n'havia encarregat la Germania. En efecte, tal com ocorre usualment arreu, les insurreccions i els episodis bèl·lics, solen comportar saquejos i cremes d'edificis públics emblemàtics, així com dels espais conventuals i llars privades. En aquesta ocasió, tot apunta que el cenobi de les agustines—en ple cor del Clos de la Vila—havia sofrit especialment els estralls de la guerra i de les tropes d'un costat i altre. Per consegüent, convenia reparar-lo.

Mossén Lluís Garcia, lladoncs jurat en cap, havia sigut, d'entrada, el designat per fer-se'n càrrec i dirigir els treballs. Succeí, però, que l'emperador Carles convocà a Corts, el 1533, i el cavaller estigué la persona escollida per a representar la vila d'Alzira.⁷⁸⁰ De resultes, s'hi hagué de nomenar un substitut. Garcia emprà les seues influències al si del Consell i aconseguí que eixa comesa, així com la responsabilitat de donar sostre a la comunitat de religioses mentre durara la rehabilitació caiguera en mans de mossén Nicolau Lluquí. D'eixa manera fou que se'l nomenà i l'alzireny emprengué les primeres tasques aquell mateix estiu. Malauradament, l'escalada de tensions i de violència que es produí a la capital de la Ribera en els anys posteriors l'obligà a aturar-les. En paraules del mateix Lluquí:

«Havent ja procehit en fer gran part de la obra més necessària [...] en la dita casa e monestir de Sencta Lúcia, per quant sobrevingué a d'aquell certa necessitat de bàndols e males-enconies de sos fills, hagué de dexar lo càrrech de la dita hobra e absentar-se de la dita vila».⁷⁸¹

⁷⁷⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, P, 36 i 40 apèndix.

⁷⁸⁰ Mossén Lluís Garcia va estar enviat en qualitat de síndic d'Alzira a les Corts celebrades per Carles I a Montsó els anys 1528 i 1533. Veg. SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes, 1240..., op. cit.*, pp. 391 i 402.

⁷⁸¹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 24, s. f.

Des d'aleshores, se n'havia estat posat al front l'especier Cristòfol Tarassona, el qual les havia finalitzades o estava a punt de concloure-les. Les anades i regressos de Lluquí, no obstant això, no sols havien contribuït a enfosquir la gestió i a deixar comptes sense aclarir, sinó que havien generat duplicitats i convé pensar que també sobre costos. Fora com fora, pareix que d'això s'havia seguit una suspensió en els pagaments per part de les arque vilatanes, raó per la qual tot havia parat en un plet davant la Governació. El 12 de març de 1538, Joan Llorenç de Vila-rasa, n'havia dictat sentència favorable a l'alzireny i el síndic i el Consell de la vila la hi recorregueren. A finals de març el mandatari regnicola notificà a Lluquí la resolució i l'apel·lació.

A primers d'abril, Lluç Joan Riudaura, representant d'Illa del Xúquer al Cap i Casal, se'n feu càrrec, malgrat que les seues agosarades argüicions no foren gens encertades. Tractà de donar a entendre que mossén Nicolau Lluquí havia realitzat les obres per ordre del visitador i de les monges. En eixe sentit, tal fou l'atreviment de Riudaura que negà explícitament que el Consistori haguera tingut part alguna en l'assumpte. Les proves, segons el notari, eren evidents. En primer lloc, indicà que Lluquí no n'havia entregat els comptes als jurats. Seguidament, afegí que el cavaller, en qualitat d'administrador, havia rebut algunes dots de novícies, acaptes i altres quantitats tocants al convent de les agustines, de les quals havia pagat els treballs, els materials i les millores. Per consegüent no tocava a la universitat de la capital de la Ribera, sinó a la comunitat religiosa satisfer les 61 lliures, 1 sou i 9 diners que els hi reclamava.

Naturalment, Lluquí ho desmentí tot. D'entrada, palesà el que tothom sabia a la vila d'Alzira, ço és, que el Consell era el patró de la casa i monestir de Santa Llúcia. A continuació relatà que havien estat els dirigents alzirenys, en l'any 1533, els qui li havien encomanat escometre'n la rehabilitació i acollir la priora i les monges en la seua llar particular perquè pogueren prosseguir en els seus oficis; tot amb llicència del vicari general. De fet, havia estat sota el mandat dels aleshores jurats—mossén Lluís Garcia, Joan Tolosa, Jaume Piquer i Cosme Rubió—que li havien estat consignats diversos imports d'entrada, amb els quals n'havia pagat la reparació i reedificació. Malauradament, quan les obres estaven ja notablement avançades (no s'amagà a l'hora d'assenyalar-ho) s'havia vist constret a deixar la comesa i abandonar la vila per raó de les diferències amb els Valero i els Vendrell. En acabant, l'especier Cristòfol Tarassona se n'havia ocupat per manament i voluntat dels magistrats alzirenys. A fi i efecte de demostrar-ho, com que s'olorava que era una estratagema dels seus contraris, exigí que

hi foren interrogats amb jurament mossén Onofre Vendrell, Joan Tolosa, Cosme Rubió, Jaume Piquer i el mateix Tarassona.⁷⁸²

El 2 de maig de 1538, el justícia, Jaume Pujalt, remeté al portant-veus de general governador els testimoniatsges de Piquer, Rubió, Tarassona i Tolosa; no així el de Vendrell, qui sembla que no s'hi avingué a declarar. Les deposicions foren contundents i corroboraren en tot la versió de Lluquí. Com a dada curiosa Tarassona indicà que el 1535, després de la marxa del cavaller i dels seus fills, l'encàrrec no sols havia recaigut en la seua persona, sinó que també se n'havia ocupat Jeroni Peris; el mateix que, el 1537, havia tingut plet amb el jove Jeroni Lluquí, fill de Nicolau.⁷⁸³ De resultes, es pot inferir que l'absència de Lluquí havia servit perquè els Valero i els Vendrell feren caure la balança de poders del Consell del seu costat per tal de nomenar en el seu lloc dos de llurs partidaris.

A eixes alçades, els Vendrell, els Valero i els Pujalt ja en devien ser conscients que la causa estava perduda. També ho eren a l'altre costat, al de Lluquí. Malgrat tot, Pere Magaluf, el poderejant del cavaller, hi incidí. A mitjan de maig, enantà una escriptura en què posà en relleu les manifestes contradiccions existents entre la versió, d'una banda, del síndic i procurador de la vila i, d'altra, la de Tarassona i la dels dirigents municipals de 1533. Per consegüent, entenia que no calien més testificacions, puix que es veia a les clares que el seu client havia actuat sota les directrius del Consell en l'assumpte tocant a l'obra del convent de santa Llúcia de la localitat i que havien estat l'especier i Jeroni Peris, els qui l'havien continuada a partir de 1535. No per casualitat, els patrons del cenobi eren els veïns del municipi i els jurats i Consell havien el poder il·limitat de realitzar millores, reformes i rehabilitacions d'esglésies, ponts, convents i edificis públics. Per acabar, Magaluf negà que mossén Lluquí haguera deixat de donar compte d'entrades i despeses i entregà una còpia detallada dels quaderns de l'administració del cavaller alzireny, els originals dels quals estaven en possessió dels oficials de l'Illa del Xúquer.

Després d'allò els mandataris vilatans no sols desestimaren qualsevol acció legal, sinó que abandonaren i es despreocuparen del procés. Magaluf els acusà contumàcies fins a primers del mes següent. Precisament, llavors, el 7 de juny, es dictà la sentència

⁷⁸² AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 24, s. f. Onofre Vendrell com bé sabem, era l'oncle de mossén Miquel i Francesc Valero, ço és, el cap pensant de la facció, per molt que els jovenets hagueren estat la imatge. Tolosa, Rubió i Piquer havien estat jurats el 1533 i Cristòfol Tarassona, la persona encarregada de concloure l'obra. Per molt que la major part d'aquells foren els seus contraris, entenia que no testificarien en fals. D'ahí que confiara en tindre el plet guanyat.

⁷⁸³ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, F, 6 apèndix.

definitiva que condemnà la vila d'Alzira a satisfer els diners que li devia a Lluquí i les costes de la causa.⁷⁸⁴ En eixe ordre de coses, convé assenyalar que la perícia i meticulositat amb què mossén Nicolau Lluquí ho havia anotat tot fou determinat a l'hora d'aconseguir un veredicta favorable.

En efecte, els plecs manuscrits donen notícia detallada d'entrades i eixides de cabals o de la prossecució diària de les obres, amb tot luxe de detalls pel que fa a la procedència de materials, treballs realitzats i quantitat d'operaris, als quals identificà amb nom i cognoms.⁷⁸⁵ De fet, la relació és tan acurada que arreplega minuciosament les despeses en concepte de beguda i aliments dels jornalers. Tanmateix, la font no sols recull amb precisió tot allò tocant als avanços de la rehabilitació del convent de Santa Llúcia, també se n'ocupa d'altres imports que devia la comunitat al cavaller i viceversa.⁷⁸⁶

De tot plegat, se n'extrau que el cost total de la reparació, entre el juliol de 1533 i febrer de 1534, havia ascendit a 4.411 sous i 3 diners, mentre que els ingressos sols havien sumat 2.970 sous i 1 diner.⁷⁸⁷ Per consegüent, hi havia un saldo negatiu de 1.441 sous i 2 diners que el Consistori li havia de liquidar. De fet, ja li'n havia pagat una part, de mode que sols restava cobrador de 61 lliures, 1 sou i 9 diners. Per acabar, com que l'interés del nostre estudi dista de l'enfocament econòmic estricte, hem deixat per una altra ocasió l'aprofundiment en els comptes de mossén Nicolau Lluquí. Això no obstant, ha bastat una ullada ràpida i superficial per adonar-se'n de les inclinacions de l'alzireny. Al nostre parer, no deu ser una casualitat que una bona quantitat de la calç emprada fora portada de la baronia de Carlet, dominis dels Castellví. Una cosa semblant ocorregué amb l'algeps, provinent de la foia de Llombai; senyoria dels Borja. El que resulta certament estrany i

⁷⁸⁴ AMA. *Govern, Pleits*, 17/I, 24, s. f. A la Governació se'n deu conservar una còpia, però la relació que hi ha a la còpia del procés que guardà a l'arxiu la vila d'Alzira adjuntà l'original. A eixa conclusió s'arriba després d'examinar que el document fou elaborat per diverses mans i es distingeixen moltes tintes diverses.

⁷⁸⁵ A tall d'exemple, entre els qui treballaren des del 23 de juliol de 1533, en què començaren les obres, i el 30 d'agost trobem Pere Escrivà, Joan de Sollers, Joan Alonso, Alfons Llopis, Jaume Cebolla, l'obrer Antón, Antoni, criat d'Anton; Miquel Peris o Jaume Català.

⁷⁸⁶ Les primeres entrades fan referència a les despeses que tingué, el 1529, mossén Nicolau Lluquí en qualitat de síndic d'Alzira: 504 sous i 6 diners per les causes que la vila duia a la Reial Audiència i al Consell d'Aragó; 1.062 sous i 8 diners per les despeses que tingué el cavaller quan estigué a la Cort i 240 sous per despeses a la ciutat de València, en regressar de la Cort. Tot plegat, sumava 1.807 sous i 2 diners. Emperò Lluquí devia al comú: 1.151 sous. Així les coses, restades ambdues quantitats, la vila d'Alzira havia de refer-li 656 sous i 2 diners. D'eixa suma, el Consell sols li havia pagat 352 sous. Li'n mancaven, per tant, 304 sous i 2 diners abans de començar les obres del convent de Santa Llúcia.

⁷⁸⁷ Els ingressos havien estat diversos. Jaume de Laviano havia donat 45 sous, la seda que havien obsequiat els sastres havia valgut 92 sous, el frare Carbó havia fet dos sermons, pels quals havia ingressat 60 sous i 9 diners; els jurats havien realitzat una arreplega que havia ascendit a 15 sous; l'algesinenc Antoni Llopis havia deixat de cobrar el port d'un viatge de carro (8 sous), Felip Jaca, obrer de vila, havia donat en caritat 9 sous; Francesc Vives, per l'ingrés de les sues filles en el convent havia pagat 2.671 sous i 4 diners i el notari Pau Truixà, 69 sous.

poc econòmic és l'origen de la fusta. La major part d'ella va ser duta de la ciutat de València, comportament que costa d'entendre tenint en compte que pel riu Xúquer acostumaven a descendir els ganxers amb les partides procedents de l'interior castellanoaragonés.

4.2 UN NIU DE RAONS: LA BATLLIA, LA INSACULACIÓ, LES ELITS POBLETANES I LA DIVISIÓ DE LES OLIGARQUIES ALZIRENYES (1540-1558)

A mitjan segle XVI, la Germania, l'«encobertisme» i la seua repressió, subjectes d'extrema rellevància en les dues dècades anteriors, s'havien tornat pràcticament insignificants; inclús als dominis de la vila d'Alzira. En efecte, el 1541, el Cap i Casal assistí a la desarticulació del darrer grup «encobertista», el vigor i la capacitat de mobilització del qual esdevenia del tot insignificant. Talment era així, que la seua projecció mai no anà més enllà del deliri quimèric d'un grapat de nostàlgics.⁷⁸⁸ Ara bé, el fet que hi haguera fracassat qualsevol temptativa d'alçament armat no significà la desaparició de les reivindicacions agermanades, almenys, al si de la contribució alzirenya. Ans al contrari. Llurs antics partidaris n'havien mudat els mitjans i n'havien escrutat altres maneres a l'hora de canalitzar-les. En eixe sentit, convé assenyalar que les parcialitats n'havien absorbit una bona part; cosa que havia eixamplat i diversificat les bases socials d'ambdues faccions en lliça i els hi havia conferit una major omnipresència sobre el territori. Heus ací el primer tret característic d'aquesta segona etapa.

Amb tot i això, val a dir que al si dels llogarets del terme particular de l'Illa del Xúquer sempre hi romangué un cert germen d'insatisfacció. A l'inici, una part de l'elit pobletana s'hi conformà amb les molles, però no tardaren gens a començar a reclamar alguna cosa més que la simple ampliació de la representació i de les competències dins del consistori alzireny. Aquest sentiment es veié, a més, sustentat per l'extraordinari procés expansiu del Cinc-cents. És a saber, la sericicultura i la bonança econòmica propiciaren que els habitants d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar eixamplaren en poc de temps la base demogràfica de les seues localitats. Açò, unit a llur creixent capacitat de generar riquesa o a l'apertura de mires i contactes que els reportaren les anades i tornades a la ciutat del Tajo, despertà i agusà la voluntat dirigent dels habitants de la contribució

⁷⁸⁸ CATALÀ SANZ, J. A., i PÉREZ GARCIA, P., *Epígonos del encubertismo. Proceso...*, op cit., pp. 82-139.

alzirenya. Per a més additament, els obstacles que sovint van posar les autoritats vilatanes o les freqüents traves a què hagueren de fer front aquestes noves oligarquies a l'hora d'accedir als òrgans del Consell, contribuïren, primer, al reforçament de l'objecció crítica al centralisme d'Alzira i, finalment, proporcionaren també els subterfugis efectistes més escaients que els hi encaminaren cap a una lluita mancomunada i la cerca de la total autonomia i l'autosuficiència administrativa.⁷⁸⁹

Tanmateix, més enllà de l'evolució del posicionament de les elits pobletanes vers els dirigents alzirenys, convé indicar que aquests darrers hagueren de fer front a tot un seguit de qüestions de caràcter intern—algunes noves, altres arrastrades de períodes precedents—que mediatitzaren els esdeveniments. D'una banda, cal referir els successius problemes de caire jurisdiccional o d'atribucions amb el detenedor de l'ofici de la Batllia. Ferran el Catòlic nomenà batlle, el 1508, el biscaí Roderic de Salzedo, cosa que vulnerava els privilegis de l'Illa del Xúquer; els quals dictaminaven (en consonància amb els Furs) que havia d'estar un alzireny o a tot estirar un valencià el que n'ocupara el càrrec.⁷⁹⁰ Sens dubte, la designació per part del sobirà estava encaminada a refrenar les parcialitats municipals, però també n'hi propicià des dels inicis l'aversion de les principals nissagues alzirenyes. La situació, amb modificacions, hi subsistia tres dècades després.

D'altre costat, caldria referir la insaculació. La vila d'Alzira, a diferència de la ciutat de Xàtiva, tardà fins a la primavera de 1526 a recuperar el sistema d'escolliment de les magistratures que venia emprant des de mitjan de la centúria anterior. Eixe fou un dels castics per haver sigut rabiosament agermanada. A això és menester afegir que no es produí cap actualització ni redreçament de les capsas o sacs, ni tampoc de l'articulat utilitzat en el regiment i reproducció. D'un primer antuvi, la localitat sembla que tampoc no ho sol·licità. Regina Pinilla Pérez de Tudela, n'esmenta un tímid suggeriment a les Corts de 1528,⁷⁹¹ però la pretensió brillà per la seua absència a les següents reunions de 1533 i 1537. Això, juntament amb l'apatia i desatenció amb que entropessà l'assumpte durant la lloctinència del duc de Calàbria provocà que l'anelhada revisió no s'hi fera del tot efectiva fins al 1555. Heus ací una de les raons que condicionaren la integració de les elits pobletanes, a les quals convindria sumar les divisions i animadversions dels membres

⁷⁸⁹ BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas...", *op. cit.*, pp. 11-38; —, "Realengo y señorío en...", *op. cit.*, pp. 381-392; GARÉS TIMOR, V. M., "Hacia una mejorada administración...", *op. cit.*, pp. 96-106; PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, p. 16; TORRES I FAUS, F., "Geografía política i municipi...", *op. cit.*, pp. 245-265; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op. cit.*

⁷⁹⁰ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 228 i 239.

⁷⁹¹ PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, p. 335.

del Consell, una política erràtica i partidista plena de posicionaments canviants, contradictoris o ambivalents, a més d'una certa dosi d'indeterminació que tan prompte es llançava a l'apertura com hi practicava un sever replegament de files.

Finalment, convé assenyalar que a aquest període costa trobar enfrontaments directes i manifestos entre els caps de bàndols. En detriment d'això, hom s'ensopega amb altercats secundaris en què prenen el protagonisme persones interposades. Ara bé, a poc que s'hi escarba una mica se'ls identifica com a valedors; cosa que permet ubicar a les clares les parcialitats al bell mig de totes les situacions conflictives. Pel que fa a les motivacions, tothora que resulten manifestes, es continua evidenciant una lluita pels ressorts de poder i la riquesa, tot a través del control de les forces, dels mitjans i dels instruments de producció, l'acaparament de recursos o la monopolització de la representació política, entre d'altres.

DISSENSIONS ENTRE ELS DIRIGENTS: LA CORT DEL JUSTÍCIA I EL MUNICIPI CONTRA EL BATLLE

El 4 d'abril de 1508, Roderic de Salzedo, donzell d'origen biscaí, va prendre possessió de la Batllia d'Alzira.⁷⁹² El nomenament anava contra els privilegis de l'Illa del Xúquer, els quals dictaminaven que havia d'estar un alzireny o a tot estirar un valencià el qui n'ocupara el càrrec. Ben particularment, vulnerava la concessió de Joan el Caçador del 9 d'abril de 1393:

«Senyor, que sia mercé vostra, de special e perpetual gràcia, atorgar a la universitat de la dita vila que d'ací avant lo batle d'aquella sia e haja a ésser successivament per tot temps un prohoms vehí de la dita vila e no stranger de aquella. E si lo contrari serà fet, que no haja valor alcuna, ans *ipso iure et facto*, sia de si *nulle*. Com en veritat, senyor, axí és estat acostumat per los temps passats ans del derrer e present batle stranger. E sia estat vist que aquell offici per cascun dels passats batles vehins de la dita vila fo mils regit a utilitat dels drets e regalies de vós, senyor, e bé de la cosa pública de la dita vila, que per lo dit derrer batle stranger, qui molta divisió e molt mal ha mesclat en la dita vila, segons que per sumària informació per vostra senyoria habuda és aquella vist. Plau al senyor rey, però que·l dit senyor los puxa remoure tota vegada que ven vist li serà, après que·y haja a metre hom de la dita vila».⁷⁹³

⁷⁹² ARV, *Mestre Racional*. 963, f. 1r.

⁷⁹³ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., p. 239.

Sens dubte, després de les alteracions que hi havia suscitat Bernat de Castellví, el rei Catòlic apostà per un estranger sense vincles de sang a la capital de la Ribera per tal de refrenar les parcialitats municipals; cosa que també propicià, des dels inicis, l'aversió de les principals nissagues alzirenyes envers el nouvingut i la seua família. Suposadament, Alzira fou convocada a les Corts de 1510, ocasió que degué aprofitar per a presentar el greuge. Nogensmenys, no hem estat capaços de trobar el nomenament de síndic al llibre d'actes de Jurats e Consell d'aqueix any. Així les coses, pot ser que la queixa no haguera ressò fins al 1528; en arribar al tron l'emperador Carles.

A les acaballes de l'estiu de 1517, Roderic de Salzedo emmalaltí, potser de pesta, i estigué a punt de morir. Per eixa raó, l'11 de setembre n'ordenà el testament, malgrat que sembla que no estigué el definitiu. El document ens ha permés aproximar-nos a l'entorn del personatge. Entre els marmessors trobem la seua muller, Joana Santjoan; Joan de Salzedo, cosí germà seu i habitant del Cap i Casal, o mossén Joan Vendrell, beneficiat de la Seu. Demanà ser sepultat amb l'hàbit franciscà al monestir de la Verge Maria de Jesús de la ciutat del Túria.⁷⁹⁴ Entre els legataris hi resen el seu nebot i mosso Pere de Mendieta, fill d'un cosí (Joan Peres de Mendieta); llurs dos germanes Maria i Caterina Salzedo, la una casada amb Llop de Soquita i l'altra amb un tal Longuar, i un fill, convé pensar que natural, anomenat Diego de Salzedo, tots ells veïns de la Vall de Salzedo, a la senyoria de Biscaia. Desheretà el qui a totes llums seria el seu únic descendent de legítim matrimoni, Francesc Joan Salzedo, i lliurà en el seu lloc el gros dels béns als sobirans de la Monarquia Hispànica: Joana la Boja i al seu fill, Carles. En el seu descàrrec és menester assenyalar que Francesc Joan, llavors, encara no havia nascut. Estava en camí: «considerant que la dita muller mia stà prenyada e sia ma voluntat que lo pòstum que de aquella naxerà, ara sia fill o filla, encara que sien hu o dos, si a llum pervindrà que no haja ni tinga res de mos béns».⁷⁹⁵

Fet i fet, Roderic de Salzedo no sols sobrevisqué, sinó que continuà sent el batlle d'Alzira inclús després de la Germania. Així les coses, val a dir que el ressentiment dels més poderosos llinatges vilatans amb el biscaí hi romangué. Talment fou així, que els síndics alzirenyes mai no desistiren en la seua obstinació d'intentar fer-lo fora de l'ofici de representant regi al municipi. Ho feren a les Corts convocades per l'Emperador.

⁷⁹⁴ En l'actualitat sols resta la parròquia de Santa Maria de Jesús, la qual fou la darrera església de l'antic convent de Nostra Senyora de Jesús, desamortitzat el 1835. Era un monestir franciscà fundat, el 1428, per Maria de Castella, l'esposa d'Alfons el Magnànim a extramurs de la ciutat de València, a Patraix, en els límits amb l'actual barri de Jesús.

⁷⁹⁵ ACCV. *Protocolos de Gaspar Ortigues*, 21449, s. f.

Malauradament, no hem estat capaços de trobar les instruccions amb què Lluís Garcia partí cap a la vila aragonesa de Montsó el 1528,⁷⁹⁶ però sortosament, s'hi han conservat algunes de les successives. El 1533, l'enviat fou novament Garcia, el qual exposà que s'havia produït:

«[...] un gran perjuhí e greuge a la dita vila de Algezira, *ut decet* parlant. Per concessió de l'alt rey don Joan, de indeleble memòria, lo antich, atorgada a la dita vila volgué y dispongué que lo batle de la dita villa fos home natural e vehí de aquella per causa que lo batle que *tunch* era de la dita vila era home stranger, lo qual havia posat en gran zizània, scàndels e inconvenients la dita villa. La qual Batlia és estada conferida a n Rodrigo de Salzedo, qui és viscay e té les mateixes condicions que tenia lo dit batle stranger, per les quals lo dit rey don Joan, de digne recort, volgué que la dita Batlia no fos conferida de allí avant, sinó a home natural de la dita vila, puix en aquella contínuament hi ha agut <y> y ha moltes horades persones per a regir dit offici ab molt menys salari que no lo que sa magestat dona al dit en Rodrigo de Salzedo, que són prop de mil reals. E ultra, que lo dit en Rodrigo de Salzedo procura moltes vexacions als deutors de vostra magestat, exigex les rendes de aquella ab comissari e salari de set sous, lo que poguera fer ab un simple missatge ab poca despesa [...] supplica, per ço, lo dit síndich, sia mercé de sa magestat per observança del dit privilegi provehir a hun pro<ho>m vehí de la dita vila la dita Batlia».⁷⁹⁷

La història es degué repetir el 1537, tot i que no hem sigut capaços de trobar les directrius amb què hi acudí el notari Jaume Pujalt.⁷⁹⁸ El 1539, ja s'hi havia produït el relleu. Francesc Joan Salzedo, el fill de Roderic, era el titular de la Batllia d'Alzira;

⁷⁹⁶ Mossén Lluís Garcia pertanyia a l'elit econòmica local, atés que pagava per raó de 202 lliures de peita. Posseïa un parell de cases dins del Clos de la Vila, una d'elles amb un obrador, i una seixantena de fanecades de terra a diverses partides: a Cabanyes (9), al Ràfol (12 ¼), a l'Almúnia (11 ½), a Sant Bernat (11 ½), a Barrabet (10), a la Parada de Sant Bernat (10) i a l'Alcudiola (1). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 304r-306v. Veg. l'arbre genealògic dels Garcia d'Alzira i Garcia d'Aguilar d'Alaquàs.

⁷⁹⁷ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/112, f. 64r-64v. Poc després, Carles V envià una carta al batlle perquè no tinguera algutzir ni comissari, sinó sols missatge. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/49.

⁷⁹⁸ No hem estat capaços de localitzar els greuges portats a les Corts de 1537. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/116, ff. 32v-34v. Jaume Pujalt era un home acabalat. D'acord amb el padró de riquesa del Clos de la Vila, Jaume Pujalt pagava en el moment de la seua mort per raó de 120 lliures i mitja de peita. Posseïa nombrosos immobles: unes cases dins de la vila, unes altres cases a Cogullada i unes altres al raval de la Verge Maria (51 lliures). En 1530, va vendre dues cases i un hort dins del Clos, valorades en 54 lliures peiteres, que li havia llegat el seu sogre Bernardí Roig. Solament tenia 37 fanecades i mitja de terra repartides a l'Alfarella (10 fanecades), el Toro (10), a les Vinyes de Guadassuar (7'5), Ori (4) i un hort tapiat al camí de Sant Bernat, immediat al raval de Santa Maria (6). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/8, ff. 549r-549v i 608v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, era un propietari ric i benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira.

mentre el pare havia passat a exercir com al seu lloctinent.⁷⁹⁹ El jovenet, que llavors no devia tindre més de vint-i-tres anys, hi havia nascut a l'Illa del Xúquer. I per a més additament, havia pres per esposa Isabel Joana, una de les filles de mossén Nicolau Lluquí.⁸⁰⁰ Això havia comportat no sols que els Salzedo hi hagueren fiançat la seua posició, ja que havien esdevingut alzirenys, sinó també que n'hi prengueren partit en favor d'una de les dues faccions. Tot plegat, obligà una part dels dirigents vilatans a variar el discurs i a l'altra a agrir els arguments per fer-lo fora.

En efecte, l'arribada del jovencell a la Batllia va ser una mica sotragada. En eixe sentit, convé assenyalar que, a més, pareix que va estar el primer a envestir. El 19 d'octubre de 1540, Salzedo comparegué davant de l'aleshores advocat fiscal i jutge de contenciosos jurisdiccional, misser Martí Ponç de Castellví,⁸⁰¹ i exposà que, com a representant del sobirà a la capital de la Ribera, posseïa la jurisdicció sobre moltes qüestions i senyaladament sobre les faltes i delictes que cometien els novament convertits de la localitat. S'hi personava, d'acord amb la seua versió dels fets, perquè darrerament el justícia havia vulnerat les seues atribucions en accedir reiterades vegades a la Vilanova, antiga moreria, per tal de desarmar els seus habitants. Fet i fet, s'hi havia decidit a posar aqueixos successos en coneixement de la Reial Audiència, perquè s'hi donara remei.

⁷⁹⁹ No hem estat capaços de trobar els béns de Roderic Salzedo entre els padrons de riquesa del Clos de la Vila. En canvi, sabem que Francesc Joan Salzedo pagava en eixe moment 105 lliures i mitja. No tenia terra. A la Vilanova havia unes mitges cases i un corral. El patrimoni immobiliari més potent, però, el tenia al Clos de la Vila, on havia tres cases. Dos d'elles, estaven a la plaça de la Vila i el carrer Major. ARV. *Mestre Racional*, 994, ff. 34v-37r.

⁸⁰⁰ Veg. els arbres genealògics dels Salzedo i els Lluquí d'Alzira.

⁸⁰¹ Es tractava del fill d'Elionor de Castellví i Vic i l'advocat fiscal Martí Pons. ARV. *Pergamins Nicolau Primitiu*, núm. 363. Martí Pons de Castellví va ser advocat fiscal, com son pare, a més regent de la Reial Audiència de València i del Consell d'Aragó. Martí Pons de Castellví va casar amb Joana del Milà, descendent dels comtes d'Albaida. La seua filla Lluïsa Pons del Milà es va casar amb Joan de Castellví i Vic i plegats van engendrar Basili de Castellví i Pons, pare del primer marquès de Villatorcas. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 39r. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví. Veg. també ARRIETA ALBERDI, J., *El Consejo Supremo de...*, *op. cit.*, p. 78; CALLADO ESTELA, E., *Mujeres en clausura: El...*, *op. cit.*, pp. 68, 73-75, 212-216, 255, 266-267; CANET APARISI, T., *La magistratura valenciana (siglos..., op. cit.*, p. 156; FELIPO ORTS, A., *Nobleza, poder y cultura...*, *op. cit.*, pp. 25-26, 43, 103-108, 127 i 499; —, "Patrimonio familiar e infortunios...", *op. cit.*, pp. 268, 273-279 i 290-292; —, "Anotaciones sobre la conformación...", *op. cit.*, pp. 174-176 i 179; —, "De los ejércitos reales...", *op. cit.*, pp. 275 i 285-286; —, *La Universidad de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 23 i 210; FELIPO ORTS, A. i MIRALLES VIVES, F. *Colación de grados en la...*, *op. cit.*, p. 95.

Aquell mateix jorn, el jurista remeté una missiva als oficials alzireny a fi i efecte que el justícia—Joan Llätzer⁸⁰²—s’hi personara a la causa.⁸⁰³

Vora una setmana després, Guillem Joan Colomer, l’actuari de la Batllia i concunyat de Francesc Joan Salzedo,⁸⁰⁴ intimà el requeriment a Llätzer mentre estava a la plaça de la Vila. Amb tot i això, l’alzireny, partidari de la facció dels Valero, en feu cas omís.⁸⁰⁵ En realitat, el magistrat, com qualsevol altre habitant d’Alzira, sabia que el plet no tenia cap fonament i que es tractava d’una molesta argúcia. Fou per eixa raó que emprà una estratègia dilatòria i no hi comparegué. De resultes, Salzedo li acusà diverses contumàcies. A mitjan de novembre, Colomer repetí l’operació. El Llätzer li requerí trellat de l’avís i l’escrivent l’abonament del seu treball. Com que el dirigent es negà a pagar, l’escrivà prengué en testimonis el ciutadà Joan Agost i el calceter Jeroni Mateu. Transcorregudes una desena de jornades, el batlle alzireny en tornà a assenyalar l’absència i en sol·licità el veredict. En lloc d’això, misser Martí Pons hi reenvià la requisitòria. Això obligà Colomer, el 27 de novembre, a plantar-se per tercera vegada davant del justícia, el qual desestimà qualsevol acció a menys d’un mes vista per al seu relleu en el càrrec.⁸⁰⁶

La jugada eixí redona. L’estratagema pueril que a totes les llums s’havia armat per destorbar l’exercici de la jurisdicció del justícia, no sols s’espifià, sinó que hagué de ser resolta pels membres del mateix bàndol. D’entrada, Joan Llätzer es desentengué de l’assumpte i en transmeté la responsabilitat al síndic, mossén Nicolau Lluquí. Malauradament, a partir del procediment judicial no es pot inferir si es tractà del sogre o del cunyat de Francesc Joan Salzedo, però tant se val.⁸⁰⁷ Precisament fou Lluquí el qui es

⁸⁰² Joan Llätzer era un propietari que estava en el llindegar de l’elit econòmica local. Pagava per raó de 200 lliures de peita i posseïa passava del centenar de fanecades de terres a diverses partides: a les capçades de l’Alquenència, camí de la Vall d’Alfandec (33 fanecades), a l’Alquenència (31), a Sant Bernat (26 i ¼), a Tulell (12), a Vilella (10 i dos trossos sense determinar), al delmari de Massasseli (9), a Benirabea (6 i ¼), i un tros al carrascar d’en Vallés. Dins de la vila, prop de la Rambla i la fusteria, posseïa una casa amb obradors, un celler i unes cases enderrocades. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 315r-317r.

⁸⁰³ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 26, s. f.

⁸⁰⁴ Guillem Joan Colomer posseïa llavors sols unes cases dins la vila. Pagava sols 26 lliures de peita i no posseïa terres, raó per la qual cal pensar que vivia exclusivament del seu ofici de notari. Procedia de Xàtiva i estava casat amb una altra de les filles de mossén Nicolau Lluquí. Veg. l’arbre genealògic dels Lluquí d’Alzira. Sobre Guillem Joan Colomer i els seus avantpassats i descendents, veg. GONZÁLEZ BALDOVÍ, M., *La capella de les...*, op. cit., pp. 16-19.

⁸⁰⁵ Joan Llätzer havia estat lloctinent, entre altres d’Onofre Traucador el 1534. Veg. a l’epígraf anterior l’entrada o apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*.

⁸⁰⁶ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 26, s. f.

⁸⁰⁷ Tal com hem assenyalat més amunt, els padrons de riquesa de la vila d’Alzira no conserven els béns de mossén Nicolau Lluquí, el major, però sí els del seu fill homònim. Llavors, el jovenet devia haver-se casat

personà davant el jutge per tal d'intentar cloure l'assumpte. No hagué més remei que relatar la veritat. És a saber, que a la vila d'Alzira i a la seua contribució sols hi havia un justícia, el qual posseïa la jurisdicció universal sobre tots els veïns i veïnes, sens que hi poguera haver contrast ni contradicció de cap altre oficial municipal; raó per la qual estava mancat de sentit que el batlle pretenguera apropiar-se de les susdites atribucions tocants als moriscos i a altres habitants de la Vilanova, almenys, en primera instància. Així les coses, hagué d'admetre que el plet de Salzedo anava contra els mateixos fonaments sobre els quals es sustentava el regiment comunitari.

El 19 de febrer de 1541, Guillem Joan Colomer, com a un mer tràmit, intimà el requeriment a mossén Benet Garcia, fill i lloctinent de mossén Lluís Garcia,⁸⁰⁸ però calgué esperar fins al 2 de setembre següent per tal de resoldre la qüestió definitivament i passar pàgina.⁸⁰⁹ Els membres de la facció oposada i alguns partidaris ressentits de la dels Lluquí, però, no estaven disposats a permetre que el jovenet, son pare i els seus tornaren a fer ús de semblants impertinències quan els vinguera en gana, de mode que decidiren incloure l'ocorregut i altres successos als greuges i instruccions amb què viatjà Jaume Climent, cunyat de Pujalt, a Montsó el 1542.⁸¹⁰ De fet, basta amb fer-li una ullada per adonar-se'n: el litigi per la jurisdicció del moriscos no havia sigut l'únic desencontre. N'hi havia hagut molts més.

Climent reportà també que el batlle d'Alzira, a més de vetllador dels interessos i rendes pertanyents al sobirà, n'era també receptor. En altres paraules, la Batllia i la Receptoría en el cas de la capital de la Ribera les regia la mateixa persona: Francesc Joan Salzedo. Denuncià que el donzell acostumava a cobrar els tributs i rèdits mitjançant comissaris i verguers de la Batllia General, els quals havien salari de 7 sous diaris. Això,

ja amb la filla del batlle del marquesat de Llombai. Era un propietari benestant, atés que pagava per raó de 73 lliures de peita. Sols posseïa 6 fanecades de terra a Sant Bernat i dos parells de cases dins de la vila per valor de 67 lliures peiteres. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/19, ff. 421r-422v, 423v, 443r i ss. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

⁸⁰⁸ Mossén Benet Garcia era molt jovenet i pagava llavors per raó de 51 lliures i mitja de peita. Posseïa sols unes cases i obrador al carrer Major del Clos de la Vila i dues fanecades de morerer a Sant Bernat. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, f. 307r.

⁸⁰⁹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 26, s. f.

⁸¹⁰ Jaume Climent pagava llavors 94 lliures de peita i posseïa més de mig centenar de fanecades de terra a diverses partides: a la Coma (21 fanecades i mitja), a Cogullada (14), a l'Alborgí (10) i a l'Alquibla (8) plantades amb moreres. Tanmateix, la major part del seu patrimoni era de caire urbà o periurbà: unes cases i un corralet dins del Clos de la Vila, les quals donaven a tres carrers, a la cambra i a una torre del mur vell; una sènia a la Coma i diversos patis a Cogullada. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, ff. 580r-580v, 581v i 582v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Jaume Pujalt i Jaume Climent eren un propietaris rics i benestants. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Climent d'Alzira. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/118, ff. 46v-53v i 192r-206r.

al parer del síndic i del Consell alzireny, suposava una despesa innecessària, atés que es podia resoldre mitjançant ministres ordinaris i de procedència local. L'assumpte del proveïment de la sal esdevenia encara més alarmant. Salzedo s'hi havia procurat l'ofici de saliner, de mode que havia habilitat una estança per emmagatzemar-la al seu domicili. Ho havia fet per estalviar-se el sou i quedar-se'l. La supressió havia suposat que ningú no s'encarregara de mesurar ni fer dur la sal fins a l'Illa del Xúquer amb previsió i assiduïtat, raó per la qual a sovint els vilatans i pobletans havien d'acudir directament a les salines de l'Énova i adquirir-la en petites quantitats i a un real la barcella; el doble del que costava abans que feren fora el saliner. De resultes, com que el justícia, el mostassaf i els jurats tenien les mans lligades, els més pobres havien hagut d'optar per la compra de sal negra i de mala qualitat.

Emperò, si tot plegat resultava preocupant, les refregues per qüestions jurisdiccionals ja passaven de taca d'oli. Segons Climent, Francesc Joan Salzedo treballava des de feia temps per ampliar les seues atribucions a costa de les dels altres magistrats alzireny. Per eixe motiu, cada vegada que es produïa una elecció, en la qual hi havia d'intervindre com a batlle, i encara prèviament durant el procés d'examinació dels impediments dels candidats intentava «contínuament ab totes ses forces de enpedir les persones més principals e de major abilitat per als dits oficis, procurant totstemps de fer electió dels més ignorants e que menys alcancen». Entenia que si el regiment de la vila quedava en mans d'individus inexperts i inhàbils no li oposarien tanta resistència en la usurpació. Tanmateix, sembla que havia anat més lluny. A fi i efecte d'obligar-los a portar a terme els seus propòsits havia arribat a amenaçar els altres oficials amb no entregar-los la seua clau, una de les tres que obrien el bagul on estaven depositades les capsas de la insaculació. Però la seua concussió no acabava ahí, sinó que:

«[...] après de feta la electió, si serà elegit alguna persona que no li si accepte, dexa de rebre lo jurament del dit oficial quant los pobles estan ajustats en la sglésia. De hon no sols se segueixen murmurations y scàndels en dita sglésia, mas encara grans plets e dicentions entre lo dit batle y oficials de la dita vila».⁸¹¹

Entre els impeditos que, al parer de Climent, havien de ser rehabilitats estaven mossén Miquel i Francesc Valero i Miquel Joan Vendrell. També mossén Mateu Guerau, mossén Lluís Garcia i Onofre Traucador, als quals Francesc Joan Salzedo es negava a acceptar per a

⁸¹¹ *Ibidem.*

l'exercici dels oficis perquè havien entregat els comptes de llurs anteriors ministeris únicament al Mestre Racional. Heus ací una mostra de les tensions que existien dins del mateix bàndol arran del comportament del batlle alzireny. A tot açò, caldria afegir, òbviament, la disputa per la jurisdicció sobre els moriscos i la resta d'habitants de la Vilanova.

En acabant, hi havia altres problemes menors. Deutes principalment. Salzedo reclamava algunes quantitats a la vila: 160 lliures que havien romàs impagades dels anys 1499, 1501 i 1504; 125 lliures que la Batllia havia d'abonar als hereus de mossén Gaspar Martí, arrendador de la cisa de la mercaderia el 1522, i altres 39 lliures que havia deixat a deure Lluís Macià de Guadassuar,⁸¹² el qual havia estat compost per agermanat amb 151 lliures. La defunció del guadassuarenc havia precipitat que la universitat se n'haguera de fer càrrec.⁸¹³

Tot apunta que a les Corts de 1547, el síndic—de bell nou Jaume Pujalt—no dugué res relacionat amb el batlle d'Alzira.⁸¹⁴ Ara bé, el silenci, contràriament al que cabria pensar, no significà la resolució dels conflictes entre les parts. De fet, no fou fins al 6 de novembre de 1552, des de la vila de Montsó, que el príncep Felip expedí en forma de privilegi, sancionà i convertí en atorgaments les reivindicacions formulades per Jaume Climent a la reunió d'una dècada abans que es pot donar per clos l'episodi.⁸¹⁵ Amb tot i això, les rancúnies hi persistiren després del cessament de les hostilitats. En eixe ordre de coses, convé assenyalar que, la primavera de 1562, Francesc Joan Salzedo fou enverinat. L'emmetzinament es produí en estranyes circumstàncies i mai no es va poder atrapar els culpables.⁸¹⁶ El 12 de març següent, Joan Aguiló i Romeu de Codinats, batlle general, nomenà Honorat Lluquí, regent.⁸¹⁷

⁸¹² Lluís Macià fou un dels qui secundà les intencions dels llogarets i els ravals l'any 1533. Veg, en l'epígraf anterior, l'apartat titulat *Els ravals i els llogarets sol·liciten «conéixer de les coses fetes e que-s fan per los officials»*.

⁸¹³ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/118, ff. 46v-53v i 192r-206r.

⁸¹⁴ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/119, ff. 24v-28v.

⁸¹⁵ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 479-487.

⁸¹⁶ ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 290v-294v i 502v^o-504v. A través dels comptes del mostassaf d'Alzira, sabem que Francesc Joan Salzedo havia mort aquell estiu i que havia restat deutor pels comptes de son pare, Rodrigo Salzedo, en 48.071 sous i 6 diners i pels seus propis en 70.480 sous i 10 diners. Tot sumat ascendia a 122.552 sous i 4 diners. El seu fill Roderic Salzedo, per provisió reial atorgada a Montsó a 15 de gener de 1564, havia aconseguit una demora de deu anys per a pagar tota eixa suma. ARV. *Mestre Racional*, 994, ff. 34v-37r. AMA. *Justícia Civil*, 500/139, s. f.

⁸¹⁷ ARV. *Mestre Racional*, 995, s. f. En acabant, el 20 de gener de 1564, Felip II expedí privilegi a favor de Roderic de Salzedo, fill de Francesc Joan Salzedo, encara menor d'edat. Per tant, mossén Honorat Lluquí continuà exercint les funcions de regent de batlle pel seu nebot. ARV. *Mestre Racional*, 996, s. f. Veg. els arbres genealògics dels Lluquí i els Salzedo d'Alzira.

A tall d'emprendre, potser caldria fer una mica de prosopografia. L'establiment del llinatge dels Pujalt dins del recinte emmurallat de la vila d'Alzira s'encetà amb el progenitor de Cosme i Jaume.⁸¹⁸ En efecte, tal com hem assenyalat més amunt, va ser Pere Pujalt, el qui, amb el suport de son pare Antoni, n'encetà la singladura i posà les bases del posterior fulgurant ascens social de la nissaga.⁸¹⁹ Malgrat que Pere posseïa diversos habitatges a Carcaixent i Cogullada, a principis del Cinc-cents, ja s'havia instal·lat dins del Clos o recinte emmurallat.⁸²⁰ Poc més o menys, degué coincidir amb el moment a partir del qual va estar insaculat i començà a exercir oficis al Consell: conseller major (1507, 1509, 1511, 1512 i 1514) i jurat (1510 i 1513),⁸²¹ o quan emprengué a licitar per alguns dels impostos locals, com ara, el terç d'herbatge (1511-1514).⁸²²

Els dos fills mascles de Pere Pujalt, Cosme i Jaume, van aprendre l'ofici de la notaria. De fet, Pujalt apostà per un altre notari, Jaume Climent, a l'hora de casar la seua filla. I també escollí sengles filles de notari per a casar els seus dos fills.⁸²³ Jaume sembla que en feu un passet més i adquirí certa instrucció en lleis; cosa que li permeté despuntar i convertir-se en advocat fiscal.⁸²⁴ Heus ací les primeres puntades de la projecció politico-social dels Pujalt. De

⁸¹⁸ Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira.

⁸¹⁹ Pere Pujalt apareixia registrat individualment al segon llibre de Vila a principis del segle XVI, el qual malauradament no es conserva a l'Arxiu Municipal d'Alzira. El 24 de març de 1519, Antoni Pujalt, pare de Pere, havia faltat. Llavors, els seus béns van recaure en Pere. D'acord amb l'entrada conjunta registrada al padró de riquesa de l'Horta de Cent d'Alzira, a principis del segle XVI, Antoni i Pere Pujalt pagaven per raó de 308 lliures de peita. Posseïen vora 219 fanecades de terra a diverses partides i territoris. Algunes d'eixes terres, les situades a Cogullada i la Coma estaven plantades de moreres i oliveres. Posseïen també béns urbans a Carcaixent (5 cases i dos quarts de casa), Cogullada (1 casa i mitja, mitja casa i tres mitjos patis o eres) i dins del Clos de la Vila (1 casa). Pere Pujalt continuà modelant el patrimoni familiar, de mode que permutà camps i habitatges. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/9, ff. 527r-532v, 537v i 558r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Alentosa per a la vila i contribució d'Alzira, es tractava de dos propietaris acabalats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

⁸²⁰ La primera casa que va adquirir Pere Pujalt al Clos de la vila va estar el 3 d'abril de 1500. La compra del notari Jaume Truixà. Veg. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/6, f. 171r.

⁸²¹ AMA. *Llibres dels Actes dels Jurats e Consell*, 03/96-03/102.

⁸²² ARV. *Mestre Racional*, 968-970. VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, op. cit., p. 447.

⁸²³ L'entrada del padró de riquesa de Pere Pujalt està replé de presumptes vendes a Jaume Climent, les quals es concentren en el dia 10 de gener de 1526, cosa que invita a pensar en una forta constitució dotal. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/9, ff. 527r-532v, 537v i 558r. Veg. els arbres genealògics dels Climent, Roig i Mestre d'Alzira.

⁸²⁴ ARV. *Mestre Racional*, 973, f. 27r. Abans de Jaume Pujalt, l'advocat fiscal era el notari Pere Olmedes. Almenys fins el 1517, el que ens porta a pensar que el nomenament de Jaume Pujalt ha de ser immediatament posterior a l'esclafament del conflicte agermanat. ARV. *Mestre Racional*, 968, f. 34r; ARV. *Mestre Racional*, 969, f. 24v; ARV. *Mestre Racional*, 970, f. 24v i ARV. *Mestre Racional*, 971, f. 32v. L'advocat fiscal d'Alzira, igual que els seus homònims de Xàtiva, Oriola o Castelló de la Plana, tenia jeràrquicament per damunt a l'advocat fiscal i patrimonial resident a la ciutat de València, el qual abraçava tot el Regne. La seua comesa era la de defensar l'interès regi, en aquest cas, en el municipi; àrea a la que se limitaven jurisdiccionalment les seues atribucions. Per

fet, Jaume esdevingué la punta de llança que possibilità el progressiu eixamplament del poder i de la influència social del llinatge dintre del municipi. Compaginà distintes facetes i plànols d'actuació: persona privada, oficial del rei, membre del Consell, representant del municipi davant el monarca..., la conjunció de tots ells suposà un ostensible augment del prestigi de l'estirp.

En l'àmbit privat, Jaume Pujalt es convertí després de les Primeres Germanies en un dels notaris més destacats de l'Illa del Xúquer. També ho estigué Cosme, però sempre es mantingué en un escalafó inferior. Malauradament, no ens han pervingut els seus protocols notariaus. Malgrat tot, sabem que entre els clients dels germans Pujalt hi havia individus pertanyents a les elits dirigents de la vila d'Alzira. A tall d'exemple, no es pot ignorar la presència dels Valero o dels Garí; dues de les principals nissagues implicades en les parcialitats. El mateix, també funciona formulat a la inversa: els Valero van fer dels germans Pujalt uns notaris de confiança. I clar, cal pensar que una cosa anà lligada a l'altra. Heus ací la utilitat que hom en podia traure de la pertinença a un bàndol en tant que instrument de promoció social.

Basta fer una ullada ràpida per adonar-se que la significació dels Pujalt amb la facció dels Valero està fora de tot dubte. El 1535, trobem Cosme Pujalt feu part del seguici que va custodiar mossén Miquel Valero des d'Alzira fins als dominis dels seus parents, els Montagut de l'Alcúdia, tot just après que el cavaller trencara la pau i treva que tenia signada amb els Lluquí. De la mateixa manera, el 1539, encontrem Cosme i Jaume Pujalt defenent judicialment el seu pare, Pere Pujalt, reconvertit en prevere, acaçat pel síndic mossén Nicolau Lluquí i el mostassaf en el tocant a una llar menudeta que treia cap a la muralla.⁸²⁵ I per si no bastara, Jaume Pujalt casà amb Elionor Roig, la filla de Bernardí Roig i d'una filla del notari

tant, podia actuar d'ofici o bé a instància de part. Ara bé, no intervenia personalment sinó que ho feia a través dels procuradors fiscals que treballaven davall les seues ordres i dictàmens a l'hora de denunciar qualsevol vulneració de la preeminència de la Corona. Veg. CANET APARISI, T., "La abogacía fiscal: ¿una...?", *op. cit.*, pp. 523-555.

⁸²⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 36 apèndix; ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 40 apèndix. ARV. *Mestre Racional*, 980, f. 33r; ARV. *Mestre Racional*, 981, f. 29r; ARV. *Mestre Racional*, 982, f. 27r; ARV. *Mestre Racional*, 983, f. 27r i ARV. *Mestre Racional*, 985, f. 20r. Cfr. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, p. 136. Veg. en l'epígraf anterior els apartats titulats: *Els bàndols després de l'ocupació militar: un recull de notícies aparentment inconnexes i obagoses; Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent*, o «Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*.

Antoni Garí.⁸²⁶ Heus ací no pocs indicis del decantament de la nissaga envers la parcialitat contrària als Lluquí, Garcia, Guerau i Vilanova.⁸²⁷

En el terreny municipal, Jaume Pujalt va exercir, a tall d'exemple, de cobrador de la peita reial, el 1524, durant la delicada conjuntura de la repressió de l'alçament agermanat.⁸²⁸ Emperò les seues qualitats de notari i jurista—com havia ocorregut amb altres tants llinatges⁸²⁹—li van facilitar l'accés a les diverses capsas de la insaculació i a l'exercici d'una bona nòmina de serveis.⁸³⁰ I per acabar d'arrodonir-ho, el 1545 fou l'administrador de la celebració del Corpus de la vila d'Alzira; per aquell temps la principal festivitat del municipi.⁸³¹ Emperò, sens dubte, l'honor i l'ofici més prominent de tots fou el de síndic d'Alzira enviat a les Corts celebrades a Montsó el 1537 i el 1547.⁸³² En altres paraules, Jaume Pujalt—defensor de l'interés regi a l'Illa del Xúquer—esdevingué el valedor dels interessos

⁸²⁶ Veg. els arbres genealògics dels Garí i dels Roig d'Alzira. Jaume Pujalt era un home acabalat. D'acord amb el padró de riquesa del Clos de la Vila, Jaume Pujalt pagava en el moment de la seua mort per raó de 120 lliures i mitja de peita. Posseïa nombrosos immobles: unes cases dins de la vila, unes altres cases a Cogullada i unes altres al raval de la Verge Maria (51 lliures). En 1530, va vendre dues cases i un hort dins del Clos, valorades en 54 lliures peiteres, que li havia llegat el seu sogre Bernardí Roig. Solament tenia 37 fanecades i mitja de terra repartides a l'Alfarella (10 fanecades), el Toro (10), a les Vinyes de Guadassuar (7'5), Orí (4) i un hort tapiat al camí de Sant Bernat, immediat al raval de Santa Maria (6). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 8, ff. 549r-549v i 608v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, era un propietari ric i benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Elionor Roig fou la madrina de bateig de Pere Pau Torres, fill de Guillem Torres, mestre d'obres d'origen francès de l'Assumpció de Carcaixent i també un dels artífexs de l'edifici actual de la Casa Consistorial d'Alzira. AHPAC. *Quinque Libri*, Bateigs, 1.0.0., f. 20r. Sobre Guillem Torres, veg. DARÀS MAHIQUES, B., "L'església parroquial de l'Assumpció...", op. cit., pp. 13-21. La partida d'aveïnament de Guillem Torres, AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 116, f. 35r.

⁸²⁷ De la vila d'Alzira, Cosme i Jaume Pujalt van rebre actes a integrants de les famílies Bas, Català, Garí, Rodes, Vallcebre i Valero; d'Algemesí als Bleda, Gombau i Torres; de Cogullada els Amador; de Cullera, als Vivó; de Polinyà de Xúquer a Joan de la Plana, els Gibert i Minyana; de Riola als Ferrer, Martí, Matoses i Torremotxa, i de Sueca, als Guerau, Gombau, Sisteró i Serrano. Veg. ARV. *Mestre Racional*, 981, f. 10v-11r; ARV. *Mestre Racional*, 985, f. 10v-11r; ARV. *Mestre Racional*, 986, f. 10v-11r i 39 r-44v; ACCV. *Protocolos de Cosme Climent*, 14080, s. f. (10 d'agost de 1563). Veg. també APARICI, F. i MUÑOZ NAVARRO, D., *Els registres notariais de...*, op. cit., pp. 332, 334, 346, 409 i 487. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", op. cit., pp. 199-205. Sobre altres refrecs dels Pujalt amb els Lluquí i els seus partidaris, veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", op. cit., pp. 136-146.

⁸²⁸ ARV. *Mestre Racional*, 975, s. f.

⁸²⁹ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", op. cit., pp. 427-440; BERNABEU BORJA, S., "Llinatges i poder local...", op. cit., pp. 5-40.

⁸³⁰ AMA. *Llibres dels Actes dels Jurats e Consell*, 03/109, 03/111-112, 03/115; ACCV. *Protocolos de Miquel-Jeroni Climent* 11519, 107v i ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 71, s. f.

⁸³¹ AMA. *Pergamins Menors* 012/33. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Poder y conflicto: las...", op. cit., pp. 823-834; MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *La fiesta del Corpus...*, op. cit., p. 36.

⁸³² GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., p. 77; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes: 1240...*, op. cit., p. 429. Cfr. ROMEU ALFARO, S., *Les Corts Valencianes...*, op. cit., p. 73.

del municipi davant l'Emperador.⁸³³ A més, Pujalt aprofità la convocatòria de 1547 per a demanar la insaculació del seu germà Cosme a certes capsas i el príncep Felip hi accedí.⁸³⁴

Tot açò plegat, ho portem a col·lació amb la finalitat d'emmarcar el litigi suscitat entre Jeroni Balaguer⁸³⁵ i Cosme Pujalt⁸³⁶ i la vinculació d'aquesta nissaga amb la facció dels Valero. Tot mamprenqué el 3 de gener de 1543. Eixa jornada, Pujalt denuncià Balaguer davant el tribunal de la Batllia d'Alzira per raó d'un presumpte forn clandestí que el fuster havia edificat a menys de vint cases del que posseïa el demandant en la placeta de mossén Miquel Valero;⁸³⁷ tot sense permís del batlle general, del rei o d'altre oficial.⁸³⁸ En efecte, el notari havia comprat, el 1540, l'establiment de Joan Garí, situat enfront del lloc des d'on partí

⁸³³ Aquesta dualitat comportà sovint que en singularitzar-se els vincles entre tots dos poders—el reial y el local—uns pocs individus detingueren el control sobre les relacions d'ambdues instàncies de poder, tot guanyant una força inusitada en l'escena sociopolítica. Aquesta singularització ja ve de l'Edat Mitjana. Veg. CRUSELLES GÓMEZ, J. M., *Els notaris de la...*, op. cit., p. 193. Sobre la coincidència de les oligarquies locals i oficials reials amb els síndics municipals del braç reial en les Corts, veg. MUÑOZ POMER, M. R., "Las ciudades y las...", op. cit., pp. 673-694.

⁸³⁴ MARTÍ FERRANDO, J. *Poder y sociedad durante...*, op. cit., p. 266. De fet, tal com assenyala Sebastià García Martínez, sembla que, des de 1537, Jaume Pujalt va estar gairebé un assidu de les Corts que Carles I convocava a la vila aragonesa. En efecte, el 1537, Pujalt va estar també el síndic substituït de la vila de Cullera. I per si fora poc, fou un dels escollits del braç reial per a examinar els comptes de la Generalitat i exercir com a taxador. El 1547, va ser triat per a les mateixes funcions, a les quals afegí les de clavari i rebedor, comptador i un dels vint-i-quatre per assentar el General de la Sal. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 68 i 77. Veg. també GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado...*, op. cit., pp. 111, 112, 117-118, 216-218, 221 i 224. Cosme Pujalt va romandre insaculat en els redreços de la insaculació alzirenya de 1553 i 1555 en les capsas o sacs majors que donaven dret a ocupar els oficis de justícia, jurat en cap, mostassaf, racional, escrivà de la Sala, síndic i conseller major. Jaume Pujalt no hi pogué ser introduït el 1555 perquè morí, el 1554, mentre n'exercia el càrrec de justícia. Veg. AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., "Poder político y violencia...", op. cit., pp. 1-34. Veg. l'apartat d'aquest epígraf que du per títol: *Entre el replegament i l'apertura: la reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes*.

⁸³⁵ Jeroni Balaguer era llavors un propietari mitjaner, tirant a benestant. Pagava per raó de vora un centenar de lliures de peïta i posseïa una trentena de fanecades de terra a diverses partides: a Benirrabea (13 fanecades), a Fentina (11), a l'Alfàs (6) i a l'Alfarella (3). Fins a primers de 1542 havia posseït una heretat a Benirrabea amb cases, almàssera i una enorme extensió de terra campa i olivar, per la qual pagava 193 lliures. Eixe any l'havia alienada a favor de Francesc Gil, marit de la seua filla Jerònima. D'ahí que haguera sigut no feia molt un propietari força acabalat. També tenia un petit censal i unes cases amb hort i un forn antic dins del Clos de la Vila, un corral i el forn que havia acabat d'establir. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 494r-495r i 526v. Veg. l'arbre genealògic dels Balaguer d'Alzira.

⁸³⁶ Cosme Pujalt es situava llavors en l'elit econòmica local. Pagava, llavors, per raó de 258 lliures i mitja i posseïa 90 fanecades de terra a diverses partides: a Fracà (44 fanecades), a l'Almúnia (32), a les Capçades de l'Alquenència (6), a la Bassa dels Moros (4) i a Vilella (4). Els anys anteriors a l'assumpte del forn Cosme Pujalt havia adquirit nombrosos immobles-vivenda dins el Clos de la Vila, com a negoci especulatiu. D'ahí que en eixe moment haguera cinc cases, un corral i el forn que havia sigut de Joan Garí. Tres d'eixes cases estaven al carrer Major i donaven a altres quatre carrers. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 236r-237v i 240r-240v. Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira.

⁸³⁷ Aquesta placeta anomenada de mossén Miquel Valero, per habitar allí el susdit cavaller, comunament s'ha identificat amb l'actual plaça de la Sang d'Alzira.

⁸³⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 202, s. f.

la vespra de Sant Pere de 1535 el controvertit seguici que acompanyà mossén Valero fins a l'Alcúdia. El mateix Cosme Pujalt en feu part de la comitiva.⁸³⁹

Aquella, però, no era la primera denunciació contra Jeroni Balaguer, sinó que obeïa a una estratègia premeditada. No debades, des «del dia que aquell hedifiquà lo dit forn fins a huy, tostemps y hagut—e huy y ha—plet entre aquell y lo magnífich mossén Ypòlit Valero, senyor qui era del forn de Juhan de Luqua; axí *de litis* per denúncia sobre lo forn, com encara bandos e naffres entre aquells per dita rahó». L'exposició continuava: «Per la qual rahó, huy ja stà lo dit plet compromés en poder del magnífich Nicolau Lluquí e mossén Miquel Valero, cavallers». En altres paraules, el forn clandestí de Balaguer en tenia molt més a prop un altre, posat a cinc cases. El seu darrer propietari, mossén Hipòlit Valero, cosí germà de Miquel i Francesc,⁸⁴⁰ l'havia cedit a Joan de Luca, el qui fora criat de mossén Onofre Vendrell.⁸⁴¹ Aquest es trobava a l'entrant del carreró que abocava a la plaça de Santa Caterina o de la Vila.⁸⁴² Ara bé, sembla que per tal d'evitar-se sagnants enfrontaments, mossén Miquel Valero, cosí germà d'Hipòlit, i mossén Nicolau Lluquí, qui feia la part del fuster que estava absent de la vila, havien arribat a un consens respecte a l'assumpte. Així les coses, cal pensar que la demanda de Cosme Pujalt no serví sinó per atiar les brases.

Així ho va exposar Pujalt: des del forn de Joan de Luca fins a l'establiment del denunciant, «seguint lo carrer dret per la casa o carrer del dit Hierònim Balaguer, contant les cases—axí de la una part del carrer com de l'altra—del hun forn fins a l'altre no y ha fins a

⁸³⁹ Joan Garí li va vendre el forn i la casa franca adjacent a Cosme Pujalt, el 16 de maig de 1540, per 80 lliures. El forn o fleca afrontava amb la casa de Joana la vídua de Pere Rausell, especier, i amb dos carrers o vies públiques. ARV. *Mestre Racional*, 986, f. 39r-44v. Veg. a l'epígraf anterior l'entrada o apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*.

⁸⁴⁰ Mossén Hipòlit Valero vivia a Algemesí. Malauradament, els incomplets padrons de riquesa d'Algemesí i del Clos de la Vila d'Alzira no conserven els fulls tocants als béns de mossén Hipòlit Valero, cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge. L'any 1548, la Batllia General instà un plet contra aquest cavaller arran de l'arrendament part del terç delme d'Alzira que havia realitzat el seu progenitor durant la Primera Germania. ARV. Batllia General. *Processos*, P, 228.

⁸⁴¹ Joan de Luca, criat d'Onofre Vendrell (l'oncle de mossén Francesc i Miquel Valero) va estar l'obstacle que impedí que mossén Miquel Valero i mossén Nicolau Lluquí signaren pau i treva el 1535. Veg. a l'epígraf anterior l'entrada o apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*. No podem resseguir els béns de Joan de Luca, atès que l'incomplet padró de Riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva aquests fulls. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 503r i ss.

⁸⁴² Alguns dels actuals habitants d'Alzira encara han conegut el desús dit forn de pa en les immediacions de Santa Caterina, a l'entrant del carrer de Xulvi, el qual va estar en funcionament fins ben entrada la segona meitat del segle XX. Recentment s'hi han practicat excavacions arqueològiques, les quals han permés documentar la superposició de les distintes olles o forns que hi va haver a aquest indret a través dels segles. <https://www.riberaexpress.es/2019/08/01/unas-excavaciones-busquen-el-primero-forno-i-un-arc-medieval-soterrat-a-la-vila/>. Almenys fins el 1530, el forn d'Hipòlit Valero fou propietat del seu cosí germà, Miquel. ARV. *Mestre Racional*, 976, ff. 9r-10r; ARV. *Mestre Racional*, 977, ff. 10r-12v i ARV. *Mestre Racional*, 978 (en mal estat).

vint-y-quatre en vint-y-cinch cases».⁸⁴³ A més, segons la seua versió dels fets, la mencionada fleca clandestina havia estat obrada sense permís en un antic corral o hort, dins mateix de la residència del fuster; on prèviament mai no n'hi havia haguda cap. A això, calia addicionar l'agreujaent del defugiment a obrir porta al carrer, de mode que els seus encoberts clients accedien a través del portal de la seua llar.⁸⁴⁴ Fet i fet, es mirara per on es mirara, allò vulnerava les disposicions forals del regne de València, el privilegi atorgat a Valladolid l'any 1509 per Ferran el Catòlic i les disposicions de l'Emperador, recollides a les Corts de 1533. Totes aquestes disposicions, establien que hi haguera una distància mínima de seixanta cases entre aquesta mena de negocis.⁸⁴⁵ Per tot plegat, el notari va acabar demanant-ne la demolició.

Situació aproximada dels tres forns dintre del Clos de la Vila

Acte seguit, s'hi elaboraren les escriptures d'acusació i defensa i s'hi rebien els testimonis, entre els quals hi estigueren el notari Joan Tolosa, mossén Onofre Vendrell i Joan

⁸⁴³ Es tracta més o menys del mateix nombre de cases que hi ha actualment, la qual cosa significa que tot i els canvis que ha experimentat especialment durant les darreres dècades la trama urbana de l'antic Clos, el nombre d'habitatges es deu haver mantingut més o menys estable.

⁸⁴⁴ Jeroni Balaguer posseïa aquella casa des de feia díhuit o vint anys, la qual estava obrada i feia paret mitgera amb els habitatges de Berenguer Nicolau Tamarit i Pere Fortuny. L'immoble abans havia sigut llar del difunt notari Joan Goçalbo. En acabant, la casa i l'hort havien estat propietat d'un tal Roís, després del prevere Jeroni Blasco i, finalment, de Bertomeu Riello, qui l'havia venuda a Jeroni Balaguer.

⁸⁴⁵ GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado de...*, op. cit., pp. 41-42; FRV. IX-XXIII-9.

Garí, destacats partidaris de la facció dels Valero, que no dubtaren en ratificar en gairebé tota la versió de Cosme Pujalt. Fins i tot, el mateix Jeroni Balaguer, interrogat el 24 de febrer de 1543, acceptà que els altres dos forns eren molt més antics que no el seu o que havia passat més que paraules amb mossén Hipòlit Valero. Ara bé, el fuster negà que el seu fora de nova construcció, ja que no havia fet altra cosa que substituir una olla d'un que hi havia d'antic dins la casa d'en Fenoll per una de nova; tot amb el permís del batlle general. Fou llavors quan el plet s'elevà a la Batllia General.⁸⁴⁶

I, certament a Jeroni Balaguer no li faltava raó. No debades, el 13 d'abril de 1529 Diego de la Puente havia rebut l'acte mitjançant el qual se li concedia llicència de construcció, eximint-lo de pagament de cens fins el 1530.⁸⁴⁷ Això no obstant, els contratemps seguits durant el procés d'edificació havien retardat la seua construcció i posada en funcionament fins aproximadament el 1540,⁸⁴⁸ curiosament l'any en què Cosme Pujalt va estar també compost pel batlle d'Alzira, Francesc Joan Salzedo, per jurar dues vegades «lo Cap de Déu» en juí.⁸⁴⁹

Al remat, sembla que tot havia sigut més o menys legal. Tanmateix, convé no oblidar que l'alimentació bàsica de les poblacions de l'Antic Règim eren les diverses modalitats de pa elaborades amb distintes mescles de cereals. Els riberencs, com altres molts valencians, havien aconseguit diversificar la seua dieta i reduir la dependència dels grans tradicionals mitjançant el conreu de l'arròs, encara que els panificats continuaven sent necessaris. Així les coses, no resulta difícil entendre que la cocció era un negoci bastant segur i lucratiu, pel control del qual bé pagava la pena batallar i vessar sang. En aquest punt convé recordar, per exemple, que les enemistats de Pere Colomer amb els carcaixentins havien sorgit arran de l'arrendament d'aquesta mena d'establiments.

De fet, el domini dels casals moliners i dels forns per part de les oligarquies de la vila d'Alzira esdevingué del tot transcendental en la carrera pel control econòmic del municipi

⁸⁴⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 202, s. f.

⁸⁴⁷ ARV. *Mestre Racional*, 977, ff. 10r-12v. Fins i tot, la documentació detalla que el solar estava ple de enrunes i cudols i estava situat en la placeta de Pere de Velasco. També assenyalava que antigament hi havia hagut forn—el forn d'en Fenoll— però estava en un estat totalment ruïnós. Durant el procés de construcció del forn es va enfonsar la casa del costat i fins i tot hi hagué el perill que s'enfonsara la del mateix Jeroni Balaguer.

⁸⁴⁸ La documentació dels comptes del mostassaf d'Alzira permet seguir tot el procés. Entre el 1529 i 1537 s'indica clarament que tot i que en principi tenia llicència per a construir un forn no ho havia fet, sinó que havia edificat habitacions que ampliaven la seua llar, per les quals pagava cens d'acord amb el preu de pati i no de forn. Fins i tot, el 1536 s'hi acompanya d'un senzill croquis convenientment explicat. ARV. *Mestre Racional*, 977, ff. 10r-12v; ARV. *Mestre Racional*, 978, (mal estat); ARV. *Mestre Racional*, 979, ff. 10°-11r; ARV. *Mestre Racional*, 980, ff. 10r-11r; ARV. *Mestre Racional*, 981, ff. 10r-11r; ARV. *Mestre Racional*, 982, ff. 11v-12r; ARV. *Mestre Racional*, 983, f. 15r-15v; ARV. *Mestre Racional*, 984, f. 13r-13v; ARV. *Mestre Racional*, 985, ff. 12v-13r; ARV. *Mestre Racional*, 986, ff. 35r-38v.

⁸⁴⁹ ARV. *Mestre Racional*, 986, f. 83r-83v.

durant l'Edat Medieval i Moderna. Heus ací una altra vessant de les parcialitats: la crematística. En eixe sentit, convé evidenciar el patró que s'observa al llarg del Cinc-cents, ço és, una certa tendència a transmetre's els forns i els molins entre aquelles nissagues pertanyents a la mateixa facció; tot impeding o dificultant l'accés de la contrària. D'aquesta manera, potser s'entenga millor la lluita de les elits dirigents per l'acaparament dels ressorts de poder.

ELS ENFRONTAMENTS DE LES PARCIALITATS ALZIRENYES, LA FAUTORIA DEL IV DUC DE GANDIA, FRANCESC DE BORJA, I ELS «SUCESSOS DE POLINYÀ»⁸⁵⁰

Fautor era la persona que col·laborava amb integrants de bàndols, assassins i bandits i els encobria i protegia o els prestava recer i auxili. Tanmateix, no acostumava a participar directament en els seus afers o actuacions criminoses. Malgrat tot, la major part dels «banditòlegs» els han considerat peces essencials—hom en diria la pedra angular—per entendre i interpretar l'univers que es movia al voltant del bandidatge. A tall d'exemple, Agustí Alcoberro els qualifica de «figura imprescindible per entendre la força del bandolerisme» i assegura que «totes les quadrilles disposaven de gent que en un moment donat els oferien acolliment, menjar o assistència». Normalment, com bé adverteix el modernista palenc, es tractava de camperols, tot i que també n'hi devia haver de senyors de vassalls, d'oficials o funcionaris reials o d'alts càrrecs de l'administració i govern de l'Estat.⁸⁵¹ Car, d'altra manera no es comprén la prolongada dilatació en el temps i la invulnerabilitat de determinades faccions o de quadrilles aparentment formades per simples rodors.⁸⁵²

De tot plegat, s'extrau que la sempre dificultosa identificació dels qui van estar acollidors de bandes armades, quadrilles o colles de bandits, resulta de summa importància per a l'estudi d'aquesta mena de fenòmens. Al respecte, convé addicionar que les fautories sovint han ajudat també els investigadors a transcendir més enllà de l'espai del propi grup o de la comunitat a la qual pertanyia el bandoler, i han permés visualitzar xarxes de solidaritat molt amples; inclús entre reialmes. Potser això ajude també a explicar, almenys en part, l'enorme

⁸⁵⁰ La major part de la documentació utilitzada en aquest apartat es troba transcrita i editada a un volum publicat de Fonts Històriques Valencianes. GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.* Més recentment el contingut d'aquest apartat ha estat tractat a GARÉS TIMOR, V. M., "Senyors, bandolers i vassalls...", *op. cit.*, pp. 53-76.

⁸⁵¹ ALCOBERRO i PERICAY, *Pirates i bandolers als...*, *op. cit.*, pp. 61-62.

⁸⁵² TORRES i SANS, X., "El bandolerismo mediterráneo: una...", *op. cit.*, p. 409.

mobilitat d'algunes de les partides d'assaltants de camins o facciosos que deambulaven pels territoris hispànics.

En aquest escenari, la figura del IV duc de Gandia resulta, d'entrada, un tant paradoxal. No debades, Francesc de Borja i Aragó acumulà en la seua nòmina al llarg de la seua vida el paper de fidel cortesà al servei de Carles V, el de col·laborador entusiasta en les empreses bèl·liques contra el rei Cristianíssim o el regiment de la lloctinència general del Principat de Catalunya, on la defensa de la costa front als estols corsaris i la repressió del bandolerisme van esdevindre la seua quinta essència com a governant.⁸⁵³ En eixe sentit, el mateix Agustí Alcoberro dóna compte d'una de les relacions que, l'aleshores marquès de Llombai, envià a l'Emperador: «*el castillo de Tortosa, que en lugar de ser reparo y defensa de los vasallos de vuestra magestad no sirve sino de cueva de ladrones y para amparo de deservidores*».⁸⁵⁴

Per a més additament, el seus biògrafs i hagiògrafs, coincideixen a l'hora d'assenyalar que el detonant que precipità la seua professió com eclesiàstic va estar el decés de la seua esposa, Elionor de Castro, esdevinguda el 27 de març de 1546; cosa que possibilità la seua posterior elevació als altars de la santedat. Emperò, el ben cert fou que no estigué una decisió sobtada: l'assumpte li devia rondar pel cap des de feia temps. Això ha sigut el que ha portat els estudiosos de la seua pietosa vida com a jesuïta a tractar-ne d'argüir en precedents la defunció d'Isabel de Portugal, l'1 de maig de 1539, i l'impacte que sobre l'aleshores jove marquès de Llombai i la resta de membres del seguici causaren les despulles mortals de l'emperadriu en arribar a Granada, o el contacte que va assolir amb els jesuïtes Antoni Araoz i Pere Fabro a Barcelona, mentre exercia la lloctinència general (1539-1543). Heus ací les causes que presumptament l'invitaren a un allunyament progressiu de les dedicacions més mundanes.

Com hem indicat un poc més amunt, tot açò ho portem a col·lació en contrast amb la intencionada ocultació, el 1545, en la vila i honor de Corbera d'almenys nou alzirenys pròfugs de la justícia, seguida de la flagrant resistència amb la que els seus vassalls d'Albalat de la Ribera, Polinyà de Xúquer, Riola i Sinyent van rebre els oficials reials que s'hi van desplaçar a prendre'ls, posen en qüestió, si més no, l'embolcall sofisticat i idíl·lic elaborat per biògrafs i hagiògrafs, els quals sovint han intentat mostrar una pietosa vida de sant molt abans del seu

⁸⁵³ Sobre la lloctinència de Francesc de Borja al Principat vegeu CANELLAS ANOZ, B., *Francesc de Borja. Lloctinent...*, op. cit.; CASALS MARTÍNEZ, À., *L'emperador i els catalans...*, op. cit. pp. 370-438; DE DALMASES, C., *El padre Francisco de...*, op. cit., pp. 24-56. Vegeu també els tres articles següents inclosos en el monogràfic dedicat a Francesc de Borja. DURAN, E., "Francesc de Borja segons...", op. cit.; GARCÍA CÁRCEL, R., "Cataluña y la monarquía...", op. cit. i HERNÁNDEZ B., "Bandos y piratería en...", op. cit., pp. 167-177, 179-194 i 463-481; GARCÍA CÁRCEL R., "El virreinato de Francisco ...", op. cit., pp. 349-358; GARCÍA HERNÁN, E., *Francisco de Borja. Grande...*, op. cit., pp. 89-110.

⁸⁵⁴ ALCOBERRO i PERICAY, *Pirates i bandolers als...*, op. cit., p. 62.

ingrés a la Companyia de Jesús. Així les coses, tant la fautoria com els «successos de Polinyà»,⁸⁵⁵ vénen a evidenciar un membre de la noblesa hàbil i aciençat en el món del bandidatge, segur de la seua influència a les institucions regnícoles i del seu pes a la Cort de l'Emperador, alhora que coneixedor del límits de la repressió reial. De fet, val a dir que segurament Francesc de Borja no s'hi haguera aventurat sense l'experiència adquirida, amb papers canviats, durant el temps que va estar al capdavant de la lloctinència general de Catalunya. No debades, el IV duc de Gandia no era a terres valencianes el governant, sinó l'aristòcrata, el senyor de vassalls amb les seues amistats, amb les seues xarxes clientelars i les seues solidaritats.⁸⁵⁶

El silenci dels coetanis, la professió religiosa i la posterior elaboració d'un discurs encaminat a ressaltar les virtuts piadoses del personatge han contribuït decididament a que tant la fautoria com els «successos de Polinyà» hagen sigut fins fa pocs anys episodis enllorats i menystinguts. De fet, sorprenentment, la historiografia ni cap dels nombrosos investigadors o estudiosos més o menys hodierns de la figura del cortesà, del virrei, del noble o del sant s'ha fixat ni menys s'hi ha aproximat més que siga de manera tangencial. Precisament, aquest desconeixement fou el que ens dugué a presentar-ho per primera vegada al congrés internacional *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna* (2014).⁸⁵⁷ Després, el 2016, va veure la llum el diplomatari: *Senyors, bandolers i vassalls. La fautoria del duc Francesc de Borja i els successos de Polinyà (1545)*⁸⁵⁸ i, finalment, el 2018, s'hi publicà un article amb motiu de la XVI Assemblea d'Història de la Ribera; reunió que significativament acollí la població d'Albalat de la Ribera, els habitants de la qual, com sabem, van prendre partit en els susdits esdeveniments.⁸⁵⁹

Els prolegòmens: la inestabilitat interna de la vila d'Alzira.

El gener de 1540, uns pocs mesos després que Francesc de Borja haguera pres possessió de la lloctinència general de Catalunya, la vila d'Alzira hagué de liquidar 121 lliures i 5 sous, quantitat que li restava per abonar «en paga e rata del preu de cent arcabussos», que

⁸⁵⁵ La professora Teresa Canet va estar d'alguna manera—bé conscient o inconscientment—la primera en encunyar el terme «successos de Polinyà» a l'hora de referir-se a allò ocorregut el desembre de 1545 a Polinyà. CANET APARISI, T., “La abogacia fiscal: ¿una...”, *op. cit.*, p. 534.

⁸⁵⁶ V. M. GARÉS TIMOR i X. ÚBEDA REVERT: *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*, pp. 27-38.

⁸⁵⁷ GARÉS TIMOR, V. M., “«Un avalot ab gran...”, *op. cit.*, pp. 173-182.

⁸⁵⁸ GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls.*, *op. cit.*

⁸⁵⁹ GARÉS TIMOR, V. M., “Senyors, bandolers i vassalls...”, *op. cit.*, pp. 53-76.

les autoritats regnícoles hi havien confiscat poc abans. Ja en novembre de 1539, n'havia hagut de desemborsar altres 80 lliures i 1 sou,⁸⁶⁰ tot en virtut de les penes disposades en la «crida de les armes» de primers de 1538.⁸⁶¹ Heus ací, la constatació de la generalització de les armes de foc al país del Xúquer i la consegüent preocupació dels mandataris del Cap i Casal; conscients que la creixent adquisició d'armament punter esdevindria una navalla de doble tall. No debades, el fet d'haver un «país armat», suposava una certa garantia de contingents de xoc front a eventuals agressions foranes com ara el corsarisme, però també un risc en termes de manteniment de l'ordre públic. Així ho percebien almenys des de les instàncies de poder del Regne.

A açò s'hi afegí, en el cas concret de l'Illa del Xúquer, les controvèrsies amb Francesc Joan Salzedo o la qüestió insaculatòria. Convé recordar a eixe respecte, que les capses i la normativa del complex sistema alzireny no havien estat revisades des de temps de Ferran el Catòlic. Per tant, no sols calia una actualització dels candidats, sinó també trobar la manera d'encaixar l'ascendent i problemàtica sol·licitació de participació dels ravalers i de les elits pobletanes de Carcaixent, Algemesí o Guadassuar. Tal com tindrem ocasió d'analitzar amb major deteniment més avall, sembla que els dirigents alzirenys mai no hi van ser massa insistents. A les Corts de 1528, Lluís Garcia en va demanar la reparació. Tanmateix, després d'allò sembla que s'hi produí el silenci. En efecte, la capital de la Ribera concorregué a les successives reunions a Montsó, però no tornà a reivindicar l'assumpte. La callada durà fins a començaments de 1540, quan mossén Nicolau Lluquí, en qualitat de síndic, ho va intentar de nou. Hagué la resposta de l'Emperador l'abril d'aquell any, el qual n'ordenà el redreç. No obstant això, el mandat pareix que s'aturà poc després en el racó d'algun calaix de les oficines de la Batllia General; si és que alguna vegada travessà les parets de les estàncies del duc de Calàbria.⁸⁶²

El decomís dels arcabussos, per tant, no fou sinó una actuació trivial que no resolgué els veritables problemes de fons. Així les coses, a l'espatllament del sistema insaculatori es sumà la inoperància del lloctinent general, cosa que abocà els veïns, d'una banda, a recórrer al monarca per tal d'insacular-se i, d'altra, a endinsar-se en una escalada de tensions i dissensions, la virulència de les quals es concentrà especialment al voltant dels períodes en

⁸⁶⁰ ARV. *Reial Cancelleria*, 1319, f. 33r-33v. El document està datat el 26 de gener de 1540.

⁸⁶¹ «Ítem. Qui portarà ballestes de tretes e passador, scopetes, arcabuços parades e parats dins la present Ciutat e arravals de aquella e per les altres ciutats, viles e lochs del present Regne, sia punit e a arbitre de sa excel·lència e de perdre les tals armes. E lo mateix encòrrega qui portarà les dites ballestes, scopetes e arcabuços sens parar». ARV. *Reial Cancelleria* 1318, ff. 117v-119r.

⁸⁶² AMA. *Cartes i Cèdules reials*, 020/51.

què es produïa la muda dels oficis. Precisament, això degué ser el que motivà l'enviament de la comissió del 12 de juny de 1540, poc de temps després de la Vigília de la Pasqua de Pentecostés. N'hem transcrit un fragment:

«A notícia nostra sia pervengut que en la vila de Algezira e ciutat de Xàtiva se sien seguides bregues e discencions per les quals se han seguit naffres he speren haver-hi bandositats e qüestions. E vullam tenir plena informació de tot lo damunt dit, per tenir en pau, repòs e tranquil·litat tot aquest Regne e los poblats en aquell».⁸⁶³

El procediment i el discurs es repetí al mes de setembre, poc abans de l'escolliment del mostassaf: «A nostra notícia haja pervengut que en la vila de Alzira, estos dies proposats se haja seguit cert cas o insult digne de punició e càstich».⁸⁶⁴ I també a primers de 1541, unes quantes setmanes després de la tria del justícia, en què van ser denunciats Jaume, Joan i Tomàs Sapllana.⁸⁶⁵ A més, aquest patró conductual es reproduí amb major o menor exactitud durant els anys següents. En fa la prova, en absència dels procediments judicials contra els implicats, l'anada i tornada d'alguatzirs i verguetes.⁸⁶⁶

Així les coses, entre les agressions més sonades és menester assenyalar, a tall d'exemple, la perpetrada pels germans Jeroni, Miquel i Andreu Miró⁸⁶⁷ contra mossén Lluís Cardona.⁸⁶⁸ El prevere morí, raó per la qual, el febrer de 1543, Caterina i Francesc Joan

⁸⁶³ ARV. *Reial Cancelleria* 1319, ff. 59v-60r.

⁸⁶⁴ ARV. *Reial Cancelleria* 1319, ff. 87r-87v.

⁸⁶⁵ ARV. *Reial Cancelleria* 1319, ff. 127v-128r. Veg. l'arbre genealògic dels Sapllana d'Alzira. No resulta difícil aclarir de quin costat estaven llavors els Sapllana. A tal d'exemple, Jaume Sapllana va signar pau i treva, el 1525, amb mossén Joan Vendrell i el 1535, Tomàs Sapllana declarà contra els Valero i els Vendrell arran del procés seguit per l'escorta armada de mossén Miquel Valero fins l'Alcúdia. Malauradament, l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva els fulls tocants a la peita de Jaume i Joan Sapllana, cosa que impossibilita el seguiment patrimonial dels personatges. Una cosa semblant ocorre amb Tomàs Sapllana, del qual hem estat capaços de rescatar algunes propietats: una casa al raval de la Verge Maria i 47 fanecades repartides entre el Ràfol (19), el Pou de Marta (18) i Benirrahea (10). Alguns dels fulls tocants a la peita de Tomàs Sapllana ja mancaven a mitjan segle XVI. No debades, al marge es pot llegir una anotació d'un dels escrivans que resa així: «ací deixe la mateixa summa, per ço com falten dos cartes». Sabem, tanmateix, que Tomàs Sapllana va arribar a pagar per raó de 101 lliures de peita, cosa que el feia estar entre els propietaris benestants de la vila i contribució d'Alzira. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 542r, 547r i ss. i 588r.

⁸⁶⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 5r-5v i 37v-38r.

⁸⁶⁷ Veg. l'arbre genealògic dels Miró d'Alzira. Andreu Miró pagava llavors per raó de 91 lliures de peita i tenia 33 fanecades de terra concentrades a Benirrahea (19 fanecades) i Massasseli (14). Al Clos de la Vila, en el carrer Major, tenia la llar. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 252r-253r. No hem estat capaços de trobar les entrades dels béns de Jeroni i Miquel Miró als padrons de riquesa corresponents. L'apotecari Andreu Miró aconseguí introduir-se el 1553 a les capsas de jurat tercer i quart i consellers majors. El 1554, l'afegiren a la de mostassaf. El 1555 havia passat a formar part de la caixa del jurat segon i conservà el seu lloc als consellers majors; no així en el de mostassaf, a la qual hagué de ser promocionat de nou. Veg. l'annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

⁸⁶⁸ Mossén Lluís Cardona posseïa béns únicament dins del Clos de la Vila: unes cases i un hort per valor de 38 lliures peiteres Veg. l'arbre genealògic dels Cardona d'Alzira.

Cardona, els seus germans, i Isabel, sa mare, es van clamar contra els Miró.⁸⁶⁹ També caldria ressenyar l'assassinat de Tomàs Bas⁸⁷⁰ a mans de Vicent Serra, el parent de don Manuel de Vilanova;⁸⁷¹ Tomàs i Jaume Saplana, llur cunyat Tomàs, i els germans Miquel i Joan Just, tots habitants del raval de la Verge Maria.⁸⁷² La muller de Bas fou, en aquesta ocasió, l'acusadora davant el tribunal de la Governació.⁸⁷³ I finalment, convé no passar per alt la brega que una mesada més tard enfrontà mossén Lluís Garcia⁸⁷⁴ amb els germans Cosme i Joan Baptista Gilabert,⁸⁷⁵ la qual tingué per escenari el centre neuràlgic del Clos, ço és, les immediacions de l'església de Santa Caterina, la plaça de la Vila i el carrer Major. El resultat fou que en «fonch nafrat dit mossén Garcia en la mà squerra», cosa que provocà l'avalot dels

⁸⁶⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 37v-38r.

⁸⁷⁰ Tomàs Bas va estar un dels membres de la comitiva que dugué mossén Miquel Valero fins l'Alcúdia. Veg. a l'epígraf anterior l'entrada o apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*.

⁸⁷¹ Vicent Serra no va haver béns fins el 1544. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 677r-678r. Veg. l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. Sobre Vicent Serra, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 97-107, 123-125.

⁸⁷² Joan Just pagava a eixes alçades per raó de 357 lliures de peita, raó per la qual es situava en l'elit econòmica local. Detenia vora dos centenars de fanecades de terra situades a diverses partides: a Sant Bernat (42 fanecades), a Barrablet (26), a Tora (25), al Serradal (18), a Vernig (16), a Pla de Cabanyes (14), a l'Alquenència (10), a Ori (10), a Barrablet (9), a Benirraabea (8), a la Raconada del Toro (7) i a Tisneres (6 $\frac{3}{4}$). Era propietari també d'alguns habitatges i infraestructures: tenia dues cases i mitja, una d'elles un antic hostel, al raval de Verge Maria pel qual pagava 50 lliures. L'altra la tenia al Clos de la Vila, prop del raval de la Verge Maria. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 335r-335v; 340r-340v, 357r i 536r. Joan i Miquel Just van estar entre els encausats per contraban de seda. Veg. al capítol titulat *L'ocultació, el frau i el contraban de seda a la Ribera del Xúquer*, els apartats que porten per títol: *1560: Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusador contra Francesc Joan Pujalt i 1563: Joan Just i Jeroni Salàs del raval de la Verge Maria d'Alzira*. Miquel Just. Fou una persona de confiança de don Manuel de Vilanova, de Vicent Serra i de la seua filla, dona Elionor. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125, 135, 149-151, 164. Pel que fa als béns de Miquel Just, l'incomplet llibre del raval de la Verge Maria sols ens ha permés documentar 20 fanecades de terra repartides a Barrablet (9), la raconada del Toro (7) i Sant Bernat (4) i una casa al raval de la Verge Maria. Per tot plegat, pagava per raó de 38 lliures i mitja de peita, tot i que el seu patrimoni devia ser sensiblement major. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 541 i ss., 550v, i 570 i ss. Veg. l'arbre genealògic dels Just d'Alzira.

⁸⁷³ ARV. Governació, *Processos Criminals*, caixa 4413, 279, s. f. Sobre el protagonisme femení en les denúncies criminals per homicidi dels seus parents, veg. PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los...*, op. cit., p. 248.

⁸⁷⁴ Mossén Lluís Garcia pertanyia a l'elit econòmica local, atés que pagava per raó de 225 lliures i mitja de peita. Possedia un parell de cases dins del Clos de la Vila, una d'elles amb un obrador, i un centenar de fanecades de terra a diverses partides: a Cabanyes (24), al Ràfol (12 $\frac{1}{4}$), a l'Almúnia (11 $\frac{1}{2}$), a Sant Bernat (11 $\frac{1}{2}$), a Barrablet (10), a la Parada de Sant Bernat (10), a Xixerà (10), a Tisneres (4) i a l'Alcudiola (1). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 304r-306v. Mossén Lluís Garcia era un ferm partidari del bàndol dels Lluquí. A banda de la seua participació al Consell de la vila, on va ocupar molts i diversos càrrecs, va estar l'escollit per la vila per assistir com a síndic de la vila d'Alzira a les Corts de 1528 i 1533. Veg. SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes, 1240...*, op. cit., pp. 391 i 402.

⁸⁷⁵ Joan Baptista Gilabert era un propietari benestant. Pagava llavors per raó de 179 lliures de peita i tenia més d'un centenar de fanecades de terra concentrades essencialment a l'Alfàs (77 fanecades) i el raval de Sant Agustí (55). Al raval de Sant Agustí, precisament, havia també, un hort tapiat i un colomer. Al Carrascar d'en Vallés havia un tros de terra i uns corrallets, i un hort d'Esquerri. Cosme Gilabert, era també un propietari mitjaner, tirant a benestant. Pagava 96 lliures de peita i posseïa 76 fanecades de terra a l'Alfàs i dos trossos al pla de Corbera. El pare de Cosme i Joan Baptista Gilabert era Puig Gilabert. Llur oncle, Lluís va ocupar diversos càrrecs al Consell. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira. Veg. l'arbre genealògic dels Gilabert d'Alzira. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, f. 559r i 559v.

assistents al temple alzireny, així com diverses agressions posteriors, amb nafres, als poblets de la contribució.⁸⁷⁶

D'acord amb la «crida de les armes» de 1540,⁸⁷⁷ tant l'homicidi del capellà com la ferida produïda al cavaller haurien d'haver estat penades amb la mort natural. Això no obstant, el duc de Calàbria i els dirigents dels Cap i Casal assajaren una fórmula apaivagadora dels ànims, almenys en el darrer dels casos. En efecte, el segon de maig, fou el portantveus de general governador i senyor d'Alginet, el qui envià l'alguatzir Lluís Saidia a la capital de la Ribera i li ordenà que per tal de mantindre el bon govern, el «bé e repòs dels poblats en la vila de Algezira» obligara a signar pau i treva «tots aquells de la brega que fonch en la dita vila a dèsset de abril del mes proppassat e altres que a vós parrà convenir». Talment fou així, que l'oficial inclús hagué de guiar «los absents per benefici de la pau».⁸⁷⁸

Tanmateix, val a dir que també s'hi produïen agressions en altres moments de l'any, les quals escapaven a aquesta lògica; cosa que no lleva que estigueren relacionades amb les parcialitats. En eixe sentit, basta acudir als comptes del justícia d'Alzira de 1543. A tall d'exemple, el 6 de març, Andreu Garrigues⁸⁷⁹ desafià Miquel Colomer, el fill de Pere,⁸⁸⁰ raó per la qual van estar compostats en 8 i 20 sous respectivament. Una vintena de dies més tard el qui el reptà fou Bertomeu Garrigues, el fill de Rafel,⁸⁸¹ i sis mesos més tard Antoni i Ponç Melió.⁸⁸² Heus ací la constatació que les desavinences entre els carcaixentins i els Colomer restaven obertes i lluny d'arreglar-se. De fet, aquests no van ser els únics, atés que, a partir de 1543, l'Illa del Xúquer fou l'escenari d'un substancial augment dels enfrontaments.⁸⁸³ No

⁸⁷⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 64r-64v i 67r-67v.

⁸⁷⁷ ARV. *Reial Cancelleria*, 1319, ff. 83r-84v.

⁸⁷⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, f. 67r-67v.

⁸⁷⁹ No hem estat capaços de trobar els béns d'Andreu Garrigues als padrons de riquesa de l'horta de Cent corresponents. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

⁸⁸⁰ Miquel Colomer començà a tributar a la peita el 1549. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, f. 1080r-1080v. Veg. en l'epígraf anterior, l'apartat que porta per títol: *Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent*.

⁸⁸¹ Bertomeu Garrigues, fill de Rafel, vivia a Cogullada, on posseïa un parell d'habitatges. Tanmateix, era un llaurador pobre. Pagava per raó de 24 lliures i mitja de peita i posseïa 46 fanecades de terra: al pla del Puig Gros (41 ½), a la Sèquia Nova (2) i al Pla (2). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/11, ff. 128r-128v. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

⁸⁸² Ponç Melió, fill i germà d'Antoni, començà a tributar el 1545. Eixe any pagava per raó de poc més de 38 lliures de peita i posseïa 40 fanecades i mitja. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, ff. 1051r i 1070v. Antoni Melió pagava llavors per raó de poc més de 20 lliures i posseïa 33 fanecades i un quartó a diverses partides: a l'Alborgí (11 i ¼), al Pla de la Vila (10), a Cogullada (6), al pont de n'Avellà (4 ½) i a la punta de l'Argamassa de Benivaire (1 ½), que s'havia convertit en teular. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/5, ff. 561r-561v i 564r, 568r. Veg. l'arbre genealògic dels Melió de Carcaixent.

⁸⁸³ Hi va haver molts més episodis. El febrer, Pere i Vicent Segura, d'Alzira, desafiaren Vicent Torremotxa i Vicent Durso. A començaments de març, Bertomeu Ferrer i Jeroni Osca, de Guadassuar, van desafiar Miquel Casanoves i Jaume Gil. Nicolau, el fill de mossén Nicolau Lluquí, els feu signar les paus. Emperò, no contents, el 10 de maig, Casanoves, Ferrer i Gil van tindre una brega, motiu pel qual van encórrer en trencament de pau i treva. La situació es repetí el darrer de juliol. A l'octubre Esteve Casanoves, pare de

obstant això, hem portat a rogle els Colomer perquè ells i els seus partidaris—els Gomis—van estar implicats en l’escalada de violència i d’episodis entrecreuats que precipità la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja i Aragó, als seus dominis de la vila i honor de Corbera.

En el llindar del conflicte: el duc de Calàbria, Francesc de Borja i les parcialitats.

El 8 de maig de 1543, Francesc de Borja va fer la seua entrada oficial a Gandia. Retornava així a la vila que l’havia vist nàixer—si bé ara en qualitat de senyor—després que el prematur i sobtat decés del seu pare, Joan de Borja, l’haguera sorprés quatre mesos abans a Barcelona, seu de la lloctinència del Principat. En l’entretant, els seus germanastres Pere Lluís Galceran i Joan Cristòfol de Borja se n’havien fet càrrec de la presa de possessió i de l’administració dels dominis de llur finat progenitor.⁸⁸⁴ Quan el IV duc de Gandia arribà al territori valencià, Ferran d’Aragó, duc de Calàbria, ja havia adquirit certa reputació de tou. Eixa consideració l’havia assolida per la lentitud amb què escometia pels assumptes de govern, cosa que contrastava amb la sofisticació cultural i artística de la seua cort virregnal establida a València, així com amb les freqüents festes, celebracions i divertiments sumptuosos que s’hi organitzaven adesiara al Cap i Casal o a la finca de La Garrofera.⁸⁸⁵ Sens dubte, el decés de Germana de Foix (1536) i el seu casament amb Mencia de Mendoza (1541) hi van contribuir, malgrat els innegables esforços del noble per aconseguir certa pacificació social.⁸⁸⁶

El context era, per tant, ben propici. D’una banda, estaven les parcialitats de la vila d’Alzira, alguns dels integrants de les quals guardaven estretes relacions amb la casa ducal de Gandia. Llurs enfrontaments estaven profundament vinculats a la riquesa i el poder. Els problemes i carències de què es dolia el sistema insaculatori, feien trontollar llurs expectatives d’obtenir i repartir dignitats de govern i es traduïen en desavinences que començaven a comprometre la seguretat i el bon govern de la vila. D’altre costat, hi havia Francesc de Borja,

Miquel, sostenia plet criminal amb la vídua na Martina. A primers d’any, un tal Silvestre de Carcaixent fou composat per haver utilitzat una ballesta en un desafiament. Pel mes de maig, Gaspar Puig de Cogullada hagué de fer front al procés criminal instat pel seu conveí Macià Merí. El 31 de juliol, van ser composats Martí Dalmau i Francesc Garcia de Carcaixent per haver desafiat Bernat Talens. Al mes d’octubre el ferrer Joan Alegre va ser composat per una brega amb Pere Gomis, en què el darrer havia eixit nafrat. Per eixe temps Jaume Jornet, de Guadassuar desafià Joan Gavarda, entre d’altres. ARV. *Mestre Racional*, 6853 (9).

⁸⁸⁴ LA PARRA LÓPEZ, S., “La família de san...”, *op. cit.*, p. 147.

⁸⁸⁵ A propòsit de la vessant festiva de la cort virregnal de València, veg. DEL MILÀ, L., *El cortesano (estudi introductorio...)*, *op. cit.*

⁸⁸⁶ CASTAÑEDA i ALCOVER, V. “Don Fernando de Aragón...”, *op. cit.*, pp. 268-286; MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, *op. cit.*; PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del imperio: Carlos V...*, *op. cit.*, pp. 196-393.

el qual havia regressat al regne de València amb la intenció expressa d'emprar el temps necessari per atendre els formalismes, ser investit IV duc de Gandia i marxar de nou a la cort al servici del príncep Felip i de la seua esposa Maria Manuela de Portugal. Tanmateix, la precària salut d'Elionor de Castro i la negativa dels Avis perquè la duquessa de Gandia fora cambrera de la jove princesa precipità que el matrimoni s'hi veiera sobtadament estancat i oblidat als seus dominis; malgrat que continuara mantenint l'aurèola del governant exemplar del Principat. El tercer element, el duc de Calàbria, amb la seua presumpta fluixedat de caràcter ajudà a acabar de tancar el cercle.⁸⁸⁷

Malauradament, el relat del que ocorregué durant els dos anys següents es circumscriu a arrests, paus i treves i comissions de verguetes i algutzirs, cosa que impossibilita l'aprofundiment en els fets. Heus ací els efectes perniciosos a què ens han conduït la desaparició de les fonts, en aquesta ocasió els processos criminals de la Reial Audiència. Per fortuna, la perquisició ha fet aflorar documents complementaris que han permés besllumar almenys les línies mestres del que hi ocorregué al si de la vila i contribució d'Alzira. D'entrada, a principis del mes de desembre de 1543, l'Emperador, des dels Països Baixos, ordenà publicar al regne de València una pragmàtica mitjançant la qual obligà a signar pau i treva vàlida per un any — temps que esperava que duraren les hostilitats amb Francesc I— a tots els regnícoles que tingueren diferències. La pena en cas d'incompliment: 20.000 florins d'or.⁸⁸⁸

Això no obstant, la disposició reial i el temor a la repressió del duc de Calàbria no van tindre efectes perdurables a la Ribera, ni particularment a la vila d'Alzira, on paradoxalment els partidaris d'una facció i d'altra hi van continuar recorrent a la força de les seues mans com si res no s'hi haguera manat. Els germans Bertomeu, Pere i Joan Gomis de Carcaixent⁸⁸⁹ i Joan

⁸⁸⁷ BATLLORI, M., "El ambiente familiar de...", *op. cit.*, pp. 393-403; LA PARRA LÓPEZ, S. "La familia de san...", *op. cit.*, pp. 147-149; F. PONS FUSTER, "Dos modelos culturales y...", *op. cit.*, p. 182.

⁸⁸⁸ ARV, *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 122v-123v.

⁸⁸⁹ Joan, Bertomeu i Pere Gomis eren llavors propietaris mitjaners, tirant a benestants. Bertomeu Gomis pagava per raó de vora setanta lliures de peita i posseïa 95 fanecades de terra a diverses partides: a Cogullada (27), al barranc d'en Grifa (22), al camí de les Ènoves (13), a l'Argamassa de l'Olivera (8), a l'Alborgí (7), a la Coma (7), als Censals dels Frares (6), a la Coma del Puig Coniller (5) i a Tisneres, mig tros. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/5, ff. 426r-426v, 431v-432v i 433v. Joan Gomis acumulava llavors 69 lliures peïteres i posseïa 67 fanecades de terra a diverses partides: a les Algoleges de Terra Murada (18), a Cogullada (13), al Pla de la Muntanya (10), al camí de Xàtiva (7), a la Coma del Puig Coniller (5 ½), a la Coma (5), al Censals dels Frares (4), al camí de Càrcer (3), dins del lloc de Carcaixent (1 ½), plantades de moreres. El registre de Pere Gomis està incomplet. Amb tot, sabem que pagava, llavors, per raó de 72 lliures de peita i posseïa vora 90 fanecades a diverses partides: al camí de de l'Ènova (25), al braçal del Joglar (11), al camí d'Aigües Vives (9), a l'Argamassa de l'Olivera (8), a l'Argamassa d'en Dragó (7 ½), a la bassa del Rei (7), a Vilella (5), a les Clotes de Cogullada (4), a Cogullada (3 ½), a Ternils (3), al camí de l'Horta (3), als Censals dels Frares (2). També posseïa un censal i unes cases a Carcaixent. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, ff. 954r-954v i 961v. Veg. l'arbre genealògic dels Gomis de Carcaixent.

Moreno, d'Alzira⁸⁹⁰ foren els qui hi encetaren les hostilitats mitjan de gener de 1544.⁸⁹¹ Talment fou així que els potencials problemes d'ordre públic que es podien suscitar a l'Illa del Xúquer degueren estar entre els causants, a finals de febrer de 1544, que motivaren que el lloctinent general es decidira a escollir el monestir de Sant Agustí de la capital de la Ribera seu per al parlament que s'havia de celebrar a primers de març següent; l'objectiu del qual no era altre sinó tractar l'enviament de subsidis al monarca.⁸⁹²

Com bé apunten els estudiosos, el parlament d'Alzira fou un fracàs. Paral·lelament, el 18 de març, el lloc d'Algemesí es convertí en l'escenari d'una multitudinària pau i treva, cosa que evidència les desavinences entre els seus veïns. D'un costat, hi signaren Francesc i Pere Cursà, germans; Bertomeu Cursà, fill de Francesc; Bertomeu Cursà, fill d'Antoni;⁸⁹³ Pere i Sebastià Barberà,⁸⁹⁴ Vicent Balaguer d'Alzira, Francesc i Lluç Burguera, Francesc Rubió, Lluís i Bernat Girbés,⁸⁹⁵ Bertomeu Casanoves, Bertomeu Ferrer, Vicent Font, Antoni, Cosme i Joan Blanc, germans; Jaume Balaguer, fuster de València; Lluís Palau, Jaume Llätzer, Jaume i Tomàs Saplana, fusters d'Alzira;⁸⁹⁶ Martí Llorenç, Francesc Pineda, Jaume Alçamora i Benet Manyes i, de l'altre, Bernat Munyós, Pere i Bertomeu Munyós, fills de Bernat; Bertomeu Munyós, fill de Bertomeu; Joan Munyós, Bertomeu, Joan i Pere Munyós, fills de Joan; Miquel Munyós;⁸⁹⁷ mestre Rafael Guanyalons, sastre; Pere Nadal, gendre de Bernat Munyós; Joan Nadal, Bernat i Pere

⁸⁹⁰ No hem estat capaços de trobar els béns de Joan Moreno als padrons de riquesa corresponents. Veg. l'arbre genealògic dels Moreno d'Alzira.

⁸⁹¹ ARV, *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 125v-126r i 129r-129v. Bertomeu Gomis va estar entre els defensors de Pere Colomer el 8 de gener de 1533, amb motiu de l'aldarull per la presa de possessió del forn de Carcaixent. GARCIA-OLIVER, F., *La vall de les...*, op. cit., pp. 151-153.

⁸⁹² MARTÍ FERRANDO, J., *Poder sobre el territori...*, op. cit., pp. 300-301; PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del imperio: Carlos V...*, op. cit., pp. 366-374.

⁸⁹³ Diversos membres del llinatge dels Cursà van estar enxampats relacionats amb el contraban de seda. Veg. els apartats titulats: 1559: *Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*; 1559: *Jaume Guinovart d'Algemesí*; 1582: *Bertomeu Cortés d'Algemesí* 1583: *Cosme i Miquel Alapont i Pere Cursà d'Algemesí*.

⁸⁹⁴ Sebastià Barberà va estar entre els riberencs enxampats per contraban de seda. Veg. els apartats titulats 1564: *Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1569: *Sebastià Barberà d'Algemesí* i 1571: *Sebastià Barberà d'Algemesí*. Sobre els Barberà d'Algemesí veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, op. cit., pp. 129-146.

⁸⁹⁵ La llar de Pere Girbés «lo vell», oncle de Bernat Girbés era un dels magatzems improvisats on els comerciants castellans i valencians depositaven provisionalment la seda que compraven. Veg. els apartats titulats: 1558: *Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*; 1563: *Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*; 1563: *Pere Ferrer d'Algemesí*; 1563: *Bernat Barchet d'Algemesí* i 1588: *Bernat i Gaspar Guinovart d'Algemesí*. Pere Girbés també fou enxampat. Veg. l'apartat titulat: 1583: *Pere Girbés d'Algemesí*.

⁸⁹⁶ Es tracta de dos dels qui havien assassinat Tomàs Bas, el 1543. Havien buscat refugi també a la vila i honor de Corbera.

⁸⁹⁷ Diversos membres del llinatge dels Munyós d'Algemesí van ser relacionats amb el frau i contraban de seda. Veg. els apartats titulats: 1563: *Bertomeu Munyós d'Algemesí* i 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*.

Ferrer, Miquel Ferrer, fill de Bernat,⁸⁹⁸ Bernat, Miquel i Pere Soler, Bertomeu Rovira, Bernat Armengol, Miquel Pineda,⁸⁹⁹ Antoni i Pere Blasco, Joan Amat d'Alzira, Joan i Andreu Amat, fills de Joan,⁹⁰⁰ i Jaume Pasqual de Llombai. Entre els qui es va mantindre al marge, trobem Joan Gans, lloctinent de justícia d'Algemesí.⁹⁰¹

Una mesada més tard, el 20 d'abril, Pere Colomer fou arrestat,⁹⁰² de la mateixa manera que el metge Joan Jeroni Talavera.⁹⁰³ Després d'açò, es perd qualsevol rastre de conflicte fins a les reialles d'agost, en què Magdalena Alonso, denuncià l'assassinat del seu marit Pau Monterde,⁹⁰⁴ qui havia sigut abordat en el camí entre Algemesí i Guadassuar pels germans Vicent i Tomàs Segura i Bertomeu Gilabert d'Alzira.⁹⁰⁵ Tanmateix, l'homicidi que precipità l'acolliment dels alzirenys a Polinyà de Xúquer no tingué lloc fins el 1545; lliure, per tant, del rigor de la pragmàtica de 1543. La víctima fou Joan Moreno, el qual havia estat implicat en el primer delictes.⁹⁰⁶

⁸⁹⁸ Pere Ferrer fou un altre dels encausats per frau de seda. Veg. l'apartat titulat: *1563: Pere Ferrer d'Algemesí*.

⁸⁹⁹ Miquel Pineda era el pare d'Andreu, altre dels encausats per contraban de seda. Veg. l'apartat titulat: *1582: Bertomeu Cortés d'Algemesí*.

⁹⁰⁰ Joan Amat, juntament amb Cosme Bas i Joan Domingo van estar encausats per contraban de seda. Veg. l'apartat titulat: *1563: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo d'Alzira*.

⁹⁰¹ ARV. Reial Audiència, *Registres judicials*, 2202. Joan Gans fou enxampat i processat per contrabandista de seda. Veg. l'apartat titulat: *1551: Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesí*.

⁹⁰² Pere Colomer pertanyia, llavors, a l'elit econòmica local, atès que pagava per raó de 536 lliures i mitja i posseïa vora quatre-centes fanecades en diverses partides: a Terra Murada (93), al Toll, camí de Barxeta i la Pedrissa (72); al Mas del Borreguello de les Algoleges (59), al pont de n'Avellà (23 ½), als Censals dels Frares (21), algunes d'elles plantades de morers; a Materna (14), a les Sorts Majors (14), als colomers d'en Loarri (13), a la séquia de la Marjal (10), a l'Alborgí (10), a les Calçades (9), a la Senda de Materna (7), a l'Argamassa d'en Dragó (7 ½), al camí de l'Énova (6), a Vilella (6), al Puig Coniller (4), al Camp del Cavaller (4 ½), a l'Estallador (2 ½) i al Pla de la Vila i l'Alquibla sengles trossos sense determinar. També posseïa diverses vivendes dins del llogaret de Carcaixent. L'una donava a dos carrers i l'altra estava al camí del Molí. Fora del lloc posseïa mitja heretat de Terra Murada. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/9, ff. 900v, 912v, 915v, 923v, 932r, 936v, 970v, 982v, 986v, 994r, 1068r. Veg. l'arbre genealògic dels Colomer de Carcaixent i Simat de Valldigna.

⁹⁰³ Joan Jeroni Talavera, llavors, no feia molts anys que s'havia establert a Alzira. Arribà a pagar per raó de 162 lliures de peita. No obstant això, en eixe moment tributava per raó de 43 lliures peiteres. Posseïa unes cases dins del Clos de la Vila i 12 fanecades repartides entre l'Almúnia (9) i les rotes de Corbera (3). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 515r-515v, 579r-579v, 586v i 587v. Veg. l'arbre genealògic dels Talavera d'Alzira.

⁹⁰⁴ No hem estat capaços de trobar l'entrada dels béns de Pau Monterde als padrons de riquesa corresponents.

⁹⁰⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 182v-183r. ARV. *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 25r-27r. No hem estat capaços de trobar les entrades dels béns de Bertomeu Gilabert, Vicent i Tomàs Segura als padrons de riquesa corresponents. Pere Segura pagava per raó de poc més de 34 lliures de peita. Posseïa poc més d'una cinquantena de fanecades repartides a diverses partides: a Xixerà (13 fanecades), a Orí (11), a Montcada (8), a Rafalmoix (6), a Vilella (5), a Barrablet (4), al pla de la Vila (2) amb moreres i prop de les ermites de Sant Joan i Sant Pau de la Murta (un tros). També posseïa la meitat d'un caser al raval de Sant Agustí. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/15, ff. 26r-27v; 45r i 73 i ss.

⁹⁰⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 247r-247v.

En efecte, el 9 de maig, Beatriu Gallac i Úrsula Moreno, parentes del finat, van posar clam contra Miquel Olzina. Com que aleshores les presons d'Alzira sembla que presentaven un estat bastant dolent i els presos podien fugir-se'n amb facilitat, el justícia mossén Francesc Valero va optar per un arrest domiciliari amb sagrament i homenatge. El lloc escollit fou la llar de Francesc Olzina, familiar de Miquel, que vivia en el carrer Major, prop del portal de la Trinitat.⁹⁰⁷ Això no obstant, unes quantes jornades més tard el reclús decidí anar-se'n i vulnerar el jurament; raó per la qual mossén Valero executà els fermances i procedí a realitzar venda en públic encant dels béns del fugitiu i dels seus capllevedors.

Transcorreguts uns quants mesos, el 29 de juliol, la Reial Audiència hi dictà sentència en absència, en la qual inclogué no sols Miquel Olzina, sinó també Jaume Olzina, Bertomeu Olzina, Jaume Olzina, germà de Bertomeu; Joan Olzina,⁹⁰⁸ Jaume Gil, Bertomeu Gil,⁹⁰⁹ Miquel Casanoves, fill d'Esteve,⁹¹⁰ Joan Iranço, Bertomeu Cucó i Bertomeu Alba.⁹¹¹ El veredicté preveia dos tipus de reparació. D'un costat, hi havia les penes numeràries xifrades en dos-cents morabatins, quantitat a què calia afegir les despeses de la causa. De l'altre, es condemnà els pròfugs a mort i vilipendi, els quals—advertia—havien sigut acollits en les senyories dels voltants i es passejaven amb total impunitat pels carrers de l'Illa del Xúquer.⁹¹² Fet i fet, a principis de desembre de 1545, l'alguatir extraordinari Gonçal de Céspedes, es dirigí a la capital de la Ribera amb ordres expressives del duc de Calàbria.⁹¹³ Unes quantes jornades després, a Polinyà de Xúquer, es consumava l'avalot i resistència.

Malauradament, no hem encertat a trobar el procés criminal que Beatriu Gallac i Úrsula Moreno instaren contra els homicides—en el cas hipotètic que es conserve

⁹⁰⁷ El 24 d'octubre de 1543 Miquel Tovià, sastre, li va vendre una casa franca amb dos obradors situada al carrer Major a Francesc Olzina per 7.700 s. ARV, *Mestre Racional*, 987, f. 2r. Beatriu Gallac, vídua i tieta de Joan Moreno, vivia al cap del pont de Sant Agustí junt a la muralla. ARV, *Mestre Racional*, 986, f. 2r; ARV, *Mestre Racional*, 987, f. 8v; ARV, *Mestre Racional*, 996, f. 5v.

⁹⁰⁸ No hem estat capaços de trobar les entrades dels béns dels susdits Olzina als padrons de riquesa corresponents. Veg. l'arbre genealògic dels Olzina d'Alzira.

⁹⁰⁹ No hem estat capaços de trobarles entrades dels béns dels susdits Gil. Els Gil havien hagut diverses baralles el 1543.

⁹¹⁰ No hem estat capaços de trobar les entrades dels béns de Miquel Casanoves o del seu pare, Esteve Casanoves. Miquel Casanoves s'havia vist immiscit en diverses baralles el 1543. Veg. l'arbre genealògic dels Casanoves d'Alzira.

⁹¹¹ ARV, Reial Audiència, *Sentències*, caixa 291, núm. 1157 i 1181. Tampoc hem estat capaços de trobar les entrades de Cucó i Iranço als padrons de riquesa corresponents. Bertomeu Alba era una persona realment pobra. Pagava llavors per raó de 11 lliures de peita. No posseïa cap habitatge, raó per la qual cal pensar que vivia llogat al raval de Sant Agustí o la Vilanova. Tenia, això sí, 16 fanecades de terra repartides al pla de la Murta (10 fanecades) i Vilella (6). AMA, *Padrons de Riquesa*, 220-v/15, f. 295r.

⁹¹² ARV, *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 247r-247v i 309r-309v.

⁹¹³ ARV, *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 310r-310v; ARV, *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 21v-23r.

enlloc—, circumstància que impossibilita l'esclariment dels fets i les raons que conduïren a l'agressió i assassinat. Tampoc no en sabem massa coses de la identitat dels agressors i dels seus oficis, més enllà del genèric «llaurador» emprat per la major part dels habitants de la vila d'Alzira. Nogensmenys, coneixem que alguns d'ells posseïen cases a la plaça de Sant Joan, enfront de l'església homònima,⁹¹⁴ o que un dels seus enemics declarats— Bernat Montsó⁹¹⁵—també hi habitava a l'antiga moreria.⁹¹⁶ Amb tot, la flor del ram potser siga que alguns d'ells, com ara Jaume i Joan Olzina o un tal Casanoves, havien estat agermanats.⁹¹⁷

Talment com hem assenyalat més amunt, no resulta gens estrany que el IV duc de Gandia decidira acollir els pròfugs alzirenys als seus dominis de la vila i honor de Corbera, atés que la seua família i el seu entorn mantenien estrets lligams amb alguns dels llinatges més importants i bel·lipotents de l'Illa del Xúquer. En eixe sentit, cal tindre present que al regne de València, al Principat, com encara arreu d'Europa, les solidaritats amb les que podien comptar els bàndols s'estenien de pertot el territori i entre persones de les més diverses condicions socials. I ben mirat, en eixos moments, Francesc de Borja, com hem mencionat adés, no era ja el lloctinent ni tampoc havia fet el pas envers la vida religiosa de jesuïta, sinó que exercí en qualitat de senyor feudal. En eixa faceta convé, sens dubte, emmarcar la seua actuació; per molt que paradoxalment supose l'antítesi conductual del governant dels catalans i faça bona la màxima del caçador caçat.

En el llistat de membres de l'elit dirigent vilatana relacionats amb la casa ducal de Gandia ocupaven un lloc destacat els Valero, com sabem, una nissaga de la petita noblesa i de paratge recent establida a Alzira i València, emperò molt ben relacionada. Certament, aquesta prosàpia no era una gran cosa comparada amb l'aristocràcia valenciana, però tenia una destacada presència socioeconòmica a la capital de la Ribera que es veia completada amb una prominent participació de les matrícules del Consell i de les parcialitats. Llur parent més proper al si del país del Xúquer i freqüent auxiliador, tal com ha quedat patent, era el senyor de l'Alcúdia, Joan de Montagut Ribelles i Valero.⁹¹⁸ Heus per on, un dels

⁹¹⁴ Jaume Olzina comprà de la cort del batlle d'Alzira, l'11 de gener de 1540, una casa a la plaça de Sant Joan de l'antiga moreria, per 22 lliures. D'eixa manera eixamplà les seues possessions, en tant que també tenia un palauet. Miquel Olzina també tenia una casa que havia comprat a Miquel Ribera, oracioner, el 18 d'agost de 1540. ARV, Mestre Racional, 986, f. 65r i v; 66v i 82r.

⁹¹⁵ No hem estat capaços de trobar els béns corresponents a Bernat Montsó al padró de riquesa de Sant Agustí. Veg. l'arbre genealògic dels Montsó d'Alzira.

⁹¹⁶ ARV, *Processos de Madrid*, P, 22, f. 19r.

⁹¹⁷ L'assumpte eixí a relluir durant el procés de residència instat contra misser Benavent. ARV, Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 5979, apèndix, s. f. Cfr. amb els noms dels bandolers acollits a Polinyà de Xúquer.

⁹¹⁸ GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i..." , *op. cit.*, pp 199-205.

principals destorbadors del parlament d'Alzira (1544). Montagut i els Borja feia temps que havien esdevingut patents, puix que, el 1512, el noble havia pres per esposa Àngela de Borja i Calataiud, filla del senyor de Vilallonga, Anna i Castellnou. Per a més additament, la seua filla Anna de Ribelles havia estat casada tot just el 1545—mediant dispensa papal—amb Joan Cristòfol de Borja, fill natural del III duc de Gandia i germà a mitges de Francesc.⁹¹⁹ El rànquing el completava Nicolau, un dels fills de mossén Miquel Valero, el qual havia casat amb una neboda de Sebastià i Miquel Àngel Santacreu, domèstics i persones de confiança del duc i de la seua esposa.⁹²⁰

En el front oposat, hi estava la prosòpia dels Vilanova, descendents dels Serra. Malgrat que els seus llaços de parentesc amb el casal de Gandia es remuntaven a inicis del Quatre-cents, quan es consumà el matrimoni de Bertomeu Serra amb Elionor de Borja, tieta de Roderic de Borja i cunyada de Calixt III, aquests continuaven sent fermes. Els Serra provenien de Xàtiva, però s'assentaren també a l'Illa del Xúquer i al Cap i Casal. Encara que aconseguiren prestigi i reeiximent arreu, fou indubtablement a la capital de la Ribera on arrelaren amb major força; fins l'extrem que han sigut considerats un dels més importants de l'Alzira tardo-medieval. I per si fora poc, durant tot el segle XV, la nissaga va capitanejar una de les faccions; funcions que havia heretat don Manuel de Vilanova i Serra. De fet, val a dir que la història d'ascens social dels Borja i dels Serra havia anat gairebé plegada. Alfons de Borja (Calixt III), havia promocionat Joan Serra, qui altrament no haguera esdevingut el reconegut humanista amic de Lorenzo Valla. Alexandre VI, nomenà cardenal el seu nebot Jaume Serra, el qual, entre altres coses, feu de procurador del seu cosí, Pere Lluís de Borja en l'adquisició del ducat de Gandia i en el matrimoni amb Maria Enríquez.⁹²¹

Emperò, això no és tot. El 8 de juny de 1514, fruit del tracte i l'amistat que hi havia entre totes dues famílies, les aljames i universitats de la baronia de Llombai es carregaren un censal de 18.000 sous i 1.125 de pensió, en nom del tercer duc de Gandia, el beneficiari del qual era Manuel de Vilanova, cavaller de València esposat amb la

⁹¹⁹ GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en...”, *op. cit.*, pp. 291 i 316. Veg. també al capítol tocant a l'Alcúdia i Carlet, els apartats titulats: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyoriais independents i Un displicent ambient familiar: amenaces, carències i sevícies*. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut de l'Alcúdia.

⁹²⁰ ARV, Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 5979, apèndix, ff. 111r-115v. Sobre el parentesc de Nicolau Valero amb els Santacreu, veg. AHN, *Inquisició*, llig. 1756, núm. 6, ff. 421r-424r. Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

⁹²¹ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 14-54. PONS ALÓS, V., *Cardenales y prelados de...*, *op. cit.*, pp. 88-93. Veg. els arbres genealògics dels Borja, dels Vilanova de Bicornb i Quesa, dels Vilanova-Serra d'Alzira i dels Montagut, senyors de l'Alcúdia.

l'alzirenya, Elionor Serra. Heus ací els pares del nostre noble cavaller, el qual ordenà marmessor testamentari Melcior Pellicer, que no per casualitat havia estat procurador de Joan de Borja i un dels membres crítics de l'estament militar en relació a l'actuació del duc de Calàbria derivada dels «successos de Polinyà».⁹²² Tanmateix, la dada que acaba de desembolicar la troca, és la relació feudovassallàtica d'alguns dels bandolers que van ser recollits a Polinyà Xúquer amb don Manuel de Vilanova, atés que li eren emfiteutes a la partida del Ràfol, d'on el noble hi era senyor directe.⁹²³

Un avalot ab gran violència e repicament de campana: la resistència als oficials reials.

El dilluns 7 de desembre de 1545, era encara de nit fosc, quan l'alguatzir Gonçal de Céspedes deixà la vila d'Alzira i s'encaminà devers la veïna baronia de Corbera, un de tants dominis que la casa ducal de Gandia posseïa llavors a la Ribera del Xúquer. No feia sinó un parell de jornades el duc de Calàbria li havia encomanat que investigara on estaven els pròfugs d'Alzira—sentenciats a mort en absència per l'Audiència— i els capturara. El lloctinent general n'havia obtingut noves que estaven receptats a les senyories dels voltants a l'Illa del Xúquer. Per tant, pot ser estiga de més assenyalar que aquella ordre li conferia mànega ampla per accedir, de pertot el Regne, on ho estimara oportú.

En eixe ordre de coses, Céspedes sembla que no havia tardat gens en saber de l'amagatall dels bandolers. I així, en compliment de la seua comesa, aquella matinada, despuntant els primers llustres de llum, l'oficial, els huit oficials que l'acompanyaven — i que *ex professo* havia pogut ajustar a Alzira—, a més d'un notari, arribaren a l'entrant de la petita població de Polinyà de Xúquer.⁹²⁴ Tan prompte com asseguraren les cavalcadures, fet el dia clar, embocaren el primer carrer i demanaren ací i allà als vianants pel domicili de Joan Burguera, justícia de la localitat, i per la llar del també polinyaner Francesc Montbuí.

⁹²² ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte...*, op. cit., pp. 238-239; GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i ...", op. cit., pp. 193-211; — "«Un avalot ab gran ...»", op. cit., p. 181; —, *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-136.

⁹²³ ARV. *Protocols de Joan Tolosa*, 2244 i 2247, s. f.

⁹²⁴ A la comitiva hi era Miquel de la Guàrdia, verguer del batlle general; Joan de Sos (o de Fos), missatge i carceller del justícia d'Alzira; Joan Canyes, porter de la Governació; Francesc Manuel i Bernat Montsó, missatge del justícia d'Alzira; Jeroni Tomàs, Gaspar Viziedo, Joan Prats, verguetes i Joan Mayo, àlies Navarro, notari escrivà. ARV, *Processos de Madrid*, P, 22., ff. 1r-31v.

Acte seguit, tot es va precipitar amb una esbalaïdora vertiginositat. De primeres, en ser a les vistes del cap del carrer, Gonçal de Céspedes ordenà avisar el justícia a l'hora que es disposà a rodejar l'immoble on presumptament es receptaven alguns dels condemnats, ço és la llar de Montbuí. De l'interior van eixir, sobtadament, dos hòmens amb les espases tirades què donaren a fugir en escoltar que l'alguatzil pronunciava: «Teniu al rey!». ⁹²⁵ Si bé a l'instant un d'aquells va ser reduït i lligat de mans pels oficials, l'altre va aconseguir esquivar la persecució vora els canyars del riu Xúquer. El jove capturat resultà ser Bertomeu Olzina, un dels processats.

A males penes encetada de nou la marxa, en dirigir-se devers la plaça del lloc, escoltà repicar les campanes de l'església: sonaven a sometent. El primer en acudir va estar el lloctinent de justícia, Miquel Garcia de Cieza, seguit d'una vintena de persones armades, que començaren a cridar: «Aquí, als ladres! Dexau lo home! En terres del duch gosau entrar? Muyren!» ⁹²⁶ Fou llavors quan l'agutzil, per primera vegada, enlairant el bastó i demanant el favor reial, va intentar inútilment mostrar la comissió del virrei que portava guardada a l'altura del pit. En l'investida, els pobletans, assistits per la resta de bandolers, van arrabassar el presoner de les mans dels oficials i el van conduir «a la volta de Sant Sebastià, camí de Corbera». ⁹²⁷

Per tant, deixant de banda l'alerta que degué causar la desacostumada presència de les vares d'aquells oficials del rei i les seues inoportunes interpel·lacions, van estar els crits d'uns i altres—a més del característic repic de campanes—el que precipità que la major part dels habitants de Polinyà es feren a la via pública per combatre l'imminent perill. Enmig de tot aquell aldarull, Céspedes identificà Joan Burguera, el justícia, el qual feu orelles sordes reiteradament als seus requeriments, tot justificant-se dient que «lo duch tenia guiats a aquells hòmens, y manat a ell y a tots los de la dita baronia que mirassen molt per aquells hòmens. Y puix staven guiats, que ningú los podia pendre». ⁹²⁸ Heus ací la primera prova o constatació que els bandolers comptaven amb la protecció de Francesc de Borja.

Mentriamentres, el comú dels veïns s'havia congriat avalotat a la plaça. El bullici es tornà per moments eixordador: les campanes, l'enrenou de la gent, la cridòria d'uns i altres... Amb penes i treballs s'escoltava Gonçal de Céspedes pronunciar: «Hanhí del

⁹²⁵ *Ibidem*, f. 15v.

⁹²⁶ *Ibidem*, f. 8r.

⁹²⁷ *Ibidem*, ff. 23r, 33v i 47v.

⁹²⁸ *Ibidem*, f. 20v. Els guiatges estaven exclusivament en mans del monarca des de les Corts de 1542. FRV, IX, XX-2, 3 i 6.

rey!», soterrat per l'al·legat dels dirigents de Polinyà de Xúquer: «Hanhí del duch!», i la munió que cridava: «Muyren, Muyren!». L'alguatzir tampoc va poder frenar aquesta vegada l'escomesa. El darrer en acudir va estar el notari Jaume Eiximeno, a cavall i armat amb una llança. «Què és açò? En terres del duch sou entrat!». Per tercera vegada, Céspedes va intentar lliurar el manament del lloctinent general sots pena de vida i mil ducats, tot dient: «Yo só alguazir del rey y vinch ab aquesta comissió a pendre huns hòmens que tenen sentència de mort per la Real Audiència, y vinch de provisió de sa excel·lència e ab la comissió que porte. Legiu-la».⁹²⁹ Acte seguit, el notari girà les regnes de la muntura, i donant-li les espatlles, esperonà l'animal devers Riola.

Les desesperades batallades de Polinyà de Xúquer van sortir l'efecte esperat als pobles de la rodalia, els quals les reproduïren. Poc després, al voltant d'una cinquantena d'hòmens armats d'Albalat de la Ribera passaren amb la barca a la vora dreta del Xúquer. Un poc més enllà se'ls uniren uns quants de Sinyent. Tal com admetrien jornades més tard, aquell característic clasc de campanes només podia significar dues coses: «que moros los acaçaven o que los enemichs dels Olzines serien venguts».⁹³⁰ Amb la finalitat d'acorrallar l'enemic, van acordar dividir-se en dos grups i resseguir el camí de Polinyà al devora del riu, els uns, i els altres la sendera de Sinyent vers el camí d'Alzira i la muntanya.

Quelcom semblant havia ocorregut a Riola, on el notari de Polinyà de Xúquer va accedir bagolant: «Uns alguazirs de la Real Audiència [...] són venguts al loch de Polinyà e s'enporten presos als bandolers!», «Vaja la campana, ànima de tal! [...] Anem allà y matem-los».⁹³¹ Així doncs, la major part dels riolencs van prendre les armes i van acudir a Polinyà Xúquer, encapçalats per Jaume Eiximeno i Pere Matoses, lloctinent de procurador de Francesc de Borja a la vila i honor de Corbera.

En l'entretant, a Polinyà, l'alguatzil Céspedes que es disposava a abandonar la població, es va veure novament rodejat pels veïns d'Albalat i Sinyent, que van abastar els accessos de la localitat al crit de «Muyren, muyren los ladres! En terres del duch haveu de entrar?». ⁹³² És més, en veure els presumptes intrusos no van dubtar gaire a elevar els acers, preparar arcabussos i ballestes, i arremetre colèricament contra els oficials. Immediatament després s'aplegaren els de Riola. Sortosament, el mercader Joan de la

⁹²⁹ *Ibidem*, f. 9r.

⁹³⁰ *Ibidem*, f. 36r.

⁹³¹ *Ibidem*, f. 59r.

⁹³² *Ibidem*, f. 24r.

Plana, Francesc Noguera, el rector de Polinyà i altres s'hi van interposar. S'hagueren d'esforçar per introduir l'algutzir i els seus dintre d'uns habitatges i, al remat, aconseguiren tancar les portes.

Al defora, la gentada continuà baladrejant i colpejant la porta. «Que·ls lançen de la terra!», «No y ha rey ni roch, sinó lo duch!», «Cul de tal! Porteu-los al castell de Corbera!». Al cap d'una bona estona, els ànims s'havien assossegat i des de dins van descloure els pestells i forrellats. En les immediacions de les cases de Pere i Bernat Puig, on havien sigut recollits els oficials, s'acumulaven més d'un centenar i mig d'hòmens armats i arrengrats. Alguns xiuxiuejaven i parlotejaven. Estaven dirigits pel lloctinent de procurador, Pere Matoses. Tot seguit, aquell preguntà: «És aquest?». Uns quants van respondre: «Sí, aqueix és». Llavors, començà a increpar el propietari: «Cul de tal! Per què l'hau acollit en esta casa? Lançau-lo! Vaja-se'n tantost de la terra de son senyor!». ⁹³³

De continent, en ser-hi front a front, Gonçal de Céspedes requeri que llegira la comissió, en el que seria el darrer intent per fer-la complir. Amb tot, Pere Matoses es va limitar a indicar-li que abandonara la vila i honor de Corbera. En aqueix moment, l'algutzir li sol·licità protecció, a la qual el lloctinent de procurador tampoc va accedir, en entendre que no era necessària: «Aneu en bon·ora, que no teniu res que fer en esta terra, [...] y vós haveu tengut gran atreviment de fer lo que haveu fet». ⁹³⁴ Nogensmenys, alguns hòmens, entre ells Joan de la Plana, es van oferir a acompanyar-lo fins la boga del terme d'Alzira. ⁹³⁵

D'aquesta manera es consumava un dels episodis històrics potser més desconeguts i tèrbols dels ocorreguts al si de la baronia de Corbera: els denominats «successos de Polinyà». Emperò d'antuvi a la resistència, hauríem de considerar la fautoria, ço és, l'acolliment dels pròfugs de la vila d'Alzira; darrere de la qual, d'acord amb els seus vassalls, estava el mateix Francesc de Borja.

Una necessària restitució de la preeminència reial: la repressió del duc de Calàbria.

Alguns dels oficials que hi van estar en companyia de Gonçal de Céspedes i van viure en primera persona el què hi havia ocorregut a Polinyà de Xúquer, no van dubtar a

⁹³³ *Ibidem*, ff. 5v, 49v i 65v.

⁹³⁴ *Ibidem*, f. 13r.

⁹³⁵ Veg. GARÉS TIMOR, V. M., ««Un avalot ab gran violència...», *op. cit.*, pp. 173-182.

afirmar que mai abans havien presenciat una resistència semblant a l'autoritat reial. En particular, Miquel de la Guàrdia va assegurar que «en sa vida, ni encara en lo temps de la Germania, no havia vist tan gran avalot y tan gran resistència y desacato».⁹³⁶ Per consegüent, la gravetat dels fets feu que el duc de Calàbria es decidira a abandonar la ciutat de València i marxar envers les baronies d'Albalat i Corbera amb la finalitat de restituir la preeminència reial. En efecte, l'11 de desembre es presentà a Polinyà de Xúquer. Ara bé, no hi anà sol, sinó que s'hi aplegà acompanyat per l'advocat fiscal, Martí Pons de Castellví; el magistrat de l'Audiència, Joan Francesc Benavent; un procurador fiscal i un escrivà, a més de la guàrdia d'a cavall, tres algutzirs, sis verguetes, uns quants escuders i domèstics. Més tard haurien d'arribar el botxí i un notari. Car, Ferran d'Aragó estava decidit a impartir-hi justícia ell mateix.

Tanmateix, el napolità no trigà gens en entendre que no ho tindria gens fàcil. En eixe sentit, no li va caldre sinó endinçar-se un poc en els precitats dominis senyorials dels Borja per adonar-se que tots o quasi tots els caps de família d'ambdues baronies havien fugit. Al pas de la comitiva per Albalat de la Ribera, Polinyà de Xúquer o Sinyent no es podia veure sinó xicalla i població femenina, ço és, les esposes, mares i germanes dels pobletans, que amb les portes obertes i expressions serioses i preocupades restaven dempeus en els llindars de les seues llars.⁹³⁷ Fins i tot, sembla que el fins feia pocs anys primer marquès de Llombai, s'hi havia aplegat amb alguns dels seus criats i oficials i l'esperava a Polinyà de Xúquer. No debades, a la llum de la correspondència privada que va intercanviar el lloctinent general amb l'aleshores regent príncep Felip, tots dos—Ferran d'Aragó i Francesc de Borja—hi van conversar durant una estona. Així ho descriu a la missiva el duc de Calàbria, afegint al final una soterrada acusació incriminatòria contra el IV duc de Gandia:

*«Apeado que fuy, topé con el duque de Gandía, que me esperaba; sintiéndose mucho de mi hida, pretendiendo que le hazía agravio con ella. Yo le di a entender que mayor lo hazía él a su magestad y los que tal le daban a entender. Y que pues havía tenido cargo de justicia y sabía quán grave caso hera el de la resistència, que se fuesse con Dios y me dexasse hazer mi offiçio; pues tenía entendido que no hera de mi condición hazer sinjustiçia a nadie, quanto más a él. Y con esto se fue [a Riola]. Y supe después cómo, aquella noche, se fueron los matadores al mismo lugar donde él durmió. Y que de allí los salvaron».*⁹³⁸

⁹³⁶ ARV, *Processos de Madrid*, P, 22., ff. 11r-14v.

⁹³⁷ *Ibidem*, f. 32r-32v.

⁹³⁸ AGS, *Estado*, llig. 299, f. 70.

Malgrat tot, l'assumpte no arribà a majors, entre altres coses perquè ni el napolità, en qualitat de representant de l'autoritat reial en el Regne, ni tampoc els oficials de la Reial Audiència s'atreverien a acusar Francesc de Borja formalment de fautor; malgrat que d'indicis no en faltaven precisament. I és que, ben mirat, una imputació d'aqueixes característiques resultava fins i tot poc aconsellable, si no imprudent, quant més en tractar-se d'un dels cortesans més propers i familiars de l'Emperador.⁹³⁹ A això calia afegir, a més, el viu record de la seua enèrgica lluita contra bandolers i corsaris al Principat. Tot açò ho portem a col·lació, perquè segurament la manera de procedir de les institucions valencianes hauria sigut distinta d'haver estat qualsevol altre membre de l'estament nobiliari. De resultes, val a dir que a la vila i honor de Corbera únicament se seguí un judici sumari contra els vassalls del duc de Gandia pel delictes de lesa majestat, parell a la resistència practicada contra l'alguatir Gonçal de Céspedes i la resta dels oficials reials.

En eixe sentit, convé esmentar la diligència del duc de Calàbria, qui no va perdre el temps. Aqueix jorn mateix, en baixar del cavall a Polinyà de Xúquer es posà mans a l'obra. El resultat fou que aquell 11 de desembre s'anotaren les deposicions dels primers testimonis del procés; si exceptuem, és clar, els que Gonçal de Céspedes havia fet rebre quatre dies abans a redós de les muralles de la vila d'Alzira, tot just després d'haver tornat dels dominis de Francesc de Borja.⁹⁴⁰ Ferran d'Aragó encetà les perquisicions mitjançant interpel·lacions sistemàtiques de totes aquelles persones que hi havien restat, a fi i efecte de documentar amb exactitud allò ocorregut. Paral·lelament, engegà dispositius formats per quadrilles d'hòmens perquè agranaren en la mesura que fóra possible el territori circumdant. Així doncs, els testimoniatges dels pobletans i pobletanes desvelen les seues circumstàncies personals. Algunes de les seues deposicions trasllueixen la seua captura i encarcerament arran d'alguna de les batudes. Això no obstant, hi ha d'altres — especialment dones — que senzillament havien sigut citats o citades i mantenien la seua llibertat de moviments.⁹⁴¹

Tot i que finalment la quantitat d'individus interrogats, tal com era d'esperar, no va estar excessivament elevada, el nombre fou del tot suficient perquè el virrei i la resta d'oficials

⁹³⁹ A Carles V i Francesc de Borja els unien estrets vincles de sang. Sense anar més lluny, Ferran el Catòlic era alhora l'avi del monarca hispànic i el besavi del duc de Gandia. Llavors, per estrafolari que sembla, l'emperador esdevenia oncle de Francesc, de la mateixa manera que aquest i el príncep Felip —al que havia vist néixer i bressolar— eren cosins primers. Això sense fer referència la mútua consanguinitat per la via dels Enríquez, segons la qual Francesc de Borja i Carles V eren, a més, cosins tercers.

⁹⁴⁰ ARV, *Processos de Madrid*, P, 22., ff. 1r-31v.

⁹⁴¹ *Ibidem*, ff. 32r-74v, 167r-169v i 196v-201v.

i magistrats de la seua comitiva se'n feren una idea bastant aproximada dels indrets on s'ocultaven els qui encara estaven fugits. Amb tot i això, hi hagué no poques dificultats a l'hora d'enxampar-los, perquè la major part dels absents havien trobat abric, ves a saber on, en els barracons i casetes disperses per la intransitable terra de marjal. En altres paraules, allà on els mitjans de la repressió els era difícil arribar, majorment—fent un apunt meteorològic— «ab les aygües tan grans que fan y mals camins, que no s pot trastejar». Tanmateix, també estaven els qui havien anat amunt i avall, cercant recer per les localitats veïnes, en l'interior d'algunes infraestructures senyorials —com ara el molí arrosser d'Albalat— o en els dominis del monestir jerònim de la Verge Maria de la Murta, és a dir, al si del convent o a les Cases de Moncada; on al remat van estar capturats. Per acabar, hi havia els oficials senyorials, els quals sembla que havien decidit refugiar-se directament a Gandia.⁹⁴²

Malgrat tots aquests inconvenients, el procés judicial sumari no es va aturar. Bona prova d'açò que diem fou que, el 14 de desembre, després d'haver recollit un bon nombre de testimoniatges, el procurador fiscal Pere Xerta publicà una acusació formal mitjançant la qual imputà els càrrecs de resistència a l'autoritat i rebel·lia a més d'un centenar de vassalls de Francesc de Borja. Acte seguit, es feu inscripció de béns dels demandats— presents o absents— i es donà pas a les confessions de testimonis dels denunciats, tasca que ocupà els ministres aquell dia i el següent.⁹⁴³

En aquest punt, convé realitzar un incís per tal de donar compte, ni que siga breument, del *modus operandi* utilitzat a l'hora d'elaborar la llista dels delats. D'entrada, val a dir que la fiscalia va tirar per la senda fàcil i mirà d'incriminar tots els caps de família i els seus fills; exceptuats, és clar, aquells individus que havien oferit ajut als oficials reials. No d'altra manera s'entenen els reiterats esforços dels oficials reials desplaçats a Polinyà de Xúquer, sobretot als interrogatoris, per tal d'haver-ne una relació completa dels veïns. Amb tot i això, convindrem que, per necessitat, el llistat resultant havia d'albergar deficiències i coixejar de provisionalitat. No per casualitat, es partia d'una premissa no gaire artera: la bona voluntat i memòria de les persones interrogades. D'això n'era conscient el mateix Pere Xerta.

Fet i fet, una vegada articulats els capítols inculpatoris, calia que els pobletans empresonats triaren un procurador que els defenguera. L'escollit, el 15 de desembre, fou el

⁹⁴² *Ibidem*, ff. 56v-57v, 66v-68r, 167r-169v i 196v-201v. L'obra del pare Morera sobre el monestir de la Murta recull una notícia de la reglamentació feta el 1582 en el tocant al nombre de dies que podien romandre els bandolers perseguits pel rei en el monestir. MORERA, J. B., *Historia de la fundación...*, *op. cit.*, p. 175. Veg. també, LAIRÓN PLA A. J., *El monasterio de Nuestra...*, *op. cit.*, capítol 2.4.3.9 «Libros de las heredades de Xixerá y Moncada»; MARTÍNEZ PÉREZ, A. *Las Cases de Moncada...*, *op. cit.*, pp. 101-108.

⁹⁴³ *Ibidem*, ff. 75r-89r i 99r-160r.

notari Lluís Valeriola, el qual començà la seua comesa demanant la convenient còpia i trasllat de la causa. Fins ací es podria afirmar que la prossecució del procés fou bastant correcta, majorment atenent a la gravetat dels delictes que se'ls imputava. Nogensmenys, a continuació, s'hi produïren un seguit d'irregularitats i deficiències processals.⁹⁴⁴ El responsable Joan Francesc Benavent, atés que el magistrat no acudí a la vila i honor de Corbera precisament amb la ferma voluntat d'impartir justícia amb imparcialitat i equitat. Benavent afegí al desig, fins i tot delerós, d'assistir al duc de Calàbria l'afany personal de revenja. No debades, alguns dels bandolers alzirens que havien estat acollits a Polinyà de Xúquer havien sigut els seus segrestadors un parell de decennis abans: durant les Germanies. Potser des d'eixa perspectiva hom entenga millor el tarannà del jutge a l'hora de seguir el plet.⁹⁴⁵

El 17 de desembre, a mitjan matí, Lluís Valeriola va rebre una còpia de la causa, on hi havia «prop de do-centes cartes de letra spessa». En entregar-li-la, se li exigí que aquella mateixa vesprada tinguera articulades les capitulacions de defensa i haguera rebut els testimonis oportuns. La tasca era senzillament impracticable; sobretot atenent a l'abast, qualitat i grossària del procés, circumstàncies a què calia addicionar les dificultats climatològiques o la dispersió dels possibles declarants. Per eixe motiu, el procurador dels vassalls de Francesc de Borja es va presentar davant els oficials competents per tal de formalitzar una queixa, mitjançant la qual denunciava la inusitada prestesa amb què el jutge Benavent i la resta de membres de l'Audiència volien cloure el cas; cosa que corria en detriment dels seus poderdants i atemptava contra les disposicions forals del Regne. Acte seguit, demanà que se li concediren dilacions convenients.⁹⁴⁶

No hi hagué tal. Ni el jurista ni menys la resta d'oficials desplaçats a Polinyà de Xúquer li van atorgar mai el diferiment de temps requerit, el qual, amb la llei en la mà, havia de tenir qualsevol reu. Heus ací les primeres negligències. Contràriament, el procurador fiscal Pere Xerta li recriminà al notari la jornada següent que no haguera completat la seua tasca i li advertí que «si no·ls produhia dits testimonis, que estaria per aquell e no per lo dit jutge». La resposta de Lluís Valeriola no es feu esperar. Tornà a incidir en el que havia al·legat el jorn precedent:

«[...] ell té molts testimonis per a donar, però que la brevetat del temps que li és stat donat per a veure lo procés [...] y ordenar les deffenses y produhir los testimonis —la qual dilació és stada menys de hun dia—y fer lo temps que fa y tan grans aygües y temporal; no pot bonament donar ne produhir

⁹⁴⁴ *Ibidem*, ff. 160v-161r.

⁹⁴⁵ ARV, Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 5979, apèndix, s. f. Veg. també, CATALÀ SANZ, J. A., i PÉREZ GARCIA, P., *Epígonos del encubertismo. Proceso...*, op cit., p. 106.

⁹⁴⁶ ARV, *Processos de Madrid*, P, 22., ff. 164r-171r.

los testimonis que vol y entén donar per a mostrar la immunitat e desculpa dels dits presos. Senyaladament, que li és stada feta la provisió —al peu de la scriptura de defenses— per a rebre los testimonis a les quatre hores après migjorn. E, per ço, tostemps supplicava lo que havia supplicat, és a saber, ésser-li donat terme competent [...]. Y que en lo poch temps que li resta no dexarà de donar los testimonis que porà trobar. Los quals, per star dits lochs despoblats, com stan, no·ls pot bonament trobar».⁹⁴⁷

Així les coses, el 18 de desembre, Valeriola es veié obligat a articular els capítols de la defensa i reproduir els testimonis. En total, redactà cinquanta-set ítems en què tractà de posar en evidència amb reeixida efectivitat els punts febles de l'acusació criminal que pesava contra els vassalls de Francesc de Borja. Nogensmenys, les suposades bones aptituds jurídiques i dots explicatives de l'escrivà no van servir de res davant els exigus i singulars testimoniatges aplegats: els dels mercaders Joan de la Plana i Francesc Noguera, el del cavaller Sebastià Santacreu, o el de fra Bernat Colomer, ermità de Sant Sebastià.⁹⁴⁸ Quant a la prossecució de la causa, cal assenyalar que, paral·lelament a l'articulació de la defensa, aquell jorn o en els següents, els absents foren citats mitjançant les habituals ratlles a les portes i se'ls acusaren les primeres contumàcies. Així mateix, el 19 de desembre, van estar sotmesos a turment quatre dels habitants d'Albalat de la Ribera, per tal d'esbrinar si el notari de Polinyà de Xúquer, Jaume Eiximeno, havia alertat i avalotat els habitants d'aqueixa població.⁹⁴⁹

Finalment, el 22 de desembre es dictà sentència. Així doncs, en compliment del veredict, el virrei, Ferran d'Aragó, va disposar l'enderrocament de la casa de Miquel Joan Garcia de Cieza, lloctinent de justícia de Polinyà; va ordenar aplicar garrot a Pere Martorell, Joan Torremotxa i Joan Andreu, llauradors de Riola, va manar assotar públicament els albalatencs Joan i Guillem Rosselló i Baltasar i Lluís Eixea.⁹⁵⁰ Amb tot i això, la darrera de les irregularitats del procés, i potser la més flagrant, no es descobrí sinó una vegada executat el veredict. Misser Francesc Novella, procurador general dels estats del ducat de Gandia, detectà que a la denunciació original no hi havia cap Pere Martorell; tot en un moment en què el cos

⁹⁴⁷ *Ibidem*, f. 171r-171v.

⁹⁴⁸ *Ibidem*, ff. 171v-189v.

⁹⁴⁹ *Ibidem*, ff. 90v-97v i 190v-196v.

⁹⁵⁰ ARV, Reial Audiència, *Sentències*, caixa 291, núm. 1204. Prèviament a la sentència, tal i com hem assenyalat, el 19 de desembre de 1545, es va procedir a turmentar alguns dels empresonats amb la finalitat de traure'ls la veritat. Nogensmenys, el document que arreplega el pagament dels salaris als oficials per les tasques realitzades a Polinyà erra la data, en indicar que es produí la jornada anterior. El mateix succeeix amb la consignació per l'assotament dels habitants d'Albalat, derivada d'una sentència que no es publicaria fins el 22 de desembre. I per afegiment, s'equivoca la data i la forma d'ajusticiament dels veïns de Riola, en indicar-se que van ser penjats el 19 de desembre, tenint en compte que la precitada sentència és de tres jornades després i que van ser sotmesos a garrot i no a les penúries de la força (ARV. *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 27v-28v). Veg. CATALÁ SANZ J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en..., *op cit.*, p. 74.

d'aquest ja descansava sense vida a les entranyes de la terra. S'hi havia executat un innocent. En efecte. Així ho relatava, a tall d'exemple, uns anys després, el cavaller Sebastià Santacreu:

«Y havent sentenciats los hòmens y executada la sentència, misser Novella demanà trellat del procés, hi·l donaren tret del que allí havien fet sobre dit cas. Y mirant dit misser Novella bé lo procés y regonegut aquell, trobà que havien denunciat a Antoni Martorell y pronunciada la sentència contra el que fos penjat, y sentenciaren y penjaren a Pere Martorell; que ni l'havien denunciat, ni donades defenses, ni publicat contra ell sentència».⁹⁵¹

Fet i fet, val a dir que la malencertada actuació judicial en relació amb els «successos de Polinyà» —que comptà amb el vistiplau del duc de Calàbria— no va passar inadvertida entre els dirigents de la societat valenciana, els quals no van trigar en acudir al lloctinent general per tal d'al·legar contrafurs, fer-li costat a Francesc de Borja i obligar el napolità a aturar-hi qualsevol acció legal. No per casualitat, encara no s'havia dictaminat res concret en el procés d'absència de la major part dels vassalls del duc. Bona prova d'açò és la crida de trenta dies, publicada el 18 de gener de 1546.⁹⁵²

Perdonar, silenciar i oblidar: «la voluntad de su magestad y nuestra es hazer merçed al duque de Gandía».

No fou fins la vespra de Nadal de 1545 que el duc de Calàbria s'aplegà de nou a la ciutat de València, després d'haver romàs a Polinyà de Xúquer durant vora dues setmanes. El retorn del napolità no passà inadvertit entre els representants dels estaments militar i eclesiàstic, els quals es van presentar al palau del Real, per tal de denunciar les transgressions de la llei foral valenciana i la vulneració de l'alta jurisdicció que tenia la casa ducal de Gandia sobre els seus dominis de la vila i honor de Corbera. L'escena es repetí les primeres setmanes de l'Any Nou. Llavors, s'hi havien sumat també el síndic, el racional i els jurats de la ciutat de València, en representació de l'estament reial.⁹⁵³ Heus ací, l'enèsim acarament de Ferran d'Aragó amb els estaments valencians.⁹⁵⁴ Tot açò ho portem a col·lació en tant que precipità que l'assumpte transcendira i la causa anara a parar a l'instància superior de justícia: el Consell d'Aragó.

⁹⁵¹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 5979, apèndix, f. 113v.

⁹⁵² ARV. *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 11r-12v.

⁹⁵³ ARV, *Processos de Madrid*, P, 22, s. f. Es troba als fulls plegats a la contraportada del procés.

⁹⁵⁴ BENAVENT J. i IBORRA J., *La mort del duc...*, op cit.

Tanmateix, sens dubte, l'assumpte més interessant potser siga l'anàlisi de les identitats individuals de la major part dels qui des de les institucions del Regne van protestar i defensar la posició del IV duc de Gandia. Per l'estament militar: Joan Cristòfol de Borja, germà del duc de Gandia; Pere Roca, germà de Francesc, degà de Gandia, i Melcior Pellicer, qui havia estat procurador de Joan de Borja; per l'estament eclesiàstic: Miquel Àngel Ribelles i Valero, canonge de la Seu, germà del senyor de l'Alcúdia i principal destorbador del parlament d'Alzira (1544); i per l'estament reial: d'una banda, el síndic Guillem Ramon Pujades, noble del cercle dels Borja, i, d'altra, Joan Garcia, racional i home de confiança de la casa ducal de Gandia. Fet i fet, resulta evident l'afirmació: Francesc de Borja ho tenia tot molt ben lligat, ja que era capaç fins i tot d'exercir un cert control informal sobre un dels principals organismes de representació dels valencians.

A inicis de 1546, les protestes en forma de lletra dels ducs de Gandia, d'una banda, i, de l'altra, la correspondència privada de Ferran d'Aragó amb l'aleshores príncep Felip i els seus consellers ens han llegat un valuós registre escrit de l'opinió, intencions i interessos de tots dos en el tocant als «successos de Polinyà». Tot plegat, traspua no sols unes apreciacions totalment antagòniques respecte a allò esdevingut a la localitat riberenca, sinó també les pressions exercides d'ambdós costats, sovint a fi i efecte d'informar o de prendre-li el pols a la situació. En eixe sentit, sembla que fou precisament el duc de Calàbria qui, el 5 de gener, va agafar la iniciativa en comunicar al regent el que havia ocorregut a la baronia de Corbera; tot afegint, tal com hem mencionat un poc més amunt, una soterrada acusació contra el fins feia poc primer marquès de Llombai.⁹⁵⁵ El 12 de gener, els qui van escriure al fill de l'Emperador foren Francesc de Borja i la seua muller Elionor de Castro. Sengles missives apel·laren a llur condició de criats reials i tingueren com a subjecte els greuges i les injustícies que a llur parer s'havien comés en els seus dominis. Emperò, el IV duc de Gandia anà més enllà en trametre a la Cort el seu secretari perquè fera més vívida i propera la seua versió i el príncep quedara ben assabentat.⁹⁵⁶

El moviment de Francesc de Borja fou respost amb altre semblant per part del napolità. Dues setmanes després, el duc de Calàbria envià a la Cort el seu domèstic, Pere d'Olaso, amb instruccions ben precises. L'interés del document bé justificaria la seua reproducció completa. En primer lloc, calia que entregara la lletra del seu amo a Francesc

⁹⁵⁵ AGS, *Estado*, llig. 299, f. 70.

⁹⁵⁶ *Ibidem*, ff. 321 i 323.

de los Cobos perquè estiguera al corrent del que havia ocorregut a Polinyà de Xúquer i de les diligències que havia realitzat Ferran d'Aragó a l'hora d'impartir justícia i restituir la preeminència reial. A rengló seguit, hauria de lliurar-li la còpia del procés. D'eixe mode, el secretari d'Estat i el Consell d'Aragó podrien deliberar amb major coneixement de causa sobre el veredict. Això no obstant, en la mesura de les possibilitats convenia encaminar l'assumpte. En paraules del duc de Calàbria:

*«[...] el poco fundamento que tienen los contrafueros y quejas que el duque —o por mejor dezir la duquesa— de Gandía pretiende contra mí, [...], las pretensiones que tienen estos braços y estamentos; que son todas ayre y no tiran sino a que no haya ni se haga justícia. [...] Porque según la graveza del caso, al parecer de los que esto juzgan sin pasión, merezco ser reprendido antes de floxo que no de riguroso. Por lo qual, no deve su magestad remittir libianamente este caso en ninguna manera, porque sería dar alas a los que agora las tienen quebradas; endemás hablándose en ninguno de los más califficados y prinçipales. Y no dexéys de dezir la viva pasión que-l regente miçer Filibert ha mostrado en este casso en favor del duque de Gandía, izquerdeando y estorbando quanto ha podido la buena execuçión deste caso, por ser vassallo del dicho duque, y haverle sido advogado y muy affiçionado sienpre».*⁹⁵⁷

El Consell d'Aragó no es pronuncià, diguem-ne formalment, sobre la causa fins el 18 d'abril de 1546⁹⁵⁸—quasi un més després del decés de la duquesa de Gandia—, però l'assumpte s'havia resolt molt abans. Bona prova d'açò, fou la correspondència que van intercanviar durant aquells mesos el príncep Felip i el lloctinent general del Regne. A tall d'exemple, el 12 de març, el jove regent li va adreçar una lletra mitjançant la qual li vingué a dir, en poques paraules, que s'estimava més creure la versió del IV duc de Gandia i prendre a mercé quasi tots els seus vassalls.

«[...] assí para el bien de la justicia como el respecto y consideraçión que se deve a la persona y serviçios del duque, y también que no paresçe conveniente que tantos padescan por la culpa particular que algunos tuvieron, y assimismo, visto el proçesso e ynformaçiones que vós embiastes, havemos —con parecer de los del Supremo /Real/ Consejo de Aragón, que aquí cerca de nós reside— mandado hazeros <la> presente. Por la qual, os rogamos y encargamos mucho que, en recibéndola, proveays que —exceptadas las tres o quatro personas que escrivistes que se hallan muy culpadas en este caso, y también las personas que fueron a tocar las campanas que fueron ocasión del

⁹⁵⁷ AGS, *Estado*, llig. 299, 48.

⁹⁵⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 330, ff. 2v-5v.

*alboroto; porque contra estos, és la voluntad de su magestad y nuestra que procedays como a vós os paresciére conforme a justiçia— proveays que contra todos los otros vezinos y moradores de los dichos lugares de Poliñán, Albalat y Riola, y otros de la dicha baronía, de qualquier qualidad o condiçión que sean, no se proçeda más adelante contra ellos, ni se çierren los proçessos que a instancia del fisco contra ellos están introduzidos y començados por razón deste delito, sino que se queden en el estado que se hallaren al recibir ésta».*⁹⁵⁹

Així doncs, el 2 d'abril, malcontent i desanimat, el duc de Calàbria li tornà la contestació al príncep Felip, tot fent-li entendre les dificultats que havia trobat a l'hora d'executar les seues disposicions:

«Y queriendo executar lo susodicho al pie de la letra, como vuestra alteza lo manda, hallamos los de la dicha Audiencia e yo que no puede ser sin derogación del fuero que este reyno tiene en favor de la justiçia; por el qual se proçede contra los delinçientes por proçesso de ausencia hasta sentencia de muerte. Y assí se executan muchas de presto sin que corona, guiajes, ni hotros remedios —de que los tales proçessados y sentençiados se arman—les aprovechen, porque en ser pressos son justiciados sin darles más tiempo del que han menester para confessarse. Y si en semejantes proçessos se pusiesse sobreseymiento, no solamente sería causar contrafuero, y grandíssimo desserviçio y perjuyzio a su magestad, por ser este huno de los prinçipales fueros que en este reyno tiene en su favor para administrar justiçia; pero sería quitarla del todo, de manera que no se pudiesse administrar d'aquí adelante, ni ahún vivir en él».

I afegia, per acabar, un tant resignat:

*«Por lo qual, pues la voluntad de vuestra alteza es hazer merçed al dicho duque y sus serviçios la mereçen reçebirla, he yo muy grande en que se la haga cumplida; mandándole remittir y perdonar libremente todos los dichos vassallos; exçeptados los dichos quatro o çinco prinçipales y los que repicaron las campanas».*⁹⁶⁰

Un parell de setmanes més tard, el 18 d'abril de 1546, el Consell d'Aragó emeté el veredicte, mitjançant el qual es va exonerar del delicte de lesa majestat a més d'un centenar de vassalls de Francesc de Borja, habitants de les baronies de Corbera i Albalat.⁹⁶¹ Nogensmenys, la fita clau pel que fa a la restitució absoluta de la tranquil·litat

⁹⁵⁹ ACA. *Reial Cancelleria*, 3981, ff. 95v-96v.

⁹⁶⁰ AGS, *Estado*, llig. 299, f. 157.

⁹⁶¹ ARV. *Reial Cancelleria*, 330, ff. 2v-5v.

al si de les poblacions d'Albalat de la Ribera, Sinyent, Polinyà de Xúquer i Riola l'hem de buscar en les Corts de Montsó de 1547. No debades, el 26 d'octubre d'aquell any, el príncep Felip va ratificar l'indult concedit la primavera de 1546, en què va incloure el notari Jaume Eiximeno i un parell d'individus més. Acte seguit, refermà l'alta jurisdicció mer i mixt imperi del IV duc de Gandia sobre els dominis de la vila i honor de Corbera i Albalat.⁹⁶²

Fet i fet, en absència de Carles I, va ser el concert de consellers i assessors amb l'aleshores regent, el jove príncep Felip, el que va acabar per desbaratar que hom cercara el més ínfim indici de culpabilitat en la persona de Francesc de Borja. En altres paraules, l'ànim reial hi concorregué deliberadament a minorar la transcendència de l'assumpte i hi facilità que s'hi abocara terra a sobre i, al remat, s'oblidara. Talment ha estat així que cap de les innumerables biografies, hagiografies i obres a l'abast sobre la vida del noble o del sant fa la més mínima menció als «successos de Polinyà». En el seu lloc el lector o lectora trobarà referències certament principals i de temàtica molt diversa.⁹⁶³ Curiós silenci. El mateix ha ocorregut amb l'escassa bibliografia que s'hi ha aproximat, sovint tangencialment o inconscient.⁹⁶⁴

MOSSÉN JAUME GARÍ I MOSSÉN MIQUEL VALERO: VALEDORS DE DOMÉNEC GUERAU

Al l'interior de l'intricat món de les solidaritats i dels clientelismes s'aplegaven molts tipus de connexions i llaços. Els estudiosos els han classificat en diverses categories. A tall d'exemple, Emilia Salvador les ha ordenades en quatre grups: afinitat, amistat o parentiu; unió front a un adversari comú, vincles feudovassallàtics o dependències econòmiques, als quals denomina «solidaritats imposades», i finalment, els efectius mercenaris o comprats. D'entre tots ells, no sabem del cert en quin caldria

⁹⁶² ARV. *Reial Cancelleria*, 332, ff. 130r-134r.

⁹⁶³ Les obres que tracten sobre aquest període de la vida de Francesc de Borja són innumerables. Per citar-ne sols algunes. Veg. ADRO, X., *El duque de Gandía...*, *op cit.*, pp. 217-316; BOSQUET, J. B., *Suma de la vida...*, *op cit.*, pp. 6-11; CIENFUEGOS, À., *La heroica vida, virtudes...*, *op cit.*, pp. 101-167; DE DALMASES, C., *El padre Francisco de...*, *op cit.*, pp. 57-76; GARCÍA HERNÁN, E., *Francisco de Borja...*, *op cit.*, pp. 111-138; NIEREMBERG, J. E., *Vida del santo padre...*, *op cit.*, pp. 50-76; PASTOR GÓMEZ J., *San Francisco de Borja...*, *op cit.*, pp. 23-28.

⁹⁶⁴ CANET APARISI, T., "Juzgar a los jueces...", *op cit.*, pp. 317-324; —, "La abogacía fiscal...", pp. 534-535; MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianas...*, *op cit.*, pp. 147-148; CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA P., "La pena capital...", *op cit.*, p. 74.

enquadrar el sastre Doméneç Guerau,⁹⁶⁵ però el que resta en clar és que formava part del braç armat del partit liderat pels Valero i pels seus parents els Vendrell i els Garí. En eixe sentit, val a dir que la primera notícia seua es remunta a finals de setembre de 1542, quan va ser denunciat criminalment juntament amb un rufià anomenat Agustí i Francesc, un esclau negre d'un tal Marco.⁹⁶⁶

L'episodi que ens ocupa, però, es produí una dècada més tard. Arran de cert afer, Guerau havia estat detingut el 12 de novembre de 1552. L'alguatzir Jeroni Saidia, que s'havia desplaçat fins a la vila d'Alzira, l'havia pres en sagrament i homenatge i l'havia deixat en llibertat amb fiances a condició que es presentara davant les autoritats regnícoles a la ciutat de València en un breu espai de temps. Mossén Jaume Garí i mossén Miquel Valero havien acceptat les caucions, les quals ascendien a 1.000 ducats d'or. Havia ocorregut, no obstant això, que el sastre havia fugit d'Alzira i del Regne i no s'hi havia personat per por a ser condemnat a la forca.⁹⁶⁷ De resultes, el 21 de gener de 1553, Jeroni Saidia regressà a la capital de la Ribera, realitzà la inscripció de béns a les llars de Guerau, Valero i Garí i procedí a vendre-ho en públic encant.⁹⁶⁸

Malauradament, no es tractà d'unes anotacions completes i exhaustives, cosa que ens haguera regalat una instantània íntegra de l'habitatge de dos dels principals caps de facció de l'Illa del Xúquer. Tanmateix, com qui no pot collir espigola, caldrà conformar-se amb aquest apressat i selectiu registre. Al domicili de Guerau, l'oficial sols escorcollà dues estances. A la primera apuntà una taula de fusta amb petges i un mandilet, una cadira de costelles, un escambell, una llança, un parell de cresols i paelles de ferro i un ast. A la segona, trobà un llit de quatre posts i petges equipat amb dos matalassos de llana sardesca i un llençol. També encontrà un cofre buit, una caixa de tall de Barcelona, dins de la qual hi havia un mandil usat i un espalmador; una panera, una pastereta de fusta i un sedàs, tot relacionat amb l'elaboració i manteniment del pa; una cadira de costelles i 8 alnes⁹⁶⁹ de llenç de torcaboques que, pertanyien—segons Isabel Romàs, sogra de Guerau—a una clienta: a na Rotllana. Precisament, Isabel, muller del sastre, i sa mare, vídua, van estar les capllevadores dels susdits béns, valorats en 40 lliures.⁹⁷⁰

⁹⁶⁵ Malauradament, no hem estat capaços de localitzar els béns de Doméneç Guerau als padrons de riquesa corresponents.

⁹⁶⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, f. 5r-5v. El 1555, mestre Doméneç Guerau va ser agredit per un llaurador de l'Alcúdia. ARV. *Reial Cancelleria* 1324, f. 150r-150v; ARV. *Reial Cancelleria* 1325, f. 7 v.

⁹⁶⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, M, 20, s. f.

⁹⁶⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 1320, ff. 169r-171r.

⁹⁶⁹ Una alna a València equivalia a 0'906 metres. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 116-117.

⁹⁷⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, M, 20, s. f.

A la llar de mossén Valero,⁹⁷¹ l'escrivà s'aturà a l'entrada, a la cuina, a la sala i a dos estudis. Començà per les habitacions. De la primera, assentà una luxosa taula de noguer pintada i amb tàrsia; un canelobre de llautó, una cadira de cuir i un drap de ras. No molt lluny, hi trobà un llit de camp dotat amb tres matalassos de llana castellana, un coixí i un davant-llit amb llistes vermelles. Finalment, hi escrigué també una caixa guarnida de llanda, dins de la qual hi havia un cossí per a guardar panses buïtes. A l'altra cambra, es topà amb un altre llit de cinc posts i petges, proveït de tres matalassos de llana sardesca; un escriptori de fusta a l'interior del qual hi havia molts documents i lletres, i unes caixes de fusta; l'una buïda i l'altra amb 3 o 4 alnes de llenç.

A l'ingrés prengué nota d'una cadira de cuir, quatre piques i una alabarda. A la cuina, la major part dels objectes van estar estris i recipients per a preparar i servir els aliments i begudes: una copa de ferro, dues paelles, la una gran i l'altra menuda; unes graelles, un ast, una pastera de fusta, un pla de llautó, una caldera de ferro, mitja dotzena d'olles de terra i una dotzena de plats i escudelles. També hi havia un cresol, tres canelobres i dues cadires de costelles. El saló, pel que sembla, servia també d'improvisat magatzem i habitació, atés que entre altres coses escrigué 6 cafissos de dacsà, un cafís de forment, un altre de civada i mig de farina; dos llits, l'un amb sis posts i petges i un coixí i l'altre amb una màrfega. En absència del cavaller, ho van capllevar tot el ciutadà Lluís Vicent Costa i el notari Pere Gasc; partidaris de la facció dels Valero.

Per acabar, a la casa de mossén Jaume Garí,⁹⁷² escorcollà huit habitacles. A l'entrada trobà tres cadires, un banc amb tres calaixos, dos caixons: l'un amb tres calaixos que contenien quatre madeixes de lli i dos frens de quadrúpede vells, un aladre amb la seua rella i una caldera de ferro gran. A continuació, prosseguí pel celler de l'immoble,

⁹⁷¹ Miquel Valero acumulava 351 lliures de peïta i posseïa vora quatre-centes fanecades de terra: 230 fanecades les tenia a Cabanyes. A l'Alquenència prop del monestir de Santa Bàrbara en tenia altres 120 fanecades. La resta eren petites parcel·les a Barrablet (9), l'Alquibla (7) i Alfara (4). També posseïa diverses cases a la plaça que duïa el seu nom dins del Clos de la Vila i altres tres al lloc de Cabanyes. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/19, ff. 258r-259r i 624r-625r. Miquel Valero s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

⁹⁷² Mossén Miquel Valero era oncle de mossén Jaume Garí, atés que Úrsula Valero, mare de Garí, era germana de Miquel. No obstant això, no es portaven molta diferència d'edat. Jaume Garí va casar en primeres noces amb Beatriu Joana Gil, esposa que havia sigut en primeres noces de Jaume Gombau. Quan Beatriu Joana Gil morí, el 1531, Garí tornà a casar-se, aquesta vegada amb Francesca de Calataiud, germana del senyor d'Agres. ARV. *Protocols notarials de Joan Tolosa*, 2246 (28-5-1542). Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "El cavaller alzireny Jaume...", op. cit., pp. 46-47; Jaume Garí pagava, per eixes dates, per raó de 263 lliures de peïta i posseïa 180 fanecades concentrades a Tulell. Detenia també nombrosos béns immobles com l'alqueria de Tulell contigua a les terres, un parell de cases dins del Clos de la Vila, altres dos parells a la Vilanova o al raval de Sant Agustí i diversos censals valorats en 72 lliures i mitja de peïta. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, ff. 561v, 562v-564r. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, f. 40r-40v. Veg. els arbres genealògics dels Garí i Valero d'Alzira.

on encontrà diverses botes de vi, gerres, un parell de cofres buits, un poal de ferro amb la seua corda i una copeta de ferro menuda.⁹⁷³ El corral en fou el següent espai a què es dirigí: una caldereta menuda, una destral i altres estris de fusta. I en acabant, n'accedí a la cuina. Al terra hi havia una catifa de rodes. Pel que fa al mobiliari caldria destacar dues cadires de couro i un escambell. La quasi totalitat d'objectes restants estaven relacionats amb la preparació i servici d'aliments i begudes: dos morters de pedra, uns ferros, dues paelles, un parell d'asts de ferro, mitja dotzena d'olles, una conqueta d'aram, una dotzena de plats i escudelles, un rall i un foguer de ferro. Tanmateix, l'escrivà també anotà un cresol, un estricador de fusta, un cademat i, el que resulta més significatiu, 5 lliures de fil de seda torçut.⁹⁷⁴

Hi inscrigué els béns que contenien dues cambres. A l'una, hi havia un altre llit amb una màrfega, un llençol i una flassada, les barres d'un llit de camp, una caixa gran amb una arrova de panses, mitja arrova d'arròs⁹⁷⁵ i un quarter de cansalada. A l'altra, tot apunta que s'estaven realitzant obres o tasques de manteniment. Hi trobà un llit de posts i petges sense matalàs, un bastiment de fusta, una tauleta, una caixa ferrada o panera, un parell de cuiros de guadamassil, una gorra i una espasa. De fet, sembla que arran d'això la sala s'havia convertit provisionalment en habitació, atés que contenia un llit de tres posts i petges, una màrfega i un llençol, una caixa vella i un cresol; malgrat que en continuava fent les funcions i també servia com a magatzem i lloc de treball: un porc salat, una ouera amb ous i un torn de debanar seda. Finalment, a l'estable no n' anotà res. El caplleuador fou mossén Miquel Joan Vendrell, parent de Garí.⁹⁷⁶

El 23 de gener de 1553, concloses les inscripcions de béns, l'alguatzir Jeroni Saidia encetà la pública subhasta o encant dels béns de Guerau, Garí i Valero. El sendemà, mossén Miquel Valero i el seu nebot, mossén Jaume Garí, es personaren a la Reial Audiència acompanyats per Doménec Guerau, al qual van encarregar a la presó comuna del Cap i Casal. Seguidament, els cavallers n'hi sol·licitaren el sobreseïment de l'execució i venda pública i el retornament de tots els mobles i objectes que havien estat

⁹⁷³ Dues de les botes contenien 30 càneters de vi vermell cadascuna. Altres dues botes eren menudes. En total hi havia 9 gerres de les quals solament una estava buida. Cinc de les gerres eren menudes, en elles cabien sols 20 càneters. Un càneter equivalia a 10,77 litres. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 133-134.

⁹⁷⁴ Una lliura de seda equivalia a 358 grams. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172.

⁹⁷⁵ L'arrova és un dels pesos que encara s'empra en l'actualitat arreu del territori valencià. Equival a 12,780 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172 i 227-228.

⁹⁷⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, M, 20, s. f. veg. els arbres genealògics dels Garí i Vendrell d'Alzira.

extrets de llurs domicilis. Així ho ordenà, el 25 de gener, el duc de Maqueda a l'oficial desplaçat a Alzira.⁹⁷⁷ Això no obstant, pareix que no es feu efectiu. L'11 de febrer, el procurador fiscal aconseguí aturar-ho, cosa que abocà els alzirenys a instar plet a primers del mes següent.⁹⁷⁸

A mitjan de març, el lloctinent general dirigí una missiva a Joan de Vila-rasa perquè li donara la seua opinió sobre l'assumpte. És, precisament, a través d'aquest escrit que sabem que després de la citació, el sastre s'havia refugiat al principat de Catalunya i que des d'aleshores els enfurits Valero i Garí havien partit de l'Illa del Xúquer i emprés un periple per terres catalanes fins a trobar-lo i obligar-lo a entregar-se; cosa que havia fet el 24 de gener. Malauradament, ni el procés judicial ni tampoc la carta desvelen la localitat on el van encontrar ni les possibles amistats i connexions clientelars que Guerau, Valero o Garí pogueren tindre al territori veí.⁹⁷⁹

«POSE LO PRESENT EN LA LLONGA, PERQUÈ US VINGA NOTÍCIA A TOTS»: MOSSÉN MIQUEL JERONI GOMBAU DESAFIA PÚBLICAMENT ELS VALEDORS DE COSME PUJALT⁹⁸⁰

El dimarts 4 de setembre de 1554, encara no s'havia fet el dia clar a l'Illa del Xúquer, quan hom en descobrí un tros de paper clavat a la porta de la llotja. El presumpte redactor havia estat mossén Miquel Jeroni Gombau.⁹⁸¹ El contingut era ben explícit: el cavaller havia redactat una carta de desafiament mitjançant la qual reptava a duel els partidaris i valedors de Cosme Pujalt, al qual havien ferit en el cap feia unes quantes nits mentre passejava pel carrer Major. A continuació reproduïm el seu contingut íntegre:

«Yo, Miquel Jeroni Gombau, com per noció me à vengut per (cer)tes persones (?) que vós, Cosme Pugalt, que dieu que yo us é [pe]gat les coltellades que vós teniu ho que yo us e fet pegar. Y alguns altres ho divuen o parents vostres. Dich axí, que vós, Cosme Pujalt y parents—dich axí—que tostems qui dins tres dies, que vós me donareu home de mon yqual (e) yo·m mataré ab ell, perquè ni yo us e pegat, ni altri per

⁹⁷⁷ ARV. *Reial Cancelleria*, 221, f. 155r-155v

⁹⁷⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, M, 20, s. f.

⁹⁷⁹ *Ibidem*.

⁹⁸⁰ Aquest apartat ha estat elaborat essencialment a partir de ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 71, s. f.

⁹⁸¹ D'acord amb el registre del padró de riquesa del Clos de la Vila, mossén Miquel Jeroni Gombau sols conservava a la vila d'Alzira 6 fanecades de morerar a l'Almúnia i altres 5 fanecades a Barrabet, per les quals pagava per raó de 22 lliures de peita. Ni tan sols posseïa un habitatge. Hi devia viure llogat. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, f. 579r.

mi. Dich que sobre axò yo·m mataré (ab) home que vós me donareu. Y lo cavaller que per vós exirà—si cas és que vulla compa(n)yó—yo·n trauré un altre, rebuda la resposta de vosaltres. Y perquè yo é sabut que sou fora de la vila, per axò fas lo present, perquè dins tres dies vostres parents y amichs puguen comunicar en vós. La resposta m'enviareu a casa don Galcerà Carròs. Conten-se los tres dies de demà, qu·és dimecres, que feniran a set de setembre de l'any 554. Y per axò pose lo present en la llonga, perquè us vinga notícia a tots. Fet a 4 de setembre. Dit dia e any».

El jorn mateix que concloïa el termini perquè Cosme Pujalt enviara la resposta a la llar de don Galceran Carròs, senyor de Toga i Cirat,—ço és, el divendres 7 de setembre—Àngela Mestre, muller del notari, hi elevà acusació criminal davant la Reial Audiència. A penes tres o quatre dies després, mossén Miquel Jeroni Gombau havia sigut detingut a la ciutat de València. El magistrat misser Gaspar Roca s'havia encarregat de sotmetre'l a interrogatori un parell de vegades. Tanmateix, d'entrada, el cavaller assegurà no haver repletat ningú mitjançant carta de desafiament, ni tindre notícia de cap duel. A eixe respecte al·legà que no sabia llegir i escriure. Negà també haver manat coltellejar Cosme Pujalt, atés que considerava el notari persona amiga. En feia la prova que en el passat li havia rebut nombrosos actes. Afirmà, així mateix, desconèixer la identitat de l'individu que l'havia agredit tan salvatgement. Car, de les lesions sí que n'havia sentit parlar. Jaume Climent, cunyat de Pujalt, li havia relatat el succés.

Arribats a aquest punt, és menester realitzar una mica de prosopografia. Miquel Jeroni Gombau era el fill de Pere Jeroni; descendent, per tant de la prestigiosa prosàpia d'Alzira que va copar les matrícules del Consell durant el segle XV.⁹⁸² Sandra Bernabeu n'ha traçat una petita síntesi de llur trajectòria sociopolítica. Els Gombau van estar una de les estirps que aconseguí promocionar-se políticament i socialment durant el Quatre-cents, en paral·lel a l'intervencionisme regi dels Trastàmara i a la introducció del sistema del «sach e sort». El seu reeiximent fou tal que la presència dels Gombau al front dels organismes de govern vilatans, entre 1397 i 1495, sols trobà parangó en termes absoluts en els Martorell: parents de l'autor del *Tirant lo Blanc*. A l'inici, com tants altres llinatges de l'Illa del Xúquer, els Gombau començaren sent notaris, però durant la segona meitat de la centúria alguns dels seus integrants van aconseguir ser elevats a generosos; condició

⁹⁸² Veg. l'arbre genealògic dels Gombau d'Alzira.

que havien consolidat en el Cinc-cents.⁹⁸³ Des d'aleshores, els problemes econòmics,⁹⁸⁴ les Germanies,⁹⁸⁵ les exigències de la seua nova condició privilegiada, el transferiment a la ciutat de València,⁹⁸⁶ entre d'altres, els van fer esdevindre persones quasi estranyes a la capital de la Ribera fins que Miquel Jeroni Gombau decidí regressar-hi. Una vegada explicat açò, convé centrar-se en el relat dels fets.

D'acord amb la versió del donzell, alié a tot el que havia ocorregut a la localitat del país del Xúquer, el dimecres 5 de setembre, al voltant de les quatre de la vesprada, l'havia abandonada i s'havia encaminat tot sol envers el Cap i Casal. Hi havia arribat vora la mitjanit. Acte seguit, hi havia pres posada en l'hostal d'en Sala, ço és, en la davallada de Sant Francesc.⁹⁸⁷ La seua intenció, segons confessà, no era altra que continuar el viatge fins al monestir de Nostra Senyora de Montserrat, a Catalunya. Tanmateix, la detenció no li ho havia permés. La realitat, però, havia sigut molt diferent i es desvelà a mesura que l'interrogatori de misser Gaspar Roca elevà el to de les perquisicions, atés que mossén Miquel Jeroni Gombau tardà a deixar entreveure contradiccions que acabaren per destapar les diferències que mantenia amb Cosme Pujalt i altres membres de la parcialitat dels Valero, com ara Onofre Traucador.⁹⁸⁸

Les desavinences amb Pujalt havien aparegut feia cosa d'uns quants mesos. El 1554, Jaume Pujalt havia eixit escollit justícia, motiu pel qual anomenà lloctinent al seu germà Cosme. I clar, sembla que certs interessos econòmics privats s'havien entremesclat amb altres qüestions d'estrictament polítiques. Això és, aquella primavera mossén Gombau havia llogat per temps d'un mes un morisc d'Oliva, qui amb el seu rosí havia de collir la fulla de les moreres de les heretats i havia de dur-li-la a la seua llar. D'acord amb la versió del cavaller, uns pocs jorns més tard, ja encetada la temporada, havent bestret i

⁹⁸³ BERNABEU BORJA, S., "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 28-30; BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440. Veg. també l'apartat del present capítol titulat: *El proemi: un tast de les parcialitats des de la Conquesta fins al regnat de Ferran el Catòlic*.

⁹⁸⁴ Al procés judicial entre Jaume Garí i Jerònima Gombau eixiren a relluir presumptes dificultats econòmiques i deutes dels Gombau entre les acaballes del segle XV i inicis del XVI. ARV. *Processos de Madrid*, B, 41, s. f.

⁹⁸⁵ Jaume Gombau morí durant el període de l'açament agermanat a Algemesí. ARV. *Processos de Madrid*, B, 41, s. f. Veg. el testimoni de Pere Segarra. Jaume Gombau va ser el qui rebé el testament de Violant Vendrell. Veg. l'apartat titulat: *Els bàndols després de l'ocupació militar: un recull de notícies aparentment inconnexes i obagues*.

⁹⁸⁶ Alguns dels membres dels Gombau d'Alzira feren el camí de València. ARV. *Processos de Madrid*, B, 41, s. f. Veg. també CÁRCEL ORTÍ, M. M., *Liber ordinum de la...*, *op. cit.*, pp. 71, 176, 293 i 425; MARTÍ MESTRE, J. i SERRA ESTELLÉS, X., *La consueta de la...*, *op. cit.*, pp. 76, 202, 251.

⁹⁸⁷ ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y Moderna...*, *op. cit.*, vol. II, p. 67.

⁹⁸⁸ Onofre Traucador en feu part, entre altres coses, del seguici que acompanyà a Miquel Valero fins l'Alcúdia el 1535. Veg. l'apartat d'aquest capítol titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*.

avançat deu reals castellans, el nou convertit anà a buscar-lo i li digué que no volia servir-lo més. Llavors, Gombau, vist que li donava motius sòlids i a cient que per aquelles dates no podria trobar un altre mosso—per ser la mà d’obra escassa—perquè els cucs necessitaven d’assídues racions d’aliment, li havia respost que podia abandonar-lo sempre que li deixara la cavalcadura i encontrara a un altre home que treballara en les mateixes condicions en el seu lloc.

Sense atendre a raons, nogensmenys, el morisc acudí a Cosme Pujalt, qui en qualitat de lloctinent de justícia envià un missatge a mossén Gombau requerint-li que li retornara el quadrúpede al seu propietari. El que no deia, però, era que Pujalt havia contractat el jove per més diners perquè faenejara per a ell. Heus ací l’inici de les diferències entre tots dos. Pel que sembla, mossén Gombau va rebre la notificació en la plaça de la Vila. Cercà Cosme Pujalt, al qual trobà caminant pel carrer Major. Així les coses, com que no s’avingueren—passades unes paraules—acudiren a l’assessor, qui determinà que mossén Miquel Jeroni Gombau tenia raó. Tanmateix, el lloctinent es negà a acceptar el veredict. És més, no dubtà a usar de les seues atribucions de govern: demanà al donzell que posara la mà sobre la creu del bastó, el detingué, el portà a la Sala i li col·locà cadena i grilló al coll. D’aqueixa manera el va retindre durant un parell d’hores, fins que mossén Gombau accedí a tornar el rosí al seu amo.

No va caldre res més. Allò va estar, si més no, el precedent d’una animadversió envers Cosme Pujalt. No debades, mossén Miquel Jeroni Gombau havia estat escoltat després de proferir amenaces o tirar llamps i pestes del notari, com ara que «li havia de llevar lo nas de la cara o pegar-li una coltellada per la cara» o més directament: «Justícia, vós vos apassionau per lo morisco y la mala voluntat que m tenia. Lo m’o mostrau ab tenir ara lo bastó de justícia. Dexa-lo heu y m’o pagareu!».

D’altra banda, tal i com s’ha referit un poc més endalt, les qüestions de mossén Miquel Jeroni Gombau amb individus de la facció dels Valero no se reduïa a Cosme Pujalt, sinó que havia transcendit en rancúnies a bona part dels integrants del bàndol. I motius no li’n faltaven. A tall d’exemple, Onofre Traucador sembla que li havia intentat fer burletes públicament diverses vegades en les immediacions de la concorreguda plaça de la Vila. Per citar-ne una. Traucador li havia preguntat uns quants jorns després que s’hi produïra el redreç de la insaculació de 1553: «Mossén Gombau, no teniu empaig de dir que sou cavaller, no essent-ho?», provocació a què el donzell li contestà amb una asseveració. No obstant això, l’instà a dirigir-se a Vendrell: «demaneu-ho a mossén

Vendrell, que ell vos dirà si só cavaller o no».⁹⁸⁹ Acte seguit, Traucador un tant enutjat, li respongué: «Donchs que encara que·m pese sereu cavaller! Per cap de tal! Yo us faré senyalar!».

Semblants desaires portaven implícita una declaració de guerra. A això cal addicionar que mossén Gombau havia sigut repel·lit, el 1553, de la «capsa de generosos» a causa de la manifesta oposició de Traucador, qui llavors era jurat.⁹⁹⁰ Amb tot plegat, s'explica Gombau anara a esperar-lo, a principis de desembre de 1553, «en hun carrer que stà prop la plaça e prop de casa de hu qui·s diu Gaspar Gil». Allí l'acorrallà i li preguntà: «Digau, Trahucador, vós sou home per posar-vos nom de Gombau en la boca?». El ciutadà, gens espantat, es reafirmà: «Sí, y més», l'esperonà a l'enfrontament per tal de rescabalar-se de la humiliació a què l'havia sotmés a la plaça de la Vila. Al remat, després de l'escomesa els feren signar pau i treva.

Heus ací novament les motivacions que conduïen sovint als sagnants enfrontaments, entre les quals—evidentment—hi havia qüestions d'honor, ara bé amb poc que rasquem hi trobarem a sota dels greuges, un afany per controlar qualsevol de les vessants que oferien els ressorts de poder de la vila d'Alzira. No per casualitat, no es tractava de departaments estancs, sinó ben connectats. En poques paraules, la prosperitat econòmica permetia l'accés a la insaculació, el regiment d'oficis podia derivar en un augment de la consideració social de la nissaga i de les seues xarxes de clientele, alhora que realimentava el circuit. Heus ací la constatació que la violència dels bàndols no fou sinó fruit d'una lluita per la riquesa i el poder.

Per acabar, referirem un assumpte que corria, lladoncs, en paral·lel: l'absorció—no del tot lícita, però enginyosa—d'una part del patrimoni familiar dels Gombau per part dels Garí; estirp, com sabem, íntimament lligada a la facció dels Valero. El 1515, Joan Gombau i la seua muller Isabel Brotons entregaren a llur fill Jaume, en previsió del seu enllaç amb Beatriu Joana Gil, l'alqueria o heretat de Tulell, immediata a la població i al riu Xúquer, la qual estava conformada per més d'un centenar de fanecades, una casa i un

⁹⁸⁹ Aquesta afirmació és vertaderament significativa del que els Vendrell representaven dins de la vila d'Alzira. No debades, havia estat l'únic llinatge capaç de mantindre el seu pes de forma estable dintre del Consell des d'almenys finals del segle XIV. BERNABEU BORJA, S., "Llinatges i poder local...", *op. cit.*, pp. 30-32; BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440.

⁹⁹⁰ En efecte, mossén Miquel Jeroni Gombau, no va estar insaculat en la capsa de generosos el 1553. Ara bé, sí que hi estigué present en la re-insaculació de 1555. AMA. *Insaculacions*, 070/1. Per eixes raons, el cavaller havia sigut escoltat dir públicament: «Trahucador, essent jurat me'n feu una; dins mig any me la ha pagada bé. Cosme Pujalt, ans que passe l'any me pagarà lo que m'ha fet essent justícia».

teular.⁹⁹¹ Del matrimoni va nèixer únicament Jerònima Gombau, cosina de Miquel Jeroni. Jaume Gombau faltà intestat a Algemés durant la Germania, raó per la qual la joveneta havia d'esdevindre l'hereva de l'herència de son pare. Ocorregué, això no obstant, que les dificultats econòmiques impediren que Beatriu Joana Gil fora retribuïda completament del dot i creix, raó per la qual quedà en tenutària dels béns del seu difunt marit.

Aqueixa situació fou aprofitada hàbilment per Jaume Garí, el qual concertà el connubi amb la vídua. D'eixa manera, primer mitjançant l'aportació nupcial i més tard testamentàriament—el 1531, quan morí Beatriu Joana—l'alzireny esdevingué en propietari *de facto* de quasi tots els béns de Jaume Gombau i aconseguí elevar la seua consideració social de ciutadà a cavaller. Mentrimentres, Jerònima Gombau, menor d'edat i sota la custòdia legal de mossén Pere Jeroni Gombau, el pare de Miquel Jeroni, romangué desposseïda de bona part de les propietats i comptants que legalment li pertanyien en qualitat de successora del seu progenitor.⁹⁹² El 1545, la jovencella instà a la Cort del justícia d'Alzira una causa contra Garí. Llavors el justícia era mossén Francesc Valero, oncle de Garí, però no per això el cavaller deixà de sentenciar a favor de la donzella. Tanmateix, Garí elevà el litigi en apel·lació a la Reial Audiència a cient que els limitats recursos de Jerònima Gombau li impedirien pleitejar. Així fou. El 1563, la filla de Jaume Gombau, lladoncs casada amb el ciutadà Andreu Francolí,⁹⁹³ ho tornà a intentar, però hagué de desistir per idèntiques raons.

Entre 1582 i 1598, Jerònima Agustina Francolí, la filla de Jerònima i d'Andreu hi escometé diverses vegades. La primera vegada, la procurà el seu espòs, el notari Francesc Torrent; un berratxo i ludòpata al qual els Garí els va resultar fàcil subornar perquè ho deixara córrer. Inclús aconseguiren que Jerònima Agustina hi renunciara formalment. Ara bé, la sort de Jaume Garí i dels seus descendents canvià de sobte quan la neta de Jaume Gombau maridà en segones noces amb misser Francesc Ausina, doctor de la Reial

⁹⁹¹ Jaume Gombau per eixes dates vorejava les dos-centes lliures peiteres. Deixant de costat l'alqueria de Tulell, posseïa—segons un padró extemporani—63 fanecades i tres quartons de terra distribuïdes per diversos indrets i partides: a l'Alfals (33 i $\frac{3}{4}$), a Materna (23) i a Barrablet (7). Tanmateix posseïa sobretot béns de caire urbà: un parell de cases dins el Clos; unes altres cases a la Bassa i 5 patis dins del Clos de la Vila. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 182r-183r.

⁹⁹² Jerònima Gombau era una propietària pobra a la vila d'Alzira. Solament tenia un forn de coure pa a la Vilanova o antiga moreria valorat en 30 lliures peiteres i 13 fanecades de terra concentrades a l'Alquenència (8 lliures). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/8, f. 609r.

⁹⁹³ Andreu Francolí pagava en eixos moments per raó de 57 lliures de peita i posseïa 56 fanecades de terra repartides a Fracà (44 fanecades) i l'Alquenència (12). A l'antiga moreria o Vilanova posseïa una casa i un forn. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/15, f. 250v.

Audiència.⁹⁹⁴ El 20 de desembre de 1606, el tribunal valencià publicà sentència desfavorable als detenedors, mitjançant la qual es comminà els Garí a la restitució. Tanmateix, els hereus del cavaller alzireny decidiren acudir al Consell d'Aragó, el qual sancionà el veredicta anterior i tornà a resoldre a favor de la descendent dels Gombau el 7 de novembre de 1609.⁹⁹⁵

UN NOU ELEMENT DESESTABILITZADOR: DON MELCIOR MERCADER I MERCADER, EL SUBROGAT DE GOVERNADOR

En els anys previs al redreçament de la insaculació alzirenya i encara després, els continus enfrontaments de les elits dirigents de l'Illa del Xúquer motivaren que les autoritats regnícoles residents al Cap i Casal hi hagueren d'enviar algutzirs i verguetes per tal de detindre, citar a declarar o practicar confiscacions de béns a les llars dels implicats. Talment fou així, que alts càrrecs de les instàncies de govern van insinuar no poques vegades la necessitat de constituir a la capital de la Ribera una vara de subrogat de governador. A tall d'exemple, entre els qui ho van suggerir va estar don Jeroni de Cabanilles, portantveus de general governador i senyor d'Alginet. A eixe respecte, basta amb fer-li una ullada a una de les missives que dirigí, el 1547, al duc de Calàbria; en què de mode soterrat li va recriminar la seua passivitat:

*«Las cosas de Alzira están peor que las de Alger. Y acuérdesese vuestra excellencia quantas vezes he supplicado se pussiese allí un palo siquiera por vuestra excellencia, porque aquél haría algo con lo que acá le ayudaríamos. Pero bien veo que mi screvir es en vano. Reciba la voluntad y perdone mi atrevimiento y prolesidad, y ahunque no me respondan a nada desto, no es nuevo».*⁹⁹⁶

En eixe context, s'ha d'entendre l'adscripció de funcions i la creació *ex novo* del susdit càrrec a les darreries de 1554, així com la designació de la persona de don Melcior Mercader i Mercader; germà de Baltasar, el VI baró de Bunyol.⁹⁹⁷ En efecte, el noble fou

⁹⁹⁴ Veg. CANET APARISI, T., *Vivir y pensar la...*, op. cit., pp. 65-66; —, *La magistratura valenciana (siglos...*, op. cit., pp. 75 i 162.

⁹⁹⁵ ARV. *Processos de Madrid*, B, 41 i ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1ª part, lletra G, 897.

⁹⁹⁶ AGS, *Estat*, llig. 300, f. 134r.

⁹⁹⁷ MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, op. cit., pp. 74-91.

l'escollit per a vetlar per «la pacificació, repòs, tranquil·litat e sosiego e bon regiment de la dita vila», a cient que a la capital de la Ribera hi havia «algunes bandositats e qüestions [...] entre los habitants».⁹⁹⁸ El nomenament, òbviament, havia sigut cosa de les autoritats regnícoles, les quals esperaven que així «se attallarien les dites preteses bandositats que en la dita vila se deya que y havia» i n'aconseguirien la desitjada «quietud, repòs y tranquil·litat e bon regiment». La petició, nogensmenys, havia partit del consistori alzireny. Tanmateix, havien bastat un parell d'anys perquè els dirigents de l'Illa del Xúquer en demanaren la revocació. La raó principal, segons el síndic Miquel Jeroni Climent, era que don Melcior Mercader havia:

«[...] obrat tota inquietut e desasosiego en la dita vila y regiment de aquella, perturbació en la administració de la justícia, alteració de los ànimos dels habitants de la dita vila e dels lochs de la contribució de aquella e ocasió de noves discentions, discòrdies y bandositats y perill que la dita vila vinga en algun gran scàndel e inconvenient e de molts danys e intolerables despeses e desatents; axí als oficials de la dita vila com als vehins e habitants de aquella».⁹⁹⁹

A continuació, Climent n'esgrimí els detalls. Ho feu mitjançant una extensa exposició de motius, la qual ens ajuda a entendre el que hi havia esdevingut durant eixe temps i el mode en què s'hi havia gestat la proposta i les causes que havien precipitat l'elecció del noble del casal de Bunyol. D'entrada, val a dir que mossén Benet Roca,¹⁰⁰⁰ jurat en cap el 1554 i partidari de la facció dels Lluquí, Guerau i Vilanova, havia estat el qui n'havia pres la iniciativa. Pel que sembla, el cavaller alzireny feia cert temps que maquinava la manera de constituir-hi un subrogat de governador. Les seues intencions, nogensmenys, transcendien els suposats beneficis de pacificació i bon govern de la localitat i s'orientaven també vers el lucre particular. En altres paraules, Roca n'aspirava clarament a ostentar la dignitat i a rebre'n els emoluments. I en eixe sentit, convé

⁹⁹⁸ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

⁹⁹⁹ En un altre capítol o ítem de l'escriptura de capítols, Climent declarà que «lo dit noble don Melchior Mercader, après que és vengut a regir lo dit ofici a la dita vila, té tant inquietada e perturbada tota la terra, que ni los oficials poden degudament exercir sos officis ni los vehins ni particulars pacíficament treballar ni entendre en sos negocis. [...] La dita vila està molt divisa y en gran inquietut. E de qualsevol cosa que's practique, tantost la una o l'altra parcialitat [...] se traven entre si diverses pendències e qüestions, per rahó de les quals han cuydat venir a les mans. E és indubitat que si per vostra il·lustríssima senyoria no és promptament provehit en dita vila hi haurà algun grandíssim scàndel». AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

¹⁰⁰⁰ Mossén Benet Roca pagava llavors per raó de 141 lliures i mitja peiteres. Posseïa 96 fanecades de terra: a Montcada (26), a Xixerà (18), a Tulell (15), al Ràfol (10), a Materna (9), a Fracà (8), a Barrablet (6 de moreres), a Vilella (4). També posseïa una casa al Clos, sota la qual havia obradors. Aquest immoble estava al carrer Major de la Vila, paret amb la casa del Consell. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, ff. 162r-163r. Veg. l'arbre genealògic dels Roca d'Alzira.

assenyalar que el moment no li pogué ser més propici. L'atzar volgué que Joan Gans, cunyat de Roca, eixira escollit jurat segon i que el metge Joan Jeroni Talavera i Bernat Petit, pertanyents a la seua mateixa facció, en completaren la nòmina. Per a més additament s'hi afegí el clima d'insatisfacció i virulència generat arran del deficient redreçament de la insaculació alzirenya (1553).

Amb tot al seu favor i amb l'inestimable ajuda de Gans, Talavera i Petit, mossén Roca feu córrer la veu entre els seus parents i amics perquè foren del seu mateix parer. En acabant, va convocar el Consell General al monestir de Sant Agustí, en lloc de la Sala; on habitualment se n'acostumava a congregar la comunitat. Tot apunta que es tractà d'una decisió ben meditada, perquè el cavaller alzireny feu cridar majorment els seus partidaris i desvià a la resta perquè no hi assistiren. Talment havia sigut així, que n'havia arribat a desmentir el rumor de la citació a certes persones a fi i efecte que no s'hi personaren. Fet i fet, en opinió de Miquel Jeroni Climent, a Alzira s'havia celebrat Consell clandestí de mode secret i deliberat.

La susdita sessió, per tant, havia servit per a formalitzar-ne la petició davant el portantveus de general governador i establir-ne les condicions. En primer lloc, s'acordà que a l'endeutada vila d'Alzira el nomenament del subrogat de governador no li suposaria cap despesa afegida. A tal efecte, se n'hauria de demanar la gràcia del benefici de l'escrivania per a la universitat de la capital de la Ribera, d'on hauria d'eixir el salari de l'oficial i els honoraris dels seus subordinats. A més, tal com ho plantejà Roca, tot feia pensar que els ingressos resultants no sols bastarien per a cobrir aqueixes necessitats, sinó que també produïren sobralles de què es beneficiaria el comú. En segon lloc, s'establí que la persona escollida no podria ser cap dels senyors de vassalls de les rodalies, ni tampoc domiciliada a l'Illa del Xúquer, ni tindre-hi casa, ni amics ni parents; per tal que no se'n veiera immiscit en les afeccions i passions d'ambdues faccions i hi poguera administrar equitativament justícia i pacificar-ne les bandositats. Plantejat d'eixa manera semblava una panacea i en paraules de mossén Benet Roca: «los que no serien de parer que fos feta la dita nominació no eren bons vassalls de sa magestat».¹⁰⁰¹

Ocorregué, no gensmenys, que poques jornades després de finalitzar la reunió mossén Benet Roca i la resta de jurats, en personar-se davant don Jeroni de Cabanilles, oblidaren demanar la mercé de l'escrivania. I, per a més additament, consignaren 200 lliures d'estipendi per al subrogat de governador i altres 125 lliures per al d'assessor;

¹⁰⁰¹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

salari desmesurat si tenim en compte que els homòlegs de Xàtiva (dellà del riu Xúquer) i Castelló (dellà del riu Uixò) o inclús d'Oriola (dellà Xixona) cobraven entre 50 i 75 lliures. I per si fora poc, ho executaren sense examinar si realment la hisenda municipal alzirenya hi podia fer front. Finalment, proposaren una terna de candidats: individus que s'entoixaven parcials i molt ocupats. Heus ací la principal basa de mossén Roca, perquè l'escollit li cedira el càrrec i els emoluments. El primer de la llista fou misser Gaspar Roca, magistrat de l'Audiència i parent del cavaller alzireny; el segon Jeroni Pérez Arnal,¹⁰⁰² batlle de Terol, el qual tenia una filla casada amb el titular de Carlet; don Francesc de Castellví i Manrique de Lara, i el darrer, don Melcior Mercader i Mercader, qui no sols tenia familiars a Alzira, sinó que ja hi residia. Tant se valia a qui es triara, perquè de qualssevol de les maneres s'encorria en una flagrant contravenció de l'acord a què s'havia arribat al Consell General, Al remat, el portantveus de general governador escollí, com sabem, al darrer.¹⁰⁰³

Així les coses, val a dir que l'estratègia de mossén Benet Roca resultà fallida per als seus interessos. Mercader acceptà, en prengué possessió i començà a exercir-hi. D'entrada, la designació del germà del baró de Bunyol no fou ben rebuda per tothom, sobretot pel que suposava de vulneració de la decisió de l'assemblea alzirenya, qüestió de què n'era totalment alié don Jeroni de Cabanilles. Tampoc no es podia passar per alt que el noble era parent i persona ben pròxima a una de les dues faccions. Una germana seua, Anna Mercader, s'havia casat, el 1545,¹⁰⁰⁴ amb mossén Bernat Joan Guerau, el fill

¹⁰⁰² Es tractava del batlle de Terol. El 1546, don Francesc de Castellví, baró de Carlet havia casat en segones noces amb Joana Pérez Arnal, la seua filla. Joana Pérez Arnal havia estat al servici durant molts anys de la duquessa de Calàbria, dona Mencia de Mendoza. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, núm. 130 s. f. Els capítols matrimonials van ser rebuts el 13 d'octubre de 1546. ANC. *Arxiu del Palau. Marquesos de Cenete*, 1-960-T-136. El testament de Joana Pérez Arnal va estar rebut per Miquel Joan Garcés el 14 d'octubre de 1593. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Veg. l'apartat titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*, del capítol tocant a les baronies de Carlet i l'Alcúdia.

¹⁰⁰³ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

¹⁰⁰⁴ Miquel Jeroni Climent va rebre els capítols matrimonials. L'acord es va produir al castell de Bunyol el 25 de juliol de 1545. Hi van estar presents, d'un costat, Baltasar Mercader, baró de Bunyol, i els seus dos germans vius Melcior i Anna, atés que Gaspar havia faltat. De l'altra banda, van estar Mateu Guerau i la seua esposa, Jerònima Oliver, juntament amb el contraent, Bernat Joan Guerau. Entre els punts més destacats de les capitulacions convé destacar que mossén Mateu Guerau es comprometé a donar al seu fill 300 lliures de renda anual i gairebé tots els béns que tenien a Alzira i València. Particularment, es comprometeren a entregar les cases franques que havien a València a la parròquia de Sant Llorenç. Baltasar Mercader, a canvi, s'obligarà a aportar per dot 2.200 lliures (44.000 sous): 25.000 pel forn de coure pa situat al carrer dels Serrans i les tres cases contigües; 4.000 sous en diners i els restants 15.000 sous pel carregament d'un censal sobre la casa de major dels barons de Bunyol del carrer cavallers. ACCV. *Protocols de Miquel Jeroni Climent*, 11519, ff. 478v-493v.

de Mateu i Jerònima Oliver.¹⁰⁰⁵ El matrimoni alternava temporades en què habitava al Cap i Casal amb altres en què fixaven el seu domicili a l'Illa del Xúquer.

De resultes, com bé esgrimí Miquel Jeroni Climent, don Melcior Mercader no podia considerar-se la persona més idònia, atés que hi tenia molta familiaritat tant amb el seu cunyat com amb els seus parents i amics, els quals hi conformaven un dels dos partits. No debades, mossén Guerau es comptava entre els qui sostenien moltes parcialitats, qüestions i diferències amb cavallers i ciutadans «e senyaladament ab los Valeros y ab los Loquins y altres persones». Heus ací la primera novació. Sembla que a l'alçada de 1555 o 1556, a la capital de la Ribera s'havien produït petits canvis pel que feia a l'alineament de llurs bel·lipotents nissagues de cavallers i ciutadans, al darrere de les quals hi havia precisament les condicions del nomenament de Mercader.¹⁰⁰⁶

A les darrereries de 1552, Melcior Mercader i la seua cosina i esposa Rafaela Mercader havien decidit instal·lar-se a Alzira per tal d'estar prop d'Anna Mercader i del seu marit.¹⁰⁰⁷ A eixe efecte, hi havien comprat una casa,¹⁰⁰⁸ en la qual encara habitaven en el moment de l'escolliment. Fet i fet, val a dir que la contravenció del que s'hi havia acordat al Consell fou el que precipità no sols un augment de les desavinences entre ambdues parcialitats, sinó també una certa escissió dins del bàndol liderat fins aleshores pels Lluquí, Vilanova i Guerau. En efecte, d'un costat, la parcialitat dels Valero i dels Vendrell veié amenaçada la seua posició amb la designació de Mercader, el qual els era contrari i parcial. De l'altre, els Lluquí, els Garcia, don Manuel de Vilanova i altres integrants de la facció es veieren constrets a discrepar del posicionament dels Guerau i dels Roca, no tant per raó de la vulneració de les condicions del nomenament d'un subrogat de governador que els podia ser favorable, com en la contravenció dels termes del sosteniment econòmic de la novella subgovernació d'Alzira. Heus ací el primer punt de trobada dels Valero i dels Lluquí.

El mateix Miquel Jeroni Climent, en qualitat de síndic, s'encarregà de fer ben paleses les discrepàncies entre els Valero i Mercader i l'acostament als qui fins feia poc havien estat contraris: els Lluquí i Vilanova. En eixe sentit, convé pensar que un dels

¹⁰⁰⁵ Veg. l'arbre genealògic del Guerau d'Alzira. Sobre la participació de Bernat Joan Guerau a les parcialitats d'Alzira, veg. a tall d'exemple, l'apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*.

¹⁰⁰⁶ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

¹⁰⁰⁷ Sobre Melcior Mercader i la seua cosina Rafaela Mercader, veg. MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, *op. cit.*, pp. 94-101.

¹⁰⁰⁸ No hem estat capaços de trobar els béns de don Melcior Mercader al llibres o padrons de riquesa del Clos de la Vila.

fruits d'eixa aproximació i avinentesa fou l'elevació a la Governació de la sol·licitud perquè el germà del VI baró de Bunyol fora remogut del càrrec, per estimar-lo no sols d'escassa utilitat, sinó nociu i perjudicial per a la pacificació i bon govern de l'Illa del Xúquer. A eixe efecte, per tal d'il·lustrar-ho, Climent presentà més d'una seixantena de greuges i injustícies que presumptament havia comés el subrogat de governador des que havia començat a ostentar el susdit ofici.

Nogensmenys, d'entrada i abans d'entrar en matèria, Climent tractà de persuadir el portantveus de general governador—vanament—que a la capital de la Ribera «no y havia, ni y ha hagut, ni huy hi ha bandositats ni qüestions algunes», llevat d'una baralla que s'hi havia produït entre Agustí Valero, el fill de mossén Francesc Valero, i Blai Piquer, l'hereu del notari Jaume Piquer.¹⁰⁰⁹ Tanmateix, al parer del síndic, l'assumpte estava resolt, perquè no hi havia transcendit i el jove Valero havia faltat per altres circumstàncies.¹⁰¹⁰ La realitat, no obstant això, havia estat una altra. Les diferències entre els Valero i els Piquer hi havien persistit i no es podien amagar.

En eixa direcció, basta amb fer un repàs ràpid als registres de la Reial Cancelleria per cerciorar-se'n. El 20 d'abril de 1554, «entre les nou y deu hores de(l) matí», Blai Piquer havia anat «a casa de Benet Tamarit,¹⁰¹¹ notari de la dita vila, ab un arcabucet de pedernal¹⁰¹² en la mà, estant lo dit Tamarit en sa casa arrestat per lo justícia de dita vila. Y ab coçes y empentes obrí lo postich de la porta de casa del dit Benet Tamarit», de mode que havia entrat per la força a llar del notari «dient moltes paraules injurioses e ultrajoses al dit Tamarit [...] fins que un home que passava per lo carrer lo tragué de dita casa».¹⁰¹³

¹⁰⁰⁹ Blai Piquer era llavors un jovenet que acumulava 15 lliures i mitja peiteres, no posseïa casa pròpia i sols detenia 5 fanecades de terra a Barrablet (4) i a Tora (1). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, f. 90r. Son pare, Jaume Piquer, en canvi vorejava les dos-centes lliures peiteres i posseïa passava de la huitantena de fanecades: a Tulell (17 ¼), a Sant Bernat (16, cinc d'elles de morerar), a Berca (11), al Serradal (8), al pla de Benirrahea (7 ½), a l'Almúnia (7), a Materna (11 ½), junt al raval de Sant Agustí (4) i a l'Alquenència un tros. També posseïa nombrosos béns urbans: un alberg amb obradors dins del Clos, els qual donava a tres carrers; 4 corral·ls dins del Clos, un d'ells amb magraners al carrer de l'Hedra. A això calia afegir un corral per animals a la muntanya. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, ff. 233r-235v. Veg. l'arbre dels Piquer d'Alzira. Tant Jaume com Blai Piquer van estar insaculats a diverses capsas els anys 1553 i 1555. Veg. l'annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

¹⁰¹⁰ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

¹⁰¹¹ Benet Tamarit era llavors un propietari mitjaner i jove: el fill de Berenguer Nicolau Tamarit. Pagava per raó de 58 lliures de peita i posseïa únicament 22 fanecades de terra, encara que ben situades i de bona qualitat: a Benirrahea (13 fanecades), a Sant Bernat (6) i a Barrablet (3). També detenia unes cases dins del Clos de la Vila. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, ff. 60r-60v. Veg. l'arbre genealògic dels Tamarit d'Alzira. Benet Tamarit fou insaculat el 1553 i el 1555 a les capsas de jurat segon, mostassaf, racional, escrivà de la Sala, síndic i de consellers majors. Veg. l'annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

¹⁰¹² Sobre la difusió dels pedrenyals durant la segona meitat del segle XVI i la revolució armamentística que suposaren, veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., pp. 33-34.

¹⁰¹³ ARV. *Reial Cancelleria* 1324, ff. 22v-23v.

Convé no oblidar el lligam dels Tamarit amb els Valero, raó per la qual no trigaren a valer el jove notari. Unes quantes mesades més tard, concretament el 16 de juny, l'Audiència es va dirigir a l'aleshores justícia, Jaume Pujalt, a fi i efecte que «Miquel Valero y [...] tots los altres Valeros y persones que tenen differències y bandositats ab los Piquers y altres qualsevol persones de aqueixa vila» signaren pau i treva; sots pena de dos mil ducats.¹⁰¹⁴ Emperò, tot apunta que Francesc Joan, fill de mossén Miquel Valero s'hi havia negat en redó, raó per la qual va estar citat a comparéixer a València.¹⁰¹⁵ Amb tot, sembla que no havia estat l'únic que n'havia recusat el manament. A primers de juliol, don Lluís Ferrer, en qualitat de regent, dirigí una altra missiva a Pujalt en què s'hi evidencia açò mateix i li va donar noves instruccions:

«Amat de sa magestat, vostra lletra havem rebuda y entés per aquella la diligència que haveu feta en fer fermar pau y treva a Miquel Valero y als altres que tenen bandositats en aqueixa vila y lo que haveu treballat en què los absents fessen lo mateix, jatsia no·s haja pogut [...] todavia vos agrahim lo que haveu fet en aquest negoci. E attés que Francés Johan Valero, fill del dit Miquel Valero, Blay Piquer y lo fill de Jaume Piquer lo major y Gaspar Tolosa han recusat de fermar la dita pau y treva [...] havem provehit que sien bandejats e desterrats de aqueixa vila y de tot lo present regne de València, segons veureu per la real crida que ab la present vos trametem, la qual vos manam encontinent façau publicar».¹⁰¹⁶

A diferència del que pretenia fer creure Miquel Jeroni Climent, aquest no havia estat tampoc l'únic enfrontament. Hi havia hagut molts més durant els anys previs a la

¹⁰¹⁴ *Ibidem*, ff. 46v-47r. El 1563, s'instruí una causa civil entre Blai Piquer i Francesc Joan Valero. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra B, 70.

¹⁰¹⁵ *Ibidem*, f. 47r-47v.

¹⁰¹⁶ *Ibidem*, f. 55r-55v. A continuació el registre cancelleresc recull la susdita crida. «[...] a tothom generalment y a cascú en particular que attés que per sa spectable senyoria ab deliberació del Real Consell és estat provehit e manat poch dies ha al justícia de la present vila que per lo que convenia a la pacificació y tranquil star de aquella, fes fermar pau y treva a mossèn Miquel Valero y tots los altres Valeros y als Piquers y altres persones que estan en bandositats en dita vila . E per execució de la dita provisió y manaments a d'aquells fets per lo dit justícia, la major part dels dessus dits sien stats contents de fermar, com han fermat la dita pau y treva, y sols resten per fermar aquel(l)a Francés Johan Valero, fill del dit mossén Miquel Valero, de una part, y Blay Piquer y lo fill de Jaume Piquer, lo major; y Gaspar Tolosa de altra, los quals reusen de fermar dita pau y treva y estan absents de aquesta vila eo van amagats per aquella, ab intenció de damnificar a sos contraris. Volent sa spectabilitat, provehir del degut remey per evitar los mals y escàndels, danys, avalots u enquietuts que de semblants bandositats se poden seguir en aquesta vila y per lo que axí convé a la quietut y pacificació de aquella, y attés majorment que los dits Francés-Johan Valero y altres són estats requests y manats per lo dit justícia que haguessen de fermar y fermassen la dita pau y treva y no han volgut fer-ho en molt menyspreu de la justícia y dels manaments reals de aquells fets. Per ço, et altres, ab deliberació del Real Consell, provehix e mana ab la present pública crida que tots los sobreditos Francés Valero, Blay Piquer y lo fill de Jaume Piquer y Gaspar Tolosa, sien bandejats y desterrats de la present vila y de tot lo present regne de València, segons que ab la present los bandeja y desterra». *Ibidem*, ff. 55v-56r.

creació de la subgovernació d'Alzira i abans i després de la reparació de les capsas de la insaculació. A tall d'exemple, entre els més sonats, el 1552 el sastre alzireny Tomàs de Romanos havia hagut d'elevat directament instància de part a la Reial Audiència per l'assassinat del seu fill Gaspar. A l'homicidi havien participat Francesc Joan, fill de Jaume Pujalt, el notari Jaume Climent, síndic d'Alzira en les Corts de 1542 oncle de Pujalt i germà de Miquel Jeroni,¹⁰¹⁷ el seu fill homònim, Pere Gavarda de Guadassuar i Jeroni Tarragona d'Algemesí.¹⁰¹⁸ Francesc Joan Pujalt, qui llavors ja havia pres el relleu de son pare al front de l'advocacia fiscal d'Alzira, no va dubtar aquella ocasió a obstruir la justícia, puix que no hi va ordenar actuar d'ofici els procuradors fiscals que hi tenia subordinats.¹⁰¹⁹ Fet i fet, no es podia negar que a la capital de la Ribera hi havia parcialitats i calia posar ordre.

Tornem al fil principal. A continuació, Climent centrà la seua relació en tot el seguit de actuacions reprovables que hi havia realitzat don Melcior Mercader en qualitat de subrogat de governador. De primer antuvi, manifestà la profunda animadversió de Mercader envers els Valero. Ho il·lustrà mitjançant l'intent d'homicidi de Marc Antoni Valero, un dels fills de mossén Miquel Valero.¹⁰²⁰ Segons sembla, Mercader li havia disparat una arcabussada des d'una finestra del seu domicili, una nit, mentre el jovenet i altres fadrins passejaven pacíficament pels vials del Clos de la Vila. Afortunadament, la obscuritat i la poca precisió que llavors tenien les armes de foc s'hi aliaren en aqueixa ocasió perquè el noble no hi encertara. Emperò, el cunyat de mossén Bernat Joan Guerau, no content, sembla que s'hi havia acarnissat especialment, fins l'extrem que el xicot havia hagut de decidir mudar el seu domicili i establir-se a la ciutat de València; on sovintejava les llars dels seus parents misser Miquel Jeroni Valero i la del canonge de la Seu Miquel Àngel Ribelles i Valero, germà del difunt senyor de l'Alcúdia. Malauradament, malgrat

¹⁰¹⁷ ARV. *Reial Cancelleria*, 172, f. 147r-147 v. Cfr. ROMEU ALFARO, S., *Les Corts Valencianes...*, op. cit., p. 73. Veg. l'arbre genealògic dels Climent i Pujalt d'Alzira. Francesc Joan Pujalt va estar entre els riberencs enxampats per contraban de seda. Veg. l'apartat titulat: 1560: *Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*, al capítol concernent al contraban i frau de seda.

¹⁰¹⁸ Jeroni Tarragona tenia per ofici velluter, tot i que tenia el pes del Rei a Algemesí. La seua llar, juntament amb la de Pere Girbés, solien fer de magatzem per als compradors estrangers de seda. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat: 1558: *Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*. Veg. també l'arbre genealògic dels Tarragona d'Algemesí i dels Gavarda de Guadassuar.

¹⁰¹⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1322, f. 24r-24v.

¹⁰²⁰ Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

l'allunyament d'Alzira, Marc Antoni no escapà d'una mort sanguinolenta: fou assassinat de mode truculent al Cap i Casal la vespra de Sant Vicent Màrtir de 1556.¹⁰²¹

En termes generals, Climent tatxà Mercader d'home «molt mal sofrit, molt irós e colèrich», poc inclinat al perdó i força venjatiu. En el terreny administratiu, el titllà d'individu propens a clientelismes, desordres, excessos i injustícies; tot amb la finalitat de reforçar la imatge de l'inusitat desgovern en què havia quedat sumida la capital de la Ribera i la seua contribució des del nomenament del subrogat de governador. En efecte, d'acord amb la versió del síndic alzireny, el germà del VI baró de Bunyol no era per a res la persona idònia, atés que, entre altres coses, es mostrava incapaç de guardar els preceptes de la justícia. Contràriament a això, acostumava a procedir per qualsevol raó o causa contra els qui creia adversaris del partit de mossén Bernat Joan Guerau—de vegades sense motiu—de mode injuriós i indecorós; sense atendre a les formes tocants a llur condició social «portant per hun mateix y igual als ladres y criminosos y malfatans e les persones honrades», als quals encarcerava «e posava a la casa fosca» amb grillons i cadenes.¹⁰²²

Entre els damnificats hi havia hagut Pere Joan Piquer, al qual el noble havia llevat i trencat una espasa. Havia ocorregut, tanmateix, que Piquer havia aconseguit poc després una provisió expressa del lloctinent general per poder-la dur. Tan prompte com Mercader se n'havia assabentat, havia muntat en còlera, l'havia encarcerat i l'havia retingut encadenat durant tota la festivitat de la Pasqua de Pentecosta. Marc Antoni Valero, com

¹⁰²¹ Mossén Miquel Valero havia tingut diversos fills naturals i bastards. Entre ells hi havia Marc Antoni Valero, fill del cavaller i d'una criada anomenada Andrea Bris. El jovenet fou un dels blancs de les persecucions de don Melcior Mercader a la vila d'Alzira. El noble el posà diverses vegades a la presó amb cadenes i grillons, unes quantes vegades per no haver-se llevat el barret en la seua presència. Al remat, Marc Antoni Valero sembla que va optar per mudar el seu domicili a la ciutat de València. Hi va morir assassinat prop de la casa del canonge Miquel Àngel Ribelles, germà del senyor de l'Alcúdia; tots dos parents dels Valero. L'homicidi de Marc Antoni Valero, la vespra de Sant Vicent Màrtir de 1556, estigué envoltat de circumstàncies un tant ombrívoles. Llavors, el finat tenia una vintena d'anys. Pel que sembla, va ser ferit al voltant de les huit de la nit a la porta del forn del carrer de la Xerea (actual carrer del músic José Iturbi), d'una estocada mortal que li entrà per l'ull esquerre i li arribà fins al cervell. L'acompanyaven mossén Hipòlit Valero i Jaume Valero, fill de mossén Francesc Valero. L'executor fou Joan Canterer, mestre d'esgrima granadí, segurament per ordre del lloctinent general, el duc de Maqueda; del qual era criat. Ara bé, mai no es va esclarir si realment hi va haver un inductor. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra P, 85. Mossén Hipòlit Valero sembla que tenia estrets vincles de sang amb el comte de Cocentaina, atés que va ser citat a comparéixer davant l'Audiència i el lloctinent general, el 1557, arran de la seua participació en els enfrontaments amb les baronies de Planes i Penàguila. ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, ff. 202v, 226v-227r i 231v-232r. ARV. *Reial Cancelleria*, 1338, ff. 193v-195r. Veg. CATALÀ SANZ, J. A., "La nobleza valenciana en...", *op. cit.*, p. 85; INSA RIBELLES, M. D., "La justicia municipal en...", *op. cit.*, pp. 1645-1662; SALVADOR LIZONDO, M. D., *Los virreinos de los...*, *op. cit.*, pp. 36-38 i 52-54; —, "Las bandos valencianos en...", *op. cit.*, pp. 234, 237 i 239; URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violencia nobiliaria en el...*, *op. cit.*, pp. 157-159.

¹⁰²²AMA. *Govern, Pleits*, 17/I, 29, s. f.

hem assenyalat adés, fou altre dels qui l'aristòcrata detingué i tancà a la presó repetides vegades; tot per no mantindre les formes de cortesia i llevar-se el barret en la seua presència. Emperò n'hi havia hagut molts més. El llistat començava a ser llarg i fins i tot, Cosme Pujalt, qui li havia estat assignat com assessor, n'havia sofrit els seus rigors.

En altres termes, segons Climent, don Melcior Mercader tenia certa tendència a afavorir els parents i amics de mossén Guerau i perjudicar els qui en discrepaven o li portaven la contrària. A eixe respecte, Climent també portà a col·lació el cas d'un dels germans Torrejón, partidaris dels Valero i amics dels Pujalt, al qual Mercader va prohibir realitzar les tasques pròpies de l'ofici de calderer a l'obrador de la seua llar. Després d'allò, el castellà s'hi havia vist constret aturar els treballs i hi havia hagut de recórrer a la Reial Audiència. Evidentment, hi havia guanyat el plet, però la interrupció li havia disminuït sensiblement els ingressos i, per a més inri, en l'entretant, hi havia hagut de despendre més de 40 lliures en el procés.

Certament, Mercader no havia empresonat Torrejón, però l'incident serví al síndic alzireny per escenificar les escissions i el creixent descontent que havien ocasionat les actuacions del germà del VI baró de Bunyol al si de la parcialitat dels Lluquí; circumstància que havia afavorit certa convergència amb els Valero, Vendrell i Garí. No debades, misser Ballester, un dels juristes desplaçats a l'Illa del Xúquer arran del negoci de Torrejón, havia posat a la llar de don Manuel de Vilanova. Mercader ho interpretà com una ofensa. Així li ho havia fet saber al lletrat abans de mudar-li la paraula, perquè tenia el fill de dona Elionor Serra «per enemich, puix era amich dels Valeros y dels Lloquins; los quals tenia per enemichs capitals». Talment era així que lladoncs corria la brama per la vila d'Alzira que Mercader era «enemich del dit don Manuel de Vilanova e dels Valeros e dels Loquins e dels Garins e del batle e de altres molts particulars vehins»; tots els qui no foren del seu mateix parer o de l'opinió de mossén Benet Roca o de mossén Bernat Joan Guerau, el seu cunyat.

En l'altre costat, entre els qui havien eixit beneficiats estaven, d'acord amb Miquel Jeroni Climent, parents i amics de mossén Guerau. Un d'ells havia sigut el ciutadà Vicent Candel, casat amb Anna Vendrell, cosina-germana del cavaller.¹⁰²³ Pel que sembla, l'alzireny havia sigut citat en certa ocasió davant el subrogat de governador per un deute que havia contret amb altres particulars i que no havia satisfet en els terminis acordats, raó per la qual li volien traure penyores. Tanmateix, don Melcior Mercader ho havia

¹⁰²³ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra M, 200.

impedit i se n'havia compromés a fer-se'n càrrec. Emperò no havia estat l'única volta que Mercader havia afavorit Candel, sinó que ho havia fet altres voltes. Particularment, la vegada que el germà del baró de Bunyol havia organitzat certa desfilada o ressenya militar. Havia ordenat, a la saó, confeccionar una bandera nova amb les armes de la vila. Amb els estatuts i ordenances vilatanes a la mà, el jurat en cap n'havia de ser el portant. No obstant això, no sols havia concedit l'honor a Vicent Candel, en detriment del dirigent vilatà, sinó que l'havia nomenat alferes i li havia costejat de diners dels emoluments i penes de la subgovernació una cuera de vellut morat.

Altre dels qui n'havia tret profit de tant en tant era mossén Miquel Joan Vendrell, atés que també es comptava entre els familiars propers de Guerau. Úrsula, mare de Vendrell, era germana de mossén Mateu Guerau i per tant tieta del cunyat de Mercader.¹⁰²⁴ Això li havia servit a Vendrell d'excusa per rebre la protecció del subrogat de governador, sobretot al principi. En eixe sentit, Climent assenyalà la jornada en què el cavaller, capturat pel justícia, fou alliberat a les braves per l'aristòcrata sense atendre a raons. Certament, allò havia estat una actuació conjuntural, però en acabant se n'havien produït moltes més i val a dir que totes prenién la mateixa sendera: amiguismes, clientelismes i vincles de sang. Talment havia estat així, que Mercader havia concedit a mossén Bernat Joan Guerau la potestat de presentar-se sempre que ho estimara oportú a les presons i alliberar els seus servidors o els qui pertanyien a la seua parcialitat. Naturalment, el carceller no gosava mai badar boca. Altrament, podia acabar tancat i engrillonat durant un bon grapat de dies.

De tot plegat es podia fàcilment inferir que des que Mercader ostentava la dignitat de subrogat hi havia comés nombrosos desordres, excessos i injustícies. Nogensmenys, el representant alzireny volgué concretar-ho. A tal efecte, no dubtà a referir situacions concretes en què relatà les arbitrietats, insults i amenaces que havien hagut de patir els oficials vilatans. Un dels primers episodis s'havia produït la primavera de 1555. Els dirigents de l'Illa del Xúquer van rebre, llavors, una missiva de Caterina d'Habsburg, reina de Portugal, mitjançant la qual se'ls comunicà la mala nova de la defunció de Joana la Boja. El síndic li ho feu saber a don Melcior Mercader a l'instant i el noble el comminà a fer-ho públic primer que en cap altre lloc a la porta de la seua llar, encara que el costum a Alzira fora penjar-ho d'antuvi a l'entrada de l'edifici del Consell. Seguidament, com que ho remeté a la usança alzirenya i a la voluntat dels membres del govern, l'advertí que

¹⁰²⁴ Veg. els arbres genealògics dels Guerau i els Vendrell d'Alzira.

els deixaria eixir de la Sala. Pel que sembla eixa fou la primera d'altres moltes coaccions posteriors, en què Mercader no havia dubtat a assegurar als jurats que els empresonaria a tots amb cadenes i grillons a les extremitats i al coll.

De fet, tot apunta que el germà del baró de Bunyol acostumava a dirigir-se de forma injuriosa i desacatada als dirigents de la vila d'Alzira i els seus ministres. En eixe sentit, tothom coneixia la prestesa amb que requeria els missatgers del justícia a la seua presència, fins l'extrem que si pel que fora algun s'hi demorava una mica en acudir, l'encarcerava. Idèntica celeritat exigia dels veïns, als quals sovint pretenia utilitzar com a guardes de presos, emissaris o porters.¹⁰²⁵ D'ahí que la nòmina d'individus que ingressava a les presons de la capital de la Ribera fora extensa. Mercader s'hi havia atrevit fins i tot amb el justícia. En certa ocasió, segons relatà Climent, quasi hi havien arribat a les mans per raó de l'alliberament d'un reu. El notari Cosme Pujalt, lladoncs el seu assessor, li recriminà el comportament i Mercader l'amenaçà i el manà callar. L'escrivà de la cort es mostrà més insubmís, motiu pel qual el prengué del braç i l'arrossegà fins a la «casa fosca».

A la llum de la relació de successos que oferí el síndic alzireny, els enfrontaments amb els magistrats alzireny i el comportament execrable de Mercader havien esdevingut una constant pocs mesos després del nomenament. Tampoc no faltaven casos en què el cunyat de mossén Bernat Joan Guerau havia trepitjat, com si res, llurs atribucions com a gestors comunitaris. A tall d'exemple, el 31 de juliol de 1555, Jaume Climent, Francesc Gil, Miquel Talens¹⁰²⁶ i Jeroni Domingo,¹⁰²⁷ jurats en l'exercici 1555-1556, engegaren una requisitòria contra els seus homòlegs (mossén Benet Roca, Joan Gans, Bernat Petit i Joan Jeroni Talavera) i altres oficials de l'any anterior amb la finalitat que abonaren la demesia en les despeses en els preparatius pel decés de Joana la Boja. Al remat, com que

¹⁰²⁵ Segons el relat de Miquel Jeroni Climent, en una ocasió Mercader ordenà tots els veïns del Clos, dels ravals i dels llogarets que guardaren un pres nit i dia, per tandes. La vigilància es perllongà durant quatre o cinc mesos, raó per la qual alguns individus havien hagut de desatendre fins i tot els seus camps i renunciar a jornals per tal de poder descansar i estar en condicions de vetlar. Altrament, si no hi acudien i complien els engrillonava i encarcerava. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

¹⁰²⁶ Miquel Talens era natural de Carcaixent. No obstant això, la seua proximitat a la facció dels Valero li serví per assentar-se ben aviat en les capsas de la insaculació alzirenya. Veg. els apartats titulats: «*Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència*»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils i *Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes*.

¹⁰²⁷ El ciutadà Jeroni Domingo va estar altre dels riberencs enxampats per les autoritats regnícoles defraudant els drets sobre la seda. En el cas de Domingo, tanmateix, es tractà d'una nimietat. Una qüestió formal. Veg. l'apartat titulat: *1563: Jeroni Domingo d'Alzira*, contingut als capítols concernents al frau i contraban de seda.

Roca, Gans, Petit i Talavera, entre d'altres, es van negar a desemborsar les quantitats requerides, el Consell va decidir procedir-hi mitjançant penyores.¹⁰²⁸

La reacció de Mercader no es feu esperar: ordenà practicar una confiscació de béns per valor de 50 lliures en els domicilis dels jurats vigents i els cominà a restituir els objectes anteriorment sostrets. Climent, Gil, Talens i Domingo, òbviament, van rebatre les pretensions del noble i van elevar ferma de dret a l'Audiència, raó per la qual els va augmentar el decomís a 100 lliures. Malgrat que convé pensar que els quatre dirigents van sofrir de mode parell la iniquitat del germà del VI baró de Bunyol, Miquel Jeroni Climent referí el cas de Francesc Gil,¹⁰²⁹ a qui, a cient que es dedicava al mercadeig de fibra de seda i forments, li havia pres un cavall, dos matxos i una somera. De més a més, havia manat estatjar-los separatament en dos hostals distints per tal de generar majors dispendis i atencions al propietari a l'hora de proporcionar-los aliments.¹⁰³⁰

Pel que sembla, don Melcior Mercader s'havia comportat d'una manera pareguda en altres ocasions. El síndic alzireny reportà també les friccions suscidades arran del desnonament de l'encarregat del nosocomi de Santa Llúcia, institució sotmesa al patronatge municipal. Com que l'hospitaler es resistia a abandonar les instal·lacions, els magistrats vilatans hi van tramitar un manament perquè marxara, sots pena de 10 lliures; quantitat que finalment es veieren constrets a executar. Mercader, enfurit no sols en sol·licità la restitució, sinó que els efectuà comís per mig miler de ducats. Emperò n'hi havia hagut més actuacions sonades. Una altra volta, Mercader havia volgut obligar els membres del Consell a consignar prematurament i en un curt espai de temps el salari del seu assessor. La resposta dels mandataris de la capital de la Ribera havia estat recórrer a l'Audiència, raó per la qual els havia fet penyores per valor de 100 lliures. I per acabar, poc després d'ambdós successos, va interceptar l'acte de l'escrivà de la Sala mitjançant el qual el consistori de l'Illa del Xúquer pretenia donar compte de llurs excessos al portantveus de general governador. Conscient que n'eixiria malparat, l'extorsionà a fi i efecte que en variara el contingut. Com que no aconseguí intimidar-lo, el tractà injuriosament i el tancà a la presó amb grillons a les extremitats.

¹⁰²⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 1593 apèndix.

¹⁰²⁹ Francesc Gil era el gendre de Jeroni Balaguer, amb el qual Cosme Pujalt havia pleitejat per l'assumpte del forn. Veg. l'apartat del present epígraf titulat: *Un forn clandestí al Clos de la Vila? El litigi entre Cosme Pujalt i Jeroni Balaguer*. Francesc Gil també estigué entre els riberencs encausats per contraban de seda. Veg. l'apartat titulat *1563: Mercadejant amb membres del bàndol oposat: Francesc Gil i Pere Fortuny* contingut als capítols concernents al frau i contraban de seda.

¹⁰³⁰ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

Amb tot això plegat, Miquel Jeroni Climent reforçà la imatge negativa i desafortada de Mercader, cosa que el feia esdevindre poc idoni per al regiment de la dignitat que li havia sigut encomanada. Seguidament, l'alzireny feu al·lusió als orígens de l'aristòcrata, al seu entorn habituat a tractar amb vassalls moriscos i a la seua educació essencialment nobiliària; poc experimentada en el govern de viles i ciutats de reialenc. Ho portà a col·lació tot just abans d'incidir sobre la proclivitat de Mercader a emprar sancions sobredimensionades (50 lliures, 100 lliures, 500 ducats...) o a empresonar per qualsevol nimietat els veïns de la vila i contribució d'Alzira i retindre'ls a la càrrec «ab cadena al coll e grillons», a voltes, durant diverses jornades. Climent es queixà també del comportament maquiavèl·lic i de les tretes del subrogat usades amb uns quants habitants de la contribució—convé pensar que els més combatius i bel·licosos—als quals havia cridat en certa ocasió a ressenya; subterfugi que havia utilitzat per tal d'enrolar-los amb un capità de milícies.

D'acord amb la versió dels fets del síndic alzireny, don Melcior Mercader no sols havia injuriat, qüestionat i contrariat els dirigents de l'Illa del Xúquer, sinó que havia intentat sotjar les decisions i moviments del Consell Particular. A tal efecte, no havia dubtat a amenaçar i prendre en sagrament per la força a alguns consellers perquè el mantingueren informat dels assumptes que s'hi tractaven i de tot el que s'hi coïa; cosa que atemptava contra les ordenacions i estatuts vilatans i també contravenia la legislació foral valenciana. Emperò, havia subvertit les ordenances municipals altres vegades. Tal era el cas d'atorgament de l'honor de ser abanderat a Candel, en detriment del jurat en cap; d'entre tantes altres, que per mor de la brevetat ens estalviarem referir.

De més a més, el germà del VI baró de Bunyol havia intentat usurpar sempre que n'havia tingut oportunitat la jurisdicció i les atribucions dels oficials de la capital de la Ribera; senyaladament les funcions del justícia, les dels jurats i les del mostassaf. En eixe sentit, Climent l'acusà d'haver intentat ocupar-se de l'enjudiciament i composició de blasfemadors, jugadors i adúlter, així com d'haver-se'n apoderat de les exaccions. També en solia admetre recursos de plets ordinaris. Una volta inclús n'havia mirat de desarmar els veïns. Les evidències eren arreu. A tall d'exemple, no feia molt hi havia volgut bandejar un bon grapat de dones casades, un tant xafarderes, sota el pretext que havien encorregut en cugucia. Fins i tot s'havia atrevit a assaltar llurs habitatges en presència dels seus marits. Semblant actuació havia provocat la reacció colèrica dels cònjuges, els quals s'havien cregut deshonorats i injuriats pel suposat comportament

llicenciós i deshonest les seues mullers. També havia volgut executar un home sentenciat a pena capital, tot a esquesnes dels magistrats alzirenys i sense atendre als designis.

No obstant això, un dels casos més sonats havia estat el del criat de l'algemesinenc Mateu Soler.¹⁰³¹ El mercader el va denunciar davant el justícia, raó per la qual fou arrestat amb fermances. Tanmateix, el pres escapà i el lloctinent del llogaret el tornà a capturar. Llavors, don Melcior Mercader i el seu algutzir, presents en el moment en què el mosso regressà a la presó, ocuparen les funcions de l'oficial municipal i es disposaren a jutjar-lo. El justícia ho impedí. Unes quantes jornades més tard, el domèstic emmalaltí fins l'extrem que en perillava la vida. Així les coses, amb el consell dels metges es decidí excarcarar-lo. En eixe instant feu acte d'aparició l'aristòcrata i s'enfrontà amb el justícia. Cosme Pujalt, assessor de Mercader, i l'escrivà de la Cort n'eixiren a l'auxili i per poc no acabaren amb cadenes i grillons al coll. Al remat, Mercader retornà el reu a la «casa fosca», de la qual hom l'ajudà a fugir.

La supèrbia i la cabuderia del subrogat de governador, segons Climent, era tal que quan se li posava entre cella i cella un assumpte no escoltava ningú. Ni tan sols els seus assessors. Contràriament a això, els afrontava amb paraules injurioses o els manava directament que callaren davant de qui fora. Una vegada de tantes ho havia fet a l'habitable on es reunia el Consell, en presencia de tothom. En certa ocasió, durant el període que Cosme Pujalt n'estigué el seu conseller, proveí que no executaren el deute de certa persona amb el pretext que Pujalt se'n faria càrrec de tot; incloses les despeses. Arran d'això, Mercader manà que el tancaren a la Sala i ordenà que els agents es desplaçaren a la llar del denunciat.¹⁰³²

Per acabar, Miquel Jeroni Climent centrà la seua argüició en les qüestions de tipus econòmic, legal o d'autosuficiència administrativa a fi i efecte de refutar la necessitat de mantindre la subgovernació d'Alzira. Quant a la vessant financera i crematística, el síndic alzireny al·ludí, en primer lloc, al subjecte de l'escrivania. Exposà, en eixe sentit, el parer majoritari. Al Consell General celebrat a les darreries de 1554 s'havia acordat demanar la gràcia de quedar-se amb els emoluments que se'n derivaren. Altrament, si els veïns de

¹⁰³¹ Mateu Soler era un acabalat mercader d'Algemesí. Després de la concessió del privilegi d'universitat el seu germà Pere Soler esdevingué batlle d'Algemesí per privilegi emanat per Felip II al palau de El Pardo, el 20 de setembre de 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r. Veg. l'arbre genealògic dels Soler d'Algemesí. Mateu Soler va estar encausat per frau o contraban de seda. Malauradament, el registre del procés judicial no s'ha conservat. Veg. als epígrafs que versen sobre el frau i contraban de seda, l'apartat titulat: *1564: Jaume i Lluís Boïls, Antoni Carbó, Lluís Macià, Bertomeu, Jeroni, Pere i Vicent Osca; Antoni, Francesc i Miquel Sentamans; Antoni Torres i Mateu Vinyoles de Guadassuar i Jaume Casanoves del raval de la Verge Maria d'Alzira.*

¹⁰³² AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

la vila i contribució de l'Illa del Xúquer que hi assistiren hagueren sabut que el salari de Mercader i dels seus subordinats n'havia d'eixir dels ingressos propis, mai no hagueren acceptat que n'hi fora suplicat l'establiment als mandataris regnícoles; sobretot tenint en compte que els romanents o sobralles municipals eren escarides o inexistentes.

A més, la capital de la Ribera, com la major part de les viles i ciutats valencianes havia hagut de fer front a no poques despeses de manteniment i millorament d'infraestructures, de reparació del sistema defensiu, consignacions d'estipendis o pensions de censal, entre d'altres. També havia hagut de costejar plets per pastures comunals, per aigües, o altres de caire administratiu o jurisdiccional. Tal com hem assenyalat més amunt, la Clau del Regne hagué de sostindre demandes contra les senyories i baronies circumveïnes. La major part de les vegades, l'objecte en disputa era la possessió del «mer imperi». No obstant això, l'agonia de la navegació fluvial, la construcció i desenvolupament d'assuts, escorredors i sèquies, junt amb l'aterrament i la dessecació o drenatge d'ullals, bassals i tolls al curs baix del flum permeté un eixamplament de l'àrea de conreu sense precedents, la qual tingué com a element fonamental la orricultura.

Això mateix fou el que esgrimí Climent: les creixents quantitats de diners que Alzira havia hagut de despendre en el reforçament de la muralla, en el drenatge del meandre estrangulat del Xúquer, en l'edificació de la nova Casa Consistorial i del pont del riu dels Ulls,¹⁰³³ però en feu especial incidència en les costoses causes que havia hagut d'enantar contra les poblacions i baronies de l'actual Ribera Baixa; senyaladament contra Cullera, Sueca, Albalat i la vila i Honor de Corbera, les quals havien acrescut els assuts i elevat el nivell del riu Xúquer aigües amunt i augmentat la capacitat devastadora de les recurrents revingudes fluvials.¹⁰³⁴

Precisament, la vila d'Alzira havia sofrit un dany considerable arran de la darrera riuada—la de novembre de 1554—en què el flum se n'havia eixit del llit com no ho havia fet en les darreres cinc dècades. De resultes, no poques cases havien quedat inundades o havien hagut de ser derruïdes. Els corrents també havien arrancat moltes moreres i oliveres. L'acumulació d'aigua havia ofegat les vinyes i les terres havien quedat

¹⁰³³ Sobre la construcció del nou edifici del Consell (l'actual ajuntament) i el pont del riu dels Ulls, veg. PARRA BALLESTER, J. M., *Los Pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 464-467; BÉRCHEZ, J., *Arquitectura renacentista valenciana (1500...*, *op. cit.*, p. 99; MONTAGUD I PIERA, B., “La Casa Consistorial y...” , *op. cit.*, pp. 257-278.

¹⁰³⁴ Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 116-120; *ibídem*, vol. II, pp. 54-55. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 6423 apèndix; ARV. *Processos de Madrid*, A, 51; ARV. *Processos de Madrid*, C, 68; ARV. *Processos de Madrid*, D, 74; AMA. *Govern, Pleits*, 17/I, 82 i 102, s. f.

malmeses. Pel que sembla, inclús un parell d'anys més tard els veïns continuaven tenint problemes a l'hora de traure profit de les collites de sembradura. Així ho relataren alguns coetanis:

«[...] la dita vila de Algezira en lo temps de sembrar los grans, [rebé] moltes inundacions de aygües y vingué a estar la major part de la dita vila e terme de aquella molt temps inundada de ayguamolls; de tal manera que no s'i podia entrar a laurar en aquelles ni a sembrar, [...] com totes les vinyes estaven cubertes del riu, se'n portà oliveres moltes, moltes moreres y enderrocà cases. Y encara és recordant, ell dit testimoni, que lo riu en sa casa [era] de altària de una persona, per damunt la muralla».¹⁰³⁵

Per consegüent, l'esterilitat de les anyades posteriors, havia contribuït també a disminuir la recaptació de drets i emoluments fins l'extrem que el comú havia hagut d'endeutar-se més per tal de fer front a les despeses. Concretament, l'any 1555, la capital de la Ribera havia hagut de demorar el pagament de vora 20.000 sous, muntant que s'havia multiplicat per dos el 1556. Per eixa raó, pocs mesos abans d'elevat la petició de cessament de don Melcior Mercader com a subrogat de governador, els veïns s'havien vist constrets a realitzar un sindicat per carregar-se un nou censal que els permetera fer front a les obligacions. D'ahí que, segons Miquel Jeroni Climent, tothom fora de l'opinió de prescindir de dispendis tan innecessaris com perjudicials. No debades, tal com s'ha assenyalat, per a més additament, els dirigents vilatans havien hagut d'acudir nombroses vegades a la Reial Audiència per defendre-se'n. Certament, les resolucions del tribunal valencià havien sigut sempre favorables als alzireny, però també havien resultat oneroses a les arques comunitàries i al patrimoni reial, perquè havia hagut de costejar la manutenció d'un dels jurats al Cap i Casal; normalment durant unes quantes setmanes.

Abans de concloure l'exposició, el síndic alzireny reiterà el que havia assenyalat al començament, ço és, que a la vila d'Alzira no hi havia parcialitats i, per tant, no calia que hi haguera subrogat de governador. A fi i efecte de vetlar per la pau i el bon govern de l'Illa del Xúquer hi havia càrrecs municipals electius (el justícia, els jurats, el mostassaf...), els quals des de temps immemorials havien bastat per a aquietar els veïns sempre hi havia hagut partits o faccions. El precedent més immediat, havia estat el virregnat del duc de Calàbria. Seguidament, Climent reportà que Alzira estava pròxima del Cap i Casal, atés que en distava no més de mitja dotzena llegendes, i històricament havia estat integrada a la governació de València. En altres termes, es podia anar i regressar

¹⁰³⁵ ARV. Batllia General, *Processos*, P, 468 s. f.

gairebé en la mateixa jornada i no era menester cap altre agent específic, majorment el germà del VI baró de Bunyol, qui hi havia resultat molt nociu. En paraules del representant de la capital de la Ribera:

«Lo dit noble don Melchior Mercader, après que és vengut a regir lo dit offici a la dita vila, té tant inquietada e perturbada tota la terra, que ni los officials poden degudament exercir sos officis ni los vehins ni particulars pacíficament treballar ni entendre en sos negocis. [...] La dita vila està molt divisa y en gran inquietut. E de qualsevol cosa que-s pratique, tantost la una o l'altra parcialitat [...] se traven entre si diverses pendències e qüestions, per rahó de les quals han cuydat venir a les mans. E és indubitat que si per vostra il·lustríssima senyoria no és promptament provehit en dita vila hi haurà algun grandíssim scàndel».¹⁰³⁶

Novament ens manca la resolució. Tanmateix, tot apunta que don Jeroni de Cabanilles accedí a les pretensions de Climent no abans de 1557. Tot i això, val a dir que el cunyat de mossén Bernat Joan Guerau no es donà per vençut. A inicis de l'estiu de 1559, la vila d'Alzira i Mercader encara es barallaven als tribunals pels honoraris endarrerits que les delmades arque dels alzirenys encara devien al noble. El 30 de juny, la Governació sentencià a favor de l'aristòcrata. A primers de juliol, Miquel Jeroni Climent recorregué el veredicta i elevà la causa a la Reial Audiència, que concedí la raó novament a Mercader el 5 de setembre següent.¹⁰³⁷

ENTRE EL REPLEGAMENT I L'APERTURA: L'INTENT DE REFORMA DEL CONSELL GENERAL, EL REDREÇAMENT DEL SISTEMA INSACULATORI I L'ACTUALITZACIÓ DE LES CAIXES

La vila d'Alzira fou la darrera població agermanada del Regne a rendir-se, cosa que marcà notablement la tornada a la normalitat prèvia. En eixe ordre de coses, pel que fa al seu regiment polític, convé assenyalar que l'Illa del Xúquer tardà a recuperar el sistema d'escolliment de les magistratures que venia emprant des de mitjan de la centúria anterior: la insaculació. En efecte, no fou fins la primavera de 1526 que don Jeroni de Cabanilles, llavors regent de la lloctinència general, la restituí en agraïment pel contingent d'hòmens que la capital de la Ribera havia enviat per ajudar a sufocar l'alçament morisc

¹⁰³⁶ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 29, s. f.

¹⁰³⁷ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 36, s. f.

de la serra d'Espadà.¹⁰³⁸ Tanmateix, a diferència del que ocorregué a Xàtiva, sembla que en aquest cas no s'hi escometé una actualització o redreçament de les capsas, ni tampoc de l'articulat.¹⁰³⁹ Temorosos i plegats als dissenys de l'Emperador, tot apunta que els dirigents vilatans tampoc no ho sol·licitaren. L'únic tímid intent es produí a les Corts de 1528, en què el síndic Lluís Garcia ho suggerí.¹⁰⁴⁰ Després d'allò, la pretensió quedà relegada a un segon terme, fins l'extrem que no se n'inclogué a les següents convocatòries de 1533 i 1537.¹⁰⁴¹ Això, juntament amb l'apatia i desatenció amb que entropessà l'assumpte durant la lloctinència del duc de Calàbria provocà que la revisió no s'hi fera efectiva.

Ara bé, arribats a aquest punt, també caldria fer-ne l'altra lectura: la de les oligarquies alzirenyes, a les quals certament interessava assolir una base ampla de clientele i partidaris; sobretot mentre fora a costa de cedir insignificants parcel·les de poder a les elits pobletanes. En altres paraules, tot apunta que els dirigents de l'Illa del Xúquer van actuar a ciut que jugaven amb la fulla d'una perillosa navalla. Per tant, van mirar de no desprendre's d'excessives prerrogatives, sinó sols de les estrictament necessàries per tal de no perdre en l'intent la mà i la partida. En el costat oposat, el dels habitants de ravals i llogarets, l'expansió demogràfica i el creixement econòmic sustentat en la sericultura, feu revifar l'objecció crítica al centralisme alzireny i consolidà promptament llur voluntat politicoadministrativa; anhels que, per a més additament, no dubtaren a reivindicar conjuntament. Bona prova d'això va ser el plet instat el 1532, en què sol·licitaren «conéxer de les coses fetes e que·s fan per los officials».¹⁰⁴² Tot plegat, degué motivar la reivindicació del millorament insaculatori de les Corts 1528 i desincentivar-lo el 1533 i el 1537.

Heus ací una de les raons que condicionaren la difícil integració de les elits pobletanes, a les quals convindria sumar les divisions i animadversions dels membres del Consell, una política erràtica i partidista plena de posicionaments canviants, contradictoris o ambivalents, a més d'una certa dosi d'indeterminació que tan prompte es llançava a l'apertura

¹⁰³⁸ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/108, f. 153v. Encara que va ser entregat i llegit als membres del Consell d'Alzira el 16 de maig de 1526, la disposició va estar expedida a València el 30 d'abril anterior.

¹⁰³⁹ PARDO MOLERO, J. F., "Después de la Germania...", *op. cit.*, p. 112.

¹⁰⁴⁰ PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de...*, *op. cit.*, p. 335.

¹⁰⁴¹ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/112, ff. 51v-66r i 03/116, ff. 32v-34v. Si bé és cert que no hem estat capaços de trobar les directrius amb que acudí Jaume Pujalt, el 1537, a les Corts de Montsó, Josep Martí Ferrando tampoc no en referencia cap cosa relacionada amb la insaculació alzirenya. MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, *op. cit.*, pp. 265-267.

¹⁰⁴² Veg. en l'epígraf anterior, l'apartat titulat: "Els ravals i els llogarets sol·liciten «conéxer de les coses fetes e que·s fan per los officials»".

com hi practicava un sever replegament de files. Talment va estar així que aquesta mena de desconcertants contrasentits es van fer visibles fins tot a les Corts de 1542 i 1547.

La callada durà, però, fins a començaments de 1540, quan mossén Nicolau Lluquí, en qualitat de síndic, ho sol·licità de nou. Llavors havien passat vint-i-cinc anys des del darrer redreç, el qual havia estat executat per Ferran el Catòlic. L'alzireny hagué la resposta de l'Emperador l'abril d'aquell any, el qual n'ordenà el redreç. No obstant això, el mandat pareix que s'aturà poc després en el racó d'algun calaix de les oficines de la Batllia General; si és que alguna vegada travessà les parets de les estàncies del duc de Calàbria.¹⁰⁴³ En aqueix moment, els dirigents de la capital de la Ribera potser encara no se n'havien avingut en el que calia reformar i esmenar ni en el mode en què calia integrar les elits pobletanes dins del sistema, però almenys hi havien arribat a la conclusió que les capses requerien d'una urgent reparació que les posara en ordre. Car, tothom era conscient que hi havia pocs candidats hàbils. A la resta se'ls engolien impediments i inhabilitacions. De resultes, la iteració d'individus al front de les magistratures i les lluites intestines pel control dels ressorts de poder municipal no feien sinó acreïxer recels i desconfiances en l'equitat del sistema.

Així les coses, els problemes institucionals de l'Illa del Xúquer tornaren a eixir a rel·luir a les Corts de 1542. En aquesta ocasió, el que hi exposà el notari Jaume Climent, en qualitat de representant vilatà, fou la necessitat de reformar el Consell General, el qual es convertia a sovint en la tribuna on es portava a col·lació el creixent malestar dels habitants de la contribució alzirenya i dels seus ravals.¹⁰⁴⁴ En paraules de Climent:

«[...] en los Consells Generals que·s selebren en la Sala de la dita vila, de molt temps ensà, se diu, està gran número de persones, la major part de les quals és llauradors e altres persones de menys condició e molt inhàbils e insufitients per aconsellar lo que convé al bé de la matexa vila. E per experiència, se diu, se és vist que lo dit Consell clou e determina ab lo vot e parer de semblants persones, les quals contínuament excedeixen lo número de les persones hàbils e suffitients per a determinar les coses que en lo dit Consell se proposen. Les quals persones, del major número que són inhàbils se pretén que moltes vegades vénen al dit Consell pregades y exportades per alguna particular persona interessada, a la qual donen llur parer e vot, lo qual—diu—redunda en molt dan de la sobredita vila perquè·s fan deliberacions dannoses e perjudicials a la universitat de aquella».¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴³ AMA. *Cartes i Cèdules reials*, 020/43 i 51.

¹⁰⁴⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 172, ff. 144v-145r. Veg. també, MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, op. cit., pp. 265-267.

¹⁰⁴⁵ ARV. *Reial Cancelleria* 172, f. 147r-147v.

Per eixe motiu, en va proposar la reducció a quaranta persones, les quals serien triades anualment. A saber, catorze de la Vila, quatre de cadascun dels dos ravals, altres quatre d'Algemesí, de Carcaixent i de Guadassuar, dos del Toro i de Cogullada, una de Cabanyes i altra de Ternils. Heus ací una mostra del replegament de files, atés que els dirigents vilatans pretenien blindar i reduir l'assistència a les convocatòries assembleàries del Consell General, de per si un tant buides de contingut i minvades en representativitat. A més, l'escolliment a dit dels representants havia de recaure en el justícia i els jurats, de mode que es reforçava el clientelisme.

Tanmateix, a les Corts de 1542 també es colà l'assumpte insaculatori. En eixe sentit, sembla que fins i tot el duc de Calabria era conscient que a la vila d'Alzira havia «molt de temps que no és estada feta adequada [...] comissió per reparar les capsas del regiment».¹⁰⁴⁶ Climent, ho portà a col·lació, a tall d'exemple quan referí les actuacions abusives del batlle¹⁰⁴⁷ o a l'hora de sol·licitar el sotmetiment del càrrec de sequier a «sach e sort». En efecte, exposà que des de la creació de la Séquia Reial d'Alzira, en temps del rei Conqueridor, els veïns de l'Illa del Xúquer havien la prerrogativa de nomenar la persona que distribuïa les aigües. L'acostumaven a escollir anualment els jurats la vespra de la Pentecosta, cosa que havia creat dissensions i enfrontaments. De resultes, per tal de «ressecar les grans passions que ocorren entre els jurats lo dia de la electió sobre lo dit ofici», demanà que un oficial reial es dirigira a la capital de la Ribera perquè hi constituïra una caixa nova en què hi foren inserits els noms dels candidats i, ja posats, també en revisara i en refera les restants.¹⁰⁴⁸

Finalment, sembla que alguns particulars en van traure profit dels processos de Corts i en van demanar l'ingrés en alguna de les onze capsas; especialment als càrrecs principals: justícia, jurats i mostassaf. Tal era el cas del mateix síndic, Jaume Climent, qui havia estat insaculat als càrrecs de jurat segon, tercer i quart—oficis que havia exercit diverses vegades¹⁰⁴⁹—i volia ser promocionat als receptacles que donaven accés als oficis de major importància. El mateix van fer el cavaller algemesinenc Francesc Joan Boncompte,¹⁰⁵⁰ el

¹⁰⁴⁶ Veg. també, MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianes...*, op. cit., pp. 207-208.

¹⁰⁴⁷ Veg. l'apartat anterior d'aquest epígraf: *Dissensions entre els dirigents: la cort del Justícia i el municipi contra el batlle*.

¹⁰⁴⁸ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/118, ff. 46v-53v i 192r-206r.

¹⁰⁴⁹ Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

¹⁰⁵⁰ Francesc Joan Boncompte va estar entre els encausats per frau de seda. Veg. al capítol dedicat al frau i contraban de seda, l'apartat titulat: *1551: Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes d'Algemesí; Jaume Sancho del raval de Santa Maria d'Alzira, Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan*

notari Pere Calbet,¹⁰⁵¹ mossén Nicolau Lluquí, menor,¹⁰⁵² el metge Joan Jeroni Talavera o Jeroni Tàrrega.¹⁰⁵³

Amb un fons semblant, però amb altres plantejaments, acudí l'Illa del Xúquer a la convocatòria de 1547. Aquesta volta la qüestió plantejada fou la dels lloctinents de justícia. La normativa preveia que aquests foren escollits pel justícia d'entre les caixes de «generosos», «justícia» o «jurat en cap».¹⁰⁵⁴ Nogensmenys, pareix que aquest precepte no s'hi complia i els dirigents alzirens es movien a sovint per amistats, familiaritats i clientelismes. No debades, l'articulació dels bàndols després de la Germania s'havia fonamentat precisament en aquesta mena d'avinences entre les bel·lipotents nissagues del Clos i les elits de llogarets i ravals. I per a més additament a la particular contribució, a diferència del que ocorria dins del recinte emmurallat, era impossible respectar els principis de la insaculació, ja que no n'hi havia gaires individus inserits a les capses. En paraules del síndic Jaume Pujalt: la vila d'Alzira...

«[...] és una de les principals del dit Regne y té gran terme en lo qual estan situats set lochs anomenats Algemezí, Carcaxent, Guadaquar, Cabanyes, lo Toro, Cugullada e Ternils ab dos bells arravals nomenats, lo arraval de la Verge Maria e de Sanct Augustí. Y que és pràctica en les festes de Nadal, après que lo justícia major de la dita vila ha jurat, acompanyat dels balle, jurats e altres oficials e persones de honor de la dita villa, va als dits lochs y en cascú de aquells posa dos lloctinents. E aquels juren en poder del balle sobredit, lo qual antigament mirava molt en la electió dels dits lloctinents, procurant fossen les més abonades persones dels dits lochs, tenint consideratió al bon regiment de la terra. E de poch temps ençà, per los treballs que hi ha en dits càrrechs de lloctinents, sens profit se scusen molts en no voler acceptar dits càrrechs. Y també los dits justícies, per amistats e altres respectes, fan electió de persones no convenients per als dits oficis, los dits lochs patexen. E perquè los dits lloctinents ab alguns prohòmens són tenguts de anar als Consells Generals que s celebren en aquella vila, com encara per moltes causes e respectes, és cosa molt necessària, convenient e important que los dits lloctinents sien persones hàbils, honrades y no

Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa, contingut a l'epígraf: Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira.

¹⁰⁵¹ Pere Calbet va exercir com a escrivà de la Cort de la Batllia del marquesat de Llombai des de setembre de 1554 fins a octubre de 1570. Veg. el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

¹⁰⁵² Es tracta de Nicolau Lluquí i Cirera, fill de mossén Nicolau i Joana. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

¹⁰⁵³ MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, op. cit., pp. 265-266.

¹⁰⁵⁴ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., p. 387.

jóvens de poca speriència y sosech de que se causen alguns escàndols e inconvenients».¹⁰⁵⁵

A fi i efecte de posar remei i evitar conflictes, proposà que es fera elecció d'una vintena de persones dels «llocs» d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar i d'ambdós ravals per constituir una caixa d'insaculació pròpia, d'on haurien d'eixir anualment els lloctinents de justícia. Heus ací els indicis d'un tímid aperturisme i voluntat d'integració, atés que d'eixa manera les elits dels ravals i pobles de la contribució aconseguirien certa representació formal dins dels sistema de «sach e sort» alzireny sense haver de recórrer directament al clientelisme dels més poderosos. El que potser Pujalt no arribà a previndre eren les conseqüències negatives que se'n podien derivar, com ara desavinences entre el titular de la magistratura i el subordinat.

Fora com fora, les Corts de 1547 van ser aprofitades, com ho havien estat les anteriors, per alguns particulars que cercaven la forma d'insacular-se per primera vegada o per promocionar-se. En efecte, com que pels mètodes ordinaris hi calia salvar molts esculls i fer mil-i-una peripècies, el recurs al sobirà hi esdevingué una constant. El mateix Jaume Pujalt va estar d'entre els qui ho demanà per al seu germà, Cosme Pujalt. I el mateix van fer Mateu Soler d'Algemesí,¹⁰⁵⁶ Miquel Talens de Carcaixent,¹⁰⁵⁷ Antoni Figuerola d'Algemesí¹⁰⁵⁸ y Joan Gans.¹⁰⁵⁹ Així les coses, el príncep Felip va accedir a algunes de les demandes d'insaculació.¹⁰⁶⁰ Tanmateix, sembla que no formalitzà la proposta de Jaume Pujalt tocant al nomenament dels lloctinents de justícia dels llogarets del terme particular de la capital de la Ribera.

¹⁰⁵⁵ ARV. *Reial Cancelleria* 332, ff. 40v-41r, 57r-58v i 66r-66v. MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, op. cit., pp. 266-267.

¹⁰⁵⁶ Mateu Soler era un acabalat mercader d'Algemesí. Després de la concessió del privilegi d'universitat el seu germà Pere Soler esdevingué batlle d'Algemesí per privilegi emanat per Felip II al palau del Pardo, el 20 de setembre de 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r. Veg. l'arbre genealògic dels Soler d'Algemesí. Mateu Soler va estar encausat per contraban de seda, però el seu procés judicial no s'ha conservat. Veg. al capítol tocant als fraus de seda l'apartat titulat: *1564: Jaume i Lluís Boils, Antoni Carbó, Lluís Macià, Bertomeu, Jeroni, Pere i Vicent Osca; Antoni, Francesc i Miquel Sentamans; Antoni Torres i Mateu Vinyoles de Guadassuar i Jaume Casanoves del raval de la Verge Maria d'Alzira*.

¹⁰⁵⁷ Miquel Talens, lladoncs lloctinent de justícia de Carcaixent, viatjà quasi plegat amb Jaume Pujalt a Montsó. Jaume Pujalt en partí el 27 de juny de 1547 i Miquel Talens, amb el beneplàcit del Consell el 2 d'agost següent. Hi regressaren el 28 d'octubre de 1547. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/119, ff. 24v-28v.

¹⁰⁵⁸ Antoni Figuerola era un mercader de cert prestigi, atés que els seus negocis el duïen sovint a Flandes, Florència o Sevilla. Va arribar a ser senyor de Cotes. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., p. 24. Veg. l'arbre genealògic dels Figuerola d'Algemesí.

¹⁰⁵⁹ Els Gans es partien entre Alzira i Algemesí, raó per la qual no podem esbrinar la procedència del susdit individu. Veg. els arbres genealògics dels Gans d'Algemesí i Alzira.

¹⁰⁶⁰ MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, op. cit., p. 266.

Res no es va moure, però, fins a la mort del duc de Calàbria. Calgué esperar fins a la primera meitat de 1552, perquè el príncep Felip es decidira a manar la reparació dels receptables de la insaculació alzirenya. El 27 de maig, el batlle general don Lluís Carròs de Vilaragut posà en coneixement de Lluís Traucador, jurat segon de l'Illa del Xúquer, l'ordre expedida a Madrid un parell de setmanes abans. N'hem transcrit un fragment:

«Per quant, nós tenim relació que dels ensaculats per als officis de la vila de Algezira n'i ha alguns que són morts y altres que han mudat de stament y seria molt [...] necessari per a aquella que·s fes nova visura de dita ensaculació y los sachs y bosses o capces de aquelles fossen reconeguts per lo redrés y bon govern de aquella vila [...], pendreu a vostres mans y poder totes les matrícules, bolses e capces [...]. E aguda informació de persones ancianes de dita vila zelosos del servey de Déu y nostre [...] per ara repareu y adreçareu les dites matrícules, bosses y capces d'ella, desensaculant los qui seran morts y altres qualsevol persones que us pareixeran star mal e impertinentment ensaculades. Y posant-ne altres en son loch y assumint les persones que us pareixerà deure ser assumides, y axí bé ensaculant altres de nou que tendran les qualitats necessàries».¹⁰⁶¹

Tanmateix, el redreçament no es materialitzà sinó després de la conclusió de les Corts de Montsó, el 10 de maig de 1553.¹⁰⁶² Llavors feia gairebé quatre dècades des del darrer redreçament.¹⁰⁶³ Aqueixa jornada i les dos següents, el batlle general reuní a la seua llar del carrer de la Morera¹⁰⁶⁴ el batlle alzireny, Francesc Joan Salzedo; el justícia, mossén Honorat Lluquí, i els quatre jurats: mossén Miquel Joan Vendrell, Onofre Traucador, Pere Velasco i Benet Canyamars, als qual ordenà, amb jurament, que confeccionaren memorials individuals amb els noms de les persones que estimaren que havien de ser inserits en cadascuna de les caixes. Una vegada entregades les relacions, tocava al batlle general elaborar-ne la llista definitiva. Per eixa raó, manà a l'escrivà Pere Calbet, que per tal de «scusar e obviar los murmurs, scàndels e inconvenients que seguir-se porien entre los nomenadors e nomenats si·s publicassen e nomenassen los noms de aquells qui són stats presentats per a posar en la

¹⁰⁶¹ AMA, *Insaculacions* 070/1.

¹⁰⁶² Les Corts van ser convocades el 30 de maig de 1552, estant l'Emperador a Innsbruck. S'havien de reunir a Montsó el 30 de juny, però no van ser obertes fins al 5 de juliol, en què hi acudí el príncep Felip. Es van cloure el 27 de febrer de 1553. Veg. SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes: 1240..., op. cit.*, p. 440.

¹⁰⁶³ La darrera insaculació i revisió dels capítols havia sigut el 1515, un any abans de la defunció del rei Catòlic. AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/43.

¹⁰⁶⁴ Es tracta de l'actual carrer de les Barques o alguna de les seues paral·leles. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 807-809; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y Moderna...*, *op. cit.*, vol. II, p. 309.

dita insaculació», al document final sols hi aparegueren escrits els admesos. Finalment, el 12 de maig, Carròs els entregà vora una desena de capítols nous—«moderns»—i sol·licità, al batlle, al justícia i al jurat en cap, les tres claus de l'arca que contenia les caixes. Seguidament, les entregà a Pere Calbet i li ordenà que, en qualitat d'escrivà del Consell: «[...] obrís la dita caixa y tragués de aquella les capces de les dites insaculacions. [...] E complint lo dit verbalment manament, obrí la dita caixa, la qual uberta, prengué e tragué de aquella onze capses closes e segellades».¹⁰⁶⁵

Llavors, don Lluís Carròs de Vilaragut feu prendre la «capsa de generosos» i inserir el nom de dotze candidats, cosa que no significà cap augment ni retrocés en el nombre respecte al redreç de 1515. A la «capsa de justícia», hi col·locà quinze bolles; a la de «jurat en cap», vint; a la de «jurat segon», huit; a la de «jurat tercer e quart», catorze; a la de «mostassaf», vint-i-quatre; a la de «racional», constituïda el 1520, dihuit; a la del «síndich» i a la de l'«escrivà de la Sala», dotze; a la dels «consellers majors», trenta-huit, i a la dels «consellers menors», setanta-set. A la següent taula n'hem elaborat una comparativa numèrica respecte a la darrera intervenció en temps del rei Catòlic.¹⁰⁶⁶

	1515	1553	Variació
<i>Capsa de generosos</i>	12	12	0
<i>Capsa de justícia</i>	?	15	?
<i>Capsa del jurat en cap</i>	19	20	+1
<i>Capsa de jurat segon</i>	13	8	-5
<i>Capsa de jurat terç e quart</i>	18	14	-4
<i>Capsa de mostassaf</i>	26	24	-2
<i>Capsa de racional</i>	X	18	X
<i>Capsa de síndic</i>	9	12	+3
<i>Capsa d'escrivà de la Sala</i>	9	12	+3
<i>Capsa de consellers majors</i>	40	38	-2
<i>Capsa de consellers menors</i>	?	77	?

Quant al nou articulat, val a dir que la major part de les disposicions reiteraren les antigues i no solucionaren els problemes, sinó que en alguns casos els empitjoraren. A tall

¹⁰⁶⁵ AMA, *Insaculacions* 070/1 s. f.

¹⁰⁶⁶ Veg. l'annex 5: Relació de les capses de la insaculació d'Alzira.

d'exemple, l'obligació d'escollir els lloctinents de justícia de les caixes de «justícia», «jurat en cap» i «generosos» ja estava recollida a la normativa de 1468. La novació potser fora el manament que el batlle no n'acceptara el jurament en cas d'incompliment del manament. Llavors, com calia actuar en el cas dels «llochs» o dels ravalers? Així les coses, val a dir que aquest redreç conferí escasses facultats i reduïda presència als llogarets de la contribució alzirenya. De fet, una de les poques mesures favorables va estar la tocant a la residència: s'atorgà un termini d'un mes perquè qualsevol individu que haguera d'exercir tasques de govern al si del consistori residira de continu als Clos o bé a qualsevol dels dos ravalers. La resta d'ítems resultaren força repetitius.¹⁰⁶⁷

A continuació, el 13 de maig, el batlle general procedí a constituir els receptacles de sequier. D'aqueixa manera es va donar compliment al compromís adquirit pel príncep Felip a les Corts de 1547. Prèviament, Carròs havia pres en jurament els magistrats alzirenyes i els havia encarregat la confecció de llistats de candidats. Abans de l'atorgament dels capítols pels quals s'havia de regir l'ofici, Francesc Joan Salzedo requeri que es guardaren les ordinacions de la Séquia Reial. De conformitat amb tot, s'establí que hi hauria dues caixes: la dotzena i tretzena, respectivament, del sistema de «sach e sort» alzireny. La primera va albergar les tretze bolles dels aspirants «generosos» i la segona les onze dels «ciutadans». A continuació, s'hi instituí l'alternança: un any la persona escollida hauria de ser de la «capsa dels generosos» i el següent de la dels «hòmens de vila o ciutadans». Sotmés a sorteig a qui tocava la primera anualitat, es determinà que començarien els cavallers. I per acabar, es disposà que coronats i sentenciats quedarien impeditos i que haurien de vacar almenys dues anualitats per tal de poder tornar a ocupar el càrrec.¹⁰⁶⁸

Les paleses maniobres de replegament de la temorenc oligarquia alzirenya, les insatisfaccions que ocasionà el primer redreç entre les elits pobletanes i qüestions de tipus legal foren les que precipitaren que, el 1555, es produïra un segon redreç i emanació de capítols. No debades, la intervenció de 1553, a banda d'augmentar la capacitat de supervisió i intromissió als oficials reials, havia servit per a poc més que reparar a grans trets els receptacles i insacular el càrrec de sequier. De resultes, val a dir que l'actuació de don Lluís Carròs de Vilaragut no havia estat capaç de donar solució als ingents

¹⁰⁶⁷ El fet que els oficis principals no pogueren ser arrendadors ni tindre'n part queia pel seu pes i estava contingut a la normativa, almenys, des de 1468. El mateix ocorria amb l'exigència patrimonial de 300 lliures per exercir els càrrecs de justícia, jurat en cap i mostassaf o de 200 lliures per accedir a les capsas de jurat segon, tercer i quart o amb el nomenament de substitut d'escrivà en cas de ser triat per a un altre càrrec, entre d'altres. PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 385-400. AMA. *Insaculacions*, 070/1.

¹⁰⁶⁸ AMA. *Insaculacions*, 070/1. Veg. l'annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

problemes estructurals i institucionals de l'Illa del Xúquer. Ans al contrari, en alguns casos els havia engrevis.¹⁰⁶⁹

El pretext formal tirà, però, únicament per la vessant legalista: «la dita insaculació se havia e devia fer en la mateixa y present vila de Algezira, lo que no·s feu ni·s pogué fer per ço com en lo dit temps que aquella se feu era *circa* les festes de Pasqua del Sanct Sperit, en lo qual temps se hauria de fer la electió dels jurats».¹⁰⁷⁰ Així doncs, el 4 de gener de 1555, el batlle general acudí a la capital de la Ribera i es reuní a la casa de la Vila amb Francesc Joan Salzedo, Jaume Climent, el síndic; mossén Nicolau Lluquí, justícia, i els jurats mossén Benet Roca, Joan Jeroni Talavera, Joan Gans i Bernat Petit a fi i efecte de repetir el procediment perquè «après de ésser feta la dita insaculació, per algunes persones han dit e dificultat si aquella és stada feta *rite et recte e iuxta* sèrie e thenor de la dita real letra e provisió» de 14 de maig de 1552.

En absència de Pere Calbet, qui llavors ja havia fet el camí del marquesat de Llombai,¹⁰⁷¹ el notari Pere Gasc s'encarregà de portar a terme les ordres de Carròs. Entregades les claus del bagul, «obrí la dita caixa e tragué de aquella totes les capçes dels insaculats». Així les coses, el batlle general feu prendre la «capsa de generosos» i inserir el nom de dotze candidats, com en l'any 1553. Mossén Miquel Jeroni Gombau reemplaçà la defunció de mossén Lluís Garcia. A la «capsa de justícia», hi col·locà d'fhuit bolles; a la de «jurat en cap», vint-i-quatre; a la de «jurat segon», deu; a la de «jurat tercer e quart», tretze; a la de «mostassaf», vint-i-tres; a la de «racional», vint; a la del «síndich», deu; a la de l'«escrivà de la Sala», nou; a la dels «consellers majors», trenta-set, i a la dels «consellers menors», setanta-huit. Quant a les capses de sequier, col·locà setze bolles a la de generosos i quinze a la de ciutadans. A la següent taula n'hem elaborat una comparativa numèrica respecte a l'actuació de 1553.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁹ Sobre els episodis violents que es van seguir després de la primera insaculació, veg. els apartats del present epígraf titulats: «*Pose lo present en la llonga, perquè us vinga notícia a tots*»: mossén Miquel Jeroni Gombau desafia públicament els valedors de Cosme Pujalt i *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader, el subrogat de governador*.

¹⁰⁷⁰ AMA. *Insaculacions*, 070/1.

¹⁰⁷¹ Veg. el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*

¹⁰⁷² Veg. l'annex 5: Relació de les capses de la insaculació d'Alzira. El llistat de 1555 inclou més noms de candidats que van estar afegits a posteritat. A l'annex apareixen referenciats amb números romans. Cal pensar que a mesura que els qui estaven insaculats el 1555 ascendien de caixa o faltaven. Heus ací l'error d'interpretació de què volem donar fe i rectificar. Cfr. GARÉS TIMOR, V. M., «Poder político y violencia...», *op. cit.*, pp. 1-32.

	1553	1555	Variació
<i>Capsa de generosos</i>	12	12	0
<i>Capsa de justícia</i>	15	18	+3
<i>Capsa del jurat en cap</i>	20	24	+4
<i>Capsa de jurat segon</i>	8	10	+2
<i>Capsa de jurat terç e quart</i>	14	13	-1
<i>Capsa de mostassaf</i>	24	23	-1
<i>Capsa de racional</i>	18	20	+2
<i>Capsa de síndic</i>	12	10	-2
<i>Capsa d'escrivà de la Sala</i>	12	9	-3
<i>Capsa de consellers majors</i>	38	37	-1
<i>Capsa de consellers menors</i>	77	78	+1
<i>Capsa de sequier (generosos)</i>	13	16	+3
<i>Capsa de sequier (ciutadans)</i>	11	15	+4

Aquesta segona intervenció s'escometeren expressament les qüestions que havien quedat pendents el 1553. Ara bé, l'ocasió també fou aprofitada per alguns individus per a ascendir de caixa en la promoció interna. En eixe sentit, basta fer un acarament d'ambdues relacions. Tanmateix, s'hi observa alguna que altra irregularitat. A tall d'exemple, malgrat que el notari Jaume Pujalt havia faltat en l'exercici del càrrec de justícia, el 1554, fou inclòs al redreç de 1555 a les capses de «jurat en cap», «mostassaf» i «racional».¹⁰⁷³ En termes generals, val a dir que les disposicions de 1555 milloraren la concurrència dels habitants d'Algemesí, Carcaixent, Guadassuar i dels ravals de Sant Agustí i Santa Maria al Consell. També n'augmentà el control. Talment fou així, que es compliren sobradament les reivindicacions de l'any 1532.¹⁰⁷⁴

En primer lloc, respecte als lloctinents de justícia—assumpte que havia centrat les demandes de les Corts de 1547—a cient que «algunes vegades se esdevé que los justícies quant són elets en sos officis, havent de fer electió de lochtinents dels lochs de la contribució de la dita vila, fan elections de [...] amichs y familiars», es proveí que, cada any, poc després de Nadal, el lloctinent ixent i el sagristà o rector de cada llogaret havien de proposar huit persones al justícia entrant, de les quals n'hi havia d'escollir dos. En

¹⁰⁷³ Veg. l'annex 5: Relació de les capses de la insaculació d'Alzira.

¹⁰⁷⁴ Veg. a l'epígraf anterior, l'apartat titulat: *Els ravals i els llogarets sol·liciten «conéixer de les coses fetes e que·s fan per los officials».*

segon lloc, contràriament a la reducció del nombre d'assistents al Consell General sol·licitada el 1542, s'establí que hi poguera acudir un dels lloctinents i quatre consellers per cada poblet o raval; els quals havien de ser triats, així mateix, dels huit. El marge de maniobra, per tant, era gairebé nul, perquè els dos restants n'havien d'exercir com a examinadors dels comptes dels oficials. A més, s'obligà el mostassaf a prendre dos individus per cada nucli de la contribució com a veedors. Sens dubte, aquest fou un avanç important en la participació de les elits pobletanes en la presa de decisions i el regiment dels destins col·lectius.¹⁰⁷⁵

Emperò, a banda de resoldre les qüestions tocants als ravals o a Algemés, Carcaixent i Guadassuar, el redreç de 1555 també procurà concretar o millorar altres presumptes deficiències del sistema insaculatori alzireny. En eixe ordre de coses, per exemple, era norma antiga que els escrivans o procuradors de senyors eren apartats de les funcions de govern, raó per la qual s'especificaren els temps (6 mesos) i es limità als dominis més propers: Alàsquer, Albalat, Alberic, Alcosser, Alginet, Antella, Benimuslem, Carlet, vila i honor de Corbera, Cotes, el Pujol, l'Alcúdia, la Pobla Llarga, la vall d'Alfàndec, marquesat de Llombai, Massalavés, Montortal, Pardines o Sueca, entre d'altres. També feu extensible l'impediment als deutors a l'obra de l'església de Santa Caterina¹⁰⁷⁶ com els qui hagueren rebut subvenció per a l'obra de la llar i no l'haguera executada o tornada.¹⁰⁷⁷

Altra concreció, fou la concernent a l'obligació dels candidats a justícia d'haver cavall i no quartau,¹⁰⁷⁸ sis mesos abans de l'elecció. La quarta precisió fou la referent a la concurrència als oficis als drapers que anaren a vendre els seus gèneres fora de la vila i la darrera la relativa a la possessió de les claus del bagul on es guardaven les capsas de la insaculació: una l'havia de tindre el batlle, l'altra el justícia i la tercera el jurat en cap, de mode que ningú posara en qüestió la tinença de cap de les tres. Per acabar, don Lluís Carròs de Vilaragut, en qualitat de batlle general, s'atorgà potestat per intervindre sempre que ho estimara oportú per tal de corregir possibles controvèrsies.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁵ AMA. *Insaculacions*, 070/1.

¹⁰⁷⁶ L'església de Santa Caterina fou objecte de no poques obres de millora durant el segle XVI. Com que es tractava d'un dels principals monuments municipals, tothom estava obligat a contribuir-hi. Veg. HIDALGO MORA, J., "L'església de Santa Caterina...", *op. cit.*, pp. 275-292.

¹⁰⁷⁷ La vila d'Alzira donava 10 lliures de subvenció a tot aquell que obrara i refera de nou sa casa dins del Clos, quantitat que normalment era emprada per al pagament de les teules i/o la fusta. De fet, en la normativa de 1555 s'especificà que, per evitar abusos, no es donara la quantitat de les 10 lliures fins que l'obra de casa tinguera l'estructura alçada i a punt per a posar les bigues de fusta i les teules.

¹⁰⁷⁸ Un quartau, segons el DCVB, és un rossí mitjancer i de poca força. Es tracta d'un castellanisme (*cuartago*) que alhora és un manlleu del francès *courtaud*.

¹⁰⁷⁹ AMA. *Insaculacions*, 070/1.

Dues jornades després de la reforma de l'articulat i re-insaculació de les caixes del sistema de «sach e sort» d'Alzira, s'ordenà entregar còpies a cada raval i llogaret del terme particular a fi i efecte que cadascun poguera escollir cinc consellers perquè participaren en les següents convocatòries a Consell General. Les noves disposicions, sens dubte, van ser ben acollides als nuclis de població de la contribució alzirenya. Això no obstant, després de dècades d'obstacles, contrarietats i peripècies per accedir als òrgans del Consell, les elits pobletanes d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar estaven molt més interessades en el «negoci de la independència». Per a més additament, havien aconseguit reforçar llur identitat col·lectiva i havien fet créixer l'objecció crítica al centralisme alzireny entre els seus conveïns, cosa que els proporcionà els subterfugis efectistes necessaris per tal de caminar plegats cap a l'emancipació de la vila-mare.

4.3 UN PROCÉS IRREVERSIBLE I SENSE TORNADA: EL CAMÍ CAP A L'EMANCIPACIÓ DELS LLOGARETS I EL REPLEGAMENT DE LES ELITS DIRIGENTS ALZIRENYES (1558-1574)

Talment com s'ha esmentat més amunt, el signe predominantment positiu i pròsper que va caracteritzar bona part del Cinc-cents va permetre a la Ribera del Xúquer una expansió econòmica que contribuï al creixement demogràfic i a l'ampliació i millorament de l'espai urbanístic. Si bé aquest procés dinamitzador va tindre efectes notoris a totes les contrades de la comarca, val a dir que va cobrar una especial incidència als llogarets de la contribució de la vila d'Alzira; ben particularment a Algemesí, Carcaixent i Guadassuar. En eixe sentit, les dades són incontrovertibles. Guadassuar, la més menuda de les tres, comptava el 1535 amb 93 cases, xifra que quasi havia duplicat el 1572, atés que ja n'ajuntava 182.¹⁰⁸⁰ Algemesí i Carcaixent, experimentaren un procés quasi idèntic. Com a Guadassuar el salt qualitatiu es produí també entre la dècada dels trenta i la dels setanta, període en què sengles poblacions multiplicaren per dos la nòmina de veïns i veïnes.¹⁰⁸¹

¹⁰⁸⁰ MUT RUIZ, E. J., "Urbanisme, planificació i arquitectes...", *op. cit.*, pp. 557 i 559; VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 460-461. Veg. també, <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/06/> i <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/03/> [consultat el 19 de juny de 2020].

¹⁰⁸¹ TEROL I GRAU, V., "Algemesí fa 400 anys...", *op. cit.*, pp. 14-20; TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.; Veg. també l'apartat titulat: *Del centralisme alzireny al policentrisme riberenc: la redefinició de l'escenari politicoadministratiu*, del present capítol i l'epígraf que porta per títol: *La demografia riberenca i l'evolució i distribució del poblament*, contingut al capítol precedent.

Així doncs, Algemesí, Carcaixent i Guadassuar s'havien convertit ja en la segona meitat del segle XVI en nuclis de certa entitat, però que continuaven estant sota el domini administratiu d'Alzira. La clau d'aquest notable eixamplament demogràfic i urbà havia estat la proliferació del conreu de la morera i de les andanes de cucs junt a la progressiva especialització professional d'alguns dels seus habitants. Aquest extraordinari procés expansiu contribuï a l'enfortiment de les elits pobletanes, cada vegada més interessades a caminar envers la independència per tal de gestionar i acaparar l'administració, la representació social i els abundants recursos que generaven les comunitats on hi habitaven. Contràriament al que s'ha vingut afirmant fins ara, la primera comunitat a voler trencar els vincles de dependència amb la vila mare i assolir l'autonomia i l'autosuficiència administrativa no estigué Algemesí. En eixe sentit, tot apunta que ho estigué Carcaixent, que ho intentà reiteradament entre 1547 i 1557. Malgrat això, les escomeses dels carcaixentins foren infructuoses fins que se'n feu càrrec l'algemesinenc Bernat Guinovart, qui també havia estat escollit síndic, el 1558, a la seua localitat. S'establí així un desafiament emancipador mancomunat. Heus ací l'empenta definitiva: un procés irreversible i sense tornada.

Com era d'esperar, els dirigents de la capital de la Ribera s'oposaren rotundament a la independència dels llogarets i al fraccionament i repartició del seu terme particular. Al darrere hi havia bàsicament qüestions de caire polític-representatiu i econòmiques (el cobrament d'impostos, la percepció de composicions...). Per aqueixos motius, tan aviat com les elits pobletanes van amenaçar seriosament el centralisme alzireny, les bel·lipotents nissagues de l'Illa del Xúquer van optar per atenuar les seues divisions internes i fer-hi un front comú. Hom podria aduir com a tret d'eixida la reforma de la insaculació, que hi atorgà als habitants dels llogarets un considerable augment de participació, o al nomenament de don Melcior Mercader com a subrogat de governador, puix que feu concordar-se els Valero i els Lluquí. Tanmateix, el ben cert és que resulta difícil atribuir-ho a una data concreta. Més aviat caldria assenyalar que fou el fruit d'un progressiu procés de retrobament i pacificació que s'estengué entre mitjan de la dècada dels cinquanta i les primeries dels seixanta.

En el costat oposat, les elits pobletanes que varen optar per la segregació i l'autogestió, començaren a trencar alguns lligams de subordinació que els nugaven als dirigents alzirenyes o als seus parents i amics. Així les coses, tot plegat contribuï a obrir una esclatxa cada vegada més grossa que acabà per somoure els ciments de les xarxes de solidaritat vilatanes i consegüentment també de les parcialitats. Dit en altres paraules, en

l'interim comprés entre els quaranta i els seixanta es va passar d'unes guerres de bàndols en què les poderoses nissagues que habitaven al Clos es disputaven a sang i foc els ressorts de poder de la vila, a un tipus de conflictivitat en què els enfrontaments, cada vegada més, es produïen entre velles i noves oligarquies, entre les nissagues que venien copant les institucions locals i les que en desitjaven l'emancipació (Algemesí, Carcaixent i Guadassuar) o l'accés i l'encimbellament dins del sistema insaculatori (vila i raval).

Finalment, convé indicar que el període donà pas també a un relleu generacional. Els principals caps de bàndol de la primera meitat de la centúria van perir o bé els van prendre el relleu els seus fills o hereus. Hi ajudà també la pesta que assolà el Regne entre el juliol de 1557 i setembre de 1559. No debades, el *morbum* es cobrà la vida de nombrosos alzirenys, entre ells don Manuel de Vilanova i Serra, el qual va trobar la mort al Cap i Casal poc després d'aconseguir l'alçament del bandeig que l'havia reclòs a l'Illa del Xúquer entre l'abril i el desembre de 1556.¹⁰⁸² Poc abans o després faltaren també, mossén Francesc i mossén Miquel Valero o mossén Lluís Garcia. La desaparició d'aquestes importants figures també degué ser un al·licient perquè es debilitaren els vincles més personalistes.

ENVERS LA SEGREGACIÓ DE LA VILA D'ALZIRA: ALGEMESÍ, CARCAIXENT I GUADASSUAR

Han sigut molts els erudits i estudiosos que han fixat la seua atenció en els privilegis d'emancipació d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar i hi han posat negre sobre blanc. En termes generals, hom reconeix en aquests atorgaments l'acta fundacional de l'autonomia politicoadministrativa dels tres llogarets de la contribució alzirenya respecte a la vila mare: l'Illa del Xúquer. En el cas d'Algemesí, el primer o un dels pioners fou Benet Ballester Broseta, el qual a *Historia de la villa de Algemesí*, s'acostà als documents—malgrat que ho feu des de la visió localista i romàntica pròpia de les darreries de la centúria huitcentista—, i els transcrigué.¹⁰⁸³ El seguiren, després, el sacerdot bocairentí Miquel Belda Ferré i el canonge de la Seu, fill d'Énguera, Pere Sucías Aparicio amb les publicacions de *Algemesí y su patrona. Novena a la Santísima virgen de la Salud* (1908) i *Notas útiles para escribir la historia del reino de Valencia* (c. 1911),

¹⁰⁸² GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 89-120. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra M, 33.

¹⁰⁸³ BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, op. cit., pp. 91-102 i 109-120.

respectivament,¹⁰⁸⁴ o l'arquitecte Joan Segura de Lago, besnet de Ballester Broseta, amb *Llinatges d'un poble valencià: Algemesí* (1958), volum en què, de bell nou, un algemesinenc portà a rogle l'assumpte.¹⁰⁸⁵ No obstant això, han estat alguns dels treballs de Josep Antoni Domingo i Josep Enric Estrela els que ho han abordat des de la rigorositat científica.¹⁰⁸⁶

Pel que fa a Carcaixent, la bibliografia disponible és molt més reduïda i tardana. Entre les primeres mencions dels privilegis trobem la d'Eduard Soleriestruch, a *Carcaixén: biografia d'un poble de la Ribera del Xúquer* (1977), que al seu torn esmentà altres contribucions menors, com ara la de Francesc Carreres Zacarés i Josep Boquera Serra.¹⁰⁸⁷ Tanmateix, calgué esperar fins el 1989 perquè Francesc Torres i Faus, amb motiu del quatre-cents aniversari de l'elevació de Carcaixent al rang de vila reial, en publicara una transcripció i anàlisi exhaustiva al llibre de festes de la localitat.¹⁰⁸⁸ Més recentment, el 2010, l'autor d'aquestes pàgines—a cent de la punyent mancança—va escometre la mateixa tasca a partir de la còpia del privilegi d'universitat conservada als registres de la Reial Cancelleria de l'Arxiu del Regne.¹⁰⁸⁹ Finalment, quant a Guadassuar, sembla que Agustí Roig i J. Enric Mut han estat els únics que se n'han ocupat.¹⁰⁹⁰

L'objectiu d'aquest apartat, però, no rau en la narració del punt d'arribada—les segregacions—sinó del pròleg; el camí envers la independència. Com bé s'ha assenyalat més amunt l'extraordinari període expansiu que visqué la contribució alzirenya durant el Cinc-cents havia convertit Algemesí, Carcaixent i Guadassuar, ja a començaments la segona meitat de la centúria, en enclavaments de certa entitat que, no obstant això, continuaven estant sota el domini d'Alzira. Aquesta bonança econòmica i demogràfica portà aparellada la consolidació de nissagues locals interessades a adquirir creixents parcel·les de poder polític.

¹⁰⁸⁴ El 1908, quan veié la llum *Algemesí y su patrona. Novena a la Santísima virgen de la Salud*. Apuntes Históricas de la villa de Algemesí, Belda Ferré n'era el rector de la parròquia de Sant Jaume. Heus ací una de les raons que n'expliquen l'enfocament costumista, exaltat i religiós. En fa la prova, a tall d'exemple, el fet que titllara els síndics algemesinencs de «libertadores». La visió de Sucías Aparicio, en canvi, fou molt més reposada. A la seua gegantina i encara inèdita obra *Notas útiles para escribir la historia del reino de Valencia* (c. 1911), hi dedicà també uns quants paràgrafs amb dades ben suggestives. BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, op. cit., pp. 104-110; SUCÍAS APARICIO, P., *Notas útiles para escribir...*, op. cit., vol. Lliria-Ontinyent, pp. 136, 138 i 139.

¹⁰⁸⁵ SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., pp. 18-22.

¹⁰⁸⁶ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 14-21 ; DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTRELA, J. E., *El privilegi de creació de...*, op. cit.; ESTRELA GARCIA, J. E., *Els privilegis de la...*, op. cit.

¹⁰⁸⁷ SOLERIESTRUCH, E., *Carcaixén: biografia d'un poble...*, op. cit., pp. 107-109.

¹⁰⁸⁸ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", op. cit, s. p.

¹⁰⁸⁹ GARÉS TIMOR, V., "El privilegi de creació...", op. cit., pp. 86-96.

¹⁰⁹⁰ MUT RUIZ, J. E., "Homenatge al síndic de...", op. cit., p. 12; —, "És d'història: Guadassuar alça...", op. cit., s.p.; ROIG BARRIOS, A., "En vísperas del IV...", op. cit., s.p.; —, "IV centenario de un...", op. cit., pp. 10-11. Veg. també <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> i <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2019/12/483-aniversari-de-la-constitucio-com.html> [consultat el 19 de juny de 2020].

Es va tractar sovint de les mateixes elits pobletanes benestants que s'havien beneficiat en les dècades precedents del col·laboracionisme amb els dirigents alzirenys. De resultes, val a dir que cansats de menjar-se sols unes poques molles o farts dels no pocs d'entrebancs i limitacions, decidiren variar el rumb i dirigir-se vers l'emancipació d'Alzira. Eixa convicció cresqué i es feu especialment viable a mesura que es deixaren sentir els proficus efectes de la prosperitat, cosa que convertí la cerca de l'autosuficiència politicoadministrativa en un negoci ben beneficiós. Així doncs, els hi bastà amb alimentar l'objecció crítica al centralisme alzireny i proporcionar subterfugis efectistes perquè el gros dels seus conveïns els donaren suport i els seguiren fins a la desmembració.

Arribats a aquest punt, convé centrar la mirada en els processos d'emancipació d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar. Malgrat que, en el cas d'Algemesí, alguns dels estudiosos i erudits que hem anomenat anteriorment van saber situar l'inici de les tramitacions a mitjan segle XVI,¹⁰⁹¹ han estat Josep Enric Estrela i Josep Antoni Domingo els qui n'han tret l'entrellat i l'han documentat amb major precisió. Tot principià, d'acord amb llurs treballs, a finals de l'estiu de 1554. El 7 de setembre, el notari Joan Bellot, en qualitat de representant del comú dels habitants, n'elevà sol·licitació de llicència perquè el lloctinent de justícia del llogaret poguera escollir dotze pobletans, els quals s'encarregaren de fer una arreplega de diners o «tacha». La finalitat no era altra sinó poder fer front als salaris d'advocats i procuradors, a les despeses de processos i sentències i a tot allò que els fora necessari per a defensar llurs interessos. El sendemà mateix, Bellot atorgà poders a Joaquim Nadal, Bertomeu Cursà, el fill de Francesc, i Bertomeu Ferrer.¹⁰⁹² Finalment, deu jornades més tard, la Reial Audiència els hi conferí el permís, encara que limitat a un centenar de lliures.¹⁰⁹³

¹⁰⁹¹ SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 19; SUCÍAS APARICIO, P., *Notas útiles para escribir...*, op. cit., vol. Llíria-Ontinyent, p. 136.

¹⁰⁹² No hem estat capaços de trobar els béns de cap Joaquim Nadal. Potser siga una errada documental o de transcripció que va confondre Joaquim amb Joan. Tampoc n'hi apareix a cap registre parroquial, ni Joan Segura de Lago en fa cap referència. SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 197. Veg. l'arbre genealògic dels Nadal d'Algemesí. Bertomeu Cursà, el fill de Francesc, era un propietari força ric i benestant que tenia carregades passava de les tres-centes lliures de peita i detenia més de dos centenars de fanecades concentrades a la Foia (90), l'Albotaina (29), a Benirrahea (26), el camí de la Muntanya (21), Massasseli (18) a Berca (18), el camí d'Albalat (8), Orí (6) i una parcel·la al territori d'Algemesí, sense especificar. No tenia vivenda, però posseïa un casal de molins a l'entrant de la població, pel qual pagava per raó de 200 lliures de peita. L'entrada de Bertomeu Ferrer, fill de Bernat i nét de Bertomeu, es troba incompleta. Devia superar amplament el centenar de lliures peïteres. Hem estat capaços de quantificar-ne el carregament de 94 i mitja, una casa al llogaret, al carrer de la Muntanya i 271 fanecades de terra: a la Bassa Redona (180), a la Foia (31), a Massasseli (+27), a Xara (27) i al camí de les Amenes (6). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 166r, 167v, 168v, 172v, 192r i 463 i ss., 669r-670v, 678v i 682v. Veg. els arbres genealògics dels Ferrer i els Cursà d'Algemesí.

¹⁰⁹³ DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTRELA, J. E., *El privilegi de creació de...*, op. cit., p. 5.

El següent esdeveniment destacat es produí a començaments de juliol de 1558, quan es reuniren a la confraria de Sant Jaume, Antoni Girbés, el lloctinent de justícia i altres seixantatres veïns¹⁰⁹⁴ a fi i efecte de demanar-ne formalment la independència. Això no obstant, l'aplec definitiu es produí el 30 de setembre. Aquell jorn, Bernat Guinovart,¹⁰⁹⁵ membre d'una important nissaga de traginers i negociants del llogaret amb contactes a la ciutat de Toledo, en fou nomenat síndic. Entre els testimonis de l'acte, rebut pel notari Vicent Miquel Eiximeno, hi van ser els germans mossén Jaume i mossén Antoni Barberà, capellans d'Algemesí.¹⁰⁹⁶ Des d'aleshores, Guinovart se'n feu càrrec fins que Felip II signà el privilegi d'universitat a Madrid, el 15 de desembre de 1574.¹⁰⁹⁷ Pel mig, hem estat capaços de trobar una carta del monarca hispànic al comte de Benavent, lloctinent general del regne de València, datada a 22 de febrer de 1568, perquè remetera informe sobre la conveniència d'elevat a viles reials Algemesí i Ibi.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁴ Josep Antoni Domingo i Josep Enric Estrela en donen compte de la nòmina completa: Joaquim Nadal, Bertomeu Cursà, fill de Francesc; Bertomeu Ferrer; Pere Cursà, major; Mateu Soler, Pere Soler, fill de Mateu; Sebastià Barberà, Mateu Barchet, major; Bertomeu Botella, Antoni Montbui, Bernat Montbui, fill d'Antoni; Bertomeu Conill, Antoni Guinovart, menor; Mateu Barchet, menor; Joan Bleda, Pere Guinovart, fill del ja difunt Pere; Guillem Ferrís, Bertomeu Cubells, Bernat Guinovart, Joan Folqués, Bertomeu Bleda, Jaume Ferrís, Bertomeu Blasco, Francesc Cursà, Melcior Guinovart, Jeroni Folqués, Jeroni Tarragona, Francesc Mercer, Jaume Mercer, Amador Botella, Martí Botella, Jaume Manyes, major; Bertomeu Sifre, Joan Baptista Barchet, Joan Mont, Bernat Girbés, Antoni Girbés, lloctinent de justícia; Joan Alçamora, el del portal; Nicolau Espous, Pere Nadal, Lluç Figueres, Pere Girbés, Antoni Tarragona, Jaume Bleda, Joan Carrals, Miquel Ferrer, Bertomeu Armengol, Bertomeu Rovira Lluís Ametller, Pere Ferrer, Antoni Soler, Pere Guinovart, fill del ja difunt Bernat; Pere Blasco, Bertomeu Casanoves, Pere Esteve, Benet Manyes, Joan Baptista Ferrís, Pere Ferrís, Joan Esteve, Jaume Guinovart, Jaume Macià, Pere Cursà, menor, fill de Pere, i Miquel Pineda. *Ibidem*.

¹⁰⁹⁵ Sobre Bernat Guinovart s'ha escrit i investigat molt, però ha estat poc el que s'ha pogut traure en clar. El padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Algemesí retrata les possessions de Guinovart en els seus darrers anys de vida: una casa i poc més o menys 40 fanecades i mitja de terra [a Orí (22 fanecades), a Gégena (\pm 10), als horts (8), una d'elles s'havia convertit en «lo forn nou»]. Per tot plegat pagava per raó de 56 lliures de peita. AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 666r-666v. En tot cas, llavors el seu patrimoni ja estava molt disminuït: res del que degué ser, sobretot tenint en compte els paràmetres del cicle vital a què estaven sotmesos els nuclis familiars de les societats de l'Antic Règim (institució, consolidació, desarticulació i extinció). Malauradament, l'incomplet padró de riquesa d'Algemesí custodiat a l'Arxiu Municipal d'Alzira—immediatament anterior al que es custodien a Algemesí—no conserva els fulls del síndic (863r i ss.), cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge. Sobre Guinovart veg. a tall d'exemple, BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, *op. cit.*, pp. 91-102; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, *op. cit.*, pp. 104-110; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 14-21; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, *op. cit.*, p. 249; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, *op. cit.*, p. 167; —, “Notas para la historia...” , *op. cit.*, s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. f., “Fills il·lustres d'Algemesí...” , *op. cit.*, s. f. Veg. en el capítol tocant al contraban de seda, l'apartat titulat: *1570: Bernat Guinovart d'Algemesí i Bertomeu Amira d'Antella*. Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí.

¹⁰⁹⁶ Sobre mossén Jaume i mossén Antoni Barberà, veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, *op. cit.*, pp. 89-94 i 98.

¹⁰⁹⁷ DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTRELA, J. E., *El privilegi de creació de...*, *op. cit.*, p. 5. ACA. *Consell d'Aragó*, llig. 865, d. 117.

¹⁰⁹⁸ AHNOb. *Osuna*, c. 419, d. 492.

La historiografia ha assenyalat l'any 1563 com l'inici de les gestions encaminades a aconseguir-ne l'emancipació del llogaret de Carcaixent i, amb ell, de tota l'Horta de Cent. Els carcaixentins van depositar llavors la confiança en un dels seus veïns: Bernat Talens, qui cercà poc després el suport de l'algemesinenc Bernat Guinovart, al qual feu el seu adjunt; sabedor dels seus coneixements i les seues bones relacions a la Cort, en la ciutat del Tajo, a la qual nodria de fibra sèrica.¹⁰⁹⁹ Afortunadament, la nostra investigació ha permès documentar tot el camí a la independència, cosa que ens faculta per matisar-ne i actualitzar-ne la informació que al respecte hi ha circulat fins ara. D'eixe mode és que estem en disposició d'afirmar que l'aliança de Talens amb Guinovart, no fou el primer intent de Carcaixent d'assolir l'autosuficiència politicoadministrativa. N'hi va haver dos o tres d'anteriors. Anem a pams.

La primera tingué lloc, poc més o menys, a mitjan dècada dels quaranta. Lladoncs, el síndic i procurador escollit pels habitants de Carcaixent havia estat Miquel Talens.¹¹⁰⁰ De fet, val a dir que Talens havia sigut l'home en qui havia confiat reiteradament la comunitat en els decennis anteriors. A tall d'exemple, el 1531, n'havia estat el defensor en la suposada prerrogativa dels habitants de l'Horta de Cent de nomenar guardes perquè en vigilaren el terme.¹¹⁰¹ Havia ocorregut, no gensmenys, que el carcaixentí havia sigut un dels dirigents pobletans cooptat pel partit dels Valero i els Vendrell d'Alzira, en el context de la reconstrucció de les faccions de l'Illa del Xúquer post-agermanada.¹¹⁰² Des d'aleshores havia jugat a dues bandes, a ciut que comptava amb el favor dels uns i dels altres. A tall d'exemple, la confiança

¹⁰⁹⁹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, *op. cit.*, p. 249; SEGURA DE LAGO, J., "Notas para la historia...", *op. cit.*, s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. f., "Fills il·lustres d'Algemesí...", *op. cit.*, s. f.

¹¹⁰⁰ El susdit Miquel Talens pagava, llavors, per raó de 63 lliures i mitja. Posseïa una casa al llogaret de Carcaixent, situada al camí Reial, la qual havia comprat a Llorenç Noguera el 13 de gner de 1535. A això, calia addicionar més de 75 fanecades de terra a diverses partides: al Pla de la Vila (26 $\frac{3}{4}$), a les Vintenes (17), a les Sorts Majors (6), al camí de l'Ènova (5), a la Coma (5), als Censals dels Frares (5), a l'Argamassa d'en Griso (4), a la séquia Nova, prop del camí de la Missa (4), al Teular (2 $\frac{1}{2}$), i a la bassa del Rei (1 troç). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/9, ff. 991v, 992v, 994v, 995r, 999v.

¹¹⁰¹ Veg. a l'epígraf *La vila d'Alzira després de la Primera Germania: l'ocupació militar, la repressió dels agermanats i el regrés de les parcialitats (1523-1540)*, l'apartat titulat: «Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils.

¹¹⁰² En el context dels problemes suscitats a Carcaixent arran de l'arrendament del forn per part de Pere Colomer, el 17 de juny de 1534, Miquel Jeroni Climent va rebre les paus i treves subscrietes, d'un costat, per mossén Nicolau Lluquí i els seus fills, Nicolau i Jeroni, juntament amb Pere Colomer, el llaurador Bernat Ribera i un obrer de vila anomenat Jaume, i, de l'altre costat, pels germans Joan i Miquel Talens, Andreu, Bernat, Bertomeu i Joan Talens, Joan Albelda, Andreu, Bernat i Joan Armengol, el prevere Bernat Armengol, Joana Armengol, muller d'Andreu Talens, i Úrsula Armengol, ambdues filles del difunt Bertomeu Armengol, Antic i Lluís Garrigues, Joan Gibert, sastre, i el seu germà Miquel, i Castellana, la muller del sastre Joan Gibert, Pere Lloret i Esteve Osset, de Carcaixent. A ells s'afegiren Gaspar Navarro, del llogaret de Castelló de Xàtiva; Pere Sancho, de Sinyent; els germans Bertomeu i Joan Gibert i Rafael Cucó de Polinyà de Xúquer i Lluís i Joan Llúpia de Corbera. ACCV. *Protocols de Miquel Jeroni Climent*, 11505, ff. 181v-187r. Veg. a l'epígraf *La vila d'Alzira després de la Primera Germania: l'ocupació militar, la repressió dels agermanats i el regrés de les parcialitats (1523-1540)*, l'apartat titulat: *Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent*.

depositada per una part dels dirigents alzirenys li valgué perquè, el 1547, el Consell li atorgara permís per a acudir a les Corts de Montsó, juntament amb el síndic Jaume Pujalt.¹¹⁰³ En el flanc oposat, però, havia aconseguit que els seus conveïns continuaren veient-lo com el defensor dels interessos comunitaris: una mena de cavall de Troia entre els alzirenys. Per eixa raó, els carcaixentins li van confiar l'assumpte i van preparar un escrit perquè Talens, lladoncs lloctinent de justícia, sol·licitara davant el sobirà la segregació del «lloch»; tot aprofitant que havia sigut enviat a la vila aragonesa.¹¹⁰⁴

La jugada orquestrada pels pobladors de Carcaixent, amb el beneplàcit del duc de Calàbria, haguera hagut efecte si no haguera sigut perquè Miquel Talens mirà pels seus interessos personals i es posà del costat que a totes llums pareixia el guanyador: el de la capital de la Ribera. El carcaixentí acudí a Montsó, el 1547, essencialment amb la finalitat de salvar els esculls ordinaris i ser introduït en les capsas de la insaculació d'Alzira, per poder exercir-hi càrrecs.¹¹⁰⁵ Així les coses, s'explica el desencant dels pobletans de Carcaixent, que transità cap a desengany quan s'assabentaren que Talens havia sigut admés al sistema de «sach e sort» alzireny i que els hi havia pres el pèl. En qualsevol dels casos, heus ací la prova que Carcaixent s'avançà inclús a Algemesí a l'hora d'intentar espolsar-se de damunt la lligassa de la vila mare.

A fi i efecte de posar-li remei, l'11 de maig de 1554, Andreu Armengol, lloctinent de justícia de Carcaixent, reuní més d'una setantena de veïns.¹¹⁰⁶ Els exposà el que tots ja sabien: «Miquel Talens, vehí de aquella» havia obtingut «real privilegi de poder concórrer en tots los oficis de la vila de Algezira, contra la qual dita universitat porta vers plets» i «dit Talens no pot bonament ésser syndich». Calia, per tant, «revocar lo dit Miquel Talens» i demanar llicència per a designar-ne un de nou «per a moure, portar, tractar, prosseguir e fer qualsevol causes».

¹¹⁰³ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/119, ff. 24v-28v.

¹¹⁰⁴ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

¹¹⁰⁵ Veg. a l'epígraf *Un niu de raons: la Batllia, la insaculació, les elits pobletanes i la divisió de les oligarquies alzirenyes (1540-1558)*, l'apartat titulat: *Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes*.

¹¹⁰⁶ A banda d'Andreu Armengol, menor, lloctinent de justícia; hi van estar presents Bernat Armengol, Lluís Garrigues, Miquel Talens, menor; Vicent Armengol, Andreu Armengol, fill de Vicent; Benet Garrigues, Andreu Pujalt, Miquel Timor, Nicolau Garrigues, Joan Albelda, Andreu Armengol, major; Lluís Casanoves, Bertomeu Timor, Pere Timor, Pere Gomis, Joan Osset, Andreu Noguera, Jeroni Garrigues, major; Bertomeu Gibert, major; Joan Gibert, sastre; Joan Ferrer, d'Énguera; Ramon Ferrer, Bertomeu Selma, Bertomeu Albelda, Bertomeu Guerau, Joan Baptista Armengol, Joan Albelda, Damià Carbonell, Bernat Timor, Bertomeu Talens, sastre; Bertomeu Garrigues, Bertomeu Gibert, menor; Pere Albelda, del Pou, menor; Bertomeu Pujalt, Antoni Meliós; Miquel Foios, Francesc Dalmau, Bertomeu Gibert, Jaume Canut, Joan Talens, l'esquerrer; Andreu Talens, Joan Albelda, Joan Garrigues, Joan Magraner, Antoni Rubió, Miquel Silvestre, Pere Salom, menor; Jeroni Fluvià, Miquel Albelda, Miquel Sanchis, Bertomeu Talens, Bertomeu Albelda, Andreu Noguera, Bernat Talens, Nicolau Armengol, Vicent Armengol, menor; Antoni Timor, Andreu Armengol, fuster; Nadal Albelda, Jeroni Timor; Martí Dalmau, Pere Fluvià, Pere Guerau, Joan Garrigues, Joan Rubió, major; Cristòfol Carbó, Joan Garrigues, Joan Garcia, obrer de vila; Francesc Llorenç, Bertomeu Armengol, Francesc Guerau, Llorenç Noguera, Joan Santamaria, Joan Dalmau, Joan Robí. ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

Dues jornades més tard, concedit el permís, Armengol els aplegà de nou dins de l'església de l'Assumpció i en decidiren anomenar Bernat Talens.¹¹⁰⁷ En va rebre l'acte el notari Andreu Joan Mascarós.¹¹⁰⁸

A partir d'aleshores i fins el 1557 se'n perd qualsevol notícia. Convé pensar que, durant eixe ínterim, el nou síndic carcaixentí no va saber o no va poder prosseguir amb el negoci. Fora com fora, Talens encomanà l'assumpte de la segregació al noble gironí Pere Sarriera,¹¹⁰⁹ cosa que li permeté centrar bona part dels seus esforços en un altre objectiu: l'erecció d'una confraria del Santíssim Sagrament *supra Minervam* al llogaret. I ho aconseguí. Finalment, Pius IV en rubricà i en segellà la butlla el 2 d'abril de 1560. El document fou rebut a Carcaixent sis mesos després. D'eixe mode, fou que el llogaret assolí festivitats de Setmana Santa i del *Corpus Christi* pròpies i diferenciades de les de l'Illa del Xúquer.¹¹¹⁰

Afortunadament, quant als tràmits d'independència conservem còpia de l'acord formalitzat entre Sarriera i Talens, el 16 de maig de 1557. D'entrada, l'aristòcrata, potser pensant que es podria aprofitar de la primera fallida de la hisenda reial (abril de 1557), s'obligà a materialitzar la concessió del privilegi de vila a Carcaixent en el termini de sis mesos. En acabant, l'hauria de portar a la ciutat de València, perquè s'hi expediren comissionats que ho notificaren a les parts. A fi i efecte d'assolir-ho, es comprometé a desplaçar-se a la Cort, a Castella, a Flandes «o allà hon serà necessari», fins a tractar l'assumpte amb l'Emperador o amb el príncep Felip.

Pel que fa a les despeses, Sarriera acceptà pagar les gestions de la seua butxaca fins a la consecució. Tan segur estava el català del seu èxit que concertà amb Talens que, en el susdit termini de sis mesos, els veïns del llogaret únicament haurien d'abonar les messions dels actes. Inclús el donatiu derivat de l'atorgament de la gràcia hauria de córrer, d'un primer antuvi, a

¹¹⁰⁷ Bernat Talens pertanyia, llavors, a l'elit econòmica de la vila i contribució d'Alzira. Pagava per raó de 262 lliures de peita i posseïa passava les dos-centes fanecades de terra, repartides a diverses partides: al barranc de la Vila (42 fanecades), a la Hueta (30), a Clotes (29), al camp del Joglar (28), al camí de València (18), al figueral de Crespo o la Muntanya (15), al camí de Xàtiva (13), a Terra Murada (12), a l'argamassa d'en Dragó (11), al Pla de les Vinyes (11), a la sènia d'en Gibert (10), a la Coma (10), al pont d'en Caldés (9 ½), al braçal de na Febrera (7), a la Bassa de na Grasseta (6), al camí de Càrcer o Benivaire (4), a la Castellona (4 ½), al camí de l'Horta (4), a l'Horta (3) i a la Séquia Nova (2). Posseïa també un parell de cases dins del lloc de Carcaixent, una d'elles amb almàssera. AMA. *Patrons de Riquesa*, 220/I, 20, ff. 90r-93r. Veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

¹¹⁰⁸ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

¹¹⁰⁹ Els Sarriera eren una família important de la ciutat de Girona a principis del Cinc-cents. Bona prova d'això foren les parcialitats que van mantindre amb els Agullana. Sobre Pere Sarriera i els Sarriera de la ciutat de Girona, veg. DE RIQUER, M., *Quinze generacions d'una família...*, op. cit., pp. 264-297; TORRES I SANS, X., *Girona al segle XVI...*, op. cit., pp. 22-23. Veg. també, CAPDEFERRO PLA, J., *Joan Pere Fontanella (1575...*, op. cit., pp. 665, 1243, 1362, 1395, 1410 i 1497.

¹¹¹⁰ GARÉS TIMOR, V. M., "Poder y conflicto: las..." op. cit., pp. 823-834. Veg. també el següent apartat d'aquest epígraf: *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*.

càrrec de Sarriera. El temps de retribucions i retre comptes hauria de seguir-se després, «en diferit», una vegada Carcaixent haguera estat elevada a la categoria de vila. Arribat eixe moment, el gironí rebria 1.500 lliures en concepte de molèsties, treballs i viatges. També li haurien de ser satisfets els imports que haguera despés i el muntant del salari.

Certament, Carcaixent estava decidida a llevar-se de damunt, d'una vegada per totes, el jou d'Alzira i ho volia fer inesperadament; alhora que posava els ciments de la confraria del Santíssim Sagrament *supra Minervam*. Per a més additament, el síndic i la resta dels pobletans—escarmentats de la jugada que els havia fet Miquel Talens—ho van condicionar quasi tot, intel·ligentment, als resultats. Heus ací la raó principal de les dures clàusules que Bernat Talens negocià amb Pere Sarriera, les quals van constrènyer el cavaller a obtindre-hi fruits. Emperò ni així. No sabem del cert què hi ocorregué. Això no obstant, el que resta en clar és que no ho aconseguí i tot quedà en com l'aigua en cistella.

Entre les disposicions de contingut pactades entre Sarriera i Talens, les quals havien d'estar incloses en el document en què el sobirà havia d'expedir la mercé a Carcaixent, apareixen la supervisió del lloctinent general i dels doctors de la Reial Audiència en la divisió, el repartiment i amollonament de termes; l'exempció de Carcaixent, Cogullada, Benimaclí i Ternils de qualssevol lligases i obligacions amb la universitat i oficials d'Alzira; la celebració d'un mercat setmanal els dimarts, la potestat de construir molins fariners, arrossers i drapers dins dels dominis assignats, la cessió de la «jurisdicció civil e criminal, alta e baixa, mer e mixte imperi, ab poder de eregir costell e forques», els emoluments de l'escrivania i la designació del notari-escrivà; la inhabilitació d'estrangers i forasters per a exercir els oficis, la facultat d'enviar una ceda amb el nom de deu candidats cada vegada que el rei haguera d'escollir batlle o la unificació jurisdiccional de tots els llogarets de l'Horta de Cent sota el domini carcaixentí, entre d'altres. Açò darrer, el document ho recull en els següents termes:

«los lochs de Ternils, Cugullada e Benimaclí, circunvehins al dit loch de Carcaxent, [...] stan dins la horta e terme del dit loch de Carcaxent. [...] No·s pot dividir lo terme, com tot sia una orta de per si, la qual del temps de la Conquesta fins a hui se ha nomenat e nomena la partida dels Cent. Tots los dits quatre lochs són a una parròchia y de hun rector y quasi la major part dels vehins del dit loch de Carcaxent detenen e posseixen les més terres dels dits tres lochs o quasi totes [...]. Tots los quals dits tres lochs no tenen de trenta fins quaranta cases tots junts».¹¹¹¹

¹¹¹¹ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

Després de l'establiment de la confraria del Santíssim Sagrament *supra Minervam*, Bernat Talens es veié constret a centrar-se en els tràmits de segregació. Tanmateix, tot apunta que el síndic carcaixentí tampoc no aconseguí aquesta vegada avançar-hi massa, raó per la qual pensà a delegar l'assumpte de bell nou en una tercera persona, ço és, en l'algemesinenc Bernat Guinovart, tal com havia fet anys abans amb Pere Sarriera. L'ocasió es presentà el 1563, tal com assenyala Joan Segura de Lago i han repetit Joan Fermí Teruel i Tomàs Peris Albentosa, entre tants altres.¹¹¹² Nogensmenys, no fou fins l'11 de març de 1576, a Sant Llorenç de l'Escolial, que Carcaixent fou elevada a la condició d'universitat. De fet, uns pocs mesos abans, després d'anys d'infructuoses gestions, Algemesí també l'havia aconseguida (15 de desembre de 1574) i n'havia obert el camí. En el cas de Guadassuar, calgué esperar fins al 22 de desembre de 1581. Felip II, recentment coronat rei de Portugal, rubricà la gràcia a Lisboa. Malauradament, a diferència del que hem exposat per a Carcaixent i Algemesí, ningú no ha estat capaç de resseguir les passeres del síndic guadassuarenc Antoni Torres, ni n'ha hagut notícia de si va rebre l'ajut d'altres individus.¹¹¹³

Tornant a Carcaixent, convé indicar que més enllà de les notícies aportades per Segura de Lago, sabem que, el 5 d'abril de 1575, es van congregar vora una seixantena de veïns¹¹¹⁴ a fi i efecte de ratificar Bernat Talens i Bernat Guinovart com a gestors de la segregació del llogaret.¹¹¹⁵ A partir d'eixe moment tot va anar sobre rodes. A inicis de la tardor, la concessió del privilegi d'universitat era quasi un fet. Talment fou així que, a finals de setembre, el sobirà hispànic envià una lletra al lloctinent general del Regne perquè atorgara llicència de reunió als carcaixentins; de mode que pogueren carregar-se un censal per valor de 7.000 ducats: sis mil en concepte de reial servici i els restants per les despeses i pel salari de Guinovart. El 18 d'octubre següent s'aplegaren més d'un centenar de pobletans i acordaren tirar endavant.

¹¹¹² PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, *op. cit.*, p. 249; SEGURA DE LAGO, J., "Notas para la historia...", *op. cit.*, s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. F., "Fills il·lustres d'Algemesí...", *op. cit.*, s. f.

¹¹¹³ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020].

¹¹¹⁴ Pere Salom, Joan Talens, Joan Gibert, Bertomeu Talens, Bernat Talens, gendre de Garrigues; Bertomeu Albelda, Bertomeu Noguera, Miquel Silvestre, Marc Talens, Jaume Talens, Jaume Albelda, Andreu Albelda, Francesc Selma, Joan Lloret, Joan Blai Armengol, Joan Albelda, Bertomeu Selma, Ponç Melià, Jeroni Lloret, Bertomeu Albelda, fill de Carles; Miquel Talens, fill d'Andreu; Joan Noguera, Joan Gibert, Bernat Garrigues, fill de Jeroni; Dionís Garrigues, Bertomeu Casanoves, Nicolau Armengol, Bernat Garrigues, fill de Bernat; Bertomeu Armengol, major; Andreu Armengol, Bertomeu Armengol, menor; Bertomeu Selma, major; Gaspar Selma, Francesc Garrigues, fill de Bernat; Pere Talens, fill de Bertomeu; Joan Talens, major; Joan Rubió, Miquel Timor, Nicolau Garrigues, menor; Bertomeu Talens, gendre d'Espunyes; Jeroni Timor, Bertomeu Albelda, fill de Joan; Miquel Selma, Bertomeu Talens, gendre de Gibert; Bernat Talens, fill de Bertomeu, Joan Talens, fill de Bernat; Joaquim Albelda, Blai Vallcebre, Pere Puig, Pere Guerau, de la Plaça; Andreu Lloret, Bernat Talens, fill de Bernat; Joan Albelda, de la Capella; Francesc Sanchis, Miquel Magraner; Francesc Osset i Gil Robí.

¹¹¹⁵ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

En menys de sis mesos, el llogaret de Carcaixent assolí el rang d'universitat; el primer dels estadis de la independència¹¹¹⁶

LA CONFRARIA DE LA MINERVA DE CARCAIXENT: L'ELEMENT DESESTABILITZADOR DE LA REPRESENTACIÓ SOCIAL DE LA VILA D'ALZIRA¹¹¹⁷

La vila d'Alzira i els llogarets de la seua contribució foren, durant la segona meitat del Cinc-cents, l'escenari d'una destacada proliferació de confraries. Això és el que es desprén, almenys, d'alguns treballs de Juan Martínez Vinat, entre d'altres. De fet, la capital de la Ribera havia sigut ja en l'època medieval un important nucli on havien niuat corrents i moviments de confraternitat. Talment havia sigut així que el convent de Sant Agustí, edificat al raval homònim, n'albergava una de les més velles de tot el regne de València—la confraria de Sant Agustí (1307)— i a l'altre cap, dins del Clos de la Vila, s'havia erigit, el 1337, la confraria de la Verge Maria. A aquestes dues se n'havien afegit, a partir de 1393, un bon grapat de caire gremial o professional. Més recentment, durant el Quatre-cents, Algemés havia constituït la confraria de Sant Jaume, al recer de la

¹¹¹⁶ Vicent Armengol, Pere Salom, lloctinent de justícia; Jaume Canut, Pere Puig, Gaspar Amador, Nicolau Armengol, Pere Fluvià, Bertomeu Casanoves, Miquel Magraner, Bernat Garrigues, menor; Bernat Timor, Gil Robí, Marc Robí, Nadal Marco, sastre; Francesc Gibert, Bertomeu Albelda, Bertomeu Albelda, fill de Miquel; Nicolau Armengol, menor; Bertomeu Gibert de la Sénia, Pere Bosc, Pere Guerau, fuster; Joaquim Guerau, Joan Canut, Pere Rubió, sastre; Joan Talens de la Cubella; Joan Talens, fill de Bernat; Miquel Timor, Jaume Timor, Bertomeu Pujalt, Pere Casanoves, Antoni Canut, Bertomeu Noguera; Joaquim Albelda, Francesc Robí, Joan Baptista Balderes, sastre; Joan Robí, menor; Bertomeu Gibert de l'Almàssera; Miquel Selma, Pere Talens, fill de Miquel; Andreu Armengol, fill d'Andreu; Pere Diego, Andreu Armengol de la Morereta; Francesc Garrigues, fill de Bernat; Joan Noguera, Jeroni Rausell, carnisser; Bertomeu Talens, fill d'Andreu; Andreu Lloret, Joan Albelda, fill de Nadal; Jeroni Riello, Bertomeu Selma, fill de Jaume; Nicolau Garrigues, menor; Pere Talens, fill de Bertomeu; Joan Talens de la Riba, Pere Lloret, Bertomeu Talens, major; Jeroni Timor, Ponç Melió, Joan Albelda, Andreu Talens, Pere Diego, sastre; Mateu Talens, Jaume Selma, Joan Baptista Armengol, Joan Talens, fill de Bertomeu; Bertomeu Garrigues, major; Jeroni Lloret; Miquel Garrigues, fill de Benet; Miquel Armengol; Miquel Silvestre; Blai Garrigues, Blai Armengol, Joan Rubió, fill de Joan; Jeroni Burguera, Nicolau Talens, Jaume Merí; Bertomeu Garrigues, Arnau Calsent, Joan Casanoves, Joan Sanchis, Dionís Garrigues, Antoni Timor, fill de Jeroni; Francesc Selma, obrer de vila; Jeroni Julià, Jaume Gomis, Joan Talens, fill de Pere; Bertomeu Timor, Bertomeu Selma, major; Bertomeu Ferrer, Josep Talens, sastre; Guillem Guerau, Macià Carbó, Francesc Martines; Cosme Garrigues, Pere Albelda, del Pou; Bernat Talens, fill de Bernat, Antoni Guerau, Jeroni Guerau, Bertomeu Garrigues, fill de Bertomeu, Joan Lloret, Jaume Talens, Bertomeu Salom, Miquel Guerau, Miquel Pujalt, Lluç Robí, fuster; Joan Rubió, fill de Miquel; Francesc Osset, Miquel Talens, fill d'Andreu; Joan Talens, fill de Joan; Joan Armengol, Bernat Talens, fill de Bertomeu; Salvador Gibert, Antoni Dalmau, Joan Ferrer, Vicent Armengol, fill de Bernat; Pere Pelegrí, fuster; Bernat Gibert, Pere Selma, Bernat Tudó; Francesc Dalmau, Jeroni Fluvià, Joan Garrigues, fill d'Antic; Gaspar Garrigues, Francesc Garrigues, fill de Bernat; Miquel Albelda, Antoni Burguera, Bertomeu Albelda, fill de Pere; Andreu i Miquel Albelda, fills de Joan; Jeroni Garrigues, fill de Lluís, i Cosme Gibert. *Ibidem*.

¹¹¹⁷ Sobre aquest apartat veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Poder y conflicto: las...", *op. cit.*, pp. 823-834.

parròquia i l'hospital homònims. En resum, es tractava, essencialment, d'institucions corporativistes o dedicades a l'assistència i a la caritat vers els més pobres.¹¹¹⁸

La necessitat de cristianitzar l'espai on abans s'havia emplaçat el barri jueu, com sembla que ocorregué a Sagunt;¹¹¹⁹ la influència dels corrents culturals envers la Vera Creu, el Sant Calze i la Sang de Jesucrist, com apunten Germán Navarro Espinach i altres,¹¹²⁰ l'esperit confraternal de la Reforma Catòlica hispànica anterior al Concili de Trento¹¹²¹ o tot plegat pogué motivar la institucionalització, durant el primer terç del segle XVI, de la confraria de la Sang de Jesucrist a Alzira. En eixa direcció, el primer document que conservem al respecte data de 1539. Eixa notícia i altres de posteriors fan palesa llur vocació i funcions principals: gestionar les activitats al voltant de la Passió i Mort de Jesucrist. Bona prova d'això són les quantitats de diners que el Consell destinava a la processó de les Antorxes, celebrada el Dijous Sant, o a la «processó dels disciplinants» o del Sant Soterrament que s'iniciava el Divendres Sant a la porta de la capella de la Sang.¹¹²² Heus ací l'inici de la consolidació pretridentina del concepte «confraria» en el sentit processional.

No obstant això, tal com hem assenyalat adés, l'associacionisme religiós a la vila i contribució d'Alzira visqué una vertadera efervescència arran de la promulgació dels principis de la reforma conciliar tridentina. A l'Illa del Xúquer, aparegueren, si més no, la confraria de Sant Nicolau de Tolentino (1570), erigida, segons fra Jaume Jordà, «a instancia de los moradores, assí de Alzira como de los lugares de su contribución, por la devoción que tenían al santo»;¹¹²³ la del Santíssim Nom de Jesús (1587) i la de la Verge del Consol (1590); totes tres enclavades al convent de Sant Agustí i de caràcter devocional. D'eixe mode és que es pot afirmar que el cenobi agustí, que donava nom a un dels ravals alzirenys, es revela com un potent focus del moviment confraternal local. No per casualitat, va ser també entre les seues parets on es va poder gestar, durant la segona meitat de segle XVIII, el germen d'altres confraries actuals.¹¹²⁴

¹¹¹⁸ MARTÍNEZ VINAT, J., "Culto, asistencia y caridad...", *op. cit.*, pp. 197-215. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "La villa y contribución...", *op. cit.*, pp. 138-145 i també, CASTILLO SANZ, J. i MARTÍNEZ SANMARTÍN, L. P., *Els gremis medievals en...*, *op. cit.*

¹¹¹⁹ MOROS CLARAMUNT, B., *Las cofradías de la...*, *op. cit.*, pp. 134-136.

¹¹²⁰ NAVARRO ESPINACH, G., "Las cofradías de la...", *op. cit.*, pp. 583-611.

¹¹²¹ GÓMEZ NAVARRO, S., *Reforma y renovación católicas...*, *op. cit.*, pp. 59-79.

¹¹²² LAIRÓN PLA, A. J., *Documentos de la Pasión...*, *op. cit.*, pp. 167-168. Actualment, l'única confraria alzirenya que s'ha declarat estatutàriament successora de la confraria de la Sang de Jesucrist és la de la Verge de la Soledat i de la Preciosíssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist.

¹¹²³ JORDÀ J., *Historia de la Provincia...*, *op. cit.*, part I, tom. II, p. 101.

¹¹²⁴ MARTÍNEZ VINAT, J., "Culto, asistencia y caridad...", *op. cit.*, pp. 208-210. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "La villa y contribución...", *op. cit.*, p. 140.

A Guadassuar, Enric Mut n'ha documentat tres durant el segle XVI. En primer lloc, cal esmentar la confraria de la Mare de Déu de la Misericòrdia, l'existència de la qual es documenta a partir de 1563, si bé l'advocació estava present en el Quatre-cents. A continuació, s'erigí la del Rosari o de la Divina Aurora, que tot apunta que ja existia el 1591. Finalment, aparegué la més significativa de les tres: la confraria de la Sang de Jesucrist, pel que sembla, fundada per l'arquebisbe Joan de Ribera el 1594.¹¹²⁵

Altre tant ocorregué a Algemesí i Carcaixent. El 1565, pocs anys abans de l'obtenció del privilegi d'universitat, Algemesí va instituir la confraria de la Immaculada Concepció.¹¹²⁶ Al girientorn de 1597, van prendre cos a Carcaixent la confraria de la Mare de Déu d'Agost, associada a l'Assumpció de la Verge Maria, i la del Rosari. Tanmateix, al present convé ressaltar, per damunt de totes les altres, les confraries del Santíssim Sagrament *supra Minervam* que es van constituir a sengles llogarets durant la dècada dels seixanta. La primera, la que va obrir el camí—al contrari del que succeí amb l'emancipació—fou la de Carcaixent, el 1560, i la seguí la d'Algemesí, el 1565.¹¹²⁷ La cronologia no fou cap casualitat, sinó que obeí a una estratègia premeditada i ben tramada que cercava provocar una minva de la representació social del poder d'Alzira; la principal festivitat de la qual era, lladoncs, el *Corpus Christi*. Heus ací de bell nou una mostra de l'elevada compenetració i coordinació de moviments dels pobles de la contribució alzirenya a l'hora de fer front de mode mancomunat al centralisme de la vila mare.

La festivitat del *Corpus Christi* a la vila d'Alzira.

El *Corpus Christi* ha estat una important solemnitat lúdico-religiosa de caràcter anual posterior a la Pasqua de Pentecosta que, des de l'Edat Mitjana, ha tingut la finalitat d'augmentar la fe dels cristians en la presència real de Jesucrist en l'Eucaristia mitjançant l'exaltació i veneració pública del Santíssim Sagrament. Al regne de València, una de les més conegudes i estudiades ha sigut, precisament, la del Cap i Casal. Certament, la pompositat o l'aparatositat de la hodierna processó de la ciutat de València no troba

¹¹²⁵ MUT RUIZ, J. E., "Beneficis i confraries religioses...", *op. cit.*, s. p.; —, "Advocacions marianes de Guadassuar...", *op. cit.*, [en premsa]; —, "La importància de les ...", *op. cit.*, s. p.

¹¹²⁶ BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, *op. cit.*, pp. 164-165; CATALÀ GORGUES, M. A., *La Asunción de la ...*, *op. cit.*, pp. 356-357; DARÀS MAHIQUES, B., *L'església parroquial de l'Assumpció ...*, *op. cit.*; FOGUÉS JUAN, F., *Historia de la devoción ...*, *op. cit.*, p. 100.

¹¹²⁷ L'arxiu de Santa Maria *sopra Minerva* de Roma ha sofrit diverses cremes. Amb tot i això, s'ha conservat notícia de la concessió de les butlles als dos llogarets de la contribució alzirenya. ASSMsM. PR. VIA1 i PR. VIA2.

parangó amb cap altra del territori valencià. Per això, a hores d'ara acapara totes les mirades.¹¹²⁸ Açò ho portem a col·lació perquè el *Corpus* va ser a Alzira durant segles la principal i més reeixida festivitat. Tanmateix, a diferència del que ha ocorregut a la ciutat del Túria, ha esdevingut una celebració minoritzada i d'importància accessòria; en tant que ha deixat d'acaparar l'atenció mediàtica i l'interés de les alzirenyes i alzirenys. Amb tot i això, hom en continua donant compliment.

En eixe ordre de coses, val a dir que la realitat present i el passat recent han marcat i incidit negativament en el coneixement històric d'aquesta festa a la capital de la Ribera. Potser això explique i prove a justificar les escasses investigacions que hi han centrat l'atenció.¹¹²⁹ Tot plegat, res d'això no deuria minvar la seua transcendència a la població. Basta fer un repàs a les notícies més o menys connexes que hi han aportat els estudiosos. Fet i fet, de la mateixa manera que passava en altres llocs, el *Corpus* va gaudir sempre a Alzira de la protecció eclesiàstica i municipal, fins l'extrem que s'hi establí una amalgama políticoespiritual que freqüentment superava el sentiment religiós per a convertir-se en la plasmació social i ideològica del sentiment cívic de la comunitat, és a dir, en un element transcendental de legitimació i propaganda.¹¹³⁰

A partir del recull de notícies ajuntat per Antoni Martínez, entre d'altres, bé es pot afirmar que la processó del *Corpus Christi* de la vila d'Alzira presentava ja al Quatre-cents una gran aparatositat. El trajecte era escrupolosament escollit: transcorria pels carrers principals especialment engalanats per a l'ocasió. És a dir, des de l'església de Santa Maria creuava la vila a través del carrer Major—l'eix vertebrador de Clos o recinte emmurallat—, fins a la plaça de la Vila i Santa Caterina. A la comitiva no faltaven els oficis corporatius i les confraries amb els seus tabernacles,¹¹³¹ les representants de les

¹¹²⁸ La celebració d'aquesta festivitat a la ciutat de València es va iniciar el 1355 de la mà del bisbe Hug de Fenollet. No obstant això, a l'any següent no hi va haver processó. Per a més additament, poc temps després el seu promotor va morir i no es va tornar a celebrar fins el 1372. Veg. BUENO TÁRREGA, B., *La festa del Corpus...*, op. cit., pp. 41-42. CATALÁ GORGUES, M. A., *La procesión del Corpus...*, op. cit., pp. 11-12; NARBONA VIZCAÍNO, R., "Apreciaciones históricas e historiográficas...", op. cit., pp. 371-382.

¹¹²⁹ La bibliografia sobre l'assumpte és molt reduïda. Veg., a tall d'exemple, el recull bibliogràfic contingut a CARRILLO, J.; LAIRÓN PLA, A. J. i MONTAGUT PIERA, B., *Alzira, la isla del...*, op. cit., p. 95. Com a recull diplomàtic i monogràfic, l'obra més completa és MARTÍNEZ PÉREZ, A., MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *La fiesta del Corpus...*, op. cit.

¹¹³⁰ Vicent Castells indicà que la processó del Corpus d'Alzira era un element simbòlic de primer ordre: «una parte significativa de la fiesta mayor del año y una representación simbólica de la propia ciudad». També la titllà d'una mena d'espill «en que ella se miraba a sí misma y, al mismo tiempo, el acto público de afirmación de unas creencias comunes, de unos valores compartidos». Veg. LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira, ayer y hoy (I)...*, op. cit., pp. 57-58.

¹¹³¹ Segons el DCVB, un tabernacle és un dosseret o lloc cobert que en un retaule serveix per a situar una imatge. També fa referència a una peanya amb barres, a manera de baiard, a sobre la qual es porta una imatge en processó. En el cas d'Alzira sembla que l'adorn d'aquestes andes s'elaborava per a l'ocasió i es disputaven premis. Veg. LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira, ayer y hoy (I)...*, op. cit., p. 58.

parròquies de la vila, ravals i contribució, els ordes religiosos, les dignitats eclesiàstiques, segons la prelació acostumada i sempre amb la concurrència dels seus elements identificatius (banderes, estendards, creus...), de manera que conferia solemnitat al discórrer processional alhora que establia una clara jerarquització, representació i diferenciació dels ens participants. Potser per aquestes causes, al llarg dels segles XIV, XV i XVI, l'ordre del seguici va estar l'origen de no pocs enfrontaments i—a jutjar per la informació disponible—va experimentar alguns canvis.¹¹³²

A la processó n'acudia un públic ampli i divers que abraçava des dels mateixos habitants de la vila, ravals i contribució d'Alzira, transeünts ocasionals i estrangers, tots ells atrets per l'espectacular manifestació espiritual, política i artística (dances, música, carrosses o roques, tabernacles, adorns, indumentària), que combinava els elements litúrgics amb els profans i els entremesclava amb les immanents essències locals, les quals ajudaven a exacerbar els sentiments d'identitat i cohesió de la comunitat. Per tant, la festivitat del Corpus era la metàfora perfecta per a exterioritzar la correlació de la societat urbana i cristiana, deu dies després de la Pentecosta, a partir del qual la vila d'Alzira—com la resta de poblacions del Regne—realitzava l'elecció anual, entre altres, de jurats, consellers i Consell General.

A les reialles del segle XV, el seguici processional s'iniciava amb la desfilada a la dreta de la lluminària de la parròquia de Santa Maria, la qual portaven un grapat de llauradors jòvens emparellats a l'esquerre amb la lluminària de Santa Caterina, acompanyada pels representants d'alguns gremis. A continuació, transitaven els penons dels gremis¹¹³³ acompanyats dels seus tabernacles. Immediatament darrere, venia la senyera major portada pel justícia, assistit pels «jurats vells e altres bons hòmens», com a colofó a l'any de mandat. La cua de la bandera es reservava per al «síndich e lo escrivà

¹¹³² Josep Maria Parra, juntament amb Roc Chabás, i més recentment, Antonio Martínez Pérez, ens han donat a conèixer pràcticament quasi totes les particularitats que apreciem al *Corpus Christi* alzireny des del Tres-cents fins al Cinc-cents. En 1367, per exemple, la processó es va suspendre i es va ajornar «per a altre dia del present octavari que millor pareixerà als dits vicari y oficials», perquè la vesprada en què s'havia de processonar hi va haver certes discussions per la prelació de les confraries i comunitats religioses. De finals de segle XVI, coneixem el curiós enfrontament entre les confraries de de Sant Agustí (Nostra Senyora de Gràcia) i de la Verge Maria, les quals desfilaven «juntas, costat per costat» i sense que una poguera precedir a l'altra. Totes dues havien traçat també una estricta divisió de la població per a la petició d'almoines, de mode que una no gosava introduir-se en la zona de recaptació de l'altra. Tampoc es pot passar per alt que, l'ordenació que descriu Chabás per al segle XV dista de la que descriu José María Parra per a finals de segle XVI, raó per la qual convé pensar que s'hi havien produït modificacions. Veg. CHABÁS LLORENS, R., “La procesión del Corpus...”, *op. cit.*, p. 215; MARTÍNEZ PÉREZ, A., MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *La fiesta del Corpus...*, *op. cit.*, pp. 12, 15-19 i 33-34; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, pp. 229-233.

¹¹³³ Segons Josep Maria Parra Ballester, llavors es comptabilitzaven més de vint-i-cinc gremis. Veg. PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, *op. cit.*, p. 233.

de la sala» i per a personatges il·lustres del clergat o de la noblesa.¹¹³⁴ Seguidament, desfilaven els diferents representants de les rectories i del clergat secular i regular de la població. Després arribaven les roques i els entremesos d'«Adam e Eva, del Martiri»—segurament en al·lusió al patró, Sant Bernat, i les seues germanes Maria i Gràcia—«el del Jordi, l'Infern i Sants Pares». Durant el segle XVI, aquestes representacions es van acompanyar de la tarasca, l'àguila, el drac, la vara, els gegants i els nans, entre d'altres. Finalment, tancava la processó la custòdia de *Corpus Christi* davall pal·li, la qual portaven els jurats que iniciaven el seu ofici.¹¹³⁵ Tot just darrere desfilaven els devots.

La constitució de la confraria del Santíssim Sagrament *supra Minervam* a Carcaixent.¹¹³⁶

La primitiva confraria del Santíssim Sagrament va ser fundada pel pare Tomás de Stella a l'església romana dels dominics de *Santa Maria sopra Minerva* allà pel 1538 o 1539; manifestació dels moviments de renovació espiritual i reforma que hi eren presents abans del Concili de Trento. Els seus estatuts van ser aprovats pel pontífex Pau III—mitjançant la butlla *Dominus Noster Jesus Christus* del 30 de novembre de 1539—amb la finalitat de promoure l'evangelització i el culte al Santíssim Sagrament. Aquesta nova institució va ser el germen de moltes altres d'aquestes mateixes característiques constituïdes per tota la Cristiandat—especialment després del Concili de Trento—mitjançant una butlla papal i la comunicació d'indulgències, de manera que sempre van estar associades a la primigènia.¹¹³⁷ Totes aquestes característiques les van convertir en un instrument al servici de la doctrina post-tridentina, que va penetrar, per exemple, fortament en les identitats de la contribució alzirenya.¹¹³⁸ O potser convé pensar que va

¹¹³⁴ LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira, ayer y hoy (I)*..., *op. cit.*, p. 58.

¹¹³⁵ CHABÁS LLORENS, R., “La procesión del Corpus...” , *op. cit.*, p. 215; LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira, ayer y hoy (I)*..., *op. cit.*, p. 58.

¹¹³⁶ Existeixen diversos estudis anteriors al nostre sobre la confraria de Minerva de Carcaixent durant el segle XVI. Veg. CÀRCEL ORTÍ, M. M.; PONS ALÓS, V., “Religión y sociedad en...” , *op. cit.*, pp. 133-171; DARÀS I MAHIQUES, B., “Lloable confraria del Santíssim ...” , *op. cit.*, s. p.

¹¹³⁷ L'edifici cristià va ser construït sobre (*sopra*) el temple pagà dedicat a la deessa de la Saviesa que s'alçava en el Camp de Mart, proper al Panteó. La primera confraria de Minerva constituïda al regne de València va ser la de Sagunt. Veg. CHABRET FRAGA, A., *Origen y tradiciones...*, *op. cit.*, pp. 9-26.

¹¹³⁸ A la fundació de las confraries del Santíssim Sagrament de Carcaixent (1560) i Algemesí (20 de febrer de 1565), de què tractem en aquest apartat, convé afegir l'atorgament de la confraria de la Minerva a l'Alcúdia (8 de gener de 1566). Hi ha també altres indicis. A tall d'exemple, la trajectòria de Jaume Joan Bleda, nascut a Algemesí entre 1550 i 1552, dominic i autor del *Libro de la Cofradía de la Minerva, en el qual se escriben más de dozientos y cinquenta milagros del Santísimo sacramento del Altar*, entre d'altres. Veg. TERUEL BARBERÀ, J. F., “Fills il·lustres d'Algemesí...” , *op. cit.*, s. p.

estar una eina en mans de les elits pobletanes d'Algemesí i Carcaixent a l'hora d'obrar un tram més del camí envers la autosuficiència politicoadministrativa?

En el cas de Carcaixent, una població—com Algemesí i Guadassuar—en plena efervescència i construcció identitària y monumental—la butlla els va estar concedida per Pius IV, la qual signà, el 2 d'abril de 1560, a la llar del cardenal Rodolfo Pio da Carpo, protector de la confraria. El document va arribar al llogaret el 6 d'octubre següent. Llavors, es van reunir el rector, mossén Cosme Riudaura,¹¹³⁹ i el síndic, Bernat Talens, i acordaren convocar els habitants del poble a fi i efecte d'instituir-hi la confraria, repartir els càrrecs i la administració.¹¹⁴⁰ No obstant això, no tenim constància de l'ordenació dels primers estatuts o capítols fins el 4 d'abril de 1563,¹¹⁴¹ moment en què es van aplegar a l'església de l'Assumpció de Carcaixent un grapat de confreres,¹¹⁴² el rector Cosme Riudaura, l'escrivà de la confraria, Bertomeu Osset,¹¹⁴³ el clavari, Bernat Talens, el

¹¹³⁹ Cosme Riudaura va ser el rector de Carcaixent entre 1551 i 1576. DARÀS I MAHIQUES, B., “Notícia dels rectors de...”, *op. cit.*, s. p.

¹¹⁴⁰ Entre els carcaixentins que hi van acudir a constituir la confraria del Santíssim Sagrament *supra Minervam* hi havia els principals membres de les elits pobletanes, alguns dels quals havien pres part en les parcialitats de la vila d'Alzira i van estar partidaris de la segregació. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Poder y conflicto: las...”, *op. cit.*, pp. 833-834. Hi van acudir Andreu Albelda, Joan Albelda, major; Joan Albelda, menor; Miquel Albelda, menor; Nadal Albelda, Pere Albelda, major, del Pou; Pere Albelda, menor; Gaspar Amador, Andreu Armengol, major, lloctinent de batlle; Andreu Armengol, menor; Joan Baptista Armengol, Bernat Armengol, Vicent Armengol, Jaume Canut, Joan Casanoves, Lluís Casanoves, Francesc Dalmau, Pere Eiximeno, Jaume Estela, Antoni Ferrer; Ramon Ferrer, Jeroni Fluvià, Benet Garrigues, Bertomeu Garrigues, major; Bertomeu Garrigues, menor; Bertomeu Garrigues, fill de Bertomeu, menor; Cosme Garrigues; Joan Garrigues, major; Joan Garrigues, menor; Lluís Garrigues, Miquel Jeroni Garrigues, Bertomeu Gibert, major; Bertomeu Gibert, menor; Joan Gibert, Francesc Gibertó, Joan Gibertó, Joan Gomis, Bertomeu Guerau; Pere Guerau, Joan Llorenç, Pere Lloret, major; Pere Lloret, menor; Nadal Marco, Andreu Noguera, Bertomeu Osset, Bertomeu i Francesc Puig, Pere Puig, Miquel Requart, Jeroni Riello, Pere Salom, Miquel Sanchis, Bertomeu Selma, Joan Selma, Miquel Silvestre, Andreu Talens, lloctinent de justícia; Bernat Talens, fill de Miquel Bernat Talens; Bernat Talens, fill de Bertomeu; Bernat Talens, el síndic, fill de Bernat; Bertomeu Talens, major; Francesc Talens, Josep Talens, Miquel Talens, major; Pere Talens; Pere Talens, fill de Miquel; Jeroni Timor, Pere Timor, Gaspar Torres, Blai Vallcebre. AHPAC. *Confraria del Santíssim Sagrament*, 15.1.1.

¹¹⁴¹ La pràctica inoperància de la confraria del Santíssim Cos Preciós de Nostre Senyor Déu Jesuchrist *supra Minervam* de Carcaixent, entre 1560 y 1563, potser fora causada per les tasques d'elaboració dels objectes sumptuaris i a la familiarització o preparació dels confreres en els quefers de la nova germandat.

¹¹⁴² En aquesta ocasió s'aplegaren els confreres Joan Casanoves, Bertomeu Eiximeno, Bertomeu Armengol, Joan i Miquel Garrigues, Joan Albelda, Bernat Talens, fill de Bernat; mestre Bertomeu Talens; Miquel Arcos; Francesc Garrigues, fill de Bernat; Montserrat Talens i Tomàs Nava.

¹¹⁴³ Bertomeu Osset era un propietari benestant de Carcaixent. Pagava, llavors, per raó de 102 lliures peiteres i tenia passava del centenar de fanecades de terra distribuïdes a diverses partides: a Ternils (18 fanecades), al camí de Càrcer (13), a Vilella (12), a Terra Murada (10 ½), al Pla de la Muntanya (10), al camí de l'Horta (9), a l'Alborgí (6), al camí de la Muntanya (5), al braçal de les Vinyes (4), al camí de Xàtiva (3), un tros a la bassa del Rei i un altre al Pla de la Vila. També detenia unes cases dins del lloc de Carcaixent, junt al camí Reial. AMA. *Patrons de Riquesa*, 220/1, 20, ff. 270r-271v i 288v. Veg. també l'arbre genealògic dels Osset de Carcaixent.

síndic;¹¹⁴⁴ el prior, mossén Francesc Garrigues¹¹⁴⁵ i el notari alzireny Josep Luca. En ella van acordar regir-se per mitjà de cinc capítols. És a saber:¹¹⁴⁶

1. El prior i el clavari, juntament amb el rector, havien l'obligació de portar a la memòria dels confreres vius a aquells altres morts, a més de visitar els confreres malalts, administrar els sagraments i socórrer amb diners de la confraria els pobres.
2. Cada tercer diumenge de mes, s'havia de realitzar una exposició de la butlla pontifícia, pregar per la reconciliació dels cristians mitjançant la celebració de la Sagrada Eucaristia. En ella, el sermó havia de ser pronunciat pel clavari a consell del prior.
3. El Dijous Sant, els confreres havien d'eixir en processó, de nit, en escrupolós silenci i devoció. El clavari i l'escrivà havien d'amonestar tots els devots i confreres que trencaren el silenci.
4. La mort d'un confrere havia de ser motiu de congregació de tots els restants al soterrament.
5. La vespra i el dia del *Corpus*, així com la del Dimecres, Dijous i Divendres Sant, i el tercer diumenge de cada mes s'ha de preparar una taula on s'havia d'exhibir la butlla papal fins que finalitzara la missa. També fou el moment en què s'acordà que cobrarien els ingressos de confreres nous.

Fet i fet, no resulta agosarat afirmar que la fundació d'aquesta confraria al «lloch» de Carcaixent estava intencionadament encaminada a provocar una minva en la representació social del poder que ostentava la vila d'Alzira. La nova confraternitat esdevingué, a més, un instrument de vital importància per a les oligarquies pobletanes. No debades, els reconeixia noves i crescudes competències i els entregava una poderosa eina per tal d'avançar pel camí de la segregació. En altres paraules, la celebració d'una

¹¹⁴⁴ En l'apartat anterior hem donat compte dels béns de Bernat Talens, el síndic. El 1563, el seu patrimoni s'havia mantingut de mode que, encara que havia fet algunes adquisicions i vendes de terres la quantitat satisfeta a l'impost de la peita no havia sofert canvis (262 lliures) i havia augmentat en una fanecada la seua possessió de terres (270 fanecades).

¹¹⁴⁵ La condició de prevere devia suposar l'exempció del pagament de peita. Per eixa raó, o perquè no posseïa béns propis, no en tenim registre patrimonial ni fiscal. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

¹¹⁴⁶ AHPAC. *Confraria del Santíssim Sagrament*, 15.1.1. Aquests cinc primers capítols van ser completats el 6 de gener de 1567 amb altres 10, de mode que en van formar quinze. Veg. CÀRCEL ORTÍ, M. M.; PONS ALÓS, V., "Religión y sociedad en...", *op. cit.*, pp. 154-159. Els capítols van tornar a sofrir una reformació i confirmació el 1604. AHPAC. *Confraria del Santíssim Sagrament*, 15.1.2.

processó de *Corpus Christi* independent a la de la vila mare,¹¹⁴⁷ amb el suport de la parròquia i de les oligarquies personificades en el síndic, els permetia incidir en la construcció de la «comunitat imaginada»¹¹⁴⁸ carcaixentina, pròpia i diferenciada a la alzirenya; unitària i centralista. En eixe sentit, convé no oblidar, tal com hem explicat més amunt, que aquest tipus de manifestacions eren una plasmació social i ideològica del sentiment cívic de la comunitat, és a dir, un valuós instrument de legitimació i propaganda.

Els processos judicials entre Alzira i Carcaixent i les seues primeres seqüeles conflictives.

A diferència del que havia ocorregut en 1561 i 1562—immediatament després de l'erecció de la confraria de la Minerva—en què Carcaixent havia organitzat la processó del *Corpus* «lo dumenge següent après de dita festa», tot apunta que finalment el llogaret intentà celebrar-la, el 1563, el dia que corresponia.¹¹⁴⁹ Basta amb fer-li una ullada a les queixes del síndic d'Alzira davant la Reial Audiència de València i a la data i contingut de la capitulació bàsica i funcional per la qual s'havia de regir l'esmentada agrupació religiosa. Com dèiem, Miquel Jeroni Climent s'aplegà el 19 de juny de 1563 davant el tribunal valencià i es clamà de l'absència dels representants de Ternils i Carcaixent a la festivitat del *Corpus Christi* que, com de costum, havia tingut lloc feia poques jornades a l'Illa del Xúquer. Climent no deixà lloc a dubtes en la seua exposició. És més, detallà amb pèls i senyals tot el que hi havia succeït entre els darrers mesos d'abril i juny. D'entrada, incidí sobre l'oposició del rector i els habitants de Carcaixent a assistir, des de feia anys, al *Corpus* de la vila d'Alzira.

«Molts anys ha que lo rector y habitadors del lloch de Carcaixent, per siniestres respectes, [...] procuren en repugnar y no volen hobeir als justs manaments que per los justícia, jurats y officials reals de la vila de Algezira—de la qual lo dit lloch és carrer de la jurisdicció e contribució—los són fets. E senyaladament de

¹¹⁴⁷ L'erecció de la confraria de la Minerva de Carcaixent va suposar també, la configuració d'unes festivitats de Setmana santa particulars i independents de les de la vila d'Alzira. Llavors no havia gairebé importància, atés que la festa més important de la vila d'Alzira era sens dubte el *Corpus*, però convé prendre en consideració aquests esdeveniments a l'hora d'entendre els orígens i configuració de l'actual Setmana Santa de Carcaixent. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., «La villa y contribución...», *op. cit.*, pp. 138-145.

¹¹⁴⁸ Aquest terme va ser encunyat per Benedict Anderson com a part de la definició del terme «nació». Veg. ANDERSON, B., *Imagined Communities: Reflections on...*, *op. cit.*, pp. 6-7. Creiem, no obstant això, que el terme és extrapolable—salvant les distàncies i les nombroses diferències—per explicar el que s'ha construït a petita escala a les poblacions de la contribució d'Alzira. És a dir, el que proposem per a aquest cas concret és el canvi del terme nació pel de universitat en el sentit que s'entenia en l'Edat Moderna.

¹¹⁴⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 776, f. 257v.

anar ab la creu y capa de la sglésia del dit loch eo de la sglésia del loch de Ternils, que és cap de la dita rectoria, a acompanyar la processó que en lo dia del Corpus cascun any se fa en la dita vila de Algezira ab lo Santíssim Sacrament. Per hon de alguns anys a esta part és estat forçat als dits justícia e jurats de la dita vila de Algezira, ab letres del present official eclesiàstic de la present Ciutat, compel·lirlos en haver de anar a la processó».¹¹⁵⁰

A continuació, Climent assenyala que n'havien organitzat una de paral·lela a la alzirenya mitjançant la constitució d'una confraria de la Minerva, la qual no havia obtingut el pertinent permís de el Consell i vulnerava l'immemorial dret de la capital de la Ribera a reunir tots els representants de les esglésies de la seua contribució. De més a més, prop de la data de la festivitat, els carcaixentins havien escollit el dominic Francisco Mejía de Molina, bisbe de Fes, per preservador.¹¹⁵¹ A partir d'aleshores, i en poc menys d'un parell de mesos, els esdeveniments s'hi havien succeït vertiginosament i havien enfrontat la jurisdicció eclesiàstica amb la reial. Afortunadament hem estat capaços de localitzar una còpia dels processos judicials a l'Arxiu Municipal d'Alzira. Tanmateix, el dolent estat de conservació d'una part d'un dels lligalls—el tocant a la causa incoada a la Reial Audiència—ha fet inviable la seua lectura, la qual al present posposem a l'espera d'una propera restauració que el faça manipulable.¹¹⁵²

Pel que sembla, d'entrada, el bisbe va citar, en el termini d'una setmana, els oficials de la vila a València perquè respongueren al clam que havia elevat la confraria de la Minerva de Carcaixent davant el tribunal diocesà. Climent es personà a l'hora assignada. I heus les casualitats, s'assabentà que el prelat no sols no es trobava al Cap i Casal sinó que els confreres el requerien com a jutge en la causa. Per eixa raó, l'alzireny es decidí protestar-hi formalment, atés que no es podia instituir un jutge sense conèixer els motius de la demanda ni dirimir si havien de ser departits i tractats per la cúria eclesiàstica o per una de secular. Malgrat tot, havia

¹¹⁵⁰ ARV. *Reial Cancelleria*, 776, ff. 255r-255v. Al respecte, les contestacions de mossén Cosme Riudaura a la demanda de 1564, van ser molt clares. El prevere afirmà que mai no havia volgut assistir a la processó del Corpus d'Alzira ni tampoc havia enviat creu i capa en representació de l'església de Carcaixent. Per tant, si de cas havia anat algun vicari en algun any havia estat a esqueses seues perquè la vila d'Alzira premiava els representants de les esglésies de la contribució que hi assistien amb unes quantes lliures de carn i unes quantes ampolles de vi. AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

¹¹⁵¹ Francisco Mejía de Molina va nàixer a Molina de Aragón. Va ser nomenat bisbe auxiliar de Sàsser (Sardenya) i titular de Fes el 1533. En 1534 va passar com a auxiliar a la diòcesi de València, encara que en alguns moments es va absentar per actuar en altres diòcesis, com ara Saragossa, Sigüenza i Segòvia. També va estar mestre de teologia a Xàtiva. El comte d'Oliva li encomanà la conversió dels moriscs d'Aiora, població on fundà un convent de dominics. Fou un difusor incansable de la reforma tridentina. Això es fa palès no sols en els nombrosos cenobis que va fundar, sinó també en la seua obra escrita. A tall d'exemple, caldria referir el *Coloquio devoto de la cofradía del Santo Rosario*. A la ciutat de València encara es denomina carrer del Bisbe el carrer on habitava. Va morir a València el 16 d'octubre de 1573, i va ser soterrat en el convent de Santa Caterina de Siena de la dita ciutat. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmejim.html> [consultat el 19 de juny de 2020].

¹¹⁵² AMA. *Govern, Pleits*, 17/I, 47.

ocorregut que poc després el bisbe de Fes havia sigut declarat jutge competent. De resultes, el Consell havia elevat una instància davant la Santa Seu.¹¹⁵³

Això no obstant, el bisbe de Fes hi prosseguí com si res. En qualitat de magistrat, va comunicar als habitants de Carcaixent i de la resta de l'Horta de Cent que eixiren en processó el dia del *Corpus*. Per eixe motiu, vist el desgavell i la injustícia, en paraules de Miquel Jeroni Climent: «fonch forçat fermar dret en mà y poder de Vostra Excel·lència y de la Real Audiència». Mentre es dictaminava a qui tocava jutjar l'assumpte i es posava en ordre tot l'embolic de requeriments i contenciosos, es decidí que tot romanguera com havia estat de costum. A tal efecte, hi van estar enviades tres comissions perquè els carcaixentins acudiren als actes del *Corpus Christi* d'Alzira i posposaren per a una altra jornada la de Carcaixent.¹¹⁵⁴ Tanmateix, succeí que els comissionats de l'arquebisbat, el dia de la festivitat del *Corpus*, van lliurar al costat de la comissió oficial una carta del bisbe de Fes, en què els ordenà que no acataren els manaments «ne anassen a la dita vila de Algezira a acompanyar la dita processó, ne trametessen la dita creu y capa de dites esglésies, sinó que en lo mateix dia del *Corpus* fessen la dita processó en lo dit loch de Carcaixent, segons que ab tot efecte per lo dit rector y capellans fonch feta».¹¹⁵⁵

Així les coses, l'enfrontament no sols no es va resoldre, sinó que prosseguí. Un parell de setmanes més tard, Miquel Jeroni Climent es personà de bell nou a la Reial Audiència. D'entrada, recriminà el comportament del bisbe de Fes, el qual, malgrat els requeriments del tribunal reial, n'havia fet cas omís i no s'hi havia presentat. També s'havia negat, en la cúria eclesiàstica, a inhibir-se'n ni anul·lar les seues disposicions en qualitat de magistrat diocesà i havia rebutjat cursar les reclamacions de Climent perquè se'n fera càrrec un altre jutge o s'avocara la causa a una instància superior. Per a més additament, s'havia presentat a Alzira i havia manat alliberar un grapat de presos sense permís del justícia, mossén Nicolau Lluquí. Tot apunta que en l'estira i arronsa, havia excomunicat i maleït, el síndic, Pere Gasc, per la seua col·laboració amb el Consell i, finalment, també el mateix Lluquí. En acabant:

«[...] ha fet publicar en la trona de la església de dita vila unes lletres gravatòries contra lo dit síndich de la dita vila, manant traure un crucifici cobert de negre en la dita església, encenent en aquell moltes candeles y lançant-les en terra y fent

¹¹⁵³ Entre les despeses de la vila d'Alzira consta que es van pagar 8 lliures i 15 sous al notari Miquel Real, pel despatx de documentació a la ciutat de Roma. AMA, *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, f. 238v.

¹¹⁵⁴ S'hi van expedir tres comissions: una fou tramesa pels oficials de la vila i una altra per la Reial Audiència; ambdues sota pena de 500 lliures. Finalment, hi hagué una comissió de l'arquebisbat de València—que es trobava sense prelat després de la mort de Francisco de Navarra—sots pena d'excomunió i 25 sous per cada persona que la incomplira. ARV. *Reial Cancelleria*, 776, ff. 256r-257v.

¹¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 238v.

esparcir aygua beneïda en dita església e fent cantar-lo per salm de la maledicció en dita trona».¹¹⁵⁶

Arran d'això, el 3 de juliol començà la instrucció del plet a l'Audiència. D'un costat, la confraria de la Minerva i l'església de Carcaixent i d'altre el vicari, justícia i jurats de la vila d'Alzira.¹¹⁵⁷ Poc després principià una altra causa contra el bisbe de Fes a la Governació.¹¹⁵⁸ Els litigis es van allargar durant els mesos següents. Entre els lligalls que hem pogut consultar al respecte a l'Arxiu Municipal d'Alzira hi ha una còpia dels testimonis que el síndic alzireny cità, el 19 d'agost, per tal de verificar que els vicaris dels llogarets de la contribució hi havien assistit i processonat des de temps immemorials el dia de la festivitat del *Corpus* amb capa i creu.¹¹⁵⁹ Calgué esperar, però, fins el mes d'octubre perquè les parts accediren a signar una concòrdia a instància de misser Gaspar Ferrer. A continuació, s'hi van alçar les excomunionis.¹¹⁶⁰ Ara bé, de res no hi va servir la conciliació, atés que l'episodi es va repetir amb gairebé els mateixos protagonistes uns quants mesos més tard.

Pel que sembla el detonant va estar la contestació de la Santa Seu. El 8 de gener de 1564, Miquel Jeroni Climent comparegué davant el canonge de la Seu, Gaspar Honorat Pellicer, vicari general de la diòcesi *in sede vacante*, i li intimà els documents que el consistori alzireny havia rebut; expedits per Alessandro Crivelli, bisbe de Cariati i Cerenzia i legat pontifici de Pius IV als regnes d'Espanya. Com que el bisbe de Fes s'havia negat a inhibir-se'n i a elevar l'assumpte del litigi a instàncies superiors, la vila d'Alzira havia aprofitat intel·ligentment la convocatòria a Corts de 1563 per tal de fer arribar la queixa a Roma, mitjançant l'enviat papal. En efecte, la documentació menciona una suplicació datada a Montsó el 22 de desembre anterior.¹¹⁶¹ Mossén Cosme Riudaura fou citat reiteradament, però no hi comparegué. En el seu lloc i en el de la confraria hi acudí novament Francisco Mejía de Molina. Després de mesos de

¹¹⁵⁶ *Ibidem*, ff. 264r-267v.

¹¹⁵⁷ *Ibidem*, ff. 288r-288v.

¹¹⁵⁸ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, f. 238v. Hem trobat una còpia del procés a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

¹¹⁵⁹ Entre els testimonis hi havia mossén Simó Rubió, el qual no dubtà a afirmar que durant el temps en què havia exercit de vicari de l'església de Carcaixent havia assistit tres anys consecutius el dia de la processó del Corpus d'Alzira amb capa i creu. El notari Pau Truixà assegurà que des de feia vora setanta anys havia vist que els vicaris i rectors de les esglésies de la contribució i districte eclesial d'Alzira assistien amb capa i creu a la processó del Corpus; particularment Algemesí, Guadassuar, Carcaixent, Pardines i Albalat. Joan Garí adduí cinquanta anys i mossén Colomina, quaranta. Inclús havia vist mossén Riudaura, el vell, el que hi havia hagut abans de Cosme, acompanyar la processó amb capa i creu de Ternils. AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

¹¹⁶⁰ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, f. 243r. L'exemplar dels *llibres d'actes de jurats e Consell* recull així mateix els costs del plet i també alguns dels detalls del mateix. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, ff. 237r-243r.

¹¹⁶¹ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

diligències, 24 d'abril de 1564, el tribunal diocesà dictà sentència favorable al clero, jurats i Consell de la vila d'Alzira. Els confreres carcaixentins assajaren una apel·lació, però els fou denegada. També ho intentaren a la Governació, on instaren una ferma de dret.¹¹⁶²

Així doncs, amb unes coses i altres, vora una mesada més tard, la cort eclesiàstica valenciana encara no havia intimat la resolució a les parts. Heus ací una de les raons de la reunió, el 21 de maig, dels preocupats jurats nous: «los magnífichs mossén Benet Gasquil, cavaller; en Pedro Velasco, en Jaume Martí y en Pere Tamarit, ciutadans», els quals «ajustats e congregats en la Sala de la present vila de Algezira tractaren de la festa del Corpus».¹¹⁶³ De fet, els comissionats diocesans no es van personar a Carcaixent fins el 31 de maig, el jorn mateix del *Corpus Christi*, poc abans que principiara la processó. Les ordres que havien rebut eren molt clares:

«Accediscau y aneu a la vila de Alzira ab les creus majors e capes millors que tendreu en dites sglésies o l'altra de aquelles. Y assistireu junctament ab los scolans e lluminers, segons que és pràctica en la processó que-s fa e acostuma de fer en la dita vila de Alzira en lo dit dia del Cors Preciós de Jesucrist. E axí mateix, manam sots les dites penes de excomunicació e de vint lliures [...] a vosaltres, reverent rector, vehins e habitants del dit lloch de Carcaixent e als confreres de la confraria dels Cors Preciós de Jesucrist en la dita sglésia de Carcaixent, dicta *supra Minerva*, e a cascú de vosaltres [...] que no façau ne fer façau ni presumiscau fer, ni fer fer processó alguna en lo dit lloch de Carcaixent del dit Cors Preciós de Jesucrist. Aquella fareu lo dia que volreu dins la octava de la dita festa».¹¹⁶⁴

Malgrat això, els carcaixentins desobeïren els manaments i desfilaren pels carrers del llogaret, també el 1564. De resultes Miquel Jeroni Climent no hagué més remei que elevar clam, de bell nou, a la Reial Audiència i al tribunal eclesiàstic. L'exposició del síndic alzireny

¹¹⁶² *Ibidem*. El 19 de maig de 1564, mossén Cosme Riudaura instà una ferma de dret a la Governació. Exposà que el 1560, el Pontífex els havia atorgat la potestat de fundar una confraria de la Minerva per tal d'augmentar la devoció i el culte al Santíssim Sagrament. En virtut d'això havien constituït la confraria i havien començat a celebrar dues processons anuals: una molt solemne el Dijous Sant, vulgarment anomenada «dels disciplinats», la qual havia augmentat en suma la devoció al Santíssim Sagrament i una altra el dia del Corpus, amb creu i capa, en què processonaven amb el Cos de Nostre Senyor Jesucrist pels carrers principals del llogaret, en què rebia molta veneració i molt de concurs de gent. Tanmateix, el justícia i jurats d'Alzira havien volgut pertorbar la seua potestat i els amenaçaven amb no deixar-los realitzar les processons i interrompre el culte al Santíssim Sagrament.

¹¹⁶³ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, f. 284v.

¹¹⁶⁴ AMA. *Govern. Plets*, 17-1/47. La intima de la sentència s'havia de llegir a la trona de l'església de Carcaixent i també s'havia d'intimar a les cases d'alguns dels més significats confreres: Andreu Armengol, el fill d'Andreu l'arrendador; Martí Dalmau, Fabià Ferrer, Bernat Armengol, Joan Ortís, Miquel Garrigues, Miquel Selma, fill de Bertomeu; Bertomeu Talens, el sastre; Bernat Garrigues, Andreu Talens, Bernat Talens, el síndic; Francesc Talens, Bertomeu Armengol, de la Parreta; Ponç Meliò i Salom lloctinents de justícia.

resultà quasi calcada a la de l'any anterior. En qualsevol cas, l'argument principal del representant de l'Illa del Xúquer no varià: Alzira estava «en quieta e pasífica possessió de compel·lir e fer venir los dits pastors e vicaris de les sglésies dels dits lochs ab la creu y capa respectivament a la vila de Alzira en lo dia de la festivitad del Cos Preciós de Nostre Senyor Redemptor Jesucrist e acompanyar una solempníssima processó que en la dita vila se fa ab lo Santíssim Sagrament».¹¹⁶⁵

En efecte, havia ocorregut que «mossén Cosme Riudaura rector de la sglésia de Carcaxent e los altres capellans de la dita església e habitants del dit lloch de Carcaxent i [...] mossén Guillem Ferrís, prevere del lloch de Algemezí,»¹¹⁶⁶ havent-se personat el nunci Jaume Ciurana al temple de l'Assumpció de la localitat el jorn del Corpus havien tractat d'impedir que se'n llegiren públicament les disposicions. D'entrada, Riudaura s'havia «amagat per gran estona [...], per donar loch que lo dit cartell no se intimàs». Pel que sembla, això no detingué Ciurana, que escorcollà de pertot fins que l'encontrà:

«[...] y éssent-li estat presentat personalment lo dit cartell y fets los manaments en aquell continguts, ab gran arrogancia, presumptió y menyspreu dels dits manaments, dix e respòs que no volia ni podia obehir dits manaments, ni anar a la dita vila, ni dexar portar dita creu ni capa, ni dexar de fer la dita processó en lo dit lloch de Carcaxent; per ço com per lo reverendíssimo bisbe de Fes li era estat manat que no anàs a la dita vila de Alzira y que fes la dita processó, en lo dit loch de Carcaxent, dit dia del Corpus».¹¹⁶⁷

Mossén Cosme Riudaura es negà fins i tot a que es declamara el mandat a la trona de l'església de l'Assumpció. Talment fou així, que ordenà a la resta de capellans de l'església que no ho permeteren. Tanmateix, el legat convencé el prior de la confraria, mossén Francesc Garrigues, que prengué el paper, pujà al púlpit i mamprengué a relatar-ne el contingut. Conscient que la situació se li n'anava de les mans, Riudaura «mogué grandíssim avolot y molt gran scàndel en la dita sglésia» contra l'alguatzir de l'Audiència i el nunci Ciurana. No debades, ordenà «a la gent e poble del dit lloch de Carcaxent que staven en la dita església ab molts grans crits, avalot, impetut y escàndel, que se n'hixquessen de dita sglésia perquè no hoysen lo dit cartell» i els manà «de part del dit reverendíssimo bisbe de Fes, sots pena de excomunicació,

¹¹⁶⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1441, ff. 231r-232r.

¹¹⁶⁶ Segons Joan Segura de Lago, Ferris fou el qui tramità l'erecció de la confraria de la Minerva per a Algemés el 1562. SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 149. El procés judicial instant davant el tribunal eclesiàstic informa que Ferris estava present a Carcaxent el dia del Corpus i va ratllar i destruir un dels cartells que contenien els mandats. AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

¹¹⁶⁷ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

[...] fossen tantost presdinar, acompanyar la processó que havia de fer lo dit lloch de Carcaixent».

Per a més seguretat, Riudaura «feu convocar y ajustar molts hòmens armats y ab molts arcabuços per a resistir al dit núncio y alguatzir si·ls volguessen impedir fer la dita processó». D'eixe mode principià la desfilada pels principals vials de la localitat. Així les coses, per molt que Ciurana i la resta d'agents van intentar persuadir els carcaixentins que «dexassen los arcabuços, que no podien anar ab aquells per lo dit lloch», com que el rector cridava «ab molta arrogàntia y pressumpció [...] que no·ls dexassen, sinó que anassen ab aquells per dita processó» i assegurava «a tot lo poble que fessen y anassen en dita processó que ell los ne trauria de tot», res no es pogué evitar.

L'única figura d'autoritat que pogué atemorir els carcaixentins fou la d'Onofre Traucador,¹¹⁶⁸ lladoncs justícia d'Alzira, el qual feu acte d'aparició a mitjan processó. Talment fou així, que molts dels qui duïen les armes de foc van fugir per evitar ser apressats. Alguns d'ells, inclús van abandonar els arcabussos enmig de la via pública. Tanmateix, tot apunta que la presència de Traucador a Carcaixent, malgrat l'enrenou, no suposà el punt i final a la desfilada del *Corpus Christi*. Convé pensar que, per respecte devocional, el Santíssim Sagrament tornà al temple, obviant, això sí, moltes solemnitats i amb major celeritat. Al remat, l'incompliment del mandat diocesà suposà *de facto* l'excomunió del clero i habitants de Carcaixent. A primers de juny, Miquel Jeroni Climent, aprofità l'enantament del plet al tribunal diocesà per informar que al llogaret i a tota l'Horta de Cent encara es continuaven celebrant misses.

Fet i fet, val a dir que la identitat i la cohesió de la comunitat imaginada en què la vila d'Alzira, des de la seua posició central, administrava a la seua contribució, s'havia vist fortament atacada i humiliada durant la principal i més representativa de les festivitats anuals—el *Corpus Christi*—on escenificava i proclamava socialment el seu poder polític. A mitjan segle XVI, però, esdevingué una autoritat central cada vegada més feble i discutida; sobretot a mesura que creixeren les poblacions del terme particular, la riquesa i atreviment de les seues oligarquies. Per a més additament, el 1564, l'exemple de Carcaixent va condir entre les poblacions circumveïnes— Algemésí, Guadassuar, Ternils, Albalat de Pardines y Pardines—, les quals es decidiren a fer un front comú i no van dubtar a adherir-se als plets contra l'Illa del Xúquer.

¹¹⁶⁸ Onofre Traucador havia estat un destacat partidari dels Valero. Veg. els apartats titulats: *Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent*; «Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau* o «Pose lo present en la llonga, perquè us vinga notícia a tots»: mossén Miquel Jeroni Gombau desafia públicament els valedors de Cosme Pujalt.

En eixe sentit, cal assenyalar que el desafiament dels habitants de Carcaixent tingué notables repercussions. D'entrada, convé referir l'erosió de les relacions entre els pobletans i els dirigents alzirens. Car, el llogaret havia estat un important calador d'adeptes per a la parcialitat dels Valero, Vendrell i Garí des de la derrota agermanada; relacions que es veieren fortament deteriorades—si no ho havien estat ja—arran de l'erecció i desenrotllament de les funcions de la confraria de la Minerva. Fora com fora, a finals de juliol de 1564, l'algutzir Miquel Joan Saidia hagué de desplaçar-se fins a la capital de la Ribera per tal d'assabentar-se del que hi havia ocorregut unes quantes jornades abans.

Pel que sembla, hi havien anat «al loch de Carcaixent, micer [Miquel Jeroni] Valero¹¹⁶⁹ y [mossén Francesc Joan Valero], son germà, [fills de mossén Miquel Valero];¹¹⁷⁰ [mossén Cristòfol de la] Tonda¹¹⁷¹ y [mossén Cosme Escuder],¹¹⁷² lo vicari de Alzira, y altres en companyia de aquells de la dita vila de Alzira». I un cop arribats al llogaret, segons la comissió registrada a la Reial Cancelleria, «haurien proferit, ab altes veus per les carreres de aquell, paraules molt deshonestes y perjudicials contra lo rector de la iglésia y habitants y vehins del dit loch. Als quals crits passaren algunes paraules ab Vicent Olmar, posant en avalot la gent del dit poble e donant ocasió que se hajen de seguir alguns scàndels e inconvenients, attés majorment les diferències que y ha entre les persones de dits dos poblats.¹¹⁷³

En el plànol legal, entre 1565¹¹⁷⁴ i 1567, a la vila d'Alzira hi van ploure les sentències desfavorables, les quals acabaren de concedir els instruments de propaganda necessaris a les

¹¹⁶⁹ Miquel Jeroni Valero havia esdevingut jurista. Realitzava les seues funcions a la ciutat de València, on habitava la major part de l'any. ARV. *Reial Cancelleria* 1334, f. 114v. Veg. també, *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Sembla que no tenia béns a la vila d'Alzira.

¹¹⁷⁰ Francesc Joan Valero, va estar el qui va rellevar son pare, mossén Miquel Valero, al front de la parcialitat. A tall d'exemple, el 1566 fou denunciat per tindre i portar amb sí un arcabuset menuet, dels prohibits. ARV. *Reial Cancelleria*, 1329, f. 284v. Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira. Pertanyia clarament a l'elit econòmica local en superar les dos-centes lliures peiteres. Posseïa 234 fanecades de terra concentrades a Cabanyes (226) i Sant Bernat (8). També tenia béns immobles: unes cases a Cabanyes i altre parell de cases dins del Clos de la Vila, una d'elles a l'aleshores plaça del Forn (actual plaça de Sant Bernat o plaça de la Sang). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/18, f. 44r.

¹¹⁷¹ Mossén Cristòfol de la Tonda era un cavaller originari de Cocentaina. Era un dels familiars del Sant Ofici d'Alzira. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para..., *op. cit.*, [en premsa]. Pagava per raó de 51 lliures de peita, cosa que el convertia en un propietari mitjaner. Posseïa 53 fanecades de terra distribuïdes entre Cabanyes (35 fanecades de vinya), Tulell (10 de moreres) i un hort al raval de Sant Agustí (8). Únicament tenia un habitatge junt al dessús dit hort que confrontava amb el camí de l'Alquenència, el camí de la Ribera i el camí de la Vilanova o moreria. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/19, f. 427r.

¹¹⁷² AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, f. 284v. No hem sigut capaços de trobar l'entrada corresponent a mossén Cosme Escuder al padrons de riquesa de la vila d'Alzira.

¹¹⁷³ ARV. *Reial Cancelleria*, 1328, ff. 187v-188r.

¹¹⁷⁴ L'11 de setembre de 1565 el plet instruït, en primera instància, al tribunal diocesà encara no s'havia resolt. D'eixe dia hi ha una relació de confreres de la Minerva de Carcaixent que detallem a continuació: mossén Cosme Riudaura, mossén Miquel Algerri, mossén Vicent Climent, mossén Guillem Ferrís, mossén Francesc Garrigues, mossén Duran, Bernat Talens, el síndic; Francesc Talens, Bertomeu Armengol, de la

oligarquies de la seua contribució a l'hora de bastir llurs «comunitats imaginades». No hi hagué marxa enrere, la confraria de la Minerva de Carcaixent havia acomplit el seu paper desestabilitzador de la representació social de la vila mare i la resta de la contribució no hagué de fer més que afegir-se'n.¹¹⁷⁵

LA TERCERA TEIA DE LA DISCÒRDIA: ALGEMESÍ I CARCAIXENT ES NEGUEN A PAGAR LA CISA DE LA MERCADERIA

L'estudi de les relacions conflictives entre l'Illa del Xúquer i els llogarets de la seua contribució entre les acaballes de la dècada dels cinquanta i durant els seixanta esdevé crucial per entendre les creixents discordances d'interessos entre les oligarquies dirigents alzirenyes i les elits pobletanes o per a reflexionar sobre les bases econòmiques i identitàries en què, al capdavant, es sustentaren les segregacions. En termes generals, val a dir que a mesura que la sericicultura es convertí en un sector punter i estratègic de l'economia riberenca, augmentaren els efectius poblacionals i la riquesa d'algemesinencs, carcaixentins i guadassuarencs tots tres col·lectius reforçaren llurs sentiments identitaris i estretiren els mutus lligams amb les vistes posades a espolsar-se de damunt el jou alzireny. En altres termes, calia gestionar i administrar els recursos que generava la comunitat i deixar de desprendre en obres públiques i tributs que no els beneficiaven en

Parreta; Ponç Melià, Bertomeu Salom, Miquel Sanchis, Andreu Armengol, fill d'Andreu l'arrendador; Martí Dalmau, ferrer; Bernat Armengol, Joan Gomis, Miquel Garrigues, Miquel Selma, fill de Bertomeu; Bertomeu Talens, sastre; Bernat Garrigues, menor, Andreu Talens, Pere Talens, Andreu Talens, Joan Talens, fill de Puig; Doménec Llopis, Doménec Gamieta, Bertomeu Silvestre, Pere Talens, fill de Miquel; Damià Carbó, Bernat Garrigues, major; Jaume Dalmau; Bertomeu Eiximeno, Joan Talens, l'esquerrer; Jaume Magraner, Bertomeu Albelda, Joan Albelda, Nadal Albelda, Jaume Talens, Joan Albelda, Pere Garcia, Bernat Armengol, Pere Salom, Miquel Talens, alies Garrof; Antoni Darder, Bertomeu Talens, el sastre; Bernat Talens, Francesc Talens, Bernat Gibert, Gaspar Garrigues, Jeroni Fluvià, Bertomeu Gibert, Joan Osset, Andreu Albelda, Jaume Garrigues, Pere Eiximeno, Bertomeu Selma, Bertomeu Garrigues, major; Joan Baptista Armengol, Bertomeu Garrigues, menor; Miquel Albelda, Vicent Armengol, Pere Lloret, major i Pere Lloret, menor, Joan Garrigues, Pere Guerau, de la Plaça; Bertomeu Guerau, Miquel Albelda, Joan Rubió, Jaume Canut, Jeroni Carbonell, Damià Carbonell, Jaume Albelda, Francesc Dalmau, Bernat Talens, Nicolau Armengol, Joan Rubió, major; Mateu Garrigues, Joan Robí, Blai Vallcebre, Miquel Vayà, Bertomeu Vayà, Jaume Estella, Pere Gomis, Damià Carbonell, Bernat Talens, ferrer; Pere Gomis, major, Joan Casanoves, Cristòfol Ferrer, Bernat Talens, fill del síndic; Salvador Gibert, Martí Dalmau, Joan Rubió, menor; Bertomeu Gibert; Bernat Talens, Giner Garrigues, Miquel Sevilla, Andreu Noguera, Andreu Bernat, fill de Bernat; Miquel Timor, fill de l'argentera; Antoni Negre, Guillem Gascó, pupil de Salvador Gibert, Miquel Foios i Andreu Albelda. AMA. *Govern. Plets*, 17-I/47.

¹¹⁷⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1443; ff. 43v-44r; AMA, *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, f. 284v. El 1567 la confraria dictà altres deu capítols per tal de reglar el seu funcionament. AHPAC. *Confraria del Santíssim Sagrament*, 15.1.1

gairebé res i de què treia especialment profit la vila d'Alzira. Heus ací, «el negoci de la independència».¹¹⁷⁶

Tot açò ho portem a col·lació, a fi i efecte d'evidenciar les raons que portaren Algemesí i Carcaixent a negar-se a pagar la cisa de la mercaderia. A tall d'empendre, convé explicar la causa que propicià l'aparició d'aquest impost municipal: la satisfacció de les quantitats ascendent d'endeutament públic. En efecte, tal com apunta el professor Juan Vicente García Marsilla, entre d'altres, durant el Tres-cents i, especialment durant el Quatre-cents, les viles i ciutats del Regne es veieren constretes a endogalar-se financerament per tal de sufragar la multiplicació dels plets i desafiaments jurisdiccionals, escometre millores urbanes o per a satisfer els servicis de les Corts, davant la creixent necessitat de numerari de la Corona. Front això, el carregament de censals i violaris a canvi de pensions esdevingué un instrument eficaç, ja que aconseguí atraure els capitals de negociants, banquers i elits dirigents. Tanmateix, repercutí nocivament sobre l'erari públic, raó per la qual s'hagué d'apujar la recaptació de taxes o crear-ne altres de noves.¹¹⁷⁷

Això, portat a la vila d'Alzira, es substancià en freqüents permisos reials per a imposar cises excepcionals i temporals, que amb el temps es convertiren en ordinàries i que gravaven béns de consum com ara la sal, el vi, la carn o els draps.¹¹⁷⁸ Així fou com aparegué la denominada «cisa de la mercaderia», un tribut indirecte de caire municipal, com tants altres, que incidia sobre el trasteig i la compravenda d'articles, gèneres i productes. En els següents termes ho establiren les ordenances alzirenyes:

«Se estatuheix y ordena que toda mercaderia, és a saber: grana, sera, oli, bresca, mel, cuyram, li, cànem, batafalua, comins, arròs, pedres fines, perles, cercit e altres pedres e totes altres qualsevols mercaderies de qualsevol natura que sien que seran comprades e venudes en la present vila de Alzira y terme de aquella y son zitat, com no sia per a ús propi, sinó per obs de mercaderia, pague de siza sis dinés per lira de dinés».¹¹⁷⁹

Quant a la seda, objecte de comerç principal de la capital de la Ribera durant el segle XVI, disposicions posteriors decretaren que «tota seda, filadís o capell que serà comprat, encara que sia per a ús propi, pague's imposició per lo comprador encara que

¹¹⁷⁶ Aquest terme va ser encunyat per Josep Antoni Domingo. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., p. 4.

¹¹⁷⁷ GARCIA MARSILLA, J. V., "La génesis de la...", op. cit., pp. 165-170.

¹¹⁷⁸ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 115-120; 195-202 i 247-258.

¹¹⁷⁹ LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, op. cit., p. 209.

sia natural o habitador de la present vila» i que «ningú sia gosat traure ni fer traure, per si ni per interposada persona, seda en madeja, ni sarja, ni torsuda, ni capell, ni altre gènere de seda, ni filadís en pèl, ni filat fora de la vila, sens licència del senyor de dita imposició o de son col·lector», sots pena de 10 lliures i de la pèrdua de la mercaderia en cas de no haver abonat les quantitats estipulades.¹¹⁸⁰

Un cop clarificada la normativa municipal i les intencions subversives d'Algemesí i Carcaixent, juntament a la problemàtica constitució de la confraria de la Minerva i l'inici i l'aviament dels processos de segregació, hom pot entendre millor el rerefons en què s'intruí la causa que ens ocupa. Tot començà el 4 de juny de 1563, jorn en què es personaren a la Governació, Bernat Talens, el síndic de Carcaixent, i l'algemesinenc Joan Nadal¹¹⁸¹ a fi i efecte de sol·licitar una ferma de dret. Plegats, exposaren que els veïns d'ambdues poblacions feia més de setanta anys que acostumaven a criar cucs i traure'n seda, la qual, en acabant, la solien dur a vendre lliurement en capell o en madeixa allà on ho estimaven oportú; tot sense haver de pagar drets alguns a l'Illa del Xúquer. Tanmateix, el Consell alzireny, els col·lectors i els arrendadors dels tributs, per tal de vexar-los els hi havien obligat a satisfer la cisa de la mercaderia.¹¹⁸²

El sendemà, després de prendre-los fermances, don Lluís Ferrer notificà als dirigents alzirenys la instrucció del tràmit administratiu que exonerava carcaixentins i algemesinencs del pagament del cànon, sots pena de 500 florins. La resposta del representant alzireny no es feu esperar. El 8 de juny, el qui hi comparegué fou Miquel Jeroni Climent un tant desconcertat, com els membres del Consell, per tan excèntrica pretensió. En paraules de Climent:

«Los dits justícia, jurats e lo síndich de la dita vila estan no poch admirats, *tum eo*, que los dits llochs de Carcaixent y Algemesí no són ne representen

¹¹⁸⁰ *Ibidem*, pp. 209-210.

¹¹⁸¹ Lladoncs hi havia dos algemesinencs amb aquest nom i cognoms. El major, Joan Nadal fill de Joan, era un propietari mitjaner, atés que pagava per eixes dates per raó de poc més de cinquanta-dos lliures de peita que comprenien unes cases i almàssera dins del lloc d'Algemesí i 48 fanecades de terra concentrades a Massasseli (32 fanecades) i a l'Albotaina (16). El menut, llavors habitava encara a ca son pare, Pere Nadal. No obstant això, tenia carregades ja 76 lliures de peita i posseïa 64 fanecades de terra repartides a diverses partides: a Xara (26 fanecades), als horts (14), a Benirrabea (13), Ori (6) i a l'Albotaina (5). AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 80r-80v i 230r-231v. Un dels dos Joan Nadal va ser dels qui van vendre, fraudulentament, fibra sèrica als Hervàs de Carlet. Veg. l'apartat titulat: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*, contingut al capítol tocant al frau i contraban de seda. El 1544, Joan Nadal va estar entre els algemesinencs que signaren pau i treva el 1544. Veg. l'apartat que porta per títol: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenys, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*. Veg. també l'apartat del present epígraf que es titula: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar* i l'arbre genealògic dels Nadal d'Algemesí.

¹¹⁸² AMA. *Govern. Plets*, 17-I/41.

universitats algunes, sinó són carrers de la contribució y jurisdicció de la dita vila de Algezira. Per consegüent, no podien ne poden fer ajust ne sindicats. [...] Ab tota veritat los dits justícia, jurats y Consell de la dita vila han acostumat de molts anys a esta part arrendar la cisa de la mercaderia de la dita vila ab delliberació del Consell de aquella, ab capítol exprés que la dita seda y capells que·s cullen en la dita vila y en los llochs de la contribució de aquella no puga ser treta a vendre fora de la dita vila y contribució de aquella sens pagar la dita cisa a la dita vila».

A continuació, Climent prosseguí la seua argüició. A eixe efecte, tirà mà de la legislació foral i dels privilegis municipals. No debades, la vila d'Alzira no sols estava en disposició de demanar el cobrament de la cisa de la mercaderia, sinó que podia imposar altres noves tributacions i recaptar totes les que tenia vigents en tot el seu terme particular o contribució; vila, ravals i llogarets. A això addicionà la potestat dels jurats i del justícia com a jutges peculiars i únics en les cises i gravàmens locals. Talment era així, que per privilegis reials no en podia haver apel·lació a altres instàncies superiors. Per consegüent, si algú es negava a desemborsar les quantitats adients havia de ser irremissiblement compost. Fet i fet, l'alzireny en demanà la desestimació de la causa i l'anul·lació de la ferma de dret.

El primer acarament entre les parts es produí una setmana després, el 16 de juny. Miquel Jeroni Climent es presentà tot sol. Pel costat de Carcaixent i Algemesí, però, acudiren el procurador—el notari Joan Vives—Talens i Bertomeu Cursà,¹¹⁸³ en lloc de Nadal. Sis jornades més tard, Vives contestà a la relació de Climent. Anà al moll de l'os. Al seu parer, la reivindicació dels seus poderdants continuava sent justa, malgrat les al·legacions del síndic alzireny, atés que un dels ítems de les ordenances de l'Illa del Xúquer recollia que «tots los vehins y habitants de la present vila sien franchs de siza de la cosa que aquells vendran de la seua collita».¹¹⁸⁴ Heus ací el subterfugi que carcaixentins i algemesinencs volien emprar a fi i efecte de defugir-ne el pagament. Car, una vegada concedida la pretensió, qui podria controlar i destriar la matèria primera sèrica que havia passat de mans en mans d'aquella altra que provenia de la producció casolana? Esdevindria impossible! Un autèntic desgavell. Si ja havia

¹¹⁸³ Aleshores hi havia almenys dos algemesinencs amb aquest nom i cognoms. L'un, Bertomeu Cursà del Colomer, era un home bastant major. Per eixa raó el seu patrimoni era ben escaït. Havia traspasat quasi tots els seus béns als seus fills. Tenia carregades 7 lliures i mitja de peïta i per no tindre no posseïa ni habitatge. Únicament conservava 12 fanecades de terra a l'Albotaina i altres 7 fanecades a Gégena. En canvi, Bertomeu Cursà, fill de Jaume, pagava per raó de poc més de mig centenar de lliures de peïta, posseïa una casa al carrer Muntanya i ajuntava més de noranta fanecades de terra concentrades a Fentina (30 fanecades), a la Muntanya (29), Massasseli (24 i ½) i Orí (7). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 189r i 283r-283v. Veg. l'arbre genealògic dels Cursà d'Algemesí.

¹¹⁸⁴ LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, op. cit., p. 210.

costat bastir la infraestructura perquè hi haguera subrogats de col·lectors i pesos del Rei a cadascun dels llogarets i ni així es podia evitar la fraudulència...¹¹⁸⁵

Amb tot i això, Vives entenia que «los vehins e habitants dels dits lochs e cadascú de aquells» romanien «[...] en quieta e pacífica possessió de traure, fer traure franca e lliberament tota la seda que cascú de aquells cull e acostuma de collir en ses pròpies cases e portar a vendre aquella a la present ciutat y altres parts del present Regne y fora de aquell», sense pagar la cisa de la mercaderia als dirigents de la capital de la Ribera. I hi havia més, Vives cercà també justificació en el costum, el procediment i la necessitat. D'entrada, assenyala que, a pesar del que recollien les ordinacions, a Algemés i a Carcaixent no s'hi havia solgut abonar el susdit impòsit que ara se'ls exigia, ni n'havien notícia que s'haguera aprovat mitjançant Consell General. De resultes, com que no s'havien observat la forma habitual, no se'ls hi podia obligar. Finalment, abordà l'assumpte de la fretura. Darrere de la introducció cises i tributacions noves hi havia d'haver estrenyors econòmiques. Tanmateix, a ulls d'algemésinencs i carcaixentins, no hi havia tal escassetat i migradesa. Fet i fet, seguint el fil argumental, es podia inferir que els governants alzirenys no havien cap altre propòsit sinó vexar-los i molestar-los.

I el colofó. Encara que Miquel Jeroni Climent «haja volgut dir que los dits Bernat Talens e Joan Nadal no eren ni podien ésser creats síndichs per los dits lochs e universitats, *sub pretextu* que los dits lochs e universitats serien carrer eo carrers de la dita vila d'Alzira y que per ço no tendrien facultat de crear síndichs», la realitat era que «los dits lochs e universitats éssent de la qualitat que són, tenen facultat de crear síndich per als negocis y affers». No per casualitat, en tenien ja nomenats des de feia anys, amb llicència del portantveus de general governador, per tal de gestionar-ne i tractar-ne la segregació.¹¹⁸⁶ Ens manca la sentència. No obstant això, convé pensar que prompte o d'hora el veredicté fou del tot favorable a l'Illa del Xúquer, puix que els habitants dels llogarets continuaren satisfent el gravamen municipal.

COROL·LARIS DE CAMÍ A LA SEGREGACIÓ: LES FETES I AMENACES DE MIQUEL TALENS A CARCAIXENT

No cal ser massa espavilats per inferir que les desavinences dels carcaixentins amb Miquel Talens prengueren vol arran del procés d'emancipació. En aquest punt, convé

¹¹⁸⁵ Veg. l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*, contingut al capítol que versa sobre el frau i el contraban de seda.

¹¹⁸⁶ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/41.

recordar que els pobletans de l'Horta de Cent, aprofitant que, el 1547, el seu conveí hagué llicència del Consell per acompanyar Jaume Pujalt a les Corts de Montsó, amagadament li confiaren la tasca de sol·licitar-hi el privilegi de vila. Tanmateix, Talens, lladoncs lloctinent de justícia, mirà pels seus interessos personals i es preocupà únicament per ser admés a les capses de la insaculació alzirenya.¹¹⁸⁷ El desencant per la traïció fou tal que se'n derivaren certes represàlies. El 1548, un escamot de carcaixentins, encapçalats per Bernat Garrigues,¹¹⁸⁸ van escometre contra Talens i els seus. Pel que sembla, el justícia d'Alzira els prengué i els encarcerà. Això és el que trasllueix la documentació que hi hem estat capaços de reunir. A inicis d'octubre, les autoritats valencianes es van adreçar als dirigents de l'Illa del Xúquer a fi i efecte que els hi retornaren les armes. Aprofitaren també per a recriminar-los el dolent estat de les presons municipals:

«Com per la bona administració de la justícia sia molt necessari que en les ciutats, viles o lochs hi haja presons en les quals los malfactors e delats sien tutament e segura detenguts e custodits, enpresonats y encarcerats per a que de aquells sia feta y administrada justícia, de hon Nostre Senyor Déu e sa majestat real sien servits e los qui volen viure en pau e tranquil·litat ho puixen fer. Que poch aprofitaria pendre los malfactors e delats si aquells no eren custodits. E com tingam verídica relatió e informació que en aqueixa vila no hi ha presó a hon los semblants sien guardats e posats, que és gran inconvenient per ésser majorment exa vila de les principals del present Regne. Per ço, [...] vos diem, encarregam que ab suma diligència e sollicitut entengau en fer en aqueixa vila una presó en la qual los presoners stiguen bé guardats, de tal manera, que segurament stiguen. E no sia com fins ací se és fet, que poch són los qui són estats presos que no sien fugits de risió de la justícia e dels oficials majorment de aqueixa vila. [...] E no-res-menys, vós, dit justícia restituhireu totes les armes que haveu preses de les cases de Miquel Talens e Bernat Garrigues. E contra aquells no enantareu cosa alguna, attés que los sobredits estan en mà e poder de la Real Audiència.»¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁷ Veg. l'apartat del present epígraf titulat: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar*.

¹¹⁸⁸ Es tracta de Bernat Garrigues, fill de Bertomeu i net de Bernat, o bé al seu fill homònim. Tots dos pertanyien a l'elit econòmica local. Lladoncs Bernat Garrigues, el major, pagava per raó de 218 lliures i posseïa 216 fanecades a diverses partides: al camí de Càrcer (57 ½), a la Senda dels Pescadors (34), al Camp del Cavaller (23 ½), a les Vintenes (23), a l'Alborgí (19), a l'Abellar (15), a la Canal (9 ¼), a la Coma (7), al Pla de la Muntanya (6), a la carrera de n'Ivorra (5), a les Clotes (3 ¾), a l'Argamassa d'en Dragó (2), al lloc de Carcaixent (3 ½), a la Séquia Nova (3), a les Eres (1) i al camí de la Muntanya (1). També posseïa un censal i diverses cases dins del lloc: una d'elles estava junt al fossar de l'església i l'altra tenia un colomer. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

¹¹⁸⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1321, ff. 294v-295r. Llavors estava vigent la *Crida de les armes* publicada l'agost de 1540, d'acord amb la qual la pena mínima era de 50 lliures i decomís de les armes i la màxima pena de mort natural, segons els delictes comesos. Poques jornades després els dirigents de la vila respongueren que: «eren promptes y aparellats de obeyr los reals manaments de Sa Excel·lència e fer dita presó. Aquells digueren que ya tenen començada en lo edifici de la Sala que feien per a dita vila y que dita obra hauria cessat per estar la gent fatigada a causa de les anyades e ser estades stèrils». Sobre la restitució

De fet, els enfrontaments de Miquel Talens amb una part dels seus conveïns esdevingué una constant durant els anys que s'hi van seguir, fins a la consecució del privilegi d'universitat (1576). Precisament, un bon nombre d'ells van eixir a relluir arran de la denúncia que el també carcaixentí, Antoni Avellà,¹¹⁹⁰ hi instà a l'Audiència l'abril de 1568.¹¹⁹¹ Pel que sembla, l'enemistat entre tots dos era, llavors, recent. Tothom sabia que Avellà, feia pocs anys que havia retornat a l'Horta de Cent: a Carcaixent, malgrat que havia nascut a Cogullada. Durant anys havia viscut a la Pobla Llarga i, en acabant, a Castelló de Xàtiva. De resultes, no posseïa massa terres i necessitava donar-se a jornal de tant en tant per a passar. A més d'això, s'havia guanyat certa fama de bregós i violent. Tot havia començat sent un jovenet, quan després de diverses batusses amb Joan Amador i amb els Doménec s'havia vist constret a refugiar-se als dominis dels Esplugues. Transcorreguda una temporada, novament problemes amb la justícia el portaren a traslladar-se a Castelló de Xàtiva.¹¹⁹² El mateix ocorregué perquè decidira fer cap al llogaret de Carcaixent.

Cansat de peripècies i comandes com a sicari de potentats locals, Avellà i la seua segona esposa, Jerònima Costa, s'hi van establir, amb la voluntat de fugir dels fantasmes del passat. Tanmateix, una vegada més, no li ho van posar fàcil. Miquel Talens, assabentat de la perícia del seu conterrani, l'importunà a fi i efecte de reclutar-lo per als seus propòsits, atés que «no feya part ne parcialitat en lo lloch, sinó que era neutral y endifferent». No ho aconseguí. Avellà no volgué de ninguna de les maneres «fer part ne parcialitat en dit lloch, ni ser del seu bando e lliga». Miquel Talens no encaixà massa bé la contrarietat i començà a perseguir-lo, a denigrar-lo i a importunar-lo. Heus ací les raons que portaren Antoni Avellà a denunciar el comportament del seu conveí davant l'Audiència.

de les armes, «lo dit justícia digué que don Hierònym Cabanyelles li haurà escrit una lletra, la qual li hauria donada Batista Ramón; pregant-lo que tornàs les armes a Miquel Talens i altres de Carcaixent. Y axí haurà que vinguessen per elles, en continent les restituyrà y en presència del dit vergueta, manà al seu misatger, que prengué dites armes e les restituís als de qui eren, sens pagar alguna cosa». ARV. *Reial Cancelleria*, 1319, ff. 83r-84v.

¹¹⁹⁰ Antoni Avellà era un propietari més bé pobre, malgrat que s'arrimava als mitjaners. Atresorava vora 44 lliures de peita i posseïa 34 fanecades i mitja de terra a diverses partides: a la Bassa del Rei (14 fanecades), a la Coma d'en Coll (11) i a la Séquia Nova (9 ½). Posseïa també unes mitges cases al carrer del Molí. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 20, ff. 558r-558v.

¹¹⁹¹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra A, 151. Veg. l'arbre genealògic dels Avellà de Carcaixent.

¹¹⁹² El 1556 s'instruí una causa criminal en què es trobaren implicats, d'una banda, Jaume, Joan i Doménec Calcena, llauradors de la Pobla Llarga, i d'altra Antoni Avellà. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 84.

El 29 d'abril, inserí una escriptura de capítols, segurament aconsellat ja per Bertomeu Saera, qui havia de ser el seu procurador. D'entrada, tractà de presentar-se com una ànima cristiana, abonada i pacífica, preocupada per la seua família, pel treball de les seues terres i pel bé de la comunitat: «tenint molt particular conte en pasificar e fer amichs los qui staven ab alguna disentió e discòrdia». En altres paraules, intentà projectar la imatge de la persona que aspirava a convertir-se, més que no la que havia estat realment la major part de la seua vida. Seguidament, començà a traure un bon grapat dels draps bruts de Talens. Contràriament al que calia esperar no es cenyí únicament a referir les vexacions i difamacions que havia sofrit a mans del poderós ciutadà, sinó que relatà altres conflictes i enfrontaments amb els habitants de l'Horta de Cent.

Quant a ell, Avellà argüí que Talens tan prompte com fou conscient que no podria mai captar-lo i integrar-lo en la seua parcialitat mamprenqué a incomodar-lo i fer-li mala sang tant com pogué perquè s'enutjara i es tornara violentament. Proferia injúries en la seua absència, malgrat que es cuidava de fer-ho davant de coneguts i parents del camperol perquè li arribara a orelles. També donava a entendre que havia rebutjat la companyia i amistat d'Avellà perquè no li convenia a la seua reputació. A més, si esdevenia algun afer o feta intentava culpabilitzar Avellà i persuadia a aquells que li estaven amics perquè pensaren que malparlava d'ells a les seues esquenes: «Per què teniu semblant amistat ab persona que diu mal de vós?». Inclús se n'havia ocupat d'informar a la Reial Audiència sobre llurs presumptes crims i faltes passats, a fi i efecte que l'empresonaren.

En allò tocant als altres, el camperol assegurà que Miquel Talens, «home superb, venjatiu e maliciós» acostumava a perseguir a aquells que s'arregleraven a la parcialitat contrària, conformada bàsicament pels partidaris de la segregació i de la confraria de la Minerva, reunits al voltant de mossén Cosme Riudaura, el rector, i Bernat Talens, el síndic. Per a més additament, com que comptava amb el favor dels dirigents alzirens, aconseguia sovint—sota el pretext del manteniment de la pau—que l'oficial de torn confiscara les armes dels adversaris i els les mantinguera a ell i als seus. Eixe havia estat el cas de Joan Casanoves, heus per on partidari de l'emancipació i confrare de la Minerva.¹¹⁹³ El 1560, també s'havia barallat amb Pere Guerau, «un dia de festa, stant lo

¹¹⁹³ Veg. els apartats del present epígraf que porten per títol: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemés, Carcaixent i Guadassuar i La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*. Llavors hi havia dues persones a Carcaixent amb eixe nom i cognom: Joan Casanoves, fill de Lluís i Joan Casanoves, fill de Bertomeu. Ara bé, si tenim en compte l'edat del qui després estaria testimoni d'Avellà, sembla que es tractava del segon. Els dos eren jovenets. El primer s'havia casat el 1554 i acumulava en el moment que ocorregueren els fets al voltant de 7 lliures i mitja [una

dit poble en la església selebrant-se lo ofici divinal». El motiu no fou altre que Miquel Talens, en qualitat de jurat d'Alzira, volgué precedir en les solemnitats a Guerau, llavors lloctinent de justícia.¹¹⁹⁴ Precisament l'abús de poder havia estat una altra de les insígnies del ciutadà. En eixe sentit, es deia que havia usat de la magistratura de jurat en cap per a desterrar de Carcaixent, per malfaeners i vagabunds, a tots aquells bracers que es negaven a acceptar el que els hi oferia de jornal. Per eixa raó, també havia manat coltellejar un jove carcaixentí anomenat Jaume Rubió.¹¹⁹⁵

Certament, n'havia fet altres de grosses. A tall d'exemple, havia resistit i amenaçat de mort el lloctinent de justícia perquè no li traguera penyores de sa casa, havia intentat violar jovenetes i dones casades del llogaret, cosa que li havia reportat no pocs altercats amb els marits i els pares de les susdites. Emperò sens dubte, el cap major dels seus conflictes amb els seus conveïns havien estat arran del procés de segregació i l'erecció de la confraria del Santíssim Sagrament *sopra Minerva* a Carcaixent. Talment havia estat així, que havia ordenat assassinar el rector, mossén Cosme Riudaura, i el síndic, Bernat Talens. També havia desafiat els seus conterrànies per eixes mateixes raons i els havia tatxat de «bucharrons e putos» i inclús els havia espaordit dient-los que volia fer

casa al camí Reial i 3 fanecades a la sènia d'en Gibert]. Amb el pas dels anys arribà a abonar més de 70 lliures i col·locar-se entre els llauradors mitjaners de Carcaixent. El segon, s'havia casat el 1562 o el 1563 i pagava llavors per raó de vora un centenar de lliures i posseïa una huitantena de fanecades de terra distribuïdes a diverses partides: al camí de Càrcer (19 ½), a la sènia d'en Gibert (14), a la coma d'en Albelda (7), a la séquia Nova (6), a l'Abellar (5 ½), a la séquia de la Marjal (5 ½), al camí de Barxeta (5), a la marjal d'en Mediana (4 ½), a la séquia d'Algirós (3 ½), a la marjal d'en Mediana (4 ½), al camí de l' Horta (3 ¼), al braçal del Teular (3), al Camp del Cavaller (2), al camí de Xàtiva (1 ½), dins del lloc de Carcaixent (2/3), a les Eres (½) i al pont del braçal Major, un tros. No tenia en propietat cap vivenda. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 20, ff. 134r-135v i 219r-219v. Veg. l'arbre genealògic dels Casanoves de Carcaixent.

¹¹⁹⁴ Pere Guerau acumulava a eixes alçades 95 lliures i mitja peiteres. En l'esdevenidor augmentaria substancialment el seu patrimoni. Lladoncs, posseïa passava del centenar de fanecades de terra situades a Terra Murada (34 fanecades i ¼), a la Sèquia de la Muntanya (25), a la Hueta (18), a la Sèquia Major (10), a Ternils (8 i ¾), a l'Argamassa d'en Dragó (6), al camí de la Muntanya de Cogullada (6), al Pla de la Vila (4 ½), a l'Alborgí (4), al camí de les Eres, junt al lloc (2). La seua casa estava a la plaça Major i donava a un altre carrer. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 20, ff. 429r-430v; 434v-435r i 454v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Pere Guerau era un propietari mitjaner que s'aproximava ja aleshores a l'escalafó benestant. Hem trobat el registre del procés judicial que es seguí arran de l'enfrontament amb Miquel Talens. ARV. *Governació*, Processos Criminals, c. 4460, núm. 661. Pere Guerau també estigué entre els partidaris de la segregació i confrare de la Minerva. Veg. Veg. els apartats del present epígraf que porten per títol: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar* i *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*. Pere Guerau fou també encausat per contraban de seda, cosa que evidència una vegada més la connexió entre els bàndols, les elits pobletanes, la sericicultura i la fraudulència. Veg. *1564: Pere Guerau, Bertomeu i Miquel Vayà i Pere Garcia de Carcaixent*, contingut al capítol dedicat al contraban de seda.

¹¹⁹⁵ Jaume Rubió, fill de Joan, era llavors un jovenet que aplegava l'esquifida quantitat de 16 lliures de peiteres. Mai no aconseguí prosperar. Posseïa 47 fanecades i mitja de terra distribuïdes majorment per partides de secà: al pla del taverne (40 fanecades), als Clots de Ternils (4 ½) i al pla de la Muntanya (3). No posseï mai tampoc habitatge propi. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 20, f. 68r. veg. l'arbre genealògic dels Rubió de Carcaixent.

desaparèixer la població.¹¹⁹⁶ En aquestes paraules ho referí, anys més tard, el carcaixentí Joan Noguera:

«Miquel Talens, segons públicament se dix [...] en dit loch de Carcaxent e aquell públicament en la plaça de dit loch de Carcaxent, deya que se desenganasen que tot lo bé que porrà fer a los de Alzira els o faria, e per lo contrari tot lo mal que poria fer a Carcaxent no ho dexaria de fer. E que si podia cremar-lo lo cremaria. E axí entenent e vent los de Carcaxent la mala voluntat que lo dit Miquel Talens tenia al dit loch de Carcaxent, e lo que se apassionava per la vila de Alzira, determinaren fer ses coses ab tota sagazitat. E axí en los sindicats que·s feren per a dit efecte, lo dit Miquel Talens, ni March Talens, <son fill>, no·s trobaren».¹¹⁹⁷

La seua conducta violenta, fins i tot havia alertat el tribunal de districte del Sant Ofici. Segons pareix, la posició socioeconòmica de Miquel Talens no havia passat desapercibuda a la Inquisició valenciana, que li havia concedit una familiatura. Tanmateix, al parer d'Antoni Avellà li l'havia haguda de retirar a causa de la seua bel·licositat. En els interrogatoris que es van seguir a la denúncia, empresonament i inscripció de béns de la seua llar, Talens es defengué dient que «no li fonch levada la familiatura, sinó perquè se n'anava ab sos negocis a Castella y a altres parts tractant ab capells e madexes». Emperò, alguna cosa hi havia de cert. No debades, el 19 de desembre de 1567—mesos abans que Avellà s'adreçara a la Reial Audiència—, les autoritats valencianes enviaren una lletra al Consell alzireny amb instruccions ben clares:

«Com en aquest Real Consell, per certs, bons e justs respectes, sia estat delliberat que no convé per al bon regiment de aqueixa vila que Miquel Talens, del lloch de Carcaxent, lo qual, segons tenim entés, està de casa y habita en lo camí Real o Major del dit loch, haja de ésser elet en justícia de la vila per al any primer vinent MDLXVIII. Per ço, ab tenor de la present vos diem y manam que si lo redolí en lo qual estarà scrit y continuat lo nom del dit Miquel Talens, exirà o serà tret per a justícia de dita vila en dit any M. D. LXVIII, en tal cas, offegueu lo dit redolí y en loch de aquell ne tragueu un altre, de tal manera que altra persona, y no lo dit Miquel Talens, sia justícia en lo dit any de dita vila de Algezira y tinga y regexca lo dit càrrech y offici».¹¹⁹⁸

Amb aqueixos vímets, no és d'estranyar que el lloctinent general comte de Benavent es decidira a enviar una comissió al llogaret de la contribució alzirenya. D'eixe

¹¹⁹⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra A, 151.

¹¹⁹⁷ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

¹¹⁹⁸ ARV. *Reial Cancelleria* 1331, f. 31v.

mode, l'endemà de la denúncia, 30 d'abril de 1568, el comissari reial Vicent Pierres, Jeroni Ferrandis, vergueta, i un escrivà feren cap al domicili de Miquel Talens amb la finalitat de prendre nota dels seus béns. Basta amb fer-li una ullada ràpida al llistat resultant per adonar-se'n de la posició acomodada del carcaixentí i de l'origen de la seua riquesa: la sericicultura. A això és feu palés, a tall d'exemple, a partir de l'escorcoll de les tres andanes de l'habitatge, en què els oficials reials encontraren tres gerres de terra plenes d'oli i més de dues desenes de canyissos plens de cucs, alguns dels quals superaven la vintena de pams de llargària (5 metres).¹¹⁹⁹

A l'entrada, hi havia una taula de tisora de fusta de pi, quatre cadires de cuiro i diversos orons, gerres, botes i una taleca que contenien grans quantitats de vi, vinagre, sal, olives i forment.¹²⁰⁰ A la primera estança, l'escrivà anotà un llit de posts i petges totalment equipat: tres matalassos de bona qualitat, un parell de llençols, dues flassades, l'una blanca i l'altra vermella, molt bones; un davant-llit, un cortinatge de lli amb llistes banques i dos coixins amb les seues coixineres també blanques. També trobà tres caixes o baguls. Al primer, tancada amb pany i clau, hi havia roba de llit i de taula.¹²⁰¹ El segon estava replé d'indumentària femenina de seda de primera qualitat.¹²⁰² A l'interior de la tercera caixa, l'escrivà descobrí sis camises de llenç d'home i altres díhuit de dona, grans i menudes. Finalment, a l'altra cambra, escrigué un altre llit de posts i petges vestit amb dos llençols de llenç i una flassada blanca de llana cardada. El valor de tot plegat ascendí a la gens inestimable quantitat de 150 lliures.¹²⁰³

Miquel Talens tardà fins el 10 de maig a triar procurador. L'escollit, per a més inri, fou Miquel Jeroni Climent, el síndic d'Alzira a la ciutat de València. De la mateixa manera que ho havia fet Bertomeu Saera amb el seu client, Climent no dubtà a traure els drapets d'Avellà al sol. Ho feu vora una setmana després. D'entrada, tractà el carcaixentí

¹¹⁹⁹ Un pam a la ciutat de València eren 0,226 metres. Cada gerra d'oli tenia 20 arroves d'oli. Una arrova valenciana 12, 780 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 188, 227-228.

¹²⁰⁰ Tres de gerres buides de 30 càneters de capacitat cadascuna. Dues botes, l'un plena de vi vermell amb 40 càneters, l'altra buida. Quatre gerres, l'una amb sal, l'altra amb vinagre i les dues restants amb olives. Els orons i la taleca havien dos cafissos de forment. Un càneter a la ciutat de València mesurava 10'77 litres. Un cafís de forment mesurava 201 litres. És a dir més de tres-cents quilograms de forment. *Ibidem*, pp. 128 i 133.

¹²⁰¹ Tres parells de llençols de llenç, usats; tres parells de tovallons de taula escacats, unes usades i altres noves; dos dotzenes de torcaboques escacats d'acabats molts bons, dos parells de tovallons de mà, usats.

¹²⁰² Unes basquinyes de seda mercadera de color naranjat i burell, guarnides amb dues faixes de vellut morat; una savoiana de tafetà negre; una altra savoiana guarnida amb un crinet de pelfa negre, una altra savoiana de seda mercadera de color naranjat i burell guarnida de trenetes de seda blanca i narajada, propietat d'una de les filles de Miquel Talens; unes basquinyes de filadís de grana, guarnides amb una faixeta i dos crimets de vellut carmesí.

¹²⁰³ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra A, 151.

de vagabund i rodamons, el qual era propens a moure escàndols, discòrdies i partits per tal de poder valdre una de les parts i traure'n resquit econòmic. Això mateix havia provocat al llogaret de la contribució alzirenya. És a saber, segons el notari alzireny, Avellà n'havia estat la causa de moltes de les dissensions i diferències: Miquel Talens, Pere Gomis, Jaume Albelda, Andreu el moliner, entre d'altres, n'havien sofrit les conseqüències.

El mateix havia ocorregut a Castelló de Xàtiva, localitat veïna a la qual Antoni Avellà havia residit durant anys i de què hi havia hagut de fugir per problemes amb la justícia. Certament, havia apunyalat acordadament Alfons Martines i en acabant, s'havia seguit que els parents del ferit havien mort, per la seua culpa, el també casteller Joan Serra. En altres paraules, Climent pràcticament titllà Avellà de roder fanfarró i assassí a sou. No debades, havia sigut escoltat pronunciar nombroses vegades a la plaça de Carcaixent que «lo home que no trencava pau y treva no era ni havia de ser tengut per home». Com que la llengua no té os, adjuntà tot el seguit de rumors que circulaven de boca en boca: que havia ferit el mercader genovés Benedicto Pito, que havia afollat d'un braç sobre pau i treva Joan Ballester, llaurador del lloc de Puçol, o que havia ofegat la seua primera muller, na Colomera, per casar-se amb la segona, amb la qual ja tenia llavors amors carnals.¹²⁰⁴

Si en alguna cosa coincidien tots o quasi tots els testimonis que Avellà aportà a la causa era que Miquel Talens tenia diferències amb moltes persones del llogaret «per rahó de una confraria de la Minerva que lo poble de Carcaixent té plet ab la vila de Alzira», i que «Miquel Talens anà a la cort de sa magestat y negocià contra lo poble de Carcaixent». També els hi havia que s'aventuraren a referir que actuava «contra lo poble, perquè dix que per certs respectes era y seria en tota cosa contra lo poble», ço és, contrari al procés

¹²⁰⁴ *Ibidem*. Com que Miquel Talens acostumava a donar notícia i denunciar totes les malifetes d'Antoni Avellà davant la Reial Audiència, la Reial Cancelleria està plena de comissions per a prendre'l i encarcerar-lo. «E axí mateix, tenint avís que lo dit Antoni Avellà, sobre pau y treva, pegà una coltellada a Joan Ballester, lo qual estava en lo dit loch de Carcaixent e huy, se diu, està en loch de Puçol». ARV. *Reial Cancelleria*, 1330, f. 102r. «Ítem, que lo dit Antoni Avellà acordadament pegà una coltellada a (en blanc) Martínez de Castelló; de hon se seguí que lo dit Martínez matà un home per sospita que ell li feu pegar». El tal Martínez, era natural d'Aiora i estava relacionat amb l'activitat de contraban de seda. Hi ha un document que presenta una denúncia del 22 de juliol de 1566 hi van ser denunciats Alfons Martines d'Aiora i llaurador que acostumava ser de Castelló de la Ribera, Gaspar Martines; Antonio Hernandes i Alfons Martines, carreter d'Almansa. ARV. *Reial Cancelleria*, 1330, f. 155r-155v. Veg. també l'apartat titulat: *1567: Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa*, contingut al capítol en què es tracta el frau i el contraban de seda. «Ítem que en Castelló de Xàtiva és fama pública que lo dit Antoni Avellà ofegà a sa muller y li pegà un garrot per casar-se ab la que huy té. Ítem que lo mateix Avellà ha esgarrat un parell de bous de un gascó». ARV. *Reial Cancelleria* 1330, f. 102r.

de segregació que els carcaixentins havien confiat a Bernat Talens. També estaven d'acord sobre l'origen de l'animadversió del ciutadà vers el llaurador: Avellà «no volgué adherir a la voluntat de aquell, ni fer parcialitat ab aquell en ses qüestions». Després d'allò començà a difamar-lo i a fer córrer els rumors i inclús havia estat el causant que el carcaixentí fora empresonat durant vora onze mesos a les càrcers del Cap i Casal.

Segons Joan Garrigues i altres, tot havia començat l'estiu de 1566. Com de costum, s'havia muntat un cadafal a la plaça de Carcaixent, emplaçament des del qual les autoritats solien presenciar les festivitats de l'Assumpció de la Verge Maria i les corregudes de bous. Com era d'esperar, Miquel Talens, llavors jurat en cap d'Alzira, hi acudí juntament amb alguns dels seus fills, germans i nebots. Encara no havia principiada l'espectacle quan Talens detectà la presència d'Avellà i d'altres i sol·licità al lloctinent de justícia, Joan Gomis, que els confiscara les armes. Dit i fet, Gomis i Talens anaren, primer, on estava el llaurador i li la demanaren: «Dóna'ns la spasa». Avellà mussità: «Senyor, tots la porten y a mi la-m vol llevar? Prenga-la vostra mercé». De sobte, girà la mirada envers Talens, cosa que bastà per enutjar-lo. El ciutadà li preguntà colèric: «Què mirau?». Avellà tragué pit i respongué: «Com? No us puch mirar?». Talens caragolà un renec: «No! Per cap de tal!». Se li abalançà a sobre per detindre'l, però se li esmunyí.

Acte seguit, el camperol mamprengué a córrer. Algú, des dins d'un dels habitatges, li va prestar una espasa. Talens i els seus el perseguiren una bona estona carrer avall, tot al crit: «Mort o pres!» i «Muyra el lladre!». Al remat, Talens i els seus fills i nebots prengueren els cavalls i eixiren a l'horta. Al lloc dels equins, l'acaçaren fins a la granja de Benivaire, on Avellà anà a buscar refugi. A eixe respecte, Andreu Armengol relatà que «quan accassaren al dit Anthoni Avellà [...] veu que uns nebots del dit Miquel Talens—nomenats lo hu Joan, fill de Pere, e Joan Talens, fill de Bertomeu—e Bernat Talens, fill del dit Miquel Talens, tiraren de pedrades al dit Avellà». Una volta acorralat, feren cridar Joan Gans, el justícia, el qual es personà poc després a les possessions dels frares de Valldigna i se l'endugué detingut a les presons de l'Illa del Xúquer.¹²⁰⁵

A primers de setembre, el van traslladar a València. L'alguatzir Miquel Joan Saidia fou l'encarregat de dur a terme aqueixa tasca. Lladoncs, Talens ja havia donat part a la Reial Audiència de les presumptes faltes del carcaixentí: les coltellades a Joan Ballester de Puçol i Alfons Martines de Castelló, l'assassinat de la seua primera esposa... La

¹²⁰⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra A, 151.

comissió recull, així mateix, la raó de la detenció i altres dos delictes que hi figuren a la causa judicial. N'hem transcrit els fragments:

«Antoni Avellà, vehí del loch de Carcaxent, hauria fet certa resistència i desacato a XVII del dit mes de agost propassat a Joan Gomis, loctinent de justícia de la vila de Algezira y a Miquel Talens, ciudadà, jurat en cap de ciudadans de dita vila, per haver volgut desarmar aquell. [...] És mes, havem entés que lo dit Antoni Avellà, en dies passats, portant pres lo loctinent de justícia de Carcaxent a Antoni Dalmau, cunyat del dit Antoni Avellà, li ixqué en lo camí real de Algezira y lo levà de son poder y se'n fugí ab aquell. I anat lo dit loctinent de justícia y molta gent de Carcaxent, cridant resistència, se lançaren a nadar los dos en lo riu de Xúquer i no pogueren ésser presos. [...] Lo mateix Avellà ha esgarrat un parell de bous de un gascó».¹²⁰⁶

Antoni Avellà degué ser excarcerat i conduït a arrest domiciliari. No debades, l'alguatzir Saidia el prengué de la llar d'Andreu Armengol, alies Orta. En eixe sentit, el jove estudiant Jeroni Nava refereix que Joan Gans, Joan Gomis—justícia i lloctinent de justícia— Francesc Osset, Gaspar Garrigues i Bernat Talens, el fill de Miquel, auxiliaren l'agent reial en el trasllat del reclús al Cap i Casal, on hi romangué a les presons durant vora onze mesos, segons el mateix Avellà, sense causa justificada.¹²⁰⁷

Si la raó per a perseguir Antoni Avellà havia estat la reticència a incorporar-se a les files del seu bàndol, en el cas de Joan Casanoves, com hem assenyalat adés, fou la seua simpatia pel procés segregacionista i la seua incorporació a la confraria de la Minerva. El sendemà de l'incident amb Avellà, a la plaça de Carcaixent s'havia organitzat un ball. De bell nou, amb el pretext d'evitar incidents, Miquel Talens procedí a desarmar els seus adversaris. Casanoves fou un dels primers. Entregà l'acer a Gomis, tot recriminant-li que «li levava la spasa no levant-la al fill del dit Miquel Talens ne a altres parents de aquells que les portaven per dita plaça». L'oficial en feu cas omís. Llavors, Casanoves, a cient que si es produïa un enfrontament una de les faccions hi romania armada i l'altra indefensa, prengué un punyal, es dirigí al tabaleter i foradà la pell de l'instrument. D'eixa manera aconseguí que cessara el ball i no es seguira cap incident.

Miquel Talens mobilitzà a l'instant els seus per tal de detindre Casanoves, el qual s'endinsà, juntament amb Joan Garrigues, dins la casa de Joan Primo. Plegats travessaren l'immoble i ajudà Casanoves a botar les parets del corral perquè cercara recer a l'horta. Primer

¹²⁰⁶ ARV. *Reial Cancelleria* 1330, f. 102r. El procés judicial recull també la informació de testimonis del que ocorregué a la plaça de Carcaixent el 17 d'agost de 1566. ARV. *Reial Audiència, Processos Criminals*, lletra A, 151.

¹²⁰⁷ ARV. *Reial Audiència, Processos Criminals*, lletra A, 151.

el fill i els nebots del ciutadà i més tard el mateix Talens envairen i escorcollaren l'habitatge. Tan prompte com van prendre consciència que havia escapat, van prendre les cavalcadures i tractaren de barrar-li el pas a Cogullada. Això no obstant, ho van saber després, el llaurador havia escollit un altre camí, el del Pla.

Ara bé, per damunt de Casanoves o d'Avellà, el síndic Bernat Talens i el rector mossén Cosme Riudaura eren, sens dubte, els individus a qui més tírria els tenia. Bertomeu Selma, Pere Lloret o Andreu Armengol descrigueren els esdeveniments ocorreguts la jornada de la festivitat del Corpus de 1565. En aquella ocasió, Talens va discutir amb Riudaura i amb altres particulars i confreres de la Minerva. Selma, en qualitat de lloctinent de justícia, els departí i els ordenà evacuar la plaça. Llavors, Talens prengué seient a un dels carreus que havien dut per a l'obra de l'església i el desafíà: «Vejam! Qui·m farà levar d'ací? Que ací staré a pesar de tot lo poble!». Un parent seu, un tant fastiguejat, digué: «Encara voldrà jafar al justícia!». I allí es quedà segut.

Prèviament a això, el ciutadà havia intentat assassinar-los, malgrat que hi tenia signades sengles paus i treves. Per agredir el síndic va utilitzar Joan Amador, de Cogullada.¹²⁰⁸ No li costà massa. Feia poc de temps que Bernat Talens hi havia manat degollar uns quants caps de bestiar de la seua propietat. Per consegüent, no li va caldre sinó atiar el foc. En eixa direcció ho declararen Andreu i Pere Lloret, Bertomeu Pujalt o Pere Salom, entre d'altres. De resultes, tothom sospitava que darrere de la coltellada que Amador li propinà al garró i que a punt estigué de costar-li la vida, la mà que movia els fils era la de Miquel Talens. Pel que fa al prevere, a banda d'estar un dels principals promotors de la confraria de la Minerva, hi havia hagut altres motius. Talens s'olorava que mossén Riudaura havia denunciat el seu fill Bernat davant el Sant Ofici. Andreu Armengol testificà que el ciutadà li n'havia encarregat l'homicidi i també a Amador, però que no l'havien dut a terme perquè s'hi van penedir en l'últim moment. Talment era així que li ho havien confessat i Riudaura els ho havia perdonat.¹²⁰⁹

Després d'allò Miquel Talens i el seu procurador van inserir una escriptura amb més d'un centenar de capítols mitjançant la qual van tractar de desmentir la versió d'Antoni

¹²⁰⁸ Joan Amador pagava per eixes dates per raó de 134 lliures peiteres. Posseïa una casa i una almàssera a Cogullada i més d'un centenar de fanecades de terra repartides en diverses partides: a Terra Murada (28), a la Calçada (18), al camí de l'Énova (16), al Salobrar (12), al camí de la Muntanya (12), a Ternils (8), a Cogullada (1), junt a sa casa (8); als Clots (6), a les Vintenes (6), al Mas de Ponç Lloret (5), al molí de Ternils (5), al camí de Xàtiva (4), a la marjal d'en Rovira (2 ½) i una rota al Toll. Es tracta del mateix Joan Amador que va presenciar accidentalment, el 1536, l'intent d'homicidi de Bertomeu Garrigues. Veg. a aquest capítol l'apartat titulat: *Pere Colomer, el forn i els habitants de Carcaixent*.

¹²⁰⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra A, 151.

Avellà. Malauradament, no hem estat capaços de localitzar-ne el veredict. Amb tot i això, tenint en compte el contingut de l'escrit, convé pensar que Talens i Miquel Jeroni Climent no aconseguiren desviar la direcció de la instrucció de la causa, sinó sols corregir-ne algunes petites imprecisions. Fora com fora, el que resta en clar és que Miquel Talens continuà liderant un dels bàndols del llogaret i que tots dos—ara sí—tenien una càrrega política clara i representaven dos projectes ben diferenciats. D'una banda, Bernat Talens, el síndic, encapçalava l'objecció crítica al centralisme alzireny i la independència politicoadministrativa de la vila d'Alzira, mentre que Miquel Talens, en tant que havia aconseguit consolidar-se a les capsas de la insaculació alzirenya, representava la continuïtat: la submissió a la vila-mare o bé una diferenciació que en cap moment podia suposar-ne el trencament, l'emancipació.

REPRESÀLIES I REPRESALIATS: ELS OFICIALS DE LA VILA D'ALZIRA CONTRA PERE MUNYÓS I ANDREU BARBERÀ

Fa ja uns quants decennis, quan Josep Antoni Domingo va escriure *Terra i treballs. L'agricultura d'Algemesí sota l'Antic Règim*, reelaborà i amplià les idees que havia esbossat abans d'ell Joan Segura de Lago. Els dirigents de la vila d'Alzira s'oposaren rotundament a la independència dels llogarets i al fraccionament i repartició del seu terme particular. Al darrere no sols hi havia qüestions sentimentals, estructurals o politico-representatives, que també, sinó raons econòmiques (el cobrament d'impostos, la satisfacció de composicions...).¹²¹⁰ Per aqueixos motius, tan aviat com les elits pobletanes van amenaçar seriosament el centralisme alzireny, les bel·lipotents nissagues de l'Illa del Xúquer van optar per atenuar les seues divisions internes i fer-hi un front comú. Certament, no s'hi pot atribuir una data concreta, sinó que fou el fruit d'un progressiu procés de retrobament i pacificació que s'estengué entre mitjan de la dècada dels cinquanta i les primeries dels seixanta.

Tot açò ho portem a rogle, perquè sembla que l'erudit algemesinenc, malgrat les imprecisions, tampoc no anava gens desencaminat quan assenyala que el Consell alzireny prengué precaucions i represàlies contra els habitants dels pobles de la contribució, ben

¹²¹⁰ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 14-15; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., pp. 19-20.

singularment contra els qui es declaraven obertament partidaris de la segregació. En paraules de Segura de Lago:

«Els passos i gestions d'Algemésí en el negoci de la independència, seguides i imitades per Carcaixent, van portar com contrapartida l'oposició d'Alzira i l'augment de topetia i enemistat entre els prohoms del lloc i els oficials de la vila, fins tal extrem que el mustassaf cessà de declarar patis en l'àmbit d'Algemésí, requisit menester per iniciar qualsevol edificació. [...] Altra represàlia que posà en efecte la vila fon l'exclusió de l'exercici dels oficis i càrrecs a tota persona habitadora extramurs. La tibantor s'agreujà quan l'any 1546, des de Montsó, [...] el príncep Felip, instat per algun secret emissari dels llocs, dictà un manament en virtut del qual s'ordenava [...] la insaculació en les bosses dels oficis majors de dos veïns d'Algemésí i altres de Carcaixent i Guadassuar».¹²¹¹

Basta amb fer una ullada al que havia esdevingut durant les dècades prèvies a la concessió dels privilegis d'universitat per adonar-se'n que les coses no foren tan senzilles; almenys en el tocant a la insaculació.¹²¹² Tanmateix, això no pot negar l'evidència: els dirigents alzirenys hi van actuar contra algemesinencs, carcaixentins i guadassuarencs arran de l'encetament dels processos d'emancipació; tot amb la finalitat de frenar el seu desenvolupament econòmic, demogràfic i urbà. En eixe sentit, Joan Segura de Lago incidí sobre el refusament del mostassaf a concedir llicències de construcció de nous habitatges. En altre paraules, introduí una mesura de contenció de l'expansió de l'àrea poblacional.

Així doncs, amb el present apartat pretenem demostrar que també hi va haver altres disposicions nocives encaminades a alentir el desenrotllament agrícola. En aquesta ocasió, per mor de la brevetat, hem escollit dos exemples paradigmàtics esdevinguts a Algemesí. El primer, s'instruí la tardor de 1566, a la Reial Audiència. Es tractà d'una apel·lació a la sentència condemnatòria que havia dictat la cúria del justícia d'Alzira contra Pere Munyós, el qual havia arrancat de les seues terres un significatiu nombre d'oliveres per a plantar-les amb moreres. El segon, feu cap al tribunal de la Governació l'estiu de 1567. Precisament llavors, quan l'aigua es feia més necessària, el lloctinent de batlle d'Alzira i el sequier negaren a Andreu Barberà el dret a regar un camp que tenia a la partida de Xara.

¹²¹¹ SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., pp. 19-20.

¹²¹² Veg. l'apartat titulat: *Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes.*

«Les ordinacions de Algezira priven e veden que ningú no puga tallar ni arrancar oliveres»: Pere Munyós contra el justícia i jurats d'Alzira.

El 26 de setembre de 1566, l'algemésinenc Pere Munyós¹²¹³ comparegué davant la Reial Audiència a fi i efecte que el tribunal territorial es fera càrrec de l'apel·lació del litigi que havia perdut a la cúria del justícia d'Alzira uns quants anys abans. Una setmana més tard, a principis d'octubre, la causa no sols hi havia estat admesa, sinó que també n'havia sigut nomenat jutge: misser Gaspar Ferrer. Pel que sembla, el llaurador havia arrancat oliveres en dues parcel·les de la seua propietat i les havia substituïdes per moreres.¹²¹⁴ D'entrada, certament, hom pot inferir que no hi havia un motiu evident que conduïra irremissiblement a un contenciós judicial. Car, convé pensar que a les terres franques de reialenc cadascú havia la llibertat de sembrar i conrear el que més li convinguera. Així ho recollia, almenys, la legislació valenciana.

La realitat, tanmateix, fou una altra. En la pràctica, la configuració mateixa de la societat de l'Antic Règim qüestionava aquest principi. Si més no, hi havia la ferma voluntat d'intervenció del món urbà sobre l'espai rural més immediat per tal d'organitzar i controlar el que s'hi produïa amb les mires posades en l'autoabastiment. Aquest es trobava mediatitzat pels patrons de consum de la col·lectivitat que forçaven ciutats i viles a assegurar-se tot un seguit de recursos de primera necessitat o de consum tradicional com ara cereals (forment i altres grans generalment panificables), oli (il·luminació artificial, conservació i preparació d'aliments) o vi (beguda quotidiana que acompanyava els àpats diaris, religiosos i ludicofestius) o a regular-ne les descompensacions en la demanda-producció, entre d'altres.¹²¹⁵ D'ahí que, els estatuts i les ordinacions de l'Illa del Xúquer, en ple enlairament del conreu comercial de la morera, vedaren en tot el seu terme

¹²¹³ Pere Munyós era, llavors, un propietari benestant que acumulava 120 lliures i mitja de peita. Posseïa una casa i una almàssera al camí Reial. També tenia 176 fanecades i mitja de terra a diverses partides: a Xara (57 fanecades), a Gégena (38 i ¼), a Orí (20 ¼), al pou de Marta (18), a Fentina (16), a Massasseli (11), als horts i a l'horta (9) i al camí de les Amenes (7). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 337r-338v. Pere i Bertomeu Munyós, germans, havien estat entre els venedors de fibra de seda als Hervàs de Carlet. Veg. els apartats titulats: 1563: *Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet* i 1563: *Bertomeu Munyós d'Algemesí*, continguts al capítol que versa sobre el frau i el contraban de seda. El seu fill Bernat Munyós també va estar enxampat com a contrabandista de seda. Veg. al mateix capítol, també l'apartat que té per títol: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçà i altres moriscos de Sumacàrser*.

¹²¹⁴ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/49.

¹²¹⁵ GARCIA-OLIVER, F., "Els cultius...", *op. cit.*, pp. 301-327.

municipal, a tall d'exemple, la tala d'oliveres sense el pertinent permís del Consell. La multa: 6 lliures per cada arbre.

Això era almenys, segons la versió oficial, el que n'havia constret els dirigents alzirens a implementar o reimplantar recentment la norma. No debades, la capital de la Ribera maldava per assenyalar que veritablement no es tractava de cap novació, atés que n'hi havia hagut una d'antiga i mai derogada.¹²¹⁶ Això no obstant, la lectura dels algemesinencs, carcaixentins i guadassuarencs n'era del tot distinta. Per a ells, es tractava clarament d'una mesura novella sospitaven que encaminada a la contenció del poder pobletà i a frenar l'expansió econòmica, urbana i demogràfica que havien experimentat els llogarets de la contribució en les darreres dècades. En poques paraules, n'estaven davant d'una rabiola més del centralisme alzireny motivat pel desafiament segregacionista mancomunat. Fora com fora, el ben cert és que les institucions de govern vilatanes en tenien la potestat. Amb aquests vímets, potser hom podrà entendre millor el que s'amagava sota el plet.

Tornem sobre els fets. La cort del justícia va incoar demanda contra Pere Munyós, a instància del procurador fiscal i de Lluís Joan Pujalt, llavors síndic d'Alzira, el 13 de febrer de 1560. Seguidament, com de costum, les autoritats vilatanes practicaren la inscripció de béns a la llar de Munyós i ordenaren encarcerar-lo a l'espera d'un veredicta que, òbviament, resultà condemnatori. Com que l'algemesinenc havia arrancat una quarantena d'oliveres, el muntant total a satisfer ascendí a vora tres-centes lliures. Això no obstant, havia ocorregut que el pobletà «per por de ser posat en presó se seria absentat de sa casa e hauria amagat e buydat tots los béns mobles y semovents». Comptat i debatut, el justícia alzireny, en vistes de l'astúcia de Munyós, envià oficials a la parcel·la en què s'havia tallat l'oliverar per tal de decomissar el carbó que se n'havia fet de la fusta: al voltant de 800 arroves (més de 10 tones);¹²¹⁷ cosa que ofereix una nítida imatge de l'envergadura i centenària existència de l'arbratge.

Fet i fet, Pere Munyós n'elevà el recurs a la Reial Audiència el setembre de 1566. Entenia que als algemesinencs els era lícit, d'acord amb la legislació valenciana, tallar i enderrocar arbres a les seues propietats bé per a plantar-ne d'altres o bé per transformar-

¹²¹⁶ La recopilació d'estatuts i ordenacions de la vila d'Alzira que va publicar Aurelià J. Lairón a la col·lecció *Fonts Històriques Valencianes* no recull cap norma al respecte, cosa que no lleva que estiguera vigent a la segona meitat del segle XVI. Veg. LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, op. cit.

¹²¹⁷ L'arrova és un dels pesos que encara s'empra en l'actualitat arreu del territori valencià. Equival a 12,780 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. I MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172 i 227-228.

les en terra campa. Tanmateix, la vila d'Alzira havia procedit contra ell perquè pretenia que havia vulnerat la prohibició continguda en els seus estatuts i ordenacions. En paraules de Munyós: «fonch condemnat en certa pretesa pena de sis liures per cascuna olivera de les que·s pretenia que aquell havia tallat en la heretat de aquell», però, al seu parer, els «pretesos stabliments, statuts e ordinacions en los quals se pretén estar fundada dita pretesa pretensió són nul·les», perquè no havien estat duts a Consell General ni consensuats amb els habitants dels llocs de la contribució, ni tampoc publicats, almenys a Algemesí. De resultes, Munyós no hauria enconregut en cap falta i hauria estat executat arbitràriament.

A fi i efecte de demostrar-ho, articulà una breu escriptura de capítols, sobre la qual sol·licità que foren rebuts per testimonis alguns dels individus principals i més reputats de l'oligarquia alzirenya: el notari Jaume Climent, Lluís Alcaina, mossén Jaume Garí, Pau Truixà, el carcaixentí Miquel Talens, Jeroni Domingo, mossén Lluís Lluquí o Guillem Joan Colomer, els quals havien exercit càrrecs en el temps en què l'algemesinenc arrancà les susdites oliveres. En primer lloc, argüí que a l'horta d'Algemesí, des de feia més de trenta anys, tothom havia acostumat a talar als seus camps oliverars i altres arbres sense demanar permís al Consell alzireny. Bona prova d'això, era que el justícia i jurats de l'Illa del Xúquer n'havien hagut notícia les més de les vegades i no hi havien actuat contra els suposats contrafaents. Per tant, no es podia afirmar que fora una mesura antiga ni que les autoritats vilatanes hagueren procedit contra els qui havien associat els seus oliverars. La major gosadia, emperò, fou negar la facultat dels dirigents alzireny d'implementar establiments i ordinacions.¹²¹⁸

La resposta del síndic alzireny, Miquel Jeroni Climent, es feu esperar fins a l'agost de l'estiu següent. En l'endemig, el litigi romangué embarrancat a causa del maremàgnum de paperassa administrativa, les intimacions d'ambdós costats, les peticions de dilacions i la realització de comprovacions. De primeres, Climent exposà les disquisicions del cas concret de Munyós i, a continuació, el procediment que havia de seguir qualsevol veí abans d'arrancar i arrancar les oliveres. Calia, d'entrada, sol·licitar permís al Consell. En acabant, els jurats hi enviaven un parell de perits, els quals jutjaven la vitalitat i la capacitat de producció de l'arbre i n'elaboraven un informe. Llavors entregaven l'escrit als oficials del Consell, els qui en última instància dirimien la presumpta idoneïtat de la proposta; resolució que, tot siga dit de pas, conferia als dirigents alzireny no sols una

¹²¹⁸ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/49.

notable capacitat de decisió, sinó també un ressort de coacció sobre pobletans i vilatans. Així mateix, Climent desmentí que es tractara d'una ordenació novella, atés que era una readaptació i implementació d'una d'antiga.

Amb tot plegat, inserí l'escriptura de capítols. En primer lloc, el síndic alzireny negà rotundament que els jurats i justícia de la capital de la Ribera hagueren deixat mai d'encausar els qui sense llicència talaven oliveres, majorment al quarter d'Algemesí. Això havia estat així, segons Climent, si més no durant els darrers setanta anys, en què els governants alzireny n'havien multat els responsables en 6 lliures per cada exemplar. Heus per on, des que començara la febre sericicultora. Per a més additament, Pere Munyós era reincident, raó per la qual no en podia al·legar desconexença. Per tant, l'algemesinenc, a cient de la normativa, havia llogat una nombrosa colla d'hòmens i, aprofitant la foscor de la nit, els les havia manat arrancar. Mentrestant, astutament va traure tots els béns mobles i semovents que tenia al seu domicili, perquè els governants de l'Illa del Xúquer no li pogueren confiscar res de profit. Per acabar, Climent assenyala que entre 1556 i 1563, juntament amb Munyós, la cort del justícia d'Alzira havia processat per idèntics motius els algemesinencs Joan Sanchis, Joan Garrigues, Joan Rosselló, Jaume Montiel, Bertomeu Sifre, Joan Montbuí i Guillem Ferrís;¹²¹⁹ Pere Salom,

¹²¹⁹ Jaume Montiel gaudia d'una posició acomodada. Abonava peita per raó de poc més d'un centenar de lliures peiteres. Detenia unes mitges cases dins del lloc, al camí Reial i 350 fanecades i un quartó de terra concentrades a Xara (315), Campanar (25), l'Albotaina (10) i els horts ($\frac{1}{4}$). Joan Garrigues era un propietari mitjaner tirant a benestant. Acumulava, llavors, vora un centenar de lliures peiteres. Posseïa una casa al carrer València d'Algemesí i més d'un centenar i mig de fanecades de terra a diverses partides: a Massasseli (50 fanecades i $\frac{1}{2}$), a Campanar (50), a Fentina (26), al camí d'Alzira (9), a Gégena (6), a l'horta d'Algemesí (5), a Orí (4 $\frac{1}{2}$). Joan Sanchis era llavors un propietari pobre. Tenia carregades vora 29 lliures de peita i no posseïa ni tan sols un habitatge en propietat. Tenia poc més de trenta fanecades de terra repartides principalment a Orí (16 fanecades) i Xara (14 $\frac{1}{2}$), malgrat que posseïa també un quartó de terra dins del llogaret d'Algemesí. Joan Rosselló era habitant d'Albalat de la Ribera que tenia algunes terres al reialenc alzireny per les quals tenia carregades 14 lliures de peita: a Massasseli (9 fanecades i $\frac{3}{4}$) i a Vèrnix (7 $\frac{1}{2}$). Llavors hi havia dues persones seglars anomenades Guillem Ferrís a Algemesí, però eren pare i fill. Guillem Ferris, major, pagava per raó de 92 lliures de peita, cosa que el col·locava entre els propietaris mitjaners que s'acostaven al llindar dels benestants. Posseïa un habitatge al carrer Muntanya i poc més d'un centenar de fanecades de terra concentrades a Massasseli (42), Fentina (27 $\frac{1}{2}$), Orí (24), i a l'horta d'Algemesí (8 $\frac{1}{2}$). Guillem Ferris, el menor, en tenia carregades quasi 29 lliures. Convé afegir que era un jovenet que havia casat el 1558 o 1559 i havia iniciat el seu cicle patrimonial. Tenia una casa dins del llogaret, contigua a la de son pare, i poc més d'una quarantena de fanecades distribuïdes al pla de Pardines (14), l'horta d'Algemesí (10), el camí d'en Claper (10) i Massasseli (7). També hi havia dos individus anomenats Joan Montbuí, els quals eren cosins germans. Joan Montbuí, fill d'Antoni, era llavors, un home major que sols acumulava 24 lliures peiteres. Posseïa una casa al llogaret i poc més de 21 fanecades de terra: a Fentina (14), a l'Albotaina (7) i un tros a Berca. Joan Montbuí, fill de Pere, era un propietari mitjaner tirant a benestant. Detenia llavors 94 lliures peiteres i posseïa una casa al llogaret i passava del centenar i mig de fanecades: a la Muntanya (45), a l'horta (39), a Campanar (25), a Fentina (16), a Paradelles (16), a Orí (11) i a l'Albotaina un tros, morerar. També hi havia dos persones anomenades Bertomeu Sifre. Es tractava de pare i fill. Bertomeu Sifre, fill d'Antoni, el major, tenia encara 103 lliures peiteres i posseïa unes cases i passava de la huitantena de fanecades de terra repartides per l'horta (50), el pla de Benirrabca (10), Fentina

de Carcaixent;¹²²⁰ Joan Serra, de Guadassuar,¹²²¹ i Andreu Sabater, habitant del raval de Sant Agustí, entre d'altres.¹²²²

La resposta de Pere Munyós es produí el 25 de setembre de 1567. Aquesta vegada, l'algemesinenc proporcionà una relació acurada de la seua versió dels fets. D'entrada, es refermà en el seu posicionament i negà que la vila d'Alzira haguera aprovat ordinacions que vedaren la tala d'oliveres. Seguidament, desmentí que els jornalers que havia llogat a fi i efecte de arrancar-les hagueren treballat amagadament i aprofitant la foscor de la nit, sinó a plena llum del dia o que haguera estat reincident en la presumpta falta que el síndic alzireny li volia allevar. Contràriament a això, al·legà que s'havia presentat a la cúria del justícia, juntament amb els bracers, tan prompte com el van citar i els van manar empresonar. En acabant, quan va eixir de la càrrec, va ordenar que de la fusta se'n fera carbó, el qual li havien decomissat els oficials alzireny, al seu parer, arbitràriament i se l'havien repartit d'encobert i al marge de la llei.¹²²³

Finalitzada la fase argumental de la causa es donà pas a la testifical. Els testimonis aportats per Munyós el van descriure com un llaurador entrat en edat, de més

(7), el pla de Pardines (7), l'Albotaina (6) i Gégena (5). El seu fill Bertomeu Sifre, menor, abonava peita llavors per raó de 40 lliures peiteres i posseïa 37 fanecades de terra: a Massasseli (13), al Gégena (9), al pla de Pardines (7), l'Albotaina (5) i a Ori (3). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 9r-10r, 29r, 221r-221v, 232r-233r, 237r-238r, 261r-262r, 385r-385v, 508r-508v, 620r, 656r-656v. Veg. els arbres genealògics de Ferrís, Garrigues, Montbuí, Montiel, Sanchis i Sifre d'Algemesí.

¹²²⁰ Llavors hi havia dos individus casats nomenats Pere Salom. Eren pare i fill. El pare va morir al voltant de 1564. Pere Salom, major, era un llaurador força acomodat. Tributava per raó de 135 lliures i mitja de peita i posseïa unes cases i més d'un centenar i mig de fanecades de terra, escampades per diverses partides: al pla de les Vinyes (25), al pla de la Muntanya (24), al barranquet d'en Grifa (20), a l'Alborgí (10), a la séquia Nova (9 ½), a la Mota (9), a les Algoleges (8), a la Calçada de Carcaixent (7), a Terra Murada (7), a la Bassa de na Grasseta (6), al camí de Càrrec (5), a la Marjal (4 ½), a la Senda de Materna (4), al camí de la Senda (3 ½), al camí de Xàtiva (3) i al Puig Gros, una rota. Pere Salom, menor, pagava per raó de 70 lliures i mitja i posseïa 72 fanecades i mitja a diverses partides del terme: a la Calçada de Cogullada (25), al camí de Barxeta (16), al pla de les Vinyes (12), a Marjaletes (7), a la Bassa de na Grasseta (6), al camí de Càrrec (2 ½), a la Mota (2), a la séquia Nova (2). No posseïa cap habitatge. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 20, ff. 228r-228v i 341r-342v. veg. l'arbre genealògic dels Salom de Carcaixent.

¹²²¹ L'entrada tocant a Joan Serra es troba incompleta. Sols hem estat capaços de registrar la tributació per raó de 73 lliures per eixes dates. Posseïa llavors, almenys, un parell de cases dins del llogaret de Guadassuar i 79 fanecades de terra majorment concentrades en la confluència entre el camí del Cano i el camí Fondo (57). També n'havia al Cano (12) i al camí de Carlet (10). A partir d'ahí es perd la pista dels seus béns. Sabem que quan va començar a tributar pagava per raó de 13 lliures. En el segon recompte ja xifra la seua contribució per raó de 62 lliures. El màxim el trobem en 93 lliures. Tanmateix, els darrers anys de la seua vida, a causa dels cicles naturals de la propietat, el muntant anà descendint fins a situar-se entre les 56 i les 44 lliures. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 4, ff. 346r-346v i ss.

¹²²² Més o menys per eixes dates, Andreu Sabater tributava per raó de 61 lliures i mitja peiteres i posseïa unes cases dins del Clos, en un dels carrerons que treia cap a la muralla, i 64 fanecades de terra a diverses partides: a Cabanyes (29), a sant berna (24) i a Mulata (11). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 13, f. 249r-249v. Andreu Sabater i els seus germans van ser denunciats per Caterina Viziedo, muller d'Andreu Serraller, per haver acotellat Joan Viziedo de nit i després d'haver tingut un desencontre mentre jugaven, hores abans, a pilota. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra C, 103.

¹²²³ AMA. *Govern. Plets*, 17-1/49.

de cinquanta anys. Alguns d'ells, com ara Mateu Barchet i Bertomeu Bleda van desvelar que havien anat junts a l'escola. Havien entés, entre altres coses, que havia manat arrancar les oliveres que tenia a Fentina i a Massasseli per tal de plantar-hi moreres. Ara bé, el que, en general, no tenien massa clar era si existia o no una prohibició.

A tall d'exemple, el guadassuarenc Jaume Jornet i els algemesinencs Joan Ferris i Mateu Soler¹²²⁴ asseguraren que no hi havia tal, mentre que Jaume Manyes digué tindre'n coneixement sols d'oïdes. Malgrat això, tant Manyes com Soler feia uns quants anys havien estat sancionats amb 6 lliures i un dobló d'or, respectivament. A més, el 1566, Manyes, en qualitat de procurador de Joan Rosselló, hi havia hagut de desembutxacar 4 corones i 5 sous. Mateu Barchet, en canvi, confessà que tant ell com son pare havien arrancat les seues oliveres i mai no els hi havien demanat res. Per això se sentia confús i no sabia què creure, atés que alguns conveïns seus afirmaven una cosa i altres l'altra. El mateix li havia ocorregut a Ferris. Tanmateix, els hi havia també de l'extrem oposat, com Bertomeu Bleda i el guadassuarenc Cosme Jornet que no sols ho tenien per cert, sinó que n'estaven vertaderament al corrent. Jornet n'havia talat moltes i ho havia realitzat amb el preceptiu permís del Consell. Fora com fora, el que tots sabien del cert era que des des feia vint-cinc o trenta anys el procés expansiu de la morera n'havia esdevingut imparable: «en alguns camps en la orta de dit lloch de Algemesí que y havia en dies passats oliveres plantades y [...] les han arrancades y <hi> ha huy moreres».¹²²⁵

A mitjan de novembre arribà el torn dels declarants del flanc de l'Illa del Xúquer, la major part d'ells destacats dirigents de les institucions vilatanes: el verguer i carceller dels jurats Gibert Mont-ros,¹²²⁶ els notaris Guillem Joan Colomer, parent dels Lluquí¹²²⁷ i Pere Calbet, llavors escrivà de la Batllia del marquesat de Llombai;¹²²⁸ els ciutadans

¹²²⁴ Mateu Soler era un acabalat mercader d'Algemesí. El seu germà, Pere Soler, esdevingué batlle d'Algemesí el 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r. Veg. l'arbre genealògic dels Soler d'Algemesí. Mateu Soler, ferm partidari de la segregació, va estar encausat per frau o contraban de seda. Malauradament, el registre del procés judicial no s'ha conservat. Veg. als epígrafs que versen sobre el frau i contraban de seda, l'apartat titulat: *1564: Jaume i Lluís Boils, Antoni Carbó, Lluís Macià, Bertomeu, Jeroni, Pere i Vicent Osca; Antoni, Francesc i Miquel Sentamans; Antoni Torres i Mateu Vinyoles de Guadassuar i Jaume Casanoves del raval de la Verge Maria d'Alzira*.

¹²²⁵ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/49.

¹²²⁶ Gibert Mont-ros estigué implicat en diversos crims. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder i...*, op. cit., pp. 89 i 150.

¹²²⁷ Procedia de Xàtiva i estava casat amb una altra de les filles de mossén Nicolau Lluquí. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira. Sobre Guillem Joan Colomer i els seus avantpassats i descendents, veg. GONZÁLEZ BALDOVÍ, M., *La capella de les...*, op. cit., pp. 16-19.

¹²²⁸ Pere Calbet va exercir com a escrivà de la Cort de la Batllia del marquesat de Llombai des de setembre de 1554 fins a octubre de 1570. Veg. el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

Lluís Alcaina, Lluís Canyissares, Joan Garí, Jaume Martí, Miquel Talens i Onofre Traucador, o els cavallers Jaume Garí i Hipòlit Valero. Alguns d'ells, com resulta palés, també havien estat caps de facció.¹²²⁹ La seua presència quasi contínua al Consell els permeté certificar que la prohibició existia, que recentment l'havien readaptada i estava vigent. En paraules de Colomer:

«Priva y veda que ningú no puga tallar ni arrancar oliveres en lo terme de la vila de Algezira ni horta de aquella sens demanar, primer, licència, y obtenir aquella, als justícia y jurats [...]. Y si algú farà lo contrari sia encorregut en pena de sis lliures per cada olivera que arrancarà».¹²³⁰

Calbet referí que hi havia hagut un estatut antic que havia estat renovat. Des que tenia memòria, al seu parer, sempre havia estat en vigor o l'un o l'altre. A eixe respecte recordava que, el 1529, «essent ell testimoni jurat en companyia de mossén Nicolau Loquí, quòndam, [...] se seguí que en lo loch de Carcaixent hun home [...] arrancà tres oliveres» i el van multar amb 18 lliures.

Lluís Alcaina datà la reelaboració i implementació de la norma: 1558. Heus per on, l'any en què Algemesí encetà els tràmits de segregació. Tanmateix, Alcaina aportà una dada encara més substancial. Tot i que la composició oficial ascendia a 6 lliures per cada exemplar arranat, si el subjecte que havia transgredit l'ordinació tenia entre les files de l'oligarquia alzirenya algú que hi intercedira podia obtindre una considerable rebaixa de la quantitat; fins l'extrem que la cosa quedara en uns pocs sous. En altres paraules, durant la segona meitat del segle XVI, la provisió que vedava l'arrancat de les oliveres sense permís del Consell esdevingué alhora un instrument de coerció i un ressort per exercir el patronatge. En definitiva, fou, si més no, un element dissuasiu de la voluntat emancipadora pobletana. No debades, convé pensar que els dirigents de la capital de la Ribera, establert el forrellat, no afavoririen els qui sabien que n'eren partidaris.

En fa l'exemple, el carcaixentí Andreu Armengol, defensor de la independència dels llogarets de l'Horta de Cent, el qual confessà que, el 1560, havia talat sis oliveres i els jurats d'Alzira no van voler escoltar-lo en res ni li van reduir la pena. En efecte, el feren abonar les 36 lliures íntegrament. Un cas paregut exposà Nicolau Armengol, el qual havia demanat nombroses vegades permís per tal d'estalviar-se la composició i mai

¹²²⁹ Veg. l'annex 5: Relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

¹²³⁰ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/49.

no li l'havien volgut concedir.¹²³¹ Joan Garí i Lluís Canyissares afirmaren que havia mediat, respectivament, pels algemesinencs Bernat Ferrer i un dels fills de Pere Guinovart, del Pou i també per un dels Carrals. Jaume Martí i mossén Jaume Garí es vantaven que havien aconseguit que a alguns carcaixentins que havien arrancat camps sencers pagaren sols 5 o 6 lliures. Miquel Talens havia ajudat Miquel Just,¹²³² al qual havien executat injustament després d'haver demanat llicència... No acabaríem mai!

L'altre assumpte controvertit que calgué dirimir fou el del carbó, encara que una vegada demostrat que la prohibició existia l'algemesinenc vanament el podia reclamar. En qualsevol dels casos, sembla que els oficials no se'l van repartir clandestinament. Guillem Joan Colomer, Lluís Alcaina, Gibert Mont-ros i molts altres, indicaren que els jurats l'havien tingut durant molt de temps decomissat a l'antiga i desballestada «tarassana» de la vila, llavors reconvertida en una mena de magatzem on guardaven l'artilleria.¹²³³ Com que cada volta se solsia i deteriorava més, amb el permís de misser Agustí Gallart,¹²³⁴ el van posar a la venda pública. Encarregaren el negoci a Pau Truixà, lladoncs jurat, qui vetla per arregar les sumes obtingudes. Així les coses, la mercaderia fou tramesa a Melcior Sanç, qui tenia compte del pes del Rei. Colomer en va rebre d'eixe i dels actes de despatx en qualitat d'escrivà de la Sala.

Entre els compradors confessos en trobem Pere Calbet, qui el degué traslladar a la seua llar a Llombai; Joan Garí, que n'adquirí per a les monges de Santa Llúcia; Esteve Casanoves, que l'emprà per a filar la seda. Per acabar, és menester assenyalar que Alcaina en donà raó, fins i tot, del que se n'havia fet dels diners. Els dirigents alzirenys els havien emprat en les obres del nou edifici consistorial i per reconstruir les baranes dels ponts de Sant Agustí i Santa Maria, les quals havien sofrit danys arran de la riuada de 1559.¹²³⁵

¹²³¹ Veg. els apartats d'aquest epígraf titulats: *Corol·laris de camí a la segregació: les fetes i amenaces de Miquel Talens a Carcaixent; Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar i La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira.*

¹²³² Miquel Just era el germà de Joan Just. Fou una persona de confiança de don Manuel de Vilanova, de Vicent Serra i de la seua filla dona Elionor. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125, 135, 149-151, 164, Veg. també l'arbre genealògic dels Just d'Alzira.

¹²³³ La tarassana o drassana de la vila s'ubicava al sud del nucli urbà fortificat. Des d'allí eixien i arribaven fins a finals del segle XV o principis del XVI els vaixells que remuntaven el riu Xúquer mitjançant la navegació a la sirga. MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografia de Alzira en...", op. cit., p. 96.

¹²³⁴ Misser Agustí Gallart era llavors regent de la Cancelleria. Havia estat també oïdor de l'Audiència catalana. Veg. CANET APARISI, T., *La magistratura valenciana (siglos..., op. cit., pp. 76 i 159.*

¹²³⁵ AMA. Govern. Plets, 17-I/49.

«Per obs de regar la sua terra en la partida de Xara»: Andreu Barberà contra la Batllia i la Séquia Reial d'Alzira.

L'aigua del Xúquer ha permés majorment que els llauradors riberencs hagen pogut resoldre el principal problema de l'agricultura mediterrània: la deficiència de pluges. Així doncs, gràcies a l'eficient aprofitament hídric i també a l'incansable esforç i treball d'un bon grapat de generacions d'hòmens i dones, el paisatge agrari d'aquesta reeixida comarca valenciana ha experimentat graduals metamorfosis fins arribar a l'actualitat. Pels seus camps han passat tota mena de forments, cereals o arrossos, també moreres, tarongers, caquiers... Els seus habitants han triat les collites que els han semblat més adequades a cada conjuntura i, amb centúries pel mig, han sabut eixamplar la superfície irrigada. En eixe sentit, val a dir que la Ribera del Xúquer era ja a mitjan segle XV una de les contrades del Regne amb un major nombre de terres de regadiu, extensió que anà en substancial augment durant el Cinc-cents.¹²³⁶

Açò ho portem a col·lació perquè, com apunta Josep Antoni Domingo, el terme d'Algemesí estigué entre els que experimentà un notable increment de l'àrea que rebia els cabals d'aquest flum, a través de la Séquia Reial d'Alzira.¹²³⁷ Les partides que es veieren beneficiades d'aquest progressiu eixamplament del regatge van estar l'Albotaina, Berca, Gégena, Massasseli, Orí o Xara. Talment era així que l'episodi litigiós que ens disposem a tractar es suscità a una parcel·la d'aquesta darrera demarcació territorial algemesinenca. Anem als fets. A mitjan de juliol de 1567, Andreu Barberà,¹²³⁸ es presentà al tribunal de la Governació i denuncià la conducta del sequier i el batlle d'Alzira, els quals es negaven en redó a donar-li aigua; tot just en ple estiu i quan més falta li feia.

D'acord amb la versió del llaurador, des de feia més de quinze anys havia adquirit el dret a regar un tros de terra de 25 fanecades situat a Xara, plantat de moreres i vinyes. Des d'aleshores, havia pres pacíficament els recursos hídrics necessaris del braçal de la Séquia Reial que, en passar el cano de Guadassuar, permetien regar l'horta d'Algemesí al marge esquerre del riu Magre. Havia abonat també diligentment el sequiatge. De resultes,

¹²³⁶ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 79.

¹²³⁷ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 49-53.

¹²³⁸ Es tractava d'Andreu Barberà, fill de Miquel. Llavors tributava per raó de 36 lliures peïteres, posseïa mitja casa al carrer València i 125 fanecades de terra majorment concentrades a Xara (58) i a la Muntanya (42); cosa que invita a pensar que es va beneficiar especialment de la conversió de terres de secà en regadiu. També en tenia a l'Albotaina (10), a Fentina (8) i a Orí (7). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 494r-495r. Veg. l'arbre genealògic dels Barberà d'Algemesí.

no entenia la raó per la qual mossén Honorat Lluquí,¹²³⁹ en qualitat de regent de batlle i mossén Hipòlit Valero,¹²⁴⁰ com a sequier d'Alzira, el volien penyorar i no li reconeixien el dret de tanda. Seguidament, Barberà sol·licità realitzar una fermança de dret,¹²⁴¹ a fi i efecte de poder continuar prenent aigua de la séquia. Entregà per fiança Melcior Centoll¹²⁴² i instà que la part contrària fora condemnada a despeses i messions.

Mossén Valero i Pere Ametler,¹²⁴³ sequier i sots-sequier, van rebre la notificació el 19 de juliol. Els oficials també la intimaren a mossén Lluquí. Unes quantes jornades més tard, el 23 de juliol, l'assumpte ja estava en mans de Miquel Jeroni Climent, el síndic de l'Illa del Xúquer a la ciutat de València, el qual no dubtà a calcar el procediment de Barberà, ço és, signar una «contraferma de dret» en què negà rotundament que l'algesinenc haguera tingut mai dret de tanda sobre les susdites 25 fanecades de terra situades a la partida de Xara. Es donà a si mateix com a garantia.¹²⁴⁴ Per a més additament, mossén Honorat Lluquí respongué l'endemà. Ho feu mitjançant procurador, el notari Pere Joan Gonçalbo, qui al·legà que el tribunal de la Governació no n'era el més competent i demanà que la causa fora avocada a la Batllia General o bé, en primera instància, a la Séquia Reial del Xúquer.¹²⁴⁵

Andreu Barberà tornà a comparéixer davant el portantveus de general governador a finals d'agost de 1567 i presentà un clam contra els dirigents alzirenys. D'acord amb la seua

¹²³⁹ Les fulles del padró de riquesa tocants a l'entrada de mossén Honorat Lluquí no es conserven, cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge. AMA. *Padró de riquesa*, 220-I/ 19, f. 406 i ss.

¹²⁴⁰ Mossén Hipòlit Valero vivia a Algesimés. Malauradament, els incomplets padrons de riquesa d'Algesimés i del Clos de la Vila d'Alzira no conserven els fulls tocants als béns de mossén Hipòlit Valero, cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge.

¹²⁴¹ Això equivalia a donar una caució i posar a mercé del tribunal els béns propis, tot fins a la resolució del litigi. A més, pressuposava la veracitat del que es denunciava, atés que davant qualsevol contrarietat o imprudència es podia produir l'execució propietària. Sobre la ferma de dret, veg. CISCAR PALLARÉS, E., "La ferma de dret...", *op. cit.*, p. 327-354; ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicció civil...*, *op. cit.*, pp. 45-51.

¹²⁴² Sobre Melcior Centoll, veg. GÓMEZ ORTS, L., *La saga jurídica de...*, *op. cit.*, pp. 15-17; —, *Proyección interna y extraterritorial...*, *op. cit.*, p. 82.

¹²⁴³ Hi havia almenys dos persones amb aquest nom a Algesimés. Eren pare i fill. El fill llavors encara no s'havia casat. Pere Ametler, el pare, era un propietari mitjaner, atés que pagava llavors per raó de vora setanta lliures peiteres. Posseïa una casa al llogaret d'Algesimés que confrontava a dos carrers i poc més d'un centenar de fanecades de terra concentrades principalment a Massasseli (60), Xara (20) i el Pla de Pardines (15 de vinya). En tenia també sis a l'horta d'Algesimés, sense especificar. AMA. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 373r-374r. veg. l'arbre genealògic dels Ametler d'Algesimés.

¹²⁴⁴ Miquel Jeroni Climent havia marxat a la ciutat de València i se n'havia desaveïnat. El padró de Riquesa recull que deixà de ser veí d'Alzira, el 29 de setembre de 1530. Poc després esdevingué síndic d'Alzira al Cap i Casal. Malgrat això, Climent va mantindre una quantitat reduïda de béns a l'Illa del Xúquer, pels quals tenia carregades 77 lliures de peita. Tenia sols 5 fanecades de terra a Barrabet i unes cases i uns patis dins del Clos de la Vila, al Real. AMA. *Padró de riquesa*, 220-I/ 8, f. 603r-603v. D'acord amb les dades que ofereix l'entrada del citat padró, els precitats immobles es trobaven ubicats en la confluència dels actuals carrers Santos, Costa i de l'Empar. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, p. 161; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 90, 95, 100.

¹²⁴⁵ AMA. *Govern. Plets*, 17-I/50.

versió dels fets, Valero i Lluquí havien enviat oficials a la seua llar, situada al carrer València, que hi havien entrat «ab ímpetu y violència» i li havien tret penyores, entre elles objectes d'or i argent, valorats en 25 lliures. Hi havien procedit d'eixe mode perquè l'algemesinenc havia continuat prenent-los aigua de la séquia, emparat per la ferma de dret. Així les coses, per tot plegat, sol·licità, en primer lloc, que li foren restituïdes les penyores, en tant en quant havia entregat Melcior Centoll per fermança i, en segon lloc, que es rebera sumària informació de testimonis sobre si havia hagut dret i havia pres aigua en anys anteriors, quieta i pacíficament, i abonant el sequiatge.

No hi hagué tal. El 4 de setembre, la Governació trameté definitivament el plet a la batllia General, on no n'hem estat capaços de encontrar la prossecució.¹²⁴⁶ Tampoc no coneixem res de la seua resolució. I és una llàstima. No debades, basta amb fer una ullada a l'entorn del personatge per prendre consciència que els Barberà d'Algemesí es comptaven en la nòmina dels pobletans que van creure des dels inicis en la emancipació. Andreu Barberà, fill de Miquel, havia pres el nom del seu avi i era nebot de l'acabat mercader Sebastià Barberà—encausat diverses vegades per contraban de seda—i dels preveres Antoni i Jaume Barberà, els quals havien estat rectors de l'església de Sant Jaume entre 1544-1548 i 1532-1542, respectivament. Tots tres eren germans de son pare i hi havien estat presents als successius aplecs de veïns de la confraria de Sant Jaume que acabaren confiant el negoci a Bernat Guinovart.¹²⁴⁷ D'ahí que els cleவில் foren cada vegada més evidents i allà on abans havia hagut cert enteniment amb el bàndol dels Lluquí, llavors hi haguera disputes. De fet, a eixes alçades, als Barberà els quedava de tot allò poc més que l'empara de mossén Francesc Joan Boncompte.¹²⁴⁸

De resultes, heus ací la possible explicació a tan enconada lluita als tribunals. En efecte, tot apunta que els dirigents de l'Illa del Xúquer van aprofitar el recent consentiment de regatge concedit a Barberà per tal de litigar-li'l i revocar-li'l com a represàlia. Altrament, res no casa. Com s'explica si no és així, que un llaurador mitjaner com Andreu Barberà fora tan incisiu i sol·licitara, de primeres, una ferma de dret? I per què el sequier i el regent de la Batllia li negaren els recursos hídrics precisament en l'estiu? No convé tampoc oblidar

¹²⁴⁶ *Ibíd.*

¹²⁴⁷ Veg. l'apartat d'aquest epígraf titulat: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar*. Veg. també al capítol dedicat a la fraudulència i el contraban de seda, els apartats titulats: 1564: *Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1569: *Sebastià Barberà d'Algemesí*; 1571: *Sebastià Barberà d'Algemesí*.

¹²⁴⁸ Veg. els apartats titulats: *Un parell d'afers orquestrats per Sebastià Barberà i Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*, pp. 139-144. Veg. l'arbre genealògic dels Barberà d'Algemesí.

que l'algemesinenc, segur com estava de la seua pretensió, també fou el qui hi proposà rebre una sumària informació de testimonis. Fet i fet, de tot plegat es pot observar l'estira-i-arroña entre Barberà i els mandataris alzirenyis i també s'hi pot inferir un ferm afany de venjança instrumentalitzada contra l'algemesinenc.¹²⁴⁹

ELS LLOPIS D'ALGEMESÍ: A L'EMPARA DE DON FRANCESC JOAN MARTÍ I DEL BÀNDOL DELS PARDO DE LA CASTA

En les societats de l'Antic Règim els més pobres i necessitats es posaven a l'empara dels poderosos. Aquesta mena de relacions de dependència els resultaven summament beneficioses, atés que els proporcionaven jornal amb què omplir la bossa o el rebost i de retop els permetia assolir cert grau de protecció i emparament front a les adversitats (econòmiques, climàtiques, percaços amb la justícia, incidents violents...). A canvi, els llinatges més acabats incorporaven mans per tal de satisfer els seus requeriments. Car, algú havia de treballar les terres, protegir-los mentre deambulaven per la via pública, cuinar-los i servir-los el menjar o netejar l'habitatge, entre tantes altres tasques quotidianes. Ara bé, com que la carn vol carn i els diners més diners, els més rics—barallats com estaven pel control dels ressorts de poder polític i econòmic—solien emprar-los també com a força de xoc en les freqüents batusses amb els seus enemics. Heus ací, algunes mostres dels corriols ascendents i descendents que alimentaven les solidaritats i que engreuien el problema dels bàndols.

Tot açò ho portem a col·lació perquè els Llopis d'Algemesí, els uns pels altres, pertanyien a l'escalafó més baix i empobrit del llogaret, raó per la qual es veieren abocats a plegar-se als designis dels més acabats i bel·lipotents del llogaret com ara mossén Francesc Joan Boncompte¹²⁵⁰ i don Francesc Joan Martí, noble resident al Cap i Casal, que encara

¹²⁴⁹ Miquel Barberà, pare d'Andreu Barberà, havia instat un plet, en febrer de 1567, contra mossén Hipòlit Valero perquè li havia deixat a deure certa quantitat de fulla de morera i no li l'havia pagada en el termini establert. AMA. *Processos Civils*, 500/150.

¹²⁵⁰ Francesc Joan Boncompte va estar entre els encausats per frau de seda. Veg. al capítol dedicat al frau i contraban de seda, l'apartat titulat: *1551: Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes d'Algemesí; Jaume Sancho del raval de Santa Maria d'Alzira, Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa*, contingut a l'epígraf: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.

conservava algunes possessions familiars a Alzira i Algemesí.¹²⁵¹ I la cosa sembla que anà a més. A mitjan centúria, alguns dels membres de la família dels Llopis d'Algemesí formaven part de les quadrilles dels Pardo de la Casta, que es batien a sang i foc amb els Figuerola. Tal com apuntà Sebastià Garcia Martínez, les hostilitats d'aquestes dues importants nissagues nobiliàries valencianes en precipitarà que altres moltes com ara el duc de Sogorb, els Tallada o alguns integrants dels Borja hi prengueren partit.¹²⁵²

Paral·lelament, a partir de la documentació que hem estat capaços de exhumar sobre els integrants d'aquesta bressola algemesinenca, hom pot resseguir les seues passeres i traçar una línia evolutiva que deixa entreveure els nombrosos canvis de posicionaments que es van produir a la contribució alzirenya durant la segona meitat del Cinc-cents als quals els Llopis es van saber adaptar: des de l'alineament en els bàndols alzireny fins al reeiximent segregacionista, tot passant per les conseqüències del cessament forçós de les hostilitats entre els Valero i els Lluquí i la conformació d'un front comú contra les elits pobletanes.

«Sobre lo pont del carrer del Molí»: la baralla amb Onofre Munyós

El 18 de març de 1558, uns pocs mesos abans que els veïns del llogaret d'Algemesí decidiren encomanar la tasca de l'emancipació a Bernat Guinovart, Isabel Fortuny, la vídua

¹²⁵¹ Don Francesc Joan Martí provenia d'una nissaga de cavallers emparentada amb els Borja. Bertomeu Martí, fou elevat a cardenal per Alexandre VI i també el nomenà el seu secretari. Francesc Martí, nebot del cardenal, es convertí en el senyor d'Orí, una de les petites alqueries dels voltants d'Alzira, la qual transmeté al seu fill Ausiàs. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., p. 65; —, *Aigua y paisatges...*, op. cit., p. 98; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., pp. 183-184. Alguns investigadors com ara Joan Segura de Lago li atribueixen un cert caràcter bel·licós. SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 184. Veg. també l'apartat d'aquest capítol que porta per títol: *Els bàndols després de l'ocupació militar: un recull de notícies aparentment inconnexes i obagoses*. Es va casar dues vegades: la primera amb Joana Calbet i la segona amb Maria de Castellví. Llavors, don Francesc Joan Martí o el seu fill homònim pagava per raó de 231 lliures i mitja, cosa que el convertia en elit econòmica local. Posseïa unes cases, almàssera i hort al llogaret d'Algemesí, junt al camí de les Amenes. Per tot plegat pagava per raó de 50 lliures peiteres. També tenia un casal de molins, que acabà venent a Francesc Joan Pujalt, al camí Reial. Pel que fa a les terres, en detenia 97 fanecades; repartides per diverses partides. La major part d'elles estaven a les hortes d'Algemesí immediates a la població i al seu lloc de residència (57). Totes elles o la major part estaven situades a les zones afectades per l'eixamplament urbà que experimentà Algemesí durant el segle XVI, com ara el carrer o camí de la Muntanya. Les restants les tenia a Orí i les rodalies (40). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 361r-362v. Veg. l'arbre genealògic dels Martí d'Algemesí.

¹²⁵² Sobre les lluites de bàndols dels Pardo de la Casta i els Figuerola, veg.. CATALÁ SANZ, J. A., "La noblesa valenciana en...", op. cit., p. 83; GARCIA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., pp. 41 i 49-51; SALVADOR LIZONDO, M. D. "Notas sobre el bandolerismo nobiliario...", op. cit., pp. 177-178; URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violencia nobiliaria en el ...*, op. cit., pp. 101-126.

de Joan Munyós, es clamà criminalment dels germans Pere i Jeroni Marc Llopis i de llur cunyat, Lluís Alamà. Feia cosa d'una mesada tots tres havien esperat armats el seu fill, Onofre, a la llar d'Alamà, contigua a la de la denunciant, situada en les immediacions del pont que salvava el pas del camí Reial o carrer Molí, en travessar el ramal de la séquia Reial i eixir de la població.¹²⁵³ Sortosament, com que es tractava d'un indret transitat, els havien separat ràpidament. Amb tot i això, Munyós havia resultat nafrat a una de les mans, «per quant anava [...] tranquilament e sense spasa a abeurar ses cavalcadures».¹²⁵⁴

A continuació, l'algemesinenca feu veure que aquell no havia estat un fet aïllat i que s'havia encorregut en trencament de pau i treva. En efecte, feia cosa d'un any, el 1557, don Francesc Joan Martí, juntament amb un grapat de criats, escuders i domèstics—entre els que hi havia Jeroni Marc Llopis, Joan Sanchis¹²⁵⁵ i un tal Pere—havien assassinat Jaume Munyós, altre dels seus fills. Malgrat tot, per tal d'estalviar-se vessaments de sang, Onofre i Pere Munyós, germans del finat, havien concertat les paus amb els homicides. Com de costum, la Reial Audiència expedí una comissió en què sol·licità la detenció i la inscripció de béns de les llars dels acusats.

La comitiva, integrada pel comissari Cristòfol Torres, el vergueta Pere Broqueria i un escrivà, es presentà a Algemesí l'1 d'abril. Primer accediren a l'habitatge de Pere Llopis, situat a l'eixida del carrer Molí. Allí mateix encontraren Margarida, l'esposa del llaurador. A l'entrada, anotaren 16 canyissos de criar cucs, un banquet o tauleta de quatre peus elaborat amb fusta de pi, dues escales de fusta, un llibrell gran de terrissa i un llegó. En escorcollar la cuina, van assentar dos cresols de ferro, mitja dotzena de plats i escudelles, dues paelles, un poal i una caldera. Finalment, a un estudi inventariaren dues caixes de tall de Barcelona i dues gerres mitjanes buides. Ni tan sols hi havia llit a l'ús. En el seu lloc, un canyís en feia les funcions. A sobre havien posat una màrfega i un matalàs que havien vestit amb, un parell de

¹²⁵³ Pere i Jeroni Marc Llopis eren dos dels fills del primer matrimoni Pere Llopis. Pere Llopis, pare, era un home pobre. Havia 22 lliures peiteres i posseïa sols 29 fanecades de terra: a Berca (12), a Massasseli (9), i a Orí (8). No va tindre registrat cap habitatge fins el 1564, quan mossén Joan Garí va descobrir que l'edificació on vivia no pagava peita i li'n va imposar per valoració en dues lliures. Lluís Alamà encara era més pobre. Tenia carregades poc més de 7 lliures de peita i tenia sols 14 fanecades de terra a Gégena. Sa casa, on s'ocultaren presumptament els germans Llopis, segons el padró de riquesa estava situada «davall lo molí» i afrontava «ab l'altra mitat [de casa] que hui té Pere Navarro, ab camí Real, ab cases de Jaume Llàzer y ab la vídua de Joan Monyós». L'havia haguda de Marc Llopis, el pare del seu sogre, cal pensar que en concepte de dot. Onofre Munyós mai no es va casar. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 204v i 206v, 551r, 579v i 761 i ss. Veg. l'arbre genealògic dels Munyós i dels Llopis d'Algemesí. L'incident es degué produir al final de l'actual carrer del Molí de la Vila o a tot estirar en les immediacions del carrer de Castelló de la Plana. Veg. DOMINGO i BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 75-77.*

¹²⁵⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 65.

¹²⁵⁵ Joan Sanchis era llavors un propietari pobre. Ajuntava vora 29 lliures de peita i no posseïa ni tan sols un habitatge en propietat. Tenia poc més de trenta fanecades de terra. AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 221r-221v, havia estat compostat per haver arrancat oliveres. Veg. l'apartat anterior.

llençols vells i una flassada. Quant a armes hi havia una rodella i una llança velles. El valor de tot plegat, fou de quatre míseres lliures.

A diferència del que segurament havia ocorregut a ca Llopis, que l'havien buidada de contingut, a l'humil domicili d'Alamà hi havia l'imprescindible, potser perquè l'algemesinenc no esperava que Isabel Fortuny s'haguera clamat també contra ell. A l'ingrés l'oficial feu escriure una taula amb peus de tisora, dos banquetes, tot de fusta de pi; dues cadires de costelles, un pagés de fusta,¹²⁵⁶ un escudeller amb mitja dotzena de plats i escudelles, 27 canyissos de criar cucs de notables dimensions, un llibrell de terrissa mitjaner, un albardó de matxo i dues escales de fusta molt velles. A la cambra de la casa entropessaren amb un llit de quatre posts i petges vestit amb un matalàs de llana sardesca, un parell de llençols, una flassada i tres coixineres blanques. En completava el conjunt l'escabetx o tamboret de fusta per accedir al tàlem que el camperol compartia amb Caterina Llopis. L'habitacle albergava també dos caixes de fusta de pi. A totes dues, l'escrivà apuntà, roba i complements de llit, d'home i de taula, tres lliures de filadís filat i un coixí menut que servia de seient a l'hora de fer la bugada.¹²⁵⁷ Definitivament, no hi devia haver cuina, atés que els estris i els recipients per a elaborar o contindre aliments estaven escampats a l'entrada i el dormitori.¹²⁵⁸ Finalment, convindria referir el petit arsenal d'armes que Alamà tenia a tocar del llit: una rodella, una espasa, un broquer, una cervellera i un arcabús amb el seu flascó per a la pólvora i el seus aparells.¹²⁵⁹

Seguidament, com que els acusats es trobaven absents, el vergueta Pere Broqueria procedí a notificar el manament de l'Audiència i a realitzar la primera ratlla a les portes de sengles habitatges. Citacions i més citacions: ratlles, contumàcies i crida de trenta dies. De fet, Pere Llopis i llur cunyat Alamà no s'hi presentaren fins a primers de juny. No ho feu, per contra, Jeroni Marc; potser aconsellat per don Francesc Joan Martí. Heus ací l'inici dels destrets delictius del jovenet. Al Cap i Casal, unes quantes jornades més tard, Llopis i Alamà van estar interrogats. Com era d'esperar, ho van negar tot. És més Alamà assegurà que no sols no havia hagut part, sinó que havia contribuït al departament. Relatà que sobtosament,

¹²⁵⁶ Es tractava, segons el DCVB, d'un suport de fusta que servia per a penjar roba o per tindre la llum.

¹²⁵⁷ A la primera, hi havia huit parells de llençols de llinet, una camisa d'home, un davantal de llit de fil en pua i huit torcabagues vells. A la segona, trobaren un gipó de setí negre, uns saragiells de tafetà blau, usats; una gorra negra nova, una saia de drap negre amb faixes de vellut negre trenades, una capa de drap negre amb una faixa de setí negre per dins, unes faldetes de drap vermell, un cos de drap groc amb un jonquet de vellut negre i un davantal, un mantell i una saia molt velles.

¹²⁵⁸ L'escorredor amb els plats i escudelles que hi havia a l'entrada, es completava amb una pastereta, uns ferros, una paella, una gerra mitjanera, i una gerra menuda amb mitja arrova d'oli.

¹²⁵⁹ Els van capllevar per 10 lliures Pere Manyans i Caterina Llopis, esposa d'Alamà i germana de Jeroni Marc Llopis. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 65.

mentre feia una garbera de forment, la seua muller Caterina s'abocà al corral cridant: «Nostro amo! Anau allà! A la carrera! Que Nofre Monyós y mon germà Jeroni Lopes se són affrontats!». Eixí corrents i veié Llopis i Munyós que forcejaven per un punyal.

Amb tot i això, es decretà presó. El 10 de juny, Alamà i Llopis feren procurador Miquel Joan, l'altre dels germans. Un parell de setmanes després, com que no els alliberaven i els llauradors havien menester d'atendre la collita de la seda, don Francesc Joan Martí i la seua esposa Maria de Castellví feren acte de presència. Per al·lusions, el noble sol·licità ser introduït en el clam, cosa que li permeté contractar per representant el notari Miquel Àngel Lizarduesca i compartir-lo amb els seus conterrànies. Al remat, el 30 de juny, els algemesinencs van ser trets de la càrrec i sotmesos a arrest poblacional, perquè pogueren atendre les tasques familiars. Hi va bastar una fermança de 300 ducats que Martí s'oferí gustós a garantir. Heus ací l'evidència, Lluís Alamà i Jeroni Marc Llopis havien sigut les mans del noble, ço és, no n'havien estat més que esbirros.

En aquest punt es perd qualsevol notícia de la causa, raó per la qual convé pensar que la reparació, si és que la va haver, degué produir-se per la via privada. Siga com siga, el que resta en clar és que don Francesc Joan Martí cercà una eixida per al jovenet que romania «en treball»: l'integrà en les quadrilles d'hòmens armats que servien els Pardo de la Casta.¹²⁶⁰

A la confluència dels carrers Molí i Nou: l'arcabussada a Miquel Sifre.

El Nadal de 1558, Jeroni Marc Llopis havia regressat a Algemesí, cosa que inquietava els veïns. Tots o quasi tots estaven, llavors, al corrent dels torts i correries de l'algemesinenc amb els Pardo de la Casta i eren del parer que la seua presència no els havia de reportar res de bo. S'hi havia presentat unes quantes jornades abans, ben vestit, i a cavall. Algunes persones del poble inclús deien que l'havien vist dur arcabussos i pedrenyals. Aquesta era almenys la brama que corria pel llogaret de la contribució alzirenya, tot just abans que, el 29 de desembre, Bertomeu Sifre¹²⁶¹ es clamara criminalment del fill de Pere Llopis. I no era per

¹²⁶⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 65.

¹²⁶¹ El padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira sols recull parcialment els béns de Bertomeu Sifre. Al respecte sabem que Bertomeu Sifre començà la seua tributació a la peita amb el carregament de 45 lliures peiteres i que quan acabà el registre del padró en tenia 103 i mitja. Tanmateix, hem estat capaços de comptar-ne poc més de 77 lliures. A través d'aquest registre parcial sabem que posseïa almenys 199 fanecades repartides en diversos indrets i partides: a Campanar (144), a Orí (27 ½), a Gégena o camí de Gégena (20) i al pla de Pardines (7 i ½). Dins del llogaret d'Algemesí posseïa unes cases. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/10, ff. 685r-685v i 732 i ss.

a menys. La nit anterior, Jeroni Marc Llopis havia disparat Miquel Sifre,¹²⁶² germà del denunciant, prop de l'aleshores casa abadia,¹²⁶³ ço és, en la confluència dels carrers Molí i Nou.¹²⁶⁴

Eixa no havia estat, però, la primera temptativa. Sense anar més lluny, la nit del dia de Nadal, Jeroni Marc Llopis entropessà amb Miquel Sifre a la porta de la casa-hostal que regentava Bernat Conill en el carrer de la Muntanya, a tocar de la plaça.¹²⁶⁵ Pel que sembla, Sifre, el seu cunyat Pere Montbuí i Jaume Nadal havien passat la vesprada junts. Quan enfosquí, Nadal proposà: «Cifre, ja és de nit. Anem-nos-ne?». El llaurador, s'ho prengué a broma i li respongué: «Quants horats governa la farina y ella blanca que blanca!». En aqueix precís moment, Llopis feu acte d'aparició i interrompé la jocosa conversa de la colla: «Tanbé't governa a tu y eres modorro!». Llavors, Sifre feu un bot. S'alçà, desembeinà l'espasa i es plantà davant del seu oponent: «Merdós!». Llopis tirà mà al costat, tragué un arcabús i li l'encarà. Nadal, Montbuí i molts altres s'hi interposaren i Llopis no disparà. La cridòria alertà fins i tot el veïnat, que eixí a la via pública.

Nogensmenys, el primer desencontre no transcendí. Si més no, no ho feu fins que es produí el segon la nit del dia dels Innocents. D'aquest se'n feu càrrec, d'entrada, el justícia d'Alzira, el qual el sendemà manà arreplegar una sumària informació de testimonis a tot el llogaret que, juntament amb els que reuní la Reial Audiència, permet descriure la major part dels esdeveniments amb tot luxe de detalls. Si salvem algunes de les imprecisions dels algemesinencs en caure el sol, bé es pot afirmar que els fets van ocórrer entre les 8 i les 9.

El mercader Pere Soler es trobava a les portes de sa casa raonant amb Pere Nadal, Bernat Barchet i Antoni Soler, quan travessà Jeroni Marc Llopis. El seguí amb la mirada i veié que es dirigia al carrer del Molí. Nadal, que també l'havia divísat, interrompé la conversa: «No v<e>eu Marco que passa ab gran arcabús? Bé seria anar-li darrere que, segons l'ensaig y atreviment que feu estos dies passats volent desparar hun arcabús a Miquel Çifre

¹²⁶² Miquel Sifre era llavors un propietari mitjaner que s'arrimava als propietaris benestants. Atresorava 81 lliures peiteres i posseïa poc més de 85 fanecades de terra repartides en diverses partides: Fentina (59), Xara (7 i $\frac{3}{4}$), Ori (7 $\frac{1}{2}$), camí Reial (6), l'Albotaina (5). Posseïa també unes cases dins del llogaret d'Algemesí. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 684r-684v. Veg. l'arbre genealògic dels Sifre d'Algemesí.

¹²⁶³ Pel que sembla, després de la reunió del mes d'agost de 1558, en què s'acordà edificar una nova casa abadia a les esquenes de Sant Jaume, es llogà la casa de Jaume Guinovart, la qual tenia al carrer Molí, perquè servira de casa abadia. Com que Jaume Guinovart, el germà de Bernat, havia adquirit un habitatge al Clos de la vila, no necessitava el que posseïa al llogaret. Veg. sobre Jaume Guinovart, GARÉS TIMOR, V. M., "Violència y poder en...", *op. cit.*, pp. 97-123 i l'apartat titulat: 1559: *Jaume Guinovart d'Algemesí*, contingut al capítol que versa sobre el contraban i el frau de seda.

¹²⁶⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 69. En l'actualitat aquests carrers reben pràcticament el mateix nom: Molí de la Vila i Nou del Convent. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit.*, pp. 75-76 i 80-84.

¹²⁶⁵ Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit.*, pp. 21-24 i 91-97.

[...], no seria molt que ara faça algun cas». Dit i fet. Allargaren el pas. En embocar el vial entropessaren amb Sebastià Salvador, criat de Soler, i amb Jaume Nadal, que es dirigien a la plaça. Un dels dos exclamà: «Cap de tal! No haveu vist a Hieroni Marco com va ab hun arcabús?». Plegats, no havien trastejat ni deu passes quan oïren l'estrèpit. A continuació, albiraren en les tenebres a Miquel Sifre que movia els braços i cridava: «Al lladre! Que m'ha mort!». Persegüiren Llopis carrer Nou amunt, fins que se n'entrà a la llar de Capella, a un parell de centenars de passes del lloc dels fets. Entre els qui acompanyaven en aquella ocasió Sifre i presenciaren ocularment els fets hi havia el seu inseparable cunyat, Pere Montbuí.¹²⁶⁶

Especialment significatiu fou el testimoniatge de Jeroni Gombau. L'algemesinenc exposà que la nit dels Innocents estava a la llar de Bertomeu Botella, a un dels vials dels voltants del carrer València—prop de la plaça—,¹²⁶⁷ quan escoltà el tro de l'arma de foc. Bastà amb posar el peu fora del domicili de Botella per escoltar el remor de la gent. El seguí. Arribà fins al carrer Nou, a les portes de l'habitatge de Lluís Capella; on deien que Jeroni Marc Llopis s'havia retret després de disparar a Miquel Sifre. A eixe respecte, Gombau assegurà que n'estava quasi segur de l'autoria. No debades, feia un parell de nits, el dia de Sant Joan Apòstol, en regressar de donar menjar i beure els matxos, havia trobat Llopis i Joan Ferrer¹²⁶⁸ abrigats amb llurs capes a l'indret on s'havia desencadenat l'incident. Al seu parer, Llopis anava armat amb un arcabús i Ferrer amb una ballesta que ja tenia parada.¹²⁶⁹ Dit en altres paraules, això provava que després de la discussió, Llopis havia percaçat i romàs a l'aguait de Sifre. Tot per tal traure-se'l d'enmig.

Sortosament, cap dels projectils havia impactat en el cos del fill d'Esperança Estruc. Sols rebé la flamerada, la qual li havia soflimat una part de la barba. Una nimietat comparada amb el que s'hi haguera pogut seguir. Amb tot i això, el fill de Pere Llopis havia estat detingut per Bernat Armengol, lloctinent de justícia d'Algemesí, la mateixa nit dels fets a l'habitatge de Capella. El 29 de desembre, conduït a la vila d'Alzira, Jeroni Marc Llopis fou interrogat per primera vegada. Emperò hi hagué més.

Fet i fet, relatà que la jornada anterior havia agafat el seu fardell i havia anat a cercar don Francesc Joan Martí, el qual havia eixit a caçar pel terme. Els bons costums no s'havien de perdre. No el trobà i decidí regressar a Algemesí abans que es fera de nit. En arribar-hi, es

¹²⁶⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 65.

¹²⁶⁷ Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 43-47.*

¹²⁶⁸ Joan Ferrer, era un propietari relativament pobre acumulava, llavors, 32 lliures i mitja de peita i posseïa unes cases dins del llogaret i 31 fanecades de terra repartides entre el Pla de Pardines (13), Orí (8), Massasseli (5) i els horts (5). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, f. 580v. veg. l'arbre genealògic dels Ferrer d'Algemesí.

¹²⁶⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 69.

dirigí a ca Iranço, el tintorer, perquè li retenyira la capa i, en acabant, romangué una estona al carrer Molí, a l'altura dels carrerons¹²⁷⁰ i a altres indrets propers, fins que s'hi plantà davant de la casa del sastre Rafael Guanyalons. Veié passar Jaume, el fill de Joan Nadal i seguidament divisà a Pere, el fill d'Antoni Montbuí, cunyat de Sifre. I mentre els mirava, Miquel Sifre eixí, amb l'espasa desembeinada, d'un dels carrerons. A continuació, algú que no va encertar a conèixer disparà un arcabús. Atemorit, malgrat que portava l'espasa i el broquer, començà a córrer fins que trobà refugi a ca Lluís Capella. Tanmateix, no pogué negar que posseïra una arma de foc. Admeté que l'havia desenfundada de la cinta contra Sifre al desencontre del carrer de la Muntanya i també el dia que va assaltar la llar de Pere Nadal, per matar el seu fill Pere, perquè havien volgut assassinar la seua germana quant estava prenyada.¹²⁷¹ Emperò, al remat, se n'havia penedit i no n'havia pressionat el gallet.

L'endemà, 30 de desembre, Joan Ferrer, el companyó de Llopis, fou arrestat i interrogat a la ciutat de València. Confessà que havia partit d'Algemesí la jornada anterior, al voltant de les 10 del matí, a fi i efecte de cercar la corona—immunitat eclesiàstica—de Jeroni Marc Llopis. Li ho havia encarregat un dels germans del seu amic, que estava encarcerat a Alzira. Corroborà la versió de Llopis. No entenia ben bé el motiu de l'empresonament, atés que n'havia sigut la víctima. La nit dels Innocents, segons li havien explicat, mitja dotzena d'hòmens li havien eixit a l'encontre, li havien disparat un arcabús i l'havien encauat al domicili de Capella. La darrera vegada que havia parlat amb ell, el capvespre de la tercera festa de Nadal, al carrer del Molí, havien tractat dels festejos amb les fadrines del poble. Un parell de jorns abans s'havia produït la batussa amb Miquel Sifre al carrer de la Muntanya i feia poc l'afer amb el pistolet, raó per la qual no l'havia pogut tornar a veure. Afegí, finalment, que tots dos tenien signada pau i treva amb Sifre i que esperava els parents de Llopis. Li havien dit que acudirien al Cap i Casal la vespra de Cap d'Any per negociar l'assumpte de la corona.¹²⁷²

¹²⁷⁰ Es deu referir als actuals carrers Benet Broseta i forn de Barberà i potser el començament del carrer Capella. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 73 i 78-80.*

¹²⁷¹ Malauradament el padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva les entrades dels béns de Pere Nadal, pare de Pere Nadal, i sols recull parcialment els de Pere Nadal, menor. Aquest darrer sabem que quan començà a tributar tenia carregades 29 lliures i que quan s'extingí el registre havia elevat la quantitat fins a 69, cosa que ens porta a situar-lo entre els propietaris mitjaners. Tanmateix, sols hem estat capaços de comptabilitzar-ne 36 lliures i mitja i sumar-li 50 fanecades de terra repartides entre Gégena (18), Xara (13), Benirabea (13) i Orí (6), AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 483 i ss i 719v i 732 i ss. Desconeguem si Jeroni Marc Llopis tenia altres germanes llevat de Caterina Llopis, l'esposa de Lluís Alamà. El matrimoni va engendrar, si més no, dos o tres filles: Isabel, Margarida i Caterina. APSJA, *Llibre de batejos*, 1, ff. 32r, 90r i 118r.

¹²⁷² El privilegi de corona implicava immunitat eclesiàstica per al seu posseïdor davant els tribunals ordinaris, atés que en algun moment de la seua vida havia sigut tonsurat. Per tant, a efectes judicials pertanyia a l'estament eclesiàstic. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 69.

Paral·lelament, Bertomeu Sifre inserí la primera escriptura d'acusació, en què repassà la trajectòria delictiva de Jeroni Marc Llopis i de Joan Ferrer: les diferències amb el proposant i el seu germà, cosa que els havia dut a signar pau i treva; el desencontre al carrer de la Muntanya, els percaçaments i els aguaitos posteriors, l'arcabussada la nit dels Innocents, l'assalt a la casa de Pere Nadal, escopeta en mà; l'homicidi de Jaume Munyós i la punyalada al seu germà Onofre, sobre pau i treva o la proscripció de Llopis, malgrat que, llavors—admeté—, s'havia arribat a un punt d'acord o composició privada. Heus per on? Per això el jovenet havia pogut regressar a Algemesí. També aportà una còpia dels compromisos de pau signats davant el justícia d'Alzira el 9 de febrer de 1554 i el 24 de febrer de 1556, respectivament, i un duplicat del procés criminal d'Isabel Fortuny contra Llopis.¹²⁷³

Entre el 3 i el 4 de gener de 1559, Gaspar Adsuara, procurador de Ferrer i Llopis, tractà de redargüir els arguments de Bertomeu Saera i de la part contrària. L'estratègia emprada fou simplement seguir i eixamplar la sendera que havia pres el fill de Pere Llopis: l'arcabús l'havien disparat Miquel Sifre o els seus acompanyants. Com que cap de les persones implicades n'havia resultat nafrada ni damnificada i la majoria dels pobletans s'arregleraven a un costat o a l'oposat, era la paraula dels uns contra la dels altres. Així les coses, Adsuara es limità a sembrar el dubte. D'entrada, negà que els seus clients guardaren rancor o odi a Sifre ni que tingueren intenció d'assassinar-lo. En altres termes, no hi havia hagut cap actuació deliberada ni premeditada; almenys quant als seus representats. Per tant, tots els esdeveniments en què s'havien vist immiscits havien estat circumstancials i condicionats per les provocacions del denunciador o del seu germà i llurs parents.

Durant les festivitats nadalenques Jeroni Marc Llopis havia hagut de desplaçar-se diverses voltes a la baronia d'Alginet, raó per la qual, per la seua «seguretat e tuïció»—perquè en el camí no el pogueren sorprendre—havia acostumat a prendre un arcabús de pedrenyal i, les vegades, s'havia fet acompanyar per Ferrer. Tal havia estat el cas quan entropessaren amb Sifre, Nadal i Montbuí al cantó del carrer Muntanya, junt a l'hostal. D'ahí que duguera damunt l'arma de foc i la traguera de la cinta. Tanmateix, no li l'encarà ni

¹²⁷³ El procés d'Isabel Fortuny contra Jeroni Marc Llopis és el que hem tractat tot just abans. Sobre les paus i treves, la del divendres 9 de febrer de 1554 fou signada, d'un costat, per Pere i Bertomeu Munyós, Bertomeu i Miquel Sifre i, d'altra, per Miquel, Pere i Joan Ferrer, germans. La del dilluns 24 de febrer de 1556 la firmaren Pere, Jeroni i Bertomeu Manyans, Joan Manyans, el fill de Bertomeu; Jeroni Marc Llopis, Pere Llopis i Pere Sabater, d'un costat, i de l'altre, Miquel Sifre, major; Miquel i Bertomeu Sifre, Pere Munyós, el del Portal; Pere Barchet, Joan Barchet, major; Mateu Barchet, menor; Bernat Barchet, Joan Baptista Barchet, Bertomeu Barchet, Joan Barchet, el fill de Guillem Barchet; Bertomeu i Jaume Munyós i Joan Carrals. *Ibidem*. Bertomeu Munyós i Bernat Barchet van estar encausats per frau i contraban de seda el 1563. Veg. els apartats titulats: *1563: Bertomeu Munyós d'Algemesí* i *1563: Bernat Barchet d'Algemesí*, contingut als capítols tocants al contraban i el frau de seda.

l'encanonà. En conseqüència, posats a sospitar, calia fer-ho ans dels adversaris, atés que estaven armats fins a les dents dins de la població.

De semblant manera, la nit dels Innocents, Sifre, que cercava la confrontació, havia anat a buscar a Llopis. Per cobrir-se les esquenes havia anat acompanyant per una desena o vora una vintena de partidaris; entre els que estava, per descomptat Pere Montbuí. Sospitava, això no obstant d'Antoni i Pere Soler, de Pere Nadal, de Bernat Barchet i de Sebastià Salvador. Fora qui fora, l'havien intentat agredir mentre estava al carrer Molí, recolzat a les parets de la llar de Guanyalons; junt a la casa de Jaume Guinovart, que feia les funcions de casa-abadia. Acte seguit, sentí el tro de l'arcabús.

Al parer d'Adsuara, hi havia dues proves incontrovertibles que certificaven que havia estat Sifre el qui havia pressionat el gallet. En primer lloc, el fet que s'haguera soflimat la cara i les barbes. Car, passava sovint que el foc del polvorí eixia per darrere, si l'arcabús no havia estat ben parat. Altrament, i heus ací el segon motiu, a tan poca distància, si el projectil i la flama eixien per davant i ocorria el que a Sifre, resultava impossible errar el tir. També els n'hi havia que passaven per circumstancials. Jeroni Marc Llopis, atemorit, en escoltar l'estrèpit, havia cercat recer a ca Lluís Capella. Fins allí el van acaçar ràpidament els seus agressors amb els coltells i les espases tirades. Inclús llançaren estocades, pedres i coltellades per entrar a la llar de Capella i matar-lo. I d'entre ells va observar que Sebastià Salvador duia un pedrenyal, el qual va confiar a un jovenets tot just abans que arribara el lloctinent de justícia.

La colla que assetjà el fill de Pere Llopis mentre romangué dins de l'immoble del carrer Nou, estava conformada per individus que hi tenien o hi havien tingut diferències. Sense anar més lluny, el mateix 1558, l'alguatzir Francesc Reiner, l'havia comminat a signar les paus amb Pere Nadal. El mateix es podia dir de Jaume Nadal i Sebastià Salvador. Això no obstant, tots tres havien continuat guardant-li rancor i havien decidit participar en el seu homicidi aquella nit dels Innocents; juntament a Miquel Sifre. Bernat Barchet i Pere Montbuí, cosí prim i cunyat de Sifre, respectivament, també se les havien vistes amb Pere i Jeroni Marc Llopis i el justícia de l'Illa del Xúquer els havia obligat a comprometre's. La situació era quasi calcada amb Antoni i Pere Soler, amics, familiars i valedors dels germans Sifre. Talment fou així, que corria la brama que havien acudit a declarar contra l'algamesinenc sense que ningú els citara, ço és, voluntàriament.

Quant a Joan Ferrer, Adsuara es limità a assenyalar que tenia una quartada molt forta. De fet, era evident que no havia hagut res en l'assumpte, per quant abans i després de

l'incident del carrer Molí havia estat a la llar de la viuda na Selma. Concloué desmentint que Jeroni Marc Llopis ni Joan Ferrer foren hòmens violents, malfaeners i escandalosos, sinó pacífics, treballadors i temorosos de Déu. I ja per acabar, el procurador de Ferrer i Llopis, entregà a l'escrivà de la causa una còpia de la darrera «crida de les armes», mitjançant la qual s'havia de condemnar a mort natural a tota aquella persona que disparara altri dins de nucli urbà.¹²⁷⁴

D'ahí que, en l'endemig d'ambdues escriptures de capítols, Bertomeu Saera es personà davant les autoritats valencianes a fi i efecte de desmentir el plantejament de la part contrària sobre el qui n'havia l'accionat del gallet. D'acord amb la seua exposició, no hi havia lloc a dubtes. La nit dels Innocents, poc abans del succés, Miquel Sifre caminava pel carrer Molí i es dirigia envers la plaça del lloc. Per tant, «la casa del dit <Jaume> Guinovart, <que> se diu l'abadia», li quedava a mà dreta. Llavors, si a la paret del susdit habitatge es podia veure ocularment l'impacte de la pilota i dels perdigons que havia expedit l'arcabús, es podia inferir que havia estat Miquel Jeroni Llopis el qui hi havia disparat. Per eixa raó, seguidament, havia fugit pel carreró de Pere Cursà o carrer Nou. Així ho manifestaren Bernat Barchet, Pere Nadal i Pere Montbuí, els quals asseguraren haver anat al lloc dels fets, *a posteriori*—juntament amb lloctinent de justícia—per tal d'inspeccionar la façana de l'immoble.

Saera no cridà a declarar ningú més, perquè entenia que, a diferència del seu client, Llopis no tenia testimonis visuals. En efecte, bàsicament, Adsuara hagué de tirar mà de persones que parlaven d'oïdes o contaven relats dels esdeveniments de tercers, que bé per presumptes pors o bé per mancança de validesa legal mai no serien escoltats als tribunals. A tall d'exemple, el cavaller César Marrades, explicà que la vespra de Cap d'Any passà per Algemés. Havia estat a Calp i regressava al Cap i Casal. En arribar, don Francesc Joan Martí l'acollí a sa casa, de mode que trameté les cavalcadures i els criats a l'hostal. Pel que sembla, poc menys d'un jorn al llogaret li havia bastat per posar-se al corrent del que hi havia ocorregut. No per casualitat, tothom se'n referia. La gent ben avinguda amb Martí repetia una i mil voltes la mateixa història: la nit dels Innocents, Jeroni Marc Llopis havia estat agredit per una colla de quinze o setze individus i que, en acabant, com que no l'havien aconseguit assassinar, havien depositat contra ell perquè l'empresonaren i el sentenciaren a mort.

Lluís Palau, explicà que estava gitat al llit mig endormiscat quan escoltà el tro de l'arcabús. Per això no es llevà. El sendemà, llaurant al camp, un mosso de Pere Montbuí li confessà: «Si yo era de edat de jurar, yo aniria a València y diria com Monbohí, ans de la

¹²⁷⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 69.

qüestió que·s seguí avant en companyia de Miquel Çifre, acompanyà un arcabús dels chiquets a un criat de Berthomeu Çifre e dix: “Guarda’l, que lo justícia no·l te veja!”». Pere Manyans, un dels fervents partidaris de Llopis, que habitava a la plaça Major, a tocar de l’església de Sant Jaume, assenyala que tan prompte com oí l’estrèpit es dirigí al carrer Molí i s’encontrà amb l’avalot a la porta de Lluís Capella. Va estar un dels pocs que hi va poder entrar dins. Trobà les llums apagades. Estigué raonant amb Llopis sobre l’assumpte de l’arcabussada i aquell li digué: «Cap de tal! Ell lo me ha tirat a mi! Que me ha cuydat matar a mi!». Tanmateix, Manyans cometé un fortuït error fora de l’interrogatori. Indicà que «lo dit Hieroni Marco Lópiz jamay havia tret sanch a algú», cosa que portà les autoritats a descartar el seu testimoniatge per parcial.

Hi hagué molts testimonis més, Bertomeu Cursà, Joan Ferrís, Enric Folqués, Bertomeu Sabater o Joana, la muller de Lluís Capella. Els uns com ara Joan Ferrís, com justificant-ho, van atribuir l’incident al fet que eren fadrins «e los fadrins fan joventuts». És a dir, que els jovenets són més propensos a fer malifetes. Això no obstant, no tothom considerava Llopis bon cristià i persona treballadora. Ara bé, tot tenia un límit. Tan prompte com l’agent interrogador tragué a relluir la qüestió del bandidatge, el gros dels declarants no hagué més remei que admetre que «ha hoyt dir que anava en companyia dels Pardos».¹²⁷⁵

Per acabar, cal evidenciar que no sabem ben bé quin va estar el veredict. El que resta en clar és que ni Llopis ni Sifre van estar executats ni condemnats a mort natural.¹²⁷⁶ En eixe sentit, tot apunta que, dins de la gravetat del cas, s’hagué de resoldre una vegada més per la via compositiva particular i no es degué arribar a dictar sentència. No debades, les últimes notícies sobre el procediment acaben tot just amb les darreres testimoniances. Fora com fora, sembla que Jeroni Marc Llopis trobà la fi dels seus dies de forma violenta a les acaballes de 1560. Molts pobletans li la tenien jurada.

En efecte, fou assassinat pels seus adversaris. Diu la font: «E que hu dels matadors que·s diu, se diria Pere Munyós, estaria retret dins la iglésia del dit lloch».¹²⁷⁷ Heus ací la venjança privada per haver participat de l’homicidi de Jaume Munyós i haver ferit Onofre Munyós. Convé afegir, però, que junt amb Jeroni Marc Llopis caigué també el seu germà Miquel Joan. No debades, «Àngela Girbés y de Llopis, vídua relictada de Miquel Joan Llopis,

¹²⁷⁵ *Ibidem*.

¹²⁷⁶ CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA P., “La pena capital en..., *op cit.*, p. 81.

¹²⁷⁷ ARV. *Reial Cancelleria* 1327, f. 63r-63v. Sobre el retraïment dins d’esglésies o l’acolliment a sagrat per a fugir momentàniament de la justícia ordinària, veg. a tall d’exemple, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 234-235.

del lloch de Algemezí», n'elevà causa criminal a l'Audiència.¹²⁷⁸ Entre els implicats «Jaume Armengol del dit lloch de Algemesí, Joan Merino e Pere Merino, germans, [...], Pere Munyós; Bernat Munyós, fill de aquell; Miquel Cifre e Nofre Munyós, fill <de> la viuda Munyós del loch de Algemesí».¹²⁷⁹

Un antic valedor en el punt de mira: mossén Francesc Joan Boncompte.

A penes un parell d'anys després que s'iniciaren les gestions que conduirien a la segregació, les coses havien començat a canviar al llogaret d'Algemesí. Com sabem, el cessament forçat de les hostilitats entre els partits alzirenys donà pas a la progressiva conformació de dos nous fronts oposats formats, a grans trets, per les elits pobletanes interessades en el negoci de l'emancipació, d'un costat, i les tradicionals oligarquies dirigents alzirenyes, d'altre. Un dels qui s'hi apuntà i s'hi adherí a la causa de l'Illa del Xúquer fou mossén Francesc Joan Boncompte. Eixa decisió, juntament al creixent atreviment dels Llopis, provocà que el cavaller i la seua esposa Maria Merino foren una de les víctimes de tot eixe safor.¹²⁸⁰ Tot açò ho portem a col·lació perquè, si bé al episodis anteriors es veia clarament la mà de don Francesc Joan Martí en els enfrontaments entre els Llopis i els Sifre i els Munyós, a aquest el que s'observa és precisament la ruptura amb el qui havia estat un dels seus valedors. Heus ací la capacitat de metamorfosi i la plasticitat dels bàndols, conceptes que xoquen amb el suposat estatisme i la invariabilitat que han enunciat altres investigadors. Anem per feina.

¹²⁷⁸ ARV. *Reial Cancelleria* 1328, ff. 65v-66v.

¹²⁷⁹ ARV. *Reial Cancelleria* 1327, ff. 261v-262v i ARV. *Reial Cancelleria* 1328, ff. 65v-66v. El 1567 van demanar el perdó de la pena de mort. ARV. *Reial Cancelleria* 443, ff. 116. El padró no conserva les entrades tocants a Jaume Armengol i dels germans Pere i Joan Merino. Pere Munyós fill de Joan i de Isabel Fortuny aplegava llavors 32 lliura de peita i posseïa 27 fanecades i tres quartons repartits entre Massasseli (22), Gègena (5) i dins del llogaret d'Algemesí (3/4), on també posseïa unes cases. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/10, ff. 661r, 732 i ss i 766 i ss. Sobre Pere Munyós i Bernat Munyós cal assenyalar que estigueren entre els qui van estar enxampats per contraban de seda. Veg. l'apartat titulat: *1576: Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçi i altres moriscos de Sumacàrcer*, al capítol dedicat a aquesta temàtica. Sobre Miquel Sifre, veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en...", *op. cit.*, pp. 97-123. Veg. també els arbres genealògics de Munyós, Armengol i Sifre d'Algemesí.

¹²⁸⁰ Francesc Joan Boncompte havia estat un dels hòmens de confiança del IV duc de Gandia, Francesc de Borja i Aragó. Per tant convé pensar que paral·lelament al safor de la vila i contribució d'Alzira, l'entrada dels Llopis en els cercles d'influència dels Pardo de la Casta i llur enfrontament amb els Figuerola—secundats per alguns membres del llinatge dels Borja—també pogué afavorir que mossén Boncompte esdevinguera un blanc fàcil per als Llopis. Veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*, pp. 145-146.

El 27 de juliol de 1560, el mateix mossén Francesc Joan Boncompte es presentà al tribunal de la Governació a fi i efecte de clamar-se contra Miquel, Llorenç i Joan Llopis, àlies Bravo.¹²⁸¹ Exposà que feia unes poques jornades s'havien presentat a sa casa, situada al carrer València del llogaret d'Algemesí,¹²⁸² els fills d'Antoni Llopis, a fi i efecte de reclamar-li la restitució d'unes terres amb algunes moreres que havia adquirit amb cert pacte de *retrovento* de la mare i sogra, respectivament, dels denunciats. Seguidament, ço és, després d'escoltar-los, Boncompte pujà a una de les estances de la seua llar a buscar la documentació pertinent, continguda a un dels llibres de l'administració de les seues propietats. No se'n temia res, car no hi havia motius. Per eixa raó, no pensà que la seua esposa havia quedat a l'entrada de la planta baixa desprotegida. No fou conscient fins que l'escoltà cridar. Miquel Llopis va aprofitar l'oportunitat per traure l'espasa o coltellina i intentà agredir-la. Dit en altres paraules, intentà de prendre-la per ostatge perquè mossén Boncompte els hi tornara la propietat del camp sense haver de desemborsar ni un clau de la butxaca.¹²⁸³

L'acusació comportà que entre finals de juliol i primers d'agost es desplaçaren un parell de porters fins al llogaret de la contribució alzirenya amb la finalitat d'intimar el clam a les llars dels acusats. El 3 d'agost es feu la darrera ratlla a les portes i se'ls acusà la contumàcia. El 7 de setembre s'expedí la crida de trenta dies, tot just quan Maria Merino, la muller de Boncompte, s'hi querellà novament davant l'Audiència arran de l'escomesa que havia sofrit el seu marit feia dues o tres setmanes, un diumenge en què acudia a missa a l'església de Sant Jaume. Entre els presumptes perpetradors trobem Antoni, el fill de Miquel Llopis; el mateix Miquel Llopis, Francesc, Joan, àlies Bravo; Llorenç i Marc Antoni Llopis,

¹²⁸¹ Malauradament l'incomplet padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira no conté la relació dels béns de Miquel i Llorenç Llopis. Pel que fa a Joan Llopis el registre és fragmentari, atés que ens manca la pàgina principal de la seua entrada i sols hem estat capaços de trobar 18 fanecades de terra a la Foia i una casa al carrer València. Per tot plegat tenia carregades 4 lliures peiteres. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 431 i ss., 494 i ss., 503v, 506v. veg. l'arbre genealògic dels Llopis d'Algemesí. Mossén Francesc Joan Boncompte comptava llavors amb una hisenda sanejada i es tenia entre l'elit benestant de la vila i contribució d'Alzira. Acumulava a mitjan centúria entre 105 i 110 lliures de peita. Posseïa passava del centenar de fanecades de terra situades a Massasseli (58 fanecades), Xara (30), Ori (10) l'Horta (13'5), el Pla (8) i Gégena (5), a més de la casa situada al camí Reial o carrer de València. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 421r-422r i AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 714v, 718v i 720v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, mossén Francesc Joan Boncompte era un propietari ric i benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Inclús havia aconseguit ser insaculat a les capses que donaven dret a participar dels oficis. Veg. l'apartat d'aquest capítol titulat: *Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes*. Veg. també els Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capses de la insaculació d'Alzira.

¹²⁸² Veg. Domingo i Borràs, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 43-47.*

¹²⁸³ ARV. *Governació*, Processos Criminals, c. 4430, núm. 630.

germans de Miquel, i Miquel Joan Llopis, germà de Jeroni Marc Llopis i cosí germà de Miquel.¹²⁸⁴

Pel que fa a l'exposició dels fets, la dama no dubtà a reportar el succés del mes de juliol i connectar-lo amb el del 18 d'agost. Al seu parer, com que en l'anterior ocasió els Llopis no havien aconseguit el seu damnat propòsit, aquell matí de diumenge Antoni, el fill de Miquel Llopis s'emboscà i l'esperà armat amb un bastó. Tan prompte com el veié passar el sorprengué i començà a colpejar-lo. A continuació, entrà en l'escena Marc Antoni Llopis amb un altre bastó. Sortosament, mossén Francesc Joan Boncompte, gràcies a les seues habilitats amb les armes, pogué desarmar tots dos. Tanmateix, considerava que la seua honra havia estat agredida i en calia una restitució i composició. D'ahí que la seua esposa n'instara plet. Acte seguit, nomenà procuradors el notari Joan Baptista Vidal i Lluís Prosperull, estudiant de dret.¹²⁸⁵

Eixa mateixa jornada, el lloctinent general, duc de Sogorb, hi autoritzà l'enviament de l'algutzir Miquel Àngel Noguerols perquè detinguera els algemesinencs, realitzara les pertinents inscripcions de béns en els seus habitatges i els encarcerara a la presó comuna del Cap i Casal. Òbviament no n'hi va trobar enxampar cap. L'oficial es personà, el 10 de setembre, a la població del terme particular de l'Illa del Xúquer. La casa de Miquel Llopis fou de les primeres a què accedí. Es degué tractar d'un escorcoll ràpid, atés que l'escrivà no especificà el que encontraren a cadascuna de les estances. Malgrat això, la successió d'objectes inventariats ens permet diferenciar almenys quatre habitacles: l'entrada o menjador,¹²⁸⁶ la cuina,¹²⁸⁷ una cambra¹²⁸⁸ i les andanes.¹²⁸⁹ Tot plegat, fou valorat en 30 lliures. El mateix ocorregué a la llar de Francesc Llopis,¹²⁹⁰ en què hem estat capaços de

¹²⁸⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Llopis d'Algemesí.

¹²⁸⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra M, 60.

¹²⁸⁶ Hi anotà una taula de pi envoltada per huit cadires de costelles usades, una alabarda vella i un aladre.

¹²⁸⁷ Hi trobà una dotzena d'olles, dos dotzenes de plats i escudelles, dues calderes de coure, uns ferros, dues paelles i graelles, dos asts, una pastera i un sedàs.

¹²⁸⁸ Hi encontrà un pagés, un escabetx per a pujar a un llit de posts i petges vestit amb tres matalassos de llana castellana, un parell de llençols i una flassada cardada blanca. També hi havia dos cofins de fer la bugada, juntament amb peces d'indumentària masculina i femenina: un parell de tapins nous, un colleró de llenç de marquesota o un barret de dona folrat de tafetà. Dins d'un cofre hi havia unes faldetes blaves de drap, una savoiana de filadís negre, un mantell de Calicut i un giponet de filadís verd. A banda, trobaren un parell de tovalles usades, una caixa plena de rotllets i cues de dona i un petit arsenal d'armes: un arcabús amb els seus aparells i flascons, un broquer i un punyuet.

¹²⁸⁹ A les andanes encontraren un poal de fusta amb la seua corriola, canyissos a dos mans, entre els quals n'hi havia almenys set grans; nou gerres buides mitjaneres i una taula gran de pi amb un parell de bancs de llit i tres sàrries.

¹²⁹⁰ Francesc Llopis va estar inculpat en l'extracció fraudulenta de certa partida de seda que Jeroni Deça li havia comprat a Sebastià Barberà el 1563. Llopis era un arrier avesat a trescar des d'Algemesí a la serra d'Énguera. Com a tal fou un dels qui testificà contra Miquel i Vicent Marco. Veg. en l'epígraf que versa

distingir cinc o sis espais: l'entrada o sala,¹²⁹¹ la cuina,¹²⁹² un parell d'habitacions,¹²⁹³ el corral¹²⁹⁴ i una andana.¹²⁹⁵ La suma del valor dels béns no s'elevà més enllà de les 10 lliures, cosa que no llevà que Caterina Espí, muller de Llopis, hi protestara per la seua dot.

A la pobra vivenda de Joan Llopis, àlies Bravo, i Beatriu Montbuí, es menciona solament l'estança d'ingrés, on s'anotaren 27 canyissos i un torn de filar seda amb els seus aparells. Possiblement, la cortina pintada i vella devia separar la zona de treball de la de descans, atés que, seguidament, els agents accediren a una cambra en què inventariaren dos llits de posts i petges vestits amb sengles màrfegues i flassades velles. També encontraren una caixa plana buida, una dotzena de plats i escudelles, dues gerres buides, un broquer i un guant de malla. Per acabar, al corral escrigueren sis gallines i llenya de morera. Fou capllevat per 6 lliures. Idèntica quantitat sumaren els béns de ca Llorenç Llopis i Caterina Sabater, on habitava també, Marc Antoni, el germà més menut.¹²⁹⁶ I finalment, al domicili de Miquel Joan Llopis i Àngela Girbés hom pot diferenciar almenys cinc estàncies: l'entrada,¹²⁹⁷ la cuina,¹²⁹⁸ l'habitació,¹²⁹⁹ el corral¹³⁰⁰ i l'andana.¹³⁰¹ Bernat Guinovart i l'esposa de l'algemesinenc ho van prendre tot en comanda per 15 lliures.¹³⁰²

A les darreries de setembre, com que els Llopis no havien gosat comparèixer, la Reial Audiència hi expedí la crida de trenta dies. L'alguatzir Martí Esparsa la feu publicar

sobre el contraban de seda per la vall Farta, els apartats titulats: 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar* i 1564: *Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

¹²⁹¹ Hi havia sis cadires velles al voltant d'un banc, dos torns de filar seda amb els seus aparells i una escala.

¹²⁹² Hi encontraren una dotzena de plats i escudelles, un cànter de terra, uns ferros i una paella de ferro, un banc «de collir seda» i un oró nou.

¹²⁹³ No estem capaços de distingir el contingut de l'un i de l'altra. També potser que sols en fora una amb dos llits. En qualsevol dels casos, contenia un llit de posts i petges vestit amb un matalàs de llana sardesca, una màrfega, un parell de llençols i un davant llit de llenç. L'altre llit estava vestit amb un altre matalàs de llana sardesca, i una marfegueta. A banda d'això hi havia unes faldetes de drap verd, un mantellet de llana, dues gerres buides, un caixó buit i una rodella.

¹²⁹⁴ Al corral anotaren sis gallines i 12 càrregues de llenya de morera.

¹²⁹⁵ Hi havia 18 canyissos grans.

¹²⁹⁶ L'escrivà anotà 27 canyissos, 6 cadires de costelles velles, un caixó amb dos calaixos buits, uns ferros, unes graelles, un parell de giradores, dues gerretes, un banquet, un parell de llits de posts i petges amb una màrfega i un estor, respectivament, una tela d'una cortina viada, dues caixes planes buides, sis gallines i sis càrregues de llenya.

¹²⁹⁷ A l'entrada encontraren sols una taula de peus de tisora usada i quatre cadires de costelles velles.

¹²⁹⁸ A la cuina hi havia una tauleta, una pastera de fusta, una dotzena de plats i escudelles, dues graelles, un ast, una paella, un aladre de llaurar, una cadireta de fusta i dues escales de gat.

¹²⁹⁹ A l'habitació o cambra inventariaren un llit de posts i petges amb tres matalassos de llana sardesca, dos llençols usats, dues gerretes buides i tres caixes de fusta o baguls. Una contenia dos brians i una savoiana de Calicut blanca, un parell de llençols usats, unes tovalles i un davantal de llit. L'altra, tenia un mantell de Calicut, un barret de dona i unes faldetes rosades de drap usades. Finalment la tercera estava totalment buida.

¹³⁰⁰ Al corral hi havia 6 càrregues de llenya de morera.

¹³⁰¹ A l'andana encontraren 30 canyissos de fer cucs.

¹³⁰² ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra M, 60.

a les portes dels habitatges dels acusats i a la plaça d'Algemesí, cosa que motivà que alguns d'ells es decidiren a personar-se. Miquel Joan Llopis, el germà de Jeroni Marc, ho feu l'11 d'octubre. Cinc jornades més tard, el seguiren Francesc i Llorenç Llopis. Tots tres hagueren de respondre l'escriptura de capítols que feia poc havia inserit Marina Merino. En ella, Francesc Boncompte i la seua muller acusaren Miquel Joan Llopis de ser el cap pensant tant de l'episodi esdevingut a la llar del cavaller com de l'intent d'agressió i escarni públic del diumenge 18 d'agost anterior. En eixe sentit, sembla que el llaurador havia sigut escoltat dir que «puix [Maria Merino] [...] li havia tirat un tapí al dit Miquel Lopes, consín jermà del dit Miquel Joan, que no seria persona si no feya que li havien aconsellat sos parents i amics». A això, calia afegir que Antoni i Marc Antoni Llopis, després d'haver tractat d'humiliar públicament mossén Boncompte havien assenyalat: «Fora estat bé que haguessen pegat també a la dita proponent». Fet i fet, la dama concloué no sense abans desvelar el lloc on havien estat acollits els Llopis mentre havien estat absents d'Algemesí: la baronia de Carlet, al front de la qual estava, llavors, el bel·licós don Galceran de Castellví i López de Mendoza.¹³⁰³ Òbviament, els algemesinencs ho van negar tot. Tanmateix, això no els lliurà de la presó.

Aquell 16 d'octubre mateix, els Llopis feren procurador el notari Francesc Salines. El sendemà, interpellada pel poderejant, Maria Merino decidí continuar el clam criminal primer contra absents fins a sentència definitiva i després contra els presents; raó per la qual Salines sol·licità l'excarceració dels seus clients fins que s'haguera de procedir contra ells. Dit i fet, el 28 d'octubre, misser Cristòfol Roig,¹³⁰⁴ magistrat de la causa, els posà al carrer amb una fiança de 500 florins d'or. Miquel Jeroni Saidia els rebé el sagrament i homenatge mitjançant el qual es comprometeren a no eixir de l'hostal d'en Martí, situat al carrer Sant Vicent.¹³⁰⁵ Els van avalar Pere Cavaller, venedor de forments en l'almodí; Aparici Llopis, sastre del carrer Sant Vicent; mestre Pere Enric, vanover i Joan Sabater d'Algemesí. A partir d'ací es perd qualsevol notícia del plet.¹³⁰⁶ De fet, tot

¹³⁰³ Don Galceran de Castellví tenia bons tractes amb els Pardo de la Casta. Sobre l'acolliment a Carlet de bandolers i hòmens buscats per la justícia de la mà del baró de Carlet, veg. el capítol titulat: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

¹³⁰⁴ Fill de Tomàs Roig i de Peronella Andreu de Pallars. Tomàs Roig, el seu pare, fou cosí germà de l'autor de *L'espill*. Vegeu MARÍ GARCIA, E., *El llibre de família...*, op. cit., pp. 103, 224 i 443.

¹³⁰⁵ Aquest carrer de la ciutat de València rep en l'actualitat el mateix nom. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. II, pp. 1051-1053; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y Moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 684-690.

¹³⁰⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra M, 60.

apunta novament a una ràpida resolució, potser per la via privada. No per casualitat, Miquel Joan i Jeroni Marc Llopis van morir assassinats el desembre de 1560.¹³⁰⁷

«Forcinalment, ab les spases tirades, han tolt y levat de mans y poder dels dits nostres ministres la persona del pres».

A primers de juliol de 1566, Jeroni Sadorní i Pere Garcia, algutzirs dels oficials alzireny, es van clamar a la cort del justícia d'Alzira contra Joan Nadal, Bernat Munyós i Antoni, fill de Miquel Llopis. No debades, feia cosa d'un mes—el dijous 30 maig—havien estat enviats a Algemesí amb manament de prendre Bernat, el fill de Pere Munyós, i conduir-lo a les presons de l'Illa del Xúquer. A eixe respecte, convé recordar que l'algemesinenc havia estat un dels qui havien participat, el 1560, dels assassinats dels germans Miquel Joan i Jeroni Marc Llopis.¹³⁰⁸ I com que Munyós no s'havia personat, malgrat els continus requeriments dels tribunals, havia sigut declarat contumaç i sentenciat a mort en absència. Ahí havia començat la seua vida com a bandit i pròfug i també com a «sacador» o contrabandista de seda.¹³⁰⁹ Heus ací les raons de l'enviament de Sadorní i Garcia al llogaret de la contribució alzirenya perquè el detingueren. Car, l'aleshores justícia de la capital de la Ribera, Joan Gans, havia obtingut noves que el jove hi havia regressat i es passejava públicament pels vials del lloc.¹³¹⁰

En efecte, als agents alzireny no els costà gens de localitzar Munyós i el van prendre. Això no obstant, en veure's arrestat i com aquell que diu amb dos peus i el coll a la forca, començà a cridar l'ajuda del rei. A l'instant, acudiren Joan Nadal¹³¹¹ i Antoni Llopis, el fill de Miquel,¹³¹² els quals escometeren amb les espases tirades contra Sadorní i Garcia per tal d'alliberar el pres. Talment fou així que una de les coltellades impactà en

¹³⁰⁷ ARV. *Reial Cancelleria* 1327, f. 63r-63v.

¹³⁰⁸ ARV. *Reial Cancelleria* 1327, ff. 261v-262v i ARV. *Reial Cancelleria* 1328, ff. 65v-66v.

¹³⁰⁹ Veg l'apartat titulat: *1576: Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*, al capítol dedicat a aquesta temàtica.

¹³¹⁰ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 48.

¹³¹¹ Joan Nadal, el major, era un propietari mitjaner que atresorava per eixes dates poc més de 84 lliures de peita i posseïa unes cases dins del llogaret d'Algemesí i més de 65 fanecades de terra repartides entre Massasseli (+28), l'Albotaina (14), el pla de Pardines (13) i Vernix (10). El menut, llavors habitava encara a ca son pare, Pere Nadal. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 10, ff. 279r-280r i 306v. Veg. els arbres genealògics dels Nadal, Llopis i Munyós d'Algemesí.

¹³¹² Antoni Llopis, fill de Miquel, no es casà fins el 1568, raó per la qual fins eixa data no posseïa béns propis. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-I/ 10, f. 834v.

el cap de Sadorní i el va deixar ferit i dolent-se a terra. Llavors, els algemesinencs van arremetre contra Pere Garcia, que no hagué més remei que soltar el pres. De resultes, ironies del destí, tot apunta que havia bastat poc més d'un lustre perquè pobletans, abans enfrontats, hagueren deixat enrere les rancúnies passades i hagueren adoptat una posició de bloc, en resposta a la de les oligarquies de la capital de la Ribera.

Després d'allò, Llopis, Nadal i Munyós van estar citats per tres vegades amb ratlles a les portes. Com que s'hi personaren, l'11 de juliol s'expedí la pertinent crida de trenta dies. Dues jornades més tard, Gibert Mont-ros la llegí públicament a la plaça d'Algemesí i davant dels domicilis dels denunciats. El 14 d'agost, com que encara no hi havien comparegut s'autoritza a prosseguir la causa en absència. Al remat, Joan Gans dictà sentència el 23 d'agost. Els declarà culpables, ja que «forçinalment ab les spases tirades han tolt y levat de mans y poder dels dits nostres ministres la persona del pres que aquells, a mans sues, tenien y han nafrat al dit Jeroni Sadorní de una coltellada en lo cap». La pena pecuniària s'elevà a 60 morabatins per la coltellada i per haver alliberat violentament el reu. A això s'afegí el bandejament de la vila i contribució d'Alzira per temps d'un any.¹³¹³

UN PARELL D'AFERS ORQUESTRATS PER SEBASTIÀ BARBERÀ

Tal com hem anticipat a l'obra *Els Barberà, una nissaga benestant d'Algemesí a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, a mitjan segle XVI, Sebastià Barberà es comptava entre els pobletans més destacats d'Algemesí. A majors comprovacions, basta amb acudir als padrons de riquesa conservats als arxius municipals d'Algemesí i Alzira. L'algemesinenc posseïa, llavors, les quatre cases que li havia llegat son pare, l'acabalat Andreu Barberà;¹³¹⁴ una de les quals treia cap al carrer Molí,¹³¹⁵ i 145 fanecades i mitja de terra distribuïdes per diverses partides dels voltants del llogaret.¹³¹⁶ A això caldria

¹³¹³ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 48.

¹³¹⁴ Andreu Barberà era un home força acabalat. Abans de la seua defunció, pagava 205 lliures de peita. La seua petita fortuna es sustentava en el comerç de forments i seda, però també en una base patrimonial sòlida: 250 fanecades, vora mitja dotzena d'immobles i el forn de la plaça Major. Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.* pp. 87-89.

¹³¹⁵ Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 75-76.*

¹³¹⁶ A mitjan centúria acumulava 119 lliures peiteres, quantitat que es veié incrementada fins a 128 lliures durant la segona meitat del Cinc-cents. A la zona dels horts tenia 5 fanecades, 18 fanecades més a Xara, trenta al camí del Claper, altres cinc al territori d'Algemesí, dotze a la Casa d'en Soler, quaranta-quatre a Fentina,

afegir el capital circulant, atés que fou l'únic dels germans que prengué l'ofici dels seus avantpassats, els quals havien sigut destacats traginers i comerciants d'àrids. Sebastià Barberà, però, hi incorporà la sericicultura. D'ahí que fora encausat diverses vegades per frau i contraban seda, una d'elles en companyia del seu conterrani Francesc Llopis.¹³¹⁷

Amb aquests vímets, no resulta difícil d'inferir que Barberà esdevé un exemple força paradigmàtic del pobletà algemesinenc del Cinc-cents, a partir del qual hom és capaç de resseguir la trajectòria del llogaret fins a l'emancipació de la vila mare. D'entrada, convé ressaltar-ne la demogràfica. No debades, el fill d'Andreu Barberà contragué núpcies dues vegades: la primera amb Úrsula Cursà, la filla de Joan Cursà de Pardines, i més tard amb Margarida Mateu, filla de Miquel Mateu d'Alzira.¹³¹⁸ Sumant la descendència que hagué de l'una i de l'altra va engendrar setze nadons; dotze dels quals van sobreviure (5 barons i 7 donzelles).¹³¹⁹ Tot just els suficients com perquè, el 26 de juny de 1566, el justícia civil de València i els diputats del General el declararen exempt de pagar tota mena de drets. Per tant, val a dir que el privilegi l'alliberà de l'abonament d'impostos a força de mantindre en vida una prole tan profusa, circumstància que resultava molt avantatjosa per als seus negocis.¹³²⁰

dotze a Berca i dotze més a Massasseli i, finalment, 7 fanecades i mitja properes a la població que afrontaven amb el camí del Teular i el de les Amenes. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 286v, 569v i 806r-807r. Al padró de riquesa conservat a Algemesí s'observen poques variacions i les que hi ha són en concepte d'augment. Va incrementar fins a 55 fanecades les terres que posseïa a Fentina i a 25 fanecades a Xara, les quals van ser adquirides de mans del seu germà Jaume Barberà. A Massasseli, on anteriorment en tenia dotze, en comprà cinc més. En el capítol de transmissions trobem que es va desprendre de 6 fanecades de les 12 que posseïa a Berca i de les 12 fanecades de Casa d'en Soler. AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 496r-497v. Veg. també DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit.*, pp. 47-49. Pel que fa a la toponímia rural veg. ESTELA I GARCIA, J. E., *Toponímia dels pobles valencians..., op. cit.*; LLÁCER BUENO, F. J., *De nominibus loci algemesiensibus..., op. cit.*

¹³¹⁷ GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.* pp. 116-126. Veg. també VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals..., op. cit.*, pp. 75, 96, 116-117, 122, 135-145, 161, 194, 523, 525, 526, 529, 531-532; 535, 536, 550, 554, 559, 586, 587, 595, 597, 601-602, 608, 613, 622-623 i 626; VERCHER LLETÍ, S., "Els mercaders formenters d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 23-51. Cfr. GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en..., op. cit.*, pp. 327-379 i RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de...", *op. cit.*, pp. 55-68. Veg. al capítol dedicat a la fraudulència i el contraban de seda, els apartats titulats: 1564: *Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1569: *Sebastià Barberà d'Algemesí*; 1571: *Sebastià Barberà d'Algemesí*.

¹³¹⁸ ARV: Reial Audiència, Processos, 1a part, S, 290.

¹³¹⁹ D'Úrsula Cursà, la seua primera esposa, li havien sobreviscut quatre fills: Andreu Joan, Caterina, Isabel i Úrsula Barberà. De Margarida Mateu, la seua segona esposa, n'havia tingut huit: Bernat, Mariana, Esperança, Margarida, Miquel, Jaume, Sebastià i, la més petita, Jerònima. Jerònima Barberà va estar batejada el 15 de maig de 1566. APSJA. *Llibre de batejos*, 2, f. 12r. Veg. també l'arbre genealògic dels Barberà d'Algemesí. El privilegi d'exempció d'impostos de Sebastià Barberà data del 26 de juny, això és, una mesada més tard. ARV. *Governació*, Processos Criminals, c. 4437, núm. 817, s. f.. De fet, Sebastià Barberà es va presentar davant Felip Pena-roja, justícia civil de la ciutat de València, el 16 de maig de 1566, per encetar els tràmits. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, S, 290.

¹³²⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 652bis. Sobre l'exempció fiscal d'aquells que tenien dotze o més fills vius, veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la periferia del..., op. cit.*, p. 21; CISCAR PALLARÉS, E., *Las*

L'altra fou la política. Tant Sebastià Barberà, com els seus germans rectors—mossén Antoni i mossén Jaume Barberà—van estar entre els fermes partidaris de la desmembració. En eixe sentit, basta amb fer una ullada al llistat d'hòmens que s'hi aplegà, el 1558, a la confraria de Sant Jaume.¹³²¹ Tanmateix, és menester assenyalar que durant la primera meitat de la centúria, els Barberà, com la resta dels seus conveïns, no havien dubtat a arrengrar-se en una de les dues faccions i participar en els cercles de violència de la vila i contribució d'Alzira, tot mirant pels seus interessos. En eixe ordre de coses, no resulta difícil encontrar Sebastià Barberà i el seu germà Pere en les convulsions que precediren, el 1545, als «successos de Polinyà» i a l'acolliment dels pròfugs alzirens a la vila i honor de Corbera per part del IV duc de Gandia.¹³²² Heus ací el radical canvi de postura de la major part de les oligarquies pobletanes en poc més d'una dècada. Algunes vegades, l'adhesió al procés d'independència suposà la ruptura brusca dels lligams amb les nissagues de cavallers i ciutadans que acaparaven les magistratures de l'Illa del Xúquer, però en altres es dilatà en el temps; cosa que no les convertí en menys traumàtiques.

Tot açò ho portem a rogle, perquè en el cas dels Barberà eixe recer sovint havia pres el nom de mossén Francesc Joan Boncompte. Ho havia sigut en el passat i hi continuà estant durant anys; malgrat el posicionament obertament segregacionista de Sebastià Barberà i dels seus parents. A eixe respecte, pocs documents sintetitzen millor la magnífica correlació d'afinitats que hi havia hagut fins a mitjan centúria entre els Lluquí d'Alzira, els Boncompte i els Barberà com la partida de bateig del primogènit del donzell algemesinenc i de la seua muller Maria Merino:

«A VIII [de gener de 1551] batejaren a Gaspar Joan Alexandre, fill del senyor Bonconte. Compares los senyo[r]s mossén Barberà y Jeroni Lloquí, comanador, y Nicolau Lloquí. Comare la senyora muller de Honorat Lloquí».¹³²³

De fet, mossén Francesc Joan Boncompte no sols es trobava pròxim als Lluquí, sinó que també era home de confiança de la casa ducal de Gandia. Açò ho certifica, a tall

Cortes valencianas de..., op. cit., p. 102; GINART, O. B., *Reportori general y breu...*, op. cit., p. 173; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts Valencianes de...*, op. cit., p. 264.

¹³²¹ Veg. l'apartat d'aquest epígraf titulat: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar*.

¹³²² Veg. en el present capítol l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*

¹³²³ APSJA. *Llibre de batejos*, 1, f. 75r. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

d'exemple, que Francesc de Borja el tinguera, el 1544, com a procurador a Riola,¹³²⁴ o que l'abril de 1554, el totpoderós mestre de l'orde de Montesa, Pere Lluís Galceran de Borja i Castro-Pinós, germà per banda de pare del IV duc de Gandia, fora juntament amb mossén Antoni Barberà i dona Maria de Castellví, muller de Francesc Joan Martí, padrí d'altre de les seues filles: d'Eufràsia.¹³²⁵ Nogensmenys, a partir de 1558, els mudaments que rodejaren els antics bàndols havien mutat l'estat de les coses.

En efecte, els Barberà van trencar, llavors, els lligams amb alguns dels bel·lipotents llinatges alzireny, com ara els Lluquí, però van conservar el favor de Boncompte; almenys fins a les vespres de la concessió del privilegi d'universitat. Això és, si més no, el que s'extrau de l'episodi que ens disposem a tractar tot seguit. En ell s'evidencia fins on estava disposat a arribar Sebastià Barberà a l'hora de venjar l'agressió a un dels seus principals mitjans per a guanyar-se el pa: els matxos, amb què duia la seda a Castella i traginava forment a terres valencianes.

El dilluns 25 d'agost de 1567, el procurador fiscal Melcior Salzedo elevà un clam a la cort del justícia d'Alzira contra el teixidor de seda Rafael Llopis, Sebastià Barberà i dos dels seus fills: Andreu Joan i Bernat Barberà¹³²⁶ per l'apunyalament de Joan Lesala, criat d'origen francès del llaurador alzireny Guillem Bas. Els fets havien ocorregut el diumenge a mitjan matí, al Pla de Benirrabea; prop del camí Reial i de la Creu Coberta. Seguidament, la cúria local es feu càrrec de l'assumpte i començà a indagar sobre el que hi havia succeït.

A tall d'empendre les perquisicions, els oficials van fer seure a la cadira dels interrogatoris Rafael Llopis, habitant del raval de la Verge Maria i originari d'Algemés.¹³²⁷ No cal ni dir que l'artesà tractà de sostreure's a les acusacions. D'acord amb la seua versió, la jornada anterior s'havia llevat del llit al voltant de les 5 del matí i havia anat a comprar carn i queviures. En regressar a casa, veié que a la porta l'esperava un jovenet muntat sobre un ase. A l'instant reconegué a Bernat, un dels fills menuts de

¹³²⁴ *Ibidem*, f. 49r.

¹³²⁵ *Ibidem*, f. 95r.

¹³²⁶ En el procés judicial es llig Joan i Bernat Barberà, però cap dels fills de Sebastià Barberà de què tenim notícia s'anomenava Joan a seques. Per tant, d'açò s'infereix que degué tractar-se d'Andreu Joan Barberà. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra P, 29. Així mateix, tenim constància que Sebastià Barberà nomena «Joan» al seu fill «Andreu Joan», el juny de 1566, en el document de petició de l'exempció fiscal per ser pare de 12 fills. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra S, 290.

¹³²⁷ Rafael Llopis era un propietari mitjaner que s'arrimava seriosament als benestants. Acumulava 96 lliures de peita i posseïa 76 fanecades de terra: a Cabanyes (40), a Maranyent (21), a Barrablet (7 de morerer), a Cabanyes (5) i a la Fonteta (3). A més d'això era propietari de diversos béns immobles urbans: tres cases al raval de la Verge Maria, una d'elles amb un hort i almàssera i altra amb un hort. També hi tenia un hort tapiat. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/13, f. 251r-251v.

Sebastià Barberà. El xiquet li digué que buscava el seu fill, Jeroni Llopis. En eixe precís instant, Llopis li explicà que no es trobava a casa i que se n'havia anat a la Murta. Això no obstant, s'oferí a acompanyar-lo, en el seu lloc, fins al riu dels Ulls; on, segons deia, l'esperava Andreu Joan Barberà, germà major de Bernat.¹³²⁸

El xicot els eixí al pas quan tots dos n'arribaren al pont i exposà a Llopis el motiu pel qual l'havia fet cridar. Volia saber el lloc on havien nafrat el matxo de son pare, al qual feia cosa d'una setmana li havien esgarrat d'una punyalada una de les potes de darrere. Llopis assentí i es disposà a conduir-lo a l'indret precís. Encara es podia resseguir el rastre de la sang. De camí, a l'altura del molí del cavaller Bernat Joan Guerau, Barberà li demanà: «Digueu, qui dels Basos té unes mules?». El menestral li respongué que, sens dubte, es tractava de Guillem Bas, llaurador del camí de Cabanyes. Acte seguit, Andreu Joan se n'entrà pels camps a parlar amb uns hòmens coneguts seus, presumptament d'Algemesí, que estaven un poc retirats pasturant els matxos.¹³²⁹ El testimoni li anà al darrere per una senda i quan s'hi aplegà observà que conversava amb Gaspar Olzina¹³³⁰ i Guillem Bas. Un poc més endavant, sota unes moreres, estava el criat de Bas guardant les mules. Seguidament, Llopis i Olzina l'encaminaren perquè veiera el reguer de sang i el lloc on havien atacat l'animal. Al voltant de les huit, Llopis s'acomiadà i prosseguí el camí dret fins Algemesí, a fi i efecte d'acudir a la missa de Sant Jaume. Andreu Joan Barberà li donà les gràcies i es quedà amb Olzina. Una hora més tard, en eixir dels oficis—segons digué—havia escoltat contar a casa de Pere Torres el que havia succeït al mosso de Guillem Bas.

La quartada de Llopis, però, es va mantenir dempeus per poc de temps. D'entrada, els testimoniatges de l'alzireny del llaurador alzireny Jaume Doménec i de la seua muller, Isabel Llorenç, varen resultar poc concrets. El matrimoni explicà que únicament havien anat amb els xiquets a passar el diumenge al molí de Carrals, situat en l'horta d'Algemesí. Eren al voltant de les set del matí quan van saludar Rafael Llopis, al qual trobaren parlant amb els germans Barberà en una sendera propera la Creu Coberta. A continuació arribà

¹³²⁸ De la lectura del testimoniatge de Rafael Llopis i d'altres persones es desprén que Andreu Joan Barberà tenia una caseta de camp prop del riu dels Ulls on passava alguna que altra temporada en l'estiu. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra S, 290.

¹³²⁹ El procés relata que els homes d'Algemesí tenien el costum de portar a pasturar els matxos pel terme els diumenges i dies de festa abans o després d'anar a missa. Precisament, el matxo de Barberà havia sigut ferit en la pota el 17 d'agost de 1567. Això és, el diumenge anterior als fets. Segons sembla s'havia esbarriat desenfrenat mentre pasturava per la partida del Pla de Benirrahea i els Barberà li havien perdut el rastre. Quan el varen trobar estava ja malferit. Joan Lesala li havia assestat la punyalada en veure que es llançava a sobre de les mules i les volia muntar. *Ibidem*.

¹³³⁰ De vegades, en el procés, apareix escrit Olzina i altres Ausina. Això degué ocórrer perquè ambdós cognoms guarden certa homofonia. Hem optat per Olzina.

el torn de Gaspar Olzina, que descobrí la implicació de Llopis, el qual, al seu parer, hi havia estat present en l'incident.

Segons sembla, Andreu Joan Barberà¹³³¹ retornà al lloc on estava segut Joan Lesala i el trobà sol. Començà a perseguir-lo, tot recriminant-li el que havia fet al quadrúpede de son pare i que calia que ho pagara en pròpies carns. No s'ho pensà. Desenfundà l'escopeta que portava i li disparà. En acabant, s'hi apropà al francès, va traure la daga i li assestà una punyalada que li entrà per les espatles i el travessà fins que l'arma eixí pel pit dret. Ben bé es podia donar per mort. Llopis i Barberà el deixaren dessagnant-se i s'encaminaren vers Algemesí. Mentre Llopis acudia als oficis dominicals de Sant Jaume, Andreu Joan es presentà a la llar de son pare i l'informà de la consecució del cas. Ull per ull i dent per dent! Si bé el matxo havia quedat inservible a causa de la lesió i s'hauria de sacrificar, el culpable del dany s'ofegava ja en la seua pròpia sang desemparat i enmig de la partida del Pla de Benirrabea, sota la xafogosa calor de l'estiu riberenc.

El 6 de setembre, el procurador fiscal inserí la pertinent escriptura de capítols en què acusà Sebastià Barberà d'haver sigut l'autor intel·lectual de l'agressió, Andreu Joan d'haver-ho executat i Rafael Llopis d'haver actuat de còmplice. Tres jornades més tard, Llopis tornà a comparèixer davant el justícia d'Alzira, Pere de Mur. A continuació, fou empresonat. No així Sebastià i Andreu Joan Barberà, als qui ni tan sols se'ls havia citat a declarar encara, ni menys s'havia gosat procedir contra ells. Definitivament, hi havia alguna cosa en el tribunal del justícia d'Alzira que no acabava de funcionar del tot recte. Les institucions del Regne n'eren plenament conscients:

«[...] en la cort del justícia de la vila de Alzira y lochs y aldees de aquella se fan alguns abusos en la administració de la justícia y senyaladament en la continuació dels actes judicials, en los quals no s serva lo orde que convé. Y que per ésser Pau Truxà y Nicholau Tolosa, notaris y scrivans de dita cort molt vells, no donen, ni poden donar recapte en dita cort qual convindria per a la despedició dels negocis. [...] lo batle, justícia, loctinent e jurats e altres oficials de dita vila, essent estats advertits de dits inconvenients, no han curat de remediare aquells».¹³³²

Talment era així, que els dominis de l'Illa del Xúquer havien esdevingut darrerament força insegurs. Fins i tot, els oficials de justícia que s'hi desplaçaven adesiara

¹³³¹ Segons Gaspar Olzina, Andreu Joan Barberà era «hun jove moreno y baix de cos y de poques barbes». ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra P, 29.

¹³³² ARV. *Reial Cancelleria* 1330, ff. 297v-298r.

des del Cap i Casal es feien acompanyar sovint per soldats.¹³³³ Per si fóra poc, per acabar d'evidenciar el cúmul de desordres i negligències, el 29 d'octubre tots els presos—inclòs Rafael Llopis—escaparen de les càrcers d'Alzira. Pere de Mur culpabilitzà el carceller, el qual s'havia deixat oberta la porta. Afortunadament, el pròfug no havien anat massa lluny, ja que s'havien acollit a sagrat dins de l'església de Santa Caterina. Vista i demostrada la inoperància de la cúria alzirenya i d'alguns dels seus oficials, els presoners, juntament amb el carceller i la seua muller, foren traslladats d'Alzira a València, i encarcerats en l'interior del Micalet. Pel que fa a la causa, fou avocada el 7 de novembre a la Reial Audiència i assignada a misser Cristòfol Roig.

Al remat, després de nombroses dilacions, el 5 de gener de 1568, el tribunal reial valencià estigué en disposició d'encetar—si calia—el procés en absència contra Sebastià i Andreu Joan Barberà, que ja feia jornades que havien eixit per cames de la casa del carrer del Molí. Paradoxalment, Rafael Llopis, després de mesos de reclusió, fou posat en llibertat. N'al·legà privilegi de corona. Tot i això la comissió expedida el 12 de febrer, en favor del vergueta Joan Valero, va ordenar l'arrest de tots tres.¹³³⁴ Unes poques jornades després hi comparegueren Jeroni Roig, el cirurgià que havia atés i avaluat el dany causat per la punyalada;¹³³⁵ Guillem Bas, l'amo de Joan Lesala, i Jaume Matoses, veí de Bas al raval de la Verge Maria, els quals certificaren que el francès havia mort feia vora cinc mesos, això és, a principis de setembre de 1567. De resultes, val a dir que l'assumpte s'havia engrevit i l'agressió i les nafres havien mudat en homicidi.¹³³⁶

A la fi, el 21 de febrer, Sebastià Barberà feu cap a la ciutat de València. S'hi presentà en hora de cort davant misser Cristòfol Roig. Va ser interrogat sobre els capítols de l'acusació criminal, nomenà procurador el notari Gaspar Sellent i, en acabant, fou empresonat. No obstant això, l'algemesinenc passà poques hores entre barrots. Mossén Francesc Joan Boncompte, juntament amb el nebot, Andreu Barberà,¹³³⁷ el mercader Joan Sellent i el seu fill Gaspar Sellent, notari i procurador del traginer en la causa, van actuar

¹³³³ *Ibidem*, f. 298r.

¹³³⁴ ARV. *Reial Cancelleria* 1331, f. 63r-63v; ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra P, 29.

¹³³⁵ Aquest procediment rebia el nom de dessospitació. Veg. FERRAGUD DOMINGO, C., "Expert examinations of wounds...", *op. cit.*, pp. 108-132; —, «El coneixement expert dels...», *op. cit.*, pp. 315-329; —, "Hiring Medical Practitioners during...", *op. cit.*, pp. 43-60; FERRAGUD DOMINGO, C., i LÓPEZ TERRADA M. L., "Despejando las sospechas: informes...", *op. cit.*, pp. 65-86; GALLENTE MARCO, M., "Profesionalización y control del...", *op. cit.*, pp. 97-104.

¹³³⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra P, 29.

¹³³⁷ Sobre Andreu Barberà, veg. l'apartat titulat: *Represàlies i represaliats: els oficials de vila d'Alzira contra Pere Munyós i Andreu Barberà*.

de fermances. Així les coses, Sebastià Barberà es comprometé formalment a no eixir de la ciutat de València, sots pena de 100 lliures.¹³³⁸

Sens dubte, a la Reial Audiència li calia reunir com més proves millor contra Barberà. Per aquest motiu, el 26 de febrer envià el vergueta Jaume Cortés perquè citara a declarar al Cap i Casal Jaume Doménec i la seua muller Isabel Llorenç, Gaspar Olzina, mossén Pere de Mur, Guillem Bas, Jaume Matoses i Jeroni Roig.¹³³⁹ El 9 de març, l'oficial, que ja havia tornat dels dominis alzirens, explicà que no havia pogut encontrar ningú a la llar d'Olzina, ni tampoc havia pogut localitzar Doménec, ni Mur, que es trobava a Castella.¹³⁴⁰ En aquest punt, sobtadament, finalitza el registre del procés criminal contra Sebastià i Andreu Joan Barberà i contra Rafael Llopis. Ni tan sols hi figura una sentència. El 1569, si abans no, tant pare com fill estaven ja lliures i havien reprès les seues activitats econòmiques.¹³⁴¹

Nogensmenys, com que no hi ha res que dure eternament, sembla que l'afinitat dels Barberà amb els Boncompte arribà també a la seua fi i ho feu violentament. No debades, el 8 de maig de 1571, aplegà al lloc d'Algemesí l'alguet Garcia d'Alabiano per tal d'investigar el que havia ocorregut les nits anteriors, atés que «Barberà e altres del loch de Algemezi havien pegat una estocada a Alexandre Boncompte, del dit loch, e que de aquella estaria per a mort o seria mort».¹³⁴² En efecte, assistim a la defunció de l'unigènit baró de mossén Francesc Joan Boncompte, el qual havia estat batejat el 1551. Com hem assenyalat més amunt, era pràcticament inevitable, el trencament tard o d'hora s'havia de produir. De fet, formava part d'una tendència general, en què les elits pobletanes que varen optar per la segregació i l'autogestió, començaren a trencar alguns lligams de subordinació i obediència que els nugaven a les acabalades famílies de cavallers i ciutadans de la vila d'Alzira o als seus parents i amics. De resultes, açò esdevingué una esclatxa cada vegada més grossa que acabà per somoure els ciments de les xarxes de solidaritat i consegüentment també de les parcialitats.

¹³³⁸ *Ibidem*.

¹³³⁹ ARV. *Reial Cancelleria* 1331, f. 77v.

¹³⁴⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra P, 29.

¹³⁴¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 652 i 652bis.

¹³⁴² ARV. *Reial Cancelleria* 1334, f. 4r-4v. Veg. també el cobrament de la comissió. ARV. *Reial Cancelleria* 1334, f. 7v.

El present epígraf, a diferència de l'anterior, l'hem centrat essencialment als llogarets de la contribució alzirenya a fi i efecte de donar compte de la ferma voluntat d'autogestió de les elits pobletanes o dels sotracos que eixa actitud causà en llurs relacions amb les oligarquies dirigents de l'Illa del Xúquer. Tanmateix, una cosa és el desplaçament del focus d'atenció i altra ben distinta l'ocultació de l'evidència: al Clos i als ravals d'Alzira hi continuava havent no poques friccions. Dit en altres paraules, el cessament forçós de les hostilitats entre els Valero i els Lluquí i la conformació d'un front comú contra nissagues emergents no es cenyia a Algemesí, Carcaixent i Guadassuar, sinó que es constatà també intramurs i extramurs, ço és, a Santa Maria i Sant Agustí; alguns habitants dels quals bregaren encaridament per la transparència administrativa dels governants, per accedir de ple dret al sistema de regiment o per escalar-ne posicions en les capsos. Talment fou així que, el descontent conduí, el 1595, els habitants de Sant Agustí a demanar-ne la desmembració.¹³⁴⁴

Tot açò ho portem a col·lació perquè l'incident que ens disposem a analitzar palesa, precisament, això.¹³⁴⁵ No debades, darrere de les desavinences de la bel·lipotent estirp dels Valero amb Miquel Gil i els seus germans el que hi havia no era més que una lluita enconada dels primers per mantindre llur posició econòmica, social i política privilegiada a la capital de la Ribera front a la creixent influència d'altres famílies com la dels Gil, que amb el pas de les dècades—a través de la dedicació sericícola i una bona estratègia d'inversió immobiliària i d'acaparament de ressorts de poder—havien vist augmentada la seua presència al Consell. Car, Miquel Gil era el fill de Francesc, l'almaneny que en la primera meitat de la centúria havia fet niu a Alzira i havia casat amb Jerònima, l'hereva del fuster Jeroni Balaguer.¹³⁴⁶ De la mà dels Lluquí, Francesc

¹³⁴³ Aquest apartat ha estat elaborat bàsicament a partir del procés judicial conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Causes Criminals*, 0501/3, s. f.

¹³⁴⁴ AMA. *Cartes i cèdules reials manuscrites* 020/57.

¹³⁴⁵ Aquest episodi va estar tractat per Immaculada Peris Giménez i Tomàs Peris Albentosa. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 220-221; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra Historia: delincuencia...*, *op. cit.*, pp. 81-85.

¹³⁴⁶ Jeroni Balaguer, el sogre de Francesc Gil, va estar denunciat pel notari Cosme Pujalt per la construcció d'un presumpte forn clandestí dins del Clos de la Vila. Veg. l'apartat titulat: *Un forn clandestí al Clos de la Vila? El litigi entre Cosme Pujalt i Jeroni Balaguer*. Francesc Gil també estigué entre els riberencs encausats per contraban de seda. Veg. l'apartat titulat: *1563: Mercadejant amb membres del bàndol oposat: Francesc Gil i Pere Fortuny* contingut als capítols concernents al frau i contraban de seda. El germà de

Gil no va tardar a accedir al sistema de «sach e sort» alzireny i des d'aleshores havia estat un assidu ocupant dels seients menors (conseller, jurat segon, terç i quart, lloctinent de justícia...). D'ahí que els seus fills aspiraren a trencar barreres i promocionar-se a les capsas principals.¹³⁴⁷

Els esdeveniments ocorregueren el primer de novembre de 1572—dia de Tots Sants—, a les quatre de la vesprada, al bell mig del carrer Major del Clos de la Vila.¹³⁴⁸ Pel que sembla, Miquel Gil, al qual la font judicial qualifica de «torcedor de seda»,¹³⁴⁹ hi havia eixit a passejar amb un foraster, conegut seu. A l'altura del carrer Major, prop de la plaça de la Vila i de l'església de Santa Caterina, es van creuar amb un rogle gros de gent entre la qual va distingir diversos membres de la nissaga dels Valero, els fills de Tomàs Sapllana i altres integrants de la parcialitat. Un simple gest, una salivada a terra, bastà per encendre l'espurna que acabà en el desembeinant d'espases i en el creuament de coltellades. Agustí Pujalt, lladoncs justícia,¹³⁵⁰ interpretà que el fill de Francesc Gil havia estat el primer a arremetre contra els seus contraris, raó per la qual no dubtà a detindre'l i empresonar-lo, malgrat que l'havien nafrat. De fet, val a dir que la qüestió principal fou eixa: qui havia increpat a qui? Qui havia desembeinat primer?

Acte seguit, Pujalt encetà les perquisicions per tal d'esclarir amb precisió el que hi havia succeït. En total, van estar una dotzena d'individus els que seguieren a la cadira

Francesc Gil també fou acusat per contraban de seda, veg. *1563: Mercadejant amb membres del bàndol oposat: Francesc Gil i Pere Fortuny i Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*. Veg. també, l'apartat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

¹³⁴⁷ Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira. Veg. també l'arbre genealògic dels Gil d'Alzira.

¹³⁴⁸ Es tracta de l'actual carrer Major Santa Caterina, el qual cobria l'espai que separava el portal de la Trinitat fins a l'església de Santa Caterina, on estava la plaça de la Vila. Veg. MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografia de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 76 i 80. Es tractava del centre neuràlgic socioeconòmicament parlant del nucli urbà i també el lloc amb majors dosis d'especulació dintre del Clos. La seua importància feia que els ciutadans i cavallers d'Alzira hi tingueren certa tendència a concentrar les seues residències. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 55 i 149-151.

¹³⁴⁹ Miquel Gil llavors estava a punt de fer o havia fet ja el salt a la ciutat de València com a torcedor de seda. Per eixa raó havia venut quasi tots els seus béns a la vila d'Alzira. Acumulava una esquivada quantitat de 7 lliures de peita. Li restaven 9 fanecades i mitja a Materna, un tros plantat amb carrasques a Alfara i un altre tros més un corral davall de les Forquetes, junt a la muntanya. A les capçades de l'Alquenència, junt a la muntanya tenia un altre tros. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, f. 256r.

¹³⁵⁰ Agustí Pujalt era el fill de Francesc Joan Pujalt, un dels familiars del Sant Ofici de la vila d'Alzira i seguidor de l'antiga parcialitat dels Valero i Vendrell. Agustí Pujalt fou insaculat al redreç de 1555. Francesc Joan Pujalt comprà al seu cunyat Miquel Fluvià, el 16 de setembre de 1561, una heretat que tenia 66 fanecades i mitja. El 13 d'agost de 1566 li la transferí al seu fill Agustí Pujalt. Prèviament, ja havia sol·licitat la concessió de la famillatura del Sant Ofici de Cabanyes per Agustí. Agustí fou un dels riberencs encausats per contraban de seda. Veg. al capítol que versa sobre el contraban i el frau de seda, els apartats titulats: *1568: Agustí Pujalt i el lloc de Cabanyes: la primera pedra d'un eix d'influència* i *1568: Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia*.

i oferiren les seues dispars versions dels fets. D'entrada, aqueixa mateixa jornada, el justícia interrogà Miquel Gil. Sols hagué de respondre dues qüestions. En primer lloc, «fonch interrogat que diga qui l'à nafrat». El jove confessà que no ho sabia amb precisió. Potser mossén Nicolau Valero? Relatà que mentre passejava havia entropessat al carrer Major amb els germans mossén Francesc Joan i misser Miquel Jeroni Valero,¹³⁵¹ mossén Nicolau Valero, germà a mitges dels anteriors¹³⁵² i Francesc Valero, fill de Francesc Joan.¹³⁵³ Tots quatre estaven parats i conversejaven, en rogle, amb el sastre Pere Ribera, amb Joan Tafoia,¹³⁵⁴ amb Nicolau Truixà,¹³⁵⁵ i amb els fills de Tomàs

¹³⁵¹ Francesc Joan Valero prengué el relleu a son pare, mossén Miquel Valero, i es posà al front dels destins familiars del llinatge i del partit o facció. El 1554, després d'haver protagonitzat diversos enfrontaments amb Blai Piquer, van ser obligats a signar pau i treva. La negativa de tots dos els suposà el desterrament de la vila d'Alzira i encara del Regne. Veg. l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. El 1564, arran de la institució de la confraria de la Minerva a Carcaixent i la celebració del *Corpus Christi*, estigué entre els mandataris alzirens que acudiren al llogaret i protagonitzaren l'aldarull que obligà a intervingre les institucions regnícoles. Veg. l'apartat titulat: *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*. Eixe mateix estiu, secundà la versió de Jaume Guinovart en el tocant a l'acusació de l'estupre a Marianna Munyós. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en...", *op. cit.*, pp. 97-123. El 1566, fou denunciat per posseir i dur públicament un arcabús menut o pedrenyal curt. ARV. *Reial Cancelleria* 1329, f. 284v. El 1569, va ser condemnat a mort, perquè «en días passados, aviendo él entendido que un hermano suyo avia sido maltratado de uno de la dicha villa, se fue, luego a su casa, siguiéndole muchos por verle ayrado. Y le llamò diciendo "sally acá, que con hombres lo avéys de aver y no con mochachos" y por eso fue tomado por alborotador del pueblo y fue en ausencia condenado a muerte en compañía de sus cómplices». ARV. *Reial Cancelleria* 443, f. 172v. A tot açò hem d'afegir arrests, fugides i algun que altre homicidi o que posseïra privilegi de corona. ARV. *Reial Cancelleria* 1331, ff. 224v-225r. Patrimonialment, era un home acabalat. Pertanyia clarament a l'elit econòmica local en superar les dos-centes lliures peiteres. Posseïa 234 fanecades de terra concentrades a Cabanyes (226) i Sant Bernat (8). També tenia béns immobles: unes cases a Cabanyes i altre parell de cases dins del Clos de la Vila, una d'elles a l'aleshores plaça del Forn (actual plaça de Sant Bernat o plaça de la Sang). AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, f. 44r. El seu germà, misser Miquel Jeroni Valero, havia esdevingut jurista. Realitzava les seues funcions a la ciutat de València, on habitava la major part de l'any. ARV. *Reial Cancelleria* 1334, f. 114v. Estigué present també, el 1564, als aldarulls de Carcaixent. El 1571, s'havia vist implicat en delictes de sang. ARV. *Real Cancilleria* 1334, f. 114r. Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

¹³⁵² Es tractava d'un dels fills naturals de mossén Miquel Valero. Veg. DOÑATE SEBASTIA, J. M., "El libro del bien...", *op. cit.*, p. 112. A la seua esquena pesaven també nombroses agressions i afers com els de la tardor de 1567 (ARV. *Reial Cancelleria* 1331, ff. 187v-188r, 213r-213v i 249r-249v) o el del 1571 (ARV. *Reial Cancelleria* 1334, f. 114r. Mossén Nicolau Valero vorejava l'elit econòmica local (198 lliures i ½). Posseïa 71 fanecades de terra repartides a Benibardeny (34), Sant Bernat (19 ½) i l'Almúnia (17 ½). Dins del Clos detenia un corral i unes cases amb un hort, valorades en 128 lliures. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/18, f. 258r. Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

¹³⁵³ Es tractava del fill escollit per mossén Francesc Joan Valero per a succeir-lo. ARV. *Reial Cancelleria* 1338 f. 193v-195r. per eixa raó, tot i la seua joventut, havia protagonitzat ja alguns delictes de sang. A tall d'exemple, amb el seu pare i la resta dels membres de la família la tardor de 1567. ARV. *Reial Cancelleria* 1330, f. 297r-297v; ARV. *Reial Cancelleria* 1331, ff. 12v-13r. Llavors Mossén Francesc Valero tenia sols una casa al carrer Major valorada en 51 lliures i mitja de peita. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/13, f. 267r.

¹³⁵⁴ Estava casat amb Sebastiana Romero. ARV. *Reial Cancelleria* 1333, f. 31v. Acumulava poc més de 63 lliures de peita i no posseïa terres. Tota la seua peita corresponia a dues cases i un obrador que tenia, dins del Clos de la Vila, al carrer Major. AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/19, f. 251r.

¹³⁵⁵ Casat amb Jerònima Dorotea Salzedo, filla del batlle d'Alzira, Nicolau Truixà apareix entre els acompanyants dels Valero la tardor de 1567. ARV. *Reial Cancelleria* 1330, ff. 297r-297v; ARV. *Reial Cancelleria* 1331, ff. 12v-13r. Nicolau Truixà pertanyia clarament a l'elit econòmica local, atés que atresorava vora 250 lliures de peita. Posseïa 42 fanecades de terra repartides entre Sant Bernat (37) i a

Saplana.¹³⁵⁶ En veure'l passar alguns d'ells escopiren al terra i Gil també hi escopí en signe de repulsió.

Els havia donat ja l'esquena quan escoltà la veu de Francesc Joan Valero que bagolà: «Tin-te!». Llavors, girà el cap i veié Francesc Valero, el fill de Francesc Joan, que acurtava les distàncies a les seues esquenes i es dirigia vers ell «ab la spassa tirada». Gil desembeinà instantàniament i es va batre amb el jovenet. Els seus parents acudiren al seu ajut. Finalment, a la pregunta «Qui-s trobà pressent en sta brega?», respongué que havia vist Gaspar Sabater i a altres moltes persones en les quals no havia parat esment, atés que únicament s'havia preocupat de defendre's. Al remat, els havien hagut de separar. Afegí, per acabar, que, tot just quan es disposava a abandonar l'escenari de la trifulga, els ministres de justícia l'havien pres i traslladat a les presons.

Per al·lusions, el llaurador Gaspar Sabater fou el següent a comparéixer.¹³⁵⁷ Corroborà en tot la versió dels fets que havia oferit Gil. Explicà que havia estat a cal sabater i per això estava al carrer Major. Observà que Francesc Valero caminava darrere de Gil amb la mà a la creuera de l'espasa. Son pare, mossén Francesc Joan Valero li ordenà: «Tin-te!», en veure'l traure l'espasa. Llavors, Miquel Gil i el foraster que l'acompanyava es giraren. Tement per la vida del fill, mossén Francesc Joan Valero i l'oncle mossén Nicolau Valero feren el mateix i anaren al seu socors. Poc després, Joan Tafoia prengué de sa casa una alabarda i arremeté contra Gil.

Xixerà (5 de garrofers). Havia practicat l'ofici de la notaria i exercit diversos càrrecs al Consell. De fet, posseïa en propietat la meitat de l'escrivania de la cort del justícia d'Alzira. També tenia dues cases dins del Clos de la Vila i un hort tapiat al raval de la Verge Maria. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 18, ff. 128r-128v. Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsdes de la insaculació d'Alzira. Veg. l'arbre genealògic dels Truixà d'Alzira.

¹³⁵⁶ Els fills de Tomàs Saplana que estigueren presents en els fets foren Joan, Pere i Jaume. El 1565, Jaume Saplana fou acusat de lladre. ARV. *Reial Cancelleria* 1329, ff. 106v-107r. A les reialles dels seixanta, el mateix Jaume Saplana va estar perseguit per haver perpetrat nombrosos delictes. ARV. *Reial Cancelleria* 1331, ff. 187v-188r; ARV. *Reial Cancelleria* 1333, ff. 292r-292v. El 26 de març de 1571, el van detindre i el van dur a la presó de València. El van condemnar a servir durant cinc anys a galeres, període que no degué complir si, com sembla, es tracta de la mateixa persona. ARV. *Reial Cancelleria* 1333, f. 292r-292v. Pel que al pare, Tomàs Saplana, convé assenyalar que els seus béns, juntament amb els de Miquel Saplana i Miquel Agost es van vendre en públic encant, el 17 de novembre de 1578, en execució de la pena pecuniària dels delictes comesos el 9 de maig de 1572. ARV. *Reial Cancelleria* 1338, ff. 22r-23v. El 29 de gener de 1582, Tomàs Saplana fou guiat. «Per certs, justs e bons respectes concerns lo servey de sa magestat y la bona administració de la justícia, lo nostre ànimo, dignament movents, guiam, asseguram, afidam y en la nostra bona fe y real paraula prenim la persona de vós, Tomàs Saplana de la vila de Alzira, per qualsevol crims y delictes per vós fins al dia de huy fets y perpetrats. En així que líberament e sens encorrimment de pena alguna pugau estar, residir y habitar en qualsevol ciutats, viles y llochs y altres parts del dit present Regne ab tal emperò condició que no pugau passejar ni trastejar públicament per la present ciutat de València, ni per la dita vila de Alzira». ARV. *Reial Cancelleria* 1339, f. 225r. No hem sigut capaços de trobar els béns de Jaume, Joan i Pere Saplana al padró de riquesa del raval de la Verge Maria.

¹³⁵⁷ Es tracta del fill de Gaspar Sabater, de trenta anys, que el 1559 havia agredit els germans Bas. ARV. *Reial Cancelleria* 1326, ff. 26v-27r. El 1578, va signar pau i treva amb diversos partidaris de la facció dels Valero. ARV. *Real Cancillería* 1341, f. 139r-139v.

L'endemà, ço és, el 2 de novembre, Pujalt cridà Jaume Saplana que culpabilitzà Gil i narrà essencialment la seqüència prèvia als fets. La jornada anterior, al voltant de les quatre de la vesprada, estava davant la porta de la casa de Pere Mas, al carrer Major. Raonava amb mossén Francesc Joan Valero i Nicolau Valero, junt al banc d'Andreu Miró. Mentre parlaven, van veure passar el fill de Francesc Gil,¹³⁵⁸ amb un foraster que no coneixien, envers la plaça de la Vila. Van ser un instants tensos. En aquestes paraules ho referí Saplana: «passaren per davant los dits Valeros. Los estigueren mirant totstemp fins que agueren passat». En arribar a la plaça, a l'altura de ca Mendes, tots dos es giraren i tornaren sobre els Valero. «E quant foren enfront dels dits Valeros, los miraren molt desamoderadament. E quant foren passats, los Valeros se'n miraren los huns als altres e digueren: “Com se pot sofrir?”». Per acabar-ho d'arrodonir, segons Saplana, Miquel Gil i el foraster es pararen i els increparen dient-los «que no los espantaven si no s'y desenvaynaven de les espasses». Quan Gil girà l'esquena, el jove Francesc Valero desembeinà malgrat el previ «Tin-te!» del pare.

A continuació, es personà Esteve Canyonès, mercader de la ciutat de València d'una trentena d'anys. La seua qualitat de foraster confereix cert grau de veracitat i imparcialitat a la seua deposició. Tanmateix, convé no passar per alt que el seu aparent distanciament i poca familiaritat a la capital de la Ribera ben bé podien conduir-lo a confusions i errades d'identificació; cosa que afeblia la contundència del seu testimoniatge. Relatà que quan ocorregué l'incident, al voltant de les quatre de la vesprada estava segut a porta de l'hostal de Carbonell, a la plaça de la Vila, i presencià que es barallava «un jove de uns çaraguells de cotí vert, que era dit qu'és nomenat Nicholau Valero, ab un altre què li an dit que·s diu Gil». Seguidament, veié que arribà a la brega «un jove alt vestit de una quèra, que li han dit que·s nomena Truxà, lo qual estava dient: “Theniu, theniu!”». Els separaren i se'n portaren pres Miquel Gil, que, segons havia entès, havia sigut el qui l'havia moguda i començada. Quan se l'enduïen, Gil amenaçà un altre home que Canyonès assegurà no conèixer.

Tot seguit, arribà el torn de Francesc Alventosa. Declarà que a eixa hora estava a ca Miquel Ausina, al carrer Major. Xarrava amb el propietari de la casa, amb Joan Llemosí i amb Jaume Amat quan van escoltar el rebombori. De sobte es va obrir la porta

¹³⁵⁸ El 1565, Francesc Gil i Cristòfol Gil van ser obligats a signar pau i treva amb els Beltran, partidaris del bàndol dels Valero. ARV. *Reial Cancelleria* 1329, f. 40r. Pocs mesos abans dels fets que narrem, el 20 de maig de 1572, Honorat Gil i Agustí Gil, germans de Miquel Gil, armats amb espases i rodelles havien fet resistència al justícia Agustí Pujalt i a mossén Carròs per tal d'evitar que pogueren prendre el capellà que s'havia amagat a la llar de son pare, Francesc Gil. ARV. *Reial Cancelleria* 1334, ff. 165v-166r.

de l'habitatge i hi van entrar dos homes, als quals Alventosa digué no conèixer. L'un exclamà: «Ací, que hi à gran brega!», mentre l'altre demanà, en castellà: «Ay alguna alabarda?». Es feren a la via pública i descobriren que mossén Nicolau Valero i un altre individu i també molta altra gent lluitaven amb les espases. No distingí d'entre ells Nicolau Truxà, però sentí que Miquel Ausina es queixà: «Com se pot sofrir que los oficials tiren de coltellades?». Ho deia per Truixà, que aquell any n'era el mostassaf.¹³⁵⁹ Quant a presents, assenyalà Cadellat i Jeroni Torres.

Aquell 2 de novembre, els germans mossén Francesc Joan i mossén Nicolau Valero es personaren a la cort del justícia a fi i efecte de clamar-se de Gil i del foraster que l'acompanyava. En paraules seues: «per quant, en lo dia de air, Miquel Gil e un altre foraster acometeren a ells [...] en lo carrer Major de la present vila, los quals dits Gils han comés crim e delictes per ser, com som, cavallers», raó per la qual instaren el justícia que castigara els infractors conforme a la llei foral valenciana. Mentrimentres, és a dir, a l'espera d'un veredictes, Agustí Pujalt acudí amb el notari Gaspar de Puertoarce i Alfons Morales a llar d'Agustí Gil, germà de Miquel, i li l'entregà en arrest domiciliari.

«En Miquel Gil, torcedor de seda, fill de Francés Gil de la present vila de Algezira, per lo sacrament e homenatge que haveu prestat en mans e poder del magnífich Agostí Pujalt, ciutadà, justícia de la vila de Algezira, que tindreu per arrests e pressó la present casa de Agostí Gil, apothecari y germà. E de aquell e de aquella no-s partireu, exireu sens <permís> expresament del dit magnífich justícia. E si al contrari farau, vol<eu> ésser encorregut en pena de mill lliures reals de València, aplicadores per als cófrens de sa magestat. E per tuhició e seguritat de les dites cosses, dóna per tuhició e fermançes al magnífich Bernat Garí, cavaller; Cristhòfol Gil, llaurador, e Agostí Gil, apothecari, germà de aquell; vehins de la present vila ab ell e sens ell, *et in solidum*».

Pel que sembla, les presons de la vila d'Alzira continuaven presentant un estat deficient el 1572, motiu pel qual Pujalt preferí tindre'l a ca Agustí Gil.¹³⁶⁰ Unes quantes jornades després, el 5 de novembre, mossén Francesc Joan Valero hi tornà a comparéixer per tal de notificar que Miquel Gil havia vulnerat l'arrest. El fill de Francesc Joan Pujalt es desplaçà al domicili d'Agustí, el seu germà. No l'encontrà i es disposà a executar els qui havien accedit a signar com a fermances.

¹³⁵⁹ Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

¹³⁶⁰ El 1570 les presons estaven en mal estat. ARV. *Reial Cancelleria* 1333, f. 161v.

Amb tot i això, Pujalt no va aturar les perquisicions. Pere Llidó, un jovenet natural de Traiguera, fou el següent. D'acord amb la seua versió dels fets, el dia de Tots Sants, de vesprada havia anat a ca Antoni, el sabater. En eixir, va reconèixer mossén Francesc Joan Valero, mossén Nicolau Valero i Francesc, el fill de Francesc Joan, a la porta de Joan de les Forces, parats. Amb ells estava Truixà. A mà esquerra, carrer Major amunt, divisà Miquel Gil i un home foraster, els quals es dirigien vers la plaça de la Vila. Quan Gil i el seu acompanyant passaren per davant dels Valero, Francesc Joan li ordenà al seu fill: «Tin-te!». Llavors, el fill de Francesc Gil i el foraster tornaven enrere, desembeinaren l'espasa i els Valero la tragueren també. Per al ciutadà Joan Baptiste Oliver, Miquel Gil era qui havia mogut la brega. Ho havia presenciado tot de ben a prop. Instants abans de l'incident havia eixit de la plaça de la Vila. Caminant pel carrer Major, veié Francesc Valero i Nicolau Truixà arrimats al banc de Joan de les Forces i uns passos més enllà, el pare i l'oncle del jovençà, que raonaven amb altres persones, prop del de Miró. Quan Gil i el seu companyó arribaren davant de l'edifici de la Batllia els increparen. Al seu parer, això fou el que encengué l'espurna que provocà la baralla, en la qual Nicolau Truixà sols intervingué per separar-los: «Theniu-vos, no us tindreu?»

Pere Ribera, relatà que el primer de novembre Jaume, Joan i Pere Sapllana i el testimoni trobaren els Valero al carrer Major, quan es dirigien al raval de Sant Agustí, i pararen a parlar-hi una estona. Mentre xarraven, s'hi va acostar el fill de Francesc Gil «y éssent en front dels dits Valeros, veu com lo dit Gil y lo foraster miraven als dits Valeros. E sellavós dix lo dit Nicholau Valero: «què miren estos hòmens?». En escoltar el comentari, tots dos es giraren i creuaren la mà a l'espasa. «E lo fill de Francés Joan Valero anava devés ells en la spassa en la cintura, sens posar mà a d'aquella». El pare reptà el fill: «Tin-te. Ahon vas?». Després del desencontre «los ministres del magnífic justícia portaven pres a dit Miquel Gil. Y lo veu sanch en la camissa». Pujalt cridà, a continuació, Joan Sapllana, el qual oferí una versió dels fets semblant a la de Pere Ribera.

Finalment, acudiren Jeroni Torres i Miquel Ausina. Torres es cenyí a indicar que havia presenciado la trifulga des de la porta de ca Cadellat. Ausina, relatà el mateix que Francesc Alventosa. És a saber, que poc abans de les quatre havia rebut la visita de Joan Llemosí, Jaume Amat i Albentosa. Sentiren rebombori a l'exterior. Al cap d'uns instants Joaquim Ferrer i Pere Mondragón creuaren el llindar de la porta els posaren al corrent del que hi havia esdevingut i li demanaren prestades unes alabardes. No els les prestà. Seguidament, Jaume Amat li prengué l'espasa i eixiren al carrer Major. «Y éssent en dita brega, veu com lo dit Miquel Gil, tirant una coltellada, pegà en una barra y li caigué la

espassa en terra. E abajant-se lo dit Gil, perduda la espassa, a<garrà> una pedra e tirà aquella e pegà a Jaume Amat». Ausina conclogué assenyalant Tafoia com a responsable de la nafra del seu parent, Miquel Gil.

En aquest punt, sobtadament, es perd tota notícia de la prossecució del procés. No hi figura cap veredicta. Als darrers fulls únicament es llig, datada del 28 de maig de 1573, la sol·licitud d'una còpia i trellat a càrrec de mossén Francesc Joan Valero; cosa que invita a pensar que la causa fou avocada i prosseguida a una instància superior. Potser futures investigacions en traguen a la llum la resolució. Mentrestant, amb els vímetes de què disposem, convé evidenciar que els subjectes en lliça comptaven amb partidaris i detractors al si del Clos de la Vila i que l'escarrit nombre de testimonis imparcials, com ara Esteve Canyamàs, no basten per toldre-hi les ombres i les contradiccions. Tanmateix, fora qui fora el que encetà o provocà la disputa, el que resta en clar és que els Valero i els Gil s'arregleraven a sengles flancs de l'abisme.

4.4 L'ILLA DEL XÚQUER I LES SEQÜELES DE LA CONSUMACIÓ DE LES SEGREGACIONS MUNICIPALS D'ALGEMESÍ, CARCAIXENT I GUADASSUAR (1574-1585)

Entre 1574 i 1581, la vila d'Alzira va veure retallats notablement el seu terme particular i les seues competències administratives, polítiques i jurisdiccionals sobre la seua contribució. En efecte, a mitjan dècada dels setanta o recentment encetada la dels huitanta s'assistí a la independència del llogarets d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar de la vila mare. Amb tot i això, convé assenyalar que, contràriament al costum, es tractà d'una emancipació parcial; la qual no fou completa en el millor dels casos fins a les acaballes de la centúria o inicis de la següent: Carcaixent (1589)¹³⁶¹ i Algemesí (1608).¹³⁶² Guadassuar en canvi hagué d'esperar fins a l'adveniment dels Borbons (1731).¹³⁶³ Per tant, val a dir que les unitats segregades van haver de fer front a un procés llarg, desigual i força costós, en què hagueren de desemborsar en dues ocasions grosses quantitats de comptants en concepte de servicis a la Corona.

¹³⁶¹ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

¹³⁶² DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 14-16 ; ESTRELA GARCIA, J. E., *Els privilegis de la...*, *op. cit.*, pp. 24-26 i 85-105.

¹³⁶³ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 20 de gener de 2020].

En eixe ordre de coses, el reforçament de l'objecció crítica al centralisme alzireny i el front mancomunat que van conformar pobletans i llogarets a l'hora d'aconseguir els seus propòsits d'autogestió van propiciar la minoració, que no la desaparició, dels enfrontaments intrínsecs; de mode que a inicis dels setanta s'hi havia aconseguit certa pacificació social.¹³⁶⁴ A aquesta circumstància s'hi afegí en el cas concret de la constitució dels nous municipis de Carcaixent i Algemesí el canvi d'estratègia governativa que implementaren don Íñigo López de Mendoza, marquès de Mondéjar, (1572-1575) i don Vespasiano Gonzaga i Colonna, duc de Sabbioneta, (1575-1578), els quals donaren preferència a la ciutat de València i els seus voltants sobre la resta del territori i prioritzaren la vigilància per damunt del càstig. La conseqüència més palmària, doncs, fou una ostensible disminució de les comissions i de l'arribada de comissaris i algtzirs a terres riberenques.¹³⁶⁵

La pau i la quietud, però, duraren per poc de temps. En termes generals, un cop concedits els privilegis d'universitat, bastaren poc més o menys de tres o quatre anualitats perquè hi aparegueren les primeres refregues fortes entre les elits pobletanes; tot just l'interim necessari perquè les distintes nissagues n'enllestiren i se n'acoblaren a la nova realitat i començaren a col·lidir a l'hora de cercar el seu lloc a dintre les noves entitats municipals o cobrir llurs expectatives de regiment de la cosa pública. De resultes, van estar les progressives friccions generades, entre altres coses, en l'aplicació del rudimentari sistema electoral les que els abocaren a no pocs inconvenients, malvolences i desordres públics, que s'estengueren pels últims decennis del Cinc-cents i les primeries del Sis-cents, tal com ho arplegaren, a tall d'exemple, Sebastià García Martínez o James Casey.¹³⁶⁶

Certament, hom podria tatxar aquesta darrera hipòtesi d'interpretació oportunista, sobretot quant a Algemesí i Carcaixent. La davallada del nombre d'enviaments d'oficials a la Ribera del Xúquer, la modificació dels eixos bàsics de regiment i administració del territori valencià per part del marquès de Mondéjar i del duc de Sabbioneta i el posterior

¹³⁶⁴ ARV. *Mestre Racional*, 6853 (12-24).

¹³⁶⁵ Si fem cas dels treballs de María Peligros Belchí Navarro, sembla que la constitució dels nous municipis (universitats) coincidí a grans trets amb un període de canvi en l'estratègia de govern. Resumit en poques paraules: front a la lloctinència del comte de Benavent (1567-1570), caracteritzada per una gegantina preocupació pel manteniment de l'ordre públic—condicionada per les circumstàncies especials perquè travessava el Regne—la regència de Lluís Ferrer (1570-1572) es caracteritzà per un brusc descens del zel repressor i la vigilància; materialitzat en la caiguda de les comissions. Tanmateix, aquesta tendència es feu ostensible especialment amb l'arribada del marquès de Mondéjar (1572-1575) i Vespasiano Gonzaga (1575-1578). BELCHÍ NAVARRO, M. P., *Felipe II y el...*, op. cit., pp. 112-116.

¹³⁶⁶ CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., p. 248; GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., pp. 39, 40 i 103-104.

enduriment de la repressió i persecució dels delinqüents per part de don Pere Manrique de Lara, duc de Nájera (1578-1581)¹³⁶⁷ i especialment don Francesc de Montcada, marquès d'Aitona (1581-1594),¹³⁶⁸ bé podrien haver distorsionat i ensutjat les dades. Això no obstant, Guadassuar contribueix en aquesta ocasió a dissipar els dubtes, atés que hi segueix el mateix patró. Aquest llogaret abastà la independència de l'Illa del Xúquer el desembre de 1581, tot just quan el d'Aitona ja n'havia agafat les regnes, i si prenem els sempre indicatius registres de la Reial Cancelleria, tocants a la Cúria del Lloctinent, no és fins el desembre de 1584 que hom se n'ensopega amb la notícia del primer esdeveniment de caire violent de certa importància.¹³⁶⁹

Tanmateix, en paral·lel al floriment de ressentiments i trifulgues internes associades al control dels ressorts de poder dels nous municipis, hi romangueren les confrontacions amb les elits dirigents de la vila mare—Alzira—sobretot per assumptes concernents a l'exercici de la jurisdicció, la delimitació de termes i el repartiment del deute censal. Tal com assenyala David Bernabé, entre les pretensions del llogarets que van resultar elevats a «universitat» hi havia la de maximitzar les competències de justícia i politicoadministratives. En portar-ho a efecte, certament se'ls concediren amples capacitats d'autogestió, però en matèria jurisdiccional sols els van estar atorgades les atribucions i potestats alfonsines. I una cosa dugué a l'altra. El monarca hispànic reservà l'exercici del mer imperi als nuclis matriu, cosa que incentivà les refregues per presumptes ingerències d'ambdós costats.¹³⁷⁰

LA CONCESSIÓ DELS PRIVILEGIS D'UNIVERSITAT D'ALGEMESÍ, CARCAIXENT I GUADASSUAR

Convé començar pel principi. El municipi ha estat històricament el principal marc de convivència de les persones i també l'ens més destacat i immediat a l'hora de configurar la identitat dels individus, sobretot si exceptuem i deixem de costat la família. També ha sigut un element cabdal pel que fa a l'articulació del poder. No debades, els governs locals han posseït

¹³⁶⁷ COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, *op. cit.* p.

¹³⁶⁸ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, p. 82 i HERRERO MORELL, J. A., *Política pacificadora y fortalecimiento...*, *op. cit.*, pp. 78-108.

¹³⁶⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, ff. 82v-83v i 90r-91r. Ho demostra també l'exemple de la vila d'Alzira. En el període assenyalat, l'Illa del Xúquer hi va rebre al voltant del 72 % de les comissions enviades per la Reial Audiència al terme general alzireny, mentre que la contribució sols en va rebre poc més del 5%. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 272-273.

¹³⁷⁰ BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas...", *op. cit.*, pp. 16-17.

sempre atribucions i competències que han projectat els seus dirigents, d'una banda, sobre la col·lectivitat (l'element humà) i, d'altra, sobre un determinat territori (l'espai físic), trepitjat en el quefer quotidià, sentit com a propi i administrat privativament. Així les coses, no resulta estrany que les elits dels llogarets d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar, tan prompte com la bonança econòmica i demogràfica els ho feu possible volgueren elevar llur condició jurídica i mudar la rudimentària organització política, que els subjugava als designis alzirensys. A tal efecte, Felip II els concedí els privilegis d'universitat. Heus ací la institucionalització del creixement, la qual passava necessàriament per l'autogestió i la independència.

Tradicionalment, al complex mosaic urbà de l'antic regne de València hi havien coexistit diverses categories poblacionals degudament jerarquitzades, de les quals solament la vila i la ciutat podien considerar-se *stricto sensu* municipis de ple dret. Així funcionava almenys a l'espai de reialenc, atés que eixa lògica no sempre operava als dominis laics i eclesiàstics. No debades, hi havia nuclis de poblament d'antigues senyories alfonsines, convertides en baronies, que continuaven tenint la consideració de «llocs».¹³⁷¹ La novació, per tant, fou l'establiment d'aquesta categoria intermèdia: la «universitat».¹³⁷² Aquest vocable, que de primer antuvi s'usava per a referir-se a aquelles comunitats a què se'ls atribuïa certa personalitat jurídica i administrativa o bé al conjunt dels veïns de les ciutats i viles, en la segona meitat del Cinc-cents adquirí un significat inèdit. Esdevingué un grau d'autonomia incompleta que se situava entre el «lloch» i la «vila». La fórmula que encetà Algemesí, per si no fora prou, adquirí un cert èxit; ja que entre 1574 i 1593 Felip II va concedir—mitjançant l'emissió de privilegis d'universitat—més d'una desena de desmembraments al reialenc valencià.¹³⁷³ Tanmateix, com hem assenyalat més endalt, el procés, però, continuà de manera que algunes de les «universitats» esdevingueren més tard «viles» de ple dret.¹³⁷⁴

¹³⁷¹ BERNABÉ GIL, D., “Universidades y villas. Notas...”, *op cit.*, pp. 11-38; —, “Realengo y señorío en...”, *op cit.*, pp. 381-392. TORRES I FAUS, F., “Geografía política i municipi...”, *op cit.*, pp. 245-265; —, *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*

¹³⁷² Aquest sembla ser un tret distintiu del regne de València, atés que David Bernabé no observa cap paral·lelisme directe amb cap altre domini de la Monarquia Hispànica. Aquest exclusivisme radica en el caràcter particular de cadascun dels règims forals i, concretament, pareix nàixer del privilegi alfonsí de 1329. Veg. BERNABÉ GIL, D., “Universidades y villas. Notas...”, *op cit.*, pp. 13-16.

¹³⁷³ David Bernabé en fa una relació: Algemesí (1574), Carcaixent (1576), Ibi (1578), Callosa d'en Segura (1579), Mutxamel (1580), Guadassuar (1581), la Iessa (1583), Almoradí (1583), l'Olleria (1583), Agullent (1585) i Sant Joan (1593). Al segle XVII s'hi afegiren Banyeres (1628) i Alfafara (1632). *Ibidem*, p. 15.

¹³⁷⁴ David Bernabé també en fa una relació: l'Olleria i la Iessa (1587), Carcaixent (1589), Algemesí (1608), Mutxamel (1628), Ibi (1629), Callosa d'en Segura (1638). Un cas a part va estar el de Benigànim (1602) i Castelló (1587), que van passar de ser llocs dependents de Xàtiva a viles reials. *Ibidem*, p. 21. Desconeixem el particular de Benigànim, però pel que fa a Castelló sembla que havia aconseguit un grau d'independència semblant al de les posteriors «universitats» el 1510, el qual fou ratificat amb sentència de la Reial Audiència el 1560. Veg. MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, *op cit.*, pp. 197-199.

Com assenyalen Josep Antoni Domingo i Josep Enric Estrela, les parts interessades van estar, d'una banda, les viles o ciutats (nuclis matriu), d'altra, les comunitats pobletanes perifèriques (unitats segregades) i, finalment, la Corona; l'encarregada en última instància d'emetre els privilegis en cas de resolució favorable.¹³⁷⁵ En eixe sentit, convé evidenciar que la situació precària de la hisenda reial fou cabdal a l'hora de materialitzar la concessió dels títols d'universitat a Algemés (1574) i Carcaixent (1576),¹³⁷⁶ atés que ambdues s'emmarquen dins de la cronologia de la segona fallida del regnat del Prudent. De fet, tot apunta que les anades i tornades a la ciutat del Tajo i els contactes que s'havien llaurat a la Cort proporcionaven a carcaixentins i algemesinencs informació força privilegiada. No per casualitat, en termes generals, l'inici de les gestions per tal de caminar cap a l'autogestió en coincideixen pam amunt o pam avall amb la primera suspensió de pagaments (l'abril de 1557). Fora com fora, una volta oberta la porta ja mai es va tancar. Després d'Algemés, Carcaixent i d'altres poblacions del Regne, arribà el torn a Guadassuar (1581).¹³⁷⁷

Per tant, val a dir que darrere de l'afany emancipador hi hagué la concurrència d'interessos, d'una banda, d'un Reial Patrimoni cada vegada més necessitat de recursos i d'altra, de les elits pobletanes disposades a satisfer les quantitats requerides en qualitat de servici reial a fi i efecte de traure's de damunt el dogal que les nugava—en el cas del reialenc alzireny— a Illa del Xúquer. Contra això, la Clau del Regne no pogué fer gairebé res. En paraules de Josep Antoni Domingo: «pragmàticament, els llocs demanaven i pagaven; la Corona actuava d'acord amb els seus interessos i Alzira restava convertida en una mena de forçada convidada de pedra».¹³⁷⁸ Així doncs, de sobte, el monarca hispànic s'ensopegà amb una inesperada font d'ingressos a costa de propiciar l'esquarterament territorial d'àrees de reialenc històriques, com la d'Alzira; accions que no li reportaren inconvenients, si exceptuem les airades queixes de les viles i ciutats matriu. A eixe respecte, cal indicar que els greuges que la capital de la Ribera presentà abans d'abandonar prematurament les Corts de Montsó de 1585 es conserven plegats a un dels volums dels llibres d'actes de Jurats e Consell de l'Arxiu Municipal d'Alzira.¹³⁷⁹

Bé es podria afirmar que el negoci fou redó per al sobirà, perquè n'eixí reforçat i beneficiat del fraccionament. D'entrada, havia aconseguit dividir en dos temps les desmembracions. Primer hom obtindria el rang d'«universitat» i en acabant el de «vila». El

¹³⁷⁵ DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-4.

¹³⁷⁶ ESTRELA GARCIA, J. E., *Els privilegis de la...*, op. cit., pp. 71-83; GARÉS TIMOR, V. M., "El privilegi de creació...", op. cit., pp. 86-96.

¹³⁷⁷ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 20 de gener de 2020].

¹³⁷⁸ DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., p. 4.

¹³⁷⁹ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/121, s. f.

mecanisme, tot i que no evità el malestar, l'atenuà en dilatar el procés emancipador i no arrencar de colp totes les competències de la vila mare. Per a més additament, la duplicació dels tràmits i de les negociacions permeté a la monarquia un major control sobre l'administració del patrimoni regi i una creixent inferència en la configuració dels nous municipis, alhora que en doblava els ingressos. En efecte, com que l'elevació de categoria s'obtenia mitjançant la gràcia reial i l'expedició de privilegi, el que prevalia en última instància eren la voluntat i els interessos del príncep sobre la proposició primigènica dels súbdits. A més, el fet que els llogarets hagueren d'oferir una onerosa contraprestació econòmica dues vegades a l'hora d'obtenir beneficis amb avantatges exclusivament juridicoadministratius, tampoc no era un aspecte gens fútil. Tot plegat, omplí les arques del Reial Patrimoni, enfortí la posició de la Corona i afavorí els seus interessos en detriment dels dirigents alzirens.

Fet i fet, menys a la curta que a la llarga, la independència, minorà la representació social de les oligarquies alzirenyes davant el rei i les institucions regnícoles. També suposà una pèrdua de pes econòmic i demogràfic dins territori valencià. Dit en altres paraules, on abans hi havia una sola veu i una opinió monolítica que defenia essencialment els interessos vilatans, s'hi establí una certa polifonia o veu coral; i on abans s'alçava un vast, ric i poblat territori administrat des de la centralitat d'Alzira, el melic de la Ribera i sisena població del Regne, s'obria pas el policentrisme governat per entitats pobletanes—viles—que miraven de tu a tu la mare que els havia alletat i tractat de dessucar a parts iguals. Com hem assenyalat més amunt, l'emancipació concloué amb l'obtenció del privilegi de vila reial, atés que consegüentment es van crear els mitjans de relació directa d'aquestes amb les institucions, amb el monarca i amb la resta d'ens locals o consistoris dels dominis hispànics. Carcaixent el va assolir el 1589¹³⁸⁰ i Algemesí el 1608.¹³⁸¹ La que tardà una mica més fou Guadassuar (1731), que l'obtingué després de Nova Planta.¹³⁸²

El sobirà hispànic atorgà, en aqueixa ocasió, a Carcaixent i Algemesí el sistema insaculatori.¹³⁸³ Així mateix, el 1589, unificà la jurisdicció de l'horta de Cent i concedí als

¹³⁸⁰ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

¹³⁸¹ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 14-16 ; ESTRELA GARCIA, J. E., *Els privilegis de la...*, *op. cit.*, pp. 24-26 i 85-105. Algemesí portava demanant la seua elevació a vila reial des de la consecució del títol d'universitat. Tanmateix, l'elevat endeutament contret en la materialització de la «comunitat imaginada» i els costos de concessió del privilegi d'universitat retardaren la nova concessió fins el 1608. La còpia del memorial elevat al rei consta de 27 ítems i descansa custodit a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. ACA. *Consell d'Aragó*, llig. 865, d. 117.

¹³⁸² <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 20 de gener de 2020].

¹³⁸³ Poc o res se sap sobre el sistema insaculatori d'Algemesí. Contràriament, el de Carcaixent ha sigut objecte d'una minuciosa i recent publicació. Veg. DARÀS I MAHIQUES, B. i GARÉS TIMOR, V. M., "La primera insaculació de...", *op. cit.*, [en premsa].

carcaixentins la prerrogativa de nomenar síndic per tal d'acudir a les convocatòries de Corts.¹³⁸⁴ Convé pensar que els algemesinencs també degueren obtindre aquesta gràcia el 1608.¹³⁸⁵ En qualsevol cas, el que resta en clar és que els seus habitants arrodoniren la seua autonomia i prerrogatives mitjançant l'atribució del dret preferencial en l'adquisició i incorporació al reial patrimoni de Cotes i Pardines i la cessió del co-govern de la Séquia Reial d'Alzira. Això obligà, a les bones o a les males, la institució a mudar el seu nom i prendre el del riu d'on agafava les aigües. Amb aquesta mercé Felip III diposità indirectament en mans dels dirigents d'Algemesí la comesa d'ampliació de la xarxa hidràulica i la potencial transformació dels secans de la plana nord del municipi en regadiu.¹³⁸⁶ Tanmateix, cal no córrer tant, ja que la conclusió del procés emancipador escapa als propòsits del present estudi. De resultes, és d'entendre que les següents pàgines centren l'atenció en els privilegis d'universitat i en les seues repercussions.

La concessió del privilegi d'universitat d'Algemesí.

Talment com han ressaltat erudits i estudiosos, el llogaret d'Algemesí fou el primer al territori valencià en ser elevat a universitat. Ho feu el 15 de desembre de 1574, data en què Felip II signà l'expedició del privilegi a Madrid.¹³⁸⁷ El donatiu exigít fou de 8.000 ducats. La concessió tardà, però, més d'una mesada a arribar a notícia dels algemesinencs i les algemesinenques. Calgué esperar fins al 20 de gener de 1575, perquè Bernat Guinovart, l'acablat mercader de seda a qui els pobletans havien confiat el negoci de l'emancipació, entrara a la flamant universitat pel carrer València, procedent del Cap i Casal, i publicitara entre els seus conveïns l'esperada consecució.¹³⁸⁸ No obstant això, Guinovart en devia ser molt major o bé en degué faltar pocs mesos després. Això és el que es pot inferir de la documentació i dels esdeveniments posteriors. A tall d'exemple, després de tants desvetllaments i treballs, no s'explica si no és així que fora Pere Soler i no Guinovart l'escollit per ocupar la Batllia.¹³⁸⁹

D'acord amb Josep Antoni Domingo i Josep Enric Estrela, el 21 de gener de 1575, el batlle general ordenà el compliment i posada en execució del privilegi, de mode que

¹³⁸⁴ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.

¹³⁸⁵ MADRAMANY CALATAYUD, M., *Tratado de la nobleza...*, *op. cit.*, pp. 357-358.

¹³⁸⁶ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 19.

¹³⁸⁷ ESTRELA GARCIA, J. E., *Els privilegis de la...*, *op. cit.*, p. 82.

¹³⁸⁸ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels...*, *op. cit.*, pp. 43-44.

¹³⁸⁹ Pere Soler esdevingué batlle d'Algemesí per privilegi emanat per Felip II al palau del Pardo, el 20 de setembre de 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r.

aquell mateix jorn en van prendre possessió els primers oficials. Prèviament, se n'havia realitzat la lectura a l'església de Sant Jaume, juntament amb el manament reial. La concessió degué caure com una poalada d'aigua freda a Alzira, ja que, el 29 de gener, Pere Torres de Viver, síndic de la capital de la Ribera,¹³⁹⁰ elevà una causa de protestació al Consell d'Aragó, atés que al seu parer s'havia produït una flagrant «vulneració e derogació dels furs e privilegis de lo present Regne». No prosperà.¹³⁹¹ La següent fita es produí a començament d'estiu—el 29 de juny—en què Guinovart va retre comptes de la seua gestió i, especialment, del cap final de les 800 lliures que havien estat sancionades pel Consell alghemesinenc el 21 de maig en concepte de retribució de despeses del mercader a la Cort.¹³⁹²

Pel que fa a l'anàlisi del contingut del document, d'entrada, és menester advertir la diferència. Com indica David Bernabé, el conjunt de les concessions reials estan conformades per 34 capítols, en què el síndic de la comunitat sol·licitant exposa individualment les aspiracions del veïnat que representa i el monarca atorga el «placet» o bé hi introdueix esmenes.¹³⁹³ Eixe és el cas de Carcaixent i Guadassuar, però no el d'Alghemesí, que en conté un menys: trenta-tres. Potser el jurista que assessorà Guinovart oblidà introduir a l'articulat l'ítem que recollia de mode explícit que els alghemesinencs continuarien gaudint de «tots los privilegis, franqueses, gràcies, immunitats, exempcions, y de totes y qualsevol coses que gozen y se alegren los vehins y habitants de la vila de Algezira». Heus ací un dels inconvenients d'haver estat els pioners.¹³⁹⁴ Per tant, val a dir que Alghemesí indicà el camí a seguir i proporcionà el formulari bàsic, però fou Carcaixent la població encarregada de completar-lo. Fora com fora, entre ambdós llogarets gestaren el patró, elevat després a model definitiu, que s'emprà arreu del Regne.¹³⁹⁵

Si anem al moll de l'os, la finalitat última de la mercé era transferir certa representativitat i autonomia a les elits econòmiques alghemesinenques, de les quals havien mancat fins aleshores fora dels ens de la capital de la Ribera. A tal efecte, la Corona va prendre el privilegi concedit pel rei Alfons el Benigne a les Corts de 1329-1330 i hi

¹³⁹⁰ Pere Torres de Viver va passar a ser síndic d'Alzira després de la defunció de Miquel Jeroni Climent el maig de 1570. El seu fill Honorat Climent dona notícia que el testament de son pare el va rebre Joan Baptista Costa el 15 de maig de 1570, el qual va publicar cinc jornades més tard. Llavors, Isabel Fabregat, muller de Climent i mare d'Honorat encara hi vivia. ACCV. *Protocols d'Honorat Climent*, 6039, ff. 435v-437r.

¹³⁹¹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 64 (1).

¹³⁹² DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTRELA, J. E., *El privilegi de creació de...*, op. cit., p. 6

¹³⁹³ BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas...", op. cit., p. 21.

¹³⁹⁴ La vila d'Alzira i Alghemesí van haver de resoldre aquest oblit o imprecisió als tribunals. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 771.

¹³⁹⁵ GARÉS TIMOR, V. M., "El privilegi de creació...", op. cit., pp. 86-96.

configurà la nova categoria municipal. Talment fou així que, malgrat la pretensió de Guinovart d'eixamplar al màxim les atribucions de la flamant localitat, el sobirà remeté reiteradament a la «jurisdicció alfonsina» o a l'exercici de la justícia civil en primera instància; de mode que algunes tipologies d'apel·lació o recurs i el mer imperi continuaren estant en mans del justícia d'Alzira. De semblant manera, la representació en la Diputació i en les Corts romangué en possessió de l'Illa del Xúquer (capítols 23-31).

Pel que fa al regiment, el privilegi d'universitat dotà Algemesí d'institucions i d'oficials propis. En primer lloc, li conferí un batlle, de designació reial, en tant que representant de monarca a la població (capítol 10). Deposità el govern i la administració en mans del justícia, quatre jurats, el mostassaf i un grapat de consellers.¹³⁹⁶ Es tractava de càrrecs de designació anual, escollits la primera vegada pel Batlle General i, en el successiu, per un sistema de cooptació circular. Ço és, el Consell elegia els jurats, en la Vigília de la Pasqua de Pentecostés; els jurats nomenaven directament els consellers, i els jurats i el Consell triaven, per Sant Miquel, el mostassaf i, per Sant Tomàs, el justícia, a més dels síndics, els col·lectors, el clavari, el peiter o els advocats, entre d'altres (capítols 1-2, 5 i 10-11). L'escrivà de la cort del justícia i el del Consell eren també de provisió règia (capítol 14). La resta de lloctinents i càrrecs subordinats o subalterns eren nomenats pels seus superiors. El document també se'n refereix a les competències, les quals estaven regulades per la legislació foral. Per acabar, malgrat que es sobreentén, caldria esmentar la instauració de dos Consells: un de particular, conformat pels principals magistrats i 10 o 12 consellers, i un altre de General de limitada assistència i representació (30 consellers), en què els assumptes a tractar eren proposats únicament pels jurats.¹³⁹⁷

Pel que fa al control fiscal i a l'administració financera, cal assenyalar que el jurat en cap i la resta de jurats esdevingueren els màxims responsables. D'ahí que els ixents hagueren de retre comptes als entrants. Tanmateix, hi intervenia el clavari, encarregat de manipular els cabdals públics. A això convé afegir la potestat fiscalitzadora del rei o de les institucions regnícoles. No debades, tenien quartada l'autonomia fiscal, ja que hi podien introduir taxes per a cobrir les necessitats comunitàries, però no podien carregar censals ni imposar cises sense l'autorització del lloctinent general o del sobirà. Així mateix, en absència de la figura del racional, el monarca es reservà l'atribució de poder enviar oficials a fi i efecte de realitzar revisions dels comptes (capítols 12-13).

¹³⁹⁶ En el cas d'Algemesí es proveí que s'haurien de nomenar trenta persones per al Consell General i deu o dotze per al Consell Particular.

¹³⁹⁷ DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTRELA, J. E., *El privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 10-17.

La consecució del rang d'universitat, portà implícit també un desenvolupament de la fesomia urbana d'Algemés. Car, en compliment del designi reial, en primera instància, s'hagueren d'obrar més que fóren unes rudimentàries estances per acollir les diverses funcions de les magistratures i del Consell i construir una cambra on emmagatzemar i vendre els grans, una presó on detindre aquells que hi cometien alguna mena de falta o infracció i un costell en què exposar a la vergonya pública els qui incorrien en certs tipus de delictes (capítols 4, 6, 31-32). A això caldria addicionar la llicència de celebració de mercat setmanal seguint el model i l'estil de l'Alcúdia, cosa que facilitava l'abastiment de productes i aliments sense que els algemesinencs hagueren de desplaçar-se a la vila d'Alzira (capítol 9).

Quant al terme general, el territori continuà sent mancomunat a fi i efecte que hom hi poguera «pasturar, amprivar, y servir-se de aquells segons que fins ara se ha practicat y se practica y observa [...] e segons y de la manera que per furs y privilegis del regne de Valencia esta dispost» (capítol 15). Se n'havia de traçar, tanmateix, un de particular. Guinovart en demanà fins al pont sobre la séquia del Comte, però sols li fou concedida la tercera part de la distància en línia recta entre l'Illa del Xúquer i el llogaret (capítol 33).¹³⁹⁸ Francesc Torres, és potser qui millor n'ha estudiat els sempre problemàtics procediments de delimitació. En el cas d'Algemés, aquesta tasca s'inicià el setembre de 1576, quan la Reial Audiència l'adjudicà a misser Joan Peres Banyatos. Seguidament, cadascuna de les parts designà un expert. La capital de la Ribera ho confià a l'obrer de vila Antoni Garcia, mentre que Algemesí s'encomanà a un reputat matemàtic de la Universitat de València com Jeroni Munyós, el qual havia participat en la demarcació de la frontera castellana.¹³⁹⁹ Plegats, van mesurar la distància entre ambdós nuclis urbans amb una cadena de ferro, feren el càlcul i travaren la primera fita. En acabant, traçaren una línia recta de llevant a ponent. En eixe ínterim, Munyós emmalaltí i fou substituït per Doménec Gamieta. Francesc Torres refereix que, al remat, contràriament a la interpretació d'Alzira es va travessar el Xúquer; cosa que motivà queixes i plets.¹⁴⁰⁰

Finalment, cal que ens detinguem en la compartició de drets, càrrecs i deutes; sens dubte, un altre afer dels delicats. Tal com menciona David Bernabé, d'una banda, les noves universitats van haver d'assumir una part alíquota de les càrregues censals de les matrius.

¹³⁹⁸ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 14-17; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 76; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., p. 149.

¹³⁹⁹ TORRES I FAUS, F. i ROSSELLÓ I VERGER, V. M., *Jeroni Munyós i la...*, op. cit.

¹⁴⁰⁰ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 150-151. Veg. també, ARV. *Processos de Madrid*, A, 112.

La quantitat havia de ser assignada, d'acord amb el privilegi, pel batlle general un cop reconeguda la comptabilitat municipal alzirenya i escoltades les parts (capítols 16 i 18-22). Desconeixem exactament el mode en què es va resoldre la qüestió entre la Clau del Regne i Algemesí, però de vegades es recorria a una assignació anual de cabdals en favor de la vila o ciutat que havia patit la desmembració, encara que no faltaren les ocasions en què es produí simplement un traspàs de passius. Ocorria sovint, no gensmenys, que els creditors mostraven disconformitat a l'hora de reconèixer els nous deutors, atés que a priori els nuclis primigenis, de major envergadura, conferien més garanties.¹⁴⁰¹

D'altre costat, el repartiment de drets i ingressos procedents d'impostos també fou un assumpte complex d'enllestir. Sobre el paper, la vila d'Alzira havia d'entregar i trametre als algemesinencs el cobrament de totes les peites, cises i tributs que li havien acostumat a pagar (capítol 17). En eixe sentit, tot apunta que els recentment nomenats dirigents de la flamant universitat d'Algemesí no van perdre el temps i començaren a aplegar diners d'arreu per tal de fer front a les despeses i els càrrecs derivats de la gestió de la segregació. Talment fou així que, el 4 de febrer de 1575, el síndic alzireny Pere Torres de Viver, en previsió de mals majors, elevà una suplicació a l'Audiència perquè se'ls prohibira el cobrament de cises i peites mentrimentres no s'haguera resolt la partició de termes i obligacions. S'emparà en un fragment del susdit ítem, el qual preveia que el consistori algemesinenc havia d'utilitzar almenys parcialment les recaptacions a l'hora de fer front a les pensions i càrrecs alzirenyes que li pertocaren. Car, parlant metafòricament, no es podien rebre les molles i deixar de repartir els ossos.¹⁴⁰²

Entre dilacions i burocràcia judicial, la formalització de la causa i el respit s'allargaren fins a finals d'estiu. També ho feu la resposta de Cristòfol Climent, l'homòleg algemesinenc de Torres de Viver, que no es personà fins el 7 de setembre següent; data en què s'encetà la demarcació de territoris. Dues jornades abans, però, Climent n'havia sol·licitat la remissió. Al seu parer, això havia de bastar per cloure el litigi, atés que el reial privilegi palesava que el cobrament n'havia estat transferit al consistori algemesinenc i els oficials alzirenyes no s'hi podien entremetre. Tanmateix, don Lluís Ferrer, regent de la lloctinència general, li parà els peus, encara que els concedí la facultat de reclamar, arribat

¹⁴⁰¹ El plet entaulat el 1587 entre la vila d'Alzira i la universitat d'Algemesí n'ofereix un poc de llum al respecte. Pel que sembla, la vila d'Alzira entregava per Sant Joan de juny un memorial del que s'havia de cobrar de peita. Els jurats d'Algemesí ho recaptaven i ho entregaven als d'Alzira perquè feren les pertinents consignacions de censals. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1 a part, S, 824.

¹⁴⁰² AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 64 (2 i 3).

el moment, totes les quantitats escaients inclús a efectes retroactius des de la festivitat de Sant Joan Apòstol i Evangelista (27 de desembre).¹⁴⁰³

Malgrat tot, Climent aprofità l'ocasió per reiterar la posició de la universitat d'Alghemesí i denunciar el comportament dels dirigents de la capital de la Ribera i dels seus subordinats, els quals hi havien enviat un comissari perquè correguera i cobrara els tributs pertinents i vulnerat tant l'articulat de la concessió règia com també la remissió de la provisió del 2 de setembre. Això se seguí, entre el 13 i el 17 de setembre, les insistents peticions de Pere Torres de Viver perquè la causa continuara endavant. No debades, entenia que la pretensió de la part contrària havia de ser invalidada per un defecte de forma: la manca de notificació dels actes i enantaments del 5 de setembre.¹⁴⁰⁴ A part d'això, el representant alzireny insistí en la necessitat de repartir abans les obligacions i els deutes que no les drets i les recaptacions. En resum, cadascuna de les parts s'enrocà en els seus interessos i la seua postura.

Tanmateix, Cristòfol Climent presentà una solució alternativa, per més que també n'eixia beneficiada la universitat d'Alghemesí. Això és, com que la Batllia General tardava molt a escometre l'assumpte, proposà que se li donara llicència immediata per a cobrar cises i peites a canvi de sotmetre's al veredict de l'Audiència respecte a la partició de càrregues. A tal efecte, demanà que la vila d'Alzira entregara còpia i trellat de totes les pensions i censals als quals havia de fer front i dels llibres de peites. D'eixe mode, el tribunal podria judicar les quantitats i repartir actius i passius. El síndic de l'Illa del Xúquer demorà la seua contestació fins a mitjan gener de 1576. Es limità a indicar que conforme al privilegi d'universitat, el terme havia de delimitar-se per ordre del lloctinent general mentre que la tasca de la desmembració econòmica tocava al batlle general. Per tant, no podia procedir-se de justícia de la manera que ho pretenien els alghemesinencs.

Climent tornà a la càrrega el 10 de febrer. D'entrada, digué no entendre el posicionament de Torres de Viver, atés que la Reial Audiència podia emetre un veredict provisional a l'espera del de la Batllia General. I seguidament, evidencià la raó per la qual

¹⁴⁰³ El vergueta Joan Valero intimà el manament del lloctinent general, el 13 de setembre, a Joan Baptista Soler, lloctinent de justícia d'Alghemesí, als jurats Bleda, Mercer i Folqués, a l'assessor Simó Livillo, a l'arrendador de la cisa de la mercaderia Pere Soler; a Martí Botella, ciser de la fleca; a Pere Joan Climent, ciser de l'annualitat anterior; a Lluís Ametler, ciser de la civada i la garrofa, i a Antoni Espous, clavari de les cises. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 64 (2). Veg. l'annex 2: El Consell de la universitat d'Alghemesí.

¹⁴⁰⁴ Joan Baptista Climent, germà de Cristòfol, coneixia l'escrivà de la causa, raó per la qual Pere Torres de Viver no dubtà a abocar les seues sospites que la remissió havia estat introduïda clandestinament en el procés. En qualsevol cas, el que tenia clar el representant d'Alzira era que no els havia estat notificada ni intimada la provisió del 5 de setembre; raó per la qual havien continuat l'exercici habitual. El que hi havia ocorregut, però, era que Cristòfol Climent havia casat la seua filla major el diumenge 4 de setembre. Amb els preparatius i la celebració, que s'allargà fins al jorn següent, havia oblidat sol·licitar la intimació.

suposava que s'havia produït la negativa alzirenya: el dolent estat dels llibres de la peita. En paraules del poderejant algemesinenc: «que no es faça és causar molta sospita, perquè, si los dits llibres stiguessen com han d'estar, és cert que la dita vila no·s faria dificultosa de mostrar-los».¹⁴⁰⁵ El 22 de febrer, per tal d'ofegar el debat i establir mesures equitatives, es manà, d'una banda, a l'escrivà d'Alzira que procedira a realitzar una còpia del llibre de la peita i una relació dels càrrecs, i als dirigents d'Algemesí que cobraren les peites que encara es devien de l'any 1575 i entregaren els diners a la capital de la Ribera.

Cinc mesos més tard, Joan Baptista Climent havia pres el relleu del seu germà Cristòfol. Hi comparegué el 22 de juliol, per tal de queixar-se de l'actitud dilatòria dels magistrats de l'Illa de Xúquer, puix que encara no havien entregat els volums i els expedients requerits; contràriament a la diligència que havien mostrat els algemesinencs, els quals havien acatat i posat en efecte la provisió. També aprofità l'avinentesa per establir la premissa de partida: les peites i les cises que acostumaven a satisfer els pobletans eren de molta major quantia que no les despeses que ocasionaven en el seu manteniment. En altres paraules, al parer de Climent, la vila mare s'havia nodrit en els darrers temps dels diners que rebia de la seua contribució i no en revertia sinó una ínfima part. De resultes d'això, el llogaret no n'hauria de participar sinó d'una minúscula part del deute censal. I hi prosseguí:

«[...] si les dites peytes que·s paguen per los vehins e habitants de la dita universitat basten y sobren per a pagar les consignacions fetes per dita vila per la part tocant a dita universitat, no y ha perquè la dita vila de Alzira se haja de entrometre o empachar de dites sises de dita universitat; les quals serveixen per a les necessitats de dita universitat y senyaladament per a pagar les pensions dels censals que la dita universitat ha carregat per a servir a sa magestat en la suma e quantitat que ha donat per la concessió de dit real privilegi y per les despeses que·s ofereixen en los molts plets y processos que la dita universitat, per conservació de sos drets, ha portat y porta ab la dita vila de Alzira».¹⁴⁰⁶

El ben cert, però, fou que a eixes altures Pere Agustí Calbet, l'escrivà de la Sala,¹⁴⁰⁷ amb el vistiplau del Consell, havia despatxat la documentació i el síndic alzireny ja la hi havia depositada. Ho havia fet el 14 de juliol, en què Torres de Viver en lliurà l'acte

¹⁴⁰⁵ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 64 (2).

¹⁴⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁰⁷ Es tracta del fill de Pere Calbet. Sobre Pere Calbet, veg. també la seua actuació com a escrivà de la Batllia del marquesat de Llombai: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

d'arrendament de la cisa de la mercaderia, juntament amb les de la fleca, el vi, el peix, el taulatge, la civada, la garrofa i la carn tocants a l'exercici 1574-1575. Ni rastre, per tant, de les peites. El que havia ocorregut era que el tribunal encara no ho havia notificat a la part contrària. Vet ací el motiu de l'airada compareixença de Climent un parell de jornades més tard. Els dirigents d'Alzira li havien pres el pèl i així ho palesà. Car, a través del dossier d'actes i títols que havia entregat Pere Torres de Viver no s'hi podia traure res en clar, ni dels càrrecs ni menys d'ingressos. Acte seguit, acusà el consistori de l'Illa del Xúquer d'alentir i posar traves a fi i efecte de fer «inmortal lo negoci del dit compartiment dels càrrecs».

Fart de la posició indolent i retardatària dels oficials de la capital de la Ribera, el 30 d'agost, Cristòfol Climent, es decidí a introduir una escriptura de capítols amb què poder sol·licitar la compareixença dels jurats i síndics alzirenys dels anys 1574-1576. Amb això, pretenia evidenciar que la vila d'Alzira eixia enormement beneficiada de la paràlisi i allongament del procés de repartició de càrrecs i drets, ja que deixava *de facto* sense execució una part del privilegi d'universitat i forçava la dependència contra la voluntat del monarca. A tall d'exemple, Algemesí havia hagut d'entregar les 232 lliures de peita que havien pagat els veïns. És a dir, s'havia vist obligada a contribuir en tot per a satisfer les pensions de censals que hi havia carregades sobre la hisenda vilatana. Al parer de Climent, eixa era, sens dubte, una situació injusta, atés que el llogaret abans de segregarse sols havia ocasionat una quantitat minúscula d'eixe endeutament i havia aportat molt més del que havia rebut. De resultes, això s'havia de tindre ben en compte en el moment de la partició.

Amb tot, la via de la Reial Audiència sembla que fou irrealitzable. Hagué de resoldre el conflicte el batlle general. Ho degué fer en els anys següents. Fora com fora, el que resta en clar és que la situació tampoc no era del tot com la pintava el representant algemesinenc. Si bé, certament, l'Illa del Xúquer havia eixit beneficiada del període de creixement i expansió de la seua contribució, no ho era menys que també havia estat un pilar ferm durant les èpoques de mancances. Els magistrats alzirenys s'encarregaren de posar-ho en clar. La vila d'Alzira havia de respondre anualment més de seixanta mil i fins a setanta mil sous en pensions de censals, les quals havien estat aprovades per Consell General. A més, eixos diners havien servit, de totes totes, no sols per a netejar els braços del riu o la reparació de les muralles del Clos, sinó també per al millorament d'infraestructures o per a l'abastiment; dispendis que havien beneficiat el conjunt dels

nuclis de població del municipi. Per tant, des de la perspectiva alzirenya, Algemesí n'havia de respondre almenys 1.000 lliures.¹⁴⁰⁸

La concessió del privilegi d'universitat de Carcaixent.

Carcaixent, seguí en tot les passeres d'Algemesí i aconseguí el privilegi d'universitat l'11 de març de 1576, signat per Felip II a Sant Llorenç de l'Escorial. Com sabem el síndic fou Bernat Talens, per molt que es mig sustentara per a materialitzar-lo en Bernat Guinovart.¹⁴⁰⁹ El donatiu exigit fou de 6.000 ducats, el quals Talens i Bertomeu Armengol depositaren poques jornades després a la Taula de Canvis de la ciutat de València. Heus ací la carta que el sobirà hispànic en dirigí als tesorers:

*«Don Phelipe por la gracia de Dios, rey de Castilla, de Aragón, de León, de las Dos Sicilias, [...]. A los amados nuestros los cayxeros de grueso y de menudo de la Tabla de los Depósitos de la nuestra ciudad de Valencia y otros quales quiera diputados y oficiales a cuyo cargo está la administración de ella, salut y dilección. Bien sabéys cómo de nuestra orden y mandado y a nuestro sueldo y disposición, los síndicos de la universidad de Carcaixent depositaron en essa dicha tabla seis mil ducados con los quales nos sirviero[n] por la gracia y merced que le ycimos en elegir y crear el dicho lugar en universidad y darle jurisdicción conforme al fuero del rey don Alfonso. Y porque los dichos seis mil ducados que por la dicha razón nos tocan y pertenecen, es nuestra voluntad que se den y entreguen al egregio don Diego Fernandes de Bonavilla, conde de Gingón, nuestro thesorero general, para que aquellos los distribuya e enplee en las cosas de nuestro servicio, que por nós le está ordenado. Por tanto, os decimos, encargamos, quedéis y paguéis luego al dicho maestro tesorero general, su legítimo procurador, los dichos seis mil ducados, porque con las presentes las sueta (sic.) con que están dichos dineros a nuestra disposición para este effecto la quitamos y alsamos, y tomaréis los recaudos necesarios, según el estilo y costumbre desa dicha Taula para vuestro descargo, que de efectuarlo y cumplirlo con toda brevedad y sin dilación alguna como lo acostumbráys en cosa de nuestro servicio lo recibiremos de vosotros».*¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁸ AMA. Govern, Pleits, 17/1, 64 (2).

¹⁴⁰⁹ GARÉS TIMOR, V. M., "Hacia una mejorada administración...", *op cit.*, pp. 96-106. Veg. SEGURA DE LAGO, J., "Notas para la historia...", *op cit.*, s. f.; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, p. 249; TERUEL BARBERÀ, J. F., "Fills il·lustres d'Algemesí...", *op. cit.*, s. f.

¹⁴¹⁰ ARV. Processos de Madrid, B, 81.

En acabant, el 30 de març, el batlle general don Joan Aguiló de Codinats nomenà batlle Bernat Talens, el qual en absència de casa del Consell prengué possessió a l'església de l'Assumpció. Hi estigueren presents les flamants autoritats carcaixentines: Pere Guerau, justícia, i els quatre jurats; Andreu Armengol, Francesc Gilabert, Bertomeu Noguera i Miquel Timor.¹⁴¹¹

Pel que fa a l'anàlisi del contingut del document, cal ressaltar que va estar conformat per 33 capítols idèntics als del privilegi d'Algemesí, als quals s'afegí un de nou—el segon—que sancionà que els carcaixentins continuaren gaudint de «tots los privilegis, franqueses, gràcies, immunitats, exempcions, y de totes y qualsevol coses que gozen y se alegren los vehins y habitants de la vila de Algezira».¹⁴¹² Així les coses, tal com hem anunciat adés, Carcaixent fou la segona localitat a assolir el grau d'universitat i la que fixà el model definitiu, que empraren els llogarets del Regne que cercaven autonomia i autosuficiència administrativa.¹⁴¹³ Idèntiques prerrogatives en allò tocant al regiment, institucions, magistratures i també al terme. En efecte, Felip II concedí a Carcaixent el mateix que als algemesinencs: la tercera part de la separació del nucli urbà desmembrat i la capital de la Ribera, tot i que Talens demanà, ni més ni menys, des:

«del riu de Xúquer a la volta del riu en la partida del Alburchí, ahon cau l'aygua del molí Vell a la céquia del Cent, en dit riu de Xúquer. Y de allí dret als colomers d'en Loarri. Y dels colomers d'en Loarri y dels dits colomers, dret a la cova de les Maravelles. E de dita cova de les Maravelles, per los vessants de Aigües Vives, fins al terme de la vall d'Alfandech dretament. Y del dit terme de la Vall d'Alfandech fins al terme de Xàtiva. Y del terme de Xàtiva fins al dit riu de Xúquer».¹⁴¹⁴

En aquesta ocasió el comissionat a l'hora de departir els termes fou Vicent Escrivà, el qual encetà els seus quefers el mes de març de 1577. Francesc Torres refereix que una vegada mesurada la distància entre Alzira i Carcaixent a través del camí Reial i calculada la tercera part d'aqueixa, s'hi fixà el primer molló i es traçà una línia recta, que partint del Xúquer escindí la vall d'Aigües Vives en dos. La granja de Benivaire quedà a la part carcaixentina, tot i les protestes del monestir de Valldigna, que pretenia que romanguera a la d'Alzira. Es prosseguí, a continuació, a l'altre costat del flum i anys després fins al terme de Xàtiva. Així les coses, Cogullada i la Pobla Llarga restaren en la banda de l'Illa del Xúquer i

¹⁴¹¹ *Ibidem*. Veg. l'annex 3: El Consell de la universitat de Carcaixent.

¹⁴¹² GARÉS TIMOR, V. M., "El privilegi de creació...", *op cit.*, p. 89.

¹⁴¹³ *Ibidem*, pp. 86-96.

¹⁴¹⁴ *Ibidem*, p. 95.

el Toro a la de Carcaixent.¹⁴¹⁵ El desencert es corregí amb l'atorgament del privilegi de vila, el 17 de juliol de 1589. Cogullada fou incorporada llavors al terme particular carcaixentí i el Toro i tota la terra del marge esquerre retornà als dominis alzirens.¹⁴¹⁶ Quant al compartiment de càrrecs i drets, el 1577, Alzira i Carcaixent es veieren les cares davant la Batllia General, si bé comptava ja amb el precedent algemesinenc.¹⁴¹⁷

Concessió del privilegi d'universitat de Guadassuar (1581).

El llogaret de Guadassuar assolí el privilegi d'universitat el 22 de desembre de 1581. Felip II en signà l'expedició a la ciutat de Lisboa. El servici requerit fou de 5.000 ducats. Com a Carcaixent, el síndic fou nomenat batlle. En efecte, Antoni Torres, l'encarregat de les gestions d'emancipació, qui sap si també amb l'ajut de Guinovart, en resultà escollit el 1582.¹⁴¹⁸ Malauradament, en el cas concret de Guadassuar no hem estat capaços de trobar informació sobre el procés de segregació, ni tampoc de la recepció del document al llogaret, ni del pagament per la concessió de la mercé.

Quant a les prerrogatives de regiment i magistratures, el sobirà hispànic conferí als guadassuarencs la capacitat de nomenar tres jurats, un justícia, un mostassaf i consellers, entre d'altres; com a Carcaixent i Algemesí. Els atorgà també la jurisdicció alfonsina i un terme propi, la delimitació del qual s'havia de fer a criteri de la Reial Audiència i del lloctinent general. Torres, no obstant això, havia demanat, tal com assenyalen Enric J. Mut i Francesc Torres, «comensant des de les casses del dit loch de Guadassuar fins al molló de Alginet, partint migerament entre Algemesí y Guadassuar, fins al riu dels Hulls. Y per lo riu amunt fins al terme de Masalavés y al terme de la Alcúdia, seguint la mollonera del Reialench, fins a tornar al mateix molló de Alginet».¹⁴¹⁹

Tot això comportà que resultara una demarcació força complexa, motiu pel qual es realitzà per fases. Començà, el novembre de 1582, misser Vicent Vidal, el qual mesurà la distància entre la novella universitat i l'Illa del Xúquer, així com de la primera amb l'Alcúdia, Algemesí i Carlet. A diferència del que havia ocorregut a Carcaixent i Algemesí,

¹⁴¹⁵ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, pp. 153-155.

¹⁴¹⁶ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op cit.*, s. p.

¹⁴¹⁷ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 72.

¹⁴¹⁸ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020]

¹⁴¹⁹ <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020]; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op cit.*, p. 156.

a l'hora de traçar les fites, es van tindre en compte diverses variables com ara el potencial creixement de la població, la proximitat a Montortal, l'Alcúdia i Algemesí o la necessitat de projectar-se cap a la vila d'Alzira. Col·locat el primer molló, es perllongà una línia recta, brúixola en mà, fins a Massalavés. En acabant, es deixà de costat la zona de la Garrofera (llavors en litigi entre la capital de la Ribera, els Milà i els barons de Tous) i es prosseguí a llevant, vers Algemesí. El 1596, Vicent Vives reajustà la zona meridional i, el 1628, misser Cristòfol Cardona, atermenà ponent i tramuntana. Amb tot i això, els lindars actuals no es van acabar de fixar fins al segle XIX.¹⁴²⁰

* * *

En resum, la progressiva consolidació durant el Cinc-cents d'aquests nuclis secundaris dins del reialenc alzireny, capaços no sols de posar en dubte la centenària posició preeminent que ostentava la vila d'Alzira, sinó també de costejar-se la independència, afeblí substancialment el poder politicoadministratiu i la representativitat social de les elits dirigents de la Clau del Regne; alhora que acabà d'envigorir el model marcadament plural i policèntric que ha definit la Ribera del Xúquer fins als nostres dies. El monarca hispànic, a més, en va saber traure rèdit polític i econòmic. Els atorgaments dels privilegis reials que elevaren els llogarets a universitats i aquestes a viles suposaren ingressos substanciosos per als cofres reials. Per a més additament, el fraccionament comportà un major control sobre l'administració del patrimoni regi i una creixent inferència en la configuració dels nous municipis. Tot plegat, enfortí la posició de la Corona i afavorí els reials interessos en detriment dels dels dirigents alzirenys.

DUES PARTS DESAVINGUDES: «LOS OFFICIALES DE LES UNIVERSITATS DE ALGEMESÍ E CARCAIXENT TOSTEMPS APRÉS DE DITA DESMEMBRACIÓ HAN FET PUNCTA AL JUSTÍCIA DE LA VILA DE ALGEZIRA EN LO ÚS Y EXERCICI DE LA SUA JURISDICTIÓ»

D'entre totes les qüestions i desavinences que suscità entre les parts l'emancipació d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar de la vila d'Alzira, en el present apartat hem escollit tractar els problemes de jurisdicció. Com hem assenyalat més amunt, Felip II transferí als tres

¹⁴²⁰<http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020]; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, p. 77; TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 155-160. Veg. també el procés sobre la delimitació de termes que es guarda a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 37.

llogarets de la particular contribució alzirenya certa representativitat i autonomia. Si més no, els dotà d'institucions i d'oficials propis. A tal efecte, els havia autoritzat a nomenar anualment un justícia, tres o quatre jurats, un bon grapat de consellers i un mostassaf, entre d'altres. Tots plegats o la major part en conformaven el Consell, l'òrgan rector de cadascun dels nous municipis. També els concedí la jurisdicció alfonsina, ço és, la possibilitat d'impartir-hi justícia civil en primera instància i criminal fins a mutilació de membres exclusivament. Emperò, per posar-ho en fets calia també delimitar-los-hi un terme. En eixe sentit, convé indicar que les pretensions de vegades sobredimensionades dels síndics van haver de ser corregides pel monarca hispànic i pels seus assessors, que quant al territori, els assignaren una tercera part de la distància amb la vila d'Alzira o bé ho deixaren al criteri de la Reial Audiència i del lloctinent general, mentre que en el tocant a les atribucions jurisdiccionals els remeteren sempre al fur d'Alfons el Benigne. De resultes d'això, les prerrogatives pròpies del mer imperi van continuar estant en mans del justícia d'Alzira. Heus ací el niu de totes les raons.

En efecte, els pobletans realitzaren sovint interpretacions interessades i esbiaixades dels privilegis d'universitat a fi i efecte de dificultar o posar en qüestió les potestats de justícia de la capital de la Ribera, especialment, a Algemesí i Carcaixent; els dos nuclis urbans de major envergadura. En el costat oposat, el Consell i el justícia alzireny tractaven d'arrambar-los, de vegades, l'estret espai jurisdiccional que els havia estat conferit. Almenys això era el que argüien algemesinencs i carcaixentins quan hom els retreia els nombrosos enfrontaments i plets que sostenien amb la localitat matriu: l'Illa del Xúquer.¹⁴²¹ Una cinquantena en poc menys de quatre o cinc anys. A l'Arxiu Municipal d'Alzira se'n conserven un grapat, dels quals n'hem escollit tres que ens han semblat representatius.

¹⁴²¹ La vila d'Alzira instà plet per aquest motiu contra les universitats d'Algemesí i Carcaixent, el 26 de novembre de 1578. Pere Torres de Viver, síndic alzireny, denuncià en eixa ocasió que tant carcaixentins com algemesinencs acostumaven a impedir que les apel·lacions de caràcter civil foren avocades al justícia d'Alzira. Es queixà també que es basaven en lectures parcials i esbiaixades dels capítols que componien ambdós privilegis d'universitat, atés que solien tindre en compte sols la proposició del síndic i no la resposta del rei; la qual no poques vegades havia minorat les pretensions jurisdiccionals o territorials dels antics llogarets de la particular contribució alzirenya. Entre altres, el judici hi tragué a relluir, d'aqueix mateix any, el recurs de Bernat Alapont, llaurador d'Algemesí, la sentència que havia dictat Antoni Espous, justícia local, i la negativa d'aquest a acceptar les lletres inhibidores del justícia d'Alzira perquè «no coneix per jutge superior al justícia de Algezira». De resultes d'això, havia obligat Alapont a recórrer directament a la Reial Audiència. El veredict, publicat el 14 de desembre de 1579, en aquest cas caigué del costat de la capital de la Ribera, de mode que es condemnà Carcaixent i Algemesí a costes. AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 75.

«Los oficiales de Carcaixent han desobehit e fet resistència al justícia de Algezira y a sos ministros».

El 6 de setembre de 1577, Pere Torres de Viver, notari i síndic de la vila d'Alzira, es clamà a la Reial Audiència contra un grapat de carcaixentins entre els quals hi havia Francesc Robí, lloctinent de justícia; Joan Talens, Gaspar Joan Amador, jurats;¹⁴²² el notari i assessor del justícia, Jaume Algerri; Joan de la Marca i Bernat de la Tasta, ministres del justícia, i altres particulars: Pere Salom, Bernat Talens de la Plaça, Pere Casanoves, Jaume Carbonell i Joan Rubió, menor.¹⁴²³ La raó no era altra sinó que tots ells

¹⁴²² Francesc Robí tributava, llavors, d'acord amb vora una cinquantena de lliures peiteres i posseïa vora una setantena de fanecades de terra repartides per diverses partides: a l'Alborgí (22), al camí de Barxeta (16), al Pla de Carcaixent (10), al Puig Coniller (8), a Clotes (6), als Censals dels Frares (6), al Tossal (1 ½). També tenia un terç d'unes cases al camí Reial, dins de la universitat de Carcaixent. Pel que fa a Joan Talens, convé assenyalar que a Carcaixent habitaven llavors diverses persones amb aquest nom i cognoms i que a més hi estigueren casades; *conditio sine qua non* per exercir un ofici públic. Si més no, hi havia Joan Talens, el gendre de Gibert, que pagava llavors a raó de 27 lliures peiteres i posseïa vora una vintena de fanecades de terra a diverses partides: al pont de na Caldés (9 ½), a Clotes (3), a la Sénia d'en Gibert (3) i un tros al braçal de la Febrera. No posseïa cap habitatge. Amb idèntica tributació, també estava Joan Talens, fill de Pere i net de Joan Osset, que tenia 17 fanecades de terra: a la Canal (4 ½), al camí del Barranquet (4), a la Séquia Nova (4), a la bassa de na Grasseta (4) i mitja fanecada dins de la universitat de Carcaixent, contigua a sa casa i el seu corral. Hi havia també Joan Talens, fill de Joan i net de Ramon, que llavors ja era molt major i havia transferit els seus béns als seus hereus. Únicament li restaven 4 fanecades de terra a la Marjal d'en Mediana i tributava per raó de 10 lliures peiteres. També trobem Joan Talens, fill de Bertomeu, l'esquerrer, el qual llavors tenia carregades 55 lliures peiteres i posseïa mig centenar de fanecades a diverses partides: a Ternils (14), a Cogullada (7 ½), a les Algoleges de Terra Murada (7), a l'Alborgí (5), al pla d'en Joan (5), al Camp del Cavaller (4 ½), al camí de la Muntanya (4), al Censals dels Frares (2), al camí de la Vila (1). A més, dins de Carcaixent tenia mitja almàssera i unes cases al carrer Nou. També hi havia Joan Talens, el fill de Miquel, que tributava per raó de poc més de 221 lliures i posseïa vora dos centenars de fanecades: a Terra Murada (59 ½), a Clotes (30), al braçal del Pont Major (16), a les Vintenes (12 ¼), al Pla de les Vinyes (11), al braçal dels Calciners (6), a l'Alborgí (6), al camí de Barxeta (5), al camí de Càrcer (5), al camí de la Marjal (5), al camí de l'Horta (5), a la Marjal (4 ½), a Ternils o el Real d'en Ordeig (3), camí de la Muntanya (3), a la Coma (2) i al camí dels Calciners i a la Canal dos trossos, un d'ells morerar. També posseïa unes cases al camí Reial. Finalment, Joan Talens, fill de Bernat, tenia carregades 338 lliures peiteres i posseïa passava dels dos centenars de fanecades: a Clotes (57), a Terra Murada (±37), a Ternils (29), a la Coma (21), al camí de la Calçada (17), a Cogullada (16), al camí d'Aigües Vives (15), a l'Argamassa (13), a la sénia d'en Gibert (12), a Vilella (11), al Camp del Cavaller (9), al Pla de la Vila (9), al barranc d'en Sala o a l'escorredor del barranc de l'Estret (8), al pont de n'Avellà (7), al barranc de la Vila (6), a la Bassa del Rei (6), dins del llogaret (2 ½) i un tros al braçal de Ternils. També tenia cinc habitatges repartits entre Ternils i Carcaixent, ço és, quatre cases a Carcaixent, una d'elles al camí Reial, i una altra a Ternils, al voltant de la qual hi tenia una almàssera, un pati i un hortet tapiat. A Ternils també posseïa un corralet junt a l'església de Sant Roc. Pel que fa a Gaspar Joan Amador, tributava per raó de 146 lliures i mitja peiteres. Posseïa poc més d'un centenar de fanecades de terra: a Terra Murada (28), a Clotes (24), a Ternils (19), a la Calçada (18), a Cogullada (9), a les Vintenes (6), al molí de Ternils (5), camí de la Muntanya (3) i la Marjal d'en Rovira (2 ½). A Carcaixent tenia unes cases al carrer del Molí i a Cogullada unes cases i una almàssera. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-i/ 20, ff. 169r-171r, 305r-305v, 312r-312v, 343r, 367r-368v, 381r-384v, 540r-540v, 574r-575v. Veg. l'arbre genealògic dels Amador, dels Robí i dels Talens de Carcaixent.

¹⁴²³ Jaume Algerri, Joan de la Marca i Bernat de la Tasta no estan fiscalitzats al padró de riquesa de Carcaixent. Pere Salom era llavors un home major, que havia traspassat els seus béns als hereus. Únicament

plegats havien desobeït repetidament els manaments de mossén Bernat Garí,¹⁴²⁴ justícia d'Alzira, i havien fet resistència violenta a ell, al seu assessor misser Miquel Jeroni Valero i als seus ministres: Jeroni Sadorní, Pere Batlle, Tomàs Martí i Antoni Martines.¹⁴²⁵

Tot havia començat a primers de setembre. Pel que sembla, Joan Talens, el jurat, havia comprat una partida de calç de Bertomeu Garrigues i del seu fill Rafael, habitants de Cogullada. Malgrat que el procés no ho explicita, tot apunta que el preparat havia resultat defectuós; raó per la qual Talens havia denunciat Garrigues a la cort del justícia de Carcaixent. Miquel Selma, qui regia l'ofici el 1577, havia expedit diverses citacions a la llar dels acusats, però no hi havien acudit. Així les coses, Talens esperà pacientment que Garrigues i el seu fill es deixaren caure pel casc urbà del poble i ordenà detindre'ls. Així ho portà a terme Selma, el qual decidí empresonar-los en al·legar que havien encorregut en desacatament. L'agreguat procurador de Garrigues no s'ho pensà. Elevà queixa i recurs al tribunal alzireny, tot i que la causa no havia estat instruïda. Heus ací una de les maneres en què hom podia lligar les mans del justícia de Carcaixent i evitar que hi exercira la seua jurisdicció.¹⁴²⁶

Per a més additament, Bertomeu i Rafael Garrigues residien a Cogullada: terra de ningú i de tots. Recapitem. El terme que Bernat Talens, síndic de Carcaixent, n'havia

tributava per raó de poc menys de 18 lliures peiteres, no posseïa habitatge propi i sols retenia 19 fanecades i mitja de terra: a la Coma (10), al camí de Múrcia (7), al camí de Càrcer (2 ½). Jaume Carbonell tenia carregades llavors 121 lliures peiteres i posseïa un centenar de fanecades de terra: al Joglar (34 ¾), a la foia de Cansalada (23), a l'Algoleja de la Monja (13), a les Algoleges (10), a la Coma (7), al camí de Càrcer (5 ¼), a l'Argamassa de l'Olivera (5), al camí de València (3 ½), a la séquia prop del Teular (3), a les eres de Ternils (¼). També posseïa un parell de mitges cases, dues cases senceres i tres patis a Cogullada, una altra mitja casa a la plaça de Carcaixent, camí de la vall d'Aigües Vives i una era a la bassa del Garrofer. Pere Casanoves, fill de Joan tributava d'acord amb 43 lliures peiteres. Posseïa una quarantena de fanecades de terra: a la bassa del Rei (14), a les Jovades (9), a Terra Murada (7), a la Coma (4), a la senda dels Peixcadors (3 ½), a l'horta de Carcaixent (3). No tenia casa pròpia. Joan Rubió, menor, fill d'Antoni, pagava llavors d'acord amb 30 lliures peiteres i posseïa 16 fanecades de terra: a la senda de Materna (7), a la Séquia Nova (3), a Ternils (3 ½), al Teular (2), al lloc de Carcaixent (½). També tenia unes cases a la universitat de Carcaixent. Finalment, Bernat Talens, fill de Miquel, dit de la Plaça, tenia carregades aleshores 119 lliures i mitja i posseïa poc més d'un centenar de fanecades de terra: a Terra Murada (50), a Cogullada (12), a la carrera de l'Horta (7), al Puig Coniller (6), a Ternils (5), al Teular (4 ¾), a la Séquia Nova (4), al Pla de Carcaixent (4), al camí de Xàtiva (3), al Camp del Cavaller (4 ¼), a la Muntanya, camí de la Vall d'Aigües Vives (4), a l'Alborgí (2 ½), un tros a la Muntanya, un altre a la senda de la Sénia, un barranc de la muntanya que pujava al Reialenc, junt al barranc de Torremotxa i vers Aigües Vives; un altre barranc prop del barranc de l'Estret, i dins de la universitat de Carcaixent (½), a més d'unes cases contigües a la plaça de l'Església. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 20, ff. 24r-24v, 26r-26v, 29r-29v, 228r-229r, 232r-232v, 530r-531r, 549r-551r. Veg. l'arbre genealògic dels Carbonell, dels Casanoves, dels Salom, dels Talens de Carcaixent.

¹⁴²⁴ Mossén Bernat Garí era llavors un jovenet. Malgrat això atressorava 86 lliures peiteres, les quals es repartien en tres possessions: un troç de 47 fanecades compactes de l'alqueria que son pare havia a Tulell, un altre tros, sense determinar l'extensió, situat a la partida de Tisneres i plantat de garrofers, vinyes, morers i oliveres i unes cases dins del Clos de la Vila. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 18, f. 41r.

¹⁴²⁵ De tots aquests individus sols hem estat capaços de trobar els béns de Jeroni Sadorní. No posseïa cap casa. Sols tenia 21 fanecades de terra repartides entre Maranyent (11), Sant Bernat (8) i Barrablet (2). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 254v-255r.

¹⁴²⁶ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 71.

sol·licitat a l'articulat del privilegi d'universitat incloïa no sols Cogullada sinó tota l'Horta del Cent fins a l'Alborgí. L'atorgament reial, no obstant això, sols els concedí la tercera part de la distància entre el llogaret i la vila d'Alzira. A contracor, el síndic alzireny hagué de suportar que la línia de la delineació travessara inclús el riu Xúquer i es projectara fins a Massalavés. La contrapartida fou el compromís de retallar el territori de la universitat de Carcaixent a migdia. D'eixe mode, Cogullada, Ternils i Benimaclí—tots dos despoblats—, romandrien sota l'empara alzirenya. Tanmateix, la demarcació d'aquesta zona no es materialitzà fins al 1580; de mode que carcaixentins i alzirenyes en deien tindre dret i jurisdicció. En definitiva, una troca ben embolicada.¹⁴²⁷

En rebre l'apel·lació, el 4 de setembre, a mossén Bernat Garí li van faltar mans per acceptar-la. Acte seguit, redactà una carta inhibidòria i envià l'alguatzir Miquel Sadorní a Carcaixent perquè la presentara a Miquel Selma a fi i efecte que remetera els presoners a l'Illa del Xúquer. Sadorní hi acudí acompanyat per Pere Batlle i l'entregà a Selma i al seu assessor, Algerri. Nogensmenys, se n'hagué de tornar amb les mans buides, atés que el mandatari carcaixentí es negà en redó a lliurar Bertomeu i Rafel Garrigues. Ull per ull i dent per dent! El justícia alzireny no havia desaprofitat l'ocasió per a trepitjar les prerrogatives del seu homòleg carcaixentí i aquest li l'havia tornada immediatament: s'havia oposat a reconèixer l'elevació del recurs a la cort vilatana.

En regressar a Alzira, Batlle i Sadorní van oferir al seu cap complida relació del que hi havia ocorregut. I així fou que el fill de mossén Jaume Garí reuní el Consell perquè li donara permís per a desplaçar-s'hi personalment i rebre informació d'aquell desacatament i inobediència. No hi anà sol. A tal efecte, feu aplegar a sa casa el jurat en cap, Josep Traucador; el seu assessor, misser Miquel Jeroni Valero; l'escrivà Gaspar de Puertoarce i un grapat d'oficials, ço és, el lloctinent d'alguatzir Jeroni Sadorní i tres ministres: Pere Batlle, Tomàs Martí i Antoni Martines. Arribats a Carcaixent, prengueren el camí Reial fins que albiraren la llar de Miquel Talens, situada a aqueix mateix carrer.¹⁴²⁸ En eixe punt, Garí descavalcà i l'ancià Talens ordenà que li pararen una taula; cortesia d'una amistat de present, les arrels de la qual s'endinsaven ben profundament en el passat més recent de la vila i contribució alzirenya.¹⁴²⁹

¹⁴²⁷ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, op. cit., pp. 152-155.

¹⁴²⁸ Es tracta de l'actual carrer de la marquesa de Montortal. Veg. DARÀS MAHIQUES, B. *Els carrers i les...*, op. cit., pp. 306-312.

¹⁴²⁹ Tal com indica el procés judicial, Miquel Talens tenia aleshores aproximadament 78 anys. A les seues esquenes hi tenia un cúmul de vivències i afers, que hi havia protagonitzat, transcendents a l'hora de comprendre part del que havia ocorregut a la vila i contribució d'Alzira després de la Germania. Veg. els

En efecte, la vivenda de Talens esdevingué el centre d'operacions de mossén Bernat Garí a la universitat. D'entrada, en saber que el justícia de la localitat havia partit envers València, envià alguns dels seus acompanyants a buscar Francesc Robí, el lloctinent. El trobaren a sa casa, que s'alçava un poc més enllà, al mateix camí Reial. De continent, tal com li'l posaren davant, Garí el comminà a fer jurament. El carcaixentí s'hi resistí i també declinà reiteradament fer qualsevol declaració. Talment fou així, que el cavaller hagué d'incloure en l'ordre penes de fins a 50 lliures. I ni així en volgué. Al remat, tot i que no havia accedit a res del que el dirigent vilatà li havia ordenat, aquest moderà la suma a la meitat. Seguidament, l'alzireny donà ordre als seus ministres perquè accediren a la llar de Robí i hi feren penyores entre els seus béns pel valor de la susdita quantitat. Mentrimentres, Garí romangué a ca Talens.

Dit i fet. Batlle, Martí i Martines, encapçalats per Sadorní, entraren a l'habitatge de Robí i hi prengueren una somera i altres béns mobles, els quals carregaren al lloç de l'animal. En eixir, trobaren uns quants veïns a la porta. Entre ells hi havia Joan Talens i Gaspar Joan Amador, jurats de Carcaixent, els quals intentaren aturar per les bones els agents alzireny. Aliens al que hi havia ocorregut, Amador i Talens hi sol·licitaren certa espera. Emperò, Sadorní i els altres no van voler atendre a raons i prosseguiren la seua marxa. «No us coneix per jurats», digué un d'ells. Llavors, fou quan procediren per les males. S'aferraren a les regnes i al cabestre del quadrúpede i cridaren: «Teniu al rey! Teniu al rey!». Allò provocà que la gent hi acudira avalotada i propinara colps i arraps a l'alguatzir i ministres de l'Illa del Xúquer. Entre els qui hi oferiren més resistència es comptaven el mateix Francesc Robí, Pere Salom, Joan de la Marca i Bernat de la Tasta, Bernat Talens, de la Plaça, Jaume Carbonell, Pere Casanoves o Joan Rubió. Fet i fet, a la força, els arravataren la muntura i la retornaren a l'interior del domicili de Robí.

En l'entretant, la cridòria havia alertat el justícia d'Alzira, qui hi acudí al socors dels seus a cavall del seu rossí. Descavalcà, desembeinà l'espasa i s'abraçà a Joan Talens, el jurat en cap. Aquell, quan se'l veié vindre, exclamà: «Senyor justícia, què vol fer vostra mercé? Embayne sa spassa!». Aquell li respongué amb una arenga: «Alzira! Alzira!». En mig de tot aquell desconcert, arribà el batlle, Bernat Talens, i amb aquell misser Miquel

apartats titulats: «*Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència*»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils; *Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes*; *Corol·laris de camí a la segregació: les fetes i amenaces de Miquel Talens a Carcaixent*; *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar* i *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*.

Jeroni Valero i entre l'un i l'altre pacificaren tota la gentada. Llavors, mossén Bernat Garí tornà a pujar a l'equí i, enfurit, bagolà: «*Si ay aquí algun valiente, salga. ¡Que yo le mostraré quién soy!*». Misser Valero li feu un gest perquè se n'anaren. Tanmateix, Garí, en un acte de menyspreu, encara fou escoltat pronunciar: «*¡Gentesilla, la de Carcaxente, que todos son engendrados debaxo de carboneras, higueras y [...] albercoqueros!*».¹⁴³⁰

Les deposicions dels denunciats s'encetaren el 17 de setembre. En elles, com era d'esperar, els carcaixentins desmentiren que Cogullada pertanguera a la jurisdicció alzirenya o que hagueren maltractat el justícia i els oficials de la capital de la Ribera; més encara quan la major part de la gent que havia acudit a la llar de Francesc Robí hi havia anat a dotorejar, desarmada. A llur parer, havia estat al contrari. Els alzirenyts havien entrat a Carcaixent armats fins les dents i superbs. En eixe punt, alguns pobletans com ara Joan Talens, el jurat en cap, revelaren que mossén Garí duia amb si un autèntic arsenal: l'espasa, una escopeta de pedrenyal, un pistolet curt a l'arçó de seia del quadrúpede, una cota de malla i un peto a prova d'armes de foc.

Poc més d'una setmana després, s'obrí la fase testifical, la qual feu aflorar, entre altres coses, les raons que havien dut el cavaller a armar-se d'ordinari d'aqueixa manera. Heus per on, l'havien amenaçat de mort els Barberà, entre d'altres.¹⁴³¹ Era fama pública. Així ho declararen no pocs habitants de Carcaixent i Alzira. D'entre tots ells, hem escollit les paraules del sastre carcaixentí Lluís Melcior: «totstemp que hix de dita vila va armat aquell perquè lo han amenasat de matar-lo los Barberans y altres bandolers que y ha en la Ribera». Heus ací l'evidència. Als Barberà d'Algemesí se'ls podia tatxar de moltes coses, però no precisament de «bandolers» amb les connotacions braudelianes del terme ni menys en el sentit hobsbawmnià. Eren, sens dubte, una altra cosa: membres de bàndols.¹⁴³²

¹⁴³⁰ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 71.

¹⁴³¹ No sabem si es tracta dels Barberà d'Alzira o els d'Algemesí. Sobre els Barberà d'Algemesí, veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*, pp. 129-146. Veg. també els apartats titulats: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*; *Represàlies i represaliats: els oficials de la vila d'Alzira contra Pere Munyós i Andreu Barberà*; *Un parell d'afers orquestrats per Sebastià Barberà*. Particularment, Sebastià Barberà havia estat també un dels algemesinencs que havia estat acusat reiteradament per frau i contraban de seda. Veg. al capítol que versa sobre el contraban i el frau de seda, els apartats titulats: *1564: Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*; *1569: Sebastià Barberà d'Algemesí i 1571: Sebastià Barberà d'Algemesí*.

¹⁴³² AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 71.

«Lo justícia e officials de Algemesí han impedit que lo justícia de Algezira use sa suprema jurisdicció».

El 9 de febrer de 1579, Pere Bagà, síndic d'Alzira, es personà a la Reial Audiència i posà clam contra Onofre Mercer, el justícia; Jaume Nadal, el seu lloctinent;¹⁴³³ Pere Guinovart i Jeroni Ferris, dos dels jurats;¹⁴³⁴ Eiximén Miquel, el notari, i Manel Àlvares, el metge, entre d'altres.¹⁴³⁵ En l'escriptura que adjuntà a la denúncia, exposà que l'Illa del Xúquer estava en possessió, dels del temps de la Conquesta, de la suprema jurisdicció i mer imperi d'Algemesí, la qual li n'havia romàs després de la desmembració i elevació í al grau d'universitat. Tanmateix, des que sa majestat els havia atorgat autonomia, els algemesinencs «tostemps han fet puncta al justícia de Algezira» i n'havien entorpit l'exercici. En eixe sentit, el poderejant alzireny no desaprofita puntada per descriure un escenari de desordres públics i criminalitat que, malgrat que exagerat, no en devia distar tant de la realitat. No debades, com hem mencionat adés, paral·lelament als enfrontaments de vilatans amb pobletans, pocs anys després de l'emancipació els nous municipis es veieren immersos en les lluites intestines pel control o acaparament de les noves parcel·les de poder polític.¹⁴³⁶

¹⁴³³ Onofre Mercer era un propietari mitjaner, tirant a benestant. Tenia carregades vora una norantena de lliures peiteres i posseïa passava del centenar de fanecades: Gègena (57 ½), a Massasseli (25), a Fentina (25), a Casa d'en Soler (6), a Xara (4 ½) i als Horts (2), junt a sa casa, situada al carrer València. Onofre Mercer tenia dues vivendes; l'una, com hem assenyalat, al carrer València i l'altra a la plaça Major. Jaume Nadal tributava per raó de 38 lliures i mitja peiteres i posseïa vora una seixantena de fanecades de terra escampades per diverses partides: a Massasseli (17), a Gègena (15 ½), a Xara (11), a l'horta d'Algemesí (9), a Vernix (5) i als Horts (¾). També posseïa un habitatge dins de la universitat d'Algemesí. AMAIlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 72r-73v, 627r-628r. Veg. els arbres genealògics dels Mercer i els Ferris d'Algemesí. Sobre Jaume Nadal, veg. l'apartat titulat: *Els Llopis d'Algemesí: a l'empara de don Francesc Joan Martí i del bàndol dels Pardo de la Casta*.

¹⁴³⁴ Pere Guinovart era el jurat en cap. Tanmateix, a la universitat d'Algemesí hi havia llavors tres individus anomenats d'eixa manera. El millor posicionat econòmicament era, sens dubte, Pere Guinovart, menor, fill de Pere, el qual pagava per raó de 127 lliures i mitja peiteres i posseïa vora dos-centes fanecades de terra repartides per diverses partides: a Xara (90), a la Foia (27), a Orí (23 ¾), als Horts (22), a Campanar o Paradelles (12), al camí Vell (6 ½), a l'horta d'Algemesí (6), a Massasseli (4), i un tros a Fentina. Detenia també un censal i unes cases dins de la universitat d'Algemesí. També hi havia Pere Guinovart, el fill de Bernat, que tributava per raó de 36 lliures peiteres i posseïa 22 fanecades de terra concentrades a la Rambla (14) i el pla de Pardines (8). També posseïa unes cases al carrer de la Muntanya. Finalment, estava Pere Guinovart, el major, que devia ser un home entrat ja en edat, pare de Pere Guinovart, el menor. Pagava per raó de 35 lliures i mitja peiteres i posseïa únicament 38 fanecades de terra: a Xara (27), als Horts (6) i al camí de Massasseli (5). De qui no hi ha dubtes és de Jeroni Ferris. Llavors, l'algemesinenc tributava per raó de 24 lliures peiteres i posseïa una casa a la universitat d'Algemesí i 28 fanecades concentrades a Massasseli (17) i el Claper (11). AMAIlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 63r, 130r-131v, 384r i 446r-446v.

¹⁴³⁵ El metge Manel Àlvares no està fiscalitzat pel padró de riquesa, que sí recull els pocs béns d'Eiximén Miquel: 11 lliures i mitja peiteres, repartides en dos trossos de terra a Gègena, un d'ells morerar espès. En qualsevol dels casos, tots dos haurien de viure llogats a Algemesí. AMAIlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 754r.

¹⁴³⁶ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 78.

En eixe ordre de coses, Bagà reportà que els oficials d'Algemesí no acostumaven a donar compte i notícia als seus homòlegs alzirenys dels delictes de sang que hom hi cometia, ni d'altres afers luctuosos que hi esdevenien. I no sols això. El que ocorria veritablement era que no hi havia ningú que se n'ocupara. Per a més additament, els dirigents algemesinencs no hi gosaven intervindre. Per tant, hi campava la justícia privada, atés que les faltes i els crims restaven per jutjar i sense punició i els responsables vagaven per la població o s'estaven als seus domicilis com si res. De resultes d'això, s'hi havia originat un cert buit de poder i hi començava a regnar el clima d'impunitat. Tot plegat ho feien per tal de dificultar que el justícia d'Alzira exercira el mer imperi a Algemesí.

A eixe respecte, Bagà referí el recent assumpte de Bertomeu Cursà.¹⁴³⁷ Aquest hi havia assassinat, darrerament, un home i els membres del Consell algemesinenc havien donat llicència perquè se soterrara l'occís; tot a cient que els alzirenys no n'estaven al corrent ni n'havien rebut acte de la defunció ni de les ferides.¹⁴³⁸ N'hi heus ací la palesa intenció d'ocultació. Per consegüent, de tard en tard, quan el justícia d'Alzira se n'assabentava d'alguna cosa i hi acudia a rebre testimoni del que hi havia ocorregut, prendre els presumptes culpables i confiscar-los els béns, trobava sovint que aquells estaven absents i ses habitatges havien estat palesament buidats de contingut. En altres paraules, ja no hi havia gairebé res a fer.

¹⁴³⁷ Els Cursà eren una de les nissagues més importants de l'Algemesí del segle XVI. Basta amb fer-li una ullada al llistat de càrrecs del Consell d'Algemesí per evidenciar la presència destacada d'alguns membres d'aquesta bressola a les nòmines de càrrecs de la nova universitat. Pel que fa a Bertomeu Cursà, convé assenyalar que hi havia llavors almenys dues persones nomenades d'eixa manera a Algemesí. L'un, Bertomeu Cursà del Colomer, era un home bastant major. Per eixa raó el seu patrimoni era ben escarit. Havia traspassat quasi tots els seus béns als seus fills. Tenia carregades 7 lliures i mitja de peita i per no tindre no posseïa ni habitatge. Únicament conservava 12 fanecades de terra a l'Albotaina i altres 7 fanecades a Gégena. En canvi, Bertomeu Cursà, fill de Jaume, pagava per raó de poc més de mig centenar de lliures de peita, posseïa una casa al carrer Muntanya i ajuntava més de noranta fanecades de terra concentrades a Fentina (30 fanecades), a la Muntanya (29), Massasseli (24 i ½) i Orí (7). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 189r i 283r-283v. Els Cursà i particularment un dels Bertomeu Cursà havia estat cabdal en les gestions de la segregació anteriors a la designació de Bernat Guinovart. També havia actuat de síndic en alguns assumptes relacionats amb l'objecció crítica i l'oposició manifesta dels algemesinencs al centralisme alzireny. Veg. els apartats continguts en el present capítol que porten per títol: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar* i *La tercera teia de la discòrdia: Algemesí i Carcaixent es neguen a pagar la cisa de la mercaderia*. Veg. també l'annex 2: El Consell de la universitat d'Algemesí i l'arbre genealògic dels Cursà d'Algemesí.

¹⁴³⁸ El 28 de gener de 1579, fou enviat a Algemesí l'alguatir Jaume Lloris perquè prenguera Bertomeu Cursà i el portara a les presons de València. Unes quantes jornades més tard, els algemesinencs Francesc Cursà, Antoni Espous, Joan Sabater i Jaume Nadal, lloctinent de justícia, foren cridats a declarar en la causa oberta en absència de Bertomeu Cursà, el qual encara restava lliure i sense prendre a les darreries d'abril. ARV. *Reial Cancelleria* 1338, ff. 42r-43v i 80r. Veg. també COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, op. cit., p. 43.

El propòsit final del representant de l'Illa del Xúquer, però, era usar això de preàmbul i com a contextualització del cúmul de successos que s'havien seguit després. Havia ocorregut, més o menys paral·lelament a la qüestió de l'homicidi, que els governants alzireny n'havien enxampat uns quants rodamons per la vila i terme, els quals havien estat inculpats d'alguns lladrocinis i desterrats amb penes d'assots. El havien trobat als ravals de la capital de la Ribera. Un cap de guaita i a un parell de ministres del justícia d'Alzira els havien encaçat fins que els havien atrapat al riu Magre; territori i jurisdicció de la universitat d'Algemesí. Com que es feia de nit, sols n'eren tres i no duien els bastons que els acreditava com a oficials, decidiren deixar els presoners en mans d'Onofre Mercer, justícia d'Algemesí, perquè els custodiara.

Es comprometeren a tornar el sendemà a recollir-los amb més efectius. Dit i fet. El cap de guaita s'hi personà la jornada següent amb una escorta de cinc guàrdies. Tanmateix, Mercer es negà a lliurar-li els vagabunds. En regressar, l'agent posà al corrent del succés a mossén Benet Roca, el qual redactà una lletra de manament a fi i efecte que el magistrat algemesinenc li restituïra els reclusos; sots pena de 500 lliures. L'escrit fou intimat al pobletà per l'escrivà de la cort del justícia alzireny i ni així en volgué. Llavors, Roca ajuntà el Consell, el qual determinà que el cavaller es desplaçara a Algemesí acompanyant pel seu assessor, l'advocat i el procurador fiscals, el cap de guaita i quatre ministres. Un cop arribats a la població haurien de convocar Onofre Mercer a la casa de la Universitat i requerir-ne pacíficament l'entrega.

Segons Pere Bagà, el justícia accedí a l'antic llogaret de la contribució alzirenya pel carrer del Molí i es dirigí a la plaça, on encontrà «lo dit Noffre Mercé [...] acompanyat de multitud de hòmens». Aquell s'alçà d'un banc on estava segut i «ab lo rostro molt demudat y de mala manera, a altes veus,» els demanà: «Com senyors, veniu vos a avalotar la terra?». Seguidament, mossén Roca i els seus foren acorralats per la gentada. Els van immobilitzar els animals i els en prengueren les regnes. L'alzireny li respongué que «com a superior y en nom de sa magestat venia a fer-li certa requesta y manament», raó per la qual li sol·licitava reunir-se amb ell a la Casa Consistorial. Mercer, per contra, tractà que baixara de la muntura allà mateix i parlaren sobre l'assumpte que els havia dut a Algemesí.

Acte seguit, Jaume Nadal, lloctinent de justícia, barrà el pas dels oficials alzireny amb més d'una vintena d'hòmens que s'apostaren a les portes de l'edifici del Consell. L'un desembeinà l'espasa, altre es cobrí el cos amb una rodella, un tercer enlairà una llegona de fulla ampla i la resta prengué pedres de terra. Com que mossén Roca no desistí

en l'intent de complir amb la seua missió, el poble es va avalotar. Entre els principals instigadors, com no podia ser d'altra manera, havien estat Pere Guinovart i Jeroni Ferris, dos dels jurats i Eiximén Miquel, el notari, que els cridaven que calia expulsar-los de la població. Manel Àlvares, el metge, cridava a la gentada que allí no reconeixien els oficials d'Alzira «y que·s guardassen del diable», tot assenyalant el justícia d'Alzira i tractant de fer puntelletes per a estirar-li la barba o clavar-li el dits en els ulls. Al parer de Roca, els havien estat esperant, atés que hi havia persones palplantades dalt de les cambres de la Casa Consistorial, junt a les finestres, proveïdes de muntonets de cudols.

Veient que en podia eixir seriosament malparat, el justícia hi decidí variar l'objectiu del desplaçament. Així les coses, ordenà a Mercer que, sots pena de 500 ducats, li donara auxili per atrapar Sifre, l'algemesinenc que havia estat condemnat a mort per haver assassinat un home al camí Reial; amb l'agreujant d'haver trencat pau i treva. Mercer s'hi negà, però la gentada hi anà en tropell a la llar del processat per avisar-lo: «Fogiu Ciffre! Que lo justícia de Algezira va a pendre-us a la casa!». De resultes, quan mossén Benet Roca arribà a l'immoble, hi donà assalt i l'escorcollà ja no hi havia ningú al dedins. Roca manà al seu escrivà que en rebera actes de tot. Després d'allò, transcorregut més d'un quart d'hora, Mercer encara no s'havia dignat a comparèixer-hi. Llavors, el cavaller envià a cercar-lo. En tindre'l de nou fit a fit, l'algemesinenc digué que ho recorria tot a la Reial Audiència i el feu eixir del domicili de Sifre.

Finalment, Bagà referí que els dirigents d'Algemesí, després que els seus homòlegs alzirenys abandonaren la població, havien contactat amb la Governació perquè s'emportara els rodamons. Així doncs, el portantveus de general governador havia hagut d'enviar un porter que els havia dut al Cap i Casal i els havia posat al trast, on havien romàs fins que l'Illa del Xúquer els havia reclamat. De resultes d'això, després de l'enrevessada maniobra dels algemesinencs, els presoners havien sigut restituïts a la capital de la Ribera. De tot plegat, per tant, es podia inferir que Mercer i la resta de representants i pobletans intentaven per tots els mitjans de destorbar i perjudicar els vilatans i l'exercici de la seua alta jurisdicció o mer imperi.¹⁴³⁹

Unes quantes jornades més tard, l'11 de febrer, es procedí a prendre declaració als denunciats. Almenys sobre el paper, Onofre Mercer reconegué que la seua jurisdicció estava limitada al que havia concedit el monarca hispànic als algemesinencs en el privilegi d'universitat i que la resta pertanyia al justícia d'Alzira. Desmentí, com era d'esperar, que

¹⁴³⁹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 78.

ell o els seus conveïns hagueren fet puntes o deixat d'informar els magistrats alzireny i atribuï l'origen dels nombrosos litigis a les intromissions dels vilatans en les potestats de la universitat. Negà també tota la presumpta iniquitat delictiva i el buit de poder que estava prenent la vida quotidiana de la població. En altres paraules, menystingué tot allò que no estiguera relacionat directament amb l'objecte de la denúncia: la restitució dels rodavons.

D'entrada, contràriament al que havia esgrimit la part denunciada, indicà que l'alguatir o cap de guaita de la capital de la Ribera li entregà els presos i li demanà que fera justícia d'ells, ja que havien sigut atrapats al terme d'Algemesí. Li lliurà també una instància en què es podia llegir que els perseguïen i tenien requisitòries a la Valldigna. Així les coses, l'endemà, quan l'oficial alzireny hi retornà i li'n reclamà la devolució, Mercer no volgué retre'ls sense consultar-ho amb els advocats de la universitat. En acabant, quan li trameteren la lletra de mossén Benet Roca, respongué que faria el que fora menester i conforme a la llei, però no sense el consell del seu assessor; el qual no es trobava a la localitat.

També fou molt distinta la versió dels fets esdevinguts a la plaça. Narrà que Roca hi arribà amb el seu assessor, don Jeroni Fajardo; l'escrivà, Gaspar de Puertoarce; el fiscal i set o huit ministres i no li dirigí la paraula, sinó que enfilà envers la Casa de la Universitat. Al justícia d'Alzira se'l veia enfurit i determinat a entrar per força a les presons. Sortosament, Onofre Mercer n'estava segut a un banc i amb ell estaven, entre altres, Pere Soler, el batlle; Jeroni Ferris, jurat; Jaume Nadal, el seu lloctinent, i Eiximén Miquel, el notari. Llavors, Mercer recordà el que havia ocorregut a Carcaixent, que els dirigents de l'Illa del Xúquer s'hi havien presentat i n'havien trencat les presons per endur-se un reclus, i s'alçà i els anà a l'encontre. Quan els tingué prop, els preguntà què necessitaven. Roca passà de llarg i no es volgué parar. Seguidament, tractà d'entaular conversació amb Fajardo: «Senyor micer Fajardo, no veu vostra mercé lo que fa? No ns avalote la terra, que may ningun justícia de Algezira quant és vengut ab son assessor per coses de la jurisdicció ha fet lo que vostra mercé fa, sinó que apeaven y demanaven lo justícia de Algemesí y tractaven ab aquell lo que volien». El jurista respongué iradament: «Com tractau vos d'avalotadors?». No s'aturaren en cap moment.

En aplegar al cap de la plaça, esperonaren els cavalls i es disposaren a assaltar la càrrec. Mercer es posà davant del quadrúpede de misser Fajardo i el frenà: «Senyor, mire vostra mercé lo que fa que si voleu entrar en la pressó podrà ser que y haurà algun avalot, que yo ni vostra mercé ni tot lo resto no serem part per a poder-ho remediar. Y axí-l

requerixch de part de sa magestat y per amor de la passió de Déu lo pregue que digueu lo que voleu, s'apeeu». Llavors l'assessor parlà amb el justícia d'Alzira, el qual anava muntat en el cavall molt superb. Regressaren al mig de la plaça. Llavors, Roca li requerí que li donara auxili per a capturar uns quants processats i començà a cavalcar pel carrer València avall. No li digueren on anaven exactament. Com que anava a peu tardà una miqueta en arribar a la llar de Sifre.

Concloué la seua deposició desmentint que haguera preparat cap avalot, ni que hom haguera increpat a la gentada perquè resistiren els oficials d'Alzira. Quant a les persones que hi havia a les finestres del Consistori, explicà que les havia apostades perquè els presoners no s'escaparen de les càrcers, perquè estaven en mal estat. Els va mantindre fins que unes quantes jornades després s'hi presentà un porter de la Governació i se'ls endugué a la ciutat de València.

A continuació, fou interrogat Pere Guinovart, el jurat en cap. No pogué aportar massa detalls sobre l'assumpte perquè estava a l'horta i no hi regressà fins la nit. Darrere d'ell acudí Jeroni Ferris. Secundà en tot la versió de Mercer. Relatà que quan els alzirens estigueren prop de les portes de la Casa de la Universitat i de les presons, Jaume Nadal s'hi interposà i, veient el mode en què hi anaven, li preguntà: «Voleu derrocar les portes?». Llavors, mossén Benet Roca li contestà: «Sí que les derrocaré, no com a justícia sinó com a Rocca!». El mateix remarcà Nadal, qui declarà que demanà al justícia d'Alzira «per amor de Déu, que no·ls volgués fer exactions vils e rompre la pressó com havia fet a Carcaxent». L'alzireny bravejà que «derrocaria les portes y que les cremaria y se'n portaria los pressos. Y que no·u faria com a justícia sinó com a Rocca». Manuel Àlvaes, el metge, negà la seua implicació en els esdeveniments i al·legà que tractà de posar pau amb l'ajut d'altres hòmens honrats d'Algemesí.

El 16 de febrer s'obrí el torn dels testimonis. En eixa direcció, el síndic alzireny no dubtà a cridar alguns dels protagonistes com ara l'assessor del justícia don Jeroni Fajardo, l'escrivà de la cort Gaspar de Puertoarce i els ministres Esteve Ariscon, Martí Descalç, Tomàs Martí i Antoni Rajol.¹⁴⁴⁰ Sens dubte, les testimoniances de major pes i les més contundents foren les de Puertoarce i misser Fajardo. Tant l'un com l'altre ratificaren que els pobletans i els governants d'Algemesí hi acostumaven a contradir i pertorbar l'exercici de l'alta jurisdicció del justícia de la vila d'Alzira. El notari a diferència del jurista, que residia a la capital de la Ribera des de feia quatre mesos, n'havia

¹⁴⁴⁰ Malauradament, no hem estat capaços de trobar als padrons de riquesa conservats a l'Arxiu Municipal d'Alzira les entrades tocants als béns d'aquests individus.

tingut temps a constatar-ho; especialment després de la segregació. Des d'aleshores, els algemesinencs en feien rebre protestes, es queixaven i posaven impediments a totes les actuacions dels mandataris vilatans i, si més no, deixaven d'informar sobre els delictes de sang i altres afers. Tots dos estaven també al corrent de la qüestió de l'home assassinat que havien soterrat sense rebre-hi actes, al qual hagueren de traure de la fossa amb permís dels oficials eclesiàstics del Cap i Casal.

Fajardo n'addicionà un reforç. Pel que sembla, havia conversejat sobre l'assumpte amb els algtzirs Diego Lozano i Martí Lloris, els quals donaven l'antic llogaret de la contribució alzirenya per perdut. La permissivitat i poca col·laboració dels dirigents algemesinencs havia contribuït a crear un cert clima d'impunitat que propiciava que per molt que la Governació o la Reial Audiència sentenciaren de mort els qui tenien delictes de sang, aquests s'hi estigueren tranquil·lament a ses cases o s'hi passejaren impunement per places i carrers o que hi reincidiren. Solidaritats i llaços d'amistat o de parentesc feien la resta del treball cada vegada que sobtosament hi acudien agents de la capital del Regne a realitzar assalts als habitatges dels condemnats.

Tanmateix, el gros de llur declaració es concentrà al voltant de l'episodi esdevingut a la plaça d'Algemesí. Puertoarce centrà, primerament, el seu relat en l'actuació de Jaume Nadal. El lloctinent s'alçà sobtadament del banc i es dirigí corrent a la porta de la Casa de la Universitat. Una volta allí, cridant, ordenà a tots els ministres que tancaren les portes i els feu disposar-se en parament defensiu i traure les armes. En eixe moment, ja s'hi havia organitzat l'avalot, al qual cada cop s'hi anaren sumant més i més algemesinencs. Seguidament, referí la discussió amb el notari Eiximén Miquel, el qual al seu parer agitava els ànims dels seus conveïns: «Cap de tal! Quant ve lo justícia de Alsira ací, ha de venir ab altres térmens!». Puertoarce tractà de pacificar-lo, però no hi hagué manera.

Finalment, esmentà el diàleg que tingué amb Onofre Mercer quan mossén Benet Roca l'envià a buscar-lo abans de rebre els actes a la llar de Sifre. D'acord amb la versió de l'escrivà, l'encontrà a la plaça en companyia d'altres membres del Consell. El reprengué: «Senyor justítia, quant vostra mercé starà en necessitat, estos senyors—dient-ho per los officials de Algemesí—no·l trauran de aquella. Façau mercé y vaja a donar auxili al justítia d'Alzira [...]. Vaja promptament a donar-li auxili per a prendre un processat, enemich del rey». A la llum de la resposta, Mercer estava força molest: Tinch yo bé anar com a justítia a la casa. [...]. Ell a cavall y yo a peu?». Puertoarce li replicà: «Senyor, tots servim al rey sa magestat y per a donar salt en una casa és menester que y

vaja gent de peu y de cavall. Anem, senyor, faça-m sta mercé y faça lo que toca a son offici». I marxaren a ca Sifre.

Don Jeroni Fajardo n'oferí un relat semblant. Nadal fou dels qui acabdillà l'avalot. Es posà davant de la Casa de la Universitat, desembeinà l'espasa i començà a cridar: «Cap de tal! Venen así a·valotar la terra!». Ordenà que tancaren les portes de l'edifici i que el defengueren perquè no entraren els oficials d'Alzira. Després els uns s'hi col·locaren a mode de barrera davant, mentre que els qui hi havia dins eixiren a les finestres. Com que l'assumpte podia eixir malparat li aconsellà a mossén Benet Roca dirigir-se a prendre Sifre; cosa que tampoc no aconseguiren perquè els mateixos pobletans el van avisar perquè se n'anara de sa casa. Un dels qui en realitzà resistència passiva fou Onofre Mercer, atés que no acudí d'immediat a la llar del proscrit. Puertoarce hagué d'anar a buscar-lo i quan l'interrogaren sobre si reconeixia la suprema jurisdicció que exercia el justícia de l'Illa del Xúquer, alçà els muscles i insinuà que ho havia escoltat.

Pere Bagà, no obstant això, no sols fonamentà la seua pretensió en la relació dels alzireny, sinó que també n'aportà entre els veïns d'Algemesí. En efecte, Pere Montbuí, Bertomeu Munyós o l'apotecari Jaume Marc en foren de la partida. D'entre tots ells, potser, el qui n'aportà una visió menys esbiaixada fou el darrer o si més no constatà el terme mig, ço és, la malevolència que hi havia entre les parts. Marc va presenciar els fets mentre estava a la llar del mercader Joan Baptista Bisso, en les immediacions de la Casa Consistorial. Observà que mossén Benet Roca, el seu assessor acompanyats per un escamot n'accediren a la plaça sense badar boca i es dirigiren directament als baixos de l'edifici comunal. Així les coses, Mercer s'alçà, primer, del banc on estava segut i anà a l'encontre, però aconseguí detindre'ls per les bones: «Senyor don Hieroni y senyor justícia, per amor de Déu, no us vingueu a·valotar la terra. Vingueu vostres mercés y apeen en ma casa». A Mercer el seguiren, a continuació, Pere Soler, el batlle; dos dels jurats, Jeroni Ferris i Pere Guinovart—heus per on, no estava a l'horta!—, i Jaume Nadal, el lloctinent de justícia, qui manà cloure'n les portes.

A partir d'aleshores, com que mossén Roca no es donava per vençut, sinó que volia accedir-hi, es formà l'avalot. En l'endemig, l'alzireny perdé les formes: «Cul de tal! Yo com a Rocca vos derrocaré les portes!». Pere Soler, el batlle, i mossén Pere Escuder, el rector, feren de mediadors i aconseguiren que Fajardo i Roca caminaren cap al centre de la plaça. Emperò, don Jeroni Fajardo no pogué deixar anar la seua supèrbia: «Que no sabeu vosaltres que podíem venir ab dos mília hòmens de Alzira y llançar-vos les portes de la pressó y portar-nos-ne los pressos?». Al remat, com que el tumult creixia per

moments, decidiren enfilear el carrer València amunt i anar a assaltar la casa de Sifre. De qualsevol de les maneres, com solia ser habitual, no van aconseguir cap dels seus propòsits.¹⁴⁴¹

Una i altra vegada Cogullada: el síndic d'Alzira contra Pere Salom, el justícia de Carcaixent.

La major part dels litigis de caire jurisdiccional entre la universitat de Carcaixent i la vila d'Alzira van tindre com a objecte de discòrdia el llogaret de Cogullada o bé els seus habitants. Com hem indicat més amunt, el setembre de 1577, la detenció de Bertomeu i Rafael Garrigues, llauradors de Cogullada, acabà precipitant l'avalot i resistència dels carcaixentins als oficials vilatans.¹⁴⁴² Emperò n'hi hagueren molts més casos. A tall d'exemple, a primers de juliol de 1577, el síndic d'Alzira i el llaurador Joan Merí¹⁴⁴³ denunciaren Miquel Selma, justícia de Carcaixent, Jeroni Noguera i els ministres Joan de la Marca i Bernat de la Tasta¹⁴⁴⁴ perquè li havien fet penyora d'una vaca a la marjal de Selma en rescabament dels danys que aquella hi havia causat a certs sembrats. Sobre el paper, aquells dominis queien en Cogullada i pertanyien a la vila d'Alzira, malgrat que com hem assenyalat adés no s'havia traçat encara la ratlla que partia ambdós termes per la banda del migdia. Els carcaixentins, no obstant això, continuaven defenent

¹⁴⁴¹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/l, 78.

¹⁴⁴² Veg. en aquest apartat, el subapartat: «Los officials de Carcaixent han desobehit e fet resistència al justícia de Algezira y a sos ministres».

¹⁴⁴³ Joan Merí pagava, llavors, per raó de 53 lliures peiteres i posseïa 72 fanecades de terra repartides per diverses partides: al barranquet d'en Grifa (40), a Benimaclí (8), a la carrera de la Pobla (6), a Cogullada (6), als Fornassos (5), al Salobrar (4 ½), a les Sorts (2 ½). També posseïa unes mitges cases a Cogullada i un pati a la senda de la Missa. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 11, ff. 93r-94r.

¹⁴⁴⁴ Joan de la Marca i Bernat de la Tasta no estan fiscalitzats al padró de riquesa de Carcaixent. Miquel Selma tributava, llavors, per raó de 103 lliures peiteres i posseïa més d'un centenar de fanecades de terra: a les Vintenes (19), al pla de la Muntanya (16), a la Sènia d'en Gibert (16), a les Algoleges (9 ¼), als Censals dels Frares (7), a l'Alborgí (6 ¼), a la carrera d'en Ivorra (5), al camí de les Basses (5), a la marjal d'en Rovira (7 1/3), al camí de Barxeta (4 ½), a la Coma (4), pla de la Muntanya (4), al Joglar (3 ¾), al camí de l'Énova (3), al camí de Sueca (?) (2 ½), al pla de la Vila (1 i 1 tros), a la séquia de la Marjal (¾). També posseïa una almàssera i dues cases a la universitat de Carcaixent, una d'elles a la placeta d'en Guerau, junt al forn (actualment plaça de Miguel Hernández). Joan Noguera tenia carregades 48 lliures i detenia també més d'un centenar de fanecades de terra: als Llauradets (100), a Terra Murada (6), al pla de Carcaixent (6) a la Coma (5 ½), al camí de Càrcer (4 ½), a l'Alborgí (2), al Teular (1 ½) al Puig Coniller (1 ½) i al barranc de l'Ullastre (el barranc?). També tenia unes cases al carrer de la Muntanya (actualment carrer Julià Ribera). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 20, ff. 333r-333v, 442r-442v i 458v-459r. veg. els arbres genealògics de Selma i Noguera de Carcaixent

que Cogullada estava dins del seu territori. De resultes, tant els uns com els altres es sentien envaïts en llurs competències.¹⁴⁴⁵

El mateix ocorregué l'estiu de 1581. Llavors, la qüestió encara no s'havia resolt, però ja estava encarrilada. El 1580, el síndic de l'Illa del Xúquer en va sol·licitar prosseguir amb la delimitació fins al terme general de Xàtiva. El representant dels pobletans al·legà que la major part d'aquelles terres eren propietat dels carcaixentins, a excepció d'una reduïda quantitat que posseïen els habitants de Cogullada i que en qualsevol dels casos totes formaven part del delmari de la parròquia de Carcaixent i del guardianatge de l'Horta de Cent. Tanmateix, els vilatans es queixaren que d'eixe mode es donava molta extensió de terres fèrtils a la nova universitat i els hi suposava un greuge important atenent al pes demogràfic d'ambdues localitats. Calgué esperar, per tant, fins l'octubre de 1581 perquè Joan Peres de Banyatos, mesurada la distància entre Carcaixent i Cogullada, n'assignara tres quartes parts a la primera i amartellara les fites.¹⁴⁴⁶

Així les coses, el 15 de juliol, quan Vicent Sanchis, el síndic d'Alzira, es querellà contra Pere Salom, justícia de Carcaixent,¹⁴⁴⁷ davant el tribunal de la Governació, el plet encara no havia conclòs i no hi havia una resolució ni una demarcació clara. Malgrat això, Sanchis exposà que Cogullada estava ubicat dins de la particular contribució alzirenya; raó per la qual el justícia n'hi nomenava lloctinents i n'hi exercia la jurisdicció civil i criminal, baixa i alta, mer i mixt imperi. Tot i això, afegí, els carcaixentins sovint havien intentat usurpar-n'hi les atribucions. El resultat, nogensmenys, havia estat sempre el mateix: tothora que els oficials de la universitat hi havien entrat, n'havien estat repel·lits o bé denunciats judicialment. Dit en altres termes, aqueix era un incident més dins d'una llarga llista.

Feia unes quantes jornades, Joan Nicolau, fill de la vídua na Nicolaua de Cogullada, s'havia barallat amb Joan de la Puente, pedrapiquer de Carcaixent, per la treta de sorra del barranc de Barxeta en terme d'Alzira, prop de la Pobla Llarga. Per eixes dates, l'església de l'Assumpció encara estava en obres¹⁴⁴⁸ i hom podia guanyar-se el jornal portant càrregues d'algeps, calç o sorra. Eixa era la tasca que estaven portant a terme tots dos. Pel que sembla, el primer havia acusat el segon de furta-li els muntons i ahí havia principiat la brega. Prèviament, però, el carcaixentí se n'havia clamat davant la cort del

¹⁴⁴⁵ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 70.

¹⁴⁴⁶ TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal...*, *op. cit.*, pp. 154-155.

¹⁴⁴⁷ Pere Salom havia estat un dels carcaixentins que havia participat de la resistència al justícia en 1577.

¹⁴⁴⁸ DARÀS MAHIQUES, B., "L'església parroquial de l'Assumpció...", *op. cit.*, pp. 13-15.

justícia, atés que Pere Salom s'hi presentà amb el bastó i la insígnia i detingué Joan Nicolau. El va nuar de mans i se l'endugué. Tanmateix, pel camí el jove aconseguí lliurar-se de les lligasses i regressà a sa casa, a Cogullada. Quan Salom se n'adonà tornà enrere i es dirigí al llogaret. Allí el tornà a prendre. Per consegüent, al parer de Sanchis bé es podia dir que Pere Salom havia envaït i usurpat dues vegades la jurisdicció de la capital de la Ribera.¹⁴⁴⁹

Com era habitual, el 21 de juliol, el qui segué a la cadira fou el mateix Salom. D'entrada, negà que Cogullada pertanguera a la vila d'Alzira. Contràriament a això, entenia que formava part dels dominis de Carcaixent. Reconeugué, no obstant això, que el justícia d'Alzira en tenia les prerrogatives jurisdiccionals. Ara bé, immediatament addicionà que eixe assumpte, com tants altres, estava en discussió; judicialitzat a la Reial Audiència. Relatà que aquella jornada, mentre estava al seu molí, hi acudí Joan de la Puente i es queixà que Joan Nicolau li havia agafat l'arena que havia tret del llit del barranc de Barxeta. Llavors, decidí atendre la denúncia i desplaçar-se fins el lloc dels fets.

Allí encontrà un parell de xicons amb el fill de la vídua na Nicolaua. L'interrogà. El jove li prometé que si n'havia agafat que no fora seua la restituiria. Sols calia que Joan de la Puente en prenguera de la seua. El picapedrer en devia estar furiós, perquè s'acatxà i prengué un cudol, el qual per poc no impactà en Nicolau. Pere Salom, arrestà de la Puente i seguidament intentà fer el mateix amb el xicot, però s'hi resistí. Quan Salom el pogué reduir, li encordà les monyiques i se l'emportà a Carcaixent. Una de les voltes que es girà veié que no estava, que se n'havia alliberat. Desfeu el camí i, com que no el trobà, acudí a Cogullada. Poc després d'arribar es topà amb Baltasar Doménec, el lloctinent de justícia del poblet, el qual pretenia impedir per la força que l'en traguera. Afortunadament, un frare franciscà de Santa Bàrbera els va separar i els va pacificar; de mode que Salom hagué de fer cap a Carcaixent amb les mans buides.

L'endemà mateix s'obrí la fase testifical. En total, Sanchis reuní una desena de testimonis, agrupats clarament en vilatans i pobletans. Entre els primers hi hagué persones de pes i amb presència al Consell alzireny com ara el notari Josep de Luca,¹⁴⁵⁰ els ciutadans

¹⁴⁴⁹ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 85.

¹⁴⁵⁰ Josep de Luca tenia llavors 41 anys. Era descendent de Joan de Luca, el qui fora criat d'Onofre Vendrell. Veg. l'apartat que porta per títol: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*. Josep de Luca va ser insaculat a la capsa dels escrivans del Consell el 1555. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

Bernat Calbet¹⁴⁵¹ i Jaume Salazar¹⁴⁵² o l'ancià mossén Hipòlit Valero.¹⁴⁵³ Llurs deposicions es van centrar bàsicament en ratificar la jurisdicció alzirenya sobre el lloc de Cogullada. En eixe sentit, la major part basà les seues respostes en la seua experiència dirigent. Eixe fou el cas de mossén Valero, qui assenyala que n'havia sigut mostassaf i justícia i en tenia ple coneixement: Cogullada pertanyia a Alzira. El mateix argüiren Calbet i Salazar, els quals sempre que havien ostentat càrrecs del Consell havien acompanyat el justícia d'Alzira a Cogullada en cavalcada el dia de Nadal, a fi i efecte que en nomenara un lloctinent. Tots asseguraren, tanmateix, haver llegit l'ambigu privilegi d'universitat de Carcaixent, tot i que solament Josep de Luca i el fill de Pere Calbet havien estat presents en l'amollonament realitzat per misser Escrivà, el 1577, i n'estaven al corrent dels acords.

Els pobletans van estar encapçalats per Baltasar Doménec, lloctinent de justícia. El seguiren Jaume Doménec, Joan Merí, Joan Sanchis, Bernat Timor i Miquel Vayà, tots ells llauradors de Cogullada. Els seus testimoniatsges, com dues meitats, es complementaren amb els anteriors i van tocar fonamentalment els successos de primers de juliol de 1581. Doménec relatà que aquell jorn, cosa de les dues de la vesprada, estava a sa casa quan hi acudí un dels fills de la vídua na Nicolaua—un xiquet de 13 o 14 anys—i li digué que Pere Salom, el justícia de Carcaixent, havia detingut el seu germà a una de les parcel·les de terra de sa mare, situada entre Cogullada i la Pobla Llarga; terme d'Alzira. Llavors, prengué el bastó i es disposà a eixir-los al davant. Al carrer coincidí amb un altre dels xicons de la viuda que corria i duia la capa i l'espasa en les mans. Manà a un quants dels seus conveïns, entre ells Bernat Timor i Jaume Doménec, que l'acompanyaren i plegats, camp a través, s'afanyaren a interceptar-los i evitar més trifulgues i desoris. Un poc més endavant trobaren Joan Nicolau, al qui presumptament havien arrestat, i més enllà lluny Salom. Així les coses, regressaren a Cogullada.

Al cap d'una estona Pere Salom es plantà al llogaret amb el seu bastó i volgué endur-se Nicolau. Doménec s'hi oposà frontalment i es negà a deixar-lo fer perquè no hi havia la jurisdicció lladoncs com tampoc abans, al camp. Salom en feu cas omís i se n'entrà a la llar de na Nicolaua. Doménec li anà al darrere i li intentà llevar el bastó. Es barallaren, perquè

¹⁴⁵¹ Fill de Pere Calbet, notari. Bernat Calbet, tenia llavors 35 anys. Començà sent insaculat poc després de 1555 a la capsa de «jurat terç e quart», des d'on ascendí a les caixes de mostassaf i jurat segon. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

¹⁴⁵² Jaume Salazar, fill de Jaume, tenia llavors 31 anys. Tant ell com son pare van estar insaculats a les capsas més importants dels sistema de sac i sort alzireny. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

¹⁴⁵³ Mossén Hipòlit Valero, cosí germà dels difunts mossén Miquel i mossén Francesc Valero, era un home molt major. Tenia 73 anys i continuava habitant a Algemesí. Havia estat insaculat a la capsa dels generosos abans del redreç de 1553-1555 i ho continuà estant després. També fou introduït per a exercir el càrrec de sequier a la capça dels generosos. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

el de Cogullada entenia que havia envaït el seu territori i les seues competències de justícia. Al remat, però, per evitar més enrenous, deixà que el carcaixentí se n'anara sense el jovenet; al qual Doménec deixà en arrest domiciliari.

Miquel Vayà,¹⁴⁵⁴ exposà que aquell dia anà al seu domicili una cunyada seua, i li dugué un quartau propietat de Pere Salom, cunyat també del testimoni, al qual s'havia trobat per les rodalies de la seua llar. Vayà pensà que l'animal havia fugit del molí de Salom i s'hi encaminà per tal de tornar-li'l. Això no obstant, en traure el cap pel camí Reial encontrà Salom amb el bastó de justícia a una de les mans discutint amb Baltasar Doménec. El primer tractava d'explicar al segon que el fill de na Nicolaua se li havia escapat i que tenia dret a prendre'l. Doménec li recriminava que l'haguera pres en terme de Cogullada i que haguera gosat envair la seua jurisdicció per segona vegada presentant-se al llogaret. Salom esquivà Doménec i se n'entrà en l'habitatge de la viuda mentre exclamava: «Ací és lo home!». El lloctinent de justícia li anà al darrere: «Si ací és, yo l'arrestaré!». Joan Sanchis no havia estat present a res del que hi havia esdevingut, però havia estat treballant tot el matí amb Joan Nicolau. Després se n'havien anat a dinar i, pel que sembla, el fill de na Nicolaua havia acudit abans a traure sorra i en eixe ínterim l'havien pres per barallar-se amb Joan de la Puente. Finalment, Joan Merí testificà d'oïdes, raó per la qual la seua deposició no revesteix transcendència.¹⁴⁵⁵

UNA PUGNA OBERTA PER LA BATLLIA DE CARCAIXENT: MIQUEL I MARC TALENS CONTRA BERNAT I JOAN TALENS

Certament, la constitució dels nous municipis—les universitats d'Algemesí (1574), Carcaixent (1576) i Guadassuar (1581)—i les contínues refregues amb la vila d'Alzira, immanents al procés de separació efectiva, hi contribuïren a enfortir els lligams de les elits pobletanes i a perllongar la pau i la quietud comunitària. Paral·lelament, però, van començar a sorgir també problemes endògens que tendiren a precaritzar eixe clima de concòrdia i tranquil·litat. En efecte, l'emancipació portà aparellada la creació dels òrgans de regiment i administració de la cosa pública; nous espais de poder polític que els membres de les principals

¹⁴⁵⁴ Miquel Vayà havia estat un dels qui havia tret seda de forma fraudulenta juntament amb Pere Guerau de Carcaixent. Veg. *1564: Pere Guerau, Bertomeu i Miquel Vayà i Pere Garcia de Carcaixent*, contingut al capítol dedicat al contraban de seda.

¹⁴⁵⁵ AMA. *Govern, Pleits*, 17/1, 85.

nissagues s'afanaren a ocupar sovint per damunt de llurs amplituds reals. Així doncs, val a dir que bastaren unes poques anualitats perquè hi aparegueren les primeres refregues de consideració; tot just l'interim necessari perquè les distintes nissagues se n'acoblaren a la nova realitat i començaren a col·lidir a l'hora de cercar el seu lloc a dintre les novel·les i flamants entitats. En eixe sentit, enveges, gelosies, malícies i rancúnies van jugar també un paper destacat.

Pel que fa a Carcaixent, convé assenyalar que hem estat capaços de documentar no pocs episodis de caire violent relacionats amb les friccions inherents o derivades de la praxis de gestió i govern. La primera, sense ànim d'exhaustivitat, es produí l'octubre de 1576; uns pocs mesos després de l'elevació del llogaret a universitat. Els jurats i el Consell de la localitat havien escollit Francesc Osset¹⁴⁵⁶ cambrer del forment que havia comprat el comú per tal d'abastir els veïns. Tanmateix, sembla que Osset havia sigut poc diligent a l'hora d'obrir i tancar les finestres de l'estança on es guardava el gra, raó per la qual la gent xafardejava i es queixava; tement que acabara llançant-se a perdre. També hi havia qui hi tenia interessos creats i menejava la llengua perquè el destituïren. Així les coses, una nit quan Osset eixí a tancar la cambra escoltà Pere Casanoves, jurat quart, el prevere Nicolau Casanoves i Bertomeu Noguera que parlotejaven sobre la seua dolenta gestió. Entrà a sa casa, prengué espasa, cervellera i broquer i, juntament amb dos dels seus criats—Vicent Ferrer i Antoni Cairó—, arremeté contra aquells i els nafraren.¹⁴⁵⁷

Degué ser un succés puntual, però no aïllat. Dit en altres termes, n'hi degué haver molts més, derivats de les friccions immanents a la pràctica de l'administració. L'acumulació d'aquests, afegides les qüestions pel control politicoeconòmic del municipi i superposats als llaços de parentesc, d'amistat o de caire clientelar, foren els que donaren pas a l'augment de la conflictivitat i a la configuració de parcialitats també a les unitats segregades, com ara Carcaixent. En efecte, a partir del registre dels comptes que el justícia

¹⁴⁵⁶ Francesc Osset, de vegades, es feia nomenar mercader i altres llaurador. Fora com fora, era un home acabalat. Tenia carregades 138 lliures peiteres. Posseïa més d'un centenar de fanecades de terra repartides per diverses partides: a Ternils (18), al Pla de la Vila (15), al camí de Càrcer (13), al camí de l'Horta (13), al Camp del Cavaller (13), a Vilella (12), Terra Murada (10 ½), al pla de la Muntanya (10), a l'Alborgí (6), al camí de la Muntanya (5), al braçal de les Vinyes (4), a la Bassa de na Grasseta (3), al camí de Xàtiva (3), a la Bassa del Rei (un tros), al barranc de la Vila (1 tros plantat amb moreres i carrasques). També tenia dos habitatges dins de la universitat de Carcaixent: un al camí Reial i l'altre al carrer de la Muntanya. ^{AMA}. *Padró de Riquesa*, 220-v/ 20, ff. 270r-271v i 288v. Estava casat amb Inés o Agnès Perpinyà, de la qual va haver almenys dos fills. El 1579, Francesc Osset va ofegar la seua dona, encinta de huit mesos, perquè pensava que la criatura que duïa en el seu ventre era d'un dels seus criats. També intentà ofegar el criat. Aquell es feu passar per mort i més tard delatà Osset. Veg. COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, op. cit., pp. 48-49; ARV. *Reial Cancelleria* 1338, f. 114r-114v. Veg. l'arbre genealògic dels Osset de Carcaixent.

¹⁴⁵⁷ ARV. Governació, *Processos Criminals*, c. 4444, núm. 942, 943 i 944, s. f..

d'Alzira trametia anualment al mestre racional de la ciutat de València, hom pot albirar un progressiu augment de les entrades per aquests motius. L'increment fou especialment visible en el cas carcaixentí a partir de 1578 i empitjorà notablement durant els huitanta, en què conclou la nostra investigació.¹⁴⁵⁸

El mateix es pot constatar a través de l'enviament de verguetes i alguzirs comissionats per a prendre-hi els responsables dels enfrontaments. A tall d'exemple, l'11 d'agost de 1579, l'alguzir Sanç hi fou remés per tal de prendre els carcaixentins el nom dels quals duia anotats en un memorial.¹⁴⁵⁹ Les anades i tornades es repetiren en l'esdevenidor.¹⁴⁶⁰ La cosa anà a més, de mode que a principis de la dècada següent el comte d'Aitona ja se'n referia obertament a bàndols. L'expedició de la comanda del 6 de setembre de 1582 no deixa lloc a dubtes, per molt que pel mig es nomenara la universitat d'Algemesí o la vila d'Alzira:

«Per quant tenim entés que en la vila de Algezira y universitat de Carcaxent y Algemesí, van moltes persones per dita vila y universitats y térmens de aquella respectivament ab arcabussets, així grans com chichs y molts altres gèneros de armes ofensives per reals pragmàtiques prohibides. Y que y ha bandositats entre los poblats <e> en dits pobles –al que si no·s dóna compte e remey—se n'esperen seguir notables danys e inconvinients, per a obviar y atallar los quals, ha paregut ser necessària vostra presència y assistència en dits llocs e universitats. Per ço, ab tenor de la present, expressament, etcèrera; vos diem, encarregam y manam que lo més prest pugau y sia possible, vos confereixcau a la dita vila de Alzira e universitats de Algemesí y Carcaxent, hon constituhit ab vostra bona indústria e intel·ligència procurareu de aquietar y pacificar als poblats en dits pobles y fer tot allò que per a la pacificació y quietut de aquells y extirpació de malfatans vos parexerà».¹⁴⁶¹

Una setmana més tard, el 12 de setembre, transcendí el nom d'un grapat de carcaixentins en una crida de trenta dies despatxada per delictes de sang: Bertomeu Albelda,

¹⁴⁵⁸ ARV. *Mestre Racional*, 6853 (25-35).

¹⁴⁵⁹ ARV. *Reial Cancelleria* 1338, f. 126r-126v.

¹⁴⁶⁰ ARV. *Reial Cancelleria* 1339, ff. 171v-172r.

¹⁴⁶¹ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, f. 59v.

fill de Miquel;¹⁴⁶² Montserrat Talens i Baltasar Talens, fills de Pere;¹⁴⁶³ Cosme Nava i Cosme Moreno,¹⁴⁶⁴ qui tenia la pell del color del codony cuit.¹⁴⁶⁵ Els llibres de la Cancelleria tocants a la cúria del lloctinent, també desvelen, per exemple, els pobles de l'antic reialenc alzireny «estaven molt avalotats y posats en armes per ocasió de rencors y malícies antigues y noves entre aquells sucitades».¹⁴⁶⁶ Sabem també que l'algtzir Canyamar acudí, 13 de març de 1583, a la universitat de Carcaixent a fi i efecte de rebre informació sobre la pistola que havien vist portar a Bertomeu Ferrer¹⁴⁶⁷ i d'investigar l'arcabús que hom havia disparat contra Bertomeu Guerau¹⁴⁶⁸ la nit del dimecres anterior. Uns pocs mesos després, el 30 de juny, tenim constància que hi havia procés criminal contra Bertomeu Pujalt, raó per la qual el jovenet, sentenciat a mort, prestà el seu coll a la forca.¹⁴⁶⁹

De l'any 1584, hem estat capaços de rescatar el procés que instà Gaspar Joan Amador contra Bernat Talens, fill de Bernat de la Plaça, i Sebastià Sanchis. Havia ocorregut que el 22 de maig, l'endemà de les festivitats de Pasqua de Resurrecció, al tombant de les 8 o les 9 del matí, tots dos havien atropellat amb els seus rossins Esperança Garrigues, esposa d'Amador. De fet, la dona va quedar tan malferida que morí unes quantes jornades més tard. Fetes

¹⁴⁶² Bertomeu Albelda, era un jovenet que havia començat a tributar el 1578. Fins el 1580, data màxima que, poc més o menys, recull el padró de riquesa de Carcaixent, tributava per raó de poc més de 62 lliures. Tenia 52 fanecades de terra: a les Algoleges (15 ½), al barranc de la Cova (15), al pont de n'Avellà (6), al camí de l'Énova (5), a les Algoleges de Sant Sebastià (4 ¾), a Ternils (3 ¼), a les Clotes (3). No posseïa cap habitatge, raó per la qual devia viure a ca son pare, Miquel Albelda, o bé llogat. ^{AMA}. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/20, ff. 337v i 340v. Bertomeu Albelda fou inclòs, el 1589, a les capses de la insaculació carcaixentina. Veg. DARÀS I MAHIQUES, B. i GARÉS TIMOR, V. M., “La primera insaculació de...”, *op cit.*, [en premsa]. Veg. l'arbre genealògic dels Albelda de Carcaixent.

¹⁴⁶³ Ni Montserrat ni Baltasar Talens estan fiscalitzats pel padró de riquesa de Carcaixent, atés que arriba sols fins el 1580. Tanmateix, pertanyien a l'elit dirigent carcaixentina. Si més no Baltasar Talens fou inclòs, el 1589, a les capses de la insaculació carcaixentina. Veg. DARÀS I MAHIQUES, B. i GARÉS TIMOR, V. M., “La primera insaculació de...”, *op cit.*, [en premsa]. Veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

¹⁴⁶⁴ Cosme Moreno i Cosme Nava no estan fiscalitzats al padró de riquesa de Carcaixent.

¹⁴⁶⁵ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 68v-69r. El 6 de març de 1583 es va publicar sentència en la seua contra. *Ibidem*, ff. 127v-128v.

¹⁴⁶⁶ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 66r-67v.

¹⁴⁶⁷ Bertomeu Ferrer no està fiscalitzat pel padró de riquesa de Carcaixent.

¹⁴⁶⁸ Llavors hi havia dos persones amb eixe nom i cognom a Carcaixent. Iaio i net. L'un era Bertomeu Guerau, fill de Bertomeu. Devia ser bastant major. Tot i això, segons el padró de riquesa, tenia carregades encara 204 lliures i mitja peiteres. Posseïa dos immobles o habitatges a la universitat de Carcaixent: un al carrer Nou i l'altre a la plaça. També posseïa més de dos centenars de fanecades repartides per diverses partides: a Terra Murada (54 ¾), al barranc del Freixe, prop de la Serratella (40 i 1 tros), a la Séquia Major o Talaia (28), a la Muntanya (25), a les Algoleges de Sant Sebastià (20), als Comuns (15), a la Canal (13 ½), al camí de la Muntanya (10), a l'Argamassa d'en Dragó (6), a les Tretzenes (6), al pont de n'Avellà (6), al Pla de la Vila (4 ½), al braçal de Ternils (3), a Ternils (2 ¼), al Camp del Cavaller (2), molí de Ternils (2) i a la Séquia Nova (1). L'altre era el seu net, fill del seu fill Pere Guerau de la Plaça. Es tractava d'un jovenet que, a l'espera de rebre els béns del pare i de l'avi, sols tributava per raó de 18 lliures peiteres i posseïa 12 fanecades i mitja de terra a les Vintenes. ^{AMA}. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/20, ff. 37r-39r, 43v i 290v. Veg. l'arbre genealògic dels Guerau de Carcaixent.

¹⁴⁶⁹ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 176v-177r. No està fiscalitzat al padró de riquesa de Carcaixent. Bertomeu Pujalt fou executat el 28 de febrer de 1584. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., “La pena capital en...”, *op. cit.*, p. 98. Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt de Carcaixent.

d'adolescents malcriats i fanfarrons. Bernat Talens i Sebastià Sanchis havien coincidit als carrers de la població i s'havien esperonat l'un a l'altre a realitzar una cursa—a pèl, sense sella ni regnes—fins al molí d'Armengol, situat als afores. No contents amb el resultat, havien decidit fer-ne una altra fins a la plaça dels Guerau.¹⁴⁷⁰ La malaventura havia volgut que entropessaren amb Esperança Garrigues, qui llavors acudia a missa. Per a més additament, l'incident tensà els fràgils equilibris de la convivència pobletana, atès que Gaspar Joan Amador i Bernat Talens de la Plaça, pare del jovenet, tenien signada pau i treva per diferències.¹⁴⁷¹

Finalment, referirem el significatiu cas que aporta Immaculada Peris. El 20 de maig de 1588 Joan Baptista Guerau, torcedor de seda, rebé una escopetada mentre estava a l'interior de la seua llar. Això no obstant, en el transcurs de la investigació es dilucidà que en realitat es tractava de la culminació en agressió d'una qüestió que s'havia encetat, si més no, l'any anterior quan el Consell havia fet elecció de mostassaf i Joan Baptista Guerau havia proposat al seu cosí germà, Jaume Noguera; persona que finalment n'havia ocupat el càrrec.¹⁴⁷² Heus ací, una vegada més la constatació que un dels fils conductors dels bàndols a Carcaixent era la lluita pels ressorts de poder polític; tot a partir d'un sistema de cooptació circular força problemàtic.

Tanmateix, tot açò ho hem portat a col·lació com a preàmbul a l'enconada pugna per la Batllia de Carcaixent que van protagonitzar, el 1580, d'un costat, Bernat Talens, primer batlle i síndic responsable de l'emancipació, i el seu fill Joan Talens¹⁴⁷³ i, d'altra, Miquel Talens qui volia el càrrec per al seu fill, Marc Talens.¹⁴⁷⁴ De fet, malgrat que de designació règia, val a dir

¹⁴⁷⁰ Es tracta de l'actual plaça de Miguel Hernández. DARÀS MAHIQUES, B., *Els carrers i les...*, op. cit., pp. 322-327.

¹⁴⁷¹ ARV. Governació, *Processos Criminals*, c. 4448, núm. 992, s. f..

¹⁴⁷² PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra Historia: delincuencia...*, op. cit., pp. 134-146.

¹⁴⁷³ Bernat Talens, el síndic, tenia carregades llavors vora 176 lliures. Posseïa encara aleshores vora un centenar i mig de fanecades de terra a diverses partides: a Clotes (29), al barranc de la Vila (21), a la Hueta (15), al camí de Xàtiva (14), al pont d'en Caldés (9 ½), al Camp del Joglar (9 1/3), a la Séquia Nova (7 ½), al braçal de la Febrera (7 ½), a la Bassa de na Grasseta (6), a Terra Murada (6), a la Castellona (4 ½), al camí de Càncer o Benivaire (4), al camí de l'Horta (4), a l'Horta (3), a la Coma (1) i a les eres (½). També posseïa unes mitges cases a Carcaixent i una almàssera. Joan Talens, el fill, tenia carregades poc més de 67 lliures peiteres i posseïa 65 fanecades i mitja de terra: al barranc de la Vila (21), a la Hueta (15), al camp del Joglar (9), a l'argamassa d'en Dragó (6), a la Séquia de la Marjal (6), a Terra Murada (6), a la Séquia nova (2 ½). Posseïa unes mitges cases a Carcaixent, junt a les de son pare. ^{AMA}. *Padró de Riquesa*, 220-i/20, ff. 90r-93r i 201r-201v.

¹⁴⁷⁴ Marc Talens no està fiscalitzat al padró de riquesa de Carcaixent. Tanmateix, posseïm l'acte rebut per Andreu Joan de la Gasca, l'11 de març de 1580, mitjançant el qual Miquel Talens entregà al seu fill béns per valor de 4.000 lliures, és a saber: la casa situada al camí Reial, dins de la universitat de Carcaixent; 9 fanecades, plantades amb moreres, a Terra Murada; altres 100 fanecades a la mateixa partida, plantades d'oliveres i moreres; 4 fanecades a la mateixa partida, plantades de vinya; als Censals, 4 fanecades plantades de moreres i a la Coma, altres 5 fanecades. ARV. *Processos de Madrid*, B, 81. Miquel Talens, tributava per raó de 382 lliures i mitja peiteres i posseïa, abans de traspassar-li els béns al seu fill, 239 fanecades i mitja de terra i un tros a diverses partides: a Terra Murada (209), a Cogullada (10), al camí de l'Énova (5), a la

que l'ofici n'estigué no poc disputat des dels inicis. Sembla que Francesc Osset, el qui fora cambrer del forment el 1576-1577, també s'hi havia postulat i havia arribat a enviar francolíns i altres presents a la Cort amb la finalitat de subornar els funcionaris reials perquè l'enomenaren. Veritat o mentida, eixa era almenys la brama que corria per Carcaixent el 1576.¹⁴⁷⁵

Les confrontacions entre aquestes dues branques principals dels Talens venia de lluny. A eixe respecte convé recordar que Miquel Talens havia estat nomenat, el 1547, síndic. En efecte, els seus conveïns, a cient que el consistori alzireny li havia concedit permís per acompanyar Jaume Pujalt a les Corts de Montsó, li havien encomanat que proposara al príncep la desmembració del llogaret de l'Illa del Xúquer. Contràriament a això, Miquel Talens va aprofitar l'ocasió per a demanar la seua admissió a les capsas de la insaculació alzirenya i frustrà els anhels d'independència dels seus conterrànies. Així les coses, els pobletans de Carcaixent el destituïren i fiaren la comesa a Bernat Talens, qui després de confiar-la primer al noble gironí Pere Sarriera i més tard a Bernat Guinovart, n'aconseguí l'elevació a universitat l'11 de març de 1576. En eixe ínterim, Miquel Talens no n'havia intentat sinó destorbar la segregació i posar totes les pedres en el camí que hi havia pogut. Inclús havia amenaçat els carcaixentins amb botar foc i fer desaparèixer el nucli de població; sobretot arran de la institució de la confraria del Santíssim Sagrament supra Minervam.¹⁴⁷⁶

En resum, mentre que Miquel Talens s'havia mostrat sempre contrari a l'emancipació, Bernat Talens l'havia encapçalada i materialitzada; d'ahí que n'haguera estat designat batlle. Això no obstant, el poder, com els diners, canvien parers. Per tant, encara que Miquel Talens s'hi haguera oposat des dels inicis, això no fou impediment perquè sol·licitara per al seu fill, Marc Talens, l'ofici de la Batllia de Carcaixent. A eixe efecte degué moure cel i terra a la Cort, tot emprant els nombrosos contactes que encara tenia a terres castellanques gràcies a les seues anades i tornades per a vendre fibra sèrica. Així fou com Marc Talens assolí, a les darreries de desembre de 1579, el privilegi reial que li concedí la gràcia i en destituí Bernat Talens, qui duia

Coma (5), al Censal dels Frares (4), a la Séquia Nova (4), al Teular (2 ½), a la Bassa del Rei (un tros). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 20, ff. 359r-360v.

¹⁴⁷⁵ ARV. Governació, *Processos Criminals*, c. 4444, núm. 944, s. f..

¹⁴⁷⁶ Sobre Miquel Talens, veg. els apartats titulats: «*Com vullen y atempten de voler-se ocupar jurisdicció e preeminència*»: mossén Nicolau Lluquí contra Carcaixent, Cogullada i Ternils; *Entre el replegament i l'apertura: l'intent de reforma del Consell General, el redreçament del sistema insaculatori i l'actualització de les caixes*; *Corol·laris de camí a la segregació: les fetes i amenaces de Miquel Talens a Carcaixent*; *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar* i *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*. Més recentment, l'habitatge de Miquel Talens a Carcaixent havia servit de punt de repòs i descans per al justícia d'Alzira en una de les anades a Carcaixent. Veg. *Dues parts desavingudes: «Los officials de les universitats de Algemesí e Carcaixent tostemp aprés de dita desmembració han fet puncta al justícia de la vila de Algezira en lo ús y exercici de la sua jurisdicció»*.

llavors vora quatre anualitats ostentant-ne el càrrec. El pretext utilitzat per Miquel i Marc Talens fou del tot simple: el batlle era ja molt major i no hi podia atendre els assumptes com calia.

Tanmateix, Bernat Talens no se'n donà, ni molt menys, per vençut. Acudí directament al Consell d'Aragó. Addicionà al plet tota la documentació derivada dels tràmits i gestions que havia realitzat a fi i efecte de convertir Carcaixent en universitat. D'eixe mode s'explica que hagem sigut capaços d'aprofundir i desvelar els detalls que rodejaren el procés d'obtenció del privilegi reial de desmembrament que hem relatat a apartats anteriors. A continuació, el 2 de gener de 1580, Bernat Talens demanà a Jaume Algerri, assessor del justícia de Carcaixent, que com a notari privat rebera acte de la procura mitjançant el qual transferí els poders de defensa de la causa al seu fill, Joan Talens, qui veritablement s'hauria de traslladar a Madrid.¹⁴⁷⁷

La fase instructiva i argumentativa es produí entre finals de febrer i mitjan de març i requerí de dos plànols d'activitat judicial ben distints. D'una banda, la Batllia General de la ciutat de València esdevingué l'escenari de la recepció de testimonis i de les al·legacions de fets i contrafets de les parts. En acabant s'enviaven a Madrid, que era on es litigava i es prenién les decisions. I pel mig hi havia una intensa comunicació epistolar. En eixe sentit, convé ressaltar les successives exposicions de pretensions que Bernat Talens realitzà, el 14 de març de 1580.

D'entrada, manifestà l'obvietat, ço és, que havia treballat durant més de dues dècades com a síndic de Carcaixent, per tal d'aconseguir la independència d'Alzira. A tal efecte, havia hagut de donar curs a no pocs expedients fins que n'havia enconrat la manera. Destacadament, havia hagut d'anar a Cort, juntament amb l'algemesinenc Bernat Guinovart, i estar-s'hi durant un parell de mesos. Després, havia hagut de desplaçar-se a València, en companyia de Bertomeu Armengol, a fi i efecte de cercar qui els prestara els diners a censal per a pagar el servici reial i les despeses de tramitació, inclòs el seu salari. En compensació per eixa obstinada i anyenca dedicació havia sigut nomenat batlle, honor que havia ostentat fins poc abans del Nadal de 1579. Per tant, l'havia regit durant vora quatre anualitats seguides.

En segon lloc, argüí que, malgrat que era major de seixanta anys, mantenia bona salut, un excel·lent estat de forma i agilitat com per continuar al front de la Batllia de Carcaixent; contràriament al que havia assenyalat Miquel Talens a l'hora de demanar semblant responsabilitat i distinció per al seu fill Marc Talens. Per a més additament i greuge, notificà

¹⁴⁷⁷ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81. Jaume Algerri vivia llavors a Alzira, dins del Clos de la Vila en companyia de la seua esposa, Estefania Mudarra, i les seues filles Joaquina i Elionor Algerri. Jeroni Domingo, fill de Jeroni Domingo, va estuprar Elionor l'estiu de 1585. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, lletra G, 308.

que Miquel Talens i els seus fills feia molt de temps que s'hi havien desaveïnat i s'havien empadronat a l'Illa del Xúquer, tot i que continuaven vivint *de facto* al poble. De fet, Miquel Talens havia estat insaculat a les capses vilatanes i hi havia sigut escollit per a càrrecs importants com ara el de jurat en cap, jurat o mostassaf¹⁴⁷⁸ i no sols no n'havia contribuït a la desmembració—ni ell ni els seus fills—sinó que havien destorbat tant com havien pogut les negociacions a fi i efecte d'aconterar les autoritats de la capital de la Ribera.

Els testimonis no feren més que atorgar-li la raó i oferir més informació i detalls que ratificaren la seua versió dels fets. A tall d'exemple, Pere Lloret i Pere Salom deposaren sobre l'assumpte de la tramitació del privilegi d'universitat que els carcaixentins havien entregat mil lliures a Bernat Guinovart per tots els seus desvetllaments i que Bernat Talens havia estat retribuït amb 7 sous i 10 reals castellans diaris per cada jornada que havia romàs a València i Madrid, respectivament. Joan Noguera, en canvi, no dubtà a posar en relleu les penúries i persecucions que havien sofrit el síndic i son pare—Andreu Noguera—pel simple fet de convocar els veïns i fer diligències perquè se'n materialitzara la segregació de Carcaixent. Ponç Melió i Vicent Armengol anaren en la mateixa línia: «ha de vint anys a esta part, poc més o menys, [...] que lo dit Bernat Talens ha procurat e tractat ab alguns del poble de Carcaixent que dit lloch fos dismembrat de la vila de Algezira, tenint-se en dit lloch col·loquis e parlaments». Més avall Melió reprenia l'assumpte: «Los de Alzira, algunes vegades, en anys passats, ans que dit lloch fos universitat, entenent que [...] tenien parlament e tractaven que dit lloch fos universitat e separat de Algezira, cominaven de prosseguir criminalment axí contra dit Bernat Talents, com encara contra los altres qui entenien en tratar dit negoci».

Quant a les capacitats corporals de Bernat Talens tots coincidiren que es tractava d'un home robust i àgil, que havia mostrat, a més, unes excel·lents dots per al govern, atés que havia servit com a batlle amb diligència i rectitud fins que havia estat nomenat Marc Talens. Com era d'esperar, el jovenet i sobretot son pare, Miquel Talens, no els mereixia la mateixa opinió. D'entrada, tots estaven d'acord en el fet que des de feia decennis la família de Miquel Talens s'havia domiciliat a l'Illa del Xúquer i que tostemps havia defés els interessos vilatans i no n'havien participat del procés d'emancipació. En eixe sentit, Joan Noguera exposà que son pare i altres pobletans de Carcaixent es reuniren per a intentar aconseguir la independència i «foren acusats als de Alzira e per los oficials de aquella foren presos [...] e lo pare d'ell testimoni tingué necessitat de anar fugitiu. E dita denúncia feu dit Miquel Talens». I també públicament «en la plaça de dit loch de Carcaxent deya que se desenganasen que tot lo bé que poria fer a los

¹⁴⁷⁸ Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

de Alzira ho faria e, per lo contrari, tot lo mal que poria fer a Carcaxent no ho dexaria de fer, e que si podia cremar-lo lo cremaria».

Pere Lloret havia requerit diverses vegades Miquel Talens perquè, com a propietari i resident del llogaret, li pagara certes tnxes vinculades a les gestions per aconseguir la segregació. Talens s'hi havia negat i respost que no devia «cosa alguna perquè no era vehí de Carcaxent, sinó de Alzira». De la mateixa manera, «quant veia alguna cosa ben encaminada per a benefici de dita universitat, procurava de destorvar». Ponç Melió ressaltà que Miquel Talens era del tot contrari a l'emancipació, que havia ostentat el càrrec de jurat d'Alzira almenys dues voltes o que en una de les ocasions en què el testimoni havia sigut clavari de la confraria de la Minerva li havia demanat diners per una derrama i no li'ls havia volgut abonar. Per tot plegat, els carcaixentins s'hi havien abstingut de fer-lo partícip de les reunions.

Vicent Armengol i Bernat Garrigues incidiren en el mateix: Miquel Talens «era home sospitos e que [...] procurava lo benefici de Alzira e dany de Carcaxent» i que «los de Carcaxent feren tot lo posible per a dismembrar a Carcaxent de Alzira, però tenien un home en Carcaxent que es deya Miquel Talens [...] que ab totes ses forces procurava de afavorir als de Alzira y fer contra a los de Carcaxent, perquè es trobava en oficis en Alzira». Garrigues, per a més additament, no pogué evitar abocar la seua opinió: el rei havia nomenat batlle «March Talens, fill del dit Miquel, qui tant ha perseguit als de Carcaxent» per raó de la independència; cosa totalment anòmala i contranatural.¹⁴⁷⁹

Aquell 14 de març, també van ser interrogats el mercader Miquel Timor, Gaspar Joan Amador, Jaume Carbonell i Miquel Garrigues, partidaris que Marc Talens continuara al front de la Batllia. En termes generals val a dir que van atribuir el mèrit de la consecució del privilegi d'universitat a l'algesinenc Bernat Guinovart i a la ferma voluntat del comú de veïns de Carcaixent. D'eixe mode, es minimitzava el valor dels treballs i desvetllaments de Bernat Talens. Quant a Miquel i Marc Talens, tots afirmaren que «Marco Talens, balle qui és huy de dita universitat de Carcaixent» era persona «àbil, de bondat e intel·ligència, no sols per al dit càrrech, emperò per a altres majors, y és home pacífich e pla y [...] home de molta honrra» i «Miquel Talens, son pare, és home rich y té per a poder-li donar no sols [...] quatre mília lliures, però encara altres tantes». En eixe sentit, Miquel Timor assegurà que el pare de Marc Talens «li pot donar molt bona hazienda [...]. Quatre mília ducats e [...] més si li par», perquè sols tenia eixe fill mascle i una filla adolescent. Talment era així que el mercader carcaixentí estimà el valor dels béns de Miquel Talens en «pus de sis mília ducats».

¹⁴⁷⁹ ARV. *Processos de Madrid*, B, 81.

En efecte, d'ací es pot inferir que els pobletans de Carcaixent estaven dividits en dues faccions. D'un costat, hi havia els partidaris de Bernat Talens i d'altra els de Marc Talens. De fet, el 19 de març de 1580, el justícia Joan Albelda i Gaspar Garrigues i Jaume Timor, dos dels jurats de la població, elevaren una suplicació al monarca hispànic perquè hi ratificara Marc Talens. A continuació, en transcrivim un fragment:

«Havent-se entés per lo justícia e jurats de la universitat de Carcaixent que per part de Bernat Talens se à procurat e procura, ab molta diligència, haver lo offici de batle local de dita universitat—lo qual sa magestad ha provehit en la persona de Marco Talens—, informam sa magestad de algunes coses que no consisteixen en fet, ni convenen al bon regiment, pau y quietut de la dita universitat. Perquè lo dit Marco Talens és persona de facultat que no·s porà presumir de aquell que interessos alguns fassa que no dega y és persona molt honrrada y de bon juhí y que mirará per lo bé y prou de dita universitat y del Real Patrimoni de sa magestad. Supplicam, per çò, Juan Albelda, justícia, y Gaspar Garrigues, jurat en cap, e Jaume Timor, jurat, a sa magestad y a vostra senyoria sia de sa mercé scriure dites coses a sa magestad y suplicar-li sia servit confirmar al dit Marco Talens en lo dit offici, pera que aquella universitat estiga ab la pau y quietut que convé, aver als vehins e habitants de aquella, com al servici de sa magestad convé, etcètera».¹⁴⁸⁰

Tanmateix, Felip II, informat pel batlle general del Regne, Joan Aguiló i Romeu de Codinats, sobre les intencions i l'estratagema de Miquel i Marc Talens, tornà a concedir la Batllia de Carcaixent a Bernat Talens. Precisament, al contingut d'eixa missiva es referia Joan Talens, el fill de Bernat, a la seua carta dirigida al sobirà a la vila de Madrid, l'abril de 1580. També n'hem reproduït un fragment. Resa així, en llengua castellana:

«La carta que vuestra magestad fue servido escribir al bayle general de Valencia, a instancia de Bernat Talens, sobre que dicho bayle se ynformase si fue Marco Talens o Bernat Talens el que trabajó en la erección del lugar de Carcai(x)ent en universidad, se presentó al dicho bayle, ya que después de muy solisitado á respondido que la ynformación que sobre esto havia hecho estava ya acá y en poder del secretario Saganta y ansí Juan Talens, hijo del dicho Bernat quan humilmente puede supplica a vuestra magestad mande ver la dicha respuesta del bayle general. Y pues por ella y por los autos de sindicatos y otros que presenta consta que el dicho Bernat Talens y no March Talens fue el que trabajó en dicha dismenbración y erection en universidad, le mande despachar el privilegio de bayle en favor de dicho Bernat Talens, su padre, dando por yrrito y nulle el que March Talens

¹⁴⁸⁰ *Ibíd.*

*obrepticiamente et tacita veritate inpetró según lo tiene supplicado a vuestra magestad».*¹⁴⁸¹

A tall de conclusió, convé assenyalar que Bernat Talens regí en solitari la Batllia de Carcaixent des d'aleshores i fins l'estiu de 1589, poc abans de la concessió del privilegi de vila. Fou aleshores en què sol·licità que el seu fill, Bernat,¹⁴⁸² fora el seu ajudant, perquè ja es sentia vell i no tenia totes les forces i l'ímpetu que requeria l'ofici.¹⁴⁸³

PERE JOAN MANYANS: UN DAMNIFICAT DE LA LLUITA PEL NOU PODER POLÍTIC A LA UNIVERSITAT D'ALGEMESÍ

Ala curta i a la llarga, la concessió del privilegi d'universitat a Algemesí reportà que els seus habitants es veieren abocats a enfrontaments sovint violents. Ocorregué quasi paral·lelament a Carcaixent, com ha quedat patent a l'apartat anterior. Guadassuar tampoc no esquivà aquesta mena d'incidents, malgrat que es produïren més tardanament, ço és, a partir de 1584;¹⁴⁸⁴ tot just transcorregudes un parell d'anualitats de l'erecció del llogaret en municipi. En termes generals, val a dir que l'optimisme inicial derivat de l'aconseguint de certa autonomia administrativa i la consegüent irrupció de les elits pobletanes a càrrecs i ressorts de poder polític de recent creació esdevingué amb el temps un greu problema. No debades, el sistema de cooptació circular que s'hi va establir arran de l'atorgament reial en propicià les refregues cada vegada que se'n plantejava el relleu. De resultes d'això, a partir d'ahí tot va ser un niu de raons. Car, a les friccions immanents o derivades de la praxis de gestió, s'afegiren pràctiques nocives com ara l'exercici abusiu, l'acaparament o el nepotisme, les quals no sols hi dificultaren l'accés sinó que hi acabaren incentivant la conflictivitat.

Precisament a eixa realitat se'n referí el pare Jaume Joan Bleda a *Quatrocientos milagros y muchas alabanzas de la Santa Cruz*, una de les seues obres, publicada el 1600, en què atribuï als bàndols o parcialitats, que es conformaren a la seua localitat natal poc

¹⁴⁸¹ *Ibídem*.

¹⁴⁸² Bernat Talens, el fill de Bernat, pagava, al voltant de 1580, per raó de vora un centenar de lliures peïteres i posseïa una casa a Carcaixent i més d'una huitantena de fanecades de terra repartides per diverses partides: al camí de València (18), al camí de Càrcer (12), al Pla de les Vinyes (11), a la Sénia d'en Gibert (10), a la Coma (9), al Camp del Joglar (9), a la Hueta (7), a l'Alborgí (3), als Censals dels Frares (3) i al camí de Barxeta, un barranc. ^{AMA}, *Padró de Riquesa*, 220-i/ 20, f. 322r-322v.

¹⁴⁸³ ARV. *Reial Cancelleria*, 446, f. 66v.

¹⁴⁸⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, ff. 82v-83v i 90r-91r.

després de l'elevació a universitat, la raó de la fundació del convent de Sant Vicent Ferrer; situat al final del carrer Nou:

«En Algemezí, mi tierra (que es uno de los principales lugares d'este Reyno y está entre las ciudades de Xátiva y Valencia), [...] por ser la gente d'este lugar tan inclinada a armas, tan belicosa y de tan grande brío han sucedido en pocos años muchísimas muertes violentas por riñas y bandos que de ordinario tienen. Esta causa me movió principalmente el año noventa a fundar en dicho lugar, o universidad, un convento de mi orden, so invocación del [dominico] San Vicente Ferrer, para que el glorioso santo les alcançasse de Dios paz y benevolencia a los vezinos de allí, y para que ellos dexassen sus yras con la compañía de los religiosos y por su buen exemplo, consejos y devotos sermones y oficios. Fue la fundación a diez y ocho de mayo de dicho año».¹⁴⁸⁵

En eixe sentit, la primera referència d'acusament de caràcter criminal de què tenim notícia tingué lloc a les reialles de maig de 1576. Poc abans, la Reial Audiència havia encetat una causa contra els algesinencs Bertomeu Bellví i Bernat Barchet,¹⁴⁸⁶ però en va haver moltes més. A tall d'exemple i sense cap intenció d'exhaustivitat, anys després, el 28 de gener de 1579, el denunciat fou Bertomeu Cursà, per haver assassinat un home, al qual posteriorment havien soterrat sense que s'haguera rebut acte de les nafres.¹⁴⁸⁷ Les institucions regnícoles comissionaren en aquella ocasió l'alguatzir Jaume Lloris perquè es desplaçara a Algemezí, el prenguera i el portara a les presons de la ciutat de València.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸⁵ BLEDA, J. J., *Quatrocientos milagros, y muchas...*, op. cit., pp. 483-484. Agraïm aquesta referència a Vicent Nicolò Ferragut.

¹⁴⁸⁶ ARV. *Reial Cancelleria* 1336, f. 165r. Bernat Barchet pagava, més o menys per eixes dates, per raó de 91 lliures de peita. Posseïa vora dos-centes fanecades de terra situades a Massasseli (57 fanecades), a Xara (45), a la Foia (30), a Ori (25), al Pla (15) i al territori d'Algemezí (16 ½). La seua única vivenda estava al carrer Muntanya, junt a la confraria de Sant Jaume. Bertomeu Bellví superava lleugerament Barchet. Tribuava per raó de vora 97 lliures i posseïa 131 fanecades i un quartó repartides per diverses partides: al camí d'Albalat (30), a Massasseli (25), a Ori (23 ¾), a Fentina (23), a la rambla d'Algemezí (12), al Tossal (10), al Censal (6), al Serradal (6), als Horts (1 ½), AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 98r-99r i 648r-649r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Bernat Barchet i Bertomeu Bellví eren uns propietaris mitjaners (entre 50-100 lliures), que s'aproximaven seriosament a l'escalafó benestant. Tant l'un com l'altre van ser enxampats per frau o contraban de seda. Veg. els apartats titulats: *1563: Bernat Barchet d'Algemezí* i *1582: Bertomeu Cortés d'Algemezí* compresos en el capítol que versa sobre el contraban i el frau de seda. Bertomeu Bellví ostentà càrrecs públics. el 1578 fou lloctinent de justícia. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira. Veg. els arbres genealògics dels Barchet i Bellví d'Algemezí.

¹⁴⁸⁷ Els Cursà eren una de les nissagues més importants de l'Algemezí del segle XVI. Veg. els apartats continguts en el present capítol que porten per títol: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemezí, Carcaixent i Guadassuar* i *La tercera teia de la discòrdia: Algemezí i Carcaixent es neguen a pagar la cisa de la mercaderia*. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira i l'arbre genealògic dels Cursà d'Algemezí.

¹⁴⁸⁸ ARV. *Reial Cancelleria* 1338, f. 42r-42v. Veg. també COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, op. cit., p. 43.

Tres jornades més tard, Francesc Cursà, Antoni Espous, Jaume Nadal i Joan Sabater van estar citats a declarar a la Reial Audiència per l'assumpte de Bertomeu Cursà.¹⁴⁸⁹ Tanmateix, com solia ocórrer l'acusat no havia comparegut a finals d'abril, raó per la qual es procedí en absència.¹⁴⁹⁰

El 28 de novembre, l'alguatzir Albado també hagué d'anar fins a Algemesí a fi i efecte d'endur-se Miquel Ferrer,¹⁴⁹¹ al qual el justícia Onofre Mercer havia encarcerat a les presons pobletanes.¹⁴⁹² De fet, fou una contínua anada i tornada d'agents reials a l'antic llogaret de la contribució alzirenya. Pere Vallejo hi estigué comissionat el 12 de desembre per a rebre informació sobre l'arcabussada que Joan Blanc¹⁴⁹³ havia disparat a Jaume Sifre, fill de Bertomeu Sifre,¹⁴⁹⁴ «e sobre la qüestió y avalot que per dita ocasió y hagué y demás coses en dites informacions contengudes».¹⁴⁹⁵ I la cosa empitjorà amb el pas dels anys. Per exemple, a principis d'agost de 1582, Martí Lloris s'hi hagué de personar perquè hi havien assassinat quatre persones.¹⁴⁹⁶

¹⁴⁸⁹ *Ibidem*, f. 43r-43v. *Ibidem*, p. 43.

¹⁴⁹⁰ *Ibidem*, f. 80r. *Ibidem*, p. 43.

¹⁴⁹¹ A Algemesí hi havia llavors dues persones anomenades d'eixa manera. L'un era Miquel Ferrer, àlies Castell. Tributava per raó de vora 77 lliures i tenia dues cases a la universitat d'Algemesí: una al carrer Berca o de Massasseli i l'altra al mateix carrer prop de l'església. Posseïa també 64 fanecades repartides per diverses partides: a Orí (18), als Horts (14), a l'horta (13), a la Foia (10) i a Fentina (9). L'altre Miquel Ferrer li restaven carregades 14 lliures i mitja peiteres. Tot apunta que devia ser un home bastant major que havia traspassat la major part de la seua hisenda als seus hereus. No posseïa cap habitatge, atés que havia venut el seu feia uns quants anys. Sols posseïa una desena de fanecades de terra totes concentrades a Orí. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 26r-27r i 279r-279v. veg. l'arbre genealògic dels Ferrer d'Algemesí.

¹⁴⁹² ARV. *Reial Cancelleria* 1338, f. 189r.

¹⁴⁹³ Llavors hi havia dos persones anomenades així a Algemesí, parents entre sí. D'una banda, estava Joan Blanc el fill d'Antoni. Tributava per raó de poc més de 34 lliures. Detenia unes cases dins de la universitat d'Algemesí i 43 fanecades i mitja repartides per diverses partides: a Gégena (27 ½), a Massasseli (10) i al camí de Vernix (6). D'altre Joan Blanc, tributava sols vora 12 lliures peiteres i posseïa també unes cases a Algemesí i 13 fanecades de terra: als Horts (4) i a Gégena (9). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 458r-725r-725v. Veg. l'arbre genealògic dels Blanc d'Algemesí.

¹⁴⁹⁴ Jaume Sifre no està fiscalitzat pel padró de riquesa, potser perquè mai va arribar a tributar. Era un adolescent quan Joan Blanc li va disparar. Son pare, Bertomeu Sifre, era un propietari entre mitjaner i benestant. Veg. l'arbre genealògic dels Sifre d'Algemesí. Veg. també, l'apartat titulat: *Dues parts desavingudes: «Los officials de les universitats de Algemesí e Carcaxent tostemps après de dita desmembració han fet puncta al justícia de la vila de Algezira en lo ús y exercici de la sua jurisdicció»*.

¹⁴⁹⁵ ARV. *Reial Cancelleria* 1339, f. 226r-226v. El cobrament de la comissió ens informa de la tasca realitzada per l'oficial a la universitat d'Algemesí. «Per anar a la universitat de Algemesí en execució de la sua real comissió despachada per la Real Cancelleria a dotze dies del dit mes y any. Per lo degut compliment de la qual, lo dit Pedro Vallejo, ensemps ab los dits notari y verguetes, accedint a la dita universitat de Algemesí, mijançant lo dit notari, rebé informació de testimonis sobre la arcabussada que Juan Blanch, llaurador de dita universitat tirà a Jaume Cifre, fill de Bertomeu Cifre, de dita universitat. Y reforçà les informacions que sobre lo dit cas havia rebut lo justícia de la vila de Algezira. Y après de haver fet diverses diligències, apaziguant diverses persones de dita universitat y scripcions de béns y diverses altres diligències per haver a mans seues y de la Règia Cort les persones culpables. E no podent haver aquells se n'ha tornat a la dita present Ciutat». ARV. *Reial Cancelleria* 1339, f. 243r-243v.

¹⁴⁹⁶ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 43v-44v.

Certament, la situació havia de ser un tant preocupant, almenys, a les universitats de Carcaixent i Algemesí; no així a Guadassuar, la qual feia uns pocs mesos que s'havia segregat d'Alzira.¹⁴⁹⁷ Per eixa raó, el 6 de setembre de 1582 el marquès d'Aitona ordenà que un oficial fera cap a l'antic reialenc alzireny a posar una mica d'ordre:

«Per quant tenim entés que en la vila de Algezira y universitat de Carcaxent y Algemesí, van moltes persones per dita vila y universitats y térmens de aquella respectivament ab arcabussets, així grans com chichs y molts altres gèneros de armes ofensives per reals pragmàtiques prohibides. Y que y ha bandositats entre los poblats (e) en dits pobles—al que si no·s dóna compte e remey—se n'esperen seguir notables danys e inconvenients; per a obviar y atallar los quals, ha paregut ser necessària vostra presència y assistència en dits llocs e universitats. Per ço, ab tenor de la present, expressament, etcèrera; vos diem, encarregam y manam que lo més prest pugau y sia possible, vos confereixcau a la dita vila de Alzira e universitats de Algemesí y Carcaxent, hon constituhit ab vostra bona indústria e intel·ligència procurareu de aquietar y pacificar als poblats en dits pobles y fer tot allò que per a la pacificació y quietut de aquells y extirpació de malfatans vos parexerà».¹⁴⁹⁸

La mesura resultà un pedaç de poca consistència. En altres paraules, no serví pràcticament de res, sobretot tenint en compte que l'objectiu era aconseguir una acceptable pacificació social. Per tant, no fou més que una mena de llum de candeleta en mig del no-res. Calia una intervenció més consistent. Per eixe motiu, el marquès Aitona, a les reialles de setembre, dirigí una lletra al portantveus de general governador; resposta a la missiva d'aquell del dia vint. En aqueixa, don Francesc de Moncada establí amb claredat quines havien de ser, al seu parer, les directrius d'actuació envers les parcialitats que tenien dividits els riberencs i ben particularment bona part dels habitants de l'antiga contribució alzirenya.

En eixe ordre de coses, al·ludí, en primer lloc, els homicidis que havien tingut lloc darrerament a la universitat d'Algemesí. Com solia ocórrer, els presumptes responsables no hi havien gosat comparéixer, raó per la qual s'hi havia instat processos d'absència. Això no obstant, el portantveus l'invità a persistir-hi i «prendre a mans vostres les persones nomenades en un memorial fermat, [...] per a què, éssent presos, pugam trametre per aquells y punir y castigar-los [...] conforme a ses culpes y demèrits».

Davant la disjuntiva entre aplicar la benignitat o el rigor, Aitona optà per allò segon: «tenim entés que los vehins del dit loch estan ab argull y tenen poc compte ab los justícies ordinaris [...], proceheixcau ab tota rigor contra los reos e delinqüents, fent y administrant

¹⁴⁹⁷ *Ibidem.*

¹⁴⁹⁸ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, f. 59v.

justícia ab consell de vostre ordinari assessor, servant y guardant en tot los furs y privilegis del dit present Regne». A la vila d'Alzira i a Carcaixent ordenà aplicar el mateix patró perquè «en aquells estaven molt avalotats y posats en armes per ocasió de rencors y malícies antigues y noves entre aquells sucidades»; cosa que en resultava nociu i perjudicial per a la pau i el bon govern. Heus ací, l'*impasse* del perfil dirigent de la primera etapa del comte d'Aitona, molt més continuista, front al segon període; caracteritzat per una major ferma repressora.¹⁴⁹⁹

També n'havia determinat les mesures que hi calia prendre. Primerament, convenia apartar els membres més conflictius de les elits pobletanes dels seus conveïns. En segon lloc, actuar contra els fautors. Finalment, incrementar la vigilància nocturna. En paraules del mateix Francesc de Moncada:

«convindrà, per a la quietut dels dits pobles, que algunes persones dels principals y caps de bandositats de aquells sien tretes y desterrats dels sobredits pobles. Los manareu exir de allí y venir a la present Ciutat [...]. Y també manareu fer alguna crida contra los receptadors y afavoridors [...]. E axí mateix, manareu als justícies dels dits lochs que cascuna nit facen rondes y donen assalts en les cases y heretats ahon semblants delinqüents se acostumen a recollir».¹⁵⁰⁰

Almenys sobre el paper, la tasca era simple. Ara bé, la seua aplicació pràctica solia ser bastant més complexa. D'entrada, tenint en compte l'escassetat de mitjans, diners i hòmens amb què comptaven les institucions regnícoles, semblants actuacions requerien de la col·laboració no sempre fidel dels dirigents locals. No debades, solia ocórrer que d'una manera o altra estaven implicats en les lluites o bandositats pel control dels ressorts de poder; raó per la qual no acostumaven a esdevindre repressors eficients. Heus ací un dels principals entrebancs amb què col·lidien els agents reials i les autoritats regnícoles, cosa que dificultava en gran manera l'erradicació dels conflictes.

Ho evidencia les contínues anades i tornades d'agents reials a aquests nuclis riberencs. A tall d'exemple, el 24 de gener de 1583, l'alguatzir Rioloba fou comissionat

¹⁴⁹⁹ HERRERO MORELL, J. A., *Política pacificadora y fortalecimiento...*, op. cit., p. 79. Sebastià García Martínez titula el període de don Francesc de Montcada: *La represión a ultranza: el virreinato de Aytona*. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., pp. 82. És evident el suport de Felip II a la política repressiva del marquès d'Aitona o inclús les instigacions del monarca perquè endurira les penes i la persecució de la violència. HERRERO MORELL, J. A., *Política pacificadora y fortalecimiento...*, op. cit., pp. 78-108.

¹⁵⁰⁰ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 66r-67v.

perquè anara a Algemesí a prendre Bertomeu i Miquel Sifre,¹⁵⁰¹ Andreu Figueres¹⁵⁰² i Andreu Pineda,¹⁵⁰³ els quals havien estat denunciats el 12 de setembre de 1582 i, malgrat que es passejaven tranquil·lament per la població, ningú no els havia empresonat. Amb ells hi havia tres alacantins pròfugs: els germans Alexandre i Adrià Valls,¹⁵⁰⁴ i Jeroni Barceló.¹⁵⁰⁵ El 30 de juny següent, Cortés, vergueta, també feu cap a Algemesí a fi i efecte de citar uns quants testimonis en la causa que hi havia instada contra Bernat Alapont¹⁵⁰⁶ i

¹⁵⁰¹ Tot apunta que es tractà d'un ajust de comptes del que hi havia ocorregut anys abans. Bertomeu Sifre fou pres el 24 de febrer de 1583. ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 159v-161v. Va ser executat al mes d'abril de 1585, mitjançant arrossegament, després va ser penjat a la forca i finalment s'optà per l'esquarterament. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, p. 99. Veg. també GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolers, corsaris i moriscos...*, *op. cit.*, p. 159. Es tractava de pare i fill. Bertomeu Sifre, fill de Miquel, sembla que no està fiscalitzat pel padró de riquesa d'Algemesí. S'havia casat el 1577 amb Úrsula Ferrer. Miquel Sifre, pare de Bertomeu, era llavors un home que tributava sols a raó de 15 lliures peiteres, perquè aleshores ja havia transferit bona part dels seus béns. Posseïa sols unes cases dins de la universitat d'Algemesí, en el camí Reial, y 21 fanecades de terra, concentrades en una sola parcel·la, a Massasseli. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 11r. Veg. l'arbre genealògic dels Sifre d'Algemesí.

¹⁵⁰² Andreu Figueres, fill de Lluc, havia casat el 1573 amb Castellana Alçamora. Era llavors ja quasi un propietari mitjaner. Tributava per raó de 49 lliures i mitja peiteres. Posseïa 54 fanecades de terra a diverses partides: al territori d'Algemesí, sense especificar (30). A l'Horta (12) i al camí de la Marjal (12). No tenia casa pròpia. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 689r-689v. Veg. l'arbre genealògic dels Figueres d'Algemesí.

¹⁵⁰³ Andreu Pineda tampoc no estava fiscalitzat pel padró de riquesa. No obstant això pertanyia a una família acomodada d'Algemesí. Son pare, Miquel Pineda, malgrat que havia sofert una disminució patrimonial substancial (havia arribat a pagar per raó de 83 lliures i mitja de peita) en favor dels seus fills i filles, encara pagava per raó de 57 lliures de peita, conservava unes cases a Algemesí i 91 fanecades de terra, algunes d'elles plantades de moreres: a Xara (59 fanecades), al camí de la Martorella (18), a l'Albotaina (6), a la Muntanya (5) i al riu Sec (3). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 113r-114r. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-v/ 10, ff. 328r-331r. El germà d'Andreu Pineda, Miquel Pineda, pagava per raó de 77 lliures de peita i havia, segurament, més d'un centenar de terres. A causa de la tinta corrosiva (ferrogàlica) la seua entrada es llig amb dificultat. Amb tot, sabem que tenia terres a Xara (34 fanecades) i als Horts (6), a més de 32 fanecades que no hi hem estat capaços de determinar-ne la partida i altres quatre ítems en què no hi hem pogut identificar ni la partida ni el nombre de fanecades. Posseïa també unes cases al carrer Berca. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 690r-691r. Veg. l'arbre genealògic dels Pineda d'Algemesí. Sobre Andreu Pineda, familiar del Sant Ofici, i la seua participació en el frau i el contraban de seda, veg. al capítol dedicat al frau i contraban de seda, l'apartat titulat: *1582: Bertomeu Cortés d'Algemesí*. Bertomeu Pineda havia començat les seues fetes al voltant de 1569, quan agredí un criat català del doctor Joan Baptista Besant. AMA. *Causes Criminals* 0501/211, s. f. Més recentment havia assassinat un integrant dels Montbuí. ARV. *Mestre Racional*, 6853 (34), s. f.

¹⁵⁰⁴ Alexandre Valls va ser executat el 4 de març de 1585. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, p. 99.

¹⁵⁰⁵ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, f. 108r-108v.

¹⁵⁰⁶ Bernat Alapont era ja un home major. Tributava per raó de 13 lliures i mitja peiteres. Posseïa una casa i 16 fanecades de terra a dues partides: a l'Albotaina (11) i a Vernix (5). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 652r. veg. l'arbre genealògic dels Alapont d'Algemesí.

altres algemesinencs.¹⁵⁰⁷ Finalment, el 19 de febrer de 1584, fou atrapat Pere Joan Manyans, fill de Bertomeu,¹⁵⁰⁸ protagonista d'aquest apartat.¹⁵⁰⁹

L'algemesinenc havia hagut de fugir del reialenc alzireny perquè Bernat Girbés¹⁵¹⁰ l'havia denunciat criminalment davant la cort del justícia de l'Illa del Xúquer. La raó havia estat la mort violenta de Baltasar Girbés, fill de Bernat.¹⁵¹¹ No resta en clar que haguera estat premeditada. No obstant això, Girbés acusà Jeroni i Bertomeu Manyans, oncle i pare respectivament de Pere Joan, d'haver-ne estat els autors intel·lectuals i a Pere Joan i al seu cosí germà, Joan,¹⁵¹² de perpetradors premeditats de l'homicidi.¹⁵¹³ En el rerefons, una vegada més, trobem les desavinences suscitées entre les principals nissagues algemesinenques poc després de la segregació. No debades, Jeroni Manyans, qui havia sigut jurat el 1580,¹⁵¹⁴ estava casat amb Anna Ferrís, la filla de Guillem. I heus per on, alguns dels parents d'Anna s'havien disputat l'accés als càrrecs amb els Girbés. La resta de la lectura es fa sola i no resulta difícil inferir a la llum de les dades.¹⁵¹⁵

Des d'aleshores, Pere Joan Manyans havia trobat refugi ací i allà, fins que va estar arrestat fortuïtament, el diumenge 19 de febrer de 1584, al públic o prostíbul de Sueca. Car, llavors era un xicot que comptava vora una vintena d'anys i a eixes edats, potser més que mai, la carn vol carn. D'acord amb la versió dels fets que oferí Pere Ortells, justícia

¹⁵⁰⁷ ARV. *Reial Cancelleria* 1341, ff. 1v-2r. El 16 d'agost van ser executats Bernat Alapont i el seu fill Josep. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, p. 99.

¹⁵⁰⁸ Pere Joan Manyans no fou fiscalitzat pel padró de riquesa d'Algemesí, entre altres coses, perquè mai es va casar ni va tindre béns propis. Son pare, Bertomeu Manyans, tributava per raó de vora una quarantena de lliures peiteres. Posseïa mig centenar de fanecades repartides per diverses partides: a Xara (29), a Massasseli (24) i a l'Horta (3). També posseïa una casa dins de la universitat d'Algemesí que donava a dos carrers. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 453r-454r.

¹⁵⁰⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra P, 473.

¹⁵¹⁰ Bernat Girbés era un home major. Tenia carregades, llavors, sols 32 lliures peiteres. Res del que havia sigut. Feia anys havia tingut el seu domicili al bell mig del llogaret, a la plaça. L'havia hagut de traspasar en benefici dels seus hereus. El mateix havia hagut de fer, el 1583, amb l'habitatge que tenia al carrer València, de mode que llavors habitava a la darrera vivenda que li restava: unes mitges cases dins de la universitat d'Algemesí. D'aquell llegat patrimonial li quedaven també tres patis de cases contigus als horts. Pel que fa a terres, detenia més d'una vintena de fanecades ben situades i productives: a Massasseli (12), a Gégena (11 $\frac{3}{4}$). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 350r-350v. Veg. també el protagonisme dels Girbés d'Algemesí en el món del comerç, trasteig i el contraban de seda: *1558: Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet o 1583: Pere Girbés d'Algemesí*.

¹⁵¹¹ Baltasar Girbés tampoc no estava fiscalitzat al padró de riquesa d'Algemesí. Baltasar era un jove net d'una vintena d'anys. Veg. l'arbre genealògic dels Girbés d'Algemesí.

¹⁵¹² Joan Manyans començà a tributar poc després de l'homicidi. Segons el padró de riquesa arribà a acumular en poc de temps vora 47 lliures peiteres. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 406r-406v.

¹⁵¹³ ARV. *Mestre Racional*, 6853 (34), s. f.

¹⁵¹⁴ Jeroni Manyans, germà de Bertomeu, era un propietari mitjaner tirant a benestant. L'any 1580 tributava per raó de 82 lliures peiteres. Posseïa sols una casa dins de la universitat d'Algemesí, però arrenclava encara vora una norantena de fanecades de terra en diverses partides: a Massasseli (34), Orí (28), a Gégena (10), als Horts (8) i al pla de Na Gentil (8). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 404r-405r. Veg. l'annex 2: El Consell de la universitat d'Algemesí.

¹⁵¹⁵ Veg. els arbres genealògics dels Girbés, Ferrís i Manyans d'Algemesí.

de la localitat, l'endemà, feia cosa de tres o quatre jornades, el seu homòleg riolenc, li havia demanat que prenguera Joan Bertomeu, el qual havia fugit de la vila i honor de Corbera¹⁵¹⁶ i s'havia refugiat als dominis montesians del poble veí. Així les coses, Ortells en compliment del requeriment, va reunir una quinzena d'hòmens i anà a fer escorcoll als habitatges on intuïa que podia estar amagat el reu. En acabant, acudí a la zona del bordell. I allí fou on Mateu Guerau, un dels seus lloctinents, cridà el nom del rei perquè al seu interior havia vist el jove processat, el qual havia respost desafiant: «No entre ací ningú o-l mataré!».

El dirigent suecà i els seus acompanyants rodejaren d'immediat la cambra. En assabentar-se'n, s'hi sumaren Francesc Alamany, Doménec Mateu i Joan Montoia, porters de la Governació. De sobte, Pere Joan Manyans es veié engabiats. Es posà nerviós, interrompí el coit i desenfundà el pistolet curt de pedrenyal que duia amagat a les seues pertinences. Ortells hi donà ordre d'assalt. I a partir d'ahí tot ocorregué en un bufit. Mateu, oficial de la Governació, fou el primer a accedir, l'algemesinenc li encarà l'arma i n'accionà el gallet. Tanmateix, encertà en el braç d'Alamany. De fet, el plom li'l traspassà de part a part. Darrere d'ells entraren els demés i immobilitzaren l'algemesinenc mentre bagolava: «No-m pesa, sinó com <per> no res he derrocat a vós!». El van traure de la cambra i el van tancar a la càrcer municipal. De vesprada ja estava camí de València a les presons comunes.¹⁵¹⁷

L'endemà, dilluns 20 de febrer, el van interrogar. Reconeugué que l'havien pres al públic de Sueca, tot i que fingí no saber-ne la raó. Seguidament, negà haver amenaçat ningú de mort mentre estava dins de l'estància amb la prostituta, ni menys posseir ni haver disparat a algú amb un arcabús menut. No debades, en allò li anava la vida. Car, eixe tipus d'arcabussos estaven vedats i agredir-ne amb un qualsevol agent regi estava penat amb mort natural. Per això, no admeté que el pistolet de pam i mig que li havien pres fora seu i intentà incriminar Pere Ortells i fer creure els funcionaris perquisidors que l'amo n'era el suecà, el qual havia ferit accidentalment Francesc Alamany en voler detindre'l. Pere Joan Manyans, però, desconeixia la promulgació de la pragmàtica del 27 de gener de 1584, raó per la qual s'atorgà la propietat del seu punyal amb empunyadura i orelleres

¹⁵¹⁶ La vila i honor de Corbera, feu fins feia poc de la casa ducal de Gandia, havia estat revertida al Reial patrimoni el 1580. Veg. FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País...", *op. cit.*, p. 126; GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, pp. 45 i 75-76; PASTOR ZAPATA, J. L., *Gandia en la baixa...*, *op. cit.*, pp. 145-166 i 181-189; —, "Patrimonio y endeudamiento...", *op. cit.*, pp. 431-447; —, "Duques y barones...", *op. cit.*, pp. 19-46.

¹⁵¹⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra P, 473.

daurades i punta quadrada o de diamant; prohibit també segons el susdit edicte.¹⁵¹⁸ Per acabar, li preguntaren si havia fugit d'Algemesí per haver estat acusat de l'assassinat de Baltasar Girbés i ho desmentí.

De resultes d'això, el comte d'Aitona es veié forçat a enviar el vergueta Pere Faura a Alzira, per tal de demanar al «justícia de la dita vila de Algezira que us done encontinent y us lliure lo procés en cort de aquell actitat contra Pere Manyans».¹⁵¹⁹ Mentrimentres, el 21 de febrer, es produí l'acusament formal i la petició que el jovenet fora condemnat a la forca, a pagar les despeses de la causa i 300 lliures; tal com ho estipulava el manament regi, publicat per don Francesc de Montcada. I en efecte, la Governació fallà a la seua contra el jorn següent, 22 de febrer. Fou aleshores quan Pere Joan Manyans feu procurador Salvador Peris i en presentà recurs a la Reial Audiència per suposats defectes processals.

El representant de l'algemesinenc centrà el seu discurs en això. En primer lloc, es queixà que a la Governació havien sentenciat el seu poderdant sense haver-li entregat la pertinent còpia i trellat de les informacions rebudes *ex officio*; motiu pel qual al·legà indefensió. El segon punt versà sobre l'edat del xicot. A tal efecte, argüí que era fill de Bertomeu Manyans i Jerònima Bonet i que havia nascut el 1564 o el 1565, en el carrer de Berca, al costat de l'església vella de Sant Jaume. Talment havia estat així, que la llar havia sigut presa i derruïda per tal d'ampliar el temple a la darrera remodelació.¹⁵²⁰ Amb tot plegat volia justificar que el jovenet encara no havia abastat la majoria d'edat i no podia ser penjat. Finalment, adduí que la pragmàtica del 27 de gener, mitjançant la qual se'l volia condemnar, no havia sigut publicada més enllà de la contribució del Cap i Casal i no podia obligar els veïns d'Algemesí; més encara quan l'arma se li havia disparat per accident a causa del nerviosisme, de l'ímpetu dels oficials que l'arrestaren i de la gent que els acompanyava.¹⁵²¹

¹⁵¹⁸ La «Real pragmàtica feta per la Sacra Cathòlica Real Magestat del rey, nostre senyor, sobre la prohibició dels arcabuzos, pedernals e altres armes en dita real pragmàtica contingudes», establia que la mera possessió de qualsevol pistolet, arcabús, curt o llarg se castigava amb la pena de mort i 300 lliures. La condemna es produïa sempre que hi haguera testimonis que informaren que havien vist a l'acusat portar armes d'eixe tipus i el delator se'n beneficiava de 100 lliures. També prohibia la possessió de punyals de punta quadrada, de diamant, d'ordi o civada; sots pena de galeres perpètuas i 300 lliures. BUV. *Vària* 9 (28).

¹⁵¹⁹ ARV. *Reial Cancelleria* 1340, f. 244r-244v i 277r-277v. El 5 de març de 1584, fou ajusticiat Pere Joan Manyans. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, p. 98.

¹⁵²⁰ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit.*, pp. 21-24, 26-33 i 69-70.

¹⁵²¹ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra P, 473. Adjuntà a tot plegat, una còpia de la partida de bateig de Pere Joan Manyans, datada el 16 de juliol de 1564. L'original conservat a la parròquia de Sant Jaume es troba en mal estat. APSJA, *Llibre de batejos*, 1, f. 159v.

Conclusa la fase argumental, s'obrí la testifical. El 27 de febrer hi comparegueren Joan Baptista Folqués, Mateu Soler, Miquel Figueres, Antoni i Jeroni Manyans, oncles paternals de l'acusat, i sa mare, Jerònima Bonet. Pel que sembla, exceptuats els familiars, la resta d'algemesinencs havien acudit en massa a l'església de Sant Jaume el vespre anterior a la declaració a fi i efecte que el rector, mossén Pere Sanchis, els llegira de viva veu la partida de naixement de Pere Joan Manyans: 16 de juliol de 1564. Inclús hi anà Mateu Soler, que n'havia estat padrí, per tal que la memòria no li jugara una mala passada. A sa mare, Jerònima Bonet, de 33 anys, en canvi no li havia calgut, atés que assegurà dur-ne el compte des que l'havia parit. El mateix testificaren Antoni Manyans, qui des de feia cosa d'un any vivia a Patraix, i Jeroni Manyans, de 55 anys.

L'endemà, el jove Manyans declarà per última vegada. Relatà que estant dins de la cambra del públic, escoltà remor de gent. Llavors, s'acostà a una de les portes i es veié rodejat. Acte seguit, Pere Ortells li tirà una arcabussada, la qual no el ferí. Tractà d'eixir per l'altre accés, però tan prompte com l'obrí se li ventaren dos porters de la Governació, els quals li doblgaren la mà dreta i li feren mal al dit menovell; raó per la qual de mode inintencionat accionà el gallet. A continuació, tractà de justificar la seua ignorància respecte a la pragmàtica que prohibia la tinença d'arcabussos i punyals de punta de diamant, puix que no havia estat llegida i donada a conèixer a Sueca ni tampoc a Algemesí. Quant a la sentència en absència dictada pel justícia d'Alzira, digué que no podia haver efecte perquè en el moment de la presumpta comissió del crim i encara lladoncs era menor d'edat.

Finalment, el 29 de febrer, hi comparegueren el cirurgià Miquel de Leriza i Bernat Serrano, el seu ajudant. Oferiren bàsicament un informe de lesions com a experts físics. Testificaren que, en efecte, feia prop de nou jornades havien curat Alamany, a sa casa, prop de la confraria dels fusters, d'una escopetada en la zona baixa del braç esquerre, a tocar de la monyica. El projectil li l'havia travessat de part a part i li havia trencat i fet miquetes l'os «fòcil major» de l'avantbraç; motiu pel qual n'havia hagut de traure els trossets o estelles. Després d'allò, no hi hagué més testimoniances i l'assumpte romangué a l'espera de sentència definitiva. La Reial Audiència es pronuncià el 3 de març. Tal com cali esperar, no tingué en compte els arguments de la defensa del jove i el condemnà a la forca i al pagament de les 300 lliures.¹⁵²² No hi hagué contemplacions. El cinc, Pere Joan Manyans fou penjat.¹⁵²³

¹⁵²² ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra P, 473.

¹⁵²³ CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", *op. cit.*, p. 98.

A tall de conclusió, és menester ressaltar uns quants aspectes que condicionaren els enfrontaments de les elits pobletanes després de l'obtenció del grau d'universitat. D'entrada, convé incidir sobre la importància de les friccions generades en posar a rodar el rudimentari sistema electoral que els hi havia estat concedit, basat en la cooptació circular; cosa que abocà a no pocs inconvenients, malvolences i desordres públics. Aquests s'estengueren pels últims decennis del Cinc-cents i les primeries del Sis-cents, tal com ho arpleguen Sebastià García Martínez, James Casey o Amparo Felipo Orts, entre tants altres estudiosos.¹⁵²⁴

D'altre costat, val a dir que darreres dècades del Cinc-cents es caracteritzaren per un viratge de la política virregnal envers un enduriment de la repressió de les manifestacions violentes, particularment de les parcialitats. Aquest tret es feu ben palés durant la lloctinència del comte i després marquès d'Aitona (1581-1594), més que no pas al trienni que ocupà el mandat del duc de Nàjera (1578-1581). Per cerciorar-se'n basta amb fer una ullada, a tall d'exemple, als treballs de Sebastià Garcia Martínez o de José Antonio Herrero Morell.¹⁵²⁵ Això juntament amb el fet que guadassuarencs, carcaixentins i algemesinencs hagueren trencat els lligams, els clientelismes i les dependències que els unien a les bel·lipotents i ben relacionades classes dirigents alzirenyes, pogué condicionar la seua major presència als cadafals. No debades, entre 1578 i 1585 hi va haver si més no vora una desena d'execucions d'individus pertanyents a l'antic reialenc de l'Illa del Xúquer.¹⁵²⁶

¹⁵²⁴ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*; FELIPO ORTS, A., *El centralismo de nuevo cuño...*, *op. cit.*, pp. 133-186; —“La represión del bandolerismo...”, *op. cit.*, pp. 103-114; GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolerismo, piratería y control...*, *op. cit.*; —*Bandoleros, corsaris i moriscos...*, *op. cit.*; —*Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.* Recentment s'han reeditat, entre d'altres, els articles compresos en *Els fonaments del País Valencià Modern* (1968) i entre ells aquell titulat: “El camp: del bandolerisme a les reivindicacions agràries”. Veg. també GARCÍA MARTÍNEZ, S., *El País Valencià Modern...*, *op. cit.*, pp. 39-51 i —“La Ribera desde las Germanías...”, *op. cit.*, pp. 43-98; MIRALLES VIVES, F., “Algunas noticias en torno...”, *op. cit.*, pp. 173-182.

¹⁵²⁵ Sebastià Garcia Martínez titulà el període de don Francesc de Montcada: *La represión a ultranza: el virreinato de Aytona*. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, pp. 82. És evident el suport de Felip II a la política repressiva del marquès d'Aitona o inclús les instigacions del monarca perquè endurira les penes i la persecució de la violència. HERRERO MORELL, J. A., *Política pacificadora y fortalecimiento...*, *op. cit.*, pp. 78-108.

¹⁵²⁶ Miquel Garrigues i Joan Baptista Navarro (1578); Joan Baptista Badia (1581); Bertomeu Pujalt, Pere Joan Manyans, Bernat Alapont i Josep Alapont (1584); Pere Barchet i Bertomeu Sifre (1585). Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., “La pena capital en...”, *op. cit.*, pp. 93-99.

A MODE D'EPÍLEG

La consumació de les segregacions municipals dels llogarets de la contribució (Algemesí, Carcaixent i Guadassuar), no sols comportà enfrontaments de caire jurisdiccional entre la vila d'Alzira i els seus antics llogarets, sinó que també precipità, potser contràriament al que caldria esperar, l'aparició de parcialitats entre les seues elits dirigents. En efecte, sembla que entre els últims anys del mandat del duc de Sabbioneta i els primers de la lloctinència del duc de Nàjera, l'Illa del Xúquer assistí al desgel de la sort de front comú que les bel·lipotents elits dirigents alzirenyes havien aconseguit conformar, amb penes i treballs, un o dos decennis abans.¹⁵²⁷ Hi hagué, però, novetats. Llavors, el partit dels Lluquí romangué unit a la facció dels Valero, i junts decidiren fer front als Garí, als Guerau, als Garcia i als seus partidaris. Heus ací la subsistència dels corol·laris del nomenament de don Melcior Mercader per a subrogat de governador que havia unit els vells enemics.

Això no obstant, el punt de trobada entre els Lluquí i els Valero havia provocat un progressiu distanciament dels Garí amb els seus parents i aliats que acabà en enemistat. A eixe respecte, també caldria adduir tot el seguit de plets de caire hereditari que enfrontà en els tribunals els Garí i els Valero o bé els primers amb altres nissagues de la parcialitat com ara els Pujalt.¹⁵²⁸ Després d'això, tal com hem assenyalat més amunt, els havia sobrevingut la problemàtica dels processos d'emancipació dels llogarets de la contribució; cosa que a força de cercar certa unió havia ajudat a tancar temporalment les ferides. De friccions, tanmateix, sempre n'hi havia hagudes. Ara bé, a partir de 1574, la consecució de les successives independències pobletanes, invità novament a mirar cap a dins del Consell i a reactivar les antigues malvolences. Nogensmenys, deixarem l'explicació i aprofundiment d'aquestes disquisicions per a futurs treballs.

Les emancipacions, les confrontacions de caire jurisdiccional subsegüents o l'enduriment de la repressió de les parcialitats dels respectius nuclis de població de l'antic reialenc alzireny provocà un distanciament acusat entre la capital de la Ribera i el sobirà; el seu senyor. De fet, els vilatans hagueren menester mostrar-li el seu descontent a les Corts de 1585. Felip II no dubtà a convocar Alzira perquè formara part del braç reial. Això

¹⁵²⁷ Veg. l'epígraf titulat: *Un procés irreversible i sense tornada: el camí cap a l'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574)*.

¹⁵²⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra C, 139. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra J, 652 apèndix.

no obstant, va estar l'Illa del Xúquer la que decidí abandonar Montsó.¹⁵²⁹ El document que conté els greuges que el síndic del municipi hi havia presentar en aquella ocasió, resta doblegat dintre d'un *Llibre d'actes dels jurats e Consell* de les dècades precedents.¹⁵³⁰ Ho portem a col·lació perquè el seu contingut i significació evidencia la incòmoda posició que mantenien lladoncs les parts: el moment de major tensió des de la sufocació de la Primera Germania.

Fet i fet, basta amb fer un repàs general a aquest capítol per adonar-se'n. Les parcialitats a la vila i contribució d'Alzira començaren cronològicament parlant molt abans del que proposà Sebastià García Martínez. Car s'ha d'entendre que sota la denominació «bandositats de la Ribera» encunyada per l'historiador villener hi havia essencialment això: l'Illa del Xúquer i el seu antic terme particular. García Martínez en situà l'inici entre les acaballes de la lloctinència del marquès d'Aitona i principis del mandat de don Jaume Ferrer,¹⁵³¹ qui en devia conèixer de primera mà els protagonistes; ja que havia residit a la capital de la Ribera i havia dirigit l'escamot de soldats que don Francesc de Moncada hi decidí allotjar el 1584.¹⁵³² Per tant, el nostre treball troba el seu port d'arribada pràcticament on mampregué la seua comesa el cèlebre investigador, deixeble de Joan Reglà i pare dels estudis sobre el bandidatge a terres valencianes.

Un poc més amunt, així com a capítols anteriors s'ha referit tot el seguit de circumstàncies i esdeveniments que conviden a cloure l'estudi a mitjan dècada dels huitanta del Cinc-cents. No és menester reiterar-ho. Tanmateix, convé ser conscients que l'expulsió dels moriscos (1609) fou la vertadera fita que re-configurà la base ètnica i sociològica del país del Xúquer i el convertí definitivament en un territori de cristians vells. Pel mig, primer Carcaixent (1589) i més tard Algemesí (1608) van esdevindre viles, en plànol d'igualtat amb Alzira; la vila mare.¹⁵³³ Per tant, l'estranyament dels nous convertits pogué ser també el detonant perquè es produïra la inoculació i propagació de les parcialitats preexistents, especialment les de l'antic reialenc alzireny, dins dels

¹⁵²⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 515. Cfr. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder...", *op. cit.*, pp. 273-274.

¹⁵³⁰ AMA. *Llibres d'actes dels jurats e Consell*, 03/121.

¹⁵³¹ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, pp. 103-104.

¹⁵³² ARV. *Reial Cancelleria* 1340, ff. 246r-249r; ARV. *Reial Cancelleria* 1341, ff. 78v-79r, 95r-95v i 131v-132r.

¹⁵³³ TORRES I FAUS, F., "Quatre-cents aniversari de la...", *op. cit.*, s. p.; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 14-16; ESTRELA GARCIA, J. E., *Els privilegis de la...*, *op. cit.*, pp. 24-26 i 85-105. Algemesí portava demanant la seua elevació a vila reial des de la consecució del títol d'universitat. Tanmateix, l'elevat endeutament tret en la materialització de la «comunitat imaginada» i els costos de concessió del privilegi d'universitat retardaren la nova concessió fins el 1608. La còpia del memorial elevat al rei consta de 27 ítems i descansa custodit a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. ACA. *Consell d'Aragó*, llig. 865, d. 117.

territoris de senyoria circumveïns. D'aquesta manera, pot ser que durant el Sis-cents adquirira un major sentit l'expressió «bandositats de la Ribera» que encunyà Sebastià García Martínez.¹⁵³⁴ Prèviament, però, en el camí entre 1585 i 1609, s'haurien d'haver assolit de nou concomitàncies i connexions entre les parcialitats vilatanes i les pobletanes. Sols així hom podria parlar d'un fenomen gairebé unitari i més o menys comarcal.

¹⁵³⁴ GARCIA MARTÍNEZ, S., *Bandolers, corsaris i moriscos...*, op. cit., pp. 185-202.

5. CARLET I L'ALCÚDIA: L'AFERRISSADA CONFRONTACIÓ ENTRE DOS ESPAIS DE SENYORIA ESTRETAMENT ENTRELLAÇATS

El país del Xúquer fou l'escenari durant bona part de l'Edat Medieval i Moderna d'un cúmul de no poc controvertides disputes de caire territorial, jurisdiccional i personal, al darrere de les quals hi solia haver una oberta lliça pels tributs, pels recursos naturals i pels aprofitaments estratègics que oferien els diversos indrets riberencs. S'ha parlat i debatut molt sobre els litigis del reialenc alzireny amb els espais de senyoria circumveïns, fonamentalment, per raons d'amollonament de termes, per l'aprofitament i explotació d'espais erms o pel gaudi i execució de l'alta jurisdicció. En eixe sentit, val a dir que els segles XIV i XV van estar frenèticament actius, malgrat que el procés s'havia iniciat a mitjan segle XIII.

En efecte, durant aquest període dintre del terme d'Alzira s'hi van perfilar nombrosos termes municipals senyorials, com a pas previ a la sol·licitació del mer i mixt imperi o de l'alta jurisdicció i a l'esqueixament definitiu de l'autoritat i l'administració de l'Illa del Xúquer. Precisament, el debilitament i pèrdua de competències de justícia havia estat un dels motius pels quals la vila d'Alzira hi havia estat aïradament agermanada. El procés de redefinició i fragmentació, lluny de finir, es perllongà durant el Cinc-cents i el Sis-cents, tant a l'interior de la contribució alzirenya—amb les segregacions d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar—com encara al seu termenal general, a causa dels interminables contenciosos que enfrontaren els municipis del reialenc alzireny amb els dominis nobiliaris circumdants.¹⁵³⁵

En paral·lel a aquest seguit de plets entre les senyories i les poblacions del patrimoni regi, convé assenyalar que també eren habituals les refregues judicials entre els posseïdors dels distints feus, les quals podien arribar, fins i tot, a les mans o a convertir-se en rivalitats enconades. Unes vegades es tractava dels tradicionals aürts entre els senyors acompanyats pels seus vassalls. En aquesta nòmina no faltaven sicaris i assaltants de camins, als quals els nobles acostumaven a donar recer i auxili. En altres ocasions, els que es convertien en protagonistes eren els mateixos pobletans que, encapçalats per les oligarquies de la seua localitat, s'encaraven amb els habitants d'un altre senyoriu de les immediacions. Les motivacions eren diverses, però no diferien massa de les apuntades anteriorment:

¹⁵³⁵ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 75-80; *Ibidem*, vol. VI, pp. 325-334.

repartiment de l'aigua per als cultius, modificació de fites del terme, destrets jurisdiccionals, animadversions personals, entre d'altres.¹⁵³⁶

Tot açò ho portem a rogle, perquè les baronies de l'Alcúdia i Carlet van esdevindre, des de la consolidació d'ambdues com a espais senyorials diferenciats, un dels exemples comarcals més prominents i sostinguts en el temps pel que fa a la malvolença i antipatia dels seus respectius propietaris: els Montagut i els Castellví. La gènesi d'aquesta animositat es remuntava a les darreries del segle XIV, moment en què els Castellví adquiriren Carlet, Benimodo i Massalet de la ciutat de València. L'estranyament, primer, d'aquests dominis per part de Vidal, un dels fills de Pere de Vilanova i Montagut, i el desembarcament després d'una nova nissaga—la dels Castellví—a uns territoris que els Montagut sentien com a propis, contribuïren a encendre els ànims i precipitar-ne la conflagració.

Així doncs, val a dir que les relacions entre tots dos llinatges, que òbviament no van començar amb bon peu, mai no arribaren a ser del tot cordials. Les discussions i les querelles sorgien de mode reiterat i per qualsevol raó. Bona prova d'açò que diem, van ser els conflictes de tipus hidràulic o les demandes fracassades dels Montagut a fi i efecte de recuperar la baronia de Carlet. Al remat, per tal de barrar les hostilitats i d'assolir la pau es van assajar i propiciar infructuosament múltiples apropaments. Sens dubte, els més palesos van estar els enllaços matrimonials que van ser emprats com a via de conciliació des de les primeries del segle XV. Això no obstant, cada vegada que s'oficiava un enllaç—com si d'oli i d'aigua es tractara—els contraents, amb prou feines, aconseguien haver descendència. Heus ací un més que plausible origen de l'enconada rivalitat que encara en l'actualitat persisteix entre els habitants de l'Alcúdia i de Carlet.

Aquesta competència disfressada de tírria un xic despectiva, una mica irracional, es feu palesa, a tall d'exemple, al programa televisiu *El poble del costat* emés el 15 de maig de 2012, en què els alcudians i les alcudianes asseguraren que els de Carlet acostumen a tindre'ls enveja i que no els havien pogut mai superar en res. Per contra, els carletins i les carletines qualificaren els seus veïns de presumits, fanfarrons i flatosos. Això contrasta amb la senzillesa a què al·ludeix el seu malnom: «roscans», que fa referència, pel que sembla, a un dels àpats més consumits: la rosca de pa amb oli, sal i all. Als carletins, potser per tal d'accentuar-los l'estereotip de rústics, desmanegats i sapastres, se'ls anomena «lleganyosos». Els motius de controvèrsia entre un poble i l'altre han estat abundants: el canvi de nom de l'Alcúdia de Carlet a l'Alcúdia; el vertader origen del *bolero de l'Alcúdia*,

¹⁵³⁶ BERNABÉ GIL, D., "Una coexistència conflictiva...", *op. cit.*, pp. 11-77; — "Realengo y señorío...", *op. cit.*, pp. 381-392.

que els carletins estimen que és un plagi del seu *bolero del Raval*... Fins i tot, resulta contradictori que la gènesi reconeguda de l'actual cultiu del caqui es trobe a Carlet i la seu del Consell Regulador de la Denominació d'Origen del Caqui de la Ribera del Xúquer estiga a l'Alcúdia. Amb tot plegat, hom arriba a la conclusió que allò que els separa és, amb matisos, exactament allò que els uneix i que no té cap sentit el defugiment de l'arrel comuna, d'una terra i d'una història compartida.

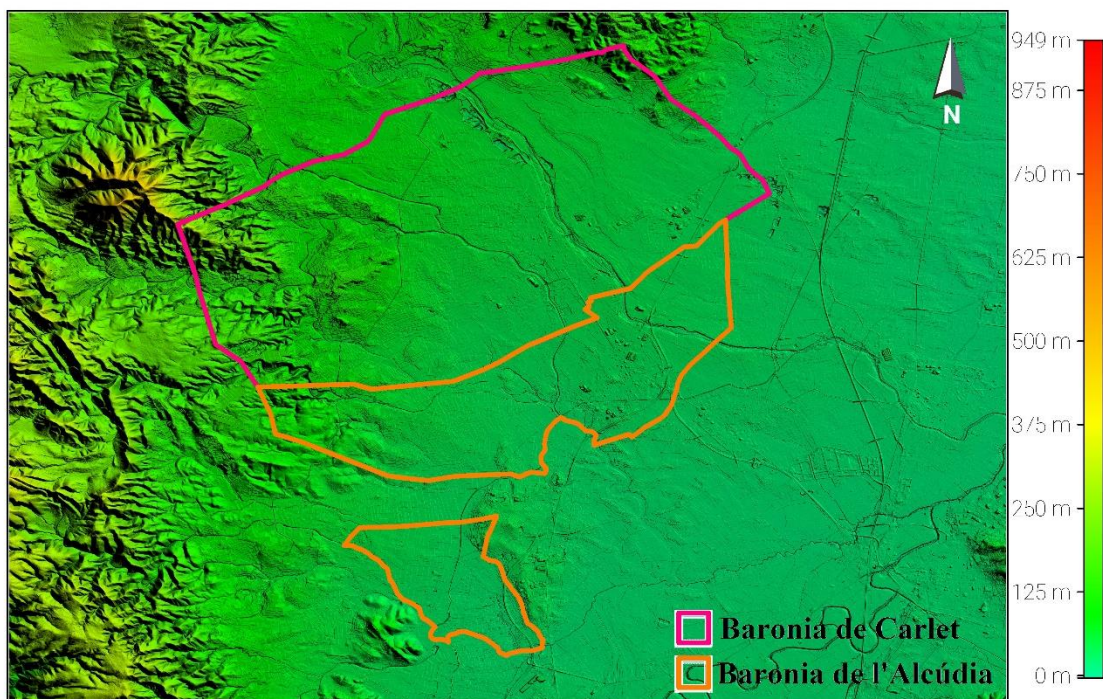
5.1. EL MARC GEOGRÀFIC: L'EIXIDA NATURAL DE LA VALL DELS ALCALANS I DEL MAGRE

Els territoris que antany ocupaven les baronies de Carlet i l'Alcúdia es corresponen amb petites modificacions de lindars amb els actuals termes municipals de l'Alcúdia, Benimodo i Carlet, nuclis de població supervivents al discorriment de les centúries i al delir de la memòria dels que ja no estan. A l'antiga jurisdicció dels Castellví hi manca, si més no, Massalet, el qual s'apostava al marge esquerre del Magre, envers Alfarb i Alginet. La situació es repeteix als dominis dels Montagut. Paradoxalment, els terrenys pertanyents al despoblat de Rossalany, lladoncs propietat dels senyors de l'Alcúdia—junt als confins de la particular contribució d'Alzira—romanen ara fragmentats i engrosseixen les partides dels municipis de Benimodo, Alberic, Alzira, Guadassuar o Massalavés. Finalment, si a canvis de bogues ens referim, cal assenyalar també l'annexió de Montortal per part dels alcudians.¹⁵³⁷

En termes generals, però, tant en el passat com en l'actualitat si quelcom ha marcat i ha estat present en les vides d'uns i altres pobletans ha estat la seua ubicació geoestratègica. No debades, les baronies de l'Alcúdia i Carlet es situaven a l'embocament o eixida natural de la vall dels Alcalans, a través de la qual, en sentit descendent, el curs del riu Magre abandona definitivament els contraforts muntanyosos i s'endinsa definitivament en la planura al·luvial riberenca fins a col·lidir, a Algemesí, amb el Xúquer. Això feia d'aquestes contrades una zona de pas, de comunicacions i d'intercanvis, si més no, entre els regnes de Castella, les comarques de l'interior valencià i l'àrea del Cap i Casal. En efecte, aquesta demarcació esdevingué un indret senyalat en l'itinerari de la carrera reial d'Aragó i en el trasteig transhumant del ramat envers les pastures de Tous i la Garrofera i també funcionà com a enclavament cruïlla en el trasteig de productes entre la Vall d'Aiora i la Canal de Navarrés vers la ciutat de València o entre les regions costaneres o pre-costaneres i la Foia de Bunyol, la Plana d'Utiel o inclús els

¹⁵³⁷ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 336-341.

Serrans, a través del Camp de Túria. Emperò, a més, convé ressaltar que per les immediacions—segmentant-la lateralment de nord-est a sud-oest—passava un dels ramals del camí Reial que conduïa a Almansa. Tot açò plegat, feu de les poblacions de les baronies de Carlet i l'Alcúdia emplaçaments de notable mercadeig.¹⁵³⁸

Mapa hipsomètric de les baronies de l'Alcúdia i Carlet

A nivell orogràfic, convé destacar que es tracta d'un territori on hi predomina la planura, la qual oscil·la entre els més de setanta metres sobre el nivell del mar que es registren al nord i nord-oest—en els llindars amb la foia de Llombai—i la trentena o la vintena de les àrees més baixes del terme de l'Alcúdia i la zona on s'ubicava el Rossalany, al sud-est. Aquesta planícia, lleugerament inclinada, serveix d'enllaç entre la gran esplanada sedimentària per on discorre el Xúquer i el curs mitjà del Magre, de mode que sols es veu interrompuda al nord o nord-est de la demarcació pels darrers estreps o ramificacions de la serra d'Alèdua (les llometes del Comte, els Arenals...) i a l'oest pels contraforts culminants de Matamón (el Cabeçol, la Mola, la Troneta...), pels faldars muntanyosos de la serres del Cavalló i de Tous i, més

¹⁵³⁸ CASTÁN ESTEBAN, J. L., *Los cabañeros serranos. Trashumancia...*, op. cit.; PIQUERAS HABA, J., SANCHIS DEUSA, C., "La Trashumancia ibérico-valenciana...", op. cit., pp. 197-209; PONS ALÓS, V., "Documentos y sellos de...", op. cit., pp. 637-657; —, "La configuración de la baronía...", op. cit., pp. 207-208.

tímidament, pel turó aïllat sobre el qual s'alçava el casc antic de l'Alcúdia; ara mateix parcialment ocupat per l'església de Sant Andreu Apòstol.¹⁵³⁹

La hidrografia d'aquests dominis posseeix una escassa significació. A excepció del riu Magre, el qual travessa el territori de nord-oest a sud-est, i dels ullals on naix el riu Verd, notablement desplaçats de la massa principal en estar al Ressalany,¹⁵⁴⁰ no existeixen més cursos d'aigua estables. El Magre, a més, com el seu propi nom indica, és un rierol amb un cabal fix exigü (0'96 m³/s) i una irregularitat extrema, atés que alterna períodes en què roman sec o gairebé sec amb grans i sobtades avingudes a causa de les inclemències meteorològiques; cosa que explica l'amplària considerable de la seua rambla. El governador de la foia i marquesat de Llombai a mitjan segle XVIII, ho descrivia de la següent manera:

*«El río de Lombay, Magro o Alcalá [...] por sus furiosas corrientes trahe muchas piedras y algunos desgajados peñascos de los montes de ocho a diez quintales. Y lo causa porque, desde su nacimiento, siempre viene pendiente ensillado y destrenzado por montuosos barrancos, desmoronando peñas. Y son tan velozes sus aguas que jamás han tenido seguro cauze ni perfecta madre que las gobierne y sugete. Por cada avenida que acomete ha mudado siempre su sitio, aunque no de terreno que la naturaleza le señaló en el pedregoso ámbito de dos mil pasos en los parajes que por llanos se ensancha. Y por esta vaga corriente, sucede que es río que no sufre puente; a menos que fuera de muy estraña elevación, acompañada, a su precisa dilatada longitud, de muy extendidos ojos y fortísimos estrivos que sufrieran el sobervio golfo de las aguas y embates de las peñas. [...] no es muy copioso en estos términos viniendo en su estado natural. Sólo trahe agua lo que basta para tres o quatro céquias de dos muelas. Y si algunas vezes intrepido y arrogante creze, procede de las temporales aguas que se descuellan de tantos montes como azotando transita».*¹⁵⁴¹

La resta de corrents haurien de ser considerades més aviat barrancs (la rambla de Benimodo, el barranc de la Parra, el de la Devesa, el de Prada, el de l'Estepar...), els quals suposen una aportació hidrogràfica molt puntual i limitada.¹⁵⁴² En consonància amb tot açò, val a dir que les baronies de Carlet i l'Alcúdia sempre van patir una considerable carestia de

¹⁵³⁹ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, op. cit., p. 9; RUIZ, J. M. i CARMONA, P., "Geografía física...", op. cit., pp. 13-20; TRULLENQUE ESTEVE, R., i TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., pp. 26-28; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 21-22; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 18.

¹⁵⁴⁰ <http://www.agroambiente.gva.es/va/web/parajes-naturales-municipales/pnm-ullals-del-riu-verd-benimodo> [consultada el 22-12-2018].

¹⁵⁴¹ CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripción...*, op. cit., pp. 32-34.

¹⁵⁴² ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, op. cit., p. 9; RUIZ, J. M. i CARMONA, P., "Geografía física...", op. cit., pp. 21-25 i 25-30; TRULLENQUE ESTEVE, R., i TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., pp. 28-30 i 33.

les aigües que es destinaven a la irrigació dels camps. Més encara, tenint en compte que les terres de la foia de Llombai i d'Alginet absorbien, ja en el segle XVI, la pràctica totalitat dels recursos fluvials del Magre, el volum d'aigua que devia arribar durant l'estiu a les partides de Carlet, Benimodo i l'Alcúdia hi devia ser molt minso.

Així les coses, el retrat d'aquestes senyories a inicis de la Modernitat seria el d'uns pocs terrenys muntanyosos, sobretot, concentrats a l'oest, tot i que amb uns pocs esquits al nord i nord-est, i el d'una extensa planícia dominada per la terra campa (forment, ordi, dacsà, panís, alfals, llegums...), les vinyes, les oliveres (Carlet era el major productor d'oli de la comarca), els garrofers i els ametlers, on s'estava obrint cada vegada més camí un dels conreus que ho canviaria tot: la morera.¹⁵⁴³ Per tant, cal pensar que l'horta convenientment irrigada, malgrat els esforços i la constant ampliació de les sèquies, tan sols s'hauria obert pas fermament a les rodalies dels centres urbans i a les proximitats del riu. Nogensmenys, això no significava que totes les terres restants foren de secà, encara que, sens dubte, eren les predominants. Al contrari, més aviat caldria parlar d'un paisatge agrícola variat i esguitat amb diverses intensitats de regadiu. Dit en altres paraules, com que el regatge dels camps de l'Alcúdia, de Carlet i de Benimodo depenia en bona mesura de les aportacions irregulars del Magre, els recs acostumaven a cobrir extensions agràries majors a la quantitat d'aigua que realment hi podien drenar i derivar a les zones de conreu durant tot l'any. De resultes, les àrees situades a cotes baixes i relativament properes al flum podrien beneficiar-se'n inclús en l'estiu, mentre que altres lleugerament més elevades sols ho podrien fer a la tardor, a la primavera o a l'hivern, tot just quan els cultius en demanaven en menor quantia.

El reg, però, s'articulava als dos margens del Magre. A mà dreta, des d'època andalusina s'havia anant construint la sèquia de Carlet o de Pintarrafes, la qual prenia l'aigua a l'assut de la Comuna, a les acaballes del terme de Catadau, i irrigava les hortes de Carlet, Benimodo, l'Alcúdia i una part del terme de Guadassuar. A mà esquerra les coses estaven encara pitjor, atès que Carlet sembla que no tenia dret d'aigües de la sèquia d'Alèdua i, s'havia de conformar amb els escorrims, els sobrants i les aigües que anaven a perdre. En efecte, tal com explica el professor Manuel Ardit, si les disputes per l'aigua entre els veïns del Marquesat i els alginetins eren sovint molt grosses a causa de la mancança, els pobladors de Carlet i

¹⁵⁴³ LLIBRER ESCRIG, J. A., "La formació del Carlet...", *op. cit.*, pp. 196-206; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, *op. cit.*, pp. 118-120.

Massalet sols podien aspirar a irrigar les seues parcel·les en períodes de certa sobreabundància.¹⁵⁴⁴

La carestia, inclús en el marge dret, en devia ser una constant i mai no hi bastava l'aigua per nodrir les hortes dels quatre pobles. Hi ha nombrosos testimonis que ho avalen. D'entrada, tant els vassalls com els senyors de Carlet i l'Alcúdia estaven contínuament barallats per assumptes relacionats amb el repartiment hídric. De vegades eren simples picabaralles, però altres voltes es va arribar a les mans o s'acudí als tribunals. El 1580, per tal d'intentar millorar i engrossir els cabals, el v duc de Gandia i II marquès de Llombai, don Carles de Borja i Castro, concedí als Montagut i als Castellví l'explotació de la font de la Posada, la qual parava ben prop de l'assut i del riu. Si bé, aquesta concessió pogué alleugerir una mica la pressió sobre tan preat líquid, el ben cert fou que no va solucionar el problema.¹⁵⁴⁵

Tanmateix, no es pot passar per alt que per la baronia de l'Alcúdia passava un braçal de la Sèquia Reial del Xúquer. La seua aigua, no obstant això, era poc aprofitable a llarg abast, perquè circulava fonda i hi calia traure-la amb sènies mogudes amb animals. Talment era així que, a les darreries del segle XVII, solament se'n regaven 200 fanecades, les quals paraven al costat mateix del rec. Contràriament al que ocorria a la resta dels dominis dels Castellví i dels Montagut, al terme del Ressalany l'aigua era abundant fins l'extrem de poder plantar arròs.¹⁵⁴⁶ A l'Alcúdia, però, hi van saber fer, fins i tot, de la manca virtut, atés que l'aridesa i la precarietat del sòl feu que els llauradors abandonaren més prompte les collites de sembradura i s'aventuraren a plantar moreres. D'eixa manera ho evidencia Tomàs Peris Albentosa servint-se de diverses cites dels coetanis recollides per Vicent J. Vallés Borràs:

«L'Alcúdia és stèril de aygua y fa molta falta a la continuació de les collites, perquè no·s poden regar en los temps que·s devien regar. Y que en moltes heretats y ha tanta ruhina, per dita falta de aygua, que a penes se trahuen los treballs [...]. És tan poca la aygua que y ha, que no fan ni poden fer fruyts que sien de consideració [...]. Moltes vegades, y casi de ordinari, se vénen

¹⁵⁴⁴ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, op. cit., pp. 10-12; ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 314-335; BOSCH LÓPEZ, R., "Particions antigues y modernes...", op. cit., pp. 151-163; CAMPILLO TOMÀS, J., "La formació del regadió...", op. cit., pp. 48 i 54; ESQUILACHE MARTÍ, F., "La alquería de Carlet...", op. cit., pp. 187-188; ESTEPA, "Los sistemas de riego...", op. cit., p. 167-174 i 198-199; —, "Cartografía dels regadius històrics...", op. cit., pp. 80-83; MATEU BELLÉS, J. F., "Assuts i vores fluvials...", op. cit., pp. 165-185; MONZÓ ROIG, V., *El riego en Carlet...*, op. cit., pp. 12-17, 46 i 52-53; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 52; RUIZ, J. M. i CARMONA, P., "Geografía física...", op. cit., pp. 33-34; TRULLENQUE ESTEVE, R., i TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., pp. 28 i 33-36.

¹⁵⁴⁵ CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripción...*, op. cit., p. 34; VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 23-30; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 208-220. AHNÖB. Osuna, c. 588, d. 29.

¹⁵⁴⁶ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 82-88 i 336-341; VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 25.

a pedre los splets de la horta de dita vila, perquè en lo temps de la major necessitat y calor ve tan a menys l'aygua del riu que casi no arriba a dita horta per a beure les cavalcadures [...]. En la dita vila de la Alcúdia, la principal col·lecta de dita vila és la seda, y que no es cull altra cosa que sia de consideració. Y així, la major part del terme o quasi tot està plantat de moreres».¹⁵⁴⁷

A pesar d'això, les condicions del correu a l'Alcúdia esdevenien «molt diferents del terme de la vila y contribució de Alzira, per ser la terra de la present vila molt lleugera, arenisca, molt falta de aygua. E per dita rahó y per estar molt descoberta y als envitres de tramuntana, per poca gelada que vinga, es crema la fulla.» Així doncs, mentre que a Alzira, Carcaixent o Algemesí les moreres es feien «molt grans arbres y molt poblats de vergues y fulla [...], per ser allí la terra de molta aygua, grassa y de molta molla y sustància, que resistix a les gelades, seques y altres molts infortunis», a l'Alcúdia la falta d'aigua i la dolenta qualitat del terreny determinaven que foren «giques y de poca fulla».¹⁵⁴⁸

5.2. UNA APROXIMACIÓ A LA FISONOMIA DELS POBLES DURANT EL SEGLE XVI: L'ALCÚDIA, BENIMODO, CARLET, MASSALET I EL RESSALANY

L'entorn urbà ha atret l'atenció de nombrosos erudits, tècnics i professionals, com ara arqueòlegs, arquitectes, geògrafs, historiadors o sociòlegs, entre d'altres. No debades, com ocorre en totes i cadascuna de les activitats humanes, l'anàlisi de l'assortida i complexa tipologia d'espais (comercials, lúdics, productius, religiosos, residencials...) o de la seua ubicació dins d'una estratègia d'ocupació del territori, permet detectar i explicar els canvis de caire social, econòmic o cultural que han experimentat les comunitats i els nuclis poblacionals amb el transcurs de les centúries. Heus ací un dels motius pels quals resulta summament important la indagació i el diagnòstic de les transformacions i les pèrdues. Car, no ha estat sols el mudament de costums, d'idees, de gustos estètics i de modes o l'adaptació de l'espai urbà a noves necessitats les que han determinat la desaparició o la modificació d'edificis, d'assentaments, d'indrets i de traçats o la seua substitució per altres de nous, sinó que també han estat presents altres factors com la deixadesa i la degradació o la irrupció d'esdeveniments bèl·lics, d'accidentals o successos catastròfics.

¹⁵⁴⁷ VALLÉS BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 16-17. Citat a PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 81.

¹⁵⁴⁸ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 212-213.

Paradoxalment, si centrem la mirada a la Ribera del Xúquer, val a dir que aquesta mena d'estudis romanen encara per fer. Certament, disposem d'algunes bones descripcions i resseguiments, sobretot vinculats als municipis de major envergadura. Aquesta circumstància entra en contrast amb els escarits i ambigus relats de la metamorfosi que han sofert els pobles més menuts o amb l'inexistent caracterització i ubicació dels despoblats i les raons que portaren a l'abandó i definitiva desaparició.

Bona mostra d'açò que diem són els nuclis poblacionals de les baronies de l'Alcúdia i Carlet. Tot just després de la Conquesta, al segle XIII, les fonts hi nomenen un seguit d'alqueries d'origen musulmà: el Batallar, Sueca, la Daia, Xauquer, o Benihabib de què no es sap pràcticament res. Algunes d'elles han perviscut a la toponímia en forma de camins o partides rurals, però en cap dels casos s'han localitzat arqueològicament; cosa que es tradueix en un desconeixement gairebé absolut de les seues funcions i de la seua fisonomia. En altres casos, com és Pintarrafes, la seua memòria està estretament lligada a l'hagiografia de sant Bernat, Maria i Gràcia, i potser la seua imatge s'ha introduït de forma un tant idealitzada dins de la membraça col·lectiva.¹⁵⁴⁹ Igualment parques són les notícies sobre els dos llogarets que no resistiren l'expulsió dels novament convertits: el Ressalany i Massalet. Les seues referències documentals nominals són contínues, però poc o gens ens ha pervingut de la seua fesomia a les acaballes del segle XVI o després de l'estranyament del col·lectiu morisc.

Contràriament a aquesta realitat, les referències a les viles de Carlet i l'Alcúdia, molt més grans i importants esdevenen molt més il·lustratives, tot i que es troben de semblant manera mancades de suports visius o mapats. De fet, en termes generals, cal esperar a la centúria il·lustrada perquè s'hi produisca una vertadera febre cartogràfica dels àmbits locals, més enllà de les ciutats i viles més importants del Regne.¹⁵⁵⁰ Així les coses, davant la carència de representacions visuals, el remei més adient és la reconstrucció i aproximació escrita de l'entorn urbà a partir de l'encreuament de les fonts que l'investigador té al seu abast; restitució que amb freqüència sobrevé una tasca àrdua i per no qualificar-la de laberíntica.

¹⁵⁴⁹ ESQUILACHE MARTÍ, F., "La alquería de Carlet...", *op. cit.*, pp. 186-187; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, *op. cit.*, pp. 88-89.

¹⁵⁵⁰ Veg. a tall d'exemple, el cas de Carlet i la seua baronia o el mapa de Juan de Roxas sobre la Primera Secció de la Sèquia Reial del Xúquer. ALBA PAGÁN, E., "La memòria perduda: vestígies...", *op. cit.*, pp. 351-396; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. I, pp.43-64.

L'ALCÚDIA I EL RESSALANY: UNA MATEIXA POSSESSIÓ, DOS NUCLIS URBANS TERRITORIALMENT SEPARATS?

Als inicis de l'Edat Moderna, els dominis del casal de l'Alcúdia constituïen una raresa dins del mapa senyorial riberenc, atés que es componien de dos espais urbans (l'Alcúdia i el Ressalany), els termes municipals dels quals es trobaven *a priori* geogràficament interromputs per la particular contribució d'Alzira, a la qual paradoxalment el Ressalany—a diferència de l'Alcúdia, que se n'havia pogut espolsar el jou el 1349—encara hi pertanyia a les primeries del segle XVI. Heus ací una contradicció fossilitzada en un aspecte de caire territorial i que exemplifica el complex procés de fragmentació de l'antiga dominació termenal i jurisdiccional de l'Illa del Xúquer respecte a bona part dels restants àmbits de poder de la comarca.

L'Alcúdia era, sens dubte, el municipi més important dels dos en totes les vessants. D'entrada, era el que donava nom a la senyoria. També es tractava del més extens superficialment i el més populós demogràficament. A més, estava habitat per cristians vells. La seua població va experimentar un significatiu augment durant el segle XVI, respecte a la recessió que havia sofert a finals del Quatre-cents. Basta amb fer-li una ullada a les dades per adonar-se'n. El 1488 comptava amb 182 focs. Aquesta xifra sembla que caigué el 1490 fins als 162. Malgrat que entre 1493-1496 hi tornà a ascendir fins als 182 focs inicials, el 1510 es trobava en 142 o 143.¹⁵⁵¹ Transcorregudes unes poques dècades, el matemàtic, geògraf i astrònom valencià Jeroni Munyós quantificà 154 cases.¹⁵⁵² El 1558 se'n parlava de 170 per a l'Alcúdia i entre 70 i 80 al Ressalany.¹⁵⁵³ Rafael Martí de Vicià (1564) n'estimà entre 280 i 300, incloent les del Ressalany.¹⁵⁵⁴ L'inquisidor Francesc de Soto i Salazar, el 1567, a la seua visita a les localitats del Regne en computà 171.¹⁵⁵⁵ Finalment, el cronista Gaspar Escolano, a les darreries de la centúria, en comptabilitzà, pam amunt pam avall, unes tres-centes.¹⁵⁵⁶

Etimològicament, el mot prové de l'àrab «*al-kudya*» i significa «turó» o «lloc elevat». Pel que fa a l'estructuració i evolució urbana, segons Vicent J. Vallés Borràs, pareix que la petita alqueria musulmana des dels inicis havia concentrat els habitatges dalt de la llometa del que actualment és el casc antic, mentre que fora del recinte urbà—al nord-oest—s'havia bastit l'alcàsser o fortalesa que vigilava el trànsit envers Carlet i Benimodo. A això s'afegia el fet que

¹⁵⁵¹ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 32, 79 i 549.

¹⁵⁵² GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, *op. cit.*, p. 159.

¹⁵⁵³ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f. Veg. el document II de l'annex, titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries».

¹⁵⁵⁴ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Vicià: Libro segundo...*, *op. cit.*, pp. 314-315.

¹⁵⁵⁵ GARÉS TIMOR, V. M., «Recabar información para...», *op. cit.*, [en premsa].

¹⁵⁵⁶ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXIX, col. 957.

la fortificació i la població estaven comunicades mitjançant un corredor subterrani perquè els seus habitants pogueren refugiar-s'hi en cas d'amença. Deixant de banda la veracitat del passadís, el ben cert fou que l'estructura va continuar sent gairebé la mateixa durant tot el segle XVI.¹⁵⁵⁷

En efecte, al defora dels murs o casa-murs¹⁵⁵⁸ de l'Alcúdia, en el camí de Benimodo, es trobava l'antiga alcassaba reconvertida en residència dels senyors. Comunament se la coneixia com la Pobla. Al seu voltant hi havia una prominent reserva senyorial que comprenia aproximadament cinc-centes fanecades. El susdit palau o castell estava conformat per dependències molt diverses. En primer lloc, caldria indicar que tenia capella pròpia amb llicència per celebrar missa. Havia estat fundada per Pere de Montagut, primer senyor i l'iniciador de la nissaga a terres valencianes, sota la invocació de la Verge Maria. També comptava amb cellers amb gerres gegantines per tal de conservar el vi, trulls, estables, cavallerisses, estances, estudis, andanes, una sala, una cambra principal reservada al propietari de la senyoria i almenys una cuina. Les dimensions de l'immoble, permetien, fins i tot, cedir-ne espais als arrendadors. Talment era així que, el 1563, la propietària explicava que «en la dita vila de la Alcúdia y ha una casa y castell de senyor, la qual és molt important y principal, per ésser com és edificada de molt gentil obra y edifici; en axí, que en aquella qualsevol senyor y persona de utilitat e importància se pot còmodament aposentar». La seua condició de fortalesa i centre de poder del senyoriu el convertí en el blanc de no pocs saquejos durant els principals episodis bèl·lics, com ara l'alçament dels agermanats.¹⁵⁵⁹

A l'interior del nucli urbà, el centre neuràlgic de la vida dels pobletans fou sempre la plaça Major. En les seues immediacions o bé al carrer Major s'arregleraven algunes de les regalies: els forns, l'hostal, la tenda, la fleca o la carnisseria. També hi havia la casa de la Vila, la qual presentava un porticat amb columnes al baix—altrament anomenat llotja—on es trobaven els pesos i mesures reglamentaris i es venien els forments i altres grans panificables. Tanmateix, també hi era la presó. La primera planta albergava la Sala, on es reunia el Consell Particular, i l'arxiu, el qual es va inaugurar el 1540; malgrat l'oposició de l'aleshores senyor que preferia que la documentació la detinguera el batlle.

Molt prop de la plaça, es mantenia en peu encara el primigeni temple de Sant Andreu, construcció que a mitjan segle XIII s'havia encarregat d'incentivar el mateix Pere de Montagut,

¹⁵⁵⁷ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 18-19.

¹⁵⁵⁸ El casa-mur consisteix en un tancament perimetral d'una població mitjançant les parets de les cases arreglerades una al costat d'una altra.

¹⁵⁵⁹ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 39-42.

primer posseïdor cristià de l'Alcúdia; en substitució de la mesquita. D'es d'aleshores fins al Cinc-cents, cal pensar que l'església hauria sofert alguns canvis, emperò el que sens dubte resulta palés és que hi havia guanyat en importància. No debades, el 1344 Sant Andreu havia esdevingut parròquia, en escindir-se de la de Carlet. Tot i això, les referències a l'arquitectura medieval són força escasses. A tall d'exemple, sabem que el 1302 tenia una capella dedicada a la Mare de Déu o que els anys 1400 i 1405 s'havien instaurat sengles benifets a Sant Antoni i Sant Agustí. El 1393 l'obra inicial havia estat ampliada. El 1476 s'estava reedificant el campanar. El 1492, Ramon de Montagut ordenà l'erecció d'una capella a la Mare de Déu de l'Oreto. El 1558 consta que Sant Andreu estava «molt ordenada, preta e tancada de ornaments, axí de brocat com de seda y altres necessaris per a la celebració del culto diunal».¹⁵⁶⁰ Finalment, el 1583 s'adquirí una creu processional, factura de l'argenter Joan Calderon, i també es contractà l'aragonés Joan Carrasco, per tal que construïra l'orgue. Al costat del temple, pràcticament al centre, en queia el fossar o cementeri i la plaça homònima.¹⁵⁶¹

El carrer de les Moreres cloïa el municipi més o menys pel migdia. Pràcticament a cap i cap del susdit vial s'alçaven els portals de la Muntanya i de l'Almàssera. En les immediateses d'aquest darrer hi havia dos edificis destacats: l'hospital de Sant Antoni i, òbviament, l'almàssera; altra de les regalies. D'aquell nosocomi, actualment, sols ens resta l'ermitori. Nogensmenys, convé assenyalar que, va ser fundat testamentàriament pel quart senyor de l'Alcúdia (1343), amb la finalitat d'atendre les persones sense recursos. Normalment, al seu interior s'hi acostumaven a reunir tots els caps de família del veïnat en Consell General.¹⁵⁶²

L'entrada principal, però, era el portal de València, per on irrompia el camí Reial, que, a més, esdevenia l'eix essencial de l'estructura urbanística de la localitat. Aquesta particularitat feia de l'Alcúdia una plaça privilegiada. Tant havia estat així que els Montagut van obtenir, el 1428, privilegi per celebrar mercat setmanal tots els dilluns, on hi acudien tant pobletans com traginers i comerciants forasters. Els beneficis van ser tals que, el 1433, el llogaret fou elevat a vila. D'altra manera no s'entén que, a mitjan centúria, a la seua senyora se li omplira la boca mentre explicava que l'Alcúdia estava ubicada «en sòl de terra molt pla y en camí Real y de molt de pasatge y la qual dista de la present ciutat de València cinch legües tan solament». Així mateix, la vessant mercantívol de la població esperonà els habitants a adoptar un ampli

¹⁵⁶⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f. Veg. el document II de l'annex, titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries».

¹⁵⁶¹ CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., "La capilla de los Montagut...", *op. cit.*, pp. 295-296; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, *op. cit.*, pp. 209-210; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 47 i 49-54.

¹⁵⁶² *Ibidem*, pp. 243-245; *Ibidem*, pp. 47-49.

ventall de professions: camperols, fusters, ferrers, mercaders, artesans, entre molts altres oficis.¹⁵⁶³

Com a la majoria dels enclavaments urbans valencians, a l'Alcúdia els carrers no estaven empedrats, sinó que estaven conformats per terra premsada i mancaven de clavegueram. Aquesta circumstància els convertia en impracticables sobretot quan plovia abundantment. Pel que fa als habitatges val a dir que hi havia de tot. En termes generals, tal com ocorria en la resta de municipis de les susdites baronies, es tractava d'edificis d'una sola planta amb teulada orientada a dues aigües i un pati o corral descobert a la banda de darrere. Al cinc-cents, això no obstant, la necessitat d'alimentar convenientment els cucs de seda començà a canviar sensiblement la fesomia de les llars alcudianes, atés que desencadenà una febre constructiva que afegí una planta superior que hi ha romàs fossilitzada en forma d'una ingent quantitat de finestretes de mig punt.

Les cases de les famílies més acabalades (comerciants seders i llauradors acomodats) solien posseir dues parts o cossos ben diferenciats. Al davant es concentraven les habitacions i estances familiars i també les del servici (cuina, dormitoris, sales, estudis...), mentre que a la part de darrere hi havia l'establia, la pallissa i cambres d'emmagatzematge o espais per guardar els estris i els animals emprats en el treball de la terra. Totes dues estaven separades per un pati descobert o corral. Al soterrani s'ubicava el celler. Diametralment oposada, en el pis més elevat es localitzava l'andana bastida amb els pertinents canyissos i les botxes. L'amplitud i especialització dels habitacles dels domicilis més benestants contrastaven amb la senzillesa i ambivalència de les residències dels més humils: una sola planta baixa on menjaven, es llavaven i dormien tots els integrants de la família; sovint sense separació de barandats.¹⁵⁶⁴

Finalment, convé assenyalar que a l'exterior, la senyoria posseïa també dos molins hidràulics: un de fariner al Batallar dins del terme de l'Alcúdia i un altre de fariner i arrosser a Guadassuar, moguts per l'aigua de la Sèquia Reial d'Alzira. Així mateix, a les rerialles de la centúria, prop del susdit rec i del camí Reial, on fins aleshores hi havia hagut una modesta ermita dedicada a Santa Bàrbara, es començà a edificar un convent de franciscans descalços, el qual en l'esdevenidor es convertiria en el principal centre d'espiritualitat de la baronia. Les obres van ser quasi íntegrament finançades per l'aleshores senyora.¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶³ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 30-31.

¹⁵⁶⁴ *Ibidem*, pp. 32-35.

¹⁵⁶⁵ VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 231-242; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 30-62. Veg. també, FRANCO LLOPIS, B., "Cultura y espiritualidad en...", op. cit., pp. 285-316.

A l'ombra i a remolc de l'Alcúdia, el Ressalany va estar un petit llogaret de moriscos que no sols mai no va superar el centenar de focs, sinó que va experimentar una considerable regressió demogràfica. El 1488 comptava amb 92 focs, xifra que es va mantindre fins el 1496. Vora dues dècades més tard, el 1510, ja havia experimentat una pèrdua substancial en comptabilitzar-se'n solament 75.¹⁵⁶⁶ Jeroni Munyós quantificà, potser exageradament a la baixa, 40 cases.¹⁵⁶⁷ L'inquisidor Soto i Salazar, el 1567, en computà 59.¹⁵⁶⁸ Finalment, el cronista Gaspar Escolano, a les darreries de la centúria, elevà el nombre al rogle de setanta habitatges, cosa que invita a pensar en una tímida recuperació.¹⁵⁶⁹

En el cas del Ressalany com en el de l'Alcúdia, l'etimologia no pot ser més clarificadora. El mateix Escolano se'n feia ressò en referir el naixement del riu Verd o dels Ulls, afluent del Xúquer:

*«Casi a las puertas de Alzira acoge a otro [río] que comúnmente le llaman de los Ojos. Éste nace muy cerca de su misma ribera, en un lugarejo de moriscos de hasta setenta casas del señorío de la Alcúdia, llamado Rasalañ. Són sus madres muchas fuentes y ojos que manan por allí en tierra llana y formándose diferentes arroyos, van todos a encarrilarse por una canal y de allí prosigue su viaje en forma de río. Estos ojos manantiales le dieron nombre, como también al dicho pueblo desde tiempo de moros, porque Resalañ en su lengua no es otro que decir principio y cabeza de las fuentes o encima de las fuentes que corren. De la palabra “ras” que es cabeza y “ahin” que es ojo o fuente».*¹⁵⁷⁰

En efecte, tal com resa al relat d'Escolano, el Ressalany estava situat al costat dels brolladors on principiava el riu, tot just al llindar del terme i particular contribució d'Alzira. No debades, no havia estat fins al 1535 que el llogaret havia pogut escapar-se de la jurisdicció alzirenya, fins i tot en l'aspecte religiós; en erigir-se, en substitució de la mesquita, una parròquia sota l'advocació de la Verge Maria. En aquest punt s'han de fer notar les molèsties i els conflictes que suposava per als Montagut no sols tindre un tros de la baronia dins del reialenc alzireny, sinó estar lligats de mans pel que fa a una part de les competències de justícia que els era administrada als seus vassalls, primer musulmans i en acabant moriscos. Certament, en devia ser demencial.

¹⁵⁶⁶ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, op. cit., pp. 32, 86 i 556.

¹⁵⁶⁷ GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, op. cit., p. 159.

¹⁵⁶⁸ GARÉS TIMOR, V. M., “Recabar información para...”, op. cit., [en premsa].

¹⁵⁶⁹ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXIX, col. 957.

¹⁵⁷⁰ *Ibidem*, llibr. VI, cap. XXIV, cols. 216-217.

L'abundància d'aigua permetia un feraç conreu de l'arròs en un territori que, altrament, haguera romàs erm i marjalenc. Precisament havia estat la seua proximitat als ullals i als aiguamolls la raó per la qual, des del segle XIII, els cristians vells havien recusat viure-hi, ja que les aigües estancades afavorien febres i infermetats. De fet, actualment, encara corre la brama que eixe va estar un dels motius del seu definitiu despoblament arran de l'expulsió dels moriscos. La seua disposició urbanística no devia distar massa—això sí, a petita escala—de la de l'Alcúdia. La localitat es presentava al viatger envoltada per casa-murs, ço és, tancada pels murs posteriors de les cases a mode de defensa. Si bé a les rerialles del segle XV pareix que el conjunt presentava un aspecte una mica lamentable, el 1507 i potser també després de les Primeres Germanies, els llenços murals del Rossalany i l'Alcúdia havien estat reparats i millorats. Malgrat tot, les condicions d'habitabilitat no degueren ser massa bones durant el segle XVI, atés que sols el repunt demogràfic final el va salvar temporalment del despoblament.¹⁵⁷¹

ALS MÀRGENS DELS RIUS MAGRE I SEC: CARLET, BENIMODO I MASSALET

Les possessions dels Castellví de Carlet, a diferència de les dels Montagut, es presentaven a principis de l'Edat Moderna com un bloc força compacte i de perfil quadrangular. Aquesta baronia estava conformada per tres poblacions: Benimodo, Carlet i Massalet, les quals s'arregleraven als margens dels rius Magre i Sec i flanquejaven el trànsit dels vianants bé cap a la planura fluvial del Xúquer o bé cap a una de les angostes entranyes muntanyoses de la comarca (la vall dels Alcalans), devers a l'interior valencià (la foia de Bunyol, el Camp de Túria, la Vall d'Aiora...) i també vers altres territoris, llavors, castellans com ara la zona de la Plana d'Utiel.

Apostada al marge dret del riu Magre, a l'entrant de la vall dels Alcalans i habitada per cristians nous i vells, Carlet esdevenia, sense discussions, el nucli urbà més prominent de tots tres i del curs baix del Magre. L'etimologia tampoc no era gens casual. L'antiga alqueria musulmana de «*Qualaet*» o el «Carlet» del *Llibre del Repartiment*¹⁵⁷² feia honors al seu nom: «plaça forta» o «lloc fortificat». A banda del recinte emmurallat, al qual ens referim més avall,

¹⁵⁷¹ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 82-88 i 336-345; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Rossalany...*, op. cit., pp. 65-70 i 83; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 31-32.

¹⁵⁷² FERRANDO FRANCÉS, A., *El llibre del Repartiment...*, op. cit., pp. 32, 96 i 198.

sembla que havia subsistit, almenys fins a les primeries del segle XVI, una torre amb funcions vigies i defensives, segurament d'aspecte paregut a la d'Alèdua, amb la qual—al dir de la gent—estava connectada mitjançant un passadís subterrani.¹⁵⁷³ Tot açò plegat, convertia Carlet, més que cap altre dels municipis restants, en una vila-cruïlla.

A aquest cúmulo de circumstàncies s'havia d'afegir, tal com ocorria amb l'Alcúdia, que Carlet donava nom al senyoriu dels Castellví i comptava amb un volum demogràfic infinitament superior a les altres dues localitats. L'expansió econòmica del Cinc-cents hi incidí beneficiosament i augmentà de mode substancial el nombre de veïns. Entre els anys 1488 i 1496 albergava 285 focs. El 1510, juntament amb Benimodo sumava al tocar de les tres-centes cases.¹⁵⁷⁴ Uns decennis després de les Germanies, Jeroni Munyós en quantificà 62 de cristians de natura i 186 de novament convertits.¹⁵⁷⁵ Rafael Martí de Viciàna (1564) n'estimà entre 350 i 370, incloent les de Benimodo.¹⁵⁷⁶ L'inquisidor Soto i Salazar, el 1567, en computà 288.¹⁵⁷⁷ I per acabar el repàs, el cronista Gaspar Escolano en comptabilitzà, pam amunt pam avall, unes quatre-centes.¹⁵⁷⁸

En allò tocant a l'estructuració i evolució de la trama urbana, val a dir, d'entrada, que els contorns de l'alqueria musulmana no es correspongueren exactament amb el posterior assentament cristià, ja que l'eix es va desplaçar lleugerament envers el nord, fins als últims esperons anticlinals. D'eixa manera, el recinte perimetral medieval de Carlet presentava un aspecte romboidal fortificat d'uns vint-i-set mil metres quadrats.¹⁵⁷⁹ A partir d'aleshores, la disposició es va fossilitzar. El 1348 el poble fou elevat a vila i l'extensió del sòl destinat a edificacions sols feu que ampliar-se en les centúries següents.

Talment va ser així que, al segle XVI, el creixement havia configurat dos ravals extramurs força compactes: un a la zona septentrional i un altre a ponent. Al nord, s'havia perllongat el carrer Major fins al carrer de Dalt i, amb ell, poc després havia arribat la

¹⁵⁷³ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵⁷⁴ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 39, 82 i 551.

¹⁵⁷⁵ GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, *op. cit.*, p. 159.

¹⁵⁷⁶ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro segundo...*, *op. cit.*, pp. 314-315.

¹⁵⁷⁷ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa].

¹⁵⁷⁸ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXVIII, cols. 944-945. Veg. també la relació que ofereix Ramon Trullenque. TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, *op. cit.*, p. 141.

¹⁵⁷⁹ Es correspondria, aproximadament, amb els actuals carrers Velázquez, Miquel Servet fins a Mestre Martínez, arribaria a plaça del Convent, on es perllongaria fins al carrer Sant Bernat, a través del carrer Dos de Maig; enfilaria fins al carrer Major, giraria pel carrer del Pasodoble Amparito Roca i clouria a la plaça de Silla. Aquest traçat es correspon més o menys amb el que Vicent Rosselló estipulà per al segle XVIII. ROSSELLÓ I VERGER, V. M., *55 ciutats valencianes...*, *op. cit.*, pp. 102-104.

muralla.¹⁵⁸⁰ Més enllà, també s'estaven construït els habitatges que quedaven al defora. A l'oest, s'arreglerava l'altre ravalet, el de Sant Roc, construït al girientorn del camí que conduïa a l'ermita homònima. Fins i tot es pot aventurar que hi havia hagut una ampliació menuda envers la rambla del riu Magre, a l'est.

L'entrada i l'eixida al recinte emmurallat la franquejaven quatre portals a partir dels quals s'organitzava tota la xarxa viària que envoltava Carlet. El de Benimodo, situat al sud-oest, s'obria per possibilitar el pas cap a la citada població i vers la planícia riberenca: l'Alcúdia, Guadassuar i Alzira. Al sud-est, junt a la plaça del Castell, n'estava el principal: el portal de València, el qual treia cap a la rambla i, davant la manca de pont, travessava per un gual el riu i ascendia novament en direcció al Cap i Casal. La importància estratègica d'aquests dos n'haguera estat menor sense el portal del Tambor, situat a l'inici del carrer Major, entrant des de la foia i marquesat de Llombai i que permetia als viants connectar els itineraris provinents de la plana al·luvial del Xúquer i de l'horta de València amb una part de l'interior valencià. Finalment, el de Sant Roc, potser el menys rellevant de tots quatre, custodiava la via més recta i directa a l'ermita dels afores dedicada al sant montpellerí.

Per tant, la població s'articulava a través del carrer Major, el qual travessant perpendicularment places i carrerons, arribava a la plaça del Castell, on s'aixecava el palau o fortalesa dels senyors. Desconeguem l'aspecte que devia tindre l'immoble al començament de la Època Moderna, atés que només ens ha pervingut la imatge del segle XVIII, en què presentava, d'una banda tres torres esveltes i exemptes rematades amb sengles cuculles de teula verda i, d'altra, un edifici d'una planta amb un arc d'accés de mig punt i dos finestrans a costat i costat al baix, remat torreat i merlets goticistes. Segons Salvador Alcover, a l'interior hi havia una gran plaça amb closa on estaven les cavallerisses, els graners, els trulls, i les almàsseres. A la dreta hi havia el jardí i una de les torres, que feia les funcions de presó. A l'esquerra estava l'hort, el qual constava d'una vintena de fanecades, junt amb l'alberg de morisc contigu a altra de les torrasses. Tal com ocorregué amb l'alcassaba de l'Alcúdia, els agermanats també hi van fer estralls.¹⁵⁸¹

També a la plaça del Castell, prop de la residència dels senyors de Carlet, s'ubicaven l'almàssera i l'antiga mesquita, reconvertida, a principis de la centúria, en

¹⁵⁸⁰ En aquest moment, entra a formar part de la trama urbana la superfície compresa entre el carrer Llarg, recte fins al carrer de Dalt i la perllongació del carrer Major. Veg. ALCOVER HERVÀS, S., *Monografia històrica de la...*, op. cit., p. 34.

¹⁵⁸¹ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía històrica de la...*, op. cit., pp. 70-71; TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., p. 157; VALLÉS BORRÀS, V. J., "Germania i senyoriu: la baronia...", op. cit., pp. 133-157.

església; sota la invocació de Sant Vicent. Aquest, però no era el temple principal, tot i que en feu les funcions entre 1579 i 1619, per les obres de nova fàbrica de la de l'Assumpció. Carlet esdevingué un municipi en obres durant dècades, atés que també en les immediacions de la citada plaça, s'inicià, a finals del primer decenni del Sis-cents, la construcció del convent dels dominics. L'obra fou incentivada pel primer comte: don Jordi de Castellví i López de Mendoza.¹⁵⁸²

Al bell mig del nucli urbà estava la plaça de l'Església, on es celebrava el mercat setmanal. La confluència del carrer Major amb l'església de l'Assumpció constituïa el vertader centre neuràlgic de la població. No debades, al girientorn d'aquest indret s'alçaven els edificis de la major part de les regalies senyoriales (l'hostal, la carnisseria, el mesó, els forns, la tenda...), la casa de la Vila, el cementeri, el campanar i, òbviament, l'església de l'Assumpció. L'edificació medieval que va perviure durant bona part del segle XVI devia ser d'estil gòtic de Conquesta, amb milloraments, però de reduïdes dimensions. Una visita pastoral de 1401 dóna compte del seu contingut: atuells i vestiments necessaris per al culte, una capella a San Joan Evangelista i l'altar major, dedicat a Santa Maria.¹⁵⁸³ La primitiva obra, que s'havia quedat menuda a causa de l'augment demogràfic, fou substituïda a partir del 1579—amb el vistiplau del patriarca Joan de Ribera—per una de nova factura amb millors prestacions i un ostensible augment d'espai per als fidels.¹⁵⁸⁴

Per acabar, caldria referir alguns altres edificis situats fora del recinte emmurallat com ara el molí hidràulic situat a la partida homònima i que estava mogut per l'aigua de la sèquia de Pintarrafes. De semblant manera, convé assenyalar que a banda de la capelleta de Sant Roc, situada a l'oest del nucli urbà, tot just on s'estava conformant un raval, a les darreries del segle XVI i a les primeries del Sis-cents hi havia altres dues ermites: la de Santa Bàrbara que havia estat ubicada dalt de Matamón amb la finalitat de protegir-se de les tronades i una molt més recent, dedicada a Sant Bernat i les seues germanes Maria i Gràcia, construïda simbòlicament sobre les ruïnes del despoblat de Pintarrafes.¹⁵⁸⁵ D'aquesta manera se'n feia ressò l'annalista valencià Francesc Diago:

¹⁵⁸² ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, *op. cit.*, pp. 65-68; TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, *op. cit.*, p. 155-156.

¹⁵⁸³ CÁRCEL ORTÍ, M. M. I BOSCÀ CODINA, J. V., *Visitas pastorales de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 303-304; PONS ALÓS, V., "La configuración de la baronía..." , *op. cit.*, pp. 216-219.

¹⁵⁸⁴ ALBA PAGÁN, E., "La memoria perdida: vestigios..." , *op. cit.* , pp. 351-396.; Veg. ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, *op. cit.*, pp. 57-63; DOMÉNECH, S., JUANES, D., MARTÍNEZ, R., I MOCHOLÍ, M. E., "La imagen de Santa..." , *op. cit.*, pp. 431-451.

¹⁵⁸⁵ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, *op. cit.*, p. 65; HIDALGO MORA, J., "Patrimonio religioso. La ermita..." , *op. cit.*, pp. 397-403; TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, *op. cit.*, pp. 159-160.

«Amete, hijo del rey o arrayz de Carlet, Almançor, y natural de Pintarraphes, pueblo agora assolado que cae a dos pasos de Carlete, yendo a Lombay [...], aún se descubren allí las ruynas del palacio en que nació. Y en ellas ha comenzado ya el conde de Carlete, don Jorge de Castelvín, a levantar un oratorio por devoción que tiene a este siervo de Dios y por un patente milagro que obró en don Galcerán de Castelvín, hijo suyo primogénito, que ya murió».¹⁵⁸⁶

A l'altra riba del riu Magre, a la de l'esquerra—prop d'Alfarb—es mantenia encara dempeus en el Cinc-cents, tot i que amb penes i treballs, l'alqueria de Massalet. Devia ser un nucli menut, tan xic que cap dels grans recomptes demogràfics de la centúria en parà esment. Això ens invita a pensar que no degué estar conformat per més d'uns pocs habitatges i, per consegüent difícilment disposaria de temple ni d'organització ni del més ínfim sistema defensiu; més enllà d'un deficitari casa-mur. Així les coses, l'escassa entitat de l'assentament degué comportar que els seus focs foren computats junt amb els de Carlet. Així ho féu, almenys, el geògraf Jeroni Munyós.¹⁵⁸⁷

Etimològicament, el mot prové de l'àrab «manzilāt» i significa «parador», topònim molt habitual per a referir-se a una alqueria al territori valencià.¹⁵⁸⁸ La perpetuació d'aquest assentament morisc, fortament amenaçat a les acaballes del segle XVI, entropessà amb l'escull definitiu: l'expulsió de 1609. I és que, certament, al voltant del llogaret planaven no pocs hàndicaps: la proximitat a altres nuclis de població demogràficament més populosos, com ara Alfarb, Alginet o Carlet, una horta reduïda a causa de l'escassa disponibilitat d'aigua, mancances bàsiques a nivell defensiu o d'abastiment i també de caire religiós, atés que no comptava amb església pròpia. Heus ací les possibles raons per les quals Gaspar Escolano optà per no mencionar-lo a la seua cèlebre obra sobre la ciutat i el regne de València.¹⁵⁸⁹

Finalment, a la vora dreta del riu Sec o rambla hi havia un altra petita comunitat humana de novament convertits: Benimodo, la qual, a diferència de Massalet, aconseguí prosperar a l'ombra de Carlet. En termes demogràfics val a dir que la localitat augmentà considerablement el nombre dels seus veïns durant el Cinc-cents. Les xifres que baralla Rafael López Andrada—70 cases, el 1527 i 1563; 80 el 1572; 100 el 1575—van en

¹⁵⁸⁶ DIAGO, F. *Anales del reyno de...*, op. cit., vol. 2, llibr. VI, cap. XXI, p. 260.

¹⁵⁸⁷ GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, op. cit., p. 159.

¹⁵⁸⁸ ASÍN PALACIOS, M., *Contribución a la toponímia...*, op. cit., p. 152; BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia aràbica del País...*, op. cit., p. 174.

¹⁵⁸⁹ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXVIII, cols. 944-945. Veg. també ESQUILACHE MARTÍ, F., "La alquería de Carlet...", op. cit., p. 186.

consonància amb les que ofereixen els grans reculls demogràfics de la centúria. El 1510, juntament amb Carlet, en sumava entre 293 i 296.¹⁵⁹⁰ Uns decennis després de les Germanies, Jeroni Munyós n'hi calculà huitanta.¹⁵⁹¹ L'inquisidor Soto i Salazar, el 1567, n'hi computà 93.¹⁵⁹² I per acabar el repàs, el cronista Gaspar Escolano n'hi comptabilitzà cent vint.¹⁵⁹³

El topònim d'aquest municipi, com en el cas de Massalet, fa referència a un dels molts vocables que han romàs a l'etimologia valenciana procedents de l'antroponímia àrab i que testimonien l'origen del poble. Car, «*bani-*» vol dir «fills de» o «descendents de». El que sembla no estar tan clar, però, és l'agnàtic del grup familiar que bé podria ser «Mudar» o bé «Mawdūd».¹⁵⁹⁴ Fóra quin fóra, el ben cert va ser que durant l'Edat Mitjana i Moderna tothom el coneixia com «Benimòdol».

Pel que respecta a l'estructuració i evolució de la trama urbana, cal assenyalar que el recinte perimetral de Benimodo a principis del segle XVI presentava un aspecte més o manco quadrangular de menys de vint-mil metres quadrats.¹⁵⁹⁵ En termes generals, es tractava d'un assentament articulat al girientorn de l'església, fins feia poques dècades la mesquita; la plaça Major i les seues rodalies. Els carrers eren estrets i sinuosos i els seus habitatges molt senzills: d'una planta, una mica xaparros, parets de pedra calcària, morter i rajoles i amb teules disposades a dos aigües al sostre. L'eix central era el carrer Major, el qual connectava, com a Carlet, les dues places principals: la Major i la de l'Església.

Sobre l'aspecte que devia tindre llavors el temple de Benimodo en sabem ben poc. La conversió forçosa dels musulmans en moriscos i els decrets de la Monarquia Hispànica i les campanyes evangelitzadores desencadenaren la transformació del temple, el qual es desmembrà del de Carlet el 1550. Sembla que el 1574 l'immoble presentava un aspecte un tant ruïnós i, a més, l'augment demogràfic havia precipitat que la seua única nau s'haguera quedat menuda. Per eixa raó, es decidí enderrocar el vell i construir-ne un de nou més gran i capaç, junt amb una casa abadia per al rector. Al seu costat tenia el cementeri. Precisament un dels tres portals, el que s'obria al sud-oest, en prenia el nom. Els altres dos organitzaven

¹⁵⁹⁰ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, op. cit., pp. 39, 82 i 551.

¹⁵⁹¹ GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, op. cit., p. 159.

¹⁵⁹² GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", op. cit., [en premsa].

¹⁵⁹³ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXVIII, cols. 944-945. Veg. també la relació que ofereix Ramon Trullenque. TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., p. 141.

¹⁵⁹⁴ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., p. 54.

¹⁵⁹⁵ Segons Rafael López Andrada, es correspondria, aproximadament, amb els actuals carrers Salvador, Bertí, Sant Vicent, un tros del carrer de l'Alcúdia fins al carrer Sants, el susdit carrer Sants, Santa Bàrbara i Colon.

el viari que anava vers els dos principals nuclis de les susdites baronies. El del Clot de l'Aigua franquejava el pas envers Carlet, mentre que el del camí de l'Alcúdia passava per l'entorn fortificat de la Pobla abans d'arribar al cor dels dominis dels Montagut. Falta per dilucidar: casa-mur, muralla? A hores d'ara no resta en clar quin sistema defensiu posseïa aleshores Benimodo. Potser el temps i futures campanyes d'excavació en el subsol hi puguen aportar més llum.¹⁵⁹⁶

5.3. ELS SENYORS I LES SENYORIES DURANT L'EDAT MITJANA

La conquesta, per part de Jaume I, d'una porció de Xarq al-Àndalus, a partir de la qual va voler crear un regne nou i autònom dins de la corona d'Aragó, suposà l'aparició d'una entitat territorial que poc o res tenia a veure amb les fronteres politicoadministratives prèvies. Talment fou així que la planícia al·luvial del Xúquer n'esdevingué, per primera vegada en molt de temps, una mena de frontissa o d'eix central. Aquesta expansió cap al sud protagonitzada per la monarquia catalano-aragonesa implicà no sols l'avançament dels llims, sinó també, fonamentalment, un repartiment, una reorganització i una colonització dels nous terrenys confiscats a la població autòctona, mitjançant l'assentament de repobladors. D'eixe mode, es configurà la nova realitat regnícola, basada en la diferenciació i imbricació entre espais senyorials (laics i eclesiàstics) i de reialenc.

L'empresa conqueridora havia estat, primer que res, una iniciativa reial amb el suport d'una part de la noblesa feudal que anhelava l'aconseguint de nous predis. Emperò darrere dels aristòcrates i dels guerrers hi havia un considerable contingent de persones atretes per la possibilitat de millorar el seu estatus i la seua vida: camperols, mercaders, jueus, capellans, frares, heretges càtars, occitans rebels, soldats en busca de fortuna, lladres o assassins, entre d'altres. Front aquesta heterogeneïtat d'individus i d'interessos, el monarca exercí un paper catalitzador de l'aprofitament bèl·lic i, per tant, assumí la direcció i l'estratègia de l'avanç i en fixà els ritmes. El propòsit regi consistia a assetjar els centres urbans més importants i estratègics, entenent que la situació de desabastiment i d'indefensió dels municipis restants en precipitaria la rendició.

L'escomesa prengué forma la primavera de 1233, quan des de Terol, baixant la vall del riu Palància, les tropes es dirigiren a Borriana. El setge durà uns mesos, fins a mitjan

¹⁵⁹⁶ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 54-65 i 123-127.

de juliol i ratificà la validesa de l'estratègia del sobirà. No debades, a la claudicació de la medina, es seguí la de bona part dels castells del nord valencià. La següent campanya significativa tingué lloc el 1237, resposta a les promeses de repartició de terres realitzades a les Corts de Montsó i com a conseqüència de les butlles pontifícies i la predicació de la croada. La plaça escollida fou el Puig, a tocar de València. A la victòria cristiana en la decisiva batalla que enfrontà la guarnició del monarca catalano-aragonés amb el contingent aplegat pels musulmans, l'agost de 1237, s'encadenà el setge i capitulació de *Balansiya*, el setembre de 1238.¹⁵⁹⁷

Així les coses, el retiment del Cap i Casal situà la frontera en el Xúquer. Bona prova d'açò, fou que el 5 de juny, mesos abans, inclús, de la definitiva submissió de la ciutat de València, el rei Conqueridor, en reconeixement a la contribució a l'empresa bèl·lica, es decidí a atorgar les alqueries castrals de Carlet i Alfarb, a més d'altres possessions situades a la vall dels Alcalans, al noble navarrés-aragonés Pere de Montagut, germà del bisbe de Saragossa.¹⁵⁹⁸ Entre les darreries de 1238 i principis de 1239 queien Cullera, Bairén, entre d'altres. El 1242, ho feu Alzira i dos anys més tard Dénia i Xàtiva. La capció i annexió de Biar conclougué temporalment la conquesta de les terres valencianes el 1245.

A banda de l'ocupació militar i el sotmetiment de la població autòctona, la incorporació de Xarq al-Àndalus a la civilització cristiana occidental comportà, si més no, una readaptació de les estructures socials preexistents, per tal d'homologar-les i adaptar-les a les dels conqueridors. Car, l'envestida decidida dels exèrcits dels veïns del nord sobre els principals enclavaments urbans regionals en precipità la fugida dels governants, vinculats a l'aparell estatal, i escapçà les comunitats musulmanes. Les deixà a soles davant l'invasor, raó per la qual aquestes hagueren de recórrer a pactes i capitulacions a fi i efecte de garantir més o menys honrosament la seua continuïtat: respecte a la religió, a les lleis i a les costums a canvi del reconeixement de la sobirania cristiana i la satisfacció de tributs no excessivament onerosos. Així mateix, els castells i la resta dels mòduls fortificats passaren a estar controlats bé pels oficials reials o bé pels senyors. També les terres i les propietats restants van estar sotmeses al règim i a la jerarquització feudal que tenia entre els seus majors beneficiaris els membres de l'estament militar als que els havia sigut concedit el domini eminent.

El regne de València nasqué, doncs, com un territori força esmicolat per un seguit de predis nobiliaris. No obstant això, val a dir que fou precisament el repartiment reial el que hi impedí la gestació de grans feus, fins l'extrem d'atorgar certa inestabilitat al mapa senyorial

¹⁵⁹⁷ FURIÓ I DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, op. cit., pp. 19-29.

¹⁵⁹⁸ FERRANDO FRANCÉS, A., *El llibre del Repartiment...*, op. cit., p. 32.

valencià. Com a conseqüència, no tardà a consolidar-se'n un mercat de compravenda que romandria en constant moviment. En eixe sentit, tant la concessió de predis menuts, que en poques ocasions superaven l'àmbit d'una o dues alqueries; el sistema de possessió de la terra, generalment l'emfiteusi, com també la naturalesa d'unes rendes i exaccions que estaven contingudes en les cartes pobles i acostumaven a ser insuficients per al manteniment de llurs posseïdors, abocaven als espais de senyoriu valencians a una considerable debilitat estructural. En el costat oposat, el sobirà s'havia convertit en el terratinent més destacat i acabat pel que fa a recursos, hòmens, terres, viles i castells del nou regne. No per casualitat, el pes i el posicionament estratègic dels territoris de reialenc resultava essencial, puix que es basava en el control dels municipis més rics i populosos. I per si fóra poc, en la vessant jurisdiccional, el monarca acostumà a atorgar, a tot estirar, la baixa justícia o mixt imperi, mentre que tendí a reservar-se l'alta o mer imperi, cosa que implícitament creava forts llaços de dependència dels indrets sotmesos al domini de senyors laics i eclesiàstics respecte a les poderoses localitats del reialenc.¹⁵⁹⁹ Tot açò plegat, portat a la Ribera del Xúquer, ajuda a entendre en bona mesura les condicions amb què Pere de Montagut va rebre les alqueries i districtes castrals que li havien estat concedits, d'acord amb el *Llibre del Repartiment*.

ELS POSSEÏDORS DE CARLET I L'ALCÚDIA A TRAVÉS DELS SEGLES: DE LA CONCESSIÓ INICIAL UNIFICADA A L'ESPAI SENYORIAL DISGREGAT

Si ens atenim al poemari heràldic apòcrif de les *Trobes de mosén Jaume Febrer*, l'autor relata com de presumptament significada va ser la lluita del primer senyor de Carlet a la Ribera del Xúquer durant la Conquesta, raó per la qual Jaume I es decidí a atorgar-li hi una porció considerable de terres.¹⁶⁰⁰ Ara bé, cal tindre present que es tracta d'això: d'un relat literari historicista, que no pretén altra cosa sinó lloar—en una línia més lliure i menys acadèmica que l'emprada pels genealogistes i els mestres d'armes—alguns dels principals

¹⁵⁹⁹ FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País...", *op. cit.*, pp. 109-151; —, *Història del País Valencià...*, *op. cit.*, pp. 31-37, 46-49 i 57-60; GUINOT RODRÍGUEZ, E., "La creació de les senyories...", *op. cit.*, pp. 79-108.

¹⁶⁰⁰ «Vingué de Navarra n'Anfós Montagut,/ rich hom de natura, de les dotce cases/ que elitgien rey, lo més conegut./ Sembrat de llisonges portava lo escut/ de bermell e de or. Usaren mil trazas/ los moros de Alcúdia e de la Ribera/ que estan desà Xúcar en Tous e Carlet/ per a defensar-se. Més, ell, de manera/ els va perseguir e tant se eixasperà/ que si li rendiren. Lo rey, per lo fet/ li donà estos llochs en premi e mercet». Veg. FEBRER, J., *Trobes de mosén Jaume ...*, *op. cit.*, p. 186.

llinatges nobiliaris valencians de les darrerries del segle XVIII. Heus ací el motiu que explica certes llicències i també les incoherències històriques.

El ben cert, nogensmenys, fou que Pere de Montagut va rebre el 5 de juny de 1238— abans inclús de la caiguda de la ciutat València—les alqueries-castell de Carlet i Alfarb, de les quals *a priori* depenien altres com ara Benimodo, Massalet o l'Alcúdia.¹⁶⁰¹ Certament, esdevingué una concessió bastant notòria, comparada amb les adjudicacions que el rei Conqueridor feu per les rodalies de la Ribera del Xúquer a altres cavallers. Sens dubte, en aquesta ocasió, hi hagué de pesar no sols l'esforç i l'afany demostrats durant la campanya, sinó també el nombre d'hòmens aportats a la causa del sobirà i la dignitat i consideració social tant de l'aristòcrata navarrés-aragonés com del seu germà Bernat de Montagut, bisbe de Saragossa, estretament relacionats amb l'orde del Temple.

De fet, Pere de Montagut ja era un destacat terratinent abans de la conquesta de les terres valencianes. A banda de les ja de per sí bones senyories situades a l'àmbit aragonés s'afegien les possessions navarreses, on s'ubicaven Montagut, solar pairal de la nissaga, Fresneda i Montinelos. És més, la seua condició de noble bel·lipotent, sempre àvid d'augmentar els seus feus, no sols el portà a secundar la campanya de Jaume I, sinó que també el dugué a formar part de les operacions militars del jove infant Alfons, fill del rei castellanolleonés Ferran el Sant, en la conquesta de Cartagena, Llorca i Mula; raó per la qual aquest li atorgà Marchena, una petita alqueria del terme llorquí.

El primer senyor de Carlet, malgrat que estava sovint ocupat en les seues correrries feudals, sembla que també es preocupà, almenys indirectament, de repoblar els seus nous territoris; sobretot després que la revolta d'al-Azraq acabara llançant en orris els pactes de rendició dels anys anteriors. Encarregà aquesta tasca a Joan de Campolo, rector de la parròquia de Sant Andreu de València, el qual a les primeries de l'any 1252 concedí carta pobla per a l'Alcúdia, Benimodo, Carlet i el Ressalany. En el terreny familiar, cal assenyalar que del seu matrimoni amb Candor van nàixer Pelegrí, Bernat, Pere i una filla, la qual ja havia faltat el 1255, quan el cavaller manà redactar el seu testament i ordenà la seua sepultura en la casa de l'orde del Temple de la ciutat de València. També va reconèixer tres fills bastards: Guillem, Maria i Miquel.

Així les coses, d'acord amb el costum hereditari, Pere de Montagut repartí les seues tinences entre els seus fills legítims i bastards. Com que Miquel s'havia convertit en frare menor, entregà a Guillem les heretats aragoneses i Alèdua, alqueria que havia adquirit de

¹⁶⁰¹ FERRANDO FRANCÉS, A., *El llibre del Repartiment...*, op. cit., p. 32.

Sanç Ferrandis en un intent per expandir al màxim els llandars dels seus dominis. Sobre Bernat recaigué la meitat del llogaret de Marchena i totes les senyories navarreses. Pere rebé únicament l'altra meitat de Marchena. Finalment, al major, a Pelegrí, li llegà les seues cases situades al Cap i Casal i els districtes castrals restants del regne de València amb Carlet i Alfarb al capdavant. D'eixa manera, s'originà una branca estrictament valenciana dels Montagut que es va perpetuar i va mantindre el lot senyorial assignat pel rei Conqueridor—amb augments i regressions—durant els segles XIII i XIV.¹⁶⁰²

Pelegrí de Montagut, l'herent i coparticipant junt amb son pare en la Conquesta, esposà Toda Roderic, la qual va donar a llum quatre fills: Bernat, Pere, Pere Ferran i Candor. El 1272, seguint la tradició familiar d'oferir suport al casal de Barcelona, Pelegrí acudí al manament de Jaume I per tal de defendre els regnes de València i Múrcia de l'atac que presumptament es preparava a Granada. La maniobra bèl·lica i la proximitat al monarca li serviren d'excusa per demanar-li que li expedira un nou privilegi de donació, tot al·legant que havia extraviat l'anterior. La vertadera causa, això no obstant, era una altra. Els dominis de Pelegrí es trobaven encastats al bell mig del terme de la vila d'Alzira, plaça forta del patrimoni reial, a la qual el rei havia atorgat un ampli àmbit jurisdiccional que anava des de Cullera fins a Montroi i tocava, a ponent, amb Xàtiva. D'açò es pot inferir que els enfrontaments i les picabaralles amb les autoritats de l'Illa del Xúquer estaven més que servides. I en eixe context, una de les qüestions en litigi era la propietat de les alqueries de l'Alcúdia i el Ressalany, les quals no figuraven expressament en l'acte d'erogació primigeni, atés que s'entenia que estaven enclavades dins del districte castral de Carlet. El sobirà catalanoaragonés n'accedí a la petició i feu redactar un nou document el 22 de desembre de 1275.¹⁶⁰³

Al voltant de 1288, Pere de Montagut i Roderic, fill de Pelegrí i Toda, va esdevindre el tercer senyor de Carlet i Alfarb. Va contraure matrimoni amb Toda Enyegues i de l'enllaç van nàixer sis fills: Enec, Pere, Pelegrí, Elvira, i Teresa i Brunisenda. Especialment

¹⁶⁰² ALCOVER HERVÀS, S., *Monografia històrica de la...*, op. cit., pp. 19-22 i 26-28; LLIBRER ESCRIG, J. A., "La formació del Carlet...", op. cit., pp. 192-206; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 69-71; PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", op. cit., pp. 207-210; TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., pp. 52-53; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 26-40; --, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 22-31; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 73-74. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

¹⁶⁰³ Pelegrí entregà a Pere de Montagut les alqueries castrals de Carlet i Alfarb, a més d'una part de Pontez (?). El 1286 Pere de Montagut va rebre també la castellania d'Ibi. Veg. PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", op. cit., p. 210. Veg. també ALCOVER HERVÀS, S., *Monografia històrica de la...*, op. cit., pp. 22-23; LLIBRER ESCRIG, J. A., "La formació del Carlet...", op. cit., p. 193; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., p. 71; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 32-33; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 74. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

interessants resulten les seues disposicions testamentàries, rebudes el 1312. D'entrada nomenà marmessors Vidal de Vilanova,¹⁶⁰⁴ espòs de la seua filla Elvira de Montagut, i Gonçal Garcia, senyor de Llombai i, juntament amb el seu gendre Vidal, conseller de Jaume el Just. D'acord amb les disposicions forals i de dret comú, sol·licità que el dot— 1.500 lliures—fora retornat a la seua esposa, Toda. Pel que fa als llegats, entregà 30.000 sous a Teresa perquè prenguera estat, ja que Brunisenda havia contret núpcies amb Guillem Bellví i Elvira amb Vidal de Vilanova. Així mateix, establí l'ordre i mode de successions al capdavant les senyories: Pelegrí rebria Carlet, Benimodo i Massalet i 5.000 lliures com a garantia de casament amb Castellana Roderic, mentre que Pere heretaria l'Alcúdia, el Rossalany, la Pobla i Alfarb. Heus ací la primera i temporal escissió de la concessió jaumina.¹⁶⁰⁵

Pere de Montagut i Enyegues casà, el 1326, amb Elvira Ruiz de Lihori.¹⁶⁰⁶ Malauradament, del connubi pareix que no en va resultar descendència. Potser fou perquè les coses no van ser massa fàcils per al jovenet. La seua mare, Toda Enyegues, va denunciar l'impagament del seu dot i en guanyar el plet feu una empara propietària mitjançant la qual es quedà de per vida amb les rendes i propietats d'algunes senyories, entre elles la de l'Alcúdia. Parcialment desposseït, Pere de Montagut es posà al servici d'Alfons el Benigne, per tal d'aconseguir que l'Estament Militar s'avinguera a renunciar al Fur d'Aragó. D'eixe episodi se'n fa ressò precisament Escolano, tot explicant que tant Pere de Montagut com el seu germà Pelegrí, senyor de Carlet van estar agents cabdals en l'aconseguiment.¹⁶⁰⁷ L'assumpte venia de lluny i portava emmetzinant la convivència pacífica al Regne, de portes cap a dins, des de finals del segle XIII; conseqüència de l'excessiva preponderància reial a terres valencianes. Com que el sobirà volia espolsar-se de damunt la legislació

¹⁶⁰⁴ Vidal de Vilanova esdevingué una mena d'agent plenipotenciari al servici d'Alfons el Benigne i Jaume el Just, els quals acabaren confiant-li assumptes familiars i d'estat d'allò més transcendents. Ara bé, més enllà de les seues funcions i missions com agent diplomàtic, Vidal de Vilanova és recordat per haver estat el promotor de la butlla papal *Ad fructus uberris* que feu nàixer a terres valencianes l'orde de Montesa. Veg. CERDÀ I BALLESTER, J., *Los caballeros y religiosos...*, op. cit., pp. 27-30; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. IV, cols. 1003-1008; GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, L., "Los orígenes de la...", op. cit., pp. 60-83; PÉQUIGNOT, S., *Au nom du roi...*, op. cit., pp. 215, 223-227, 235, 239, 242; SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, R., "Aspectos relevantes de la...", op. cit., pp. 85-101; —, *La orden de Santiago...*, op. cit., pp. 41-43; SAMPER I GORDEJUELA, H., *Montesa Ilustrada. Origen, fundación...*, op. cit., vol. 1, pp. 2-37; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 40-43.

¹⁶⁰⁵ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la...*, op. cit., pp. 28-29; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 71-73; PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", op. cit., pp. 210-211; TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., pp. 58-59; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 33-35; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 74. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

¹⁶⁰⁶ PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", op. cit., p. 211.

¹⁶⁰⁷ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IX, cap. IV, cols. 960-961.

aragonesa del riu de la Sénia cap avall, proposà una solució de compromís a les Corts de 1329-1330: el conferiment de contrapartides jurisdiccionals als senyors que giraren l'esquena a l'aragonesa i acceptaren la valenciana (jurisdicció alfonsina).¹⁶⁰⁸ Tanmateix, allò que afavoria l'avanç de la «senyorialització» del territori descontentava les ciutats i viles que integraven el braç reial.¹⁶⁰⁹

Així doncs, val a dir que tant Pere com Pelegrí de Montagut eixiren notablement afavorits d'aquest episodi. No debades, el monarca catalano-aragonés no tardà a recompensar la seua labor i el 1330 concedí a Pere, no sols la jurisdicció alfonsina que li havia atorgat al seu germà Pelegrí, sinó també, l'import de totes les penes i calònies derivades de l'exercici de la justícia de l'Alcúdia, Alfarb i el Ressalany i l'exempció per als vassalls dels impòsits de lleuda, peatge, pontatge, pes, mesuratge, usatge, passatge que acostumaven a pagar pel trasteig de mercaderies. Després de la mort de Toda Enyegues, Pere recuperà l'Alcúdia i el 1337 tornà a realitzar un nou establiment dels vassalls mitjançant carta pobla. Així mateix, degué ser qui alienà Alfarb, ja que el 1348, quan aquesta alqueria i altres senyories de la vall dels Alcalans van sofrir els saquejos dels partidaris unionistes de la vila d'Alzira, aquesta ja pertanyia a Pere de Centelles, fill del senyor de Nules. Finalment cal afegir que els dos testaments de Pere de Montagut van estar condicionats per les circumstàncies i per les darreres voluntats de son pare. Això explica que l'hereu escollit per a succeir-lo fóra el seu nebot Pere de Vilanova i Montagut, fill de Vidal i d'Elvira.¹⁶¹⁰

Pel seu costat, Pelegrí de Montagut i Enyegues, senyor de Carlet, Benimodo i Massalet, casà en primeres noces amb Castellana Roderic i en segones amb Sanxa Llopis.¹⁶¹¹ Desconeguem si va haver descendència d'aquest segon matrimoni, però emparats pel primer van nàixer Ferran, Joan, Pelegrí i Castellana. Testamentàriament, Pelegrí llegà la senyoria al seu primogènit, Ferran,¹⁶¹² qui en prengué possessió *de facto*,

¹⁶⁰⁸ Les compensacions formulades en les Corts de 1329-1330 incloïen l'alta jurisdicció i el mer imperi per als grans barons i la plena jurisdicció civil i una part de la criminal o mixt imperi per als xicotets senyors d'alqueries, sempre que hi posseïren un nombre mínim d'habitants o focs. Es requerien almenys 15 cases de cristians o 7 de musulmans en territori de senyoria. Així les coses, l'anomenada «jurisdicció alfonsina» va dotar de drets jurisdiccionals a aquells que fins aleshores sols havien gaudit de drets dominicals i facilitava l'accés a l'eufemística condició de «senyors» a grans propietaris agraris. Per acabar-ho d'agençar, el 1329 també s'autoritza l'entrada dels cavallers en el si dels governs municipals de les ciutats, exercici que fins a eixe moment els havia estat vedat.

¹⁶⁰⁹ FURIÓ I DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, op. cit., pp. 73-80.

¹⁶¹⁰ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., p. 73; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 35-39; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 74-76. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

¹⁶¹¹ PONS ALÓS, V., “La configuració de la baronía...”, op. cit., p. 209.

¹⁶¹² Ferran de Montagut va casar amb Altadona de Boil, filla de Ramon Boil. *Ibidem*, p. 211.

que no *de iure*, dels dominis que havia ostentat el seu pare. Pel que sembla, contràriament a les últimes voluntats de Pere de Montagut i Roderic, Pelegrí havia pledejat contra sa mare, Toda Enyegues, per la qüestió del dot, raó per la qual ell com la seua progènie havien de quedar exclosos de l'ordre d'heretatge. Per consegüent, legalment les alqueries de Carlet, Benimodo i Massalet havien de recaure també en el cosí germà de Ferran, ço és, Pere de Vilanova i Montagut. D'eixa manera fou que el fill de Vidal de Vilanova reunificà de bell nou ambdues baronies sota el seu jou.¹⁶¹³

El cinqué senyor de l'Alcúdia i Carlet, va prendre per esposa, el 1337, Violant Carròs, filla del posseïdor de Rebollet. Malgrat que per raó del seu connubi havia esdevingut titular d'algunes de les alqueries de son pare a la Marina, Pere de Vilanova hagué d'esperar, respectivament, fins 1344 i 1352 per agafar les regnes de l'Alcúdia i Carlet. Pel mig sobrevingué la guerra de la Unió (1347-1348) i amb ella l'intent per part dels dirigents de les ciutats i viles—entre elles Alzira—de limitar l'autoritarisme monàrquic en tots els seus flancs: l'augment de les atribucions nobiliàries i de la «senyorialització» del Regne en detriment, erosió i alienació del patrimoni reial; augment de les imposicions fiscals i contributives per a finançar una costosa política exterior que havia acabat per no afavorir els interessos del patriciat urbà; els moviments del sobirà per instaurar una monarquia més centralitzada i amb un tarannà menys pactista, la fam i la pesta hi van concórrer plegats en un aixecament armat i un episodi bèl·lic subsegüent, que el fill de Vidal de Vilanova contribuí a contindre i reprimir. No debades, Pere de Vilanova estava llavors al front de la castellania de Xàtiva, localitat que finalment no s'alçà contra Pere el Cerimoniós. També estigué present a la batalla que es seguí, el 1348, en les proximitats de Carcaixent, la qual es saldà en una derrota del bàndol reial i amb Carcaixent i Cogullada enceses en flames.

Com a conseqüència de la significació i pertinença de Pere de Vilanova a la fraternitat realista o lliga monàrquica, els unionistes alzirenys feren una incursió a l'Alcúdia en què li cremaren el castell-palau de la Pobla, li talaren la vinya i hi causaren moltes destrosses. Així les coses, ofegat i sufocat el conflicte el monarca es decidí a premiar la seua fidelitat mitjançant dos privilegis. El 1348 li atorgà els drets de cena, terç delme, morabatí i mixt imperi del lloc d'Anna, la qual havia heretat d'Elionor de Montagut, sa

¹⁶¹³ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 73-75; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 49-50; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 77. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

mare. A primers de 1349, el rei decretava l'escissió territorial i jurisdiccional de l'Alcúdia de la vila d'Alzira, tot concedint-li vitalíciam el mer imperi i la capacitat d'amollonar el terme.

Del matrimoni de Pere de Vilanova amb Violant Carròs van nàixer, si més no dos barons: Galceran i Vidal. El 1362, arribat als seus últims dies, el cinqué senyor de l'Alcúdia i Carlet redactà les seues darreres voluntats. En elles llegà Carlet, Benimodo i Massalet al seu fill menut, Vidal de Vilanova, mentre que l'Alcúdia, la Pobla i el Ressalany anaren a parar a mans del primogènit, Galceran de Vilanova, a qui li instituí un vincle en què n'obligava els hereus a fer prevaldre el cognom Montagut sobre qualssevol altres. Finalment, entregà Anna a la seua esposa, Violant.¹⁶¹⁴ Heus ací el principi de la separació definitiva i la construcció i configuració de dues baronies independents i malavingudes.

En efecte, Vidal de Vilanova, qui casà amb Joana de Vilanova, va exercir com a senyor de les alqueries de Carlet, Benimodo i Massalet fins a l'any 1374, en què les va vendre a la ciutat de València. Car, la seua intenció no era altra sinó ampliar els dominis a la zona de la Marina amb l'adquisició de Pego, la vall de Laguar i Xaló. Els dirigents del Cap i Casal, però, no aconseguiren retindre-les per molt de temps, atés que hagueren de fer front a la carestia de forment i a altres necessitats d'abastiment més immediates. Per tant, la penúria econòmica i la situació crítica per la qual passaven les finances de la ciutat, motivaren que el Consell es decidira a revendre Carlet, Benimodo i Massalet a Gonçal de Castellví, uixer d'armes de Pere el Cerimoniós. La transacció, a causa de les urgències, es consumà per un preu notablement més baix: 20.000 lliures.¹⁶¹⁵ El gener de 1375, Gonçal ho posà en efectiu i, tot seguit, entregà els nous dominis al seu fill Lluís de Castellví, el qual feia pocs mesos que s'havia esposat amb Esperança Massana. El 1391, Pere, fill de Ferran de Montagut, va demandar la ciutat de València, pretesament com a legítim senyor la baronia de Carlet, perquè considerava la venda il·legal. A partir d'aleshores les desavinences entre els Montagut i els Castellví esdevingueren tan notòries com continuades.¹⁶¹⁶

¹⁶¹⁴ LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 75-77; TRULLENQUE ESTEVE, R. I TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, op. cit., pp. 64-65; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 42-46; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 44-50; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 76-78.

¹⁶¹⁵ Va rebre l'acte de venda Bertomeu Villalba el 18 d'agost de 1374. Guillem de Reus, notari i síndic de la ciutat de València fou l'encarregat de negociar la venda amb Gonçal de Castellví. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶¹⁶ La gran carestia de forment, com sabem, va obligar la ciutat de València a vendre-li la senyoria a Gonçal de Castellví, per tal de poder escometre l'abastiment. Gonçal de Castellví va efectuar el pagament de les

COM L'OLI I L'AIGUA: ELS MONTAGUT, ELS CASTELLVÍ I LA CONSOLIDACIÓ DE LES BARONIES DE CARLET I L'ALCÚDIA COM A ESPAIS SENYORIALS INDEPENDENTS

La desembarcada dels Castellví a la baronia de Carlet a les darreries del segle XIV els hi conferí una estabilitat que seguidament es convertí en recíproca i equidistant. D'una banda, amb l'adquisició de Carlet—malgrat que no havia estat la primera¹⁶¹⁷—Gonçal de Castellví hi materialitzà l'ascens social definitiu d'aquesta estirp, que passà a ser part de la petita noblesa titulada. D'altre costat, Carlet esdevingué, a través dels Castellví, la matriu d'una fèrtil brostada que feu d'aquest casal un dels més prolífics i de major presència en l'espai senyorial valencià durant tot el període medieval restant i l'Edat Moderna (marquesos de Villatorcas, comtes de Carlet, comtes de Castellà, senyors de Benafer, de Benimuslem, de Tous...). A més d'això, biològicament, la nissaga i el seu cognom aconseguiren perpetuar-se al front d'aquests dominis no sols fins a les acaballes de l'Antic Règim, sinó encara després com a titulars nominals fins ben entrat el segle XX.¹⁶¹⁸

Això no obstant, els orígens de Gonçal de Castellví i del llinatge mateix, són encara a hores d'ara un punt obscur o si es vol una incògnita que no ha tingut una resposta definitiva. La major part del genealogistes i cronistes li atribueixen una ascendència nobiliària quasi immemorial i netament catalana, mentre que alguns altres investigadors i

20.000 lliures mitjançant la cancel·lació de les 4.000 lliures que la ciutat de València li havia carregat a censal i la resta en comptants. Veg. SANCHIS SIVERA, J., *Nomenclátor geográfico-eclesiástico...*, *op. cit.*, p. 177. Veg. també LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, *op. cit.*, pp. 77-79; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 71-74. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

¹⁶¹⁷ Sembla que Gonçal de Castellví havia esmerçat temps i diners comprant i venent senyories. És clar, la seua distingida posició com uixer d'armes del Cerimoniós, calia acompanyar-la amb patrimoni i terres. Potser per això se'n llançà a la compravenda. Des del principi hi tenia posat l'ull en la Ribera del Xúquer: Sellent (1341), Montortal (1351), Alcàntera del Xúquer i Beneixida (1352), les adquirí de Pere de Vilanova i Montagut, senyor de Carlet i l'Alcúdia i fill de Vidal de Vilanova. No satisfet, les va vendre, el 1560, a Berenguer Ripoll. També hi havia adquirit Bolbait i Benialí, però no content tampoc les havia escanviades, el 1373, per Estivella, Beselga i Arenes amb Pasqual Massana i Valençó, la seua esposa, senyors de Navarrés. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶¹⁸ Començant amb Gonçal de Castellví (1375) i acabant amb Joaquim Antoni de Castellví i Idiàquez (+1800), la possessió de la baronia de Carlet (a partir de 1604 comtat) passà de pares a fills, d'avis a nets o entre germans. La mort, el 1800, de Joaquim Antoni de Castellví precipità que durant uns quants anys n'ostentara il·lícitament la possessió, la comtessa d'Almodóvar—descendent dels Montagut de l'Alcúdia—i posteriorment passara a formar part del patrimoni dels comtes de Castellà, que eren una branca segona i escindida de la matriu dels Castellví de Carlet des del segle XV. Així les coses, des d'Antoni Benet de Castellví i Duran fins a Antoni de Castellví i Shelly, que va afrontar la desvinculació, els comtes de Castellà van ser també comtes de Carlet. Després ho han estat nominalment Ricard de Castellví i Ibarrola, la poetessa Isabel Maria del Carme de Castellví i Gordon, Ricardo Armet de Castellví, Maria de la Paloma Barris i Armet de Castellví i, actualment, Federico Coll i Barris. Veg. PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronia...", *op. cit.*, pp. 211-216 i GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, pp. 223-228. Volem agrair la col·laboració de l'actual posseïdor del títol, Federico Coll i Barris, pel que fa a l'esclarament dels seus avantpassats durant els segles XIX i XX.

estudiosos com ara Vicent Pons Alós, sense negar la possibilitat d'una extracció familiar vinculada amb el Principat, advoquen més aviat per un procés d'ennobliment més tardà i un assentament a terres valencianes com a pas previ a l'investida final que els dugué a l'encimbellament i els permeté comprar, entre d'altres, la baronia de Carlet. En eixe sentit, tot apunta que els Castellví no es van comptar entre els cavallers del regne de València fins a la segona meitat del segle XIV i que el seu bressol o principal establiment ben bé hi podria haver estat la vila d'Alzira.¹⁶¹⁹ És clar, tornant al costat oposat, entre aquells que han defensat una procedència purament catalana i un paratge inveterat, com per exemple Gaspar Escolano o Rafael Martí de Viciana,¹⁶²⁰ hi ha notables incoherències que fan pensar en la típica mistificació obrada pels reis d'armes a l'hora d'enfosquir l'origen plebeu dels nouvinguts a l'estament militar.¹⁶²¹

A les primeries del segle XVIII, fins i tot el prevere, poeta i genealogista Paulí Omedes¹⁶²² n'era conscient d'alguns dels parany i se'n feia ressò encobertament a l'informe que entregà al seu mecenes, el IV comte de Carlet, Felip Linus de Castellví:

«Don Gonzalo de Castellví fue uger de armas del rey don Pedro quarto de Aragón. Consta por diferentes autos que he visto y leído, en los quales le nombran con este oficio. Y en particular [...] en las claverías desde este año 1360 [...]. De dicho don Gonzalo, no he podido encontrar de quien fuese hijo, porque aunque es verdad que nuestros historiadores hazen mención de tres cavalleros Castellvís poco después de la Conquista, como el tiempo ha consumido toda la antigüedad, así en los protocolos de los notarios como en los archivos, no he tenido dónde recurrir para esta noticia. Lo que yo discurro, fundado en no leves conjeturas, es que dicho don Gonzalo vino de Cataluña, en donde esta illustre familia floreció [...] y que fue el primero que se domicilió en esta Ciudad y Reyno. Porque habiendo visto mucha parte de los archivos de ella, y en especial de la curia eclesiástica en donde se conservan libros

¹⁶¹⁹ Gonçal de Castellví vivia a la vila d'Alzira el 1361, aproximadament una dècada abans de l'adquisició de la baronia de Carlet de mans de la ciutat de València. No fou fins a la segona meitat del segle XIV que els Castellví—el mateix Gonçal de Castellví—aparegueren per primera vegada com a cavallers en el context valencià. Veg. PONS ALÓS, V., “La configuración de la baronía...”, *op. cit.*, pp. 207-208 i 211-214.

¹⁶²⁰ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. IX, cap. IV, cols. 945-947; Veg. IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro segundo...*, *op. cit.*, pp. 280-283.

¹⁶²¹ SORIA MESA, E., “La nobleza en la...”, *op. cit.*, pp. 213-241; —, *La nobleza en la...*, *op. cit.*, pp. 300-303.

¹⁶²² Paulí Omedes, a més de canonge de la Seu, estava vinculat a l'Acadèmia de la Verge dels Desemparats i de Sant Francesc Xavier; la qual començà a operar el 1690. Fou autor, entre altres, de *La musa chocolatera*, escrita en quinze quintetes. Era pròxim a diverses branques del llinatge dels Castellví, per als quals treballava de tant en tant com a genealogista. A tall d'exemple, l'antic arxiu dels comtes de Carlet i Castellà està replé d'arbres, estudis i informes genealògics escrits del seu puny i lletra. També va treballar com a genealogista per al III marquès de Boil. Va intervenir a favor de don Jaume de Castellví i Colona, fill del marquès de Villatorcas, per tal que li concediren l'hàbit de Sant Jaume i la comanda de Pozorrubio. Veg. FELIPO ORTS, A., “Don Jaime de Castellví...”, *op. cit.*, p. 504; MAS I USÓ, P., *Academias valencianas del Barroco...*, *op. cit.*, pp. 276, 316-317, 482 i 557; PÉREZ TORREGROSA, G., *Memoria, patrimonio y política...*, *op. cit.*, p. 169.

*de las definiciones de las almas de los difuntos de dicha ciudad y reyno desde el año 1314 asta aora—los quales he visto oja por oja—no se encuentra difunto alguno de esta familia antes del dicho don Gonzalo y parece imposible que si esta familia estuviera radicada en esta Ciudad o Reyno no se encontrara algún difunto de este apellido».*¹⁶²³

Gonçal de Castellví s'havia casat amb Caterina. La major part de genealogistes, en comprovar que el cognom de l'esposa de Gonçal coincideix amb el del seu marit, ho atribueixen a l'habitual procediment de fer caure l'agnàtic de la muller en favor del que li aportava el seu cònjuge. Contràriament a això, el parer i el posicionament de Paulí Omedes sorprén per la seua actuació metòdica—sobretot a nivell filològic—en acceptar argumentalment que la consort de Gonçal es cognomenava també Castellví:

*«Casó, dicho don Gonzalo, con dona Catalina de Castellví. Y aunque no he podido encontrar enunciativa de sus capítulos matrimoniales, basta que [don Gonzalo] en su testamento la nombre diferentes veces. Y aunque el estilo de los notarios de aquellos tiempos era dejar las mujeres sin appellidos o appellidarlas con los de los maridos y en su testamento [don Gonzalo] sólo la llama Catalina, pero se deduze que era de apellido Castellví del auto otorgado por don Luis de Castelví, hijo primogénito de los dichos Gonzalo y Catalina, recibido por Pedro Biguera[ny], notario, en 27 de marzo de 1412 [...].¹⁶²⁴ De cuyo auto parece se infieren las dos cosas arriba dichas. La primera, que dicha doña Catalina era de apellido Castellví, pues dize que [don Luis]haze la procura a don Francisco de Castellví, a quien llama «avunculum meum». Y como sabe el gramático, esta dicción «avunculus», propiamente significa «tío», «hermano de madre», porque el tío, hermano de padre, se llama «patruus»; con que tenemos que dezir que el notario que recibió dicha procura ignorava la propiedad de la dicción (lo que no es presumible) o que dicha Catalina, mujer del dicho don Gonzalo, ciertamente, se llamó doña Catalina de Castellví, porque su hermano se llamó don Francisco de Castellví».*¹⁶²⁵

D'eixe mode, si prenem per bo el raonament d'Omedes, es podria argumentar que l'encimbellament definitiu dels Castellví a la primera línia de la noblesa valenciana va tindre una factura semblant a la d'altra de les famílies importants del Regne, internacionalment potser la més coneguda: els Borja. No debades, el matrimoni de Jofre Gil de Borja, fill de Roderic i Sibila, amb Isabel de Borja, filla de l'acabat tintorer

¹⁶²³ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶²⁴ En aquest punt reproduceix el document en llatí, l'original del qual hem pogut consultar a l'Arxiu de Protocols del Corpus Christi de València. ACCV. *Protocols de Pere Biguerany*, 211., s. f.

¹⁶²⁵ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

Doménec i Francina, germana d'Alfons de Borja (Calixt III), acabà precipitant la projecció de la nissaga que s'assegüé dues vegades a la cadira de Sant Pere i de retruc es convertí en una altra de les estirps amb major nombre de dominis a l'espai senyorial valencià (el ducat de Gandia, el marquesat de Llombai, la vila i honor de Corbera...).¹⁶²⁶ De més a més, les recerques de l'eclesiàstic havien aconseguit, fins i tot, esbrinar de quina zona de Catalunya provenia el llinatge. Cal prendre l'enraonament a dret fil on l'havíem deixat:

*«La segunda [cosa que se infiere es] que dicho don Gonzalo vino de Cataluña a domiciliarse en esta Ciudad, pues consta por dicha procura que dicho don Francisco, hermano de dicha doña Catalina, vivía en Cataluña y que allí estaban heredados. Pues, fue la procura, para que cobrase lo que don Ferrario de Canet, cavallero, devía a don Luis de Castellví, hijo primogénito de don Gonzalo, por razón del derecho que éste tenía en la villa de s'Arboch (sic.)».*¹⁶²⁷

«S'Arboch» o «Sarboch». D'eixa manera ho anota Paulí Omedes. Nogensmenys, si acudim al document original, rebut per Pere Biguerany el 27 de març de 1412, el que es llig és distint: «ville de Çarboç» o «ville de ç'Arboç», que deu correspondre—potser per una alteració dialectal salada de l'article—a la vila catalana de l'Arboç; situada a la comarca del Baix Penedès.¹⁶²⁸

Gonçal de Castellví va atorgar el seu testament el 5 d'agost de 1391, davant el notari Lluís Menargues, el qual va estar publicat el 8 de març de 1393. En l'endemig, el prior del convent de Sant Doménec de València li va establir, mitjançant l'acte rebut pel mateix Menargues el 5 de març de 1392, un espai que estava «inmediate al altar mayor, a la parte del Evangelio», on Gonçal disposà que es construïra la capella dels Castellvins, perquè servira de lloc de descans dels seus descendents.¹⁶²⁹ Finalment, convé assenyalar que del seu matrimoni amb Caterina de Castellví van nàixer tres fills: Lluís, el primogènit; Pere i Constança de Castellví.¹⁶³⁰

¹⁶²⁶ MARTÍNEZ, P. L. i NAVARRO, M., “Els Borja, de la Conquesta...”, *op. cit.*, pp. 91-107.

¹⁶²⁷ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶²⁸ ACCV. *Protocolos de Pere Biguerany*, 211., s. f.

¹⁶²⁹ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Hi ha una còpia del testament de Gonçal de Castellví a Manaments i Empares del justícia civil de València. Veg. ARV. *Manaments i empires*, 1610, mà 59, f. 6r i ss.

¹⁶³⁰ Constança casà amb Lluç Bonastre, senyor de la Vall de Laguar. Van tindre almenys cinc fills: Bernat, Lluç, Damiata, Elionor i Beatriu Bonastre. Pere de Castellví es va casar dues vegades. La primera amb Violant Pardo de la Casta, de la qual va tindre quatre fills: Violant, Antoni, Joan i Isabel. El testament de Violant Pardo de la Casta va ser rebut el 6 de juny de 1419 per Bernat Guillem de Saburgada i va ser publicat després de la defunció per la cúria eclesiàstica a 17 d'abril de 1422. Es casà en segones noces amb Violant Serra, filla de Jaume Serra i néta d'Arnau Serra, el dador de les terres als eremites de la vall de la Murta

Lluís de Castellví i Castellví va succeir el seu pare al front de la senyoria de Carlet, Benimodo i Massalet, poc després de concertar el seu enllaç amb Esperança Massana, la seua primera esposa, filla de Pasqual Massana i Valençó, senyors de Navarrés; amb els quals Gonçal de Castellví s'havia intercanviat, el 1373, les senyories d'Estivella, Beselga i Arenes.¹⁶³¹ D'aquesta primera unió matrimonial van nàixer, si més no, sis fills: Castellana, Damiata, Galceran, Isabel, Joan i Manel de Castellví i Massana.¹⁶³² Després de la mort d'Esperança, Lluís es tornà a casar, el 1408, amb Joana Joan, filla dels senyors de Tous. D'aquest segon connubi, Lluís va haver altres sis fills: Francesc, Jaumeta, Joana, Lluís, Pere i Violant de Castellví i Joan.¹⁶³³ Heus ací la vertadera gènesi de la brostada que

d'Alzira, on el 1401 es començà a construir el monestir jerònim (Cartes matrimonials rebudes per Pere Andreu a 13 de maig de 1422). D'aquesta segona esposa no va tindre fills. Això és el que s'extrau tant de les investigacions realitzades, a principis del segle XVIII, per Paulí Omedes com encara de l'acte de restitució dotal que Antoni li feu a la seua mare política, el 17 d'agost de 1425 (ACCV. *Protocols de Joan Eiximeno*, 990, s. f.). Pere de Castellví va ser, primer, senyor del Verger (1393), el qual son pare havia adquirit de Francesc Esplugues; seguidament va adquirir Xaló de mans de Vidal de Vilanova (1411) i, el 1414, la bescanvià per Murla amb Guillem i Francesc Martorell, avi i pare de l'escriptor del *Tirant lo Blanc*. El notari Antoni Pasqual va rebre les darreres voluntats de Pere de Castellví el 17 de desembre de 1423 i les va publicar el 4 d'agost de 1425. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví, dels Vilanova-Serra i dels Martorell. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., p. 33; LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, op. cit., p. 75; TEIXIDOR, J., *Capillas y sepulturas del...*, op. cit., vol. III, p. 84 i VILLALMANZO, J., *Joanot Martorell. Biografía il·lustrada...*, op. cit., pp. 44, 112-113.

¹⁶³¹ El 1373, Gonçal de Castellví intercanvià Bolbait i Benialí per Estivella, Beselga i Arenes amb els que uns pocs anys més tard serien els seus sogres. Les cartes matrimonials de Lluís de Castellví amb Esperança Massana van ser rebudes el 12 de gener de 1376 per Lluís Menargues. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Tot fa pensar que Lluís de Castellví va ser senyor també d'Estivella, Beselga i Arenes, junt amb Montortal, senyoria de petites dimensions situada a la Ribera del Xúquer, dins de la particular contribució d'Alzira. Veg. LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, op. cit., p. 23; PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", op. cit., p. 214.

¹⁶³² Castellana i Isabel de Castellví i Massana van ser monges del convent de la Saïdia. Joan de Castellví, va rebre les possessions de Murla de les mans del seu oncle, Pere, i casà amb Isabel Ripoll, filla de Joan i neta de Jofre Ripoll. Va rebre els capítols matrimonials Jaume Vallseguer a 21 de setembre de 1412. Damiata maridà en primeres noces amb Manuel de Montagut, parent dels senyors de l'Alcúdia (fill de Pelegrí de Montagut i de Guillemona d'Alfaro, nét de Pelegrí de Montagut i Castellana Roderic), consta pels capítols matrimonials rebuts per Jaume Mestre el 9 d'abril de 1407. Van tindre per fills Pere, Lluís i Pelegrí de Montagut i Castellví. Manuel de Montagut va fer testament davant Dionís Cervera el 25 de juliol de 1418. Així doncs, Damiata es tornà a casar en segones amb Pere Pardo de la Casta. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví i el dels Montagut.

¹⁶³³ Esperança Massana va morir intestada. Això és el que s'explica al testament no publicat de Lluís de Castellví i Castellví rebut per Bernat Montalvà el 16 de gener de 1411. Els capítols matrimonials de Lluís de Castellví amb Joana Joan van ser rebuts el 1408 per Bernat Clariana i Jaume Vellseguer. Joana de Castellví i Joan va maridar amb el senyor de Càrcer, Pere d'Eslava. Els seus capítols matrimonials van ser rebuts per Nicolau Cremades el 21 de març de 1439. Joana va ordenar testament davant Joan Beneito el 9 d'abril de 1484. Violant de Castellví i Joan va ingressar com a monja al convent de la Saïdia. Sobre Jaumeta no tenim notícies. Pere de Castellví i Joan casà amb Violant Esplugues d'acord amb el capítols matrimonials rebuts per Joan Caldés l'11 de novembre de 1434. Pere de Castellví ordenà testament davant Francesc Pintor el 12 de maig de 1484. Francesc de Castellví i Joan casà amb Caterina Navarro Bou. Va rebre les cartes matrimonials Antoni Vilana l'octubre de 1451. Francesc va testar davant Miquel Bataller el 21 de febrer de 1456. Finalment, Lluís de Castellví i Joan, senyor de de Benimuslem per compra el 1441 a Joan Gil, casà amb Elionor Tolsà, filla dels senyors de Navarrés, segons els capítols matrimonials rebuts per Jaume Jofre a 14 de gener de 1431. Lluís de Castellví feu testament davant Jaume Piles l'1 de juny de 1460. AHCB.

consolidà els Castellví de Carlet i els feu esdevindre un dels llinatges més prolífics i amb major presència en l'espai senyorial valencià i catalano-aragonés de les centúries següents. Basta amb fer-li una ullada a l'arbre genealògic contingut a l'annex per fer-se'n una lleugera idea.¹⁶³⁴

El ben cert fou que, tal com ho evidencia Vicent Pons, amb Lluís de Castellví i Castellví la branca principal de la nissaga es va assentar definitivament a València, a la parròquia de Sant Tomàs i començà a acumular poder i a obrir-se pas entre les oligarquies del Cap i Casal. Bona prova d'açò que diem, va estar que entre els anys 1389-1418 Lluís va ser cinc vegades conseller de la Ciutat, i almenys una vegada justícia criminal (1398), una altra justícia civil (1406) i tres vegades jurat (1403, 1412 i 1417). En eixe sentit, cal assenyalar que el 1400 va accedir també a la confraria de Sant Jaume.¹⁶³⁵ El II senyor de Carlet va ordenar testament davant Jaume Jofre, el 5 d'agost de 1427. Fou publicat el 27 de setembre de 1429. Li va sobreviure la seua segona esposa, Joana Joan, prou més jove, la qual va testar en presència de Nicolau Cremades el 28 de març de 1453. El contingut de les seues voluntats va estar llegit el 4 de novembre de l'any següent.¹⁶³⁶

A l'altre costat dels mollons de terme, al castell de la Pobla, el desembarcament dels Castellví a Carlet va ser rebut amb antipatia. L'estranyament per part de Vidal, l'altre dels fills de Pere de Vilanova i Montagut, va trobar a peu canviat el seu germà Pere de Montagut i Vilanova (el qual s'havia canviat el nom i l'agnatí de Galceran de Vilanova) que ho degué rebre com un colp bastant dur, atés que els descendents de Pere de Montagut sentien aquell territori com a propi.¹⁶³⁷ Talment fou així que Galceran de Vilanova no sols va mudar el nom i cognoms, sinó que trencà qualsevol tracte familiar amb el seu germà; com si de dos ventres i de dos mares distintes hi hagueren nascut. A més, cap successor a la baronia de l'Alcúdia, si no era per raons fiscals o de judicis, mai no tornaria a evidenciar la seua ascendència Vilanova. Ni tan sols van gosar maridar o casar amb cap membre de la prosàpia dels Vilanova i, fins als llindars del segle XVII, el van tindre com un cognom vedat, amb els portadors del qual no hi podia haver tracte. Amb aquests precedents resulta obvi que les relacions entre els Castellví i el Montagut no sols no havien començat amb bon peu

Patrimonial I, Castellà-Carlet, caixes 89 i 94. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví. Veg. també FELIPE ORTOS, A., *Nobleza, poder y cultura...*, *op. cit.*, p. 17; PONS ALÓS, V., "La configuración de la baronía...", *op. cit.*, p. 214.

¹⁶³⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Castellví. Veg. també RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, ff. 39r-41r.

¹⁶³⁵ BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el...*, *op. cit.*, pp. 199 i 464; NARBONA VIZCAÍNO, R., *Gobierno político y luchas...*, *op. cit.*; PONS ALÓS, V., "La configuración de la baronía...", *op. cit.*, p. 214.

¹⁶³⁶ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94. Veg. també ARV. *Manaments i empires*, 1703, mà 6, f. 26r i ss.

¹⁶³⁷ Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

sinó que acostumaven a ser hostils i, en el millor dels casos, mai no arribaren a ser del tot cordials. Les discussions, les querelles i les trifulgues sorgien de mode reiterat i per qualsevol raó.¹⁶³⁸

Això no obstant, la ràbia i l'aversion dels Montagut envers els Castellví sembla que no es van manifestar de forma immediata. Després de la mort de Pere de Vilanova i Montagut, Pere de Montagut i Vilanova (Galceran de Vilanova) se'n feu càrrec de l'Alcúdia i el Ressalany. Sens dubte, tenia altres batalles encara més importants a lliurar. Amb la mort de son pare havia expirat la possessió de l'alta jurisdicció concedida pel rei Pere el Cerimoniós, amb l'inconvenient afegit que les atribucions havien passat novament al justícia de la vila d'Alzira. No debades, les oligarquies de l'Illa del Xúquer, que mai havien acabat de pair que l'Alcúdia no fóra «carrer i terme d'Alzira», s'entremetien sovint més enllà de les seues atribucions. Això fou el que conduí Pere de Montagut a idear l'estratègia que el duria a tornar a ostentar, gairebé a perpetuïtat, el mer i mixt imperi. Així les coses, servint-se de la difícil conjuntura per la que passava llavors la Corona, sempre freturada de diners, embrancada en batalles i plena de fronts on acudir, a tall d'exemple, a la sufocació de l'alçament que darrerament s'havia suscitat a l'illa de Sardenya, li oferí la suma de 11.000 sous barcelonesos a canvi de la jurisdicció suprema. Pere el Cerimoniós accedí i signà la concessió el 22 de març de 1382, la qual es mantindria mentrimentres el sobirà catalano-aragonés no li retornara la susdita quantitat. És a dir, mai. En els mesos esdevenidors el rei feu oïdes sordes a les reclamacions de revocació formulades pel síndic d'Alzira.

L'atorgament de l'alta jurisdicció, nogensmenys, també s'hauria d'analitzar des de l'altra altra vessant: conferia als senyors feudals la capacitat de jutjar i condemnar els seus subordinats fins i tot a la pena de mort. Naturalment, sempre hi havia el recurs al monarca, però els canals d'accés estaven força barrats i generalment actuava tard i malament. Així doncs, les competències de justícia podien convertir-se en un poderós instrument de coerció dels propietaris dels dominis vers els seus vassalls. No debades, era el titular el que hi nomenava els jutges i això posava en entredit i en seriós perill l'equitat del tribunal i de les seues resolucions. Dit en altres paraules, la possessió del mer i mixt imperi deixava bastant indefensos els veïns davant tributs, impostos, prestacions personals i exaccions abusives. Tanmateix, eixa política agressiva també acostumava a tindre com a contrapartida la fugida dels pobletans cap a senyories adjacents. Per eixa raó, Pere de Montagut transigí, el 1393 i

¹⁶³⁸ LAIRÓN PLA, A. L., *Libre de diverses statuts...*, op. cit., pp. 104-105.

el 1399, a les propostes d'entregar-li una quantitat de diners anuals a canvi de rebaixar algunes de les obligacions personals i emfitèutiques.

En el terreny familiar, cal assenyalar que Pere de Montagut i Vilanova es casà amb Castellana d'Eslava, filla del senyor de Càrcer, amb la qual va criar cinc fills: Manuel, el primogènit; Galceran, Elvira, Carrossa i Joan.¹⁶³⁹ En l'esfera política, convé ressaltar que el senyor de l'Alcúdia i el Ressalany mai va arribar a perdre el favor reial de què havien gaudit els seus avantpassats. Sempre en suport de la Corona, fou nomenat alcaid de les forteses d'Atenes i Neopàtria i després governador de Lugoduro, a Sardènia. El 25 de setembre de 1425, estant al castell-palau de la Pobla, ordenà les seues últimes voluntats. Pocs mesos abans, Alfons el Magnànim li havia demanat ajut per alliberar el seu germà Enric, detingut pel sobirà castellà.¹⁶⁴⁰

A Pere de Montagut el va succeir el seu fill Manuel, el qual va casar, l'11 d'abril de 1410, amb la jove catalana Constança Cruilles, filla del senyor de Colonge, municipi del Baix Empordà. D'aquesta unió van nàixer nou nadons: Aldonça, Beatriu, Elionor, Galceran, Isabel, Joan, el major; Pere, Ramon i Violant. El seté senyor de l'Alcúdia i el Ressalany tampoc no s'enfrontà amb els Castellví, entre altres coses, perquè la seua condició de cortesà proper a Alfons el Magnànim l'obligà a estar-ne absent, a Nàpols. L'acompanyaren, no obstant això, la seua dona i els seus fills. Isabel, Elionor i Beatriu van ser dames de la reina Maria de Castella, esposa del rei catalano-aragonés. D'ahí la pobra però intensa carrera política que va tindre a les institucions de la ciutat de València, on hi va estar una vegada jurat (1420) i dues voltes justícia criminal (1419 i 1421).¹⁶⁴¹

De bell nou, la proximitat al sobirà reportà nombrosos beneficis a la baronia. L'excel·lent ubicació geoestratègica de l'Alcúdia es materialitza en la concessió, el 1428, d'un privilegi, mitjançant el qual es permetia la celebració d'un mercat setmanal en què tant alcudians com traginers i forans podrien bescanviar mercaderies i productes i donar eixida als excedents. El 1433, el futur Joan II—lladoncs rei de Navarra i lloctinent del Regne—elevà el lloc de l'Alcúdia a vila, a causa de l'expansió demogràfica que la localitat

¹⁶³⁹ Galceran de Montagut—també anomenat Pelegrí—es va casar amb Violant Sanfeliu. Van estar els pares de Ramon de Montagut, que el 1492 va fundar la capella de la Mare de Déu de l'Oreto. Carrossa de Montagut es va casar amb Giner Rabassa de Perellós. Joan de Montagut va casar amb Juliana, amb la qual no va tindre descendència. Disposà testament el 19 de febrer de 1467. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, J. L., *Els Rabassa de Perellós...*, op. cit., pp. 39-40.

¹⁶⁴⁰ VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 46-56; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 61-63; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 78-79.

¹⁶⁴¹ BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el...*, op. cit., pp. 129, 293 i 295.

hi estava experimentant. En el final dels seus dies, el 23 de novembre de 1453, estant al seu castell de la Pobla, Manuel dictà testament davant el notari Llorenç Garcia.¹⁶⁴²

Nogensmenys, encara que en aparença la situació semblava tan calma com una bassa d'oli, la realitat havia sigut una altra. Si bé és cert que el detenedors de l'Alcúdia i el Ressalany no havien mogut peça per impugnar la venda i recuperar la baronia de Carlet, no ho era menys que la branca col·lateral, descendent de Pelegrí de Montagut i Castellana Roderic, ho havia batallat davant els tribunals. En efecte, el 1391, Pere de Montagut i Boïl, fill de Ferran i d'Altadona, en va exigir la restitució com a vertader senyor de Carlet, en considerar que la venda als Castellví havia estat il·legal. Lluís de Castellví, qui aleshores ostentava el títol, va haver de recórrer als jurats de València, els quals s'havien compromés en el moment en què es tancà la transacció a protegir-ne la justa possessió. Després de nombrosos anys d'acaraments als tribunals, el 1404 es produí l'enllaç de Damiata de Castellví, filla de Lluís i Esperança Massana, amb Manuel de Montagut, cosí germà de Pere de Montagut. Així les coses, caldria esperar fins el 1460 perquè Joan de Montagut, fill de Manuel i Constança Cruïlles, ho tornara a intentar. Pel mig, si més no, hi van haver asprors i conflictes de tipus hidràulic.

L'animadversió, però es feu més palesa si ho observem en clau regnícola. En eixe sentit, basta amb fer-li una ullada als estudis de Carlos López Rodríguez i de Sandra Bernabeu per adonar-se'n que els Castellví i els Montagut van mantindre posicions antagoniques. A tall d'exemple, durant l'Interregne i encara abans els Castellví es van adscriure al bàndol del Vilaragut, el qual donava suport al candidat d'Urgell; mentre que els Montagut van fer el mateix amb els Centelles i els Pardo de la Casta que acabaren defensant els interessos de l'aspirant de la dinastia Trastàmara. La situació es perllongà, com s'evidencia més avall, durant bona part del Quatre-cents.¹⁶⁴³

A l'altra banda de les bogues, després de la defunció, el setembre de 1429, de Lluís de Castellví, segon senyor de Carlet, el va succeir plenament el seu primogènit: Galceran de Castellví i Massana. Del seu connubi, el 1398, amb Elionor Mercader, filla de Pere Mercader i Joana Soler, senyors de Godella, hi va haver almenys deu fills: Beatriu, Elionor, Esperança, Galceran, el primogènit; Isabel, Joan, Joana, Lluís, Margarida i Violant de

¹⁶⁴² VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 56-58; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 64-67; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 79-80.

¹⁶⁴³ BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el...*, op. cit., pp. 129 i 201-203; LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, op. cit., pp. 149, 179, 184 205, 238, 243-245, 272, 286, 301 i 322; SAÍZ SERRANO, J., *Caballeros del rey. Nobleza...*, op. cit., pp. 373-374; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 73-74.

Castellví i Mercader.¹⁶⁴⁴ El tercer baró de Carlet, tal com havia ocorregut amb son pare, en tant que resident a les parròquies de Sant Joan i Sant Esteve de la ciutat de València en va estar tres vegades conseller entre 1401 i 1408 i jurat dues voltes més (1402, 1407). El 1408 fou jutge d'empríus i el 1412 justícia criminal regent i missatger reial.

Sens dubte, la seua adscripció al bàndol urgellista truncà un *cursus honorum* que no es tornà a recuperar fins a les darreries dels anys vint: el 1428 en va tornar a ser jurat i el 1430 conseller.¹⁶⁴⁵ Tanmateix, aquest retorn de Galceran de Castellví a les institucions del Cap i Casal s'ha d'entendre dins de la política dels Trastàmara (1416-1429) de cohesió, pacificació social i d'atracció a la seua causa de les elits dirigents que s'havien vist relegades a causa de la contesa dinàstica. En eixe sentit, Alfons el Magnànim no vacil·là a l'hora d'afavorir i reintegrar a aquells llinatges que es mostraven dòcils a la voluntat reial a les categories politicoadministratives que els corresponien d'acord amb el seu pes dins de la societat valenciana i inclús els honrà mitjançant l'increment de les atribucions jurisdiccionals de què gaudien a les seues senyories. D'eixa manera és que s'entén la concessió, el 1425, del mer imperi a la baronia de Carlet.¹⁶⁴⁶

El 24 de març de 1436, Antoni Pasqual va rebre les darreres voluntats de Galceran de Castellví i uns quants mesos després, el 29 de setembre, es feien públiques. La seua esposa Elionor Mercader li va sobreviure vora vint-i-sis anys. Va ordenar testament el 14

¹⁶⁴⁴ Les cartes matrimoniales d'Elionor Mercader i Galceran de Castellví van estar rebudes per Vicent Queralt el 13 de març de 1398. Galceran, el primogènit, va casar amb Isabel d'Aguilar, filla de Joan d'Aguilar i Maciana de Cotlliure. Isabel va morir intestada, raó per la qual el justícia civil de València cridà la seua germana, Úrsula d'Aguilar, senyora d'Alaquàs, muller del notari d'Alzira Jaume Garcia i mare del prestigiós jurista Jaume Garcia d'Aguilar, perquè hi disposara dels béns de la difunta. Galceran de Castellví va testar el 13 de març de 1444. Com que no van tindre descendència, la senyoria passà al seu germà Lluís de Castellví i Mercader. Joan de Castellví va casar amb Joana Elionor Montsoriu segons consta en els capítols matrimoniales rebuts per Joan Marromà el 15 i el 18 de maig de 1449. D'aquesta branca es va convertir unes quantes centúries més tard en posseïdora del comtat de Castellà i a partir del segle XIX, quan es va extingir la branca lineal del casal de Carlet, en comtes de Carlet. Esperança de Castellví es va casar amb Francesc Corts, d'acord amb les cartes matrimoniales rebudes el 8 de febrer de 1424 per Joan Marromà. Esperança va testar davant Lluís Despuig, el 4 d'agost de 1430. El contingut de les seues darreres voluntats van ser publicades el 22 de març de 1434. No hi ha haver descendència. Elionor de Castellví va contraure núpcies amb Guillem Ramon Vallterra segons els capítols matrimoniales rebuts per Mateu Esteve a 12 de desembre de 1432. Margarida i Violant de Castellví van ingressar com a monges del convent de la Saïdia. Joana i Isabel van ser monges menors o franciscanes clarisses del convent de la Puritat de València. Finalment, Beatriu va maridar amb Joan Torrella, d'acord amb els capítols matrimoniales rebuts per Francesc Pérez el 29 de novembre de 1451. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, pp. 226-227; HERNÁNDEZ GARCIA, A., "La familia Martí de...", *op. cit.*, pp. 11-64; —, "El señorío de Alaquàs...", *op. cit.*, pp. 11-64; PONS ALÓS, V., "La configuración de la baronía...", *op. cit.*, pp. 214-215.

¹⁶⁴⁵ BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el...*, *op. cit.*, p. 140; PONS ALÓS, V., "La configuración de la baronía...", *op. cit.*, p. 214.

¹⁶⁴⁶ El senyor de Carlet havia participat gratuïtament a les campanyes de Sicília i Sardenya amb Martí l'Humà, amb Ferran d'Antequera i el 1425 amb Alfons el Magnànim. Veg. LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, *op. cit.*, pp. 252-253; PONS ALÓS, V., "La configuración de la baronía...", *op. cit.*, p. 214. SÁIZ SERRANO, J., *Caballeros del rey. Nobleza...*, *op. cit.*, pp. 228, 297-298 i 409.

de gener de 1463. El 15 de març de l'any següent Francesc Pérez en procedia a la lectura per als seus nombrosos hereus.¹⁶⁴⁷

Galceran de Castellví i Mercader esdevingué el IV senyor de Carlet. Es va esposar amb Isabel d'Aguilar, filla de Joan d'Aguilar i Maciana de Cotlliure. Els capítols matrimonials els va rebre Francesc Pérez el 2 de febrer de 1434. Estigué al front de la baronia de Carlet prop de deu anys, malgrat tot, el seu pas gairebé s'hi podria titllar d'insignificant, entre altres coses, perquè no va deixar hereus. Testà el 13 de març de 1444 davant el seu notari de confiança, Francesc Pérez. La seua muller, Isabel d'Aguilar, la qual li sobrevisqué, hi morí intestada. Això és almenys el que s'extrau de la citació que impetrà el justícia civil de València, el 1452, a la seua germana Úrsula d'Aguilar, senyora d'Alaquàs, muller del notari d'ascendència alzirenya Jaume Garcia i mare del prestigiós jurista Jaume Garcia d'Aguilar, perquè hi disposara dels béns de la difunta.¹⁶⁴⁸

El decés de Galceran obrí les portes perquè el seu germà, Lluís de Castellví i Mercader, cavaller de l'orde de Sant Jaume de l'Espasa, prenguera les regnes del casal de Carlet. El V senyor de Carlet havia casat feia cosa d'un any, el 1442, amb Isabel Joan, filla de Pere Joan i Violant Montsoriu, amb la qual va engendrar solament tres fills: Gaspar, Elionor i Violant.¹⁶⁴⁹ En el terreny polític feu un passet més que els seus avantpassats en actuar com a prohoms del quitament entre 1454-1459, conseller el 1448, el 1455 i el 1457 i també com a jurat de la ciutat de València altres tres vegades (1446, 1451 i 1454). El 1471 ostentava el càrrec de «lloctinent de governador».¹⁶⁵⁰ Ara bé, l'aspecte més destacable del període en què va estar al capdavant de Carlet, Benimodo i Massalet fou, sens dubte, que hagué de fer front a les contínues escomeses del senyor de l'Alcúdia, bé per la partició de

¹⁶⁴⁷ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94. ARV. *Manaments i emparets*, 1703, mà 32, f. 36r i ss. ARV. *Governació*, 2274, mà 2, f. 37v i ss. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví.

¹⁶⁴⁸ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94. Veg. HERNÁNDEZ GARCIA, A, "La família Martí de...", *op. cit.*, pp. 11-64; —, "El señorío de Alaquàs...", *op. cit.*, pp. 11-64; PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", *op. cit.*, p. 215.

¹⁶⁴⁹ Els capítols matrimonials de Lluís de Castellví i Isabel Joan van estar rebuts per Antoni Llopis el 3 de desembre de 1442. Elionor va casar amb Honorat Berenguer Mercader, senyor de Bunyol, d'acord amb els capítols matrimonials rebuts per Jaume Gisquerol i Pere Marí el 28 de gener de 1471 i l'11 de març de 1471. No van haver descendència. Honorat Berenguer Mercader va morir el 1503. Elionor de Castellví va testar el 9 d'octubre de 1521 davant Garcia Ugart. Les seues darreres voluntats van estar publicades el 7 de novembre d'eixe any. Violant va casar amb Joan Vallterra, senyor de Torres-Torres, segons els capítols matrimonials rebuts per Lluís Collar i Miquel Bataller el 27 de juliol de 1474. Violant va fer testament davant Pere Bataller el 31 d'agost de 1492, el qual va ser llegit el 11 de novembre de 1502. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94. Veg. MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, *op. cit.*, pp. 59-65, 282 i 529.

¹⁶⁵⁰ BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el...*, *op. cit.*, pp. 252-254, 260 i 544; PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronía...", *op. cit.*, p. 215.

les aigües de regadiu o bé perquè, huitanta-sis anys després, pretengué disputar-li la possessió de la baronia que havia adquirit el seu besavi, Gonçal de Castellví.¹⁶⁵¹

En efecte, a mitjan segle XV, Joan Montagut i Cruïlles, fill de Manuel i Constança va ocupar les estances del castell-palau de la Pobla. Es va casar amb Elvira de Ribelles, parenta seua, filla d'Antoni Ponç de Ribelles i d'Elionor de Vilanova. Per tant, val a dir que Elvira era portadora de la sang de Vidal de Vilanova i això resultava, de primeres, un inconvenient. Malgrat tot, la cosa va tirar endavant perquè es tractava d'un enllaç força profitós. Elvira de Ribelles era l'hereva d'Alcàntera de Xúquer i estava disposada a entregar l'exorbitant quantitat de 5.000 lliures en concepte de dot. Tot açò plegat conferiria una renovada vitalitat al casal de l'Alcúdia, la qual milloraria considerablement la seua posició geoestratègica a l'hora de contindre les expectatives expansionistes dels Castellví sobre les senyories de la Ribera del Xúquer. Així les coses, s'hagué d'assumir la incomoditat que fóra vídua i sobretot que per les seues venes correra la sang de la ignomínia.¹⁶⁵² A nivell procreatiu tampoc els hi anà malament, atés que del ventre d'Elvira van nàixer set nadons: Baltasar, Beatriu, Gaspar, Margarida, Montaguda, Pere i Ribelles.¹⁶⁵³

Un cop retornat de Nàpols on va residir entre 1456 i 1460, l'envaïent VIII senyor de l'Alcúdia i Ressalet instà eixe mateix any a la cort de la Governació un plet contra Lluís de Castellví i Mercader, al qual li reclamava les seues possessions de Carlet, Benimodo i Massalet en qualitat de descendent de Pere de Vilanova i Montagut. El procediment va estar, però, infructuós, perquè, després de moltes anades i tornades, el tribunal decidí desestimar la continuació d'una causa a la qual li veien poc de fonament. Així doncs, van ratificar la justa tinença del v baró de Carlet. A partir d'ací els enfrontaments van estar continus. A tall d'exemple, a les darreries de la dècada dels setanta les hostilitats s'iniciaren per la partició de les precàries aigües de regadiu. La situació s'aguditzà tant que, el 1479, obligà Ferran el Catòlic a intervindre-hi. Aquell estiu nomenà Joan de Gallac i Miquel Dalmau perquè estimaren les raons i trobaren les solucions necessàries per pacificar-los. Lluny d'això, els ànims començaren a escalfar-se fins a l'extrem que els posseïdors d'ambdues baronies prepararen escuders i vassalls per a la

¹⁶⁵¹ Veg. l'arbre genealògic dels Castellví.

¹⁶⁵² Elvira de Ribelles havia casat en primeres núpcies amb Gutierrez de Sandoval, del qual havia hagut dos fills: Miquel Joan i Beatriu. Miquel Joan de Sandoval era senyor de Sorita, a Castella. Beatriu va maridar amb Lluís d'Íxer el 1480. Veg. també CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., "La capilla de los Montagut...", *op. cit.*, p. 295.

¹⁶⁵³ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 68-69; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 80-81. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

lluïta. Joan de Montagut adquirí armes (cuirasses, cuixots, cascs...). El 1481 el monarca hispànic designà altres dos àrbitres: Daniel de l'Ort i Pere Miquel. El gener de 1482 el portantveus de general governador li trameté la notícia al sobirà que els Castellví havien refusat el contenciós. El juny de 1483, el rei li exigia al portantveus de general governador que resolguera d'una vegada per totes la qüestió i que aturara qualssevol escomeses.

Al remat, el problema es solucionà el 1499—després d'anys de continus enfrontaments—quan el comte d'Oliva, Serafí de Centelles, en prengué les regnes i en propicià l'enteniment. A les primeries de 1500 es publicà la sentència definitiva.¹⁶⁵⁴ Llavors, ambdós dominis haurien mudat els seus respectius detenedors. No debades, Lluís de Castellví i Mercader havia atorgat testament el 3 de febrer de 1488 davant Joan Gamiça, el qual va estar publicat el 21 de gener de l'any següent.¹⁶⁵⁵ Es desconeix el parador de les últimes voluntats de Joan de Montagut i Cruïlles, però el ben cert fou que va faltar el 1486.¹⁶⁵⁶

Això no obstant, si limitàrem la perspectiva dels enfrontaments dels Castellví amb els Montagut únicament a l'escenari de les seues respectives senyories pecariem d'excessivament ingenus i oferiríem una versió un tant esbiaixada dels esdeveniments. No per casualitat, tant Joan com els seus germans Ramon, Galceran i Pere de Montagut van tindre una implicació notable en les habituals bandositats nobiliàries que somovien, lladoncs, el Regne. Per tal de no fer-ho massa carregós sols exposarem dos successos. El primer va ocórrer durant la primavera de 1456, quan Alfons el Magnànim va haver de perdonar Joan de Montagut i els seus germans Ramon, Galceran i Pere, perquè havien estat partícips del segrest de Violant Mercader, filla del doctor en lleis Joan Mercader i Miró, neboda de Berenguer, senyor de Bunyol; nissaga propera als Castellví. El segon va succeir vora dues dècades més tard, el 1474, moment en què els Montagut es trobaven enfrontats amb Berenguer Torres d'Aguilar, que—com els Mercader—també formava part del cercle d'amistats dels Castellví de Carlet.¹⁶⁵⁷ Heus ací evidenciats els corollaris del pregon

¹⁶⁵⁴ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 75; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 23-24. Sobre els problemes de partició de les aigües es constata l'existència de malestar i plets almenys des de 1379, poc després de la compra de Carlet pels Castellví. Veg. LAIRÓN PLA, A. L., *Libre de diverses statuts...*, op. cit., pp. 104-105

¹⁶⁵⁵ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94.

¹⁶⁵⁶ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 75. Elvira Ribelles en el seu testament, dictat el 15 desembre de 1471, va deixar totes les seues senyories a Gaspar de Montagut, sota la condició que anteposara les armes de Ribelles a les de Montagut. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

¹⁶⁵⁷ BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el...*, op. cit., p. 481; HERNÁNDEZ GARCIA, A., "La família Martí de...", op. cit., pp. 11-64; —, "El señorío de Alaquàs...", op. cit., pp. 11-64; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, op. cit., pp. 50-53; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 69. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví.

problema que s'havia generat, feia ja una centúria, arran de l'adquisició de la baronia de Carlet per part de Gonçal de Castellví.

Afortunadament, després de la tempestat hi arribà la pau. Es tractà d'un assossec força tens i artificios, però de resultes bastant calm. En eixe context, tant Gaspar de Castellví i Joan¹⁶⁵⁸ com Pere de Montagut i Ribelles esdevingueren barons de Carlet i l'Alcúdia, el sisé i nové respectivament, i també sogre i gendre. És a saber, Gaspar es va casar, c. 1469, amb Maria Magdalena de Vic; la filla de Lluís, senyor de Llaurí, i de Beatriu Joan.¹⁶⁵⁹ De l'enllaç van nàixer dotze fills: Anna, Baptista, Beatriu, Elionor, Galceran, el primogènit; Gaspar, Gracià, Isabel, Jerònima, Lluís, Maria i Violant.¹⁶⁶⁰ El 1486, Pere de Montagut en prengué per esposa Anna de Castellví i Vic, llavors una xiqueta de dotze

¹⁶⁵⁸ Gaspar de Castellví i Joan va ser cavaller de l'ordre de Montesa. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, ff. 39r-41r.

¹⁶⁵⁹ Lluís de Vic va contraure núpcies tres vegades. La primera amb Antònia de Romaní, senyora de Llaurí i Matada. Després de la seua mort li deixà la senyoria al seu marit. Tornà a casar-se amb Beatriu Joan, filla del senyor de Tous. I, finalment, s'esposà amb Damiata Vallterra, filla del senyor de Torres-Torres. Segons sembla Maria Magdalena de Vic va nàixer el 15 d'agost de 1453. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/330, f. 37r-37v; 9/331, f. 83r-85r. Veg. també BRINES I BLASCO, J. i PÉREZ APARICIO, C., "A l'ombra de la...", *op. cit.*, p. 292; PONS ALÓS, V. i MUÑOZ FELIU, M. C., "La nova noblesa valenciana...", *op. cit.*, p. 65. No hem estat capaços de trobar els capítols matrimonials de Gaspar de Castellví i Maria Magdalena de Vic. No obstant això, hem trobat la donació *propter nupcias* que Lluís de Castellví i Mercader va fer al seu fill Gaspar el 3 d'agost de 1469. L'acte va ser rebut per Pere Masó i Francesc Sala. ACCV. *Protocols de Pere Masó*, 22873, s. f.

¹⁶⁶⁰ Anna va casar vegades. Primer amb Pere de Montagut, senyor de l'Alcúdia, i després amb Ferran de la Càrcel i Osorio: de cap dels dos va haver descendència. El testament d'Anna va estar rebut per Joan Vinyes el 21 de maig de 1521. En ell va fer hereu Joaquim de Vic, el seu nebot. El testament de Pere de Montagut va ser rebut el 5 de juny de 1516 davant els monjos de la Cartoixa de Portaceli. Gracià se n'anà a viure a la vila castellana de Garcimuñoz, on casà amb Sanxa d'Alarcón i Carrillo. El seus capítols matrimonials van ser rebuts per Joan Girona, segons consta a un altre acte rebut per Miquel Frigola el 27 d'abril de 1515. Gaspar va contraure matrimoni tres vegades. La primera, amb la seua parenta Beatriu de Castellví. Beatriu era la filla tercera de quatre germanes. Els seus pares van ser Lluís de Castellví i Ripoll i Violant Rossell. Lluís de Castellví i Ripoll era un dels fills de Joan de Castellví i Massana i d'Isabel Ripoll, senyors de Murla. El testament de Beatriu de Castellví va ser rebut per Joan Masó el 2 de febrer de 1500 i llegit el 9 de setembre de 1504. En segones nocces, Gaspar, es va casar amb Elionor Claver i en terceres en Castellana Català. El testament de Gaspar va estar rebut per Miquel Frigola el desembre de 1521 i va ser publicat el 10 de gener de 1522. Baptista va ser cavaller de l'orde de Sant Joan on va exercir com a preceptor d'Ulldecona. Maria maridà amb Antoni de Vic, fill de Joan de Vic i de Beatriu Esplugues. Maria ordenà testament davant Joan Vives el 26 de maig de 1530. Lluís Valeri en feu l'inventari de béns, el 27 de gener de 1531. Elionor casà amb Martí Pons, advocat fiscal. Elionor va testar davant Felip Martí el 29 de gener de 1549, el qual va rebre també codicils el 25 de gener de 1551. Martí Pons va testar davant Damià Burgal el 18 de novembre de 1513, el qual va ser publicat el 23 de maig de 1522. Violant, Beatriu i Isabel van ser monges clarisses de la Puritat. Lluís va morir a la famosa batalla del riu Garellano, en el context de la Segona Guerra de Nàpols (1503). Ho esmenta, entre altres, Gaspar Escolano. Finalment, Jerònima va contraure núpcies amb Alfons de Santàngel, amb el qual no va tindre descendència. El capítols matrimonials van ser rebuts per Joan Girona el 16 de maig de 1509. El testament de Jerònima de Castellví fou escrit per Francesc Vives l'11 de gener de 1559 i llegit el 24 d'aquell mes i any. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, ff. 39r-41r; 9/330, ff. 37r-37v; 9/331, ff. 83r-85r. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví. Veg. també CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XVIII, col. 948-949; GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, p. 223.

anys.¹⁶⁶¹ Per eixa raó es pactà que fins a que no en tinguera quinze no es consumaria el matrimoni. Això no obstant, potser un dels ítems més significatius de les capitulacions fou l'acord mitjançant el qual els vassalls de l'Alcúdia i el Ressalany li prestarien jurament i homenatge a la joveneta, acte que finalment s'executà en la persona de Gaspar de Castellví, com a poderdant de la seua filla. Vicent Vallés Borràs relata la manera en què el VI senyor de Carlet en prengué possessió l'11 de juliol de 1486.¹⁶⁶²

D'aquesta manera es prosseguí amb l'estratègia d'apropament iniciada a principis del segle XV, amb el matrimoni de Damiata de Castellví amb Manuel de Montagut, i que continuaria desenvolupant-se per la via de la conciliació durant la primera meitat del segle XVI. L'únic inconvenient va estar que Pere de Montagut i Anna de Castellví, que s'avenien com l'oli i l'aigua, no van tindre descendència. Emperò, no ens avancem als esdeveniments.

El 1492, el VIII senyor de l'Alcúdia va resultar l'hereu del seu oncle Ramon de Montagut, fill de Galceran i Violant Sanfeliu, el qual hi fundà capella de la Mare de Déu de l'Oreto. Entre les nombroses deixes hi havia una heretat de 298 fanecades a Sagunt i una gran quantitat de censal que reportaven interessos per valor de dos milers de lliures anuals. El 1493 esclatà de nou l'eterna qüestió latent: la jurisdicció. A les primeries de juny, el lloctinent general del Regne requerí a Pere de Montagut que li mostrara els títols pels quals ostentava el mer i mixt imperi. El seu procurador protestà i la cosa quedà, al remat, en el no-res. El 1505 marxà a Nàpols per tal de posar-se amb armes i mans al servici del rei Catòlic. Hi estigué fins al febrer de 1511. Abans de partir, però, arrendà la senyoria i deixà el seu germà, Gaspar (de Ribelles), com a administrador. Ocorregué que la gestió de Gaspar resultà, si més no, controvertida. Talment fou així que, a instància dels creditors, les autoritats el van apartar de la gerència i se'n nomenà un de substitut. En regressar d'Itàlia, assabentat dels estralls, li va demanar comptes i acabà per denunciar-lo. El litigi finalitzà el febrer de 1516 amb una concòrdia entre tots dos.

A eixes alçades, Pere de Montagut, que el 1512 havia estat nomenat gentilhome de la casa de Ferran el Catòlic, ja havia emmalaltit. Això el portà a retirar-se a la cartoixa de Portaceli junt amb el seu nebot Joan, el fill del seu germà Gaspar. Així les coses, sentint-se ja major, malalt i mancat de descendència, es determinà a designar-lo successor el 16 de juny de 1516; tot amb la sol·lícita condició que tornara a armar Montagut. En els dies successius la salut de Pere empitjorà, raó per la qual es feu portar a València, ciutat on

¹⁶⁶¹ Els capítols matrimonials van estar rebuts per Francesc Pérez i Joan Gamiça el 6 de març de 1486. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶⁶² VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 77-81.

desitjava perir. El 30 de juny el portantveus de general governador, Lluís de Cabanilles, n'ordenà fer lectura del testament. Al remat, malgrat les protestes de Gaspar de Ribelles, va estar Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero el qui hi esdevingué x senyor de la l'Alcúdia i el Ressalany.¹⁶⁶³

De semblant manera, a l'altre costat de les fites del terme, també es produí el relleu. Gaspar de Castellví¹⁶⁶⁴ cedí el testimoni al seu fill Galceran de Castellví i Vic. El VII senyor de Carlet va casar dues vegades. La primera volta, el 1496, ho feu amb Elionor Manrique de Lara, filla de Mencia Benavides i de Roderic Manrique de Lara, senyor d'Ibros i comanador de l'orde de Sant Jaume a Yeste i Taivilla i néta dels primers comtes de Paredes de Nava. Elionor residia llavors a Portugal en qualitat de dama d'Isabel d'Aragó, filla dels Reis Catòlics, qui hauria de convertir-se poc després en reina consort de Portugal i en princesa d'Astúries. Per eixa raó, Diego de Ribera, criat d'Isabel, i el VI senyor de Carlet van acordar plasmar en un document, escrit del puny i lletra del mateix Gaspar de Castellví, les capitulacions matrimoniales.¹⁶⁶⁵ Galceran i Elionor van tindre cinc fills: Diego, Elionor, Francesc, Magdalena i Roderic.¹⁶⁶⁶ Després de la defunció de la seua primera esposa, Galceran tornà a contraure núpcies, el 1520, amb la seua parenta Violant de Castellví, de la qual no hi va haver fills.¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶³ Anna de Castellví va casar en segones noces amb Ferran la Cárcel Osorio (Joan Lluís Beltran, 29 d'abril de 1529). El seu darrer testament va estar rebut per Joan Vinyes el 21 de maig de 1521. feu hereu el seu nebot Joaquim de Vic i Castellví. Veg. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Veg. també VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 71-76; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 77-89; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 87-92.

¹⁶⁶⁴ Gaspar de Castellví testà davant de Pere Ballester el 23 de gener de 1516. La seua esposa Maria Magdalena de Vic ho feu en presència de Bertomeu Garcia l'11 de gener de 1509, el qual procedí a la lectura tretze jornades més tard. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Va estar el comprador de la baronia d'Albalat, la qual va alienar el 1510 en favor dels Borja. PASTOR ZAPATA, J. L., "Duques y barones...", op. cit., pp. 39-42.

¹⁶⁶⁵ Les capitulacions matrimoniales van ser acordades el 10 de juny de 1496. Sabem que van ser rebudes de puny i lletra de Gaspar de Castellví, perquè el 19 de maig de 1512 Galceran de Castellví i Vic instà plet contra son pare davant la Governació per aquest motiu. També es fa patent al testament de Galceran de Castellví que rebé el 3 de maig de 1515 Miquel Frigola i que no va estar mai llegit. Finalment també consta una procura realitzada pel senyor de Carlet a favor del portantveus de general governador, Jeroni de Cabanilles, rebuda per Miquel Frigola el 10 de febrer de 1514, mitjançant la qual es demanava als hereus d'Isabel d'Aragó que feren efectiu el pagament del dot. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 94, 96 i 151.

¹⁶⁶⁶ Diego va morir prematurament sent un jovenet. Elionor fou monja de Santa Caterina de Siena. Magdalena també fou monja a Castella. Roderic va contraure núpcies amb Elvira de Ribelles, germana de Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero, senyor de l'Alcúdia. Els capítols matrimoniales van ser rebuts per Pere Guimerà i Lluís Valeriola el 17 de setembre de 1529. No hi van haver descendència. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 94, 96 i 151.

¹⁶⁶⁷ Violant de Castellví era filla de Gilabert de Castellví i Montsoriu i de Joana Català de Valeriola; néta de Joan de Castellví i Mercader i de Joana Montsoriu. Els capítols matrimoniales van ser rebuts per Joan Nadal i Pere Pérez el 16 de febrer de 1520. El pagament del dot s'efectuà davant els mateixos notaris el 8 i el 10 de març de 1520. Finalment, després de la defunció de Galceran de Castellví, la restitució del dot va ser rebuda per Guillem Andreu el 17 de desembre de 1543. També hi ha una còpia al justícia civil de València a la mà

Joan de Montagut es va casar, el 1512, amb Àngela de Borja-Llançol, filla de Roderic de Borja-Llançol i de Jerònima de Calataiud, senyors de Vilallonga, Anna i Castellnou.¹⁶⁶⁸ De la seua unió van nàixer, si més no, quatre nadons: Acaci, Anna, Jerònima i Margarida.¹⁶⁶⁹ Així mateix, per tal de mantindre la pau amb els Castellví, el x senyor de l'Alcúdia va concertar, el 1529, el matrimoni de la seua germana Elvira de Ribelles amb Roderic de Castellví, fill de Galceran i de la seua primera esposa, Elionor Manrique de Lara.¹⁶⁷⁰ A açò caldria afegir que, com a mostra de bona voluntat, Joan concedí una renda de censals a Anna de Castellví, vídua del seu oncle Pere de Montagut, malgrat el seu himeneu amb Ferran de la Cárcel i Osorio. Així les coses, si bé tot apuntava a un venciment de les velles trifulgues, ben prompte es feu patent l'inconvenient que, de bell nou, n'evidencià la incompatibilitat: Roderic de Castellví i Elvira Ribelles tampoc no van tindre descendència.

6 de Requestes. Violant de Castellví va testar davant Melcior Centoll el 12 de febrer de 1545. El seu testament fou llegit dues setmanes més tard. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví.

¹⁶⁶⁸ Pere Guillem Llançol de Romaní en casar-se amb Joana de Borja, germana de Roderic de Borja (Alexandre VI), va canviar d'ordre els cognoms, de manera que els seus descendents van adoptar l'agnatí Borja. Així ho va fer Jofre de Borja-Llançol de Romaní, que va contraure núpcies amb Joana de Montcada. Jofre i Joana van ser els avis d'Àngela de Borja, l'esposa de Joan de Montagut, i també el seu pare Roderic de Borja, com hem assenyalat, casat amb Jerònima Calataiud. SOLER, A., *Vilallonga: Història i geografia...*, *op. cit.*, pp. 183-195.

¹⁶⁶⁹ Margarida casà amb Vicent Vallterra Blanes i Centelles, mentre que Anna ho féu, el 1545, amb Joan Cristòfol de Borja, fill de Joan de Borja, III duc de Gandia, i de la seua amant Caterina Díez de Castellví. La susdita Caterina Díez de Castellví era l'esposa de Joan Jeroni d'Almúnia i Català, senyor de Xeraco. Joan Cristòfol va ser, primer, cavaller de l'orde de Sant Joan i, després, permutà l'hàbit al de Sant Jaume de l'Espasa, en la qual va ser comanador de Villarrubia (1546); castellà d'Amposta i procurador de Francesc de Borja, després de la defunció del III duc de Gandia, Joan de Borja, pare de tots dos. L'apassionada relació amorosa de Joan de Borja amb Caterina Díez de Castellví per poc no els costà a tots dos el desterrament del Regne. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 7v. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en la nobleza...", *op. cit.*, pp. 291 i 316; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*, pp. 45, 229, 231-232, 258 i 261-262; IBORRA, J., "La venda del lloc...", *op. cit.*, pp. 11-13; IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro segundo...*, *op. cit.*, p. 147; PONS FUSTER, F., *La Germania a Gandia...*, *op. cit.*, pp. 42, 46, 52-54 i 60. Caterina Díez de Castellví va passar els seus últims dies a Llombai. Veg. BATLLORI, M., *La família de los...*, *op. cit.*, p. 70; DEVESA i JORDÀ, F., *Malalties i remeis. La...*, *op. cit.*, pp. 22 i 284. Segons apunta Escolano, el matrimoni entre Anna de Ribelles i Joan Cristòfol de Borja «*tuvo ruyn sucesso, a causa de ser cavallero muy distraydo y que se dexava llevar de la corriente del mundo, con ser en lo natural muy agudo y penetrante entendimiento. Y doña Ana, con este descontento, comenzó a bivar con poco gusto del estado de casada. Y como fuese de suyo muy honesta, aunque hermosa con extremo, acertó un día a oír un sermón de un padre Ramírez de la Compañía de Jesús, predicador de grande espíritu en aquel tiempo, y de tal suerte aborreció el mundo que de edad de treynta años se quitó las galas y vestida de hábito religioso dio principio a una rigurosa penitencia*». Anna es dedicà la resta de la seua vida a servir als malalts de l'Hospital, a fer oració, a assistir a missa i a practicar-se mortificacions (portava cilici, dejunava, evitava visites...). Veg. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXIX, cols. 964-965.

¹⁶⁷⁰ Els capítols matrimonials de Roderic de Castellví i Elvira de Ribelles van ser rebuts per Pere Guimerà i Lluís Valeriola el 17 de setembre de 1529. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 94, 96 i 151. Veg. també CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168.

Sens dubte, les Germanies van estar un dels episodis que van marcar les trajectòries de Galceran de Castellví i Joan de Montagut. Potser siga una obvietat afirmar que tots dos van mantindre una posició fortament anti-agermanada. Ara bé, el que segurament no resulta tan comú és trobar una actitud tan altivament pugnaç envers els seus vassalls i contra tot el que significà l'alçament. Talment fou així que, almenys durant l'etapa moderada, gairebé tots els habitants de les susdites senyories (mudèjars i cristians) els hi van acabar fent front comú, juntament amb els agermanats. Tot açò plegat hi conferí a tots dos cert protagonisme, si més no, en l'àmbit comarcal.

La conformació del moviment agermanat a la ciutat de València durant l'estiu de 1519 encertà a remoure les consciències d'una part dels veïns i veïnes del Regne. En eixe sentit, val a dir que al país del Xúquer hi confluïen gairebé tots els ingredients perquè s'hi produïra l'adhesió. En primer lloc, caldria referir l'erosió constant del poder jurisdiccional d'una vila d'Alzira que n'havia vist molt reduïdes les seues competències en favor dels titulars dels distints senyories del seu terme general. En segon lloc, hi havia el component mudèjar, que, llevat de comptades ocasions, no fou sinó una projecció dels rancors contra la noblesa terratinent. No debades, els musulmans esdevenien un dels elements essencials per al seu sosteniment econòmic. Això no obstant, en el cas de les baronies de Carlet i l'Alcúdia—com hem assenyalat un poc més amunt—s'hi afegí a un factor molt més explosiu: el descontent dels pobletans, que aprofitaren el concorrimient d'esdeveniments per denunciar els abusos, rebutjar la jurisdicció senyorial i mirar de fugir d'algunes de les seues exigències.

A Carlet, l'estira i arronsa entre Galceran de Castellví i els seus vassalls en precipità la fugida massiva ja durant l'hivern. La mesura de força, però no va tindre l'efecte negociador esperat i hi hagueren de fer marxa enrere tan prompte com fou menester llaurar i sembrar les terres. Amb els ànims crispats, l'espurna que desencadenà l'incendi es produí a primers de març, durant l'acte d'homenatge preparat arran de les segones noces del VII senyor de Carlet amb la seua cosina, Violant de Castellví. Pel que sembla, un dels jurats, anomenat Joan Vendrell, l'increpà. El cavaller, que llavors ja havia pres la determinació d'aplicar un puniment col·lectiu, accelerà la posada en pràctica de l'escarment. En efecte, el 15 de març realitzà unes cartes pobles noves, mitjançant les quals no sols en modificà substancialment les condicions, sinó que també realitzà un restabliment general de totes les propietats.¹⁶⁷¹

¹⁶⁷¹ ARDIT LUCAS, M., i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., vol. I, pp. 97-109.

Certament, no corrien bons temps perquè Galceran es mostrara tan soberg i els esdeveniments s'encarregarien de demostrar-li-ho. D'entrada, tots els seus vassalls—tant mudèjars com cristians—respongueren amb un amotinament davant les condicions draconianes i abusives que els pretenia imposar. Seguidament, buidaren les cases i es refugiaren a la vila d'Alzira. Açò els permeté portar el seu senyor davant la Junta dels Tretze, que lladoncs s'havia erigit en una mena de tribunal d'apel·lació en els assumptes tocants a abusions i arbitriarietats senyoriales. Sobrepassat pels successos, al remat, l'aristòcrata es veié constret a humiliar-se davant la susdita Junta del Tretze perquè convenceren els pobletans a retornar-hi per tal d'arribar a un consens. En realitat, però, el que el senyor de Carlet desitjava era guanyar temps i no dubtà a tornar a mostrar un xic de la seua supèrbia davant el notari Pere Maiques, al qual, per a major additament, tractà de subornar amb la finalitat que la futura sentència li fóra favorable.

El 31 d'agost, la Junta dels Tretze n'estudià el cas i va resoldre que els vassalls tenien raó, fins i tot, pel que feia a la no-obligatorietat de residència a la baronia. No obstant això, atenint-se al caràcter provisional que s'al·ludia al veredict, Galceran es decidí a recórrer-lo. El 9 d'octubre, reconsiderats els arguments del noble, es modificà la decisió anterior i es dictaminà que tots havien de retornar-hi i no abandonar-la. En l'esdevenidor, malgrat que el mateix Guillem Sorolla amenaçà els síndics de la Germania de Carlet amb l'enviament de tropes per fer complir l'autoritat de la Junta dels Tretze, la radicalització del moviment agermanat i l'acolliment que van prestar els síndics d'Alzira als pobletans de Carlet contribuïren perquè la segona disposició es quedara sense efecte.

Una cosa semblant ocorregué, tot i que més tardanament, a l'Alcúdia. El novembre de 1520, els síndics de la Germania Andreu Miquel, Jaume Messeguer i Joan Vendrell, qui havia estat mesos abans jurat de Carlet, acudiren al procurador de la senyoria amb una relació de greuges. Joan de Montagut, que també tenia fama de pecar, de tant en tant, d'orgullós i de violent, no va dubtar a qualificar el memorial de subversiu i inclús amenaçà Miquel, Messeguer i Vendrell, als que tractà de rebels. El problema, però, s'agreujà tan aviat com el Consell de la població s'hi adherí i denuncià el seu senyor davant de la Junta dels Tretze tant per l'incompliment de l'obligació d'abastir convenientment de carn la vila de l'Alcúdia com per la il·legalitat del cobrament del terç delme de la fulla de morera; conreu que, com sabem, es trobava en plena expansió tant a l'Alcúdia com bona part dels municipis de la Ribera del Xúquer.

La Junta dels Tretze ja preparava un escarment per al x senyor de l'Alcúdia quan esclatà la guerra contra el bàndol nobiliari, situació que de totes formes els pobletans

aprofitaren per no haver de pagar els drets senyorials. Les reivindicacions dels alcudians, nogensmenys, anaven molt més enllà dels propòsits més moderats de les Germanies. Car, allò que volien no era sinó la reversió del feu dels Montagut al patrimoni reial. D'aquesta manera ho evidencia Martí de Vicià a la seua *Crònica* quan relata les desfilades que van realitzar els agermanats a la ciutat de Xàtiva, el juny de 1520, per davant de la llar on habitava el lloctinent general, Diego Hurtado de Mendoza:

*«[...] mandaron a los atambores y pífaros tocar la ordenança. Y la gente se puso en orden y caminaron por las calles y plaças de la ciudad con bozes de “¡Biva el rey don Carlos, que todo lo otro es nada!”. Y caminando passaron ante la casa del virey, donde todos los de la Alcudia de Carlet dispararon las escopetas y con alaridos y gritos: “¡Biva el rey don Carlos!”. Todo esto fue atrevimiento temerario y por el qual descubrieron sus secretas intenciones, porque ya no havia obediencia».*¹⁶⁷²

Així mateix, a les darreries de maig de 1521, tan sols unes setmanes abans que la facció més radical de les Germanies prenguera les regnes de l'alçament i es declarara el conflicte bèl·lic, es produí un incident que manifesta com d'extremats eren els posicionaments entre els agermanats riberencs: l'assalt i incendi del castell-palau de Carlet. A aquell escamot, que al remat feu presos Galceran de Castellví i el seu germà Gaspar, hi havia de gent de l'Alcúdia, Carlet, Guadassuar, Algemesí i, com no, d'Alzira. Els alcudians també prestaren el seu ajut el febrer de 1522 a Vicent Peris quan va ser assetjat a la torre de Silla per les tropes del portantveus de general governador, Lluís de Cabanilles, i també prengueren part en la crema d'algunes de les estances del castell-palau de la Pobla i en les ràtzies que els alzirenys realitzaren al Rossalany, en una de les quals obligaren els mudèjars a batejar-se.¹⁶⁷³ De definitiva, val a dir que en bona mesura les forces i els interessos d'alzirenys i alcudians s'unificaren perquè els segons anhelaven que el primers els assistiren quan arribara l'hora de reincorporar-se al reialenc.

En esclatar la guerra, tant Joan de Montagut com Galceran de Castellví—que havia estat alliberat pel mestre de l'orde de Montesa, Francesc Bernat Despuig—partiren a integrar-se a l'exèrcit reial per tal d'esclafar la rebel·lió agermanada. Galceran ja havia servit la Corona en altres ocasions. A tall d'exemple, el 1487, sent un jovenet, durant el

¹⁶⁷² IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Vicià: Libro quarto...*, op. cit., p. 173.

¹⁶⁷³ El lamentable estat en què quedà el Rossalany després de la contesa agermanada obligà Joan de Montagut a repoblar-la el novembre de 1528. Veg. ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., vol. I, pp. 109-111.

setge i conquesta de la ciutat de Màlaga. Immediatament després del conflicte, el sobirà hispànic premià la fidelitat de tots dos. A Joan de Montagut li confirmà tots els privilegis que havien aconseguit els seus avantpassats. Una cosa semblant ocorregué amb el VII senyor de Carlet, el qual, a més, va tindre l'honor de portar, junt amb el seu oncle l'ambaixador Jeroni de Vic i Vallterra, les regnes del cavall de l'emperador Carles V quan aquest acudí a visitar la ciutat de València, el 1528.¹⁶⁷⁴

El final de les Germanies obrí les portes a la repressió. A les multes, composicions i execucions reials s'afegiren, en el cas de l'Alcúdia i Carlet, les senyorial. D'entrada, Joan de Montagut manà publicar el febrer de 1523 un pregó mitjançant el qual abolia qualssevol salconduits i immunitats que els seus vassalls hagueren pogut obtenir en els darrers dos anys, a fi i efecte que no hi existiren impediments a l'hora d'escometre els processaments dels responsables.

El 1524, el justícia i els jurats signaren una primera concòrdia amb el seu senyor segons la qual els alcudians s'oferien a pagar-li 9.500 ducats d'or per les destrosses, menyscapes, rapinyes i despeses que li havien ocasionat durant el temps que es trigà a sufocar la insurrecció. La capitulació definitiva, però, es va pactar i cloure a les primeries de 1525 i fou menys severa per tal d'evitar el despoblament i a causa de la precària situació econòmica de l'aristòcrata. Segons aquest segon acord, Joan de Montagut atorgava un perdó general, es comprometia a retornar les dos-centes lliures que havia pres il·lícitament als jurats i donava la seua paraula perquè tots els vassalls fugitius hi pogueren regressar a l'Alcúdia sense por a ser represaliats. A canvi, els alcudians n'hi reconeixien els menyscabaments i perjudicis i s'obligaven al pagament, mitjançant derrames, de 8.000 ducats. El cavaller aconseguí arrencar de les mans dels vilatans altres importants concessions a perpetuïtat: l'hostal, la tenda, la fleca i la taverna. Finalment, el X senyor de

¹⁶⁷⁴ Jeroni de Vic i Vallterra destacà per haver estat ambaixador de Ferran el Catòlic i Carles V a Roma. Fou el successor de son pare, Lluís de Vic, al front de les senyories de Llaurí, Beniomer i Beniboquer. La bibliografia sobre aquest personatge és molt abundant. Citem, a continuació, algunes de les obres més significatives, DIVERSOS AUTORS, *L'ambaixador Vich. L'home...*, op. cit.; TERRATEIG, B. DE, *Discurso leído en el...*, op. cit.; —, *Política en Italia del...*, op. cit., vols. I i II. Veg. també, BRINES I BLASCO, J. i PÉREZ APARICIO, C., "A l'ombra de la...", op. cit., pp. 285-314. Galceran de Castellví i Vic en feu part dels nobles que formaren part de l'exèrcit anti-agermanat que es va allotjar a Gandia el 1521. Veg. IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro quarto...*, op. cit., pp. 303-304, 392, 500 i 520. Sobre les Germanies veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., "Conflictos y lucha antifeudal...", op. cit., pp. 228-236; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, op. cit., pp. 93-101; PERIS ALBENTOSA, T., "Les Germanies a la Ribera..." op. cit., pp. 150-161; VALLÉS BORRÀS, V. J., "Germania i senyoriu: la baronia..." op. cit., pp. 133-157; —, *L'Alcúdia y el Ressalany...*, op. cit., pp. 76-82; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 101 i 104-119; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 95 i 326-330; —, *La Germania...*, op. cit., pp. 246-250.

l'Alcúdia prometé intercedir per tal de defendre'ls davant les acusacions criminals dels oficials reials.

L'indult general de 1525, no eximí de puniment i exaccions els capitostos i els insurgents més cabdals, com ara Antoni Vendrell, Miquel Jornet, Pere Boix o Francesc i Bertomeu Alapont. La indulgència i remissió reial tardà una mica més en arribar i fou quantificada, el març de 1535, en 1.000 ducats. Joan de Montagut havia pregat el monarca perquè fóra benèvol i dictara una composició moderada per a l'Alcúdia, quantitat que en qualssevol dels casos, els alcudians haurien d'abonar directament al seu senyor. D'eixa manera, Joan de Montagut s'assegurava el recobriment dels capitals que havia cedit a l'empresa reial poc abans d'iniciar-se el conflicte armat.¹⁶⁷⁵

El VII baró de Carlet fou especialment dur. Després de la derrota agermanada la major part dels carletins que havien concedit suport a la insurrecció abandonaren la població, segurs de les represàlies que el noble s'hi prendria en forma de sancions econòmiques, confiscacions de béns i penes de mort. I la veritat era que no anaren gens desencaminats. El 1526, Galceran de Castellví executa set dels seus vassalls: Pere Alapont, Bernat, Bertomeu, Joanot i Pere Climent, Melcior Hervàs i Bernat Pérez. El 1527, el monarca composà amb dos-cents cinquanta i tres-cents ducats trenta-dos agermanats de Carlet i els compel·lí a retornar-hi. Un any més tard, l'aristòcrata condemnà a la forca diversos carletins i els imposà una composició de 3.000 ducats pels desvalisaments i sostraccions que li havien fet durant les Germanies. Malgrat que, al remat, Germana de Foix els lliurà del patíbul, Castellví aconseguí que Carles V els comminara a fer efectives les multes.

Galceran de Castellví també sabé recompensar aquells que li havien estat fidels, com ara Bernat Hervàs i el seu fill Onofre, batlle i lloctinent de batlle, respectivament, per haver-se empleat a fons en la defensa del seu castell i residència. La gratificació per semblant actuació consistí a declarar franques de pagaments les seues llars i a excloure'ls de les servituds personals a què obligà a la resta d'habitants de la baronia a partir de 1523, moment en què segons Vicent Vallés Borràs hi pogué haver un nou establiment general o carta pobla i un augment pel que fa a les taxes de les particions.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷⁵ VALLÉS BORRÀS, V. J., "Germania i senyoriu: la baronia...", *op. cit.*, pp. 133-157; —, *L'Alcúdia y el Ressalany...*, *op. cit.*, pp. 76-90; —, *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 120-135; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 331-336; —, *La Germania...*, *op. cit.*, pp. 255-257.

¹⁶⁷⁶ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., "Conflictos y lucha antifeudal...", *op. cit.*, pp. 228-231; LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries...*, *op. cit.*, pp. 101-102; VALLÉS BORRÀS, V. J., "Germania i senyoriu: la baronia...", *op. cit.*, pp. 141-149.

Finalment, Galceran de Castellví i Vic, anomenat posteriorment «l'Antic», ordenà testament davant Lluís Valeriola el 30 d'abril de 1540. Vora tres anys més tard perí, raó per la qual el notari en feu lectura. Entre els passatges més transcendents de les seues darreres voluntats trobem la creació d'un vincle o lligam agnàtic sobre la baronia, mitjançant el qual es disposava que la possessió d'aquests dominis es transmetera inalienablement per línia masculina legítima. El primer beneficiat hauria de ser el seu primogènit, Francesc de Castellví i, a continuació, els seus descendents. Els substituïrien, en cas de necessitat, Roderic de Castellví i els seus hereus, seguits bé, pel seu cunyat Joan Baptista de Castellví i Català de Valeriola, germà de la seua segona esposa, Violant, o bé la seua bressola.¹⁶⁷⁷

D'eixa manera don Francesc de Castellví i Manrique de Lara, esdevingué VIII senyor de Carlet, Benimodo i Massalet. De la mateixa manera que el seu pare, Francesc contragué noces dues vegades. Primer ho féu, el 1528, amb dona Jerònima López de Mendoza, filla de Jeroni López i de Francesca de Mendoza i Silva, néta de Pere Lladró de Vilanova, vescomte de Xelva.¹⁶⁷⁸ D'aquesta unió van nàixer Anna, Elionor, Galceran Joaquim, el primogènit, i Jordi.¹⁶⁷⁹ Després de la defunció de la seua primera esposa, Francesc es va tornar a casar, el

¹⁶⁷⁷ Violant i Joan Baptista de Castellví eren fills de Gilabert de Castellví i Montsoriu i de Joana Català de Valeriola; néta de Joan de Castellví i Mercader i de Joana Montsoriu. Aquesta designació tan explícita de Galceran de Castellví permeté que a principis del segle XIX, després de l'extinció de la branca dels Castellví que s'havia succeït al front de la baronia de Carlet des de 1375 i de la comtessa d'Almodóvar, els comtes de Castellà—descendents de Joan Baptista de Castellví—esdevingueren els nous comtes de Carlet. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 61 i 94. AHNOB. *Osuna*, c. 538, d. 39-45. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, pp. 226-228. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví que es contenen a l'apèndix de l'obra *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*.

¹⁶⁷⁸ Jeroni López, doctor en lleis per la universitat de Bolonya, era germà de Joan López, bisbe de Perúgia i Càpua i cardenal de Santa Maria in Trastevere, a més de secretari i datari d'Alexandre VI. Els López, els Manrique i els vescomtes de Xelva mantenien fortes relacions de parentiu. Pere Lladró de Vilanova va casar tres vegades. Primer ho feu amb Brianda de Mendoza, després amb la seua parenta, Margarida Lladró, i en terceres noces amb Inés Manrique. El seu fill, Pere Lladró de Vilanova va casar amb Caterina López, germana dels susdits Jeroni i Joan López. Francesc Lladró de Vilanova, germà de l'anterior i VII vescomte de Xelva, contragué noces amb la seua neboda Inés Manrique, filla de la seua germana Francesca Mendoza i Silva. Per altra banda, la mateixa Francesca de Mendoza i Silva en casar-se amb Jeroni López va unir el seu cognom al del seu marit i va engendrar, entre d'altres, la muller de don Francesc de Castellví i Manrique de Lara: Jerònima López de Mendoza. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 9r. Els capítols matrimonials de Francesc de Castellví amb Jerònima López de Mendoza van ser rebuts per Onofre de Cas i Lluís Valeriola el 23 de juliol de 1529. El 10 de juny de 1529 s'efectuà el pagament del dot. Es desconeix el testament de dona Jerònima López de Mendoza. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Veg. també CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168.

¹⁶⁷⁹ Anna de Castellví es casà amb Cristòfol o Gaspar Cristòfol Pertusa. Elionor ho feu amb Antoni Joan, fill d'Arnau Joan i Jerònima Ferrandis, senyors de Tous i Terrabona. Les cartes matrimonials van estar rebudes per Lluís de Valeriola i Pere Viver el 9 d'octubre de 1553. Elionor de Castellví testà davant Josep Cristòfol Climent el 17 de desembre de 1580. El seu testament va ser llegit el 28 de febrer de 1581, junt amb els seus codicils ordenats redactar quadre jornades abans. Jordi de Castellví esdevindria el primer comte de Carlet i també darrer senyor de Carlet, després de la mort sense descendents legítims barons del seu germà major Galceran Joaquim. En primeres noces va esposar Mariana de Borja, filla de Bernabeu de Borja i Violant

1546. Aquesta volta, l'escollida fou Joana Pérez Arnal, filla de Jeroni Pérez Arnal, batlle de Terol, i de Violant Gassull i Sarsuela, amb la qual no va tindre descendència.¹⁶⁸⁰ En tot cas, havia engendrat dos fills barons: Galceran Joaquim i Jordi, els quals bastarien per assegurar la continuïtat de la nissaga al front del casal de Carlet.

El relleu al costat de l'Alcúdia esdevingué molt més complicat. Acaci de Montagut, el primogènit de Joan i Àngela, es va esposar, el 1541, amb Jerònima Ribot, filla de Tomàs Jeroni Ribot, ciutadà i senyor de Godella i Rocafort, i per tant d'ascendència menys arrelada i inveterada que la dels Montagut.¹⁶⁸¹ La contrapartida, no obstant això, raïa en la quantitat de diners que estava disposada a oferir pel dot i també en la seua excel·lent educació i formació. No debades, la jovencella havia estat instruïda en llatí clàssic, fins a l'extrem que el catedràtic en Retòrica de la Universitat de València, Joan Llorenç Palmireno, li dedicà una de les seues obres.¹⁶⁸² Així les coses, d'acord amb les capitulacions matrimonials, el x senyor de l'Alcúdia i el Ressalany, atorgà a la jove parella una renda anual i els entregà simbòlicament la baronia, la qual es faria previsiblement efectiva després de la seua defunció.

Celebrat l'enllaç, a les rerialles d'aquell mateix estiu, els vassalls prestaren homenatge a Jerònima Ribot. Tot semblava operar bé. El 1543, Carles V atorgà l'hàbit de l'orde de Calatrava a Acaci. També va nàixer la primera—i, al remat, única—filla de la

Pujades, d'acord amb els capítols matrimonials rebuts per Sebastià Joan Xulví el 26 de juny de 1580. D'aquest primer enllaç va tindre Violant, Gonçal i Bernabeu de Castellví, els quals van morir en infantil edat. Mariana redactà testament davant Sebastià Joan Xulví el 23 d'abril de 1583, el qual fou publicat el 13 de juny següent. Vidu de Mariana i mancat de descendència, Jordi es comprometé de nou. Aquesta vegada amb Anna Margarida de Calataiud, filla d'Eiximén Pérez de Calataiud i d'Elionor Serra de Pallars, germana del primer comte de Real. Els capítols matrimonials van ser novament rebuts per Sebastià Joan Xulví el 18 de febrer de 1586. D'aquest segon enllaç van nàixer set fills: Jacint i Felip que es convertirien en comtes de Carlet, Jerònima, Lluïsa, Joana, Teodora i Pau de Castellví i Calataiud. Jordi de Castellví realitzà nombrosos testaments. El primer el va rebre el seu notari de confiança Sebastià Joan Xulví el 25 d'abril de 1583. Jeroni Bayarri en registrà cinc més: el 5 de novembre i 3 de desembre de 1606, el 9 d'octubre de 1608, el 15 de desembre de 1612 i el 3 de març de 1613. El definitiu, el qual es va llegir el 17 de març de 1617, va estar rebut per Vicent Oñate el 26 de febrer d'eixe any. Anna Margarida de Calataiud va ordenar testament també davant Vicent Oñate el 10 de novembre de 1625, el qual va estar publicat dènou jornades més tard. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/50, ff. 220r-221v i 9/309, f. 229r. Veg. CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168; GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, pp. 224-225; ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real...*, *op. cit.*, p. 55.

¹⁶⁸⁰ Joana Pérez Arnal havia estat al servici durant molts anys de la duquesa de Calàbria, dona Mencia de Mendoza. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, núm. 130 s. f. Els capítols matrimonials van ser rebuts el 13 d'octubre de 1546. ANC. *Arxiu del Palau-Requesens. Marquesos de Cenete*, 1-960-T-136. El testament de Joana Pérez-Arnal va estar rebut per Miquel Joan Garcés el 14 d'octubre de 1593. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶⁸¹ Els capítols matrimonials van ser rebuts per Joan Lluís Beltran el 23 d'agost de 1541. Veg. CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168.

¹⁶⁸² Se'n fa ressò d'açò, a tall d'exemple, Gaspar Escolano. Veg. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXIX, col. 965-967. Veg. també ARCOS PEREIRA, T., "El ejemplar salmantino de...", *op. cit.*, pp. 108; MARTÍN TORDESILLAS, A. M. C., *El Renacimiento y las...*, *op. cit.*, p. 43; ZARAGOZA GÓMEZ, V., "Lectores, escritores i sàvies...", *op. cit.*, pp. 147-164.

parella: Àngela. Res no feia presagiar, entre els Montagut, l'embat que els sobrevindria a continuació. Un temps més tard, Acaci rebé la cridada per fer-se, amb armes, a la mar; tot just quan l'emperador ja havia decidit clausurar el front del Mediterrani. El 1541, Francesc de Castellví, el fill del baró de Carlet, n'havia format part de l'expedició que fracassà a d'Alger. Acaci s'embarcà al port d'Alacant el mes de setembre. El vaixell on anava va sofrir alguns percaços i s'afonà. Mai no es va saber res més d'ell. El 1549, la menuda Àngela va ser reconeguda hereva del seu avi.¹⁶⁸³

Joan de Montagut va ordenar diverses vegades testament en el transcurs de la seua existència. A través d'ells, deixa nodrida constància de les distintes conjuntures per les quals travessà la nissaga. El 1519, quan encara no havia nascut Acaci, feu legatària la seua filla major, Jerònima de Ribelles. El 1530, decretà que el seu successor havia de ser Acaci i marmessor Joan Llorenç de Salaia, rector de l'Estudi General.¹⁶⁸⁴ El 1542, el 1546 i el 1547 ordenà voluntats i codicils. El darrer l'atorgà el desembre de 1551, poques jornades abans de faltar. En ell establí un vincle sobre la baronia de l'Alcúdia. Com que no les tenia totes que el seu fill—Acaci—estiguera realment mort, lliurà la senyoria a la seua esposa, Àngela de Borja-Llançol, a la qual hauria de succeir-la, si no hi havia novetats, la seua néta: Àngela de Montagut Vilanova i Ribelles. Sols posava una condició: que la joveneta no maridara amb ningun membre dels llinatges dels Carròs i dels Pardo de la Casta, pels quals sentia alguna cosa més que antipatia: tibantor i animadversió.¹⁶⁸⁵

Així mateix, la defunció de Joan de Montagut deixà inconclusos els nombrosos litigis que el cavaller havia sostingut en els seus darrers anys amb els vassalls. Sembla que una vintena d'anys després de la desfeta agermanada els pobletans—en bona mesura gràcies al puixant negoci seder—tornaren a recuperar l'esperit reivindicatiu i pugnaç, això sí, ho feren per la via judicial. Segons sembla, tot havia començat el 1548, quan el noble i els veïns es denunciaren mútuament. D'una banda, Joan de Montagut demandà els jurats perquè no li volien abonar els interessos derivats del censal de Beatriu Ribelles. D'altra, els oficials locals

¹⁶⁸³ Cfr. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 100-103 i PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del Imperio...*, op. cit., pp. 375-393.

¹⁶⁸⁴ Joan Llorenç de Salaia era llavors un destacat erudit valencià (filòsof, matemàtic, cosmòleg, teòleg...) amb una accentuada influència en el pensament de l'Europa del moment. No debades, fou mestre, entre altres, de Francesc de Vitòria i de Domènec de Soto. Nat en el si d'una família de ciutadans o cavallers del Cap i Casal—lloc on va rebre les seues primeres lliçons—, el 1504 es traslladà a París per a continuar la seua formació. Després, el 1525, havent tornat de la Ciutat del Sena, es convertí en rector de la Universitat de València. FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit.; FELIPE ORTS, A., "El rectorado de la...", op. cit., pp. 67-92; —*La Universidad de Valencia...*, op. cit.; GONZÁLEZ GONZÁLEZ, E., "Libros y bienes del...", op. cit., pp. 31-88; RODRÍGUEZ, J. i SAVALLS, I., *Biblioteca Valentina...*, op. cit., p. 250.

¹⁶⁸⁵ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 100-103; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 96-97.

instaren sengles plets: un perquè el senyor pretenia introduir una nova figura gestora per tal de supervisar la compravenda de seda i l'altre, perquè volia alterar el mode d'escollir els càrrecs locals i eliminar la llista o terna. I per acabar-ho d'adobar, el juliol d'aquell any, els alcudians tractaren de revertir la possessió de la jurisdicció suprema; tot al·legant un ús abusiu i poc equànime pel que feia al tracte i resolucions.

D'entrada, calia elegir un síndic perquè els representara en els plets, cosa que, òbviament, Joan de Montagut es negava en redó a autoritzar. Va haver de ser l'Audiència la que ho permetera, després que els jurats Miquel Boronat i Jaume Jornet elevaren la queixa al tribunal valencià. D'eixa manera, els pobletans escolliren els velluters Pere Cardona i Gaspar Miquel i la causa hi pogué prosseguir. En les jornades següents els alcudians s'entestaren a assegurar que tenien la facultat immemorial de celebrar consells generals i particulars sense permís ni assistència d'agents senyoriais, però el ben cert era el contrari. Passe que desitjaren més llibertat de moviments o que el batlle deixara d'acudir a les reunions, perquè actuava com a confident del senyor. Si més no, es tractava de reivindicacions recurrents arreu dels dominis feudals. Ara bé, argumentar de ple que el detenedor dels dominis no hi tenia competències, potser suposava un xic massa. El cas va ser que, amb més o menys encert, eixa fou l'estratègia utilitzada per tal de combatre les nombroses actuacions abusives de Joan de Montagut.

Pere Porcar, el notari-procurador en qui havien delegat els veïns de l'Alcúdia, s'encarregà de desgranar-les tan prompte com es decretà la preponderància de la jurisdicció reial sobre el mer i mixt imperi baronial i, per tant, el dret dels regnícoles a recórrer a les distintes instàncies judicials públiques. Respecte a les conductes opressives, a tall d'exemple, Porcar exposà que l'aristòcrata havia fet servir el batlle no sols com a element fiscalitzador dels assumptes de què es parlava a les reunions, sinó també com a eina punitiva i coercitiva. No debades, Montagut, emprant voraçment de les seues atribucions de justícia, acostumava a compondre a tots aquells que eren contraris a la seua posició i n'hi votaven en contra; raó per la qual no pocs habitants havien decidit desaveïnar-se'n. Així mateix, havia pres prestades moltes quantitats de diners i béns semovents en arrendament i gairebé mai n'hi havia acomplert convenientment els terminis i les condicions. A això calia afegir enganys i arbitrarietats de tot tipus, com ara, els tocants a particions de fruits i la retribució de jornals.

A mitjan de gener de 1549 els alcudians i el seu poderdant, exposaren ordenadament i minuciosa el seguit de greuges i il·legalitats que el cavaller els havia produït en els darrers anys. En primer lloc, hi havia els concernents al mode de cobrament de les imposicions senyoriais sobre àrids i productes vitícoles. Si bé el terç delme dels blats, forments i altres

cereals es solia satisfer a l'era, el 1548, l'havia cobrat a peu de camp. Una cosa semblant havia ocorregut amb el raïm, al qual també n'havia decidit canviar el sistema: on abans es deixava el fruit collit dins dels cabassos llavors s'exigia recollir primer la part tocant al terç delme i en acabant la resta. I és clar, els alcudians s'hi queixaven perquè no sols els en prenién els carrassos o xanglots de major qualitat sinó que sovint se'ls llançava a perdre una part de la collita.

Com sabem l'Alcúdia havia esdevingut un dels municipis riberencs on la sericicultura s'havia desenvolupat amb major vigor. Per eixe motiu, el pagament del terç delme de la fulla de morera s'havia convertit en una substanciosa font d'ingressos. Com que la que produïa el terme municipal alcudià no sempre bastava per alimentar els seus cucs, els veïns acostumaven a adquirir-ne de forana. El problema raïa en què Joan de Montagut, que veia que allò se li escapava de les mans, pretenia cobrar el terç delme de la fulla alcudiana i també de la forastera, a més de fiscalitzar-ne la compravenda i controlar tot el procés productiu. I com que allò era tremendament difícil d'enllestir, al remat, n'hi havia prohibit l'adquisició i la comercialització.

Les servituds personals, els censos i les regalies també foren objecte de litigi. Els alcudians no estaven obligats a treballar gratuïtament per al seu senyor, sinó a jornal. Pel que sembla, encara que el batlle prenia nota de totes les tasques que hi realitzaven per manament dominical, aquest no sempre acabava retribuïnt-los-les. Respecte als censos, atenint-nos al citat memorial, sembla que el cavaller havia intentat fins i tot que els veïns li pagaren cens per les terres i possessions franques. Pel que fa a les regalies, algunes de les quals (la botiga, la fleca i la taverna) feia una vintena d'anys que el noble les havia fetes seues, també van ser causa de conflicte: bé perquè segons els pobletans en volia tindre el monopoli o bé perquè havia forçat els membres del Consell a prendre-les en arrendament i damunt els n'havia imposat el preu (el forn i l'almàssera).

Així mateix, els vassalls denunciaren la regulació despòtica de les sancions tocants a les infraccions de caire agrícola. En eixe sentit, si alguna rabera de bestiar boví produïa desperfectes en la reserva senyorial i no s'hi aconseguia esbrinar a qui pertanyia, composava a tots els que en tenien. El furt de fruita de dia, estava penat amb seixanta sous i, de nit, amb sis lliures. Si els que la hi prenién eren animals, de dia n'abonaven vint sous i de nit quaranta. I si un equí entrava en un camp, encara que no haguera causat perjudici, executava l'amo com si ho haguera fet. El mateix ocorria si algú accedia a l'heretat d'un altre a collir, a llaurar, a segar o a pasturar, per molt que en tinguera permís o fóra familiar del propietari.

Al susdit memorial hi havia un fum de greuges i reivindicacions: la petició dels pobletans per tal d'adequar un espai a la Sala del Consell per a l'arxiu, de manera que pogueren consultar lliurement els documents sense haver de demanar pretensions al batlle o l'obligació de llaurar amb aladre dues vegades a l'any les terres plantades d'oliveres, sots pena de seixanta sous, sense prendre en consideració la qualitat de les terres i la capacitat adquisitiva de les persones, entre d'altres. Ara bé, sens dubte, els tocants a impagaments de quantitats per censos, arrendaments i feines realitzades a compte de Joan de Montagut esdevenien dels més nombrosos. De primeres, estava l'assumpte de les pensions del censal de Beatriu de Ribelles, la germana del senyor. Sembla que els alcudians feia anys que havien reunit els diners per tal de dur a terme el quitament dels censals. De fet, havien lliurat íntegrament la dita quantitat al noble a fi i efecte que fóra ell el qui personalment cancel·lara el deute. En lloc d'això, se'ls hi havia quedat i els comminava puntualment a satisfer els interessos.

Emperò, no havia estat una actuació aïllada, sinó que n'hi havia hagut moltes més, de les quals els membres del Consell no dubtaren a fer presentació d'albarans. A Pere Cardona, sent jurat el 1546, li havia pres 30 lliures i a Miquel Vilavella, també jurat, 200 lliures més. Això per no parlar de les quantitats que devia a particulars. Al mateix Cardona li havia emprat, d'una banda, vint corones i, d'altra, 4 lliures i 12 sous per compliment d'una peça d'Holanda que li va portar de Medina del Campo i 150 sous per sis càrregues de fulla. Miquel Espous li arrendà una atzembla perquè anara a Castella a comprar cavalls. Hi regressà al cap de més de dos mesos, li tornà l'animal consumit i es negà a pagar-li res. Una cosa semblant li havia ocorregut a Jeroni Miquel, al qual li havia llogat una cavalcadura per anar a Catalunya a prendre els banys. A més, li havia pres un tros de terra d'horta per ampliar l'almàssera i no l'havia indemnitzat.

Bernat Alós, Bernat Serra i Jeroni Peiró hi havien estat treballant i no els havia remunerat els seus jornals. Serra li havia construït un forn de carbó. Peiró l'havia servit de criat. Però, el que n'havia eixit pitjor parat havia sigut Alós, que després d'haver llaurat i procurat durant un parell d'anys certes terres de la reserva senyorial, no solament no li havia entregat soldada, sinó que l'havia obligat a desemborsar vint lliures per suposats perjudicis. També hi havia unes quantes comandes als jurats que hi romanien sense convenient retribució, com ara la sorra que els feu dur per l'obra de la llar del seu consogre Tomàs Jeroni Ribot o els mil feixos de canyes els manà portar de la vila d'Alzira. I és clar, com que posseïa la jurisdicció suprema, aquell que es resistia a accomplir les seues ordres acabava engarjolat. Eixe fou el cas de Pere Magraner, que rebutjà el mandat d'anar a cavar una vinya i fou

empresonat amb grillons i cadenes durant quatre mesos, fins que la seua família accedí a abonar trenta ducats. De fet, Magraner encara així hi havia gosat reincidir. Poc després d'eixir de la càrcer havia gosat refusar l'oferta que Pere de Montagut li feu per un rossí, raó per la qual el tornà a tancar i li exigí cinquanta lliures. De més a més, a Joan Alapont li havia confiscat una vinya sense raó aparent.

Per tot açò i més, els alcudians estaven disposats a costejar de les seues pròpies butxaques els onze mil sous barcelonesos (aproximadament 550 lliures) per les quals havia estat venuda, el 1382, l'alta jurisdicció i mer imperi, tot amb la finalitat que aquesta regressara a mans del sobirà hispànic i s'exercira des de la vila d'Alzira. En absència de Carles V, fou Maximilià d'Àustria el qui acceptà la proposta i Gaspar Miquel, un dels veïns més rics, s'oferí a prestar els diners, que foren ingressats al taulatger de la Batllia General. A principis de maig de 1549 les competències retien a mans de la Corona. Joan de Montagut s'ho va prendre molt malament, com una traïció.¹⁶⁸⁶

Desposseït ja de la seua arrogància i de les seues antigues atribucions de justícia, comparegué davant de l'Audiència per explicar de primera mà el que en consciència havien de pagar-li els seus vassalls en concepte de terç delme i partició de fruits. Sens dubte, tractant-se de l'Alcúdia, el subjecte de major transcendència havia d'estar la seda. De les seues paraules es pot extraure que l'ancià ja preveia el que succeiria en les següents dècades, a tall d'exemple amb el nou impòsit, perquè per a ell era ja una qüestió enllestida, ordinària i assolida. Durant molt de temps havia permés que els alcudians adquiriren, quan la necessitaren, fulla de morera forana; tot pensant que la maniobra el beneficiaria tributàriament. Això no obstant, se n'havia adonat que el que ocorria era tot el contrari. L'entrada i eixida de fulla suposava un desgavell comptable, atés que no se'n podien determinar les quantitats i incentivava per totes bandes el frau. Per eixes raons havia intentat, cal assenyalar que vanament, fiscalitzar tant el procés de producció de seda com qualssevol mena de compravenda; cosa que, al remat, l'havia dut a prohibir-ne tant l'obtenció de forastera com la comercialització de l'alcudiana. Ara que ben mirat, l'aristòcrata també hi devia ser conscient que allò també era com posar portes al camp. No servia de res.

Tanmateix, el X senyor de l'Alcúdia no va donar la guerra per perduda. A mitjan setembre, Onofre Vilavella, el batlle, aconseguí que vint-i-set veïns declararen davant l'Audiència que desistien en la prossecució dels plets contra el seu senyor. A les primeries de gener de 1550, publicà una crida en què ordenava que els alcudians acudiren sol·lícitament

¹⁶⁸⁶ Veg. ARV. *Batllia General*, Processos, lletra P, 168.

als molins i als forns, a la carnisseria, a l'almàssera, a la tenda per adquirir el que necessitaren i també per a processar les collites. I el que era més important, vedà l'hostalatge de forasters en cases privades i restringí la venda de seda a la intervenció de corredors. La resposta fou contundent. D'acord amb la carta pobla de 1337 no en tenia l'exclusiva i, per tant, no havien d'obeir una disposició tan despòtica. No content, l'abril de 1550 manà a Onofre Vilavella realitzar un capbreu de totes les terres i denuncià per enèsima vegada els pobletans. Una de les seues últimes malifetes, el novembre de 1551, va consistir decretar un canvi en l'indret de pagament dels tributs per les olives. En lloc de cobrar-se a la residència de cadascun dels habitants de la vila, aquesta vegada es realitzaria a l'almàssera, sots pena de confiscació de béns. D'eixa manera, evitava que els alcudians les dugueren a cap altra que no fóra la senyorial. El síndic hi protestà davant de l'Audiència. Nogensmenys, per a quan la justícia del Cap i Casal dictà sentència Joan de Montagut ja havia faltat. Així les coses, la prossecució dels plets quedà en *stand by* fins que la seua esposa, Àngela de Borja-Llançol, disposara el mode en què s'hi devia actuar en l'esdevenidor.

Certament, la vídua tenia dues opcions: continuar amb la política agressiva del seu marit o bé intentar arribar a un acord amb els seus vassalls. Per a més inri, Jerònima Ribot encetà accions legals amb la finalitat de prendre-li la direcció dels dominis de l'Alcúdia i el Ressalany. Eixe fou el toc definitiu perquè l'anciana es decantara per la via conciliadora. D'entrada, sogra i nora acostaren postures i assoliren un consens. D'eixa manera, Àngela de Borja-Llançol va prendre possessió de la baronia en nom de la seua néta. Seguidament, veient que tenia totes les de perdre al litigi contra els veïns, tractà de forçar una concòrdia. Aquesta prengué forma a mitjan del mes d'octubre de 1552 i fou clarament avantatjosa per als alcudians, pràcticament com si hagueren guanyat la causa.

El sobreseïment, però, també reportà beneficis a la nova senyora. En primer lloc, la pau i la tranquil·litat i, en segon lloc, sembla que el retorn del mer imperi. Si més no, esdevenia per aquesta vessant un perillós desenllaç. Per si de cas, els vilatans li'n tenien una guardada. El dia de Nadal, l'anciana envià el seu procurador, el cavaller alzireny Miquel Valero,¹⁶⁸⁷ perquè hi tornara a prendre possessió de la vila i el castell. En aplegar-se a la

¹⁶⁸⁷ Miquel Valero era un dels caps de bàndol d'una de les parcialitats que es disputaren el control polític, social i econòmic de la important vila de l'Illa del Xúquer durant tot el segle XVI. A banda d'això, Miquel Valero era familiar directe del difunt Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 202-205. Veg. també el capítol precedent, titulat: *El principal nucli de reialenc: les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira (1523-1585)*.

fortalesa, l'alcaid al·legà que havia perdut les claus i es resistí a lliurar-les fins que l'alzireny l'amenaçà amb fer anar un serraller.¹⁶⁸⁸

Uns quants anys més tard, el 1558, els Montagut i els Castellví, posseïdors de les baronies de l'Alcúdia i Carlet, tractaren de concloure definitivament el procés de conciliació, oblidar les seues antigues discrepàncies i tornar a ser un domini unificat. Tal era el propòsit del matrimoni d'Àngela de Montagut Vilanova i Ribelles amb Galceran Joaquim de Castellví i López de Mendoza. Malauradament, el jove senyor de Carlet sembla que no era la persona més idònia. No debades, el primogènit de Francesc de Castellví esdevingué una de les figures més conflictives i perseguides de l'estament nobiliari riberenc. I en eixe sentit, la projecció violenta de Galceran tant a l'esfera domèstica com a la resta d'àmbits de la societat, acabà per llançar en orris qualssevol propòsits i esperances depositades en l'enllaç. Talment fou així, que posà en perill, fins i tot, la pau—almenys aparent—que havia imperat durant les darreres dècades entre ambdues nissagues.

5.4. GALCERAN DE CASTELLVÍ I ÀNGELA DE MONTAGUT. EL FRACÀS DEL NOU PROJECTE D'INTEGRACIÓ FAMILIAR I PATRIMONIAL¹⁶⁸⁹

Tal com ha quedat palés, des que els Castellví desembarcaren a Carlet a les darreries del segle XIV, les seues relacions amb els Montagut van passar per distintes fases, en les quals hi havia hagut de tot un poc: enfrontaments judicials, conflictes armats, períodes de tranquil·litat i de cordialitat forçada, de pacificació aparent... Tot açò plegat, influí de manera decisiva perquè el tractament entre ambdues nissagues mai no arribara a ser del tot fluït ni s'hi creara una sincera amistat. Per consegüent, val a dir que entre els Castellví i els Montagut no s'havia acabat de cicatritzar la ferida inicial. I això, malgrat el procés d'apropament i reconciliació instat durant el Quatre-cents i que va tindre la seua continuïtat durant la centúria següent. Les actuacions pacificadores, en aquest sentit—com hem tingut ocasió de desgranar amb deteniment a l'apartat anterior—, van estar variades i força

¹⁶⁸⁸ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 136-179; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 42-43, 92-97, 260-262 i 321-336. Veg. ARDIT LUCAS, M., i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., vol. I, pp. 120-122.

¹⁶⁸⁹ Sobre aquest apartat veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violència y poder en la nobleza...", op. cit., pp. 287-330; —, "Conflictividad social y violencia de género...", op. cit., pp. 713-730. Veg. també, VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 179-207; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 97-103.

diverses. Això no obstant, el ben cert fou que hi van tindre una destacada plasmació als acords matrimonials que els hi uní conjugalment.

A l'inici esdevingué una estratègia un tant oportunista i escarida. En efecte, el 1391, Pere de Montagut i Boil va reclamar la restitució de la baronia de Carlet, com a vertader senyor, en considerar que la venda als Castellví havia estat il·legal. El reclamant, però, no era el titular de l'Alcúdia, sinó el descendent de la branca col·lateral que s'havia vist desposseïda com a conseqüència de l'estricta aplicació de la clàusula testamentària de Pere de Montagut i Roderic, III senyor del districtes castrals de l'Alcúdia, Carlet i Alfarb. En efecte, el 1404, Damiata de Castellví i Massana maridà amb Manuel o Galceran Manuel de Montagut, cosí germà de Pere de Montagut i Boil. Aquesta fou la maniobra efectuada per Lluís de Castellví i el seu fill Galceran per tal de protegir-se de les pretensions dels hereus de Pelegrí de Montagut i Castellana Roderic i comminar-los a desistir en el plet després de nombrosos anys d'acaraments als tribunals. D'aquest casament van nàixer, si més no, Pere, Lluís i Pelegrí de Montagut.¹⁶⁹⁰

El vertader procés de conciliació entre els senyors de Carlet i l'Alcúdia no s'inicià, sinó a les acaballes del segle XV. El 1486, Pere de Montagut i Ribelles, IX senyor de l'Alcúdia i el Ressalany, prengué per esposa Anna de Castellví i Vic, llavors una xiqueta de dotze anys; filla de Gaspar, VI baró de Carlet, i de la seua muller Maria Magdalena.¹⁶⁹¹ Amb aquest connubi ambdós llinatges esperaven passar fulla i deixar enrere les desavinences i trifulgues que, d'una manera o una altra, els havien enfrontat periòdicament des de feia un segle.¹⁶⁹² Malauradament, una cosa era disposar-ne la reconciliació per la via matrimonial i una altra força distinta que l'enllaç fóra fructífer en termes de junció i descendència. Açò ho portem a col·lació perquè Pere de Montagut i Anna de Castellví es van avindre com l'oli i l'aigua i no van tindre descendència. Una cosa semblant ocorregué uns quants decennis més tard quan, seguint aquesta mateixa estratègia d'apropament i conciliació, el X senyor de l'Alcúdia i el Ressalany, Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero, concertà l'himeneu de la seua germana Elvira de Ribelles amb Roderic de Castellví i Manrique de Lara, fill d'Elionor i de Galceran, VII baró de Carlet.¹⁶⁹³

¹⁶⁹⁰ Veg. l'apartat anterior titulat: *Els senyors i les senyories durant l'edat mitjana*. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví i el dels Montagut.

¹⁶⁹¹ Els capítols matrimonials van estar rebuts per Francesc Pérez i Joan Gamiça el 6 de març de 1486. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94.

¹⁶⁹² Veg. l'apartat anterior titulat: *Els senyors i les senyories durant l'edat mitjana*.

¹⁶⁹³ Els capítols matrimonials de Roderic de Castellví i Elvira de Ribelles van ser rebuts per Pere Guimerà i Lluís Valeriola el 17 de setembre de 1529. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 94, 96 i 151. Veg. també CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168.

En termes generals, si analitzem la naturalesa dels susdits conjugis observarem que tant els Castellví com els Montagut van optar, en dues de les tres ocasions, per unions de fadristerns i cabalers amb filles sense drets immediats a la successió, de manera que no es posara en risc la continuïtat del llinatge i de les possessions. Eixe fou el cas, el 1404, del matrimoni de Damiata de Castellví amb Manuel de Montagut o el de Roderic de Castellví amb Elvira de Ribelles el 1529. En eixa direcció, van ser els Montagut els únics que es van aventurar decididament, el 1486, a cloure una aliança entre l'hereu de l'Alcúdia i el Ressalany amb Anna de Castellví Vic. I aquesta sobreexposició els hi va eixir cara, atés que hagué de ser el seu nebot: Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero el qui el succeí al front de la senyoria.¹⁶⁹⁴

Amb semblants precedents, sobta i no poc l'agosarada aposta per aquesta fórmula de «boda total» entre el fill primogènit de Jerònima López de Mendoza i Francesc de Castellví i l'única herent de Jerònima Ribot i del malaurat Acaci de Montagut. No debades, val a dir que amb aquest connubi ambdues nissagues van posar tota la carn a la graella i apostaren per una reunificació políticoterritorial sense precedents. I per si fóra poc, en tot aquest procés de sincrasi patrimonial, els Castellví n'eixien clarament guanyant per tots els costats. De primeres, salvant les formalitats del vincle fundat per l'avi de la contraent, era el casal de Carlet el que estava destinat a fagocitar la prosàpia originària—la dels Montagut—i no a la inversa. En segon lloc, malgrat que certament tots dos llinatges comprometien la seua continuïtat, els Montagut esdevenien de bon tros els que més tenien a perdre a causa de la condició d'unigènita d'Àngela de Montagut.

ELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS I LA SOLEMNITZACIÓ DE L'ENLLAÇ¹⁶⁹⁵

El 16 de maig de 1558, la llar de l'alcudià Joan Baptista Savall va estar l'escenari dels acords entre els Castellví i els Montagut en l'assumpte tocant al matrimoni dels seus respectius

¹⁶⁹⁴ Veg. l'apartat anterior titulat: *Els senyors i les senyories durant l'edat mitjana*. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví i el dels Montagut.

¹⁶⁹⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f. En el procés s'adjunten una sèrie de documents a mode d'annexos els quals es numeren mitjançant xifres romanes. Així les coses, els «Capítols fets e fermats per y entre los il·lustres don Francisco de Castellví y don Galceran de Castellví, de una, y dona Àngela de Ribelles, de altra» es corresponen amb el número I. Els notaris que van rebre fe de l'acte van estar Lluís Valeriola i Miquel Àngel Gomis. Els capítols matrimonials d'Àngela i Galceran també han sigut tractats per Vicent J. Vallés Borràs. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 179-180. Veg. També el llibre v, rúbrica I, dels Furs del Regne de València, titulada: *De arres e d'esposalles*. Particularment, FRV. v-I-10.

primogènits. Per la banda del casal de Carlet, hi acudiren l'aleshores senyor, Francesc de Castellví, i el seu fill i postulant a marit: Galceran Joaquim, mentre que pel costat de la bressola de l'Alcúdia ho feren Jerònima Ribot i Àngela de Montagut, la contraent. L'àvia de la joveneta, Àngela de Borja-Llançol, era contrària a l'enllaç; raó per la qual es negà a formar part de les negociacions i hi hagué d'atorgar a contracor el seu beneplàcit formal. De fet, convé assenyalar que la vella senyora de l'Alcúdia no estava sola, sinó que alguns dels membres més destacats de la nissaga dels Montagut, com ara el canonge Miquel Àngel de Ribelles,¹⁶⁹⁶ escarmentats per experiència, també s'hi oposaven i entenien que l'himeneu no els seria gens profitós. Malgrat tot, deixaren fer Jerònima Ribot, la qual esdevingué gairebé l'única impulsora del conjugi.

Encara que Àngela de Borja-Llançol no hi assistí a l'acte de discussió, decisió i agençament dels capítols matrimonials, no renuncià a fer-se'n hi present a l'acte de lectura i publicació de què van donar fe els notaris Lluís Valeriola i Miquel Àngel Gomis. El document consta de tretze ítems o capítols en què s'exposen els acords a què s'hi avingueren les parts.¹⁶⁹⁷ En termes generals, allò que es va disposar fou l'aportació per part d'Àngela de Montagut d'un dot valorat en 11.250 lliures,¹⁶⁹⁸ 1.000 lliures més en béns parafernals¹⁶⁹⁹ i l'annexió al patrimoni dels Castellví de la baronia de l'Alcúdia i el Ressalany, en la manera en què la detenia Joan de

¹⁶⁹⁶ Miquel Àngel de Ribelles i Valero, a més de canonge de la catedral de València—la Seu—també era germà del difunt Joan de Montagut Vilanova, Ribelles i Valero. Això el convertia en besoncle d'Àngela de Montagut i *de facto* pel seu temperament i la seua posició sociopolítica, després de la defunció del seu germà Joan, en un dels caps pensants del llinatge dels Montagut. Miquel Àngel de Ribelles havia estat, a més, fins no feia molt senyor de la Pobla Llarga; fins que els Esplugues li van aconseguir arravatar de nou la possessió de la susdita senyoria. Miquel Àngel de Ribelles va fer testament el 17 d'octubre de 1557 i codicil del 29 de maig de 1563. ARV. *Processos de Madrid*, B, 9; ARV. *Processos de Madrid*, C, 32; ARV. *Processos de Madrid*, F, 3; ARV. *Processos de Madrid*, J, 17, 24, 28 i 61; ARV. *Processos de Madrid*, M, 6, 10, 11, 16, 29 i 34; ARV. *Processos de Madrid*, V, 20, 46 i 50. Veg. CATALÀ SANZ, J. A., "Integridad patrimonial, perpetuidad, memoria...", *op. cit.*, pp. 73-75; NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Anotacions...*, *op. cit.*, pp. 172-181; —, *La Pobla Llarga. Introducció...*, *op. cit.*, p. 179; —, "L'acta notarial de...", *op. cit.*, pp. 219-240. Sobre Miquel Àngel de Ribelles i el seu germà Jeroni, també canonge de la catedral, veg. CALLADO ESTELA, E., "Canónigos y bandos en...", *op. cit.*, pp. 613-634.

¹⁶⁹⁷ Els capítols matrimonials recollien els pactes entre les famílies i els acords econòmics que havien de regir la vida en comú de la nova parella. Era un dels instruments que oferia la llei perquè els particulars pogueren triar el règim econòmic que millor s'adaptara a les seues necessitats o conveniències. En termes generals es tractava de contractes de caràcter privat, realitzats generalment sense la intervenció dels futurs esposos, que permetien variacions i adaptacions en cada cas en particular. GASCÓN UCEDA, M. I., "Del amor y otros...", *op. cit.*, p. 4.

¹⁶⁹⁸ Aquesta quantitat es desglossà en diverses partides: 4.500 lliures havien d'eixir del dot constituït per Jerònima Ribot en ocasió del seu enllaç, el 1541, amb Acaci de Montagut (la meitat del dot); 2.250 lliures més procedents del creix d'Àngela de Borja-Llançol (la totalitat del creix) i 4.500 lliures més provinents del creix de Jerònima Ribot (la totalitat del creix). El pagament d'aquestes quantitats estava lligat a la vida d'ambdues. No debades, els Castellví no rebrien ninguna quantitat fins a la defunció del qualssevol de les dues. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f.

¹⁶⁹⁹ Els capítols matrimonials refereixen 20.000 sous en concepte de roba, joies i altres objectes i estris. *Ibidem*. Els béns parafernals i el seu tractament estaven regulats pels Furs. Veg. FRV. v-IV-4 i FRV. v-III-8.

Montagut Vilanova Ribelles i Valero, ço és, amb els mateixos drets senyorials i regalies, censos, terres i heretats.¹⁷⁰⁰

Ambdues parts eren conscients que la quantitat constituïda en dot era molt elevada. Això no obstant, s'optava per fer-ho d'eixa manera per tal de compensar que Galceran de Castellví haguera de sustentar les càrregues del matrimoni sense cap tipus de compensació fins a la defunció de l'àvia i la mare de la núvia. Sols en eixe moment, i no abans, els Montagut l'haurien de fer efectiva íntegrament i amb ella els Castellví n'hi podrien prendre possessió legítima de l'Alcúdia i el Ressalany.¹⁷⁰¹

El creix¹⁷⁰² es va xifrar en 10.000 lliures, import que tant el VIII baró de Carlet com el seu fill Galceran s'obligaren a restituir si arribava l'ocasió d'haver de fer-ho de justícia—segons el que s'estipulava als Furs—, a partir dels béns lliures i no vinculats que posseïen als seus dominis. En eixe sentit, s'acordà que la devolució s'havia de realitzar mitjançant el carregament de censal, a raó d'un sou per lliura: 10.000 sous anuals. Nogensmenys, ho acceptaven amb una condició: la suma de l'escreix hauria de reduir-se proporcionalment a la quantia o percentatge del dot que s'ha haguera constituït. Així mateix, la joveneta es comprometé a destinar 2.000 de les 4.500 lliures que li previndrien de l'aixovar de sa mare, Jerònima Ribot, entre els fills naixedors de l'enllaç; de mode que la totalitat no repercutira en el major.

Francesc de Castellví, per tal de portar-ho tot a bona execució, prometé entregar al seu primogènit, Galceran, la baronia de Carlet «en dits térmens y herbatges de aquells, terres cultes e incultes, censos, fadigues e loysmes, morabatí, ters real del delme, molins e carniceries, forns, tendes y tavernes y altres qualsevol drets y emoluments a senyor pertanyents». A canvi, Galceran havia de distribuir, per força, la suma que obtinguera de l'arrendament d'aquests dominis en satisfer anualment els càrrecs ordinaris, sense incloure els que hi ocasionara el seu pare, i

¹⁷⁰⁰ El valor global d'allò promés superava les 152.250 lliures. Això és, 11.250 lliures del dot pròpiament dit, en els termes expressats; 1.000 lliures més, en qualitat de béns parafernals; 4.200 lliures, en què es valorava el castell-palau dels Montagut a la Pobla; una renda anual de 40.000 sous procedents de l'Alcúdia que en cas d'alienació s'havia de comptabilitzar a doble marc (80.000 lliures); 14.000 sous anuals provinents del Ressalany (28.000 lliures); 7.056 lliures pels vassalls de l'Alcúdia i 3.056 lliures més pels vassalls del Ressalany (44 lliures i 16 sous per cada cas de vassall), entre d'altres, segons era costum d'estimació comuna al regne de València. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f. Veg. el document de l'annex II, titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries».

¹⁷⁰¹ L'endeutament de la baronia de l'Alcúdia i el Ressalany havia crescut en les darreres dècades fins a l'extrem que el capital prestat a cens constituïa la meitat o prop de la meitat del valor de la senyoria. Tot i això, els senyors gaudien, a mitjan segle XVI, d'una renda bastant quantiosa i les seues arques estaven bastant sanejades. *Ibidem*.

¹⁷⁰² FRV. v-I-2. L'*escreix*, o donació de caràcter dotal obligatòria per part del marit consistia en l'augment de la meitat del valor del dot. La legislació valenciana s'hi refereix amb una terminologia ben diversa: *creix*, *escreix*, *creixement*, *esponsalici* o *donació per núpcies*. Esdevenia una mena d'hipoteca legal i tàcita sobre els béns que posseïa l'espòs com a garantia del crèdit dotal.

respondre la pensió vitalícia pactada amb Francesc de Castellví.¹⁷⁰³ El romanent, per tant, esdevindria únic ingrés disponible per al manteniment de la seua persona i el sosteniment de la seua família.

Tanmateix, el VIII baró de Carlet es reservà per a si la jurisdicció civil i criminal «mer e mixt imperi, les penes, calònies e altres emoluments tocants a la jurisdicció»; el castell-palau edificat a la plaça homònima de la vila de Carlet, la meitat de la servitud dels vassalls i una de les dues vinyes de la reserva senyorial, ço és, la del camí de València o «de la Devesa de les Parets».¹⁷⁰⁴ Així les coses, Galceran sols disposaria de la suficient jurisdicció civil com per obligar els vassalls a abonar els tributs, l'altra meitat de la servitud, la vinya de l'horta i la casa «vulgarment dita de l'alberg de morisch»; sempre que Francesc de Castellví hi estiguera a Carlet. Altrament, en podria habitar al castell-palau. Així mateix, s'hi estipulà que la devesa de la baronia hauria de ser d'explotació i propietat compartida. Per acabar, el pare es comprometé a lliurar al seu primogènit els dos «draps de ras grans» que havia adquirit feia dècades el difunt Galceran de Castellví i Vic, avi de Galceran i progenitor de Francesc, juntament amb dos dels seus millors cavalls. L'última clàusula es referí a l'obligatorietat de solemnitzar el connubi i oir missa nupcial davant l'Església en un termini aproximat d'una setmana, sots pena de 10.000 ducats d'or.¹⁷⁰⁵

La celebració eclesiàstica, però, no es dugué a terme fins al 22 de gener de 1559, festivitat de Sant Vicent Màrtir. És a dir, més de huit mesos més tard. Les parets del temple de l'Assumpció de la Verge Maria de Carlet n'hi foren testimoni. Nogensmenys, tot apunta que ninguna de les dues parts contraents va denunciar la irregularitat derivada de l'acompliment del susdit ítem dels acords matrimonials. Pot ser el *morbum* de pesta que corria pel Regne hi va tindre alguna cosa a veure? Tant mossén Andreu Miquel, natural de l'Alcúdia i beneficiat de la parròquia de Sant Nicolau del Cap i Casal, com el fuster alcudià Miquel Pareja hi van ser presents en aquella ocasió a la concorreguda església carletina.¹⁷⁰⁶ La diferència d'edat es devia fer, llavors, ben visible. En aquell moment, Àngela tenia a penes quinze anys, mentre que Galceran comptava ja els dies per complir-ne dènou.

¹⁷⁰³ S'havia acordat que durant els primers quatre anys la pensió de Francesc de Castellví, el seu pare, seria de 9.000 sous, pagadors en quatre pagues idèntiques que s'haurien de fer efectives cada tres mesos. Passat aquest temps, la pensió s'elevaria a 12.000 sous. A més, Galceran s'obligà a lluir alguns dels censals de la casa de Carlet en els següents anys. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f.

¹⁷⁰⁴ La reserva senyorial tenia dues vinyes. Una estava situada al susdit camí de la Devesa de les Parets i l'altra a la terra d'horta, a una de les quatre heretats que eren propietat del senyor. *Ibidem*.

¹⁷⁰⁵ Encara que el matrimoni es regia pel dret canònic, aquest assumpte estava regulat pels Furs (FRV. IV-XXIV-1). Així mateix, l'oficialització del matrimoni exigia l'emancipació dels cònjuges dels seus pares. (FRV. IV-VI-2 i FRV. VI-II-5 i 6).

¹⁷⁰⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. les declaracions de mossén Andreu Miquel i mestre Miquel Pareja sobre el document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568.

La solemnització, no obstant això, estigué plena de clarobscur. D'una banda, hi havia alguns dels vassalls dels Montagut i dels Castellví que se n'alegraren molt de la unió. Tal fou el cas del batlle de l'Alcúdia, Andreu Vilavella, el qual confessà que havia anhelat moltes vegades la reunificació perquè no hi hagueren tants conflictes per raons de mollons o per les exigües aigües de què els proveïa el riu Magre. D'altra hi estava el posicionament de bona part de la nissaga dels Montagut, inclosa la joveneta, els quals eren totalment contraris a la boda. Talment fou així, que el dia de l'esposori Jerònima Ribot hagué de traure la seua filla per la força i amb amenaces de l'estança, perquè no hi volia acudir.¹⁷⁰⁷ Malauradament, ja era massa tard com per recular. No debades, tot apunta que després de l'esponsalici i de la signatura de les capitulacions, tots dos havien fet vida marital o si més no ús del matrimoni. En efecte, quan Àngela s'aplegà a l'altar ja hi devia estar encinta d'uns pocs mesos. L'agost de 1559 va nàixer Maria de Castellví.

Els pitjors temors de l'anciana senyora de l'Alcúdia, Àngela de Borja-Llançol i també del canonge Miquel Àngel de Ribelles anaven ja camí de fer-se realitat. El propòsit d'himeneu estava abocat al fracàs, atés que Galceran de Castellví no dubtà a imprimir el seu caràcter violent i bel·lipotent a tot allò que el rodejava. Tant se valia l'àmbit d'actuació: enemics del casal de Carlet, vassalls, la seua família i la seua sang... Res no l'aturava quan se li travessava algú o alguna cosa entre cella i cella. Així les coses, convindrem que, d'entrada, no esdevenia la millor base per segellar les ferides i donar per conclosa la reconciliació.

LES NOMBRESES ACTUACIONS DELICTIVES DE GALCERAN DE CASTELLVÍ

Referir a aquestes altures que, a mitjan segle XVI, les societats europees es trobaven immiscides en un continu i pregon procés de transformació, no suposa afegir res de nou. Els canvis van estar nombrosos i de diversa índole. Econòmics i demogràfics per exemple, atés que arreu del continent s'havia començat a palesar un acrescut procés d'especialització agrària i un augment poblacional. Això, portat a la Ribera del Xúquer i a una part de les comarques immediates es substancià, d'una banda, en l'expansió de conreus amb finalitats merament comercials com ara la morera i, d'altra, en un creixement generalitzat del nombre d'habitants; fins l'extrem que alguns llogarets esdevingueren municipis populosos i aconseguiren la independència administrativa. També hi va haver canviaments

¹⁷⁰⁷ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 180. Si Àngela va ser tretta per la força s'incomplí la legislació foral. Veg. FRV. v-1-13.

substanciosos en el terreny militar i armamentístic. Bona prova d'açò que diem van estar les armes de foc. Al principi les hi havia solament de metxa, però més tard hi arribaren els temuts pedrenyals, els quals incorporaven una de les grans innovacions: la pedra foguera.

L'encaix del regne de València dins d'una monarquia o un imperi amb presència planetària també hi comportà modificacions, a tall d'exemple, a nivell governatiu i administratiu. En aqueix sentit, potser una de les novetats més visibles fou la consolidació a la major part dels territoris hispànics de figures com la del lloctinent general o la del virrei. Emperò hi hagueren més, moltes més. Sense cap ànim d'exhaustivitat convé portar a rogle almenys altres dos pilars bàsics com l'aparició de tribunals de justícia territorial promoguts per l'autoritat reial, als quals se'ls atribuïa una dimensió pública (Reial Audiència o *Real Chancillería*), o l'establiment d'una jerarquia d'instàncies de recurs, que en el cas valencià anava des de la cort local (justícia, batllia, mostassaf...) fins al Consell d'Aragó.

El procés de pacificació social i de mudança que va sofrir el discurs social sobre la violència, juntament amb la consolidació o enfortiment del model monàrquic durant l'edat moderna van estar de crucial importància i van influir de mode determinant en la progressiva metamorfosi i domesticació de l'estament nobiliari. En eixa direcció, no pocs individus d'aquesta condició van saber veure en el servici al sobirà una font de rèdits molt més sucosos que no els extrets amb l'exteriorització de la seua naturalesa bel·licosa.¹⁷⁰⁸ No d'altra manera s'explica que la l'aristocràcia, essencialment destra en afers i guerres, es convertira en les següents centúries en un col·lectiu amb ocupacions primordialment cortesanes.¹⁷⁰⁹

Així les coses, val a dir que el segle XV i XVI van estar, en termes generals, els del potencial canvi del paradigma. En conseqüència, no ha d'estranyar que encara ben entrat el Cinc-cents la noblesa continuara fent ús de comportaments agressius i bel·lipotents a l'hora de resoldre les certes diferències amb altres individus, especialment si pertanyien a la seua mateixa condició social. Aquest havia sigut un tret inherent a l'estatus de *milites* durant tota l'etapa medieval: aquesta categoria s'heretava per naixement i els hi conferia un *modus vivendi* ben característic, el qual els diferenciava de la resta de la col·lectivitat.

¹⁷⁰⁸ Tal com indica Rafael Narbona, la noblesa estava, econòmicament parlant, malalta com a conseqüència de la inadequació entre ingressos i despeses. Per tant, el recurs a la violència, a la ràtzia o a la guerra esdevingué pràcticament una necessitat durant tota l'Edat Mitjana per tal d'obtindre recursos complementaris. NARBONA VIZCAÍNO, R., "Violencias feudales en la...", *op. cit.*, pp. 70-71.

¹⁷⁰⁹ Veg. a tall d'exemple CATALÁ SANZ, J. A., "Violencia nobiliària y orden ...", *op. cit.*, pp.105-120; —, "Consideraciones sobre el desenlace...", *op. cit.*, pp. 155-172; —, "La nobleza valenciana en...", *op. cit.*, pp. 77-97.

Tot plegat era el resultat de la plasmació d'una mentalitat i una funció guerrera que enfonsava les seues arrels en l'estructura mateixa de la primigènia societat feudal i que contemplava el recurs legítim a la *faida* o justícia privada.¹⁷¹⁰

A eixe respecte, no calen massa esforços per tal de localitzar notícies d'afers violents dels senyors de Carlet i l'Alcúdia amb altres senyors feudals o amb la vila d'Alzira, la principal població de reialenc de la Ribera del Xúquer. A apartats anteriors ja n'hem referides un bon grapat. Sense ànim d'exhaustivitat, la vida de l'aristòcrata navarrès-aragonés Pere de Montagut va estar plena d'episodis violents, entre els quals es comptabilitzaren assalts, incendis, saquejos i violacions.¹⁷¹¹ Així mateix, Pere de Vilanova, en saber que la vila d'Alzira era partidària de la Unió, hi va fer una incursió per tal d'obligar-los a tornar a l'obediència reial. Això va provocar la còlera dels alzirenys, els quals es dirigiren a l'Alcúdia, n'assaltaren el castell-palau, li botaren foc i tallaren tota la vinya de la reserva senyorial. Uns quants anys més tard—el 1380—, el fill de l'anterior, Pere de Montagut, s'enfrontà amb Eiximén Tovià, senyor de Catadau, pels límits d'Alzira amb l'Alcúdia.¹⁷¹² A mitjan segle XV, Joan de Montagut i els seus germans van ser processats per la seua implicació en les parcialitats del Regne. A això caldria d'afegir les seues constants trifulgues amb els seus veïns, els Castellví, per a la qual cosa no dubtà a armar i servir-se dels seus vassalls.¹⁷¹³ El 1524, l'avi d'Àngela, es barallà amb el senyor de Massalavés i en acabant gosà resistir-se als oficials reials, raó per la qual Germana de Foix manà empresonar-lo. I per si fóra poc, a açò caldria sumar les amenaces que tant Joan de Montagut com el seu fill Acaci van proferir contra el procurador fiscal Pere Xerta,

¹⁷¹⁰ Com sabem, fa referència a un tipus de justícia d'arrel medieval basat en el dret dels pobles primitius germànics que els hi permetia el rescabament privat d'una agressió o ofensa, açò és, prendre's la justícia per les seues pròpies mans. Els furs valencians, corpus legislatiu basat en la recuperació del dret romà, la recollia essencialment en el seu llibre IX la rúbrica VIII titulada: «De malfeytors y de guerrejar». Veg. també FRV. IX-VII-37 i FRV. I-IV-11. Per contra, la tendència a suprimir per complet la venjança i la justícia privada es veu reflectida a les següents disposicions: FRV. IX-1-26 i FRV. IX-XX-4. Veg. també el capítol primer titulat: *Conceptes i fenòmens: la semàntica del bandolerisme*, particularment els apartats tocants a conceptualització i classificació del delictes i l'evolució històrica del delicte i del concepte de justícia. Veg. també PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, op. cit., pp. 234-236; —, “Desorden, criminalidad, justicia...”, op. cit., pp. 33-34; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 219-228.

¹⁷¹¹ En el seu testament, el noble confessà haver cremat cases, haver violat una donzella, haver causat molèsties a un pelegrí de camí a Jerusalem o simples robatoris monetaris, d'aliments i de bestiar, entre d'altres. També admeté haver-se apoderat de béns de pobres i d'esglésies per la força o haver tingut diferències amb el bisbe d'Osca. VALLÈS BORRÀS, V. J., *El régimen señorial en...*, op. cit., pp. 34-36.

¹⁷¹² NARBONA VIZCAÍNO, R., “Violencias feudales en la...”, op. cit., p. 65; VALLÈS BORRÀS, V. J., *El régimen señorial en...*, op. cit., pp. 45-47.

¹⁷¹³ VALLÈS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 68-69 i 74.

atemoriment que l'havia dut a no eixir de sa casa. Sembla que per tal de solucionar-ho, el 1542, hi va caldre la intermediació del mateix Carles v.¹⁷¹⁴

Els Castellví tampoc no s'havien quedat enrere. A tall d'exemple, Galceran de Castellví i Vic, el mateix que instituí el vincle, feu costat a Ferran el Catòlic en la conquesta de Màlaga (1487), lluità contra els agermanats i portà, juntament amb el seu oncle l'ambaixador Jeroni de Vic, les regnes del cavall de l'Emperador quan aquest visità València (1528), no vacil·là a l'hora de formar una host amb alguns moriscos carletins la tardor de 1536 per tal de posar en efecte les seues venjances privades. Entre ells, hi havia un tal Anduger,¹⁷¹⁵ Així mateix, l'estiu de 1539, els carletins Gomiri, Bamba, Darat i Querse assaltaren i nafraren amb una ballesta en el camí Reial un habitant de la Poble Llarga, «lo qual ha restat travessat per lo costat dret y atovat, per a morir». El lloctinent de justícia d'Algemesí els va enxampar. Emperò, ho va fer vanament, perquè a l'instant el batlle de Carlet Onofre Hervàs, el seu germà Francesc i el justícia Jeroni Roig, a mà armada, li'ls van toldre.¹⁷¹⁶ Per acabar-ho d'adobar, convé recordar que lladoncs la possessió de la Poble Llarga pertanyia al canonge Miquel Àngel de Ribelles, germà del senyor de l'Alcúdia.¹⁷¹⁷

Per tant, val a dir que de tal buc tal eixam. Galceran de Castellví i López de Mendoza, nét de l'anterior, representava encara a mitjan segle XVI el paradigma de la vella noblesa destra en afers i guerres, més que no pas el refinament propi de l'aristocràcia cortesana. Nogensmenys, el comportament manifestament violent del jove hereu de Carlet no va estar cap casualitat. De fet, si el fill de Francesc de Castellví no haguera comptat amb una xarxa d'amistats tan extensa i ben posicionada—tal com intentarem palesar en les pàgines següents—no haguera pogut desplegar tot el seu temperament bel·licorós. Les seues influències es desplegaven, no per casualitat, per la cort del sobirà hispànic, la corona de Castella, el regne d'Aragó o per la cort virregnal, la Reial Audiència, per les files de l'aristocràcia i per les oligarquies municipals del Cap i Casal o de la Ribera del Xúquer, al regne de València.

Tot açò plegat, feu de Galceran de Castellví una figura de perfil violent, molt lligada al bandidatge; fins l'extrem que les autoritats feien volar l'aureola de la sospita sobre la

¹⁷¹⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 733, f. 96r i v; ARV. *Reial Cancelleria* 325, ff. 476 v-477v. Veg. també VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 101.

¹⁷¹⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1317, ff. 100v-101r. El document està datat el 25 d'octubre de 1536.

¹⁷¹⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1318, ff. 147v-148v, 154v-155v i 165r i v.

¹⁷¹⁷ NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Poble Llarga. Anotacions...*, op. cit., pp. 172-181; —, *La Poble Llarga. Introducció...*, op. cit., p. 179; —, “L'acta notarial de...”, op. cit., pp. 219-240.

seua persona pràcticament cada vegada que ocorria algun incident greu.¹⁷¹⁸ El ben cert fou que el jovenet es guanyà la fama a pols, atés que ja fóra, directament o indirecta, esdevingué gairebé omnipresent a bona part de les trifulgues i conflictes del país del Xúquer. A tall d'exemple, malgrat que no participà mai activament dels bàndols de la vila d'Alzira, es convertí en un reconegut encobridor o fautor d'una de les dues parcialitats.¹⁷¹⁹ Així mateix, tot i que la seua activitat delictiva es projectà essencialment sobre la ciutat de València i sobre algunes senyories riberenques, com ara la d'Alginet—que pertanyia als Cabanilles¹⁷²⁰—, el ben cert fou que la seua ombra planà sobre altres territoris, circumveïns a Carlet, com la foia i marquesat de Llombai o les baronies de l'Alcúdia, Torís i Tous.¹⁷²¹

La fixació del IX baró de Carlet per Alginet, però, no tenia res d'especial. Contràriament a això, obeïa a una simple qüestió d'afinitats i immediatesa geogràfica. Els Castellví, tradicionalment, s'havien avingut de bé a bé amb els Borja, els quals els flanquejaven pel nord-oest amb el marquesat de Llombai. El mateix es podia dir dels Joan, senyors de Tous, amb els quals tenien un parentiu més que manifest. Sense anar més lluny, Elionor de Castellví, germana de Galceran, havia maridat amb Antoni Joan, baró de Tous i Terrabona, les possessions del qual limitaven amb les de Carlet pel oest i sud-oest. Altre tant ocorria amb l'Alcúdia dels Montagut, que vorejava el senyoriu dels Castellví, si fa no

¹⁷¹⁸ Galceran de Castellví va estar un dels sospitosos de l'assassinat de Joan de Cabanilles, fill del portantveus de general governador, el març de 1578. Veg. per exemple, GARÉS TIMOR, V. M., "La defensa violenta del...", *op. cit.*, [en premsa].

¹⁷¹⁹ Les afinitats entre els Castellví i alguns llinatges de la vila d'Alzira són més que paleses. En alguns casos hi havia fins i tot vincles de sang. Eixe era el cas dels Vilanova (descendents dels Serra) amb els quals els Castellví havien estat fortament emparentats al segle XV. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví i dels Vilanova-Serra. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 27-55, 82-85. Entre els processos criminals, hem rescatat l'acolliment de mossén Bernat Garí el febrer de 1579, moment en què els Garí ja havien canviat de bàndol, a causa de les discrepàncies que havien nascut entre la susdita nissaga, els Valero i els Vendrell. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2ª part, 345. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i..." , *op. cit.*, pp. 193-211. Veg. a tall d'exemple, l'epíleg del capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

¹⁷²⁰ Els Cabanilles van estar els portantveus de general governador de València o governadors entre el darrer quart del segle XV i durant la major part del segle XVI. El primer de la bressola a ocupar aquest càrrec va ser Lluís de Cabanilles i Vila-rasa. Els seus dos fills mascles també van ser governadors de València. Primer ho estigué, Lluís de Cabanilles i Gallac (1503-1522), el qual cobrà especial protagonisme durant les Germanies. Després de la mort del seu germà, Jeroni de Cabanilles i Gallac, fou l'escollit (1523-1550). El succeí Jeroni de Cabanilles i Borja, fill de l'anterior. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 130r i v; RAH. *l·ligall*, 25, 40 (carpeta 2), f. 138r. Els dietaris, com ara el de Jeroni Soria, estan plens de referències de les actuacions del portantveus de general governador i de la seua família durant i després de la Germania. Veg. SORIA, J. *Dierari de Jeroni Soria...*, *op. cit.*, pp. 46-47, 57, 77, 98-101, 114, 131, 152-153, 196, 216-217, 219-220 i 236-237. Les darreres pàgines narren la defunció del portantveus de general governador el 1550. Veg. també VALLÉS BORRÀS, V. J., *La Germania...*, *op. cit.*, pp. 146-149.

¹⁷²¹ Veg. al capítol següent dedicat a l'administració de justícia a la foia i marquesat de Llombai, l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants als *robatoris*; a l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les agressions físiques*, i a l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant als *bandits, assaltants i rodors forans*. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder i...*, *op. cit.*, pp. 103 i 122-124.

fa, des del sud-oest al sud-est. El fill primogènit de Francesc de Castellví havia casat amb la seua unigènita—Àngela—i s'estimava que l'Alcúdia ben aviat engrossiria el patrimoni familiar.

Per consegüent, Alginet era l'únic dels dominis circumveïns, amb el qual el casal de Carlet no tenia relacions massa fluïdes. Per a més inri, alguns dels vassalls dels Cabanilles, emparats en una part dels dirigents locals, gosaven endinsar-se en el terme de Carlet per tal de dur a terme pràctiques de rapinya, així com assalts i homicidis a la vora dels camins. Eixe fou el cas de l'alginetí Joan Dies, que acostumava a saltejar alguns vianants del camí Reial al seu pas per Alginet, la foia i marquesat de Llombai o la baronia de Carlet. Dies i els seu criat Joan Crestalbo, devia comptar amb el suport de Joan Crestalbo, justícia aquell any d'Alginet i potser parent del domèstic.¹⁷²² Talment va estar així que, el gener de 1556, el regent Joan Llorenç de Vila-rasa permeté que el procurador dels Borja, mossén Jaume Martines,¹⁷²³ organitzara una expedició per prendre Dies i Crestalbo.¹⁷²⁴

Tot apunta que el cavaller fracassà en el seu intent, perquè Dies continuà fent de les seues. A mitjan desembre de 1556, Vila-rasa hi envià un algtzir perquè li havia arribat notícia que «haurà huit o deu dies, poch més o menys, que entre Carlet y Alginet han mort y robat a un home de Carlet nomenat Johan Badadel, àlias Izquierdo, nou convertit. Y que hu dels matadors, que-s diu e nomena Johan Díez, laurador del dit loch de Alginet, se troba y stà de present en dit loch».¹⁷²⁵ Aquesta vegada, l'oficial tampoc no aconseguí capturar-los. Al remat, el 1559, tant Dies com Crestalbo van comparèixer davant els tribunals per defendre's de les acusacions.¹⁷²⁶

¹⁷²² ARV. Reial Audiència, *Processos Crimals*, 2a part, 86. El procés judicial inclou una inscripció de béns de la casa de Joan Crestalbo, de la qual convé destacar diversos objectes i aparells relacionats amb la sericicultura: un torn de filar seda o 24 canyissos de criar cucs.

¹⁷²³ Mossén Jaume Martines va estar batlle i procurador del casal de Gandia a la foia i marquesat de Llombai fins el 1558, any en què va morir de pesta. Es va casar amb Magdalena Tudó. Poc abans o després de la seua mort s'encetà un procés de residència contra ell amb acusacions molt greus, com ara extorsió, enriquiment il·lícit, protecció de bandolers, entre d'altres. AHNOB. *Osuna*, c. 589, d. 163. Veg. el capítol següent titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

¹⁷²⁴ Sobre l'expedició organitzada per mossén Martines. ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, ff. 35v-36r. El document està datat a 16 de gener de 1556. Veg. també al capítol titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*, l'apartat titulat: *Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesi*.

¹⁷²⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, f. 201r i v. El document està datat a 12 de desembre de 1556.

¹⁷²⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1326, f. 137v.

No coneixem què va ser de Dies,¹⁷²⁷ però Joan Crestalbo tornà a reincidir, i de quina manera. El maig de 1564, Gonzalo Pérez, el poderós secretari de Felip II,¹⁷²⁸ es personà a Carlet per informar als Castellví sobre la resolució que s’hi havia pres respecte a la commutació de les penes de mort del jove Galceran de Castellví. Es tractava d’una visita a títol personal, en què els comunicà que havia aconseguit lliurar-lo del cadafal a canvi d’un exili *sine die* a La Goleta, a Tunísia. De fet, la maniobra no haguera transcendit si no fóra perquè, en aquell impàs, el xofer del carruatge resultà ferit per «Joan Crestalbo y Llorens Roig, fill del batle del lloch de Alginet e molts altres del dit lloch», fins l’extrem que es temia per la vida del domèstic.¹⁷²⁹ Heus ací, un tast que evidencia els influents contactes del casal de Carlet al cor mateix de l’entramat institucional de la Monarquia Hispànica.

Emperò anem per parts. Si bé el fet que Joan Dies i altres alginetins agrediren, assaltaren, robaren i inclús assassinaren els vassalls pels caminals del terme suposava una flagrant vulneració jurisdiccional i territorial de la baronia de Carlet i també un greu ultratge per als interessos dels Castellví, motius més que irrenunciabls per articular la venjança, el ben cert fou que hi hagueren altres incentius que ben aviat captaren l’atenció de Galceran i estimularen la seua presència a Alginet: les desavinences entre algunes de les nissagues de l’elit dirigent, els Espert i els Torrella. Aquestes disconformitats es traduïen, freqüentment, en enfrontaments violents en què el fill de Francesc de Castellví no va dubtar a prendre partit. D’aquesta manera ho referia Joan Llorenç de Vila-rasa:

«[...] hajam entès que estos dies propassats se haurien seguit entre los vehins y habitadors del loch de Alginet alguns casos y diferències, ço és, que Antoni Spert del dit loch, prechint certes diferències, pegà una punyalada a Pere Torrella, del dit loch, en lo costat, davall la espalla, estant aquell recolat sobre lo pont del castell. E axí mateix, que Hierony Torrella, laurador del dit loch, venint Berthomeu Espert del camp sense armes algunes, sobre pau y treva, li ixqué en camí públich e li pegà dos o tres coltellades. Y ara últimament, lo dit Berthomeu Spert, sentint que

¹⁷²⁷ Joan Dies no apareix entre els executats. CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., “La pena capital en...”, *op. cit.*, pp. 81-85.

¹⁷²⁸ Sobre Gonzalo Pérez, veg. ARTEAGA I LÓPEZ, E., “Breve noticia de Gonzalo...”, *op. cit.*, pp. 531-549; DE LATASSA I ORTÍN, F., *Bibliotecas antigua y nueva...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 523-525; ELLIOTT, J. H., *La España Imperial (1469...*, *op. cit.*, p. 280; ESCUDERO, J. A., *Los secretarios de Estado...*, *op. cit.*; —, *Felipe II: el rey...*, *op. cit.*; GONZÁLEZ PALENCIA, A., *Gonzalo Pérez, secretario de...*, *op. cit.*, vols. I i II.; GUICHARD, L. A., “La «Ulyxea» de Gonzalo...”, *op. cit.*, pp. 49-72; LOZOYA, M. DE, *La casa del secretario...*, *op. cit.*, pp. 5-26; MUÑOZ SÁNCHEZ, J. R., “La recepción de Homero...”, *op. cit.*, pp. 89-117; TORRES COROMINAS, E., “Gonzalo Pérez, Francisco de...”, *op. cit.*, pp. 72-104.

¹⁷²⁹ ARV. *Real Cancellaria*, 1328, f. 112r i v. El document està datat el 10 de maig de 1564. Veg. també al capítol titulat: *Entre el contraban i el banditatge: l’extracció fraudulenta de seda*, els apartats titulats: *Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d’Alginet i Joan Gans d’Algemesí i Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d’Alginet*.

passava per junt de sa casa lo dit Hierony Torrella, ixqué de aquella e coltellejà aquell». ¹⁷³⁰

Així les coses, a mitjan gener de 1558, abans que es concertara el seu matrimoni amb Àngela de Montagut, les institucions del Regne ja cercaven Galceran de Castellví i la seua host, la qual estava conformada per cristians vells i moriscos, vassalls de Carlet i partidaris d'Alginet.

[...] a humil suplicació dels procuradors fiscals de la Règia Cort, hajam evocat a vós y a d'aquesta Real Audiència, la causa de denunciació, clam y acusació criminals per ells davant Nós posada vers e contra don Galceran de Castellví, fill de qui s diu senyor de Carlet; (en blanc) Miçat, morisch; mestre Loys (en blanc), ferrer del dit loch; Hierony (en blanc), germà del dit mestre Loys; Nofre Candela, habitador del loch de Alginet e almí del loch de Carlet; (en blanc) Pintat, morisco, e (en blanc) Pintat, cristià vell del dit lloch de Carlet; (en blanc) Morrut, morisco del dit loch; Vicent Climent, fill de Climent; Rabosa; (en blanc) Comanda, morisco, abaxador y sastre; (en blanc) Castanya, qui solia ser guàrdia e (en blanc) Cachut, morisco, e contra qualsevol altres còmlices, fautors y auxiliadors. ¹⁷³¹

La reiterada incompareixença, després de diverses citacions, obligà l'Audiència a prosseguir el judici en absència. ¹⁷³² El 21 d'agost de 1560 es va publicar el primer dels veredictes condemnatoris contra Galceran i la seua colla. Es va sentenciar el cavaller a mort per decapitació i als seus acompanyants a la forca. Corria a banda la pena pecuniària que ascendia a quatre-cents

¹⁷³⁰ Els Torrella i els Espert eren dues de les famílies més destacades d'Alginet. ARV. *Reial Cancelleria*, 1328, ff. 244v-245r. El 26 de desembre de 1562 els germans Torrella signaren pau i treva amb els també germans Melcior, Lluís, Rafael i Baltasar Gonçalves d'Alginet. ACCV. *Protocolos de Joan Josep Portell*, 24571, f. 1r i v. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, G, 209; ARV. Governació, Causes Criminals, caixa 4444, 947. Sobre la fesomia d'Alginet, veg. ARMENGOL I MACHÍ, P. I BOSCH I LÓPEZ, R., "El cementeri baix medieval...", *op. cit.*, pp. 385-401; BOSCH LÓPEZ, R., "L'horta d'Alginet. ...", *op. cit.*, pp. 403-408; —, *L'urbanisme d'Alginet...*, *op. cit.*, pp.71-94; ROIG I OLMEDO, J., *Retalls. Història d'Alginet...*, *op. cit.*, pp. 40-42 i 202-213. Veg. també al capítol titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*, els apartats titulats: *Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesi i Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*.

¹⁷³¹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, ff. 309v-310v. El document està datat a 13 de gener de 1558. L'enviament frustrat de comissions a Carlet per tal de prendre Galceran de Castellví va estar constant. A les primeries d'abril de 1559 encara no havien cessat. ARV. *Reial Cancelleria*, 1326, f. 45r-45v. De bell nou, el 23 d'agost de 1559 n'arribà una altra cercant Galceran de Castellví, Jeroni Folqués, Ibrahim Missat, Mahomat Caixut, Saït Comanda, Alí Morrut y Beltran de Castanya. ARV. *Reial Cancelleria*, 1326, ff. 138v-139r.

¹⁷³² Un procés d'absència es defineix com un judici en contumàcia i rebel·lia, atés que l'acusat ha estat cridat a declarar davant els tribunals per tres vegades mitjançant tres ratlles a la porta la seua llar i no s'hi ha presentat. Per tant, la incompareixença de l'acusat es considerava prova de la seua culpabilitat, raó per la qual es prossegueix el procés judicial fins a sentència. Així mateix, la justícia ordenava preconitzar una crida mitjançant la qual declarava rebel i desterrat a l'acusat. ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, f. 309v; ARV. *Reial Cancelleria*, 1326, f. 45 rº-45 vº. El judici en absència estava regulat pels Furs. Veg. FRV. IX-VII-11; FRV. IX-VII-12; FRV. IX-VII-13 i FRV. IX-VII-14. Veg. també, ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicció civil...*, *op. cit.*, pp. 55-57.

morabatins, a més de les costes de la causa.¹⁷³³ La gravetat dels delictes comesos revelen les raons de tan sever càstig i alhora la seua implicació en les parcialitats de la baronia d'Alginet. Pel que sembla, Galceran havia ordenat a vassalls i partidaris que esperaren Bertomeu Espert en el camí reial entre Alginet i l'Alcúdia i que li dispararen passadors enverinats amb les seues ballestes.¹⁷³⁴ No satisfet, aquella mateixa nit irrompí al nucli de població de la senyoria del Cabanilles acompanyat per una cinquantena d'hòmens armats, n'assaltà la llar, ferí un germà d'aquell i es cobrà la vida del llaurador Bertomeu Garcia; el qual resultà nafrat mortalment a la cuixa. Així mateix, quan el justícia d'Alginet els eixí al pas, tant el jovenet com els seus acompanyants li van respondre amb trets d'arcabús.¹⁷³⁵

Des d'aleshores, Galceran de Castellví i dels seus lacais van estar perseguits i s'expedí ordre de recerca i captura: especialment contra el jove senyor de Carlet. I una cosa portà l'altra. Per tal d'evitar que la justícia el capturara i l'executara, es va veure forçat a abandonar la baronia i la seua família.¹⁷³⁶ D'eixa manera encetà el periple que el portà a divagar d'un lloc a un altre, sense fixar una residència permanent.¹⁷³⁷

A mitjan setembre de 1560, tot just uns vint dies després de la publicació de la primera sentència, el duc de Sogorb, llavors lloctinent general del Regne, va rebre una delació que apuntava que el fill de Francesc de Castellví estava a Carlet. Segurament, aquella notícia no li

¹⁷³³ ARV. *Sentències*, c. 476, 2713. La causa havia començat a la cort de la Governació l'11 de gener de 1558. El judici s'havia principiat el 29 d'abril i s'havia donat per conclòs el 21 d'agost d'aquell mateix any. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'annex VI, titulat: «Trellat de diversos actes».

¹⁷³⁴ El simple fet de ser vist portant una arma blanca o llancívola intoxicada o enverinada permetia inferir que tenia la intenció de perpetrar un homicidi. Per això, aquell que la duia incorria en pena de mort natural. Així ho deixava veure, per exemple, la *Crida de les armes* publicada el 26 de novembre de 1550. ARV. *Reial Cancelleria*, 1322, ff. 158r-159r. «E primerament, qui portarà treta en la ballesta entoxegada e altra qualsevol natura de armes entoxegades, encórrega en pena de mort natural». Sobre aquest particular també insistí la *Crida de les armes* publicada el 6 de març de 1559. ARV. *Reial Cancelleria*, 1326, ff. 59r-84r.

¹⁷³⁵ Al respecte, el prevere mossén Andreu Miquel afirmà que Galceran es caracteritzava per ser una persona molt tancada i dissimulada que no demostrava mai el que pensava. Posava com a exemple el cas de l'alginetí Garcia. Pel que sembla el sacerdot alcudià s'assabentà que Galceran tenia la intenció d'assassinar Garcia i el va posar sobre avís. Assabentant-se Galceran, primer, li digué que no tenia res contra Garcia i, després, aquella nit anà a Alginet i el va assassinar. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. la declaració de mossén Andreu Miquel sobre l'ítem 24 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

¹⁷³⁶ A mitjan d'agost de 1559, tot just set mesos després del seu matrimoni amb Àngela de Montagut, va nàixer Maria de Castellví i Montagut, la seua única filla legítima. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Vegeu ítem 20 del document presentat per Àngela de Montagut el 14 de juny de 1569. Vegeu també les declaracions de mossén Lluís Sanches, rector de l'Alcúdia; Miquel Pareja, Pere Font, Onofre Vilavella, batlle de l'Alcúdia; mossén Andreu Miquel, el donzell Jeroni Simó de Llobera, el doctor en lleis alzireny Miquel Jeroni Valero, Cosme Masso i Joan Sas, sobre aquest mateix ítem. La majoria dels testimonis es trobaven presents a Carlet quan Àngela va donar a llum a la seua filla.

¹⁷³⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Vegeu els ítems 19 i 20 del document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568. Veg. també les declaracions de Cosme Masso, Miquel Jeroni Valero, Joan Sas, Pere Salazar, de la guàrdia del lloctinent general; Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, Miquel Pareja, el prevere mossén Pere Liguerra, prevere, i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés.

venia de nou, atés que Alfons d'Aragó es comptava entre les persones del cercle familiar dels Castellví de Carlet.¹⁷³⁸ Encara que ben mirat, tot allò del confident també pogué ser una fabricada estratagema de l'aristòcrata per tal de justificar el seu suposat esforç i la seua sol·lícita diligència com capità general i màxim representant del monarca a terres valencianes a l'hora d'atrapar el jovenet. Tant se val com fóra. El ben cert fou que el duc de Sogorb va organitzar un aparatós preparatiu conformat per uns quants centenars d'homes, que obeïren a una estratègia militar estudiada i premeditada. Al font del comandament de l'operació posà misser Gaspar Roca.¹⁷³⁹

Així les coses, sense previ avís, les tropes envoltaren i assetjaren Carlet a la mitjanit. Seguidament es procedí a publicar una crida mitjançant la qual es prohibí a tothom eixir de la població, sots pena de cinquanta ducats. De semblant manera, s'instà els habitants del municipi a entregar Galceran de Castellví i els seus sequaços. Fins i tot es van preveure recompenses: aquells que lliuraren el cavaller o qualsevol dels seus acompanyants en mans de la justícia serien remunerats amb cinquanta ducats i sis escuts, respectivament. Altrament, els ocultadors haurien de servir durant cinc anys a les galeres. A continuació, amb unes poques unitats—una quarantena d'arcabussers, els algutzirs i els verguetes—es procedí a registrar, un per un, tots els habitatges. L'orde era detindre'ls, atorgar-los un confessor i executar-los d'immediat a la mateixa plaça de Carlet. En l'entretant, es faria arribar un emissari a la ciutat de València per donar compte de l'èxit de l'expedició.

«Considerant quant grans y atroços són los mals y delictes perpetrats per don Galceran de Castellví, fill del senyor que·s diu de Carlet, y sos còmplies, y lo gran scàndel que donen y causen els miradors; en tant poch respectant los officials de sa magestat, passejant-se públicament per lo dit lloch de Carlet e altres del present Regne, ab arcabuçets prohibits¹⁷⁴⁰ y gran menyspreu y desacato de la justícia. [...] Tenint avisos que lo dit don Galceran y altres aprocessats estarien al present lloch de Carlet, havem determinat trametre-us aquí vint hòmens de cavall y vint

¹⁷³⁸ Els nexes d'unió de Galceran de Castellví amb el duc de Sogorb es van fer palesos arran dels interrogatoris realitzats el 1578, després de l'assassinat atroç de Joan de Cabanilles i Pròxita, fill unigènit del portantveus de general governador i senyor d'Alginet, Jeroni de Cabanilles i Borja. Les autoritats no dubtaren a assenyalar, entre els possibles inductors i perpetradors de l'homicidi, Galceran de Castellví, de manera que els oficials de la Reial Audiència van seguir, durant unes quantes jornades, les passeres de la seua quadrilla. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "La defensa violenta del...", *op. cit.*, [en premsa]. Veg. també, ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 3455 apèndix, ff. 93v-96v, 98r-99r i 111v-112r. ARV. *Reial Cancelleria* 1337, f. 196r i v.

¹⁷³⁹ El 14 de desembre de 1560, el duc de Sogorb envià una lletra a misser Gaspar Roca per tal que treballara en la detenció de Galceran de Castellví. En aquella mateixa lletra, el lloctinent general, li entregà instruccions minucioses sobre el mode en què havia de procedir. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'annex VI, titulat: «Trellat de diversos actes».

¹⁷⁴⁰ Sobre els pistolets de pedrenyal havia sigut publicada. el 14 de setembre de 1559. la *Prohibició y edicte real sobre la delació de tot gènere de armes*. ACCV.GM 558 (4).

de peu arcabucers per a què se ajunten ab los que a sou tenim de la guarda de cavall y de peu. [...] E perquè los altres vint de a cavall y vint de peu vos arribaran ans sia la mija nit. En arribats que seran, en la hora mateixa, vos partireu al dit loch de Carlet ab tots los dessús dits, assitiant, com dit és, a tots los del dit lloch. Y perquè millor se puga executar nostra determinació vos trametem tres letres per al justícia de Alzira¹⁷⁴¹ y de Algemesí y de Alginet, perquè vos presten auxili y socorro; ço és, de Alzira ab cent hòmens, en que hi haurà cinquanta arcabucers; y de Algemesí¹⁷⁴² ab cinquanta, en què hi haurà vint-y-cinch arcabucers, y Alginet ab vint, en què hi haurà deu arcabucers.¹⁷⁴³

Talment com calia esperar, tot el desplegament quedà en res. Fou una infructuosa frivolidat. Efectivament, tot apuntava que Galceran i els seus rondaven pel Regne. No obstant això, com que no els havien pogut enxampar, van seguir en llibertat. I no sols això, sinó que engreviren la seua situació amb la perpetració de més delictes i assassinats. El 19 de desembre de 1560, el notari Francesc Vives els va denunciar davant l'Audiència,¹⁷⁴⁴ la qual dictaminà pena de mort en absència el 22 de març de 1561.¹⁷⁴⁵ La causa hi havia estat un nou homicidi: la víctima, el cavaller Miquel Costa.¹⁷⁴⁶ Contrastada la manifesta contumàcia, el 5 de desembre de 1561, el jove senyor de Carlet va ser declarat «enemich de sa magestat».

«Per quant al servey de sa magestat y a la bona administració de la justícia, com aquestes persones incorregibles y que de cascun dia, poch tement lo temor (sic.) de Nostre Senyor y la correctió real, cometen y perpetren crims y delictes calificats, no sien en manera alguna afavorits, receptats, ni recollits en parts algunes. Y don Galceran de Castellví, fill de don Francisco de Castellví [...] haja comés e perpetrat tals crims e delictes que meritament se deu usar ab aquell de tot rigor e remey de justícia per a què sia condignament de sos delictes punit e castigat, tenint com té lo present Regne inquiet y desasosegat. Per ço, supplicants los procuradors fiscals de sa magestat, ab tenor de la present pública real crida, se proveheix y mana a tothom en general e a cascú en particular—de qualsevol estat y condició sia—no gose ne presumeixca per si, ni per interposades persones, receptor, acollir, ni tenir en ses cases, ni donar favor, ajuda, ne altra cosa alguna [...] al dit don Galceran de Castellví, ni

¹⁷⁴¹ El justícia d'Alzira en aquell moment era Jaume Climent. ARV. *Mestre Racional*, 992.

¹⁷⁴² ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, f. 63r-63v. El document està datat en el 9 de setembre de 1560. Es dirigeix a Algemesí. A continuació, s'indica que es van expedir documents similars als justícies d'Alzira i Alginet.

¹⁷⁴³ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 61r-63r.

¹⁷⁴⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'annex VI, titulat: «Trellat de diversos actes».

¹⁷⁴⁵ ARV. *Sentències*, c. 278, 557. En aquesta ocasió es va tornar a dictaminar pena de mort natural per Galceran i els seus còmplices, a més del pagament de 400 morabatins i les costes de la causa. La denúncia precipità que el 2 de gener de 1561 arribara a Carlet una altra comissió de cerca i captura. ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 101v-102v.

¹⁷⁴⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 213r-214v.

a les persones que ab aquell hiran per tot lo present Regne, sots pena de cinch-centes liures».¹⁷⁴⁷

Aquella etiqueta, lluny de frenar les seues malifetes, l'esperonà a cometre'n més; potser conscient que mentre el duc de Sogorb romanguera al front de la lloctinència general seria invulnerable. El 10 de desembre de 1561, Galceran va estar assenyalat com a fautor de bandolers, de processats i de condemnats a mort, entre altres delictes:

«Contravenint a les quals sentències, per menyspreu y desacato de la justícia, és estat vist dit don Galceran en lo present Regne y à seguit mal a mals. E a pegat de punyalades a un fill de (en blanc) Ametler, vassall del dit loch de Carlet.¹⁷⁴⁸ E per semblant, en aquell, dit don Galceran ha receptat e recollit molts enemichs de sa magestat, condempnats a mort e bandeig; contravenint als furs, privilegis e pragmàtiques reals e a les dites reals sentències. E lo que és pus fort, anant Joan Bueno, vergueta de la Real Alguaziria, al dit loch de Carlet per a intimar certes letres reals de la Real Cancelleria emanades a don Francisco de Castellví, arribant aquell al dit loch, lo guarda que en la porta estava no·l deixà entrar en dit loch. Y axí estigué algunes hores porfiant per a què·l dexassen entrar. Y après, vingué lo batle de dit loch e li dix que mostràs la provisió que portava. E no volent-la-y liurar, lo dit vergueta, a l'últim la y hagué de liurar; dient-li lo dit Joan Bueno, si entraria en dit loch. Y aquell li dix que no».¹⁷⁴⁹

Tanmateix, tant de crim era fer-ne un gra massa. Per molt que el duc de Sogorb volguera aclucar-se d'ulls—més que fóra per deferència envers els Castellví—i aparentar que cercava el jove senyor de Carlet, arribà el moment en què no hagué més remei que prendre la determinació d'actuar amb fermesa i rapidesa, abans que no se li n'anara de les mans. Per tant, un tant obligat per les circumstàncies, Alfons d'Aragó ordenà la confiscació de la baronia de Carlet. En aquell moment, l'aristòcrata devia estar plenament al corrent de les darreres actuacions del primogènit de Francesc de Castellví: l'intent de pressa de possessió de la baronia de l'Alcúdia per la força, les desavinences que hi havia entre Galceran, son pare i el germà menut, Jordi, arran del comportament excessivament cridaner

¹⁷⁴⁷ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 212r-213r.

¹⁷⁴⁸ Els testimonis Joan Sas, Pere Salazar, Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, Miquel Pareja i mossén Pere Liguerra van assenyalat que l'agressió s'havia produït perquè Ametler festejava presumptament una morisca carletina. La reacció de Galceran, bé perquè no volia que hi haguera tal festeig o bé per gelosia—com indica Miquel Pareja—, va ser apunyalat el seu vassall sense assegurar-se de la veracitat del rumor. ARV. *Reial Audiència, Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Vegeu l'ítem 13 del document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568.

¹⁷⁴⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, f. 214v.

del xicot; així com, l'acolliment a sagrat de tots tres dins del monestir de la Santa Creu de Llombai.¹⁷⁵⁰ Això, fou almenys el que es deixà entreveure a la següent comissió:

«Com convinga a la pacificació de algunes persones principals del Regne haver a mans nostres la persona de don Francisco de Castellví, pare de don Galcerà de Castellví, senyor qui's diu ser de Carlet, perquè de dita captura resulte alguna bona concòrdia entre aquells acerca de les pretensions y diferències que tenen. [...] havem entés que lo dit don Francisco de Castellví e [...] los dos sos fills estarien retirats en un monestir del loch de Lombay del present Regne».¹⁷⁵¹

Segurament, amb la finalitat de causar el menor trasbals, el duc de Sogorb encomanà l'administració de la senyoria a Gaspar Artés, l'arrendador dels fruits i emoluments, el qual n'acceptà l'imperatiu de gestió per al patrimoni regi, juntament amb la també decomissada baronia de l'Alcúdia.¹⁷⁵² El comís s'allargà durant vora dos anys, fins a mitjan desembre de 1563,¹⁷⁵³ moment en què li fou retornada d'una vegada per totes a Francesc de Castellví.

Uns quants mesos mes tard, l'1 de maig de 1564, després de costoses gestions,¹⁷⁵⁴ Felip II accedí a condonar les penes de mort de Galceran de Castellví a canvi de servici en armes a la Monarquia Hispànica i desterrament *sine die* a la fortalesa de La Goleta, a Tunísia.¹⁷⁵⁵ Tal com s'ha mencionat abans, Gonzalo Pérez, ço és, el mateix secretari del rei Prudent, es desplaçà fins a Carlet per tal de donar compte als Castellví de la resolució. Avatars de la vida, el seu carruatge va ser assaltat al camí reial, al seu pas per Alginet, quan

¹⁷⁵⁰ L'únic monestir o convent que hi havia a Llombai en aquell moment era el de la Santa Creu. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 277-303.

¹⁷⁵¹ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, f. 229r. El document està datat el 4 de gener de 1562.

¹⁷⁵² ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 219r-220r. Els documents estan datats del 10 al 12 de desembre de 1561. La baronia de l'Alcúdia li va estar retornada a Àngela de Borja-Llançol, àvia paterna d'Àngela de Montagut, després del plet instant davant l'Audiència el 1562. ARV. *Reial Audiència. Processos* 2a part, lletra A, 53. Veg. la notificació de la devolució. ARV. *Reial Cancelleria*, 776, f. 199r-199v. El document està datat el 24 d'abril de 1563.

¹⁷⁵³ Pel que fa a la devolució de la baronia de Carlet a Francisco de Castellví, veg. ARV. *Reial Cancelleria*, 777, ff. 115r-116v. El document està datat a 17 de desembre de 1563.

¹⁷⁵⁴ ARV. *Reial Audiència, Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'ítem 20 del document presentat per Àngela de Montagut el 29 de gener de 1568. Veg. els testimoniatges de Cosme Masso, Miquel Jeroni Valero, Joan Sas, Pere Salazar, Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, Miquel Pareja, mossén Pere Liguerrí i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés.

¹⁷⁵⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 253, f. 100r. ARV. *Reial Audiència, Processos*, 1a part, lletra A, nº 130 s. f. Veg. l'annex número VI, titulat «Trellat de diversos actes». Al seu interior es troba la condonació de les penes de mort, concedida a Conca l'1 de maig de 1564. Seguidament, hi ha la lletra de l'alcaid i capità general de Goleta, Alonso de la Cueva de Benavides, en què certifica que Galceran de Castellví arribà a aqueixa plaça el 19 d'abril de 1565. Veg. també, ARV. *Reial Cancelleria*, 443, f. 19v-20r.

es dirigia a la vila de Carlet. Entre els nombrosos responsables hi van estar Llorenç Roig, el fill de Pere, el batlle, i Joan Crestalbo.¹⁷⁵⁶

UN DISPLICENT AMBIENT FAMILIAR: AMENACES, CARÈNCIES I SEVÍCIES

El matrimoni dels hereus de Carlet i l'Alcúdia va fracassar estrepitosament perquè tots dos tenien formes molt distintes de comprendre i d'encarar la vida. A això s'afegí l'extrema incompatibilitat temperamental de Galceran de Castellví, amb qui la convivència devia resultar francament difícil. El jovenet es mostrava força impulsiu, colèric i desproporcionadament violent. Tanmateix, la part més negativa fou que el seu comportament no sols el projectà vers l'exterior, sinó que també l'hagué de patir la seua família més immediata: son pare, el seu germà menut, Jordi i especialment la seua esposa. Àngela de Montagut distava també molt de ser una muller comuna i prototípica. Malgrat que quan maridà era sols una adolescent de catorze o quinze anys, la mancança del progenitor i l'actitud independent i audaç de sa mare—la respectada i instruïda Jerònima Ribot—hi havia deixat petjada. Per al fill de Francesc de Castellví, haver de cohabitar amb una dona tan inusualment autònoma i desimbolta tampoc degué ser una tasca fàcil de portar.

Com sabem, la solemnització eclesiàstica de l'enllaç d'Àngela amb Galceran es produí el 22 de gener de 1559—festivitat de Sant Vicent Màrtir—al temple de l'Assumpció de Carlet.¹⁷⁵⁷ Precisament, l'obstinat caràcter de la contraent afluïa la jornada de l'esposori, perquè hagué de ser tretja per la força de l'estança. Altrament, no s'hi haguera casat.¹⁷⁵⁸ Aleshores, emperò, ja no en podia recular. Encara no era perceptible a la vista, però en devia estar encinta. En efecte, tot apunta que després de l'esponsalici i de la signatura de les capitulacions s'hi havia produït la consumació al tàlem conjugal. Hi pogué haver, fins i tot, certa vida marital. Així les coses, val a dir que Àngela havia tingut ocasió de conèixer amb major profunditat i deteniment el jovencell amb qui l'havien esposada. Potser, per

¹⁷⁵⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1328, f. 112r i v. El document està datat el 10 de maig de 1564. Veg. també al capítol titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*, els apartats titulats: *Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesí i Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*.

¹⁷⁵⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. les declaracions de mossén Andreu Miquel i mestre Miquel Pareja sobre el document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568.

¹⁷⁵⁸ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 180. *Si Àngela va ser tretja per la força s'incomplí la legislació foral*. Veg. FRV. v-1-13.

això, havia pres la determinació de no acudir a l'altar. L'agost següent va nàixer la primera i única filla: Maria de Castellví i Montagut.

En el terreny econòmic, la jove parella tampoc no ho va tindre gens fàcil des del principi. La baronia de Carlet, sofria el mal endèmic que afectava la major part de les senyories valencianes: l'acumulació de préstecs i obligacions. Satisfesia cada any més de 2.500 lliures en càrrecs i pensions de censals, raó per la qual Galceran disposava a tot estirar d'entre 8.000 i 10.000 sous.¹⁷⁵⁹ En el cas de Carlet, però, no es tractava d'un endeutament veritablement desmesurat. De fet, tal com es pot observar a la taula següent, gairebé la meitat de les quantitats requerides estaven destinades al manteniment dels membres principals de la nissaga, els quals rebien una mena de paga vitalícia: Francesc, el pare, (750 lliures); Roderic, l'oncle, (350 lliures); Jordi, el germà menut, (100 lliures); Elionor, la tia monja (5 lliures). A això caldria sumar el pagament del dot d'Anna, la germana, qui havia maridat amb Gaspar Cristòfol Pertusa (233 lliures, 6 sous i 8 diners). Tot plegat, suposava més del 56 % dels dèbits a què hi calia fer front anualment.

CENSALISTA	QUANTITAT (PENSIÓ ANUAL)
Berenguer d'Aguilar	300 l.
Convent de Sant Doméneç de València	65 l.
Convent del Remei	25 l. 15 s. 6 d.
Elionor de Castellví i Manrique, monja.	5 l.
Francesc d'Aguilar, Baltasar Montpalau i els hereus de Guillem Ramon de Montsoriu	114 l. 12 s. 4 d.
Francesc de Castellví i Manrique	750 l.
Garcia de Teran	15 l.
Gaspar Cristòfol Pertusa	233 l. 6 s. 8 d.
Hereus d'Elionor Cervató i de Pena-roja	27 l. 14 s. 8 d.
Hereus de Gaspar de Montpalau	22 l. 10 s.
Hereus de Joan Fajardo de Castellví	54 l.
Hereus de Melcior d'Aguilar	30 l.
Hereus de mestre Pasqual Metge	25 l.
Jeroni Figuerola	93 l. 6 s. 8 d.
Joana de Borja i de Castellví	159 l. 13 s. 4 d.
Joaquim de Vic	10 l.
Jordi de Castellví i López de Mendoza	100 l.

Càrregues a què responia la baronia de Carlet. Font: ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f.

¹⁷⁵⁹ Sobre l'endeutament de la baronia de Carlet, veg. ARV. Reial Audiència. *Processos*, 2a part, lletra F, 377.

Lluís Bou	18 l.
Lluís Ribes, l'apotecari	6 l. 13 s. 4 d.
Miquel de Borja	100 l.
Miquel Tous de Vilanova	36 l. 13 s. 4 d.
Misser Sant Joan d'Aguiarre	20 l.
Roderic de Castellví i Manrique	350 l.
Total	2.562 l. 14 s. 8 d.

Les circumstàncies penals en què estava immiscit Galceran de Castellví, ja abans de casar-se amb Àngela de Montagut, també contribuïren a empitjorar notablement les coses (despeses, composicions, rossecs...). A tot açò plegat, s'afegiren les seues contínues absències, per tal d'evitar ser capturat per la justícia;¹⁷⁶⁰ raó per la qual quasi mai s'ocupava d'alimentar i satisfer les necessitats de la seua esposa¹⁷⁶¹ i de llur filla, Maria de Castellví.¹⁷⁶² En poques paraules, el jove baró de Carlet va faltar a la seua obligada sustentació de les càrregues del matrimoni.¹⁷⁶³ Tot açò unit als habituals maltractes, amenaces i desaires, motivaren que, al remat, la convivència marital durara no més de dos anys i escassos mesos.¹⁷⁶⁴

Jerònima Ribot va faltar a mitjan setembre de 1559.¹⁷⁶⁵ De pesta? D'aqueixa manera es feu efectiva una primera part del dot, valorada en 9.000 lliures.¹⁷⁶⁶ Àngela es va veure privada, així, de sa mare. El ben cert, però, fou que la joveneta perdé molt més que

¹⁷⁶⁰ ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f. Veg. els ítems 19 i 20 del document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568. Veg. també les declaracions de Cosme Masso, misser Miquel Jeroni Valero, Joan Sas; Pere Salazar, Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, Miquel Pareja, mossén Pere Liguerrí i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés.

¹⁷⁶¹ ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f. Veg. els ítems 18, 19, 20, 21 i 38 del document presentat el 4 de juliol de 1569 i l'ítem 19 del document datat a 29 de gener de 1568, ambdós lliurats per Àngela de Montagut o pel seu procurador davant la Reial Audiència.

¹⁷⁶² ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f. Veg. ítem 20 del document presentat per Àngela de Montagut el 14 de juny de 1569. Veg. també les declaracions de mossén Lluís Sanches, rector de l'Alcúdia; Miquel Pareja, Pere Font, Onofre Vilavella, batlle de l'Alcúdia; mossén Andreu Miquel, Jeroni Simó de Llobera, Miquel Jeroni Valero, Cosme Masso i Joan Sas, sobre aquest mateix ítem. Aquestes declaracions van ser preses l'agost de 1569. Veg. d'aquest mateix procés l'ítem 24 del document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568 i les declaracions de Cosme Masso, Miquel Jeroni Valero, Pedro Salazar, el criat Joan Aragonès, Gaspar Miquel, mossèn Andreu Miquel, mossèn Pere Liguerrí, Miquel Parella i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés. La majoria dels testimonis es trobaven presents a Carlet quan Àngela va donar a llum la seua filla.

¹⁷⁶³ Les càrregues del matrimoni, d'acord amb la legislació foral valenciana, requeien íntegrament sobre el marit. FRV. V-I-18. A aquest efecte Francesc de Castellví havia lliurat a Galceran la baronia de Carlet. Veg. l'apartat titulat: *Els capítols matrimonials i la solemnització de l'enllaç*.

¹⁷⁶⁴ Àngela va cohabitar amb Galceran des de poc després de la signatura dels capítols matrimonials, el maig de 1558, fins el novembre de 1560. ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f. Veg. l'ítem 8 del document presentat per Àngela a 29 de gener de 1568. Veg. els testimonis de Cosme Masso, Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, Miquel Pareja i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés.

¹⁷⁶⁵ Jerònima Ribot ordenà testament el 29 de maig de 1559. Aquest va estar publicat el 19 de setembre d'aquell any. ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f.

¹⁷⁶⁶ Veg. l'apartat titulat: *Els capítols matrimonials i la solemnització de l'enllaç*.

el seu referent i principal pilar; per molt que l'haguera obligada a maridar amb Galceran. No debades, la vídua d'Acaci de Montagut més enllà de la funció educadora i afectiva n'havia acomplert una altra d'essencial. Des del mes de maig de 1558 fins a la seua defunció, havia tractat d'alleugerir el seu gendre; sabedora de les dificultats econòmiques per les quals hi travessava. Així les coses, es va encarregar en primer terme d'alimentar i satisfer les necessitats d'indumentària de la jove parella, de manera que Galceran no havia hagut de despendre quasi res en roba o calçat.¹⁷⁶⁷ Poc després, d'acord amb la versió de mossén Andreu Miquel,¹⁷⁶⁸ qui havia sigut dispenser de la casa de l'Alcúdia, li prestà diners a la seua filla a fi i efecte que poguera pagar les filadores de la seda, els podadors de la vinya de Galceran i fer front a les nombroses necessitats domèstiques.¹⁷⁶⁹

El decés de Jerònima Ribot ho va canviar tot. Galceran va acomiadar la majoria dels servents i deixà només la cuinera i una criada. D'eixe mode s'inicià el darrer període de convivència, el qual coincidí a grans trets amb l'anualitat anterior a la publicació de la primera condemna a mort contra el jove senyor de Carlet i els seus sequaços. Durant aquells tretze o catorze mesos ningú no s'hi ocupà dels menesters i mancances d'Àngela. El seu espòs partí envers Castella amb el vescomte de Xelva, parent seu. Prèviament, hi prengué prestades un miler de lliures de Francesc Hervàs, germà del batlle i reconegut comerciant de seda¹⁷⁷⁰ i hi deixà a la seua esposa tan solament uns pocs reals castellans en concepte d'aliments. El sogre, Francesc de Castellví, tampoc no s'apiadà d'ella en aquella ocasió.¹⁷⁷¹

¹⁷⁶⁷ Pere Font indica que Galceran portava roba que havia estat d'Acaci de Montagut i Àngela alguns vestits que pertanyien a la seua mare, Jerònima Ribot. ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f. Veg. la declaració de Pere Font sobre els ítems 19 i 20 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

¹⁷⁶⁸ El testimoni reportà també una ocasió en què Àngela de Borja-Llançol obsequià Galceran de Castellví amb prop de 50 lliures en concepte d'ajuda voluntària al sosteniment i aliments de la seua néta. Una altra vegada, Galceran no tenia amb què pagar l'aliment de la seua filla Maria i per això li va demanar prestades 12 lliures al prevere de l'Alcúdia Francesc Torrella, les quals Àngela de Montagut li va lliurar a la dida de la xiqueta. Galceran no li va tornar mai aquelles 12 lliures al sacerdot, sinó que ho va fer Àngela, mitjançant un acte públic recollit pel notari Joan Josep Portell el 21 de setembre de 1563. ACCV. *Protocols de Joan-Josep Portell*, 24570, s.f. Mossén Andreu Miquel deixà constància de la itinerància del lloc de residència de la seua senyora, Jerònima Ribot, la qual algunes temporades habitava a l'Alcúdia, al castell dels senyors, i en altres a Carlet l'«albech de morisc». Així mateix, mossén Miquel apuntà que durant una temporada va arribar a habitar a Benimodo, perquè les estances senyoriales de Carlet es van haver de desallotjar a causa de la defunció d'una domèstica que contragué el *morbum* de la pesta. ARV. Reial Audiència. *Processos* 1a part, lletra A, 130, s. f.

¹⁷⁶⁹ Les càrregues del matrimoni, d'acord amb la legislació foral valenciana, requeien íntegrament sobre el marit. FRV. V-I-18. A aquest efecte Francesc de Castellví havia lliurat a Galceran la baronia de Carlet. Veg. l'apartat titulat: *Els capítols matrimonials i la solemnització de l'enllaç*.

¹⁷⁷⁰ Francesc Hervàs i el seu fill van estar processats diverses vegades per contraban de seda entre 1559 i 1564. ARV. Batllia General. *Processos*, lletra P, 325 i 424.

¹⁷⁷¹ Segons Vicent Vallés Borràs, després de la mort de Jerònima, Galceran començà a rebre 262 lliures anuals en concepte d'aliment d'Àngela, la seua esposa. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 79, s. f. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 180.

Per consegüent, durant aquell temps, la jovencella va haver de recórrer, fins i tot, a l'empenyorament d'algunes de les seues vestimentes, a realitzar feina amb les seues pròpies mans,¹⁷⁷² a prendre fiat de la botiga o a la caritat d'alguns dels seus vassalls per poder subsistir. Anys més tard, arran del plet de restitució dotal, no poques persones de l'Alcúdia, Alzira, Carlet i València testimoniarien que Galceran «no li feya sos ops».¹⁷⁷³

La situació precària i de desatenció en què va quedar Àngela després de la mort de Jerònima Ribot es feu manifesta a través dels relats que van aportar al juí els més propers a la joveneta. D'entrada, Lluís Sanches, lladoncs rector de l'Alcúdia, assenyala que la penúria que patia la seua senyora era tal que ell i altres vassalls de la baronia li van haver de prestar diners per cobrir les seues necessitats.¹⁷⁷⁴ Un escenari semblant va descriure Àngela, l'esposa del difunt velluter Cosme de les Ames. Malgrat que habitava a València, la declarant havia estat al corrent de la llastimosa situació econòmica de l'hereva de l'Alcúdia. En eixe ordre de coses, relatà que cada vegada que hi acudia a visitar els seus parents,¹⁷⁷⁵ Àngela de Montagut li pregava que parlara amb sa tia, Anna de Ribelles,¹⁷⁷⁶ i la posara al corrent de les seues penúries. Fins i tot, la jovencella li havia fet arribar lletres en què havia interpel·lat la seua tieta: «Digau, Anna, què faré? que no tinch ningun diner per a despendre». És més, d'acord amb la seua versió, no faltaren les ocasions en què li lliurà els diners que portava a sobre per tal que els utilitzara en allò que més haguera

¹⁷⁷² *Ibidem*, pp. 181-182.

¹⁷⁷³ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. les declaracions de Cosme Masso, Miquel Jeroni Valero, Joan Sas, Pere Salazar, Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, mossén Pere Liguerrí, Miquel Pareja i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés, sobre l'ítem 19 del document presentat el 29 de gener de 1568. De la mateixa manera ho testimoniaran Ramon de la Nuça, Joan Àngel Hervàs, el batlle de l'Alcúdia, Onofre Vilavella; Jaume Jornet, el notari Joan Baptista Oller o el donzell Jeroni Simó de Llobera. Veg. també les declaracions sobre els ítems 18, 19, 20, 21 i 38 de l'escriptura de capítols presentada per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

¹⁷⁷⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. la declaració de Lluís Sanches sobre els ítems 18, 19, 20, 21 i 38 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

¹⁷⁷⁵ Els de les Ames estaven arrelats a l'Alcúdia i estaven relacionats amb els oficis de velluters i altres de transformació de la fibra de seda. Van prendre una posició rebel durant les Germanies. A mitjan segle XVI havien fet el salt i vivien a València. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 111-119.

¹⁷⁷⁶ Anna de Ribelles es casà, el 1545, amb Joan Cristòfol de Borja, fill de Joan de Borja, III duc de Gandia, i de la seua amant Caterina Díez de Castellví. La susdita Caterina Díez de Castellví era l'esposa de Joan Jeroni d'Almúnia i Català, senyor de Xeraco. Segons apunta Escolano, el matrimoni entre Anna de Ribelles i Joan Cristòfol de Borja «tuvo ruyn suceso, a causa de ser cavallero muy distraido y que se dexava llevar de la corriente del mundo, con ser en lo natural muy agudo y penetrante entendimiento. Y doña Ana, con este descontento, començó a bivar con poco gusto del estado de casada. Y como fuese de suyo muy honesta, aunque hermosa con extremo, acertó un día a oír un sermón de un padre Ramírez de la Compañía de Jesús, predicador de grande espíritu en aquel tiempo, y de tal suerte aborreció el mundo que de edad de treynta años se quitó las galas y vestida de hábito religioso dio principio a una rigurosa penitencia». Anna es dedicà la resta de la seua vida a servir els malalts de l'Hospital, a fer oració, a assistir a missa i practicar-se mortificacions (portava cilici, dejunava, evitava visites...). Veg. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXIX, cols. 964-965.

menester. Una altra vegada entre tantes, com que anava escassa de menjar, va enviar un criat a casa del seu sogre, Francesc de Castellví, perquè li donara farina per a pastar. No obstant això, el criat va tornar tan solament amb una escarida barcella,¹⁷⁷⁷ quantitat totalment insuficient per a satisfer les necessitats alimentàries de la noble i del seu disminuït servici durant un temps prolongat.¹⁷⁷⁸

Igualment il·lustrativa fou la compareixença de Jerònima Torres,¹⁷⁷⁹ Àngela Marc i Beatriu Tahuenga. Pel que sembla, a les acaballes de 1559, totes tres, juntament amb el canonge de la catedral Miquel Àngel de Ribelles i els seus domèstics, van realitzar una parada al castell dels senyors de l'Alcúdia.¹⁷⁸⁰ En aquella ocasió, tornaven d'Ibi, lloc on hi havien estat residint durant els darrers anys per tal de fugir del contagi de pesta que hi havia hagut a la ciutat de València.¹⁷⁸¹ De primeres, alguns dels integrants del seguici van observar que Àngela de Montagut, besneboda del seu amo, no anava vestida conforme a la seua condició. Les reiterades preguntes dels invitats conduïren la joveneta a confessar que no tenia altres robes per posar-se i que l'abrigall de grana que li havia fet cosir la seua mare abans de faltar l'havia reconvertit en una peça per a damunt de la camisa.

Tanmateix, no van tardar a conèixer que les dificultats d'Àngela no es reduïen a la indumentària, sinó que afectaven el seu rebost. Poc abans que caiguera la nit, Miquel Àngel Ribelles va regressar de Carlet, on s'havia desplaçat per visitar la seua germana Elvira de Ribelles i al seu cunyat, Roderic de Castellví. Quan s'acostà l'hora de sopar, la jovencella els comunicà que no tenia res per oferir-los «si no era arrop y figues y panses». Els seus convidats van pensar que es tractava d'una graciosa ocurrència. De primeres, fins i tot, Jerònima Torres i Àngela Marc van optar per seguir-li el joc. Uns instants després, cap de les dues podia donar crèdit: «Per Déu, senyora! Una senyora de l'Alcúdia no té què donar-

¹⁷⁷⁷ Una barcella valenciana equivalia a 16'76 litres, el que venien a ser uns 10 kg, en aquest cas, de farina. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 120-122.

¹⁷⁷⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. les declaracions d'Àngela de les Ames sobre els ítems 18, 19, 20, 21 i 38 de l'escriptura de capítols presentada por Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

¹⁷⁷⁹ Jerònima Torres estava casada amb Serafí de Ribelles, germà del que fóra el X senyor de l'Alcúdia i el Ressalany, Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero. Nogensmenys, quan ocorregueren els fets ja era vídua. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut.

¹⁷⁸⁰ D'acord amb taxació realitzada el 1563, la casa-castell dels senyors de l'Alcúdia, situada a la Pobla, *per ésser, com és, edificada de molt gentil obra e edifici*, estava valorada en 4.000 lliures i els objectes, mobiliari i ornaments del seu interior podien assolir el preu de 200 lliures. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'annex II titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries».

¹⁷⁸¹ Sobre la pesta dels anys 1557-1559, veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-134; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

nos a sopar, si no és arrop y figues y panses?». L'incrèdul canonge de la Seu es va dirigir, a continuació, al rebost de la casa i es va cerciorar que no hi havia res més. Va estar lladoncs quan la jove els va posar al corrent de la seua precària situació: des de la mort de Jerònima Ribot, patia d'extremes mancances perquè ningú s'ocupava de les seues necessitats. Miquel Àngel de Ribelles no s'ho pensà dues vegades. Va cridar el rebooster de la casa, li va donar diners i li va ordenar que comprara provisions suficients per sopar i per dinar l'endemà.¹⁷⁸²

Malauradament, les sevícies de Galceran cap a la seua esposa no es limitaven només a l'incompliment de la sustentació de les càrregues del matrimoni. Tal com hem assenyalat més amunt, el IX baró de Carlet acostumava a projectar el mateix temperament agressiu que mostrava vers l'exterior sobre la seua família més immediata, de manera que solien ser freqüents els maltractaments i les vexacions a què sotmetia la seua dona.¹⁷⁸³ El caràcter inconformista i tenaç d'Àngela, devia contribuir ostensiblement a exacerbar els ànims del jovencell. Així les coses, n'hi van estar tantes les vegades, que correu la brama i es convertí en un assumpte de domini públic: «lo dit don Galceran de Castellví concebé oy, rancor y capital indignació contra la dita dona Àngela Ribelles y de Castellví, supplicant muller de aquell, de tal manera que·s tingué per cert que entenia en voler-la matar o greument damnificar».¹⁷⁸⁴ Així ho declararen també molts dels testimonis aportats, anys més tard, al judici instat per la restitució dotal.

En eixe sentit, el mercader Cosme Masso, així com Pere Salazar, un dels guardes del lloctinent general, afirmaren haver escoltat parlar a casa del canonge Miquel Àngel de Ribelles sobre els maltractes. El jurista alzireny i parent de la joveneta, Miquel Jeroni Valero¹⁷⁸⁵ assegurà haver-ho sentit contar a moltes persones, tant a la vila d'Alzira com a

¹⁷⁸² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. les declaracions d'Àngela Marc, Beatriu Tahuenga i de Jerònima Marc sobre els ítems 18, 19, 20, 21 i 38 del document presentat per Àngela el 4 de juliol de 1569.

¹⁷⁸³ *Ibidem*. Veg. ítem 13 de l'escriptura de testimonis presentada per Àngela de Montagut el 29 de gener de 1568. Els testimonis aportats al judici afirmaren que Galceran era una persona fàcilment irascible i de conducta violenta.

¹⁷⁸⁴ *Ibidem*. Veg. ítem 14 del mateix document.

¹⁷⁸⁵ Miquel Jeroni Valero, fill del cavaller alzireny Miquel Valero, malgrat que exercia com a jurista a València, també estava implicat a les parcialitats del reialenc alzireny. El seu germà, Francesc Joan Valero i son pare, Miquel Valero n'estigueren caps de bàndol durant bona part del segle XVI. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Poder político y violencia...", *op. cit.*, pp. 1-32; —, *Grups de poder i...*, *op. cit.*, 139-140 i 162-173; —, "Grups de poder i..." *op. cit.*, pp. 193-211; —, "Poder y conflicto: las..." *op. cit.*, p. 832. Veg. també els apartats titulats: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador; La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira; Un exemple de la conflictivitat de les parcialitats al Clos de la vila: les desavinences de Miquel Gil i els seus germans amb els Valero; Dues parts desavingudes: «Los officials de les universitats de Algemesí e Carcaixent tostemps après de dita desmembració han fet puncta al justícia de la vila de Algezira en lo ús y exercici de la sua jurisdicció»*, continguts al capítol precedent.

la ciutat de València. Els velluters alcudians Jaume Jornet,¹⁷⁸⁶ Gaspar Miquel i Pere Font, el batlle de l'Alcúdia Onofre Vilavella,¹⁷⁸⁷ i també els seus conveïns Joan Àngel Hervàs,¹⁷⁸⁸ Joan Sas i Miquel Pareja o el rector Lluís Sanches, entre d'altres, explicaren així mateix que el comportament aspre i violent del jove senyor de Carlet cap a la seua esposa gaudia de certa fama pública a ambdues baronies.

Tal vegada, tractant-se d'un procés judicial, hom puga adduir una desmesurada tendència a l'exageració tant de la crueltat de Galceran com del pretés afecte d'Àngela de Montagut devers el seu marit. Sense negar aquesta possibilitat, el ben cert fou que els testimonis asseguraren que, en algunes ocasions, havien estat presents mentre li feia carícies i festes i aquest se l'havia tret de sobre de mala manera; propinant-li cops de colze o faltant-li verbalment el respecte. Concretament, Miquel Pareja exposà que, una volta, a «l'alberch de morisch», havia vist com la jovencella li efectuava carantoines i moixaines prop d'una escala i aquest la va empènyer graons avall. Una altra volta, veié Galceran parlar amb ella «ab una ballesta parada».

Així mateix, mossén Andreu Miquel, com a dispenser, declarà haver presenciat les agressions. Particularment, el prevere portà a col·lació el cop en què Galceran va intentar agredir la seua dona amb un punyal, perquè pensava que li havia furtat sis lliures. De la mateixa manera, segons assegurà Miquel, era sobradament sabut que Galceran la tenia amenaçada perquè no eixira de Carlet sense la seua companyia o la de son pare: Francesc de Castellví. Una vesprada en què Àngela necessitava anar a l'Alcúdia i el seu marit no hi regressava, la jove va resoldre emprendre el camí acompanyada per Mont-rojo; un escuder del seu sogre. En tornar-hi escoltà com el cavaller bagolava i el sorprengué maltractant-la.

¹⁷⁸⁶ La família dels Jornet, estava íntimament lligada al conreu de moreres, així com al procés de transformació del capell en fibra de seda utilitzable. Els Jornet tenien plantades, segons Vicent J. Vallés Borràs, 1.018 moreres al terme de l'Alcúdia a les darreries del segle XVI. Ocupaven la desena posició en el rànquing. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60. Jaume Jornet va ser un dels imputats per contraban de seda. ARV. Batllia General. *Processos*, lletra P, 302 i 812. Veg. al capítol que porta per títol: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda* dins de l'epígraf titulat: *La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban*, l'apartat: 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*.

¹⁷⁸⁷ El batlle de l'Alcúdia, Andreu Vilavella, pare d'Onofre, fou un altre dels imputats per contraban de seda. ARV. Batllia General. *Processos*, lletra P, 302. Veg. al capítol que porta per títol: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda* dins de l'epígraf titulat: *La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban*, l'apartat: 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*.

¹⁷⁸⁸ La família Hervàs tenia plantades a finals de segle XVI 1.231 moreres, cosa que la convertia en la sisena amb major nombre d'arbres a la baronia de l'Alcúdia. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60.

Jerònima Torres, Àngela Marc i la criada Beatriu Tahuenga també hi van declarar tindre'n notícia.¹⁷⁸⁹

Ben aviat Àngela fou conscient que les seues perspectives de futur a Carlet s'estaven tornant molt tèrboles i que tot allò que li succeïa anava a molt mal borràs. Certament, la situació s'havia fet insostenible i ja res la podia retindre a Carlet. Els nombrosos delictes comesos pel seu marit, la sentència que el condemnava a mort i posava preu al seu cap, el setge de Carlet a la mitjanit, les contínues absències i faltes d'atenció, els maltractaments i les nombroses mancances que va sofrir després de la mort de Jerònima Ribot, segurament la van fer reflexionar i la induïren a cercar el mode de forçar una eixida per tal d'escapar d'un ambient tan lesiu i obagós. Per tal d'aconseguir-ho, es va posar en contacte amb la seua tieta, Anna de Ribelles,¹⁷⁹⁰ la qual vivia juntament amb la seua àvia, Àngela de Borja-Llançol, a la ciutat de València.¹⁷⁹¹

L'ocasió i el pretext es van presentar la tardor de 1560, quan l'anciana senyora de l'Alcúdia va emmalaltir. Així les coses, Anna s'adreçà a Galceran i Francisco de Castellví per tal de posar-los al corrent de l'empitjorament de la salut de sa mare i del gran desig que tenia de tornar a veure la seua néta. Com que no hi havia motius per dubtar, van concedir crèdit a les missives, atorgaren el seu beneplàcit i començaren a preparar la partida de la joveneta.¹⁷⁹² La jornada acordada, la tieta d'Àngela es presentà a Carlet per recollir-la.¹⁷⁹³ A fi i efecte d'extremar

¹⁷⁸⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. les declaracions de totes les persones anteriorment esmentades sobre els ítems 14, 22, 23, 24 i 25 de les escriptures de capítols presentades per Àngela de Montagut el 29 de gener de 1568, el 14 de juny i el 4 de juliol de 1569, respectivament. Mossén Andreu Miquel explicà que durant una de les visites que Àngela li feu a sa mare, aquesta li va donar sis lliures en una bossa. La jove les va guardar davall del coixí. Quan Galceran va descobrir aquelles monedes, malpensà i entengué que Àngela li les havia furtades del cofre. Malgrat que la jove li ho va explicar, Galceran la va amenaçar amb un punyal, de manera que no hagué més remei que de fugir de l'habitació.

¹⁷⁹⁰ Anna de Ribelles es casà, el 1545, amb Joan Cristòfol de Borja, fill de Joan de Borja, III duc de Gandia, i de la seua amant Caterina Díez de Castellví. La susdita Caterina Díez de Castellví era l'esposa de Joan Jeroni d'Almúnia i Català, senyor de Xeraco. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 7v. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en la nobleza...", *op. cit.*, pp. 291 i 316; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*, pp. 45, 229, 231-232, 258 i 261-262; IBORRA, J., "La venda del lloc...", *op. cit.*, pp. 11-13; IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro segundo...*, *op. cit.*, p. 147; PONS FUSTER, F., *La Germania a Gandia...*, *op. cit.*, pp. 42, 46, 52-54 i 60. Caterina Díaz de Castellví va passar els seus últims dies a Llombai. Veg. BATLLORI, M., *La família de los...*, *op. cit.*, p. 70; DEVESA I JORDÀ, F., *Malalties i remeis. La...*, *op. cit.*, pp. 22 i 284. Veg. també ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXIX, cols. 964-965.

¹⁷⁹¹ El prevere Andreu Miquel, va declarar al judici que Àngela de Montagut va enviar a València el rector de l'Alcúdia mossén Francesc Torrella, perquè parlara amb Àngela de Borja-Llançol sobre la forma d'eixir de Carlet. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Vegeu la declaració de mossén Andreu Miquel sobre l'ítem 26 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

¹⁷⁹² *Ibidem*. Veg. els testimonis de Miquel-Joan Gassull, Francesc Hervàs, Jeroni Figuerola, Cosme i Damià Alapont, Joan Carrió, Antoni Torises, Francesc la Mata i altres, sobre els ítems 32 i 33 del document presentat pel procurador de Galceran de Castellví el 17 agost 1569.

¹⁷⁹³ El jurista alzireny Miquel Jeroni Valero es va trobar Anna Ribelles, aquell jorn, en el camí de l'Alcúdia a Carlet. La noble li relatà que es dirigia als dominis dels Castellví per tal d'endur-se a València la seua

la seguretat, els Castellví ordenaren a l'aleshores batlle, Onofre Hervàs, que les escortara fins al Cap i Casal. El moment de la partença prengué un to un tant bucòlic: als flancs del carruatge s'amuntegaren un bon grapat de vassalls plorant i besant-li les mans. La jovencella els va consolar i els va prometre una prompta tornada.¹⁷⁹⁴ En aqueixa ocasió, Galceran de Castellví es trobava a Carlet. No debades, va acompanyar la seua esposa fins a la rambla del riu Magre i li demanà que en tornara tant prest com poguera.¹⁷⁹⁵ Nogensmenys, el ben cert fou que no hi va regressar mai més. Heus ací, una vegada més, la fortalesa i la determinació d'Àngela de Montagut, la qual a la curta edat de desset anys hagué de prendre una decisió bastant difícil i traumàtica: la preservació de la seua vida o l'estranyament de la seua filla Maria, que—amb poc més d'un any—va haver de deixar a Carlet.

Una volta instal·lada a València, juntament amb la seua àvia i Anna de Ribelles, la jovencella va sol·licitar l'assessorament d'alguns juristes, als quals va relatar les carències, els maltractaments i les sevícies que hi havia patit. De resultes, si en alguna cosa en van coincidir tots, a la llum dels fets reportats, fou en el consell: que no retornara al costat del seu marit i que se n'allunyara. Així doncs, Àngela deixà transcórrer les jornades i dilatà tant com pogué la seua estada al Cap i Casal, fins que els Castellví li van escriure. El mateix batlle de Carlet, Onofre Hervàs, fou el qui es personà a València, al domicili dels Montagut, per tal d'interessar-se per la salut de l'anciana i obtindre'n resposta. La joveneta, un cop llegida la missiva, negà en redó qualsevol possibilitat de desfer el camí fins a Carlet i n'hi adduí les raons. En eixe sentit, no dubtà a posar-lo al corrent de tot: tant de les consultes als advocats i lletrats com de la resolució i acatament seus dictats. Poc després, a les primeries de novembre de 1560, per provisió del duc de Sogorb, lladoncs lloctinent general

neboda Àngela per tal que visitara sa mare, Àngela de Borja-Llançol, que estava malalta. També li mencionà que volia separar la joveneta del seu marit a causa dels maltractaments que havia sofrit. Així ho va afirmar també el rector d'Alginet, Cristòfol Salvador. *Ibidem*. Veg. les declaracions de misser Miquel Jeroni Valero i de mossèn Cristòfol Salvador sobre els ítems 26 i 22 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569 també l'escriptura enantada per Sebastià Joan Xulví, procurador de Galceran de Castellví, el 20 de juny de 1569.

¹⁷⁹⁴ Miquel Joan Gassull va descriure amb precisió l'escena de la partida, en la qual hi va estar present. A la seua declaració deixà entreveure el seu ressentiment amb Anna de Ribelles, la qual—segons el cavaller—en arribar a València se'n reia de l'escena i també del que el testimoni li havia dit a Àngela de Montagut. *Ibidem*. Veg. la declaració de Miquel Joan Gassull sobre l'ítem 22 del document presentat pel procurador de Galceran de Castellví, el 20 de juny de 1569.

¹⁷⁹⁵ *Ibidem*. Veg. els testimonis de Jeroni Figuerola, Cosme i Damià Alapont, Joan Carrió, Miquel Joan Gassull, Antoni Torises, Francesc la Mata, entre d'altres, sobre l'ítem 34 del document presentat pel procurador de Galceran de Castellví el 17 d'agost de 1569.

del Regne, la néta d'Àngela de Borja-Llançol va ingressar al convent de l'Encarnació del Cap i Casal.¹⁷⁹⁶

Tan prompte com Galceran s'assabentà del que havia fet la seua dona, s'enujà de tal manera que es disposà a venjar-se de les causants de l'ensarronada. Talment fou així, que no s'ho pensà dues vegades. Malgrat que estava sentenciat a mort i s'havia posat preu al seu cap, una nit mobilitzà els seus adeptes i plegats es dirigiren envers València.¹⁷⁹⁷ Heus ací com, una vegada més, el fill de Francesc de Castellví tornà a comprometre Alfons d'Aragó, convençut que mentre el de Sogorb continuara al front de la institució virregnal hi podria campar pel Regne amb impunitat. En arribar a la ciutat hi van accedir dins del recinte emmurallat pel portal del Coixo, van creuar la plaça de l'Encarnació o dels Oms¹⁷⁹⁸ i s'encaminaren al convent on es trobava Àngela de Montagut per tal d'ajustar comptes:

«Com lo principal intent de aquell fos de matar-la a hora cauta ab molta gent que l'acompanyaven, volgué entrar dins lo dit monestir rompent una finestra de aquell. E si no fora perquè fonch sentit per les monjes del dit monestir, fora entrat en aquell e haguera mort a la dita dona Àngela».¹⁷⁹⁹

Contràriament al que puga semblar a primer colp d'ull, val a dir que es tractà d'una acció ben premeditada i estudiada. No per casualitat, la temptativa d'assalt es produí en un dels punts més vulnerables del cenobi carmelita, puix que la finestra en qüestió estava desproveïda de reixa i només posseïa una coberta i uns barrots de fusta que salvaguardaven el vidre. A l'interior n'estava l'estança i les dependències on habitaven els donats, els servidors i els ordinaris. Encara que l'investida resultà fracassada, sor Jerònima Peris,

¹⁷⁹⁶ Actualment l'accés es troba situat al carrer Balmes. Aquest convent de les Carmelites Calçades, va estar fundat el 1502 pel prior de la Cartoixa Valldecris, Lluís Mercader, i pel prior del convent del Carme, Pere Estanya. L'edifici actual és posterior a la Guerra Civil i ha quedat un tant desfigurat per haver-se envoltat de locals—sobretot baixos de lloguer—per subvindre les necessitats de la comunitat i les seues obres. Veg. també ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. I, pp. 567-569. *Ibidem*. Veg. el testimoni de Francesc Hervàs, germà del batlle de Carlet, sobre l'ítem 22 del document presentat pel procurador de Galceran de Castellví el 20 de juny de 1569. Francesc Hervàs i el seu fill van estar processats diverses vegades per contraban de seda entre 1559 i 1564. ARV. Batllia General. *Processos*, lletra P, 325 i 424.

¹⁷⁹⁷ D'acord amb els testimonis aportats al judici per Àngela de Montagut, Galceran de Castellví hi va ser present i va dirigir l'intent d'assalt de l'Encarnació. Contràriament, els testimonis de Galceran van declarar que el jove estava a Carlet la nit en què es produí l'incident. El ben cert, és que la temptativa es va produir i estava orquestrat pel jove senyor de Carlet. El propòsit també resta en clar: assassinar Àngela de Montagut. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f.

¹⁷⁹⁸ Sor Jerònima Peris i sor Àngela Llançol, monges del susdit convent, es van referir d'aquesta manera a la plaça de l'Encarnació en la seua declaració sobre l'ítem 29 de l'escriptura de testimonis rebuda per Àngela de Montagut, el 4 de juliol de 1569. *Ibidem*. José Hinojosa Montalvo refereix l'existència durant segle XIV d'una plaça dels Oms en les immediacions de la parròquia de la Santíssima Creu. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. II, p. 848.

¹⁷⁹⁹ *Ibidem*.

l'aleshores priora, feu cridar el justícia criminal, Antoni Belluga, el qual s'encarregà de notificar l'incident al virrei. Pocs dies després, la brama s'havia escampat per tot arreu.¹⁸⁰⁰

Un xic per calmar els temors de les religioses i un altre xic per cobrir-se les esquenes, el duc de Sogorb va ordenar a misser Miquel Àngel de Bas¹⁸⁰¹ que incloguera els voltants de l'immoble de l'Encarnació a la ronda nocturna de la guàrdia. Les ordres van ser clares, qualsevol individu que fóra descobert de nit posant un peu al carrer de la confraria i gremi de fusters hauria d'estar detingut d'immediat.¹⁸⁰² El mateix Alfons d'Aragó, degué remetre als Castellví les ordres que havia traslladat als efectius de la vigilància nocturnal, perquè Galceran mai no s'hi tornà a aventurar. Precisament, a cent dels vincles del casal de Carlet amb el lloctinent general, per por de mosques, la comunitat va decidir que la jove senyora de l'Alcúdia pernoctara des d'aleshores amb elles «a l'adormidor de les monges». De fet, el lloc exacte on descansava la joveneta fou mantingut amb recel i en escrupolós secret fins que es va rebre la notícia que Galceran de Castellví havia estat enviat a l'exili: a La Goleta.¹⁸⁰³

Després del fracassat intent d'irrupció al cenobi carmelita, el jove senyor de Carlet decidí arremetre contra Anna de Ribelles i Àngela de Borja, a les quals amenaçà de mort per haver planificat l'argúcia que li havia tret de casa la seua esposa. No cal ni referir la paor i la sensació d'indefensió que aquella declaració d'intencions degué causar a ambdues. Així les coses, d'entrada, van resoldre no eixir del domicili. Emperò, observant del que era capaç el fill de Francesc de Castellví, unes jornades més tard, van cercar l'empara de la llar

¹⁸⁰⁰ *Ibidem*. Joan Ramó, prevere beneficiat de la parròquia de Sant Martí de València, va explicar que havia estat públic i notori a València i particularment a la llar de Vicent Vallterra que Galceran de Castellví havia intentat entrar al cenobi carmelita per una finestra. El jurista alzireny, Miquel Jeroni Valero, també es va assabentar de la temptativa d'assalt. Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés, també en tingué notícia i indicà que el duc de Sogorb hi havia apostat estratègicament la seua guàrdia de manera que si Galceran gosava reincidir en les seues pretensions el pogueren capturar.

¹⁸⁰¹ Miquel Àngel de Bas era un dels jutges de la Reial Audiència. S'havia desplaçat diverses vegades a Carlet acompanyat de verguetes i agutzils per tal d'intentar apressar Galceran de Castellví. Sembla que a les darreries del 1560 s'havia fet càrrec de la ronda de guàrdia virregnal d'aquest districte de València.

¹⁸⁰² Els verguetes de la Reial Alguatzilia, Antoni del Bern i Martí Rodrigues van afirmar que les ordres eren molt expressives: rondar per les nits al voltant del convent de l'Encarnació amb molts efectius perquè Galceran de Castellví havia intentat assassinar la seua muller. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f.

¹⁸⁰³ *Ibidem*. Veg. les declaracions dels preveres Andreu Miquel i Joan Ramó, Miquel Jeroni Valero, Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés; de les monges carmelites sor Anna de Borja, sor Jerònima Peris, sor Francisca Passabonell i sor Àngela Llançol; del teixidor de seda Lluís Soler, del mercader Cosme Masso, de Joan Sas, d'Antoni del Bern i de Martí Rodrigues, sobre l'ítem 29 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

del seu parent Vicent Vallterra,¹⁸⁰⁴ amb qui Galceran tenia signada pau i treva; fet indicatiu que entre tots dos hi havia hagut diferències amb anterioritat.¹⁸⁰⁵

Mare i filla es van mantindre a recer de les parets de la residència de Vicent Vallterra¹⁸⁰⁶ fins que el jove senyor de Carlet accedí a assegurar per escrit que no gosaria damnificar a cap de les dues. Com que calien garanties i adveracions i la situació personal de Galceran desaconsellava que compareguera enlloc, l'assumpte s'hagué de resoldre mitjançant intermediaris. A tal efecte, s'hi van personar en la jornada acordada son pare, Francesc de Castellví; el comte de Cocentaina,¹⁸⁰⁷ el senyor de Llaurí, Lluís de Vic;¹⁸⁰⁸ el canonge de la Seu, Miquel de Vic, i Francesc Boil, senyor de la Daia i germà del senyor de Bétera, els quals van comprometre la seua paraula davant el canonge Miquel Àngel de Ribelles i el mateix Vicent Vallterra.¹⁸⁰⁹

Diuen que a la vida, com als escacs, acostuma a guanyar el qui sap avançar-se. Això fou el que intentà portar a terme l'aguerrida Àngela de Borja-Llançol. A penes havia

¹⁸⁰⁴ Es tracta de Vicent Vallterra de Blanes i Centelles, el qual arribà a ser senyor de Torres-Torres, Vilanova, Algímia, Alfara, Castellmontant, la Font de la Reina, Montanejos, l'Alqueria, Aranyel i Canet. S'havia casat amb Margarida de Ribelles, filla de Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero i d'Àngela de Borja-Llançol. Per tant, es tractava del cunyat d'Anna de Ribelles, del gendre d'Àngela de Borja-Llançol i de l'oncle polític d'Àngela de Montagut. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut. Veg. també CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., "Una mirada històrica a...", *op. cit.*, p. 28; —, "La antigua iglesia parroquial...", *op. cit.*, p. 534; CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J. i MESA I REIG, L., "Les relacions familiars entre...", *op. cit.*, pp. 197-199; Díez PÉREZ, J., *Torres-Torres. Apunte Histórico...*, *op. cit.*, pp. 22-25.

¹⁸⁰⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. al final de la declaració de Vicent Vallterra sobre el document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569. Sobre la signatura de pau i treva entre Vicent Vallterra, Francesc de Vilanova i Galceran de Castellví, veg. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra F, 82 s. f. També, ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra A, 408, s. f.

¹⁸⁰⁶ *Ibidem*. Vicent Vallterra habitava llavors junt a la parròquia de Sant Martí, a la casa que el 1569 pertanyia a Baltasar Almúnia.

¹⁸⁰⁷ *Ibidem*. El prevere Andreu Miquel testificà, el 1569, haver vist lladoncs Eiximén Peres Roís de Corella, comte de Cocentaina, a les afores de la població d'Alginet, esperant Galceran de Castellví per parlar amb ell sobre la signatura de la seguretat d'Àngela de Borja-Llançol i Anna de Ribelles. El comte de Cocentaina fou consogre del portantveus de general governador i senyor d'Alginet, Jeroni de Cabanilles. No debades, la seua filla Maria de Corella i Mendoza va casar en primeres noces amb Joan de Cabanilles, fill unigènit del portantveus. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "La defensa violenta del...", *op. cit.*, [en premsa].

¹⁸⁰⁸ Lluís de Vic i Ferrer, fill de l'ambaixador Vic, era lladoncs senyor de Llaurí i cambrer de l'emperador Carles V. Estava casat amb Mencia Manrique de Lara i Fajardo, filla dels comtes de Paredes de Nava i, per tant, parenta de Jerònima Manrique de Lara, primera esposa de Francesc de Castellví, pare de Galceran, amb els quals, com sabem, els Vic també guardaven parentiu proper. Veg. DE MOMBLANCH GONZÁLBEL, F., *Dietari de Jeroni...* *op. cit.*, pp. 88-89. En el camp de batalla, va combatre davall les ensenyes reials contra els agermanats i va participar de les campanyes militars de l'Emperador al nord d'Àfrica. El 1530, qualificat com «l'any de les morts» per l'epidèmia de pesta que corria pel Regne, el matrimoni es va refugiar al monestir, on va nàixer Joan de Vic, bisbe de Mallorca i arquebisbe de Tarragona. MORERA, J. B., *Historia de la Fundación...*, *op. cit.*, p. 64.

¹⁸⁰⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els testimonis de Lluís Sanches, rector de l'Alcúdia; Miquel Pareja, Joan Àngel Hervàs, Pere Font, Onofre Vilavella, batlle de l'Alcúdia, Gaspar Miquel, els preveres Andreu Miquel, Honorat Joan i Joan Ramó; l'alzireny misser Miquel Jeroni Valero, Jerònima Torres i de Ribelles, Àngela Marc, Beatriu Tahuenga, Vicent Vallterra, el teixidor de seda Lluís Soler, Cosme Masso i Joan Sas, sobre l'ítem 30 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569.

transcorregut un any des de l'ingrés de la jove al convent de l'Encarnació, quan l'anciana va decidir cedir-li la possessió dels dominis de l'Alcúdia i el Ressalany. En realitat es tractava d'una nova argúcia legal. No debades, d'acord amb els capítols matrimonials signats el mes de maig de 1558, el casal de Carlet sols podria reclamar les possessions dels Montagut després de la mort de la vella senyora de l'Alcúdia. Per tant, la noble no feu més que aprofitar l'agreujament de la situació legal del jove senyor de Carlet¹⁸¹⁰ i jugar la seua partida, atenint-se a la descarada passivitat de l'espòs de la seua néta i de son pare, Francesc de Castellví, a les diverses citacions perquè declararen en la Reial Audiència sobre les sevícies i maltractaments.¹⁸¹¹ Així les coses, el 20 de novembre de 1561, Àngela de Borja-Llançol i Joan Terés, prevere a la ciutat de València i procurador d'aquesta,¹⁸¹² es personaren a cal notari Baltasar Escuder, amb la finalitat de realitzar el traspàs legal de tots els poders de la baronia de l'Alcúdia i el Ressalany a favor d'Àngela de Montagut.¹⁸¹³

La maniobra, tal com calia esperar, no caigué massa bé a Carlet. Talment fou així, que Galceran de Castellví, una vegada més, mirà de prendre's la justícia per les seues mans. I aquesta volta a l'altra banda de la boga, a l'Alcúdia, sembla que estaven esperant-lo. La

¹⁸¹⁰ El dia 22 de març de 1561 es va publicar la segona sentència de mort en absència contra Galceran de Castellví. El jove senyor de Carlet portava llavors en cerca i captura des de feia més de dos anys. La segona sentència el deixava en una situació encara més precària. Per acabar d'adobar-ho, el 5 de desembre de 1561 fou declarat «enemic de sa majestat». ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 212r-213r.

¹⁸¹¹ Àngela de Borja-Llançol havia citat diverses vegades a Galceran i Francesc de Castellví perquè declararen davant la Reial Audiència i el tribunal eclesiàstic. Nogensmenys, no gosaven presentar-se en persona ni mitjançant procurador. Hem estat capaços de documentar almenys tres citacions datades el 24 de juliol, el 23 d'octubre i el 4 de novembre de 1561. ARV. *Reial Cancelleria*, 775, ff. 46r, 104r-105r i 109v-110r.

¹⁸¹² Una de les hipòtesis que barallem és que es tractara de Joan Terés i Borrull, prevere originari de Verdú, que va estudiar gramàtica a Reus, llatí a Tarragona i teologia i filosofia a la Universitat de València, on es va doctorar, va impartir docència i va ser rector. La seua carrera eclesiàstica va ser llarga. Entre 1569-1579 va ser bisbe del Marroc, entre 1579 i 1585 ho fou d'Elna i entre 1585-1587 de Tortosa, moment en què va passar a ser arquebisbe de Tarragona fins a la seua defunció el 1603. Els darrers anys de la seua vida va ser virrei de Catalunya i lluità contra el bandolerisme, malgrat que ell mateix formava part de la facció dels Nyerros que dividia el Principat. Li succeiria a l'arquebisbat de Tarragona Joan de Vic i Manrique de Lara, precisament un dels fills de Lluís de Vic, senyor de Llaúri. Veg. BAYERRI I BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa y...*, op. cit., pp. 768-771; BOLEDA I CASES, R., *Joan Terés i Borrull...*, op. cit.; DURAN E. (dir.), *Repertori de manuscrits catalans...*, op. cit., p. 321; DEL ARCO Y MOLINERO, Á. *La Antigua Universidad de...*, op. cit., p. 118; EUBEL, K., *Hierarchia catholica medii et...*, op. cit., pp. 202, 208, 253, 328; FELIPO ORTS, A., *La Universidad de Valencia...*, op. cit., pp. 45, 113-121 y 202; FELIPO ORTS, A. i MIRALLES VIVES, F. *Colación de grados en la...*, op. cit., pp. 80-82 i 117-134; FERNÁNDEZ SORIA, J.M., LÓPEZ MARTÍN, R., “Los colegios jesuíticos valencianos...”, op. cit., p. 194; GARCÍA MARTÍNEZ, S., “San Juan de Ribera...”, op. cit., pp. 11-12, 30, 35-36 i 45; MORALES ROCA, F. J. *Próceres habilitados en las...*, op. cit., vol. I, pp. 83-85 i 116-117; vol. II, p. 117; ORTÍ I FIGUEROLA, F., *Memorias históricas de la...*, op. cit., pp. 257-258; KAMEN, H., *The Phoenix and the...*, op. cit., p. 74; PALAO GIL, J., “Els rectors de l'Estudi...”, op. cit., pp. 13-19; PITARCH ALMELA, V., *Llengua i Església durant...*, op. cit., p. 69; RAVENTÓS I GIRALT, J. *La Sinodalitat a Catalunya...*, op. cit., pp. 80-81; SERRA I PUIG, E., *Textos Jurídics Catalans. Lleis...*, op. cit., p. 865; TEIXIDOR I TRILLES, J. *Estudios de Valencia [Historia...*, op. cit.; VICENTE DOMÉNECH, A., *Historia general de los...*, op. cit., p. 15.

¹⁸¹³ ACCV. *Protocolos de Baltasar Escuder*, 138, s. f. Els actes es van repetir el 5 de desembre de 1561, moment en què Àngela comparegué davant Gaspar Escuder. La presa de possessió efectiva per part d'Àngela de Montagut no es feu efectiva fins el 1565, en el cas de l'Alcúdia, i el 1566 en el del Ressalany. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Vegeu annexos IV i V.

presa de possessió en nom de la filla d'Acaci de Montagut resultà certament accidentada, però es duqué a terme per delegació gràcies a premeditació i arranjament d'hosts armades. El 22 de novembre, les notícies dels aldarulls havien fet cap a València i els procuradors fiscals van prendre cartes en l'assumpte. Cinc jornades més tard, el doctor de la Reial Audiència Miquel Àngel de Bas partia des del Cap i Casal per tal d'assabentar-se sobre el que havia ocorregut i tractar d'assegurar la pau, perquè s'havien fet «certs actes possessoris de favor de dona Àngela de Ribelles e de Castellví sobre lo loch y jurisdicció de la Alcúdia de Carlet ab gent armada de diversos gèneros de armes parades, del qual se ha causat matèria de rixes y de males voluntats entre les parts que sobre la possessió o cas del dit loch, rendes y emoluments de aquell pretenien tenir dret». Al remat, el duc de Sogorb, irremissiblement lligat de mans, es veié obligat a ordenar tant el segrest de les senyories de l'Alcúdia i Carlet com la detenció dels culpables i molt especialment la del jove Galceran de Castellví.¹⁸¹⁴ Una setmana més tard, el 5 de desembre, es va publicar la crida en què era declarat «enemich de sa magestat» i prohibia prestar-li qualsevol tipus d'ajuda:

«Per quant (convé) al servey de sa magestat y a la bona administració de la justícia, com aquestes persones incorregibles y que de cascun dia poch tement lo temor de Nostre Senyor y la correctió real, cometen y perpetren crims y delictes calificats no sien en manera alguna afavorits, receptats, ni recollits en parts algunes, y don Galceran de Castellví, fill de don Francisco de Castellví [...] haja comés e perpetrat tals crims e delictes que meritament se deu usar ab aquell de tot rigor e remey de justícia per a que sia condignament de sos delictes punit e castigat; tenint en com té lo present Regne inquiet y desasosegat. Per ço, supplicants los procuradors fiscals de sa magestat, ab tenor de la present pública real crida se proveheix y mana a tothom en general e a cascú en particular—de qualsevol estat y condició sia—no gose ne presumeixca per si, ni per interposades persones, receptor, acollir, ni tenir en ses cases, ni donar favor, ajuda, ne altra cosa alguna [...] al dit don Galcerà de Castellví, ni a les persones que ab aquell hiran per tot lo present Regne, sots pena de cinch-centes liures».¹⁸¹⁵

Com sabem, a principis de gener de 1562, Francesc de Castellví i els seus dos fills, Galceran i Jordi, s'havien acollit a sagrat al cenobi dominic de la Santa Creu de Llombai.¹⁸¹⁶ Els Montagut, que havien sofert el decomís de les seues possessions com a

¹⁸¹⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 207v-208v. El document està sent datat del 28 de novembre de 1561. Vegeu també els articles 5, 6 i 7 del document presentat per Àngela de Montagut del 29 de gener 1568. ARV. *Reial Audiència, Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f.

¹⁸¹⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, ff. 212r-213r.

¹⁸¹⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1327, f. 229r. El document està datat el 4 de gener de 1562. Veg. al present epígraf, l'apartat que versa sobre *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví*.

conseqüència de l'enfrontament amb el casal de Carlet, instaren un procés davant la Reial Audiència per tal de recuperar-les.¹⁸¹⁷ La resolució s'allargà fins a la primavera de 1563, moment en què l'Alcúdia i el Ressalany van retornar a mans de la seua legítima propietària: Àngela de Borja-Llançol. Uns poc mesos després, Àngela de Montagut—cansada de tots els problemes que li havia ocasionat el seu espòs—es decidí a presentar alhora una petició de divorci davant la Cort Eclesiàstica de l'arquebisbat de València i una demanda davant la Reial Audiència perquè la constitució dotal realitzada el maig de 1558 fóra declarada nul·la¹⁸¹⁸ o, en detriment d'això, moderada a 10.000 lliures, de manera que poguera conservar i retindre el domini de l'Alcúdia i el Ressalany. Els tribunals de justícia li van donar la raó a principis de 1565.¹⁸¹⁹

LES VICISSITUDS DE L'EXILI DE GALCERAN DE CASTELLVÍ A LA GOLETA I A L'ILLA DE MALTA

En condicions normals, el fill de Francesc de Castellví haguera acabat decapitat pel botxí a la plaça del Mercat de València. No debades, la gravetat dels seus delictes i la reincidència el feien ben mereixedor. Contràriament, però, el que ocorregué fou ben distint. El primer de maig de 1564, després de costoses gestions,¹⁸²⁰ Felip II accedí a condonar-li les penes de mort a canvi de l'exili i desterrament *sine die* del jovenet a la fortalesa de La Goleta, on estava previst que s'emprara en armes a favor de la Monarquia Hispànica.¹⁸²¹ El ben cert fou que al

¹⁸¹⁷ La baronia de l'Alcúdia va retornar a mans Àngela de Borja-Llançol, l'àvia paterna d'Àngela de Montagut després de la resolució del plet instat davant la Reial Audiència de València. La signatura del plet era ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 53, el qual actualment es troba desaparegut. La notificació de la devolució es troba a ARV. *Reial Cancelleria*, 776, f. 199r-199v. El document està sent datat de 24 d'abril de 1563. ARV. Reial Audiència, *Processos Crimals*, 1a part, lletra A, 408 s. f.

¹⁸¹⁸ La constitució de dot tenia diverses deficiències. En primer lloc, la minoria d'edat d'Àngela—entre 14 i 15 anys—la incapacitava per firmar uns capítols matrimonials sense l'assistència del seu procurador. A això calia a l'acte no el va precedir decret de jutge. Per tant, s'havia de declarar nul·la o, si no moderar a deu mil o dotze mil lliures, quantitat suficient per a la qualitat d'un baró com Galceran de Castellví. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f.

¹⁸¹⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'annex II titulat, «Trellat de la demanda ab lletres citatòries». Està datat a 23 de juliol de 1563. El procés en qüestió correspon a la signatura ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 79. ARV. *Reial Cancelleria*, 776, f. 287r-287v. Veg. també ARV. *Reial Cancelleria*, 181, ff. 144r-145r, corresponent a la sentència a favor d'Àngela sobre la possessió de l'Alcúdia i el Ressalany.

¹⁸²⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'ítem 20 del document presentat per Àngela de Montagut el 29 de gener de 1568. Veg. els testimoniatges de Cosme Masso, Miquel Jeroni Valero, Joan Sas, Pere Salazar, Gaspar Miquel, mossén Andreu Miquel, Miquel Pareja, mossén Pere Liguerrí i Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés.

¹⁸²¹ ARV. *Reial Cancelleria*, 253, f. 100r. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, nº 130 s. f. Veg. l'annex número VI, titulat: «Trellat de diversos actes». Al seu interior es troba la condonació de les penes de mort, concedida a Conca l'1 de maig de 1564. Seguidament, hi ha la lletra de l'alcaid i capità general

darrere d'aquest tractament benèvol hi va haver la mediació d'importants personalitats properes a la Cort i al cercle més íntim del rei Prudent. Sense anar massa lluny, un dels que hi degué intervenir a l'hora de demanar la clemència, hagué de ser Gonzalo Pérez, el mateix secretari del sobirà hispànic, el qual es desplaçà personalment fins a Carlet per tal de donar compte de la resolució. Ironies del destí, el seu carruatge va ser assaltat al camí reial, al seu pas per Alginet, quan es dirigia a la vila de Carlet. Entre els nombrosos responsables hi van estar Llorenç, fill del batlle Pere Roig, i Joan Crestalbo, capicausa de les incursions de Galceran de Castellví als dominis de Jeroni de Cabanilles.¹⁸²²

Tanmateix, Gonzalo Pérez no hagué de ser l'únic. Malgrat que aquest flanc ha restat pràcticament sense explorar, hi degué haver altres potentats al darrere com ara el marquès de los Vélez, el príncep d'Éboli o els Mendoza. De fet, les relacions del casal de Carlet amb aquesta poderosa facció cortesana, tal com s'evidencia al llarg d'aquest estudi, no es reduïen al secretari de Felip II.¹⁸²³ L'emparentament amb llinatges castellans com els Manrique de Lara, comtes de Paredes de Nava,¹⁸²⁴ els Mendoza¹⁸²⁵ o més col·lateralment amb els Fajardo¹⁸²⁶ els degueren obrir les portes que els portaren a ampliar uns cercles d'amistats que, a mitjan segle XVI, arribaven fins a ben a dins de la Cort. Així mateix, el

de Goleta, Alonso de la Cueva de Benavides, en què certificà que Galceran de Castellví arribà a aqueixa plaça el 19 d'abril de 1565.

¹⁸²² ARV. *Reial Cancelleria*, 1328, f. 112r i v. El document està datat el 10 de maig de 1564.

¹⁸²³ Sobre els partits o faccions de la cort de Felip II (ebolistes i albistes), veg. ELLIOT, J. H., *La España Imperial (1469..., op. cit.*, pp. 269-290 i 300-308 Veg. KAMEN, H., *Felipe de España...op. cit.*, pp. 110-111. i MARTÍNEZ MILLÁN, J., "Grupos de poder en...", *op. cit.*, pp. 137-197.

¹⁸²⁴ Els Manrique de Lara havien emparentat amb els Castellví a les darreries del segle XV, quan es produí l'enllaç d'Elionor Manrique de Lara i Benavides amb Galceran de Castellví i Vic, avi del jove Galceran de Castellví i López de Mendoza. Malgrat que a la bibliografia els Manrique de Lara no apareixen com a significats partidaris de la facció ebolista, el ben cert és que els seus enllaços matrimonials amb la casa del marquès de los Vélez evidencien la seua simpatia envers aquesta tendència cortesana. Veg. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. Els Manrique de Lara havien reforçat, com sabem, els seus llaços familiars amb importants llinatges valencians com els Vic, parents també del casal de Carlet. No debades, Lluís de Vic i Ferrer, fill de l'ambaixador Vic, senyor de Llaurí i cambrer de l'emperador Carles V, estava casat amb Mencia Manrique de Lara i Fajardo, filla dels comtes de Paredes de Nava i, per tant, parenta de Jerònima Manrique de Lara i Benavides, primera esposa de Francesc de Castellví, pare de Galceran de Castellví. Veg. a tall d'exemple BRINES I BLASCO, J. i PÉREZ APARICIO, C., "A l'ombra de la...", *op. cit.*, p. 297.

¹⁸²⁵ Les connexions del casal de Carlet amb els Mendoza resulten força clares. També ho són les dels Mendoza amb el partit ebolista. A tall d'exemple, com és ben sabut, l'esposa del príncep d'Éboli era Ana de Mendoza de la Cerda. Això, entre d'altres coses, feu que la poderosa nissaga dels Mendoza donara suport a aquesta facció cortesana. Pel que fa als Castellví, Francesc de Castellví i Manrique de Lara va casar en primeres noces amb Jerònima López de Mendoza, filla del jurista Jeroni López i de Francesca de Mendoza i Silva. Per tant, el mateix Galceran de Castellví era familiar dels Mendoza. Veg. a tall d'exemple, RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 9r. Veg. també, PARKER, G., *Felipe II. La biografia op. cit.*, pp. 86, 694, 735 i 864.

¹⁸²⁶ Els Fajardo també estaven emparentats amb els Castellví. No ho estaven, això sí, directament amb la branca dels Castellví del casal de Carlet. Bernat de Castellví, el qui a principis del Cinc-cents fóra batlle d'Alzira, va casar amb Beatriu Fajardo. Veg. AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 89 i 94. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví. Veg. també BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 435-436.

posicionament dins de l'estament nobiliari valencià i els vincles dels Castellví amb poderoses nissagues com els ducs de Sogorb, els Vic,¹⁸²⁷ els Lladró de Vilanova¹⁸²⁸ o els Borja¹⁸²⁹ tampoc no deuria de ser passat per alt. Alguns d'ells, més que no tots plegats, pogueren influir substancialment perquè, al remat, la decapitació fóra permutada per l'exili i servicis a una de les places o presidis mediterranis de la Monarquia Hispànica: La Goleta, un dels més exposats. Heus ací, el típic cercle d'avinences i parenteles que serveixen l'investigador per comprendre una mica millor els nexes d'unió existents entre les altes instàncies politico-administratives de la cort dels Habsburg hispànics i els posseïdors d'una remota baronia valenciana, com la de Carlet.

El jove Galceran de Castellví, abans d'embarcar i fer-se a la mar, va ordenar el seu únic testament, el qual va estar rebut pel notari Vicent Reig el 25 de juliol de 1564.

«En nom de Nostre Senyor Déu, lo qual ha permés cascú haver per propis béns mundanals e de aquells dispondre y ordenar segons plau a cascú de ço que vol que après mort sua, de sos béns sia fet. Per ço, yo, don Galceran Choachim de Castellví, fill de l'il·lustre don Francisco de Castellví, senyor de la villa e baronia de Carlet, pensant que no hi haja cosa més certa que la mort corporal, ne més incerta que la hora de aquella, de hon convé a cascuna sàvia persona sovint pensar en lo sdevenidor a

¹⁸²⁷ Els Vic havien crescut a l'ombra de la Monarquia Hispànica—el més clar exponent fou Jeroni de Vic i Vallterra, ambaixador de Ferran el Catòlic i Carles V a Roma—i estaven fortament emparentats amb els Castellví. A tall d'exemple, Gaspar de Castellví, senyor de Carlet, va casar amb Maria Magdalena de Vic de la unió dels quals va nàixer, entre altres, Galceran de Castellví i Vic, avi de Galceran de Castellví i López de Mendoza. Veg. a tall d'exemple BRINES I BLASCO, J. i PÉREZ APARICIO, C., "A l'ombra de la...", *op. cit.*, pp. 285-313. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví i l'epígraf d'aquest capítol que porta per títol: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*.

¹⁸²⁸ Els Lladró de Vilanova, vescomtes de Xelva també eren parents dels Castellví. Jeroni López, doctor en lleis per la universitat de Bolonya i germà de Joan López, bisbe de Perúgia i Càpua i cardenal de Santa Maria in Trastevere, a més de secretari i datari d'Alexandre VI, va casar amb Francesca de Mendoza i Silva, filla dels vescomtes de Xelva. Els López, els Manrique i els vescomtes de Xelva mantenien fortes relacions de parentiu. Pere Lladró de Vilanova va casar tres vegades. Primer ho feu amb Brianda de Mendoza, després amb la seua parenta, Margarida Lladró, i en terceres noces amb Inés Manrique de Lara. El seu fill, Pere Lladró de Vilanova va casar amb Caterina López, germana dels susdits Jeroni i Joan López. Francesc Lladró de Vilanova, germà de l'anterior i VII vescomte de Xelva, contragué noces amb la seua neboda Inés Manrique de Lara, filla de la seua germana Francesca Mendoza i Silva. Per altra banda, la mateixa Francesca de Mendoza i Silva en casar-se amb Jeroni López va unir el seu cognom al del seu marit i va engendrar, entre d'altres, la muller de don Francesc de Castellví i Manrique de Lara: Jerònima López de Mendoza. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 9r. Sabem que Galceran de Castellví va partir cap a Castella amb el vescomte de Xelva, quan estava perseguit al regne de València pels seus crims. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 79, s. f. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, p. 180. Veg. també, PARKER, G., *Felipe II. La biografia op. cit.*, pp. 45 i 50.

¹⁸²⁹ Els Borja i els Castellví sempre havien guardat molt bon tracte. Tenien parents en comú. Tot i això, sembla que mai no van emparentar directament fins al segle XVI amb el matrimoni de Jordi de Castellví i López de Mendoza, qui esdevindria i comte de Carlet, amb Mariana de Borja. La familiaritat i el bon tracte es feu evident, però, en nombroses ocasions amb anterioritat al susdit enllaç. A tall d'exemple, cal referir els termes de familiaritat amb què s'escrivien Galceran de Castellví i Vic i Joan de Borja i Enríquez, pare de Francesc de Borja. Veg. AHNOB. *Osuna*, c. 587, d. 67.

mort e deu de sí e de sos béns dispondre e ordenar [...] havent de pasar la mar en servey de sa magestat, estant sa de cos y de pensa [...] puch fer ordenar mon últim e darrer testament e la mia darrera voluntat».¹⁸³⁰

D'entrada, va encomanar la seua ànima a Déu, del qual esperava que «per la sua infinita misericòrdia vulla col·locar aquella en la sua santa glòria de paradís». El lloc del seu soterrament, per voluntat pròpia, hauria de dur-se a terme a l'interior del monestir de Sant Doménec de la ciutat de València «en lo vas o sepultura constituïda dins la capella nomenada dels Castellvins prop e junt lo altar major a la part dreta». És a dir, en aquella mateixa que manà erigir, el 1392, Gonçal de Castellví. Escollí per marmessors Francesc i Jordi de Castellví, ço és, son pare i el seu germà menut, als quals ordenà que pagaren tots els seus deutes i injúries. En el capítol de preceptes i llegats pietosos va deixar 150 lliures per a la sepultura al susdit panteó familiar, sots invocació de la Verge de la Humilitat,¹⁸³¹ tot disposant que el que sobrara del sepeli es partira en dues parts iguals i es destinara cadascuna d'elles a oficiar misses de rèquiem per la seua ànima a l'església parroquial de Carlet i al mateix convent de Predicadors, a la capella de la Verge del Roser. Al remat, la seua única obra benèfica es va reduir a 10 lliures que atorgà als pobres de l'Hospital General de València.

Pel que fa a les successions, va testar que tots els seus béns passaren a mans de Maria de Castellví, la seua filla, alhora que encomanà al seu germà Jordi i als seus cunyats, Gaspar Cristòfol Pertusa i Antoni Joan, la correcta disposició dels seues pertinences. Les seues darreres voluntats van servir també per reconèixer que havia estat infidel a la seua esposa: Àngela de Montagut. No debades, admeté la paternitat de Pere de Castellví—concebut fora del matrimoni—i li assignà una pensió de 60 lliures anuals en concepte d'aliments. Finalment, se'n recordà dels servicis del seu notari i fidel criat, Onofre Candela (50 lliures) i del ferrer carletí, Lluís Folqués, (40 lliures).¹⁸³²

D'aquesta manera, deixant-ho tot enllestit per si de cas no hi retornava mai més, Galceran de Castellví va salpar de la ciutat de Màlaga, a finals d'agost de 1564, en un del més de mig centenar de vaixells de l'expedició dirigida per Garcia Álvarez de Toledo i Osorio a la presa del penyal de Vélez de la Gomera. El primer de setembre hi va

¹⁸³⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 1054 s. f. En el seu interior, escrit a unes quartilles es troba una còpia del testament de Galceran de Castellví.

¹⁸³¹ La capella havia estat dedicada des del principi a la Verge de la Humilitat. Com sabem, va ser fundada el 1392 per Gonçal de Castellví i continuada pel seu fill Lluís i els seus descendents. Gonçal de Castellví va faltar un any després, el 5 de març de 1393, a l'esmentada capella. Aquests i altres detalls es referencien a TEIXIDOR, J., *Capillas y sepulturas del...*, op. cit., vol. III, pp. 53-58.

¹⁸³² Lluís Folqués i Onofre Candela, originari d'Alginet, van estar implicats en diversos delictes de sang juntament Galceran de Castellví. ARV. *Reial Cancelleria*, 1325, ff. 309v-310v.

desembarcar i formà part del contingent de més de nou mil hòmens que assetjaren la fortalesa, la qual va caure en mans de Giovanni Andrea Dòria poques jornades més tard.¹⁸³³ Finalment, el fill de Francesc de Castellví va arribar a La Goleta el 19 d'abril de 1565, segons consta en la lletra de l'alcaid de la plaça forta que reproduïm parcialment a continuació:

*«Yo, don Alonso de la Cueva de Benavides, alcaide y capitán general por su magestat en esta fortaleza de la Goleta de Túnez, certifico y hago saber a los que la presente vieren, como a los diezynueve días deste presente mes de abril de este año de mil y quinientos y sesenta y cinco años, vino a esta dicha fortaleza el armada de su magestat—de que es capitán general el excel.lentísimo señor don García de Toledo, virrey del reyno de Sicilia por su magestat—en lo que vino don Galcerán de Castellví, que así dixo llamarse. Y se presentó ante mí con una provisión y mandato real de su magestat fermada de su real mano, hecha en Madrid a diezysiete de hebrero deste dicho año con sello de sus reales armas imprimido sobre cera colorada [...] por la qual dicha provisión parece que su magestat manda el dicho don Galceran que se presente ante mí en esta fortaleza dentro de quatro meses y se me haga homenaje que no saldrá della sin la voluntad y orden de su magestat».*¹⁸³⁴

A hores d'ara, les notícies sobre les vivències del jove senyor de Carlet que ens hi han pervingut resulten ben escasses. Galceran de Castellví hi va romandre durant poc més d'un any, temps suficient per viure en primera persona alguna de les incursions otomanes a la fortalesa i adonar-se'n de la perillositat del lloc on havia estat destinat.¹⁸³⁵ Així les

¹⁸³³ Galceran de Castellví va estar, abans d'arribar a La Goleta, a la presa del penyal de Vélez de la Gomera. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Vegeu testimoni de Cristòfol Sanoguera, comanador de Sant Joan de Jerusalem, sobre l'ítem 32 del document presentat pel procurador de Galceran de Castellví el 20 de juny de 1569. Veg. també AGS. *Estado*, llig. 444, AGS. *Estado*, llig. 486, d. 69 i AGS. *Estado*, llig. 1393, d. 289. Sobre la conquesta del penyal de Vélez de la Gomera veg. BUSTAMANTE GARCÍA, A., "La conquista del peñón...*op. cit.*", p. 173; CABRERA DE CÓRDOBA, L., *Historia de Felipe II*, llibr. VI, cap. XVIII, pp. 403-410; ESCOBAR F., "Discurso de la jornada...", *op. cit.*, pp. 504-527; FERNÁNDEZ DURO, C., "Armada española, desde la...", *op. cit.*, vol. II, pp. 55-70; KAMEN, H., *Felipe de España...op. cit.*, p. 110; LABORDA BARCELÓ, J., "Las campañas africanas de...", *op. cit.*, pp. 103-120; —, "Apuntes sobre las características...", *op. cit.*, pp. 89-107; DE SALAZAR, P., *Hispania Victrix. Historia en...*, *op. cit.*, pp. 108-140.

¹⁸³⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, n° 130 s. f. Veg. l'annex número VI, titulat: «Trellat de diversos actes», al seu interior es troba la lletra de l'alcaid de La Goleta en què certificà que Galceran de Castellví hi havia arribat a l'abril de 1565.

¹⁸³⁵ La Goleta era el port natural de Tunísia. Aquesta plaça nord-africana va ser conquerida per l'almirall Andrea Dòria el 1535, al servici de Carles V. Es va convertir en una fortalesa que permetia frenar l'entrada turca a la Mediterrània Occidental. En 1574, cauria definitivament en mans turques davant la incapacitat defensiva de la flota capitanejada per Joan d'Àustria. Veg. DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J., i MATEO DE CASTRO, J., "Las primeras fortificaciones abaluartadas...", *op. cit.*, pp. 295-302; —, "Tijeras y tenazas como...", *op. cit.*, pp. 177-205; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M., *Felipe II y su...op. cit.*, pp. 303, 437, 445 i 478; GONZÁLEZ CASTRILLO, R., "La pérdida de La...", *op. cit.*, pp. 247-286; KAMEN, H., *Felipe de España...op. cit.*, pp. 7-8, 22, 110 i 149; LABORDA BARCELÓ, J., "Los presidios africanos de...*op. cit.*, pp. 121-137; VERA APARICI, J., "La Goleta. Comienzos de...", *op. cit.*, pp. 235-241.

coses, fent ús, de bell nou, dels seus contactes a la cort del monarca hispànic i al·legant els bons servicis prestats i que «*los ayres y mantenimyentos de la dicha Goleta son tan contrarios a su salud que la mayor parte del año està sin ella*», aconseguí que, el 13 de març de 1567, Felip II mudara la destinació del seu desterrament de la fortalesa de La Goleta a l'illa de Malta, on hauria de quedar-se i servir *sine die*, en persona i armes, el Gran Mestre de la Religió i Milícia de Sant Joan.¹⁸³⁶

Malgrat l'exili, Galceran de Castellví hagué de comportar-se d'acord amb els valors i els patrons de conducta de la noblesa, de manera que la seua honorabilitat i la seua reputació no es veiera minorada, ben especialment, a ulls dels seus iguals. Aquesta manera de procedir, com no podia ser d'un altre mode, li va ocasionar enormes despeses. En aquest punt convé recordar la precària situació econòmica del jove i les dificultats que hi havia tingut per sustentar-se i complir amb les càrregues del matrimoni des que rebera de mans de son pare la baronia de Carlet. En eixe sentit, no pocs cavallers i plebeus, amb els quals hi va compartir parets i maniobres militars de defensa de la plaça, certificaren en el procés posterior els nombrosos dispendis del fill de Francesc de Castellví.¹⁸³⁷ A tall d'exemple, l'alcudià Tomàs Aparici i el noble Pere del Milà¹⁸³⁸ relataren la seua inclinació balafiadora. Sembla que, tant a La Goleta com a Malta, l'havien vist realitzar prodigalitats, subministrar roba, prestar diners i donar menjar a molts soldats i cavallers. Incrèdulament, van argumentar que sabent de la seua ajustada anual, la qual a voltes no arribava als 10.000 sous, acostumava a malgastar els seus recursos com si disposara de 10.000 ducats.

De resultes, ofegat per les despeses i necessitat sovint de comptants, Galceran es va veure obligat a expedir lletres de canvi amb sumes elevades, quantitats que les més de les vegades el seu cunyat i procurador, Antoni Joan, no pogué satisfer de les rendes de la senyoria dels Castellví. Així ho testificà anys més tard, posem per cas, el rector de

¹⁸³⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 253, f. 100r. ARV. *Reial Cancelleria*, 443, ff. 106v-107r. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'ítem 18 del document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568.

¹⁸³⁷ Els uns els trobaven adequats i positius. Altres els jutjaven desmesurats. La diferència de criteris residia en la manera d'interpretar-lo. Mentre que els testimonis d'Àngela de Montagut ho van interpretar com una despesa innecessària i voluntària, els testimonis de Galceran ho van relatar com un bon servici i una promesa aportació al manteniment de la presència de la Monarquia Hispànica i del Cristianisme a la Mediterrània, cosa que feia palesa la decidida fidelitat a la Corona del jove senyor de Carlet. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f.

¹⁸³⁸ *Ibidem*. La majoria de testimonis fan al·lusió al sastre de l'Alcúdia Tomàs Aparici, el qual—pels seus delictes—havia estat a La Goleta alhora que Galceran. Miquel Pareja va assenyalar que ho havia escoltat dir a Aparici, a una altra persona d'Alcoi i al ferrer de Carlet, Lluís Folqués. Així mateix, el velluter Pere Font relatà el que li havia contat el seu gendre Tomàs Aparici, que era cunyat del també velluter Jaume Jornet, altre dels testimonis. El mateix van declarar Joan Baptiste Oller, notari de València, o l'alzireny misser Miquel Jeroni Valero. L'única referència a l'estada a La Goleta i Malta de Pere del Milà, prové de la declaració del seu germà, Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés.

l'Alcúdia, Lluís Sanches, el qual ho va escoltar dir als seus feligresos. No debades, lladoncs corregué la brama que el senyor de Tous havia volgut renunciar a la procura, perquè quan la renda no n'hi bastava es veia en l'obligació de traure-ho de la seua butxaca. Sobre l'assumpte de les lletres de canvi, Jeroni Simó de Llobera, aportà que uns forasters, coneguts seus, van viatjar des de Malta a València perquè els pagaren una xifra que botava els 1.000 ducats.¹⁸³⁹ D'acord amb la versió del fuster Miquel Pareja, en aqueixa o en una altra ocasió l'assumpte va passar a majors i els Castellví es van veure abocats a pregar a les aljames morisques de Carlet i Benimodo que feren un sindicat per tal de carregar un censal que en permetera el pagament. Tot i que, finalment, sembla que els novament convertits hi accediren, majorment per l'estima—o la por—que li tenien al seu jove senyor, no faltaren els qui, de primeres, en van refusar la idea; car pensaven que si es saldava el que havia gastat no se n'adonaria dels perjudicis derivats de la seua actitud dilapidadora.¹⁸⁴⁰

Això no obstant, en contrast amb l'opinió de l'alcudià Tomàs Aparici i el cavaller Pere del Milà, altres companys que havien coincidit amb Galceran de Castellví a La Goleta o a Malta consideraren que els dispendis del jovencell no eren innecessaris, sinó tot el contrari. Eixe era el parer de Miquel Peris i Joan Sala, el qual hi havia conviscut a La Goleta, i el dels comanadors de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, Cristòfol Sanoguera i Jeroni Sagra d'Eslava, que hi havien estat diversos anys a Malta. En termes generals, tots plegats al·legaren que el fill de Francesc de Castellví no hi tenia vicis ni hi solia jugar a res que li féra malgastar el seu patrimoni. És més, si de cas havia ocasionat alguna despesa més voluminosa l'havia efectuada en benefici dels interessos de la Monarquia Hispànica. A eixe respecte, els testimonis van recordar que el 1567, poc després d'arribar a Malta, va tornar l'armada otomana a l'illa. En previsió de futurs atacs, Galceran s'hi va oferir per armar tres-cents soldats a les seues costes i a favor de l'orde dels hospitalers fora de Malta. A tal efecte va obtenir llicència del Gran Mestre de Rodes i Malta i va retornar a la

¹⁸³⁹ *Ibidem*. Veg. l'ítem 13 de la compareixença del procurador d'Àngela de Montagut el 14 de juliol de 1569.

¹⁸⁴⁰ *Ibidem*. Veg. els testimonis de Miquel Pareja, Joan Àngel Hervàs, els velluters Pere Font i Jaume Jornet, el batlle de l'Alcúdia Onofre Vilavella, els preveres Andreu Miquel i Honorat Joan, Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés; Miquel Jeroni Valero, Cosme Masso, Joan Sas i Joan Baptiste Oller, sobre els ítems 7-14 i 34 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569. De la mateixa manera, veg. com Bernat Lluís Albert, Baltasar de Castellví, marit de l'alzirenya Violant de Vilanova i Serra; Francesc Florensa, Diego Pérez Arnal, Cosme i Damià Alapont, Jaume de Pallars, el rector d'Alginet Cristòfol Salvador, Francesc la Mata, el rector de Benimodo Cristòfol Sant Mateu, Joan Carrió, Joan Escrivà, els preveres de Carlet Joan Garcia i Francesc Reig, Joan de Vilaragut, Francesc i Sebastià Hervàs, Sebastià Colomer, Jeroni i Melcior Marquès, Antoni Torises, Jerònim i Miquel Àngel Figuerola, Josep Melcior de Mont, Pere de la Casta, el prevere Jeroni Navarro, Miquel Joan Gassull, Joan Mascó, Ferran del Milà i Lluís Tomàs Jofre, senyor de Pardines, testimonis presentats pel procurador de Galceran de Castellví sobre el document presentat el 20 de juny de 1569, defugiren contestar els compromesos ítems 27 i 32, tot assegurant, en els ítems 6-10, que Galceran de Castellví no era malgastador.

península ibèrica.¹⁸⁴¹ Heus ací la raó per la qual Àngela de Montagut, preocupada i espaordida, elevà un requeriment inquisitiu davant la Reial Audiència l'estiu de 1568, perquè havia estat informada que el seu marit havia sigut vist a Castella acompanyat, uns deien que pel marquès de los Vélez i altres que pel duc d'Alba.¹⁸⁴² Tanmateix, deixant de banda les consideracions i estratègies processals, el ben cert era que semblants operacions requerien d'elevades sumes, de les quals Galceran de Castellví no sempre—per no dir quasi mai—en podia dispondre.

L'ACARAMENT ALS TRIBUNALS: LA CUSTÒDIA DE MARIA DE CASTELLVÍ I LA RESTITUCIÓ DOTAL

L'anciana senyora de l'Alcúdia, Àngela de Borja-Llançol, va faltar a les primeries de 1568, després d'haver regit els destins de la baronia durant més de quinze anys. La seua néta, Àngela de Montagut Vilanova i Ribelles esdevingué, així, la successora i hereva dels dominis familiars. Els Castellví, no hi pogueren fer res. No debades, per damunt del que resava als capítols matrimonials, signats el maig de 1558, hi havia el veredicta parcial de l'Audiència de principis de 1565, el qual havia deixat en paper mullat alguns dels ítems de l'acord, com ara el de la tinença de l'Alcúdia i el Ressalany; de mode que tocava als Montagut, legítimament, i no al casal de Carlet, continuar-ne amb la possessió.¹⁸⁴³

La defunció de la seua àvia, per tant, obligà la jove a eixir definitivament del convent de l'Encarnació per tal de fer-se càrrec de l'heretatge de la nissaga.¹⁸⁴⁴ Així les coses, a mitjan d'abril de 1568, abandonà del tot la seua vida claustral, la qual s'havia perllongat durant més de set anys, per emprendre'n una altra com a dona independent, certament pietosa, però també valenta i lluitadora incansable. Per suposat, tot açò a desgrat

¹⁸⁴¹ *Ibidem*.

¹⁸⁴² El requeriment inquisitiu d'Àngela de Montagut fou elevat el 23 de juliol de 1568. ARV. *Reial Cancelleria*, 781, ff. 210v-211r.

¹⁸⁴³ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. l'annex II titulat, «Trellat de la demanda ab lletres citatòries». Està datat a 23 de juliol de 1563. El procés en qüestió correspon a la signatura ARV. Reial Audiència. *Processos*, 1a part, lletra A, 79. ARV. *Reial Cancelleria*, 776, f. 287r-287v. Veg. també ARV. *Reial Cancelleria*, 181, ff. 144r-145r, corresponent a la sentència a favor d'Àngela sobre la possessió de l'Alcúdia i el Ressalany.

¹⁸⁴⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els annexos IV i V titulats: «Possessió de l'Alcúdia» i «Pocessió del lloch de Rasalany pressa per part de la noble senyora dona Àngela de Ribelles y de Castellví», datats el 20 de novembre de 1561 i el 10 de juliol de 1566, respectivament, mitjançant els quals els procuradors d'Àngela de Montagut van prendre possessió de les seues propietats en el seu nom. No obstant això, sabem que el 3 de gener de 1567, Àngela de Montagut es veié forçada a eixir de tant en tant del convent per tal d'atendre a la seua àvia en les seues indisposicions de «perlesia», instar plet de divorci del seu marit, mirar per la seua hisenda, vassalls i possessions, malgrat que «*le hazen amenazas porque desista del divorcio o se vuelva al monasterio*». ARV. *Reial Cancelleria*, 443, f. 83r i 93r-93v.

de les lligases i els prejudicis socials de la València del Cinc-cents i de la família del seu marit, el qual es trobava exiliat a Malta. D'entrada, s'instal·là a la seua residència de la parròquia de Sant Salvador de la ciutat de València.¹⁸⁴⁵ Al seu costat, tot i l'absència cabdal de l'àvia i la mare, encara restava la seua tieta Anna de Ribelles, que també havia renunciat a la seua condició d'esposa per autoreaferrar-s'hi individualment.

Segurament, per la memòria de la jovecilla devia voltar, de tant en tant, la petició de divorci instada davant la Cort Eclesiàstica de l'arquebisbat de València i la demanda incoada a la Reial Audiència, el 1563, a fi i efecte que la seua constitució dotal fóra moderada a 10.000 lliures o es declara nul·la.¹⁸⁴⁶ Per eixa raó, el gener del 1568, havia tornat a la càrrega. El caràcter batallador i pugnaç, entre altres que havia heretat de Jerònima Ribot, sa mare, l'havia duta a encetar un altre plet contra el seu espòs, Galceran de Castellví, i contra el casal de Carlet. Aquesta vegada, no s'havia parat en miquetes. Com que, a causa de les influències dels Castellví arreu de les institucions i organismes de justícia valencians, els anteriors litigis romanien congelats a falta d'emetre sentències en ferm, va sol·licitar la restitució del dot i creix i la custòdia de Maria de Castellví.¹⁸⁴⁷

Àngela de Montagut, decididament, estava disposada a recuperar allò que, d'un mode o d'altre, li pertanyia. A tal efecte destinà gairebé tots els seus esforços en els anys següents. I malgrat les dificultats, les arbitrarietats i les intimacions a què hi va haver de fer front i que quasi li van costar la vida, mai no es va rendir. L'objectiu prioritari, sens dubte, havia d'estar l'assoliment de la custòdia de la seua filla, amb la qual no havia tingut tracte des que la deixà a Carlet amb escassament dos anys. Des d'aleshores, i ben especialment des que el seu marit s'embarcava a la conquesta del penyal de Vélez de la

¹⁸⁴⁵ La casa-palau dels senyors de l'Alcúdia a la ciutat de València es trobava a la parròquia de Sant Salvador, al carrer de la senyora de l'Alcúdia, davant de la plaça homònima. Aquest carrer correspon en l'actualitat al carrer Trinitaris i la plaça en qüestió s'anomena plaça de Santa Margarida. La situació exacta de l'immoble, actualment desaparegut, la hi devem a la informació que facilita Marc Antoni Orellana sobre la seua situació en l'illa 151 de la Ciutat. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. I, pp. 37-39 i vol. II, p. 252. Cfr. amb el *Plano geométrico de la ciudad de Valencia llamada del Cid*, Francisco Ferrer, Valencia, 1831, o bé amb el *Plano de la Ciudad de Valencia*, Joaquín Ferrer, Valencia 1869. En aquests plànols es poden visualitzar els números de les illes de cases on es dividia la ciutat de València. No obstant això, Francisco Pérez dels Cobos, el situa a l'edifici de la banda el jardí donava a la plaça de Roger de Pallars, cosa que no és desgavellat observant les seues dimensions i la planta de l'edifici amb un recinte enjardinat. Veg. PÉREZ DELS COBOS, F., *Palacios y casas nobles...* op. cit., pp. 238-239.

¹⁸⁴⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. annex II titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries», on consta la demanda presentada per Àngela Ribelles el 23 de juliol de 1563. El document consta de 53 ítems.

¹⁸⁴⁷ *Ibidem*. Aquest darrer plet no finalitzaria fins el 1572, per provisió de Consell d'Aragó, a causa de les influències de Galceran de Castellví i del casal de Carlet a la Reial Audiència. ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 88, s. f.

Gomera i, finalment, a l'exili, a La Goleta, la xiqueta havia viscut i havia sigut alimentada i educada pel seu sogre, Francesc de Castellví.

A principis de 1568, Maria de Castellví comptava ja huit anys i cinc mesos.¹⁸⁴⁸ L'agost de 1569, en faria deu i es convertiria en una doneta. Per consegüent, ambdues parts eren conscients que es trobava en el moment idoni perquè començara a mostrar-se en societat i, en darrer terme, cercar-li un prenent. El que estava en joc, per tant, no era poca cosa. No debades, la custòdia de la menor esdevenia l'element legal cabdal que concedia la potestat per concertar-ne el matrimoni, d'acord amb els interessos o possibles estratègies familiars d'ambdues nissagues. A eixa conclusió s'arriba també a través de la lectura pausada i reflexiva del registre del procés, en el transcurs del qual prengué cada vegada més força i centralitat la pugna entre els Castellví i Àngela de Montagut per tal de retindre'n o aconseguir-ne la tutela. En segon lloc, com que els doctors de l'Audiència, per deferències envers els Castellví, havien optat abstinde's de publicar el veredictes tocant a la moderació o nul·litat del dot, instat el 1563, la joveneta es va decidir a fer un pas més endavant i requerir sense embussos la restitució *in integrum* i el creix; aspecte que li permetria, si tot es fallava al seu favor, oferir un dot quantiós, més que suficient per poder casar convenientment Maria.¹⁸⁴⁹

Pel que fa al seguiment processual, val a dir que el contenciós prengué forma, definitivament, el 29 de gener de 1568. Aqueixa jornada, Àngela incoà davant la Reial Audiència la primera escriptura conformada per vint ítems o capítols, en què exposà breument els successos i les raons que l'havien conduïda a requerir la restitució del dot i creix i la custòdia de la seua única filla.¹⁸⁵⁰ Tot seguit, el casal de Carlet, representat per Sebastià Joan Xulví—un de llurs hòmens de confiança—es dedicà a plantejar tota mena esculls per tal d'invalidar o demorar la prossecució del judici. D'entrada, l'advocat de la jovencella, Arcís Nicolau Ferrer, i el dels Castellví, es van embrancar en una disputa de gairebé sis mesos sobre la presumpta obligació que tenia l'un de lliurar-li a l'altre «còpia e libell» dels actes mencionats a la demanda. Nogensmenys, salvat aquest primer obstacle, el 15 de juliol la defensa en va adduir un segon: Antoni Joan, senyor de Tous i procurador del seu cunyat, el IX baró de Carlet, sol·licità una dilació de sis mesos per consultar amb

¹⁸⁴⁸ *Ibidem*. Veg. l'ítem 24 del document presentat per Àngela de Montagut el 29 de gener de 1568.

¹⁸⁴⁹ *Ibidem*. Veg. el testimoni de Miquel Joan Gassull sobre l'ítem 3 del document presentat per Sebastià Joan Xulví l'11 de gener de 1569.

¹⁸⁵⁰ *Ibidem*.

Galceran de Castellví—desterrat a l'illa de Malta—la manera d'impugnar alguns assumptes enunciat en la causa.

El representant d'Àngela, veient el curs dels esdeveniments, protestà aquesta pretensió dels Castellví i la titllà de treta per tal de perllongar i aturar innecessàriament la continuació del procediment judicial. Tot açò ho reforçà i argumentà atenint-se als precedents. Car, no era la primera vegada que marit i muller s'enfrontaven als tribunals i havien transcorregut uns quants mesos des de l'inici de les accions legals, de manera que es devia considerar que els versats advocats i poderejants de Galceran de Castellví hi havien tingut temps més que suficient per resoldre dubtes i fixar l'estratègia més adient. En aquest punt, Ferrer no s'oblidà de portar a rogle el plet principiàt el 1563 i de traure els colors dels jutges, atés que si bé feia molt temps que se n'havia clausurat el període d'instrucció, encara no s'hi havia obtingut cap veredicta. Així les coses, Ferrer tatxà de supèrflua i sobrant la consulta.

Contràriament a eixa opinió, però, la cúria valenciana considerà que no es podia «dexar de atorgar la dilació *ad domini consulendam* demandada per part del magnífich en Antoni Joan, senyor de Thous, procurador del noble don Galceran de Castellví». ¹⁸⁵¹ Amb tot, el ben cert fou que a inicis de la tardor encara no havia partit ningun missatger envers l'illa de Malta. El notari Sebastià Joan Xulví hi comparegué el 8 d'octubre i hi sol·licità que la dilació començara a comptar a partir de l'eixida del correu terrestre o de la partida del vaixell, perquè a causa de les Guerres de Religió de França, ¹⁸⁵² les comunicacions s'havien tornat més dificultoses:

«[...] com se concedeix per a lochs e parts ultramarines e ínsules, se ha y deu e acostuma concedir ab que se haja de comptar *a die parti navigii*, [...] perquè se ofereix moltes vegades que no y ha veixell per a anar en molt temps, y ara senyaladament que les navegacions són més difícils y més rares. Y per terra, per via de Itàlia, Nàpols y Calàbria fins a Ríjols y de allí pasar en Messina per mar, no s pot fer per lo impediment que y ha en la França que no poden pasar los correus ni altres persones [...] per augmentar ara de nou les revolucions y cedicions». ¹⁸⁵³

¹⁸⁵¹ *Ibidem*. Veg. el document del 27 de juliol de 1568.

¹⁸⁵² Sobre les Guerres de Religió franceses i particularment sobre la Tercera Guerra de Religió, veg. CONSTANT, J. M., *Les Français pendant les...op. cit.*, pp. 89-103; CROUZET, D., *Les Guerriers de Dieu. La...op. cit.*, vol. I i vol. II; JOUANA, A., BILOGHI, D., BOUCHER J. I LE THIEC, G., *Histoire et dictionnaire des...op. cit.*, pp. 163-184.

¹⁸⁵³ *Ibidem*.

D'aquesta manera s'aconseguia prolongar i esmortir la prossecució del litigi fins a mitjan d'abril de 1569, moment en què el procurador dels Castellví tenia preparada una altra argücia—la darrera abans que arrancara veritablement el procediment—en què intentà impugnar el plet instat el gener de 1568 mentre no se n'obtinguera veredicta del primer. Sobre aquest particular, afortunadament, l'Audiència va disposar, després d'escoltar l'argumentació d'Arcís Nicolau Ferrer, que el judici havia de continuar.¹⁸⁵⁴ Així mateix, com que un dels subjectes de litigi era la custòdia de Maria de Castellví, es dictaminà que, durant el temps que en restara fins a la resolució i sentència, la menuda residira a la llar dels comtes de Bunyol; situada al carrer Cavallers.¹⁸⁵⁵

Des d'aleshores, tant Àngela de Montagut com els Castellví van maldar per demostrar la seua idoneïtat a l'hora d'educar la xiqueta i alhora traure legitimitat a la part contrària. La jove senyora de l'Alcúdia hi afegí subsidiàriament, la seua lluita per aconseguir la restitució del dot i creix. El casal de Carlet va comprendre ben aviat que hi havia molt en joc i que possiblement es tractava de la batalla definitiva. D'eixa manera s'entén que, a aqueixes altures, qualsevol estratègia esdevinguera vàlida, sobretot si els hi sortia bon efecte.

D'una banda, resultava innegable que Francesc de Castellví i la seua muller en segones núpcies, Joana Pérez Arnal se n'havien fet càrrec durant els darrers huit anys i escaig. A saber, des que Àngela abandonà Carlet, el setembre de 1560, fins a la primavera de 1569. Per tant, bé es podia afirmar que, per a Maria, la seua mare biològica era una completa estranya. Heus ací un dels punt forts de l'argumentació de l'avi patern de la menuda. No debades, el VIII baró de Carlet basà la legitimitat de la tutela de la seua néta en el fet que Galceran li l'havia deixada encomanada abans de partir a La Goleta i en que l'havia cuidat durant molt de temps, en absència de llurs progenitors.

Així doncs, Francesc no hi veia motiu perquè la criatura haguera de ser treta de la seua companyia. Al contrari. Assegurà haver-li aportat sempre tot el necessari, raó per la qual entre tots dos hi havia crescut mutu afecte i estima. En canvi, seguint el seu fil argumental, la seua mare se n'havia desentès i vivia separada fins i tot del seu propi espòs.

¹⁸⁵⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els documents i moviments processuals efectuats entre el 28 d'abril i el 9 de maig de 1569. En eixe període, Francesc de Castellví, temorós que li fóra llevada la custòdia de la seua néta Maria, que es trobava a València i en la seua companyia, viatjà fins a Carlet per tal de deixar la menuda. ARV. *Reial Cancelleria*, 1332, f. 23r. El document està datat a 29 d'abril de 1569.

¹⁸⁵⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. el testimoni de Miquel Joan Gassull sobre l'ítem 3 del document presentat per Sebastià Joan Xulví el 11 de gener de 1569. Per a la localització de la residència a València dels comtes de Bunyol, vegeu ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. I, pp. 444-446.

A més, no considerava la seua nora fóra la persona més idònia per educar-la, perquè tot just era una joveneta de vint-i-cinc anys que vivia en el seu palau sola i sense companyia d'home. Per tot això plegat, «considerats los sinistres e molts successos que·s acostumen seguir en la present ciutat de València e considerades les coses dessús dites, seria cosa molt perillosa y que podria seguir-se'n algun infortuni e sinistre que la dita dona María de Castellví, menor, se acomanés a la dita Àngela Ribelles y que aquella la hagués de tenir y criar en sa casa». A açò calia afegir la consuetud i la legislació, ja que era costum valenciana que els fills de més de tres anys s'havien de criar a casa del pare o a la de qui aquest hi designara. En efecte, segons els furs «quant lo pare serà mort, los fills romanguen en poder de la mare,¹⁸⁵⁶ donchs essent viu—ara sia present o absent—se ha de criar en poder de aquell o de la persona per aquell nomenada».¹⁸⁵⁷

Contràriament a la versió del seu sogre, Àngela negà estar sola a casa seua, perquè hi vivia amb ella sa tia, Anna de Ribelles. Qüestionà també que Carlet fóra el lloc més idoni per a la criança i instrucció de Maria, car la majoria dels seus habitants eren moriscos, persones humils o pagesos amb escassa formació. A açò, hi addicionà el que llavors es considerava un secret a veus: Galceran de Castellví, abans de partir cap a La Goleta, va mirar de traure la seua filla de l'empara de son pare per tal d'entregar-la a la seua germana Anna. Emperò, Francesc s'hi havia negat en redó i assegurat que no ho permetria «encara que tingués un arcabús als pits».¹⁸⁵⁸ A més, constituïa un fet públic i notori que el VIII baró de Carlet i la seua esposa passaven moltes temporades a València¹⁸⁵⁹ i deixaven sola Maria de Castellví, que transitava per fora de la vila de Carlet acompanyada per una única serventa.

Així les coses, continuant amb el fil explicatiu de la jove senyora de l'Alcúdia, resultava obvi que la xiqueta corria majors perills a Carlet que no a València amb sa mare. I per a més escarni, Joana Pérez Arnal no era l'àvia carnal de la criatura i Francesc de Castellví estava ja major, de mode que no se'n podia ocupar com era menester. D'acord amb versió d'Àngela, una cosa havia conduït a l'altra i la desídia havia arribat a tal extrem que Maria acostumava a anar-hi vestida amb robes vils i d'escàs valor. Fet i fet, a la jovencella no li sobraven raons per reclamar la custòdia de la seua filla, la qual—segons

¹⁸⁵⁶ FRV. V-II-10.

¹⁸⁵⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els ítems 1-14 del document presentat per Sebastià Joan Xulví l'11 de maig de 1569. Veg. també els respectius testimonis.

¹⁸⁵⁸ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 88, f. 14v.

¹⁸⁵⁹ Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. I, pp. 444-445. En aquestes pàgines es dona nodrit compte de les distintes vivendes que posseïren els senyors de Carlet a la ciutat de València.

deia—no podia estar millor cuidada i tractada sinó amb l'entranyable amor de sa mare. A açò, el procurador addicionà una interpretació de la legislació foral: en cas de pare absent i sense un encomanament exprés, havia d'estar la progenitora qui s'havia d'ocupar de l'educació dels fills, amb la finalitat que els hi poguera instruir, criar i alimentar.¹⁸⁶⁰

Unes quantes jornades més tard, Francesc de Castellví tornà a la càrrega i replicà els arguments de la seua nora. Es sentia perfectament capaç de fer-se càrrec de la seua néta, tal com ho havia fet fins aleshores. S'hi havia vist en situacions paregudes abans. A tall d'exemple, quan Jerònima López de Mendoza, la seua primera muller, va faltar. En aquell temps Anna i Elionor de Castellví eren molt petites i totes dues van romandre al seu costat i hi van estar convenientment mantingudes, educades i vestides fins a que van prendre estat de casades.¹⁸⁶¹ Per tant, si era a raó, públic i notori que a les seues filles no els mancava res tocant a formació, virtut i honestat—tal com sabia perfectament Àngela de Montagut—bé en podia repetir el procés pedagògic amb Maria de Castellví.

La senyora de l'Alcúdia, però, no tardà a contradir, de bell nou, el plantejament del seu sogre. No debades, després de la defunció de Jerònima, les seues cunyades havien estat en companyia dels vescomtes de Xelva. És clar, com que la vescomtessa era tia de les donzelles, va vetllar per la seua instrucció. Per consegüent, si en aquell moment Francesc de Castellví era més jove i no se'n responsabilitzà de l'adequada formació, tampoc no devia assumir la de Maria; més encara estant sa mare. Per tots eixos motius, la jovencella veia plenament fundada la seua petició per assolir-ne la custòdia.¹⁸⁶²

A mitjan d'agost de 1569, Francesc n'eixí al pas i tractà, novament d'apujar la seua credibilitat. D'entrada, aprofundí sobre l'assumpte de la seguretat de la xiqueta. Des del punt de vista del VIII baró de Carlet, atorgar la tutela a Àngela equivalia a deixar la menuda desprotegida: simplement perquè era dona. Contràriament, si la menor restava amb ell, tenint en compte el respecte que infonia arreu del Regne, ningú gosaria causar-li cap dany. Així mateix, el noble assegurà que acostumava a portar la seua néta amb si cada vegada que marxava a València, on estava en contacte amb persones honrades i de confiança. Únicament, havia restat a Carlet els primers anys, quan no comptava més de tres anys. En

¹⁸⁶⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els ítems 2, 4-14, 16, 18-23 i 25 del document presentat per Àngela de Montagut el 14 de juny de 1569. Es tracta d'una altra interpretació del dret foral diferent a l'utilitzada anteriorment per l'advocat defensor. FRV. v-II-10.

¹⁸⁶¹ *Ibidem*. Veg. els ítems 34-40 del document presentat per Sebastià Joan Xulví el 20 de juny de 1569. Veg. també els respectius testimonis.

¹⁸⁶² *Ibidem*. Veg. els ítems 36 i 37 del document presentat pel procurador d'Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569. Vegeu també els respectius testimonis.

aquella època, solia encomanar-la a les seues domèstiques i també a altres membres de considerable bressola del servici.

Amb relació a Joana Pérez Arnal, la seua segona esposa, el cavaller apuntalà la seua idoneïtat, especialment, pel que feia a la criança i ensenyament de l'adolescent. No per casualitat, la filla del batlle de Terol havia crescut a la llar de Mencia de Mendoza, duquessa de Calàbria;¹⁸⁶³ la qual es va emprar de primera mà en la seua educació espiritual i cultural. Així mateix, Francesc desmentí la seua nora en allò tocant a la indumentària, perquè Maria sempre havia vestit roba de seda i ornaments d'or i de valor. Per a més inri, exposà que Joana, algunes vegades, l'abillava amb vestits propis. De més a més, com que sembla que totes dues es professaven gran amor i afecte, la iaia putativa es desvivía per la joveneta com si fóra la seua filleta.

Finalment, potser fart de fer tantes voltes, el VIII baró de Carlet anà al moll de l'os i tractà la qüestió central; el motiu pel qual litigaven realment les dues parts: el matrimoni de Maria de Castellví. Francesc de Castellví n'estava preocupat. Considerava el casament de la seua néta un assumpte molt important, de què, sens dubte, volia encarregar-se ell mateix—òbviament amb el consentiment del pare—a fi i efecte que prenguera marit d'entre les persones il·lustres i ben avingudes amb el casal de Carlet. En aquest terreny, no va vacil·lar a l'hora d'acusar Àngela de Montagut de deixar-se aconsellar malament i

¹⁸⁶³ Mencia de Mendoza, va nàixer a Jdraque (Guadalajara) el 30 de novembre 1508. Era filla dels marquesos de Cenete i descendent del marquès de Santillana, reconegut poeta. El seu pare la va instruir en els valors de l'Humanisme. Als catorze anys va heretar el marquesat i una gran fortuna, cosa que la convertí en una de les pretendents més desitjades. La seua alta bressola i posició social la portaren a maridar amb persones properes a la Cort de Carles V. Primer, va casar, el 1524, amb Enric III de Nassau-Dillenburg, vescomte d'Anvers i senyor de Breda. Sota la seua influència, el castell de Breda va deixar de ser un palau medieval per esdevindre'n un de renaixentista. A partir de 1530, va convertir la seua residència en un lloc de trobada i mecenatge per a artistes, humanistes, entre ells el valencià Joan Lluís Vives, i pintors com Jan van Scorel i Bernard van Orley, a més de reunir una col·lecció pictòrica important de pintors com Hieronymus Bosch, «*el Bosco*». Va reunir una important biblioteca en llatí, grec i neerlandés. Després de la mort del seu espòs va tornar a València, on va casar amb Ferran d'Aragó, duc de Calàbria i virrei de València, el qual que havia enviadat de Germana de Foix. A València, com virreina consort, va continuar la seua tasca com a mecenes, cosa que enfortí els contactes culturals de València amb els Països Baixos. La seua col·lecció d'art s'amplià fins a la seua mort. Va escollir soterrar-se als peus del sepulcre dels seus pares, a la Capella dels Reis del convent de Sant Doménech de València. Veg. a tall d'exemple, COLELLA, A., "Mecenazgo musical en la...", *op. cit.*, pp. 355-366; DUCE GARCÍA, J., "Mencia de Mendoza y...", *op. cit.*, pp. 25-36; ESCOLÀ TUSET, J. M., "Mencia de Mendoza, mecenes...", *op. cit.*, pp. 63-68; FALOMIR FAUS, M., "El duque de Calabria...", *op. cit.*, pp. 121-124; FERRER ORTS, A., FERRER DEL RÍO, E., "Influencias flamencas en la...", *op. cit.*, pp. 78-95; GARCÍA PÉREZ, N., *Mencia de Mendoza (1508...)*, *op. cit.*; HIDALGO OGÁYAR, J., "Libro de Horas de...", *op. cit.*, pp. 177-182; —, "Doña Mencia de Mendoza...", *op. cit.*, pp. 93-102; —, "Doña Mencia de Mendoza...", *op. cit.*, pp. 185-192; —, "Doña Mencia de Mendoza...", *op. cit.*, pp. 184-190; —, "Doña Mencia de Mendoza...", *op. cit.*, pp. 80-89; MUÑOZ TRAVER, F., *Mencia de Mendoza y...*, *op. cit.*; OLIVARES MARTÍNEZ, D., "Mujeres de la aristocracia...", *op. cit.*, pp. 587-610; PEREDA ESPESO, F., "Mencia de Mendoza, mujer...", *op. cit.*, pp. 9-119; RÍOS LLORET, R. E., "Germana de Foix y...", *op. cit.*, pp. 213-240; SALTILLO, M. DE, *Discurso leído en el...*, *op. cit.*; SOLERVICENS, J., "Mencia de Mendoza: la...", *op. cit.*, pp. 1067-1094; —, "La literatura humanística a...", *op. cit.*, pp. 313-326; VOSTERS, S., A., *La dama y el...*, *op. cit.*; —, "Doña Mencia de Mendoza...", *op. cit.*, pp. 30-40.

pretendre un maridatge amb nissagues malavingudes amb Galceran i amb el llinatge dels Castellví; cosa que no estava disposat a consentir. Estava en joc, no li faltava raó, la pau i la concòrdia entre alcudians i carletins, entre els Castellví i els Montagut. Així les coses, a mode d'avís i coerció, no sols va augurar el ressorgiment de diferències, escàndols i enfrontaments, sinó que, recolzant-se en els furs, amenaçà de no aportar res al dot, ja que en els connubis era necessari el consentiment del progenitor.¹⁸⁶⁴

L'aixovar o millor dit la seua restitució *in integrum* va estar altre dels subjectes del litigi entre Àngela de Montagut i el casal de Carlet. Tal com s'ha referit més endalt, la constitució dotal acordada entre dona Jerònima Ribot i Francesc de Castellví el 1558 portava als tribunals des de 1563 a causa de la seua presumpta il·legalitat. A l'alçada de 1568, però, l'única cosa que havia aconseguit Àngela havia estat que se li respectara la seua possessió de la baronia de l'Alcúdia i el Ressalany, mentre que la causa havia quedat suspesa i sense sentència.¹⁸⁶⁵ Per consegüent, vist que la causa que sol·licitava la moderació o nul·litat de l'aportació nupcial havia quedat arbitràriament sense veredictes, la jove senyora de l'Alcúdia es decidí agosaradament a demanar-ne la completa reintegració i l'escreix.

En eixe sentit, convé recordar que la baronia de Carlet responia anualment sumes importants, majorment relacionades amb pensions vitalícies a familiars de la nissaga, que disminuïen la capacitat econòmica del titular de la senyoria. A açò hi calia afegir els elevats costos de l'exili de Galceran de Castellví a La Goleta i a Malta, els quals acostumaven no sols a consumir el romanent, sinó que sovint requerien de més cabals.¹⁸⁶⁶ Per tant, quan les despeses no es podien satisfer donaven començament a «rosechs».¹⁸⁶⁷ Per algunes persones pròximes als Castellví, com s'ha assenyalat més amunt, es tractaven de despeses del tot necessàries, reflex de la lleialtat del IX senyor de Carlet al rei i al projecte de la Monarquia Hispànica, les quals a més posaven de manifest el seu ascendent i la seua honorabilitat. Contràriament, però, els seus detractors—notablement més inclinats als Montagut—el

¹⁸⁶⁴ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els ítems 1-31 del document presentat per Sebastià Joan Xulví el 18 d'agost de 1569. Veg. també, FRV. VI-IX-2.

¹⁸⁶⁵ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 88, ff. 10r-11r.

¹⁸⁶⁶ *Ibidem*. Veg. l'ítem 21 del document presentat per Àngela de Montagut el 29 de gener de 1569. Veg. també els ítems 4, 9, 10, 28 i 32 del document presentat per Sebastià Joan Xulví el 20 de juny de 1569.

¹⁸⁶⁷ *Ibidem*. Veg. el testimoni de Lluís Sanches sobre l'ítem 5 del document presentat per Àngela de Montagut el 4 de juliol de 1569. Segons el prevere, els hostals de Carlet prestaven un servici més dolent que no a l'Alcúdia, raó per la qual els oficials i algutzirs acostumaven a allotjar-se a la senyoria dels Montagut i es presentaven l'endemà a Carlet per presentar les comissions. Així les coses, els pobletans acostumaven a tindre notícia dels continguts de les representacions i missatges que arribaven a Carlet.

titllaven d'excessivament malgastador¹⁸⁶⁸ Aquesta circumstància, juntament amb el marcat caràcter promiscu¹⁸⁶⁹ i violent¹⁸⁷⁰ del jovenet i les contínues faltes al seu deure de sustentació de les càrregues del matrimoni, permeteren Àngela de Montagut exigir la devolució del dot i el pertinent creix.¹⁸⁷¹

D'acord amb els capítols matrimonials de 1558, l'abonament de l'aixovar s'havia de diferir fins a la mort d'Àngela de Borja-Llançol i Jerònima Ribot, àvia i mare, respectivament, de la contraent. Així les coses, després de la malaurada defunció de la progenitora de la jovencella a les darreries de l'estiu de 1559, Galceran de Castellví en va començar a rebre les primeres partides. En eixe sentit, convé assenyalar que la quantitat entregada havia romàs congelada i inalterada pràcticament des d'aleshores, de manera que sols obraven en poder del casal de Carlet 5.500 de les 11.250 lliures convingudes: les concernents al creix de Jerònima Ribot i una minsa part del dot.¹⁸⁷² La raó del cessament en el pagament, havien estat, precisament, el seguit d'accions legals i demandes iniciades contra els Castellví entre 1560 i 1563, les quals tenien com a objectiu principal invalidar els efectes de la susdita concertació nupcial.

Així les coses, val a dir que el plet instat el gener de 1567 no en va estar cap excepció. No debades, la jove senyora de l'Alcúdia, en reclamar la custòdia de Maria de

¹⁸⁶⁸ A banda dels testimonis contraris aportats per Àngela de Montagut al susdit procés judicial, també s'hi poden aportar dades externes. En 1577, Francesc de Castellví instà un plet contra el seu fill Galceran perquè aquest no havia cancel·lat o lluit els càrrecs sobre la baronia realitzats per motiu del seu matrimoni amb Àngela. En ell s'indica que Galceran va prendre l'arrendament de la baronia de Carlet de mans del seu pare per 50.000 sous (unes 2.500 lliures) i la va tornar a arrendar per 4.000 ducats (aproximadament 4.000 lliures) al morisc d'Alàsquer, Lluís Asquer. Amb aquesta operació, treia un benefici, gens menyspreable, d'aproximadament 1.500 lliures en un moment en què les càrregues del matrimoni eren sustentades per Jerònima Ribot, mare d'Àngela. ARV. Reial Audiència. *Processos*, 2a part, lletra F, 377, s. f. Veg. el testimoni del notari Nicolau Desllor datat a 6 de maig de 1577.

¹⁸⁶⁹ Fruit d'una d'aquestes relacions extramatrimonials de Galceran de Castellví va nàixer el seu fill, Pere de Castellví. A hores d'ara, són encara poques les dades que tenim sobre la mare del xiquet o sobre el mateix Pere de Castellví, més enllà de la seua participació en l'assassinat de l'almirall d'Aragó. Veg. BUV. *Manuscrits* 818 (30). Veg. també el treball de GRAULLERA SANZ, V., "Asesinato del Almirante de...", *op. cit.*, pp. 481-490.

¹⁸⁷⁰ Sobre el caràcter violent del jove Galceran de Castellví, veg. l'apartat titulat: Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví.

¹⁸⁷¹ D'acord amb el FRV. v-v-16, Àngela de Montagut podia demanar la restitució del dot i creix perquè el seu marit era malgastador. Així mateix, segons el FRV. v-v-19 es podia requerir dot i creix per mancaça del marit o per falta a la sustentació de les càrregues del matrimoni. De semblant manera, el FRV. v-v-20 emparava a la muller a la qual el seu marit l'havia enganyada amb una altra o comés adulteri. Veg. també FRV. v-v-29 i 30 i FRV. v-i-17, 18 i 19. Veg. els treballs de BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim...*, *op. cit.*, pp. 169-193; GUILLOT ALIAGA, M. D., *El règimen económic...*, *op. cit.*, pp. 179-231 i ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicció civil...*, *op. cit.*, pp. 115-121, 143-145 i 149-151.

¹⁸⁷² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. ítem 4 del document presentat per Àngela el 29 de gener de 1568. Bona part d'aquesta quantitat provenia de la restitució de l'escreix i la part corresponent del dot de Jerònima Ribot, mare d'Àngela. Veg. també l'annex III, titulat: «Acte de transportació que feu Hierònima Ferrer y de Ribot al noble don Galceran de Castellví de aquelles noranta-nou mília sous que la sobredita li transportà com ha hereva de la noble dona Hierònima Ribot».

Castellví, Àngela va incloure també l'assumpte del dot i creix. A més dels arguments adés esgrimits, n'afegí altres. De primeres, tathà la constitució dotal d'il·legal, atés que s'havia realitzat sense les clàusules, garanties i procediments requerits per la llei foral valenciana. A rengló seguit, escometé contra l'import total, el qual qualificà d'excessiu, ja que, segons els seus càlculs, es va elevar inicialment fins a les 152.250 lliures;¹⁸⁷³ quantitat desmesurada i inaudita tant al regne de València com a la resta de territoris immediats i fronterers, fins i tot entre els contraents de més destacat i elevat llinatge.¹⁸⁷⁴

Més enllà dels raonaments, nogensmenys, hi havia les pretensions. No debades, la nora de Francesc de Castellví era conscient que si els tribunals sentenciaven al seu favor en totes les seues aspiracions, no sols tindria la custòdia de la seua filla Maria de Castellví sinó que podria disposar d'una suma més que profusa i atractívola per assegurar-li un bon aixovar. Caldria, això sí, completar-la amb uns quants béns i imports més. I no era per a menys, els requeriments de la jovencella eren fundats i d'acord a justícia: la reintegració de les 5.500 lliures del dot, la part corresponent del creix i els béns parafernals—béns mobles d'or i plata, vestits, complements i altres—valorats en 1.000 lliures; els quals es van quedar a Carlet el 1560, quan va partir envers la ciutat de València.¹⁸⁷⁵

En el costat oposat, Sebastià Joan Xulví poderejant i home de confiança del casal de Carlet, tal com calia esperar, es centrà en negar que hi haguera qualsevol causa per a la repetició dotal. Ans al contrari, el notari defensà que Àngela de Montagut no havia adduït motivacions suficientment fonamentades com per sol·licitar-ne la restitució i qualificà la maniobra de la joveneta de dilatadora i retardadora del just veredict: el lliurament, d'acord amb els capítols matrimonials signats el maig de 1558, dels béns constituïts a Galceran de Castellví, els quals la noble s'havia encabotat a retindre injustificadament fins a eixe moment. No per casualitat, d'entrada, la legislació foral valenciana preveia que el marit hi havia de ser satisfet en els terminis acordats de les quantitats i béns continguts a

¹⁸⁷³ Convé recordar que el valor global d'allò promés superava les 152.250 lliures. Això és, 11.250 lliures del dot pròpiament dit, en els termes expressats; 1.000 lliures més, en qualitat de béns parafernals; 4.200 lliures, en què es valorava el castell-palau dels Montagut a la Pobla; una renda anual de 40.000 sous procedents de l'Alcúdia que en cas d'alienació s'havia de comptabilitzar a doble marc (80.000 lliures); 14.000 sous anuals provinents del Ressalany (28.000 lliures); 7.056 lliures pels vassalls de l'Alcúdia i 3.056 lliures més pels vassalls del Ressalany (44 lliures i 16 sous per cada cas de vassall), entre d'altres, segons era costum d'estimació comuna al regne de València. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 130 s. f. Veg. el document de l'annex II, titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries».

¹⁸⁷⁴ *Ibidem*. Veg. l'annex II, titulat: «Trellat de la demanda ab lletres citatòries».

¹⁸⁷⁵ *Ibidem*. Veg. els ítems 4 i 33 dels documents presentats per Àngela el 29 de gener de 1568 i el 4 de juliol de 1569. En aqueix moment, Francesc de Castellví, temorós que li fóra llevada la custòdia de la seua néta Maria, que es trobava a València i en la seua companyia, viatjà fins a Carlet per tal de deixar-hi la menuda. ARV. *Reial Cancelleria*, 1332, f. 23r. El document està datat a 29 d'abril de 1569.

l'aixovar.¹⁸⁷⁶ Després, arribat el cas, se'n podria parlar de la devolució i l'escreix, posant com a garantia la baronia de Carlet i altres béns lliures.¹⁸⁷⁷

Finalment, el març de 1570, un cop entregades les còpies dels respectius testimonis a les parts, va concloure la fase processal i la batalla judicial, de mode que quedava tot llest perquè es pronunciara el veredict. La intenció dels tribunals era, però, una vegada més, ajornar-ne *sine die* la resolució. Previnguda, la jove senyora de l'Alcúdia va decidir elevar, el novembre de 1570, totes les seues causes davant el Consell d'Aragó perquè fóra el màxim organisme de justícia el que dictara les sentències que la Reial Audiència li negava.¹⁸⁷⁸ En les primeres pàgines de l'escriptura d'apel·lació la jovencella es va dirigir al rei Felip II i el posà al corrent tant de les injustícies i irregularitats que havia comés el tribunal valencià, com de les pressions que havien exercit parents i amics del casal de Carlet sobre els seus procuradors; ben particularment l'advocat fiscal Martí Pons de Castellví, oncle de Galceran.¹⁸⁷⁹ Heus ací novament una bona mostra dels contactes dels Castellví dins de les institucions valencianes.

«Sacra, católica, real magestad. Herónimo de Yvars, procurador de dona Ángela de Ribellas, dize que en la Real Audiencia de Valencia, cómo la dicha doña Ángela, actora demandante de una, (ha) tratadas caussas de muy grande inportancia contra don Galcerán de Castellví, su marido. La una causa, de restitución in integrum como enganyada en la dote que constituyó a su marido siendo de edad de catorze o quinze años, la qual dote le constituya sin autoridad de curador, teniéndolo. La qual causa se empossó a XXIII de julio de M. D. LXIII. La otra es de repetición de dote y de educación de su hija dona María y del del dicho su marido,

¹⁸⁷⁶ FRV. V-III-1.

¹⁸⁷⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 130 s. f. Veg. els ítems 1-3, 26 i 29-31 del document presentat pel procurador de Galceran de Castellví el 20 de juny de 1569. D'acord amb la legislació foral valenciana, el dot i el creix havien d'estar garantits mitjançant una hipoteca legal sobre els béns del marit. FRV. V-I-4 i 6.

¹⁸⁷⁸ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 88. Veg. també, ARV. *Reial Cancelleria*, 184, ff. 221r-222v.

¹⁸⁷⁹ Elionor de Castellví i Vic va casar amb l'advocat fiscal Martí Pons. ARV. *Pergamins Nicolau Primitiu*, núm. 363. Elionor va testar davant Felip Martí el 29 de gener de 1549, el qual va rebre també els codicils el 25 de gener de 1551. Martí Pons va testar davant Damià Burgal el 18 de novembre de 1513. El seu testament va ser publicat el 23 de maig de 1522. Del susdit matrimoni va nàixer Martí Pons de Castellví, el qual va ser així mateix, advocat fiscal, a més regent de la Reial Audiència de València i del Consell d'Aragó. Martí Pons de Castellví va casar amb Joana del Milà, descendent dels comtes d'Albaida. La seua filla Lluïsa Pons del Milà es va casar amb Joan de Castellví i Vic i plegats van engendrar Basili de Castellví i Pons, pare del primer marquès de Villatorcas. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 39r. Veg. l'arbre genealògic dels Castellví. Veg. també ARRIETA ALBERDI, J., *El Consejo Supremo de...*, op. cit., p. 78; CALLADO ESTELA, E., *Mujeres en clausura: El...*, op. cit., pp. 68, 73-75, 212-216, 255, 266-267; CANET APARISI, T., *La magistratura valenciana (siglos...*, op. cit., p. 156; FELIPO ORTS, A., *Nobleza, poder y cultura...*, op. cit., pp. 25-26, 43, 103-108, 127 i 499; —, "Patrimonio familiar e infortunios...", op. cit., pp. 268, 273-279 i 290-292; —, "Anotaciones sobre la conformación...", op. cit., pp. 174-176 i 179; —, "De los ejércitos reales...", op. cit., pp. 275 i 285-286; —, *La Universidad de Valencia...*, op. cit., pp. 23 i 210; FELIPO ORTS, A. i MIRALLES VIVES, F. *Colación de grados en la...*, op. cit., p. 95.

*la qual ha dos años que ansímismo se trata en dicha Real Audiencia contra el dicho su marido. Las quales causas, por tratarlas los parientes del dicho don Galcerán que son personas principales y poderosas; y asimismo por haver hamenazado a los abogados y procuradores y solicitadores de la dicha doña Ángela; y ansí mismo que en la Real Audiencia asiste y está presente Martín Ponce, abogado fiscal y tío del dicho don Galcerán y otros de la dicha Real Audiencia que, ad aures, se pueden informar a vuestra majestad; siendo asimismo, la doña Ángela mujer, que por ésser el dicho su marido tan facinoroso e incorregible, no hossan en alguna manera de favorecerla. Y no tiene por cierto la dicha doña Ángela acabar dichas causas. Mayormente, el conde de Benavente ausente del dicho Reyno que aún estando él allí no ha podido, por ser los adversarios tales, haver despídición de dichas causas, como se puede informar vuestra magestad del dicho conde».*¹⁸⁸⁰

Així les coses, la causa va continuar al Consell d'Aragó, instància judicial en què Àngela de Montagut esperava obtenir, a la fi, sentències en ferm. Car, fora de l'Audiència de València, els Castellví podien donar per perdut el procés sobre la moderació o restitució del dot. I el segon, el tocant a la custòdia de Maria de Castellví, estava ja quasi llest per al veredict, quan el 8 d'octubre de 1572 els procuradors de Galceran de Castellví van intentar per última vegada al·legar una gran preocupació del pare pel manteniment i l'educació de la seua filla. A tal fi, els advocats del casal de Carlet van mirar de demostrar que el jovencell havia carregat sempre amb els costos de manutenció i instrucció de Maria de Castellví i que, per tant, s'havia de dictaminar que la xiqueta havia de ser educada i alimentada, segons els furs, d'acord amb la voluntat i disposició de son pare.¹⁸⁸¹ A tal efecte, el poderejant va exhibir tres èpoques rebudes pel notari Josep Borràs «l'una a XII de setembre,¹⁸⁸² la segona a XXI d'octubre de l'any propassat LXXI¹⁸⁸³ i la tercera a VIII de febrer de l'any present MDLXXII»,¹⁸⁸⁴ segons les quals era palés que sor Joana Ferrer, priora del «convent y monestir del benaventurat Sant Cristòfol de la ciutat de València,¹⁸⁸⁵ hon la dita dona Maria

¹⁸⁸⁰ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 88, f. 2r-2v. Veg. també ARV. *Reial Cancelleria*, 444, ff. 12v-13r.

¹⁸⁸¹ FRV. v-II-10.

¹⁸⁸² ACCV. *Protocols de Josep Borràs*, 6329, s. f. S'aportaren 38 lliures, 6 sous i 8 diners.

¹⁸⁸³ No consta en l'anteriorment citat protocol, encara que a causa del mal estat del volum les fulles es troben soltes i desordenades cronològicament.

¹⁸⁸⁴ ACCV. *Protocols de Josep Borràs*, 6330, s. f. S'aportaren 28 lliures i 15 sous.

¹⁸⁸⁵ Maria de Castellví, que havia començat estant segrestada al palau dels comtes de Bunyol, havia passat a residir a l'esmentat convent, llavors enclavat en l'actual carrer de la Mar. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. I, pp. 412-417. L'actual Reial Monestir de Sant Cristòfol es troba al carrer poeta Bodría núm. 2 de la ciutat de València, al marge esquerre del riu Túria. El 28 de setembre de 1868, la Junta Revolucionària de València, formada després de l'expulsió d'Isabel II, va decretar la demolició de l'antic edifici. El 15 d'octubre es va produir el desallotjament de les religioses El monestir de Sant Cristòfol seria finalment demolit en 1869 i en el seu lloc es va pretendre construir, sense èxit, un mercat. El solar va ser definitivament ocupat per una illa d'edificis amb façanes als carrers de la Pau i de la Mar. <http://www.fiestasancristobal.es/historia2%20esp.htm>.

és estada y de present stà secrestada, ha hagut y rebut de béns del dit don Galceran de Castellví diverses quantitats per obs dels aliments de dita dona Maria». ¹⁸⁸⁶

Això no obstant, les esperances que albergaven els Castellví quedaren en foc d'encenalls quan Pau Galceran, representant de la jove senyora de l'Alcúdia, va hi comparèixer, el 20 d'octubre, per demostrar que els rebuts al·ludits eren en realitat factures sense pagar. I acte seguit, va explicar el que hi havia ocorregut realment. Segons sembla, la menuda havia estat internada, per provisió de la Reial Audiència de València, al susdit cenobi de monges agustines poc després que els processos judicials feren cap a Madrid. Un pocs mesos més tard, com que ni Francesc ni Galceran de Castellví no n'havien abonat les quantitats necessàries per a la manutenció, es va haver de desplaçar fins a Carlet un algutzir per tal de fer penyores amb què pagar sor Joana Ferrer. L'oficial, davant la impossibilitat d'executar béns per la quantitat adient, disposà que Àngela de Montagut saldara els comptes pendents amb les monges i se'n féra càrrec de les despeses venidores més propinques. Així doncs, el procurador de la noble, rematà la seua exposició dient que tenint en compte que havia sigut la mare qui s'havia preocupat per costejar les missions i l'alimentació, era just que se li'n lliurés la tutela legal. ¹⁸⁸⁷

La batalla judicial, definitivament, havia acabat. A principis de desembre de 1572, el mateix Felip II començà a pressionar perquè es dictara una sentència justa i favorable a Àngela de Montagut ¹⁸⁸⁸ i just un any després, Pere Montagut, va fer valer el poder que havia hagut d'atorgar Francesc de Castellví en el tocant a l'educació de la seua néta: Maria de Castellví. ¹⁸⁸⁹

A LA CERCA I CAPTURA DE GALCERAN DE CASTELLVÍ: FUGITIU DE L'ILLA DE MALTA I REINCIDENT

A les acaballes de 1572, el jove baró de Carlet havia pres consciència de la situació compromesa en què es trobava la nissaga i els seus parents més propers a causa de la tenacitat i gosadia de la seua esposa, la qual, inesperadament, els hi havia acabat guanyant la partida. Potser el que més li pesava i li costava de pair era que una dona l'haguera

¹⁸⁸⁶ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 88, f. 25r.

¹⁸⁸⁷ *Ibidem*, f. 26r.

¹⁸⁸⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 185, f. 181r i v.

¹⁸⁸⁹ ARV. *Reial Cancelleria*, 353, f. 14r i v; ARV. *Reial Cancelleria*, 444, f. 90r.

humiliat en un àmbit que *a priori* li era molt favorable. Certament, de res no hi havia servit als Castellví el cercle d'influents i poderoses personalitats—entre elles Martí Pons de Castellví—capaces d'aturar i dilatar *ad infinitum* la resolució de les causes judicials que els hi resultaven contràries. Tampoc no els hi havia fet profit en aquesta ocasió les amenaces proferides contra els advocats i procuradors d'Àngela de Montagut.

Darrerament, des del seu exili a l'illa de Malta, havia hagut d'enllestir amb impotència les progressions desfavorables dels litigis que la seua esposa li havia instat, primer, a la Reial Audiència, i més tard al Consell d'Aragó. A eixes alçades, també hi devia ser conscient de les quantioses repercussions negatives—sobretot econòmiques— que li havien de reportar tot el seguit de veredictes desfavorables. Fet i fet, posats a perdre, planejà la seua eixida d'amagat dels dominis de la Religió i Milícia de Sant Joan i el seu retorn al regne de València, a Carlet.¹⁸⁹⁰ D'entrada, encara que la seua evasió comportara incórrer de nou en les penes de mort, tenia previst fer-se càrrec de la seua filla, Maria de Castellví, si calia arravatant-la per la força. Decididament, allò que no li havien atorgat els tribunals de justícia li ho concediria l'ajust privat de comptes, que havien romàs pendents amb la seua dona des que es negara a viure-hi sota el mateix sostre.

El comte de Benavente va ser rellevat a la lloctinència general poc abans que Galceran de Castellví posara un peu a terres valencianes. Per consegüent, va tocar a Lluís Ferrer actuar, ja que una vegada més havia quedat com a regent; a l'espera de la vinguda del nou virrei. Així doncs, Ferrer sembla que exercí les atribucions que li conferia el seu càrrec i durant els mesos de setembre i d'octubre va assetjar amb insistència el fill de Francesc de Castellví per tal de prendre'l.¹⁸⁹¹ El mateix féu, almenys de portes cap a fora, el nou virrei: Íñigo López de Mendoza, marquès de Mondéjar, que va fer veure que si més no volia tindre'l controlat. En eixe sentit, pareix que fins i tot, a principis de 1573, li va enviar espies perquè vigilaren les seues passeres, tot amb la presumpta finalitat de capturar-lo i executar-ne les sentències de decapitació.¹⁸⁹²

El ben cert, però, fou que el jove senyor de Carlet mai no va ser atrapat. I no sols, sinó que tampoc va estar tan ben vigilat com el nou lloctinent general volia fer creure a tothom, ni la ciutat de València—eix sobre el qual girà bona part de la seua política de

¹⁸⁹⁰ ARV. Reial Audiència. *Processos*, 2a part, lletra G, 458.

¹⁸⁹¹ ARV. *Reial Cancelleria* 1334, ff. 216r-216v, 258r i 288r-288v. L'assetjament es feu efectiu mitjançant comissions dirigides per Gaspar Marrades i Miquel Àngel de Bas, doctor de la Reial Audiència, i s'acompanyaven per la guàrdia d'a cavall i molts verguetes per tal d'atrapar tant Galceran de Castellví, com el seu fidel criat Onofre Candela i també a un tal Martí.

¹⁸⁹² ARV. *Reial Cancelleria*, 253, ff. 84r, 100r i 113r. El documents estan datats entre el 9 d'octubre de 1572 i el 20 de febrer de 1573.

pacificació social—era força segura.¹⁸⁹³ Galceran de Castellví s’havia promés a si mateix venjar-se de la seua esposa i per eixe motiu un cop Àngela de Montagut hagué obtingut els veredictes favorables que esperava del Consell d’Aragó,¹⁸⁹⁴ el vespre del 29 d’abril de 1573, va resultar crivellada en les immediacions del monestir de Sant Doméneç:

«[...] poch après eo ans de toçades les horacions de la Avemaria, trobant-se junt al monestir de Predicadors¹⁸⁹⁵ dona Àngela de Ribelles, de qui·s diu ésser lo loch de la Alcúdia, muller de don Galcerà de Castellví, li ixqué al encontre hun home a cavall y proditòria e alevosament li desparà hun arcabús y ferí greument, travessant-li lo cos ab pilotes y perdignons. Y après de haver comés e perpetrat lo dit delictè se n’ixqué per lo portal de la Trinitat».¹⁸⁹⁶

Malgrat que les autoritats no van aconseguir capturar l’encaputxat que havia perpetrat el crim, pel Cap i Casal corria la brama que l’executor havia sigut Joan de Luna, cavaller d’origen aragonés i companyó habitual del marit de la senyora de l’Alcúdia.¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹³ Durant el mandat del marquès de Mondéjar el focus d’atenció i de pacificació social es va centrar principalment a la ciutat de València. Es tractà d’una nova estratègia de govern en què predominava la custòdia de la Ciutat—amb torns de vigilància nocturna—en detriment de les comissions que habitualment pentinaven el territori; raó per la qual s’hi produí una considerable disminució en la repressió de la violència arreu dels àmbits rurals i els indrets més allunyats del Cap i Casal. Segurament, Íñigo López de Mendoza el que pretenia amb això era controlar les principals famílies de l’aristocràcia valenciana, causants d’un ingent nombre de conflictivitat a tot el territori valencià; desavinences que, al remat, dada la naturalesa urbana de la noblesa valenciana, conflüen a la capital del Regne. Veg. BELCHÍ NAVARRO, M. P., *Felipe II y el...*, *op. cit.*, p. 114. Tal com hem assenyalat, aquesta política comportà un descens de les comissions per reprimir la violència social a tot el Regne. Aquesta tendència és molt visible i marcada a la Ribera del Xúquer. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder i...*, *op. cit.*, pp. 173-190; —, “Grups de poder i...” *op. cit.*, pp. 272-273.

¹⁸⁹⁴ ARV. *Sentències*, caixa 12, 1439.

¹⁸⁹⁵ El monestir de Predicadors o de Sant Doméneç es troba situat a l’actual plaça de Tetuan de la ciutat de València. La capella dels Castellví estava al seu interior i, per tant havia estat el lloc triat per Galceran de Castellví, segons el seu testament datat en l’any 1564, per ser-hi soterrat. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 1054 s. f. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 522-538 i vol. II, p. 441.

¹⁸⁹⁶ ARV. *Reial Cancelleria* 1334, f. 295r-295v. Veg també, ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 284.

¹⁸⁹⁷ Joan de Luna, molt més conegut per la seua forta implicació i condemna a mort arran de les Alteracions d’Aragó o rebel·lió aragonesa de 1591, receiptava Galceran de Castellví al regne d’Aragó—possiblement a Saragossa i Purroy, d’on era senyor—cada vegada que el noble valencià ho necessitava. De la mateixa manera, ço és, de forma recíproca el senyor de Carlet oferia recer al cavaller aragonés cada volta que ho havia menester. No d’altre mode s’expliquen els habituals allotjaments d’ambdós als regnes d’Aragó i València, sovint utilitzant els viaris que conduïen des de la Ribera cap als Serrans o la vall del riu Palància, camí d’Aragó. Veg. PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, *op. cit.*, pp. 145-164 i 191-192. Tant una ruta com l’altra contenien municipis que esdevenien claus lògicament parlant. A la vall del riu Palància hi havia Sogorb, mentre que al Camp de Túria i els Serrans hi havia el Villar i Xelva, localitat que podia servir de recer atenent al grau de parentiu del casal de Carlet amb el vescomte. L’altra opció, tot i que ara mateix el seu ús no queda acreditat, seria la vall del riu Millars, on hi havia el ducat de Villahermosa, propietat del potentat aragonés Martí d’Aragó (IV comte de Ribagorça). Sobre les Alteracions o rebel·lió aragonesa hi ha una abundant bibliografia. Sobre la implicació de don Joan de Luna, juntament amb Joan de

L'endemà, el lloctinent marquès de Mondéjar va comissionar l'alguatzir i comissari reial, Francesc Reiner perquè es dirigira a la baronia de Carlet i en decomissara les rendes i en prenguera possessió de la jurisdicció senyorial. No debades, hi havia sospites més que fundades que relacionaven Galceran de Castellví el nou intent d'homicidi d'Àngela de Montagut.¹⁸⁹⁸ Reiner i la resta d'agents reials s'aplegaren als dominis dels Castellví aquell mateix jorn i hi van prendre el control.¹⁸⁹⁹

D'entrada, ordenaren que tots els oficials senyorials de Carlet i Benimodo es presentaren a la plaça del Castell a fi i efecte de posar-los al corrent de la nova situació, de les disposicions reials i prendre-los homenatges en favor del rei.¹⁹⁰⁰ Jordi de Castellví, germà menut del IX senyor de Carlet i futur I comte, hi acudí a la remor; car, els fets esdevingueren a les immediacions de la residència senyorial. El jove cavaller, assabentat dels motius que havien conduït Reiner i els seus acompanyants fins els dominis de la nissaga hi protestà, tot afirmant que son pare, Francesc de Castellví, i no Galceran, ostentava el títol de baró; d'acord amb els actes rebuts i disposicions rebudes—com no—pel notari de confiança del casal de Carlet: Sebastià Joan Xulví.¹⁹⁰¹ Això és, sembla que el fill havia renunciat al títol efectiu en favor del seu progenitor.

Lanuz, hi veg. ELLIOTT, J. H., *La España Imperial (1469..., op. cit., pp. 300-308; GASCÓN PÉREZ, J., La rebelión aragonesa de..., op. cit., pp. 180, 232, 240-241, 273-276, 304, 436, 499-503, 522, 538-597, 608-670, 676-747, 751-755, 765-772, 793-825, 867-892, 897, 901, 923, 948-950, 952-955, 989, 999, 1037-1038, 1043, 1051, 1053, 1119, 1121, 1127, 1136, 1144-1149, 1151-1154, 1168-1170, 1172-1173, 1175, 1198, 1233, 1237, 1241, 1244, 1248 i 1306; —, Alzar banderas contra su..., op. cit., pp. 83, 87-89, 94-102, 107-109, 111, 123-126, 128-131, 143-144, 148-149, 155-157, 159-162, 179, 215-263, 287-289, 295-296, 300, 315-318, 324, 329, 333-336, 361-366, 377, 387-389, 395-396, 429-502, 562 i 572. Sobre el parentiu del casal de Carlet amb els vescomtes de Xelva, tot i que s'ha explicat més endalt, veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en...”, *op. cit.*, pp. 291-292 i 326-327. Sobre el pas i allotjament, a Villar del Arzobispo i Sogorb, de Galceran de Castellví, Joan de Luna i altres membres de la quadrilla del senyor de Carlet com ara Montanyés i Joan lo Mallorquí, veg. ACA. *Consell d'Aragó*, llig. 56, d.16; ARV. *Reial Cancelleria* 1338, ff. 82r-82v; 151r-152r i 158r-160r i ARV. *Reial Audiència, Processos*, 3a part, apèndix 3455, ff. 93v-98r i 111v-112r. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., “La defensa violenta del..., *op. cit.*, [en premsa].*

¹⁸⁹⁸ Malgrat que no hi tenim evidències clares, potser l'hostaler de l'Alcúdia, Jaume Cardona, hi tinguera alguna notícia al respecte, atés que poc després va estar guiat. ARV. *Reial Cancelleria* 1335, f. 39r.

¹⁸⁹⁹ La comitiva estava formada pel comissari i alguatzir Francesc Reiner, el notari Serafi Cellés i l'escrivà Guillem Esteve.

¹⁹⁰⁰ Alguns dels oficials havien estat testimonis favorables de Galceran de Castellví en les causes que Àngela de Montagut li havia instat. Tal fou el cas d'Antoni Torises, que lladoncs havia esdevingut batlle de Carlet. També van estar citats Sebastià Colomer, justícia; Francesc Climent i Joan Vendrell, jurats; Jaume Pérez, lloctinent de justícia; Joan Escrivà, mostassaf i Bolai Garcia, sequier. De l'aljama de moriscos es va convocar Francesc Querse, justícia; Joan Surt i Joan Algman, jurats; Pere Natjar, lloctinent de justícia; Cosme Obema, sequier de Massalet i Jaume Podova, sequier de Carlet. Joan Aragonès, criat que va ser d'Àngela de Borja i aleshores de la Casa de Carlet, també fou citat.

¹⁹⁰¹ ACCV. *Protocolos de Sebastià Joan Xulví*, 16324 i 16325, s. f. Entre el 7 d'octubre i el 20 de desembre de 1572, els cobraments realitzats pel senyor de Carlet van estar a nom de Francesc de Castellví, tot i que de forma efectiva els rebien Galceran de Castellví o bé Antoni Joan, en nom de procurador del seu cunyat. En canvi, a partir de 1573 hi figura tan solament Francesc de Castellví i hi desapareix per complet el nom de Galceran.

Res, però, va refrenar el comissari Reiner que s'emprà a les instruccions dictades per l'Audiència i la Reial Alguatzilia. Així les coses, sense atendre les explicacions i romanços del fill segon del VIII baró de Carlet, l'oficial es dirigí al portal de València de la població, on ordenà Pere Aragonés penjar ben visibles les armes reials, perquè tothom fóra conscient del decomís i que el senyoriu hi pertanyia a la jurisdicció reial. La vesprada del 30 d'abril, l'acte es va repetir a Benimodo, no així a Massalet; cosa que convida a pensar que havia esdevingut una alqueria menor i força despoblada. Perquè no hi hagueren malentesos, Reiner s'ocupà de posar al corrent de la nova situació a Miquel Durà, el col·lector de les rendes en nom de l'arrendador Agustí Gamir, per tal que des d'aleshores les satisfera al Reial Patrimoni.

Unes quantes jornades més tard, el 8 de maig, el marquès de Mondéjar, com a lloctinent general, va publicar una crida per intentar detindre l'encaputxat que quasi havia llevat la vida a Àngela de Montagut. Mentrestant el procés judicial i les indagacions per descobrir la identitat del sicari hi van continuar.¹⁹⁰² Fins i tot, el mateix Felip II va escriure al virrei i a la Reial Audiència i els manà executar de bell nou les sentències de mort contra Galceran de Castellví, acusat llavors també d'ordenar assassinar la seua esposa i de receptor a Carlet bandolers i enemics de sa majestat—com ara Joan de Luna—fent servir la jurisdicció civil i criminal dels seus dominis. La crida resa així:

«Que per quant a XXVIII° dies del present mes de abril a la vesprada hauria un home de cavall desparat e tirat una arcabuçada dona Àngela de Ribelles, muller de don Galceran de Castellví, senyor qui s diu de Carlet, de la qual arcabuçada ha restat molt mal nafrada. Y com convinga a la bona administració de la justícia per rahó de la atrocitat del dit delictes, haver-se de fer molts grans diligències en què dit home vinga a mans de la Règia Cort [...] ab tenor de la present pública real crida, mana a tothom en general y a cascú en particular [...] que no sia gosat receptor, recollir ni affavorir [...] al dit home qui dit delictes ha comés».¹⁹⁰³

Paral·lelament, Francesc Reiner es feu càrrec de la baronia de Carlet per designació de les autoritats valencianes, almenys durant els mesos següents.¹⁹⁰⁴ Entre finals d'abril i principis de maig escometé el relleu d'oficials, va buscar un assessor per a l'administrador

¹⁹⁰² ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 284.

¹⁹⁰³ ARV. *Reial Cancelleria* 1334, ff. 291v-292r. L'agressió a Àngela de Montagut ha estat tractada per diversos autors, entre ells María Peligros Belchí Navarro i Vicent J. Vallés Borràs. BELCHÍ NAVARRO, M. P., *Felipe II y el...*, op. cit., pp. 305-306; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 194-195.

¹⁹⁰⁴ ARV. *Reial Cancelleria*, 1334, fols. 295 v°-298 v°.

i en va vigilar les rendes i emoluments de la senyoria.¹⁹⁰⁵ El decomís, però, es va perllongar molt més que uns quants mesos:¹⁹⁰⁶ fins al mes de maig de 1575, moment en què es va decidir alçar la confiscació. Car, sense proves feaents de la implicació de Galceran a la temptativa d'homicidi de la seua muller, suposava una il·legalitat, un contrafur, mantindre'n l'embargament.

«Y havent-se fet moltes diligències per a pendre'l [...] per a reprimir lo desacato que lo dit don Galceran havia fet a la justicia, axí en lo estar palesament en dita baronia y en la receptació y exercici de la jurisdicció [...] y també per a evitar molts inconvenientes, los quals se podrien seguir estant en dita baronia tant propinqua a esta Ciutat [e] lo dit don Galceran y les persones de mala vida que aquell receptava, y per a tentar si levar-li la renda que resta pagats los càrrechs, se podia pendre ab més facilitat, en lo qual cas nos paregué se podia usar de semblant remey; no obstant que per furs de aquest Regne ningú dels delictes dessús dits era cas de confiscació de béns. [...] E fins ara ha durat e dura, jatsia moltes vegades siam estats requests lo alçassem».¹⁹⁰⁷

Per tant, val a dir que a mitjan 1575, no sols no havia estat enxampat, sinó que ni tan sols havia pogut demostrar-se processalment que haguera tingut cap participació a l'agressió que la senyora de l'Alcúdia havia sofert, en les immediacions del convent de Sant Doméneç, dos anys abans. Fet i fet, les institucions del Regne van haver de reconéixer que el comís no havia servit per a res: almenys no havia precipitat la captura del primogènit de Francesc de Castellví, el qual tot apunta que havia trobat refugi al regne d'Aragó juntament amb Joan de Luna.¹⁹⁰⁸ Per a més inri, les autoritats regnícoles establertes al Cap i Casal van ser ben aviat conscients que les rendes derivades de la baronia de Carlet no resultaven massa quantioses i de vegades no bastaven per satisfer els deutes i obligacions concretes.

En aquest punt, nogensmenys, convé recordar no es tractava d'una senyoria excessivament endeutada. No debades, més de la meitat de les quantitats anotades com a dèbits, i a què hi calia fer front anualment, estaven destinades al manteniment dels principals membres de la nissaga i estaven constituïts com una mena de violari o paga

¹⁹⁰⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 284.

¹⁹⁰⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 789, f. 10r-10v. El document està datat el 9 de novembre de 1574 i en relata la continuïtat de la confiscació.

¹⁹⁰⁷ BV. *Fons Nicolau Primitiu, Manuscrits*, 305-39. El document està datat el 6 de maig de 1575.

¹⁹⁰⁸ Veg. l'apartat d'aquest epígraf titulat: *El cant de cigne d'una existència: del bandejament a la defunció de Galceran de Castellví*.

vitalícia.¹⁹⁰⁹ A efectes pràctics, però, la renda era baixa i no podia ser emprada com una mesura coercitiva. Així ho feien notar des de terres valencianes en dirigir-se, el maig de 1575, al monarca hispànic.

«[...] y perquè, sacra, cathòlica real magestat, les causes que ns mogueren a posar dit segrest ja han cessat, com [...] no s'ha pogut constatar per informació de testimonis que lo dit don Galceran tiràs ni fes tirar la dita escopetada a sa muller, y la renta que sobra de dita baronia—pagats dits càrrecs—és poca y alguns anys no basta per als càrrecs ordinaris; per hon estar segrestada no importarà per a pendre o dexar de pendre al dit don Galcerà a mans de la Règia Cort».¹⁹¹⁰

Finalment, el tribunal de justícia valencià no hagué més remei que exonerar Galceran de Castellví de qualsevol culpa en la temptativa d'homicidi que presumptament havia infligit a seua esposa. Poc de temps després inclús van cessar les comissions en què regularment se'l posava en cerca i captura arran de la seua fugida de l'illa de Malta, raó per la qual havia incorregut novament en pena de mort per decapitació. Un parell d'anys més tard, el 1577, fins i tot son pare, Francesc de Castellví va instar un plet davant la Reial Audiència contra el que fóra IX baró de Carlet, a fi i efecte que abonara les quantitats de les remissions de censals que havien romàs pendents, d'acord amb la concòrdia signada entre ambdós el gener de 1558; amb motiu del transferiment dels dominis del casal de Carlet en vistes al seu imminent matrimoni amb Àngela de Montagut.¹⁹¹¹

La causa, a banda d'açò, desvela l'astúcia del primogènit dels Castellví. Segons sembla, el 1558, el jove senyor de Carlet va prendre la baronia de mans del seu progenitor per 50.000 sous (unes 2.500 lliures) i la va tornar a arrendar per 4.000 ducats (aproximadament 4.000 lliures) al morisc d'Alàsquer, Lluís Asquer¹⁹¹² Amb aquesta operació, Galceran de Castellví aconseguí un benefici, gens menyspreable,

¹⁹⁰⁹ Veg. l'apartat d'aquest epígraf titulat: *Un displicent ambient familiar: amenaces, carències i sevícies.*

¹⁹¹⁰ *Ibidem.*

¹⁹¹¹ ARV. Reial Audiència. *Processos*, 2a part, letra F, 377.

¹⁹¹² Sobre Lluís Asquer, veg. GIMÉNEZ CHORNET, V., *Alberic. Un viatge documental...*, *op. cit.*, p. 34-37; Veg també al capítol següent que versa sobre l'administració de justícia a la foia i marquesat de Llombai, els epígrafs titulats: *Un món de marginalitat i pobresa?* i *El regne més petit?* Asquer pertanyia clarament a la minoria morisca benestant de la Ribera del Xúquer que tenia en l'activitat mercantil, en els arrendaments i el préstec, la principal font de riquesa. Al Marquesat estaven els Turixí, els Amira a Antella, els Coscotí i Aiola a Torís, els Sabba i Asquer a Alberic. La seua cohesió es mantenia gràcies a enllaços matrimonials. A açò caldria afegir llur protagonisme polític i religiós, atés que eren els líders de les antigues aljames. A l'alçada de 1607, la casa de Lluís Asquer a Alàsquer servia encara de mesquita. Veg. CARRASCO, R., *Deportados en nombre de...*, *op. cit.*, p. 175; CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 48-50, 59-60, 78-82, 96-101 i 109. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 42-43.

d'aproximadament 1.500 lliures; en un moment en què, a més, les càrregues del matrimoni van estar sustentades per Jerònima Ribot.¹⁹¹³

UN CONNUBI FORÇA CONFLICTIU: L'ENLLAÇ DE MARIA DE CASTELLVÍ AMB EL FILL DE L'ALMIRALL D'ARAGÓ

Àngela de Montagut s'enfrontà durant anys amb el casal de Carlet per tal d'assolir la restitució dotal i la custòdia de la seua filla: Maria de Castellví. L'obstinada perseverança de la senyora de l'Alcúdia i l'inusitat i irritant desafiament del seu comportament audaç suposà un colp molt dur i una lliçó tant per al seu espòs com per a tota la nissaga. I més encara, quan tenia la major part dels factors en la seua contra. Emperò, tant de temps d'interminables plets havien pagat, al remat, la pena. La seua unigènita residia, si abans no, des de principis de 1573 juntament amb ella a la casa-palau que la jove posseïa al carrer a què treia cap la porta de l'església de Sant Salvador, vial que també rebia el nom del títol que ostentava.¹⁹¹⁴ Ben mirat, tota aqueixa mescla d'esforç, tenacitat i coratge havia estat a punt de costar-li la vida. I malgrat que la justícia no havia pogut provar que el seu marit, Galceran de Castellví, havia estat al darrere de la temptativa d'homicidi perpetrada a les immediacions del monestir de Predicadors, tothom ho tenia per cosa certa.

Per consegüent, des que els tribunals li van atorgar la tutela en exclusiu de l'adolescent Maria de Castellví, Àngela de Montagut havia bolcat la seua existència en ella. Havia procurat de transmetre-li els valors i els ensenyaments que en el seu moment li havia llegat Jerònima Ribot, sa mare, i tampoc havia dubtat a proporcionar-li l'educació i maneres que llavors es considerava pertinent per a les donzelles de la seua edat i posició social, ço és, «saber sonar y cantar ab un manacort, símbol o arpa»; saber cosir, filar i brodar, entre altres exercicis semblants; saber ser «dona de govern», és a dir, entendre en

¹⁹¹³ ARV. Reial Audiència. *Processos*, 2a part, letra F, 377.

¹⁹¹⁴ La casa-palau dels senyors de l'Alcúdia a la ciutat de València es trobava a la parròquia de Sant Salvador, al carrer de la senyora de l'Alcúdia, davant de la plaça homònima. Aquest carrer correspon en l'actualitat al carrer Trinitaris i la plaça en qüestió s'anomena plaça de Santa Margarida. La situació exacta de l'immoble, actualment desaparegut, la hi devem a la informació que facilita Marc Antoni Orellana sobre la seua situació en l'illa 151 de la Ciutat. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. I, pp. 37-39 i vol. II, p. 252. Cfr. amb el *Plano geométrico de la ciudad de Valencia llamada del Cid*, Francisco Ferrer, Valencia, 1831, o bé amb el *Plano de la Ciudad de Valencia*, Joaquín Ferrer, Valencia 1869. En aquests plànols es poden visualitzar els números de les illes de cases on es dividia la ciutat de València. No obstant això, Francisco Pérez dels Cobos, el situa a l'edifici de la banda el jardí donava a la plaça de Roger de Pallars, cosa que no és desgavellat observant les seues dimensions i la planta de l'edifici amb un recinte enjardinat. Veg. PÉREZ DELS COBOS, F., *Palacios y casas nobles...* op. cit., pp. 238-239.

l'administració de sa casa, atendre els seus futuribles fills, família i vassalls, saber portar la despensa o rebost de la llar, organitzar i manar els exercicis que s'havien de realitzar a la cuina i també governar i tractar les criades, entre d'altres; saber ballar «per poder mostrar-se a sales y saraus que-s fan a València», d'acord amb el costum, i rebre la instrucció acurada i pertinent per prendre estat, és a dir, casar-se.¹⁹¹⁵

Així les coses, després de vora sis anys de formació, el 1579, la senyora de l'Alcúdia es decidí a cloure l'enllaç de la seua hereva, Maria de Castellví, que llavors rondava la vintena. En tot aqueix procés, pel que pareix, s'havia deixat aconsellar pel que fóra procurador de la seua àvia, el prevere Joan Terés, el qual hi havia actuat de mediador. L'escollit havia estat Lluís de Cardona i Colom, el fill del marquès de Guadalest i almirall d'Aragó.¹⁹¹⁶ No sabem ben bé les raons, però el ben cert fou que Galceran de Castellví es va mostrar contrari al connubi i per eixe motiu ordenà la mort del religiós. Aquest homicidi o temptativa d'assassinat, sens dubte, va causar un gran revol a la ciutat de València, perquè no poques cròniques i dietaris se'n van fer eco.¹⁹¹⁷

«Digous, a 27 de mars, pegaren una alcabusada a mosén Terés, benifesiad en la Seu,¹⁹¹⁸ a les sis ores de la matinada, exint de casa de la senyora de l'Alcúdia, que li era factor, qu'estava al car[r]e[r] de Sent Salvado[r]. Y après que li ageren tirad, veren que no caya, li pegaren de punyalades, y morí tantost. Y el ome se n'anà rastrad a la plasa de don Roger, y estava un ome en un cavall, y puchà a les anque[s], y se n'anaren. Y feren moltes diligències per saber qui era, y no u pogeren saber, sinó que-s presomien que u avia fet fer don Galserà de Castellví, senyor de Carlet, marit de la

¹⁹¹⁵ ARV. Reial Audiència. Processos 1a part, lletra A, 130, s. f. Veg. el testimoni de Josep Alfons del Milà, senyor de Massalavés, sobre l'ítem 19 del document presentat per Àngela de Montagut el 14 de juny de 1569.

¹⁹¹⁶ Jorge A. Catalá es fa ressò dels capítols matrimonials de Maria de Castellví i Lluís de Cardona. Veg. CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168. Sanç de Cardona i Rois de Liori va ser el primer marquès de Guadalest. Va casar amb Maria Colom i Toledo, parenta del duc d'Alba i neta del navegant Cristòfol Colom. RAH, *Col·lecció Salazar i Castro*, D-31, f.101.

¹⁹¹⁷ Sembla que Gaspar Juan Escolano també se'n va fer eco. El cronista del regne refereix el succés el 26 de març. Veg. COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, *op. cit.*, p. 46.

¹⁹¹⁸ Si es tracta del prevere català Joan Terés no va poder morir en aquest moment, atés que llavors encara no havia ocupat l'arquebisbat de Tarragona ni el virregnat de Catalunya. Altrament, fa referència un altre Joan Terés homònim però distint ben bé pogué trobar la mort a València. Com que la cita indica que era beneficiat de la Seu, hem fet servir la documentació existent al respecte a l'Arxiu de la Catedral de València per tal de consultar-n'hi la documentació, on hem estat capaços de localitzar Joan Terés o Torés el 1572, com a beneficiat del benefici instituït per Maria Desclapés, sota la invocació de Sant Bertomeu. El benefici va estar cobrat, certament, per altres persones entre 1573 i 1587, potser a causa de les anades i vingudes de Joan Terés. Curiosament, el 1587, any en què Terés va estar nomenat arquebisbe de Tarragona, el benefici va quedar vacant. El 1588 es va produir un nou nomenament: Miquel Jeroni Blanes. Tot plegat, fa poc probable que la defunció de Joan Terés es produïra el 1579. ACV. *Llibre de dobles i aniversaris (1572-1588)*, lligalls 1087-1589, fulls 3v i 4v respectivament.

senyora de l'Alcúdia, perquè estaven mals los dos, y estava el capellà contra sa volunta[t], a 27 de mar[ç] any 1579». ¹⁹¹⁹

Malauradament no hem estat capaços de localitzar cap procés judicial ni investigació al respecte. Malgrat això, el fruit d'aquest minucios rastreig ha sigut la incriminació de Joan de Luna en els fets. A diferència del que havia ocorregut a la primavera de 1573, aquesta vegada l'Audiència no sols va acusar el IX baró de Carlet, sinó que va trobar proves suficients per emetre un veredicta condemnatori contra el cavaller aragonés i fautor del fill de Francesc de Castellví al regne d'Aragó. ¹⁹²⁰ El mòbil del crim resta molt clar. Significativa, en aquest sentit, va estar la següent notícia:

«Après, el dichous, a 3 de abril (sic.), casà don Lloys de Cardona, [fill del marquès de Guadalest i almirall d'Aragó] en [Maria de Castellví] la filla de la senyora de l'Alcúdia contra voluntad de son pare, don Galserà de Castellví, a 3 de abril (sic.) dit any 1579». ¹⁹²¹

Encara que finalment l'enllaç es va portar a terme, sembla que Galceran de Castellví no es va rendir mai i molt menys havia pronunciat la seua última paraula. No debades, aquest esdeveniment va haver d'estar present entre els motius del posterior homicidi, el 1583, de Cristòfol de Cardona, lladoncs almirall d'Aragó i marquès de Guadalest, a mans de Jeroni Montsoriu, senyor d'Estivella i Beselga, i de Pere de Castellví, el fill bastard del IX senyor de Carlet. ¹⁹²² Si bé Vicente Graullera Sanz va abordar fa unes quantes dècades l'assumpte, ¹⁹²³ mai no va arribar a ensopegar-se amb l'esquiva font processual. En eixa direcció, val a dir que el col·lega Sergio Urzainqui va ser el primer a alertar-nos de la conservació d'una primera peça del judici, a la qual n'hem afegit *a posteriori* unes quantes

¹⁹¹⁹ Miquel Jeroni Llopis, ciutadà de València, també va referenciar els fets al seu dietari. Veg. MARTÍ MESTRE J., "El dietari del ciutadà...", *op. cit.*, p. 32.

¹⁹²⁰ Joan de Luna va ser sentenciat el 9 de novembre de 1579 d'agredir i/o assassinar Joan Terés per ordre de don Galceran de Castellví. ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, 77v-78r.

¹⁹²¹ Es van casar a la parròquia de Sant Esteve. Veg. MARTÍ MESTRE J., "El dietari del ciutadà...", *op. cit.*, p. 32.

¹⁹²² BUV. *Manuscrits* 818 (30). El ciutadà Miquel Jeroni Llopis va recollir els fets. «A 6 de octubre dit any [1583], dumenche a les deu ores de la nit, anant l'almirant d'Aragó, don Cristòfol de Cardona, a cavall en un macho, portant a les anques a don Glaudo Grillet y a un alacayo a peu, tornant-se'n de parlar a ses cosines, filles de don Guan de Cardona, son oncle, li yxqueren tres hòmens d'a cavall y dos d'a peu, y li tiraren un pedrenyal, y li pegaren en la gola, a on no digué més de «Mare de Déu, valeu-me». Y don Glaudo, que véu allò, llansà mà a l'aspasa. Y li tiraren altre pedrenyal, y li pegaren en les costelles. Y vixqué dos dies, y morí a 8 de octubre dit any 1583». «Sentència dada a don Pedro de Castellví, fill de don Galserà de Castellví, bort, senyor de Carlet, y al comanador de Muntesa, Geroni Monsoriu, per la mort de l'almirant, desprivats de cavallers, y arastrat[s], y llevades les mans a on fon lo delicte, y penchats, y descuarterats, y ls cap[s] en una columna posats a on fon lo delic[te]. A [...] de jiner 1584. Veg. MARTÍ MESTRE J., "El dietari del ciutadà...", *op. cit.*, p. 33.

¹⁹²³ GRAULLERA SANZ, V., "Asesinato del Almirante de...", *op. cit.*, pp. 481-490.

més, a hores d'ara sense treballar. Aquesta haurà de ser una tasca per al futur, atés que excedeix en molt els propòsits del present estudi.

Fet i fet, arran de la temptativa d'homicidi de Joan Terés i dels no poc nombrosos delictes que havia comés l'espòs d'Àngela de Montagut, es van publicar sengles crides, el 2 d'abril de 1579, mitjançant les quals les autoritats valencianes van arribar a oferir dos mil lliures i el perdó de crims de sang a canvi de la seua captura, acorralament o setge, sempre que es trametera notícia a qualssevol oficials o justícies, per tal d'enxampar-lo. Pel que fa als delictes luctuosos, sols hi van fer dues excepcions. El març de 1578, hom havia assassinat Joan de Cabanilles, l'unigènit baró del portantveus de general governador i senyor d'Alginet. I com no podria ser d'altra manera, les institucions regnícoles van barallar la possibilitat que Galceran i els seus sequaços n'hi hagueren pres part.¹⁹²⁴ Aqueixa fou una de les dues causes de preterició, l'altra, es fixà en els delictes de lesa majestat en primer i segon grau.

Així mateix, convé assenyalar, tornant al contingut de les crides, que també van prohibir que ningú no oferira al fill de Francesc de Castellví suport logístic com ara cavalls, armes o aliment, entre d'altres, ni tampoc acollida, recer, amagatalls, ni receptació a cap «casa, alqueria, masada, ciutat, vila o lloch, encara que siga de la baronia de Carlet», sots pena de cinc-cents ducats d'or i altres penes de tipus corporal.¹⁹²⁵ A més, Carlet va resultar novament segrestada per l'agutzil Diego Lozano en nom de la Reial Audiència i del lloctinent general, el duc de Nájera. Precisament en l'acte d'encomanament de la comissió s'observa, entre altres coses, que les autoritats insistiren, una jornada després de l'agressió, en la discutida defunció de Joan Terés.

«Per quant per ocasió dels delictes fets e comesos per don Galceran de Castellví, qui·s diu ser la baronya de Carlet, y sentències contra aquell en aquesta Real Audiència publicades, e, ara últimament, per rahó de la atrocíssima mort a vint-i-sis dies del propasat mes de març en la persona de mosèn Juan Terés, prevere, per orde, segons se té entés del dit don Galceran de Castellví feta e perpetrada. E perquè en dita baronia se retiraven e receptaven diversos bandolers, aprocessats e desterrats, així del present Regne com de altres parts e regnes, en gran desacato e menyspreu de la justícia, per ocasió de les quals coses convé al servey de sa magestat, bona y recta administració de la justícia, posar senyals reals y segrestar dita baronia. Y perquè en lo [esdeveniment] que féra electió y

¹⁹²⁴ El fill del portantveus de general governador Jeroni de Cabanilles va ser agredit el 24 de març de 1578 en la porta de l'església de Sant Salvador. Veg. MARTÍ MESTRE J., "El dietari del ciutadà...", *op. cit.*, p. 32. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "La defensa violenta del...", *op. cit.*, [en premsa].

¹⁹²⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 1338, ff. 68v-71v.

nominació de persona a qui dit secret, administració y col·lecta dels fruits, rendes y emoluments y sdeveniments a senyor pertanyents en dita baronia, e tinga a càrrech la administració de la justícia de aquella, havem fet electió y nominació de vostra persona, [Diego Lozano]». ¹⁹²⁶

Dues jornades després tornava a publicar-se una crida, semblant a les anteriors, amb la qual es prohibia novament qualsevol oferiment d'ajuda al senyor de Carlet. De fet, l'expedició de comissions, bans i pregons i, per consegüent, el trasteig d'agutzils, verguetes i trompetes, passaren a formar part de la quotidianitat de Carlet, Benimodo i Massalet en els mesos següents. A tall d'exemple, i sense ànim d'exhaustivitat, ja hem mencionat com el 29 d'abril es va encomanar a l'agutzil Lozano la difícil tasca d'apressar tant Galceran de Castellví com els seus partidaris: Joan de Luna, Joan el Mallorquí i un tal Muntanyana o Monte. El 20 de maig, el trompeta Honorat Borja va publicar la crida de trenta dies als dominis dels Castellví contra el primogènit de Francesc. El 4 de setembre l'agutzil Lozano hi va retornar per tal de prendre el IX baró de Carlet i als seus còmplices. El 19 d'aquest mes, Honorat Borja va tornar a llegir la crida de trenta dies. Finalment, el darrer document de què tenim constància que en va referir l'assumpte fou la lletra del lloctinent general al justícia carletí, Joan Escrivà. ¹⁹²⁷ El resultat va estar el mateix que la resta de vegades: no el van poder enxampar.

EL CANT DE CIGNE D'UNA EXISTÈNCIA: DEL BANDEJAMENT A LA DEFUNCIÓ DE GALCERAN DE CASTELLVÍ

La fuga de l'illa de Malta i la reactivació de les sentències que condemnaven Galceran de Castellví a mort per decapitació, precipitaren que el marit d'Àngela de Montagut tornara a emprendre la vida de fugitiu i proscrit que havia dut unes dècades abans. Tanmateix, les coses sembla que havien canviat: de totes totes ja no hi devia ser aquell jovenet ple de vitalitat i gosadia. Malgrat això, les autoritats valencianes no van aconseguir mai el seu propòsit d'atrapar-lo o potser no sempre hi van posar l'interés i tots els mitjans amb què comptaven. Tant se val. El ben cert fou que el fill de Francesc de Castellví va continuar trepitjant puntualment la baronia de Carlet, de la qual l'ancià *pater*

¹⁹²⁶ *Ibidem*, ff. 72v-74r.

¹⁹²⁷ ARV. *Reial Cancelleria* 1338, ff. 74v-75r, 82r-82v, 95r, 151r-152r, 159r-160r i 204v-205r. Veg. també COSTA SANZ, J., *El virreinato de don...*, *op. cit.*, pp. 45-48.

familias havia tornat a prendre les regnes des del bandejament del seu primogènit de les terres del Regne. A tal efecte, val a dir que alguns indrets com ara els dominis del ducat de Sogorb, la localitat del Villar o el vescomtat de Xelva, entre tants altres, degueren convertir-se en enclavaments d'aturament i repòs en els habituals camins i desplaçaments entre els regnes de València i d'Aragó.

Sens dubte, una de les principals peces d'enllaç i sustentació de Galceran de Castellví a terres aragoneses fou, Joan de Luna, que lladoncs era el senyor del llogaret de Purroy.¹⁹²⁸ A hores d'ara, malauradament, són escasses les notícies que hem estat capaços d'arreglar sobre l'estada del nostre protagonista a aqueixes contrades. Aquesta evident llacuna haurà de ser omplida en l'esdevenidor. En l'entretant, cal assenyalar que solament tenim constància del seu allotjament a la ciutat de Saragossa,¹⁹²⁹ tot i que convé pensar que no hi tindria una residència força fixa i hi seguiria les passeres del seu valedor i protector. Així les coses, val a dir que no sols la capital aragonesa, sinó el mateix Purroy i altres tants llogarets i indrets degueren d'esdevindre escenaris quotidians durant els darrers anys de la vida del primogènit de Francesc de Castellví.

Tal com van apuntar Gregorio Colás i José Antonio Salas a la seua obra, ja clàssica, *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*, i més recentment Jesús Gascón, les terres aragoneses eren llavors un territori força convuls i ple de conflictes: el plet d'Albarrasí i Terol, el conflicte de la Ribagorça, les guerres latents entre muntanyesos i moriscos, les parcialitats urbanes i senyoriales o bé altres alçaments municipals i revoltes antisenyoriales a imitació o no de la guerra ribagorçana...¹⁹³⁰ A açò hi caldria afegir la franca inoperància o incapacitat de les autoritats regnícoles a l'hora de resoldre aquests i altres problemes; talment com ocorria sovint al regne de València i a molts dels dominis de la Monarquia Hispànica. D'entrada, el ben cert fou que els mitjans i recursos de què disposaren els governants per enfrontar-los eren limitats i, per tant, la fretura esdevenia ineficàcia. Emperò no convé perdre de vista tampoc les relacions clientelars i feudovassàtiques, juntament amb la deixadesa, la manca de voluntat o de resolució dels mateixos ministres i oficials reials. En

¹⁹²⁸ Sobre la família Luna i les seues diverses branques, particularment els Martínez de Luna, veg. CANELLAS LÓPEZ, A., "Un pretendiente al condado...", *op. cit.*, pp. 433-445; FANTONI Y BENEDÍ, R., "Los Martínez de Luna...", *op. cit.*, pp. 337-357; DE OTAL I VALONGA, F., "Los Martínez de Luna...", *op. cit.*, pp. 9-45.

¹⁹²⁹ Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "La defensa violenta del...", *op. cit.*, [en premsa].

¹⁹³⁰ COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo...*, *op. cit.*, pp. 67-178, 459-484 599-611; GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, *op. cit.*, pp. 63-94.

qualssevol dels casos, val a dir que aquesta mena de comportaments suposaren l'anteposició dels interessos particulars sobre el bé comú i la pacificació pública.¹⁹³¹

A eixe respecte, el mateix Jesús Gascón es fa ressò del cridaner acumulament protestes i de testimoniats que, entre 1575 i 1589, van denunciar irregularitats i actituds discordants amb la rectitud desitjable en el compliment de la llei i la persecució dels delinqüents per part del virrei Artal d'Alagó i Martínez de Luna, III comte de Sástago.¹⁹³² A tall d'exemple, Joan Ximénez d'Urrea, III comte d'Aranda, certament distanciat amb el representant reial, fou un dels que se'n queixà del seu comportament al rei Prudent. D'acord amb la visió del noble aragonés, Sástago tenia, el 1577, «*ojeriza con esta casa [de Aranda], cuando se ha ofrecido antes de tener cargo. Lo ha mostrado. Porque está emparentado con los enemigos de ella. Aunque ahora cesan las armas, las voluntades son las mismas, [...] mas es gran miseria ser gobernados por quienes hacen cabeza de bando*».¹⁹³³ Aquesta versió dels fets contrasta amb l'informe o memorial que el mandatari confeccionà a les acaballes del seu exercici, en què de mode tremendista subratllà, entre altres, l'escassa efectivitat dels furs aragonesos a l'hora de castigar els delinqüents.¹⁹³⁴

La bibliografia que tenim al nostre abast juntament amb la desnaturalització o el desarrelament subsegüent a la notable separació geogràfica de les comarques aragoneses de la Ribera del Xúquer dificulten a hores d'ara l'aprofundiment o la reconstrucció amb exactitud de les darreres les peripècies vitals del IX baró de Carlet. Malgrat tot, tant els conflictes en què el fill de Francesc de Castellví hi degué prendre partit, com les persones amb què hi pogué coincidir per aquelles contrades—generalment parents, amics i coneguts del rogle de Joan de Luna—certament es manifesten a les clares.

D'entrada, encara que no coneixem amb propietat la identitat de les nissagues nobiliàries aragoneses que, com el senyor de Purroy, hi van prestar ajut a Galceran de Castellví, hom pot tindre la certesa relativa que van estar una mica diferents a aquelles que formaren part, un parell de dècades més tard, de l'oposició política que es va veure abocada a alçar banderes contra el monarca hispànic, amb motiu de la rebel·lió aragonesa. No debades, com assenyala Jesús Gascón, la conformació del nucli furista o foralista que instigà juntament amb Antonio Pérez, l'exsecretari reial, l'alçament de 1591, no començà a gestar-se fins a mitjan dècada dels huitanta,¹⁹³⁵ tot just després que s'haguera produït el

¹⁹³¹ COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo...*, op. cit., pp. 276-411.

¹⁹³² GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, op. cit., p. 74.

¹⁹³³ BARRUECO SALVADOR, M., *Los condes de Aranda...*, op. cit., pp. 227-229.

¹⁹³⁴ GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, op. cit., p. 66.

¹⁹³⁵ *Ibidem*, p. 111.

relleu al capdavant dels comtats d'Aranda i Ribagorça; aquest darrer estat possessió del duc de Villahermosa. En efecte, tal com indica Manuel Barrueco, el IV comte d'Aranda, Lluís Ximénez d'Urrea, prengué possessió dels dominis familiars l'octubre de 1586,¹⁹³⁶ mentre que Ferran d'Aragó-Gurrea i Borja s'havia convertit, ja el 1581, en el V duc de Villahermosa i també en comte de la Ribagorça.¹⁹³⁷

Així doncs, val a dir que malgrat que a la rebel·lió aragonesa de 1591 tant el comte d'Aranda com el duc de Villahermosa anaren plegats contra l'exèrcit de Felip II, les relacions dels Ximénez d'Urrea amb els Aragó-Gurrea havien estat força virulentes i conflictives des de començaments del segle XVI. Talment fou així que cadascun d'aquests llinatges conformà una parcialitat i arrastrà amb si a una part de les nissagues nobiliàries aragoneses i també a un munt de partidaris. Entre els adeptes i seguidors d'uns i altres hom descobreix veïns de Saragossa, Tudela, Tarassona, Osca i algunes poblacions navarreses, emperò també el suport dels Íxer o Híjar, Castro i Herèdia al d'Aranda i dels casals de Luna, Illueca, Ricla i Morata al de Ribagorça. Manuel Barrueco aventurà també algunes de les raons que els portaren a l'enfrontament armat durant el regnat de Ferran el Catòlic. Entre elles, hom detecta el de sempre: bàsicament litigis de caràcter honorífic, de tipus jurisdiccional i llices per la disposició de llandars i bogues de terme i també disputes tocants a l'ús i distribució d'aigües.¹⁹³⁸

Tanmateix, no sols el treball de Barrueco permet resseguir la confrontació entre Ximénez d'Urrea i els Aragó-Gurrea, sinó que també algunes pàgines de la precitada obra de Gregorio Colás i José Antonio Salas destil·len interessants episodis de les hostilitats directes o indirectes dels comtes d'Aranda i Ribagorça.¹⁹³⁹ D'entre tots ells, al present convé ressaltar les diferències que, si més no, des d'inici del Cinc-cents, Épila, l'oficiosa capital dels estats dels Ximénez d'Urrea, va mantindre amb els llocs de Morata, Purroy i

¹⁹³⁶ BARRUECO SALVADOR, M., *Los condes de Aranda...*, *op. cit.*, pp. 205-207

¹⁹³⁷ Ferran d'Aragó-Gurrea i Borja va ser el fill de Martí i Lluïsa. Martí d'Aragó-Gurrea era descendent d'Alfons d'Aragó, fill legitimat del rei Joan II el Sense Fe, mentre que Lluïsa de Borja i d'Aragó fou la filla de Joan de Borja i Enríquez, III duc de Gandia i senyor de la foia de Llombai, i de Joana d'Aragó i Gurrea, néta de Ferran el Catòlic. Veg. GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, *op. cit.*, pp. 455 i 461; —, "Introducción al estudio de...", *op. cit.*, p. 76. Veg. també, CAMPOS, L., *Mujeres aragonesas*, *op. cit.*, pp. 35-40; FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, F., *Historia genealógica y heráldica...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 405-627; IGLESIAS COSTA, M., *Historia del condado de...*, *op. cit.*, pp. 281-299; JARDIEL, F., *Elogio fúnebre en honor...*, *op. cit.*; MÉLIDA, J. R., "Noticia de la vida...", *op. cit.*; MOREJÓN RAMOS, J. A., *Nobleza y humanismo. Martín...*, *op. cit.*; MORTE GARCÍA, C., "Luisa de Borja y...", *op. cit.*, pp. 483-527; MUNIESA, T., *Vida de la venerable...*, *op. cit.*; NONELL I MAS, J., *La santa duquesa. Vida...*, *op. cit.*

¹⁹³⁸ BARRUECO SALVADOR, M., *Los condes de Aranda...*, *op. cit.*, pp. 50-52.

¹⁹³⁹ COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo...*, *op. cit.*, pp. 70, 79-81 i 91-93.

Morés, alguns d'ells—no per casualitat—propietat dels Luna o Martínez de Luna.¹⁹⁴⁰ Fet i fet, pot resultar un tant estrany el parentiu d'ambdues nissagues, cosa que podria denotar tant una enemistat recent com una d'anyenca i posa en relleu el pes relatiu del parentesc com a factor de mobilització i alienament a les parcialitats del regne d'Aragó.¹⁹⁴¹

Per tant, de tota aquesta troca, resta en clar que, quan Galceran de Castellví feu cap a terres aragoneses, al darrere de Joan de Luna hi devia haver l'aleshores duc de Villahermosa i comte de Ribagorça, Martí d'Aragó-Gurrea; aquell que el 1542 va prendre per esposa Lluïsa de Borja i Aragó, filla de Joan de Borja i germana de l'influent I marquès de Llombai i IV duc de Gandia, Francesc de Borja. Heus ací una clau d'interpretació important a l'hora de comprendre les connexions triangulars de caràcter clientelar i familiar del casal de Carlet al reialme aragonés. Nogensmenys, per si això no bastara com per apuntalar l'argüició, convé adduir l'evidència que no pot deixar lloc a dubtes: el IV duc de Villahermosa ha estat declarat per nombrosos investigadors com «ebolista». Sense anar més lluny, el mateix Jesús Gascón ho feu ben palés en mostrar els lligams que els Aragó-Gurrea van tindre, al dedins de la cort de Felip II, amb la facció conformada pel príncep d'Éboli i Antonio Pérez; extrem que explica almenys parcialment la implicació de Joan de Luna i Ferran d'Aragó-Gurrea i Borja a la rebel·lió de 1591, popularment coneguda amb el mot de les «Alteracions d'Aragó».¹⁹⁴²

I amb tot açò plegat tornem un poc al principi. Certament, tal com van argumentar Gregorio Colás i José Antonio Salas, el regne d'Aragó de la segona meitat del segle XVI fou un territori força convuls i insegur. Això no obstant, amb aquests precedents i atenint-nos a la cronologia en què el IX senyor de Carlet el va trepitjar i hi va residir a causa del seu bandejament del regne de València, no resultaria gens estrany que hi haguera pres part a qualsevol dels nombrosos aldarulls i escenaris tumultuosos del conflicte de la Ribagorça, sempre a favor del IV duc de Villahermosa. No debades, segons Vicent Blasco de Lanuza i Luperci Leonard d'Argensola, malgrat que els litigis entre Martí d'Aragó-Gurrea i els seus vassalls—amb l'immediat recolzament de la cort—començaren el 1554, no fou fins a les acaballes dels anys setanta que el ressentiment va prendre forma de

¹⁹⁴⁰ *Ibidem*, pp. 70 i 91. Sobre la família Luna i les seues diverses branques, particularment els Martínez de Luna, veg. CANELLAS LÓPEZ, A., “Un pretendiente al condado...”, *op. cit.*, pp. 433-445; FANTONI Y BENEDÍ, R., “Los Martínez de Luna...”, *op. cit.*, pp. 337-357; DE OTALI I VALONGA, F., “Los Martínez de Luna...”, *op. cit.*, pp. 9-45.

¹⁹⁴¹ GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, *op. cit.*, p. 479.

¹⁹⁴² *Ibidem*, pp. 429-444 i 452-470. Jesús Gascón ha encertat, fins i tot, a situar a Martí d'Aragó-Gurrea entre els partícips indirectes de l'assassinat de Joan d'Escobedo. *Ibidem*, p. 440.

revolta antisenyorial i, al remat esdevingué una guerra civil.¹⁹⁴³ Blasco de Lanuza ho referí en aquests termes:

*«Los del condado de Ribagorça, en vida del duque don Martín de Gurrea y Aragón, que fue 4º conde, [...] comenzaron a inquietarse contra su señor, pretendiendo que la donación del condado de Ribagorça que el rey don Juan avía hecho en don Alonso el Primero [...] avía espirado y que el rey don Juan no avía separado aquel estado de la corona real, sino por tiempo limitado y hasta la quarta generación tan solamente. [...] Este rumor que entre los del condado comenzó a sembrarse [...] bastó para que se inquietessen y moviessen pleyto contra el duque don Martín, queriendo eximirse de su dominio e incorporarse en la corona real. [...] Pero, aviendo obtenido el duque don Martín sentencia a su favor de la possessión, pareciéndole a los ribagorçanos cosa muy larga cobrar por pleyto la libertad que desseavan, se resolvieron muchos dellos o la mayor parte llevarlo por armas y, por fuerça dellas, desterrar los duques de toda su tierra. [...] Estava en este tiempo, que me parece a mí que sería el año 1578 o el siguiente de 79, el duque don Martín con sus dos hijos, don Hernando y don Martín, en su villa de Benabarre, cabeça del condado, quando juntos más de quinientos ribagorçanos y bien armados llegaron a aquella villa y en pocas razones [...] significaron al duque su intento y le advirtieron saliesse de aquella villa y de todo el condado, pues sus derechos—según ellos decían, avían espirado. Y fue el dizirlo con amenazarle de muerte si otra cosa intentava».*¹⁹⁴⁴

La guerra de la Ribagorça resultà, sens dubte, un conflicte cruent i de desgast. Hom l'ha qualificat com el moviment antisenyorial més important que es produí al regne d'Aragó durant la segona meitat de la centúria. Certament, hi va haver un poc de tot. D'entrada, val a dir que d'un costat i d'altre, ço és, tant al bàndol del duc com al dels vassalls rebels, es van emprar assassins, mercenaris i bandits. Això no obstant, ambdues parts en lliça es van nodrir de les seues xarxes d'amistats, parents i clients. A la seua obra, Gregorio Colás i José Antonio Salas, van assenyalar que la petita noblesa va donar suport majoritari al duc de Villahermosa, tot i que tampoc no en va faltar al flanc dels amotinats. El mateix ocorregué amb l'estament eclesiàstic i amb els no privilegiats. Així doncs, deixant de banda, les fidelitats, les parenteles i les relacions de vassallatge, sembla que la meitat nord dels indrets ribagorçans, com ara la vall de Benasc, es van decantar per defendre la causa del comte, contràriament al que ocorria als territoris més

¹⁹⁴³ BLASCO DE LANUZA, V., *Historias ecclesiásticas y seculares...*, op. cit., vol. II, pp. 52-71, 74-76 i 81-90; DE ARGENSOLA, L. L., *Información de los sucesos...*, op. cit., pp. 36-50. Veg. també TORRES I SANS, X., "Alteracions aragoneses i bandolerisme...", op. cit., pp. 137-154.

¹⁹⁴⁴ BLASCO DE LANUZA, V., *Historias ecclesiásticas y seculares...*, op. cit., vol. II, pp. 52-53.

meridionals. A eixe respecte, Colás i Salas van adduir el contraban com a motiu aglutinador en favor dels Aragó-Gurrea, a cient que la reversió de la Ribagorça al domini directe de la Monarquia Hispànica portaria aparellat un ferm control dels passos fronterers.¹⁹⁴⁵

Tanmateix, a falta de majors comprovacions, convé pensar que l'estranyament de Martí d'Aragó-Gurrea i dels seus fills del comtat de Ribagorça, juntament amb les successives i sanguinolentes campanyes de Joan d'Ager, un dels principals dirigents dels revoltats, degueren portar els partidaris del duc de Villahermosa, com Galceran de Castellví, a abandonar les susdites possessions i refugiar-se bé a la ciutat de Saragossa o bé a buscar recer a altres poblacions aragoneses. Casualitats o no, entre els qui feien costat al duc hi havia mequinensans com Joan Pereandreu.¹⁹⁴⁶ Ho portem a col·lació perquè precisament, el IX senyor de Carlet va perir a Mequinensa. El 26 d'abril de 1580, el seu fill bastard, Pere de Castellví—que també l'havia acompanyat a les seues corredories pel regne d'Aragó—va depositar el seu cos, ja sense vida, a la parròquia d'aquesta població del Baix Cinca.¹⁹⁴⁷

«A veinte y seis de abril del anyo mil quinientos y ochenta, murió don Galcerán de Castellví, senyor de la varonía de Carlet, etcétera. Depositó su hijo don Pedro de Castellví el dicho cuerpo en la iglesia, en la capilla de San Francisco para poderlo llevar siempre que quisiesse con su ataut. Y esto con aucto testificado por Pedro Rabastens, notario. Dicho día, mes y anyo, recibió el dicho don Galcerán de Castellví los sacramentos de la Sancta Madre Yglesia»¹⁹⁴⁸

El 4 de maig següent es va procedir a la publicació del seu testament, mitjançant el qual el primogènit de Francesc de Castellví feu hereva universal Maria de Castellví. En altres paraules, en les últimes voluntats de Galceran de Castellví, redactades durant la seua joventut, tot just abans d'haver de «pasar la mar en servey de sa magestat», segons sembla pretenia canviar l'ordre de successió en el vincle fundat unes quantes dècades

¹⁹⁴⁵ COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo...*, op. cit., pp. 126-130.

¹⁹⁴⁶ *Ibidem*, pp. 170-174, 186 i 204.

¹⁹⁴⁷ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., p. 195.

¹⁹⁴⁸ ARV. *Manaments i Empares*, 1623, llibre 6, mà 51, ff. 21r-27r. En el foli 31 del llibre de misses que es celebraven anualment a Mequinensa figura que en el mes de desembre se celebraven dos aniversaris anuals per l'ànima de don Galceran de Castellví.

abans pel seu avi: Galceran de Castellví i Vic, a fi i efecte d'introduir-hi la seua unigènita per davant del seu germà, Jordi de Castellví.¹⁹⁴⁹

ELS DARRERS INTENTS DE REUNIFICACIÓ: ELS PLETS PER LA SUCCESSION A LA BARONIA DE CARLET

A la defunció de Galceran de Castellví i a la publicació de les disposicions testamentàries s'afegiren un seguit de circumstàncies paral·leles que acabaren per precipitar els plets per la successió a la baronia de Carlet.¹⁹⁵⁰ Tal com hem assenyalat adés, d'acord amb el vincle instituint pel progenitor de Francesc de Castellví, el continuador havia d'estar el net menut, ço és, Jordi de Castellví. No debades, l'ordre de successió n'excloïa els bastards i les dones. Per tant, *a priori* en deixava fora Pere i també Maria de Castellví. Això no obstant, sembla que les relacions entre pare i fill no sols no anaven massa fines, sinó que es trobaven considerablement deteriorades. El juny de 1580, ço és, uns pocs mesos després del decés del seu germà, Jordi havia pres per esposa Mariana, la filla de Bernabeu de Borja i Violant Pujades.¹⁹⁵¹ Així les coses, l'ancià baró de Carlet es veié constret a haver d'entregar-li, sota certes condicions, els dominis de la nissaga. Des d'aleshores tot va ser un niu de raons i al remat, la tardor de 1582, ambdós es van veure abocats a signar una concòrdia.¹⁹⁵² La mútua malvolença, però, ja havia malmés irreversiblement la seua relació parternofilial.

Paradoxalment, la confrontació de tots dos va afavorir l'aproximació d'Àngela de Montagut al seu sogre, amb el qual havia hagut de lidiar dècades abans als tribunals. Naturalment, la senyora de l'Alcúdia va tractar de traure profit d'aqueixes mostres d'estima en favor de la seua filla, Maria de Castellví. Per la seua banda, després de l'òbit de Mariana de Borja, el juny de 1583, i sense que li haguera romàs descendència, el x senyor de Carlet tornà a casar-se el febrer de 1586. Aquesta vegada ho feu amb Anna Margarida de Calataiud, filla dels senyors de Real,

¹⁹⁴⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 1054 s. f. En l'interior d'aquest procés judicial hi ha unes quartilles en què es troba una còpia del testament de Galceran de Castellví, el qual va ser rebut per Vicent Reig, el 25 de juliol de 1564.

¹⁹⁵⁰ Aquest apartat ha estat tractat amb major profunditat per Vicent J. Vallés Borràs. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 196-207. Pel que fa a la temàtica d'aquest apartat resulta igualment interessant la lectura d'alguns passatges del treball de James Casey que versa sobre els conflictes intrafamiliars per raons de successió en vincles, instigació de querelles entre germans i parents propers i el trencament de les solidaritats familiars davant dels tribunals de justícia. Veg. CASEY, J., "La conflictividad en el...", *op. cit.*, pp. 9-26.

¹⁹⁵¹ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 94. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/50, ff. 220r-221v i 9/309, f. 229r. Veg. CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, p. 168; GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, pp. 224-225.

¹⁹⁵² Jordi de Castellví va interposar el 1582 una demanda contra Francesc de Castellví per impagament de censals i arrendament de la baronia. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra F, 358.

Eiximén Pérez de Calataiud i d'Elionor Serra de Pallars.¹⁹⁵³ En l'entretant, els llaços afectius de Francesc de Castellví amb la seua néta i la seua nora s'havien fet encara més estrets. Talment fou així, que el 22 d'octubre de 1584, l'avi va concedir a la joveneta tots els drets successoris sobre Carlet, Benimodo i Massalet, a cient que la donació contradeia les clàusules del vincle instituit per Galceran de Castellví i Vic, besavi de la xicota.

La resposta de Jordi als tribunals no es feu esperar. El març de 1586, hi instà una demanda davant de la Reial Audiència, atés que considerava nul i mancat de valor jurídic l'atorgament realitzat per son pare envers la seua neboda, Maria. Francesc de Castellví, mogut per un arravatament realitzà una de les seues acostumades maniobres fosques i covardes: prengué del castell de Carlet l'arca en què guardava els documents pertanyents a la baronia i els feu dur a la sagristia de la Seu, per tal que el seu fill no els poguera utilitzar en perjudici de la seua neta.

Semblant moviment no serví als seus propòsits, perquè, encetada la causa, Jordi de Castellví aconseguí un permís de l'Audiència per recuperar-la i tornar-li-la a son pare buida. La caixa, però, tenia un doble fons i en el seu interior albergava un pergami: el privilegi mitjançant el qual Jaume I el Conqueridor va atorgar, el 1275, els districtes castrals d'Alfarb, Carlet i l'Alcúdia a Pelegrí de Montagut. Durant anys, l'ancià l'havia guardat zelosament, tot pensant que podia ser-li perjudicial.

Enfadat i desil·lusionat amb el seu fill menut, Francesc lliurà l'escrit a la seua nora Àngela de Montagut perquè pleitejara pels drets Maria de Castellví als dominis del casal de Carlet. Així les coses, des d'aleshores la senyora de l'Alcúdia no es va preocupar tant per la possible nul·litat de l'acte notarial de donació del seu sogre envers la seua filla com de defensar la legitimitat de la successió com a descendent directa dels Montagut. A Jordi, però, ja li ho havien augurat. Segons relatà Joaquim Company i Soler, el posteriorment beat Pere Nicolau Factor, amb qui el X baró de Carlet tenia certa familiaritat, li n'havia fet anys abans el pronòstic: «*Sabed que os pondrán pleyto [...], pero vivid seguro de que os defenderéis perfectamente, y no moriréis sin que se concluya el pleyto a favor vuestro, dexando asegurada para siempre en vuestra casa la justa posesión en que os halláis*».¹⁹⁵⁴ I, en efecte, el 29 de juliol de 1586, la seua cunyada, n'hi enantà la causa sobre el succeïment de la baronia.¹⁹⁵⁵

¹⁹⁵³ ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real...*, op. cit., p. 55. Veg. també l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra.

¹⁹⁵⁴ COMPANYY I SOLER, J., *Vida del beato Nicolás...*, op. cit., pp. 250-253.

¹⁹⁵⁵ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 159 s. f. Aquest procés no es pot servir actualment a causa del seu dolent estat de conservació. Tot i això, Vicent J. Vallés Borràs el va consultar i en va extraure les conclusions pertinents. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 196-207.

Certament, tot es va materialitzar tal com ho exposà el franciscà. La senyora de l'Alcúdia va demanar que li fos reintegrada la baronia de Carlet com successora directa dels Montagut. Jordi de Castellví, seguidament, argüí la ridiculesa i la mancança de fonaments de la demanda, la qual era en realitat una confabulació de la seua cunyada i el seu propi pare per tal de negar-li els drets de successió en el vincle instaurat pel seu avi. Pel camí, el fill menut de Francesc de Castellví hagué de reconèixer que no era descendent dels Montagut. No obstant això, esgrimí que havien transcorregut més de dos-cents anys des que Gonçal de Castellví adquirira, el 1375, Carlet, Benimodo i Massalet que pertanyia a la ciutat de València, i més d'un segle des que, el 1460, Joan de Montagut, rebesavi de la seua cunyada, els hi haguera instat el darrer plet sobre la restitució de la baronia de Carlet. Per tant, atenint-se a la legislació foral valenciana, en què s'hi estipulava un màxim de tres dècades per a la reclamació de les reintegracions de les propietats, no havia lloc a reclamacions.¹⁹⁵⁶ Fet i fet, la resolució del plet es va dilucidar l'any següent. El mes de febrer de 1587, la Reial Audiència en va sentenciar la justa possessió de Jordi de Castellví i declarà nul·la i sense valor la donació del VIII senyor de Carlet a la seua néta Maria.¹⁹⁵⁷

Arribats a aquest punt, Francesc de Castellví no hagué més remei que arribar a un acord amb el seu fill Jordi, reconèixer-lo com el seu legítim successor i adjudicar-li l'administració de la baronia a canvi d'una renda anual de 900 lliures i el cobrament d'alguns drets dominicals.¹⁹⁵⁸ Àngela de Montagut, però, no s'havia donat ni molt menys per vençuda. Contràriament a això, el 1593, després de la defunció del seu ancià sogre, tornà a carregar les tintes contra el germà dels seu difunt espòs. Aquesta vegada, Jordi de Castellví hagué de declarar davant la Reial Audiència que, malgrat l'atorgament del rei Jaume I el Conqueridor als Montagut dels districtes castrals de Carlet l'Alcúdia i Alfarb, la concessió no duia aparellada cap lligasa ni vincle, sinó que es tractava d'una donació de béns lliures i, per tant, vendibles i alienables, tal com havia ocorregut amb Carlet i Alfarb. De resultes, el tribunal de justícia valencià tornà a sentenciar a favor del X baró de Carlet¹⁹⁵⁹ i la senyora de l'Alcúdia recorregué al Consell d'Aragó, on es va perllongar el litigi fins a principis del Sis-cents.¹⁹⁶⁰

¹⁹⁵⁶ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixa 64, llig. 1, f. 837v. Sobre l'obligació de restitució de béns immobles, veg. FRV. III-XIII-3, FRV. III-XIII-4 i FRV. III-XIII-5. Sobre la prescripció de trenta anys, veg. FRV. VII-I-1, FRV. VII-I-5 i FRV. VII-I-12.

¹⁹⁵⁷ ARV. *Sentències*, caixa 21, 2361.

¹⁹⁵⁸ A causa de les males relacions de Francesc de Castellví amb el seu fill Jordi, aquest va arribar a executar una petició perquè Francesc i la seua segona esposa, Joana Pérez Arnal foren expulsats de Carlet. L'executor fou el regent de lloctinent general Lluís Ferrer, raó per la qual Francesc instà una demanda contra el regent. ARV. *Processos de Madrid*, lletra F, 152, s. f.

¹⁹⁵⁹ ARV. *Sentències*, caixa 38, 2406. Veg. també BUV. *Vària*, 8 (1).

¹⁹⁶⁰ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 219, s. f. Hi conté un document datat a 27 d'abril de 1605 mitjançant el qual es donava permís a l'assessor del batlle general del Regne, Francesc de Castellví, perquè es desplaçara

Definitivament els vents de l'hostilitat tornaren a bufar entre els respectius dominis dels Montagut i els Castellví. Talment fou així, que Àngela i Jordi mai no van deixar de fustigar-se i protagonitzaren no poques refregues judicials. El 1595, Jordi va resultar condemnat a pagar a Àngela 584 lliures que li devia. El 1601, Àngela va demandar Jordi davant la Reial Audiència per tal que reparara els mollons dels termes de Carlet i Benimodo amb l'Alcúdia, així com els del terme de Tous, baronia que havia recaigut en el casal de Carlet per l'extinció de la nissaga dels Joan, amb el Ressalany.¹⁹⁶¹ Aqueix mateix any, Jordi denuncià Àngela per haver ordenat tallar pins als seus dominis. El 1602, Àngela instà una reclamació per unes quantitats que el seu cunyat li devia d'un censal.¹⁹⁶² Heus ací, els escenaris quotidians de les picabaralles entre tots dos.

Tanmateix, hi hagué dues estocades, les definitives, que posaren fi a qualsevol intent de reunificació. La primera va estar l'elevació de la dignitat de Jordi de Castellví, que va ser promocionat de baró a comte el maig de 1604, en agraïment pels seus servicis militars al setge de La Goleta, a l'alçament dels moriscos de Las Alpujarras i el socors de l'illa de Malta. La segona, es precipità el febrer de 1606 quan el Consell d'Aragó es va pronunciar a favor de la justa possessió del comtat de Carlet per part del fill menut de Francesc de Castellví.¹⁹⁶³ A més, des de la seua eminent i titulada posició, Jordi encetà una considerable transformació urbanística, en impulsar la construcció d'un primitiu ermitori sota la invocació de Sant Bernat, Maria i Gràcia¹⁹⁶⁴ i el convent dels dominics de Carlet (1610).¹⁹⁶⁵

* * *

En els darrers anys de la seua vida la senyora de l'Alcúdia, ja entrada en edat, va haver de fer front a nombrosos contratemps. En primer lloc, el 1598, va haver de sobreposar-se a la

a Madrid per defensar Jordi de Castellví en el plet que mantenia amb la seua cunyada Àngela de Montagut. ACA. *Consell d'Aragó*, llig. 866, d.59.

¹⁹⁶¹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 696, s. f.

¹⁹⁶² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra A, 691 i ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra A, 717-718.

¹⁹⁶³ AHCB. *Patrimonial I, Castellà-Carlet*, caixes 94, 96 i 151. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro*, 9/320, f. 39v. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Aproximación a la genealogía...", *op. cit.*, pp. 224-225 PASTOR FLUXÀ, J., "Nobles y cavallers al...", *op. cit.*, p. 26 i TRULLENQUE ESTEVE, R., i TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, *op. cit.*, p. 66.

¹⁹⁶⁴ DIAGO, F. *Anales del reyno de...*, *op. cit.*, vol. 2, llibr. VI, cap. XXI, f. 260. Veg també, ALCOVER HERVÀS, S., *Monografia històrica de la...*, *op. cit.*, p. 65; HIDALGO MORA, J., "Patrimonio religioso. La ermita...", *op. cit.*, pp. 397-403; TRULLENQUE ESTEVE, R. i TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues...*, *op. cit.*, pp. 159-160.

¹⁹⁶⁵ ALCOVER HERVÀS, S., *Monografia històrica de la...*, *op. cit.*, pp. 65-68; ALBA PAGÁN, E., "La memòria perduda: vestigios...", *op. cit.*, pp. 392-396.

defunció de la seua filla, Maria de Castellví. La joveneta havia enviuat aviat del seu primer matrimoni amb Lluís de Cardona, amb qui no va haver descendència. Així les coses, el 1586, havia tornat a maridar, aquesta vegada amb Gonçal d'Íxer, senyor de Gata i Xaló.¹⁹⁶⁶ Per tant, arribat el moment del seu decés, Maria deixà sa mare envoltada de néts i netes. A més, el gendre va decidir fer-se franciscà caputxí i prendre el nom de fra Tomàs de València, raó per la qual deixà els seus béns encomanats a l'anciana, perquè els lliurara al primogènit, Pere Acaci d'Íxer, quan aquest arribara a la majoria d'edat.¹⁹⁶⁷

Després de les garrotades rebudes arran dels plets per la successió de Carlet, Àngela de Montagut va testar al setembre de 1607 i va voler ser soterrada a la casa professa de la Companyia de Jesús. A tal efecte, va deixar per al sufragi de la seua ànima 800 lliures i 2.000 per als jesuïtes, entre d'altres. Va escollir per marmessors el jesuïta Josep Guimerà i l'aleshores rector de Sant Esteve, Gaspar Escolano.¹⁹⁶⁸ Finalment, «stant al present tant mal disposta en lo llit y de algun temps a esta part privada de la vista»,¹⁹⁶⁹ va faltar el 16 d'agost de 1610.¹⁹⁷⁰

En l'inventari de béns *post mortem* que es va realitzar a la seua casa-palau de València, s'assenyalà que es conservava dins d'un armari amb cinc calaixos «un prosés intítulat demanda de lloch entre la defuncta y don Galseran de Castellví, de la qual era oydor lo doctor miser Gaspar Roca y escrivà Antoni Diego, notari»,¹⁹⁷¹ Heus ací un dels silenciosos testimonis del fracàs d'un projecte de reintegració familiar i patrimonial que hagué d'esperar fins a les darreries del segle XVII, quan Felip Linus de Castellví i Ximénez d'Urrea, IV comte de Carlet i nét del V comte d'Aranda, va contraure núpcies amb Mariana Escrivà d'Íxer i Montpalau. I encara així no va estar del tot definitiu.¹⁹⁷²

¹⁹⁶⁶ CATALÁ SANZ, J. A., “El coste económico de la...”, *op. cit.*, p. 168.

¹⁹⁶⁷ Des d'aleshores, Àngela de Montagut es va fer càrrec de les baronies de Gata i Xaló i dels costos de manutenció i educació dels seus néts. ACCV. *Protocolos de Joan-Llorenç Roures*, 15530, ff. 6v-8r; 20r-21r; 24r-24v.

¹⁹⁶⁸ ACCV. *Protocolos de Joan-Llorenç Roures*, 15531, ff. 285r-324r. El document data del 12 de setembre de 1607.

¹⁹⁶⁹ VALLÈS BORRÀS, V. J., *El régimen señorial en...*, *op. cit.*, p. 91.

¹⁹⁷⁰ PORCAR, P. J., *Coses evengudes en la...*, *op. cit.*, p. 118.

¹⁹⁷¹ VALLÈS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, *op. cit.*

¹⁹⁷² GARÉS TIMOR, V. M., “Aproximació a la genealogia...”, *op. cit.*, pp. 225-226.

6. L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA A UN ESPAI SENYORIAL: LA FOIA I MARQUESAT DE LLOMBAI (1554-1570)¹⁹⁷³

Una jornada qualsevol, a les darreries de l'estiu de 1554, el notari alzireny Pere Calbet prengué el farcell amb el seu càlam, el tinter i un bon grapat de plec immaculat de quart; assegurà la porta de l'habitatge, se'n pujà a la groga del quadrúpede i enfilà el camí del marquesat de Llombai. No debades, feia unes poques setmanes que Carles de Borja i Castro havia requerit dels seus servicis d'escrivà. Beneficis de formar part d'uns dels bàndols del reialenc alzireny amb connexions directes al ducat de Gandia. D'entrada, als seus més de cinquanta anys, no tenia previst consumir el trasllat a Llombai ni menys desaveïnar-se de la vila d'Alzira. Optaria més aviat per fer el doble joc i salvar les formes, de manera que poguera treballar per al duc de Gandia i deixar-se caure de tant en tant per l'Illa del Xúquer; especialment en els moments de l'any en què es triaven les principals magistratures.¹⁹⁷⁴ Per tant, de primeres, calia temptejar el terreny i valorar si el nou destí pagava realment la pena.

Al remat, sembla que la jugada li va eixir bé. Pere Calbet exercí d'escrivent i d'actuari de la cort del batlle del marquesat de Llombai durant setze anys, ço és, entre el setembre de 1554 i l'octubre de 1570.¹⁹⁷⁵ Bona prova d'açò que diem és el manuscrit amb vora un centenar de fulls i cobertes de pergamí reutilitzat que el notari alzireny se'n dugué amb si en el definitiu regrés a la seua llar. Així doncs, el volum va romandre des d'aleshores a recer de les muralles d'Alzira, cosa que explica que haja restat silenciosament custodiat per les parets de l'Arxiu Municipal fins als nostres dies. De fet, a poca atenció que hom li preste, li resultarà evident que es tracta d'un document que es troba fora de lloc, que no correspon al justícia d'Alzira, en definitiva, que no hi

¹⁹⁷³ Per a l'elaboració d'aquest capítol de la tesi hem fet servir bàsicament un manuscrit que es conserva indegudament a l'Arxiu Municipal d'Alzira entre la documentació tocant a la justícia civil de la vila. Es tracta d'un manuscrit que pertany a un àmbit senyorial, com ho és el marquesat de Llombai. Recentment ha vist la llum un treball en què tractem d'acostar-nos breument a la realitat de l'administració de justícia d'aquests dominis dels ducs de Gandia durant la segona meitat del segle XVI. GARÉS TIMOR, V. M. i SANZ VIÑUELAS, V., "La batllia del marquesat...", *op. cit.*, pp. 241-265.

¹⁹⁷⁴ Pere Calbet estava present a les principals capses de la insaculació alzirenya des que el 1542 quan, amb ocasió de les Corts reunides a Montsó, sol·licità ser introduït per poder exercir, a banda dels oficis de conseller, jurat, síndic i escrivà de la Sala, també els de justícia, jurat en cap, mostassaf i racional. ARV. *Reial Cancelleria* 172, f. 147r-147v. El document està datat el 9 d'octubre de 1542. Veg. també MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, *op. cit.*, pp. 265-266. Pere Calbet havia estat diverses vegades conseller (1526, 1534, 1541 i 1543), jurat (1542) i escrivà del Consell (1531-1535, 1547-1553). Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capses de la insaculació d'Alzira.

¹⁹⁷⁵ A partir del redreç de la insaculació alzirenya de 1555, els escrivans que treballaren per a senyors no podien estar nomenats justícia, jurat ni mostassaf. És a dir, quedaven impeditos. Això dificultava enormement la seua designació per a qualsevol càrrec. AMA. *Insaculacions*, 070/1.

pertany. A la part superior de la seua portada, travessada per quatre cordells, hom pot llegir encara: «Lombay». Ara bé, malgrat la seua condició d'extravagant, això no ha obstat que ens haja pervingut; sinó que paradoxalment ho ha permés.¹⁹⁷⁶

Sens dubte, deixant de costat les circumstàncies que han conduït a la fortuïta conservació d'aquest relligat o a la seua identificació i catalogació tipològica, cal assenyalar l'extrema excepcionalitat de la font. De primeres, val a dir que no és massa habitual—almenys a la Ribera del Xúquer—la pervivència de quaderns, llibres o lligalls que proporcionen detallada i continuada informació de l'administració de justícia a les seues senyories laiques o eclesiàstiques; i menys en aquestes cronologies. Açò és, fins i tot, palés quan hom, sortosament, s'ensopega amb l'arxiu nobiliari de la nissaga o bé amb el de la institució secular, comunitat monacal o ordre militar a què hi pertanyien. Eixe és el cas, a tall d'exemple, de la darrerament referida baronia de Carlet—elevada a comtat a principis del segle XVII—, propietat dels Castellví,¹⁹⁷⁷ o també el de l'Alcúdia, que detenien des d'antic els Montagut,¹⁹⁷⁸ el de Sueca, que estava sota la direcció de l'orde de Montesa,¹⁹⁷⁹ o el de Sumacàrcer, que posseïen els Crespí de Valldaura.¹⁹⁸⁰ Així mateix, tenim els exemples d'Alberic, que a mitjan segle XVI passà a mans dels ducs de l'Infantado, o els de la vila i honor de Corbera, les baronies d'Albalat, Alèdua i Torís o el del mateix marquesat de Llombai, dominis dels ducs de Gandia, que acabaren per engrossir el patrimoni de la casa d'Osuna,¹⁹⁸¹ entre tants altres. Tot i que no hem consultat amb la mateixa profunditat els precitats fons nobiliaris, no resulta agosarat afirmar que en aquest sentit hi ha un buit bastant gros.

Precisament en eixa direcció, referint-se al marquesat de Llombai, Manuel Ardit escrivia: «La jurisdicció civil en segona instància i la jurisdicció criminal, que pertanyia al senyor, era exercida pel batlle, nomenat directament pel duc de Gandia». I uns quants renglons més avall, conscient de la manca generalitzada d'aquesta tipologia documental als arxius de les senyories valencianes, afegia: «No sabem quasi res de la forma com exercien la seua funció els alamins. Coneixem que ho feien per la llei islàmica *per çuna y xara*, però cal suposar que també devien basar-se en els furs de València, almenys en determinats aspectes. Tampoc no sabem si els judicis eren orals o si es portava algun registre escrit. Aquesta ignorància es podria fer extensiva a la universitat cristiana de Llombai en el segle XVI i als justícies dels tres pobles en el XVII, però és molt

¹⁹⁷⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

¹⁹⁷⁷ El fons dels Castellví de Carlet es conserva a l'Arxiu Històric Ciutat de Barcelona.

¹⁹⁷⁸ L'arxiu dels senyors de l'Alcúdia i posteriorment marquesos d'Almodóvar es conserva a l'Arxiu de la Diputació de València.

¹⁹⁷⁹ L'Arxiu Històric Nacional de Madrid custodia els fons documentals de l'orde de Montesa.

¹⁹⁸⁰ Actualment els fons dels Crespí de Valldaura estan a l'Arxiu del Comte d'Orgaz, que s'ubica a Àvila.

¹⁹⁸¹ Tant l'arxiu dels ducs de Gandia com el del duc de l'Infantado es troben a l'Arxiu Històric de la Noblesa, situat a Toledo.

probable que fossen assistits per escrivans». Com podem observar, el professor Ardit no anava gens desencaminat; bona mostra d'això és el notari alzireny Pere Calbet. I ja per acabar, Ardit adicionava: «El tribunal senyorial, almenys des del segle XVII, portava registres escrits i alguns d'aquests s'han conservat a l'arxiu dels ducs d'Osuna».¹⁹⁸²

A més, en el cas concret de Pere Calbet, també cal assenyalar que la transcendència va més enllà de l'excepcionalitat de la tipologia documental. No debades, un tant contradictòriament, de vegades ni el recer de les muralles d'Alzira ni la custòdia de les parets del seu arxiu municipal han sigut suficients com per evitar una considerable pèrdua del patrimoni escrit. Aquestes dissortades eventualitats—vinculades a l'acció o la negligència humana, als agents climatològics i a altres fatalitats—han incidit especialment sobre els protocols de la major part dels notaris que, durant el segle XVI, van decidir practicar el seu ofici quasi exclusivament a l'Illa del Xúquer, com ara Calbet. Ho portem a col·lació, perquè malgrat que, entre 1531-1550, conservem sis volums del seu puny i lletra que corresponen als períodes en què Calbet va exercir d'escrivà del Consell d'Alzira, malauradament no ens ha pervingut cap registre de la seua activitat fora de les institucions; tot i que tenim constància que els hi va haver.¹⁹⁸³

Certament, tot açò plegat ha contribuït perquè valorem encara més aquesta insòlita font documental que, a través de la lletra i la ploma de Pere Calbet, ens ha permés conèixer de primera mà i amb nitidesa l'administració de justícia al marquesat de Llombai durant un període bastant llarg: 1554-1570. I és que, ben mirat, no es tracta d'una senyoria qualsevol. En aquest punt, caldria indicar que el Marquesat, a més d'haver esdevingut el senyoriu de major honor i dignitat en l'àmbit de la Ribera del Xúquer, tenia una importància estratègica bastant cabdal dintre de les xarxes viàries i comercials d'aquesta comarca amb els regnes de la corona de Castella; tot a través d'una de les ramificacions de l'anomenat camí de Requena.¹⁹⁸⁴ Tanmateix, els seus posseïdors, els Borja, tampoc no eren precisament noblesa menor, ans al contrari. No per casualitat, les antigues i desmesurades dèries de grandesa d'Alexandre VI s'havien fet realitat sobradament i el casal de Gandia havia esdevingut, a mitjan segle XVI, la principal nissaga aristocràtica valenciana en quant a nombre de possessions.¹⁹⁸⁵

¹⁹⁸² ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 186.

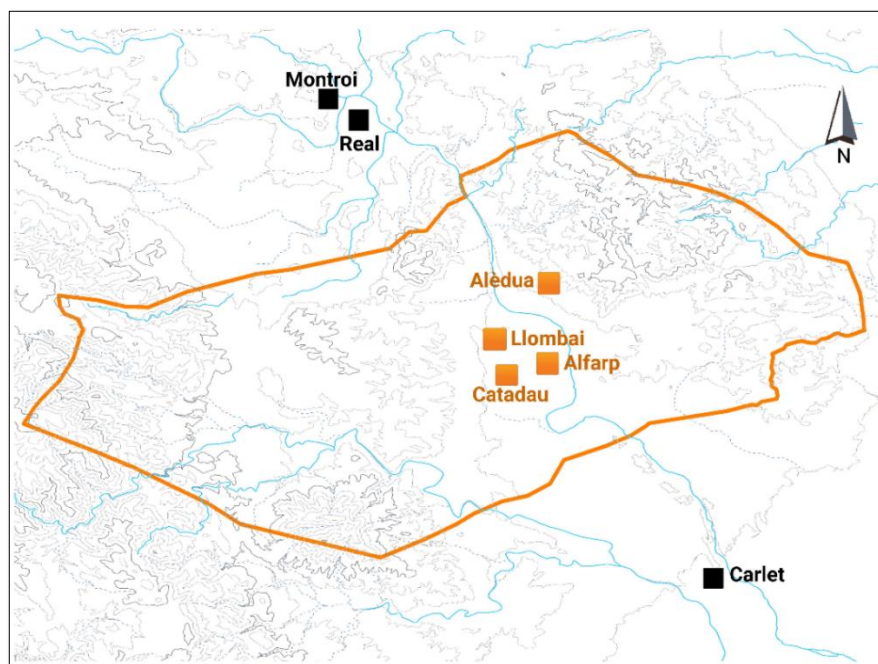
¹⁹⁸³ AMA. *Llibres dels actes dels jurats e Consell*, 03/111; 03/112; 03/113; 03/114; 03/119 i 03/120.

¹⁹⁸⁴ BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 149-150; MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., pp. 133-145 i 160; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp.174-182 i 213-224.

¹⁹⁸⁵ Durant la segona meitat del Cinc-cents, el casal de Gandia va posseir, a banda dels precitats dominis de la Ribera, un ducat força eixamplat en detriment dels senyoriis contigus i els feus de la Vall d'Ebo i Gallinera, Xella, la Pobla del Duc i adjacents, a les muntanyes meridionals del país. I a açò caldria afegir-li encara el patrimoni dels Centelles d'Oliva, al qual els Borja van accedir a través de la via matrimonial de Carles de

6.1. L'ESCENARI I ELS PROTAGONISTES

El marquesat de Llombai abraça encara en l'actualitat la foia o concavitat de terreny homònima, situada al nord-oest de la Ribera del Xúquer.¹⁹⁸⁶ En termes generals, val a dir que s'eleva considerablement per damunt de les zones més inundables de la comarca, però alhora no en fa part encara de les terres altes i fredes de l'interior del territori valencià. Dit en altres paraules, es troba enclavat a una fèrtil vall en forma de fossa del curs mitjà del riu Magre, afluent del Xúquer, ço és, als peus d'un dels darrers contraforts del massís del Caroig; jalonat, en aquest punt, per les estructures anticlinals de les serres del Cavalló, de Matamón i d'Alèdua que, com una ferradura, vorellen els tres nuclis urbans—Llombai, Alfarb i Catadau—i els obrin el pas, pel migdia, a la gran cubeta sedimentària de la planícia valenciana. Per tant, la seua ubicació intermèdia li ha conferit unes condicions físiques i climàtiques suaus, que unides a la seua feracitat, n'han propiciat el poblament.

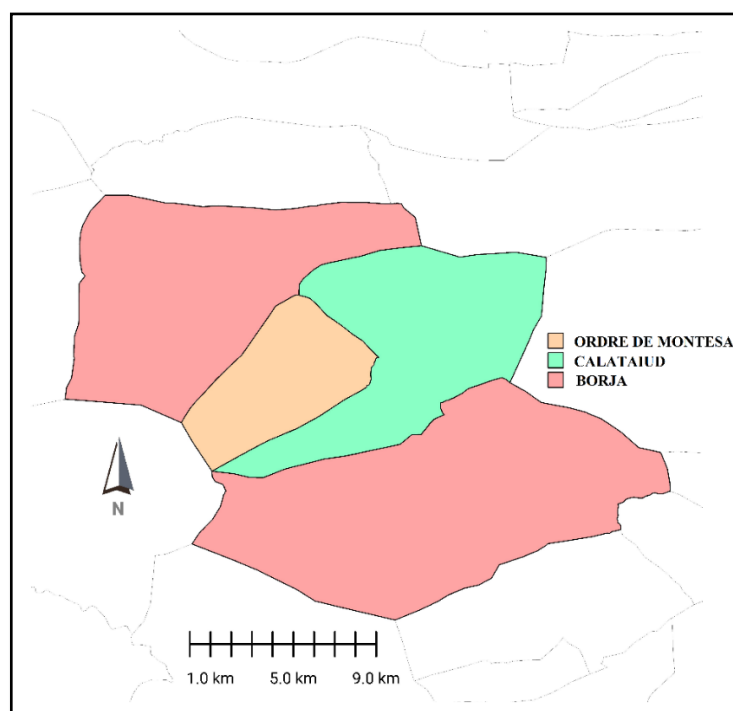

La foia de Llombai

Borja amb Magdalena de Centelles, i sumar-li també el control que va exercir, entre 1544 i 1592, Pere Lluís Galceran de Borja sobre els quantiosos i extensos predis de l'orde de Montesa. ALMENARA SEBASTIÀ, M. i PARDO MOLERO, F., "Borja-Centelles: una polèmica...", *op. cit.*, pp. 25-40; ANDRÉS ROBRES, F., "Los Borja al asalto...", *op. cit.*, pp. 295-303; ARDIT LUCAS, M., "El ducat de Gandia...", *op. cit.*, pp. 41-60.

¹⁹⁸⁶ Malgrat que el marquesat de Llombai, en el sentit feudal, va desaparèixer amb la fi de l'Antic Règim i la implantació dels principis del liberalisme, actualment encara en conserva l'apel·latiu toponímic i subsisteix, entre d'altres coses, mitjançant la denominada Mancomunitat Intermunicipal del Marquesat: <http://www.marquesat.es/> [consultada el 22-12-2018].

Tal com el descriví a mitjan segle XVIII Francesc Benlloch, governador d'aqueixes terres: pel nord, els Cerros i les llomes de Formiga i de la Contrampa estrenyen el curs fluvial del Magre a la seua entrada al Marquesat des dels termes de Montserrat i Real. A l'oest, on els mollons amb Dosaigües es tornen més esquerps, el territori esdevé força accidentat a causa de la irrupció dels cims de la Colaita. També a ponent, però més immediates a les poblacions de Llombai i Catadau, s'arreglaren la lloma de Sant Antoni, el Cotelló i el piquet de la Talaia. Entre ambdues es desplega una improvisada foieta per on transcorre el precitat camí de Requena, que s'enfila per la partida de la Malà i el puntal del Pi envers Real i Dosaigües. Pel sud-oest envesteix Matamón que, esquarterat pels termes de Catadau, Tous i Carlet, desclou la marxa descendent del Magre a la planura riberenca. Pel costat de llevant, el Marquesat roman flanquejat—de xaloc a gregal—per les penyes Negres i la lloma del Comte, que voregen el riu; el Puntal, les llomes de Pere, de Cervera i del Menut, que disseminades per un paisatge agrari de secà limítrof amb Carlet i Alginet, troben continuïtat a la lloma Sentina, als termes de Benifaió i Picassent, però sobretot a les imponents siluetes de la serra d'Alèdua i el Tello.¹⁹⁸⁷

La vall dels Alcalans

¹⁹⁸⁷ CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripción...*, op. cit., pp. 25-29. Veg. també ANYÓ I SANZ, E., *Toponímia dels pobles valencians: Alfarb...*, op. cit.; BARBA CAMPOS, E., “Els espais protegits...”, op. cit., pp. 132-135; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., p. 148; FORÉS ROSSELL, J. E., *Toponímia dels pobles valencians: Llombai...*, op. cit.; FORÉS ROSSELL, J. E., *Toponímia dels pobles valencians: Catadau...*, op. cit.; FORÉS, J. i ASENSI, M., “Toponímia de camins. La...”, op. cit., pp. 915-944; IRANZO GARCÍA, E., “Els paisatges de la Ribera...”, op. cit., pp. 72-73; MORALES RUBIO, A. i LEDO CABALLERO, A. C., “La Ribera del Xúquer...”, op. cit., pp. 12-13; PIQUERAS HABA, J. i MEMBRADO TENA, J. C., “La complexitat comarcal...”, op. cit., pp. 76-78. Veg. també, CAVANILLES I PALOP, A. J., *Observaciones sobre la historia...*, op. cit., vol I, pp. 165-166.

Històricament, però, les tres poblacions que componien el Marquesat, junt amb la despoblada baronia d'Alèdua,¹⁹⁸⁸ les senyories de Montserrat i Real (elevada a comtat el 1599),¹⁹⁸⁹ la baronia de Torís i la comanda montesiana de Montroi, han conformat la comarca natural de la vall dels Alcalans. No debades, Emili Beüt la va incloure a *Comarques naturals del regne de València*, publicat el 1934, i més tard també a *Geografia elemental del regne de València*.¹⁹⁹⁰ En eixe sentit, val a dir que aquest tret geogràfic diferencial no sols ha condicionat el paisatge, sinó que ha calat profundament en la identitat dels seus habitants. Això no obstant, és al Marquesat on s'ensuma més palesament aquesta expressió de pertinença col·lectiva a un tot en què els Centelles i especialment el casal de Gandia adquireixen un paper discursiu ben destacat. Cal remarcar, però, que no va estar sempre així.

LA FOIA DE LLOMBAI A TRAVÉS DELS SEGLES: L'ESPAI SENYORIAL DISGREGAT, LES BARONIES DE POSSESIÓ UNIFICADA I EL MARQUESAT

A mitjan segle XIII, tal com ho explicà Manuel Ardit, la foia de Llombai (o vall de les Torres Albes) no constituïa una àrea senyorial unificada, sinó que es trobava fraccionada en feus independents. El mateix *Llibre del Repartiment* en fa la prova, tot esbossant una assignació de terres ordenada i orquestrada per la Corona. No debades, el 1238, Jaume I atorgà les baronies de Llombai i Catadau a Guillem Olàbia o Gaulàbia, mentre que la d'Alfarb—com bé sabem—caigué en mans de Pere de Montagut, germà del bisbe de Saragossa, que es convertí també en senyor de Carlet; en el terme de la qual hi havia, a més, alqueries com ara Benimodo, Massalet, Ressalany o l'Alcúdia. Així mateix, entre 1238 i 1239, el monarca adjudicà la baronia d'Alèdua successivament a Blasco de Maça i a Sanç Ferrandis.¹⁹⁹¹

A aquesta fragmentació, però, cal afegir la considerable mobilitat i inestabilitat dels patrimonis nobiliaris riberencs—i valencians en general—durant tota la Baixa Edat Mitjana. En eixa direcció, cal assenyalar de primeres que les mateixes dinàmiques de creació i repartició d'espais senyorials van contribuir a suscitar-ne un reajustament, atés

¹⁹⁸⁸ Sota el domini dels Borja, Alèdua era una baronia independent del marquesat de Llombai. Es va despoblar arran de l'expulsió dels moriscos el 1609. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 35.

¹⁹⁸⁹ ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real ...*, op. cit., pp. 44, 57 i 182.

¹⁹⁹⁰ BEÜT I BELENGUER, E., *Geografia elemental...*, op. cit., encat. 104-105 i p. 108.

¹⁹⁹¹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 19-20.

que no pocs dels cavallers beneficiats de l'erogació volgueren permutar els seus nous dominis per uns altres o senzillament desfer-se'n a canvi de diners comptants. D'altre costat, a llarg termini, les reduïdes dimensions d'algunes de les donacions concedides pel rei Conqueridor, les seues minses bases fiscals o la ruïna econòmica i l'endeutament de les diverses nissagues van comportar que es consolidara un mercat de compravenda de senyories que romania en constant moviment.¹⁹⁹²

Açò portat a la foia de Llombai, s'havia traduït el 1329, vora una centúria més tard, en vendes i revendes successives, particions i reparticions, reversions, segrestos i noves cessions reials que n'havien trossejat encara més la propietat senyorial i substituït la major part de les nissagues primigènies. Això és, a aqueixes alçades, després de no pocs tràngols i peripècies, Llombai el detenien els Garcia; Catadau era compartida pels Riusec i els Tovià; mentre que Alfarb continuava en possessió dels Montagut. Poques certeses tenim, en canvi, d'Alèdua, que el 1364 pareix que pertanyia als Fabra, als Escrivà i als Boil.¹⁹⁹³

Tanmateix, aquesta frenètica tendència bé al mudament de la tinença dels senyories o bé al seu esmicolament es va mantindre durant bona part de la centúria, almenys fins que els Centelles s'alçaren amb la possessió de tota la foia. En efecte, val a dir que des que Gilibert de Centelles, en qualitat de *pater familias* d'aquesta important bressola de la noblesa valenciana, hi va traure el cap, va començar a maldar per aconseguir-ho. La baronia d'Alfarb, adquirida aproximadament el 1347, sembla que va estar la punta de llança i un

¹⁹⁹² FURIÓ I DIEGO, A., "Senyors i senyories al País..", *op. cit.*, pp. 109-151; GUINOT RODRÍGUEZ, E., "La creació de les senyories...", *op. cit.*, pp. 79-108.

¹⁹⁹³ En el cas d'Alfarb, la senyoria va quedar en mans dels successius hereus de Pere de Montagut: Pelegrí, Pere i Pere. VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 19-39. Gastó Gaulàbia o Olàbia i Bernat de Montagut, hereus de Guillem, van vendre la baronia de Llombai, el 1261, a Roderic i Bertomeu Martínez d'Açagra. Ara bé, segons sembla Alfons el Lliberal va confiscar a causa d'una traïció la meitat de la senyoria de Bertomeu Martínez d'Açagra i li la va vendre a Ferran Garcés de Roda. El 1292 Ferran Garcés de Roda i la seua muller Elisenda li van vendre la seua part a Llop d'Alberó, el qual es féu—almenys durant un breu espai de temps—amb el domini absolut en adquirir el 1294 de mans de Roderic Martínez d'Açagra i de la seua muller Sanxa Eiximénez la meitat restant. El 1303, però, la darrera venda s'havia desfet, perquè els hereus de Roderic Martínez d'Açagra li van vendre a Gonçal Garcia, conseller reial de Jaume el Just, la seua meitat. L'altra part de la senyoria de Llombai, Gonçal Garcia la va obtindre per via testamentària de la seua muller, Toda Pérez d'Alberó. Pel que fa a Catadau, els hereus de Guillem Gaulàbia li van vendre la baronia abans de 1270 a Pelegrí Castellà, atés que eixe any els hereus d'aquest li la van traspasar a Ramon de Riusec. El panorama havia canviat, però, a les primeries del segle XIV, moment en què figuren com a senyors Arnau Guillem Escrivà, Eiximén Tovià i els fills de Ramon de Riusec (Pere, Ramon, Galceran i Jaume). El 1310 Jaume de Riusec adquirí les parts dels seus germans. El 1329 Ramon de Riusec comprà la part d'Arnau Guillem Escrivà, de mode que Jaume i Ramon de Riusec i Eiximén Tovià quedaren en senyors. En el cas d'Alèdua, sabem que el 1253 Pere de Montagut, senyor també de Carlet i d'Alfarb, li la va comprar a Sanç Ferrandis i que dos anys més tard li la va concedir testamentàriament al seu fill bastard Guillem de Montagut. Des d'aleshores i fins el 1364 no en tenim notícies fiables. No debades, en eixe any, Berenguer Fabra i Jaume Escrivà compartien la senyoria i la jurisdicció civil, mentre que Pere Boil tenia la jurisdicció criminal. Per tant, hi ha un buit de més d'un segle en què ningú no ha rastrejat el que ocorre a aquesta baronia. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 20-24; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, *op. cit.*, pp. 13-16; PONS ALÓS, V., "La configuració de la baronia...", *op. cit.*, p. 210; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 23-24.

parell de dècades més tard Alèdua ja es comptava també entre els dominis dels Centelles. Ara bé, el vertader colp d'efecte—tot i que no el definitiu—es va produir el 1382, quan Galceran de Centelles, fill de Gilabert i de Toda de Vilanova, va adquirir Llombai i la meitat de Catadau. A les primeries del segle XV, Eimeric de Centelles, germà de l'anterior i senyor de Centelles, n'havia obrat ja la unió i integració definitiva. Malauradament, però, Eimeric no la pogué gaudir gaire, atés que el 1404 va ser abatut i mort a la cèlebre batalla del Cercat o del Forcat; un dels corol·laris de les enemistats que enfrontaven llavors els Centelles i els seus partidaris amb els Soler i els Vilaragut.¹⁹⁹⁴

Vora sis decennis. Això és el que els costà pam amunt pam avall als Centelles reunir sota el seu domini tot l'espai senyorial de la vall de les Torres Albes. Durant eixe període de temps, s'hi havien succeït Gilabert (I) de Centelles, la seua muller, Toda de Vilanova, i els seus tres fills: Pere, que malgrat haver estat baró d'Alfarb continuà la línia de Nules; Galceran, que faltà sense haver deixat successors i li confià a Eimeric, com sabem, l'arrodoniment de les possessions familiars.

Tres mullers i almenys huit nadons hagué Eimeric (I) de Centelles, parells en nombre de mascles i femelles: Guillem Ramon, Gilabert, Eimeric, Joana, Toda, Godald Gilabert, Elionor i Bernat. Així les coses, la sagnant defunció del pare el 1404, provocà que Gilabert (II) esdevinguera propietari de la casa pairal de Centelles i Guillem Ramon (I), herent de la foia de Llombai. Això no obstant, l'assignació i el repartiment de sengles feus catalans i valencians entre ambdós germans no comportà un distanciament, ans al contrari. Ben aviat Guillem Ramon (I) hagué la necessitat—potser de caire econòmic—d'infeudar Gilabert (II) amb la meitat de la baronia de Catadau i la cinquena part d'Alèdua.

¹⁹⁹⁴ Alfarb es degué mantindre en mans dels Montagut fins que Gilabert de Centelles, senyor de Nules, l'adquirí al voltant de 1347. No debades, el 1348, quan Alfarb i altres senyories de la zona van sofrir els saquejos dels partidaris unionistes de la vila d'Alzira, aquesta ja pertanyia a Pere de Centelles, fill de Gilabert i Toda. Gonçal Garcia va deixar la baronia de Llombai al seu fill Gonçal Garcia, el qual maridà amb Elfa Ortis de Liçana. El fill de tots dos, Joan Gonçal Garcia li la va traspassar el 1347 al seu oncle, Pere Maça de Liçana. Després de la defunció d'aquest el 1363 en el context de la guerra dels Dos Peres, els hereus la van vendre a Ramon Castellà, senyor de Picassent. Finalment, Galceran de Centelles la va adquirir—junt amb la meitat de Catadau—el 1380, de mans de Ramon i el seu fill, Francesc Castellà. Pel que fa a Catadau, sembla que el 1357 els Tovià van revertir a la Corona la seua meitat de la senyoria, la qual fou comprada pel conseller reial, Arnau Joan. Per tant, Catadau continuà tenint dos senyors: Arnau Joan i Ramon de Riusec. Aquesta situació es va mantindre sense massa variacions fins a les primeries del Quatre-cents, quan Eimeric de Centelles aconseguí la reunificació. Entre un extrem i l'altre, cal assenyalar que Ramon de Riusec va vendre la seua part a Ramon Castellà, que llavors havia adquirit també Llombai, i aquest l'acabà transferint, junt amb Llombai, el 1382 als Centelles. Per la seua banda, el 1385, Arnau Joan li va transportar la seua meitat a Alfons Suárez. La baronia d'Alèdua, abans de 1373 ja pertanyia als Centelles, puix que eixe any Toda de Vilanova, vídua de Gilabert de Centelles s'intitulava senyora de Nules i d'Alèdua. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 24-28; BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., pp. 13-17; —, *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 13-32; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, op. cit., pp. 14-15 i 18-20; MAZA DE LINAZA RODRÍGUEZ, J. L., *Los Maza de Linaza ...*, op. cit., pp. 145-152 i 166-168; VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 20 i 44-50.

Al remat, Guillem Ramon (I) llegà testamentàriament els seus béns al seu germà Eimeric (II), puix no havia aconseguit haver descendència amb Bernardona Valeriola. D'eixa manera s'explica que Eimeric (II) i la seua primera esposa Òria Ximénez de Calataiud—que ja era difunta l'octubre de 1430—se n'intitularen senyors. Uns quants anys més tard, Eimeric (II) de Centelles tornà a contraure noces, aquesta vegada amb Isabel Castellà, filla del casal que detenia la veïna Picassent. Al contrari que amb Òria, d'Isabel no va obtenir família.¹⁹⁹⁵

Una caiguda de les rendes feudals, un nivell de vida desenfrenat, ple de luxes i dispendis; les composicions derivades de la seua activa i destacada participació en les guerres de bàndols, l'intent de reduir tota la foia a un sol posseïdor... ves a saber què o tot plegat. Sembla ser que, per unes raons o altres, els Centelles havien acumulat un enorme volum de deute censal que al darrer quart del segle XV elevava les pensions i violaris que calia satisfer anualment per damunt del vint-i-un mil sous. Val a dir, per tant, que Guillem Ramon (II) de Centelles, fill d'Eimeric (II) i d'Òria, heretà unes senyories força endeutades i hi arribà el moment en què no hi pogué fer front.¹⁹⁹⁶

No d'altre mode s'explica que l'estiu de 1478 l'antiga vall de les Torres Albes fora alienada del patrimoni dels Centelles *a priori* per 610.000 sous. El seu nou posseïdor, Francesc Vives de Boïl—senyor de Bétera, Xirivella i Massanassa—hagué de desemborsar immediatament 66.000 sous en comptants i se n'ocupà dels violaris i de les pensions carregades sobre la baronia. La quantitat restant hauria de ser consignada a préstec censal. La venda, però, es feu a carta de gràcia de dues anualitats, transcorregudes les quals les parts es tornarien a reunir. Mentrimentres, Guillem Ramon (II) i la seua prole continuarien vivint al castell de Llombai, sense ficar-se en assumptes com ara la jurisdicció, les rendes o els fruits. Així les coses, passats els dos anys, els Centelles tindrien l'oportunitat de recuperar els seus antics dominis, alhora que, en cas de manca d'evicció, Francesc Vives de Boïl podria decidir si volia quedar-se la senyoria, revendre-la o fins i tot exigir-ne la restitució amb interessos.¹⁹⁹⁷

No s'arribà a completar el termini pactat, perquè els Borja hi van irrompre en l'escena. De fet, tot i que encobertament, sembla que n'havien estat al darrere des del

¹⁹⁹⁵ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 30-32; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 29-58; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, op. cit., pp. 20-21.

¹⁹⁹⁶ Sobre l'endeutament dels Centelles, veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 231-236.

¹⁹⁹⁷ Sobre Francesc Vives de Boïl i la seua nissaga, veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 59-76.

principi. El maig de 1479, Francesc Vives de Boïl, contravenint el que havia pactat amb els Centelles, va traspasar, amb idèntiques condicions, Alèdua, Alfarb, Catadau i Llombai al cardenal i bisbe de València Roderic de Borja. Lògicament, el muntant total de la transacció apujà dels inicials 66.000 sous en metal·lic a 103.973 sous i 5 diners, per allò de despeses i interessos.

De primeres, l'adquisició degué de suposar un colp dur i una ofensa per als Centelles. No debades, els Borja havien estat des de sempre partidaris dels Vilaragut.¹⁹⁹⁸ I com calia esperar, la cosa anà de mal en pitjor. A les rerialles de juny de 1480, tot just abans que vencera el terme establert, Roderic rebutjà la senyoria i en requerí l'oportuna devolució de les quantitats degudes. Els Centelles s'hi van negar a reemborsar més de 66.000 sous. Llavors el cardenal ordenà el desallotjament del castell. D'aqueixa manera començà un llarg i tediós contenciós, que es perllongà en el temps fins i tot després de la venda definitiva de la foia de Llombai per part de Violant, vídua de Guillem Ramon (II), a Joan (I) de Borja, el 1494.¹⁹⁹⁹

Així, amb la desembarcada dels Borja a l'antic feu dels Centelles, mamprén la història de l'ambiciós projecte de consolidació territorial de la descendència del futur Alexandre VI a terres valencianes. En efecte, la compra dels dominis de la vall dels Alcalans va suposar que la nissaga introduïra el fil a l'agulla i realitzara la primera puntada consistent al mapa senyorial del Regne. Ben aviat n'hi hauria moltes més: les baronies de Xella (1484) i les valls de Gallinera i Ebo (1487-1488), a més del ducat de Gandia (1485), sense anar més lluny. Per consegüent, val a dir que si bé l'enlairament de la bressola s'havia produït gràcies a l'arterós Alfons de Borja (Calixt III), la vertadera embranzida pel que fa a la solidificació patrimonial va estar mèrit del seu nebot Roderic.²⁰⁰⁰

Tant se val, certament, qui prenguem com a punt de partida. El cas és que els Borja, més que no els Centelles, han deixat una ampla i allongada petjada identitària al Marquesat. Bona prova d'açò, per exemple, han estat les successives edicions del Mercat Renaixentista dels Borja o les festes que en honor a sant Francesc de Borja es celebren anualment a finals

¹⁹⁹⁸ Sobre la pertinença dels Borja al bàndol dels Vilaragut, veg. LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político...*, *op. cit.*, p. 368; MARTÍNEZ, P. L. i NAVARRO, M., "Els Borja, de la conquesta...", *op. cit.*, pp. 79-120; TEROL I REIG, V., "Els Borja i la Vall...", pp. 209-227; Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 36-47.

¹⁹⁹⁹ Sobre tot el procés de trànsit de la baronia de la foia de Llombai dels Centelles als Borja, veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 24-28; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 83-111 i 163-168; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, *op. cit.*, pp. 22-23.

²⁰⁰⁰ Sens dubte s'ha escrit molt sobre el ducat de Gandia. Ara bé, per al període inicial veg. PASTOR ZAPATA, J. L., *Gandia en la baixa...*, *op. cit.*, pp. 127-284 i LA PARRA LÓPEZ, S., "El nacimiento de un señorío...", *op. cit.*, pp. 31-66.

d'agost.²⁰⁰¹ A més a més, l'adquisició de la baronia de Llombai coincideix amb l'etapa daurada o més coneguda d'aquesta emblemàtica estirp de l'aristocràcia valenciana, que finalitza precisament amb Carles de Borja i Castro, fill de Francesc de Borja i d'Elionor de Castro; període en què es circumscriu aquesta investigació. Com tothom sap, Carles maridà, el 1548, amb Magdalena de Centelles, hereva del comtat d'Oliva, cosa que comportà, d'una banda, un notable enriquiment i, d'altra, en bona mesura—tot i que no del tot—l'apaivagament de les malenconies entre aquests dos destacats llinatges nobiliaris del Regne.²⁰⁰²

Això no obstant, anem a pams. L'octubre de 1483, Roderic de Borja va cedir la foia de Llombai al seu fill Pere Lluís, que en poc més d'un parell d'anys—mediant la procura del cardenal Jaume Serra—maridà amb Maria Enríquez, cosina del rei Ferran el Catòlic, i va estar investit duc de Gandia. En bona mesura eixe va estar el fruit de les aleshores ja fluides relacions del cardenal i bisbe de València amb el monarca de la Monarquia Hispànica que tenien com a rerefons el joc diplomàtic i els interessos d'ambdós en el tauler de la política italiana. Malauradament, però, Pere Lluís expirà el 1488, sense haver consumat el seu matrimoni malgrat que havia aconseguit engrandir considerablement els límits territorials i jurisdiccionals del ducat.

El successor al front dels nous estats dels Borja fou el seu germà Joan, que s'esposà amb la seua viuda cunyada: Maria Enríquez. Nogensmenys, el trànsit de Joan (I) de Borja com a senyor dels dominis familiars també va resultar curt tot i que força profitós. No debades, el segon baró de Llombai i duc de Gandia a banda de fer-se amb la possessió d'algunes senyories pròximes, com ara Palma i Ador, va negociar l'adquisició definitiva de la foia i va fer efectiva la compra de Torís i de la vila i honor de Corbera (1494). El juliol de 1497—havent-se convertit ja son pare en Pontífex—Joan (I) fou assassinat a Roma i el seu cos llançat al riu Tíber. De bell nou, Maria Enríquez es va quedar vídua. I des d'aleshores va romandre com a tutora i curadora dels seus fills—Joan i Isabel de Borja—i administradora de tots els predis del casal de Gandia.²⁰⁰³

²⁰⁰¹ El 2019 el Mercat Renaixentista dels Borja es celebrarà els dies 25-27 de gener. <http://www.llombai.es/va/report-slideshow/mercat-renaixentista-dels-borja-llombai-2019> [consultada el 22-12-2018].

²⁰⁰² ALMENARA SEBASTIÀ, M. i PARDO MOLERO, F., "Borja-Centelles: una polémica...", *op. cit.*, pp. 25-40.

²⁰⁰³ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 31-35; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 169-207; —, *La baronia i el marquesat...*, *op. cit.*, pp. 31-36; PASTOR ZAPATA, J. L., *Gandia en la baixa...*, *op. cit.*, pp. 145-166 i 181-189; —, "Patrimonio y endeudamiento...", *op. cit.*, pp. 431-447; —, "Duques y barones...", *op. cit.*, pp. 19-46. Sobre el cardenal Jaume Serra, nebot d'Alexandre VI, veg. BATLLORI, M., *La familia de...*, *op. cit.*, pp. 28-29; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 27-47; PASCUAL I BELTRÁN, V., "De algunos cardenales...", *op. cit.*, pp. 53-54; PONS ALÓS, V., *Cardenales y preladados...*, *op. cit.*, pp. 89-93; PONS

En l'estela d'Alexandre VI i dels seus dos esposos, val a dir que la gerència de la duquessa no suposà cap ruptura, ans al contrari. Entre 1499 i 1502 Miramar, Almoines i el Real s'integraren a les possessions ducals, cosa que en la pràctica significà una unificació de tota la jurisdicció del territori ducal sota un mateix titular. Una cosa semblant ocorregué fora de la Safor, atés que Maria Enríquez incorporà, el 1499, Castelló de Rugat i onze anys més tard, a la Ribera del Xúquer, la baronia d'Albalat. El 1511, després de més d'una dècada al capdavant de les possessions dels Borja, la duquessa mare decidí que havia arribat l'hora de retirar-se'n. No per casualitat, abans d'abastar la majoria d'edat, Joan (II) de Borja concertà el matrimoni amb Joana d'Aragó i Gurrea, néta de Ferran el Catòlic. Per tant, una vegada formalitzat el connubi (1509), Maria Enríquez li llegà els assumptes de govern al seu fill i ingressà al convent de Santa Clara de Gandia, on morí essent abadessa vora vint-i-huit anys després.²⁰⁰⁴

El sobirà hispànic dotà la jove Joana amb una quantitat equivalent a 19.600 lliures valencianes, motiu pel qual, l'estiu de 1511, Joan (II) hagué de cedir a la seua muller, precisament, la possessió de la baronia de Llombai per tal d'assegurar-li el creix. Eixa situació es va mantindre fins a la mort de l'encara jove duquessa el 1520, moment en què els susdits dominis de la vall dels Alcalans retornaren a mans de Joan (II) de Borja. En eixe interím d'escassament nou anys, sembla, però, que la foia de Llombai i els territoris circumveïns van patir els puntuals rigors del clima mediterrani. A tall d'exemple, els anys 1513 i 1514 van resultar bastant secs, cosa que repercutí en una minva substancial de les rendes; per contra, el 1518, el Magre se n'eixí de mare i no sols arruinà les collites i les pastures, sinó que arranà també l'assut i la sèquia d'Alèdua.²⁰⁰⁵

ALÓS, V. i CÀRCEL ORTÍ, M. M., "Los canónigos de la catedral...", *op. cit.*, p. 948. Veg. també, BAKER-BATER, P., "A means for the projection...", *op. cit.*, pp. 167-168; MORONI, G., *Dizionario di erudizione...*, *op. cit.*, vol. LXIV, p. 186 i *The Cardinals of the Holy Roman Church. Biographical Dictionary*. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1500-ii.htm#> [consultada el 22-12-2018].

²⁰⁰⁴ Segons José Luís Pastor, la continuació de la política expansiva del casal de Gandia encara després de la defunció d'Alexandre VI (1503) s'explica mitjançant diverses circumstàncies. En primer lloc, a causa de la venda d'estats italians de la família a Ferran el Catòlic el 1506. En segon lloc, a la concertació del matrimoni del seu fill Joan (II) de Borja amb Joana d'Aragó, néta del monarca. I per acabar, que el 1510 les Corts de Montsó van aprovar l'alienació de Gandia del patrimoni reial i van acceptar la concessió a la duquessa de 30.000 ducats sobre les cises del Regne. PASTOR ZAPATA, J. L., "Duques y barones...", *op. cit.*, pp. 39-42.

²⁰⁰⁵ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, p. 35; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 209-235. Els efectes de la sequera de 1513 i 1514 varen propiciar que Joan (II) de Borja demanara prestats a censal 18.000 sous a Manuel de Vilanova, pare del cavaller alzireny Manuel de Vilanova i Serra. L'acte fou rebut per Lluís Ballester i Joan Garcia. AHNOB. *Osuna*, carpeta 924, doc. 2. Veg. els epígrafs titulats: *La vila d'Alzira després de la Primera Germania: l'ocupació militar, la repressió dels agermanats i el regrés de les parcialitats (1523-1540)* i *Un niu de raons: la Batllia, la insaculació, les elits pobletanes i la divisió de les oligarquies alzirenyes (1540-1558)*, continguts ambdós al capítol dedicat als bàndols de la vila d'Alzira. Veg. també ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 238-239; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, p. 48; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*, p. 44.

Set fills hagué el tercer duc de Gandia de la seua unió amb Joana d'Aragó: Francesc, Alfons, Maria, Anna, Isabel, Enric i Lluïsa. Francesc, el primogènit, va ser enviat a la cort de Carles V, el 1528, on el púber donzell es va guanyar la simpatia i la confiança del monarca hispànic. Talment va estar així que, el 1529, el mateix emperador encetà les negociacions amb el casal de Gandia amb la finalitat de maridar-lo amb Elionor de Castro, destacada dama portuguesa del seguici de l'emperadriu Isabel, per 8 milions de maravedís castellans. El matrimoni es celebrà a Toledo eixe mateix estiu. En aqueix ínterim anterior i posterior a l'himeneu, Joan (II) de Borja va entregar al seu hereu la baronia de Llombai i hi instituï el vincle (*mayorazgo*). Ara bé, de bell nou, els Borja es van veure forçats a lliurar el domini de la foia, a més de la vila i honor de Corbera i la baronia d'Albalat, a l'esposa de Francesc per tal d'assegurar el dot i creix.

Com és ben sabut, després del casament, el prestigi de la jove parella anà a més, atés que Francesc i Elionor van estar ràpidament encimbellats dintre de la Cort a la privilegiada posició de cavallerís i cambra major. La cirereta del pastís, però la posaren el 1530, any en què es materialitzà la promoció de la foia de Llombai a l'alta distinció de marquesat. Des d'eixe instant i fins el 1543, any en què es precipità sobtadament el decés del III duc de Gandia, Francesc de Borja i Elionor de Castro passaren a intitular-se marquesos de Llombai. En l'endemig hagueren huit fills, quasi parells en nombre de mascles i femelles: Carles, el primogènit; Isabel, Joan, Àlvar, Joana, Ferran, Dorotea i Alfons.²⁰⁰⁶

Tanmateix, deixant de costat l'elevada consideració i estima que els professaven Carles i Isabel—i que, entre altres coses, va permetre que Francesc isquera indemne de l'afer de Polinyà (1545)²⁰⁰⁷—, el tràngol que li suposà la defunció de l'emperadriu (1539), la pregona empremta que va deixar en la seua existència el trànsit per la lloctinència del principat de Catalunya (1539-1543), el prematur traspàs de son pare, el nomenament com a IV duc de Gandia (1543), la mort d'Elionor o la seua professió com a jesuïta (1546), en aquest cas el que convé ressaltar és la fundació del convent dominic de la Santa Creu al cor

²⁰⁰⁶ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 35-37; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 237-249; —, *La baronía i el marquesat...*, op. cit., pp. 37-46; C. DE DALMASES, *El padre Francisco...*, pp. 12-15; GARCÍA HERNÁN, E., *Francisco de Borja...*, op. cit., pp. 45-58, 90, 157-161; LA PARRA LÓPEZ, S., “Francisco de Borja y Gandía...”, op. cit., pp. 83-105; PONS FUSTER, F., “Dos modelos culturales y religiosos...”, op. cit., p. 182; —, “Cultura i religió a Gandia...”, op. cit., pp. 131-151; RYAN, M. del P., *El jesuïta secreto...*, op. cit., pp. 69-73.

²⁰⁰⁷ GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, op. cit.; GARÉS TIMOR, V. M., “Senyors, bandolers i vassalls...”, op. cit. pp. 53-76; —, “«Un avalot ab gran violència...», op. cit. pp. 173-182. Veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

de la vila de Llombai (1544-1548); l'església del qual ben aviat es convertiria també en nova parròquia, en substitució de la dels Sants Joans.

Ara bé, cal assenyalar que l'edificació d'aquest cenobi a Llombai no fou una actuació aïllada, sinó que es circumscriu dintre de la important transformació urbanística que el IV duc de Gandia va impulsar als seus dominis amb la finalitat de potenciar l'efervescència religiosa i evangelitzadora, l'espill i el model de la qual era el mateix Francesc. No debades, per aqueixes dates i amb idèntiques intencions s'escometé també a Gandia la reparació de l'hospital, es reformà el palau ducal i s'erigí el col·legi jesuític que es convertí poc després en universitat.²⁰⁰⁸

En eixe ordre de coses, val a dir també que la defunció d'Elionor de Castro (1546), comportà que Francesc esdevinguera senyor de ple dret de la vila i honor de Corbera, d'Albalat i sobretot d'una foia de Llombai que havia estat elevada directament de baronia a marquesat. Això no obstant, el 1548, quan Carles de Borja maridà amb Magdalena de Centelles, hereva potencial del comtat d'Oliva, el pare, seguint la tradició instaurada pel III duc de Gandia, investí el fill II marquès de Llombai. Per consegüent, el 1550, quan Francesc de Borja—convertit ja en jesuïta—partí vers la ciutat de Roma, el jove Carles, amb una

²⁰⁰⁸ Sobre el convent dominic de la Santa Creu i la resta de fundacions i intervencions sobre el paisatge urbà de les senyories dels Borja, veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 277-278; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 251-252; —, *La baronia i el marquesat...*, op. cit., pp. 63-80; —, *Un estado de los Borja...*, op. cit., pp. 20-24; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, op. cit., pp. 25-48; CALLADO ESTELLA, E. i NAVARRO SORNÍ, M., “En tierra de infieles...”, op. cit., pp. 223-235; —, “La espiritualidad valencina...”, op. cit., pp. 669-679. Sobre l'actuació de Francesc al principat de Catalunya, veg. ALCOBERRO I PERICAY, A., *Pirates i bandolers...*, op. cit., pp. 61-62; BATLLE I PRATS L. i GARCÍA CÁRCEL, R., “Gerona y el virrey...”, op. cit. pp. 11; BUYREU JUAN, J., *Instituciones i conflictes...*, op. cit.; CANELLAS ANOZ, B., *Francesc de Borja. Lloctinent...*, op. cit., pp. 131-138; CASALS, À., *L'Emperador i els catalans...*, op. cit., pp. 370-438; —, *Antoni Roca, el capellà...*, op. cit., pp. 20, 26-27 i 41; DURAN, E., “Francesc de Borja segons...”, op. cit., pp. 463-481; GARCÍA CÁRCEL R., “Cataluña y la monarquía...”, op. cit., pp. 167-177; — “El virreinato de Francisco...”, op. cit., p. 349-358; GARCÍA HERNÁN, E., “Francisco de Borja...”, op. cit., pp. 343-360; GÓMEZ RODELES, C., (ed.), *Sanctus Franciscus Borgia...*, op. cit., vol. II, pp. 4-5; HERNÁNDEZ, B., “Bandos y piratería...”, op. cit., pp. 179-194; LALINDE ABADÍA, J., *La institución virreinal...*, op. cit., p. 225; PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del imperio...*, op. cit., pp. 289-366; OBIOLS PEREARNAU, L., “Castellbò, 1528-1548...”, op. cit., pp. 203-251; —, “El bandolerisme a la Cerdanya...”, op. cit., pp. 203-251; ROVIRA I GÓMEZ, S. J., “Els primers Oliver de...”, op. cit., pp. 20-21; SERRANO MARTÍN, E., “Imágenes del rey e identidad...”, op. cit., pp. 47, 50-51; TORRES I SANS, X., “El bandolerismo mediterráneo...”, op. cit., p. 409. Sobre el regiment de les seues senyories abans i després de la mort del III duc de Gandia, veg., DE DALMASES, C., *El padre Francisco...*, pp. 18-56 i 64-82; GARCÍA HERNÁN, E., *Francisco de Borja...*, op. cit., pp. 89-110 i 129-148; —, *Monumental Borgia...*, op. cit., pp. 54-68 i 79-90; —, “Francisco de Borja, virrey...”, op. cit., pp. 350-352; GARCÍA HERNÁN, E. i RYAN, M. del P., “Ignacio de Loyola y Francisco...”, op. cit., pp. 733-744; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. *Análisis de un señorío...*, op. cit.; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit.; LA PARRA LÓPEZ, S., “Francesc de Borja, duc abans...”, op. cit., pp. 271-306; MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad...*, op. cit., pp. 264-265; PESET, M., i GARCÍA TROBAT, P., “El nacimiento de la primera...”, op. cit., pp. 517-528; RYAN, M. del P., *El jesuïta secreto...*, op. cit., pp. 45-116.

vintena d'anys, havia pres ja totalment les regnes dels destins familiars i les possessions del casal de Gandia.²⁰⁰⁹

Malgrat la renúncia i l'allunyament de la seua vida més profana, la cura del progenitor cap al seu primogènit va continuar estant-hi. Bona prova d'açò fou l'obra *Instrucción para el buen gobierno de un señor en sus estados*, que Francesc dedicà el 1552 a Carles de Borja. D'entre tots els seus capítols, resulta de particular interès el dihuít titulat: "De lo que ha de hacer con el pueblo", en què aborda la manera que s'ha de tractar els vassalls i impartir-los justícia: amb misericòrdia, criteri i rectitud.²⁰¹⁰

EL MARQUESAT DE LLOMBAI I LA BARONIA D'ALÈDUA EN TEMPS DE DON CARLES DE BORJA I CASTRO

Tal com afirmava Ardit, han estat poques i molt escarides les descripcions històriques de què disposem durant l'Edat Moderna per a la foia i marquesat de Llobai.²⁰¹¹ En eixe sentit, tal vegada la que més s'aproxima cronològicament a l'època en què va ser marquès de Llobai don Carles de Borja i Castro siga la que ens facilita Rafael Martí de Viciano en el volum segon de la seua *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno* (1564), que el borrianenc dedicà precisament al II marquès de Llobai i v duc de Gandia.

«[...] Este marquesado dista de la ciudad de Valencia por poniente quatro leguas: tiene sus términos contornados de los términos de Carlet, de Alginet, de Buñol, de Algezira, de Montserrat e de Raal. En este marquesado recaen los pueblos de Lombay, Catadau, Alzar y Aléduha. Hay un castillo antiguo y en todos los pueblos casas de señor, que en otro tiempo fueron castillos. En esta tierra el marqués tiene toda la jurisdicción alta y baxa, mero y mixto imperio, según parece, por privilegio del rey don Pedro concedido a don Gonsalbo García, señor de Lombay y Segayrén, para él y sus sucesores, dado en Valencia a IIII de noviembre año de MCCCXXX. En el término del marquesado ay muchas fuentes con aguas que riegan sus huertas, donde cogen trigo, çevada, adaça, azeyte, seda, algarrovas y otros frutos, y especialmente cogen una pasa muy buena y en cantidad de más de treynta mil arrovas. En el monte

²⁰⁰⁹ ALMENARA SEBASTIÀ, M. i PARDO MOLERO, F., "Borja-Centelles: una polémica...", *op. cit.*, pp. 25-40; CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la...", *op. cit.*, pp. 168 i 180; DE DALMASES, C., *El padre Francisco...*, *op. cit.*, pp. 64-82; GARCÍA HERNÁN, E., *Francisco de Borja...*, *op. cit.*, pp. 129-148;— *Monumenta Borgia...* *op. cit.*, pp. 84-90; M. del P. RYAN, *El jesuita secreto...*, *op. cit.*, pp. 45-88.

²⁰¹⁰ DE DALMASES, C. (ed.), *Tratados espirituales...*, *op. cit.*, pp. 164-225.

²⁰¹¹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 123-142.

*tienen mucha cogida de esparto y buenos pastos para ganados y abejas, de que los vasallos se aprovechan mucho».*²⁰¹²

Sembla evident que Martí de Viciano s'equivoca en algunes afirmacions. A tall d'exemple, Gonçal Garcia no va poder aconseguir en cap cas la jurisdicció suprema sobre el conjunt de les baronies que conformaven la foia, entre altres coses, perquè mai en va estar senyor de totes. Val a dir, per tant, que el cronista confon o extrapola en aquest punt els conceptes, els paràmetres i les realitats. Emperò hi ha més desencerts o inexactituds: la baronia d'Alèdua no formà part en cap moment del Marquesat; la data esgrimida quant a l'atorgament de l'alta jurisdicció és errònia; el volum de la collita de pansa està palesament unflat... Més greu, però, resulta que el borrianenc ignore per complet l'existència del riu Magre i atribuïska la irrigació exclusivament a les fonts, ullals o naixements d'aigua o que falle a l'hora d'enumerar les poblacions que circumden la foia de Llombai.

Això no obstant, Martí de Viciano profereix també afirmacions molt correctes i oportunes que descriuen realitats que altrament serien difícils de documentar. En aqueix sentit, cal assenyalar que refereix una important utilització de l'espart. Òbviament, entre els fruits, menciona la característica trilogia mediterrània (vinya, cereals i oliveres), enriquida amb el cultiu de la dacsà, del panís, les garroferes i les moreres; les fulles de les quals alimentaven els insaciabls cucs de seda. Així mateix, pel que fa a zona urbana, el borrianenc evidencia l'existència d'un conjunt d'immobles que servien d'habitatge per als senyors, això és, un castell a Llombai i sengles cases a la resta de nuclis urbans; relíquies dels temps en què pertanyien a senyors diferents.

Ara bé, per damunt dels encerts o de les confusions, a partir d'aquest sobri retrat hom pot fàcilment discernir-hi quatre o cinc àmbits territorials: els espais urbans, les hortes, el secà, les pastures i l'indret boscós. D'entre tots ells, a mitjan segle XVI, l'àrea forestal era sens dubte la que més terrenys ocupava. No debades, dos-cents anys més tard Francesc Benlloch escrivia en la seua *Descripción de el marquesado de Lombay*: «*El continente de el marquesado de Lombay tiene más de montes y sierras incultas por naturaleza que de tierra culta*».²⁰¹³

Nogensmenys, el fet que els paratges de muntanya no foren estrictament un terror de conreu, no significa que no hi estigueren antropitzats i obeïren a les necessitats de les comunitats humanes que hi habitaven pels voltants. Car, les serres del Marquesat

²⁰¹² Rafael Martí de Viciano dedicà aquest segon volum de la seua obra precisament a Carles de Borja i Castro. IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciano: Libro segundo...*, op. cit., pp. 138-146, 169-170.

²⁰¹³ CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripción...*, op. cit., p. 25.

proporcionaven nombrosos recursos. El més destacat de ben segur era la recol·lecció de llenya i l'obtenció de fusta. Aquesta activitat, que n'estava prohibida per als forasters, en resultava en canvi lliure per als veïns; malgrat que per talar arbres calguera llicència del governador. Lladoncs, la major part de l'arbratge de la foia estava conformat per pins, però també hi havia carrasques, noguers, xops i àlbers, cosa que apunta a un paisatge arbori orientat envers l'obtenció del carbó i l'elaboració de calç i d'algeps; matèria primera en què també hi ha estat sempre ric el Marquesat.

Així mateix, caldria parlar dels emprius i bovalars que situats en aquestes zones més o menys silvestres donaven cabuda a la ramaderia dins d'un territori on predominava l'agricultura. En efecte, les fortes limitacions a què estaven sotmesos els bestiar en les zones cultivades, a causa dels danys que incontroladament podien ocasionar a la infraestructura de reg, als arbres i als sembrats, es contraestaven amb la fluïda llibertat que hi havia als emprius o àrees de muntanya comunitària i als bovalars o pastures pròpies de les distintes poblacions. Especialment cridanera resulta, en aquesta direcció, la veda que hi havia cap als bous i les vaques, que hi tenien prohibida l'entrada al bovalar. Així les coses, la zona forestal sembla que es repartia en dos grans sectors fragmentats pel curs del riu Magre, en què les muntanyes més properes als nuclis urbans esdevenien bovalars amollonats amb muntons de pedres. D'enllà dels bovalars hi havia els emprius equipats amb paridores, els quals normalment s'arrendaven a ramaders forasters—bàsicament aragonesos i castellans—que hi accedien a través de la carrerada reial d'Aragó i hi hivernaven amb les seues raberes. D'eixe mode, els bovalars, que molt probablement anaven aparellats a l'arrendament de la carnisseria, quedaven per abastir de carn la població.

També hi hagué de ser important l'apicultura o cria d'abelles. Ardit afirma que hi n'havia molts veïns i inclús forasters que s'hi dedicaven. Fins i tot, detecta furts de ruscos. La cacera i la pesca fluvial també degueren estar habituals, tot i que estaven bastant limitades per les restriccions a practicar-les amb canya (pesca) i escopeta o armes blanques (caça) sempre quan no hi haguera interdicte o veda. A açò caldria afegir també la recol·lecció de bolets i fruites silvestres de temporada o l'ús de fibres naturals com ara l'espart i la palma, de les quals se'n podien fer un fum de coses: cordes, catifes, cabassos, espardenyes, sàries, aiguaderes, paneres, sitiets, tagzims i orons, cofins, polleres,

sembradores... Particularment, sembla que aqueix treball artesanal dels llombains era molt apreciat a bona part del Regne.²⁰¹⁴

A la foia de Llombai, com a la resta d'indrets de la Ribera del Xúquer, hi havia dues zones més o menys diferenciades destinades a la producció agrícola que comunament diem secà i regadiu, però que potser més encertadament caldria classificar—tenint en compte l'exigu cabal del riu i la limitada extensió del micro-regadiu—d'acord amb l'aportació hídrica que en condicions normals hi podien rebre.

En termes generals, es considera que l'espai més ric i productiu va estar sempre l'irrigat. En aquest cas, tot i que marginalment es podia recórrer, com assenyala Martí de Vicianà, a dolls, fonts i ullals, el sistema principal era bàsicament el de derivació fluvial. A mitjan segle XVI, un sol assut, situat al llinar del terme amb el de Real, a uns 100 metres d'altitud, i que travessava el Magre de part a part, alimentava alhora la sèquia de Llombai, que circulava pel marge dret i remullava exclusivament terres del Marquesat, i la sèquia d'Alèdua o d'Alginet que discorria pel marge esquerre i—com el seu nom indica—regava els camps d'Alèdua, una part dels d'Alfarb i continuava la marxa descendent vers la veïna baronia d'Alginet.²⁰¹⁵

Així doncs, d'açò es pot inferir que les parcel·les millor irrigades i—per tant, on s'instal·là l'horta—estaven situades al voltant de les poblacions, això és, en el con al·luvial més o menys pla travessat pel Magre. Llavors, cal pensar, deixant de banda la composició i la riquesa en nutrients del sòl, que aquestes zones foren les més preades tant per la seua qualitat com per la proximitat als nuclis urbans. Segons Ardit, a les darreries de la centúria la superfície que podia ser inundada artificialment rondava les 4.800 fanecades que es concentraven substancialment a Albaira, l'Algàmer, l'Alquible, l'Assagador, Beniali o Cabanyes. Malgrat tot, a quasi totes les partides hi havia també terrers de secà a causa de l'orografia o de la seua escassa productivitat; cosa que confirma que per davall de la cota dels assuts no tots els terrenys rebien aigua. A tall d'exemple, caldria nomenar el Cabeçol, el camí de Carlet, Terra Blanca, Sant Antoni, la Font de la Posada o les Forquetes, entre d'altres.

²⁰¹⁴ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 123-129, 138, 335-357 i 417-419.

²⁰¹⁵ El fet que Alginet tinguera dret a rebre aigua de la sèquia d'Alèdua comportava no pocs plets entre els seus veïns i propietaris feudals. No debades, els habitants d'Alèdua i del Marquesat sembla que sabotejaven sovint i amb certa facilitat les goles de l'assut en el seu benefici. *Ibidem*, pp. 314-335. Veg. també DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 223-226 i 229-232.

En aquestes contrades, on l'aigua era abundant, les explotacions eren minifundistes, atés que rarament superaven les 5 fanecades i la mitjana no abastava les dues. En elles la comunitat morisca practicava una agricultura intensiva en què hi havia molta diversitat de productes: dacsa, panís, lli, faves, naps, arròs, forment, sèsam, espelta, panses, farratge, mangranes,²⁰¹⁶ fulla de morera, bresquilles...²⁰¹⁷ Ara bé, tot i que a la segona meitat del Cinc-cents la morera feia temps que havia mamprés una sòlida i imparabile expansió, els cereals—essencialment la dacsa (sorgo), el panís (mill) i el forment—continuaven estant els productes cabdals de l'economia agrària del Marquesat. A continuació els seguirien productes derivats de la vinya, com el vi i la pansa.

A això mateix contribuï també el secà, que a mitjan centúria ocupava molta més extensió que no el regadiu. No debades, en aquest àmbit els conreus predominants eren de nou els cereals—sobretot el forment, la civada i l'ordi—que de vegades estaven associats a altres d'arboris o d'arbustius com la vinya, el garrofer o l'olivera. Els seus rendiments, però, serien molt més baixos. D'entre les partides on el secà gaudia de més rodals trobem l'Almaguer, el Bornaig, el Botet, els camins d'Alberic, d'Alginet, de l'Almaguer, de Botet i de Real; el Castellar, el Corral de Turixí, el Pla, la Malà, Pasalvir, els Olivars, el Puntal d'Esquer o la Talaia.²⁰¹⁸

Tot açò plegat, permet arribar a una sèrie de conclusions. En primer lloc, el pes del sorgo i el panís com a productes de la terra revela que els cereals preferits pels seus habitants majoritaris, els moriscos (com els dels seus avantpassats mudèjars) encara eren el mill i el sorgo, més que no el forment. En segon lloc, atenent a la població del Marquesat, cal pensar que es tractava d'un territori excedentari en grans, motiu pel qual—satisfet el consum de les seues comunitats—una part de la producció es destinaria al mercat. Això no obstant, la via fonamental d'entrada de divises i de penetració d'una economia mercantívola, fou certament la comercialització de la seda en capell, filada o torçada en madeixes, obtinguda a partir de la fulla de morera. Per tant, la proliferació d'aquest cultiu esdevingué el principal agent dinamitzador de l'economia de la foia.

I no era per a menys. Com sabem, aquest procés d'expandiment no sols es va viure a aquesta senyoria dels Borja, sinó que més o menys paral·lelament s'hi feu ostensible a

²⁰¹⁶ Calep, àlies Topet, morisc, va dur mangranes a València perquè foren enviades a la Cort. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 191.

²⁰¹⁷ Tenim constància que diversos moriscos van dur bresquilles i raïm a València a casa del duc de Gandia i també a les llars de Germana de Foix i Joan Garcia, notari de confiança del casal de Gandia. *Ibidem*, pp. 128-129, 159, 161, 192.

²⁰¹⁸ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 64-71, 123-132 i 137-138. CASEY, J., "La hisenda del marquesat...", op. cit., p. 223.

bona part de la Ribera del Xúquer i també a les comarques circumveïnes. El Marquesat comptava, a més, amb un bon sistema de comunicacions. Hi havia quatre vials bàsics, a partir dels quals s'accedia a un munt de caminals i sendes de terme. Al nord estava el camí de Real, que connectava amb el de Carlet que venia del sud, això és, el que comunicava la vall dels Alcalans amb el camí Reial i amb bona part dels pobles del país del Xúquer. A l'est quedava el camí de València i a l'oest el de Dosaigües o també anomenat camí de Requena, perquè a través de Real i Xiva, enllaçava amb el camí de ferradura que partia de Bunyol, travessava el congost de les Cabrelles fins arribar a Requena, continuava pels dificultosos passos del riu Cabriol a Vadocañas, Contreras i Pajazo i s'endinsava en les terres dels regnes de Castella.²⁰¹⁹ Aquesta circumstància havia fet de la foia de Llombai, ja a la segona meitat del segle XVI, una zona de trasteig de comerciants, intermediaris, traginers o marxants, però sobretot de riberencs que, des de la plana al·luvial del Xúquer, la creuaven de vegades armats fins a les dents amb la finalitat de traure d'amagat al llom de bèsties de càrrega no poques remeses de seda.²⁰²⁰

El darrer àmbit territorial que ens resta per analitzar són els nuclis urbans. Tres d'ells queien al Marquesat: Alfarb, Llombai i Catatau. L'altre, Alèdua, a més de poblat, constituïa una baronia independent, malgrat que sovint quedava eclipsada pel germà major fins a l'extrem d'ésser fagocitada *de facto* quan esqueïa. Les notícies a aquest respecte pel que fa a la segona meitat del Cinc-cents són molt escarides. El mateix Rafael Martí de Vicià en diu ben poca cosa. Tant és així que a nivell descriptiu sols refereix el convent de la Santa Creu, el castell que hi havia a Llombai i les cases pertanyents al senyor que encara estaven dempeus a la resta de municipis. Ni tan sols explica de la naturalesa i disposició dels seus col·lectius ni parla de la seua demografia.²⁰²¹

Així doncs, és menester recórrer a l'obra de Gaspar Escolano, *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*—publicada quan ja s'havia consumat l'expulsió dels moriscos—perquè un cronista declare per primera vegada que almenys a Llombai existien «*ciento y treynta casas de christianos viejos y nuevos*».²⁰²² Molt més completa, i també tardana (segle XVIII), resulta en aquest sentit la *Descripción de*

²⁰¹⁹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 65, 67 i 138-139. Veg. també MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., p.160.

²⁰²⁰ Veg. el capítol següent titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*, particularment, l'apartat i epígrafs que tracten sobre l'eixida de seda de mode fraudulent i travessen la foia de Llombai. Veg. també ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 436-438.

²⁰²¹ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Vicià: Libro segundo...*, op. cit., pp. 169-170.

²⁰²² ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXVIII, col. 943.

el marquesado de Lombay de Francesc Benlloch, que inclou per primera vegada plànols detallats de les tres úniques poblacions que lladoncs, com en l'actualitat, hi existien.²⁰²³

Això no obstant, amb una mica de paciència, esforç i dedicació, hom pot fer un volt aproximatiu pels quatre municipis que conformaven la foia de Llombai en temps de Carles de Borja i Castro i reconstruir-ne substancialment la fesomia; tot a partir de referències documentals i bibliogràfiques. A tall de començar, caldria assenyalar que Llombai, en tant que seu de l'administració senyorial, era l'única localitat que albergava una petita i bastant cohesionada comunitat de cristians vells (c. 30 cases) front a l'altra, molt més nombrosa, formada per moriscos (c. 100 cases).²⁰²⁴ Malgrat això, la minoria cristiana de Llombai es caracteritzava bé per un mudament dels cognoms a causa dels connubis de llombaïnes amb forans o bé²⁰²⁵—tal com apunta Ardit—per una forta mobilitat i renovació. No debades, si comparem els llinatges que apareixen als llistats dels anys 1511 i 1453 són molt diferents dels que trobem al que oferim a continuació.²⁰²⁶

En efecte, a partir del registre del notari alzireny Pere Calbet identifiquem els tres batlles que hi va haver entre 1554 i 1570: mossén Jaume Martines casat amb Magdalena Tudó,²⁰²⁷ mossén Gaspar Valentí i mossén Damià de Villalón, segurament parent d'aquell altre que hi actuà arran dels successos de Polinyà;²⁰²⁸ trobem els col·lectors del Marquesat, Lluís Barceló i Pere Gutierrez; el procurador fiscal i patrimonial, Francesc Garcia de Campos; el també procurador fiscal, a més de missatge, Pere Ortís; el degà Francesc Joan Roca, assessor en assumptes de dret; els ciutadans Joan Jeroni Santapau i Joan Jeroni Neus;

²⁰²³ CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripción...*, op. cit., pp. 73-88.

²⁰²⁴ El matemàtic i geògraf Jeroni Munyós, a mitjan centúria, ho quantificà en 26 i 72 cases respectivament. GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, op. cit., p. 159.

²⁰²⁵ Cal tindre en compte que el mercat matrimonial per als cristians vells de la vila de Llombai era molt restringit i, per tant, caldria sovint buscar fora de la foia els candidats o candidates més idonis que alhora servaren la necessitat fonamental d'establir aliances més enllà dels límits del Marquesat.

²⁰²⁶ El professor Manuel Ardit realitza una arplega del nombre de cases de la foia de Llombai a partir de diversos recomptes que van des del 1510 fins a 1609. No obstant això, no se'n refia. Tant és així que el títol de l'apartat el titula *Una demografia dubtosa*. Nosaltres hem pres en compte els recomptes dels anys 1527, 1538, 1563 i 1570 que facilita Ardit i a més n'hem afegit un altre extret de la visita realitzada el 1567 en nom de la Inquisició per Francesc de Soto i Salazar. Així les coses, el 1527 hi havia a Llombai 100 cases de moriscos; el 1538 se'n comptabilitzen 89, el 1563 un poc inversemblantment sols 58 i el 1570 hi havia 72. Aqueix darrer any—l'únic que dona notícia de la població cristiana vella—indica que n'existien 26. La visita de l'inquisidor de districte el 1567, assenyala que n'hi havia en total 123. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 39-41; GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", op. cit., [en premsa]. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 155-161.

²⁰²⁷ Sobre mossén Jaume Martines hi ha un procés de residència amb acusacions molt greus, instat el 1558, quan ja devia estar mort. En ell es desvetlla, entre altres coses, com feia ús de les rivalitats que hi havia entre les famílies morisques per als seus interessos o que hi ocultava suposadament bandits i malfactors. AHNOB. *Osuna*, c. 589, d. 163.

²⁰²⁸ Veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

el metge, Joan Baptista Vilafranca; el rector de la parròquia dels Sants Joans, mossén Joan Gregori; els dominics del convent de la Santa Creu, fra Pere Barbassó, fra Melcior Martí, fra Joan del Puente, el prior fra Lluís Mas i el síndic fra Tomàs Calbó. Pel que fa a llauradors comptabilitzem Pere Eiximeno i la seua muller, Francesca; el seu germà Joan Eiximeno i la seua muller, Isabel Gomes; Joan Eiximeno, fill de Joan; Lluís Eiximeno, el sastre, Vicent Claver; el fuster, Antoni Corts; el teixidor de lli, Cristòfol d'Erasso;²⁰²⁹ el missatger, Roderic d'Espinosa; l'hostaler, Joan Baptista Ferrandis; Bernat Ferrandis, Jaume Ferrandis, Vicent Gombau, Francesc Gutierrez, el guarda Benet Hernandes i la seua muller, Lucrècia; Pere Lafuente, Lluís Llima i la seua esposa Esperança Joan; Joan Marco, Pere Marco i la seua muller, Margarida; Pere i Nadal Marco, fills de Pere; els ferrers Vicent Marco i Antoni Martí, Francesc Martí, Genís Martí, Joan Martí, Onofre Martí, Andreu Martines, Felip Martines, Francesc Martines, Melcior Martines, Guillem Navarro, Gonçal Navarro, Joan Navarro, Pere Noverques i la seua esposa, Isabel; l'argenter, Miquel Picasso; Martí Rubió, Joan Sanchis, Pere Sanchis de Sigüenza i la seua esposa Elionor Tarròs; Vicent Sanchis, Joan Baptista Sanç i la seua muller, Isabel Eiximeno; Jaume Sanç, fill de Joan Baptista; Genís Soriano, Pere Torresella i l'obrer de vila Miquel Tarròs i la seua dona, Beatriu Gutierrez.²⁰³⁰

Amb raó Llombai centralitzava el govern de les senyories, perquè demogràficament també era la més populosa. A Alèdua, pam amunt pam avall, hi hauria a mitjan centúria una trentena d'habitatges, tots ells ocupats per cristians nous. El mateix ocorria a Alfarb, on se'n comptabilitzarien aproximadament una seixantena, i també a Catadau, on el nombre de llars estaria més bé proper al centenar.²⁰³¹ Així les coses, si prenem el coeficient de 4,3 que raonadament argumenta Ardit com l'adequat, es pot concloure que la foia de Llombai en l'època de Carles de Borja degué albergar un miler i mig d'habitants, xifra que concorda bastant bé amb els 1.664 que n'hi vivien, el 1609, en els prolegòmens de l'expulsió

²⁰²⁹ Es va aveïnar a Llombai el 26 de maig de 1565. Prèviament s'hi havia casat. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 71v.

²⁰³⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

²⁰³¹ Segons l'arreplega de dades que va realitzar el professor Ardit, 1527 Alèdua tenia 30 cases, una menys que el 1538 i el 1563, i tres menys que el 1568 i el 1570. Aquestes dades posen sobre la taula l'escàs dinamisme d'Alèdua i la fiabilitat de les dades. Alfarb el 1527 tenia 40 cases, el 1538 onze més i el 1563 havia crescut fins als 60 habitatges; 67 el 1567 i sorprenentment 55 el 1570. Catadau, el 1527 ja comptava 100 llars; potser una xifra massa redona. El 1538 suposadament havia disminuït fins les 89; sols 65 el 1563 (?), 95 el 1568 i 77 el 1570. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 39-41; GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", op. cit., [en premsa]. El matemàtic i geògraf Jeroni Munyós, a mitjan centúria, quantificà en 33 cases Alèdua, en 55 Alfarb i en 77 Catadau. Veg. GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, op. cit., p. 159.

morisca.²⁰³² Això no obstant, sembla que no es tractava d'un territori molt densament poblat.²⁰³³

Pel que respecta a la fesomia dels quatre nuclis de població, val a dir que Llombai presentava un traçat hipodàmic amb dos portals d'accés: el del Molí, ubicat al nord, això és al final de l'actual carrer de la Font, i el del Sud o de les Eres, situat en la confluència del carrer Major amb l'actual plaça de la Creu, el qual llavors tenia ben a prop una prominent noguera.²⁰³⁴ Tal vegada l'assumpte més gros a dilucidar siga l'existència d'una muralla pròpiament dita o en detriment d'ella d'un mur o casa-mur format a partir de les parets dels habitatges, que arreglerats, s'encarregaven de tancar el perímetre.²⁰³⁵ Siga com siga, el que es trau en clar és que lladoncs Llombai tindria bastants carrers disposats en pany o bé atzucacs.

A la plaça Major de Llombai i els voltants confluïen els edificis més importants concernents a la cura d'ànimes, l'administració i els monopolis: el castell o casa dels senyors,²⁰³⁶ el temple dedicat als Sants Joans, que des de 1544 havia deixat de ser parròquia en favor de l'església del convent de la Santa Creu; la casa abadia, el cementeri,²⁰³⁷ el forn, la carnisseria,²⁰³⁸ el taller del ferrer, el graner, la terrisseria, l'olleria, la tenda, el celler, l'almàssera,²⁰³⁹ la presó, situada dins del mateix castell; el porxe, ço és, l'edifici exempt on es reunien sovint els veïns del Marquesat per tractar assumptes comunitaris; la font i l'abeurador que hi havia sota la torre.²⁰⁴⁰ Al carrer Major estaven l'hostal i la taverna. L'antiga mesquita, en aquell temps en desús, i també els banys públics es trobaven respectivament, eixint de la plaça pel carrer de la Font, en el començament del carrer de Baix i d'un altre d'inexistent en el traçat hodiern.²⁰⁴¹ Sols el mencionat convent de la Santa Creu quedava un poc desplaçat, no gaire, del centre neuràlgic. A açò caldria afegir que la

²⁰³² ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 41. Veg. també, CASEY, J., "La hisenda del marquesat...", op. cit., p. 219.

²⁰³³ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 63.

²⁰³⁴ AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, f. 72r.

²⁰³⁵ Cfr. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp.132-133; BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., pp. 20-22; CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripció...*, op. cit., p. 74.

²⁰³⁶ BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., p. 14-20.

²⁰³⁷ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 277; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, op. cit., pp. 23-24.

²⁰³⁸ La carnisseria de Llombai estava prop de l'hostal. AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 57v-59v i 61r.

²⁰³⁹ GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 163, 167, 173-174 i 195.

²⁰⁴⁰ BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., pp. 19 i 22-23; — *Los Borja y la baronía...*, op. cit., p. 134.

²⁰⁴¹ BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 133 i 139.

vila comptava també amb dos ramals que l'envoltaven per llevant i ponent i l'abastien d'aigua, és a saber, la sèquia del molí i la de l'almàssera.²⁰⁴²

Fora del nucli urbà—entre Llombai i Catadau—hi havia la forca,²⁰⁴³ l'ermita de Sant Antoni²⁰⁴⁴ i quatre molins hidràulics: un de fariner, un d'arrosser, un altre de cerer i finalment un d'algepser. Al voltant del molí fariner es conformà l'actual raval. Tot i que no en sabem l'emplaçament, l'arrosser i el cerer—podria ser l'antic molí draper que Ardit referència el 1514?—estaven a la terra d'horta. Finalment, el molí algepser o l'algepsar és molt probable que estiguera situat a la partida del Bornaig.²⁰⁴⁵

A la resta de llogarets de la foia, el nombre d'infraestructures era òbviament menor. Com sabem, tant a Alèdua com a Alfarb i Catadau es conservaven encara les cases del senyor o castells, malgrat que sols el d'Alfarb sembla que tenia certa rellevància.²⁰⁴⁶ A tots tres hi degué haver també portals i almenys un casa-mur. Alfarb i Alèdua comptaven amb un petit porxe que podia albergar les reunions veïnals.²⁰⁴⁷ Pel que fa als monopolis senyorial, cal indicar que els tres *llochs* disposaven de forn, carnisseria, tenda i molí fariner, si bé sols a Alfarb i Catadau hi documentem l'existència de sengles graners.²⁰⁴⁸ A més, Alfarb posseïa també un algepsar.²⁰⁴⁹ En aqueix mateix ordre de coses, cal assenyalar que la conversió dels antics mudèjars en moriscos havia comportat que les antigues mesquites esdevingueren esglésies. Així doncs, a Alfarb el temple s'havia consagrat a Santa Maria, a Catadau s'havia escollit l'advocació de Sant Miquel, mentre que la d'Alèdua s'havia dedicat a la Mare de Déu dels Àngels.²⁰⁵⁰ Per acabar, caldria parlar sobre l'aprovisionament d'aigua. A Alèdua hi feien ús de la sèquia homònima i de la font que hi havia prop del riu Magre; a Alfarb s'aprofitaven del mateix riu i d'una font que s'ubicava

²⁰⁴² GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 128.

²⁰⁴³ BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., p. 40.

²⁰⁴⁴ L'ermita de Sant Antoni és anterior a 1508, quan ja hi ha constància de la partida en el terme de Llombai. *Ibidem*, p. 72.

²⁰⁴⁵ AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, f. 78v. Cfr. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 407-408.

²⁰⁴⁶ GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 54.

²⁰⁴⁷ Els moriscos de Llombai es reunien, com a pas previ a la sessió conjunta amb els cristians vells, a casa de l'alfaquí. En el cas de Catadau, les assemblees es celebraven a l'església. Cal agrair aquesta informació a Vicente Sanz Viñuelas.

²⁰⁴⁸ GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 152.

²⁰⁴⁹ El molí fariner d'Alfarb estava fora de la població a les Penyes Negres. L'algepsar estava a l'Alquible. AHNOB. *Osuna*, c. 589, d.144. Agraïm aquesta referència arxivística a Vicente Sanz Viñuelas.

²⁰⁵⁰ BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., p.64; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, op. cit., p. 16.

en les immediacions del castell, mentre que a Catadau hi prenién l'aigua de la sèquia o ramal de Sant Antoni.²⁰⁵¹

Encara que nominalment estaven separades, cal pensar que l'administració i el govern del marquesat de Llombai i de la baronia d'Alèdua era conjunta; sobretot per tal d'economitzar les despeses provinents de la subrogació de la gestió en procuradors, governadors, alcaids i batlles. Heus ací una de les conseqüències de l'absentisme dels senyors, els quals es veien abocats a dependre d'agents subordinats, normalment individus d'estreta confiança alhora que professionals del dret, que accedien als susdits càrrecs per designació directa i a voluntat de la persona propietària dels dominis. A més, en no pocs casos, com ara el del casal de Gandia, l'acumulació de patrimoni i senyories comportà una notable burocratització, que freqüentment s'addicionava i complicava una organització territorial de per si mateixa força complexa.

Al capdamunt d'aquesta jerarquia d'oficials estava el procurador general, representant superior i màxim en defecte o absència del poderdant, ço és, del senyor. Era una mena d'*alter ego* que s'ocupava de la direcció i gerència de tots els estats i baronies. Com que no acostumava a residir als territoris que procurava, tenia la facultat de nomenar altres procuradors o delegar les seues funcions en terceres persones. Aquesta elasticitat de nominacions enfosqueix i dificulta sovint el coneixement i la clarificació de l'estructura administrativa real, sobretot quan la paperassa el cita sense massa matisacions. Entre les seues prerrogatives hi trobem el control i supervisió de l'emissió de deute públic (censals i violaris), l'execució i revisió de pagues i salaris o el control i vigilància del territori.

Per sota del procurador general hi havia el governador, el qual habitava, si no *in situ*, almenys prop de les possessions que governava. En tant que delegat i executor del seu superior, en la pràctica, les seues competències estaven molt mediatitzades per la voluntat d'intervenció del marquès. En el segle XVI, l'acció directa dels Borja a la foia de Llombai era força intensa. No debades, els seus titulars habitaven a València, a la capital de la Safor o molt intermitentment a Llombai. Segons Elia Gozálbez i Antonio Constán, el governador assumia de vegades les competències del batlle en qüestions administratives, motiu pel qual es veia afavorit pecuniàriament per la meitat de l'import recaptat per les composicions derivades de l'aplicació de la justícia.²⁰⁵² Això és a causa de la freqüent concurrència en

²⁰⁵¹ Cal agrair tota aquesta informació a Vicente Sanz Viñuelas, el qual ens l'ha cedida amablement. Veg. també LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 132-137; —, “Los regadíos históricos del...”, *op. cit.*, pp. 112-126.

²⁰⁵² GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 96-97 i 99; CASEY, J., “La hisenda del marquesat...”, *op. cit.*, pp. 214-216.

una sola persona, a fi d'estalviar en despeses, dels càrrecs d'alcaid, de batlle o inclús el de governador.

El professor Manuel Ardit a la seua obra dedicada al marquesat de Llombai va elaborar un llistat en què identifica els governadors que hi va haver. D'eixa manera és que sabem que el 1530 el governador n'era Tristany de Llanos. Unes dècades més tard, almenys el 1541 i el 1563, aquest càrrec requeia sobre Gabriel de Llanos, parent del primer, el 1570 estava Damià de Villalón, que n'era alhora el batlle, i el 1586—fora, per tant, del període cronològic en què ens movem—hi estava Jeroni Ximeno.²⁰⁵³

Un altre important oficial de l'autoritat senyorial a la foia de Llombai era el batlle, jeràrquicament situat un escalafó més avall del governador, tot i que de vegades com hem vist es podia tractar de la mateixa persona; circumstància que pot induir a confusió. En termes generals, però, el batlle exercia la representació i defensa dels interessos del marquès en els diversos municipis: vetllava per l'administració de les rendes i particions de fruits, es preocupava per la publicació i compliment de les disposicions i edictes, feia un seguiment de tot allò tocant als monopolis i regalies perquè es mantingueren en bon estat o esdevenia custodi i garant de l'ordre públic. Precisament, quant a això Ardit explica que la jurisdicció civil en segona instància, i la criminal eren executades directament pel batlle i suposa encertadament, malgrat no tindre'n massa proves, que aquests estaven assistits per escrivans.²⁰⁵⁴ No debades, la presència del notari alzireny Pere Calbet n'és la prova.

La presència real, contínua i constatable sobre el territori del batlle permet esclarir, tal com hem assenyalat més amunt, que en el període en què se centra el nostre estudi (1554-1570) n'hi va haver tres. El primer fou mossén Jaume Martines, cavaller, que acabà precipitadament el seu mandat en ésser víctima de la pesta que assolà el Regne a partir de l'estiu de 1557.²⁰⁵⁵ El segon, mossén Gaspar Valentí, també cavaller, oriünd de Xàtiva i familiar per via de l'àvia materna del noble alzireny don Manuel de Vilanova i Serra,²⁰⁵⁶ hi va estar batlle des del 1557 fins al 1570. El darrer, mossén Damià de Villalón, segurament parent d'aquell altre que hi actuà arran dels successos de Polinyà, en degué ser

²⁰⁵³ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 200-208. AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 79v-80r.

²⁰⁵⁴ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 185-186; 200-209.

²⁰⁵⁵ Un cristià vell cognomenat Pinto, tenia, el 1587, a sa casa un retrat de mossén Jaume Martines. Veg. també, ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 452.

²⁰⁵⁶ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 47-54.

nomenat batlle l'estiu de 1570, tot i que ja n'era governador.²⁰⁵⁷ Finalment, la poca o nul·la menció que fan estudiosos sobre l'alcaid o alcaids ens porta a pensar que el batlle o bé el governador s'encarregaria de tindre cura de la custòdia i manteniment dels castells o residències del marquès al si de la foia; tal com succeïa en altres senyories laiques de la Ribera del Xúquer, com ara Sumacàrcer.²⁰⁵⁸ Habitualment, quan un d'aquests qualssevol oficials hi defraudava la confiança dipositada solia ser sotmès a judici de residència.

Una altra personalitat important de la foia de Llombai a mitjan segle XVI, malgrat que no es tractava de cap càrrec, fou l'arrendatari. De fet l'arrendament havia esdevingut llavors una peça essencial en l'administració del patrimoni del casal de Gandia. De bell nou, la no-presència del marquès als seus dominis requeria d'una gestió subrogada alhora que externa, en la qual el governador no hi tenia cap intervenció preeminent; sinó més bé auxiliar. Els arrendaments s'adjudicaven normalment en pública subhasta, on concorrien diversos licitadors. D'eixa manera, a canvi d'uns ingressos estables, el senyor cedia de manera folgada a particulars—habitualment mercaders i persones benestants—l'administració econòmica del seu senyoriu.

En altres paraules, el titular es comprometia mitjançant contracte a lliurar a l'arrendatari les regalies en bon estat (forns, molins, carnisseries, tendes...) i també a concedir-li la jurisdicció civil necessària per poder obligar els vassalls a satisfer els censos, particions i obligacions, i si esqueia cobrar-se els deutes i imposar composicions. En contraprestació, el propietari feudal rebia una quantitat global i també regular, de mode que es desentenia, així, de la cobrança més directa. Per tant, era el col·lector o bé l'arrendatari el qui havia d'exercir, des de la seua controvertida posició, de controlador i recaptador d'impostos.

Segons Elia Gozálbez i Antonio Constán, durant el Cinc-cents els arrendataris, i en defecte d'ells els col·lectors, residiren al castell d'Alfarb; cosa que feu que l'immoble esdevinguera alhora domicili i lloc d'emmagatzematge dels fruites, de les col·lectes i de les recaptacions.²⁰⁵⁹ Afortunadament, a partir del manuscrit de Pere Calbet hem pogut saber que el 1554 l'arrendatari del marquesat de Llombai va ser Joan Quasim, morisc de Godella, i que, entre 1565 i 1567, ho van estar uns mercaders de València anomenats Damià Eixarc,

²⁰⁵⁷ Veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del iv duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

²⁰⁵⁸ PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., p. 105; PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 34-36.

²⁰⁵⁹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 208-209; GOZÁLBEB ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 100-101.

Joan Llàtzer i Jeroni Menau.²⁰⁶⁰ Així mateix, hem localitzat Pere Gutierrez i Lluís Barceló, que van estar col·lectors durant bona part del període cronològic en què se centra el nostre estudi.²⁰⁶¹

Si bé, com hem vist, corresponia al marquès la designació directa dels oficials que el substituïen en les seues funcions a causa del seu absentisme, val a dir que els nomenaments de les diverses magistratures destinades al regiment dels quatre municipis eren figures d'un altre paner. No debades, l'elecció es feia mitjançant un procediment en què hi intervenien també els integrants de la comunitat. Això és, anualment per Nadal i a proposta dels membres del consell ixent, hom elaborava un llistat de persones candidates a substituir-los. D'aqueix repertori, degudament votats mitjançant el tradicional sistema d'introducció de faves blanques o de negres en una bossa, en resultava una nòmina en què hi podien concórrer únicament dos possibles aspirants per cadascuna de les principals dignitats de govern. Una vegada lliurada al senyor, aquest n'escollia un per cada ofici. Acte seguit, els seleccionats juraven el càrrec a les esglésies respectives de Llombai, Catadau, Alfarb i Alèdua, tot seguint el cerimonial acostumat.²⁰⁶²

En eixe ordre de coses, cal assenyalar que, en temps de Carles de Borja, després de la conversió més o menys sincera dels vassalls mudèjars i dels nombrosos esforços evangelitzadors duts a terme pel I marquès, no s'havia consumat una vertadera assimilació i catequització del col·lectiu morisc. Més aviat es podria parlar de tot el contrari. En eixa direcció, Manuel Ardit documenta palesament un degoteig d'individus d'aquesta minoria que durant tot el segle XVI es decidiren a «passar allende», cosa que evidència una migrada voluntat o una escassa resiliència envers el nou credo. A més, una part dels qui hi romangueren, malgrat la presumpta mudança religiosa, continuaren estant fidels d'un mode o d'altre a la doctrina musulmana; ja fora a força de repetir els hàbits i costums apresos o bé per fermes i pregones conviccions.²⁰⁶³

Al remat, tant se val el que hi haguera al darrere, el que resta en clar és que aquest procés d'assimilació, basat en l'aculturació i aniquilació de la identitat etnicocultural diferenciada d'aquest col·lectiu de valencians, estava molt lluny de resultar-los mínimament atractiu. És clar, en res no havien millorat les seues condicions des que, si més no, a partir de 1525 esdevingueren *a priori* cristians: havien de seguir satisfent els censos,

²⁰⁶⁰ AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 46r-47r i 80r. Aquestes dades completen la llista d'arrendadors oferida pel professor Manuel Ardit. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 71-78.

²⁰⁶¹ AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 66r i 80r. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* op. cit., p. 39.

²⁰⁶² ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 249.

²⁰⁶³ *Ibidem*, pp. 44-49. Veg. també, PARDO MOLEDO, J. F., "La emigración de los...", op. cit., pp. 95-116.

les particions i les obligacions com abans; sols que els n'hi havien canviat els noms, i continuaven estant obligats a la prestació de servicis personals al marquès. I això per no parlar sobre els termes pejoratius, de submissió i discriminació, en què sovint se'ls retia el tractament i la consideració social arreu. Heus ací una mostra de la poca o nul·la preparació, adaptació i adequació dels mitjans als propòsits.

Tot açò ho portem a col·lació, perquè aquesta mena de separació i diferenciació entre ambdós cossos socials—a pesar d'obeir a raons històriques i religioses—continuà sent manifesta fins al moment de l'expulsió i va tindre un clar reflex en l'organització del règim municipal del Marquesat. D'una banda, trobem una petita comunitat de cristians vells focalitzada a la vila de Llombai, com veurem, bastant cohesionada i ben avinguda; sobretot en allò tocant a la col·laboració en la vigilància i seguiment dels novament convertits. En aquest punt cal afegir que lladoncs aquesta tasca requeria, especialment pel que fa als delictes contra la fe, en els familiars del Sant Ofici; distinció que a la foia de Llombai ostentaven, el 1567, el batlle Gaspar Valentí, el ciutadà Joan Jeroni Neus, el llaurador Joan Baptista Sanç, l'obrer de vila Miquel Tarròs i el ferrer Antoni Martí.²⁰⁶⁴ En el front oposat, òbviament, hi havia un conglomerat d'antigues aljames definitivament refoses i readaptades a la forma en què es gestionaven els consells cristians.

En efecte, des d'antic, a Llombai—a diferència de la resta de nuclis urbans de la foia—hi havia existit, d'un costat, la universitat cristiana i, d'altre, hi havia hagut l'aljama mudèjar; hereva, segurament, d'aquella altra andalusina. Al capdavant de la universitat cristiana hi acostumava a haver un justícia i dos jurats, que se n'ocupaven de la vessant politicoadministrativa; mentre que les funcions espirituals corresponien al rector o vicari. Com que Francesc de Borja havia manat construir el convent de la Santa Creu i la seua església havia sigut erigida en parròquia, en l'època que analitzem, la nova havia substituït pràcticament en els oficis a la dels Sants Joans. Malgrat això, a mitjan centúria, mossén Joan Gregori encara se n'intitulava.

A banda del justícia i els jurats, a la universitat cristiana hi havia també el clavari²⁰⁶⁵ i el síndic, ço és, la veu encarregada de defendre els interessos i portar endavant les gestions administratives de la corporació. Tots plegats, junt amb els sis consellers, el sequier i el mostassaf, que era persona responsable dels assumptes relacionats amb els mercats, les

²⁰⁶⁴ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa].

²⁰⁶⁵ El clavari era el responsable de les claus i per tant de la custòdia de l'edifici on es reunia el Consell. En el cas de Llombai hi havia el porxe. En altres casos el clavari era també la persona que custodiava els objectes sagrats de l'església.

mesures i els preus, formaven el Consell Particular; vertader òrgan de decisió front al Consell General que comprenia tot el conjunt de la població cristiana. Per davall d'aquests oficials hi havia normalment lloctinents, però també d'altres menors com ara guàrdies, procuradors, assessors, corredors, algtzirs, pregoners o missatgers, el nomenament dels quals requeia en el Consell.

Les aljames, tradicionalment, havien estat organismes de representació social, política i religiosa que actuaven com a portaveus davant del senyor a l'hora de traslladar-li'n les reivindicacions. Des de mitjan del segle XIII fins a principis del XVI, les hi havia hagudes a Llombai, Alfarb, Alèdua i Catadau. Pel que fa a la seua estructuració, cal assenyalar que si bé sembla que d'un primer antuvi, les aljames de la foia havien gaudit d'una major autonomia a l'hora d'escollir els càrrecs i decidir la seua jerarquia, almenys des del Tres-cents, les funcions i l'organització administrativa s'havien desvirtuat i s'havien equiparat amb les del model del Consell implementat pels conqueridors. Dit en altres paraules, el sistema, els funcionaris i les atribucions hi resultaven anàlogues. A tot estirar, el que canviava eren els noms dels càrrecs. Al front de l'aljama hi havia hagut sempre l'alamí²⁰⁶⁶ i dos vells, amb facultats més o menys parangones a les del justícia i els jurats cristians. En eixe sentit, també caldria ressenyar la figura de l'alfaquí: cap espiritual de la comunitat musulmana, coneixedor de l'Alcorà i per tant de l'àrab. Tant la seua llar com la mesquita constituïen els llocs de reunió més habituals de les aljames.²⁰⁶⁷

La conversió més o menys forçosa dels mudèjars al cristianisme, si més no pel decret de 1525, feu desaparèixer *de iure*—que no *de facto*—les aljames a tots els nuclis de la foia de Llombai. A partir d'aleshores, les antigues mesquites esdevingueren esglésies; llevat de la de la vila de Llombai. Així mateix, tal com calia esperar, a Alèdua, Alfarb i Catadau s'hi constituïren els respectius Consells i es procedí, entre altres, a l'elecció de justícia, jurats i mostassaf. Bona prova d'això, fou també la construcció a Alèdua i a Alfarb

²⁰⁶⁶ L'alamí era l'administrador de l'aljama, i per tant en presidia les reunions i jutjava d'acord amb la Suna i la Xara. Actuava com agent delegat del batlle i fonamentalment d'intermediari entre l'aljama i el senyor o les seues institucions. L'alamí era moltes vegades l'encarregat de mitjançar en el pagament dels impostos, de les particions i d'altres drets senyorials, atés que coneixia i dominava l'àrab. També exercia com a supervisor dels alfarrassos i de recaptador directe, en companyia del col·lector. FEBRER ROMAGUERA, M. V., "La administració econòmica...", *op. cit.*, pp. 261-280.

²⁰⁶⁷ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 185-187 i 247-250; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 113-119; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 40-43 i 99. Veg. també FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Organización municipal y la justicia...*, *op. cit.*; —, "Las morerías valencianas...", *op. cit.* pp. 117-167; —, "Antecedentes y configuración...", *op. cit.*, pp. 147-170.

d'un porxe, a imitació del de Llombai, per tal de reunir-s'hi. A Catadau, en canvi, sembla que les assemblees es celebraren dins del temple.

Vist des d'eixa perspectiva i contràriament a la realitat, la substitució de les aljames per les universitats de cristians nous pren l'aparença d'una transmutació no gaire traumàtica. Això és així si exceptuem els mudèjars, que en termes generals van continuar vivint en un ambient de submissió i discriminació amb l'agreujant d'haver hagut de variar, almenys públicament, el credo i els costums. De fet, com hem vist, el tractament d'igualtat—fins i tot de vegades portat al marc teòric—va brillar per la seua absència. La no-integració o la segregació real d'ambdós col·lectius humans (el cristià vell i el morisc) portada a l'esfera política s'evidencia especialment en el cas de la vila de Llombai, en la qual a mitjan del segle XVI encara hi havia *de facto* dos municipis independents, dos col·lectius humans distints, sense gaires signes d'homogenització.

Sobre el paper, la capital del Marquesat havia esdevingut un sol municipi arran del bateig dels integrants de la seua comunitat musulmana. Així doncs, val a dir que a nivell formal, a partir de 1525, els òrgans d'administració preexistents s'havien unificat i hi havia sorgit un Consell en què hi hauria un justícia, dos jurats procedents del petit col·lectiu dels cristians vells i altres dos provinents del dels moriscos. Nogensmenys, la realitat era del tot una altra: es tractava en la pràctica de dos cossos sociopolítics posats en paral·lel. N'hi haurà prou amb referir un xicotet detall: a mitjan segle XVI, abans de celebrar qualsevol reunió conjunta, els «novament convertits» de Llombai solien encara congregar-se a la casa de l'antic alfaquí. Heus ací l'exigu procés d'acoblament i l'escassa penetració de la nova institució a la societat llombaïna, cosa que posa en relleu la seua limitada utilitat o la seua escarida eficàcia a nivell pragmàtic.²⁰⁶⁸

Aquesta situació, lluny d'experimentar un procés d'encaix progressiu, pareix que es va prolongar fins a la definitiva expulsió. Per tant, val a dir que s'observa tant per una part com per l'altra una voluntat ferma per mantindre algunes de les línies divisòries que separaven ambdues administracions. A l'antiga aljama li interessava, sens dubte, preservar tant com poguera les seues assemblees i els trets identitaris. Als membres de la universitat de cristians vells els hi convenia també, almenys parcialment, per idèntiques o semblants raons. Ara bé, perquè açò fora possible hi havia una *conditio sine qua non*: supervisió,

²⁰⁶⁸ BENÍTEZ SANCHEZ-BLANCO, R., “¿Cristianos o bautizados?...”, *op. cit.*, pp. 11-36; —, “Las relaciones moriscos-cristianos...”, *op. cit.*, pp. 335-346.

vigilància i mediatització, talment que de mode inexorable se situava la societat cristiana per sobre de la morisca; fidel reflex de la seua preeminència i dominació.²⁰⁶⁹

6.2. ASSAJANT UNA CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA DELS DELICTES I DE LES INFRACCIONS

Sens dubte, el manuscrit del notari Pere Calbet resulta summament excepcional perquè proporciona una detallada i continuada informació de l'administració de justícia senyorial a la principal senyoria laica de la Ribera del Xúquer. Ara bé, basta amb aprofundir en la lectura una mica per ensopegar-se amb altres tipologies documentals que no obeeixen estrictament a les funcions del batlle en qualitat de jutge i garant de l'ordre públic. A tall d'exemple, caldria mencionar aveïnaments, inventaris de béns, nomenaments de procuradors fiscals i d'altres oficials, correspondència, de vegades fins i tot creuada o disposicions senyorials, entre d'altres.

En aquest punt, cal recordar que, en termes generals, el batlle exercia la representació i defensa dels interessos del marquès en els diversos municipis. Això, portat a la pràctica, suposava una feinada, atés que era l'encarregat de vetllar per l'administració de les rendes i particions de fruits, es preocupava per la publicació i compliment dels manaments i edictes, feia un seguiment de tot allò tocant als monopolis i regalies perquè es mantingueren en bon estat, manava registrar l'arribada de nous pobladors i la marxa o desaveïnament de vassalls, supervisava si esqueia les reunions o assemblees que realitzaven els habitants de la foia, i això per citar sols unes quantes tasques d'aquelles en què comunament s'hi requeria la presència del batlle.

Òbviament, aquesta llarga bateria d'ocupacions que hem enumerat portaven intrínsecament la necessitat de realitzar un seguiment escrit. En eixe sentit, cal pensar que el batlle i la resta d'oficials de la foia farien assentar les seues actuacions en diversos llibres-registre de caire temàtic, al front de tots els quals hi podia haver més d'un escrivà. Per tant, l'absència o indisposició d'un, solia comportar que el qui prenguera la ploma fora l'altre. N'hi havia prou també amb una senzilla equivocació o traspaperat a l'hora de l'arxivat o de l'enquadernació perquè aquell o altre document quedara relligat per sempre a un volum inadequat.

²⁰⁶⁹ GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 43. Cal agrair una part d'aquesta informació a Vicente Sanz Viñuelas, el qual ens l'ha cedida amablement.

Al remat, però, tant es val com haja sigut i les motivacions que hi haguera al darrere, perquè totes aquestes presumptes anotacions que suposadament semblen estar fora de lloc, revelen si més no un petit munt de circumstàncies concretes i obsequien l'investigador amb realitats paral·leles o complementàries que altrament passarien totalment inadvertides en l'anàlisi que tot just ens disposem a realitzar.

Això no obstant, abans d'emprendre, cal realitzar unes quantes observacions. En primer lloc, cal parlar sobre la jurisdicció. En eixa direcció, tal com hom haurà pogut endevinar a partir dels nombrosos indicis amb què ineluctablement s'ha vist esguitat l'apartat anterior, a mitjan segle XVI, la baronia d'Alèdua i el marquesat de Llombai, malgrat que estaven ubicats nominativament dins del terme general d'Alzira, posseïen «tota la jurisdicció alta e baixa, mer e mixte imperi, ús e exercici de aquell».

Nogensmenys, no es tractava de cap novetat. De fet, quan els Borja, a les darreries del segle XV, van adquirir la foia de mans dels Centelles, l'alta jurisdicció ja era una prerrogativa dels senyors. L'artífex, després del vaivé de donacions i reversions de les funcions jurisdiccionals dels segles XIII i XIV, havia estat una vegada més Eimeric de Centelles (1391). Paradoxalment, si bé restava clar que el marquès de Llombai tenia la potestat suprema i, per tant, el dret de tindre forques plantades a les afores de la vila, petits detalls com ara que els seus vassalls continuaren pagant a Alzira els drets de pontatge o de murs i valls, evidenciava encara que els susdits territoris pertanyien al terme general de l'Illa del Xúquer.²⁰⁷⁰

La jurisdicció civil en primera instància, durant la segona meitat del Cinc-cents, requeia en els respectius justícies d'Alèdua, Alfarb, Catadau i Llombai, que en els tres primers casos eren sempre moriscos, a diferència de Llombai, on formalment en podien haver tant de cristians vells com de nous. En qualsevol dels casos, la conversió dels mudèjars havia fet desaparèixer oficialment a totes les poblacions no sols la figura de l'alamí—equiparable al justícia—sinó també la de l'alfaquí i *a priori* l'ús de la llei islàmica, ço és, la Suna i la Xara;²⁰⁷¹ motiu pel qual, lladoncs, el comú dels habitants del

²⁰⁷⁰ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 181-183 i 185-186; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 146-147.

²⁰⁷¹ Sobre la Suna i la Xara, veg. FEBRER ROMAGUERA, M. V., “La organización judicial de las aljamas...”, *op. cit.*, pp. 193-217; —, *Organización municipal y la justicia...*, *op. cit.*; —, “Justicia mudéjar y alcadías...”, *op. cit.*, pp. 303-342; —, “Delincuencia mudéjar y penalidad...”, *op. cit.*, pp. 761-785; —, “Las morerías valencianas...”, *op. cit.* pp. 117-167; —, “Antecedentes y configuración...”, *op. cit.*, pp. 147-170; —, “Los tribunales de los alcadías...”, *op. cit.*, pp. 45-78; GARCÍA EDO, V. i PONS ALÓS, V., *Suna e Xara: la ley...*, *op. cit.*, pp. 55-121.

marquesat de Llombai obligatòriament havia passat a regir-se d'acord amb els Furs del Regne de València.

Al batlle o al governador corresponia tota la jurisdicció criminal, i també la civil en recurs o apel·lació; circumstàncies que convertien a efectes pràctics la Batllia en el tribunal de justícia més concorregut, és a dir, on d'una manera o d'altra anaven a parar totes les infraccions, greuges, danys i torts de la foia de Llombai. Arribats a aquest punt, convé rescatar algunes de les explicacions dels capítols anteriors, atés que les competències criminals de la cúria del batlle de Llombai, com passava arreu, estaven un tant limitades pel fet que alguns dels delictes més greus com ara l'homicidi i les nafres sovint no podien ser perseguits sense que prèviament hi haguera una acusació particular o instància de part, cosa que deixava la porta oberta a la *faida* o a l'arranjament entre les parts implicades.²⁰⁷²

Ara bé, més enllà de la classificació civil o criminal caldria tractar el concepte mateix de «delicte» i de la seua evolució històrica o dit en altres paraules, dels mudadissos criteris i elements de valoració que han determinat amb el pas de les centúries allò que hom pot reputar o no com a infracció de la llei. De primeres, cal advertir que no totes les accions penades per la legislació foral valenciana eren considerades estrictament com a «delictes». En eixe sentit, posem per cas, no guardar els tractaments adients en el llenguatge formal oral o en l'escrit, no pagar convenientment préstecs, béns, mobles, seents i semovents, no retornar el dot segons en quines ocasions, introduir en el bovalar una rabera de bestiar sense permís o la seua intrusió en un sembrat, entre d'altres. Convindrem que en aquestes circumstàncies més aviat caldria parlar d'actuacions negligents o d'infraccions que no de «delictes» pròpiament dits.

En segon lloc, cal fer al·lusió a tota una sèrie d'actuacions o faltes que actualment no estimem ni tan sols punibles i que llavors eren, si no d'extrema gravetat, d'una considerable importància i podien comportar, a més, molta perillositat. A tall d'exemple, estem pensant en el joc de naips o de daus, l'ateisme, les relacions prematrimonials i extramatrimonials, la sodomia... Seguint aquesta argumentació, junt amb la variació de la consideració dels delictes, caldria també referir-se idènticament a l'oscil·lació de les penes.

²⁰⁷² En eixe sentit, caldria esperar a les Corts de 1626, perquè els delictes per nafres i per homicidi passaren completament a poder ser perseguits d'ofici. Aquesta modificació de la legislació foral valenciana fou força important en el procés expansiu de la justícia pública, atés que va fer desaparèixer les paus concertades entre les parts i els perdons dels acusadors. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 188; DE LARIO RAMÍREZ, D., *Cortes del reinado...*, op. cit., pp. 44-45 i 60-62; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts valencianes...*, op. cit., pp. 137-149, 189-190 i 198; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes...*, op. cit., pp. 557-560. Veg. també CISCAR PALLÉS, E., *Las Cortes Valencianas...*, op. cit., pp. 34-35, 39 i 95 i ROCA TRAYER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 219-244.

No debades, en l'etapa foral un perjuri, ço és, un fals testimoni en juí, podia ser castigat amb l'amputació o inutilització de la llengua i el desterrament, mentre que actualment, a tot estirar, hom pot arribar a la presó. En definitiva, tot açò ho portem a col·lació perquè és menester tindre-ho ben present, sobretot a l'hora d'estalviar-se la projecció de desafortunats «presentismes» vers etapes històriques passades.²⁰⁷³

Dirimit tot açò, cal que anem al moll de l'os i encarem l'ampli i divers repertori de litigis, infraccions i delictes de què Pere Calbet hi va prendre nota mentre va estar escrivà de la Batllia del marquesat de Llombai. En aquesta direcció, hom entropessa amb sesuts problemes que han condicionat des de fa dècades l'estudi de la criminalitat. D'una banda, està el problema del grau de mediatització de les fonts i del «*crime rate*». En altres paraules, hom no pot valorar el grau d'impunitat o la diferència entre la criminalitat real i aquella que hi va ser registrada.²⁰⁷⁴ D'altre costat, hom s'ensopega amb la disparitat d'opinions i l'aparició de criteris divergents utilitzats pels estudiosos a l'hora de classificar les tipologies delictives. Els sociòlegs en bona mesura han tendit a la universalització de les categories, mentre que els historiadors, i més particularment els historiadors del dret, han preferit cenyir-se a la seua dimensió més contingent: la legista. Com bé explica el professor Pablo Pérez Garcia al seu treball “Una reflexión en torno a la Historia de la Criminalidad”, malgrat que l'enfocament mixt sembla el més adequat, les posicions adoptades la major part de les vegades fluctuen entre aquells que recomanen respectar l'ordenació de les disposicions forals, els qui opten per una classificació diguem-ne de tipus forense i per tant deixen de costat un bon nombre d'incidències, i els qui han escollit estudiar-ho prenent més o menys la terminologia hodierna.²⁰⁷⁵

Malgrat tot, en aquesta ocasió, atenint-nos a la naturalesa i la singularitat de la font i al grau d'aprofundiment sobre la comunitat humana de la foia de Llombai, hem optat aprofitar-ne la informació, a cient que pot estar força mediatitzada. Pel que fa a la categorització hem decidit emprar la classificació ja clàssica de Francesc Antoni Roca Traver; tot amb la finalitat que l'organitzar racionalment l'exposició de la dilatada i variada casuística criminològica d'aquest important espai de senyoriu de la Ribera del Xúquer. Ara bé, això no ha d'obstar perquè en algunes ocasions, quan ho estimem adient, l'anàlisi pugua véncer aquesta encotillada estructura amb la finalitat d'establir connexions

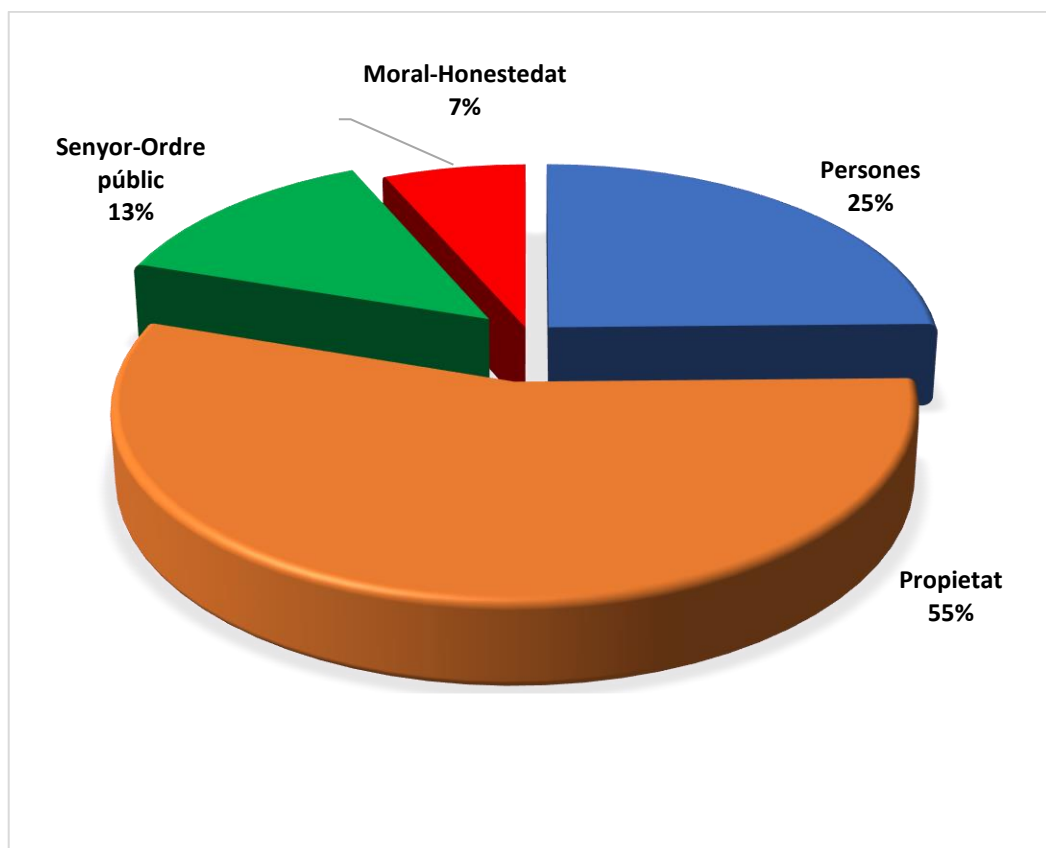
²⁰⁷³ Cfr. PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 27-35; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 367-396; TOMÁS Y VALIENTE, F., *El derecho penal...*, *op. cit.*, pp. 203-243 i 353-405.

²⁰⁷⁴ Veg. a tall d'exemple, SBRICCOLI, M., “Fonti giudiziarie e fonti...”, *op. cit.*, pp. 491-501; ROUSSEAU, X., “Dalle città medievali agli...”, *op. cit.*, pp. 11-53.

²⁰⁷⁵ PÉREZ GARCIA, P., “Una reflexión en torno a...”, *op. cit.*, pp. 11-37.

entre els més diversos incidents registrats per Pere Calbet o bé entre els seus protagonistes.

Així les coses, cal assenyalar que dintre del manuscrit del notari alzireny diferenciem quatre tipologies delictives, ço és, delictes contra la propietat (55'4 %) delictes contra les persones (24'7 %), delictes contra l'autoritat del senyor i l'ordre públic (13,30 %) i, finalment, delictes contra la moral i l'honestedat (6,6 %). Tots plegats, sumen prop d'un centenar i mig d'anotacions en aproximadament dècada i mitja. El nombre d'infraccions supera, però, eixa xifra a causa de l'habitual concatenació. Això són vora una desena de enregistraments de mitjana a l'any. Semblen pocs, però cal recordar que estudiem únicament el tribunal de la Batllia i, per tant, ens manca el registre d'incidències civils en primera instància; competències que requeien en els respectius justícies d'Alfarb, Catadau, Llombai i Alèdua.

Incidència percentual de les tipologies delictives a la foia de Llombai (1554-1570).
Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

Els delictes, infraccions i els conflictes per la propietat corresponen a impagaments, sostraccions, danys, destrosses de la hisenda, oposicions propietàries sobre possessions de terceres persones... Durant el període estudiat, a la foia de Llombai representen més del 55 % del total.²⁰⁷⁶ Certament, tal com veurem, segons en quins àmbits i ocasions acostumaven a ser nombrosos. Tal vegada això explique que la legislació foral valenciana parara especial atenció a aquesta mena d'assumpes, atés que «la propietat» esdevingué en una matèria amb una codificació abundant, detallada i minuciosa. Car, els Furs donaven compte prolixament de les formes, establien els procediments a seguir fins a reparar la possessió d'allò en què havia estat perjudicada la part denunciant i decidien subtilment les penes, d'acord amb el menyscapte que s'havia infligit.

A l'hora de parlar sobre sostraccions, d'acord amb Roca Traver, és menester diferenciar el «furt» del «robatori», distinció fundada en el mode en què s'haguera produït el lladronicí o privació de tinença al legítim posseïdor. Mentre que el furt no implicava l'ús de la violència o la intimidació, el robatori el portava irremeiablement aparellat.²⁰⁷⁷ El lligall que ens ha llegat Pere Calbet recull—com veurem en l'apartat següent—tant furts com robatoris, que de vegades contempen l'agreujant d'agressions tot i que no arriben a l'homicidi.

El furt solia aparèixer de diverses maneres i en diferents escenaris. Immaculada Peris Giménez n'esmenta uns quants: l'espai públic, les propietats agrícoles, els domicilis o també en circumstàncies de gran concurrència de persones, com ho podien estar mercats, tavernes, esdeveniments, festes...²⁰⁷⁸ Tanmateix, Francesc Roca Traver, centra l'atenció més en la tipologia delictiva de furts, és a dir en les formes, en diferenciar entre els furts manifestos i els ocults. Els primers serien aquells en què el lladre va estar enxampat *in flagrante delicto* i els segons els que el presumpte furtador va ser descobert amb la tinença indeguda dels objectes sostrets (diners, roba, joies, fruits agrícoles, manufactures...). Òbviament, podia produir-se la situació que algú ho haguera comprat, en tal cas l'imputat havia d'entregar l'objecte del furt, manifestar la compra i indicar la identitat de la persona de qui l'havia adquirida.²⁰⁷⁹

Un altre assumpte força interessant que refereix Roca Traver és el dels furts entre persones domèstiques; entenent com a tal a aquells que comparteixen el sostre de la llar. Això és,

²⁰⁷⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

²⁰⁷⁷ ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, op. cit., pp. 335-336.

²⁰⁷⁸ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 44-45.

²⁰⁷⁹ ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, op. cit., pp. 337-339.

criats, amos, aprenents, mestres, cònjuges, fills, germans, etcètera. Els Furs determinen en aquests ocasions que es procedisca mitjançant una acció reivindicatòria o que el problema siga resolt en el si familiar. Dit en altres paraules, no hi podia existir en cap cas una acció furtiva mentre el membre continuara vivint dins del nucli domèstic. D'eixa manera, trobarem que, abans d'emprendre o instar un plet, el criat o l'aprenent serà acomiadat amb la finalitat que es convertisca *de facto* en persona estrangera. Seguint eixes mateixes directrius, a tall d'exemple, s'entenia que no hi podia haver demanda per furt entre marit i muller per allò que contenia l'habitatge (béns mobles o semovents).

Les penes en què incorria el lladre eren molt diverses. Si hom era trobat *in flagrante delicto* de furt o robatori podia ser apressat per qualsevol, sense manament d'oficial o de la Cort i portat davant les autoritats amb la finalitat que s'hi procedira per via de justícia. Hi havia agreujants com ara el frau, l'estafa, la nocturnitat o la reincidència. Deixant de banda les penes pecuniàries, la primera vegada que hom cometia un furt es dictava la mutilació de l'orella dreta, la segona el peu i la tercera era condemnat a la forca. Ara bé, això es produïa en l'Edat Moderna en ocasions d'extrema gravetat o quan es volia aplicar la llei amb severitat. Normalment, en el seu lloc s'empraven algunes penes corporals com els assots o bé composicions en metàl·lic que s'afegien a les penes pecuniàries.²⁰⁸⁰

El robatori, a diferència del furt, no s'incoa sols amb la finalitat de recuperar l'objecte que ha estat sostret, sinó que també es denuncia i es pretén que es castigue la violència o la força emprada en el desvalisament. Per eixe motiu, malgrat que l'inici o el motor de l'acció delictiva es la sostracció, els robatoris hauran de ser també objecte d'anàlisi a altres apartats com ara els tocants a la integritat dels individus, a la moral i l'honestedat o a l'autoritat del senyor i l'ordre públic. Francesc Roca Traver, diferencia essencialment entre violacions de domicili i assalts de camins, tot i que els escenaris del robatori—com els del furt—podien ser molt variats en poder-se produir en l'àmbit rural fora de camí (llaurant en el camp, caçant en la muntanya, descansant a l'ombra d'un arbre...) o en l'urbà en l'exterior de la llar.

Pel que fa a la seguretat en la via pública o en els camins, tal com ja s'ha esmentat en capítols anteriors, cal assenyalar que els carrers i especialment els camins reials estaven sota la salvaguarda del monarca. Per tant, aquell qui atacava o assaltava un vianant, especialment si ho feia en camí reial, incorria en una falta greu contra l'autoritat i prestigi del rei o en detriment d'això contra el senyor. El més interessant d'aquesta mena de delictes és que la legislació foral valenciana no li atribuïa una pena definida, sinó que ho deixava a l'arbitri del jutge segons la

²⁰⁸⁰ *Ibidem*, pp. 340-345.

gravetat i la qualitat del crim que hagueren comés. Aquesta presumpta llibertat explica dues coses: la diversitat de criteris i d'aplicacions de la justícia acordes a la casuística particular i l'abundant i sovint canviant legislació virregnal, per via d'edictes i pragmàtiques, emanada contra els assaltants de camins en l'Edat Moderna.

Per violació de domicili hom comprén la intrusió en casa aliena contra la voluntat del seu posseïdor, però els legistes valencians anaren molt més enllà, atés que entenien com a tal qualsevol atemptat contra la integritat de la llar que es produïra amb intenció expressa de causar dany o ofendre la persona propietària. Per eixa raó, la violació de domicili podia ocórrer de manera aïllada, encara que el més freqüent era que fora el precedent d'altres de molt més greus: rapte, homicidi, violació, lesions... Tampoc resultava del tot estrany que prèviament a la violació de domicili s'haguera encorregut en un delicte de falsedat, en haver-se fet passar per altre.

Segons Francesc Roca Traver, el fet que el carceller o un altre individu qualsevol soltara i deixara fugir el reclús de la presó també estava considerat violació de domicili i la pena establerta en aquests casos per al factor era diametralment anàloga a la que havia de fer front el reu a qui havia posat en llibertat il·lícitament. El mateix ocorria amb les baralles que es produïen usualment dintre de tavernes, mesons i hostals, atés que s'entenia que caminants, viatgers, comerciants i transeünts tenien sa casa a aquesta mena d'establiments.²⁰⁸¹

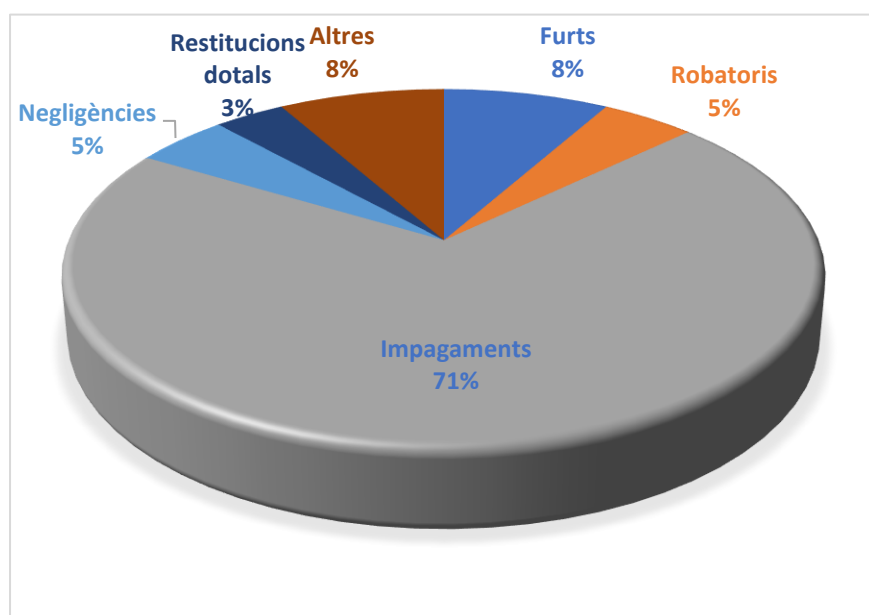
Nogensmenys, més enllà dels robatoris i dels furts, com hem assenyalat abans, la llei contemplava també qualsevol mena de desperfectes ocasionats en la hisenda o en els béns d'altri com a delictes contra la propietat. La disparitat de formes que podien presentar esdevé fins i tot aclaparadora: danys i ferides causades a animals, l'occisió d'animals, destrosses d'animals en els sembrats i altres terrenys d'ús agrícola, cremes intencionades d'habitatges, collites, camps i mitjans de producció, tala d'arbres... En aqueix sentit, els Furs dictaminen terminalment que qualsevol lesió que hom efectuara sobre les pertinences d'altri havia de restituir-se convenientment en la seua totalitat, exceptuades les comptades ocasions en què el damnatge havia estat conseqüència directa d'una legítima defensa de la vida.

Així doncs, val a dir que les lleis valencianes recullen tot un seguit de situacions particulars en què la tònica general esdevé la desús dita: reintegrament equivalent o duplicat respecte al menyscapte perpetrat: incendis intencionats i accidentals, tallar vinyes, oliveres, moreres..., segar o recollir forments i olives d'altri, veremar el raïm d'altri, rompre o llaurar sembrats d'altri, introduir ramats en espais agrícoles... Particularment, sorprén la poca incidència que va tindre aparentment, com després veurem, aquesta darrera tipologia delictiva al marquesat

²⁰⁸¹ *Ibidem*, pp. 345-355.

de Llombai durant el període estudiat; sobretot comparada amb altres indrets també eminentment agraris com ara el reialenc de la vila d'Alzira.²⁰⁸² L'explicació, tal vegada, cal cercar-la en la naturalesa de la nostra font. No debades, l'escrivania del batlle sols rebia instàncies de part o denúncies de caire civil en recurs.

Menció a part, en tant que en immediata relació amb la propietat alhora que fora del panorama estrictament delictiu, cal mencionar els litigis o requeriments per restitucions dotals, particions d'herències, límits de possessions o l'impagament de deutes, de tributs i composicions, així com de béns mobles (seents o semovents) i d'immobles; tipologia que, a la foia de Llombai, va representar l'ampla majoria. Amb la finalitat de no entrar en disquisicions que poden resultar més aviat un inconvenient que un benefici, ens remetem als apartats següents en què s'ofereix complida notícia i anàlisi d'aquestes circumstàncies.²⁰⁸³ Això no obstant, vaja per davant al següent gràfic en el qual expressem de forma visual el pes numèric específic de cadascun dels elements de classificació existents dintre d'aquesta categoria.

Incidència percentual de les subcategories tocants a la propietat (1554-1570).
Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

²⁰⁸² *Ibidem*, pp. 355-366. Veg. també PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 45-47. Veg. també ORLANDIS ROVIRA, J., "Sobre el concepto del delito...", *op. cit.*, pp. 146-150. A la foia i marquesat de Llombai sols documentem un cas en què un castellà anomenat Belardino causà dany amb les seues vaques. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 78v-79r.

²⁰⁸³ Veg. l'apartat titulat: *Abordar una anàlisi descriptiva i narrativa: disposicions, reivindicacions, infraccions, delictes i conflictes*. Pel que fa a la vessant del dret de família veg. ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicció civil...*, *op. cit.*, pp. 109-239.

D'acord amb la classificació establida per Francesc Roca Traver, altra de les categories delictives que cal analitzar és la tocant a les agressions o ultratges perpetrats contra les persones.²⁰⁸⁴ A la foia de Llombai suposen poc més o menys el 25 % i obeeixen a un recull de crims o infraccions marcadament caracteritzades per la seua diversitat tipològica (insults, ferides, bregues, assassinats...), però també per la seua profusió en detalls.²⁰⁸⁵ Precisament, a causa de les quantioses fonts o bé pel seu hipotètic pes numèric, hi ha hagut investigadors que han volgut investir aquesta com la més important de l'Europa medieval i moderna. Ara bé, hi ha hagut discrepàncies.²⁰⁸⁶ Siga com siga, val a dir que es diferencien almenys tres tipologies o compartiments estancs: les injúries verbals i d'obra²⁰⁸⁷, els atacs físics i, finalment, els homicidis. Tots aquests delictes, però, tenen en comú, malgrat la seua heterogeneïtat, que fan referència a l'exercici de la violència sobre terceres persones; bé en la seua integritat física o bé en el seu prestigi, la seua dignitat o en la seua representativitat social.

El primer bloc, el de les injúries o ofenses relacionades amb la paraula, ha estat un dels que més ha interessat els erudits i els investigadors. Abans, però, d'endinsar-nos en majors disquisicions caldria realitzar una sèrie de precisions o si més no dotar d'una definició al terme «injúria». Així les coses, és menester advertir que en aquest apartat usem el susdit mot en un sentit restringit, ço és, més o menys aproximat a l'hodiern: l'ofensa amb paraules o amb fets que es realitza contra el nom o l'honor d'altri. A més, també convindria esclarir que en l'Edat Medieval i Moderna aquest tipus d'accions repercutien, a diferència del que ocorre actualment, sobre un espectre socialment molt més ample, atés que afectava a tots aquells individus que es trobaven sota el domini o la pàtria potestat de la persona ultratjada.²⁰⁸⁸

Eixe ha estat precisament un dels motius pels quals els estudiosos, particularment els que centren el seu treball sobre la història de les mentalitats, han concentrat sovint la seua atenció sobre aquesta mena de delictes. A tall d'exemple, Jacques Le Goff al pròleg de l'obra de Marta Madero, *Manos violentas, palabras vedadas: la injuria en Castilla y*

²⁰⁸⁴ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 245-258 i 297-334.

²⁰⁸⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

²⁰⁸⁶ MENDOZA GARRIDO, J. "La delincuencia a fines...", op. cit., pp. 250-256.

²⁰⁸⁷ Es consideraven injúries d'obra, actes com ara escopir al terra quan un altre passava, realitzar gestos obscens a terceres persones o llançar a algú mirades desafiantes, entre d'altres.

²⁰⁸⁸ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 245-246.

León (siglos XIII-XV), resalta la importància de la injúria a l'hora d'identificar els valors de qualsevol societat i l'operativitat de les relacions entre els seus integrants en qualssevol de les dimensions. Això mateix es veu també reflectit a la susdita publicació, atès que l'autora aborda una anàlisi en què, a més d'unir antropologia i història, paraesment a la prominència del subjecte o objecte vexat i examina detingudament el vocabulari i la ideologia que traspuen insults, difamacions gesticulacions i altres accions considerades dolentes o amorals. D'eixa manera, Madero encerta a apropar-se als tòpics de la mentalitat tardomedieval i a interpretar-los com a configuradors de la sociabilitat de l'època.²⁰⁸⁹

Tot açò ho portem a col·lació, entre altres coses, per tal d'explicitar com de lligada estava la violència verbal en l'Edat Moderna al manteniment de l'honor i l'honradesa. D'això també en dóna bon compte l'extens assaig de Rafael Serra Ruiz. No debades, val a dir que l'insult o, en termes generals, la injúria esdevenia una mena d'expressió a la inversa del sistema de valors, en què òbviament la gradació dels càstigs estaven supeditats a la gravetat de la falta, encara que també es tenia en compte l'indret, el moment i la identitat tant de la persona agressora com de l'agredida.²⁰⁹⁰

Un altre aspecte que cal posar en relleu és que en l'Edat Moderna no existia, malgrat que començà a articular-se, una tipificació, una conceptualització i qualificació jurídica tan clara de la injúria com la que hi ha els nostres dies. En detriment d'això, hom s'ensopega amb mencions desordenades i sobretot amb casuística sobre accions ofensives concretes, acompanyades per la seua corresponent sanció. Entrant en matèria, la prova més palesa d'açò que diem la trobem als mateixos Furs, els quals no encertaren mai a puntualitzar les especificitats o a realitzar ordenacions massa precises pel que fa a limitacions, excepcions o agreujants. Per tant, sense establir cap tipus de distinció entre les injúries de paraula i les d'obra, en una sola rúbrica, trobem barrejades la calúnnia, el ludibri, la vasta òrbita de l'insult personal o de la difamació.²⁰⁹¹ Una cosa semblant s'observa amb les penes, ja que els legistes no van ser gaire explícits a l'hora d'establir els puniments en què hom hi incorria. Bastava, no obstant això, perquè hom es poguera orientar quan volguera elevar o enantar un plet en haver-se sentit menyspreat en la seua reputació o en la seua deguda consideració social.

²⁰⁸⁹ MADERO, M., *Manos violentas, palabras...*, op. cit., pp. 59-99.

²⁰⁹⁰ SERRA RUIZ, R., *Honor, honra e injuria...*, op. cit., pp. 55-66.

²⁰⁹¹ FRV. IX-V. La rúbrica es titula: «De Injúries».

Així les coses, tal com ho estima Roca Traver, dintre d'aquest batibull caldria distingir almenys l'insult, articulats com a conseqüència de l'enuig o l'acalorament d'una discussió, de la difamació, que estava perfectament tipificada. Francesc Roca Traver i Immaculada Peris Giménez recullen dicteris força freqüents: «traïdor», «lladre», «home vil», «cuguç» o «cornut», «bagassa», «alcavota», entre d'altres.²⁰⁹² Ara bé, les invectives més utilitzades a la foia de Llombai durant el període estudiat, les vegades que han transcendit, van des de «na mala dona» o «bagassa», que s'empraven per referir-se a les dones, fins al «cunyat dels frares», «bujarró», «fill de saig», «heretge» o «perro, fill de perro», que es feien servir per impropiar els barons. Certament, alguns d'ells resulten bastant gràfics. Altres, en canvi, potser requeririen del comentari o de l'explicació dins del context, atés que també eren força específics.²⁰⁹³

En eixe ordre de coses, caldria referir també els agreujants com ara el lloc, el moment o la persona. No debades, no era el mateix llançar impropis davant d'una gran multitud, que en la soledat d'un indret despoblat, ni fer-ho en un Consell o en un tribunal de justícia que en la via pública, ni dirigir-se a un cavaller, a un ciutadà a un membre del govern de la localitat que a un jornalero o a un rodamons.

Si bé és de veres que alguns dels anteriors insults ratllaven la difamació, hom entén en termes generals com a tal, l'acte de malparlar o d'escriure libel d'altri amb l'esbiaixada intenció de restar-li predicament o fer malbé el seu crèdit, la seua influència o la seua respectabilitat. I això era precisament el que la convertia en una qüestió força perillosa i també molt més meditada. Per consegüent, la infamació deliberada mereixia una sanció més elevada comparada amb el simple impropis; mal que totes dues pogueren arribar a ferir a parts iguals el més profund i íntim de l'honor i el prestigi de les persones. Això no obstant, la penalització en sengles casos es reduïa al pagament en metàl·lic d'una quantitat determinada directament proporcional a la gravetat, a la persona i a l'escenari en el qual s'haguera proferit. El mateix, es podria dir de les amenaces, dels mals gestos i

²⁰⁹² PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 40-41; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 245-258.

²⁰⁹³ Sobre la injúria o l'insult existeix una nodrida bibliografia anterior i posterior a l'assaig de Marta Madero. Veg. BRAKETT, J. K., "The language of violence...", *op. cit.*, pp. 97-105; FINCH, A., "Women and violence...", *op. cit.*, pp. 36-38; FLYNN, M., "Blasphemy and the play...", *op. cit.*, pp. 29-56; GARRIOCH, D., "Verbal insults in eighteenth...", *op. cit.*, pp. 104-119; GAUTIER-DALCHÉ, J., "Remarques sur l'insulte...", *op. cit.*, pp. 117-126; HOAREAU-DODINAU, J., "Les injures au roi...", *op. cit.*, pp. 223-240; HUGHES, G., *Swearing. A Social History...*, *op. cit.*; KARRAS, R. M., "The latin vocabulary...", *op. cit.*, pp. 1-17; LESNICK, D. R., "Insults and threats...", *op. cit.*, pp. 71-91; NYE, R. A., *Masculinity and male codes...*, *op. cit.*, pp. 315-317; TREXLER, R. C., "Correré la terra...", *op. cit.*, pp. 845-902; WALRAVENS, C., "Insultes, blasphèmes ou hérésie...", *op. cit.*, pp. 485-507.

de les accions indecoroses o hostils; altres de les expressions en què es solia presentar habitualment la injúria.²⁰⁹⁴

La segona tipologia o compartiment estanc a què caldria al·ludir és el de les agressions. En els Furs del Regne de València s'observa des dels inicis una pugna acarnissada entre les velles teories del dret germànic (la faida, la bultrache...) i les noves corrents romanistes. Això s'observa sense anar més lluny en els primers legistes valencians els quals, malgrat que eren fermes seguidors de la recuperació del dret romà, no van dubtar a recollir i mantindre els costums i hàbits de les societats de què provenien, i per tant, no van poder sostraire's a la influència germànica a l'hora de procedir de manera privada. El que hi va haver, no obstant això, va ser un decidit ànim restrictiu. Eixa és la raó principal que explica, com s'ha mencionat ja anteriorment, la pervivència de conceptes distints i d'actuacions certament dispars pel que fa a l'aplicació de la llei. D'una banda s'observa des del principi una tendència a suprimir per complet la venjança i la justícia privada²⁰⁹⁵ i, d'altra, una ostensible permissivitat.²⁰⁹⁶

Aquesta dualitat sovint impedia, fins ben entrat el primer quart del segle XVII, l'actuació de les autoritats en cas d'homicidi o nafres si no hi havia acusació particular o instància de la part agredida. Tot açò, indefectiblement, ens porta a pensar que una bona part de les lesions que es produïen arreu del territori com a conseqüència de disputes, baralles o intercanvi de raons no es traduïen en una causa, sinó que hom s'estimava més l'exercici de la vindicta o, més usualment, de la composició particular. No debades, aquesta darrera solia resultar a la fi una solució més ràpida, econòmica y satisfactòria que no els tribunals de justícia.²⁰⁹⁷

Centrem-nos, però, en les agressions. Normalment, aquest tipus d'accions es portaven a terme amb l'ajut d'algun tipus d'utensili o d'arma, tot i que tampoc no era estrany l'ús de les extremitats del cos (punyades, bufetades, puntellons, estrebades de cabells...) o fins i tot del cap i de les dents. Pel que fa a l'armament, n'hi havia de molts tipus: des de les clàssiques armes blanques (coltells, ganivets, navalles, punyals, espases...), passant per les llancívoles (arcs amb sagetes i fletxes, ballestes, fones, llances...), les de foc (pistolets, escopetes, arcabussos, pedrenyals...) o altres d'improvisades o contundents (pals, bastons, maces, destrals, llegons, porres, pedres

²⁰⁹⁴ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 245-258.

²⁰⁹⁵ Veg. FRV. IX-I-26 i FRV. IX-XX-4.

²⁰⁹⁶ Veg. la rúbrica sencera «de malfeytors y de guerrejar» (FRV. IX-VIII) o FRV. IX-VII-37 i FRV. I-IV-11.

²⁰⁹⁷ PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, op. cit., pp. 234-236; —, “Desorden, criminalidad, justicia...”, op. cit., pp. 33-34; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 219-228.

objectes del mobiliari domèstic...). Òbviament, també hi havia materials defensius (escuts, broquers, cervelleres, dargues, cuirasses, rodells...) per repel·lir l'adversari.

A la llum de la font que ens proporciona Pere Calbet, en l'àmbit de la foia de Llombai, aquest ventall sembla que era força reduït: coltells, punyals, espases, ballestes potser alguna fona i poca cosa més.²⁰⁹⁸ Això contrasta, però, amb la considerable diversitat que es trasllueix de l'inventari i confiscació d'armes que es practicà a les cases dels moriscos de Llombai, Alfarb, Alèdua i Catadau arran de la publicació de la pragmàtica reial mitjançant la qual Felipe II n'hi ordenà, el 19 de gener de 1563, el desarmament. No debades, en van resultar 204 espases, 49 punyals, coltells o dagues; 40 ballestes amb els seus aparells, passadors i aljaves; 32 cervelleres, 12 broquers, adargues i rodells; 2 llances, 1 cuiró d'ant i un únic arcabús o escopeta, propietat de Jaume Camarell.²⁰⁹⁹ En eixe sentit, cal assenyalar que malgrat que *a priori* el decomís hauria d'haver marcat un abans i un després, no va estar així. Si bé és cert que a partir d'aleshores es detecta un augment de l'ús d'armes o utensilis rudimentaris i improvisats per part dels moriscos (llegons, botelles, bastons, pedres...) en lloc de les habituals armes blanques o llancívoles, no es pot negar l'evidència: els nous convertits de la foia i marquesat de Llombai continuaven tenint si més no espases, coltells i punyals.²¹⁰⁰

Al remat, però, tant se valia si hom emprava armes o no a l'hora d'escometre l'altre. Per suposat, es tenia en compte, però en condicions normals no esdevenia determinant. Això era així, perquè es considerava que les nafres havien d'estar subjectes a composició en diners; en tant en quant no havien produït la mort de ningú, sinó sols cops, contusions, talls, amputacions, entre d'altres. Ara bé, l'agressor havia de respondre, d'una banda, a la pena pecuniària corresponent, mitjançant el convenient examen pericial de les ferides o «dessorpitació»²¹⁰¹ i, d'altra, també a les despeses causades per les lesions (la pèrdua de jornals de treball o el cessament de l'activitat diària, el salari del metge, les medicines i altres desemborsaments necessaris per sanar). Els Furs

²⁰⁹⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

²⁰⁹⁹ BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp.13-49. A l'escorcoll de les cases morisques de la foia de Llombai el 1525 no es van trobar armes de foc, cosa que invita a pensar que tenien un potencial militar més que modest. VALLÉS BORRÀS, V., "Germania i senyoriu...", *op. cit.*, pp. 144-147.

²¹⁰⁰ Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme... op. cit.", pp. 131-153. Els autors de l'article només detecten un morisc de Llombai amb armes. Es tracta de Lluís Git i es refereixen a l'any 1570. Això no obstant, el nostre estudi dóna compte de l'ús de coltells i punyals per part de membres de la comunitat morisca amb posterioritat al desarmament de 1563.

²¹⁰¹ Veg. sobre la dessorpitació, FERRAGUD DOMINGO, C., *Hiring Medical Practitioners...*, *op. cit.*, pp. 43-60; —, "Expert examinations of wounds...", *op. cit.*, pp. 108-132; —, "El coneixement expert dels cirurgians...", *op. cit.*, pp. 315-329; —, "El metge sota sospita...", *op. cit.*, pp. 69-94; FERRAGUD DOMINGO, C. i LÓPEZ TERRADA, M. L., "Despejando las sospechas...", *op. cit.*, pp. 65-86.

preveien també que si la persona atacant no poguera satisfer la suma requerida perdera el puny. S'acceptava, fins i tot, la pena del Talió en els casos en què l'agredit haguera perdut algun membre i, a més, el seu adversari no haguera actuat en legítima defensa.²¹⁰²

Així les coses, val a dir que la major o menor penalitat d'aquest tipus de delictes no depenia sinó de criteris objectius. Com dèiem, es valoraven molts factors: la gravetat de la nafra, l'arma utilitzada, el lloc (dins o fora del poblat; en la cort del justícia, en el mercat...), el moment (una jornada qualsevol, festes o celebracions religioses), el mode en què s'ha comés (la nocturnitat) o la qualitat social de la persona, entre d'altres. Per tant, la responsabilitat de l'individu estava supeditada, no tant a la intencionalitat o a la voluntat criminal—que també—com al resultat de l'acció. Dit en altres paraules, en bona mesura la punició no obeïa als propòsits de l'infractor, sinó als fets que finalment havien ocorregut. D'eixa manera, posem per cas, si en una brega, inclús en legítima defensa, una de les parts causava dany a una tercera persona que llavors hi havia passat o havia intentat departir l'enfrontament, l'obligació de l'agressor queia sobre l'individu damnificat i no sobre el seu adversari, que s'entén que *a priori* era a qui volia lesionar.

Pel que fa a les armes, sembla que allò important no era la tipologia, sinó si aquelles es consideraven reglamentàries. Si no era així s'incorria subsidiàriament en un delicte contra l'ordre públic. No són precisament poc freqüents les crides, els edictes i les pragmàtiques que estableixen les mesures o les morfologies de punyals, espases, pistolets, escopetes o arcabussos.²¹⁰³ Si bé en l'Edat Mitjana la tònica general era que les autoritats inutilitzaren l'arma que contravenia les disposicions i li l'entregaren al seu propietari, en l'Edat Moderna, i especialment després de la irrupció de les armes de foc amb pedra foguera, es començà a optar freqüentment, en aquestes ocasions, per la directa confiscació i destrucció. No ocorregué el mateix, en termes generals, amb punyals, coltells i dagues, els quals continuaren sovint sent retornats, un cop trencats i desbaratats, al seus anteriors posseïdors perquè se'n feren preceptivament de nous. Això no obstant, en qualsevol dels supòsits l'artesà i el venedor—i no sols el contraventor—incorrien en falta i, consegüentment, havien de satisfer la convenient sanció econòmica.

L'indret i el moment també solien resultar significatius. Per això hi havia gradacions segons el context en què es perpetrara el delicte. Entre les ubicacions en què la infracció estava considerada més greu potser caldria mencionar la Cort, el domicili

²¹⁰² ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, op. cit., p. 301.

²¹⁰³ CANET, J. L. i ROMERO, D., *Crídes, pragmàtiques, edictes...*, op. cit., vol. II, pp. 43-52; 69-88; 91-96; 139-170; 285-294, 299-326; 351-378, 387-394; 409-438 i 443-450.

particular, el mercat o la plaça, seguits de tots aquells emplaçaments situats dins del nucli urbà. Nogensmenys, l'àmbit rural podia esdevindre també un seriós agreujant si es demostrava que hi havia premeditació o ànim de robatori o d'homicidi. El «quan», com el «on», adquiria rellevància singularment quan l'atac es cometia amb nocturnitat o bé en l'endemig d'una festivitat o commemoració cívico-religiosa.

La qualitat de la persona i el seu ofici cobraven extrema transcendència si la víctima pertanyia a un estatus superior al de l'agressor o especialment si formava part del Consell o bé era un agent reial o senyorial (governador, batlle, justícia, jurat, conseller, algutzir, missatger...). En aquestes circumstàncies s'havia de dilucidar si l'agressió s'havia consumat mentre aquest usava la funció representativa o bé havia estat realitzada fora d'aqueix exercici públic. En el primer dels casos, s'hi solia percebre com un desacatament a l'autoritat o bé directament s'hi imputava crim de lesa majestat. Es podia, com sempre, engrevir l'assumpte si hom escometia contra l'oficial en l'instant precís en què aquest es dirigia a complir amb alguna de les seues obligacions, inferint que amb aqueixa investida es mirava d'impedir que portara a terme allò que estava legitimat a fer.

Si bé la comunitat o el municipi esdevenien un dels pilars de la societat moderna, l'altre sense lloc a dubte n'era la família. Sota la direcció i la pàtria potestat del pare, de l'espòs, del germà, del mestre o de l'amo—segons el rol que cada integrant assolira dins de la llar—s'aixecava cadascun dels nuclis menors i amb fermes lligams sobre els quals se cimentava la col·lectivitat. Heus ací la raó per la qual els Furs consideraven tan greus els delictes que atemptaren contra l'autoritat del pare o de la mare per part de qualssevol dels membres de la família. Així les coses, la legislació valenciana estipulava que aquell que ferira deliberadament el pare o la mare en la mà o en el peu perdera el membre. Una cosa semblant ocorria amb marit i muller, de no ser que es poguera sostindre legítima defensa i hi haguera hagut igualtat de condicions en l'ús de la violència.²¹⁰⁴

La darrera tipologia a què caldria al·ludir és la de l'assassinat o l'homicidi. Sens dubte, es tracta de la més transcendent de les tres, en tant en quant suposa el decés truculent d'un membre del cos social. Les motivacions que hi podien conduir acostumaven a ser molt diverses, atés que el ventall cobria des de la venjança subsegüent a la mort d'un parent o d'una persona propera (*faida*), passant per les injúries verbals, la

²¹⁰⁴ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 301-314.

reparació de la deshonra femenina o el simple robatori, entre tantes altres. De vegades, fins i tot, resultava difícil d'elucidar la causa o bé n'hi havia més d'una.²¹⁰⁵

Això no obstant, el que restava en clar era que, malgrat que aquesta mena de crims requerien *a priori* de l'actuació del sobirà en qualitat de jutge suprem o bé del senyor territorial com a persona jurídica en què el monarca havia delegat la jurisdicció temporalment o perpètua, trobem un entramat d'ens i d'instàncies judicials que hi acabaven exercint facultativament mitjançant professionals del dret, juristes o magistrats i tot un seguit d'oficials de caire municipal. De fet, d'eixa manera s'explica que tocara al rei, directament i en última instància, el perdó de la vida dels homicides; un indult que a l'edat moderna no s'ha d'entendre tant com un acte de pietat, de clemència o de magnanimitat, sinó com un mitjà habitual per omplir les arques amb diners o bé traure rendiment bèl·lic d'aquells que hi havien demostrat certs dots combatents o de comandament militar. Pel que fa a l'absolució, cal indicar que tot i que de vegades s'emetia un manament o carta règia adreçada a l'interessat, en altres ocasions el titular de la Monarquia Hispànica es dirigia al procurador general del regne de València i ordenava el sobreseïment de la demanda.²¹⁰⁶

Tal com apunta Francesc Roca Traver, l'homicidi era un dels delictes tipificats de manera més precisa per la legislació foral valenciana, ja que establia una pena aplicable amb caràcter global o general de 200 morabatins i subsidiàriament el bandejament a perpetuïtat o l'execució a la força. Partint d'aquesta premissa, i atenint-se a les circumstàncies i a la qualitat personal de l'assassí i de la víctima, els legistes varen abordar situacions particulars que els permeteren entrar en disquisicions, aprofundir en la gravetat i tipologies de l'acció homicida i, consegüentment, organitzar racionalment els càstigs.

Amb l'exili de l'homeier, la institució de justícia perseguia una doble finalitat. D'una banda, es pretenia allunyar el convicte del nucli urbà i, d'altra, impedir que els parents del finat pogueren exercir la venjança. Ara bé, si el delinqüent —contravenint la disposició de bandeig— tornava a la seua llar, els familiars del difunt podien anar-li a l'encalç i donar-li mort sense témer els tribunals. Heus ací una de les conjuntures en què era lícit usar de la violència de les mans i la justícia privada, en definitiva, de la *faida*. Tanmateix, una vegada més, el monarca es reservava la prerrogativa de perdonar,

²¹⁰⁵ MINGUILLÓN ORTEGA, D. *El justicia criminal durante...*, op. cit., pp. 62-63; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 41-42.

²¹⁰⁶ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 315-320.

condonar o invalidar els desterraments; cosa que *de facto* anul·lava o convertia en il·lícit el recurs al dret privat. En eixe ordre de coses, també cal assenyalar que, malgrat que no faltaven ocasions en què la sentència inculpatòria es publicava en presència del reu, en la major part dels casos el veredicté veia la llum quan aquell ja hi havia fugit i, per tant, s'hi havia procedit contra ell, en defecte, per procés d'absència; presumint la seua contumàcia, culpabilitat i rebel·lia.

Apuntàvem adés la importància de la concurrència de factors i esdeveniments que havien precipitat l'assassinat i n'hi fèiem al·lusió posant-ho en relació amb la condició social de les persones que hi havien resultat protagonistes: essencialment, si més no, l'homicida i l'occís. Nogensmenys, també caldria esmentar la intencionalitat. No debades, en l'assassinat, a diferència del que ocorria sovint en les agressions amb ferides, la intencionalitat esdevenia del tot determinant. D'ahí que, a l'hora de posar instància de part o acusació criminal, la part denunciante, incloguera freqüentment fórmules del llenguatge jurídic com ara «acordadament», «deliberadament» o «cas acordat» amb la finalitat de donar força a la querella, atés que les lleis valencianes penaven exigüament l'homicidi involuntari o negligent. De fet, a grans trets caldria diferenciar l'homicidi *cum dolo* o premeditat, l'homicidi fortuït o indeliberat i l'homicidi *necessitate*, en el qual s'englobava el perpetrat en legítima defensa. Tot i que els Furs s'ocupen de les tres categories, ho fan més extensament del primer; inferint que en els altres dos no hi existia una intencionalitat expressa.²¹⁰⁷

Un poc més amunt, en tractar sobre les agressions amb nafres fèiem referència, entre altres, al mode en què s'havien comés, al tipus d'armes utilitzades (si les hi havia), al moment i al lloc concret en què s'havien produït les lesions o també a la qualitat, l'ofici o el grau de consanguinitat dels participants. Per tant, en aquest punt ens limitarem, d'una banda, a reiterar la validesa, això sí, augmentada, que adquirien aquestes qüestions quan es produïa un assassinat o un homicidi i, d'altra, a ressenyar alguns dels supòsits més destacats bé per la seua gravetat o bé per les punicions que portaven aparellades.

En eixe ordre de coses, val a dir que no s'hi observen, comparativament, grans variacions pel que fa als càstigs en allò tocant a la major part de les situacions o d'agreujants descrits amb anterioritat. Tal és el cas d'aquells que guarden relació amb l'armament i l'ofici. És més, es podria afirmar pràcticament el mateix quant a les circumstàncies de caire espacial i temporal. Contràriament a això, però, tal com apunta

²¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 242-243 i 320-321.

Francesc Roca Traver, no s'entenia així a l'hora de prendre en consideració l'estatus o els lligams familiars.²¹⁰⁸

No era el mateix donar la mort a un membre dels estaments privilegiats, que a un artesà, a un llaurador, a un servent o a un esclau. Òbviament, l'objecte diferenciador i discriminatori raïa en la condició social, cosa que comportava no sols distintes maneres d'aplicar justícia, sinó també una notable gradació de la pena. En eixe sentit, les occisions de criats i esclaus comesos per persones estranyes a la família es troben, sens dubte, entre els casos més extrems i il·lustratius. No per casualitat, els serfs i els domèstics ocupaven sovint un dels escalafons més modestos de la societat i, com a tal, solien estar considerats poc més que un bé semovent. De fet, la legislació foral valenciana emprava en aquestes ocasions el terme «matador», en lloc de l'habitual «homicida» o «homeier», amb la finalitat de deixar fortament palés el contrast. Així doncs, en un acte que denotava una escassa estima per la vida humana, els legistes interpretaven aquesta mena de crims com una estricta privació violenta de la pertinença al seu legítim posseïdor.

Una valoració diametralment oposada a l'anterior mereixien els assassinats intrafamiliars i per la via consanguínia (el parricidi, el fratricidi, el matricidi...), considerats delites d'extraordinària gravetat; sobretot si es podia provar manifestament la voluntat i la intencionalitat. Si es donaven eixos ingredients, els Furs eren nítidament clars i rigorosos: l'homicida, a banda de pagar 200 morabatins, havia de morir sense remissió ofegat a la forca o bé decapitat si pertanyia als privilegiats. Emperò, les lleis preveïen una alternativa molt més malentranyada: «en axí, que-l viu sia posat sots lo mort». Segons sembla, el soterrament en vida junt amb el difunt havia sigut un mètode bastant corrent a l'alta Edat Mitjana, però es trobava en total desús molt abans que començara la modernitat.²¹⁰⁹

La pèrdua del fetus per part d'una dona encinta com a conseqüència d'una agressió podia esdevindre un supòsit igualment sensible, sobretot tenint en compte que admetia una alta variabilitat d'apreciacions o punts de vista. Si l'escomesa havia partit d'una persona estranya a la família de l'embarassada, aquella havia de fer efectius cent morabatins. S'entenia, lladoncs, que l'occisió de la criatura gestant—com que no havia nascut encara—corresponia a la meitat del que solia ser habitual. Ara bé, perquè aquest crim poguera ser pres en consideració l'avortament s'havia de produir necessàriament en

²¹⁰⁸ *Ibidem*, pp. 321-323.

²¹⁰⁹ FRV. IX-VII-78. Veg. també ORLANDIS ROVIRA, J., “Las consecuencias del delito...”, *op. cit.*, p. 143; ROCA TRAYER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 326-328.

les tres jornades posteriors a l'investida. Pareix que aquestes circumstàncies succeïen en poques ocasions, però quan es donaven les parts solien acordar una composició.

En canvi, si el futur pare o la futura mare obraven deliberadament perquè l'infant no nasquera, la norma dictaminava que el progenitor o la progenitora havien d'ésser condemnats a la foguera. Una vegada més, es demostra que la voluntat i el determini resulten decisius en el veredict final. També ho demostra el fet que si el tribunal jutjava que l'aborció havia estat accidental, l'assumpte quedara com si res. A tall d'exemple, si en el transcurs d'una disputa domèstica el marit ofenia d'obra la muller i d'això es seguia la defunció del nonat, l'espòs no podia ser acusat d'homicidi.

D'idèntica manera, si algú matava un altre individu i podia provar que ho havia fet en legítima defensa no havia de tindre un temor excessiu al rigor de la pena, atés que aquesta hi actuava com a atenuant o eximent. Tanmateix, per a evitar qualsevol tipus de conflicte, el pretés ofensor podia accedir al desterrament voluntari durant un any, temps en què els parents del finat no sols els estava vedat actuar contra la seua persona, sinó que tampoc ho podien fer contra la seua família ni contra els seus interessos. A més, la legislació valenciana preveia altres situacions en les quals l'occisió d'una persona no era consirada homicidi. N'assenyalem un parell, susceptibles de ser incloses en el bloc de «legítima defensa». Així doncs, s'entenia que si hom, mirant per la seua vida i la dels seus, es defenia de l'assalt o de l'agressió d'un lladre i li donava mort, no havia de ser enjudiciat. Una cosa semblant, però a la inversa, ocorria si qualsevol individu es resistia violentament a l'arrest de les autoritats i en la batussa o en el forcejament en resultava ferit fatalment, atés que el desacatament i la rebel·lia previs dispensaven l'oficial.

En termes generals, però, les vegades en què, certament, es podia parlar d'assassinat o d'homicidi, el més habitual era que diversos individus hi hagueren participat plegats del crim; sobretot per a assegurar-se'n la consumació efectiva. Així les coses, els jutges i magistrats, a l'hora de dictar un veredict, acudien sovint a la minuciosa tipificació de la reglamentació foral amb la finalitat d'establir responsabilitats. A tall d'exemple, els Furs decretaven que únicament hi havia de ser condemnat aquell que haguera propinat el colp mortal, si resultava summament evident. Altrament, els efectes de la sentència haurien de caure sobre el conjunt o bé sobre el darrer que haguera nafrat de notable consideració.

Nogensmenys, hi havia altres maneres més sofisticades de provocar el decés d'altri. Sense anar massa lluny, l'enverinament. Es tractava d'una pràctica no poc usual, la qual, ben executada, solia resultar molt efectiva; tant pel que feia a la consecució del propòsit, com per l'ocasional conservació de l'anonimat per part de l'emmetzinador. Bastava, per

exemple, amb actuar en un esdeveniment més o menys públic i força concorregut. Tal va ser el cas, com sabem, del batlle d'Alzira el 1563.²¹¹⁰ Ara bé, si el responsable era enxampat havia de saber que l'esperava irremeiablement la força.

Finalment, caldria esmentar la figura del còmplice d'homicidi o bé de l'encobridor d'una persona declarada com a criminal, ja que, deixant de banda altres possibles agreujants i desafiaments a l'autoritat pertinent, les lleis valencianes li atribuïen el mateix càstig que al delinqüent. Dit en altres paraules, el fautor esdevenia coparticipant en els successos, cooperador i principal escull en la no-resolució satisfactòria del judici i, en definitiva, impediment de la necessària aplicació dels designis de la judicatura.

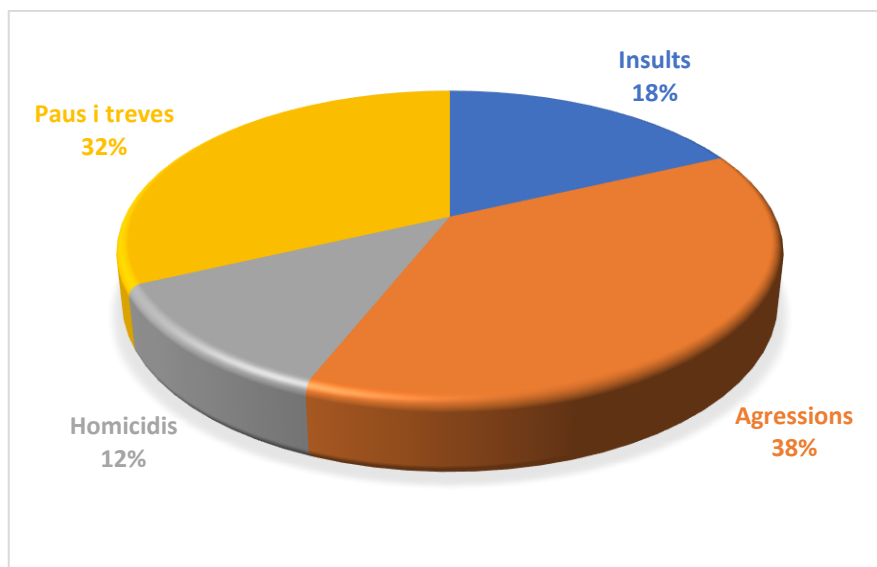
De fet, segons Francesc Roca Traver, el corpus legislatiu valencià va suposar un gran avanç en la instauració d'una justícia de caràcter públic, puix que el procediment davant els tribunals estava contemplat com una via essencial per reparar els torts i greuges. Per tant, cada vegada més, en el transcurs de l'Edat Moderna, la idea de venjança personal es va haver de deixar de costat com acció jurídica a l'hora de restablir una lesió. Això no obstant, nogensmenys, perquè de tant en tant el dret germànic s'obria camí enmig d'allò que s'havia legislat. A tall d'exemple, la simple perdonança de la part injuriada—i, per suposat, la retirada de la causa—l'extingia i sobreseïa per complet i per consegüent la responsabilitat del reu. Aquesta acció corresponia a l'individu ofès o bé als seus parents. Un cop aconseguit el perdó del primer, ja ningú podia procedir contra el segon per mitjà del procés judicial. D'eixa manera, sovint s'obria camí, malgrat la seua il·legalitat, la (infra)justícia en forma de mediació i composició privada.²¹¹¹

Tot seguit presentem el gràfic en el qual expressem de forma visual el pes numèric específic de cadascun dels elements de classificació existents dintre d'aquesta categoria delictiva a la foia i marquesat de Llombai entre 1554 i 1570. Tal com es pot apreciar, els homicidis hi van suposar únicament el 12 % dels crims contra les persones, el valor més baix dels quatre que hi trobem representats. Les agressions físiques, comparativament van triplicar el nombre de persones assassinades. Pel que fa als insults i injúries de paraula o d'obra, normalment aparellades a trifulgues, ferides i occisions, cal advertir que sols es trobem enregistrades en el 18 % de les instàncies de part. Per acabar, cal referir les paus i treves, subcategoria en què hem compilat els casos en què sols ens ha quedat eixe testimoni—sense saber-ne els motius—com a prova de l'existència d'un conflicte previ

²¹¹⁰ Veg. l'apartat titulat: *Dissensions entre els dirigents: la cort del Justícia i el municipi contra el batlle*, contingut al capítol tocant als bàndols de la vila d'Alzira.

²¹¹¹ ROCA TRAYER, F. A., *El justícia de Valencia...*, op. cit., pp. 324-334.

entre les parts signants. Habitualment, la pau i treva s'usava quan calia mitigar les hostilitats o com a mesura preventiva: restablir la concòrdia i evitar en el futur diferències i parcialitats.

Incidència percentual de les subcategories tocants als elictes contra les persones (1554-1570).
Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

ELS DELICTES CONTRA LA MORAL I L'HONESTEDAT

Francesc Roca Traver els separa en dos grans blocs: d'un costat el que denomina «delictes de falsedat» i d'altra aquells que van contra la castedat i la honradesa. Pablo Pérez García afegeix la blasfèmia.²¹¹² Tal com assenyala encertadament Immaculada Peris Giménez, totes tres tenien en comú que estaven considerades com a falta des del punt de vista jurídic i pecat des de la vessant religiosa; cosa que repercutia negativament i denigrava l'honorabilitat d'aquelles persones que hi incorrien.²¹¹³ A la foia de Llombai representen una minoria que ronda el 8 %.

De sobres conegut és que la falsedat pot albergar una gran quantitat de manifestacions. A açò caldria addicionar que freqüentment es presentava aparellada com a precedent o conseqüència d'altres infraccions. Més amunt, en tractar sobre la violació de

²¹¹² PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, op. cit., pp. 96-100.

²¹¹³ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., p. 64; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 259-295.

domicili n'hem esgrimit un d'exemple. En termes generals, la legislació foral valenciana defineix la falsedat com l'alteració maliciosa de la veritat amb la intenció de produir algun efecte jurídic capaç bé de lesionar a tercers o bé amb el propòsit de salvaguardar a altres o a si mateix. Això portat al plànol real es concretava en accions com ara la falsificació de documents, de monedes i d'altres objectes qualssevol, la compra de testimonis, el perjuri, la comercialització de béns hipotecats o subjectes a confiscació, la venda d'una mateixa cosa a diverses persones, entre d'altres.

Amb la finalitat de corregir abusos i immoralitats com ara les darrerament mencionades, els Furs disposaven que fora triat un mostassaf, el qual tenia entre les seues atribucions, precisament, castigar la corrupció que observara en la resta d'oficis valencians, evitar l'adulteració del menjar i la beguda o d'alteració dels pesos, mides i mesures de qualsevol producte o mercaderia. Els fraus més comuns, sens dubte, requeien sobre els productes de consum més habituals com ara el vi, freqüentment mesclat amb altres o rebaixat amb aigua; el pa, usualment inflat, minvat de tamany i pes o adulterat pel que fa als ingredients; la carn, atés que sovint es venia un producte per altre o el de la femella pel del mascle, o la qualitat i puresa de les teles i de la roba. I això per no parlar del falsejament de recipients, peces, balances, romanes o vares mitjançant tota classe de sofisticats enginys.

Tant o més greus que els delictes anteriors resultaven els de falsificació de documents, moneda i segells. Si bé cap de les tres tipologies va ser registrada al lligall que ens ha llegat Pere Calbet, la severitat de les penes basten perquè els mencionem. No debades, els Furs reservaven la condemna de desterrament perpetu i pèrdua completa i inapel·lable dels béns a aquells que gosaren ordenar o redactar actes i cèdules falses.²¹¹⁴ Immaculada Peris Giménez, en la seua obra, registra el cas del també notari alzireny Joan Truixà.²¹¹⁵ Ara bé, la legislació foral valenciana no sols considerava incurs de falsedat a aquell que enganyava o faltava a la veritat, sinó també a aquell que l'ocultava conscientment amb finalitats malèvoles. En canvi, molt més comuna i perseguida era l'alteració de l'aliatge i re-encunyació de monedes. Les penes, en aquestes circumstàncies variaven, malgrat que es solia dictaminar l'execució per suspensió o asfíxia i la confiscació de les propietats del reu, que ingressaven normalment en la hisenda reial. Tal vegada eixe siga el motiu pel qual no ha quedat reflectit al quadern de Calbet.²¹¹⁶

²¹¹⁴ Veg. GRAULLERA SANZ, V., "Un delito de lesa majestad...", *op. cit.*, pp. 221-244.

²¹¹⁵ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, p. 63.

²¹¹⁶ Veg. CANET APARISI, T. (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 146-147 i 150-152; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 259-267.

Intrínsecament relacionat amb la fraudulència i l'engany, Sergio Urzainqui i Daniel Muñoz ens refereixen l'acostumat contraban de seda, forments i monedes entre el regne de València i els territoris circumdants, al qual s'afegien més o menys esporàdicament l'arròs, el bestiar, els bucs o les taronges.²¹¹⁷ No hem pogut documentar que cap habitant del Marquesat ni d'Alèdua incorreguera directament en aquest tipus de faltes.²¹¹⁸ Això no obstant, de ben segur que algun hi degué haver, sobretot—com veurem al capítol següent—atenent a l'assiduïtat amb què s'hi produïen als pobles de la Ribera del Xúquer i tenint en compte que per la foia de Llombai passava un ramal del camí de Requena, que a través de Real, Xiva i Bunyol enllaçava amb la citada població i continuava fins a endinsar-se en les terres dels regnes de Castella. En efecte, com hem assenyat més endalt, els caminals de Llombai, Catadau, Alfarb i Alèdua van esdevindre durant el segle XVI, si no ho eren ja, vies d'un considerable trasteig de mercaderies vingudes de les localitats de la plana fluvial del Xúquer que les més de les vegades creuaven d'amagat la frontera. No cal ni dir que aquesta mena d'activitats anaven en notable perjudici de la hisenda del rei, del Regne i dels arrendadors.²¹¹⁹

Menció a part mereix el jurament en fals. No debades, el perjuri esdevenia dintre del dret processal valencià un dels mitjans probatoris més destacats i de major consideració i credibilitat per part tribunal. Es creia que el mode de procedir, ço és, amb la mà dreta corporalment descansant sobre els quatre evangelis i pronunciant el compromís de dir la veritat mitjançant el qual es portava a Déu com a testimoni, dissuadia qualsevol d'encórrer en el càstig diví. Entenent els legistes—d'acord amb la teoria de les dues espases²¹²⁰—que amb semblant punició bastava, no en van assignar cap d'específica. Això sí, a aquell que hi havia sigut condemnat li estava vedat a perpetuïtat ostentar càrrecs públics ni tornaria a ser acceptat en qualitat de testimoni en judici.

Nogensmenys, una cosa era no sancionar el perjuri i una altra molt distinta no perseguir judicialment l'individu si el seu falsejament de la realitat havia irrogat conseqüències nocives a tercers. Tanmateix, existien situacions específiques i diverses per

²¹¹⁷ MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, *op. cit.*, pp. 158-176.

²¹¹⁸ Solament hem pogut documentar la compra fiada de seda per part de quatre moriscos del Marquesat: Joan Marna, els germans Paret i Casboret. Si bé, per si mateixa aquesta activitat podia ser considerada il·lícita i estava penada, tots quatre sembla que actuaven com a intermediaris de mercaders de l'Alcúdia.

²¹¹⁹ Vicente Bisbal del Valle explica la funció que tenia el Marquesat com a indret d'entrada i eixida de mercaderies envers els regnes de la corona de Castella. BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 148-150. Veg. també el capítol següent titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*.

²¹²⁰ Veg. HUBEŇAK, F., "Raíces y desarrollo...", *op. cit.*, pp. 113-129; PRIETO MARTÍNEZ, F., *Manual de Historia...*, *op. cit.*, pp. 107-123 i 138; —, *Historia de las ideas...*, *op. cit.*, pp. 19, 43-44, 101, 131-154. Veg. també els següents passatges bíblics: Mt, 22, 15-22; Mc.12, 13-17; Lc. 20, 20-26 i Lc 22, 35-38.

les quals hom accedia a perjurar. A tall d'exemple, quan hi havia una sucosa quantitat de diners pel mig. En aqueixos casos, els Furs decretaven que el qui haguera oferit havia de perdre tot allò que havia concedit i el qui ho haguera acceptat havia de satisfer el doble del que havia rebut, a més dels possibles danys que haguera causat. El mateix ocorria quan algú havia estat subornat perquè no deposara.

Sovint les xifres exigides sobrepassaven el patrimoni de la persona que havia de reparar la lesió que la seua acció havia comportat. Si el perjur no podia satisfer les quanties requerides, les lleis valencianes establien, si es tractava d'un perjuri en plet civil, que el convicte correria per la via pública amb un ferro incandescent a la boca, mentre que si s'havia pronunciat jurament fals en causa criminal, hauria de perdre la mà dreta i la llengua. Finalment, cal afegir que als inicis de l'edat moderna tant si es podia saldar l'import sol·licitat com si no, en aquelles ocasions en què l'assumpte revestia major gravetat, la mutilació encara s'executava sense remissió.²¹²¹

Dintre de la categoria delictiva reservada a la moral i l'honestat Francesc Roca Traver contempla també aquelles faltes que van contra la castedat i la honradesa, força freqüents en la documentació processal. Parlem, no obstant això, d'una pudicitat i continència sexual compresa dins dels paràmetres d'una societat estamental i heteropatriarcal, que exigia i amidava l'honorabilitat d'una nissaga per la masculinitat, l'autoritat i la influència del baró i la virtuositat i valors socials que podia transmetre a la descendència la femella. Dit en altres paraules, sovint s'observa que es practicava una doble moral aplicada per raó de gènere. Com assenyala Immaculada Peris Giménez, d'un costat, s'imposaven rígides i estrictes conductes de rectitud i decència a donzelles i casades mentre que, d'altre, els hòmens eren poc o gens qüestionats quan fruïen dels plaers carnals amb fembres alienes o bé públiques.²¹²²

Ineluctablement, aquestes circumstàncies portaven aparellades que freqüentment foren les dones les que adquiriren el protagonisme en aquesta mena de delictes—contràriament al que ocorria amb altres tipologies—bé com a víctimes o bé com a inculpades. Roca Traver en diferencia sis: bigàmia, adulteri, alcavoteria, sodomia, rapte i violació o estupe.²¹²³ A l'hora de tractar aquests assumptes al marquesat de Llombai,

²¹²¹ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 267-271.

²¹²² PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 64 i 70.

²¹²³ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 273-295.

caldria afegir l'incest o els connubis prohibits, d'acord amb la sòlita costum o estratègia matrimonial dels antics mudèjars de casar-se amb altres parents directes.²¹²⁴

La bigàmia, ço és, la unió matrimonial simultània amb dues persones, resultava extremadament difícil de substanciar davant els tribunals de no ser que es tractara, a tall d'exemple, de dones que s'havien tornat a casar fent creure que els seus esposos havien mort o de migrants que havien contret un ulterior enllaç al lloc de residència sense haver dissolt legalment l'anterior. Devia ser realment rar, inclús entre els moriscos benestants acostumats a la poligàmia, perquè no n'hem localitzat cap a la foia de Llombai durant el període estudiat. Bona prova d'açò que diem la trobem en què les denúncies per bigàmia acabaven normalment jutjant-se com a adulteris més o menys reiterats. Això no obstant, els Furs tenien reservada als bígams o bígames la pena de mil sous i la subsidiària de córrer nus o nues per la via pública, sobretot si no es disposava de la quantitat a satisfer. La singularitat, però, residia en el fet que l'Església adquiria una posició central tant en el coneixement del delictes—en qualitat de subministradora del sagrament conjugal—com en la pronunciació del veredictes.²¹²⁵

Les sentències per adulteri, en detriment de la bigàmia, eren molt més freqüents perquè les relacions extramatrimonials estaven força esteses. En aquest punt, no obstant això, paga la pena detindre's a definir situacions o mots que en l'actualitat ratllen sovint la sinonímia, però que la llei foral valenciana distingia i classificava de mode clarament diferenciat. Ens referim a la fornicació, l'adulteri, el concubinat o l'amistançament.

En termes generals hom entén per «adulteri»: l'accés o contacte carnal d'un home o una dona amb una altra persona casada del sexe oposat. Ara bé, contràriament al que es sol pensar l'element determinant raia en la cohabitació en un espai concret, més que fora per un període de temps relativament limitat. Llavors es podia parlar d'adulteri hipotètic, sobretot si hi havia indicis del recent abandonament del llit o si eren sorpresos l'un alçat i l'altre encara ajagut al tàlem conjugal. L'adulteri manifest es deixava, per tant, per aquells casos en què tots dos havien estat trobats *in flagrante delicto* al mateix jaç, tot i que no hagueren sigut vistos o descoberts consumant la còpula. Solament si hi havia palesament confirmació de coit o d'acte sexual es podia parlar de fornicació com l'agreuja de la infidelitat.

El fet mateix d'haver estat condemnat o condemnada per adulteri—el dret canònic recollia i condemnava *a priori* l'adulteri d'ambdós cònjuges—podia suposar, d'acord amb

²¹²⁴ Veg. GARCÍA EDO, V. i PONS ALÓS, V., *Suna e Xara: la ley...*, op. cit., pp. 107-108.

²¹²⁵ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 276-280.

la legislació valenciana, la dissolució del matrimoni. Dit en altres paraules, podia comportar la ruptura definitiva de la unió que ambdós es van prometre i el consegüent recobrament de la independència dels consorts, l'eixida dels fills de la llar familiar i la recuperació dels béns propis. Aquesta mena de situacions repercutien més bé negativament en la dona, per no dir que la discriminaven, perquè mitjançant el repudi per fornicació el baró podia precipitar que aquella perdera el dret a recobrar el dot i el creix. En canvi, si l'enllaç es desfeia a causa de l'adulteri del marit, aquest no perdia res que li fora propi; més enllà del mencionat dot i creix. fora com fóra, l'Església esdevenia, una vegada més, l'única institució facultada per anular el connubi. En aquest sentit, però, cal tindre ben present que tant el repudiament com el suposat divorci—exceptuant les ocasions en què hi havia motius força seriosos i extrems—tenien un caràcter de separació temporal, atés que es suposava que en algun moment la muller es veuria obligada a reconciliar-se amb el seu espòs. Tant se valia si ella havia estat realment la culpable o l'agreuçada.

El concubinat o l'amistançament, nogensmenys, no pressuposava *per se* en cap cas l'adulteri. La confusió dels termes «concubinat» i «adulteri» naix sovint de la reiterada infidelitat d'un dels consorts—normalment el baró—amb una altra persona, que de vegades podia arribar gairebé fins l'extrem de la cohabitació. No debades, s'entenia com a tal la relació continuada de caràcter marital entre dues persones de sexe oposat que no estaven legalment casades. D'açò es dedueix que es tractava d'una relació reprovable—en tant que no gaudia de l'aprovació i benedicció divina—en la qual hi jugava necessàriament un paper destacat l'afecte, l'atracció o l'amor. Si bé, fins almenys la segona meitat del segle XVI, la parella podia compartir i fruir dels béns respectius en vida, les donacions que mútuament es pogueren fer per a la posteritat no revestien ningun valor legal. Emperò, la cosa empitjorà, com diem, a partir del Concili de Trento, moment a partir del qual les autoritats mostraren una actitud, certament, menys permissiva.

Una vegada esclarida la terminologia, és menester que ens referim als procediments, als agreujants i a les penes. En primer lloc, cal assenyalar que la denúncia o acció per adulteri solia principià-la i enantar-la personalment el cònjuge, atés que s'estimava—sobretot si era el baró el que havia sofrit la infidelitat de la seua dona—que s'havia perpetrat una agressió contra el seu honor i el de la seua família. Sobra indicar que a la inversa no es tenien idèntics miraments i consideracions, i a tot estirar hi estava un parent directe de la injuriada el qui hi instava plet contra el marit.

Pel que fa als càstigs, els més comuns a l'Edat Mitjana, deixant de banda la sanció econòmica, solien disposar que els adúlterers corregeren nus per la via pública o que foren

assotats. Cal pensar que aquest darrer seria el més emprat durant l'Edat Moderna. Ara bé, com en tot hi havia gradacions que depenien de la gravetat de l'adulteri. No per casualitat, portat a l'espai senyorial de les relacions feudovassallàtiques, no era el mateix haver seduït o haver estat enartat per un familiar del senyor, que per un membre del servici domèstic o per serfs. En el primer cas, hom podia ser condemnat a morir a la forca. En canvi, en el segon, sols havia de satisfer una pena pecuniària o bé córrer nu o nua.²¹²⁶

Freqüentment lligada a l'amistançament i el concubinatge, estava l'alcaoteria o almenys certes formes d'aquesta, com la rufianeria i el proxenetisme. Existia òbviament una prostitució de caire legal. Aquesta, no estava directament perseguida, malgrat que era sotmesa constantment a la denigració del discurs oficial; que no feia sinó cercar dembles moralitzadors. Aquesta no-persecució, a més, també degué estar intrínsecament relacionada amb l'ús majoritari que realitzaven els hòmens dels prostíbuls. Sovint es justificava i emmascarava socialment com un mal menor en què aquestes relacions esporàdiques evitarien altres de més duradores, com ara l'adulteri o l'amistançament. També s'acostumava a vendre com una mena de salvaguarda per a l'ordre matrimonial i una mesura de protecció per a les jovenetes i les donzelles. La realitat pràctica, no obstant això, demostrava clarament tot el contrari.²¹²⁷

Paral·lelament, però, en subsistia una d'il·legal o il·lícita, perseguida i castigada per la justícia. Aquesta prostitució clandestina s'articulava bàsicament al voltant de tavernes i hostals, encara que era també freqüent que hom en fera ús als domicilis particulars d'alcaoters o alcaotes. En aqueixos darrers casos la clientela acostumava a ser més selecta i assídua que no a fondes i posades, on abundaven viatgers, traginers, mercaders i gent que estava de pas. El ben cert era que, malgrat les prohibicions, hom podia trobar arreu xicotes exercint com a fembres públiques. De vegades, com passava a les pensions, la prostitució esdevenia un complement econòmic addicional per a serventes, criades i protegides d'hostalers i taverners. Altres voltes, tot i que estava penat, havien estat els marits els qui les havien introduïdes en aquest llòbrec món amb la finalitat de traure'n un cert resquit econòmic.

²¹²⁶ PÉREZ-PRENDES, J. M., *Interpretación histórica del Derecho...*, op. cit., p. 1047; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 68-73; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 290-295; —, *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp. 115-120; SÁNCHEZ AGUIRREOLEA, D., i SEGURA URRRA, F., "Honor y marginalidad...", op. cit., pp. 356-358. Veg. també per al cas valencià CANET APARISI, T. (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel...*, op. cit., vol.I, pp. 152-153.

²¹²⁷ Veg. PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, op. cit., pp. 101-110 i 167-229; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 70-71; RANGEL LÓPEZ, N., "Moras, jóvenes y prostitutas...", op. cit., p. 119-130; —, "El burdel...", op. cit., pp. 132-135.

Això no obstant, si bé podia resultar més o menys lícit que una dona oferira el seu cos a canvi de diners, el que estava terminantment vedat era el proxenetisme i el rufianisme; dues activitats que, a més de desposseir-les de bona part dels ingressos com a contraprestació per una suposada protecció, es disfressaven i confonien usualment amb el simple amistançament i el concubinatge. Així les coses, convindrem que, tant els proxenetes com els rufians, constituïen una vessant molt definida d'alcauoteria. Dit en altres paraules, també n'existien d'altres en què no sols hi havia hòmens al front, sinó que també hi abundaven persones de sexe femení: celestines, principalment.

Pel que fa a la penalitat, cal referir la mancança d'uniformitat. Per regla general, la condemna solia ser de caràcter pecuniari. Solament en aquelles ocasions en què la persona inculpada no podia satisfer-la es dictaminava una pena equivalent de caràcter corporal que es traduïa en assots. Altres vegades, en canvi, potser quan s'era molt reincident, la justícia establia un termini perquè hom abandonara l'àmbit jurisdiccional pertinent, transcorregut el qual es procedia al desterrament previ pas obligat pel flagel. Emperò, tal com relaten el professor Pablo Pérez García en la seua obra *La comparsa de los malhechores. Valencia 1479-1518* o també la col·lega medievalista Noelia Rangel López, hi va haver períodes en què les autoritats foren molt més severes i arribaren a sentenciar la mort a la forca.²¹²⁸

Junt amb l'alcauoteria, l'adulteri o la bigàmia, la sodomia també fou contundentment perseguida, entesa com un pecat i un delicte abominable contra la societat. Això contrasta amb el fet que historiogràficament no se n'haja parlat massa o no s'hi hagen dedicat estudis monogràfics fins ben recentment. Bona prova d'això són, per exemple, els treballs de Rocío Rodríguez Conesa sobre la Inquisició i la repressió de la sodomia, el de Mark D. Jordan sobre el seu tractament teològic al cristianisme, el de Cristian Berco que tracta l'assumpte durant el Segle d'Or, el de Federico Garza Carvajal més centrat a Andalusia i Mèxic o el de Jaume Riera i Sans sobre la sodomia a Catalunya entre els segles XIII i XVIII.²¹²⁹

²¹²⁸ PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, *op. cit.*, pp. 111-165; RANGEL LÓPEZ, N., "Moras, jóvenes y prostitutas...", *op. cit.*, pp. 124-129.

²¹²⁹ BERCO, C., *Jerarquías sexuales, estatus...*, *op. cit.*; CARRASCO, R., *Inquisición y represión sexual...*, *op. cit.*; GARZA CARVAJAL, F., *Quemando mariposas: sodomía...*, *op. cit.*; JORDAN, M. D., *La invención de la sodomía...*, *op. cit.*; RIERA I SANS, J., *Sodomites catalans. Història...*, *op. cit.*; RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, R., *Sodomía e Inquisición...*, *op. cit.*; ROSSELLÓ, R., *L'homosexualitat a Mallorca ...*, *op. cit.*; Veg. també BAZÁN, I., "La construcción del discurso homofóbico...", *op. cit.*, pp. 433-454; BENASSAR, B., "El modelo sexual...", *op. cit.*, pp. 295-320; CARRASCO, R., "Herejía y sexualidad...", *op. cit.*, pp. 62-72; DOTIS DOLADER, M. Á., "Imago Dei deturpatur...", *op. cit.*, pp. 343-365; FERNÁNDEZ, A., "The repression of sexual behaviour...", *op. cit.*, pp. 469-502; GARCÍA FUENTES, J. M.^a, "Inquisición y sexualidad...", *op. cit.*, pp. 207-229; GRAULLERA SANZ, V., "El delito de sodomía...", *op. cit.*, pp. 213-246; KAMEN, H., "Sexualidad e Inquisición...", *op. cit.*,

La gravetat de la falta i la seua sovint estreta vinculació pel que fa a les competències jurisdiccionals amb els tribunals de la Inquisició, Reial Audiència i Governació impedeixen esclarir si es va produir o no algun ajusticiament per sodomia al marquesat de Llombai durant el període estudiat. El mateix ocorre amb altres pràctiques sexuals que s'interpretaven com desviades, com ara el lesbianisme, la zoofília o el bestialisme. Les penes en aquests casos eren, a més, molt clares. Els furs del regne de València condemnaven amb la mort a la foguera el sodomita. A açò caldria afegir que usualment l'indret de l'execució coincidia amb el lloc on havia estat trobat perpetrar l'acte sodomític.²¹³⁰ La seua justificació bíblica més habitualment emprada la trobem al passatge de l'Antic Testament en que es parla de la destrucció de Sodoma i Gomorra; una traducció i interpretació sembla que esbiaixada d'origen medieval que encara perdura en els nostres dies.²¹³¹

Amb la sodomia concloem el repàs a un conjunt de crims (adulteri, alcavoteria i bigàmia) que en realitat podríem englobar en l'etiqueta de relacions amoroses il·lícites, atés que hi havia complicitat entre les parts. Així doncs, malgrat que en ningun moment s'havia produït cap tipus d'agressió ni violència, les institucions hi intervenien, les censuraven i castigaven perquè s'entenia com un greu menyscabament a la moral i l'ordre natural i diví de la societat; cosa que en algunes ocasions feia que fregara fins i tot l'heretgia.²¹³²

Contràriament als anteriors delictes, el rapte, la violació o l'estupre comportaven usualment l'ús de la força o de la violència per sobreposar-se a la voluntat contrària de la víctima. En aquest punt, cal advertir que, tot i que les societats occidentals hodiernes tipifiquen aquestes tres infraccions com a agressions contra les persones, a l'Edat Medieval i Moderna estaven contràriament considerades com atacs a la moral i la honestat. Això era així, potser perquè el que es jutjava poc tenia a veure amb la concepció que hi posseïm actualment, ni tampoc amb les seues connotacions.

pp. 99-106; MOLINA, F., "Los sodomitas virreinales...", *op. cit.*, pp. 23-52; —, "La herejización de la sodomía...", *op. cit.*, pp. 539-562; NAVARRO MARTÍNEZ, J. P., "Represión y uso sociopolítico...", *op. cit.*, pp. 133-171; RUIZ ASTIZ, J., "«Meresce la pena ordinaria...", *op. cit.*, pp. 299-333; TESTÓN, NÚÑEZ, I. i HERNÁNDEZ BERMEJO, M.ª Á., "La sexualidad prohibida...", *op. cit.*, pp. 623-660; TOMÁS Y VALIENTE, T., "El crimen y pecado...", *op. cit.*, pp. 33-56.

²¹³⁰ CANET APARISI, T. (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 147-148; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 280-281; TOMÁS Y VALIENTE, F., *El derecho penal...*, *op. cit.*, pp. 226-230. Sobre l'origen de la condemnaió del bestialisme veg. Lev. 20, 15.

²¹³¹ Veg. Gn. 19, 12-29.

²¹³² PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, p. 68.

En l'època foral hom comprenia per rapte el conjunt d'accions encaminades a traure una fèmina del seu entorn familiar habitual o bé emportar-se-la amb si mitjançant l'emprament de la força, l'engany, la seducció, els diners o la formulació de promeses que finalment quedarien frustrades. Si no hi havia mediació de res d'açò i a més existia consentiment, no es podia considerar rapte, sinó fuga voluntària de la llar.²¹³³ Aquesta falta podia presentar moltes vessants i formes. Ara bé, la qualificació final raïa en bona mesura en la finalitat perseguida pel raptor. En moltes ocasions, es cercava la sostracció de la pàtria potestat; cosa que facilitava el posterior matrimoni. Una altra possibilitat no gens desacostumada era que la intenció fora jaure carnalment amb ella; motiu pel qual es podria seguir després judici per violació o fins i tot per homicidi, si l'agredida peria en el forcejament. I finalment, tot i que més rarament, caldria parlar sobre el segrest de dona o donzella amb l'objectiu de traure-li rendiment econòmic com ara cobrar un rescat, prostituir-la o comerciar més o menys públicament amb la seua persona. D'aquestes observacions s'infereix que realment el rapte difícilment es produïa per si sol, sinó que anava aparellat a altres contrafets anteriors o posteriors en què sovint actuaven com a agreujant.

Un altre factor que, sens dubte, condicionava la valoració o veredicta era l'estat jurídic i la categoria social de la raptada. Comunament, entre les més susceptibles se'n trobaven les jóvens o vàrgens en edat de prendre marit. D'ací que llurs famílies, sobretot si provenien d'alta bressola, miraren i resseguien molt les seues passeres. No cal oblidar tampoc les conseqüències del rapte (com les dels besos o els tocaments indecorosos), atés que podia fer malbé i llançar en orris la política matrimonial d'una nissaga. No debades, els Furs estipulaven que si el raptor pertanyia al mateix estatus social que la víctima havia de prendre-la per esposa o en detriment d'això dotar-la suficientment perquè poguera encontrar marit de la seua posició. Heus ací l'evidència: el rapte esdevenia una perillosa arma de dos talls. D'un costat, podia ser emprat com una mesura de pressió cap a la família de la puella per obligar-la en condicions desavantajoses a concretar un determinat connubi que ja havia estat tractat prèviament. D'altre costat, podia actuar com agent de ruptura d'un compromís estipulat amb una tercera nissaga. I finalment, en una de les pitjors circumstàncies podia arribar a abocar a la malanada jovencella a esposar-se amb el seu raptor o violador.

Això era així perquè, com veurem quan parlem de l'estupre o violació, els legistes de l'època no prenen en consideració bona part dels possibles efectes o conseqüències psicològiques que li podien romandre a la raptada de per vida. Allò que se'n jutjava era més

²¹³³ Veg. a tall d'exemple el que diu FRV IX-II-11.

aviat el dany econòmic a la unitat familiar mitjançant el menyscabament de la seua honradesa i la possible subversió de l'ordre social preestablert. Per això, solament en el cas que el segrestador no volguera o no poguera satisfer cap de les dues alternatives desús citades, es decretava de forma irremissible la pena de mort. Idèntica punició rebia, nogensmenys, aquell que raptava una dona casada o bé qualssevol vèrgens i vídues que hagueren entrat en religió, ja que s'estimava que a més de la injúria a societat civil s'havia delinquit ominosament contra Déu.²¹³⁴

Tal com indicàvem un poc més amunt, no poques vegades després del rapte es seguia l'abús sexual, l'estupre o la violació; sobretot perquè, al remat, la pena exigida acabaria sent gairebé la mateixa. Ara bé, òbviament, si la relació havia estat plenament conscient i consentida no se'n podia parlar, sinó a tot estirar d'adulteri, d'amistançament o concubinatge; tot dependent de l'estat civil efectiu de les dues parts implicades. Ho portem a col·lació perquè no resultava del tot estrany que algunes esposes, per tal de salvar la seua reputació davant els seus marits, en culpaven els seus amants. Malgrat que cal pensar que aquesta mena de denúncies no van ser majoritàries, d'exemples n'hi degué haver arreu: el marquesat de Llombai n'és la prova.

Abans de passar més endavant en l'explicació, però, cal tenir ben present les diferències que existien entre l'estupre i la violació. L'estupre, definit com *illicita virginis desfloratio*, consistia en el contacte carnal amb una donzella o verge perpetrat contràriament a la seua lliure voluntat. Així les coses, val a dir que existien dos tipus d'estupre: el simple i el violent. En el primer supòsit, malgrat que el baró hauria consumat l'acte amb l'assentiment de la fembra, tal anuència no podia considerar-se vàlida perquè s'havia aconseguit a través de l'engany. L'exemple més paradigmàtic, tal com ho relata Jorge A. Catalá Sanz, era la persuasió sota falsa promesa de matrimoni.²¹³⁵ El segon, el violent, pressuposava l'ús de la força i la intimidació. Per tant, aquest terme no pot utilitzar-se per referir-se a casades o vídues, sinó que hom emprava sempre els qualificatius: forçament o violació.

Així mateix, la gravetat de la violació—com passava amb el rapte—venia definida d'acord amb la condició social i l'estat jurídic de la persona i el seu suposat grau d'honestetat. Dit en altres paraules, no era *a priori* el mateix i en ordre descendent estuprar una donzella verge, violar una casada o una fadrina que havia conegut baró, que una vídua o a una prostituta o dona

²¹³⁴ CANET APARISI, T. (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel...*, op. cit., vol.I, pp. 153-154; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 67-68; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., pp. 274-276; TOMÁS Y VALIENTE, T., "El crimen y pecado...", op. cit., pp. 33-56.

²¹³⁵ Veg. CATALÁ SANZ, J. A., "Bajo la fe y palabra...", op. cit., pp. 811-830.

pública. Hi havia gradacions. El mateix ocorria amb l'estatus social de la família de la víctima (nobles, cavallers, ciutadans, artesans, llauradors...) o si pertanyia a alguna congregació religiosa.

D'acord amb el que s'ha mencionat adés, la violació de monja o persona consagrada—que duia aparellat l'agreujant de sacrilegi—comportava inevitablement l'execució del culpable. De semblant manera, els Furs determinaven que havia de morir ofegat el qui gosara violar una dona esposada. Si bé ho mirem, ens trobem davant de dues circumstàncies extremes en què quedaven poques alternatives per a la reparació del greuge. Tot i que es considerava igualment molt greu, no succeïa el mateix quan l'estuprada era una donzella verge major de dotze anys. La legislació foral valenciana estipulava en eixes ocasions—com en el rapte—que si tots dos pertanyien a la mateixa o molt semblant categoria social la solució passara pel connubi. Altrament, si per qualsevol motiu no era escaient l'enllaç, el violador havia de fer efectiva una compensació econòmica equivalent al dot, de manera que permetera la joveneta posar-se convenientment en matrimoni. No cal ni esmentar que aquell que no en poguera satisfer cap de les dues l'esperava el cadafal.

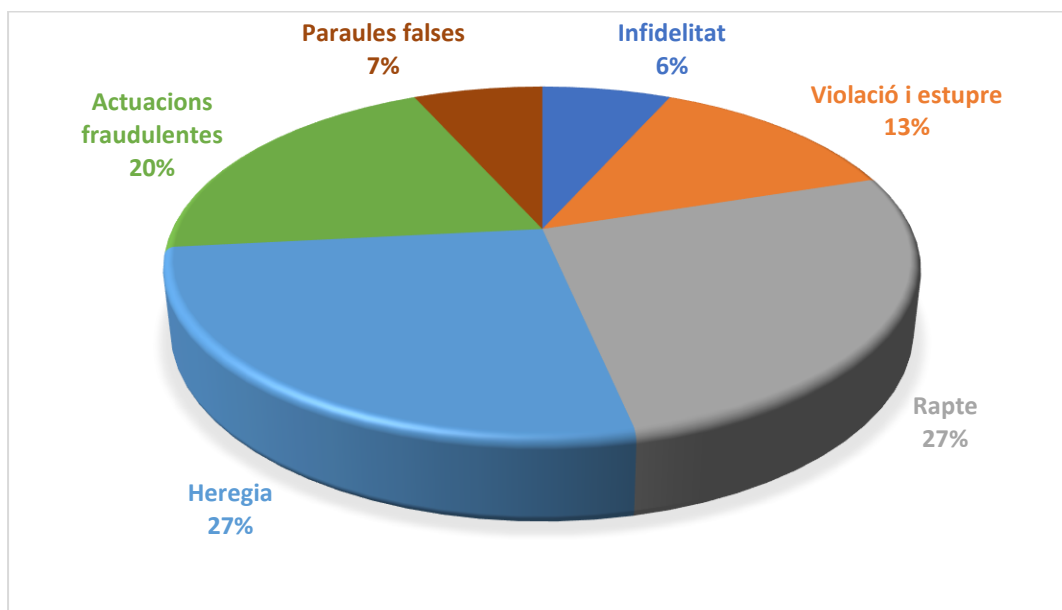
En aquest punt, cal advertir que en el cas de les poncelles aquesta mena d'ofenses a la seua honorabilitat sovint no arribaven als tribunals, atés que es podien resoldre de mode privatiu sempre que les parts s'avingueren al compliment de la tipificació del dret foral. D'eixa manera, s'estalviaven les despeses de la causa. D'aquesta conducta, junt amb altres—en què conflüen, sens dubte, la por o la vergonya—, hom infereix que el nombre real d'estupres degué ser superior del que ens informen les fonts d'arxiu.

Pel que fa a les violacions patides per dones solteres o vídues que havien mantingut relacions carnals amb qualque home, el procediment es repeteix una vegada més. En aquest tipus de circumstàncies, els Furs no preveïen el casament com a remei, sinó que proposaven directament la retribució en metàl·lic. Tanmateix, si pel que fora no poguera costejar la precitada quantitat, la llei disposava que fora empresonat; en compte de perdre la vida, com ocorria en altres situacions. Per acabar, cal parlar sobre la violació a meretrius i fembres públiques. Al respecte val a dir que es tractava d'un col·lectiu totalment desprotegit i desemparat per la codificació foral, atés que sembla que no s'aborda, ni reglamenta enlloc aquest supòsit. Contràriament, sí que ho feu segons pareix la ciutat de València, que hi exigia una petita composició.²¹³⁶

²¹³⁶ CARBONERES, M., *Picaronas y alcahuetes...*, *op. cit.*, pp. 91-115; GRAULLERA SANZ, V., “Los hosteleros del burdel...”, *op. cit.*, pp. 201-213; PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, *op. cit.*, p. 229; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 65-67; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 283-290; TOMÁS Y VALIENTE, T., “El crimen y pecado...”, *op. cit.*, pp. 36-37; —, *El derecho penal...*, *op. cit.*, pp. 82-84.

Tal com hem mencionat un poc més endalt, la legislació foral valenciana, en allò tocant a estupes i violacions, rebia compte i tipificava el menyscabament de l'honradesa i la lesió crematística sofrida per la unitat familiar, el possible intent de subversió de l'ordre social preestablert o la manca de pudicícia, ans que no els efectes o les conseqüències psicològiques que li podien romandre a la víctima de per vida. Això era així perquè en el matrimoni, tot i que l'amor entre els contraents resultava en extrem desitjable, el criteri prevalent el constituïa la consideració social, la hisenda i la riquesa. Dit en altres paraules, la tònica dominant era que les parelles s'esposaren d'acord amb interessos econòmics i patrimonials. En eixe sentit, el conjugí es definia com un vincle necessari i avantatjós: una estratègia social per a unificar propietats, patrimonis i peculis. Així doncs, el rapte, la violació o inclús un bes o un tocament indecorós, per lleu que fóra, podia llançar en orris la calculada política matrimonial d'un llinatge, perquè allò que calia protegir no era la llibertat sexual, sinó l'honorabilitat de la família.

A continuació presentem el gràfic en el qual expressem de forma visual el pes numèric específic de cadascun dels elements de classificació existents dintre d'aquesta categoria delictiva.

Incidència percentual de les subcategories tocants a la moral i l'honestedat (1554-1570). Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

La darrera de les categories delictives que cal referir agrupa els atemptats contra l'autoritat del senyor i l'ordre públic. A la foia de Llombai van representar al voltant del 13 %.²¹³⁷ Tal com assenyala Immaculada Peris Giménez, es tracta d'un nodrit i divers nombre d'actuacions o contravencions en què—malgrat que no sempre—hi acostumava a haver un interfecte clar: les instàncies de poder. Això no obstant, l'agressió es solia disfressar més o menys difusament i abstracta en el conjunt de la societat. D'eixa manera, es feia creure que el subjecte ofès era tota la col·lectivitat, atés que s'havien vulnerat alguns dels preceptes normatius d'autoritat preestablerts.²¹³⁸ Certament, tal com s'anuncia al plantejament classificatori, s'hi diferenciem dos blocs: l'alterament de l'ordre públic i el desacatament de l'autoritat, encara que sovint resulta difícil destriar l'un de l'altre.

Eixa és la condició natural d'una gran quantitat i varietat de pràctiques delictives que tot i que portaven aparellades la insubmissió al senyor, al rei o als seus agents o legats, també podien comportar un ferm propòsit de sembrar la inquietud, pertorbar o menyscabar l'ordre públic. Posem-ho en exemples: negar-se a col·laborar amb els representants públics, declinar l'obligatori ajut a l'hora de perseguir i detindre delinqüents,²¹³⁹ desobeir els manaments dels oficials, alçar-se o rebel·lar-se, entre d'altres. Això no obstant, no sempre s'observa aquesta doble intencionalitat. En altres ocasions, resulta més senzill separar i classificar la finalitat del contraventor. Tal és el cas de la resistència a la justícia, el trencament d'homenatge o les agressions verbals, d'obra o físiques projectades sobre delegats i procuradors reials o senyorials. Tant les primeres com les segones podien comportar sancions penals importants que solien transitar des de la composició en metàl·lic al desterrament o a l'execució dels responsables.

En aquest sentit, també caldria referir la transgressió expressa de disposicions senyorials o ordenaments municipals. De bell nou ens ensopeguem amb un grup d'infraccions molt heterogènies, malgrat que, a diferència de les anteriors, acostumaven a ser componibles amb diners i revestien generalment poca importància; sobretot quan succeïen de manera

²¹³⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

²¹³⁸ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, p. 49.

²¹³⁹ La justícia no sempre comptava amb la participació voluntària i submissa dels veïns per por a represàlies o per por a sofrir dany en la persecució. A tall d'exemple, el comte d'Aitona va decretar el 1581 que el qui «apellidant lo nom del rey» es negara a perseguir un delinqüent pagara 60 sous i fora posat 15 dies a la presó. Veg. GARCIA MARTÍNEZ, S., “Bandolers, corsaris i moriscos...”, *op. cit.*, p. 143.

aïllada. Altrament, podien funcionar com a element agreujant d'altres delictes com ara l'assassinat o l'agressió amb ferides. Ens referim, al fet de no portar llum de nit, d'anar arrebossat, passejar-se disfressat o parlar de mode bast o mal educat... De vegades esdevenien manaments bastant particulars lligats a la conjuntura o a la voluntat de modificar certs costums. Açò portat al marquesat de Llombai, es fa bastant palés, a tall d'exemple, en una reiterada vulneració per part de la comunitat morisca d'un precepte de nova factura mitjançant el qual tothom estava obligat a obtindre l'autorització senyorial abans de celebrar el connubi.²¹⁴⁰

Deixant de costat els particularismes, cal assenyalar que talment perseguits estaven alguns jocs, especialment els d'atzar. En efecte, durant l'Edat Moderna certes tipologies n'estaven prohibides o malvistes. Els moralistes, les autoritats municipals i els predicadors sovint es desfeien en elogis davant les justes d'armes, els tornejos, els certàmens, els jocs de pilota, els escacs o els concursos de tir mentre que abominaven els jocs de cartes o naips, les rifes o els daus. Al seu judici hi esdevenien un perill per a la moral pública, hi contravenien els manaments de l'Església i hi potenciaven el vici, l'ociositat i la delinqüència en forma de bregues i tumults. A més, no sols s'hi castigava a aquell que hi jugava o hi habilitava la seua llar per a fer-ho, sinó que també hi incorrien tots aquells que d'alguna manera ho facilitaven: els fabricants i els venedors de cartes, de naips, de daus, entre d'altres. Com que es tractava de timbes clandestines, la detecció depenia moltes voltes de l'existència d'un acusador, el qual rebia una gratificació en metàl·lic, ço és, una part del que havia hagut d'abonar la persona inculpada. Tanmateix, amb la finalitat d'estalviar-se represàlies, el delator solia tindre assegurat el seu anonimat.²¹⁴¹

Ara bé, una cosa era que aquesta mena d'activitats lúdiques estigueren prohibides i enèrgicament perseguides, d'acord amb les disposicions comunals, i una altra molt distinta que se n'extirpara completament la seua pràctica. De fet, hi havia assenyades raons com per no fer-les desaparèixer per complet. Els seus adeptes, bé és cert, tampoc no es donaven mai per vençuts. Així les coses, entre les motivacions caldria destacar la impossibilitat de l'erradicació, més que fora a efectes reals, per la manca de disponibilitat d'agents de control suficients. No debades, no sols els habitatges particulars, sinó qualssevol dels indrets del terme, podien ser susceptibles d'albergar una improvisada partida. A això caldria afegir també l'escassa popularitat que hagueren tingut unes mesures tan dràstiques.

Tanmateix, no solament no es podia suprimir, sinó que no s'hi volia; no hi havia voluntat. La clau per entendre-ho rau en la connivència que hi acostumava a haver entre les

²¹⁴⁰ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 58-61.

²¹⁴¹ Veg. MINGUILLÓN ORTEGA, D. *El justicia criminal durante...*, op. cit., pp. 70-71.

institucions locals i els qui en mantenien les taules parades. Dit en altres paraules, els membres de les elits dirigents eren els que hi sustentaven i organitzaven de mode reincident les quedades a les seues respectives llars i alhora també els governants que es negaven a deixar d'ingressar importants sumes en qualitat de sancions per faltes relacionades amb els jocs clandestins. És més, segons Pablo Pérez Garcia i Immaculada Peris Giménez, els membres més destacats de la comunitat (cavallers, ciutadans, notaris...) eren precisament els que més i amb major freqüència usaven d'aquests divertiments prohibits, cosa que denota com d'elevat era el grau d'hipocresia.²¹⁴² Això no obstant, aquesta realitat general contrasta amb la que observem a la foia de Llombai, en què, sobtosament, no hi trobem cap indicatiu d'infracció d'aquesta naturalesa. Sols tenim notícia d'un vassall del marquès de Llombai cognomenat Sanchis que va jugar a jocs d'atzar a Picassent el 1558.²¹⁴³ L'explicació, no gensmenys, potser cal cercar-la en la naturalesa de la font. No per casualitat, Pere Calbet en va estar escrivà de la cort del batlle, la qual tenia vedada la intromissió en les causes civils en primera instància.

Les armes van estar un altre assumpte de notable transcendència durant l'Edat Moderna. En eixa direcció, com hem assenyalat adés, l'aspecte més rellevant que els tribunals hi havien d'elucidar era el tocant a la seua legalitat o il·legalitat conforme al seu grau d'adequació a la reglamentació armamentista vigent. Així les coses, durant el període estudiat ens enfrontem a l'abans i el després marcat pel desarmament morisc de 1563 i la diferent aplicació de la llei davant una contravenció d'acord amb la naturalesa o condició socioreligiosa de l'implicat. Evidentment, en termes comparatius el ventall d'utensilis i el grau de permissivitat va esdevindre a partir d'aleshores molt més reduït i escarit per als cristians nous que no pas per als cristians vells.²¹⁴⁴ fora qui fóra, la tinença d'armes prohibides esdevenien un alarmant desacatament de l'autoritat senyorial i reial i podia contribuir notablement a l'alteració de l'ordre públic.

Això no obstant, tant si es tractava de cristians vells com de moriscos també hi havia altres aspectes rellevants a dilucidar. A tall d'exemple, sovint calia esclarir també quin dels individus implicats en una brega havia utilitzat o tret abans les armes; cosa que no resultava gairebé mai senzill d'esbrinar. No per casualitat, els testimonis aportats per una part eren contrarestats habitualment pels de l'altra que afirmaven o creien haver observat el contrari. Això era així perquè el mer fet de desembeinar l'espasa o desenfundar un arcabús per a agredir

²¹⁴² PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, op. cit., pp. 83-96; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 50-52.

²¹⁴³ Sols tenim notícia d'un vassall del marquès de Llombai cognomenat Sanchis que va jugar a jocs d'atzar a Picassent el 1558. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 30v-31v.

²¹⁴⁴ CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", op. cit., pp. 131-153.

a una tercera persona estava considerat per si mateix una falta, malgrat que sovint sols actuava com l'agreguant d'un crim de major envergadura: l'agressió amb ferides o l'homicidi.

Precisament les armes, considerades els instruments principals que conduïen i facilitaven la violència, van estar en el punt de mira de les autoritats durant l'Edat Moderna. Això portat al segle XVI, val a dir que es va traduir en un creixent enduriment de certes disposicions virregnals (crides, pragmàtiques i edictes) a mesura que hi avançava. En aquest sentit, una especial incidència va tindre durant la segona meitat de la centúria la irrupció de les armes de foc amb pedra foguera. La postura més extremada, tant o més com d'inefectiva, es va produir—com sabem—durant la lloctinència del comte i després marqués d'Aitona, el qual arribà a ordenar l'execució d'aquelles persones que es descobrira que en posseïren alguna.²¹⁴⁵

En termes generals, mitjançant aquesta mena de polítiques el que es pretenia era la pacificació efectiva del territori: la disminució del bandidatge i la delinqüència, causa principal del trencament de l'ordre públic. Ara bé, si la permissivitat de dur pedrenyals, escopetes i pistoles, entre d'altres, afavoria suposadament la conflictivitat, la prohibició deixava les persones inermes front a qualsevol atac. És més, negant la major, Immaculada Peris Giménez, assegura que no hi ha trobat a la vila i contribució d'Alzira una correlació entre el creixement de les agressions i l'augment de les composicions per portar armes, sinó que l'evolució va ser inclús a la inversa. De la mateixa manera, constata que malgrat les constants prohibicions, quasi tots els veïns acostumaven a portar algun tipus de protecció.²¹⁴⁶

Amb armes o sense elles, el «trencament de mercat» també estava considerat una greu contravenció de l'ordre públic, atés que interrompia o dificultava el seu normal i pacífic funcionament. Més que un delictes en si mateix, solia aportar-se a l'acusació com l'agreguant d'una brega. El mateix es podria dir del «trencament de Cort», sempre quan l'àmbit de l'altercat o de la baralla s'haguera produït en el transcurs d'un juí o deliberació de qualssevol oficials o representants públics. Emperò se'n podrien referir molts més: el «trencament de processó», el «trencament de cerimònia» entre d'altres.²¹⁴⁷

Molta més transcendència i recorregut tenien els desafiaments formals. Encara que en el segle XVI van esdevindre molt escassos, estaven com sabem plenament legitimats per la legislació foral valenciana. Basta amb acudir a la rúbrica «De malfeytors y de guerrejar» per

²¹⁴⁵ Veg. l'apartat apartat titulat: *Pere Joan Manyans: un damnificat de la lluita pel nou poder polític a la universitat d'Algemés*. Veg. també la *Real pragmàtica feta per la Sacra Cathòlica Real Magestat del rey, nostre senyor, sobre la prohibició dels arcabuzos, pedernals e altres armes en dita real pragmàtica contingudes* (27 de gener de 1584). BUV. *Vària* 9 (28). La mera possessió d'armes de foc estava penada amb la mort i 300 lliures.

²¹⁴⁶ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 52-53.

²¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 58; ROMEU ALFARO, S., "La responsabilidad penal en el derecho...", *op. cit.*, pp. 171-172.

assabentar-se'n i conèixer els procediments.²¹⁴⁸ Tot i que ben palesament almenys des de mitjan segle XV s'hi observa una progressiva disminució de la tolerància institucional i moral envers aquests atàvics costums provinents del dret germànic, no va ser fins a la publicació del capítol 19 dels *decretum de reformatione* de la XXV sessió del Concili de Trento²¹⁴⁹ que les guerres privades i els duels hi van resultar èticament reprovats en pro d'una presumpta pacificació social. Per tant, el que realment estava fortament penat des d'antic era el desafiament informal, ço és, de paraula o bé l'escarrit incitament a la brega. Això és precisament el que hom s'hi descobreix o intueix amb major assiduïtat a les fonts arxivístiques. Eixa mateixa apreciació s'extrau de la lectura del manuscrit llegat pel notari alzireny Pere Calbet.

Amb la finalitat de mitigar futurs encontres amb conseqüències sanguinolentes, normalment, després d'un enfrontament s'acostumava a concertar pau i treva entre les parts. Significava, tal com s'ha mencionat a un dels capítols introductoris, la concòrdia i el cessament de les diferències o parcialitats. Els cavallers, ciutadans i altres particulars enemistats podien acordar-ne la signatura i obligar-se a abonar el dany que ocasionaren per duplicat en cas d'infringir els termes del pacte. A més, el «trencament de pau i treva» portava també aparellada la pena de traïció; cosa que comportava la mort. Heus ací el motiu pel qual, freqüentment, l'infractor solia haver fugit del seu lloc de residència o de l'indret on havia comés el delicte quan les institucions hi intervenien. Per tant, el més habitual era que s'hi seguira judici en absència. *A posteriori*, nogensmenys, es podia acudir al monarca a fi i efecte d'obtindre'n la condonació, propòsit que no sempre abastava i, si s'assolia, requeria d'un desembors monetari bastant elevat. Altres vegades, en canvi, el que s'aconseguia era la commutació pel desterrament.²¹⁵⁰

El bandejament o expulsió d'una persona durant un període de temps més o menys prolongat, com hem vist, podia ordenar-se per distintes raons i no sols com a conseqüència d'una agressió o homicidi. Així les coses, la «contravenció de bandeig» era una altra de les faltes en què hom hi podia incórrer. En termes generals, val a dir que aquest delicte solia suposar sancions econòmiques, perquè l'incompliment de l'ordre de desterrament—particularment si hi havia estat el corol·lari d'un assassinat—legitimava els familiars de la víctima a recórrer-hi a la *faida*. Tanmateix, l'agressor acostumava a abandonar la seua

²¹⁴⁸ Veg. FRV. IX-VIII. Veg. també SALVADOR ESTEBAN, E., “Bandos y fórmulas de solidaridad...”, *op. cit.*, pp. 19-34.

²¹⁴⁹ BN. *Manuscrit 4537*, ff. 249v-250r; BAV. *Raccolta Generale Concili*, VI, 15, ff. 322-323. Veg. MUSCHIO, A., *Concilium Tridentinum, sub Paulo III...*, *op. cit.*

²¹⁵⁰ Veg. FERRERO MICÓ, R., “Pau e tregua...”, *op. cit.*, pp. 1-15; —, “Bandosidades nobiliarias en Valencia...”, *op. cit.*, pp. 95-110; — “Bandolerismo en Valencia...”, *op. cit.*, pp. 79-92.; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 57-58; ROCA TRAYER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 224-228.

residència, cames ajudeu-me, inclús abans que la justícia hi gosara intervindre. En altres ocasions, però, sobretot quan no hi cabia la possibilitat jurídicament legítima de procedir fent ús de la venjança, la «contravenció de bandeig» podia ser castigada mitjançant penes corporals com ara els assots i l'enviament a galeres.²¹⁵¹

Un altre aspecte previ a la privació de llibertat de moviments que és menester visibilitzar en aquest apartat és l'arrest. No debades, a diferència del que ocorre en els nostres dies, la presó en l'Edat Moderna no estava essencialment pensada per la vessant penal del dret foral com un mode o qualitat de pena, sinó com un mitjà de custòdia del potencial culpable amb la finalitat de tindre'l disponible a l'hora d'interrogar-lo tantes voltes com fora necessari. Talment era així que les Corts de 1585 decretaren que el temps de detenció no podia superar els 5 dies, llevat dels casos en què el crim comés comportara la imposició de penes corporals. Així doncs, quan un oficial detenia algú hi tenia dues opcions: posar-lo a la presó o al cep o bé arrestar-lo amb sagrament i homenatge al seu domicili. En el primer supòsit, el carceller esdevenia responsable de vetlar i vigilar el pres, mentre que en el segon, se n'encarregava un parent proper del sospitós. Quan hom s'hi trobava en eixa situació, si trencava la càrrec i aconseguia de fugir-se'n o si eixia de la llar sense permís exprés, incorria en desacatament a l'autoritat. No obstant això, la punició o el càstig en aquestes ocasions no era completament pla, sinó que variava d'acord amb la gravetat dels fets, la condició de l'individu o dels crims que s'hagueren perpetrat amb anterioritat.²¹⁵²

Per acabar, cal posar el punt de mira sobre els oficials reials i senyorials, ja que aquests, com els pobletans, esdevenien subjectes actius en la comissió d'infraccions i la perpetració de delictes. El més habitual, en eixe sentit, era l'ús abusiu de les prerrogatives inherents al seu càrrec. Això no obstant, de vegades també actuaven en el plànol particular, en tant que membres de la col·lectivitat amb interessos propis. Per consegüent, no ens ha d'estranyar que sovint s'hi produïren interferències entre la figura privada i la de dirigent. Per eixa raó, la legislació foral valenciana acostumava a diferenciar un extrem de l'altre, ço és, si l'agent o el representant havia dut a cap l'acció lesiva utilitzant o valent-se de la seua posició privilegiada en la comunitat o, contràriament, com un mer actor privat.

En eixe ordre de coses, mentre que en el primer dels supòsits l'oficial responia davant la justícia per defraudar la confiança que li havia estat dipositada (anar contra els interessos i

²¹⁵¹ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., p. 58.

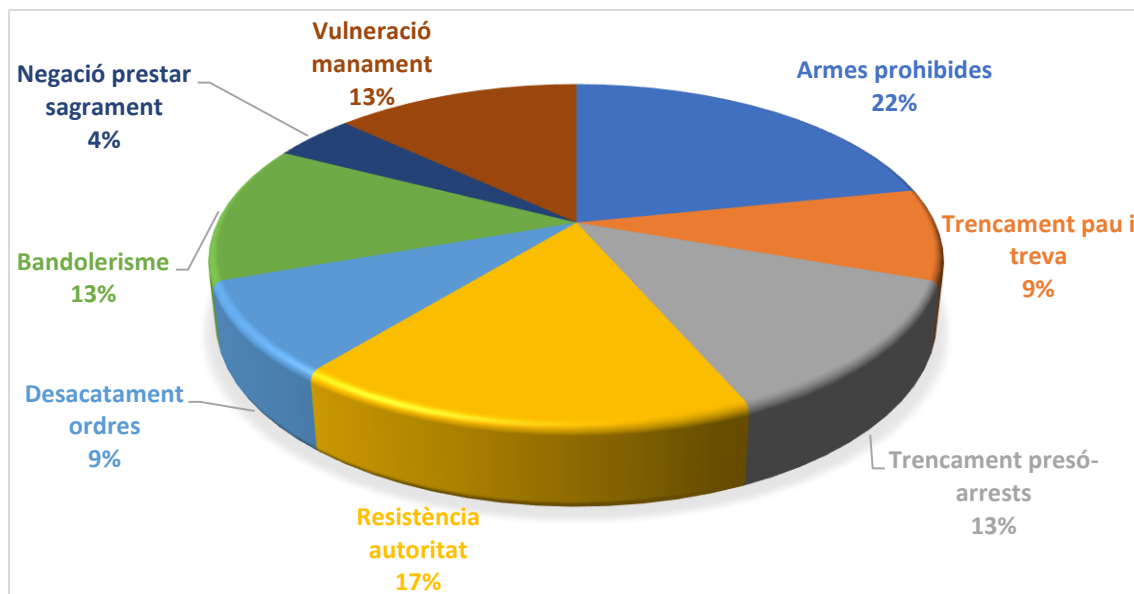
²¹⁵² Veg. GRAULLERA SANZ, V., "El derecho penal en...", op. cit., pp. 56-63; —, "El verdugo de Valencia...", op. cit., pp. 209-210; MELOSSI, D., PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica...*, op. cit., pp. 226-229; MINGUILLÓN ORTEGA, D. *El justicia criminal durante...*, op. cit., pp. 97-98.; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 55-57.

l'autoritat del senyor, aprofitar-se il·lícitament de la seua condició...) o bé per subvertir la quieta i pacífica convivència, en el segon ho feia en qualitat d'integrant de ple dret del col·lectiu—com qualsevol altra persona—i es considerava que no mereixia, un tractament judicial especial. D'ahí que fora summament necessari i decidíu l'aprofundiment en els detalls, les intencionalitats o la naturalesa de la falta, per tal de determinar la manera de procedir.

En termes generals, la funció pública estava mal remunerada: el salari que es percebia acostumava a ser relativament baix. Això és almenys el que s'extrau de la revisió de les entrades i eixides de la comptabilitat, a tall d'exemple, del marquesat de Llombai. De fet, l'atractiu de les dignitats municipals o de l'oficialitat residia més aviat en l'ús del poder com a ressort de projecció social i econòmica que no en el sou o els honoraris en metàl·lic, diguem-ne, directes. Heus ací els ingredients que podien induir a la corrupció, la prevaricació o la malversació, l'extorsió o l'acceptació de suborns, entre moltes altres. Aquestes actuacions il·legals, nogensmenys, es solien acompanyar d'altres com ara l'arrest o la persecució il·lícita o sense autorització; la suplantació de personalitat—amb la qual cosa s'incorria també en un greu delictes de falsedat—, el cobrament de multes indegudament... Aquesta darrera infracció, per exemple, estava castigada amb penes pecuniàries molt altes, la suspensió del càrrec i la inhabilitació amb la finalitat d'evitar el corrompiment del sistema. Pel que respecta a la foia de Llombai, pareix que els procediments o judicis de residència que obligaven els delegats senyorials o els oficials a retre comptes de la seua administració, van estar força freqüents durant bona part de l'edat moderna.²¹⁵³

A continuació, presentem el gràfic en el qual expressem de forma visual el pes numèric específic de cadascun dels elements de classificació d'aquesta categoria delictiva que hem pogut documentar a la foia i marquesat de Llombai durant el període estudiat. Com hi podem observar, les resistències a l'autoritat i la tinença o l'ús d'armes prohibides van estar presents en el 22 % i el 17 % dels casos, seguit pel triple empat conformat pels trencaments de presó i d'arrests, les vulneracions de manaments i la detenció de bandits i assaltants de camins (13 %). Amb un 9 % trobem el trencament de paus i treves i el desacatament d'ordres. Finalment, amb un 4%, es situa a la saga la negativa a prestar sagrament i homenatge.

²¹⁵³ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 200-202, 204-206; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 41, 93-94, 99; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 61-62.

Incidència percentual de les subcategories tocants als delictes contra el senyor i l'ordre públic (1554-1570).

Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

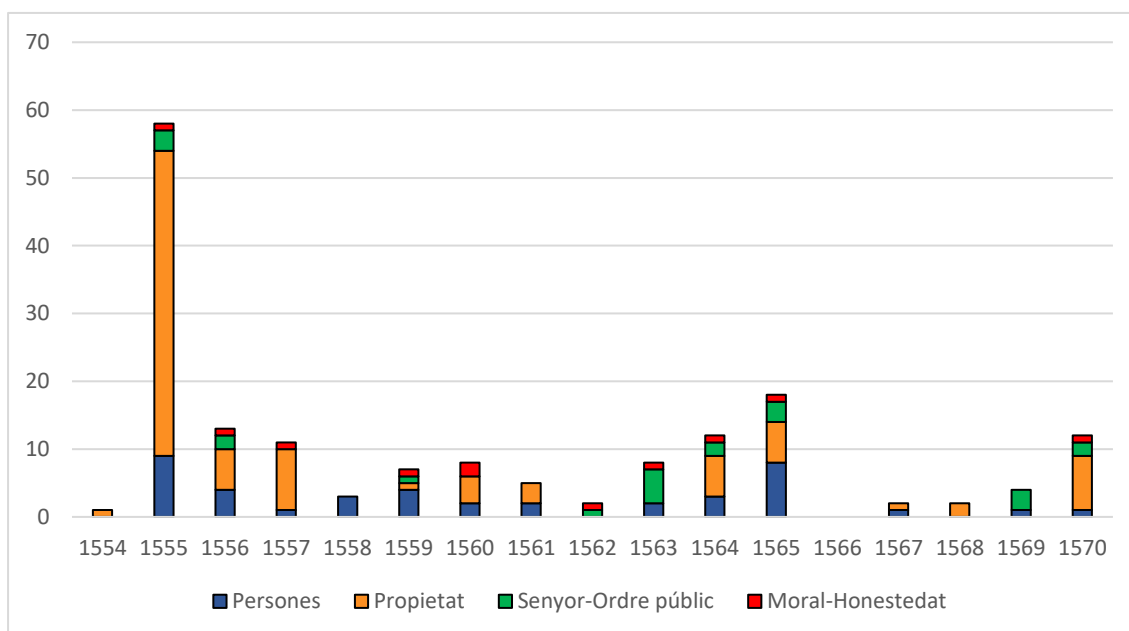
6.3. UNA APROXIMACIÓ DIACRÒNICA: LA INCIDÈNCIA TEÒRICA DE LES DIVERSES TIPOLOGIES

El manuscrit que Pere Calbet va elaborar durant els setze anys que va estar l'escrivà del batlle de Llombai, a banda d'arreplegar tot un seguit d'infraccions de caràcter civil i criminal, també recull altres tipologies documentals com ara aveïnaments, correspondència, nomenaments d'oficials, inventaris, manaments i disposicions senyorials, peticions i instàncies dels vassalls, guiatges,... Això no obstant, el ben cert és que la comparativa numèrica es decanta aclaparadorament vers els delictes i les contravencions de la llei, en què els individus moriscos sempre van tindre un destacat protagonisme front als membres de la comunitat de cristians vells.

Tal com hem assenyalat a apartats anteriors, el notari alzireny registrà en eixe temps vora un centenar i mig de casos. El nombre de crims i faltes supera, però, eixa xifra a causa de l'habitual concatenació d'actes delictius. En aquest punt, cal recordar també que el nostre estudi es centra únicament en el tribunal de la Batllia i, per tant, ens manca el registre d'incidències civils en primera instància; competències que requeien en els respectius justícies d'Alfarb, Catadau, Llombai i Alèdua. D'entre tots ells, aquells tocants a la propietat han resultat ser els més nombrosos, amb més del 55 % de l'espectre total; seguit dels orientats contra la integritat de les persones, amb vora el 25 % del mostrari. Per davall d'aquestes dues categories dominants queden, d'una banda, els delictes contra l'autoritat

del senyor i d'alteració de l'ordre públic (13,30 %) i, d'altra, aquells que atemptaven contra la moral i l'honestedat (6,6 %).

Aquesta visió de conjunt, malgrat que pot ser força interessant i clarificadora en termes generals, es torna poc o gens intel·ligible si allò que hom hi pretén analitzar és l'evolució cronològica de la presumpta incidència d'aquestes quatre tipologies dintre del marquesat de Llombai i la contigua baronia d'Alèdua. En eixe sentit, l'exposició diacrònica de les dades numèriques esdevé de vital importància a l'hora de traçar un patró de comportament o fil conductor que permet posar en relació l'administració de justícia a la foia de Llombai amb les vicissituds generals per les quals van travessar el regne de València i la Ribera del Xúquer durant la segona meitat del Cinc-cents. Heus ací els resultats.

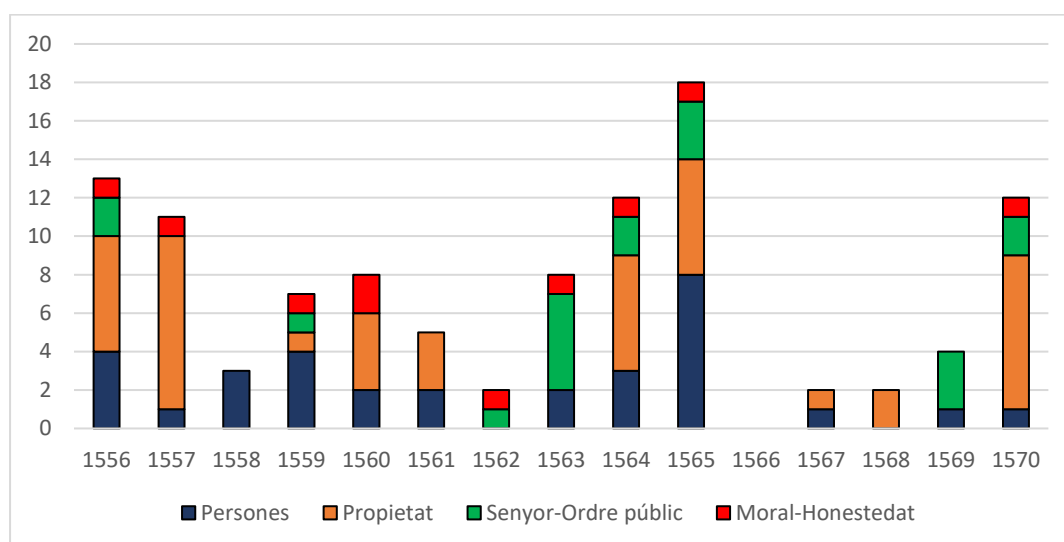

Incidència diacrònica de les tipologies delictives a la foia de Llombai (1554-1570).

Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

A primer colp d'ull, el gràfic revela, entre altres coses, una forta discontinuïtat tant pel que respecta al nombre de contravencions com també pel que fa al pes o volum aritmètic de les distintes categories delictives. Això, però, no esdevé cap novetat, atés que qualsevol altre resultat regular i homogeni haguera estat vertaderament insòlit i estrany. Parlant a l'engròs, l'espectre numèric es mou entre 0 i 20, amb una mitjana de vora 10 infraccions registrades per any. Ara bé, no es poden passar per alt dos elements que actuen com a distorsionadors de la representació i que dificulten la seua lectura i interpretació.

D'entrada, cal assenyalar que l'any 1554, malgrat que ha estat plasmat i figurat, no deuria ser considerat ni pres com a representatiu. No debades, Pere Calbet feu cap al Marquesat a les rerialles d'aqueix l'estiu, factor que explica tant l'escàs embalum de la mostra com la fretura quant a la seua representativitat. En l'extrem contrari trobem l'any 1555, on dels 45 casos d'infraccions que van tindre com a subjecte la propietat sols se'n refereix un de furt amb l'agreuja de violació de domicili. Els restants paren esment a l'impagament de quantitats o béns mobles, seents i semovents (préstecs, animals de càrrega, mobles i utensilis...), que cal pensar que havien transcendit en segona instància a la Batllia després de passar per les corts dels respectius justícies de Llombai, Alfarb, Catadau i Alèdua. Per tant, si per un moment, en pro de facilitar el discerniment i la comprensió de bona part de les dades, ometérem aquestes dues primeres anualitats, el resultat seria el següent:

Incidència diacrònica de les tipologies delictives a la foia de Llombai (1556-1570).
 Font: elaboració pròpia a partir de AMA. *Justícia Civil*, 0500/11.

Així doncs, entre l'any 1555 i el 1558 val a dir que s'observa una disminució general del nombre de faltes, tendència que es detecta també a nivell individual en la major part de les categories delictives. En el tocant a això, sols cal fer-li una ullada als resultats. Els crims contra les persones van minvar considerablement en aquest tram en què es va passar de vora una desena que en trobem el 1555, als quatre del 1556, fins a solament un que es va comptabilitzar el 1557. Els tres de 1558, preludien els quatre de 1559, xifra que iguala aquella altra de tres anys abans. Una cosa semblant ocorre amb les infraccions que menyscabaven el patrimoni, malgrat que hi ha algun que altre petit daltabaix: el 1555,

quaranta-cinc; el 1556, sis; el 1557, nou; el 1558, ningun, i un el 1559. Més manifesta encara resulta aquesta afirmació en el cas dels delictes contra l'ordre públic i de desacatament de l'autoritat del senyor, atés que es va transitar de quatre denúncies el 1555, a dues el 1556, per assistir a la completa desaparició durant les dues anualitats següents. Finalment, el 1559 se'n va tornar a registrar un. Contràriament a aquesta propensió a la minoració, les contravencions registrades que atemptaven contra la moral i l'honestedat es van mantindre més o menys estables, tot i que depenent de com es vulguen interpretar les xifres es podria defensar també la posició oposada; ço és, la de la decreixença.

A què es devia eixe decreixement? A hores d'ara no posseïm una explicació del tot fiable. I ben mirat potser tampoc no és del tot necessari. No obstant això, caldria mencionar-ne alguna. A tall d'exemple, el fet que la reducció del nombre de delictes vertaderament greus coincidisca amb el període que va des de la primavera-estiu de 1557 fins la primera meitat de 1559 hauria de ser, almenys, pres en consideració. No debades, en eixe espai temporal el regne de València va patir una de les epidèmies de pesta més significatives de la centúria que, segons les fonts, es saldà amb 30.000 morts. Certament, un dels nuclis principals sembla que va estar la ciutat de València, però també s'hi va veure bastant afectada la Ribera del Xúquer i més concretament la zona de la foia de Llombai, on perí, entre altres, mossén Jaume Martines; el fins aleshores batlle.²¹⁵⁴ Així les coses, tot apunta que la propagació del *morbum* unida a la manca d'un dels principals oficials de l'administració senyorial, pogué comportar una reducció de la conflictivitat i la violència, bé certa deixadesa de les institucions a l'hora de perseguir i aplicar justícia, o bé una confluència de totes dues plegades.

El 1559 obri, per tant, una etapa un tant ambivalent; marcada, d'una banda, per la lleugera pujada d'eixa anualitat i la següent i, d'altra, pel nou descens en termes absoluts dels anys 1561 i 1562, ço és, en les portes del desarmament dels moriscs valencians del mes de febrer de 1563.²¹⁵⁵ Nogensmenys, sota l'aparent ambient de normalitat en termes numèrics, s'oculten canvis seriosos quan a la naturalesa de les faltes. En aquest període, si bé els delictes contra les persones continuaren obeint bé a ocasionals trifulgues o bé a les

²¹⁵⁴ Veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116. Sobre l'afectació d'aquesta epidèmia de pesta fora dels territoris del regne de València, veg. GARCIA ACOSTA, V.; PÉREZ ZEVALLOS, J. M.; MOLINA DEL VILLAR, A., *Desastres agrícolas en México...*, op. cit., vol. I, p. 113; MARTÍNEZ RUIZ, E.; GIMÉNEZ, E.; ARMILLAS, J. A.; MAQUEDA, C., *La España Moderna...*, op. cit., p. 118; VILLALBA, J. DE, *Epidemiología española o historia...*, op. cit., vol. I, pp. 69, 99-100, 110, 116; ZINSSER, H., *Rats, lice and History...*, op. cit., p. 244.

²¹⁵⁵ BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* op. cit., pp.13-49.

pregones animadversions existents dintre de les distintes comunitats morisques de la foia de Llombai, cal posar en relleu la presència esporàdica a les rodalies del Marquesat de roders i assaltants de camins provinents d'altres contrades del Regne malgrat que no en van faltar també de forans. Certament, alguns d'ells eren cristians vells, però també n'hi havia de moriscs. Eixe és el cas, per exemple, de Miguel de la Muela, natural de l'aldea homònima, situada a quatre llegües de Saragossa.²¹⁵⁶

Tanmateix, aquesta percepció d'agreujament del panorama delictiu es manté quan hom s'hi fixa en la qualitat de les infraccions contra la propietat. No debades, algunes de les tipologies que havien transcendit dels tribunals dels respectius justícies i que havien estat les més habituals fins eixe moment (impagaments, oposicions propietàries, reclamacions d'herències o restitucions de dot...), varen quedar reduïdes a quantitats testimonials, alhora que augmentaren els furts i els robatoris. Així les coses, de tot açò es pot inferir que hi degué haver una major i més obstinada vigilància possiblement com a conseqüència d'un empitjorament de l'ordre públic, que no tindria efectes del tot clarificadors fins a l'estadi immediatament següent.

En efecte, els resultats que brinda el gràfic per als anys 1563-1565 esdevenen a primer colp d'ull il·lustratiu d'allò que va ocórrer a bona part les senyories valencianes. No per casualitat, la fita d'inici d'aquest tram caldria situar-la en la pragmàtica reial mitjançant la qual Felipe II ordenà, el gener de 1563, el desarmament de totes les comunitats de cristians nous del Regne; cosa que *a priori* els va deixar si més no força indefensos. A partir d'aquest moment, s'accentuà entre la població morisca una encoberta i solapada tendència a la resistència que portava aparellada una degradació de l'autoritat; extrem que en el plànol quotidià va acostumar a prendre la forma d'irreverències i desacataments que simbòlicament no es dirigien tant contra el marquès, sinó contra els executors de les seues disposicions: els oficials.

Sobre la cronologia de tancament d'aquesta etapa, tot i que l'ubiquem nítidament i inqüestionable en l'any 1565, cal assenyalar que els motius exactes resulten molt difusos i obagosos, a diferència del que hem vist que ocorre amb el començament. Dit en altres paraules. A la foia de Llombai, entre finals de 1565 i principis de 1566, hi degué succeir alguna cosa que se'ns escapa perquè de colp i repent no s'hi registrara cap crim ni infracció; sobretot tenint en compte la tendència marcadament ascendent registrada en les anualitats anteriors. Açò esdevé especialment palés el 1565, quan s'hi enregistra el nombre més elevat

²¹⁵⁶ RUIZ BEJARANO, B., *Praxis islámica de los musulmanes...*, op. cit., pp. 74 i 481-482.

de la sèrie, exceptuat el 1555. Una altra possibilitat a l'hora de trobar-hi una explicació, passaria per localitzar, el 1566, Pere Calbet a la vila d'Alzira en l'exercici d'un ofici al si del Consell. Malauradament, però, tampoc no n'hi hem pogut trobar cap indici. Sembla, llavors, que ens hi romandrà la incògnita. No obstant això, també és cert que l'absència d'anotacions durant aqueix any no és discordant amb la inèrcia, de nou tímidament creixent, del lustre comprés entre 1566-1570.

Així doncs, si tornem un poc al principi—al 1563—i descendim més acuradament al gràfic i a les dades ens ensopegarem amb els contrastos. D'entrada, malgrat que la mencionada pragmàtica de desarmament pogué incentivar la desobediència i certs comportaments insubmisos, el ben cert és que la cosa venia de darrere: del 30 de gener de 1559, quan Carles de Borja manà fer públic el manament mitjançant el qual, entre d'altres coses, es decretava que els enllaços matrimonials hagueren de comptar a partir d'aleshores, amb la seua aprovació i també amb la del rector. Tanmateix, caldria esperar almenys fins el 1562 per evidenciar-ne una transgressió freqüent, emperò no sistemàtica. A continuació reproduïm el fragment principal de la citada disposició:

«Lo il·lustríssim senyor duch de Gandia e per aquell mossén Gaspar Valentí, generós, procurador del marquesat de Lombay, fan ha saber a tothom en general e cascú en special, de qualsevol stament e condició sia, no gose ni presumeixca portar-se a casa sua la muller que novament havia pres e de huy avant pendran, sense expressa licència, demandada y obtesa del reverent reptor del dit Marquesat e del dit magnífic procurador, a pena de L lliures».²¹⁵⁷

Pel que fa als delictes contra les persones, val dir que entre 1563 i 1565 van experimentar un progressiu i escalonat augment que va des dels dos de l'any 1563 fins als huit de 1565, passant pels tres de 1564. Hi trobem, però una novetat. Tot i que hi va seguir havent un domini aclaparador dels novament convertits, que de vegades feien ús d'armes que els estaven vedades, s'hi detecta la insòlita presència de crims en què el protagonisme rau en els cristians vells. Eixe és el cas, a tall d'exemple, del guarda Benet Hernandes, que assassinà la seua esposa, o el de Pere Marco, fill de Pere, que el 1565 fou mortalment ferit pel fill de Serafí Tosset, cristià nou de Llombai. Una cosa semblant es pot afirmar en el tocant a les infraccions que atemptaven contra el patrimoni, on trobem, entre d'altres, el 1564, la disputa entre Pere Gutierrez i el ciutadà i familiar del Sant Ofici, Jeroni Neus, per la possessió de dues oliveres.

²¹⁵⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 35v-36r.

Nogensmenys, aquesta tipologia gairebé testimonial conviu amb altres de major transcendència com ara els furts i els robatoris. En aquests afers, de bell nou, trobem antics mudèjars vassalls del casal de Gandia, però també cada vegada més lladres, bandits i assaltants de camins, predominantment d'origen morisc i de molt diversa procedència: regnícoles, andalusos i el que, sens dubte, resultava més perillós; vinguts d'allén.²¹⁵⁸

La darrera de les etapes que ha centrat el nostre estudi comprén, com hem assenyalat adés, el lustre 1566-1570. Durant aquest període ens encontrem paradoxalment amb una comunitat morisca molt més cohesionada, per tant, aparentment allunyada d'aquelles guerres intestines de les anualitats anteriors. Bona prova d'açò que diem són els nivells ridículament modestos de persones ferides, injuriades o assassinades, atés que posat en números, són únicament tres casos en cinc anys. La gènesi d'aquest canvi de tendència tan extrem, dos o tres anys abans que es declarara l'alçament de Las Alpujarras granadines, ens és a hores d'ara totalment desconegut.

Certament, hom podria aventurar que la presència física de don Carles de Borja als seus dominis de la foia de Llombai a començaments de l'estiu de 1565 va estar el detonant de la pacificació. Almenys sembla que les xifres d'alguna manera ho avalen: deu dels casos enregistrats el 1565 varen succeir abans de l'arribada del marquès, front als sis que van esdevindre a *posteriori*. Ara bé, açò portat al terreny de la gravetat i el nombre de delictes (tenint en compte la concatenació) ofereix unes xifres gairebé parelles. Les evidències parlen per si mateixes. Així doncs, sense discutir l'influx apaivagador del fill de Francesc de Borja sobre els seus vassalls, costa de relacionar la seua estada a Llombai amb el dràstic descens de les infraccions que es va experimentar l'any 1566.

A partir d'aleshores, ço és, del 1567 es va tornar a encetar una nova tendència alcista a causa, principalment, de contravencions que afectaven directament la propietat, amb una incidència d'onze en quatre anyades, seguida, tot i que de lluny, per la repressió de l'alterament de l'ordre públic o el qüestionament de l'autoritat senyorial; amb cinc casos concentrats únicament en els darrers dos anys (1569-1570). L'explicació d'aquesta significativa elevació dels índexs de delinqüència o de repressió—més encara tenint en compte que Pere Calbet abandonà Llombai l'octubre de 1570—potser cal cercar-la en l'alçament morisc de Las

²¹⁵⁸ Trobem petites bandes en què estan associats cristians vells amb moriscos. Cap dels moriscos està inclòs als llistats que proporcionen Jorge Antonio Catalá i Sergio Urzainqui. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Bandidos, infiltrados y conspiradores...", *op. cit.*, pp. 163-172; —, *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 82-88, 92-95, 127-144 i 191-232.

Alpujarras o en la temptativa de sollevament d'aquesta minoria al regne de València i les seues implicacions a la Ribera del Xúquer.²¹⁵⁹

6.4. ABORDAR UNA ANÀLISI DESCRIPTIVA I NARRATIVA: DISPOSICIONS, REIVINDICACIONS, INFRACCIONS, DELICTES I CONFLICTES

La intenció amb què encetem aquest apartat no és altra sinó explicar o analitzar amb deteniment el mode en què es van desenvolupar els esdeveniments que sovint, malgrat que no sempre, es plasmaven en fets delictius; tot prenent en consideració, entre altres, les circumstàncies, el paper actiu o passiu que van adoptar els protagonistes i les reaccions o respostes de caire sociocultural que s'hi van suscitar a nivell col·lectiu. Heus ací, la justificació de la segona part del títol: «disposicions, reivindicacions, infraccions, delictes i conflictes». Així mateix, de manera paral·lela, tot salvant els petits i freqüents salts en el temps a què obliga la dissecció tipològica, la narració tractarà d'emmarcar-se en la quotidianitat amb la finalitat d'ubicar amb claredat els indrets i els personatges. Dit en altres paraules, recorrem a la seqüenciació esgrimida als epígrafs anteriors per tal de lligar, sempre que siga possible, incidents aparentment aïllats o que *a priori* semblarien ser un mer resultat de la casualitat, l'espontaneïtat o la immediatesa a conjuntures o problemàtiques amb un pregon transfons social, polític i cultural dintre dels llinars de l'espai senyorial conformat per la baronia d'Alèdua i el marquesat de Llombai i que, consegüentment, obeïen a processos complexos, amb un considerable recorregut o bé amb una basta i significativa durada.

Així les coses, els delictes contra l'autoritat del senyor, contra l'ordre públic, contra la moral i la honestat, contra la integritat de les persones o contra les seues propietats continuen estant al bell mig del relat, sense deixar de costat mai l'espai físic ni abandonar l'esclariment de la identitat dels individus protagonistes per cenyir-se únicament a la utilització d'un estricte ordre temporal, sinó reflexionar sobre els esdeveniments tenint en compte al marc sincrònic i diacrònic en què hi van succeir. En definitiva, l'objectiu principal d'aquest apartat no és altre sinó abordar des d'una òptica molt més micro-històrica una relació explicativa minuciosa dels fets que

²¹⁵⁹ Asmet Garró, morisc de Torís, bandejat el 1555 del Marquesat, va estar el cabdill de la conjura d'alçament morisc de 1570, que va tindre com a epicentre la Foia de Bunyol i la Vall de Cofrents. L'alçament va estar convenientment desarticulat pel comte de Benavent, lladoncs lloctinent general del Regne. No obstant això, segons sembla, Asmet Garró havia estat en contacte amb moriscos de diverses localitats de la Ribera del Xúquer com ara Massalavés, Alàsquer, Alberic, entre d'altres. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *La conjura morisca...*, op. cit., pp. 11-41; —, *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 131-132. Asmet Garró és el protagonista del modisme valencià «passar més fam que Garró».

permeta exposar-los amb els seus nombrosos detalls i matisos. Sens dubte, tot açò permetrà guanyar tant en qualitat com en l'aprofundiment del coneixement alhora que haurà de servir per reforçar el discurs general i justificar les subdivisions cronològiques, que mitjançant les diverses fites, varen marcar bé una continuïtat o bé, per contra, un canvi de trajectòria i van influir per minorar o acréixer tensions i conflictes al marquesat de Llombai i la baronia d'Alèdua entre 1554-1570. No debades, eixa ha estat una de les motivacions que han suscitat l'anàlisi del manuscrit del notari alzireny Pere Calbet, el qual, a través dels seus ulls i l'extraordinari registre de la seua ploma, ens permet assistir com a testimonis d'excepció a la quotidianitat de l'administració de justícia de la Batllia d'una de les principals senyories de la Ribera del Xúquer.

Això no obstant, potser arribats a aquest punt, i abans de començar, caldria fer unes quantes consideracions. En primer lloc, en referirem una que potser contribueix a exacerbar més encara l'abast, la significació i l'excepcionalitat de la font. No per casualitat, Carles de Borja va estar marquès de Llombai entre 1550 i 1572, ço és, des que Francesc de Borja, convertit a jesuïta, decidira fer cap a Roma; deixant-lo com a cap dels dominis de la casa ducal de Gandia, situació un tant anòmala que durà fins el 1572, en què el seu primogènit—Francesc Tomàs de Borja—, com havia esdevingut costum, en rebé la dignitat. De resultes, el volum conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira recull les anotacions de l'administració de justícia concernents al període, excloent sis o set anys, durant el qual el fill del IV duc de Gandia en va estar marquès.

Malauradament, però, com hem anunciat en altres ocasions, no es tracta d'un repertori complet, atés que manquen els expedients, actes o escrits dels justícies locals d'Alfarb, Catadau, Llombai i Alèdua, que actuaven en primera instància. Com és ben sabut, aquesta mena de situacions sovint solen portar els investigadors a dilucidar el grau de representativitat d'aquesta mena de fonts i d'altres complementàries que tractem d'emprar a l'hora d'estudiar el comportament delictiu general. Heus ací l'etern dilema. Tanmateix, tal com apunta a tall d'exemple Pablo Pérez, no cal oblidar que l'interés de la recerca hauria de raure essencialment en la utilització de la documentació disponible més que no pas en el seu grau de representativitat numèrica. Car, qualsevol intent històric d'aproximació al nombre total de delictes o d'infraccions no deixa mai de ser una estadística parcial, atés que les xifres porten inherentment solapades una ocultació de la realitat. Aquest extrem resulta més manifestament evident encara a les primeries de l'edat moderna, sobretot com a conseqüència de la fragmentació d'una justícia en què, fins i tot, el rescabament de ferides i homicidis es podia resoldre a l'ombra dels tribunals o romandre sota el recer de negociacions privades. Açò, portat a l'àmbit de la foia de Llombai és fa especialment visible, per exemple, en el registrament en sec de paus i treves, ço és, sense cap

altre indici o sense donar compte dels motius del conflicte o de les hostilitats que n'han conduït a la signatura.

A més, per si fora poc, com hem assenyalat adés, les dificultats intrínseques acostumen a accentuar-se perquè el repertori de la paperassa arxivística conservada incideix normalment de mode no gaire avaluable sobre el contingut de la mostra.²¹⁶⁰ Malgrat tot, la vessant positiva és, sens dubte, la continuació del camí que altres persones van iniciar en el seu moment i que s'ha vist en no poques publicacions en el cas particular de la foia de Llombai. En eixe sentit, cal que ens referim a l'extens i minucios compendi sobre el Marquesat que va elaborar el professor Manuel Ardit, als nombrosos i variats treballs de Vicent Bisbal del Valle, al d'Emilio Callado Estela i Miguel Navarro Sorní, sobre la fundació borgiana del convent de la Santa Creu; els de l'historiador britànic James Casey, sobre la hisenda del Marquesat; els de Vicent Climent Ferrando i d'Arturo Climent Bonafé, entre altres, amb l'edició de la *Descripció del Marquesat de Llombai* de Francesc Benlloch i el traçat d'un relat històric sobre l'actual parròquia de Llombai, respectivament, i com no els d'Èlia Gozálbez i Antonio Constán—tant per separat com conjuntament—, els quals, tots plegats, ens han sigut de notable ajut a l'hora de redactar els anteriors i els següents epígrafs.²¹⁶¹

UN MÓN DE MARGINALITAT I POBRESA?

La historiografia, d'una banda, ha vinculat potser massa sovint tot allò concernent a les contravencions i els atemptats contra la propietat al lladronici i, en termes generals, a la marginalitat, a la pobresa o a la misèria estructural i conjuntural de les societats de l'Edat Moderna. D'altre costat, hom no pot obviar que durant molt de temps els investigadors van ser de l'opinió que aquesta tipologia delictiva no havia arribat a posseir un pes específic significatiu fins a etapes històriques més o menys recents. Per justificar-ho basta acudir, tal com apunta Pablo Pérez Garcia, a alguns autors europeus com ara Fernand Braudel, Jean-

²¹⁶⁰ PÉREZ GARCÍA, P., “Una reflexión en torno a...”, *op. cit.*, pp. 31-32.

²¹⁶¹ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*; —, “Violència i justícia...”, *op. cit.*, pp. 113-136; —, “La evolución de la renta feudal...”, *op. cit.*, pp. 11-30; BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*; —, *La baronía i el marquesat...*, *op. cit.*; —, *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*; CALLADO ESTELA, E. i NAVARRO SORNÍ, M., “En tierra de infieles...”, *op. cit.*, pp. 223-236; CASEY, J., *La hisenda del Marquesat...*, *op. cit.*; CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia...*, *op. cit.*; CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripción...*, *op. cit.*; CONSTÁN NAVA, A., *Proyección islámica e identidad...*, *op. cit.*; —, “La lengua árabe a través...”, *op. cit.*, pp. 249-281; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*; GOZÁLBEZ ESTEVE, E., *Análisis de un señorío...*, *op. cit.*; —, “Cristianos, mudéjares y moriscos...”, *op. cit.*, pp. 195-218; GOZÁLBEZ ESTEVE, E., “Rentas señoriales en el marquesado...”, *op. cit.*, pp. 67-122.

Pierre Gutton o Bronislaw Geremek.²¹⁶² Pel que sembla, al nostre imaginari col·lectiu contemporani—replet de «presentismes»—li resulta quasi inevitable associar aquesta mena de crims i infraccions a furts i robatoris en què la necessitat tenia un pes eminentment predominant. Afortunadament però, la documentació processal hi a contribuït molt a projectar un escenari, si més no, força divers.

En efecte, res més allunyat de la realitat. Front a eixa visió socialment tan difosa i excessivament simplista, fa uns quants decennis, s'obrí un horitzó interpretatiu que permeté canviar de soca-rel el paradigma i amplià el ventall de possibilitats de lectura a l'abast dels investigadors. Així les coses, els delictes contra la propietat, com ocorregué en tants altres camps de la investigació criminal durant els anys 80 i 90, passaren a ser plantejats en altres termes distints tant a nivell quantitatiu com qualitatiu. Bona prova d'això la trobem, a tall d'exemple i sense ànim d'exhaustivitat, en el fet que a França començara a esbossar-se una clara diferenciació entre la considerable rellevància adquirida pels delictes contra la propietat als grans nuclis urbans, basada en els elevats percentatges globals que s'hi manejaven, en contraposició a les escarides xifres que en el conjunt s'observaven a les localitats més petites o de l'àmbit més rural.²¹⁶³

De semblant manera, portat a casa nostra, prenent, primerament, els estudis realitzats per Desamparados Minguillón a la ciutat de València i, a continuació, el d'Immaculada Peris, pel que fa a la vila d'Alzira, i salvant les manifestes diferències, aquest relat explicatiu no sols es sosté dempeus, sinó que resulta fins i tot versemblant.²¹⁶⁴ Dit en poques paraules, d'acord amb aquesta hipòtesi de treball, es pot afirmar que el respecte envers les possessions estava molt més arrelat entre els veïns i veïnes dels petits nuclis poblacionals que no a les urbs amb demografies més significatives. Per sort, des d'aleshores la investigació ha avançat bastant i ha permés matisar una teoria que presentava molts inconvenients interpretatius i pecava de força generalista, fins al punt que en l'actualitat resulta molt agosarat mantindre-la.

Tot açò ho portem a col·lació, perquè en el cas de la foia de Llombai establir una comparativa numèrica no solament resulta inevitable, sinó que també esdevé escaient. No

²¹⁶² Veg. PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, op. cit., pp. 51-52. Veg també, BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el mundo...*, op. cit.; GEREMEK, B., "Criminalité, vagabondage, pauperisme...", op. cit., pp. 337-375; —, *Truands et misérables dans...*, op. cit.; GUTTON, J. P., *La Société et les pauvres...*, op. cit.

²¹⁶³ Cfr. GEREMEK, B., "Criminalité, vagabondage, pauperisme..." op. cit., p. 341; —, *Les Fils de Cain...*, op. cit.; LECUIR, J., "Criminalité et moralité, Montyon..." op. cit., p. 480; LE ROY LADURIE, E., *Montaillou, aldea occitana...*, op. cit., pp. 534-535.

²¹⁶⁴ MINGUILLÓN ORTEGA, D. *El justicia criminal durante...*, op. cit., p. 68; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 161-162.

debades, el nostre treball, que comprén un marc eminentment rural, ofereix un fort contrast amb allò que van enunciar als anys 80 i 90 els estudis francesos i que després fins i tot s'ha tractat d'apuntalar per a l'àmbit valencià. I és que, si posem les xifres damunt la taula, que el 55 % de les infraccions atemptaren directament contra la propietat no és poca cosa, ni es pot titllar d'irrellevant.²¹⁶⁵

Això no obstant, la clau per tractar d'entendre els motius d'aquestes diferències tan abissals rau sens dubte en el contingut o qualitats de les faltes. Basta a fer-li una ullada ràpida al gràfic sectorial tocant als «delictes contra la propietat» per adonar-se'n.²¹⁶⁶ El 71 % de les contravencions corresponen a impagaments, és a dir, a denúncies per endarreriments en l'abonament de béns mobles, immobles i semovents o bé al retorn de capitals (préstecs, censals, violaris...), els quals sembla que tenen escassa representació als estudis anteriors.

Posats a esbrinar les raons d'aquest silenci, se'ns acuden, si més no, dues. D'una banda, cap la possibilitat que les fonts consultades no hi oferiren referències sobre l'assumpte, ja que costa pair que aquesta mena de situacions no foren presents a la resta d'indrets o municipis objecte de recerca. D'altra, també podria haver ocorregut que ningú hi parara esment, considerant que es tractava d'assumptes menors o no gaire equiparables amb el furt, el robatori o bé amb la destrucció o menyscabament patrimonial. En la primera de les situacions, no hi ha res a fer perquè el subjecte investigador està limitat pel contingut de la paperassa, mentre que el supòsit de la segona podria implicar un cert falsejament de la realitat, ja que, posem per cas, el dany infligit a la hisenda d'un individu per impagament podia ascendir a quantitats igualment elevades.

Tanmateix, a la llum de les dades disponibles, resulta palés que a la foia i marquesat de Llombai no es pot parlar d'un predomini delictiu contra la propietat en què la marginalitat i la pobresa tingueren un protagonisme força destacat. Per tant, més bé el que es pot afirmar és tot el contrari. La notable preeminència de denúnciacions en què hom sol·licitava l'abonament de sumes monetàries, sovint minses però altres vegades substancials, invita a pensar més aviat en una societat certament agrària, però amb un considerable accés al mercat; ço és, amb capacitat de compra i de consum i forçosament també amb certa solvència i credibilitat. Tot açò expressat en termes numèrics resulta encara més aclaparador. Els deutes o endarreriments en el pagament, suposen el 71 % del

²¹⁶⁵ Veg. el gràfic d l'epígraf d'aquest capítol titulat: *Assajant una classificació tipològica dels delictes i de les infraccions*.

²¹⁶⁶ Veg. el gràfic d l'epígraf d'aquest capítol titulat: *Els delictes contra la propietat*.

total sectorial i el 36 % del còmput global. En canvi, els robatoris i els furts, mal que mantinguem la fal·làcia que van estar la conseqüència directa de la necessitat, sols sumen plegats el 13 % i el 6'6 % respectivament.

A) Els impagaments

En termes generals, la legislació foral valenciana parava especial atenció a tots aquells assumptes que atemptaren contra la propietat. També als impagaments. Això és almenys el que s'extrau de l'abundant i minuciosa codificació en què es donava compte prolixament de les formes, dels procediments a seguir fins a reparar la possessió d'allò en què la part denunciant hi havia estat perjudicada, a més de decidir subtilment les penes, d'acord amb el menyscapte que hom hi havia infligit. A grans trets, però, val a dir que el procediment legal inicial passava pel pertinent requeriment de pagament a cert temps (una mena de dilació o ajornament), seguida posteriorment per una confiscació de béns pel valor del deute o inclús l'empresonament, en cas que l'individu no haguera pogut o no volguera satisfer la quantitat exigida.²¹⁶⁷

Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, atenent a la seua estructura administrativa, cal pensar que la major part de les vegades aquestes qüestions es resoldrien a la cort dels respectius justícies locals i *a priori* no transcendien a instàncies superiors, com ara, la que ens ocupa: la Batllia. Contràriament a aquest plantejament, però, el que s'observa és que s'hi va recórrer o pleitejar per segona volta davant el batlle en nombroses ocasions; fins l'extrem d'esdevindre plegats, com hem assenyalat adés, més de la tercera part del muntant global. Això no obstant, també és cert que s'evidencia clarament una aglomeració al voltant del 1555, en què se'n concentren més de la meitat de la seixantena d'anotacions que a aquest respecte conté el manuscrit de Pere Calbet. L'explicació, certament, se'ns escapa: un dolent funcionament dels justiciats locals? No ho sembla. Llavors, un mal any en les collites? Més bé, com veurem, caldria parlar d'un lleuger endarreriment en el seu cobrament. Ben bé no ho sabem i a hores d'ara no disposem de dades complementàries que confirmen, afegisquen dades o desmentisquen aquestes hipòtesis.

²¹⁶⁷ Veg. a tall d'exemple, FRV. II-IV; FRV. III-VII; FRV. III-XXI; FRV. IV-IV; FRV. IV-VII; FRV. IV-XI; FRV. IV-XVIII; FRV. IV-XX; FRV. IV-XXII; FRV. IV-XXIII; FRV. VIII-II; FRV. VIII-III; FRV. VIII-IV.

Un altre aspecte sobre el qual cal parar esment a l'hora de tractar sobre els impagaments és, sens dubte, la diversitat de subjectes. A més, a açò caldria afegir la variabilitat de la qualitat i la quantitat de la informació. No debades, la major part d'entrades enregistrades són molt concises, atès que arrepleguen els noms i cognoms de denunciants i denunciats, normalment hòmens; el motiu del requeriment d'impagament (venda de propietats, lloguers, arrendaments, préstecs...), el veredictes i el termini per satisfer les quantitats exigides, junt amb els preceptius testimonis que van atestar la legalitat i veracitat de la sentència. Ara bé, no falten tampoc casos en què la informació aportada resulta bastant detallada i prolixa; riquesa que ajuda l'investigador a entendre amb major profunditat el que va succeir: la situació espacial i temporal concreta, la condició social i econòmica dels implicats o les veritables raons per les quals l'abonament no es va produir a temps, entre d'altres.

Així doncs, deixant de banda la minuciositat o exigüitat informativa de les notícies recollides a la font documental, ens disposem a classificar l'heterogeni i complex ventall de motivacions que originaren plets i resolucions judicials per impagament en quatre grans grups temàtics, és a saber, **la compravenda de béns i productes**, els tributs i composicions, els lloguers i arrendaments i, finalment, els préstecs de diners. Emperò heus ací el primer escull. No sempre resulta una tasca fàcil discernir la causa d'aquelles quantitats degudes en què no s'explicita la seua naturalesa, cosa que en dificulta la seua ordenació i catalogació, alhora que desdibuixa el pes específic de certes categories.

Nogensmenys, el que resta en clar, malgrat els problemes, és la sobreixida importància en termes numèrics de la primera de les agrupacions en què adquireixen notable protagonisme l'adquisició i venda de mercaderies, de béns de mobles i d'immobles i també de bèsties de treball i de càrrega, entre altres béns semovents.²¹⁶⁸ Precisament, aquests darrers, els béns semovents, en constitueixen el nucli principal i més nombrós, mal que una vegada més hom no pot deixar d'assenyalar l'evidència: la seua desmesurada concentració en una sola anualitat; la del 1555, amb 24 casos.²¹⁶⁹

En efecte, val a dir que el 1555 esdevé alhora una evident alteració estadística i una mena d'interessant miratge que invita a reflexionar sobre l'escenari d'administració de justícia opacament subjacent per sota la Batllia unificada del marquesat de Llombai i la baronia d'Alèdua. Es pot considerar una anomalia perquè es tracta d'una inaudita irrupció de causes, la resolució de les quals requeia més aviat en els tribunals locals o justiciats en

²¹⁶⁸ FRV. II-IV; FRV. IV-XVIII.

²¹⁶⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v, 9v, 10v i 12v.

primera instància que no pas en el batlle. Vist des de l'altra cara de la moneda, però, es pot fer servir com un efímer i privilegiat testimoni de suggestives realitats que, a causa de les característiques de la nostra font, se'ns escaparan per a la resta del període cronològic. Dit en altres paraules, açò ens permet besllumar i fins i tot certificar que l'economia de la foia i marquesat de Llombai era força dinàmica i estava plenament integrada en el mercat. Més, inclús, del que augurava Manuel Ardit.²¹⁷⁰

Amb tot i això, resulta inevitable formular-se certes preguntes. A tall d'exemple, tenint en compte que allò que transcendí a la Batllia no hagué de ser, *a priori*, sinó un reduït nombre de casos en què no es van pagar a temps un bon grapat de quadrúpedes, caldria que ens plantejàrem almenys la possibilitat que el 1555 es produïra en aquestes contrades una notable ampliació o renovament de l'arment d'èquids disponibles. L'ús per a la tragineria en una zona de pas com la foia de Llombai, en podria ser una de les causes. I en eixe sentit, al capdavall, tant se val si la quantitat d'adquisicions eixe any va estar un tant anòmala o si contràriament representava una xifra propera a l'acostumada. Car, si donem per bones qualssevol de les reflexions, caldria també fer-ho des de la perspectiva de l'ús polivalent de les cavalleries que adverteix Daniel Muñoz per al municipi de Requena; on burros, matxos, poltres i rossins, eren utilitzats tant en les tasques agrícoles com en les logístiques i comercials d'extracció i importació dels productes que entraven i abandonaven el Regne.²¹⁷¹ No debades, tal com hem assenyalat en anteriors apartats, els caminals de Llombai, Catadau, Alfarb i Alèdua van esdevindre durant el segle XVI, si no ho eren ja, vies d'un considerable trasteig de mercaderies vingudes de les localitats de la plana fluvial del Xúquer que les més de les vegades creuaven d'amagat la frontera.

Ara bé, a la llum de les dades, si una cosa traspua és la vinculació del metge Baptista Vilafranca al negoci de la compravenda d'atzembles i haveries, ja fora en qualitat de mercader o d'intermediari a efectes lucratiu.²¹⁷² No es pot explicar d'altra manera, atés que fou el denunciant en 22 ocasions; totes elles concentrades en el 6 de juliol de 1555; un cop passat el termini fixat: la festivitat de Sant Joan Baptista. Entre la nòmina dels seus

²¹⁷⁰ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 64-71.

²¹⁷¹ MUÑOZ NAVARRO, D., "Fraude en el comercio...", *op. cit.*, pp. 604-611. Veg. també CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, p. 17.

²¹⁷² Es podia comprar i pagar al comptat si eren adquisicions menudes i modestes. El més habitual era, però que es comprara fiat, amb el consegüent ajornament en el pagament del preu en la totalitat o en una part. Això suposava un augment en el preu final en forma d'interés. En aquests tipus de transaccions es podien guanyar molts diners perquè estaven oberts al préstec amb usura. Una usura silenciada i que no constaria en els acords. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., "Altres activitats econòmiques...", *op. cit.*, p. 257.

deutors trobem cristians vells com Joan Marco,²¹⁷³ el ciutadà i familiar del Sant Ofici Joan Jeroni Neus²¹⁷⁴ i Joan Sanchis,²¹⁷⁵ tot i que fonamentalment el que s'hi observa són anotacions amb noms de moriscos,²¹⁷⁶ com ara els de l'antic alamí Lluís Alfaquí, Asmet Alif, Ibrahim Aref, Lluís Ario, Joan Caixut, Llop Dido, Saad Faraig, Vicent Galup, Vicent Gomiri, Lluís Quequei, Lluís Reglí, Pere Ribeu, Massot Xat, Garró «lo vell», Benet Joglar d'Alfarb, Cuhit, gendre de Quequei, a més de Sonduc, Cervató i Gordet.²¹⁷⁷ Pel que sembla, la major part dels adquirents d'aquesta remesa d'equins s'havien compromés a saldar-ne el preu en dues anualitats i havien faltat a la consignació de la primera, acordada per al 24 de juny de 1555, festivitat de Sant Joan Baptista. La raó cal buscar-la en un lleuger endarreriment dels esplets. Per tant, bastaren unes poques setmanes perquè el metge Vilafranca es veiera satisfet en la seua legítima reclamació.

Nogensmenys, el que l'any anterior havia estat un petit retard, el 1556 es convertí en un malany a causa de les males collites. Tanmateix, a la cort de la Batllia no hi va arribar cap litigi. Tot apunta que aquesta vegada Vilafranca s'armà de paciència i la cosa quedà en mans dels justícies locals. Tant va estar així que si no fora pel plet que el 1564 van instar Lluís Alfaquí, Lluís Reglí, Lluís Cervató i Garró contra Magdalena Tudó, vídua de mossén Jaume Martines, aquestes dissortades circumstàncies ens hagueren passat totalment desapercebudes. Garró i Cervató foren dels que acabaren fent cap a la presó: el primer per 6 lliures i el segon per 5 lliures i 10 sous.²¹⁷⁸

²¹⁷³ Un matxo (20 lliures i 10 sous) a pagar en dues vegades. La primera meitat en la festivitat de Sant Joan Baptista de 1555 i l'altra meitat el mateix dia de l'any següent. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 5v.

²¹⁷⁴ Un rossí (12 lliures) a pagar igualment en dues vegades. *Ibidem*, f. 6r.

²¹⁷⁵ Un rossí (14 lliures) a pagar en una sola vegada. *Ibidem*, f. 5v.

²¹⁷⁶ Els noms i cognoms dels moriscos de la foia i marquesat de Llombai han estat normalitzats prenent com a referència l'estudi d'Elia Gozábez i Antonio Constán i tenint present com a complement la relació del desarmament de 1563, publicada per Vicente Bisbal del Valle. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp.13-49; GOZÁBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 83-91 i 105-114.

²¹⁷⁷ Tots els moriscos es van comprometre a pagar els quadrúpedes en dues vegades. La primera meitat en la festivitat de Sant Joan Baptista de 1555 i l'altra meitat el mateix dia de l'any següent. Com que no havien satisfet la primera paga, se'ls condemnà a abonar-la en un termini de 10 dies. Lluís Ario havia comprat un matxo i una mula (39 lliures), Asmet Alif, dos mules (37 lliures i 10 sous); Garró, una mula (17 lliures i 10 sous); l'alamí Lluís Alfaquí, dos rossins (25 lliures i 5 sous); Massot Xat, una mula (16 lliures); Lluís Reglí, una altra mula (16 lliures); Cuhit, gendre de Quequei, un matxo (15 lliures i 10 sous); Llop Dido, una mula (18 lliures i 10 sous); Ibrahim Aref, un matxo (16 lliures); Sonduc, un rossí (12 lliures); Saad Faraig, un matxo (38 lliures); Joan Caixut, un rossí gris (8 lliures i 10 sous); Pere Ribeu, un rossí (12 lliures); Joglar, un rossí (15 lliures i 10 sous); Cervató, una mula i un rossí (29 lliures i 10 sous); Lluís Quequei, una mula (17 lliures i 10 sous); Gordet, un matxo (16 lliures i 10 sous); Vicent Gomiri, àlies Biari, una mula (20 lliures), i finalment Vicent Galup, òlim Obaidal, que havia adquirit un rossí (14 lliures). AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v.

²¹⁷⁸ *Ibidem*, ff. 60v-61v.

Així mateix, cal assenyalar que el 1555 s'hi van instar dos litigis més de semblants característiques. En aquests successos, però, no hi va haver cap cristià vell pel mig. El 24 de setembre, Vicent Ferrer, nou convertit d'Alfarb, denuncià davant el tribunal de la Batllia el seu gendre Joan Galero, òlim Mahomat, perquè li devia 25 lliures i mitja per un mul que li havia venut. Inclús després de l'enjudiciament, Galero, feu la ronsa diverses vegades. És més, fins i tot deixà transcórrer les preceptives deu jornades que li havien sigut concedides inicialment. Ara bé, pareix que al remat s'avingué a cancel·lar el deute quan, el 8 d'octubre, mossén Jaume Martines, en qualitat de batlle, li donà l'ultimàtum.²¹⁷⁹

El segon succés, pot ser siga més suggestiu que aquest darrer. No debades, els dos implicats—Benet Joglar i Asmet Alif—havien sigut deutors mesos abans de Baptista Vilafranca. En efecte, el 2 d'octubre, el missatger Andreu Martines, certificà davant la Batllia que el dissabte anterior havia citat Asmet Alif perquè acudirà en horari de cort i saldara l'import de 41 lliures que li havia deixat sense pagar a Benet Joglar, preu d'un rossí i una mula. El ben cert fou que transcorregut el temps, sent l'hora de tancar la cort, Alif no s'hi havia presentat, raó per la qual Joglar l'acusà de contumàcia. Consegüentment, per ordre del batlle, Martines procedí a executar penyores en els béns de la llar de l'acusat. No ho pogué fer, puix que no hi trobà objectes mobles de valor. Finalment, no fou fins el 19 de novembre que l'assumpte es pogué donar per conclòs. Joglar entrà en possessió d'un petit camp a Beniali que havia estat propietat fins aleshores d'Alif.²¹⁸⁰

Un cop fora dels llindars del 1555, tal com hem explicat adés, els plets elevats a la Batllia per impagament de solípedes es poden comptar amb els dits d'una mà. A tall d'exemple, subsidiàriament es podria mencionar el cas ocorregut el 1554, malgrat que l'origen del procediment és del tot un altre. Tal com apuntà Manuel Ardit, els moriscos constituïen la riquesa del marquès a la foia de Llombai. Per eixe motiu, el casal de Gandia tractava de mantindre el territori en règim de plena producció, però no els resultava fàcil, perquè, per raons més aviat polítiques i econòmiques que no religioses, el degoteig de vassalls que marxaven a altres poblacions valencianes o inclús al nord d'Àfrica era constant. Habitualment, a més, al darrere deixaven un reguer de deutes a particulars i també a la hisenda senyorial. I per bé que existien reglamentacions i mecanismes que procuraven

²¹⁷⁹ *Ibidem*, f. 9v.

²¹⁸⁰ *Ibidem*, f. 10v.

de subjectar els novament convertits a la terra, en la pràctica es convertien a sovint en paper mullat.²¹⁸¹

Tot açò ho portem a col·lació, perquè Pere Joan Ofrí fou un dels que hi fugí. I com quasi tots els que emprenien el camí d'eixida, ho feia acaçat pels números rojos. Per sort a la que havia estat la seua llar hom havia trobat un matxo de pèl roig que els oficials senyorials volien fer servir per liquidar amb el procurador i comptador del duc de Gandia les 32 lliures que Ofrí faltava de renda. Aquesta pretensió sembla, però, que es truncà quan el 30 de setembre de 1554 feu acte de presència Joan Mançanell, morisc de Cofrents, i reclamà la possessió del quadrúpede per impagament. Així les coses, mossén Jaume Martines es decidí a elevar l'assumpte al governador general dels estats dels Borja—que residia a València—perquè dictaminara el mode de procedir. Mentrimentres, el batlle assegurà a Mançanell la possessió de la bèstia en el seu poder i obligà, a tal fi, els seus béns davant el notari xativí Onofre Rovira, que hi rebé l'acte.²¹⁸²

Després d'allò, la qüestió quedà paralizada fins al 6 de maig de 1555, quan mitjançant carta del 26 d'abril, el procurador del duc, don Guillem Ramon Pujades,²¹⁸³ ordenà que se li féra entrega del matxo a Joan Mançanell o bé que es venera en públic encant; tot atenent-se a l'acte notarial de compravenda rebut per Pere Meneu a 31 d'agost de 1553. Al remat, com que ningú no oferia més de 30 lliures, el missatger Gonçal Navarro i el batlle van optar per lliurar-li'l al cofrentí.²¹⁸⁴

A banda dels nombrosos casos reportats per a l'any 1555 i d'aquest que acabem de referir, reprenent el fil del discurs, cal assenyalar que solament en trobem tres més en tota la seqüència cronològica i dos d'ells—el del 1557 i el de 1568—no versen sobre equins, sinó sobre ovicaprins. Com dèiem, es poden comptar amb els dits d'una mà. Emperò, anem a pams. El darrer exemple clar d'impagament d'un èquid feu cap a la Batllia el 7 de gener de 1556, tot just en acabar les festes de Nadal, a instància de Jeroni Cuhit, atés que la vídua na Mallela li devia 14 lliures, 2 sous i 6 diners del preu d'un rossí que havia adquirit el fill

²¹⁸¹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 48 i 63. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. III, pp. 22-23.

²¹⁸² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 46r-47r.

²¹⁸³ Guillem Ramon Pujades va estar una de les persones de confiança de la casa ducal de Gandia que van protestar per l'actuació del virrei duc de Calàbria arran dels «successos de Polinyà». Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, op. cit., pp. 47, 229 i 231-232. Veg. veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del iv duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

²¹⁸⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 3r.

d'aquella. Mossén Jaume Martines, una vegada revisada la documentació, condemnà la nova convertida al pagament en el termini de deu dies.²¹⁸⁵

El 13 de juliol de 1557, Martí Ferrer, habitant de Requena, evidenciant el trasteig i els contactes de caire econòmic existents entre ambdós territoris, denuncià el morisc llobaí Lluís Llopet, òlim Huceit Palluix, perquè li faltaven 54 lliures i 9 sous del muntant total d'ovelles que li havia comprat. En aquesta ocasió, el mateix Llopet es comprometé i obligà a saldar el deute en el que restava del mes de juliol.²¹⁸⁶ De semblant manera, el 3 d'octubre de 1568, Pere Roig, en qualitat de batlle de la veïna baronia d'Alginet, es dirigí al seu homòleg al marquesat de Llombai a fi i efecte de cobrar del catadauí Vicent Appo, àlies Agermanat, les 44 lliures corresponents a la part del preu de 40 cabres, tocants al pagament de la festivitat de Sant Joan de juny; d'acord amb l'acte rebut pel mateix Pere Calbet a 10 d'octubre de 1567.²¹⁸⁷

En ordre numèric d'importància, els impagaments de productes agraris i de mercaderies segueixen als béns semovents, malgrat que de bell nou es concentren—aquesta vegada íntegrament—en l'any 1555 i emfatitzen la seua condició d'excepcionalitat pel que fa a l'aproximació al coneixement del que es coïa habitualment a les instàncies inferiors, administrades pels justícies locals d'Alèdua, Alfarb, Catadau i Llombai. En aquest sentit, crida poderosament l'atenció que la pràctica totalitat de les demandes estigueren relacionades amb la sericicultura; no debades, l'activitat que es trobava en plena expansió a la Ribera del Xúquer en aquell moment i que estava enriquint les seues elits dirigents.

La primera es va substanciar el 22 d'agost quan Anfós Gonzalo va estar denunciat per Joan Faraig perquè no li havia pagat a temps 4 corones de seda.²¹⁸⁸ Un mesada després, el 24 de setembre, Joan Marna, òlim Saad, pleitejava amb Joan Galero, òlim Mahomat, per idèntiques raons: l'impagament de 22 lliures per la venda de seda que s'havia compromés a abonar-li en la festivitat de Sant Joan. El batlle mossén Jaume Martines, revisat l'albarà escrit per Baboni, el condemnà a fer-li-ho efectiu en deu dies.²¹⁸⁹ La tercera causa en què estaven implicats Vicent i Joan Marna es va resoldre el 22 d'octubre. El segon li devia al primer, d'una banda, una corona de fulla de morera i, d'altra, 7 barcelles de dacsca, a raó de

²¹⁸⁵ *Ibidem*, f. 15v.

²¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 25v. VINCENT, B., *El río morisco...*, *op. cit.*, pp. 31-40.

²¹⁸⁷ *Ibidem*, ff. ss. 81r-81v. Aquest cas concret certifica que Calbet va exercir a la foia i marquesat de Llombai la doble funció públic-privada: escrivà de la cort del batlle i notari privat.

²¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 7v.

²¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 9v. Eixe mateix jorn, Joan Galero fou també denunciat per l'impagament d'un mul. Aquestes circumstàncies, tot i que no necessàriament, fan pensar que o bé es dedicava al trasteig comercial amb seda o n'estava intermediari.

54 sous la barcella. No cal ni nomenar que el morisc havia estat comminat pel batlle a saldar el deute.²¹⁹⁰ En un estat més avançat estava, el 3 de setembre, el contenciós contra el catadauí Mandarani, atés que Andreu Martines, en qualitat de corredor i a instància de Gil de la Torre, li posà en públic encant certs béns. La causa: el dèbit de 10 lliures de cordellat blau.²¹⁹¹

Finalment, cal referir els béns mobles i immobles, que amb un i dos casos d'impagament, respectivament, són les tipologies menys representades. Això no obstant, pel que fa als immobles, afortunadament Pere Calbet pogué registrar al seu manuscrit un exemple de propietat rústica i un altre d'urbana; tot i que bastant distants a nivell cronològic. El primer plet fou abocat a la Batllia del marquesat de Llombai a les primeries de setembre de 1555. Sembla que Pere Ribeu²¹⁹² havia comprat de Vicent Compat un tros de terra a Catadau, prop del Fossar, en el qual hi havia plantades algunes oliveres i una garrofera i no havia acabat d'efectuar el pagament: 24 lliures li havien mancat. Ribeu anava curt de comptants, però contràriament posseïa un important patrimoni immobiliari. Així les coses, amb el beneplàcit d'ambdues parts, mossén Jaume Martines disposà que Ribeu hauria d'entregar-li a Compat, anualment, un sou per cadascuna de les cases que tenia a la plaça de Catadau; les quals no podrien ser venudes mentre Compat o els seus hereus no hagueren recuperat la citada suma.²¹⁹³

La segona causa feu cap a la cort del batlle l'11 d'abril de 1570. El motiu del litigi venia de lluny. Es tractava d'una casa o alberg a la vila de Llombai que Jaume Ferrandis havia adquirit feia temps de Lluís Llima, lladoncs ja difunt, i de la seua muller, Esperança Joan. El preu es fixà en 51 lliures, però transcorreguts uns mesos Ferrandis no havia gosat desembossar ni un clau. Per eixa raó, a fi i efecte d'alleugerir el cobrament, el matrimoni es decidí a dur l'assumpte a mans de la justícia. D'eixa manera fou que van arribar a un acord i concòrdia: Pere Gutierrez, amic de Ferrandis, els avançaria 6 lliures i 6 diners, i a canvi Ferrandis es comprometia a entregar-los la quantitat restant fraccionadament. Signaren una àpoca i es cancel·là el manament executori. A l'altura de 1570, precisament el que la vídua de Llima li reclamava eren les 6 lliures i 6 diners. Jaume Ferrandis entenia,

²¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 15v.

²¹⁹¹ *Ibidem*, f. 9r. De la subhasta de béns es preveïa que havien de pagar-se les 10 lliures de cordellat, els rossecs i 5 sous del salari del corredor, entre altres despeses.

²¹⁹² *Ibidem*, f. 6r. Pere Ribeu havia estat denunciat el 6 de juliol de 1555 per l'impagament d'un rossí.

²¹⁹³ *Ibidem*, ff. 9r i 12r.

nogensmenys, que ho havia d'abonar res i per açò ho havia posat en coneixement del batlle, mossén Gaspar Valentí.²¹⁹⁴

Per acabar, cal que referim l'únic judici en què hom exigeix la liquidació d'un deute per béns mobles. El 20 de maig de 1555, el ciutadà de València Jeroni Blasco es presentà a la Batllia davant Francesc Martí, justícia de la vila de Llombai, i li explicà que el batlle del Marquesat i la seua esposa, Magdalena Tudó, li devien 120 lliures en concepte de mobiliari domèstic i que per moltes vegades que els les havia requerides no havia sigut satisfet en la seua pretensió. A continuació, el mateix Jaume Martines, que hi estava present i cal pensar que s'havia vist inhabilitat en les seues funcions de jutge competent, demanà requesta i dilació per defendre's. Consegüentment, Martí, en qualitat de justícia, vist l'acte notarial de compravenda rebut per Pere Calbet a 10 de maig, li atorgà diferiment de deu dies. Sense més, Jeroni Blasco marxà i deixà per procurador el ciutadà Joan Jeroni Santapau. En aquest punt es perd el rastre d'aquest singular plet, de la qual cosa es pot inferir que mossén Jaume Martines degué fer efectiu l'import.²¹⁹⁵

Altre dels quatre grups de classificació temàtica en què hem dividit aquest bloc és el concernent als **tributs i les composicions**.²¹⁹⁶ No debades, els desemborsaments que els vassalls havien de realitzar sota aquests conceptes sovint podien esdevindre motius de fricció amb el senyor. Òbviament, aquesta mena de situacions, a les quals caldria allevar un cert component de malestar, formaven part del continu tira i arronsa entre ambdues parts, motiu pel qual no resultava estrany que alguns gravàmens estigueren sotmesos a revisió; normalment a l'alça. Nogensmenys, la posició preponderant que el marquès mantenia sobre els seus súbdits a través de les institucions i dels organismes d'administració podia ser contrarestada mitjançant certes dosis de resistència passiva.

Certament no es pot parlar d'una oposició obertament antisenyorial, però sí de certes formes de renitència, com ara el constant endarreriment en els pagaments; un escull en què solia ensopegar-se amb l'empresa senyorial. Heus ací l'origen de litigis i resolucions judicials que de vegades conduïen les famílies a l'endeutament i l'empobriment que precipitava l'abandonament de les seues pertinences. Evidentment, no sempre era eixe el resultat, ni va afectar de la mateixa manera tots els habitants de la foia i marquesat de Llombai. Car, el moriscos, a diferència dels cristians vells, constituïen la base de la renda

²¹⁹⁴ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²¹⁹⁵ *Ibidem*, ff. 3v-4r. Noment es certifica que Calbet va exercir a la foia i marquesat de Llombai la doble funció públic-privada: escrivà de la cort del batlle i notari privat. Malauradament, els seus protocols sembla que no els hem conservat.

²¹⁹⁶ FRV. II-IV, FRV. IV-XIII, FRV. VII-X, FRV. VIII-IV.

senyorial que rebia el casal de Gandia. En definitiva, ni dir cal que alguns d'aquests plets anaren a parar a la cort del batlle.

En eixe sentit, tal com hem assenyalat més amunt, sembla que per molt que els Borja o els seus oficials i delegats procuraven de subjectar els novament convertits perquè no marxaren i poder mantindre, d'eixe mode, el territori en règim de plena producció, no els resultava gens fàcil. El degoteig dels que hi se'n anaven o fugien era constant. Alguns, els més agosarats, passaven allén, ço és, al nord d'Àfrica;²¹⁹⁷ la resta acostumava a aveïnar-se a altres poblacions valencianes. Sobre aquest extrem, el professor Manuel Ardit proporcionà l'exemple de Lluís Pardillo, qui juntament amb la seua família, pel febrer de 1562, havia deixat el Marquesat i s'hi havia establert a la Vilanova o moreria de València.²¹⁹⁸ Això no obstant, a partir del manuscrit de Pere Calbet n'hem pogut documentar almenys quatre més de casos. Sense anar-hi més lluny, el de Pere Joan Ofri (1554), a què ens referíem adés en parlar sobre els impagaments de quadrúpedes.²¹⁹⁹ Els altres tres es van descobrir a començaments de l'estiu de 1557, poc després de la festivitat de Sant Joan, moment en què s'acostumaven a cobrar alguns tributs i pensions. I heus per on, en dos d'ells fou, precisament, Pardillo qui hi va intervindre.

En efecte, el 13 de juliol, Lluís Pardillo instà dues causes a la Batllia en què donà la veu d'alarma: tant Alí Sullo com Panxut Bodes i la seua muller, Àngela, havien abandonat Catadau. I a més, ho havien fet sense acabar de liquidar els deutes que hi tenien contrets amb el marquès i amb el mateix Pardillo. Acte seguit, mossén Jaume Martines li expedí una comissió perquè, en qualitat de missatger de la Batllia del Marquesat i com a part interessada, poguera dirigir-se a qualsevol oficial del Regne i requerir el pertinent cobrament. Segons pareix, Lluís Pardillo ni tan sols va ser capaç d'encertar el nou lloc de residència dels seus antics conveïns; experiència que, a banda d'obrir-li els ulls, degué accelerar també la seua pròpia eixida uns quants anys més tard.²²⁰⁰

La tercera demanda resultà ser, en canvi, molt més profitosa que les dues darreres, malgrat que el procediment va estar idèntic. Francesc Martí i el morisc Joan Marna van denunciar, aquell jorn, la fugida de la vila de Llombai d'Elel Amira i de la seua esposa.

²¹⁹⁷ Veg. BENÍTEZ SANCHEZ-BLANCO, R., "El pontificado de fray Tomás...", *op. cit.*, pp. 145-168; —, "Éxodo hacia tierras Islámicas...", *op. cit.*, pp. 153-162.

²¹⁹⁸ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 48 i 60-63. El 1587 Lluís Pardillo feu el seu testament a Llombai. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, p. 117.

²¹⁹⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 46r-47r.

²²⁰⁰ *Ibidem*, ff. 26v-27r. No sabem amb exactitud el muntant dels deutes que havien contret, però la font menciona, d'una banda, 19 lliures i 5 sous i, d'altra, 23 lliures 16 sous i 8 diners. Ambdues xifres les atribueix al matrimoni, mentre que no detalla quantitat alguna per al cas d'Alí Sullo.

Martines els despatxà el document amb els poders. El 27 de juliol tots dos retornaren al Marquesat i explicaren al batlle que havien trobat Amira a Paterna, on s'havia aveïnat recentment, i que els havia demanat guiatge d'anada, estada i tornada amb la finalitat de cobrir-se les esquenes. Mossén Jaume Martines, vista la lletra que portaven del justícia de Paterna i escoltat el que deien Martí i Marna, acceptà i els lliurà el salconduit.²²⁰¹

A banda dels tributs, les composicions podien esdevindre una font d'ingressos d'importància per a les hisendes senyorials. No obstant això, tot i que en menor mesura, també acostumaven a representar un punt de fricció que produïa retardaments en el pagament. En eixe sentit, cal assenyalar que no resulta estrany ensopegar-se amb accions legals per aquestes raons. Heus ací dues mostres de les nombroses que es podrien reportar. El 22 d'octubre de 1555, Negreta, veïna de Catadau no es posava d'acord amb Martí Serras i Francesc Cilim, habitants de la vall d'Aiora, sobre la quantitat que corresponia a satisfer a cadascú arran d'una composició que se'ls havia estat imposada i que el 20 de novembre següent havia de ser cobrada pel procurador de la vila de Gandia.²²⁰² Així mateix, tot i que el 21 de gener de 1556, el batlle, instat per Joan d'Arévalo, va compondre Melcior Martines²²⁰³ i Francesc Martí amb 80 lliures, el 4 de febrer encara no havien posat en efectiu ni un clau; motiu pel qual mossén Jaume Martines es veié forçat a tornar-los a compel·lir.²²⁰⁴

Ocorria de vegades que encara així els vassalls es resistien a realitzar el pagament, mal que de ben segur no en faltaven dels que econòmicament no hi podien fer front, per més que la quantia fora minsa. Eixe fou el cas de Bonet, qui romania tancat a la càrcer l'estiu de 1570 per deure al marquès la ridícula suma de 15 sous.²²⁰⁵ Pobresa extrema? Més bé caldria qualificar-ho de renitència i cabuderia. No debades, durant l'Edat Moderna la presó no estava pensada tant com un mode o qualitat de pena, sinó com un mitjà de custòdia dels potencials culpables d'un delictes i com a instrument de coerció, rendició i sotmetiment.²²⁰⁶

El tercer dels grups de classificació temàtica en què hem dividit aquest bloc és el concernent als **lloguers i arrendaments**.²²⁰⁷ La seua presència al llibre-registre de Pere

²²⁰¹ *Ibidem*, f. 26r.

²²⁰² *Ibidem*, f. 14v.

²²⁰³ Segons Manuel Ardít, Melcior Martines va estar l'arrendador del Marquesat entre 1540 i 1541. ARDÍT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 71 i 74-76. A finals de 1561 havia mort sense fer testament. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 50v i ff. ss. 73v-74r.

²²⁰⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 15v i 16v.

²²⁰⁵ *Ibidem*, ff. ss. 78v-79v.

²²⁰⁶ Veg. MELOSSI, D., PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica...*, op. cit., pp. 226-229.

²²⁰⁷ FRV. IV-XXII.

Calbet es podria titllar de merament testimonial, ja que solament documentem dos processos judicials sobre aquests assumptes. El primer d'ells es va substanciar a la Batllia del marquesat de Llombai l'1 de juny de 1555, quan l'antic alamí, Lluís Alfaquí,²²⁰⁸ denuncià Pere Joan Masnet, veí de Llombai. Segons Alfaquí, el febrer de 1554 va llogar a Masnet, per temps d'un any, una casa seua, així com canyissos i fulla, perquè elaborara una poca de seda; tot plegat per 35 lliures. Això no obstant, més d'un any més tard sembla que el seu arrendatari encara no havia gosat ni deslligar els cordons de la bossa. A més, amb la finalitat de sustentar-ho, tal com exigien els Furs, Alfaquí aportà el testimoni dels llombains Lluís Pardillo,²²⁰⁹ Joan Lopes²²¹⁰ i el del també llombaí i familiar del Sant Ofici, Joan Baptista Sanç.²²¹¹ Tots tres no dubtaren a corroborar en tot la versió del morisc i afegiren que l'havien vist Masnet habitar-hi, treballar-hi i criar-hi cucs de seda.²²¹²

El segon plet, a diferència del primer, no va recaure cap lloguer de béns immobles entre particulars, sinó a l'arrendament dels fruits del Marquesat. Com sabem, la no-presència del marquès als seus dominis requeria d'una gestió subrogada alhora que externa, en la qual el governador no hi tenia cap intervenció preeminent; sinó més bé auxiliar. Els arrendaments s'adjudicaven normalment en pública subhasta, on concorrien diversos licitadors; normalment es tractava de mercaders i persones benestants. El titular de la senyoria es comprometia mitjançant contracte a lliurar a l'arrendatari les regalies en bon estat (forns, molins, carnisseries, tendes...) i també a concedir-li la jurisdicció civil necessària per poder obligar els vassalls a satisfer els censos, particions i obligacions, i si esqueia cobrar-se els deutes i imposar composicions. En contraprestació, el propietari feudal rebia una quantitat global i també regular, de mode que es desentenia de la cobrança més directa. Per tant, era el col·lector o bé l'arrendatari el qui havia d'exercir, des de la seua controvertida posició, de controlador i recaptador d'impostos.²²¹³

En efecte, el 4 d'agost de 1567, Damià Eixarc, Joan Llätzer i Jeroni Menau, mercaders de la ciutat de València i arrendataris del marquesat de Llombai, van emprendre accions legals contra el col·lector, Lluís Barceló. El motiu: les 584 lliures, 15 sous i 2 diners que faltava dels anys 1565 i 1566, d'acord amb la dació de comptes que havia rebut Pere

²²⁰⁸ Lluís Alfaquí fou una de les persones denunciades el 1555 per l'impagament d'un parell de rossins. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 5v.

²²⁰⁹ La font indica que Lluís Pardillo abans s'anomenava Ali. Pardillo va actuar d'intermediari entre Masnet i Alfaquí a l'hora de concertar l'arrendament.

²²¹⁰ La font indica que Joan Lopes també s'anomena Llop Vego.

²²¹¹ Veg. l'arbre genealògic dels Sanç de Llombai.

²²¹² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 4v-5r.

²²¹³ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 71-72 i 208-209. Veg. també GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 100-101.

Calbet. Així les coses, Barceló no va gosar contradir l'evidència, motiu pel qual mossén Gaspar Valentí, en qualitat de batlle, el condemnà a fer efectiva la susdita quantia en el termini de deu dies.²²¹⁴

Arribats a aquest punt, seria desitjable oferir una dada percentual que posara en relleu el forat que suposaven eixes quasi 585 lliures sobre la recaptació anual. Malauradament, però, no disposem de la renda nominal bruta ni neta tocant a eixos exercicis. Nogensmenys, com qui no pot collir espigola, hem pres la xifra que el professor Manuel Ardit ens ofereix per al 1563 (78.257 sous) i hem tret números. El resultat esdevé, certament, important considerat per una anyada (14'9 %), però resulta gairebé ridícul estimat per a dues anualitats (7'45 %); més encara tenint en compte la tendència alcista imperant durant bona part de la centúria.²²¹⁵ Finalment, posats a especular, caldria preguntar-se per quina raó Lluís Barceló no n'havia consignat eixa porció. Potser havia sofrit endarreriments en els pagaments dels vassalls o més aviat la cosa havia anat per uns altres camins? Això mai no ho sabrem.

El darrer dels grups de classificació temàtica en què hem dividit aquest bloc és el que s'ocupa del **préstec de diners**.²²¹⁶ Tan antics com la mateixa moneda, els emprèstits han acostumat a portar aparellats sempre l'interés; mal que aquest fora reduït. Heus ací el cost afegit que calia abonar per utilitzar els diners d'altri per tirar endavant projectes propis. Altrament, s'acostumava a parlar de «préstecs graciosos». Açò ho portem a col·lació perquè a la foia i marquesat de Llombai, afortunadament, n'hem documentat d'ambdós tipus. Això no obstant, el més destacable tal vegada siga que tant els uns com els altres van ser objecte d'impagament.

Un altre aspecte que cal ressenyar, sobre el qual solien incidir especialment les autoritats civils i eclesiàstiques de l'època, és el marge de benefici dels prestadors. No debades, les retribucions que superaven el 10 % estaven considerades usura. Desgraciadament, però, cap dels exemples que ens proporciona la nostra font ofereix pistes suficients com per poder fer-ne la lectura, atés que facilita únicament les quantitats que no han estat lliurades a temps. Cal suposar, doncs, que tots els préstecs es van mantindre dins dels paràmetres i restriccions preestablertes per la legislació valenciana i el dret canònic.²²¹⁷

²²¹⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 80r. Van estar testimonis de la susdita confessió i condemna dos de les personalitats més importants de la comunitat cristiana del Marquesat: Pere Eiximeno i Miquel Tarròs.

²²¹⁵ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 75.

²²¹⁶ FRV. IV-XI; FRV. IV-XII; FRV. IV-XIII; FRV. IV-XIV; FRV. IV-XV.

²²¹⁷ Sobre la licitud dels préstecs i la usura, veg. AGUILERA BARCHET, B., "Una pragmàtica de Felipe III...", op. cit. pp. 39-74; CLAVERO SALVADOR, B., *Usura. Del uso económico...*, op. cit.; EDLER, F., *Glossary of*

Igualment difícils d'esbrinar resulten les motivacions que van conduir al préstament de capital, ja que podien ser molt variades: collites deficientes, necessitats familiars, inversions comercials, renovació de les eines i aparells de producció... Fora com fora, solia haver-hi sempre penyores, ço és, objectes que el prestatari deixava en depòsit i garantia de la futura liquidació del deute; llevat dels casos en què es tractava de censals, deutoris i violaris.

Malgrat que *a priori*, la no-devolució de les quanties, així com la mateixa constitució d'emprestances, hauria de contribuir a identificar els individus que exercien habitualment com a prestadors (normalment pertanyents als sectors més benestants de la societat), si ens atenim als resultats que ens proporciona la nostra font documental, aquesta directriu esdevé un tant obagosa. Les raons són molt diverses. En primer lloc, la mostra és força reduïda: sols set entrades per tot el període estudiat. Per tant, l'estrenyor numèrica de les evidències hi impossibilita gairebé qualsevol reiteració en els noms dels creditors. En segon lloc, hi ha un altre aspecte significatiu que hi impedeix el seu reconeixement: generalment les quantitats reclamades són relativament menudes, cosa que no permet referir-s'hi com a creditors de pes. Finalment, en consonància amb tot açò darrer, el predomini dels novament convertits hi esdevé aclaparador (Vicent Alamí, Cervató Alí, Joan Marna, Lluís Pardillo...), tot i que apareix algun cristià vell, com ara Joan Baptista Sanç. Tot açò plegat, permet entreveure, amb certes prevencions, una elit de moriscos amb comptants suficients com per actuar de petits prestadors.²²¹⁸

Posat en detalls i dades, un dels membres d'aquesta minoria conversa potser lleugerament benestant havia de ser Lluís Pardillo. Bona prova d'açò són els processos judicials que va instar contra altres conveïns seus entre 1555 i 1557. El 13 d'agost de 1555 feu cap a la Batllia el primer de què tenim notícia. Pel que sembla, Vicent Ribeu feia temps havia rebut de Pardillo una suma propera a 11 lliures i a canvi li havia aportat un xicotet camp en penyora. Així les coses, tal com solia ocórrer, transcorregut el termini fixat, Ribeu no havia pogut restituir el capital emprerat a més de l'interés i Pardillo ho havia posat en mans de la justícia. Aquell mateix jorn, mossén Jaume Martines li conferí dilació de 30

Mediaeval Terms..., *op. cit.*, p. 307; GONZÁLEZ FERRANDO, J. M., "La idea de usura...", *op. cit.*, pp. 1-57; IBANÈS, J., *La doctrine de l'Église...*, *op. cit.*; MUÑOZ CERVERA, M., "El interés y la usura...", *op. cit.* pp. 597-680; NELSON, B. *The idea of usury...*, *op. cit.*; NOONAN, J. T., *The Scholastic analysis...*, *op. cit.*; REEDER, J., "Tratados de cambios...", *op. cit.*, pp. 171-177.

²²¹⁸ Malgrat que no resulta estrany a causa de la parcialitat de la font, sobta no trobar cap Turixí ni cap Piteu exercint com a prestadors. No debades els Turixí van estar una de les famílies destacades de l'elit morisca de la Ribera del Xúquer. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 78-79.

dies. Altrament, es procediria a considerar perduda la parcel·la pignorada.²²¹⁹ De bell nou, el 13 de juliol de 1557, Lluís Pardillo denuncià per deutes uns quants paisans seus. En aquesta ocasió, es tractava, d'una banda, d'Alí Sullo i d'altra, de Panxut Bodes i de la seua muller Àngela, que, com sabem, havien abandonat Catadau.²²²⁰ No incidirem sobre l'assumpte, perquè el cas ha sigut tractat amb anterioritat.²²²¹

Ara bé, pareix que Lluís Pardillo tampoc estava passant per un bon moment. Potser havia arriscat massa capitals posant-los en préstecs i la jugada no li havia eixit com esperava, perquè aquell mateix 13 de juliol de 1557, Vicent Algit i Vicent Lope, en qualitat de procuradors de Joan Marna, li van reclamar les vora 12 lliures per les quals havia empenyorat una fanecada de terra. Això no obstant, Pardillo no va estar l'únic damnificat. Un altre morisc, cognomenat Vaio, també fou processat per haver faltat 35 lliures; cosa que posava en perill la tinença de les dues fanecades de vinya, situades a Catadau, que havia deixat com garantia de pagament. L'última notícia que posseïm del procediment data de març de 1558, quan encara no s'havia resolt.²²²² I heus les casualitats, Joan Marna també devia formar part d'eixa petita elit morisca a què al·ludíem fa uns instants. No debades, Marna, juntament amb Francesc Martí, va estar un dels que va deferir Elel Amira i la seua esposa per impagament, tot arran de llur fugida de la vila de Llombai, precisament, l'estiu de 1557.²²²³

Nogensmenys, si a partir del volum llegat per Pere Calbet haguérem de destacar un vassall morisc de don Carles de Borja per la seua inversió en el préstec de diners, eixe seria, sens dubte, el catadau Vicent Alamí. El 16 de desembre de 1557 el notari alzireny Benet Nicolau Tamarit²²²⁴ rebé l'acte mitjançant el qual Alamí lliurà a Francesc Bodes una suma propera a les 150 lliures, pagadores a cert termini. Emperò, com que Bodes s'havia absentat del Marquesat arran de la bastonada que li havia propinat a Jeroni Fejuguet,²²²⁵ a Alamí li

²²¹⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 8r.

²²²⁰ *Ibidem*, ff. 26v-27r. No sabem amb exactitud el muntant dels deutes que havien contret, però la font menciona, d'una banda, 19 lliures i 5 sous i, d'altra, 23 lliures 16 sous i 8 diners. Ambdues xifres les atribueix al matrimoni, mentre que no detalla quantitat alguna per al cas d'Alí Sullo.

²²²¹ Veg. en el present apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als *tributs i composicions*.

²²²² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 27v.

²²²³ *Ibidem*, f. 26r. El 1555, Joan Marna també va estar el denunciador, d'una banda, de Joan Galero, perquè no li havia pagat certa quantitat de seda que Marna li havia venut, i, d'altra, de Vicent Marna, perquè li devia una corona de fulla de morera i 7 barcelles de dacsa. *Ibidem*, ff. 9v i 15v. Veg. en el present apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als tributs i composicions.

²²²⁴ Benet Nicolau Tamarit, va ser atacat a casa seua, arcabús en mà, per Blai Piquer. ARV. *Reial Cancelleria* 1324, ff. 22v-23v. Veg. l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*, contingut al capítol que versa sobre els bàndols de la vila d'Alzira.

²²²⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 61v-62r.

calia cercar la manera recuperar els diners. Així doncs, el 9 d'octubre de 1565, fou el també catadauí Jeroni Feixuc—parent de Bodes—el qui se'n feu càrrec de l'obligació i es comprometé a saldar-lo en cinc anualitats, és a dir, 30 lliures a l'any; partidores a parts iguals, fent-les coincidir amb les dues collites principals del Marquesat: la seda i la pansa.²²²⁶

A la comunitat de cristians vells, com a les de novament convertits, també hi havia individus que almenys ocasionalment exercien de creditors. Un dels més destacats, d'acord amb la documentació consultada, fou el familiar del Sant Ofici Joan Baptista Sanç.²²²⁷ No per casualitat, el primer de juny de 1555, aquest llombaí instà sengles plets a la Batllia contra Sebastià Masnet i Jeroni Alif, veïns de Novelda i Llombai, respectivament, perquè no li havien reintegrat en la seua totalitat les petites quanties que els havia deixat. En el cas del novelder Masnet, el 15 de març, li havia prestat 8 lliures, 8 sous i 4 diners, dels quals li devia encara més de la meitat (4 lliures, 8 sous i 4 diners). Pel que fa a Alif, el seu conveí, la font no arplega la suma, però cal pensar que no degué ser massa elevada tenint en compte la penyora: unes quantes peces de roba d'Àngela Bria, segurament muller d'Alif.²²²⁸ En ambdós ocasions, mossén Jaume Martines, els condemnà a liquidar el deute en el termini de deu dies²²²⁹

Antoni i Francesc Martí van estar els altres dos cristians vells que, si més no, esporàdicament hi van practicar el préstec. Car, Francesc fou, junt amb Joan Marna, un dels denunciants d'Elel Amira i la seua esposa per impagament, tot arran de llur fugida de la vila de Llombai a mitjan de juliol de 1557.²²³⁰ Uns jorns més tard, el 27 de juliol, Antoni Martí, ferrer i familiar del Sant Ofici, va reclamar davant el tribunal de la Batllia el cobrament dels 100 sous, emprèstit graciós, que li havia amprat Vicent Gombau. Com que no tenia notícies d'on parava Gombau, Martí va decidir consignar a la cort del batlle «la gonella de saya de seda ab cors, sens mànegues, ab una faixa de vellut negre de mig palm, guarnida de cortonets» que li havia dipositat com a garantia. Acte seguit, demanà que es fera venda pública de la dita túnica. Prèviament, abans de procedir-hi, mossén Jaume Martines expedí una crida de deu dies, perquè Gombau s'hi presentara.²²³¹

²²²⁶ *Ibidem*, f. 71v.

²²²⁷ Veg. l'arbre genealògic dels Sanç de Llombai.

²²²⁸ Veg també, ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 474-475.

²²²⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 4v-5r.

²²³⁰ *Ibidem*, f. 26r. Veg. en el present apartat, que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als tributs i composicions.

²²³¹ *Ibidem*, f. 27v.

Tanmateix, no sempre hi van estar els cristians vells els creditors dels moriscos. Com sabem, una petita minoria conversa també n'exercia i, com a tal, el seu camp d'acció no es centrava sols als seus semblants, sinó que de vegades també els novament convertits prestaven als cristians vells. A tall d'exemple, el 29 de novembre de 1561, Cervató Alí acudí a la Batllia, lladoncs regentada per mossén Gaspar Valentí, a fi i efecte d'inscriure's com a creador dels béns de l'herència d'Andreu Martines, el qual havia faltat intestat.²²³² Així doncs, sol·licità a mossén Gaspar Valentí que, d'acord amb els Furs i en qualitat de batlle, realitzara convocatòria de tres parents o veïns de Llombai per tal de triar un procurador datiu. D'eixe mode, la persona que resultara escollida, podria atendre'l i negociar-hi el retornament dels diners que li havia deixat a deure el difunt. Així s'acomplí. Reunits Pere Noverques, Joan Baptista Ferrandis i Joan Sanchis, van acordar que Joan Sanchis se'n faria càrrec.²²³³

Ara bé, el fet que al marquesat de Llombai hi existiren petites elits més o menys avesades i actives pel que fa al préstec, això no significava necessàriament que se n'asseguraren el monopoli. Això és el que s'extrau, almenys, del procés que s'encetà a la Batllia a les primeries de 1556. El dimarts 4 de febrer, mossén Jaume Martines convocà les parts: Barraco o Barraquet, veí de Catadau, i Lluís Asquer, resident a la Foieta, lloc enclavat a la baronia d'Alberic.

D'acord amb la versió de Barraquet, feia mesos que havia entregat a Asquer certes penyores d'or perquè actuara com a fermança d'un catadauí cognomenat Negret, el qual volia adquirir certa quantitat de seda de Gaspar Cuiza, morisc d'Alberic. Transcorregut el temps Negret havia saldat comptes amb l'alberiqueny mitjançant una peça d'estamenya, raó per la qual el demandant entenia que Asquer havia de tornar-li les joies. Per contra, Asquer, tot i que admetia haver avalat la susdita compra de seda, assegurava no tindre l'or en el seu poder, atés que li l'havia entregat a Cuiza en pagament d'una part de la seda.²²³⁴

²²³² Tot fa pensar que el motiu de la defunció d'Andreu Martines havia estat—com en el cas del batlle mossén Jaume Martines—el *morbum* de pesta que va recórrer el regne de València entre el mes de juliol de 1557 i l'estiu de 1559, tot i que també va tindre certes revifades els estius de 1560, 1561 i 1562. Veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-134; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

²²³³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 50v i ff. ss. 73v-74r. Aquest procediment està recollit als Furs del Regne de València. Veg. FRV. II, VIII-20 i FRV.V, VI-27.

²²³⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 16v. La resolució del plet no consta. L'última notícia que hi tenim al respecte fa referència a la convocatòria de les parts que realitzà el batlle per al dijous següent, 6 de febrer de 1556.

Així les coses, escoltades les dues versions, mossén Jaume Martines es comprometé a informar-se mitjançant el batlle d'Alginet i els cità per al dijous següent. Al remat, tant se val quina fora la resolució. Car, Lluís Asquer, tampoc no era un morisc qualsevol. No debades, el 1558 va prendre en arrendament, per 4.000 ducats, la baronia de Carlet, de la qual, lladoncs, ja n'era senyor Galceran de Castellví. A més Asquer també fou el líder de la frustrada conspiració morisca de 1605, quan ja comptava vora noranta anys.²²³⁵

Finalment, abans de concloure aquest bloc, cal que fem menció d'uns quants episodis una mica inconnexos i obagosos. Es tracta d'anotacions molt succintes en què Pere Calbet no sols no explicità l'origen de l'impagament, sinó que recollí poc més que la identitat dels implicats i les quantitats. Per eixe motiu, n'hem volgut fer una menció distinta i separada. El primer d'aquests, i potser també el més imprecís, va ocórrer el 10 de maig de 1555. Si ens atenim als fets, l'única cosa que en sabem amb certesa és que aquell jorn Baltasar Camarell, nou convertit de Llombai, capllevà de mans del batlle un rossí de pèl gris, propietat de Çale Marna, que li havia sigut pres a l'hostal.²²³⁶ A partir d'ací, s'obri un ample ventall d'elucubracions: una execució per deutes? una composició a causa d'alguna infracció o desacatament? Potser mai no ho sabrem.

El segon incident es va produir a les primeries d'octubre, quan Vicent Mansor entrà en possessió de diversos béns d'alguns dels seus conveïns, els quals no li havien satisfet el que li devien. És a saber, una huacaya,²²³⁷ de Saad Faraig (7 sous); una destral, de Cervató

²²³⁵ ARV. *Reial Audiència*. Processos, 2a part, lletra F, núm. 377, s.f. Veg. el testimoni del notari Nicolau Desllor datat a 6 de maig de 1577. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en la nobleza...", *op. cit.*, p. 324; GIMÉNEZ CHORNET, V., *Alberic. Un viatge documental...*, *op. cit.*, p. 34-37; Veg també al capítol precedent, l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, als apartats que porten per títol: *L'acarament als tribunals: la custòdia de Maria de Castellví i la restitució dotal* i *A la cerca i captura de Galceran de Castellví: fugitiu de l'illa de Malta i reincident*. Asquer pertanyia clarament a la minoria morisca benestant de la Ribera que tenia en l'activitat mercantil, en els arrendaments i el préstec, la principal font de riquesa. Al Marquesat estaven els Turixí, els Amira a Antella, els Coscotí i Aiola a Torís, els Sabba i Asquer a Alberic. La seua cohesió es mantenia gràcies a enllaços matrimonials. A açò caldria afegir llur protagonisme polític i religiós, atés que eren els líders de les antigues aljames. A l'alçada de 1607, la casa de Lluís Asquer a Alàsquer servia encara de mesquita. Veg. CARRASCO, R., *Deportados en nombre de...*, *op. cit.*, p. 175; CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 48-50, 59-60, 78-82, 96-101 i 109. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 42-43.

²²³⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 3v. La font explicita que Baltasar Camarell abans s'anomenava Aser. Els testimonis de l'acte van ser el ciutadà Joan Jeroni Santapau i el familiar del Sant Ofici Joan Baptista Sanç.

²²³⁷ Es tracta d'un vocable quítxua. Malgrat que comunament quan ens referim a la huacaya o alpaca, ho fem a l'animal, en aquesta ocasió cal pensar que es tractaria més aviat d'algun complement o peça de roba elaborada amb la seua llana o a imitació d'aquesta mena de teixits.

(8 sous i 10 diners); una caldera, d'Arref (6 sous i 10 diners); unes faldetes grogues, d'Amira (6 sous 10 diners).²²³⁸

Molt més limitada encara resulta la informació que posseïm respecte a l'empresonament, l'estiu de 1570, de Negret i de Sardina, ja que la font solament explicita que van ser encarcerats per deure diners a alguns membres de la comunitat, entre ells, a l'hostaler.²²³⁹ Açò ens porta, una vegada més, a incidir sobre el concepte de presó durant l'edat moderna. No estava pensada tant com un mode o qualitat de pena, sinó com a instrument de coerció, rendició i sotmetiment.²²⁴⁰ En altres paraules, allò que es volia era retindre l'individu reclòs mentrimentres no saldara els comptes.

De fet, al llarg de l'exposició s'ha fet evident la notable diversitat de maneres en què es podien saldar els impagaments. Sols calia arribar a un acord que fora més o menys satisfactori per a ambdues parts. En eixe sentit, òbviament, els diners comptants sempre esdevenien la millor opció. Això no obstant, davant una eventual mancança de liquiditat, bancals, eines, utensilis, roba, cereals o fruits, entre molts altres, podien cobrir allò que hom no podia vestir amb diners. Una qüestió molt distinta eren els procediments i el seu perllongament en el temps. En eixa direcció, en bona mesura tot depenia del grau d'avinença i voluntat de consens dels implicats. Altrament, s'executaven els terminis i preceptes legals, l'últim dels quals acostumava a ser la presó.

Així mateix, també caldria posar en relleu la capacitat d'intercessió de les autoritats del marquesat de Llombai. No debades, tot i que l'axioma principal era la satisfacció de la part perjudicada (en aquests casos els creditors), hi havia una mena de codi deontològic que marcava que els passos s'havien d'executar sempre mirant de causar el menor dany possible al prestatari. Heus ací l'escletxa a través de la qual hom en podia buscar vies de conciliació i exercir-hi la mediació. Tal com hem assenyalat adés, aquesta competència quedava subordinada a la destresa de l'interlocutor i a la seua disposició, però sobretot a les circumstàncies concretes en funció del nivell de flexibilitat o inflexibilitat de demandant i demandat. Així les coses, si acudim a la casuística s'observa una diferència tangible: el marge d'intervenció del batlle i els oficials s'amplia substancialment quan es refereix a vassalls del Marquesat o del casal de Gandia, mentre que disminueix de forma considerable quan un dels implicats n'és foraster o estrany.

²²³⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 11r. Algunes de les persones que van estar executades per Vicent Mansor també van ser denunciades el 1555 per altres impagaments. Eixe és el cas de Cervató i Saad Faraig. Veg. en el present apartat, que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als *béns semovents*.

²²³⁹ *Ibidem*, ff. ss. 78v-79r.

²²⁴⁰ Veg. MELOSSI, D., PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica...*, *op. cit.*, pp. 226-229.

I ja per acabar, cal que fem unes quantes reflexions. D'una banda, cal tindre en compte que el nostre anàlisi ha estat realitzat a través d'una lent distorsionada: el dels deutes. Per eixa raó, tot i que de primeres la foia i marquesat de Llombai puga parèixer una societat un tant malaguanyada, en què alguns dels seus integrants—especialment els d'ascendència conversa—no podien costejar-se ni tan sols alguns dels elements de sosteniment més bàsics, cal tindre en compte que l'estudi recull tant les elits més benestants com la massa més desafavorida. Per tant, potser seria més encertat parlar de polarització social i de contrastos individuals que no pas de pobresa (generalitzada).

D'altre costat, cal admetre que el nombre de dèbits econòmics no satisfets, considerats a l'engròs i percentualment, esdevé si més no aclaparador; inclús si tenim en compte l'amuntegament d'episodis que es va produir al voltant de 1555. Ara bé, l'objectiu central no hauria d'estar tant la quantificació dels impagaments com la determinació aproximada de la seua incidència i representativitat numèrica respecte a aquelles altres ocasions en què el muntant requerit va ser consignat a temps. Si ens situem a l'altra banda del pèndol, però, també seria important esbrinar-ne els motius. És a dir, explorar al màxim el ventall de raons que portaren els individus a efectuar o no el pagament en el termini acordat. En eixe ordre de coses, la fretura de comptants o la misèria no n'estigueren l'única causa, sinó que n'hi va haver altres, com ara l'endarreriment de les collites o el retard en el seu cobrament i com no, certes formes de resistència passiva envers les institucions senyoriales, també hi van ser ben presents.

B) Els furts i els robatoris

A les acaballes de l'Edat Mitjana i més palesament en els inicis de l'Edat Moderna, es va assistir arreu d'Europa a una progressiva dissolució de la distinció conceptual entre «furt» i «robatori». Així doncs, el que en el passat havien estat dues figures jurídiques diferenciades començà a emprar-se com si es tractara d'una sola. Aquesta ambigüitat en l'ús dels termes no va estar cap casualitat sinó que esdevingué una acció intencionada, perquè sovint les mateixes institucions van ser les que hi contribuïren a escampar-la per tot

arreu. Així les coses, a mitjan segle XVI pràcticament tothom usava indistintament ambdós vocables per referir-se a sengles fenòmens.²²⁴¹

En el cas valencià, s'hi feia, però, la distinció. Almenys *a priori*. La marcaven els Furs. No debades, el corpus legislatiu valencià, aliè als canvis experimentats per la terminologia, va tractar sempre de forma independent els «furts» i els «robatoris». Bona prova d'això, és que les lleis que definien, regulaven i sancionaven els primers es trobaven bàsicament compilades a les rúbriques «De conditió furtiva, ço és, de cosa que serà emblada»²²⁴² i «Dels servus qui fugen e dels furts»,²²⁴³ completament separades de les que delimitaven i castigaven els segons, que es recollien fonamentalment a «De força o de violència que sia feita a alcú»²²⁴⁴ i «De malfeytors y de guerrejar».²²⁴⁵

Tot açò plegat és el que obliga a l'investigador que a l'hora de parlar sobre sostraccions en l'àmbit foral valencià li siga menester distingir clarament el «furt» del «robatori», diferenciació fundada en el mode en què s'haguera produït el lladronicí o privació de tinença al legítim posseïdor. Tal com hem explicat en apartats anteriors, mentre que el furt no implicava l'ús de la violència o la intimidació, el robatori el portava irremeiablement aparellat; sovint amb l'agreujant d'agressions que podien arribar fins i tot a l'homicidi.²²⁴⁶

Precisament per aquest motiu potser que els furts i els robatoris, en contrast amb altres afers, crims o delictes perpetrats contra la propietat i el patrimoni, han acostumat a concentrar l'atenció dels estudiosos. No debades, resulten captivadors i engranen fets freqüentment sanguinolents i luctuosos amb atacs contra les possessions i l'erari de particulars i d'institucions. Sens dubte, l'element suggestiu ja hi era present a l'imaginari col·lectiu i rebia un nom en la mentalitat romàntica: s'anomenava bandolerisme i es transmetia a través de les llegendes i contalles de roders. També el relat històric d'alguns nacionalismes hi ha aportat el seu gra de sorra i ha contribuït a elevar alguns trabucaires als altars de la heroïcitat. Ara bé, han estat alguns pròcers o cabdals investigadors del segle XX els que més han ajudat a hissar-los als taulers de la discussió científica internacional. En aquest punt cal referir, com no, una vegada més, Eric Hobsbawm i Fernand Braudel,

²²⁴¹ Veg. MATA Y MARTÍN, R. M., "Aproximación històrica al robo...", *op. cit.*, pp. 275-307; MENDOZA GARRIDO, J. M., *Delincuencia y represión en la...*, *op. cit.*, pp. 274-276; RODRÍGUEZ MOURULLO, G., "La distinción hurto-robo...", *op. cit.*, pp. 25-105; SAINZ GUERRA, J. "Hurtadores, ladrones, descuideros...", *op. cit.*, pp. 97-128; SÁNCHEZ-ARCILLA BERNAL, J., "Robo y hurto en la...", *op. cit.*, pp. 43-109.

²²⁴² Veg. FRV. IV-III.

²²⁴³ Veg. FRV. VI-I.

²²⁴⁴ Veg. FRV. VIII-I.

²²⁴⁵ Veg. FRV. IX-VIII.

²²⁴⁶ Veg. ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 335-336.

els quals van observar en els furts i els robatoris, entre altres coses, l'un, una incipient lluita de classes i, l'altre, el continu assetjament de la penúria i la necessitat d'aquells que menys tenien sobre els recursos.²²⁴⁷

A nivell historiogràfic, a hores d'ara les seues proposicions ja no es sostenen gaire. Així mateix, tampoc no podem deixar de ser un tant crítics amb el plantejament que fa unes quantes dècades va voler esbossar un fort contrast pel que fa a la incidència percentual dels furts i robatoris als grans nuclis urbans respecte a les localitats més petites o de l'àmbit més rural. En poques paraules, el que ens ve a assenyalar aquesta hipòtesi és que els habitants de les localitats més menudes tenien una major consideració envers les possessions dels seus conveïns que no els de les urbs importants amb demografies més significatives.²²⁴⁸ De primeres i sense entrar en disquisicions metodològiques o de continguts, tot apunta que aquesta adveració peca potser de massa general, en tant en quant no té en compte la diversitat d'escenaris geogràfics i de les conjuntures històriques o les diferències socioculturals.

Tot açò ho portem a col·lació, entre altres coses, perquè la foia i marquesat de Llombai no es caracteritzava precisament per una elevada taxa de densitat poblacional. Posat en xifres, s'estima que a mitjan segle XVI hi devien viure poc més o menys un miler i mig d'ànimes.²²⁴⁹ Això no obstant, tal com hem indicat abans, l'índex d'infraccions relacionades amb el patrimoni ascendeix al 55 % dels casos. Bé és cert que vora tres quartes parts d'aquests responen a denúncies per deutes, front al 13 % que sumen plegats els furts i els robatoris.²²⁵⁰ De fet hauríem de parlar d'un resultat concurrent si no fora perquè els impagaments, a diferència d'aquests segons, no es van arreplegar a cap dels estudis anteriors. Altrament, sense comptabilitzar aquests, el conjunt de les sostraccions pujaria fins al 46 % en el gràfic sectorial dels delictes contra la propietat. Aquesta dada contrasta, si més no, amb la d'altres municipis propers de la Ribera del Xúquer, demogràficament més potents. A tall d'exemple, resulta inevitable comparar-lo amb la vila d'Alzira, lladoncs sisena població del Regne, on aquesta tipologia sols va escalar fins al 24 %.²²⁵¹

²²⁴⁷ Veg. el capítol 3, particularment l'apartat titulat: *A tall de pair certs itineraris: Unes quantes ullades historiogràfiques*.

²²⁴⁸ Cfr. GEREMEK, B., "Criminalité, vagabondage, pauperisme...", *op. cit.*, p. 341; —, *Les Fils de Cain...*, *op. cit.*; LECUIR, J., "Criminalité et moralité, Montyon...", *op. cit.*, p. 480; LE ROY LADURIE, E., *Montaillou, aldea occitana...*, *op. cit.*, pp. 534-535.

²²⁴⁹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, p. 63.

²²⁵⁰ Veg. el gràfic d l'epígraf d'aquest capítol titulat: *Assajant una classificació tipològica dels delictes i de les infraccions*.

²²⁵¹ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 44-49 i 161-162.

D'acord amb l'estructura administrativa d'aquesta senyoria dels Borja, la cort de la Batllia s'ocupava de les causes civils en segona instància i de totes les criminals. Així doncs, val a dir que el manuscrit de Pere Calbet hauria d'esdevindre en aquesta ocasió un registre bastant complet dels lladronicis que s'hi van cometre entre 1554-1570. Car, cal tindre present que tothom tenia sempre oberta una porta a l'hora d'acudir directament als tribunals reials, ço és, a la Governació i a la Reial Audiència; sobretot quan el denunciant era vassall del rei o ho estava d'un altre senyor alié al casal de Gandia. En aquesta direcció, també caldria barallar altres possibles contingències, com ara les puntuals absències del notari alzireny. En eixe tipus de situacions s'acostumava a amprar l'escrivà del senyoriu dels Borja més proper. No debades, com després veurem, el 1555 i 1556 trobem Calbet exercint-ne el seu ofici a la cort de l'alcaid de Torís.²²⁵² Cal pensar, per tant, que el mecanisme de solidaritats també degué funcionar a la inversa.

Evidenciades les limitacions, és menester assenyalar que el lligall confeccionat per Pere Calbet recull un total de set furts (huit si comptabilitzem l'ocorregut a Torís) i cinc robatoris; un menys si descomptem una violació de domicili en què finalment no hi va haver cap sostracció. Pel que fa als escenaris, sorprén molt observar com a la cort de la Batllia del Marquesat no es va registrar ningun assalt en el camí, ja que tots els robatoris van consistir en sengles violacions de domicili que, indefugiblement, van portar aparellades el trencament de portes, panys, finestres i d'altres utensilis varis. Tot i que ben mirat, tampoc no ens ha de resultar una circumstància tan estranya, especialment si tenim en compte que almenys les vies principals estaven sota la jurisdicció directa i salvaguarda del monarca. Els **furts**, per contra, van presentar una diversitat de localitzacions molt més accentuada. Així les coses, l'hostal, l'espai públic, la muntanya, les àrees del conreu agrícola, els corrals o inclús el portal de l'habitatge van estar alguns dels indrets on es van perpetrar alguns d'aquests delictes.

No obstant això, anem a pams. El primerfurt que va anotar Pere Calbet, no va ocórrer a la foia i marquesat de Llombai, sinó a la propera baronia de Torís, domini també de la casa ducal de Gandia, la tardor de 1555; tot just quan feia poc més d'un any que l'alzireny s'hi havia traslladat. Sens dubte, la no-presència de l'escrivà habitual feu que l'alcaid mossén Jeroni Blasco requerira dels seus servicis aquell 17 d'octubre. En aquesta ocasió, el denunciant va estar Miquel Català, cristià vell i habitant de Torís. Segons explicà,

²²⁵² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 13v-14r i 16r Els incidents van ocórrer, respectivament, la nit del 16 al 17 d'octubre de 1555 i a finals de gener de 1556.

la nit anterior li havien pres una sària plena de carbó que tenia a un tancat, junt al corral dels bous d'un tal Saragossí.

Blasco, que ja tenia notícia de l'assumpte, envià el justícia Gaspar Musset al panissar de la vídua Antara, lloc on sembla que un xicots havien vist l'objecte sostret. A peu de camp, l'oficial trobà el recipient replè de carbó junt amb una sarieta més menuda que resultà pertànyer a un morisc cognomenat Virelli, que fou immediatament encarcerat al pou del castell amb grillons als peus. Allí va romandre tres jorns, ço és, fins al diumenge, en què aconseguí fugir i eludir la pena. L'endemà, l'alcaid va citar dos veïns dels nous convertits, perquè li feren de testimonis, atés que ni tan sols havien interrogat el presumpte reu. Joan Sot i Miquel Rafis no van dubtar a secundar en tot les acusacions. El mateix dilluns el missatger Pere Romano, el cità per tres vegades i marcà amb les corresponents ratlles a les portes del seu domicili.²²⁵³

A la baronia de Torís el furt havia sigut una sària amb carbó. A la foia i marquesat de Llombai hi van estar les cavalcadures, la mel i els bucs d'abelles, el forment o certes quantitats de diners, entre d'altres. El professor Manuel Ardit ja va esmentar com d'important hi havia estat l'apicultura. Els terrenys muntanyosos o inclús els secans amb abundant vegetació baixa, sens dubte, van afavorir aquesta activitat, a què s'hi dedicaven fins i tot persones forasteres. Paral·lelament a això, però, Ardit també va detectar sostraccions de ruscós, mal que fora a principis del segle XVIII.²²⁵⁴

Precisament eixa hi va estar la raó de la primera denúncia. El 29 de desembre de 1556 el procurador fiscal del Marquesat, Gonçal Navarro, denuncià davant mossén Jaume Martines que el catadauïns Alí Negret i Edam Negret, fills de la vídua na Negreta, havien furtat set arneres plenes d'abelles a Dosaigües. El legítim propietari, Mussa Aaron, vassall nou convertit dels Rabassa de Perellós,²²⁵⁵ sembla que s'hi havia personat unes quantes jornades abans de les festes de Nadal i hi havia aconseguit localitzar les seues colmenes a la llar dels Negret.

Acte seguit, l'oficial cità a declarar mestre Miquel Tarròs,²²⁵⁶ fins feia uns pocs dies justícia, i també el morisc Lluís Ario, que havia estat qui l'havia assistit en aquell afer. El relat de tots dos va ser coincident. Tarròs havia trobat Aaron a Catadau, quan el dosaigüer

²²⁵³ *Ibidem*, ff. 13v-14r.

²²⁵⁴ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 349-350.

²²⁵⁵ Sobre els Rabassa de Perellós, veg. GARCÍA MARTÍNEZ, J. L., *Els Rabassa de Perellós...*, op. cit., pp. 39-55.

²²⁵⁶ Mestre Miquel Tarròs era obrer de vila. A banda d'això, sabem que va estar un dels familiars del Sant Ofici del marquesat de Llombai. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", op. cit., [en blanc].

cercava algun ministre del marquès de Llombai que dictara l'escorcoll al domicili dels Negret. Llavors, Tarròs s'identificà i manà a Ario, que estava a la carnisseria, que l'acompanyara. Arribant al susdit immoble, que aleshores estava quasi a l'eixida del lloc, encontraren Edam Negret; el més menut dels germans. El justícia li ordenà que els obrira la porta. El jovenet negà, tot explicant que no en tenia clau. Així doncs, Miquel Tarròs optà per rodar l'immoble i accedir-hi pel corral, lloc on descobrí que estaven els susdits set caixons o abells. A més, la innocent criatura no dubtà a revelar que les havia dutes el seu germà, Alí Negret, i també assenyala amb el dit Mussa Aarón quan Tarròs li'n preguntà per la propietat. En aquest punt, Edam Negret saltà àgilment de nou la paret i se'n fugí. Baldament el perseguiren, ho feren en va, atés que era molt jove i millor corredor. Així les coses, Tarròs va decomissar els bucs i se'ls emportà a sa casa, on confessà que encara els tenia.

Aquell mateix 29 de desembre, mossén Jaume Martines proveí que el missatger Pere Ortís, Pere Calbet i Joan Eiximeno, en qualitat de nou justícia de Llombai, es desplaçaren al lloc de Catadau per prendre els germans Negret. Malauradament, però, no els van poder haver. Car, havien fugit del Marquesat amb la finalitat d'esquivar les penes. Els oficials, per tant, es limitaren a marcar la porta amb les acostumades tres ratlles. Tot apunta, nogensmenys, que la justícia va prendre almenys Edam Negret. No debades, Àngela Negreta va capllevar de la presó el seu fill a mitjan de gener de 1557.²²⁵⁷

L'abril de 1568, quan Cosme Dirar, denuncià els alfarbins Jeroni Xanac i Aser Git, ja feia més d'una dècada que mossén Gaspar Valentí havia reemplaçat mossén Jaume Martines, al front de la Batllia. El motiu, una vegada més, un parell de ruscos replens de mel i d'abelles que presumptament Xanac i Git havien llevat a aquest vassall de Galceran de Castellví de la zona de secà de la baronia de Carlet. En aquesta ocasió, malgrat que Xanac va ser empresonat i interrogat, tampoc no tenim notícia del veredicte ni del càstig. En eixe sentit, cal pensar que, davant l'absència de proves, l'assumpte finiria en una mera

²²⁵⁷ Hi ha un espai en blanc entre la recepció dels testimonis i l'acte en què es va capllevar de la presó Edam Negret, en què hi ha una anotació incompleta: «En après, dimecres a XXX de», que ben bé podria correspondre a la detenció d'Edam Negret. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 23r-24r. Edam Negret correspon amb el nom cristià de Vicent Negret. *Ibidem*, f. 78v. Els problemes dels Negret amb la justícia van estar gairebé una constant. A tall d'exemple, el 22 d'octubre de 1555, na Negreta havia de satisfer una composició imposada pel batlle del marquesat de Llombai. *Ibidem*, f. 14v. El mes de febrer de 1556, s'hi principiava un procés entre el catadau Barracquet i Lluís Asquer, habitant de la Foieta (Alberic), arran de l'or que Barracquet havia depositat com a aval de Negret, perquè aquest poguera comprar seda a Gaspar Cuiza. *Ibidem*, f. 16v. L'estiu de 1570, estant Negret empresonat per deutes, va trencar la càrcer i sen va fugir. *Ibidem*, ff. ss. 78v-79r. El 1563, en el moment del desarmament morisc, sols consta un tal Jaume Negret al llistat d'armes confiscades. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 37.

sospita.²²⁵⁸ El que llavors la justícia no va poder descobrir, no ho podem revelar ara, però ben bé pogué ocórrer el que els lladres s'hi hagueren desfet en qüestió d'hores dels efectes sostrets.

Tal com hem anunciat adés, la major part dels objectes o matèries furtades provenien de l'agricultura o de la cria d'animals. La mel, les arneres i les abelles no van estar els únics. A tall d'exemple, el 13 de juliol de 1557, tot just una setmana abans que es declarara per tot el Regne l'epidèmia de pesta que acabà segant la vida de mossén Jaume Martines, el batlle condemnà Francesc Martínez i Saad Gomiri en 2 sous i mig per haver pres huit càrregues de llenya de morera a Melcior Martines i haver-la volguda fer passar per jornal realitzat per al manteniment la senyoria.²²⁵⁹ Tanmateix, segons sembla, l'11 d'abril de 1561, l'alfarbí Vicent Arelli furtà a Vicent Pezis un ou en l'hostal de Llombai. Eixa va estar una de les excuses perquè Pezis assestara una punyalada en el muscle dret al fill de Joan Arelli.²²⁶⁰

A açò caldria afegir que el marquesat de Llombai era una zona de trasteig de comerciants, intermediaris, traginers o marxants que anaven i tornaven a la plana al·luvial del Xúquer des de la Foia de Bunyol i altres comarques de l'interior valencià o bé des dels regnes de la corona de Castella, portant al llom de bèsties de càrrega no poques remeses de forments, arròs, fruita, salades de peix o seda.²²⁶¹ No d'altra manera s'entén la presència constant d'estrangers, forans, tractants i vianants en les immediacions de l'hostal i la taverna de la vila de Llombai.²²⁶² En eixe mateix context, doncs, cal situar el furt d'un matxo i una taleca de forment²²⁶³ que hi va patir un traginer foraster la segona setmana de Quaresma de 1557.

²²⁵⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 80v.

²²⁵⁹ *Ibidem*, f. 25v. La càrrega era una unitat de mesura que variava molt d'una comarca a un altra tot depenent del producte que es tractara, però que solia ser equivalent a la quantitat d'un producte que era capaç de transportar una bèstia en un sol viatge. Al regne de València la càrrega equivalia a 127,80 kg. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 134-138. Pel que fa als jornals i a la seua remuneració o manca de remuneració, veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit. pp. 59-91.

²²⁶⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 28v-30r.

²²⁶¹ Veg. el capítol següent titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*, particularment, l'apartat i epígrafs que tracten sobre l'eixida de seda i l'entrada de forments de mode fraudulent, tot travessant la foia de Llombai. Veg. també ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 436-438.

²²⁶² Sense anar més lluny, l'11 d'abril de 1561, quan Vicent Pezis arremeté contra Vicent Arelli, hi havia presents diversos forasters; un d'ells anomenat Miquel Perpinyà, tractant de la ciutat de València. Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 28v-30r.

²²⁶³ La taleca és igual a 4 barcelles. A València una taleca equivalia a 67 litres. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., p. 237.

En aquesta ocasió, el batlle va rebre diversos testimonis abans d'encetar el procés, amb la finalitat de substanciar els rumors. El 6 d'abril, el primer va estar Vicent Chiquillo,²²⁶⁴ oncle de Parell, el presumpte lladre. El catadauí es limità a explicar el que havia escoltat i era de domini públic. Jeroni Palletes²²⁶⁵ i Vicent Osmén,²²⁶⁶ en canvi, asseguraren no saber-ne res. L'únic que semblava estar-ne informat era Vicent Ganne, òlim Saad, malgrat que va negar tindre notícia de la identitat del culpable.²²⁶⁷

La testificació decisiva, però, no arribà fins al 13 de juliol, quan mossén Jaume Martines feu interrogar Miquel Chanchan, veí d'Alèdua, que lladoncs estava pres. El morisc va relatar com el jorn en què es produí el delictes, mentre regava un campet a Alèdua, arribà Parell i li demanà que l'acompanyara a vendre un cabrit. Així les coses, ajuntant-se amb Salema,²²⁶⁸ després de dinar, partiren tots tres vers la vila d'Alzira, on casualment encontraren el batlle que tornava de Gandia. Martines els impel·lí a l'instant a tornar al Marquesat. Negaren i s'acomiadaren explicant-li que primer havien de passar per Rossalany. Feren cap, no obstant això, al lloc de Massalavés. En eixe punt, Parell els deixà una estona i retornà amb una taleca de forment i la va vendre a l'hostaler.²²⁶⁹

De bell nou manca la prossecució i la conclusió del procés, motiu pel qual no tenim notícia del veredictes ni del càstig. Ara bé, en detriment d'això, val a dir que el testimoniatge de Chanchan resulta força il·lustratiu en tant en quant mostra la facilitat i la rapidesa amb què els lladres aconseguen sovint evadir les matèries sostretes i convertir-les en comptants.

Si bé el 1557 la víctima del furt havia sigut un foraster, huit anys més tard trobem gairebé els mateixos protagonistes, emperò amb els papers canviats. A mitjan de juliol de 1565, el catadauí Vicent Chiquillo²²⁷⁰ va denunciar Lluís de Reduc i Pere Ballester, coneguts roders moriscos, perquè havien pres l'ase de Miquel Joglar de la porta de sa casa. Pel que sembla, el dissabte anterior l'alfarbí hi havia anat a visitar Chiquillo i havia deixat

²²⁶⁴ Vicent Chiquillo responia al sobrenom de Juju. Al desarmament de 1563 apareix clarament identificat com a tal, en canvi a la relació de sofres, jornals i tandes apareix com Muḥammad Chiquillo associat als sobrenoms Gugu i Xuxo. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 38; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 89 i 112.

²²⁶⁵ Jeroni Palletes, rebia el sobrenom de Mahomat. Al desarmament de 1563 apareix clarament identificat com a tal, en canvi a la relació de sofres, jornals i tandes apareixen Aḥmad i Abdalà Piletetes. Per tant, el cognom cristià Palletes correspon al musulmà Piletetes. Veg. *Ibidem*, p. 37; *ibidem*, pp. 83, 85, 107 i 109.

²²⁶⁶ Vicent Osmén apareix identificat al desarmament de 1563 clarament com a tal, en canvi a la relació de sofres, jornals i tandes apareix com Sa'ad Guzmán. Per tant, el cognom cristià Osmén, amb les seues variants Hozmén i Hosmén, correspon al musulmà Guzmán. Veg. *Ibidem*, p. 38; *ibidem*, pp. 91 i 114.

²²⁶⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 24v-25r.

²²⁶⁸ El cognom cristià Salema correspon al musulmà Salama. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 91 i 114.

²²⁶⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 25v-26r.

²²⁷⁰ En aquesta ocasió, Pere Calbet va escriure «Xuxo» i no «Juju» ni «Gugu» en referir-se al sobrenom de Vicent Chiquillo. Vegeu sis peus de pàgina més amunt.

l·ligat el quadrúpede a l'anella del carrer. Reduc i Ballester, que havien estat a l'aguait, van aprofitar el descuit, el van prendre i se'l van emportar. El mateix Joglar, junt amb Vicent Parell, va testificar que aquell jorn els havia vist rondar i vagarejar per les immediacions de la llar de Chiquillo.

La part positiva era que les autoritats del Marquesat els havien haguts. Per tant, romanien empresonats. La negativa, per contra, raïa en el fet que no els havien pogut enxampar amb la possessió del ruc. Cal pensar, doncs, que com ocorria tantes vegades, se n'haurien desfet. I com que no hi havia proves de pes, tenien les hores comptades a la càrrec del Marquesat. Malgrat això, el 4 de setembre, mossén Gaspar Valentí va procedir a interrogar-los. Lluís de Reduc, vassall de l'última descendent dels Eslava, fou el primer a respondre. El ben cert era que el carcerí s'hi havia presentat voluntàriament, a gratient que no el podien retindre gaires dies. Així les coses, s'esforçà a desmentir la seua participació en els fets, encara que no va poder negar que durant l'estiu ell i Ballester havien passat algunes nits al forn de Catadau. El seu company bolbaití seguí el mateix guió, tot assegurant que no en sabia res d'eixe lladronicí.²²⁷¹

A tall de conclusió, val a dir que tot i que de rodors els hi solia haver a tot arreu, allà on hom els podia encontrar més assíduament era als camins més transitats. Açò ho traiem a rogle, perquè ni la localitat on es va produir el delicte ni la procedència dels presumptes furtadors no van estar cap casualitat. En efecte, d'una banda, per Catadau, més que per cap altre nucli de la foia de Llombai, passava el camí que des de la plana al·luvial del Xúquer conduïa envers Real i continuava per la Foia de Bunyol i més enllà; a terres castellanès. D'altra banda, tal com veurem en el capítol següent, Càrcer i Bolbait estaven enclavades al bell mig d'una altra zona de pas de mercaderies envers Castella: la vall Farta o vall de Càrcer i la Canal de Navarrés.²²⁷²

Sempre s'ha dit que els diners no entenen de mans ni coneixen d'amo. I és cert. La seua funció històrica intrínseca ha estat facilitar l'intercanvi de béns i servicis. Per consegüent, els traspessos de cabals d'una bossa a una altra o de butxaca en butxaca—habitualment en forma de monedes—s'han produït amb total normalitat, entenent que la persona portadora n'és la propietària. Això portat al terreny de la delinqüència, ha

²²⁷¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 77v-78r.

²²⁷² Veg. el capítol següent titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*, particularment, l'apartat i epígraf s que tracten sobre l'intercanvi comercial que tenia lloc a la vall de Càrcer. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772. Sobre l'atracció i proximitat de rodors als camins, veg. MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, *op. cit.*, pp. 176-184.

acostumat a comportar una certa fixació dels lladres devers els comptants. Dit en altres paraules, han estat l'objectiu que qualsevol colp, atès que no és menester mudar o vendre la cosa sostreta amb presses i correrres. No debades, el botí no sols esdevé l'instrument bàsic de funcionament i articulació de l'economia, sinó que sovint, precisament tenint en compte la seua vessant utilitària, també permet al culpable conservar el seu anonimat. Altrament, cal enxampar-lo *in flagrante delicto* o bé amb la tinença indeguda d'algun objecte significatiu.

Pam amunt pam avall, això és el que va ocórrer a Llombai l'hivern de 1564. A les primeries de febrer, l'alfarbí Vicent Aiet va denunciar el llombaí Baptista Silinula d'haver-li furtat de la seua esclavina un torcaboques amb dotze reals de quatre, quatre reals de dos i tres diners menuts. Els fets havien succeït el diumenge anterior a l'interior de l'hostal. Segons sembla, Aiet acudí aquella vesprada a la capital del Marquesat amb dos propòsits: estar-se una bona estona parlant i bevent amb el seu sogre i de passada saldar amb Joan Solàs, el carnisser de la plaça, el que li havia deixat a deure. Així ho féu. I heus ací la prova que almenys alguns moriscos del Marquesat havien abandonat ja aquest precepte islàmic, tal com sospitava Ardit.²²⁷³

En arribar a Llombai, trobà el pare de la seua esposa en les immediacions del carrer Major acompanyat per Baptista Silinula i del catadauí Pere Salema.²²⁷⁴ Tots plegats es dirigiren primer a l'establiment de Solàs i en acabant a l'hostal. Aiet, que si alguna cosa no li faltava era memòria, recordava perfectament haver tret el tovalló davant de la taula de la carnisseria i haver entregat al susdit Solàs un real de quatre i altres dos de dos. El dependent li havia tornat, a més, setze diners; tretze dels quals els hi va despendre en l'adquisició de carn. A continuació, el nou convertit introduí el drap lligat a l'esclavina i feren cap a l'hostal.

El baix que ocupava la taverna estava pràcticament buit. Sols hi havia l'hostaler, Pere Albiso, la seua muller Caterina i un fadrí de Carlet cognomenat Cuquet. Vicent Aiet i els seus acompanyants van demanar vi i van prendre seient a una de les cambres de dalt. Tant se val si la intenció de Silinula era la d'embriagar o no Aiet. El cas fou que, al remat, una cosa portà a l'altra. Al cap d'una estona, l'efecte desinhibidor de l'alcohol, ja els feia bagolar, cantar i ballar. Més tard, l'excés es transformà en somnolència, fins l'extrem que Aiet i el seu sogre van caure atroncats sobre la taula. Quan l'alfarbí despertà de la seua letargia ja no tenia els diners. Se n'adonà, però, de camí a casa.

²²⁷³ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 64.

²²⁷⁴ La font diu que Pere Salema era fill d'un tal Faquinet. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 57v i 59v.

El 4 de febrer, mossén Gaspar Valentí no sols n'estava assabentat, sinó que casualment havia sorprés Silinula amb la possessió del torcaboques i dels diners d'Aiet; motiu pel qual el morisc romania entre reixes al castell de Llombai. Aquell jorn, fins i tot, el tovalló havia tornat al seu legítim propietari, el qual comunicà al batlle que li mancava un real de quatre i un altre de dos. D'eixa manera fou que es donà començament al procés judicial. Els primers a declarar van estar l'hostaler i la seua esposa, que es limitaren a corroborar la presència del grupet a l'establiment. La clau, però, va raure al testimoniatge de Pere Salema. No debades, el catadauí relatà que quan Vicent Aiet i el sogre es van adormir, el llombaí li suggerí prendre mitja quarta de vi i anar al molí arrosser. Així les coses, mentre Salema es proveïa de la beguda, Silinula aprofità per pujar de nou a la cambra sota el fingit pretext de proposar-ho també a Aiet. Al cap d'un instant, tornà a baixar i li explicà que l'alfarbí no els hi volia acompanyar.

Aquella mateixa jornada fou interrogat Baptista Silinula. Si bé Vicent Aiet afirmava que el llombaí li havia sostret de l'esclavina el drap en què portava embolicades les monedes, la versió del presumpte culpable era molt distinta, alhora que incongruent. De primeres, assegurà que hi tornà a muntar perquè hi havia oblidat la tassa. Llavors, Aiet es despertà i li demanà que li guardara els diners; raó per la qual en acabant se'ls endugué a casa. A continuació, exposà que l'endemà se n'anà de matinada a l'horta i no hi havia tingut l'ocasió de tornar-li'ls. Per consegüent, no hi pogué estar al corrent de la brama que corria dins dels murs de Llombai ni tampoc de les accions encetades davant la justícia. Altrament, insistí, li'ls haguera lliurat a l'instant.

Una setmana més tard, Silinula havia canviat la inhòspita càrrec del castell pel domicili de Joan Eiximeno. El 12 de febrer va comparèixer novament davant el batlle per tal de contestar els capítols de l'acusació. Val a dir que no sols no canvià ni un pèl de les seues declaracions, sinó que s'hi reafirmà encara més. Això no obstant, el que el degué condemnar del tot van estar els testimonis. No debades, tant mestre Miquel Tarròs com el ferrer Sebastià Llorenç, el notari Jaume Roger, el carnisser Joan Solàs, Pere Salema i ben especialment Joan Candela van evidenciar que es tractava d'un furt i que no n'havia estat el primer. A tall d'exemple, Candela relatà que feia cosa d'un any Baptista Silinula havia emblat una espasa usant dels mateixos artificis. Ara bé, pel que sembla no hi havia hagut procés judicial.²²⁷⁵ Malgrat que no tenim notícia explícita de la sentència, de les penes ni de la data de conclusió del procediment, sabem que l'11 de març Baptista Silinula, els

²²⁷⁵ *Ibidem*, ff. 57v-59v.

alfarbins Vicent Alamí,²²⁷⁶ Joan Git, Fotaia Xagat i Vicent Ferrer,²²⁷⁷ van estar obligats a signar una pau i treva amb Vicent Aiet.²²⁷⁸

Els **robatoris**, a diferència dels furts, no s'incoaven exclusivament amb la finalitat de recuperar l'objecte que havia estat sostret, sinó que també es denunciava i es pretenia que es castigara la virulència o la força emprada en el desvalisament. Per eixe motiu, encara que el motor primer de l'acció delictiva acostumava a ser el lladronicí, els robatoris posseïen un component violent i desestabilitzador que sovint atemptava contra la integritat de les persones, contra els usos de la moral i la honestedat o contra l'autoritat i l'ordre públic. Tal com hem anunciat adés, a la foia i marquesat de Llombai es van produir únicament quatre robatoris entre 1554 i 1570; cinc si en comptabilitzem un en què, a pesar dels nombrosos danys de caire material, no s'hi va produir cap sostracció. Pel que fa als escenaris, el quadern elaborat per Pere Calbet no es presta sinó a posar-ne un al centre de la diana: l'habitatge.

Tot i que les violacions de domicili i les roberies podien ocórrer de manera aïllada, el més freqüent era que esdevingueren el pas previ a altres crims molt més greus com ara amenaces, naframents, raptos, homicidis o estupres. No obstant això, haver-ne n'hi va haver de totes les formes i maneres. El dilluns 5 d'agost de 1555, el procurador fiscal Genís Soriano elevà a la cort de la Batllia el clam de Lluís Ario. Pel que sembla, feia tot just dues setmanes— el 22 de juliol—hom havia trencat el pany de la porta de l'immoble que el morisc tenia a la plaça de Llombai i se n'havia endut una aixàvega plena de palla i també unes quantes bales. No era la primera vegada que succeïa, atés que altres voltes s'havien emportat palla i tonyina. Així les coses, el 24 de juliol de matí, el llombaí es decidí a acudir davant Francesc Martí perquè en qualitat de justícia local ordenara realitzar escorcoll a tots els estatges de la població. Car, calia cercar els responsables.

Martí es feu acompanyar a tal efecte pel denunciant, el missatger Gonçal Navarro i alguns dels seus ministres. Així doncs, després d'inspeccionar sense èxit algunes llars, els oficials s'aplegaren a l'habitatge de Joan Talacha, al qual trobaren a la porta, i li manaren que els obrira. Tant prompte com embocaren la primera estança, veieren que a l'entrant hi havia un gran muntó de palla. L'aixàvega els costà una mica més de localitzar, ja que estava

²²⁷⁶ Es tracta d'un conegut prestador de diners de la foia i marquesat de Llombai. *Ibidem*, f. 71v. Veg. en l'apartat, que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als deutes per préstecs de diners.

²²⁷⁷ Sobre Vicent Ferrer sabem únicament que li va vendre, el 1555, un quadrúpede al seu cunyat Joan Galero. *Ibidem*, f. 9v.

²²⁷⁸ *Ibidem*, f. 61r.

darrere d'uns canyissos de criar cucs de seda. Lladoncs, però, arribaven massa tard. Talacha n'havia fugit.

Si bé la palla i l'aixàvega que els frares del convent de la Santa Creu li havien prestat a Lluís Ario tornaren als seus legítims propietaris, res no sabem del que va ser de Joan Talacha. En els dies següents, Navarro el cità per tres vegades i marcà amb les corresponents tres ratlles les portes del seu domicili. El 22 d'agost, el llombaí no havia gosat encara presentar-se. Per tant, Andreu Martines, en qualitat de procurador fiscal, l'acusà de contumàcia i sol·licità que s'hi procedira mitjançant crida de trenta dies. El 8 d'octubre, les autoritats seguien rebent testimonis, entre altres, els de Joan Eiximeno i del ferrer Jeroni Aiet, però continuaven sense conèixer del seu parador.²²⁷⁹

Hi havia altres vegades que els assalts i robatoris de cases es produïen mentre els seus habitants hi estaven dedins. En eixes ocasions, s'acostumava a generar una considerable tensió tant en la part agredida com en l'agressora que no sempre es saldava amb desvalisaments forçosos sense ferides ni víctimes. Ara bé, tampoc era del tot estrany. A tall d'exemple, el 14 de febrer de 1559, mossén Gaspar Valentí va manar traure de la presó del castell de Llombai els tres roders forasters que hi havien caigut en el seu llaç. Els volia interrogar. Pel que sembla, malgrat que feia poc més d'una setmana que rondaven per la Ribera del Xúquer, hi havien estat bastant actius: l'Alcúdia, Algemesí, Alzira o Carlet n'havien sofrit ja els efectes. A sobre, havien establert el seu cau al Marquesat.

El primer d'ells s'anomenava Miguel de la Muela, un morisc natural del llogaret homònim proper a la ciutat de Saragossa i que de tant en tant patia atacs d'epilèpsia o en paraules seues «mal de caure».²²⁸⁰ El segon, Bertomeu Carles, havia estat pescador de la ciutat de València, mentre que el tercer, Pere Torrent, procedia de Castelló de la Plana. En aquest punt resulta important assenyalar que a la llum de la font es tractava d'una quadrilla mixta, ço és, conformada per cristians vells i nous convertits; menuda, de no més de quatre o cinc integrants, i de formació recent.²²⁸¹ Tot i que, d'una banda, cal prendre en consideració la seua notable destresa, ja que cap dels seus assaltaments a habitatges es va saldar amb nafres, d'altra, bé es podria afirmar que era una colla un tant inexperta.

²²⁷⁹ *Ibidem*, ff. 7r-7v i 11v. El 1563, en el moment en què executà el desarmament dels moriscos, trobem un Joan Talacha a Llombai. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 36.

²²⁸⁰ Així és com tothom coneixia l'epilèpsia a la Corona d'Aragó durant l'Edat Mitjana. Hi ha nombrosos treballs i fonts que en parlen. Fins i tot, Joanot Martorell l'esmenta a la seua cèlebre obra *Tirant lo Blanc*. Veg. HERNANDO I DELGADO, J., "L'estat físic dels esclaus...", *op. cit.*, p. 113; — *Els esclaus islàmics...*, *op. cit.*, pp. 415-439. MARTORELL, J., *Tirant lo Blanc...*, *op. cit.*, p. 370.

²²⁸¹ Sobre les quadrilles mixtes veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 92-95.

Precisament això, unit a l'escàs coneixement del territori o, el que encara esdevenia més important, dels cercles de solidaritat i llaços de parentiu que hi havia entre els diversos territoris de la Ribera del Xúquer—realitats a les quals pareix que eren força aliens—fou el que els feu trontollar i caure en poc menys de dues setmanes. És clar que havien comés moltes errades. De primeres, almenys aparentment, no gaudien del favor o la protecció de cap potentat local ni de ninguna comunitat. A més actuaven sota els seus propis designis, es a dir, els de la banda: sense massa premeditació i mancats d'uns objectius marcats, més enllà de l'exercici de la rapinya per tal procurar-s'hi la subsistència. Nogensmenys, hi havien caigut en un desencert fatal: assaltar l'alqueria de Maranyent, propietat dels Lluquí d'Alzira.²²⁸²

No debades, com bé sabem, tant el batlle del Marquesat, com el notari Pere Calbet i també el mateix casal de Gandia es comptaven entre els parents, coneguts i auxiliadors d'aquesta important nissaga de l'Illa del Xúquer.²²⁸³ Heus ací les vertaderes raons que segurament van motivar la seua detenció. En termes generals, val a dir que aquest tipus de bandidatge no resultava extremadament perillós ni preocupant, sobretot comparat amb els persistents conflictes que a tothora obligaven les autoritats del Regne a enviar algutzirs i oficials a la comarca. Contràriament a això, aquesta vegada no calgué de la intervenció de les institucions del Cap i Casal, sinó que el nervi i la mà implacable de les xarxes de clientele en fou sobradament suficient per traure'ls del tauler.²²⁸⁴

Salvant casos comptats, com ara els dos que acabem de referir, els assalts i robatoris de cases—altrament anomenats violacions de domicili—rarament es saldaven solament amb la sostracció, sinó que normalment es traduïen en desperfectes materials, raptés, estupres, forcejaments, lesions i, fins i tot, homicidis. Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, val a dir que Pere Calbet no va enregistrar cap assassinat ni naframent dintre de la llar com a conseqüència d'un lladronicí. Malauradament, però, no es pot afirmar el mateix en allò tocant al segrest i forçament de dones casades i donzelles. De fet, els tres episodis següents il·lustren

²²⁸² Lladoncs, l'alqueria de Maranyent pertanyia a mossén Jeroni Lluquí, cavaller d'Alzira. Actualment encara existeix al terme d'Alzira, en l'antic camí que anava de Guadassuar a Alzira una alqueria o casa de Maranyent. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 321, 509 i 1000; ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, F, 6 ap.; AMA. *Notariat, escriptures de Censos*, 420/20. Els tres rodors van assaltar l'alqueria de Maranyent cercant queviures com ara olives i vi, però acabaren enduent-se una aixada gran i una més menuda, una caldera menudeta, uns ferros, una paella, un gitador, un rall i unes graelles.

²²⁸³ Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i SANZ VIÑUELAS, V., "La batllia del marquesat...", *op. cit.*, p. 242; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 47-54. veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del iv duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

²²⁸⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 36r-36v. Veg. en l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat que versa sobre els *bandits, assaltants i rodors forans*.

precisament el mode en què s'acostumaven a perpetrar els raptos i abusos sexuals que patien les dones.

El 6 d'agost de 1560, el catadauí Jaume Negret²²⁸⁵ posà clam contra Vicent Ganne, òlim Saad, i contra Elel,²²⁸⁶ i també contra un tal Badahui²²⁸⁷ i contra el fill d'Addet, tots vassalls moriscos de Galceran de Castellví, senyor de Carlet. D'acord amb la versió que Negret oferí a Pere Gutierrez, regent de batlle en absència de Valentí, la nit del diumenge 28 de juliol els denunciats havien entrat a la seua residència a mà armada i «forçinalment s'emportaren sa muller e tots los diners, axí de la tenda que ell té com los seus propis, e tota la roba de lli e de lana e tot quant tenia en sa casa; que no li han deixat cosa alguna, sinó dos filles—la una de mamella—gitades en una poca de palla».²²⁸⁸ Així les coses, Gutierrez prosseguí el procés i rebé informació de testimonis a Catadau i Alfarb.

En primer a declarar va estar Jaume Seixac.²²⁸⁹ El catadauí explicà que aquella nit l'havia passada despert fent barret (una gatzara ritual del ramadà?), primer, a l'habitable d'un tal Abib i, més tard, a la seua pròpia morada en companyia de la seua senyora i de les vídues d'Appo i Xulves. A mitjanit va escoltar la veu d'un home i sorolls a ca Jaume Negret. Nogensmenys, no li conferí importància perquè tenia notícia de la vinguda del cunyat de Negret, el marit de la germana. Segons li digué la viuda na Negreta, el IXé baró de Carlet l'havia enviat a Real amb una missiva. El dilluns, però, se n'assabentà de la veritat: el carletí havia amenaçat na Negreta i junt amb Vicent Ganne i altres els havien desvalisat la casa i s'hi havien emportat l'esposa de Negret. I heus per on, n'havia estat el gendre.

Darrere de Seixac acudí Maria, la vídua de Vicent Xulves. A continuació, arribà el torn de Jeroni Parell i de Joan i Lluís Bodes. Tot i que llurs deposicions aiden a esbrinar el parador de la muller de Jaume Negret en els mesos posteriors o inclús permeten documentar alguna de les represàlies que el catadauí emprengué contra el seu paisà Ganne, no resta gens clar quin en va estar el motiu del presumpte delictes.

En eixa direcció, d'un costat, resulta probable que bé Vicent Ganne o bé el carletí s'hagueren enamorat de la cònjuge de Negret. Inclús pot ser que l'embadaliment fora mutu.

²²⁸⁵ Coneixem quatre membres de la nissaga morisca dels Negret de Catadau: la vídua Negreta i els seus tres fills, Vicent, Joan i Jaume Negret. El nom musulmà de Vicent Negret era Edam. Ara bé resulta difícil d'esbrinar a quin dels altres dos fills correspon el nom musulmà d'Alí Negret. Recordem al respecte que Alí havia fugit del Marquesat per tal d'esquivar les penes derivades del furt de colmenes a Dosaigües. *Ibidem*, f. 80v.

²²⁸⁶ El 1586 un tal Pere Elel de Rossalany figura com a bandoler pregonat. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 210.

²²⁸⁷ Segons la font, Badahui abans s'anomenava Obaidal. *Ibidem*, f. 43r.

²²⁸⁸ *Ibidem*.

²²⁸⁹ Segons la font, Jaume Seixac abans s'anomenava Mahomat. *Ibidem*, f. 43r.

D'ahí que n'hagueren planejat plegats el segrest o la fuga. En aqueix cas, l'ultratge per als Negret podria haver estat doble: el repudi o infidelitat vers la germana i el rapte de la consort de Jaume. I ja posats, també caldria dilucidar el grau d'implicació de Galceran de Castellví en els fets. No debades, sobre el jove i bel·licós senyor de Carlet i alguns dels seus vassalls requeien, lladoncs, nombrosos delictes.²²⁹⁰

D'altra banda, també cap la possibilitat que Negret maltractara la seua dona, cosa que convertiria l'acció del segrest en una mena d'empara per evitar un mal major.²²⁹¹ Ara bé, justifica això l'arrabassament dels diners i dels objectes que contenia la llar? No o almenys no més enllà del valor del dot femení que aquella li haguera pogut aportar. Pel que fa a les xiquetes val a dir que no s'haurien atrevit a endur-se-les perquè, tant en un supòsit com en l'altre, la legislació foral valenciana disposava que la custòdia li corresponia al pare.²²⁹²

Malgrat que els Bodes, Parell, Seixac i la vídua de Xulves no es posaven del tot d'acord a l'hora d'assenyalar el lloc on estava la muller de Jaume Negret, tot apunta que de primeres l'havien duta al lloc del Ressalany, domini de dona Àngela de Montagut, esposa del IXé baró de Carlet. Posteriorment, l'havien conduïda a Alàsquer i Alberic, on la tenien el catadauí Vicent Ganne i els Sabba.²²⁹³ De fet, atenent a la dedicació comercial dels Sabba i als tractes econòmics que els Negret mantenien amb els seus parents, els Asquer,²²⁹⁴ fins i tot es podria aventurar que es tractara d'un rapte per impagaments o bé,

²²⁹⁰ Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en la nobleza...", *op. cit.*, pp. 294-300. Veg també al capítol precedent, l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, a l'apartat que versa sobre *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví*.

²²⁹¹ Sobre aquesta temàtica veg. CANDAU CHACÓN, M. L., "Entre lo permitido...", *op. cit.*, pp. 11-17; FERRARO, J. M., *Marriage Wars in Late ...*, *op. cit.*; HELMHOLZ, R.H., *Marriage Litigation in Medieval...*, *op. cit.*; INGRAM, M., *Church Courts, Sex ...*, *op. cit.*; LANZINGER, M. i SARTI, R., *Nubili e celibi tra ...*, *op. cit.* i LOMBARDI, D., *Matrimonio di antico ...*, *op. cit.*

²²⁹² Veg. FRV. v-II-10.

²²⁹³ Els Sabba eren un altre dels llinatges importants de l'elit morisca riberenca. Es dedicaven al préstec de diners i al comerç i el contraban de mercaderies (seda, forments, oli...) amb els regnes de la corona de Castella i el regne d'Aragó. A més, junt amb els seus parents els Asquer, els trobem exercint habitualment com a representants polítics de les antigues aljames morisques de la baronia d'Alberic. Els Sabba, junt amb els Asquer van estar dels principals dirigents en l'alçament morisc de 1609, arran de l'expulsió. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 54, 59, 60, 79-81, 97 i 100. Francesc Joan Sabba va estar acusat el 1595 d'haver comés robatoris i homicidis a l'Ènova i condemnat a mort. Entre 1596 i 1597 trobem Francesc i Lluís Sabba. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 216, 218-219. Els Ganne, particularment Vicent Ganne, tampoc no eren pobres. El 1565, Vicent Ganne va rebre en concepte d'herència de son pare, béns per valor 181 lliures. No debades, el vell Ganne atesorava encara al final de la seua vida, després d'haver casat els seus fills i filles, un patrimoni valorat en 572 lliures. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 73v-74r.

²²⁹⁴ *Ibidem*, f. 16v.

més rasament, tampoc convé descartar que volgueren mercadejar amb el seu cos. Potser això mai no ho sabrem.

Això no obstant, el que resta en clar és que durant la vora setmana i mitja que havia transcorregut entre l'assalt i la denúncia Jaume Negret no s'hi havia estat de braços plegats. Car, es deia públicament que un morisc amic seu, veí d'Alberic, cognomenat Garriso havia tingut una qüestió amb Ganne i l'havia nafrat de consideració. Al remat, fora el que fora que en precipità el segrest, es degué resoldre i tot es va concloure per la via de la composició privada. El 23 de novembre, Negret tornà a comparèixer davant el tribunal de la Batllia i va abolir el clam.²²⁹⁵

Aquest, però, no va estar l'únic cas ocorregut a Catadau el 1560. El 20 de desembre, Vicent Appo, òlim Solim,²²⁹⁶ denuncià Saïd, fill d'un tal Gualit,²²⁹⁷ perquè una nit a les primeries de mes havia irromput sobtadament a la seua llar amb la finalitat de robar i forçar la seua esposa. Aquell mateix jorn, Caterina, muller d'Appo, acusà també el seu violador. I ací acabà tot, atés que no tenim notícia de l'enantament d'aquest procés més enllà de la posada en coneixement de la justícia.²²⁹⁸

El darrer episodi va succeir al lloc i baronia d'Alèdua el dilluns 12 de febrer de 1565, quan ja era ben entrada la nit. Ara bé, fins huit jornades més tard no es substanciat el plet a la cort de la Batllia del marquesat de Llombai. La demandant en aquesta ocasió fou una joveneta anomenada Joana, filla del difunt Miquel Piteu.²²⁹⁹ Segons explicà, el picassentí Saad Aibàs, acompanyat per tres germans seus i altres parents, havia entrat per força a la seua llar mentre tothom hi dormia amb la finalitat de raptar-la. Les paraules amb què Pere Calbet va registrar al seu clam són bones de llegir: «[...] li trenquaren les portes de la carrera y li destroçaren, per altra part, les portes del corral e la porta del palau hon ella, clamant, e sa mare e cunyada dormien. Y entraren en lo dit palau ab una falla encesa.

²²⁹⁵ *Ibidem*, f. 43r-43v. El 23 de novembre de 1565, cinc anys més tard, els germans Jaume i Vicent Negret van signar pau i treva amb Vicent Ganne. *Ibidem*, f. 78v.

²²⁹⁶ El 1563, en el moment del desarmament dels moriscos, no consta cap Vicent Appo a Catadau. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 36-39.

²²⁹⁷ Els únics Gualit que hem estat capaços de localitzar han estat un membre de la nissaga dels Tarnàs de Catadau i un tal Gualit. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos..., op. cit.*, pp. 87 i 90.

²²⁹⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 44r.

²²⁹⁹ Els Piteu de Catadau i d'Alèdua, junt amb els Turixí, eren dues de les famílies més acomodades de les comunitats morisques de la foia i marquesat de Llombai. Alguns dels membres d'aquest llinatge es van establir a la vall de Laguar a finals del segle XVI. Tot i això, mantenien els lligams amb la foia. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores..., op. cit.*, pp. 90 i 97-98. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 39 i 42-43. Un tal Miquel Piteu va estar acusat de receptació de bandolers i condemnat a galeres el 1587. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano..., op. cit.*, pp. 212

Y si ella, clamant, no·s fora posada e amagada derrere hun librel a hun raquó del dit palau, la hagueren morta o desonrada».²³⁰⁰ El que no digué, almenys de primeres, Joana Piteu fou que la jornada anterior ambdós s'havien promés en matrimoni. Així les coses, no cal ni dir que el comportament d'Aibàs llançà en orris l'enllaç.²³⁰¹

Per tant, com es pot observar no podem parlar ben bé de robatori, malgrat que es va produir una flagrant violació de domicili. I afortunadament la cosa quedà en un bon grapat de desperfectes de caràcter material i en una temptativa de segrest i d'estupre de l'esposada. Altrament, la pena a què s'haguera enfrontat Saad Aibàs haguera comprés fins a la mort natural, d'acord amb el fur aprovat a les Corts de Montsó de 1528.²³⁰² No obstant això, novament entropessem amb una causa inconclusa, atés que manca el veredicta i la imposició de la condemna.

De fet, basta sols amb fer una ullada per adonar-se'n. Exceptuats els casos en què s'anota explícitament la cassació del judici, en la pràctica totalitat dels litigis per robatori o furt assistim a un final obert i desconcertant—o si es vol inacabat—en què n'escassegen les resolucions. Aquesta característica es detecta inclús en aquelles ocasions en què el presumpte culpable fuig, puix que no hi acostuma a haver una prossecució del procediment. De primeres, tot podria invitar a pensar en un recurs a la composició privada, sobretot tenint en compte que aquesta mena de delictes podien tindre càstigs allixonadors, tant de caire corporal com econòmic. Aquesta alternativa resulta no del tot plausible, ja que com hem vist se'n solia anotar almenys el cessament. Una altra opció seria que Pere Calbet, per raons que se'ns escapen, decidirà registrar les sentències a un lligall distint i separat al que s'ha conservat. Emperò, llavors com s'explica que en altres tipus d'episodis delictius hi siguen? Es detecta també una certa tendència a anotar la resolució en quartilles soltes, cosa que explicaria la mancança. Car, la seua qualitat d'exemptes d'enquadernació podria haver incidit de manera notable en la seua perdició. Tot i això, el ben cert és que no es pot afirmar cap motiu concret i tampoc no es pot al·ludir deixadesa.

Finalment, cal que ens referim més que siga breument als mòbils i modes d'execució dels furts i robatoris. En termes generals, els autors dels lladronicis aprofiten llocs molt concorreguts, públics o poc vigilats per portar a terme les seues accions. D'una banda, tot i que algunes sostraccions es van produir a la llum del sol, els delinqüents també aprofitaren la foscor de la nit com a element d'intimidació i de manteniment de l'anonimat.

²³⁰⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 69r.

²³⁰¹ *Ibidem*, ff. 69r-70r.

²³⁰² FRV. IX-II-12; FRV. IX-II-13 i FRV. IX-II-14.

Ara bé, val a dir que no sempre açò darrer va estar entre els seus propòsits. D'altra banda, en al·lusió al títol de l'apartat, cal assenyalar que no s'observa que la major part de faltes una acuitant necessitat, sinó que més aviat caldria apuntar vers a l'avarícia i la cobdícia, la rapacitat o fins i tot la sordidesa.

C) Les actuacions negligents

La intencionalitat era un dels condicionants en què es fixava la legislació foral valenciana a l'hora de determinar l'existència d'un delictes o una falta. Conseqüentment, el resultat damnós d'una acció no esdevenia l'expressió sensible de la voluntat criminal, sinó que contràriament el disegni deliberat havia de ser manifest. Aquesta asseveració, però, no estava renyida amb la capacitat de respondre que cada membre de la col·lectivitat tenia respecte els seus actes, ja fora per acció o inacció. Dit en altres paraules, el propòsit deliberat era un poderós agreujant, però la responsabilitat, en absència de la primera, resultava suficient perquè hom acabara sent condemnat convenientment per la infracció en què haguera incorregut.

Així les coses, les actuacions negligents que incidien en el menyscapte o deteriorament de la hisenda o bé en els béns d'altri estaven penades, entre altres coses, bé amb la restitució, reintegrament equivalent o bé duplicat. A eixe respecte, els Furs donaven compte de les formes, establien els procediments a seguir fins a reparar la possessió i decidien subtilment les punicions. La disparitat de situacions pot resultar aclaparadora. A tall d'exemple i sense ànim d'exhaustivitat, es podrien mencionar la deixadesa en qualssevol obligacions, l'occisió o, en detriment d'això, la perpetració involuntària de danys i ferides a animals, les destrosses d'animals en l'àmbit urbà, rural i agrícola, els incendis inintencionats d'habitatges o de zones boscoses... Certament, seria un no acabar.

En eixe sentit, com ja hem enunciat més amunt, sorprén la poca incidència que almenys aparentment van tindre a la foia i marquesat de Llombai els perjudicis ocasionats a la propietat per part de bèsties i ramats; sobretot comparada amb altres indrets també eminentment agraris com ara el reialenc de la vila d'Alzira i tenint en

compte la importància que va tindre a la vall del Magre aquesta activitat.²³⁰³ En efecte, sols hi documentem un cas en què un castellà anomenat Belardino hi causà estropells amb les seues vaques. A més, potser perquè no disposava de comptants o bé perquè es negava a satisfer la composició en què havia estat sentenciat, l'estiu de 1570 romania empresonat a la càrrec del castell de Llombai.²³⁰⁴ El mateix s'observa a la inversa. No hem registrat lesions indeliberades a quadrúpedes i raberes. L'explicació, tal vegada, cal cercar-la en la naturalesa de la nostra font. No debades, com sabem, l'escrivania de la Batllia sols rebia instàncies de part de caire civil en recurs.

De fet, val a dir que la mostra disponible es redueix a mitja desena d'exemples, que malgrat tot són bastant rics en detalls i matisos. El primer en la seqüència cronològica va saltar al tribunal de la Batllia el 30 d'abril de 1555. Segons pareix, mossén Joan Gregori conciliava les seues tasques com a rector de la parròquia dels Sants Joans de Llombai amb les d'empresari d'abastiment de carn. Tant era així que tenia llogats tres pastors i, no satisfet amb el que li aportava el bovalar, solia arrendar algunes zones d'empru dins i fora de la foia. Aquesta circumstància conferia al sacerdot no sols una ostensible llibertat de moviments sinó també una posició de força a l'hora de vendre els seus productes: normalment corders i moltons, però també ovelles.

En el front oposat es trobava Lluís Ario, morisc i conegut home de negocis,²³⁰⁵ que n'estava l'arrendador del dret carnalatge.²³⁰⁶ I com a tal, l'incomodava el doble joc a què els tenia acostumats el prevere. Car, Gregori feia servir quan li convenia la seua condició d'habitant del Marquesat amb accés als bovalars i quan no la de comerciant. I en eixe sentit, bastava que els anyells hagueren nascut a les paridores dels pobles circumveïns perquè posara traves a l'hora de vendre'ls, sobretot si el preu no li acomodava. El nou convertit, però, havia enconrat la manera de parar-li una mica els peus, entenent que el seu comportament negligent anava en detriment dels seus

²³⁰³ ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, op. cit., pp. 355-366. Veg. també ORLANDIS ROVIRA, J., "Sobre el concepto del delito...", op. cit., pp. 146-150 i PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 45-47. Veg. també PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 21-33.

²³⁰⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 78v-79r.

²³⁰⁵ Tot fa pensar que Lluís Ario formava part de la petita elit morisca de Llombai. Es dedicava al comerç i de tant en tant licitava per impostos com ara el del dret de carnalatge. No debades, sabem que el 1555, a banda de comprar un matxo i una mula, també va ser el blanc d'un robatori de palla a un immoble de la seua propietat. En eixe procés, a més, declara que altres vegades ja l'havien furtat altres mercaderies, com ara tonyina. *Ibidem*, ff. 5v-6v, 7 r-7v i 11v.

²³⁰⁶ El dret de carnalatge era l'impòsit que es cobrava sobre la carn destinada a l'alimentació. L'arrendador del carnalatge, a més, acostumava a proveir les carnisseries. Car, a menys carn venuda menys tributació. Veg. VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals...*, op. cit., pp. 236-268.

conveïns, de la quietud i la pau i ben especialment en contra de la seua butxaca. La solució passava per rebre una informació de testimonis a fi i efecte de saber el nombre d'ovelles que havien parit a la foia de Llombai i quants anyells, aproximadament, havien nascut.

El primer a declarar va estar Gil López, un dels pastors del mossén. A través de la seua deposició s'observa a les clares l'estratègia del seu patró. Del primer ramat, solament, una vintena n'havien donat a llum als dominis del casal de Gandia; les restants ho havien fet a la baronia de Montserrat, senyoria dels Peres de Calataiud.²³⁰⁷ El testimoni se n'ocupava del segon, el qual estava format per més de dos-cents cinquanta caps que tancava al corral del Batlle. D'aquests hi havien romàs una dotzena a Llombai i els altres havien estat desplaçats a la comanda montesiana de Montroi. Finalment, la tercera rabera, la guardava Pere Escobar i sumava més de tres-cents animals. Aquesta s'hi havia quedat íntegrament al Marquesat. Més d'un miler òvids entre ovelles, cabrits i moltons. Eixa quantitat gens menyspreable era la que devia posseir el rector de de l'església dels Sant Joans el 1555.

A continuació, acudiren els catadauïns Vicent Ganne, Jaume i Vicent Appo²³⁰⁸ a més del missatger Gonçal Navarro. El testimoniatge de tots plegats acabà d'oferir bona part de la informació que li mancava a Ario. Així sabem que el folc que cuidava Escobar dormia al corral d'Eiximeno i que n'havien parit almenys passava del centenar o que després de criar, si més no les ovelles que havien anat a Montroi, les hi havien retornades per tal d'alimentar els anyells convenientment.²³⁰⁹

Els bous i les vaques, a diferència dels xais, tenien vedada l'entrada als bovalars. Això no obstant, aquesta circumstància no era impediment perquè alguns veïns i forasters en posseïren. La solució, com no, passava per destinar certes àrees del terme municipal perquè hi pogueren pasturar lliurement, sense ocasionar danys a les infraestructures de reg, als arbres o als sembrats. Aquesta mena d'espais comunals solien anomenar-se «dula» i les persones que hi estaven al front rebien l'apel·latiu de «dulers». Tal com apunta Salvador Vercher, normalment es situaven a zones marginals, pantanoses o no aprofitables.²³¹⁰ En canvi, pareix que a la foia i marquesat de Llombai la dula es trobava a la muntanya, prop

²³⁰⁷ Sobre els Peres de Calataiud veg. ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real ...*, op. cit.

²³⁰⁸ Jaume Appo, en el seu testimoniatge confessà tindre moltes cabres. Pel que fa a Vicent Appo devia estar acostumat al tracte amb raberes. No debades, el 1568, Pere Roig, en qualitat de batlle d'Alginet, executà Appo per l'impagament de 40 cabres. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 80v-81r. Veg. VINCENT, B., *El río morisco...*, op. cit., pp. 31-40.

²³⁰⁹ *Ibidem*, ff. 1v-2v.

²³¹⁰ VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals...*, op. cit., pp. 315-316.

dels emprius. Això és, almenys, el que es desprén de la denuncia que van presentar Pere Jumeiell²³¹¹ i Jaume Camarell la vespra de Sant Vicent Màrtir de 1556.

Segons sembla, una nit, abans de les festes de Nadal, s'havia produït un atac de llops a la dula del Marquesat.²³¹² El resultat: un bou, una vaca i un vedell morts. Car, tot havia estat a causa de l'actitud negligent de Jaume Jumeiell i Serafi Tosset, els quals lladoncs n'eren els dulers. D'acord amb els testimonis recollits pel batlle mossén Jaume Martines, quan a la matinada alguns veïns acudiren als esgarips de Jumeiell i Tosset i se n'assabentaren del que havia ocorregut, els van preguntar estranyats ««hon haveu dormit?»» E mostrant-los lo loch, no trobaren ni senyal de foch ni de dormir, ans trobaren lo corro ahon les vaques se defensaren, peleant ab los llops e a la fi mataren lo bou e la vaca e vedell». Així les coses, Tosset acabà per confessar que no hi havia dormit a la dula, que en el seu lloc hi havia estat el seu fill i que Jumeiell havia marxat amb altres vaques. Comptat i debatut, Martines els condemnà a satisfer en un termini de deu dies els menyscapes que els havien ocasionat a Pere Jumeiell i Jaume Camarell.²³¹³

Finalment, val a dir que els dos casos que resten no van estar lligats a l'explotació ramadera, sinó a l'agrícola. El primer es va substanciar al tribunal de la Batllia el 27 de juliol de 1557. Els germans Vicent i Lluís Pardillo²³¹⁴ van denunciar l'alfarbí Vicent Marna perquè feia poc de temps havia plantat un bon grapat de moreres a les vores d'un camp contigu a la sèquia de Carlet i a llur propietat.²³¹⁵ Heus ací una prova més de l'imparable i

²³¹¹ El nom musulmà de Pere Jumeiell era Mahomat. L'any 1555 Pere Jumeiel va signar dues paus i treves amb forans. Primer, el 15 de maig, amb Miquel Dornoc de Picassent. La segona es va subscriure el 16 de juliol amb Joan Moracho, àlies el llarg, i els seus fills Asmet i Joan Moracho; Joan i Ibrahim Durdura, fill de Joan; Pere Gafar, àlies Blanc, i Mahomat Gafar, fill de Pere, tots de Xest. Junt amb Pere Jumeiell hi van signar Jaume Jumeiell, òlim Solim i Vicent Jumeiell, òlim Asmet. *Ibidem*, ff. 3r i 6v. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les paus i treves*.

²³¹² La distribució poblacional del llop al segle XVI era equivalent a gairebé tota la Península Ibèrica. De fet caldria situar-se a mitjan del segle XIX o principis del segle XX a l'hora de parlar d'una sensible reducció de l'espai d'ocupació o de l'hàbitat d'aquest animal. GRAU, J. M. T., PUIG, R. I RUIZ-OLMO, J., "Persecució del lobo (*Canis...*", *op. cit.*, pp. 217-223; LATORRE ZACARÉS, I., "Transformació del paisaje...", *op. cit.*, pp. 697-732; MALUQUER, J., "Notícia de la fauna de Catalunya...", *op. cit.*, pp. 5-20; NÚÑEZ QUEIRÓS, P., GARCÍA LAVANDERA, R. i LLANEZA, L., "Análisis de la distribución histórica...", *op. cit.*, pp. 195-206; OBIOL, E., *La ganadería en el norte...*, *op. cit.*; RICO, M. i TORRENTE, J. P., "Caza y rarificación del lobo...", *op. cit.*, pp. 163-179; ROSAS, M., "Notícia de la caça de llops...", *op. cit.*, pp. 69-78; —, "Dinámica poblacional del lobo...", *op. cit.*, pp. 3-15.

²³¹³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 15v. Veg. VINCENT, B., *El río morisco...*, *op. cit.*, pp. 31-40.

²³¹⁴ Lluís Pardillo va estar prestador de diners. El 1562, ell i la seua família van abandonar el Marquesat per establir-se a la Vilanova o moreria de València. Veg. l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als préstecs de diners. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 48 i 60-63. El 1587 Lluís Pardillo feu el seu testament a Llombai. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, p. 117.

²³¹⁵ La font és imprecisa sobre la ubicació del camp, atés que el situa entre els termes de Llombai i Carlet. Llombai no limita amb Carlet, cosa que fa pensar que estaria al terme de Catadau. No debades, la sèquia de Carlet naix de l'assut homònim situat un poc més riu amunt en la banda de Catadau. Veg. FORÉS ROSSELL, J. E., *Toponímia dels pobles valencians: Catadau...*, *op. cit.*

sòlida expansió d'aquest conreu per la foia de Llombai, malgrat que els cereals—essencialment la dacsca, el panís i el forment—en continuaven estant els productes cabdals. L'entrada corresponent del manuscrit de Pere Calbet no explicita quin va estar l'inconvenient. Tot i això, es pot inferir que la queixa s'encaminava pel fet que a la curta o la llarga les arrels dels arbres podien perjudicar el sistema de regadiu i restar hores de llum a la parcel·la dels Pardillo. Segurament per aqueixes raons és que els denunciants en demanaren l'arrancament tan prompte com es recol·lectara la dacsca que també hi havia sembrada.²³¹⁶

El darrer exemple de negligència va arribar al tribunal del mostassaf de Llombai el 7 de desembre de 1560. Prèviament hi havia passat per la Batllia, que en inhibir-se de la causa n'hi havia derivat la resolució. Una vegada més, de recs anava la cosa. Pel que sembla, el catadauí Vicent Turixí²³¹⁷ feia poc havia demandat el seu paísà i fronter de parcel·la, Baptista Pardet. D'acord amb la versió de Turixí, Pardet es negava a escurar el rec, motiu pel qual tant el denunciant com els regants de més avall tenien serioses dificultats a l'hora de fer entrar l'aigua a les seues propietats. Això no obstant, la realitat, segons Pardet, era una altra molt distinta. D'entrada, malgrat que es tractava de terrenys adjacents els dividia precisament el susdit sequiol, del qual es servien únicament Turixí i altres per a irrigar les seues terres. Pardet n'usava un altre més o menys paral·lel, situat a l'altre extrem del seu camp, de què havia netejat ambdós marges. Eixe devia ser el costum al Marquesat, atés que mestre Miquel Tarròs condemnà Turixí a agençar el regueró i a satisfer els 10 sous de despeses del plet. En aquest cas, el mateix denunciant havia estat el qui hi havia fet deixadesa de les seues obligacions.²³¹⁸

D) Les restitucions dotals

Els Furs establien les circumstàncies en què la muller o els seus familiars podien requerir la restitució dotal al marit o als seus parents. D'això se n'ocupava la rúbrica titulada «En qual manera sia demanat l'exovar quant lo matrimoni serà solt o

²³¹⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 28r.

²³¹⁷ Els Turixí, particularment Vicent Turixí, van estar una de les famílies destacades de l'elit morisca de la Ribera del Xúquer. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 78-79.

²³¹⁸ Les despeses taxades en 10 sous es varen repartir a meitats entre el mostassaf, Miquel Tarròs, i l'escrivà, en aquest cas Pere Calbet. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 44r.

departit». ²³¹⁹ El pas previ a la reintegració era la dissolució del connubi. Sobre el paper els motius podien ser molt diversos: la defunció d'un dels dos contraents, l'endeutament o incapacitat de l'espòs a l'hora de mantindre la seua dona (malversació, pobresa, bogeria...), la negativa del baró a fer-se càrrec de les càrregues del matrimoni, que també es podia materialitzar en forma d'absència continuada; el repudi per adulteri, la sol·licitació de separació temporal o el divorci... En la pràctica, però, tot i que n'hi podia haver de totes les formes i colors, una de les situacions més comunes era la mort d'un dels dos consorts. ²³²⁰ Això mateix és el què s'exhuma del registre elaborat per Pere Calbet mentre va estar escrivà de la Batllia del marquesat de Llombai.

En efecte, encara que degut a les característiques de la nostra font documental ²³²¹ sols disposem de tres exemples, tots corresponen a demandes per reintegrament del dot i creix pertinent fonamentades en el decés d'un dels cònjuges. La primera es va substanciar a la cort del batlle el 24 de setembre de 1555. En aquesta ocasió assistim al cessament del conjugi de Bàrbera Poia i del llombaí Vicent Sanchis a causa del prematur traspàs de la joveneta. ²³²² Com que no havien hagut descendència, tocava a Isabel, mare i hereva de Bàrbera, sol·licitar-ne la devolució. D'eixa manera és que coneguem la composició del dot: 45 lliures en comptants i certa quantitat de terres en el terme de Sollana, les quals estaven valorades en 50 lliures. Tot indica que el dot havia estat completament satisfet. Aparentment, no es va reclamar el creix, cosa que invita a pensar potser en una unió fugaça i no consumada. ²³²³ Altrament, Antoni Martí, en qualitat de procurador, n'haguera demanat augment o escriu. ²³²⁴

En el segon i el tercer cas, en canvi, va ocórrer a la inversa, ço és, el qui va perir fou el marit. El 18 d'agost de 1561, quan el litigi arribà a mans de mossén Gaspar Valentí, ja havia estat tractat al tribunal del justícia de Llombai. Això explica la condició fragmentària de la informació. No debades, el manuscrit de Calbet es limita a enregistrar les respostes d'una escriptura de capítols que degué ser depositada a la instància inferior.

²³¹⁹ FRV. v-v.

²³²⁰ BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim...*, op. cit., pp. 169-193; ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicció civil...*, op. cit., pp. 115-121, 143-145 i 149-151.

²³²¹ D'acord amb l'estructura administrativa del Marquesat la cort de la Batllia s'ocupava de les causes civils en segona instància i de totes les criminals. Per tant, el registre de Pere Calbet és summament incomplet pel que fa a aquesta tipologia de plets, ja que la major part de les causes per restitució del dot recauen en els respectius justícies de Llombai, Catadau, Alfarb i Alèdua. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 186.

²³²² BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim...*, op. cit., pp. 175-178.

²³²³ GUILLOT ALIAGA, M. D., *El règimen econòmic...*, op. cit., pp. 181-183; ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicció civil...*, op. cit., pp. 145-150. Veg. també FRV. v-i-11; FRV. v-i-16 i FRV. v-v-4.

²³²⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 10r.

Això no obstant, val a dir que hom hi pot seguir amb bastant comoditat el fil. Any amunt any avall, el 1556 el llombaí Saad Marna va prendre per esposa Simença Xat, membre d'un altre important llinatge morisc de Llombai. Un any i mig hi van conviure sota el mateix sostre. Car, el 1558, el contagi de pesta segà de colp la vida de Marna i Simença quedà vídua.²³²⁵ Heus ací l'origen de no pocs problemes tocants a la restitució del seu dot i creix. D'entre ells, el 1561, encara en subsistia un. Estava en discussió la propietat d'un «çaf»²³²⁶ o capell de perles.

En eixe sentit, Pere Marna descriu com transcorregut l'any de plor²³²⁷ després de la defunció de Saad, per tal d'arribar a una concòrdia «moltes persones se posaren per entrevenir entre ell e ses germanes, de una, e la dita Simença, de part altra». D'eixa manera fou que Marna accedí a entregar a la seua cunyada 15 lliures en metàl·lic i altres 50 lliures en joies. En contrapartida, però, la vídua es comprometia a lliurar el «çaf de perles» a una de les germanes del seu difunt marit. I Pere Marna continua explicant les condicions de l'acord: «Y si sa jermana no vingués per lo çaf que no lo y donassen, però si y venia que lo y hagués de donar». Nogensmenys, «Aprés vingué sa jermana y per causa de les morts no la deixaren entrar en Lombay. Y demanà lo dit çaf de perles y ella, dita Simença, no l volgué donar».

Per contra, Simença Xat entenia que el «çaf» no res tenia a veure amb els pactes que havia concertat amb la família del que fora el seu espòs. Per tant, havia tractat de retindre'n la possessió fins que mossén Gaspar Valentí li'l demanà. Ara bé, la cosa no pintava bé per a Simença, perquè inclús alguns dels testimonis presentats a instància seua van concedir la raó parcialment a Marna. Tal és el cas de Lluís Pardillo, Miquel Llopet²³²⁸

²³²⁵ Sobre la pesta dels anys 1557-1559, veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-134; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

²³²⁶ Es tracta d'un arabisme que significa capell. D'ahí l'expressió «baf i çaf» que apareix a *L'Espill* de Jaume Roig i dona a entendre que es tracta de dues coses oposades. Sobre els matrimonis moriscos, veg. MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., "Algunos procesos entre moriscos...", op. cit., pp. 85-97; VINCENT, B., *Minorías y marginados en...*, op. cit., pp. 47-71.

²³²⁷ Es tracta del primer any de viudetat de la dona. D'acord amb els Furs del Regne de València, la vídua no podia demanar el dot i creix als hereus del marit abans d'un any comptador des del dia de la mort del marit. Ara bé havia de rebre una pensió d'aliments. Transcorregut eixe temps, no sols podia reclamar dot i creix, sinó que podia concertar un altre matrimoni. Altrament, si maridava abans, la legislació valenciana estipulava que havia de perdre els drets de restitució. Veg. FRV. v-v-6; FRV. v-v-9; FRV. v-v-10; BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim...*, op. cit., pp. 169-193; GUILLOT ALIAGA, D., "Derechos de la viuda...", op. cit., pp. 271-278; ROCA TRAYER, F. A., *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp. 138-140.

²³²⁸ Miquel Llopet abans s'anomenava Ibrahim. Lluís Pardillo abans s'anomenava Alí. Lluís Pardillo esdevé gairebé omnipresent al marquesat de Llombai. Aquesta presència a tot arreu denota el seu pes dins de les aljames de la foia de Llombai. Veg. l'apartat que versa sobre *les negligències* i també en el tocant a *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als *tributs i composicions*, als *lloguers i arrendaments* o als *préstecs de diners*.

i Baltasar Gomiri. Tanmateix, el 13 de gener de 1562 la cort de la Batllia encara no n'havia dictat un veredict.²³²⁹

El darrer cas de restitució de dot i creix s'hi va substanciar l'11 d'abril de 1570, això és a les rerialles del govern de mossén Gaspar Valentí. Eixe jorn la viuda d'Alí Alboi²³³⁰ requerí els seus fills que li retornaren l'aixovar que en el seu dia havia aportat al seu marit mitjançant un «açidac»,²³³¹ rebut per l'alfaquí de Llombai el 20 de gener de 1532, el qual estava escrit en algaravia.²³³² Tal com hi podem observar, aquest últim enllaç, a diferència dels dos primers en què per no haver no hi havia hagut ocasió ni per haver-hi descendència, es va caracteritzar per la seua prolongada duració. Ni més ni menys que trenta-huit anys, en els quals hi havia hagut temps més que suficient per engendrar una fillada nombrosa i suficientment adulta com per ocupar-se de si mateixos. Així les coses, la vídua d'Alí Alboi, malgrat que ja devia comptar la cinquantena, estava en disposició d'abandonar la llar i, a tall d'exemple, mirar de concertar un nou matrimoni o tractar de completar l'aixovar d'altres membres de la seua família.²³³³

Per acabar, caldria posar breument el focus sobre els trets del contracte de dotació i sobre qui el va rebre. No debades, ens trobem davant un model que estava a punt de desaparèixer: el pròpiament mahometà basat en l'«açidac», revisat per l'alamí o el cadí de l'aljama i executat presumptament en la fe musulmana per l'alfaquí. Front això, a la concòrdia de Toledo de 1526 s'havia establert que, després de la conversió, els seus matrimonis s'havien d'ajustar al dret canònic; precepte que sembla que no s'hi havia assolit llavors al marquesat de Llombai. El que no sobta tant, però, és la seua completa redacció en llengua aràbiga a causa de les concessions o pròrrogues en el tocant a idioma, indumentària i alguns altres costums.²³³⁴

²³²⁹ Entre els testimonis presentats per Pere Marna cal destacar el llombaí Lluís Pardell, Miquel Llopet i Joan Marna. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 49r-51r.

²³³⁰ Alí Alboi es correspon amb Baptista Alboi. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 85 i 109.

²³³¹ Un açidac era el tipus de contracte de dotació en què s'especificava el dot que el marit i també les dones musulmanes aportaven al matrimoni. En aquest s'indicava la quantia, les condicions i l'inventari de béns. El solia redactar el pare o el tutor de la contraent i estava validat per l'alamí de l'aljama. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Diccionario de historia medieval...*, op. cit., tom I, pp. 46. Sobre els matrimonis moriscos, veg. MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., "Algunos procesos entre moriscos..." , op. cit., pp. 85-97; VINCENT, B., *Minorías y marginados en...*, op. cit., pp. 47-71.

²³³² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 80v-81r.

²³³³ Veg. BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim...*, op. cit., pp. 131-167.

²³³⁴ Veg. BENÍTEZ SANCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 102-112.

E) Altres infraccions, delictes i conflictes

En aquests paràgrafs concentrem tot un seguit de faltes, delictes i conflictes relacionats amb la propietat que tipològicament i numèrica resulten menors. Tots plegats suposen el 8 % sectorial, com es pot observar al gràfic de l'apartat titulat: *Els delictes, les infraccions i els conflictes per la propietat*. Per separat, però, no sumen més de dos casos per cadascun dels elements de classificació. La major part d'ells fan més aviat esment a controvèrsies al voltant del patrimoni (particions o reparticions de béns, oposicions propietàries, obligacions de cancel·lació de censals...) que no pas pròpiament a infraccions o crims. De fet, val a dir que d'aquests darrers sols en registrem un parell relatiu a la deliberada destrucció de mitjans de producció i matèries primeres, els quals se concentren en l'any 1565. Tanmateix, també convé assenyalar que el fet que alguns d'ells esdevinguin minoritaris, analitzats a partir del registre elaborat per Pere Calbet, no implica necessàriament que ho foren en la quotidianitat de la foia i marquesat de Llombai. Ans al contrari. De litigis per la propietat hi devien estar replens els tribunals de l'administració de justícia local de Llombai, Alèdua, Alfarb i Catadau, de mode que no tots feien cap a la cort de la Batllia.²³³⁵

Sens dubte, entre les situacions que més treball i problemes hi solien ocasionar caldria referir les **particions o reparticions de béns** entre els successors o hereus després de la defunció de parents i progenitors, atés que acostumava a suposar la completa dissolució del nucli familiar i desmantellament de les seues possessions.²³³⁶ I com diu el refrany: «Els germans són tots d'un ventre i cadascú té el seu temple», raó per la qual sovint els repartiments de l'herència acabaven en les sales de la justícia. Eixe és el cas dels fills del catadau Joan Ganne, òlim Alí, i de la seua esposa Joana.²³³⁷ Alí era mort des de feia temps, però tot havia deixat en usufructuària la seua muller, la qual faltà a les darreries 1564. Així les coses, la causa per la partició del patrimoni del pare arribà a mans

²³³⁵ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 186.

²³³⁶ Sobre el dret de successions al regne de València en època foral, veg. MARZAL RODRÍGUEZ, P., *El derecho de sucesiones...*, op. cit.; ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp. 219-221.

²³³⁷ Alí Ganne va canviar formalment el seu nom musulmà pel de Joan. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 86 i 110. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *els assassinat i els homicidis* i particularment paràgrafs dedicats a *les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris*.

de mossén Gaspar Valentí, poc més o menys, a mitjan de desembre de 1564, moment en què el batlle suggerí com a partidors Vicent Caravig²³³⁸ i Vicent Osmén.²³³⁹

Malgrat que de nou la informació aportada per Pere Calbet resulta molt fragmentària, basta com per entendre el que va ocórrer. En eixe sentit, de primeres el que s'infereix és que els germans Ganne tenien serioses divergències sobre el mode en què s'havia de fer la divisió i distribució de la hisenda de son pare. Altrament, no hagueren acudit consecutivament a l'oficial local i a la Batllia.²³⁴⁰ En segon lloc, cal notar que un dels hereus, Vicent Ganne, òlim Saad, es trobava absent.²³⁴¹ Així ho va especificar el 27 de gener de 1565 en proposar els seus tres candidats: Joan Ferrer, Vicent Compat i Joan Galai. Altre dels germans escollí els alfarbins Vicent Cateu, Jeroni Aguilé i Vicent Maioral. I finalment, Joan Negret,²³⁴² qui devia representar els interessos de la seua muller, feu oferta per tots els béns inclosos en el llegat del seu sogre i elegí a un tal Caballero i a un tal Osmén Montmarjó. Heus ací una prova més de les discordances.²³⁴³

Afortunadament, coneguem amb detall el contingut de l'hereditat. Pere Calbet va adjuntar en un inventari totes les possessions d'Alí Ganne i també el seu valor. Malauradament, però, no indicà l'extensió de la major part de les explotacions agrícoles. En efecte, aquesta valuosa i alhora limitada informació és la que resulta de la lectura dels vint-i-huit ítems recollits a un dels quarts de full solts compresos dins del manuscrit de l'alzireny. En eixe ordre de coses, d'acord amb els criteris establerts per Eugenio Císcar, bé es podria afirmar que el difunt pertanyia, si més no, al sector acomodat dels moriscos de la foia i marquesat de Llombai. Hi ha molts indicadors que ens ho confirmen. A tall d'exemple, la casa que Alí Ganne posseïa a Catadau, va ser taxada en 60 lliures; sense tindre en compte els mobles.²³⁴⁴ El mateix es podria dir observant la resta de les seues pertinences. No debades, en el final dels seus dies, el seu patrimoni muntava aproximadament fins a sis-centes lliures;

²³³⁸ Al desarmament de 1563 apareix com Vicent Carajug. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 38.

²³³⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 64v.

²³⁴⁰ Veg. MARZAL RODRÍGUEZ, P., *El derecho de sucesiones...*, op. cit., pp.68-69.

²³⁴¹ Es trobava absent a causa dels odis de sang i disputes que els Ganne mantenien amb el Mandarani. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *els assassinat i els homicidis* i particularment paràgrafs dedicats a *les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris*.

²³⁴² Joan Negret podria ser algun dels dos fills de na Negreta que van furar les colmenes del dosaigüer Mussa Aaron. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 23r-24r. El seu germà Jaume Negret va patir el 1560 l'assalt de la seua llar i segrest de la seua muller a mans, precisament, de Vicent Ganne. *Ibidem*, f. 43r-43v.

²³⁴³ *Ibidem*, ff. ss. 73v-74r.

²³⁴⁴ L'elit morisca valenciana més consolidada acostumava a posseir habitatges per valor d'entre 200 i 400 lliures. Això no obstant, la mitjana de les llars dels potentats moriscos locals es situava en 84 lliures i mitja. En l'altre extrem es trobaven les cases més modestes que acostumaven a valorar-se en menys de 50 o 60 lliures. Per tant, és entre ambdues xifres que cal ubicar les residències dels sectors benestants. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 18-19.

572 lliures més el preu d'una mula, per ser més precisos.²³⁴⁵ I ben mirat no era poc, atés que llavors ja havia posat en matrimoni tots els seus hereus.²³⁴⁶

La hisenda d'Alí Ganne, a més, revela també algunes de les seues dedicacions. Car, en el moment del traspàs, na Negreta²³⁴⁷ i Saad Alboi²³⁴⁸ li devien 30 i 37 lliures respectivament per sengles matxos que els havia mercadejat. Per tant, si els equins que havia venut tenien eixe valor, la mula que li era pròpia ben bé podia estimar-se en una vintena de lliures. Tanmateix, els ingressos d'Alí Ganne no sols provenien de la presumpta compravenda d'atzembles i haveries, sinó que també havia concedit a Alboi un petit préstec d'altres 37 lliures. fora quin fora el pes específic real d'aquestes activitats en la seua economia, el que resta en clar és que l'agricultura n'estava també una part molt important. En eixe sentit, Ganne tenia un poc de tot: moreres,²³⁴⁹ figueres, oliveres,²³⁵⁰ terra campa i d'horta²³⁵¹ i, sobretot, moltes parcel·les plantades de vinya.²³⁵² En el seu conjunt podrien sumar no molt més de mitja cinquantena de fanecades valorades en 337 lliures i 10 sous i

²³⁴⁵ El patrimoni mínim perquè una família poguera assegurar-se la seua subsistència es situava en 8 fanecades d'horta que, a un preu de 25 lliures la fanecada, sumaria 200 lliures en terra. Eugenio Císcar, però no té en compte la terra que cal deixar en guaret. Amb eixe capital de 200 lliures també es podien comprar entre 40 i 50 fanecades de terra de secà, el rendiment de les quals vindria a ser aproximadament semblant a les 8 fanecades d'horta. Si a això li afegim el valor de l'habitatge, l'aixovar i altres possessions, la hisenda mínima autosuficient d'un camperol cristià o morisc es situaria entre les 200 i les 300 lliures. Per consegüent, a partir de 500 lliures es podia començar a parlar de llaurador ric o benestant. Aquest també solia ser el patrimoni mínim exigut per poder començar a ocupar càrrecs polítics. *Ibidem*, pp. 21-24.

²³⁴⁶ Tot apunta que la participació de la filla en l'herència, mitjançant el gendre, es deuria a una donació *post mortem*.

²³⁴⁷ Es podria tractar bé de la seua filla, casada amb Joan Negret, o bé de la seua consogra, la vídua na Negreta.

²³⁴⁸ Saad Alboi responia al nom cristià de Vicent. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss.78v-79r.

²³⁴⁹ Les moreres es circumscrivien quasi exclusivament a un àmbit urbà residual. Això és, tres moreres a l'Àlber, que afrontaven amb les de Rupit i Pardet (3 lliures); una morera al Clot del Portal de Catadau, que afrontava amb Alí Negret (2 lliures), i al portal mateix de Catadau un nombre indeterminat de moreres (9 lliures). En total, 14 lliures.

²³⁵⁰ Les figueres i les oliveres estaven totes plantades en el secà. És a saber, un tros de terra plantat amb figueres a la partida del Regaixo de Catadau, que afrontaven amb terra de Joaifar, amb terra de Barraquet i amb terra de Fotaia Huceït (10 lliures); unes oliveres a l'Almarja (prop de la partida de la Malà?), que afrontaven amb el camí Reial, amb Alí Coixo i amb Cosari (10 lliures); tres oliveres al costat de Gualit (4 lliures i 10 sous); un tros plantat amb figueres al Segarratell (?) (3 lliures); unes figueres a l'Arc (8 lliures), i una olivera i una figuera en la partida del País, que afronten amb Vaio, Gentre i Cosari (4 lliures). En total 39 lliures i 10 sous.

²³⁵¹ La terra campa i d'horta era la millor valorada, en tant que esdevenia la de millor qualitat, la més immediata als nuclis urbans, la millor irrigada i la que s'explotava més intensivament i amb quantiosa mà d'obra. A l'inventari trobem quatre parcel·les: tres fanecades situades al camí Reial de l'Almarja (70 lliures); un altre camp situat entre Catadau i Llombai (60 lliures); una fanecada d'horta (25 lliures), i un tros de terra en el terme de Llombai, que afronta amb la terra d'Edam Pardillo, amb un regall, amb terra de Mallel i amb el morerar de Pardillo (60 lliures). En total 215 lliures.

²³⁵² La terra de vinya era irrigada parcialment. Estava situada a diverses cotes. A l'inventari trobem huit parcel·les: una vinya a l'Alquible d'Alfarb (13 lliures); una vinya junt al riu, que afrontava amb Alí Alboi, amb Rupit i amb Cosari (11 lliures); una vinya al Cens, que afrontava amb Joaifar, Vaio de Llombai i amb Fejuguat (10 lliures); la vinya de Massot (8 lliures); un mallol a Sidarquiara (?) (6 lliures); una altra vinya a Sidarquiara (?) (15 lliures); un trosset de vinya al Barranc (2 lliures), i una vinya a la Malà, que afronta amb terra de Piteu, de Meclí i de Gualit (4 lliures). En total 69 lliures.

disseminades per diversos indrets i partides del Marquesat.²³⁵³ I heus ací el tret característic de l'estructura del parcel·lari: l'extrem i exagerat minifundisme.²³⁵⁴ La mitjana de cada terror no superava 1'3 fanecades mentre que el més gran dels camps no excedia de les tres.²³⁵⁵

Vora cinc mesos van haver de transcórrer encara fins que es donà solució a l'assumpte de l'herència d'Alí Ganne. El 2 de juny de 1565 comparegueren a la Batllia els catadauïns Vicent Osmén i Vicent Toixa, els quals havien estat anomenats partidors, i exposaren el mode en què havien dividit el llegat de Ganne entre els hereus. Així les coses, Vicent Ganne, òlim Saad, va rebre béns valorats per 181 lliures.²³⁵⁶ El segon fill, per la seua banda, en va percebre per 280 lliures.²³⁵⁷ Finalment, a Negret li'n van pertocar 111 lliures, a més de 10 lliures del preu de la fulla de les moreres i el benefici de tota la pansa.²³⁵⁸

El segon cas es substanciat el 25 d'agost de 1570. Llavors, mossén Damià Villalón n'havia esdevingut batlle. El difunt, en aquesta ocasió, fou un vell conegut d'Alí Ganne: Vicent Alboi, òlim Saad.²³⁵⁹ Com que sembla que el catadauí no havia tingut descendència, el seu patrimoni va recaure en les seues nebodes, filles de Colom i de la seua germana. Vicent Alboi, òlim Asmet, n'havia estat el curador i partidori. El cas fou que als problemes que suscità el repartiment de les deixes d'Alboi, se n'afegí l'apropiació indeguda d'una part dels diners i de la roba del finat per part del que n'havia estat àrbitre i administrador.

A eixe respecte cal assenyalar que al regne de València, la majoria d'edat s'adquiria a partir dels vint anys. I a més era necessari realitzar el que es coneixia com «prova de major

²³⁵³ L'inventari de Pere Calbet arreplega el tipus de cultiu, la partida on estava situada la parcel·la, les afrontacions i la vàlua, però no fa el mateix sempre amb la superfície. Així les coses, l'extensió aproximada cal inferir-la a partir dels valors que ofereixen estudis com ara el d'Eugenio Císcar Pallarés. Aquest investigador xifra en 25 lliures la fanecada de terra d'horta i en 4 o 5 lliures la de secà. Sabem també que la fanecada mitjana de terra plantada de vinyes rondava les 12 o 13 lliures. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 21-22. En eixe sentit, cal assenyalar que Císcar no deu anar massa desencaminat, ja que els únics valors que ofereix Pere Calbet situen, al Marquesat, en 25 lliures la fanecada d'horta i en 23 lliures la de regadiu. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss.73v-74r.

²³⁵⁴ Manuel Ardit ja va enunciar aquesta característica del parcel·lari de terres del Marquesat. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 70.

²³⁵⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss.73v-74r.

²³⁵⁶ Vicent Ganne estava encara absent del Marquesat. Vicent Compat era el seu procurador en l'assumpte de l'herència de son pare. Va rebre les 3 moreres en l'Àlber (3 lliures); el tros de figueres del Regaixó (10 lliures); la vinya propera al riu (11 lliures); la vinya situada al Cens (10 lliures); la vinya de la Malà (4 lliures); el tros de terra campa situat al terme de Llombai (60 lliures); l'olivera i la figuera situada al País (4 lliures); la morera al Clot del Portal (2 lliures); el camp del camí Reial de l'Almarja (70 lliures) i 7 lliures en comptants que provenien del deute de Saad Alboi. *Ibidem*.

²³⁵⁷ Sabem el muntant de l'herència que va rebre el segon fill a partir de la resta del que van rebre Vicent Ganne i Joan Negret. *Ibidem*.

²³⁵⁸ *Ibidem*.

²³⁵⁹ Saad Alboi havia comprat un matxo a Alí Ganne poc abans que es produïra el seu traspàs. També li estava deutor de 37 lliures per un préstec. *Ibidem*.

edat».²³⁶⁰ Així doncs, a tot aquell que estiguera en minoritat o no s'haguera sotmés al veredict del citat procediment calia donar-li, en absència o defunció dels progenitors, un tutor o curador competent (testamentari o datiu), perquè es féra càrrec de l'administració de l'herència.²³⁶¹ Per bé que la persona escollida, en l'exercici de la seua comesa, podia vendre o empenyorar béns mobles, normalment no podia dispondre dels immobles sense un decret de jutge o l'autorització del justícia. En eixe sentit, val a dir que la legislació valenciana facilitava el trast i el regiment rutinari, però dificultava l'alienació del patrimoni seent. Car, sols en casos concrets com ara el rescat de captius, la fam dels pupils, el millorament de la hisenda dels menors o la restitució de dot i creix n'estava permés.²³⁶²

Tanmateix, en concloure la curadoria, durant un període de tres anys, l'administrador havia d'estar disposat a retre comptes. Això permetia els jóvens emancipats clamar-se de qualsevol mala gestió o apropiació indeguda.²³⁶³ Heus ací les raons per les quals, aquell jorn de l'estiu de 1570, el catadauí Vicent Alboi, òlim Asmet, en presència de Vicent Alboi, òlim Azeem, i de mossén Damià Villalón, es comprometé a retornar a les filles de Colom i nebodes del finat tots els diners i la roba que detenia en qualitat de curador i partidor de l'hereditat de Vicent Alboi, òlim Saad.²³⁶⁴

Finalment, tot i que es troba fora de la cronologia, el manuscrit de Pere Calbet també recull un litigi d'herències datat a les darreries de 1574. En efecte, el 7 d'octubre Benet Faiat posà escriptura de capítols davant mossén Francesc Joan Valero,²³⁶⁵ governador de les baronies d'Alberic, Alcosser i Alàsquer, tot amb la pretensió de reclamar el dret de la seua filla, Àngela Faiat, a rebre una part dels llegats del difunt Joan Bodrum. El 13 de novembre s'hi afegiren Benet Andrad i la seua muller, Àngela Xaloni, que, a diferència dels Faiat, sol·licitaren la totalitat de la

²³⁶⁰ Veg. MARZAL RODRÍGUEZ, P., *El derecho de sucesiones...*, op. cit., pp.250-252. Veg. també FRV. II-XIII-1; FRV. II-XIII-8; FRV. II-XIII-19 i FRV. II-XIII-22.

²³⁶¹ Tot i que els furs v-vi-25 i v-vi-37, van establir l'edat límit de quinze anys per a tindre tutor i curador, el ben cert era que sovint continuaven vetlant pels interessos dels menors durant els cinc anys restants fins la majoria d'edat. FRV. II-XIII-18 i FRV. III-X-1. En cas de defunció o mala administració del tutor i curador testamentari, se'ls en constituïa un de nou (tutor datiu). FRV. v-vi-1; FRV.v-vi-9; FRV.v-vi-10; FRV.v-vi-11; FRV.v-vi-13; FRV. v-vi-14; FRV. v-vi-27; FRV. v-vi-32; FRV. v-vi-36; FRV.v-vi-39; FRV.v-vi-40; FRV.v-vi-41 i FRV.v-vi-43. ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp. 173-214.

²³⁶² FRV. IV-XVIII-2; FRV. IV-XVIII-9; FRV.v-vi-16; FRV.v-vi-17; FRV.v-vi-18; FRV.v-vi-19 i FRV.v-vi-20. ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp. 215-217.

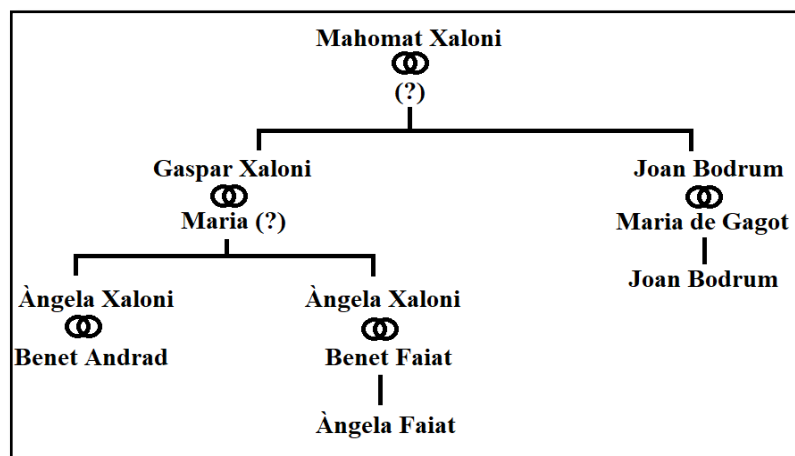
²³⁶³ FRV. II-XIII-17; FRV. II-XIII-18; FRV. II-XIV-1; FRV. II-XIV-3; FRV. III-X-1; FRV.v-vi-25; FRV.v-vi-26 i FRV.v-vi-33. ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp. 218-221.

²³⁶⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss.73v-74r.

²³⁶⁵ Francesc Joan Valero, tal com s'ha demostrat anteriorment, va estar un dels caps de bàndol de les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira durant la segona meitat del segle XVI. Veg. a tall d'exemple, els apartats titulats: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador; La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira; Un exemple de la conflictivitat de les parcialitats al Clos de la vila: les desavinences de Miquel Gil i els seus germans amb els Valero.*

hisenda del finat. Ambdues parts van aportar informació genealògica que els acreditava com a parents directes de Bodrum. Segons sembla, l'alberiqueny Mahomat Xaloni i la seua esposa—natural de la foia de Llombai—avis i besavis respectivament d'Àngela Xaloni i d'Àngela Faiat, havien engendrat dos fills mascles: Gaspar Xaloni i Joan Bodrum.²³⁶⁶ Joan va maridar amb Maria de Gagot. Únicament hi van haver un fill, anomenat també Joan. Gaspar Xaloni, per la seua banda, casà amb una tal Maria, de la qual desconeguem la bressola. D'aquesta unió van nàixer dues filles homònimes: Àngela i Àngela Xaloni. L'una s'hi esposà amb Benet Andrad, d'Alàsquer, i l'altra amb Benet Faiat d'Alberic. El 1574, la dona de Faiat ja era morta. Això no obstant, havia deixat una hereva: Àngela Faiat.

Fet i fet, la tardor de 1574, Joan Bodrum, Maria Gagot, i també, Joan, el seu fill en comú, havien faltat sense deixar herent ni testament. Així les coses, tia i neboda, com a parentes més propinques dels Bodrum, van emprendre les accions necessàries per fer-se'n amb el patrimoni. D'un costat estava Àngela Faiat que entenia que li pertocava la part de la seua mare i per això demanava la meitat de les deixes. D'altre costat hi era Àngela Xaloni que, en qualitat de cosina-germana de Bodrum, interpretava que la defunció de la seua germana llevava legitimitat a la pretensió de la seua neboda i, per tant, es veia com l'única legatària. I no li faltava raó, atés que els Furs i la jurisprudència preveïen en eixos casos l'exclusió dels descendents en els drets de representació.²³⁶⁷

Arbre genealògic dels Xaloni d'Alberic

²³⁶⁶No sabem per quina raó Joan Bodrum va prendre un cognom distint al del seu pare. Pot ser que adoptara el de sa mare. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss.54v-55r.

²³⁶⁷*Ibidem*. Veg. MARZAL RODRÍGUEZ, P., *El derecho de sucesiones...*, op. cit., pp. 253-270; ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil...*, op. cit., p. 231. Veg. també FRV. VI-V-1; FRV. VI-V-2; FRV. VI-V-8.

En un altre ordre de coses, la continua ampliació i millora de les xarxes d'irrigació i conseqüentment de l'espai d'horta comportava sovint **conflictes de caire hidràulic**. Malgrat que al manuscrit de Pere Calbet (tocant al tribunal de la Batllia) es recullen uns pocs episodis, cal pensar que hi degué haver bastants més i de certa rellevància, el gros dels quals es va solucionar a les corts dels respectius justícies i mostassafs locals de la foia i marquesat de Llombai. Tanmateix, atenent al que va ocórrer en altres contrades, tampoc resulta massa agosarat afirmar que van estar de tipologia molt diversa. A saber, pugnes per gaudir dels cabals, desavinences per l'augment de la superfície regada, modificació i falta de manteniment de les sèquies o el taponament del pas de l'aigua per les canalitzacions o recs, entre moltes altres.²³⁶⁸

Així doncs, hom podria considerar que plets com ara l'instat pels germans Lluís i Vicent Pardillo²³⁶⁹ contra Vicent Marna, l'estiu de 1557,²³⁷⁰ o bé el que acabà substanciant-se a les darreries de 1560 entre Vicent Turixí²³⁷¹ i Baptista Pardet, per motiu de l'escurament d'un sequiol²³⁷² haurien de ser inclosos en l'etiqueta de «conflictes hidràulics». I és cert, però també van resultar actuacions negligents. És per eixa raó que han sigut tractats a un dels apartats precedents.²³⁷³

Descomptats eixos dos, cal referir-ne un parell més. Del primer sols tenim la resolució del batlle, la qual es feu pública mitjançant una crida el 14 de març de 1559. Pel que sembla, l'alcadufada que havia de dur l'aigua fins a la font del monestir de la Santa Creu sovint era taponada deliberadament per particulars amb la finalitat d'aprofitar-se'n. El resultat: els frares veien tallat el subministrament i per això se'n queixaven a les autoritats. Això és almenys el que es desprén de la susdita crida: «Lo magnífich mossén Gaspar Valentí, generós, procurador del marquesat de Lombay, a instància del síndich del monestir de Senta Creu de Lombay, provehí que fos feta crida a pena de sexanta sous (si) alguno sia gosat tanquar l'aygua de la

²³⁶⁸ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. VI, pp. 329-331; —, “La conflictividad hidràulica...”, op. cit., pp. 43-60; —, “Les qüestions per l'aigua...”, op. cit., pp. 251-268. Per al cas de la foia i marquesat de Llombai, Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 314-335.

²³⁶⁹ Recordem que Lluís Pardillo va estar prestador de diners. El 1562, ell i la seua família van abandonar el Marquesat per establir-se a la Vilanova o moreria de València. Veg. l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als préstecs de diners. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 48 i 60-63. El 1587 Lluís Pardillo feu el seu testament a Llombai. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., p. 117.

²³⁷⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 28r.

²³⁷¹ Els Turixí, particularment Vicent Turixí, van estar una de les famílies destacades de l'elit morisca de la Ribera del Xúquer. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., p. 78-79. Veg també, ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 451-452.

²³⁷² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 44r.

²³⁷³ Veg. l'apartat que versa sobre *les negligències*.

cèquia de la qual se pren l'aygua de la font per al dit monestir; de manera que no sia tanquada l'aygua de la dita font».²³⁷⁴

Es tractava d'un conflicte recent, tan nou com la mateixa font. No debades, no feia ni quatre anys, el 26 d'octubre de 1555, els dominics havien manat construir-la i havien atorgat permís perquè els «hòmens e universitat de Lombay [...] puguen prendre aygua de una font que de voluntat del dit monestir fos feta de front l'ostal» a condició que «tostemps sien obligats de pagar la mitat de tota la despesa que y farà, de la dita font fins ahon se pren l'aygua».²³⁷⁵

El darrer cas es va substanciar per segona vegada a la cort de la Batllia el 21 de juliol de 1565. Lladoncs, la causa ja havia passat per les mans del mostassaf, del batlle i de Francesc Joan Roca, degà de la col·legiata de Gandia i ardiaca d'Alzira, qui llavors «tenia les veus de l'il·lustríssim senyor duc de Gandia y marqués de Lombay».²³⁷⁶ L'arrel del problema, en aquesta ocasió, residia en el constant eixamplament i millora de la xarxa d'irrigació i, per tant, en l'augment de la superfície agrícola que tenia accés a aquest preat recurs. Segons sembla, els oficials senyorials havien transigit a la petició d'Anfós Git, el qual a les primeries de l'estiu havia sol·licitat poder regar un camp que tenia un poc més avall del de Vicent Papudo. En efecte, el mostassaf, avaluades les circumstàncies, va decretar que s'obriera un braçal pel mig de la vinya de Papudo i, el 9 de juliol, mossén Gaspar Valentí ho va ratificar. Això abocà Papudo a acudir a la instància superior, ço és, al degà Francesc Joan Roca, qui hi acudí acompanyat d'alguns experts, el quals—vista la sèquia i les parcel·les—van aconsellar contràriament que l'aigua entrara en la terra de Git per l'extrem de la propietat de Papudo i no pel centre. D'aqueixa manera ho disposà Roca, entenent que altrament es causava un perjudici considerable. Per consegüent, el 21 de juliol el plet va retornar a la Batllia a fi que Valentí hi canviara el seu veredict. Així les coses, aquell mateix jorn, després de rebre el testimoni del

²³⁷⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 39r. Eixe mateix dia el missatge Pere Ortís va fer pública la crida.

²³⁷⁵ Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 211-212. Veg també, ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, p. 327.

²³⁷⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 74v. Francesc Joan Roca, a banda de home de confiança de la casa ducal de Gandia, degà de la col·legiata de Gandia i ardiaca d'Alzira, era el germà de Pere Roca; un dels representants de l'Estament Militar que va protestar per l'actuació del duc de Calàbria arran dels «successos de Polinyà». Veg. BENAVENT, J. I IBORRA, J., *La mort del duc de Calàbria... op. cit.*, p. 120; DEVESA I JORDÀ, F., «Els Centelles a la col·lecció...», *op. cit.*, p. 20; ESCRIVÀ LLORCA, F., *Eruditio, pietas et honor...*, *op. cit.*, p. 32; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*, p. 47. Veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del iv duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira. Francesc Joan Roca va participar també molt activament de la vida política i social del seu temps. Va estar un personatge clau en l'erecció catedralícia de la col·legiata d'Oriola. Veg. CARRASCO RODRÍGUEZ, A., *La ciudad de Orihuela y el pleito...*, *op. cit.*, pp. 81, 100-105, 110-115, 173-196, 230-385.

llombaí Pere Gutierres²³⁷⁷ i els alfarbins Francesc Ferrer, Jeroni Maioral i Jeroni Aguilé, el batlle procedí a derogar la seua anterior provisió.²³⁷⁸

Els dos següents episodis tenen com a protagonista, precisament, Pere Gutierres. El primer arribà a la Batllia el 15 de desembre de 1564, si bé s'havia principiada si més no a mitjan de novembre al justiciat de Llombai. L'embull havia estat tal des del principi que mestre Francesc Martines, en qualitat de justícia, va decidir enviar una lletra al regent de general governador i batlle del ducat de Gandia, Melcior Mont-roig. Després d'allò el litigi va començar a ser tractat intermitentment ara al tribunal local, després davant mossén Valentí i més tard a la seu ducal. El motiu de la controvèrsia: una **disputa per la propietat** de dues oliveres de considerable brancatge de les varietats grossal i cuquello que es trobaven plantades en la paret que dividia la vinya del ciutadà i familiar del Sant Ofici Joan Jeroni Neus del terror de Gutierres.

Segons Neus, malgrat que els dos arbres estaven situats en l'espona, eren seus. Ho argumentava dient que el seu bancal estava més elevat que el de Gutierres i de resultes, tant el citat marge com les dues oliveres li pertanyien. A més, acusava Gutierres d'haver trencat deliberadament el paretó amb la finalitat d'apoderar-se'n il·lícitament.²³⁷⁹ Per contra, Gutierres entenia que es trobaven dins del seu tros de terreny i que Neus no hi tenia cap dret. I per si fora poc, tots dos van aduir que havien collit, escombrat i descimatat tant la cuquello com la grossal des de feia una tira d'anys i que abans d'ells ho havien realitzat, respectivament, Camanyes i Pintado com a legítims posseïdors dels camps. No debades, Neus havia comprat la seua parcel·la de Melcior Camanyes²³⁸⁰ i Gutierres la de Pintado.

Tant Gutierres com Neus van elevar sengles escriptures de defensa amb capítols. Malauradament, però, Pere Calbet sols va arregar les respostes dels testimonis, cosa que en dificulta l'aprofundiment i la comprensió. De tota manera, sembla que els declarants—la major part d'ells llombaïns—tampoc no es posaven d'acord. A tall d'exemple, Llop Vaio no dubtà a afirmar que el marge i les oliveres pertanyien a Pere Gutierres, qui les havia podades i llaurades. De semblant manera, Joan Faraig, que havia estat set anys mosso de Camanyes, assegurà que

²³⁷⁷ Pere Gutierres no era un membre qualsevol de la comunitat cristiana. En el període estudiat va ser col·lector del Marquesat (1563-1565) i regent de batlle en absència de mossén Gaspar Valentí (1559 i 1560). Entre altres episodis, com tot seguit es pot llegir, el 1564, va protagonitzar un llarg litigi amb el ciutadà i familiar del Sant Ofici, Joan Jeroni Neus. Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 43r-43v, 64v-66r i 67r-68v. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 39.

²³⁷⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 74v-75r. Veg. FRV. III-XVI-23.

²³⁷⁹ Joan Jeroni Neus descriu que el marge naixia al camp de Tosses i moria en el terror que havia sigut dels Llopet. Les tres parcel·les estaven més elevades que no la de Pere Gutierres. *Ibidem*, ff. 64v-65r.

²³⁸⁰ Melcior Camanyes va estar batlle de Llombai. Una de les seues filles, Ermínia, estava casada amb Nicolau Lluquí, fill de Nicolau Lluquí i de Joana Cirera. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

el seu amo mai no s'havia preocupat de les dues oliveres perquè eren de Pintado. El mateix exposà Vicent Codony, veí d'Alèdua. Àngela, muller de Joan Gordet, declarà que havia estat llogada darrerament per Gutierres per tal d'arreglar les olives i que quan estava recol·lectant-les havia arribat Joan Jeroni Neus i li les havia decomissat. Molt més ambigües i alhora pròximes a la realitat es mostraren les vídues Maria Mallela i Àngela Boneta, les quals manifestaren que unes vegades havien collit per a Neus i altres voltes per a Gutierres.²³⁸¹

A mitjan de febrer de 1565, la causa no sols no s'havia resolt sinó que encara rebia més testimoniats que contribuïren a entelar i retardar el veredict. En aqueix sentit, Pere Llopet, àlies Dido, com el seu germà Joan Llopet, àlies Vaio, van asserir que la grossal havia sigut sempre de Llop, son pare, el qual la va cedir a Melcior Camanyes en el temps en què aquell va estar batlle de la foia i marquesat de Llombai. Després Camanyes va vendre la terra a Neus i amb ella l'olivera. Així mateix, Jeroni Vaio, Pere Noverques, Joan Baptista i Bernat Ferrandis, Àngela Solàs i la seua filla Maria, Francesca, Isabel i Àngela mullers, respectivament, d'Eiximeno, de Noverques i de Dido, van corroborar la versió de Neus.²³⁸² Això no obstant, va estar Pere Eiximeno el qui ho apuntalà del tot. Car, va referir una presumpta conversa amb Pintado, en què el morisc li confessà que no havia sigut mai propietari de cap de les dues oliveres, sinó que pertanyien a Melcior Camanyes.²³⁸³

Al remat, el plet es degué resoldre a Gandia. El 17 de febrer de 1565, mossén Gaspar Valentí va trametre una missiva al regent de general governador, Melcior Mont-roig, en què li va remetre les respostes dels testimonis que, seguint les seues ordres, havia rebut a la vila de Llombai.²³⁸⁴

Així mateix, val a dir que Pere Gutierres també estigué present al fil conductor de la demanda que el 17 de juliol de 1570 es substancià a la Batllia del marquesat de Llombai. Mestre Miquel Tarròs, obrer de vila i familiar del Sant Ofici, denuncià la seua filla, Elionor Tarròs, muller de Pere Sanchis de Sigüenza. Segons sembla, Gutierres s'havia obligat amb Tarròs,

²³⁸¹ Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 64v-66r.

²³⁸² Pere Noverques confesà que des de feia dotze o tretze anys escombrava i descimalava les dites oliveres i que un any collí les olives de la cuquello per Neus. La muller d'Eiximeno assegurà que havia vist collir i havia arreglat les olives per Neus. La dona de Noverques també recordava haver-ho vist des de feia almenys dotze anys. Àngela Solàs, muller del carnisser de Llombai, i la seua filla Maria afirmaren que portaven deu anys collint les olives per Neus. Bernat Ferrandis i Joan Llopet van arreglar les olives abans que es generalitzara la pesta pel Regne el 1557. Joan Baptista Ferrandis havia observat que Jeroni Vaio esporgava assíduament dels dues oliveres. Finalment, Àngela, la dona de Dido recordava haver collit les olives feia cosa de sis anys.

²³⁸³ Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 67r-68v.

²³⁸⁴ *Ibidem*, f. 68v.

mitjançant l'acte notarial rebut per Pere Calbet el 23 de febrer de 1567,²³⁸⁵ a **lluir i quitar un censal** de 300 sous de pensió i 200 lliures de capital en els següents dos anys. Tanmateix, Gutierres havia faltat sense acomplir la seua promesa, motiu pel qual entenia que l'obligació requeia en Elionor; en tant que hereva del seu oncle i de sa mare, Beatriu Gutierres.²³⁸⁶

El gendre de Tarròs, però, exposà que el seu sogre li devia 3.000 sous continguts, d'acord amb els capítols matrimonials, en l'aixovar d'Elionor, a més d'un cortinatge i un davantal que Beatriu Gutierres havia llegat a la seua filla. Així les coses, Pere Sanchis de Sigüenza es va comprometre a cancel·lar el censal tan prompte com Miquel Tarròs li consignara el que en restava del dot. Així ho va creure convenient també mossén Gaspar Valentí, atés que condemnà Tarròs a satisfer a Sanchis els 3.000 sous i també a entregar-li el cortinatge i el davantal en el termini de 10 dies. En canvi, el batlle, estranyament, va eludir en la sentència qualsevol menció a la liquidació del susdit censal.²³⁸⁷ En aqueix sentit, potser cal pensar que la paraula del marit d'Elionor Tarròs va bastar i l'impagament de l'aixovar hi va prevaldre.

Per acabar, tal com hem esmentat a l'inici d'aquest epígraf, cal referir les dues **cremes intencionades** de mitjans de producció i matèries primeres que Pere Calbet va registrar al seu manuscrit el 1565. En eixa direcció, cal assenyalar que malgrat ser dos casos numèricament minoritaris, esdevenen els més greus. No debades, el que cerca deliberadament el causant no és sinó provocar un considerable menyscapse econòmic o bé directament la ruïna de la víctima. Sobre aquest supòsit concret els Furs no són massa explícits.²³⁸⁸ Ara bé, allò que es dictaminava en termes generals es podria aplicar a les circumstàncies particulars: qualsevol lesió que hom efectuara sobre les pertinences d'altri havia de ser restituïda convenientment en la seua totalitat.²³⁸⁹

El rajoler Joan Luna denuncià, el 8 de maig, un mosso catadauí de Caravig, anomenat Firahuin. Heus ací el primer incident. Segons sembla, el primer de mes, juntament amb altres, havia botat foc a tota la llenya que tenia depositada al seu rajolar d'Alèdua. El resultat: el llenyam, l'immoble, el forn i els aparells inservibles o reduïts a cendres. Aquell mateix jorn es va rebre per testimoni el missatger Roderic d'Espinosa, qui no dubtà a assenyalar que l'acció

²³⁸⁵ Heus ací una mostra més que prova que Pere Calbet exercia alhora com a escrivà de la cort de la Batllia del marquesat de Llombai i com a notari públic. *Ibidem*, ff. ss. 78v-79r.

²³⁸⁶ El testament de Beatriu Gutierres, muller de mestre Miquel Tarròs, va ser rebut per Pere Calbet a 11 de maig de 1560 i va ser publicat, després de la mort de la testant, el 8 d'octubre del mateix any. *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²³⁸⁷ *Ibidem*.

²³⁸⁸ Únicament hi és el fur III-XVII-5. ROCA TRAYER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., p. 356

²³⁸⁹ *Ibidem*, pp. 355-358.

del domèstic—potser a causa de certes malevolències—no havia sorprés ningú.²³⁹⁰ Malauradament, però, una vegada més ens manca la sentència.

En apartats anteriors hem mencionat com d'important era l'apicultura i la producció de mel als terrenys boscosos i de secà de la foia i marquesat de Llombai. Això, precisament, és el que explica que sovint els ruscos foren objecte de sostraccions²³⁹¹ i també d'incendis del tot premeditats, fruit de la set de venjança. Ho portem a col·lació perquè el segon se substancïà sis mesos més tard per aqueixes raons. En efecte, el 24 de novembre, l'alfarbí Anfós Git²³⁹² acusà el pubil d'un tal Haho d'haver calat foc a les vint-i-tres colmenes que el morisc tenia a la muntanya.

A continuació, el batlle cità a declarar dos conveïns de Git: Vicent Mandil i Joan Xaranet, els quals, tot i que no van poder provar la culpabilitat del fill d'Haho, van aportar una descripció molt vívida de l'estat en què havien quedat les arnes i els eixams. Els fets havien ocorregut en l'estiu. Maldil declarà que «anà a la muntanya ab son fes a fer lenya [...] y contà les colmenes cremades y eren XXIII. Y com fonch a les dos darreres, trobà que la mel de aquelles se era scorreguda per terra» i «trobà spardenyes sullades de mel». Xaranet, per a seua banda, manifestà que no les havia vistes cremades, sinó que «anant a segar, sentí les abelles que pasturaven en les garroferes. Y lo sendemà passà per hon eren les colmenes y trobà dos devocades y [...] les alçà y eren vives». En aquesta ocasió tampoc no tenim notícia del veredict. En aqueix sentit, cal pensar que, davant l'absència de proves, l'assumpte finiria en una mera sospita.²³⁹³

MANS VIOLENTES I PARAULES VEDADES²³⁹⁴

Els delictes que atempten contra la integritat de les persones posseeixen, si més no, una característica comuna: l'ús de la violència. Certament, no n'és un tret exclusiu, però almenys resulta bastant definitori i esdevé una constant històrica. Això és així, perquè els

²³⁹⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r.

²³⁹¹ Veg. l'apartat que versa sobre *els furts i els robatoris*. Veg també, ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 349-350.

²³⁹² El juliol de 1565 Anfós Git va protagonitzar un plet a la Batllia per raó del lloc per on s'havia de dur a terme la construcció del sequiol que li havia de permetre regar el seu camp. *Ibidem*, ff. 74v-75r. Casualment un tal Aser Git va estar denunciat el 1568 per haver furtat bucs d'abelles a un vassall de Carlet. *Ibidem*, f. 80v. Veg. l'apartat que versa sobre *els furts i els robatoris*.

²³⁹³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 79r.

²³⁹⁴ Una part del títol d'aquest epígraf ha sigut pres de l'obra de Marta Madero: *Manos violentas, palabras vedadas. La injuria en Castilla y León (siglos XIII-XV)*.

éssers humans som criatures agressives. En eixa línia, el psicoanalista britànic Anthony Storr afirmava que pràcticament cap altre vertebrat, exceptuant les persones, acostuma a toldre la vida a membres de la seua mateixa espècie i damunt hi gaudeix practicant la crueltat. Paradoxalment, afegeix a continuació, *«describimos los ejemplos más repulsivos de la crueldad del hombre como algo brutal o bestial, y con estos adjetivos damos a entender que semejante comportamiento es característico de animales menos desarrollados que nosotros. A decir verdad, sin embargo, los casos extremos de comportamiento brutal estan limitados al hombre y nuestro salvaje trato mutuo no tiene paralelo en la naturaleza»*. D'acord amb el parer de Storr, l'agressivitat és un instint i, per tant, els efectes poden ser controlats i reconduïts però en cap cas suprimits.²³⁹⁵

Aquest plantejament no sols l'ha defés Storr, sinó que té una ampla acceptació al món de la ciència.²³⁹⁶ Talment és així que l'Organització Mundial de la Salut considera que cap comunitat humana n'està exempta del perill i l'amenaça, sinó que es tracta d'un flagell ubic que esquinça el teixit social i posa en risc la vida i la felicitat de qualsevol col·lectivitat.²³⁹⁷ Tanmateix, els estudiosos coincideixen a l'hora d'afirmar que les relacions humanes han estat habitualment conflictives. De fet, allò vertaderament estrany haguera sigut el contrari. Indefugiblement, d'açò es desprén una necessitat: les distintes cultures han hagut de gestionar la violència mitjançant l'elaboració de discursos propis en pro d'una major o menor permissivitat envers determinades accions. A més, com que es tracta d'una qüestió d'apreciació, el subjecte principal que retarda o precipita els canvis de sensibilitat rau en la consideració que cadascuna d'elles basteix i moralitza—en el sentit llatí del terme—conforme a uns patrons concrets de justícia, equitat i supervivència. D'açò, com de tants altres aspectes, també en parla l'Organització Mundial de la Salut a l'hora d'establir-ne els límits.²³⁹⁸

Així les coses, tot i que les maneres, les circumstàncies i fins i tot les raons i els argumentaris han variat al llarg de les centúries, l'agressivitat, en tant que recurs instintiu i innat al ésser humà, continua ben present a les societats hodiernes. No pocs treballs han incidit sobre aquesta i altres qüestions. A tall d'exemple, Agustín A. Baños Nocedal

²³⁹⁵ Veg. STORR, A., *La agresividad humana...*, op. cit., pp. 9-15.

²³⁹⁶ Veg. a tall d'exemple, ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, J., "Violencia, sociedad y política...", op. cit., pp. 17-55.

²³⁹⁷ Veg. OMS, *Informe mundial sobre la...*, op. cit., p. 1.

²³⁹⁸ Aquesta és la definició que ofereix l'Organització Mundial de la Salut: *«La violencia es un fenómeno sumamente difuso y complejo cuya definición no puede tener exactitud científica, ya que es una cuestión de apreciación. La noción de lo que son comportamientos aceptables e inaceptables, o de lo que constituye un daño, está influida por la cultura y sometida a una continua revisión a medida que los valores y las normas sociales evolucionan»*. *Ibidem.*, p. 4.

estableix una diferenciació entre «agressivitat» i «violència». La primera la defineix com una característica comportamental adaptativa que està present en la major part de les espècies d'animals. La segona, en canvi, esdevé una expressió cultural que es presenta de diferents modes i en magnituds desiguals en cada grup de població humana d'acord amb la percepció, el grau d'acceptació i les característiques pròpies de cada comunitat humana.²³⁹⁹

Siga quin siga el període, els factors i l'escenari que sotmetem a anàlisi, el succés violent ens situa tothora davant d'un escenari conformat almenys per l'agressor i la víctima, al qual es poden afegir altres personatges com ara els instigadors, còmplices, testimonis... En eixe sentit, tal com apunta Pablo Pérez Garcia, haurien de ser cinc les unitats elementals que caldria prendre en consideració a l'hora d'avaluar les expressions històriques de la violència. El primer element caldria imbuir-se d'aspectes tan essencials com ara la cosmovisió, el sistema de valors, els codis morals, el comportament i la sensibilitat de la col·lectivitat. En segon lloc, seria necessari determinar el tipus de causes o motivacions que provoquen els comportaments agressius. El tercer, consistiria a precisar els caràcters sociològics i l'entorn de l'agressor i la víctima. D'eixa manera és més fàcil establir el cinquè punt: la relació o manca d'ella existent entre tots dos. I per acabar, la inclusió de les circumstàncies concretes que voregen l'acció dintre del marc general espacial i temporal de la recerca. Sens dubte, Pablo Pérez mostra el camí que s'hauria de seguir i que porta aparellada una recerca tan minuciosa com costosa, que, al remat—tenint en compte la quantitat i qualitat de la documentació que manegem—, s'hauria d'anotar més aviat en les tasques pendents d'enllestir. Car, el grau d'aprofundiment és més bé escarit.²⁴⁰⁰

En un altre ordre de coses, cal assenyalar que, de vegades, quan els estudiosos han posat sobre la taula l'impacte en termes numèrics de les diverses categories delictives, han observat que el grup de les que atempten contra la integritat de les persones acostuma a ser bastant nombrós dintre del còmput percentual global. D'acord amb el manuscrit de Pere Calbet, entre 1554 i 1570, a la foia i marquesat de Llombai en van suposar aproximadament el 25 %. Aquest percentatge es pot considerar relativament baix si contrasta amb els resultats d'altres investigacions dels voltants com ara 48 % que Immaculada Peris Giménez va registrar per a la vila d'Alzira²⁴⁰¹ o els elevats índex establerts per Rafael Narbona

²³⁹⁹ BAÑOS NOCEDAL, A. A., "La antropología de la violencia...", *op. cit.*, p. 42.

²⁴⁰⁰ PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, *op. cit.*, pp. 234-236.

²⁴⁰¹ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, p. 39.

Vizcaíno per a la ciutat de València a la Baixa Edat Mitjana.²⁴⁰² A l'àmbit francès, per exemple, Robert Muchembled va fixar unes xifres semblants a les anteriors a l'Artois dels segles XV-XVIII.²⁴⁰³

Això no obstant, aquesta notable falta de representativitat en el cas concret dels citats dominis del casal de Gandia, potser no s'hauria d'atribuir tant a una veritable davallada percentual, sinó de bell nou a la naturalesa de la font. Car, d'un costat val a dir que el quadern de Calbet conté causes civils i criminals, cosa que no ocorre a la documentació de justícia de València o Alzira, en què els assumptes es separaven clarament en volums diferents. Ara bé, cal posar en relleu que a la cort de la Batllia de Llombai únicament arribaven qüestions civils en segona instància, circumstància que *a priori* n'hauria de minorar significativament el seu nombre. Tanmateix, no es pot obviar tampoc que durant el període en què centrem la nostra anàlisi hi va haver una considerable intrusió de plets civils tocants a la propietat, els quals van contribuir a desdibuixar una materialitat numèrica que, altrament, haguera estat força conspícua i perceptible.²⁴⁰⁴

Finalment, abans de procedir a exposar el seguit d'episodis violents continguts al quèrn relligat del notari alzireny, potser seria necessari assenyalar que tot i que aquesta mena de manifestacions solen tindre motivacions molt diverses i prendre formes molt heterogènies, la major part dels estudiosos acostuma a classificar-les en tres compartiments estancs: injúries verbals, gestuals o d'obra; agressions físiques, amb nafres o sense nafres, i assassinats o homicidis. No obstant això, n'hem afegit un quart: les paus i treves, en tant que se n'observa un enregistrament en sec, ço és, sense cap altre tipus d'indici que done compte dels motius del conflicte o de les hostilitats que en van conduir a la signatura. Res estrany, però, en un context i una societat com la valenciana en què la fragmentació de la justícia o, fins i tot, el rescabament de ferides i homicidis es podia resoldre a l'ombra dels tribunals o romandre sota el recer de negociacions privades.

A) Les agressions físiques

Tal com apunta Francesc Roca Traver, al corpus legislatiu foral valencià s'observa des dels inicis una pugna acarnissada entre les velles teories del dret germànic i les noves

²⁴⁰² NARBONA VIZCAÍNO, R., *Malhechores, violència y justicia...*, op. cit., pp. 65-72.

²⁴⁰³ MUCHEMBLE, R., *La violence au village...*, op. cit., pp. 5-8.

²⁴⁰⁴ Veg. l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*

corrents romanistes. Això és, d'una banda, es detecta una tendència a suprimir per complet la venjança i la justícia privada²⁴⁰⁵ i, d'altra, una ostensible permissivitat.²⁴⁰⁶ En eixe sentit, cal pensar que aquesta batalla afectà de manera molt semblant a les pràctiques d'arrelam cristiana (*vendetta, faida, bultrache...*) i musulmana (*diyya, qişāş, casabīyya...*).²⁴⁰⁷ Com ocorre a sovint, aquesta dualitat aparentment contradictòria es va resoldre durant l'edat medieval pel camí del mig, és a dir, mitjançant un decidit ànim restrictiu.²⁴⁰⁸ Aquesta dinàmica no sols continuà durant l'Edat Moderna, sinó que s'hi intensificà, especialment, després del Concili de Trento en que s'assoliren les bases reals del canvi del discurs social sobre la violència a tot Europa.²⁴⁰⁹

Tot i això, en la pràctica i fins ben entrat el primer quart del segle XVII, l'actuació de les autoritats en cas d'agressió, homicidi o nafres era un tant limitada si no hi havia acusació particular o instància de la part agredida. Per tant, indefugiblement, cal pensar que una bona part de les ferides que s'ocasionaven com a conseqüència de desavinences o bregues no es substanciaven en un plet, sinó que hom s'estimava més l'exercici de la vindicta o, més usualment, de la composició particular. No per casualitat, aquesta darrera solia resultar una solució més ràpida, econòmica y satisfactòria que no l'enantament als tribunals de justícia. Aquest és a grans trets el marc general jurídic-moral i conductual en què se circumscriu el nostre estudi sobre l'administració de justícia, la repressió de la violència i la pacificació a un dels dominis de la casa ducal de Gandia en temps de don Carles de Borja i Castro.

En eixe ordre de coses, focalitzant una mica el discurs, val a dir que, entre 1554 i 1570, les agressions físiques van representar el 38 % sectorial dels litigis elevats a Batllia del marquesat de Llombai; cosa que les converteix en l'elenc percentualment més nombrós dels tocants als delictes contra la integritat de les persones. Això no obstant, no es tracta d'un bloc tipològic gens homogeni. No debades, deixant de banda la greuges, cal assenyalar que difereixen molt els uns dels altres en funció del «qui», el «a qui», el «com», el «quan», el «on», el «amb què» i el «per què». Precisament, hem fet servir aqueixa heterogeneïtat a l'hora d'establir-ne uns paràmetres d'ordenació a efectes explicatius.

²⁴⁰⁵ Veg. FRV. IX-I-26 i FRV. IX-XX-4.

²⁴⁰⁶ Veg. la rúbrica sencera «de malfeytors y de guerrejar» (FRV. IX-VIII) o FRV. IX-VII-37 i FRV. I-IV-11.

²⁴⁰⁷ TERRADAS SABORIT, I., *Justicia vindicatoria...*, *op. cit.*, pp. 349-431.

²⁴⁰⁸ ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 219-228.

²⁴⁰⁹ PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores...*, *op. cit.*, pp. 234-236; —, “Desorden, criminalidad, justicia...”, *op. cit.*, pp. 33-34.

Així doncs, potser el primer d'ells hauria de ser el tocant a les armes, ja que van estar objecte de nombroses restriccions i d'un notable control durant tota l'Edat Moderna. En eixa direcció, els tribunals n'havien de determinar, principalment, la seua legalitat o bé la seua il·legalitat; conforme al grau d'adequació a la reglamentació armamentista vigent. Certament, els canvis, en aquest sentit, no van estar pocs al llarg del segle XVI, tal i com es posa de manifest a través de la nodrida quantitat d'edictes, pragmàtiques i crides que les autoritats valencianes van emetre durant aquesta centúria.²⁴¹⁰ Ara bé, almenys sobre el paper, hi hagué un abans i un després que hi estigué marcat pel desarmament morisc decretat el 19 de gener de 1563. La seua importància no rau tant en el fet mateix del decomís d'armes a una part important de la població del Regne com en la diferent aplicació de la llei d'acord amb la naturalesa o condició socioreligiosa de la persona que les posseïra o utilitzara. Evidentment, després d'allò el grau de permissivitat i el ventall a l'abast va esdevindre, en termes comparatius, molt més reduït i escarit per als conversos que no pas per als cristians vells.²⁴¹¹

En la pràctica, però, no fou així. No debades, si bé és cert que a partir d'aleshores hom detecta un augment de l'ús d'**armes rústiques i improvisades** per part dels moriscos (llegons, botelles, bastons, pedres...) en lloc de les habituals armes blanques o llancívoles, no es pot negar l'evidència: els nous convertits de la foia i marquesat de Llombai continuaven tenint si més no espases, coltells i punyals.²⁴¹² Això és, almenys, el que es desprén de la casuística extreta de les anotacions realitzades per Pere Calbet. En efecte, si bé entre 1555 i 1562 sols hi trobem tres agressions perpetrades amb utensilis rudimentaris, en el període comprés entre 1563-1570 en registrem més del doble: set. Així mateix, entre 1565 i 1570, hi documentem quatre episodis en què els vassalls moriscos de don Carles de Borja hi van emprar armes prohibides.

El primer cas es va substanciar a la Batllia del Marquesat el 2 d'octubre de 1555. Aquell jorn, l'alfarbí Benet Joglar²⁴¹³ i la seua cunyada van acusar el seu conveí Massot

²⁴¹⁰ Josep Lluís Canet i Diego Romero van realitzar un recull de pragmàtiques, crides i edictes per al segle XVI que resulta bastant complet. Veg. CANET, J. L. i ROMERO, D., *Crides, pragmàtiques, edictes...*, op. cit., vol. II, pp. 43-52, 69-88, 91-100, 139-171, 285-294, 299-326, 339-346, 351-394, 401-438, 443-450.

²⁴¹¹ Veg. BENÍTEZ SANCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 176-181.

²⁴¹² Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", op. cit., pp. 131-153. Els autors de l'article només detecten un morisc de Llombai amb armes. Es tracta de Lluís Git i parlem de l'any 1570. Això no obstant, el nostre estudi dona compte de l'ús de coltells i punyals per part de membres de la comunitat morisca amb posterioritat al desarmament de 1563.

²⁴¹³ Benet Joglar va estar l'estiu d'eixe mateix any de 1555 un dels denunciats com a deutors del metge Vilafranca pel preu d'un rossí. Així mateix, el 19 de novembre de 1555 també entrà en possessió d'un petit camp a Beniali que havia sigut d'Asmet Alif, perquè aquell no li havia pagat un rossí i una mula. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v i 10v.

Rillet per haver-li llançat una cudolada a Lluís Joglar. Segons sembla, els fets havien ocorregut el dimecres 25 d'agost al rogle de les nou del matí mentre el dit Joglar i Ibrahim Rillet, germà de l'agressor, estaven discutint. Desconeguem les raons, però Massot Rillet «li vingué de part detràs e li tirà e pegà una pedrada en lo costat o spalla squerre», per motiu de la qual més d'una mesada més tard, encara estava en perill de mort.

No obstant això, afortunadament la cosa no anà a més, sinó que remeté i Lluís Joglar sanà. Bona prova d'açò fou que, una setmana més tard, Benet Joglar hagué de desplaçar-se fins la vila d'Alzira per tal de cancel·lar el clam davant Pere Calbet. Heus ací documentada una de les anades i vingudes del notari alzireny de Llombai a la seua població d'origen.²⁴¹⁴ Per tant, l'assumpte haguera quedat en el no-res si no fora perquè, curiosament, Rillet va maldar tant per fugir de la presó, que junt amb altres, va enderrocar part de la paret grossa del calabós i es va escapar innecessàriament. Car, com hem indicat més amunt, l'actuació de les autoritats estava sovint lligada a la formalització d'una acusació particular o instància de la part agredida. Per consegüent, la revocació hi suposava la total inhibició dels tribunals. Una altra cosa molt distinta era el trencament dels murs de la càrrec i la fuga.²⁴¹⁵

El segon incident arribà a mans de mossén Gaspar Valentí el 25 d'octubre de 1558. El denunciant aquesta vegada fou Jeroni Pezis, fill de Vicent, el qui va requerir que el seu paísà, Vicent Maimó, l'indemnitzara per la pedrada amb què li havia arrancat nou dents o queixals feia cosa d'un parell de mesos. Cal pensar, doncs, que en aquesta ocasió, com en l'anterior, de primeres es degué procedir per la via de la composició privada, esgotada la qual es va prosseguir davant la cort del batlle del Marquesat. De fet, la prova més palesa que no se n'havien avingut era que Maimó sostenia una versió dels fets ben distinta a la de Pezis. D'acord amb l'alfarbí, hi havia actuat en legítima defensa, atés que Pezis havia estat el primer a agredir-lo amb un cudol.²⁴¹⁶ A continuació reproduïm el fragment corresponent:

«[...] venint ell e altres per lo camí, que havien menjat e begut en Silla, lo dit Pezis vingué corrent per lo camí contra ell ab una pedra en la mà. Y com fonch prop d'ell li tirà la pedra y ell la prengué en la capa. Y per defensa, se n'abaixà y prengué una pedra y la y tirà y li pegà. Y el dit Pezis arrancà la spasa y arremeté contra ell. Y lo fill de Sanchis, Miquel Camell y los que eren presents, los departiren. Y ab tot axò, (Pezis) li pegà una coltellada en la cara»²⁴¹⁷

²⁴¹⁴ Els alzireny Bernat Ibanyes i Joan Giberto li van estar testimonis. *Ibidem*, f. 10r.

²⁴¹⁵ *Ibidem*, f. 14v.

²⁴¹⁶ Sobre la legítima defensa en la legislació foral valenciana, veg. FRV. III-XVII-8.

²⁴¹⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 30v.

Si ens atenim als testimonis, el motiu de la trifulga havien estat 3 sous que Jeroni Pezis presumptament havia deixat a Vicent Maimó. En eixe sentit, el mirambellí Jeroni Cruelles, òlim Gualit, explicà que havia coincidit amb tots dos al lloc de Carpesa un parell de mesos abans i havia presenciat com els havien hagut de separar per raó dels diners que l'un li havia prestat a l'altre. Els alfarbins Jeroni Alamí i Miquel Camell, per la seua banda, relataren l'episodi complet. Alamí, a més, desvelà l'origen del deute: «[...] essent en València, lo fill de Pezis donà dos reals a Vicent Maymó per una satisfació que havia fet fer a hun noy per lo fill de Camell, que estava pres per causa de Pezis».²⁴¹⁸

Pel que pareix, encetat el camí de tornada i ja prop del Marquesat, Jeroni Alamí, Miquel Camell, Vicent Maimó, Vicent Mansor,²⁴¹⁹ Jeroni Pezis i Sanchis, decidiren aturar-se a Picassent. Sanchis aprofità la parada per jugar una partida a cartes. I la hi perdé. No obstant això, l'esme i el recolzament dels seus conveïns sumats als quatre reals castellans que li prestaren Alamí, Maimó i Pezis bastaren perquè es decidira a temptar de nou la sort. Afortunadament, aquesta vegada guanyà una corona d'or;²⁴²⁰ quantitat més que suficient per reembossar els petits deutes recentment contrets. Així les coses, tots plegats, determinaren dirigir-se a Silla, on compraren peix i beguda.

Unes hores més tard, enfilat el camí del Marquesat i ja quasi de nit fosc, fou quan ocorregué l'incident. Sens dubte, efecte encoratjador i desinhibidor de l'alcohol hi ajudà a precipitar els esdeveniments: «[...] en lo camí que tornaven devés Picassent, lo dit Pezis dix al dit Maymó que li tornàs los tres sous que li devia. Y lo dit Maymó li dix que li venien a conte, (que) encara li devia ell més. Y sobre açò vingueren de noves en noves, que lo dit Pezis se abaixà a una pedra o tarròs que eren hun guaret. Y com era de nit no veren lo que era, sinó que tirà al dit Maymó y lo dit Maymó la prengué en la capa. Y lo dit Maymó tirà una pedrada al dit Pezis e li pegà en les barres y derroca'l en terra».²⁴²¹ Després d'allò, Alamí i Pezis decidiren passar la nit a Picassent, mentre que Camell, Maimó, Mansor i Sanchis feren cap a Alcàsser.

²⁴¹⁸ *Ibidem*. El testimoni del morisc carletí Jeroni Dignes també resulta clarificador, perquè desvela una altra puntada del conflicte. En paraules de Dignes, estant a València, «lo fill de Pezis posà tres sous damunt la taula y lo fill de Maymó los prengué y dix: “Estos me deus tu, que he pagat a hun noy”. E lo dit Pezis dix que no. E sobre açò començaren a venir a males noves. Y lo dit Maymó no li tornà los III sous». *Ibidem*, f. 30v.

²⁴¹⁹ Vicent Mansor, com a creditor de diversos paisans seus, entrà en possessió el 1555 d'alguns objectes. *Ibidem*, f. 11r.

²⁴²⁰ La corona valenciana, també coneguda com a escut, era una moneda d'or que va ser creada per Carles V el 1544 a imitació dels escuts o corones castellanes, ço és, amb la creu de Jerusalem a l'anvers i l'escut coronat del regne de València al revers. El seu valor era de 20 sous.

²⁴²¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 31r.

Malauradament, però, no tenim constància de la resolució de la sentència. La darrera notícia que hi tenim porta per data del 8 de novembre de 1558, moment en què Pere Gutierrez, en qualitat de regent de batlle, concedí dilació de quinze dies perquè les parts pogueren aportar més testimonis forans a la foia i marquesat de Llombai.²⁴²²

La tercera agressió, a diferència de les dues primeres, no fou perpetrada amb una pedra, sinó que emprà una ampolla. El 9 de febrer de 1560, els catadauins Vicent Rupit i Jaume Gunei posaren clam a la cort de la Batllia perquè Caterina, la muller de Vicent Appo, òlim Solim,²⁴²³ els havia tirat, feia cosa d'un mes, una botella per la finestra, mentre passejaven pel carrer.²⁴²⁴ De bell nou, crida l'atenció la notable tardança a l'hora de reportar el fets. En aquesta ocasió, encara sobta més, atés que les víctimes—Gunei i Rupit—no eren sinó dos jovenets.

Emperò això sols constituïa una part de la història. L'altra, la que trasllueix la documentació i amaga la denúncia, era que Caterina havia de ser considerablement bella, talment que revolucionava les hormones de la xicalla. Adesiara l'espriaven a través dels finestrons del seu domicili. I és clar, la morisca en devia estar farta. Nogensmenys, el pitjor tràngol encara li estava per vindre: la nit del 20 de desembre de 1560, Saïd, fill de Gualit, havia d'irrompre en la llar mentre dormia i l'havia de forçar.²⁴²⁵ Deixant de banda el que hauria d'esdevindre, val a dir que els testimonis reproduïts en el plet arran dels successos ocorreguts a les primeries de gener de 1560, una manera o d'altra, van deixar entreveure el calvari de l'esposa d'Appo.

Joan Bodes narrà que aquell jorn quan va tornar de l'horta dret al forn, trobà Joan, el fill de Faginet,²⁴²⁶ Gunei i Rupit palplantats davant la casa d'Appo, embadalits amb la presència de Caterina. Baptista Mandarani acabava d'aplegar. A l'instant Bodes els ho va recriminar: «Què feu ací? Que ací no y venen sarüells!», cosa que precipità que els adolescents se n'anaren rient i fent burletes. En aquell precís moment, ço és, mentre estaven sota una de les finestres de l'immoble, els van llançar la botella. Un d'ells exclamà: «Què és açò? És ampolla!». I altre l'increpà: «Avant! Ab vós no podien haver altre!». El catadauí

²⁴²² *Ibidem*, f. 31r-31v.

²⁴²³ Sabem que la muller d'Appo s'anomenava Caterina, perquè una nit, a les darreries de desembre de 1560, el matrimoni va sofrir un assalt i violació de domicili per part d'un tal Saïd, tot amb la damnada intenció de robar i violar Caterina. *Ibidem*, f. 44r.

²⁴²⁴ *Ibidem*, f. 43r.

²⁴²⁵ *Ibidem*, f. 44r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants als *robatoris*.

²⁴²⁶ Joan Faginet, òlim Saad, i Baptista Mandarani, òlim Huceit van estar dos dels testimonis. *Ibidem*, ff. ss. 52v-53r.

els hi contestà: «Mirau si la tiren per vosaltres que per mi no tenen que tirar-la. Que sou fadrins!».²⁴²⁷

Maria Mizeia, muller de Baboni, per la seua banda, relatà com Caterina havia contat al forn, poc després, el que havia ocorregut: «Ara vinch de fer un cars. Que he tirat una ampolla a huns fadrins!». Emperò Mizeia, que era tieta de Joan Faginet i s'ho afigurava, s'ho prengué a les males: «Si yo sabera que mon nebot, Faginet, era allí yo t'haguera mort ací encara que sabés que lo procurador me penjàs!». La desmesurada amenaça de Mizeia precipità que l'esposa d'Appo abandonara l'establiment i buscara refugi entre les quatre parets de l'habitatge. Més tard, Mizeia contraatacà; sobretot després de cerciorar-se que Faginet també hi estava present. En efecte, hi anà a buscar a la seua cunyada, Àngela Git²⁴²⁸ i juntes acudiren a mamprendre-la: «Mala dona! Què voleu? Mesclar tot lo lloch? Per què haveu fet això?». Per fi, Caterina, un tant enutjada i fastiguejada, els ho deixà clar: «(Que) vagen a la plaça y (que) no passen per lo meu carrer! (Que) ni·m miren!».²⁴²⁹

Finalment, caldria referir el testimoniatge d'Àngela Tarnàs, òlim Aixa, que tot just es dirigia a la llar de la seua filla, situada al carrer d'Appo, quan van succeir els fets. La morisca explicà que veié els vidres al terra i es decidí a arregar-los perquè els seus néts, que hi vivien a prop, no es pogueren llastimar. Mentre els recollia, s'abalançà a la via la susdita Caterina, la qual alleugerí el pas fins al cap del carrer i una vegada allà exclamà: «Si vosaltres torneu a passar per la mia porta, yo la tiraré plena de merda!», en referència a l'ampolla.²⁴³⁰ Segons sembla, l'incident no hi transcendí.

Tal com hem assenyalat adés, Pere Calbet va registrar en els primers huit anys com a escrivà (1555-1562) tres agressions perpetrades amb armes que podríem qualificar de rústiques o improvisades. El nombre de delictes de semblants característiques s'elevà a set en les set anualitats restants (1563-1570), en bona mesura com a conseqüència del desarmament dels moriscos valencians decretat per les autoritats el gener de 1563 i de les seues successives recidives i corol·laris. En eixe sentit, val a dir que de bastonades, lledonades i pedrades anà la cosa, en tant en quant van estar els únics objectes rudimentaris de què se'n va fer ús durant aquesta segona etapa.

En eixe sentit, els dos episodis ocorreguts el 7 d'agost de 1563 en van estar els precursors dels cinc restants. Aquell jorn, el llombaí Vicent Talacha es clamà criminalment

²⁴²⁷ *Ibidem*.

²⁴²⁸ Àngela Git, òlim Aixa, estava casada també amb un Baboni. *Ibidem*. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 85-86 i 89-90.

²⁴²⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 52v-53r.

²⁴³⁰ *Ibidem*.

contra el fill de la vídua d'Obaidal Alamí, òlim Aiet, perquè «lo dimecres que contàvem vint-y-huyt de l mes de juliol, estant regant [...], vingué lo dit Alamí y ab un legó que portava li pegà una legonada en lo cap [...], del qual colp li han tret tres ossos del cap». S'hagué de procedir en absència perquè Alamí havia fugit del Marquesat. Desconeguem els motius de l'agressió, tot i que no resultaria estrany que al darrere hi haguera un conflicte per l'aprofitament dels recursos hidràulics. Entre els testimonis citats a declarar hi trobem els cristians vells Francesc i Onofre Martí i els moriscos Francesc Pàmies i Miquel Amira.²⁴³¹

Aquell mateix dissabte, Aixier Abib d'Alèdua denuncià el seu paisà Saad Galbet, perquè el dimarts 3 d'agost per la nit l'havia esperat i, premeditadament, li havia propinat unes quantes bastonades. El llombaí Miquel Rebí declarà que Galbet se li havia acostat aquell dia, poc abans del vespre, per interessar-se sobre si havia d'anar amb Abib al ball. Contràriament al que semblava, no es tractava d'una pregunta innocent, atés que «en la nit, anant ell [...] e lo dit Abib, portant cascú d'ells una fadrina a cavall, anaren a Alèdua. Y en haver descavalcat les fadrines, lo dit Galbet se junta ab ells y ab hun bastó que portava comensà de pegar de bastonades al dit Abib».²⁴³²

Les raons en aquesta ocasió semblen estar molt més clares. Rebí tenia entés que l'agressió era el fruit dels cels, perquè Abib es volia casar amb una cosina germana de Galbet, a la qual el morisc també pretenia. No obstant això, tal com després esclari el mateix Galbet, s'havia tractat d'una mena de venjança per certa discussió que s'havia seguit entre tots dos en jornades anteriors. fora el que fora, mossén Gaspar Valentí el feu signar pau i treva.²⁴³³

De semblant manera, el 30 de maig de 1565, el catadauí Jeroni Fejuguet²⁴³⁴ denuncià Francesc Bodes,²⁴³⁵ perquè el divendres d'abans, a les onze de la nit, l'havia esperat emboçat en el cantó de l'església i li havia propinat una bastonada en la part de darrere del cap. Segons explicà el mateix Fejuguet, per molt que seguidament intentà d'anar-li al darrere, no hi pogué, atés que el colp el deixà torbat i hi caigué a terra quasi inconscient.²⁴³⁶ De més a més, a Catadau corria la brama que Bodes havia aprofitat

²⁴³¹ *Ibidem*, 54v.

²⁴³² *Ibidem*, 54r.

²⁴³³ En van estar testimonis del procés Jeroni i Joan Marna, Francesc Pàmies i Onofre Martí, cristià vell de Llombai, i Miquel Piteu d'Alèdua. *Ibidem*.

²⁴³⁴ Jeroni Fejuguet s'anomenava abans Mahomat.

²⁴³⁵ El musulmà Ḥabīb Bodes correspon al morisc Francesc Bodes. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 111.

²⁴³⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 61v.

l'anonimat de les tenebres per tal de fugir i absentar-se del Marquesat. Així ho van manifestar almenys els tres testimonis catadauïns reproduïts en la causa instada davant mossén Gaspar Valentí.

Vicent Veget²⁴³⁷ exposà que aquella nit trobà, vora les deu, Francesc Bodes cobert amb la capa, el qual volia saber qui estava dins de sa casa. Veget, innocentment, li respongué: «Mon sogre e ma sogra e Fexuguet». Bodes no gosà entrar en l'habitatge, però esperà Fejuguet i hi arremeté a garrotades fins que es desplomà i, així, s'escapà. De semblant manera ho contà Vicent Guillem,²⁴³⁸ el qual ho visqué a peu de carrer prop del temple. Va veure que Bodes corria envers els afores de la població amb una porra en la mà i tractà de detindre'l. Com que no pogué, es dirigí devers l'església, on encontrà Fejuguet confús i atordit. El darrer a declarar va ser Vicent Caravig,²⁴³⁹ qui n'exercia de jurat. El morisc relatà que aquella nit, a les onze, mentre es dirigia a parlar amb un criat seu²⁴⁴⁰ i a llogar un matxo perquè es desplaçara fins a València divisà un home «abrigat ab la capa y hun bastó larch. Y volgué demanar-li qui era. Y com fonch prop y-l conegué, no li dix res». Més tard, quan ja havia retornat a la seua llar escoltà remor i s'assabentà del que hi havia ocorregut. Finalment, afegí referint-se a Bodes: «de aquell dia ensà no és tornat a Catadau».²⁴⁴¹

El 29 de maig, com apuntàvem adés, Asmet Palletes²⁴⁴² amenaçà diverses vegades un missatge de la Batllia anomenat Jaume Candela. Car, Candela, en execució d'una provisió de justícia, li volia prendre per penyora un moltó. Així les coses, Palletes no s'ho pensà gens i prengué un cudol per tal d'impedir-ho. A continuació reproduïm un significatiu fragment del clam instat per l'oficial l'endemà: «Lo dit Palletes li dix: “Perro! Fill de perro! Lo moltó me haveu de pendre?” y abaixà's per una pedra contra ell, relant,

²⁴³⁷ El 7 d'octubre de 1555, Vicent Veget signà pau i treva amb Jeroni Palletes, menor. *Ibidem*, f. 12r. Veg. en aquest apartat els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

²⁴³⁸ Vicent Guillem abans s'anomenava Alí. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 86.

²⁴³⁹ Al desarmament de 1563 apareix com Vicent Carajug. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* op. cit., p. 38.

²⁴⁴⁰ El 8 de maig de 1565 el rajoler Joan Luna denuncià un mosso de Caravig, anomenat, Firahuin, perquè li havia botat foc a la llenya de la rajoleria i li havia incendiat l'immoble. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r.

²⁴⁴¹ *Ibidem*, f. 62r.

²⁴⁴² D'acord amb la relació de moriscos referida per Èlia Gozálbez i Antonio Constán, el musulmà Asmet Palletes es correspon amb el morisc Jeroni Palletes. No obstant això, més amunt hem documentat un Jeroni Palletes que abans s'anomenava Mahomat. A la referida relació també apareix Abdalà Palletes que es correspon amb Gabriel Palletes. El 1563, en el context del desarmament morisc, sols hi apareixen Gabriel i Jeroni Palletes. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* op. cit., p. 37; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 83 i 85.

dient que l'havia de matar perquè ab quina licència era entrat en sa casa».²⁴⁴³ En aquesta ocasió no ens estendrem en els detalls, tenint en compte que l'episodi haurà de ser tractat amb major deteniment als apartats següents.²⁴⁴⁴

Poc més o menys un any més tard, el 9 de juny de 1565, ja de nit, després d'haver estat bevent a l'hostal, el catadauí Tristany Ribeu i el menescal²⁴⁴⁵ llombaí Jeroni Gallbou, òlim Massot, van intercanviar dues pedrades en un enfrontament en què també hi hagué un parell de ganivetades. Posat en paraules de l'alfarbí Vicent Alamí:²⁴⁴⁶ «No sap, ell testimoni, com ni com no, sentí una pedra que tirà Ribeu al dit Maçot. Y aquell se abaixà y prengué altra pedra y tirà al dit Ribeu. Y los dos se juntaren y, ell testimoni, ni sentí paraules algunes per les quals tornassen a la dita qüestió». Malgrat que aquella mateixa vesprada, seguts a la posada, els havien pacificat després d'haver intercanviat alguna cosa més que paraules, sembla que—no sols a causa de l'embriaguesa—tots dos se la tenien jurada i retenien els comptes pendents.²⁴⁴⁷

Una altra cudolada. Això va estar el que denuncià el catadauí Vicent Compat²⁴⁴⁸ el 15 de juliol de 1567. L'agressor havia sigut un vell conegut: Vicent Maimó, òlim Yusef, d'Alfarb.²⁴⁴⁹ Tot i que, a l'instant, mossén Gaspar Valentí manà que el detingueren i l'empresonaren al castell de Llombai, Maimó fou capllevat aquella mateixa jornada. Com de costum, van ser familiars i amics els que maldaren per traure el reu de la presó. En aquesta ocasió, l'alfarbí Lluís Maimó i el menescal llombaí Jeroni Gallbou, òlim Massot—agressor de Tristany Ribeu—, en van exercir de fiadors i si esqueia de restituïdors, sots pena de 200 ducats.²⁴⁵⁰

²⁴⁴³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 62v-63r.

²⁴⁴⁴ Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions contra els oficials de justícia, així com en l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*.

²⁴⁴⁵ Sobre la pràctica de l'ofici de la menescalia entre els mudèjars i els moriscos, veg. FERRAGUD DOMINGO, C., "La pràctica de la medicina...", *op. cit.*, pp. 329-333.

²⁴⁴⁶ Es tracta d'un conegut prestador de diners de la foia i marquesat de Llombai. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 71v. Veg. en *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als deutes per préstecs de diners.

²⁴⁴⁷ *Ibidem*, ff. 72r-73v.

²⁴⁴⁸ El malnom de Vicent Compat era Fotaia. Únicament trobem un Vicent Compat en la relació de moriscos a què se'ls va confiscar armament el 1563. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 37. El setembre de 1555 Pere Ribeu va comprar un tros de terra de Vicent Compat, emperò no tenia comptants suficients com per acabar de pagar-lo i Ribeu tenia nombroses cases a la plaça de Catadau es comprometé a abonar-li un sou de l'arrendament de cadascuna d'elles. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 9r i 12r.

²⁴⁴⁹ Sembla que l'alfarbí Yusef Maimó es correspon amb Vicent Maimó. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 43. El 1558, Vicent Maimó havia arrancat nou dents o queixals a Pezis d'una pedrada. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 31r-31v.

²⁴⁵⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 79v. Sobre la caplleuta, veg. ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil...*, *op. cit.*, p. 48.

Els fets havien ocorregut, però, tres setmanes abans, ço és, la vespra de la festivitat de Sant Joan de vesprada a l'era de Jeroni Cuhit; prop del portal de Llombai.²⁴⁵¹ Pel que pareix, s'hi havien reunit allí Pere i Vicent Galup,²⁴⁵² Joan Llopet, fill de Dido²⁴⁵³ i Franquet per tal de beure i conversar. No obstant això, a poc a poc el rogle es feu més i més gran. No debades, primer s'hi aplegà el catadauí, el qual es senyà i el convidaren a seure, i a continuació arribaren Cantellet,²⁴⁵⁴ Maimó i Padret. Llavors, Compat es va traure de l'esclavina un poc de pa i una peça de formatge que, amablement, cedí a Vicent Galup per tal que la tallara i la repartira.

No sabem si la cosa venia de lluny o si potser a Maimó se'l menjava l'enveja o si s'havia sentit agreujat per algun motiu, el cas és que tractà d'incomodar a Compat, dient: «Com no ha ací qui porte lo seu formatge si no Vicent Galup?». Sobre açò travessaren algunes paraules i, de sobte, es posaren drets i Maimó llançà una pedrada que impactà en el cap de Compat i el tombà. Seguidament, l'alfarbí arremeté contra Compat, però la resta d'assistents també se n'alçaren i se'n posaren enmig. Pere Galup explicà que com que Maimó «no pogué aplegar, ab lo peu tirà-li una cos. Y ells lo y esto(r)varen».

Al remat, a Maimó l'aviaren i, d'eixa manera, se n'anà devers Alfarb. Pel que fa a Vicent Compat, sembla que romangué un poc atordit, motiu pel qual optà per detindre's uns instants al mig de l'era. Després, de camí al portal de Llombai, Galup observà que estava ferit: «li posà la mà al tòs y trobà sanch». Per consegüent, quan hi foren a l'entrant de la població, li digueren: «Veniu a casa de Llopet y mirarem lo que teniu». Nogensmenys, el catadauí no hi volgué i de mantinent hi sentencià: «No vull sinó anar a clamar-me». Així ho feu una vintena de jornades més tard.²⁴⁵⁵

El darrer procés en què hom emprà objectes rudimentaris per tal d'agredir a altri es va substanciar a la cort de la Batllia del Marquesat el 10 d'abril de 1570, quan l'alfarbí

²⁴⁵¹ Un dels accessos a Llombai era el portal de les Eres, la qual estava en la confluència entre l'actual carrer Major i la plaça de la Creu, que llavors tenia ben a prop una prominent noguera. AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, f. 72r.

²⁴⁵² Els Galup eren habitants de Llombai. Ara bé no figuren en el llistat del desarmament morisc de 1563. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 34-36. Vicent Galup va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir un rossí. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v. Veg. també, GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos... op. cit.*, pp. 83-84, 107-108 i 110.

²⁴⁵³ Joan Llopet, era el fill de Pere Llopet, àlies Dido. El cognom de la família provenia del nom de l'avi de Joan Llopet, que havia adoptat el nom cristià Llop. Precisament, Llop Dido va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir una mula. Llop també havia estat propietari de l'olivera grossal per la qual es barallaren Joan Jeroni Neus i Pere Gutierrez a les darrerries del 1564. Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v i 67r-68v.

²⁴⁵⁴ Es tracta de Jeroni Cantell, òlim Asmet, veí d'Alfarb. Veg. el següent episodi.

²⁴⁵⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 79v-80r.

Jeroni Puhit i la seua muller Maria, òlim Jeyne, arrendadors del forn de la vila de Llombai, van posar clam contra els seus conveïns Alí Git i Vicent Bogdot, òlim Alí. Segons explica la morisca, el dimarts anterior, com tots els dies en caure el sol, ella i el seu fill van tancar l'establiment i es disposaren a tornar a la llar familiar. Tan prompte com enfilaren el camí Reial envers Alfarb els van eixir a l'encontre Bogdot i Git, els quals escometeren Maria a bastonades i esplanissades.²⁴⁵⁶

Malgrat que res no sabem sobre el motiu que precipità l'investida, el ben cert és que el moment i el lloc escollit resultaven *a priori* força idonis per tal de perpetrar el crim. No debades, tot feia pensar que ningú no transitaria pel camí a aquelles hores tan intempestives. Contràriament, però, a la intenció dels agressors, l'esposa i el fill de Puhit no hi van romandre indefensos. Sortosament, Jeroni Cantell i uns quants forasters de Torís hi eren a prop i també es dirigien a Alfarb. La sola presència dels inesperats vianants espantà Bogdot i Git, els quals des d'aleshores no havien gosat tornar pel Marquesat.

Això, entre altres coses, fou el que declararen els quatre testimonis reproduïts en la causa, és a saber, Jeroni Cantell, Jeroni Mansor, Vicent Ratal i el justícia d'Alfarb Vicent Rebí. En eixe sentit, l'oficial no dubtà a manifestar que la nit del dimarts tant Maria i el seu fill com els torisans li havien reportat l'atac, tot mostrant-li'n alguns dels signes de violència: «[...] bastonades en lo bras dret prop de la mà y en lo costat y moltes altres parts per la persona. [...] y ell, relant, veu lo senyal de la bastonada y que tenia en la mà una gran blavura». I afegí que, a cient que el cas excedia les seues competències, hi havien acudit plegats a Llombai per tal de posar mossén Gaspar Valentí al corrent de tan notable succés.²⁴⁵⁷

En efecte, tot i que malauradament no disposem de la resolució de la cort de la Batllia, val a dir que la gravetat del delictes bé mereixia que Bogdot i Git acabaren penjats a la forca, cosa que explica que hi hagueren fugit. A tall d'exemple, es veia de lluny que es tractava d'una agressió premeditada i acordada, que, a més a més, s'hi havia comés en el camí Reial aprofitant la solitud nocturna i la foscor. Ara bé, l'agregujant de les armes havia d'esdevindre del tot definitiu. No per casualitat, Alí Git havia utilitzat el pla de la fulla d'una espasa a l'hora d'arremetre contra Maria i el seu fill.²⁴⁵⁸

²⁴⁵⁶ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²⁴⁵⁷ *Ibidem*.

²⁴⁵⁸ Sergio Urzainqui i Jorge Catalá fan menció d'un tal Lluís Git, habitant del marquesat de Llombai, el qual el 1570 va estar denunciat per la possessió i el port d'armes prohibides. En eixa direcció, tot apunta que Alí Git i Lluís Git podrien haver estat la mateixa persona. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", *op. cit.*, p. 148.

Aquest episodi ens introdueix de ple en l'apartat següent, ço és, en la possessió i ús d'**armes prohibides** per part dels vassalls moriscos de la foia i marquesat de Llombai anys després de la publicació, el 19 de gener de 1563, del decret de desarmament i de les seues successives recidives.²⁴⁵⁹ Tanmateix, més que no la tinença il·lícita, el que cal abordar-ne no és sinó la seua utilització a l'hora de perpetrar atacs o escomeses contra la integritat física d'altri. En eixa direcció, com hem assenyalat adés, és menester indicar que hem documentat quatre processos, distribuïts de forma desigual entre els anys 1565 i 1570. Així mateix, pel que fa a la tipologia cal reportar-ne i distingir-ne almenys tres: coltells, espases i punyals. Notòriament absents, per tant, van estar els arcabussos i les escopetes de metxa o els pedrenyals.

Així les coses, val a dir que l'ús d'espases l'hem pogut provar en dues de les causes. La primera arribà a mans de mossén Gaspar Valentí el 9 d'octubre de 1565, instada pel procurador fiscal, Pere Ortís. Segons sembla, tot havia començat al molí algepser de Llombai²⁴⁶⁰ arran de l'intercanvi de paraules que s'hi havia produït entre un morisc de Carlet i el rajoler Joan Luna²⁴⁶¹ en què el primer havia tractat el segon d'heretge. Seguidament Luna desembeinà l'espasa contra el vassall de Galceran de Castellví, mentre que el carletí, que portava ganivet, solament prengué dues pedres per tal de defendre's. Afortunadament la qüestió no anà a més, perquè a l'instant s'hi presentà el mostassaf Antoni Martí i els departí.²⁴⁶²

De bell nou podem observar l'emprament de cudols com a presumpta arma, tot i que finalment no fou usada i no computà com a falta, motiu pel qual no l'hem comptabilitzada en el registre anterior. Contràriament a això, la treta de l'acer i la seua possessió per part de Luna va esdevindre un delictes flagrant. Malgrat la gravetat, la condemna pareix que no fou massa severa, atés que la font solament contempla una sanció

²⁴⁵⁹Tal com recull Vicente Bisbal del Valle, el decret de desarmament es va fer efectiu a la foia i marquesat de Llombai—com a la resta del Regne—el 8 de febrer de 1563. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 13-49.

²⁴⁶⁰Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 407-408. Com que no especifica la població, l'incident també podria haver-se produït al molí algepser d'Alfarb que estava a l'Alquible. AHNOB. *Osuna*, c. 589, d.144. Agraïm aquesta referència arxivística a Vicente Sanz Viñuelas.

²⁴⁶¹Joan Luna havia denunciat el 8 de maig de 1565 un mosso de Caravig anomenat Firahuin, perquè juntament amb altres persones li havia botat foc a la llenya que tenia depositada al seu rajolar d'Alèdua i de resultes s'havia pres tot l'immoble. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r.

²⁴⁶²*Ibidem*, f. 78v. Antoni Martí, fou, juntament amb Joan Git, un dels dos testimonis requerits en la causa. Antoni Martí, relatà que estava dins del molí algepser quan es produí la trifulga i que l'havia avisat un home que també hi estava present.

pecuniària xifrada en 60 sous. Això no obstant, res no s'hi especifica sobre la pena corporal, la qual pogué ser força rigorosa.²⁴⁶³

Realment, l'única agressió física portada a terme amb una espasa en el període 1565-1570 va estar la que Maria, muller de Jeroni Puhit, i el seu fillet van sofrir a la vora del camí reial de Llombai a Alfarb a les primeries d'abril de 1570. El resultat, tanmateix, tampoc no fou l'habitual, atés que Alí Git va fer servir el pla de la fulla com a artefacte contundent en comptes d'objecte tallant; com haguera sigut més lògic. Heus ací l'il·lustratiu retall: «[...] lo dimarts proppassat, ja de nit, anant-se'n del dit forn de Lombay a sa casa, la qual tenen en lo dit loch de Alfarb, anant la dita Jeyne a soles ab hun chiquet, hixqueren los dits Vicent Bogdot y Alí Git a l'encontre en lo camí real e li pegaren a ella, dita Jeyne, de bastonades y splanisades».²⁴⁶⁴

Punyals i coltells. Eixes van ser les altres dues tipologies d'armes prohibides que van utilitzar els moriscos de la foia i marquesat de Llombai després del desarmament de 1563. El primer dels casos es va substanciar a la cort de la Batllia el 8 de maig de 1565. Els fets, però, havien ocorregut el divendres anterior per la vesprada. D'acord amb la versió del missatger Roderic d'Espinosa, mossén Gaspar Valentí li ordenà aquell jorn acompanyar Joan Turixí, justícia de Catadau, per tal de detindre Joan, fill de Joan Galai,²⁴⁶⁵ i el fill de Sabba.²⁴⁶⁶ A l'altura de les eres de Catadau els abordà el pare de Galai, el qual enfurit per l'arrest del xicot s'abalançà sobre l'oficial, punyal en mà, cridant: «Perro! Fill de perro! Per què portau pres mon fill?» i «Deixau a mon fill! Que home só yo, que los meus béns valen mil ducats per a pagar lo que deurà mon fill!». Mentre tractava de llevar-se'l de damunt, Espinosa li respongué: «Lo senyor procurador lo·m fa portar pres y yo no·l deixaré en manera alguna!».

En això, s'hi arribà Turixí i d'una empenta separà el catadauí del legat senyorial, tot mussitant: «Estau enbriach!». A continuació, li manà que se n'anara i que no es posara en més necessitat. Tot i això, des de la llunyania Galai encara proferí unes quantes paraules amenaçadores contra el missatge: «Vós posareu en mal la terra!». Així les coses, malgrat que de camí a Llombai el justícia pregà a Espinosa que no denunciara el succés davant la

²⁴⁶³ *Ibidem*.

²⁴⁶⁴ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²⁴⁶⁵ A l'original es llig «Jangalay». Això no obstant, al llistat de moriscos que recull Vicente Bisbal de Valle en motiu del desarmament de 1563 solament apareix un tal Joan Galai. És per això que hem pensat que Pere Calbet ho va escriure d'eixa manera per confusió fonètica. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 36.

²⁴⁶⁶ Sobre els Sabba i els seus parents els Asquer, veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 54, 59, 60, 79-81, 97 i 100.

cort de la Batllia, l'oficial posà al corrent mossén Gaspar Valentí, el qual disposà que el progenitor de Joan Galai també fora empresonat.²⁴⁶⁷ Heus ací una nova agressió contra l'autoritat, aquesta vegada amb l'agregujant d'ús d'armes prohibides, injúries i amenaces; raó per la qual l'episodi haurà de ser tractat també en els apartats següents.²⁴⁶⁸

L'altre incident es va produir a les primeries d'octubre de 1569. Si ens atenim a al clam de l'alfarbí Llorenç Carbonell, el seu conveí Lluís Maimó, òlim Saad,²⁴⁶⁹ l'havia atacat i li havia produït diverses ferides de consideració amb un coltell. Tot i que en aquesta ocasió desconexim el lloc, els motius i fins i tot les circumstàncies en què es va produir l'agressió, l'informe de les lesions que elaborà Pere Màneg, el cirurgià de Benimodo que atengué Carbonell, no deixa lloc a dubtes. En total, el morisc el curà de huit nafres: «[...] una coltellada en lo cap. Altra en la barra squerre. Y de la del cap li ha tret huyt o nou ossos. Y altra coltellada en lo coll y una punyalada en lo sagí y dos coltellades o agullades (ab una agulla de les de cosir cabassos) en les spatles. Y una coltellada en lo bras dret y una coltellada en los dos dits de la mà squerra, de la qual resta manchol de hun dit d'enmig».²⁴⁷⁰

En efecte, les nafres de Carbonell s'estenien per tot el seu cos, a excepció de les extremitats inferiors: ço és, pel cap, la cara, el coll, l'esquena, els braços, les mans i l'abdomen. Amb semblant relació de danys, sorprén, fins i tot, que hi estiguera viu i alhora convida a pensar en un procés de sanament i recuperació lent, delicat i força costós. Açò ho portem a col·lació en tant que, d'acord amb la legislació foral valenciana, l'agressor—en aquest cas Lluís Maimó—hagué de respondre, d'un costat, a la pena pecuniària corresponent; fixada a través dels informes pericials de «dessospitació»²⁴⁷¹ i, d'altre, a les despeses causades arran de l'escomesa: la pèrdua de jornals de treball o el cessament de l'activitat diària, el salari del metge, les medicines i altres desemborsaments necessaris fins al complet restabliment. A tot açò caldria afegir-li, a més, l'agregujant d'ús d'armes prohibides: si més no un coltell i potser un punyal.

²⁴⁶⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r.

²⁴⁶⁸ Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions contra els oficials de justícia, així com en l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*.

²⁴⁶⁹ Lluís Maimó era parent del conflictiu Vicent Maimó, el qual, el 1558, va estar denunciat per Jeroni Pezis arran de la pedrada amb la qual li havia arrancat nou dents o queixals. L'estiu de 1567 Vicent Compat va denunciar també Vicent Maimó per haver-li tirat una altra pedrada al cap. De fet, Lluís Maimó va estar un dels capllevedors de Vicent Maimó en l'incident de l'estiu de 1567. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 30v-31v i 79v-80r.

²⁴⁷⁰ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²⁴⁷¹ Veg. sobre la dessospitació, veg. FERRAGUD DOMINGO, C., *Hiring Medical Practitioners...*, *op. cit.*, pp. 43-60; —, "Expert examinations of wounds...", *op. cit.*, pp. 108-132; —, "El coneixement expert dels cirurgians...", *op. cit.*, pp. 315-329; —, "El metge sota sospita...", *op. cit.*, pp. 69-94; FERRAGUD DOMINGO, C. i LÓPEZ TERRADA, M. L., "Despejando las sospechas...", *op. cit.*, pp. 65-86.

Ara bé, encara sobta més si cap que, el 15 de febrer següent, l'alfarbí acudira a la vila d'Alzira per tal d'abolir la denunciació que quatre mesos abans havia instat davant la cort de la Batllia contra Lluís Maimó. Semblant actuació ens invita a creure que pel mig hi degué haver, almenys, una composició privada. A continuació, reportem un il·lustratiu fragment:

«Lorenço Carbonell, habitant en lo loch de Alfarb del marquesat de Lombay, comparent en la vila de Algezira en presència de mi Pere Calbet, notari, scrivà del dit Marquesat y dels testimonis dejús scrits. Y de paraula dix que en dies passats ell havia posat clam criminal contra Luys Maymó, òlim Çat Maymó, per certes nafres que lo dit Luys Maymó li havia fet en la sua persona, de hon lo magnífich mossén Gaspar Valentí, generós, procurador del dit Marquesat, feu rebre ex officio certa informació, la qual remeté a l'il·lustre senyor duch de Gandia e marqués del dit Marquesat, per la qual se instà denunciació contra lo dit Luys Maymó. E com ell tinga intenció, per honor y reverència de Nostre Senyor Déu, de abollir el dit clam y renunciar a qualsevol denunciació contra lo dit Luys Maymó, per çò de son grat y certa sciència dix que abollia, com de fet abollí, al dit clam y renunciava a qualsevol denunciació que per aquell e a instància sua se fes contra lo dit Luys Maymó. E jura a Nostre Senyor Déu que la dita sua abolició e renunciació posava, no per prechs, menasses, inducció ni subornació, ne altra manera de composició, sinó tansolament per amor e servey de Nostre Senyor Déu.»²⁴⁷²

Hi van estar testimonis de l'abolició del clam del morisc, d'una banda, el ciutadà Francesc Joan Pujalt²⁴⁷³ i, d'altra, el carnisser Vicent Albarado.

Tanmateix, la publicació, a les primeries del 1563, del decret de desarmament dels cristians nous fou determinant, però no definitiu. No debades, al de gener el van seguir el del darrer de març, en què se'ls hi comminava en un termini de deu dies a entregar qualssevol armes prohibides que posseïren i que hagueren guardat o ocultat en el primer registre. Així mateix, crides i pragmàtiques posteriors tornaren a insistir sobre l'assumpte.²⁴⁷⁴ No obstant això, les autoritats van ser conscients des del principi, d'un costat, que n'hi hauria ocultacions i, d'altre, que l'establiment de criteris massa rigorosos o maximalistes esdevindrien un contrasentit i podien fer trontollar els mateixos ciments de l'autoritat virregnal. Així les coses, se'ls va vedar la tinença de qualsevol gènere d'armes, a excepció de ganivets i altres utensilis d'ús laboral i domèstic. Tot açò plegat, açò va comportar

²⁴⁷² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 80v-81r.

²⁴⁷³ Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 146-158.

²⁴⁷⁴ CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", *op. cit.*, pp. 135-140.

necessàriament un desarmament parcial en què, a més, les línies que separaven allò que hi estava permès d'allò altre que hi era prohibit sovint es tornaven massa fines. Car, a efectes pràctics una destrala, una agulla de cosir o un ganivet podien resultar tant o més perillosos a l'hora d'assassinar o ferir algú que un coltell o un punyal. Eixe és el motiu pel qual reportem el següent episodi.

El 9 de juny de 1565, mossén Gaspar Valentí acudí a la llar de Tristany Ribeu i d'Àngela, òlim Aixa, on Pere Calbet va prendre nota de l'acusació criminal contra Jeroni, fill de Jeroni Gallbou,²⁴⁷⁵ el mateix Gallbou, Vicent Galup²⁴⁷⁶ i Joan Bonet.²⁴⁷⁷ D'acord amb a versió de Ribeu, l'agressió s'havia produït la nit del diumenge anterior. Segons sembla aquella mateixa vesprada havien estat bevent tots junts a l'hostal. La xala, però havia continuat més tard sota una noguera prop del portal de les Eres de Llombai. «[...] E essent ya deixats de beure y anant-se'n, com foren a la porta de Lombay, prop de les eres, los dits Geroni Galbou e Vicent Galup li pegaren dos ganivetades, ço és, lo dit Geroni Galbou damunt lo muscle squerre y lo dit Vicent Galup en la anqua dreita. Y lo dit Suleimén Bonet donà lo ganivet al dit Vicent Galup per a que li pegàs». Resultava evident que les nafres havien estat efectuades amb dos utensilis diferents, atés que «la una ganivetada és de ganivet chich y stret y l'altra de ganivet ample».²⁴⁷⁸

Acte seguit, tal com era preceptiu, el batlle ordenà rebre testimonis. És per això que l'obrer de vila Miquel Tarròs,²⁴⁷⁹ el ferrer Antoni Martí,²⁴⁸⁰ junt amb el fuster Antoni Corts²⁴⁸¹ i l'alfarbí Vicent Alamí hi van acudir a declarar sobre l'incident. Això no obstant, Alamí, en tant que habitual de l'hostal, fou el qui n'oferí el testimoni més complet i

²⁴⁷⁵ Jeroni Gallbou, menor, òlim Asmet, era el fill del menescal Jeroni Gallbou, òlim Massot. El menescal Gallbou va estar fermaça, juntament amb Lluís Maimó, de Vicent Maimó en la cudolada que li pegà a Vicent Compat el juliol de 1567. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 79v.

²⁴⁷⁶ Vicent Galup va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir un rossí. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v. Vicent Galup va estar present també quan Vicent Maimó li tirà la pedrada a Vicent Compat. *Ibidem*, f. 79v. Veg. també, GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 83-84, 107-108 i 110.

²⁴⁷⁷ Joan Bonet, òlim Sulaiman, va estar tancat a la càrrec l'estiu de 1570 per deure al marquès la ridícula suma de 15 sous. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 78v-79r.

²⁴⁷⁸ *Ibidem*, f. 72r.

²⁴⁷⁹ Miquel Tarròs fou un dels membres més destacats de la comunitat cristiana del Marquesat. Es va casar amb Beatriu Gutierrez, germana de Pere Gutierrez, la qual va morir a primers d'octubre de 1560. Malgrat que l'ofici de Tarròs era el d'obrer de vila, val a dir que també va ostentar importants càrrecs de govern al si del Marquesat, com ara el de mostassaf (1560) o justícia (1556). A més a això caldria sumar-li una de les familiatures del Sant Ofici. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", op. cit., [en premsa]. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 23r-24r i 44r i ff. ss. 80v-81r.

²⁴⁸⁰ Antoni Martí fou un altre membre destacat de la comunitat cristiana del Marquesat. A les seues habituals tasques com a ferrer va unir el préstec de diners. A tall d'exemple, el 1557 el trobem reclamant el reemborsament de 100 sous que li havia prestat graciosament a Vicent Gombau. També va exercir càrrecs públics, com ara el de jurat (1563) o el de mostassaf (1558 i 1565) i ostentà una altra de les familiatures del Sant Ofici en el Marquesat. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", op. cit., [en premsa]. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 27v, 33r-35r i 78v i ff. ss. 78v-79r.

²⁴⁸¹ Sobre Antoni Corts en sabem ben poc. En el moment dels fets hi residia a l'hostal, cosa que invita a pensar que hi estava de pas pel Marquesat o bé que hi era nou. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 72r-73v.

consistent.²⁴⁸² Unes hores abans que es perpetrara el delict, a l'interior de la concorreguda cantina de l'establiment, s'havien donat cita, entre altres, els llombains Vicent i Pere Galup²⁴⁸³ i Baptista Silinula,²⁴⁸⁴ el dit Alamí, Faquinet, un tal Semulet²⁴⁸⁵ i el fill de l'alamí d'Alcàsser, al qual estaven intentant emborratjar. En això hi arribà Tristany Ribeu, que els coneixia d'una hora lluny, i els ho recriminà: «No Pareix bé que als forasters carreguem de tal manera, sinó donar-los bé a menjar y del beure prenga cascú lo que vol!». Ho repetí diverses vegades, fins que el menescal Jeroni Gallbou, una mica fart, li manà callar i el convidà a anar-se'n. Ribeu, un tant enfurit, li respongué mitjançant una ofensa: «No me n'hiré per vós ni per vostre linatge!», cosa que precipità que Gallbou el prenguera d'un grapat per la camisa a l'altura del muscle esquerre i li l'esgarrara.

Tanmateix, la qüestió no anà a més perquè els van separar. Per tal de descarregar tensions, a més, enviaren Ribeu a l'estança de baix. D'eixa manera continuaren bevent fins que Vicent Alamí, Panxut Bodes²⁴⁸⁶ i el carnisser Joan Solàs²⁴⁸⁷ proposaren: «Hixcam defora a la frescor!». Així les coses, van prendre una quarta de vi²⁴⁸⁸ i una qüerna²⁴⁸⁹ i es dirigiren a l'exterior de la muralla.²⁴⁹⁰ Al remat, s'aturaren sota l'ombra de la noguera

²⁴⁸² Vicent Alamí era un conegut prestador de diners de la foia i marquesat de Llombai. El 1557 va prestar a Francesc Bodes 150 lliures. Era també un habitual de l'hostal, on solia beure, gaudir de l'ambient i conversar amb la gent. Aquesta faceta precipità que hi fora present a moltes de les trifulgues i faltes que usualment s'hi cometien a l'interior de l'establiment. Fins i tot, l'11 de març de 1564 es veié forçat a haver de signar pau i treva amb Vicent Aiet, juntament amb Baptista Silinula, Joan Git, Fotaia Xagat i Vicent Ferrer, arran del furt d'un torcaboques amb monedes perpetrat per Silinula. *Ibidem*, ff. 57v-59v, 61r i 71v.

²⁴⁸³ Els Galup eren habitants de Llombai. Ara bé, no figuren en el llistat del desarmament morisc de 1563. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 34-36. Veg. també, GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos..., op. cit.*, pp. 83-84, 107-108 i 110. Pere Galup, òlim Alí, i Vicent Galup van estar presents a la cudolada que Vicent Maimó li tirà a Vicent Compat l'estiu de 1567. El 16 de juliol de 1555, Vicent Galup va signar pau i treva amb Baptista Silinula, major, i Baptista Silinula, menor. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 6v i 79v. Veg. en aquest apartat els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

²⁴⁸⁴ Baptista Silinula era un altre dels habituals clients de l'hostal. L'hivern de 1564, Silinula va emborratjar Vicent Aiet i després li va furta un torcaboques ple de monedes. El 16 de juliol de 1555, Baptista Silinula va signar pau i treva amb Vicent Galup. *Ibidem*, ff. 6v, 57v-59v i 61r. Veg. en aquest apartat els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

²⁴⁸⁵ El 1555 trobem Pere Semul, al qual Jaume Jumeiel li llançà una pedrada i li tirà diverses coltellades sobre pau i treva. *Ibidem*, f. 15v.

²⁴⁸⁶ Panxut Bodes i la seua esposa, Àngela, havien fugit del Marquesat, el 1557, deixant nombrosos deutes al seu darrere. Sembla, però, que hi havien retornat. *Ibidem*, ff. 26v-27r.

²⁴⁸⁷ La carnisseria de Llombai estava prop de l'hostal. Joan Solàs va estar, el 1564, un dels testimonis al procés contra Baptista Silinula. La seua esposa Àngela i la seua filla Maria van intervindre, el 1565, en el plet entre Pere Gutierrez i Joan Jeroni Neus per la propietat de dues oliveres. *Ibidem*, ff. 57v-59v, 61r, 67r-68v.

²⁴⁸⁸ Fa referència a una quarta part del recipient que contenia el vi (bota, barril, cànter...). Equivalia aproximadament a un litre. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures..., op. cit.*, pp. 206-207.

²⁴⁸⁹ Una qüerna era un pa menut, que solia valdre uns quatre diners. A les comarques de la Ribera, la Safor la Marina ha quedat fossilitzada aquesta paraula en diverses cançons populars. «A la Ribera me'n vaig/ a menjar-me quatre qüernes/ amb una ceba, dos alls/ i un grapat de faves tendres» o «A la Ribera he vingut/ a menjar-me quatre qüernes/. És tanta la fam que tinc/ que *hasta* els ulls me fan lluernes».

²⁴⁹⁰ La font recull clarament el terme «muralla». No obstant això, caldria dilucidar si realment existia una muralla pròpiament dita (exempta) o, en detriment d'això, un mur o casa-mur format a partir de les parets de les cases que, arrencades, s'encarregaven de tancar el perímetre. Aquest debat no és nou. Cfr. ARDIT LUCAS, M., *Creixement*

immediata al portal de les Eres. Al cap d'una estona s'hi aplegà Tristany Ribeu i, aprofitant l'avinentesa, li van dir: «Ribeu, vós y Maçot—referint-se a Gallbou—haveu de ésser amichs». Els dos s'abraçaren, els posaren l'un enfront de l'altre i continuaren bevent. Finalment, Pere Albiso, l'hostaler, tampoc no es resistí a fer cap a la xala. Allí quedà meravellat per la conducta i el tracte amigable que es dispensaven Ribeu i Gallbou.

Tot feia pensar, per tant, que l'incident ocorregut a la cambra de dalt de la posada era història. Fins i tot, quan el vi s'acabà, Ribeu exclamà: «Porteu una quarta de vi, que yo la pagaré!». Ara bé, tot va ser qüestió de donar-los un poc l'esquena i començar a caminar envers el portal perquè, de sobte, l'harmonia es trencara. Ribeu li llançà una pedra a Gallbou i el menescal li la tornà. A continuació l'un escometé l'altre. Vicent Galup i Joan Bonet acudiren a defensar Gallbou i arremeteren a ganivetades contra Ribeu. Seguidament, conscients d'allò que havien fet, començaren a córrer en direcció a les esquenes del convent de la Santa Creu. Ribeu s'alçà i empenyé el camí de Catadau sense manifestar que l'havien ferit.²⁴⁹¹

Malgrat que de primeres Gallbou, Bonet i Galup van optar per absentar-se del Marquesat, ben prompte van comprendre que el delicte que havien comés no estava penat amb la vida—és clar, les armes havien estat sengles ganivets—motiu pel qual hi degueren tornar. Mossén Gaspar Valentí, però, hi prengué mesures per tal d'evitar qualsevol conflagració. Així doncs, aquell mateix jorn prengué en sagrament i homenatge Tristany Ribeu i li ordenà arrest domiciliari, sots pena de 100 ducats. El mateix feu amb Jeroni Gallbou, Gabriel Galup, familiars directes dels agressors de Ribeu, als quals els restringí els moviments perquè no pogueren eixir del Marquesat. El 18 de juny el menescal Gallbou, el seu fill Jeroni,²⁴⁹² Francesc Gallbou, òlim Obaidal; Jeroni Gallbou, òlim Mahomat, i Gabriel Galup, òlim Yusef, van signar pau i treva amb Gabriel i Vicent Ribeu.²⁴⁹³ Dotze jornades més tard l'acció es repetia amb Joan Bonet, Pere Galup i Jeroni Gallbou.²⁴⁹⁴

Si bé el «amb què» (l'arma) esdevenia important a l'hora de perpetrar les agressions, no ho era menys el «a qui». En eixe sentit, tal com acabem de constatar, després d'un enfrontament l'autoritat acostumava sovint a concertar pau i treva entre

econòmic i conflicte social..., op. cit., pp.132-133; BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., pp. 20-22; CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripció...*, op. cit., p. 74.

²⁴⁹¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 72r-73r.

²⁴⁹² Jeroni Gallbou, menor, apareix en la pau i treva amb el nom musulmà de Seisef, mentre que en l'acusació apareix amb el d'Asmet.

²⁴⁹³ Jeroni Appo i Pere Ortís en van estar els testimonis. Vicent Ribeu havia signat uns mesos abans, ço és, el 20 de febrer, pau i treva amb Vicent Cantell i amb un tal Maimó, òlim Seisef. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 70r. Veg. en aquest apartat els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

²⁴⁹⁴ Miquel Tarròs i Jaume Faquinet en van estar testimonis. *Ibidem*, f. 73v.

les parts; tot amb la finalitat de mitigar futurs encontres amb conseqüències sanguinolentes. Això significava, almenys *a priori*, un compromís seriós de concòrdia i cessament de les hostilitats, la ruptura del qual solia comportar condemnes molt severes que, si no hi havia remissió, normalment finalitzaven en pena capital. Malgrat això, val a dir que la paperassa d'arxiu es reflecteixen més o menys freqüentment **trencaments de pau i treva**.²⁴⁹⁵ A tall d'exemple, a la foia i marquesat de Llombai n'hem pogut documentar dos; tres si en computem un que pertany a la baronia de Torís. En aquesta ocasió, a més, la cronologia es torna també força significativa, atés que els tres casos es concentren en el període 1555-1556. No debades, el grau de tolerància de les institucions envers aquesta mena de comportaments degué descendir considerablement a partir del desarmament morisc de 1563 i l'alçament de Las Alpujarras.²⁴⁹⁶

El primer incident feu cap a la cort de la Batllia el 3 de setembre de 1555. Els fets havien ocorregut, però, feia cosa de dos anys; en la primavera de 1553. El procurador fiscal Gonçal Navarro va estar l'encarregat de reunir la informació que permeté encetar la instància de part i provar que Jaume Jumeiell²⁴⁹⁷ havia llançat una cudolada contra Pere Semul i li havia propinat diverses coltellades; tot sobre pau i treva.²⁴⁹⁸ El segon es substanciat tres setmanes més tard, el 24 de setembre. El catadauí Vicent Appo, àlies Agermanat,²⁴⁹⁹ denuncià que, el 30 d'agost anterior, el seu conveí Mahomat Tarnàs²⁵⁰⁰ i el llombaí Asmet Garró acompanyats per tres moriscos xivans, havien anat a cercar-lo a la muntanya—concretament al corral on guardava el seu

²⁴⁹⁵ Veg. FERRERO MICÓ, R., "Pau e tregua...", *op. cit.*, pp. 1-15; —, "Bandosidades nobiliarias en Valencia...", *op. cit.*, pp. 95-110; — "Bandolerismo en Valencia...", *op. cit.*, pp. 79-92.; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 57-58; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 224-228. Sobre aquest assumpte veg. l'apartat homònim de l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁴⁹⁶ Veg. BENÍTEZ SANCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 176-286; CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", *op. cit.*, pp. 131-153.

²⁴⁹⁷ El nom musulmà de Jaume Jumeiell era Sulim. Ho ratifica la pau i treva que va signar el 1555 amb diversos moriscos de Xest. Un tal Jaume Jumeiell va ser denunciat a principis de 1556 per haver actuat negligentment com duler. El resultat havia estat que els llops havien atacat el ramat i havien mort un bou, una vaca i un vedell. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 6v i 15v. Veg. en l'epígraf: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat que versa sobre *les actuacions negligents* i també al epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les paus i treves*.

²⁴⁹⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 8r.

²⁴⁹⁹ Jaume Appo era un home acostumat al tracte amb raberes de bestiar, especialment cabres. En eixe sentit, basta assenyalar que acostuma a aparèixer en qualitat de testimoni a plets tocats a pastures i ramats. A tall d'exemple, l'abril de 1555 testificà en la causa instada per Lluís Ario, arrendador del carnalatge, contra el rector de Llombai, mossén Joan Gregori. No debades, el capellà actuava també com a empresari d'abastiment de carn. A més, el 1568, Pere Roig, en qualitat de batlle d'Alginet, executà Appo per l'impagament de 40 cabres. *Ibidem*, ff. 1v-2v i ff. ss. 80v-81r.

²⁵⁰⁰ Segons Elia Gozálbez i Antonio Constán, Mahomat Tarnàs responia a Antoni Tarnàs. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 90 i 113.

bestiar—amb la intenció d'assassinar-lo. Sortosament, n'havia pogut fugir sa i estalvi.²⁵⁰¹ A la per si mateixa greu vulneració de la pau i treva caldria afegir que en aquesta ocasió, tant Tarnàs com Garró van encórrer en les penes disposades en la crida preconitzada el 1554 pel lloctinent general, duc de Maqueda, puix que anaven agabellats i portaven ballestes parades.²⁵⁰² Sabem que, almenys, Garró es va refugiar a Torís on esdevingué el 1570 el principal promotor de l'intent de sollevament dels moriscos valencians.²⁵⁰³

Finalment, cal indicar que Pere Calbet, en absència de l'escrivà habitual de Torís i instat per l'alcaid mossén Jeroni Blasco, n'hi va prendre nota de la darrera el 31 de gener de 1556. Eixe jorn Caterina, muller de Sombro, i el seu fill, Jaume Sombro, van posar en coneixement de Blasco que Franc Vistei i el fill de Machon, havien assaltat la nit del dimecres Jaume Sombro, major, i l'havien ferit—sobre pau i treva—d'una coltellada en el genoll.

Tot havia començat aquell mateix jorn mentre birbaven a l'horta Joan Sastre, Sombro, Jeroni Videlli, Vistei, entre molts altres. Pel que sembla Vistei, per tal d'entujar a Sombro declarà: «En lo carrer de la Davallada del Portal no·y ha home algú que sia per a res!». Llavors, Sombro es donà per al·ludit i li contestà: «Persones y ha en lo dit carrer que no fugen de algú». Vistei es tornà: «Cascú meneje les mans com sia menester» i Sombro li replicà i el feu quedar malament: «Cascú les menarà com sia menester!». Així les coses, l'alcaid els ordenà que callaren. Emperò, en paraules de Videlli, «[...] aquella nit, ja vespre, lo dit Vistey y lo fill de Machon lo speraren a hun cantó de la plaça» i li propinaren l'estocada en el genoll. Vistei pareix que no n'havia eixit indemne, perquè Sombro «defensant-se, ne ha pegat una altra en lo bras al dit Vistey», el qual havia fugit amb Machon a Bunyol.²⁵⁰⁴

Malgrat que el trencament de pau i treva portava aparellada la pena de bar i traïdor—i amb ella, la vida—sembla que la cosa es solucionà amb un altre acord. No

²⁵⁰¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 9r.

²⁵⁰² ARV. *Reial Cancelleria* 1324, ff. 314r-316r.

²⁵⁰³ Asmet Garró, vassall del casal de Gandia a la baronia de Torís, abans a Llombai, va estar el cabdill de la conjura d'alçament morisc de 1570, que va tindre com a epicentre la Foia de Bunyol i la Vall de Cofrents. L'alçament va estar convenientment desarticulat pel comte de Benavent, lladoncs lloctinent general del Regne. No obstant això, segons sembla, Garró havia estat en contacte amb moriscos de diverses localitats de la Ribera del Xúquer. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *La conjura morisca...*, *op. cit.*, pp. 11-41; —, *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 131-132. Veg. també, ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. X, cap. XXXVII, col. 1776-1777. Asmet Garró és el protagonista del modisme valencià «passar més fam que Garró».

²⁵⁰⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 16r. El primer de febrer l'oficial de Torís els havia citat per tres vegades i afixat l'avís a les portes del domicili.

debades, el 3 d'agost Jaume Català, àlies Sombro, junt amb els seus germans Miquel, Joan i Pere Català, van tornar a signar pau i treva amb Onofre Vistei i el seu fill Franc, davant l'aleshores justícia de Torís, Jeroni Garcia, àlies Cardenal.²⁵⁰⁵

Tal com hem assenyalat més amunt la qualitat de la persona o bé el seu ofici cobraven extrema transcendència si la víctima de l'agressió ostentava un càrrec de govern o bé era un oficial. En eixos casos es podia imputar un delictes de rebel·lia, desacatament o resistència a l'autoritat. De més a més l'assumpte es podia engrevir si hom escometia **contra un agent reial o senyorial** en l'instant precís en què aquest es dirigia a complir amb alguna de les seues obligacions, tractant d'impedir que portara a terme l'ordre que li havia sigut ordenada executar. Tot açò ho portem a col·lació perquè, a la foia i marquesat de Llombai, eixe va estar el subjecte d'embat almenys dues vegades, en què la cronologia esdevé de bell nou essencial per entendre el rerefons. En eixa direcció, tot apunta que la pragmàtica de gener de 1563, mitjançant la qual s'ordenà el desarmament de totes les comunitats de cristians nous del Regne, pogué incentivar entre la població morisca una encoberta i solapada tendència a la resistència, la qual en ocasions portava aparellada una degradació de l'autoritat; extrem que en el plànol quotidià va acostumar a prendre la forma d'irreverències, renitències i desacataments que simbòlicament no es dirigien tant contra el marqués, sinó contra els executors de les seues disposicions: els oficials.²⁵⁰⁶

En efecte, precisament els dos casos que hem estat capaços de documentar a partir del manuscrit llegat per Pere Calbet es circumscriuen entre 1564 i 1565, ço és, entre el decret de desarmament i l'alçament de Las Alpujarras. Malgrat que ambdós han sigut portats a rogle en altres apartats, creiem que no haurien de ser obviats i deixats d'analitzar des d'aquesta perspectiva. El primer, arribà a la cort de la Batllia el 30 de maig de 1564, tot i que havia ocorregut la vesprada del jorn anterior. Segons sembla, Asmet Palletes²⁵⁰⁷ tractà d'agredir amb un cudol el missatger Jaume Candela. Car, Candela, en execució d'una

²⁵⁰⁵ En van estar testimonis Antoni Mussa i Miquel Nadir de Torís. *Ibidem*, f. 22r. Veg. en aquest apartat, els paràgrafs tocants a *les paus i treves*. El 1582, un tal Jeroni Cardenal de Torís protagonitzà un triple assalt i homicidi a Real. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 56 i 202.

²⁵⁰⁶ Veg. l'apartat tocant a *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat* de l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁵⁰⁷ D'acord amb la relació de moriscos referida per Èlia Gozálbex i Antonio Constán, el musulmà Asmet Palletes es correspon amb el morisc Jeroni Palletes. No obstant això, més amunt hem documentat un Jeroni Palletes que abans s'anomenava Mahomat. A la referida relació també apareix Abdalà Palletes que es correspon amb Gabriel Palletes. El 1563, en el context del desarmament morisc, sols hi apareixen Gabriel i Jeroni Palletes. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, p. 37; GOZÁLBEX ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 83 i 85.

provisió de justícia, li volia prendre per penyora un moltó i el morisc tractà d'impedir-ho. A continuació reproduïm un significatiu fragment del clam instat per l'oficial: «Lo dit Palletes li dix: “Perro! Fill de perro! Lo moltó me haveu de pendre?” y abaixà's per una pedra contra ell, relant, dient que l'havia de matar perquè ab quina licència era entrat en sa casa». Instants més tard, veient Palletes que no podia impedir que s'endugueren l'òvid, exclamà rabiosament: «Aquest serà negre moltó per a vós».²⁵⁰⁸

El segon va estar molt més greu, atés que l'agressor—Joan Galay— a més de proferir injúries i amenaces, feu ús d'armes prohibides. L'acusació es substanciat el 8 de maig de 1565. Els fets, però, havien succeït el divendres anterior per la vesprada. D'acord amb la versió de la víctima, el missatge Roderic d'Espinosa, havia actuat d'acompanyant de Joan Turixí, justícia de Catadau, per tal de detindre Joan, fill de Joan Galai,²⁵⁰⁹ i el fill de Sabba.²⁵¹⁰ Quan estaven a l'altura de les eres de Catadau els abordà el pare de Galai, el qual enfurit per l'arrest del xicot s'abalançà sobre Espinosa, punyal en mà.²⁵¹¹

Un altre assumpte que solia prendre's en consideració era el «com» o dit en altres paraules el **grau de preparació i premeditació**. D'ahí que, a l'hora de posar instància de part o acusació criminal, els denunciants, inclogueren freqüentment fórmules del llenguatge jurídic com ara «acordadament», «deliberadament» o «cas acordat» amb la finalitat de donar força a la querella.²⁵¹² Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, n'hem pogut documentar cinc causes en què, explícitament, es fa menció d'aquesta terminologia tan específica. Una vegada més, però, cal assenyalar que tots els incidents han sigut tractats en apartats anteriors, raó per la qual no ens estendrem en detalls més enllà de l'estrictament necessari.

La primera querella va arribar al tribunal de la Batllia el 24 de setembre de 1555. El catadauí Vicent Appo, àlies Agermanat, denuncià que a les darreries d'agost el seu paísà Mahomat Tarnàs i el llombaí Asmet Garró, acompanyats per tres moriscos de Xiva, en

²⁵⁰⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 62v-63r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*, així com l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁵⁰⁹ A l'original es llig «Jangalay». Això no obstant, al llistat de moriscos que recull Vicente Bisbal de Valle en motiu del desarmament de 1563 solament apareix un tal Joan Galai. És per això que hem pensat que Pere Calbet ho va escriure d'eixa manera per confusió fonètica. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 36.

²⁵¹⁰ Sobre els Sabba i els seus parents, els Asquer, veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 54, 59, 60, 79-81, 97 i 100.

²⁵¹¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides*, així com en l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*.

²⁵¹² Veg. ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 242-243 i 320-321.

«cas acordat» i vulnerant pau i treva, havien anat a cercar-lo a la muntanya amb la damnada intenció d'assassinar-lo. Sortosament, Appo n'hi havia pogut fugir sa i estalvi.²⁵¹³ El segon incident va ocórrer a la baronia Alberic l'estiu de 1560. Garriso, amic del catadauí Jaume Negret, esperà Vicent Ganne, també veí de Catadau, i el ferí de consideració. Heus ací el corol·lari de l'assalt nocturn de la llar de Negret a les darreries de juliol a mans del susdit Ganne i d'altres vassalls moriscos de Galceran de Castellví, senyor de Carlet. No debades, utilitzant les paraules del mateix Negret, en el trasbals «forçinalment s'emportaren sa muller e tots los diners, axí de la tenda que ell té com los seus propis, e tota la roba de lli e de lana e tot quant tenia en sa casa».²⁵¹⁴

El tercer, feu cap a la cort de la Batllia tres anys més tard, ço és, el 7 d'agost de 1563, perquè Saad Galbet havia esperat unes quantes nits abans, prop d'Alèdua, Aixier Abib i propinà unes quantes bastonades.²⁵¹⁵ El quart es substancilà el 30 de maig de 1564. Els fets havien succeït, però, el divendres d'abans al rogle de les onze de la nit. Francesc Bodes, en «cas acordat» havia romàs emboçat en el cantó de l'església a l'aguait de Jeroni Fejuguet i li havia propinat una bastonada en la part de darrere del cap.²⁵¹⁶ Finalment, el darrer, anà a parar a mans de mossén Gaspar Valentí el 10 d'abril de 1570, quan l'alfarbí Jeroni Puhit i la seua muller Maria, òlim Jeyne, arrendadors del forn de la vila de Llombai, van posar clam contra Alí Git i Vicent Bogdot, òlim Alí. El dimarts anterior, com tots els dies en caure el sol, ella i el seu fill van tancar l'establiment i es disposaren a tornar a la llar familiar. Tan prompte com enfilaren el camí Reial envers Alfarb els van eixir a l'encontre Bogdot i Git, els quals escometeren Maria a bastonades i esplanissades. La premeditació hi era implícita. No per casualitat, tot feia pensar que ningú no transitaria pel camí a aquelles hores tan intempestives.²⁵¹⁷

En efecte, **l'indret i el moment** també solien resultar significatius. És per això que hi havia gradacions segons el context en què es perpetrara el delicte, ço és, el lloc, el «quan» i el «on». Sens dubte, sota aquest epígraf podríem referir bona part de les agressions ocorregudes

²⁵¹³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 9r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions que portaren aparellades el *trencament de pau i treva*, així com l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁵¹⁴ *Ibidem*, ff. 43r-44r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants als *robatoris*.

²⁵¹⁵ *Ibidem*, f. 54r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵¹⁶ *Ibidem*, ff. 61v-62r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵¹⁷ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides* i també amb *armes improvisades o rudimentàries*.

a la foia i marquesat de Llombai entre 1554 i 1570. A tall d'exemple, pel que fa a la llar es podrien esgrimir els assalts al domicili familiar que van haver de suportar Jaume Negret i la seua esposa (1560), Vicent Appo i Caterina, la seua cònjuge (1560), o també el que va sofrir la joveneta Joana Piteu el 1565,²⁵¹⁸ tot i que és cert que en ningun d'ells no hi van haver lesions. Així mateix, també podríem fer menció de la cudolada que Vicent Maimó llançà al cap de Vicent Compat la vespra de la festivitat de Sant Joan Baptista de 1567, mentre estaven celebrant-ho a les eres de Llombai; prop del portal homònim.²⁵¹⁹ I com no, convindria fer al·lusió al succés amb què hem conclòs l'apartat anterior, ço és, l'embat que van patir Maria, muller de Jeroni Puhit, i el seu fillet al camí Reial, amb nocturnitat i traïdoria,²⁵²⁰ entre tants altres.²⁵²¹ Això no obstant, per tal de no resultar massa reiteratius, hem escollit unes poques agressions físiques que no han estat mencionades i que resulten igualment significatives.

Així les coses, pel que fa a l'àmbit urbà, tot i que malauradament al manuscrit de Pere Calbet no s'hi anotà cap notícia sobre trifulgues esdevingudes a la Cort, a la plaça o en dia de mercat, n'hem trobat almenys una que va tindre lloc íntegrament dins de les parets de l'hostal.²⁵²² La notable transcendència d'aquesta mena de successos rau en què les tavernes, els mesons i les posades (òbviament, també els hostals) eren fonamentalment espais públics més o menys proclius als jocs d'atzar, als divertiments, a l'ociositat i a tot allò que hi portava aparellat com ara furts i prostitució encoberta, però també a les baralles, fruit de desavinences, i a les eixides de to o als comportaments indecorosos, com a conseqüència dels estralls produïts per l'alcohol. Tanmateix, tal vegada el fet més destacat—tal com apunta Roca Traver—siga que esdevenien alhora lloc de pas i llar temporal de comerciants, peregrins, transeünts i

²⁵¹⁸ *Ibidem*, ff. 43r-44r i 69r-70r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants als *robatoris*, així com també l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁵¹⁹ *Ibidem*, ff. 79v-80r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵²⁰ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides* i també amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵²¹ Se'n podrien referir molts més. Per exemple, la pedrada que Vicent Maimó llançà contra Jeroni Pezis el 1558. f. 30v-31v. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*. La bastonada que Francesc Bodes li propinà en el cap a Jeroni Fejuguet, el 1564, de nit i en el cantó de l'església de Catadau. *Ibidem*, ff. 61v-62r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵²² A les primeries de juny de 1565, el menescal Jeroni Gallbou i Tristany Ribeu van intercanviar alguna cosa més que paraules dins de l'hostal de Llombai. Gallbou acabà agafant Ribeu per la camisa i li l'esgarrà. La cosa no arribà a més, perquè els separaren. La verdadera agressió es produí, hores després, fora de la població, quan Joan Bonet, Vicent Galup i Gallbou li assestaren dues ganivetades. *Ibidem*, ff. 72r-73v. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides* i també amb *armes improvisades o rudimentàries*.

traginers. Tot açò ho portem a col·lació perquè, almenys sobre el paper, les autoritats havien de procurar que foren llocs segurs i exempts de conflictes.²⁵²³

Ara bé, en eixe sentit, val a dir que en l'administració de justícia hi solia haver diverses vares d'amidar i, per suposat, distints esgraons. En efecte, no es punia de la mateixa manera l'acció d'un vassall o d'un súbdit que la d'un estranger, atés que es trobaven en circumstàncies jurídiques força dispars. No debades, les autoritats reials o senyorial, en tant que garants immediats de la pau en el territori, posseïen un major nombre d'atribucions i més marge de maniobra sobre els primer que sobre el segon. A açò caldria afegir, a més, situacions particulars de protecció. A tall d'exemple, caldria esmentar l'agreujaent de violació de domicili en cas d'agressió a un foraster dins de l'establiment que li servia de residència. Per tant, està de sobres assenyalar que una falta idèntica no es traduïa en una consideració equivalent si es causava a l'inrevés. En canvi, si l'hostilitat es produïa entre conveïns l'assumpte no adquiria tanta transcendència, tot i que en continuava posseint pel que tenia de trencament de la quietud i la convivència. Açò darrer fou el que hi va ocórrer, l'11 d'abril de 1561, a l'hostal de Llombai. L'alfarbí Vicent Arelli furtà un ou dur a Vicent Pezis²⁵²⁴ i aquest es tornà tot assestant-li una punyalada en el muscle dret.²⁵²⁵

El matí següent, mossén Gaspar Valentí acudí a la casa del fill de Joan Arelli. Amb ell hi anaren Pere Calbet, el missatger Pere Lafuente i el lloctinent de justícia d'Alfarb, Gabriel Aguilé. Trobaren Arelli postrat al llit, però conscient; cosa que permeté que Calbet hi rebera la pertinent instància de part. Seguidament, el batlle procedí a detindre i empresonar el fill de Vicent Pezis, però no sense abans concertar la firma d'una pau i treva entre les parts, la qual es feu efectiva l'endemà. Així les coses, Vicent i Jeroni Pezis, pare i fill, d'una banda, i Joan i Vicent Arelli, d'altra, es van comprometre davant el justícia d'Alfarb, Vicent Aguilé, a no tornar-se a agredir, sots pena de 100 ducats i de la vida.²⁵²⁶

²⁵²³ ARCINIEGA GARCÍA, L., *El saber encaminado...*, op. cit., pp. 37-57 i 109-117; MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., pp. 176-184; PIQUERAS HABA, J., *Hostales y ventas...*, op. cit., pp. 73-96; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, op. cit., p. 355.

²⁵²⁴ Vicent Pezis, menor, era el fill de Vicent Pezis. Jeroni Pezis, germà de Vicent, va estar agredit per Vicent Maimó el 1558. Maimó li va llançar una cudolada que li arrancà nou dents i queixals. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 30v-31v. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵²⁵ *Ibidem*, ff. 28v-30r.

²⁵²⁶ Vicent Pezis, major, tenia dos fills: Vicent i Jeroni. Vicent, fill de Vicent, fou el qui propinà la punyalada a Arelli. No obstant això no va signar la pau i treva sinó el seu germà i son pare. Van estar testimonis de la signatura de pau i treva Joan Eiximeno, menor, i Miquel Meclí, d'una part, i Joan Cortés i Joan Llopet, d'altra. *Ibidem*, f. 28r. Joan Arelli va signar també pau i treva el 3 de gener de 1559 amb l'alfarbí Baptista Morufa. *Ibidem*, f. 32v. Veg. en aquest apartat els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

Vicent Pezis, menor, fou també caplleuat aquell 13 d'abril. Com de costum, van ser familiars i amics els que maldaren per traure el reu de la presó. En primer lloc, trobem el pare i el germà: Vicent i Jeroni Pezis, els quals encapçalaren un llistat que sobrepassa la desena d'individus que en van exercir de fiadors i si esqueia de restituïdors, sots pena de 200 ducats: Joan Cassim, òlim Asmet; Pere Cateu, òlim Mahomat, i la seua muller, Violant; Vicent Cateu, òlim Massot, i la seua dona, Maria;²⁵²⁷ Lluís Bodes, òlim Mahomat, i la seua esposa, Úrsula, òlim Xuxa; Joan Huceït, òlim Mahomat, i Maria, sa mare; Lluís Llopet,²⁵²⁸ Lluís Maimó²⁵²⁹ i Àngela, cònjuge de Vicent Mandil, òlim Yusef.²⁵³⁰

Paral·lelament, Joan Navarro, en qualitat de procurador fiscal del Marquesat, enantà el procés i rebé informació de testimonis a Llombai. És a partir de les seues declaracions que en podem reconstruir els fets. Segons Jaume Ferrandis, lladoncs hostaler,²⁵³¹ la vesprada del divendres 11 d'abril, Vicent Pezis, un dels fills del menescal Gallbou,²⁵³² Baptista Silinula²⁵³³ i el fill de Cuhit van acudir, com de costum, a menjar al seu establiment. Al cap d'una estona hi arribà Arelli acompanyat per un estranger. En veure'l, Pezis es dirigí al taulell i digué: «Donau-me sis hous y pa y vi que aquest foraster és mon amich!». A continuació, ho prengueren tot i pujaren a la cambra de dalt, on van estar conversant, menjant i bevent fins que Pezis hagué menester de tornar a baixar les escales. Llavors, Arelli tingué l'ocurrència de prendre-li l'ou dur que restava. I així començà la qüestió. L'alfarbí, naturalment estranyat, en regressar els hi preguntà. Arelli li contestà: «No·u sé!», covant un somriure sota els llavis. Pezis s'irrità i, seguidament, reptà Arelli: «Veniu ab mi, que yo vos faré bo! Que vós lo haveu pres!».

²⁵²⁷ Vicent Cateu va estar nomenat partidor per un dels germans Ganne, el 1564, després de la mort de Joan Ganne, òlim Alí, i la seua esposa Joana *Ibidem*, ff. ss. 73v-74r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a la *repartició de béns*. Veg també, ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 474-475.

²⁵²⁸ El Lluís Llopet, òlim Huceït Palluix, va estar denunciat, el 1557, pel requenenc Martí Ferrer perquè li faltava 54 lliures i 9 sous del muntant total d'ovelles que el castellà li havia venut. *Ibidem*, f. 25v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a *impagaments*.

²⁵²⁹ Lluís Maimó era parent del conflictiu Vicent Maimó, denunciat per Jeroni Pezis per una pedrada. L'estiu de 1567 Vicent Compat va denunciar també Vicent Maimó per haver-li tirat una altra pedrada al cap. De fet, Lluís Maimó va estar un dels caplleuadors de Vicent Maimó en l'incident de l'estiu de 1567. Lluís Maimó, també fou l'agressor de Llorenç Carbonell el 1569, al qual li causà ferides per tot el seu cos. *Ibidem*, ff. 30v-31v i 79v-81r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides*.

²⁵³⁰ Vicent Mandil, al remat, no hi volgué actuar com a caplleuador. Van estar testimonis els alfarbins Vicent Mansor i Jaume Negret. *Ibidem*, f. 28r.

²⁵³¹ Jaume Ferrandis va comprar a Lluís Llima una casa a Llombai quan s'hi establí. El 1570, Esperança Joan, vídua de Llima encara li reclamava el pagament de l'immoble. *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²⁵³² El menescal Jeroni Gallbou i els seus fills eren uns habituals de l'hostal. Van estar processats per faltes i delictes que acabaven perpetrant-se en les immediacions de l'hostal. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides* i amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵³³ *Ibidem*, ff. 57v-59v i 61r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a *els furts*.

Arrancà l'acer i li assestà la punyalada en el muscle dret.²⁵³⁴ Sentint-se ferit, Arelli eixí corrent de les dependències de l'hostal cridant: «Justícia, justícia!».

Al defora, al començament de la davallada del monestir de la Santa Creu, prop del cavalcador, hi estaven Lluís Bonet, Joan Marna, Pardillo i el fill de Llopet, els quals— en presenciar que Pezis perseguia Arelli amb el punyal desembeinat—s'hi interposaren i l'obligaren a recular fins al carrer Major. Hi hagué, no obstant això, una segona investida gairebé a l'entrant del recinte monacal, la qual tant els frares dominics com el mercader del Cap i Casal Miquel Perpinyà, amb la seua espasa, s'encarregaren de reparar. Vicent Arelli es desplomà i l'alfarbí es donà a fugir. Així les coses, els uns li anaren al darrere fins que l'empaitaren, entre ells Lluís Bonet, mentre que els altres es quedaren socorrent Arelli, que portava el pit banyat en sang.

Malgrat que no disposem de la resolució final i la sentència emanada per la Batllia del marquesat de Llombai, val a dir que Joan de Vanacloxa, el cirurgià de Carlet que curà la ferida d'Arelli, confirmà l'impacte de punyal en el muscle dret del morisc. De fet, tothom coincidia a firmar que Pezis havia estat el qui havia increpat i atacat Arelli. Tots, llevat del reu. Segons Pezis, havia sigut Arelli el primer a desembeinar i escometre'l, raó per la qual Pezis s'hi havia vist obligat a procedir en legítima defensa. Així mateix, l'alfarbí negà haver perseguit Arelli fins la porta de l'església del cenobi dominic.²⁵³⁵

Tanmateix, tal com hem assenyalat al començament, els indrets apartats de la població també podien esdevindre un seriós agreujant, sobretot si se demostrava que hi havia premeditació, propòsits d'homicidi o voluntat de robatori. Eixe és el cas, a tall d'exemple, de l'embat patit, el 30 d'agost de 1555, pel catadauí Vicent Appo a mans del seu paisà Mahomat Tarnàs i del llombaí Asmet Garró, els quals, acompanyats per tres moriscos de Xiva, acordadament i vulnerant pau i treva, anaren a cercar-lo a la muntanya amb la damnada intenció d'assassinar-lo.²⁵³⁶ De semblant manera es podrien qualificar les dues agressions següents. No debades, van tindre com a escenari el molí algepser de Llombai, el qual tot apunta que estava enclavat fora dels murs de la vila, a la partida del Bornaig.²⁵³⁷

El 14 de febrer de 1559 es presentaren davant mossén Gaspar Valentí, d'una banda, Vicent Cateu, menor; Jeroni Mansor, òlim Suhit, i Vicent Mansor, òlim

²⁵³⁴ *Ibidem*, f. 30r.

²⁵³⁵ *Ibidem*, ff. 28v-3r.

²⁵³⁶ *Ibidem*, f. 9r.

²⁵³⁷ *Ibidem*, f. 78v. Cfr. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 407-408.

Obaidal,²⁵³⁸ i d'altra, Gabriel Aguilé²⁵³⁹ i Vicent Curt, els quals li exposaren que en setembre de 1558 havien tingut un enfrontament a l'algepsar de què, al remat, gairebé tots hi havien resultat nafrats. Pel que sembla, malgrat la transcendència del cas, ningú no havia elevat instància de part, sinó que per tal d'evitar majors danys s'havien limitat únicament a la reconciliació mitjançant la firma de sengles paus i treves.²⁵⁴⁰ L'inconvenient d'aquest mode de procedir, tot i que prevenia futures baralles, raïa en el fet que conduïa irremissiblement vers la composició privada. Car, l'acte jurídic de pacificació exclouïa també el posterior enantament per la via judicial. Per consegüent, les freqüents desavinences en matèria d'indemnitzacions havien de ser resoltes mitjançant els informes pericials i el recurs a mediadors.²⁵⁴¹

En aquesta ocasió, els susdits havien escollit mossén Gaspar Valentí perquè els concordara i «los fes pagar les dites nafres e dans». El problema, però, residia en determinar qui havia ferit a qui i quines lesions li havia causat. En eixa direcció, Vicent Cateu demanà reparació de Gabriel Aguilé per una coltellada en la cama que l'havia deixat impedit per treballar. El mateix li requerí Jeroni Mansor, ço és, que rescabalara el menyscabament produït arran de la coltellada que li havia propinat en la testa i que li havia costat molts dispendis i temps en curar. Així mateix, Vicent Mansor reclamà a Aguilé i a Vicent Curt que l'indemnitzaren, respectivament, per tres coltellades: una en el cap, l'altra en la cara i l'última en la monyica, de què n'havia restat manxol i impossibilitat.

Per la seua banda, Curt exigí que Vicent Mansor el compensara pels danys que li havia ocasionat la seua coltellada, la qual li havia impactat mentre tractava de departir la brega i l'havia deixat alesiat del braç. A més d'això, entenia també que no havia de desembossar quantitat alguna en tant en quant no havia participat de la contesa.

²⁵³⁸ Vicent Mansor, com a creditor de diversos paisans seus, entrà en possessió el 1555 d'alguns objectes. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 11r i 31r-31v.

²⁵³⁹ Gabriel Aguilé va estar lloctinent de justícia d'Alfarb el 1561. *Ibidem*, f. 28r.

²⁵⁴⁰ El 15 de novembre de 1558 van signar pau i treva Vicent Cateu, Joan Chanchan i Josep Chanchan, el seu fill; Jeroni Cuhit, òlim Aixèr; Vicent Cuhit, òlim Asmet; Vicent Cuhit, òlim Faraig; Vicent Cuhit, òlim Obaidal; Jeroni Mansor, òlim Massot; Joan Mansor, òlim Barbacoixa; Joan Mansor, òlim Mahomat; Pere Mansor, òlim Asmet; Vicent Mansor, òlim Aixèr i Vicent Mansor, òlim Obaidal, d'Alfarb, d'una banda, i de l'altra, Gabriel Aguilé, Jeroni Aguilé, òlim Mahomat; Vicent Aguilé, òlim Elel; Alí Curt, Vicent Maioral, Jeroni Maioral i Vicent Poaiat. A més, el 28 de novembre, Vicent Cateu va comprometre també el seu fill. El mateix van fer Vicent Cuhit, òlim Obaidal, pel seu fill Vicent Cuhit, òlim Aixèr, i Vicent Poaiat pel seu fill Vicent Poaiat, òlim Alí. Hi van estar testimonis Antoni Martí, Vicent Marna, Vicent Galup i Diego Rotaila. A més a més, el 10 de gener de 1559, Gabriel Aguilé en subscrigué una amb Joan Cateu, fill de Vicent Cateu; Vicent Mansor, òlim Aixèr Obaidal; Vicent Mansor, òlim Aixèr Suhit, d'Alfarb. *Ibidem*, ff. 31v i 35r.

²⁵⁴¹ Veg. FERRAGUD DOMINGO, C., "El metge sota sospita...", *op. cit.*, pp. 69-94; FERRAGUD DOMINGO, C. i LÓPEZ TERRADA, M. L., "Despejando las sospechas...", *op. cit.*, pp. 65-86.

Finalment, Gabriel Aguilé sol·licità que Jeroni Mansor i Cateu li abonaren les despeses i perjudicis provocats per sis coltellades: una en el cap i les restants en el polze dret, en les espatlles, en l'extremitat superior dreta i en la cama, de la qual havia restat coix, i una estocada en el braç esquerre; a més d'una presumpta cudolada al pit.

Això no obstant, val a dir que ningú no estava del tot conforme amb allò que li havia estat requestat. En primer lloc, Vicent Cateu i Jeroni Mansor acusaren Aguilé d'haver exagerat el nombre de contusions i talls, tot recolzant-se en la informació *ex officio* rebuda pel procurador fiscal, en què sols se'n van esmentar tres. De qualsevol de les maneres, segons Cateu i Mansor, la reivindicació d'Aguilé no tenia cap importància, perquè havia estat l'iniciador de l'altercat. Pel que fa a Vicent Mansor, l'alfarbí declarà que tant Aguilé com Curt havien sigut els seus adversaris a parts iguals. La seua versió, a més, coincidia amb la dels testimonis rebuts per l'oficial, els quals relataven que en realitat Curt s'hi havia comportat com un més. Per acabar, Gabriel Aguilé acceptà la demanda de Cateu, emperò es negà en redó a haver de satisfer les seues pretensions, atés que l'havia vist feinejar. A continuació, Aguilé s'encarregà de desmentir la pretensió de Jeroni Mansor. No s'atreví, però, amb la de Vicent Mansor, a qui admeté haver-li causat sengles ferides en la cara i el cap. Al remat, mossén Gaspar Valentí talment embolicada trobà la troca que acabà per atorgar una dilació de quinze dies, tot amb l'esperança que els testimonis esclariren els detalls del succés.

A eixe propòsit comparegué, aquell mateix jorn, el benimodí Jaume Moix. El cirurgià certificà que havia curat Gabriel Aguilé de sis nafres de diversa consideració. La més greu, sens dubte, havia sigut la de la cama; tot i que la del braç dret i la del cap també havien resultat de certa importància. Més menudes, i per tant exemptes de gravetat, havien estat la del polze, les espatlles, així com l'estocada del braç esquerre. En acabant hi acudí l'alfarbí Vicent Moixber,²⁵⁴² el qual relatà que havia estat present a Alcàsser en el moment que s'hi aplegaren Vicent Mansor i Vicent Cateu, per tal que els tractaren els traumatismes que els havia ocasionat Gabriel Aguilé. Poc més que això pogué aportar. Ara bé, el testimoniatge més fluix i intranscendent fou el de Vicent Arelli, puix que l'alfarbí pràcticament parlava d'oïdes.²⁵⁴³ Malauradament, en aquest punt—a l'ensec—es perd qualsevol rastre de declaracions posteriors; cosa que

²⁵⁴² Vicent Moixber ja era mort el 1563, atés que al desarmament figura la seua vídua. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 45.

²⁵⁴³ *Ibidem*, ff. 36v-38v.

impossibilita que coneguem la determinació que va prendre, en aquesta ocasió, el batlle del Marquesat.

Tanmateix, convé assenyalar que el molí algepser de Llombai també fou l'escenari el 9 d'octubre de 1565 d'un conat d'enfrontament. Els protagonistes van estar un morisc de Carlet i el rajoler Joan Luna.²⁵⁴⁴ Després d'un agre intercanvi de paraules, en què el primer havia tractat el segon d'heretge, Luna desembeinà l'espasa contra el vassall de Galceran de Castellví. El carletí, que portava ganivet, solament prengué dues pedres per tal de defensar-se. Afortunadament la qüestió no anà a més, perquè a l'instant s'hi presentà el mostassaf Antoni Martí i els departí. No obstant això, val a dir que la treta de l'acer i la seua possessió per part de Luna esdevenien per si mateixos, poc més de dos anys després del desarmament, delictes força flagrants.²⁵⁴⁵

Finalment, abans de concloure aquest bloc, cal que parem esment a un seguit d'episodis on la informació disponible esdevé més bé escassa. En termes generals, es tracta d'**unes anotacions molt succintes i escarides** en què Pere Calbet, sovint, no sols no explicita el lloc, els temps, el mode o les raons, sinó que ni tant sols referència l'armament utilitzat; tot limitant-se a identificar els implicats. És per eixe motiu, que ens hem vist contrets a fer una menció distinta i separada.

En eixe sentit, sabem que el 24 d'abril de 1555, el catadauí Baptista Tarnàs, òlim Saad, es veié obligat a signar pau i treva amb els seus conveïns Jeroni Mandarani, major; Jeroni Mandarani, fill del primer; Joan Mandarani, òlim Satdon; Jeroni Mandarani, menor; Pere Mandarani, òlim Huceït, i Joan Mandarani, òlim Asmet, perquè Tarnàs havia ferit Satdon. El lladoncs justícia, Francesc Martí, en va estar probablement l'impulsor per tal d'evitar futurs vessaments de sang.²⁵⁴⁶ I això és tot. No debades, el notari alzireny hi eludí qualsevol altre detall.

Una cosa semblant ocorregué amb el procés enantat a mitjan de gener de 1557. El missatger Pere Ortís, instat pel procurador fiscal Gonçal Navarro, cità Serafí

²⁵⁴⁴ Joan Luna havia denunciat el 8 de maig de 1565 un mosso de Caravig anomenat Firahuin, perquè juntament amb altres persones li havia botat foc a la llenya que tenia depositada al seu rajolar d'Alèdua i de resultes s'havia pres tot l'immoble. *Ibidem*, ff. 70v-71r.

²⁵⁴⁵ *Ibidem*, f. 78v. Antoni Martí, fou, juntament amb Joan Git, un dels dos testimonis requerits en la causa. Antoni Martí, relatà que estava dins del molí algepser quan es produí la trifulga i que l'havia avisat un home que també hi estava present.

²⁵⁴⁶ En van estar testimonis Lluís Ario i Jaume Appo. Com de costum, els subscriptors es van comprometre a no agredir-se i renunciar a qualsevol via judicial o extrajudicial per tal de cercar rescabaments dels danys físics, sots pena de bar i traïdor i de 200 ducats d'or. *Ibidem*, f.1v.

Tosset²⁵⁴⁷ per tres vegades i tres ratlles a la porta de la llar del morisc. No per casualitat, Tosset havia assestat una coltellada en el braç esquerre del llombaí Massot Talacha.²⁵⁴⁸ Malgrat que, en aquesta ocasió, Calbet especificà la qualitat de nafra, la part del cos en què havia estat irrogada i, per extensió, la presumpta arma utilitzada (un coltell), tampoc no n'oferí una informació massa detallada.²⁵⁴⁹

Encara més limitada és la notícia del primer de gener de 1563. Ponç Abanoco, gendre de Caravig, fou l'impel·lit a signar pau i treva després d'una trifulga, però el morisc es negà en redó. Així les coses, l'aleshores justícia de Catadau, Jeroni Appo, l'obligà a prestar-li sacrament i homenatge, emperò Abanoco es resistí novament a acomplir el manament. L'escena es repetí quan acudí mossén Gaspar Valentí i li proposà: «Donchs presta jurament en poder meu!». El batlle i procurador el comminà tres vegades i veient que no volia el multà, primer amb 15 lliures, després amb vint-i-cinc i, finalment, amb cinc-centes i li ordenà arrest domiciliari fins que no es pacificara amb el seu adversari, de qui fins i tot desconeguem la seua identitat²⁵⁵⁰

Gairebé res es pot fer en aquestes ocasions, llevat de cercar altres fonts que completen les precedents. Ara bé, la tasca no resulta gens fàcil ni tant sols quan hom treballa sobre un àmbit com la Ribera del Xúquer, que destaca per la seua riquesa documental i bibliogràfica. Aquests paràmetres esdevenen igualment vàlids si ens referim a la foia i marquesat de Llombai, la senyoria laica de major honor i dignitat de la comarca, la qual ha centrat l'atenció de no pocs investigadors com ara Manuel Ardit, Vicente Bisbal del Valle, James Casey, Antonio Constán o Elia Gozábez, entre tants altres que hi han elaborat treballs de recerca històrica.

²⁵⁴⁷ La font no especifica el nom de Tosset. Això no obstant, no hi havia cap altre morisc amb eixe cognom a Llombai, sinó Serafí Tosset i els seus fills menuts, Pere i Joan. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 36. Serafí Tosset i Jaume Jumeiell van ser denunciats el 1556 perquè havien actuat negligentment com a dulers i deixat el ramat a soles. De resultes s'havia produït un atac de llops que havia mort un bou, una vaca i un vedell. Tanmateix, el 1565 Pere Tosset ferí mortalment el cristià vell Pere Marco, fill de Pere. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 15v i 75v-76r. Veg. l'apartat que versa sobre *els assassinats i els homicidis*, així com en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat tocant a *actuacions negligents*.

²⁵⁴⁸ A Llombai únicament hi havia dos moriscos cognomenats Talacha: Joan i Vicent Talacha. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 36. El 1555, Joan Talacha va estar acusat d'haver entrat a la casa de Lluís Ario a furtar palla. De resultes, Joan Talacha va fugir del Marquesat. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 7r-7v i 11v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat tocant a *robatoris*.

²⁵⁴⁹ *Ibidem*, f. 24r.

²⁵⁵⁰ *Ibidem*, f. 52v. Veg. l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *la negativa a prestar sacrament i homenatge*.

B) Les paus i treves

Els paràgrafs que Francesc Roca Traver dedicà a la pau i treva en la seua obra *El justícia de Valencia (1238-1321)*, junt amb el treball titulat “Pau e treua en Valencia” de Remedios Ferrero Micó continuen estant referents i també cita obligada a l’hora d’entendre i explicar aquesta important institució valenciana.²⁵⁵¹ D’acord amb la legislació foral, el principal propòsit era el de conferir seguretat i tranquil·litat a les parts signants respecte a la materialització d’una nova agressió. Car, després d’haver subscrit el pacte hom renunciava a prendre’s la justícia per les seues mans i també a instar plet contra els seus adversaris. Per tant, esdevenia de vital importància articular les pertinents reparacions o composicions privades, així com instar les causes adients, abans d’estampar la firma i atorgar el mutu consentiment a conviure pacíficament. El seu origen cal cercar-lo en les primeres codificacions del rei Conqueridor.²⁵⁵²

Així les coses, la pau i treva pressuposava un estat d’enemistat, com a conseqüència d’una acció o un delicte, alhora que s’interposava com a mitjà d’apaivagament de les tensions socials dintre d’una comunitat. Altrament, la contínua revenja de les ofenses haguera produït un estat col·lectiu d’alarma, desconcert i inseguretat. Per consegüent, val a dir que la pau i treva adquirí una doble funció. D’un costat, va resultar profitosa com a mesura preventiva i, d’altre, va actuar com a paregòric després de la perpetració del crim i la subsegüent *compositio* o rescabament en metàl·lic de les nafres a què obligava la llei valenciana.

En efecte, malgrat que els Furs intentaven abocar a la víctima o a la persona ofesa a valdre’s preferentment de la denúncia i l’acusació²⁵⁵³ per tal de procedir contra el seu agressor i que aquest fora punit per la falta comesa, el ben cert fou que el recurs a la justícia privada n’era una altra opció no poc emprada a causa de la seua inveterada tradició en les societats cristianes occidentals. De fet, la mateixa legislació foral que emparava el procediment judicial recollia la possibilitat del desafiament i la vindicta.²⁵⁵⁴ Talment va estar així, que una de les disposicions primigènies establia que «si alguns hòmens hauran baraila o contencó entr·els mateis, dins la ciutat o defora, e·s ferraran o·s nafraran, e enans que clam ne sie feit a la cort se posaran entr·ells matexs o per tractament de lurs amics,

²⁵⁵¹ Veg. FERRERO MICÓ, R., “Pau e tregua...”, *op. cit.*, pp. 1-15; ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 224-228.

²⁵⁵² FRV. IX-XX-1.

²⁵⁵³ Veg. ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 191-217.

²⁵⁵⁴ *Ibidem*, pp. 220-230.

ninguna pena ne calònia no sie demanada a ells. Emperò, sien restituïdes les despeses que seran feytes en curatió de les nafres».²⁵⁵⁵

Tanmateix, després de l'escomesa, les autoritats locals—principals encarregades de vetlar per la quietud pública—acostumaren a impulsar la signatura de paus i treves. En l'endemig d'una acció i l'altra no calia que hi haguera cap instància de part. D'eixa manera s'explica que arreu dels manuscrits d'administració de justícia hom trobe registrats, sense més al·lusions, els noms d'aquells que per una raó o altra hi van ser compel·lits. Certament, val a dir que les paus i treves van esdevindre una de les pràctiques forals més freqüents. Això, portat a la foia i marquesat de Llombai, explica que la xifra concreta d'aquesta tipologia d'acords de pacificació (escrits en sec i escarits en informació) ascendisca al 32 % sectorial. Com diem, aquesta realitat no resulta gens estranya en un context i una societat com la valenciana en què la fragmentació de la justícia o, fins i tot, el rescabament de ferides i homicidis es podia resoldre a l'ombra dels tribunals o romandre sota el recer de negociacions privades.

Els procediments i els formulismes solien repetir-se. Remedios Ferrero Micó recull, potser, l'enunciació més completa, en què els dos grups contendents es comprometien davant l'autoritat pública adient (el governador, el batlle, el justícia, l'alguatir...) a no continuar amb les batusses per mans pròpies ni per interposades persones, ni a denunciar-se mútuament per tal de buscar rescabaments, normalment de per vida. La controvèrsia sobre els salaris, la prelació dels oficials i a qui tocava rebre els actes es va resoldre a les successives Corts celebrades a Montsó. Així les coses, l'any 1537 es va moderar la remuneració per cada acte.²⁵⁵⁶ El 1547 es determinà, per tal de facilitar la posterior cerca dels acords, que totes les paus i treves foren registrades per l'escrivà de la cort amb competències criminals; tal com ho ordenà observar Alfons el Magnànim el 1427.²⁵⁵⁷ Això explica, com veurem a continuació, que a la foia i marquesat de Llombai la tasca recaiguera sobre la mà i la ploma de Pere Calbet. Finalment, el 1564, precisà que els justícies hi tenien preferència sobre la resta d'agents reials o senyorials, de manera que la resta sols s'hi podien immiscir en cas de fatiga dels ordinaris i dels seus ministres.²⁵⁵⁸

²⁵⁵⁵ FRV. I-IV-11.

²⁵⁵⁶ FRV. IX-XIX-45. Veg. també GARCÍA CÁRCEL, R., *Cortes del reinado...*, *op. cit.*, p. 85.

²⁵⁵⁷ *Ibidem.*, p. 201.

²⁵⁵⁸ SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas...*, *op. cit.*, p. 30. Aquesta provisió no va ser respectada a la foia i marquesat de Llombai o altrament els justícies locals hi anaven molt atrafegats. No debades, si bé abans de 1559 la major part de les paus i treves es rebien en presència del justícia local de Llombai (representant de la resta), a partir d'aquesta data van estar signades sota l'atenta mirada del batlle Gaspar Valentí.

Pel que fa a les punicions, val a dir que les quantitats variaven molt atenent a la categoria i respectabilitat dels signants, els quals es comprometien també incórrer en pena de bar i traïdor i amb ella la pèrdua de la vida. El mateix es pot assenyalar respecte als motius o causes que suscitaven els malestars i conflictes: amors il·lícits o sense aprovació, raptos, estupes, violacions, deutes, impagaments, violència verbal, agressions físiques, assassinats, atacs contra la propietat d'altri (furts, robatoris, cremes...), actuacions negligents, enveges, antipaties... Seria un no acabar. Malauradament, com hem indicat més amunt, desconeguem les raons que van conduir a la signatura de les següents paus i treves. Precisament per això ens hem vist constrets a dedicar-ne un apartat específic. Així doncs, entrem en matèria.

Allò primer en què cal reparar és en la condició social de tots els qui les hi van subscriure, atés que no s'hi comptabilitza cap cristià vell. Costa, fins i tot, trobar-ne com a testimonis, cosa que denota una alta incidència de la conflictivitat de caire morisc. A açò caldria afegir-li l'apel·latiu de violència «intracomunitària». No debades, si exceptuem les dues vegades que els Jumeiell es van veure obligats a concertar la pau amb altres nous convertits de senyories veïnes, els restants es van rubricar entre vassalls de don Carles de Borja i Castro. En efecte, el 15 de maig de 1555, el llombaí Pere Jumeiell²⁵⁵⁹ posà fi a la seua enemistat amb Miquel Dornoc de Picassent, sota l'atenta mirada de l'aleshores justícia, Francesc Martí.²⁵⁶⁰ Una seixantena de jornades més tard la situació es va repetir. Aquesta vegada els signats van estar, d'una banda, Pere, Jaume i Vicent Jumeiell²⁵⁶¹ i, d'altra, els xestans Joan Moracho, àlies el llarg, els seus dos fills, Asmet i Joan; Joan Durdura i el seu fill Ibrahim, i Pere Gafar, àlies Blanc i el seu fill Mahomat.²⁵⁶² Desconeguem per complet els motius.

En altres ocasions s'hi poden besllumar. A tall d'exemple, el 3 d'agost de 1556, els germans torisans Jaume, Miquel, Joan i Pere Català van signar pau i treva amb Onofre Vistei i

²⁵⁵⁹ El nom musulmà de Pere Jumeiell era Mahomat. Pere Jumeiell va ser un dels denunciants la vespra de Sant Vicent Màrtir de 1556 de l'actuació negligent Jaume Jumeiell i Serafi Tosset, el quals com a dulers havien abandonat de nit el ramat, el qual va rebre un atac dels llops. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 15v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat tocant a *actuacions negligents*.

²⁵⁶⁰ Van estar testimonis Jeroni Mandarani i Jeroni Appo de Catadau. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 3r.

²⁵⁶¹ El nom musulmà de Jaume Jumeiell era Sulim i el de Vicent Jumeiell, Asmet. El mes de setembre de 1555 Jaume Jumeiell va ser acusat d'haver llançat una cudolada i haver propinat diverses coltellades contra Pere Semul, tot sobre pau i treva. Així mateix, a les primeries de 1556, Jaume Jumeiell fou acusat, juntament amb Tosset, d'haver actuat negligentment com a duler i deixat el ramat a soles. De resultes s'havia produït un atac de llops en què havia mort un bou, una vaca i un vedell. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 8r i 15v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat tocant a *actuacions negligents*, així com en el present epígraf, en l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència als *trencaments de pau i treva*.

²⁵⁶² En aquesta ocasió van estar testimonis, Lluís Ario i Baltasar Gomiri de Llombai. *Ibidem*, f. 6v.

el seu fill Franc, convocats per l'aleshores justícia de Torís, Jeroni Garcia, àlies Cardenal.²⁵⁶³ De fet, no era la primera sinó la segona, perquè la primera l'havien trencada. Ho sabem perquè Pere Calbet, en absència de l'escrivà habitual de Torís, va prendre nota tant del nou acte de concòrdia com de l'agressió—una coltellada en el genoll—que Franc Vistei li havia propinat a Jaume Català el darrer de gener sobre pau i treva.²⁵⁶⁴ Així mateix, un parell d'anys més tard, el 28 de novembre de 1558, els llombains Vicent Galup²⁵⁶⁵ i el menescal Jeroni Gallbou²⁵⁶⁶ es van veure abocats a subscriure'n una amb Joan Vaio.²⁵⁶⁷ Mossén Gaspar Valentí, per por de mosques, els hi obligà. Car, Vaio assegurava haver trobat la daga de Gallbou en terra, mentre que el menescal potser presumia que li l'havia furtada.²⁵⁶⁸

Un altre aspecte gens superflu sobre el qual cal parar esment és el tocant a l'autoritat o l'oficial que acostumava a presidir i auspicar l'acte de concòrdia: la pau i treva. En eixa direcció, s'observa un comportament un tant contradictori. Tal com hem assenyalat adés, a les Corts de Montsó de 1564, es precisà que els justícies locals hi tenien preferència sobre la resta d'agents reials o senyoriais.²⁵⁶⁹ Doncs bé, a la foia i marquesat de Llombai es detecten moviments i tendències que condueixen en el sentit contrari. Entre 1554 i 1559, el domini del justícia de Llombai (el de major categoria i representativitat), resulta aclaparador. Contràriament, a partir d'aleshores assistim a un notable creixement de l'ascendent en aquest assumpte del batlle sobre aquests oficials municipals.

²⁵⁶³ En van estar testimonis, Antoni Mussa i Miquel Nadir de Torís. La pena en metàl·lic establida en cas de trencament de pau i treva fou de 100 ducats d'or. *Ibidem*, f. 22r. Veg. en aquest epígraf, l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència als *trencaments de pau i treva*.

²⁵⁶⁴ *Ibidem*, f. 16r. Els Vistei van fugir a refugiar-se a Bunyol.

²⁵⁶⁵ Els Galup eren habitants de Llombai. Ara bé no figuren en el llistat del desarmament morisc de 1563. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 34-36. Vicent Galup va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir un rossí. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v. Vicent Galup va estar present també quan Vicent Maimó li tirà la pedrada a Vicent Compat. *Ibidem*, f. 79v. Així mateix, Galup fou de la partida que agredí a les primeries de juny de 1565 Tristany Ribeu. *Ibidem*, ff. 72r-73r. Veg. també, GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 83-84, 107-108 i 110.

²⁵⁶⁶ Sobre el menescal Jeroni Gallbou i els seus fills, AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 28v-30r, 41v-43r, 72r-73v i 79v. Veg. en aquest epígraf, l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides* i també amb *armes improvisades o rudimentàries*. Així mateix, vegeu l'apartat que versa sobre *assassinats i homicidis*.

²⁵⁶⁷ Al llistat del desarmament morisc de 1563 no hi apareix cap Joan Vaio. Ara bé, tenim constància que el sobrenom de Joan Llopet, tal vegada per proximitat entre ambdues famílies, era Vaio. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 34-36.

²⁵⁶⁸ Van estar testimonis Joan Fuster, òlim Massot Galup; Pere Torresella, Miquel Cuhit i Joan Sucre. La pena en metàl·lic establida en cas de trencament de pau i treva fou de 100 ducats d'or. *Ibidem*, f. 31v.

²⁵⁶⁹ SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas...*, *op. cit.*, p. 30. Aquesta provisió no va ser respectada a la foia i marquesat de Llombai o altrament els justícies locals hi anaven molt atrafegats. No debades, si bé abans de 1559 la major part de les paus i treves es rebien en presència del justícia local de Llombai (representant de la resta), a partir d'aquesta data van estar signades sota l'atenta mirada del batlle Gaspar Valentí.

Així les coses, el 1555, Francesc Martí, en qualitat de justícia de la capital del Marquesat, va estar present a la rebuda de nombroses paus i treves. El 20 d'abril, els llombains Joan Llopet, òlim Ibrahim, i el seu fill Joan Llopet es van pacificar amb Baptista Vendero i els seus fills: Bertomeu, Vicent i Pere Vendero.²⁵⁷⁰ Quatre jornades després els arribà el torn a Francesc Vargues i Vicent, el sastre.²⁵⁷¹ El 16 de juliol, concertaren pau i treva tres llombains, d'un costat, Vicent Galup²⁵⁷² i, d'altre, Baptista Silinula, major, i Baptista Silinula, menor.²⁵⁷³ Finalment, el 7 d'octubre, els germans Vicent i Vicent Veget de Catadau es van reconciliar amb el menor dels Jeroni Palletes.²⁵⁷⁴

Així mateix, el 3 de gener de 1559, en el començament de l'exercici del justiciat, Pere Noverques va presidir l'acte d'avinença de Joan Arelli amb l'alfarbi Baptista Morufa.²⁵⁷⁵ Ara bé, el següent—rebut set jornades més tard—ja fou cosa de mossén Gaspar Valentí, que des d'aleshores esdevingué gairebé omnipresent. En efecte, el 10 de gener va estar el batlle i no Noverques qui estigué present en la conciliació de les diferències dels alfarbins Joan Cateu, fill de Vicent; Vicent Mansor, òlim Aixèr Obaidal, i Vicent Mansor, òlim Aixèr Suhit, amb Gabriel Aguilé.²⁵⁷⁶ El mateix ocorregué el 4 d'agost arran de la multitudinària pau i treva que concilià a Jeroni Aiet, a Jeroni Mahomat, a Alí Llopet, a Ibrahim Llopet, a Pere Llopet, àlies Templat; a Llopet Dido, a Gabriel Llopet, a Asmet Llopet, fill d'Ibrahim; a Llopet, el fill de l'alcaid; a Vicent

²⁵⁷⁰ En van estar testimonis Melcior Martines i Guillem Navarro, missatger. *Ibidem*, f. 1r. El 16 d'agost de 1565 van estar denunciats el fill de Serafí Tosset, la seua esposa Beatriu Vendero, i del germà d'aquella, Bertomeu Vendero, arran de l'occisió del cristià vell Pere Marco. *Ibidem*, f. 75v-76r. Veg. en aquest epígraf, l'apartat que versa els *assassinats i homicidis*.

²⁵⁷¹ En van estar testimonis Lluís Ario de Llombai i Jaume Appo de Catadau. *Ibidem*, f. 1v.

²⁵⁷² El 28 de novembre de 1558 en tornà a signar una altra amb Joan Vaio. Veg. en aquest apartat un poc més amunt. *Ibidem*, f. 31v.

²⁵⁷³ En van estar testimonis Lluís Ario i Genís Soriano de Llombai. *Ibidem*, f. 6v. Sobre els Silinula, habituals clients de l'hostal. *Ibidem*, ff. 6v, 57v-59v i 61r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a *els furts*.

²⁵⁷⁴ En van estar testimonis Pere Gutierrez de Llombai i Vicent Forof d'Alèdua. *Ibidem*, f. 12r. El nom musulmà d'un dels dos Jeroni Palletes era Mahomat i el de l'altre Asmet. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 37; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 83, 85, 107 i 109. El 29 de maig de 1564 Jeroni Palletes, òlim Asmet, tractà d'agredir amb un cudol el missatge Jaume Candela. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 62v-63r. Veg. en aquest epígraf que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*, així com l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁵⁷⁵ En van ser testimonis Joan Sanchis i Lluís Eiximeno. *Ibidem*, f. 32v. Joan Arelli era el pare de Vicent Arelli. El 1561 Joan Arelli i el seu fill Vicent van signar pau i treva amb Vicent i Jeroni Pezis, perquè Vicent Arelli havia furtat un ou en l'hostal a Vicent Pezis. Aquell, però, s'hi havia tornat i havia assestat una punyalada en el muscle a Vicent Arelli. *Ibidem*, f. 28r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a *els furts* i també en el present epígraf l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a *l'indret i el moment*.

²⁵⁷⁶ En van estar testimonis Joan Marna i Vicent Maimó de Catadau. *Ibidem*, f. 35r. Gabriel Aguilé va estar lloctinent de justícia d'Alfarb el 1561. *Ibidem*, f. 28r. La signatura d'aquesta pau i treva pogué ser la conseqüència de la baralla que va enfrontar el setembre de 1558, Vicent Cateu, Jeroni Mansor i Vicent Mansor, amb Gabriel Aguilé. *Ibidem*, ff. 36v-38v. Veg. en el present epígraf l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a *l'indret i el moment*.

Roio, a Ibrahim Solàs, al vell Llop Vaio, a Yusef Vaio, a Llop Vero, a més d'un tal Asmet, un tal Salas i un tal Saad amb Vicent Biari, un tal Garró, un tal Cuhit, Jeroni Cuhit, Casboret, Saad Benet, Alí Benet, Ashat Xat, Asmet Xat, Massot Xat, Obaidal Xat i Aixèr Sastre.²⁵⁷⁷

Fins i tot, les intermitents paus i treves que es van signar en els següents anys van estar auspiciades per mossén Gaspar Valentí. Per tant, el batlle hi estigué present el 17 de juny de 1561, quan els llombains Lluís Llopet, òlim Ibrahim; Obaidal Llopet i Lluís Solàs, òlim Asmet, es van pacificar amb els germans Josep i Miquel Cuhit, també de Llombai;²⁵⁷⁸ i quan l'11 de març de 1564 l'alfarbí Vicent Aiet es concordà amb el llombaí Baptista Silinula i amb els alfarbins Vicent Alamí, Fotaia Xagaf, Joan Git i Vicent Ferrer.²⁵⁷⁹ El 1565, Valentí assistí a quatre compromisos. El 20 de febrer, el catadauí Vicent Ribeu es reconcilià amb Vicent Cantell i un tal Maimó, òlim Seisef.²⁵⁸⁰ El 30 de juny els hi arribà el torn a Gabriel Palletes i al catadauí Vicent Gasc.²⁵⁸¹ Finalment, el 23 de novembre acudí a dues importants encaixades de mans que contribuïren notablement a pacificar la foia i marquesat de Llombai. La primera va estar la dels germans Jaume Negret i Vicent Negret, òlim Edam, amb el catadauí Vicent Ganne.²⁵⁸² A la segona, va repetir com a protagonista Vicent Ganne i s'hi afegí al seu germà Joan, a més de Baptista, Jeroni i Lluïset, Parell, Vicent Cuhit, Francesc Lordes i Vicent Fejuguet que es van reconciliar, després d'una dècada, amb Antoni, Joan, Lluís i Vicent Mandarani.²⁵⁸³

²⁵⁷⁷ *Ibidem*, f. 41r. Tot apunta que aquesta pau i treva va estar la conseqüència de l'agressió arran de la qual va morir Pere Llopet, àlies Templat. Veg. en aquest epígraf, l'apartat que versa sobre *els assassinats i els homicidis*, particularment els paràgrafs tocants a *les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris*.

²⁵⁷⁸ La pena en metàl·lic en cas d'incompliment fou estipulada en 100 ducats. En van estar testimonis Baltasar Gomiri, Vicent Toixa, òlim Alí, i Gaspar Llopet. *Ibidem*, f. 44v.

²⁵⁷⁹ En van estar testimonis Cosme Meclí, espartenyer, i Francesc Martines, ferrer. *Ibidem*, f. 61r. Tot apunta que aquesta pau i treva va estar la conseqüència del furt que Baptista Silinula perpetrà a les primeries de febrer de 1564. L'objecte emblat va estar un torcabagues amb dotze reals de quatre, quatre reals de dos i tres diners menuts. *Ibidem*, ff. 6v, 57v-59v i 61r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a *els furts*.

²⁵⁸⁰ La pena en metàl·lic en cas d'incompliment fou estipulada en 100 ducats. En van estar testimonis Gabriel i Jeroni Aguilé. *Ibidem*, f. 70r.

²⁵⁸¹ En van estar testimonis Pere Ortís i Joan Dorduix. *Ibidem*, f. 74r.

²⁵⁸² En van estar testimonis Joan Marna i Vicent Aiet de Llombai i Anfós i Joan Git. *Ibidem*, f. 78v. Una nit de 1560 Vicent Ganne, òlim Saad, (germà de Vicent Ganne, òlim Mahomat) junt amb altres moriscos vassalls de Galceran de Castellví, va donar assalt a la casa de Jaume Negret, de la qual li van sotraure no sols diners, robes i objectes de valor, sinó que li va segrestar també la seua dona. *Ibidem*, f. 43r-43v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants als *robatoris*.

²⁵⁸³ En van estar testimonis Joan Marna i Vicent Aiet de Llombai. *Ibidem*, f. 79r. El 1555 els Mandarari havien tingut una trifulga amb Tarnàs, motiu pel qual signaren pau i treva. Així les coses, el febrer de 1556 els Mandarani escometeren Vicent Ganne, òlim Mahomat, el qual va faltar a causa de les ferides. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *els assassinats i els homicidis* i particularment paràgrafs dedicats a *les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris*.

C) Les injúries verbals i les amenaces

El títol d'aquest epígraf no pot ser més explícit respecte al seu contingut. En efecte, allò amb què es toparà tota aquella persona que s'endinse en aquestes pàgines són mencions i consideracions sobre amenaces i ofenses relacionades amb la paraula. Per tant, ja de primer antuvi, convé descartar qualsevol esment a difamacions premeditades o a les denominades «injúries d'obra», enteses com mirades incitants, gestos grollers o esputacions, atés que el quèrn de Pere Calbet no arreplega cap acció d'aquesta naturalesa. Ara bé, això no significa que no es produïren—és clar que els hi hagué d'haver!—, sinó que en aquelles ocasions en què hi van estar presents bé no van sobreixir per la seua càrrega injuriosa o bé ni els òrgans d'administració de justícia de la foia i marquesat de Llombai ni tampoc els i les denunciants els hi prestaren una excessiva atenció o ni tan sols hi repararen mai en aquests com a actes veritablement punibles.

En eixa direcció, cal advertir que els mateixos Furs del Regne de València no encertaren mai a puntualitzar les especificitats o a realitzar ordenacions massa definides pel que fa a limitacions, excepcions o agreujants, ni menys van establir cap tipus de distinció entre les injúries de paraula i les d'obra. No debades, en una sola rúbrica—tal com ho assenyala Francesc Roca Traver—trobem barrejades la calúnnia, el ludibri, la vasta òrbita de l'insult personal o la difamació. Una cosa semblant s'observa a les penes, ja que els legistes no van ser gaire explícits a l'hora d'establir els càstigs en què hom hi incorria.²⁵⁸⁴ Aquesta manca de desenvolupament legislatiu caldria atribuir-lo al fet que, en la major part dels casos, invectives i impropis o bé actuaven com a element desencadenant o bé contribuïen a empitjorar un altre delictes; raó per la qual no es tenia tant en compte la seua capacitat vexatòria com l'indret, el moment i la identitat tant de la persona agressora com la de l'agredida.²⁵⁸⁵

En eixe ordre de coses, com que la caracterització espacial i temporal, així com l'anàlisi prosopogràfica dels individus implicats, han sigut atacades en altres apartats, queda justificada la seua completa elució amb la finalitat de centrar el discurs únicament en valoracions de caire ideològic i terminològic al més pur estil de la història de les mentalitats. No obstant això, abans d'endinsar-nos en aquest tipus de disquisicions resulta escaient posar-ho en xifres. Car, entre 1554 i 1570, les injúries verbals van representar 18

²⁵⁸⁴ Veg. ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de València...*, op. cit., pp. 245-258.

²⁵⁸⁵ SERRA RUIZ, R., *Honor, honra e injuria...*, op. cit., pp. 55-66.

% sectorial i hi van ser presents—com a element secundari—tant en les causes subsegüents a homicidis com a agressions físiques i resistències a l'autoritat.

Tanmateix, val a dir que el notari Pere Calbet no sempre va registrar l'intercanvi concret de dicteris o de males paraules. En algunes ocasions, la falta d'interés per part del tribunal de la Batllia a l'hora d'assabentar-se dels detalls o bé la resistència o la manca d'expressivitat dels testimonis, abocaren l'alzireny a l'emprament de fórmules jurídiques una mica àrides com ara «passar paraules deshonestes» o «tindre algunes paraules», entre d'altres. A tall d'exemple, Calbet es veié constret a utilitzar aquesta mena de locucions el 1567, quan Vicent Compat²⁵⁸⁶ denuncià Vicent Maimó²⁵⁸⁷ per haver-li llançat una cudolada en el cap la vespra de la festivitat de Sant Joan Baptista. Segons sembla, en els instants previs Compat i Maimó «tingueren algunes noves».²⁵⁸⁸ Així mateix, el 21 de març de 1556, el procurador fiscal Gonçal Navarro encetà un procés a la cort de la Batllia «a efecte de provar quines paraules deshonestes passaren al temps de les aldees entre lo fill de Maymó e Pedro Novercas, alguazil dels novament convertits, en presència de dos frares del convent de Lombay». Malgrat que el sentit de la pregunta era clar i concís, els tres testimonis—tots ells moriscos²⁵⁸⁹—esquivaren deliberadament el manament de referir els termes específics.²⁵⁹⁰ Heus ací una petita mostra, però hi ha molts més episodis que, tot i que resulten transcendentals a efectes quantitativs, no ho són a nivell qualitatiu.

Contràriament a això, esdevenen molt més interessants, almenys per als nostres propòsits, els relats en què bé el denunciant o bé les persones citades a declarar o qualsevol altre intervinent en el litigi precisa més o menys detalladament la diatriba d'insults i impropis que els protagonistes dels fets hi van intercanviar; habitualment després de ferides, cops i morts violentes. En eixe sentit, tant Francesc Roca Traver com Immaculada Peris Giménez ens aporten una sèrie d'invectives breus i directes com ara «traïdor», «lladre», «home vil», «cuguç» o «cornut», «bagassa», «alcavota», entre d'altres, que titllen de

²⁵⁸⁶ El malnom de Vicent Compat era Fotaia. Únicament trobem un Vicent Compat en la relació de moriscos a què se'ls va confiscar armament el 1563. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 37. El setembre de 1555 Pere Ribeu va comprar un tros de terra de Vicent Compat, emperò no tenia comptants suficients com per acabar de pagar-lo i Ribeu tenia nombroses cases a la plaça de Catadau es comprometé a abonar-li un sou de l'arrendament de cadascuna d'elles. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 9r i 12r.

²⁵⁸⁷ Sembla que l'alfarbi Yusef Maimó es correspon amb Vicent Maimó. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 43. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 31r-31v.

²⁵⁸⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 79v-80r. Veg. en aquest epígraf en les pàgines tocants a *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵⁸⁹ Els tres testimonis van ser Vicent Caixut, justícia d'Alfarb; Vicent Joglar i Joan Muixver, àlies Asmet.

²⁵⁹⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 18v-19v. Veg. també a l'apartat titulat *Resistències, desacataments i desafiaments*, els paràgrafs tocants a *Els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*.

freqüents.²⁵⁹¹ Aquesta relació, comparada amb la que hem estat capaços de reunir per a la foia i marquesat de Llombai entre 1554 i 1570 posa de manifest l'estreta coincidència d'algunes injúries com «bagassa», a causa del seu ús generalitzat; alhora que evidencia l'estricta particularitat d'altres com «cunyat dels frares» i els seus derivats.²⁵⁹²

Emperò, el ben cert és que hi va haver un poc de tot: escarnis relacionats amb el parentesc, amb els comportaments i amb la sexualitat; aspectes que podien minorar el grau d'honorabilitat i respectabilitat de les nissagues. En efecte, partint de la base que a l'Edat Moderna una part important de la identitat es transmetia per la via de la filiació, hom, en nàixer, adquiria ja de primeres un rang o consideració social intrínsecament unit amb la seua bressola, ço és, relacionat amb la seua estirp, amb estatus i amb el grau de la seua puresa de sang. En segon lloc, hi eren els costums, els quals estaven també indefugiblement lligats al llinatge i es situaven en el següent escalafó de les valoracions. Per tant, val a dir que els encerts i els desencerts d'uns i altres incidien plegats sobre la resta de membres de la família, de mode que l'individu es convertia en una baula més d'un cadenat en què cadascun dels integrants tenia poder d'influència sobre la reputació del conjunt de descendents del tronc comú.

En eixe sentit, convé destacar que existia una marcada diferència de gènere pel que fa als comportaments i la vida pública. Així les coses, mentre que l'honra masculina estava irremissiblement nugada a la defensa—inclús violenta—del prestigi familiar, la femenina raïa en la castedat i en la puresa del cos de la muller, de la germana, de la filla o de la mare. Car, s'acostumava a entaular una directa correlació i un desdoblament de significats entre la pudicícia i la probitat de les fembres i la interioritat dels seus menesters i del seu sexe, la qual esdevenia inversament proporcional a l'exterioritat i els quefers en l'esfera comunitària del baró. Per consegüent, seguint la mateixa lògica—exceptuades les ocasions en què era estrictament necessari—, a aquella dona que anhelava tindre notabilitat en l'espai públic se li aplicava l'apel·latiu de «mala dona», que equivalia a «fembra pública», «puta» o «bagassa». Òbviament, ocorria el mateix amb aquelles fadrines, vídues o casades

²⁵⁹¹ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 40-41; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 245-258.

²⁵⁹² Sobre la injúria veg. BRAKETT, J. K., "The language of violence...", *op. cit.*, pp. 97-105; FINCH, A., "Women and violence...", *op. cit.*, pp. 36-38; FLYNN, M., "Blasphemy and the play...", *op. cit.*, pp. 29-56; GARRIOCH, D., "Verbal insults in eighteenth...", *op. cit.*, pp. 104-119; GAUTTER-DALCHÉ, J. "Remarques sur l'insulte...", *op. cit.*, pp. 117-126; HOAREAU-DODINAU, J., "Les injures au roi...", *op. cit.*, pp. 223-240; HUGHES, G., *Swearing. A Social History...*, *op. cit.*; KARRAS, R. M., "The latin vocabulary...", *op. cit.*, pp. 1-17; LESNICK, D. R., "Insults and threats...", *op. cit.*, pp. 71-91; NYE, R. A., *Masculinity and male codes...*, *op. cit.*, pp. 315-317; TREXLER, R. C., "Correré la terra...", *op. cit.*, pp. 845-902; WALRAVENS, C., "Insultes, blasphèmes ou hérésie...", *op. cit.*, pp. 485-507.

que s'havien unit carnalment i il·lícitament, al llarg de les seues vides, amb diversos hòmens.²⁵⁹³

Precisament, en eixe darrer sentit s'ha d'entendre l'ofensa que Muní Caixut proferí contra un dels fills de Llop Dido, el març de 1559, en titllar-lo de «cunyat dels frares». Dit en altres paraules, allò significava que la germana de Llopet tenia relacions amb els monjos dominics del convent de la Santa Creu.²⁵⁹⁴ En canvi, el sentit injuriós de l'expressió «Mala dona! Què voleu? Mesclar tot lo lloch?» que emprà, el febrer de 1560, Maria Mizeia a l'hora de reprovar l'acció de Caterina, l'encisadora muller de Vicent Appo, òlim Solim,²⁵⁹⁵ correspondria més aviat a la primera accepció.²⁵⁹⁶ Malauradament, però, no hem estat capaços d'inferir els motius pels quals el guarda Benet Hernandes abans d'assassinar la seua muller, Lucrècia, a inicis d'agost de 1564, la va tractar de «bagassa» i «na mala dona».²⁵⁹⁷

En paral·lel als escarnis contra les dones, cal referir els ludibris contra els hòmens. Entre els més usuals trobem els relacionats amb la insuficiència o la impotència masculina, el de la feminització del baró o més directament els seu assenyalament per homosexual. Açò darrer potser era arribar massa lluny, sobretot tenint en compte que la sodomia estava contundentment perseguida; qualificada lladoncs com a pecat abominable que perjudicava a tota la societat i amenaçava i subvertia l'ordre natural.²⁵⁹⁸ Conseqüentment, aquest insult, en segons quins contextos i amb quines intencions, podia ratllar la difamació. I això ja eren paraules majors.

En el cas de la foia i marquesat de Llombai, únicament se'n va registrar un d'episodi. A finals del mes de març de 1559, Muní Caixut tatxà Amiret, mosso de Baptista Alamí, àlies Casboret, de «bujarró». De primeres, cal indicar que es tracta d'un barbarisme d'origen castellà o dit en altres paraules, d'una valencianització del mot «bujarrón». Si bé la definició de diccionari es refereix en sentit despectiu a l'individu que sodomitza un altre, el ben cert és que l'anàlisi històrica i etimològica evidencia més coses.

²⁵⁹³ Veg. MADERO, M., *Manos violentas, palabras...*, op. cit., pp. 65-68 i 105-107.

²⁵⁹⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 79v-80r. Veg. en aquest epígraf en les pàgines tocants a *els assassinats i els homicidis*.

²⁵⁹⁵ *Ibidem*, f. 44r.

²⁵⁹⁶ *Ibidem*, f. 43r i ff. ss. 52v-53r. Veg. en aquest epígraf, les pàgines tocants a *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁵⁹⁷ *Ibidem*, f. 63r-63v. Veg. en aquest epígraf, les pàgines tocants a *els assassinats i els homicidis*.

²⁵⁹⁸ La sodomia simbolitzava molts del valors negatius de la societat. En primer lloc, com que durant el coit l'accés al conducte anal havia de realitzar-se en la major part dels casos per l'esquena l'acció era assimilada a la traïció. Així mateix, en ser considerat un acte contranatural era homologable al bestialisme, el canibalisme, la ingestió de femta i l'heretgia. Veg. MADERO, M., *Manos violentas, palabras...*, op. cit., pp. 68-70.

No debades, tant la Reial Acadèmia de la Llengua, al DRAE, com mossén Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll al DCVB estan d'acord en què el terme prové del llatí *bulgāru* (búlgar), i que durant l'Edat Mitjana era equivalent o sinònim de «sodomita», perquè els creuats consideraven els búlgars heretges i els atribuïen pràctiques homosexuals arran de la seua pertinença al bogomilisme o a l'Església Ortodoxa. L'altra accepció recollida al DCVB, també esdevé interessant, en tant que associa aquest adjectiu, també despectivament, a polissons i a hòmens malintencionats i perversos. Malgrat que la major part dels filòlegs aposten pel francès «*bougeron*» a l'hora d'explicar l'ingrés d'aquest vocable en la llengua castellana, no es poden descartar del tot les vies del provençal «*boujarroun*» ni de l'italià «*buggerone*».²⁵⁹⁹

En altres ocasions l'ofensa prenia connotacions vinculades a atributs de certs animals o amb oficis amb escàs prestigi social com ara el d'algutzir, el de botxí, el de carceller o el de missatger. En eixa direcció s'ha d'entendre, a tall d'exemple, l'expressió «fill de saig» amb què el mateix Muní Caixut titllà, el 1559, Saad Mahomat.²⁶⁰⁰ No per casualitat entre els quefers dels qui exercien la professió de saig es trobaven l'exposició i lectura públiques de les citacions, crides i edictes que emanaven de l'administració, l'execució d'embargaments o la detenció dels delinqüents. Certament, aquest tipus d'oficials de justícia no sols no gaudien de bona fama i reconeixement dintre de les comunitats, sinó que també se'ls solia identificar amb una mena de traïdors o venuts, ço és, esbirros al servici dels més poderosos. El predicament, però, els hi venia de lluny, atés que segons els Evangelis els saigs jueus es comptaren entre els qui intervingueren de mode força dolent en la passió de Jesucrist.²⁶⁰¹

El recurs a la bestialitat i l'animalitat esdevenia una constant a l'hora d'intentar degradar la condició humana, especialment en aquells casos en què es tractava d'individus que professaven religions distintes, heretges i soldadesca enemiga. En fa bona prova el fet que els cristians qualificaren de «perro», «can» o «gos» tant als jueus com als musulmans. Ara bé, el terme era usat també de manera recíproca a la inversa amb clares connotacions negatives. Tal com apunta Marta Madero, els vocables «perro», «can» i «gos», entesos despectivament, gaudien d'un extens i ample recorregut en l'art i

²⁵⁹⁹ Cfr. les accepcions «*bujarrón*» i «*bujarró*» del DCVB i DRAE. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 41r. Veg. en aquest epígraf, les pàgines tocants a *els assassinats i els homicidis*.

²⁶⁰⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 41r. Veg. en aquest epígraf, les pàgines tocants a *els assassinats i els homicidis*.

²⁶⁰¹ Veg. les accepcions de «saig» del DCVB.

el pensament medieval. A tall d'exemple, no pocs passatges de *La Bíblia* consideraven els gossos com animals famèlics, voraçs, menyspreables i impurs.²⁶⁰²

Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, val a dir que el manuscrit de Pere Calbet recull aquest apel·latiu dues vegades, curiosament, proferit per moriscos contra oficials senyorials en execució de les disposicions pertinents dictades per la cort de la Batllia. El primer episodi es produí el 29 de maig de 1564. Asmet Palletes²⁶⁰³ tractà d'agredir amb un cudol el missatger Jaume Candela. Car, Candela, en execució d'una provisió de justícia, li volia prendre per penyora un moltó i el morisc tractà d'impedir-ho, tot dient-li: «Perro! Fill de perro! Lo moltó me haveu de pendre?» i amenaçant-lo de mort. Quan els agents senyorials aconseguiren endur-se l'òvid exclamà rabiosament: «Aquest serà negre moltó per a vós!».²⁶⁰⁴ Fins i tot en aquesta darrera expressió o sortilegi hi ha un petit retall del simbolisme i la mentalitat, atès que el negre era el color a què s'associen més característiques negatives. No debades, estava relacionat amb el dolor, la desesperació, la tristesa, la malenconia, la infelicitat, la mort, la depressió i també amb les ciències ocultes i la màgia maligna.

El segon fou molt més greu, ja que l'agressor—Joan Galai— a més de proferir injúries i amenaces, feu ús d'armes prohibides. Els fets van ocórrer a les primeries de maig de 1565 i la víctima fou Roderic d'Espinosa, a qui mossén Gaspar Valentí li havia ordenat detindre el fill de Joan Galai, i el fill de Sabba.²⁶⁰⁵ a l'altura de les eres de Catadau els abordà el pare de Galai, el qual enfurit per l'arrest del xicot s'abalançà sobre Espinosa, punyal en mà, cridant: «Perro! Fill de perro! Per què portau pres mon fill?». Uns instants més tard, des de la llunyania, Galai proferí unes quantes paraules amenaçadores contra el missatge: «Vós posareu en mal la terra!».²⁶⁰⁶

²⁶⁰² Veg. MADERO, M., *Manos violentas, palabras...*, op. cit., pp. 150-155. Veg. també a *La Bíblia*; Ap. 22, 15; Ex. 11, 7; 22, 31; Fl. 3, 2-3; Is. 56, 10; Mt. 15, 26-27; 1 Re. 14, 11; 16, 4; 21, 19-23; 1 Sa. 17, 43; 2 Sa. 16, 9; Sl. 22, 16 i 20; 59, 14-15; 68, 23.

²⁶⁰³ D'acord amb la relació de moriscos referida per Èlia Gozábez i Antonio Constán, el musulmà Asmet Palletes es correspon amb el morisc Jeroni Palletes. No obstant això, més amunt hem documentat un Jeroni Palletes que abans s'anomenava Mahomat. A la referida relació també apareix Abdalà Palletes que es correspon amb Gabriel Palletes. El 1563, en el context del desarmament morisc, sols hi apareixen Gabriel i Jeroni Palletes. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* op. cit., p. 37; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., pp. 83 i 85.

²⁶⁰⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 62v-63r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries*, així com en l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*.

²⁶⁰⁵ Sobre els Sabba i els seus parents, els Asquer, veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 54, 59, 60, 79-81, 97 i 100.

²⁶⁰⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides*, així com en l'epígraf

El 9 d'octubre de 1565, el molí algepser de Llombai esdevingué l'escenari d'un conat d'enfrontament. Els protagonistes van estar el rajoler i algutzir Joan Luna²⁶⁰⁷ i un morisc vassall de Galceran de Castellví. Arran d'una conversa, el carletí exclamà: «Vós sou heretge!», cosa que provocà que Luna hi desembainara ràpidament l'espasa.²⁶⁰⁸ Malauradament, la font no ofereix excessius detalls sobre la intencionalitat amb què van estar pronunciades les susdites paraules, raó per la qual no es pot arribar a inferir si es tractà d'una vertadera acusació d'heretgia o si pel contrari el sentit s'encaminava més aviat—tal com insinua Marta Madero—envers el simple improperi.²⁶⁰⁹

Així mateix, no faltaven ocasions en les quals, atenent al mode en què s'havia formulat l'ofensa, el que es buscava era posar en entredit no sols l'honorabilitat d'un individu sinó expressament la de tota una nissaga. En eixa direcció, caldria esgrimir l'intercanvi de raons que es produí entre Tristany Ribeu i Jeroni Gallbou²⁶¹⁰ a primers de juny de 1565 en l'interior de l'hostal de Llombai. Segons pareix, Ribeu reprengué a alguns dels presents perquè estaven intentant emborratxar el fill de l'alamí d'Alcàsser. Gallbou, el manà callar i el convidà a anar-se'n. Llavors, el llombaí, un tant enfurit, li contestà de males maneres: «No me n'hiré per vós ni per vostre linatge!», cosa que precipità que el menescal el prenguera d'un grapat per la camisa a l'altura del muscle esquerre i li l'esgarrara.²⁶¹¹

Finalment, cal referir dos episodis en els quals no es pot parlar d'insults i d'amenaques, cosa que no lleva que les persones involucrades s'hi sentiren agreujades. El primer cas arribà a mans de mossén Gaspar Valentí el 8 de maig de 1565, els esdeveniments havien ocorregut, però, el primer de maig «dia de Sent Felip»,²⁶¹² en les immediacions de l'església d'Alèdua.

titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*.

²⁶⁰⁷ Joan Luna havia denunciat el 8 de maig de 1565 un mosso de Caravig anomenat Firahuin, perquè juntament amb altres persones li havia botat foc a la llenya que tenia depositada al seu rajolar d'Alèdua i de resultes s'havia pres tot l'immoble. *Ibidem*, ff. 70v-71r.

²⁶⁰⁸ *Ibidem*, f. 78v. Antoni Martí, fou, juntament amb Joan Git, un dels dos testimonis requerits en la causa. Antoni Martí, relatà que estava dins del molí algepser quan es produí la trifulga i que l'havia avisat un home que també hi estava present. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides*, així com l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁶⁰⁹ Veg. MADERO, M., *Manos violentas, palabras...*, *op. cit.*, pp. 117-119.

²⁶¹⁰ Jeroni Gallbou, menor, òlim Asmet, era el fill del menescal Jeroni Gallbou, òlim Massot. El menescal Gallbou i els seus fills eren uns habituals de l'hostal. Gallbou va estar fermança, juntament amb Lluís Maimó, de Vicent Maimó en la cudolada que li pegà a Vicent Compat el juliol de 1567. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 79v.

²⁶¹¹ *Ibidem*, ff. 72r-73r. Veg. en aquest epígraf, les pàgines tocants a *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides*.

²⁶¹² Fins al 1955, l'Església Catòlica Romana feia la festivitat de Felip, juntament amb la de sant Jaume el Menor, el dia 1 de maig. En instituir-se la festa de Sant Josep Obrer, el 1955, es va moure la festa de Felip i Jaume a l'11 de maig; el dia més proper que no tenia assignada cap altra festa. En 1969, arran de la revisió

En acabar-se la missa, Joan Luna, un tant estranyat perquè el temple estava buit, li preguntà a fra Joan del Puente, que era el dominic que havia presidit l'eucaristia: «Com hi ha poca gent?». Joan Camarell,²⁶¹³ un tant aïrat, se li avançà, tot fent al·lusió a la creixent importància de la sericicultura: «Com voleu que vinguen a missa? Que estan destorbats en los cuchos!». Llavors, Luna es girà devers Camarell i respectuosament li contestà: «Jermà Camarell, yo no us dich res a vós». Allò creà una situació tensa entre Luna, que lladoncs ocupava el càrrec d'alguatir, i Camarell. Afortunadament, el frare va saber resoldre el tràmol cridant: «Baste! Baste!». ²⁶¹⁴ Per eixa raó, la cosa no arribà a res i el tribunal de la Batllia desestimà qualsevol actuació.

El segon succés resultà ser molt més greu que el primer. En eixa direcció, tot indica que la pragmàtica de desarmament de gener de 1563 pogué incentivar entre la població morisca una encoberta i solapada tendència a la resistència, la qual en ocasions portava aparellada una degradació de l'autoritat; extrem que en el plànol quotidià va acostumar a prendre la forma d'irreverències, renitències i desacataments que simbòlicament no es dirigien tant contra el marquès com contra els executors de les seues disposicions: els oficials. ²⁶¹⁵ Heus ací un petit tast.

L'estiu de 1563, mossén Gaspar Valentí va prohibir a Joan Marna, àlies Sonduc, que collira la fruita dels seus presseguers, els quals tenia pensat remetre a don Carles de Borja i Castro. No obstant això, tot apunta que Marna en feu cas omís i en prengué tants com en va voler. Tan descarat fou que un jorn de les darreries de setembre, estant el batlle a un dels portals de Llombai, el veié entrar al poble amb una taleca al coll. Se li acostà i li recriminà: «No us havia yo manat, a pena de xxv lliures que no cullguesseu los préssechs que eren per a sa senyoria?». A rengló seguit, Marna emprà un to desenfadat i desafiant: «Yo no porte préssechs sinó melons!». Això feu enutjar el cavaller: «Axò no són melons, sinó présechs!». Nogensmenys, el nou convertit mantingué alhora la tranquil·litat i el to sarcàstic i provocatiu: «Si lo senyor duch fóra, no-m vedara de collir huns pochos de présechs sechs». Malgrat que no tenim notícia de la sentència, tot fa pensar que el desemborsament en metàl·lic de la condemna final no degué ascendir molt més enllà de les 25 lliures inicials. ²⁶¹⁶

del Calendari romà, es va tornar a moure, ara al 3 de maig, que és la data de celebració actual. L'Església Anglicana manté, no obstant això, la festivitat l'1 de maig.

²⁶¹³ La font no especifica el nom de Camarell, però l'únic morisc d'Alèdua amb aquest cognom que apareix al llistat del desarmament de 1563 és Joan Camarell. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, p. 42.

²⁶¹⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 71v.

²⁶¹⁵ Veg. l'apartat homònim de l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*.

²⁶¹⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 55r-55v. Veg. l'apartat homònim de l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, els paràgrafs tocants a *els desacatament d'ordres*.

D) Els assassinats i els homicidis

Talment com ho afirma Mark D. Meyerson, de primeres pot semblar agosarat i artificios traçar una dicotomia entre les comunitats cristianes i morisques del regne de València, atès que no en pocs casos els uns i els altres van compartir indrets de conreu i habitatge a municipis de població mixta com ara Llombai. Ara bé, també cal tindre en compte que el fet d'ocupar el mateix espai físic i de sotmetre's a les directrius polítiques instaurades pels antics conqueridors no portava necessàriament aparellat l'acceptació o la conformitat rígida dels valors i les normes de la societat imperant. Malauradament, però, els agents de l'administració reial i senyorial solien tindre un escàs interès per fixar en la documentació la diversitat sociocultural dels col·lectius de novament convertits, si més no fins que allò no començà a posseir notòriament uns interessos fiscals i pecuniaris; cosa que dificulta l'estudi del vertader grau d'aculturació de les antigues aljames musulmanes o llur capacitat de resistència a aquest procés d'assimilació o fins i tot—com apunta l'historiador estatunidenc—el manteniment d'alguns mínims mecanismes de reproducció de la identitat i de les institucions islàmiques fins ben entrat el segle XVI.²⁶¹⁷

Tot açò ho portem a col·lació perquè resulta inevitable plantejar una vegada més l'eterna disjuntiva sobre el nivell d'atansament de la font a la realitat de la foia i marquesat de Llombai en temps de don Carles de Borja i Castro. En eixe sentit, sens dubte seria interessant poder endinsar-se en aspectes tant transcendents com ara les realitats culturals (cosmovisió, sistema de valors, codis morals...) que s'amagaven sota els procediments burocràtics i els formulismes o també aprofundir més en el tractament dels aspectes tocants als mecanismes d'impartició de justícia a aquesta important senyoria de la casa ducal de Gandia.

En efecte, si ens atenim únicament a les dades que ens subministra la documentació, la imatge que hi traspuia és la d'una petita quantitat de cristians vells, bastant cohesionats i ben avinguts, front a un conglomerat d'antigues aljames, en certa mesura refoses i readaptades a la forma en què es gestionaven els consells cristians, violentades per l'alta incidència de la pròpia conflictivitat intracomunitària. Semblant asserció no hauria de sorprendre ningú. No debades, el nombre de successos registrats en què tant els agressors com els agredits hi van estar solament moriscos esdevé, certament, aclaparador. Tant se

²⁶¹⁷ Veg. MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València...*, op. cit., pp. 405-406; —, “Un Reino de contradiciones...”, op. cit., p. 18.

val la secció que referim, perquè l'afirmació troca en un inqüestionable axioma palés tant arreu dels apartats del present epígraf com també als anteriors.

Ben mirat, hom ho podria atribuir a una qüestió merament demogràfica, atés que els cristians nous eren numèricament majoritaris a la foia i marquesat de Llombai; fins l'extrem que comptaven amb quatre comunitats front a l'única i solitària dels cristians vells que residien a Llombai. Certament, aquest argument, sense més, sembla irrefutable. Així mateix, la forta presència al manuscrit elaborat per Pere Calbet dels novament convertits es podria allevar també a una repressió de la violència o a una administració de justícia senyorial un tant esbiaixada, en la qual tant els oficials com les institucions haurien posat el principal focus d'atenció sobre aquesta «majoria minoritzada» en detriment de la «minoria majoritzada», que consegüentment hauria pogut gaudir de certa mànega ampla.

Malauradament, però, ambdues hipòtesis s'ensulsiem si més no parcialment quan hom centra l'anàlisi en altres vessants de conflicte no gens trivials, com ara, les tradicionals confrontacions entre els cristians vells i els antics mudèjars i se n'adona que la cadència esdevé molt escarida, per no dir pràcticament inexistent; més enllà de les puntuals resistències a l'autoritat o els impagaments.²⁶¹⁸ Ho reforcen, a més, les poques ocasions en què el notari alzireny hi va haver de registrar de paus i treves entre ambdós grups socials, ja que contràriament a això la immensa majoria van estar signades entre els vassalls moriscos de don Carles de Borja i Castro.²⁶¹⁹

Arribats, doncs, a aquest punt, tot apunta que la violència endògena va ocupar un lloc preeminent dins de la vida d'aquest col·lectiu. Ara bé, el que de primeres no resta en clar és si aquests elevats índexs de conflictivitat interna obeïen—com assenyala Meyerson²⁶²⁰— a comportaments derivats de codis i estructures mentals subjacents i d'arrel musulmana (*diya, qiṣāṣ, casabīyya...*)²⁶²¹ o si per contra, el procés d'assimilació havia comportat irremissiblement el seu abandonament i l'adopció de les pròpiament forals i cristianes com s'albira tímidament a partir d'alguns llibres conservats de *Suna e Xara*, tocants a la llei islàmica dels mudèjars valencians.²⁶²² Dit en altres paraules, si bé gairebé

²⁶¹⁸ Veg. l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments* i també l'apartat tocant a *els impagaments* contingut al epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*

²⁶¹⁹ Veg. a tall d'exemple, en aquest epígraf, els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

²⁶²⁰ Veg. MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València...*, *op. cit.*, pp. 405-432.

²⁶²¹ Veg. TERRADAS SABORIT, I., *Justícia vindicatoria...*, *op. cit.*, pp. 349-431.

²⁶²² Sobre la *Suna* i la *Xara*, veg. FEBRER ROMAGUERA, M. V., “La organización judicial de las aljamas...”, *op. cit.*, pp. 193-217; —, *Organización municipal y la justicia...*, *op. cit.*; —, “Justicia mudéjar y alcadías...”, *op. cit.*, pp. 303-342; —, “Delincuencia mudéjar y penalidad...”, *op. cit.*, pp. 761-785; —, “Las morerías valencianas...”, *op. cit.* pp. 117-167; —, “Antecedentes y configuración...”, *op. cit.*, pp. 147-170; —, “Los tribunales de los alcadías...”, *op. cit.*, pp. 45-78; GARCÍA EDO, V. I PONS ALÓS, V., *Suna e Xara: la ley...*, *op. cit.*, pp. 55-121.

ningú dubta que a principis del segle XVI les entitats i institucions aràbigues preexistents havien sigut readaptades i homologades a efectes polítics i administratius a la realitat cristiana, caldria esbrinar si les transformacions s'havien obrat sols a un nivell diguem-ne «superficial» o també en el plànol conductual.

En eixe sentit, Meyerson esmenta la vigència de la *casabīyya* o odi de sang agnaticí al regne de Granada durant el regnat d'Isabel i Ferran i cimenta el seu manteniment a terres valencianes en diversos aspectes: la relativa autonomia comunitària i legal de què van gaudir els musulmans després de la conquesta, la perpetuació del dret malikita, que regulava la seua vida quotidiana i justificava la prolongació de les relacions d'enemistat afavorides per la composició del vessament de sang i l'homicidi en diners (*diya*); la venjança (*qiṣāṣ*) i la pràctica d'un maridatge endogàmic i intrafamiliar que en reforçava aquests vincles de parentesc (*bint al-camm*). Per tant, si l'historiador estatunidenc va ben encaminat, sota els procediments burocràtics i els formulismes homogeneïtzadors de les administracions reials i senyorials s'amagava encara ben entrat el Cinc-cents una arquitectura sociocultural molt dinàmica, la qual retenia vincles associatius i trets conceptius, interpretatius i discursius propis, distintos i separats dels dels cristians vells.²⁶²³ Així les coses, tot açò plegat, ajuda a entendre i a posar en valor els motius de l'elevada incidència de la conflictivitat intracomunitària morisca, que les fonts ens manifesten a través de la signatura de paus i treves o mitjançant l'enregistrament d'agressions físiques, injúries verbals i occisions.

Centrant una mica més el discurs, pel que fa als assassinats o homicidis—sens dubte un dels crims més greus—val a dir que entre 1554 i 1570, van representar el 12 % sectorial dels litigis elevats a la Batllia del marquesat de Llombai; cosa que els converteix en l'elenc percentualment menys nombrós dels tocants als delictes contra la integritat de les persones. Tot i que certament es tracta d'un grup tipològic força monopolitzat pels vassalls conversos de la foia i marquesat de Llombai, convé assenyalar que no esdevé un bloc del tot homogeni. Contràriament a això, hi ha un poc de tot. És a saber, evidents represàlies intracomunitàries activades pels parents de la víctima d'agressions anteriors (*casabīyya*), enfrontaments moriscs intercomunitaris, els quals no seria d'estranyar que es guiaren pels paràmetres anteriors; la mort d'un cristià vell a mans d'un nou convertit i, finalment, un cas d'homei domèstic perpetrat pel marit sobre la seua muller. Posat sobre l'eix temporal, val a dir que, a partir de 1560-1563, assistim no sols a una notable disminució dels embats

²⁶²³ Veg. MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València...*, op. cit., pp. 406-417.

entre cristians nous amb conseqüències fatals, sinó també a la seua completa dissipació, atés que els de 1564 i 1565 es corresponen amb crims o altercats en què es van veure implicats cristians vells.

Emperò anem a pams. En primer lloc, cal que ens referim als homicidis derivats de **les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris**, els quals per si mateixos, ço és, les unes i els altres, conformen el grup de classificació més nombrós i un conjunt bastant coherent. En eixe sentit, l'episodi ocorregut a les primeries de 1556 pot ser que siga el més complet i representatiu de tots. Segons sembla, el 27 de febrer de vesprada, el catadauí Vicent Ganne, òlim Mahomat, es desplaçà fins a la zona muntanyosa situada a llebeig per tal de proveir-se d'una mica de llenya i de fem dels emprius. Tot plegat havia pres al voltant dues càrregues: el necessari per escalfar la llar i adobar les seues terres d'horta.²⁶²⁴ Anava desarmat, car res no li feia sospitar amb el que es toparia en regressar. «[...] En la partida del Granotar, ya en lo pla [...] li hixqueren al davant Jeroni Mandarani, lo major dels germans; Juan Mandarani, àlies Satdon, e Juan Mandarani àlies Azmet, tots ab ses ballestes» que les portaven parades. N'havien estat a l'aguait, raó per la qual el xicot no va tindre temps a fugir. Llavors, arremeteren contra ell i el prengueren «lo hu per les mans y l'altre ab la ballesta parada als pits y l'altre escomençà de pegar de coltellades. Y axí li pegaren una gran coltellada al cap y altra en les spatles y altra en lo bras dret y una en cadascuna cama. Y·l deixaren per mort».²⁶²⁵

Així les coses, el dissabte següent—29 de febrer—mossén Jaume Martines, en qualitat de batlle del Marquesat, es presentà a Catadau, a la llar de Ganne.²⁶²⁶ Dins l'esperava Joana, vídua de Vicent Ganne i mare de l'agredit, a fi i efecte que Martines n'hi féra rebre la convenient instància de part. Heus ací un dels retalls més notables. La morisca, després d'acusar amb noms i cognoms els qui finalment esdevindrien els assassins del seu fill, no dubtà a assenyalar-ne els motius. Vicent Ganne «era cosín-germà de Batiste Tarnàs,

²⁶²⁴ La càrrega era una unitat de mesura que variava molt d'una comarca a un altra tot depenent del producte que es tractara, però que solia ser equivalent a la quantitat d'un producte que era capaç de transportar una bèstia en un sol viatge. Al regne de València la càrrega equivalia a 127,80 kg. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 134-138.

²⁶²⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 17r.

²⁶²⁶ El manuscrit de Pere Calbet revela que els Ganne no eren un llinatge qualsevol del Marquesat. En la seua nòmina recauen alguns delictes importants, com ara, el flagrant assalt que el catadauí Vicent Ganne, òlim Saad, (germà de Vicent Ganne, òlim Mahomat) junt amb altres moriscos vassalls de Galceran de Castellví, va protagonitzar a la casa de Jaume Negret, el 1560, de la qual li van sostroure no sols diners, robes i objectes de valor, sinó que li van segrestar la seua dona. Tot i això, no es pot dir que els Ganne foren pobres, ans al contrari. Cinc anys més tard, el mateix Vicent Ganne, el qual s'havia vist forçat a absentar-se del Marquesat, va rebre en concepte d'herència de son pare béns per valor 181 lliures. No debades, el vell Ganne atresorava encara al final de la seua vida, després d'haver casat els seus fills i filles, un patrimoni valorat en 572 lliures. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 43r-43v i ff. ss. 73v-74r.

àlies Çat, ab qui aquells tenien pau y treva sobre certa brega (que) havien tengut entre lo jermà del dit Tarnàs y lo dit Juan Mandarani, àlies Satdon».²⁶²⁷ En efecte, el 24 d'abril de 1555, Tarnàs es va veure abocat a fer les paus amb més de mitja dotzena d'integrants de l'estirp dels Mandarani, després d'haver desafiat i ferit Satdon.²⁶²⁸ Per tant, assistim a un tipus inusitat de revenja asimètrica, la qual destil·la més que evidents traces dels ancestrals odis de sang agnaticis de caire islàmic.

D'acord amb els principis de solidaritat clànica de la *casabīyya*, cadascun dels membres d'una estirp estava obligat a defensar l'honor del seu *nisba* (nom de la nissaga). Així doncs, qualsevol atac a una persona del grup requeria que la resta d'individus replicaren i venjaren l'afrenta en carn del mateix agressor o bé dels seus parents. És, lladoncs, en eixa direcció s'ha d'entendre l'escomesa dels Mandarani contra Vicent Ganne. No debades, el relat dels fets demostra que tant el jovenet com la seua família n'eren ben bé conscients i prenien com a propi aquest sistema de valors, en què la sang sol·licitava una reparació amb més sang; fins a l'extrem d'engegar una espiral interminable de vindictes i actes violents. Per això, com apunta Meyerson, de vegades esdevenia tan important reforçar la *casabīyya* amb la pràctica de l'endogàmia; matrimonis que bastant a sovint es materialitzaven amb parents directes, com ara, cosins-germans (*bint al-camm*). Això, sens dubte, n'enrobia l'adhesió i l'afecció dels integrants del llinatge, atés que lligava els interessos dels germans i els dels seus fills al mateix temps que permetia presentar un front més compacte a l'hora de contrarestar sense friccions les forces de les nissagues rivals.²⁶²⁹

Rebuda la instància de part, mossén Jaume Martines donà pas a una suculentia reproducció de testimonis. Entre els citats a declarar trobem l'alfarbi Vicent Papudo²⁶³⁰ o els catadauïns Joan d'Arévalo,²⁶³¹ el justícia Joan Fuster, òlim Massot Galup; Baptista Paret²⁶³² i Vicent Salema. Pel que sembla Papudo i altres dos moriscs anomenats Vicent Osmén²⁶³³ i un tal Cabras (foraster?) també estaven per la muntanya cuidant el cabrum la vesprada en què ocorregueren els fets. Malgrat que no ho especifica, Papudo hi hagué

²⁶²⁷ *Ibidem*, f. 17r.

²⁶²⁸ *Ibidem*, f. 1v. Veg. en aquest epígraf, els paràgrafs tocants a *unes anotacions molt succintes i escarides*.

²⁶²⁹ Veg. MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València...*, *op. cit.*, pp. 411-417.

²⁶³⁰ L'estiu de 1565 Vicent Papudo va estar un dels protagonistes d'un plet per l'ampliació de la superfície de regadiu. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 74v-75r.

²⁶³¹ A primers de 1556 Joan d'Arévalo va denunciar Melcior Martines i Francesc Martí i el batlle els va imposar una composició de 80 lliures. *Ibidem*, ff. 15v i 16v.

²⁶³² A finals de desembre de 1560, Baptista Paret va estar denunciat per Vicent Turixí per negar-se a escurar un rec. *Ibidem*, f. 44r.

²⁶³³ El catadauí Vicent Osmén fou escollit partidori dels béns de Joan Ganne el 1565. *Ibidem*, f. 64v i ff. ss. 73v-74r.

d'anar a fer tractes amb Cabras. Ho evidencia el fet que Papudo va haver desfer i tornar a traçar el camí fins a Alfarb almenys una vegada. Car, a les rerialles de l'hivern els emprius encara havien d'estar replens amb les raberes dels ramaders aragonesos i castellans que, any rere any, revenien i els acostumaven a llogar.

Els mateixos Cabras i Osmén foren els que advertiren Papudo del que havia succeït: «Per ací són passats tres fills de Mandarani ab ballestes y les spases arrancades. Y yo·ls he demanat què tenien? Com venien axí?». Seguidament, li relataren com el major dels germans els havia respost que «havien pegat al fill de Gannea de coltellades allí dalt al Granatar» i els havia encomanat que portaren l'avís a Catadau perquè els parents hi anaren a per ell. Al cap d'una estona, Papudo va abastar les parets de la població portant la mala nova.²⁶³⁴ Seguidament, Joan d'Arévalo, Baptista Pardet, alguns familiars i altres veïns de Catadau es desplaçaren amb una escala—improvisada llitera—fins al lloc on havia restat nafrat i impedit durant hores Vicent Ganne; el qual ingressà de nou a la seua llar, tot sollat de sang, al rogle de la mitjanit.

El cirurgià Joan de Vanacloxa, cridat *ex processu*, fou el qui se n'encarregà en primera instància d'examinar i atendre les ferides. En total «cinch coltellades: una al cap, altra en l'esquena, altra en lo bras y dos en les cames». No obstant això, ben prompte el carletí es va adonar que, a causa de la gravetat de les ferides, aquella tasca l'excedia, raó per la qual «no volgué curar lo dit Vicent Ganne, sinó ab companyia. Y trameteren a València per hun cirurgià y los dos lo curaren». Malauradament, però, «eren tals les nafres, senyaladament la del cap, que no podia viure».²⁶³⁵

Mentrestant, els Mandarani, és a dir, «Jeroni Mandarani, lo pare, y sos fills Jeroni Mandarani, lo major; Jeroni Mandarani, lo menor; Pere Mandarani, òlim Hucey; Juan Mandarani òlim Azmet» que fins aleshores havien romàs a Catadau, «se'n fugiren y lo pare també». Car, Joan Mandarani, òlim Satdon, n'estava absent des de feia cosa d'un any, arran del desafiament que havia tingut amb Baptista Tarnàs, òlim Saad. Val dir, nogensmenys, que la marxa dels Mandarani obeïa més al temor per les represàlies que no pas a les accions de la justícia. No debades, sembla que hom amenaçava d'incloure sense miraments en la *qişāş* a la part femenina de la nissaga: «Com vingué la nova que lo dit Vicent Ganne era nafrat, los parents y les dones deyen que tant bones serien les dones, ço és, mullers e filles

²⁶³⁴ *Ibidem*, f. 17v i ff. ss. 45v-46r.

²⁶³⁵ *Ibidem*, f. 18r.

de Mandarani com los fills que havien fet lo cas. Y axí la muller del dit Mandarani y ses filles se'n fugiren y deixaren la casa parada».²⁶³⁶

Aquell mateix 29 de febrer, mossén Jaume Martines, envià a la llar dels Mandarani el missatger Pere Ortís, perquè hi realitzara la pertinent inscripció de béns, hi publicara la crida i hi procedira amb les citacions. Així les coses, en les jornades successives l'oficial es limità a marcar la porta amb les acostumades tres ratlles, tot amb la finalitat que transcorregut el temps adient els hi pogueren declarar contumaços.²⁶³⁷

Afortunadament, el manuscrit de Pere Calbet ha conservat en un parell de quartilles el registre de les pertinences mobles i semovents de l'immoble, cosa que permet vincular els Mandarani al sector benestant del moriscos del Marquesat. Per començar, malgrat que la casa havia estat parcialment buidada d'efectes personals i roba, el seu contingut encara va estar taxat en 50 lliures.²⁶³⁸ Al dedins també hi havia un poc de tot presumptament repartit en les tres estances que refereix el notari alzireny (la cuina, un palau i una cambra), però tot apunta que n'hi devia contindre més.

En primer lloc, convé ressenyar l'absència d'armes. En eixe sentit, tot fa pensar que se les haurien endutes amb si. El mateix degué ocórrer amb la indumentària, ja que sols es van anotar un saió vell, uns quants vidrets de dona, quatre camises dolentes i unes sabates. L'apartat dels aliments tampoc esdevingué massa destacat: algunes hortalisses (deu carabasses i una lliura de llegums), olives i diversos animals de ploma (huit gallines, dos coloms i un pollastre). De mobles hi havia allò essencial: una cadira, un banquet, un arribanc, una taula per a menjar, dotze coixins i dos matalassos, a més de dos llits apostats a les habitacions: l'un, amb una màrfega, un matalàs dolent i tres coixins i l'altre, amb dos matalassos dolents i quatre coixins.²⁶³⁹

En canvi, els estris del camp denoten una posició més acomodada: dos aladres amb una rella, una mula amb l'albarda, una aixada, una podadora, una destraleta i uns pals. Ara bé, la riquesa dels atuells per servir, mantindre i preparar els aliments, junt amb els distints tipus d'eines i matèries primeres associades amb el processat de diverses fibres tèxtils i d'espart evidencien la prosperitat dels Mandarani. Entre els primers, hi figuren trenta

²⁶³⁶ *Ibidem*, ff. 17v i 20r.

²⁶³⁷ Mitjançant la crida es feia saber a tothom que a pena de 100 ducats de perdre allò que s'havia comprat, ningú no adquirira béns dels Mandarani i si algú en coneixia de mobles i semovents que els hi posara en coneixement del batlle en un termini de tres dies, sots pena d'estar 30 dies a la presó i 25 lliures. *Ibidem*, f. 17v.

²⁶³⁸ Vicent Osmén, major, va estar el capllevedor dels béns dels Mandarani. *Ibidem*, ff. ss. 45v-46r. Cfr. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 17-18.

²⁶³⁹ Tenint en compte el nombre d'individus que hi habitaven a la casa, tot fa pensar en l'ús exclusiu d'un dels llits per part del matrimoni i una compartició del jaç entre els fills: un per als germans i l'altre per a les germanes.

escudelles roges, nou luxoses escudelles de pisa daurada de Manises, a més de cassoles, olles, platerets, gerres, sedassos, cànTERS i tabailes, d'entre molts altres.²⁶⁴⁰ Pel que fa als segons, caldria referir més de mitja dotzena de debanadores amb dues madeixes de seda mercadera, dos telers amb quinze alnes de lli teixit i per teixir, huit fusades, sis lliures d'estopa, quatre dotzenes d'espart verd i una petita quantitat de llana.²⁶⁴¹

Finalment, Vicent Ganne va faltar el segon diumenge del mes de març. L'estocada mortal, sens dubte, havia estat la del cap, atés «que lo cervell li exia a troços».²⁶⁴² En l'endemig, però, per tal d'estalviar-se batalles campals i vessaments de sang, mossén Jaume Martines aconseguí compel·lir tant els Ganne com a llurs parents—els Parell i els Tarnàs— a signar pau i treva amb els familiars dels Mandarani: fonamentalment els Appo.²⁶⁴³

Tanmateix, res no va fer aturar els interrogatoris que es van estendre durant els mesos següents, en absència dels Mandarani.²⁶⁴⁴ Caldria esperar fins a mitjan de juny de 1567 perquè almenys Maria Gentre, l'esposa de Jeroni Mandarani, gosara tornar a trepitjar les terres del marquesat de Llombai amb la finalitat de personar-se en la causa i aportar testimonis. Afortunadament, no tenia res a témer, perquè els Mandarani havien trobat refugi als dominis de la Safor i la morisca portava un salconduit signat pel regent de general governador i batlle del ducat de Gandia, Melcior Mont-roig.²⁶⁴⁵

A partir d'ací perdem memòria de la prossecució del procés criminal. Això no obstant, pareix que tot fou qüestió de temps i diners. No debades, tot fa pensar que a les darreries de 1560 els Mandarani havien regressat a Catadau.²⁶⁴⁶ El 23 de novembre de 1565, Vicent Ganne, òlim Saad; Jeroni Ganne, òlim Obaidal; Lluïsa i Àngela Ganne en qualitat d'herents de sa mare Joana, lladoncs difunta, van abolir el clam; cosa que fa pensar que la

²⁶⁴⁰ Més detalladament: sis olles, sis platerets, tres gerres, tres sedassos, dues caixetes, dos cànTERS, dues cassoles, dues cistelles, dues tabailes, una boteta, una canterella, una forqueta, una munyidora, una paella, una pitxera, una post de fényer, un ast, un llibrell, un morter i un rall.

²⁶⁴¹ AMA. *Justicia Civil*, 0500/11, ff. ss. 45v-46r.

²⁶⁴² Joan de Vanaclotxa descriu que «lo diumenge que comptàvem huyt del dit mes de mars, ell testimoni, anà al dit loch de Catadau per curar lo dit Vicent Ganne y trobà aquell ja molt mal. Però, ab tot axò, li desfeu les benes de la coltellada del cap y trobà lo cervell a troços pegat en los apòsits y pegats que li havia posat. Y vent que no tenia remey de viure, lo tornà a strènyer». *Ibidem*, f. 21v.

²⁶⁴³ El 2 de març de 1556, Saad Ganne i Obaidal Ganne, fills de la vídua Gannea i germans de Vicent Ganne, òlim Mahomat; Asmet Parell, major; Alí Parell, Saad Parell, Obaidal Parell i Mahomat Parell, germans i fills d'Asmet Parell; Mahomat Parell “el del forn”, Quaiat Parell i Asmet Parell, fills de Mahomat Parell “el del forn”; Mahomat Tarnàs, major, el coixo; Saad Tarnàs, el seu fill; Mahomat Tarnàs i Saad Tarnàs, fills de la vídua Tarnasa (que ferí Mandarani); Alí Rupit, Mahomat Feixuc i Mahomat Roes van signar pau i treva amb Ibrahim Appo, major; Asmet Appo, Saad Appo, Mahomat Appo; Fotaia Appo, Alí Appo i Aser Appo, fills d'Ibrahim Appo, i Saad Xat, l'espardenyer, sots pena de la vida, bar i traïdor i 300 ducats. *Ibidem*, f.18r.

²⁶⁴⁴ *Ibidem*, ff. 18r-22r.

²⁶⁴⁵ *Ibidem*, f. 25r-25v.

²⁶⁴⁶ *Ibidem*, f. 44r.

resolució final es portà a terme mitjançant una composició privada.²⁶⁴⁷ La conclusió de la causa, a més, possibilita que Vicent Ganne poguera retornar al Marquesat a fi i efecte d'atendre directament l'assumpte de la partició de béns de l'herència del vell Alí Ganne.²⁶⁴⁸

El següent homicidi de caire intracomunitari va arribar a la cort de la Batllia del Marquesat el Dimarts Sant, 21 de març de 1559. Els fets, però s'havien produït la nit anterior a tocar de la muralla de la vila de Llombai.²⁶⁴⁹ Segons sembla, la víctima—Muní Caixut²⁶⁵⁰—no tenia familiars directes, raó per la qual va estar el recentment anomenat procurador fiscal, Francesc Lopes, el qui comparegué davant mossén Gaspar Valentí per tal de denunciar Amiret, el mosso de Baptista Alamí, àlies Casboret; Mahomat Saad i un dels fills de Llop Dido²⁶⁵¹ pel premeditat assassinat. En aquesta ocasió, Valentí, a més de fer rebre una sumària informació de testimonis, també ordenà anotar les nafres que presentava el cos sense vida de Caixut i inspeccionar l'escenari del crim.²⁶⁵²

Així les coses, primerament, el batlle, junt amb Pere Calbet, Joan Baptista Sanç²⁶⁵³ i Jeroni Aiet «anà a la casa del dit Muní Caixut, ahon aquell estava mort y feu despullar aquell. E no li trobà sinó una punyalada en los pits a la part squerre endret del cor, de la qual se mostrava ésser eixida gran efusió de sanch y que de aquella era mort». I seguidament, «sens altre entrevall, [...] anà al carrer de l'Ort de Zahequa. Y en lo cantó del carrer trobaren lo rastre de la sanch ahon se mostra li havien pegat la punyalada. Y poch anant endret de la porta de Barber, trobaren lo rastre y gran efusió de sanch ahon lo dit Caixut caygué y morí».²⁶⁵⁴

²⁶⁴⁷ *Ibidem*, f. 17r. Eixe mateix jorn, a instància del batlle mossén Gaspar Valentí, els germans Joan i Vicent Ganne, Lluís Parell, Jeroni Parell, Baptista Parell, Vicent Cuhit, Francesc Lodes i Vicent Fejuguet van signar pau i treva amb Vicent Mandarani, Joan Mandarani, Lluís Mandarani i Antoni Mandarani. *Ibidem*, f. 79r.

²⁶⁴⁸ *Ibidem*, f. 64v i ff. ss. 73v-74r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, els paràgrafs tocants a les *particions o reparticions de béns*.

²⁶⁴⁹ Sobre l'assumpte de la muralla, cfr. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp.132-133; BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat...*, op. cit., pp. 20-22; CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripció...*, op. cit., p. 74.

²⁶⁵⁰ Muní Caixut responia al nom cristià de Joan Caixut. Va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir un rossí gris. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v. Veg. en *Un món de marginalitat i pobresa?*, a l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència *la compravenda de béns i productes*.

²⁶⁵¹ Coneguem dos fills de Llop Dido (Pere Llopet i Joan Llopet), però sembla que cap dels dos va estar l'assassí de Caixut, cosa que ens porta a pensar que es tracta d'un tercer fill. Precisament, Llop Dido va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir una mula. Llop també havia estat propietari de l'olivera grossal per la qual es barallaren Joan Jeroni Neus i Pere Gutierrez a les darreries del 1564. Veg. *Ibidem*, ff. 5v-6v i 67r-68v. Veg. en *Un món de marginalitat i pobresa?*, a l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència *la compravenda de béns i productes* i també un poc més avall els tocants a *disputes per la propietat*.

²⁶⁵² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 39r-39v.

²⁶⁵³ Veg. l'arbre genealògic dels Sanç de Llombai.

²⁶⁵⁴ *Ibidem*, f. 39v.

Entre les persones cridades a declarar hi van haver uns quants cristians vells com ara Joan Eiximeno,²⁶⁵⁵ Jaume Ferrandis²⁶⁵⁶ o Francesc i Pere Gutierrez,²⁶⁵⁷ però també moriscos com Baptista Maquenet, Cosme Corso, Lluís Ario,²⁶⁵⁸ Àngela Talavera, òlim Unzella; Lluís Pardillo²⁶⁵⁹ o l'amo d'Amiret; Baptista Alamí, àlies Casboret. Uns i altres van revelar no sols les raons que motivaren l'homicidi sinó també nombrosos detalls de la preparació i la consumació del delictes i de la posterior fuga. Pel que fa als motius, tant Pere Gutierrez com Ferrandis coincidien a afirmar que hi havien discutit perquè Saad havia volgut vendre una ovella a Caixut i aquell l'havia rebutjada. El llombaí, a més, els havia faltat als tres. A Llopet li digué «cunyat dels frares», donant a entendre que la germana tenia relacions amb els dominics, mentre que, a Amiret i a Saad Mahomat, a l'un el tractà de «*bujarró*» i a l'altre de «fill de saig».²⁶⁶⁰

Sembla que tots tres van quedar tan agreujats que van planejar l'assassinat de Caixut. Àngela Talavera, assegurà que estant llavant a la sèquia el dia que es perpetrà el crim escoltà al fill de Saad i al fill de Dido que estaven parlant i el segon li digué al primer: «Esta nit yo·l tinch de matar o ell me ha de matar a mi!». ²⁶⁶¹ Casboret relatà que aquell jorn abans que es féra clar Amiret anà a la muntanya a per botges²⁶⁶² i que en tornar li donà el dia lliure. Per consegüent, el domèstic optà per anar a passejar i més tard a beure a l'hostal amb Llopet Dido i amb Mahomat Saad, el fill de Saad Faraig.²⁶⁶³ Casboret el seguia de

²⁶⁵⁵ Joan Eiximeno va estar justícia de Llombai el 1557. *Ibidem*, ff. 23r-24r.

²⁶⁵⁶ Jaume Ferrandis va comprar a Lluís Llima una casa a Llombai, quan s'hi establí. El 1570, Esperança Joan, vídua de Llima, encara li reclamava el pagament de l'immoble. El 1561, Jaume Ferrandis era l'hostaler de Llombai. *Ibidem*, ff. 28v-30r i ff. ss. 80v-81r.

²⁶⁵⁷ Pere Gutierrez no era un membre qualsevol de la comunitat cristiana. En el període estudiat va ser col·lector del Marquesat (1563-1565) i regent de batlle en absència de mossén Gaspar Valentí (1559 i 1560). Entre altres episodis, el 1564, va protagonitzar un llarg litigi amb el ciutadà i familiar del Sant Ofici, Joan Jeroni Neus. Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 43r-43v, 64v-66r i 67r-68v. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 39.

²⁶⁵⁸ Lluís Ario es dedicava al comerç i de tant en tant licitava per impostos com ara el del dret de carnalatge. No debades, sabem que el 1555, a banda de comprar un matxo i una mula, també va ser el blanc d'un robatori de palla a un immoble de la seua propietat. En eixe procés, a més, declara que altres vegades ja l'havien furtat altres mercaderies, com ara tonyina. *Ibidem*, ff. 5v-6v, 7 r-7v i 11v.

²⁶⁵⁹ Lluís Pardillo fou un prestador de diners que esdevingué gairebé omnipresent al marquesat de Llombai. Aquesta presència a tot arreu denota el seu pes dins de les aljames de la foia de Llombai. Veg. l'apartat que versa sobre *les negligències* i també en el tocant a *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als *tributs i composicions*, als *lloguers i arrendaments* o als *préstecs de diners*. El 1562, ell i la seua família van abandonar el Marquesat per establir-se a la Vilanova o moreria de València. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 48 i 60-63. El 1587 Lluís Pardillo feu el seu testament a Llombai. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, p. 117.

²⁶⁶⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 41r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les injúries verbals*. VINCENT, B., *El río morisco...*, *op. cit.*, pp. 31-40.

²⁶⁶¹ *Ibidem*, f. 40r.

²⁶⁶² Les botges servien com enramada a les andanes perquè filaren els cucs de seda.

²⁶⁶³ Saad Faraig va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir un matxo. També va estar entre els denunciats per Vicent Mansor per deutes, motiu pel qual li va executar una huacaya.

prop. Per la vesprada, el testimoni va veure Caixut que regava l'hort que tenia junt a la muralla. Res no feia presagiar el que ocorregué unes quantes hores després.

En arribar a la seua llar, Casboret preguntà per Amiret i començà a sospitar, atés que la seua criada li comunicà que «havia pres la spasa, la capa y les calces» i se n'havia anat ràpidament. Llavors, Casboret s'allargà al domicili de Faraig. Trobà el germà de Saad, el qual assentí: «Ací és vengut a casa a cerquar a mon jermà y los dos ab ses spases se'n són anats!». En efecte, havien acordat amb Caixut d'acudir a sopar a casa seua, *a priori* per tal de llimar asprors. La veritat, però era ben distinta. Després de l'àpat el volien assassinar. Heus ací la premeditació. Francesc Gutierrez testificà que «eixint de sa casa sentí en casa de Caxut, que li stà de front, gran chacota de menjar y beure. Y conegué Amiret, Lopet Dido y Çot. Y ja ans havia (vist) venir al dit Lopet Dido ab sis hous y lo dit Çot ab una scudella ab oli».²⁶⁶⁴

Dit i fet. Al rogle de les nou de la nit Baptista Maquenet trobà el cos sense vida de Caixut en el carrer de l'Hort de Zaeca: «[...] veu hun home gitat endret de la porta de Barber. Y pensant que era enbriach, lo menejà y trobà que era lo fill de Caxut que estava mort de una punyalada endret del cor».²⁶⁶⁵ Seguidament, acudí a la plaça, on trobà els jurats reunits baix del porxo i els alertà. Malauradament, Saad, Amiret i Dido havien fugit de la jurisdicció del Marquesat. A primers d'abril, arribarien a Llombai els Beixir, dos dosaigüers germans, que notificaren que tots tres havien fet cap al poble veí a la matinada del Dimarts Sant.²⁶⁶⁶ Emperò no correm tant. Aquell 21 de març, mossén Gaspar Valentí posà en marxa el procediment habitual. En primer lloc, es personà a la llar dels acusats i comprovà que no hi eren.²⁶⁶⁷ Acte seguit, per por de mosques, concertà la signatura d'una pau i treva entre els familiars i amics d'ambdues parts; bàsicament, els Faraig, Llopet i Alboi amb altres Llopet, Pardet i Meclí.²⁶⁶⁸

La causa no va concloure sinó uns quants mesos més tard, atés que Pere Cabet hi continuà rebent testimonis. A eixe respecte, malgrat que una vegada més ens manca la

AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v i 11r. Veg. en *Un món de marginalitat i pobresa?*, a l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència a *la compravenda de béns i productes* i al *préstec de diners*.

²⁶⁶⁴ *Ibidem*, f. 40r.

²⁶⁶⁵ *Ibidem*.

²⁶⁶⁶ *Ibidem*, f. 40v.

²⁶⁶⁷ D'acord amb la versió de Llopet Dido, el seu fill se n'havia anat a Bunyol. *Ibidem*.

²⁶⁶⁸ El 21 de març de 1559 van signar pau i treva Vicent Alboi, òlim Saad; Colom Alboi, tots dos de Catadau; Vicent Baptista Llopet, Pere Llopet, àlies Dido; Joan Llopet, Joan Llopet, menor, fill de Joan; Joan Faraig, major, òlim Saad; Joan Faraig, menor; Jaume Jacós i Ferrer Sisternes de Llombai amb Bertomeu Llopet, òlim Obaidal i Joan Llopet de Llombai, i Baptista Pardet, àlies Massot; Joan Gordet i Vicent i Cosme Meclí de Catadau. *Ibidem*.

sentència, sabem que els tres homicides van ser sentenciats a la forca. No debades, el 8 d'agost de 1561, Joan Navarro, en qualitat de procurador fiscal, va exposar que havien «stats condemnats a pena de mort e altres penes pecuniàries lo fill de Dido, que·s diu Llopet; Maymat Çot, fill major de Faraig, e Amiret, moço de Batiste Alamí» i que restava per realitzar la subhasta o venda pública de llurs béns, per tal de fer efectius els pagaments de les despeses processals i de les corresponents sancions econòmiques.²⁶⁶⁹

El darrer episodi d'homicidi de caire intracomunitari va arribar a la cort de la Batllia del Marquesat quatre mesades després: el 4 d'agost de 1559.²⁶⁷⁰ Aquell jorn, Pere Gutierres, com a regent de batlle—en absència de Valentí—, es presentà a la llar del llombaí Pere Llopet, àlies Templat, amb la finalitat que el morisc poguera posar la pertinent instància de part contra el seu agressor: Lluís Garró. Segons sembla, el dilluns anterior—31 de juliol— al capvespre, estant a la Plaça, prop de l'església, en companyia de Pere Galup, se li havia arrimat Garró i li havia propinat una punyalada en el pit dret i una altra en el cap, la qual l'havia poguda salvar perquè llavors portava una cervellera. Malgrat que Garró s'havia fet acompanyar en aquella ocasió pel fill del menescal Jeroni Gallbou²⁶⁷¹ i per Semulet,²⁶⁷² Llopet decidí no incloure'ls en la denúncia definitiva; considerant que no li havien causat cap dany.

L'enemistat potser venia de lluny, emperò el detonant calia cercar-lo en allò ocorregut unes quantes hores abans a l'hostal de Llombai. En efecte, el llombaí Pere Galup testificà que aquell 31 de juliol, després d'haver trescat i traginat molt, hi anà a dinar amb Humeït, Llopet i Silinula. Mentre hi menjaven, arribaren a l'establiment Garró, el fill de Gallbou i Semulet, els quals en van seure al cap oposat de la taula. Quan acabaren, Garró s'arrancà a cantar i Humeït i Gallnou s'hi afegiren. Llavors, Galup proposà als presents que s'hi animaren: «Puix aquells han cantat, cantau vosaltres!». No obstant això, Garró s'ofengué i es negà en redó: «No cantaran ells hon yo cantaré! Que yo·ls faré entrar a cantar

²⁶⁶⁹ *Ibidem*, ff. ss. 73v-74r.

²⁶⁷⁰ Eixe jorn van signar pau i treva Jeroni Aiet, a Jeroni Mahomat, a Alí Llopet, a Ibrahim Llopet, a Pere Llopet, àlies Templat; a Llopet Dido, a Gabriel Llopet, a Asmet Llopet, fill d'Ibrahim; a Llopet, el fill de l'alcaid; a Vicent Roio, a Ibrahim Solàs, al vell Llop Vaio, a Yusef Vaio, a Llop Vero, a més d'un tal Asmet, un tal Salas i un tal Saad, amb Vicent Biari, un tal Garró, un tal Cuhit, Jeroni Cuhit, Casboret, Saad Bonet, Alí Bonet, Ashat Xat, Asmet Xat, Massot Xat, Obaidal Xat i Aixet Sastre. Aquesta és una clara mostra de com el regent de batlle va intentar neutralitzar qualsevol intent de venjança. *Ibidem*, f. 41r. Veg. en aquest epígraf, els paràgrafs tocants a *les paus i treves*.

²⁶⁷¹ Sobre el menescal Jeroni Gallbou i els seus fills. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 28v-30r, 72r-73v i 79v. Veg. en aquest apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes prohibides* i també amb *armes improvisades o rudimentàries*.

²⁶⁷² El 1555 trobem Pere Semul, al qual Jaume Jumeiel li llançà una pedrada i li tirà diverses coltellades sobre pau i treva. *Ibidem*, f. 15v. Semulet també hi estigué present a l'hostal, el juny de 1565, en la baralla que enfrontà el menescal Jeroni Gallbou i Tristany Ribet. *Ibidem*, ff. 72r-73r.

en hun forat!». Així les coses, Galup, veient l'assumpte certament malparat, suggerí abandonar l'establiment; cosa que provocà que Llopet s'enujara amb Garró: «Per causa vostra se'n són anats mos amichs!». Acte seguit, Garró l'amenaçà: «Encara faré més i contestaré!» i Llopet li replicà: «No fareu tant com dieu!». Sens dubte, Lluís Garró li la guardà.

Aquell vespre, tan prompte com es pongué el sol, Pere Galup plantejà a Humeit i Llopet: «Anem a dormir?». Car, tots tres tenien previst partir l'endemà de matinada vers València amb certes mercaderies. Llopet manifestà que volia acomiadar-se de la seua germana i així eixí a la plaça i regressà. Seguidament, Galup prengué l'espasa i sentencià: «Anem a dormir, puix tenim allí les càrregues». I lladoncs, tres hòmens van rodejar Llopet i un d'ells—Lluís Garró—li assestà una primera punyalada en el cap, l'impacte de la qual feu caure la cervellera de Llopet al terra. Quan el morisc s'acatxà a prendre-la, li'n propinà una altra en el pit i començà a córrer devers el portal. Per molt que l'encalçaren, ni Pere Galup, ni Llop Vaio, que hi era a la porta de la llar del seu fill, ni Pere Eiximeno, que estava portant un matalàs a la casa-abadia, el van poder atrapar. Garró es va perdre en la foscor de la nit. En retornar-hi, els digueren que Llopet havia caigut desmaiàt a l'alçada de la llar de la vídua na Mallela. El 12 d'agost, Llopet havia faltat i Lluís Garró encara no hi havia tornat.²⁶⁷³

Finalment, si ens atenim al manuscrit de Pere Calbet, convé assenyalar que l'únic cas d'enfrontament extracomunitari que finalitzà en homicidi fou el que el notari alzireny registrà el 24 de març de 1556. Aqueix jorn, Joan Marna, àlies Sonduc²⁶⁷⁴ signà pau i treva amb els carletins Pere Foraix, Asmet Gallet i Joan Morales, òlim Mahomat, per tal de pacificar el ànims a causa de la mort de Joan Marna, òlim Mahomat, a mans de Gallet i Morales. L'acte, com no podia ser d'altra manera, es rebé doblement, ço és, en ambdues jurisdiccions; sota l'atenta mirada, primer, de mossén Jaume Martines, en qualitat de batlle del Marquesat, i més tard a Carlet sota la supervisió de Francesc Candela, en tant que lloctinent de justícia.²⁶⁷⁵ Certament, en aquesta ocasió tenim unes referències molt magres

²⁶⁷³ *Ibidem*, ff. 41v-43r.

²⁶⁷⁴ Al llarg de la investigació trobem diversos moriscos anomenats Joan Marna. El mateix ocorre si es consulta el registre del desarmament morisc de 1563 a terres del Marquesat, on n'apareixen dos. Contràriament a això, el nom o malnom Sonduc és molt menys freqüent. De fet, l'únic Sonduc de què tenim notícia va ser el que el 1555 va ser processat per l'impagament d'un rossí. *Ibidem*, ff. 5v-6v i 11r. Veg. en *Un món de marginalitat i pobresa?*, a l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència *la compravenda de béns i productes*.

²⁶⁷⁵ En van estar testimonis Lluís Alamí, veí de Llombai i Vicent Alboi, veí de Catadau. A Carlet en van estar testimonis Jeroni Caixut i Pere Banibalo. *Ibidem*, f. 19v.

d'allò que va ocórrer, però ben bé podríem estar davant d'un exemple de *qiṣāṣ* islàmica de caire intercomunitari.

Sens dubte, un altre dels aspectes que caldria referir dins d'aquest bloc dedicat als assassinats és el tocant a **les tradicionals confrontacions entre els cristians vells i els antics mudèjars**, les quals van posseir a la foia i marquesat de Llombai una cadència força escarida, per no titllar-la de pràcticament inexistent; sobretot si exceptuem les puntuals resistències a l'autoritat o els impagaments.²⁶⁷⁶ Aquesta afirmació, tal com hem assenyalat adés, es troba reforçada pel fet que, llevat de comptades ocasions com la que referim a continuació, el notari alzireny no hi va haver de registrar paus i treves entre aquests dos grups socials teòricament contrapuntats.²⁶⁷⁷

En efecte, el 16 d'agost de 1565 el llombaí Pere Marco i la seua muller Margarida van denunciar davant el tribunal de la Batllia l'occió de Pere, un de llurs hereus, a mans del fill de Serafí Tosset, òlim Mahomat;²⁶⁷⁸ la seua esposada, Beatriu Vendero, i del seu cunyat, Bertomeu Vendero, els quals la nit d'abans «serien les dotze hores de mijanit, ab falses paraules, tragueren defora del portal de Lombay, devés lo molí, e li pegaren una punyalada o ganivetada en la mamella squerre, que-l passà de part a part, e una altra en lo cap». ²⁶⁷⁹ Tot i que els motius de la fatal agressió se'ns escapen per complet, l'episodi resulta transcendent en tant en quant la premeditació, l'engany la diferent qualitat social dels agressors respecte a la víctima i el possible ús d'armes vedades, esdevenien agreujants notables del delictes principal.

Seguint amb el protocol, aquell mateix jorn, mossén Gaspar Valentí proveí que fora rebuda sumària informació de testimonis. Així fou com s'aplegaren davant la cadira quatre destacats membres de la comunitat cristiana: Francesc Gutierrez, Pere i Joan Eiximeno i Joan Baptista Sanç. Si bé els uns i els altres aporten detalls sobre el revol que l'assassinat de Pere Marco suscità a Llombai cap d'ells aporta informació sobre les raons que van precipitar la sanguinolenta acció. En eixa direcció, Gutierrez relatà que aquella nit el despertà atropelladament Nadal Marco, germà del finat, al qual acompanyà fora de portal

²⁶⁷⁶ Veg. l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments* i també l'apartat tocant a *els impagaments* contingut l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*.

²⁶⁷⁷ Veg. a tall d'exemple, en aquest epígraf, els paràgrafs tocants a *les agressions físiques* i a *les paus i treves*.

²⁶⁷⁸ La font no especifica el nom del fill de Serafí Tosset. Sabem, no obstant això, que tenia almenys dos fills: Pere i Joan. Serafí Tosset i Jaume Jumeiell van ser denunciats el 1556 perquè havien actuat negligentment com a dulers i deixat el ramat a soles. A mitjan de gener de 1557, Serafí Tosset ferí d'una coltellada en el braç esquerre al llombaí Massot Talacha. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 15v i 24r. Veg. l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, així com en *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat tocant a *actuacions negligents*.

²⁶⁷⁹ *Ibidem*, f. 75v.

del Molí,²⁶⁸⁰ on jeia el cos sense vida de Pere Marco. Joan Eiximeno explicà que al rogle de la mitjanit escoltà repicar la campana. Lladoncs, decidí eixir de casa per saber el que havia ocorregut i observà que Valentí anava amb camisa i que dirigia el dispositiu per tal de capturar els homicides. L'altre Eiximeno, Pere, i també Sanç testificaren que havien vist les nafres de Marco i que era fama pública que els culpables havien estat Tosset, Vendero i la seua germana, els quals n'havien fugit.²⁶⁸¹

Les últimes notícies que tenim d'aquesta causa provenen del 24 de novembre següent quan Pere Marco, el seu fill Nadal Marco i altres integrants de la nissaga de Torís i Alginet signaren pau i treva amb Serafí Tosset, amb els seus fills Joan i Pere; amb Vicent Cateu, amb els Vendero i amb els Garró d'Alèdua.²⁶⁸² Malgrat que en aquesta ocasió van acudir a l'acte de pacificació diverses nissagues morisques parentes dels Tosset i dels Vendero, com ara els Garró i Cateu, val a dir que els codis morals i els comportaments derivats del conflicte no podien obeir únicament a estructures socials i mentals subjacents i d'arrel musulmana (*diya, qisās, casabīyya...*). Contràriament a això, s'havien de regir almenys parcialment per la idiosincràsia cristiana i sobretot pels procediments legals i administratius del Regne; cosa que suposava un potent agent adulterador de la identitat dels antics mudèjars que portava en funcionament des de feia segles.

La darrera tipologia que convé esmentar en aquest apartat és la tocant a la **violència intrafamiliar**, encara que a les societats occidentals hodiernes en diríem violència de gènere, perquè precisament l'assassinada va estar l'esposa, Lucrècia, a mans del seu marit Benet Hernandes; tots dos cristians vells. El divendres 8 d'agost de 1564, Pere Ortis, en qualitat de procurador fiscal del Marquesat, denuncià que Hernandes havia mort a la seua muller la nit anterior de set coltellades: «tres punyalades grans, ço és, en los pits, en lo costat squerre y altra en lo pols dret, y quatre punyalades o ab agulla spardenyera o ab punyal stret, ço és, les tres en lo pols dret e una en la mamella squerra».²⁶⁸³

Mossén Gaspar Valentí cità a declarar aquesta vegada Joan Baptista Ferrandis, Miquel Tarròs, Antoni Martí i Francesc Gutierrez,²⁶⁸⁴ els quals havien estat testimonis

²⁶⁸⁰ El portal del Molí estava ubicat al nord de la població, això és al final de l'actual carrer de la Font.

²⁶⁸¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 75v-76r.

²⁶⁸² Sembla que els Marco vivien a cavall entre Alginet (Miquel Marco, Joan Marco, Jeroni Marco, Martí Marco) Llombai (Pere Marco i el seu fill Nadal) i Torís (Nicolau Marco). Entre els Vendero que van signar pau i treva trobem Pere i Vicent Vendero. Entre els Garró hi havia Pere Garró i els seus fills, Miquel i Joan. *Ibidem*, f. 76r.

²⁶⁸³ *Ibidem*, f. 63r.

²⁶⁸⁴ Miquel Tarròs fou un dels membres més destacats de la comunitat cristiana del Marquesat. Es va casar amb Beatriu Gutierrez, germana de Pere Gutierrez, la qual va morir a primers d'octubre de 1560. Malgrat que l'ofici de

presencials de l'alçament de les despulles mortals de la dona del guarda Hernandes. En realitat, havia estat Ferrandis el qui havia trobat el cos sense vida de Lucrecia aquella matinada de divendres, la qual estava «estesa darrera lo llit, morta ab set punyaladades; tres grans y quatre chiques». Com que Ferrandis els era veí, tenia la mosca darrere de l'orella. Car, el dijous per la vesprada els havia escoltat discutir des de la porta de la seua llar, tot just quan se n'anava a dormir. Segons sembla, Hernandes l'havia amenaçada repetides vegades tractant-la de «bagassa» i cridant-li «Na mala dona! Per mes mans haveu de morir, que no us resta sinó un dia de vida!»²⁶⁸⁵ Així doncs, Ferrandis fou qui en donà part a les autoritats del que hi havia ocorregut. Seguidament, arribà el batlle i, amb ell, altres membres destacats de la comunitat cristiana de Llombai. Òbviament, Hernandes havia abandonat l'escena del crim i n'havia fugit.²⁶⁸⁶ Altrament, d'acord amb la llei foral valenciana, li haguera deparat irremissiblement una sentència condemnatòria a perdre la vida a la forca.²⁶⁸⁷

RESISTÈNCIES, DESACATAMENTS I DESAFIAMENTS

Sota el paraigües d'aquesta categoria delictiva—tal com consta a apartats precedents—es troben arrenclades, d'una banda, tot el seguit de contravencions que es considerava que pertorbaven l'ordre públic i, d'altra, totes aquelles pràctiques que suposaven una desobediència o un desafiament de l'autoritat. Les unes i les altres, malgrat que s'acostumava a trasmudar-les—amb més o menys succés—en el conjunt de la societat, en realitat tenien uns blancs força marcats entre els quals no sempre hi havia la comunitat o les instàncies de poder. Precisament així s'entén millor que, no poques vegades, les institucions s'atribuïren les competències de la repressió i els imputaren la doble condició: una obstinada voluntat d'insubmissió i el ferm

Tarròs era el d'obrer de vila, val a dir que també va ostentar importants càrrecs de govern al si del Marquesat, com ara el de mostassaf (1560) o el de justícia (1556). A més, a això, caldria sumar una de les familiatures del Sant Ofici. Antoni Martí fou un altre membre destacat de la comunitat cristiana del Marquesat. A les seues habituals tasques com a ferrer va unir el préstec de diners. A tall d'exemple, el 1557 el trobem reclamant el reemborsament de 100 sous que li havia prestat graciosament a Vicent Gombau. També va exercir càrrecs públics, com ara el de mostassaf (1565) i ostentà una altra de les familiatures del Sant Ofici en el Marquesat. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa]. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 27v i i ff. ss. 23r-24r, 27v, 44r i 78v, ff. ss. 78v-79r i 80v-81r.

²⁶⁸⁵ *Ibidem*, f. 63r.

²⁶⁸⁶ *Ibidem*, f. 63r-63v.

²⁶⁸⁷ La condemna exacta d'acord amb la llei foral valenciana no era la forca sinó el soterrament en vida sota la difunta. Ara bé, cal pensar que aquest tipus d'execució hauria estat mudat per l'ofegament o la forca a mitjan segle XVI. Veg. FRV. IX-VII-78. Veg. ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 301-314.

propòsit de perjudicar o subvertir l'ordre social i soscar la pau i la tranquil·litat col·lectiva. Per tant, «desacatament», «trencament», «resistència» o «vulneració», entre d'altres, esdevenen per natura vocables d'ús repetitiu en aquesta mena de discursos en què el que es volia era fer creure que el subjecte ofès era el conjunt del cos social.

Tanmateix, açò enllaça amb la basta i ampla bibliografia, que no referirem, sobre l'oposició històrica de les comunitats envers l'estat, vers els poders fàctics o bé contra els governants. Sens dubte, basta amb fer un repàs ràpid per adonar-se'n que hi ha hagut formes de desobediència de molts tipus: de més directes i visceralment que hom denomina «actives», però també d'altres més assossegades o «passives», de persistència i de desgast. L'escolliment d'un mètode o d'altre, a l'hora de visibilitzar el descontent, ha depés freqüentment del grau de crispació i del seguiment o recolzament. Dit en altres paraules, els índexs de confrontació han acostumat a augmentar en la mesura que ha crescut la fricció, l'exaltació i la coordinació dels efectius en aquests de tira i arronsa amb els dirigents o amb les institucions.²⁶⁸⁸

Tot açò plegat, incideix en l'heterogeneïtat de les faltes comeses—per acció o omissió—que habitualment les autoritats solien incloure dins d'aquesta mena de compartiment estanc delictiu. Vist des d'un punt de vista més asèptic, el ben cert, però, és que no sempre es poden associar les unes amb les altres; sobretot si es pren com a factor d'anàlisi l'origen de la transgressió i la intencionalitat. Certament, per posar uns quants exemples, no es pot enllaçar en el mateix atuell l'alçament o la rebel·lió oberta, el trencament d'arrest o presó, el bandidatge, el joc de naips o la vulneració expressa de manaments i normes comunitàries. No debades, ni totes les contravencions tenien com a objectiu principal llançar un pols als ens de govern o a les instàncies de poder, ni tampoc necessàriament havien d'alterar la quietud i l'ordre públic.

Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai val a dir que no es detecta cap tipus d'insurrecció evident durant el període estudiat. No la hi ha, malgrat la proximitat geogràfica d'aquests territoris al centre neuràlgic de la temptativa de sollevament morisc de 1570.²⁶⁸⁹ Ara bé, això no obsta perquè no s'hi puga inferir un cert malestar, que sens dubte haguera actuat d'embrió en cas d'haver quallat l'aixecament. El lligams i la proximitat resulten evidents. Car, el mateix Asmet Garró, bandejat del Marquesat el 1555, i des d'aleshores resident a la baronia de Torís, va estar el cabdill de la conjura que—segons Jorge Catalá i Sergio Urzainqui—va tindre com a epicentre la Foia de Bunyol i la Vall de Cofrents, tot i les seues manifestes ramificacions a algunes de les poblacions de la Ribera del Xúquer. També hi havia raons: el progressiu enduriment de la política de control i aculturació de la comunitat morisca.

²⁶⁸⁸ Veg. a tall d'exemple, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. VI, pp. 361-375.

²⁶⁸⁹ CATALÁ SANZ J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *La conjura morisca...*, op. cit., pp. 11-41.

En efecte, des de principis de la centúria les aljames mudèjars havien vist pertorbada la coexistència amb els cristians de natura del Regne. La seua posició excepcional dins de l'horitzó religiós peninsular en què s'havia anat imposant la unitat de la fe els hi posà en el punt de mira. Fins a l'arribada al tron de la Monarquia Hispànica de l'Emperador i abans de l'esclat de les Primeres Germanies, els musulmans valencians havien vist més o menys garantida la subsistència de la seua fe en part gràcies a les quantioses rendes que en percebien els poderosos; essencialment el sobirà i els senyors feudals. El temor als agermanats ho canvià tot. No pocs dels valencians que oraven a Al·là van decidir convertir-se. No era, però, una adjuració sincera, atés que al darrere hi havia la por i el consell directe dels seus senyors. Altres tants van estar obligats a batejar-se.

Després de la derrota agermanada, la normalitat semblà retornar. Els nobles incentivaren els vassalls a continuar practicant l'Islam, entenent que els batejos sota coacció no hi podien tindre validesa. No ho va considerar així la junta de teòlegs reunida per a dirimir sobre l'assumpte. El mandat reial que comminava a conversió acabà de fer la resta. D'eixa manera, no exempta de friccions amb la noblesa i revoltes armades com les de Benaguasil, la serra d'Espadà i la baronia de Cortes, la immensa majoria dels antics mudèjars esdevingueren moriscos, tot i que continuaren contribuint com a musulmans fins a la seua definitiva expulsió el 1609. Sols es van lliurar els qui aconseguiren fugir clandestinament allén. Malgrat tot, el degoteig dels qui optaven per passar-se'n a l'altra banda mai no va cessar del tot.²⁶⁹⁰

Va estar, especialment, a partir de la concòrdia de Toledo de 1526 que s'encetaren tot un seguit de polítiques d'aculturació amb una estratègia més o menys coherent que d'un primer antuvi miraren de minorar la pressió inquisitorial sobre el col·lectiu dels nous convertits. Així les coses, salvaguardats els interessos senyorials, l'habitual repressió socioreligiosa fou substituïda, almenys sobre el paper, per campanyes d'apropament i d'instrucció en la fe. D'eixa manera, es preveia que la població morisca es reconciliaria amb el seu nou credo i al remat acabaria per ser assimilada. El projecte, però, es va ensopegar amb obstacles importants. De primeres, amb la falta de mitjans i a les obertes reticències dels sacerdots a traslladar-se pels llocs més recòndits de la geografia valenciana. I seguidament, amb la sempiterna voluntat d'intrusió per part de la Inquisició i amb les resistències dels mateixos col·lectius subjectes de

²⁶⁹⁰ Veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 27-93; —“¿Cristianos o bautizados...”, *op. cit.*, pp. 79-108; —, “Las Cortes valencianas...”, *op. cit.*, pp. 341-354; —, “Éxodo hacia tierras Islámicas...”, *op. cit.*, pp. 153-162; PARDO MOLERO, J. F., “De mudèjars a moriscos...”, *op. cit.*, pp. 87-106.

formació i catequesi, els quals d'amagat continuaven practicant l'islam i mantenien amb poques variacions les seues formes de vida.

Un dels punts d'inflexió, en aquesta direcció, va estar la publicació de les *Instruccions e ordinacions per als novament convertits del regne de València*, les quals junt amb la creixent línia de moderació de la intervenció inquisitorial propiciaren la total inhibició del tribunal del Sant Ofici en el tocant als delictes dels cristians nous. Eixa fou la tendència imperant durant setze anys, ço és, entre 1543 i 1559. Tanmateix, les *Ordinacions* no sols fixaren uns objectius clars, sinó que marcaren un ritme i proporcionaren els mitjans que calia implantar per assolir-los.²⁶⁹¹

Pocs anys després de l'arribada al tron de Felip II, els canvis de tendència es feren evidents. De fet, les pressions, des de mitjan centúria, perquè es deixara entreoberta la porta a l'actuació de la Inquisició, sembla que havien sigut més que paleses. El nou monarca hispànic ho estimà oportú, malgrat que no renuncià mai a les campanyes d'evangelització. Entre les més sonades decisions d'aquest període trobem el desarmament de gener de 1563.²⁶⁹² Els efectes d'aquest colp mesclats amb el malestar que havia suscitat, el gener de 1559, la nova reglamentació senyorial sobre matrimonis i batejos,²⁶⁹³ incentivà entre la població morisca de la foia i marquesat de Llombai una encoberta i solapada tendència a la resistència i degradació de l'autoritat. En el plànol quotidià, aquesta mena de comportaments insubmisos van acostumar a prendre la forma d'irreverències, renitències i desacataments que simbòlicament no es dirigien tant contra el marquès com contra els executors de les seues disposicions: els oficials.

Les dades no poden ser, en eixe sentit, més il·lustratives. Especialment a partir de 1563, els vassalls moriscos de don Carles de Borja i Castro van escometre els agents senyorials, els hi van oposar resistència, van desobeir manaments i ordres, es van negar a prestar sagrament i homenatge, van rompre la presó i hi van fugir i, a més, van continuar brandint espases, coltells i punyals; armes que els hi estaven del tot vedades. A tot això s'hi afegí la presència de roders conversos i cristians, entre els quals els hi havia valencians, però també aragonesos, andalusos i potser també vinguts d'allén. Alguns d'ells van arribar, fins i tot, a fer de les terres del Marquesat el seu cau.

²⁶⁹¹ Veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 102-160; —, “El pontificado de fray...” , *op. cit.*, pp. 145-168; —, “Islam ocult, evangelització...” , *op. cit.*, pp. 115-125; —, “En les dues ribes...” , *op. cit.*, pp. 136-137.

²⁶⁹² Veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 161-96; —, “Islam ocult, evangelització...” , *op. cit.*, pp. 125-126; —, “La política de Felipe II ...” , *op. cit.*, pp. 503-536.

²⁶⁹³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 35v-36r.

Anem a pams. En primer lloc, convé assenyalar que en termes percentuals els delictes contra l'autoritat del senyor i l'ordre públic van representar poc més del 13 % del còmput global d'entrades enregistrades al manuscrit de Pere Calbet. A nivell sectorial, però, es tracta d'una categoria força fragmentada, en què cap dels elements de classificació supera la quarta part de la suma total. Els que més s'hi aproximen són, sens dubte, l'ús o la tinença d'armes prohibides (22 %) i les resistències a l'autoritat (17 %). No molt lluny, empatats a tres, es situen els trencaments de presó i d'arrests, la detenció de bandits i assaltants de camins o les vulneracions de manaments (13 %). Amb el 9 %, trobem el trencament de paus i treves i el desacatament d'ordres. Finalment, amb un 4%, ço és, a la saga: la negativa a prestar sagrament i homenatge.

A) Els conats d'agressió i resistència a l'autoritat

Malgrat que les temptatives d'agressió i resistència a l'autoritat no van ser nombroses a nivell quantitatiu, val a dir que la seua disposició en la seqüència temporal esdevé ben significativa. En eixe sentit, si bé és cert que el primer episodi es produí el 1556, els dos següents van posseir unes connotacions ben evidents i van ocórrer entre maig de 1564 i maig de 1565, ço és, després de l'execució del desarmament i abans de la rebel·lió de Las Alpujarras. El darrer, que tingué com a protagonista Nadal Marco,²⁶⁹⁴ un jovenet cristià vell de Llombai, va tindre lloc el 1569. Quatre incidents, per tant, que tot i que van comportar una infracció semblant, la significació i la situació que cuejava com a teló de fons fou en alguns casos bastant distinta. No obstant això, tots plegats hi van haver una cosa en comú, un agreujant: van succeir presumptament en l'instant precís en què l'agent senyorial es dirigia a complir amb les seues obligacions, tot mirant d'evitar que en portara a terme alguna en particular.

En efecte, el 21 de març de 1556, el batlle mossén Jaume Martines ordenà rebre informació de testimonis per tal d'assabentar-se de les paraules deshonestes i dels forcejaments que s'havien produït entre l'algutzir Pere Noverques i el fill de Maimó. Ara bé, els termes en què es realitza el relat resulten un tant obagosos. D'entrada, no queda clar si es

²⁶⁹⁴ El 16 d'agost de 1565, havia resultat assassinat a traïció Pere Marco, germà de Nadal. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 75v-76r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, a l'apartat tocant a *els assassinats i els homicidis*, els paràgrafs que fan referència a *les tradicionals confrontacions entre els cristians vells i els antics mudèjars*.

tracta realment d'una resistència a l'autoritat o si, per contra, Noverques va utilitzar il·licitament la seua posició d'oficial amb finalitats privades.

Siga com siga, Noverques, acompanyat pel missatger Andreu Martines i dos dominics de la Santa Creu, es presentà a Alfarb amb la finalitat de fer penyores a la llar de Vicent Maimó.²⁶⁹⁵ La raó tampoc resta del tot manifesta. Sembla que tots dos havien intercanviat poc abans algunes pedrades. En arribar-hi veieren Maimó a la porta de l'habitatge. Ni tan sols pogué creuar-ne el llindar. A l'instant, Noverques li manà obrir la porta. Maimó es resistí: «Què voleu? Perquè si voleu penyora yo la us donaré. E si veniu ab manament del senyor batle yo us deixaré entrar. Si no, no y entrareu!». Llavors, Martines li prengué el punyal, però aconseguí recobrar-lo d'una estrebada. I ahí començà tot.

En el violent malaveig el morisc acabà per trencar a Noverques la vara d'agutzil. En l'entretant, s'hi havia personat a causa de la remor Vicent Caixut, justícia d'Alfarb. Noverques encara cridava i exigia que el nou convertit obrira la porta de l'immoble, quan els interrogà: «Com veniu vosaltres? Veniu de part del senyor batlle o com veniu?». La resposta fou immediata: «Nosaltres no havem mester lo batle, que tenim poder per a fer lo que fem! Sinó que obreu les portes! Si no, féu-les derrocar!». Caixut es negà en redó: «Yo no faré tal, perquè no só justícia per a derrocar portes, puix lo batle no·u mana». Al remat, sembla que Noverques no se n'eixí amb la seua i s'hi hagué de retirar. En aquest punt es perd el rastre d'aquest ambigu procediment, privat de sentència i sense que hom puga encertar a esbrinar quina de les parts hi va actuar malament.²⁶⁹⁶

Un signe distint, molt més clar, van tindre els dos episodis següents, els quals s'emmarquen dins del malestar suscitat en el col·lectiu morisc arran de la consumació del desarmament el febrer de 1563; precedit per la publicació, el gener de 1559, de la nova reglamentació senyorial sobre matrimonis i batejos.²⁶⁹⁷ Tot plegat, tal com hem assenyalat abans, hi incentivà una encoberta i solapada tendència a la resistència i degradació de l'autoritat; comportaments insubmisos que es van traduir en irreverències, renitències i

²⁶⁹⁵ Sembla que l'alfarbí Yusef Maimó es correspon amb Vicent Maimó. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 43. El 1558, Vicent Maimó havia arrancat nou dents o queixals a Pezis d'una pedrada. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 31r-31v. Vicent Maimó va estar denunciat per Jeroni Pezis per haver-li llançat una pedrada. L'estiu de 1567 Vicent Compat va denunciar també Vicent Maimó per haver-li tirat una altra pedrada al cap. De fet, Lluís Maimó va estar un dels capllevedors de Vicent Maimó en l'incident de l'estiu de 1567. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 30v-31v i 79v-80r.

²⁶⁹⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 18v-19v.

²⁶⁹⁷ *Ibidem*, ff. 35v-36r. Veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 161-96; —, "Islam ocult, evangelització...", *op. cit.*, pp. 125-126; —, "La política de Felipe II ...", *op. cit.*, pp. 503-536; Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp.13-49.

desacataments que no s'encaminaven tant contra el marquès com contra els executors de les seues disposicions: els oficials. Els dos han sigut tractats en apartats precedents.

El primer, feu cap a la cort de la Batllia el 30 de maig de 1564. Havia ocorregut la vesprada anterior. Segons sembla, Asmet Palletes²⁶⁹⁸ tractà d'agredir amb un cudol el missatge Jaume Candela, el qual s'havia desplaçat a la llar del novament convertit «per traure penyora per huns braçals que li havien scurat per lo mostaçaf». Candela, es limità a realitzar el seu treball: primer li «volgué pendre dos gallines. Y lo di(t) Palletes li dix que eren de la pobila», la seua muller. Llavors, «prengué hun moltó que y havia. Y lo dit Palletes li dix: “Perro! Fill de perro! Lo moltó me haveu de pendre?” y abaixà's per una pedra [...], dient que l'havia de matar perquè ab quina licència era entrat en sa casa?». El missatger invocà el nom de la justícia: «Cridau-me lo justícia!» Instants més tard, veient el Palletes que no podia impedir que s'endugueren l'òvid, exclamà rabiosament: «Aquest serà negre moltó per a vós».²⁶⁹⁹

El segon va estar molt més greu, atés que l'agressor—Joan Galai— a més de proferir injúries i amenaces, feu ús d'armes prohibides. L'acusació es substancià el 8 de maig de 1565. Els fets, però, havien succeït el divendres anterior per la vesprada. D'acord amb la versió de la víctima, el missatger Roderic d'Espinosa, hi havia actuat d'acompanyant de Joan Turixí, justícia de Catadau, el qual havia de detindre Joan, fill de Joan Galai, i també el fill de Sabba.²⁷⁰⁰ Tot es precipità a la tornada, quan ja els portaven arrestats. A l'altura de les eres de Catadau els abordà el pare de Galai, el qual— enfurit—s'abalançà sobre Espinosa, punyal en mà, cridant: «Perro! Fill de perro! Per què portau pres mon fill?» i «Deixau a mon fill! Que home só yo, que los meus béns valen mil ducats per a pagar lo que deurà mon fill!». Mentre tractava de llevar-se'l de damunt, l'oficial li respongué: «Lo senyor procurador lo·m fa portar pres y yo no·l deixaré en manera alguna!». En això, s'hi arrambà Turixí i d'una empenta separà el catadauí del legat senyorial, tot mussitant: «Estau enbriach!». Acte seguit, li manà que se n'anara i que no es posara en més necessitat. Encara, des de la llunyania, Galai proferí unes quantes paraules amenaçadores contra el missatge: «Vós posareu en mal la terra!». Així les coses, malgrat que, de camí a Llombai, el justícia li pregà que no ho denunciara, Espinosa posà

²⁶⁹⁸ D'acord amb la relació de moriscos referida per Èlia Gozábez i Antonio Constán, el musulmà Asmet Palletes es correspon amb el morisc Jeroni Palletes. El 1563, en el context del desarmament morisc, sols hi apareixen Gabriel i Jeroni Palletes. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 37; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 83 i 85.

²⁶⁹⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 62v-63r.

²⁷⁰⁰ Sobre els Sabba i els seus parents els Asquer, veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 54, 59, 60, 79-81, 97 i 100.

al corrent mossén Gaspar Valentí, el qual disposà que el progenitor de Joan Galai fora també detingut.²⁷⁰¹

El darrer episodi ocorregué el dilluns 12 de desembre de 1569. Pere Ortís, en qualitat de procurador fiscal, fou qui ho posà en coneixement del batlle. Segons sembla, tot havia començat a les primeries del mes. Pere Sanchis, justícia de Llombai, portà Nadal i Pere Marco a la presència de mossén Gaspar Valentí per dirimir conjuntament la pena que els havia d'aplicar. No debades, Nadal havia pres il·lícitament de l'hostal el rossí que havien decomissat a son pare, Pere Marco, a causa d'un deute relacionat amb bestiar.

Així les coses, tan prompte com el batlle decidí que calia empresonar-lo, Nadal es llançà del balcó al carrer, cridant: «Mateu-me les vaques!» i se n'anà. Sanchis procedí, llavors, a encarcerar el progenitor, Pere. Tornant de la presó, veié al xicot al carrer Major i escoltà que algunes dones l'esperaven perquè fugira. Nadal, però, romangué al mig del vial i els contestà: «Deixau-lo venir!». La cosa anà de més a més. Sanchis i Marco havien coincidit feia uns quants dies a Alginet. El llombaí, sabedor que Pere Sanchis no tenia jurisdicció als dominis dels Cabanilles, l'havia injuriat públicament.²⁷⁰² Sanchis, però, aquella se l'havia guardada i aquell jorn de matí detingué el jovenet al crit de «Teniu al rey!», prop del portal de les Eres. Marco, sorprés i acorralat, «arranquà de hun punyal y alçà lo bras per pegar al justícia». En vista del que es disposava a fer, Sanchis, exclamà: «A mi punyal?» i li soltà el «bras squerre que·l tenia y se apartà un poch». Seguidament, Marco començà a córrer i fugí, deixant-se la capa.²⁷⁰³

B) L'ús i la tinença d'armes prohibides

Les armes van ser un altre assumpte de notable transcendència durant l'edat moderna. Un dels aspectes més rellevants a què hagueren de fer front les autoritats durant el segle XVI fou la revolució armamentista suposà la difusió de les armes de foc; entre elles de la més efectiva de totes: el pedrenyal. Això suposà també un repte per als tribunals de justícia que constantment havien d'elucidar la legalitat o il·legalitat conforme al seu grau

²⁷⁰¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r.

²⁷⁰² El 16 d'agost de 1565 havia resultat assassinat a traïció Pere Marco, germà de Nadal. Pere Marco i Margarida, pares del finat, van ser els que ho denunciaren. En la posterior signatura de pau i treva entre els familiars de la víctima i els agressors s'evidencia que els Marco de Llombai estaven emparentats amb els d'Alginet i Torís. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 75v-76r.

²⁷⁰³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 80v-81r.

d'adequació a la reglamentació vigent. No obstant això, sembla que a mitjan centúria, almenys a la foia i marquesat de Llombai, els moriscos tenien un potencial militar molt reduït, atès que continuaven sense emprar gaire ni pistolets ni escopetes. Això és el que es desprén tant dels episodis registrats al manuscrit de Pere Calbet com de l'inventari d'armes confiscades resultant arran de la consumació del desarmament el febrer de 1563.²⁷⁰⁴

Ara bé, la disposició del 19 de gener de 1563 fou determinant, però no definitiva. No debades, després d'aquest primer decret en vingueren altres, com ara el del darrer de març, en què es comminava tots els cristians nous del Regne a entregar qualssevol armes prohibides que posseïren i que hagueren guardat o ocultat en el primer registre, tot en un termini de deu dies. Així mateix, les crides i les pragmàtiques posteriors tornaren a incidir sobre l'assumpte.²⁷⁰⁵ Tanmateix, fins i tot les autoritats eren conscients. No es podia negar l'evidència: els nous convertits de la foia i marquesat de Llombai, així com els de la resta del Regne, continuaven tenint, si més no, espases, coltells i punyals. Es clar que el decret de 1563 suposà una aplicació diferenciada de la llei d'acord amb la condició socioreligiosa de l'implicat, però la tinença i l'ús d'armes prohibides esdevenia un alarmant desacatament de l'autoritat i podia contribuir notablement a l'alteració de l'ordre públic o això era, en part, el que les autoritats volien fer creure.

Pel que fa als territoris del Marquesat, Jorge A. Catalá i Sergio Urzainqui, en un dels seus nombrosos treballs sobre moriscos, anoten el nom d'un morisc llombaí—Lluís Git—acusat el 1570 de portar armes prohibides.²⁷⁰⁶ Eixa mateixa anualitat, entre les anotacions de Calbet, s'hi localitza una de les contravencions més flagrants: l'alfarbí Alí Git va fer ús d'una espasa, de nit i en el camí reial, per agredir la muller de Jeroni Puhit.²⁷⁰⁷ Val a dir, però, que no va estar, ni molt menys, l'única. L'elaborat registre del notari alzireny permet detectar-ne quatre més.

Tres d'ells es concentren en l'any 1565 i han estat tractats a apartats anteriors. El primer episodi feu cap a la cort de la Batllia el 8 de maig, malgrat que havia tingut lloc el divendres d'abans. Ha estat referit recentment. Joan Galai, escometé i injurià el missatger Roderic d'Espinosa, punyal en mà, perquè portava pres el seu fill Joan. En assabentar-se'n

²⁷⁰⁴ El 1563 hi van resultar 204 espases, 49 punyals, coltells o dagues; 40 ballestes amb els seus aparells, passadors i aljaves; 32 cervelleres, 12 broquers, adargues i rodelles; 2 llances, 1 cuiro d'ant i un únic arcabús o escopeta, propietat de Jaume Camarell. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, pp.13-49. A l'escorcoll de les cases morisques de la foia de Llombai el 1525 no es van trobar armes de foc, cosa que invita a pensar que tenien un potencial militar més que modest. VALLÉS BORRÀS, V., "Germania i senyoriu...", *op. cit.*, pp. 144-147.

²⁷⁰⁵ CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", *op. cit.*, pp. 135-140.

²⁷⁰⁶ *Ibidem*, p. 148.

²⁷⁰⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 80v-81r.

mossén Gaspar Valentí, manà encarcerar també el pare.²⁷⁰⁸ El segon succés no es quedà en amenaça, sinó que la víctima va faltar. En efecte, el 16 d'agost de 1565 el llombaí Pere Marco i la seua muller Margarida van denunciar l'assassinat de Pere, llur fill, al qual li havien propinat «una punyalada o ganivetada en la mamella squerre, que·l passà de part a part, e una altra en lo cap». Els fets havien ocorregut a la mitjanit, fora del portal de Molí de Llombai.²⁷⁰⁹ Òbviament, els homicides n'havien fugit.²⁷¹⁰

El darrer cas comprés en aquesta anualitat es substanciat el 9 d'octubre de 1565 i ho feu de la mà del procurador fiscal, Pere Ortís. El molí algepser de Llombai²⁷¹¹ va ser en aquesta ocasió l'escenari. Pel que sembla, el rajoler Joan Luna es comptava entre els moriscos de sincera conversió. I li estava ocasionant problemes.²⁷¹² Aquesta vegada havia estat un morisc de Carlet el qui l'havia increpat, tractant-lo d'«heretge». Luna no ho dubtà: desembeinà l'espasa contra el vassall de Galceran de Castellví. El carletí, que portava ganivet, prengué dues pedres. Afortunadament la qüestió quedà en res, perquè el mostassaf els departí. Malgrat que la tretxa de l'acer i encara la seua possessió eren delictes flagrants, pareix que tot es saldà en una sanció pecuniària xifrada en 60 sous.²⁷¹³

Finalment, l'incident que tanca aquest apartat va esdevindre a principis d'octubre de 1569. L'alfarbí Llorenç Carbonell denuncià el seu paisà Lluís Maimó, perquè li havia produït ferides de consideració amb un coltell. L'informe de les lesions que elaborà Pere Màneg, el cirurgià que atengué Carbonell, no deixa lloc a dubtes. En total, el morisc el curà de huit nafres que s'estenien per tot el seu cos, a excepció de les extremitats inferiors: pel cap, la cara, el coll, l'esquena, els braços, les mans i l'abdomen. Semblant relació de danys

²⁷⁰⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71r. Veg. en el present epígraf, l'apartat que versa sobre *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*; en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les agressions físiques*, els paràgrafs tocants l'ús d'*armes prohibides* i les agressions *contra un agent reial o senyorial*.

²⁷⁰⁹ El portal del Molí estava ubicat al nord de la població, això és al final de l'actual carrer de la Font.

²⁷¹⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 75v-76r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les agressions físiques*, els paràgrafs tocants a l'ús d'*armes prohibides*.

²⁷¹¹ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 407-408. Com que no especifica la població, l'incident també podria haver-se produït al molí algepser d'Alfarb que estava a l'Alquible. AHNOB. *Osuna*, c. 589, d.144. Agraïm aquesta referència arxivística a Vicente Sanz Viñuelas.

²⁷¹² Joan Luna fou el protagonista d'una petita discussió l'1 de maig de 1565 a l'església d'Alèdua. Car, Joan Luna es queixava del notable absentisme dels habitants als oficis. Coincidència o no, el 8 de maig hagué de denunciar un mosso de Caravig anomenat Firahuin, perquè juntament amb altres persones li havia botat foc a la llenya que tenia depositada al seu rajolar d'Alèdua i de resultes s'havia pres tot l'immoble. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 70v-71v.

²⁷¹³ *Ibidem*, f. 78v. Antoni Martí, el mostassaf, fou, juntament amb Joan Git, un dels dos testimonis requerits en la causa. Martí, relatà que estava dins del molí algepser quan es produí la trifulga i que l'havia avisat un home que també hi estava present. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les agressions físiques*, els paràgrafs tocants a l'ús d'*armes prohibides*.

convida a pensar, si més no, en un procés de sanament i recuperació lent, delicat i força costós en tots els sentits.²⁷¹⁴

C) Bandits, assaltants i roders forans

Malgrat que Sebastià García Martínez a la seua obra *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, va atribuir bàsicament a la misèria el problema del bandolerisme valencià, no va deixar de reconèixer que hi havia altres circumstàncies associades: la revolució armamentista de mitjan segle XVI i l'ostensible difusió de pistolets, pedrenyals i arcabussos; l'ajut i el recer que oferien als roders els potentats locals i els senyors feudals, els nombrosos entrebancs a la repressió efectiva que conferien la legislació foral i la fragmentació jurisdiccional o la proximitat i l'aprofitament de la triple frontera del Regne amb Catalunya, Aragó i Castella. A més d'això, l'investigador villener elaborà tot un seguit de tipologies o compartiments, entre els quals hi havia un bandolerisme de caire morisc força complex i multivalent.

En paraules de García Martínez: «*El bandidaje morisco presenta dos vertientes básicas: una, [...] como fuerza de choque y brazo armado de la aristocracia latifundista y otra al margen del servicio nobiliario, paralela y análoga—en motivaciones, tácticas y módulos— a la seguida por los cristianos viejos, si bien con un rictus creciente de ferocidad y exasperación a medida que se queman las etapas precedentes a la expulsión*». A tot açò caldria afegir la contínua presència de corsaris al litoral mediterrani, la infiltració de granadins, alarbs i turcs o les velles hostilitats entre cristians nous i vells; cosa que dóna projecció a un vessant més, que es suma a els precedents: el revengisme morisc sobre la societat que els reprimeix i endogala.²⁷¹⁵ Aquest darrer plantejament s'entrellaça en alguns extrems amb la idea de Bernard Vincent del «monfí» com a guerrer de la fe i venjador d'un col·lectiu oprimat.²⁷¹⁶

Jorge A. Catalá i Sergio Urzainqui a la seua obra *El bandolerismo morisco valenciano (1563-1609)*, ofereixen un enfocament alternatiu, tot i que mantenen també una

²⁷¹⁴ *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a les *agresions físiques*, els paràgrafs tocants a l'ús d'*armes prohibides*.

²⁷¹⁵ Veg. URZAINQUI 23-25 i 73-75.

²⁷¹⁶ Veg. VINCENT, B., *Minorías y marginados en...*, *op. cit.*, pp. 172-197; —, "Retour sur les mofies...", *op. cit.*, pp. 31-37.

visió polifacètica i polivalent²⁷¹⁷ en què analitzen les dissonàncies i tendències dominants. Entre les primeres col·loquen la figura del novament convertit en qualitat de braç armat de la noblesa, entenent que el desarmament de 1563 marcà una mena de fita a partir de la qual se'n produí una brusca davallada a tot el Regne. Entre altres de les notes discordants dins del bandidatge morisc valencià—segons els autors—hi cal situar l'agressió de quadrilles morisques als seus correligionaris, la col·laboració criminal de cristians nous i vells mitjançant la conformació de colles mixtes o la lluita de bàndols i parenteles, de la manera en què se'n fa ressò Mark D. Meyerson.²⁷¹⁸ Per descart, les facetes restants van estar més o menys les predominants.

Tanmateix, tothom concorre a afirmar que en el desenvolupament n'hi va haver etapes. És més, fins i tot els experts coincideixen a l'hora de concretar-ne la cronologia. Així les coses, hom situa els seus inicis en el sexenni 1563-1568, període en què el fenomen presentà la seua cara més moderada i *a priori* manco inquietant. L'alçament de Las Alpujarras, l'entrevall bèl·lic i la repressió de la rebel·lió obriren, llavors, el pas a una nova fase caracteritzada per la contínua vigilància i alarma, en la qual es detecta clarament la infiltració a les nostres terres de granadins, alarbs i turcs. Es clar, tal com apunta Sebastià García Martínez, la sufocació de l'aixecament de Granada i la victòria sobre els otomans a la batalla de Lepant, a grat dels cristians i recança morisca, contribuïren a exacerbar la por i l'aversion mútua.²⁷¹⁹ Malgrat tot, si ens atenim al que assenyalen Jorge A. Catalá i Sergio Urzainqui, sembla que els individus que van vindre d'allén gairebé no es van integrar a les bandes autòctones, sinó que, contràriament a això, la seua cooperació fou més bé esporàdica.²⁷²⁰ I, precisament, si parem esment a les quadrilles regnícoles, no es pot passar per alt que la Ribera del Xúquer hi va jugar un paper cabdal.²⁷²¹

Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai caldria mencionar Asmet Garró, el principal promotor i cabdill de la conjura orquestrada el 1570 per tal de sollevar i avalotar els moriscos valencians. No debades, Garró, que lladoncs habitava a Torís, s'hi havia vist obligat a abandonar el seu poble natal—Llombai—arran de la temptativa d'homicidi, amb

²⁷¹⁷ Raphaël Carrasco també manté una posició semblant. CARRASCO R., "Les morisques levantins...", *op. cit.*, pp. 147-168.

²⁷¹⁸ Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 82-106.

²⁷¹⁹ Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, p. 75.

²⁷²⁰ Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 23-24, 128-129 i 174-176.

²⁷²¹ La Ribera del Xúquer esdevingué, d'una banda, la principal pàtria de roders cristians nous i, d'altra, també la comarca valenciana on s'hi concentrà un major nombre de delictes. Encara més, Torís, Alberic i Carlet, poblacions on els membres de les antigues aljames de la foia i marquesat de Llombai tenien relacions fluides, es troben entre les més destacades bressoles de bandolers moriscos. *Ibidem*, pp. 49-79.

agabellament, armes prohibides i trencament de pau i treva inclòs, que hi va protagonitzar el setembre de 1555 contra Vicent Appo, àlies Agermanat.²⁷²² Se'n documenten, però, molts més: els llombains Vicent Subaia, el Roio (1586), Miquel Piteu (1587) Miquel Maioral i Antoni Menescal (1609); el catadauí Vicent Negret (1605-1606) i, finalment, Pere Tolo Aladip veí d'Alèdua (1607). També els hi ha de forasters que hi actuaren a les terres del Marquesat: Alonso de Mendoza, granadí originari d'Albolote (1574); Caricha, de Carlet (1585-1586); Ganchet i Pintat Roglà, de Xiva o Gaspar Faena, de Torís (1605-1606).²⁷²³

Concretament, si ens referim a bandits, rodors i assaltants forans convé indicar que el manuscrit de Pere Calbet en refereix uns quants de nous, els quals no havien estat documentats fins ara. És més, la font no sols aporta informació d'individus i bandes que feren cap al Marquesat, sinó que hi contribueix notablement a documentar aspectes tan importants com ara la condició social, la procedència (no així l'edat) i l'historial criminal dels integrants de les distintes colles, el temps transcorregut des de la conformació del grup o el nombre de colps perpetrats des que hi trastegen plegats, entre d'altres. A açò cal afegir que, almenys aparentment, es presenten com a episodis delictius que majorment hi van transcórrer aliens i en paral·lel als conflictes i enemistats de caire local.

Eixe fou el cas de la primera quadrilla. El 14 de febrer de 1559, mossén Gaspar Valentí feu excarcarar del castell de Llombai els tres rodors que havien caigut en les seues mans. Car, els volia interrogar. Feia cosa d'una setmana que voltaven per la Ribera del Xúquer, però s'havien mostrat força actius: l'Alcúdia, Algemesí, Alzira o Carlet n'havien sofrit ja els efectes. I per si fora poc havien fet cau a la seua jurisdicció. El primer dels detinguts s'anomenava Miguel de la Muela i era un morisc natural del llogaret homònim proper a la ciutat de Saragossa, el qual de tant en tant patia atacs d'epilèpsia o en paraules seues «mal de caure». El segon, Bertomeu Carles, havia sigut pescador de la ciutat de València, mentre que el tercer, Pere Torrent, provenia de Castelló de la Plana.

No queda gens clar com s'hi havien conegut. El ben cert, però, era que feia poc que havien decidit unir les seues passeres, malgrat les diferències ètniques i culturals que a

²⁷²² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 9r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, en l'apartat tocant a *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions que portaren aparellades el *trencament de pau i treva*, el *grau de preparació i premeditació* i també el tocant a *l'indret i el moment*. Així mateix, feu una ullada en aquest epígraf a l'apartat referent a *el trencament de pau i treva*. Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *La conjura morisca...*, op. cit., pp. 11-41; —, *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 131-132. Veg. també, ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. X, cap. XXXVII, col. 1776-1777.

²⁷²³ Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 131-132, 196, 208, 210, 212, 226, 228 i 231-232.

priori els separaven.²⁷²⁴ A la llum de la font, tot i que es tractava d'una agrupació poc cohesionada, inexperta i menuda (de no més de quatre o cinc hòmens), sembla que mossén Valentí no havia estat capaç d'enxampar-ne tots els membres. Precisament havia estat tot això, junt amb l'escarida coneixença geogràfica i sobretot humana de l'àmbit riberenc, el què els havia fet trontollar i caure en poc menys de dues setmanes.

D'entrada no gaudien del favor i la protecció de cap potentat local ni de ninguna comunitat i, per si fora poc, ignoraven els cercles de solidaritat i els vincles de sang que unien les elits dirigents de la comarca. Dit en altres paraules, tot fa pensar que la banda actuava sota els seus propis designis: sense massa premeditació i mancada d'uns objectius clars, més enllà de l'exercici de la rapinya per tal procurar-s'hi la subsistència. Altrament, no s'entén que incorrera en una errada fatal: assaltar l'alqueria de Maranyent, propietat dels Lluquí d'Alzira.²⁷²⁵ No per casualitat, com bé sabem, mossén Valentí, el notari Pere Calbet i també el mateix casal de Gandia es comptaven entre els parents, coneguts i auxiliadors d'aquesta important nissaga de l'Illa del Xúquer.²⁷²⁶ Heus ací les vertaderes raons que van motivar la seua detenció, ja que en termes generals les seues operacions no resultaven excessivament perilloses ni preocupants; sobretot comparades amb els persistents conflictes i faccions que a tothora obligaven les institucions del Regne a enviar-hi algutzirs i oficials. Contràriament a això, aquesta vegada no calgué de la intervenció de les institucions valencianes, sinó que el fibló de lligams, aliances i amistats en fou més que suficient per traure'ls de davant.²⁷²⁷

Certament, com assenyalen Jorge A. Catalá i Sergio Urzainqui no resultava del tot estranya la col·laboració criminal entre cristians nous i vells o inclús la utilització dels vassalls moriscos com a braç armat de la noblesa, especialment, abans del decret de desarmament de 1563. Sense anar més lluny, a la immediata baronia de Carlet, Galceran

²⁷²⁴ Sobre les quadrilles mixtes veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 92-95; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, op. cit., pp. 76-78.

²⁷²⁵ Lladones, l'alqueria de Maranyent pertanyia a mossén Jeroni Lluquí, cavaller d'Alzira. Actualment encara existeix al terme d'Alzira, en l'antic camí que anava de Guadassuar a Alzira una alqueria o casa de Maranyent. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 321, 509 i 1000; ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, F, 6 ap.; AMA. *Notariat, escriptures de Censos*, 420/20. Els tres rodors van assaltar l'alqueria de Maranyent cercant queviures com ara olives i vi, però acabaren enduent-se una aixada gran i una més menuda, una caldera menudeta, uns ferros, una paella, un gitador, un rall i unes graelles.

²⁷²⁶ Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i SANZ VIÑUELAS, V., "La batllia del marquesat...", op. cit., p. 242; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, op. cit.; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 47-54. veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del iv duc de Gandia, Francisc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira.

²⁷²⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 36r-36v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, en l'apartat tocant a *els furts i robatoris*, els paràgrafs que fan referència a *els robatoris*.

de Castellví no havia dubtat a fer-ne un ús recent, a tall d'exemple, per tal d'assaltar de nit la població d'Alginet.²⁷²⁸

El que, sens dubte, va estar més pertorbador fou la captura d'un alarb a les terres del Marquesat el 1564. A la llum de l'interrogatori a què el sotmeté mossén Gaspar Valentí no queda clar si era un llop solitari que s'hi havia aconseguit integrar en alguna de les colles que trastejaven per les comarques valencianes o si n'hi havia més com ell vinguts d'allén. Es feia anomenar Francesc Llançol o Sanson o Cancon (tenien serioses dificultats per entendre'l) tot i que el seu nom real era Suleimén Arlarbí i procedia «dels Germens», ço és, de l'illa de Djerba. Entre els seus propòsits al regne de València n'hi havia el de saltejar i robar. De les seues concises respostes es pot inferir que no s'hi havia mogut tot sol, sinó en quadrilla.²⁷²⁹

Poc més o menys un any més tard, uns quants bandolers forans feia dies que dormien a l'ombra de la càrrec del castell de Llombai. Eixa va estar la raó per la qual el procurador fiscal Pere Ortís elevà el 4 de setembre de 1565 una súplica, tot advertint que «a notícia sua és pervengut que té a la presó de la present vila de Lombay cinch ladres, los quals és fama pública que són ladres públichs» i que calia interrogar-los i castigar-los d'acord amb la gravetat dels seus delictes. Malgrat que al calabós n'hi havia cinc, però, no sabem ben bé per quina raó, l'escrivà alzireny sols en prengué nota de tres confessions. Desconeixem la identitat, per tant, dels dos individus restants.

El primer a seure a la cadira va estar un morisc d'origen andalús—concretament de Baeza—anomenat Joan Perrín, àlies Jubeiel. Es tractava d'un lladre consumat, un supervivent. Això es veia a simple vista, atés que li faltaven les dues orelles. A més, era un vell conegut de la justícia a la ciutat de València, on també n'havia estat pres. Feia poc que hi havia arribat al Marquesat, però la seua sola presència havia bastat per espantar i escarotar els veïns de Llombai, cosa que n'havia precipitat la seua immediata detenció i l'engarjolament. Tot havia ocorregut el dissabte anterior, jornada en què va decidir deixar-se caure per l'hostal, segons deia, perquè volia comprar pa. Pere Albiso, l'hostaler, s'hi havia negat a atendre'l, tot dient-li que «tonyina y havia a la tenda y pa y vi en casa!». La

²⁷²⁸ Veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en la nobleza...”, *op. cit.*, pp. 294-300. Veg també al capítol precedent, l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, a l'apartat que versa sobre *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví*.

²⁷²⁹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 64r. L'interrogatori es produí el 20 d'octubre. Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 128-130. Veg. també CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., “Bandidos, infiltrados y conspiradores...”, *op. cit.*, pp. 163-172.

versió d'Albiso en devia haver estat una altra: li havia demanat la desmesurada quantitat de huit quïernes²⁷³⁰ i menjar. És clar, als bandits no se'ls podia alimentar.

El ben cert era que ni el jaenés ni cap dels seus acompanyants, potser algun dels altres dos que van romandre a la presó, havien perpetrat cap crim als territoris que estaven sota la jurisdicció de mossén Gaspar Valentí, però el seu historial delictiu els precedia. Naturalment, Perrín ho va negar tot. D'entrada, pareix que havia sigut enxampat prenent dos bous a Gavarda. També havia estat a furtar dos bous prop de la ratlla de Castella. Ara bé, els amos els havien seguit i els havien escomés mentre dormien, prop d'Aiora. Si bé, allò havia costat la vida a uns quants membres de la quadrilla, com que l'experimentat Perrín s'hi jagué a part amb altres, aconseguí fugir. La més sonada de totes havia sigut, nogensmenys, l'ocasió en què havia format part de la banda del torisà Jeroni Abaquet,²⁷³¹ amb el qual havia furtat dos mardans a terres castellanés i els havia portat a vendre al carnisser de Petrés. Seguidament, amb la butxaca plena de diners, havia acudit a allotjar-se a una fonda de la ciutat de València: a la del Batantet. L'hostaler, que l'havia reconegut, li donà aposentament i a continuació tancà a consciència l'establiment, perquè no se li n'escapara. Malauradament, Perrín, que se n'havia adonat del parany, n'havia fugit—deixant-se la capa—quan el fondista regressà amb els oficials de justícia.²⁷³²

Aparentment alié a les correrries del morisc andalús, Francesc Eiximeno havia caigut en el llaç de mossén Gaspar Valentí després d'haver tirat d'astúcia i picaresca al Cap i Casal. El ciutadà mateix relatà els fets. Estant al portal dels Serrans junt amb Llorenç Calderet, nou convertit de Manises i company de furts, tràngols i peripècies, reconegué un domèstic del notari Melcior Centoll,²⁷³³ el qual portava en les mans cinc peces d'un cortinatge «de tafetà groch y totes tenien franges de seda de grana vermella y verda». A l'instant ordí el pla per quedar-se amb tan delicat i valuós drap. Portà el jovenet a la plaça de Sant Llorenç i el feu endinsar-se a l'església amb la finalitat fingida que féra eixir un home descalç. El criadet ingènuament li demanà que li cuidara les cortines, entrà i tornà a la plaça assegurant que no n'havia trobat cap. Eiximeno el convencé perquè hi tornara a

²⁷³⁰ Una quïerna era un pa menut, que solia valdre uns quatre diners. A les comarques de la Ribera, la Safor la Marina ha quedat fossilitzada aquesta paraula en diverses cançons populars. «A la Ribera me'n vaig/ a menjar-me quatre quïernes/ amb una ceba, dos alls/ i un grapat de faves tendres» o «A la Ribera he vingut/ a menjar-me quatre quïernes/. És tanta la fam que tinc/ que *hasta* els ulls me fan lluernes».

²⁷³¹ Jeroni Abach, àlies Soiat Abiquet, havia mort d'una punyalada el rector de Torís el setembre de 1564. Des d'aleshores havia iniciat una vida com a assaltant de camins fins que fou capturat a Sogorb el 1568. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 56 i 191.

²⁷³² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 76v-77r.

²⁷³³ GÓMEZ ORTS, L., *La saga jurídica de los...*, op. cit., p. 17.

entrar i seguidament se n'anà per davant de la Inquisició,²⁷³⁴ continuà fins al portal del Real i, ja extramurs, es dirigí al portal de Serrans, despertà Calderet, li digué que havia pres el cortinatge de la llar d'una familiar seua i el convidà a anar amb ell a vendre'l a Algemesí. El maniser acceptà i el negoci els havia dut, al remat, fins Alfarb. Mossén Valentí, però, tenia notícia d'altres furts i robatoris de poca volada. A tall d'exemple, la capa que emblada a un fadrí del corredor Salort mentre pescava al riu a l'altura del portal Nou o a Paterna, on sostragué certs objectes i roba del domicili de Francesc Peres. Finalment, el darrer en seure a la cadira va estar Llorenç Calderet, el qual confirmà en tot la versió d'Eiximeno.²⁷³⁵

De bell nou, una colla mixta. Tot i que més que de grup caldria parlar de parella o tàndem. Precisament el tamany és un dels assumptes que cal referir. Car, sembla que acostumaven a ser grups menuts d'entre quatre i sis hòmens, que excepcionalment podien augmentar fins la dotzena. A açò caldria afegir també l'extrema fragilitat de les bandes i la fugacitat, atés que rarament aconseguien superar els dos o tres anys fora de la llei.²⁷³⁶ Tot plegat, constituïen la carnassa perfecta de què servir-se a l'hora de publicitar l'efectivitat i l'eficiència institucional de la repressió del bandidatge. Una propaganda força enganyosa i efectista, sens dubte, perquè s'exercia sobre els membres més dèbils i desprotegits: moriscos o cristians vells que cometien la gosadia o es veien obligats a llançar-se, sense més, a una mai venturosa vida furtiva sense la protecció dels poderosos.

Així doncs, sense negar totalment la perillositat, el que pareix evident—tal com assenyala Benjamin Ehlers²⁷³⁷—és que les autoritats van atiar sovint aquest tipus de brases per tal d'inculcar, entre la paorosa població, la idea que el bandolerisme morisc obeïa únicament a causes confessionals, malgrat que la realitat fora una altra. D'eixa manera s'aconseguia també desplaçar una mica el focus d'atenció del vertader i persistent problema: les espirals de violència que es suscitaven arran de les guerres privades en què solien estar implicades les elits locals, els potentats i els dirigents de la societat valenciana, així com àmplies bosses de població.

En un altre ordre de coses, val a dir que precisament les rerialles de l'estiu de 1565 van marcar una fita significativa. No debades, a partir d'aleshores el manuscrit de Pere Calbet no tornà a registrar la presència de cap banda criminal forana. Circumstància fortuïta

²⁷³⁴ La Inquisició es trobava des de 1525 a la plaça de Sant Llorenç. Per eixe motiu la citada plaça rebia també el nom de la Inquisició. L'actual carrer de la Unió s'anomenava carrer de la Inquisició. ORELLANA, M. A., *València Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 130 i 211.

²⁷³⁵ AMA. *Justicia Civil*, 0500/11, f. 77r-77v.

²⁷³⁶ CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 124-126.

²⁷³⁷ EHLERS, B., *Between Christians and Moriscos...*, op. cit., pp. 137-138.

o no, convé assenyalar, d'entrada, que la presumpta conjura orquestrada per tal de fer coincidir una hipotètica arribada de les fustes otomanes amb una rebel·lió morisca a la Corona d'Aragó posà en alerta les autoritats. I a açò s'hi afegiren l'enduriment de la posició de Felip II respecte a la qüestió morisca, l'augment de la vigilància i la repressió institucional o l'arribada a la lloctinència del Regne del comte de Benavente.²⁷³⁸

Finalment, si ens referim a assaltants i agabellaments de gent forana, no es poden passar per alt els dos episodis ocorreguts a Catadau i Alèdua el 1560 i el 1565, mal que els propòsits foren potser diferents als què hem al·ludit a aquest apartat. El primer ha estat amplament i sobradament referit a apartats anteriors. L'estiu de 1560, Jaume Negret denuncià el seu concunyat, Vicent Ganne, òlim Saad,²⁷³⁹ el qual junt amb Elel, un tal Badahui i el fill d'Addet, tots vassalls moriscos de Galceran de Castellví, senyor de Carlet, perquè la nit del diumenge 28 de juliol havien irromput a sa casa a mà armada i «forçinalment s'emportaren sa muller e tots los diners, axí de la tenda que ell té com los seus propis, e tota la roba de lli e de lana e tot quant tenia en sa casa; que no li han deixat cosa alguna, sinó dos filles—la una de mamella—gitades en una poca de palla».²⁷⁴⁰ Les raons concretes se'ns escapen: impagaments, desitjos carnals, maltractes de Negret cap la seua muller... o res d'això. Qui ho sap?²⁷⁴¹

El segon es va substanciar a la cort de la Batllia el 20 de febrer de 1565. Els fets, però, havien succeït huit jornades abans. En efecte, ben entrada la nit del dilluns 12 de febrer, el picassentí Saad Aibàs es presentà amb entorxes a Alèdua acompanyat per tres germans seus i altres parents—en total nou o deu hòmens—i assaltaren per la força la llar de la vídua de Miquel Piteu. Buscaven la seua filla, Joana, amb la qual Aibàs s'havia promés aquell mateix matí. La joveneta, que fou la que denuncià, relatà que la violència de l'embat fou tal que «[...] li trenquaren les portes de la carrera y li destroçaren, per altra part, les portes del corral e la porta del palau hon ella, clamant, e sa mare e cunyada dormien. Y entraren en lo dit palau ab una falla encesa. Y si ella, clamant, no-s fora posada e amagada derrere hun librel a hun raquó del dit palau, la hagueren morta o desonrada».²⁷⁴²

²⁷³⁸ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 218-221; BONONAT I BARRACHINA, P., *Los moriscos españoles...*, op. cit., pp. 238-272; CARRASCO, R., *Deportados en nombre de...*, op. cit., pp. 157-158; —, “Historia de una represión...”, op. cit., pp. 57-108.

²⁷³⁹ Una germana de Vicent Ganne estava casada amb Joan Negret, germà de Jaume Negret. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss.73v-74r.

²⁷⁴⁰ *Ibidem*, f. 43r-43v.

²⁷⁴¹ Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, en l'apartat tocant a *els furts i robatoris*, els paràgrafs que fan referència a *els robatoris*.

²⁷⁴² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 69r.

Alguns dels testimonis reproduïts en la causa relataren la manera en què van viure escomesa. No cal ni dir que la major part estaven dormint al llit. Vicent Camarell explicà que es despertà precipitadament a causa del soroll de l'avalot i obrí un poc la finestra. Així fou que veié unes quantes ombres i endevinà l'embalum d'un grup de gent que parlotejava en algaravia i fugia envers la carnisseria: «En punt stic de matar-vos a punyalades! Per què m'haveu portat ací?». A continuació, escoltà els crits del seu veí Piteu i hi acudí. El justícia, Vicent Aladip contà que estava al llit i escoltà colps. De primeres no feu cas i pensà que es tractava del rossí. Emperò seguidament sentí que cridaven: «Preniu lo bastó y exiu de casa!». Obrí la porta i encertà a conèixer la veu de Camarell, el qual estava colpejant la porta de Palluix: «Exiu que és entrada gent en casa de vostra sogra!». A l'instant es plantà al domicili de la vídua Piteu. Allí veié la porta del carrer trencada i caiguda i també nombrosos desperfectes. Interrogà la propietària i la nora, les quals li asseguraren que havien conegut Saad Aibàs i que cridava, mentre palpava el llit: «Ma sogra, hon és ma sposada?». I després anà al llit de la nora: «què és de ma sposada?».

Sens dubte, Aibàs volia raptar-la o el que venia a ser el mateix prendre possessió i fer ús carnal de l'acord matrimonial, però al remat el que aconseguí va ser el contrari: el trencament del compromís i el retornament de la «hadiyya» i de la part consignada de l'«açidac» o dot que el baró entregava a la família de la jove *proper nuptias*.²⁷⁴³ Vicent i Baptista Aladip en foren testimonis. Yusef Piteu, germà de Joana,²⁷⁴⁴ fou el qui ho formalitzà a casa del seu cunyat Palluix. El justícia, Vicent Aladip en donà compte:

«[...] essent allí, trobà al dit Palluix y a sa muller y a Çot Aybàs, que havia de casar ab la filla de la dita viuda Pirteu. Y après de una stona que stigueren sense parlar, dix lo dit Yucef Pirteu: “Vosaltres sereu testimonis” (ço és, a ell testimoni y a son germà) “com sobre lo casament de ma jermana y de Çot Aybàs, qui és ací, som descordats. Y yo li torne lo que ell havia donat per a ma jermana”. Y axí prengué huns anells y reals y dona'ls al dit Çot Aybàs. Y aquell los prengué. Y li dix si era content. Y lo dit Çot Aybàs dix que sí. Y après dix ell testimoni: “Sia! Entre vosaltres se són fetes algunes coses, que Çot Aybàs ha donat

²⁷⁴³ Sobre els matrimonis moriscos, veg. MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., “Algunos procesos entre moriscos...”, *op. cit.*, pp. 85-97; VINCENT, B., *Minorías y marginados en...*, *op. cit.*, pp. 47-71.

²⁷⁴⁴ Els Piteu de Catadau i d'Alèdua, junt amb els Turixí, eren dues de les famílies més acomodades de les comunitats morisques de la foia i marquesat de Llombai. Alguns dels membres d'aquest llinatge es van establir a la vall de Laguar a finals del segle XVI. Tot i això, mantenien els lligams amb la foia. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 90 i 97-98. Al desarmament apareixen únicament Miquel i Vicent Piteu. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, pp. 39 i 42-43. Un tal Miquel Piteu va estar acusat de receptació de bandolers i condemnat a galeres el 1587. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 212

per a sa sposada, que havia de ésser algunes coses de menjar. Y los huns (als) altres que del que és stat entre vosaltres tots vos tingau per contents”. Y axí lo dit Yucef Pirteu li dix que ells se tenien per molt contents y lo dit Çot Aybàs per lo semblant. Y lo dit Palluix dix al dit Çot Aybàs que sa casa estava uberta per a tot lo que ell hauria mester. Y més li dix: “Vós teniu tres fills”. Y (Çot Aybàs) dix al dit Yucef Pirteu: “Vós dos nebots. Y si res haveu mester de mi feu conte que teniu hun jermà, que ma casa està uberta per a tot lo que haureu mester”».²⁷⁴⁵

Fet i fet, malgrat que es va produir un agabellament i una flagrant violació de domicili, afortunadament, la cosa quedà en un bon grapat de desperfectes de caràcter material i en una temptativa de segrest i d'estupre. Altrament, la pena a què s'haguera enfrontat Saad Aibàs li haguera pogut reportar la mort natural, d'acord amb el fur aprovat a les Corts de Montsó de 1528.²⁷⁴⁶ El divendres següent a l'assalt es presentà a Alèdua el batlle de Picassent per prendre nota dels estralls i acabar d'arreglar les coses entre les parts.

D) Els trencaments d'arrests i presó

Immaculada Peris, separa la fuga del rep o presó i el trencament d'arrest, nogensmenys a fi de comptes es tractava del mateix delictes.²⁷⁴⁷ En el primer dels casos suposava l'eixida il·lícita del recinte específicament dissenyat per retindre preventivament els presumptes culpables d'una falta o crim mentre es posaven en clar els fets. El segon, en canvi, concernia a la vulneració o incompliment de l'arrest domiciliari imposat per l'agent de justícia competent. A eixe respecte, cal recordar que les càrcers de l'Edat Moderna no estaven essencialment pensades com un mode o qualitat de pena, sinó com a instrument de coerció, rendició i sotmetiment i també com un mitjà de custòdia dels potencials responsables d'una infracció amb la finalitat de tindre'ls disponibles a l'hora d'interrogar-los tantes voltes com fora necessari.²⁷⁴⁸ Talment era així que les Corts de 1585 decretaren que el temps de detenció no podia superar els 5 dies, llevat dels casos en què la gravetat comportara la imposició de penes corporals.²⁷⁴⁹

²⁷⁴⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 70r.

²⁷⁴⁶ FRV. IX-II-12; FRV. IX-II-13 i FRV. IX-II-14.

²⁷⁴⁷ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 55-57.

²⁷⁴⁸ Veg. MELOSSI, D., PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica...*, op. cit., pp. 226-229.

²⁷⁴⁹ SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas...*, op. cit., p. 102.

Així doncs, quan un oficial detenia alguna persona sols podia barallar dues opcions: tancar-lo a la presó o al cep o bé arrestar-lo amb sagrament i homenatge a la seua llar. En el primer supòsit, el carceller esdevenia responsable de vetlar i vigilar el pres, mentre que en el segon, se n'encarregava un parent proper del sospitós. Si algú es trobava en eixa situació i trencava la càrcer i aconseguia de fugir-se'n o si eixia del seu habitatge sense permís exprés, incorria en desacatament a l'autoritat.²⁷⁵⁰ Açò portat a l'àmbit de la foia i marquesat de Llombai es va traduir en diversos trencaments de presó i un sol incompliment d'arrest.

En efecte, el 22 d'octubre de 1555, el procurador fiscal Gonçal Navarro informà que el catadauí Panxut Bodes, l'elder Sebastià Alamà que havien sigut empresonats per deutes i l'alfarbí Massot Rillet, arrestat pel llançament d'una pedrada que quasi li costa la vida a Lluís Joglar, «se'n són fogits de la presó e han trenquat la paret grossa de la presó e resta la porta en l'ayre».²⁷⁵¹ En el cas de Massot Ribet no tenia sentit l'escapament, atés que tot just onze dies abans Benet Joglar, germà de Lluís, havia retirat el clam contra ell.²⁷⁵² Una situació semblant va esdevindre l'agost de 1570, quan Pere Xat informà mossén Damià Villalón—el qual, llavors, ja havia pres el relleu de mossén Valentí—que un tal Belardino, Negret de Catadau i Sardina i Bonet de Llombai s'havien escapat del calabós del castell de Llombai, el vespre del dimarts anterior.²⁷⁵³

La justícia no sempre decretava la detenció domiciliària, sinó que de vegades—per tal de no perjudicar el quefer diari—concedia una limitada llibertat de moviments com ara no eixir de les muralles, no abandonar el terme municipal, mantindre's dins de la jurisdicció del Regne, entre d'altres. Això fou precisament el que ocorregué les festes de Nadal de 1562—un mes abans del desarmament—a la baronia d'Alèdua. Mossén Gaspar Valentí va ordenar a Vicent Barraco, menor, àlies Asmet,²⁷⁵⁴ a Vicent Bornaig, a Miquel Diudiu, major, i a Miquel Diudiu, menor, que guardaren arrest dins del territori de la foia i marquesat de Llombai, precepte que havien incomplert, segurament perquè no volien que les autoritats estiguessen al corrent de les seues trifulgues i guerres privades (*casabīyya*).

²⁷⁵⁰ Veg. GRAULLERA SANZ, V., "El derecho penal en...", *op. cit.*, pp. 56-63; —, "El verdugo de Valencia...", *op. cit.*, pp. 209-210; MINGUILLÓN ORTEGA, D. *El justicia criminal durante...*, *op. cit.*, pp. 97-98.

²⁷⁵¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 14v.

²⁷⁵² *Ibidem*, f. 10r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les agressions físiques*, els paràgrafs tocants a l'ús d'*armes rústiques i improvisades*.

²⁷⁵³ *Ibidem*, ff. ss. 78v-79r. Belardino havia causat estropells amb les seues vaques; Negret li devia diners a l'hostaler, Sardina li devia diners a particulars i Bonet li devia 15 sous a l'administració de la senyoria.

²⁷⁵⁴ Al treball d'Elia Gozálbez i Antonio Constán sols hi apareix Alí Barraco. Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 85 i 109. En canvi al desarmament hi són Joan Barraco i potser Vicent Barraco, germans. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, p. 42.

Així les coses, el batlle feu cridar els oficials Martí Rubió i Pere Noverques perquè hi anaren amb ell i foren testimonis de la notificació, declaracions i empresonament dels infractors. Una vegada allí, mossén Valentí parlà amb el justícia, Miquel Piteu, qui els aplegà a la seua presència. «Vosaltres no sabeu que yo u(s) tinch arrestats a pena de CCC ducats y ab sagrament y homenatge? Que no pugau exir del Marquesat sens licència meua?» Tots quatre assentiren. I seguidament els preguntà: «Donchs com haveu romput los arrests y sou exists del terme?». Bornaig i un Diuidiu li respongueren que no ho podia provar i que, per tant, no els podia castigar. Barraca i l'altre Diuidiu confessaren: «Senyor, ver és que nosaltres som anats y exits del terme, perquè ns vingué nova que havien exit a son jermà i, de poch saber, som anats». Mossén Valentí els recusà l'argument: «Si vosaltres me haguésseu avisat, yo fora anat ab lo meu cavall per ells» i a continuació es decidí a encarcerar-los.

Unes quantes hores més tard, Joan Barraco, va capllevar de la presó el major dels Diuidiu i també el seu germà Vicent, tot compromentent-se a restituir-los en poder dels tribunals, sots pena de 600 lliures. Això sí, per por de mosques, ço és, per si de cas pensaven tornar a prendre's la justícia per les seues mans, mossén Gaspar Valentí obligà Vicent Bornaig, els germans Barraco i els dos Diuidiu a signar pau i treva amb els seus adversaris els Muimui.²⁷⁵⁵ En aquest punt es perd el rastre de la causa.

E) Les vulneracions de manaments: la crida del 30 de gener de 1559

Certament, per «vulneració de manament» hom pot entendre un seguit molt heterogeni d'infraccions. En aquesta ocasió, però, n'hem volgut recollir en aquest apartat una tipologia molt particular, derivada de la crida publicada per manament de don Carles de Borja i Castro el 30 de gener de 1559. Resa així:

«Lo il·lustríssim senyor duch de Gandia e per aquell mossén Gaspar Valentí, generós, procurador del marquesat de Lombay, fan ha saber a tothom en general e cascú en special, de qualsevol stament e condició sia, no gose ni presumeixca portar-se a casa sua la muller que novament havia pres e de huy avant pendran, sense expressa licència, demandada y obtesa del reverent rector del dit Marquesat e del dit magnífic procurador, a pena de L lliures. E axí mateix que tots los dessús dits vehins e habitants del dit Marquesat après que la muller haurà parit dins lo mateix dia natural, sien obligats de manifestar la tal criatura al dit reverent rector e al dit

²⁷⁵⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 53r-53v.

magnífic procurador a pena de vint-y-cinch lliures e que per tot lo dia après següent hagen batejat la dita criatura sots la mateixa pena. E quart-se qui guardar-se ha».²⁷⁵⁶

D'entrada, sobta el tarannà de l'edicte, el qual es dirigeix, sense distincions, al conjunt dels habitants de la foia i marquesat de Llombai. De fet, val a dir que el seu caràcter aparentment asèptic el converteix en extrapolable a qualsevol altra senyoria del Regne; òbviament, canviant tant l'encapçalament com les al·lusions territorials directes. És més, hom podria pensar que estem davant de l'acta fundacional, mitjançant decret senyorial, dels respectius arxius parroquials del Marquesat. Malauradament, si va estar així no s'ha conservat cap registre d'aquest període. Ara bé, a despit del que indicaven les *Ordinacions* de l'arquebisbe Jordi d'Àustria, cabria la pregunta: hi va haver realment voluntat d'enregistrar les llicències matrimonials, els manifestos de naixements o l'administració dels sacraments? O contràriament, va funcionar únicament com un servei d'expedició de documents i control d'hàbits religiosos? El ben cert fou que també els sínodes episcopals de la diòcesi de València n'obligaven l'anotació. Tot i això, resulta si més no un poc aventurat establir-ne una pràctica sistemàtica al Marquesat. Comsevulla que fóra, va estar un embrió incipient o almenys un primer intent.²⁷⁵⁷

Tornant a la crida, no es pot negar que la decidida neutralitat del llenguatge no li resta contundència al missatge. Això és tan evident com que la veritable intencionalitat dista molt d'eixe suposat ecumenisme. Dit en altres paraules. Mentre que per a la comunitat de cristians vells el mandat esdevenia pràcticament innocu, atés que sols va puntualitzar el mode d'actuar en el tocant a les costums preexistents, per a les antigues aljames mudèjars va suposar un vertader trasbals. No debades, malgrat que els moriscos valencians eren formalment i legalment cristians, en la intimitat de les seues llars la majoria continuava sent fidel als preceptes de l'Islam (criptomusulmans). Entre els més usuals caldria destacar,

²⁷⁵⁶ *Ibidem*, f. 35v. El primer poble a publicar-se la crida va estar Alèdua. A continuació, Pere Ortís i Pere Calbet acudiren a Alfarb, on feren de testimonis els jurats Vicent Cateu i Lluís Maimó. Seguidament es dirigiren a Catadau i la publicaren en presència dels dos jurats, Joan d'Arevalo i Vicent Osmén. Finalment acudiren a Llombai on la llegiren públicament davant dels jurats Vicent Mansor i Joan Llopet.

²⁷⁵⁷ A algunes poblacions de la Ribera del Xúquer, com ara Carcaixent i Algemesí, sens dubte, aquesta tasca es portà a terme. A Carcaixent el registre començà el 1547. A Algemesí els llibres-registre portaven ja aleshores vora un parell de dècades en funcionament. A partir de la publicació de les disposicions I i II de la sessió XXIV del Concili de Trento (1562) es formalitzà la necessitat d'elaborar registres parroquials. Nogensmenys, el registres conservats al Marquesat no principien fins a les primeries del segle XVII, malgrat que les *Ordinacions* de l'arquebisbe Jordi d'Àustria obligaven a l'anotació. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 147-148; NADAL I OLLER, J., *La población española...*, op. cit., pp. 20-22; BAV. *Raccolta Generale Concili*, VI, 15, ff. 207r-211r (correspon a l'obra *Concilium Tridentinum, sub Paulo III, Iulio III et Pio III. Pont. Max. Celebratum...* editada a Venècia per Andrea Muschio el 1585).

l'oració o «salà», l'ablució ritual o «guadoc», el dejuni durant els dies del ramadà que contrastava amb els banquets i la gatzara de les nits, la costum de guardar els divendres o el sacrifici ritual de moltons per motiu de la seua Pasqua o l'«id al kâbir»; celebracions les més de les vegades de portes cap a dins.

Els senyals, però, estaven per tot arreu: la pervivència dels noms araboislàmics a les esferes íntimes, la pràctica de la circumcisió, la utilització quotidiana del seu dialecte empobrit de l'àrab, la conservació de la litúrgia i les cerimònies que acompanyaven els naixements, les bodes i les defuncions... Això va estar possible perquè els col·lectius de cristians nous van comptar, després de les Primeres Germanies, amb dos aliats destacats. El principal i més immediat: els senyors feudals que els van protegir d'ingerències externes. L'altre va ser la Monarquia Hispànica, amb la qual de tant en tant segellaven acords a canvi de composicions, per tal d'evitar el rigor inquisitorial. A tall d'exemple, la Concòrdia de Toledo de 1526. Tot açò plegat, propicià *de facto* el manteniment incòlume dels dos pilars essencials de transmissió i reproducció de la cultura i la fe musulmana: l'aljama i la família tradicional.

Així les coses, resulta evident que la crida del 30 de gener de 1559 pretenia percutir fonamentalment sobre els moriscos, més que no pas sobre els cristians de natura. L'edecte desitjava incidir sobre la transgressió que suposava el manteniment dels trets identitaris i religiosos d'arrelam mahometà. És per això que es feia necessari el control i transformació de certs ritus i cerimonials per tal d'assestar un primer colp a la institució familiar de caire morisc i al seu isolament. Més concretament, aquest propòsit s'havia de dur a terme mitjançant una primera línia de penetració basada en la inculcació de dos sagraments principals de la fe catòlica: el bateig i el matrimoni. Tanmateix, com a teló de fons hi havia un manifest projecte d'aculturació general i absoluta de la minoria; operació que hauria de conduir, a llarg termini, a l'assimilació.

Nogensmenys, aquesta gradual eliminació del culte i els costums islàmics i, amb ells, de totes les estructures i mecanismes de solidaritat i de cohesió interna, tenia com a veritable punta de llança el matrimoni, més que no el bateig. Calia, doncs, una adaptació de la litúrgia i les solemnitats i morisques perquè els contraents estigueren canònicament casats per l'Església. A això s'hauria d'afegir la supervisió i censura sacramental perquè res no transgredira els preceptes bàsics del cristianisme. En termes generals, els connubis musulmans havien transcendit planerament i rasa després de la conversió del primer terç de segle, cosa que comportava no pocs problemes i controvèrsies.

En primer lloc, hi havia l'endogàmia, que es basava en una confluència d'interessos i aliances, mitjançant les quals les distintes estirps morisques cercaven de mantindre, d'una banda, xarxes de parentesc agnatici afins i sòlidament imbricades i, d'altra, evitar la fragmentació patrimonial. Tot això es substanciava normalment en enllaços entre cosins-germans, ço és, en graus de consanguinitat prohibida, per als que era menester obtenir l'expedició d'una dispensa papal. Val a dir que els cristians nous del regne de València no acostumaven a demanar aquesta mena de llicències i ho solien interpretar com un artifici per tal de traure'ls els diners. Per tant, aquesta pràctica no sols xocava frontalment contra el dogma eclesiàstic, sinó que també feia trontollar qualsevol propòsit d'assimilació, atés que els dotava d'engranatges que facilitaven la cohesió i la resistència.

Els procediments, les celebracions pròpies i els rics rituals també constituïen un obstacle. Han estat molts els estudiosos i estudioses que se n'han fet ressò.²⁷⁵⁸ Consistien en banys i ablucions rituals com a pas previ als actes culturals i a les solemnitats religioses (naixements, bodes, soterrars, oracions, festivitats...), en l'ús de fórmules particulars de petició de mà i d'esponsalici (dot masculina o «açidac», regals entre els esposos o «hadiyya»...), en uns preparatius i una consumació de l'himeneu característics (tenyiment de les mans, els peus, el rostre i els cabells de la núvia amb alquena, el bany anterior rodejada d'amigues i parentes, el tancament dels esposos durant les huit jornades posteriors al connubi...) que resultaven, si més no, poc assolibles per la tradició cristiana, tot i que a sovint alguns d'ells es miraven de disfressar com donatius, arres i oferiments *proper nuptias*.

Concretament, pel que fa als enllaços matrimonials, cal assenyalar que hi havia una qüestió afegida: el perill d'amistançament. En altres paraules. Ens trobem davant una societat morisca retreta sobre si mateixa, habituada a practicar cerimonials privats—a porta tancada—i, per consegüent, aliens tant a les instruccions eclesiàstiques com a les mirades inquisitives dels cristians vells. En eixe sentit, les cases contigües dels parents, comunicades internament, sembla que ajudaven a assegurar l'aïllament i la intimitat. De resultes, malgrat que els contraents havien estat casats d'acord als costums i la cultura musulmana, per a la seua nova fe—la cristiana—continuaven sent fadrins. D'ahí que la cohabitació poguera considerar-se concubinatge o amigament.

²⁷⁵⁸ Veg. HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 97-101; MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., “Algunos procesos entre moriscos...”, *op. cit.*, pp. 85-97; —, “Usos, costumbres y normas...”, *op. cit.*, pp. 193-209; VINCENT, B., *Minorías y marginados en...*, *op. cit.*, pp. 47-71; —, “Vida social i religiosa...”, *op. cit.*, pp. 363-374.

Al fil d'això, caldria referir també la poligàmia o, més concretament, la bigàmia. Tot i que pareix que no era del tot usual i sols era practicada per les nissagues més acabades i benestants, esdevenia una pràctica totalment contrària als preceptes de l'Església, la qual calia extirpar. Evidentment, es tractava d'una poligàmia encoberta i clandestina. En algunes ocasions, els nous convertits acudien davant l'alfaquí i el rector de la parròquia per tal de solemnitzar les primeres noces i després maridaven per segona volta adreçant-se únicament al cap espiritual de l'antiga aljama; motiu pel qual se'ls podia imputar bigàmia, adulteri i, fins i tot, heretgia.

En resum, el control matrimonial fou el veritable cavall de batalla del programa d'aculturació de la minoria morisca. Com hem assenyalat adés, no pocs investigadors expliquen un comportament força estés, en què la parella no passava per la vicaria o bé es burlava la litúrgia cristiana, anant a la parròquia i seguidament tornant a celebrar l'enllaç segons la usança islàmica.²⁷⁵⁹ Això no obstant, convé ressaltar que el bateig també va esdevindre important, sobretot des del punt de vista sacramental i de reproducció d'una comunitat que s'havia transformat en cristiana i que, per simple substitució generacional, no es podia consentir que retornara a la fe mahometana. D'ahí que se'ls obligara a batejar convenientment els nounats. I de bell nou, per tal d'esborrar simbòlicament la consagració, la criatura era llavada i netejada amb aigua calenta i se li aplicava el ritual musulmà, anomenat «fades».²⁷⁶⁰ les ablucions rituals, l'ungiment amb olis i perfums, la recitació per part del pare, a cau de l'orella de l'infant, de les acostumades fórmules i oracions; el vestiment amb arreus i penjolls de corals i ambres, la imposició del nom araboislàmic, a més del sacrifici d'un cap de bestiar. Uns quants mesos més tard es podia practicar la circumcisió. Aquest distintiu inequívoc, junt amb l'ús habitual a nivell familiar de l'onomàstica aràbiga, en certifiquen, en part, l'apostasia.²⁷⁶¹

Així doncs, tornant de nou a la crida, cal assenyalar que la data de publicació no fou gens baladí. D'entrada, perquè, precisament, aqueixa mateixa anualitat—el 1559— finalitzava el període de setze anys d'inhibició de la Inquisició sobre la coneixença de les possibles heretgies dels moriscos valencians. I és clar que don Carles de Borja i Castro en devia estar al corrent.

²⁷⁵⁹ GARCÍA-ARENAL, M., *Los moriscos...*, *op. cit.*, p. 30; —, *Inquisición y moriscos...*, *op. cit.*, pp. 59-62; MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., “Algunos procesos entre moriscos...”, *op. cit.*, p. 96; PÉREZ GARCÍA, R. M. i FERNÁNDEZ CHAVES, M., “La política civil y religiosa...”, *op. cit.*, pp. 61-101; VINCENT, B., “Vida social i religiosa...”, *op. cit.*, pp. 364-365.

²⁷⁶⁰ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “Islam ocult, evangelització...”, *op. cit.*, p. 112; GARCÍA-ARENAL, M., *Inquisición y moriscos...*, *op. cit.*, pp. 56-59; MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., “Usos, costumbres y normas...”, *op. cit.*, p. 198; SOTO GONZÁLEZ, T., “Las fadas de la...”, *op. cit.*, pp. 174-176.

²⁷⁶¹ Tant era així que, de vegades els pares no coneixien o no recordaven el nom cristià de la seua esposa, dels seus fills o dels seus parents directes. Els fills no recordaven, de semblant manera, el dels germans i el dels seus progenitors. VINCENT, B., “Vida social i religiosa...”, *op. cit.*, pp. 370-373.

Emperò hi havia molt més. De fet, basta fer-li una lectura a la disposició senyorial per tal d'adonar-se'n. El text beu directament dels principis de l'aculturació pausada que es venia practicant, si més no, del Sénia al Segura des de 1534, una de les manifestacions més significatives de la qual havien estat les *Instruccions e ordinacions per als novament convertits del regne de València* de l'arquebisbe Jordi d'Àustria i del bisbe Antoni Ramírez de Haro.

No debades, d'acord amb les susdites *Ordinacions*, pel que fa als sacraments, es veia extremadament necessari sotmetre els col·lectius de cristians nous a la disciplina canònica, sobretot en allò tocant a baptismes i connubis. Heus ací els paral·lelismes. És més, malgrat que esmenta tots dos, l'atenció es focalitza en el matrimoni; en l'obligació de rebre el sacrament i escoltar missa nupcial, *conditio sine qua non* per a rebre les requerides amonestacions i obtindre llicència matrimonial. Comparativament, però, s'observa un accentuat enduriment, especialment, pel que respecta a les sancions. A les *Ordinacions*, la manca de manifestació immediata d'un naixement o l'incompliment del precepte de bateig estava penat amb un ducat. En canvi, a la crida la xifra s'elevava fins a les 25 lliures. Més apujades encara eren les diferències en el cas de la inobservança del matrimoni (1 ducat front a 50 lliures).²⁷⁶²

Així les coses, bé es pot afirmar que la crida promulgada el 30 de gener de 1559 anava en la línia de les esmentades *Ordinacions*, però alhora arreplegava i feia seus els acords del malfadat projecte de la junta de València (1554), en què el duc de Maqueda, en qualitat de lloctinent general; l'arquebisbe Tomàs de Villanueva, el bisbe Loazes i l'inquisidor Gregori Miranda disposaren que no es podia permetre que els senyors de vassalls continuaren consentint que «en sus lugares ni por sus vasallos se haga ninguna çerimonia de moros, mandádoselo so graves penas». D'eixa manera, val a dir que, amb el susdit edicte, don Carles de Borja també s'avançava a l'anuència que permeté posar-ho en pràctica: la junta de Madrid de 1564.²⁷⁶³

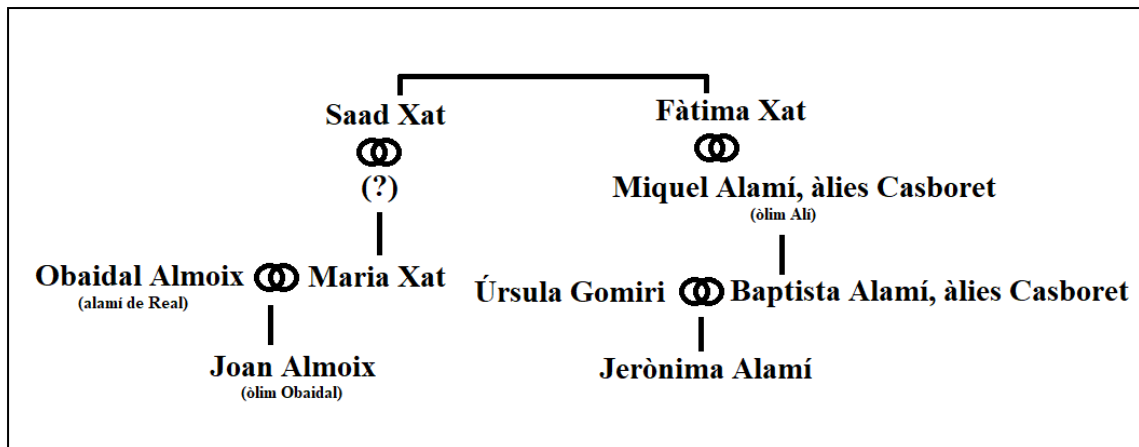
De primeres, la postura del II marquès de Llombai pot semblar força severa. Amb tot i això, una cosa és dir i una altra fer. En altres paraules, en els següents anys Pere Calbet, com a escrivà de la cort de la Batllia, no va recollir cap manifest de naixement ni expedí cap llicència de matrimoni. Una de dos, o bé el notari alzireny portava diversos registres o bé no se n'hi va produir cap. Potser, al remat, eixa tasca requeia en el rector. Sobre aqueixa mena d'assumptes, sols consta, el 1565, una petició de dispensa d'un morisc de Real, anomenat Joan Almoix, que volia casar-se amb la seua cosina prima, Jerònima Alamí. Resa així:

²⁷⁶² Cfr. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 35v i BV. *Fons Antic*, XVI/ 191, s. f. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 146-148.

²⁷⁶³ BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., "El pontificado de fray...", op. cit., pp. 162-168; —, *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 168-176.

«Juan Almoixch, òlim Obaydal, fill de Obaydal Almoixch e Maria, filla de Çat Xat de la vila de Lombay, de paraula dix que ell del·liberava contractar matrimoni ab Jerònima, donzella, filla de Batiste Alamí, àlies Casboret, e de Úrsola, muller sua, filla de Baltazar Gomiri; e lo dit Batiste Alamí, fill de Fàtima, jermana del dit Çat Xat, avi del dit propositant, e muller de Miquel Alamí, àlies Casboret, òlim Alí; la qual, per recta línia, y ell propositant, són fills de cosin(s) jermans. E com per a fer-se matrimoni no-s puixa fer sens expressa licència, audiència e decret de nostre Sanct Pare o del legat de Sa Sanctedat o dispensació de la Sancta Creuhada, ell dit propositant, perquè no cayga en alguna erra, del·libera provar ab testimonis la dita parentela. Perquè dient la veritat puxa procurar de haver la dita licència o dispensació».²⁷⁶⁴

Malgrat que mossén Gaspar Valentí feu rebre d' immediat informació de testimonis i l'aleshores col·lector del Marquesat, Pere Gutierrez²⁷⁶⁵ junt amb Antoni i Joan Martí²⁷⁶⁶ certificaren el que havia exposat el morisc realer, res no sabem sobre la prossecució d'aquesta sol·licitació.²⁷⁶⁷

Arbre genealògic sobre el parentiu dels Alamí, Almoix i Xat de Llombai i Real

²⁷⁶⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 66r.

²⁷⁶⁵ Pere Gutierrez no era un membre qualsevol de la comunitat cristiana. En el període estudiat va ser col·lector del Marquesat (1563-1565) i regent de batlle en absència de mossén Gaspar Valentí (1559 i 1560). Entre altres episodis, el 1564, va protagonitzar un llarg litigi amb el ciutadà i familiar del Sant Ofici, Joan Jeroni Neus. Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 43r-43v, 64v-66r i 67r-68v. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 39.

²⁷⁶⁶ Antoni Martí fou un altre membre destacat de la comunitat cristiana del Marquesat. A les seues habituals tasques com a ferrer va unir el préstec de diners. A tall d'exemple, el 1557 el trobem reclamant el reemborsament de 100 sous que li havia prestat graciosament a Vicent Gombau. També va exercir càrrecs públics, com ara el de mostassaf (1565) i ostentà una de les familiatures del Sant Ofici en el Marquesat. Sobre Joan Martí, no tenim referències, potser fora el fill d'Antoni. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa]. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 27v i 78v i ff. ss. 78v-79r.

²⁷⁶⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 66r-67r.

Pel que fa a les contravencions de la crida del 30 de gener de 1559, convé assenyalar que solament n'hem localitzades tres, compreses entre 1559 i 1563. Car, les propostes de la junta de Madrid de 1564-1565, junt amb les Corts de Montsó de 1563-1564, tornaren a obrir les portes a l'actuació de la Inquisició.²⁷⁶⁸ Per conseqüent, l'aparició en l'escena del Sant Ofici, a més d'actuar com a un potencial dissuasiu, també allunyà els senyors de vassalls de la repressió directa. D'eixa manera potser s'entenga millor el prematur esvaïment d'aquest tipus d'infraccions del llibre-registre de Pere Calbet.

El primer incident es produí tot just unes poques hores després de la publicació de la crida. Pel que sembla feia poc que un dels fills de Pere Llopet, àlies Dido,²⁷⁶⁹ s'havia esposat amb la seua parenta Jeyne Barraco. Mossén Gaspar Valentí, nogensmenys, interpretà que el matrimoni s'havia celebrat a les seues esquenes i a les del rector i per això el manà empresonar. Llopet i la seua família argumentaven que el jovenet era innocent i requeria eixir per tal de poder-ho demostrar. Al remat, després de passar algunes raons amb mossén Valentí, Ferrer Sisternes²⁷⁷⁰ i el pare de Llopet el van poder traure. El cavaller, segur com estava de la vulneració del manament, els posà una única i rigorosa condició: «de huy en hun mes portaran perdó de la senyoria per la pena continguda en la crida de no poder-se casar los parents sens licència ho dins lo dit mes pagaran dita pena, que són CC duquats». De qualssevol de les maneres, ordenà a la jove parella que sots pena de 50 lliures més «no stiguen ni habiten en hun cobert sens haver, primer, licència de Sa Sanctedat».²⁷⁷¹

Desconeguem el motiu de tan elevada sanció, atés que l'edecte sols estipulava el pagament de 50 lliures. Potser el batlle, amb aqueixa posició tan estricta, no pretenia més que sembrar una mica de por. fora com fóra, el fill de Pere Llopet va resultar absolt. La cancel·lació formal del procediment es produí el 14 de març: «attés que lo dit Lopet Dido ha provat ab testimonis com ha cinch anys (sic.) que lo casament era fet y que, per çò, ell no era encorregut en dita pena, cancel·là la dita capleuta e manament».²⁷⁷²

²⁷⁶⁸ Veg. a les Corts valencianes de Montsó de 1563-1564 els capítols 14-51. SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas...*, op. cit., pp. 13-20. Pel que fa a la junta de Madrid, veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 181-195.

²⁷⁶⁹ Un del fills de Pere Llopet, àlies Dido, fou Joan Llopet. El cognom de la família provenia del nom del pare de Pere Llopet, que havia adoptat el nom cristià Llop. Precisament, Llop Dido va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir una mula. Llop també havia estat propietari de l'olivera grossal per la qual es barallaren Joan Jeroni Neus i Pere Gutierrez a les darrerries del 1564. Pere Llopet va signar pau i treva el 21 de març de 1559 amb els Pardet, Gordet i Meclí de Catadau i altres Llopet de Llombai Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v, 40v i 67r-68v.

²⁷⁷⁰ Ferrer Sisternes havia mudat el seu nom. Abans es cognomenava també Llopet. Ferrer Sisternes va estar un altre dels signants de la pau i treva del 21 de març de 1559. *Ibidem*, ff. 35v i 40v.

²⁷⁷¹ *Ibidem*, f. 35v.

²⁷⁷² *Ibidem*.

Els dos episodis restants es van enjudiciar amb poc més de tres mesos de diferència i vénen a reforçar i justificar el comportament esquerp i implacable de mossén Gaspar Valentí. Segons pareix, a finals de l'hivern de 1562, el batlle va prohibir explícitament a Vicent Pezis, fill de Vicent,²⁷⁷³ que es casara amb la filla de l'alfarbí Jeroni Palletes. Car, el grau de consanguinitat ho impossibilitava. Uns quants mesos mes tard, Pezis, desobeint la crida i encara el manament, no sols havia maridat amb la filla de Palletes, sinó que vivien junts i esperaven un nadó.

La informació de testimonis rebuda el 26 de setembre n'ofereix encara més detalls. Mossén Valentí, no refiant-se gens de Pezis, feu cridar a Vicent Poaiat²⁷⁷⁴ i a Joan Vichac i els envià a advertir Jeroni Palletes²⁷⁷⁵ que «lo senyor procurador deya que no dexàs entrar a Pezis en sa casa», sots pena d'assots. L'enllaç es celebrà igualment. El pare de Vicent Pezis, contrari al connubi, el tirà de casa i els jovenets feren cap a la veïna baronia de Carlet, la qual es trobava confiscada i privada dels seus senyors.²⁷⁷⁶ La sogra de Pezis, però, els feu cridar i els allotjà a la llar familiar. D'això feia mig any i des d'aleshores els dos s'havien comportat com a marit i muller i anat «defora los dos a soles», «besant y burlant» i «estar en casa a soles ab ella». Això no obstant, el procediment no passà endavant, perquè—tal com apunta Vicent Git—Pezis havia obtingut llicència a València de l'oficial eclesiàstic.²⁷⁷⁷

El darrer cas es substanciat a la cort de la Batllia el cap d'any de 1563. Mossén Gaspar Valentí, per tal de certificar el parentiu que tenien el catadauí Turquí Alboi i la seua

²⁷⁷³ Vicent Pezis, menor, òlim Saad, era el fill de Vicent Pezis. Jeroni Pezis, germà de Vicent, va estar agredit per Vicent Maimó, el 1558. Maimó li va llançar una cudolada. Vicent, fill de Vicent, fou el qui propinà, l'11 d'abril de 1561, la punyalada a Vicent Arelli, perquè aquest li havia furat un ou en l'hostal de Llombai. *Ibidem*, f. 28r-31v. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat relatiu a *les agressions físiques*, els paràgrafs que versen sobre les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries* o que destaquen per *l'indret i el moment*.

²⁷⁷⁴ Vicent Poaiat va estar un dels signats de pau i treva, el 15 de novembre de 1559, arran de l'enfrontament que van tindre en l'algepsar els Mansor i Cateu amb Aguilé i Curt. *Ibidem*, ff. 31v i 35r.

²⁷⁷⁵ Es documenten dos moriscos anomenats Jeroni Palletes, els quals són pare i fill. L'un rebia el sobrenom d'Asmet i l'altre de Mahomat. El 7 d'octubre de 1555, el menor dels dos Jeroni Palletes signà pau i treva amb Vicent Veget. El 29 de maig de 1564 Jeroni Palletes, òlim Asmet, tractà d'agredir amb un cudol el missatge Jaume Candela. *Ibidem*, ff. 12r, 62v-63r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, els paràgrafs tocants a *les paus i treves*, l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, els paràgrafs que fan referència a les agressions perpetrades amb *armes improvisades o rudimentàries* i en el present apartat que versa sobre *els conats d'agressió i resistència a l'autoritat*. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, p. 37; GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, *op. cit.*, pp. 83 i 85.

²⁷⁷⁶ En aquell moment tant Galceran com son pare, Francesc de Castellví es trobaven retrets al convent de la Santa Creu de Llombai. La baronia de Carlet estava confiscada i en mans del patrimoni reial. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en la nobleza...", *op. cit.*, pp. 299-300. Veg també al capítol precedent, l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, a l'apartat que versa sobre *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví*.

²⁷⁷⁷ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 51r-51v.

muller encetà un interrogatori *ex officio*. D'eixa manera confirmà les seues sospites. Si Jeroni Alboi, pare de Turquí, era germà de la mare de la joveneta, queia pel seu pes que aquella i Turquí Alboi eren cosins germans. A més, segons explicaren Jeroni Appo, Jaume Faginet, Gabriel Llopet i Baptista Parell, feia quatre o cinc anys que s'hi havien casat i hi cohabitaven. Fins i tot, tenien ja un fill crescutet, del qual ni Valentí ni el rector no en sabien res. El descobriment s'havia produït el diumenge següent a les festes de Nadal, quan el batlle els trobà junts a l'interior de la llar. Si bé Turquí aconseguí fugir, la seua dona, que es tancà a un del habitacles, fou arrestada i portada al domicili d'un dels jurats de Catadau.²⁷⁷⁸

Tot açò plegat, aquests tres episodis fan palés no sols la desobediència i vulneració dels moriscos de la foia i marquesat de Llombai a la crida del 30 de gener de 1559, sinó encara la vitalitat i pervivència del ritus islàmics i cert grau de refusament dels cristians per part d'almenys una minoria de la seua població cristiana nova. Heus ací un dels resultats d'unes conversions poc sinceres: la ferma resistència del col·lectiu morisc a l'aculturació i desvirtuació dels seus costums i de la seua religió. Sobra assenyalar que vist des del costat oposat, aquest comportament en ratificava l'apostasia i suposava un delictes contra la moral i l'honestedat.

F) El desacatament d'ordres

Una altra modalitat molt comuna de contravenció de l'autoritat eren els desacataments d'ordres. En termes generals, es diferenciaven de les anteriors pel fet que tenien una naturalesa verbal, atés que no hi havia cap formalitat escrita. En eixe sentit, cal assenyalar que la simple formulació d'un mandat per part d'un agent reial o legat senyorial bastava perquè posseïra validesa. Nogensmenys, per a major rigor i tuïció sempre s'acostumava a reforçar amb testimonis. D'eixa manera, si se'n produïa una vulneració parcial o total les parts veien salvades les seues defenses. Per tant, aquesta mena de disposicions servaven a la immediatesa de les necessitats de la governabilitat i es derivaven directament de l'emissari o representant que les invocava, tot mostrant les veritables estratègies d'administració. En això també diferien de les escrites, que solien tindre estructures més solemnes, més meditades i provenien de les altes instàncies de poder i d'administració del territori.

²⁷⁷⁸ *Ibidem*, f. 52r.

Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, val a dir que va reportar el 9 % de l'esfera sectorial. En altres paraules, es tracta d'una tipologia delictiva completament minoritària, però no per això es pot qualificar de poc rellevant. Contràriament a això, la seua concentració al 1563, tot just uns mesos després de la consumació del decret de desarmament, contribueix apuntalar-ne—mitjançant exemples—l'efecte estimulador entre la població morisca d'una encoberta i solapada tendència a la resistència i degradació de l'autoritat, la qual en el plànol quotidià es materialitzà en comportaments irreverents i transgressius que simbòlicament no es dirigien contra el marquès, sinó contra els executors de les seues decisions: els oficials.

En efecte, el 27 de setembre de 1563, Pere Gutierrez, en qualitat de regent de batlle, hagué de fer front a l'enjudiciament de sengles episodis per desacatament d'ordres. Pel que sembla, els infractors havien estat dos membres de la nissaga dels Marna, els quals no sols havien gosat desatendre els manaments de mossén Gaspar Valentí, sinó que n'hi havien adoptat una actitud insubmissa i procaç. Malgrat que els fets del primer incident s'havien seguit feia cosa d'una setmana, l'assumpte venia de lluny.

A mitjan centúria, les successives «crides de la seda», anomenades així perquè pretenien controlar i normativitzar infructuosament els procediments de manifestació, compra, venda i extracció d'aquesta matèria prima, en van prohibir la comercialització a «tornaviatge» o fiada.²⁷⁷⁹ Tot i que aquest tipus d'edictes afectaven tots els municipis del Regne, els veïns d'alguns d'ells, especialment els més menuts o recòndits de la Ribera del Xúquer, acostumaven a al·legar desconexença. Si fa o no fa, tal era el cas dels llogarets de la foia i marquesat de Llombai, on els moriscos constituïen la immensa majoria. Car, les autoritats del Cap i Casal no devien ser alienes a eixa realitat i als problemes que això els podia reportar. D'entrada, encara que la vida de les morisques—a diferència de la dels seus marits—transcorria entre les quatre parets de la llar, no sols no parlaven romanç, sinó que ni tan sols l'entenien bé.²⁷⁸⁰ Per eixa raó, cal pensar que els diferents missatges i algutzirs que s'acostaven per aquests dominis del casal de Gandia s'asseguraven molt bé de publicar el contingut de les pragmàtiques, dels bans i dels pregons a la plaça de Llombai i en presència dels representants senyorials. D'eixa manera, es cercioraven de deixar en bones mans una pertinent i reposada difusió.

Baldament una mica desplaçada dels dos eixos principals de comunicació que connectaven la capital valenciana amb les ciutats castellanés, la foia de Llombai es trobava enclavada a un lloc privilegiat i estratègic que, travessat per vials secundaris, servia d'enllaç i

²⁷⁷⁹ Veg. en el capítol titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda*.

²⁷⁸⁰ VINCENT, B., "Vida social i religiosa...", *op. cit.*, pp. 366-370; —, *El río morisco...*, *op. cit.*, pp. 25-29 i 41-52.

trobada entre la plana al·luvial del Xúquer, les localitats de la foia de Bunyol i les terres castellanès. Aquesta circumstància l'havia fet esdevindre, ja a la segona meitat del segle XVI, una zona de trasteig de comerciants, traginers o marxants, però sobretot de riberencs que la creuaven amb la finalitat de traure o ingressar d'amagat al llog de bèsties de càrrega no poques remeses de seda, forments, oli i altres productes. A tot això s'afegia encara una altra particularitat: es tractava d'un territori excedentari en grans, motiu pel qual convé suposar que—satisfet el consum de les seues comunitats—una part de la producció es destinaria al mercat. Per tant, els possibles romanents i sobrants de cereals junt amb la venda i despatx de la seda en capell, filada o torçada en madeixes hi constituïren les vies fonamentals d'entrada de divises i de penetració d'una economia de caire mercantívol.

Ara bé, val a dir que tothom no es beneficiava per igual d'aquesta saó. Ans al contrari. Arreu dels pobles hi havia membres benestants—tant moriscos com cristians vells—, els quals comptaven amb abundants contactes amb emprenedors, negociants i mercaders valencians o estrangers. Malgrat que de vegades aquesta posició acomodada els permetia disposar de caudals suficients com per poder adquirir sumes importants de matèria primera de la resta de particulars més desafavorits, preferien a usar de la seua reputació per comprar qualsevol gènere de coses—sobretot seda—fiades o a pagar en cert temps. D'eixe mode, pràcticament sense arriscar ni un clau, aconseguïen guanys ràpids i fàcils. Tanmateix, si bé és cert que en algunes ocasions s'encarregaven de conduir el producte fins al seu destí, les més de les voltes actuaven com a simples intermediaris i senzillament es dedicaven a especular i unflar els preus.

Tot açò ho portem a col·lació, perquè, en virtut de crides i edictes, mossén Gaspar Valentí havia prohibit a Joan Marna,²⁷⁸¹ a Baptista Alamí, àlies Casboret,²⁷⁸² i als germans

²⁷⁸¹ Joan Marna pertanyia a l'elit morisca de Llombai. La seua posició com a negociant i intermediari en transaccions comercials es veu reflectida, a tall d'exemple, en el plet per impagament que va instar el 1555 contra Joan Galero i també, a la inversa, en la denúncia que Vicent Marna li va interposar eixe mateix any. A més de mercader i mediador en transaccions comercials, també exercia les vegades de prestador de diners. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 9v, 15v, 26r, 27v. Veg. en l'epígraf: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat que versa sobre *els impagaments* els paràgrafs que versen sobre *els tributs i composicions, la compravenda de béns i productes i el préstec de diners*.

²⁷⁸² Sobre Baptista Alamí, àlies Casboret, sabem ben poques coses, encara que significatives. La seua esposa era Úrsula Gomiri, filla de Baltasar. La seua filla Jerònima apuntava el 1565 per a casar-se amb Joan Almoix, fill de l'alamí de Real. Tenia un mosso anomenat Amiret, el qual assassinà Muní Caixut, perquè entre altres coses, l'havia injuriat i tractat de sodomita. En el transcurs del procés es pot llegir com el domèstic feia habitualment tasques relacionades amb la cria dels cucs i l'obtenció de capolls de seda. El 1559 va signar pau i treva, en companyia dels Cuhit, Xat, Garró, Biari i Bonet, amb els Aiet, Llopet, Roio, Solàs i Vaio. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 39r-41r i 66r-67r. Veg. en l'epígraf: *Mans violentes i paraules vedades*, els apartats que versen sobre *les injúries verbals i les amenaces*, sobre *les paus i treves* i sobre *els assassinats i els homicidis*, els paràgrafs tocants a *les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris*; així com en el present epígraf, l'apartat que toca a *les vulneracions de manaments*.

Lluís i Vicent Pardillo²⁷⁸³ que «no poguessen comprar ni vendre mercaderia alguna sens voluntat dels jurats (e) que aquells fossen conexedors del preu de la tal mercaderia». I és clar, a ulls de les autoritats, Joan Marna havia estat l'únic de tots que l'havia desobeït. Joan Eiximeno i Francesc Martí asseguren que aquell any l'havien vist negociar amb fibra de seda i altres mercaderies fiades. Marna les havia adquirides de Massot Saad i poc després les havia transferides a major preu i a «tornaviatge» a uns quants traginers de l'Alcúdia.²⁷⁸⁴ L'aleshores mostassaf, Francesc Martines, juntament amb Joan Martí, que ho havia estat el 1562, explicaren que havien realitzat moltes pesades per als alcudians i que Marna hi havia estat al darrere d'algunes transaccions. Pere Eiximeno n'estava al corrent, fins i tot, de les xifres. Algunes vegades l'havia vist comprar-ne a 46 sous la lliura i vendre'n a 57 sous i altres prendre'n a cinquanta-dos o cinquanta-tres i lliurar-ne a seixanta-set.

Pel que sembla, tan prompte com el morisc va rebre la notificació de la infracció anà iradament a buscar el batlle. El trobà a Alfarb. Marna li assegurà tindre autorització i mossén Valentí el tractà d'usurer. Per moments, el llombaí quasi s'excedí, però al remat sols li ho recriminà: «Més feu vós que veneu lo bou a vint, no valent a dotze! [...] Vós feu coses molt deshonestes, però yo n'hiré a donar rahó al senyor duch!». Llavors Valentí contestà: «Si vós no y anau, yo us hi faré anar». Després d'aquella discussió Joan Marna es centrà en demostrar la seua proposició.

A tal efecte, el 22 d'octubre, acudiren a declarar Ferrer Sisternes, Gabriel Llopet, Lluís Pardillo i Antoni Martí. D'entrada, Sisternes testificà que, feia cosa de dos anys i mig, havia vist a Joan Marna parlar sobre l'assumpte amb el degà Francesc Joan Roca a la font de l'esplanada del monestir, i aquell li havia aconsellat que «als de la terra no venau sens licència i ab los forasters feu lo que pugau». El mateix digueren Llopet i Pardillo. Ara bé, el testimoni que acabà de decantar la balança fou Antoni Martí, qui en qualitat de jurat de Llombai, confirmà la versió de Marna; tot i que explicà que el permís no l'autoritzava a vendre a més de 47 sous per lliura.²⁷⁸⁵ Per tant, el morisc en va obtindre dos de fredes i una de calenta.

²⁷⁸³ Lluís Pardillo fou un prestador de diners que esdevingué gairebé omnipresent al marquesat de Llombai. Aquesta presència a tot arreu denota el seu pes dins de les aljames de la foia de Llombai. Veg. en l'epígraf: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat que versa sobre *les negligències* i també en el tocant a *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència als *tributs i composicions*, als *lloguers i arrendaments* o als *préstecs de diners*. El 1562, ell i la seua família van abandonar el Marquesat per establir-se a la Vilanova o moreria de València. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 48 i 60-63. El 1587 Lluís Pardillo feu el seu testament a Llombai. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., p. 117.

²⁷⁸⁴ Els alcudians tenien fama de ser els majors defraudadors i «sacadors» de seda del Regne. VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 51-61. FRANCH, R., «La evolució de la sederia...», op. cit., p. 293.

²⁷⁸⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 56r-56v.

El segon episodi, com hem indicat abans, es substancià aquell mateix jorn i havia tingut per protagonista un altre membre homònim de la nissaga dels Marna: Joan, el qual abans s'anomenava Sonduc.²⁷⁸⁶ L'estiu de 1563, mossén Gaspar Valentí li va prohibir que collira la fruita dels seus presseguers, els quals tenia pensat remetre a don Carles de Borja i Castro. No obstant això, tot apunta que Marna en feu cas omís i en prengué tants com en va voler. Tan descarat fou que un jorn de les darreries de setembre, estant el batlle a un dels portals de Llombai, el veié entrar al poble amb una taleca al coll. Se li acostà i li recriminà: «No us havia yo manat, a pena de XXV lliures que no cullguesseu los préssechs que eren per a sa senyoria?». A rengló seguit, Marna emprà un to desenfadat i desafiant: «Yo no porte préssechs sinó melons!». Això feu enutjar el cavaller: «Axò no són melons, sinó présechs!». Nogensmenys, el nou convertit mantingué la tranquil·litat i elevà el to provocatiu: «Si lo senyor duch fóra, no·m vedara de collir huns poch de présechs sechs».

Fet i fet, quan els emissaris del batlle acudiren al bancal de Sonduc Marna se n'adonaren que la major part dels préssecs estaven collits. Pere Ortís, que era el qui havia lligat les cordes als troncs dels arbres, estimà que en tot el camp no n'havien quedat dues dotzenes. En canvi, Francesc Gutierrez assegurà que encara en van poder espigolar un buc amb vora un centenar de peces. En resum, malgrat que no tenim notícia de la sentència, tot fa pensar que la composició no degué pujar molt més enllà de les 25 lliures inicials.²⁷⁸⁷

G) El trencament de pau i treva²⁷⁸⁸

La pau i treva, com sabem, partia del principi d'enemistat entre dos o més individus i responia a la necessitat d'assegurar la quietud i la tranquil·litat col·lectiva mitjançant la dació, entre les parts implicades, de les garanties jurídiques adients per tal de previndre o interrompre enfrontaments. Per tant, almenys sobre el paper, aquest tipus d'acords suposaven un compromís seriós de concòrdia i cessament de les hostilitats; una mena de profilaxi contra certes formes de violència endògena. La seua vulneració o ruptura acostumava a comportar condemnes molt severes que usualment finalitzaven en pena

²⁷⁸⁶ Al llarg de la investigació trobem diversos moriscos anomenats Joan Marna. El mateix ocorre si es consulta el registre del desarmament morisc de 1563 a terres del Marquesat, on n'apareixen dos. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 35-36.

²⁷⁸⁷ AMA. *Justicia Civil*, 0500/11, f. 55r-55v.

²⁷⁸⁸ Veg. en l'apartat que versa sobre *les agressions físiques* de l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, els paràgrafs tocants a aquesta temàtica.

capital. Malgrat això, val a dir que el trencament de pau i treva no va esdevindre una inusitada contrarietat.²⁷⁸⁹

Pel que fa a la foia i marquesat de Llombai, cal assenyalar que en documentem solament dos; tres si també en prenem un que pertany a la baronia de Torís. Tots ells han estat tractats a apartats precedents i per eixa raó no ens estendrem en detalls. El primer incident es substanciat a la cort de la Batllia el 3 de setembre de 1555. No obstant això, els fets havien ocorregut feia cosa d'un parell d'anys, ço és, en la primavera de 1553. Pel que sembla, l'infractor havia estat Jaume Jumeiell, el qual havia tirat una cudolada a Pere Semul i li havia propinat diverses coltellades.²⁷⁹⁰ El segon en feu cap tres setmanes més tard, el 24 de setembre. El catadauí Vicent Appo, àlies Agermanat, denuncià que, el 30 d'agost anterior, el seu paísà Mahomat Tarnàs i el llombaí Asmet Garró, acompanyats per tres moriscos de Xiva, havien anat a cercar-lo al corral on guardava el seu bestiar amb la intenció d'assassinar-lo.²⁷⁹¹ En darrer es produí a la veïna baronia de Torís a les darreries de gener de 1556. Jaume Sombro resultà ferit d'una coltellada a un genoll una nit arran de l'assalt partit per Franc Vistei i un tal Machon.²⁷⁹²

En aquesta ocasió, més que en els episodis concrets, convé centrar l'atenció en la cronologia, la qual, una vegada més, esdevé força suggestiva. Car, ben mirat, no es pot considerar un assumpte menor ni casual que aquest tipus de contravencions es hi concentraren únicament en el període 1555-1556 i s'hi esvaïren durant l'interval cronològic restant; més encara quan va ser, precisament, a partir d'aleshores que les autoritats decidiren endurir els seus posicionaments respecte a la qüestió morisca.²⁷⁹³ Dit en altres paraules, tot indica que la progressiva disminució del grau de tolerància institucional anà en aquesta ocasió parell a un augment del respecte cap a aquesta mena de compromisos al si de les antigues aljames. Les raons, però, no estan del tot clares. Què va poder estar? Un

²⁷⁸⁹ Veg. FERRERO MICÓ, R., "Pau e tregua...", *op. cit.*, pp. 1-15; —, "Bandosidades nobiliarias en Valencia...", *op. cit.*, pp. 95-110; — "Bandolerismo en Valencia...", *op. cit.*, pp. 79-92.; PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, *op. cit.*, pp. 57-58; ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 224-228.

²⁷⁹⁰ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 8r.

²⁷⁹¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 9r. Asmet Garró, vassall del casal de Gandia a la baronia de Torís, abans a Llombai, va estar el cabdill de la conjura d'alçament morisc de 1570, que va tindre com a epicentre la Foia de Bunyol i la Vall de Cofrents. L'alçament va estar convenientment desarticulat pel comte de Benavent, lladoncs lloctinent general del Regne. No obstant això, segons sembla, Garró havia estat en contacte amb moriscos de diverses localitats de la Ribera del Xúquer. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *La conjura morisca...*, *op. cit.*, pp. 11-41; —, *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 131-132. Veg. també, ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. X, cap. XXXVII, col. 1776-1777. Asmet Garró és el protagonista del modisme valencià «passar més fam que Garró».

²⁷⁹² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 16r. El primer de febrer l'oficial de Torís els havia citat per tres vegades i afixat l'avís a les portes del domicili.

²⁷⁹³ Veg. BENÍTEZ SANCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 176-286; CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme...", *op. cit.*, pp. 131-153.

inusitat repunt del temor a la repressió? Un decreixement de les seues guerres privades? Un tancament de files per tal de fer front comú contra l'incisiu procés d'aculturació que els venia a sobre? Hi van haver altres circumstàncies? O potser un poc de tot plegat?

H) La negativa a prestar sagrament i homenatge.

La rúbrica «De feeltat e de sagrament de feeltat» recull l'obligació de prestació de sagrament i homenatge per part de qualsevol súbdit o vassall.²⁷⁹⁴ No debades, la jura de fidelitat al senyor o al rei era un acte fonamental perquè es féra efectiu el vassallatge. Per tant, cal pensar que la negativa, a més de suposar un acte de resistència i insubmissió, en comportava l'expulsió o el bandeig de l'àmbit jurisdiccional corresponent. Sens dubte, eixe és el cas del morisc catadauí Ponç Abanoco, qui el primer de gener de 1563, després d'una trifulga, es negà a signar pau i treva amb el seu adversari.

Després d'allò, l'aleshores justícia Jeroni Appo, l'obligà a prestar-li sagrament i homenatge, emperò Abanoco es resistí a acomplir el nou manament. L'escena es repetí quan hi acudí mossén Gaspar Valentí i li proposà: «Donchs presta jurament en poder meu!». El batlle el comminà per tres vegades. Primer el multà amb 15 lliures, després amb vint-i-cinc i, finalment, amb cinc-centes. Malgrat tot, el nou convertit s'hi negà en redó. Tot i això Valentí li ordenà arrest domiciliari fins que no es pacificara amb el seu adversari.²⁷⁹⁵ La cosa hi degué anar a més, perquè el 8 de febrer, quan es consumà el desarmament, sembla que Ponç Abanoco ja no hi era al Marquesat.²⁷⁹⁶ Heus ací l'ús per part dels oficials de justícia d'una de les ferramentes que els proporcionava la societat feudal per tal d'intentar doblegar la voluntat d'un individu com Abanoco que possiblement no sols no es volia pacificar, sinó que pretenia continuar exercint el dret a la revenja i a la violenta represàlia de les mans.

Açò ho portem a col·lació perquè si més no des de mitjan segle XV, assistim a una creixent intromissió dels poders públics en els efectes de la justícia privada. L'embrió, però, que feu triomfar el corrent romanista, no era d'inoculació tan recent. Contràriament a això, cal assenyalar que ja estava present al dret foral valencià del Dos-

²⁷⁹⁴ FRV. IX-XIII.

²⁷⁹⁵ *Ibidem*, f. 52v. Veg. l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a la *negativa a prestar sagrament i homenatge*.

²⁷⁹⁶ No hi ha cap Ponç Abanoco en el llistat dels moriscos de Catadau en el moment de la confiscació de les armes. Veg. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja... op. cit.*, pp. 36-39.

cents. De fet, basta amb fer-li una ullada al llegat legislatiu jaumí per adonar-se que estava replé d'expressions de caire renovador que es cimentaven sobre la recuperació de les antigues institucions del dret romà. Això no obstant, no és menys cert que el corpus jurídic valencià no es va poder sostroure al dret de naturalesa germànica. Així les coses, val a dir que hom detecta des dels inicis aquesta dualitat, la qual amb l'esdevenir de les centúries i les mutacions socials, motivaria que la balança es decantara envers una penalitat de tipus públic-social.

En efecte, va estar precisament el rei Conqueridor el qui instituí els furs inconcussament observats durant tot el període foral pel que respecta als desafiaments, però alhora també establí els diametralment oposats que hi posaven cortapises. Entre ells, cal assenyalar els tocants a les paus i treves. En eixe sentit, a la rúbrica «De guiatge y de treves» es preveu que la negativa a signar les paus i aturar el conflicte es castigue amb el bandeig.²⁷⁹⁷ Llavors, la pregunta hauria de ser, si amb el precepte contingut al títol de les paus i treves hi havia prou, per què es va invocar el sagrament i homenatge? Tot apunta que mossén Valentí tractà d'evitar que el morisc s'emparara en el fur de Pere el Cerimoniós mitjançant el qual es permetia, als familiars de la víctima assassinada, refusar l'oferta de pau per poder venjar la mort del seu parent.²⁷⁹⁸

EL REGNE MÉS PETIT?

D'entre totes les categories de classificació delictiva, sens dubte, a la foia i marquesat de Llombai les contravencions tocants a la moral i l'honestedat van estar numèricament les més minoritàries: aproximadament el 8 %. Paradoxalment, aquesta xifra esdevé molt més escassa i insignificant del que *a priori* caldria esperar, sobretot tenint en compte el comportament obertament apostàtic dels moriscos valencians. En eixe sentit, no cal més que fer un ràpid repàs bibliogràfic per tal d'adonar-se'n. A tall d'exemple, a través de les pàgines de l'obra: *Los moriscos españoles y su expulsión* de l'erudit Pasqual Boronat i Barrachina, queda patent que els nous convertits valencians eren dels més islamitzats de la Península Ibèrica, atés que no sols van aconseguir

²⁷⁹⁷ FRV. IX-XX-21.

²⁷⁹⁸ FRV. IX-VII-44. Veg. també SALVADOR ESTEBAN, E., "Bandos y fórmulas de solidaridad...", *op. cit.*, pp. 29-30.

conservar les cerimònies, els rituals, els hàbits i les pràctiques musulmanes, sinó que van oferir una forta resistència a totes les iniciatives d'aculturació cristiana.²⁷⁹⁹

En eixe sentit, els antics mudèjars riberencs van estar especialment recalcitrants en el manteniment de la seua identitat islàmica. En el darrer quart del segle XVI, els habitants de Benimodo, Benimuslem i Carlet continuaven majoritàriament parlant en algaravia, empraven sols l'onomàstica àrab i feien ús dels cerimonials i de les tradicions mahometanes.²⁸⁰⁰ Per tant, val a dir que els avanços havien estat més bé escassos des de la conversió.²⁸⁰¹ En termes generals, a aquells indrets de la comarca on predominava la població conversa—com és el cas de la foia i marquesat de Llombai—encara a mitjan centúria es realitzaven les preceptives cinc oracions diàries, s'observaven els ritus de naixement, matrimoni i defunció i també es guardaven la litúrgia i les festivitats islàmiques. És més, la repressió no feu més que acréixer el sentiment de negació envers allò cristià i incentivà el refermament en la cultura i fe pròpies.

Una part de l'èxit pel que fa a la resistència morisca en aquesta vessant, se li devia als potentats nobles valencians. No debades, els cristians nous van trobar en els seus senyors el recer i l'aixopluc necessari per entrebancar-ne la catequització i l'assimilació efectiva. Aquesta de vegades ferma oposició dels aristòcrates valencians, però, no obeïa sinó a raons pecuniàries i a una estratègia interessada per frenar una emigració al Nord d'Àfrica tan furtiva com real que amenaçava de deixar improductives i buides de tributaris les seues possessions. L'altra part requeia, no sols en la cohesió intrafamiliar i comunitària, sinó també—tal com ocorria en la foia i marquesat de Llombai—en la posició demogràfica predominant i espessa, que malgrat la seua condició jurídica disminuïda, mai no va estar, en termes efectius, una minoria marginada, dispersa i feble (majoria minoritzada).

Tanmateix, les autoritats acostumaven sovint a carregar les culpes en els alfaquins, atés que es prefiguraven com als vertaders líders polítics i espirituals de l'aljama i la seua influència repercutia notablement en la perpetuació i arrelament religiós musulim. Si més no, es tractava dels pocs que entenien la llengua aràbiga escrita, cosa que els convertia en els intermediaris imprescindibles a l'hora de llegir l'Alcorà. Alguns noms

²⁷⁹⁹ BORONAT I BARRACHINA, P., *Los moriscos españoles y...*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 224-231 i 514-521; LABARTA, A., "Inventario de los documentos...", *op. cit.*, p. 126.

²⁸⁰⁰ VINCENT, B., *El río morisco...*, *op. cit.*, pp. 25-30 i 41-52.

²⁸⁰¹ Existeix un informe del visitador fra Bartolomé de los Ángeles, el qual va ser redactat entre 1528 i 1529, en què descriu el comportament i els costums dels moriscos. En el citat informe, el frare explica que els moriscos de la foia de Llombai venien amagadament la carn en Quaresma i practicaven la circumcisió. VIDAL BELTRÁN, E., "El cuaderno de un visitador...", *op. cit.*, pp. 35-69.

dels alfaquins riberencs van sonar entre els més doctes del Regne. En eixa direcció, sembla que els de la vall Farta (o vall de Càrcer) i els de la vall dels Alcalans—on estava enclavada la foia de Llombai—van resultar particularment actius i rellevants.²⁸⁰²

Tot açò plegat, ens condueix irremissiblement a qüestionar, almenys pel que fa a aquests dominis dels Borja, unes xifres delictives irrisòriament baixes i força empètitides; sobretot tenint en compte les conductes apostàtiques dels moriscos riberencs de les muntanyes de l'extrem occidental. Així les coses, cal pensar que l'actitud ambivalent i contradictòria del casal de Gandia—unes vegades summament permissiva i en altres ocasions interessadament repressiva—junt amb el signe dels temps, van estar els patrons que van marcar els canviants fulls de ruta seguits pels oficials i representants senyorials.

A) L'heretgia i l'apostasia consentida?

Després que la junta o congregació de Madrid (1525) conferira validesa a les conversions que van tindre lloc durant el període agermanat, es decretà una conversió general i forçosa no exempta de resistències. En efecte, a la pressió dels senyors s'afegí la revolta d'algunes aljames mudèjars. Benaguasil, la serra d'Espadà o la serra de Bèrnia van estar entre els principals escenaris on es congregaren els insurgents. En acabant vindria la concòrdia de Toledo (1526). Amb tot plegat, l'emperador aconseguí *de iure*, que no *de facto*, la reducció a una sola fe de tots els seus estats, a costa d'ocasionar un problema de difícil i delicada solució. Car, els novament convertits no posseïen cap tipus d'instrucció religiosa en la seua suposada nova fe, raó per la qual sols podien ser considerats cristians de nom.

Així les coses, salvaguardats els interessos senyorials, la sòlita repressió socioreligiosa de la Inquisició fou substituïda, almenys sobre el paper, per campanyes d'apropament i d'instrucció. D'eixe mode, s'estimava que les comunitats morisques es reconciliarien amb el seu nou credo i al remat acabarien sent aculturades i assimilades. Malauradament, el projecte va entropessar amb considerables contrarietats. D'entrada, s'hagué d'enfrontar a la carència dels recursos i a la sovint insalvable oposició dels sacerdots a desplaçar-se als indrets més aspres i profunds de la geografia valenciana. I a continuació, per si fora poc, es va topetar amb el desmesurat propòsit d'intromissió de la

²⁸⁰² Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 44-49; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. III, pp. 35-40.

Inquisició i amb les renitències dels mateixos col·lectius subjectes de reformació i catequesi, els quals d'amagat seguien practicant l'Islam i perseveraven amb escassos mudaments les seues formes de vida.

Sens dubte, el signe del temps i la permissivitat dels senyors els hi afavoria. Per eixa raó quan sobtadament s'hi presentava un oficial del Sant Ofici alié als dominis borgians, fins i tot, els representants senyorials s'hi estranyaven i ho veien com una intrusió. Il·lustratiu, a eixe respecte, resulta el passatge recollit a l'obra del professor Manuel Ardit, en què es pot llegir un fragment de la carta que l'aleshores batlle mossèn Gabriel de los Llanos li va escriure a Joan de Borja el 10 de febrer de 1538. Resa així: «*estuvo aquí ayer Falcó, el qual alborotó toda la tierra con su venida. Y aunque no hizo nada, los cristianos nuevos están con tanto miedo que creen que a cada rato la Inquisición los à de llevar*». ²⁸⁰³

Nogensmenys, com dèiem abans, la tendència predominant fou una política d'aculturació pausada. I un dels punts d'inflexió, en aquest sentit, fou la publicació de les *Instruccions e ordinacions per als novament convertits del regne de València*, les quals junt amb la creixent línia de moderació de la intervenció inquisitorial en propiciaren la total inhibició en el tocant als delictes dels novament convertits. Eixa fou la inclinació prevalent durant setze anys, ço és, entre 1543 i 1559. Les *Ordinacions* no sols es centraren en la fixació d'objectius, sinó que en determinaren el ritme i indicaren els mitjans que calia implantar per tal d'abastar-los. ²⁸⁰⁴ De resultes, la política d'aculturació pausada no va donar els fruits esperats i s'hagué de modificar.

Pocs anys després de l'arribada al tron de Felip II, els canvis de tendència es feren evidents. De fet, les pressions, des de mitjan centúria, perquè es deixara entreoberta la porta a l'actuació de la Inquisició, sembla que foren més que manifestes. El nou monarca hispànic ho estimà oportú, malgrat que no renuncià mai a les campanyes d'evangelització. Entre les més sonades decisions d'aquest període trobem el desarmament de gener de 1563. ²⁸⁰⁵ Els efectes d'aquest colp mesclats amb el malestar que havia suscitat, el gener de 1559, la nova reglamentació senyorial sobre matrimonis i batejos, ²⁸⁰⁶ fou el que incentivà entre la població morisca de la foia i marquesat de Llombai una encoberta i solapada

²⁸⁰³ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 44.

²⁸⁰⁴ Veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 102-160; —, “El pontificado de fray...” , op. cit., pp. 145-168; —, “Islam ocult, evangelització...” , op. cit., pp. 115-125; —, “En les dues ribes...” , op. cit., pp. 136-137; FRANCO LLOPIS, B., “Evangelización, arte y conflictividad...” , op. cit., pp. 377-392.

²⁸⁰⁵ Veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 161-96; —, “Islam ocult, evangelització...” , op. cit., pp. 125-126; —, “La política de Felipe II ...” , op. cit., pp. 503-536.

²⁸⁰⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 35v-36r.

tendència a la resistència. El posicionament del II marquès, el qual n'havia pres possessió efectiva el 1550, resultà ser molt més dur que no el de son pare: Francesc de Borja. Ho estigué, almenys, en el terreny pecuniari. La susdita crida de 1559 en feu la prova, ja que les penes contingudes esdevenen inusualment elevades comparades amb les establides per les *Ordinacions*.²⁸⁰⁷

Malgrat tot, el tarannà greu i sever de don Carles de Borja serví a ben poc. No debades, els fets que relatem a continuació vénen a posar en evidència, entre altres coses, els distanciaments i les barreres que en la pràctica hi havia entre una administració senyorial efectiva replena de cristians vells i les distintes aljames de la foia de Llombai. En eixe sentit, caldria pensar que l'isolament de les comunitats exclusivament morisques d'Alèdua, Alfarb i Catadau, hagué de ser major que no la de Llombai, ja que paraven més lluny del control i la mirada inquiridora de les autoritats i dels familiars del Sant Ofici. Els indicis documentals, però, el que avalen és una repressió de comportaments heterodoxos que s'estengué per les quatre poblacions.

El 1557, l'alfaquí de Catadau va estar acusat de fomentar l'arrelament de l'Islam al Marquesat. A eixe efecte, van estar interrogats, el 15 de juny, els catadauïns Joan Fuster, òlim Massot Galup, i Joan Tarnàs, juntament amb el llombaí Llop Vaio. Malgrat que Fuster i Tarnàs asseguraren haver-lo vist oficial, haver-hi assistit moltes vegades a cerimònies mahometanes i haver-hi vist congregats molts veïns de Catadau i Llombai, cap dels tres dubtà a assenyalar que els fets de què se l'acusava, en realitat, havien ocorregut poc abans de les Primeres Germanies; quan encara eren mudèjars. A més, per tal de ratificar la seua declaració van oferir un llistat de membres de l'aljama—alguns d'ells ja vells—entre els quals hi havia Maria, òlim Xuxa, muller de Vicent Osmén; Joana Llopet, filla de Mussa, veí de Torís; Guillem Vaio, òlim Asmet, o Perot Vendero. Sembla que l'assumpte no anà a més, perquè l'encobriment dels moriscos catadauïns i llombaïns vers un dels seus alfaquins va estar aclaparador i cap cristià vell hi pogué aportar proves de la suposada apostasia i proselitisme.²⁸⁰⁸

Certament, si bé resulta difícil d'entendre que tot foren meres sospites i que ningú no posseïra arguments i evidències fefaents, la publicació de la crida del gener de 1559

²⁸⁰⁷ A les *Ordinacions* es preveia la multa d'un ducat si no es produïa la manifestació immediata d'un naixement o si no es complia el precepte de bateig. En canvi, a la crida la xifra s'elevava fins a les 25 lliures. Més apujades encara eren les diferències en el cas de la inobservança del matrimoni: 1 ducat front a 50 lliures. Cfr. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 35v i BV. *Fons Antic*, XVI/ 191, s. f. Veg. també BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, pp. 146-148.

²⁸⁰⁸ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. ss. 25v-26r i 80v-81r.

vingué a fer més palesa la desconexió entre ambdós col·lectius. Tot i que, evidentment, el susdit manament anava dirigit als novament convertits, don Carles de Borja va utilitzar una fórmula inclusiva. Talment fou així, que va obligar tots els seus vassalls a manifestar i batejar els nouvinguts i a obtindre llicència de matrimoni abans de començar a cohabitar.²⁸⁰⁹ Ara bé, l'incompliment, tal com calia esperar, es produí sols pel costat convers criptomusulmà. Això no seria cap notícia si no fora perquè mossén Gaspar Valentí sovint tardava a assabentar-se'n anys, cosa que denota o bé una relaxació de l'observació i la vigilància o bé una extraordinària habilitat dels moriscos a l'hora d'amargar la seua vida i les seues pràctiques de portes cap a dins.

Els tres episodis a què caldria referir a continuació han estat tractats a l'epígraf anterior,²⁸¹⁰ raó per la qual no paga la pena detindre's a analitzar-los. El primer incident es presentà tan sols unes poques hores després de la publicació de l'edecte. Feia uns pocs mesos que un dels fills de Pere Llopet, àlies Dido,²⁸¹¹ havia maridat amb la seua parenta Jeyne Barraco. En canvi, mossén Gaspar Valentí entengué que l'enllaç s'havia dut a terme a les seues esquenes i a les del rector.²⁸¹² Els dos episodis restants vénen a reforçar tant la percepció de desobediència dels novament convertits com el distanciament entre ambdues comunitats. A les primeries de 1562, el batlle va desautoritzar la pretensió de Vicent Pezis, fill de Vicent, el qual volia casar-se amb la filla de l'alfarbí Jeroni Palletes, perquè el grau de consanguinitat ho impossibilitava. Això no obstant, Pezis no sols exposà la filla de Palletes, sinó que uns pocs mesos més tard ja esperaven un nadó.²⁸¹³ El darrer incident es substancià el cap d'any de 1563. Poc abans, mossén Gaspar Valentí havia trobat junts a l'interior de la llar Turquí Alboi i a la que resultà ser la seua muller. El morisc aconseguí fugir i la seua dona, que es tancà a un del habitacles, fou arrestada i portada al domicili d'un dels jurats de Catadau. Alboi i la seua esposa eren cosins germans.²⁸¹⁴

²⁸⁰⁹ *Ibidem*, f. 35v.

²⁸¹⁰ Veg. l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *les vulneracions de manaments*.

²⁸¹¹ Un del fills de Pere Llopet, àlies Dido, fou Joan Llopet. El cognom de la família provenia del nom del pare de Pere Llopet, que havia adoptat el nom cristià Llop. Precisament, Llop Dido va estar un dels deutors del metge Baptista Vilafranca el 1555, del qual va adquirir una mula. Llop també havia estat propietari de l'olivera grossal per la qual es barallaren Joan Jeroni Neus i Pere Gutierrez a les darrerries del 1564. Pere Llopet va signar pau i treva el 21 de març de 1559 amb els Pardet, Gordet i Meclí de Catadau i altres Llopet de Llombai Veg. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v, 40v i 67r-68v.

²⁸¹² *Ibidem*, f. 35v.

²⁸¹³ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 51r-51v.

²⁸¹⁴ *Ibidem*, f. 52r.

Finalment, val a dir que les propostes de la junta de Madrid de 1564-1565, junt amb les Corts de Montsó de 1563-1564, tornaren a obrir les portes a l'actuació de la Inquisició.²⁸¹⁵ Per conseqüent, l'aparició en l'escena del Sant Ofici, a més d'actuar com a un potencial dissuasiu, també allunyà els senyors de vassalls de la repressió directa. D'eixa manera potser s'entenga millor el prematur esvaïment d'aquest tipus d'infraccions del llibre-registre de Pere Calbet. Bona prova d'açò que diem, van ser els successius autos de fe, en què a partir d'aleshores van ser processats alguns vassalls de don Carles de Borja. A tall d'exemple, tal com apunta el professor Manuel Ardit, l'1 de juny de 1572 en van resultar sentenciats Francesc Mansor, Huceit Llopet i Miquel Ganne per celebrar cerimònies i ritus musulmans. El 29 de juny de 1579, el carnisser de Llombai, Joan Carritxa, fou acusat de fer la «salà», practicar el dejuni durant el Ramadà i matar els caps de bestiar al mode morisc. El 23 d'octubre de l'any següent el catadauí Vicent Toixa fou condemnat per haver circumcidat el seu fill. El mateix li ocorregué el 1581 a l'alfarbí Vicent Rabí. Sobre Lluís Pardillo, el 1582, es decretà que no eixirà de València mentrimentres no es tinguera coneixement de la seua fe. I així, tot un seguit de persones novament convertides de la foia i marquesat de Llombai.²⁸¹⁶

Particularment significativa resulta també la declaració, el 1568, de Jerònima Talavera, conversa originària de Llombai i llavors veïna de València, la qual manifestà davant el Sant Ofici que feia cosa de huit o nou anys, poc després de quedar òrfena de pare i mare (tot fa pensar que a causa del *morbum* de pesta), havia hagut de dedicar-se a demanar almoïna per les cases de la vila.

*«[...] ellos le enseñavan las ceremonias de los moros, cossas de Mahomat, que sta no se acuerda particular. Y algunas veces le preguntavan si ayunava. Y le dezían que si no ayunava que no la darían limosna. Y ésta les decía que ayunava y después en su casa comía de las limosnas que le davan y no ayunava. Y que en este mismo tiempo que estava, en casa de christianos y le davan buenos consejos y yva a misa al monasterio de Lombay y tomava el agua bendita. Y por eso las moriscas no la podían ver. Y de allí la truxeron a Alverique y la encerraron en el haposento y la enseñavan hacer çalà».*²⁸¹⁷

Totes aquestes evidències plegades mostren, si més no, la vitalitat i la pervivència del ritus islàmic a la foia i marquesat de Llombai durant tota la segona meitat dels segle

²⁸¹⁵ Veg. a les Corts valencianes de Montsó de 1563-1564 els capítols 14-51. SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas...*, op. cit., pp. 13-20. Pel que fa a la junta de Madrid, veg. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 181-195.

²⁸¹⁶ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 44-46; LABARTA, A., "Inventario de los documentos...", op. cit., pp. 130-132 i 160-161.

²⁸¹⁷ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., p. 46.

XVI. Heus ací un dels corol·laris d'unes conversions poc sinceres: la ferma resistència del col·lectiu morisc a l'aculturació i desvirtuació dels seus costums i de la seua religió.

B) Els baixos instints de la carn: infidelitats, raptos, violacions i estupes

Els delictes contra la castedat i la honradesa acostumen a ser força freqüents a la documentació processal. Això contrasta amb l'estereotip d'una societat com la de l'Edat Moderna que, almenys sobre el paper, feia gala de la pudicitat i la continència sexual com una virtut. Ara bé, a poc que ens hi fixem ens n'adonarem que la castedat i el decor no afectaven d'igual manera a tots els seus integrants. Convé situar l'explicació dins dels paràmetres d'una societat estamental i heteropatriarcal, la qual amidava l'honorabilitat d'un llinatge per la masculinitat, l'autoritat i la influència del baró i es fixava en la virtuositat i els valors socials que podia transmetre l'esposa a la descendència. Això suposa la instauració i normalització d'una doble moral aplicada per raó de gènere. D'una banda, s'imposaven rígides i estrictes conductes de rectitud i decència a donzelles i casades mentre que, d'altra, els hòmens eren poc o gens qüestionats quan fruien dels plaers carnals amb fembres alienes o bé públiques. Per consegüent, a sovint eren les dones les que adquirien el protagonisme en aquesta mena de delictes—contràriament al que ocorria amb altres tipologies—bé com a víctimes o bé com a inculpades.²⁸¹⁸

Açò portat a la foia i marquesat de Llombai i transformat en xifres reporta aproximadament el 46 % de la representació sectorial, front al 27 % en què numèricament han estat estimats els delictes contra la fe. Es tracta, per tant, del tipus d'infracció majoritària. No obstant això, basta amb fer-li una ullada al gràfic per descobrir que en la seua base hi ha un conjunt de realitats bastant fragmentades: el 27 % al·ludeixen a diferents formes de raptos, el 13 % versen sobre violacions i estupes, mentre que sols el 6 % dels casos es poden interpretar com a infidelitats.

Els raptos, a què amb certa freqüència estaven sotmeses les donzelles i les casades, acostumaven a portar aparellats—malgrat que no sempre—la utilització de la força per tal de superposar-se a l'oposició més que natural exercida per la víctima. Tanmateix, allò que es tenia en compte no era l'agressió física o les seqüeles psicològiques que hi pogueren romandre *a posteriori*. Contràriament a això, es contemplava solament un delicte contra la

²⁸¹⁸ Veg. PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 64 i 70.

moral i la honestedat. A tot estirar, es podia estimar una alteració de l'ordre públic, segons en quines circumstàncies es perpetrara, o bé adjuntar agreujants i perjudicis de tipus econòmic. Així doncs, val a dir que durant l'etapa foral valenciana hom entenia per «rapte» tot el seguit d'actuacions dutes a terme per tal d'arrancar una fèmina de la custòdia parental mitjançant l'ús de la violència, de maquinacions, de paranys o d'altres astúcies. Si no hi havia cap mena d'argúcia i si, a més, hi havia obtingut el beneplàcit, no es podia parlar de rapte, sinó de fugida voluntària del domicili familiar.²⁸¹⁹

Nogensmenys, aquesta contravenció solia manifestar-se de moltes maneres i en última instància la seua valoració requeia, si més, no en la intenció del raptor o segrestador. La major part de les vegades el que es buscava era traure la puella de la pàtria potestat, a fi i efecte de forçar el connubi. Ara bé, el desflorament o la violació esdevenia una altra alternativa no gens inusitada. I per acabar, encara que a la foia i marquesat de Llombai no hem registrat cap cas manifest, al darrere del segrest hi podia haver un interès o rendiment econòmic (cobrament d'un rescat, prostitució...). Així les coses, resulta evident que el rapte rarament es presentava de forma aïllada, atés que quasi sempre caminava parell a altres contravencions de major o de menor entitat.

Un altre element a què estava subjecte el veredictes era la situació jurídica de la raptada. Normalment, jovenetes i vàrgens en edat de prendre estat estaven entre les que corrien més risc. Heus ací el motiu pel qual els parents solien lligar-les en curt. Car, els efectes del rapte, talment com els dels besos o qualsevol contacte deshonest, podia desbaratar i posar en perill potencials i beneficiosos enllaços matrimonials. La legislació foral resultava molt clar al respecte: si el raptor pertanyia a la mateixa categoria social que la víctima havia de fer-la la seua muller o, en detriment d'això, dotar-la perquè poguera trobar marit de la seua condició. El rapte, per tant, esdevenia una perillosa arma de doble o triple tall. No debades, es podia utilitzar com a mesura de força contra la família de la xicota a l'hora de concretar un determinat enllaç. Això no obstant, també podia ser emprat per un tercer per tal de precipitar el trencament d'un acord o prometatge pactat amb anterioritat. Sols en el pitjor dels escenaris, conduïa la malanada jovencella a maridar amb el seu raptor. El context de control i aculturació morisca, però, n'afegí un més: el rapte com a eina per burlar la crida manada pregonar per don Carles de Borja el gener de 1559, malgrat que seguidament s'hi haguera de fugir.

²⁸¹⁹ Veg. a tall d'exemple el que diu FRV IX-II-11.

Precisament, ho portem a col·lació perquè a la foia i marquesat de Llombai en registrem dos casos. El primer arribà a la cort de la batllia el 12 de febrer de 1564. De continent, mossén Gaspar Valentí feu rebre informació de testimonis a fi i efecte d'assabentar-se del detall del rapte de Mizeia Tarnàs a mans del seu cosí germà, Obaidal Parell.²⁸²⁰ D'acord amb la versió de Joan d'Arévalo, Joan Ferrer i Joan Godes, Parell l'havia segrestada perquè son tio, pare de la joveneta, s'havia negat a entregar-li-la per esposa. És clar, fer el contrari haguera suposat la vulneració del susdit manament, atés que la mare de l'un i el pare de l'altra eren germans.²⁸²¹ La història es va repetir sis anys més tard. El 8 de febrer de 1570, Pere Calbet va rebre testimoniatges arran del rapte d'una filla de na Negreta a mans d'un membre del llinatge dels Garró.²⁸²²

De fet la pràctica estava, fins i tot, present abans de l'enduriment de posicionaments de les darreries de la dècada dels cinquanta. Tenint en compte que, segons el costum morisc, el dot era majoritàriament masculí, no suposava un impediment. Ans al contrari, incentivava l'eficàcia del rapte com a mètode per forçar un enllaç. En eixe sentit, el notari alzireny va anotar al seu quadern, el 20 de març de 1556, el cas de Maria Montull, novament convertida de Bunyol, la qual havia maridat feia cosa d'una setmana amb el torisà Antoni Matxuf. Segons sembla, Matxuf, cansat de pregar el connubi al pare de la donzella, l'havia assaltada al camí reial i l'havia fet la seua esposa. La bunyolenca innocentment relatà els fets aquell jorn en presència de l'alcaid i el justícia de Torís: «vingué lo dimecres passat al camí y li dix que si volia ser sa muller. Y aquella li dix que ella era sa muller y que la prengué [...] y la portàs hon volgués. Y axí lo dit son marit la prengué y la se'n portà com ha muller. Y axí vol ella star y habitar ab aquell com ha son marit».²⁸²³

Finalment cal referir el cas més enigmàtic de tots: el de la dona de Jaume Negret. D'acord amb la versió del catadauí, la nit del diumenge 28 de juliol de 1560, el seu cunyat Vicent Ganne, juntament amb altres vassalls moriscos de Galceran de Castellví, irromperen a la seua llar a mà armada i «forcinalment s'emportaren sa muller e tots los diners, axí de la tenda que ell té com los seus propis, e tota la roba de lli e de lana e tot quant tenia en sa casa». Malgrat que les autoritats van citar a nombrosos testimonis, no resta gens clar quin en va estar

²⁸²⁰ Els Tarnàs, els Parell i els Ganne eren parents. Bona prova d'això fou que el 2 de març de 1556—arran de l'homicidi de Vicent Ganne a mans dels Mandarani—els Ganne i també els Parell i els Tarnàs com a parents dels primers, van signar pau i treva amb els Appo i Xat, familiars dels Mandarani. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f.18r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *els assassinats i els homicidis*, els paràgrafs tocants a *les revenges intracomunitàries i els enfrontaments extracomunitaris*.

²⁸²¹ *Ibidem*, ff. 59v-60r.

²⁸²² *Ibidem*, ff. ss. 80v-81r.

²⁸²³ *Ibidem*, f. 18v.

el motiu del delict. En eixa direcció, tot són conjectures. Negret maltractava la seua esposa i l'acció pretenia previndre un mal major? Ganne o algun dels assaltants s'havia enamorat de la cònjuge de Negret? Hi existia un embadaliment mutu? Quin fou el grau d'implicació del bel·lipotent Galceran de Castellví en els fets?²⁸²⁴ Què podria justificar l'arrabassament dels diners i dels objectes que contenia la llar? Tenint en compte que els mesos immediatament següents, la raptada va estar a Alberic junt amb els Sabba²⁸²⁵ i que els Negret mantenien tractes econòmics amb els seus parents, els Asquer,²⁸²⁶ es podria inferir que es tractara d'un rapte per impagaments? Al remat, fora el que fora que en precipità el segrest, es degué resoldre per la via de la composició privada. No per casualitat, el 23 de novembre, Negret tornà a comparèixer davant el tribunal de la Batllia i en va abolir el clam.²⁸²⁷

Les violacions i estupres suposaven fer un passet més enllà i engrevien i augmentaven considerablement les penes en segons quines ocasions. Per difícil que ens resulte d'entendre, durant l'Edat Moderna, un bes a una donzella, un tocament indecorós, el segrest o l'estupre reportava en la pràctica gairebé el mateix càstig. De bell nou, no es prenen tant en consideració els danys físics o els possibles efectes psicològics sobre la víctima com el perjudicis morals i econòmics. Per eixa raó, quan el forcejament o la violació es produïa sobre una dona casada, els Furs determinaven que l'agressor havia de morir ofegat. Car, no hi havia cap manera de reparar el greuge comés contra el sagrament del matrimoni.

Eixe és el cas de Caterina, l'exuberant muller del catadauí Vicent Appo, òlim Solim. El 20 de desembre de 1560, Appo denuncià Saïd, fill d'un tal Gualit, perquè una nit a les primeries de mes havia irromput sobtadament a la seua llar amb la finalitat de robar i forçar la

²⁸²⁴ D'acord amb alguns testimonis Ganne havia estat enviat a Real per l'XIé baró de Carlet. *Ibidem*, ff. 43r-44r. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en la nobleza...", *op. cit.*, pp. 294-300. Veg també al capítol precedent, l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, a l'apartat que versa sobre *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví*.

²⁸²⁵ Els Sabba eren un altre dels llinatges importants de l'elit morisca riberenca. Es dedicaven al préstec de diners i al comerç i el contraban de mercaderies (seda, forments, oli...) amb els regnes de la corona de Castella i el regne d'Aragó. A més, junt amb els seus parents els Asquer, els trobem exercint habitualment com a representants polítics de les antigues aljames morisques de la baronia d'Alberic. Els Sabba, junt amb els Asquer van estar dels principals dirigents en l'alçament morisc de 1609, arran de l'expulsió. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 54, 59, 60, 79-81, 97 i 100. Francesc Joan Sabba va estar acusat el 1595 d'haver comés robatoris i homicidis a l'Ènova i condemnat a mort. Entre 1596 i 1597 trobem Francesc i Lluís Sabba. Veg. CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 216, 218-219.

²⁸²⁶ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 16v.

²⁸²⁷ *Ibidem*, f. 43r-43v. El 23 de novembre de 1565, tot just cinc anys més tard, els germans Jaume i Vicent Negret van signar pau i treva amb Vicent Ganne. *Ibidem*, f. 78v. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, en l'apartat tocant a *els furts i robatoris*, els paràgrafs que fan referència a *els robatoris*.

seua esposa. Aquell mateix jorn, Caterina, la qual sovint era espiada pels jovenets del poble,²⁸²⁸ acusà també el seu violador. Ara bé, malgrat que el delicte no deixa lloc a dubtes, no tenim notícia de l'enantament de cap procés ni de l'execució de cap sentència.²⁸²⁹

Afortunadament, Joana, filla del difunt Miquel Piteu,²⁸³⁰ corregué millor sort que no l'anterior, ja que al remat tot quedà en poc més que un intent d'estupre i rapte. Pel que sembla, els fets ocorregueren, el dilluns 12 de febrer de 1565, a la baronia d'Alèdua. Era ja ben entrada la nit, quan el picassentí Saad Aibàs, acompanyat per tres germans seus i altres parents, entrà per força a la llar familiar aprofitant que tothom hi dormia. Tot i que els danys materials van estar quantiosos va poder salvar la seua virginitat. Les paraules de la jovencella resulten molt il·lustratives: «[...] li trenquaren les portes de la carrera y li destroçaren, per altra part, les portes del corral e la porta del palau hon ella, clamant, e sa mare e cunyada dormien. Y entraren en lo dit palau ab una falla encesa. Y si ella, clamant, no-s fora posada e amagada derrere hun librel a hun raquó del dit palau, la hagueren morta o desonrada».²⁸³¹ El seguiment de la causa, però, relata que en realitat el picassentí no era un estrany, atés que Saad Aibàs i Joana Piteu s'havien promés en matrimoni la jornada anterior. Heus ací l'intent fracassat d'Aibàs per tal de tindre accés carnal a la seua esposada abans inclús de la solemnització del connubi, malencert que finalment llançà en orris l'enllaç.²⁸³²

I ja per acabar, convé parar esment a la denúncia per violació que instà Àngela, l'esposa del catadauí Vicent Algasc,²⁸³³ el 2 d'octubre de 1555. D'acord amb la versió de la morisca, els successos havien ocorregut, feia cosa de tres setmanes, mentre estava a la font d'Alfarb llavant un ventre. L'acusat resultà ser un jovenet del poble anomenat Jeroni Piteu, òlim Mahomat. De primeres, segons Àngela, el xicot se li acostà per sorpresa. Seguidament, «com ella veu que volia entrar en l'aygua ahon ella estava arromangada»,

²⁸²⁸ Pot abans de sofrir la violació Caterina s'havia vist constreta a llançar-los una botella per la finestra a uns jovenets que acostumaven a espiar-la. *Ibidem*, ff. ss. 52v-53r. Veg. en l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat tocant a *les agressions físiques*, els paràgrafs tocants a *les armes rústiques i improvisades*.

²⁸²⁹ *Ibidem*, f. 44r.

²⁸³⁰ Els Piteu de Catadau i d'Alèdua, junt amb els Turixí, eren dues de les famílies més acomodades de les comunitats morisques de la foia i marquesat de Llombai. Alguns dels membres d'aquest llinatge es van establir a la vall de Laguar a finals del segle XVI. Tot i això, mantenien els lligams amb la foia. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 90 i 97-98. Veg. també BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, pp. 39 i 42-43. Un tal Miquel Piteu va estar acusat de receptació de bandolers i condemnat a galeres el 1587. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, p. 212

²⁸³¹ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 69r.

²⁸³² *Ibidem*, ff. 69r-70r. Veg. en l'epígraf titulat: *Un món de marginalitat i pobresa?*, en l'apartat tocant a *els furts i robatoris*, els paràgrafs que fan referència a *els robatoris* i també en l'epígraf titulat *Resistències, desacataments i desafiaments*, l'apartat tocant a *bandits, assaltants i rodors forans*.

²⁸³³ Al desarmament de 1563 apareix com a Vicent Gasque. BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja...* *op. cit.*, p. 38.

l'acomiadà: «Què cerques ací? Ves-te'n d'ací!». Nogensmenys, Piteu, sembla que lluny d'anar-se'n, l'esperà. Així les coses, quan la jovencella se n'eixí «lo dit Piteu la prengué per la mà y la volia portar forçinalment a huns junchs qu·y havia». Per sort, arribà Joan de Tudela, el guarda d'Alfarb, i la seua presència espantà Piteu, el qual alliberà l'extremitat d'Àngela.

La novament convertida, però, havia mentit: es tractava d'una **infidelitat**. El testimoniatge de l'oficial fou del tot un altre. La narració dels fets no deixa lloc a dubtes i completa el relat d'una escena a mitjan camí entre el costumisme i l'escatologia: «guardant, ell testimoni, per la orta vingué a la font de Alfarb. Y com fonch prop, prengue-li ganes de fer ses necessitats. Y estant axí, veu, ell testimoni, una dona que venia a la font ab hun librellet al cap y dos carabasses. Y après, veu a la vora hun jove baix de cos, desbarbat— que no·l coneix—que parlava ab ella. Però, no sap què parlaven, sinó que veu que los dos se apartaren. Y damunt una mata de junchs, ella se gità y ell damunt». Tan prompte com el guàrdia s'endrecà, Àngela el va divisar, cosa que provocà que tant la morisca com el seu amant eixiren corrents espaordits. Joan de Tudela, que no coneixia a cap dels dos, però que havia observat que la fornicació s'havia produït de mutu consentiment, bagolà: «Adayfa, no teniu vergonya!». La muller de Vicent Algasc, no obstant això, fugí cridant: «És mon marit!». ²⁸³⁴

Heus per on, l'acusació per violació es tornà contra la denunciante en descobrir-se que havia comés adulteri. Car, tant ella com el seu jove estimat havien sigut trobats *in flagrante delicto*. Legalment, nogensmenys, la cosa degué quedar en no-res. No debades, no consta que ningú hi presentara un clam. Desconeguem, així mateix, si després d'aquell episodi Algasc va repudiar la seua esposa. ²⁸³⁵ El que resta en clar és que l'aleshores batlle, mossén Jaume Martines, mirà d'evitar un bany de sang. Aquell mateix jorn, després d'haver encarcerat i interrogat Jeroni Piteu, el qual no dubtà a assegurar que malgrat conèixer Àngela no l'havia violada, ni menys li havia parlat mai «ni a la font ni en altra part sospitosa, ni de cosa desonesta», tant el marit com el fill homònim de la novament

²⁸³⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 10v.

²⁸³⁵ D'acord amb la *Suna e Xara* l'adulteri havia de conduir a l'execució mitjançant lapidació. GARCÍA EDO, V. I PONS ALÓS, V., *Suna e Xara: la ley...*, op. cit., p. 96. En canvi, segons la llei foral valenciana s'incorria en penes pecuniàries i corporals, la repudiació i la pèrdua del dot. PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 68-73; ROCA TRAVER, F. A., *El justícia de Valencia...*, op. cit., pp. 290-295; —, *La jurisdicción civil...*, op. cit., pp.115-120.

convertida signaren pau i treva amb el presumpte violador. Acte seguit, Joan d'Arévalo i Vicent Chiquello van capllevar de la presó Piteu.²⁸³⁶

C) De fraus, falsedats, apropiacions indegudes i estafes

En termes generals, la legislació foral valenciana definia la falsedat i el falsejament com l'alteració maliciosa de la veritat o dels objectes amb la intenció de produir algun efecte jurídic capaç bé de lesionar a tercers o bé amb el propòsit de salvaguardar a altres o a si mateix. Per eixa raó a aquest apartat hem volgut recollir tot un seguit de procediments sobre qüestions i manifestacions delictives molt dispars, encara que relacionades entre si i acoblades sota el paraigua de la fraudulència, la fal·làcia i la mistificació. Conjuntament, si ens atenim al lligall llegat per Pere Calbet, a la foia i marquesat de Llombai van suposar el 27 % restant de la forquilla sectorial de les contravencions que atemptaven contra la moral i la honestedat.

De vegades, com és el cas de l'assassinat del llombaí Pere Marco, ocorregut la matinada del 16 d'agost de 1565, la falsia anava aparellada a un crim de major envergadura i n'actuava d'agreujant. Pel que sembla, el fill de Serafi Tosset,²⁸³⁷ la seua esposa, Beatriu Vendero, i el seu cunyat, Bertomeu Vendero, al rogle de «les dotze hores de mijanit, ab falses paraules, lo tragueren defora del portal de Lombay, devés lo molí, e li pegaren una punyalada o ganivetada en la mamella squerre, que·l passà de part a part, e una altra en lo cap».²⁸³⁸ Altres voltes, per contra, l'ensarronada, el frau o l'adulteració dels fets o de les coses esdevenien el nucli gros de la infracció.

Per tal de redreçar i sancionar comportaments abusius i iniquitats, es va establir que cada poble o entitat administrativa escollira un mostassaf. Es tractava d'un agent municipal que posseïa entre les seues atribucions el poder de denunciar el corrompiment que descobrira al si dels oficis i les magistratures valencianes, vetlar per la no-adulteració dels productes bàsics i de primera necessitat com ara el pa, el vi, la carn i els teixits, el control

²⁸³⁶ Van estar testimonis de la pau i treva el missatge Andreu Martines i Vicent Mansor d'Alfarb. La caplleuta va estar xifrada en 200 ducats d'or. En van ser testimonis el ciutadà Joan Jeroni Santapau i Francesc Martí, llavors, justícia de Llombai. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 11r.

²⁸³⁷ Sobre Tosset, AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 15v i 24r. Veg. a l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat que versa sobre *les agressions físiques*, així com a l'epígraf: *Un món de marginalitat i pobresa?*, l'apartat tocant a *actuacions negligents*.

²⁸³⁸ *Ibidem*, ff. 75v-76r. Veg. a l'epígraf titulat: *Mans violentes i paraules vedades*, l'apartat que versa sobre *els assassinats i els homicidis*, els paràgrafs que fan referència a *les tradicionals confrontacions entre els cristians vells i els antics mudèjars*.

dels preus o tractar els assumptes tocants a l'alteració dels pesos, mides i mesures de qualsevol producte o mercaderia que sovint es feien mitjançant el falsejament de pilons, atuells, balances o vares, tot usant de sofisticats enginyers.

Açò ho portem a col·lació perquè el 31 de desembre de 1558, el llombaí Fotaia Comparet, lladoncs carnisser de la població, decidí introduir un seguit de fils que li'n permetien augmentar el pes real, en notable perjuí dels seus clients. Tot fa pensar que Comparet ho havia estat meditant, atés que el moment triat no era aleatori ni fortuït. Ans al contrari, el morisc devia ser ben conscient que en aquell jorn es mudaven els oficis anuals de la foia i marquesat de Llombai, circumstància que conferia una certa debilitat al sistema administratiu senyorial.²⁸³⁹ A això s'afegia la conjuntura d'un parcial increment de les vendes de carn com a conseqüència de les celebracions de Nadal i del canvi d'any. En definitiva, massa evident com perquè algú no alertara les autoritats.

Pel que pareix, Joan Marna, àlies Sonduc,²⁸⁴⁰ fou el primer que feu saltar la llebre. Un poc més enllà de l'establiment es trobà Llop Vaio, el qual també volia comprar a la carnisseria,²⁸⁴¹ i l'esperonà perquè actuara: «Vós que sou jurat, per què no mirau lo gran frau que Fotaya Comparet, carnicer, fa en lo pes y en lo pesar de la carn? Perquè lo pes té a la part (de) derrere hun bastonet davall la balança del pes que la fa alçar de manera que la llengua del pes passa dos dits de la creu del pes y en totes les pesades hi falta una gran cosa». Així les coses, Vaio accedí al taulell i, ganivet en mà, tallà els fils amb què estava lligada la vareta, tot exonerant la bàscula de l'artifici. Seguidament, arribà a les immediacions de la plaça el fill de Baptista Maquere, queixant-se perquè a la seua carn li faltaven 20 onces²⁸⁴² i exigint a Comparet que li la refera.²⁸⁴³

Llavors, el jurat anà a parlar amb mossén Gaspar Valentí: «Senyor, qui ha de mirar en lo pes del carnicer? Que tots se clamen... que a Sonduch li falten dotze onses y al fill de Macareta, en dos pesades, vint onses. Y molts altres que s clamen». El batlle li indicà que

²⁸³⁹ Resulta curiós que mentre que a la major part del Regne es seguia un mudament escalonat, precisament, per tal d'evitar aquests moments de debilitat institucional, a la foia i marquesat de Llombai es concentrara l'intercanvi en una sola jornada. Així mateix, resulta un tant excepcional la data escollida (el 31 de desembre), si més no perquè el calendari valencià es regia encara per la Nativitat.

²⁸⁴⁰ Sobre Joan Marna, AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, f. 55r-55v. Veg. l'apartat homònim de l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, els paràgrafs tocants a *el desacatament d'ordres*.

²⁸⁴¹ La carnisseria de Llombai estava prop de l'hostal. AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 57v-59v i 61r.

²⁸⁴² Al territori valencià, la lliura carnissera estava dividida en 36 onces. Si l'onça a València equivalia a 0,295833 kg a Maquere li faltaven vora sis-cents grams de carn. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 240-241.

²⁸⁴³ AMA, *Justícia Civil*, 0500/11, f. 33r-33v.

el responsable era encara aquell jorn Antoni Martí,²⁸⁴⁴ en qualitat de mostassaf. Vaio no tardà gens a abastar la llar de Martí i posar-lo al corrent, el qual es disculpà i manifestà que atés que el batlle «havia fet ja mustaçaf, encara que no havia jurat, pensant que no tocava a ell com a mustaçaf, se n'era descuydat».²⁸⁴⁵

Per quan Llop Vaio, Antoni Martí i mossén Valentí es personaren a la carnisseria, a les immediacions de la Plaça s'hi havien arremolinat tant els afectats com no pocs espontanis i curiosos. El mostassaf tornà a passar per la balança, una a una, totes les pesades de carn i certificà la fraudulència i la trapelleria de Comparet.²⁸⁴⁶ Emperò, encara hi hagué més. Mentre Martí n'hi comprovava les adquisicions de la jornada, se n'assabentà que un ramader de Requena anomenat Cristòfol Navarro, havia comprat 4 lliures i 4 diners d'ensunya. Així com Martí informà el batlle, aquell el feu cridar i li ordenà que la portara. El castellà, però, advertí que li havia enramat per sobre sal grossa.

Dit i fet, al cap d'una estona Bernat Ferrandis hi retornà amb el greix dins d'un garbell. Fotaia Comparet, que no volia que es tornara a evidenciar l'engany, aprofità un descuit i d'amagat hi «lançà hun gran bolich de greix» abans que el gènere fora introduït a la bàscula. Sort que Ferrandis, que no li llevava l'ull de damunt, se n'adonà. Malgrat tot, la pesada evidencià que mancava mitja lliura. Això no obstant, aquell manyoc estrany no trigà a cridar l'atenció de mossén Gaspar Valentí i n'acabà descobrint el tripijoc:

«[...] mirà lo greix y trobà hun bolich de greix que no era del dit greix. Y desfent aquell trobaren hun troç de entrevill, fetge, lleteroles e hun tros de melsa. Y vent lo senyor procurador que allò no era greix prengué en jurament al dit Bernat Ferrandis. E l'interrogà que quin bolich era aquell. E lo dit Bernat Ferrandis respós e dix que lo dit Fotaya Comparet lo havia lançat en lo garbell perquè no es ves la falta de greix».²⁸⁴⁷

Llavors, tornaren a mesurar el pes del llard i observaren que en faltava una lliura i 8 diners. A continuació, mossén Valentí prengué de la caixa del carnisser 60 sous, li n'entregà quaranta al mostassaf i vint al col·lector de la senyoria com a càstig per haver

²⁸⁴⁴ Antoni Martí fou un altre membre destacat de la comunitat cristiana del Marquesat. A les seues habituals tasques com a ferrer va unir el préstec de diners. A tall d'exemple, el 1557 el trobem reclamant el reemborsament de 100 sous que li havia prestat graciosament a Vicent Gombau. També va exercir càrrecs públics, com ara el de jurat (1563) o el de mostassaf (1558 i 1565) i ostentà una altra de les familiatures del Sant Ofici en el Marquesat. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., «Recabar información para...», *op. cit.*, [en premsa]. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 27v, 33r-35r i 78v i ff. ss. 78v-79r.

²⁸⁴⁵ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 34r-34v.

²⁸⁴⁶ A Joan Marna, àlies Souduc, li faltaven 12 onces de carn; al fill de Maqueret 10 onces; a Jeroni Cuhit li mancaven 2 lliures de greix i lliura i mitja de carn, A Úrsula Saad, òlim Fàtima, li mancaven 6 diners de fetge i 2 onces i mitja de carn, i a Pere Vendero 8 onces de carn. *Ibidem*, ff. 33r-35r.

²⁸⁴⁷ *Ibidem*, f. 33v.

pretés falsejar i encobrir doblement la seua actuació negligent i fraudulosa i l'empresonà fins que es determinaren les quantitats que havia de satisfer per haver intentat lucrar-se a costa dels seus conveïns, tot aprofitant-se de les dates i la conjuntura.²⁸⁴⁸

Ara bé, val a dir que no sempre estaven els vassalls els qui faltaven a la veritat o incorrien en mistificacions i subrepcions. Entre la classe dirigent també es donaven tots els ingredients perquè existiren tota mena de corrupteles. D'entrada, convé assenyalar que la funció pública solia estar mal remunerada: el salari que es percebia solia resultar relativament escàs. Això és almenys el que s'extrau de la revisió de les entrades i eixides de la comptabilitat, a tall d'exemple, del marquesat de Llombai. De fet, l'atractiu de les dignitats municipals o de l'oficialitat residia més aviat en l'ús del poder com a ressort de projecció social i econòmica que no en el sou o els honoraris en metàl·lic, diguem-ne, directes. Tot açò plegat, contribuïa a incentivar actuacions com ara la prevaricació, la malversació, l'apropiació indeguda, l'extorsió o l'acceptació de suborns, entre moltes altres.

L'administració de la foia i marquesat de Llombai n'és la prova. Malgrat que tot el munt de representants, agents i subordinats de què en depenia el regiment i el govern, acostumaven a ser individus preparats i de l'estreta confiança dels Borja—normalment professionals del dret que hi accedien per designació directa—no poques vegades les queixes dels vassalls i d'altres oficials forçaren que el mandatari foren sotmesos a judicis de residència. A tall d'exemple, a mitjan segle XVI, un arrendatari se'n queixà del batlle Gabriel de Llanos perquè era una mica descuidat i no controlava el pagament rigorós dels lluïsmes i d'altres contribucions.²⁸⁴⁹ Una cosa pareguda es beslluma a partir del procediment instat, el 1558, contra mossén Jaume Martines, d'acord amb el qual, a més de no mirar per pel bé i patrimoni del casal de Gandia, havia acollit i s'havia relacionat presumptament amb bandolers i hòmens de mala vida. El 1609 es va procedir contra el batlle Ferran Pretel de Mendoza per les negligències que havia comés en la imposició de sancions. El 1637, Alfons Ximénez de Espejo fou acusat de nombroses irregularitats i d'atemorir els veïns del Marquesat amb represàlies. El 1639, fou substituït per Jaume Bendicho.²⁸⁵⁰

²⁸⁴⁸ *Ibidem*, ff. 33r-35r i ff. ss. 25v-26r.

²⁸⁴⁹ Veg. GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos...*, op. cit., p. 94.

²⁸⁵⁰ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 200-201. Sobre l'assumpte de mossén Jaume Martines veg. AHNOb. Osuna, c. 589, d. 163.

Tot açò ho portem a rogle perquè, el 26 de febrer de 1564, Lluís Alfaquí, Lluís Reglí, Lluís Cervató i Garró incoaren un plet al tribunal de la Batllia contra Magdalena Tudó, vídua de mossén Martines. Anem a pams. Pel que sembla, la muller del metge Baptista Vilafranca els havia executat indegudament béns pel preu de 33 lliures, 4 sous i 7 diners; part del preu de diversos èquids que els quatre havien adquirit del seu marit, el 1555, a satisfer en dues anualitats.²⁸⁵¹ D'acord amb l'esposa de Vilafranca, la confiscació s'havia produït com a conseqüència del parcial impagament de la quantitat consignada per a l'any 1556. Els quatre moriscos, però, com que tenien consciència d'haver-ho liquidat, havien inferit d'allò que mossén Jaume Martines, qui n'hi havia actuat d'intermediari, s'havia quedat amb els seus diners. Heus ací la raó per la qual Alfaquí, Reglí, Cervató i Garró s'havien decidit a elevar una causa contra la seua legítima legatària: Magdalena Tudó.

Joan Marna i Jeroni Aiet comparegueren a declarar per Alfaquí i Garró, el cristià vell i familiar del Sant Ofici, Joan Baptista Sanç,²⁸⁵² fou reproduït a instància de Reglí, i finalment, juntament amb Baptista Malleu, Marna fou citat novament per Cervató. Marna i Aiet relataren l'episodi ocorregut feia cosa de sis o set anys, en què demanaren a mossén Jaume Martines que soltara Garró, el qual estava encarcerat per les 6 lliures que li devia al metge Vilafranca. Martines es resistia a deixar-lo eixir si no saldava el deute. Llavors, mentre negociaven amb el batlle, arribà Lluís Alfaquí, tragué 6 lliures, 4 sous i 6 diners i els digué: «Siau-me testimonis com yo tinch pagat a Vilafranca lo que li devia de temps». Així les coses, veient Aiet que no hi havia altra manera de traure'l sinó cancel·lant les 6 lliures, se n'anà a sa casa, les prengué i li les lliurà.

Joan Baptista Sanç, per la seua part, explicà que, per les mateixes dates, Reglí li va entregar 5 lliures i li pregà que li les donara a Vilafranca. Això no obstant, com que estava prop mossén Martines, l'assenyalà i li contestà: «Ves, dona'ls-hi tu y yo seré testimoni». Així ho feren. En el cas de Cervató, Malleu contà que, feia aproximadament set anys «en lo temps de la fam, que minjaven garrofes»,²⁸⁵³ s'hi havia trobat amb Baptista Alamí, àlies

²⁸⁵¹ El 1555, Lluís Cervató va adquirir una mula i un rossí (29 lliures i 10 sous); Lluís Reglí, una altra mula (16 lliures); l'alamí Lluís Alfaquí, dos rossins (25 lliures i 5 sous), i Garró, una mula (17 lliures i 10 sous). Tots quatre es van comprometre a pagar els quadrúpedes en dues vegades. La primera meitat en la festivitat de Sant Joan Baptista de 1555 i l'altra meitat el mateix dia de l'any següent. AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 5v-6v. Veg. en *Un món de marginalitat i pobresa?*, a l'apartat que versa sobre *els impagaments*, els paràgrafs que fan referència *la compravenda de béns i productes*.

²⁸⁵² Veg. l'arbre genealògic dels Sanç de Llombai.

²⁸⁵³ Es refereix al desabastiment causat per una de les epidèmies de pesta més mortíferes de la centúria, la qual que sacsejà el Regne entre 1557-1559. Hi van faltar 30 mil persones. Una d'elles va estar, precisament, el batlle: mossén Jaume Martines. Veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40; GARÉS TIMOR, V. M.,

Casboret, el qual li proposà: «Comprau lo camp de Cervató que té a Beniali, al costat de Tosset, y pagarem les sis lliures que deu al magnífich procurador per lo deute de Vilafranca y traurem-lo de la presó». El morisc ho considerà un bon negoci: accedí i li les trameté. D'eixa manera, Cervató abandonà la presó. Joan Marna descrigué l'escena. Casboret es presentà a la llar de mossén Martines i li digué: «Veus ací senyor, cinch lliures y mija que deu Luys Cervató al magnífich doctor Vilafranca. Vostra mercé les prenga y faça'ns traure de la presó al dit Luys Cervató».²⁸⁵⁴

La sentència no es feu esperar. El 18 de març, mossén Gaspar Valentí condemnà Magdalena Tudó a reemborsar a Alfaquí, Reglí, Cervató i Garró, en un termini de deu jornades, les quantitats per les quals havien estat executats. Nogensmenys, sembla que la vídua muller de Martines, no satisfeta amb el veredicta avocà l'apel·lació de la causa a una instància superior i es negà a pagar les despeses.²⁸⁵⁵

Íntimament vinculat amb el falsejament, el frau i l'ocultació hi ha estat també sempre el contraban. Encara que qualsevol recurs o matèria resultava un subjecte potencial, susceptible d'esser comerciat d'amagat, si ens referim a la Ribera del Xúquer durant el segle XVI, cal mencionar fonamentalment el de fibra de seda i el de forments, tot i que aquests sovint s'entremesclaven i coexistien amb altres com ara el de monedes, el d'arròs o el de bestiar.²⁸⁵⁶ En eixe sentit, val a dir que la foia i marquesat de Llombai n'era un dels indrets de compra, venda i pas d'aquests i molts altres gèneres. No debades, per les immediacions de Llombai, Catadau, Alfarb i Alèdua passava un ramal del camí de Requena, que travessava la Foia de Bunyol, enllaçava amb la citada població i continuava fins a perdre's en les entranyes dels regnes de Castella. En efecte, com hem assenyat més endalt, aquesta xarxa viària secundària—essencialment senderes muntanyoses en mal estat—va suportar durant el segle XVI un considerable trasteig i veié transcórrer un prominent volum de mercaderies vingudes, ara i adés, bé de les localitats de la plana fluvial del Xúquer o bé de terra endins, de l'altiplà castellà.

No pocs autors s'han fet ressò d'aquesta circumstància. A tall d'exemple, Manuel Ardit, en al·ludir les rutes comercials, indica que a banda del mercat estrictament local els municipis de la foia de Llombai mantenien relacions de caire mercantívol amb altres

Aproximació a la vida..., op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

²⁸⁵⁴ AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, ff. 60v-61r.

²⁸⁵⁵ *Ibidem*, f. 61v.

²⁸⁵⁶ Veg. a tall d'exemple, MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., pp. 158-176.

contrades llunyanes a través d'extensos circuits de llarg recorregut. Així doncs, es comprén que una part de l'arròs de les marjals riberenques transitara pels vials de la foia de Llombai de camí a la Plana d'Utiel, la Foia de Bunyol i potser més enllà. No obstant això, sembla que el mercadeig d'aquest cereal, llevat de comptades excepcions, no estava en mans dels vassalls del marquès, sinó en les de forans. Amb tota certesa, la pansa, producte abundant al Marquesat i a altres zones de la Ribera del Xúquer, eixia en quantitats importants envers diversos territoris. Els traginers que l'adquirien i la transportaven eren fonamentalment cristians vells i francesos, també aliens almenys a aquests dominis borgians. Tanmateix, l'oli, les taronges o les figues van estar també altres dels productes que habitualment s'exportaven fent servir les senderes de la foia de Llombai. D'entre tots, la seda fou una de les mercaderies estrella. En eixe sentit, no pocs castellans i també habitants de la planura fluvial del Xúquer feien cap de tant en tant al Marquesat per tal d'adquirir fibra sèrica o bé per extraure-la legalment o d'amagat. A banda dels alcudians i els carletins, força concurrents, altres individus bàsicament del reialenc alzireny hi van estar presents. Eixe és el cas del ciutadà alzireny Pere Velasco o de l'algemesinenc Miquel Pineda, els quals, a les acaballes de la centúria, van conduir lícitament a través de la Foia i Marquesat diverses partides, possiblement, fins a la ciutat de Toledo.²⁸⁵⁷

Entre les importacions hi havia essencialment forments. En eixa direcció, convé pensar que la creixent especialització i propensió sericícola de l'economia del país del Xúquer contribuí notablement a originar mancances de grans. Si bé al principi les caresties van ser ocasionals, a poc a poc esdevingueren més cròniques i sistèmiques. James Casey va estar el qui va encunyar la cèlebre expressió «seda per pa», amb la finalitat de visualitzar cruament i planera l'estratègia mercantil valenciana en temps dels Habsburg. Aquesta formulació, potser peca d'una mica simplista i exagerada, però resulta—a aquest propòsit—il·lustrativa d'un tipus de trajecte comercial circular d'anada i de tornada.²⁸⁵⁸

El dinamisme econòmic i la riquesa que aportà la sericicultura a algunes comarques del Regne fou tal que, a mitjan centúria, començaren a proliferar impostos i les successives «crides de la seda», anomenades així perquè pretenien controlar i normativitzar i fiscalitzar infructuosament els procediments de manifestació, compra, venda i extracció d'aquesta matèria prima, en van vedar, entre d'altres, la comercialització a «tornaviatge» o fiada

²⁸⁵⁷ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 436-438.

²⁸⁵⁸ Veg. CASEY, J., *El regne de València...* op. cit., pp. 100-102. Veg. també ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra...* op. cit., vol. I, pp. 266-283 i 294-299 i BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 149-150.

sense previ abonament dels drets.²⁸⁵⁹ Malgrat que aquesta mena de disposicions estaven vigents a tots els municipis del Regne, els veïns d'alguns d'ells—especialment els més menuts o recòndits, com ara els de la foia i marquesat de Llombai—solien al·legar desconeixença, a tall d'exemple, per trobar-se'n absents en el moment del pregonament o per raons de llengua.²⁸⁶⁰ Per eixe motiu, sovint les autoritats locals i els agents de l'administració senyorial van estar els vertaders encarregats de divulgar i fer acomplir aquestes i altres regulacions de caire regnícola.

L'expansió econòmica del Cinc-cents contribuï, això no obstant, també a augmentar la forta polarització social preexistent, ja que van estar fonamentalment certes minories ben posicionades les que s'agenciaren la major part dels beneficis. L'investigador es topeta amb aquesta realitat en gairebé totes les poblacions. Arreu de la comarca, hi havia membres benestants de la comunitat que o bé invertien grosses quantitats per adquirir matèria primera sèrica o bé comptaven amb abundants contactes, amb emprenedors, negociants i mercaders valencians o estrangers o bé tiraven mà de la seua bona reputació per adquirir qualsevol gènere de coses—sobretot seda—fiades o a pagar en cert temps. D'eixa manera, pràcticament sense arriscar ni un clau, aconseguien guanys ràpids i fàcils. Nogensmenys, si bé és cert que en algunes ocasions s'encarregaven de conduir el producte fins al seu destí, les més de les vegades actuaven com a simples mediadors i senzillament es dedicaven a unflar els preus.

Eixe era el cas de Joan Marna, de Joan Baptista Alamí, àlies Casboret, o dels germans Lluís i Vicent Pardillo, als quals mossén Gaspar Valentí els havia vedat les transaccions, perquè «no poguessen comprar ni vendre mercaderia alguna sens voluntat dels jurats (e) que aquells fossen conexedors del preu de la tal mercaderia». Amb això don Carles de Borja i els seus oficials pretenien no sols fer acomplir les ordres emanades des del Cap i Casal, sinó també estar al corrent dels negocis d'alguns dels seus vassalls més acabalats o amb certa tendència a especular.

Doncs bé, sembla que a l'alçada de 1563, Joan Marna havia desobeït les prohibicions. No debades, alguns cristians vells asseguraren que aquell any l'havien vist negociar amb seda i altres mercaderies fiades. La tasca de Marna havia estat adquirir-les de Massot Saad i poc després transferir-les a major preu i a «tornaviatge» a uns quants

²⁸⁵⁹ Veg. en el capítol de la tesi titulat: *Entre el contraban i el bandidatge: l'extracció fraudulenta de seda.*

²⁸⁶⁰ Allà on els moriscos constituïen la immensa majoria aquesta qüestió s'intensificava. D'entrada, encara que la vida de les morisques—a diferència de la dels seus marits—transcorria entre les quatre parets de la llar, no sols no parlaven romanç, sinó que ni tan sols l'entenien bé. Veg. VINCENT, B., "Vida social i religiosa...", *op. cit.*, pp. 366-370; —, *El río morisco...*, *op. cit.*, pp. 25-29 i 41-52.

traginers de l'Alcúdia.²⁸⁶¹ Ara bé, pareix que no havia estat l'única transacció. Alguns dels seus acusadors l'havien vist comprar altres partides a 46 sous la lliura i vendre-les a 57 sous i altres prendre'n a cinquanta-dos o cinquanta-tres i lliurar-ne a seixanta-set.

Al morisc llombaí li va sobrevindre l'acusació com una poalada d'aigua gelada, perquè assegurava tindre'n permís. Després d'una agra conversa amb mossén Gaspar Valentí, en què tots dos quasi arribaren a les mans, Marna centrà els seus esforços a demostrar la presumpta legalitat de les seues accions. És clar, la denunciació no el vinculava directament amb el contraban de seda, però si que el posicionava com a especulador i col·laboracionista. A efecte de provar la seua innocència, el 22 d'octubre—cosa que al final no aconseguí—cità per testimonis Ferrer Sisternes, Gabriel Llopet, Lluís Pardillo i Antoni Martí. D'entrada, Sisternes declarà que, feia cosa de dos anys i mig, havia escoltat Joan Marna parlar sobre l'assumpte amb el degà Francesc Joan Roca a la font de l'esplanada del monestir, i aquell li havia aconsellat: «Als de la terra no venau sens licència y ab los forasters feu lo que pugau». El mateix explicaren Llopet i Pardillo. Ara bé, Antoni Martí, en qualitat de jurat de Llombai, fou el qui confirmà parcialment la versió de Marna. No debades, explicà que el permís no l'autoritzava a vendre a més de 47 sous per lliura.²⁸⁶²

A tall de conclusió, val a dir que el cas de Joan Marna, no ve sinó a remarcar l'evidència. Malgrat que els organismes de govern es van esforçar a fiscalitzar i controlar el creixent negoci de la seda, en la pràctica l'afany no va servir de res. El contraban va predominar sobre el comerç legal durant tot el Cinc-cents. Al remat, sembla que fins i tot les autoritats regnícoles es varen donar per vençudes. Car, no es podia lluitar contra impossibles. L'abolició, en les Corts de 1604, del nou impòsit sobre la seda, n'és la prova. Ara bé, la supressió no en degué comportar, tanmateix, la completa erradicació de les pràctiques fraudulentas. Dit en altres paraules, si les havia hagudes abans de la implantació d'aquest gravamen cal pensar que les hi continuaria havent després.

En eixa direcció, pot resultar revelador el repoblament de les senyories riberenques on abans de l'expulsió de 1609 hi habitaven moriscos. No debades, l'estranyament n'hagué de comportar necessàriament una desarticulació tant dels mercats com de les xarxes logístiques que d'una manera o d'una altra havien facilitat el contraban durant la centúria precedent. Llavors, la pregunta hauria de ser, es van tornar a articular? Sembla que almenys

²⁸⁶¹ Els alcudians tenien fama de ser els majors defraudadors i «sacadors» de seda del Regne. VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 51-61. FRANCH BENAVENT, R., “La evolució de la sederia..., op. cit., p. 293.

²⁸⁶² AMA. *Justícia Civil*, 0500/11, f. 56r-56v. Veg. l'epígraf titulat: *Resistències, desacataments i desafiaments*, els paràgrafs tocants a *el desacatament d'ordres*.

es va intentar. A falta de més comprovacions que ho corroboren, val a dir que tant en les primeres remeses de pobladors del marquesat de Llombai com també en les següents onades hi havia individus procedents del l'antic reialenc alzireny que, ben mirat, hi van poder acudir per omplir doblement el buit que havien deixat els anteriors veïns. Fet i fet, durant el segle XVII assistim per força a un canvi de l'escenari que, condicionat per l'abolició de l'impòsit sobre la seda i l'expulsió dels moriscos, pogué facilitar la inoculació i propagació de les parcialitats preexistents al reialenc alzireny dins dels territoris de senyoria circumveïns.²⁸⁶³ D'eixa manera, pot ser que durant el Sis-cents adquirira un major sentit l'expressió «bandositats de la Ribera» que encunyà fa unes quantes dècades Sebastià García Martínez.²⁸⁶⁴

²⁸⁶³ Veg. ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 79-87; GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...op. cit.* pp. 126-127; SANZ VIÑUELAS, V., "Josep Agüir: vida...", *op. cit.* [en premsa].

²⁸⁶⁴ Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, *op. cit.*, pp. 39, 40 i 103-104.

**III. ENTRE EL CONTRABAN I EL
BANDIDATGE: L'EXTRACCIÓ
FRAUDULENTA DE SEDA**

7. L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ: UN SUCCINT REPÀS HISTORIOGRÀFIC

L'imaginari col·lectiu ha associat sovint els bandolers o els roders amb els contrabandistes. Bona prova d'açò que diem varen ser els romanços de cec o la literatura de canya i cordell; especialment les narracions elaborades durant la segona meitat del segle XVIII i bona part del segle XIX. No debades, hom s'ensopega en els seus plec amb una mena d'herois populars a mitjan camí entre pistolers, assaltants de camins, atracadors i contrabandistes. Altre tant reflecteixen, encara que amb connotacions ben distintes, els periòdics de l'època i també els quaderns d'apunts dels denominats «viatgers romàntics», freqüentment estrangers que venien i revenien a la Península Ibèrica cercant aventures. Ni dir cal que tant els reports i notícies d'uns com els relats subjectius dels altres estan també atapeïts de colles de bandits que, més que fóra de tard en tard, practicaven el contraban.²⁸⁶⁵

Contràriament, ço és, malgrat que el contraban i el bandidatge són a hores d'ara dos àmbits d'estudi consagrats per a la Història, sorprén si més no observar les escasses vegades en què els modernistes hem tractat d'acoblar o associar ambdós subjectes amb una finalitat analítica; de mode que permeta posar en relleu els avantatges i la significació que adquireixen en conrear-los conjuntament. No obstant això, a nivell historiogràfic, el plantejament d'aquesta qüestió no és novell del tot. A tall d'exemple, els treballs de no pocs estudiosos del nord d'Itàlia, d'Eslovènia o d'Hongria com ara Furio Bianco, Michaela dal Borgo, Aleksander Panjek, Claudio Povolo, Egidio Rossini i Giovanni Zalin o Gabriella Solavaggione, entre d'altres, han documentat estrets lligams entre el bandidatge i el contraban de mercaderies durant l'Edat Moderna.²⁸⁶⁶ Més a prop, posem per cas, al regne d'Aragó, els treballs de Jesús Gascón, Pilar Sánchez o la publicació ja

²⁸⁶⁵ BELMAR GONZÁLEZ, J. F., "Contrabandistas y bandoleros...", *op. cit.*, pp. 241-279; CARO BAROJA, J., *Ensayo sobre la literatura...*, *op. cit.*, pp. 20-28; 124-132; 178-185; 189-193; 242-246; 249-260; 327-331 i 409-470; GARRIDO DOMÍNGUEZ, *Bandidos, bandoleros y contrabandistas...* *op. cit.*; PALACIOS FERNÁNDEZ, E., "Contrabandistas, guapos y bandoleros...", *op. cit.*, pp. 3-38; — "Guapos y bandoleros en...", *op. cit.*, pp. 253-290; MARCO REVILLA, J., *Literatura popular en la España...*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 79-87; vol. 2, 431-500, 524-525; — "Bandidos y bandoleros en...", *op. cit.*, pp. 39-52; SOLER PASCUAL, E., *Bandoleros. Mito y realidad...*, *op. cit.*, pp. 93-128 i 207-280.

²⁸⁶⁶ BIANCO, F., *La frontiera come risorsa...*, *op. cit.*, pp. 63-73; — *Contadini, sbirri e contrabbandieri...*, *op. cit.*, pp. 75-126; DAL BORGIO, M., "Contrabbando e bande armate...", *op. cit.*, pp. 13-21; DAROVEC, D., "Contrabbando e banditismo nell'Istria...", *op. cit.*, pp. 171-180; PANJEK, A., *Terra di confine. Agricoltura...*, *op. cit.*, pp. 135-205; POVOLO, C., *Zanzanù. Il bandito del...*, *op. cit.*, pp. 39-94; — *Giovanni Beatrice, detto Zanzanù...*, *op. cit.*, pp. 9-48; ROSSINI, E. i ZALIN, G., *Uomini, grani e contrabbandi...*, *op. cit.*; SOLAVAGGIONE, G., "Brigantaggio e contrabbando nella...", *op. cit.*, pp. 23-49 i 374-419. Pel que fa a Hongria, veg. ISTVAN, C., "Katonai szolgálat és a...", *op. cit.*, pp. 1212-1233; NAGY, L., *Hajdúvitézék 1591-1699...*, *op. cit.*; NAGY, L., MIKLÓS N., *Hajdútszesség tüköre [The Mirror ...]*, *op. cit.*; PÁLFFY, G., *The Kingdom of Hungary...*, *op. cit.*

clàssica de Gregorio Colás Latorre i José Antonio Salas Ausens, permeten entreveure un comportament similar. Al principat de Catalunya, malgrat que sembla que l'assumpte no ha estat excessivament tractat, també comença a obrar-se en els darrers anys més que siga un tímid camí.²⁸⁶⁷

També a l'àmbit valencià hi ha hagut investigadors que hi han encetat l'itinerari, directament o indirecta, amb les seues respectives contribucions; algunes d'elles vinculades al marc geogràfic de la Ribera del Xúquer. En eixe sentit, cal mencionar almenys James Casey, Tomàs Peris Albentosa i Vicent Vallés i Borràs, malgrat que cal estimar també els treballs de Ricardo Franch Benavent i Daniel Muñoz Navarro, els quals més recentment sembla que s'han sumat també subtilment a la defensa d'un estudi integrat o inclusiu del contraban i el bandidatge. Ara bé, encara que totes les esmentades aportacions han estat certament enriquidores i plenes de matisos, cal destacar que han sigut molt desiguals pel que fa a la percepció, discerniment i volum de recerca.

D'entre tots ells, sens dubte, James Casey va estar el primer a insinuar que al país del Xúquer hi havia notòries correlacions entre les oligarquies locals, el contraban de seda i certes modalitats de violència. Ho argumentà i ho situà cronològicament, això sí, al primer terç del Sis-cents. Basta amb llegir alguns passatges successius de la seua obra *El regne de València al segle XVII* per prendre'n consciència i lligar caps.

D'entrada, l'historiador britànic posà el fil a l'agulla i afirmà que la susdita comarca «fou l'escenari d'una sagnant guerra de colles entre els Timor i els Talens, “matant als que saben o presumixen que són amichs o valedors de la parcialitat contrària, encara que en ninguna altra cosa més de aquesta los hajen ofés o injuriat”». Més endavant, cosa d'un parell de pàgines, Casey assegura que «és possible d'identificar molts dels capitosts bandolers com a individus poderosos en llurs comunitats» i, després d'oferir diversos exemples, nomena que «el facinerós Vicent Escrivà de Carlet era el justícia de la vila» i que «els seus associats, els Talens de Carcaixent, eren batlles reials d'aquesta vila».

²⁸⁶⁷ Per al regne d'Aragó veg. COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo...*, op. cit., pp. 126-130 i 208-227; GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, op. cit., pp. 225, 233-234, 247, 284, 289-294, 317, 341, 379-380, 401, 465-467, 487, 492, 520; —, “Aragón, ¿tierra de bandoleros? ...”, op. cit., pp. 191-212; SANCHEZ NÚÑEZ, P., “Ribagorza a finales del...”, op. cit., pp. 37-52; —, “La Inquisición y el...”, op. cit., pp. 3-22. Per al principat de Catalunya veg. OBIOLS PERARNAU, L., “La vall de Querol...”, op. cit., pp. 113-132; POJADA, P., “Els Pirineus: frontera i...”, op. cit., pp. 13-23; —, “Comerciar a través dels...”, op. cit., pp. 29-48; POUJADE, P., *Le voisin et le...*, op. cit., pp. 24-25 i 91-92. També caldria mencionar, els estudis de Miguel Ángel Melón i Eusebio Medina García per a Extremadura, veg. MEDINA GARCÍA, E., “Referencias al contrabando en...”, op. cit., pp. 175-187; MELÓN JIMÉNEZ, M. Á., *Hacienda, comercio y contrabando...*, op. cit., pp. 187-241.

No obstant això, la cirereta la guarda per al final, quan explica que la violència havia enfortit econòmicament les elits locals de la Ribera. Textualment, diu: «Els Talens de Carcaixent destacaven en el comerç de la seda de la zona. Quan la morera esdevingué escassa en el regnat de Felip III, ells i llurs semblants enviaren *seis, ocho, diez y doce hombres de cuadrilla y con pistolas y cavalgadasuras toman la oja que quieren a su alvedrío sin que el triste dueño pueda ni ose hablar*. La seda adquirida així era passada després a Toledo de contraban, sense pagar impostos, per bandes *con armas de escopeta, ballestas y otras, de noche y a horas cautelosas y por lugares no acostumbrados*».²⁸⁶⁸

Més recentment, sembla que el nord-irlandés hi ha tornat a insistir. El volum *España en la Edad Moderna: una historia social*, n'és la prova. Aquesta vegada, situant potser més encertadament la major incidència de la qüestió en la segona meitat del segle XVI, Casey estima que «*el problema más serio allí era la epidemia de contrabando de seda en bruto a través de las aduanas fronterizas con Castilla. Las ciudades de Alzira, Carcaixent, Algemés y otras del valle del Xúquer, donde se cultivaba la mayor parte de la morera, estaban de todos modos repletas de hombres armados enfrentados en agrias querellas*».²⁸⁶⁹

Un altre investigador que ha estat a la raó i ho ha posat de manifest ha sigut Tomàs Peris Albentosa, el qual a la seua profusa obra de divulgació i síntesi *Història de la Ribera. De les vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim [segles XVI-XVIII]*, escriu encoratjadament: «Resulta tan desgavellat pensar que una funció ben important dels exèrcits privats que s'enfrontaven en les bandositats riberenques era—com diríem ara—“donar cobertura” a la xarxa comercial sedera, així com organitzar i executar aquest contraban de seda cap a Castella? Jo ho crec ben plausible».²⁸⁷⁰ De fet, val a dir que Peris Albentosa és el qui ha exposat aquesta hipòtesi de treball de mode més planer i suggeridor, si bé això no s'ha materialitzat en cap recerca.

Una visió força diversa es mostra al treball titulat: *El conreu de la morera i l'artesanía de la seda en la Ribera del Xúquer als segles XVI i XVII: el cas de l'Alcúdia* de Vicent Vallés i Borràs. Malgrat que l'alcudià, mitjançant una pregona tasca de fonts d'arxiu, posa en relleu l'assumpte de l'extracció fraudulenta de capells i madeixes, refereix nítidament el *modus operandi* i identifica alguns dels encausats, el ben cert és que no encerta o no es preocupa a establir cap tipus de connexió clara entre el contraban,

²⁸⁶⁸ CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 241, 243-244 i 248-249.

²⁸⁶⁹ CASEY, J., *España en la Edad...*, op. cit., pp. 269-270.

²⁸⁷⁰ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. III, pp. 248-249.

les elits dirigents i el bandidatge. Dit en altres paraules, Vicent Vallés, més interessat a oferir un estudi detallat del conreu de la morera a l'Alcúdia, del cicle de la collita, de la comercialització de la seda o del delme i dels drets senyorials, reials i forals que se'n derivaren d'aquestes activitats, no hi presta excessiva atenció a les connexions de la sericultura amb la vessant del poder i la conflictivitat; raó per la qual aquest aspecte s'hi troba més diluït. Ara bé, això no lleva perquè qualsevol persona avesada en pugua traure profitoses reflexions i indiciàries suspicions; sobretot en la mesura que hom realitza diverses lectures i reinterpretacions del que s'explica en algunes d'aqueixes pàgines.²⁸⁷¹ A més, alguns dels capítols i apartats de les successives publicacions que Vicent Vallés Borràs ha dedicat més recentment a l'Alcúdia no sols han aprofundit notablement sobre el fenomen del contraban o, si més no, completant i matisant aquella reeixida *opera prima*, sinó que han continuat oferint paleses evidències i arguments que contribueixen a reforçar els posicionaments de James Casey i Tomàs Peris Albentosa.²⁸⁷²

De semblant manera, dos reconeguts especialistes en la vessant de la investigació consagrada a l'estudi de la sericultura valenciana durant l'Edat Moderna, com són Ricardo Franch Benavent i Daniel Muñoz Navarro, també han reflexionat en algunes de les seues nombroses aportacions científiques sobre la qüestió del contraban de seda i els seus estrets vincles amb les oligarquies locals i el bandidatge; sobretot darrerament, en què sembla que també han fet seues algunes de les propostes interpretatives de James Casey. En eixe sentit, cal dir que hom detecta en els plantejaments de tots dos una gradació de postures temporalment ben nítida.

Certament, en el cas de Ricardo Franch s'hi observa potser una gamma molt més plana, sobretot comparada amb la de Daniel Muñoz. No obstant això, aquesta no hi està absent de variacions. A eixe respecte, caldria començar per esmentar "El comercio y los mercados de la seda en la España moderna", amb què Franch participà al vint-i-quatre encontre, *La seta in Europa secoli XIII-XX*, celebrat el 1992 a la ciutat italiana de Prato. Malgrat que l'estudi indiscutiblement escapa de l'àmbit estrictament riberenc o regnícola, perquè té posat l'ull a terres castellanes, val a dir que no deixa ni molt menys de costat el territori valencià. Al contrari, en el primer epígraf—dedicat als segles XVI i XVII—Franch plasma un horitzó ampli, polièdric i integrador, en què explica l'apogeu, les limitacions i

²⁸⁷¹ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 39-49.

²⁸⁷² VALLÉS i BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 164-183 i 321-326; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 208-238.

la decadència dels centres seders andalusos i castellans i els posa en relació amb allò que estava succeint als regnes de València i Múrcia.²⁸⁷³

Fet i fet, es pot afirmar que Ricardo Franch realitza més una tasca de síntesi i posada en valor—almenys en el primer apartat—que no d'investigació arxivística; cosa que no li resta vàlua, ans a l'inrevés. De més a més, es tracta d'una de les primeres incursions o assajos científics sobre la sericicultura valenciana del Cinc-cents i el Sis-cents. No obstant això, també és de veres que Franch comptava llavors, si més no, amb les obres de James Casey (1981) i Vicent Vallés i Borràs (1985).²⁸⁷⁴ Així les coses, esgrimits els precedents, cal parlar de l'omissió. No debades, a l'article no es prenen en consideració, entre altres coses, l'evasió fiscal i el contraban de seda vers Castella.

Molt més interessant (en tant que més centrat) resulta, “La evolución de la sedería valenciana durante el reinado de Felipe II”, treball amb què Franch acudí al *Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo* que es va celebrar a Barcelona el 1998.²⁸⁷⁵ En aquesta ocasió, a cient i emparat bàsicament en la prolífica embranzida que havia experimentat la recerca sobre la seda a mitjan dècada dels noranta,²⁸⁷⁶ Franch tornà a insistir en la cronologia i es decidí a tocar temes essencials per omplir un flagrant buit historiogràfic: l'evolució del gremi de velluters, els notoris canvis que sofrí la manufactura de teixits sèrics valencians en aquest període o els camins seguits per la sericicultura valenciana abans i després de l'increment de la fiscalitat sobre la seua matèria prima.

Precisament, en aquest darrer apartat, en acabar de dissertar sobre l'expansió del conreu de la morera, la creixent importància de la fibra valenciana als telers castellans, en detriment de la granadina, o de l'augment de les taxes, del nombre d'exaccions tributàries a què hagueren de fer front els qui es dedicaven a cultivar-la, elaborar-la i tragar-la, Franch aborda la qüestió del contraban. A rengló seguit, en acabar de quantificar percentualment el volum a què ascendia la fraudulència, explica que el nucli de població de la Ribera «*más activo de este tráfico era, según el procurador patrimonial, la localidad*

²⁸⁷³ FRANCH BENAVENT, R., “El comercio y los...”, *op. cit.*, pp. 565-573.

²⁸⁷⁴ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*; VALLÉS I BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.* Veg. també HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional. Moriscos...*, *op. cit.*, pp. 30, 36-38.

²⁸⁷⁵ FRANCH BENAVENT, R., “La evolución de la sedería...”, *op. cit.*, pp. 289-310.

²⁸⁷⁶ Ens referim, a tall d'exemple, al congrés *España y Portugal. Las rutas de la seda. Diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente* o als treballs de Germán Navarro Espinach i José María Castillo del Carpio, entre d'altres. Veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., “El sistema tributario del...”, *op. cit.*, pp. 103-130; DIVERSOS AUTORS., *España y Portugal...*, *op. cit.*; NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria sedera...*, *op. cit.*; — “Los genoveses y el...”, *op. cit.*, pp. 201-224; — *Industria y artesanado...*, *op. cit.*; — *El col·legi de l'Art...*, *op. cit.*; — “La seda entre Génova...”, *op. cit.*, pp. 477-484; PERIS ALBENTOSA, T., “El cultivo de la morera...”, *op. cit.*, pp. 135-154.

de l'Alcúdia [...], cuyos habitantes se dedicaban tan intensamente a esta actividad que fan officio de contrabandistas». Un poc més endavant detalla com els alcudians i cal pensar que també els riberencs en general «se adentraban por la sierra de Enguera y actuaban violentamente, ab molta companyia de arcabusers y mà armada, de forma que los guardas no són part per a resistir-los ni impedir que·s dexe de traure dita seda».

La clau, no obstant això, rau en el qüestionari que—segons Franch—va promoure, el 1603, el gremi de velluters de la ciutat de València. En ell, la corporació, a banda de denunciar l'elevat nombre de seda que eixia del Regne sense satisfer els drets pertinents, destacava «el creciente grado de criminalización de la actividad, ya que se recurría para realizarla al auxilio de bandoleros, llegándose incluso a contratar los servicios de bandoleros y foragitados de regnes strany». Heus ací una pista més, que ben entesa i ponderada convenientment, confirma amb més rastres els indicis anteriors. A continuació, Franch estima que «la agudización del problema del bandolerismo durante los últimos años del reinado de Felipe II, que tuvo en la Ribera del Júcar una de sus zonas más activas, pudo favorecer esta evolución».²⁸⁷⁷

Malgrat tot, açò no ens ha de portar a equívocs, perquè Franch, a banda de veure-ho quasi com una singularitat de la Ribera del Xúquer, també ho divisa des de les marcades tintures braudelianes dels plantejaments de Sebastià García Martínez. És més, a l'article no alleua enlloc l'evasió fiscal i el contraban a les oligarquies riberenques—almenys amb la claredat que ho havia insinuat, dècades abans, James Casey—, ni menys encara ho interpreta com una vessant més de la lluita per la riquesa i el control dels ressorts de poder d'aquestes elits municipals. No debades, tal com hem demostrat, eren els dirigents locals els qui veritablement articulaven els bàndols i agitaven el penell dels pressumptes roders o dels bandolers que normalment se'ls movien a sota i els engrossien el nombre d'efectius amb què hi comptaven.

De fet, aquesta contribució de Ricardo Franch al *Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo* ha suposat, en aquest sentit, durant vora dues dècades una mena de punt i apart. No debades, en els següents treballs i gairebé fins l'actualitat, les vegades en què Franch ha temptejat transitòriament aqueixa cronologia, l'assumpte ha quedat bastant diluït o ha desaparegut quasi per complet. Ara bé, cal assenyalar que, en contrapartida, Franch ha desgranat altres aspectes no menys interessants. Bona prova d'açò que diem la trobem a “El comercio marítimo y la manufactura de la seda en la Valencia del siglo XVI”

²⁸⁷⁷ FRANCH BENAVENT, R., “La evolución de la sedería...”, *op. cit.*, p. 293.

o també a “El comercio en el Mediterráneo español durante la edad moderna: del estudio del tráfico a su vinculación con la realidad productiva y el contexto social”.²⁸⁷⁸

En el primer cas, un capítol de llibre publicat el 2008 a *Estudios de Historia Moderna en homenaje a la profesora Emilia Salvador Esteban*, Franch, després de dissertar sobre la precarietat de les infraestructures viàries i portuàries del Regne i sobre l’evolució del comerç marítim valencià durant aquest període, s’endinsa en la singladura de la sericicultura valenciana i en la seua incidència sobre el tràfec comercial terrestre—lícit o il·lícit—amb els regnes de la corona de Castella. Tanmateix, cal assenyalar que vincula el contraban essencialment a l’increment de la pressió fiscal provocada per la successiva elevació de les taxes del denominat *nou impòsit*, però omet qualsevol al·lusió a la identitat, l’extracció social o la dedicació dels executors.²⁸⁷⁹

De la mateixa manera, al segon estudi, que va aparèixer també el 2008 a la revista *Obradoiro de Historia Moderna*, Franch, ofereix una perspectiva semblant, potser força generalista quant a la caracterització o l’esbós dels perfils dels contrabandistes. D’entrada, realitza una breu repassada historiogràfica del comerç mediterrani d’alguns territoris de la corona d’Aragó—el principat de Catalunya i el regne de València fonamentalment—en què en defensa alhora que tot el segle XVI i la primera meitat del Sis-cents es va mantindre l’orientació de l’activitat mercantil marítima vers el *Mare Nostrum* i s’incrementaren dels vincles comercials terrestres amb l’economia castellana. Açò darrer és precisament el que el porta a incidir de bell nou a aquest article sobre una fraudulència i un contraban «*en el que estaban implicadas las localidades fronterizas de ambos reinos y que se canalizaba bien a través de Requena, en donde llegó a estimular la manufactura sedera local, o de Almansa*». Acte seguit, Franch subratlla, parafrasejant James Casey, «*el carácter estratégico que tenía este tráfico para el territorio valenciano*», atés que «*descansaba en el intercambio de seda por trigo*». Ara bé, afegeix que en eixe flux de mercaderies més o menys lícit i d’anada i de tornada «*la realidad era mucho más compleja, puesto que, junto al trigo, las exportaciones de lana castellana eran también muy importantes, mientras que, además de la seda, los productos agrícolas, el pescado y las manufacturas autóctonas o importadas nutrían el comercio de retorno*».²⁸⁸⁰

²⁸⁷⁸ FRANCH BENAVENT, R., “El comercio marítimo...”, *op. cit.*, pp. 619-635; —“El comercio en el Mediterráneo...”, *op. cit.*, pp. 77-112.

²⁸⁷⁹ FRANCH BENAVENT, R., “El comercio marítimo...”, *op. cit.*, pp. 631-635.

²⁸⁸⁰ FRANCH BENAVENT, R., “El comercio en el Mediterráneo...”, *op. cit.*, p. 86.

Més recentment, en el marc del congrés internacional *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, celebrat a la Universitat de València el novembre de 2016, Ricardo Franch ha tornat a tractar l'assumpte del contraban durant el segle XVI. En aquesta ocasió, la seua contribució titulada: "La seda en la Valencia Moderna: de la expansió productiva y manufacturera del siglo XVI al período de esplendor del siglo XVIII" pren la forma de l'assaig científic en què aborda una mena d'estat de la qüestió sobre la investigació de la sericicultura a terres valencianes durant l'Edat Moderna.²⁸⁸¹

Així les coses, si anem al moll de l'os, cal assenyalar que Franch trau a rogle almenys dues vegades l'evasió fiscal i l'extracció clandestina de seda durant el Cinc-cents. Primerament, ho explicita quan parla sobre el procés l'elaboració de la fibra i explica que els torns de debanar i tòrcer es trobaven sovint també disseminats per l'àmbit més rural (com ara als pobles de la Ribera del Xúquer), cosa que propiciava que escaparen al control del Cap i Casal i alhora n'hi facilitava la posterior exportació d'amagat envers els dominis de la corona de Castella. I en segon lloc, també ho refereix quan analitza el mode en què es comercialitzava aquesta matèria primera.²⁸⁸² Aparentment, no s'observen canvis significatius en el discurs. Ara bé, resulta ben significatiu que Franch no haja dubtat a citar un dels últims treballs de Daniel Muñoz, en el qual abraça més o menys obertament les hipòtesis de James Casey.²⁸⁸³

No obstant això, en el cas de Ricardo Franch, el pas més substancial i manifest s'ha produït darrerament que han vist la llum dos volums de síntesi i divulgació sobre la història de la ciutat d'Alzira. No debades, entre les diverses qüestions tractades per Franch a la part de l'obra destinada a l'Edat Moderna, trobem capítols i encartaments que versen sobre la colonització agrària de la Vall d'Aigües Vives i la fundació del nucli poblacional de la Barraca, sobre els Casassús i els Brunet, llinatges pertanyents als sectors benestants, terratinents i burgesos de l'Illa del Xúquer, i finalment també un en què s'aborda la rellevància de la manufactura i el comerç de la seda en la comarca. Sens dubte, d'entre tots ells, no cal maldar massa per identificar el postrem com el més suggestiu i adient de tots tres a l'hora de centrar l'anàlisi.²⁸⁸⁴

²⁸⁸¹ FRANCH BENAVENT, R., "La seda en la Valencia...", *op. cit.*, pp. 129-161.

²⁸⁸² *Ibidem*, pp. 136, 139-141.

²⁸⁸³ *Ibidem*, pp. 140-141. Veg. també MUÑOZ NAVARRO, D., "«Per camins inusitats...», *op. cit.*, pp. 229-241.

²⁸⁸⁴ FRANCH BENAVENT, R., "La rellevància de la...", *op. cit.*, pp. 458-460; FRANCH BENAVENT, R. i MUÑOZ NAVARRO, D., "Terratinents i burgesos: els...", *op. cit.*, pp. 499-504; FRANCH BENAVENT, R., "La colonització agrària de ...", *op. cit.*, pp. 539-541.

En aquesta ocasió, Franch comença per fer palesa l'evidència, ço és, que la sericicultura fou l'activitat econòmica més important de la vila d'Alzira i de bona part del seu hinterland des del segle XVI fins al XVIII. A més, també en destaca les seues funcions administratives o la seua ubicació estratègica dintre de les xarxes viàries comarcals i regionals; cosa que li permetia mantindre la seua centralitat i estar especialment ben comunicada. Tot això plegat, segons Franch, fou el que propicià que Alzira esdevinguera també el principal mercat de comercialització de la fibra sèrica de la Ribera del Xúquer. Malgrat això, Franch situa a l'Alcúdia el principal centre vertebrador del contraban i explicita—ara sí, tot i que sense citar ni tan sols James Casey—que l'elevat marge de guanys que generava l'evasió fiscal i l'extracció de seda d'amagat van incentivar la implicació de «les elits de les localitats més importants de la comarca, aguditzant el problema de les bandositats i el bandolerisme».²⁸⁸⁵

La trajectòria de Daniel Muñoz Navarro, en tant que més curta, resulta força il·lustrativa pel que fa al més o menys gradual canvi de concepció i de plantejaments. A tall d'empendre, caldria esmentar l'article "Fraude en el comercio de seda entre los reinos de Castilla y Valencia en época de Felipe II", que es va publicar a la revista *Oleana* el 2007. En ell, Muñoz, posa en èmfasi la importància estratègica de Requena, tant en l'intercanvi comercial lícit entre els regnes de la corona de Castella i el territori valencià com també en el notable flux de mercaderies—especialment seda—que travessaven la frontera encobertament i sense satisfer els impostos pertinents. A més a més, també analitza el context socioeconòmic en què es produí aquesta modalitat de fraudulència, repassa els canvis fiscals esdevinguts durant la segona meitat del segle XVI, als quals hagué de fer front la sericicultura valenciana; evidencia l'incompliment de les crides i pragmàtiques reials, esbossa les vies d'extracció i explica a grans trets el *modus operandi*.²⁸⁸⁶

Concretament, en aquest darrer apartat, Muñoz, després d'enumerar les tàctiques, precaucions i astúcies de què feien ús els contrabandistes, remarca les elevades dosis de violència que portava aparellat «*este fraude, a través de la formación de compañías de hombres armados que acompañaban las cargas de seda*»; raó per la qual els guardes—notablement indefensos—tampoc gosaven intervindre-hi. I quasi a rengló seguit, afegeix: «*esta actividad fraudulenta se convirtió en un auténtico modo de vida para algunas localidades, generalmente de La Ribera del Júcar (tales como L'Alcudia o Guadassuar)*

²⁸⁸⁵ FRANCH BENAVENT, R., "La rellevància de la...", *op. cit.*, p. 460.

²⁸⁸⁶ MUÑOZ NAVARRO, D., "Fraude en el comercio..." *op. cit.*, pp. 593-611.

*ya que buena parte de sus habitantes participaban constantemente de este fraude, que constituía su actividad económica principal».*²⁸⁸⁷

De bell nou ens topem amb una referència que, ben entesa i ponderada convenientment, incideix sobre la hipòtesi de treball de James Casey. Això no obstant, també cal advertir la influència de Ricardo Franch sobre Daniel Muñoz. En aquesta direcció, basta amb acudir al text que Franch defensà, el 1998, al *Congreso Internacional Felipe II y el Mediterráneo*—l'únic que llavors hi havia publicat—per adonar-se'n.²⁸⁸⁸ Fins i tot, val a dir que l'argument de Muñoz és molt menys atrevit que el de Franch, atès que no aprecia cap relació amb el bandidatge.

A eixe respecte, cal assenyalar que alguns capítols del volum titulat *El Camino Real de Valencia a Castilla s. XV-XVIII. El Camí de Requena, un itinerario histórico* també resulten summament significatius. Aquesta obra va veure la llum el 2011 com a conseqüència del premi d'investigació Càtedra Demetrio Ribes UVEG-FGV, tot i que la resolució del jurat que atorgà el guardó, a Daniel Muñoz i a Sergio Urzainqui, data de desembre de 2009. A grans trets, aborda assumptes com ara l'acoblament de la xarxa viària històrica valenciana a l'espai físic, la construcció i manteniment del denominat «camí de Requena», els usos lícits i il·lícits d'aquesta via o el seu important report patrimonial i cultural.²⁸⁸⁹

D'entre tots ells, en aquest cas el més rellevant és sens dubte el que toca a la vessant més social i econòmica d'aquest itinerari d'anada i tornada, ço és, al trasteig d'individus i mercaderies, al contraban o als furts, assalts i altres tipus d'actes violents que es produïen en el camí de terres valencianes a la corona de Castella o viceversa. Això no obstant, més específicament, cal referir-se a l'epígraf segon del tercer capítol que es titula: «*En los márgenes del camino. Bandoleros, contrabandistas y gente de mal vivir*». No debades, en unes poques pàgines, els autors, expliquen que el notable dinamisme i l'afluència de persones, junt amb una orografia certament tortuosa engendraren activitats delictives com ara el bandidatge o el contraban.²⁸⁹⁰

Malgrat tot, en termes generals, Muñoz i Urzainqui observen escasses connexions entre ambdues activitats. Açò resulta ben palés en diversos passatges del susdit capítol.

²⁸⁸⁷ *Ibidem*, pp. 602-603.

²⁸⁸⁸ Cfr. FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", *op. cit.*, p. 293.

²⁸⁸⁹ MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, *op. cit.*

²⁸⁹⁰ *Ibidem*, pp. 146-184.

A tall d'exemple, aquesta mena de visió disgregada es detecta ja en els primers paràgrafs, que a més destil·len cert braudel·lianisme:

*«[...]Este dinamismo [del camino] generaba el florecimiento de actividades delictivas en una ruta que ofrecía la posibilidad de enriquecimiento ilícito a rufianes, asaltadores y bandoleros que saqueaban y secuestraban a los usuarios “legales” de ese itinerario. [...] La orografía del terreno propiciaba la proliferación de bandoleros en algunas zonas escarpadas y de difícil control para las autoridades, que ofrecían refugio a los forajidos, especialmente en las inmediaciones de los pasos del río Cabriel y en las cuevas de las Cabrillas».*²⁸⁹¹

I continuen dient que «este itinerario histórico era habitualmente empleado por cuadrillas de contrabandistas que aprovechaban esta ruta para evadir el pago de los tributos, regnícolas y reales» i «empleaban diferentes argucias, ocultando la mercancía no declarada o caminando por sendas y barrancos adyacentes al Camino Real», amb la finalitat d'evitar trobar-se amb els guardes reials. I encara, a rengló seguit, afegeixen, repetint més o menys els arguments esgrimits per Muñoz al seu anterior treball:

*«En ocasiones, se recurría a la violencia, haciéndose acompañar de cuadrillas de hombres armados, ante lo que poco podían hacer los escasos, mal armados y, en ocasiones, corruptos guardas. Estos contrabandistas vivieron su momento de esplendor con el comercio de seda hacia Toledo durante la segunda mitad del XVI y las primeras décadas del XVII, creándose algunas regiones especializadas en esta actividad ilegal y un auténtico “modus vivendi”, principalmente en la zona de la Ribera del Júcar».*²⁸⁹²

Ara bé, on resulta més evident aquest enfocament deliberadament desagregat és al fragment que tot just enceta el subapartat titulat: «Per camins inussitats y sendes molt apartades. *Contrabandismo y fraude*», en què Muñoz y Urzainqui tracten d'establir, diccionari en mà, les diferències teòriques entre el «*contrabandista*» i el «*bandolero*»:

«La diferencia entre bandolero y contrabandista es clara y aunque, en ocasiones, una misma persona pudiese ejercer ambas actividades, no era lo habitual. Los primeros utilizaban la violencia para asaltar y extorsionar a los viajeros que transitan por un camino, mientras los segundos, por lo general, se sirven de diferentes métodos para eludir el pago de tributos que se imponían sobre determinados productos, sin

²⁸⁹¹ *Ibidem*, p. 146.

²⁸⁹² *Ibidem*.

*recurrir necesariamente a la fuerza para evitar el control de los guardas».*²⁸⁹³

Així les coses, el veritable salt qualitatiu de Daniel Muñoz pel que fa al canvi de plantejament interpretatiu no s'ha produït sinó darrerament i una de les seues plasmacions més manifestes ha estat el treball quasi homònim titulat: “«Per camins inusitats y sendes molt apartades». Contrabando de seda valenciana hacia Castilla durante la segunda mitad del siglo XVI”, que va eixir a la llum, el 2015, a la *Revista de Historia Moderna*.²⁸⁹⁴ En ell, Muñoz, a banda d'explicar els factors que determinaren el desenvolupament de la fraudulència, les repercussions que l'extracció d'amagat va tindre sobre l'economia valenciana o les vies per les quals es consumava la sostracció, evidencia també l'enorme permeabilitat de la frontera, la reduïda capacitat de control i les limitades i ineficaces competències punitives amb què comptaven *de facto* les institucions sobre les poblacions d'ençà i d'enllà dels lindars divisoris d'ambdós territoris. De resultes, a aquests indrets de trànsit—segons l'autor—quallà durant l'Edat Moderna una mena de criminalitat de frontera, en la qual proliferaven d'ordinari el contraban i el bandidatge.²⁸⁹⁵

Certament, Muñoz no explicita enlloc la directa implicació de les elits dirigents de les poblacions de la Ribera del Xúquer en l'evasió fiscal de seda valenciana envers els regnes de Castella, però abraça en diversos passatges del seu treball més o menys obertament les hipòtesis de James Casey.²⁸⁹⁶ En eixe sentit, tampoc és cap casualitat, sinó que contràriament resulta molt significatiu, que Ricardo Franch en faça expressa al·lusió a l'apartat “La rellevància de la manufactura i el comerç de la seda” de la recentment publicada *Història d'Alzira*.²⁸⁹⁷

Finalment, cal assenyalar la contribució de Daniel Muñoz, precisament, a la susdita obra. No debades, Muñoz, a “El dinamisme comercial de la vila d'Alzira durant els segles XVI i XVII” destaca la posició privilegiada de l'Illa del Xúquer; ben connectada amb la resta del Regne, les terres de la Corona de Castella i altres zones de la Mediterrània, i remarca el dinamisme social, econòmic i especialment la vocació mercantívol del municipi. En eixa direcció, esmenta la seua importància en tant que pol d'atracció de negocis i centre redistribuïdor dels productes d'importació i d'exportació (seda, arròs, forments, fruita, peix...), motiu pel qual se celebraven, a banda del mercat dels dimecres,

²⁸⁹³ *Ibidem*, p. 158. Cf. *Conceptes i fenòmens: la semàntica del bandolerisme*.

²⁸⁹⁴ MUÑOZ NAVARRO, D., “«Per camins inusitats...”, *op. cit.*, pp. 229-241.

²⁸⁹⁵ *Ibidem*, pp. 229-230.

²⁸⁹⁶ *Ibidem*, pp. 230-231; 233-234; 238-239.

²⁸⁹⁷ FRANCH BENAVENT, R., “La rellevància de la...”, *op. cit.*, pp. 458-460.

dues fires anuals: una a l'estiu i l'altra a l'hivern. I concretament arran d'açò, Muñoz posa en relleu l'assumpte del trasteig comercial—lícit o il·lícit— principalment de seda i cereals que durant els segles XVI i XVII va tindre el país del Xúquer amb Toledo. Tanmateix, val a dir que és una labor de síntesi.²⁸⁹⁸

Sens dubte, a l'hora de valorar els motius que han influït en aquesta recent i manifesta matisació de plantejaments i en l'adopció d'algunes de les propostes interpretatives de James Casey per part de Ricardo Franch i Daniel Muñoz, cal tindre en compte els treballs d'investigació i les publicacions dels darrers quinze o vint anys. En eixa direcció, resulta essencial citar certes pàgines del llibre de Casey titulat *España en la Edad Moderna: una historia social* (2001), en què l'historiador nord-irlandés tornà a insistir en allò que ja havia afirmat a *El Regne de València al segle XVII* (1981), així com també alguns passatges dels volums segon i tercer de l'obra de divulgació i síntesi de Tomàs Peris Albentosa, *Història de la Ribera. De les vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim [segles XVI-XVIII]* (2002 i 2003).²⁸⁹⁹

Així mateix, a aquest recull caldria afegir algunes de les nostres aportacions, és a saber: la tesi de màster *Grups de poder i violència social a la Ribera del Xúquer: de les Germanies a les segregacions municipals (1526-1585)*, defensada el maig de 2011, en què, si més no, s'esbossa la concurrència o la implicació de les oligarquies municipals i les elits dirigents dels pobles de la Ribera del Xúquer tant en la violència de les parcialitats com en l'evasió fiscal i l'extracció fraudulenta de seda cap a terres castellanès; “Conflictividad social, nuevas oligarquías y contrabando de seda en la Ribera del Júcar durante segunda mitad del Quinientos”, comunicació presentada al *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna* que es va celebrar, el 2013, a Madrid, o “Antella, Tous y Sumacàrcer: una encrucijada del comercio y el contrabando entre los reinos de Valencia y Castilla”, amb la qual vam participar a la *XIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna* que es va celebrar, el 2014, a Sevilla.²⁹⁰⁰

Ara bé, tampoc caldria deixar de banda el capítol de llibre que porta per títol “Els Pujalt d'Alzira. De llauradors benestants a senyors de vassalls” o la recent publicació de *Els Barberà, d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-*

²⁸⁹⁸ MUÑOZ NAVARRO, D., “El dinamisme comercial de...”, *op. cit.*, pp. 453-455.

²⁸⁹⁹ CASEY, J., *España en la Edad...*, *op. cit.*, pp. 269-270; — *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 241, 243-244 i 248-249; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. II, pp. 79-96 i 216-225; *Ibidem*, *op. cit.*, vol. III, pp. 238-258.

²⁹⁰⁰ GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder...*, *op. cit.*, pp. 13-14, 40-52, 63, 75, 89, 113-114, 159, 169, 187, 244-248; —, “Conflictividad social, nuevas...”, *op. cit.*, pp. 1097-1114; —, “Antella, Tous y Sumacàrcer...”, *op. cit.*, pp. 759-772.

xvi), l'autoria de la qual compartim amb Salvador Vercher Lletí. No debades, es tracta de dos estudis que prenen com a base famílies concretes d'Alzira o de la seua contribució amb la finalitat d'abordar des d'una perspectiva micro-analítica aspectes com ara l'ascens social, les xarxes de clienteles, les relacions de vassallatge, la violència o el contraban, tot sota el paraigües dels bàndols.²⁹⁰¹

²⁹⁰¹ GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 131-158; GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*

8. L'EVOLUCIÓ DE LA SERICICULTURA VALENCIANA (SEGLES XIII-XVI)

Els estudis sobre la sericicultura gaudeixen a hores d'ara d'una extraordinària vitalitat, en part, gràcies a la dedicació i esforç d'un bon grapat d'investigadors i investigadores que arreu del món han fet d'aquest assumpte el centre al voltant del qual gira la seua tasca de recerca diària. Ara bé, l'impuls i el foment d'institucions de caire internacional i la seua interrelació amb altres d'estatals o regionals també ha contribuït notablement a facilitar les coses a l'hora d'incentivar el diàleg i posar en clar les semblances i dissemblances de les elaboracions i reelaboracions històriques i culturals realitzades amb aquesta singular matèria primera.

El 1987, quan la UNESCO i el Consell d'Europa van engegar el projecte *Estudio Integral de las Rutas de la Seda*, per tal d'estimular l'estudi complet de les rutes de la seda, van provocar que alguns països s'abocaren al rogle i crearen comitès d'experts. Un d'ells fou Espanya, el qual va constituir la *Comisión Española de la Ruta de la Seda* (1990), la consecució principal de la qual fou la celebració d'unencontre internacional sota el rètol *España y Portugal en las rutas de la seda. Diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*. La reunió va tindre lloc a la ciutat de València a les darreries del 1993. Un parell d'anys més tard, la Universitat de Barcelona va traure a la llum el volum en què s'arreglegaren les contribucions de les persones assistents i conferenciants.²⁹⁰² Aquesta trobada assentà un precedent, ja que aconseguí ajuntar per primera vegada a tot un seguit d'experts i expertes que tingueren l'oportunitat d'intercanviar parers sobre l'evolució de la sericicultura al solar peninsular. Entre els nombrosos participants no en podien faltar dos dels exponents valencians: Germán Navarro Espinach i Ricardo Franch Benavent.

Més recentment, el 2016, la capital del Túria ha tornat a ser l'escenari que ha aplegat estudiosos vinguts de totes les contrades de la Península Ibèrica per tal d'actualitzar l'estat de la qüestió i exposar noves línies d'investigació: *Las rutas de la seda en la historia de España y Portugal*. L'ocasió ha estat auspiciada de bell nou pels ens internacionals. El 2015, l'estat espanyol, a recer de l'OMT, accedí al programa *La Ruta de la Seda*. Les Corts Valencianes van elevar el suggeriment de reconèixer València amb el distintiu *Ciutat de la Seda 2016*. La UNESCO l'anomenà *Focal Point of Silk Road* d'Espanya. A més, aqueix mateix any va tindre lloc la inauguració el nou Museu del

²⁹⁰² DIVERSOS AUTORS, *España y Portugal en las rutas de la seda. Diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1996.

Col·legi de l'Art Major de la Seda de València. L'Agència Valenciana del Turisme s'encarregà de la coordinació de les activitats sorgides al girintorn d'aquesta nova avinentesa. El 2017, de la mà del Servei de Publicacions de la Universitat de València, va veure la llum el volum corresponent al susdit encontre.²⁹⁰³ En ell s'ha ampliat el nombre d'aportacions d'estudiosos valencians, atés que a Ricardo Franch i Germán Navarro, s'hi ha afegit Daniel Muñoz, encara que la seua intervenció es va focalitzar en el comerç colonial espanyol.

Tot açò ho portem a col·lació perquè tots dos esdeveniments evidencien la importància històrica i patrimonial de la seda a terres valencianes: una significació passada, però també present, a tall d'exemple, a través de la indumentària tradicional, i futura, perquè romandrà viva mentre es conserven les festivitats que en fan ús.

8.1 DE LA TRADICIÓ MUSULMANA A L'ENLAIRAMENT MANUFACTURER DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV

Els usos de la morera eren de sobres coneguts i emprats en el territori de al-Àndalus. De fet, val a dir que l'expansió de l'Islam durant el segle VIII per l'antic *Mare Nostrum* esdevingué decisiva pel que fa a la introducció o reelaboració cultural i posterior desenvolupament de la sericicultura a l'àmbit de la Mediterrània occidental. Des d'aleshores, algunes zones meridionals de la Península Ibèrica es van convertir en productores d'una matèria primera que abastia els telers dels països de l'Orient Pròxim. Això no obstant, aproximadament un parell de centúries més tard s'hi havien consolidat ja alguns centres manufacturats com ara Màlaga, Múrcia i Almeria, els quals exportaven els seus productes envers Bizanci i els regnes de l'Europa cristiana, a més dels tradicionals territoris musulmans.²⁹⁰⁴

La conquesta peninsular, però, s'encarregà d'anar modificant o desarticulant progressivament el fluxos d'aquesta xarxa comercial. Per consegüent, tal com assenyala Germán Navarro Espinach, el regne de València, durant els seus primers segles de vida,

²⁹⁰³ FRANCH BENAVENT, R. i NAVARRO ESPINACH, G. (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017.

²⁹⁰⁴ JACOBY, D., "The production and diffusion...", *op. cit.*, pp. 142-151; PARTEARROYO, C., "Los tejidos de Al-Andalus...", *op. cit.*, pp. 58-73; RODRIGUEZ, PEINADO, L., "La seda en la...", *op. cit.*, pp. 22-38; —, "La producción textil en...", *op. cit.*, pp. 265-279; SALADRIGAS CHENG, S., "Los tejidos en Al-Andalus...", *op. cit.*, pp. 74-98; SERRANO-PIEDCASAS FERNÁNDEZ, L., "Elementos para una historia...", *op. cit.*, pp. 205-227.

feu poc més que recollir i potenciar una modesta tradició de producció musulmana en què destacaven principalment els obradors més o menys dispersos i de caràcter familiar de Xàtiva i València. Aquesta mena d'elaboracions heretades, refoses i controlades a partir del segle XIV per un bon grapat de jueus i conversos, consistien en la confecció de vels i elements de passamaneria i corretgeria; tot a partir de fils d'or, algunes quantitats de cotó i sobretot seda, la major part de les vegades de procedència andalusina.²⁹⁰⁵

Precisament, fou en eixe context que la ciutat de València començà a actuar fonamentalment com a plaça intermediària i re-distribuïdora en l'exportació de seda granadina envers els centres tèxtils del nord de la Península Itàlica. Segons sembla, Gènova havia esdevingut des de la segona meitat del segle XII el port d'arribada i subministrament més important de la Mediterrània Occidental pel que fa a la matèria primera sèrica provinent de l'Orient o l'Extrem Orient; que era portada essencialment pels mercaders venecians. Des d'allí, els regulars enviaments eren transmesos fins al nucli manufacturer de Lucca, on s'elaboraven els sendals que després es venien a les fires i mercats tot l'Occident i que competien en luxe i sumptuositat amb els de Bizanci.²⁹⁰⁶ Tanmateix, la disgregació de l'Imperi Mongol i el col·lapse de la dinastia Yuan a la Xina, a les darreries del Dos-cents i principis del Tres-cents, convertiren progressivament la ruta d'aprovisionament terrestre en impracticable i abocaren els productors del septentrió italià a girar el focus d'atenció i cercar noves fonts d'abastiment, a tall d'exemple, a la Península Ibèrica. D'eixa manera fou que s'interessaren per la denominada «*seta spagnola*», la qual procedia fonamentalment del regne nassarita de Granada i es va comerciar a través dels ports d'Almeria i Màlaga i va tindre com a enclavament o enllaç intermediari principal la ciutat de València.²⁹⁰⁷

A l'altra banda de la Mediterrània Occidental, en el trànsit dels segles XIII i XIV, convé assenyalar que les circumstàncies havien portat els manufacturers de Lucca a emigrar i ampliar el negoci, fins a establir una compacta xarxa de producció interurbana

²⁹⁰⁵ LAGARDÈRE, "Mûrier et culture de...", *op. cit.*, pp. 97-111; NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 29-42; — *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 33-38 i 63-66; —, "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, pp. 100-101 i 105-110; —, "El arte de la...", *op. cit.*, pp. 22-25. Sobre la importància de Xàtiva, veg. GARCÍA MARSILLA, J. V., "El papel y la...", *op. cit.*, pp. 77-82.

²⁹⁰⁶ Sobre Bizanci i la seua tradició manufacturera i proveïdora de matèria prima, veg. JACOBY, D., "Silk Economics and Cross-Cultural...", *op. cit.*, pp. 197-240; —, "Byzantium, the italian maritime...", *op. cit.*, pp. 677-699; —, "The Silk Trade of...", *op. cit.*, pp. 129-144; —, "Constantinople as Commercial Transit...", *op. cit.*, pp. 193-210; —, "Byzantine maritime trade, 1025...", *op. cit.*, pp. 627-648.

²⁹⁰⁷ JACOBY, D., "Oriental silks at the...", *op. cit.*, pp. 93-223; LADERO QUESADA, M. Á., "la producción de seda...", *op. cit.*, pp. 131-136; MOLÀ, L., *La comunità dei Lucchesi...*, *op. cit.*, p. 208; NAVARRO ESPINACH, G., "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, pp. 102-103 i 111-114. Veg. també, NAVARRO ESPINACH, G., "La seda entre Génova...", *op. cit.*, pp. 477-484.

que s'estenia per bona part del nord de la Península Itàlica. Els primers focus van estar Bolonya, Florència i Venècia, seguits, en el Quatre-cents, per Lió i Gènova, que a la volta van fer proliferar la fabricació per Llombardia i el Piemont i s'imposaren amb els seus característics teixits de vellut. Tot aquest moviment de persones, capitals, tecnologies i idees va tindre també un considerable impacte al regne de València. D'una banda, si abans no, a principis del segle XV, al Cap i Casal s'hi havia assentat un reduït nombre d'artesans italians. D'altra banda, l'augment de la demanda havia estimulat la producció i la inclusió de matèria primera pròpia que s'afegí a la tradicional provisió de fibra andalusina. Car, una cosa portà l'altra. Així les coses, a les darreries del segle XIV, el Cap i Casal començà a compaginar el subministrament de filament al·lòcton amb petites quantitats de seda autòctona, de mode que reforçà encara més la seua condició de mercat d'avituallament i es convertí en una escala obligada de les rutes comercials dels mercaders genovesos.²⁹⁰⁸

D'eixe mode s'explica, doncs, que en diverses contrades del Regne com ara les rodalies de les hortes d'Oriola, València i Castelló, certes àrees de la Safor i del terme general de Xàtiva o algunes parcel·les de regadiu amb insuficiència hídrica de la Ribera del Xúquer s'encetara tímidament un incipient conreu de la morera i de la cria de cucs amb fins mercantívols. Malgrat tot, exceptuant la ciutat de València i la seua contribució, es tractà en molts casos d'una difusió molt desigual, impulsada sobretot per la mateixa població musulmana, sembla que més interessada a participar en eixe tràfec comercial que no a millorar el saber tècnic tradicional que els havien transmés els seus avantpassats. Aquest punt, no obstant això,—segons Germán Navarro Espinach—podria estar matisat en el futur, quan hom estudeie i pose en valor el vertader pes específic dels mudèjars dintre del tradicional artesanat seder *a priori* bastant monopolitzat per jueus i conversos.²⁹⁰⁹

I heus ací el primer tret ben cridaner, atés que a la Ribera del Xúquer sembla que l'expansió fou més ràpida a alguns dels territoris de senyoria—sovint poblats per musulmans—que no al reialenc; on en termes generals aquest tipus d'arbratge encara romanía, ben entrat el Quatre-cents, constret marginalment als corrals de les cases o als

²⁹⁰⁸ FÁBREGAS GARCÍA, A., “Aprovisionamiento de la seda...”, *op. cit.*, pp. 53-75; —, “La seda en el...”, *op. cit.*, pp. 39-63; NAVARRO ESPINACH, G., ; *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp.65-69; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, pp. 9-11, 14; —, “Los valencianos y la...”, *op. cit.*, pp. 83-93., —, *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 113-125. Sobre les manufactures de seda en la Península Itàlica veg. també, DINI, B., “L’industria serica in...”, *op. cit.*, pp. 91-123.

²⁹⁰⁹ NAVARRO ESPINACH, G., “Valencia en las rutas...”, *op. cit.*, pp. 105-106. Veg. també, NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 65-69; —, *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 40-41; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, pp. 14-15.

marges de les propietats, dels camps i dels camins.²⁹¹⁰ Bona prova d'açò fou la baronia de Sumacàrcer, on les moreres desplaçaren els altres cultius, fins a convertir-se en la collita més destacada a principis del Cinc-cents.²⁹¹¹ Una altra dada remarcable i que emfatitza el pes creixent del conreu a terres riberenques, la trobem en l'interés del bisbe de València, el 1405, per estendre el cobrament del delme de la fulla, entre altres poblacions, a les viles d'Alzira i Cullera; les quals no dubtaren a fer-hi un front comú amb Morvedre, Xàtiva i Gandia.²⁹¹² Per acabar, tampoc no es pot passar per alt la notable presència de menestrals i mercaders riberencs entre el col·lectiu d'aveïnats a la capital del Regne.²⁹¹³

Fet i fet, val a dir que, entre mitjan segle XIII i la primera meitat del XV i també després, a la ciutat de València hi van conviure i es van contraposar diverses tradicions de manufactura sedera, malgrat que el seu volum de negoci i significació econòmica fou molt reduïda; almenys comparada amb la projecció i la rellevància que va abastar la manufactura sericícola durant les darreres dècades del Quatre-cents. En primer lloc, hi havia la fabricació de teixits de púrpura i fil d'or, provinents del costum i l'ús bizantí. En segon lloc, estava la confecció de vels, treballs de passamaneria i corretgeria, així com altres articles l'habitud musulmana, sovint refosos i adaptats als gustos cristians. I finalment, l'elaboració (juntament amb la importació massiva) de sendals luquesos i montpellerins, que progressivament van conduir a la incorporació o adopció d'altres patrons de confecció d'indumentària; propis d'una moda canviant i que requeriren de reformulacions tècniques, ço és, aportació d'elements nous i readaptació de sabers.²⁹¹⁴

En efecte, a la ciutat de València de la segona meitat del segle XV, l'efecte cruïlla de les múltiples interaccions i reelaboracions culturals que giraven al voltant de la seda en el context mediterrani, va cristal·litzar en dues agrupacions gremials; amb propòsits o finalitats potser semblants, però amb dues visions de negoci ben diverses i, consegüentment, reeiximents i consecucions ben diferenciades. La primera d'elles va traure tímidament el cap el 1460, data en què els artesans seders i també velers convergiren al girientorn de la confraria de la Verge de la Misericòrdia, malgrat que aquesta no s'hi institucionalitzà com a tal fins al 15 de maig de 1465. La segona, va rebre

²⁹¹⁰ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, op. cit., pp. 92-94; PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, op. cit., pp. 93-97.

²⁹¹¹ PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., p. 78.

²⁹¹² NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., p. 67.

²⁹¹³ NAVARRO ESPINACH, G., "Valencia en las rutas...", op. cit., pp. 107-109.

²⁹¹⁴ IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", op. cit., pp. 184-190; NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, op. cit., pp. 34-37, 39-42.

el nom i la consideració d'Art de Velluters i es constituí el 13 d'octubre de 1479, tot prenent sant Jeroni com a patró.²⁹¹⁵

Tot açò ho portem a col·lació en tant que al darrere d'una i altra corporació hi van haver dos col·lectius i dues tradicions manufactureres ben diferents. D'una banda, sota l'advocació mariana es van congregar bona part dels menestrals conversos, continuadors de la reformada i readaptada herència musulmana, els quals es van veure abocats a deixar de banda la fórmula consistent en tallers familiars dispersos en pro d'un reconeixement col·lectiu. De fet, com assenyala Germán Navarro Espinach, sobta el seu inusitat interès associatiu, tant o més com l'exagerada profusió d'ordenances—quatre—entre 1465 i 1479 o l'evident cerca de l'empara reial per tal d'aconseguir oficialitzar les seues activitats; fidel reflex d'un clima enrarit, en què fins i tot les autoritats municipals es bransolejaven entre el rebuig i la protecció de les minories religioses.

Sens dubte, d'un primer antuvi, foren el temor i la vulnerabilitat el que els empenyé a constituir-se com a ens col·legiat. Així les coses, malgrat que, en termes generals, van continuar assumint el rol de la confecció d'ornaments, complements, llenceria femenina i gèneres d'ascendència sarraïna, van haver de prohibir l'accés a jueus i mudèjars. Dit en altres paraules, van haver de prescindir i deixar al marge a aquells col·lectius que havien acaparat des del segle XIII bona part de l'elaboració i el mercadeig del sector tèxtil sericícola del regne de València. Les bones voluntats i els sans propòsits del gremi, a més, quedaven custodits i avalats per la seua corresponent advocació cristiana: la Verge de la Misericòrdia.

Tanmateix, no ho van tindre fàcil. Deixant de banda les continues sospites i acusacions que els tixaven de judaïtzants, el ben cert fou que mai no van controlar els elements essencials necessaris per a dur a bon terme qualsevol impuls manufacturer. D'entrada, l'activitat, si més no, mercantil dels mudèjars, que acostumaven a importar la matèria primera des del regne de Granada entrava en palesa i oberta contradicció amb les pretensions dels seders de monopolitzar aquesta vessant del sector. En segon lloc, val a dir que tampoc van aconseguir subjectar una porció considerable de mà d'obra. Precisament, aquesta fou una de les qüestions sobre les quals posaren el focus les

²⁹¹⁵ Germán Navarro ha tractat, completat i reelaborat diverses vegades el discurs sobre la significació i la transformació de la indústria sericícola valenciana en la segona meitat del segle XV. Això l'ha conduït a projectar les seues conclusions i avanços en nombroses publicacions. Veg. a tall d'exemple, IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, pp. 190-200; NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 43-85; —, *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 39-59; —, "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 201-124; —, "la seda entre Génova...", *op. cit.*, pp. 480-483; —, "El arte de la...", *op. cit.*, pp. 22-28; —, "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, pp. 115-122.

successives ordenances, les quals prohibiren que es poguera teixir al servei de persones alienes a la corporació artesanal. Amb aquesta mesura tractaren de refrenar el treball independent i a temps parcial. No obstant això, el creixent dinamisme econòmic i la copiosa mobilitat i flexibilitat laboral del Cap i casal, juntament amb la sostinguda aflluència migratòria, possibilitaren la posada en funcionament d'una mena de *putting-out system* capaç d'esquivar la rigidesa del sistema de producció gremial. A això s'afegiren altres hàndicaps com ara la reduïda inversió de capitals, l'ús de tecnologia tradicional o la curta amplitud de mires, ço és, la tendència a no excedir el mercat de proximitat i la venda de productes al detall. Tot açò plegat, fou el que els acabà relegant definitivament a un segon pla.²⁹¹⁶

D'altra banda, el 18 d'octubre de 1477, més de mig centenar de velluters genovesos, aplegats a la llar d'un d'ells al carrer de les Barques, van subscriure davant notari les seues primeres ordenances; gairebé les mateixes que un parell d'anys més tard, amb algunes modificacions, van ser aprovades pel govern municipal i pel rei Catòlic. En efecte, el 13 d'octubre de 1479, el monarca confirmà la institucionalització de l'ofici i els hi concedí el títol d'«Art». Poc després, altres tants menestrals forasters i alguns emprenedors regnícoles van fundar la confraria de Sant Jeroni, advocació religiosa sota la qual es van emparar els integrants de la nova agrupació gremial.²⁹¹⁷ L'Art de Velluters de València, a diferència dels teixidors i velers, va definir la seua competència productiva en l'elaboració de draps de seda per a vestir, tals com ara brocats, camelots, domassos i setins; cosa que els hi permeté assumir el lideratge del sector manufacturer sericícola.²⁹¹⁸ Així les coses, tal com ha quedat sobradament demostrat als nombrosos treballs de Germán Navarro Espinach, val a dir que hi va haver una indefugible correlació entre la irrupció al Cap i Casal de mà d'obra altament qualificada d'origen genovés, lligur i italià en general, la fundació de la nova corporació artesanal (1477-1479) i l'enlairament industrial de la ciutat com a plaça productora de primer ordre en allò tocant a la confecció de les sumptuoses teles amb què es vestien les classes dirigents de tota Europa.²⁹¹⁹

²⁹¹⁶ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 43-61; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, pp. 22-25.

²⁹¹⁷ NAVARRO ESPINACH, G. i MARTÍNEZ VINAT, J., *La cofradía de San...*, *op. cit.*, NAVARRO ESPINACH, G., “Valencia en las rutas...”, *op. cit.*, pp. 118 i 121; —, “Los genoveses y el...”, *op. cit.*, pp. 211-212.

²⁹¹⁸ IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., “La seda en Valencia...”, *op. cit.*, pp. 196-197.

²⁹¹⁹ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 39-59; —, *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 63-111; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, pp. 16-22 i 25-28; —, “Valencia en las rutas...”, *op. cit.*, pp. 115-123; — “La seda entre Génova...”, *op. cit.*, pp. 477-483.

De fet, el decisiu protagonisme i l'estímul dels velluters forans en la constitució de l'Art de la Seda de València es feu patent, fins i tot, a la reglamentació de 1479. No debades, la norma va recollir que la meitat dels càrrecs rectors del nou organisme havien de ser ocupats obligatòriament per mestres estrangers i l'altra meitat per valencians. En la pràctica però, els genovesos van estar els qui van aconseguir el control sobre la novella associació i la utilitzaren com a vehicle d'inserció social, com espai de protecció i solidaritat civil i com a plataforma política per a reivindicar els seus interessos col·lectius.²⁹²⁰ Les raons d'aquesta sobtada onada migratòria procedent de les ciutats del nord-oest de la Península Itàlica vers la ciutat de València cal cercar-les en la delicada conjuntura social, política i econòmica per la qual travessaven la major part d'aquestes urbs durant la segona meitat del segle XV.²⁹²¹

Florència, Bolonya o Gènova, entre d'altres, havien sofert, durant la primera meitat del segle XV, una accelerada expansió manufacturera vinculada als teixits de seda. Aquestes circumstàncies les feren esdevindre vertaders pols d'atracció de la mà d'obra procedent de l'àmbit rural circumdant, la qual era ràpidament absorbida per la indústria urbana. No obstant això, amb el pas de les dècades, la inflació i el consegüent empitjorament de les condicions de vida dels treballadors, els problemes estructurals derivats del creixement urbà sostingut i les contrarietats de caire social obligaren alguns velluters a emigrar. Com que prèviament ja s'hi havien produït moviments demogràfics de caire interregional, que havien permès engegar processos d'industrialització i l'establiment d'una compacta xarxa de producció interurbana que s'estenia per bona part del nord dels actuals dominis italians, sols s'hi pogué contemplar una eixida massiva i a gran escala envers territoris més llunyans. I així fou que, després de la fracassada temptativa d'establir-se a Barcelona, decidiren fer cap a la ciutat de València.

La capital del Regne reunia, llavors, gairebé tots els requisits previs o circumstàncies favorables perquè el procés d'enlairament industrial seder hi cristal·litzara amb èxit. D'entrada, val a dir que lígurs, piemontesos i llombards tenien en el Cap i Casal des de feia temps nombrosos interessos comercials, emperò convé assenyalar que havien estat especialment els primers—els genovesos—els qui havien creat i nodrit una xarxa mercantil que els hi conferia *de facto* el control de l'exportació de la fibra sèrica procedent

²⁹²⁰ IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, pp. 193-194; NAVARRO ESPINACH, G., "La seda entre Génova...", *op. cit.*, pp. 477-483.

²⁹²¹ IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, pp. 190-193; NAVARRO ESPINACH, G., "El arte de la...", *op. cit.*, pp. 17-18.

del regne nassarita de Granada.²⁹²² No debades, València era llavors, tal com assenyala Federigo Melis, «il grande mercato delle sete moresche».²⁹²³ Per tant, resulta obvi afirmar que aquesta condició d'enclavament estratègic i de nucli d'operacions en el vèrtex dels circuits mercantils de la Mediterrània Occidental convertí la ciutat i el seu hinterland en el lloc de convergència de diverses àrees d'influència que terminaren per despertar també l'interés i la vocació empresarial de les elits valencianes i propiciaren un fluït intercanvi circular de persones, mercaderies, diners i experiències.²⁹²⁴

Amb tot, malgrat que l'experiència musulmana, la fortalesa financera, la política econòmica del patriciat o l'atractiu mercantil de la ciutat van ser un ajut, la maniobra transcendental va recaure en la calculada estratègia d'accions imbricades dels genovesos. En primer lloc, caldria parlar d'una forta immigració d'artesans genovesos i savonesos, ço és, d'un important traspàs de mà d'obra qualificada a una urbs que ja era per a ells, com hem assenyalat, un centre de negocis molt important. En segon lloc, caldria referir la massiva renovació tecnològica que van escometre, la qual posà València a l'avantguarda del sector i propicià la implantació efectiva del patró moda i del procés d'elaboració del vellut negre que es consumia arreu d'Europa. I, finalment, caldria esmentar la notable inversió mercantil genovesa que reconvertí i relançà el sector i acabà generant treball tant per a lígurs, com per a valencians, castellans; essencialment toledans, i en menor mesura per als catalans i aragonesos que també hi feren cap.

Segons sembla, el tret d'eixida d'aquest procés es degué produir durant les dècades centrals de la centúria. En fa la prova, a tall d'exemple, el salconduit que Alfons el Magnànim expedí el 1457 a favor de certs artesans de seda originaris de Savona, els quals s'havien establert a la ciutat del Túria una dotzena d'anys abans.²⁹²⁵ En efecte, a partir d'aleshores tot succeí amb una inusitada celeritat, atés que, consumida envides la primera meitat del Quatre-cents, les iniciatives de les elits comercials genoveses s'obriren pas financerament i seguidament s'encetà el precitat èxode migratori i el traspàs tecnològic. El 1475, ço és dos decennis més tard, l'enlairament de la indústria del vellut ja hi era ben manifesta i s'hi havia convertit en una activitat a l'alça. Llavors, la presència

²⁹²² NAVARRO ESPINACH, G., "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, pp. 102-103 i 111-114. Veg. també, NAVARRO ESPINACH, G., "La seda entre Génova...", *op. cit.*, pp. 477-484.

²⁹²³ MELIS, F., *Mercaderes italianos en España...*, *op. cit.*, p. 21. Veg. també IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, p. 186; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 63-70; —, *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, p. 53.

²⁹²⁴ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 56-58.

²⁹²⁵ IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, pp. 190-193; NAVARRO ESPINACH, G., "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 204-208.

de teixidors de vellut de procedència itàlica havia esdevingut una realitat tan viva i prominent a nivell econòmic com numèricament quantiosa.²⁹²⁶

En poc de temps, la ciutat de València, una de les més populoses dels dominis hispànics, es va convertir també en el principal centre manufacturer de teixits de seda de la Península Ibèrica. Certament, la capital del Regne, que a l'inici dels procés devia rondar els 70.000 habitants, no tenia res a envejar a altres grans urbs peninsulars com ara Barcelona, Còrdova, Granada, Sevilla o Toledo. De fet, val a dir que el creixement demogràfic sostingut anà parell al repunt econòmic que es va experimentar durant el Quatre-cents, en bona mesura, gràcies a la sericicultura. Així mateix, la construcció d'algunes dependències o d'edificis públics com la Llotja de la Seda evidencien alhora la bonança i la necessitat d'infraestructures noves, adients a l'increment del volum de negoci. Fet i fet, val a dir que el Cap i Casal fou una mena de segona Gènova, en operar com a enclavament des del qual es difongué, en els següents decennis, la transferència tecnològica envers els Castella, Portugal i la resta de territoris de la corona d'Aragó.²⁹²⁷

No obstant això, caldrà que hi anem a pams. D'entrada, pel que fa al fenomen migratori, convé diferenciar distintes cronologies i procedències: lígurs, castellans, valencians de l'entorn rural i en menor mesura catalans i aragonesos. D'entre tots ells, els genovesos i els savonesos van estar veritablement els pioners. La resta hi van acudir més tard, atrets per l'esplendor i les possibilitats que els brindava la ciutat. Per tant, aqueixa primera embranzida, finançada i promocionada per comerciants italians i valencians, amb el beneplàcit del patriciat urbà autòcton, hi va obrir les portes a una massiva transferència de nombrosa mà d'obra qualificada provinent del nord de la Península Itàlica; estímuls que, plegats, resultaren del tot essencials en el procés d'enlairament de la indústria sedera de la ciutat de València.²⁹²⁸

Entre els estrangers d'origen itàlic, German Navarro ha distingit almenys tres perfils bàsics no exempts d'hibridacions: mercaders capitalistes, mestres artesans més o menys autònoms i un gruix considerable de mà d'obra. Així les coses, val a dir que no es tractà d'un grup homogeni a nivell socioeconòmic, propositiu ni proactiu. No debades, les

²⁹²⁶ IGUAL LUÍS, D., "Valencia y Sevilla en...", *op. cit.*, pp. 79-116; IRADIEL MURUGARREN, P., "Valencia y la expansión...", *op. cit.*, pp.81-88; NAVARRO ESPINACH, G., "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 209-217. Veg. també IGUAL LUÍS, D. i NAVARRO ESPINACH, G., "Le relazioni economiche tra...", *op. cit.*, pp. 61-97.

²⁹²⁷ Si bé a les darreries del segle XV els estudis atribueixen a València 70 mil habitants, en el primer quart del Cinc-cents l'estimació se n'aproxima als 100 mil. Veg. NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 52-54; —, "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 203-204. Veg. també, IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, p. 200.

²⁹²⁸ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 39-45.

elits comercials estaven acostumades al trasteig mercantívol internacional i sols cercaven beneficis a través de les seues iniciatives empresarials; consistents en la injecció de capital i la difusió del negoci en una regió o entorn favorable com València i el seu hinterland. Els menestrals i els aprenents, mentrimentres, buscaven la seua supervivència laboral o bé aprofitaren el relleu de la seua professió per tal d'explorar noves oportunitats i d'assolir millors condicions de vida, de les que possiblement mai hagueren gaudit a la seua localitat natal o a la seua pàtria.²⁹²⁹

Sobretot a partir de la institucionalització de la corporació gremial, el 1479, però també abans, els velluters van superar en nombre, prestigi i pes politicoeconòmic els velers i teixidors de seda congriats al voltant de la Verge de la Misericòrdia. A més, l'aprovació de les ordenances de l'Art de Velluters suposà el naixement d'una entitat dotada d'un grau destacat d'autonomia i d'autogestió front als poders municipal i estatal. No debades, els seus dirigents podien jutjar la insubmissió dels obrers, cosa que els permetia no sols defendre els seus interessos de classe, sinó també planificar i controlar amb bastant reeiximent la producció per damunt de les entitats regnícoles.²⁹³⁰

En paral·lel a la massiva inserció de mà d'obra qualificada, es produí una vertadera renovació tecnològica que va aplanar el camí dels velluters a l'hora de prendre una posició capdavantera dins del sector de la manufactura sedera. Els efectes de la introducció de noves tècniques i nous sistemes de treball es van fer palesos des del principi, malgrat que van resultar molt més visibles amb el pas dels anys. En eixe sentit, una vegada més, els artesans genovesos van estar la via de penetració cabdal de les principals innovacions. I per a més additament, el transferiment tècnic es veié afavorit per la forta inversió de capitals, la promoció social i el relleu industrial que propiciaren els agents comercials lígurs; operacions que, al remat, acabaren per despertar també l'interés i la vocació empresarial de les elits valencianes.²⁹³¹

Pel que sembla, fins a mitjan segle XV els instruments de producció que predominaren als obradors de la ciutat de València no anaven més enllà de la roda simple, el torn amb diversos fusos i els telers menuts. En contraposició a la senzillesa d'aquests artefactes, els mètodes i la maquinària implementada pels genovesos comportaren una

²⁹²⁹ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, op. cit., pp. 70-71; —, *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., pp. 42-43; —, “Los genoveses y el...” , op. cit., pp. 217-223.

²⁹³⁰ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, op. cit., pp. 74-84.

²⁹³¹ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, op. cit., pp. 87-111; —, *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., pp. 57-58, 77-94, 106-113; —, “El arte de la...” , op. cit., pp. 25-28; —, “La tecnología sedera en...” , op. cit., pp. 577-591.

notable elevació de l'embrollament tècnic, cosa que redundà sobretot en la qualitat i la rendibilitat. Els torns van incrementar el seu radi de circumferència i el nombre de fusos, mentre que els telers—en augmentar la complicació de l'estructura del mecanisme, del gènere tèxtil elaborat, la quantitat de fils, de trames i d'ordits—ampliaren considerablement la seua llargada i les seues dimensions.²⁹³²

Ara bé, tot i que les novetats van estar força importants, fou transcendental el creixent nombre de telers. A açò s'afegí la política econòmica del patriciat urbà i els interessos de l'artesanat corporatiu de la ciutat que van tendir sempre a concentrar en els tallers o establiments gairebé totes les operacions de transformació, ço és, si més no la coccio dels capells, la torcedura de la fibra i també la filatura, el tenyiment i la confecció dels draps. Talment fou així que el repartiment de tasques en el si del nucli domèstic va absorbir els esforços de tots els membres de la família: jovenets, adults, criades, filles, mullers, aprenents, mestres... D'aqueixa manera, el treball femení començà a incorporar-se a la quotidianitat dels obradors mitjançant una divisió sexual i jeràrquica de feines i funcions; malgrat que sovint també hagué de recórrer a mà d'obra assalariada.²⁹³³

Així les coses, si alguna cosa es pot inferir és que l'enlairament de la indústria sedera del Cap i Casal no respongué a cap sistema fabril, sinó que consistí en una multiplicació d'unitats de producció vinculades als tallers domèstics. Posat en números, el 1579, segons German Navarro Espinach, hi devia haver aproximadament dos-cents torns de tòrcer i filar seda, a més de 172 telers, que pertanyien a 96 velluters-propietaris, i 148 mestres; bona part dels quals eren estrangers. El 1487 el nombre de mestres havia ascendit fins als 297 i hi continuà augmentant. En relació als telers, en les vespres de les Primeres Germanies, hi arribà a superar tímidament el miler, mentre que els torns es mantingueren entre els dos centenars i mig i els tres-cents. Així les coses, basta amb fer-li una ullada a les xifres per adornar-se'n: paral·lelament al sector agremiat també hi n'existí un altre que s'escapava al control reglat de la corporació i que es basava en el treball de comandes (*putting-out system*); origen, tal com referirem més avall, de no poques desavinences i conflictes d'interessos.²⁹³⁴

²⁹³² NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 87-92; —, “Los genoveses y el...”, *op. cit.*, pp. 210-217.

²⁹³³ IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., “La seda en Valencia...”, *op. cit.*, pp. 195-196; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 57-58, 119-135.

²⁹³⁴ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 55-56; —, “Los genoveses y el...”, *op. cit.*, pp. 209-210; —, “Valencia en las rutas...”, *op. cit.*, pp. 117-118 i 123-128.

Pel que fa als productes, val a dir que l'art de teixir el vellut, el setí i els domassos va irrompre a València de la mà dels genovesos i savonesos i la va catapultar a les primeres posicions del comerç internacional d'aquesta indústria drapera que destil·lava moda, luxe i opulència i comptava cada vegada més amb més adeptes a tota Europa. I com a Gènova, a la capital del Regne s'hi produí una homogeneïtzació del prototipus cultural reproduït. Dit en altres paraules, en el darrer terç del segle XV i els inicis del Cinc-cents, la major part de les teixits de seda tenien una tonalitat negra. No debades, aquest color simbolitzava la virtut, l'austeritat, la moralitat i la distinció social. Talment fou així, que en el cas de la ciutat del Túria, el 1512, el 85 % de les vares que van ser fiscalitzades tenien aquesta coloració. A més, la Monarquia Hispànica va adoptar aquest mateix patró com a emblema de l'ortodòxia catòlica i, per imitació, també els estaments militar i l'eclesiàstic, raó per la qual es va mantindre durant bona part del segle XVI.²⁹³⁵

De mode simultani a l'enlairament d'aquesta manufactura urbana, a l'entorn rural més o menys immediat i també a alguns indrets a cel obert de la ciutat (corrals, desllunats, patis, horts, jardins...), s'hi visqué una inusitada expansió del conreu de la morera blanca. El ben cert era que aquesta novació arbòria s'havia fet ja present a algunes zones del Regne a les darreries del Tres-cents. En tan bon punt va estar així, que a la fibra granadina s'hi afegí, amb el temps, una minsa producció autòctona i ambdues acostumaren a viatjar plegades fins als telers del septentrió itàlic. I heus per on, un dels aspectes determinats perquè els genovesos es decidiren pel Cap i Casal a l'hora de migrar fou l'estreta vinculació entre València i la matèria prima d'origen nassarita. Per consegüent, a mitjan segle XV, malgrat que el predomini quantitatiu de la seda al·lòctona—provinent de Granada—estava fora de qualsevol dubte, l'ampliació de les plantacions de moreres i la cria de cucs en les comarques de la Safor, la Ribera del Xúquer, el terme general de Xàtiva o les hortes de Castelló, Oriola i València contribuïren a engrandir la porció de la regnícola i a fer-la molt més comuna.²⁹³⁶

Si es permet un incís, aquest és un dels aspectes que esdevé ben perceptible, a tall d'exemple, a través de la singladura vital dels Barberà, una de les bressoles de llauradors benestants d'Algemesí; lladoncs un petit llogaret de la contribució particular de la vila d'Alzira. Si alguna cosa va caracteritzar alguns membres d'aquesta nissaga, si més no, des de la segona meitat del segle XIV, va estar la compravenda de forments i el proveïment

²⁹³⁵ NAVARRO ESPINACH, G., "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 212-214; —, *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 57-58.

²⁹³⁶ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 63-65 i 68.

de grans a la capital del Regne. Tanmateix, entre les acaballes del Quatre-cents i els inicis del Cinc-cents, quan la ciutat esdevingué no sols una potencial consumidora de grans, sinó també de fibra de seda, els Barberà decidiren ressituar els seus negocis i escometre a les seues pròpies terres una progressiva substitució dels cereals per la morera; cosa que els degué abocar cada vegada més a l'adquisició de blats de l'interior valencià, quan no a recórrer directament als procedents de terres aragoneses i castellanès.²⁹³⁷

No obstant això, en paral·lel a la difusió del cultiu, cal referir el procés de substitució o re-adequació de la morera negra (*morus nigra*) dintre d'un espai dominat per la morera blanca (*morus alba*). No debades, a finals del segle XV, el viatger alemany Jeroni Münzer descrigué encara la utilització d'ambdues varietats en l'alimentació de les larves. Mentre que la primera en feia part de l'arbrat autòcton i havia format part de la sericicultura andalusina, la segona era de procedència clarament asiàtica i havia trigat vora un mil·lenni a assentar-se a Occident. Malgrat que el resultat, ço és, la qualitat de la fibra no divergia en excés, el ben cert fou que la morera blanca creixia més ràpid i s'adaptava millor al clima temperat del litoral mediterrani. En canvi, el morer o morera negra requeria de menys atencions, resultava més resistent i més longeva i trobava millor acomodament en les zones fredes. Potser per eixa raó, al regne de Granada, a diferència del que feren valencians i murcians, s'hi continuà apostant pel morer.²⁹³⁸

Tant se val com fóra, el cas va ser que amb el pas dels decennis la morera contribuí a transformar la fisonomia urbana i agrícola d'algunes comarques valencianes com ara l'Horta, la Safor, la Costera i ben especialment la de la Ribera del Xúquer. En efecte, mentre que al camp es multiplicaven el nombre de parcel·les totalment o parcialment dedicades al conreu de la morera, des de les vies públiques de les localitats es feien cada vegada més visibles unes finestretes estretes situades en les plantes més elevades dels habitatges; lloc on proliferaven les andanes bastides amb estanteries, canyissos i botxes per a criar els cucs.²⁹³⁹ A això caldria afegir, tal com ocorregué a la ciutat de València, l'aprofitament dels espais diàfans de les vivendes, com ara patis, corrals i desllunats, per tal de plantar-ne també algun exemplar. Així les coses, convé assenyalar que el mudament

²⁹³⁷ GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*, pp. 104-107; VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals..., op. cit.*, pp. 75, 96, 116-117, 122, 135-145, 161, 194, 523, 525, 526, 529, 531-532; 535, 536, 550, 554, 559, 586, 587, 595, 597, 601-602, 608, 613, 622-623 i 626; VERCHER LLETÍ, S., "Els mercaders formenters d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 23-51. Cfr. GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *València, puerto mediterráneo en..., op. cit.*, pp. 327-379.

²⁹³⁸ LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., "Morus nigra vs morus...", *op. cit.*, pp. 183-199.

²⁹³⁹ Sobre el procés de cria dels cucs de seda, veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera..., op. cit.*, vol. II, pp. 33-37 i 89-90.

del paisatge agrari anà intrínsecament aparellat a una variació substancial de la fesomia arquitectònica i una reassignació de tasques i funcions entre els diversos membres de la família. Heus ací alguns dels efectes de la irradiació de la prosperitat sericícola del Cap i Casal envers el territori.²⁹⁴⁰

8.2. L'ESVAÏMENT DE LA PRIMACIA DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA, L'ASCENS DE TOLEDO I L'EXPANSIÓ DEL CONREU DE LA MORERA A LA RIBERA DEL XÚQUER

La sericicultura valenciana, durant segle XVI, va estar condicionada fonamentalment per tres actors; cadascun dels quals va mirar de satisfer els seus propis interessos. En un extrem, hi havia la ciutat de València que, des de mitjan segle XV, havia esdevingut el principal nucli manufacturer de draps de seda de la Península Ibèrica. Els responsables cabdals de semblant consecució, com s'ha pogut constatar en l'apartat anterior, havien estat els genovesos. No debades, seua fou la calculada estratègia d'accions imbricades que conduí a la renovació del sector i a l'encimbellament del Cap i Casal com a nucli productor dels teixits de vellut que es consumien arreu d'Europa. De fet, van estar precisament els menestrals i els agents comercials lígurs els qui escometeren la fundació de l'Art de Velluters de València (1477-1479), que s'anticipà notablement, a tall d'exemple, als gremis de filadors de Granada (1501), Sevilla (1513), Toledo (1538) o Còrdova (1554-1555) i a les corporacions de teixidors de Còrdova (1478-1529), Sevilla (1502), Barcelona (1524), Granada (1526), Toledo (c.1529) i Saragossa (1569).²⁹⁴¹

La ciutat del Tajo fou, precisament, una altra de les peces destacades del trencaclosques. A les acaballes del segle XV, aquesta i altres urbs castellanes van experimentar una expansió econòmica i demogràfica considerables; conseqüència de l'augment de la producció manufacturera tèxtil. En el cas particular de Toledo aquesta prosperitat es va materialitzar essencialment en les confeccions de llana i de seda, que gaudiren d'una inusitada rellevància entre 1530 i 1580. Malauradament, però, com que ni el susdit centre urbà ni el seu hinterland produïen matèria primera suficient per abastir els seus telers, els toledans hi hagueren de recórrer a la fibra al·lòctona. Si bé, d'un primer antuvi, hom va cercar proveïment al regne de

²⁹⁴⁰ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 65-70; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, pp. 11-16.

²⁹⁴¹ ARANDA PÉREZ, “El horizonte de la...”, *op. cit.*, p. 171; NAVARRO ESPINACH, G., *El Col·legi de l'Art...*, *op. cit.*, pp. 23-24; —, “Valencia en las rutas...”, *op. cit.*, p. 118; SANTOS VAQUERO, Á., “Ordenanzas del gremio del...”, *op. cit.*, p. 224. Veg. també NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 94-97.

Granada, els seus mercaders no tardaren a fer cap als regnes de València i Múrcia per tal d'aprofitar-se'n dels avantatges fiscals. Heus ací el motiu de la intensificació d'unes relacions comercials per si mateixes ja bastant fluides i profitoses.²⁹⁴²

Finalment, tal com hem assenyalat adés, les comarques de l'Horta, la Ribera del Xúquer, la Costera o la Safor van esdevindre la tercera pota de la sericicultura valenciana. No debades, l'extraordinària ampliació del nombre de fanecades destinades al conreu de la morera, unides a la creixent dedicació a la cria de les larves, el debanat dels capolls o el procés de torciment del filament resultant, no sols es traduí en una radical transformació de la fisonomia rural i urbana, sinó que de retop elevà aquestes zones del territori valencià—i ben especialment als pobles de la vall del Xúquer—com una de les zones productores de capell més importants d'Europa. No d'altra manera s'explica l'enconada competició entre la Ciutat Imperial i la capital del Regne, no sols pel lideratge del sector de la draperia sericícola, sinó també pel convenient subministrament de madeixes. En aquesta direcció, la voluntat dels pobletans sembla que tendí a decantar-se envers Toledo, on el seu gènere acostumava a fer millor preu.²⁹⁴³

LA CESSIÓ DEL TESTIMONI: LLUMS I OMBRES DE LA MANUFACTURA SEDERA DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA DURANT EL SEGLE XVI

A començaments del segle XVI, València seguia encapçalant el rànquing, continuava sent el principal centre manufacturer de draps de seda de la Península Ibèrica; malgrat que aviat perdria la mà en favor de Toledo, a la qual li havia mostrat el camí a seguir. En eixe sentit, val a dir que la capital del Regne fou per a la Ciutat Imperial el que anteriorment havia estat Gènova per a ella, i encara abans Florència, Venècia o Lucca per a la regió de la Ligúria. Irremeiablement, segons sembla, els successius transferiments, com el vers i el revers d'una mateixa moneda, trametien no sols la fórmula que conduïa al reeiximent comercial, sinó que també transportaven en el seu interior la larvada llavor de la discòrdia. Aquestes desavinences i contradiccions foren, sens dubte, el fruit dels nombrosos desajustos subsegüents al desenvolupament econòmic, d'un costat, i d'altre,

²⁹⁴² ARANDA PÉREZ, "El horizonte de la...", *op. cit.*, pp. 163-179; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 24-27, 45-57, 170-180 i 189-199; SANTOS VAQUERO, Á., *La industria textil sedera...*, *op. cit.*, pp. 21-78.

²⁹⁴³ PERIS ALBENTOSA, T., "El cultivo de la morera...", *op. cit.*, pp. 135-139; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, p. 61.

de les creixents incompatibilitats existents entre les elits mercantils i el món de les corporacions artesanals.

El 1516, pocs anys abans de l'esclat de les Primeres Germanies, el gremi de velluters havia assolit un poder i un prestigi notable. D'entrada, es tractava de l'ofici més profús quant a número de mestres. La institucionalització, a diferència del que els havia ocorregut als velers i teixidors de seda, els havia reportat, si més no, un considerable domini sobre el mercat de treball. Havien pogut disposar, així mateix, d'una abundant font de matèria prima. I per a més inri, havien estat promocionats i finançats tant pels ens financers i mercantívols internacionals com, en menor mesura, pels regnícoles. En altres paraules, havien aconseguit controlar amb bastant èxit els elements essencials de qualsevol impuls industrial. Tot plegat, els havia permés convertir-se en un dels sectors econòmics capdavanters, potser el puntal més prominent, i els havia conferit rellevància i presència social.²⁹⁴⁴

Malgrat això o precisament per eixos motius, el ben cert fou que les primeres dècades del Cinc-cents hi van resultar un niu de raons. D'entrada, els empresaris i les companyies comercials, després de decennis d'estimulació i protecció de la draperia urbana, van entrar en conflicte amb els mateixos velluters que durant tant de temps havien afavorit. No debades, un sector dels menestrals va començar a atacar directament els fluxos i les maniobres del capital, per tal de sotmetre-les als seus designis. Heus ací l'origen de no pocs problemes, perquè els interessos corporatius de la majoria col·lidiren amb els d'una minoria conformada per velluters enriquits, mercaders i potentats, que contràriament perseguïen la instauració d'una política, on la lliure iniciativa, la ingent profusió de fibra de seda i la disposició d'abundant mà d'obra qualificada no posara límits als seus negocis.²⁹⁴⁵

En efecte, el col·lectiu assalariat cada vegada prengué una suma més elevada i escalà posicions dins de la jerarquia productiva, fins l'extrem que no resultava gens inusitat trobar un gran nombre de mestres desproveïts de mitjans de producció que

²⁹⁴⁴ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 57-58; —, “Valencia en las rutas...”, *op. cit.*, p. 118.

²⁹⁴⁵ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, *op. cit.*, pp. 80-83. Consulteu també una de les publicacions que Ricardo García Cárcel ha dedicat a les Primeres Germanies. En aquesta refereix els nivells de palesa ingovernabilitat a què havia arribat l'Art de Velluters durant el període immediatament anterior a les Primeres Germanies. En el seu interior s'havien conformat una mena de bàndols. Un grup de majorals, guiats pels seus interessos particulars, abusaven de la seua posició i sotmetien les ordenances per tal d'apropiar-se'n del regiment. Bona prova d'açò era que una minoria conformada per una quinzena de persones, front al col·lectiu de quatre-cents mestres havia estat monopolitzant els càrrecs durant les dues darreres dècades. GARCÍA CÁRCEL, R., *Las Germanías de Valencia...*, *op. cit.*, pp. 220-223.

feinejaven per a altres velluters, comerciants o grups inversors. Certament, malgrat que el sistema de comandes i la figura del menestral sense teler havia existit des dels inicis, l'augment exponencial i inflacionista del nombre de mestries precaritzà la seua situació laboral. A açò caldria afegir la consolidació d'una mena d'artesanat rural acostumat a treballar a comanda i sovint a temps parcial.

Al darrere d'aquests fenòmens, tal com apuntà Germán Navarro Espinach, hi havia l'agressiva acció empresarial de lígurs i valencians, unes vegades, capaç de coordinar processos de preparació i transformació de matèria primera en producte acabat i, altres tantes, mitjançant escassos faïments, ço és, com a mers socis capitalistes. En el primer dels casos, el procediment s'iniciava amb l'adquisició de la fibra sèrica en brut i avançava mitjançant la successiva superposició de comandes en què s'escometia primerament el debanat, el filat i la torçada, seguidament la tintura, i finalment el teixit. En el segon dels supòsits, s'establia únicament una relació econòmica amb finalitats laborals entre la persona inversora i el productor, en la qual l'un lliurava una quantitat de comptants o mitjans de producció i l'altre hores de treball i saber tècnic per tal de finalitzar a temps l'encàrrec. En acabar, hom introduïa les peces confeccionades en el mercat internacional.²⁹⁴⁶

De fet, uns quants anys abans que es publicaren les investigacions de Navarro, Jacqueline Guiral-Hadziiossif, ja se n'havia fet ressò d'aquest tipus de maniobres comercials i havia tractat de constatar la dispersió o deslocalització de la manufactura sedera per algunes comarques properes, productores de matèria primera com ara la Ribera del Xúquer. Particularment, la investigadora francesa hi posà el dit sobre Alberic, Carlet i l'Alcúdia;²⁹⁴⁷ localitat en la qual les investigacions de Vicent J. Vallés Borràs havien corroborat l'arrelada tradició d'aquesta classe d'activitats, inclús abans de les Primeres Germanies. Fins i tot, Vallés Borràs, considerat més recentment un dels estudiosos d'aquest conflicte,²⁹⁴⁸ s'hi va atrevir, en eixe moment, a vincular el protagonisme que van assolir durant l'alçament els gremis de la ciutat de València amb l'adhesió primerenca i l'actuació destacada dels alcudians:

²⁹⁴⁶ NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria...*, op. cit., pp. 140-144 i 155; —, *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., pp. 222-239.

²⁹⁴⁷ GUIRAL-HADZIIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, op. cit., pp. 492-496 i 552-573. Veg. també BENEYTO PÉREZ, J., "Regulación del trabajo en...", op. cit., pp. 220-221; GARCÍA CÁRCCEL, R., *Las Germanías de Valencia...*, op. cit., pp. 39-90 i 168-169; —, "Las Germanías y la...", op. cit., pp. 97-154.

²⁹⁴⁸ VALLÉS BORRÀS, V. J., *La Germania...*, op. cit. Veg. també, entre altres, VALLÉS BORRÀS, V. J., *Bases ideológicas y programa...*, op. cit.; —, "Germania i senyoriu: la baronia...", op. cit., pp. 133-158; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 104-135; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 326-336.

«L'antiguitat de les activitats relacionades amb la seda en la vila [de l'Alcúdia] es remuntava a molt abans de la Germania, al segle XV, quan ja hi havia “torns de tòrcer seda y molts telers de texir vellut, setins y tafetans”, de tan bona qualitat que, per a comprar roba de seda “no havia menester anar a València a comprar-la, sinó a la Alcúdia, que fan tan bona roba com en València”. La revolta de la Germania tingué notable repercussió en l'Alcúdia, precisament per aquest moviment artesanal que comportava la seda, i això va fer que l'agermanament de la vila fos primerenc». ²⁹⁴⁹

Així les coses, val a dir que tant la precarització laboral com la notable polarització politico-social dintre de l'Art de Velluters van estar dos motius de confrontació. Emperò, no van estar els únics. Després de dècades de bonança econòmica com a conseqüència de l'enlairament de la indústria sedera, el formidable creixement del nombre d'artesans obrí les portes a una certa tendència a l'especialització professional, cosa que, juntament amb les tensions polítiques amb el govern de la ciutat, no tardà a amenaçar la unitat de l'agrupació gremial.

En efecte, a partir de 1483, el consistori s'hi entremeté cada vegada més en els assumptes de la corporació i esdevingué instància de justícia superior i recurs als dictàmens dels majorals, cosa que posà en qüestió la seua autonomia. El repertori resulta ampli: la comminació a reconèixer la mestria de determinats individus, condemnes per falsejar peces de seda, la confiscació dels diners de la caixa, la reducció de les taxes d'accés a l'examen de mestria, la reforma del capítol tocant a la confecció de domassos, la no-aprovació de novacions introduïdes en les ordenances o la intervenció en plets de caire intern, entre d'altres. ²⁹⁵⁰

Els primers a voler assolir un tret diferenciador van estar els tintorers. Segons sembla, abans de l'arribada de la migració genovesa i de la introducció del vellut, a algunes partides i barris del Cap i Casal, ja hi havia artesans jueus o conversos dedicats a tenyir seda. Nogensmenys, els velluters, aliens a aquesta tradició, van assumir la tasca com a pròpia del seu ofici; malgrat que no tots, sinó solament una part, acostumaven a tintar-ne. Els restants acudien als susdits o bé recorrien a tercers o a mà d'obra assalariada. I així, amb el pas del temps i a ciut de les interferències, l'assumpte s'enquistà i desembocà en litigis

²⁹⁴⁹ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 12.

²⁹⁵⁰ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., p. 232; —, “Corporaciones de oficios y...”, op. cit., pp. 28-29; —, “La tecnología sedera en...”, op. cit., pp. 583-589.

i accions judicials. La primera causa es materialitzà el 1497, tot just quan el Consell, enemistat amb l'art, decidí deliberar sobre unes incipients capitulacions.

Tanmateix, calgué esperar fins el 1507, any en què assoliren la representació municipal, perquè velluters i tintorers s'enfrontaren obertament davant els tribunals. Hom endevina com a teló de fons un xoc de mentalitats, ço és, dues maneres diferents de concebre la producció i la funció de l'ofici: els uns apostaven per una tècnica tradicional, transmesa de pares a fills; mentre que els altres, més centrats en la coordinació de processos de producció, mostraven poc d'interés a observar tradicions i patrons laborals tan estables. Al remat, el 1514, pareix que els primers s'imposaren sobre els segons; a costa, això sí, de fer les paus amb el govern de la ciutat i renunciar tàcitament a la seua autonomia. No debades, no fou sinó fins mitjan segle XVI que es produí l'aprovació de les primeres ordenances de tintorers.²⁹⁵¹

Una cosa semblant ocorregué amb els torcedors, els quals reivindicaren no sols l'escissió, sinó també el dret de tòrcer a la «gorra» i al «cubillo», en compte de fer-ho a la llarga o amb debanadora, com pretenia l'art. La causa s'inicià el 1518 i no fou sinó després de les Primeres Germanies, el 1529, que es resolgué a favor dels velluters. D'acord amb els primers, sempre hi havia hagut llibertat per treballar amb qualssevol de les tres tècniques, respectant tostemps les preferències dels menestrals. Per a més additament, pareix alguns comerciants de Toledo i altres parts dels regnes de Castella s'estimaven més la seda torçada a la «gorra». I a Granada no usaven una altra tècnica. En canvi, els segons sols en contemplaven una com a profitosa: la debanadora, i pretenien que les restants foren prohibides com havia ocorregut a Florència, Gènova o Sevilla. A tal efecte, adduïren una sèrie de minvaments en la qualitat del teixit final. Com assenyala Germán Navarro, potser fóra sols un debat absurd i una qüestió de destresa, perquè hi havia qui no hi observava canvis substancials. Ara bé, el ben cert era que la debanadora duplicava la productivitat dels torns de gorra. Heus ací la clau.²⁹⁵²

En paral·lel a torcedors i tintorers, altres col·lectius especialitzats vinculats amb la indústria sèrica van intentar fer-se un lloc entre les corporacions del Cap i Casal. El 1516 es va institucionalitzar el gremi de passamaners, el 1519 el de llisters o fabricants de llistes, ambdós eixits del nucli primigeni dels artesans conversos, velers i teixidors de

²⁹⁵¹ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 87-94; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, p. 21; —, “Corporaciones de oficios y...”, *op. cit.*, p. 29.

²⁹⁵² NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 80-87; —, “El arte de la...”, *op. cit.*, p. 19. Veg. també FRANCH BENAVENT, R., “La evolución de la sedería...”, *op. cit.*, pp. 299-300.

seda que s'havien aplegat sota la invocació de la Verge de la Misericòrdia.²⁹⁵³ El 1511, els mateixos velers, aprofitant l'enfrontament dels velluters amb el govern municipal, els instaren plet per la confecció dels tafetans. Fet i fet, val a dir que la València de principis del segle XVI es trobava immersa en un maremàgnum d'inquietuds i de transformacions sociopolítiques que cristal·litzaren poc després, durant les Primeres Germanies, i que tan negativament afectaren als oficis gremials vinculats a la confecció de draps. No debades, si en el període previ al conflicte hi havia a la ciutat passava del miler de telers de seda, el 1532, després de la repressió, el nombre d'aquests s'havia vist reduït a menys de quatre-cents, ço és, si més no a una quarta part.²⁹⁵⁴

Des d'aleshores la capital del Regne quedà relegada a un discret segon lloc i va cedir la posició capdavantera a Toledo. Emperò, l'alçament agermanat no va estar sinó un detonant conjuntural, atés que el seu impacte sobre la capacitat productiva de la manufactura sedera fou francament moderat. A tal efecte, basta amb acudir a les xifres que proporciona Ricardo Franch. Malgrat la significativa pèrdua quantitativa de telers, el 1529 es declararen 96.620 alnes, més del doble de les 42.292 contingudes al manifest de 1512. El zenit, però, cal cercar-lo en l'any 1598, quan la quantitat enregistrada ascendí a 297.902 alnes. Aquest ostensible reviscolament es patentitza, així mateix, si hom recorre a altres fonts de tipus fiscal com ara l'impòsit de la quema o els llibres de dates i rebudes de la corporació. De semblant manera, convé assenyalar que si bé el nombre de mestres velluters, inclús durant els millors moments de l'etapa de l'enlairament, havia voltat els tres-cents o quatre-cents membres, entre 1555 i 1595, no va baixar mai del mig centenar i inclús arribà a superar els sis-cents durant la dècada dels setanta. Tot açò plegat, evidencia una inqüestionable recuperació industrial, que tanmateix no bastà perquè el Cap i Casal en prenguera de nou el lideratge.²⁹⁵⁵

Així les coses, contràriament al protagonisme exagerat que sovint han atribuït els estudiosos a la Germania, el ben cert és que caldria prendre en consideració altres factors

²⁹⁵³ NAVARRO ESPINACH, G., "El arte de la...", *op. cit.*, pp. 24-25; —, "Corporaciones de oficios y...", *op. cit.*, p. 28

²⁹⁵⁴ FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", *op. cit.*, pp. 289 i 300; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, p. 220.

²⁹⁵⁵ Els treballs de Ricardo Franch sobre la indústria sedera de la ciutat de València durant el segle XVI estan replets de detalls que donen compte de l'adaptació i redimensionament del negoci. A tall d'exemple, front a l'augment del nombre de mestres, Franch observa una agudització de la modèstia dels tallers, ja que no necessitaren o no pogueren contractar un número elevat d'oficials i aprenents. Així mateix, adverteix que les contundents xifres d'alnes amaguen una tendència a l'elaboració d'articles més barats i senzills on perdé pes el vellut i guanyà pes el setí i el tafetà. Veg. FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", *op. cit.*, pp. 289-310; —, "El comercio marítimo...", *op. cit.*, pp. 631-635; —, "La seda en la Valencia...", *op. cit.*, pp. 144-146.

a l'hora d'explicar al desplaçament envers Toledo del principal focus productor de teixits de seda: l'atracció comercial i financera de la Ciutat Imperial—on hi havia, a més, la Cort i potencials consumidors—i també la progressiva translació del comerç des de la Mediterrània a l'Atlàntic. A açò hi caldria addicionar també, com ja s'ha mencionat adés, els problemes intrínsecs: la conflictivitat i la polarització existent dins del gremi de velluters, l'abús i l'adulteració de la normativa a mans d'una minoria conformada per menestrals enriquits i per empresaris o la progressiva dispersió d'una part considerable de la mà d'obra i dels mitjans de producció per les comarques centrals de la geografia valenciana, com ara la Ribera del Xúquer, la Costera o la Safor.²⁹⁵⁶

Tanmateix, el discret segon lloc a què quedà relegada la capital del Regne durant el segle XVI no sols no afectà negativament les localitats del seu voltant, sinó que ocorregué tot el contrari. A tall d'exemple, els llauradors del país del Xúquer continuaren eixamplant el nombre d'arbres i les andanes en què nodrien i arreceraven els cucs de seda, fins l'extrem que la sericicultura es convertí en una dedicació cada vegada més estesa i, al remat, esdevingué un puntal estratègic de l'economia.²⁹⁵⁷ El mateix ocorregué, amb major o menor intensitat, a les poblacions del terme general de Xàtiva, l'Horta o la Safor. Així mateix, la multiplicació de les moreres a les àrees de conreu i dels canyissos a l'interior dels habitatges, anà acompanyada de la proliferació d'un artesanat rural de caire familiar, el qual, a més d'entrar en oberta competència amb el del Cap i Casal, escapava dels lligams i de la jerarquització del seu sistema corporatiu.

En efecte, al defora de les muralles de la ciutat de València, la figura del torcedor o el teixidor no sols no estava renyida amb la del camperol, sinó que resultava complementària. I per si fóra poc, hom no requeria tampoc de cap associacionisme acèrrim a l'hora de fer-se'n un lloc entre les classes dirigents. Contràriament a això, la riquesa i la consideració social hi bastaven. Una cosa semblant ocorria quant a l'estratificació laboral, ja que la mà d'obra era lliure i els individus amb els suficients coneixements tècnics sols es trobaven constrets per les seues condicions socioeconòmiques.²⁹⁵⁸ El cas més il·lustratiu i ben estudiat als dominis riberencs potser siga el de l'Alcúdia,²⁹⁵⁹ tot i que a falta d'estudis que ho tracten amb major profunditat

²⁹⁵⁶ FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", *op. cit.*, pp. 295-299 i 303-304; —, "El comercio marítimo...", *op. cit.*, pp. 631-634. Veg. també NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 58-59.

²⁹⁵⁷ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 79-83.

²⁹⁵⁸ Sobre aquest aspecte veg. MARTÍNEZ ARAQUE, I., *En els orígens de...*, *op. cit.*; NAVARRO ESPINACH, G., "Corporaciones de oficios y...", *op. cit.*, p. 25.

²⁹⁵⁹ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 33-38.

tampoc caldria deixar de costat, tal com adverteix Tomàs Peris Albentosa, la vila d'Alzira i alguns dels llocs de la seua contribució, com ara Algemés i en menor mesura Carcaixent i Guadassuar.²⁹⁶⁰

En eixe ordre coses, però, cal assenyalar que en el transcurs del Cinc-cents, les rodalies del Cap i Casal va experimentar un progressiu augment dels nombre de torns i una més que plausible disminució dels telers. Això fou així, perquè la fallida de la ciutat del Túria com a centre tèxtil seder de primera envergadura col·lidí frontalment amb el rotund triomf del seu hinterland pel que fa a la preparació i subministrament de matèria primera. Per consegüent, convé pensar que de manera paral·lela a la difusió de la morera, durant la primera meitat del segle XVI, s'hi degué produir un procés de readaptació i reconversió industrial, mitjançant el qual, no sols aquesta comarca, sinó bona part del territori valencià esdevingué àrea de captació de fibra torçada amb què abastir, principalment, els tallers de la ciutat de Toledo.²⁹⁶¹

De bell nou, un dels nuclis poblacionals que més patí aquesta significativa substitució de mitjans de producció fou l'Alcúdia, on, segons Vicent J. Vallés Borràs, arribaren a haver-ne mig centenar. Desconeixem les xifres exactes per a altres municipis, tot i això la presència de torns de gorra i debanadores era molt més comuna i nombrosa a les llars dels riberencs que no els telers. Talment fou així, que quan hom havia menester de mà d'obra, més que fóra en plena campanya de cria dels cucs, solia llogar menestrals «de València e altres ciutats del Regne, als quals [...] los és forçós de dexar ses cases, mullers y fills y anar a fer faena en los torns de dits llochs de la Ribera».²⁹⁶²

Això no obstant, l'assaig de l'alcudià també evidencia el particular estira-i-arroña que els torcedors del país del Xúquer mantenien amb els de la capital del Regne, els quals, d'acord amb l'opinió dels primers, com que cobraven per treballar a destall, acostumaven a mesclar fibres de distintes classes i a adulterar-les amb oli i greixos perquè augmentaren

²⁹⁶⁰ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 165.

²⁹⁶¹ Malgrat que la fibra valenciana també s'exportava a Andalusia, Catalunya, Aragó o inclús a França i a les ciutats del nord de la Península Itàlica, el ben cert és que la major part feia cap a Castella, principalment a Toledo, o bé romania a la ciutat de València. Han estat nombrosos els autors que han destacat aquesta orientació de la sericicultura valenciana durant el segle XVI i la seua funció com a territori proveïdor de matèria prima dels telers de Toledo. A tall d'exemple, veg. ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la seda...", op. cit., pp. 163-177; FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", op. cit., pp. 289-295; —, "El comercio marítimo...", op. cit., pp. 632-635; MUÑOZ NAVARRO, D., "«Per camins inusitats...", op. cit., pp. 229-241; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., p. 58; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 81-83; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 15-16, 51-52 i 55-56.

²⁹⁶² VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 12 i 33-34. Veg. també HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional. Moriscos...*, op. cit., pp. 30-32.

el seu pes. Al darrere de tota aquesta troca, però, el que hi s'hi amagava no era sinó una encoberta competència de qualitat-preu. No debades, per aqueixos motius, la producció de l'àmbit rural resultava sovint més barata i de millor factura que no la urbana.²⁹⁶³

LA RIBERA DEL XÚQUER: EL BASTIMENT DEL PARADÍS DE L'ARRÒS I LES MORERES

La Ribera del Xúquer es comptava ja a mitjan segle XV entre les comarques del regne de València amb un major nombre de terres irrigades. I per si fóra poc, els seus habitants no van dubtar a ampliar i millorar els recs durant les centúries següents. Talment fou així, que en poc menys d'una centúria la superfície que es beneficiava artificialment de les aportacions fluvials augmentà des de les 75.000 fins a les 100.000 fanecades. No debades, les aigües d'aquest riu, el més cabalós del territori valencià, i també les dels seus afluents han permés que els riberencs hagen pogut resoldre el principal inconvenient tècnic dels conreus de l'àrea mediterrània: la deficiència de pluges.

Tanmateix, en paral·lel a l'eficient aprofitament hídric, l'infatigable esforç i el treball d'un bon grapat de generacions d'hòmens i dones ha deixat una pregona petjada sobre l'entorn rural. Certament, hi hagut de tot: dessecacions d'aiguamolls, rebliments i desnaturalització d'espais palustres, rompuda de zones boscoses, desforestació, abancalaments, conversions de secà en regadiu.... També hi ha romàs un ric i quantiós patrimoni en forma d'assuts, sèquies, filloles, molins, sènies, entre d'altres. Tot plegat ha fet del país del Xúquer l'indret idoni on establir una potent agricultura amb finalitats mercantívoles. Pels seus camps han passat tota mena d'hortalisses, verdures, cereals o d'arbres fruiters; d'acord amb les necessitats i els interessos del moment. De resultes, la fesomia del seu paisatge agrari ha sofert nombroses metamorfosis. Precisament, una d'elles es produí a començaments de l'Edat Moderna, quan la vall del Xúquer, sense desmerèixer altres cereals (blat, forment, ordi, civada...), posà les bases per convertir-se en la terra de l'arròs i les moreres.²⁹⁶⁴ A principis del segle XVII, el cronista Gaspar Escolano ja se'n feia ressò:

²⁹⁶³ NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., p. 87; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 37-38. Sobre les activitats artesanals sederes que es donaren cita a la Ribera del Xúquer durant l'Antic Règim, veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 159-164.

²⁹⁶⁴ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 45-58, 66-70 i 79. Veg. també HERMOSILLA PLA, J., (dir.), *Las Riberas del Xúquer...*, op. cit.; PERIS ALBENTOSA, T. i ROMERO GONZÁLEZ, J., "El regadiu de la...", op. cit., pp. 107-140.

«Si hay campo fértil en el reyno de Valencia, son las dos riberas de Xúcar, por las sobervias cosechas que de todas cosas cogen en ellas, mayormente de seda y arroz, de forma que a ninguna otra provincia reconocen ventaja en la cantidad y calidad. [...] Sin duda, es una India lo que se saca en todo este paraje de seda, arroz, granos menudos, mahíz, vino y passas».²⁹⁶⁵

L'arròs fou una collita sorprenentment minoritària a les terres de la Ribera durant l'Edat Medieval. Contràriament al que cabria esperar, no hi existien—ni tan sols a la Ribera Baixa—vastes superfícies, dedicades al conreu d'arrossars, sinó que es limitaven a petits claps o esguits disseminats per l'espai agrícola; una mena de cultiu amb sentit ecològic allà on les condicions edàfiques feien inviable qualsevol altre esplet. D'açò es pot inferir que, per regla general, l'arròs s'hi solia circumscriure a les zones properes als ullals o als tolls i que l'aigua emprada se'n cenyia a la drenada per tal d'inundar els camps. La norma, però, la trencaven algunes àrees regades per la Séquia Reial d'Alzira, situades als termes d'Alberic i Benimuslem.

Tot va canviar, però, al segle XVI. L'eliminació de la navegació de sirga pel Xúquer i la construcció de canalitzacions i séquies d'alimentació fluvial beneficiaren notablement l'expansió dels arrossars pel litoral, fins a configurar eixa potent imatge que encara roman com a distintiva de la comarca. La transformació de l'entorn rural fou tan accelerada que, el 1557, Cullera havia assolit ja la gens menyspreable quantitat de 6.000 fanecades i Sueca, que el 1543 ja en tenia 6.719 i una dècada més tard n'havien aconseguit incrementar la quantitat en vora un miler de fanecades. D'eixe mode, a les tradicionals marjals i territoris arrossaires d'Alberic i de les ribes del riu dels Ulls s'hi afegiren llavors, gràcies a la inusitada embranzida de l'orizicultura, dilatades extensions de novella plantació a la Ribera Baixa, les quals continuaren eixamplant-se durant el segle XVII.²⁹⁶⁶

Així les coses, val a dir que l'arròs esdevingué un revulsiu econòmic transcendental, perquè la rendibilitat era molt més elevada en comparació amb altres cereals; prop d'un cafís per fanecada.²⁹⁶⁷ Malgrat això, aquest conreu hagué de

²⁹⁶⁵ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. IV, cap. II, col. 672 i llibr. VIII, cap. XXIV, col. 907.

²⁹⁶⁶ ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra...* op. cit., vol. I, pp. 288-289; FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, op. cit., pp. 13-24, 75-76; GINER PEREPÉREZ, F., "Los riegos del Júcar...", op. cit., pp. 345-368; —, "La Germania de Cullera...", op. cit., pp. 319-346; SANCHIS IBOR, C., "Aiguamolls, marjals i sèquies...", op. cit., pp. 115-136. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 45-50, 54-55, 106, 194-195.

²⁹⁶⁷ FURIÓ I DIEGO, A., *Història del País Valencià...*, op. cit., p. 282.

sobreposar-se a contrarietats i coercions que miraren de limitar la seua expansió. Aquestes provenien essencialment de comunitats de regants, corporacions municipals i disposicions reials. Al darrere, tal com adverteixen els estudiosos, certament hi havia arguments de salut pública o inclús una defensa d'un model agrícola distint, més procliu a l'individualisme del llaurador; però sobretot amagava una important preocupació per la disponibilitat i l'ús dels recursos hídrics.²⁹⁶⁸ No debades, les necessitats d'humiditat i temperatura no eren poques. Per tant, a l'estiu, hom combatia la xafogosa calor riberenca amb l'augment del nivell de l'aigua.

Tanmateix, hi convivien diferents modalitats de cultiu. D'entrada, hi havia l'opció de fer-ne un planter i trasplantar-lo més tard o ensementar-lo directament. De vegades es triava una o altra opció depenent de les condicions edàfiques, encara la primera solia ser més profitosa. D'altra banda, els camperols del país del Xúquer, com resulta obvi, acostumaren sempre a mantindre les parcel·les negades mitjançant escorrenties, però també hi havia la possibilitat de criar-ne a través de continus regatges. A partir del Cinc-cents, es va optar clarament per extensions més o menys vastes, emperò concentrades. Altrament, el sistema d'escolament no podia funcionar o no eixia a compte i, a més, es corria el risc de perjudicar els terrenys dels voltants. Heus ací, el xoc de mentalitats tocant a la concepció de l'explotació de la terra. Això és, front a l'exercici d'una agricultura en singular, en què cadascú podia escollir allò que volia plantar, la quantitat d'adobs i l'aportació hídrica que requeria, els arrossaires apostaven més aviat per una col·lectivització de les decisions i inclús de la força de treball.²⁹⁶⁹

Almenys a la Ribera Alta, com apunta Tomàs Peris Albentosa, s'hi preferia la germinació en vivers o almàixeres i el posterior trasllat al camp, perquè tenia avantatges considerables. De primeres, permetia obtindre una collita d'arròs després d'haver segat el blat en el mes de juny. En segon lloc, el planter, a diferència de la sembra, proporcionava plantacions més regulars i rendibles. I finalment, també granaven un parell de setmanes abans, cosa que minimitzava els perills de les inclemències meteorològiques:

²⁹⁶⁸ Veg. a tall d'exemple, DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 95-106; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 104-106; VALLÉS BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany...*, *op. cit.*, pp. 137-138. Les raons de salubritat feien referència sobretot a les febres terciànes i el paludisme, malgrat que no hi hem trobat estudis referents al segle XVI. Veg. MATEU TORTOSA, *Arroz y paludismo. Riqueza y...*, *op. cit.*; PESET REIG, M. i PESET REIG, J. L., "Cultivos de Arroz y...", *op. cit.*, pp. 277-375.

²⁹⁶⁹ MATEU TORTOSA, *Arroz y paludismo. Riqueza y...*, *op. cit.*, pp. 56-57; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, p. 97.

les temudes pedregades, les inundacions fluvials o les pluges intenses que tornaven a inundar els camps, gitaven l'espiga i la feien malbé.

En qualsevol dels casos, els treballs començaven a la primavera i finalitzaven a inicis de la tardor. A les darreries de març o primeries d'abril, la llavor s'ensementava a les parcel·les d'horta properes als nuclis urbans, prèviament convenientment negades. L'arrancada i trasplantada es feia entre els mesos de maig o juny, de bon matí. Des d'aleshores calia birbar o desbrossar constantment per tal d'eliminar les espècies que competien amb l'arròs. Més tard, a les darreries de l'estiu, era menester espantar els predadors, normalment ocells que es menjaven els grans. Per acabar, estava la sega. Això no obstant, plantació i collita congriaven no sols a tots els arrossers, sinó també a centenars de regnícoles i jornalers forans que hi solien acudir en aquestes èpoques d'extrema sol·licitació.²⁹⁷⁰

Talment marginal durant els primers segles de dominació cristiana, el conreu de la morera degué emprendre, a la Ribera del Xúquer, el seu decurs expansiu abans que l'arròs. Malauradament, a hores d'ara manca una monografia a nivell comarcal acorde amb la seua rellevància perquè ho pose en clar. En el seu lloc, hom s'hi troba estudis parcials i d'àmbit local que, a banda d'abraçar sols poblacions concretes, no presenten una uniformitat cronològica ni documental; cosa que sovint fa inviable la comparativa. Malgrat això, convé pensar que la introducció a terres valencianes de la varietat d'origen asiàtic, la creixent demanda de matèria primera per part del Cap i Casal o la deslocalització d'una part de l'activitat manufacturera n'hi van resultar cabdals. Així doncs, a l'espera d'un estudi exhaustiu que situe el focus sobre el procés de difusió de la morera al context riberenc i en dictamine una cronologia, caldrà establir-ne més que siga una de provisional que bé podríem situar entre les darreries del Quatre-cents i les primeries del Cinc-cents.²⁹⁷¹

Certament, cal com assenyala Tomàs Peris Albentosa, degué tractar-se d'un expandiment imparable, però amb horitzons força desiguals i, per descomptat, gens

²⁹⁷⁰ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 98-100.

²⁹⁷¹ Tal com apunten Josep Antoni Domingo i Victor Oroval, els padrons de riquesa del reialenc alzireny manquen d'un elevat rigor en la indicació de l'ús de la terra, de manera que cal procedir amb cautela a l'hora de realitzar estudis sobre cadascuna de les superfícies dedicades a cadascun dels cultius. A açò cal afegir la sospita, no gens infundada, que a sovint la llarga vida dels volums com a guia del pagament de tributs, tendia a fossilitzar i a ocultar les transformacions que sofria el paisatge en el seu decurs. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 89-90; OROVAL TOMÀS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", op. cit., pp. 91-94. Veg. també PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 82.

uniformitzadors.²⁹⁷² A les baronies d'Alberic, Sumacàrcer i l'Alcúdia, a tall d'exemple, el cultiu hi assolí ràpidament certa entitat, de mode que a les primeries del segle XVI es comptava entre les collites principals.²⁹⁷³ A la vila i contribució d'Alzira, en canvi, aquest tipus d'arbratge encara romania, ben entrat el Quatre-cents, constret marginalment als corrals de les cases o als marges de les propietats, dels camps i dels camins.²⁹⁷⁴ Tanmateix, aquesta asseveració contrasta amb el fet que el 1501, Ferran el Catòlic, autoritzara l'alteració de les dates de celebració d'una de les dues fires anuals que tenien lloc a l'Illa del Xúquer—que passà del mes de setembre a maig i juny—a causa del «gran comerç de seda, fruites i altres coses de molt de valor».²⁹⁷⁵ Fet i fet, tant se val si la morera assolí una presència considerable més o menys tardanament, perquè finalment abasta tota la comarca i des d'aleshores la seua propagació fou inaturable.²⁹⁷⁶

Les referències documentals augmenten amb el transcurs de la centúria. Les Corts de Montsó de 1547, amb motiu de la revocació de la pragmàtica mitjançant la qual es prohibia l'extracció de madeixes de fibra, declararen que la seda havia esdevingut «lo principal fruit del Regne».²⁹⁷⁷ El 1563, Rafael Martí de Viciania va quantificar la producció de seda d'Alzira, Algemesí, Carcaixent i Guadassuar en 60.000 lliures.²⁹⁷⁸ El 1580, l'Alcúdia comptava amb vora 54.000 moreres. En efecte, era «la principal col·lecta» de la població, ja que «la major part del terme o quasi tot, està plantat de moreres», malgrat que aquestes eren més menudes i menys productives que les del

²⁹⁷² Hi hagué distints tipus de disposicions dins dels camps: uns pocs arbres a la vora de camí, en els llinars de les propietats o prop de les séquies; plantacions en garlanda, on s'alternava el cereal amb la morera; morerar clar, en què l'arbrat s'arrangera i ocupava tota la parcel·la però deixava fraus amples per a poder conrear altres coses i, finalment, morerar espès. Veg. ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra... op. cit.*, vol. I, pp. 294-295.

²⁹⁷³ GUIRAL-HADZIIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, *op. cit.*, pp. 492-496; PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, p. 78; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 15-22.

²⁹⁷⁴ PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*, pp. 93-97.

²⁹⁷⁵ FRANCH BENAVENT, R., «La seda en la...», *op. cit.*, pp. 129-130; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, p. 206.

²⁹⁷⁶ Algemesí, segons Josep Antoni Domingo, entre 1499 i 1602 passà de tindre poc més de 45 fanecades dedicades exclusivament a morera a posseir-ne vora 550. Una cosa semblant ocorregué amb Carcaixent, Guadassuar i altres localitats de la comarca. Veg. CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 74-75; CASTELL LLÀCER, V., «Evolució del paisatge arbori...», *op. cit.*, pp. 125-126; —, *El paisatge agrari d'Algemesí...*, *op. cit.*, pp. 44-46; DOMINGO i BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 91-92; OROVAL TOMÀS, V., «Aproximació al paisatge agrari...», *op. cit.*, pp. 85-101. Sobre Alzira veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*, pp. 96-98; —, «El cultivo de la...», *op. cit.*, pp. 135-137.

²⁹⁷⁷ GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado...*, *op. cit.*, pp. 179-180. Veg. el posicionament favorable a l'apertura de fronteres a l'eixida de la seda de Jaume Pujalt, síndic d'Alzira a les Corts de 1547. AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 03/119, ff. 24v-28v.

²⁹⁷⁸ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciania: Libro tercero...*, *op. cit.*, pp. 457-461. Tenint en compte que cada lliura de seda equivalia a 355-358 grams, el muntant ascendeix, aproximadament a 21'48 tones. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, *op. cit.*, pp. 169-172.

reialenc alzireny a causa de l'escassetat d'aigües i de les dolentes condicions edàfiques del terreny.²⁹⁷⁹ El 1581, les moreres ocupaven vora el 12 % de la superfície de regadiu d'Alfarb.²⁹⁸⁰ I al darrer terç del segle XVI, el monestir de Valldigna promulgà disposicions per tal de protegir-ne el cultiu i també en plantà a Benivaire i Sinyent.²⁹⁸¹ Fins i tot, els coetanis—propis i visitants—es meravellaven de:

«[...] lo gran augment y lo molt que han crescut los pobles de Guadasuar y altres de la Ribera del Xúquer, per haver creixcut los torns de tòrcer seda y lo comerç de la seda en aquells, per ço que han arrancat diversos arbres fruitals per a plantar, com de fet han plantat, moltes moreres en los camps y en molts altres han deixat de sembrar forments y, així mateix, ne han fet morerals, per ser la collita de seda la més principal y d'aquella se sustenten y viuen tots».²⁹⁸²

A les primeries del segle XVII, el cronista Gaspar Escolano es feu ressò de la prosperitat que havia comportat l'expansió d'aquest cultiu arbori en els camps de les poblacions de la vall del Xúquer:

*«La negociación de la seda es tanta que, de pequeños lugares, han venido a crecer y hazerse populosas villas, en razón de la inmensa riqueza que con ella acaudalan y con otras que de la seda resultan, quales son el trato de los capullos agujereados, del hiladillo, de las vetas o trenças y mantos que se texen del hiladillo y la incierta pero rica granjería de la simiente de los gusanos».*²⁹⁸³

Així mateix, Escolano no es cenyí a referències neutres, sinó que, no content amb això, propicià i aprofità els esments individualitzats com a pretext per a enaltir—fins i tot exagerar—els avanços de la sericicultura a viles i llogarets del país del Xúquer. Entre les absències més prominents, no obstant això, trobem la vila-mare: Alzira, i un dels poblats segregats: Algemesí, dels quals, Escolano, potser per no semblar excessivament reiteratiu, no feu al·lusió a res concret sobre aquest subjecte. Sobre els dominis dels Montagut i dels Castellví anotà que en *«el rico y caudaloso pueblo de La Alcudia [...] la cosecha de seda*

²⁹⁷⁹ PERIS ALBENTOSA, T., “El cultivo de la...”, *op. cit.*, p. 136; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, p. 16.

²⁹⁸⁰ ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra... op. cit.*, vol. I, p. 185; —, “Transformacions agràries en la...”, *op. cit.*, pp. 71 i 74.

²⁹⁸¹ CÍSCAR PALLARÉS, E., *La Valldigna, siglos XVI...*, *op. cit.*, p. 37; —, “Las “granjas” del Monasterio...”, *op. cit.*, pp. 145-176.

²⁹⁸² VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, p. 16.

²⁹⁸³ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. IV, cap. II, col. 672.

*finíssima que se saca della es una de las grandezas deste Reyno»*²⁹⁸⁴ o que a Carlet eren «ricos todos, por sus aventajadas cosechas de passas, seda y azeyte». De les senyories del duc de l'Infantado que «[...] son Alázquer, Alberique, Alcocer y Gavarda», indicà que «[...] la mucha seda y arroz que lleva todo su campo haze riquíssimos igualmente al señor y vasallos».²⁹⁸⁵

Entre els nuclis del reial patrimoni destacà la universitat de Guadassuar, que estimà que «será del sitio y número de vezinos que La Alcudia y todos hombres de valor y coraje, cuya hacienda consiste en las largas cosechas de arroz y seda»; Carcaixent, «[...] población poderosa y rica [...], la qual de flacos principios que tuvo, a fuerça de sus cosechas de seda, se á reforçado de suerte en nuestros días que es hoy de las plaças importantes del Reyno» i Castelló «[...] que es del rey y habitada de christianos viejos [...] es tan grassa y fértil toda esta tierra a causa de la caudalosa acequia que para regarla se toma del río Xúcar, que a ninguna reconoce ventaja en las cosechas de arroz y seda».²⁹⁸⁶ Sueca, «[...] de las ricas del Reyno por la gran cosecha de arroz, seda y azeyte», va estar l'únic exponent de la Ribera Baixa.²⁹⁸⁷

Les raons que impulsaren els riberencs a plantar moreres van estar ben diverses, malgrat que plegades en contribuïren a potenciar el procés expansiu. D'un costat hi havia la possibilitat d'augmentar la rendibilitat de les terres. No debades, com apunta Tomàs Peris Albentosa, aquest conreu arbori gaudí d'una difusió més aguda i primerenca en aquelles àrees de regadiu on la mancança d'aigües i l'ariditat solien fer perillar les sembradures. En efecte, les moreres no exigien abundants aportacions hídriques. Talment era així, que a l'àmbit riberenc se'n podien criar, fins i tot, a algunes terres de secà; a cient que el tamany i la qualitat de la fulla descendien considerablement. Precisament per això, esdevingué un complement agrari idoni per a les hortes amb una deficient irrigació, atés que en minorava els riscos naturals de perdre tota la collita. Una bona prova d'açò que diem van estar els llogarets d'Algemesí, Guadassuar i Carcaixent, al reialenc alzireny, o la vila de l'Alcúdia, on la morera adquirí una acrescuda rellevància i, al remat, es convertí en la

²⁹⁸⁴ *Ibidem*, llibr. VIII, cap. XXVIII, cols. 944-945 i cap. XXIX, col. 957.

²⁹⁸⁵ *Ibidem*, llibr. VIII, cap. XXXI, col. 974.

²⁹⁸⁶ *Ibidem*, llibr. VIII, cap. XXXI, col. 971 i llibr. IX, cap. XXVI, cols. 1193-1194 i 1196-1197.

²⁹⁸⁷ *Ibidem*, llibr. VI, cap. XXIV, col. 219. Segons Rafael Martí de Viciano «El termino de Sueca es de tierras muy gruesas e fructíferas, como lo denotan los árboles en él plantados. Es todo huertas que riegan en mucha parte de agua tomada del río Xúcar e en otra parte de aguas manantiales. Cógense en este termino trigo, cevada e azeite en abundancia, e más de siete mil cahízes de arroz. También se coge mucha seda en madexa». Martí de Viciano també diu de Cullera que «cogen en este término trigo, cevada, azeite, algarrobas, seda en abundancia y más de ocho mil cahízes de arroz». Veg. IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciano: Libro tercero...*, op. cit., pp. 157-158 i 475-476.

base d'un sector capdavanter i estratègic de l'economia.²⁹⁸⁸ A eixe respecte, el 1587, la universitat de Carcaixent, amb motiu de la causa que els en van instar les autoritats regnícoles en el tocant a les compres i vendes, va al·ludir que «ab ser lo terme de la dita universitat de Carcaixent molt chich, com dit és dessus, és també falt de aygua. Y axí no·s poden fer commodament forments, sinó molt poch, per la qual rahó se ha hagut de pendre per arbitre lo plantar moreres y fer seda, per no tenir altres esplets».²⁹⁸⁹

L'altre motor que propicià l'ampliació de la superfície agrícola dedicada a aquest arbrat fou la creixent demanda de seda, capitalitzada essencialment, d'un primer antuvi, pels telers del Cap i Casal i, en acabant, pels de les viles i ciutats castellanques, com ara Toledo. Així doncs, en contraposició a la fallida de la capital del Regne com a centre manufacturer de primera envergadura, el seu hinterland es convertí en una de les àrees de subministrament de matèria prima més importants d'Europa. Tanmateix, als pobles de la Ribera del Xúquer no sols hi acudien mercaders castellanques i valencians, també els hi havia d'italians, francesos, bearnesos, aragonesos o catalans. Val a dir, però, que els dos primers s'hi repartien la porció majoritària de la producció sericícola riberenca.²⁹⁹⁰ Amb tot, com bé assenyala James Casey, fou bàsicament «el dinamisme econòmic de Castella, no del País Valencià, el que motivava l'existència dels camps de moreres de la Ribera».²⁹⁹¹

Finalment, l'escassa fiscalització de la seda regnícola així com la situació geoestratègica del país Xúquer completaren el cúmul de motivacions que n'hi incentivaren el rotund triomf.²⁹⁹² No debades, la fibra granadina, que havia estat la principal font d'abastiment de la Península Ibèrica durant la Baixa Edat Mitjana, no podia competir en preu i qualitat amb la murciana i valenciana, atés que era un producte tradicional, i com a

²⁹⁸⁸ CASTELL LLÀCER, V., *El paisatge agrari d'Algemés...*, op. cit., pp. 44-46; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 50-53, 89-93 i 112-114; OROVAL TOMÀS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", op. cit., pp. 85-101; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 81; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 16-17; —, *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 208-220. Veg. també l'epígraf titulat: *El marc geogràfic: l'eixida natural de la Vall dels Alcalans i del Magre*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrellaçats*.

²⁹⁸⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 462, s. f.

²⁹⁹⁰ Veg. a tall d'exemple, CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 100-101; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 53-56 i 61. Veg. també el cas de Joan Cucaló, mercader de Xàtiva, que comprava seda per compte d'Antoni Olginat. Olginat era a l'hora un comissionat de Pere Cervera, mercader de la ciutat de Barcelona, i de Jacint Nucio, comerciant milanés. Tampoc convé deixar de banda el del milanés Antoni de Rinaldo Dadda, el qual residia a València des de 1530 i es dedicava a mercadejar arreu del Regne amb seda, capells. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 330 i 472, s. f.

²⁹⁹¹ CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 75 i 102-103.

²⁹⁹² ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra...* op. cit., vol. I, pp. 294-298; CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 74-75 i 103; FRANCH BENAVENT, R., "El comercio y los...", op. cit., pp. 566-569; —, "La evolución de la...", op. cit., p. 291 (veg. també la reedició d'aquests treballs a *Del "vellut" al espolín ... op. cit.*, pp. 17-79); PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 81-82 i 173-181.

tal, romania molt més controlat i gravat amb impostos. Evidentment, açò fou el que acabà per decantar la balança del costat dels riberencs, els quals entre 1520 i 1580 van estar capaços, si més no, de triplicar la seua presència als obradors de la ciutat del Tajo i a altres indrets de la corona castellana.²⁹⁹³

En resum, la morera esdevingué, juntament amb l'arròs, una de les bases del desenvolupament agrícola de la Ribera del Xúquer durant l'Edat Moderna. No per casualitat, ambdós cultius van abanderar el procés d'intensificació i d'accentuada orientació mercantil de l'economia de la planura riberenca, que tan palesament alterarà la fesomia del seu paisatge. El resultat fou un dels sistemes agraris més avançats d'Europa,²⁹⁹⁴ capaç de proporcionar una alta rendibilitat a canvi d'una ingent quantitat d'hores de treball. La combinació d'arbrat (morera) o ceps (vinya) amb cereals (arròs, blats, forments...) o hortalisses que, per si fóra poc, rotaven estacionalment sobre una mateixa parcel·la, feu possible que els llauradors riberencs aconseguiren diversificar la seua dieta i que mai no s'ho jugaren tot a una sola carta.

Certament, alguns grans, com ara el forment, havien adquirit ja una vessant especulativa i mercantívol abans que arribara la febre dels capells. Nogensmenys, amb la morera hom feia un pas més endavant. No debades, mentre que els cereals podien albergar propòsits un tant ambivalents, la recol·lecció de la fulla responia a una lògica netament comercial: criar any rere any les larves que, en haver completat les quatre mudes, segregaven la seda; un producte de luxe, els consumidors del qual sovint vivien a milers de quilòmetres. La morera, per consegüent, no servia per a l'auto-abastiment o per cobrir les necessitats alimentàries de les persones que hi habitaven a la vall del Xúquer. Ara bé, amb els diners de la venda de la seda els riberencs aconseguien satisfer tributs, censals i inclús pagar l'arrendament dels camps.

Arròs i moreres, per tant, van permetre que a la Ribera existirà una economia agrària capaç de barrejar de mode intel·ligent comercialització i subsistència camperola. Així les coses, primerament, la morera i, amb el temps, l'arròs, tendiren a ocupar les millors terres de cada localitat, de manera que els sucosos guanys dels morerars i els arrossars

²⁹⁹³ D'acord amb els càlculs realitzats per alguns estudiosos, la Ribera del Xúquer va arribar a produir un terç de la producció sedera valenciana. Veg. FRANCH BENAVENT, R., "El comercio y los...", *op. cit.*, pp. 566-569; —, "La evolución de la...", *op. cit.*, p. 291; —, "la seda en la...", *op. cit.*, pp. 130-132. Veg. també PERIS ALBENTOSA, T., "El cultivo de la...", *op. cit.*, pp. 135-139; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 15-16 i 61.

²⁹⁹⁴ Tomàs Peris Albentosa n'ha fet la comparativa. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 240-244.

contribuïren a l'acreciment del valor dels camps.²⁹⁹⁵ Tanmateix, convé no oblidar que la sericicultura no sols es limitava a una vessant agrària, sinó que abraçava un seguit d'activitats concatenades que també comprenien tasques ramaderes (la cria dels cucs) i d'artesanals o manufactureres (debanat, filat, torçut, tintat, teixit...). Heus ací l'extrema complexitat d'un procés productiu replé de riscos i que necessitava d'una extraordinària acumulació de treball abans d'arribar a la fase industrial.²⁹⁹⁶

LES XARXES VIÀRIES, ELS POLS D'ATRACCIÓ COMERCIAL I ELS TRACTES MERCANTÍVOLS DEL PAÍS DEL XÚQUER DURANT EL CINC-CENTS

En termes generals, les xarxes viàries valencianes d'Edat Moderna van estar hereves en els seus traçats bàsics, si més no, de les estructures camineres iberoromanes. Cal pensar, però, que amb el transcurs de les centúries s'hi hagueren de produir petits canvis o readaptacions, de la mateixa manera que s'hi abordaren milloraments com ara eixamplaments longitudinals i amplitudinals, ostensibles consecucions pel que fa a la funcionalitat i interconnexió de zones més o menys llunyanes o l'augment del nombre d'artèries, amb la consegüent complicació de l'entramat i dels possibles itineraris. No obstant això, l'escàs desenvolupament o l'elevat cost dels projectes de l'enginyeria civil i la fretura de recursos de la Monarquia Hispànica impossibilitaren que s'hi emprengueren ambiciosos projectes viaris de conjunt fins ben entrat el Set-cents.

Això fou així perquè, les responsabilitats del manteniment, així com les iniciatives de foment i d'ampliació en requeien sobre els peculis de les administracions locals o territorials, les quals tendiren a practicar-hi millores i reparacions o deixar de fer-ho en funció de les seues possibilitats econòmiques, necessitats i interessos. A tot açò calia sumar les conseqüències de la meteorologia o els condicionaments del medi físic (l'orografia, els llits de rius i barrancs, les zones marjalenques...), els quals complicaven el trasteig i obligaven a fer ús de bèsties de càrrega, al llom i a la gropa de les quals acostumaven a viatjar les mercaderies. Així les coses,

²⁹⁹⁵ *Ibidem*, pp. 92-93.

²⁹⁹⁶ Sobre la triple vessant agrícola, artesanal i ramadera de la sericultura, veg. CASTELL LLÀCER, V., "Evolució del paisatge arbori...", *op. cit.*, pp. 137-143; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 33-37, 89-92 i 159-167.

no pot sobtar ningú que la tònica dominant fóra el dolent o pèssim estat dels camins valencians.²⁹⁹⁷

En eixe sentit, com en tantes altres coses, la Ribera del Xúquer no era una excepció. Tot i això, convé assenyalar que es tractava d'una àrea privilegiada pel que fa a les infraestructures terrestres. De primeres, val a dir que pel bell mig de la comarca—aprofitant la planura al·luvial—creuava el principal eix de comunicacions de la façana mediterrània, el qual la connectava pel nord amb València, amb el principat de Catalunya i el regne d'Aragó, i amb Xàtiva, la zona meridional del Regne i els regnes de la corona de Castella, a través del port d'Almansa, pel sud. D'altra banda, l'elevada densitat demogràfica i la primerenca projecció mercantil de la seua economia (proveïdora de forments, queviures, fusta i seda al Cap i Casal i posteriorment de fibra a la ciutat del Tajo) afavoriren l'interés pel millorament de les xarxes viàries. Dit en altres paraules, el país del Xúquer es trobava estratègicament enclavat en el traçat que unia no sols les dos principals ciutats del territori valencià: Xàtiva i València, i les seues respectives eixides envers altres dominis i reialmes, sinó també en la cruïlla d'una de les rutes que posava en contacte els dos principals pols de la manufactura sedera ibèrica: València i Toledo.

Aquest important itinerari de llarg recorregut tenia una orientació nord-sud i exercia una enorme influència jeràrquica sobre l'atapeït teixit conformat per un bon grapat de caminals carreters de caire comarcal i municipal, dels qual sorgien també senderes de ferradura i viaranys que donaven accés a les nombroses partides dels termes municipals riberencs. Contràriament, però, al que hom podria pensar, la calçada del rei no hi presentava un sol recorregut. La planura al·luvial del Xúquer en permetia, tal com es pot observar al mapa, més d'un. Hi havia un parell. Inclús tres, si hom baixava pel litoral. Ara bé, el principal i més apte per al comerç era, sens dubte, aquell que ressegua, poc més o menys, l'antic traçat de la Via Augusta, trasmudada durant l'època foral en camí Reial; que esquivava, a l'oest, les elevacions muntanyoses i, a l'est, les zones palustres i marjalenques de la Ribera Baixa, i salvava l'obstacle principal—el decurs de ponent a llevant del riu Xúquer—a través dels dos ponts de pedra que convertien l'emmurallada vila d'Alzira en un destacat nus estratègic a nivell comercial, militar i comunicatiu: «*Claudo regnum et adaperio*».²⁹⁹⁸

²⁹⁹⁷ DIVERSOS AUTORS, *Història, Política, societat i...*, op. cit., pp. 88-89; FRANCH BENAVENT, R., "El comercio y los...", op. cit., pp. 621-624; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 173; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *La organización histórica del territorio...*, op. cit., pp. 79-82.

²⁹⁹⁸ CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 203-222; GUIRAL-HADZIIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, op. cit., p. 95; PERIS ALBENTOSA, T., *Història*

Una vegada hom deixava enrere la ciutat de València, la primera bifurcació es produïa a l'altura de Silla. En eixe punt s'obria un ramal secundari del Camí Reial que es dirigia envers la baronia d'Alginet. A l'entrant de la senyoria dels Cabanilles s'obria pas una ramificació que es dirigia cap a la foia i marquesat de Llombai. A l'eixida una altra s'encaminava a Carlet, mentre que la principal continuava dretament fins al llit del riu Magre, l'Alcúdia i els dominis dels Montagut, vorejava Montortal i el Ressalany, i prosseguia per Massalavés fins endinsar-se en les possessions dels Mendoza: Alàsquer, Alberic i Alcosser. En arribar al gual de la Paixarella o d'Alcosser hom havia de travessar el Xúquer amb barca, seguir després cap a Castelló de Xàtiva (actualment Castelló) i creuar el riu Albaida a Manuel per tal d'arribar a la capital de la comarca de la Costera. Talment com si haguera escollit el camí que passava per Alzira, molt menys difícils.²⁹⁹⁹

Els itineraris del camí Reial al seu pas per la Ribera del Xúquer

de la Ribera..., op. cit., vol. II, pp. 174-175; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, op. cit., pp. 195-203; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 14 i 101-104.

²⁹⁹⁹ Aquest trajecte es devia remuntar si més no a època musulmana. Basta amb endinsar-se una mica en la toponímia dels llogarets de la zona. Veg. CATALÀ i CEBRIÀ, J. i SANCHIS i MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 80; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXX, col. 974; MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, op. cit., pp. 299-301 i 448; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 22-29 i vol. II, pp. 176, 179 i 188-189; PONS ALÒS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, op. cit., pp. 14-15; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 108-110.

En canvi, si es triava la via de Silla cap a Benifaió i Almussafes, hom abastava Algemesí amb relativa facilitat, travessava la rambla quasi sempre seca del Magre—que com a l'Alcúdia no tenia pont—i marxava devers la Creu Coberta i el pont del riu dels Ulls. Des d'allí ja s'albirava Alzira, l'illa del Xúquer, que disposava d'altres dos imponents ponts que rebien el noms de sengles ravals: Santa Maria i Sant Agustí. Des d'allí, una vegada passat el pontet de Xàtiva, l'itinerari prenia Carcaixent, Cogullada i la Pobla Llarga i des de les portes de Sant Joanet enfilava a Manuel i Xàtiva.³⁰⁰⁰

La tercera alternativa passava per Cullera. Tot just en fer les primeres passes al sòl riberenc la calçada reial es bifurcava. Mirant de deixar de banda les terres marjalenques, s'adreçava a Sollana, Sueca i finalment es topava amb el Xúquer a Cullera. Es tractava d'un trajecte litoral, útil potser per continuar el viatge devers la Safor i la Marina, Gandia i Dénia, però que no pagava la pena si es volia anar a Xàtiva o a Castella. El seu principal handicap, com el recorregut que abocava el vianant al gual d'Alcosser, residia en la mancança d'infraestructures de pedra. De bell nou, el curs fluvial havia de salvar-se mitjançant petites embarcacions. A Cullera hi havia un pont de fusta sostingut sobre barques. L'altra possibilitat raïa en eixir-se'n de la ruta principal i cercar de creuar riu amunt per qualssevol de les barcaasses de Fortaleny, Riola, Polinyà i Albalat o bé arribar fins a Algemesí. Una pèrdua de temps i un decurs difícil per terres de marjal; penúries que no eixien a compte.³⁰⁰¹

En efecte, les infraestructures d'Alzira oferien una comoditat al vianant o al comerciant que decantaven la balança envers el que, sens dubte, era el principal ramal del camí Reial al seu pas per la Ribera del Xúquer. Les evidències són abundants i es troben pertot arreu. Aquest recorregut, però a l'inrevés, ço és, entrant per Almansa, fou el que el noble Nicolau de Popielovo hi degué recórrer, el 1484, per arribar al Cap i Casal.³⁰⁰² El mateix escollí el metge alemany Jeroni Münzer, el qual accedí a terres valencianes per Tortosa, abastà València i

³⁰⁰⁰ CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 203-222; LÓPEZ, T., *Relaciones topográficas e históricas...*, op. cit., vol. II, p. 75; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", op. cit., pp. 74-75; MARTÍNEZ PÉREZ, A., i MARTÍNEZ RUIZ, J. A., "Llibre de l'obra dels...", op. cit., pp. 81-177; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...* op. cit., p. 459-468; PELUFO CORTS, V. i PARRA BALLESTER, J. M., *Páginas de la historia de Alzira ...*, op. cit., pp. 86-87; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 174-176 i 181-185; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, op. cit., pp. 195-203; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 101-104.

³⁰⁰¹ FRESQUET FAYOS, R., *Vint processos criminals d'Albalat...*, op. cit., p. 113; GRANELL, LLEDÓ, J. B., *Historia de Sueca desde...*, op. cit., vol. II, p. 208; LÓPEZ, T., *Relaciones topográficas e históricas...*, op. cit., vol. II, p. 42; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 177, 181 i 190-191; PILES IBARS, A., *Historia de Cullera...*, op. cit., pp. 211, 371-376; PONS ALÒS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, op. cit., pp. 9-10; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 114-116. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, op. cit., pp. 115, 137-138, 192, 194-195, 218, 258.

³⁰⁰² GARCÍA MERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por...*, op. cit., pp. 321-322.

continuà per Alzira i Xàtiva cap a la zona meridional del Regne i Múrcia.³⁰⁰³ A principis del Cinc-cents, el francès Antoni de Lalaing, després d'acompanyar Felip el Bell i Joana la Boja fins a Granada, emprengué el viatge a la ciutat de València. Abordà el territori valencià per Cabdet, seguí per Moixent i Xàtiva i feu nit a Alzira. L'endemà partí devers la capital.³⁰⁰⁴ En el primer terç de la centúria fra Claude de Bronseval, frare cistercenc francès, decidí visitar els monestirs de l'orde. Així les coses, havent romàs diverses jornades a València, partí cap a Santa Maria de Valldigna. L'itinerari descrit no deixa lloc a dubtes: Catarroja, Silla, Almussafes, Cotes, Algemesí i Alzira. En altres paraules, tot i que anava a la Safor, estimà més oportú traçar el trajecte fins l'Illa del Xúquer i en acabant girar en direcció a la vall d'Aigües Vives, que no arriscar-se a anar-hi per Cullera.³⁰⁰⁵

De fet, el domini era tan aclaparador, que l'únic que en donà compte dels tres recorreguts fou el valencià Joan Villuga. L'autor del *Repertorio de todos los caminos de España*, va recomanar la ruta que travessava Alzira per anar de València a Alacant, passant per Xàtiva; de València a Múrcia, de València a Sevilla i de Barcelona a Granada i també de Barcelona a Sevilla.³⁰⁰⁶ En canvi, un tant inexplicablement, aconsellà la via de la barca d'Alcosser en la tornada de Granada a València.³⁰⁰⁷ I reservà el camí litoral que conduïa al pont de barques de Cullera per anar a Alacant per la Safor i la Marina.³⁰⁰⁸ Finalment, el cronista Felipe de Gauna relatà, a les acaballes del segle XVI, els moviments de la comitiva reial que acompanyava Felip III pel territori valencià. D'acord amb la seua narració, es van produir dos viatges entre Dénia i el Cap i Casal. El tram inicial del primer va transcórrer per terra fins a Cullera, on «*passando la puente de madera del caudaloso río Júcar*», van prendre barques per creuar l'Albufera fins a Catarroja i arribar a la ciutat del Túria. El segon, nogensmenys, s'efectuà completament per ferm: Cullera, Sueca, Sollana, Silla i València.³⁰⁰⁹

Talment com s'ha assenyalat adés, al marge d'aquests itineraris de llarg recorregut, que aglutinaven les infraestructures més notables, hi havia una atapeïda xarxa vial secundària conformada per carreres comarcals, sendes i senderes de ferradura que comunicaven els nuclis poblacionals riberencs entre sí i amb els municipis de les comarques veïnes. Per davall, jeràrquicament, sols hi havia viaranys i assegadors de caire local que conduïen a les partides de

³⁰⁰³ *Ibidem*, pp. 336-347.

³⁰⁰⁴ *Ibidem*, pp. 476-478.

³⁰⁰⁵ DE BRONSEVAL, C., *Viaje por la Valencia...*, *op. cit.*, pp. 59-64.

³⁰⁰⁶ COSTA OLLER, F., *Villuga comentado. Repertorio de...*, *op. cit.*, pp. 49-50, 52, 83-85 i 164.

³⁰⁰⁷ *Ibidem*, pp. 113-116.

³⁰⁰⁸ *Ibidem*, p. 81.

³⁰⁰⁹ DE GAUNA, F., *Relación de las fiestas...*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 88-107; vol. 2, pp. 883-903. Veg. també CHABÁS, R., "Segundo viaje de Felipe...", *op. cit.*, pp. 139-140.

terme o a determinats indrets de l'entorn rural. En termes generals, devien presentar un estat més dolent que no les calçades principals, però no per això eren menys usats. La combinació i interconnexió d'alguns d'ells permetien, fins i tot, desplaçaments llunyans.

Eixe era el cas de l'entramat d'estrades que des de la planura al·luvial—seguint el curs del Magre o no—s'enfilaven vers la foia i marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el port de Requena, de mode que feren d'aquests dominis dels Borja un punt estratègic de pas i trasteig entre els regnes de Castella i la Ribera del Xúquer; especialment tocant al contraban.³⁰¹⁰ De semblant manera, el resseguiment del Xúquer, aigües amunt, abocava el viatger a les portes de la vall de Càrcer o la vall Farta, on, en travessar el riu per Antella, Sumacàrcer o Tous, l'encaminava a la Canal de Navarrés, la Vall d'Aiora i a terres castellanès.³⁰¹¹ Finalment, eixits de l'Illa del Xúquer, el trajecte a través de la vall d'Aigües Vives permetia l'accés a la Safor per la Vall digna. Dretament, s'arribava a Gandia, Oliva, a la Marina i a la zona litoral meridional del Regne.³⁰¹²

La centralitat i importància de la vila d'Alzira, com a nus estratègic i vertebrador del territori, esdevé essencial per entendre que la major part d'aquests camins de caire comarcal o intercomarcal partiren des d'aquesta i es dirigiren cap a la foia de Llombai, passant per Guadassuar, l'Alcúdia i Carlet; vers Alberic a través de Benimuslem; devers Tous per Cabanyes, el Rossalany i Massalavés o envers la vila i honor de Corbera, Cullera i Sueca, entre tants altres. Evidentment, la capital del país del Xúquer no n'ostentava l'exclusivitat, sinó que altres centres poblacionals de menor transcendència politico-demogràfica, com ara Alberic, l'Alcúdia, Carlet, Cullera, Sueca o Castelló, també foren localitats destacades pel que fa a l'articulació de l'espai riberenc.³⁰¹³

³⁰¹⁰ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 436-438; BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, op. cit., pp. 148-150. Veg. també l'apartat del capítol precedent titulat: *El marquesat de Llombai i la baronía d'Alèdua en temps de don Carles de Borja i Castro*.

³⁰¹¹ CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 80-81; GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", op. cit., pp. 759-772; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 178.

³⁰¹² BODOQUE, A. i PÉREZ, A. V., "La toponímia de la...", op. cit., pp. 671-712; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 178; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *La organización històrica del territori...*, op. cit., pp. 79-82.

³⁰¹³ Sobre Alberic, veg. MIRALLES BRIZ, S., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit., pp. 1-8. En allò tocant a la vila d'Alzira i la seua contribució, veg. a tall d'exemple, GIL SAURA, E. i PERIS ALBENTOSA, T., "Toponímia, morfologia agrària i...", op. cit., pp. 67-99; LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira. Toponímia, imàgenes y...*, op. cit., pp. 25-126; LLÁCER BUENO, F. J., *De nominibus loci algemesiensibus...*, op. cit.; —, "Notes sobre la toponímia...", op. cit., pp. 97-114; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografia de Alzira en...", op. cit., pp. 71-141; OROVAL TOMÀS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", op. cit., pp. 90-91; PERIS ALBENTOSA, T., "Repertori toponímic del terme...", op. cit., pp. 13-23. Sobre Carlet i l'Alcúdia, veg. CASTÁN ESTEBAN, J. L., *Los cabañeros serranos. Trashumancia...*, op. cit.; PIQUERAS HABA, J., SANCHIS DEUSA, C., "La Trashumancia ibérico-valenciana...", op. cit., pp. 197-209; PONS ALÓS, V., "Documentos y sellos de...", op. cit., pp. 637-657; —, "La configuración de la

La posició geoestratègica privilegiada de la Ribera del Xúquer, juntament amb la seua potent economia agrària orientada, almenys en part, al mercat, propiciaren el desenvolupament de tractes comercials de notable importància i d'anada i tornada, els quals connectaren la comarca amb territoris força llunyans; tot sense descuidar els intercanvis de proximitat: de caire local, comarcal i regnicola. Els investigadors han tendit sovint a centrar la seua atenció en el trasteig mercantívol riberenc de llarg recorregut, en detriment d'aquell altre més immediat o de curt abast. Com relata Tomàs Peris Albentosa, a la vall del Xúquer, com a qualsevol altre indret del territori valencià, se'n van compaginar de diverses modalitats, a saber, barates, vendes directes a l'entrada de domicili, vendes ambulants, botigues i tendes especialitzades, mercats setmanals... També hi havia fires, tot i que mai no van tindre la transcendència de les castellanes.³⁰¹⁴

La centralitat de la vila d'Alzira dintre de la xarxa viària riberenca d'Alzira

baronía...”, *op. cit.*, pp. 207-208; Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 30-31. Pel que fa a Sueca veg. FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, *op. cit.*, pp. 39-41. Per a Castelló veg. MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, *op. cit.*, pp. 299-301.

³⁰¹⁴ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, p. 205.

Fires i mercats setmanals eren, sens dubte els encontres, de major significació econòmica, alhora que esdevenien complementaris. Les primeres tenien un caràcter anual i solien celebrar-se entre finals de la primavera i inicis de la tardor, moment en què els riberencs havien recol·lectat les seues collites i comptaven amb excedents o amb diners suficients com per a realitzar adquisicions i vendes excepcionals (quadrúpedes, eines per a llaurar, filament de seda, indumentària...). En canvi, a causa de la naturalesa hebdomadària dels segons, tot fa pensar que les famílies s’hi proveïen en aquests d’allò necessari per cobrir les seues necessitats més immediates.

De bell nou, a poc que hom indague sobre l’assumpte s’ensopegarà amb la centralitat macrocefàlica de la vila d’Alzira. L’Illa del Xúquer era l’únic municipi amb dues fires. Una d’elles, la que es portava a terme entre mitjan de maig i juny, era, per a més additament, la més antiga i destacada de la contornada. Ferran el Catòlic havia estat el qui, el 1501, l’havia traslladada de setembre a maig, pel «gran comerç de seda, fruites i altres coses de molt de valor» que lladoncs s’hi feien. L’altra tenia lloc a les vespres dels Nadals, per Sant Tomàs. Més enllà d’aquestes dues, solament restava la de Sueca, que tenia lloc a les primeries d’octubre i sobreeixia pels animals de treball (matxos, rossins i mules provinents, essencialment, de la Valldigna), potser les de Carlet i Alberic—si és que existien—especialitzades en el mercadeig de fibra de seda.³⁰¹⁵

El mateix ocorria amb els mercats setmanals. A la vila d’Alzira es celebrava—i encara actualment es munta—els dimecres i resultava, sense lloc a dubtes, el més rellevant del país del Xúquer. Lluny de l’esplendor i grandiloqüència de les fires, aquesta reunió hebdomadària no es circumscribia al proveïment d’aliments i productes de primera necessitat. A ella hi concorrien camperols i gents dels llogarets veïns, però també mercaders, comissionats i hòmens de negocis de la comarca i inclús de forasters. Es caracteritzava per l’elevat nombre i quantia de les transaccions. Per eixa raó, no era cosa inaudita que algunes de les compravendes de fibra de seda, que finalment eixien de l’Illa del Xúquer i del Regne sense haver-se manifestat als taulatgers ni satisfet els drets pertinents, s’hagueren aparaulat al caliu d’aquesta mena d’entcontres.³⁰¹⁶ A Sueca, com apunten Antoni Furió i Amado Burguera, també n’existia un, els divendres, que permetia

³⁰¹⁵ FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, op. cit., pp. 162-164; GARCÍA MARTÍNEZ, S., “La Ribera desde las...”, op. cit., p. 71; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 206-208.

³⁰¹⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415. Sobre robatoris a persones que havien acudit al mercat d’Alzira per a tancar alguna transacció, veg. PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 190-194 i 197-198.

els suecans desfer-se d'excedents i adquirir altres productes forans, com ara indumentària.³⁰¹⁷ Una cosa semblant ocorria a Cullera, a l'Alcúdia, a Carlet o a Alberic.³⁰¹⁸

Fora de les fires i mercats, cadascun dels nuclis d'habitatge disposava d'un determinat número d'establiments, botigues i tendes, on els pobletans hi acudien per tal de proveir-se d'aquells productes de què eren deficitaris. El municipi controlava aquests negocis mitjançant el mostassaf, l'encarregat de contrastar els pesos i mesures, de comprovar la bona qualitat dels queviures i mercaderies, de vetllar per l'observança dels preus que els havien sigut assignats oficialment o compel·lir a senyalitzar les llars d'aquells que decidien vendre part de la seua producció agrícola a les seues llars i peu de carrer, entre d'altres.³⁰¹⁹ També hi havia comerç ambulat i barates més o menys espontànies entre els veïns. I quan els comptants faltaven no era estrany ni desacostumat vendre a ratlla.³⁰²⁰

De tot plegat, el que s'extrau és que per sobre de l'intercanvi o mercadeig merament local hi havia un altre de comarcal i intercomarcal que tenia el seu focus principal i més destacat a la vila d'Alzira, al darrere del qual n'hi havia altres com ara Carlet, l'Alcúdia, Alberic, Sueca o Cullera. Entre ells hi havia una fluïda interconnexió basada en un continu bescanvi d'articles. Així les coses, les poblacions situades a l'interior del país del Xúquer proporcionaven oli, vi, garrofes o espart, entre d'altres; mentre que des de la planura irrigada arribaven arròs i de vegades altres esplets i hortalisses. Normalment, aquest trasteig mercantívol aprofitava l'anada i la tornada, de mode que hom transportava d'una zona a l'altra els excedents per a cobrir les mútues necessitats.³⁰²¹

El mateix ocorria amb el comerç riberenc de llarga distància. Alzira i la seua contribució, en primer lloc, i en acabant Alberic, l'Alcúdia, Carlet, Sueca o Cullera, feien les vegades les funcions de centres aglutinadors on s'amuntegaven els productes susceptibles d'exportació (madeixes de seda, arròs, panses, vi...), i on arribaven prompte

³⁰¹⁷ BURGUERA SERRANO, A. DE C., *Historia fundamental documentada de...*, op. cit., vol. I, p. 590; FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià...*, op. cit., pp. 162-164.

³⁰¹⁸ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 209-210; VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 30-31.

³⁰¹⁹ LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts...*, op. cit., pp. 24-25, 30-31, 36-38, 40-41, 45, 49-51, 65-67, 69-70, 71-74, 77-78, 83-84, 85, 88-89, 100-101, 105-108, 116-117, 132-133, 134-136, 139-143, 148-149, 151-152, 154, 157, 187-229.

³⁰²⁰ BENETÓ I FERRANDO, V., "La canya: pagar a...", op. cit., pp. 36-39.

³⁰²¹ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 211-212.

o d'hora els d'importació (blat, forments, teixits, fusta, espècies...).³⁰²² D'entre tots els gèneres que abandonaven els lliminars del Regne, com sabem, la fibra de seda era el de major consideració i el que presentava unes majors dosis especulatives. El seguia, tot i que de lluny, l'arròs. Amb tot, l'abast del negoci seder no ha pogut ser estudiat i conegut sinó de forma aproximativa. Les xifres obtingudes a partir dels registres oficials han de ser preses amb totes les reserves, atès que s'ajustaven ben poc a la realitat. Això les converteix en no fiables. No debades, la manifesta resistència de pobletans, mercaders i sericicultors a la fiscalització a què els volien sotmetre les institucions, els portava a l'ocultació del vertader muntant de les seues collites, cosa que els feia encórrer en frau de manifestació. A això caldria afegir el contraban.³⁰²³

La destinació predominantment castellana de la matèria primera sèrica, sustentada en el luxe, s'accentuà a mesura que avançà el Cinc-cents. El telers de Toledo i d'altres localitats de la Meseta no aturaren la seua demanda. Això no obstava perquè una part dels capells intentara abastir els obradors del Cap i Casal o eixira vers terres més llunyanes, per exemple, el nord d'Itàlia; tot i que també hi arribava a Catalunya o Aragó. La part més grossa de les compravendes es realitzava durant l'estiu, emperò el ben cert era que se'n produïen durant tot l'any.³⁰²⁴ En això, com en tantes altres coses, cadascú escollia el moment que li semblava més idoni i favorable per a vendre, d'acord amb les seues circumstàncies. I d'ahí que no tots els membres de les comunitats urbanes riberenques en participaren o se'n beneficiaren d'identica manera. No per casualitat, el retardament amb finalitats especulatives tant o més que les grans transaccions comercials eren sols accessibles a destacats membres benestants de la col·lectivitat.

Contràriament, la major part dels riberencs es veien abocats a vendre la seua producció de manera gairebé immediata per tal de satisfer tributs i censos, per fer front a despeses quotidianes o simplement per necessitat: per alimentar-se. La punyent urgència dels més desafavorits era aprofitada pels més acabalats (oligarquies locals, acaparadors, mercaders, arrendataris...) que, intel·ligentment, conferiren amb el temps una funció monetària a capells i madeixes de seda; mecanisme que els hi permetia desposseir cada

³⁰²² CASEY, J., *El Regne de València...*, op. cit., pp. 74-77, 94 i 98-104; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VI, cap. XXIV, col. 219; llibr. VIII, cap. XXIV, col. 908; cap. XXVIII, cols. 944-945; cap. XXIX, 957 i cap. XXXI, col. 974; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 213-214 i 218; SALVADOR ESTEBAN, E., *La economia valenciana en...*, op. cit., pp. 131-134, 142-143, 152, 292, 295-297, 353 i 359.

³⁰²³ Veg. a tall d'exemple DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 42, 52-53, 85, 91-92 i 112-115 i VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 39-63.

³⁰²⁴ Veg. a tall d'exemple, VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 55 i 61.

vegada amb més argücia a sectors de població més amples, gràcies a la seua preeminència política, social i sobretot econòmica.³⁰²⁵ Fins i tot, els botiguers i els tenders s'apuntaren, segons Tomàs Peris Albentosa, a aquesta tendència: anticipaven articles de consum, eines de treball, roba o aliments, entre d'altres, a canvi de rebre *a posteriori* la quantitat de fibra corresponent.³⁰²⁶

Tal com apunten Josep Antoni Domingo i Vicent Vallés, el mercat sericícola riberenc va estar, d'un primer antuvi, subjecte a la preeminència dels mercaders castellans. No obstant això, van bastar unes quantes dècades perquè començaren a reeixir i prendre protagonisme certs riberencs.³⁰²⁷ El que queda per a la discussió és si més no el grau d'independència dels autòctons pel que fa a les transaccions comercials. Dit en altres paraules, caldria dilucidar si els habitants del país del Xúquer compraven i venien seda en nom propi o si, per contra, es tractava d'intermediaris al servici dels prestigiosos agents estrangers. Evidentment, la resolució de la incògnita ha de passar per un model mixt, però resta la tasca més àrdua: determinar l'evolució temporal i valorar el predomini o paritat d'una asserció sobre l'altra.³⁰²⁸

En el Cinc-cents, un dels gèneres que sovint escassejava al territori valencià i també a la comarca de la Ribera, era el blat o el forment. Tal com es pot inferir dels treballs de Salvador Vercher Lletí, els habitants de la vall del Xúquer havien estat durant la Baixa Edat Mitjana exportadors assidus de tot tipus de grans. La ciutat de València n'hi

³⁰²⁵ En el plànol social, la seua riquesa i prestigi els reportava una situació privilegiada. No poques vegades es tractava de llauradors enriquits, cavallers i ciutadans que havien aconseguit introduir-se en l'aparell territorial del Sant Ofici. Tocant això, durant la visita de l'any 1567 l'inquisidor Francesc de Soto Salazar anotà tot un seguit de greuges i queixes formulades per les institucions del Regne, entre les que hi havia els familiars del Sant Ofici que acostumaven a extraure mercaderies sense pagar els drets pertinents, tot i que la Concòrdia de 1554 ho especificava en el seu capítol tretze. BNE. *Manuscrits*, 844, f. 44v (1567). BUV. *Vària* 9, f. 102v (11-5-1554). En la vessant econòmica, aquests individus solien controlar una porció gens menyspreable dels béns immobles, licitaven pels drets i impòsits o invertien en deute de caire privat com de públic, cosa que els reportava sucoses pensions anuals. En el terreny polític, solien copar els càrrecs i magistratures municipals. Tot plegat, els permetia mantindre contactes amb mercaders forans i tindre caudals suficients com per adquirir sumes importants de matèria primera de la resta de particulars més desafavorits. Queda per a la discussió, però, el discerniment sobre si es tractava de comerciants plenament autònoms o simples intermediaris al servici dels tractants de la capital del Regne, de la ciutat del Tajo o d'agents estrangers. En qualsevol dels casos, es tractava de les mateixes oligarquies que estaven enfrontades en bàndols; ço és en lliça per la riquesa, el poder i la preeminència social al dedins de la comunitat. Veg. també, DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 113-115; GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, op. cit., pp. 104-108; VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 51-55.

³⁰²⁶ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 217 i 224-236.

³⁰²⁷ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 114-115; VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 51-56.

³⁰²⁸ Veg. a mode d'il·lustració per a altres èpoques FRANCH BENAVENT, R. i ANDRÉS ROBRES, F., "Aproximación al estudio de...", op. cit., pp. 125-140; GIMÉNEZ CHORNET, *Desenvolupament capitalista en el...*, op. cit., pp. 125-126; Veg. també FRANCH BENAVENT, R., "La rellevància de la...", op. cit., pp. 458-460; FRANCH BENAVENT, R. i MUÑOZ NAVARRO, D., "Terratinents i burgesos: els...", op. cit., pp. 499-504.

fou un destí destacat.³⁰²⁹ Tanmateix, entre les acaballes del Quatre-cents i els inicis del Cinc-cents, aquests cereals van ser reemplaçats per l'arròs i les moreres. En efecte, la puixança sericícola juntament amb l'increment de la producció arrossera en precipitaren la progressiva substitució. Així les coses, el tradicional abastiment que precisava el Cap i Casal degué abocar els traginers cada vegada més a l'adquisició de blats de l'interior valencià, quan no a recórrer directament als procedents de terres aragoneses i castellaness o bé provinents d'altres parts més llunyanes de la Corona d'Aragó, com ara Sicília.³⁰³⁰

Per tant, el problema del proveïment de forments, lluny de solucionar-se, s'agreujà en el transcurs del segle XVI, especialment a mesura que la ciutat de València començà a perdre la mà en la confecció tèxtil de seda en favor de Toledo. Des d'aleshores, el volum de les importacions no feu sinó augmentar exponencialment i la carència fou sistèmica. A eixe respecte, esdevenen especialment il·lustratives les paraules de James Casey: «Seda per pa: dit cruament, aqueixa era l'estratègia del comerç valencià en temps dels Habsburg».³⁰³¹ La manca, per consegüent, comportava l'augment dels preus i la proliferació de tramats especulatius i crediticis que reportaven, una vegada més, sucosos beneficis per als individus més acabalats i perjudicava seriosament els més desfavorits. Per sort, a diferència del que ocorria amb la seda, que no podia ser considerada producte de primera necessitat, hi existia per als grans un potent correctiu basat en l'intervencionisme municipal. Aquest s'aconseguia a força d'originar dèficits en els comptes locals; descoberts que al remat s'obrien als préstecs de particulars, els quals eren normalment copats per les nissagues benestants. D'eixa manera, les elits locals es convertien en rendistes de les pensions que els satisfien els respectius consells municipals.³⁰³²

Es mirara per on es mirara sempre en resultaven guanys. Si bé les cambres o graners pobletans, on hom dipositava el forment, ajudaren a mantindre la pau social o almenys contribuïren a evitar l'esclat de revoltes i amotinaments per raons de manca

³⁰²⁹ VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals...*, *op. cit.*, pp. 75, 96, 116-117, 122, 135-145, 161, 194, 523, 525, 526, 529, 531-532; 535, 536, 550, 554, 559, 586, 587, 595, 597, 601-602, 608, 613, 622-623 i 626; VERCHER LLETÍ, S., "Els mercaders formenters d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 23-51. Cfr. GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, *op. cit.*, pp. 327-379 i RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de...", *op. cit.*, pp. 55-68.

³⁰³⁰ Sobre les importacions de forment i blat sicilià i inclús del nord d'Àfrica, veg., a tall d'exemple, MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts valencianes...*, *op. cit.*, pp. 214-215 o SALVADOR ESTEBAN, E., *La economía valenciana en...*, *op. cit.*, pp. 74-75.

³⁰³¹ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, p. 100.

³⁰³² Veg. els exemples exposats per BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, *op. cit.*, pp. 93-94; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 90; —, "Algemés, terra i riquesa...", *op. cit.*, p. 185; PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social...*, *op. cit.*, pp. 112-113 i 234-242.

de grans, detragueren els riberencs de les xarpes dels usurers o si més no asseguraren l'abastiment per tal de poder tornar a plantar els camps, en les anyades en què la necessitat havia obligat a consumir fins i tot les reserves; no era menys cert que serviren també d'instrument de reproducció de la fortuna dels més rics. No debades, el dèficit es transformava en emprèstits, per a pagar els quals calia incrementar els impòsits i introduir cises sobre el consum. I ben mirat, resultava més segur i profitós prestar a l'ens de govern i administració pobletana que no a particulars.³⁰³³

Fet i fet, val a dir que el tracte comercial de les centúries modernes estimulà l'aparició o bé acabà per consolidar una mena de burgesia autòctona de caire mercantívol, però amb fortes bases agràries, que s'hi enriquí i s'hi nodrí d'un trasteig d'anada i tornada que transportava a Castella i a altres parts de la geografia hispànica, bàsicament, seda i arròs i importava blats, forments i bèsties de càrrega.³⁰³⁴ A més, com hem pogut constatar en capítols precedents, aquest tràfec mercantil propicià que no pocs acabalats riberencs—sobretot d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar—obriren els seus horitzons i establiren contactes, amistats i vivències que sens dubte contribuïren a despertar inquietuds de projecció sociopolítica. Heus ací un element potenciador de les segregacions municipals que sobrevingueren sobre el reialenc alzireny durant segona meitat del segle XVI.

Per acabar, malgrat que el comerç predominant fou el terrestre, no convé oblidar el fluvial i el marí. A partir del segle XV, la proliferació d'assuts des de Cullera fins a Alzira, per tal de regar els arrossars de la Ribera Baixa, precipità la desaparició de la navegació a la sirga pel riu Xúquer. Així les coses, les creixents dificultats derivades del desenvolupament i millorament agrícola impossibilitaren des d'aleshores l'anyenca arribada de les embarcacions estibades de mercaderies fins a les portes de l'Illa del Xúquer. En contraposició a açò, la flotació de troncs des de les serralades de Conca, riu avall, esdevingué cada vegada una activitat més notable. D'eixa manera, la fusta de l'interior castellanoaragonés podia abastar el litoral valencià i des d'allí ser redistribuïda entre els principals i potencials nuclis urbans consumidors: Alzira, Xàtiva, València, Gandia, juntament amb altres viles i ciutats valencianes i abastar inclús Barcelona.

³⁰³³ HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional. Moriscos...*, op. cit., pp. 27-40; MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianas...*, op. cit., pp. 248-264.

³⁰³⁴ CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 74-75 i 106; PERIS ALBENTOSA, T., "El cultivo de la...", op. cit., pp. 135-139; OROVAL TOMÁS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", op. cit., pp. 85-102; FRANCH BENAVENT, R., "El comercio y los...", op. cit., pp. 566-569; FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", op. cit., p. 291.

Especial importància adquiriren en aquest sentit guals i peanyes com les de Tous, Antella, el Ràfol, la Paixarella, Alcosser, Alzira, Pardines o Cullera.³⁰³⁵

Pel que fa al comerç marítim, Cullera era l'únic port destacat. Dels seus molls eixí durant el Cinc-cents una part dels excedents de la producció agrícola riberenca. Segons Emilia Salvador, es tractava d'una infraestructura secundària, però que complementava les deficiències portuàries de la ciutat de València. Per consegüent, Cullera es convertí en un indret freqüentat per tractants que treien capells i madeixes de seda i potser també llavor de cucs. Tot plegat es conduïa vers les ciutats del nord de la Península Itàlica. La fusta que hi arribava pel riu acostumava a prendre destí al Cap i Casal. Emperò, sens dubte, l'arròs fou el producte estrela. A mitjan segle XVI, no pocs vaixells acudien a Cullera per tal de proveir-se'n. Barcelona, Tarragona, Tortosa, Mallorca, Lisboa, Cadis, Nàpols o els Països Baixos es comptaven entre les seues destinacions. Contràriament a això, l'arribada de mercaderies era diminuta, insignificant.³⁰³⁶

LA CIUTAT DE TOLEDO DURANT EL CINCCENTS: CENTRALITAT I SATEL·LITZACIÓ DEL TERRITORI PENINSULAR

Sembla que no pocs literats i coetanis van emprar adjectius com ara «ric», «rica», «gran» o bé substantius com «glòria» o «llum», entre d'altres, a l'hora de sintetitzar amb pocs mots la conjuntura especialment favorable per la qual travessà de la ciutat de Toledo durant el segle XVI. A tall d'exemple, a *La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades* (1554), el protagonista narrà que el seu amo cego va decidir deixar Salamanca per tal de «venir a tierra de Toledo, porque decía ser la gente más rica,

³⁰³⁵ ARCINIEGA GARCÍA, L., "El abastecimiento fluvial de...", *op. cit.*, pp. 99-134; BENETÓ I FERRANDO, V., FERRER SANCHIS, V., "El Ràfol, portal de...", *op. cit.*, pp. 117-143; FURIÓ DIEGO, A., MARTÍNEZ L. P., "Assuts i molins sobre...", *op. cit.*, pp. 580-581; GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772; MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, *op. cit.*, pp. 280-281 i 286; MARTÍNEZ ARAQUE, I., "La organización del trabajo...", *op. cit.*, pp. 845-856; PIQUERAS HABA, J., i SANCHIS DEUSA, C., "La conducció fluvial de...", *op. cit.*, pp. 195-214.

³⁰³⁶ GINER PEREPÉREZ, F., "La Germania de Cullera...", *op. cit.*, pp. 326; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 194-203 i 215; PILES IBARS, A., *Historia de Cullera...*, *op. cit.*, pp. 273-274; RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de...", *op. cit.*, pp. 61-62; SALVADOR ESTEBAN, E., "La Ribera en los...", *op. cit.*, pp. 67-77.

aunque no muy limosnera».³⁰³⁷ Poc abans, el 1548, Pedro de Medina va escriure: «*Esta ciudad es muy rica, de mucho trato. Biven en ella más de diez mil personas con la labor de lana y seda*». El mateix havia manifestat un parell de dècades abans el cronista Lucio Marineo Sículo (1530).³⁰³⁸ Així mateix, Miguel de Cervantes a la seua obra *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* (1617), descrigué com Periandro, en arribar a la «*gran ciudad de Toledo*», la titllà de «*gloria de España y luz de sus ciudades*», «*ciudad santa*» o «*claro espejo*».³⁰³⁹ Finalment, quan ja aquesta urbs havia perdut la seua anterior vitalitat, Francisco Gómez de Quevedo, en una de les seues poesies, referí: «*Toledo, la rica*».³⁰⁴⁰

L'esplendor econòmic de la ciutat del Tajo durant el Cinc-cents resulta un fet quasi inapel·lable, incontrovertible. I per a més inri, albergà la cort de Carles V i hom li adjudicà l'apel·latiu de «Ciutat Imperial», de manera que hi esdevingué l'epicentre de totes les mirades. De resultes, a base d'alimentar el mite, tant els viatgers com els autòctons s'encarregaren de projectar una imatge de metròpoli acabada i opulenta, que no li feia del tot justícia o que almenys entrava en contradicció amb la presumpta austeritat castellana.³⁰⁴¹ La historiografia tradicional també hi ha contribuït ostensiblement a propagar aquesta icona. De fet, Toledo ha romàs en un lloc prominent dins de l'imaginari identitari castellà i—per extensió—espanyol, fins als nostres dies. Nogensmenys, per tal explicar la seua perllongada decrepitud fins ben entrat el segle XX, es va tendir a situar en el 1561, any en què Felip II decidí traslladar-ne la cort a Madrid, el començament de la seua crisi i posterior declivi.³⁰⁴²

El ben cert, però, fou que, la pretesa Ciutat Imperial no va ostentar sinó ocasionalment i durant un període breu—o almenys més curt que Madrid i Valladolid—la «capitalitat fictícia» d'una Monarquia Hispànica, en què els sobirans, malgrat residir i governar principalment des de la Corona de Castella, continuaven mantenint la seua

³⁰³⁷ ANÒNIM, *El Lazarillo de Tormes...*, op. cit., p. 20. Veg. també la versió digital de la Biblioteca Virtual Miquel de Cervantes: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/la-vida-de-lazarillo-de-tormes-y-de-sus-fortunas-y-adversidades--0/html/> [consultat a 25-4-2018].

³⁰³⁸ DE MEDINA, P., *Libro de grandezas y...*, op. cit., f. 87r. Lucio Marineo Sículo, en esmentar totes les excel·lències de Toledo, va ressaltar «*la labor y exercicio de lanas y seda, por las quales cosas biven en esta ciudad más de diez mil personas. Es, demás desto, la ciudad muy rica por los grandes tratos de mercaderías*». MARINEO SÍCULO, L., *De rebus Hispaniae memorabilibus...*, op. cit., f. 12r.

³⁰³⁹ DE CERVANTES, M., *Los trabajos de Persiles...*, op. cit., llibr. III, cap. VIII, f. 147r-147v. Veg. també la versió digital de la Biblioteca Virtual Miquel de Cervantes: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/los-trabajos-de-persiles-y-sigismunda--0/html/> [consultat a 25-4-2018].

³⁰⁴⁰ GÓMEZ DE QUEVEDO, F., *El Parnaso Español y...*, op. cit., p. 234.

³⁰⁴¹ MONTEMAYOR, J., *Tolède entre fortune et...*, op. cit., pp. 15-29; NAVAGIERO, A., *Il viaggio fatto in...*, op. cit., ff. 7v-10v; PUYOL, J., «Jerónimo Münzer. Viaje por...», op. cit., pp. 247-253. Sobre l'austeritat castellana i el luxe de la societat, veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, op. cit., pp. 63-82.

³⁰⁴² LÓPEZ DE AYALA, J., *Toledo en el siglo...*, op. cit.; MARTÍN GAMERO, A., *Historia de Toledo, sus...*, op. cit.; —, *Los Cigarrales de Toledo...*, op. cit.

estructura polisindial. Contràriament a això, val a dir que el potencial socioeconòmic de Toledo no era per a res una conseqüència conjuntural, un fruit de l'acolliment de la Cort, sinó que més aviat obeïa al seu pes específic dintre la complexa xarxa de ciutats i viles castellanes. En efecte, des de les darreries del segle XV, la ciutat del Tajo començà a reunir molts altres rètols o etiquetes. Sens dubte, ara mateix ens convé ressaltar la seua condició de centre capdavanter de les manufactures de seda, estatus que li va prendre a la capital del Regne en el primer terç del Cinc-cents.³⁰⁴³ Emperò n'hi va haver altres.

D'entrada, es tractava, demogràficament parlant, d'una de les urbs més poblades dels dominis castellans, juntament amb Còrdova, Granada, Sevilla i Valladolid. El 1503 albergava aproximadament 25.000 ànimes, que s'havien convertit en més de 31.000, el 1528. Tres decennis més tard, el 1561, rondava les 50.000, xifra que havia superat sobradament el 1569. El seu sostre, però cal cercar-lo entre 1571-1587, quan quasi abastà els 56.000 habitants.³⁰⁴⁴ Així mateix, Toledo no sols albergava una potent indústria de confecció de teixits de seda, sinó que també n'elaborava de llana. A això caldria afegir que havia esdevingut una dels més conspíquies pel que fa a la sastreria, els bonets i els llenços. Hom l'ha qualificada com el principal nucli draper de la Península Ibèrica.³⁰⁴⁵

I per si fora poc, la ciutat era des d'antany una cruïlla de camins. L'enclavament des d'on hi eixien i també hi arribaven les rutes comercials més importants de l'interior peninsular: nus imprescindible entre Saragossa i la Submeseta Nord amb la zona d'Andalusia (Còrdova, Sevilla, Granada, Algeciras...) i entre els regnes de Múrcia i València, a l'est, i Portugal a ponent. Al seu voltant s'organitzava la xarxa urbana de la Castella meridional. Tot açò plegat i unit a la reduïda rellevància de les ocupacions agropecuàries entre els seus veïns, posa en relleu, no sols el destacat caràcter urbà de Toledo, sinó també l'enorme força dels sectors manufacturer i comercial, els quals es van créixer davant les mancances i aconseguiren atraure el capital mercantil i satel·litzar a la seua conveniència bona part del territori peninsular. Fet i fet, l'aplec de persones, productes i idees vingudes de tan diverses contrades, junt amb l'afluència generada per la

³⁰⁴³ Veg. a tall d'exemple NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, p. 58; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 17-18.

³⁰⁴⁴ FORTEA PÉREZ, J. I., "Las ciudades de la...", *op. cit.*, pp. 47-50; GONZÁLEZ, T., *Censo de población de...*, *op. cit.*, pp. 20-22, 70-72 i 83-89; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 44-53. Cfr. SANTOS VAQUERO, Á., *La industria textil sedera...*, *op. cit.*, pp. 66-69.

³⁰⁴⁵ NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 17-18.

Cort o les nodrides colònies d'estrangers (genovesos, portuguesos, francesos...) li conferiren també un aire eminentment mercantívol, assenyat i cosmopolita.³⁰⁴⁶

Vet ací la imatge de la ciutat del Tajo en el seu punt culminant d'esplendor i riquesa. La mateixa que degueren contemplar els no pocs valencians i riberencs que, més que fóra de tant en tant, trastejaven pels polsosos i malmenats camins dels dominis hispànics amb els fardells de seda estivats als seus quadrúpedes, fins albirar la seua silueta retallar-se a l'horitzó. La instantània, però, amagava moltes realitats; si més no, les intrincades passeres i les consecucions que la urbs, els seus mercaders i els seus dirigents hagueren de saber assolir i aglutinar per tal que tot el procés d'encimbellament cristal·litzara amb notable reeiximent.

La carrera, com ho nomena Ángel Santos Vaquero, començà a mitjan segle XV.³⁰⁴⁷ De primeres, convé assenyalar que el solar peninsular, l'altiplà castellanoleonés i també l'antiga capital visigoda vivien, llavors, un període de prosperitat. La recuperació del rendiment agrícola i ramader anà aparellat a l'augment dels ingressos, a l'expandiment demogràfic, a un considerable desenvolupament urbà i en un important augment de les produccions manufactureres. Aquest creixement sostingut es perllongà, no exempt de petits períodes d'estancament, durant bona part de la centúria següent. A tall d'exemple, entre 1450 i 1570, la Corona de Castella multiplicà per dos la disponibilitat de forment i civada. La clau, no gensmenys, residí en l'eixamplament del contingent poblacional, atés que aquest fou menor i permeté l'increment de la renda per càpita; cosa que afavorí el desenrotllament industrial, la diversificació de les mercaderies i potencià els tractes comercials a llarga distància. Heus ací, en termes generals, també les raons de la ràpida expansió dels nuclis urbans amb vocació manufacturera i mercantil, no sols al territori castellà o hispànic, sinó a bona part del continent europeu.³⁰⁴⁸

Si apropem l'objectiu envers Toledo i la seua «terra», cal mencionar el vertiginós dinamisme que va experimentar, ja a inicis del Quatre-cents, el seu sector primari, el qual un centenar d'anys més tard havia ampliat més que notablement l'extensió agrària i havia

³⁰⁴⁶ BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el ...*, op. cit., vol I, p. 369; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., pp. 54-57; SANTOS VAQUERO, Á., *La industria textil sedera...*, op. cit., p. 25.

³⁰⁴⁷ SANTOS VAQUERO, Á., *La industria textil sedera...*, op. cit., p. 29.

³⁰⁴⁸ Veg. per exemple, BRUMONT, F., *Campo y campesinos de...*, op. cit., pp. 145 i 173-181; —, “El comercio exterior castellano...”, op. cit., pp. 179-190; CASADO ALONSO, H., “Crecimiento económico y redes...”, op. cit., pp. 284-287; GARCÍA SANZ, Á., “Auge y decadencia en...”, op. cit., pp. 11-27; MARCOS MARTÍN, A., “Los estudios de demografía...”, op. cit., pp. 247-268; —, *España en los siglos...*, op. cit., pp. 44-45; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., pp. 20 i 45-57; PÉREZ MOREDA, V., “El crecimiento demográfico espanyol...”, op. cit., pp. 55-71; WRIGLEY, E. A., *Gentes, ciudades y riqueza...*, op. cit., pp. 221 i 264.

vist créixer nombre de caps de bestiar. Fins i tot, la punyent demanda de terrenys i el lucratiu negoci d'exploracions parcel·laries que es duïen a terme mitjançant arrendaments curts, de durada anual, havia portat a l'ajuntament a permetre l'artifatge de deveses fins aleshores dedicades a la pastura.³⁰⁴⁹ Certament, llavors, la ciutat del Tajo també devia tindre poc d'agrícola i ramadera, però en tant que centre d'un vast sistema econòmic li arribaven els excedents d'aquest extraordinari augment del producte agropecuari, el qual va nodrir l'incipient desenvolupament d'aquest important burg castellà.

En efecte, es produí un influx bidireccional camp-ciutat força enriquidor. D'una banda es canalitzaven fins a l'entorn urbà toledà ingents quantitats de recursos provinents de la ruralia, mentre que, d'altra, l'antiga capital visigoda intensificà sobre el seu hinterland l'atractiu de caire laboral i comercial. En altres paraules, al potencial de despesa del clero i la noblesa s'afegí la dels pobletans de les viles i aldees properes, que hi trobaren una succulent escaparata de productes manufacturats. Tanmateix, hi esdevingué també mercat de demanda de mà d'obra. D'eixa manera fou que la població dels llogarets circumdants s'hi decidí a emigrar o bé entrà a formar part de les xarxes de producció dels nombrosos mercaders toledans. Així doncs, malgrat el seu caràcter eminentment eclesiàstic i militar, la urbs començà a reforçar la seua vessant artesana i mercantil.³⁰⁵⁰

No obstant això, a mitjan segle XV, la ciutat distava molt d'oferir la imatge cosmopolita i d'esplendor industrial que brindaria una centúria més tard. En el terreny tèxtil, per exemple, sols destacava com a productora modesta de draps de llana. La faceta sedera, tot i que no totalment ignota, era tan marginal que es circumscribia a l'elaboració de les toques i els cobriments de botons que eixien de les mans de jueus i conversos.³⁰⁵¹ En eixa mateixa línia, Ladero Quesada hi refereix únicament una dotzena de teixidors de seda, dos tintorers i un hort de morers per a la primera meitat del Quatre-cents i Carlé hi ha localitzat, per les mateixes dates, tres velluters.³⁰⁵²

³⁰⁴⁹ LÓPEZ GARCÍA, J. M. (dir.), *El impacto de la Corte...*, op. cit., pp. 290-291; LÓPEZ-SALAZAR, J., "la Mesta y el...", op. cit., pp. 292-295; MOLENAT, J. P., *Campagnes et monts de...*, op. cit., pp. 302-310; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, op. cit., pp. 45-49; RUIZ MARTÍN, "Pastos y ganaderos en...", op. cit., p. 57; VASSBERG, D. E., *Tierra y sociedad en...*, op. cit., p. 32.

³⁰⁵⁰ BOIS, G., *La gran depresión medieval...*, op. cit., pp. 20-26; GARCÍA SANZ, Á., "Auge y decadencia en...", op. cit., pp. 12-13 i 16-17; —, "Economía y sociedad en...", op. cit., p. 60; MARCOS MARTÍN, A., *España en los siglos...*, op. cit., p. 39.

³⁰⁵¹ ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la...", op. cit., pp. 169-170; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", op. cit., p. 120; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, op. cit., pp. 21-25, 50-51.

³⁰⁵² CARLÉ, M. C., "Mercaderes en Castilla (1252...)", op. cit., p. 191; LADERO QUESADA, M. Á., "La producción de seda...", op. cit., p. 127.

Per tant, tal com apunten Ricardo Izquierdo i Jean Pierre Molénat, l'enlairament de la sericicultura a Toledo, com a la resta de nuclis urbans de la meitat meridional de la Corona de Castella, no s'hi degué produir sinó en el darrer quart de Quatre-cents³⁰⁵³ i estigué lligat, una vegada més, a l'impuls dels genovesos, que s'afegiren als nombrosos comerciants toledans, al clima de bonança i desenvolupament socioeconòmic que va caracteritzar l'inici de l'Edat Moderna en el solar peninsular. No debades fou a partir de les darreres dècades del XV que aquesta novella dedicació hi experimentà una frenètica expansió.³⁰⁵⁴ Alguns estudiosos, com ara José María Nombela, han postulat inclús que l'arribada de draps de seda valencians pogué estar el que hi propicià i hi estimulà l'aparició dels tallers sericícoles.³⁰⁵⁵

No d'altra manera s'explica, a tall d'exemple, que els toledans no feren acte de presència a la ciutat de València fins a les darreries del segle XV, ben especialment a partir de 1485, atrets d'una manera o d'altra per l'apogeu sericícola del Cap i Casal. I entre els qui hi van arribar hi va haver de tot. Sobretot migrants, que hi feren cap per tal d'integrar-se en el seu mercat de treball, juntament amb castellans d'altres procedències, lígurs, catalans, aragonesos i un bon grapat de regnícoles; entre els quals, heus per on, s'hi trobaven riberencs d'Alzira, de l'Alcúdia o de Sueca. Els traginers i els tractants també hi van estar presents, tot i que el seu nombre fou molt més reduït. Entre els seus quefers figurava el regateig amb els arrendataris dels impòsits de la quema, peatge, mercaderia o del general amb la finalitat d'obtindre tarifes més favorables per les exportacions de velluts, setins, domassos, brocats i madeixes de seda fina.³⁰⁵⁶ Germán Navarro Espinach quantifica en deu les companyies que hi operaven l'any 1493.

El 2 de desembre de 1494, a la ciutat del Tajo es va promulgar la reial pragmàtica mitjançant la qual s'hi prohibia la importació de teixits de seda, la primera d'un llarg reguitzell, sota argument de propiciar i protegir el desenrotllament de la indústria local. Tanmateix, això no obstà perquè els negociants toledans continuaren trepitjant i sondejant

³⁰⁵³ IZQUIERDO BENITO, R., *La industria textil de...*, op. cit., pp. 8-11; MOLENAT, J. P., *Campagnes et monts de...*, op. cit., pp. 484 i 563-565. Així mateix, Alberta Toniolo no cita Toledo entre els centres manufacturadors de seda de l'Edat Mitjana. Veg. TONIOLO, A., "Los sefardites espanyoles y...", op. cit., pp. 43-73. Veg. també NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., pp. 170-171.

³⁰⁵⁴ La sericicultura era una activitat econòmica nova a la major part de ciutats castellaness, atés que solament Granada arrastrava una tradició consolidada d'origen musulmà. Veg. ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la...", op. cit., pp. 165-166 i 170-171; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", op. cit., pp. 120-121; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., pp. 24-25. Sobre el treball de la llana, veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., pp. 166-170.

³⁰⁵⁵ NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., p. 172. Veg. també, NOMBELA, J. M., "Gremialismo y organización de...", op. cit., pp. 83-94.

³⁰⁵⁶ GUIRAL-HADZIIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, op. cit., pp. 96-102.

les possibilitats de negoci que els oferia la capital del Regne. Sense anar-hi més lluny, el 1595 en trobem tractant d'adquirir un descompte en els drets de tot tipus de teles i fibres de seda. Nogensmenys, va estar entre 1506 i 1516 que acapararen el percentatge més elevat de contractacions, tot just quan Toledo ja despuntava com a centre manufacturer de considerable envergadura.³⁰⁵⁷

Front al probable estímulo valencià, la conquesta del regne nassarita de Granada, entre 1482 i 1492, fou cabdal, puix que brindà l'accés a la principal àrea productora de fibra de seda de la Península Ibèrica tant a l'antiga capital visigoda com a la resta de ciutats del migdia castellà. Talment fou així, que immediatament després de la contesa militar el capital comercial toledà es llançà sense escrúpols sobre la renda de la seda granadina, per tal d'acaparar-ne la tinença fiscal, el producte i els beneficis del seu comerç. També hi feren cap nombrosos artesans. De semblant manera, l'ampliació dels dominis hispànics a Ultramar esdevingueren a llarg termini un altre esperó per a la sericultura castellana, atés que al darrere hi havia un vast mercat, l'americà, potencial consumidor al que calia abastir. Així les coses, poc errarem si afirmem que l'enlairament de les manufactures sederes de la Corona de Castella prengueren cos entre 1480 i 1490, ço és, a les rerialles del segle XV.³⁰⁵⁸

Per eixes raons i moltes més, el model toledà, però, no fou exactament com el valencià. Malgrat que els genovesos van estar una vegada més transcendents pel que fa a la transmissió tecnològica, sembla que no ho van estar tant en la vessant econòmica i artesanal. Almenys això és el que hom n'extrau en establir l'anàlisi comparativa entre el paradigma dels dos nuclis urbans, tot a partir d'una lectura bibliogràfica. Potser la diferència més palmària rau en el paper central i decisiu que hi van exercir els seus mercaders. No per casualitat, tal com hem assenyalat adés, el gros del sector mercantil de la ciutat del Tajo hi estigué al darrere de l'immediat acaparament de les rendes derivades

³⁰⁵⁷ ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la...", *op. cit.*, pp. 170-171; IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, p. 200; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 120-121; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 44-45; —, *El despegue de la industria sedera...*, *op. cit.*, pp. 122-123; —, "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 209-210; —, "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, pp. 124-125; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 79 i 266.

³⁰⁵⁸ BEJARANO ROBLES, F., *La industria de la...*, *op. cit.*, pp. 25-27; CÓRDOBA DE LA LLAVE, R., *La industria medieval en...*, *op. cit.*, pp. 100-101; FORTEA PÉREZ, J. I., *Córdoba en el siglo...*, *op. cit.*, pp. 312-314; LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., "La seda en el...", *op. cit.*, pp. 40-41; MARTZ, L., "Toledanos and the kingdom...", *op. cit.*, pp. 103-124; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 120-121; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 172-173.

de la producció i el trasteig de la seda granadina; potser per anticipar-se a les maniobres dels genovesos.³⁰⁵⁹

Amb tot, les dissemblances entre València i Toledo no s'hi feren tan visibles a la bicefàlia i combinació tecnicoproductiva de l'enlairament. A començaments del segle XVI a la ciutat de Tajo, com a la capital del Regne a mitjan segle XV, encara predominaven els telers d'estret que elaboraven una reduïda quantitat de toques, passamaneria i altres teixits lleugers. Els seus menestrals, majoritàriament conversos o jueus, a més, presentaven una reduïda especialització. Heus ací el testimoni no del tot esborrat de la incipient indústria sedera toledana, la qual no degué conèixer els telers amples fins a l'arribada dels genovesos al girientorn de 1480. A partir d'aleshores i a mesura que s'endinsava els Cinc-cents, la tecnologia genovesa, l'art del vellut i derivats i les tècniques de treball s'imposaren de mode frenètic als gèneres preexistents. No obstant això, a diferència del que havia ocorregut al Cap i Casal, sembla que els toledans van substituir ben prompte els lígurs en la fabricació de la seda; cosa que ofereix complida notícia, una vegada més, de la fortalesa i la vitalitat del capital mercantil autòcton.³⁰⁶⁰

De fet, front a la política sempre erràtica i sovint desafortunada de la Monarquia Hispànica i l'estricta formalisme de les institucions locals, hom ha vist en la figura del mercader toledà dels segles XV i XVI el motor dels negocis tèxtils de la ciutat, l'eix al voltant del qual girava i s'organitzava la producció manufacturera. No debades, copava facetes tan diverses com ara la capitalització dels obradors de mestres *a priori* independents, la d'obtenció i preparació de la matèria primera, el procés de teixit o la seua posterior comercialització. D'acord amb Francisco José Aranda Pérez i José María Nombela els n'hi havia de dos tipus: els qui tractaven amb diversos gèneres i els qui es dedicaven exclusivament al negoci de la draperia, anomenats «*mercaderes de escritorio*». A aquests, a l'encop, es podien subdividir en tractants-fabricants, ço és, propietaris de les fibres i encarregats del seu repartiment arreu dels tallers domèstics, per tal d'obtindre el

³⁰⁵⁹ IGUAL LUÍS, D. i NAVARRO ESPINACH, G., “Los genoveses en España...”, *op. cit.*, pp. 267-268; LADERO QUESADA, M. Á., “La producción de seda...”, *op. cit.*, p. 138; LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., “Comercio exterior del reino...”, *op. cit.*, pp. 334-377; —, “La seda en el...”, *op. cit.*, pp. 51-52 i 54; MONTEMAYOR, J., “La seda en Toledo...”, *op. cit.*, pp. 121-122; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 174-175; SORIA MESA, E., “El negocio del siglo...”, *op. cit.*, pp. 415-444. Veg. també, MONTEMAYOR, J., “Quelques affaires génoises à...”, *op. cit.*, pp. 287-293.

³⁰⁶⁰ NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 175-178 i 267-268.

producte, i els netament comerciants, que únicament treballaven amb articles de consum.³⁰⁶¹

Tot i això, val a dir que aquesta classificació sovint resulta problemàtica portada a la pràctica, perquè es tractava d'un sector molt heterogeni. En altres paraules, al darrere d'aquesta general denominació s'amagaven realitats molt diferents, les quals transitaven fàcilment des del simple tender fins als hòmens de negocis. El darrers, certament, no posseïen un establiment per a vendre al detall, però controlaven les principals transaccions i solien organitzar-se en companyies familiars que trastejaven, normalment mitjançant comissionats, tota la geografia hispana. Alguns estudiosos els han quantificat, durant el segle XVI, en més d'un miler d'individus. Nogensmenys, solament un centenar d'ells arribaren a tindre una dedicació mono-sedera i no més d'una selecta dotzena n'acaparava la part més grossa del producte final i dels sucosos beneficis.³⁰⁶²

Una vegada més, l'absoluta supremacia del capital mercantil s'imposà en la realitat quotidiana de l'activitat manufacturera. Les entregues de diners o fibra de seda esdevingueren cada volta més habituals. No debades, la força del mercader sobre la matèria primera i la posterior comercialització residia en la disponibilitat financera de cabals en efectiu als quals els simples artesans no hi podia arribar quasi mai. José María Nombela ha calculat que un teler ample necessitava anualment al voltant d'un centenar de lliures de seda, les quals podien valer en el mercat quantitats astronòmiques, totalment apartades de les seues possibilitats. En eixes ocasions, el menestral s'hi veia totalment subjugat amb la considerable pèrdua de la seua sempre relativa independència.

D'ahí a la conversió en mà d'obra assalariada al servici dels interessos d'un home de negocis sols hi havia una passa. Fins i tot, existien estratègies de desposseïció dels mitjans de producció que romanien en mans de la mestria autònoma. Qualsevol deute o impagament solia comportar l'embargament de torns i telers, els quals, acte seguit, el comerciant lliurava de nou a l'oficial agremiat en concepte de lloguer, sota l'obligació de feinejar-n'hi en exclusiva. Amb tot, pareix que Toledo va albergar durant el Cinc-cents a més de mig centenar de mestres «*que tejen de suyo*». Hom els coneixia amb eixe apel·latiu perquè no estaven sotmesos a les ordres de cap tractant ni traginer i disposaven de tot el que havien menester per ser autosuficients. Compraven la seda de banada, filada i torçada

³⁰⁶¹ ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la seda...", *op. cit.*, pp. 174-175; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 126-127; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 149-150. Sobre la política municipal i reial veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 63-82 i 87-99.

³⁰⁶² ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la seda...", *op. cit.*, pp. 174-175; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 122-123.

o bé en brut i adjudicaven la feina a tallers domèstics de dins i de fora de la urbs (sistema de comandes). En eixe sentit, convé assenyalar que la manufactura rural estava subjecta a les ordenances de les corporacions de la capital i que hi coexistien diferents sistemes de producció, que anaven des del fabril fins a l'obrador allerat, passant pel *domestic system*; el *kaufsystem* i el *verlagssystem*.³⁰⁶³

A la ciutat del Tajo, l'associacionisme gremial havia nascut, en temps dels Reis Catòlics, per tal de donar resposta a les creixents necessitats d'organització i jerarquització del treball. Des d'aleshores i durant tot el Cinc-cents, l'aparició de noves agrupacions professionals i les aprovacions i modificacions d'ordenances foren una constant. Les més destacades pel que fa a la manufactura sedera van estar els tintorers (1525), teixidors o art de la seda (c.1529) i torcedors (1538), la major part d'elles associades a confraries.³⁰⁶⁴ En el seu interior, el sector dominant estava conformat per aquesta mena artesans benestants i independents, els quals des de les corporacions d'oficis, encapçalaren els moviments de contenció i mitigació dels agressius moviments d'un capitalisme mercantil que, a més, comptava amb representants i adeptes al dedins de les institucions polítiques locals.³⁰⁶⁵

En efecte, els contenciosos entre mercaders i menestrals sovintejaven, perquè els primers no dubtaven a aprofitar qualsevol esclatxa, per menuda que fóra, per fer valdre totes les seues possibilitats d'influir sobre l'ajuntament a l'hora d'imposar els seus interessos. A mitjan segle XVI, la discussió raïa en el mètode d'escolliment dels veedors,³⁰⁶⁶ en les prerrogatives d'inspecció o en el paper que jugaven els comerciants en tot el procés d'avaluació i control. No debades, els càrrecs de veedors solien extraure's del segment més acomodat del corporativisme; el mateix que habitualment redactava les reformes de les ordenances i es trobava contrapuntat amb els hòmens de negocis de la

³⁰⁶³ NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 137, 144, 150, 153-160. MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, p. 127.

³⁰⁶⁴ ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la...", *op. cit.*, p. 171; NAVARRO ESPINACH, G., *El Col·legi de l'Art...*, *op. cit.*, pp. 23-24; —, "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, p. 118; SANTOS VAQUERO, Á., "Ordenanzas del gremio del...", *op. cit.*, p. 224. Veg. també NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 94-97 i 114.

³⁰⁶⁵ Els teixidors acomodats eren els que ocupaven els càrrecs de veedor i també redactaven les modificacions de les ordenances gremials, que amb posterioritat haurien de ratificar el govern municipal de la ciutat i el monarca. Veg. ARANDA PÉREZ, F. J., *Poder municipal y cabildo...*, *op. cit.*, pp. 95-97 i 134; —, *Poder y poderes en...*, *op. cit.*, pp. 149-151; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 126-127.

³⁰⁶⁶ Els veedors tenien l'obligació d'inspeccionar els habitatges que estimaren oportú dins i fora de la ciutat de Toledo, fins a 20 llegendes a la rodona, qualsevol que fora la seua propietat i jurisdicció. Veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 100 i 157. Veg. també ARANDA PÉREZ, "Poder municipal, oligarquías urbanas...", *op. cit.*, pp. 109-120.

urbs castellana. Així les coses, a fi i efecte de minorar la pressió inquisitiva a què estaven sotmesos, tractants i traginers no tardaren a sol·licitar la facultat de visita als teixidors «*de suyo*», juntament amb veedors i sobre-veedors.³⁰⁶⁷

Així mateix, amb el temps, va cobrar força un altre motiu de litigi: la desnaturalització de la mestria i la seua conversió en mà d'obra assalariada, cosa que, a banda d'afavorir i reforçar notablement la posició d'aquesta mena de plutocràcia, permetia la seua intromissió en el cor mateix de l'organització gremial. Fet i fet, per tal d'atallar l'excessiu i preeminent poder dels mercaders al si del procés productiu, la reforma de les ordenances de l'Art de la Seda de 1554, va prohibir que cap comerciant poguera encomanar el teixit a ningú que no haguera aconseguit el grau de mestre, ni tampoc prestar-los diners. Paper mullat.³⁰⁶⁸

A eixes altures, Toledo ja havia esdevingut el principal centre seder de la Península Ibèrica i un dels més importants d'Europa a nivell tèxtil.³⁰⁶⁹ Uns anys abans, el 1548, Pedro de Medina havia escrit que a la ciutat del Tajo hi havia més de 10.000 ànimes que havien trobat sosteniment en les manufactures de la llana i la seda o en la posterior comercialització dels gèneres resultants.³⁰⁷⁰ El 1575 els jurats toledans xifraren en més de 10.000 i fins a 20.000 el nombre de persones que d'una manera o d'altra en depenien per assegurar-se la subsistència.³⁰⁷¹ Exagerades o no aquestes quantificacions, el ben cert era que la indústria drapera i les seues derivacions mercantívoles s'hi van convertir aviat en l'activitat econòmica més destacada, a causa de l'ímpetu dels mercaders i a la disposició d'una mà d'obra quantiosa.³⁰⁷² José María Nombela estima que, en el darrer quart del segle XVI, a la que fóra la Ciutat Imperial hi devia haver aproximadament 3.000 telers: 1.000 d'ample i 2.000 d'estret moguts essencialment per treball femení, que

³⁰⁶⁷ Els sobre-veedors eren els oficials de l'administració local introduïts a la major part d'ordenances a partir de 1552. Tenien l'obligació de supervisar les passeres dels veedors. Presenciaven les proves dels oficials que volien accedir a la categoria de mestres i acompanyaven els veedors en les visites d'obradors i botigues. Eren els qui designaven els veedors i els examinadors. *Ibidem*, pp. 88-89.

³⁰⁶⁸ *Ibidem*, pp. 151-155.

³⁰⁶⁹ *Ibidem*, pp. 278-282.

³⁰⁷⁰ DE MEDINA, P., *Libro de grandezas y...*, *op. cit.*, f. 87r. Lucio Marineo Sículo també havia esgrimit la mateixa xifra vora dues dècades abans. Veg. MARINEO SÍCULO, L., *De rebus Hispaniae memorabilibus...*, *op. cit.*, f. 12r.

³⁰⁷¹ MONTEMAYOR, J., *Tolède entre fortune et...*, *op. cit.*, p. 201.

³⁰⁷² Sobre les dificultats que entranya la quantificació objectiva del nombre de persones dedicades a la indústria tèxtil de Toledo y particularment a la sederia, veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 248-283.

plegats necessitarien cada any entre 160.000 i 200.000 lliures de fibra sèrica, potser més.³⁰⁷³

Precisament, si algun punt dèbil posseïa la sericicultura toledana era l'escassetat d'aquesta matèria primera. L'antiga capital visigoda, a diferència de Granada i València, mai no va produir una collita suficientment abundant com per poder nodrir els seus obradors. Per tant, el complet manteniment del seu dinàmic mecanisme productiu depenia de la delicada provisió d'un número convenient de madeixes de seda que, per força, havien de ser portades de fora dels seus dominis. No debades, el clima i les condicions naturals d'aqueixes terres no feien plausible la plantació de morers i moreres, com tampoc resultaven propícies per a la cria del cuc.³⁰⁷⁴ No obstant això, convé assenyalar que això no suposà cap handicap. Al contrari, el recurs a la importació no fou més que una tasca afegida a les nombroses que ja realitzaren les atapeïdes xarxes mercantils—replenes de comissionats— que va saber teixir el capital comercial toledà arreu del solar peninsular. Intel·ligentment, els comerciants de la ciutat del Tajo van aconseguir endinsar-se'n al mercat de les tres principals àrees de proveïment: els regnes de Granada, Múrcia i València. D'eixe mode, hom podia esquivar amb major facilitat les conjunturals inclemències meteorològiques, atés que l'escassetat de seda a un d'ells podia suplir-se amb les aportacions dels altres.

Toledo, a més, s'enclavava en la cruïlla de tots tres, en el centre. Així les coses, amb el temps i a colp de metàl·lic, transigiren i es convertiren en els seus satèl·lits; cosa que li donava dret a usar i prendre a la seua conveniència fibra de seda. Per tant, com més elevada era la demanda més s'expandia la sericicultura: les andanes i la morera. Des de les acaballes del segle XV, com s'ha assenyalat més amunt, no pocs i acabalats mercaders toledans van apostar fort per les rendes granadines. Segons sembla, l'antic regne nassarita experimentà també una notable rapidesa d'adaptació front al continu augment de la sol·licitació de matèria primera. El 1541, recuperat dels tràngols de la conquesta cristiana, la seua producció devia rondar les 90.000 lliures. Les xifres oficials de la *Contaduría Mayor de Cuentas*, el 1560, ofereixen una collita estimada en 135.000 lliures, quantitat que havia crescut fins a les 170.000 en les vespres de l'alçament morisc.³⁰⁷⁵

³⁰⁷³ NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 272-273. Veg. també MORALEDA I ESTEBAN, J., "Notas sobre la historia...", *op. cit.*, pp. 34-46; MORRAL I ROMEU, E., SEGURA I MAS, A., *La seda en España...*, *op. cit.*, pp. 74-76.

³⁰⁷⁴ HERRERA, G. A., *Agricultura general del campo...*, *op. cit.*, ff. 80v-81v i 209r-230r.

³⁰⁷⁵ LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., "La seda en el...", *op. cit.*, p. 50. Veg. també, CARANDE, R., *Carlos V y sus...*, *op. cit.*, vol. I, p. 198 i vol II, p. 333-334; GARRAD, K., "La industria sedera granadina...", *op. cit.*,

Una cosa semblant degué ocórrer al regne de Múrcia, on la cria de la larva i l'extensió del cultiu arbori amb què hom els alimentava no parà de guanyar adeptes fins que esdevingué l'activitat econòmica més destacada. Talment fou així, que a començaments del Sis-cents, ja s'havia convertit en la regió productora castellana més pròspera, la qual abastia els telers de Toledo i Còrdova en detriment de Granada. Aqueixa fama, meresqué, fins i tot, que Miguel de Cervantes ho immortalitzara a un dels passatges de la seua cèlebre obra *Don Quijote de la Mancha*.³⁰⁷⁶ Tanmateix, si ens atenim a les dades, Francisco Chacón, a través del pes de seda en el *Contraste*, quantifica els seus rendiments en poc més de 120.000 lliures a les darreries del segle XVI. Heus ací, de bell nou, les poc fiables referències de caire governamental.³⁰⁷⁷

També al regne de València, com sabem, la producció de fibra sèrica experimentà un considerable augment durant el Cinc-cents. A les comarques de l'Horta, la Safor, la Costera i, sobretot, la Ribera del Xúquer l'expansió de la morera i la proliferació de finestretes a les plantes més elevades dels habitatges n'eren el silenciós testimoni. José María Nombela l'estima en 100.000 lliures a finals de la centúria.³⁰⁷⁸ Sens dubte, es tracta d'una suma irrisòria, que no té en compte el contraban. Basta amb acudir als coetanis per posar-ho en evidència. El 1563, el cronista Rafael Martí de Vicià va quantificar en 60.000 lliures, solament la generada a Alzira i la seua contribució.³⁰⁷⁹ Hom podria pensar que exagerava. Nogensmenys, l'alfarràs de mossén Jeroni Lluquí, veí d'Alzira, comanador de l'orde de Sant Jaume i, el 1562, també arrendatari dels drets de la cisa de la mercaderia, n'avalua la xifra: 40.000 lliures pel cap baix.³⁰⁸⁰ Així les coses, no resulta desgavellat pensar que, en realitat, el muntant total de la seda que s'hi collia a terres valencianes hauria de ser molt més elevat. El 1580, devia rondar les 400.000 lliures.³⁰⁸¹

pp. 73-104. Sobre la sericicultura granadina i andalusa veg. FARGAS GARCÍA, A., "La seda en el...", *op. cit.*, pp. 39-64; GARCÍA GÁMEZ, F., "La seda en Andalucía...", *op. cit.*, pp. 65-98.

³⁰⁷⁶ «[...] habiendo andado como dos millas, descubrió don Quijote un gran tropel de gente que, como después se supo, eran unos mercaderes toledanos, que iban a comprar seda a Murcia. Eran seis, y venían con sus quitasoles, con otros cuatro criados a caballo y tres mozos de mulas a pie». Veg. DE CERVANTES, M., *Don Quijote de la...*, *op. cit.*, p. 63 (primera part, cap. IV).

³⁰⁷⁷ CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Murcia en la centuria...*, *op. cit.*, pp. 52-53, 264-265 i 274-280. Veg. també MIRALLES MARTÍNEZ, P., "El cultivo, la manufactura...", *op. cit.*, pp. 187-211; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 26 i 190; PÉREZ PICAZO, M. T.; LEMEUNIER, G., "La sericicultura murciana. Producción...", *op. cit.*, pp. 553-575; —, "El caso murciano...", *op. cit.*, pp. 101-119; TORRES FONTES, J., "Producción sedera murciana en...", *op. cit.*, pp. 29-37.

³⁰⁷⁸ NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, p. 280.

³⁰⁷⁹ IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Vicià: Libro tercero...*, *op. cit.*, pp. 457-461.

³⁰⁸⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, s. f.

³⁰⁸¹ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, p. 74; FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la...", *op. cit.*, p. 293; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional. Moriscos...*, *op. cit.*, pp. 31-32.

Els mercaders de Toledo empraren quasi sempre la mateixa tàctica: l'adquisició en origen, mitjançant comissionats. En altres paraules, expedien poders a terceres persones de la seua confiança, habitants a les zones productores, per tal que adquiriren el nombre de madeixes adient. Tanmateix, no faltaven ocasions en què, com relata Miguel de Cervantes, s'hi deixaven caure personalment o altres tantes en què eren els valencians els qui acudien a la Ciutat Imperial a vendre'n. Precisament, a la pujada de Zocodover, prop de l'hospital de la Santa Creu i del convent de Santa Fe—possiblement en el carrer que actualment rep el nom del cèlebre literat d'Alcalà d'Henares—hi havia quatre o cinc fondes o posades, una d'elles anomenada popularment «lo hostel del Valencià». No debades, estava regentada per Maties Ortís, natural de la ciutat de València, i per la seua muller Regina Geberici, d'origen vienés. A aquell i altres indrets solien trobar acolliment els riberencs i valencians que decidien fer cap a la urbs castellana.³⁰⁸²

La fibra de seda acostumava a arribar-hi de tres maneres distintes: bruta, ço és, crua en capell; filada, anomenada pèl, i torçada, en madeixa. En altres casos inclús tintada. Una vegada el comerciant en prenia possessió, li donava destí. Normalment, ordenava teixir-la, malgrat que, quan els convenia, també solien revendre'n. José María Nombela observa una clara evolució pel que fa a l'origen de l'abastiment. A inicis del Cinc-cents, els telers utilitzaven exclusivament la matèria prima provinent del regne de Granada. Era lògic, el capital mercantil de la ciutat del Tajo havia apostat fort pel control d'aquelles rendes de l'antic reialme nassarita. Per tant, convé pensar que la poca de valenciana i murciana que hi devia aplegar, ho faria de contraban o mesclada amb la granadina.³⁰⁸³

No obstant això, a partir del primer terç de la centúria, la valenciana començà a obrir-se mercat. La seua qualitat era bona i resultava més barata. En efecte, els mercaders toledans no hagueren de satisfer gaires taxes per la regnícola durant tota la primera meitat del segle XVI i això acabà per decantar la balança envers un comerç d'anada i tornada, que portava seda a diverses parts de la corona de Castella i prenia d'allà mateix els forments de què era deficitari el Regne. D'eixa manera, hom s'evitava també encórrer en frau de moneda.³⁰⁸⁴ Així doncs, la trajectòria ascendent que ja es palesava abans de l'alçament de Las Alpujarras, es convertí en evidència irrefutable a partir d'aleshores. La

³⁰⁸² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

³⁰⁸³ LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., "La seda en el...", *op. cit.*, p. 51; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 194-195.

³⁰⁸⁴ MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, *op. cit.*, pp. 168-176.

valenciana i la murciana substituïren la granadina. Aquesta tendència es feu visible, fins i tot, en la gradual pèrdua d'interés en el seu control fiscal i mercantívol.³⁰⁸⁵

Les tintures esdevingueren un altre handicap per a la indústria tèxtil toledana, atés que també havien de ser importades: el pastell burgalés, la grana i la cotxinilla americana, el brasil... Els genovesos retenien per a si el monopoli de la gala, usada com a mordent. Per contra, Toledo posseïa altres elements essencials per a la manufactura: aigua, llenya, oli i sabó o greda, aquesta per a llevar el greix als draps de llana. Tot i això, una volta més, la ubicació estratègica de la urbs castellana i les atapeïdes i esteses xarxes comercials salvaren la situació i feren de l'antiga capital visigoda una de les principals escaparates i centres re-distribuïdors de tints dels dominis castellans, a pesar que una gran part d'aquests s'empraven i es consumien als seus obradors.³⁰⁸⁶

Tanmateix, si per alguna cosa es van caracteritzar els artesans seders i sobretot els mercaders toledans va estar per l'enorme capacitat d'adaptació a la demanda del mercat i als nombrosos canvis de tendència que exigia la moda. No debades, els gèneres de seda resultants dels tallers sofriren canvis profunds en el transcurs del Cinc-cents. Així les coses, si bé a principis de la centúria s'hi observa un ventall reduït i poca diversificació, amb el decurs de les dècades s'assolí una ampliació de la varietat productora. En efecte, les primeres ordenances dels teixidors contemplaven pocs articles però tots eren d'una elevada qualitat: velluts, els predominants; domassos i setins. La preferència per aquestes teles cal cercar-la en l'expansió econòmica i en l'efecte de mimetisme que exercia la Cort. Durant la segona meitat del segle XVI, a les preexistents s'hi afegiren altres teixits més lleugers (velluts, tafetans i domassos lleugers, anafaiés...) i augmentà la presència dels tafetans. Es tractava de factures més barates que hi permetien l'accés a sectors més amples de la població a l'hora que hi acomplien la seua funció sumptuària. Això no obstant, el clero, la noblesa i les oligarquies hi continuaren apostant pels primigenis.³⁰⁸⁷

Per acabar, convé assenyalar que la destinació de tota aqueixa ingent mercaderia sèrica i llanera havia de ser, per força, comercialitzada al defora dels murs de la ciutat del Tajo. Certament, setins, domassos, velluts o tafetans esdevenien les vendes més importants dels traginers i tractants toledans. Això no obstant, no eren les úniques. Sembla

³⁰⁸⁵ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 74-75 i 106; FRANCH BENAVENT, R., "El comercio y los...", *op. cit.*, pp. 566-569; —, "La evolución de la...", *op. cit.*, p. 291; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 195-197 i 218; OROVAL TOMÀS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", *op. cit.*, pp. 85-102; PERIS ALBENTOSA, T., "El cultivo de la...", *op. cit.*, pp. 135-139.

³⁰⁸⁶ NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 199-201.

³⁰⁸⁷ MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 124-126; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 237-247.

que feien negoci arreu de la geografia hispànica. Compraven i venien robes i teles de molt diverses procedències: draps de Conca, Segòvia, Flandes i Bretanya; raixes de Florència, sedes de València i Granada, però no així de Còrdova; teixits de lli i de cotó, fustanys i holandes, entre d'altres. No els resultava difícil, atés que comptaven amb un entramat logístic envejable i la seua fama i reconeixement els precedien.³⁰⁸⁸ José María Nombela n'ha establert una periodització i evolució.

Entre 1506 i 1536, la producció tèxtil de la que seria la Ciutat Imperial comptava amb tres extenses àrees de difusió. D'entrada, estava el mateix nucli urbà, especialment a partir de la instal·lació de la Cort, però també les viles i pobles dels voltants. Tots plegats suposaven al voltant de 110.000 ànimes. A partir d'ahí, s'articulava l'exportació a llarga distància, en què apareixien Almeria, Còrdova, Granada, Múrcia o València, per citar-ne sols unes quantes. I per acabar, empraven les fires; atractiu irrenunciable per a qualsevol home de negocis. Alcalà d'Henares, Almagro, Medina del Campo, Medina de Rioseco, Pastrana, Tendilla, Villalón... De totes elles, Nombela destaca, d'una banda, Almagro, en tant que cruïlla entre Andalusia, Portugal, els territoris de la Submeseta Nord i la serralada Cantàbrica; i, d'altra, Tendilla per la seua proximitat a Guadalajara, Madrid i Conca, malgrat que la més important pel que fa al trasteig era la de Medina del Campo.

Les xarxes toledanes s'havien eixamplat unes quantes dècades més tard. Entre 1544 i 1568, l'entorn rural que envoltava la metròpoli continuava englotint una porció considerable de la seua manufactura tèxtil. Medina del Campo seguia sent la fira més destacada, encara que Medina de Rioseco i sobretot Alcalà d'Henares, en tant que esdevingué el mercat proveïdor de Madrid, a partir de 1561, guanyaren presència. Almagro es mantingué com a plaça essencial del tràfec amb Portugal, d'on arribaven peces de seda de Calicut.³⁰⁸⁹ Pel que fa al tracte amb ciutats i viles, val a dir que el seu nombre es veié acrescut amb la incorporació d'altres com ara Àvila, Conca, Madrid o Sigüenza. Nogensmenys, va ser Andalusia la que prengué la capdavantera, segurament a causa de la bonança econòmica i al creixent comerç amb Amèrica: Sevilla, emperò també

³⁰⁸⁸ NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 284-291.

³⁰⁸⁹ La seda de Calicut procedia de l'Índia. Els portuguesos es van encarregar de distribuir-la per Europa almenys fins al segle XVII. Toledo era una de les places on els portuguesos acostumaven a dur aquesta mena de costosíssims productes perquè foren adquirits pels més poderosos llinatges de la noblesa castellana. D'eixa procedència devien ser el brial i la savoiana de seda de Calicut que posseïa a mitjan centúria dona Elionor de Vilanova, filla del cavaller alzireny don Manuel de Vilanova. La presència d'aquesta peça d'indumentària a l'armari de la noble, certifica la intensitat de les relacions existents entre la ciutat de Toledo, la capital de la Ribera del Xúquer i el Cap i Casal. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 112-113. Sobre el comerç de seda procedent de Calicut, veg. BOYAJIAN, J. C., *Portuguese trade in Asia...*, *op. cit.*, pp. 43-47, 64, 77, 139-140, 205, 238; MAGALHÃES-GODINHO, V., *L'économie de l'empire portugais...*, *op. cit.*, p. 708.

Còrdova, Jaén, Úbeda, Ronda. A ella caldria afegir Cadis, port des del qual s'efectuaven els tractes amb el nord d'Àfrica.

En el darrer quart de la centúria, ço és, entre 1570 i 1599, Toledo prosseguia en el camí d'obrir-se portes, tot i les nombroses contrarietats derivades del canvi de cicle i dels problemes estructurals endògens.³⁰⁹⁰ La seua «terra» romania com a potencial adquiridora dels seus productes. Alcalà d'Henares substituï definitivament la resta de fires. Els contactes es tornaren directes amb Lisboa i de retop amb el món colonial portugués. La teranyina atapeïda teixida des de la ciutat del Tajo s'estenia per tot l'altiplà castellanoleonés, pels dominis de la Corona d'Aragó; especialment pel regne de València des d'on arribaven a Gènova. Des de Bilbao abastaven Anvers. I si durant un temps havia perdut l'accés mercantívol al Nou Món en favor de Granada, després de les Corts de 1591 el va tornar a recobrar; cosa que evità provisionalment la fallida.³⁰⁹¹

³⁰⁹⁰ Els estudiosos han atribuït la major part dels problemes estructurals de la ciutat de Toledo a la bel·ligerant política exterior dels monarques hispànics durant el segle XVI, cosa que incrementà la pressió fiscal sobre els súbdits; ben especialment sobre els castellans. Així les coses, l'augment de les alcabales (1574), la creació de l'impost de «*los millones*» (1590), juntament amb altres gravàmens de tipus municipal acabaren per empobrir i descapitalitzar les butxaques dels castellans. El trasllat provisional de la cort de Toledo a Madrid (1561), no afectà negativament, d'un primer antuvi, a la ciutat del Tajo, però a la llarga l'obligà a competir, amb desavantatge, pels recursos, a tall d'exemple, alimentaris. També va resultar negativa la decisió d'entregar el monopoli del comerç de sedes amb Amèrica a la ciutat de Granada (1569), atés que va obligar a descavalcar Toledo i Còrdova, a costa de voler rehabilitar Granada. A això caldria afegir, seques, pestes i males collites. Veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 20, 57-60, 82-86, 201-204, 275-278 i 304-324.

³⁰⁹¹ MONTEMAYOR, J., «La seda en Toledo...», *op. cit.*, p. 128; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 291-304.

9. L'OCULTACIÓ, EL FRAU I EL CONTRABAN DE SEDA A LA RIBERA DEL XÚQUER

La historiografia valenciana de les darreres tres o quatre dècades no sempre s'ha preocupat per connectar el banditatge i el contraban. De fet, més enllà de les al·lusions de James Casey i de Tomàs Peris Albentosa, pocs investigadors han trobat evidents vincles entre ambdós fenòmens. Al llistat, potser caldria afegir, tot i que amb limitacions, les succintes aportacions de Ricardo Franch o més recentment les de Daniel Muñoz. De fet, en termes generals, val a dir que al territori valencià els estudis vinculats als bàndols i a la violència no sols han caminat separats dels de la fraudulència, sinó que els primers s'han circumscrit quasi exclusivament a la qüestió en termes d'ordre públic i han sigut sotmesos en molts casos a una infinita catalogació i tipificació de delictes o tipologies, les quals han erosionat fins i tot de vegades un dels subjectes primigenis esbossats per Sebastià García Martínez: l'econòmic.

A eixe respecte, convé no oblidar, encara a risc de semblar una mica superficial, que l'historiador de Villena va estar un dels deixebles de Joan Reglà i aquest va prendre els principis interpretatius que plasmà a *El bandolerisme català del Barroc* essencialment de Jaume Vicens Vives i de Fernand Braudel, dels seus «fills de la misèria». Tanmateix, tampoc es pot passar per alt que García Martínez, ja a certs passatges de *Valencia bajo Carlos II* començà a dubtar d'alguns dels axiomes del prestigiós historiador de l'escola dels *Annales*, com ara, el determinisme geogràfic. En paraules del villener:

*«[...] el bandolerismo no fue un fenómeno peculiar de Valencia, sino de todos los países de la cuenca mediterránea durante los siglos XVI y XVII—como ha demostrado Braudel—a consecuencia de la desconexión entre el impulso demográfico y las fuerzas económicas y como producto lógico de la agravación de la miseria. [...] Si el bandolerismo mediterráneo, pese a su pasmosa ubicuidad, se localiza primordialmente—como ha demostrado Braudel—en las montañas y en las zonas fronterizas de los estados, [...] habremos de convenir en que la estructura geopolítica del reino valenciano ofrecía inmejorables condiciones para su arraigo. [...] Sin embargo, la montaña no fue el único vivero de bandidos que bajaban a depredar las huertas; también en éstas—e independientemente de la problemática morisca—la crisis económica del XVII empujó a muchos al recurso a la violencia como medio de vida».*³⁰⁹²

La qüestió econòmica, però, no fou un assumpte alié a la historiografia i la literatura fins aleshores. Contràriament a això, val a dir que estigué present entre els dietaristes i cronistes coetanis. Talment fou així, que Gaspar Escolano no dubtà a relacionar la feracitat

³⁰⁹² GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., pp. 23, 26 i 27.

de les terres de la Ribera del Xúquer, el reeiximent del conreu de l'arròs i les moreres i les parcialitats. No referí, no obstant això, les connexions de les oligarquies riberenques amb l'evasió fiscal i el contraban de seda; cosa que, sens dubte, haguera resultat excessivament imprudent i descarada.

*«Si hay campo fértil en el reyno de Valencia son las dos riberas de Xúcar, por las sobervias cosechas que de todas cosas se cogen en ellas, mayormente de seda y arroz, de forma que a ninguna otra provincia reconocen ventaja en la cantidad y calidad. Los hombres que en ellas se nacen y se crían son tan indómitos y valerosos que por sus ordinarios vandos traen desasossegado el Reyno muy a menudo, sin tener temor al morir ni matar».*³⁰⁹³

Les hi havia, malgrat tot. James Casey s'encarregà d'apuntar-ho a *El Regne de València al segle XVII* i Tomàs Peris Albentosa, d'incidir-hi. Així les coses, a aquest epígraf ens proposem abordar des d'una perspectiva micro-analítica llurs plantejaments i inclús ampliar-los. Dit en altres paraules, pretenem demostrar que sota el paraigües dels bàndols no sols s'amagaven qüestions d'honor, relacions clientelars i de vassallatge, bandits o criminals a sou que alteraven la convivència pacífica de les comunitats humanes. Hi havia també, si més no, processos d'ascens social, de projecció politicoeconòmica o de simple manteniment de l'estatus a través d'elements transcendents com ara el control dels mitjans de producció, de la força de treball, dels oficis municipals, de l'endeutament públic, dels recursos naturals i d'altres ressorts de caire social, polític i administratiu. En eixe context, per tant, l'ocultació, el frau i el contraban no foren més que instruments, uns de tants, als quals hi van acudir especialment els riberencs més poderosos o les persones de llur més estreta confiança a l'hora d'enfortir la seua posició privilegiada.

Tanmateix, abans d'endinsar-nos en majors explicacions, caldria fer unes quantes consideracions o, si més no, unes poques disquisicions terminològiques. Segons l'experimentat jurista siscentista Pedro González de Salcedo, el vocable «contraban» estava compost de la preposició «contra-» i el substantiu «ban», raó per la qual, al seu parer, s'havien d'entendre com a tals únicament les accions que incomplien les prohibicions i interdiccions contemplades als pregons i crides. En altres termes, el castellà traçà una definició estricta que deixava de banda altres acepcions i delictes connexos: a tall d'exemple, l'evasió fiscal a taules, duanes i ports secs, la dissimulació, l'amagament l'extracció o la introducció de

³⁰⁹³ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXIV, cols. 906-907.

mercaderies sense satisfer els drets pertinents, entre d'altres.³⁰⁹⁴ L'economista i polític huitcentista José Canga Argüelles n'ofereix una definició molt semblant.³⁰⁹⁵ La cosa no canvia massa si hom acudeix al *Diccionario de Autoridades*,³⁰⁹⁶ no així al *Diccionari Català-Valencià-Balear*, atés que recull ambdós significats.³⁰⁹⁷

Això és així perquè els mots «contraban» i «contrabandista» són més o menys recents: setcentistes o huitcentistes. Talment és així, que al *Tesoro de la lengua castellana* de Sebastián de Covarrubias, no hi figura³⁰⁹⁸ i a la documentació valenciana del segle XVI no s'empren veus concretes, sinó frases, sintagmes o grups de paraules, tant per a referir un concepte com l'altre. Així les coses, en lloc de «contrabandista» s'utilitza «sacador públich», «portador», «extraent», «defraudador», entre d'altres. El mateix ocorre amb «contraban». En l'època no existia un substantiu específic amb capacitat per aglutinar-ne tot el significat, motiu pel qual aquesta tipologia delictiva es definia bàsicament en termes fiscals o recaptatoris: «frau», «fraudar» «defraudar», «furtar», etcètera. No obstant això, a poc que hom s'endinse en la diversitat casuística d'aquest epígraf descobrirà que el defraudador no sempre esdevenia «sacador», com tampoc no ho estava l'encobridor o l'ocultador. Certament, la sanció era idèntica en els tres supòsits: la perdició de la mercaderia o en detriment d'això, una composició monetària equivalent al seu valor. Tanmateix, convé remarcar que no sempre es presentaven tots tres junts. Sovint se n'ajuntaven un parell, altres vegades un sol i en les restants ocasions els tres. Per tant, hem estimat convenient la puntualització i diferenciació. Heus ací les raons que ens han dut a diferenciar l'ocultació, el frau i el tràfic clandestí de gèneres o contraban.

En qualsevol dels casos, deixant de banda les nominacions i disquisicions de caire legal o terminològic, el que resta en clar és que hi ha certs paràmetres que es repeteixen amb assiduitat arreu de la geografia europea i a través de les centúries. D'entrada, la primera

³⁰⁹⁴ GONZÁLEZ DE SALCEDO, P., *Tratado juridicopolítico del contrabando...*, op. cit., pp. 1-2, 47-49, 94-95, 108-111, 121-123, 127-132, 200-205, 234-236, 238-240, 243, 248, 251, 256, 259-265, 281-288, 307-310 i 320-323. Veg. també, ALLOZA APARICIO, Á., *Europa en el mercado...*, op. cit., p. 109.

³⁰⁹⁵ CANGA ARGÜELLES, J., *Diccionario de Hacienda, con...*, op. cit., pp. 289-291.

³⁰⁹⁶ El *Diccionario de Autoridades* entén per «contrabando» la «*contravención de alguna cosa que está prohibida por bando, publicado a voz de pregonero, en los lugares o sitios destinados para hacer público lo que el Príncipe quiere que se observe, o que no se execute. [...] Contrabando es una dicción moderna, compuesta de la preposición "contra" y de la voz "bando", no conocida de los jurisconsultos. Mercadería, ropa, o géneros de contrabando. Se llama así todo lo prohibido de introducir en estos reinos, por ser de Países enemigos, con los cuales está cerrado el comercio*». Defineix el «contrabandista» com «*el que vive y se mantiene de introducir mercaderías y géneros de contrabando; que por otro nombre se llama metedor*». Veg. <https://webfrrl.rae.es/DA.html> [consultat: 19 de juny de 2020].

³⁰⁹⁷ El *Diccionari Català-Valencià-Balear* defineix el «contrabandista» com el «qui es dedica al contraban» i l'activitat com la «introducció furtiva de mercaderies prohibides o que no han pagat els drets d'entrada».

³⁰⁹⁸ DE COVARRUBIAS OROZCO, E., *Parte primera del tesoro...*, op. cit., f. 161r.

constant. Les autoritats regionals o estatals acostumaven a perseguir bastant zelosament el trasteig il·legal. A tal efecte, s'esforçaven en establir els mètodes adequats per fer prevaldre la llei i impedir l'evasió fiscal i el comerç il·lícit de mercaderies. A aquesta es solapaven altres elements indelebles com ara els nombrosos entrebancs jurisdiccionals de naturalesa feudal, els quals constituïen l'essència del sistema i la base de la vertebració del territori; o la fretura i la inadequació de mitjans i recursos. Aquests segons solien materialitzar-se en mancances d'efectius i cabals per a controlar i vigilar el territori, en descoordinació d'oficials i institucions, en deficiència de salaris, instrucció i preparació o directament en la corrupció dels agents disponibles, entre altres. Tot açò plegat, ajudava a projectar sobre els naturals una imatge d'immunitat a l'hora que evidenciava l'extrema feblesa governamental quant al control de fronteres.³⁰⁹⁹

Així les coses, no resulta gens estrany que aquest tipus d'activitats frauduloses esdevingueren arreu part de la vida quotidiana de les comunitats humanes i foren percebudes pels qui les practicaven i emparaven inclús com a corrents i naturals. L'habitual investiment de legalitat també hi jugava a favor. Tal com apunta Miguel Àngel Melón el contraban aglutinà a individus de totes les condicions socials. Emperò, sens dubte, es pot inferir que van estar els sectors més acomodats—els mateixos que dominaven l'escenari polític i socioeconòmic local—els qui hi van acostumar a estar al darrere de les ocultacions i transaccions subreptícies més grosses, quan no les van monopolitzar. No debades, a l'hora de dur a terme els seus gens lícits propòsits disposaven de xarxes logístiques i de caire clientelar que abastaven des de l'esfera més immediata (local o comarcal) fins a la més llunyana, enquadrada en l'àmbit interregional o internacional. En termes generals, val a dir que a la cima d'aquestes colles que operaven a llarga distància hi havia gent entesa (mercaders, marxants, traginers, negociants, mediadors...), però no faltaven cavallers, nobles i clergues, que hi intervenien directament o mitjançant tercers, persones de llur estreta confiança. Entre aquests, seguint l'estereotip popular més difós, cal pensar que no en devien faltar en nòmina assassins a sou, delinqüents i bandits.³¹⁰⁰

Fóra com fora, cau pel seu pes que tots els participants en resultaven, d'una manera o altra, beneficiats; encara que els uns ho estigueren més que els altres. Malgrat tot, en societats

³⁰⁹⁹ ALLOZA APARICIO, Á., *Europa en el mercado...*, *op. cit.*, pp. 109-111.

³¹⁰⁰ CASEY J., *España en la Edad...*, *op. cit.*, p. 269; MELÓN JIMÉNEZ, M. Á., *Hacienda, comercio y contrabando...*, *op. cit.*, pp. 187-190. Veg. també, a tall d'exemple, BIANCO, F., *La frontiera come risorsa...*, *op. cit.*, pp. 63-73; — *Contadini, sbirri e contrabbandieri...*, *op. cit.*, pp. 75-126; DAL BORGIO, M., "Contrabbando e bande armate...", *op. cit.*, pp. 13-21; PANJEK, A., *Terra di confine. Agricolture...*, *op. cit.*, pp. 161-205.

fortament polaritzades com les de l'Antic Règim, aquesta mena de servicis als més poderosos contribuïa a omplir la bossa o el rebost dels més humils i ajudava a assolir cert grau de protecció i emparament front a adversitats de tot tipus (econòmiques, climàtiques, percaços amb la justícia, incidents violents...). Heus ací, algunes mostres dels corriols ascendents i descendents que alimentaven les solidaritats i facilitaven l'engrandiment dels efectius de què disposaven els llinatges més acabats i bel·lipotents. Assistim, per força, al desdoblament i polivalència de funcions d'allò que la historiografia i les fonts anomenen «parcialitats».

Els seus dirigents, individus acomodats i respectables—els mateixos que estaven al front dels òrgans de l'administració municipal—, acostumaven a encarregar-se d'articular i definir les condicions en què es produïen els enviaments o els intercanvis comercials; tant els lícits com aquells que, sense estar-ho, gaudien d'ídèntica cobertura i d'una pàtina de legalitat. Aquests comptaven a l'altre costat dels l·lindars del municipi, de la comarca, de la regió o del reialme amb col·laboradors amb organitzacions paral·leles que els hi facilitaven la tasca. Uns i altres eren coneixedors de camins, i sendes de la xarxa viària secundària i posseïen d'encobridors, informants, revedors. De vegades, fins i tot, tenien subornats els oficials, guardes i funcionaris de duanes que *a priori* havien de perseguir-los i denunciar-los. Tenint en compte els seus salaris sovint deficients, unes poques monedes bastaven, en eixe sentit, per a comprar llurs favors i obtindre'n un rigorós silenci. Fet i fet, allò que l'investigador obté de les seues perquisicions no és més que un reduït llistat d'individus i expedients; un resultat fragmentari i incomplet que ha subsistit al pas del temps, poc representatiu quantitativament comparat amb les vertaderes magnituds del trasteig comercial il·lícit.³¹⁰¹

El frau i el contraban, per consegüent, no esdevingueren cap novació de l'etapa moderna, sinó que eren ja elements indelebles i afixes al mercadeig i les fronteres durant l'Edat Medieval.³¹⁰² Potser, com hem assenyalat adés, en eixe període reberen altres apel·latius, però els paràmetres continuaven estant els mateixos. De fet, tal com apunta Daniel Muñoz, bastava que hi haguera una certa empenta econòmica, entrebancs o prohibicions en la provisió d'algun gènere o producte o un simple augment de la pressió fiscal perquè hi proliferara aquest tipus d'activitats.³¹⁰³ I heus per on, com s'ha exposat als anteriors apartats, totes aquestes circumstàncies van concórrer en el trígon principal format pel Cap i Casal,

³¹⁰¹ Cfr., MEDINA GARCÍA, E., "Referencias al contrabando en...", *op. cit.*, pp. 175-187; MELÓN JIMÉNEZ, M. Á., *Hacienda, comercio y contrabando...*, *op. cit.*, pp. 187-190.

³¹⁰² Per a l'àmbit de la Península Ibèrica, veg., a tall d'exemple, HINOJOSA MONTALVO, J. R., "El comercio y la...", *op. cit.*, pp. 385-413; IGUAL LUIS, D., "Economía, mercado y comercio...", *op. cit.*, pp. 170-200.

³¹⁰³ MUÑOZ NAVARRO, D., "«Per camins inusitats...», *op. cit.*, p. 230.

Toledo i les zones sericicultores de l’Horta, la Costera, la Safor i la Ribera del Xúquer, durant el segle XVI.

En efecte. Com sabem, el discret segon lloc a què quedà relegada la capital del Regne durant bona part del Cinc-cents no afectà els pobles del país del Xúquer, que any darrere any continuaren eixamplant el nombre d’arbres, amb la fulla dels quals nodrien els cucs de seda. Assistim, llavors, a un èxit i un fracàs. La fallida de la ciutat del Túria com a centre tèxtil seder de primera envergadura, cosa que contrasta amb el rotund triomf del seu hinterland pel que fa al subministrament de matèria prima. Talment va estar així, que la sericicultura esdevingué una dedicació puntera i estratègica de l’economia riberenca, la qual entre 1520 i 1580 va estar capaç si més no de triplicar la seua presència a Castella i particularment als telers de la ciutat del Tajo. En el costat oposat, València assistia sovint impotent a una fuita d’aprovisionaments cada vegada més grossa i que de tant en tant la deixava desabastida. No debades, els riberencs—i els valencians en general—van preferir, durant gran part de la centúria, portar o vendre les seues collites fora de les seues fronteres; on sovint tenien millor eixida i hi adquirien un preu més elevat. Això comportà també una forta penetració dels reals castellans, que es convertiren *de facto* en moneda corrent a diversos indrets de la geografia regnícola. De resultes, val a dir que de la seda de la Ribera del Xúquer—que suposava més d’un terç de la producció valenciana—s’exportava majoritàriament en brut, filada en madeixes o torçada a Toledo i a altres nuclis urbans castellans. No obstant això, convé no oblidar que també n’arribava a Aragó, a Catalunya, a França o al nord de la Península Itàlica; tot i que el seu volum resultava comparativament inferior. Una altra qüestió ben distinta fou la llavor.³¹⁰⁴

Malgrat que els mercaders toledans van apostar fort en els inicis per la fibra de procedència granadina,³¹⁰⁵ la seqüenciació temporal traçada per José María Nombela evidencia clarament que la valenciana i la murciana començaren obrir-s’hi mercat en el primer terç de la centúria. Dit en altres paraules, artesans i tractants no van trigar a adonar-se’n que la seda granadina no eixia a compte perquè era un producte tradicional i, per tant, estava molt controlat i gravat amb impostos. Contràriament, les seues competidores oferiren un gènere relativament nou i de bona qualitat, per la compra del qual, no calia satisfer taxes

³¹⁰⁴ PERIS ALBENTOSA, T., “El cultivo de la...”, *op. cit.*, pp. 135-139; VALLÉS I BORRÀS, V., *El conreu de la...*, *op. cit.*, p. 61. A partir del darrer quart del segle XVI cal remarcar també la incipient tendència a deixar que la papallona foradara el capell per tal de comerciar directament amb la llavor. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 42, 52-53, 85, 91-92 i 112-115; MUÑOZ NAVARRO, D., “Las dinámicas de cooperación...”, *op. cit.*, pp. 113-132.

³¹⁰⁵ LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., “La seda en el...”, *op. cit.*, p. 51; NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 194-195.

excessivament oneroses, situació que van mantindre durant la primera meitat del segle XVI. D'eixa manera s'articulà un comerç d'anada i tornada, que exportava matèria prima a la corona de Castella i prenia d'allà mateix els forments de què era deficitari el Regne. L'alçament de Las Alpujarras feu la resta del treball i, al remat, la valenciana i la murciana substituïren quasi per complet la granadina.³¹⁰⁶

En eixe sentit, alguns estudiosos han fet al·lusió a una primerenca xarxa de comissionats comercials i companyies castellanques, fonamentalment de la ciutat del Tajo, establertes a València entre finals del Quatre-cents i inicis del Cinc-cents.³¹⁰⁷ De resultes, convé inferir que, després de les Primeres Germanies, una part considerable dels rendiments sericícoles riberencs es destinaren al mercat d'exportació i estigueren subjectes a la preeminència d'aquests negociants forans. Ara bé, això no obstà perquè unes quantes dècades més tard hi començaren a reeixir i prendre protagonisme les elits locals riberenques, les quals van trobar en aquest tipus de mercadeig, lícit o il·lícit, un lucratiu negoci.³¹⁰⁸ No per casualitat, com apunta Ricardo Franch, el massiu desplaçament a territori castellà de valencians amb llurs cavalcadures ben carregades havia contribuït, a les darreries del Cinc-cents, a disminuir la presència toledana al Cap i Casal.³¹⁰⁹ Queda, però, per a la discussió— com s'ha assenyalat més endalt—, si més no, el grau d'independència dels autòctons en aquesta mena de transaccions comercials.

Així les coses, la bonança derivada del l'excel·lent preu i la bona venda que capells, fils i madeixes tenien, especialment a Toledo, no sols n'incentivà la producció i conreu de la morera, sinó que paral·lelament contribuï a consolidar el pes específic del sector sericicultor dins de l'economia valenciana i també a regularitzar les aportacions a impostos eclesiàstics (delme i primícia) o les tributacions ordinàries (dret del General, peatge i quema o cises sobre

³¹⁰⁶ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 74-75 i 106; FRANCH BENAVENT, R., "El comercio y los...", *op. cit.*, pp. 566-569; —, "La evolución de la...", *op. cit.*, p. 291; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 195-197 i 218; OROVAL TOMÀS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", *op. cit.*, pp. 85-102; PERIS ALBENTOSA, T., "El cultivo de la...", *op. cit.*, pp. 135-139.

³¹⁰⁷ Els mercaders de Toledo empraren quasi sempre la mateixa tàctica: l'adquisició en origen, mitjançant comissionats. En altres paraules, expedien poders a terceres persones de la seua confiança, habitants a les zones productores, per tal que adquiriren el nombre de madeixes adient. Veg. GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, *op. cit.*, pp. 96-102. Veg. també, ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la...", *op. cit.*, pp. 170-171; IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia...", *op. cit.*, p. 200; MONTEMAYOR, J., "La seda en Toledo...", *op. cit.*, pp. 120-121; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, *op. cit.*, pp. 44-45; —, *El despegue de la industria sedera...*, *op. cit.*, pp. 122-123; —, "Los genoveses y el...", *op. cit.*, pp. 209-210; —, "Valencia en las rutas...", *op. cit.*, pp. 124-125; NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 79 i 266.

³¹⁰⁸ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 114-115; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 51-56.

³¹⁰⁹ FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la...", *op. cit.*, pp. 293-294.

la mercaderia).³¹¹⁰ A partir d'aquest moment caldria parlar ja d'un contraban més que emergent, consolidat. Tanmateix, convé no portar-se a equivocs: la fraudulència encara no devia tindre l'entitat que adquirí posteriorment, durant la segona meitat de la centúria.

Les proves són arreu. A tall d'exemple, José María Nombela menciona que, almenys en els primers moments, la major part de fibra valenciana hi aplegava a la ciutat del Tajo ho feia d'encobert o mesclada amb la granadina.³¹¹¹ Això casa bé amb les notícies disperses de fraus de toledans i naturals. El 1526, alguns mercaders valencians i castellans van ser denunciats per furt als drets reials en haver comerciat amb diversos gèneres, entre ells petites quantitats de seda. Així mateix, el 1533 i el 1535, respectivament, Baltasar Aliaga i Francesc de Vitòria van estar imputats per defraudar els impostos en l'adquisició d'aqueixa matèria primera.³¹¹² Per a més additament, la implicació de riberencs en aquesta treτα il·legal abans de la definitiva implantació del «nou impòsit» no sols no queda descartada, sinó que està sobradament demostrada a partir de l'acusament i condemnaçió dels alginetins Jeroni Roig i Bernat Crestalbo o del processament del cavaller algemesinenc mossén Francesc Joan Boncompte i dels seus conveïns Joan Gans, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes, entre tants altres autòctons i castellans.³¹¹³

Tots ells, juntament amb l'alzireny Jaume Sancho, forner del raval de Santa Maria, van estar denunciats el 1551. No obstant això, és de la lectura pausada de sengles procediments judicials que s'evidencia, d'una banda, que no es tractava de neòfits o aficionats. Contràriament a això, es palesa ràpidament que eren persones avesades, les quals posseïen un *modus operandi* ben calculat i ben greixat. D'altre costat, es denuncia ja una

³¹¹⁰ La quema era el dret *ad valorem* de las mercaderies que passaven del Regne a la corona de Castella i viceversa. El cobrava la Batllia. L'impost del General era aquell que es pagava al General o Diputació. La cisa de la mercaderia era un tribut local indirecte, com tants altres, que gravava el trànsit comercial amb la finalitat de fer front a l'endeutament públic del municipi; normalment pensions de censals. El peatge era el gravamen que s'havia de pagar pel mer dret a deambular pels camins. Per regla general, tots aquests impòsits requerien una baixa quantitat xifrada en uns pocs sous per lliura. Veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 103-130. Com apunta Vicent Vallés Borràs, les disposicions forals d'Època Medieval no foren massa precises a l'hora de determinar aspectes com ara el delme i la primícia que havien de pagar les fulles de la morera. Tampoc ho van fer els senyors laics i eclesiàstics, perquè llavors el cultiu tenia una ínfima incidència sobre l'economia valenciana. Veg. VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la...*, *op. cit.*, pp. 23-24.

³¹¹¹ NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, *op. cit.*, pp. 194-195.

³¹¹² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 179, 188 i 237.

³¹¹³ Veg. a l'epígraf següent, que tracta sobre l'extracció fraudulenta de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'entrada titulada: 1551: *Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesí*. Veg. també l'apartat titulat: 1551: *Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes d'Algemesí; Jaume Sancho del raval de Santa Maria d'Alzira, Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa*, de l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.

incipient desarticulació de les xarxes de comissionistes toledans, les quals estaven sent substituïdes per les dels habitants de la vall del Xúquer. A aquest respecte, cal esmentar un factor sobre el qual pocs estudiosos han reparat: els cristians vells dels pobles compresos dins del terme general o particular contribució o de la vila d'Alzira estaven exempts de pagament del dret de peatge; cosa que, els hi conferia un important avantatge impositiu i competitiu.³¹¹⁴

De primeres, pot semblar que les autoritats regnícoles hi van estar un xic permissives i no es preocuparen massa per extirpar la fraudulència. Aquest enfocament, però, se'ns antulla fals o bé parcial, sobretot tenint en compte que, el 1531, es van aprovar uns «capítols nous sobre la treta de la çeda de la ciutat y regne de València», a fi i efecte d'erradicar aquesta nociva pràctica.³¹¹⁵ A açò cal afegir el fet que, en el context de la discussió que s'obrí al llarg dels anys trenta i quaranta per tal de discernir si convenien més les polítiques restrictives o les favorables a l'exportació de fibra sèrica, a les Corts de 1542 es féra un colp sobre la taula i es decidira assajar una prohibició que resultà, llavors, no poc controvertida. Així mateix, tampoc es pot passar per alt que aquesta circumstància ha sigut massa sovint obscurida pels estudiosos, potser a causa de la seua curta vigència i la seua posterior derogació.³¹¹⁶

En efecte, la convocatòria a Montsó de 1547 no sols va abrogar la disposició anterior, sinó que promogué la creació d'una taxa específica sobre la seda: «lo principal fruit del Regne».³¹¹⁷ Aquesta va rebre el nom de «nou impòsit» i n'havia de gravar l'extracció del regne de València a altres territoris; tot amb la finalitat de finançar la defensa de la costa valenciana. En altres paraules, els tres braços i el sobirà van confiar aqueixa comesa a la recaptació d'aquest tribut, el qual havia de permetre construir torres, fortificacions i també llogar hòmens perquè vigilaren el litoral valencià, lladoncs amenaçat, entre altres, pels esfereïdors atacs corsaris de Dragut. D'eixa manera, hom s'estalviava una col·lisió directa amb els interessos mercantils del Cap i Casal.³¹¹⁸

³¹¹⁴ Els habitants del terme general d'Alzira estaven exempts del pagament del dret de peatge pel privilegi del rei Pere el Gran i també d'altres posteriors. Això pogué motivar ben bé una primerenca desarticulació de les xarxes logístiques castellanes, atés que una bona part dels riberencs havien de pagar menys impostos que els castellans a l'hora de traure seda del Regne. També en degué propiciar la seua presència a terres castellanes; particularment a Toledo o a les localitats frontereres, on sovint rebien primes o comissions per cada lliura introduïda en Castella. Veg. PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 75-78.

³¹¹⁵ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, op. cit., pp. 81-82.

³¹¹⁶ MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianas...*, op. cit., pp. 239-246; —, *Poder sobre el territorio...*, op. cit., pp. 294-295. Juntament amb la prohibició d'exportar seda en madeixa fora del Regne, a les Corts de 1542, també es trameté una disposició que prohibia la importació de fibra procedent de les Índies. FRV. *Extravagants*, 157. Veg. també CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, op. cit., p. 23.

³¹¹⁷ GARCÍA CÀRCEL, R., *Cortes del reinado...*, op. cit., pp. 179-180.

³¹¹⁸ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, op. cit., pp. 23 i 219-220; MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante...*, op. cit., pp. 83-90; PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del Imperio...*, op. cit., p. 407.

No obstant això, com assenyala José Maria Castillo del Carpio, el procés de gestació i desenvolupament pràctic del «nou impòsit» no estigué absent de contrarietats. D'entrada, hi van estar les disputes entre els recaptadors del «nou impòsit» i els dels drets del General, seguit dels problemes de nomenament dels individus que havien de col·lectar-lo o les discòrdies amb la junta estamental que en gestionava la defensa efectiva, entre d'altres. Així les coses, la tardor de 1549, els arrendataris del General es van queixar que la nova tributació havia aturat l'eixida de la seda granadina cap a Gènova. Per les mateixes dates eren ja notòries les inquietuds i tensions que hi havia a diverses ciutats castellanès, com ara Toledo. No debades, els seus artesans i mercaders havien adquirit ja aleshores una forta dependència de la matèria primera riberenca o valenciana.³¹¹⁹

A eixe respecte, l'Arxiu Municipal de Toledo conserva un registre de missives, en què se'n palesa la imperiosa necessitat de la ciutat del Tajo. La primera que hem estat capaços de localitzar està datada a començaments del mes de desembre de 1549 i va dirigida directament al sobirà hispànic i al seu fill, el príncep Felip, que estaven a Brussel·les:

*«De muy poco tiempo a esta parte se á puesto sobre el reyno de Valencia un derecho nuevo ynpósito que sobre toda la seda que de aquel reyno sale para estos reynos de Castilla, de lo qual, [...] a esta cibdad particularmente viene gran perjuycio, porque todos los negocios desta cibdad o la mayor parte dellos penden deste trato. Estamos ynformados que en las cortes de Monçón, su alteza remitió la determinación deste negocio al señor visorrey de Valencia. Suplicamos a vuestra alteza nos haga merced de lo mandar escrevir para que lo despache, de manera que estos reynos no recivan tan notable daño como reciben [...] si esto pasase adelante».*³¹²⁰

El 24 de juny de 1551, era l'Emperador el qui enviava una carta a la seua filla Maria, perquè les autoritats de Toledo li havien fet arribar una ambaixada a Augsburg, davant el profund temor a quedar-ne desabastits:

«Sereníssima reyna de Bohemia, nuestra muy chara y muy amada hija. Por parte de nuestra cibdad de Toledo se ha acudido aquí agraviándose mucho así del derecho que nuevamente se ha impuesto en Valencia sobre la seda que del dicho reyno se saca, siendo aquel tan excesivo y riguroso que continuándose habría de cessar el comercio y trato que hasta aquí se ha tenido—entreteniéndose y substentándose con ello mucho número de las pobres gentes de la dicha cibdad—como también, porque habiéndose (por los despachos que de ay se dieron al jurado, que por parte y en nombre

³¹¹⁹ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, op. cit., p. 23.

³¹²⁰ AMT. *Libro de Cartas*, 1547-1590, d. 42.

della lo solicitava) moderado por el regente la lugartenencia general de aquel reyno lo que del dicho derecho se pretendía; abaxando la mitad de lo que realmente se hubiera de pagar por vigor de la dicha imposición [...], supplicándonos fuésemos servido mandarlo remediar. [...] Y porque es justo que la dicha cibdad de Toledo sea sublevada, en todo lo que buenamente pudieré<ys> [...] que se guarde la dicha moderación de la mitad, [...] proveáys y deys orden que de la misma forma y manera se observe en lo porvenir, sin que se haga otra novedad alguna hasta las próximas Cortes Generales».³¹²¹

Emperò, els toledans no acceptaren ni tan sols pagar la meitat del que s'havia dispost a les Corts de 1547, sinó que hi volien tindre via lliure. Per eixa raó, l'octubre d'aquell any, es van decidir a escriure a influents personalitats de l'administració castellana i de l'entorn del sobirà, com ara Juan Vázquez de Molina o Gonzalo Pérez,³¹²² a més de tornar-se a dirigir al mateix Carles I. Per mor de la brevetat reproduïrem sols un fragment de la missiva a l'Emperador:

«Vuestra alteza estará informado del nuevo ynpósito que los XXIII de los estamentos de la cibdad e reyno de Valencia han ynpuesto sobre la seda torzida e en madexa que de aquellos reynos se sacan para los de Castilla, especial para este reyno de Toledo, el qual es tan riguroso que sy aquel pasase adelante sería sobre grandísimo daño de su magestad e de sus rentas reales y destos reynos de Castilla y desta cibdad y su provincia. Y como cosa tan dañosa ocurrimos (sic) a la serenísima Reyna de Bohemia, gobernadora destos reynos, por el remedio para que mandase suspender este derecho asy ynpuesto de la seda que avía sacado los tres años pasados [...] y todo se remitiese a las primeras Cortes que vuestra alteza mandase celebrar en la villa de Monçón, adonde oydos los unos y los otros y visto el agravio que estos reynos resçiben se proveyese lo que mejor conviniese al servicio de su Magestad e de vuestra alteza e bien de todos. Y la serenísima Reyna de Bohemia con mucho acuerdo y consultado con los consejos de Castilla y Aragón lo proveyó ansy. Y no tan solamente no se á cumplido cosa de lo proveydo, pero antes los de Valençia han esecutado a los vecinos desta cibdad e a sus fiadores por la mitad del dicho ynpósito y fecho muchas molestias y estorsyones y no les dexan sacar ninguna seda sin pagar el dicho ynpósito; so color de ciertas galeras que ni las han tenido, ni las tienen. [...] Vuestra alteza mande proveer que semejante

³¹²¹ AGS. *Estado*, llig. 646, ff. 41r-42r; AMT. c. 5, llig. 4, d. 16.

³¹²² Sobre Juan Vázquez de Molina i Gonzalo Pérez, veg. ARTEAGA I LÓPEZ, E., "Breve noticia de Gonzalo...", *op. cit.*, pp. 531-549; DE LATASSA I ORTÍN, F., *Bibliotecas antigua y nueva...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 523-525; ELLIOTT, J. H., *La España Imperial (1469...*, *op. cit.*, p. 280; ESCUDERO, J. A., *Los secretarios de Estado...*, *op. cit.*; —, *Felipe II: el rey...*, *op. cit.*; GONZÁLEZ PALENCIA, A., *Gonzalo Pérez, secretario de...*, *op. cit.*, vols. I i II; GUICHARD, L. A., "La «Ulyxea» de Gonzalo...", *op. cit.*, pp. 49-72; LOZOYA, M. DE, *La casa del secretario...*, *op. cit.*, pp. 5-26; MARTÍNEZ MILLÁN, J., *La Corte de Carlos...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 331-333 i 449-452; MUÑOZ SÁNCHEZ, J. R., "La recepción de Homero...", *op. cit.*, pp. 89-117; TARIFA FERNÁNDEZ, A., "Juan Vázquez de...", *op. cit.*, pp. 389-393; TORRES COROMINAS, E., "Gonzalo Pérez, Francisco de...", *op. cit.*, pp. 72-104.

*novedad no pase adelante, pues destos reynos se les van a los de Valencia panes y carnes e otras muchas cosas syn semejantes derechos, [...] que les dexen sacar la seda libremente e les vuelvan lo que han cobrado de los vecinos desta cibdad y sus fiadores».*³¹²³

No cal ni assenyalar que aquesta vegada no van aconseguir cap dels seus propòsits. Les Corts de 1552 referendaren la necessitat del tribut i establiren la taxa a satisfer en el 2'5 o 5 % del valor, depenent de si la mercaderia objecte d'extracció eren madeixes en brut o torçudes.³¹²⁴ En termes generals, val a dir que les condicions avantatjoses i lucratives, malauradament, van canviar durant la segona meitat de la centúria, perquè la matèria prima valenciana va ser sotmesa a una major fiscalització i va començar a tindre gravàmens específics. En efecte, a la gradual elevació del «nou impòsit»--el 1564 i 1585—s'hi afegiren les regulacions de les càrregues municipals i senyoriales, com la de l'Alcúdia (1552), o la del delme i la primícia eclesiàstiques, entre d'altres.³¹²⁵

Malgrat que a priori les noves càrregues podien suposar un handicap per a la sericultura valenciana, en la pràctica no van alterar massa els fluxos d'arribada de la fibra als telers de Toledo. Això va estar possible gràcies a la contínua evasió d'impostos i a l'exportació d'amagat. Per tant, l'augment de la fiscalització no aconseguí sinó acréixer i fer ben visible el greu problema del frau i del contraban que Ricardo Franch i Daniel Muñoz han xifrat entre el 50 % i 75 %. Dit en altres paraules, la major part de la seda que eixia per les fronteres del Regne no havia satisfet els drets pertinents.³¹²⁶ Així doncs, les exigües sumes ingressades, en tant que insuficients, determinaren la progressiva elevació del tribut; fins l'extrem que, el 1585, algunes tarifes s'havien triplicat. D'aquesta manera ho referia la crida de 1585:

«[...] en dos trienys lo preu de l'arrendament del dit dret del nou impòsit ha fet baixa de pus de quinze mília lliures y encara, si no s-i posa degut remey de justícia per a obviar los dits fraus, se spera que lo dit dret ha de venir y vindrà a major baixa e disminució. E així faltarà, com falta huy,

³¹²³ AMT. *Libro de Cartas*, 1547-1590, d. 46, 47 i 54.

³¹²⁴ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 24-25. Veg. també GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado...*, *op. cit.*, pp. 244-248; MUÑOZ NAVARRO, D., “«Per camins inusitats...”, *op. cit.*, p. 232.

³¹²⁵ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la...*, *op. cit.*, pp. 23-31. Veg. també SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes valencianas del reinado...*, *op. cit.*, pp. 52-56 i 130-147.

³¹²⁶ FRANCH BENAVENT, R., “La evolució de la...”, *op. cit.*, p. 293; MUÑOZ NAVARRO, D., “Fraude en el comercio...”, *op. cit.*, p. 600.

notable part <de> lo sou de les dites guardes, soldats eo scuders de a cavall». ³¹²⁷

Aquests nivells tan elevats de fraudulència van estar possibles en bona mesura a l'enginy dels riberencs i dels valencians en general. Ara que tampoc s'havia de ser massa imaginatiu, perquè, almenys al principi, disposaven de tot un seguit de subterfugis i buits legals que permetien a colliters, acaparadors i mercaders amagar les produccions reals i prosseguir en la senda de l'evasió fiscal i l'extracció d'encobert del Regne. D'entrada, val a dir que exceptuant el Clos de la vila d'Alzira, la l'absència o la permeabilitat de barreres naturals o arquitectòniques de la major part de viles, ravals i llogarets del panorama riberenc en facilitava els tractes clandestins i les extraccions clandestines, sovint ordides a l'empara de la foscor de la nit. A açò calia afegir la freturosa i dolent disposició de les taules per la geografia del país del Xúquer a l'hora de satisfer els drets. Les poblacions de certa entitat, com ara l'Alcúdia, Alberic, Alginet, Carlet, Llombai o la mateixa vila d'Alzira, capital indiscutible de la Ribera, es trobaven dotades de col·lectors dels diversos tributs, individus generalment preocupats per fiscalitzar qualssevol moviments. Malauradament, no ocorria el mateix al nuclis més menuts, els veïns dels quals havien de personar-se als municipis més grans per tal de donar compte de manifestacions i compravendes; cosa que suposava una persistent molèstia i una incomoditat.

L'exemple de la contribució alzirenya no pot ser més paradigmàtic i il·lustratiu. L'epicentre politicoadministratiu de l'Illa del Xúquer es trobava dins de les seues muralles, des d'on els taulatgers dels drets aspiraven a recaptar els distints gravàmens. Eixa circumstància obligava els habitants d'Algemesí, Carcaixent, Guadassuar, Cogullada, el Toro o Cabanyes a desplaçar-s'hi. A fi i efecte d'estalviar-los l'inconvenient i facilitar la recaptació d'aquells gravàmens que els hi pertanyien, com ara la cisa de la mercaderia, les autoritats alzirenyes havien accedit a la instal·lació de cobradors i subrogats per tots els «llochs» del terme particular. L'exemple, però no havia estat seguit del tot pels arrendataris dels impòsits restants, els quals es van obrir pas tardanament inclús als enclavaments de major importància demogràfica (Algemesí, Carcaixent i Guadassuar). Tot això plegat i més, convertí els pobles més menuts i particularment els que depenien d'Alzira—que per a més additament posseïen terres més o menys irrigades i de qualitat—en un niu d'ocultació, frau i contraban. Talment fou així, que li hem dedicat un epígraf, el qual senzillament hem

³¹²⁷ ARV. *Reial Cancelleria* 1341, ff. 155v-158r. La crida de la seda de 1585 anava dirigida expressament a «la ciutat de Xàtiva, lloch de Canals y en les viles de Gandia, Oliva, Alzira, Alcúdia, Guadassuar, Carcaixent, Algemesí, Riola, Carlet y en los altres llochs de la Ribera del Xúquer y Castelló de Xàtiva».

titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.³¹²⁸

Tanmateix, el handicap més nociu fou que les autoritats regnícoles no pogueren imposar l'obligació efectiva de manifestar collites i vendes fins ben entrada la dècada dels huitanta; de mode que, fins aleshores, no es va disposar, ja no de xifres fiables (que no ho van estar mai), sinó d'aproximatives a la producció anual. S'havia de confiar en alfarrassos. Mentrimentres, la seda passava de mà en mà sense que ningú en poguera seguir el rastre. En efecte, malgrat els esforços fiscalitzadors, les successives «crides de la seda» anteriors a la de 1585 (1558, 1560, 1563, 1576 i 1581) van quedar en paper mullat. En eixe sentit, convé assenyalar que els riberencs, zelosos defensors dels seus privilegis, les hi recorrien davant els tribunals i les convertien en lletra morta.³¹²⁹ Eixe haguera estat una volta més el destí de la disposició publicada el maig de 1585, si no haguera estat per l'imperatiu de les Corts celebrades a Montsó aquell any; responsables últimes de la materialització de l'assoliment final d'aquesta perseguida pretensió.³¹³⁰

De fet, estudiosos de la talla de José Maria Castillo dels Carpio i Daniel Muñoz Navarro estimen que la recaptació d'impostos únicament fou mitjanament efectiva, abans d'això, a la ciutat de València.³¹³¹ Emperò, si com hem tractat de provar a l'epígraf titulat: *Riberencs a la ciutat de València: el contraban de seda i draps*, inclús les poderoses muralles del Cap i Casal eren vulnerables als defraudadors valencians i riberencs, significa que cap indret del Regne en pogué ser plenament indemne; ni encara després de la promulgació de les regulacions de les Corts de 1585.³¹³²

En aquest punt, convé recuperar alguns dels arguments, entre altres, de James Casey. Potser a la Ribera del Xúquer, el contraban pogué aglutinar a individus de totes les condicions socials, perquè va jugar a favor de l'esquifida classe mitjana la difusió de

³¹²⁸ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 103-130; —, *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 77-95. Veg. també l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.

³¹²⁹ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 221-225; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, pp. 172-175; —, *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 42-44.

³¹³⁰ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 23-25; SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado...*, *op. cit.*, p. 134.

³¹³¹ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 194-197; MUÑOZ NAVARRO, D., "«Per camins inusitats...», *op. cit.*, p. 236.

³¹³² Veg. l'epígraf titulat: *Riberencs a la ciutat de València: el contraban de seda i draps*. Veg. també, l'apartat titulat: *1593: Subornar i amenaçar els oficials reials a cara descoberta: Pere Pujalt i els dirigents de l'Alcúdia*.

les compravendes a «tornaviatge», sobretot durant la segona meitat del Cinc-cents.³¹³³ Això no obstant, l'elevat valor de la mercaderia—la fibra de seda—motivà que les transaccions de considerable envergadura, lícites o il·lícites, sols estigueren a l'abast dels sectors més acomodats de la societat, mentre que els sectors més humils se'n veieren desplaçats o treballaren com a simples portadors per als més poderosos.

En el plànol econòmic, aquests individus solien controlar una porció gens menyspreable dels béns immobles, a més de mantindre contactes amb mercaders estrangers i bastants caudals com per adquirir sumes importants de matèria primera de la resta de particulars més desfavorits. En la faceta social, la seua riquesa i prestigi els reportava una situació privilegiada. No poques vegades es tractava de llauradors enriquits, cavallers i ciutadans que havien aconseguit introduir-se en l'aparell territorial del Sant Ofici; tot amb la rabosera finalitat de cercar immunitats i excepcions fiscals.³¹³⁴ En la vessant política, habitualment els uns estaven enemistats amb els altres o bé els en feien partícips els seus parents, amics i principals; per regla general, caps de bàndol. Dit en altres paraules, es trobaven immiscits en parcialitats que s'enfrontaven periòdicament; de

³¹³³ A la Ribera del Xúquer, generalment consistia en acordar el preu de venda amb un mercader o persona de confiança, a la qual hom li lliurava la matèria sèrica, normalment, mitjançant fiances. Aquell la portava a vendre normalment a Castella—a Toledo—i en regressar del viatge satisfieia la quantitat convinguda. D'eixa manera qualsevol persona mínimament agosarada hi podia participar en el negoci seder. No calia tindre molts comptants ni arriscar capitals. Ara bé, calia tindre prestigi i bona reputació de negociant dins de la comunitat. El guany, sovint arriscat, residia en la diferència entre el preu de compra a terres valencianes i el de venda a Castella. El pagament a «tornaviatge» no estava taxativament prohibit, però el ben cert era que solia anar aparellat a la fraudulència i al contraban. No debades, juntament amb el diferiment del pagament del valor de la mercaderia al seu propietari original, corria la no-manifestació, el frau i la seua extracció d'amagat.

³¹³⁴ Durant la visita de l'any 1567, l'inquisidor Francesc de Soto Salazar anotà tot un seguit de greuges i queixes formulades per les institucions del Regne, entre les quals hi havia els familiars del Sant Ofici que acostumaven a extraure mercaderies sense pagar els drets pertinents, tot i que la Concòrdia de 1554 ho especificava en el seu capítol tretzé. BNE. *Manuscritos*, 844, f. 44v. BUV. *Vària* 9, f. 102v. De fet, els familiars del Sant Ofici, juntament amb el clergat i els pares de dotze o més fills van cercar durant el segle XVI l'exempció fiscal d'impostos com ara el del General. Els familiars no ho van aconseguir. A eixe efecte, després dels incidents del 1551, el 1554, el príncep Felip dictaminà que els familiars de la Inquisició no tingueren immunitat en el pagament de taxes i impostos. Així mateix, el 1560, proveí, ja en qualitat de sobirà, que els únics que pogueren entendre en els fraus al General o Generalitat foren els diputats del General i no els inquisidors. El 1566, especificà que els inquisidors havien de pagar dret del General. Finalment, el 1568, quan es signà la segona concòrdia amb la Inquisició, l'avinentesa serví per a ratificar tot açò darrer. A més també s'hi va acordar que la hisenda reial pagaria el que deguera la Inquisició per Generalitats a canvi que els diputats del General pogueren enjudiciar els familiars del Sant Ofici que cometeren fraus. Veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 26-38. Sobre els familiars del Sant Ofici i les seues funcions, veg. CERRILLO CRUZ, G., "Aproximación al estatuto jurídico...", *op. cit.*, pp. 141-158; —, *Los familiares de la...*, *op. cit.* Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa]. Sobre la participació i pertinença dels familiars del Sant Ofici a bàndols i parcialitats locals, veg. a tal d'exemple, BALANCY, E., *Violencia civil en la...*, *op. cit.*

vegades a sang i foc.³¹³⁵ Aquest aspecte es pot observar a tota l'exposició de la casuística, però és especialment visible a l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clienteleles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

Així doncs, no resulta gens desgavellat inferir de tot açò plegat la versatilitat de funcions que exercien les xarxes de clienteleles que conformaven les susdites faccions. D'eixe mode, l'atapeïda carcassa d'individus que es movia al voltant d'un principal, tan prompte podia ser utilitzada en les usuals topades, batusses i bregues, com per donar cobertura i eixida a la seda—legalment o fraudulenta—i protegir-la de qualsevol tipus de perill. De fet, val a dir que l'adhesió d'un individu a aquesta mena de solidaritats interestamentals cobria i condicionava gairebé tots els aspectes de la seua existència. Per tant, la notable desfilada d'animals de càrrega, estibats amb fardells de seda, que eixia anualment de la Ribera del Xúquer, majorment, envers els regnes de Castella sense haver manifestat la mercaderia ni pagat els drets a què tothom estava obligat, esdevenen la neta constatació d'una activitat que s'ordia a mitjan camí del contraban i el bandidatge.³¹³⁶ A eixe respecte, les paraules enceses amb què el futur duc de Lerma es va dirigir a Felip II, el 9 de setembre de 1596, no deixen lloc a dubtes. El subjecte de semblant soflama era l'algemésinenc Andreu Pineda:

«En la cárcel desta Ciudad <de Valencia> está presó un hombre natural de Algemés que se llama Andrés Pineda, que está infamado de algunas muertes y de haver ayudado y favorecido a algunos delinquentes, omicidas y otros; haciendo officio desto. Y ni más ni menos de haver sacado del Reyno mucha seda sin pagar los derechos. No se ha puesto mano a proceder contra él, porque se dudava que hera familiar y que los inquisidores le havían de pedir; como agora ha sucedido que los dichos inquisidores han hecho instancia que se le remita. Y porque conviene mucho que un hombre desta calidad sea castigado con todo rigor que se pudiese, justamente supplico a vuestra magestad sea servido de mandar, que por vía del Inquisidor General, se procure que dexe la Inquisición proceder contra él a esta Real Audiencia; porque a hombres tan facinerosos y perjudiciales no es justo que les aproveche la familiatura [...]».

«[...] Phelippe (sic.) Pineda, vezino del lugar de Algemez, está preso en las cárceles reales. Y que por muy inquieto y revoltoso

³¹³⁵ La vila d'Alzira de les darrerries del segle XVI es trobava considerablement polaritzada a nivell socioeconòmic. Per tant, els dirigents eren moltes vegades els únics que podien oferir als sectors més humils de la població un treball, protecció i empara. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit. p. 134; GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", op. cit. pp. 259-275.

³¹³⁶ Cfr. CASEY J., *España en la Edad...*, op. cit., p. 269.

*conviene que sea castigado y que no buelva a su tierra, por ser el caudillo de todas las diferencias y desasosiego que allí ha havido».*³¹³⁷

Fins i tot les dades econòmiques macroscòpiques de la Ribera del Xúquer permeten deduir un flagrant frau. A tall d'exemple, entre 1553 i 1558, des de la vila d'Alzira—principal mercat de la seda de la Ribera del Xúquer—s'expedien lícitament una mitjana de 11.954 lliures anuals,³¹³⁸ tot i que la seua capacitat productora, inclosos els poblets de la seua contribució com ara Algemesí, Carcaixent o Guadassuar, rondava, el 1563, les 60.000 lliures.³¹³⁹ Especialment il·lustratiu resulta a eixe respecte el testimoni de mossén Jeroni Lluquí, veí d'Alzira, comanador de l'orde de Sant Jaume i, el 1562, també arrendatari dels drets de la cisa de la mercaderia. Sembla que en tancar l'exercici al cavaller no li havien eixit els comptes, motiu pel qual s'havia decidit a realitzar una mena d'alfarràs—amb el suport del Consell i avalat per perits—en què determinà que el reialenc alzireny produïa pel cap baix 40.000 lliures. Per consegüent, no era difícil d'inferir que el frau s'elevava aproximadament al 65 % en el cas de la cisa de la mercaderia i arribava al 75 % en el del General i nou impòsit.³¹⁴⁰ De resultes de tot açò, per molt que la seda valenciana fera bon preu, paradoxalment, les més de les vegades—com que aplegava d'encobert a Castella—era més barata d'adquirir a la llunyana Toledo que no a la ciutat de València.

D'entre les principals i més habituals pràctiques fraudulententes trobem el parcial o l'inexistent manifest de les quantitats en les localitats d'origen, seguides després d'un primer moviment o trasllat de la matèria primera a poblacions veïnes o estratègicament situades prop de la frontera o bé a cases de camp disperses pel terme municipal. En eixos casos, s'acostumava fins i tot a fer torns de vigilància per tal d'evitar furtus. D'ací endavant, el *modus operandi* esdevenia també una constant. Generalment, les activitats de contraban s'ordien de nit o en dies de festa. Es treia la seda embalada dels immobles on hi reposava, normalment lluny de la vista de coneguts, i es posava al llom de bèsties de càrrega (muls, someres, matxos, cavalls, ases...). En algunes ocasions, per a major dissimulació, se'n cosia dins de xalmes i albardes. Fóra com fora, el que quasi mai s'emprava eren carros fins abastar la Meseta, atés que convenia salvar la complicada

³¹³⁷ ACA. *Consell d'Aragó*, llig. 580, d. 8.

³¹³⁸ J. Casey: *El regne de València...*, *op. cit.*, p. 101.

³¹³⁹ La darrera afirmació furta protagonisme comercial als llogarets de la contribució alzirenya. No debades, Algemesí, Carcaixent i Guadassuar havien esdevingut, ja aleshores, enclavaments de notable contractació i contravenda de seda. PERIS ALBENTOSA, T., "El cultivo de la...", *op. cit.*, p. 136.

³¹⁴⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415.

orografia, el dolent estat dels camins i també evadir ràpidament la mercaderia si es presentava alguna contingència o amenaça, com ara assaltants de camins o oficials reials requerint albarans i manifestes. Amb tot, amb els agents sempre quedava l'alternativa de recórrer al suborn.

Certament, a la Ribera del Xúquer hi havia moltes vies d'extracció. Les principals que hem estat capaços de documentar partien des de la zona de la plana al·luvial del riu i es dirigien bé a la Vall dels Alcalans o bé cap a la vall de Càrcer o Vall Farta. La primera opció era emprada bàsicament pels pobles del marge esquerre del Xúquer, ço és, des d'Algemesí, Alginet o Carlet s'abastava la foia i marquesat de Llombai. I en acabant, es continuava envers Bunyol i les terres de Castella; normalment travessant la vila de Requena. El segon itinerari el van adoptar essencialment els alcudians, encara que no faltaven alzirenyes, algemesinencs, carcaixentins o guadassuarencs. Suposava un desplaçament fins a Càrcer, Antella, Sumacàrcer o Tous. Després es prosseguia devers la serra d'Énguera, des d'on fàcilment es podia arribar als passos o ports secs de Requena, Almansa o Aiora-Carcelén. Precisament, el reiterat trasteig del contraban riberenc per la foia i marquesat de Llombai i per la vall Farta ens ha portat a dedicar-los-hi sengles epígrafs: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena i La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban?*

Tanmateix, és menester indicar que hi existí un altre recorregut que hi degué estar també força freqüentat: usava les senderes annexes als dos ramals del camí Reial que vertebraven la vall del Xúquer i enllaçava amb la vall Farta o bé amb els municipis de la comarca de la Costera, a dret fil, fins a la vila d'Almansa. Sembla que el feia servir tothom, però especialment els castelloners en el seu tram final abans d'endinsar-se definitivament en terres castellanques. En el present treball, malauradament, ha quedat un tant diluït. Hi han contribuït diversos factors: els criteris d'agrupació i estructuració de l'exposició o l'expressa renúncia a referir el contingut dels processaments per ocultació, frau i contraban instants contra els habitants de l'aleshores Castelló de Xàtiva.

Així les coses, no cal ni explicar que, per tal d'evitar-se tràngols, els «sacadors» empraven quasi sempre la xarxa viària secundària. A més, els quadrúpedes eren acompanyats per nodrits grups de persones equipades amb tota sort d'armes: pedrenyals, escopetes, ballestes, punyals i espases. Per a més additament, la documentació evidencia, almenys a la vall de Càrcer, l'existència de xarxes logístiques de suport a la importació i l'exportació lícita o d'amagat, cosa que comportava necessàriament un ús polivalent de les cavalcadures d'un mode paregut al que documentà Daniel Muñoz per a la vila de

Requena.³¹⁴¹ En efecte, tot apunta que els cristians vells de la planura riberenca depositaven dissimuladament la seda en la llar dels moriscos, lloc des del qual més tard els uns o els altres l'evadien i conduïen als regnes de Castella.³¹⁴² Aquest tipus de pràctiques i altres de derivades devien ser ben freqüents a mitjan centúria, atés que la «crida de la seda» publicada el 1558 les condemnava a les clares:

«[...] e encara que no sia algú o alguns que gossen acompanyar ni fer acompanyar als portadors y extraents les dites sedes en madeixa, ni torçudes, ne altres mercaderies ab arcabuços, scopetes, ballestes, ni altre género de armes. Ni receptor, acollir, ni hospitar aquells en llurs casses e habitacions; a pena de confiscació de béns y les persones a merçé de Sa Magestat eo de Sa Senyoria».³¹⁴³

De mode semblant, ho expressava també, el 1585, altra d'aquestes cèdules, en què es remarcava l'elevada incidència del contraban, la manca de manifestacions de les compravendes o el frau al nou impòsit, entre d'altres:

«[...] perquè en après, per experiència se ha vist que, la malícia, en molts hòmens poch temerosos de Nostre Senyor Déu e de la correcció real, ha creixcut en tanta manera en defraudar lo dit dret per a ús tant necessari y tant justament imposit, extrahent amagadament per sendes e vies secretes y exquisites y ab molta gent armada de pedrenyals e altres armes, sens manifestar la seda que trahuen, ni pagar lo dit dret per a altres regnes, no fent cas ni tenint compte de les guardes dels drets reals e del General, los quals són també interessats en la dita extractió».³¹⁴⁴

Més esclaridora encara, al nostre parer, resulta la següent cita. No debades, refereix directament un dels traçats del freqüentat itinerari que creuava la vall Farta i la vall de Tous:

«[...] en la Ribera, uns se afavoreixen en gran manera, perquè ni sàpien ni s' descobren dits fraus, y usen de moltes y extraordinàries cauteles per a disimular aquells. [...] Encara que l' Alcúdia i altres viles estiguen algunes llegües de la raya del Regne, emperò, ells tenen ses sendes e camins secrets per on eixir a la raya per parts desertes y secretes. De nit trauen la seda a ores cautes, particularment per lo Pas del Llop a la

³¹⁴¹ MUÑOZ NAVARRO, D., "Fraude en el comercio...", *op. cit.*, pp. 604-611. Veg. també CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, p. 17.

³¹⁴² GARÉS TIMOR, V. M., "Conflictividad social, nuevas oligarquías...", *op. cit.*, pp. 1103-1114; —, "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772; —, "Els Pujalt d'Alzira: de...", *op. cit.*, pp. 143-158.

³¹⁴³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316.

³¹⁴⁴ ARV. *Reial Cancelleria* 1341, ff. 155v-158r.

Cèquia Real, y en ser en vistas del lloch de Rasalany, fins al qual y à cosa de una llegua. Y de allí, van a la Font de la Garrofera, sobre el lloch de Tous, al lloch de Dosaygües, tot parts montanyoses y ermes e per consemblants». ³¹⁴⁵

Fet i fet, convé incidir, una vegada, més sobre la idea que al darrere de les extraccions fraudulentes de seda des dels pobles dels país del Xúquer cap a Castella hi havia les oligarquies locals, les quals foren capaces de mobilitzar amb reeiximent amples i intricades xarxes clientelars que hi conferien suport logístic i cobertura humana. En el costat oposat, el de les autoritats regnícoles, els entrebancs de caire jurisdiccional o la fretura i la inadequació de mitjans i recursos impossibilitaren el més mínim control de l'extensa frontera que separava els dos principals ports secs o duanes d'eixida i d'entrada de mercaderies: Almansa i Requena. Tot açò plegat, projectà sobre els naturals una imatge d'immunitat i evidencià l'extrema feblesa governamental en aquest àmbit. De resultes, com més s'elevaven les taxes i tributacions a satisfer més creixia la gosadia dels riberencs. No debades, el que estaven disposats a pagar els comerciants i artesans castellans per aqueixa matèria prima, pagava sobradament la pena i el risc d'aventurar-s'hi.

9.1. ENVERS EL MARQUESAT DE LLOMBAI, LA FOIA DE BUNYOL I EL CAMÍ DE REQUENA

La vall dels Alcalans, talment com s'ha assenyalat al capítol precedent, es situava un xic desplaçada de les dues principals vies de comunicació que connectaven el Cap i Casal amb les ciutats castellanques. Nogensmenys, això no fou impediment perquè, durant el Cinc-cents, aquestes contrades esdevingueren una concorreguda zona de passatge. Comerciants, traginers i tractants regnícoles i forans, però sobretot riberencs, es servien de les senderes i camins de ferradura d'aquesta subcomarca a l'hora de traure o ingressar sovint d'amagat al Regne al lloc de besties de càrrega no poques remeses de seda, forments, arròs, oli i altres productes. Així les coses, val a dir que, tant els uns com els altres, tothom generalment trepitjava la xarxa secundària de camins que la travessaven de banda a banda perquè enllaçaven la planura al·luvial del Xúquer alhora amb les localitats de l'interior valencià i amb l'indret de la corona de Castella. ³¹⁴⁶

³¹⁴⁵ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la...*, op. cit., pp. 40-42.

³¹⁴⁶ Vicente Bisbal del Valle explica la funció que tenia el Marquesat com a indret d'entrada i eixida de mercaderies envers els regnes de la corona de Castella. BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*,

En efecte, res estrany. No debades, seguint el curs del Magre, riu amunt, i aplegats a la foia i marquesat de Llombai, hom podia escollir un creixent ventall de destinacions. D'eixa manera s'evitava haver de travessar el Xúquer. El mateix ocorria si hom feia la ruta des d'Alginet, Benifaió o Almussafes; des de Silla, Picassent i altres nuclis de l'Horta Sud, o des del nord i nord-est de la Ribera fins a confluïr en les susdites possessions de la casa ducal de Gandia. Des d'allí, hi havia quatre vials bàsics, a partir dels quals s'hi accedia a un munt de caminals i viaranys. Al nord estava el camí de Real, que continuava el de Carlet; que venia del sud. Això és, el que unia la vall dels Alcalans amb el camí Reial i amb bona part dels nuclis urbans del país del Xúquer. A l'est quedava el camí de València, escindit del tram principal a l'alçada d'Alginet, i a l'oest el de Dosaigües o també anomenat camí de Requena, perquè bé a través d'aquest municipi o bé per Real i Xiva, enllaçava amb el camí de ferradura que partia de Bunyol, creuava el congost de les Cabrelles fins arribar a la susdita vila castellana, continuava pels dificultosos passos del riu Cabriol a Vadocañas, Contreras i Pajazo i s'endinsava en l'altiplà castellà per les terres de Conca.

A tot això s'hi afegia encara una altra particularitat. Llombai, Alfarb, Catadau i Alèdua no sols eren vitals com a corredor per al comerç i el contraban de llarg recorregut, sinó que també ho estaven en un sentit més immediat: per als pobles de les rodalies. No per casualitat, els termes de la foia i marquesat de Llombai, així com altres dels circumveïns, acostumaven a ser excedentaris en cereals, motiu pel qual convé suposar que—satisfet el consum de les seues comunitats—una part de la producció anual es consumiria en els circuits comarcals més pròxims. Per consegüent, d'açò no resulta difícil inferir que els possibles romanents de grans, juntament amb la venda i despatx de la fulla de morera, dels capells o de les madeixes de seda, hi constituïren els canals fonamentals de penetració d'un sistema mercantívol capaç d'escometre una notable dinamització econòmica i proveir l'entrada de divises.³¹⁴⁷

En eixe sentit, no pocs estudiosos se n'han fet ressò. A tall d'exemple, el professor Manuel Ardit, en al·ludir les rutes comercials, indica que la foia de Llombai esdevingué durant l'Edat Moderna una mena de cruïlla de camins, cosa que permetia els seus habitants

op. cit., pp. 148-150. Veg. també el capítol precedent: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*, particularment l'apartat titulat: *El marquesat de Llombai i la baronia d'Alèdua en temps de don Carles de Borja i Castro*.

³¹⁴⁷ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, *op. cit.*, pp. 65, 67 i 138-139. Veg. també MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, *op. cit.*, p. 160. Veg. també ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra...* *op. cit.*, vol. I, pp. 266-283 i 294-299 i BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronía...*, *op. cit.*, pp. 149-150.

mantindre tractes i negocis a les més diverses escales: locals, intercomarcals, regionals, així com a contrades llunyanes. Ardit en concedeix bones proves, atés que registra com una part de l'arròs de les marjals riberenques transitava pels seus vials de camí a la Foia de Bunyol, la Plana d'Utiel i més enllà, fins a les entranyes de la corona de Castella. No obstant això, la possessió d'aquest cereal, a diferència d'altres mercaderies, no acostumava a estar en mans dels vassalls del marquès, sinó en les de forans.

No ocorria el mateix amb la fibra de seda, malgrat que hi degué haver de tot. No pocs castellans i també pobladors de la planura fluvial del Xúquer feien cap de tant en tant al Marquesat per tal de depositar-ne, adquirir-ne o bé per extraure'n legalment o d'amagat. A banda dels alcudians i els carletins, força concurrents, altres individus bàsicament del reialenc alzireny hi van estar presents. Eixe és el cas del ciutadà alzireny Pere Velasco o de l'algemesinenc Miquel Pineda—dos destacats membres de les faccions³¹⁴⁸—els quals, a les acaballes de la centúria, en van conduir lícitament diverses partides potser fins als telers de la ciutat de Toledo. Finalment, deixant de banda les entrades de forments i blats castellans, Ardit refereix la pansa, l'oli i les figues, tots ells productes abundants al Marquesat i a altres zones de la Ribera del Xúquer, els quals s'expedien a la Meseta també en quantitats importants. Tanmateix, refereix que la major part dels traginers que els adquirien i els trametien eren cristians vells, castellans i francesos, també aliens almenys *a priori* a aquests dominis borgians.

Ara bé, una cosa era la possessió del gènere i una altra ben distinta el seu transport. Açò ho portem a col·lació perquè, tot i que l'obra d'Ardit no permet documentar a la foia de Llombai una decidida utilització polivalent de les cavalleries, no resultaria gens estrany que llavors n'hi haguera hagut una utilització semblant a la de la vila de Requena; on els quadrúpedes juntament amb els seus amos alternaven les tasques agrícoles amb les de caire logístic, cosa que els proporcionava ingressos accessoris. Fóra com fora, el que resta en clar si ens atenim al contingut del capítol precedent, és que el contraban, l'ocultació i el frau de seda no havia de ser dedicació del tot aliena als vassalls del marquès, de la qual n'hi degueren participar més o menys activament.³¹⁴⁹

³¹⁴⁸ Veg. l'arbre genealògic dels Pineda d'Algemesí.

³¹⁴⁹ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 436-438. Cfr. amb CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., p. 17 i MUÑOZ NAVARRO, D., "Fraude en el comercio...", op. cit., pp. 604-611; PIQUERAS HABA, J., "La sedería de Requena...", op. cit., pp. 71-72. Veg. l'epígraf del capítol precedent titulat: *El regne més petit?*, l'apartat que persa sobre els *fraus, falsedats, apropiacions indegudes i estafes*.

Els primers encausats per haver extret de mode fraudulent seda del Regne a través del marquesat de Llombai van estar els alginetins Jeroni Roig i Bernat Crestalbo, els quals s'havien fet acompanyar, l'estiu de 1551, per alguns conveïns seus i altres hòmens d'Algemesí—capitanejats per Joan Gans, senyor d'un terç de Cotes³¹⁵⁰—a fi i efecte que els escortaren durant el viatge d'anada a terres castellanès; bàsicament «per a resistir a les guardes si·ls encontraven». La presumpta quantitat de matèria primera evadida bé ho requeria. D'una banda, 82 lliures (29 quilograms aproximadament), que havien venut a Requena, i d'altra, 57 arroves i 3 lliures (729 quilograms aproximadament),³¹⁵¹ les quals havien estat despatxades a un mercader de la ciutat del Tajo cognomenat del Castillo.³¹⁵² A la llum de les dades que aporta el procés judicial, no n'havia estat l'única partida, sinó que n'hi havia hagut moltes altres que havien fet el mateix cap i camí.³¹⁵³

Les autoritats del Regne hi devien tindre complida informació de les activitats de Crestalbo i Roig, raó per la qual els hi devien seguir les petjades. No s'entén d'altre mode el triat arrest i l'empresonament de Jeroni Roig a la venta de Bunyol, la vesprada del 3 de setembre de 1551; tot just quan retornava de Castella.³¹⁵⁴ L'endemà mateix, l'oficial de la Batllia encetà les diligències a instància de don Rafael Figuerola i don Joan Vives de Canyamàs, arrendatari dels drets de peatge i quema. Així les coses, l'alginetí hagué de seure per primera vegada a la cadira dels acusats i hagué de respondre l'exhaustiu qüestionari que li tenien preparat.

D'entrada, encara que l'agent interrogador devia posseir abundants referències de la persona que tenia asseguda al davant, optà per mamprendre l'assumpte pràcticament des de zero. Seguint eixa estratègia, potser esperava que el detingut es relaxara i cometera

³¹⁵⁰ Veg. l'arbre genealògic dels Gans d'Algemesí.

³¹⁵¹ Segons Ricardo Franch, la lliura de seda equivalia a 358 grams. En canvi, l'obra d'Alsina, Feliu i Marquet refereix 355 grams. L'arrova o rova, era la quarta part d'un quintar i pesava 12,780 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172 i 227-228; FRANCH BENAVENT, R., "La evolució de la sedería...", op. cit., p. 299.

³¹⁵² Hi havia diversos mercaders toledans que es cognomenaven d'eixa manera. A tall d'exemple, José María Nombela documenta a Alonso i Bartolomé del Castillo i a Gonzalo Pérez del Castillo, mentre que al procés judicial apareixen el mercaders toledans Francisco i Pedro del Castillo. Francisco del Castillo testificà que residia des de feia prop d'una quinzena d'anys a València. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f. Veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., pp. 151, 152 i 291.

³¹⁵³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

³¹⁵⁴ A Bunyol hi havia, segons sembla, diverses ventes. Veg. MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., pp. 187-199; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, op. cit., pp. 176-181; ARCINIEGA GARCÍA, L., *El saber encaminado. Caminos...*, op. cit., pp. 38-39, 56, 77-79, 173-177, 198-199, 203-204, 213, 249 i 253.

errors que li permeteren aprofundir en la vertadera dimensió i el volum dels negocis que s'hi portava entre mans. I certament, la tàctica funcionà. Jeroni Roig començà per declarar el seu ofici i la població d'on era natural: velluter i veí d'Alginet. A continuació, malgrat que l'havien enxampat amb bones proves de la seua reiterada fraudulència, un tant perspicaçment, tractà de convèncer el funcionari que mai abans havia exercit de mercader, ni comprat i venut seda.³¹⁵⁵

En eixe sentit, relatà que hi havia estat la primera vegada i que havia fet companyia amb el seu veí Bernat Crestalbo i amb l'algemesinenc Joan Gans.³¹⁵⁶ Tots tres plegats, havien adquirit de distintes persones i poblacions vora una quarantena de partides de matèria primera, la qual havien tingut concert de portar a Toledo, a cal susdit del Castillo, sense haver satisfet els pertinents drets. D'açò s'infereix que Crestalbo, Roig i Gans havien actuat essencialment com a aconseguidors i intermediaris del tractant de la ciutat del Tajo. La realitat, però, era que no es tractava d'aficionats, sinó d'experts «sacadors» i n'havien extret molta més de la que Roig volia fer creure a les autoritats. El *modus operandi*, els albarans, les anotacions i la correspondència que els guàrdies havien confiscat de les butxaques i sarrons de Jeroni Roig en el moment de la seua detenció ben bé els delatava. Amb tot i això, el velluter intentà prendre'ls la mida.

Eixa actitud es feu palesa, d'una banda, en l'exposició de les quantitats evadides, en què l'alginetí remeté reiteradament a les cèdules que li havien estat decomissades—tot donant a entendre que pertanyien únicament a un viatge—i, d'altra, també a la declaració del preu un tant escàs, pel qual assegurava que havien despatxat el gènere a Toledo: entre 29 i mig i 30 reals castellans per cada lliura.³¹⁵⁷ No debades, com que la

³¹⁵⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

³¹⁵⁶ D'acord amb els padrons de riquesa conservats a Algemesi i Alzira, Joan Gans pagava per raó d'entre 89 i 111 lliures peiteres. Posseïa passava del centenar de fanecades de terra situades a Orí (50 fanecades), a Fentina (46), a la Foia (15) i 1 quartó i mig a l'Horta; diversos patis de cases a l'alqueria d'Orí i també un parell d'habitatges dins del lloc d'Algemesi. La llar principal on hi devia residir estava situada al final del carrer del Molí, atés que afrontava amb el riu Magre. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 389r-390r. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 687v, 712r-712v. A això calia afegir la tercera part de la senyoria de Cotes. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Joan Gans era un propietari mitjaner, tirant a benestant. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Josep Antoni Domingo situa els Gans entre els mercaders destacats de seda d'Algemesi durant el segle XVI. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 75-76; —, Terra i treballs..., op. cit., pp. 24-26*. Veg. també, SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., pp. 155-156.

³¹⁵⁷ Cada lliura castellana equivalia a 16 onzes i no a dotze onzes, com ocorria al regne de València. Veg. a tall d'exemple ROMERO Y SERRANO, L. M., *Lecciones de aritmética puestas...*, op. cit., pp. 94-97. D'altra banda, José María Nombela explica que durant el segle XVI el preu de la lliura de seda no va caure mai per baix dels 1.000 maravedís, ço és, 29 reals i mig. Veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., p. 151. Pel que fa a l'evolució de les equivalències entre els reals i els maravedís castellans, veg. DE FRANCISCO OLMOS, J. M., "La evolución de la...", op. cit., p. 121.

Batllia General tenia en el seu poder, entre altres documents, un compte escrit de *manu propria* per Roig i Crestalbo, on hi figuraven algunes de les partides adquirides, calia ser cautelosos i tractar de minorar dins de les possibilitats el muntant de la composició que al remat caldria satisfer.³¹⁵⁸

Tanmateix, l'avesat artesà ben prompte degué prendre consciència que la treta li havia de servir per poc de temps. Tot just el que trigaren els oficials de la Batllia a analitzar i recompondre, amb la paperassa que obrava en el seu poder, els llocs i temps de la fraudulència; reconstrucció que, si hom sabia jugar bé la mà, aconseguiria aproximar-se sols de lluny als tripijocs de Crestalbo, Gans i Roig. I és que, es mirara per on es mirara, de les diverses butlletes no es podia traure res en clar, més enllà d'una fundada sospita que tots tres havien extret d'amagat més seda de la que confessaven. Car, res no coincidia i tot apuntava que en realitat s'hi havien produït continus despatxos al llarg d'aquell estiu de 1551, mal que ningú no podia precisar les quantitats exactes. L'itinerari s'hi degué repetir: a través de la foia i marquesat de Llombai.

Les úniques xifres que hom podia exhumar amb cert ordre i sentit d'aquell manoll de papers corresponien amb les 57 arroves i tres lliures de fibra sèrica embalades en dotze fardells i carregades al llom de sis matxos i una mula que els algetins i els algemesinencs van manifestar, el 16 d'agost d'aquell any, al port de Requena davant Joan Rodrigo i Antoni de Piscaro, les quals difícilment es podien correspondre amb les sis càrregues declarades el jorn següent a la localitat d'Alarcón o el 20 d'agost a Alardete. També n'hi incloïa un carregament datat a la població toledana de Miguel Esteban i un altre de seda a Alarcón el primer de setembre, el qual Jeroni Roig volgué fer passar per forment en el pretés viatge de tornada a terres valencianes. A més, entre la documentació, sembla que hi havia un compte escrit amb lletra castellana, presumptament eixida de la mà del tal Castillo, que feia al·lusió a la venda de dues partides de seda pel valor de 542 i 733 maravedís, respectivament. Les 82 lliures de collita pròpia que havia conduït fins a Requena? Costava de creure.³¹⁵⁹

A poc que hom preste una mínima atenció a la resta d'objectes decomissats i ho lligue amb el *modus operandi* que hi traspua a partir d'una lectura pausada del procediment judicial, arribarà a la conclusió que bé el detingut, tots, o almenys algun dels imputats devia ser un experimentat «sacador». D'entrada, havien pres la cautela de remetre la matèria primera de mode escalonat a Toledo, per tal de no alçar sospites. En segon lloc, havien acordat la ruta a seguir, de manera que aquell que portava la capdavantera podia informar

³¹⁵⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

³¹⁵⁹ Segons consta al procés judicial aquest compte estava datat també en l'any 1551.

dels contratemps als qui hi anaven darrere. Això ho evidenciava tant la carta de Bernat Crestalbo a Jeroni Roig: «Compare mestre Hieroni, la terra stà molt scandalizada», en què l'advertia sobre malestars que venia produint a Castella la creació del nou impòsit;³¹⁶⁰ com el memorial del trajecte a seguir des de Requena fins abastar l'aleshores Ciutat Imperial: el pont del Pajazo, Alarcón, El Molinillo a Villarta, Villar de Cañas i Tembleque.³¹⁶¹

Això no obstant, hi havia més. En regressar a terres valencianes havien pres idèntiques precaucions. Bernat Crestalbo havia pres l'avantguarda amb els diners, custodiat per un grup de traginers castellans. Roig portava amb si els albarans i unes roques que havia adquirit a la ciutat del Tajo, mentre que Gans, darrere de tots dos, degué d'encarregar-se del transport del forment. Massa prevencions. Ara bé, el que els delatà del tot fou l'albarà immaculat i amb els pertinents colps que el velluter portava amb si en el moment de la detenció. Car, allò denotava certa connivència amb els taulatgers. No debades, bastava amb escriure la quantitat desitjada sobre el blanc a l'hora de fer passar per legal la mercaderia que viatjava de forma fraudulenta. Heus ací la rabosera prudència, dissimulació i maquinació amb què Bernat Crestalbo, Joan Gans i Jeroni Roig acostumaven a evadir la seda del Regne sense satisfer els drets pertinents.

Així les coses, aquell mateix 4 de setembre de 1551, Andreu Honorat Pineda, Pere Joan Alçamora i Francesc Joan Cardona, en qualitat de procuradors patrimonials i fiscal, respectivament, acusaren l'algemésinenc Joan Gans i els alginetins Bernat Crestalbo i Jeroni Roig d'haver encorregut en contraban de seda, en haver evadit la mercaderia sense haver manifestat ni pagat els drets de nou impòsit, quema, peatge i General. Acte seguit hi promulgaren ordre immediata de detenció, d'inscripció i confiscació de propietats. D'eixa manera s'esperava, d'una banda, que els encausats es veieren constrets a presentar-se a la Batllia General, amb la consegüent clarificació dels fets i, d'altra, evitar que pogueren ocultar els seus béns i impedir l'esmerç dels diners obtinguts dels despatxos realitzats a la ciutat de Toledo. Nogensmenys, no fou sinó l'endemà quan les autoritats formalitzaren definitivament la denúncia i en requeriren judicials respostes.

Fiant en les futures confessions de Gans i Crestalbo, el velluter, en tant que encarcerat a la presó comuna del Cap i Casal, estigué el primer a comparèixer i contestar. De la nova declaració, tal com calia esperar, no s'extragué gairebé res de nou. Únicament

³¹⁶⁰ Veg. el text introductori de l'epígraf titulat: *L'ocultació, el frau i el contraban de seda a la Ribera del Xúquer*.

³¹⁶¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f. Veg. també SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 87-92 i 97-100.

serví per pressionar infructuosament l'artesa perquè revelara els noms i cognoms dels algemesinencs que hi havien acudit en companyia de Joan Gans. El 9 de setembre, vora una setmana després de la detenció, Jeroni Roig nomenà procurador el notari Vicent Reig, el mateix que més d'una dècada més tard rebria el testament de Galceran de Castellví, el bel-licorós senyor de Carlet.³¹⁶² Segons sembla, l'escolliment no va ser fortuït, sinó que contràriament a això Reig gaudia de certa fama en aquest tipus de causes.³¹⁶³ L'acte, si més no, li valgué per mudar el lloc de reclusió, atés que des d'aleshores—precedint el seu jurament i amb la fermança de don Jeroni de Cabanilles, senyor d'Alginet i portantveus de general governador—va ser traslladat a la torre.³¹⁶⁴

Una vegada més els tribunals van pecar del tòpic: la lentitud. Malgrat que hi havia ordre de cerca, captura i decomís de pertinences contra Joan Gans i Bernat Crestalbo des de la substanciació del judici a la Batllia General, no s'expedí comissió fins el 9 de setembre i no s'executà fins la jornada posterior, en què es personaren a Alginet el verguer Miquel de la Guàrdia i el notari Jaume Ferri. Pere Roig, batlle i germà del velluter, juntament amb un jurat del llogaret, acompanyaren els oficials fins a la residència de Jeroni Roig, la qual havia estat notablement buidada de mobles. A l'entrada trobaren dues cortines de tela pintades a pinzell, l'una vella i l'altra nova, un escudeller amb mitja dotzena de plats i escudelles i una cadira de costelles molt vella. A l'estudi, on hauria d'haver el llit i la roba, sols hi havia un llibrell de terra menudet. Al corral i coberts no hi restava cap vestigi dels canyissos per a criar cucs, ni dels atifells de l'ofici de velluter, ni menys torn ni teler. En el seu lloc, solament subsistien una escala de fusta i una albarda velles. Al celler, Ferri va anotar cinc botes de vi i dues gerres xicotetes, totes buides.³¹⁶⁵ La pobra valoració no ascendí sinó a 5 lliures, quantitat per la qual el delegat senyorial procedí a capllevar els béns del seu germà.

Menys exagerat havia estat el buidatge de la llar de Bernat Crestalbo. Al dedins sols hi havia una dona, la qual assegurà no tindre notícia del seu parador des de feia dies. A l'entrada hi havia un caixó amb dos calaixos. A la cambra romanien un llit de posts dolent amb una màrfega vella, mig cafis d'avena i tres arroves de panses molt roïnes. Finalment a diverses andanes es comptabilitzaren trenta-huit canyissos, la major part d'ells vells, una

³¹⁶² Veg. en el capítol titulat: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrellaçats*, l'apartat que refereix les vicissituds de l'exili de Galceran de Castellví a La Goleta i a l'illa de Malta.

³¹⁶³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, 325 i 2397.

³¹⁶⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

³¹⁶⁵ El notari anotà que les cinc botes plegades tenien capacitat per a 30 càneters, mentre que cada gerreta en tenia per a 10 càneters.

escala de fusta, dues botes plenes de vi avinagrat³¹⁶⁶ i huit gerres de vi buides³¹⁶⁷ Tot plegat, assolí el preu de 8 lliures. De bell nou, Pere Roig s'encarregà de manlleutar-ne les pertinences.³¹⁶⁸

El procediment es repetí a Algemesí l'11 de setembre. Els verguers Cosme Cesse i Miquel de la Guàrdia trobaren la muller i la mare de Joan Gans en accedir a la llar, les quals els informaren que el mercader no parava per casa des de feia moltes jornades. Desconeguem a quin habitatge dels dos que hi posseïa l'algemesinenc van ser conduïts els agents, emperò hi havia allò essencial per a viure un parell de persones: una tauleta de fusta de pi i una cadira de costelles prop de l'accés, un llit de posts amb dos matalassos, llençols i una flassada a la cambra. A la cuina, una gerra farinera, dues botes de vi, un poal de fusta amb corda prop del pou i dos escudelles i dos plats de terra. A banda d'això sols restaven sis arroves de figues a la pallissa i vint-i-quatre canyissos arreglats a dos mans. Atenent a la disposició i continguts de l'immoble bé es podria tractar de la llar on hi residia l'anciana i no la del carrer Molí.³¹⁶⁹

Junt amb la inscripció de béns i el decomís, la Batllia General n'havia dictat l'arrest o citació a declarar. Per eixa raó, en absència dels encausats, els oficials es limitaren a ordenar realitzar lectura pública de la crida i a ratllar-ne per tres vegades les portes en distintes jornades. Paral·lelament, don Rafael Figuerola, en qualitat d'arrendatari dels drets de peatge i quema, des de València n'acusà les successives incompareixences. Al remat, el 16 de setembre de 1551, el qui s'hi personà fou Vicent Reig amb la finalitat d'exigir l'alliberament de Jeroni Roig. No debades, a l'empara del títol dècim de les Corts celebrades en temps de Ferran el Catòlic a la ciutat d'Oriola (1489), transcorregudes deu jornades sense prossecució en l'acusació civil hom havia de ser absolt i tret de la presó.³¹⁷⁰ Tanmateix, Lluís Vidal, en qualitat de subrogat i lloctinent de batlle, decidí que la prescripció adient era de quaranta dies, perquè implicava pena corporal, i n'ordenà la continuació.³¹⁷¹

³¹⁶⁶ Segons el notari, cada bota contenia uns 40 cànthers.

³¹⁶⁷ En total, aproximadament, 70 cànthers.

³¹⁶⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

³¹⁶⁹ Bertomeu Munyós capllevà els béns de Joan Gans per 6 lliures. D'acord amb el Padró de Riquesa conservat a Algemesí, Joan Gans pagava per raó de 89 lliures de peita, huit d'elles de béns mobles. Posseïa passava del centenar de fanecades de terra, diversos patis de cases a l'alqueria d'Orí i també un parell d'habitatges dins del lloc d'Algemesí. La llar principal on hi devia residir estava situada al final del carrer del Molí, atés que afrontava amb el riu Magre. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 389r-390r. Llavors, Joan Gans i la seua esposa, Caterina, ja havien engendrat la major part de la seua descendència. Veg. també l'arbre genealògic dels Gans d'Algemesí.

³¹⁷⁰ BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de Fernando...*, op. cit., pp. 11-12; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes...*, op. cit., p. 343.

³¹⁷¹ *Ibidem*.

Vora una setmana més tard, el 22 de setembre, el notari procurador de l'alginetí tornà a presentar-se, aquesta vegada per introduir una escriptura de defensa. En una quinzena de capítols, Reig reportà l'escàs fonament dels demandants, atés que els seus arguments per continuar el plet per la via criminal es basaven en una pragmàtica reial de Martí l'Humà promulgada el 20 de desembre de 1403 i de dubtosa vigència.³¹⁷² Car des de la unió dinàstica de les corones d'Aragó i Castella i encara abans, regnícoles i castellans acostumaven a comerciar amb matèries primeres, mercaderies i robes sense impediments ni inconvenients de confiscació de béns, pena de mort ni aflicció corporal. L'impagament del dret de quema, per tant, havia mudat de càstig i naturalesa des del regnat de l'Humà, raó per la qual no havia lloc al procediment sinó per la via ordinària. A efecte de provar la seua pretensió, Reig cità a declarar a vora una desena de testimonis, entre els quals hi havia cavallers, notaris, mercaders, artesans i botiguers.³¹⁷³

En l'entretant, com que Bernat Crestalbo i Joan Gans seguien sense comparèixer, el 3 d'octubre, la Batllia General envià el trompeta Miquel Jeroni Borja als llocs d'Algemesí i d'Alginet perquè publicara a la porta de la llar dels encausats crida de trenta dies. La citació no obrà cap efecte, ja que una mesada més tard don Rafael Figuerola en tornà a acusar contumàcies. Prèviament, però, el 20 d'octubre, Vicent Reig havia exigit de bell nou l'alliberament de Jeroni Roig, el qual contravenint les disposicions forals romania més de quaranta dies encarcerat. Tampoc aquesta vegada el requeriment tingué resultat. Contràriament a això, el subrogat i lloctinent de batlle, estimà que el judici havia de prosseguir i Roig havia de restar a la torre.

Així les coses, amb l'anuència del magistrat, aquell mateix jorn la part denunciant inserí una escriptura, amb la qual pretenia demostrar la responsabilitat de Crestalbo, Gans i Roig. No debades, tots tres plegats, acompanyats per més de mitja dotzena d'hòmens armats d'Alginet i Algemesí havien extret d'amagat ingents quantitats de seda del Regne i les havien dutes a la ciutat de Toledo. De resultes, s'estimava que havien encorregut en un flagrant delicte d'evasió fiscal taxat en almenys 512 lliures, 2 sous i 3 diners, com a conseqüència

³¹⁷² La pragmàtica del 20 de desembre de 1403 va estar temporal, a causa del cessament del tracte comercial ordenat entre les corones de Castella i Aragó. Veg. FERRER I MALLOL, M. T., "La ruptura comercial amb...", *op. cit.*, pp. 671-682; MUÑOZ POMER, M. R., *Orígenes de la Generalidad...*, *op. cit.*, pp. 780-783; —, *Orígenes de la Generalidad...*, *op. cit.*, pp. 123-125.

³¹⁷³ Entre els testimonis aportats per Vicent Reig trobem els notaris Lluís Avellar i Nicolau Ortí, els mercaders Jeroni Balaguer, Francesc del Castillo i Pere Noguera, el sastre Jaume Servós, l'apotecari Joan Pérez de la Pandilla i el cavaller Melcior Pellicer, arrendatari dels drets de peatge i quema entre 1546 i 1549. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

d'haver defraudat els drets del General, peatge, quema i nou impòsit; tributació aquesta darrera recentment introduïda a les Corts de Montsó de 1547.

Heus ací el motiu del vehement aferrissament de les autoritats amb «sacadors» com Bernat Crestalbo, Jeroni Roig i Joan Gans, puix que allà on hom esperava recaptar, el 1551, un muntant de 9.000 lliures, no n'hi havia més de dos-centes o tres-centes.³¹⁷⁴ I el mateix havia ocorregut, des de la introducció del nou gravamen, amb la quema, la qual acostumava a valer 1.300 lliures i no se n'havien percebut més de quaranta;³¹⁷⁵ amb el peatge, que solia arribar a les 750 lliures anuals i havia fet baixa fins a 50 lliures,³¹⁷⁶ o amb el dret del General, que de 2.500 lliures havia passat a 45.000 sous.³¹⁷⁷ De fet, les institucions calculaven que a causa de la intensa activitat contrabandista s'havien deixat de col·lectar a tot el Regne més de 12.000 lliures. I per si fóra poc, el 1551 havia estat una anyada força productiva, en què no hi havia hagut inclemències climàtiques.³¹⁷⁸ Per consegüent, seguint una vegada més l'argumentari oficial, el dany era tan notori que d'allà on s'haguera pogut recaptar 15.000 lliures, no se n'havien pogut traure ni tres mil, ja que els «sacadors» havien evadit pel capbaix 40.000 lliures de fibra sèrica.³¹⁷⁹

Emperò, el dany, segons els arrendataris, no sols havia estat impositiu, sinó també de caire social, econòmic i adquisitiu. Car tenint en compte que castellans, francesos, itàlics, catalans i aragonesos havien menester de la matèria primera valenciana per tal de poder treballar als seus obradors, la lògica invitava a pensar que, encara que els augmentaren una mica els drets que calia satisfer, aquells no deixarien d'adquirir-ne i concedir comissionats a factors seus perquè en compraren i n'enviaren. D'eixa manera haurien de despendre en ports, càrrecs, dietes i altres despeses que a mitjan segle XVI, especialment els mercaders toledans,

³¹⁷⁴ El nou impòsit, quan fou creat a les corts de 1547, gravava l'extracció de seda en madeixa i torçada amb una quantitat que, al remat, s'interpretà com excessiva i es moderà a la meitat. Per això, entre 1547 i 1552 l'impost va viure un període de marcada indefinició. Veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 113-114; —, *En la periferia del...*, *op. cit.*, pp. 22-25 i 218-222.

³¹⁷⁵ La quema era la imposició que gravava el tràfic de mercaderies entre els regnes de València i Castella. Durant el segle XVI fou fixat en tres diners per lliura de les mercaderies que eixien del regne de València cap a Castella o anaven de Castella cap al regne de València.

³¹⁷⁶ El peatge era la imposició sobre el transport o ús comercial dels camins. Els valencians estaven exempts del seu pagament sempre que la mercaderia no abandonara el Regne. Durant el segle XVI fou fixat en 4 diners per lliura.

³¹⁷⁷ El dret del General o General de la mercaderia gravava, amb sis diners per lliura, l'exportació, importació i compravenda de mercaderies.

³¹⁷⁸ Els coetanis estimaven que havia estat l'anyada més productiva en els darrers vint anys. També creia així, tot i que amb reserves, el mateix Jeroni Roig. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

³¹⁷⁹ *Ibidem*. Al procés es taxen els rendiments de la seda que es collia al regne de València en els anys 50 del Cinc-cents en més de 200.000 lliures, cosa que porta a estimar la producció en aproximadament 100.000 lliures anuals.

havien deixat de comptabilitzar perquè no els hi calia: hi havia valencians com ara Crestalbo, Gans i Roig que «furtant los drets, fan ofici de traure la dita seda».

A més, la falta de concurrència, d'acord amb les autoritats regnícoles, també havia eliminat la competència i havia abocat els llauradors menys acabats a vendre les seues collites a un nombre més reduït de negociants i mercaders, quan no directament a «sacadors» com els susdits Crestalbo, Gans i Roig; en notable perjuí per a llurs butxaques i molèsties. De més a més, l'enuig general havia incidit en les consciències de forma que el nou impòsit s'havia tornat «odiós a les gents, donant ocasió que en l'exacció de aquell se causasen alguns inconvenients e los qui havien de pagar dit dret tinguessen atreviment de resistir als ministres e officials». En eixe sentit, persones com Crestalbo, Gans i Roig també solien donar mal exemple, atés que empraven hòmens «fent-los armar de totes armes, axí offensives com defensives e ab ballestes e arcabuços parats», a fi i efecte que si «les guardes dels drets reals e del General los trobassen, no guosassen pendre'ls [...] y encara que·ls donassen empaig per a traure la dita seda los puguessen resistir».³¹⁸⁰

Aquell 20 d'octubre, en tan bon punt s'intimà l'escriptura de l'acusació, l'alginetí fou de nou interrogat, com a pas previ a la reproducció de testimonis. Una setmana més tard comparegué Joan del Prado, l'experimentat sobre-col·lector dels drets del General, peatge, quema i nou impòsit, el qual elevà la que deia ser la queixa dels taulatgers del Regne: atenent a les quantitats de fulla i la proliferació de les andanes de cucs, s'havia d'haver tret molta seda de contraban, puix que la matèria prima era escassa i no se n'havien produït suficients manifestacions. A la seua taula, per exemple, no havia percebut sinó 112 lliures del nou impòsit, baixa semblant a la que havien experimentat les col·lectes de les altres tributacions. A continuació arribà el torn del testimoni efectista de Joan Selma, el porter de la Diputació que feia poc havia realitzat una inscripció de béns a Xàtiva, a ca Joan Feliu, i havia perdut un dit de la mà esquerra.³¹⁸¹

Els corredors d'orella Lluís Muntells i Diego Velasques d'Arévalo feren poc més que certificar la reduïda aflluència de toledans. I el mercader i credencer Jeroni Audinet ho ratificà. No poques vegades, durant els anys anteriors, havia escoltat dir a Pedro del Castillo i a altres comerciants de la ciutat del Tajo que al remat no els hi caldria desplaçar-se perquè estava

³¹⁸⁰ *Ibidem.*

³¹⁸¹ El susdit Joan Feliu era familiar del Sant Ofici. Havia actuat de fiador d'uns castellans que havien defraudat 294 lliures al nou impòsit. Si resistí als oficials de la Generalitat que havien anat a sa casa a realitzar la inscripció de béns fou perquè es creia immune. La Inquisició batallà durant molt de temps perquè els seus oficials assoliren immunitat en el pagament dels drets de la Generalitat. Veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, op. cit., pp. 28-38.

proliferant el costum entre els valencians d'acudir-hi amb ingents quantitats de matèria primera. D'eixe mode la podien adquirir molt més barata, atés que abandonava el Regne sense satisfer els drets. Els mercaders Marià Boïl i Llorenç Pizarro van ser de la mateixa opinió, tant o més que el cavaller i síndic del General, Baltasar Mascó, els quals donaren compte del notable descens que havien experimentat les tributacions de la seda.

En un altre ordre de coses, la reiterada contumàcia de Bernat Crestalbo i Joan Gans precipità, el 21 de novembre, la publicació del veredictes en absència. D'acord amb el seu contingut, prèvia expedició de cerca i captura, se'ls va condemnar, d'una banda, a mort natural per suspensió a la forca amb dogal d'esparg o de cànem i, d'altra, a la satisfacció de les despeses de la causa³¹⁸² i a la pèrdua o restitució del valor de la mercaderia evadida. El 2 de desembre, no contentes les autoritats amb la incriminació de Crestalbo, Gans i Roig, determinaren d'elevat suplicatori perquè el velluter, el qual continuava tancat a la torre, fóra sotmés a tortura. D'eixa manera esperaven sostraure-li una confessió amb la identitat dels alginetins i algemesinencs que els hi havia acompanyat fins a Toledo. Dues jornades més tard, Vicent Reig va interposar oposició, tot argüint que el seu client no en tenia coneixença i, d'acord amb la falta comesa, no podia ser sotmés a afliccions corporals.

Per acabar, convé assenyalar que la pena capital degué induir la compareixença de Bernat Crestalbo i Joan Gans. No debades, el 8 d'abril de 1552, tots tres—Crestalbo, Gans i Roig—van ser trets de la presó, prèvia reintegració del valor de la fibra de seda que havia estat evadida i pagament de les missions ocasionades.

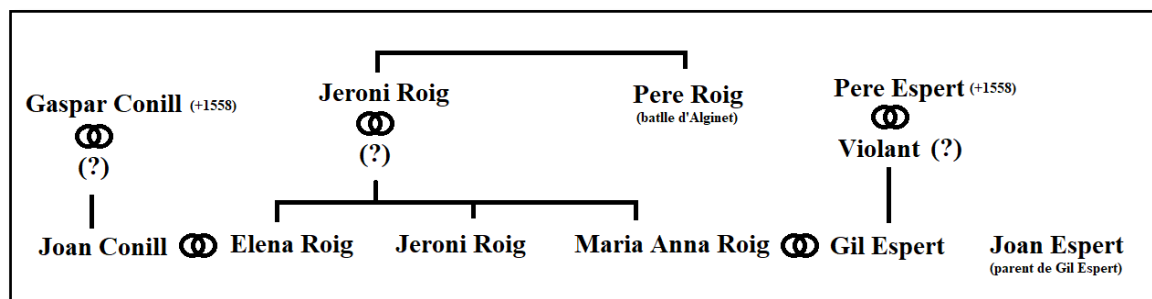
1558: JOAN CONILL, GIL ESPERT I JERONI ROIG D'ALGINET

Jeroni Roig, el germà del batlle d'Alginet, tornà a reincidir presumptament set anys després, malgrat que el canvi d'estratègia processal el feu romandre a l'ombra fins ben avançat el procés. En el seu lloc, Joan Conill i Gil Espert, els marits de les seues filles, foren els vertaderament encausats. En efecte, l'estiu de 1558, ves a saber per quina via, va arribar a les orelles de don Joan Aguiló i Romeu de Codinats, batlle general del

³¹⁸² Les despeses de la causa van ser tarifades el 16 de desembre de 1551: 4 lliures i 4 sous pels servicis l'escrivà en procés en absència; altres tantes per al trompeta per fer crida de 30 dies; 50 lliures per l'assessor, 10 lliures per a l'advocat fiscal i altres tantes per al procurador patrimonial i 7 lliures i 10 sous per al procurador dels arrendataris. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2372, s. f.

Regne,³¹⁸³ la notícia que Conill, Espert i un mercader toledà cognomenat Ximenes³¹⁸⁴ havien adquirit una suma grossa de seda fina a la localitat d'Almussafes i l'havien duta d'amagat a Castella sense manifestar-la ni satisfer els drets pertinents. El cas fou que, el 9 de juliol, el cavaller ho posà sobre avis l'alguatir Francesc de Montesa i encetà les perquisicions.

D'entrada, l'oficial es presentà al llogaret dels dominis del monestir de Santa Maria de Valldigna. Calia reunir com més proves millor abans de citar-los a declarar i per això Montesa es decidí a interrogar a alguns membres de les elits locals almussafenques. El primer va estar el notari, Gabriel Àvila, el qual relatà que feia un parell de setmanes, ço és, els darrers dies del mes de juny, el tal Ximenes, acompanyat per Gil Espert, havia comprat a diversos particulars de la població vora 400 lliures de madeixes de fibra i, en acabar, l'havien pesada a cal lloctinent de justícia, Joan Arnau. Tot just quan estaven embalant-la hi arribà Joan Conill, natural de Silla i concunyat d'Espert. Així les coses, deixant clos el negoci, el castellà abandonà Almussafes i deixà la mercaderia en poder de Conill i Espert per tal que l'acabaren d'embolicar. Ponent-se el sol, tots dos prengueren el gènere, una cavalcadura i un criat de Miquel Àngel Joan i se n'anaren sense més.³¹⁸⁵

Arbre genealògic sobre el parentiu dels Roig, Espert i Conill d'Alginet i Silla

³¹⁸³ Va estar el fill de Lluís Aguiló i Romeu de Codinats, senyor de Petrés. Escrigué un poemari en valencià. El 1539 va ser nomenat lloctinent de batlle general., el 1550 governador, alcaid i segrestador de Xèrica, el 1552 governador de la Plana, el 1556 batlle general del Regne, fou nomenat portant-veus de genal governador durant el judici de residència de Joan Llorenç de Vila-rasa i feu les funcions de lloctinent general durant les absències del duc de Maqueda. Veg. BENAVENT, J. i IBORRA, J., *La mort del duc...*, op. cit., pp. 26,31, 33, 36-39, 43-49, 123-125, 135, 140, 153, 157, 173-177, 190-191, 206, 217-218, 228-232, 241-243, 264, 287-295; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VII, cap. XXIV, cols. 537-550; IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciana: Libro segundo...*, op. cit., pp. 207-223.

³¹⁸⁴ José María Nombela únicament en nomena un amb aquest cognom. Gabriel Jiménez, el qual treballava per a Bartolomé del Castillo. Veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., p. 152.

³¹⁸⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

Precisament Joan fou el següent a depositar. El donzell referí que el toledà, abans d'abandonar Almussafes, li va pregar que li deixara un quadrúpede i un mosso per portar la seda a Alginet. No trobant impediment, ordenà a Miquel Ivanyes que albardara la mula i s'hi posara al servici de Conill i Espert. En l'impàs entre la declaració de Miquel Àngel Joan i Joan Arnau hi testificà el vicari, mossén Antoni Arnau, però no reportà res rellevant. Arribat el torn del lloctinent de justícia, detallà que havia estat ell l'encarregat de pesar-la a la seua pròpia llar i que Conill i Espert se l'havien tret del llogaret en caure el sol. Nadal Arnau, el justícia, va explicar el mateix. No obstant això, no dubtà a afegir la narració de la conversa que havia mantingut amb Espert. Pel que sembla, l'alginetí li havia demanat si la població comptava amb algun taulatger. L'oficial respongué afirmativament i li feu saber que estava absent: havia hagut de marxar a Russafa. «Dons, com ho farem per a pendre albarà?». Seguidament, Arnau li aconsellà: «Anau peu a peu y preniu albarà en Alginet». L'últim a comparèixer fou Miquel Ivanyes, el qual relatà els fets i assegurà que ho havia descarregat tot a ca Jeroni Roig.

Per tal de continuar la perquisició de la possible falta, Joan Aguiló i Romeu de Codinats comissionà, el 12 de juliol, Francesc de Montesa perquè citara Gil Espert i Joan Conill a presentar-se a Alcàsser; localitat a la qual s'havia retirat el batlle general a causa del *morbum* de pesta que corria per la ciutat de València.³¹⁸⁶ L'alguatiller es plantà l'endemà, dimecres, als dominis de don Jeroni de Cabanilles. Nogensmenys, els guardes que custodiaven el portal li vedaren l'ingrés. Per a més inri, mentre hi porfidiejava, s'hi assabentà que Espert i Conill n'eren al dedins i els exigí que el deixaren entrar. Al remat, demanà que cridaren el justícia, el qual acudí a l'entrant de la població. En posar-lo al corrent del manament que duia, li digué que no hi podia passar i que encara que ho féra no hi trobaria a cap dels dos, atés que no s'encontraven a Alginet. Espert i Roig havien anat a la Valldigna amb la intenció de comprar un gos de caça i Conill havia eixit per cobrar una suma de diners. Així doncs, plegà i partí.

La jornada següent, dijous, Montesa repetí l'operació. Pel camí coincidí amb un parell d'alginetins, els quals li asseguraren que havien acabat de veure Conill i Espert. Tanmateix, els sentinelles li tornaren a barrar el pas, raó per la qual ordenà entrevistar-se de

³¹⁸⁶ CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

bell nou amb el justícia. La resposta fou la mateixa: no hi estaven. Entenent que li estaven prenent la mida, sol·licità que els féra comparèixer, sots pena de 1.000 ducats. L'oficial senyorial es comprometé a fer-los-ho saber. El divendres, l'alguatzir hi regressà amb una lletra del batlle general, per tal que cessaren els impediments. D'eixa manera, a la fi, consentiren que travessara la portalada. A l'interior, el justícia li explicà que havia participat el manament a les mullers, puix els esposos no els hi havia pogut haver. El mateix li ocorregué al legat. Per tant, oficialitzà el requeriment a ca Joan Conill, en fixà una còpia a la llar de Gil Espert i marxà.

El dissabte, 16 de juliol, Joan Aguiló i Romeu de Codinats hi insistí. Disposà que fóra enviada de bell nou una comissió a Alginet i una altra a Silla. El missatge que calia intimar era un sever ultimàtum: Conill i Espert havien de presentar-se a Alcàsser el dilluns, 18 de juliol. Altrament, la Batllia General procediria a confiscar-los tots els seus béns. A més, en cas que hom destorbara la convenient publicació de la citació, s'obriria amb contundència: es procediria a afixar-la als accessos i eixides del municipi i considerar-la vàlidament notificada. Aquesta vegada, Francesc de Montesa fou facultat per menar l'ordre al nucli de l'Horta i s'encarregà la tasca tocant a Alginet al verguer Antoni de Sepúlveda. Cap dels dos va haver de vèncer obstacles. Montesa ennovà la provisió a la mare de Joan Conill i Sepúlveda a les respectives esposes.

I ni així. Atés que el 21 de juliol encara no havien gosat comparèixer, Jeroni Roís, en qualitat de regent de procurador, els acusà les contumàcies i el batlle general expedí la cèdula de decomís dels béns. A tal efecte, el verguer i l'alguatzir, acompanyats pel notari Jaume Ferri, es personaren novament a Alginet dues jornades més tard. Tal com havia ocorregut set anys abans, Pere Roig, batlle i oncle polític dels encausats, acompanyà els oficials fins als immobles on s'havia d'executar-se la inscripció. Gil Espert residia a un habitatge amb corral assentat al carrer Major, en el qual hi havia «moltes andanes de canyissos per a fer seda».³¹⁸⁷ Sobtosament, però, al seu interior, l'escrivà sols va prendre nota d'una estança en què hi havia diverses frasqueries de cuina, un llit de posts, un caixó amb dos caixons nous i un altre de vell i esclafat. Tanmateix, com que Joan Conill presumptament residia a la llar del seu sogre, el velluter Jeroni Roig, no s'hi pogué procedir a realitzar registre ni embargament.

Tan prompte com Ferri acabà d'apuntar els béns mobles de l'habitatge d'Espert, Francesc de Montesa s'hi va interessar per les terres. Allò degué descol·locar Pere Roig,

³¹⁸⁷ L'immoble pagava dos sous de cens al senyor i afrontava amb la llar de Joan Pons i amb el morerar del fuster Jaume Roig.

el qual es cenyí a assenyalar algunes de les propietats de l'alginetí i no així les de Conill. Al recompte afluoraren 36 fanecades repartides en cinc morerars, dos olivars i una vinya.³¹⁸⁸ Acte seguit, l'agutzil n'ordenà la pública subhasta i la divulgació d'una crida per Alginet i també pels municipis circumveïns, mitjançant la qual s'informava de la delicada situació legal de Conill i Espert i s'esperonava a qualsevol habitant dels dominis i baronies adjacents a manifestar el coneixement de les seues pertinences i possessions.³¹⁸⁹ El procediment es repetí a Silla, el 27 de juliol, on el justícia Lluís Carbonell li mostrà l'exigua hisenda de Joan Conill: dos olivars.³¹⁹⁰

El darrer de mes s'havia conformat la comissió d'experts que havia de valorar-ne les propietats.³¹⁹¹ El jorn següent es procedí a la subhasta. El mercader Miquel Morera adquirí els béns de Gil Espert. Així mateix, el 17 d'agost, els oliverars de Conill passaren a mans de Joan Bonet, taulatger de Silla. Pel camí, Violant, mare de Gil Espert i vídua de Pere Espert, va impugnar l'alienació d'un dels morerars, el del camí de Trullàs, com a legítima detenedora. El mateix feu Maria Anna Roig amb la casa i la resta de terres. I també Joan Espert, el qual hi instà una causa a la Batllia General.³¹⁹² El primer d'agost, a més, la crida havia obrat l'efecte desitjat, tot deixant al descobert la flagrant ocultació del batlle, Pere Roig. Joan Conill posseïa a Alginet casa pròpia i terres plantades de moreres, oliveres i vinya.³¹⁹³ Així les coses, Francesc de Montesa en proveí la confiscació i venda

³¹⁸⁸ A l'horta del lloc, 8 fanecades immediates a la població plantades de moreres i oliveres, afrontaven amb terres de Joan Ferrando, Joan Bosch, Joan Roig i Joan Sanchis. A la partida del camí de Trullàs, 6 fanecades plantades de moreres, les quals afrontaven amb camí de Trullàs i terres de Jaume Ivanyes i Joan Espert, major. Al camí de Carlet, 4 fanecades plantades de moreres, les quals afrontaven amb el susdit camí de Carlet, amb la sèquia mare i amb terres d'Antoni i Miquel Crestalbo. A la partida del Carrascar, 6 fanecades plantades de moreres i oliveres, les quals afrontaven amb zona de carrascar i amb les terres de Miquel Navarro i mossén Pons. Al camí de l'Alcúdia, 4 fanecades plantades de moreres que afrontaven amb camí de l'Alcúdia, els morerars de Joan Bosch, Bertomeu Roig i Joan Sastre. Finalment, al terme de Benifaió, 8 fanecades plantades de vinya. El document dona notícia també que del morerar es pagava participació al senyor a 1/8 part i de l'oliverar a 1/7 part. Veg. LOZANO I LERMA, J. L. i CANET I GÓMEZ, S., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit. Veg. també ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

³¹⁸⁹ Pere de Fuentes, missatger d'Alginet, s'encarregà de promulgar la crida i convocar la pública subhasta. El missatge Miquel Cardona s'encarregà de publicar-ho a Carlet, Diego d'Íxer feu el mateix a l'Alcúdia, Joan Francés a Albalat de la Ribera i Joan Giner a Silla. La crida es va publicar també a Alzira i a Algemesí.

³¹⁹⁰ A la partida de la Bega, un olivar, sots directa senyoria del comanador de l'orde de Montesa, que afrontava amb terra dels hereus de Jaume Serrador i amb el camí Vell. A la partida del Detenedor, un altre olivar, el qual afrontava amb camí del Ràfol i les terres de Benet Saragossa i d'Antoni Joan Ivorra. El document dona notícia també que l'oliverar es pagava participació al senyor a 1/8 part. Veg. ALVIR I BALLESTER, J. V., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit. Veg. també ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

³¹⁹¹ Els escollits a Silla van ser Joan Saragossa, Jaume Peres i Jaume Fort de Silla, els quals determinaren que els dos oliverars de Joan Conill valien 140 lliures. A Alginet es va triar a Antoni Roig i Antoni Camarelles, els quals valoraren la casa, el corral i les andanes amb els aparells per a criar els cucs en 160 lliures i les terres en 350 lliures. *Ibidem*.

³¹⁹² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316 i 2397, s. f.

³¹⁹³ Joan Conill tenia a Alginet una casa que afrontava amb l'hort de la senyoria, amb la casa de Pere Estúries i amb una placeta. A la partida dels Mitjans, 24 fanecades de vinya que afrontava amb l'olivar d'Antoni Roig,

en públic encant. No obstant això, el plet no hi prosseguí. L'epidèmia de pesta i la sentència favorable que aconseguí Joan Espert, l'aturaren temporalment.³¹⁹⁴

Després d'allò, la demanda romangué congelada vora cinc anys.³¹⁹⁵ No per casualitat, Joan Conill i Gil Espert no comparegueren davant el batlle general fins a mitjan juliol de 1563, malcontents per la sol·licitació amb que els volien segrestar indegudament les seues pertinences, puix deien no deure res al Reial Patrimoni. Van prendre per procurador el notari Vicent Reig i seguidament van ser arrestats amb sagrament i homenatge a l'hostal on s'hi havien aposentat, regentat per Josep Martí a la plaça de Sant Francesc.³¹⁹⁶ Tanmateix, el seu sogre, Jeroni Roig, l'argenter Albert Martines i el carnisser Joan de Sena van actuar de fermances per tal d'alliberar-los.

El 23 de juliol, Reig ja tenia preparada l'escriptura de defensa amb la qual pensava rebatre els arguments del procurador patrimonial. D'entrada, va negar la major, ço és, que Joan Conill i Gil Espert hagueren encorregut en cap falta tocant a evasió fiscal i contraban de seda. A continuació, hi volgué fer veure al jutge que els acusats no eren persones acostumades a realitzar activitats fraudulentas, sinó honrades. I que hom no podia encórrer en falta alguna per ajudar a embalar la fibra que Ximenes, el mercader toledà, havia adquirit a Almussafes i posteriorment, per ordre del tractant, portar-la fins Alginet. De fet, tenint en compte que Conill, Espert i Ximenes es mostraren públicament a l'hora de comprar-la, embolicar-la i traure-la'n, del seu comportament no es podia inferir que pretengueren sostraure-la d'amagat del Regne. Ans al contrari. Més encara, ni tan sols pel fet d'haver partit al capvespre, tot just quan ja enfosquia, cabia sospitar tal cosa. No debades, resultava quasi una proesa en un sol dia entaular negociacions per 400 lliures, arribar a acords, pagar la matèria primera, empaquetar-la, carregar-la i endur-se-la.

De semblant manera, el poderdant argüí que no prendre albarà de guia per transportar la seda d'un lloc a un altre veí i allunyat de la frontera del Regne, no era acte susceptible de

amb vinya d'Antoni Sanchis i amb vinya d'Antoni Peris. Un olivar a la partida del Partidor, el qual afrontava amb la terra dels hereus de Bernat Peris i amb la sèquia que anava a les Jovades. A l'horta d'Alginet, un morerer que afrontava amb l'hort del senyor, amb el morerer d'Isabel Camanyes i amb morerer de Miquel Cardona. Finalment, un altre morerer a l'horta d'Alginet que afrontava amb casa de Miquel Cardona, amb camí de Trullàs i amb terra de Joan Espert i Cosme Bosch. Sobre la situació de la casa veg. també BOSCH LÓPEZ, R., *L'urbanisme d'Alginet...*, op. cit., pp. 82-94.

³¹⁹⁴ Joan Espert aconseguí sentència favorable el 30 d'agost de 1558. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2397, s. f.

³¹⁹⁵ Al procés instat contra l'alzireny Francesc Joan Pujalt hi consta una comissió per atrapar Gil Espert i Joan Conill, la qual es data a mitjan de maig de 1560. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523, s. f.

³¹⁹⁶ La plaça de Sant Francesc estava situada en les immediacions del convent homònim, el solar del qual actualment l'ocupa la plaça de l'Ajuntament. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. II, pp. 1010-1011; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 62-67.

pena ni perdició de la mercaderia; més encara sent palesa la proximitat entre ambdues poblacions i que Bertomeu Girona, taulatger d'Almussafes, estava absent a causa del *morbum* de pesta que hi corria i no podia expedir-lo. Emperò, en qualssevol del casos, Conill i Espert havien estat simples executors de les activitats del comerciant de la ciutat del Tajo i no responsables ni propietaris del gènere. Talment fou així, que des que descarregaren a cal sogre, Jeroni Roig, Espert i Conill no havien tornat a saber res més de l'assumpte.³¹⁹⁷

Els alginetins Baltasar Casanova i Antoni Roig, testimonis citats a declarar, assentiren en gairebé tot. L'almussafenc Joan Castellano es limità a referir que havia estat present quan Conill i Espert demanaren albarà al justícia, Nadal Arnau. Relatà també la difícil situació de Bertomeu Girona, el qual va perdre primer a una germana i en acabant una filla. Així doncs, tement els membres del govern local que la seua família fóra un potencial focus de contagi, l'expulsaren del terme municipal. Doménec Manxó, certificà el que era evident: les madeixes pertanyien al toledà, atés que era ell i no Espert qui duia els diners i qui efectuava tots els pagaments. Així mateix, afegí una dada interessant. El declarant acompanyà Ximenes fins Alginet, quan aquell abandonà Almussafes, per tal que li satisfera el que restava del preu de la seda que li havia venut. De fet, aquell jorn feu dos viatges a Alginet, perquè completà la comitiva que conduí la mercaderia fins a la llar de Jeroni Roig.

Per a les autoritats havia passat per evidència des dels inicis que Jeroni Roig hi havia actuat de tapat al negoci, però els hi havia calgut descobrir-lo poc a poc. Amb les coses clares, el 13 de setembre, el procurador patrimonial enantà un requeriment perquè el velluter fóra inclòs en la demanda i que es tingueren en compte els seus antecedents de «sacador» com a reforç a l'hora de dilucidar si havia pogut participar, directament o indirecta, en l'evasió fiscal i la furtiva extracció de la matèria prima que Ximenes havia adquirit a Almussafes. Dues jornades més tard s'ordenà la detenció i la inscripció de béns. Car, havia contravingut la «crida de la seda» de 1558 que prohibia prestar suport logístic, «receptar, acollir y hospitar [...] als portadors y extranets les dites sedes en madeixa, ni torçudes ne altres mercaderies [...] en llurs casses e habitacions» i havia encorregut en «pena de confiscació de béns».³¹⁹⁸

El 17 de setembre ja seia a la cadira dels acusats. L'agent interrogador començà pel principi. Per la identificació. L'alginetí declarà que s'anomenava Jeroni Roig, natural d'Alginet i que abans era velluter, però que lladoncs exercia de llaurador. Seguidament li exigí que diguera si havia estat compostat per contraban. Roig assentí i relatà que durant els primers anys en què es col·lectà el nou impòsit, Bernat Crestalbo, Joan Gans i ell van ser

³¹⁹⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

³¹⁹⁸ *Ibidem*.

multats—errà la xifra—en 450 lliures per extraure seda del Regne sense satisfer els drets. Llavors l'oficial feu un tomb sobtat i centrà la perquisició. De primeres, li demanà que contestara si la fibra sèrica que Ximenes havia comprat a Almussafes havia estat duta a sa casa. Roig ho confirmà, assegurà no saber qui l'havia comprada i afegí que l'havia duta un home d'Almussafes anomenat Miquel Ivanyes, el seu gendre Gil Espert, Doménech Manxó i potser Joan Conill. El funcionari prosseguí. Li preguntà si estava al corrent del que s'hi havia fet. En respondre, Roig, es contradigué: l'endemà se l'endugué el toledà de la seua llar, perquè era l'amo. Finalment, quan l'interpel·là sobre la cavalcadura emprada, l'alginetí mussità que no en tenia notícia.

Mentia. Això era almenys el que es proposaven demostrar els funcionaris de la Batllia General. El cas fou que dotze anys més tard Jeroni Roig estava encarcerat al mateix lloc: a la torre-presó de ciutat de València. El 22 de setembre, Vicent Reig se n'ocupà de la seua defensa. El procurador tractà de llevar ferro a l'assumpte i eximir-lo de responsabilitat. Considerava que el seu client no estava al corrent de la legalitat o il·legalitat de les adquisicions realitzades pel tal Ximenes ni per terceres persones, ni en tenia cap obligació. La seua funció era la d'emmagatzemar la seda i que el seu propietari no quedara descontent.

D'acord amb l'argumentació de Reig, com que a terres valencianes s'hi havia vist acrescut darrerament el volum del negoci sericícola, havien proliferat cases i llocs de dipòsit, en els quals hom acostumava a custodiar-la en trosses, bolics, saques i altres tipus de fardells. Fins i tot els hi havia de públics a l'Alcúdia, Algemesí, Alzira, Carcaixent, Carlet o Silla. A Alginet eren llars privades les que realitzaven aquesta mena de funcions. Hi havia la de Jeroni Roig, la del seu germà i batlle Pere Roig i la de Baltasar Casanova. Normalment, el tractant—ara regnicola, ara estranger—coneixia l'amo i li deixava encomanada la mercaderia, que adquiria, pel temps acordat. El guardador, de vegades a canvi d'unes quantes monedes, sols havia d'assegurar-se que quan tornara el comerciant el gènere no haguera perdut qualitat i romanguera en l'estat en què li havia estat lliurat. No havia de preocupar-se de si tal o qual producte havia sigut manifestat, atés que eixa diligència requeia en el seu possessor. Per tant, Jeroni Roig res no n'hi devia, ni menys hi podia ser condemnat.

De resultes, si el segon capítol de la «crida de la seda» de 1558 no podia obrar-li efecte, menys ho podia fer el primer, tocant a la convocatòria del taulatger abans de cloure la venda. No debades, succeïa que no hi havia recaptadors a totes les poblacions i suposava un pregon trastorn tant per al comprador com per al venedor, fins l'extrem que dificultava en

excés les transaccions. Per eixa raó aquest ítem mai no havia estat acatat per ningú. I, en conseqüència, *a posteriori* s'havia tingut a bé observar l'experiència, per tal de no destorbar el comerç. A això calia afegir que el manament no havia estat publicat a Alginet, cosa que els eximia del seu coneixement.³¹⁹⁹

El que no deia Vicent Reig, però les autoritats eren plenament conscients que els habitables-magatzem com els d'Alginet poc tenien a veure amb els de domini comunitari, els quals normalment gaudien de la protecció i custòdia dels respectius governs municipals. I almenys, *a priori*, el seu ús recte i legal anava aparellat a la credibilitat de les institucions locals. Per poc que fóra, constituïa major garantia que les vivendes privades, les quals ben bé podien esdevindre un niu de fraudulència i contraban. Car, encara que Alginet s'enclavara lluny de la frontera, estava a la bocana d'una de les eixides naturals de la plana al·luvial del Xúquer cap a Castella. Sols els hi calia creuar la foia i marquesat de Llombai i fer cap a Bunyol.

Entre els testimonis cridats a testificar, trobem l'algemesinenc Bernat Girbés, nebot de Pere Girbés, el vell,³²⁰⁰ el qual assenyala que, no obstant la «crida de la seda» de 1558, els veïns d'Algemesí, d'Alzira i d'altres localitats dels voltants continuaven comprant i venent seda de la mateixa manera i amb idèntica llibertat que abans que s'hi publicara. Per eixa raó, al llogaret de la contribució d'Alzira, talment com ocorria a Alginet, hi havia cases privades on els mercaders toledans i autòctons acostumaven a dipositar la matèria primera. Precisament un dels més concorreguts i coneguts immobles d'emmagatzematge hi era el de son oncle Pere. Emperò hi havia molts altres. De fet, cada tractant tenia les seues pròpies amistats i preferències. Per consegüent, el guardador sols s'emprava a mantindre en bon estat les madeixes, capells i bolics que li encomanaven. Jaume Nadal³²⁰¹ compartia l'opinió del seu conveí Girbés. Les llars de Jeroni Tarragona, per tindre al seu càrrec el pes del Rei, i de Pere Girbés, qui l'havia tingut anys abans,³²⁰² hi solien esdevindre les més transitades pels castellans.³²⁰³

Al remat, el 9 d'octubre de 1563 s'emeté el veredict: fou exculptori. No s'havia pogut demostrar que Roig, Conill ni Espert hagueren participat amb diners comptants en la compra realitzada per Ximenes. Si bé, presumptament, havien actuat sols com a ajudants o

³¹⁹⁹ *Ibidem.*

³²⁰⁰ Veg. l'arbre genealògic dels Girbés d'Algemesí.

³²⁰¹ Veg. l'arbre genealògic dels Nadal d'Algemesí.

³²⁰² AMA. *Govern, Pleits*, 17-1/28. Pere Girbés havia estat objecte de perquisicions per part de les autoritats regnícoles el 1553. Llavors posseïa el pes.

³²⁰³ També van estar testimonis Jaume Roig i Jaume Ivanyes, però no aportaren res de nou. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

facilitadors en un negoci que havia resultat fraudulent, a ulls de la justícia res no hi devien. La responsabilitat i la pena havia d'haver recaigut sobre el toledà. La realitat, no gensmenys, devia ser un altra. No debades, costa molt pensar que cap d'ells n'haguera tret rendiment econòmic. Així les coses, hom pot entendre de quina manera els habitables-magatzem es convertien en el subterfugi perfecte per encobrir el contraban. Car, s'hi obria un ventall infinit de possibilitats.

Per acabar, convé posar en relleu la connexió de la fraudulència amb la conflictivitat. En el cas concret d'Alginet, sabem—encara que malauradament no hi hem pogut aprofundir—que al si de la comunitat hi havia diferències, les quals estaven encapçalades per diversos llinatges de l'elit dirigent. Els Espert o els Gonçales estaven enemistats amb els Torrella, els quals havien aconseguit atraure's el favor del jove i bel·licós Galceran de Castellví, fill i hereu primogènit de Francesc de Castellví, senyor de Carlet. El cas fou que els Roig i els Crestalbo també hi devien ser partidaris dels Espert. No per casualitat, més enllà dels evidents enllaços matrimonials, el maig de 1564, Llorenç Roig, fill de Pere Roig, el batlle, i nebot de Jeroni, juntament amb Joan Crestalbo i molts altres alginetins van protagonitzar per equivocació l'assalt al carruatge de Gonzalo Pérez, el poderós secretari de Felip II, el qual es dirigia als dominis dels Castellví per tal de fer-los saber de la disposició reial a permutar les sentències de mort del xicot per l'exili *sine die* a La Goleta.³²⁰⁴

1559: FRANCESC I JOAN BAPTISTA HERVÀS DE CARLET

Per als riberencs i valencians en general resultava força profitós exposar-se a nodrir els llistats que elaboraven les autoritats a partir dels qui exercien de contrabandistes de seda, a risc inclús de reincidir en aquest comportament marcadament subreptic i fraudulós. No debades, la quilomètrica frontera valenciana amb la corona de Castella esdevenia francament difícil de custodiar, els guanys econòmics eren molts i la composició a satisfer massa baixa: la pèrdua de la mercaderia evadida i les messions derivades de l'enjudiciament. Això, si finalment no s'aconseguia sembrar el dubte. Per consegüent, per molt que els oficials escarbaren en els negocis obscurs de tal o qual persona mai no arribarien a tindre-hi notícia de tots, sinó d'una part. Eixa era la principal

³²⁰⁴ Veg. al capítol tocant a *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrellaçats*, l'apartat que versa sobre *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví*.

basa. A això calia afegir que les autoritats no sempre podien demostrar l'evasió fiscal i l'extracció d'amagat. Així doncs, barallant els pros i les contres, es pot inferir que aventurar-s'hi pagava sobradament la pena.

Açò ho portem a col·lació, perquè el 4 d'octubre de 1559, el procurador patrimonial instruí una causa contra Francesc Hervàs i el seu fill, Joan Baptista. La fama els precedia. No pocs carletins i també riberencs els tenien per «sacadors públics». De fet, aquesta no era la primera vegada que la Batllia General els instava un plet. Hervàs havia estat compostat, el 1556, per haver extret matèria prima sèrica del Regne, raó per la qual havia hagut de pagar un centenar de lliures als arrendataris dels drets. Pel que sembla, en aquella ocasió el van enxampar poc abans d'arribar a Requena. Immediatament, els guardes li van confiscar la mercaderia i el van obligar a tornar enrere. Malauradament, però, no s'ha conservat o no hem sigut capaços de localitzar-ne registre processal. Això no obstant, si una cosa resta més o menys clara d'aquest plantejament és de bell nou la utilització dels camins i senderes que, a través de l'ascendent planura al·luvial del riu Xúquer i seguint el curs del Magre, connectaven les baronies d'Alginet, l'Alcúdia i Carlet amb la foia i marquesat de Llombai i seguien vers Bunyol i els lindars de l'altiplà castellà.³²⁰⁵

El cas va estar que, des d'aquell incident, les autoritats no els havien tret els ulls de sobre. Talment fou així, que quan els arribà la brama que aquell mateix estiu havien estat vistos portar fibra envers Castella, feren saltar totes les alarmes i escometeren contra ells sense ni tan sols haver-los instat procediment. Així doncs, un dia qualsevol del mes de setembre, un verguer s'hi presentà per sorpresa als dominis dels Castellví i identificada la llar d'Hervàs hi procedí a realitzar escorcoll. A l'interior de l'immoble trobà, entre altres coses, 268 lliures i mitja de seda i altres dotze de tenyida—de color verd—amagada al darrere del llit (aproximadament un centenar de quilograms). Seguint les ordres dels seus superiors, l'oficial la decomissà i partí devers el Cap i Casal. De resultes, els funcionaris de l'aparell administratiu de la Batllia General feien compte que el valor d'aquella substancial penyora es descomptaria de la pena pecuniària que, al remat, hauria de satisfer el carletí. Precisament, eixe era un dels arguments esgrimits pel procurador patrimonial a l'escriptura de denúncia de primers d'octubre, en què acusà prudencialment Hervàs d'haver adquirit eixa i altres moltes quantitats de seda sense haver-la manifestada convenientment als taulatgers dels drets, d'acord amb la «crida de la seda» promulgada el 1558.

³²⁰⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 325, s. f.

Un parell de setmanes més tard, Francesc Hervàs nomenà procurador el notari Gaspar Rótulo. El 3 de novembre, quan Hervàs comparegué davant el batlle general, Joan Aguiló i Romeu de Codinats, ho degué fer despreocupat; entenent que a la denúncia li mancava substància. I no anava gens desencaminat. Les institucions regnícoles havien actuat vehementment a l'espera de trobar posteriorment l'escletxa que dinamitara l'entramat d'actuacions fraudulentas sobre les quals convenia pensar que es sostenia la situació visiblement boiant del llaurador. No d'altra manera s'entén l'exhaustiu i acarnissat interrogatori al que va estar sotmés. Després de la preceptiva identificació, en què eixí a relluir l'ofici i el lloc de procedència, l'agent interrogador l'instà a realitzar una exposició de totes les adquisicions de seda tocants a l'any 1559. Així fou com Hervàs relatà que n'havia comprat—parlava de memòria—a Dénia, 180 lliures, a finals de maig;³²⁰⁶ a Algemesí, altres 21 lliures, per mans d'un fill de Francesc Cursà;³²⁰⁷ a Antella, 80 lliures de fina i blanca;³²⁰⁸ a Carlet i a la foia de Llombai, altres 170 lliures,³²⁰⁹ i una partida menuda a Tavernes de la Vallidigna.³²¹⁰

No obstant això, lladoncs no tota obrava en el seu poder, atés que n'havia despatxades ja algunes quantitats. A tall d'exemple, la matèria primera que havia adquirit a la foia de Llombai i la baronia de Carlet l'havia venuda a un velluter de la ciutat de València cognomenat Arinyó. Semblant destí havia seguit la d'Antella. Per tant, entre la que li havia estat confiscada en l'escorcoll es trobava tota la que havia pres a Dénia, la de Tavernes i la d'Algemesí, a més de la que provenia de la seua pròpia collita. El carletí explicà inclús la procedència de les 12 lliures d'alducar tintades de verd, les quals—aclari—havien estat tretes de la seua producció d'anys anteriors. Des d'aleshores, l'agent interrogador s'acarnissà amb les perquisicions i mirà d'escodrinjar fins a la més recòndita i esquerpa transacció d'Hervàs.

D'eixe mode sabem que en allò tocant a Dénia, en realitat, l'acusat sols havia estat present a la compra d'unes poques partides. Les restants les havia negociat Joan Baptista, el seu fill major. Certament, tot i que tots dos en prengueren albarà de guia a la capital de la Marina Alta, no la manifestaren sinó a la taula de l'Alcúdia i hi enviaren responsiva. Ho feren així perquè el taulatger de Dénia no se'n refiava; ja que no coneixia sinó al

³²⁰⁶ Va ser adquirida a 41 o 42 sous per lliura. Malgrat que Francesc Hervàs es desplaçà a Dénia i comprà unes quantes partides, la major part van estar adquirides mitjançant el seu fill, Joan Baptiste Hervàs.

³²⁰⁷ Va ser adquirida a 40 sous per lliura.

³²⁰⁸ Va ser adquirida a 45 i 49 sous per lliura.

³²⁰⁹ Va ser adquirida a 42, 44 i 45 sous la lliura.

³²¹⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 325, s. f.

denier que els acompanyava, el qual era recaptador de la cisa de la mercaderia. L'operació s'havia repetit amb la matèria primera d'Algemesí. Totes dues havien estat assentades als respectius registres i satisfets els pertinents drets. Així mateix, Hervàs no dubtà a narrar també com la seda blanca d'Antella l'havia portada directament a Carlet. No obstant això, l'endemà, havia enviat el seu primogènit als dominis dels Montagut per tal que traguera permís per conduir-la fins al Cap i Casal. Una cosa pareguda havia fet amb la fibra adquirida a Carlet i a la foia de Llombai, puix que, un cop declarada a la capital del Marquesat, fou expedida a la ciutat de València. Per acabar, negà haver-ne extret del Regne, ni haver viatjat a Toledo.

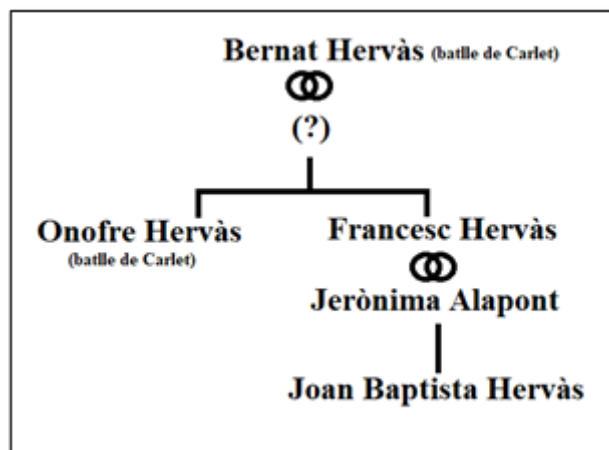
Per a més tuïció, el carletí nomenà de bell nou procuradors el 4 de novembre. Així les coses, a partir d'aleshores Gaspar Rótulo comptà amb l'indestimable ajut de Vicent Reig i de Lluís de Miranda. Una setmana més tard, Rótulo va sol·licitar la restitució de les 268 lliures i mitja de seda fina en madeixa i de les dotze d'alducar tenyida de verd. Car, hi sostenia que hi havia una manca de proves amb què sustentar la demanda. El 14 de novembre Cosme Pineda, per contra, en qualitat de regent de procurador patrimonial, requerí que Hervàs fóra condemnat a pagar el valor del gènere restant, atés que havia incomplert els manaments de la crida de 1558. Sis jornades més tard, Vicent Reig opugnà la requesta i la replicà. Seguidament, demanà que s'enviaren comissions als taulatgers d'Algemesí, Antella, Carlet, Dénia i Llombai a fi i efecte de treure'n còpia i trellat dels llibres de manifestos. D'eixe mode, pretenia demostrar la legalitat dels tractes mercantívols de Francesc Hervàs. A eixe efecte, el lloctinent de batlle general, don Miquel Sanoguera, es dirigí, el 8 de desembre, al batlle d'Alzira i als justícies de l'Alcúdia, Dénia i Llombai.³²¹¹

En l'entretant, Reig hi enantà escriptura de defensa amb la finalitat de patentitzar l'escàs sosteniment de la querella. El notari repassà i oferí les dades exactes de totes i cadascuna de les remeses de seda que havia adquirit Hervàs en l'any 1559.³²¹² A continuació, referí les ocupacions del carletí i del seu primogènit, Joan Baptista Hervàs.

³²¹¹ *Ibidem*. El notari Vicent Reig era familiar del Sant Ofici de Carlet. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa].

³²¹² A Dénia havia comprat 186 lliures de seda fina, la qual manifestà al taulatger el 30 de maig de 1559 i després a l'Alcúdia el 7 de juny de 1559, amb enviament de responsiva. A Algemesí n'adquirí 22 lliures més, per mans del fill de Francesc Cursà, les quals va manifestar a l'Alcúdia amb enviament de responsiva a Algemesí. Les 80 lliures de seda fina blanca que comprà a Antella, les va manifestar a l'Alcúdia i les trameté a València on el corredor d'orella Montells les va vendre, pagà els drets i feu responsió de València al taulatger de l'Alcúdia. Les 176 lliures de seda que envià al velluter Joan Arinyó, procedents de Llombai i Carlet les va comprar juntament el seu germà i batlle de Carlet, Onofre Hervàs. La manifestaren al taulatger de Llombai i després l'artesa envià responsió al taulatger del Marquesat.

No debades, el xicot encara era fadrí i habitava a cals pares: Francesc i la seua muller, Jerònima Alapont. Pare i fill es dedicaven a negociar i tractar en diverses mercaderies i esplets, entre ells, fibra sèrica. De fet, d'acord amb l'exposició de Reig, Hervàs tenia a la seua llar «molt bon aparell per a fer seda», atés que comptava amb molts canyissos, nombroses fanecades plantades de morera a Carlet i Guadassuar i més de dos lliures de llavor de cucs.³²¹³ Tot açò plegat, li conferia la possibilitat de criar-ne a sa casa, vendre tant fulla com ous de la crisàlide o imago, o el que era més comú, subministrar-ne a amics, parents i coneguts mitjançant contractes de mitgeria.³²¹⁴ D'eixa manera, Hervàs s'assegurava de traure anualment al voltant de 60 lliures de seda, quantitat que en els anys bons en superava el centenar de lliures.³²¹⁵

Arbre genealògic dels Hervàs de Carlet

El 1559, per exemple, havia proporcionat més d'11 unces de llavor i fulla a Alfons Martines i a un morisc de Carlet, a condició que anaren a mitges, i encara li'n havien restat més de 10 o 12 unces més per avivar-les al seu domicili. D'elles havia collit més de 60 lliures, les quals li havien estat confiscades—juntament amb les 268 lliures i mitja—en l'escorcoll de la seua llar. Això no obstant, en aquelles anyades en què la composició del fil presentava una menor qualitat, la quantitat de la seda fina es reduïa i n'augmentava l'alducar. Precisament això era el que li havia ocorregut el 1558, de manera que n'havia fet apartar 15

³²¹³ A Carlet no sabem quantes fanecades tenia, però a Guadassuar en comptava més de huitanta: als Cinc Quartons (69 fanecades), a les Alçamores (un tros i 5 fanecades), al Vedat (6 fanecades). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 16, f. 109r. Agraïm aquesta referència a Enric Mut. Tenint en compte que cada lliura de seda equivalia a 355-358 grams, el muntant ascendeix, aproximadament a més 716 grams de llavor. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172.

³²¹⁴ Sobre els contractes de mitgeria veg. TORRES I FAUS, F., *L'evolució de l'estructura de...*, op. cit., pp. 26-29.

³²¹⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 325, s. f.

o 16 lliures i les havia ordenades tintar-les de verd a fi i efecte de teixir tafetà per a confeccionar-se un cortinatge. Per eixa raó aqueixes madeixes estaven custodiades al darrere del llit quan els oficials reials es presentaren per sorpresa a Carlet.³²¹⁶

A mitjan mes de desembre, la documentació relativa als llibres de manifestacions havia arribat a València. L'11 de desembre, el justícia de Dénia, Onofre Fàbregues, havia certificat que, el 30 de maig de 1559, Francesc i Joan Baptista Hervàs havien manifestat i pres albarà fins a Carlet, amb obligació de responsió, per 186 lliures de seda fina en madeixa i de 700 lliures que portaven en metàl·lic; quantitat sobrada del muntant amb què pare i fill s'hi havien traslladat a la capital de la Marina Alta. Al revers hi figurava la resposta de l'Alcúdia certificada per Baltasar Miralles, notari de la cort del justícia de Dénia. El 13 de desembre, Francesc Joan Salzedo, batlle d'Alzira, a partir del registre de mossén Bertomeu Botella, prevere i taulatger dels drets d'Algemesí, acredità que el 14 de juny de 1559, Joan Baptista Hervàs havia comprat 22 lliures de seda fina en madeixa i les havia transportades a Carlet. A continuació, hi figurava resposta de la taula de l'Alcúdia. El 9 de desembre, Pere Noverques, justícia de Llombai, donà compte que, el 22 d'agost de 1559, Francesc i Onofre Hervàs, batlle de la baronia de Carlet i familiars del Sant Ofici,³²¹⁷ havien demanat guiament per a Joan Arinyó, velluter de València, de 176 lliures de seda fina que hi havien adquirit. Finalment, Francesc Almenara, justícia de l'Alcúdia, ratificà tots els moviments d'Hervàs.³²¹⁸

L'any nou s'encetà amb la reproducció de testimonis. El primer a declarar fou el llaurador Damià Reig, el qual assentí a tots i cadascun dels capítols de l'escriptura. El també carletí Berenguer Escrivà, n'aportà detalls. Al seu parer, en una anyada roïna Francesc Hervàs obtenia sobrades les 60 lliures de seda, emperò si era bona en superava amb escreix el centenar. Advertí, també, que a mesura que transcorregueren els anys la capacitat productiva del seu conveí augmentaria exponencialment, atés que posseïa molts morerars jòvens plantats a Guadassuar i irrigats amb aigua abundant de la Sèquia Reial d'Alzira. El testimoniatge més complet, no gensmenys, fou el del mercader Lluís de Miranda. De la deposició judicial del tractant de la ciutat de València s'extrau que, en realitat, Hervàs disposava inclús de molta

³²¹⁶ Amb anterioritat l'havia xifrada en 12 lliures.

³²¹⁷ Sobre els familiars del Sant Ofici, veg. CERRILLO CRUZ, G., "Aproximación al estatuto jurídico...", *op. cit.*, pp. 141-158; —, *Los familiares de la ...*, *op. cit.*

³²¹⁸ El 7 de juny havia enviat responsiva a Dénia per les 186 lliures de seda fina que Francesc Hervàs hi havia comprat. El 20 de juny havia enviat responsiva a Algemesí per les 22 lliures de seda fina que Joan Baptista Hervàs havia adquirit al llogaret de la contribució alzirenya. I per acabar, el 7 d'agost, donà guiatge a Francesc i Joan Baptista Hervàs per a conduir a València 80 lliures de seda blanca en madeixa que havien adquirit a Antella, perquè el corredor d'orella Montells la hi venguera amb retornament de responsiva. Del 2 de març hi figuren al procés les manifestacions de la seda enviada a València als drets del dineret i de la cisa. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 325, s. f. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa].

més fulla i llavor de cucs de la que deia tindre. Miranda en devia haver bona notícia, en tant que delmer de la fulla de Carlet i Guadassuar i per haver vist a la llar del carletí canyissos, aparells i vergellets amb larves menudes, que ben bé n'excedien la lliura. A açò afegí que unes jornades abans de la festivitat de Sant Joan Baptista de 1559, estant als dominis dels Castellví per cobrar delmes i rossecs, presencià com al domicili d'Hervàs hi filaven dues morisques amb sengles torns i se n'assabentà que havien collit 15 arroves de capell (més de 191 quilograms).³²¹⁹

Miranda, juntament amb mossén Cosme Blasco i Bertomeu Blasco, nebot d'aquell i velluter, posaren en clar l'origen i el destí de les madeixes d'alducar tenyides de verd. El comerciant relatà que feia cosa d'un any i mig havia anat juntament amb un hostaler d'Alzira cognomenat Marco a l'habitatge d'Hervàs per tal de comprar-li matèria primera i en intentar adquirir l'alducar Jerònima Alapont s'hi havia negat en redó perquè n'hi volia fer un cortinatge. En acabant, Hervàs li la va trametre a València amb la finalitat que la torceren i la tintaren de verd. De resultes, Miranda l'encomanà a un torcedor, un tal Ledesma, i després la manà tenyir a un tal d'Ivoris. El prevere explicà que havia sigut rector de l'església de l'Assumpció de Carlet fins al 1558: «l'any de les morts». Hi vivia amb ell Bertomeu Blasco, un nebot que tenia ofici de teixir. Francesc Hervàs i Jerònima Alapont li pregaren que parlara amb el seu parent, a fi i efecte que els confeccionara la desitjada cortina. Al remat, Bertomeu se'n tornà a València i no satisfegu la petició del carletí.³²²⁰

Els oficials de la Batllia General eren conscients que res no podien contra Francesc i Joan Baptista Hervàs, per eixa raó escolliren la via de la dilació. El 7 de juny de 1560, Vicent Reig, en qualitat de procurador, demanà la restitució de la mercaderia confiscada i la publicació del veredict. El dia 20 en repetí l'operació, tot afegint que havien transcorregut quatre mesos des que la demanda s'havia declarat llesta per a sentència. La resposta fou que calia consultar-ho amb el rei. El 4 de setembre, Reig se'n queixà de nou. Poc més d'una setmana més tard, el qui comparegué fou Gaspar Rótulo. El notari protestà i considerà la situació d'intolerable i d'injusta. Tot apunta que Francesc Hervàs hagué de manejar els seus fils a la cort de Felip II. En eixe sentit, no resultaria gens estrany que el llaurador s'hi haguera encomanat als seus senyors, els Castellví, que tan bon predicament tenien al cor mateix de

³²¹⁹ L'arrova o rova, era la quarta part d'un quintar i pesava 12,780 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172 i 227-228.

³²²⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 325, s. f.

les institucions de la Monarquia Hispànica.³²²¹ El cas fou que, el 31 d'octubre, Felip escriví una lletra al batlle general amb la finalitat de compel·lir-lo a prendre'n una resolució; tot referint-li que Francesc Hervàs havia hi recorregut per tal que el sobirà li subministrara la justícia que se li negava a València. A la fi, el 29 de novembre de 1560, se'n decretà l'absolució i la restitució de la seda que li havia estat decomissada.

Per acabar, convé assenyalar que la possible intervenció dels Castellví en l'assumpte no ha de sobtar a ningú. No debades, Francesc Hervàs era el germà d'Onofre Hervàs, batlle i home de confiança del casal de Carlet; tal com ho havia estat Bernat Hervàs, llur progenitor, el qual també n'havia fet ostentació el càrrec a les Primeres Germanies. A canvi de semblant distinció, els Hervàs havien defés fins les últimes els interessos de llurs senyors i satisfet sempre que havien pogut llurs necessitats. A tall d'exemple, el 1539, Francesc i Onofre Hervàs van impedir a mà armada que el lloctinent de justícia d'Algemés féra presoners Gomiri, Bamba, Darat i Querse, moriscos de Carlet, que havien atacat al camí Reial a un habitant de la Pobla Llarga. El 1559, Francesc Hervàs prestà al jove Galceran de Castellví la gens menyspreable quantitat de 1.000 lliures perquè anara a Castella, juntament amb el seu parent, el vescomte de Xelva. Francesc, també tractà de defendre, juntament amb Onofre, els interessos del joveçà en el plet que l'enfrontà amb la seua esposa, la senyora de l'Alcúdia.³²²² Per consegüent, si els Castellví i els Hervàs havien esdevingut un cos i els Hervàs els havien pagat amb bons servicis, just era també que els titulars de la baronia miraren pel benestar dels més fidels dels seus vassalls.

1563: FRANCESC I JOAN BAPTISTA HERVÀS DE CARLET

A les darreries de 1563, la Batllia General tornà a instruir una altra causa contra Francesc i Joan Baptista Hervàs. En el transcurs de no poques perquisicions tocants a l'evasió fiscal i a la fraudulència als drets sobre la seda, les autoritats valencianes hi

³²²¹ Francesc Hervàs era el germà del batlle de Carlet, Onofre Hervàs. Sent família i persones de la confiança dels senyors, convé pensar que hi recorrerien a l'hora de resoldre assumptes d'aquesta envergadura. No debades, els Castellví estaven ben relacionats amb un dels bàndols de la Cort. Veg. els epígrafs titulats: *Les vicissituds de l'exili de Galceran de Castellví a La Goleta i a l'illa de Malta* i *El cant de cigne d'una existència: del bandejament a la defunció de Galceran de Castellví*, continguts al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³²²² Veg. els epígrafs titulats: *Les nombroses actuacions delictives de Galceran de Castellví i Un displicent ambient familiar: amenaces, carències i sevícies*, continguts al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

havien rebut noves de la creixent adquisició de matèria primera per part d'aquests vells coneguts.³²²³ Així les coses, la vesprada del 15 de desembre de 1563, el veguer Roderic Camazon es presentà per sorpresa a la vila de Carlet i procedí a realitzar inscripció de béns a les llars de tots dos. El notari Pere Josep de Sant Climent accedí primer a la del pare, amb la intenció de passar més tard a la del fill.

A l'entrada, anotà, quatre cadires de cuir prop d'una taula de tisora de fusta de pi, a sobre de la qual hi havia dos manolls de pergamí; un caixó vell, tres botes i dos tonells plens de vinagre,³²²⁴ una gerra de vi buida i una altra de terra gran amb un cafís de mill. A la cuina trobà mitja dotzena de plats i una cassola de coure, un pitxer d'estany, una caldereta menuda, uns ferros i un ast. A l'estable, hi escrigué dos porcs, una caldera i una caixa de tall de Barcelona amb una romana a l'interior. Per a pesar la seda? A una de les dues cambres romania un llit de posts, amb tres matalassos i un davant-llit obrat amb rissa; sis llençols crus, una caixa plana buida i una copa de coure menuda. A l'altra, cal pensar que la principal, hi havia dos llits de posts totalment equipats,³²²⁵ teixits i roba d'home i de dona,³²²⁶ i una caixa de pi plana, dins de la qual s'encontraren quatre llençols, sis tovalles, quatre camisses i quatre coixineres. L'estança també hi contenia un autèntic arsenal: una escopeta de pedrenyal dins d'una funda, amb els seus aparells; una espasa i quatre ballestes amb gafes i passadors, una d'elles desbaratada.³²²⁷ Malgrat que res no es va inscriure dels aparells i canyissos per a criar cucs, que hi devien estar a les andanes, la taxació s'elevà a 50 lliures.³²²⁸

L'endemà de matí, l'escrivà hi procedí amb les dependències de Joan Baptista Hervàs, el qual feia poc que havia casat amb Esperança Gramatge. A l'entrada, Sant Climent trobà, entre altres, tres cadires de costelles i una gerra buida. A l'estudi dret de

³²²³ Pere Ferrer d'Algemesí va vendre presumptament la seua seda el 1562 i 1563 a Francesc Hervàs, no obstant això, no consta a cap dels registres d'eixos anys d'adquisicions per part del carletí al llogaret d'Algemesí. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 408, 412, 414, 416, 448 i 521 s. f. Si el que es pretén és obtenir una visió més o menys aproximada del volum de perquisicions realitzades pel comissari Francesc de Montesa, caldria fer una lectura conjunta de totes les causes obertes per frau o contraban de seda entre 1563 i 1564. Veg. els apartats tocants a aquesta cronologia als epígrafs titulats: *La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban?*; *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*; *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

³²²⁴ Al dedins hi havia 40 càneters de vinagre.

³²²⁵ Un llit tenia dos matalassos, un parell de llençols, una flassada vermella i una altra de blanca. L'altre tenia un matalàs doble, una flassada i dos llençols.

³²²⁶ Dos brians blancs de tela, una savoiana de saia negra i un gipó de *telilla* de color blanc i negre. A això s'afegien 13 taleques amb tela saial.

³²²⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 424, s. f.

³²²⁸ Jerònima Alapont, muller de Francesc Hervàs i Bernabeu Hervàs, llaurador de Carlet, hi capllevaren els béns.

la casa hi havia un cofre vell i buit i un llitet menudet amb un matalàs doble i un llençol. Al celler, descobrí una gerreta amb un quintar³²²⁹ d'oli i una altra plena de vi. Finalment, a l'estable hi era el porc. Tot plegat sumava 12 lliures.³²³⁰

A diferència del que havia ocorregut el 1559, aquesta vegada les autoritats havien mirat de cobrir-se les esquenes. Per eixa raó, abans de llançar-se de ple a processar-los havien ordenat reunir-ne proves. Així les coses, don Miquel Sanoguera, en qualitat de lloctinent de batlle general, feu rebre informació de testimonis *ex officio*. El primer a declarar fou Francesc Joan Pujalt, ciutadà, advocat fiscal i familiar del Sant Ofici d'Alzira,³²³¹ el qual assegurà conèixer molt bé Francesc Hervàs des de feia més de deu anys. A rengló seguit, l'habitant de l'Illa del Xúquer n'oferí una interessant semblança, en què el retratà com un negociant empedreït, atés que ell i el seu fill acostumaven a recórrer tot el Regne, principalment, comprant o venent seda, matxos i mules.

A eixe respecte, havia arribat a oïdes de l'alzireny que, el 1562, Hervàs havia adquirit dels algemesinencs Bertomeu Munyós³²³² i Jaume Mercer, ferrer,³²³³ grosses sumes de matèria prima en madeixa a «tornaviatge».³²³⁴ Deia estar-ne al corrent perquè Munyós s'hi havia queixat, no poques voltes, d'Hervàs perquè havia tardat més del compte a satisfer-li la quantitat acordada. Una cosa pareguda li havia ocorregut a Mercer, al qual el carletí havia hagut d'entregar en pagament un esclau negre, que per a més additament havia resultat «rohín e de males pràctiques». De semblant manera, Pujalt estava al corrent que, eixe any, Francesc Hervàs i el seu fill Joan Baptista havien acudit a

³²²⁹ El quintar equivalia a quatre arroves. En quilograms: 51'120. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, *op. cit.*, pp. 223-224.

³²³⁰ Esperança Gramatge, muller de Joan Baptista Hervàs, i Jaume Ferrandis, llaurador de Carlet, capllewaren els béns.

³²³¹ Francesc Joan Pujalt va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer, sobretot després de resultar condemnat el 1560 per aquest mateix delictes. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 125-130 i 139-153; —, “Els Pujalt d'Alzira. De...” , *op. cit.*, pp. 146-158. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*. Veg. sobre la seua vessant violenta l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*, contingut al capítol dedicat a les parcialitats de la vila d'Alzira.

³²³² Segons Bernat Guinovart, Hervàs havia adquirit la seda de Munyós poc abans de la festa de Nadal de 1562. El 1563, l'algemesinenc Bertomeu Munyós va estar encausat per frau als drets sobre la seda. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448 i 521. Veg. l'arbre genealògic dels Munyós d'Algemesí.

³²³³ Veg. l'arbre genealògic dels Mercer d'Algemesí.

³²³⁴ Les vendes a «tornaviatge» es van fer molt comuns a la Ribera del Xúquer durant el segle XVI. Hom acordava el preu amb un mercader o persona de confiança i li lliurava la matèria sèrica, normalment, mitjançant fiances. Aquell la portava a vendre a Castella—normalment a Toledo—i en regressar del viatge satisfèia la quantitat convinguda. D'eixa manera qualsevol persona mínimament agosarada hi podia participar en el negoci seder. No calia tindre molts comptants ni arriscar capitals. El guany residia en la diferència entre el preu de compra a terres valencianes i el de venda a Castella. No estava taxativament prohibit, però el ben cert era que solia anar aparellat a la fraudulència i al contraban.

Guadassuar i Cabanyes i hi havien pres fiada una part considerable de la collita dels seus veïns. Aquesta vegada, però, el mode de procedir del germà del batlle de Carlet havia arribat a perjudicar, fins i tot, els interessos del ciutadà; car els guadassuarencs es veien incapaços de liquidar les obligacions que hi tenien contretes amb Pujalt mentre Hervàs no hi regressara de Castella. Per acabar-ho d'adobar, hi afegí que havia escoltat dir que, entre 1562 i 1563, pare i fill havien sostret i fet extraure ingents quantitats de fibra sèrica del Regne. De fet, en un dels seus darrers viatges de negocis a la ciutat del Tajo, l'alzireny deia haver coincidit amb Joan Baptista, el qual s'hi allotjava i venia seda en madeixa al concorregut hostel d'en Palacios.³²³⁵

El llaurador alzireny Joan Domingo³²³⁶ i Melcior Cadellat, botiguer, familiar del Sant Ofici i habitant de l'Illa del Xúquer,³²³⁷ explicaren que s'hi havien topat en diverses ocasions amb Joan Baptiste Hervàs a Toledo. Cadellat assegurà que en el mes de novembre de 1562, quan hi feu cap per tal de despatxar-ne una petita suma, encontrà el fill d'Hervàs que en tenia un gran muntó i hi negociava l'import amb mercaders i comissionistes toledans. Domingo referí inclús una conversació que presumptament tots dos hi havien entaulat a principis d'aquell estiu: «Qu'és açò, Hervàs? Què feu ací?». El jovençà li respongué: «Só vengut ací que é portat una poca de seda y ja la é venuda. Y vull-me'n tornar a Carlet». En aquella ocasió n'havia dut una càrrega (més de 110 quilograms), però els desplaçaments a la urbs castellana eren una constant.³²³⁸

Certament, el procedir voraç i mancat d'escrúpols d'Hervàs era conegut a tota la Ribera del Xúquer. En eixe sentit, Joan de Góngora, taulatger del nou impòsit i de la cisa d'Alzira, relatà que, eixe any, el carletí s'havia compromés amb Viziedo, el qui vivia al carrer de l'Empedrat,³²³⁹ a comprar-li fiada, a «tornaviatge» i a raó de 42 sous per lliura, tota la matèria primera que fóra capaç d'aplegar i conduir fins als dominis dels Castellví. Així mateix, no content amb això, havia fet que els compromisos adquirits per certs particulars de Cabanyes amb el sastre Berlandí d'Arévalo quedaren en paper mullat. No debades, allà on aquell havia oferit 40 sous per lliura, Francesc Hervàs n'havia donat quatre més i, al remat, s'hi havia assegurat tota la producció d'aquest llogaret de la contribució

³²³⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 424, s. f.

³²³⁶ Joan Domingo fou encausat per contraban de seda el 1563. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 426 i 473 s. f. Veg. també en l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta o vall de Càncer, l'apartat titulat: *1563: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo*.

³²³⁷ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa].

³²³⁸ Una càrrega era la quantitat equivalent a 3 quintars, 12 arroves o 312 lliures. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, *op. cit.*, pp. 134-138.

³²³⁹ MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", *op. cit.*, pp. 80-81.

alzirenya.³²⁴⁰ El carletí havia seguit la mateixa tàctica a Algemesí, Alzira, Carcaixent i Guadassuar. A tall d'exemple, Joan Baptista Tomàs, ferrer del raval de la Verge Maria, va confessar que el 1562 li n'havia venut 110 lliures en madeixa, a 37 sous i a pagar en regressar de Toledo.

Emperò anem per ordre. El 1561, segons Jaume Guinovart,³²⁴¹ n'havia pres a Carcaixent més de 274 lliures de diversos particulars.³²⁴² La part més grossa, no obstant això, l'havia assolida a Algemesí (400 lliures)³²⁴³ i a Guadassuar (706 lliures i 4 unces).³²⁴⁴ Guinovart, com tants altres riberencs, havia coincidit amb Joan Baptista Hervàs a la ciutat del Tajo. Havia estat el setembre de 1562.³²⁴⁵ De mode semblant, segons el cavaller alzireny Jeroni Lluquí, arrendatari de la cisa de la mercaderia en 1562,³²⁴⁶ Hervàs havia comprat un volum important de seda a Algemesí (1.430 lliures i 7 onces)³²⁴⁷ i a Guadassuar (244 lliures i 3 unces).³²⁴⁸ També n'havia tret del raval de la Verge Maria i dels llocs del Toro i Carcaixent, quantitats que s'havia compromés a liquidar a

³²⁴⁰ Més tard hi van comparèixer Cosme Pasqual i Jeroni Pineda, llauradors de Cabanyes, i explicaren que el 1562 havien venut a Francesc Hervàs 30 i 9 lliures de seda en madeixa, respectivament, a pagar en tornar del viatge a Toledo. Hervàs també hi comprà 30 lliures a Jaume Jordà, les mateixes que el 1563, i 10 lliures a Francesc Sebastià, corretger de Cabanyes. El 1563 havia adquirit de Joan Rodrigo 11 lliures i de Miquel Avella 11 lliures més.

³²⁴¹ Jaume Guinovart havia estat encausat per contraban de seda el 1559. El 1561 va estar l'arrendatari dels delmes de la vila i contribució d'Alzira. ARV. *Processos de Madrid*, P, 103. Sobre Jaume Guinovart, veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violència y poder en...", *op. cit.*, pp. 97-123.

³²⁴² De Bertomeu Armengol, 838 lliures i 7 unces, de Joan Baptista Armengol 21 lliures i 6 unces, de Casanoves 15 lliures i 2 unces, de Jeroni Garrigues 28 lliures i 6 unces, de Nicolau Garrigues 39 lliures i 3 unces, de Pere Gomis 25 lliures i 9 unces, de Joan Rubió 61 lliures, Bernat Talens 44 lliures i 2 unces.

³²⁴³ Les 400 lliures íntegres les havia adquirides de Bernat Barchet i els seus germans a 52 sous la lliura. Bernat Barchet va estar encausat el 1563 per frau de seda. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 412.

³²⁴⁴ A Guadassuar havia comprat madeixes de seda a moltes persones: a Miquel Avella 38 lliures, a Jaume Boïls 26 lliures i 2 unces, a Lluís Boïls 32 lliures i 4 unces, a un tal Comte 32 lliures i 4 unces, a mestre Damià 33 lliures i 1 unça, a Joan Figuerola 34 lliures i 8 unces, a Joan Garcia 26 lliures, a Pere Garcia 32 lliures i 7 unces, a Jaume Guinovart 67 lliures i 6 unces, a Matoses 28 lliures i 4 unces, a Bernat Montalvà 25 lliures i 1 unça, a Jaume Montalvà 36 lliures i 2 unces, a Lluís Montalvà 58 lliures i 7 unces, a Pere Montalvà 13 lliures i 8 unces, a la vídua de Montalvà 15 lliures i 9 unces i mitja, a Bertomeu Ortega 28 lliures, a Antoni Osca 7 lliures i 4 unces, a Bertomeu Osca 28 lliures i 4 unces i mitja, a Jeroni Osca 38 lliures i 10 unces, a Miquel Savall 39 lliures i 4 unces, a Jeroni Segarra 14 lliures i 2 unces, a Antoni Sentamans 27 lliures i 2 unces, a Esteve Sentamans 40 lliures i 4 unces i a Miquel Sentamans 35 lliures i 2 unces. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 424, s. f.

³²⁴⁵ Segons Guinovart, Joan Baptista Hervàs havia venut un bon fardell de seda per 21 reals castellans la lliura.

³²⁴⁶ Mossén Jeroni Lluquí era el fill de Nicolau Lluquí i de Joana Cirera. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 193-211. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

³²⁴⁷ D'Armengol, 79 lliures i 9 unces; de Joan Bleda, 69 lliures i 6 unces; de Bertomeu Escrivà, 59 lliures i 7 unces a 41 sous la lliura; de Girbés, 49 lliures; de Mercer, 107 lliures i una unça; de Francesc Montbuí, 121 lliures; de Bertomeu Munyós, 524 lliures i 4 unces a 43 sous la lliura; de Pere Munyós, 84 lliures i 5 unces a 41 sous la lliura; de Joan Nadal, 103 lliures a 42 sous la lliura; de Rovira, 126 lliures i 8 unces; de Bertomeu Serrador, 105 lliures i 9 unces a 42 sous la lliura.

³²⁴⁸ De Pere Eiximeno, 40 lliures a 41 sous la lliura; de Bernat Montalvà 25 lliures i 4 unces a 42 sous la lliura; de Jaume Montalvà 43 lliures i 10 unces a 40 sous la lliura; de Lluís Montalvà 21 lliures a 41 sous la lliura i altres 38 i 8 unces a 43 sous la lliura; de na Pals 15 lliures i 8 unces a 41 sous la lliura; de Lluís Savall, 46 lliures i 7 unces a 42 sous la lliura; de Sentamans 6 lliures a 42 sous la lliura i de Miquel Vallcebre 6 lliures i 10 unces.

«tornaviatge». Així mateix, Gabriel Sanç, en qualitat de pesador del pes del Rei i col·lector de la cisa de la mercaderia a Guadassuar, donà complida notícia de les adquisicions que hi havia dut a terme Francesc Hervàs durant el 1563. Totes eixes partides juntes sumaven vora 700 lliures.³²⁴⁹ De tot allò, sols havia satisfet l'impost local.

La predilecció de Francesc i Joan Baptista Hervàs pels llogarets de la contribució alzirenya, però, no era ni molt menys casual. Els taulatgers dels distints drets acostumaven a estar a la vila. Enclavats a l'epicentre politicoadministratiu i comercial aspiraven a recaptar els impostos (la quema, el nou impòsit, el General...). Eixa circumstància obligava els habitants dels poblets del terme particular d'Alzira (Algemesí, Carcaixent, Guadassuar, Cogullada, el Toro, Cabanyes...) a haver de desplaçar-s'hi per tal de donar compte de manifestacions i vendes; cosa que suposava una molèstia i una incomoditat que fomentava l'evasió fiscal. Per eixa raó, les autoritats alzirenyes havien accedit a la instal·lació de cobradors, col·lectors i subrogats que en facilitaren la recaptació d'aquelles tributacions que els hi pertanyien, com ara, la cisa de la mercaderia. L'exemple havia estat seguit, tot i que de mode deficient, pels arrendataris dels restants gravàmens, els quals es van obrir pas sols als llogarets de major importància demogràfica: Algemesí i amb el temps, Carcaixent. Tot això plegat, convertia els més menuts en enclavaments força propicis per a ordir la fraudulència i el contraban.

De fet, per a molts dels testimonis citats a declarar durant el recolliment d'informacions *ex officio*, Francesc i Joan Baptista Hervàs no podien ser considerats sinó reconeguts «sacadors». Mossén Jeroni Lluquí, per exemple, no dubtà a adverar que era públic i notori que havien extret del Regne moltes quantitats de seda i que les havien encaminades amagadament envers Castella, sense manifestar ni satisfer els drets. I que d'això n'havien fet ofici des de feia almenys una dècada, de mode que si declaraven una partida en portaven a Toledo deu. El guadassuarenc Gabriel Sanç i els algemesinencs Bernat i Jaume Guinovart³²⁵⁰ i Francesc Llopis n'opinaven el mateix.

³²⁴⁹ De Jaume Boils, 21 lliures i 10 unces; de Lluís Boils 38 lliures i 11 unces; de Pere Boils, 25 lliures i 8 unces; de Bertomeu Carbó, 39 lliures i 9 unces; de Casanoves, 26 lliures i 4 unces; de Joan Castelló, 31 lliures i 3 unces; de Jaume Climent, 22 lliures i 5 unces; de Lluís Climent, 29 lliures; de Jaume Eiximeno, 56 lliures i 2 unces; de Miquel Ferrando, 18 lliures i 5 unces i mitja; de Joan Gutierrez, 17 lliures i 9 unces; de Jaume Hervàs, 36 lliures i 5 unces; de na Macià, 41 lliures i 9 unces; de Pere Montalvà, 20 lliures; de Bertomeu Navarro, 54 lliures i 3 unces; de Bertomeu Osca, 20 lliures i 10 unces; de Jeroni Osca, 6 lliures i 10 unces; de Vicent Osca, 29 lliures i 10 unces; de Pasqual, 3 lliures i 8 unces; d'Antoni Renart, 24 lliures i 6 unces; de Joan Renau, 20 lliures; de Jaume Roc, 45 lliures i 4 unces; de Jeroni Roc, 9 lliures i una unça; de Bertomeu Roca, 12 lliures i 8 unces; de Mateu Vinyoles, 19 lliures i 3 unces, de la vídua na Marianna, 24 lliures i una unça. L'havia adquirida tota a 44 sous la lliura. ARV. *Ballia General*, Processos, P, 424, s. f.

³²⁵⁰ Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí.

A més, Sanç n'oferi un altre detall que palesa l'atreviment del carletí. Pel que sembla, Hervàs acostumava a compel·lir-lo perquè no anotara el seu nom al llibre-registre de Guadassuar. De resultes, mai no es podia comprovar el flagrant delictes de fraudulència en què encorria cada vegada que negociava amb fibra al llogaret de la contribució alzirenya. El mateix es podia afirmar per al cas d'Algemesí. No debades, Jeroni Tarragona, l'homòleg de Sanç a la població veïna, assegurà tindre notícia dels foscos tractes mercantívols d'Hervàs, al qual mai no havia gosat pesar-li ni registrar-li transacció alguna. I per a més additament, acostumava a deixar reguers de descontents. En eixe sentit, els algemesinencs Bertomeu Munyós i Jaume Mercer, eren sols la punta de l'iceberg. Segons Francesc Llopis, el seu conveí Joan Girbés li havia venut 50 lliures de seda i com que no havia acomplert el termini establert perquè no tenia liquiditat n'havia hagut de prendre un matxo. L'alginetí Joan Conill,³²⁵¹ també havia quedat malcontent amb el seu oncle. L'alzireny Joan Marco, relatà que Conill estava enfadat amb Hervàs perquè, l'agost de 1562, li havia entregat certa suma de matèria primera, a fi i efecte que la hi venguera a Toledo, i transcorregut el temps acordat per al pagament, el carletí li havia oferit un mul. D'acord amb la versió de Marco, l'enuig de Conill havia hi arribat a tal extrem que li havia confessat que si Francesc Hervàs no fóra familiar seu «lo aguardara darrere una mata y li disparara un arcabús».³²⁵²

Amb semblants vímetes, les autoritats regnícoles bé podien encausar Francesc i Joan Baptista Hervàs per haver comprat moltes partides de seda en la vila d'Alzira i la seua contribució i haver-les extret de mode fraudulent del Regne. En aquesta ocasió, tot i que en cap moment s'al·ludeix a la via d'extracció, bé es pot inferir que, si no tota, almenys una part hauria creuat la foia i marquesat de Llombai fins arribar als dominis de la Corona de Castella. No per casualitat, eixa havia estat la ruta escollida pel germà del batlle de Carlet el 1556 i convé pensar que, més que fóra més de tard en tard, continuaria sent emprada a l'hora d'evadir tan preada mercaderia de terres valencianes.

El 26 de juny de 1564, la Batllia General procedí a realitzar un recompte aproximatiu del gènere que Francesc Hervàs hi havia fet travessar les fronteres valencianes d'encobert. Com de costum, el carletí hauria de satisfer el valor d'aquell i les despeses derivades de la demanda. Tanmateix, a les darrerries d'agost de 1564, el procurador patrimonial, potser a causa d'un desdoblament dels litigis, restà les 1.430

³²⁵¹ Joan Conill va ser encausat per frau de seda el 1558, juntament amb Gil Espert i Jeroni Roig. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

³²⁵² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 424, s. f.

lliures que el carletí havia adquirit a Algemesí. Així les coses, el 7 de setembre, la justícia sentencià Hervàs a haver d'abonar el valor de les 1.857 lliures i 9 unces restants, juntament amb les pertinents messions.

Malgrat tot, a Hervàs li devia haver eixit a compte. La seua capacitat defraudadora excedia en molt les quantitats amb què l'havien enxampat, les quals es circumscriuïen solament a les que d'una manera o altra havien hagut alguna mena de registre. Romanien al marge, per tant, un nombre indefinit de transaccions més o menys ocultes, en què les anotacions brillaven per la seua absència.³²⁵³ Tanmateix, Hervàs no concedí ni un dit i hi recorregué a la jurisdicció eclesiàstica, puix que deia ser coronat. D'eixe mode, el 26 d'octubre, a cort de la seu arquebisbal de València mamprenqué un plet que terminà a les reialles de setembre de 1566. El dictamen fou inequívoc: la remissió del procés a la Batllia General i l'aplicació de la sentència dictada dos anys abans.

1563: ESTEVE SENTAMANS DE GUADASSUAR I FRANCESC I JOAN BAPTISTA HERVÀS DE CARLET

Per a la Batllia General, a l'alçada de 1563, Francesc i Joan Baptista Hervàs eren sobradament coneguts. De fet, com es pot llegir al relat precedent, ja hi tenien demanda oberta; raó per la qual no els hi calia reunir moltes més proves. No ocorria el mateix amb el llaurador guadassuarenc Esteve Sentamans.³²⁵⁴ Per consegüent, els oficials tractaren de reunir-hi informació i evidències de la perpetració del delict. Almenys d'entrada, sembla que no els hi va costar gaire. El 24 d'octubre, mossén Jeroni Lluquí testificà que

³²⁵³ Aquesta afirmació l'avalen els processos instats contra l'algemesinenc Pere Ferrer i contra Esteve Sentamans en els anys 1563 i 1564. Tots dos computen quantitats de seda presumptament adquirides per Francesc Hervàs i que no figuren al present procés judicial. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 408 i 414 i 416, s. f.

³²⁵⁴ No hi ha entrada específica al padró de riquesa de Guadassuar de 1573 perquè sembla que llavors Esteve Sentamans ja havia faltat. Convé pensar que el gros del seu patrimoni li va estar transmés al seu fill, Miquel Sentamans. Miquel Sentamans tenia, el 1573, una casa al camí Reial de Guadassuar i 197 fanecades i 2 quartons, repartides per diverses partides. Tot plegat sumava 132 lliures i mitja peiteres. Gaudia, doncs, d'una posició força acabalada. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 16, ff. 152r-153v. Al padró de riquesa anterior, el qual data de la primera meitat de la centúria, hi ha una entrada incompleta dels béns d'Esteve Sentamans, en què apareix com a posseïdor d'una casa a Guadassuar, situada en el camí Reial, i 154 fanecades i un quartó de terra: a la Foia (44 fanecades), a l'Alfarella (23), a la Coroneta (23), a Maranyent (18 fanecades), al Vedat (15 ½), a l'Escorredor (10), als Cinc Quartons (9), al Pla de Benirabea (8 ¼) i a l'Horta (3 ½). Per tot plegat pagava per raó de 93 lliures. El seu patrimoni, però ascendia a 108 lliures peiteres, segons el compte que apareix al primer full de l'entrada. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 4, ff. 552r-552v, 553r, 565v, 615v i ss. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albetosa per a la vila i contribució d'Alzira, Esteve Sentamans era un propietari benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

Sentamans acostumava a entendre en la compravenda de fibra sèrica i que, el 1562, havia fet companyia amb Hervàs per tal d'adquirir-ne moltes partides al seu poble natal: Guadassuar. En total, el muntant de les declarades a la cisa de mercaderia, tribut del qual Lluquí n'era l'arrendatari, ascendia a més de 620 lliures.³²⁵⁵

Dues jornades més tard hi comparegué Gabriel Sanç, pesador del pes del Rei i col·lector de la cisa de la mercaderia a Guadassuar, el qual assegurà que Hervàs i Sentamans hi havien mercadejat madeixes de moltes persones, les quals havien estat negociades a «tornaviatge», pesades i registrades al llibre. No obstant això, l'abonament de l'import del dret s'havia demorat una mesada. En altres paraules, no fou sinó a l'estiu, després de regressar de Toledo, que Hervàs i Sentamans van lliurar les quantitats degudes tant a l'impost municipal com als particulars dels quals havien pres la matèria primera. De fet, Sanç hi havia tingut fermes sospites des del principi que el carletí i el guadassuarenc pretenien extraure tot aquell gènere d'amagat. No per casualitat, d'acord amb la versió del testimoni, una vegada més Hervàs l'havia compelt a deixar buida i en blanc en el seu llibre-registre la columna tocant a l'adquirent. Tanmateix, per descarregar la seua consciència, deia haver-la omplida *a posteriori*. Una cosa semblant deposà un altre habitant del llogaret anomenat Joan Sanç.³²⁵⁶

Així les coses, el qui seia a la cadira dels acusats el primer de desembre de 1563 era Esteve Sentamans. Amb la presumpta astúcia del qui no vol ser descobert ni evidenciar les faltes de tercers, el guadassuarenc relatà que no tenia per costum dedicar-se a comerciar amb seda. Negà, per tant, haver-ne comprat el 1562. Mencionà, no gensmenys, que un conegut amic hi va acudir a la seua llar perquè li assenyalaria a quines cases podia aconseguir que li vengueren seda. D'eixe mode, ambdós van recórrer uns pocs carrers de la població i aquell n'adquirí algunes partides entre el veïnat. La pagà, la pesà i se l'emportà. Sentamans assegurà no saber què fou d'aquella fibra, ni recordar la quantitat, ni tindre memòria de les persones amb qui havien traçat negocis. A tal efecte,

³²⁵⁵ A 46 sous la lliura: de les Avínies, 4 lliures i 6 unces; de Jaume Boïls, 27 lliures i 8 unces; d'Antoni Carbó, 23 lliures i 11 unces; de Joan Castelló, 15 lliures 7 unces i mitja; de Miquel Ferrando, 15 lliures 5 unces; de Lluís Macià 28 lliures i 10 unces; de Bertomeu Osca, 20 lliures 8 unces; de Pere Osca, 30 lliures i 6 unces; de Vicent Osca, 29 lliures i 5 unces; d'Antoni Sentamans, 43 lliures i 5 unces; del mateix Esteve Sentamans, 77 lliures; de Francesc Sentamans, 18 lliures i 7 unces; de Miquel Sentamans, 40 lliures i 5 unces; de Mateu Vinyoles, 19 lliures 9 unces i mitja. A 36 sous la lliura: de Lluís Boïls, 39 lliures i 9 unces; de Jaume Casanoves, 22 lliures i 6 unces; de Lluís Macià, 8 lliures i 5 unces; de Jeroni Osca, 8 lliures i 10 unces. A 40 sous la lliura: de la vídua na Osca, 31 lliures i 2 unces; d'Antoni Torres, 95 lliures i 1 unça. A 37 sous la lliura, 18 lliures i 7 unces i mitja d'Esteve Sentamans.

³²⁵⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 408, s. f.

es remeté al llibre de la cisa de la mercaderia, el qual *a priori* n'havia de guardar complet registre.

Admeté haver anat a Toledo, emperò no per portar-hi madeixes de seda, sinó per tal de proveir-se d'un parell de mules. A la ciutat del Tajo, no obstant això, havia coincidit amb la seua amiat, que resultà ser Joan Baptista Hervàs, el qual estava despatxant-ne a mercaders i comissionats toledans. Per eixa raó, en tenia notícia del preu a què corria a aquella urbs castellana: 30 reals la lliura. Així li ho va transmetre al metge alzireny Joan Jeroni Talavera, lladoncs jurat, quan aquell li ho va preguntar. Finalment, l'agent interrogador pronuncià la qüestió més compromesa: la tocant a la coerció a Gabriel Sanç. El llaurador assegurà no tindre'n constància.

El 3 de desembre el procurador patrimonial, Miquel Joan Gomis, hi comparegué a fi i efecte d'acusar Esteve Sentamans, Francesc i Joan Baptista Hervàs per haver extret d'amagat 620 lliures de seda envers la corona de Castella, puix que no les havien manifestades ni tampoc havien satisfet els drets pertinents. Des d'aleshores la causa quedà pendent de veredicta. No hi va haver temps per a més. Finalment, el 15 de febrer de 1564 es publicà la sentència condemnatòria. El guadassuarenc, però, no es donà per vençut. No debades, entenia que no havia comés cap delicta per acompanyar pam per pam Hervàs el jorn en què aquell havia comprat la matèria prima sèrica a Guadassuar. I menys encara estava disposat a afluixar de la butxaca la composició que se'n derivava, màximament no havent-se'n beneficiat ni participat presumptament de la fraudulència. Estranyat per tot plegat, ço és, per la imputació i pel testimoniatge del qui creia el seu protector—mossén Jeroni Lluquí— procedí a elucidar el que havia ocorregut realment.³²⁵⁷

Un parell de setmanes més tard ho havia posat en clar. L'origen del suposat complot havia estat el comissari i algutzir Francesc de Montesa, el qual havia manipulat les deposicions i compel·lit Gabriel Sanç a incloure el nom i cognom d'Esteve Sentamans a algunes de les entrades del llibre-registre de la cisa de la mercaderia de Guadassuar on hi havia buits o hi figuraven sols Francesc i Joan Baptista Hervàs. D'eixa manera, l'oficial volia fundar en proves fefaents—més que foren fabricades—les sospites que des de feia temps li rondaven pel cap respecte a la participació de Sentamans en els foscos negocis

³²⁵⁷ Esteve Sentamans pertanyia al bàndol que es va conformar al voltant Garí, Guerau, Garcia, els quals guardaven estretes relacions d'amiat o de parentiu amb els Castellví de Carlet. A tall d'exemple, Esteve Sentamans va participar, juntament amb l'alzireny Jaume Gil, a l'assassinat de Bertomeu Ortega. A les primeries de 1570, ell i uns quants més s'hi havien retret i acollit a sagrat al monestir franciscà de Santa Bàrbera per tal d'evitar ser capturats per Pere Velasco, lladoncs justícia d'Alzira i partidari de la facció contrària, la dels Valero i Lluquí. ARV. *Reial Cancelleria* 1332, ff. 272r-273r; *Ibidem*, 1333, ff. 3v-4r.

dels carletins. Descobertes les cartes, el guadassuarenc decidí apel·lar el veredict anterior.³²⁵⁸

A fi i efecte d'enantar el procediment, Sentamans es presentà personalment a la Batllia General el 3 de març de 1564 i hi introduí una escriptura de defensa. En vora una quarantena de capítols, el camperol i el seu procurador, Gaspar Llätzer, exposaren les irregularitats de la demanda anterior, causades en bona mesura per la vehemència de Montesa. De primeres, Sentamans negà haver mercadejat, el 1562, sol ni en companyia de Francesc i Joan Baptista Hervàs, quantitat alguna de seda fina; ni menys haver-la duta a Castella. Contràriament a això, afirmà que havien estat el germà del batlle de Carlet i el seu fill els qui les havien adquirides i negociades amb els veïns de Guadassuar. Les reclamacions per demora en el pagament en feien la prova. No per casualitat, els habitants del llogaret tostemps hi havien acudit a Hervàs i no a Sentamans. De fet, sembla que llavors—quasi dos anys més tard—encara mancaven per satisfer algunes sumes i ningú no les havia reclamades sinó a Hervàs.

Certament, Sentamans havia estat present a la susdita pesada, però no hi havia estat anotat i enregistrat el seu nom, sinó el d'Hervàs; l'únic i vertader comprador d'aquelles partides. Així ho havia escrit Gabriel Sanç, almenys fins que Francesc de Montesa l'obligà a inserir artificiosament les referències del guadassuarenc. No content amb això, l'agent havia deformat a plaer els testimoniatges de mossén Jeroni Lluquí i de Gabriel i Joan Sanç perquè deposaren el que convenia, tot aprofitant la convalescència del notari alzireny Joan Baptiste Costa.³²⁵⁹ Per acabar, per tal de sostroure la veritat, Esteve Sentamans requerí expressament que tots tres hi foren novament citats, escoltats i reproduïts davant el batlle i l'escrivà.³²⁶⁰ En previsió que la darrera pretensió li resultara denegada, com així va ocórrer,³²⁶¹ Sentamans s'havia pres la molèstia de fer aflorar unes quantes declaracions *ex officio*.

El primer a comparèixer havia estat, com no, mossén Jeroni Lluquí. El cavaller alzireny explicà per enèsima vegada que era l'arrendatari de la cisa de la mercaderia de l'Illa del Xúquer i que com a tal tenia col·lectors repartits pels llogarets de la contribució amb sengles quaderns on acostumaven a registrar els moviments, compravendes i despatxos de seda. Els tocants a l'exercici iniciat el maig de 1562 i finit el maig de 1563

³²⁵⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 414.

³²⁵⁹ Dins de l'entramat de parcialitats de la vila d'Alzira, Joan Baptiste Costa formava part del bàndol dels Valero, de la mateix manera que ho estava el també notari Nicolau Costa.

³²⁶⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 414, ff. 5r-8v.

³²⁶¹ *Ibidem*, ff. 9r-14v.

obraven en poder de Joan Baptista Costa. Per consegüent, es remetia al que digueren els susdits llibres, tal com ho havia fet a la seua anterior deposició que havia estat rebuda per Montesa. Heus ací l'ardit. El 19 de gener de 1564, poc podia imaginar Lluquí que el contingut del volum de Guadassuar i la seua testimoniança havien estat barroerament manipulades. A mode d'epíleg, el dirigent alzireny addicionà que Francesc de Montesa s'hi havia compromés a proporcionar-li les xifres d'algunes partides no manifestades.

Aquell mateix jorn, Gaspar Lluís Ramon, porter de la Governació, explicà que a primers de novembre de 1563, un dia que plovia molt, tornant de Xàtiva amb dos presos, s'allotjà a Alzira a una cambra d'un hostel de la plaça de la Vila. No debades, el mal estat de les càrcers l'obligà a guardar els reclusos tota la nit. En la mateixa estança, malalt en el llit, estava el notari Joan Baptista Costa. En una altra habitació contigua hi havia el comissari Montesa amb els guardes i un home baixet i morenet de Guadassuar. Es tractava de Joan Sanç. El guadassuarenc parlava i Montesa escrivia. En acabant, entraren i s'arrimaren on reposava Costa. Montesa li entregà un full i li allargà l'estadal.³²⁶²

Una setmana més tard, el qui va seure a la cadira testifical va ser Joan de Góngora, comerciant i col·lector del nou impòsit de la mercaderia a la vila d'Alzira, el qual declarà haver estat present, el 1562, quan Francesc de Montesa estava realitzant les perquisicions per tal d'esbrinar la identitat dels riberencs que defraudaven els drets del General i nou impòsit. El comissari es queixava perquè, particularment al quèrn de Guadassuar, hi havia entrades en blanc; cosa que involucrava taulatgers i col·lectors en la fraudulència i el contraban. Concretament, Montesa estava notablement emprenyat amb Gabriel Sanç: «Yo faré que li coste a d'aquest que té lo pes y llibre, perquè·ll deu consentir en defraudar los drets reals». El testimoni tractà d'apaivagar-lo, però en la ravata va enviar Roderic Camazon a Guadassuar, el qual tornà amb Sanç. D'eixe mode Montesa l'obligà a inserir els noms dels compradors en els assentaments que havien romàs incomplets. Sobre Sentamans sols digué que el metge Joan Jeroni Talavera havia sabut pel guadassuarenc que a Toledo la seda corria a 30 reals castellans.

Els indicis eren més que suficients, de mode que després de no poques discussions, el tribunal accedí a rebre novament testimonis.³²⁶³ Aquesta maniobra fou clau en la resolució favorable de la causa. No per casualitat, Sentamans cità a declarar a alguns dels

³²⁶² Juntament amb Gaspar Lluís Ramon també testificà Antoni Munyós, guarda reial de València. Pel que sembla Munyós també hi havia anat en aquella ocasió a Xàtiva amb Ramon. El 22 de gener hi van comparèixer Roderic Camazon, verguer de la Batllia General, i Pere Navarro, escuder reial a València.

³²⁶³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 414, ff. 22r-28v.

seus conveïns, els quals no dubtaren a afirmar la seua innocència. El primer va estar Antoni Torres, síndic encarregat de sol·licitar la segregació de Guadassuar de la vila d'Alzira,³²⁶⁴ que llavors voltava els vint-i-cinc anys. Torres, com la majoria dels habitants del llogaret tractaren d'explicar que Esteve Sentamans no acostumava a adquirir seda i menys encara a traure-la del Regne d'amagat. De semblant manera, Jaume Boïls, Antoni Carbó, Miquel Eiximeno,³²⁶⁵ Lluís Macià, Pere Osca i Antoni Perales,³²⁶⁶ entre d'altres, van testificar que totes les vendes en què hi haguera pogut participar Sentamans havien estat sempre fetes a compte dels carletins Francesc i Joan Baptista Hervàs. Per eixa raó, ningú no li havia demanat mai ni un clau al guadassuarenc.

Osca referí que, feia cosa de dos anys, Esteve Sentamans i Joan Baptista Hervàs havien acudit a sa casa a negociar el preu de la seua seda i que aquella mateixa nit, havent-se'n anat a pescar, tots dos la carregaren i se l'emportaren. No obstant això, el vertader adquiridor havia sigut el carletí, el qual més tard li liquidà el deute juntament amb Boïls i Macià. L'alzireny Jaume Casanoves, aquell any havia dut la seua collita a Guadassuar a cal seu cunyat Lluís Macià, però deia tindre'n consciència que havia estat Hervàs i no Sentamans el comprador. El mateix exposà Jaume Montalvà, cosí germà de Sentamans, el qual a més havia presenciat les pesades a la balança del Rei.

Nogensmenys, les deposicions més compromeses van ser, sens dubte, les de Joan i Gabriel Sanç. De fet, l'agent interrogador va trobar oportú fins i tot interrompre la declaració sobre els capítols de la defensa per tal d'introduir-hi noves preguntes. L'11 d'abril de 1564, hi comparegué Joan, el qual assenyala que malgrat habitar a Guadassuar i València era originari de Cocentaina. De la seua relació dels fets s'extrau que, un jorn de 1562, el comissari Francesc de Montesa el va citar perquè declarara. Casualitats del destí, aquella mateixa nit tornant de Xàtiva i alié al requeriment, parà a sopar a l'hostal

³²⁶⁴ El 22 de desembre de 1581 Felip II va signar a Lisboa el privilegi mitjançant el qual el llogaret de Guadassuar deixava de ser un lloc o carrer d'Alzira i passava a constituir-se com una entitat administrativa mitjanament independent, amb títol d'Universitat; tot previ donatiu de 5.000 ducats al Reial Patrimoni. L'encarregat de dur-ho a bon terme havia estat Antoni Torres, el qual es convertí també en el primer batlle (1582-1586). Actualment, perquè no es perda memòria, els guadassuarencs mantenen un carrer amb el nom del susdit síndic i batlle. Veg. <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020]. D'acord amb el padró de riquesa que es conserva a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Antoni Torres pagava, lladoncs, per raó de 143 lliures de peita i posseïa 338 fanecades repartides per diverses partides. La possessió estanca més grossa la tenia a les Alçamores, la qual havia tret de perdut (150 fanecades). A Benirrabea (50), a Montortal (49), al Vedat (38), a les Foies d'Algemesí (12), a Fentina (11), a l'Horta (9), al territori de Guadassuar camí d'Alzira (9), al camí dels Figuerals (8) i als Cinc Quarters (2). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 16, f. 260r-261r. ARV. *Escripcions de Cambra*, 1727/75, s. f.

³²⁶⁵ No consta ninguna venda de seda al seu nom a Francesc i Joan Baptista Hervàs el 1563.

³²⁶⁶ *Ibidem*.

de la plaça de la Vila, motiu pel qual l'oficial aprofità l'ocasió per a interrogar-lo. No hi havia estat present cap notari, sinó que va ser Montesa el qui en prengué nota. Ningú no li notificà que l'escrivà estava malalt. Va observar que hi havia altres agents reials juntament amb el comissari, particularment un algutzir amb el seu bastó. Fora com fora, el que Sanç li transmeté a Montesa no incriminava Sentamans, perquè el testimoni sols podia parlar d'oïdes.

El 13 d'abril, arribà el torn de Gabriel Sanç. El velluter, pesador i col·lector de la cisa de la mercaderia de Guadassuar relatà que havia tingut càrrec del registre des de 1562 i que, des d'aleshores, totes les compres que havia realitzat Esteve Sentamans, les havia fetes a compte d'Hervàs. No per altra raó, encara que les manifestara el guadassuarenc, les anotava a nom del carletí. Això no obstant, el 1563, per ordre expressa de Francesc de Montesa, s'hi va veure constret a inserir-lo *a posteriori*; atés que deia tindre constància que, almenys *de facto*, havien constituït companyia. En allò tocant a la seua deposició, Sanç advertí certes manques d'informació i tergiversacions.

Per acabar-ho d'adobar hi comparegueren el velluter del Cap i Casal, Lluís de la Portuguesa, i el cavaller alzireny Bernat Joan Guerau; destacat cap de bàndol i membre de la parcialitat dels Lluquí.³²⁶⁷ L'artesa posà en coneixement de la Batllia General la conversació que havia mantingut amb el notari Joan Baptista Costa a la porta de sa casa, al camí de Sant Vicent. El testimoni li demanà que li explicara què havia ocorregut entre Gabriel Sanç i Francesc de Montesa. Costa li respongué: «Jo us ho diré. Estant Gabriel Sans e Muntesa en Alsira mirant les partides del llibre que tenia dit Gabriel Sans, girant dos o tres cartes, demanà Muntesa que de qui eren aquelles partides, que se havien de posar los noms de qui les havien comprades. E lo dit Gabriel Sans li respongué: “Fa posar aquí nom de Francés Hervàs”. E lo dit Muntesa li dix al dit Gabriel Sans que posàs lo nom de Sentamans». Sanç s'alterà i el comissari li ho repetí i, al remat ho féu. Seguidament, el menestral li ho recriminà: «Puix Sentamans no té culpa, per què vos no u diheu?». L'escrivà contestà: «Jo no u he de fer. Més toca a Muntesa que a mi. Que jo juraria en ma consciència que no té culpa».

³²⁶⁷Sobre mossén Bernat Joan Guerau, veg. al capítol que versa sobre els bàndols de la vila d'Alzira, els apartats titulats: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau i Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Grups de poder i...”, *op. cit.*, pp. 193-211; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, *op. cit.*, p. 86. El nomenclàtor urbà de l'actual ciutat d'Alzira conserva un vial al seu nom: el carrer mossén Grau. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, p. 213.

Més suggestiu encara resulta el testimoniatge de Bernat Joan Guerau. No debades, hom n'endevina al darrere l'allargada ombra de les parcialitats de l'Illa del Xúquer i la seua contribució. D'acord amb la versió del cavaller, feia cosa d'uns pocs mesos havia coincidit a la plaça de la Seu³²⁶⁸ amb Esteve Sentamans i amb els alzirenys Joan Just i Jeroni Salàs,³²⁶⁹ els quals es queixaven que algú, malintencionadament, havia distorsionat el contingut de les deposicions de Gabriel i Joan Sanç i d'altres. Estranyat pel que li havia ocorregut al guadassuarenc, puix l'un com l'altre eren persones de la confiança de Jeroni Lluquí, es decidí a informar-s'hi bé. Així les coses, trobant-se amb Sanç, es cerciorà «ab jurament, donant la ànima als diables» que el velluter no hi havia dit res que el poguera perjudicar. Per a més additament, Sanç li explicà que el comissari Francesc de Montesa l'havia comminat a introduir-lo al llibre-registre: «Com voleu que assente lo nom de Sentamans? Si Sentamans no ha comprat!», «No y fa al cars! feu lo que jo us dich!».

En acabant, havia parlat amb Joan Sanç. El llaurador li havia relatat que regressant a Guadassuar, parà a un dels hostals de la plaça de la Vila i allí trobà a Montesa regirant papers. Escoltà parlar de Francesc Hervàs i Esteve Sentamans i insinuà que els coneixia. Li preguntaren on vivia i en saber-ho el comissari li contestà: «En bona hora arribau, que a vós havem menester!». Tostemps, durant l'interrogatori, afirmà tindre notícia certa de la dedicació d'Hervàs, no així de la Sentamans. També Lluquí havia caigut en el parany del comissari Montesa. No debades, el cavaller no es preocupà en excés per la seua testimoniança i els va remetre a Sanç: «Anau a Guadaquar, ahon tinch mon scrivà e credencier—que s diu Gabriel Sans—y rebeu la sua deposició, que ell vos dirà lo que passa; que jo no sé res!». Nogensmenys, Guerau va carregar les culpes sobre el notari, entenent que havia estat l'instigador i faedor de la tergiversació tant de les deposicions de Gabriel i Joan Sanç com de la de mossén Jeroni Lluquí.³²⁷⁰

A principis d'estiu, la causa d'apel·lació va quedar enllestida i aparellada per a dictaminar sentència. El veredict, però, es demorà fins al 23 d'agost i fou absolutori. Fet i fet, la fabricació de proves i l'adulteració de les declaracions van resultar arguments vitals per esfondrar i desacreditar l'acusació per evasió fiscal i contraban de seda que més

³²⁶⁸ Es tracta de l'actual plaça de la Mare de Déu. A l'Edat Moderna era el centre neuràlgic de la vida de la capital del Regne. En ella estaven enclavats també els principals edificis del govern i de l'administració de la ciutat i el regne de València. HINOJOSA MONTALVO, J., *Una ciutat gran i...* op. cit., vol II, València, Ajuntament de València, 2014, pp.1122-1124; ORELLANA, M. A. DE, *Valencia antigua...* op. cit., vol. II, pp. 548-576.

³²⁶⁹ Joan Just i Jeroni Salàs van estar encausats per frau de seda el 1563. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, s. f.

³²⁷⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 414, ff. 29r-60v.

o menys encertadament havien volgut endossar-li. Malgrat que no hem estat capaços de documentar-ho, convé pensar que el sobreseïment i exoneració de Sentamans hagué de carregar totes les culpabilitats sobre Francesc i Joan Baptista Hervàs. Per tant, hagueren d'estar els carletins i no el guassuarenc els qui satisfieren la composició íntegra i les costes de la demanda.³²⁷¹

1564: LLUC VERDEJO DE GUADASSUAR

La causa contra el guassuarenc Lluç Verdejo es va coure lentament. Sens dubte, fou el net reflex de la palesa saturació i col·lapse que seguí a la voluminosa tasca perquisidora del comissari Francesc de Montesa. No debades, el 1563, la Batllia General es decidí a engegar un ambiciós dispositiu per tal d'esbrinar la identitat d'aquells riberencs que treien d'amagat la seda del Regne, perseguir-los i composar-los. Almenys pel que fa a la vila i contribució d'Alzira, sembla que mossén Jeroni Lluquí fou el qui s'hi encarregà d'alçar la llebre, puix que se n'adonà que la fraudulència i l'evasió fiscal campaven per damunt del comerç lícit. El 1562, Lluquí havia licitat per la cisa de la mercaderia, ço és, l'impost local que en gravava la compravenda, amb l'expectativa de traure'n un bon rendiment. El resultat, però, havia sigut el contrari. La flagrant mancança de tributacions l'havien fet perdre diners. D'acord amb els seus càlculs, entre el 60 i el 75% de la fibra sèrica d'Alzira i la seua contribució havia eixit de terres valencianes sense tributar, és a dir, de contraban. En paraules del cavaller alzireny:

«En la dita vila de Algezira e llochs de la contribució de aquella, com encara en altres llochs circumvehins a d'aquella, y ha moltes persones que trahuen, acostumen e fan ofici de traure seda del present regne de València e portar aquella a vendre a la ciutat de Toledo eo altres parts, axí dels regnes de Castella com de altres regnes estranys. Per la qual rahó los dits drets reals de la dita real magestat e los de la Generalitat e sises ne reben molt gran perhuí per traure com se trau dita seda ratituda e amagadament sens pagar dits drets. [...] En lo any proppassat mil cinch-cents sexanta-dos, ell testimoni, arrendà la sisa de la mercaderia de la dita vila de Algezira e contribució de aquella. E perdent, com perdé, molt grossament en la dita sisa, feu una diligència e fonch que posà una scriptura davant los magnífichs jurats de la dita vila de Algezira a efecte de provar e mostrar lo dany que, ell testimoni, havia rebut en lo dit dret de sisa en lo dit any proppassat. E o per temps

³²⁷¹ *Ibidem*, ff. 61r-72v. Veg. també la suplicació de sentència. ARV. *Processos de Madrid*, P, 138.

assortuït, ne menys per culpa de aquell, sinó per haver-li furat lo dit dret de la sisa en traure aquella de la dita vila e terme de aquella sens pagar aquell. La qual scriptura e suplicació admesa e provehida, feu rebre una sumària informació de testimonis a efecte de provar la seda, poch més o menys, que en lo dit any proppassat se collí en la dita vila de Algezira e llocs de la contribució de aquella. Hi-s trobà y se à trobat per dita informació, haver-se collit en lo dit any proppassat en la dita vila e contribució de Algezira, quaranta mília lliures de seda, més que menys. E cotejat e comprovat en los llibres e quèrns de la dita sisa, no se ha trobat haver manifestat ne pagat lo dit dret de sisa sinó solament en quinze mília lliures de seda. De manera que s'ha trobat haver furat al dit dret de la sisa vint-y-cinch mília lliures».³²⁷²

Entre els qui hem nomenat que, al remat, van ser trobats culpables hi ha els carletins Francesc i Joan Baptista Hervàs. El guadassuarenc Esteve Sentamans es va poder lliurar, no així el seu conveí Lluç Verdejo.³²⁷³ Precisament, el primer a comparèixer, el 24 d'octubre de 1564, fou mossén Jeroni Lluquí, el qual assegurà no tindre notícia que Verdejo haguera comprat seda el 1563. Tanmateix, el 1562 n'havia adquirit 319 lliures i 11 unces en madeixa a Carcaixent³²⁷⁴ i li havia pagat a Lluquí 6 lliures, 16 sous i 2 diners en concepte de cisa de la mercaderia. No havia fet el mateix, segons sembla, amb la resta de gravàmens. Per eixa raó, la Batllia General el volia condemnar a restituir el valor de la fibra alienada i a satisfer les despeses de la causa.

³²⁷² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 18v-19v.

³²⁷³ Lluç Verdejo havia estat acusat criminalment per Àngela Vallcebre, el 1551. Malauradament el procés manca. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra A, 26. Lluç Verdejo posseïa segons el padró de riquesa de Guadassuar de 1573, 47 fanecades de terra repartides en diverses partides. El gros el tenia al Vedat (36 fanecades) i les restants a l'Alter (2), als Cinc Quartons camí de l'Alcúdia (3) i l'horta de Guadassuar (5 ½). L'únic habitatge era un hort o casa de camp al camí de l'Alcúdia valorada en tres lliures i mitja de peita i quatre en concepte de moble. Per tot plegat pagava per raó de 25 lliures de peita. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 16, f. 76r-76v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Verdejo pertanyia als escalafons més baixos i pobres de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. No obstant això, tenint en compte els cicles vitals dels nuclis familiars (constitució, consolidació, desarticulació i extinció) i que Lluç Verdejo ja era mort el 1579, convé pensar que el registre no dona sinó una visió distorsionada en reflectir sols la desarticulació i extinció. Tot apunta que durant els anys cinquanta i seixanta del Cinc-cents devia ser un propietari mitjaner. En efecte, al padró de riquesa anterior, el qual data de la primera meitat de la centúria, Lluç Verdejo, apareix el 1563, com a posseïdor d'unes cases i una fanecada de terra morerar al camí de l'Alcúdia, valorada en 14 lliures i mitja i un total de 108 fanecades i mitja de terra: al Vedat (51 fanecades), a la Foia (12), als horts (6 ½), a Maranyent (6), als Cinc Quartons (3), a l'Alter (2) i al terme de Guadassuar (27). Per tot plegat pagava per raó de 78 lliures. La seua entrada reflexa molt de moviment de compravenda. Entre les vendes més significades el forn que posseï des de 1536 fins a 1548 a la plaça del llogaret, valorat en 30 lliures. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 4, ff. 315r-315v; 323v, 475v, 480v i 515r. ARV. *Mestre Racional*, 984-987.

³²⁷⁴ A Bertomeu Armengol de la Parreta, 29 lliures i 7 unces per 35 sous la lliura; a Nicolau Garrigues, 45 lliures i 9 unces per 34 sous i 6 diners la lliura; a Josep Talens 15 lliures i 6 unces al mateix preu. A Pere Joan Eiximeno 4 lliures i 11 unces; a Bernat Garrigues, 103 lliures i 4 unces; a Magraner, 17 lliures i 6 unces; a Joan Osset, 34 lliures i 6 unces; a Bertomeu Selma 42 lliures i 8 unces; a Joan Talens 23 lliures i 10 unces; a Vayà, 2 lliures i 5 unces i mitja.

Verdejo s'hi presentà el 19 de gener següent. En la seua declaració es limità a assenyalar que no havia adquirit seda els anys 1562 i 1563 i que el seu ofici era el de llaurar i treballar les seues terres al lloc de Guadassuar, motiu pel qual no acostumava a tractar ni comerciar.³²⁷⁵ Llàstima que Pere Fortuny no hi opinara com ell.³²⁷⁶ Al contrari, el ciutadà alzireny, relatà que estant a València, feia cosa de quatre o cinc mesos, conversejant amb els seus paisans Joan Just,³²⁷⁷ Francesc Gil,³²⁷⁸ Jeroni Moreno i amb l'algemésinenc Bertomeu Munyós,³²⁷⁹ Just els hi relatà que un jorn havia coincidit amb Lluc Verdejo en les immediacions de l'església de Santa Caterina d'Alzira. El guadassuarenc estava «aceyt en lo banch de les Ànimes»³²⁸⁰ i Just li preguntà: «Vós haveu manifestat la seda que haveu portat?». El guadassuarenc, després de llançar pestes i mig rient, contestà: «Bo, per Déu, manifestar tenia? Que só yo bèstia?».³²⁸¹

El carletí Joan Hervàs hi aportà més dades, el 9 de setembre de 1565. El mes de setembre o d'octubre de 1562, quan tornava de Toledo, s'hi trobà Verdejo en el camí, al llogaret conuenc de Gabaldón. L'acompanyaven Bertomeu Navarro, rajoler de Guadassuar,³²⁸² Joan Baptista Hervàs, el fill de Francesc, i Boixet, morisc de la Foia de Bunyol, que feia poc que s'havia fet vassall dels Castellví. Portaven matèria primera en madeixa a la ciutat del Tajo i havien travessat la frontera valenciana per Requena; convé pensar que pujant des del terme de Carlet envers els dominis borgians de la foia i marquesat de Llombai. Ho ratificà el mateix Joan Baptista Hervàs. Verdejo hi va portar en aquella ocasió dos fardells a la seua cavalcadura. En arribar a Toledo, van posar a l'hostal de Palacios. Un cop dins de la cambra, el fill de Francesc Hervàs, constatà que n'eren 80 o 90 lliures de fibra en madeixa.

³²⁷⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 466, s. f.

³²⁷⁶ Pere Fortuny i Francesc Gil van estar encausats el 1563 per contraban de seda. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453, s. f.

³²⁷⁷ Joan Just va estar encausat per contraban de seda el 1563. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415.

³²⁷⁸ Francesc Gil i Pere Fortuny van estar encausats el 1563 per contraban de seda. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453, s. f.

³²⁷⁹ Bertomeu Munyós també hi resultà encausat el 1563. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

³²⁸⁰ Pel que sembla, la capella de les Ànimes o de les Ànimes del Purgatori estava situada fora dels murs de fàbrica de l'església de Santa Caterina. Junta a l'altaret hi devia haver algun tipus de banc destinat a l'oració. Cfr. amb el testament d'Isabel, esposa d'Alonso de Lorca, redactat el 16 d'octubre de 1525, mitjançant el qual va demanar soterrada, fora del murs de fàbrica de Santa Catalina, en «lo vas eo capella de les Ànimes del Purgatori». ACCV. *Protocols de Joan Tolosa*, 28508, s. f.

³²⁸¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 466, s. f.

³²⁸² El rajoler Bertomeu Navarro tenia, el 1572, 125 fanecades de terra, per les quals pagava per raó de 32 lliures de peita. La baixa tributació a la peita indica una qualitat mitjana tirant a baixa de la terra: al Pont Nou (3 fanecades), als Cinc Quartons (4), a Orí (10), al Cano (18), al Pla de Cabanyes (19 i mitja) a la Foia, un morerar (20); al camí d'Espioca (40). A l'horta mitja fanecada que s'havia convertit en casa el 1572. Tenia també una casa al lloc de Guadassuar, taxada en 2 lliures i altres cinc de moble. Posteriorment hi continuà comprant terres. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 16, ff. 293r-294v.

Així les coses, Andreu Honorat Pineda procedí a realitzar l'acusació formal i a practicar inscripció de béns a ca l'acusat per evadir els impostos del General, quema i nou impòsit. Expedí comissió al verguer Roderic de Camazon, el qual es personà a Guadassuar el febrer de 1566. Al remat, el 2 d'agost, Lluç Verdejo s'avingué a costejar les missions i es resignà a perdre el valor de la mercaderia defraudada. No va caldre ni tan sols dictar-hi una sentència.³²⁸³

1583: COSME I MIQUEL ALAPONT I PERE CURSÀ D'ALGEMESÍ

Malgrat que de tant en tant, molt puntualment, les institucions instaven perquisicions i batudes (com les de 1563-1564) per tal de castigar i compondre els «sacadors públics» de seda, la realitat que s'imposava era l'altra: la del contraban. Les mateixes elits dirigents que adesiara fingien que s'escandalitzaven arran de la creixent escalada de la fraudulència, no dubtaven a practicar-la individualment o col·lectiva. Qualsevol persona coetània un poc avesada, sabia que el problema tenia difícil solució: que no hi havia mitjans suficients com per poder vigilar cada pam de la frontera valenciana amb els regnes de la corona de Castella i que els esforços fiscalitzadors queien en sac foradat. Per consegüent, aqueixes circumstàncies convertien les successives «crides de la seda» (1558, 1560, 1563, 1576, 1581, 1585...), en paper mullat. De semblant manera, les progressives elevacions de les càrregues espantaven cada vegada més els productors i traginers i els hi abocaven irremeiablement. A més, com que regnava la impunitat i els beneficis acostumaven a ser majors que no els inconvenients, la por a ser enxampat solia ser escassa. Fet i fet, l'exigua pena pecuniària convertia l'extracció de fibra d'amagat en una activitat habitual, fins l'extrem que la que abandonava legalment el Regne no era sinó una part minúscula i quasi insignificant.

Tot açò ho portem a col·lació, perquè després de l'ofensiva dels anys seixanta, durant els setanta i huitanta, les autoritats no van desistir en la seua obstinada tasca repressora, paral·lela a l'augment de la pressió fiscal. Al respecte, paraven esment al dany que els contrabandistes propinaven a l'economia valenciana i a les hisendes locals, reial i regnícola, així com a les creixents dificultats que experimentava la ciutat de València a l'hora d'abastir-se i oblidaven, tanmateix, reflexionar sobre els efectes nocius del continu increment de les taxes.

³²⁸³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 466, s. f.

En eixe sentit, tant els memorials de 1572 i de 1580³²⁸⁴ com la crida publicada el 13 de maig de 1581,³²⁸⁵ es centraren en reiterar el menyscapte i intentar regular vanament el mode en què hom havia de realitzar-ne les adquisicions i les vendes: «cascun any no·s cobra la quarta part del que·s podria cobrar si no·s fessen dits frauds» o «tots los habitants en lo present Regne tinguen obligació de manifestar la seda que collirien o comprarien». Doncs això, cap novetat. Lletra morta.³²⁸⁶

Talment era així, que l'atreviment dels riberencs sovint arribava com per extraure la matèria primera pèrfidament, de nit, «a hores insòlites e ab hòmens armats ab arcabussos». Tant els feia si de continent les autoritats els hi confiscaven els béns o expedien cerca i captura. Sempre quedava una oportunitat per al dubte. I ja es sabia: *in dubio pro reo*. El preu de la mercaderia amb què traficaven era tan elevat que bé es podien aventurar a arriscar el patrimoni. Eixe fou el cas, a grans trets, dels germans Cosme i Miquel Alapont³²⁸⁷ i de l'algemésinenc Pere Cursà.

En efecte, el 8 de juliol de 1583, Vicent Vidal, taulatger dels drets i batlle de Catarroja, comparegué davant el batlle general per tal de denunciar un afer que havia hi ocorregut feia una setmana. No obstant això, Vidal mampregué la seua relació dels fets unes jornades abans. Segons sembla, els Alapont i Cursà es van presentar, el 28 de juny, a la llar del dirigent per tal que els guardara els comptants que portaven amb si, els quals pretenien esmerçar en seda: 15.000 reals castellans. El primer de juliol, a les tres del migdia, hi van regressar Miquel Alapont i Pere Cursà a pels diners. Amb ells anaven els llauradors torrentins Martí Asensi i Joan Solà. Tots quatre plegats es van dirigir a cal mostassaf, Melcior Fortea. Allí els esperaven un bon grapat de catarrogins a fi i efecte de vendre'ls la seua collita: més de 600 lliures.³²⁸⁸

³²⁸⁴ FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la...", *op. cit.*, p. 293; MUÑOZ NAVARRO, D., "«Per camins inusitats...», *op. cit.*, pp. 234-235.

³²⁸⁵ ARV. *Reial Audiència*, 1a part, S, 1266.

³²⁸⁶ *Ibidem*.

³²⁸⁷ Els germans Miquel i Cosme Alapont provenien de Carlet. Segons Joan Segura de Lago, eren els fills de Pere Alapont i Margarida Reig. Veg. SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, *op. cit.*, p. 98. Ambdues nissagues formaven part de les oligarquies dirigents dels dominis dels Castellví. Els Reig, Hervàs i Alapont, a banda d'estar emparentats entre sí també ostentaven tres de les quatre familiures del Sant Ofici de Carlet. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa]. No era la primera vegada que Miquel Alapont tenia problemes de caire judicial per haver deixat de pagar els drets sobre la seda. El 1582, Pere Bosc, arrendatari de la cisa de la mercaderia, va denunciar Alapont davant l'Audiència per un presumpte impagament. ARV. *Reial Audiència*, *Processos*, 1a part, S, 686.

³²⁸⁸ Marc Alapont, 11 lliures i 8 uncies; Francesc Asins, 21 lliures; Pere Bernat, 30 lliures; Joan Bonacasta, 9 lliures; Pere Costa, 26 lliures i 8 uncies; Isabel Escrivà, vídua, 16 lliures; Joan Esquefós, 7 lliures; Francesc Filamir, 9 lliures i 11 uncies; Bertomeu Fortea, 14 lliures; Melcior Fortea, 27 lliures; Antoni Frau, 11 lliures i 7 uncies; Jaume Guillem, 12 lliures; Andreu Jaqués, 11 lliures i 6 uncies; Miquel Jaqués, 9 lliures; Francesc Jardí, 20 lliures i 10 uncies; Andreu Just, 17 lliures i 5 uncies; Joan Just, 18 lliures i 5 uncies; Jeroni Llopis, 29 lliures; Pere Llopis, 21 lliures i 6 uncies; Pere Magraner, 33 lliures; Jaume Nadal, 11 lliures; Joan Pasqual, 19 lliures; Doménec Pérez, 5 lliures; Joan Ribera, 17 lliures; Joan Rogí, 18 lliures i 6 uncies; Bertomeu Servés, 17 lliures i 11 uncies; Antoni Vallés, 25 lliures i 10 uncies. Jaume Català de Benetússer, 50 lliures.

A la compra seguí l'embalatge i la introducció en saques. Enllestida aquesta tasca, dipositaren la mercaderia a l'habitatge de Fortea i retornaren al domicili de Vidal perquè els expedira un albarà de guia fins a la veïna localitat de Torrent. El representant senyorial,³²⁸⁹ però, s'hi negà en redó i els cominà a satisfer primer els tributs de peatge, quema i nou impòsit a la taula de Catarroja. És clar, no calia ser molt despert per endevinar-los les intencions: quan hom n'adquiria tan grossa quantitat amb moneda castellana, la treia del Regne i l'encaminava a Toledo. Llavors, Miquel Alapont i Pere Cursà tractaren de persuadir-lo explicant-li que tenien aparellat un torn a Torrent, on la torcerien i l'aparellarien abans de remetre-la-hi. I res. Vidal els tornà a repetir que no podien endur-se-la sense els pertinents albarans de despatx o altrament, que anaren a València i hi sol·licitaren permís explícit dels arrendataris. Prengueren les cavalcadures i feren camí del Cap i Casal.³²⁹⁰

La vesprada d'aquell divendres, Cursà i els germans Alapont van llogar una habitació a Catarroja, a l'hostal de Carbó.³²⁹¹ En acabant, es concertaren amb Miquel Mestre perquè transportara la fibra i amb els guardes de Torrent, Joan Solà i Martí Pons, a fi de conferir-li visos d'oficialitat al trasllat. Aquell mateix jorn, a la mitjanit, els germans Alapont, Cursà, Mestre, Fortea, el mostassaf, i els torrentins; tots plegats, armats amb pedrenyals, la van carregar i van marxar sense satisfer cap dels drets. La primera parada va estar Algemesí: la llar de Miquel Alapont. El següent pas seria abastar l'altiplà castellà per la foia i marquesat de Llombai, rumb a Bunyol i Requena o en paraules d'Alapont: «Ja tenim fora de mig Món la seda, demà serà al cap del Món!». L'exageració no anava tan mal encaminada. No debades, quan els oficials de la Batllia General van fer cap a la flamant universitat, aquella partida de matèria primera ja havia estat enviada a la ciutat del Tajo.

El dissabte, 9 de juliol, hi comparegué Jaume Carbó. L'hostaler relatà que el primer de mes, quasi a ranvespre, Àgueda, sa mare, li feu saber que havia aposentat tres algemesinencs que hi havien anat a Catarroja per comprar madeixes; dos d'ells cognomenats Alapont i l'altre Cursà. Amb ells, dins de la fonda, estaven els torrentins Cosme Andreu i Martí Asensi. Al cap d'unes hores, quan es feu fosc trobà apostats a l'entrada els dos oficials, els quals li digueren que el batlle Vidal els havia encomanat que tingueren cura del que havien adquirit els forasters i que els vigilaren. En entrar, no veié

³²⁸⁹ En aquell moment la senyora de Catarroja era Maria Sanoguera. Veg. LÓPEZ I QUILES, A., OLMOS I TAMARIT, V., "El domini català a...", *op. cit.*, pp. 27 i 29; ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real ...*, *op. cit.*, pp. 3 i 91-102.

³²⁹⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 905, s. f.

³²⁹¹ L'hostal de Carbó estava al mateix camí Reial que venia de València. *Ibidem*.

cap dels tres hostes i feu cap al llit. Al rogle de les dotze, escoltà que picaven fort la porta. Es llevà i obrí. A l' instant, hi accedí Miquel Alapont, un home blanc de pell i alt, el qual deia que hi volia saldar comptes. Liquidat el deute, hi van agafar les seues cavalcadures i hi van abandonar la pensió: «Traheu lo macho y anem-nos-ne!». Darrere d'ells van eixir els dos guardes. L'endemà de matí, Carbó se n'assabentà per boca de Vicent Vidal que havien carregat tot el gènere i havien fugit sense abonar els impostos a què estaven obligats.

En l'esdevenidor testimoniaran Miquel Mestre, el catarrogí a qui havien llogat per conduir la càrrega fins a Algemesí; el mostassaf Melcior Fortea i Violant Guerau, la seua muller. L'esposa de Fortea exposà que, el primer de juliol, quan tornà del forn, els germans Alapont i Cursà estaven ja embalant la seda. Feu el dinar. El seu marit els hi havia convidat. Poc després, presencià com els forasters compliren, sota l'atenta mirada del seu cònjuge, amb el seu compromís amb els catarrogins que els hi havien venut la fibra. De fet, escoltà que conversaven: «Senyor Alapont, no va a fer drets a casa del balle?»; «Senyor Fortea, ja som anats y no-s ne à volgut donar, que diu que de València ne havem de haver. Vostra mercè no tinga pena, que tot recabte haurem». Al capvespre, es gità a una cambra baixa. A mitjanit, sentí remor de gent i cavalcadures i sabé que carregaven la mercaderia. El seu espòs li digué que s'havia ofert per anar a Algemesí amb el rossí. Hi havia regressat a Catarroja el diumenge.

Això no obstant, sens dubte, els de Fortea i Mestre foren els testimoniatges més sucosos. No debades, aportaren informació valuosa tocant al *modus operandi* i al trajecte seguit a l'hora d'extraure i evadir la seda. El mostassaf explicà que feia cosa d'una setmana els algemesinencs Pere Cursà i Miquel Alapont, amb l'ajuda dels torrentins Cosme Andreu i Martí Asensi, n'havien adquirit més de 500 lliures. Després d'embolicada van resultar quatre fardells; dos grans i altres dos menuts. Estant assegut a taula, hi arribà Cosme Alapont, de València. Per moltes insistències que li feren, no hi volgué seure, atés que ja hi havia dinat. Com que el matxo de Fortea tenia una lesió a la pota, passaren la vesprada cercant una atzembla fins que es concertaren amb Mestre. Abans de pondre's el sol, Cosme Alapont i Asensi eixiren vers Benetússer, per prendre les 50 lliures que hi havien comprat de Jaume Català. La resta va romandre a Catarroja i s'encarregà d'estibar la fibra als quadrúpedes de Fortea i Mestre. Finalment, passades les 11 de la nit, van acudir a l'hostal de Carbó i hi van retirar els animals.

Miquel Mestre i Melcior Fortea coincidiren a afirmar que, quan ho van tindre tot dispost, es van encaminar envers el camí Vell de Silla fins que abastaren l'ermita de Sant

Roc.³²⁹² Seguidament, van prendre el camí Reial de Xàtiva. Allí es van reunir amb Cosme Alapont i Asensi i amb Miquel Alapont i els seus acompanyants. Tots plegats, que serien vora una desena d'hòmens armats amb arcabussos, es dirigiren a Benifaió. Vorejaren la població i, per la Devesa, passaren als Algadins, entre Cotes i Alginet.³²⁹³ Un poc més endavant, es toparen amb el llogaret i, en acabant, amb l'ermita de Sant Onofre.³²⁹⁴ En eixe punt, van deixar a l'esquerra el camí Reial i van prosseguir pel de la dreta, que treia cap als corrals de les cases d'Algemesí. «Y quan foren a dits corrals, seria ya a la alba del dia, entraren per una porta de un corral que trobaren uberta; per ço que dos dels dits hòmens, que no està en recort qui eren, se havien avansat per a fer obrir. Y axí entraren per lo dit corral en una casa», la llar de Cosme Alapont, i hi descarregaren els quatre fardells de seda.

Miquel Alapont els donà recapte per a les cavalcadures i preparà esmorzar per a tots. Mentre menjaven, l'algemesinenc exclamà: «Ja està la seda a mig Món, demà serà al cap del Món!». Llavors, Miquel Mestre saltà i interpel·là el mostassaf, per tal de saber si aquella mercaderia havia sigut extreta sense manifestar ni satisfer els drets. Fortea li ho confirmà i Mestre s'hi enutjà: «Per cap de tal! Que si u haguera entés, que no vinguera encara que·m donaren cent ducats!». Per tal de calmar els ànims i acostentar-los, Alapont tragué setze reals i els els lliurà en pagament pel gran servici que li havien prestat. I així tornaren a Catarroja.³²⁹⁵

El 12 de juliol de 1583, Joan Aguiló i Romeu de Codinats, feu comissió per a l'alguzir Joan Sibor. L'endemà mateix, l'oficial es presentà a Algemesí custodiat per dos verguers. Cercà el justícia, Bernat Ferrer, i juntament amb Jeroni Ferri, escrivà de la seua cort procedí a realitzar inscripció de béns a les llars de Pere Cursà i a la dels germans Alapont. Primerament, accedí a la de Miquel Alapont, la qual estava a una cantonada del carrer de la Muntanya, a mà dreta.³²⁹⁶ Devia ser una casa llogada, atés que entre els seus béns, registrats als padrons de riquesa, no figura cap immoble urbà en propietat, sinó sols

³²⁹² ANTICH I BROCAL, J., "Una aproximació a la...", *op. cit.*, pp. 11-79.

³²⁹³ LOZANO I LERMA, J. L. i CANET I GÓMEZ, S., *Toponímia dels pobles valencians...*, *op. cit.*

³²⁹⁴ L'actual ermita de Sant Onofre d'Algemesí va estar construïda el 1579, per l'aparició del sant a un veí de la població. Veg. BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, *op. cit.*, pp. 18, 25 i 175; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, *op. cit.*, pp. 168-169; DOMINGO BORRÀS, J. A., *Festa a la Ribera...*, *op. cit.*, pp. 86-89; HERNÁNDEZ OLTRA, E. i ROSELL TRULL, J., "La ermita de Sant...", *op. cit.*, pp. 4-5; LLÁCER BUENO, F. J., "Estudi artístic de l'ermita...", *op. cit.*, pp. 4-7; —, *De nominibus loci Algemesinensibus...*, *op. cit.*, p. 370; PERIS ALBENTOSA, T., *Historia de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. V, p. 189.

³²⁹⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 905, s. f.

³²⁹⁶ DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels...*, *op. cit.*, pp. 91-97.

22 fanecades de terra.³²⁹⁷ La riquesa decorativa i funcional d'aquest edifici contrasta, no gensmenys, amb l'aparent escassetat de possessions del seu habitador.

A l'entrada, Ferri trobà tres botes vinateres,³²⁹⁸ un cosí, dins dels qual hi comptabilitzà sis camisses de dona i d'home; dues paelles de ferro, una taula de tisora gran de fusta de pi, dues cadires de cuir usades, altres dues de costelles i al voltant tot tipus d'aparells, instruments, mobles i objectes relacionats amb la sericicultura: una balança de coure per a pesar la seda, un caixó, amb dos calaixos i quatre peus de fusta de pi, per depositar la fibra; un altre caixó de pi amb dos calaixos, amb un davantal de colors al seu damunt i sense usar; dues roderes de pi, amb una trescanadora, per a posar les sarges; dèsset rotllets plens de filament sèric,³²⁹⁹ una arrova de capells foradats i una setra o pitxer de coure per a traure aigua de les gerres. Penjades, hi havia dues cortines. A l'una, hi estaven representats sant Joan, la mare de Déu i sant Pere; a l'altra una escena cortesana: una dama i un cavaller.

No obstant això, com que era època de filar i aparellar la seda, els elements que evidenciaven les ocupacions dels habitants de l'immoble es feu patent arreu. En una estança, un torn de tres debanadores de fusta de pi amb setanta fusos. En un estudi, anotà un llit de posts amb un matalàs, dos llençols i un davant-llit amb faixes de rissa, un mantell de seda i filadís, un armari mitjancer amb dues portes de fusta de pi, buit; dues sarges plenes de seda.³³⁰⁰ En la tercera habitació, un altre llaç d'identiques característiques, un teleret, tres coixins de ras per a seure-hi, una caixa de tall de Barcelona, dins de la qual hi havia un gavany de color terrós amb jonquets negres. Al corral de la casa, un torn de filar seda amb dues rodes i tres debanadores, una caldereta menuda, una conquesta mitjancera, una paella gran de ferro, un poal de coure oxidat i vell i dues gerres mitjanceres buides. Finalment, a la cuina un foguer de coure, unes graelles, uns ferros i una trentena d'olles, cassoles i olletes menudes.

³²⁹⁷ Miquel Alapont tenia 13 fanecades de terra a Massasseli, 6 a Ori i 3 a l'horta d'Algemesí. Tenia assignades, malgrat no tindre vivenda pròpia, 6 lliures de mobles a la peita. En total, en pagava per raó de 16 lliures. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Miquel Alapont pertanyia als escalafons més baixos i pobres de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. No obstant això, tenint en compte de bell nou els cicles vitals dels nuclis familiars (constitució, consolidació, desarticulació i extinció) i que Miquel Alapont, procedia de Carlet i s'havia casat a Algemesí, el 12 de gener de 1579, amb Esperança Espous (APSJA. *Llibre de matrimonis* 1, f. 85v), s'entendrà la seua reduïda contribució taxada als patrons de riquesa. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 730r.

³²⁹⁸ Dues d'elles estaven plenes i una buida. Les dues plenes contenien 30 cànters de vi.

³²⁹⁹ Hi havia aproximadament 2 lliures i mitja de seda.

³³⁰⁰ A les dues sarges hi havia una lliura i mitja de seda.

A l'interior de la llar sols hi havia Nicolau Espous i la seua filla Esperança, muller de Miquel Alapont.³³⁰¹ Espous va capllevar els béns mobles del seu gendre, valorats en 100 lliures, de mans de l'alguatzir. La joveneta hi va protestar per raó de dot i creix. Quan Sibor la va interrogar, assegurà no saber res ni haver vist descarregar a sa casa seda alguna procedent de Catarroja. I no li faltava raó, perquè la matèria prima havia estat dipositada a cal seu cunyat Cosme. Així mateix, xifrà la collita pròpia d'aquell any en 40 o 50 lliures. El sogre ratificà la versió de la seua filla.³³⁰²

Seguidament, l'escrivà entrà a la llar de Pere Cursà. I com que aquest no tenia béns propis que poguera decomissar,³³⁰³ es dirigí a la residència de Cosme Alapont, situada també al carrer Muntanya, front a la del seu germà Miquel, i també llogada.³³⁰⁴ Entre els béns, s'evidencià de bell nou que els algemesinencs es trobaven en plena campanya sericícola. A l'entrada trobà una taula de tisora de fusta de noguera, cinc cadires de cuiro i una caixa gran de pi per a depositar la seda, en la qual se'n trobaren 50 lliures en madeixa. Al damunt de la caixa hi havia un manil. A la paret hi havia una estora prima, un guadamassil vell i esguellat amb faixes d'or, un llenç de la figura de sant Cristòfol i una cortina de la mare de Déu en l'Assumpció i rodejada pels dotze apòstols.

En el palauet contigu, hi havia un llit de posts amb un matalàs, 3 llençols, dos guadamassils guarnits amb barres d'or; un bagul de fusta de pi, una caixa ferrada, a l'interior de la qual hi havia 12 camises d'home i de dona, 6 tovalles i 12 torcabagues;

³³⁰¹ Veg. l'arbre genealògic dels Espous i dels Alapont d'Algemesí.

³³⁰² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 905, s. f.

³³⁰³ Tenim escassa informació sobre la identitat i la filiació de Pere Cursà. La nissaga dels Cursà a Algemesí era llavors molt nombrosa. De fet, el padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Algemesí recull els béns de diversos individus amb aquest nom i cognom, cosa que dificulta la seua identificació. En efecte, tenim Pere Cursà, fill de Bertomeu del Colomer, amb 10 lliures de peita (dues cases i 6 fanecades a Gégena); Pere Cursà, fill de Jaume, amb 26 lliures de peita (una casa, 4 fanecades a Gégena, 3 quartons de terra horta al camí de Gégena, un tros a la Foia, 5 fanecades a Massasseli, altres huit a Xara i altres onze a Fentina); Pere Cursà, fill de Bertomeu, amb 162 lliures de peita (una casa al molí de son pare, Bertomeu Cursà, 19 fanecades i un quartó d'horta, un tros a l'Olivar de la Donzella, camí de Carlet, 47 fanecades d'olivar i altres trenta-set i mitja al terme d'Algemesí, 8 fanecades a les «Almenes», 40 fanecades a Ori, cinc i mitja a Massasseli i nou a Xara); Pere Cursà, fill de Francesc, amb 13 lliures peiteres (5 fanecades a l'Albotaina i 12 més a Massasseli); Pere Cursà, fill de Pere, amb 69 lliures i mitja peiteres (un parell de cases, una d'elles al carrer Nou, 30 fanecades de terra a l'horta, un tros a l'Olivar de la Donzella i altres 17 fanecades d'ubicació il·legible); Pere fill de Pere, menor, amb 17 lliures i mitja de peita (una casa, 4 fanecades a Massasseli, 7 fanecades d'horta i 10 al territori d'Algemesí). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 133r, 213r-213v, 216r-217r, 391r, 685r-685v i 755r. Potser es tractara de Pere Cursà el fill de Bertomeu del Colomer. Veg. a l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*, l'apartat que porta per títol: *1582: Bertomeu Cortés d'Algemesí*.

³³⁰⁴ Cosme Alapont va maridar el 10 de desembre de 1588 amb Francesca Espous, filla d'Antoni i de Maria Anna Soler. APSJA. *Llibre de matrimonis* 1, f. 107r. Agraïm aquesta dada a Vicent Niclòs. Veg. l'arbre genealògic dels Espous d'Algemesí. Cosme Alapont tampoc tenia cap vivenda de la seua propietat a Algemesí. Tenia, això sí, terres. En total, 55 fanecades i mitja, per les quals pagava per raó de 34 lliures de peita: a Massasseli (22), a Ori (13), a l'Albotaina (11), a Xara (3 ½) i al camí d'en Claper (6). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 105r.

una altra caixa de pi que contenia una savoiana de tafetà terrós, unes basquinyes guarnides de vellut verd i unes altres de cordellat blanc; una altra caixa de pi de tall de Barcelona, en què es guardava un cortinatge de fil en pua amb vionets blancs i quatre parells de llençols. Finalment, a una altra caixa de pi hi havia un «herreruelo», una casaca de ras i un saragüells de setí negre. A l'altra estança sols anotà un altre llit de posts i un matalàs on hi dormia un fadrí de la casa. Al celler solament prengué compte d'una bota amb vi i d'una caldera mitjana. Per acabar, a la cuina hi escriví cinc dotzenes d'escudelles, olles i cassoles, un foguer de coure, uns ferros, un morter de coure mitjancer, altres atuells de coure i una panera amb dos caixons.

El notari Doméneç Gamieta³³⁰⁵ fou el qui s'encarregà de prendre'n en comanda els béns, valorats en 200 lliures. Cosme Alapont, però, hi estava present i s'hi oposà, tot mostrant la cèdula que acreditava la seua condició de familiar del Sant Ofici i el feia immune a la justícia de la Batllia General; raó per la qual, de continent, li hagueren de restituir les seues propietats mobles.³³⁰⁶ A continuació, l'alguatzir Sibor el va interrogar sobre el cas. La versió dels fets que Alapont exposà, tot i resultar versemblant, era ben distinta respecte a la de l'acusació.

D'entrada, l'algemésinenc argumentà que no havia participat a aquell negoci. Per tant, no tenia obligació de saber si aquella mercaderia s'havia pres lícitament o il·lícitament, ço és, amb els albarans de guiatge oportuns. Feia cosa de dues setmanes, a primers de juliol, regressant de València, havia tingut notícia, per una dona de Catarroja anomenada na Justa, que el seu germà estava a cal mostassaf. Hi anà i quan hi arribà, hi estaven dinant en companyia de dos torrentins. Miquel li demanà que l'esperara. Acordaren que en tindre enllestida l'adquisició i l'embolcallament de la matèria primera, partirien. Així doncs, l'ajudà a pesar la mercaderia; per tal d'agilitzar la gestió. Testimonià també el pagament als venedors. Emperò, entre unes coses i altres, els va caure la nit. Tanmateix, decidiren abandonar els dominis de Maria de Sanoguera i fer cap a Algemesí. En vistes de les cases de la localitat, s'hi acomiadà.

Malgrat haver-li pres declaració, l'oficial li ordenà que el dilluns següent, 18 de juliol, es presentara davant don Joan Aguiló i Romeu de Codinats. Abans de regressar a

³³⁰⁵ Doméneç Gamieta es convertí en el síndic que gestionà l'elevació de la universitat d'Algemesí a vila. Veg BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, op. cit., pp. 106-120; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, op. cit., pp. 218-221; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 155; TERUEL BARBERÀ, J. F., "Fills il·lustres d'Algemesí...", op. cit., pp. 4-5.

³³⁰⁶ Cosme Alapont era familiar del Sant Ofici a Carlet. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", op. cit., [en premsa].

València manifestà la citació a les mullers de Miquel Alapont i Pere Cursà i manà realitzar lectura pública de la crida i a ratllar-ne per tres vegades les portes. L'encarregat de posar-ho en efecte va estar Esteve Vilafranca, trompeta del justícia d'Algemesí. L'edecte, com tantes altres vegades, declarava clar i ras la condició d'encausats de tots tres per frau de seda, atés que havien comprat «en lo lloch de Catharroja e Benetúzer pus de sis-centes lliures de seda [...] e sens donar manifest algú al tauleger del dit loch de Catharroja de la compra de dites sedes, ans a hores insòlites e ab hòmens armats ab arcabussos» l'havien conduïda «per camins ordinaris i extraordinaris» fins a Algemesí.

Jeroni Tarragona, taulatger dels drets, fou el darrer testimoniatge. L'algemesinenc relatà que, a primers de juliol, Miquel Alapont li havia manifestat 250 lliures. El mateix jorn, Pere Cursà n'havia declarat 150 més.³³⁰⁷ Certament, la confessió de Tarragona exonerà Cosme Alapont, però n'evidencià l'ardit. Es tractava d'un manifest parcial, ja que almenys dues-cents lliures havien travessat la frontera valenciana amb la Corona de Castella sense tributar. En eixe sentit, convé pensar que aquesta devia ser una pràctica molt comuna, atés que permetia amagar, sota una aparent legalitat, l'evasió de no poques quantitats de fibra sèrica.³³⁰⁸

Durant els mesos que es van seguir, Miquel Alapont i Pere Cursà es van esforçar per decantar la balança al seu favor. No obstant això, per molt que van maldar en demostrar que el nombre de madeixes adquirides a Catarroja havia estat molt inferior del que volia fer creure el denunciant i que havien obrat amb absoluta rectitud, exceptuant el petit desencontre amb el batlle Vicent Vidal que els hi havia portat a manifestar presumptament el carregament no a la població de l'Horta Sud sinó directament a Algemesí. El ben cert era que no hi havia res a fer. De fet, com bé havia advertit Tarragona, haguera bastat que els hagueren interceptat perquè els hi hagueren confiscat tota la mercaderia. Ara bé, això significa que Alapont, Cursà i la resta dels acompanyants l'hagueren lliurada pacíficament? Res no es pot aventurar. Tanmateix, considerant que hi anaven armats fins a les dents, costa molt de creure. Així les coses, el rigor de la justícia va caure aquesta vegada sobre Miquel Alapont i Pere Cursà. Al remat, el 14 d'octubre de 1583, s'hi dictaminà sentència condemnatòria.³³⁰⁹

³³⁰⁷ La còpia de les partides rebudes per Jeroni Tarragona resa així: «Primer de juliol de l'any mil cinch-cents huytanta-tres, manifestà Miquel Alapont de Algemesí dos-centes cinquanta lliures que havia comprat en Catharroja»; «Dit dia, manifestà Pere Cursà, cent cinquanta liures de seda que havia comprat de Catharroja».

³³⁰⁸ Al procés judicial es troben també les inscripcions de béns de Jaume Català de Benetússer i de la resta d'implicats en l'extracció fraudulenta de la seda adquirida a Catarroja. No obstant això, ho elidim per mor de la brevetat.

³³⁰⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 905, s. f.

9.2. LA VALL FARTA O VALL DE CÀRCER: LA PRINCIPAL VIA DEL CONTRABAN?³³¹⁰

D'enllà dels darrers estreps de la serra Martés, on el riu Xúquer transcorre encaixonat i s'obri pas entre les potents goles excavades als contraforts orientals del massís del Caroig, naix una incipient i estreta vall que gradualment s'eixampla fins a enllaçar amb l'àmplia planura al·luvial fabricada per les constants riuades i revingudes del flum. Per damunt dels forts contrastos geomorfològics, contràriament al que caldria imaginar, s'acull un feraç enclavament. No debades, el cèlebre botànic i naturalista Antoni Josep Cavanilles li va atorgar el denominatiu «Vall Farta» a causa de la seua ubèrrima fertilitat.³³¹¹ Això no obstant, comunament se la coneix com la vall de Càrcer. En paraules de Cavanilles:

«A la derecha del Xúcar y al mediodía de Gavarda y Antella está el valle de Càrcer, que algunos llaman Vall Farta. Extiéndese como una hora de oriente a poniente entre los términos de Alberic y Sumacàrcel y media de travesía, sirviéndose de límites el Xúcar. Por todas partes lo cercan altos cerros que apenas dexan entrar los vientos. Lo baña el Xúcar de poniente a oriente y lo cruza de sur a norte el río Sellent. [...] Se ve este recinto distribuido en tres faxas paralelas al Xúcar. La más honda e inmediata al río, sirve para el cultivo del arroz. La segunda para huertas donde están las poblaciones. Y la tercera, que es la más alta, se destina a viñas, olivos, algarrobos y sembrados.»³³¹²

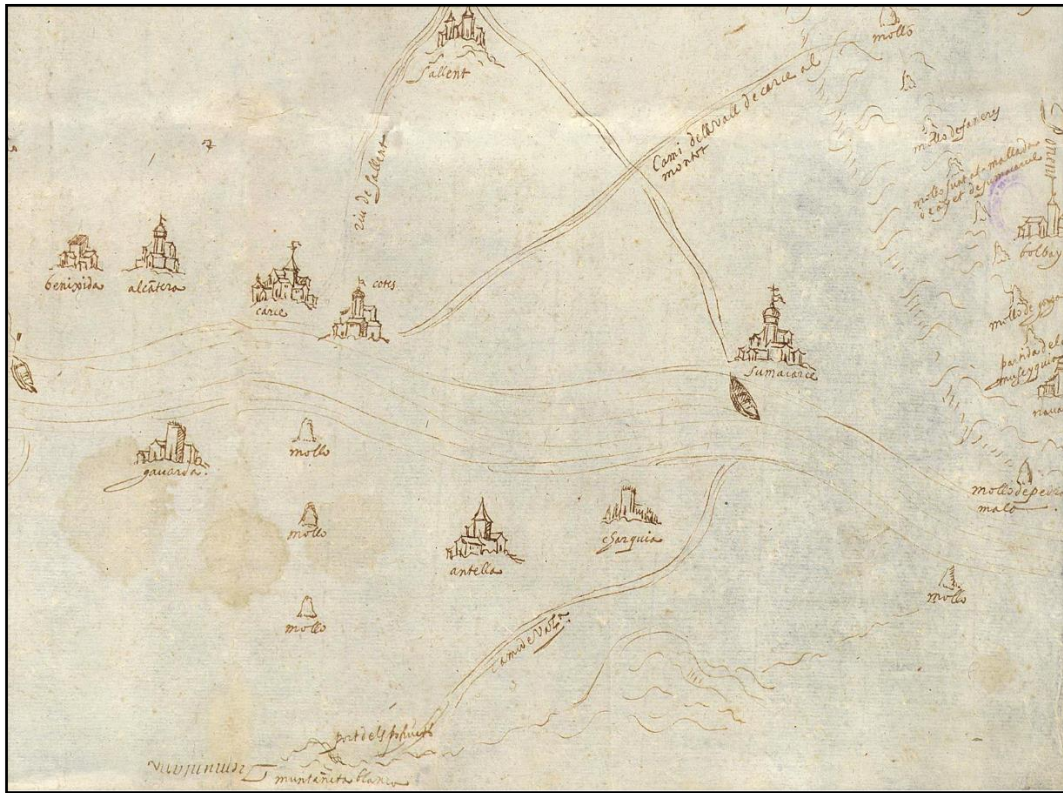
Les entranyes de la vall Farta o vall de Càrcer albergaven, lladoncs, vora una desena de municipis: Alcàntera de Xúquer, Antella, Beneixida, Càrcer, Cotes, Estubeny, Gavarda, Sellent i Sumacàrcer. Altres antics enclavaments, en canvi, o bé havien estat absorbits com el Rafalet per Antella, o bé havien quedat pràcticament deshabitats, tals com el Ràfol i la Xarquia. A tots aquests hom en podria afegir Tous i Terrabona, perquè, malgrat l'existència de l'orònim «vall de Tous», presentaven certa coherència geogràfica. Aquesta subcomarca de l'extrem sud-occidental muntanyós de la Ribera del Xúquer estava poblada des d'època de conquesta per comunitats islàmiques, establertes a senyorijs laics, en general, de reduïdes dimensions. Al Cinc-cents, les aljames sarraïnes havien esdevingut *de facto*

³³¹⁰ L'elaboració d'aquest apartat de la tesi compta amb un precedent. Es tracta de la contribució titulada: *Antella, Tous y Sumacàrcer: una encrucijada del comercio y el contrabando entre los reinos de Valencia y Castilla*, que vam defensar al XIIIé encontre científic celebrat a la ciutat de Sevilla sota l'auspici de la Fundació Espanyola de Història Moderna. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772.

³³¹¹ CAVANILLES I PALOP, A. J., *Observaciones sobre la Historia...*, *op. cit.*, vol. I, p. 170.

³³¹² *Ibidem*, p. 200.

morisques; sobretot a partir de la Junta de Madrid (1525) i la concòrdia de Toledo (1526), que obligà tots els musulmans valencians a abraçar el cristianisme.

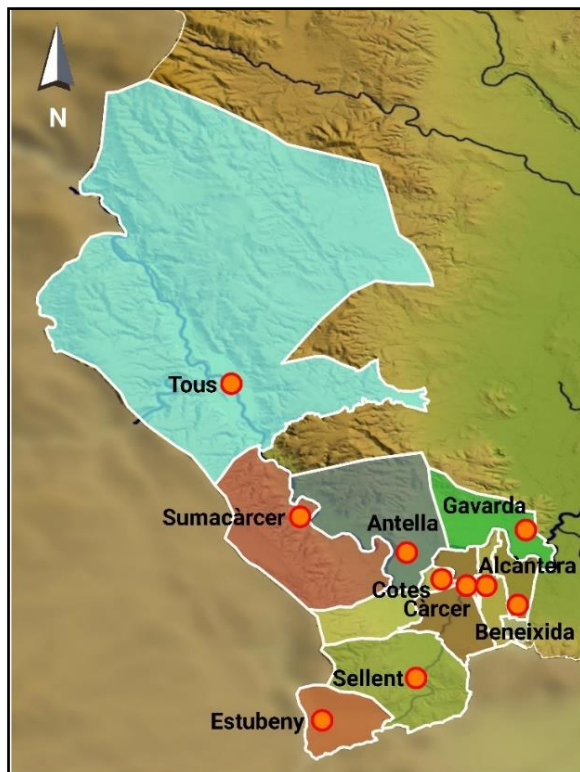

Detall de la vall Farta o vall de Càrcer (1579). Font: AHN. *Universitats*, llig.713.³³¹³

Alcàntera, Beneixida i el Ràfol pertanyien als Despuig. Sellent el posseïen els Soler i els Marrades. Cotes era dels Blanes, però la intricada successió dels senyors de Càrcer va fer que aquesta última passara dels Eslava als Açagra, Cruïlles i Cucaló de Montull. Per la seua banda, Gavarda—juntament amb les veïnes Alàsquer, Alcosser i Alberic—estaven subjectes als ducs de l’Infantado (Mendoza). Antella i la Xarquia es trobaven en mans de la família Cervató, fins que les adquirí Miquel Salvador (1567). Al cap de Sumacàrcer estaven els Crespi de Valldaura. Finalment, la baronia de Tous i Terrabona—de considerables proporcions—la van regentar els Joan fins a finals de la

³³¹³ Agraïm la troballa a Víctor Iglesias Pascau. Veg. BENETÓ FERRANDO, V., GARÉS TIMOR, V. M., i IGLESIAS PASCAU, V., “Castelló a un mapa...”, *op. cit.*, pp. 24-29. Hi ha un altre mapa de principis del Cinc-cents que representa parcialment la vall Farta. Es troba a l’Arxiu Històric Ciutat de Barcelona i ha estat publicat i esmentat diverses vegades, entre altres, per Vicent Pons Alós. Veg. PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, p. 73; —, “La configuración de la baronía...”, *op. cit.*, p. 207. AHCB. *Castellà-Carlet*, caixa 28.

centúria, moment en què va engrossir el patrimoni dels Castellví de Carlet.³³¹⁴ La major part aquests dominis gaudien no sols del «mer y mixt imperi», sinó també d'una no poc discutida alta jurisdicció, arravatada a Xàtiva.³³¹⁵ No debades, aquests municipis (tots llevat de Gavarda, Tous i Terrabona) requeien en el terme general de la susdita ciutat. I per eixa raó, a poc a poc, els senyors començaren a alçar les seues pròpies forques. La vall Farta era, per consegüent, una àrea connatural al país del Xúquer, però que presentava la particularitat que escapava a l'autoritat i competències del principal nucli vertebrador del territori riberenc: la vila d'Alzira.³³¹⁶

La vall de Càrcer i la vall de Tous

Seguint el curs descendent del corrent i passada la gola del riu, els primers municipis amb què hom entropessava, abans d'accedir a la vall Farta, eren Terrabona i Tous, enclavats a la «vall de Tous». Joan Martorell Briz ha il·lustrat en una representació gràfica la disposició d'ambdós assentaments al marge esquerre del Xúquer. Primer venia

³³¹⁴ ARMENGOL I MACHÍ, P., “Beneixida: de la fundació...”, *op. cit.*, pp. 20-21; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXX, col. 974-975; *Ibidem*, llibr. IX, caps. X-XIII, col. 1058-1098; GARCÍA MARTÍNEZ, S., “La Ribera desde las...”, *op. cit.*, pp. 50, 92-97; GUINOT RODRÍGUEZ, E., “Senyoriu i reialenc al...”, *op. cit.*, pp. 190-198. Cfr. PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 275-276.

³³¹⁵ LLÀCER I LLÀCER, J., *Sellent. Així és el...*, *op. cit.*, pp. 245-247.

³³¹⁶ PONS ALÒS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 66-72.

Terrabona, amb la seua característica torreta precedida pel castell de l'Atalaia. A certa distància, deixats enrere els primers meandres del flum, s'acorraven els carrers de Tous sota la vigilància de les seues fortificacions.³³¹⁷ A la llum de les dades, aquesta baronia devia superar amplament el centenar de focs durant la segona meitat del segle XVI. De fet, a les acaballes del Quatre-cents ja els sobrepassava amplament. A tall d'exemple, Rafael Valldecabres indica que, entre 1488-1496, hi havia 146 focs, xifra que s'havia vist reduïda a 119 el 1510.³³¹⁸ Això no obstant, transcorregudes unes poques dècades, s'hi havia encetat una minúscula recuperació. El matemàtic, geògraf i astrònom valencià Jeroni Munyós hi quantificà 120 cases.³³¹⁹ A les darreries de la centúria, el cronista Gaspar Escolano n'hi comptabilitzà cent trenta; repunt que, no gensmenys, no havia aconseguit ni tan sols igualar el gruix demogràfic tardomedieval.³³²⁰ Certament, les estretors de la vall de Tous i la seua pronunciada orografia no devien resultar força propícies. Tanmateix, la seua ubicació privilegiada, en el trànsit envers Millars, Dosaigües i Cofrents, la feien esdevindre zona de trasteig per abastar la frontera castellana.

La cosa canviava notablement a mesura que l'eixamplament de les ribes del riu permetia un feraç desenvolupament de l'agricultura, particularment de la morera. Continuant el decurs de l'aigua, apostada al costat dret, la baronia de Sumacàrcer va veure ostensiblement incrementada la seua població. A finals del segle XV, no passava dels 50 habitatges. En la primera dècada del Cinc-cents en tenia ja 56.³³²¹ Durant la segona meitat de la centúria n'hi havia entre 64 i 80.³³²² A principis del Sis-cents, n'hi havia ultrapassat el centenar.³³²³ A més, aquests dominis dels Crespí de Valldaura havien reforçat el seu pes geoestratègic en esdevindre un concorregut port de muntanya als peus del Caroig, des del qual es podia arribar a la regió muntanyenca d'Énguera i l'altiplà castellà. En eixe sentit, la barca que travessava el curs fluvial també hi degué jugar al seu favor.³³²⁴

³³¹⁷ MARTORELL BRIZ, J. "Torres y castillos de...", *op. cit.*, p. 106. Veg també HIDALGO MORA, J. i MATOSES ORTELLS, I., "Arquitectura islàmica defensiva en...", *op. cit.*, pp. 375-390.

³³¹⁸ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 49, 88 i 555.

³³¹⁹ GARCIA EDO, V. i VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, *op. cit.*, p. 159.

³³²⁰ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXX, col. 975.

³³²¹ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 49, 87 i 555.

³³²² GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa]; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 290 i 309.

³³²³ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. IX, cap. X, col. 1059; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 297 i 309; PONS ALÒS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, p. 37; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 21-22.

³³²⁴ PONS ALÒS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 62, 76, 79 i 81; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 23-24; PONS ALÒS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, *op. cit.*, p. 15. Veg. també, BAZZANA, A., "Morfología y papel de...", *op. cit.*, pp. 28-32.

Tot just enfront, al marge esquerre del Xúquer estava la Xarquia, llogaret de la baronia d'Antella que acabà despoblant-se a causa de les constants crescudes del riu i de la seua condició plana. La desaparició d'aquest petit enclavament repercutí essencialment en l'eixamplament del principal nucli poblacional de la senyoria, tot i que convé no descartar un efecte rebot sobre Sumacàrcer. Precisament un poc més avall, situada a la planura, un xic més elevada, a l'empara de la torre³³²⁵ i de l'últim estrep de la serra, Antella depassava amb escreix el centenar de cases a mitjan segle XVI. De fet, des que s'articulà la Sèquia Reial d'Alzira, al segle XIII, en les immediacions se'n va construir l'assut que hauria d'irrigar bona part de les terres del país del Xúquer. Això, juntament amb el trasteig mercantívol i la baixada de troncs, va fer d'Antella un concorregut lloc de parada, alhora que cruïlla de transaccions comercials i d'usos hídrics. Sols hi havia un hàndicap: Antella mancava de bons camins carreters.³³²⁶ A finals del Quatre-cents hi tenia 87 focs, dos menys que el 1510.³³²⁷ Entre 1565 i 1572, s'hi enumeren entre 120 i 127 cases.³³²⁸ Finalment, malgrat que la referència del sacerdot i cronista Gaspar Escolano no resulta en aquesta ocasió gens clarificadora, comptem amb la de Boronat que xifra 170 habitatges durant els anys anteriors a l'expulsió.³³²⁹

Al marge dret del riu Xúquer, tot just més avall de Sumacàrcer s'hi arremolinaven tot un seguit de senyories de reduïdes dimensions: Alcàntera de Xúquer (3'4 km²), Beneixida i el Ràfol (3'20 km²), Càrcer (7'60 km²), Cotes (6'1 km²) i, la més gran, Sellent (13'91 km²).³³³⁰ Entre les darreries del segle XV i principis del Cinc-cents totes elles—a excepció de Beneixida³³³¹—van experimentar un creixement demogràfic important, que es va veure frenat potser arran de les Primeres Germanies.³³³² A partir

³³²⁵ ESTARLICH CANDEL, R. ESTARLICH MARTORELL, M., "La torre àrab d'Antella...", *op. cit.*, pp. 253-260.

³³²⁶ ESTARLICH CANDEL, R. ESTARLICH MARTORELL, M., *La baronía y la...*, *op. cit.* pp. 47-53.

³³²⁷ VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 49, 82, 551.

³³²⁸ GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, *op. cit.*, p. 159; GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa]; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, p. 290.

³³²⁹ HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 297. Veg. també, ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXX, col. 975.

³³³⁰ ESTEVE GÓMEZ, F. L., *Toponímia dels pobles valencians...*, *op. cit.*; MARTÍNEZ MURO, P. G., SEGUÍ PENADÉS, D., *Toponímia dels pobles valencians...*, *op. cit.*; SEGUÍ PENADÉS, D., *Toponímia dels pobles valencians...*, *op. cit.*; SEGUÍ PENADÉS, D., *Toponímia dels pobles valencians...*, *op. cit.*; SEGUÍ PENADÉS, D. i SORIANO SAMPER, À., *Toponímia dels pobles valencians...*, *op. cit.*

³³³¹ Beneixida resulta problemàtica. Segons Rafael Valldecabres, el 1488 tenia 47 focs, 10 i 11 el 1490 i 1493, respectivament. El 1510 s'havia recuperat lleugerament: 33 focs. Sobre el Ràfol hi ha sols una dada, la de 1510 (18 focs), ja que poc després quedaria despoblat. Veg. VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, *op. cit.*, pp. 45, 82, 86 i 551.

³³³² Alcàntera de Xúquer, el 1488, tenia 66 focs; la mateixa quantitat que el 1490 i 1493. El 1510 havia incrementat el nombre fins a 88 focs. Cotes, el 1488, posseïa 68 focs. Entre 1490 i 1493 havia vist

d'aleshores i ben especialment durant la segona meitat de la centúria van experimentar de bell nou un expandiment que, en termes generals, les portà a superar els números conquerits durant el regnat de Ferran el Catòlic. Alcàntera de Xúquer passà durant els anys seixanta de tindre-hi 37 a 48 cases. A principis del Sis-cents, hi havia seixanta-cinc. Les xifres de Beneixida també denoten clarament el creixement: entre 67 i 70 habitatges a inicis de la segona meitat del segle XVI i noranta-dos a començaments de la centúria següent. Una cosa semblat ocorregué a Càrcer o amb Cotes, dividides pel riu Sellent. La primera comptava, entre 1565 i 1568, amb cent-trenta cases i el 1609 amb cent-seixanta. La segona, en les mateixes dates, n'albergava seixanta-tres, seixanta-set i noranta, respectivament. Finalment, Sellent, població situada al migdia muntanyós de la vall Farta, de la qual pren el nom l'afluent del Xúquer, transità de 20 a 26 focs durant els anys centrals de la centúria i n'incrementà el seu nombre, fins a quaranta-cinc, en les vespres de l'expulsió dels novament convertits.

Per acabar el repàs, convé assenyalar que tot just enfront, a la riba esquerre del curs fluvial, quedava Gavarda; baronia integrada en els dominis dels Mendoza, juntament amb Alcosser, Alberic o Alàsquer. Si hom en dóna per bones les dades demogràfiques disponibles, hi observarà que en quintuplicà la seua població en una sola centúria. No debades, el 1510, devia ajuntar no més d'una desena i mitja de focs, a mitjan del Cinc-cents ja en comptava quaranta i a inicis del segle XVII n'havia abastat huitanta-cinc.³³³³

Al capdavant de les comunitats d'aquests municipis hi solia haver una elit morisca conformada per uns pocs llinatges—els més preeminents de cada població—amb capacitat econòmica suficient com per dedicar-se al món dels negocis, a la compravenda i al trasteig de mercaderies (seda, oli, forment, cavalcadures, fusta...), al préstec de diners o a l'arrendament d'impostos i possessions feudals. A açò caldria afegir llur protagonisme polític i religiós, atés que acostumaven a estar els líders de les antigues aljames. Eugenio Ciscar Pallarés en dóna algunes dades interessants. A tall d'exemple, identifica un gruix significatiu de membres de l'elit morisca del Regne a l'interior

augmentada la xifra en deu focs. El 1510 en tenia ja 80. Sellent es va mantindre constant, malgrat que experimentà una subtil davallada el 1510. Entre 1488 i 1493, la conformaven 33 focs. El 1510, en canvi, sols se'n computaren 26. Finalment, Càrcer val a dir que Càrcer era la població més gran. El 1488 ja superava el centenar de focs: 108. El 1490, els havia incrementat fins a 128. El 1493, experimentà un petit descens: 125. *Ibidem*, pp. 45, 47-48, 81, 83, 87, 550, 552 i 554.

³³³³ ARMENGOL I MACHÍ, P., "Beneixida: de la fundació...", *op. cit.*, pp. 25-26; GARCIA EDO, V. I VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del...*, *op. cit.*, pp. 157 i 159; GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa]; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 290, 297 i 305-309; LLÀCER I LLÀCER, J., *Sellent. Així és el...*, *op. cit.*, pp. 135 i 252-254. Veg. també ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, *op. cit.*, llibr. VIII, cap. XXX, cols. 974 i llibr. IX, cap. X, col. 1060; cap. XI, col. 1067; cap. XII, col. 1077; cap. XIII, col. 1084.

riberenc i al nord de la Costera, on havien aconseguit esdevindre un col·lectiu atapeït i força cohesionat. Una part de la seua infrangible unió es fonamentava en els costums i les creences, però la més important raïa en els llaços de parentesc i els cercles de solidaritat que hi havien teixit gràcies a l'encreuament de connubis amb les elits d'altres localitats veïnes, dins i fora de la Ribera del Xúquer.³³³⁴

A la foia i marquesat de Llombai hi havia els Turixí, Ganne, Marna, Mandarani o Alamí,³³³⁵ d'entre d'altres. A la baronia de Torís, els Coscotí i els Aiola. Ara bé, els més influents i acabats estaven, sens dubte, a la vall Farta o bé a les poblacions circumdants. A Antella destacaven els Amira i els Sartall. Als dominis dels Mendoza hi havia els Sabba i els Asquer. En un altre escalafó potser inferior estaven els Castellano de Càrcer, els Xalansí de Beneixida, els Alazarac d'Alcàntera de Xúquer, Senyera i Manuel, els Habix de Sellent, els Arrova de Gavarda, els Serraí de Cotes o els Taçí a Sumacàrcer. Talment fou així que els Turixí, Asquer i Sabba van estar en els principals dirigents de l'alçament morisc de 1609, arran de l'expulsió.³³³⁶

Semblant concentració de demografia, riquesa i poder no era cap casualitat, ans al contrari. A la vall Farta es donaven els requisits essencials perquè hi proliferaren o s'hi assentaren nissagues potents. En primer lloc, hi estava el Xúquer: el riu amb el major i més estable cabal d'entre els que drenaven el regne de València. Això possibilitava, no sols una agricultura intensiva i feraç, sinó també un significatiu i immemorial flux de mercaderies—en la major part dels casos, fustes—que es movien principalment des de la zona de Conca fins al litoral valencià, tot travessant la susdita vall i les seues peanyes. Malgrat que Tous, Antella, la Paixarella, Alzira, Pardines i Cullera en posseïen, sembla que la major part del negoci es concentrava a la del Ràfol.³³³⁷ En segon lloc, hem de

³³³⁴ CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 48-50, 59-60, 78-82, 96-101 i 109. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 42-43.

³³³⁵ Veg. el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

³³³⁶ CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 45-50, 54, 59-60, 78-81, 95-103. Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 216, 218-219. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 244-245; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 21-22.

³³³⁷ Com sabem, el riu Xúquer—juntament amb el Túria—era una destacada via de descens de troncs que abastia de fusta bona part dels nuclis urbans valencians. Una part, la que proveïa a la ciutat de Xàtiva, quedava en el gual de Barragà, mentre que la resta—una porció encara considerable—continuava fins a la vila d'Alzira o Cullera. La que arribava a l'Illa del Xúquer solia ser tretja per satisfer el consum dels seus habitants i dels de la seua contribució. La que feia cap a Cullera solia redistribuir-se en la franja costanera compresa entre València i Dénia. A principis de segle XV es calcula que descendien pel Xúquer al voltant de 15.400 troncs, xifra que va anar en ascens en les centúries següents. Veg. ARCINIEGA GARCÍA, L., "El abastecimiento fluvial de...", *op. cit.*, pp. 99-134; BENETÓ I FERRANDO, V., FERRER PÉREZ, V., "El Ràfol,

considerar també que tot i que la vall Farta i la vall de Tous distaven una miqueta de la principal artèria de comunicació amb Castella—el Camí Reial—comptaven amb una espessa xarxa de camins accessoris (completada amb barques i guals), els quals van resultar vitals per al comerç i el contraban a partir de la segona meitat del Cinc-cents.³³³⁸

Tot açò ho portem a col·lació perquè aquestes peculiaritats intrínseques van modelar la realitat quotidiana d'aqueixes poblacions i van convertir als seus naturals bé en traginers i ganxers o bé en acabalats mercaders que no renunciaren tampoc a participar de l'extracció de seda d'amagat ni a concertar negocis amb els cristians vells de la planura riberenca. En definitiva, d'açò es pot inferir que hi devia abundar la versatilitat: individus que sovint compaginaven els més diversos treballs agropecuaris i artesanals amb els d'acompanyant, arrier de mercaderies o raier de fusts.

1560: MIQUEL MARCO I BEATRIU, VÍDUA DE COSME ALMENARA, DE L'ALCÚDIA

Si els habitants d'alguna població del país del Xúquer hi havien adquirit fama de «sacadors públichs» per damunt de tota la resta, eixos eren els de l'Alcúdia. No debades, la gran presència, a la susdita localitat, de torns, debanadores i mà d'obra mitjanament qualificada possibilitava que es pogueren tòrcer grans quantitats de matèria primera, que en acabant podia ser exportada d'amagat a la Corona de Castella. Així ho assenyalen alguns experts i estudiosos. A tall d'exemple, Tulio Halperin Donghi esmenta que el 1580 la competència entre el Cap i Casal i la ruralia afavoria la proliferació d'obradors amb aparells i utillatge suficient com per adobar nombroses quantitats de fibra torçada, sobretot «*la seda producida en los mismos lugares, para exportarla luego clandestinamente a Castilla*». I acte seguit afegia: «*La capital de esta floreciente industria ilegal es la Alcudia de Carlet*» i continuava uns renglons més avall: «*En la sola Alcudia hay, según un testigo, veintisiete o veintiocho tornos [...] que trabajan día y noche*».³³³⁹ A eixe respecte, Vicent Vallés Borràs indica que, el 1567, hi havia als dominis

portal de...”, *op. cit.*, pp. 117-143; FURIÓ DIEGO, A., MARTÍNEZ L. P., “Assuts i molins sobre...”, *op. cit.*, pp. 580-581; GARÉS TIMOR, V. M., “Antella, Tous y Sumacàrcer...”, *op. cit.*, pp. 759-772; MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, *op. cit.*, pp. 280-281 i 286; MARTÍNEZ ARAQUE, I., “La organización del trabajo...”, *op. cit.*, pp. 845-856; PIQUERAS HABA, J., i SANCHIS DEUSA, C., “La conducción fluvial de...”, *op. cit.*, pp. 195-214. Veg també PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 199-200.

³³³⁸ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 174-183 i 188-191.

³³³⁹ HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, p. 37.

dels Montagut molts torns amb capacitat suficient com per a tòrcer entre cinc i huit lliures de seda diàries.³³⁴⁰

De semblant manera ho han referit més recentment Ricardo Franch o Daniel Muñoz: «*El fraude se veía favorecido por la existencia de numerosos tornos distribuidos en diversas localidades del reino, en los cuales se calculaba que se torcían anualmente unas 60.000 libras de seda, que se exportaban luego a Castilla clandestinamente. El centro más activo de este tráfico era, según el procurador patrimonial, la localidad de l'Alcúdia [...] cuyos habitantes se dedicaban tan intensamente a esta actividad que fan ofici de contrabandistas*». Un poc més endavant, Franch, detalla com els alcudians «*se adentraban por la sierra de Enguera y actuaban violentamente, ab molta companyia de arcabusers y mà armada, de forma que los guardas no són part per a resistir-los ni impedir que·s dexe de traure dita seda*».³³⁴¹ En altres paraules, afirmar que els riberencs—i particularment els alcudians—extreien la seda per la serra d'Énguera³³⁴² equival a dir que empraven les vies i camins de ferradura de la vall de Càrcer.

Tot açò ho portem a col·lació perquè, precisament, Miquel Marco i el seu germà Vicent posseïen dos dels torns que hi havia a l'Alcúdia³³⁴³ i acostumaven a usar, a diferència dels carletins, els vials, guals i barques de la vall Farta a l'hora d'extraure encobertament la matèria primera del Regne. Entre els destins preferencials, però, no sempre estava la ciutat del Tajo. Contràriament a això, el seu *modus operandi* consistia sovint en un mètode de repetides i llampegants extraccions de curt recorregut fins a la frontera. Dit en altres termes, es dedicaven a la compravenda i posterior bescanvi de seda per forment a pobles fronterers, com ara Aiora, Carcelén o Villa de Ves. A tal efecte, havien teixit una atapeïda xarxa logística amb els moriscos sumacarcerins i antellans, entre d'altres, a fi i efecte que el risc a ser interceptat fóra encara molt inferior.

En eixe context cal situar l'acusació instada contra Beatriu, la vídua del velluter alcudia Cosme Almenara. Malauradament, però, no s'ha conservat o no hem estat capaços de localitzar el procediment judicial contra Miquel Marco. Per consegüent, és a través de la causa instruïda contra na Almenara que tenim notícia que durant els primers mesos de 1560 les autoritats regnícoles tenien el pres per frau i contraban de seda i li havien decomissat els béns. Recelaven, no obstant això, de la viuda de l'artesà. Sospitaven que tots dos estaven conjuminats i Marco

³³⁴⁰ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 85.

³³⁴¹ FRANCH BENAVENT, R., “La evolución de la sedería...”, op. cit., p. 293; Veg. MUÑOZ NAVARRO, D., “«Per camins inusitats...”, op. cit., p. 234.

³³⁴² PÉREZ BORREDÀ, J. R., *Construyendo paisajes mediterráneos. Apropiación...*, op. cit., pp. 15-32.

³³⁴³ VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 85.

havia fet traslladar part de la seda que havia adquirit recentment a ca els Almenara. Per eixa raó l'havien encausada.³³⁴⁴

Així les coses, el 6 de febrer, després d'haver-li confiscat tota la matèria primera que havien trobat al seu domicili, procediren a prendre-li declaració. Durant l'interrogatori, l'alcudiana desvelà que en realitat procedia d'Alginet, però que havia habitat a l'Alcúdia des que es desposà amb el seu difunt marit. Precisament als dominis dels Montagut posseïa nombroses heretats, dues d'elles morerar espès, i una casa.³³⁴⁵ També revelà que durant el 1560 no havia comprat ni venut ninguna quantitat de fibra i que la que li havia estat requisada a mans del comissari de la Batllia General—35 sarges i 28 madeixes—era seua pròpia, de la seua collita. No debades, assegurà disposar cada any de més de quinze unces de llavor per avivar i fer cucs, debanar els capells i filar la seda resultant amb l'indestimable ajut de la seua filla Caterina. Aquesta dedicació no sols li donava per a viure, sinó que solia traure'n un bon pessic i li conferia una vida benestant. En el plànol de les amistats, reconegué conèixer Miquel Marco, però negà que el seu conveí hi haguera dipositat a la seua llar mercaderia alguna.

Aquell mateix jorn, davant l'arrest i prohibició d'abandonar la ciutat de València, constituí Miquel Àngel Gomis per procurador, el qual presentà immediatament una succinta escriptura de defensa. El notari s'hi limità a reflectir el que semblava una evidència, és a saber, que les sarges i madeixes que li havien estat decomissades a la seua representada procedien de la seua producció casolana. Al remat, els testimonis que havien de certificar-ho es demoraren fins a mitjan febrer. El primer a comparèixer va estar el llaurador alcudià Andreu Anglés, el qual subscriuí fil per randa la versió de la vídua i hi afegí que na Almenara hi habituava a obtindre més de 60 o 70 lliures de filament, després d'avivar, criar, debanar i filar. En acabant, algunes vegades, els fills s'encarregaven de teixir, atés que havien après del pare l'ofici de velluters. Miquel Vallés i Lluís Sanchis deposaren gairebé el mateix. Tanmateix, adicionaren que els hereus del difunt posseïen sengles telers de confeccionar tela de vellut.³³⁴⁶

A les darreries de febrer, quan Beatriu tornà a seure a la cadira, la causa estava ja quasi llesta i aparellada per a sentència; veredicta que es preveia exculpatori. A les autoritats únicament els hi mancava cerciorar-se'n del tot i resoldre uns quants interrogants que havien romàs pendents. A tall d'exemple, tenint en compte el considerable volum de feina que suposava debanar 35 sarges, resultava poc probable que hi hagueren estat capaces sols mare i

³³⁴⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 337, s. f.

³³⁴⁵ El 1585, els Almenara posseïen 1.532 moreres a l'Alcúdia (el 2'83% del total). Això els convertia en la tercera nissaga amb major nombre d'arbres, per darrere dels Bonanat i els Marqués. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60.

³³⁴⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 337, s. f.

filla. Per eixe motiu, Beatriu hagué d'admetre que al procés n'havien participat més dones: la vídua na Guillema (5 sarges), na Estevana, muller del rajoler de l'Alcúdia (5 sarges) i a la viuda na Solera (9 lliures).

A més, com que na Almenara volia saber la perícia de cadascuna d'elles, havia demanat al seu fill, Jaume Almenara,³³⁴⁷ que hi adjuntara albarans amb la data i el nom a totes les confeccions. De resultes, es podia saber que na Solera havia entregat el seu treball feia cosa d'un any, na Estevana al voltant de quatre mesos i na Guillema únicament dos. Tal com hem assenyalat més amunt, no hi havia raons serioses per condemnar-la. Així doncs, el 6 d'abril es va prendre la decisió de restituir-li la mercaderia confiscada: 112 lliures de seda fina.³³⁴⁸

1563: MIQUEL I VICENT MARCO DE L'ALCÚDIA I LLUÍS OSCA I ALFONS MUNYÓS DE GUADASSUAR

El nom de l'alcudià Miquel Marco tornà a eixir a relluir la tardor de 1563, arran de del quantios volum de perquisicions que realitzà el comissari Francesc de Montesa. En eixe ordre de coses, la Batllia General es decidí a engegar un ambiciós dispositiu per tal d'esbrinar la identitat dels riberencs que extreien d'amagat la seda del Regne. Almenys pel que fa a la vila i contribució d'Alzira, mossén Jeroni Lluquí fou el qui denuncià que els nivells de fraudulència i d'evasió fiscal dels tributs superaven el comerç lícit i incentivà les autoritats locals i regnícoles a indagar-hi.³³⁴⁹ Per eixa raó, també estigué el primer a comparèixer.

En efecte, com que calia reunir com més informació millor sobre els obscurs i il·líctics negocis de Marco i els seus sequaços,³³⁵⁰ Montesa decidí començar les investigacions amb el testimoniatge del cavaller alzireny. El 24 d'octubre, Lluquí seia a la cadira per tal de declarar el que sabia sobre el vassall dels Montagut, al qual definí com un experimentat torcedor que acostumava a tractar amb diverses mercaderies, majorment

³³⁴⁷ Un tal Jaume Almenara va estar exportador de 100 lliures de seda a Castella el 1649. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 58.

³³⁴⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 337, s. f.

³³⁴⁹ Si el que es pretén és obtindre una visió més o menys completa del volum de perquisicions realitzades pel comissari Francesc de Montesa, caldria fer una lectura conjunta de totes les causes obertes per frau o contraban de seda entre 1563 i 1564. Veg. els apartats tocants a aquesta cronologia als epígrafs titulats: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena; Un niu d'ocultació, frau i contraban: els pobles de la contribució de la vila d'Alzira; Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris.*

³³⁵⁰ Els Marco eren, el 1585, la huitena família amb major nombre de moreres plantades: 1.222. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 58.

capficat en la compravenda de fibra, en el seu torçut al torn que tenia a sa casa i el posterior despatx a qui li la pagara millor. Com que, el 1562, Lluquí havia estat arrendatari de la cisa de la mercaderia estava en condicions d'afirmar que Marco havia adquirit no poques madeixes de seda fina a la particular contribució de l'Illa del Xúquer. A tall d'exemple, a Guadassuar (118 lliures)³³⁵¹ i a Carcaixent (111 lliures),³³⁵² emperò no hi descartava que n'hagueren estat moltes més. En allò tocant a 1563, parlava d'oïdes. Havia escoltat dir Bertomeu Talens, sastre i recaptador de l'impost local a Carcaixent, que n'havia comprat de diversos individus 375 lliures i dues unces.³³⁵³

A continuació arribà el torn del mercader alzireny Joan de Góngora, qui, el 1563, havia pres el relleu de Lluquí, i en ratificà la quantitat. Miquel Marco li havia satisfet ja la tributació exigida per la susdita presumpta quantia de matèria primera provinent de Carcaixent. No obstant això, el comerciant deia tindre'n notícia d'altres partides, l'import de les quals l'alcudià encara no li havia liquidat. Sobre el 1562 sols s'atreu a assenyalar que l'havia vist portar una saca grossa a l'Alcúdia i que havia entés que Marco n'havia hagut de Carcaixent i dels ravals d'Alzira. En eixe sentit, Onofre Vidal, llaurador del raval de la Verge Maria, declarà haver-li'n venut 7 lliures en una sària i el carcaixentí Miquel Foios altres 60 lliures.³³⁵⁴

La concurrència dels col·lectors d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar aportà més xifres dels moviments de Miquel Marco. I una vegada més—com ocorria a l'epígraf anterior—hom confirma que els poblets de la contribució alzirenya eren un niu d'ocultació, frau i contraban. D'entrada, el sastre carcaixentí Bertomeu Talens,³³⁵⁵ assegurà haver-li'n pesat entre 1560 i 1562 nombroses remeses de les quals no n'havia memòria. El 1563, però, n'havia mercadejat—tal com havien testificat Lluquí i Góngora—375 lliures i dues unces.³³⁵⁶ A Guadassuar, Gabriel Sanç relatà que, el 1562, l'alcudià Miquel Marco i els guadassuarencs Lluís Osca³³⁵⁷ i Alfons Munyós (en eixe

³³⁵¹ Es tracta d'una sola partida de seda adquirida de mestre Torres per 40 sous la lliura.

³³⁵² Lluquí feu referència a tres partides: Joan Talens (38 lliures), Bernat Talens (38 lliures) i Joan Eiximeno (35 lliures).

³³⁵³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f.

³³⁵⁴ Foios deia no recordar el preu. En canvi Vidal afirmà que se n'havien concertat en 45 sous la lliura. Veg. l'arbre genealògic dels Foios de Carcaixent.

³³⁵⁵ Veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

³³⁵⁶ Va adquirir, entre altres, de Joan Gibert 20 lliures, 7 unces i 3 quarts i del fill de Joan Gibert, 27 lliures i 10 unces de Bertomeu Osset 198 lliures i 2 unces, de Francesc Talens 42 lliures i 6 unces, de Joan Talens 56 lliures.

³³⁵⁷ Al padró de riquesa de Guadassuar de la primera meitat del segle XVI, conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, manca l'entrada dels béns de Lluís Osca. No obstant això, d'acord amb el padró de 1573, Lluís Osca, pagava per eixes dates per raó de 149 lliures i mitja de peita. Tenia 256 fanecades. El gros el tenia a

moment, indiciàriament, habitant d'Aiora)³³⁵⁸ havien fet companyia per tal d'assumir-ne la compra a «tornaviatge» de vora cinc-centes lliures,³³⁵⁹ les quals havien manifestat i pagat el dret de la cisa de la mercaderia. En acabant l'havien duta a vendre a terres castellanes. Sanç, però, deia desconèixer si havien satisfet la resta d'impòsits. Afegí sobre Marco que acostumava a portar-hi seda cada certa temporada. Finalment, sembla que l'alcudià no solia acudir a Algemés a l'hora de fer negocis. Així ho testimonià almenys Jeroni Tarragona, homòleg de Talens i Sanç a Algemés, el qual cenyí la seua compareixença a la brama que corria, ço és, que Marco hi solia aparaular al reialenc alzireny moltes sumes de seda a pagar a «tornaviatge» i que arreu del reialenc alzireny tenia fama de «sacador públich».³³⁶⁰

El guadassuarenc Joan Sanç hi aportà detalls. Feia cosa d'un any havia presenciat a Guadassuar l'adquisició de la matèria primera per part de Marco, Munyós i Osca, la qual deien que volien portar a vendre a Castella. En acabant, marxaren. Sanç, però, hi tornà a coincidir amb ells. Fou en el camí Reial, un jorn que dirigia a Xàtiva a atendre uns quants negocis que hi tenia pendants. S'hi trobà, primer, amb la comitiva que traslladava pres don Diego de Borja al castell d'aquella ciutat,³³⁶¹ i més tard amb Miquel Marco, Alfons Munyós i Lluís Osca que tornaven a casa amb els diners. Així mateix, l'algemésinenc Jaume Guinovart, el qual havia estat arrendatari del gravamen local sobre

Alfara (131 fanecades), però també en posseïa a Fentina (39), a les Algoleges del Toro (27), a Cabanyes (22) i a l'horta (8). AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 16, ff. 173r-174r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Lluís Osca era un propietari ric i benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Osca de Guadassuar.

³³⁵⁸ Alfons Munyós fou composat pel justícia d'Alzira, el 1559, en 95 sous i 57 sous i 6 diners per un clam criminal i per una qüestió amb un tal Esquer i el seu gendre a Guadassuar. ARV. *Mestre Racional*, 6853 (13).

³³⁵⁹ De Pere Avellà, 29 lliures; de la vídua na Boïls, 4 lliures; de Damià Climent, 34 lliures i 4 unces; de Jaume Climent, 17 lliures i 1 unça; de Jaume Eiximeno, 6 lliures; de Jaume Ferrando, 16 lliures; de na Girona, 9 lliures i 7 unces; de Miquel Jornet, 14 lliures i 9 unces; de Martí Martínez, 9 lliures i 8 unces; del mateix Alfons Munyós, 45 lliures i 4 unces; de Pere Navarro, 22 lliures i 8 unces; de la vídua de Navarro, 37 lliures i 4 unces; del mateix Lluís Osca, 30 lliures i 6 unces; de Lluís Perales, 135 lliures i 2 unces; de Joan Renau, 21 lliures i 10 unces, i de Miquel Vendrell, 39 lliures i 8 unces. Va estar venuda tota a 37 sous la lliura, llevat de la partida de Lluís Perales que va obtenir preu de 40 sous per lliura.

³³⁶⁰ El mateix opinaven sobre Miquel Marco el donzell alzireny Benet Canyamars i el síndic algemésinenc Bernat Guinovart o el també algemésinenc Francesc Llopis. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f.

³³⁶¹ Diego de Borja, germà del totpoderós mestre de Montesa Pere Lluís Galceran de Borja, havia estat un dels assassins de Diego d'Aragó, el fill del duc de Sogorb. Segons Francesc Diago, don Diego havia estat fet presoner a Castella, l'havien tancat a Torrejón de Velasco i després havia estat enviat al castell de Xàtiva, localitat en què havia estat executat. Veg. DIAGO, F., *Apuntamientos recogidos por el...*, op. cit., p. 125. Veg. també, CATALÁ SANZ, J. A., "La noblesa valenciana en...", op. cit., pp. 84-85; CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", op. cit., p. 82; URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violencia nobiliaria en el...*, op. cit., pp. 110-126.

les mercaderies, declarà que, el 1561,³³⁶² Miquel Marco havia negociat també a Guadassuar i Carcaixent diverses partides de seda.³³⁶³

Nogensmenys, els testimoniats més sucosos pel que fa al *modus operandi*, el destí de la fibra i l'itinerari que tenien per costum traçar foren els de l'algemesinenc Francesc Llopis i el del mercader, resident a València, Doménech Lares. El riberenc relatà amb pèls i senyals com feia aproximadament dos anys, una de les tantes vegades que hi havia anat amb la seua rècua a carregar forment a la llar de Joan Martines Blanco,³³⁶⁴ situada a la serra d'Ènguera—prop de la frontera amb Castella—havia trobat Miquel Marco «en companyia de son germà [Vicent Marco], ab sy ses scopetes y a cavall cascú en son macho, los quals venien de la casa del dit Joan Blanco. Y·l saludaren en lo camí, per çò com se coneixien». En arribar, Blanco el posà al corrent de com els germans Marco li havien portat uns quants fardells de seda. I li digué que l'havien duta pujant per la Vall de Càrcer. Llopis, ni tan sols gosà preguntar per la licitud de semblant transacció, atés que era sobradament notori que els havien conduït d'amagat.

Lares³³⁶⁵ fou molt més explícit. Feia poc, el 5 de novembre de 1563, havia estat als dominis dels Montagut, on a banda d'ocupar-se d'alguns negocis, havia visitat un amic seu anomenat Jaume Cardona, forner de l'Alcúdia. Segons sembla, Cardona li havia confessat que havia pensat moltes vegades d'anar a València per tal de parlar amb don

³³⁶² Jaume Guinovart havia estat encausat per contraban de seda el 1559. El 1561 va estar l'arrendatari de la cisa de la mercaderia d'Alzira. ARV. *Processos de Madrid*, P, 103. Sobre Jaume Guinovart, veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en...", *op. cit.*, pp. 97-123.

³³⁶³ A Guadassuar 290 lliures, 2 unces i mitja: de Bardaxí (?), 46 lliures i 10 unces; de Jaume Jornet, 24 lliures i 8 unces; de Martí Martínez, 12 lliures, 1 unça i mitja; d'Antoni Perales, 29 lliures i 5 unces; de Lluís Perales, 90 lliures i 9 unces; de Nicolau Perales, 71 lliures i 2 unces, i de Francesc Sentamans, 15 lliures. A Carcaixent únicament hi havia registrades dues partides que sumades feien 78 lliures i una unça: d'Antoni Timor, 20 lliures i 5 unces, i de Francesc Talens, 57 lliures i 7 unces.

³³⁶⁴ Joan Martines Blanco va ser imputat diverses vegades per contraban de seda. La primera data de l'estiu de 1551, en què fou acusat d'haver extret 3.000 lliures de seda del Regne sense pagar els drets de peatge i quema. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f. La segona vegada, fou en l'estiu de 1568. En aquella ocasió, Joan Martines Blanco en comprà a Alzira, 202 lliures i a Xàtiva, 224 lliures més. Havia pagat els drets, això no obstant, a Moixent li van retindre les mercaderies a causa d'un petit deute. Això motivà, presumptament, que els albarans de guia a Castella caducaren i que l'encausaren. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 622, s. f. La darrera vegada fou el 1578. El causant fou don Lluís de Vilanova, senyor de Bicorb, el qual s'encarregà de retindre el mercader a València per evitar que acudira a Xinxilla, on es celebrava el juí per l'herència de Joan Barrionuevo. No debades, el cavaller temia que si Blanco hi acudia la seua esposa, Marianna Barrionuevo, perdria l'herència. Joan Martines Blanco fou un de tants mercaders d'origen castellà (d'Almansa) que s'havia instal·lat a la serra d'Ènguera, prop de la frontera entre ambdues corones, sabedor dels lucratiu negocis que hi podia realitzar simplement com a base logística i d'aprovisionament. Els castellans li duïen forments i se'n duïen la seda. Els valencians, com ara Miquel Marco o Francesc Llopis, dipositaven seda i se'n duïen forment. Els successius canvis negociats d'un gènere a l'altre li reportaven no pocs beneficis.

³³⁶⁵ El mercader Doménech Lares habitava al carrer de la Figuera de València prop de la plaça de l'Arbre. Aquesta plaça actualment rep el mateix nom, no així el carrer. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 321 i 572-573; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 114-116; *Ibidem*, vol II, pp. 19-23.

Vicent Vallterra, lladoncs arrendatari del dret del General,³³⁶⁶ per tal de denunciar la conducta de Marco. No debades, l'alcudià tenia constància que el seu veí extreia de contraban ingents quantitats de madeixes i furtava els drets del General i del rei. Ho havia deixat de fer per temor que Miquel Marco descobriera que l'havia acusat. És clar, allò era tirar-se terra a la teulada, perquè, per molt que al parer de Cardona, els germans Marco hi estiguessen obrant de mode desviat i fora de la rectitud requerida, no deixava de ser cert que li proporcionaven ingressos addicionals.

En efecte, Jaume Cardona i la seua muller cosien totes les saques de llenç que després tots dos empraven en l'extracció fraudulenta de la fibra envers Castella. De vegades, un cop introduïda la seda inclús les recosien perquè no hi haguera perill de descosits o desfonaments. La darrera vegada que Marco havia requerit dels seus servicis havia estat a finals de setembre o principis d'octubre de 1563, data en què n'havia tret d'amagat al voltant de sis-centes lliures. D'acord amb la versió del mercader, Cardona li havia desvelat, fins i tot, el *modus operandi*. Els dos germans acostumaven a transportar, en un primer viatge, el gènere fins a Sumacàrcer i el dipositaven als habitatges d'uns quants moriscos de confiança, vassalls dels Crespí de Valldaura. Seguidament, els novament convertits solien encarregar-se d'acabar la tasca, encara que la major part de les vegades els alcudians hi regressaven i conduïen personalment la mercaderia fins a Aiora, Carcelén, Almansa o altres indrets fronterers.³³⁶⁷

A començaments de 1564, les autoritats regnícoles havien obtingut indicis més que suficients com per encausar Miquel Marco, Lluís Osca i Alfons Munyós per frau als impòsits sobre la seda. A eixe respecte, malgrat que a la font no es registrà la inscripció de béns, convé pensar que s'hi hauria procedit convenientment. El 26 de juny, Andreu Honorat Pineda, en qualitat de procurador patrimonial, i Jaume d'Íxer, com arrendatari dels drets reials, instaren denúncia en ferm contra tots tres i l'enantaren a fi i efecte que foren sentenciats a restituir el preu íntegre de matèria primera defraudada i les messions derivades del litigi. Així les coses, entre finals de juny i principis d'agost s'expediren

³³⁶⁶ Vicent Vallterra de Blanes i Centelles arribà a ser senyor de Torres-Torres, Vilanova, Algímia, Alfara, Castellmontant, la Font de la Reina, Montanejos, l'Alqueria, Aranyel i Canet. S'havia casat amb Margarida de Ribelles, filla de Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero i d'Àngela de Borja-Llançol, senyors de l'Alcúdia. Per tant, es tractava de l'oncle polític d'Àngela de Montagut, en aquell moment senyora i hereva de l'Alcúdia. Tenia signada pau i treva amb Galceran de Castellví, l'espòs de la seua neboda Àngela de Montagut. Veg. l'arbre genealògic dels Montagut. Veg. també els epígrafs titulats: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyoriais independents* i *Un displicent ambient familiar: amenaces, carències i sevícies*, continguts al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³³⁶⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f.

successives comissions per tal de citar-los a declarar i perquè hi pogueren articular la seua defensa. No hi hagué manera.

Tanmateix, cap dels verguers que es desplaçà aquell estiu a l'Alcúdia i Guadassuar els hi pogué haver: ni Josep d'Íxer, ni Gaspar Agramunt, ni Joan Sibor. Mai no estaven a les seues llars, motiu per la qual els oficials es veien constrets a intimar els manaments a les seues mullers o a altres familiars. Al remat, la Batllia General optà per procedir-hi en absència i contumàcia. Així fou com, el 22 d'agost, s'hi dictà el veredicte. D'eixe mode, Marco, Osca i Munyós van resultar condemnats a desemborsar el valor de les més de mil lliures de seda fina³³⁶⁸ que presumptament havien extret d'amagat del Regne. Sens dubte, la major part requeia sobre les esquenes de l'alcudià, ja que Osca i Munyós solament hi havien participat a una de les partides: la de Guadassuar de 1562. L'abonament, nogensmenys, no es substancià fins al 13 d'agost de 1566. En eixe ordre de coses, cal assenyalar que les autoritats en devien ser ben conscients: a alguns riberencs, com ara Miquel Marco, els eixia a compte arriscar-se i hi podien viure còmodament del contraban. No debades, sols els enxampaven de tant en tant, raó per la qual el nombre de càrregues que aconseguien ser evadides exitosament superava en molt les interceptades.³³⁶⁹

1563: JOAN AMAT, COSME BAS I JOAN DOMINGO D'ALZIRA³³⁷⁰

Entre el llistat de sospitosos que va elaborar el comissari Francesc de Montesa a l'inici de la tardor de 1563 hi havia també tres habitants del raval de la Verge Maria de la vila d'Alzira: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo.³³⁷¹ No es pot afirmar a ciència

³³⁶⁸ Al procés se'n computen 604 lliures procedents de Carcaixent i Alzira i 474 lliures i 8 unces més provinents de Guadassuar.

³³⁶⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f.

³³⁷⁰ Aquest apartat també coincideix temàticament amb l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.

³³⁷¹ D'acord amb el padró de riquesa del raval de la Verge Maria conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo eren propietaris mitjaners o benestants. Joan Amat pagava a eixes alçades per raó de més de 143 lliures de peita, atés que el seu registre està incomplet. Lladoncs, devia posseir més d'un centenar i mig de fanecades de terra, situades a diverses partides. Entre les que hi hem pogut rescatar figuren: Tora (58 ¼), Benibardeny (42), el Serradal (25), camí de Mulata (12), molí del Toro (9). La seua llar estava al raval de la Verge Maria i donava al carrer Major o camí de València i a dos carrers més (16 lliures ½). Posseïa també una casa al lloc del Toro, al bell mig de la plaça del llogaret. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 532r, 535r, 540r, 554 i ss., 578r, 591r i 618v. Cosme Bas pagava a eixes alçades per raó de 164 lliures de peita. Detenia passava de les cent fanecades de terra situades a diverses partides: Ràfol (36 fanecades), Benirrablet (14), Cabanyes (12), Maranyent (12 ½), Alfarella (8), Massasseli (8), Benirrabea (6) i Tarragona (4). Tenia diversos béns immobles, tots concentrats al raval de la Verge Maria: un parell de cases (11 lliures) i el mesó o hostel i l'hort contigu (66 lliures). AMA. *Padró de riquesa*, 220-

certa qui els hi va denunciar, però resulta ben plausible que al darrere de tot hi estiguera Francesc Joan Pujalt, ciutadà, advocat fiscal i familiar del Sant Ofici, el qual havia esdevingut recentment un assidu col·laborador de les autoritats en la persecució del frau i el contraban de seda.³³⁷² De fet, Pujalt fou el primer a declarar en els respectius procediments judicials que la Batllia General els instà poc després. D'entrada, el ciutadà assegurà conèixer molt bé els seus conveïns des de feia temps. I a rengló seguit, n'oferí una interessant semblança, en què els retratà com negociants habituals de fibra sèrica, la qual portaven a vendre principalment a la ciutat de Toledo. Hi solien anar quatre o cinc voltes a l'any.³³⁷³

El 2 d'octubre, s'hi presentà el sastre Antoni Serra. Relatà el que sabia, que no era poc. Segons sembla, feia cosa d'un mes, Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo s'havien ajustat en companyia per tal d'adquirir matèria prima; de mode que havien començat a trastejar pel Clos i pel raval de la Verge Maria. Hi acostumaven a moure's i cloure els tractes en fer-se fosc. En acabant, depositaven el gènere a la llar d'Amat. Una nit, Serra va veure com l'embalaren. I aprofitant l'obscuritat, unes quantes jornades més tard, la carregaren en dos matxos i marxaren amb quatre o cinc hòmens més.

Serra s'havia transferit recentment a Alberic, cosa que li havia permès captar seqüències d'esdeveniments que altrament s'hagueren perdut i no ens hagueren arribat. En eixe sentit, explicà que havia coincidit amb el cunyat d'Amat quan regressava a casa amb els matxos, de buit, però amb les cordes i sobrecàrregues que havien usat per a lligar la mercaderia i que «lo dit cunyat del dit Joan Amat venia per lo camí de Alcocer devés Alsira e portava ab sí un arcabús». Heus ací l'evidència que permet inferir que, més que fóra tangencialment, els alzirenys van haver d'emprar el viari de la vall Farta. Finalment, mencionà també els rumors que corrien per l'Illa del Xúquer. S'hi deia que Bas i Amat estaven a la ciutat del Tajo i que n'havien sostret 600 lliures del Regne.

A les darreries d'octubre, Montesa havia localitzat alguns dels qui els havien venut part de la seua collita. El comissari els feu seure a la cadira perquè referiren quantitats, preus

1/3, ff. 544r, 592v, 597v, 614v-615r. Una cosa semblant devia ocórrer amb Joan Domingo, malgrat que no hem estat capaços de trobar la seua entrada a l'incomplet padró de riquesa del raval de la Verge Maria. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. també els arbres genealògics d'Amat, Domingo i Bas d'Alzira.

³³⁷² Francesc Joan Pujalt va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer, sobretot després de resultar condemnat el 1560 per aquest mateix delictes. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125-130 i 139-153; —, “Els Pujalt d'Alzira. De...”, op. cit., pp. 146-158. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

³³⁷³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 425 i 426 s. f.

i condicions. Guillem Bas, els n'havia despatxat 16 lliures a 39 sous la lliura; Joan Revert, quaranta-huit a 40 sous; el metge Joan Torres, quaranta-set; l'aromater Gaspar Teixier, 43 lliures i 2 unces; Andreu Tolosa, 22 lliures i 7 unces; el mercader Pere de Mur, seixanta huit; Jeroni Domingo,³³⁷⁴ vint-i-cinc; Pere Amada, 30 lliures per 40 sous la lliura, i el mercader Francesc Oliver, 123 lliures i 7 unces; tota la seua anyada. Totes plegades sumaven 423 lliures i 4 unces. En termes generals, Amat, Bas i Domingo havien obtingut aqueixes partides de seda a condició de saldar el preu acordat a «tornaviatge», totes llevat de la del doctor Torres, amb qui havien concertat l'abonament en Nadal.³³⁷⁵

Recent regressat de terres castellanes, el 7 de novembre, Joan Amat hi comparegué per tal de prestar declaració. D'entrada, reconegué que es dedicava a la compravenda de seda i a exportar-la a Castella. Així mateix, admeté que durant aquell any n'havia adquirit, juntament amb Joan Domingo, diverses sumes majorment de Francesc Oliver, Pere de Mur i Jeroni Domingo, entre d'altres. No nomenà Cosme Bas. No entenia les raons per les quals havia estat encausat, atés que havia manifestat totes les seues compres als taulatgers abans de tragar-les a Toledo. Relatà també que fora de la companyia, Joan Domingo n'havia negociades pels volts de les 200 lliures.³³⁷⁶

Joan Domingo hi acudí vora dues setmanes més tard. Testificà que, el 1562, en va comprar de Nicolau Escrivà, taverner d'Alzira, 40 lliures i 10 unces fiades a «tornaviatge» i que Joan Peris li havia fet fiança. N'havia rebut acte Pere Calbet.³³⁷⁷ El 1563, la quantia negociada havia augmentat considerablement: 190 lliures. A això calia afegir la seua escarida collita: 7 o 8 lliures. En ambdues ocasions, la ciutat del Tajo n'havia estat el destí, previ pagament dels drets. A la urbs castellana havia coincidit amb el carletí Francesc Hervàs³³⁷⁸ i amb l'algesinenc Bertomeu Munyós.³³⁷⁹ Arran de la confessió de Domingo, el comissari Montesa decidí burxar una mica en els seus tractes mercantívols amb la finalitat

³³⁷⁴ Jeroni Domingo també fou encausat per contraban de seda el 1564. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 471 s. f. Veg. també en aquest epígraf l'apartat següent, titulat: *1563: Jeroni Domingo*.

³³⁷⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 425 i 426 s. f.

³³⁷⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 426 s. f.

³³⁷⁷ Pere Calbet estava llavors com escrivà de la cort del batlle de la foia i marquesat de Llombai. Heus ací una prova més de l'existència de protocols i d'activitat privada, al marge del seu treball per al casal de Gandia. Veg. el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*

³³⁷⁸ Al procés per contraban de seda portat contra Francesc i Joan Baptista Hervàs, Joan Amat declarà haver parlat amb Joan Baptista. Veg. en l'epígraf que versa sobre l'extracció d'amagat des del marquesat de Llombai, el paràgraf titulat: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*.

³³⁷⁹ Veg. al epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*, l'apartat *1563: Bertomeu Munyós d'Algesim*.

de buscar indicis incriminatoris. A tal efecte, cità Joan Peris, qui ratificà a pèl i repèl la versió del llaurador alzireny.

A començaments de gener de 1564, Joan Domingo hi tornà a concórrer. Aquesta vegada, Domingo hagué de respondre exclusivament preguntes tocants a Joan Amat i llurs relacions comercials. En eixe ordre de coses, explicà que el coneixia de sempre i que, el 1563, n'havia fet companyia. Havien adquirit al voltant de 200 lliures de seda fina, distintes de les que havia manifestades en l'anterior interrogatori; les quals havia mercadejat en solitari. En aquells moments, segons Domingo, el seu amic Amat es trobava a la vila de Montsó. No obstant això, no n'esgrimí els motius.³³⁸⁰

Un parell de jornades abans, Miquel Joan Gomis, com a subrogat de procurador patrimonial, hi havia introduït l'acusació formal. Així fou com Miquel Jeroni Climent n'esdevingué el poderejant. Nogensmenys, no sabem ben bé per què Climent no hi mogué fitxa. Així les coses, el 9 de maig de 1564, la Batllia General en dictà sentència. Inexplicablement s'oblidà d'Amat i de Bas i condemnà exclusivament Domingo. Al veredicta resa que l'alzireny havia de satisfer en un termini de sis dies, el valor de les 190 lliures que havia adquirit el 1563, les 93 lliures i 10 sous en què s'estimaren les 40 lliures que l'any anterior havia pres de Nicolau Escrivà i les 17 lliures de la seua pròpia collita, les quals havia extret fraudulentament del Regne.³³⁸¹

Recorregué. Sis jornades després, Climent enantà apel·lació perquè el veredicta fóra declarat nul. A mitjan de juny, es presentà l'escriptura de capítols de defensa, en què n'argüí les raons. D'entrada, negà que haguera evadit la mercaderia i eludit el pagament dels drets. Contràriament a això, al·legà que havia procedit tostemps lícitament i conforme als requeriments de les crides i pragmàtiques. No debades, el 1562 i el 1563, els arrendataris dels gravàmens tenien a la vila d'Alzira tres mercaders amb capacitat per donar llicències de compravenda i despatxos per qui volguera traure fibra sèrica envers altres regnes: Joan de Góngora, Pere de Mur i Pere Velasco. Domingo hi acudí i n'obtingué permís. En acabar, manifestà la matèria prima que havia obtingut i en tragué albarans per a dur-la a Toledo. A tal efecte, feu ocular ostensió de dos butlletes acreditatives. La primera començava: «De Alzira» i acabava «*pagó el derecho. Valga fins a XIII de agosto*». La segona empenia amb

³³⁸⁰ Potser Amat tinguera alguna mena de negocis al regne d'Aragó. L'altra possibilitat és que s'haguera personat a les Corts que lladoncs estaven celebrant-se a la vila aragonesa. Veg. SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes, 1240...*, op. cit., pp. 451-453.

³³⁸¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 426 s. f.

la data de 26 de juny de 1563 i acabava «*por el derecho, trescientas veynte libras*», que havia estat escrit per Mur.³³⁸²

Entre els darrers de juny i l'1 de juliol, hi comparegueren mossén Miquel Joan Vendrell³³⁸³ i dos dels taulatgers: Joan de Góngora i Pere de Mur. El primer va estar Góngora, col·lector del nou impòsit. Deposà que, en absència de Pere Velasco i Pere de Mur, recaptadors del peatge i quema i dret del General, acostumava a fer-se càrrec de les tres taules. Per tant, concedia autoritzacions, cobrava els tributs, expedia llicències i colpejava els documents perquè la seda poguera anar a Castella. I com a tal, el 1562, n'havia atorgat cèdula a Joan Domingo i ho havia anotat en el llibre del nou impòsit. No recordava les quantitats de memòria. Per consegüent, se'n remeté al volum que obrava en poder de l'arrendatari. Una cosa semblant havia ocorregut el 1563, en què Góngora havia estat també llogador de la cisa de la mercaderia de la vila d'Alzira. Relatà que Joan Amat i Joan Domingo s'havien presentat i li havien demanat permís per a comprar en companyia i també alguna cortesia o moderació. El testimoni els digué que, abans de tractar de descomptes, adquiriren el que tingueren pensat. Unes quantes jornades després regressaren, pagaren els drets i prengueren albarà per anar a Toledo. Quant a la quantitat, es referí al registre d'eixe any, el qual estava en mans de don Francesc de Castellví, senyor de Carlet.³³⁸⁴

A continuació, Pere de Mur, com a taulatger del General, explicà que feia molt de temps que tenia càrrec de la susdita taula. El 1562, Joan Domingo li havia manifestat, parlava de memòria, 59 lliures, les quals havia volgut menar a Castella i que n'havia abonat tots dels drets. Havia estat al mes d'agost. El 1563, sabia que Amat i Domingo s'havien associat i n'havien extret 200 lliures, atés que el testimoni va escriure els albarans i els els va entregar amb els tres colps. No obstant això, per a major cautela, condicionà la fiabilitat de tot el que havia declarat als registres de 1562 i 1563. Per a més additament, el 6 de

³³⁸² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 473 s. f.

³³⁸³ Sobre Miquel Joan Vendrell, veg. al capítol que versa sobre els bàndols de la vila d'Alzira, els apartats titulats: *Una disputa per l'ús de les aigües de la séquia d'Alfara: Miquel Joan Vendrell i Francesc de Castellví, baró de Benimuslem i senyor de Mulata; «Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats»: La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau; Dissensions entre els dirigents: la cort del Justícia i el municipi contra el batlle; Mossén Jaume Garí i mossén Miquel Valero: valedors de Doménec Guerau i Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador.*

³³⁸⁴ Francesc de Castellví era el pare del jove i bel·licós senyor de Carlet, don Galceran de Castellví i López de Mendoza. Veg. el capítol titulat: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*. Especialment l'epígraf que porta per títol: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial.*

setembre, Joan Domingo posà en poder de la cort de la Batllia General dos partides tretes del llibre de la quema de la vila d'Alzira i certificades pel notari Joan Baptista Costa.³³⁸⁵

Una mesada més tard, el 6 d'octubre de 1564, es va dictar sentència. El veredicté fou absolutori.³³⁸⁶ En aquest punt, convé assenyalar que la fragmentació processal i les pèrdues documentals que previsiblement ha sofert la secció de la Batllia General conservada a l'Arxiu del Regne de València, impedeixen conèixer amb precisió les senderes que van haver de recórrer Joan Amat i Cosme Bas per a deslliurar-se de l'acusament. Ni tan sols sabem si ho van aconseguir, sobretot pel que fa a Bas. En qualsevol dels casos, el que resta en clar és que tots tres es van queixar de Francesc Joan Pujalt, al qual atribuïren les culpes d'aquella imputació.³³⁸⁷

1563: JERONI DOMINGO D'ALZIRA

A principis de 1564, Jeroni Domingo³³⁸⁸ va estar encausat per frau a la cisa de la mercaderia de la vila d'Alzira. Tan senzill com que dos anys abans havia manifestat la matèria primera a mossén Jeroni Lluquí, lladoncs arrendatari del susdit tribut local, i encara no li havia pagat el que li devia. Per tant, convé parlar més bé d'un impagament i no d'una actuació fraudulosa o de contraban. A més, en el fons de la qüestió hi havia les desavinences entre tots dos, tocants a la quantia que el ciutadà havia de satisfer. Així les coses, val a dir que Domingo fou una presa tardana, però fàcil, del comissari Francesc de Montesa. Llis i ras.³³⁸⁹

³³⁸⁵ L'1 d'agost de 1562, Joan Domingo havia manifestat 50 lliures de seda en madeixa que valien 82 lliures i 5 sous, per les quals havia pagat dos sous i 2 diners. El 27 de juny de 1563, Joan Domingo i Joan Amat manifestaren 200 lliures de seda en madeixa amb un valor estimat de 300 lliures, pagaren 4 sous.

³³⁸⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 473 s. f.

³³⁸⁷ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 205v-217v, 399r-417v, 442r-455r, 468v-475r.

³³⁸⁸ D'acord amb el Padró de Riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Jeroni Domingo era un propietari ric i benestant. El ciutadà pagava a eixes alçades per raó de 275 lliures de peita. Posseïa 384 fanecades de terra situades a diversos territoris i partides: al pla de la Murta, terra erma (150 fanecades); al pla de Cabanyes (52), a Tarragona (35), a Alfara (32), a les algoleges del Toro (25), a la Casella, davall de la font del Barber, garroferes i oliveres (20); al territori del Toro, morerer espès (18); a la marjal de Cabanyes (17), al camí de Cabanyes (13), a Barrablet (12). Posseïa dos cases dins del Clos de la vila, una d'elles al carrer Major, front a la Sala del Consell; l'altra prop de les cases de Valldigna i un pati prop de les escoles de Gramàtica. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 13, ff. 222r-223v. Jeroni Domingo s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Jeroni Domingo també participà de les magistratures del Consell. Ocupà almenys set vegades vegades el càrrec de jurat. A tall d'exemple el 1555 i el 1570. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, G, 405. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

³³⁸⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 471 s. f.

Jeroni Domingo fou interrogat el 23 de febrer. D'entrada, afirmà conèixer Martí Peres d'Almansa, al qual li havia venut el 13 d'agost de 1562 tot el gènere que duia, que incloïa la seua collita i la seda que havia adquirit a la vila i contribució alzirenya.³³⁹⁰ No debades, aquell any, havia demanat despatxos, havia abonat els drets i s'havia encaminat a Castella. Joan de Góngora fou el qui li expedí les cèdules. Havia travessat la vall Farta i s'havia dirigit a Almansa. Malgrat que tenia pensat anar a Toledo, en abastar el vilatge castellà trobà Peres, el qual li n'hi oferí una bona suma. Com que li paregué una oferta acceptable, li la lliurà, la cobrà i se'n tornà a casa.

Precisament, el problema amb Lluquí s'havia produït en regressar-hi; si bé hi havia «alterquejat» ja abans de partir a terres castellanques. No debades, Domingo havia comprat fibra aquell any de Guillem Bas, Jaume Folc, Jaume Matoses i d'altres, els quals es presentaren davant el comanador aquell mateix jorn a mode de protesta. La pretensió de Domingo, no gensmenys, era que cadascú saldara la part que li pertocava de l'impòsit municipal. Per eixa raó, abans de marxar sols havia liquidat la part que li corresponia. A eixe respecte, Lluquí havia determinat que tocava al ciutadà i no als venedors el compliment del gravamen i li ho havia reclamat. Al parer de Domingo no li devia res, però estava disposat a pagar-li-ho per tal de no perdre l'amistat i el favor del cavaller. Tanmateix, havia transcorregut més d'un any i encara no ho havia fet efectiu.

En concloure l'interrogatori, el batlle general ordenà l'arrest de Jeroni Domingo a la ciutat de València, sots pena de 500 ducats d'or. A continuació, el ciutadà prestà sacrament i homenatge en presència del verguer Pere Camazon. Heus ací el punt i final del procés judicial contra l'alzireny. No hi hagué ni tan sols una formalització de l'acusament, cosa que convida a pensar que, un cop satisfeta la quantitat deguda a mossén Jeroni Lluquí, degué recuperar la seua llibertat.³³⁹¹

1564: PERE GUERAU, BERTOMEU I MIQUEL VAYÀ I PERE GARCIA DE CARCAIXENT³³⁹²

James Casey a la seua obra *El regne de València al segle XVII*, fou el primer que lligà la violència dels bàndols i el contraban de seda. I a l'hora d'exemplificar-ho fixà el

³³⁹⁰ Jeroni Domingo havia comprat seda aquell any de Guillem Bas, Jaume Matoses, Jaume Folc i d'altres.

³³⁹¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 471 s. f.

³³⁹² Aquest apartat també coincideix temàticament amb l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravalis i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.

seu punt de mira sobre els Talens de Carcaixent. D'acord amb l'historiador britànic, el país del Xúquer «fou l'escenari d'una sagnant guerra de colles entre els Timor i els Talens, “matant als que saben o presumixen que són amichs o valedors de la parcialitat contrària, encara que en ninguna altra cosa més de aquesta los hajen ofés o injuriat”». Un poc més endavant afegí: «Els Talens de Carcaixent destacaven en el comerç de la seda de la zona. Quan la morera esdevingué escassa en el regnat de Felip III, ells i llurs semblants enviaren *seis, ocho, diez y doce hombres de cuadrilla y con pistolas y cavalgaduras toman la oja que quieren a su alvedrío sin que el triste dueño pueda ni ose hablar*. La seda adquirida així era passada després a Toledo de contraban, sense pagar impostos, per bandes *con armas de escopeta, ballestas y otras, de noche y a horas cautelosas y por lugares no acostumbrados*».³³⁹³

Açò ho portem a col·lació, perquè convé pensar que el lloc de Carcaixent hagué de mantindre's, en aquest sentit, tant o més actiu, durant el Cinc-cents, com les poblacions circumveïnes. Així ho testimonia, si més no, el procés incoat, el 1587, pels arrendataris dels drets i el procurador patrimonial contra la universitat de Carcaixent.³³⁹⁴ El motiu és clar: la presumpta fraudulència en les compres i vendes de seda. De fet, la imatge que en projecta dels habitants de la localitat, als quals tatxa d'experimentats defraudadors dels impòsits i contrabandistes, juntament amb la proposta de prohibir-los tindre torns i debanadores, va en consonància amb els arguments esgrimits per James Casey. Malauradament, però, açò contrasta amb l'escassa presència dels carcaixentins entre els riberencs hi resultaren acusats, atés que sols hem estat capaços de trobar la present causa; la qual, per major dissort, és esgarrada i incompleta.

Així les coses, tot apunta que alguna de les esporgues intencionades o pèrdues fortuïtes que ha patit la documentació de la Batllia General conservada a l'Arxiu del Regne de València ha arramblat i fet desaparèixer la major part de les causes per ocultació, frau i contraban de seda que s'hi van instruir contra els pobletans de Carcaixent. Una altra opció, tampoc del tot descartable, rau en una hipotètica perícia dels carcaixentins a l'hora de traure d'amagat les mercaderies. Ara bé, resulta poc creïble que n'hagueren tanta com perquè no foren enxampats. A fi de comptes, tant se val com fóra,

³³⁹³ CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 241, 243-244 i 248-249.

³³⁹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 462, s. f. Juntament amb Carcaixent, Alzira, Algemesí, l'Alcúdia o Guadassuar van haver de fer front a procediments judicials semblants. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 771, 947, 1097, 1186. Del 1600 es conserva un procés judicial contra un bon grapat de veïns de Carcaixent en què, després del registre de les vivendes, se'ls imputa contraban de llavor. ARV. *Reial Audiència*, Processos, 3a part, 488.

perquè, malgrat la punyent mancaça, la imputació de Pere Guerau i els seus acompanyants—Bertomeu i Miquel Vayà i Pere Garcia—il·lustra amb escreix les preferències quant als llocs d'extracció i el *modus operandi* dels habitants d'aquest llogaret de la contribució d'Alzira.

Anem per feina. De primeres, cal assenyalar que encara que la denúncia es degué produir a principis de 1564 o a les darreries del mes de desembre anterior, els fets havien ocorregut sis anys abans, ço és, «en lo temps de les morts de l'any cinquanta huyt».³³⁹⁵ En efecte, el 26 de gener de 1564, Bertomeu Garrigues³³⁹⁶ fou interrogat sobre l'afer dels seus conveïns. Ves a saber, com se n'haurien assabentat les autoritats després de tant de temps. El llaurador assegurà conèixer Guerau des de sempre, des que tenia record, ja que tots dos habitaven al lloc de Carcaixent. Seguidament, relatà que el 1558, tantost com remeté la pestilència, presencià casualment una mitjanit que Pere Guerau va eixir de la seua llar situada a la plaça Major amb tres càrregues de seda i les portà al teular o rajolar de Meliό, situat prop del nucli urbà en el creuer dels camins de Càrcer i Benivaire.³³⁹⁷

La nit següent Garrigues hi estigué a l'aguait, encuriósit per saber què feia d'aquella preuada mercaderia. Fou llavors quan veié que Pere Guerau, juntament amb Pere Garcia i els germans Bertomeu i Miquel Vayà estibaren sis saques de llenç grans al llom de tres cavalcadures i hi eixiren. El testimoni els seguí i «prengueren sa via per lo camí de Carcre, dreta via fins a Castelló de Xàtiva y de allí prengueren lo camí del Ràfol». Garrigues calculava que hi devia haver pels volts de mil lliures de fibra sèrica.³³⁹⁸ L'endemà s'arrimà

³³⁹⁵ Sobre la denúncia de Guerau, la primera constància que hi tenim prové del testimoniatge del llaurador alzireny Jeroni Moreno, el maig de 1560. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523, s. f. Sobre la pesta que afecta la ciutat i regne de València el 1558, veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

³³⁹⁶ A Carcaixent hi havia llavors diverses persones nomenades d'eixa manera, cosa que dificulta la identificació del testimoni. Sense anar més lluny, el padró de riquesa de mitjan centúria hi consten sis: Bertomeu Garrigues, fill de Bertomeu; Bertomeu Garrigues el Curt, Bertomeu Garrigues del Molí, Bertomeu Garrigues, fill de Rafael, i Bertomeu Garrigues, fill d'Antic. AMA. *Padró de riquesa*, 220-v/ 20, ff. 30r, 296r-297r, 350r-352v, 355r-356r, 413r-414v, 419v, 422v, 503r-506r. Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

³³⁹⁷ Els germans Ponç i Antoni Meliό posseïen a mitges un teular o rajolar al camí de Benivaire, el qual afrontava amb el camí de Càrcer: «A la punta de la Argamassa de Benivayre, la mitat de tres fanecades de terra que huy és teular. Affronta ab altra mitat [ab terra] de Salví Orta, ab cèquia de Algirós e ab camí de Càrcer[r]». «[Al] camí de Benivayre, una fanecada y mija de terra que huy és teular. Affronta ab altra mitat de Anthoni Meliό, ab cèquia de Algirós, ab camí de Benibayre y ab camí de Càrcer[r]». *Ibidem*, ff. 163r i 405r.

³³⁹⁸ Onofre Vilavella, batlle de l'Alcúdia, expert en carregaments de matxos, testificà en un procés judicial que el màxim que podia carregar una cavalcadura bona eren 300 lliures de seda en xalma i 150 lliures amb un home a cavall. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 41.

al teular i parlà amb Melió, el qual li confessà que Guerau se les n'havia endutes la nit anterior. El carcaixentí declarà no saber si Guerau l'havia manifestada i satisfet els pertinents drets.

D'acord amb la versió de Garrigues, una mesada més tard, un capvespre, mentre estava a l'horta segant herba tornà a veure els germans Vayà, Garcia i Guerau que es dirigien al susdit teular de Melió amb dos matxos, en què—si tot era seda—n'hi podien haver aproximadament 600 lliures. En aquella ocasió, Guerau el va reconèixer i s'hi apropà i li pregà que li guardara el secret. Garrigues li ho prometé i tots quatre referen el camí. En acabant, el llaurador regressà a casa amb el verd per als animals i no els va tornar a veure entrar en el llogaret.³³⁹⁹

Aquell mateix jorn, l'agent perquisidor feu seure a la cadira Bertomeu Vayà a fi i efecte d'interrogar-lo. El carcaixentí admeté que coneixia Pere Guerau des que «stà en lo Món», en tant que tots dos habitaven a la mateixa localitat. No obstant això, negà que aquell tractara amb cap tipus de mercaderies, «per ço com és llaurador» i acostumava a realitzar les tasques pròpies del camp. Menys encara acceptà Vayà que Guerau l'haguera emprat alguna vegada per ajudar-lo a portar seda a Castella. Ho desmentí reiteradament i taxativa. De manera repetida, l'oficial anà exposant-li els temps i el comminà a fer memòria. Al remat, li requerí que diguera la veritat a pena de cent ducats d'or. En aquest punt, un esgarrany interromp la contestació i es perd el registre dels esdeveniments processals. Per tant, el caràcter fragmentari de la font impedeix assabentar-se de la resolució del cas.

Afortunadament, però, si bé s'observa, les poques pàgines que ens hi han pervingut basten per identificar el que, sens dubte, degué estar un dels itineraris preferits dels pobladors del marge dret del Xúquer—i entre ells dels carcaixentins—a l'hora d'evadir la seua producció de fibra: la vall Farta abordada per la seua vessant meridional: Alcàntera de Xúquer, Beneixida, Càrcer i Cotes i Sellent, serra amunt. Així mateix, incideix en el *modus operandi*. No debades, se'n constata un primer trasllat a un immoble exterior al nucli urbà, tot ordit a l'empara de la foscor de mitjanit: en aquest cas el teular o rajolar dels germans Melió. Seguidament, se'n produí un segon desplaçament bé al lloc de venda o bé a un altre indret de dipòsit. Finalment, si esqueia, s'escometia el viatge a Castella o bé a viles, alqueries i llogarets fronterers, on es despatxava la matèria primera i sovint es prenia forment.

³³⁹⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 327, s. f.

El mateix ocorre amb els protagonistes de l'extracció. No cal maldar gaire per establir una jerarquia ben clara. L'únic propietari de la mercaderia era Pere Guerau, mentre que Pere Garcia i Bertomeu i Miquel Vayà sols eren acompanyants. En eixe sentit, el perfil socioeconòmic de Guerau no deixa lloc a dubtes: era un jovenet acabat de Carcaixent, el qual habitava al bell mig del llogaret: a la plaça Major.³⁴⁰⁰ Havia pres per esposa Esperança Noguera, de la qual va obtindre una descendència força prolíxa.³⁴⁰¹ A més, Pere Guerau va ocupar diversos càrrecs, entre ells el de justícia, el 1576, poc després que Felip II els hi concedirà el privilegi d'universitat.³⁴⁰² No era eixe el cas dels altres tres carcaixentins. Pere Garcia, casat amb Francesca Pereda, es comptava lladoncs entre els membres més desafavorits de la població.³⁴⁰³ Els germans Bertomeu i Miquel Vayà estaven en una situació més acomodada, però ni molt menys benestant. Bertomeu, el major, casà amb Beatriu Llorenç, mentre que Miquel feu el mateix amb Esperança Timor.³⁴⁰⁴ De tot açò plegat, i del fet que al susdit padró de riquesa hi figuren vendes de propietats en favor de

³⁴⁰⁰ D'acord amb el Padró de Riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Pere Guerau pagava a eixes alçades per raó de 95 lliures i mitja de peita. En l'esdevenidor augmentaria substancialment el seu patrimoni. Lladoncs, posseïa passava del centenar de fanecades de terra situades a Terra Murada (34 fanecades i ¼), a la Sèquia de la Muntanya (25), a la Hueta (18), a la Sèquia Major (10), a Ternils (8 i ¾), a l'Argamassa d'en Dragó (6), al camí de la Muntanya de Cogullada (6), al Pla de la Vila (4 ½), a l'Alborgí (4), al camí de les Eres, junt al lloc (2). La seua casa estava a la plaça Major i donava a un altre carrer. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 20, ff. 429r-430v; 434v-435r i 454v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Pere Guerau era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures), que s'aproximava ja aleshores a l'escalafó benestant. Aquests eren la cinquena part dels propietaris i retenien al voltant del 25 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

³⁴⁰¹ Veg. l'arbre genealògic dels Guerau de Carcaixent.

³⁴⁰² ARV. *Mestre Racional*, 6.935 bis (1). Pere Guerau havia estat partidari de la segregació de Carcaixent d'Alzira tal com ho mostren documents relatius al procés de segregació, la seua adscripció a la confraria de la Minerva de Carcaixent i els incidents que va protagonitzar amb els oficials alzirenys, a tall d'exemple, el 1561. ARV. *Governació*, Processos Criminals, c. 4460, núm. 661. Veg. els apartats titulats: *Envers la segregació de la vila d'Alzira: Algemesí, Carcaixent i Guadassuar* i *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*, continguts al capítol dedicat als bàndols de la vila i contribució d'Alzira.

³⁴⁰³ D'acord amb el Padró de Riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Pere Garcia pagava a eixes alçades per raó de 4 lliures i mitja de peita; tres d'elles en concepte de mobles. Hi devia viure llogat i acostumaria a donar-se com a bracer, atés que sols posseïa una fanecada de terra a la Séquia Nova. Això no obstant, entre 1561 i 1563 començà a adquirir propietats. Ara bé, això no obstà perquè el 13 de juny de 1577, els jurats i Consell de Carcaixent el declararen pobre i li llevaren qualsevol càrrec peiter. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 20, ff. 527r-527v. Veg. arbre dels Garcia de Carcaixent. Maria Garcia, filla de Pere i Francesca, va ser presumptament estuprada el 1569 per Andreu Meliό, fill de Ponç Meliό. Precisament, els processos judicials són els que desvelen el passat de Pere Garcia: es tractava d'un llibert negre. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 1a part, lletra A, 238 i 246.

³⁴⁰⁴ Bertomeu Vayà, el més benestant dels dos, pagava aleshores per raó de 42 lliures de peita i ajuntava vora quaranta fanecades de terra: al camí de Xàtiva, moreres i oliveres (13 fanecades), al camí de Nova (13), a la Séquia Major (7 ¾), a la Bassa d'en Torres (4 ½). Posseïa també un pati de cases a Cogullada i unes cases al carrer de la Missa. Miquel Vayà pagava per raó de 23 lliures de peita i posseïa 72 fanecades de terra: al Puig Gros (60 fanecades), a les Clotes, un morerar i terra campa (12). No tenia casa en propietat. El 1565, el seu germà li'n va vendre una al carrer de la Missa. El patrimoni de Bertomeu Vayà prengué una bona embranzida a partir dels anys seixanta. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 20, ff. 517r, 531r; 532r-532v; 554r; 556v; 573r. veg. l'arbre genealògic dels Vayà de Carcaixent.

Guerau s'infereix que els qui acompanyaren el carcaixentí eren de la seua estreta confiança, lligats per relacions clientelars o d'amistat.

1564: SEBASTIÀ BARBERÀ I FRANCESC LLOPIS D'ALGEMESÍ I JERONI DEÇA DE VILLA DE VES

Recentment ha vist la llum la publicació titulada: *Els Barberà, d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, en què juntament amb Salvador Vercher analitzem la trajectòria dels Barberà algemesinencs des de la segona meitat del segle XIV fins a les darreries del Cinc-cents o principis del Sis-cents. Açò ho portem a rogle perquè, precisament entre els protagonistes més destacats del monogràfic, hi apareix Sebastià Barberà, el qual fou un dels tants riberencs que endreçà les mires dels seus quefers i hi incorporà definitivament la sericicultura. Sembla que l'algemesinenc era el fill menut de l'acablat Andreu Barberà, el qual havia engendrat si més no cinc fills més: Antoni, Jerònima, Jaume, Miquel i Pere Barberà.³⁴⁰⁵ A això convé afegir que Sebastià fou l'únic que prengué l'ofici dels seus avantpassats: Jaume Barberà «lo formenter» i Guillem Barberà—avi i besavi respectivament—, els quals havien sigut destacats traginers i comerciants d'àrids.³⁴⁰⁶

Sebastià Barberà contragué núpcies dues vegades: la primera amb Úrsula Cursà, la filla de Joan Cursà de Pardines, i més tard amb Margarida Mateu, filla de Miquel Mateu d'Alzira.³⁴⁰⁷ Sumant la descendència que hagué de l'una i de l'altra va engendrar setze nadons; dotze dels quals van sobreviure (5 barons i 7 donzelles).³⁴⁰⁸ Tot just els suficients

³⁴⁰⁵ Andreu Barberà era un home força acabalat. Abans de la seua defunció, pagava per raó de 205 lliures de peita. La seua petita fortuna es sustentava en el comerç de forments i seda, però també en una base patrimonial sòlida: 250 fanecades, vora mitja dotzena d'immobles i el forn de la plaça Major. Pel que fa als seus fills, Antoni i Jaume van realitzar carrera eclesiàstica i esdevingueren rectors de l'església de Sant Jaume d'Algemesí. Jaume ho estigué entre 1532 i 1542, mentre que Antoni ho aconseguí més tard, ço és, entre 1544 i 1548. Jerònima maridà amb l'algemesinenc Pere Ferris. Pere esdevingué fuster, feina que compaginava amb la de llaurador. Miquel també fou llaurador, malgrat que es dedicava a la sempre incerta venda de fulla de morera. L'únic que prengué l'ofici del pare fou Sebastià Barberà. Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.* pp. 87-96.

³⁴⁰⁶ *Ibidem*, pp. 51-83. Veg. també VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals..., op. cit.*, pp. 75, 96, 116-117, 122, 135-145, 161, 194, 523, 525, 526, 529, 531-532; 535, 536, 550, 554, 559, 586, 587, 595, 597, 601-602, 608, 613, 622-623 i 626; VERCHER LLETÍ, S., "Els mercaders formenters d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 23-51. Cfr. GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en..., op. cit.*, pp. 327-379 i RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de...", *op. cit.*, pp. 55-68.

³⁴⁰⁷ ARV: Reial Audiència, Processos, 1a part, S, 290.

³⁴⁰⁸ D'Úrsula Cursà, la seua primera esposa, li havien sobreviscut quatre fills: Andreu Joan, Caterina, Isabel i Úrsula Barberà. De Margarida Mateu, la seua segona esposa, n'havia tingut huit: Bernat, Marianna, Esperança, Margarida, Miquel, Jaume, Sebastià i, la més petita, Jerònima. Jerònima Barberà va estar

com perquè, el 26 de juny de 1566, el justícia civil de València i els diputats del General el declararen exempt de pagar «sisas, peita, peatge, real servici, morabatí, real de la sal, drets de murs e valls, quema e altres qualsevols drets reals». Per tant, el privilegi l'alliberava de l'abonament d'impostos a força de mantindre en vida una prole tan profusa, circumstància que resultava molt avantatjosa per als seus negocis.³⁴⁰⁹

Amb aquests vímets, la seua posició benestant resulta poc discutible. A majors comprovacions, basta amb acudir als padrons de riquesa conservats als arxius municipals d'Algemesí i Alzira. L'algemesinenc es comptava entre els grups més acomodats dels seus conveïns. Lladoncs, posseïa les quatre cases que li havia llegat son pare, una de les quals treia cap al carrer Molí, i 145 fanecades i mitja de terra distribuïdes per diverses partides dels voltants del llogaret.³⁴¹⁰ Així mateix, l'extraordinari procés expansiu que visqué la contribució alzirenya durant el Cinc-cents havia fet d'Algemesí, ja en la segona meitat de la centúria, un municipi de certa entitat que, no obstant això, continuava estant sota el domini d'Alzira. Aquesta bonança econòmica i demogràfica portà aparellada la consolidació de nissagues locals interessades a adquirir parcel·les de poder polític, les quals maldaren per alimentar l'objecció crítica al centralisme alzireny i s'esforçaren a proporcionar també els subterfugis efectistes més escaients que conduïren a la segregació. Ho portem a rogle perquè Sebastià Barberà es trobà entre els fermes partidaris de l'emancipació. No debades, l'algemesinenc fou un dels seixanta-i-tres veïns que es reuniren, el 5 de juliol de 1558, a la confraria de Sant Jaume, a fi i efecte d'encetar els

batejada el 15 de maig de 1566. APSJA. *Llibre de batejos*, 2, f. 12r. Veg. també l'arbre genealògic dels Barberà d'Algemesí. El privilegi d'exempció d'impostos de Sebastià Barberà data del 26 de juny, això és, una mesada més tard. ARV. *Governació*, Processos Criminals, c. 4437, núm. 817, s. f.. De fet, Sebastià Barberà es va presentar davant Felip Pena-roja, justícia civil de la ciutat de València, el 16 de maig de 1566, per encetar els tràmits. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, S, 290.

³⁴⁰⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 652bis. Sobre l'exempció fiscal d'aquells que tenien dotze o més fills vius, veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la periferia del...*, op. cit., p. 21; CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes valencianas de...*, op. cit., p. 102; GINART, O. B., *Reportori general y breu...*, op. cit., p. 173; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts Valencianes de...*, op. cit., p. 264.

³⁴¹⁰ A mitjan centúria pagava per raó de 119 lliures de peita, quantitat que es veié incrementada fins a 128 lliures durant la segona meitat del Cinc-cents. A la zona dels horts tenia 5 fanecades, 18 fanecades més a Xara, trenta al camí del Claper, altres cinc al territori d'Algemesí, dotze a la Casa d'en Soler, quaranta-quatre a Fentina, dotze a Berca i dotze més a Massasseli i, finalment, 7 fanecades i mitja properes a la població que afrontaven amb el camí del Teular i el de les Amenes. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 10, ff. 286v, 569v i 806r-807r. Al padró de riquesa conservat a Algemesí s'observen poques variacions i les que hi ha són en concepte d'augment. Va incrementar fins a 55 fanecades les terres que posseïa a Fentina i a 25 fanecades a Xara, les quals van ser adquirides de mans del seu germà Jaume Barberà. A Massasseli, on anteriorment en tenia dotze, en comprà cinc més. En el capítol de transmissions trobem que es va desprendre de 6 fanecades de les 12 que posseïa a Berca i de les 12 fanecades de Casa d'en Soler. AMA. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 496r-497v. Veg. també DOMINGO I BORRÁS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels...*, op. cit., pp. 47-49. Pel que fa a la toponímia rural veg. ESTELA I GARCIA, J. E., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit.; LLÁCER BUENO, F. J., *De nominibus loci algemesiensibus...*, op. cit.

tràmits formals de petició del privilegi reial de desmembració.³⁴¹¹ Tan recalcitrant es mantingué en el seu posicionament, que aquest es reflectí, fins i tot, en el seu primer acusament per frau o ocultament de manifest als drets sobre la seda.

En efecte, a inicis de l'estiu de 1564, l'arrendatari del drets reials, Jaume d'Íxer, elevà acusació davant la Batllia General contra el mercader algemesinenc. A rengló seguit, el tribunal encetà les diligències. Així les coses, el 6 de juliol el qui seia a la cadira era el seu conveí i arrier Francesc Llopis, el qual sembla que havia participat en la presumpta extracció d'amagat.³⁴¹² Amb aqueix mode de procedir, la cúria volia reunir com més proves millor contra Barberà abans de citar-lo a declarar. Ara bé, el que resulta difícil de discernir és la via per la qual les autoritats s'havien assabentat en aquella ocasió de la sostracció als drets. Potser en el transcurs d'algun dels interrogatoris i perquisicions que portà a terme el comissari Francesc de Montesa, hom delatà l'algemesinenc. D'altra manera, no s'entén.

A banda d'això, no coneixem amb precisió com d'estrets eren els llaços entre Sebastià Barberà i Llopis. Ara bé, el que resta en clar és que el camperol mirà d'espolsar-se les puces de damunt, per si de cas. A eixe respecte, relatà que a les darreries de setembre de 1563, un parell de jornades abans de la festa de Sant Miquel, s'havia presentat a la seua casa en el llogaret d'Algemesí Jeroni Deça, traginer castellà resident a la Villa de Ves i conegut seu, el qual li comunicà que havia comprat de Sebastià Barberà un centenar curt de lliures de seda torçada i li demanà que li les portara fins a Aiora.³⁴¹³ Com que Llopis accedí, aquell mateix capvespre el manxec hi tornà amb la fibra embalada en un

³⁴¹¹ DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5. Sebastià Barberà també protagonitzà un altre incident onze anys més tard, el qual bé a apuntalar la percepció negativa dels pobletans d'Algemesí respecte als dirigents de l'Illa del Xúquer. L'octubre de 1569, Sebastià comparegué davant la Governació perquè entenia que el justícia, jurats i Consell d'Alzira li havien fet penyores en la seua casa de manera injusta. Car, la vila havia fet recaptació de «murs e valls» per reparar algunes infraestructures. Els habitants dels llocs de la contribució, doncs, s'havien vist constrets una vegada més a desprendre en milloraments que no els beneficiaven en gairebé res. Sebastià Barberà s'hi negà en redó per ser exempt, perquè com sabem, per ser pare de dotze fills, posseïa i feia ostentació «de hun privilegi en pergami signat e registrat e segellat ab lo segell del rey [e] de les armes de València», el qual l'eximia fiscalment de l'abonament de tributs., ARV. *Governació*, Processos Criminals, c. 4437, 817, s. f. i ARV. *Reial Audiència*, Processos, 1a part, S, 290, s. f.

³⁴¹² L'algemesinenc Francesc Llopis era un arrier avesat a trescar des d'Algemesí a la serra d'Énguera. Com a tal fou un dels qui testificà contra Miquel i Vicent Marco. Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1563: Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar*.

³⁴¹³ Llopis era un arrier acostumat a anar a Aiora i a altres poblacions de la Vall de Cofrents. Jeroni Deça, juntament amb son pare, Pere Deça, els seus germans i cunyats es dedicaven a la compra de seda al regne de València i a la seua venda a Castella. Els uns vivien a Aiora i els altres a Carcelén, de mode que els resultava fàcil travessar la frontera d'amagat i depositar de contraban, a banda i banda, seda i forment. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 633, s. f.

fordell. A la mitja nit el carregaren en un matxo i eixiren vers la localitat de la Vall de Cofrents. L'itinerari marcat passava indefugiblement per la vall de Càrcer.

Emperò, a l'altura de Cogullada³⁴¹⁴—d'acord amb la versió del testimoni—es toparen amb un amic seu anomenat Delgado, el qual feia molt de temps que no veia perquè havia sigut «foragitat del dit lloch de Algemesí».³⁴¹⁵ Tots dos conversejaren una estona, decidiren posposar l'empresa un parell de dies i desfer el camí fins Algemesí. Tres jornades estigué Llopis amb Delgado «defora del lloch de Algemesí», talment que en regressar-hi Jeroni Deça ja havia partit amb el carregament. Sens dubte, la narració de l'episodi podia ser emotiva per a Llopis, però tenia escassa rellevància per als propòsits de la Batllia General. Per eixe motiu es decidiren a anar al moll de l'os, a la qüestió transcendental de tota la troca: el manifest de la mercaderia. Sobre això, l'arrier assegura no saber-ne res.

Més de dos mesos més tard, el 18 de setembre, el qui seia a la cadira era Sebastià Barberà. Indubtablement, havia tingut temps de sobres per parlar amb Llopis. Amb tot, era conscient que no li havia de servir de res. El plet estava gairebé perdut. Ara bé, si era imprecís i ocultava determinada informació podia tractar de minorar la sanció. Així doncs, tan aviat com s'encetà l'interrogatori el traginer feu ús de la seua destresa. Primerament, coneixent el motiu de la denúncia, explicà que el 1562 no havia venut seda a cap persona; no així el 1563, en què en despatxà—es feia el desmemoriat—unes 90 lliures de torçada. El comprador, finalment, havia estat un home d'Aiora a qui deia no conèixer de res. Per això s'hi havia negat de primeres, però el ben cert fou que al remat no li n'havia quedat altra que accedir, atés que Deça s'havia presentat novament en el carrer del Molí en companyia de Bernat Guinovart i Francesc Llopis.

Pel que respecta al pagament, acordaren que el castellà li hauria de satisfer immediatament una part en comptants i comprometre's a saldar l'altra a «tornaviatge», açò és, unes mesades després. L'import i el preu? Assegurava no recordar-lo. A

³⁴¹⁴ Per arribar des d'Algemesí fins a Cogullada calia salvar l'inconvenient de creuar el riu Xúquer. En condicions normals hom ho haguera fet per Alzira, però desconeguem com s'ho van fer en aquest cas. Resulta, *a priori*, poc creïble que introduïren la cavalcadura dins del curs fluvial o que el passaren nadant. Així les coses, tot apunta a que ho pogueren fer per algun gual o amb barca. No debades, hi havia petites embarcacions privades que actuaven com areneres i que s'empraven sovint pels amos de molins. Veg. PONS ALÒS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, *op. cit.*, pp. 9 i 12.

³⁴¹⁵ Uns quants anys més tard, trobem Miquel Delgado instal·lat a la zona d'Aiora i Carcelen, des d'on extreia seda valenciana de contraban i la portava a Toledo. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 561 i 674. Açò corrobora una vegada més la nostra hipòtesi de treball sobre la connivència entre foragitats, bandits, bandolers i contrabandistes, perquè tots ells formaven part d'una concreció de jerarquitzades xarxes de solidaritat, protecció o vassallatge més o menys difuses que comunament anomenem bandositats, parcialitats o faccions.

continuació, però, van vindre les qüestions més compromeses, en què Sebastià no hagué més remei que dir la veritat. En efecte, contravenint les disposicions o «crides de la seda»—particularment la d'octubre de 1558³⁴¹⁶—no havia manifestat la compravenda a cap taulatger ni tampoc al col·lector de la cisa de la mercaderia.

Per acabar, per si de cas es feia el desentés en el tocant a la coneixença de les crides—com solien fer els habitants de les localitats més menudes—l'agent interrogador li va formular unes quantes preguntes rutinàries, com ara: Algemesí és de la contribució d'Alzira? La peita es paga a la vila d'Alzira? El lloctinent de justícia l'assigna el justícia d'Alzira? Era evident que sí. I heus ací un xicotet detall. El funcionari, sense saber-ho, l'havia ferit en l'orgull. Tant va estar així que Sebastià Barberà li respongué caragolant un reneç. Hagué d'admetre a contracor que el llogaret depenia d'Alzira, emperò que altrament la peita es cobrava a Algemesí i que l'oficial de justícia—en la ravata de la fúria—no sabia qui l'anomenava! Així les coses, com dèiem, ni tan sols el reposat testimoni de Bernat Guinovart li pogué fer profit. El 10 de maig de 1565 va ser condemnat, juntament amb Jeroni Deça, al pagament del preu de la mercaderia no manifestada; perquè, clar, ves a saber quins camins havia fet vora dos anys després aqueixa seda.³⁴¹⁷ Com en tantes altres casos, desconeixem si en algun moment s'hi va instar alguna mena de recurs.

1566: JOAN FRANCESC SARTALL D'ANTELLA, ALFONS SANCHES I EL SEU GERMÀ MENUT D'ALMANSA, DOMÉNEC MARÍN I LLUÍS VILA D'ÉNGUERA

A la Ribera del Xúquer, no sols els cristians vells es beneficiaven de l'extracció d'encobert de fibra de seda. També ho feien alguns membres de les acabalades nissagues morisques i ben particularment de les pertanyents a la vall Farta. Tal com hem assenyalat més endalt, al capdavant d'aquests municipis hi solia haver una elit morisca conformada per uns pocs llinatges—els més preeminents de cada població— amb capacitat econòmica suficient com per dedicar-se al món dels negocis, a la compravenda i al trasteig de mercaderies (seda, oli, forment, cavalcadures, fusta...), al préstec de diners o a l'arrendament d'impostos i possessions feudals. A açò caldria afegir llur protagonisme polític i religiós, atés que acostumaven a estar els líders de les antigues aljames.

³⁴¹⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 1r-2v.

³⁴¹⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 567.

Eugenio Ciscar Pallarés en dóna algunes dades interessants. A tall d'exemple, identifica un gruix significatiu de membres de l'elit morisca del Regne a l'interior riberenc i al nord de la Costera, on havien aconseguit esdevindre un col·lectiu atapeït i força cohesionat. Una part de la seua infrangible unió es fonamentava en els costums i les creences, però la més important raïa en els llaços de parentesc i els cercles de solidaritat que hi havien teixit gràcies a l'encreuament de connubis amb les elits d'altres localitats adjacents, tant dins com fora de la Ribera del Xúquer.³⁴¹⁸ Precisament, els més influents es concentraven a la vall de Càrcer i a les poblacions circumveïnes. A Antella destacaven els Amira i els Sartall, emparentats entre sí i alhora també amb els totpoderosos Sabba i Asquer d'Alberic i Alàsquer; dominis immediats dels Mendoza. Talment fou així, que alguns d'aquests van estar entre els principals dirigents de l'alçament de 1609, arran de l'expulsió.³⁴¹⁹

Tot açò ho hem portat a rogle a l'hora de contextualitzar el personatge i donar compte de la dimensió i profunditat de la qüestió. No debades, la tardor de 1566, quan Joan Francesc Sartall fou assenyalat per primera vegada davant la Batllia General, el nou convertit ostentava la batllia d'Antella. D'això i del fet que la seua germana Maria Sartall haguera maridat amb el difunt Bertomeu Amira, un dels moriscos més rics del Regne,³⁴²⁰ s'inferix que devia ser un home força acabalat. La seua posició benestant i la seua influència social era, exactament, el que li possibilitava dedicar-se, entre altres coses, al mercadeig de seda. I també al contraban.

En el transcurs de les perquisicions les autoritats valencianes li van descobrir tres transaccions fraudulentas de matèria sèrica envers Castella. La primera es produí durant el mes de març de 1563. Pel que sembla, en aquella ocasió Sartall en va vendre a l'almanseny Alfons Sanches una càrrega. No en tenim notícia exacta de la quantitat, però

³⁴¹⁸ CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 48-50, 59-60, 78-82, 96-101 i 109. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. III, pp. 42-43.

³⁴¹⁹ CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 45-50, 54, 59-60, 78-81, 95-103. Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., pp. 216, 218-219. Veg. també BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., "L'elit morisca del ...", op. cit., [en premsa]; GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", op. cit., pp. 759-772; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, op. cit., pp. 244-245; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 21-22. Veg. també el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

³⁴²⁰ La riquesa i pes sociopolític de Bertomeu Amira i dels seus fills eixí a relluir com a conseqüència del plet portat davant la Inquisició el 1570. El 1557, Bertomeu Amira morí de pesta. Pel que sembla, el morisc es trobava entre els creditors de Bernat Guinovart, familiar del Sant Ofici i síndic d'Algemesí en l'assumpte tocant a la segregació de la vila d'Alzira. Precisament, la raó del plet no fou altra sinó la satisfacció de certes grosses quantitats que Guinovart havia deixat sense pagar abans de la defunció d'Amira. Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1570: Bernat Guinovart d'Algemesí i Bertomeu Amira d'Antella*. Maria Sartall va testar el 27 de novembre de 1598 davant Josep Casanova. AMC. *Protocolos de Josep Casanova*, 1816.

no en degué excedir les 300 lliures.³⁴²¹ El mateix Sanches, juntament amb el seu germà menut,³⁴²² l'enguerí Lluís Vila i Joan Francesc Sartall la van carregar a una mula i la van traure una nit per la porta falsa de l'hort de la casa de l'antellà. S'encaminaren envers l'hort del senyor d'Antella, lloc en què se'ls hi uní Doménec Marín. Seguidament, tots plegats la van conduir, primer, fins a a la localitat de la Canal de Navarrés, on s'aturaren Marín i Vila i, en acabant, els restants continuaren fins a la vila castellana. La segona vegada havia tingut lloc durant aquell mateix estiu i la suma havia ascendit a quatre-centes lliures, pel cap baix. Malauradament, el procés no detallà quan es produí la tercera operació clandestina, però el que resta en clar és que havien estat tres partides o càrregues les que Sartall havia manat passar per la frontera i portar fins a la llar de Jeroni Deça, mercader de Villa de Ves.³⁴²³

Malgrat la relativa freqüència amb què Sartall hi devia recórrer al contraban, siga perquè coneixia aquelles serres com la palma de la seua mà i sabia ocultar-s'hi o bé perquè tenia comprats els guardes, el ben cert fou que els oficials de la Batllia General no aconseguiren que cap dels guardes dels drets, com ara Cristòfol Joan, badaren boca ni pronunciaren una paraula d'acusació contra el morisc antellà. Amb tot, a mitjan octubre de 1566, les autoritats havien reunit proves suficients com per procedir-hi. Així les coses, el 19 d'octubre, es presentaren a Antella el verguer Roderic Camazon i un notari i citaren a declarar l'encausat, el qual s'hi trobava present a la seua llar,³⁴²⁴ i hi realitzaren la pertinent inscripció de béns.

El contingut del domicili de Sartall no deixa dubtes ni de les seues dedicacions ni de la seua posició acomodada. A l'entrada, hi trobaren una taula rodona de fusta de noguer i tres cadires de costelles. Al voltant hi havia una caixa gran de noguer, en la qual hi havia 70 lliures de seda fina en madeixa,³⁴²⁵ una peça de 16 alnes de drap escarlàtí³⁴²⁶ i un pes

³⁴²¹ Una càrrega era la quantitat equivalent a 3 quintars, 12 arroves o 312 lliures. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 134-138. Segons Onofre Vilavella, fill d'Andreu i batlle de l'Alcúdia, expert en carregaments de matxos, testificà en un procés judicial que el màxim que podia carregar una cavalcadura bona eren 300 lliures de seda en xalma i 150 lliures amb un home a cavall. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 41.

³⁴²² Alfons Sanches i el seu germà menut eren fills del mercader almanseny Lluís Sanches. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 2431 i 601.

³⁴²³ Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: 1564: *Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*. Veg. també: 1566: *Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Doménec Marín i Lluís Vila d'Ènguera*.

³⁴²⁴ Joan Francesc Sartall es trobà present a d'inscripció de béns, raó per la qual el verguer Roderic Camazon el va citar a declarar el dia 28 d'octubre, sots pena de 200 florins d'or. ARV. Batllia General, *Processos*, P, 2431 i 601.

³⁴²⁵ Si una lliura de seda equival a 358 grams, estem parlant de poc més de 25 quilograms.

³⁴²⁶ Segons el DCVB, el drap escarlàtí era una tela de llana semblant a l'escarlata, però de color més baix i menys fina.

de pesar seda. El productes tèxtils, però s'estenien també per l'estudi contigu: una caixa buida de noguer i tres trossos de draps (8 alnes): l'un tenat, l'altre burell i el darrer negre.³⁴²⁷ A la cambra principal encontraren un llit amb un matalàs, una màrfega, dos llençols i una flassada de grana, un cortinatge morisc, un altre parell de llençols, sis camisetes d'home i tres de dona, tres parells de tovalles i dos torcabagues. Finalment, a l'estable, hi inventariaren tres cavalcadures per al trasteig: un matxo bai, una mula terrosa i un rossí grisenc. El valor d'estimació dels seus béns mobles ascendí a la gens menyspreable xifra de 250 lliures.³⁴²⁸ Gaspar Diner, justícia d'Antella, fou l'encarregat de capllevar-los de mans de Camazon.³⁴²⁹

Al remat, Joan Francesc Sartall hi comparegué el 30 d'octubre. Poc abans ho havia fet un nou convertit del llogaret de Vallés, anomenat Lluís Aleixandre. Per alguna raó que desconeixem, aquest vassall dels Sanç estava al corrent d'alguns dels moviments del dirigent antellà. A tall d'exemple, sabia que aquell estiu Sartall hi havia despatxat passava de les quatre-centes lliures al sumacarcerí Obaidal Amarell³⁴³⁰ i que aquell li l'havia venuda tota a un mercader d'Almansa que li ofería una comissió d'un real per lliura fiada. Així mateix, el morisc també tenia notícia que n'havia conduïdes certes partides a Bolbait i Sumacàrcer o que feia uns pocs mesos s'havia hagut de personar a la vila castellana a fi i efecte de cobrar el que li devien.

Nogensmenys, va estar el mateix Sartall el qui, sense saber-ho, confirmà algunes de les sospites dels oficials de la Batllia. D'entrada, testificà que compaginava les seues tasques com a llaurador amb la compravenda de tota mena de gèneres: seda, draps, fusta... En definitiva, tot allò que passara riu amunt o riu avall per terra o per l'aigua. Per eixe

³⁴²⁷ Segons el DCVB, el drap tenat era de color moradenc, vinós o ros fosc. El burell és un color fosc, com de cendra. Totes plegades eren 8 alnes.

³⁴²⁸ L'elit morisca valenciana més consolidada acostumava a posseir habitatges per valor d'entre 200 i 400 lliures, compresos els mobles. Això no obstant, la mitjana de les llars dels potentats moriscos locals es situava en 84 lliures i mitja. En l'altre extrem es trobaven les cases més modestes que acostumaven a valorar-se en menys de 50 o 60 lliures. Per tant, és entre ambdues xifres que cal ubicar les residències dels sectors benestants. El patrimoni mínim perquè una família poguera assegurar-se la seua subsistència es situava en 8 fanecades d'horta que, a un preu de 25 lliures la fanecada, sumaria 200 lliures en terra. Eugenio Císcar, però no té en compte la terra que cal deixar en guaret. Amb eixe capital de 200 lliures també es podien comprar entre 40 i 50 fanecades de terra de secà, el rendiment de les quals vindria a ser aproximadament semblant a les 8 fanecades d'horta. Si a això li afegim el valor de l'habitatge, l'aixovar i altres possessions, la hisenda mínima autosuficient d'un camperol cristià o morisc es situaria entre les 200 i les 300 lliures. Per consegüent, a partir de 500 lliures es podia començar a parlar de llaurador ric o benestant. Aquest també solia ser el patrimoni mínim exigít per poder començar a ocupar càrrecs polítics. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, op. cit., pp. 18-19 i 21-24.

³⁴²⁹ ARV. Batllia General, *Processos*, P, 2431 i 601. Gaspar Diner va estar assassinat el 1590. Veg. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, op. cit., p. 103.

³⁴³⁰ Els Amarell eren un dels llinatges amb una descendència més prolíxa de la baronia de Sumacàrcer. Veg. PONS ALÒS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., p. 40; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 21-22.

motiu coneixia molts mercaders i hòmens de negocis castellans; particularment, a l'almanseny Lluís Sanches i als seus fills. Pel que sembla, el punt d'unió era el senyor d'Antella, Pere López Pacheco, Cárdenas de Puertocarrero i Cervató, que els tenia a tots ells entre les seues persones de confiança. Tant era així, que el noble acostumava a aposentar-se a Almansa, a la casa del comerciant, cada vegada que feia cap a Antella. De semblant manera, Sartall tenia bona entrada al domicili del castellà i aquell al de l'antellà. A continuació, declarà que feia un pocs mesos—en temps de la verema—hi havia acudit a ca Sanches. Car, l'almanseny li devia, des del 1565, certes quantitats de fibra i 2.000 reals castellans en caps de bestiar oví.

Malgrat que Sartall tractà de desmentir l'innegable, com ara que en aquell exercici no havia venut seda a cap castellà o que no hi havia tingut tractes amb Jeroni Deça, entre altres coses, en concloure l'interrogatori el van arrestar i li van prendre sagrament i homenatge perquè no poguera eixir de la ciutat de València, sots pena de 500 lliures. L'endemà, però, el van deixar en llibertat, atés que els seus van pagar la fiança i s'hi van avindre a abonar les quantitats tocants a composicions i messions.³⁴³¹ Tanmateix, Sartall aprofità la seua llibertat per enantar plet contra el procurador patrimonial. No li serví de res. El 12 de juliol de 1567, va resultar condemnat a recompondre el valor de la matèria primera defraudada i a les costes d'ambdues causes.³⁴³²

1566: MIQUEL MARCO DE L'ALCÚDIA I JERONI DEÇA DE VILLA DE VES

L'estiu de 1566, per tercera vegada, el nom de l'alcudià Miquel Marco va tornar a eixir a relluir. De bell nou, les autoritats van tindre notícia dels seus negocis fraudulents, els quals s'ordien a l'empara de la foscor de la nit i feien servir els vials, guals i barques de la vall Farta a l'hora d'extraure encobertament la matèria primera del Regne. Sovint empraven també els seus naturals, majorment moriscos, com arriers i traginers. D'eixa manera, escometien reiterades i llampegants incursions de curt recorregut des dels llindars de la frontera, cosa que els hi permetia introduir seda a Castella i prendre-hi com a bescanvi forment a localitats com ara Aiora, Carcelén o Villa de Ves. En companyia del nom de Marco, la Batllia General també barallava el del traginer castellà Jeroni Deça, el

³⁴³¹ ARV. Batllia General, *Processos*, P, 2431.

³⁴³² ARV. Batllia General, *Processos*, P, 601.

qual també havia estat encausat diverses vegades; sense anar més lluny el 1564, quan adquirí fibra sèrica de l'algemésinenc Sebastià Barberà.³⁴³³

Això no obstant, abans de procedir contra l'un i l'altre, don Joan Aguiló i Romeu de Codinats volia reunir com més proves millor. Així doncs, durant els mesos de setembre, octubre i novembre, la cúria cità a declarar a un bon grapat d'alcudians i aiorins, els testimoniatges dels quals no feren sinó posar en clar el flagrant contraban de cereals i madeixes de seda que acostumaven a travessar els llandars de les corones de Castella i Aragó sense que els propietaris d'una i altra mercaderia hagueren satisfet cap dels drets a què estaven obligats.

El primer a declarar, l'1 de setembre, va estar Joan Francés. L'aioiri assegurà conèixer bé Jeroni Deça, el qual habitava a l'altra banda de les bogues, a la veïna Villa de Ves.³⁴³⁴ Segons sembla, el castellà solia formar companyies, juntament amb son pare, Pere Deça, els seus germans i el seus cunyats a l'hora de comprar nombroses partides de matèria primera valenciana, que en acabant conduïa fraudulentament fins a la ciutat de Toledo. L'operació es repetia amb grans, blats i forments. A tal efecte, els uns i els altres vivien apostats estratègicament a banda i banda de la frontera. Particularment, el testimoni recordava que a finals de maig, ço és, feia cosa de tres mesos, Miquel Marco i dos alcudians s'hi havien presentat amb la intenció de cobrar 5.000 reals castellans.³⁴³⁵ Com que era d'esperar que el manxec trigara unes quantes jornades, Marco i els seus es van

³⁴³³ Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1564: Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemés i Jeroni Deça de Villa de Ves*. Veg. també: *1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁴³⁴ La Villa de Ves es trobava llavors en recessió econòmica i demogràfica. La seua antiga posició militar i estratègica en el control del pas del riu Xúquer, però pobra en terres agrícoles, fou la raó del seu despoblament i pèrdua d'importància. No debades, Villa de Ves estava situada «*encima de una roca de peña alta entajada, parte muy estrecha que dentro della no ay lugar para edificar más casas de lo que al tiempo de su fundación se reedificó por su grande estrechura y las casas que tiene son muy estrechas y edificadas, todo de piedra, lodo, y paredes de tierra, mal hecho todo ello y por traçado y hordenado sin compás está dal (?) medida ni horden, y en lo que está edificado que tenga neçesidad de repararse, la tierra y la piedra, el yeso y el agua y todo lo demás con que se á de reparar, se á de proveer y traer de fuera, parte a grande trabajo y mucha costa, porque la pena sobre que el pueblo está edificado y fundado es sobre peña biva y de tal calidad que en el sitio delta ni tierra, ni piedra ni agua ni otra cosa puede aver ni aprovecharse dello porque, aunque lo procuren no lo ay*». Per tant, la seua ubicació impedia el desenvolupament d'una activitat agropecuària potent i l'ampliació de la seua base demogràfica. El seu caràcter estratègic en els confins de Castella i prop de la frontera valenciana facilitava activitats com ara el contraban. Les autoritats municipals de Villa de Ves, devien veure amb bons ulls que valencians hi migraren, perquè compensava la gradual pèrdua demogràfica que estaven patint. Poc els devia importar si es dedicaven a mesters comercials il·lícits. Veg. CEBRIÁN ABELLÁN, A. CANO VALERO, J., *Relaciones topográficas de los...*, op. cit., pp. 305-331. Veg. també, ALMENDROS TOLEDO, J. M., *Ordenanzas municipales de la...*, op. cit., pp. 23-46; PLAZAS LLAMAS, D., *Historia y memorias de...*, op. cit., pp. 75-90; VILLENA, L., «Noticias históricas y técnicas...», op. cit., pp. 423-433.

³⁴³⁵ Tenint en compte que cada lliura castellana de seda valia pel capbaix 30 reals castellans, els 5.000 reals castellans devien correspondre a un centenar i mig de lliures de seda. Veg. NOMBELA, J. M., *Auge y decadència en...*, op. cit., p. 151. Veg. el peu de pàgina següent.

allotjar a l'hostal de Francesc Delgado, on hi van romandre a l'espera. Quatre dies més tard Deça acudí a Aiora, a ca son pare, i hi saldà el deute.

El 21 i el 24 d'octubre, hi comparegué Jeroni Penyaranda, gendre de Pere Deça. De primeres, el velluter aiorí indicà que no es parlava des de feia anys amb el seu sogre. Malgrat això assegurà estar-ne al corrent de les activitats il·lícites d'aquell i dels seus cunyats i concunyats. D'acord amb la seua versió dels fets, Miquel Marco havia despatxat envers Aiora, feia mesos, 12 arroves de seda torçada en madeixa.³⁴³⁶ L'havien duta Jeroni Deça i un jove llaurador moreno d'uns 32 anys, al qual Penyaranda coneixia de vista. Sabia d'ell que tenia sa casa a l'Alcúdia, junt a l'hospital de Sant Antoni; a la part del camí de Guadassuar. La n'havien descarregada a l'ermita de Sant Antoni Abat,³⁴³⁷ perquè els l'obrí el sastre Miquel López, qui tenia al seu càrrec les claus.

Segons relatà Jeroni Deça al seu cunyat Penyaranda, aquell sols hi havia estat el primer estadi d'un viatge, que havia finit a la ciutat de Toledo. Sembla que en aquesta ocasió, Marco i Deça hi van acudir a la ciutat del Tajo en dos grups separats. Així les coses, convé pensar que cadascun hi degué dur més o menys la meitat de la mercaderia. A la urbs castellana, s'hi havien tornat a ajuntar i l'havien posada a la venda. En acabant, hi van regressar, de nou, partits. Perquè no els hi pogueren acusar de frau de monedes,³⁴³⁸ els diners els hi havien custodit fins a la llar del traginer a la Villa de Ves.

A efecte de cobrar la seua part, el riberenc es presentà a Aiora poques jornades després. En eixes estaven, precisament, quan el velluter aiorí coincidí casualment, a la plaça del poble, amb Baltasar Masso, el fill de Cosme,³⁴³⁹ amb Miquel Marco, i amb un

³⁴³⁶ Si cada arrova equivalia a 12,780 quilograms, això significava que li n'havia venut poc més de 153 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172 i 227-228; FRANCH BENAVENT, R., "La evolució de la sederia...", op. cit., p. 299.

³⁴³⁷ L'ermita de Sant Antoni d'Aiora, s'hi troba a l'entrada de la població entrant des d'Almansa. Es desconeix la data de construcció. S'estima que és de mitjan segle XVI. La primera referència de què es té notícia data de 1555. Consta d'una sola nau allargada. Als peus trobem un nàrtex amb sostre a un sol vessant, sostingut per bigues de fusta. L'interior de la construcció està format per quatre arcs gòtics de pedra que arranquen des del pis i sostenen un sostre amb enteixinat pla al centre, i bigues a dos vessants, que conformen la coberta de l'edifici al més pur estil mendicant. El presbiteri de sòl en fang acull un retaule neogòtic amb fornícula per a guardar la imatge del sant. Veg. <http://www.ceice.gva.es/va/web/patrimonio-cultural-y-museos/brl>; <http://www.ermistascomunidadvalenciana.com/vvaayo1.htm> [consultat: 19 de juny de 2019]

³⁴³⁸ Sobre el frau de monedes, veg. MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., pp. 168-176.

³⁴³⁹ El mercader Cosme Masso fou un dels alcudians que testificà reiteradament a favor de la seua senyora, dona Àngela de Montagut Ribelles i Vilanova, en el plet que va mantindre durant anys contra els Castellví de Carlet. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 633. Baltasar Masso també va estar enxampat en l'extracció

cosí-germà d'aquell que estudiava per a capellà. A tots tres els coneixia d'haver-los tractat les vegades en què, en nom del seu sogre, hi havia anat a l'Alcúdia. Els tres anaven plegats i li van insinuar que volien anar a Villa de Ves a liquidar assumptes de negocis amb Deça. Lladoncs, Penyaranda no en sabia res. Per eixa raó, se n'estranyà quan els hi va tornar a veure a Aiora, a la llar de Joan Sanchis.³⁴⁴⁰ Encuriòsit, sostragué al seu cunyat el detall dels tractes comercials amb els alcudians i se n'assabentà que, durant aquella estada, Marco s'hi havia desplaçat diverses vegades al vilatge castellà.

El 21 de novembre, el tribunal de la Batllia cità a declarar Francesc Gil, Baltasar Masso i Jaume Pasqual, tots tres vassalls d'Àngela de Montagut. El primer hi va estar Gil, el qual incriminà directament els germans Marco en l'evasió fiscal dels drets. No debades, al seu parer, Miquel i Vicent Marco havien fet fortuna i no acostumaven a fer altra cosa sinó traure d'amagat i sense pagar ningun impost, envers Castella, la fibra que torcien als seus respectius torns. Jeroni Deça de tant en tant es deixava caure per l'Alcúdia, malgrat que tenia arriars, com ara els aiorins Toribi Catalan i els seus cunyats Francesc i Joan Xulví, que li feien la feina bruta: dur-hi forment i grans, unes vegades legalment i altres tantes d'il·lícita; sobretot quan n'estava prohibida l'extracció de terres castellanès. Tampoc era del tot estrany que aprofitaren el viatge d'anada i de tornada. A tall d'exemple, el gener o febrer de 1566, sembla que Marco va temptejar Catalan i els germans Xulví a fi i efecte de conduir, de regrés, una partida de seda amb destí a Villa de Ves. Per la seua banda, Jaume Pasqual certificà el plantejament de Gil i assegurà tindre notícia de les activitats de Marco. Finalment, Baltasar Masso tractà, sense èxit, d'espolsar-se les puces de damunt, puix que l'acusació d'haver ajudat Marco en provocà l'arrest i l'obligà a romandre a València, sots pena de 500 ducats.

Així les coses, Francesc i Joan Xulví i Toribi Catalan van estar els següents a seure a la cadira. Francesc hi fou el primer. Testificà que solia compaginar les tasques de llaurador amb les d'arrier i que coneixia Marco d'haver-li dut forment a casa en nombroses ocasions. Tanmateix, quan l'agent perquisidor l'interrogà sobre la presumpta sostracció, ho negà tot en redó. El mateix feu el seu germà Joan. Catalan fou l'únic que deixà entreveure el que hi havia ocorregut en realitat. Miquel Marco havia tractat de convèncer Francesc Xulví. Inclús l'havia deixat tocar i sospesar la mercaderia, ja

fraudenta de seda de 1576. Veg. 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer.*

³⁴⁴⁰ El paraire Joan Sanchis vivia llavors a la plaça de la Carnisseria Vella d'Aiora. Sanchis va acollir presumptament els alcudians perquè Miquel Marco estava casat amb una parenta seua. *Ibidem.*

embalada. L'aiori no s'hi volgué comprometre sense consultar-ho amb Joan i Toribi. Marco en devia tindre pressa, de mode que es decidí a utilitzar altres vies: la de Baltasar Masso. Fet i fet, quan Xulví hi va tornar amb una resposta afirmativa, l'alcudià ja hi havia partit.³⁴⁴¹

Al remat, la Batllia General es decidí a procedir contra Marco. El 29 de novembre de 1566, un oficial i un notari es presentaren a la seua llar i hi realitzaren la pertinent inscripció i anotació dels béns. A l'entrada, hi trobaren una taula rodona de fusta de noguer i dues cadires de cuiro de mitja volta, velles. Al voltant hi havia tres caixes amb trialles de capell³⁴⁴² i un pes o balança de pesar seda amb els plats i les pedres de compte. Al palau immediat, l'escrivà apuntà un llit de posts i petges amb dos matalassos, dos llençols, una flassada blanca i dos coixins dins de dues coixineres; un cortinatge o papalló blanc de fil amb el seu cobricel, un altre matalàs, una espasa, una caixa de tall de Barcelona buida, un bancal o drap de sedassos de colors, una carpeta menuda que contenia dos trossos de tela d'holanda³⁴⁴³ i a banda un tros de tela de ruan.³⁴⁴⁴ Finalment, un saltiri o rosari d'atzabeja amb nou grans d'or amb forma de punta de diamants. A l'altre palau, hi encontraren un llit de camp amb dos matalassos i un llençol, un escriptori de noguer, damunt del qual hi havia 12 sarges de seda mercadera;³⁴⁴⁵ dues dotzenes de jocs de naips, una caixa buida, un marc amb el seu compliment de pesar seda, dos tonells, un buit i l'altre amb un poc de vi; 8 barcelles de forment³⁴⁴⁶ i mig pa de sucre gran i aixaropat.

A la cuina, el notari anotà un cànter, una tassa, un morter i un picamà tot de coure; una caldereta menuda, una paella i tres asts, a banda de diversos aparells per a fer llum: tres cresols i un canelobre amb el seu llumener. Per acabar, a l'entrada del celler trobaren una taula de tisora feta de fusta de noguer i sis gerretes buides, juntament amb un torn gran i nou «ab tots sos aparells», per a tòrcer seda a la gorra; una caixa de pi gran amb

³⁴⁴¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 633. Veg. també VALLÉS I BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 166-168.

³⁴⁴² Hi havia una caixa de fusta de pi, buida; una altra caixa de tall de Barcelona, amb molts canons de trialles de seda al seu interior (4 lliures de capell); una altra caixa gran de pi o d'àlber, dins de la qual hi havia 27 sarges de seda de trialles.

³⁴⁴³ Tela fina de lli que serveix per a fer llençols i roba interior. N'hi havia 3 alnes. Una alna a València equivalia a 0'906 metres. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 116-117.

³⁴⁴⁴ Teixit fi prim d'empesa tenyida i cilindrada perquè resulte fina; s'usava per a cobrellits, cortines i folradures. N'hi havia 5 alnes. És a dir, 4'53 metres.

³⁴⁴⁵ Totes plegades eren 2 lliures.

³⁴⁴⁶ Una barcella equivalia a 16'75 litres. Transformat a mesura de pes i en forment equivalia a un centenar de quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 120-122.

molts rodets d'enrotllar fil de seda, una rodina³⁴⁴⁷ també «ab tots sos aparells», tres sarges de seda i capell. La relació no deixa dubtes, una volta més, de la posició acomodada dels seus habitants. L'estimació de tots aquests béns fou de 150 lliures. I acte seguit, Joan Marco³⁴⁴⁸ els va prendre en comanda, sota l'atenta mirada del notari Joan Josep Portell i d'Antoni Marco, lladoncs justícia de l'Alcúdia. A continuació, es va pregonar la crida de «*male vocis*», mitjançant la qual s'advertí a tothom sobre la delicada situació legal de Miquel Marco i les conseqüències derivades de la possible adquisició dels seus mobles, immobles i semovents.

El febrer de 1567, la Batllia General cità a declarar els taulatgers Andreu Oliver i Pere Font, amb la vista posada en els torns dels alcudians. No debades, hom entenia que eren aquests instruments de producció situats a la ruralia els elements aplanadors del contraban. Car, sense torns i debanadores no es podria canonar, cabdellar i filar la fibra dels capells, ni es podria tòrcer. Oliver, lladoncs al càrrec dels drets de peatge i quema, evidencià que als dominis dels Montagut hi havien proliferat notablement aquesta mena d'aparells, així com les persones que se'n dedicaven. El mateix feu Pere Font, col·lector del General. N'enumeraren onze: en posseïen Onofre Cardona, Blai Escolà, Pere Espous, sengles Joan Baptista Jornet, major i menor; Miquel Marco, Vicent Marco, Damià Marqués, Gaspar Miquel, Mateu Montefeo i la vídua Guillema. Ara bé, no tots s'hi dedicaven a temps complet, ni elaboraven el mateix tipus de filament. D'acord amb el testimoniatge d'Oliver, els uns treballaven sols la meitat dels dies de la setmana, mentre que la resta ho feien de continu. També es distingien pel fet que els hi havia que es dedicaven a la confecció exclusiva de fils per a trames (3 debanadores) i altres per a ordits (7 o 8 debanadores). Els germans Marco en tenien un de cada: el de Vicent era per a preparar trames i obrava tot l'any, en canvi, el de Miquel servia per ordits.³⁴⁴⁹

El 14 de març, es procedí a realitzar una inspecció ocular i reconeixement dels torns de l'Alcúdia. L'expert escollit fou un torcedor del Cap i Casal anomenat Joaquim Navarro. La taula següent dóna compte de les característiques i capacitat de torsió diària

³⁴⁴⁷ Una rodina, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear, era una mena de torn en el qual s'augmentava considerablement la velocitat de rotació afegint-hi una roda de dos diàmetres diferents, que rebia el moviment del rodamot pel diàmetre petit i el transmetia al carrell pel gran.

³⁴⁴⁸ Joan Marco va estar encausat per contraban de seda el 1568. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621.

³⁴⁴⁹ Els torns d'Escolà, d'Espous, dels Jornet, de Marqués, de Montefeo, de na Guillema i el de Vicent Marco eren de trames. Els restants, a la llarga. Els de Vicent Marco i Damià Marqués obraven de continu. Els de Montefeo, els dels Jornet i el d'Espous treballaven alternant els dies; un sí i el següent no. Els de Cardona i Miquel Marco, el testimoni digué no saber la feina que feien. El d'Escolà funcionava un dia i s'aturava els dos següents. Finalment, els de Gaspar Miquel i la vídua na Guillema no acostumaven a fer feina. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 633.

de cadascun dels mecanismes dels alcudians. Sobta descobrir-ne una disminució del nombre, així com l'aparició d'altres que no havien estat comptabilitzats abans. A tall d'exemple, entre les absències observem les dels aparells de la vídua na Guillema i del de Gaspar Miquel. Això no obstant, s'hi afegí el de Miquel Cardona. Heus ací, una mostra més del poc de control a què hi estaven sotmesos. De fet, tant Oliver com Font, havien al·legat que no podien saber el grau de manifestació i pagament dels tributs, ja que no tenien registre de la seda que s'hi torcia.

Propietari	Tipus	Debanadores	Fusos	Lliures diàries
Miquel Cardona	Llarga	9	228	5 lliures i 6 unces
Onofre Cardona	Llarga	9	228	5 lliures i 6 unces
Blai Escolà	Trames	2	52	5 lliures
Pere Espous³⁴⁵⁰	Trames	2	72	6 lliures
Joan Baptista Jornet, major	Trames	3	72	8 lliures
Joan Baptista Jornet, menor	Trames	3	78	8 lliures
Miquel Marco	Llarga	10	248	5 lliures i 6 unces
Vicent Marco	Trames	3	72	8 lliures
Damià Marqués	Trames	3	70	8 lliures
Mateu Montefeo	Trames	2	48	5 lliures

Amb tot açò plegat, el 7 de juliol de 1567, es realitzà la primera exposició de motius, en què s'enumeraren les acusacions que queien sobre Miquel Marco i Jeroni Deça. Una setmana més tard, s'hi formalitzà en set ítems i se'ls cridà a declarar i al·legar el que estimaren oportú en la seua defensa. Després de diverses citacions, el 29 de juliol es dictà sentència condemnatòria. D'eixe mode, Marco i Deça es van veure compel·lits a satisfer, en el termini de sis dies, una composició equivalent al valor de les 12 arroves de seda que havien extret del Regne d'encobert, a més de cent lliures per les costes de la causa judicial.³⁴⁵¹ I heus ací el detall, l'alcudià ni menys el castellà arribaren a personar-se ni a opugnar i defensar-se dels càrrecs que se'ls hi imputaven; cosa que deixa al descobert, una vegada més, el menyspreu d'alguns riberencs com ara Miquel Marco

³⁴⁵⁰ Veg.l'acusació que Miquel Hervàs proferí el 1569 contra Francesc Blasco i Pere Espous, per furtrar-li esples. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 241.

³⁴⁵¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 633.

envers el tribunal de la Batllia. En aquests comportaments, però, també intervenia un xic l'astúcia, perquè el procés en absència n'abaratia considerablement les missions.³⁴⁵²

1566: BERNAT, ONOFRE I PERE CARDONA DE L'ALCÚDIA

Paral·lelament a les perquisicions sobre els negocis fraudulents de Miquel Marco, les autoritats regnícoles decidiren nugar en curt a altres alcudians com els Cardona.³⁴⁵³ Això els hi permeté estar més o menys al corrent dels seus tripijocs. Ara bé, val a dir que foren els oficials d'Almansa els qui acabaren fent bona part del treball brut: detindre Bernat i Onofre Cardona en l'intent d'introduir forment castellà d'amagat en el regne de València. Allò i les notícies que havien arribat d'Énguera va acabar d'encendre totes les alarmes. Així les coses, a principis de la tardor de 1566, la Batllia General s'havia posat a la feina. A tall de començar, va citar a declarar els enguerins. El 8 de novembre, el fuster Lluís Marín i el seu cunyat Pere Gascó ja havien fet cap a la ciutat de València.

A les darreries de juny, un cop segats els cereals, hom acostumava a traslladar-lo a les eres per poder-lo trillar, ço és, separar el gra de la pellofa *a priori* inservible per al consum humà. El procés era llarg i solia ocupar els camperols durant diverses jornades, de vegades setmanes. Aqueixa tasca portava aparellada sovint la vigilància durant les nits, a fi i efecte d'evitar robatoris. Heus ací la raó per la qual Gascó havia demanat l'ajut de Marín. D'acord amb llur versió dels fets, durant el període en què tots dos havien estat fent tornos de guàrdia i de descans junt a un pi proper a la font del Mosso, «que stà al capdamunt dels cabeços de Benilluengo», a cinquanta o seixanta passes de la senda que comunicava Sumacàrcer i Bolbait amb Almansa,³⁴⁵⁴ s'hi van acostar una mitjanit una

³⁴⁵² Aquest mode de procedir ja havia estat usada per Miquel Marco amb anterioritat. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f.

³⁴⁵³ Pere Cardona, el progenitor dels germans Cardona, havia estat un dels vassalls partidaris de la reversió a la Corona del senyoriu de l'Alcúdia i com a tal hi fou escollit representant. Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero li havia pres dels comptes diners mentre aquest exercia com a jurat el 1546. Veg. l'epígraf titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellvi i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³⁴⁵⁴ A hores d'ara el camí continua existint i la font també, malgrat que acostuma a estar seca. La font rep, més de quatre-cents anys més tard, el mateix nom. Es troba a 929 metres sobre el nivell del mar. Veg. MOLLÀ VILLAPLANA, M. T., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit. També ha estat referenciada i fotografiada per Paco Cuenca a Wikiloc, web dissenyada per a traçar o compartir rutes de senderisme. Veg. <https://es.wikiloc.com/rutas-senderismo/sierra-enguera-7-fuentes-matea-rosa-moza-mozo-espino-espinet-y-rosa-ii-13947129#wp-13947141> [consultat: 19 de juny de 2019]. Veg. també: <https://www.google.com/maps/dir/38.9731811,-0.8872184/@38.9724032,-0.8888029,869m/data=!3m1!1e3!4m2!4m1!3e0>.

quadrilla d'individus amb cavalcades que feien molt de soroll. S'hi aturaren. Alguns d'ells descavalcaren i s'hi detingueren una estona. Generalment parlaven en valencià. Un d'ells, però, el que divisà l'albardó que Gascó havia penjat a un dels arbres, exclamà en castellà: «*Aquello que està en aquel pino, res muerta es*». Després, els desconeguts continuaren envers la vila castellana.³⁴⁵⁵

El 21 de novembre, hi va comparèixer Francesc Gil. L'alcudià fou sotmés a un doble interrogatori. No debades, l'agent perquisidor aprofità l'ocasió i l'interpel·là també sobre l'altre procediment judicial: el que portava contra Miquel Marco i Jeroni Deça.³⁴⁵⁶ A aquelles altures la cúria de la Batllia tenia identificats a gairebé tots els membres de la colla que hi havien acompanyat els germans Cardona a terres de Castella.³⁴⁵⁷ Bona prova d'això foren les preguntes a què hi fou sotmés el testimoni. Al tenor de les declaracions de Gascó i Marín, sospitaven que el castellà havia d'estar l'almaneny Antoni Tormo, mentre que el quart en discòrdia dels vassalls dels Montagut s'hi oloraven que podia ser Miquel Agustí. Malgrat que Gil assegurà conèixer els desús dits, negà saber-ne res de la presumpta extracció d'amagat de tres fardells de fibra durant els mesos de juny o juliol. Contràriament a això, referí l'episodi ocorregut feia cosa de tres setmanes, per la festa de Tots Sants, a la localitat manxega.

Sembla que els Cardona utilitzaven un *modus operandi* sofisticat, molt paregut al que empraven els Marco; consistent en reiterades i llampegants incursions de curt recorregut des dels llindars de la frontera. Car, no contents amb la partida treta durant l'estiu, a finals d'octubre hi havia tornat sobre les seues passeres. Aquesta volta havien portat seda a Almansa de contraban i pretenien introduir, de regrés, forment castellà; també encobertament. La ventura havia volgut, però, aquesta vegada que els enxamparen; raó per la qual els havien encarcerat, els havien decomissat la mercaderia i un rossí i els havien compostat en més d'un centenar de lliures valencianes. En eixe sentit, Francesc Gil no dubtà a afirmar que els Cardona utilitzaven els seus torns per a tòrcer el filament que, en acabant, duïen d'amagat poc més enllà de les bogues castellaness.

Aquella mateixa jornada s'hi presentà Onofre Hervàs, el batlle de Carlet. El seu testimoniatge no fou gens productiu. D'entrada, digué no conèixer Antoni Tormo; no així els germans Cardona i a la resta de veïns de l'Alcúdia. Seguidament, fingí no saber-ne res

³⁴⁵⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2434, s. f.

³⁴⁵⁶ Veg. l'anterior procediment per frau i contraban de seda, titulat: *1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁴⁵⁷ El 1585, els Cardona eren la cinquena família alcudiana amb major nombre de moreres plantades: 1306. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60.

de llur dedicació reiteradament fraudulenta. Al respecte sols havia escoltat que Bernat Cardona havia estat pres darrerament a Almansa i hi havia sigut composat. Finalment, preguntat sobre el nombre de torns que hi havia als dominis dels Montagut, no feu més que afirmar que n'hi havia molts i que acostumaven a feinejar d'ordinari.

L'endemà hi acudí Jaume Pasqual.³⁴⁵⁸ L'alcudià fou el primer a posar en evidència la premeditada organització i repartiment de tasques dels Cardona: Bernat es dedicava a tragar els productes, Onofre torcia tota quanta seda podia haver, mentre que Pere, que s'intitulava unes voltes com a llaurador i altres com a velluter, hi solia estar immiscit en els tractes de compravenda. Tots tres feien cap de tant en tant a la vila d'Almansa, on duïen madeixes de fibra sèrica i prenien generalment forments. Particularment, Pasqual havia escoltat de boca del fuster Miquel Pareja³⁴⁵⁹ que feia una mesada els Cardona havien manifestat seda a la localitat castellana. Emperò, a fi i efecte de no ser descoberts, van utilitzar el nom de Pareja. L'atzar va voler, tanmateix, que els enxamparen; cosa que li estalvià més d'un maldecap.

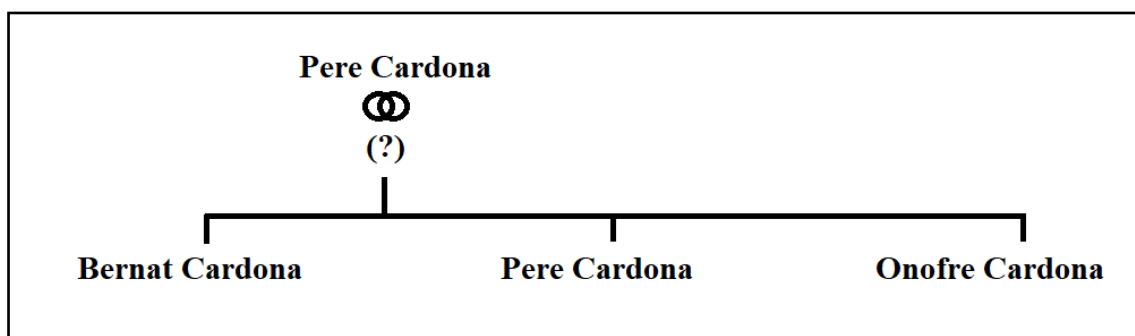
Així les coses, el 24 de novembre, el qui segué a la cadira fou Pareja. El fuster relatà el que havia avançat Pasqual. En efecte, el testimoni tenia per cert que els Cardona conreaven moreres i produïen molta matèria primera. Onofre s'encarregava de tòrcer-la; Bernat s'ocupava de tragar-la i d'abastir la població de forments, els quals duïa d'Aiora i d'Almansa, entre d'altres parts. L'alcudià referí, així mateix, l'episodi seguit feia aproximadament trenta dies a la vila castellana i les intencions malintencionades dels seus conveïns, en tant que hi havien suplantat la seua identitat i hi havien declarat i despatxat el gènere al nom del declarant. Pareja se n'havia assabentat de casualitat i havia posat al corrent el seu amic Pasqual.

L'arreplec de testimoniatges *ex officio* es perllongà fins a ben entrat 1567 i serví, entre altres coses, perquè els oficials de la Batllia se n'adonaren que havien errat en una de les seues suposicions. En l'endemig de Pasqual i Pareja, hi havia comparegut l'arrier Miquel Agustí, el qual negà haver acompanyat enlloc els Cardona aquell estiu ni menys

³⁴⁵⁸ Jaume i Vicent Pasqual eren antics vassalls del casal de Gandia al marquesat de Llombai. Abans d'instal·lar-se a l'Alcúdia havien viscut si més no a Alzira i Algemesí. Havien fet costat als Valero, Vendrell i Traucador d'Alzira en les seues guerres privades o bàndols amb els Lluquí, Vilanova i Garcia. Com que els Montagut eren parents dels Valero degueren trobar bon acolliment a l'Alcúdia. Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.*, pp. 135-136 ; GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, p. 207.

³⁴⁵⁹ Miquel Pareja fou altre dels vassalls d'Àngela de Montagut que li feu costat en el seus plets contra la casa de Carlet. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

per Tots Sants, ni tampoc tindre notícia dels fardells que es deia que hi havien conduït il·lícitament. I no li faltava raó. Almenys en octubre, hi havia anat un altre traginer alcudià anomenat Bernat Seguer. En eixe sentit, la deposició del seu conveí, l'hostaler Jaume Cardona,³⁴⁶⁰ resultà vital. No debades, les posades i les fondes acostumaven a esdevindre un niu de rumorologies i sols calia parar bé les orelles.

Arbre genealògic dels germans Cardona de l'Alcúdia

Pel que sembla, a les primeries de novembre, havien arribat als dominis dels Montagut dos carreters procedents d'Almansa. Tot just després de prendre habitació, van narrar el que hi havien presenciat: Bernat i Onofre Cardona abastat la vila castellana amb vora una desena de cavalcadures carregades de seda aparellada. Com de costum, en el viatge de tornada havien volgut introduir forment d'encobert a terres valencianes. Amb aquells hi anava Bernat Seguer. El 9 de desembre, el mateix Seguer ho confirmà: hi havia anat llogat diverses vegades a Almansa, amb els Cardona. A finals d'octubre, les autoritats almansenyas els hi havien enxampat quan es disposaven a regressar carregats de blat de contraban. Tanmateix, el traginer desmentí la seua participació en l'extracció fraudulenta de fibra sèrica.³⁴⁶¹

Els indicis eren aclaparadors a les acaballes de novembre. Així doncs, el batlle general no hagué més remei que enviar el verguer Miquel de León perquè juntament amb un notari prenguera nota dels béns de les llars de Bernat i d'Onofre Cardona i els citara a

³⁴⁶⁰ Jaume Cardona va exercir com a hostaler a l'Alcúdia fins a 1574. Pel que sembla fins al seu hostel hi van arribar rumors de la identitat de l'home que havia agredit la seua senyora, Àngela de Montagut, a les portes del monestir de Sant Domènec de la ciutat de València. Per eixa raó hagué de ser guiat fins una altra població on ningú no el reconeguera. ARV. *Reial Cancelleria* 1335, f. 39r. Veg. també l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³⁴⁶¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2434, s. f.

declarar.³⁴⁶² Primerament, l'oficial accedí a l'habitatge d'Onofre. A l'entrada trobà únicament una cadira de cuir usada. A continuació, entrà a un palau, on s'encontrà de front amb un llit de posts i petges amb dos matalassos de bona llana castellana, dos llençols, una flassada blanca, un davant llit i dos coixins dins de sengles coixineres. Hi inventarià també una caixa de tall de Barcelona que contenia unes poques ametles, un armari de pi ple d'aliments i un cofre vell, en l'interior del qual hi havia cinc parells de tovalles alamandesques³⁴⁶³ i de lli, mitjanes; un davant llit nou i teixit, mitja dotzena de torcaboques, una tovallola de mans feta de lli, dues coixineres planes i un llençol de lli; a més de 2 lliures de filadís sense filar que hi havia en un caixonet i 12 alnes de llenç d'estopeta cru.³⁴⁶⁴

A una altra cambra, la dels mossos, anotà un llit de posts i petges amb un matalàs i una màrrega i un altre matalàs amb un llençol, dos llençols més, una flassada blanca vella, unes tovalles, una caixa de tall de Barcelona buida i dues gerres d'olives, en què hi havia 12 arroves d'oli. Això no obstant, el que més cridava l'atenció de l'habitable era el torn amb quatre debanadores i cinc gorres «ab tots sos aparells», en una de les quals havien restat 5 unces de seda fina. Res no es diu de la cuina, ni del celler o del corral. El verguer estimà tots aquells béns en 80 lliures. Pere Cardona, germà d'Onofre, s'encarregà de capllevar-los i es comprometé a restituir-los, en cas d'ésser menester, en presència del justícia Antoni Marco i de Vicent Peris.

A continuació, l'escrivà prosseguí amb els mobles i estris de Bernat. A l'ingrés localitzà dues cadires de costelles i un llegó. A l'estança s'ensopegà amb un llit de posts i petges amb un matalàs, dos llençols, una flassada i tres coixins dins de les seues respectives coixineres. També descobrí una caixa buida, una gerra amb 3 arroves d'oli, dues camises masculines i una femenina i unes quantes tovalles planes. A la cuina sols escriví uns ferros i unes graelles. El valor resultant de tot plegat fou de 10 lliures, que foren capllevades per Antoni Cardona. Vist amb perspectiva, tot fa pensar que Bernat i Onofre Cardona habitaven llavors en el mateix immoble, atés que l'enregistrament resultant de l'un i de l'altre pareixen complementaris.

³⁴⁶² Miquel de León fou enviat a l'Alcúdia a practicar inscripció de béns en les llars de Bernat i d'Onofre Cardona i també en la de Miquel Marco, sobre el qual lladoncs també requeia una acusació per contraban i frau als impostos sobre la seda. Veg. l'anterior procediment per frau i contraban de seda, titulat: *1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁴⁶³ Segons el Diccionari Català-Valencià-Balear, es refereix al nom de certa casta de tovalles o tovallons fets de tela procedent d'Alemanya o a estil d'Alemanya.

³⁴⁶⁴ De semblant manera, l'estopeta era el teixit filat a partir de l'estopa fina que s'obté del pentinat del lli o del cànem.

Finalitzada la tasca d'inventariat, es procedí a pregonar la crida de «*male vocis*», mitjançant la qual s'advertí a tothom sobre la delicada situació legal dels germans Cardona i les conseqüències derivades de la possible adquisició dels seus mobles, immobles i semovents. Instants abans o després l'operació es va repetir a les portes de la llar de Miquel Marco.³⁴⁶⁵ De fet, val a dir que des d'aleshores ambdues demandes esdevingueren pràcticament una sola, en tant que compartien la qüestió de fons: l'assumpte dels torns dels alcudians. No debades, les institucions veien en aquests aparells, que escapaven al control col·legiat de la ciutat de València, els elements aplanadors del contraban. Car, sense torns i debanadores no es podria canonar, cabdellar i filar convenientment la fibra dels capells, ni menys encara s'encertaria a tòrcer-la.

El 17 de febrer de 1567, hi van comparèixer els taulatgers Andreu Oliver i Pere Font a fi i efecte de donar compte de la identitat dels vassalls dels Montagut que en posseïen. Vora una mesada més tard s'hi produí la inspecció ocular. Com sabem, l'escollit fou Joaquim Navarro, un torcedor de seda del Cap i Casal, el qual feu una relació dels torns i de les seues característiques (tipus, capacitat de producció i nombre de fusos i de debanadores).³⁴⁶⁶

Tanmateix, la Batllia General no aturà les perquisicions, les quals corregueren en paral·lel a les inscripcions de béns i el reconeixement dels mitjans de producció dels torcedors de l'Alcúdia. Si més no, calia esbrinar la identitat del paisà que havia acompanyat els Cardona fins Almansa en l'estiu de 1566, malgrat que no convenia descartar del tot Miquel Agustí ni Bernat Seguer. En eixe sentit, el testimoniatge de Joan Aaron fou fonamental. La vespra de Nadal de 1566, el morisc navarresí relatà que havia estat llogat per a segar a les afores d'Almansa, a l'heretat de Miquel Joan Ciurana.

Un dia de primers de juliol, mentre hi estava treballant, hi arribaren els germans Cardona i Pere Vilatjà amb tres fardells de seda. Entraren els matxos dins de l'immoble i hi descarregaren la mercaderia. En acabant, Bernat Joan, germà del propietari, el tancà amb clau i pregà al testimoni i als altres set o huit novament convertits que hi havia que no contaren res. Llavors, els alcudians agafaren les cavalcadures i anaren a un pla amb pins que hi havia un poc més avall de la casa i esperaren que els portaren forment de la vila d'Almansa. A l'hora de dinar, Vilatjà s'acostà a menjar amb Aaron i amb la resta dels jornalers. Més tard, hi regressà amb els germans Cardona, carregaren el gra i

³⁴⁶⁵ Veg. l'anterior procediment per frau i contraban de seda, titulat: *1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁴⁶⁶ *Ibidem*.

marxaren. El 4 de març, Cosme Mundà i Perot Panxut ratificaren la versió d'Aaron. Així les coses, sols calia identificar al tal Vilatjà, que resultà ser l'alcudià Pere Magraner.³⁴⁶⁷

Nogensmenys, fou la declaració de Joan Calataiud la que acabà per traure al rogle les raons que movien els Cardona a arriscar-se a dur seda fins al terme de la vila d'Almansa: les sucoses retribucions en forma de comissions. Pel que sembla, a inicis de desembre de 1566, un jorn en què Calataiud estava segut descansant davant de la seua llar, coincidí amb Pareja. Com sabem, el fuster estava enutjat amb els germans Cardona, atés que li havien suplantat la identitat i hi havien manifestat malintencionadament tres fardells de fibra al seu nom. Emperò eixa no era tota la veritat. La deposició de Calataiud deixa entreveure que Pareja també hi devia estar immiscit al negoci. D'entrada, Antoni Tormo li havia deixat en dipòsit vora 5.000 reals castellans en principi de pagament de la matèria primera. I per si fora poc, l'alcudià estava al corrent de tots els detalls. A tall d'exemple, sabia que Tormo s'havia compromés amb els Cardona a abonar-los 3 sous per cada lliura de seda que li feren arribar a terres castelleses.

Fet i fet, la primavera de 1567, el tribunal de la Batllia General tenia en les seues mans quasi tot el que necessitava per a condemnar els germans Cardona per frau als drets i contraban. Restava en clar que havien realitzat almenys dos viatges a la corona de Castella. El primer havia estat a les darreries de juny o principis de juliol de 1566. En aqueixa ocasió, s'havien fet acompanyar per Pere Magraner i n'havien conduït tres fardells fins a l'heretat de Miquel Joan Ciurana. L'altre havia tingut lloc a finals d'octubre, en què escolliren per companyó Bernat Seguer. El destí havia estat el domicili d'Antoni Tormo. Ara bé, les autoritats no havien aconseguit provar-la i en desconeixien el muntant. Heus ací, una vegada més, els beneficis de la contínua extracció.

Així les coses, l'acusació sols es pogué formalitzar pel primer camí. El segon, però, no va quedar del tot impune. Car, havien estat enxampats amb el forment que pretenien introduir d'amagat en el Regne, raó per la qual els havien confiscat la

³⁴⁶⁷ L'alcudià Pere Magraner hi comparegué el 12 d'abril de 1567. Malgrat que negà conèixer Joan Aaron ni haver acompanyat enlloc els germans Cardona, ni haver extret seda del Regne clandestinament, revelà un detall que el va incriminar. S'anomenava Pere Magraner i son pare era Jaume Magraner, però com que malauradament el seu progenitor havia faltat sent sa mare molt jove i aquesta s'havia tornat a casar amb Joan Vilatjà; algunes persones el coneixien com Pere Vilatjà. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2434, s. f.

mercaderia, executat un dels quadrúpedes, detingut i encarcerat i hagut de satisfer una forta composició. Per tant, convé pensar que el valor de la seda extreta havia estat esmerçat en grans, els quals havien estat decomissats. Al remat, la sentència en absència es pronuncià el 27 de juny i obligà els Cardona a reemborsar el valor dels tres fardells en un termini de sis dies i a saldar les despeses de la causa: 161 lliures 2 sous i 6 diners.³⁴⁶⁸

1567: BERNAT CARDONA DE L'ALCÚDIA I GASPAR MARTINES PATERNA I MIQUEL JOAN I BERNAT JOAN CIURANA D'ALMANSA

Sens dubte, els beneficis de dedicar-se al contraban devien ser força elevats per als Cardona de l'Alcúdia. Altrament, no s'entén la reincidència d'almenys un dels seus membres l'estiu de 1567; poc més d'una mesada després d'haver estat condemnat per evasió fiscal i extracció fraudulenta de seda. Aquesta volta, per si fóra poc, la causa presentava un agreujant: l'amenaça de mort, arcabús en mà, a tres guardes dels drets. En efecte, Pere Joan Quiles, Joan Remires i Jeroni Salvador van comparèixer, el 12 d'agost, davant el batlle general a fi i efecte de narrar el que els havia ocorregut la nit del primer de mes, mentre estaven apostats—fent tornos de vigilància—prop de la senda travessera que comunicava el pont de Manuel o de les Énoves amb la Llosa, Énguera i Almansa.³⁴⁶⁹

D'acord amb la versió de tots tres, als vols de les dotze o la una de la matinada, una colla conformada per quatre hòmens i dos matxos abastà aquell punt del viari. Quiles i Salvador hi dormien, atés que tocava a Remires romandre-hi a l'aguait. L'oficial despertà de continent els seus companys, tot dient-los: «Dos càrregues he vist passar, anem molt prest darrere ells!». Així doncs, prengueren les armes i marxaren a l'encalç. Hi van entropessar a la vessant de la muntanya. Quiles i Salvador hi arribaren els primers perquè Remires s'havia quedat endarrerit. Un dels quadrúpedes portava dues sacades grans i plenes, l'altre sols en duia una.

³⁴⁶⁸ La sentència detalla el valor de les despeses: 100 lliures per les dietes dels oficials, 30 lliures per la sentència, 15 lliures pel salari de l'advocat patrimonial, Martí Ponç; 7 lliures i 10 sous pel salari de procurador patrimonial i 8 lliures i 12 sous pel salari del batlle. *Ibidem*.

³⁴⁶⁹ Es deu tractar de l'assegador de les Salines de Manuel o assegador Reial de Castella, el qual discorria passat el pont de Manuel per dalt de la serra de les Salines, per dalt de la serra del port de Càrcer i es dirigia envers la vall d'Énguera i la vall de Cofrents cap a Castella. Veg. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 126-129 i 242-243.

A mode de reclam perquè hi advertiren la presència del guàrdies i s'hi detingueren, un dels agents bagolà: «*¡Gentiles hombres, teneos a las guardas de los derechos reales de Su Magestad e del General y mostrarnos los albaranes que traéis!*». A l'instant, tres d'ells es van girar i van desenfundar els pedrenyals que portaven a la cinta i els els encararen. L'un va exclamar: «*¡Carabassas, anda(d) con Dios! ¡que aquí no tenemos albaranes, ni para qué trahelos!*», i un altre «*Anda con Dios, ¿qué albaranes?*» i «*¡Que no, nada, nadi(e) se mueva, señores! ¡Si no, por vida de Dios, que el que passare ha de caher!*». Llavors Remires prengué la iniciativa: «*¡Por cierto que-s gentil manera essa de tratar a los oficiales del rey!*». De l'altra banda, amb xanxa hom respongué: «*¡Todos somos servidores del rey!*». Remires, enutjat, replicà: «*¡Gentilmente servís al rey tratándolo de la manera que tratays y hablays a las guardas de los derechos de Su Magestat, con pedrenyales y pistoletes en las manos y cinta; que en llugar de daga levays pistolletes!*», «*¿Cómo así se tratan los oficiales de Su Magestat? ¡Nosotros somos guardas del rey y nos havéys de mostrar los albaranes que lleváys!*».

Pere Joan Quiles i Jeroni Salvador van aprofitar la interlocució per a fer unes quantes passes més endavant. De sobte els van amenaçar de nou: «*¡Anda(d) que aquí no hay guardas! ¿Qué guardas o qué diabló? ¡No passeys de ahí, porque si passays por vida de Dios que quedaréys aquí!*». Els ho tornaren a repetir: «*Señores, no curéys de importunar ni passar adelante y tenet buen seso si no queréys perder las vidas*». Un d'ells feu una ratlla en terra. «*Por vida de Dios, que el que passare más adelante que le derribaremos, porque no hos cumple passar*». Remires, els invità a anar-se'n, tot advertint-los que els havia conegut i que prompte o d'hora es faria justícia: «*Andad con Dios, señores que ja hos conoscemos, que ell rey es tan buen señor que ell sabrá saccar la verdad en limpio deste negocio*».³⁴⁷⁰ Un dels hòmens que conduïen els matxos es girà devers l'altre i aquell el renyà: «*Anda adelante. ¿Qué speráys?*».

Els guardes van perdre de vista les dues cavalleries, les quals es van dissipar en la foscor de la nit serra amunt, vers Énguera. Al cap d'una estona els altres dos hòmens van començar a pujar per la muntanya sense deixar d'apuntar-los amb els pedrenyals. En portaven un en cada mà i altres dos o tres enfundats al cinturó. Certament, Remires havia reconegut a alguns dels integrants de la colla. A tall d'exemple, un dels que portaven els pistolets s'anomenava Gaspar Martines Paterna, natural d'Almansa. Es tractava del mateix que havia comminat Jeroni Salvador a apagar el ble de la seua arma: «*¡Alçad la scopeta e*

³⁴⁷⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 575, s. f.

quitad la mecha, si no despararos he!». Jeroni Salvador, per la seua banda, havia identificat a Paterna i a Cardona, que era un altre dels que els havia encanonat des del principi. Sembla que cap dels dos s'hi havia cobert el rostre.

L'almanseny s'havia convertit en una ombra difusa, quan Quiles, Salvador i Remires gosaren moure's. Llavors va tornar a retronar la seua veu: «*¡Escuche!*». Remires contestà perquè sabera que l'escoltava. El castellà els volia subornar. Prop dels oficials van caure un grapat de reals castellans. «*¡Toma(d) estos reales, y vós y vuestros compañeros servíos dellos por el trabajo que havéys tenido y no se hable cosa de qué ha pasado!*». Remires cridà: «*¡Yo no quiero vuestros reales, sino que vós os los guardéys. Lo que yo he pido de parte de Su Magestad (es) que me deys la seda que leváys, porque si no lo hazéys el rey es buen señor y vosotros soys conocidos! ¡Su Magestad mandará que se cobre su hazienda donde quiera que estuviere!*».

Els agents es determinaren a regressar al lloc on havien establert aquella nit la guàrdia per tal d'arreplegar les seues pertinences. En acabant, seguiren el rastre dels hòmens fins a les rodalies de Montesa, en què perderen tots els indicis. En aquell punt, els lladrucs dels gossos dels voltants van cessar, cosa que els portà a pensar que havien pujat serra amunt. Llavors, decidiren que havien de dividir-se. Quiles i Remires tractarien d'eixir-los al davant, per veure si passaven pel port d'Almansa; mentre que Salvador es dirigiria directament i secreta al vilatge castellà. El guarda l'abastà el dissabte, 2 d'agost, en despuntar el sol. Els seus companys es cansaren d'esperar els contrabandistes al pas fronterer, de mode que un jorn després s'endinsaren en terres castellanques; encara a cient que els hi estava vedat l'exercici de la jurisdicció.

En l'entretant, Jeroni Salvador havia escorcollat tots els hostals amb la vana esperança d'identificar els quadrúpedes que havien transportat la mercaderia. En el decurs, tampoc hi n'havia aconseguit entropessar amb els presumptes responsables. feu nit. El diumenge s'assabentà que la major part dels responsables del contrafet havien sigut apressats i la seda decomissada. Eixe almenys fou l'argument que esgrimí els sots-guarda Vergara, tan prompte com Salvador li donà els senyals de les càrregues, dels animals i de la colla. La matèria primera havia estat trobada a la llar del doctor Paterna, el capvespre del dissabte. L'oficial castellà li explicà que l'havien duta Bernat Cardona i Gaspar, el germà de l'amo de la casa. Ara bé, a l'alcudià, a diferència de l'almanseny, no l'havien pogut prendre. Tantost com havia descarregat, havia marxat. Vergara havia tingut temps, fins i tot, de pesar el gènere a la duana: 280 lliures castellanques.

L'endemà dilluns, Quiles, Remires i Salvador, coincidiren a l'altura de la Font de la Figuera, amb dos guardes castellans l'un cognomenat Poveda i l'altre Antón Serrano, els quals anaven darrere d'un ramat de bestiar. Els contaren el succés i Serrano els feu cerciorar-se que Vergara els havia dit la veritat: «*Yo he visto essa seda y la he ajudado a pesar. Y está en tres sacos en casa del doctor Paterna, al qual le han puesto en la cárcel hun hermano que se llama Gaspar Martínez Paterna, porque según dicen l'otro día mettió en Castilla ciertas sedas texidas sin pagar los derechos. Ansí que vuestra seda está en Almança y ha pesado doscientas y ochenta libras castellanas*». L'agent afegí que es deia públicament que l'havien conduïda d'amagat l'alcudià Bernat Cardona, Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana.³⁴⁷¹

El dimecres 13 d'agost, la Batllia General comissionà el verguer Jaume Ferrera perquè citara a declarar Bernat Cardona i practicara la pertinent inscripció de béns a la seua llar; la segona en menys d'un any. Ferrera hi procedí la jornada següent. A l'entrada trobà tres cadires de costelles i una taula de tisoires vella coberta amb un bancalet. A continuació, ell i el notari pujaren a dues andanes, les quals albergaven canyissos a sengles mans. En acabant, accediren a la cuina, la qual estava molt més poblada comparada amb l'última vegada: una dotzena de plats i escudelles, unes graelles, dos asts i una paella, una capsa de coure vella, una caldereta gran de coure i usada, una altra menuda i vella, a més d'un fresquet de coure per refredar el vi. A la cambra hi havia un llit de posts i petges amb dos matalassos de llana barbaresca, dos llençols, una flassada i un davant-llit vell. També hi descobrí una caixa menuda i vella, en l'interior de la qual encontrà una savoiana de drap vella, una saia vella i un mantó també vell. Malgrat que l'inventari revelà un nombre major d'objectes, el valor d'estimació es mantingué en deu pobres lliures. Com de costum, familiars i amics s'hi encarregaren de capllevar les possessions mobles. En aquesta ocasió, van estar Pere Cardona, germà del encausat i l'esposa Úrsula.

El 27 d'agost, Andreu Honorat Pineda acusà formalment Bernat Cardona. L'11 de setembre, davant la incompareixença, es feu pública la crida de «*male vocis*», mitjançant la qual s'advertí de les conseqüències derivades l'adquisició dels seus béns. Finalment, catorze dies més tard s'hi dictà sentència condemnatòria en absència en què es comminà

³⁴⁷¹ Els germans Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana posseïen un mas o una heretat rodejada de terres a Almansa prop de la ratlla fronterera entre la corona de Castella i el regne de València, el qual els servia com a dipòsit per emmagatzemar la seda que era passada de contraban envers Castella, alhora que enclavament estratègic per a extraure-hi forments. Veg. l'anterior procediment per frau i contraban de seda, titulat: *1566: Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*.

Cardona a restituir el valor de la seda defraudada i a pagar les messions o costes de la demanda.³⁴⁷²

1568: JOAN MARCO I BERNAT CARDONA DE L'ALCÚDIA I JOAN GOMES DE REQUENA

Els obscurs negocis dels Marco i dels Cardona resultaven sobradament coneguts per a les autoritats valencianes a l'alçada de 1568. Talment era així, que llur reiterada reincidència i manca d'escrúpols devia resultar insultant per als oficials de la Batllia General. Sens dubte, els Marco havien traçat una trajectòria ja dilatada. En eixe sentit, no passaven inadvertits Vicent i Miquel Marco, encausats despulladament o encoberta i de mode iterat durant bona part de la dècada dels seixanta. En aquesta ocasió, es va afegir al llistat el tercer dels germans: Joan Marco. Una cosa semblant ocorria amb els Cardona. El 1566, Bernat, Onofre i Pere havien sigut processats per contraban; el 1567, Bernat hi havia tornat a ser enxampat i, el 1568, de nou hi havia recidivat.³⁴⁷³

En efecte, la primera setmana d'agost, hi van comparèixer dos mercaders del Cap i Casal anomenats Pròsper Sapata i Pere Salou, els quals feia poques jornades que havien regressat de la ciutat de Toledo. No debades, hi havien coincidit amb els alcudians Marco i Cardona i dos castellans de Requena: l'un era carreter i l'altre es feia dir Joan Peres. Els quatre plegats s'hi allotjaven a l'hostal del Valencià o dels Valencians, situat a la pujada de Zocodover, prop de l'hospital de la Santa Creu i del convent de Santa Fe.³⁴⁷⁴ Menjaven junts i dormien en la mateixa cambra. Amb ells havien dut nou fardells de seda fina en

³⁴⁷² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 575, s. f.

³⁴⁷³ Veg. els procediments per frau i contraban de seda contra els Marco i els Cardona: 1560: *Miquel Marco i Beatriu, vídua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia*; 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar*; 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*; 1567: *Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa*.

³⁴⁷⁴ Es deu tractar del carrer que actualment porta el nom de Miguel de Cervantes i Saavedra. Sobre l'hospital de la Santa Creu i el convent de santa Fe, veg. a tall d'exemple, CALVO CAPILLA, S., "La Capilla de Belén...", *op. cit.*, pp. 31-73; *Ibidem*, pp. 353-375; CANABAL RODRÍGUEZ, L., "La Orden Militar de...", *op. cit.*, pp. 2279-2292; DELGADO VALERO, C., GUERRERO, Y., MASA, F., PIQUERO, B., "La iglesia de Santiago...", *op. cit.*, pp. 34-43; DÍEZ DEL CORRAL GARNICA, R., "La introducción del Renacimiento...", *op. cit.*, pp. 161-182; FUERTES GARCÍA, Y., "Infancia y marginación en...", *op. cit.*, pp. 353-364; GÓMEZ-MENOR FUENTES, J. C., "Notas sobre el estado...", *op. cit.*, pp. 115-125; IZQUIERDO BENITO, R., "Inventario de bienes del...", *op. cit.*, pp. 345-374; LA PORTE FERNÁNDEZ-ALFARO, P., "El ideal urbano del...", *op. cit.*, pp. 39-52; MARÍAS, F., "Del gótico al manierismo...", *op. cit.*, pp. 124-160; MARTÍN, C., MONZÓN MOYA, F., "El antiguo convento de...", *op. cit.*, pp. 53-76; MARTÍNEZ MONTERO, J., "Nuevas aportaciones a la ...", *op. cit.*, pp. 137-152; MONZÓN MOYA, F., "El antiguo convento de...", *op. cit.*, pp. 241-276; SANTOLAYA HEREDERO, L., "Las constituciones del hospital...", *op. cit.*, pp. 317-366.

madeixa, malgrat que també n'havien dut de torçada, pèls, trames i organzins. Tot plegat, segons s'argüí més tard, devia rondar o inclús sobrepassar una tona.³⁴⁷⁵

Els comerciants hi oferiren, fins i tot, detalls tocants al *modus operandi*. Segons els havien relatat diverses persones, aquella gegantina quantitat de matèria primera havia estat extreta d'amagat del Regne i conduïda fins a Requena al coll de bèsties de càrrega. A tal efecte, s'havien emprat un bon grapat de quadrúpedes i força dedicació i temps, atés que tota aquella fibra hi havia sigut transportada en distints viatges per camins diversos. El tal Peres s'hi havia encarregat d'emmagatzemar-la. En acabant, l'havien carregada en un carro i hi havien fet cap a la ciutat del Tajo.

Salou i Sapata els havien vist vendre'n unes quantes partides. A tall d'exemple, havien presenciat el despatx d'una arrova en madeixa a un mercader toledà, per 34 reals castellans la lliura i, a continuació, també de 15 arroves de torçada amb tares de continent, a 40 reals i mig. Els compradors d'aquesta segona havien sigut dos germans: Alfons i Martí Remires. De tota aqueixa seda, segons explicaren, hi havien estat corredors Alfons de Madrid, Pere Selva i un tal Villareal i l'havien pesada a la llar de Bertomeu de Toledo. Malgrat que hi havien aconseguit desprendre-se'n de molta, a les rerialles de juliol, encara els n'hi restaven cinc. Talment havien inundat el mercat, que en davallà considerablement la demanda. Això o bé, formava part de l'estratègia comercial dels gasius negociants toledans, els quals acostumaven a mostrar «desgana de comprar-la»; cosa que obligava els riberencs a baixar el preu per tal de no augmentar les despeses del viatge.³⁴⁷⁶

El cas fou que, el darrer de juliol, Cardona i Marco n'empenyoraren un dels fardells per un miler de reals, deixaren Peres al càrrec dels quatre restants i emprengueren el camí de regrés a l'Alcúdia. El carreter va omplir la carreta de productes i provisions i els tres van fer camí de Requena. Per tant, el castellà hi romangué com a custodi de la mercaderia i vetlador dels interessos dels alcudians. Les ordres eren precises: desfer-se'n a canvi de quantitats com més grosses millor i procedir del mateix mode en desempenyorar, quan ho estimara oportú, el farcell pignorat.

Més de tres setmanes després, el 2 de setembre, hi declarà un altre mercader toledà anomenat Pere de Manzanos, que corroborà la versió de Salou i Sapata. En el mes de juliol, el negociant havia acudit a l'hostal del Valencià per tal d'adquirir seda. Allí hi havia coincidit amb un home que deien que era de l'Alcúdia i amb un altre de Requena,

³⁴⁷⁵ Semblant quantitat equivalia a 20 quintars o si es vol a 80 arroves: aproximadament 2.800 lliures. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 239.

³⁴⁷⁶ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 42.

els quals en tenien un bon muntó de torçada per a vendre. De primeres, sembla que hi van estat tractant del preu, però finalment no feren tracte; perquè el comerciant no se'n refiava: no havia tractat abans amb ells, ni els coneixia de res, ni els hi havia vist mai. Manzanos n'hi va distingir tres fardells grossos. Junt amb ells, hi havia dos corredors: Madrid i Selva.

Aquell jorn també hi comparegueren els guadassuarencs Miquel Avellà, Antoni Frigola i un vell conegut: Esteve Sentamans.³⁴⁷⁷ Astutament, l'agent interrogador els va fer creure que l'ombra de la sospita també planava sobre ells. Segurament ho feu per veure si els treia alguna confessió incriminatòria. Així les coses, Sentamans s'afanyà a afirmar que, el 1567, havia tramés tota la seua seda a Joan Baptiste Bisso.³⁴⁷⁸ En total, havien estat 50 o 60 lliures a 41 sous. Així mateix, el 1568, li n'havia expedit 25 o 26 lliures i no hi havien parlat de diners. No debades, al seu parer, Bisso li les havia de pagar bé en deferència a l'estreta amistat que llavors els unia. Avellà, per la seua banda, assegurà no haver-se'n desfet encara de la seua collita, la qual romania a seua llar. En allò tocant a 1567, assenyala de continent Frigola (79 lliures a 38 sous i fiada a quatre mesos), de manera que el torcedor d'origen suecà fou el darrer a depositar.

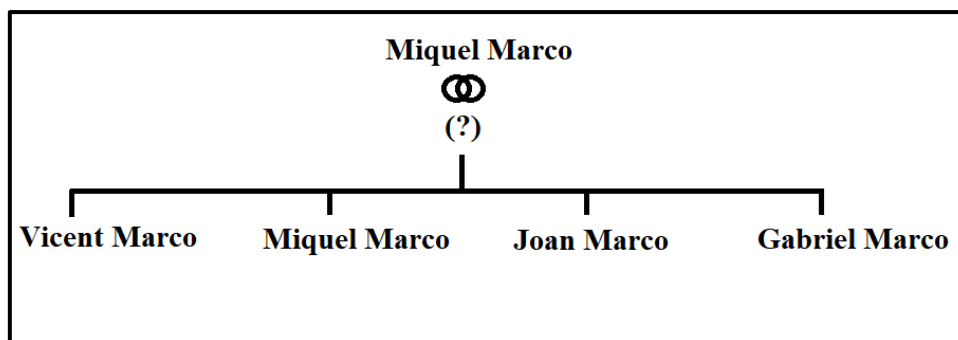
L'oficial se n'adonà aviat que Frigola estava dient-li mitges veritats i decidí apretar-lo. De primeres, l'artesà explicà que compaginava les tasques de llaurador amb les manufactureres, atés que emprava el torn de la viuda de Sanç, un parell de dies a la setmana, per a tòrcer la fibra que li cedien alguns amics i coneguts, les petites quantitats que comprava i la seua pròpia. En eixe ordre de coses, reconegué que, el 1567, n'havia pres 6 o 7 lliures a Sueca, de la vídua de Matoses i més de setanta del seu conveí Avellà. No obstant això, ometé deliberadament o inconscient les que havia adquirit de Madramany i de sa mare. Tota plegada, l'havia revenuda a un toledà i a l'alzireny Pere Velasco.³⁴⁷⁹ El 1568, declarà haver-li'n comprat a Madramany 40 lliures i altres catorze

³⁴⁷⁷ Esteve Sentamans havia estat encausat el 1563, juntament amb els carletins Joan Baptiste i Francesc Hervàs per contraban de seda. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat: *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*.

³⁴⁷⁸ Joan Baptiste Bisso era un ciutadà de València dedicat al comerç, especialment al de seda. Estava casat amb l'algemesinenca Àngela Figueres, de mode que tenia bon acolliment a Algemesí i també a Guadassuar; on acostumava a adquirir matèria primera que en acabant portava a vendre al Cap i Casal. Veg. *l'arbre genealògic dels Bisso d'Algemesí i València*. Veg. també, SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 253. Vivia on actualment s'ubica la Casa Consistorial d'Algemesí. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., p. 21*.

³⁴⁷⁹ Pere Velasco era un dels partidaris dels Valero a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira. En feia la part dels Valero, Vendrell i Traucador. Veg. *l'arbre genealògic dels Velasco d'Alzira*. Pere Velasco també ostentà nombrosos càrrecs del Consell. Veg. l'annex 1: *El Consell de la vila d'Alzira*. A més, i per

a diverses persones de Guadassuar, tota la qual restava sense vendre. Per acabar, negà haver fet tractes amb els Marco i els Cardona de l'Alcúdia. Bastaren, però, un parell de interpel·lacions i una amonestació verbal perquè revelara que n'havia despatxades a Joan Marco 30 o 40 lliures de torçada en trames fines, a 45 sous.³⁴⁸⁰

Arbre genealògic dels Marco de l'Alcúdia

L'endemà, 3 de setembre, hi acudiren els dos Pere Cardona, el major i el menor, Antoni i Onofre Cardona, i l'hostaler Jaume Cardona.³⁴⁸¹ Des de les darreries de juliol, les autoritats estaven al corrent de la flagrant juntura de Joan Marco amb un dels fills del poderós ciutadà alzireny Francesc Joan Pujalt, i calia perquirir si també hi havia fet cap a terres castellanes.³⁴⁸² En eixa direcció, convé assenyalar que tots manifestaren conèixer

si fóra poc, hi va estar un destacat arrendatari del dret de peatge d'Alzira i del seu terme general, període en què va executar a alguns milanesos que extreien seda de la Ribera del Xúquer sense pagar el dret de peatge. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 469, s. f.; No obstant això Pere Velasco també es trobava entre els qui compraven i venien seda i llavor de cucs a la vila d'Alzira. Heus ací un cas, però també en documentem un altre en l'acusació de Joan Cucaló, mercader de Xàtiva, que el 1563 comprà seda i llavor de cucs de Pere Velasco. Entre els destinataris trobem mercaders catalans com ara Pere Cervera de Barcelona, i italians o milanesos com Jacint Nucio. El milanès adquirí 9.000 o 10.000 unces de llavor. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 472, s. f. Sobre l'exportació de llavor de cuc al nord d'Itàlia, veg. DOMINGO BORRÀS, J. A. *Terra i treballs. L'agricultura...*, op. cit., p. 114; MUÑOZ NAVARRO, D., "Las dinámicas de cooperación...", op. cit., pp. 113-132.

³⁴⁸⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

³⁴⁸¹ Jaume Cardona va exercir com a hostaler a l'Alcúdia fins a 1574. Pel que sembla fins al seu hostal hi van arribar rumors de la identitat de l'home que havia agredit la seua senyora, Àngela de Montagut, a les portes del monestir de Sant Doménec de la ciutat de València. Per eixa raó hagué de ser guiat fins una altra població on ningú no el reconeguera. ARV. *Reial Cancelleria* 1335, f. 39r. Veg. també l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³⁴⁸² Francesc Joan Pujalt era ciutadà, advocat fiscal i familiar del Sant Ofici. També estava immiscit en els bàndols de la vila d'Alzira, on en feia la part dels Valero, tal com es pot constatar, a tall d'exemple, a partir de l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira. El 1560 havia estat enxampat per contraban de seda. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*

molt bé Agustí Pujalt i Joan Marco, el germà de Miquel i Vicent. Antoni Cardona en referí, fins i tot, les dedicacions, tot eludint les referències al contraban. Al seu parer, tots tres devien ser considerats llauradors. Ara bé, Miquel i Vicent alternaven aquestes tasques amb les del torçut de seda, mentre que Joan havia optat per la tragineria i el comerç de quadrúpedes. No content, hi afegí que feia cosa de dos anys n'havia dut una bona quantitat de Castella.

En allò tocant a la treta de fibra, cap dels Cardona s'atreví a incriminar-los; bé per sincer desconeixement o bé per por que arribara el dia en què es canviaren les tornes. No d'altra manera s'entén que els testimonis no hi estigueren al corrent del viatge a la ciutat del Tajo, ni de l'extraordinària adquisició de matèria primera. Fins i tot, l'hostaler Jaume Cardona es desentengué.³⁴⁸³ Únicament Onofre afirmà saber que l'alcudià havia trepitjat aquell estiu el solar castellà. El torcedor s'havia assabentat d'això i del fet que havia cosa d'una o dues setmanes que Miquel Marco n'havia comprat a l'algemesinenc Mateu Soler. Pel que semblava, tothom l'havia vist tornar del llogaret de la contribució alzirenya amb una saca plena de seda.³⁴⁸⁴ A eixes altures, nogensmenys, les autoritats ja s'hi havien menjat la partida: Joan Marco no era més que el nou testafarro dels negocis il·lícits dels seus germans. Tant era així que tal vegada no trigarien a comprovar-ho.

Com de costum, la Batllia General havia de comissionar un oficial i un notari per tal citar a declarar l'encausat i realitzar la pertinent anotació dels béns mobles de la llar. Emperò, aquesta vegada volgueren anar més enllà: caçar-lo *in fraganti*. A tal efecte, la nit del dimecres 8 de setembre, l'alguatzir i comissari Joan Sibor, reuní el notari Joan Baptista Costa i els verguers Miquel Joan Blasco i Antoni Serra i abandonaren de la ciutat de València. Eren vora les quatre de la matinada del dijous quan abastaren els dominis dels Montagut. Entraren pel portal i es dirigiren al domicili de Joan Marco. Seguidament, Sibor ordenà rodejar l'immoble a fi i efecte d'evitar qualsevol fuga. Apostà a Serra en un dels cantons de les esquenes de l'edifici i a Blasco, a l'altre; perquè els escortaren. L'escrivà i l'agutzil romangueren davant.

op. cit., pp. 125-130 i 139-153; —, “Els Pujalt d'Alzira. De...”, *op. cit.*, pp. 146-158. Sobre la seua acusació per contraban, veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*. Sobre l'acusació d'Agustí Pujalt, veg. 1568: *Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia*.

³⁴⁸³ Jaume Cardona digué que la major part de l'any vivia a València, més que no a l'Alcúdia, pels molts plets que portava davant els tribunals valencians. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

³⁴⁸⁴ Mateu Soler era un acabalat mercader d'Algemesi. Després de la concessió del privilegi d'universitat el seu germà Pere Soler esdevingué batlle d'Algemesi per privilegi emanat per Felip II al palau de El Pardo, el 20 de setembre de 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r. Veg. l'arbre genealògic dels Soler d'Algemesi.

Llavors, l'agent agafà l'anella i picà a la porta. Des de dins, s'escoltà la veu d'un home, la qual cabia esperar que fóra la de Marco: «Qui stà-hí?». «Ací stà!», es limità a respondre Sibor. Allò degué desconcertar l'habitant de la casa: «Qui sou? Com vos diheu?». «Joan me dihuen!», contestà novament l'oficial. Des de l'interior tornaren a preguntar: «De hon sou? Sou de la Alcúdia?». Seguint-li el joc, l'algutzir digué: «Sí. De ací sóc, de la Alcúdia». En compte d'obrir, hi exclamà: «Si puge dalt a les finestres, yo us arrujaré de ahí!» i hi mamprengué a blasfemar inclús de Déu. Un poc ja cansat de jugar, Sibor emeté l'ordre: «Hobriu al rey!». Dedins degueren quedar espaordits, perquè s'hi algú ordenà: «Lo rey! Deçau-me exa scopeta!». Estranyat, el comissari apostrofà: «Què vol dir scopeta? Hobriu al rey!», mentre colpejava la fusta. Escoltà molt de soroll i que algú xisclà: «No y à rey! Dau-me exa scopeta!». Notablement enfadat, Sibor alçà el to: «Posau-vos en necessitat? Endeçau ací exa scopeta! Hobriu al rey!». ³⁴⁸⁵

Joan Baptista Costa anà a buscar el justícia, per tal d'evitar un escàndol major. Demanà a Blasco que cobrira el seu flanc, però l'algutzil li ordenà tornar a la seua anterior posició. En l'entretant, Joan Marco es dirigí a la part de darrere de la casa. Va traure el cap per una finestra que donava al corral. Va endevinar la silueta del verguer en la foscor i demanà: «Qui sou?». Blasco respongué: «Lo rey!». Marco se'n retirà cridant: «Portau lo rey de la terra, que ací no coneixen altre rey!». A continuació, intentà fugir per l'altre lateral. S'ajudà de mans i peus per elevar-se per sobre de la porxada i la paret, tot amb la intenció d'escapar-se per un morerar. I lladoncs es trobà amb Serra, l'altre verguer. Sibor abandonà momentàniament la seua posició i s'hi acostà. «Qu'és açò, Joan Marco? Voleu vos posar en necessitat cada dia? Diheu que voleu presentar y ara heus voleu posar en necessitat de prendre escopeta per mi?». «No sabeu que us teniu anar a presentar a València?». El llaurador assentí i hi afegí: «Senyor, vinga a la porta perquè no l'havia conegut. Però ara que·l conech, hobriré».

L'agent s'encaminà a la porta principal, tot ordenant a Serra: «Guardau-nos aquí a la porta del corral». Quan l'alcudià obrí, Sibor entrà llançat a l'interior. D'un colp d'ull distingí quatre hòmens: un d'ells portava una arma de foc i l'encanonà d'immediat, Marco empunyava l'espasa, de la mateixa manera que els altres dos individus, que les tenien tretes i ben altes. El desconegut de l'escopeta el comminà a deixar-los fugir: «*Déxenos pasar, si no mire que le mataré!*». Sibor s'agafà fort, els bloquejà l'eixida i cridà: «Ajuda al rey!». Blasco corregué fins a l'accés principal. Serra rodà primer per darrere i hi arribà

³⁴⁸⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

a la façana de davant. Trobaren el comissari al llindar amb un arcabús encarat als pits. El portador de l'arma bagolava repetidament: «*Háganos lugar, si no le mataré!*» i «*Déxenme pasar, si no ase que le mate!*».

Tan prompte com l'alguzir els deixà eixir, Blasco s'abraçà a Joan Marco, que portava l'arma a manera de mandret per coltellejar, i l'obligà a la força i a colps a tornar a ingressar en l'habitatge. Un altre alcudià que hi havia acudit a l'avalot, desembeinà l'espasa, raó per la qual Sibor hagué de desistir en la persecució dels altres tres subjectes: el de l'arma de foc que parlava castellà i els dos que duïen espases. Molta gent s'abocà al carrer o a les finestres en oir els crits. La muller de Marco també es feu a la via pública. Tot seguit, Antoni Serra i Joan Sibor van auxiliar Blasco; el van defendre i li ajudaren a retindre i desarmar l'alcudià. Al remat, desistí i entregà l'espasa. L'arrestaren i esperaren que regressara l'escrivà.

Joan Baptista Costa havia hagut de despertar el justícia de l'Alcúdia i esperar que es vestira. Així les coses, quan retornà al domicili de Marco, trobà que el comissari ja hi havia entrat i l'havia reduït. Seguidament, es disposà a rebre sagrament i homenatge i acte de alliberament amb fermances. A canvi, Joan Marco s'hauria de presentar davant el batlle general, a hora de cort, el dilluns següent; sots pena de 1.000 ducats. Per acabar, Joan Sibor volgué reconéixer tot l'immoble a fi i efecte de confirmar les seues sospites. A l'estable encontrà, entre altres cavalcadures, un matxo castany obscur. Ni rastre de la seda. El quadrúpede resultà ser de l'home que parlava castellà, el qual havia amenaçat els agents. Llavors, l'agutzil ordenà a Marco: «Puix és la cavalcadura de l'home que m'ha posat la scopeta als pits, no la y doneu fins tant yo us ho diga y teniu-la ací en comanda». L'alcudià s'hi comprometé a obeir.

En passar per l'hostal, observaren que estava obert. De resultes, Sibor decidí tornar en enre i encomanar-la-hi. No obstant això, en abastar de nou la llar de Marco, el matxo ja no hi era: «Val Déu! Qui les se n'avia de portar, sinó son amo?». L'escandalosa arrogància de l'alcudià i de la seua esposa enfurí l'oficial, que els cominà a escollir una de les opcions: fer que el propietari del quadrúpede es presentara a València, entregar-los l'animal o bé pagar 50 lliures de composició. Marco ho pareixia tindre clar: «Encara que hagués (de) pagar dita cavalcadura, lo amo no pareixeria». S'estimava haver d'abonar la penalització.³⁴⁸⁶

³⁴⁸⁶ *Ibíd.*

El dimarts, 14 de setembre, Joan Marco es personà a la Batllia General. De primeres, el riberenc es definí com a llaurador. Això no obstà perquè reconeguera la seua dedicació com a tractant de solípedes, ço és, els assidus viatges a la corona de Castella— a Salamanca—per tal d’adquirir matxos i mulats, els quals venia després al regne de València. Volia fer creure que tal havia estat la base de les seues transaccions els anys 1566 i 1567. A continuació, confessà haver comprat fiades una trentena llarga de lliures de seda al guadassuarenc Antoni Frigola, a 45 o 46 sous. Ometé deliberadament, nogensmenys, la partida que li havia despatxat l’algemesinenc Mateu Soler. A renglò seguit, introduí amb argúcia en la seua declaració la que hauria de ser la seua quartada: un captiu i una captiva negres que li havien dut de la ciutat de Lisboa. Segons explicà l’alcudià, l’esclau era per a d’ell i l’esclava per al seu germà, Miquel.

Pel que sembla, havia confiat el negoci a dos vells coneguts: els mercaders almansenys Miquel Joan Ciurana i Pere Sanches. Els hi havia avançat, fins i tot, els diners. Emperò no se n’acabava de refiar. Temia que li la jugaren, que hom els hi oferira una bona suma i accediren a vendre’ls. Per eixa raó, segons adduí, s’havia personat a Toledo aquell mateix estiu. En efecte, la millor manera d’evitar sorpreses consistia a eixir-los a l’encontre. Car, tornant de la capital portuguesa, necessàriament havien de passar per la ciutat del Tajo. Ara bé, quan hi arribà, s’assabentà que Ciurana i Sanches feia tres o quatre jornades que hi havien marxat i anaven de camí a Almansa. Tanmateix, es veié constret a romandre-hi, perquè va entendre que el príncep Carles d’Habsburg havia faltat.³⁴⁸⁷ No debades, la que fóra ciutat Imperial preparava les seues exèquies amb grans ornaments funeraris i cadafals.³⁴⁸⁸

D’acord amb el relat de Marco, l’excessiva demora de la solemnització barrejada amb la pressa per arreplegar els dos esclaus, el convidaren a abandonar la urbs castellana sense haver-hi participat. Fet i fet, es dirigí dret a Almansa, on retirà el negre; atés que el seu germà ja havia enviat recollir la negra i l’havia feta dur a l’Alcúdia. A continuació, hàbilment retrotragué de nou el seu discurs a la ciutat de Toledo. Convenia aclarir el seu pas per l’hostal dels Valencians.

Així les coses, explicà que hi coneixia un mercader, anomenat Blai de Castro, que acostumava a comprar seda al regne de València. Nogensmenys, en aquella ocasió, va

³⁴⁸⁷ BRUQUETAS DE CASTRO, F., LOBO CABRERA, M., *Don Carlos: príncipe de..., op. cit.*, pp. 357-378 i 385-387; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M., *Felipe II y su..., op. cit.*, pp. 395-425; LÓPEZ DE HOYOS, J., *Relación de la muerte..., op. cit.*; MORENO ESPINOSA, G., *Don Carlos: el príncipe..., op. cit.*, pp. 176-187.

³⁴⁸⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

optar per allotjar-se a un dels quatre o cinc hostals que hi havia a la pujada de Zocodover, prop del monestir de Santa Fe. En l'espai de tres o quatre jornades que hi va estar estatjat, hi va coincidir, primer, amb un home castellà d'Alcalà de Xúquer o d'Almansa que menava molta suma de matèria primera per a vendre. Van dormir dos o tres de nits en la mateixa cambra. En acabant, hi aplegà el seu paísà Bernat Cardona, motiu pel qual durant un parell de dies posaren i menjaren tots junts.

Posats a fabricar relats i quartades, calia també desmuntar qualssevol dels indicis de culpabilitat que es cernien sobre Cardona. A eixe efecte, argüí que l'alcudià no portava ninguna mercaderia quan arribà a la ciutat del Tajo, sinó sols una carra buida. Seguidament, traçà un succint perfil socioeconòmic del seu conveí, que ben mirat no havia de caure molt lluny de la realitat. Tractà Bernat Cardona d'home pobre i amb pocs mitjans, «perquè si necessita huna mula no la-y pot comprar sense que no li fasen fermança». ³⁴⁸⁹ Basta aguditzar una mica l'ingeni i ser un poc perspicaç per entendre que ambdós, tant Cardona com Marco, eren els testaferrós dels seus respectius germans: Onofre i Pere Cardona i Miquel i Vicent Marco. ³⁴⁹⁰

Finalment, era menester posar en clar l'eixida de la metròpoli castellana. D'acord amb la versió de Marco, ell i Bernat Cardona hi havien regressat plegats amb el carro fins a La Roda o San Clemente. En eixe punt havien hagut de separar els seus camins. Cardona continuà en direcció a l'Alcúdia—cal pensar que per Requena—i Marco avançà cap a Albacete i abastà la vila d'Almansa. De semblant manera, Marco declarà que, en el viatge de tornada, no duïen productes d'importància, sinó un poc de gerga per a fer mantes per a les atzembles i un jou per a llaurar. Entregà 6 reals al carreter en agraïment pel servici que li havia fet.

L'assumpte transcendental, però, raïa en l'elucidació de la identitat del castellà que, la matinada del 9 de setembre, havia encanonat amb l'escopeta el comissari Sibor. Era Joan Peres, un dels dos requenencs amb qui havia sigut vist a l'hostal del Valencià de Toledo, però l'alcudià simulà que no el coneixia gaire. Això no obstant, afegí una dada força interessant: aquell home acostumava a formar part de les quadrilles de Jaume de

³⁴⁸⁹ *Ibidem*. La valoració dels mobles de la llar de Bernat Cardona no passaren de 10 lliures en les dues inscripcions de béns practicades en els anys 1566 i 1567. Veg. els procediments per frau i contraban de seda contra els Cardona: 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia* i 1567: *Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa*.

³⁴⁹⁰ Veg. els procediments per frau i contraban de seda contra els Cardona i els Marco: 1560: *Miquel Marco i Beatriu, vidua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia*; 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar*; 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*; 1567: *Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa*.

Malferit i del bel·licós Galceran de Castellví, el jove senyor de la veïna baronia de Carlet.³⁴⁹¹ Heus ací, una vegada més les palmàries connexions entre el contraban i el bandidatge. A continuació, Marco al·legà que Jaume Cardona, l'hostaler, li havia pregat que l'acollira, juntament amb la seua cavalcadura, per aquella vegada i no s'hi havia pogut negar. En acabant, Bernat Cardona l'havia dut aquella nit a la seua llar.

Sens dubte, els arguments esgrimits resultaven francament versemblants, però les autoritats sospitaven que en tot allò hi havia gat amagat. Els quedava una tasca costosa per davant si volien desemascarar a Joan Marco i als seus germans. Calia anar pas a pas. Almenys tenien pres l'alcudià i l'havien obligat a jurar que no coneixia a cap Joan Peres de Requena, ni menys que aquell haguera sigut acollit abans als dominis dels Montagut per Miquel Marco. A més, de retop havien relacionat el castellà amb el fill de Francesc de Castellví i amb el senyor d'Aielo, Jaume de Malferit. Si més no, valia com a començament.³⁴⁹²

L'endemà, 15 de setembre, l'agent perquisidor prosseguí l'interrogatori. Abans de començar, Marco volgué rectificar un parell de coses de la confessió precedent: minúcies sense importància. Persistí en allò essencial, com ara que no sabia qui era Joan Peres, que no havia portat seda per a vendre a la ciutat de Toledo, sinó que tota era del castellà amb qui havia coincidit a l'hostal del Valencià. Així les coses, l'oficial decidí incidir en l'esclariment de l'assumpte dels esclaus. A eixe respecte, Joan Marco relatà que havia aplegat a l'Alcúdia entre els 5 i el 6 d'agost, amb el negre. La negra havia sigut remesa a la llar del seu germà unes quantes jornades abans. Havia accedit al Regne pel port d'Almansa. L'havia acompanyat Miquel Joan Ciurana, el qual li deixà en aqueixa ocasió un matxo de color roig, perquè no anara a peu. Després havien seguit el camí de Bolbait. En arribar-hi s'aturaren per tal de comprar pa. Reiniciaren la marxa fins a Sumacàrcer, creuaren la barca i dretament s'encaminaren a l'Alcúdia. Manifestà el captiu a la taula del General, acordà amb el taulatger fer diligències més tard i s'hi acomiadà.

Tal com cabia esperar, allò no va aconseguir incomodar el vassall dels Montagut, de manera que el funcionari de la Batllia es decidí a elevar un xic el nivell i atacar pel

³⁴⁹¹ Veg. al capítol tocant a *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*, l'epígraf tocant a *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, op. cit., p. 53. Actualment estem treballant, juntament amb l'amic Ferran Castelló, en la transcripció d'un procés judicial contra Jaume de Malferit per acolliment de bandolers a Aielo de Malferit. Coses del destí, quan les autoritats regnícules es van decidir a setiar Aielo de Malferit i detindre Jaume de Malferit i el seu germà, entre els qui s'allotjaven al seu castell hi havia Jordi de Castellví i López de Mendoza, germà de Galceran de Castellví.

³⁴⁹² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

flanc de Tous, de Bernat Cardona i d'Agustí Pujalt. No debades, tenien noves que, aquell estiu, el fill de l'alzireny Francesc Joan Pujalt hi havia extret fibra sèrica juntament amb cinc o sis alcudians. Inclús hi havia qui apuntava amb el dit a Joan Marco i a Bernat Cardona. Per consegüent, a la Batllia General s'oloraven que aquella seda havia estat una de les partides que havien fet cap a Requena al coll de bèsties i finalment havien estat venudes a la ciutat de Toledo.³⁴⁹³ La resposta, aquesta vegada, també fou contundent. Negà haver estat mai a la baronia de Tous amb Cardona. De fet, ho reforçà, no l'havia trepitjada des de feia una dècada, quan hi anà per adquirir un mul.

De colp i volta, l'agent feu un tomb en la perquisició i ordenà a l'alcudià que referira el que havia ocorregut la matinada del 9 de setembre. Marco mamprengué dient que quan arribaren els oficials a sa casa, dins hi havia quatre hòmens: Bernat Cardona, el castellà, un criat seu anomenat Francesc i ell mateix. També estava la seua esposa. Sibor picà a la porta, però no s'hi identificà com a comissari ni algutzir, sinó que proferia respostes ambigües: «Jo», «Joan». Al remat, va guaitar per una porxada i parlà amb agutzil i li obrí la porta.

Acte seguit, desmentí que tinguera l'espasa desembeinada i que haguera mirat d'agredir els guàrdies, sinó que es va deixar detindre pacíficament i sense forcejar. D'acord amb la seua versió dels fets, tampoc va veure que el seu hoste féra ús d'un arcabús, ni que amenaçara ningú. De semblant manera, refusà haver exclamat: «No hi ha rey!». Contràriament a això, assegurà haver cridat: «A tal hora no ve lo rey!». A continuació, afegí que no va escoltar que Sibor demanara ajuda en nom del rei, almenys fins que ell i el verguer eixiren al carrer abraçats—cosa que entra en contradicció amb un arrest tranquil—i el missatge de l'Alcúdia li aconsellà: «*Dexad* la spasa, Marco».³⁴⁹⁴

Fora com fora, argüí l'alcudià, la resistència no degué ser gaire greu ni tibant, atés que Joan Sibor no considerà haver d'endur-se'l pres a les càrcers de València, sinó que el lliurà amb fermances. No ho feu ni tan sols en regressar i observar que la cavalcadura del castellà ja no estava a l'establia. Car, adduí amb un poc de xanxa que no li havia prohibit que l'amo s'emportara l'animal de la seua llar. El que li havia manat fou que no eixira mentrimentres no s'hi presentara el propietari. Per eixa raó l'entregà tan prompte com tornà a prendre-la.

³⁴⁹³ Sobre l'acusació d'Agustí Pujalt, veg. 1568: *Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia*.

³⁴⁹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

El dijous 16 de setembre, per tercer dia consecutiu, prosseguí l'interrogatori. Fou el més curt. Joan Marco es cenyí a afirmar que la seua única ocupació era la de llaurador, puix que no tenia ni havia tingut mai torn de tòrcer seda. Reconeugué que, certament, a l'Alcúdia els hi havia i en abundància: els dels seus germans Vicent i Miquel Marco, el d'Onofre Cardona, el de Damià Marqués, el de Joan Rodrigo, gendre de Marqués; els de Joan Baptista Jornet i el de Pere Cardona, germà d'Onofre. Basta amb fer una ullada als que hi havia un any abans, per adonar-se'n de les novetats. Si més no, el de Joan Rodrigo³⁴⁹⁵ i el de Pere Cardona no van ser revisats el 1567.³⁴⁹⁶ Però hi havia més novacions. D'acord amb el testimoniatge de Marco, el seu germà Miquel no tenia el torn a l'immoble on vivia. Per tant, una de dos, o l'havia canviat d'ubicació o bé en posseïa un parell.³⁴⁹⁷

Les autoritats no dubtaven sobre les ocupacions habituals de l'alcudià. Tanmateix, s'oloraven que Joan Marco també estava ficat en els negocis il·lícits dels seus germans. Així les coses, el comminaren a testificar que no havia donat jamai fibra a cap dels torcedors de l'Alcúdia. Hagué, però de fer una excepció: les vora 80 lliures que havia adquirit del guassuarenc Antoni Frigola, les quals Vicent Marco havia tramés suposadament a València a l'obrador d'un tal Tarragó. Aquell mateix jorn, Miquel Marco hi comparegué davant el batlle general i enantà una suplicació perquè Joan fóra excarcerat de la presó comuna i traslladat i arrestat a una casa de la ciutat de València, sots pena de 2.000 lliures. La raó: els contagis i els problemes de salut que hi havia als concorreguts calabossos municipals.

El dilluns següent, Andreu Honorat Pineda, com a procurador patrimonial, procedí a realitzar la primera acusació formal contra Joan Marco, Bernat Cardona i Joan Peres. És a saber, els atribuí els delictes d'haver extret del Regne, en companyia, nou fardells de seda torçada—entre la qual n'hi havia una arrova en madeixa—i haver-los venuts públicament a la ciutat de Toledo; a l'hostal del Valencià. Poc més tard, Marco va nomenar procurador el notari Gaspar Llopis i, el 6 d'octubre, va presentar una escriptura

³⁴⁹⁵ Joan Rodrigo va estar encausat per ocultació de fibra de seda. Veg. *1571: Joan Rodrigo de l'Alcúdia*, contingut a l'apartat dels riberencs a la ciutat de València.

³⁴⁹⁶ Hi ha dues possibilitats: o bé no van estar revisats tots el 1567 o bé dos havien canviat de propietari en el curt espai de temps d'un any. També cap la possibilitat que erraren el nom d'un dels torns dels Cardona, ço és, que en compte de Miquel Cardona fora Pere Cardona. Veg. els procediments per frau i contraban de seda contra els Cardona i els Marco: *1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*; *1566: Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*. Malgrat tot hi devia haver alguna persona amb eixe nom a l'Alcúdia, atès que el 32 d'agost de 1579, es va manar traslladar un tal Miquel Cardona de l'Alcúdia, de les presons de Carlet a les de València. ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 331.

³⁴⁹⁷ Cf. aquest testimoniatge, la inscripció de béns de la casa de Miquel Marco i la visura i revisió dels torns per un expert el 1567. Veg. *1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

de defensa amb una quarantena de capítols, en què tractà de demostrar la seua innocència i el poc de fonament de la causa.

En termes generals, Marco no va moure gens ni mica les bases del seu posicionament. D'entrada, negà rotundament que haguera tingut nou farcells de seda venedors a Toledo l'estiu de 1568. Ni llavors ni mai, atés que era persona de poc de patrimoni, incapaç de prendre sumes tan grosses,³⁴⁹⁸ ni menys acostumada a comprar-ne. En eixe sentit, més enllà de les seues tasques com a llaurador, l'alcudià reconegué que negociava esporàdicament amb matxos i mules a Salamanca. De fet, feia poc de temps ell i el seu germà Gabriel Marco³⁴⁹⁹ havien hagut d'emprar 4.000 reals a Bernat Bonanat³⁵⁰⁰ per anar-hi a per atzembles.

A continuació explicà que el viatge a la ciutat del Tajo, durant el mes de juliol, havia obeït a altres raons, que res tenien a veure amb el trasteig de seda. L'abril o el maig anterior havia concertat l'adquisició a Lisboa d'un negre i una negra amb el comerciants almansenys Miquel Joan Ciurana i Pere Sanches. A tal efecte, els n'avançà el preu: 2.200 reals. Previsiblement, havien d'arribar a l'Alcúdia per la festivitat de Sant Joan Baptista. Com que, contràriament al que s'havia estipulat, encara no n'hi havia notícies, Marco es decidí a eixir-los al davant. El 7 o el 8 juliol s'encaminà tot sol a terres castellanès, esperant trobar-los o haver noves en el trajecte. En accedir a Toledo feu diligències per assabentar-se si havien passat. L'hostaler de la posada del Valencià, li manifestà que feia obra de tres o quatre jorns que hi havien partit rumb a Almansa i que havien vestit els dos captius que portaven amb ells.

De continent, quan Marco estava prest per a deixar la ciutat del Tajo, va aplegar la mala nova de la defunció del príncep, Carles d'Habsburg, i va decidir romandre-hi; veient les exèquies i solemnitats que s'hi preparaven. S'hi va detindre quatre o cinc dies. Durant aquell temps, va coincidir a l'allotjament amb un castellà d'Alcalà de Xúquer o d'Almansa que venia molta suma de seda i després amb el seu conveí Bernat Cardona. Nogensmenys, com que trigaven més del que esperava, es va determinar a marxar-hi i fer cap a Almansa. Aprofità que Cardona regressava amb una carra i s'hi sumà. Compartiren

³⁴⁹⁸ Desconeguem el patrimoni i terres que devia tindre Joan Marco a l'Alcúdia, a excepció feta de la casa. Ara bé, com solia ocórrer moltes vegades, els vassalls dels Montagut i dels Castellví acostumaven a adquirir terres i béns en el reialenc de la vila d'Alzira. No debades, la irrigació era més bona i abundant al terme alzireny que no a les seues poblacions d'origen, atés que prenien aigua a la Sèquia Reial d'Alzira.

³⁴⁹⁹ Gabriel Marco va estar encausat per contraban de seda i llavor de cuc el 1577. Veg. *1577: Andreu Torrella, Gabriel Marco i Tomàs Marqués de l'Alcúdia*.

³⁵⁰⁰ Els Bonanat devien ser una de les famílies més poderoses i més ben posicionades de l'Alcúdia. El 1585 tenien plantades 1961 moreres, cosa que els situava en segona posició, únicament per darrere dels Marqués. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60.

camí fins a la vila de La Roda, des d'on prosseguí a peu fins Almansa. Prengué el seu esclau i s'encaminà a l'Alcúdia. Per acabar, en allò tocant a les deposicions de Pròsper Sabata i Pere Salou, argüí que no els coneixia de res i va pretendre desmerèixer i invalidar el seu testimoniatge, perquè eren servidors de Miquel Jeroni Aliaga, arrendatari dels drets de peatge i quema.³⁵⁰¹

Malgrat tot, Andreu Honorat Pineda estava decidit a desemascarar els germans Marco. Talment fou així, que resseguí el rastre del requenenc amb qui Joan Marco havia compartit cambra a l'hostal del Valencià. I el trobà. Responia al cognom de Gomes, no Peres. El seu ofici era el de velluter i feia cosa d'una setmana que s'havia instal·lat a la ciutat de València. Habitava a la posada de la Campana, situada a la placeta de Palomar.³⁵⁰² El 17 d'octubre hi comparegué davant de l'assessor del batlle general. Tan prompte com Gomes s'assabentà de quina guisa anava l'interrogatori es feu el despistat. Al·legà, que no havia molt de temps—un mes o mes i mig—havia estat a la vila de Cullera, a visitar un amic; un tal Joan Garcia. Entrà a la població de nit i hi eixí de nit, sense aturar-se a dormir en cap lloc, lladoncs encara habitava a Requena.

Sobre la seua estada a Toledo, relatà que cinc o sis mesos enrere hi havia anat cercant feina de teixidor. Hi va estar unes quantes jornades provant a treballar a la llar de diversos velluters i hi tornà a Requena. Mentre hi estigué s'hi albergà a l'hostal Nou, junt al prostíbul del raval.³⁵⁰³ Allà hi havia moltes persones i no es va curar del que feien els altres. De qualssevol de les maneres, exposà, que si per alguna cosa tenia la consciència tranquil·la era que no hi havia portat seda ni mai havia hagut diners com per comprar-ne. Així mateix, negà conèixer Bernat Cardona i Miquel i Joan Marco, ni menys haver estat a l'Alcúdia o haver-se anomenat Joan Peres; encara que, certament, els seus orígens estaven a la vila de Requena.

Unes quantes jornades més tard, el 20 d'octubre, Gomes fou conduït de nou davant l'agent perquisidor. Va estar el mateix Joan Sibor el qui l'hi traslladà des de la presó. La sessió fou dilatada i intensa. En primer lloc, el castellà digué ignorar com s'anomenava aquell algtzgir, ni haver-lo vist en sa vida. De semblant manera, tornà a desmentir que la

³⁵⁰¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

³⁵⁰² Actualment la plaça ha desaparegut i s'ha integrat en el carrer perpendicular, però continua estant el nom del carrer en la toponímia urbana de la ciutat de València. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. II, pp. 855-857; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, p. 369.

³⁵⁰³ Sobre el prostíbul de Toledo, veg. JIMÉNEZ MONTESERÍN, M., *Sexo y bien común...*, op. cit., pp. 53-68; LÓPEZ DE AYALA Y ÁLVAREZ DE TOLEDO, J., *Toledo en el siglo...*, op. cit., pp. 119 i 199; MENJOT, D., "Prostitutas y rufianes en...", op. cit., pp. 189-204; MOREL D'ALEUX, A., "Recogimientos y cofradías del...", op. cit., pp. 115, 123 i 131-132; VIZUETE MENDOZA, J. C., "Mancebía y casas de...", op. cit., pp. 489-504.

matinada del 9 de setembre es trobara present als dominis dels Montagut, ni que hi haguera jugat a naips a la llar de Joan i Miquel Marco. Per tant, resultava inversemblant que fóra ell el qui amenaçà de mort l'oficial, tot encarant-li un arcabús als pits. Malauradament, a l'altre costat de la taula, Sibor no compartia l'opinió del requenenc. Tenint en compte l'estatura, la postura i la fesomia de la seua cara, l'oficial s'atreví a afirmar que hi havien encertat l'home.

L'acarament continuà, seguidament, amb Francesc Villalba, traginer d'Aninyò. Pel que pareix, aquell estiu, Marco o Cardona li havien prestat 40 reals castellans a Toledo, mentre estaven a l'hostal dels Valencians. A finals de juliol, l'aragonés havia acudit amb un carro a la ciutat del Tajo, hi havia carregat formatges, hi havia contret el petit deute i havia partit envers Madrid. En regressar-hi, com que Gomes encara romania a l'hostal del Valencià, li reintegrà la quantitat prestada; tal com ho havia acordat amb els alcudians. El requenenc ni ho admeté ni ho contradigué. Simplement assenyalà que no ho recordava. En acabant, l'assessor del batlle general feu passar a Pere Salou i Pròsper Sapata, els quals individualment testimoniarren que aquella persona que se'ls mostrava coincidia amb la que es feia anomenar Joan Peres i estava allotjada cosa de tres mesos abans, juntament amb Cardona i Marco, a la susdita posada de Toledo. El velluter ho rebatí vanament.³⁵⁰⁴

El castell de naips, de sobte, semblà començar a ensorrar-se. El 27 d'octubre, a l'empara dels darrers testimoniatges, Andreu Honorat Pineda feu extensiu l'acusament del setembre anterior a Joan Gomes. Tres jornades més tard, el requenenc hi elevà una queixa, perquè l'havien empresonat injustament i l'havien privat del seu únic mitjà de supervivència: el seu treball. Aprofità també per a constituir procurador el notari Joan Guardiola. El 8 de novembre, Guardiola hi comparegué per tal de notificar que el seu client havia contret una greu malaltia a la càrcer i hi suplicà l'immediat trasllat i arrest a una casa de la ciutat de València, amb fiances. Un parell de dies més tard, el tribunal de la Batllia General en decretà l'eixida de les presons comunes, amb fermances i sots pena de 200 ducats d'or.³⁵⁰⁵

³⁵⁰⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

³⁵⁰⁵ Joan Gomes oferí inicialment per fermances persones relacionades amb el gremi de velluters: Joan Garcia, el Rullo, velluter de València; Miquel Verdejo, mercader i Jeroni Martines, velluter i gendre de Joan Gomes. El 3 de març de 1569, eximí als anteriors i donà noves fermances: mossén Martí Ferrandis, prevere beneficiat de l'església de Sant Nicolau; Josep Eiximeno, guanter, i Maria Anna Peris, muller d'Eiximeno.

L'acusació formal conjunta contra Cardona, Gomes i Marco no es produí fins al 27 de gener de 1569. En ella el procurador patrimonial exposà en una vintena d'ítems els indicis que els incriminaven en l'extracció fraudulenta del regne de València d'aproximadament una tona de seda fina en madeixa. D'entrada, assenyala l'obvietat: a l'Alcúdia, com a la major part dels pobles de la Ribera del Xúquer, la sericicultura era el sector punter i estratègic de l'economia. A eixe respecte, atenent a la identitat dels acusats i de les seues respectives famílies, bé es podia afirmar que no eren ni molt menys subjectes secundaris. Joan Marco posseïa terres abundants plantades de moreres i una casa dotada de molt bons aparells per a la cria dels cucs, patrimoni que permetia situar-lo entre les persones principals dels dominis dels Montagut. De semblant manera, Miquel Marco, germà de Joan, no sols hi detenia un dels torns, sinó que acostumava a comprar i vendre fibra sèrica, la qual travessava sovint les fronteres valencianes de contraban. Per eixa raó, havia estat diverses vegades composat i tenia fama de «sacador públich». Una cosa semblant ocorria amb els Cardona.³⁵⁰⁶

Amb aquests vímets, resultava evident que en Bernat Cardona i Joan Marco es donaven tots els condicionants perquè hagueren esdevingut els testaferros dels seus germans. En altres paraules, no resultava gens estrany que hagueren conduït i despatxat els susdits nou fardells a la ciutat del Tajo. Proves i sospites no en faltaven. Talment fou així, que Andreu Honorat Pineda s'atreví inclús a presumir que Miquel Marco n'havia expedit lletres a corredors de la seua confiança a fi i efecte que maldaren perquè la mercaderia féra bon preu. Concretament, s'havia dirigit a un tal Villareal, a Pere Selva i a Alfons de Madrid, els quals hi solien fer tractes i entraven i eixien habitualment de l'hostal del Valencià; lloc on s'allotjaren en aquella ocasió Cardona, Gomes i Marco.

Finalment, l'oficial tractà de comprometre la versió dels successos aportada pels acusats, en qüestionar els temps. Car, d'acord amb els càlculs i la interpretació de la Batllia General, la notícia de la defunció de l'aleshores príncep d'Astúries i Girona els hi degué sobrevindre no tot just en arribar a Toledo, sinó unes quantes jornades després, *in media res* de la negociació. Això encaixa perfectament amb el desconcert i el signe econòmic depressiu que es seguí a continuació i que precipità un enfonsament general dels preus. No debades, la fatídica nova feu trontollar el mercat. De resultes, davant la

³⁵⁰⁶ Veg. els procediments per frau i contraban de seda contra els Marco i els Cardona: 1560: *Miquel Marco i Beatriu, vídua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia*; 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar*; 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*; 1567: *Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa*.

dificultat de vendre i la devaluació del valor de la seda, Joan Marco i Bernat Cardona van haver de decidir tornar-se'n i encomanar la finalització de la tasca a Joan Gomes.³⁵⁰⁷

Les autoritats van entendre, enmig de la ravata d'entusiasme, que el següent pas en el camí per desarmar els encausats raïa en la reproducció de testimonis, particularment els procedents de Toledo. De fet, tan convençudes estaven d'assestar-los el colp definitiu que no van mesurar els possibles efectes afeblidors d'unes deposicions contràries a l'acusació. I això fou el que va ocórrer. Car reproduir directament els individus que s'havien beneficiat de fraudulència i hi havien protagonitzat semblants transaccions era, si més no, temerari. No per casualitat, l'encobriment havia d'estar la tònica general. En efecte, tant Pere Selva com Alfons de Madrid³⁵⁰⁸ van declarar que coneixien l'alcudià Joan Marco, el qual s'havia aposentat a l'hostal del Valencià de la ciutat del Tajo el juliol de 1568. Van negar, això no obstant, que els haguera entregat lletres ni menys que els hi haguera venut fibra sèrica. El motiu del seu viatge era del tot un altre: buscava uns comerciants almansenys anomenats Miquel Joan Ciurana i Pere Sanches.

Els testimoniatges dels corredors s'acompanyaren pels del matrimoni d'hostalers: Maties Ortís i Regina Geberici.³⁵⁰⁹ Llavors havien deixat Toledo i habitaven a Madrid. Els podríem qualificar d'irrellevants. Marit i muller es cenyiren a explicar que havien regentat aquella pensió i que per allà hi passaven molts valencians i també hi solien acudir corredors i mercaders toledans a fi i efecte de tractar en la compravenda matèria primera. Certament, coneixien a tots els qui s'hostatjaven més que fóra de vista o de cara, però no acostumaven a fixar-se en la licitud o il·licitud dels seus negocis ni en les quantitats i qualitats de les mercaderies amb què tractaven, sinó solament en proporcionar-los un lloc per descansar i tot el que necessitaven per a menjar.

Després del revés, Andreu Honorat Pineda no gosà citar ningú més. Sabedor que la part denunciada es trobava en la corda fluixa, Marco i Cardona redoblaren els seus esforços a l'hora d'aportar testimonis de persones que els foren favorables. En eixe ordre de coses, ordenà prendre testimoni als almansenys Joan Martines Blanco, Francesc i Miquel Galiano, Pere Sanches i als germans Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana;³⁵¹⁰ als

³⁵⁰⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

³⁵⁰⁸ Pere Selva declarà tindre 38 anys, mentre que Alfons de Madrid digué comptar-ne deu més: quarantahuit. Villareal llavors havia faltat i per això no fou citat a declarar.

³⁵⁰⁹ Maties Ortís era natural de la ciutat de València i la seua muller de Viena. Els separaven desset anys. L'hostaler tenia 51 anys, mentre que ella sols en comptava trenta-quatre.

³⁵¹⁰ Joan Martines Blanco havia estat imputat diverses vegades per contraban de seda. El 1569 declarà tindre 54 anys. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, 622, s. f. Fou un de tants mercaders d'origen castellà (d'Almansa) que s'havia instal·lat a la serra d'Énguera, prop de la frontera entre ambdues corones, sabedor

toledans Ferran del Arroyo, Alfons de Madrid, Pere Selva, Baltasar de Peñalosa i al mercader Joan Alvares Ramires,³⁵¹¹ i a un bon grapat d'alcudians: Vicent Amat, Miquel Àngel Hervàs, Tomàs Sastre, Pere Torrella juntament amb Pere Magraner, àlies Vilatjà, el germà de Joan, Vicent Marco; Andreu Vilavella i Jaume i Joan Baptista Jornet.³⁵¹² Tot d'un plegat, no impedí la sentència desfavorable.

dels lucratiu negòcis que hi podia realitzar simplement com a base logística i d'aprovisionament. Els castellans li diuen forments i se'n duïen la seda. Els valencians, com ara Miquel Marco o Francesc Llopis, dipositaven seda i se'n duïen forment. Els successius canvis negociats d'un gènere a l'altre li reportaven no pocs beneficis. Miquel Galiano era regidor d'Almansa i comptava amb 27 anys. En canvi Francesc Galiano hi figura únicament com a veí d'Almansa i en tenia trenta. Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana havien estat perseguits alguna que altra vegada per contraban de seda i forments, juntament amb els Cardona. El 1569, Miquel Joan declarà tindre 40 anys i el seu germà Bernat Joan Ciurana, trenta. Els germans Ciurana eren altres dels mercaders d'origen castellà que usaven per a finalitats fraudulentos el mas que posseïen prop de la frontera i de la serra d'Ènguera; sabedors dels lucratiu negòcis que hi podia realitzar simplement com a base logística i d'aprovisionament. Els castellans li diuen forments i se'n duïen la seda. Els valencians dipositaven seda i se'n duïen forment. Els successius canvis negociats d'un gènere a l'altre els reportaven no pocs beneficis. Veg. 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*; 1567: *Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa*.

³⁵¹¹ Ferran del Arroyo era veí de Toledo i arrendatari de l'alcabala de la seda i la llana el 1569, d'edat de 68 anys. Alfons de Madrid declarà que vivia al carreró de l'església de Sant Tomé de Toledo. Per la seua banda, Pere Selva declarà que vivia a la parròquia de la Magdalena. Veg. RAMÍREZ DE ARELLANO, R., *Las parroquias de Toledo...*, op. cit., pp. 179-194 i 271-281. Baltasar de Peñalosa era un altre veí de Toledo. Va estar arrendatari de l'alcabala de la seda i la llana el 1568, en qualitat de procurador d'Andreu de Peñalosa i era d'edat de 25 anys. Joan Alvares Ramires era un dels tants mercaders de Toledo i tenia 40 anys.

Joan Martines Blanco va ser imputat diverses vegades per contraban de seda. La primera data de l'estiu de 1551, en què fou acusat d'haver extret 3.000 lliures de seda del Regne sense pagar els drets de peatge i quema. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 392, s. f. La segona vegada, fou en l'estiu de 1568. En aquella ocasió, Joan Martines Blanco en comprà a Alzira, 202 lliures i a Xàtiva, 224 lliures més. Havia pagat els drets, això no obstant, a Moixent li van retindre les mercaderies a causa d'un petit deute. Això motivà, presumptament, que els albarans de guia a Castella caducaren i que l'encausaren. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 622, s. f. La darrera vegada fou el 1578. El causant fou don Lluís de Vilanova, senyor de Bicorb, el qual s'encarregà de retindre el mercader a València per evitar que acudira a Xinxilla, on es celebrava el juí per l'herència de Joan Barrionuevo. No debades, el cavaller temia que si Blanco hi acudia la seua esposa, Marianna Barrionuevo, perdria l'herència. Joan Martines Blanco fou un de tants mercaders d'origen castellà (d'Almansa) que s'havia instal·lat a la serra d'Ènguera, prop de la frontera entre ambdues corones, sabedor dels lucratiu negòcis que hi podia realitzar simplement com a base logística i d'aprovisionament. Els castellans li duïen forments i se'n duïen la seda. Els valencians, com ara Miquel Marco o Francesc Llopis, dipositaven seda i se'n duïen forment. Els successius canvis negociats d'un gènere a l'altre li reportaven no pocs beneficis.

³⁵¹² Els Hervàs eren la sisena nissaga amb major nombre de moreres plantades al terme de l'Alcúdia, l'any 1585. En tenien 1.231. Els Torrella, per la seua banda, eren l'onzena nissaga amb major nombre de moreres plantades al terme de l'Alcúdia, l'any 1585. En tenien 1.015. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60. Pere Magraner era el fill de Jaume Magraner, però com que malauradament el seu progenitor havia faltat sent sa mare molt jove i aquesta s'havia tornat a casar amb Joan Vilatjà; algunes persones el coneixien com Pere Vilatjà. Pere Magraner havia estat un dels acompanyants dels germans Cardona en l'extracció de seda fins al mas dels germans Ciurana. Veg. 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia*. Vicent Marco era un dels germans de Joan Marco. Era el posseïdor d'un dels torns de tèxtil seda que hi havia a l'Alcúdia. Havia estat encausat per frau i contraban de seda. Veg. 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar i 1566: Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*. Andreu Vilavella era el batlle de l'Alcúdia. El va continuar el seu fill Onofre Vilavella i aquell el seu nét Andreu Vilavella. Els Vilavella van estar dels qui testificaren a favor d'Àngela de Montagut en els processos seguits contra el seu marit, Galceran de Castellví i López de Mendoza. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria*

El 29 de març de 1570, van estar condemnats a abonar el valor dels farcells de seda i les despeses de la causa.³⁵¹³ Marco hi recorregué. El 3 d'abril, Gaspar Llopis, en nom de procurador de l'alcúdia enantà una escriptura en què intentà palesar les incoherències i les nul·litats de la resolució anterior. Quatre jornades més tard Cristòfol Pellicer se'n feu càrrec de l'apel·lació. No obstant això, no es produïren gaires novacions, raó per la qual, el 25 de juny següent, la Batllia General hi tornà a emetre un dictamen advers. Nogensmenys, Bernat Cardona, Joan Marco i Joan Gomes llunys de satisfer les quantitats contingudes al veredict,³⁵¹⁴ recorregueren al Consell d'Aragó, el qual contràriament es pronuncià al seu favor.³⁵¹⁵

1568: AGUSTÍ PUJALT D'ALZIRA, BERNAT CARDONA, JOAN MARCO I ALTRES DE L'ALCÚDIA³⁵¹⁶

Paral·lelament a la causa principal contra Bernat Cardona, Joan Marco i Joan Gomes, la Batllia General n'instà una altra en què n'acusà l'alzireny Agustí Pujalt, un dels fills del poderós Francesc Joan Pujalt.³⁵¹⁷ A l'inici, les autoritats consideraren el cas com un plet escindit, però ben aviat foren conscients que entre les madeixes que feren cap a la ciutat de Toledo el juliol de 1568 hi havia també les de Pujalt. Així les coses, el que començà sent una peça deslligada i separada esdevingué amb els transkurs de les jornades una d'accessòria que

estretament entrellaçats. El 1576, va estar enxampat, juntament amb molts altres riberencs, practicant el contraban de seda envers Castella. Joan Baptista Jornet detenia dos dels torns de tòrcer seda que hi havia a l'Alcúdia. El 1585, els Jornet eren els posseïdors de 1.018 moreres, cosa que els situava en dècima posició. VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, p. 60. El 1576, Jaume i Pere Jornet van estar enxampats, juntament amb molts altres riberencs, practicant el contraban de seda envers Castella. Veg. 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer.*

³⁵¹³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

³⁵¹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2438, s. f..

³⁵¹⁵ ARV. *Processos de Madrid*, J, 205.

³⁵¹⁶ Aquest procés judicial per contraban de seda ha estat esgrimit a la publicació que versa sobre l'ascens d'aquesta nissaga alzirenya. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 131-158.

³⁵¹⁷ Francesc Joan Pujalt era ciutadà, advocat fiscal i familiar del Sant Ofici d'Alzira. També estava immiscit en els bàndols de la vila d'Alzira, on en feia la part dels Valero. Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira. El 1560 havia estat enxampat per contraban de seda. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris.* Des d'aleshores, Francesc Joan Pujalt, va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 125-130 i 139-153; —, "Els Pujalt d'Alzira. De...", *op. cit.*, pp. 146-158. Francesc Joan Pujalt, el 1568, pagava 336 lliures de peita, raó per la qual s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133.

ajudà a comprendre i esclarir *el modus operandi* de Cardona i Marco; alhora que evidencià una vegada més les connexions entre una part de les oligarquies alzirenys que feien part del bàndol dels Valero i els vassalls dels Montagut. Talment és així, que el relat d'aquest episodi cobra un sentit nou i inusitat en la mesura en què es posa en relació amb l'epígraf que s'intitula: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris.*³⁵¹⁸

En efecte, el 26 de juliol de 1568, vora dues setmanes abans que Pere Salou i Pròsper Sapata hi comparegueren per reportar el que havien presenciat a terres castellanès, Damià Negrell i Jaume Alazarac «lo músich», moriscos de Tous, i Pere Espinosa, guarda de l'horta de Terrabona, van alertar els oficials de la Batllia General sobre uns esdeveniments ocorreguts als dominis dels Joan. D'acord amb llur versió dels fets, feia cosa d'una quinzena de dies, un matí—mitja hora després que eixira el sol—Alazarac, comunicà a Espinosa que a l'horta d'Escalona, prop de les seues terres, hi havia vist uns subjectes, amb aparença de cavallers, que reposaven junt a uns arbres, prop del riu, i duïen escopetes i pedrenyals. Portaven també quatre saques de tela plenes i unes quantes cavalcadures (2 quartaus³⁵¹⁹ i 2 matxos), algunes de les quals s'havien endinsat en els sembrats i hi estaven causant estralls. Poc després hi anà a buscar-lo Negrell i li relatà el mateix. De primeres, el nou convertit havia confós els desconeguts amb pescadors de canya, però quan s'hi va aproximar se n'adonà que es tractava de contrabandistes i que anaven armats.

Així les coses, Espinosa no va dubtar a acudir al lloc que Alazarac i Negrell li havien referit, on hi trobà quatre o cinc hòmens que dormien davall d'una garrofera. Al seu costat tenien un parell de matxos desalbardats i sense seies, les quals reposaven a terra. Un animal era pèl-roig i l'altre més obscur. Un poc més endavant, d'enllà de l'Escalona, en divisà dos que estaven desperts. Els donà les noves: «*¡Guádeos Dios!*» i els estranys li les tornaren. Seguidament, observà que hi havia dos rossins dins d'un bancal plantat de panís. Un d'ells

³⁵¹⁸ Els Valero d'Alzira eren familiars dels Montagut de l'Alcúdia. Això ha quedat ben palés en diversos passatges de la present investigació. A tall d'exemple, l'alzireny Miquel Valero que era un dels caps de bàndol d'una de les parcialitats que es disputaren el control polític, social i econòmic de l'Illa del Xúquer durant tot el segle XVI, era familiar directe de Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 202-205. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, i també l'apartat titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyoriais independents* contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*. Veg. també l'apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

³⁵¹⁹ Un quartau, segons el DCVB, és un rossí mitjancer i de poca força. Es tracta d'un castellanisme (*cuartago*) que alhora és un manlleu del francès *courtaud*.

tenia les orelles tallades i s'hi rebolescava pel sòl del camp. El guàrdia els advertí del dany que hi estaven causant els quadrúpedes. Tots dos es comprometeren a pagar les destrosses i li explicaren que hi romanien en aquell paratge perquè estaven esperant uns cavalls que els hi havien de menar des de Castella.

L'experimentat guardatèrmens, però, no els cregué i en un gest de bona voluntat els avisà: «Senyors, dexau-vos de axò. Si portau seda, en mala part vos haveu posat; perquè stant ací stau a vista de tots los que fan fahena per estes heretats d'entorn». Els forasters li asseguraren que no era aquella la seua comesa. Per si de cas, hi insistí: «Per cert senyors. Si vosaltres portau seda, vosaltres ho haveu errat de posar-vos ací. Y si portau seda, millor camí és anar per Bicorn que no per Navarrés». Llavors un d'aquells s'acostà a lloc on descansaven els altres i els despertà i tots plegats s'aproparen on estava Espinosa. «Senyors, si portau seda, més vos valia anar per Bicorn que no per Navarrés». Un dels qui s'havia arrimat li contestà que els havien de fer arribar per la Serra d'Énguera un escamot de bèsties de càrrega.

Un dels individus li sol·licità que li mostrara una font en què l'aigua fóra bona per a beure. Espinosa l'acompanyà fins a un deu proper. En acabar, l'home li ho va agrair i li donà dos reals castellans. Immediatament l'oficial demanà la raó: «Germà, no us ho done per dany ni per penes, sinó per a vós, per lo treball de amostrar-nos la font». En total, el guarda declarà que havia parlat amb quatre persones distintes: els dos que havien creuat el riu Escalona i altres dos dels qui havia enconrat descansant sota l'arbre, que tots s'expressaven «en llengua llimada valenciana».

Malgrat que el guarda afirmà no tindre tracte habitual amb cap dels membres de la colla, manifestà tindre referències i saber d'oïdes la identitat dels qui havien travessat el flum: Marco de l'Alcúdia i Pujalt del lloc de Cabanyes. Casualment, el testimoni i uns amics seus hi havien coincidit amb el fill de Francesc Joan Pujalt feia temps i, en el trajecte des de la vila d'Alzira fins a l'Alcúdia, aquell els hi havia contat «com se era casat y que tenia sa casa en dit lloch de Cabanyes. Y que son pare li havia comprat la heretat que era de [Miquel] Fluvià, en lo terme de Cabanyes. Y que era molt bona heretat».³⁵²⁰ Així les coses, per eixir de dubtes, mentre estaven junt al riu Escalona, Espinosa li havia preguntat a Marco si el seu company vivia a Cabanyes i l'alcudià hi havia assentit. Per acabar, el guàrdia afegí que tant l'un com l'altre portaven amb si dos o tres armes fogueres o pedrenyals.³⁵²¹

³⁵²⁰ En efecte, Francesc Joan Pujalt comprà al seu cunyat Miquel Fluvià, el 16 de setembre de 1561, una heretat que tenia 66 fanecades i mitja. El 13 d'agost de 1566 li la transferí al seu fill Agustí Pujalt. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/12, ff. 542r i 608r. Veg els arbres genealògics dels Pujalt d'Alzira i dels Fluvià de Carcaixent.

³⁵²¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

Les confessions d'Alazarac, Espinosa i Negrell bastaren perquè les autoritats s'abalançaren sobre el fill de Francesc Joan Pujalt. Bona prova d'açò, fou que el 28 de juliol, a penes dues jornades més tard, Joan Espinosa s'hi hagué de presentar a la vila d'Alzira a fi i efecte d'identificar visualment al jovenet. La roda de reconeixement tingué lloc a les tres de la vesprada en l'interior de l'hostal de la plaça de la Vila. El guarda no hagué més que certificar que l'home que hi havien detingut i que responia al nom d'Agustí Pujalt era el mateix amb qui havia conversat feia cosa de dues setmanes a l'horta de Terrabona. Seguidament, Pujalt va estar conduït a la presó comuna de la ciutat de València. El 3 d'agost, canvià la càrrec per l'arrest domiciliari, sots pena de 1.000 ducats. Els mercaders Diego Torrejón i Mateu Guitart van estar les seues fiances.³⁵²²

El 5 d'agost, l'agent perquisidor interrogà Agustí Pujalt. El jovençà manifestà que era natural de l'Illa del Xúquer, on hi tenia propietats,³⁵²³ però que habitava des de feia uns quants anys a Cabanyes; llogaret de la particular contribució alzirenya. Car, sols cal acudir al padró de riquesa per assabentar-se que el gros del seu patrimoni estava a Cabanyes: unes cases, un hort, un pati i una almàssera, tots contigus, juntament amb 115 fanecades i mitja, totes concentrades i agrupades al voltant de l'heretat original. Dit en altres paraules, es tractava gairebé una explotació agrícola compacta.³⁵²⁴ A continuació, Pujalt intentà convèncer infructuosament els oficials de la Batllia que no es dedicava comerciar amb fibra sèrica, sinó en llaurar i treballar les seues terres; motiu pel qual negà haver estat recentment ni mai a la baronia de Tous, ni haver acompanyat ni encara haver extret matèria primera del Regne fraudulentament. Per acabar, declarà que a la seua llar tenia un parell de matxos i un quartau: l'un castany obscur, l'altre «*mohíno*»,³⁵²⁵ és a dir, molt negre i el darrer vermellenc, que

³⁵²² Diego Torrejón era un mercader d'origen castellà que s'hi havia assentat a la vila d'Alzira. Diego i Pere Torrejón, familiar del Sant Ofici, eren amics del pare d'Agustí Pujalt. El 8 de juliol de 1566, Francesc Joan Pujalt va vendre a Diego Torrejón la casa on aquest habitava dins del Clos de la vila d'Alzira. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/12, f. 518r. Sobre Mateu Guitart, en canvi, sols sabem que era mercader flassader. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

³⁵²³ Al Clos de la vila d'Alzira, Agustí Pujalt tenia unes cases i un hort situades en «lo Real» que afrontaven amb les escoles de gramàtica, amb la placeta del Real i amb la muralla. Únicament per aquests dos immobles ja pagava 96 lliures i mitja de peita. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/12, f. 608r. D'acord amb les dades que ofereix l'entrada del citat padró, els precitats immobles es trobaven ubicats en la confluència dels actuals carrers Santos i Costa, esquenes al carrer de l'Empar. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira:AVINGudes, places i...*, op. cit., p. 161; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografia de Alzira en...", op. cit., pp. 90, 95, 100.

³⁵²⁴ Amb una vintena llarga o prop de la trentena d'anys, Agustí Pujalt pagava, el 1568, 193 lliures i un quart de peita, raó per la qual es perfilava clarament, com son pare, entre l'elit econòmica local. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinències. Certament Agustí Pujalt no les superava, però li mancava ben poc. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

³⁵²⁵ Es tracta d'un castellanisme. El DCVB recull «moí» i «moïna» amb dues accepcions: 1. Mul o mula fill de cavall i de somera i 2. Bístia que té el morro negre o de color fosc de per tot.

l'havia comprat feia quinze dies. En cap moment apel·là a la seua condició de ciutadà i familiar del Sant Ofici.³⁵²⁶

En finalitzar les preguntes, Agustí Pujalt regressà a l'habitatge on havia estat arrestat. Això no obstant, l'arribada de la notícia al Cap i Casal de la defunció del príncep Carles d'Habsburg facilità que l'allargament de les presons fins a la vila d'Alzira. En l'entretant, l'alzireny nomenà procurador el notari Pere Vilacampa. El 12 d'agost, el procurador patrimonial, Andreu Honorat Pineda, acusà formalment Pujalt per haver conduït dos càrregues de seda il·lícitament fins a Castella, ço és, sense pagar els drets. Pineda era conscient que el fill de Francesc Joan Pujalt havia fet ús de la xarxa viària de la vall Farta. Particularment, sabia que el 9 de juliol de 1568, en despuntar el dia, juntament amb Joan Marco, Bernat Cardona i altres tres alcudians descarregaren les quatre saques que portaven a l'horta de Terrabona. Hi havien arribat armats amb pedrenyals i arcabussos, de nit i cautament. Hi romangueren a aquell indret tota la jornada i a la posta del sol emprengueren de nou la marxa.³⁵²⁷

A mitjan agost, la causa instada contra Marco, Cardona i Gomes havia esdevingut també la de Pujalt, malgrat que no fou nomenat a la sentència del 29 de març de 1570. Bona prova d'açò que diem fou que el 3 de setembre, quan hi comparegueren el major i el menor dels Pere Cardona, Antoni i Onofre Cardona, i l'hostaler Jaume Cardona se'ls va preguntar per Agustí Pujalt i Joan i Miquel Marco. Val a dir que tots o quasi tots manifestaren conèixer molt bé Pujalt i també els germans Marco.³⁵²⁸ Com sabem, Antoni Cardona en referí, fins i tot, les dedicacions, tot eludint les referències al contraban. De fet, cap dels Cardona s'hi atreví a delatar-los; bé per sincer desconeixement o bé per por que arribara el dia en què es canviaren les tornes. No d'altra manera s'entén que els testimonis no hi estigueren al corrent del viatge de Joan Marco i Bernat Cardona a la ciutat del Tajo, ni de l'extraordinària adquisició de matèria primera. Fins i tot, l'hostaler Jaume Cardona s'hi desentengué.³⁵²⁹ Únicament Onofre afirmà saber que Marco havia trepitjat aquell estiu el solar castellà. En aquest punt, es perd qualsevol rastre del procés judicial contra Agustí Pujalt.

³⁵²⁶ Agustí Pujalt era familiar del Sant Ofici al llogaret de Cabanyes. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa].

³⁵²⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

³⁵²⁸ Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clientes: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris. 1560: Mossegar la mà que et dóna de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt i 1593: Subornar i amenaçar els oficials reials a cara descoberta: Pere Pujalt i els dirigents de l'Alcúdia.*

³⁵²⁹ Jaume Cardona digué que la major part de l'any vivia a València, més que no a l'Alcúdia, pels molts plets que portava davant els tribunals valencians. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

Bernat Guinovart fou un altre del riberencs de la planura al·luvial del Xúquer que, a mitjan segle XVI, acostumava a usar la xarxa viària de la vall Farta. Emperò no es conformava únicament amb això, sinó que mantenia nombrosos i no poc rendibles tractes de caire mercantívol amb alguns individus de les més acabades nissagues morisques de la zona. Aquests eren els mateixos que habitualment controlaven els càrrecs del govern i l'administració local i dominaven l'esfera socioeconòmica. Líders politicoreligiosos, prestadors de diners a l'aljama i a particulars, hàbils negociants, avesats en la compravenda i el trasteig de mercaderies; licitadors d'impostos i arrendataris de dominis feudals, eren facetes que solien reunir alguns dels llinatges que conformaven aquesta minoritària i influent elit de nou convertits.

Tal com advertírem en referir l'episodi en què s'encausà Joan Francesc Sartall, el batlle d'Antella,³⁵³⁰ a l'interior de la Ribera del Xúquer i al nord de la Costera, els cristians nous havien aconseguit esdevindre un col·lectiu atapeït i força cohesionat. Si bé una part dels seus infranquejables lligams raïa en els costums i creences, la més important i prominent es fonamentava en els vincles de parentesc i els cercles de solidaritat que hi havien teixit gràcies a l'encreuament de connubis amb els dirigents d'altres localitats adjacents, tant dins com fora de la Ribera del Xúquer. Tanmateix, val a dir que la vall Farta albergava també un gruix significatiu dels membres més notables, poderosos i distingits, a nivell valencià, d'aquesta minoria ètnica.³⁵³¹ A tall d'exemple, des del cor mateix de la vall—des d'Antella—els Sartall i els Amira, emparentats entre sí i alhora també amb els omnipresents i puixants Sabba i Asquer d'Alberic i Alàsquer, estenien la seua influència sobre el país del Xúquer i més enllà. Talment fou així, que alguns d'aquests van estar entre els principals dirigents de l'alçament de 1609, arran de l'expulsió.³⁵³²

³⁵³⁰ Veg. en el present epígraf l'entrada titulada: 1566: *Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Doménec Marín i Lluís Vila d'Ènguera*.

³⁵³¹ CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 48-50, 59-60, 78-82, 96-101 i 109. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 42-43.

³⁵³² CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 45-50, 54, 59-60, 78-81, 95-103; LOMAS CORTÉS, M., "L'expulsió...", *op. cit.*, pp. 162-167. Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 216, 218-219. Veg. també BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., "En l'elit morisca del ...", *op. cit.*, [en premsa]; GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772; HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional...*, *op. cit.*, pp. 244-245; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 21-22. Veg. també el capítol titulat: *L'administració de justícia a un espai senyorial: la foia i marquesat de Llombai (1554-1570)*.

Així les coses, convé remarcar l'evidència: es tractava de relacions comercials entre iguals, en les quals tenia escassa o nul·la transcendència l'estatus o consideració socioreligiosa de les parts. Per consegüent, deixant de banda miraments i prejudicis o usos d'arrelam cultural i cultural, cal advertir que les diferències en el terreny adquisitiu i comercial hi devien ser francament reduïdes, quan no decididament favorables a les estirps dels antics sarraïns conversos. No debades, llurs comportaments en el fons no diferien en extrem.

En la vessant políticoeconòmica, la seua posició pròspera i benanada els posava a tocar de mà transaccions que sovint sols a ells els hi eren accessibles; solien controlar una porció gens menyspreable dels béns immobles, captaven i administraven els recursos comunitaris, en feien part de les files que nodrien les magistratures pobletanes, mantenien contactes amb mercaders estrangers i posseïen bastants caudals com per adquirir sumes importants de mercaderies de la resta de particulars més desafavorits.

En la faceta social, la seua riquesa i prestigi els reportava privilegis i prebendes. En el cas dels cristians vells, no poques vegades eren llauradors enriquits, cavallers i ciutadans que, a més de formar part de les classes dirigents, havien aconseguit introduir-se en l'aparell territorial del Sant Ofici.³⁵³³ Pel que fa als novament convertits, estar-ne a la cima significava no sols estar a la nòmina dels càrrecs municipals, sinó representar més o menys veladament l'autoritat políticoreligiosa morisca, liderar, encapçalar o tindre la veu del conjunt de les aljames valencianes, o si més no d'un nodrit grup d'elles, mediadors i subjectes de diàleg amb la noblesa territorial, amb les institucions del Regne o amb la Monarquia Hispànica.

Tot açò ho portem a col·lació per tal que hom pugua calibrar la dimensió i importància dels protagonistes d'aquest episodi, els quals encaixen de mode arquetípic en el paradigma traçat. No per casualitat, l'algemésinenc Bernat Guinovart fou un reconegut mercader i familiar de la Inquisició, a més de síndic encarregat de la segregació del llogaret d'Algemesí de la vila d'Alzira,³⁵³⁴ però els Asquer, els Sabba, els Sartall o

³⁵³³ Durant la visita de l'any 1567 l'inquisidor Francesc de Soto Salazar anotà tot un seguit de greuges i queixes formulades per les institucions del Regne, entre les que hi havia els familiars del Sant Ofici que acostumaven a extraure mercaderies sense pagar els drets pertinents, tot i que la Concòrdia de 1554 ho especificava en el seu capítol tretze. BNE. *Manuscritos*, 844, f. 44v; BUV. *Vària* 9, f. 102v.

³⁵³⁴ Sobre Bernat Guinovart s'ha escrit i investigat molt, però ha estat poc el que s'ha pogut traure en clar. El ben cert fou que Guinovart va faltar poc després de l'elevació d'Algemesí a universitat. Malgrat que no sabem la data exacta de la seua defunció, la documentació i els esdeveniments posteriors ens hi ofereixen certs indicis. A tall d'exemple, el nomenament de batlle es feu en favor de Pere Soler i no a nom de Guinovart; símptoma que el síndic era molt vell o ja no era en vida. Pere Soler esdevingué batlle d'Algemesí

més concretament els Amira, formaven part de l'escalafó més sobreixent i adinerat dels moriscos valencians. Per a més additament, els coetanis, en referir-se a Bertomeu Amira, no dubtaven a afirmar que es tractava d'un dels cristians nous més acabats del Regne. Estava casat amb Maria Sartall, la germana del batlle d'Antella.³⁵³⁵

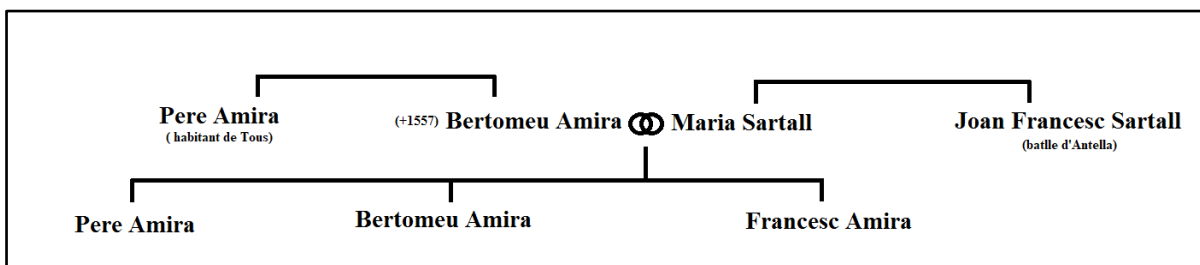
Precisament, la riquesa i pes sociopolític del difunt Bertomeu Amira fou el que va eixir a relluir, el 1570, arran dels plets instats pels seus fills; Bertomeu, Francesc i Pere Amira, contra Guinovart. El novament convertit havia estat una de les tantes víctimes del *morbum* de pesta que assolà les terres valencianes el 1557.³⁵³⁶ El seu traspàs fou un clar inconvenient, no sols per a la seua família, que en va perdre el cap, l'element directiu dels destins de la nissaga, sinó que també suposà una frenada des del punt de vista econòmic i precipità que el curador i els descendents es veieren fagocitats per un niu de raons i dispendis en els tribunals per tal de posar en clar els comptes. No debades, el decés de Bertomeu Amira i el desconcert i safor subsegüent al contagi va esperonar alguns dels qui hi havien mantingut recentment negocis a eludir el pagament dels deutes. Un d'ells va estar Bernat Guinovart, que hagué de ser denunciat davant de la Inquisició.

per privilegi emanat per Felip II al palau del Pardo, el 20 de setembre de 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r. Així mateix, el padró de riquesa d'Algemesí que es conserva al seu arxiu municipal retrata les possessions de Guinovart en els seus darrers anys de vida: una casa i poc més o menys 40 fanecades i mitja de terra [a Orí (22 fanecades), a Gégena (± 10), als horts (8), una d'elles s'havia convertit en «lo forn nou»]. Per tot plegat pagava per raó de 56 lliures de peita. La major part d'aquestes propietats van estar alienades entre 1576 i 1579, un altre indicatiu de la seua defunció. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 666r-666v. En tot cas, llavors el seu patrimoni ja estava molt disminuït: res del que degué ser, sobretot tenint en compte els paràmetres del cicle vital a què estaven sotmesos els nuclis familiars de les societats de l'Antic Règim (institució, consolidació, desarticulació i extinció). Malauradament, l'incomplet padró de riquesa d'Algemesí conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira—immediatament anterior al que es custodien a Algemesí—no conserva els fulls del síndic (863r i ss.), cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge. Sobre Guinovart veg. a tall d'exemple, BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, op. cit., pp. 91-102; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, op. cit., pp. 104-110; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 14-21; DOMINGO I BORRÀS, J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, op. cit., p. 249; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 167; —, “Notas para la historia...”, op. cit., s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. f., “Fills il·lustres d'Algemesí...”, op. cit., s. f. Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí. Veg. també els epígrafs titulats: *Un procés irreversible i sense tornada: els processos d'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574)* i *L'Illa del Xúquer i les seqüeles de la consumació de les segregacions municipals d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar (1574-1585)*.

³⁵³⁵ Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1566: Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Doménec Marín i Lluís Vila d'Énguera*. Maria Sartall va testar el 27 de novembre de 1598, davant Josep Casanova. AMC. *Protocols de Josep Casanova*, 1816. Veg. també BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., “L'elit morisca del ...”, op. cit., [en premsa].

³⁵³⁶ Sobre la pesta que afecta la ciutat i regne de València el 1558, veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

Per consegüent, val a dir que a continuació no es narra directament una imputació per frau, contraban o ocultació de fibra de seda, sinó la lluita judicial dels Amira per tal de recuperar allò que per justícia els pertanyia. L'episodi permet documentar i avaluar la intensitat del trasteig comercial i donar compte dels productes que es dirigien serra amunt cap a la corona de Castella per la vall Farta i els que descendien pel riu o pels seus caminals envers la planura al·luvial de la Ribera del Xúquer. Paral·lelament, però, es pot inferir la fraudulència, atés que les quantitats de seda anotades en el manifest de compres i vendes no coincideixen de cap de les maneres amb les que el mateix algemesinenc assegurava haver mercadejat ni menys encara amb les que li exigien els hereus de Bertomeu Amira.³⁵³⁷

Arbre genealògic simplificat dels Amira d'Antella

El plet s'incoà en el tribunal de la Inquisició el 17 de juliol de 1570. Prèviament, però, els Amira havien fet tots els possibles per encausar Bernat Guinovart a la Batllia de Xàtiva i a la Sots-governació dellà del Xúquer. No obstant això, el 1570, fou Guinovart el qui, cansat de les contínues molèsties i inscripcions de béns, decidí enantar-hi procés contra els moriscos antellans. Confiava que l'aparat del tribunal de districte servira per acoquinar els Amira:

«Muy illustres y muy reverendos señores. Bernat Genovart,³⁵³⁸ labrador vezino del lugar de Algemesí, familiar del Sancto Officio, es inquietado por el lugartiniente de gobernador residente en la ciudad de Xàtiva a instantia de los hijos y herederos de Bartholomé Mira,³⁵³⁹ nuevo convertido del lugar de Antella, eo por el procurador de aquellos, pretendiendo [que] el dicho supplicante les debería algunas cantidades; de las quales, hecha legitima cuenta entre aquellos, el dicho suplicante no

³⁵³⁷ AHN. Inquisició, 1785, exp. 5. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772.

³⁵³⁸ Al llarg de la causa el nom i cognom de Bernat Guinovart apareix escrit de diverses maneres: «Bernard», «Bernat», «Bernardo»; «Ginovart», «Genovart», «Guinovarte», «Guinovart» o «Guinovard».

³⁵³⁹ El cognom dels moriscos d'Antella també sofreix variacions: «Mira» i «Amira».

*debe cosa alguna. E como por ser, como es, familiar del Sancto Officio y es impedido y demandado por los dichos herederos del dicho Mira, las causas del dicho supplicante son peculiares de vuestras senyorías, de tal manera que ningún juez se puede entrometer ni enpachar de las causas del dicho supplicante».*³⁵⁴⁰

Aquell mateix jorn, Joan de Rojas, inquisidor del tribunal de València,³⁵⁴¹ reconegué a l'algemesinenc com a familiar, hi admeté la causa i envià lletres inhibidores al lloctinent de portantveus de general governador de Xàtiva i al procurador dels Amira perquè hi compareguera en un termini de tres dies. Unes quantes jornades més tard l'engranatge ja s'havia engegat: Joan de Mur, en nom del nunci Miquel Serrano, intimà els manaments als seus respectius destinataris, ço és, a Bertomeu Amira, en representació dels seus germans, i a l'assessor del «sots-governador dellà de lo riu de Xúquer». El 24 de juliol, Francesc, altre dels germans Amira, s'hi presentà i demanà una dilació fins al darrer de mes per lliurar llibres de comptes i documentació acreditativa.³⁵⁴²

Dit i fet: el 31 de juliol, el nou convertit d'Antella feu exhibició, entre altres, de la relació de la procura del seu oncle Pere Amira, de Tous, el llibre de compte i raó de son pare, Bertomeu Amira, escrit en llengua i escriptura aràbiga, convenientment reconegut pel notari xativí Francesc Pinçó;³⁵⁴³ les execucions instades pel batlle de Xàtiva a les autoritats d'Alzira³⁵⁴⁴ i la prova de la majoria d'edat de Francesc Amira, rebuda en presència del justícia d'Antella el 21 de juliol de 1570, seguida de l'acte de nomenament de procurador.³⁵⁴⁵ Finalment, també entregà un albarà datat el divendres 13 de gener de 1570, mitjançant el qual Bernat Guinovart es comprometia a saldar les 341 lliures, 14 sous i 8 diners que els devia als

³⁵⁴⁰ AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, f. 1r-1v.

³⁵⁴¹ Sobre Joan de Rojas, veg. CARRASCO, R., *Inquisición y represión sexual...*, op. cit., pp. 227-233; DE REZÁBAL Y UGARTE, J., *Biblioteca de los escritores...*, op. cit., pp. 309-310; GARCÍA Y GARCÍA, A., "Rojas, Juan de...", op. cit., p. 2107.

³⁵⁴² AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, ff. 2r-3v.

³⁵⁴³ Sobre els llibres de compte i raó, veg. MARÍ GARCIA, E., *El linaje valenciano de...*, op. cit., pp. 55-74; —, *El llibre de família...*, op. cit., pp. 11-24.

³⁵⁴⁴ Consta la instància del lloctinent de batlle de Xàtiva, Gaspar Joan Pardo, al justícia d'Alzira perquè requerisca a Bernat Guinovart i a la seua esposa, Violant, que es presenten davant la cort del batlle de Xàtiva per l'execució de 369 lliures, 17 sous i 10 diners. Consta també la demanda d'execució de béns en la casa de Bernat Guinovart instada pels Amira i la responsiva de Nicolau Lluquí, justícia d'Alzira, en què s'assenyala que a la llar de Guinovart sols havien trobat mobles per valor de 6 lliures (9 de novembre de 1568). Consta la nova petició perquè es faça inscripció de béns que executà Benet Roca, justícia d'Alzira el 1569, per valor de 46 lliures. Consta la nova petició d'inscripció de béns feta en la llar de Bernat Guinovart per ordre dels Amira i mitjançant Pere Velasco, justícia d'Alzira el 1570, en la qual no s'ha pogut traure res, perquè Bernat Guinovart ha exposat una lletra inhibidora com a familiar del Sant Ofici. *Ibidem*, ff. 5r-10v. Veg. també l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí.

³⁵⁴⁵ *Ibidem*, ff. 4r-10v.

Amira en un còmode termini de cinc anys, mitjançant sengles pagues de 68 lliures i 7 sous en la festivitat de Sant Joan Baptista.³⁵⁴⁶

Davant l'aclaparadora exposició de proves, l'inquisidor Rojas, proveí que es tornaren a traure els comptes, reunides les parts, a la llar de Francesc Vaziero, notari escrivà de la causa, cosa a la qual es procedí aquell jorn mateix. Així les coses, ajustats Francesc Amira, en nom propi i dels seus germans Bertomeu i Pere; Pere Amira, habitant de Tous, oncle i curador durant anys dels seus tres nebots; Bernat Guinovart i Pere Benet Garcia, procurador de l'algemesinenc, hi repassaren la relació de debits d'ambdós costats. El resultat fou que, d'una banda, Guinovart quedà deutor de 1.411 lliures, 4 sous i 11 diners per les tres partides de seda que, el 1557, havia adquirit del difunt Bertomeu Amira.³⁵⁴⁷ De l'altre costat, els Amira havien de pagar a l'algemesinenc 1.084 lliures, 5 sous i 10 diners per un muntant de vint-i-dos operacions, en què hi havia, entre altres, pebre, seda i oli.³⁵⁴⁸ Per tant, la diferència entre totes dues quantitats era de 326 lliures 18 sous i 4 diners a favor dels antellans.³⁵⁴⁹

El primer d'agost, no content Guinovart amb el resultat, requerí davant el Sant Ofici que s'hi tornara a convocar una sessió, com hi havia dues partides que prèviament ja havia liquidat als Amira. Per tal que tot quedara clar i net, aquella mateixa vesprada, a les tres, a la llar de Vaziero i per ordre de l'inquisidor Rojas, els moriscos i Guinovart van revisar altra vegada les sumes i els totals a través dels seus respectius procuradors: els notaris Pere Torres de Viver i Pere Benet Garcia. El resultat fou idèntic. Per eixa raó, el 2 d'agost, Joan de Rojas, un cop escoltades i reproduïdes les parts contendents, sentencià que Bernat Guinovart havia de satisfer en un termini de sis dies l'import que des de feia tants anys devia als germans Amira.³⁵⁵⁰

³⁵⁴⁶ *Ibidem*, ff. 13v-14r. S'adverteix que quedaven fora de compte 23 lliures i 13 sous en què ni Guinovart ni els Amira es posaven d'acord si els havia de satisfer Guinovart o un altre mercader cognomenat Escrivà.

³⁵⁴⁷ La primera partida, si atenem als números valia 456 lliures, 13 sous i 4 diners (al text, no gensmenys, escriví 456 lliures i 13 sous i mig), la qual havia de saldar el mes de maig de 1557; la segona, 584 lliures, 13 sous i 9 diners i la tercera, 369 lliures, 17 sous i 10 diners, segons l'acte rebut per Pere Gasc, notari d'Alzira, el 19 d'octubre de 1557.

³⁵⁴⁸ El recompte contingut al procés judicial està equivocadament a favor de Guinovart en 1 sou i 9 diners. El detall de les operacions és el següent. En moltes d'elles no s'especificà el producte adquirit: 52 lliures, 4 sous i 2 diners en escuts d'or; 47 lliures, 18 sous i 4 diners; 204 lliures 3 sous i 4 diners del 14 de març de 1557; dues partides de 95 lliures, 16 sous i 8 diners cadascuna, en reals castellans; 165 lliures, 10 diners per quatre partides de pebre, per mans de Francesc Ballester; 86 lliures 5 sous i 9 diners, en reals castellans; 95 lliures 16 sous i 8 diners, en 1.000 reals castellans; 42 lliures 3 sous i 6 diners, en 440 reals castellans; 19 lliures 3 sous i 4 diners, en 200 reals castellans; 22 lliures, 10 diners, en 230 reals; 4 lliures, 15 sous i 10 diners en 50 reals castellans; 38 lliures 6 sous i 8 diners en 400 reals castellans; 14 lliures per mans de Joan Francesc Sartall; 19 lliures, 3 sous i 4 diners per mans de Pere Amira; 3 lliures, 16 sous i 8 diners en 40 reals castellans; 4 lliures 2 sous i 4 diners; 20 lliures per mans de Ballester; 3 lliures en oli; 9 lliures, 11 sous i 8 sous per mans de Paddón, 20 lliures per mans d'Amira i 21 lliures per seda.

³⁵⁴⁹ A causa de l'error en els comptes, al procés apareix que la quantitat a satisfer havia de ser de 326 lliures, 19 sous i 1 diner. AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, f. 14v-16r.

³⁵⁵⁰ *Ibidem*, ff. 16v-19r.

Contràriament a això, el mercader algemesinenc decidí recórrer al Consell de la Suprema Inquisició. El 3 d'agost, hi comparegué davant Joan de Rojas i expressà el seu propòsit d'acudir a la més alta instància judicial inquisitorial, tot demanant que la provisió del tribunal de districte de València fóra revocada. Bé devia saber que allò era una causa perduda. Per consegüent, la nova maniobra no obeïa a criteris racionals d'aquell que cerca justícia, sinó que les finalitats eren del tot unes altres. D'entrada, hi havia l'objectiu de guanyar temps i dilatar tant com fóra possible el pagament del deute. En segon lloc, es perseguia de bell nou usar l'aparat de la Inquisició com escut i també com a arma dissuasiva amb què tractar d'acovardir els Amira. Car, ben mirat, ser jutjat per la Suprema hi devia suscitar més que respecte. En tercer lloc, hi estava el component d'allunyament del plet del Regne i del Cap i Casal, cosa que eliminava el factor de proximitat i acreixia l'estranyament. De resultes, qualsevol endarreriment o errada processal podia afavorir Guinovart i llançar en orris tots els esforços dels Amira.

No d'altra manera s'explica l'apel·lació, tot tenint en compte la palesa debilitat argumental de Guinovart. Entre les al·legacions esgrimides hi inclogué que l'albarà resultant de la quantitat que havia de satisfer havia estat realitzat irregularment en la seua absència i contra la seua voluntat; motiu pel qual no podia haver validesa ni hi podia constituir obligació. D'acord amb la seua versió dels fets, el primer d'agost per la vesprada, a la llar de Vaziero, únicament s'hi havia procedit a enumerar els debèits d'una i altra part i no s'hi havia fet cap suma ni resta. En conseqüència, havia sigut *a posteriori*, furtivament i sense garanties, que s'hi havia prosseguit. La prova més evident que ho evidenciava raïa en la manca de la seua lletra o la seua signatura, malgrat ser una persona acostumada i hàbil en l'escriptura. A tot això afegí una inamovible convicció: havia pagat 200 lliures de més. Per acabar, a fi i efecte de fer una bona calculació, sol·licità que cadascú nomenara una persona experta i que tant el llibre de compte i raó de Bertomeu Amira com el de la curadoria de Pere Amira foren lliurats a l'escrivà de la causa per al seu estudi i vertadera extracció dels imports.³⁵⁵¹

El 7 d'agost, Bernat Guinovart feu procurador el notari Gaspar Sellent. El jorn següent Sellent n'hi formalitzà l'apel·lació, d'acord als principis i els usos del dret, tot al·ludint que la diferència entre els seu poderdant i els Amira residia en les 584 lliures, 13 sous i 9 diners per seda que els antellans li alleaven indegudament.³⁵⁵² Transcorregueren els mesos. Emperò a la fi, el 24 de novembre, el Consell de la Suprema Inquisició respongué mitjançant una carta d'emplaçament a les parts; cosa que certificà que hi havia acceptat acollir i jutjar la

³⁵⁵¹ *Ibidem*, ff. 19v-22v.

³⁵⁵² *Ibidem*, ff. 26r-28r.

causa. Així mateix, requerí a Francesc Vaziero que en un termini de nou dies remetera segellat i tancat el procés a Madrid. Tal com era d'esperar l'enviament trigà una mica mica més. Vaziero l'expedí el 16 de desembre i feu cap a la seu del tribunal un mes més tard.³⁵⁵³

En l'entretant, Guinovart no s'hi havia quedat de braços creuats sinó hi havia pres posicions. El 15 de setembre va nomenar procurador el notari albaidí Pere Montagut, resident a la Cort, perquè s'encarregara de portar a terme els tràmits d'elevació a la Suprema. El 7 de novembre, Montagut en formulà la sol·licitud al mateix Felip II i el 23 de novembre el monarca hispànic l'acceptà.³⁵⁵⁴ Els Amira, per la seua banda, conferiren poders de representació a Baltasar de Zàrate el 26 de desembre.³⁵⁵⁵ Després d'allò, els hi calgué esperar vora una mesada per poder-se defensar, de mode que Guinovart hi estava aconseguint el seu propòsit: dilatar al màxim la resolució del litigi.

Precisament això fou el primer que volgué exposar Zàrate, el 22 de gener de 1571, en la primera audiència. En paraules del notari:

*«Muy poderoso señor. Gaspar de Çárate, en nombre de Pedro Amira, como curador de Pedro, Bartolomé y Francisco Amira, en el pleyto que tratan contra Bernardo Guinovard, digo que ahunque las partes contrarias appellaron de la sentencia en este pleyto dada por el licenciado don Juan de Rojas en favor de mis partes, [...] lo qual hazen por dilatar y que nunca este pleyto tenga fin, por no pagar a mis partes lo que deben. Por ende, yo, en nombre de las dichas mis parte[s], [...] digo que, mandado ver y examinar por vuestra alteza, hallará que la dicha sentencia o aucto en él dado y pronunciado por el licenciado don Joan de Rojas, en que manda que la parte contraria pagasse a mi parte dentro de seis días las trescientas veinte y seis libras, diezynueve sueldos y un dinero sobre que es este pleyto o mostrasse por qué no lo devía de hacer, según en dicho aucto se contiene, fue y es bueno, justo e derechamente dado e pronunciado».*³⁵⁵⁶

La contestació arribà de la mà de Pere Montagut, el 25 de gener, el qual argumentà tot just el contrari, es dir, la legitimitat del recurs i apel·lació.

«[...] digo que por el dicho mi parte ha sido bien y muy legítimamente appellado de la pretendida condenación, aucto o sentencia que por el reverendo don Joan de Rojas, inquisidor apostólico de la ciudad de Valencia, fue dado y pronunciado en dos días del mes de agosto del anyo más cerca passado, mil quinientos setenta, en favor de los dichos Amiras

³⁵⁵³ *Ibidem*, ff. 29r-30r i 45r.

³⁵⁵⁴ *Ibidem*, ff. 23r-26r.

³⁵⁵⁵ L'acte va estar rebut per Francesc Pinçó, notari de Xàtiva, el 26 de desembre de 1570. *Ibidem*, ff. 41r-45r. El 3 de gener de 1571, nomenaren també a Pablo Mañez, notari de Madrid. *Ibidem*, f. 23r.

³⁵⁵⁶ *Ibidem*, ff. 45r-45v.

y contra el dicho mi parte. Porque no constando, como no ha constado, no puede constar, que el dicho mi parte deviesse cantidad alguna a los dichos Amiras ni por scripturas públicas ni por scripturas privadas regonoscidas y otorgadas por el dicho mi parte ni por confessions ni respuestas por el dicho mi parte hechas, no pudo el dicho reverendo inquisidor condenar al dicho mi parte en dar y pagar a los dichos Amiras la cantidad en la dicha y pretendida y nulle condenación [...]. Antes bien, confforme a razón y justicia, no pareciendo ni constando de la dicha pretendida deuda por las declaraciones por el dicho mi parte hechas mediante juramento, lo que se podía y debía hazer era rescibir a prueba a la parte de los dichos Amiras, dentro de término competente. [...] y no provándose por parte de los dichos Amiras, como no se provó, absolver al dicho mi parte de la dicha demanda».³⁵⁵⁷

Cinc jornades després, Zàrate hi tornà a comparèixer i instà a les autoritats a seguir el procés amb total normalitat, tot negant que la sentència dictada a la ciutat de València fóra perjudicial i injusta per a Bernat Guinovart. Dit i fet. Els jutges del Consell de la Suprema Inquisició disposaren, el 12 de març, que les parts provaren les seues adveracions en un termini de cinquanta dies—comptants a partir del 19 de març— mitjançant la intimació d'escriptures i la reproducció de testimonis. No obstant això, mentre el manament eixí de Madrid i arribà al Cap i Casal, amb les solemnitats de la Setmana Santa i la celebració pasqual pel mig, el període assignat es veié força disminuït. A això calgué afegir les demores i els treballs a l'hora de buscar i citar els declarants i armar un discurs capitulat i coherent.

Així les coses, tant Pere Torres de Viver, procurador dels Amira, com Gaspar Sallent, representant de Bernat Guinovart, no pogueren presentar-se davant l'inquisidor Joan de Rojas fins al 2 de maig. El primer aprofità l'avinentesa per introduir un escrit en què intentà defensar que el veredicta promulgat a València era just i havia d'obrar efecte. Dels seus arguments traspua una imatge un tant adornada del difunt Bertomeu Amira. No debades, a la certesa que el morisc havia sigut una persona acabalada i acostumada al negoci amb tot tipus de mercaderies (fustes, seda, draps, muls...), s'afegiren apel·latius comuns per tal de defensar la seua honorabilitat: «persona abonada» «plana» o «honrada». Amb aqueixos vímets, pareixia més creïble que Amira accedira a despatxar gèneres i productes a persones de la seua confiança—com ho estava Bernat Guinovart—sense signar obligacions o cauteles, sinó sols fiant la paraula. Heus ací un risc, però també l'esclètxa per on s'hi acostumava a introduir la fraudulència.

³⁵⁵⁷ *Ibidem*, ff. 46r-47r.

Fóra com fora, el 1557, quan Amira faltà, el mercader algemesinenc li devia moltes quantitats de diners per la fibra sèrica que hi havia adquirit en diversos tractes i ocasions. La pestilència, però, en postergà l'esclariment dels comptes fins al 1563, en què Pere Amira, curador dels seus nebots, els hi volgué prendre amb l'ajut i assistència de Joan Francesc Sartall i Martí d'Orunyo. D'aquell encontre, Guinovart quedà deutor de 87 lliures 9 sous i 2 diners. Tanmateix, com que els hi havia tornat a comprar seda, hi romangué al marge la llavors recent obligació rebuda a la vila d'Alzira. El mateix Orunyo en va fer albarà de la seua mà i les parts el van aprovar i signar. Tot seguit, el 16 de gener de 1563, el cavaller en copià el contingut al llibre de la curadoria.³⁵⁵⁸

En acabant, Bernat Guinovart va saldar algunes sumes i, el 1570, demanà fer números de nou, tot incloent el deute que abans no havia estat considerat; amb la finalitat d'arribar-hi a un acord i diferir-ne les possibles execucions. En presència d'Amira, Orunyo i Sartall, una vegada rematades les xifres, l'algemesinenc en resultà debitor de 341 lliures, 14 sous i 8 diners; llevades les 23 lliures i 13 sous que estaven en entredit. Llavors, Guinovart pregà una espera llarga de temps per tal de poder-ho reemborsar. Pere Amira li concedí cinc anys, de mode que còmodament haguera de pagar anualment, el dia de la festivitat de Sant Joan Baptista, 68 lliures i 7 sous. El 13 de gener de 1570, Orunyo hi anotà els punts de l'acord i després lliurà l'escrit als Amira, perquè en tingueren seguretat.³⁵⁵⁹

En eixe ordre de coses, segons Pere Torres de Viver, Guinovart, després de tant de temps, no tenia manera de saber les quantitats ni el que realment devia, perquè havia perdut memòria i solament Pere Amira ho havia anotat al quadern de la cura dels seus nebots. Vet ací la prova que evidencia que, a l'altura de 1557, el difunt i Guinovart mantenien negocis segellats amb un senzill compromís verbal. Fet i fet, únicament el decés de Bertomeu Amira i les dificultats que van experimentar els seus hereus a l'hora de posar en clar obligacions i deutes, van precipitar la seua fixació en sengles albarans, atés que anteriorment sols hi havia constància a través del llibre de compte i raó del nou convertit, que per a majors penalitats estava redactat, almenys parcialment, en caràcters i llengua aràbiga.³⁵⁶⁰

A continuació, es procedí a reproduir els testimonis. D'entrada, ningú no gosà negar que Bertomeu Amira fóra un morisc acabalat. Més bé el contrari, deixaren ben paleses les

³⁵⁵⁸ El procés reproduceix parcialment el començament i el final de l'albarà: «Hui disapte que contam a setze de janer de l'any mil cinch-cents sexanta-tres» i «Y per la veritat, yo, Martín de Orunyo, fas lo present a voluntat de les parts dit dia e any dessus dit».

³⁵⁵⁹ De nou el procés reproduceix l'inici i l'acabament de l'albarà: «Hui divendres, a tretze de janer, any mil cinch-cents setanta» i «Per veritat, yo Martín de Orunyo, fas lo present de mà mia, hui divendres, a tretze de janer, any mil cinch-cents setanta».

³⁵⁶⁰ AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, ff. 53r-61v.

dedicacions, la capacitat adquisitiva i l'elevat rang social de l'antellà al col·lectiu dels cristians nous del Regne. En eixe sentit, Francesc Ballester,³⁵⁶¹ cunyat d'Amira, assenyalà que havia tingut tracte amb el finat durant més de tres dècades i sabia que acostumava a participar dels intercanvis comercials que es realitzaven entre el territori valencià i els regnes de la corona de Castella: seda, ramaderia ovina i caprina, atzembles, draps, forments, fusta i altres gèneres de valor. El mateix indicà l'altre cunyat: Joan Francesc Sartall, el batlle d'Antella,³⁵⁶² i l'aleshores senyor de Sumacàrcer, Francesc Crespí de Valldaura i Bou,³⁵⁶³ que inclús s'atreviren a revelar que estava considerat un dels tres moriscos valencians més rics.³⁵⁶⁴

En allò tocant a les precaucions a l'hora de cloure acords de caire mercantívol, es feu evident que hi havia hagut de tot: pagaments al comptat, cauteles, obligacions, fiances, però també havia fiat vendes a paraula; sobretot quan es tractava de persones conegudes amb què mantenia continuadament relacions de compravenda, com era el cas de Bernat Guinovart. A tall d'exemple, el cavaller Martí d'Orunyo³⁵⁶⁵ relatà que Amira li va prestar, sense més, 100 lliures i que havia obrat de la mateixa manera amb alguns habitants d'Antella, Tous i d'altres poblacions circumveïnes. Joan Rull, mercader de la ciutat de València, assegurà que sempre li havia pagat a l'acte. Sartall n'havia vist de tots els colors, perquè havia estat el qui més de prop havia seguit els negocis d'Amira. Finalment, Crespí de Valldaura, afegí que Amira tenia molt bona ànima i que mai no havia escoltat ningú queixar-se del seu bon fer a l'hora de comerciar.³⁵⁶⁶

A la llum de les deposicions, hom intueix que els vincles d'Amira amb Guinovart no sols estaven de caràcter mercantil, sinó que transcendien envers l'amistat. Per eixe motiu, algunes vegades el morisc fiava verbalment la fibra a l'algesinenc, altres voltes Guinovart la saldava al comptat o bé l'antellà li la cedia a cert temps o a «tornaviatge», tot i que no faltaven les ocasions en què s'obligaven davant un fedatari públic o s'expedien albarans privats. Al respecte, Orunyo desvelà una dada interessant que evidencia un tracte sustentat en la mútua coneixença i en la confiança dels anys: Guinovart adquirí la primera partida de seda que mercadejà d'Amira. Així mateix, Pere Amira, germà del finat, referí que la major

³⁵⁶¹ Francesc Ballester era un nou convertit habitant de Tous. En aquell moment tenia 60 anys. Una germana del testimoni devia estar casada amb Francesc Ballester.

³⁵⁶² Llavors Joan Francesc Sartall tenia més de 40 anys. Bertomeu Amira estava casat amb Maria Sartall, germana del batlle d'Antella. Veg. en el present epígraf l'entrada titulada: *1566: Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Domènec Marín i Lluís Vila d'Ènguera*.

³⁵⁶³ PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 111-117.

³⁵⁶⁴ AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, ff. 68r-75r, 88r-94v i 97v-99v.

³⁵⁶⁵ Martí d'Orunyo era l'alcaid de Sumacàrcer. *Ibidem*, ff. 62v-66r.

³⁵⁶⁶ *Ibidem*, ff. 68r-82r, 88r-94v i 97v-99v.

part de la matèria prima que el nou convertit li havia despatxat poc abans de morir estava fiada i mancada d'actes.³⁵⁶⁷

Això no obstant, si anem al moll de l'os, el que restava en clar de tota la troca era que, el 1557, quan la pestilència segà la vida de Bertomeu Amira, Guinovart li devia moltes quantitats de diners. Posteriorment, els hereus hi havien hagut de bregar molt perquè l'algemesinenc seguera a passar comptes. Així ho declararen el carletí Pere Alamí, Ballester, Orunyo, Amira o Sartall. Particularment, l'alcaid de Sumacàrcer manifestà el descontent del mercader de la contribució alzirenya, perquè solament li havien concedit cinc anys per a satisfer el deute i en pretenia més: set. Des d'aleshores, Guinovart s'havia amoïnada amb els Amira i argumentava que havia desemborsat més del que realment li estava debitor. Per acabar, els susdits testimonis certificaren que: *«al tiempo y quando se passaron las dichas cuentas, jamás el dicho Bernardo Guinovart pudo dar claricia ni razón de lo que aquel había pagado al dicho Bartholomé Amira»*, perquè *«dichas cuentas estaban continuadas y escritas en el libro del dicho Bartholomé Amira, que aquel llevaba de cuenta y razón, de las cuales el dicho Guinovart no tenía claricia ni chautela alguna»*.³⁵⁶⁸

Gaspar Sellent, procurador de Bernat Guinovart, també introduí una escriptura de capítols. Tardà, però, unes quantes jornades més. De primeres, el 5 de maig, protestà sobre alguns dels continguts de l'exposició de la part contrària. Fou tres dies després quan abordà de ple l'assumpte. D'entrada, acceptà tot el que Torres de Viver havia articulat a favor de l'algemesinenc. I tot seguit arremeté contra l'honradesa de Bertomeu Amira. Sellent començà per palesar la seua condició de cristià nou, cosa que portava implícit un manifest menyspreu i un exercici de rebaixament de la seua reputació i consideració social als paràmetres generals d'aquesta minoria. Amb la intenció d'embrutar encara més el seu nom i amagar la seua notorietat i reeiximent comercial, argüí que Amira havia estat un home sagaç, cautelós i astut que senyaladament amb els cristians vells acostumava a prendre obligacions, actes notariais i fiances i elevar el preu un quart o un terç del seu valor quan calia espera de temps.

En eixe ordre de coses, tampoc deixà de notar que els comptes havien estat extrets d'un llibre de compte i raó i del quadern de seguiment de la curadoria dels germans Amira, les entrades de les quals *«solamente se allan escritas en algaravía y con letras arabiscas»*. D'entre tots aqueixos despatxos sols se n'havien traduït tres presumptament tocants a Bernat Guinovart: una de suma de 456 lliures 13 sous i 4 diners; altra de 584 lliures, 13 sous i 9 diners i, la tercera, de 369 lliures 17 sous i 10 diners. En eixe punt, Sellent negà que el seu

³⁵⁶⁷ *Ibidem*, ff. 68r-88r.

³⁵⁶⁸ *Ibidem*, ff. 62r-94v.

poderant haguera comprat cap partida de seda per la quantitat més grossa, raó per la qual la posà en entredit: «*falsamente [...] e sin causa e razón alguna ha sido puesta y escrita en los dichos libros en perjuicio y danyo*» de Guinovart, «*porque en la primera y tercera partidas de dichas pretendidas quientas, no sólo se exprime la causa de la deuda, pero se exprime el mes y el año, lo que no se allará ni alla en dicha segunda pretendida partida*», cosa que no ocorria en la segona. Així doncs, segons l'ús de mercaders, semblant càrrec no podia obrar efecte, ni tindre fe ni crèdit.

Per consegüent, restant la susdita quantia i tornant a traure números, eren els Amira els qui devien a Guinovart 258 lliures, 5 sous i 9 diners.³⁵⁶⁹ I a continuació, el procurador acredità la bona fama de comerciant de l'algemésinenc, a la que afegí la de cristià vell i persona honorada. Així mateix, Sellent desmentí que el seu client haguera passat comptes amb els Amira, ni el 1563 ni el 1570. De resultes, d'això es podia inferir que els albarans mostrats per la part contrària no tenien ninguna validesa. De fet, de tota l'exposició dels antellans, sols concedí certesa a un succés: el 13 de gener de 1570, Guinovart acudí a la localitat de la vall Farta per tal d'esclarir el motiu de la demanda. No obstant això, en saber el que li volien carregar, protestà i amb cert enuig se n'anà d'Antella. Llavors, en absència de l'algemésinenc, els Amira compel·liren Martí d'Orunyo a escriure l'albarà.³⁵⁷⁰

L'inquisidor Joan de Rojas aprovà que es reberen testimonis i cità els Amira perquè es personaren a la seua llar aquella mateixa vesprada. El primer a comparèixer fou Lluís Tomàs Jofre, senyor de Pardines,³⁵⁷¹ el qual assegurà conèixer Guinovart des de feia una vintena d'anys, temps en què li havia mostrat ser home planer en el tracte i en els negocis, de bona fama i no avesat en enganys. El mateix adduí Francesc de Castellví, senyor de Benimuslem.³⁵⁷² A ells s'hi afegiren Joan Sanchis,³⁵⁷³ Benet Canyamars,³⁵⁷⁴ el mercader Antoni Figuerola³⁵⁷⁵ o el seu conveí Joan Gans.³⁵⁷⁶ Contràriament a això, Canyamars, Gans i

³⁵⁶⁹ D'acord amb els nostres càlculs, prenent per bona l'argumentació de Guinovart, el que li devien els Amira eren 259 lliures, 15 sous i 5 diners.

³⁵⁷⁰ AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, ff. 101r-108r.

³⁵⁷¹ Lluís Tomàs Jofre, cavaller i habitant de València i senyor de Pardines, digué tindre 50 anys.

³⁵⁷² Francesc de Castellví assegurà ser d'edat de més de 50 anys.

³⁵⁷³ Joan Sanchis, malgrat la seua qualitat de donzell, tenia 74 anys.

³⁵⁷⁴ Benet Canyamars era un ciutadà natural de la vila d'Alzira, però en eixe moment vivia a València. També tenia més de 50 anys.

³⁵⁷⁵ Antoni Figuerola era un mercader de cert prestigi, atés que els seus negocis el duïen sovint a Flandes, Florència o Sevilla. Tenia lladoncs 57 anys. Havia estat senyor de Cotes. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., p. 24.

³⁵⁷⁶ Joan Gans era un llaurador d'Algemesí, malgrat que els seus assidus tractes comercials lícits i il·lícits amb seda i altres gèneres el convertien en un experimentat mercader. Llavors tenia 55 anys, cosa que indica que va nàixer poc abans de les Primeres Germanies. Veg. l'arbre genealògic dels Gans d'Algemesí. Veg. també a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena, l'apartat: 1551: Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemesí*.

Sanchis testificaren que Bertomeu Amira era home astut, sagaç i donat a elevar considerablement el preu dels articles si havia de fer venda a espera de temps o fiada. En eixos casos, a més, hi solia sol·licitar fiances i actes notariais. Sanchis parlava d'oïdes, però Canyamars i Gans ho sabien de primera mà, atés que tant l'un com l'altre hi havien adquirit diverses vegades fustes del morisc.

En allò tocant a la validesa dels càrrecs anotats a llibres de compte i raó Canyamars, Figuerola i també alguns altres reputats comerciants, com ara, Mateu Llopis, Jeroni Qüende i Francesc Vicent Pujades³⁵⁷⁷ referiren que no veien indicis que obligaren irremeiablement l'algemesinenc a satisfer la susdita quantitat, perquè «conforme a la plática de mercaderes [...], en manera alguna— ansí por vía de justicia como también por la vía de estilo de mercaderes—no se puede ni deve dar fe, ni crédito alguno, por quanto en ella no se hallan las solemnidades que cualquier partida he de tener». Les enumeraren: «de cuya mano se ha escrita y si es testimonial o escrita de la propia mano del acreedor de la cantidad [...] y en qué día, mes y año se scrivió». Per consegüent, opinaven que tocava als novament convertits «muy grande obligación, así por testigos como por autos públicos echos a voluntad del dicho Guinovart, demostrar y probar» el deute, puix que «qualquier persona que haze cargo en su libro de alguna cantidad que le deva otra persona que si no la prueva con testigos o autos públicos no se le ha de dar fe ni crédito».

Per acabar, sobre la presumpta coerció dels Amira a l'alcaid de Sumacàrcer perquè els elaborara l'albarà del 13 de gener de 1570, Joan Gans i Joan Sanchis declararen que, feia menys d'una setmana, havien escoltat confessar de boca del mateix Martí d'Orunyó que ho escrigué a instàncies dels antellans quan Guinovart ja havia marxat d'Antella; que ho havia fet a mode de memòria i que no tenia cap validitat legal. El mateix destacà Figuerola i afegí que l'algemesinenc mai no havia consentit en el contingut d'aquell document i que s'havia rebut en la seua absència.³⁵⁷⁸ Finalitzat el període d'al·legacions i l'aportació de testimoniatges es procedí a enviar-ho tot a Madrid, al Consell de la Suprema Inquisició.

Uns quants mesos més tard, l'11 de juliol, Pere de Montagut, procurador de Bernat Guinovart, denuncià les irregularitats que al seu parer s'hi havien produït, raó per

³⁵⁷⁷ Mateu Llopis era un parell de València reconvertit a mercader, malgrat la seua curta edat de trenta anys. Jeroni Qüende també habitava al Cap i Casal. Tenia 46 anys. El més major era, sens dubte Francesc Vicent Pujades, que superava la cinquantena i havia estat durant cert temps jutge ordinari en matèria de mercaders al Consolat del Mar del Cap i Casal.

³⁵⁷⁸ AHN. *Inquisició*, 1785, exp. 5, ff. 108v-129r.

la qual sol·licità l'anul·lació i la re-interrogació dels deposants de la part contrària. Tal com exposà dues setmanes després Gaspar de Zàrate, es tractava d'una altra argúcia processal per tal de dilatar la resolució de la causa. Segons Montagut, però, el problema residia en la poca neutralitat de l'inquisidor Joan de Rojas i de l'escrivà Francesc Vaziero, que es mostraven parcials i afectes als Amira. A eixe respecte, el poderejant argüí que Rojas havia despatxat el plet inicial per la via ràpida, sense donar ocasió a rebre testimonis. I hi havia tornat a reincidir. A tall d'exemple, havia permés que els Amira aportaren les testificacions de Pere Amira i Joan Francesc Sartall, oncles patern i matern dels hereus del difunt, i la d'un altre cunyat i col·lector anomenat Ballester, cosa que anava contra els Furs valencians i contra tota raó. I per si fóra poc s'havia negat a què Guinovart els formulara preguntes, tal com era costum als tribunals territorials del Sant Ofici.³⁵⁷⁹

Després d'allò, el procés perdé vitalitat i s'esmortí fins ben entrada la tardor de 1571, en què Gaspar de Zàrate demanà la publicació de les testimoniances i provances rebudes a València. Llavors, Joan de Montoya, el momentani representant de l'algemesinenc, s'hi oposà en redó i exigí que primer es resolguera la petició de dilacions per a tornar a interrogar els testimonis de la part contrària que des de feia huit mesos estava pendent de resposta. La controvèrsia es perllongà fins a la primavera de 1572. Pel mig, Zàrate i Montoya protestaren diverses vegades i acusaren rebel·lies. El 15 de gener, l'apoderat dels Amira requerí que es dictara sentència condemnatòria contra Guinovart, a fi i efecte que abonara les 341 lliures, 14 sous i 11 diners que hi figuraven a l'albarà, entenent que Joan de Rojas havia estat massa benèvol. El 16 d'abril de 1572, Montoya presentà en una plica segellada els noms de les persones de qui aspirava a haver respostes. Val a dir que no n'aconseguí res.

Aquell mateix estiu, Pere de Montagut s'hi havia col·locat de nou al front. El 23 de juliol, hi introduí una escriptura de capítols, mitjançant la qual, d'una banda, mirà de desautoritzar i invalidar les deposicions aportades pels hereus de Bertomeu Amira. Sobre Martí d'Orunyo, al·legà que no es podia concedir crèdit, atès que era molt amic dels antellans i podia testificar sota coacció en deure'ls 100 lliures. En el referent a Pere Amira, Joan Francesc Sartall i Francesc Ballester adduí que eren germà i cunyats, respectivament, del finat. De l'altre costat, tracta de conferir credibilitat als arguments esgrimits a la seua relació d'esdeveniments i fiabilitat als individus

³⁵⁷⁹ *Ibidem*, ff. 48v-51v.

reproduïts a instància de Guinovart. El 7 d'agost, la causa quedà llesta i aparellada perquè es pronunciara un veredict. El 14 de novembre, el Consell de la Suprema Inquisició la trameté a València, perquè fóra l'inquisidor Martí de Salvatierra³⁵⁸⁰ el qui s'hi pronunciara.

El 6 de juliol de 1573, Salvatierra condemnà Bernat Guinovart a abonar als Amira les 326 lliures, 19 sous i 1 diner en un termini de cinc anys. La primera, de quantitat de 54 lliures, s'hauria de satisfer nou dies després de la publicació de la sentència. No li exigí costes de la causa. Així mateix, els Amira tampoc no van eixir descarregats. Els obligà a satisfer les messions derivades de les dues execucions de béns realitzades en la llar de l'algemesinenc, tot entenent que cap tribunal que no fóra el del Sant Ofici podia entremetre's en els assumptes d'un familiar de la Inquisició.³⁵⁸¹ Tanmateix, Gaspar Sellent protestà. Pel que sembla, Salvatierra havia abandonat el tribunal territorial de València poc abans de la promulgació de la resolució, cosa que li restava validesa: «[...] *el illustre señor inquizidor Salvatierra, juez de comición que ha seydo en la presente causa por los muy illustres señores de la Sancta General Inquizición, no está en la presente ciudad. Es ydo a la villa de Madrid [...] con toda su casa, como es público y notorio [...]. Y por dicha razón no podía obtener, (ni) pronunciar de aquel en dicha apellación*». Per consegüent, Bernat Guinovart decidí tornar a recórrer.³⁵⁸²

El 5 de setembre, Pere de Montagut comparegué a la Suprema per enantar el procés en grau d'apel·lació al veredict anterior. I de sobte, tot començà a rodar de nou. Quatre jorns més tard, el tribunal emplaçà els Amira i els concedí un mes a fi i efecte que es personaren. El 20 de novembre, Gaspar de Zàrate al·legà que l'algemesinenc i els seus procuradors no havien realitzat les diligències necessàries i tractà que no poguera continuar el plet i s'atorgara com a bo el dictamen de l'inquisidor Salvatierra. Nogensmenys, no aconseguí res. El 21 de gener de 1574, fou la darrera vegada que intentà esfondrar l'estratègia dilatòria. Al remat, després

³⁵⁸⁰ Sobre Martí de Salvatierra, veg. AGUILAR SERRAT, F. de A.: *Noticias de Segorbe y ...*, op. cit., pp. 287-288; GARCÍA GARCIA, A., *Synodicon Hispanum...*, op. cit., vol. IV, p. 7; GONZÁLEZ DÁVILA, G., *Teatro eclesiástico de la...*, op. cit., p. 42; HERNÁNDEZ VEGAS, M., *Ciudad Rodrigo. La catedral...*, op. cit., pp. 74-76; LLORENS RAGA, P. L., *Episcopologio de la diócesis...*, op. cit., pp. 313-314; MARTÍN BENITO, J. I., "Episcopologio civitatense. Don Martín...", op. cit., pp. 183-190; —, "Rentas, pensiones, lugares y..." op. cit., pp. 85-124; —, "La Iglesia de Ciudad..." op. cit., pp. 321-566; —, "Martín de Salvatierra..." op. cit., pp. 223-230; RODILLA LEÓN, F., "Música y ceremonia en..." op. cit., pp. 123-150; SÁNCHEZ, CAÑADAS, A., *Historia Civitatense...*, op. cit., pp. 342-353; TELLECHEA IDÍGORAS, J. I., *La diócesis de Ciudad...*, op. cit., pp. 16-30 i 85-94.

³⁵⁸¹ AHN. *Inquisición*, 1785, exp. 5, ff. 130r-146v.

³⁵⁸² *Ibidem*, f. 147r-147v.

nombroses d'escriptures d'un costat i de l'altre i de no poques raons, el 17 de juliol, el Consell de la Suprema Inquisició determinà que s'havia de posar en execució la sentència promulgada per Martí de Salvatierra.³⁵⁸³

A tall de conclusió, convé assenyalar que si bé és cert que Bernat Guinovart no va resultar acusat per frau, ocultació o contraban de seda, a partir del procediment judicial es pot inferir que els seus negocis amb Bertomeu Amira no hagueren de ser sempre del tot lícits. D'entrada, algunes de les formes adoptades en les transaccions no van ser massa transparents. Les compravendes de fibra sèrica, per molt que foren verbals, havien de satisfer impostos i aquests portaven aparellats registres. En eixe sentit, malgrat que havien transcorregut els anys, a Guinovart li haguera bastat amb acudir als quaderns dels taulatgers dels diversos tributs per a provar, mes que fóra parcialment, la seua pretensió. Si les adquisicions havien estat conduïdes a Algemesí, en eixir obligatòriament haurien d'haver pagat el dret de la mercaderia. Si des d'Antella van estar conduïdes a terres castellanes, hi devia haver si més no el manifest de nou impòsit, juntament amb el del General, peatge o quema. L'algemesinenc ni tan sols ho va intentar, potser conscient de les dificultats que allò reportava o bé sabedor del caràcter fraudulós dels seus afers amb el morisc.

1576: BERNAT I PERE CARDONA, JAUME I PERE JORNET, JOAN I MIQUEL MARCO, BALTASAR MASSO I ANDREU VILAVELLA, BATLLE DE L'ALCÚDIA; BERNAT MUNYÓS D'ALGEMESÍ, JERONI PALS DE GUADASSUAR I MIQUEL ÀNGEL TAÇÍ I ALTRES MORISCOS DE SUMACÀRCER

Per enèsima vegada, l'estiu de 1576, les autoritats valencianes es van assabentar que els Cardona i els Marco havien extret seda del Regne de manera fraudulenta. Catorze càrregues. Els testimoniatges de Bernabeu Candela i Cristòfol Joan bastaren per haver-hi tota mena de detalls. El 8 de juliol era diumenge, festiu. Així les coses, en fer-se de nit, al rogle de les nou, Candela acudí a la casa de camp de la vídua de Vendrell; junt a la terra de Jaume Veana i la portella d'Antoni Marco. Havia estat llogat per Bernat i Pere Cardona. Tots tres i Joan Marco, albardaren els

³⁵⁸³ *Ibidem*, ff. 176r-207r. Els fulls 152v-175r contenen una còpia de les parts més destacades del procés judicial.

matxos i els col·locaren quatre càrregues de fibra sèrica a sobre.³⁵⁸⁴ A continuació, acudiren a l'olivar de Pere Miquel. Allà, «en dit olivar, en la olivera del cantó que està devers la vinya de Mazo», s'hi ajuntaren huit càrregues més. Les custodiaven Jaume Jornet i el seu fill Pere,³⁵⁸⁵ Pere Agustí, Bertomeu Hervàs,³⁵⁸⁶ Baltasar Masso,³⁵⁸⁷ el sastre Joan Pellicer, Andreu Peres, Antoni Solesa, Francesc Veana i el batlle de l'Alcúdia, Andreu Vilavella.³⁵⁸⁸ També hi anaven Jeroni Pals de Guadassuar,³⁵⁸⁹

³⁵⁸⁴ Una càrrega era la quantitat equivalent a 3 quintars, 12 arroves o 312 lliures. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 134-138.

³⁵⁸⁵ Jaume Jornet, gendre de Pere Font, havia estat un dels vassalls partidaris de la reversió a la Corona del senyoriu de l'Alcúdia. També fou un dels testimonis favorables a Àngela de Montagut en el plet contra Galceran de Castellví. Veg. els epígrafs titulats: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents* i *Un displicent ambient familiar: amenaces, carències i sevícies*, continguts al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*. Els Jornet tenien plantades, segons Vicent J. Vallés Borràs, 1.018 moreres al terme de l'Alcúdia a les darreries del segle XVI. Ocupaven la desena posició en el rànquing. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60. Jaume Jornet també era un dels quatre familiars del Sant Ofici que hi havia a l'Alcúdia. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", op. cit., [en premsa].

³⁵⁸⁶ Bertomeu Hervàs era gendre de Miquel Pareja. Aquest alcudian fou un dels qui testificà reiteradament a favor de la seua senyora, dona Àngela de Montagut Ribelles i Vilanova, en el plet que va mantindre durant anys contra els Castellví de Carlet. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³⁵⁸⁷ El mercader Cosme Masso, pare de Baltasar, fou un dels alcudians que testificà reiteradament a favor de la seua senyora, dona Àngela de Montagut Ribelles i Vilanova, en el plet que va mantindre durant anys contra els Castellví de Carlet. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*. Veg. la vinculació de Baltasar Masso als germans Marco: 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁵⁸⁸ Andreu Vilavella era el batlle de l'Alcúdia. El va continuar el seu fill Onofre Vilavella i aquell el seu nét Andreu Vilavella. Els Vilavella van estar dels qui testificaren a favor d'Àngela de Montagut en els processos seguits contra el seu marit, Galceran de Castellví i López de Mendoza. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³⁵⁸⁹ D'acord amb el Padró de Riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Jeroni Pals era un propietari acomodat. Per aqueixes alçades pagava per raó de 81 lliures de peita. Lladoncs, posseïa 86 fanecades de terra situades a diverses partides: a Tarragona (30 fanecades), al Vedat (29), a l'Horta (23'5). Posseïa una casa a Guadassuar a la plaça del Pou i un terç d'una altra. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/16, f. 74r-74v. Jeroni Pals estava prop del límit dels propietaris benestants (entre 50-100 lliures). Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

Bernat Munyós d'Algemesí³⁵⁹⁰ i un altre jovenet algemesinenc que s'havia esposat recentment.³⁵⁹¹

A l'aplec es deia que quatre de les càrregues eren de Jeroni Pals i de Bernat Munyós, altres quatre de Jaume Jornet, Andreu Vilavella i Baltasar Masso, i les quatre restants, dels germans Cardona i de Joan i Miquel Marco. Encetada la marxa, sorgí un contratemps: els animals anaven massa carregats. A presses i corregudes, Andreu Peres i Joan Pellicer enviaren Bernabeu Candela a per un rossí a l'Alcúdia. No trigà, però en regressar a l'oliviar de Pere Miquel, se n'adonà que el comboi havia partit. Encara es podia escoltar el remor i els xiulits, així que es va afanyar i els va agafar. Tots junts es dirigiren al pouet d'Antella.³⁵⁹² Davant i darrere anaven dos moriscos, els quatre de Sumacàrcer. Van passar el Xúquer amb la barca i se n'entraren dins de la població, a la plaça. Plovia.

Els Cardona, juntament amb Jornet, Masso, Vilavella i la resta convocaren reunió i decidiren detindre's, no continuar el viatge. Així mateix, com que no convenia exposar-se als guardes i oficials, desestimaren l'allotjament a les llars. Per allò de tindre una quartada, Andreu Vilavella tornà sol a l'Alcúdia, a fi i efecte que no es notara la seua absència. Tots els altres feren cap a una torrentera propera, situada, a l'entrant, a mà dreta (el barranc de la Morera).³⁵⁹³ Allí descarregaren els quadrúpedes i hi romangueren fins a l'endemà, dilluns, en caure el sol. Lladoncs, Vilavella, el batlle, estava de nou a Sumacàrcer. Així les coses, hi estibaren tots els fardells i

³⁵⁹⁰ Bernat Munyós d'Algemesí, en aquella època, tenia una trentena llarga d'anys. Veg. l'arbre genealògic dels Munyós d'Algemesí. D'acord amb el padró de riquesa conservat a Algemesí, pagava per raó de 54 lliures de peita. Posseïa 37 fanecades de terra situades a Fentina (16), a l'Horta (11 i ½) i 10 fanecades al territori d'Algemesí. Hi devia viure a ca son pare Pere Munyós, atés que no figura que tinguera casa pròpia a Algemesí fins al 17 d'agost de 1580, poc abans de prendre estat, en què el seu progenitor li traspassà les cases i almàssera que tenia al camí Reial (carrer del Molí o carrer València). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 85r i 85v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Bernat Munyós estava en el límit dels propietaris mitjaners (entre 50-100 lliures). Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. No obstant això, era un propietari jove que veuria acréixer la seua hisenda en els anys següents a costa de la de son pare: Pere Munyós [130 lliures i mitja peiteres, la casa del camí Reial i 176 fanecades i mitja; a Xara (57 fanecades), a Gégena (38 i ¼), a Orí (20 ¼), al pou de Marta (18), a Fentina (16), a Massasseli (11), als horts (9), al camí de les Amenes (7)]. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 337r-338v.

³⁵⁹¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

³⁵⁹² BENETÓ FERRANDO, V., FERRER PÉREZ, V., "Els Establiments particulars d'Antella...", op. cit., pp. [en premsa]; HERRERO I PIQUERES, J. F., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit.

³⁵⁹³ PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 62 i 75-81; PONS ALÓS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, op. cit., pp. 14-15; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 22-26.

enfilaren el camí Reial. Un poc més endavant, els esperaven Miquel Àngel Taçí³⁵⁹⁴ i altres tres cristians nous de Sumacàrcer, els quals s’hi afegiren a l’expedició amb dos càrregues més. Catorze.³⁵⁹⁵

Detall del camí des de l’Alcúdia a Antella i Sumacàrcer.
Font: AHC. *Fons Castellà-Carlet*.

Anaven tots «ab spases y scopetes, ben armats per si trobaven guardes deffensar dites càrregues», llevat dels sumacàrcerins, que per ser novament convertits, duïen bastons i espasetes. Passaren la nit trescant per la serra d’Énguera. En despuntar el sol, albiraren el mas dels germans Ciurana, a les afores d’Almansa, ell lloc on havien de depositar la matèria

³⁵⁹⁴ Miquel Àngel Taçí fou el cap dels disturbis i l’impulsor de les rancúnies que els vassalls moriscos dels Crespi de Valldaura projectaren contra els seus senyors. Veg. PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 104-105; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 22 i 27.

³⁵⁹⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

primera. Poc abans de creuar la frontera del Regne i endinsar-se a la corona de Castella, Cristòfol Joan, un vell guarda de la Generalitat, els detectà. En efecte, es tractava de l'altre testimoni. Declarà que eren les 7 del matí i que havia eixit a buscar cert ramat. Quan els hi divisà estava aproximadament a cinc-cents passes; així que, de continent, s'hi apropà. Malgrat tot, no aconseguí atrapar sinó tan solament tres cavalcadures dins de territori valencià. Tampoc no pogué comptar el nombre exacte de bolics, però «veu que tots los que anaven ab dites càrregues eren cerca de vint hòmens ab sos pedrenyals e tots a punct, ab les cares tapades ab les capes».

Entre els quatre que en custodiaven els darrers animals, reconegué Francesc Veana. L'alcudià l'informà que els dirigia Bernat Cardona i l'envià al cap del seguici, perquè el seu conveí li entregara uns quants reals. Veana ni s'immutà en veure'l, perquè el coneixia i sabia que era fàcil de subornar. Joan accelerà el pas fins que aplegà a la caseta dels germans Ciurana, on encontrà set càrregues de seda damunt de matxos i rossins. Llavors, feu la suma mental: aquells que hi havia allí, juntament als que havia vists prop d'un barranquet contigu a l'immoble, desalbardats, i els que encara estaven de camí, devien transportar tretze o catorze càrregues, ço és, més de tona i mitja.³⁵⁹⁶ S'acostà a la torrentera per realitzar el còmput de forma més precisa. «E quant fonc arribat ahon estaven dites càrregues descarregades, que era en lo dit barranquet hixqué hun home e li encarà lo pedrenyal, dient-li que se'n tornàs». El guarda demanà per Bernat Cardona i aquell li contestà que no estava.

El mateix Cardona, que es trobava un poc més avall, el desmentí i el feu arrimar-se. L'alcudià li explicà que es dirigien a Almansa. Un i l'altre es coneixien des de feia temps. Fins i tot, Cardona devia estar al corrent de les seues estretors, atés que el salari d'oficial es quedava curt. Així les coses, Joan parlà a les clares i li exigí que li donara diners. El riberenc accedí a donar-li un real de huit i un altre de quatre, a canvi del seu silenci i d'un favor. En l'endemig de la conversa havia arribat una nova: es dirigien cap allí dos hòmens a cara descoberta, que portaven capa verda. Es tractava de dos guàrdies castellans. Com que calia guanyar temps, envià Cristòfol Joan a reconèixer-los. L'enguerí els interceptà junt a una font propera a la finca.

Mentriamentres, Cardona ordenà tornar a carregar la fibra i preparar-se per marxar devers la duana, a fi i efecte que no els pogueren acusar de contraban i els confiscaren la mercaderia. En acabant, quan la dipositaren a Almansa, feren el camí de regrés i cadascú

³⁵⁹⁶ Una càrrega eren 312 lliures. Per tant catorze càrregues eren 4.368 lliures. Cada lliura equival a 358 grams actuals. Per tant el muntant de matèria prima evadida era de 1.563 quilograms i 744 grams. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 134-138 i 169-172.

retornà a la seua llar. Tots a excepció de Bernabeu Candela, Andreu Peres i el sastre Joan Pellicer, que continuaren el viatge vers Andalusia.³⁵⁹⁷ Tenien previst anar a Granada. No per casualitat, llavors Toledo ja estava mostrant signes de decadència i a l'antiga capital del regne nassarita, els genovesos i alguns castellans estaven obrint noves possibilitats de negoci: compraven als valencians la llavor dels cucs.³⁵⁹⁸

Amb tot plegat, a inicis de la tardor de 1576, les autoritats valencianes posseïen indicis més que suficients com per encausar els responsables de tan ingent i agosarada extracció de matèria primera del Regne. No debades, els testimoniats en primera persona de Bernabeu Candela i Cristòfol Joan havien posat a les clares una vegada més l'atreviment dels alcudians i dels habitants de la Ribera del Xúquer, els quals de volta en volta estaven millor organitzats i es mostraven més desafiants. Sens dubte, ordenar menar passava d'una tona i mitja de madeixes de seda fina i custodir-la adequadament, suposava un desafiament logístic i un desplegament de mitjans a l'abast de molts pocs. Quasi una temeritat. S'havien de fer servir almenys una quinzena de quadrúpedes i altres tantes persones. De fet si hom volia assegurar que el producte arribara al seu destí li convenia llogar si més no a dos hòmens per cada bèstia i dotar-los de pedrenyals i escopetes. A més, havien de ser de confiança, perquè mantingueren el silenci. Precisament això darrer fou el que fallà en aquella ocasió.

A començaments d'octubre, la Batllia General cità a declarar a tots els implicats. A eixe respecte, malgrat que la font no registra cap inscripció de béns, cal pensar que juntament amb la convocatòria s'hi degué procedir a l'anotació. Fóra com fora, l'únic que hi aparegué va estar Francesc Veana, el qual ho negà tot. Com que no pogué oferir ninguna quartada exculpatòria se n'ordena la detenció i l'empresonament. Unes quantes jornades més tard es personà un notari anomenat Gaspar Joan Micó. S'hi presentà en qualitat de procurador de Jaume Jornet, però a l'acte d'atorgament de poders figurava també com a poderejant de la resta de processats. D'entrada, Micó manifestà que els seus representats no s'encontraven a terres valencianes i, a continuació, sol·licità una còpia de

³⁵⁹⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

³⁵⁹⁸ Alacant i també València esdevindrien altres ports d'eixida de la llavor de cuc. Veg. MUÑOZ NAVARRO, D., "Las dinámicas de cooperación ...", *op. cit.*, pp. 113-132. El 1596, l'alcudià Cristòfol Pellicer fou encausat per contraban de seda i llavor de cucs, mercaderia que havia dut a Toledo i Jaén. Veg. VALLÉS BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, *op. cit.*, p. 173.

tots els actes per tal de poder defendre'ls. Andreu Honorat Pineda s'hi oposà. Heus ací el començament d'una picabaralla que dilatà el plet fins a mitjan de febrer de 1577.³⁵⁹⁹

En l'entretant, Francesc Veana, des de la presó, sol·licità diverses vegades l'excarceració o l'acusament. Al remat, a principis de novembre fou arrestat, amb sagrament i homenatge, dins dels murs de la ciutat de València; sots pena de 500 lliures. Jeroni Jofré i Lluís de Cardona, fill del primer marquès de Guadalest, en van actuar de fermances. Emperò, el 18 de desembre, se li va concedir anar a l'Alcúdia, per tal de passar els Nadals a la llar amb els seus familiars. A canvi hauria de personar-se a València tres jornades després de Reis. El ciutadà Bernat Lluís Albert de Vidal i el mateix almirall d'Aragó, Cristòfol de Cardona, en foren les fiances; potser per intercessió de la mateixa senyora de l'Alcúdia, Àngela de Montagut.³⁶⁰⁰ Val a dir que Veana acomplí la seua paraula i es presentà en l'any nou al Cap i Casal, encara que amb cert retard.³⁶⁰¹

Després de tot allò, el procediment judicial caigué en una mena de letargia que es perllongà durant tota la primavera i una part de l'estiu de 1577. Havien transcorregut els mesos i les autoritats regnícoles encara esperaven la compareixença dels encausats. El 6 de juliol, hi tornà a testificar Cristòfol Joan, el guarda de la Generalitat d'Énguera, i el primer de setembre ho feu l'alginetí Bertomeu Candela. En l'endemig, el 23 d'agost, hi acudí un rajoler de la ciutat de València anomenat Pere Forcadell: l'única aportació significativa en tot aquell temps. A la llum de la seua deposició, sembla que Andreu Peres,

³⁵⁹⁹ El 27 d'octubre Gaspar Joan Micó hi tornà a comparèixer i al·legà que, per tractar-se d'un procediment civil, els seus representats podien comparèixer mitjançant procurador. El 15 de novembre s'hi presentà de nou. Va reiterar que els seus principals no es trobaven a l'Alcúdia, Algemesí, Guadassuar ni Sumacàrcer, sinó fora del Regne, portant a terme els seus negocis. Argüí que com a procurador tenia poders suficients i que el procés podia prosseguir en absència dels seus poderdants, sempre que responguera als requeriments. El lloctinent de batlle general ordenà que es presentaren personalment. En virtut d'això, Andreu Honorat Pineda demanà, l'11 de desembre, que els encausats tornaren a ser citats a declarar. Després del recés de les festivitats de Nadal, Gaspar Joan Micó es tornà a personar el 20 de gener de 1577. Repetí els seus arguments: conforme als Furs una causa civil podia ser seguida en absència dels representats. Una setmana més tard els arrendataris dels drets i Andreu Honorat Pineda, en qualitat de procurador patrimonial, demanaren que es cancel·laren i repel·liren les intencions de Micó. El 4 de febrer, tornaren a fer escriptura de sol·licitació i el 12 de febrer es determinà que els furs exhibits per Micó sols podien ser utilitzats en altres casos particulars. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

³⁶⁰⁰ Lluís de Cardona i Colom fou el fill de Sanç de Cardona i Rois de Liori, primer marquès de Guadalest. Va casar amb Maria Colom i Toledo, parenta del duc d'Alba i néta del navegant Cristòfol Colom. RAH, *Col·lecció Salazar i Castro*, D-31, f.101. Lluís de Cardona va casar el 1579 amb Maria de Castellví, filla de Galceran de Castellví i López de Mendoza, senyor de Carlet, i d'Àngela de Montagut, Vilanova i Ribelles. Cristòfol de Cardona i Colom era el germà de Lluís de Cardona. Heretà els títols de son pare. Pere, fill bastard de Galceran de Castellví, IX senyor de Carlet, estigué al darrere de l'assassinat de Cristòfol de Cardona, el 1583, juntament amb Jeroni Montsoriu, senyor d'Estivella i Beselga, potser com a venjança del connubi. Veg. l'apartat titulat: *Un connubi força conflictiu: l'enllaç de Maria de Castellví amb el fill de l'almirall d'Aragó*, dins de l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet.

³⁶⁰¹ La Batllia general va obrir un nou procediment contra Francesc Veana per no haver-se presentat exactament tres jornades després de Reis, però al remat optà per absoldre'l, tot entenenent que no havia obrat excessivament malament. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 828, s. f.

Pere Cardona i Joan Pellicer havien decidit fondre's en l'anonimat de l'atragada quotidiana de la capital, malgrat que això els costara algun que altre sobresalt.

En eixe sentit, Forcadell relatà que, feia cosa de huit o nou mesos, havia coincidit amb Peres a l'hostal de Josep; situat al carrer de la Sang.³⁶⁰² Casualment, Roderic Camazon, un dels verguers de la Batllia, s'hi va deixar caure aquell jorn per la posada. Afortunadament, tot havia quedat en res. Nogensmenys, a Peres se li van haver d'encendre totes les alarmes i hi va marxar precipitadament, perquè no l'encarcera. Hores més tard, el rajoler es va reunir amb Cardona, Pellicer i Peres. Conversejaren una estona del que havia ocorregut. Peres li declarà que ell i els seus col·legues sospitaven que els havia denunciat Bernabeu Candela, atès que ningú més en podia haver notícia. També pareixien penedits d'haver comés aquella temeritat. Pellicer li expressà la seua palesa incomoditat: «Plaguera a Déu que·l que està a la presó lo hagueren penjat en ans que nosaltres haguérem fet aquest viatge, perquè no stiguérem en tant treball com stam».³⁶⁰³

En vistes de la no-assistència, Andreu Honorat Pineda i els arrendataris dels drets tornaren a la càrrega el 28 de setembre. Sol·licitaren que Pere de Quintana, en qualitat de lloctinent de batlle general, expedira una comissió per tal de compel·lir els encausats a presentar-s'hi. Dit i fet. Aquell mateix jorn, Roderic Camazon eixí envers l'Alcúdia, Algemesí, Guadassuar i Sumacàrcer. Tardà a regressar-hi més de dues setmanes. En tot aquell temps es dirigí reiteradament a les llars d'uns i altres, alternant els dies i les hores. El resultat, això no obstant, havia estat escarit. Havia trobat Miquel Marco, gitat i malalt de febres al llit. Així mateix, havia pogut notificar la citació al sogre d'Andreu Pérez i a les mullers dels restants. En el cas de Bernat Munyós, com que no tenia casa pròpia, era fadrí i estava sentenciat a mort,³⁶⁰⁴ no li havia expedit manament.

El 16 d'octubre, el procurador fiscal instà manament perquè el plet fóra continuat en absència contra tots, a excepció de Miquel Marco, el qual hi havia comparegut la jornada anterior i havia sigut arrestat, i no empresonat, a causa de la seua infermetat.³⁶⁰⁵ Encara calgué esperar fins al 10 de desembre perquè el notari Gaspar Joan Micó i la major

³⁶⁰² El carrer de la Sang continua tenint la mateixa denominació en l'actualitat. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 523-525.

³⁶⁰³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

³⁶⁰⁴ El 21 de maig de 1567, Miquel Sifre, Onofre i Bernat Munyós demanaren que se'ls perdonara la pena de mort en què havien incorregut per procés d'absència. ARV. *Reial Cancelleria*, 443, f. 116r. Bernat Munyós trigà a casar-se fins a 1580, moment en què degué aconseguir lliurar-se de la pena de mort. Lladoncs tenia 40 anys. Veg. l'arbre genealògic dels Munyós d'Algemesí. Veg. també, en tant que no figura entre els ajusticiats, CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en...", op. cit., pp. 92-110.

³⁶⁰⁵ Havia sigut arrestat a una casa de la ciutat de València sots-pena de 500 florins d'or. El mateix verguer, Rodrigo Camazon, i el mercader Miquel Eiximeno li van estar fiances. El 21 d'octubre li fou allargat l'arrest a tot el Regne, perquè estava molt greu.

part dels seus poderdants—Pere Agustí, Pere Cardona, Bertomeu Hervàs, Jaume i Pere Jornet, Baltasar Masso, Joan Pellicer, Andreu Peres i Andreu Vilavella—es dignaren a acudir al requeriment de la Batllia General. A l’instant, Quintana els manà encarcerar a la torre de la ciutat. Protestaren, però de res els hi va servir. Aquell que gosara resistir a l’algutzir o fugir-ne encorreria en pena de 2.000 ducats d’or. A continuació, els uns van fer fermances per els altres.

Durant les jornades que seguiren a la detenció van estar sotmesos a interrogatori. Òbviament ho van negar tot. El primer a seure a la cadira fou Andreu Vilavella, el qual desvelà que, a banda de batlle, era torcedor de seda i que tenia torn propi al seu habitatge. La resta? Era tot mentida i maldat! Aquell 13 de desembre, també hi declarà Jaume Jornet, que digué tindre ofici de velluter. D’entrada, desmentí que acostumara a negociar amb fibra sèrica per tal de menar-la després a Castella, ni menys que hi haguera acompanyat Vilavella i els altres l’estiu de 1576. Tres dies més tard, els arribà el torn a Baltasar Masso i a Pere Jornet. Tampoc aportaren res significatiu. Masso revelà que posseïa un torn i debanadores al seu domicili i que habituava a adquirir matèria prima que, en acabant, la remetia a la ciutat de València. Assegurà conèixer al morisc Miquel Àngel Taçí, a qui de tant en tant li comprava garrofes. Jornet també afirmà mantindre el mateix tipus de contactes esporàdics amb el nou convertit sumacarcerí. Finalment, entre el 17 i el 19 de desembre, hi foren conduïts Pere Agustí, Pere Cardona, Bertomeu Hervàs, Joan Pellicer i Andreu Peres, els quals repetiren reiteradament el mateix que Jornet i Masso. Únicament Pellicer, que compaginava les tasques de sastre amb les de tender, afegí que Taçí es deixava caure cada dos per tres per l’Alcúdia i que li havia venut moltes vegades tonyina i altres productes del seu establiment.³⁶⁰⁶

La vespra de la Nit de Nadal, les autoritats els excarceraren per tal que pogueren regressar a l’Alcúdia. Tanmateix, no marxaren lliures, atés que se’ls manà tornar a comparèixer-hi en finalitzar les festes; sots pena de 2.000 ducats. Dit i fet, el 15 de gener, s’hi tornaren a presentar i foren arrestats dins dels murs del Cap i Casal. L’any nou també portà un avanç en allò tocant a la prossecució de la denfesa.

A tal efecte, el 6 de febrer, Gaspar Joan Micó hi inserí una escriptura. De primeres, negà que els seus clients hagueren extret d’amagat del Regne catorze càrregues de seda ni comés delictes de frau als drets. Contràriament a això, afirmà que els seus poderdants eren hòmens honrats i bons cristians, poc avesats a defraudar impostos ni menys estafar

³⁶⁰⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

a les persones amb qui comerciaven i cloïen tractes. De fet, argüí que els alcudians solien vendre cada any les seues collites a coneguts i estranys que les portaven a la capital del Regne, a la corona de Castella i encara a França i al nord de la Península Itàlica. A tall d'exemple, Baltasar Masso tostemp que n'ha dut a terres castellanès l'ha manifestada i satisfet els tributs adients als taulatgers. El 1576, en el cas de Masso, eixe muntant s'havia elevat fins a les 500 lliures.

A aquests arguments n'addicionà altres, com ara que tocava als arrendadors dels drets, i no al procurador patrimonial, denunciar la presumpta evasió fiscal, suposades irregularitats i defectes de forma o que no havien estat enxampats ni detinguts per cap oficial reial i que tot havia estat una invenció de Bernabeu Candela i Cristòfol Joan per tal d'incriminar-los. A més, al parer del notari Micó, les seues respectives deposicions presentaven certes contradiccions. I per a més additament, arremeté contra l'honorabilitat de tots dos. De primeres, al poderejant li produïa certa estranyesa i escàndol que l'enguerí, presumpte guarda de la Generalitat, acceptara suborns. I no sols això, sinó que ho confessara sense miraments. Una de dos, o bé es tractava d'una persona molt ximple o bé en tot allò hi havia gat amagat. D'altre costat, estava Bernabeu Candela. El presentà com un individu infame, vil i d'escassa honradesa, el qual tenia fama de lladre. Sembla que havia perpetrat alguns furts i lladronicis, raó perquè havia estat bandejat de l'Alcúdia. A tot això calia afegir que, segons Micó, havia trencat arrests i era reputat de falsari i perjuri. Pere Forcadell també mereixia una consideració pareguda.

A fi i efecte de provar la seua pretensió, Micó cità a declarar a vora una vintena de testimonis fonamentalment alcudians i parents dels demandats; tot i que també els hi va haver de València, de Benimuslem i de Carlet. D'entrada, en allò tocant a defensa de l'honorabilitat dels acusats, val a dir que el gros dels testimoniatges es centrà en Andreu Vilavella, Baltasar Masso i Jaume Jornet; en tant que acabalats mercaders sense màcula. Car, si ells no hi havien estat, la posició del procurador patrimonial quedava molt tocada i eximia de retop als germans Marco, als Cardona i a la resta; els quals, majorment, eren llauradors que feien les vegades d'arriars.

Així les coses, en primer lloc, hi comparegué Miquel Pareja, gendre de Bertomeu Hervàs.³⁶⁰⁷ El fuster referí que el seu fill, Pere Pareja, havia traguinat moltes vegades seda

³⁶⁰⁷ Miquel Pareja fou altre dels vassalls d'Àngela de Montagut que li feu costat en el seus plets contra la casa de Carlet. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

d'Andreu Vilavella fins a la vila castellana de Requena. Ho havia fet lícitament i amb l'expedició d'albarans, després d'haver abonat els tributs pertinents. Així mateix, feia cosa d'un any, Pareja digué haver estat present a la venda que Vilavella feu a uns francesos. El seu fill s'hi havia oferit a dur-ho fins a Morvedre i, al remat, per una diferència d'un real, hi anà Solesa. Tanmateix, ajudà a carregar la mercaderia, la qual es va pesar i va pagar els drets a cal mostassaf, Onofre Montsó.

A eixe respecte, el corredor d'orella Gaspar Bernabeu declarà que tenia per costum adquirir bones sumes de matèria primera dels encausats i sempre havien satisfet els impòsits. A tall d'exemple, en els darrers quatre anys estimava que bé els n'hauria pogut prendre 8.000 o 9.000 lliures en madeixa i torçada, la qual de vegades havia romàs a la ciutat de València o bé havia sigut despatxada a França, a Castella, a la Península Itàlica. Miquel Marco,³⁶⁰⁸ cunyat de Vilavella i inculpat, argüí el mateix. I finalment, el notari Joan Josep Portell, taulatger de l'Alcúdia i veí des de feia quinze anys³⁶⁰⁹ adduí que, el 1576, el seu cunyat Baltasar Masso havia realitzat tres grosses manifestacions per conduir seda a terres castellanès. Vilavella i Jornet, d'acord amb la versió de Portell, havien tingut un comportament igualment exemplar. El 1577, n'havien expedit també quantitats importants.

A l'hora de desmentir o llevar-li fiabilitat al rajoler Pere Forcadell, Gaspar Joan Micó cità a altres artesans i persones de l'ofici. En primer lloc, hi acudí Joan Baptista Espinosa, de Benimuslem, el qual afirmà sense balbotejar que de la boca de Forcadell no solia eixir, «per meravella, paraula que sia veritat». A açò afegí que era home bevedor i que es deixava caure per les tavernes i els bodegons de la ciutat de València. Talment havia estat així, que en una ocasió, feia cosa de cinc anys s'hi havia presentat a treballar tan borratxo que havia vomitat tot el que havia menjat i begut. Cosme Tur fou el següent. Relatà que, una jornada, mentre treballava amb son pare i el seu germà Miquel al rajolar nou de Cullera, Forcadell s'embriagà fins l'extrem que es gità darrere d'una paret de rajola crua i no feu gens de feina. Com que no hi obrà, hagueren d'encarregar-se fins i tot de tallar el fang. Per la vesprada, quan es va despertar va exclamar: «No vull més d'aquest

³⁶⁰⁸ Sobre Miquel Marco, veg. 1560: *Miquel Marco i Beatriu, vídua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia*; 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar*; 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁶⁰⁹ Joan Josep Portell fou un dels notaris de confiança d'Àngela de Montagut. Veg. l'epígraf titulat: *Galceran de Castellví i Àngela de Montagut. El fracàs del nou projecte d'integració familiar i patrimonial*, contingut al capítol que versa sobre l'Alcúdia i Carlet i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

vi que he begut, que me fa mal! Comprau-me de así avant de altre vi!» Per acabar, Salvador Fuster l'acusà de fals, atés que havia aproximadament un any jurà que li havia entregat 35 quarterons de fusta per al forn i li n'havia entregat quaranta.

Cristòfol Joan s'havia desprestigià per si sol. Malgrat tot, Micó es cuidà també de restar-li credibilitat. En eixe sentit, no pocs testimonis com ara Miquel Pareja o els porters de la Generalitat Bernardí Pacheco i Joan Baptista Selma incidiren sobre l'evidència: els guardes tenien prohibit rebre cosa alguna per deixar traure del Regne mercaderies sense albarans i despatxos. Altrament, delinquen. No debades, la seua comesa raïa precisament en el decomís del productes de contraban i la seua conducció fins al taulatger més pròxim. D'eixe mode rebia un terç del valor del gènere requisat. I si per algun motiu no era capaç d'interceptar els carregaments, havia de donar notícia als oficials o col·lectors dels drets més pròxims.

Emperò, al capdavant, el poderejant havia centrat tots els esforços en Bernabeu Candela. No per casualitat, el seu testimoniatge havia estat el principal i més incriminadori de tots. Per consegüent, era de vital importància toldre-li qualsevol tipus de legitimitat i validesa a la seua deposició, que passava per tatxar la seua conducta i titllar-la de poc recta, cristiana i decorosa. Pel que sembla, Bernabeu havia comés diversos furts a l'Alcúdia, raó per la qual n'havia estat bandejat almenys dues voltes. El primer havia ocorregut feia cosa de cinc anys.

Una vesprada, Francesc del Campo, d'Aiora; Joan Munyós, Lluís Peres³⁶¹⁰ i Miquel Vallés anaren a pasturar uns matxos a la muntanya—a la carrasquera de Blasco—i decidiren romandre-hi a dormir. A la mitjanit, s'acostaren dos individus als animals. Com la lluna lluïa molt clara, distingiren que un d'ells era Bernabeu Candela. Esperaren ajupits i quan ja els tenien pràcticament destravats i agafats pels cabestres, s'alçaren sobtadament amb les espases tirades i arremeteren contra Candela i el seu acompanyant. Llavors, en veure's rodejats, al·legaren que no pretenien endur-se'ls sinó sols burlar-los. La qüestió, però, no terminà ahí. Segons Miquel Pareja, el germà de l'alcudià Jaume Anglés desafià Bernabeu Candela i arribaren a les mans. Tenia notícia que en acabant, s'hi havia tornat a reptar a Carlet; fins l'extrem, que si no els hagueren obligat a aturar-se, un dels dos haguera resultat mort.

Tres anys després, Candela havia estat acusat d'un altre lladronici: un punyal o coltell. La víctima havia sigut Joan Vayà. Era estiu. Estengué la capa i es decidí a fer una

³⁶¹⁰ Lluís Peres era el germà d'Andreu Peres, encausat en l'extracció fraudulenta de les 14 càrregues de seda.

becada al teular de Jaume Cardona. En despertar-se s'adonà que li faltava l'arma, la qual estava pavonada i daurada. Com que Candela era de les poques persones que sabia que havia romàs mentre feia la migdiada, li relatà el que li havia succeït i li demanà si havia vist alguna cosa. La resposta fou negativa. Temps després, Vayà marxà a Sevilla i Candela encontrà que era el moment propici: vengué el punyal a l'hostal de l'Alcúdia. L'adquirí Jaume Veana, per 10 reals castellans. L'aleshores justícia de la localitat, Joaquim Garcia,³⁶¹¹ li'l requisà a Veana i després li l'entregà a Vayà.

Les dos darreres sostraccions s'havien produït el mes d'abans, però amb una jornada de diferència. S'atrevia fins i tot amb la sang de la seua sang. El dissabte, Bernabeu Candela irrompé a la llar de la seua germana, vídua de Ferrer, i en prengué un bagul que contenia un vestit de fil. No obstant això, el van enxampar abans que no pogué despanyar-lo. L'endemà diumenge, mentre estaven tots oïnt missa a Sant Andreu, forçà la porta i entrà novament a la casa. Franceset Ferrer, el fill menut,³⁶¹² descobrí que algú hi havia penetrat a l'habitable i anà a buscar a Jaume Veana perquè s'enfrontara al lladre. Veana i el xiquet registraren tot l'immoble i no trobaren ningú. Tanmateix, notaren en falta la cansalada i un quarter o pernil de porc. L'altre se l'havien deixat oblidat a l'andana. Així les coses, Veana eixí al carrer per tal de preguntar si algú s'hi havia creuat amb el pillard. Jaume, el fill de Bernat Cardona,³⁶¹³ li contà que hi havia coincidit amb Candela prop del portal. Avisà als qui estaven a l'església, s'hi organitzaren i començaren a cercar-lo. El fill major de la viuda i Veana anaren per la Devesa. Després continuaren fins a Carlet, on pensaven que es podia haver amagat. I en efecte, allà hi era.

Per tot això plegat havia estat bandejat de l'Alcúdia almenys dues vegades i també de Carlet i dels llocs circumveïns. De fet, en el moment en què es produí la dació de testimonis, Joan Hervàs, lladoncs justícia de Carlet, feia tres nits que l'havia encarcerat a les presons dels dominis dels Castellví. Emperò per si no bastara amb això, Candela tenia fama de dolent cristià. En eixe sentit, carletins i alcudians coincidien a l'hora d'afirmar que no acudia al temple, ni es confessava, ni escoltava la paraula de Déu, ni assistia als sermons, raó per la qual el seu jurament sobre els Quatre Evangelis i el seu testimoni tenia un ínfim valor i escassa credibilitat.³⁶¹⁴

³⁶¹¹ Joaquim Garcia era cosí-prim de Andreu i Lluís Peres i de Pere Agustí i també cunyat de Pere Jornet.

³⁶¹² El tal Franceset Ferrer era llavors un xiquet de 10 o 12 anys.

³⁶¹³ Jaume Cardona, el fill de Bernat Cardona, tenia lladoncs 18 o 20 anys.

³⁶¹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

Tancada la fase testifical, el primer de març de 1578, Pere Agustí, Pere Cardona, Bertomeu Hervàs, Jaume i Pere Jornet, Baltasar Masso, Joan Pellicer, Andreu Peres i Andreu Vilavella obtingueren l'allargament dels arrests fins a l'Alcúdia. Car, s'aproximava el temps d'avivar la llavor de cucs i les seues famílies necessitaven de la presència de tots els membres per fer front a la feina de la cria de les larves i el debanat, filat i torçut de la fibra resultant.

El 5 de novembre, Gaspar Joan Micó introduí una nova escriptura mitjançant la qual realitzà un repàs als resultats de les declaracions. A això, hi afegí, primerament, que d'acord amb el privilegi del rei Pere el Gran i altres de posteriors, els veïns del terme general d'Alzira estaven exempts del pagament del dret de peatge.³⁶¹⁵ En segon lloc, segons concessions i atorgaments del mateix rei Conqueridor, les penes reservades a aquells que deixaven de pagar drets sobre mercaderies havia de ser l'abonament del doble del valor de l'impost defraudat i no la seua total perdició i decomís. De semblant manera, com que els Furs arplegaven que sols podien ser empresonats aquells que eren detinguts *in flagrante delicto* d'extracció i fraudulència, argüí que els seus representats havien de ser alliberats.

Seguidament, Andreu Honorat Pineda exhibí dos «crides de la seda»: la de 1558 i la de 1576, les quals havien anul·lat o deixat sense efecte totes les disposicions anteriors. I per a més additament, per si no fóra prou, les autoritats sostingueren que el susdit edicte també havia establert el mode exacte en què s'havia de comprar, vendre i despatxar la seda valenciana. En primer lloc, en cloure'n les transaccions i inclús abans hom havia de manifestar-les al taulatger més propinc, perquè prèvia satisfacció dels tributs corresponents expedira l'albarà. Aquell que gosara contradir el manament seria punit amb la perdiment del gènere o compostat amb el seu valor. Finalment, també prohibia la treta amb persones armades amb arcabussos, ballestes i altres qualssevol armes, sots pena de 500 florins d'or. Fet i fet, durant el període de provança de les injuncions havien de romandre disponibles i a mercè dels interrogatoris del tribunal; cosa que legitimava el mode de procedir.

Gaspar Joan Micó tornà a la càrrega el 17 de desembre, perquè, contràriament al que pretenia Pineda, les susdites «crides de la seda» no podien obrar efecte. No per casualitat, havien estat apel·lats pels síndics de la vila d'Alzira i la vila de l'Alcúdia a la

³⁶¹⁵ El 12 de desembre de 1578 van ser rebuts per testimonis els notaris d'Alzira Bernat Calbet i Andreu Martínez i el mercader Lluís Alcaina, els quals certificaren que l'Alcúdia estava als termes generals de la vila d'Alzira i que tots els seus habitants eren cristians vells. Veg. PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 75-78. Veg. també VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 35-39; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 74-76 i 127-128.

Reial Audiència i encara no s'hi havia resolt.³⁶¹⁶ I a continuació, adjuntà sengles sol·licituds de recurs i reclamació de cassació. En efecte, la vila d'Alzira hi havia presentat clam per primera vegada el 18 de febrer de 1558, ço és, un mes després de la publicació de la «crida de la seda».³⁶¹⁷ En aquella ocasió, Miquel Jeroni Climent, síndic de la vila a la ciutat de València, es queixà que el susdit manament era molt nociu per a l'Illa del Xúquer, per a la seua particular contribució i el seu terme general. I per eixa raó, Climent sol·licità i elevà a la Reial Audiència plet perquè fóra declarada nul·la.³⁶¹⁸ No debades, atemptava contra els privilegis de la vila i contra els Furs, els quals concedien llibertat a un bon grapat de riberencs per a mercadejar per tot el Regne, sense que hom gosara poder quartar els seus moviments. L'operació es va repetir el 6 de juny de 1576. Pel que sembla les autoritats n'havien tornat a pregonar una, raó per la qual es van constituir plegats a la Reial Audiència els síndics de l'Alcúdia, d'Alzira i de Gandia.³⁶¹⁹

El veredictes es feu esperar fins al 5 de juny de 1579 i resultà desfavorable. Així les coses, els encausats foren condemnats a pagar el valor de les 14 càrregues de seda que havien extret amagadament del regne de València i les costes de la causa en un termini de deu dies. En lloc d'això, decidiren enantar recurs i la resposta d'Andreu Honorat Pineda no es feu esperar: els arrestà a tots de nou. El 2 de setembre, Gaspar Joan Micó en demanà l'alliberament. Dotze jornades més tard, la causa havia començat a rodar, de mode que introduí una escriptura de defensa.

D'entrada, sol·licità que l'anterior procediment judicial es declarara nul per defecte de forma i per vulnerar flagrantment la legislació foral valenciana. Seguidament explanà els arguments. En primer lloc, al·legà que els testimonis rebuts *ex officio* eren indiciaris i no podien obrar efecte probatori. Per consegüent, cap dels tres testimoniatges continguts en el plet podien ser utilitzats a l'hora de dictar sentència. A això calia afegir que a cap d'ells se'ls podia donar fe. Forcadell tenia certa tendència a mentir i emborratxar-se. Cristòfol Joan havia depositat dues vegades de manera contradictòria i havia delinquit i usat esbiaixadament del seu ofici. Finalment, Bernabeu Candela era home mentider i reputat de lladre, cosa que l'invalidava i li treia qualsevol credibilitat. A més, com que havia sigut l'únic capaç de desvelar la identitat de tots els integrants del comboi també havia de ser

³⁶¹⁶ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 221-222.

³⁶¹⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f..

³⁶¹⁸ El 12 de març de 1555, Nicolau Lluquí, justícia; Benet Roca, Joan Gans, Bernat Petit, jurats d'Alzira, convocaren Consell General per a triar síndic Miquel Jeroni Climent. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

³⁶¹⁹ *Ibidem*.

tingut únic i singular. I per a més additament, calia prendre en consideració l'odi que—segons Micó—tenia a Andreu Vilavella i altres alcudians pel fet que l'havien bandejat dues vegades dels dominis dels Montagut. De resultes, *in dubio pro reo*; més encara tenint en compte que la quantia de la pena no era cap nimietat. Car, catorze càrregues de fibra sèrica bé podien valdre 10.000 o 12.000 ducats.

Fet i fet, el 21 d'octubre, la Batllia va fallar per segona volta. Declarà culpables Francesc Veana, Bernat Cardona i Bertomeu Hervàs i exonerà als restants per manca de proves. Quatre jornades més tard, Micó, no content amb la resolució, elevà el litigi al Consell d'Aragó, el qual fou acceptat el 28 de juliol de 1580.³⁶²⁰ Per la seua banda, Andreu Honorat Pineda i Jaume d'Íxer també hi recorregueren, admés també el 2 de maig de 1580.³⁶²¹ El desdoblament de la causa fou, però, temporal, atés que poc després va tornar a ser-ne una sola i, al remat, el susdit tribunal va sentenciar contra els acusats.³⁶²²

1577: ANDREU TORRELLA, GABRIEL MARCO I TOMÀS MARQUÉS DE L'ALCÚDIA

Un matí de finals de juny de 1577, es presentaren sobtadament a la vila de l'Alcúdia tres verguers de la Batllia General acompanyats pel notari Marc Mateu. S'hi havien desplaçat als dominis dels Montagut a fi i efecte de realitzar la pertinent inscripció i anotació dels béns en les llars d'Andreu Torrella, Tomàs Marqués³⁶²³ i Gabriel Marco.³⁶²⁴ El primer dels oficials a usar dels servicis de l'escrivà fou Roderic Camazon, el qual accedí a l'habitatge de Marco. A l'entrada, hi trobaren una taula de tisora de fusta de pi, sis cadires de cuir i 4 seients del model que utilitzaven les dones per a debanar. Al voltant hi havia tres botes cinquantenes,³⁶²⁵

³⁶²⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316 i 812 s. f., ARV. *Processos de Madrid*, J, 303.

³⁶²¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316 i 812 s. f., ARV. *Processos de Madrid*, A, 126.

³⁶²² VALLÉS I BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., p. 173.

³⁶²³ El 1585, els Torrella posseïen 1.015 moreres a l'Alcúdia. Això els convertia en l'onzena nissaga amb major nombre d'arbres. Per les mateixes dates, els Marqués eren la família que encapçalava la tiença de moreres a l'Alcúdia (2.267). Veg. VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60.

³⁶²⁴ Gabriel Marco era el quart dels germans Marco. Dit en altres paraules, el germà de Joan, Miquel i Vicent Marco, els quals havien estat encausats diverses vegades per frau i contraban de seda. Veg. 1560: *Miquel Marco i Beatriu, vidua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia*; 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar*; 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1568: *Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*; 1568: *Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia i 1576: Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*.

³⁶²⁵ Una de les botes estava plena de vi vermell.

un tonell de deu cànTERS i un armari de fusta de pi amb dos apartaments, en els quals havien guardat dues arroves de capell foradat.³⁶²⁶

Al palau immediat, Mateu apuntà un llit de posts i petges amb dos matalassos de llana, dos llençols, una flassada blanca cardada, dos coixins dins de dues coixineres de llenç i un davant llit morisc. Prop hi havia una caixa de tall de Barcelona que contenia roba de llit i de vestir³⁶²⁷ i penjat a la paret, un cortinatge compost de tres cortines de llenç. A la cuina, encontraren un cànter, una caldera mitjana de coure, una dotzena de plats i d'escudelles de terra, sis olles i un esclau negre «boçal»,³⁶²⁸ alt, jove i desbarbat. Al celler, comptabilitzaren huit gerres quarantenes, dues de les quals estaven plenes de vinagre vermell. Per acabar, a la cavallerissa inventarià un matxo castany obscur amb la pota davantera esquerra lesionada per un clau que li havien descobert. L'estimació de tots aquests béns mobles fou de 200 lliures. L'alcudià Miquel Peres i Violant Espous, muller de Gabriel Marco, els van prendre en comanda.³⁶²⁹

Bernat Carrera s'encarregà de la llar de Torrella, que resultà ser la més pobra. A l'entrant hi trobà dues cadires de costelles, una tauleta de fusta de pi amb quatre peus, tres escales de fusta: una gran, una mitjana i l'altra menuda; un oró de llata amb una arrova de garrofes, dues calderes de coure: una gran i l'altra menuda, i dues paelles, una caixa de coure, una destal i una aixada. Emperò, sens dubte, les peces més destacades van ser els dos torns de filar seda, amb tots els seus aparells, que hi havia tot just enmig d'aquella estança.

Al palauet contigu, el notari anotà un llit de posts i petges amb dos matalassos de llana, dos llençols, una flassada blanca cardada i dos coixins; dues gerres buides, una caixa de tall de Barcelona, que contenia un bancal de groc i vermell i altres objectes d'escassa vàlua, i penjades a la paret unes cortines de fil en pua barrat de desfilat. Finalment, damunt del banc de la cuina, encontraren un matalàs de llana, mitja dotzena de plats i escudelles, dues cassoles, dues gerres mitjaneres i tres olles de terra. Tot plegat fou valorat, únicament, en 30 lliures. Joan Moreno i Caterina Hervàs, esposa de Torrella, van capllevar els béns de la casa.

El darrer verguer en requerir els servicis de Mateu fou Pere Cindanell, el qual accedí a la residència de Tomàs Marqués. Es tractava del nebot de Damià Marqués, un dels alcudians

³⁶²⁶ Una arrova equivalia a 12,780 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172 i 227-228.

³⁶²⁷ Hi contenia dos llençols, dues tovalles, una savoiana de drap blanc, dos mantells de filadís i un capot marró de drap.

³⁶²⁸ Segons el DCVB, «boçal» era el terme amb què es designaven els negres esclaus que feia poc que havien arribat del seu país i que encara no sabien altra llengua que no fora la seua.

³⁶²⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

que posseïa, el 1567, un torn de tòrcer seda.³⁶³⁰ Ho portem a col·lació perquè, passada la porta d'ingrés de l'immoble, l'escrivà apuntà, juntament amb quatre cadires de costelles, una torxera de llautó i un llit de posts i petges amb un matalàs de llana, un llençol i una flassada, un d'aquells aparells, en el qual hi havia 12 lliures de seda fina, dues rodines³⁶³¹ i una balança de coure.

A la cambra immediata s'ensopegaren amb un llit d'encordat amb dos matalassos, dos llençols, una flassada blanca cardada, dos coixins i un davant llit obrat de desfilat; una caixa gran de guardar seda en la qual n'hi havia 19 sarges de fina.³⁶³² A la cuina, bàsicament localitzaren els atuells acostumats: una caixa, una caldera i una perola coure; mitja dotzena de plats i escudelles, dues olles i dues cassoles de terra. Per acabar, al corral trobaren un porcell mitjà i un ase de pèl terrós. L'estimació de tots aquests béns mobles fou de 100 lliures. Damià Marqués, oncle del jovenet els va prendre a comanda. En acabar, Camazon, Carrera i Cindarell van citar a declarar a tots tres i van pregonar la crida de «*male vocis*», mitjançant la qual s'advertí a tothom sobre la seua delicada situació legal i les conseqüències derivades de la possible adquisició dels seus mobles, immobles i semovents.³⁶³³

Passat l'estiu, el 28 de setembre, com que no hi havien gosat comparèixer, Andreu Honorat Pineda i l'administrador de Miquel Tovar, arrendatari dels drets, es personaren a la Batllia General per tal que es tornara a expedir una comissió a l'Alcúdia. No debades, d'acord amb les notícies que havien arribat de la localitat andalusa de Campillo de Arenas,³⁶³⁴ de Marco, Marqués i Torrella havien extret d'amagat fibra sèrica del regne de València i l'havien volguda conduir fins a la ciutat de Granada.³⁶³⁵ Dit i fet. Hi enviaren Roderic Camazon amb un manament perquè es presentaren en el termini de sis jornades. No obstant això, fou tot infructuós. El verguer no els trobà i es veié constret a notificar la requisitòria a les mullers i parentes dels encausats i clavar-la a les portes dels seus habitatges.

³⁶³⁰ Veg. 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

³⁶³¹ Una rodina, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear, era una mena de torn en el qual s'augmentava considerablement la velocitat de rotació afegint-hi una roda de dos diàmetres diferents, que rebia el moviment del rodamot pel diàmetre petit i el transmetia al carrell pel gran.

³⁶³² Les 19 sarges pesaven 12 lliures.

³⁶³³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

³⁶³⁴ Campillo de Arenas va estar fundat mitjançant real cèdula de Joana la Boja, el 1508, a fi i efecte de repoblar amb cristians l'antiga zona fronterera que conduïa a Granada. No obstant això, el manament regi no es feu efectiu fins al 1539, en què l'Emperador posà en pràctica el manament de sa mare. Llavors, a l'entorn on s'alçaria el nou llogaret depenent de Jaén ja existien alguns habitatges, una posada i una capella. El 1559, Felip II, concedí el títol de vila de reialenc, distinta i separada de Jaén. Veg. DELGADO BARRADO, J. M., FERNÁNDEZ GARCÍA, J. LÓPEZ ARANDIA, M. A., *Fundación, repoblación y buen...*, *op. cit.*; FERNÁNDEZ HERVÁS, E., "Campillo de Arenas, villa...", *op. cit.*, pp. 47-55; LÓPEZ ARANDÍA, M. A., "Pacificación y fundación de...", *op. cit.*, pp. 33-50; PORRAS ARBOLEDAS, P. A., "La repoblación de la...", *op. cit.*, pp. 1604-1650.

³⁶³⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2603 s. f.

De fet, com tantes altres vegades, les eixides i regressos dels oficials del Cap i Casal amb les mans buides es convertiren en un soliloqui sense contestació. A mitjan d'octubre, Pineda i Cosme Aleixandre acusaren les contumàcies. A primers de desembre, la fiscalia sol·licità la quantificació de la matèria primera evadida a partir de les noves arribades des de la capital de l'antic regne nassarita i la prossecució del procés en absència. Poc després, Roderic Camazon fou remés novament als dominis dels Montagut amb idèntic succés. Transcorregueren les festes de Nadal i l'Any Nou. El 18 de gener es va fer notar la no-assistència.

Calgué esperar fins al 17 de febrer de 1578. Aquella jornada, Cristòfol Fenollet, Jeroni Aliaga i Cosme Aleixandre, en nom d'arrendataris de peatge, quema, General i nou impòsit, feren cap a la seu de la Batllia. D'entrada, ennovaren que el volum de la fraudulència havia ascendit a 348 lliures castelleses i que també hi havien menat una grossa quantitat de llavor de cuc. A continuació, entregaren una còpia de la causa i suplicaren a les autoritats valencianes que perseveraren en la persecució i confiscació dels béns, mal que la matèria primera estava a segur a la ciutat de Granada. Una lectura ràpida en permet notar que els inculpats, a fi i efecte d'obstruir la posada en clar de la seua vertadera identitat, havien emprat diverses identitats falses. A tall d'exemple, Marco i Torrella s'havien fet anomenar, respectivament, Marc Beltran i Joan del Campo. El 21 de febrer, el lloctinent de batlle expedí una missiva en què simplement en demanà la repatriació.³⁶³⁶

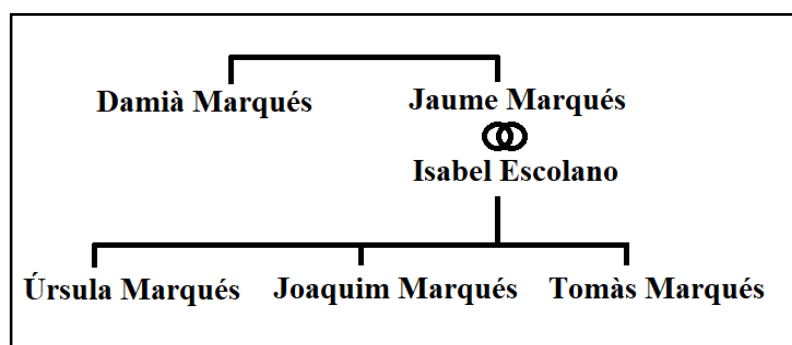
En efecte, havia sigut a una remota localitat jaenesa i no a València on hi havia succeït el gros del procediment contra els alcudians, el qual, de retop, havia fet saltar totes les alarmes al Regne. Pel que sembla, Gabriel Marco, Tomàs Marqués i Andreu Torrella abastaren la jove vila de Campillo de Arenas al rogle de les dues o les tres de la matinada del 23 de gener de 1577. A rengló seguit, com que hi devia fer fred, van cercar recer a un dels hostals que hi havia. Afortunadament, Agustí Ruiz i la seua esposa, Maria Díaz, els van acollir. Van menjar un poc i van alimentar els tres muls que portaven. En acabant, desalbardaren els animals i es gitaren allà mateix, a l'establia, per tal de custodir la fibra que hi transportaven.

Aqueix desacostumat comportament va suscitar estranyesa i recel. I això unit a l'aspecte descuidat i la llengua críptica que empraven a oïts dels pobletans hi feu proliferar xafarderies. Car, convé pensar que no n'haurien escoltat en sa vida parlar valencià. El cas fou que l'endemà de matí, festivitat de Sant Ildefons, ja hi corria la brama que durant la nit hi havien arribat—sobresalt—moriscos. Totalment aliens al revol i la inquietud que hi havien

³⁶³⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

provocat i amb el pensament posat a reprendre el camí tant aviat com fóra possible, Marco, Marqués i Torrella es van alçar en despuntar el sol, tornaren a carregar les seues cavalcadures i saldaren comptes amb els afables posaders. Per a més additament, un receptor de l'Audiència de Granada, nomenat Alfons Verdugo, s'hi havia assabentat en eixir del regne de Múrcia de la presència dels tres contrabandistes per aquella regió «descaminada, sinalvada y escondida», els hi havia encalçat i els hi havia denunciat davant Blai Gutiérrez de Quepo, l'alcalde ordinari del vilatge.

Així doncs, quan els tres vassalls dels Montagut ja es disposaven a abandonar la comarca de la Serra Màgina hi aplegaren diversos algutzirs, els hi van detindre i els hi van empresonar. A l'instant s'encetaren els interrogatoris. El primer a comparèixer fou Tomàs Marqués. D'entrada, declarà que era valencià, habitant de la vila de l'Alcúdia, la qual tenia per senyora dona Àngela Montagut Vilanova i Ribelles; que hi exercia com a velluter i que comptava una vintena d'anys. Revelà que els seus acompanyants, Gabriel Marco i Andreu Torrelles, també provenien de la mateixa població i que s'havien concertat per partir plegats fins a la ciutat de Granada a la vila Albacete. Per tant, restava en clar que havien penetrat a terres andaluses des de la Manxa. L'agent interrogador, però, insistí en perquirir la raó del viatge. A l'inici, Marqués es cenyí a apuntar de mode succint: «negocios», però, davant les pressions de l'oficial castellà, inventà que hi anaven per assumptes relacionats amb litigis d'hisenda. Tanmateix, val a dir que aqueixa mentida tenia les cames molt curtes, perquè si els béns sobre els que presumptament pleitejaven estaven als dominis de la corona d'Aragó mancava de sentit desplaçar-se a Granada. En aquest punt, Marqués emmudí.

Arbre genealògic dels Marqués de l'Alcúdia

Cansat de badomeries i embuts, l'autoritat local i el receptor decidiren anar al moll de l'os: les mercaderies que portaven als quadrúpedes. L'alcudià assegurà que no en duien, sinó que viatjaven de buit amb tres mules, llurs albardes i xalmes. Per consegüent,

no posseïen documents, recaptés ni albarans; tampoc excessius comptants. Al·legà que a l'antiga capital nassarita coneixien un comerciant de l'Alcaiceria i que els devia diners.³⁶³⁷ Tocant a armes, manifestà que l'alcalde li havia confiscat una espasa. I, finalment, assabentat dels rumors que corrien, asserí que tant ell com els seus col·legues eren cristians vells. A tal efecte, realitzà una breu relació genealògica.³⁶³⁸

Així les coses, l'alcalde Gutiérrez de Quepo va fer reconèixer les bèsties de càrrega dels presos, les quals havien estat decomissades i romanien custodiades a la posada d'Agustí Ruiz. Primerament, registrà un matxo castany, després un de «morello»,³⁶³⁹ es a dir negre i, finalment, un de castany obscur. En tots trobà el mateix: seda filada i aparellada per a trames. A continuació, en presència de diversos veïns de Campillo de Arenas,³⁶⁴⁰ el mandatari n'ordenà descosir les albardes. Hi va extraure un poc de matèria primera i ho van dur tot a la carnisseria. Els cinc albardons van pesar faltaren sis lliures per a cinc arroves; a una de les xalmes mancaven sis lliures per a quatre arroves, a l'altra huit lliures per a quatre arroves i la darrera, dues arroves i mitja i set lliures.

Seguidament, el receptor de l'Audiència de Granada va interrogar alguns habitants de la població, els quals un darrere de l'altre reiteraren que es tractava de moriscos del regne de València, que portaven seda de contraban i que anaven armats amb espases. Joan Ruiz adduí que no parlaven clar i que per l'aparença i el mode en què portaven aparellats els animals bé semblaven novament convertits. Alfons de la Peña era del mateix parer. Joan Manso, hi afegí un argument nou: corria la brama en el poble que es tractava de moriscos valencians. Inclús el mateix Gutiérrez de Quepo opinava que aquells barbats i descuidats hòmens havien de ser cristians nous. Se'ls havien confiscat «*tres vestias e puestos en ellas tres costales hechos a manera de xalmas de xerga. E devaxo dellas, tres albardones para la corona de las vestias*», de mode que la fibra hi anava «*encubierta e clandestinamente metida*».³⁶⁴¹

³⁶³⁷ L'Alcaiceria era a Granada i a altres localitats de al-Àndalus la duana o casa pública on s'autoritzava a comerciar, a l'engròs, amb seda bruta. Després l'activitat es va estendre a la venda d'objectes de seda elaborats, per arribar a ser conegut com el mercat de tots els productes tèxtils, encara que la seda va seguir sent l'objecte fonamental de venda. Veg. GARZÓN CARDENETE, J. L., *Real Sitio y Fuerte...*, *op. cit.*; GARZÓN PAREJA, M., “Una dependència de la...”, *op. cit.*, pp. 65-76; JIMÉNEZ ROLDÁN, M. C., “Una aproximación al comercio...”, *op. cit.*, pp. 151-177; TORRES BALBÁS, L., “Alcaicerías...”, *op. cit.*, pp. 431- 441.

³⁶³⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

³⁶³⁹ El terme procedeix directament de l'italià. Es refereix als cavalls o èquids de pelatge marró fosc, tendent a negre o negre brillant.

³⁶⁴⁰ Alfons de la Peña, Joan Ruiz de Valencia, Jeroni Gutiérrez i l'escrivà.

³⁶⁴¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

Alfons Verdugo manà prosseguir amb les perquisicions. Hi va comparèixer Andreu Torrelles. Utilitzà, no obstant això, una identitat falsa. Digué anomenar-se Joan del Campo, llaurador, de trenta anys, veí de Santiesteban del Puerto³⁶⁴² i criat del duc i senyor de la susdita vila. I continuà construint-se un perfil fictici, emperò amb paral·lelismes amb el seu veritable entorn familiar, per si de cas calia repetir-lo diverses vegades. Així doncs, assegurà que a la seua esposa li deien Caterina, a son pare Andreu del Campo i no havia conegut sa mare. L'agent interrogador, nogensmenys, no es cregué ni una sola paraula. D'entrada, a Santiesteban del Puerto no hi havia duc sinó comte. Torrelles s'adonà que l'havien descobert. No obstant això, en lloc contar la veritat, optà per burlar-se i jugar amb els qui l'havien empresonat.

D'entrada, amb un poc de sorna, quan li van demanar si era morisc o cristià vell, contestà: «*¡Christiano soy!*». Després, quan li ho tornaren a preguntar, juntament amb el seu lloc d'origen, es limità a dir que era cristià vell. Interrogat sobre el nom del comte de Santiesteban del Puerto, confessà que no en tenia ni idea. Llavors, en un intent per trobar més que fóra un bri de veritat, li requeriren que diguera a qui coneixia realment a aquell vilatge. La resposta fou novament artificial: al seu cosí-germà el doctor Bodí. En acabant, més seriosament, afirmà que podia donar les senyes del posader, del qual no en sabia ni tan sols el nom. Tanmateix, posat a riure's d'uns i d'altres, continuà. Així doncs, declarà que un dels qui l'acompanyava habitava a Villarrobledo³⁶⁴³ i l'altre no ho recordava. De sobte, se li esgotà la inventiva: desconeixia el nom de cap dels dos.

D'acord amb la seua versió dels fets, s'hi havien ajuntat a Santiesteban del Puerto, a la casa del tal Bodí i hi havien acordat dirigir-se a Granada. El testimoni hi havia d'anar per una qüestió de plets. No menava mercaderia alguna, sinó que hi anava de buit, atés que solament portava una espasa. El seu mul era el de pelatge castany. De resultes, no entenia el motiu pel qual havia de dur llicència per accedir al regne de Granada.³⁶⁴⁴

Gabriel Marco li seguí el joc. Es presentà com Pere Martínez de Villarrobledo, llaurador de 46 anys i cristià vell. Manifestà que es dirigia a la capital de l'antic regne nassarita amb dos companys que havia conegut recentment a Baeza. Per eixa raó, no

³⁶⁴² Santiesteban del Puerto era una altra població andalusa, la qual estava llavors en mans de la família Benavides, els quals ostentaven el títol de comtes de Santiesteban del Puerto. Veg. REQUENA PARRILLA, M. C., "Los señores y el...", *op. cit.*, pp. 705-718.

³⁶⁴³ Villarrobledo o Villarrobledo de la Vega, com s'anomena oficialment des de finals del segle XV, era llavors una vila del domini reial, la qual havia pertangut al marquesat de Villena. Al segle XVI vivia una de les etapes de creixement i expansió econòmica i demogràfica sense precedents. Veg. CARRILERO MARTÍNEZ, R., *Ordenanzas municipales de Villarrobledo...*, *op. cit.*; DE LA CAVALLERÍA Y PORTILLO, F., PRETEL MARÍN, A., *Historia de Villa-Robledo...*, *op. cit.*; ESPINAR, V., *Castillo y murallas de...*, *op. cit.*

³⁶⁴⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

estava al corrent de com es deien. Es dirigí a l'escrivà de la causa perquè ho havia d'haver anotat. A continuació, afirmà que cap dels tres tenia ofici de comerciant i que els quadrúpedes no duïen gènere algun. Ans al contrari, al·legà que anaven descarregats, tal com es podia observar a simple vista. Verdugo i Gutiérrez de Quepo en devien estar farts de la mateixa cançoneta, de les reiterades mentires, del to burleta i de les presses de pèl dels reclusos, emperò decidiren tirar endavant. No debades, les evidències no es podien desmentir.

En efecte, malgrat que Marco i Torrella jugaren a despistar, el ben cert havia estat que els havien enxampat i que prompte o d'hora haurien de seure serenament a la cadira dels acusats i confessar la veritat. Per tant, de poc els havien de valer els seus tripijocs i mistificacions. Car, es feien els desentesos quan els preguntaven si tenien permís per accedir al regne de Granada i declaraven que no havien menester sent cristians vells. En eixe sentit, Gabriel Marco digué obertament que no tenien llicència per a res, que un dels matxos li pertanyia, però que la fibra—com volent-se espolsar les puces de damunt—era dels altres dos hòmens. Més tard rectificà i digué que l'amo s'anomenava Céspedes i que els l'havia entregat a Almansa perquè la portaren fins a Granada. Finalment, quan li recriminaren el comportament marcadament subreptic i el grau de dissimulació i maquinament a l'hora de dur a terme la fraudulència, se'ls sostragué, tot assegurant que així la mercaderia viatjava millor.

Aquell mateix jorn, re-interrogaren Tomàs Marqués, l'únic dels tres alcudians que es mostrava sensat i temorós, malgrat ser el més jovenet. Aquesta vegada exposà tota la veritat. Així les coses, després d'iterar la seua procedència i la dels seus acompanyants i llur condició religiosa, assenyalà que el matxo negre, un albardó, una xalma i la matèria primera que hi anava amagada eren de la seua propietat i que la resta corresponien a Marco i Torrella. Així mateix, relatà que havien carregat la seda al regne de València i, en acabant, l'havien passada d'amagat als dominis de la corona de Castella «*a sus aventuras, sin registro ni otra cossa*». La duïen a Granada i no hi havien pagat cap dels drets. Seguidament hi introduí una súplica: moderació en la pena. Alfons Verdugo hi protestà. Contràriament a això, argüí que semblant actuació fraudulosa per llei bé mereixia la confiscació i la pèrdua de tot el gènere.

La jornada encara concedí temps perquè Pere Martínez i Joan del Campo, ço és, Marco i Torrella, seguiren de nou a la cadira. Unes poques hores havien servit perquè les aigües tornaren a mare. No per casualitat, tots dos van admetre que provenien de l'Alcúdia, que tenien per senyora dona Àngela Montagut. Marco emmudí, de primeres.

Comprengué que havia arribat el moment de deixar-se de vaitots i burles. Assegurà no saber exactament quanta seda li pertanyia, atés que els guanys s'havien de repartir a tres parts iguals. Això sí, acceptà que havia estat extreta de contraban del regne de València i que no hi havia satisfet cap dels impòsits. Torrella, en canvi, optà per negar d'un primer antuvi que la mercaderia haguera abandonat el solar valencià il·lícitament i mantingué que l'havien carregada a Almansa. Tanmateix, quan li advertiren que si mentia apujaria la composició i el temps d'estada a la presó, hi transigí. De qualsevol de les maneres, restava en clar que havien fet tracte amb el tal Céspedes i que li duïen aquella partida a la ciutat de Granada.

Certament, Gabriel Marco, Tomàs Marqués i Andreu Torrella s'hi havien vist constrets a confessar més que fóra parcialment la veritat. Ara bé, això no obstà perquè intentaren maniobrar per tal d'eixir-se'n amb la seua o, en detriment d'això, passar el tràngol. L'endemà, 24 de gener, acudí a la presència de l'alcalde ordinari l'espadador Nicolau Hernández. Relatà que la vesprada anterior, mentre observava com traslladaven els presoners, el més major—Marco—aprofità una aturada de l'alguatir a una cantonada per fer-li un gest amb la mà a fi i efecte que s'acostara. A cau d'orella, li pregà que li transmetera al posader que ocultara i posara en lloc segur les cavalleries, les xalmes i els albardons. Com que no perdia res, Hernández hi anà a parlar amb Ruiz, i aquell es feu el sonso i exclamà: «¡Calla!».

Darrere de l'artesa, hi comparegué Maria Díaz, l'esposa de l'hostaler. Narrà que com un dels detinguts, el més jovenet—Marqués—, havia romàs retingut a l'alforí de la seua llar, havia tingut la possibilitat de conversejar-hi. Estava casat a l'Alcúdia i estava preocupat per la seua família i pel seu futur: «*Este camino que yo é-chado á de ser la causa de la muerte de mi madre, porque mi padre hiá [hizo] otro camino como este y le tomaron e perdió toda su hazienda. Véisme aquí agora perdido para todos los días de mi vida*». Llavors la muller de Ruiz tractà de calmar-lo i li preguntà si duïa albarans: «¡*El diablo! Ni traigo recaudo ni cosa ninguna*». Estava espantat i desesperat. Talment havia estat així que li havia demanat que intercedira per ells davant les autoritats, atés que bé sabien que havien de donar la mercaderia per perduda. De fet, li havia confiat la tasca de negociació perquè els alliberaren i els deixaren anar-se'n amb els animals, sense haver de sotmetre's a penes corporals. Més tard l'havia escoltat dirigir-se a l'escrivà: «*Señor, ya esta seda está perdida. Buesa merced no sea buen tercero y le de un arte en ello, de manera que no se pierda todo*».

No obstant això, el vertader colp d'efecte l'havia proferit Torrella, el qual havia trobat la manera de trencar l'aïllament al qual els tenien sotmesos: havia escrit a un tal Alfons Fernandes, oficial de la duana d'Almansa, per tal que els expedira un registre fals que els permetera exonerar-se de l'acusació i prosseguir el seu camí fins a la ciutat de Granada. Com que els detinguts estaven a una de les dependències de l'establiment d'Agustí Ruiz, fou citat a declarar. A eixe respecte, el posader explicà que la nit anterior *«uno de los dichos tres hombres, que se llama Juan del Campo, le dixo que le truxese unes cartas que avía dexado debaxo del colchón de la cama»* i *«fue por ellas y las truxo atadas con una hebra envueltas en medio pliego de papel. Y el sobre escrito era para un Alonso Hernández, fiel del aduana de Almansa y eran recién escritas u el hilo fresco atado. De bulto de dos cartas y el papel nuevo manoseado»*. Afirmà no saber d'on havia eixit el paper, el càmam i la tinta, però entenia que l'alguatzir Puertollano, que adesiara hi anava i hi regressava, els ho hauria proporcionat.³⁶⁴⁵

Així doncs, Blai Gutiérrez de Quepo feu portar a Joan del Campo—Andreu Torrella—, el qual es feu l'orni i amb un to burleta explicà que no tenia consciència del que deien aquells papers, que es tractava de cartes velles i que no tenien cap profit. A més, les havia extraviades. Així mateix, negà que anaren adreçades a cap persona d'Almansa, ni que hagueren enviat hom al vilatge manxec, ni menys que conegueren a Campillo de Arenas a persona que s'hi poguera desplaçar. I ben mirat era cert. A més, no mancava ningú a la població. Fet i fet, l'alcalde ordinari optà per empassar-se els testimoniatges dels encausats. I això que caminava en la direcció correcta.

En eixe sentit, la confessió de Tomàs Marqués fou la clau. No debades, el jovenet hi havia estat l'únic sincer des del començament, cosa que li conferia certa credibilitat. Per a més additament, la seua versió dels fets no sols no diferia, sinó que completava la de Torrella. Car, segons deia, hom havia destruït i fet miquetes aquells papers. Després de Marqués, hi comparegué Marco, el qual havia decidit tornar-hi. De primeres, mudà el nom: Pere Ximénez, i a mitjan declaració ho feu una altra vegada: Marc Beltran; signe inequívoc que havia rescatat la seua vessant burleta. Deixant això de banda, Marco oferí un relat que casava bé amb el dels seus acompanyants. Tot plegat, contribuí perquè el mandatari local no sospitara que els alcudians actuaven a l'uníson i havien ordit un pla per a fer arribar el missatge a Almansa.

³⁶⁴⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

Descartat, suposadament, l'enviament de la missiva, Alfons Verdugo procedí a extraure la fibra dels albardons i les xalmes a fi i efecte de quantificar la fraudulència. Així les coses, feren cap a la llar de Diego Ruiz, on l'havien depositada, i en acabant a la carnisseria. De les tres primeres albardes van extraure més de 109 lliures. A continuació, van prendre dues xalmes: 173 lliures i mitja. Finalment, en els aparells restants van trobar quasi 66 lliures més. Sumades unes quantitats i altres, tot junt, ascendí a vora tres-centes quaranta lliures. A això s'hi afegí més tard la llavor de cuc: vora 12 lliures (4,3 quilograms).³⁶⁴⁶ Un nombre gens menyspreable.

En efecte, el 30 de gener, Maria Díaz, l'esposa de l'hostaler, declarà que el divendres vint-i-cinc, mentre netejava les cavallerisses i reposava la palla, hi havia trobat dues taleques plenes de «*simiente de seda*», les quals havia entregat de continent a Alfons Verdugo, tot relatant-li el mode en què ho havia enconrat. Sospitava que les havien amagades els detinguts amb la finalitat que no els la decomissaren. Acte seguit, ho van dur a pesar a la carnisseria i hi resultaren 10 lliures, 6 unces i 2 quarts.³⁶⁴⁷ I damunt, per a més inri, en l'endemig, el 27 de gener, Andreu Torrella havia aconseguit fugir de la presó. Es va desembarassar dels grillons. Després va trencar una porta i una finestra lligar una soga i s'hi va deixar caure. Un cop en llibertat, tenia via lliure per acudir a la vila d'Almansa i donar avís del que hi havia ocorregut a l'Alcúdia.

En l'entretant, Tomàs Marqués i Gabriel Marco van tornar a ser conduïts a la presència de Blai Gutiérrez de Quepo. Li devien unes quantes explicacions. Marqués digué que no tenia notícia que cap dels tres portara llavor de cuc, ni que l'hagueren ocultada a l'estable. Tampoc havia vist que durant el viatge els hagueren fet registre de les mercaderies en cap duana. Ara bé, si algú l'havia poguda menar eixe havia estat Gabriel Marco. En conseqüència, Marco no hagué més que certificar la veritat. L'havia extreta del regne de València: «*¡La da al diabló la simiente! ¡Que él la truxo!*» i que «*¡trae vente talegas della!*».

Marqués negà que haguera ajudat a escapar a Torrella. I seguidament, refutà totes les seues confessions anteriors, en les quals l'havia pogut la por. En realitat, exposà, havien tret la fibra lícitament de terres valencianes. En acabant, havien fet registre a Almansa, però incomprendiblement n'havien perdut l'albarà pel camí. Recordava, no

³⁶⁴⁶ Una lliura equivalia a 355 o 358 grams. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172.

³⁶⁴⁷ Tal com s'ha assenyalat a la nota anterior, una lliura equivalia a aproximadament 358 grams. Una unça a 29'5 grams i un quart 7'4 grams. *Ibidem*, pp. 169-172, 205-206 i 240-241.

obstant això, que hi havia estat el 14 de gener. El mateix, confessà Marco, que per mirar de embolicar més la troca assegurà que era natural de la vila d'Alzira. De fet, d'acord amb la seua nova versió, tots tres havien estat els qui havien carregat el gènere i l'havien dut fins a Almansa. Malgrat que assenyala que havien passat el port, convé pensar que hi havien anat per la vall Farta.³⁶⁴⁸ I en canviar de dominis i de corona, també havien mudat el nom; qüestió de seguretat: «*porque no lo conozcan, para matalle mil bellacos que ay por el camino*». Marco era el qui presumptament havia escrit la carta. Per tant, coneixia al duaner: «*Juan o Pedro de Vergara*».³⁶⁴⁹

L'11 de febrer n'arribà la nova a Campillo de Arenas. Àlvar López, escrivà del port i duana d'Almansa, havia expedit un albarà en què donava fe que, el 14 de gener, Marc Beltran, Tomàs Marqués i Joan del Campo havien entrat amb 12 lliures de llavor de cucs i 346 lliures de seda torçada, netes de tares, les quals duïen en albardons i xalmes. La portava Miquel Marco, el germà de Gabriel. Acte seguit, es presentà davant Ferran de Poyatos, altre dels alcaldes ordinaris del vilatge, i li sol·licità l'alliberament i la restitució dels seus béns. Contràriament a això, quatre jornades després, Verdugo va llegir la sentència, que resultà condemnatòria. D'eixe mode, conforme a les lleis i el costum, es va proveir que el comú de la vila andalusa, el reial patrimoni i l'arrendador dels ports secs castellans es partiren el valor de la mercaderia interceptada.³⁶⁵⁰ A més, es publicà un edicte a fi i efecte de capturar Joan del Campo, altrament anomenat Andreu Torrella.

La disconformitat dels acusats es materialitzà en apel·lació. El 5 de març, des de l'Alcúdia i a través del justícia d'Alzira, Bernat Garí, i els jurats, Torrella nomenà procurador a Alfons de Lugones perquè el defenguera davant els tribunals de l'antiga capital nassarita. Heus ací una evidència dels tractes i la complicitat d'una part de les autoritats alzirenyes amb els vassalls dels Montagut. El 2 de maig, el recurs arribà als alcaldes del crim de la ciutat de Granada. Prèviament, però, la cúria granadina havia enviat una notificació a les autoritats valencianes. Així les coses, Andreu Honorat Pineda

³⁶⁴⁸ Precisament Villuga, assenyala aquest camí com el més idoni per anar de València a Granada. Això sí, l'itinerari de Villuga no és el mateix que el que segueixen els alcudians en aquesta ocasió. Veg. COSTA OLLER, F., *Villuga comentado. Repertorio de...*, op. cit., pp. 113-116.

³⁶⁴⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

³⁶⁵⁰ La llavor de cuc havia de ser examinada per la *Real Chancillería* de Granada. En canvi la fibra de seda fou depositada a un bagul amb tres claus. Una clau l'havia de tindre l'escrivà, l'altra els alcaldes ordinaris i la tercera l'alcalde. Sobre el panorama general de la sericultura a la ciutat i regne de Granada després de la Guerra de las Alpujarras i la cerca de llavor de cuc de qualitat per a fomentar-ne la producció, veg. GARCÍA GÁMEZ, F., "La seda del Reino...", op. cit., pp. 249-273; —, "Seda y repoblación en...", op. cit., pp. 221-255.

hi trameté Josep Dolç, el que es personà a finals d'abril davant de l'escrivà de cambra, Jeroni de Castro Ramírez, amb una requisitòria.

El document, a banda de demanar-ne l'extradició, pretenia tres coses. Primerament, posar al corrent els magistrats de la identitat dels infractors i de la seua repetida reincidència com a contrabandistes i «sacadors públichs». En segon lloc, l'empresonament amb costes i la confiscació de béns i cavalcadures. I finalment, el lliurament d'una còpia del procés judicial seguit a Campillo de Arenas. L'última notícia que tenim del seguiment del cas a terres castellanes és del 29 de maig, quan l'alguatir Alfons Velázquez de Portillo demanà, a Lluís de Cuéllar, la matèria primera. A falta de majors comprovacions, convé pensar que lladoncs ja s'hauria dictaminat el veredicta condemnatori definitiu.³⁶⁵¹

9.3. REFENT UNA POLIVALENT XARXA DE CLIENTELES: ELS PUJALT, ELS VALERO I ELS SEUS PARTIDARIS

En les darreres dècades la historiografia ha dedicat no pocs esforços a l'estudi de les elits, el clientelisme i les xarxes de solidaritat. Talment és així, que al voltant d'aquests conceptes ha proliferat una àmplia i difícilment abordable bibliografia que abraça des de treballs de caire teòric, metodològic i generalista, fins a concrecions i especificitats de caràcter polític, social i econòmic que toquen, rosen o s'endinsen en els paràmetres de la microhistòria. Siga com siga, han estat precisament aquestes darreres, aquesta mena d'hibridacions, les que han oferit els fruits més notables, en multiplicar i enriquir extraordinàriament els enfocaments i les aportacions a les investigacions resultants. Bona prova d'açò són, a tall d'exemple, alguns dels treballs de Filipe T. Barata, Maria Isabel Sánchez Balmaseda, Enrique Soria Mesa o Miguel Trotta, entre d'altres.³⁶⁵²

³⁶⁵¹ Lluís de Cuéllar, llavors, havia venut tota la seda per 38 reals castellans la lliura. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 825 s. f.

³⁶⁵² BARATA, F. T., (coord.), *Elites e redes clientelares ...*, op. cit.; BRAVO CARO, J. J., SORIA MESA, E., DELGADO BARRADO, J. M., (coord.) *Las élites en la...*, op. cit., vol. I: *Nuevas perspectivas* i II: *Familia y redes sociales*; GARCÍA GONZÁLEZ F., CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Familias, experiencias de cambio...*, op. cit.; PEINADO SANTAELLA, R. G., SORIA MESA, E., *Crianza real y clientelismo...*, op. cit., pp. 129-160; SORIA MESA, E., "Los estudios sobre las...", op. cit., pp. 185-197; SÁNCHEZ BALMASEDA, M. I., *Análisis de redes sociales...*, op. cit.; TROTTA, M., *Las metamorfosis del clientelismo...*, op. cit. Veg. també, AGÚNDEZ SAN MIGUEL, L., "Carreras eclesiásticas y redes...", op. cit., pp. 665-687; FERNÁNDEZ CHAVES, M. F., GAMERO ROJAS, M., "Flamencos en la Sevilla...", op. cit., pp. 571-586; GUERRERO NAVARRETE, Y., "Redes clientelares en las...", op. cit., pp. 147-172; LUNA ZARAMA, K. V., *Redes clientelares, comerciales y...*, op. cit.; MERLUZZI, M., "Mediación política, redes clientelares...", op. cit., pp. 87-106; MOLINA RECIO, R., "Redes clientelares, redes económicas...", op. cit., pp. 985-997; MORENO, D., "Redes clientelares e

De fet, si anem al moll de l'os, val a dir que el clientelisme i les xarxes de solidaritat són presents a les societats humanes des de fa mil·lennis. No debades, esdevenen un aspecte immanent a l'estratificació social. En altres paraules. La creixent complexitat en l'organització dels grups humans ha portat aparellada la dissimilació, diferenciació i distinció, les quals hi solen desembocar en l'aparició d'oligarquies. Tanmateix, l'encimbellament d'individus o llinatges sempre s'hi desenvolupa en contrast amb la resta de la massa majoritària, la qual en roman supeditada, subjecta, quan no subjugada, a les elits dirigents. Per tant, d'una banda, la segmentació de la col·lectivitat esdevé un mitjà de representació de la desigualtat intrínseca, pel que fa a la distribució de propietats, atribucions, poder i prestigi. I, d'altre costat, si bé aporta un xic d'enaltiment i un efecte des-igualador, no desconnecta els individus. Contràriament a això, uns estrats estableixen interconnexions amb els altres: els més elevats fomenten relacions de dominació amb els de baix i els inferiors, nusos de dependència i protecció amb els de sobre, fins arribar a la cúspide. Alhora, cadascun dels nuclis o famílies cerca unions i lligams amb individus semblants a l'interior del seu segment social. Per acabar, manca assenyalar que aquests nexes poden ser formals (institucionalitzats) o bé informals (exempts de l'oficialitat).

Tot açò, portat a l'Antic Règim, es concreta a grans trets en correlacions feudovassallàtiques i en la divisió de la col·lectivitat en tres estats. És a dir, d'una banda, les persones eren classificades dins de la jerarquia tri-estamental—, i generalment d'acord amb el seu rol, la seua posició de partida o la categoria heretada (naixement, consanguinitat...), tot i que hi havia vies obertes a la promoció i ascens social. D'altra, els vincles que els membres estatuïen dins i fóra de l'estatus o rang a què pertanyien, obeïa a lleialtats, drets i obligacions recíproques, però desiguals, de tipus feudal. En eixe sentit, no està de sobres recordar que l'arquetipus agustinianà distingeix entre els qui oraven (*oratores*), el clergat regular i secular; els qui batallaven (*bellatores*), l'aristocràcia, la noblesa, i els que treballaven (*laboratores*), la majoria adscrita a un Tercer Estat, format per camperols, mercaders, menestrals, entre d'altres.

En paral·lel a aquesta estructuració social ordenancista, hi havia aliances inter-estamentals i intra-estamentals, nepotismes, fidelitats de caire feudovassallàtic,

Inquisición...”, *op. cit.*, pp. 43-64; MUÑOZ GÓMEZ, V., “Corona, señoríos y redes...”, *op. cit.*, pp. 337-340; ORTEGO RICO, P., “Elites y conflictividad en...”, *op. cit.*, pp. 505-536; PAJARES GONZÁLEZ, Á., “La importancia de las...”, *op. cit.*, pp. 697-711; PAVÍA DOPAZO, N., “Cortesanías, redes clientelares y...”, *op. cit.*, pp. 1225-1258; ROMERO RODRÍGUEZ, Á. J., “Poder, corrupción y redes...”, *op. cit.*, pp. 503-522; SÁNCHEZ DURÁN, Á., “La importancia de las...”, *op. cit.*, pp. 249-299.

partidismes que copsaven totes les esferes de l'existència i s'entremesclaven a l'hora de conformar xarxes de solidaritat, patronatges i clientelismes. Si a açò hi afegim la considerable permeabilitat de les barreres que durant l'Edat Moderna separaven l'esfera legalista de l'oficiosa, les lluites de poder, les rancúnies i les animadversions, tenim el terreny adobat per a l'aparició dels bàndols o bandositats amb capacitat per a trinxar verticalment les comunitats humanes amb la precisió d'un esmolat ganivet.

Al capdavant d'aquestes guerres privades, com s'ha pogut observar a capítols anteriors, sempre hi estaven destacats membres de les nissagues de ciutadans i cavallers més importants i bel·lipotents. Per davall s'articulaven un caramull de clienteleles de les més dispars condicions socials, les quals conformaven la part més grossa de la parcialitat: amics, criats, vassalls, però també sicaris i assaltants de camins que havien cercat protecció i obeïen les directrius d'un cap de facció.³⁶⁵³ Com que uns dirigents acostumaven a estar enemistats amb els altres, els enfrontaments eren periòdicament continuats i de vegades es desenvolupaven a sang i foc. Heus ací, la faceta violenta i sanguinolenta que assimila i equipara els bàndols a una organització criminal i, de retop, el converteix en un problema d'ordre públic. Ho portem a rogle, perquè massa sovint els investigadors han centrat la seua atenció exclusivament en aquesta vessant del bandidatge i n'han menyspreat altres; com si l'aparent doma del gos comportara la immediata erradicació de la ràbia. Al contrari, tot sota el paraigües dels bàndols s'amagaven estratègies i mecanismes d'ascens social, de control dels recursos econòmics, dels ressorts del poder polític o dels mitjans de producció. Nosaltres ho hem aplicat a l'Illa del Xúquer i del seu hinterland, però pensem que potser extrapolable a altres indrets.

Així doncs, no és gens desgavellat inferir de tot açò la versatilitat de funcions que exercien les xarxes de clienteleles que conformaven les bandositats. Per tant, l'atapeïda carcassa d'individus que es movia al voltant d'un principal, tan prompte podia ser utilitzada en les usuals topades, batusses i bregues, com per donar cobertura i eixida a la seda—legalment o fraudulenta—i protegir-la, com s'ha mencionat més endalt, de qualsevol tipus de perill. De resultes, la desfilada d'animals de càrrega, estibats amb fardells de seda, que eixia anualment de la Ribera del Xúquer envers els regnes de Castella sense haver manifestat la mercaderia ni pagat els drets a què tothom estava obligat—tal com assenyala James Casey—són la neta constatació d'una activitat que s'ordia a mitjan camí del contraban i el bandidatge.³⁶⁵⁴

³⁶⁵³ SALVADOR ESTEBAN, E., "Bandos y fórmulas de...", *op. cit.*, pp. 24-25.

³⁶⁵⁴ CASEY, J., *España en la Edad...*, *op. cit.*, p. 269. S'han dut a terme estudis semblants, essencialment a Itàlia, en què s'observa la concurrència de xarxes de clienteleles polivalents amb comportaments anàlegs. Resulta, però, versemblant que a hi hagueren manifestacions paregudes arreu d'Europa. Veg., per exemple,

Tot açò s'ha fet ben palés a diversos treballs anteriors. A tall d'exemple, a "Conflictividad social, nuevas oligarquías y contrabando de seda en la Ribera del Júcar durante segunda mitad del Quinientos", comunicació presentada al *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna* que es va celebrar, el 2013, a Madrid; a "Antella, Tous y Sumacàrcer: una encrucijada del comercio y el contrabando entre los reinos de Valencia y Castilla", amb la qual vam participar a la *XIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna* que es va celebrar, el 2014, a Sevilla. Ara bé, tampoc caldria deixar de banda el capítol de llibre que porta per títol "Els Pujalt d'Alzira. De llauradors benestants a senyors de vassalls", que versa sobre una de les famílies integrades en el bàndol dels Valero o la recent publicació de la monografia *Els Barberà, d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, de què es pot extraure que els Barberà es decantaren pels contraris; els Lluquí, els Vilanova i els Garcia.³⁶⁵⁵

En eixe ordre de coses, convé assenyalar que si bé la sericultura esdevingué un dels puntals de l'economia riberenca i bona part dels pobladors del país del Xúquer plantaren moreres als camps i criaren cucs a les seues llars, no tothom podia participar de la mateixa manera en el negoci seder. En termes generals, els camperols riberencs feien servir els ingressos provinents de la producció de capell per afrontar bona part de les seues necessitats i despeses familiars, les quals solien concentrar-se precisament en la festivitat de Sant Joan Baptista: el pagament de censals, tributs i arrendaments, la satisfacció dels salaris de torcedors i mossos o l'adquisició de forments i altres productes de què mancaven o eren deficitaris. Per consegüent, havien de desfer-se'n ràpidament. La punyent urgència dels més desfavorits era aprofitada pels més acabalats (oligarquies locals, acaparadors, mercaders, arrendataris...). I d'ahí que no tots els membres de la comunitat se'n beneficiaren d'idèntica manera.

Contràriament a això, el retardament amb finalitats especulatives, tant o més que les grans transaccions comercials, eren sols accessibles a destacats membres benestants de la col·lectivitat. Esdevé una constant. En el plànol social, la seua riquesa i prestigi els reportava una situació privilegiada. I per si fóra poc, no poques vegades es tractava de llauradors enriquits,

BIANCO, F., *La frontera come risorsa...*, op. cit., pp. 63-73; — *Contadini, sbirri e contrabbandieri...*, op. cit., pp. 75-126; DAL BORGIO, M., "Contrabbando e bande armate...", op. cit., pp.13-21; PANJEK, A., *Terra di confine. Agricolture...*, op. cit., pp. 135-205; POVOLO, C., *Zanzanù. Il bandito del...*, op. cit., pp. 39-94; — *Giovanni Beatrice, detto Zanzanù...*, op. cit., pp. 9-48; ROSSINI, E. i ZALIN, G., *Uomini, grani e contrabbandi...*, op. cit.; SOLAVAGGIONE, G., "Brigantaggio e contrabbando nella...", op. cit., pp. 23-49 i 374-419.

³⁶⁵⁵ GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, op. cit.; GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder...*, op. cit., pp. 13-14, 40-52, 63, 75, 89, 113-114, 159, 169, 187, 244-248; —, "Conflictividad social, nuevas...", op. cit., pp. 1097-1114; —, "Antella, Tous y Sumacàrcer...", op. cit., pp. 759-772; —, "Els Pujalt d'Alzira...", op. cit., pp. 131-158.

cavallers i ciutadans que havien aconseguit introduir-se en l'aparell territorial del Sant Ofici. En la vessant econòmica, aquests individus solien controlar una porció gens menyspreable dels béns immobles, licitaven pels drets i impòsits o invertien tant en deute de caire privat com de públic, cosa que els reportava sucoses pensions anuals. En el terreny polític, solien copar els càrrecs i magistratures municipals. Tot plegat, els permetia mantindre contactes amb mercaders forans i tindre caudals suficients com per adquirir sumes importants de matèria primera de la resta de particulars més desafavorits. En qualssevol dels casos, es tractava de les mateixes oligarquies que estaven enfrontades en bàndols; ço és en lliça per la riquesa, el poder i la preeminència social al dedins de la comunitat.³⁶⁵⁶

Tot açò ho portem a col·lació en tant que la documentació que hem estat capaços d'exhumar de les més diverses fonts arxivístiques ens han permés reconstruir amb bastant nitidesa l'ebullició d'una ampla xarxa de clientele, amb les seues contradiccions, ruptures i mutabilitats, al capdamunt de la qual se situaven precisament els Valero i Francesc Joan Pujalt.

1560: MOSSEGAR LA MÀ QUE ET DONA DE MENJAR: L'ACUSAMENT CONTRA FRANCESC JOAN PUJALT³⁶⁵⁷

A mitjan segle XVI, Francesc Joan Pujalt era un home força acabalat, timó principal de la seua bressola i legatari del prestigi que havien alcançat els seus a la vila d'Alzira a través del seu avi, Pere Pujalt, i de son oncle i de son pare: Cosme i Jaume Pujalt.³⁶⁵⁸ En efecte, Pere Pujalt, amb el suport de son pare Antoni, llaurador benestant, fou el qui encetà la singladura de la nissaga a la vila d'Alzira i posà les bases del posterior fulgurant ascens social.³⁶⁵⁹ Malgrat que posseïa diversos habitatges a Carcaixent i

³⁶⁵⁶ Tocant això, durant la visita de l'any 1567 l'inquisidor Francesc de Soto Salazar anotà tot un seguit de greuges i queixes formulades per les institucions del Regne, entre les que hi havia els familiars del Sant Ofici que acostumaven a extraure mercaderies sense pagar els drets pertinents, tot i que la Concòrdia de 1554 ho especificava en el seu capítol tretze. BNE. *Manuscritos*, 844, f. 44v (1567). BUV. *Vària* 9, f. 102v (11-5-1554). Veg. també, DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 113-115; GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, *op. cit.*, pp. 114-116; VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 51-55.

³⁶⁵⁷ Aquest procés judicial per contraban de seda ha estat esgrimit a la publicació que versa sobre l'ascens d'aquesta nissaga alzirenya. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 131-158. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., "Conflictividad social, nuevas...", *op. cit.*, pp. 1097-1114.

³⁶⁵⁸ Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira.

³⁶⁵⁹ Pere Pujalt apareixia registrat individualment al segon llibre de Vila a principis del segle XVI, el qual malauradament no es conserva a l'Arxiu Municipal d'Alzira. El 24 de març de 1519, Antoni Pujalt, pare de Pere, havia faltat. Llavors, els seus béns van recaure en Pere. D'acord amb l'entrada conjunta registrada al padró de riquesa de l'Horta de Cent d'Alzira, a principis del segle XVI, Antoni i Pere Pujalt pagaven per raó

Cogullada, a principis del Cinc-cents ja s'havia instal·lat dins del Clos o recinte emmurallat.³⁶⁶⁰ Poc més o menys, degué coincidir amb el moment a partir del qual va estar insaculat i començà a exercir oficis al Consell: conseller major (1507, 1509, 1511, 1512 i 1514) i jurat (1510 i 1513),³⁶⁶¹ o quan emprengué a licitar per alguns dels impostos locals, com ara, el terç d'herbatge (1511-1514).³⁶⁶²

Els dos fills mascles de Pere Pujalt, Cosme i Jaume, van aprendre l'ofici de la notaria. De fet, Pujalt apostà per un altre notari, Jaume Climent, per a casar la seua filla. I també escollí sengles filles de notari per a casar els seus dos fills.³⁶⁶³ Jaume, el progenitor de Francesc Joan, sembla que en feu un passet més i adquirí certa instrucció en lleis; cosa que li permeté despuntar i convertir-se en advocat fiscal. No sabem amb exactitud quan va iniciar l'exercici d'aquest important càrrec de designació règia, però el que resta en clar és que el 1524 ja n'havia pres possessió.³⁶⁶⁴ Heus ací les primeres puntades de la projecció políticsocial dels Pujalt. En eixe sentit, val a dir que Jaume Pujalt esdevingué la punta de llança que possibilità el progressiu eixamplament del poder i de la influència social del llinatge dintre del municipi. No debades, compaginà diverses

de 308 lliures de peita. Posseïen vora 219 fanecades de terra a diverses partides i territoris: a la Coma de Carcaixent (56'5 fanecades), a Xara, territori d'Algemesí (36); al Camp del Cavaller (20), al territori de Cogullada (18), a les Algoleges de Terra Murada (16), al camí de Càrcer (14), a la Sèquia Nova (14 i ¾), al pla de la Muntanya (12), a l'Alborgí (10), a la Bassa del Rei (10'5), a la senda de Benivaire (5), al Puig Coniller (4), a l'horta (1), al camí de València (1). Algunes fanecades de Cogullada i la Coma estaven plantades de moreres i oliveres. Posseïen béns urbans a Carcaixent (5 cases i dos quarts de casa), Cogullada (1 casa i mitja, mitja casa i tres mitjos patis o eres) i dins del Clos de la Vila (1 casa). Pere Pujalt continuà modelant el patrimoni familiar, de mode que permutà camps i habitatges. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/9, ff. 527r-532v, 537v i 558r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, es tractava de dos propietaris acabalats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

³⁶⁶⁰ La primera casa que va adquirir Pere Pujalt al Clos de la vila va estar el 3 d'abril de 1500. La compra del notari Jaume Truixà. Veg. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/6, f. 171r.

³⁶⁶¹ AMA. *Llibres dels Actes dels Jurats e Consell*, 03/96-03/102.

³⁶⁶² ARV. *Mestre Racional*, 968-970. Veg. també, VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510...*, op. cit., p. 447.

³⁶⁶³ L'entrada del padró de riquesa e Pere Pujalt està replè de presumptes vendes a Jaume Climent, les quals es concentren en el dia 10 de gener de 1526, cosa que invita a pensar en una forta constitució dotal. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/9, ff. 527r-532v, 537v i 558r. Veg. els arbres genealògics dels Climent, Roig i Mestre d'Alzira.

³⁶⁶⁴ ARV. *Mestre Racional*, 973, f. 27r. Abans de Jaume Pujalt, l'advocat fiscal era el notari Pere Olmedes. Almenys fins el 1517, el que ens porta a pensar que el nomenament de Jaume Pujalt ha de ser immediatament posterior a l'esclafament del conflicte agermanat. ARV. *Mestre Racional*, 968, f. 34r; ARV. *Mestre Racional*, 969, f. 24v; ARV. *Mestre Racional*, 970, f. 24v i ARV. *Mestre Racional*, 971, f. 32v. L'advocat fiscal d'Alzira, igual que els seus homònims de Xàtiva, Oriola o Castelló de la Plana, tenia jeràrquicament per damunt a l'advocat fiscal i patrimonial resident a la ciutat de València, el qual abraçava tot el Regne. La seua comesa era la de defensar l'interés regi, en aquest cas, en el municipi; àrea a la que se limitaven jurisdiccionalment les seues atribucions. Per tant, podia actuar d'ofici o bé a instància de part. Ara bé, no intervenia personalment sinó que ho feia a través dels procuradors fiscals que treballaven davall les seues ordres i dictàmens a l'hora de denunciar qualsevol vulneració de la preeminència de la Corona. Veg. CANET APARISI, T., "La abogacía fiscal: ¿una...?", op. cit., pp. 523-555.

facetes i plànols d'actuació: persona privada, oficial del rei, membre del Consell, representant del municipi davant el monarca..., la conjunció dels quals esdevé una exquisida narració de l'afany de prestigi i millorament social de l'estirp.

En l'àmbit privat, convé assenyalar que Jaume Pujalt es convertí després de les Primeres Germanies en un dels notaris més destacats de l'Illa del Xúquer. També ho estigué Cosme, però sempre es mantingué en un escalafó inferior. Malauradament no ens han pervingut els seus protocols notariais. Malgrat tot, sabem que entre els clients dels germans Pujalt hi havia individus pertanyents a les elits dirigents de la vila d'Alzira. A tall d'exemple, no es pot ignorar la presència dels Valero o els Garí; dues de les principals nissagues implicades en les parcialitats, tot pel control dels ressorts de poder i la riquesa. O el que és el mateix, formulat a la inversa: els Valero van fer dels germans Pujalt uns notaris de confiança. I clar, cal pensar que una cosa anava lligada a l'altra. Heus ací la vessant del bàndol en tant que instrument de promoció social.

Basta fer una ullada ràpida per adonar-se que la significació dels Pujalt amb la facció dels Valero està fora de tot dubte. El 1535, trobem que Cosme Pujalt feu part del seguici que va custodiar mossén Miquel Valero des d'Alzira fins als dominis dels seus parents, els Montagut de l'Alcúdia, tot just après que el cavaller trencara la pau i treva que tenia signada amb els Lluquí. De la mateixa manera, el 1539, encontrem Cosme i Jaume Pujalt defenent judicialment el seu pare, Pere Pujalt, reconvertit en prevere, acaçat pel síndic mossén Nicolau Lluquí i el mostassaf en el tocant a una llar menudeta que treia cap a la muralla.³⁶⁶⁵ I per si no bastara, Jaume Pujalt casà amb Elionor Roig, la filla de Bernardí Roig i d'una filla del notari Antoni Garí.³⁶⁶⁶ Heus ací no pocs indicis del

³⁶⁶⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 36 apèndix; ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 40 apèndix. ARV. *Mestre Racional*, 980, f. 33r; ARV. *Mestre Racional*, 981, f. 29r; ARV. *Mestre Racional*, 982, f. 27r; ARV. *Mestre Racional*, 983, f. 27r i ARV. *Mestre Racional*, 985, f. 20r. Cfr. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, p. 136.

³⁶⁶⁶ Veg. els arbres genealògics dels Garí i dels Roig d'Alzira. Jaume Pujalt era un home acabat. D'acord amb el padró de riquesa del Clos de la Vila, Jaume Pujalt pagava en el moment de la seua mort per raó de 120 lliures i mitja de peita. Posséia nombrosos immobles: unes cases dins de la vila, unes altres cases a Cogullada i unes altres al raval de la Verge Maria (51 lliures). En 1530, va vendre dues cases i un hort dins del Clos, valorades en 54 lliures peiteres, que li havia llegat el seu sogre Bernardí Roig. Solament tenia 37 fanecades i mitja de terra repartides a l'Alfarella (10 fanecades), el Toro (10), a les Vinyes de Guadassuar (7'5), Orí (4) i un hort tapiat al camí de Sant Bernat, immediat al raval de Santa Maria (6). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 8, ff. 549r-549v i 608v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, era un propietari ric i benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133. Elionor Roig fou la madrina de bateig de Pere Pau Torres, fill de Guillem Torres, mestre d'obres d'origen francès de l'Assumpció de Carcaixent i també un dels artífexs de l'edifici actual de la Casa Consistorial d'Alzira. AHPAC. *Quinque Libri*, Bateigs, 1.0.0., f. 20r. Sobre Guillem Torres, veg. DARÀS MAHIQUES, B., "L'església parroquial de l'Assumpció...", *op. cit.*, pp. 93-96. La partida d'aveïnament de Guillem Torres, AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 116, f. 35r.

decantament de la nissaga envers la parcialitat contrària als Lluquí, Garcia, Guerau i Vilanova.³⁶⁶⁷

En el terreny municipal, Jaume Pujalt va exercir, a tall d'exemple, de cobrador de la peita reial, el 1524, durant la delicada conjuntura de la repressió de l'alçament agermanat.³⁶⁶⁸ Emperò les seues qualitats de notari i jurista—com havia ocorregut amb altres tants llinatges³⁶⁶⁹—li van facilitar l'accés a les diverses capses de la insaculació que li van posar a l'abast una bona nòmina de serveis. Si més no, Jaume Pujalt va eixir escollit conseller major (1525, 1526, 1531-1533, 1536 i 1545), jurat (1524, 1535 i 1544), justícia (1538, 1550 i 1553)³⁶⁷⁰ i qui sap si també va estar mostassaf o racional. I per acabar d'arrodonir-ho, convé afegir que el 1545 fou l'administrador de la celebració del Corpus de la vila d'Alzira; per aquell temps la principal festivitat del municipi.³⁶⁷¹ Emperò, sens dubte, l'honor i l'ofici més prominent de tots aquells que va haver d'exercir fou el de síndic d'Alzira enviat a les Corts celebrades a Montsó el 1537 i el 1547.³⁶⁷² En altres paraules, paradoxalment Jaume Pujalt—defensor de l'interés regi al si de la vila—esdevingué el valedor dels interessos del municipi davant l'Emperador.³⁶⁷³ A més, Pujalt aprofità la convocatòria de 1547 per a demanar la insaculació del seu germà Cosme a les

³⁶⁶⁷ De la vila d'Alzira, Cosme i Jaume Pujalt van rebre actes a integrants de les famílies Bas, Català, Garí, Rodes, Vallcebre i Valero; d'Algemesí als Bleda, Gombau i Torres; de Cogullada els Amador; de Cullera, als Vivó; de Polinyà de Xúquer a Joan de la Plana, els Gibert i Minyana; de Riola als Ferrer, Martí, Matoses i Torremotxa, i de Sueca, als Guerau, Gombau, Sisteró i Serrano. Veg. ARV. *Mestre Racional*, 981, f. 10v-11r; ARV. *Mestre Racional*, 985, f. 10v-11r; ARV. *Mestre Racional*, 986, f. 10v-11r i 39 r-44v; ACCV. *Protocolos de Cosme Climent*, 14080, s. f. (10 d'agost de 1563). Veg. també APARICI, F. i MUÑOZ NAVARRO, D., *Els registres notariais de...*, *op. cit.*, pp. 332, 334, 346, 409 i 487. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 199-205. Sobre altres refrecs dels Pujalt amb els Lluquí i els seus partidaris, veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 136-146.

³⁶⁶⁸ ARV. *Mestre Racional*, 975, s. f.

³⁶⁶⁹ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440; BERNABEU BORJA, S., "Llinatges y poder local...", *op. cit.*, pp. 5-40.

³⁶⁷⁰ AMA. *Llibres dels Actes dels Jurats e Consell*, 03/109, 03/111-112, 03/115; ACCV. *Protocolos de Miquel-Jeroni Climent* 11519, 107v i ARV. Reial Audiència, *Processos Crimals*, 2a part, 71, s. f.

³⁶⁷¹ AMA. *Pergamins Menors* 012/33. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Poder y conflicto: las...", *op. cit.*, pp. 823-834; MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *La fiesta del Corpus...*, *op. cit.*, p. 36.

³⁶⁷² GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", *op. cit.*, p. 77; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes: 1240...*, *op. cit.*, p. 429. Cfr. ROMEU ALFARO, S., *Les Corts Valencianes...*, *op. cit.*, p. 73.

³⁶⁷³ Aquesta dualitat comportà sovint que en singularitzar-se els vincles entre tots dos poders—el reial y el local—uns pocs individus detingueren el control sobre les relacions d'ambdues instàncies de poder, tot guanyant una força inusitada en l'escena sopolítica. Aquesta singularització ja ve de l'Edat Mitjana. Veg. CRUELLES GÓMEZ, J. M., *Els notaris de la...*, *op. cit.*, p. 193. Sobre la coincidència de les oligarquies locals i oficials reials amb els síndics municipals del braç reial en les Corts, veg. MUÑOZ POMER, M. R., "Las ciudades y las...", *op. cit.*, pp. 673-694.

capses i el príncep Felip hi accedí.³⁶⁷⁴ Jaume Pujalt expirà el 1554, mentre estava en l'exercici de l'ofici de justícia.³⁶⁷⁵

Després de la defunció de son pare, Francesc Joan Pujalt fou el qui li prengué el relleu. La cosa apuntava maneres des de feia temps. No debades, a la condició de ciutadà, sumà la familiatura del Sant Ofici³⁶⁷⁶ i l'advocacia fiscal de la vila d'Alzira, tot substituint al seu progenitor en el càrrec al voltant de l'any 1540.³⁶⁷⁷ Ara bé, a diferència del progenitor ni Francesc Joan ni tampoc el seu germà Lluís Joan Pujalt van resultar insaculats ni van ocupar magistratures municipals. En el primer dels casos, hom ho podria adduir amb facilitat la seua condició d'advocat fiscal de la vila o a la polèmica sobre els avantatges i inconveniències de l'accés dels oficials de la Inquisició a les dignitats del govern municipal.³⁶⁷⁸ Nogensmenys, l'absència dels fills de Jaume Pujalt fou substituïda pels seus néts: Agustí, Cosme i Jaume; raó per la qual es pot inferir que l'estirp no va perdre pes dins del Consell.³⁶⁷⁹

Francesc Joan Pujalt va casar amb Joana Àngela Fluvià, filla de Pere Fluvià i d'Esperança Primo. Malauradament, desconeguem el contingut exacte dels capítols matrimonials de la jove parella, atés que van ser rebuts per Cosme Pujalt, oncle patern

³⁶⁷⁴ MARTÍ FERRANDO, J. *Poder y sociedad durante...*, op. cit., p. 266. De fet, tal com assenyala Sebastià García Martínez, sembla que, des de 1537, Jaume Pujalt va estar gairebé un assidu de les Corts que Carles I convocava a la vila aragonesa. En efecte, el 1537, Pujalt va estar també el síndic substituït de la vila de Cullera. I per si fora poc, fou un dels escollits del braç reial per a examinar els comptes de la Generalitat i exercir com a taxador. El 1547, va ser triat per a les mateixes funcions, a les quals afegí les de clavari i rebedor, comptador i un dels vint-i-quatre per assentar el General de la Sal. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., "La Ribera desde las...", op. cit., pp. 68 i 77. Veg. també GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado...*, op. cit., pp. 111, 112, 117-118, 216-218, 221 i 224. Cosme Pujalt va romandre insaculat en els redreços de la insaculació alzirenya de 1553 i 1555 en les capsas o sacs majors que donaven dret a ocupar els oficis de justícia, jurat en cap, mostassaf, racional, escrivà de la Sala, síndic i conseller major. Jaume Pujalt no hi pogué ser introduït el 1555 perquè morí, el 1554, mentre n'exercia el càrrec de justícia. Veg. AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., "Poder político y violencia...", op. cit., pp. 1-34.

³⁶⁷⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos Crimals*, 2a part, 71, s. f.

³⁶⁷⁶ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", op. cit., [en premsa]. ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 74v-80v.

³⁶⁷⁷ Francesc Joan Pujalt va estar advocat fiscal de la vila d'Alzira des de almenys el 1540 fins el 1575, moment en el que el càrrec passà, desdoblant, al seu fill Cosme i a Josep de Luca, fill de Joan de Luca, el que fora criat d'Onofre Vendrell. ARV. *Mestre Racional*, 986, f. 122r i ARV. *Mestre Racional*, 1007, f. 36v. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", op. cit., pp. 199-205.

³⁶⁷⁸ L'absència de Francesc Joan Pujalt en la insaculació alzirenya resulta ben estranya, puix que altres oficials del Sant Ofici de l'Alzira, com ara Pere Lluquí, Joan Aguilar, Roderic de Suaso o Miquel Joan Vendrell van compaginar les funcions de l'àmbit inquisitorial amb les municipals. AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. Cfr. AHN *Inquisició*. lligall 1790, núm. 4, f. 84r-84v.

³⁶⁷⁹ AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. De Jaume sabem que va fer pràctiques de notaria i va intentar seguir el negoci familiar (més que fos al marge). Tanmateix, sembla que, al remat, optà per fer-se frare agustí. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra L, 414, s. f. i AHN. *Inquisició*. lligall 1756, núm. 6, f. 8v.

del nuvi.³⁶⁸⁰ Emperò ben mirat, no es pot dir que els Fluvià foren una família qualsevol. Deixant de banda les terres i quantiosos béns immobles—entre ells una heretat: la de Cabanyes—val a dir que els Fluvià detenien el monopoli de les carnisseries de l'àrea compresa entre Carcaixent, Benimaclí, Ternils i Cogullada.³⁶⁸¹ Es tractava d'una família més que acomodada, puix que, encara en l'últim terç del segle XVI, els béns de Pere Fluvià, fill de Pere, el situaven en tercera posició dintre de les fortunes més importants de la universitat de Carcaixent.³⁶⁸²

Tot açò ho portem a col·lació en tant que sota la direcció de Francesc Joan, la nissaga dels Pujalt experimentà una potent embranzida econòmica, la qual els posicionà entre les hisendes més solvents de la vila d'Alzira.³⁶⁸³ L'eficient aprofitament de les

³⁶⁸⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 461, s. f. Hi ha una còpia del testament de Joana Àngela Fluvià al susdit procés i també una còpia de mossén Pere Primo, beneficiat de la Seu, el qual llegà la seua herència a la seua neboda Joana Àngela Fluvià.

³⁶⁸¹ Pere Fluvià, progenitor de Joana Àngela, va estar l'arrendador, si més no, del terç d'herbatge i carnalatge entre 1524 i 1527. ARV. *Mestre Racional*, 973, f. 2r; ARV. *Mestre Racional*, 974, f. 4r; ARV. *Mestre Racional*, 975, (incomplet). El mateix 1525, Joan i Úrsula Pujalt li van vendre la carnisseria de Carcaixent (posada en la plaça, de front a l'església i el camí reial) a Pere Fluvià, alhora que Roderic Salzedo, batlle d'Alzira, li feu l'establiment de les carnisseries de Cogullada i Benimaclí. ARV. *Mestre Racional*, 973, f. 1v, 2r i 10v. El 1528, Pere Fluvià tornà a arrendar el dret d'herbatge i carnalatge de companyia d'Onofre Vendrell, cavaller, Francesc Capó i Jeroni Piteu, nou convertits. No debades, mossén Onofre Vendrell i Jeroni Piteu detenien també la taula de la carnisseria de la Vilanova o moreria d'Alzira. ARV. *Mestre Racional*, 976, f. 2r-2v. El 1531, El 17 d'agost de 1531 el batlle li establí a Pere Fluvià la carnisseria de Ternils amb exempció de pagament d'un any. ARV. *Mestre Racional*, 979, f. 10r. El 1535, Pere i Miquel Fluvià, fills del difunt Pere, se van fer càrrec de les carnisseries de Ternils, Carcaixent, Cogullada i Benimaclí. ARV. *Mestre Racional*, 983, f. 14v-15r. Així van continuar fins el 1556, moment en el que Pere Fluvià adquirí tot el domini de les carnisseries. ARV. *Mestre Racional*, 988, f. 16v-17v. El 1558, Pere Fluvià fou compostat pel mostassaf Benet Nicolau Tamarit per haver adulterat el pes de la carn. ARV. *Mestre Racional*, 990. El 1574, Miquel Fluvià, fill de Pere, figura com a propietari de les desús dites carnisseries. ARV. *Mestre Racional*, 1006, f. 17v-18v. El 1577, Miquel Fluvià detenia la taula de la carnisseria de l'antiga moreria, compartint-la amb Joan Rubió l'any següent i tornant-la a detenir en solitari el 1583. ARV. *Mestre Racional*, 1009, f. 2r; ARV. *Mestre Racional*, 1010, f. 2r i ARV. *Mestre Racional*, 1015, f. 2r. El 1585, Miquel Fluvià arrendà el terç d'herbatge i carnalatge. ARV. *Mestre Racional*, 1016, f. 2r.

³⁶⁸² OROVAL TOMÁS, V., "Aproximació al paisatge agrari...", *op. cit.*, p. 102. Veg. l'arbre dels Fluvià de Carcaixent.

³⁶⁸³ A la segona meitat del segle XVI, Francesc Joan Pujalt va posseir quantiosos béns pels quals pagava per raó de 336 lliures de peita, raó per la qual s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. Tenia nombroses vivendes: dues cases i sengles horts amb moreres al raval de la Verge Maria; tres cases dins del Clos de la vila, una que treia cap als carrers Major i del Mur, on habitava i l'altra a al carrer del Mur vers el carrer de les Cones, contigua a l'anterior; una altra casa a Cogullada. A açò s'ha d'afegir l'heretat de Cabanyes que comprà per al seu fill Agustí Pujalt i els dos molins. Les seues més de 164 fanecades de terra es concentraven majoritàriament al Ràfol (95 fanecades i 1 quarto i mig), terres que tenia plantades essencialment de moreres; un corral i un tros a Sant Salvador (+30 fanecades), Cabanyes (23), raconada del Toro (18), Barrablet (10), Berca (12) i Orí (4). També rebia diverses pensions de censals. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-v/ 12, ff. 517r-518v; 542r-542v, 554v, 557v, 558v, 564r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133. Sobre els dos molins, l'un situat al camí de València, l'adquirí de mans de Francesc Joan Martí, ARV. *Mestre Racional*, 995, f. 20r-21v. L'altre, situat al braçal del Ràfol, el comprà, no massa lícitament, de l'herència de don Manuel de Vilanova. Per eixa raó la seua filla, dona Elionor de Vilanova, li'l va reclamar judicialment. Sobre la venda del molinet del Ràfol i els

possibilitats de partida, les quals sumades a la seua astúcia, visió de futur i perspectives de negoci van esdevindre del tot decisives en la projecció i el curs ascendent de l'estirp. I és que si per alguna cosa es caracteritzà Francesc Joan Pujalt, va ser per l'esforç d'arrodoniment, ampliació i diversificació—sovint amb l'ajuda dels Valero—de les estructures productives que tenia a l'abast la seua família. I en eixe sentit, no cal maldar en afirmar que la sericicultura i la pertinença al bàndol dels Valero van estar dues de les bases econòmiques dels Pujalt durant tot el procés de promoció social.³⁶⁸⁴

En efecte, el fill de Jaume Pujalt, tal i com ho havien fet els seus avantpassats, es decantà per continuar formant part de la susdita parcialitat i hi va estar acceptat. Car, vist des del costat de la poderosa nissaga dels cavallers alzireny, Francesc Joan Pujalt devia ser una peça irremplaçable, ja que era l'advocat fiscal d'Alzira... I clar, no era una qüestió supèrflua tindre de la seua part a aquell qui havia d'assenyalar els crims i delictes que pogueren vulnerar la preeminència reial. En eixe ordre de coses, estem en disposició d'afirmar que des del càrrec de l'advocacia fiscal, Pujalt contribuí a intentar minimitzar o taponar segons quines denúncies i clams. A tall d'exemple, quan el 1552 el sastre alzireny Tomàs de Romanos hagué d'elevat directament instància de part a la Reial Audiència per l'assassinat del seu fill Gaspar; homicidi en què havien participat junt al mateix Francesc Joan Pujalt, el notari Jaume Climent, síndic d'Alzira en les Corts de 1542 i oncle de Pujalt,³⁶⁸⁵ el seu fill homònim, Pere Gavarda de Guadassuar i Jeroni Tarragona d'Algemesí.³⁶⁸⁶ No debades, el sastre es queixà de la manifesta obstrucció a la justícia

plets instats per dona Elionor de Vilanova contra Francesc Joan Pujalt, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125-130 i 139-153.

³⁶⁸⁴ A tall de exemple, Francesc Joan Pujalt tenia la major part de les seues terres situades al Ràfol plantades de moreres. Veg. *ut supra*. Cosme Pujalt fou l'arrendatari del dret de la mercaderia l'any 1543. ACCV. *Protocols de Miquel-Jeroni Climent*, 11519, 227r. El mateix Cosme Pujalt, l'oncle de Francesc Joan, i mossén Miquel Jeroni Gombau es van desafiar i van arribar a les mans per la contractació del morisc d'Oliva perquè pelara fulla de morera. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", op. cit., pp. 143-146. A finals del segle XVI, Lluís Pujalt, fill de Lluís Joan, residia al nord d'Itàlia on exercia de comerciant seder i potser també de llavor de seda. ARV. Reial Audiència, *Processos*., 2a part, lletra L, núm. 414, s. f. Sobre els dos molins, l'un situat al camí de València, l'adquirí de mans de Francesc Joan Martí, ARV. *Mestre Racional*, 995, f. 20r-21v. L'altre, situat al braçal del Ràfol, el comprà, no massa lícitament, de l'herència de don Manuel de Vilanova. Per eixa raó la seua filla, dona Elionor de Vilanova, li'l va reclamar judicialment. Sobre la venda del molinet del Ràfol i els plets instats per dona Elionor de Vilanova contra Francesc Joan Pujalt, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125-130 i 139-153.

³⁶⁸⁵ ARV. *Reial Cancelleria*, 172, f. 147r-14 v. Cfr. ROMEU ALFARO, S., *Les Corts Valencianes...*, op. cit., p. 73. Veg. l'arbre genealògic dels Climent i Pujalt d'Alzira. Veg. al capítol tocant als bàndols de la vila i contribució d'Alzira, l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader, el subrogat de governador*.

³⁶⁸⁶ Jeroni Tarragona tenia per ofici velluter, malgrat que tenia el pes del Rei a Algemesí. La seua llar, juntament amb la de Pere Girbés, solien fer de magatzem per als compradors estrangers de seda. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Lombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat: 1558: *Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*. Veg. també l'arbre genealògic dels Tarragona d'Algemesí i dels Gavarda de Guadassuar.

que havia realitzat Pujalt, puix que en aquella ocasió no hi havia ordenat actuar els procuradors fiscals.³⁶⁸⁷

Pam amunt o pam avall, heus ací una semblança de Francesc Joan Pujalt i un succint relat de la seua afinitat i proximitat als germans Francesc i Miquel Valero, caps de bàndol d'una de les faccions alzirenyes,³⁶⁸⁸ poc abans que la Batllia General encausara el ciutadà per frau de seda. No per casualitat, va arribar a les orelles de les autoritats que el fill de Jaume Pujalt n'havia extretes d'amagat del Regne almenys 1.050 lliures en madeixa i les havia conduïdes fins a la vila d'Almansa.³⁶⁸⁹ Tot va estar fruit d'una fortuïta delació: la d'un ferrer alzireny d'origen bearnés—reconvertit en mercader—anomenat Joan Escrivà. Talment fou així, que el testimoniatge d'Escrivà en precipità l'enjudiciament.

El 15 de maig de 1560, l'alguatzir Pere Gassull rebé comissió de don Joan Aguiló i Romeu de Codinats. En ella, el mandatari li participà que havia hagut notícia, «que moltes e diverses persones del present regne de València, en los anys proppassats, ço és de cinquanta-huyt e cinquanta-nou, han tret moltes sumes de sedes sens manifestar». Per consegüent, li ordenava que es desplaçara «personalment per tot lo present regne de València ensemps ab Pere Naves, notari» i hi inquirira si «alguna persona haurà tret del present regne de València alguna suma de seda sens manifestar aquella, ne pagar los drets reals a sa magestat». En cas afirmatiu, les ordres eren expresses. D'entrada, detindre els defraudadors i portar-los presos al Cap i Casal o bé prendre'ls fermances i citar-los a declarar, sots pena de 500 ducats. I després, practicar inscripció de béns en «les cases dels tals fraudants».³⁶⁹⁰

Segons sembla, Gassull tirà per la via fàcil i es dirigí directament a la capital de la Ribera del Xúquer. I tal com calia esperar, no li va caldre maldar massa a l'hora de trobar els primers indicis de fraudulència. La delació, com s'ha assenyalat dessús, procedí de Joan

³⁶⁸⁷ ARV. *Reial Cancelleria*, 1322, f. 24r-24v.

³⁶⁸⁸ Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

³⁶⁸⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f.

³⁶⁹⁰ Com que Gil Espert i Joan Conill no hi havien comparegut, en *post datam*, li ordenaren que «si poreu pendre a mans vostres a Gil Spert y a Joan Conill del lloch de Alginet, per coses conservants lo servey de sa magestat los prengau e presos que seran los portareu a la present ciutat de València e presentareu davant nós. E axí mateix, fareu scripció de béns de les cases de aquells en lo dit lloch de Alginet e quitareu qualsevol forments e grans que aquells tinguen en llurs terres; secrestant-ho tot en poder del justícia del dit lloch de Alginet». Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat: 1558: *Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*.

Escrivà. Això no obstant, l'endemà, el primer a seure a la cadira fou Jeroni Moreno.³⁶⁹¹ Qüestions de discreció. De fet, l'oficial anà al moll de l'os: li preguntà per Francesc Joan Pujalt, de mode que no hagué més remei que dir la veritat. Feia cosa d'un parell d'anys, el juliol de 1558 «lo any de les morts»,³⁶⁹² Pujalt l'havia emprat perquè l'ajudara a menar certa quantitat de matèria primera envers la corona de Castella. De fet, Moreno relatà que el ciutadà va reunir més de mitja desena d'hòmens³⁶⁹³ «per tuició y seguretat de sa persona y perquè alguns lladres en lo camí no·l afrontasen» i tots plegats la van extraure d'Alzira una nit a lloms de quatre matxos. Prèviament, per esquivar qualsevol vigilància, Pujalt l'havia depositada a la llar de Miquel Andreu Tello, situada a la Vilanova o antiga moreria.

En abandonar l'entramat urbà, el seguici s'encaminà a la vila d'Almansa, on tenia aparaulada l'entrega. Paral·lelament, Pujalt havia enviat per uns altres camins Joan Escrivà perquè, des del vilatge castellà, s'encarregara de custodiar la mercaderia fins a Toledo. No debades, l'alzireny no se'n refiava del comprador, Joan Gil,³⁶⁹⁴ i el bearnés era persona de la seua màxima confiança: l'home clau en el seu negoci d'importació i exportació de poltres i cavalcadures des del Bearn i França envers la vila d'Alzira.³⁶⁹⁵ Així les coses, quan la

³⁶⁹¹ Jeroni Moreno era el fill de Joan Moreno, el qual resultà assassinat el mes de maig de 1545 a mans dels Olzina i els seus sequaços. Veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats d'Alzira. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, *op. cit.*, pp. 67, 69, 71-72, 75, 81, 92, 145, 221, 230, 250; GARÉS TIMOR, V. M., “Senyors, bandolers i vassalls...”, *op. cit.*, pp. 53-76; —, “«Un avalot ab gran...»”, *op. cit.*, pp. 173-182. Veg. l'arbre dels Moreno d'Alzira.

³⁶⁹² El 1558 era conegut amb eixe nom perquè hi va haver un gran contagi de pesta. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, *op. cit.*, vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, *op. cit.*, pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, *op. cit.*, pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, *op. cit.*, pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, *op. cit.*, pp. 103-116.

³⁶⁹³ Entre els qui va llogar estaven Joan Ausiàs, Bertomeu Serra, Miquel Andreu Tello, Vicent Alvarado, el carnisser, i Pere, criat de Magraner. A ells se sumà Cristòfol Martines. Martines era un barreter de València que havia fet cap a la vila d'Alzira per motiu del contagi de pesta. En aquella ocasió portava 100 lliures de seda pel seu compte. Veg. el següent apartat titulat: *1560: Un dany col·lateral: Cristòfol Martines*.

³⁶⁹⁴ Joan Gil tenia un germà que habitava a la vila d'Alzira. Es tractava de Francesc Gil, casat amb Jerònima Balaguer, filla del fuster Jeroni Balaguer. Formava part del bàndol dels Lluquí. Sobre Jeroni Balaguer i els seus litigis amb els Pujalt, veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Els Pujalt d'Alzira...”, *op. cit.*, pp. 140-143.

³⁶⁹⁵ Joan Escrivà era, com hem mencionat, bearnés. Un cop instal·lat a la vila d'Alzira va treballar de ferrer, emperò a partir de 1554 va deixar d'exercir l'ofici per a convertir-se en mercader de poltres i d'altres productes portats del Bearn i França per encàrrec de Francesc Joan Pujalt. Car, els poltres i matxos van estar, entre altres coses, la força de càrrega usada a tall de salvar l'orografia muntanyosa de l'interior valencià i poder accedir a terres castellanés. ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, 229v-232r. Joan Escrivà estava casat amb Isabel Sanchis. Estava insaculat a la capsa de consellers menors. Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, J, 724, s. f. Sobre els aplecs comercials del Bearn, veg. POUJADE, P., *Le voisin et le...*, *op. cit.*, pp. 155-236. També hi havia un cert contraban. Veg. COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo...*, *op. cit.*, pp. 126-130 i 208-227; GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su...*, *op. cit.*, pp. 225, 233-234, 247, 284, 289-294, 317, 341, 379-380, 401, 465-

comitiva abastà el vilatge castellà, Joan Escrivà ja la hi estava esperant. A rengló seguit, descarregaren la fibra al domicili de Gil. Un cop complida la comesa, la major part dels alzirenys hi va regressar, no així Escrivà, Joan Gil i Cristòfol Martines que hi van prosseguir amb un carretó fins Toledo. Heus ací les maquinacions del qui se suposava que defensava els interessos del monarca a l'Illa del Xúquer.

A continuació, darrere de Moreno, hi comparegué Escrivà. Es veia de lluny que ja no era el gos falder de Pujalt, que s'hi havia enutjat i que havia decidit trencar el silenci. En termes generals, no feu sinó reiterar el que havia depositat el seu conveí. Emperò afegí també uns quants detalls més tocants a la venda de la fibra a la ciutat del Tajo, com ara que Joan Gil s'hi havia encarregat de despatxar el gènere i, en acabant, li havia entregat en mà els diners. A partir d'ahí el bearnés s'havia limitat a executar les ordres del seu patró: havia esmerçat tots aquells comptants en moltons i grans, amb els quals es dirigí de nou a la vila d'Alzira. La resta resulta evident: Pujalt participava també de l'aprovisionament de carn de la seua localitat. En eixe sentit, basta assenyalar que l'alzireny posseïa un corral amb trenta fanecades de garroferes prop de la muntanyeta de Sant Salvador o que els Fluvià, parents de la seua esposa, detenien el monopoli de les carnisseries de l'àrea compresa entre Carcaixent, Benimaclí, Ternils i Cogullada, a les que sumaven, de tant en tant, l'arrendament del terç d'herbatge i carnalatge i la taula de la moreria.³⁶⁹⁶

No content, el ferrer clogué la seua declaració amb una altra revelació: el 1557, Francesc Joan Pujalt i Joan Just³⁶⁹⁷ havien evadit el pagament dels impostos d'altres mil lliures de seda, que, de semblant manera, havien sigut conduïdes a la ciutat de Toledo.³⁶⁹⁸ Escrivà sabia que estava jugant amb foc i malgrat tot decidí cremar-se per tal d'escarmentar el que fins feia poc havia estat el seu valedor i amic a la capital de la Ribera del Xúquer. Potser no mesurà bé les conseqüències de la seua decisió. Ara bé, no era menys cert que Escrivà també hauria de ser una peça difícilment reemplaçable per al ciutadà, especialment en el tocant als seus tractes comercials d'enllà dels Pirineus.

467, 487, 492, 520; —, “Aragón, ¿tierra de bandoleros? ...”, *op. cit.*, pp. 191-212; SANCHEZ NÚÑEZ, P., “Ribagorza a finales del...”, *op. cit.*, pp. 37-52; —, “La Inquisición y el...”, *op. cit.*, pp. 3-22; OBIOLS PERARNAU, L., “La vall de Querol...”, *op. cit.*, pp. 113-132; POJADA, P., “Els Pirineus: frontera i...”, *op. cit.*, pp. 13-23; —, “Comerciar a través dels...”, *op. cit.*, pp. 29-48.

³⁶⁹⁶ ARV. *Mestre Racional*, 973, ff. 1v, 2r i 10v; ARV. *Mestre Racional*, 974, f. 4r; ARV. *Mestre Racional*, 975, (incomplet); ARV. *Mestre Racional*, 976, f. 2r-2v; ARV. *Mestre Racional*, 979, f. 10r; ARV. *Mestre Racional*, 983, f. 14v-15r; ARV. *Mestre Racional*, 988, f. 16v-17v; ARV. *Mestre Racional*, 1006, f. 17v-18v; ARV. *Mestre Racional*, 1009, f. 2r; ARV. *Mestre Racional*, 1010, f. 2r i ARV. *Mestre Racional*, 1015, f. 2r; ARV. *Mestre Racional*, 1016, f. 2r.

³⁶⁹⁷ Joan Just també fou encausat per contraban de seda el 1563. Veg. en l'epígraf que versa sobre el contraban de seda en els raval i la contribució d'Alzira, l'apartat titulat: 1563: *Joan Just i Jeroni Salàs*.

³⁶⁹⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f.

L'últim a seure a la cadira aquell jorn va estar el pastor Andreu Tello, pare de Miquel Andreu,³⁶⁹⁹ el qual pareix que decidí encobrir Pujalt. Al·legà desconeixement de tot el que li preguntà Gassull, ja que, segons explicà, en aquells temps estava a la muntanya amb els ramats i no parava massa per casa. Admeté, no obstant això, que Pujalt es deixava caure de tant en tant pel seu domicili, però negà saber res sobre la presumpta ocultació de seda. I eixe fou l'error. Moreno i Escrivà hi havien sigut ben explícits, raó per la qual l'alguatzir en sospità. Així doncs, decidí prendre'l en sagrament i homenatge, el cità a declarar davant el batlle general i l'arrestà, en l'entretant, perquè no poguera eixir de la vila d'Alzira.

Finalment, abans de partir, l'oficial procedí a realitzar inscripció de béns a la llar de Pujalt. Malauradament, es tracta d'una anotació apressada i poc minuciosa. Amb tot, la vàlua o el luxe d'alguns mobles palesa ben a les clares el poder adquisitiu i la posició acomodada del ciutadà. Altres, en canvi, manifesten els pilars sobre els quals es sustentava la seua fortuna. A l'entrada, l'escrivà Pere Naves hi anotà únicament un miler de rajoles. Davant del menjador, trobà un tinell, el qual contenia entre altres coses dos cànters de coure, dos plats de llautó i tres canelobres; quatre cadires de couro i un caixó amb dos calaixos que ni tan sols va obrir. A la sala, encontrà un poc de capell, que estimà en 150 lliures; altres sis cadires de couro i un cortinatge de ras penjat a les parets. Passà a la cambra principal, on registrà quatre caixes o baguls amb roba de seda i de lli,³⁷⁰⁰ un llit sumptuós valorat en un centenar de lliures, altres tres llits de companyia i dos-cents canyissos de criar cucs. Per acabar, es dirigí a la cuina, on tampoc es detingué gaire, atés que a ull i al ras calculà que els quantiosos estris de ferro, coure i terra bé podien valdre altres deu lliures. Tot plegat ascendí a la grossa suma de 350 lliures. Joana Àngela Fluvià, esposa de Pujalt, i Joan Just³⁷⁰¹ en van capllevar les possessions de la casa.³⁷⁰²

Després d'allò, la demanda hi romangué congelada vora tres anys. Convé pensar, al respecte, que el contagi de pesta fou el que l'aturà temporalment.³⁷⁰³ L'eixida

³⁶⁹⁹ Andreu Tello fou l'arrendatari de la taula de la carnisseria de la Vilanova o moreria d'Alzira entre els anys 1557 i 1558. ARV. *Mestre Racional*, 989, f. 2r; ARV. *Mestre Racional*, 990, f. 4r.

³⁷⁰⁰ No es detingué a valorar la roba de seda, però la de lli la quantificà en 25 lliures.

³⁷⁰¹ Joan Just i Francesc Joan Pujalt van extraure seda plegats de forma fraudulenta el 1557. Joan Just també fou encausat per contraban de seda el 1563. Veg. en l'epígraf que versa sobre el contraban de seda en els raval i la contribució d'Alzira, l'apartat titulat: *1563: Joan Just i Jeroni Salàs*.

³⁷⁰² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f.

³⁷⁰³ Malgrat que Carreres Zacarés, documenta el contagi entre finals del mes de juliol de 1557 i mitjan 1559, hi van haver rebrots fins l'agost de 1562. Veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527,

precipitada del Cap i Casal de bona part dels seus dirigents provocà que la causa quedara arraconada.³⁷⁰⁴ No s'entén d'altra manera que Andreu Honorat Pineda no hi procedira a realitzar l'acusació formal fins a començaments de 1563. En efecte, el 18 de febrer el procurador patrimonial reprengué el plet. D'entrada, en refrescà les raons i, seguidament, proposà que Pujalt fóra condemnat a pagar el preu de les 1.050 lliures de fibra sèrica que hi havia extret de mode fraudulent. Per acabar, sol·licità l'expedició d'una comissió a càrrec d'un algutzir perquè el capturara o en detriment d'això el citara a declarar en un termini de cinc jornades.

Francesc Joan Pujalt mostrà una actitud diligent. Hi comparegué el 27 de febrer, lliure de guiatges i sense apel·lar a la seua condició de familiar del Sant Ofici. En aquesta ocasió, l'agent perquisidor fou molt directe. Astutament l'alzireny centrà els seus esforços en tractar d'espolsar-se les culpes i contradir l'acusament. D'acord amb la seua versió dels fets, havia estat Joan Gil, i no ell, el qui havia sostret la mercaderia del Regne: «En lo any mil cinch-cents cinquanta-huyt, que era temps de morts, stant [...] retret a la Vilanova de la vila de Alzira, en casa de Miquel Andrés Tello, vingué hun castellà de Almansa, lo qual se nomena [Joan] Gil, e dix a ell [...] que si tenia alguna seda per a vendre». Relatà que hi conversejaren un poc i s'hi avingueren. Aquell any la matèria prima anava barata. Així les coses, Pujalt li l'hagué de despatxar a 25 o 26 sous la lliura i Gil es comprometé a abonar-li-la a Toledo. Llavors, el castellà la carregà en quatre bèsties i se l'emportà, tot prenent per escorta un grapat d'alzirenys. En acabant, Pujalt envià Joan Escrivà i el pastor Pere Navarro a la ciutat del Tajo, els quals «après de haver rebuts dits diners, anaren a comprar, de aquells, moltons en la vila de Moya».³⁷⁰⁵

La quartada de Pujalt, però, no acabà de convèncer les autoritats, especialment perquè no n'havia manifestat la venda. A això calia sumar-li altres situacions anòmales que indicaven que el ciutadà no deia la veritat. A tall d'exemple, produïa certa estranyesa l'avinença perquè el pagament es produïra a la urbs castellana i no al comptat, a cert temps o a «tornaviatge» a Alzira. Això per no parlar del fet que el traginer almanseny haguera anat de buit a l'Illa del Xúquer i hi haguera pres, sense més, cavalcadures i hòmens d'entre

531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en...*, op. cit., pp. 103-116.

³⁷⁰⁴ A la causa instada contra Joan Conill i Gil Espert hi ocorregué una cosa semblant. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena, l'apartat: 1558: Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet.*

³⁷⁰⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f. Sobre la vila de Moya i el marquesat de Moya, veg. GÓMEZ GARCÍA, E., SÁEZ FERNÁNDEZ, T., (dir.), *Moya: su historia, sus...*, op. cit.; SÁEZ FERNÁNDEZ, T. (ed.), *Moya: llave de reinos...*, op. cit., pp. 12-33.

els adeptes de l'encausat. Com a mínim, resultava tot una mica sospitós. Per acabar, l'interrogador volgué posar-li la por en el cos. I en eixe ordre de coses, li requerí que confessara si n'havia venut altres partides durant el 1559. L'alzireny assentí i explicà que n'havia despatxades 200 lliures a un tal Joan Gómez de la Torre, mercader toledà, per 32 o 33 sous la lliura, les quals havien estat manifestades al taulatger i embalades a la llar de Pere Velasco.³⁷⁰⁶

A començaments de març, Francesc Joan Pujalt procedí a articular la seua defensa. En eixe sentit, convé assenyalar que els seus coneixements jurídics li permeteren prescindir de la figura del procurador. D'entrada, negà la major: no era veritat que en el mes de juliol de 1558 haguera extret d'amagat del Regne 1.050 lliures de seda fina en madeixa, puix que l'havia venuda; raó per la qual no havia comés cap falta ni encorregut en pena alguna. A continuació procedí a explicar-se. D'acord amb la seua versió dels fets, aquell estiu li n'havien restat per mercadejar aproximadament set-centes lliures, les quals, al remat, adquirí un comerciant castellà, un tal Joan Gil. Com que aquell home era individu estrany i poc conegut a Alzira, per a més tranquil·litat, «tuïció y seguretat de sa persona y perquè alguns lladres en lo camí no·l afrontassen» li prestà tres o quatre hòmens de la seua confiança a fi i efecte que l'acompanyaren. Al cap d'una estona, Gil marxà amb la matèria primera. Pujalt pensà que l'havia manifestada, per quant tocava al comprador i no al venedor registrar la compravenda i satisfer els drets; ja que, d'acord amb l'ús i pràctica dels mercaders, el qui expedia un gènere no n'estava obligat.

Finalment, mirà de desacreditar els testimoniats de Jeroni Moreno i de Joan Escrivà. A tal efecte, argüí que tots dos li «han tengut y tenen gran hoy, rancor y mala voluntat [...] y per enemichs capitals del dit proponent són tenguts y reputats». Per eixe motiu i no altre havien falsejat i depositat contra tota veritat. La causa de les rancúnies, en el cas de Moreno, havien estat dos cafissos de forment que Pujalt li havia fiat, per al cobrament dels quals havia hagut de fer-li penyores. Des d'aleshores, el llaurador li havia mudat la paraula. Una cosa pareguda havia ocorregut amb Escrivà. El bearnés li havia demanat una suma de diners i com que el ciutadà s'hi havia negat s'hi havia enutjat. Talment havia sigut així, que havia fet córrer una brama amenaçadora: «Yo he amprat a Francés Joan Pujalt [...] huns diners y no·ls me ha volguts deixar! Donchs, yo us promet que·l posaré, si yo visch ans de molts dies, en tanta necessitat que li pesarà de no haver-los-me deixat!».³⁷⁰⁷

³⁷⁰⁶ Pere Velasco era un altre dels partidaris dels Valero en les guerres de bàndols. Veg. el capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

³⁷⁰⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f.

Dues jornades més tard, el 8 de març, hi comparegué Miquel Andreu, qui es cenyí a testificar sobre la presumpta transacció entre Joan Gil i el fill de Jaume Pujalt. D'entrada, el camperol referí que, el 1558, Francesc Joan Pujalt havia estat avituallador de la carnisseria del Clos de la vila. Per això volia els moltons! El testimoni tenia càrrec de donar la triada de la carn, raó per la qual acostumava a entrar i eixir moltes vegades a la casa del ciutadà, bàsicament, per tal de proveir-se del que li mancava. Una de les tantes voltes, segons relatà, hi coincidí amb el mercader almanseny que hi estava negociant certa quantitat de fibra sèrica amb l'alzireny. Malgrat que no estava present quan es clogué la compravenda, podia afirmar amb rotunditat que s'hi havia produït i que el castellà li havia pregat que li deixara dos o tres hòmens de la seua confiança perquè l'acompanyaren en el camí fins al susdit vilatge.

De fet, Andreu fou l'únic que ho esmentà. Els restants testimonis es centraren a desautoritzar gairebé únicament Joan Escrivà. Pràcticament ni es molestaren en mencionar Jeroni Moreno. No debades, Pujalt era conscient que si esdevenia capaç de restar-li credibilitat a la narració del bearnés tenia possibilitats d'eixir indemne d'aquell tràngol. Altrament, el litigi estava perdut. Així doncs, per cobrir expedient, en el tocant a Moreno, sols hi aportà la declaració d'un verguer del batlle d'Alzira anomenat Joan Francés «Tragoi», qui sense adonar-se'n desvelà la veritat: l'assumpte de l'execució a Moreno pels dos cafissos de forment havia ocorregut feia cosa d'un parell d'anys. Heus ací l'evidència. La malvolença havia sigut el fruit de la represàlia de Pujalt envers Moreno, en assabentar-se del que hi havia depositat, i no a la inversa.

Sens dubte, qüestió de prioritats. En contraposició a l'escarrit nombre d'efectius desplegat a l'hora de desmentir a Moreno, per refutar la narració d'Escrivà n'emprà en abundància. Quatre, per a ser exactes. El primer fou el botiguer de draps Lluís Cases, el qual donà bon compte de l'origen de l'animadversió i desavinences entre tots dos. Uns anys enrere, en 1559, el bearnés havia adquirit teles i robes de l'establiment de Cases, de mode que li havia romàs deutor de 20 lliures. Uns mesos més tard, quan el tender li reclamà els diners, aquell pregà que li concedira certa demora. Emperò Cases tampoc anava llarg d'efectiu i es sincerà:

«Yo maça vos aguardaria, però yo tinch de donar huna suma de dinés a Francés Joan Pujalt y ha tres mesos que pasa la paga y he menester dites per a pagar-la. Però, feu una cosa. Vós sou gran amich de dit Pujalt, parlau-li y pregau-li que·m prenga a conte del que yo li dech les dites vint-y-tantes liures que vós me deveu. Y vós tendreu recapte y yo també».³⁷⁰⁸

³⁷⁰⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f.

Aleshores Escrivà li respongué: «Yo tinch tant ab Pujalt que u tinch per acabat. Donau vós la restant quantitat del que deveu al dit Pujalt que açò negociat o tinch». I se n'anà. Unes quantes jornades després Escrivà hi regressà i li relatà que Pujalt no hi havia volgut acceptar cap de les propostes que li havia fet. Se'l veia enutjat i llavors asseverà: «Yo us promet que, puix no m'ha volgut fer aquest plaher, yo faré que per ventura li coste al dit Pujalt cada corona de les que yo li dech cent corones!».

El calceter Damià Marc referí, així mateix, un parell de converses amb Escrivà. La primera s'hi havia produït un dia, mentre estenia «capell per a solejar a la sua porta», en què el bearnés li explicà, queixant-se: «No sabeu com me executa Luys Cases! Y he pregat a Francés Joan Pujalt que·m prestàs los dinés per a pagar al dit Cases» o bé «que·ls prenguéis hi·ls posàs en compte al dit Cases, lo qual és deutor de grossa suma al dit Pujalt. Y que, en après, anant lo temps yo pagaria al dit Pujalt lo que yo só deutor al dit Cases». I hi prosseguí: «Yo li vull parlar, puix és amich meu y pense que farà majors coses per mi». Al cap d'una estona se n'anà i quan hi regressà se'l notava decebut: «Yo he parlat ab Francés Joan Pujalt y no ha volgut pendre en compte lo que yo dech a Cases, ni menys emprar los dinés per a pagar al dit Cases. Yo us promet, que yo faré que cada corona li coste deu ducats!».

Una escena semblant s'havia seguit a la carnisseria del Clos de la vila, on Escrivà treballava, el 1559, com a pesador en nom de Pujalt. En aquella ocasió, hi van ser presents el carnisser Vicent Alvarado i Andreu Joan Amat, el qual hi havia anat per tal de proveir-se de carn. Típica conversa d'establiment en què s'acostuma a xarrar de tot un poc. Doncs bé, sembla que Pujalt va estar entre els assumptes que van eixir a rogle i el bearnés hi exclamà: «A Francés Joan Pujalt estich pregant que faça hun negoci per mi. No sé si·u farà. Yo us promet que si no·u fa que·l posaré en tanta necessitat que de la mitat ne tinga prou!». I que des de lladoncs tots dos havien romàs «romputs y molt divisos y en enemistat».³⁷⁰⁹

Comptat i debatut, el que resta en clar és que la traïció d'Escrivà degué caure al fill de Jaume Pujalt com una poalada d'aigua freda. També hi tingué ressò entre les files del bàndol dels Valero. I certament, per tot allò i per més, el bearnés hauria d'atindre's en l'esdevenidor a les conseqüències d'haver sigut deslleial. No debades, hauria de ser tota la parcialitat la que li caiguera a sobre. Talment que prop estigué de costar-li la vida. Ara bé, deixant de banda la vessant estrictament econòmica, havia aconseguit ferir Pujalt on més mal podia fer-li: en la seua honorabilitat. El ciutadà alzireny hi devia ser conscient que en allò li anava la seua continuïtat com advocat fiscal de l'Illa del Xúquer i també hi perillava la

³⁷⁰⁹ *Ibidem.*

familiatura del Sant Ofici, de mode que tractà de finir aquell procediment judicial de forma honrosa. L'11 de març de 1563, Francesc Joan Pujalt hi comparegué davant don Joan Aguiló i Romeu de Codinats, batlle general, i hi introduí una escriptura, en què declarà:

«[...] Jatsia per a la sua causa ell haja donat e produhit en la present causa molts testimonis, hui pogués donar molts altres més y al·legar altres moltes coses e causes; ab les quals molt llargament se mostràs y pogués mostrar la immunitat de aquel [...], renunciant a la dita causa e plet e instància, supplicava a sa senyoria fos servit de admetre composició en lo preu e valor de dita seda, per la qual li és stada posada la dita demanda per lo magnífich procurador patrimonial de sa magestat. Offerint-se prompte de servir a sa magestat, per rahó de dita composició ab do-centes setanta lliures, franques a sa magestat, de totes despeses y averies».³⁷¹⁰

Al peu de l'escrit hi figura el vistiplau d'un bon grapat d'oficials de la Batllia General i de l'administració del patrimoni reial al regne de València,³⁷¹¹ de manera que Pujalt abonà el valor de la mercaderia defraudada que presumptament havia venut per 25 o 26 sous la lliura i es comprometé a pagar les 270 lliures franques per les despeses en dues entregues: la primera, en la festivitat de Nadal de 1563 i, la segona, el dia de Sant Joan Baptista de 1564. Al remat, Pujalt se'n retardà una mica, però a mitjan d'agost de 1565, Pere Duai, mercader i regent de receptor de la Batllia General, en certificà l'abonament complet.³⁷¹² La raó de la demora, potser caldria atribuir-la a les nombroses despeses a què hagué de fer front, el 1563, el fill de Jaume Pujalt. Si més no, el plet de restitució del molinet del braçal de Ràfol a dona Elionor de Vilanova, filla i única legatària de don Manuel de Vilanova i Serra. No per casualitat, l'alzireny s'havia servit dels Valero i havia emprat mètodes poc ortodoxos en la seua adquisició.³⁷¹³

1560: UN DANY COL·LATERAL: CRISTÒFOL MARTINES

La imputació del barreter Cristòfol Martines fou un dany col·lateral del judici instat contra Francesc Joan Pujalt. Això és almenys el que hom infereix de la lectura del

³⁷¹⁰ *Ibidem*.

³⁷¹¹ El document recull el *placet* del mateix don Joan Aguiló i Romeu de Codinats, batlle general; del receptor de les pecúnies de la Batllia General, don Miquel Sanoguera; de l'assessor de la Batllia, misser Sant Joan d'Aguirre, l'advocat patrimonial del Regne, Martí Pons de Castellví, i del procurador patrimonial, Andreu Honorat Pineda.

³⁷¹² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523 s. f.

³⁷¹³ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 125-153.

registre processal conservat entre la documentació tocant a la Batllia General.³⁷¹⁴ En efecte, el 16 de maig de 1560, l'alguatzir Pere Gassull es presentà a la vila d'Alzira i hi interrogà Jeroni Moreno i Joan Escrivà. Precisament a través de la declaració de tots dos fou que se n'assabentà que Martines no sols havia format part del seguici que havia conduït les 1.050 lliures de seda de Pujalt des d'Alzira fins a la ciutat de Toledo, sinó que se n'hi havia sumat amb un altre centenar de pròpies. Fet i fet, l'oficial deduï d'allò que es tractava d'una altra sostracció fraudulosa, raó per la qual decidí estirar del fil.

Després d'allò, tal com ocorregué amb Pujalt, la demanda contra Martines hi romangué congelada durant vora tres anys.³⁷¹⁵ De fet, Andreu Honorat Pineda no hi presentà l'acusació formal fins al 19 de febrer de 1563 i l'artesà acudí a la Batllia, un tant estranyat, el darrer d'abril. D'entrada, l'agent perquisidor li demanà si coneixia d'alguna cosa Francesc Joan Pujalt. A l'instant assentí i li explicà que el juliol de 1558, a causa de la pestilència, havia abandonat la ciutat de València i s'havia refugiat a la vila d'Alzira. Allà li havien presentat Pujalt. Llavors, el funcionari l'interpel·là perquè confessara si havia extret fibra sèrica del Regne. Martines tornà a moure el cap afirmativament. Manifestà que servint-se d'una mula n'hi va menar una quantitat menuda aquell estiu de 1558. No recordava la quantitat exacta, motiu pel qual es remeté al manifest rebut pel lladoncs taulatger, Joan Roger, en presència del batlle d'Alzira, Francesc Joan Salzedo. Seguidament, li van mostrar la causa. El menestral li feu una ullada i determinà que no havia lloc i que no havia encorregut en falta.

Talment era eixa la seua convicció que no es preocupà en cercar un procurador. El 5 de maig, hi introduí la primera capitulació, mitjançant la qual redarguí l'acusació del procurador patrimonial. De manera sintètica, Cristòfol Martines exposà que havia residit a la vila d'Alzira amb la seua família, entre 1557 i 1559, a causa del contagi de pesta que corria aleshores a la ciutat de València. I, malgrat que el seu ofici era el de barreter i no entenia en qüestions de mercaderies, com que, en aquell temps, les madeixes de seda anaven barates, es decidí a comprar-ne una suma amb els diners que posseïa. En acabant, ho manifestà al taulatger de la localitat i hi pagà els drets; tot sota l'atenta mirada del

³⁷¹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2414 s. f. Veg. *ut supra*.

³⁷¹⁵ A la causa instada contra Joan Conill i Gil Espert hi ocorregué una cosa semblant. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat: 1558: *Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*. Veg. també l'anterior apartat titulat: 1560: *Mossegat la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*

batlle. Per acabar, afegí que havia estat l'única vegada que hi havia fet un camí semblant. En remetre la infermetat, hi havia regressat al Cap i Casal.³⁷¹⁶

Tanmateix, no content amb la primera escriptura, el barreter n'hi inserí una segona amb una major profusió d'ítems. Prèviament, però, demanà que li expediren una còpia del manifest i pagament a Joan Roger, col·lector de la taula d'Alzira en 1558: «De Cristòfol Martines, en XIII de juny, per LXXX liures seda fina, per LXXXVIII liures», per les quals pagà 3 lliures i 10 sous i 6 diners de quema i General. A tall d'empendre, Martines declarà que, l'any 1558, abans i després d'adquirir la matèria primera, preparà el camí per marxar a Toledo de manera pública, ço és, dient-ho a la plaça de la Vila; tot amb la finalitat de no anar-hi sol. En acabant, quan hagué en el seu poder la fibra, hi acudí a satisfer els drets. Això no obstant, la travessia esdevingué difícil.

A causa «de les morts», els qui eixien del Regne envers Castella no trobaven acolliment en els pobles i viles, ni els deixaven transitar pels itineraris acostumats; cosa que els obligava a romandre i trastejar per indrets despoblats. De resultes, per entrar de terres sospitoses de contagi, cada jornada s'aconseguia avançar poc i es trigava molt més del que s'hi solia. En arribar a Toledo, després de molts treballs i impediments, hi prohibien l'accés. Els confinaven a habitacles que usaven de llatzerets. Transcorregudes les jornades pertinents, els hi permetien entrar i tractar la venda «per quant en aquest tracte e comerç cal que el comprador se acoste a veure e tocar la dita mercaderia, la seda, de pròpia mà y prop del venedor». No d'altre mode s'explica que Martines abandonara l'Illa del Xúquer a mitjan de juny i hi regressara quasi final el mes de juliol.³⁷¹⁷

A continuació, es van reproduir els testimonis, els quals corroboraren en tot la versió del menestral. El primer a comparèixer, el darrer de juliol, fou el mercader Diego Torrejón,³⁷¹⁸ el qual deposà que Martines preguntava insistentment arreu si alguna persona d'Alzira tenia pensat desplaçar-se a Toledo, per tal de partir acompanyat. Sobre les nombroses dificultats per a transitar pel Regne i fora de les fronteres valencianes, Torrejón adduí que era cert. No debades, en aquell temps, el testimoni hi havia estat, entre

³⁷¹⁶ Hem estat capaços de trobar alguns retalls de la vida de Cristòfol Martines a la ciutat de València. A tall d'exemple, sabem que, el 1548, Martines va tindre certes diferències amb un passamaner anomenat Francesc Mandil. De resultes, les autoritats els varen arrestar a sengles domicilis. No obstant això, el 12 d'agost de 1548, Martines va estar denunciat a la Governació pel seu contrari per haver trencat l'arrest. A això calia sumar que Martines es va presentar a l'immoble on estava arrestat Mandil i l'havia amenaçat amb una espasa. ARV. Governació, *Processos Criminals*, caixa 4420, núm. 407 s. f.

³⁷¹⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2414 s. f.

³⁷¹⁸ Diego Torrejón era un mercader d'origen castellà que s'hi havia assentat a la vila d'Alzira. Diego i Pere Torrejón, familiar del Sant Ofici, eren amics de Francesc Joan Pujalt. El 8 de juliol de 1566, Pujalt va vendre a Diego Torrejón la casa on aquest habitava dins del Clos de la vila d'Alzira. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/12, f. 518r.

altres ciutats, a Alacant, Oriola i Saragossa i es trigava molt, malgrat que hi havia molt poc comerç, per «la poca salut». Així les coses, no resultava estrany que Martines hi haguera partit el 15 de juny i hi haguera tornat passada la festivitat de Sant Jaume.

El mateix argüí Gaspar Olzina, el qual n'havia estat empleat; cardava la llana per a fer els barrets. Olzina hi havia estat a Alacant, on també hi havia un llatzeret en el qual romanien els traginers i transeünts durant huit o nou jornades. Segons el veler alzireny Joan Rubió, a la vila d'Alzira la detenció establida «per rahó del mal que corria» va ser major, atés que no hi accedia ningú «que no estigués primer fora per temps de deu o dotze dies». Rubió inclús havia vist i tocat la seda que Martines havia adquirit. El barreter li la mostrà i li demanà si era de bona qualitat. Poc després, el va veure abandonar Alzira per anar a Toledo amb «una troseta» carregada damunt d'un matxo de cua curta. El familiar del Sant Ofici, Melcior Cadellat,³⁷¹⁹ l'argenter Francesc Joan Musabres o el barreter Pere Turmeda van estar altres dels declarants aportats a la causa. Al remat, passat el contagi, Martines regressà a València per fer-se càrrec dels béns del seu sogre Joan Miró, que havia faltat víctima de la malaltia.

L'únic dubte que els restava a les autoritats, a l'altura del 25 d'agost, era si Cristòfol Martines havia fet un o dos camins amb seda, ja que a l'acusació contra Francesc Joan Pujalt constava que la fraudulència s'havia produït en el mes de juliol de 1558 i la manifestació del barreter datava de mitjans de juny. Així les coses, descartada la possibilitat que en quaranta jornades haguera fet dos viatges a la ciutat del Tajo, sobretot tenint en compte el condicionant de la pestilència, el 22 de novembre de 1563, es publicà sentència absolutòria.³⁷²⁰

1563: LA VENJANÇA DEL PATRÓ CONTRA JOAN ESCRIVÀ³⁷²¹

Les represàlies de Francesc Joan Pujalt envers el qui, fins feia pocs anys, havia estat el seu home de confiança, es van projectar en el temps i trobaren concreció en diversos plànols d'acció. Un d'ells, potser no el primer, va ser l'acusament del bearnés, davant les autoritats, per extracció fraudulenta de filadís i seda del Regne. D'eixa manera, Pujalt li tornà colp per colp.

³⁷¹⁹ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa].

³⁷²⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2414 s. f.

³⁷²¹ Aquest procés judicial per contraban de seda ha estat esgrimit, entre altres, a la publicació que versa sobre l'ascens social dels Pujalt d'Alzira. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 131-158. —, "Conflictividad social, nuevas...", *op. cit.*, pp. 1097-1114.

De fet, val a dir que el ciutadà sabé tirar d'ingeni i tragué bo del dolent. No per casualitat, tot just després d'ésser-hi enxampat,³⁷²² esdevingué un testimoni assidu en aquesta tipologia de processos; especialment en els substanciats contra els habitants de la vila i contribució d'Alzira. En efecte, la seua voluntat de cooperació, unida a les atribucions del seu càrrec i a la seua rellevància politicoeconòmica, li conferí la credibilitat suficient com per instar el processament d'uns i altres. No debades, al capdavant, Pujalt continuava sent l'advocat fiscal de l'Illa del Xúquer, ço és, la persona que hi defenia els interessos i la preeminència de la Corona; l'encarregat de denunciar-n'hi qualsevol vulneració.³⁷²³

Així les coses, posats a desvelar fraus i draps bruts, Pujalt no dubtà a assenyalar directament Joan Escrivà. L'ocasió es presentà el 30 de setembre de 1563. L'alzireny relatà que feia cosa de nou anys que el bearnés havia abandonat l'ofici de ferrer i s'havia convertit en mercader de filadís i seda. No obstant això, com que era persona d'escasses possibilitats,³⁷²⁴ hi solia fer companyia amb tercers, a canvi de repartir els guanys. Particularment, segons Pujalt, Escrivà acostumava a traçar negocis amb l'almanseny Joan Garrijo.³⁷²⁵ A eixe respecte, recordava que el 1557 o el 1558, el castellà havia estat a Alzira, a la llar d'Escrivà. De dia s'ocultava i de nit eixien plegats a comprar matèria primera:

«Senyaladament comprà de Joan Revert de Alzira una grossa partida de filadiz que poria ser de cent lliures o més, y de Pasqual Udicíbar, una altra grossa partida de filadiz de més de cent lliures o més; de Joan Cadellat de Alzira de més de dos-centes lliures de filadiz. Y de moltes partides que compraven de seda, per no tenir dinés per a pagar-la, donaven per fermaça a Anthoni Macha de Alzira».³⁷²⁶

I, llavors, amollà una quantitat estratosfèrica. Pujalt calculava que Escrivà i Garrijo hi devien haver adquirit més de 3.000 lliures de filadís i seda, en moltes i diverses partides. A continuació, proferí l'acusament. El ciutadà digué tindre constància que, sense precedir manifestació alguna, les havien passades d'amagat a terres castellanès. No debades, quan Escrivà es deixava caure per la llar de Pujalt li ho contava: «En efecte, esta nit é carregat dos

³⁷²² Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1560: Mossegar la mà que et dóna de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*.

³⁷²³ CANET APARISI, T., "La abogacia fiscal: ¿una...?", *op. cit.*, pp. 523-555.

³⁷²⁴ El padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, tocant al raval de la Verge Maria, conserva sols parcialment els béns de Joan Escrivà. Talment ha estat així, que únicament hem estat capaços de rescatar que tenia un tros de terra al camí del Toro (6 fanecades ¼), pel qual pagava per raó de 10 lliures. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 3, ff. 499r i ss. i 541r.

³⁷²⁵ Joan Garrijo havia estat acusat per haver extret més de 2.000 lliures de seda de contraban, el 1551. Abans que s'introduïra el nou impost sobre la seda al regne de València. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2369 s. f.

³⁷²⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 403, s. f.

càrregues de seda. Va lo meu moço Joan y altres de Carcaxent». Altres vegades, si passava de matí següent li deia: «Ara ja stà en salvo». En acabant, ço és, quan el gènere abastava al vilatge castellà, Garrijo prosseguia el viatge fins a Toledo. En regressar-hi, es partien els guanys a meitats i hi recomençaven.

El 25 d'octubre, hi comparegué Joan Marco, un ferrer de Tavernes de la Valldigna, que havia après l'ofici a ca Escrivà. Deposà que feia cosa de set o huit anys, un jorn, el seu amo li havia demanat que ajudara Bertomeu Serra³⁷²⁷ a dur certa mercaderia a la vila d'Almansa. Hi acceptà. Aquella nit, un parell d'hores després que es féra fosc, carregaren dos matxos amb dues càrregues als lloms, «quatre balonets a manera de taleques de forment», i eixiren envers castellà. En passar Moixent, Serra li manifestà que ja no el necessitava i que tornara a Alzira. Marco l'acompanyà, encara, fins a la Font de la Figuera, on girà i desfeu el camí.

Dues jornades més tard, el qui va seure a la cadira va estar Serra. L'aleshores hostaler del raval de Sant Agustí, narrà el mateix. Explicà que lladoncs era traginer i Escrivà el llogà i li digué que li havia buscat companyia. En fer-se obscur, acudí al domicili del bearnés i veié com hi havia embalat un parell de saques grans o bales de seda i hi estava embolicant «dos troços de filadís que poria ser cascuna troça com una taleca de forment». Al cap d'una estona, quan ja estava tot disposat, hi aplegà Marco i Escrivà exclamà: «Veus ací qui us acompanyarà!». Esperaren un poc. «Y axí, al toch de la oració de les ànimes, ixqueren de casa del dit Joan Scrivà y prengueren son camí devés Almança. Y essent més enllà dos llegües de Moxent», comunicà al mosso «que se'n tornàs, que axí li havia donat orde lo dit Joan Scrivà». Enfilà el port, on trobà Joan Garrijo, al qual lliurà tot el que duia. feu nit a Almansa. L'endemà l'almanseny li pagà i Serra hi retornà. Un cop a l'Illa del Xúquer, s'arribà a l'habitatge d'Escrivà per tal de referir-li tots els detalls del viatge.

El darrer testimoni va estar l'algemesinenc Bernat Guinovart.³⁷²⁸ El mercader havia observat que Garrijo es deixava caure de tant en tant per Alzira i s'allotjava a la llar d'Escrivà, d'on no acostumava a eixir fins que marxava. Certament, li semblava una mica estrany. També declarà estar al corrent dels tractes comercials d'Escrivà i Garrijo, que solien comprar seda i dur-la a Almansa. Tanmateix, es feu el sonso quan li demanaren sobre la licitud dels susdits negocis. Adduí que no era taulatger i que no podia saber si manifestaven i pagaven els drets o

³⁷²⁷ Bertomeu Serra era hostaler al raval de Sant Agustí. El 1560 havia estat un dels qui van menar la seda de Francesc Joan Pujalt fins a la vila d'Almansa. Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1560: Mossegar la mà que et dóna de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt.*

³⁷²⁸ Veg. en l'epígraf precedent, tocant a l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta, l'apartat titulat: *1570: Bernat Guinovart d'Algemesí i Bertomeu Amira d'Antella.*

si, contràriament a això, extreien d'encobert. Malgrat que no hi consta registre al procés judicial, conclosa la fase testifical indiciària, es degué procedir a citar a l'encausat.³⁷²⁹

El 20 de novembre, hi acudí Joan Escrivà. L'agent perquisidor el sotmeté a un interrogatori bastant exhaustiu, en el transcurs del qual el bearnés confessà que era ferrer, malgrat que també havia exercit les vegades de tractant. Precisament, a força de tragar i trastejar havia conegut Joan Garrijo, amb el qual havia traçat una bona amistat. Talment havia estat així, que cada vegada que l'almaneny feia cap a la vila d'Alzira trobava allotjament a la seua llar. Escrivà negà, però, que en eixes ocasions el castellà no s'hi ocultara de ningú. En el terreny de les presumptes adquisicions de matèria primera, referí que no tenia compte de les transaccions que hi realitzava Garrijo. Quant a ell, assegurà no haver comprat mai fibra per compte propi, sinó per a Francesc Joan Pujalt i Berlandí d'Arévalo. I a continuació, rebatejà també tota la resta d'acusaments. Admeté, no obstant això, haver emprat el seu aprenent Joan Marco a fi i efecte de menar algunes càrregues d'arròs a la corona de Castella. Per acabar, sabent que l'havia encausat Pujalt, esmentà que des de feia anys no es parlava amb el ciutadà alzireny, el qual li havia mudat la paraula.³⁷³⁰

A primers de desembre, Miquel Joan Gomis, regent de procurador de patrimonial, acusà formalment Joan Escrivà d'haver extret d'encobert seda i filadís del regne de València i en sol·licità la condemna pel valor de la mercaderia evadida i les messions i costes de la causa. En l'any nou, el bearnés nomenà procurador el notari Joan Bellot i el 23 de març hi introduí una escriptura de defensa. D'entrada, desmentí que haguera negociat seda o filadís per a Joan Garrijo i menys que n'haguera fet alguna vegada companyia. Segons Escrivà, tot havia estat un artifici malintencionat de Francesc Joan Pujalt, una burda revenja; raó per la qual no se li havia de conferir credibilitat. Acte seguit, anà al moll de l'os. Relatà el que ja sabem. El 1560, el verguer Pere Gassull havia accedit a la vila d'Alzira i havia rebut diversos testimoniatges que apuntaven al fill de Jaume Pujalt com a defraudador dels drets i cervell d'operacions d'extracció de grosses sumes de fibra envers Castella. Entre els informants havia estat Escrivà, motiu pel qual li «concebé gran oy, rancor e mala voluntat». Bona prova d'això, era, per d'exemple,

³⁷²⁹ El 1562, la Batllia General es decidí a engegar un ambiciós dispositiu per tal d'esbrinar la identitat d'aquells riberencs que treien d'amagat la seda del Regne, perseguir-los i compondre-los. Li encarregà eixa missió a Francesc de Montesa. A la voluminosa tasca perquisidora del comissari Francesc de Montesa seguí una palesa saturació i col·lapse que es perllongà almenys fins a ben entrat el 1564. Durant eixe temps les anades i tornades de Montesa a la Ribera del Xúquer van esdevindre una constant. Veg. tots els apartats d'aquest epígraf, dels precedents i dels següents per al període 1563-1564.

³⁷³⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 403, s. f. El desencontre s'havia produït, com sabem, arran de la deposició d'Escrivà en el tribunal de la Batllia General. Veg. en aquest epígraf l'apartat titulat: *1560: Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*.

l'escomesa que el ferrer havia sofert en pròpies carns l'estiu de 1563, que per poc no li havia costat la vida:

«En lo any MDLXIII, en lo mes de agost, anant de nit ell dit proposant pacíficament per la dita vila d'Alzira y anant-se'n a dormir a sa casa, li ixqueren ocultament y a hora captada y de nit dos hòmens y li peguaren de coltellades, volent-lo matar. Y volgué Nostre Senyor guardar-lo que sols lo nafraren en poc en la cara».³⁷³¹

Malauradament, com que era de nit, el bearnés no havia pogut reconèixer els sicaris que li havia enviat Pujalt. L'endemà corria la brama per Alzira «que lo dit Pujalt o sa muller ho havien fet fer» i hi havia romàs la fama que el poderós ciutadà, advocat fiscal i familiar del Sant Ofici estava al darrere de l'agressió. De resultes, com l'havia pogut assassinar l'havia denunciat davant la Batllia General, convençut Bertomeu Serra i induït Joan Marco perquè deposaren en contra l'acusat. A tall de conclusió, Joan Bellot argüí que les irregularitats havien estat moltes i sobradament paleses i requerí que la demanda fóra declarada nul·la. Escrivà no hi hagué de presentar testimonis. El 6 de juny de 1564, s'hi va dictar sentència absolutòria per manca de proves. Així les coses, val a dir que inexplicablement Pujalt havia fracassat. I ho havia fet per segona vegada. Nogensmenys, val a dir que encara es guardava algun que altre as en la mànega, motiu pel qual, a Escrivà, li convenia estar-s'hi ben atent.

1563: FRANCESC JOAN PUJALT I LA REINTEGRACIÓ DEL MOLINET DEL BRAÇAL DEL RÀFOL³⁷³²

Arreu d'Europa, la dieta bàsica de les persones durant l'Antic Règim es basava essencialment en grans panificats, circumstància que causava una punyent dependència de blats i forments. A la Ribera del Xúquer, però, aquest condicionant s'havia vist minorat gràcies a l'extensió del cultiu de l'arròs, que n'havia permés una diversificació de la dieta. Amb tot, resulta innegable que els tradicionals cereals mediterranis eren de consum majoritari. Per

³⁷³¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 403, s. f. Alguns testimonis referiren l'agressió en altres processos posteriors. A tall d'exemple, la portaren a col·lació quan declaren contra Pujalt en l'assumpte de la restitució a dona Elionor de Vilanova del molinet del braçal del Ràfol. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125-153; GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", op. cit., pp. 153. ARV. *Processos de Madrid*, B, 40, ff. 229v-232r, 399r-417v, 429r-442r, 449r-462r i 486v-495v. Veg. també l'apartat immediat, titulat: *1563: Francesc Joan Pujalt i la reintegració del molinet del braçal del Ràfol*.

³⁷³² Aquest assumpte ha estat tractat al monogràfic sobre don Manuel de Vilanova i Serra. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125-153.

conseguint, val a dir que el domini dels casals moliners i dels forns, per part de les oligarquies riberenques, esdevenia del tot transcendental en la carrera pel control econòmic del municipi.

Al respecte convé no oblidar que el regne de València n'era deficitari i que l'engranatge per obtenir-les s'iniciava sovint amb la polarització del mercadeig de seda en unes poques mans i prosseguia, després, en l'intercanvi de la fibra per grans, normalment, a terres castellanes. En qualsevol dels casos, si hom posseïa molins i forns tenia oberta la porta al control de bona part del procés de transformació d'aquest producte de primera necessitat; des de la producció o obtenció del cereal fins a la seua transformació en aliment panificat. Heus ací, novament, l'altra vessant que explica el sorgiment i el sosteniment dels bàndols: la crematística. Bona prova d'açò, fou el patró de conducta seguit a la vila d'Alzira, on durant bona part del Cinc-cents, existí una certa tendència a transmetre's els forns i els molins entre les nissagues que pertanyien a la mateixa parcialitat; tot impeding o dificultant l'accés de la contrària.

En eixe sentit, convé assenyalar que Cosme Pujalt, oncle de Francesc Joan, posseïa un forn a l'antiga plaça dels Jueus, rebatejada amb el nom de mossén Miquel Valero.³⁷³³ Als Pujalt els mancaven, doncs, molins. Així les coses, fou el fill de Jaume Pujalt el qui, en prendre les regnes de la seua bressola, tractà d'arrodonir—amb la inestimable ajuda dels Valero—les estructures productives que tenia a l'abast la seua família. N'adquirí dos. El primer, fou el molinet del braçal del Ràfol, el 22 de gener de 1560, sobre el qual versa el present apartat. Així resa al padró de riquesa d'Alzira:

«En [lo] camí de València, al raval de Baralbet, un casal de molins fariners constituït en la cèquia Real. Fan vint-y-dos sous, sis dinés de cens al senyor rey. Afronta ab camí de València, ab cèquia e ab abeurador y ab moreral de Berthomeu Thovià».³⁷³⁴

El segon, el comprà de don Francesc Joan Martí,³⁷³⁵ el 7 de setembre de 1563, per 15.000 sous. Tenia dues moles i estava ubicat al riu dels Ulls, prop del camí de València.³⁷³⁶

³⁷³³ GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 140-143.

³⁷³⁴ AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, f. 557v. El susdit molinet estava situat a les esquenes del raval de la Verge Maria i prenia les aigües del braçal del Ràfol. Actualment existeix un carrer amb aquest nom en el raval de Verge Maria (vulg. les Barraques) de la ciutat d'Alzira, per on encara passa—tot i que soterrat—el braçal del Ràfol. Veg. LAIRÓN PLA, A. J.; PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, p. 103. Han estat moltes les publicacions, que més que siga de passada, han esmentat el precitat molinet. Veg. MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografia de Alzira...", *op. cit.*, pp. 133-134; PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y dinámica social...*, *op. cit.*, vol. 2, p. 502; —*Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, p. 67; —"Aigua i molins en...", *op. cit.*, pp. 275-280, 317-320 i 340-341; MATEU TORTOSA, E., *Arroz y paludismo. Riqueza ...*, *op. cit.*, pp. 160-162.

³⁷³⁵ Sobre Francesc Joan Martí i la nissaga nobiliària dels Martí, veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, p. 65; —, *Aigua y paisatges...*, *op. cit.*, p. 98; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, *op. cit.*, pp. 183-184. Veg. l'arbre genealògic dels Martí d'Algemesí.

³⁷³⁶ ARV. *Mestre Racional*, 995, f. 20r-21v i 29r-29v.

«Un casal de molins fariners situat camí de València, los quals cadun any fan deu sous de cens al senyor rey. Afronta ab camí Vell de València, ab terra ierma [y] ab terra de Martí Navarro, barranch en mig, Agué-les de la peyta de don Francés Joan Martí, atràs scrit, ab sixanta lliures peyteres».³⁷³⁷

Emperò anem al moll de l'os. No sabem quan va ser construït el molinet del braçal de Ràfol. Ara bé, el que resta en clar és que mossén Bertomeu Serra l'adquirí de Miquel i Francesc Daroca el darrer d'octubre de 1477.³⁷³⁸ Després de la defunció del cavaller, esdevinguda l'estiu de 1509, se'n feu càrrec la seua filla, Elionor Serra, esposa de don Manuel de Vilanova, la qual es convertí en una mera tenutària fins que don Manuel de Vilanova i Serra, el seu únic fill mascle supervivent, aplegà, el 1527, a la majoria d'edat.³⁷³⁹ Des d'aleshores, fins a la seua prematura mort a la ciutat de València, el 23 d'agost de 1557,³⁷⁴⁰ a causa del contagi de pesta, el noble detingué i mantingué el susdit molinet «corrent i molent». Així, en les seues últimes disposicions testamentàries—rebudes pel notari Cosme Damià Soriano quan ja era postrat al llit—constituí un vincle en què el llegà, juntament amb moltes altres possessions, al seu fill natural, Bernat Manel.³⁷⁴¹

Aquell mateix estiu, en compliment de les darreres voluntats del finat, don Melcior Pellicer,³⁷⁴² assumí la marmessoria dels béns i la curadoria del jovenet i de la seua germana:

³⁷³⁷ AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, f. 542v.

³⁷³⁸ GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., p. 118. Miquel Daroca li'l va haver de vendre a mossén Bertomeu Serra per tal de pagar al mercader Bernat Català. Va rebre l'acte el discret Pere Saragossà. ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 515v-516v.

³⁷³⁹ Sobre Bertomeu Serra i les seues disposicions testamentàries, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 47-54. Sobre l'ascens social de la nissaga dels Serra d'Alzira, veg. *ibidem*, pp. 27-47. Veg. també l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. Arran de la clàusula testamentària de Bertomeu Serra que obligava el nét que prenguera els seus béns a cognomenar-se «Serra» trobem que el jovenet emprava la doble denominació don Honorat Serra i don Manuel de Vilanova i Serra. Veg. ARV. *Mestre Racional*, 973-997. El 23 de desembre de 1527 el justícia civil de València va decretar que don Manuel de Vilanova podia succeir en els béns de son pare, després d'haver complert els vint-i-un anys. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 1184, f. 29v-31r.

³⁷⁴⁰ Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-107.

³⁷⁴¹ A don Bernat Manel li va deixar, a més del molinet del braçal del Ràfol, un esclau anomenat Antoni, amb la condició que no l'alienara per menys de 200 ducats; la casa gran del carrer de la Confraria de Sant Jordi, ço és en la parròquia de Sant Andreu de la ciutat de València (actual carrer dels Ballesters); «altra casa mia que yo tinch e posseeix situada en la dita vila de Alzira en lo carrer Major, davant la Sala»; el grau i el molí gran immediat al portal de València «que solia esser de Garí», un altre molí desbaratat conegut amb el nom de les Quatre Rodes, que havia sigut del seu avi Bertomeu Serra, i un altre de front a l'eixida al raval Sant Agustí (tots tres dins del riu Xúquer). Veg. *ibidem*, pp. 103-104. Veg. també HINOJOSA MONTALVO, J., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol II, pp. 1023-1024; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., «Topografia de Alzira...», op. cit., pp. 80 i 86; ORELLANA, M. A. DE, *Valencia Antigua y Moderna ... op. cit.*, vol. II, pp. 164-165. Veg. també l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira.

³⁷⁴² Don Melcior Pellicer havia estat tota la seua vida un fidel procurador dels ducs de Gandia. Era descendent d'un dels llinatges afins als Vilanova, alhora que consanguini dels Serra, per la via dels Valentí. Els Pellicer, especialment el mateix Melcior Pellicer, tenien una sòlida presència en les institucions

dona Elionor de Vilanova.³⁷⁴³ Com que transcorregut l'any de plor,³⁷⁴⁴ dona Agustina Eixarc, la vídua de don Manuel de Vilanova, no havia estat reintegrada en dot i creix,³⁷⁴⁵ es convertí en detenedora virtual de béns i rendes del seu difunt marit. *A priori*, el retornament del dot no representava cap problema, atés que la major part eren censals i debitoris. El problema raïa en el creix. Tanmateix, sembla que el noble ho havia pensat tot i hi havia disposat que «per obs de pagar-li lo creix de aquella li sia fet carregament de censal sobre los béns de la mia herència». I afegí: «E si los dits béns no abastaran, per a què sobre aquells puixa esser fet lo dit carregament de censal, que lo que faltará se carregue sobre los béns per mi legats a don Bernat Manel de Vilanova, fill meu, en la forma e manera que millor se porà e al curador dejús scrit ben vist serà».³⁷⁴⁶

En efecte, reemborsat el dot³⁷⁴⁷ i pagats alguns petits deutes³⁷⁴⁸ el patrimoni romanent no tenia l'entitat suficient com per a consignar les susdites pensions de censals, motiu pel qual don Melcior Pellicer hagué de servir-se dels béns de don Bernat Manel. Hi feu balanç de les propietats llegades al jovenet i amb el pretext que tampoc hi bastaven, procedí a alienar algunes de les seues possessions; tot saltant-se el vincle. Tot apunta que ni tan sols seguí un criteri

representatives i de govern del Regne. No per casualitat, tant Melcior com els seus parents van assistir en diverses ocasions a les Corts Generals de Montsó. Melcior Pellicer també fou escollit justícia criminal de la ciutat de València el 1551 i va estar membre crític de l'estament militar en el tocant a l'actuació del virrei, el duc de Calàbria, en relació al Parlament d'Alzira (1544) i als «successors de Polinyà» (1545). Veg. GARCÍA HERNÁN, E., *Monumenta Borgia. Sanctus Franciscus...op. cit.*, pp. 51-54; GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...op. cit.*, pp. 32-33, 44 i 47; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 89, 95, 102, 106-107 i 122. Veg. també, BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de...*, *op. cit.*, pp. 164 i 167; FELIPO ORTS, A., “Corona y oligarquía en...”, *op. cit.*, p. 90; GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado de...*, *op. cit.*, pp. 169, 248, 260-261, 265-268; PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del imperio...*, *op. cit.*, pp. 276-277 i 367.

³⁷⁴³ Sobre don Bernat Manel i dona Elionor de Vilanova, veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 82-89.

³⁷⁴⁴ D'acord amb els Furs del Regne de València, la vídua no podia demanar el dot i creix als hereus del marit abans d'un any comptador des del dia de la mort del marit. Ara bé havia de rebre una pensió d'aliments. Veg. FRV. v-v-6; FRV. v-v-9; FRV. v-v-10; BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim...*, *op. cit.*, pp. 169-193; GUILLOT ALIAGA, D., “Derechos de la viuda...”, *op. cit.*, pp. 271-278.

³⁷⁴⁵ El dot i creix de dona Agustina Eixarc estava valorat en 126.900 sous: 84.600 sous del dot i 42.300 més del creix. D'acord amb la sentència del justícia civil de València del 3 d'octubre de 1558, els hereus de don Manuel, havien de satisfer 84.625 sous i 1 diner del dot i 42.312 sous i 6 diners del creix. D'eixes quantitats sols s'havien consignat 10.000 sous. ACCV. *Protocol de Miquel Jeroni Climent*, 11.535, f. 124r-127v; ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, f. 513v-515v; ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, A, 96, s. f.; AHCB. *Patrimonial* I-122. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 85-89, 98-99 i 125-126.

³⁷⁴⁶ ARV. *Processos de Madrid*, B, 40, f. 17r-17v.

³⁷⁴⁷ Melcior Pellicer acabà de retornar-li el dot a dona Agustina Eixarc el 18 de febrer de 1559. L'acte va estar rebut per Cosme Damià Soriano i contenia també el pagament dels aliments de la jove dama. AHCB. *Patrimonial* I-122.

³⁷⁴⁸ Els deutes es reduïen 20 lliures de peita i sequiatge; 30 lliures a l'especier Andreu; unes pensions de censal a mossén Colomina i Jeroni Lluquí; 30 lliures més al mestre moliner Francesc Mestre i 60 lliures al botiguer Sabata. ARV. *Processos de Madrid*, B, 40, ff. 50r-66r. AMA. *Llibre d'Actes dels jurats i Consell*, 03/108, ff. 94v-95r.

racional, sinó que va atendre més a afeccions i amiguismes que no al profit del seu pupil. En aquest punt concret fou on entraren en joc Francesc Joan Pujalt i els Valero (contraris a don Manuel de Vilanova en les guerres de bàndols de l'Illa del Xúquer), que s'avingueren als il·lícits interessos del curador,³⁷⁴⁹ el qual es veia a si mateix com a potencial hereu dels llegats i els volia transformar en comptants. No debades, sempre s'ha dit que els diners no tenen amo.³⁷⁵⁰

Així les coses, don Melcior Pellicer efectuà quantioses vendes en pública subhasta, la major part d'elles concentrades entre finals de 1559 i principis de 1560; tot aparentment amb la finalitat de completar l'escreix de dona Agustina Eixarc. I pel que sembla, Pellicer no començà, precisament, per despendre's d'allò prescindible. D'entrada, consignà nombroses terres, la major part de les quals estaven plantades totalment o parcialment de moreres. Algunes d'elles van caure, inclús, en mans de Francesc Joan Pujalt. Emperò, la cirereta del pastís fou, sens dubte, el molinet posat en el braçal del Ràfol, amb dues moles farineres i sis maces arrosseres.³⁷⁵¹ En qualssevol dels casos, es tractà d'una l'alienació patrimonial voluntària que, per a més additament, mancà, les vegades, del decret de jutge requerit en el cas de propietats de menors vinclades. Dit en altres paraules, foren licitacions il·legals. A tot açò, caldria afegir també l'immobilisme que precipita decomisos i el palés deteriorament patrimonial seguit entre 1557 i 1560, fruit d'una negligent administració. Heus ací algunes de les causes que van precipitar una considerable minva en el preu dels béns durant la seua valoració i procés de vendició.³⁷⁵²

³⁷⁴⁹ Entre d'altres, Pere Bolai, morisc de Benimuslem, declarà que don Melcior Pellicer era amic de Francesc Joan Pujalt i per això li va vendre el molinet del Ràfol. De la mateixa manera, altres testimonis deixen veure com algunes persones van oferir a Pellicer quantitats de diners amb la finalitat de fer-se amb la possessió de determinats béns del difunt don Manuel de Vilanova. ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 50 r°-66 r°; 127v-136v.

³⁷⁵⁰ Don Manuel de Vilanova havia disposat en el seu testament que, en cas de defunció sense successió legítima de Bernat Manel i Elionor de Vilanova, els vincles passaren a mans del seu nebot don Lluís de Castellví i Vilanova i als seus descendents. Ara bé, Lluís no podia moure plet contra els seus cosins-germans: Bernat Manel i Elionor de Vilanova. Si això ocorria, quedava exclòs de l'herència i tot passava a ser de don Melcior Pellicer. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 103-106. Veg. també l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira.

³⁷⁵¹ A tall d'exemple, el 7 d'octubre i el 5 de novembre, Francesc Joan Pujalt, carregà dos censals a favor de don Melcior Pellicer en suma de cent i cent deu lliures, respectivament, preu de certes terres situades en l'horta de la vila d'Alzira. Una vintena de dies més tard el llaurador Tomàs Bas consignà amb idèntic propòsit un import de cent huitanta lliures. Els actes de venda van ser rebuts per Baltasar Escuder el 8 i 27 d'octubre de 1559 i per Lluís Pujalt el 5 de novembre de 1559. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra A, 729, s. f. ACCV. *Protocol de Miquel Jeroni Climent*, 11.535, f. 165r-166v. El 22 de gener de 1559, Guillem Bas adquirí un tros de terra campa rodejada de moreres (200 lliures); Lluís Albentosa, un morerar (90 lliures); Jeroni Lluquí, un altre morerar (100 lliures); Antoni Folc i Miquel Joan Alcanyís, un garroferar (40 lliures); Jaume Segarra, un corral o pati amb moreres, i Melcior Cadellat, familiar del Sant Ofici, dos trossos de terra (261 lliures). ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 50r-66r. Sobre els molins d'aigua valencians veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Els molins d'aigua valencians...*, op. cit.

³⁷⁵² La minva en el preu de venda dels béns alienats es degué, d'una banda, al notable deteriorament patrimonial que va sofrir el llegat de don Manuel de Vilanova entre l'estiu de 1557 i les primeries de 1560

Les deficiències van ser tantes que, uns pocs mesos després, don Melcior Pellicer va ser remogut de l'administració i curadoria dels béns de Bernat Manel de Vilanova. Fins i tot, la sentència promulgada pel justícia civil de la ciutat de València va arribar tard, perquè el cavaller faltà—víctima del contagi de pesta—sense retre comptes ni fer aplegar suma alguna en concepte de creix a la vídua de don Manuel de Vilanova. Per tant, les coses restaren pitjor que al començament. Car, s'havien perdut fruits i possessions i encara de retop, en l'esdevenidor, s'hauria de pleitejar amb els hereus de Pellicer per tal de recuperar els més de 2.000 ducats, dels quals el difunt s'havia apropiat il·lícitament.³⁷⁵³

Després de la mort del curador i administrador testamentari, la Governació n'anomenà un de nou, ço és, datiu: don Miquel de Vilanova.³⁷⁵⁴ Ara bé, el cavaller només s'ocupà dels béns i tutoria de don Bernat Manel, perquè, si més no, des de feia mesos don Garcia Eixarc, comanador de l'orde de Sant Joan i oncle de dona Agustina, havia esdevingut procurador de dona Elionor de Vilanova.³⁷⁵⁵ Ineludiblement, don Miquel no hagué més remei que continuar alienant patrimoni, per a poder consignar pensions de censal a la vídua de don Manuel de Vilanova. Poc més pogué fer. I de retop, a mitjans d'agost de 1562, Bernat Manel va expirar a la vila d'Alzira, potser a causa de les darreres cuades de la pesta.³⁷⁵⁶ Les seues despulles mortals van estar soterrades en el mausoleu dels Serra obrat dins de l'església del monestir jerònim de la Verge Maria de la Murta. Llavors era un jovençà d'entre quinze i díhuit anys.³⁷⁵⁷

Així doncs, la desgràcia volgué que dona Elionor de Vilanova esdevinguera l'hereva universal del llegat i dels deutes del seu progenitor.³⁷⁵⁸ I una vegada més, don Garcia Eixarc fou la persona sobre la qual la jove deposità la confiança en el tocant a la declaració de successió

per la desatenció i mala administració de don Melcior Pellicer i, d'altra, a la manca de licitadors en saber que era patrimoni vinclat i hi mancava de decret de jutge. ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 85r-87r, 298v-307v, 313v-323r, 332v-346r. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 128-129.

³⁷⁵³ *Ibidem*, ff. 379r-393v. Dona Agustina Eixarc i don Aznar Pardo de la Casta, amb qui la jove havia maridat en segones noces, en l'entretant, continuaren reclamant en els tribunals l'abonament de l'escreix. ACCV. *Protocol de Miquel Jeroni Climent*, 11.535, f. 124r-127v.

³⁷⁵⁴ No sabem el grau de parentela de don Miquel de Vilanova amb els fills de don Manuel. El decret del justícia civil de València mitjançant el qual nomenà tutor datiu don Miquel de Vilanova—secundant per la cort de la Governació— està datat a 17 de novembre de 1560. ARV. *Justícia Civil*, 1560, *Requestes*, mà 6, ff. 39r i ss.

³⁷⁵⁵ A falta d'actes de procura anteriors, hi ha un rebut per Joan Ramírez el 16 d'octubre de 1560. AHN. *Inquisició*, lligall 1759, 1, f. 28 rº-33 rº; ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 39r-44v.

³⁷⁵⁶ ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 39r-44v.

³⁷⁵⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 1078, ff. 163r-205r.

³⁷⁵⁸ La pesta s'endugué no sols Bernat Manel de Vilanova, sinó també l'oncle Vicent Serra i la seua muller. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 123-125 i 134-136. Veg. també l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira.

de vincte.³⁷⁵⁹ Per aquell temps, devia tindre entre vint-i-tres i vint-i-sis anys i hom havia trobat el candidat idoni perquè maridara.³⁷⁶⁰ Es tractava de mossén Baltasar Guerau, un cavaller de la ciutat de Xàtiva amb forts lligams a la veïna vila de Canals. El notari Francesc Lluís Sos en va rebre, el 31 d'octubre de 1562, les cartes nupcials.³⁷⁶¹ Després del connubi, la filla de don Manuel de Vilanova encetà un periple vital ple de plets per tal de recuperar el patrimoni que havia estat alienat indegudament dels vincles instituits per son pare.

En efecte, n'havia arribat l'hora. El 2 de juny de 1563, dona Elionor de Vilanova i mossén Baltasar Guerau van elevar a la Reial Audiència de València una demanda contra Francesc Joan Pujalt.³⁷⁶² D'eixa manera s'encetà el litigi per la possessió del molinet fariner i arrosser enclavat en el braçal del Ràfol, a les esquenes del raval de la Verge Maria.³⁷⁶³ No debades, es tractava d'un cas de manual.³⁷⁶⁴ De resultes, la causa esdevingué una punta de llança, alhora que serví d'assaig, de les accions legals que s'haurien de prendre per tal de recuperar la resta de dominis vinclats. Eixes eren, almenys, les intencions de dona Elionor de Vilanova i de mossén Baltasar Guerau encara a les acaballes de 1563.³⁷⁶⁵

L'argumentació de partida fou ben clara: havent faltat don Bernat Manel, germà de dona Elionor, tots els béns i vincles de don Manuel de Vilanova havien de revertir en l'hereva universal. Per consegüent, requeria a Pujalt que relinquirà el susdit molinet a la seua legítima propietària.³⁷⁶⁶ L'endemà, el ciutadà alzireny feu procurador Sebastià Calderer, el qual argüí que el seu poderant havia realitzat una adquisició legítima i no hi havia per què restituir res. Acte seguit, mirant d'embolicar la troca, avocà la causa al tribunal inquisitorial de districte i un

³⁷⁵⁹ ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 39r-44v. El decret de justícia que declarà dona Elionor successora en els vincles de son pare està datat el 13 d'octubre de 1562. ARV. *Manaments i empires*, 1562, mà 37, foli 5 i ss. Veg. també ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 1078, ff. 66r-103v i ARV. *Ruiz de Liori*, caixa 26, doc. 20.

⁸²⁷ ARV. *Processos de Madrid*, B, núm. 40, ff. 399r-417v.

³⁷⁶¹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, núm. 92, s. f.

³⁷⁶² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra B, 62, s. f.; ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 74v-80v.

³⁷⁶³ D'acord amb els capítols de la demanda el molinet afrontava amb el camí reial de València, amb un barranquet i amb el braçal del Ràfol. En les immediacions del molí hi havia una fanecada i mitja de terra campa amb un taronger. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra B, núm. 62, s. f.

³⁷⁶⁴ El 1560, don Melcior Pellicer havia estat remogut de la seua condició de curador testamentari per malvendre i administrar dolentament el patrimoni dels seus pupils. Això, d'acord amb les disposicions forals valencianes, conferia la possibilitat que els menors, una vegada complerts els vint-i-un anys, reclamaren els perjudicis així com la restitució dels immobles venuts il·lícitament, tant al procurador (o als seus descendents) com també a les persones que detingueren les citades propietats. Malgrat que els furs valencians establien una moratòria de dos anys complida la majoria d'edat, dona Elionor no feia sinó uns pocs mesos que havia estat reconeguda hereva universal. Veg. FRV. v-vi-16; FRV. v-vi-17 i FRV. v-vi-díhuít. Veg. també FRV. II-XIV-1 i FRV. II-XIV-3.

³⁷⁶⁵ El 24 de juliol de 1564 dona Elionor va expressar la seua voluntat de reintegrar totes les possessions del vincte i per això s'havia quereïllat contra tots aquells que detenien béns de l'herència de son pare. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra F, núm. 119 apèndix, s. f.

³⁷⁶⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra B, núm. 62, s. f.

parell de setmanes després comparegué en resposta a l'acusació davant la Reial Audiència.³⁷⁶⁷ D'aquesta manera s'haguera conclòs i traslladat el plet a les dependències del Sant Ofici, si no fóra perquè, el denunciat, va jugar sempre a l'ambigüitat; tot amb la finalitat d'estirar-ne al màxim la resolució.

En eixa direcció, convé assenyalar que Francesc Joan Pujalt era un experimentat home de lleis i hi utilitzà tots els subterfugis al seu abast. D'entrada, tot i que havia elevat el litigi al Sant Ofici, les seues compareixences i la intimació d'enèrgiques escriptures de capítols es convertiren en activitats assídues.³⁷⁶⁸ Això caldria afegir la causa instada el 27 de novembre de 1563, a mode d'evasiva i barratge legal que tractara d'atemptar contra la continuïtat dels processos restants. No debades, d'acord amb certa lectura dels Furs (VI-IX-13), els fills il·legítims no podien succeir en béns—i menys en vincles—als seus progenitors. Per tant, si el tribunal reial valencià dictaminava que el testament de don Manuel de Vilanova era contrari a les disposicions forals, aquest deixaria de tindre validesa i la pretensió de la filla de don Manuel de Vilanova es convertiria en infundada.³⁷⁶⁹

Per mor de la brevetat, deixarem de banda les complexes qüestions procedimentals i centrarem el discurs en explicar pretensions i evidències. En eixe ordre de coses, convé assenyalar que Francesc Joan Pujalt i Sebastià Calderer van maldar des del principi perquè fra Gaspar Guerau fóra inhabilitat com a procurador de dona Elionor de Vilanova. El seu requeriment es fonamentà en el fet que els religiosos regulars tenien vedada la defensa i cura de terceres persones en juí, d'acord amb les rúbriques «dels advocats» i «de juhiis» arreplegades a la llei foral valenciana.³⁷⁷⁰ No debades, es tractava d'un monjo cistercenc de Santa Maria de Valldigna. A aquest fet calia afegir—seguint l'argument de l'alzireny—la impossibilitat d'obtindre llicència de l'abat, ja que el dret canònic també li ho prohibia. En efecte, l'assumepte requeria d'una dispensa del Pontífex, lladoncs Pius IV, i un canvi en la legislació regnícola.

Nogensmenys, els vertaders principals pilars del raonament de Pujalt voltaven sobre la legitimitat de la venda i la justa possessió del molinet. Així doncs, li fou menester, abans de res, adduir la manca d'impediments que destorbaren l'alienació dels béns continguts en el legat de

³⁷⁶⁷ *Ibidem*; ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 9r-12v.

³⁷⁶⁸ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 21r-30v i 50r-66r.

³⁷⁶⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra F, núm. 119 apèndix, s. f. D'acord amb la legislació castellana i aragonesa els vincles de primogenitura sols es podien ordenar en cas de fills legítims. Per eixa raó don Manuel de Vilanova volgué cobrir-se les esqueses en la seua disposició testamentària mitjançant una argúcia legal. Això és, si bé don Bernat Manel i dona Elionor de Vilanova no podien tindre vincles si que podien rebre els béns vinculats en concepte d'aliments i administrar-los per a futurs hereus nascuts de legítim matrimoni. ÁLVAREZ, J. M., *Instituciones de derecho real...*, op. cit., p. 166; CLAVERO, B., *Mayorazgo. propiedad feudal en...*, op. cit.; MARTELO DE LA MAZA GARCÍA, M., *La sucesión nobiliaria...*, op. cit., pp. 209-211; MARZAL RODRÍGUEZ, P., *El derecho de sucesiones ...*, op. cit., pp. 61-63.

³⁷⁷⁰ FRV. II-VI-23; FRV. II-VI-24; FRV. III-I-1.

don Manuel de Vilanova. I en eixe sentit, el ben cert era que la subhasta realitzada el 22 de gener de 1560 havia tingut com a finalitat el pagament de la donació per núpries o escriu de dona Agustina Eixarc. No per casualitat, la consuetud feia de l'abonament a la vídua una pràctica ineludible, tant si les propietats del difunt eren lliures com vinculades.³⁷⁷¹

A continuació, fent ús de l'argüició esgrimida un poc més amunt, de què aquesta n'és sols una variant, el ciutadà negà l'existència de cap subjecció a vencil nobiliari. Car, en virtut dels Furs (VI-IX-13), els fills naturals, bastards o il·legítims no podien succeir en els béns—i menys en vincles—dels seus pares; sinó que sols els en podien dar aliments. De resultes, dona Elionor i don Bernat Manel de Vilanova no havien pogut rebre els llegats de llur progenitor. A més, aquesta darrera afirmació es veia reforçada—segons l'alzireny—en el fet que el joenet havia faltat sense maridar, *conditio sine qua non* recollida en el testament de don Manuel de Vilanova perquè se'n fes efectiva la transmissió. I clar, si don Bernat Manel no havia heretat, menys podia ésser-ne succedent la seua germana; quant més si no s'havia formalitzat el matrimoni amb mossén Baltasar Guerau en faç de l'Església. Tant se val com fóra. En última instància, el que Francesc Joan Pujalt volia dir era que dona Elionor no podia reclamar-li el molí i la fanecada i mitja de terra amb un taronger i campa immediata.

Això no obstant, per si de cas, Pujalt decidí defendre el procediment de licitació per tal de garantir-ne la justa possessió. Pel que sembla, la qüestió del molinet s'havia iniciat per l'impagament d'un petit deute a Francesc Mestre, mestre moliner d'Alzira, el qual n'havia portat aparellat l'execució. Mossén Francesc Valero n'era lladoncs el justícia³⁷⁷² i el corria a la seua cort per 6.000 sous, preu en què, d'acord amb la versió del ciutadà, l'havien taxat els experts. Poc després se n'assabentà don Melcior Pellicer, el qual estimà que podia estar una venda profitosa; atenent a la mancança de comptants i el dolent estat en què es trobava l'immoble. Almenys, resultava menys danyós que no desfer-se del molí gran posat en el riu Xúquer.

Amb tot i això, el darrer de maig de 1559, les ofertes no havien pujat més de 4.000 sous, raó per la qual el justícia manà que es venguera fora de Cort amb la finalitat que augmentara el valor de les donades. D'eixa manera, tot i que no massa honradament, el comprador s'estalviava lluïme i fadiga. Fou llavors quan Francesc Joan Pujalt n'oferí 6.000 i mossén Francesc Valero les acceptà. Nogensmenys, el curador i el batlle—Francesc Joan Salzedo—decidiren que calia tornar-lo a subhastar, si bé es donarien deu per cada 50 lliures de dita. Així fou com, el 22 de

³⁷⁷¹ FRV. VI-VI-11.

³⁷⁷² Francesc Valero fou el justícia d'Alzira el 1559. Veg. l'annex l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

gener de 1560, la quantitat de l'oferta augmentà fins els 9.000 sous; un preu excessiu si atenem a l'opinió de Pujalt. El notari, Jaume Salazar hi va rebre carregament de censal de 33 lliures a l'any fins a completar la quantitat acordada o bé a quitar en un termini de quatre anualitats.

No hi havia hagut cap mena d'irregularitat. Això volia fer creure Pujalt. Contràriament, el ciutadà sostingué que don Melcior Pellicer s'havia sabut traure profit d'un molinet que estava derruït, inhabitable i mancat d'aparells i li faltaven portes i finestres. Fins i tot, versió de l'alzireny, l'havien ocupat «bonians», ço és: zíngars, gitanos, i n'havien encés fogueres al dedins. Acte seguit, Pujalt tractà de reforçar la seua argüició amb un suposat deteriorament del bé seent en vida de don Manuel de Vilanova. Adduí que, el 1555, el noble havia mirat d'arrendar-lo a un tal Joan Sòria, per 20 lliures, i que pocs jorns més tard aquell l'havia abandonat per no tindre els instruments necessaris per a moldre. Per consegüent, una cosa ben bé portava a l'altra. Francesc Joan Pujalt havia sigut indubtable posseïdor de l'immoble durant més de tres anys, temps en què hi havia invertit més de 200 lliures en aparells, ferramentes, materials i milloraments, a saber: reixes i panys de ferro, finestres, portes, paviments, bancs, una cuina, dues moles farineres, dues rodes, dues sageties, sis maces arrosseres, un arbre, molts ferros..., quantitats, que arribat el moment d'haver-lo de relinquir—dictada sentència definitiva—calia que li foren retribuïdes.³⁷⁷³

En el costat oposat, mossén Baltasar Guerau i dona Elionor de Vilanova argumentaren que Pujalt detenia el molinet il·legítimament i que hi havia realitzat despeses totalment voluntàries; motiu pel qual l'havia de restituir sense més. No debades, el ciutadà havia sigut conscient tostemps que trastejava i obrava en propietat d'altri. A continuació, fra Gaspar Guerau feu un deliberat incís per tal de defensar la validesa de la seua procuradoria. En efecte, malgrat que no es podia negar la seua condició de monjo cistercenc, mossén Baltasar Guerau era el seu germà; cosa que li conferia excepció per ser parent proper. A més, no es tractava d'un frare qualsevol, atés que ni tan sols habitava al monestir, sinó a València, en estar l'encarregat de pleitejar en nom de Santa Maria de Valldigna. Per a més additament, tant l'abat Josep Garrigues (14 de febrer de 1563) com el seu successor, Joan Gutierrez (10 de setembre de 1563), li havien concedit llicència perquè defensara els interessos de la parella. Heus ací l'interés i la fixació de Pujalt per apartar del plet al representant de dona Elionor. No per casualitat, s'havia d'enfrontar

³⁷⁷³ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 21r-30v; 44v-47r; 50r-66r.

a un experimentat professional.³⁷⁷⁴ Aquesta fou una batalla perduda per al ciutadà alzireny, perquè, al remat, el jutge de l'Audiència va decidir conservar-lo en el seu quefer.

Pel que fa a l'argumentació sobre la injusta desposseïció del molinet, hi van sostindre que don Melcior Pellicer havia realitzat alienacions voluntàries i de mala fe, raó per la qual les propietats subhastades esdevenien il·legals i havien de ser relinquides en favor de la seua legítima senyora: dona Elionor de Vilanova. En feia bona demostració i prova, a tall d'exemple, el fet que el noble haguera estat remogut de l'administració i curadoria, la qual s'havia mostrat nefasta i perjudicial per als interessos dels pupils. Tot seguit, el monjo ho va posar en raons. D'entrada, fonamentà l'innecessari i deliberat estranyament del molinet en la convicció que, el 1557, hi havia prou hisenda en l'herència de don Manuel de Vilanova com per haver satisfet dot i creix. No per casualitat, al marge de les disposicions testamentàries, hi havien romàs sense consignar 30 lliures que responia de pensió anual la vila d'Alzira per l'original carregament de 2.000 ducats, cosa que donava pàbul a les males llengües que assenyalaven que Pellicer s'havia deixat dur per afeccions i amiguïsmes.

Emperò hi havia més motius, molts i diversos, que feien palés que el molí havia sigut malvenut. A ulls de fra Gaspar Guerau, es mirara per on es mirara, havia estat un negoci dolent. En primer lloc, perquè el seu valor era en molt superior als vora 9.000 sous que havia costat a Francesc Joan Pujalt. El poderdant l'estimà en 1.000 ducats, preu gens desgavellat tenint en compte que el que havia adquirit el ciutadà de don Francesc Joan Martí, més menut, havia costat 750 lliures. En segon lloc, hi havia mancat el decret de jutge, puix que llavors resultava força notòria l'existència del vincle a l'Illa del Xúquer i la seua contribució. Heus ací una de les causes de les baixes xifres de les ofertes, i no tant en el fet que el casalet estiguera derruït i desproveïnt d'aparells i eines; com Pujalt volia fer creure.

En efecte. El molinet no estava tan arruïnat com la part contrària pretenia. Si més no, l'acte de venda n'era la prova. El gener 1560, a l'interior hi havia tota mena de ferramentes, dues moles farineres i sis maces arrosseres. Això no obstant, convenia salvar-se les esquenes: si llavors faltava alguna cosa o no estava en condicions òptimes hauria sigut per la descuidada gestió de don Melcior Pellicer. De resultes, entre 1557 i 1559, tot i el negligent desmillorament que havien sofert els immobles i terres de l'herència, es podia afirmar que el casalet tenia tots els aparells i feia treball de moldre forments o picar i blanquejar arròs; quant més havent-hi

³⁷⁷⁴ *Ibidem*, ff. 12v-14r i 36v-37r. Fins i tot, Francesc Joan Pujalt arribà a demanar que es quedara de procurador Gabriel d'Àvila, qui havia estat representant de dona Elionor abans i després que s'iniciara el procés. El 5 de novembre de 1563, quan Gabriel d'Àvila renuncià a la seua procuradoria, Pujalt protestà i no acceptà la dimissió. *Ibidem*, f. 81r. Veg. GIL, E., *Historia Cronológica de los...*, op. cit., pp. 71-74.

moliner i carregador.³⁷⁷⁵ Això sí, sembla que havia baixat el ritme de la producció perquè el barranc romania sense escurar i l'aigua regolfava.

Ara bé, allò que realment ho posà tot en clar fou la retribució. En altres paraules. Per l'arrendament de l'immoble, abans de la venda, s'acostumaven a ingressar—uns anys pels altres—de 40 a 60 lliures, mentre que Pujalt n'abonava sols trenta-tres; amb l'agreuïant que dona Elionor n'havia perdut la tinença. És més, fra Guerau insinuà que si el ciutadà alzireny no havia pagat al comptat tan notable adquisició, havia sigut perquè sabia que tard o d'hora li la reclamarien; però en l'entretant en podia treure sucosos beneficis.³⁷⁷⁶ Heus ací el caràcter inic i astut de Pujalt.

Finalment, en allò tocant a la legitimitat de la successió de dona Elionor i don Bernat Manel de Vilanova sobre els béns del seu progenitor, no hi havia lloc a dubtes. En eixe sentit, fra Gaspar Guerau aplegà i adjuntà al procés tota la documentació que va poder per tal de justificar que la filla de don Manuel de Vilanova era la justa fideïcomissària de l'herència del seu pare; no havent-hi cap impediment en les darreres voluntats del cavaller.³⁷⁷⁷ Afirmar el contrari suposava, si més no, contradir el precitat testament i la sentència del justícia civil de València.³⁷⁷⁸

Enllestit el període d'argumentacions i conclusos els litigis entre les parts sobre el tribunal que havia de dirimir les causes, s'obrí el termini per aportar testimonis, els quals una vegada més van resultar determinants. En eixe ordre de coses, tot i que la major part dels declarants van secundar la versió de Francesc Joan Pujalt, hi va haver altres que no van saber o no van voler amagar les negligències comeses per don Melcior Pellicer durant el temps que exercí de curador dels fills de don Manuel de Vilanova. A tall d'exemple, don Garcia Eixarc, no dubtà a censurar l'immobilisme del noble quant a altres possessions. Així mateix, tampoc es mossegà la llengua a l'hora de palesar una administració que li havia paregut un tant despreocupada. No debades, el qui fóra procurador de dona Elionor, opinava que s'haguera

³⁷⁷⁵ Pocs dies abans de la defunció de don Manuel de Vilanova, el cavaller havia manat adobar els seus molins en eines, ferramentes i tot allò necessari.

³⁷⁷⁶ Tal com s'explica més avall, Francesc Valero i Francesc Joan Pujalt, s'havien embarcat en un negoci perillós però que solia eixir bé: vendre seda a Castella de contraban i cobrar en forment per a introduir-lo il·lícitament a Alzira i vendre'l en petites quantitats. Allò en els difícils anys de la pesta era un negoci summament lucratiu, perquè el gra escassejava i n'augmentava el preu. Emperò el tracte era encara més lucratiu, en tant en quant diversos membres del bàndol dels Valero—al que pertanyia Francesc Joan Pujalt—tenien també forns. Llavors, la peça clau eren els molins i el ciutadà alzireny se n'havia fet recentment amb el domini de dos. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Conflictividad social, nuevas oligarquías...", *op. cit.*, pp. 1097-1114. Veg. en el present epígraf l'entrada titulada: *1568: Els negocis obscurs de mossén Francesc Valero*.

³⁷⁷⁷ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 12v-20v.

³⁷⁷⁸ *Ibidem*, ff. 39r-44v; 48v-50r; 74v-80v i 95r-96v.

pogut evitar l'alienació de béns i heretats—i singularment del mateix molinet del braçal del Ràfol—si Pellicer s'haguera preocupat del cobrament de censos i pensions continguts en els llegats; principalment els que responien Pere Maça de Liçana i els seus dominis.³⁷⁷⁹

I en eixa direcció, un bon nombre dels testimonis reproduïts en la causa pel ciutadà alzireny discreparen també de l'estat ruïnós del casalet. Això és, la major part d'ells opinaven que no estava derruït, sinó deteriorat per culpa de la negligència del curador. Per exemple, mossén Honorat Lluquí observà que, en 1560, el molí i el barranc estaven molt perduts. En la mateixa línia, els llauradors Antoni Matxa i Gaspar Sabater, Francesc Mestre, mestre moliner; Julià d'Alcàsser³⁷⁸⁰ i Pere Rodilla, mercaders; els ciutadans Onofre Traucador i Joan Garí o el ferrer Francesc Lopo afirmaren que acabà per moldre molt poc perquè no havien escurat el canal d'entrada i li regolfava bona part de l'aigua que passava pel braçal.³⁷⁸¹

En el costat oposat, contràriament al que havia ocorregut a Pujalt, els declarants citats per dona Elionor de Vilanova no van fer sinó atorgar i ampliar el ventall d'arguments. D'entrada, no poques deposicions van secundar la tesi de la mala gestió dels béns dels pupils; sense anar més lluny, el beneficiat de Santa Caterina mossén Benet Gibert, el qual també assegurà que la subhasta de les propietats contingudes en l'herència es feu en la plaça de la Vila sense demanar ni tindre decret de jutge.³⁷⁸² Per a més additament, alguns veïns del raval de la Verge Maria veïen en el traspàs del molinet un acte voluntari que havia perjudicat, més que no pas ajudat, els jovenets. Així li ho havien expressat al mestre de molins morisc originari de Corbera, Pere Bolai, tot afegint que el curador ho havia fet per ser amic de Pujalt i dels Valero. En eixe mateix sentit, mossén Jaume Garí relatà que de camí a la plaça, el jorn de la licitació, un home de la vila li digué: «Ya lo han lliurat a Francés Joan Pujalt, que fama és que ya venia degollat (que dihen) de part». Fins i tot, Miquel Just³⁷⁸³ s'atreví a manifestar que l'immoble no s'havia corregut pels llocs acostumats, sinó que l'endemà que posà el peu don Melcior Pellicer en la vila d'Alzira, el subhastaren i li l'entregaren al ciutadà alzireny.³⁷⁸⁴

Tanmateix, tothom deia saber que el casalet i, en general, totes les possessions de don Manuel de Vilanova estaven vinculades, un dels motius pels quals no s'hi havien oferit grans

³⁷⁷⁹ *Ibíd.*, ff. 283v-290v.

³⁷⁸⁰ Sobre Julià d'Alcàsser i la seua muller, Àngela Prats, veg. AMA. *Notariat, escriptures de censos*, 0420/18 i GARÉS TIMOR, V. M., “De Cullera a Alger...”, *op. cit.*, pp. 114-119.

³⁷⁸¹ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 298v-313v; 318v-326v i 332v-346r.

³⁷⁸² *Ibíd.*, ff. 236r-239r.

³⁷⁸³ Miquel Just era el germà de Joan Just. Fou una persona de confiança de don Manuel de Vilanova, de Vicent Serra i de la seua filla dona Elionor. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 125, 135, 149-151, 164, Veg. també l'arbre genealògic dels Just d'Alzira.

³⁷⁸⁴ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 128r-136v; 137v-144r i 259r-263v. El 1560, el justícia havia estat Jaume Climent, oncle de Pujalt. Veg. l'annex l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

quantitats. A eixe respecte Garí confessà que «no n'i donà molt perquè fama pública és que és vinclat lo dit molí».³⁷⁸⁵ És més, el mateix Pujalt n'era conscient, perquè havia confessat a Miquel Alcalà, llaurador del raval de la Verge Maria: «No gosse obrar perquè, he entés per aquí, me volen fer certes cosconilles e yo tinch per cert que·l me demanaran».³⁷⁸⁶ Emperò, tenia la contrapartida que es tractava d'un molinet molt rendible, tot i la manca d'aigua que sofria en l'estiu per haver de regar les terres del Ràfol. Estava a tocar del nucli urbà, no li afectaven les crescudes del Xúquer i era prou eficient, atés que amb relativament poca aigua tenia capacitat per a moldre molt: de catorze a díhuit barcelles de forment a la setmana. Potser per això, quan s'arrendava—no massa sovint—solia arribar com a mínim a les 40 lliures.³⁷⁸⁷ Normalment es partia la mòlta a mitges entre el moliner, el carregador i el senyor. De fet, d'arrendaments sols li'n havien conegut un: el de Joan Sòria (1555), el qual, per no saber-lo fer feinejar, l'espatllà.³⁷⁸⁸

Així doncs, don Manuel de Vilanova, poc abans de morir, va ordenar repassar i tornar a adobar tots els seus molins.³⁷⁸⁹ I és per això que entre 1557 i 1559 el molinet del Ràfol tenia tots els aparells necessaris, tot i que les moles estaven justetes i un parell de maces arrosseres restaven privades d'algun clau.³⁷⁹⁰ Emperò, el conjunt funcionava. Tenia per moliner el gascò Jeroni Vallcebre.³⁷⁹¹ El carregador era Francesc Martí i el responsable de la clau i rebedor de la molta del senyor, per designació de Pellicer, fou Miquel Just, habitant del raval de la Verge Maria.³⁷⁹²

Pel que fa a l'estimació, Joan Amat calculà la seua vàlua en 1.000 ducats. I inclús mossén Honorat Lluquí reconegué que «dit molí no era molt conegut y que era molt bo. Y que valia molt més preu del què per lo dit magnífich Francés Pujalt se donà».³⁷⁹³ Per tant, resultava evident que algunes de les despeses assenyalades per l'alzireny—com ara la muda de l'arbre—poc o res tenien a veure amb el seu suposat estat ruïnós. Contràriament a això, havien estat fruit

³⁷⁸⁵ *Ibidem*, ff. 137v-144r; 198v^o-205v; 225r-229r; 232v-236r i 249r-251v.

³⁷⁸⁶ *Ibidem*, ff. 146v-159r i 259r-263v.

³⁷⁸⁷ *Ibidem*, ff. 128r-136v; 198v-217v i 259r-263v.

³⁷⁸⁸ *Ibidem*, ff. 146v-164r; 198v-217v i 236r-239r. AHN. *Inquisició*, lligall 1759, núm. 1, ff. 15r-16v. El notari Pere Gasc va prendre nota de l'arrendament, el 7 de març de 1555.

³⁷⁸⁹ Els mestres de molins que van adobar els molins de don Manuel de Vilanova van ser Pere Bolai, Pere Torner i Pere Mestre. *Ibidem*, ff. 128r-136v; 187v-194r; 229v-232r i 236r-239r.

³⁷⁹⁰ *Ibidem*, ff. 128r-136v; 146v-179r; 194r-198v i 205v-217v.

³⁷⁹¹ Una gran quantitat dels francesos, gascons i bearnesos que es concentraven a la vila d'Alzira exercien l'ofici de moliner. Per exemple, Joan Bosc, qui també hi treballà en el casalet del braçal del Ràfol després de la defunció del nostre cavaller, tenia també aquest origen.

³⁷⁹² *Ibidem*, ff. 137v-144r; 146v-159r; 164r-194r; 198v-205v; 218r-221v; 221v-225r. Hem constatat el funcionament del molinet entre 1557 i 1560 a partir de la documentació del Mestre Racional relativa al mostassaf d'Alzira, puix especifica si els immobles estaven derruïts o operatius. ARV. *Mestre Racional*, 989-992.

³⁷⁹³ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, núm. 40, ff. 146v-159r; 164r-179r i 205v-217v.

de desgraciats incidents,³⁷⁹⁴ d'ansies d'introducció de milloraments o de simples adobaments necessaris per desgast.

Finalment, misser Josep Baiarri, jutge de les causes civils dels familiars del Sant Ofici del tribunal de València, va publicar sentència el 14 d'abril de 1565. D'entrada, el veredicté reconegué l'evidència: la venda del molinet havia estat un mal negoci, atés que la pràctica obligava que el pagament de cens per compra fóra major a l'arrendament. A això s'havia d'afegir el caràcter vinclat de les possessions de don Manuel de Vilanova, raó per la qual Francesc Joan Pujalt, «majorment essent persona entesa en lleis», havia de saber que l'alienació de béns de menors no podia obrar efecte sense llicència de jutge. De resultes, la mancança d'aquest decret invalidava i anul·lava la pública subhasta realitzada a la plaça de la Vila d'Alzira el 22 de gener de 1560. Ara bé, si bé el ciutadà havia de restituir el casalet i els fruits, dona Elionor havia d'abonar a Pujalt les notables millores realitzades sobre l'immoble.³⁷⁹⁵

Aquell mateix jorn, Gabriel Blasco, procurador de Francesc Joan Pujalt, redactà l'escriptura d'apel·lació.³⁷⁹⁶ El 18 d'octubre de 1565, misser Simó Frígola i Miquel Gómez de Miedes, revocaren el dictamen del 14 d'abril, tot exonerant a Pujalt de l'obligació d'haver de relinquir el molí. La raó? Misser Josep Baiarri tenia la seua jurisdicció limitada a la ciutat i contribució de València. I clar, la vila d'Alzira en quedava fora... Emperò, la cosa no es va aturar ahí, atés que la nostra protagonista havia avocat amb èxit una de les causes al Suprem Consell d'Aragó, el qual acabà per secundar la primera decisió del tribunal inquisitorial de districte.³⁷⁹⁷ Nogensmenys, ni el peix estava venut ni la guerra s'havia de donar per acabada. No per casualitat, l'alzireny, decidí portar endavant l'última maniobra possible: elevar el procés al Tribunal de la Suprema Inquisició.³⁷⁹⁸

Aqueixa seria la definitiva. El 22 de març de 1567, després d'una costosa traducció del procediment del valencià al castellà,³⁷⁹⁹ la Suprema declarà que la justa posseïdora del molinet del braçal del Ràfol i de la terra campa amb un taronger era dona Elionor de Vilanova. Per consegüent, Francesc Joan Pujalt hagué de fer-se càrrec de les costes i relinquir la propietat i els fruits en un termini de nou dies, temps en què la noble, hauria de satisfer també el preu de les obres i milloraments. L'endemà, Frederic Ricardi, procurador de l'alzireny, en demanà revisió de la sentència. Ara bé, les seues peticions van caure com l'aigua en cistella. Quedaren

³⁷⁹⁴ El 1560, Francesc Joan Pujalt hagué de canviar l'arbre del molinet perquè una lleva tocà el terra mentre blanquejava l'arròs de Pere Estarca. *Ibidem*, ff. 159r-164r; 239r-249r i 263v-269r.

³⁷⁹⁵ *Ibidem*, ff. 524r-536v.

³⁷⁹⁶ *Ibidem*, f. 537v.

³⁷⁹⁷ AHN. *Inquisició*, lligall 1759, núm.1, f. 50v-55v.

³⁷⁹⁸ *Ibidem*, ff. 17v-21v.

³⁷⁹⁹ AHN. *Inquisició*, lligall 2305, s. f.

en el no-res.³⁸⁰⁰ El padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira recull la data de reintegrament de l'immoble en el patrimoni de la filla de don Manuel de Vilanova: «*Sexto decembris* MDLXVII, foren mudats a la noble dona Elionor Serra i de Vilanova, en segon de Vila a CCXX cartes».³⁸⁰¹

1563: MERCADEJANT AMB MEMBRES DEL BÀNDOL OPOSAT: FRANCESC GIL I PERE FORTUNY

El 1563, la Batllia General es decidí a engegar un ambiciós dispositiu per tal d'esbrinar la identitat d'aquells riberencs que treien d'amagat la seda del Regne, perseguir-los i compositar-los. Almenys pel que fa a la vila i contribució d'Alzira, sembla que mossén Jeroni Lluquí fou un dels que s'hi encarregà d'alçar la llebre, ja que després d'arrendar la cisa de la mercaderia, se n'adonà que la fraudulència i l'evasió fiscal campaven per damunt del comerç lícit. L'altre havia estat Francesc Joan Pujalt, el qual cercà venjar-se del que fóra el seu home de confiança: Joan Escrivà. De resultes, val a dir que Lluquí, amb el seu ravatat al·legat obrí de bat a bat la porta perquè el comissari Francesc de Montesa hi acudira a la vila d'Alzira i hi engegara una profusa investigació,³⁸⁰² la qual tingué com a corol·lari la imputació per frau, contraban o ocultació de seda d'individus arrengrerats en un costat i altre dels antics bàndols.³⁸⁰³

Montesa decidí tirar pel dret. D'entrada, demanà els llibres a tots els taulatgers i n'encreuà les entrades i eixides, de mode que n'obtingué un llistat de sospitosos i flagrants defraudadors. A continuació, hi inicià les perquisicions, cosa que li permeté ampliar substancialment la nòmina d'encausats. Tot fa pensar que els uns delataren les sostraccions dels altres. I en eixe sentit, un dels majors col·laboradors va ser Francesc Joan Pujalt, emperò també n'hi va haver altres. Tan se val si fou Pujalt o no. El cas fou

³⁸⁰⁰ AHN. *Inquisició*, lligall 1759, núm.1, fulls sense foliar.

³⁸⁰¹ AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/12, f. 557v.

³⁸⁰² Sobre l'al·legat de mossén Jeroni Lluquí, veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda pel marquesat de Llombai i la Foia de Bunyol, l'apartat titulat: *1564: Lluc Verdejo de Guadassuar*. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 18v-19v.

³⁸⁰³ Els bàndols de la vila d'Alzira, tal com s'havien conegut des de després de les Germanies, a eixes altures havien començat a desintegrar-se. El creixement econòmic dels llogarets de la contribució alzirenya, l'assoliment d'elements de representació social i l'iniciació dels tràmits que conduïrien a l'emancipació d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar, desencadenaren una minoració forçosa de les hostilitats entre els Valero i els Lluquí i a la conformació d'una mena de front comú contra les noves elits emergents. Veg. l'epígraf titulat:

que caigué en mans de Montesa un acte rebut pel notari Nicolau Costa³⁸⁰⁴ que testimoniava que aquell any Pere Fortuny i Francesc Gil³⁸⁰⁵ havien adquirit 109 lliures i 5 unces de seda fina de mossén Miquel Valero, per preu de 40 sous. En realitat, el document no contenia la compravenda, sinó la fermaça de tots dos amb les seues respectives mullers—Úrsula Gil i Jerònima Balaguer—mitjançant la qual es comprometien a pagar-li 216 lliures i 10 sous el dia de la festivitat de Sant Joan Baptista.³⁸⁰⁶ La mercaderia no sols no hi devia estar registrada, sinó que per Alzira corria la brama que l’havien extreta plegats envers la corona de Castella.

Així les coses, Fortuny fou el primer a comparèixer-hi. Ho feu el 5 de novembre. D’entrada, manifestà que no havia adquirit seda durant aquell exercici, si bé havia signat fermaça juntament amb Francesc Gil, el qual n’havia negociat certa quantitat. Seguidament, al·ludí l’acte rebut per Nicolau Costa, el 15 de febrer d’aquell any. Segons explicà, havia estat l’almanseny Joan Gil, germà de Francesc, el qui li havia demanat

³⁸⁰⁴ Nicolau Costa era un notari de la confiança de la facció dels Valero. Va casar amb Anna Teixera, vídua de Lluís Joan Pujalt (germà de Francesc Joan Pujalt). Veg. l’arbre genealògic dels Pujalt d’Alzira. Veg. *Un procés irreversible i sense tornada: el camí cap a l’emancipació dels llogarers i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574)*.

³⁸⁰⁵ Pere Fortuny i Francesc Gil vivien l’un veí de l’altre dins del Clos, en les immediacions dels actuals carrers de Xulvi i Sant Joan de Ribera. Fins i tot, atened al cognom de la muller de Fortuny, pot ser que foren parents. Això no obstant, els hi devia separar l’edat. Fortuny era notablement més major que Gil. Això és, almenys, el que s’extrau dels padrons de riquesa d’Alzira. D’acord amb els volums del Clos de la Vila, a finals de la dècada dels seixanta, Fortuny en devia ser un home entrat en edat, el qual havia traspasat bona part de la seua hisenda als seus descendents, atés que únicament li restava una casa dins del recinte emmurallat valorada en 50 lliures. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, f. 265r. La pèrdua del volum segon del padró de riquesa del Clos de la Vila anterior (f. 601r) impossibilita el resseguiment patrimonial. En canvi, Francesc Gil, molt més jove, pagava, a finals de la dècada dels seixanta, per raó de 241 lliures de peita. Possedia nombrosos immobles urbans: la casa, el forn i hort que havien sigut del seu sogre, Jeroni Balaguer, el corral contigu i un altre corral junt a l’escola de Gramàtica i la plaça de Valldigna. Al raval de la Verge Maria tenia una almàssera i a Benirrabea una heretat amb casa i almàssera rodejada de terra campa i olivars, per la qual pagava per raó de 129 lliures. A això calia afegir 43 fanecades i mitja de terra—exemptades les que poguera contindre la dessús dita heretat—repartides en diverses partides i algunes d’elles plantades de moreres: a Maranyent (20 fanecades), a Vilella (10), a l’Alfàs (6), Sant Bernat (3) i a Benirrabea 4 fanecades i mitja annexes a l’heretat. També hi posseïa deute censal que pagava Guillem Segarra. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 13, f. 74r-75r. D’acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d’Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21’7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133. Veg. els arbres genealògics dels Fortuny i Gil d’Alzira. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., “Els Pujalt d’Alzira...”, *op. cit.*, pp. 140-143; LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, pp. 101-104 i 283; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., “Topografia de Alzira en...”, *op. cit.*, pp. 77-78 i 90. Francesc Gil i Pere Fortuny van estar insaculats als redreços de la insaculació de 1553 i 1555. Fortuny fou insaculat el 1553 en les capsas de jurat tercer i quart i conseller major i, el 1555, en les de jurat segon, mostassaf i conseller major. Francesc Gil també va estar insaculat, el 1553, a les capsas de jurat tercer i quart, conseller, major i conseller menor i, el 1555 en les de jurat en cap, jurat segon, jurat tercer i quart, mostassaf i conseller menor. D’açò es pot inferir que es tractava d’oligarques en ascens social. AMA. *Insaculacions.*, 070/1, s. f. Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d’Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d’Alzira.

³⁸⁰⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453 s. f.

aquell favor.³⁸⁰⁷ És a dir, se n'havia obligat. I en acabant? Se n'havia desentés de l'assumpte, fins l'extrem que no en sabia què se n'havia fet de la mercaderia. Bé, sobre això tenia per cert que hauria sigut duta a Almansa, a la llar de Joan Gil, ja fóra manifestada i amb drets o de contraban.

Aquell jorn també s'hi presentà Francesc Gil. Va ser detingut. A tall d'emprendre, l'agent perquisidor li formulà la mateixa pregunta. Tanmateix, Gil jugà a dissimular, potser per encobrir els seus afers fraudulosos. No d'altre mode s'entén que afirmara que era home pobre i mancat de comptants com per tractar amb fibra sèrica. Montesa no s'ho empassà. El van amonestar per primera vegada. No sortí efecte. L'endemà Gil tornà a seure a la cadira i hi perseverà, el reprengueren novament, però no canvià la seua declaració ni xica ni mica.

Vist que Pere Fortuny estava més predisposat a parlar que no Francesc Gil, Montesa decidí canviar d'estratègia i sostroure'ls tanta informació com fóra capaç, en lloc d'acusar-los directament. Així doncs, el 17 de novembre, Fortuny fou portat a la presència del comissari, el qual li sol·licità que aclarira si la fermança en «què s'obligà ensempls ab Francisco Gil a Miquel Valero», pregat per Joan Gil havia estat comissió oral o escrita. A l'instant, Fortuny feu ocular ostensió d'una carta del puny i lletra de l'almaneny:

*«Muy magnífico señor. Anoche, con la turba no me acordé de decir a vuestra merced hiziese que jo havia gustado con Miquel Valero, de le dar a vuestra merced y a mi scrivano fianzas. Y fue porque el comendador [Lluquí] lo que se avía offrescido de ser él. Y toda merced recibiré, que si él se lo pidiese a vuestra merced, que vuestra merced lo haga, porque será hazerme bona obra. Porque yo se lo offrescí en sí, pus que sabe vuestra merced que yo no lo hago por anbarrassar a nadi[e], sino por la confiança que yo en vuestra merced tengo; cuya magnífica persona Nuestro Señor guarde. De Vallada y de hebrero a XIII, M. D. L. XIII».*³⁸⁰⁸

Francesc Gil deposà darrere de Fortuny. En aquesta ocasió, l'alzireny contà que tenia 27 anys i hi estava casat. Els seus orígens, però, estaven a la vila d'Almansa, on hi romania una part de la seua família, si més no, tres germans: Antoni Gil, el major, Joan i Marc Gil, el menor. A continuació mentí, ja que negà que haguera fet mai companyia amb cap d'ells. De qualsevol de les maneres, serví de pretext perquè declarara que Joan

³⁸⁰⁷ El 1560, Joan Gil havia estat el comprador de la seda de Francesc Joan Pujalt. Veg. a aquest epígraf, l'apartat titulat: *1563: Francesc Joan Pujalt i la reintegració del molinet del braçal del Ràfol*.

³⁸⁰⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453 s. f.

Gil hi havia adquirit seda fiada de mossén Miquel Valero per valor de 216 lliures. De resultes, eixí a relluir la fermança, que l'havia rebut Nicolau Costa i que se n'havien obligat ell, Fortuny i les seues esposes. Bastà amb estirar-li una mica més la llengua perquè relatara que la mercaderia havia estat pesada «a les horacions de prima nit» a la llar de Valero essent presents el testimoni, el seu germà, Joan Gil; el cavaller i de la seua muller³⁸⁰⁹ i el susdit notari.

Montesa remeté la informació a Miquel Joan Gomis, regent de procurador patrimonial, el qual decidí, el 26 de novembre, formalitzar l'acusament de Gil i Fortuny. El 3 de desembre, tots dos nomenaren procurador el síndic d'Alzira a la ciutat de València: el notari Miquel Jeroni Climent. En eixe punt restà la causa fins que transcorregueren les festes de Nadal. L'endemà de Reis de 1564, Climent es personà a la Batllia General i hi introduí una escriptura de defensa, mitjançant la qual advocà la innocència dels seus poderdants. No debades, s'havia de considerar Francesc Gil i Pere Fortuny fiances—presumptament sense beneficis—i Joan Gil vertader comprador de la mercaderia. De cap i de nou, la mateixa estratègia, calcada: carregar les culpes en el traginer estranger com a subterfugi perquè la falta quedara impune.

D'acord amb la capitulació presentada per Miquel Jeroni Climent, el gener de 1563, Francesc Gil havia parlat amb el cavaller: «*Señor mossén Valero, ¿quiere fiar vuestra merced por seda a mi hermano Johan Gil?*». Valero li havia demanat «qui hi entraria fiança en lo preu de la dita seda» i Gil li havia respost que el seu germà Joan, Pere Fortuny i ell mateix. Com que no les tenia totes i no se'n refiava, Valero demorà la decisió, tot assegurant-li «que de a huna hora li tornaria resposta de sa voluntat». Llavors, Gil, olorant-se que no acceptaria la proposta, hi acudí al cap del bàndol: el comanador Jeroni Lluquí,³⁸¹⁰ el qual s'oferí planament. Plegats, cercaren Valero i Lluquí li manifestà la seua disposició: «*Senyor mossén Valero, yo he entés que stau en tracte de vendre la vostra seda a Johan Gil. Des d'ara si stau per fermances y stich así que faré fermança per lo dit Johan Gil*».

Al remat, l'alzireny s'acontentà amb les primeres caucions. Així les coses, aparaularen la venda, la qual es materialitzà unes quantes jornades més tard, estant present

³⁸⁰⁹ Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

³⁸¹⁰ PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra historia...*, op. cit., pp. 81-85. Veg. els apartats titulats: *Un forn clandestí al Clos de la Vila? El litigi entre Cosme Pujalt i Jeroni Balaguer*, i *Un exemple de la conflictivitat de les parcialitats al Clos de la vila: les desavinences de Miquel Gil i els seus germans amb els Valero*, o l'epígraf que porta per títol: *Les parcialitats de l'Illa del Xúquer sota les lloctinències del duc de Nàjera i el marquès d'Aitona (1578-1585)*.

Joan Gil a l'Illa del Xúquer. Nicolau Costa en rebé els actes i hi continuà erròniament que Pere Fortuny i Francesc Gil n'havien estat compradors, si bé vertaderament sols havien servit de fermança de l'almaneny. Heus ací la poma de la discòrdia. La suposada equivocació del notari, segons Climent, era palesa, atés que mai abans Fortuny ni Gil havien entés en negociar seda a la vila i contribució d'Alzira. Per tant, negaven que cap dels dos foren persones acostumades a extraure o ajudar a sostroure fibra de seda de contraban i sense manifestar-la als taulatgers. Per acabar, el poderejant referí la lletra de Joan Gil com a prova concloent.³⁸¹¹

Conclusa la fase argumental es donà pas a la testifical. El primer a comparèixer fou Joan Vizcaíno, el flequer que Francesc Gil havia llogat per a fènyer el pa al seu forn.³⁸¹² Relatà que, havia cosa d'un any, mentre hi treballava, escoltà que Jerònima Balaguer discutia amb el seu marit per l'assumpte de la fiança a Joan Gil. Malgrat tot, el negoci es tancà i als pocs dies, l'almaneny es deixà caure per la llar del seu germà amb la finalitat d'endur-se'n la mercaderia a Castellà. Quan ho tingué tot disposat el cridà: «*Vizcaíno hayúdadme a cargar una poca de seda*». Anaren a la casa de mossén Miquel Valero, pujaren dalt a un estudi i baixaren un fardell de seda fins l'entrada. En acabant, el van carregar sobre els llocs d'una mula i Joan Gil marxà d'Alzira. Una mesada després, fou Antoni Gil el qui n'hi tragué el cap. Conversejà amb la muller del seu patró. Entengué que li deia: «*Senyora, ja traygo dineros, no toméys enojo por la seda*».

El 18 de gener el qui s'hi presentà fou mossén Jeroni Lluquí. De la seua declaració hom n'extrau l'evidència: el recent cessament o minoració forçosa de les hostilitats dels Valero i els Lluquí i la conformació d'una mena de front comú per tal de defendre els seus interessos propis i els de la Vila. No debades, les noves elits emergents de la contribució, no contentes amb la incentivació de l'objecció crítica al centralisme alzireny, hi havien iniciat els tràmits de segregació municipal.³⁸¹³ No d'altra manera s'entén, si no

³⁸¹¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453 s. f.

³⁸¹² Francesc Gil havia heretat el forn que posseïa el seu difunt sogre Jeroni Balaguer, situat dins del Clos en les immediacions dels actuals carrers de Xulvi i Sant Joan de Ribera. Sobre el forn de Francesc Gil veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 140-143. Resulta estranya la fossilització del nom de Jeroni Balaguer com a posseïdor del forn que ofereixen els comptes del mostassaf d'Alzira al mestre racional, almenys fins el 1585. ARV. *Mestre Racional*, 977-1016. El 1564, Vizcaíno portava dotze anys vivint a Alzira. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453 s. f.

³⁸¹³ BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas...", *op. cit.*, pp. 11-38; —, "Realengo y señorío en...", *op. cit.*, pp. 381-392; GARÉS TIMOR, V. M., "Hacia una mejorada administración ...", *op. cit.*, pp. 96-106; PERIS ALBENTOSA T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, p. 16; TORRES I FAUS, F., "Geografía política i municipi...", *op. cit.*, pp. 245-265; —, *Evolució del mapa municipal ...*, *op. cit.* Veg. també l'epígraf titulat: *Un procés irreversible i sense tornada: el camí cap a l'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574)*.

és fruit d'eixa nova avinença, que el mes de gener de 1563 el comanador recomanara a Joan Gil adquirir la matèria primera de mossén Miquel Valero. Un parell de jornades més tard, fou Valero el qui es dirigí a Lluquí: «Joan Gil me compra la mia seda y dona'm per fermaça a Francisco Gil y a Pere Fortuny y ses mullers». Lluquí n'aplaudí la venda, perquè, al seu parer, l'almseny contractava i pagava adequadament. Seguidament, el testimoni li participà que Gil també se l'havia quedada tota aquell any.

Passaren els dies, fins que, un jorn, Lluquí coincidí amb Joan Gil. L'almseny i estava molt agrait: «*Senyor, ya le soy deudor, que ya é cerrado con mossén Valero. Cuando daré los dineros a mossén Valero, le daré su sisa*». No per casualitat, mossén Jeroni Lluquí havia arrendat aquell any aqueix impost municipal. «*Y beso las manos de vuestra merced por haverse offrescido ha hazerme fiança, que ya ha sido contento mossén Valero con la fiança de Francisco Gil y de Fortuny y de sus mujeres*». Lluquí el feu callar: «*Ya lo sé todo, que ya me lo á contado mossén Valero*». Uns quants mesos després, Joan Gil li trameté els diners de la cisa de la mercaderia.³⁸¹⁴

Nicolau Costa hi comparegué el 26 de gener. El notari cenyí el seu testimoniatge a la narració al seguit d'esdeveniments anteriors a la recepció dels actes. Entenia que no havia comés cap error. Pel que sembla, tot havia començat la setmana d'abans, quan mossén Miquel Valero l'emplaçà per primera vegada: «Mossén Costa, al vespre sereu en ma casa, perquè é venut la mia seda fiada a Francisco Gil». Dit i fet. Aquella nit, acudí puntual, com de costum, al domicili del seu principal per tal de rebre l'obligació. A l'interior trobà Francesc i Joan Gil, els quals treien la mercaderia de les caixes on reposava i la pesaven. Esperà una estona, però veient que allò anava per llarg demanà: «Senyor Valero, rebrà-s esta nit la obligació?» i aquell li respongué: «No sé si-s rebrà esta nit». Llavors, Francesc Gil es girà i contestà: «*Senyor. No podrá ser sta noche porque Fortuny no está en la villa. De que sté en la villa, yo le avisaré*». Amb el permís de l'amo de la llar, Costa plegà i marxà.

L'endemà de matí, mossén Valero, que tenia en Costa un dels seus fedataris de confiança, li entregà un albarà amb les xifres del pes del gènere i el seu valor. Per a més seguretat i tuïció, el notari mostrà l'escrit a Francesc Gil perquè en concedira la seua aprovació: «*Verdad que tanto era*». Malauradament, afegí, Fortuny encara no hi havia regressat i que «*en vinendo que él le avisaría*». S'armà de paciència. Transcorregueren diverses jornades fins que Gil s'acostà a la llotja de la vila i li participà: «*Esta noche*

³⁸¹⁴ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453 s. f.

será en mi casa y recibirá la obligación porque ya es venido Fortuny». Al parer del testimoni la seda l'havia comprada Francesc Gil, per bé que podia haver estat el seu germà Joan. L'esclariment d'eixe i dels altres punts, els deixà per a mossén Miquel Valero.

En efecte, la deposició del cavaller alzireny fou la darrera i, heus per on, contribuí a embolicar la troca. D'entrada, assegurà que havia estat Francesc Gil el qui hi n'havia negociat la venda fiada i a pagar en Sant Joan de juny. Si la seua memòria no li fallava, no es parlà res de Joan Gil, sinó que aquell, Fortuny i les seues respectives mullers en serien fiances. No recordava si havia contestat immediatament o havia demorat la conformitat, però tenia per cert que s'havia tingut per content. Per això, quan Lluquí se li oferí com a fermança l'havia rebutjada. Tothora, quan tractà amb Francesc Gil pensà que la hi adquiria ell. Ara bé, per no faltar a la veritat, repassant els esdeveniments hi havia caigut que en concertar el preu, un tant estranyat li havia preguntat: «¿*Que hahora os hazéys mercader?*». I Gil li havia respost: «*No senyor compadre, que para mi hermano Joan Gil lo merco*». ³⁸¹⁵

Des del punt de vista de Valero, el cap visible en la transacció havia estat l'alzireny i no l'almaneny. De fet, l'única volta que el cavaller havia vist Joan Gil havia estat la nit que pesaren el gènere. En la resta d'ocasions, havia estat sempre Francesc Gil. Talment havia sigut així, que un dia es presentà a sa casa Joan Vizcaíno, criat de Gil, i s'emportà la fibra. Fins i tot, a l'hora de satisfer el deute hi havia donat la cara el marit de Jerònima Balaguer i no el seu germà castellà-manxec. De resultes, no podia ben bé assegurar a qui de tots havia venut, el 1563, la seua collita de seda. Potser a un: a Joan Gil, però no podia descartar que hagueren sigut tots tres plegats. A eixe respecte, convé assenyalar que més que fóra encobertament, Francesc Gil hagué de beneficiar-se del trasteig comercial dels seus germans. No d'altra manera es podia sostindre el notable increment patrimonial i la projecció social que experimentà aquell que arribà a la vila d'Alzira sent un migrant castellà i hi acabà els seus dies convertit en ciutadà. ³⁸¹⁶

En termes generals, val a dir que la fase testifical havia culminat amb menys llums que ombres. Ara bé, hi havia un assumpte que n'havia romàs al marge, totalment absent: la missiva de Joan Gil. No debades, cap dels declarants havia estat capaç de reconèixer la seua cal·ligrafia. Així les coses, el 10 de febrer de 1564, Miquel Jeroni Climent decidí insistir en el fet que «la obligació pretesa, feta per los dits Francisco Gil

³⁸¹⁵ *Ibíd.*

³⁸¹⁶ AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 13, f. 74r-75r.

e Pere Fortuny en lo preu de la dita seda, fonch feta per pregàries del dit Joan Gil. E per al dit efecte és estada feta fe de una letra tramesa per lo dit Juan Gil al dit Fortuny, al qual, per estar malalt [...] al temps que comprà la dita seda ne al temps que se n'anà de la dita vila de Algezira, no pogué parlar». Per tant, a fi i efecte de poder aportar-hi testimonis, pregà que li concediren una dilació, la qual li fou concedida sis jornades després.

D'entrada, Climent volia citar Francesc Joan Pujalt, Jeroni Domingo³⁸¹⁷ i Joan Domingo,³⁸¹⁸ els quals havien tingut alguns tractes de caire mercantívol amb l'almaneny. Al remat, però, Joan Domingo se'n caigué del llistat. Pujalt i Domingo hi comparegueren el 23 de febrer i hi confirmaren que aquell document pertanyia inequívocament a Joan Gil. Car, l'un, Domingo, l'havia vist escriure moltes vegades i en coneixia la lletra i l'altre, Pujalt, assegurà tindre moltes cartes seues al seu domicili, raons per les quals estaven en condicions d'asseverar-ne l'autenticitat. Després d'allò, el procés quedà clos i a l'espera d'un veredict que no trigà gaire. El 20 de març de 1564, la Batllia General, entenent que tots havien participat i s'havien beneficiat del negoci, condemnà Pere Fortuny i els germans Joan i Francesc Gil a les costes i a retornar el valor de la seda evadida en el termini de sis dies.³⁸¹⁹

1568: ELS NEGOCIS OBSCURS DE MOSSÉN FRANCESC VALERO

El 25 d'octubre de 1566, el notari Vicent Mestre³⁸²⁰ procedí a fer lectura de les darreres voluntats de mossén Francesc Valero, les quals havia rebut quatre anys abans: el 30 de març de 1562. En elles, el cavaller havia fet hereva universal la seua filla Agustina Valero, muller d'Agustí Sant Ramon, donzell de la ciutat de Xàtiva. Dit en altres paraules, mitjançant aquell testament Agustina esdevingué la posseïdora d'un patrimoni valorat en més de 4.000 lliures.³⁸²¹ Malauradament, una vegada més, la pèrdua fortuïta del padró de riquesa que contenia els seus béns destorba l'estudi de l'evolució patrimonial d'aquest destacat dirigent

³⁸¹⁷ Jeroni Domingo també fou encausat per contraban de seda el 1564. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 471 s. f. Veg. també en l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta o vall de Càrcer, l'apartat titulat: *1563: Jeroni Domingo*.

³⁸¹⁸ Joan Domingo també fou encausat per contraban de seda el 1563. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 426 i 473 s. f. Veg. també en l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta o vall de Càrcer, l'apartat titulat: *1563: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo*.

³⁸¹⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 453 i 521 s. f.

³⁸²⁰ Veg. l'arbre genealògic dels Mestre d'Alzira. Els protocols notariais de Vicent Mestre no es troben enlloc, raó per la qual no hem pogut tindre accés al testament del cavaller alzireny.

³⁸²¹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 i 731.

dels bàndols alzirenys durant la primera meitat del Cinc-cents.³⁸²² Ara bé, com que qui no pot collir espigola, hem mirat de traçar una aproximació a la seua hisenda a través d'una l'entrada més tardana. D'eixa manera, sabem que poc abans de faltar Francesc Valero pagava per raó de 226 lliures de peita.³⁸²³ Posseïa 198 fanecades i mitja de terra concentrades en dos únics focus: 110 fanecades a Orí i 88 fanecades i mitja al territori de Cabanyes, prop de l'Alcúdia, senyoria dels Montagut; els seus parents. Detenia, així mateix, la meitat d'uns cases al llogaret de Cabanyes i un luxós habitatge al carrer Major, al cor del Clos de la vila d'Alzira; paret mitgera amb la casa de Pere Velasco, la qual anteriorment havia estat de don Manuel de Vilanova i Serra.³⁸²⁴

Mort el gos, morta la ràbia! L'exposició en veu pública de les clàusules del legat de mossén Francesc Valero propicià que eixiren a la llum un bon grapat dels seus negocis obscurs i gens lícits. De bell nou, un dels qui encetà el meló fou Joan Escrivà. El bearnés, agosarat com era, denuncià, el 1568, Agustina Valero a la cort del justícia d'Alzira. Escrivà li responia diverses pensions de censals i violaris, el carregament dels quals, entenia, havia estat il·legítim. No obstant això, el 18 de maig, mossén Nicolau Lluquí fallà a favor de la filla del difunt, raó per la qual l'alzireny se'n decidí a elevar apel·lació a la Reial Audiència:

«Per vós, magnífich justícia de la present vila de Alzira, a dihuit del present mes de mayo MDLXVIII, instat e requirent lo magnífich en Francés Joan Valero, cavaller en cert pretés nom de procurador de la magnífica Agostina Valero, en nom de pretesa hereva del magnífich mossén Francés Valero, *quondam* cavaller de dita vila, és estada publicada una pretesa sentència contra en Joan Scrivà, mercader, propositant, en e ab la qual ell, dit propositant, és estat condempnat en donar e pagar les quantitats contingudes en dos pretesos manaments executoris. La qual, parlant com se deu, *est nulle* e injusta e donada de quantitats no degudes e pagades; majorment manades restituhir per lo dit defunct a ell, dit propositant, en virtut de la clàusula en lo testament de aquell posada, en e ab la qual mana e dispon que tots sos torts e injúries sien pagats e satisfets e restituhits; for de ànima benignament observat; lo que ne la dita Agostina Valero, com a filla y pretesa hereva del dit son pare, ny lo dit Francés Joan Valero, com a nebot

³⁸²² L'Arxiu Municipal d'Alzira no conserva entre els seus fons el llibre Segon de Vila tocant a la primera meitat del segle XVI, en el qual es trobava registrat el patrimoni de mossén Francesc Valero. Per consegüent hem hagut de suplir aquestes referències amb altres documents complementaris, com ara els processos referits a la nota anterior, en què s'hi indica que el valor dels béns del cavaller muntaven més de 4.000 lliures.

³⁸²³ AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 624r-625r; AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 13, f. 267r. Francesc Valero s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

³⁸²⁴ AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, f. 625r; AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 13, f. 267r. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 63, 67, 104, 131-132 i 217.

y marmessor de l'ànima del dit defunct [...], no ignoren, ans molt bé saben. Y són estats certificats que lo dit defunct no podia ny devia cobrar quantitat alguna del dit supplicant ny de altri per aquell per ser estat pagat de moltes més quantitats no degudes per lo dit proponent ny per altri per aquell; com ell, dit proponent, per algunes persones abonades y de fe ho ha advertit y fet advertir a la dita pretesa hereva y pretés marmessor [...]. E confiant, ell dit proponent, que dels béns pròpris del dit defunct aquells descarregarien la sua ànima, no ha volgut fins a dia de hui mostrar lo que té dit. Y ab la dita confiança y perquè toca a tot bon marmessor y a tota bona filla y hereva descarregar l'ànima del defunct, majorment pare y oncle, [...] essent la dita pretesa sentència [...] nul·la e injusta, com és dit, e com als agreujats remey de apel·lació y sia introduhit».³⁸²⁵

El segon de juny, el mateix jorn que Joan Escrivà nomenà procurador el notari Guillem Serra, el comte de Benavent, lloctinent general del regne de València, expedí una comissió en què es dirigí «a la amada de sa magestat, Agostina Valero, de la vila de Algezira» i la posà al corrent de l'admissió del recurs enantat al Reial Consell i l'assignació a misser Simó Frigola. La nova la rebé a Alzira tres dies més tard. Amb ella estava el seu cosí germà, mossén Francesc Joan Valero,³⁸²⁶ el sastre Bertomeu Mateu i el carceller Gibert Mont-ros.³⁸²⁷ D'eixa manera fou que acudiren a Nicolau Costa, perquè en rebera acte, i escolliren representant Melcior Centoll.³⁸²⁸ Vora una mesada més tard, Centoll es presentà a l'Audiència a fi i efecte de protestar-ne el recurs:

«Si lo dit Johan Escrivà hagués narrat la calitat de la causa, que és de execució instada en virtut de carregament de censal y de violari, que per sa excel·lència la dita causa no fóra estada evocada; sinó aquell fóra estada repel·lida, per ser com és la instància de dita execució sumaria y privilegiada per furs e pramàtiques del present Regne».³⁸²⁹

³⁸²⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 731. Està datada l'apel·lació a 28 de maig de 1568.

³⁸²⁶ Francesc Joan Valero esdevingué el cap de la facció en substitució de son pare, Miquel Valero. Veg. a tall d'exemple, al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira, els apartats titulats: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador; La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira; Un exemple de la conflictivitat de les parcialitats al Clos de la vila: les desavinences de Miquel Gil i els seus germans amb els Valero*. Francesc Joan Valero va estar insaculat a després del 1555 en la capsa de generosos. A partir d'eixe moment va exercir diversos càrrecs al Consell, com ara el de justícia (1561), jurat (1562) i conseller (1563). AMA. *Insaculacions.*, 070/1, s. f. Veg. també els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

³⁸²⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 i 731. Gibert Mont-ros formà part també dels bàndols d'Alzira. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder i...*, op. cit., pp. 89 i 150.

³⁸²⁸ Sobre Melcior Centoll, veg. GÓMEZ ORTS, L., *La saga jurídica de...*, op. cit., pp. 15-17; —, *Proyección interna y extraterritorial...*, op. cit., p. 82.

³⁸²⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 731. Està datat a 6 de juliol de 1568.

De res no li serví, perquè el procés hi prosseguí. El 15 de juliol, Guillem Serra hi introduí una escriptura mitjançant la qual feu ben palesos els negocis «il·lícits, depravats e usuraris» de mossén Francesc Valero, conegut prestador. El relat emprengué a finals de 1558. Pel que sembla, aquell any, el llencer Pere Batiste, Pere Escrivà i el llaurador Bertomeu Fogundo, parçoners en l'arrendament de cises, els hi urgia el pagament de 100 lliures. Així les coses, acudiren al cavaller, pensant que per raó d'afinitats i «com tinguessen ab aquell amistat e conexença» els deixaria graciosament la susdita quantitat; tot compromentent-se a retornar-li-la en un termini curt de temps. La sorpresa, però, fou majúscula. Mossén Valero decidí aprofitar-se de les circumstàncies i accedí a prestar-los aquella important suma a canvi d'una pensió de 16 lliures, 13 sous i 4 diners semestrals! En altres paraules, un 33 % d'interès: una flagrant usura.³⁸³⁰ Sort que pertanyien a la seua xarxa de clients i al mateix bàndol. Nogensmenys, no havent una altra oferta millor, van haver d'acceptar-la. Heus ací una vessant més de la «solidaritat» dels bàndols, la formació i jerarquitització dels quals esdevenia també un instrument de control econòmic dels capitosts envers els seus subordinats, de mode que sempre els hi degueren diners i hi romangueren al seu servici i sota la seua subjecció.³⁸³¹

Per a més additament, mossén Francesc Valero mirà de dissimular el lucre. Pensant que li reemborsarien les 100 lliures en un espai no superior a uns quants mesos, inclogué a l'acte notarial el primer venciment i ho disfressà com un préstec graciós de 116 lliures, 13 sous i 4 diners. El ben cert, però, fou que als tres prestataris els hi van sorgir inconvenients i no li van poder retribuir l'import. De resultes, des del 16 d'abril de 1559 fins a la tardor de 1562 li van abonar puntualment la xifra acordada. Al remat, el 3 d'octubre d'aquell any, cansats de sostindre un debit tan oneros i usurari, acordaren amb el cavaller que cadascú individualment i amb les seues respectives mullers, signarien violari per un terç de la quantia:

³⁸³⁰ Es considerava usura el préstec que superava el 8 o el 10 % d'interès. En època de Jaume I s'havia fixat en el 20 %. FRV. IV-XIV-1. Sobre la usura i el préstec de diners amb responsió de pensió lícita, veg. a tall d'exemple, MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE, F., *La Taula de Canvis...*, op. cit., pp. 99, 102-103, 116 i 243; RUIZ MARTÍN, F., "La plaza de cambios ...", op. cit., pp. 181-210. Veg. també, AGUILERA BARCHET, B., "Una pragmática de Felipe III...", op. cit. pp. 39-74; CLAVERO SALVADOR, B., *Usura. Del uso económico...*, op. cit.; EDLER, F., *Glossary of Mediaeval Terms...*, op. cit., p. 307; GONZÁLEZ FERRANDO, J. M., "La idea de usura...", op. cit., pp. 1-57; IBANÈS, J., *La doctrine de l'Église...*, op. cit.; MUÑOZ CERVERA, M., "El interés y la usura...", op. cit. pp. 597-680; NELSON, B. *The idea of usury...*, op. cit.; NOONAN, J. T., *The Scholastic analysis...*, op. cit.; REEDER, J., "Tratados de cambios...", op. cit., pp. 171-177.

³⁸³¹ Aquest fou un dels motius de discòrdia, a la vila i contribució d'Alzira entre les oligarquies consolidades i les elits emergents, atés que a mesura que augmentà la població i la riquesa dels llauradors dedicats a la sericicultura dels pobles de la contribució, a les elits dirigents de la vila-mare els resultà més difícil controlar i subjugar econòmicament la perifèria alzirenya i sotmetre'ls als designis del projecte centralitzador i fagocitant de l'Illa del Xúquer. Veg. els epígrafs titulats: *Un niu de raons: la Batllia, la insaculació, les elits pobletanes i la divisió de les oligarquies alzirenyes (1540-1558)* i *Un procés irreversible i sense tornada: els processos d'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574)*, continguts al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

35 ducats, i 105 sous de pensió anual, ço és al 14 % d'interés!³⁸³² En va rebre acte Nicolau Costa. Això és el que hi explica la inclusió d'Isabel Sanchis, l'esposa d'Escrivà.

Paral·lelament a això, l'octubre de 1562, Joan Escrivà, mossén Francesc Valero i l'almaneny Joan Garrijo³⁸³³ es constituïren en societat o companyia. Valero n'esdevingué el soci capitalista, atés que posà 200 lliures en mans d'Escrivà i Garrijo perquè feren el que acostumaven: portar seda a Castella i regressar amb cereals i altres mercaderies de què era deficitària la vila d'Alzira. Els guanys haurien de partir-se a tres parts iguals. Fins a aquest punt convé pensar que tot fou bastant lícit. Ara bé, les circumstàncies els brindaren una oportunitat que no van poder desaprofitar. A la corona de Castella es decretà la veda que prohibia que hom en traguera forment. Conscients que allò hi provocaria escassetesa i n'hi elevaria el preu, decidiren que Joan Escrivà es desplaçara a la Manxa, n'hi adquirira pel preu de 200 lliures i el dipositara a la llar de Garrijo. Des d'allí, el mercader castellà s'encarregaria de fer-lo arribar d'amagat i en petites quantitats a la vila d'Alzira, al domicili d'Escrivà; situat al raval de Santa Maria.³⁸³⁴ No debades, des d'Almansa, «y poria, ab major dissimulació e sense que se n'adonassen en Castella, traure lo dit forment».³⁸³⁵

En compliment del pactat, Escrivà viatjà a Albacete i a La Roda i n'hi esmerçà la xifra convinguda. En acabant, la descarregà a ca Garrijo, regressà a l'Illa del Xúquer i esperà noves de l'almaneny. D'eixe mode fou que hi arribaren diverses partides. De continent com hi aplegaven, mossén Francesc Valero acostumava a prendre'n la seua part. Tot duia bon camí, inclús el cavaller començà a vanagloriar-se en els seus cercles més propers que «bé y guanyaria tot lo forment que en sa casa menjaria». No obstant això, el negoci resultà ruïnós. Malauradament, Joan Garrijo faltà en l'endemig, raó per la qual romangué al vilatge castellà més de la meitat del gra, el qual *ipso facto*, atenent al caràcter fraudulent del tracte comercial, passà a formar part del patrimoni del difunt i dels béns dels seus hereus. Així ho va entendre Francesc de Chova, marmessor i curador dels fills de Garrijo, el qual se'n desfeu ràpidament.

Tan prompte com la notícia abastà Alzira i Joan Escrivà se n'assabentà, cavalcà fins a Almansa a fi i efecte de recobrar els blats, emperò ja era tard. Per molt que s'esforçà no els

³⁸³² Un ducat castellà o valencià equivalia a 21 sous valencians. PELLICER I BRU, J., *Repertorio paramétrico metrológico medieval...*, op. cit., pp. 91-93.

³⁸³³ Joan Garrijo havia estat acusat per haver extret més de 1.000 lliures de seda de contraban, el 1551. Abans que s'introduïra el nou impòsit sobre la seda al regne de València. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2369 s. f.

³⁸³⁴ El padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, tocant al raval de la Verge Maria, conserva sols parcialment els béns de Joan Escrivà. Talment ha estat així, que únicament hem estat capaços de rescatar que tenia un tros de terra al camí del Toro (6 fanecades ¼), pel qual pagava 10 lliures. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 3, ff. 499r i ss. i 541r.

³⁸³⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 s. f.

pogué haver ni tampoc recuperà els diners. En l'entretant, mossén Francesc Valero havia restat al seu habitatge del carrer Major, cada jorn que passava més neguitós. Talment fou així, que feu ensellar un cavall i n'acudí al vilatge castellà. Allà trobà Escrivà tractant en la restitució en metàl·lic del preu dels cereals. Transcorregueren les jornades sense cap avanç, de mode que Valero determinà tornar-se'n. Conscient que allò era un impossible, deixà Escrivà al càrrec. Al remat, el bearnés es rendí i feu cap al país del Xúquer molts dies després, sense ninguna consecució. Sols un parell de centenars de reals castellans per una mercaderia que en passava sobradament el miler: 1.287, segons estimació del mercader alzireny.

La dissortada defunció de Garrijo havia llançat en orris un negoci que es presentava més que profitós, encara que fóra a les costelles de la resta d'alzirenys i alzirenyes que pagarien fins el més menut i al detall el gra que Joan Escrivà havia adquirit a Castella. Llavors, com que mossén Francesc Valero no podia pair la pèrdua, començà a maquinari l'estratagema per traure'n tallada inclús de l'infortuni: tractà Escrivà de negligent i el culpabilitzà del que hi havia ocorregut. Als protocols de Nicolau Costa hi havia un poder o acte de comanda de capital, en què resava que el bearnés havia d'esmerçar les 200 lliures en forment, el qual no dubtà a utilitzar per tal d'executar i encarcerar el qui havia estat el seu parçoner en aquell afer. En altres paraules, Valero es valgué de la seua posició sociopolítica a nivell municipal a l'hora d'engrillonar Escrivà.

A fi i efecte d'eixir de la presó, el comerciant s'hi hagué de comprometre al pagament de les 102 lliures i 18 sous de forment que presumptament havia negligit. A això calia afegir-ne l'interés per la demora, raó per la qual la cautela que li feu signar ascendí a 110 lliures. Així les coses, 21 de juny de 1566, Joan Escrivà i la seua muller Isabel Sanchis es veieren constrets a subscriure un carregament de censal per la susdita quantitat, el qual fou rebut, una vegada més, per Nicolau Costa, notari de confiança dels Valero. Aquesta vegada s'hi obligaren a abonar 165 sous anuals; ço és, un benefici del 7'5 %, aproximadament el mateix que havien satisfet les quatre anyades anteriors.³⁸³⁶

De tot açò plegat, s'hi desprenia que els dos deutes contrets per Escrivà i la seua esposa amb mossén Francesc Valero esdevenien en tot «il·lícits, depravats e usuraris». Per consegüent, la seua naturalesa els hi eximia del pagament a l'hereva, Agustina Valero. Contràriament a això, entenia el demandant que, havia d'estar la filla del finat la que tenia l'obligació de restituir-li les quanties del que havia retribuït indegudament, d'acord amb les

³⁸³⁶ Segons Joan Escrivà, entre 1562 i 1566, en què es formalitzà l'acte de carregament de censal havien satisfet mossén Francesc Valero en un interés de 18 diners per lliura, sobre la base de les 102 lliures i 18 sous. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 s. f.

disposicions forals valencianes. Majorment, ho havia de fer tenint en compte que el cavaller, «al temps de la seua mort», havia fet descàrrec de la seua consciència i encomanat a Gaspar Escuder, vicari de Santa Caterina, i al seu nebot i jurista, misser Miquel Jeroni Valero³⁸³⁷ que n'examinaren els comptes, determinaren si hi havia comés usura i retornaren el que estimaren oportú. Car, mossén Valero havia sigut en vida un reconegut prestador i hi havia realitzat altres contractes amb llogres.³⁸³⁸

En el costat oposat, el d'Agustina Valero, Melcior Centoll armà una defensa tan sòlida com pogué amb la finalitat de desmentir la versió d'Escrivà i salvaguardar l'honorabilitat del pare de la seua poderdant. En termes generals, val a dir que els seus arguments es fonamentaren en què tot havia estat una invenció del bearnés, mitjançant la qual pretenia rescindir i anul·lar dos actes públics de carregament de censal i violari per evitar satisfer una responsió d'interés. L'un era el rebut per Nicolau Costa, el 21 de juny de 1566, en què Joan Escrivà i Isabel Sanchis es van comprometre a abonar anualment 165 sous censals i rendals per 110 lliures que van percebre de mans de mossén Francesc Valero, tal com constava a l'època. L'altre, un violari que havia estat escrit pel mateix notari el 3 d'octubre de 1562 i tenia els mateixos actors i termes: 105 sous per 35 ducats. Llavors, l'un per l'altre, no es podia afirmar que Valero haguera pecat excessivament d'usurer, sinó que entrava dins dels límits permesos.

Així les coses, si alguna cosa havia caracteritzat el difunt sogre de mossén Agustí Sant Ramon havia estat la seua idiosincràsia inversora i prestadora. Unia la seua condició privilegiada i rendista a la seua visió empresarial, raó per la qual acostumava a esmerçar diners en transaccions comercials, en censals i en béns. Talment havia estat així que el seu capital actiu circulant solia ser major que no el patrimoni immoble, valorat en 4.000 lliures. Amb tot i això, Centoll negà que el progenitor de la seua representada s'haguera atrevit mai a fer un préstec de 100 lliures a Escrivà a canvi de 16 lliures, 13 sous i 4 diners semestrals, per diversos motius. D'entrada, perquè no es podia provar. Emperò, hi havia més. En aquest punt, el poderejant d'Agustina Valero retratà mossén Francesc Valero com un cristià recte i bondadós, planer en el tracte i la conversació i a l'hora de cloure negocis i prestar comptants,

³⁸³⁷ Miquel Jeroni Valero treballava com a jurista a la Reial Audiència i vivia a València. Com que la major part de l'any habitava al Cap i Casal, la seua presència a la capital de la Ribera era ocasional. Veg. al capítol que tracta sobre els bàndols de la vila i contribució d'Alzira, els apartats titulats: *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira* i *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

³⁸³⁸ Un d'ells havia estat clos amb Francesc Joan Pujalt, al qual li deixà 300 lliures. La pensió a satisfer ascendia 42 lliures quadrimestrals o el que és el mateix: 126 lliures anuals. Per tant, l'interés s'elevava en aquesta ocasió al 42%. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra F, 251 s. f.

incapaç de realitzar operacions il·lícites i reprovades per les lleis i la moral; les quals hagueren turmentat la seua consciència i hagueren posat en dubte allò que més s'estimava: la seua honra i la seua reputació.

Tot seguit, el procurador centrà els seus esforços a desmentir la suposada brama que corria per la vila d'Alzira, la qual donava a entendre que tot just abans de morir el cavaller n'havia fet descàrrec i manat a persones del seu estret cercle de confiança que revisaren si havia atorgat quantitats no conformes a les disposicions jurídiques valencianes i sancions canòniques emanades dels pontífexs romans. I era més. Negà que en cas que ho haguera realitzat, no haguera nomenat en cap moment Joan Escrivà; cosa que no haguera deixat de fer a fi i efecte de procurar-se benefici i salut de l'ànima.

De semblant manera, Melcior Centoll va rebatre que mossén Francesc Valero haguera concertat i format companyia amb Escrivà i Garrijo. Contràriament a això, explicà que havia estat el bearnés el qui li havia demanat a comanda 200 lliures, les quals tenia pensat esmerçar en forments. No hi havia hagut societat. A canvi, Escrivà s'hi havia compromés verbalment a restituir-li la quantia prestada quan li ho requerira i fer-lo partícip d'una part dels guanys. La resta queia pel seu pes. Si a Escrivà li havia eixit malament aquell negoci i havia perdut una part del gra, havia estat sota la seua responsabilitat. Per tant, havia de restituir els cabals que li havien estat concedits. Car, el prestador no havia culpa de les malastrugances del prestatari.³⁸³⁹

Enllestit el període d'argumentacions, s'obrí el termini per aportar testimonis, els quals, si més no, van oferir detalls substancials. El llencer Pere Batiste fou el primer a comparèixer. Juntament amb Bertomeu Fogundo, certificà la veracitat dels successos originats en el préstec suposadament graciós per part de mossén Valero de 116 lliures, 13 sous i 4 diners i resolts en les tres subscripcions de violaris la tardor de 1562; d'on es podia inferir la flagrant usura. Ho reforçà el testimoniatge dels alzirenys Francesc Joan Pujalt i Lluís Canyissares.³⁸⁴⁰ No debades, el mateix Pujalt, seguint les ordres de Valero, havia estat el qui havia entregat en aquella ocasió les 100 lliures a Batiste, Escrivà i Fogundo. Per consegüent, n'havia estat al corrent de tot. Hauria fet les paus amb Escrivà? Ho feu per deferència amb algun dels altres dos parçoners del bearnés? No ho sabem. Amb la documentació de què disposem, el que resta en clar és que Pujalt també n'havia estat una de les víctimes. Mossén

³⁸³⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 s. f.

³⁸⁴⁰ Lluís Canyissares, era el fill de Ferran Canyissares i Beatriu de Bovadilla. Pertanyia també al bàndol dels Valero i inclús els era parent. Veg. l'apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira. Veg. l'arbre genealògic dels Canyissares d'Alzira.

Francesc Valero li havia prestat 300 lliures a canvi d'una pensió de 42 lliures quadrimestrals. Un 42 % d'interés!

Els declarants es mostraren igualment pròdigs en el tocant a l'assumpte de la companyia i de l'extracció de forment d'amagat de Castella. De bell nou, el mateix Lluís de Canyissares ratificà la versió del bearnés. Relatà que havia sabut per boca del cavaller com havia fet societat amb Escrivà i Garrijo i que aquell creia que amb el gra que els hi durien d'Almansa «bé guanyaria tot lo forment que en sa casa menjaria». Pocs dies més tard, estant a Albacete, Canyissares trobà Escrivà, el qual li ensenyà el que havia adquirit: «Senyor compare, aquest és lo forment de la companyia de mossén Valero per a que Joan Garijo lo passe per lo port d'Almança hi·l porte a Alzira». En aquella ocasió l'havia vist carregar i, en acabant, portar al raval de Santa Maria; a la llar d'Escrivà.

Bertomeu Fogundo, per la seua banda, assegurà haver estat present en la concertació i constitució de la societat i inclús haver-los comprat mig cafís de blat. També havia vist regressar Escrivà d'Almansa, després de la defunció de Garrijo, que hi arribà «molt fatigat y destemplat del camí» i li contà les infructuoses diligències que havia realitzat al vilatge castellà. Per eixa raó, mossén Valero el manà empresonar, fins que Fogundo, Canyissares i altres se n'apiadaren i l'en capllevaren. Acte seguit, mossén Cristòfol de la Tonda³⁸⁴¹ elaborà un albarà xifrat en el que mancava de les 200 lliures i els el feren signar. Això mateix fou el que referí de la Tonda en el seu succint testimoniatge, en què deposà que anà, un jorn, al domicili d'Escrivà i encontrà Valero, qui estava traient comptes amb el bearnés sobre un deute o censal. Els feu de tercer i prengué nota de l'acord en un paper. Uns quants dies més tard, mentre passejava per la plaça de la Vila, li eixiren al pas mossén Valero i Escrivà i li digueren que el document no tenia validesa sense firmar. Així les coses, Canyissares i el testimoni el rubricaren.

El sastre Berlandí d'Arévalo, natural d'Almansa i resident a Alzira, narrà que, la tardor de 1562, Garrijo duia forment a l'Illa del Xúquer. Una de les vegades hi havia coincidit amb ell i li havia pregat que li buscara alguna sort de seda o matèria amb què guanyar alguns diners en el viatge de tornada. Arévalo hi rebutjà el prec i s'hi excusà. Al cap d'uns pocs dies, trobà novament Garrijo a la plaça de la Vila, el qual li recriminà que s'haguera negat a ajudar-lo: «No haveu volgut cercar y entendre en cercar y encaminar-me en què pogués guanyar

³⁸⁴¹ Cristòfol de la Tonda era un cavaller natural de Cocentaina que s'havia traslladat a viure a la vila d'Alzira. Pertanyia a la facció dels Valero. En aquesta ocasió, potser el que va decantar la balança fou els lligams dels Valero amb els Corella. Cristòfol de la Tonda fou un altre dels testimonis citats a declarar per Escrivà.

alguna cosa y yo ja he trobat qui me ha donat dos-centes lliures per a smerçar aquelles en mercaderies en Castella», referint-se a mossén Francesc Valero i a Joan Escrivà. Més tard sabé que havien constituït companyia i que Garrijo era el depositari del gra i l'enviava sotamà a la Ribera del Xúquer. Arévalo degué ser un dels primers a tindre notícia de la defunció del mercader almanseny perquè assegurà haver estat present quan es feren «les funeràries e honres del dit Joan Garijo». En acabant, el cavaller l'emplaçà perquè acompanyara Escrivà al vilatge castellà a negociar la devolució del preu del cereal. Al seu parer, Escrivà no havia de pagar el dany per no haver pogut recobrar la mercaderia ni els comptants, ni menys havia hagut motius perquè mossén Valero l'empresonara.³⁸⁴²

El també almanseny Francesc Gil³⁸⁴³ deposà el mateix. Ho ratificà tot. N'aportà també detalls. A tall d'exemple, relatà que el seu germà, Joan Gil, havia acollit mossén Valero i Escrivà a Almansa i els hi havia donat de menjar i de beure. També contà que quant el bearnés regressà a Alzira li sol·licità que parlara amb el curador dels fills de Garrijo perquè els restituïra el forment o els diners. El testimoni s'hi comprometé i ho feu tan prompte com abastà la vila Almansa. A tal efecte, parlà amb el tal Francesc de Chova i amb un dels seus germans i amb el sogre d'aquell, perquè el feren recapacitar. L'única cosa que en pogué traure en clar fou una promesa verbal. Per acabar, el ciutadà exposà que tenia per cert que Escrivà havia fet totes les diligències que hi havia estat capaç i que no n'era culpable. Reportà que, en una ocasió, Escrivà va estar a Moixent i havia tractat d'executar Chova, el qual havia entrat en el Regne amb dues mules i un carro.

El ciutadà Pere Tamarit narrà que mossén Francesc Valero estava molt queixós i malhumorat amb l'assumpte de la companyia i que s'hi va encaminar a terres castellanés per parlar personalment amb el curador, el qual li respongué que «no y sabia res, que com a béns del dit Garrijo havia venut el forment y que no tenia que pagar cosa alguna». Recordava que a la fi de l'any 1564, havent d'abonar a Escrivà les 8 lliures que li restaven d'un morerer, Valero li interposà empara i no hagué altre remei sinó donar-li'n cinc i altres tres a Canyissares, per un censal que Escrivà li devia. Per últim, hi acudí a declarar el notari Josep de Luca,³⁸⁴⁴ altre dels qui havia estat present en el moment de la constitució de la companyia. Testificà, entre altres coses, que havia estat la persona encarregada de posar en números el

³⁸⁴² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 s. f.

³⁸⁴³ El ciutadà Francesc Gil havia estat encausat per contraban de seda. Veg. l'apartat anterior, titulat: *1563: Mercadejant amb membres del bàndol oposat: Francesc Gil i Pere Fortuny*.

³⁸⁴⁴ Josep de Luca era el fill de Joan de Luca, el criat que fóra de mossén Onofre Vendrell. Es tractava d'un altre dels notaris de confiança del bàndol dels Valero. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 193-211.

muntant del menyscapte produït arran de la pèrdua del forment. Hi havia ascendit a més de cent lliures; raó per la qual el bearnés havia estat encarcerat. En ser capllevat, Escrivà es veié constret a vendre a Tamarit un dels seus morerars per tal de satisfer la pensió de censal que li demanava el cavaller. Precisament, el testimoni havia estat el receptor del document el 29 d'agost de 1566, tot just uns pocs mesos després que Nicolau Costa n'oficialitzara la responsió de censal.

Finalment, sobre l'acte de descàrrec de consciència realitzat per mossén Francesc Valero poc abans de morir, Pere Batiste, Bertomeu Fogundo i Francesc Joan Pujalt manifestaren que en tenien notícia. El llencer ho havia escoltat de la boca de mossén Miquel Pelegrí, qui havia sigut el confessor de Valero en els darrers anys de la seua vida. Havia encomanat la tasca de revisió dels seus comptes al vicari de Santa Caterina, mossén Gaspar Escuder, i al seu nebot misser Miquel Jeroni Valero. També els hi havia conferit poders de restitució en cas de necessitat. Pujalt, una altre principal interessat en l'assumpte, ho havia parlat fins i tot amb el rector de la parròquia, el qual li havia confessat que era veritat i que el seu carregament i el d'Escrivà esdevenien il·lícits i usuraris «y que de bona consciència no's podia pendre tan gros interés y que ja havien desenganat a la magnífica Agostina Valero».³⁸⁴⁵

En la part contrària, el nombre de declarants fou molt menor. Sols tres: mossén Miquel Pelegrí, beneficiat de Santa Caterina i confessor de mossén Valero i els carcaixentins Antoni Avellà³⁸⁴⁶ i Bernat Garrigues.³⁸⁴⁷ En termes generals, no feren sinó ratificar la riquesa, honorabilitat i bona reputació del finat. Ara bé, cap dels tres no va poder negar que el cavaller abans de faltar feu descàrrec de consciència. Contràriament a això, ben particularment Pelegrí confessà que hi havia estat present i que sols havia nomenat Francesc Joan Pujalt. Heus ací l'evidència. El 1566, estant mossén Francesc Valero proper a la mort solament es mostrà penedit del seu procedir amb Pujalt i va obviar i relegar allò tocant a Escrivà.³⁸⁴⁸

El procediment judicial es perllongà durant els següents anys, atés que no es va resoldre fins a finals de l'estiu de 1572. En tot eixe temps els posicionaments d'un costat i altre no degueren variar en excés. No obstant això, el veredict pronunciat el 13 de setembre d'aquell any fou desfavorable per al bearnés, sembla que per un defecte de forma.³⁸⁴⁹ En l'endemig, el 19 de setembre de 1570, Francesc Joan Pujalt instà una demanda contra

³⁸⁴⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 s. f.

³⁸⁴⁶ El presumpte historial delictiu d'Antoni Avellà era ampli. Veg. l'apartat que porta per títol: *Corol·laris de camí a la segregació: les fetes i amenaces de Miquel Talens a Carcaixent*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

³⁸⁴⁷ Es tracta de Bernat Garrigues «el príncep». Veg. l'arbre genealògic dels Garrigues de Carcaixent.

³⁸⁴⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 724 s. f.

³⁸⁴⁹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra J, 731 s. f.

Agustina Valero. No debades, Escrivà li havia adobat el terreny i hi havia evidenciat la via a seguir. A això calia afegir que a diferència del que li havia ocorregut al que fora el seu amic i home de confiança, mossén Francesc Valero havia pronunciat el seu nom en la seua darrera confessió i havia ordenat a mossén Cosme Escuder, vicari de la parròquia de Santa Caterina Màrtir d'Alzira i al seu nebot i jurista, misser Miquel Jeroni Valero, que retornaren al ciutadà el que fora menester.

En l'exposició de motius, Pujalt manifestà que feia cosa d'una dotzena d'anys havia demanat prestades a Valero 300 lliures, perquè «era persona que tenia diners comptants», ço és, un reconegut prestador. El cavaller accedí a deixar-li-les a condició que mentre no li les tornara hauria de donar-li 42 lliures quadrimestrals. Malgrat l'elevat interès, el fill de Jaume Pujalt l'acceptà. El seu oncle, Cosme Pujalt, en rebé l'acte, tot silenciament l'excessiva usura. Després d'allò va tindre en el seu poder la susdita quantitat durant un parell d'anys, temps en què va satisfer puntualment la pensió requerida. Reemborsades les 300 lliures finí el deute. Tanmateix, el 1566, estant mossén Francesc Valero prop de la mort, dubtà si havia de restituir a Pujalt el que havia cobrat: 252 lliures. A tal efecte, convocà mossén Cosme Escuder i mossén Miquel Pelegrí, rector i vicari de Santa Caterina i al seu nebot i jurista misser Miquel Jeroni Valero, perquè ho revisaren i determinaren el mode en què s'havia de procedir. Tots tres determinaren que es tractava d'un cas «de usura molt manifesta» que «naixia de hun préstech de pecúnia». La resolució fou escrita de mà de mossén Escuder, qui la subscrigué i rubricà juntament amb misser Valero. Concloué sol·licitant la restitució de les dites 252 lliures.

Malauradament, no posseïm la resolució o sentència de la causa, encara que tot apunta que Francesc Joan Pujalt, degué veure satisfeta la seua pretensió. No per casualitat, després d'alguns estira-i-arronsa, en què Agustina Valero i el seu marit Agustí Sant Ramon intentaren que el plet es dirimira a la jurisdicció i tribunals de la ciutat de Xàtiva, en tant bon punt s'instruí a la Reial Audiència, se'n perd tot el registre documental. En efecte, tot fa pensar que abans que la cosa no prenguera cos i tirara endavant, s'hi arribà a un acord. De qualsevol de les maneres, potser futures investigacions ho acabaran de posar tot en clar.³⁸⁵⁰

³⁸⁵⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2 part, lletra F, 251 s. f.

1568: AGUSTÍ PUJALT I EL LLOC DE CABANYES: LA PRIMERA PEDRA D'UN EIX D'INFLUÈNCIA³⁸⁵¹

Durant la segona meitat del segle XVI, Francesc Joan Pujalt projectà el que esdevindria el principal i més sòlid eix d'influència de la nissaga en les següents dècades. En eixe ordre de coses, escollí posar la primera pedra al llogaret de Cabanyes. En efecte, el 16 de setembre de 1561, el ciutadà adquirí, del seu cunyat Miquel Fluvià, una heretat que tenia 66 fanecades i mitja, la qual li transferí, el 13 d'agost de 1566, al seu fill Agustí Pujalt, juntament amb unes cases, un hort, un pati i una almàssera, tots contigus, juntament amb altres 49 fanecades també agrupades al voltant de l'immoble original; de mode que constituïen gairebé una explotació agrícola compacta.³⁸⁵²

La palesa insignificança demogràfica de l'enclavament, però, tampoc no hi facilità el reeiximent dels Pujalt. De fet, val a dir que Francesc Joan Pujalt no ho degué de planejar exactament amb eixa intenció; per bé que aconseguí que Agustí en fóra nomenat familiar del Sant Ofici.³⁸⁵³ No debades, abans que els Pujalt, els germans Miquel i Francesc Valero havien fet de Cabanyes un dels seus baluards, a tocar de l'Alcúdia i el Ressalany; dominis dels seus parents, els Montagut. Hi posseïen passava de quatre-centes fanecades de terra, a més de diversos immobles.³⁸⁵⁴ Les intencions de Pujalt definitivament devien ser unes altres. D'entrada, convé assenyalar que el fill de Jaume Pujalt degué veure en Cabanyes un entorn segur: un indret des del qual projectar-se a l'ombra i sota la protecció dels Valero i dels Montagut. En segon lloc, hi estava el valor geoestratègic d'aquest lloc de la contribució

³⁸⁵¹ Aquest procés judicial per contraban de seda ha estat esgrimit a la publicació que versa sobre l'ascens d'aquesta nissaga alzirenya. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 131-158; —, "Antella, Tous y Sumacàrcer...", *op. cit.*, pp. 759-772. Veg. també el tractament que ha rebut a l'epígraf que versa sobre la vall Farta.

³⁸⁵² AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, ff. 542r i 608r. Veg. els arbres genealògics dels Pujalt d'Alzira i dels Fluvià de Carcaixent. Amb una vintena llarga o prop de la trentena d'anys, Agustí Pujalt pagava, el 1568, per raó de 193 lliures i un quart de peita, raó per la qual es perfilava clarament, com son pare, entre l'elit econòmica local. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Certament Agustí Pujalt no les superava, però li mancava ben poc. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133. Agustí Pujalt va estar insaculat a partir de 1555 a la caixa del jurat en cap i altres. A partir d'eixe moment va exercir diversos càrrecs al Consell, com ara el de justícia (1572 i 1576), jurat (1569 i 1583) o racional (1584). AMA. *Insaculacions.*, 070/1, s. f. Veg. també els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

³⁸⁵³ Agustí Pujalt era familiar del Sant Ofici al llogaret de Cabanyes. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar informació para...", *op. cit.*, [en premsa].

³⁸⁵⁴ Mossén Francesc Valero hi posseïa a començaments de la segona meitat del segle XVI, 174 fanecades i mitja i mitja casa. El seu germà mossén Miquel Valero tenia a Cabanyes per les mateixes dates, 6 jovades i 14 fanecades (230 fanecades) i tres cases. El 1562 li ho va transmetre tot al seu fill Francesc Joan Valero. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 19, ff. 258r-259r i 624r-625r.

alzirenya. No per casualitat, prop de Cabanyes transcorria un ramal del camí Reial, una artèria de comunicació gens menyspreable tenint en compte la dedicació obertament sericícola i mercantil de la nissaga. Des d'allí, la ciutat de Xàtiva o la vall Farta o vall de Càrcer, potser el principal itinerari del contraban de seda, quedaven pràcticament a un tir de pedra.³⁸⁵⁵ També tenia prop els torns de l'Alcúdia i l'experiència manufacturera dels alcudians. Per consegüent, Cabanyes reunia tot o gairebé tot el necessari.

Vist amb perspectiva, el llogaret esdevingué per als Pujalt l'indret que els permeté enfilar l'agulla i escometre la següent puntada: Montortal, on ningú no estaria capaç de fer-los ombra. El 1583, Pere Pujalt, el fill de Francesc Joan i germà d'Agustí, es convertí en senyor de Montortal i familiar del Sant Ofici.³⁸⁵⁶ Poc de temps abans havia casat amb Isabel Joana, l'única filla de Melcior Esparsa. El mateix Gaspar Escolano, en referir-se a Montortal, se'n feu ressò d'aquesta nova realitat: «*Más adelante del lugar de Cabanes, un poco desviados del río y recostados azia La Alcudia, vienen Guadaçuar y Montartal, pueblos de christianos viejos. Montartal terná veynte casas y le poseen los Esparsas y Pujaltes de Alzira*».³⁸⁵⁷ Ben mirat, doncs, no sembla que l'aposta dels Pujalt per acumular propietats o importants lots patrimonials en els llinars occidentals o nord-occidentals del terme particular de la vila d'Alzira fóra casual, sinó que obeïa a una estratègia perfilada i mil·limètricament calculada del seu *pater familias*: Francesc Joan Pujalt.

Ara bé, el fulgurant ascens social i projecció de la branca riberenca del llinatge no hauria d'ocultar la brillant trajectòria dels altres nets de Jaume Pujalt: els fills de Lluís Joan, un dels quals residia lladoncs al nord d'Itàlia, on hi exercia de comerciant; potser de llavor de cuc.³⁸⁵⁸ No debades, aquesta mercaderia, almenys a l'inici, no pagava impostos i sembla que era exportada, entre d'altres llocs, des del port d'Alacant envers terres itàliques.³⁸⁵⁹ Ho portem a col·lació, per tal d'eixamplar les mires i palesar el caràcter bicèfal i l'abast transnacional dels tractes de caire mercantívol de la bressola, tot i que en aquest estudi ens centrem en els qui van romandre a la Ribera del Xúquer.

³⁸⁵⁵ Veg. l'epígraf titulat: *La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban?*

³⁸⁵⁶ El 1583, en convertir-se en senyor titular de Montortal, Pere Pujalt volgué capbrevar les terres i Joan Baptista Esparsa, Violant Esparsa i el seu marit Vicent Company, parents directes de l'esposa de Pujalt, es negaren. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra P, 544, s. f. El 1607, però, Pere Pujalt ja havia mort. La seua filla Jerònima també s'havia quedat vídua de Jaume Climent. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, lletra G, 1028, s. f.

³⁸⁵⁷ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXX, col. 971.

³⁸⁵⁸ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 2a part, lletra L, 414, s. f. Veg. l'arbre genealògic dels Pujalt d'Alzira

³⁸⁵⁹ MUÑOZ NAVARRO, D., "Las dinámicas de cooperación ...", op. cit., pp. 113-132.

Ubicació de Cabanyes (despoblat), Montortal i l'Alcúdia

En eixe sentit, convé assenyalar que la proximitat i les bones relacions dels Pujalt amb els parents dels Valero—els Montagut—i amb els seus vassalls, alguns d'ells experimentats «sacadors públichs» de seda,³⁸⁶⁰ acabà per propiciar sinèrgies que cristal·litzaren prompte o d'hora en expedicions conjuntes. No d'altra manera s'entén el procediment instat per la Batllia General contra el fill de Francesc Joan Pujalt. Car, paral·lelament a la causa principal contra Bernat Cardona, Joan Marco i Joan Gomes,³⁸⁶¹ el tribunal n'instà una altra contra Agustí Pujalt. Mal que a l'inici, les autoritats el consideraren com un cas escindit, no trigaren a afigurar-se que entre les madeixes dels alcudians que feren cap a la ciutat de Toledo, el juliol de 1568, hi havia també les de Pujalt. Així les coses, el que començà sent una peça deslligada i separada esdevingué, amb els transcurs de les jornades, una d'accessòria que ajudà a comprendre i esclarir *el modus operandi* de Cardona i Marco; alhora que evidencià una vegada més les connexions entre una part de les oligarquies alzirenyes que feien part del bàndol dels Valero i els vassalls dels Montagut.

³⁸⁶⁰ Veg. totes les causes instades contra alcudians contingudes en l'epígraf titulat: *La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban?*

³⁸⁶¹ Veg. l'apartat titulat: *1568: Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*, comprés a l'epígraf que versa sobre la vall Farta.

En efecte, el 26 de juliol de 1568, Damià Negrell i Jaume Alazarac «lo músich», moriscos de Tous, i Pere Espinosa, guarda de l'horta de Terrabona, van alertar els oficials de la Batllia General sobre uns esdeveniments ocorreguts als dominis dels Joan. D'acord amb llur versió dels fets, feia cosa de dues setmanes, un matí—mitja hora després que eixira el sol—Alazarac, havia relatat a Espinosa que a l'horta d'Escalona, prop de les seues terres, hi havia divisiat uns hòmens que reposaven junt a uns arbres, prop del flum, i duien escopetes i pedrenyals. Duien quatre saques de tela plenes i unes quantes cavalcadures, algunes de les quals havien entrat en els sembrats i hi estaven causant danys. Negrell explicà el mateix. D'entrada, el nou convertit havia confós els desconeguts amb pescadors de canya, però no tardà a imaginar que es tractava de contrabandistes procedents de la plana al·luvial. Hi observà que anaven armats.

Espinosa acudí a l'indret que Alazarac i Negrell li havien referit, on hi trobà quatre o cinc individus que dormien a l'ombra d'una garrofera. Al seu costat tenien un parell de matxos desalbardats i sense seies, les quals reposaven a terra. Un poc més enllà, a l'altre costat de l'Escalona, en veié dos que estaven desperts. Els donà les noves i aquells li les tornaren. Els feu notar que dos dels seus rossins dins d'un bancal plantat de panís. Un d'ells s'hi reboicava pel sol de la parcel·la. Els dos hòmens es comprometeren a compensar les destrosses i li contaren que hi romanien en aquell paratge perquè esperaven uns cavalls que els hi havien de menar de terres castellanes.

L'experimentat guardatèrmens, però, no s'ho empassà i els avisà: «Senyors, dexau-vos de axò. Si portau seda, en mala part vos haveu posat; perquè stant ací stau a vista de tots los que fan fahena per estes heretats d'entorn». Els desconeguts li negaren que volgueren dur fibra sèrica a Castella. Això no obstant, hi insistí: «Per cert senyors. Si vosaltres portau seda, vosaltres ho haveu errat de posar-vos ací. Y si portau seda, millor camí és anar per Bicorn que no per Navarrés». Aleshores un d'aquells s'acostà a la garrofera on descansaven els altres i els despertà. «Senyors, si portau seda, més vos valia anar per Bicorn que no per Navarrés». Un dels qui s'havia acostat li respongué que els havien de fer aplegar per la Serra d'Énguera un escamot de bèsties tragi.

Un dels hòmens sol·licità que li indicara una font per a beure. Espinosa l'acompanyà fins a un deu proper. En acabar, el foraster li ho va agrair i li donà dos reals castellans. Immediatament, l'oficial demanà la raó: «Germà, no us ho done per dany ni per penes, sinó per a vós, per lo treball de amostrar-nos la font». En total, el guarda declarà que havia parlat amb quatre persones distintes: els dos que havien creuat el riu Escalona

i altres dos dels qui havia trobat descansant sota l'arbre, els quals s'expressaven «en llengua llimada valenciana».

Tot i que el guarda assegurà no tindre tracte habitual amb cap dels membres de la colla, manifestà tindre referències i saber d'oïdes de la identitat dels qui havien travessat el riu: Marco de l'Alcúdia i Pujalt del lloc de Cabanyes. Casualment, el testimoni i uns amics seus hi havien coincidit amb el fill de Francesc Joan Pujalt feia temps a un camí. En aquella ocasió, Pujalt els hi havia contat «com se era casat y que tenia sa casa en dit lloch de Cabanyes. Y que son pare li havia comprat la heretat que era de [Miquel] Fluvià, en lo terme de Cabanyes. Y que era molt bona heretat».³⁸⁶² A fi i efecte de cerciorar-se'n, mentre estaven junt al riu Escalona, Espinosa li havia preguntat a Marco si el seu company vivia a Cabanyes i l'alcudià hi havia assentit. Finalment, el guàrdia addicionà que tant l'un com l'altre duïen amb si dos o tres armes fogueres o pedrenyals.³⁸⁶³

Les confessions d'Alazarac, Espinosa i Negrell bastaren perquè les autoritats s'abalançaren sobre el fill de Francesc Joan Pujalt. Bona prova d'açò, fou que el 28 de juliol, un parell de jornades més tard, Joan Espinosa s'hi hagué de presentar a la vila d'Alzira per identificar visualment al jovenet. La roda de reconeixement tingué lloc a les tres de la vesprada en l'interior de l'hostal de la Plaça de la Vila. El guarda no hagué més que certificar que l'individu que hi havien detingut responia al nom d'Agustí Pujalt i era el mateix amb qui havia parlat feia cosa de dues setmanes a l'horta de Terrabona. Seguidament, Pujalt va estar conduït a la presó comuna de la ciutat de València. El 3 d'agost, canvià la càrrec per l'arrest domiciliari, sots pena de 1.000 ducats. Els mercaders Diego Torrejón i Mateu Guitart van estar les seues fiances.³⁸⁶⁴

El 5 d'agost, l'agent perquisidor interrogà Agustí Pujalt. El jovençà manifestà que era natural de l'Illa del Xúquer, on hi tenia propietats,³⁸⁶⁵ però que habitava des de feia

³⁸⁶² En efecte, Francesc Joan Pujalt comprà al seu cunyat Miquel Fluvià, el 16 de setembre de 1561, una heretat que tenia 66 fanecades i mitja. El 13 d'agost de 1566 li la transferí al seu fill Agustí Pujalt. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, ff. 542r i 608r. Veg els arbres genealògics dels Pujalt d'Alzira i dels Fluvià de Carcaixent.

³⁸⁶³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

³⁸⁶⁴ Diego Torrejón era un mercader d'origen castellà que s'hi havia assentat a la vila d'Alzira. Diego i Pere Torrejón, familiar del Sant Ofici, eren amics del pare d'Agustí Pujalt. El 8 de juliol de 1566, Francesc Joan Pujalt va vendre a Diego Torrejón la casa on aquest habitava dins del Clos de la vila d'Alzira. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, f. 518r. Sobre Mateu Guitart, en canvi, sols sabem que era mercader flassader. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

³⁸⁶⁵ Al Clos de la vila d'Alzira, Agustí Pujalt tenia unes cases i un hort situades en «lo Real» que afrontaven amb les escoles de gramàtica, amb la placeta del Real i amb la muralla. Únicament aquests dos immobles ja estaven valorats en 96 lliures i mitja de peita. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, f. 608r. D'acord amb les dades que ofereix l'entrada del citat padró, els precitats immobles es trobaven ubicats en la confluència dels actuals carrers Santos i Costa, esquenes al carrer de l'Empar. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, op. cit., p. 161; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., «Topografia de Alzira en...», op. cit., pp. 90, 95, 100.

uns quants anys a Cabanyes. A continuació, Pujalt mirà de convèncer infructuosament els oficials de la Batllia que no es dedicava comerciar amb fibra sèrica, sinó a llaurar i treballar les seues terres; motiu pel qual negà haver estat recentment ni mai a la baronia de Tous, ni haver acompanyat ni encara haver extret matèria primera del Regne d'amagat. Per acabar, declarà que a la seua llar tenia un parell de matxos i un quartau: l'un castany obscur, l'altre «*mohíno*»,³⁸⁶⁶ és a dir, molt negre i el darrer vermellenc, que l'havia comprat feia quinze dies. En cap moment apel·là a la seua condició de ciutadà i familiar del Sant Ofici.

En finalitzar les preguntes, Agustí Pujalt regressà a l'habitatge on havia estat arrestat. No obstant això, l'arribada de la notícia al Cap i Casal de la defunció del príncep Carles d'Habsburg facilità que l'allargament de les presons fins a la vila d'Alzira. En l'entretant, l'alzireny nomenà procurador el notari Pere Vilacampa. El 12 d'agost, el procurador patrimonial, Andreu Honorat Pineda, acusà formalment Pujalt per haver conduït dos càrregues de seda il·lícitament fins a Castella, ço és, sense pagar els drets.³⁸⁶⁷

A mitjan agost, la causa instada contra Marco, Cardona i Gomes havia esdevingut també la de Pujalt, malgrat que no fou nomenat a la sentència del 29 de març de 1570. Bona prova d'açò que diem fou que el 3 de setembre, quan hi comparegueren el major i el menor dels Pere Cardona, Antoni i Onofre Cardona, i l'hostaler Jaume Cardona se'ls va preguntar per Agustí Pujalt i Joan i Miquel Marco. Val a dir que tots o quasi tots manifestaren conèixer molt bé Pujalt i també els germans Marco. Com sabem, Antoni Cardona en referí, fins i tot, les dedicacions, tot eludint les referències al contraban. De fet, en termes generals, cap dels Cardona s'hi atreví a delatar-los; bé per sincer desconeixement o bé per por que arribara el dia en què es canviaren les tornes. No d'altra manera s'entén que els testimonis no hi estigueren al corrent del viatge de Joan Marco i Bernat Cardona a la ciutat del Tajo, ni de l'extraordinària adquisició de matèria primera. Fins i tot, l'hostaler Jaume Cardona s'hi desentengué.³⁸⁶⁸ Únicament Onofre afirmà saber que Marco havia trepitjat aquell estiu el solar castellà. En aquest punt, es perd qualsevol rastre del procés judicial contra Agustí Pujalt.

³⁸⁶⁶ Es tracta d'un castellanisme. El DCVB recull «moí» i «moïna» amb dues accepcions: 1. Mul o mula fill de cavall i de somera i 2. Bèstia que té el morro negre o de color fosc de per tot.

³⁸⁶⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621 (bis), s. f.

³⁸⁶⁸ Jaume Cardona digué que la major part de l'any vivia a València, més que no a l'Alcúdia, pels molts plets que portava davant els tribunals valencians. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 621, s. f.

Durant la segona meitat del Cinc-cents, tot just després de la introducció del nou impòsit, les autoritats valencianes van publicar nombroses crides i pragmàtiques a fi i efecte d'aturar el contraban de seda, fiscalitzar-ne la producció i la comercialització i dimensionar el volum real del negoci sericícola. No obstant això, les disposicions emanades durant els anys centrals de la centúria van ser un fracàs estrepitos, especialment els manaments que van veure la llum entre 1558 i 1560. L'incompliment es feu palés arreu i també hi augmentà l'evasió fiscal i el contraban. A més, en no poques ocasions, les poblacions de la Ribera del Xúquer hi van acudir als tribunals per tal d'impugnar el control institucional i se'n van reeixir; cosa que convertí els susdits edictes en paper mullat. Bona prova d'això, hi fou la reiterada promulgació o la insistència en allò tocant a la manifestació de compres i vendes.

L'assumpte seguí les mateixes senderes durant els anys 60 i 70.³⁸⁷⁰ De vegades, la Reial Audiència va optar per no resoldre les demandes, de mode que actuà com a pedra de xoc, entre els governants i els governats.³⁸⁷¹ A efectes pràctics, tant se valia. Car, tot allò que no fóra una rotunda sentència desfavorable convertia les «crides de la seda» en lletra morta. No debades, el fet que els recursos i les reclamacions de cassació quedaren en els eters llimbs judicials deixava obertes les portes perquè ningú les acatara. Això és el que havia ocorregut, si més no, entre el 1558 i el 1560 o també el 1576, en què els síndics d'Alzira, de l'Alcúdia, de Xàtiva o de Gandia hi van demanar l'anul·lació.³⁸⁷²

La cosa passà a més grosses el 1581. A mitjan de maig, el comte—després marquès—d'Aitona decidí publicar una nova disposició mitjançant la qual volia compel·lir a «tots los habitants en lo present Regne [que] tinguessen obligació de manifestar la seda que collirien o comprarien».³⁸⁷³ De bell nou, els alcudians, alzirenys i no pocs riberencs es van sentir perjudicats, de mode que elevaren clams i protestes a l'Audiència, els quals van estar desestimats pel tribunal valencià. Així les coses, el síndic de l'Alcúdia n'instà

³⁸⁶⁹ Aquest procés judicial per contraban de seda ha estat esgrimit a la publicació que versa sobre l'ascens d'aquesta nissaga alzirenya. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Els Pujalt d'Alzira...", *op. cit.*, pp. 131-158.

³⁸⁷⁰ Veg., a tall d'exemple, l'apartat titulat: 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemés, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*, contingut a l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta o vall de Càrcer.

³⁸⁷¹ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, *op. cit.*, pp. 221-222.

³⁸⁷² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302 i 316, s. f.

³⁸⁷³ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, S, 1266; ARV. *Reial Cancelleria*, 1339, f. 131r-131v.

procediment al Consell d'Aragó, que hi resolgué favorablement als vilatans alcudians el desembre de 1582.³⁸⁷⁴

La inactivació i l'incompliment de l'anterior edicte³⁸⁷⁵ propicià que, quatre anys més tard, n'eixira a la llum un altre: el 7 maig de 1585. En termes generals, val a dir que hi va contindre algunes novacions, malgrat que no força destacables. D'entrada, s'hi exigí a tots els regnícoles que en acabar de filar els capells de la seua collita o els que hagueren adquirit, en declararen les quantitats hagudes; mitjançant jurament. La data límit s'establí en la festivitat de Sant Joan Baptista, sots penes que podien implicar la pèrdua de la mercaderia no revelada. A continuació, a fi i efecte de registrar-ho tot adequadament, es va decretar que el taulatger o el col·lector dels drets reials de cada municipi hi emprara un quadern en blanc. Per acabar, la crida reconegué els casos en què, d'acord amb la sentència de 1582, hom en podia excusar el manifest.³⁸⁷⁶

Les Corts de Montsó de 1585, en canvi, van practicar una mena de *tabula rasa*. Van ordenar categòricament la relació forçosa d'esplets i compravendes. No debades, els arrendataris dels drets reials veien en les excepcions l'ardit en què no pocs riberencs s'hi empararien a l'hora d'eludir retre comptes:

«Tots los qui colliran seda en lo dit Regne hajen de donar lo manifest en la forma y en lo temps desús dits, axí de la seda que hauran filat en ses cases com de la que hauran venut en capell o donat a filar a terceres persones per son compte propi o de altri. E per lo semblant, los qui faran filar lo capell que hauran comprat, hajen de donar manifest de la seda que de aquell se haurà filat; sots les mateixes penes apposades als qui faran fals manifest».³⁸⁷⁷

Això obrí les portes a noves interpretacions i a accions legals. El síndic de l'Alcúdia estigué entre els qui tornaren a acudir a la Reial Audiència per tal de defendre els interessos dels seus conveïns. Entre els arguments que hi esgrimí els hi havia de naturalesa ben diversa, però tots orientats a eludir el manifest. A tall d'exemple, argüí que la fiscalització no evitaria l'evasió i el contraban; que ningú no els podia compel·lir a declarar els muntants de la seda de les seues collites, la qual servia per al sosteniment de de les seues famílies o que, en eixe sentit, la legislació foral concedia certes llibertats que

³⁸⁷⁴ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 224-225; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 172-175; —, *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 42-44. Sobre Alzira hi havia un procés judicial hui desaparegut. ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 137.

³⁸⁷⁵ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 6746 ap.

³⁸⁷⁶ ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, ff. 155v-158r.

³⁸⁷⁷ SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado...*, op. cit., p. 134.

no podien ser vulnerades, les quals impedièn que hom haguera de donar compte dels seus negocis i del seu patrimoni. Per tot això plegat, considerava que, a pesar del que s'havia legislat darrerament a Montsó, la major part dels alcudians n'havien de quedar exempts. En el costat oposat, les autoritats no estaven disposades a acceptar cap subterfugi que poguera donar peu a l'encobriment de pràctiques fraudulentas.³⁸⁷⁸

No contents amb aquesta presumpta consecució, el marquès d'Aitona es decidí a realitzar un passet més endavant. L'edicta publicat el 12 de setembre de 1587 no sols insistí en l'imperatiu legal de manifestació del gènere, sinó que hi introduí els fonaments bàsics per tal de redreçar el destí de la matèria primera i afavorir els teixidors o velluters i disminuir la llibertat de mercadeig i l'autonomia dels productors. D'eixa manera, tal com apunta Vicent J. Vallés Borràs, s'inicià la prolongada controvèrsia entre fabricants i proveïdors de fibra sèrica. A grans trets, la disposició es resumia en dos postulats. En primer lloc, amb la finalitat de disminuir l'especulació i facilitar l'abastiment de la ciutat de València, tota aquella persona que adquirira madeixes de seda havia de retindre-les unes quantes jornades abans de revendre-les, perquè els artesans pogueren comprar-la a preu de cost. En segon lloc, a fi i efecte de neutralitzar les extraccions d'amagat, es prohibiren els torns arreu del territori valencià; llevat, és clar, de les ciutats de València, Oriola, Alacant i Sogorb.³⁸⁷⁹

La crida va encendre totes les alarmes a la Ribera del Xúquer. No es podia consentir que el virrei i el batlle general atemptaren d'eixe mode contra les llibertats i privilegis que els permetien vendre a voluntat les seues mercaderies, al preu i al lloc del Regne que estimaren oportú; ni que destruïren les economies locals per afavorir els artesans de la ciutat de València. No hi estaven disposats a transigir. Així les coses, de bell nou, l'Alcúdia, Alzira, Guadassuar, Carcaixent i convé pensar que també Algemesí protestaren davant el màxim tribunal valencià, el qual va desestimar les pretensions dels susdits municipis. Per tant, no hagueren més remei que acudir al Consell d'Aragó. Sembla que van haver èxit en el tocant a les prohibicions d'extraure seda del Regne.³⁸⁸⁰ La batalla judicial continuà, emperò, l'any següent, en què la universitat de Guadassuar elevà una causa davant la Batllia General en allò tocant al manifest de la seda.³⁸⁸¹

³⁸⁷⁸ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 225-226; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 175-176; —, *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 44-45.

³⁸⁷⁹ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 45-46. Veg. també, MARTÍNEZ SANTOS ISERN, V., *Cara y cruz de...*, op. cit., pp. 48-62.

³⁸⁸⁰ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 171; ARV. *Processos de Madrid*, lletra S, 162, 458 i 461. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 46-49.

³⁸⁸¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 947.

Aitona i les institucions tampoc tenien pensat cedir en el pols, de mode que l'assumpte continuà sent un estira i arronsa; inclús després del seu mandat.³⁸⁸² El 26 d'abril de 1589, veié la llum la «Crida sobre la manifestació de la seda del regne de València», la qual reposà la vigència de disposicions anteriors.³⁸⁸³ D'eixa manera és que arribem al 1592 i 1593, en què els riberencs i particularment els alcludians—considerats els majors «sacadors públichs» del Regne—es veieren constrets a declarar les quantitats de fibra hagudes de les seues respectives collites i de les compravendes. Talment fou així, que disposem d'un registre de les quantitats que van obtindre i van mercadejar presumptament els vassalls dels Montagut el 1592. Ara bé, es tracta d'una font enganyosa, perquè ofereix números, cosa que fa pensar en el definitiu sotmetiment dels productors a la fiscalització de les institucions. Res més lluny de la realitat.

En efecte, malgrat que no s'hi pot negar l'augment del control de les autoritats, també hi resulta ben palesa arreu de la Ribera del Xúquer la resistència de pobletans, mercaders i sericultors, els quals hi van respondre amb una ocultació del vertader muntant de les seues collites; de mode que encorrien en frau de manifestació. A això caldria afegir el contraban i també la reorientació de la producció. En eixe sentit, convé recordar que per eixes alçades a no pocs riberencs els eixia més a compte deixar que els cucs es convertiren en crisàlide i haver una bona quantitat de llavor (ous), que no ofegarlos per a conservar intacte el capell.³⁸⁸⁴ L'exemple més clar va ser el de Carcaixent. La significativa disminució en les quanties anotades i en les recaptacions portà les autoritats a desconfiar, de manera que, el 1600, els van agafar per sorpresa i hi van practicar un escorcoll casa per casa. El balanç evidencia el canvi productiu.³⁸⁸⁵

Així les coses, les xifres obtingudes a partir del quadern de manifests de l'Alcúdia de 1592 han de ser preses amb precaució i amb tota mena de reserves. D'entrada, costa molt de creure que es tracte d'un cens complet. Resulta desconcertant que únicament una

³⁸⁸² Sense ànim d'exhaustivitat, convé assenyalar que hem localitzat la *Pragmàtica del dret del nou impost de la seda y altres capítols* del 20 d'abril de 1598, (BUV. *Vària* 9, (41)); el *Manifiesto que se haze para el mejor cobro de las fábricas de seda de la ciudad de Valencia y expediente para el medio que parece proporcionado para atjar los menoscabos y pérdidas que hasta oy se han experimentado*, del 1600 (BUV. *Vària* F-01 (21)); *Pragmàtica del dret del nou impost de la seda y altres capítols* del 28 d'abril de 1601 (BUV. *Vària* 9, (46)). Convindria cerciorar-se si van rebre contestacions judicials per part dels riberencs o van motivar accions legals com la de 1598 a la vila d'Alzira (ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1186) o la denúncia de frau generalitzat a Carcaixent el 1600 (ARV. *Reial Audiència*, Processos, 3a part, 488).

³⁸⁸³ ARV. *Reial Cancelleria*, 698, ff. 18r-19r.

³⁸⁸⁴ Veg. a tall d'exemple DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 42, 52-53, 85, 91-92 i 112-115; MUÑOZ NAVARRO, D., "Las dinámicas de cooperación...", op. cit., pp. 113-132 i VALLÉS i BORRÀS, V.J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 39-63.

³⁸⁸⁵ ARV. *Reial Audiència*, Processos, 3a part, 488 s. f.

seixantena de caps de família es dedicara a la sericicultura en un municipi com l'Alcúdia, que comptava amb un terme replé de moreres i amb vora tres-cents focs.³⁸⁸⁶ Les sospites augmenten encara més, a tall d'exemple, si creuem aquestes dades amb les proporcionades per Vicent J. Vallés Borràs en allò tocant a les nissagues i el nombre d'arbres.³⁸⁸⁷ No debades, la confrontació d'unes i altres condueix a contradiccions i du a recelar de la veracitat de les quantitats declarades o bé aboca a pensar en una decidida reorientació de la producció, potser envers la llavor de cuc o la venda de la fulla.

En eixa direcció, basta referir alguns dels principals llinatges de l'oligarquia alcudiana. Ben il·lustratiu és el cas dels Marqués, els quals, el 1585, posseïen 2.267 moreres. No obstant això, el 1592, sols van manifestar 20 lliures de collita. Altre tant ocorria amb els Bonanat i els Almenara: 1.961 i 1.532 exemplars respectivament i cap collita. Els Boix, amb 1.427 arbres ni tant sols hi són presents. Els Hervàs i els Alapont amb 1.231 i 1.228 moreres, sols hi van haver 34 i 30 lliures. Els arxiconeguts Marco, 1.222 exemplars i 20 lliures. Hom podria adduir una nefasta collita per inclemències meteorològiques o per la propagació d'infermetats entre les larves, cosa que no es pot descartar del tot. Si va ser així, llavors els Oliver van tindre molta sort. El 1585 detenien 895 arbres i el 1592 van declarar haver produït l'escandalosa quantitat de 551 lliures i 10 unces. Tot i que en menor mesura, també en degueren tindre els Cardona i els Martines, ja que en van obtindre 136 i 170.³⁸⁸⁸

Tant se val com fóra. A partir de la informació reportada a l'enregistrament de 1592 el que resta en clar que hi va haver fou ocultació. Heus ací el relatiu profit de l'augment de la fiscalització sobre els productors. Encara que els alcudians i els riberencs en general es cuidaren molt a l'hora d'oferir xifres de collites i compravendes, de vegades es destaparen actuacions fraudulentos sense que ningú no denunciara l'infractor. Solament calia organitzar les dades recollides en els manifestos i perquirir tot allò que no casara, fins elucidar si hi havia hagut ocultació, frau o contraban. No d'altre mode s'explica que la Batllia General descobrira que, el 1592, l'alcudià Joaquim Marqués havia comprat d'amagat més de quatre-cents lliures de fibra sèrica; que la vídua de Jornet n'havia deixat de manifestar vora una seixantena, sense les quals haguera presentat un

³⁸⁸⁶ ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXIX, col. 957. Veg. també l'evolució demogràfica de l'Alcúdia entre les darreries del segle XV i el començament del segle XVII, contingut a l'apartat titulat: *Una aproximació a la fisonomia dels pobles durant el segle XVI: l'Alcúdia, Benimodo, Carlet, Massalet i el Ressalany*, en el capítol que versa sobre les baronies de Carlet i l'Alcúdia.

³⁸⁸⁷ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 60.

³⁸⁸⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1097.

saldo negatiu; que Joan Baptista la Nuça havia encobert l'adquisició, si més no, de 19 lliures, o que sospitara de Pere Torrella, per un lleuger desajust en les seues partides d'entrades i eixides. A continuació, hi hem sistematitzat en una taula les xifres arreplegades en el quadern de l'Alcúdia, amb la convicció que esdevindran profitoses per a futures recerques.

	Collita	Compra manifestada	Compra no manifestada	Venda	Romanent
Alapont, Bernat, major	30 l.			27 l. 8 oz. ³⁸⁸⁹	2 l. 4 oz.
Alfonso, Antoni		2 l. ³⁸⁹⁰			2 l.
Almenara, corredor		2 l. ³⁸⁹¹			2 l.
Amat, Miquel		12 l. ³⁸⁹²			12 l.
Andreu, Antoni	40 l.			17 l. ³⁸⁹³	23 l.
Aragonés, Macià, flequer		120 l. 8 oz. ³⁸⁹⁴		8 l. ³⁸⁹⁵	112 l. 8 oz.
Avella, vídua de Joan	21 l.			10 l. ³⁸⁹⁶	11 l.
Balaguer, Joan		40 l. ³⁸⁹⁷			40 l.
Blasco, Joan Baptista	74 l.	52 l. ³⁸⁹⁸		100 l. ³⁸⁹⁹	26 l.
Boiate, Nadal	20 l.				20 l.
Boils, Jeroni	50 l. 8 oz.				50 l. 8 oz.
Boils, vídua de Melcior	43 l.	42 l. 3 oz. ³⁹⁰⁰			85 l. 3 oz.
Bonanat, vídua		15 l. ³⁹⁰¹		8 l. ³⁹⁰²	7 l.
Cardona, Francesc		5 l. ³⁹⁰³			5 l.
Cardona, Onofre	136 l.	991 l. 11 oz. ³⁹⁰⁴		978 l. 2 oz. ³⁹⁰⁵	149 l. 9 oz.

³⁸⁸⁹ A Pere Izquierdo de València, 21 lliures i 10 unces i als jurats de l'Alcúdia, 5 lliures i 10 unces.

³⁸⁹⁰ D'Antoni Domingo de Benifaió.

³⁸⁹¹ De Pere Osca.

³⁸⁹² De Bernat Munyós, major.

³⁸⁹³ A Joan Baptista Rubió de València.

³⁸⁹⁴ De Pere Miquel, 6 lliures; de Joan Baptiste Gilabert, 6 lliures i 2 unces; de Gabriel Romeu, 2 lliures i 3 unces; de Joan Vendrell, 50 lliures; de Melcior Jordi, 5 lliures i 11 unces; de Bonanat, 13 lliures i 5 unces; de Tous, 4 lliures i 11 unces; de Baltasar Oliver, 15 lliures i de Jeroni Cavaller, d'Alberic, 17 lliures.

³⁸⁹⁵ A Francesc Guitart de València, 8 lliures.

³⁸⁹⁶ A Joan Baptista Fabra de València.

³⁸⁹⁷ De la vídua de Pere Perales, de Guadassuar.

³⁸⁹⁸ De Diego Vega d'Aiora, 26 lliures i de Joan Blasco, 26 lliures.

³⁸⁹⁹ A Melcior Valenciano de València, 56 lliures; a Joaquim Boil de València, 14 lliures i a Joan Baptista la Nusa, 30 lliures.

³⁹⁰⁰ De Joan i Onofre Pili, de Benimodo, 27 lliures i 3 unces i de Baltasar Moquita, 15 lliures.

³⁹⁰¹ De la vídua de Joan Eiximeno, 11 lliures i de Baltasar Oliver, per trames, 4 lliures.

³⁹⁰² A Diego Àngel.

³⁹⁰³ De Bernat Sequer.

³⁹⁰⁴ D'Onofre Vilavella, 50 lliures; de la vídua Gil, 14 lliures i 6 unces; de Pere Marco, 6 lliures i 5 unces; de Jeroni Boix, 4 lliures i 1 unça; de Joan Baptista Rubió, 4 lliures i 4 unces; de Melcior Jordi, 9 lliures i 4 unces; de Manzano, 14 lliures i 4 unces; de Boix, 10 lliures; de Feliu, 3 lliures i 6 unces; de Sequer, 4 lliures i 5 unces; de Tomàs, 5 lliures i 3 unces; de Boix, 3 lliures; de Selma, 12 lliures; de la vídua d'Anyó, 3 lliures i 10 unces; de Pere Revert, 669 lliures i 2 unces; de Joan Escolano, 16 lliures i 2 unces; de Vallés, 46 lliures; de Solesa, 33 lliures i 5 unces; de la vídua d'Agustí, 32 lliures; de Besant, 4 lliures; de Jeroni Boix, 13 lliures; de Pellicer, 6 lliures; de Jeroni Marqués, 24 lliures; de Carlet, 4 lliures.

³⁹⁰⁵ A Castella, 669 lliures i 2 unces i a Pere Revert de València, 309 lliures.

Carreres, Joan		4 l. 8 oz. ³⁹⁰⁶		4 l. 8 oz.
Dado		13 l. 4 oz. ³⁹⁰⁷		13 l. 4 oz.
Eiximeno, Jaume ³⁹⁰⁸		85 l. ³⁹⁰⁹		85 l.
Escolano, Joan, capellà	65 l.		44 l. ³⁹¹⁰	21 l.
Espous, Andreu	60 l.		30 l. ³⁹¹¹	30 l.
Esprats, Pere		5 l. ³⁹¹²		5 l.
Ferrer, Tomàs		22 l. ³⁹¹³		22 l.
Francés, Pere Miquel	40 l.		22 l. 4 oz. ³⁹¹⁴	17 l. 8 oz.
Fuentes, Jeroni	20 l.			20 l.
Garcia, Joaquim		8 l. ³⁹¹⁵		8 l.
Garcia, Vicent		6 l. ³⁹¹⁶		6 l.
Gilabert, Joan Baptista	20 l.		15 l. ³⁹¹⁷	5 l.
Gonzalo, Pasqual	21 l.		18 l. ³⁹¹⁸	3 l.
Hervàs, Jaume	34 l.		23 l. ³⁹¹⁹	11 l.
Hervàs, Jeroni		9 l. ³⁹²⁰		9 l.
Izquierdo, velluter		20 l. ³⁹²¹	10 l. ³⁹²²	10 l.
Jordi, Melcior		8 l. ³⁹²³		8 l.
Jornet, Joan Baptista		3 l. ³⁹²⁴		3 l.
Jornet, vídua	15 l.	68 l. ³⁹²⁵	58 l. ³⁹²⁶	109 l. ³⁹²⁷

³⁹⁰⁶ De Jeroni Joan Purí, morisc de Benimodo.

³⁹⁰⁷ D'Andreu Feliu.

³⁹⁰⁸ De Guadassuar.

³⁹⁰⁹ De Sueca.

³⁹¹⁰ A Francesc Cardona, 5 lliures; als jurats de l'Alcúdia, 3 lliures; a Pere Marco, 3 lliures; a Doménec Ferrer de València, 8 lliures; a la vídua d'Alàsquer, 4 lliures, i a Joan Baptista Marqués, 21 lliures.

³⁹¹¹ A Pere Espous, 10 lliures; a Joan Baptista Jornet, 10 lliures; als jurats de l'Alcúdia, 4 lliures i a Joaquim Marqués, 6 lliures.

³⁹¹² De Nicolau Francés, 5 lliures.

³⁹¹³ De Joan Carreres, 15 lliures i 6 unces i de Jaume Boix, 6 lliures i 6 unces.

³⁹¹⁴ A Macià Aragonés, flequer, 6 lliures; a Melcior Valenciano de València, 8 lliures i 4 unces; a Pere Esprats, 5 lliures; als jurats de l'Alcúdia, 3 lliures.

³⁹¹⁵ De Bernat Cardona.

³⁹¹⁶ D'Antoni Solesa i Pere Agost.

³⁹¹⁷ A Andreu Amat, carnisser, 1 lliura i 6 unces; als jurats de l'Alcúdia, 5 lliures i 10 unces; a la muller d'Aragonés, flequer, 6 lliures i 2 unces; a Pere Torrella, 2 lliures i 7 unces; a Joan Baptista Fabra de València, 2 lliures.

³⁹¹⁸ A Antoni Albuixec.

³⁹¹⁹ A Andreu Vilavella.

³⁹²⁰ De la vídua de Marc Solesa, 6 lliures; d'Andreu Vilavella, 3 lliures.

³⁹²¹ De Nicolau Amat.

³⁹²² A Joaquim Marqués.

³⁹²³ De Joan Moreno.

³⁹²⁴ De la vídua Solivella.

³⁹²⁵ De Jaume Boix, 17 lliures; de Joan Baptista Jornet, 7 lliures; de Gilabert, d'Alberic, 4 lliures; de Joan Bonanat, 3 lliures; de la vídua na Marco, 25 lliures; d'Elionor Jornet, 2 lliures i de Fusteret, morisc de Sumacàrcer, 10 lliures.

³⁹²⁶ De Joan Renart, 18 lliures; de Lluís Solivella, 20 lliures, de Joan Vilatjà, 20 lliures.

³⁹²⁷ A la ciutat de València, en dues partides.

la Nuça, Joan Baptista	41 l. 1 oz.	174 l. ³⁹²⁸	19 l. ³⁹²⁹	250 l. ³⁹³⁰	15 l. 11 oz.
Làrio, Josep	30 l.				30 l.
Marco, Miquel	20 l.				20 l.
Marco, Pere		3 l. ³⁹³¹			3 l.
Marqués, Joan Baptista		269 l. 2 oz. ³⁹³²		83 l. 1 oz. ³⁹³³	186 l. 1 oz.
Marqués, Joaquim	20 l.	312 l. 7 oz. ³⁹³⁴	410 l. 3 oz. ³⁹³⁵	758 l. ³⁹³⁶	15 l. 2 oz.
Martines, Francesc	170 l.	11 l. 7 oz. ³⁹³⁷			181 l. 7 oz.
Masso, Lluís		22 l. ³⁹³⁸			22 l.
Montalvà, Albert	21 l.				21 l.
Oliver, Baltasar	551 l. 10 oz.			516 l. ³⁹³⁹	35 l. 10 oz.
Pasqual, Jaume	22 l.			18 l. ³⁹⁴⁰	4 l.
Peiró, Antoni, corredor		12 l. ³⁹⁴¹			12 l.
Peris, Joaquim	38 l.			28 l. 2 oz. ³⁹⁴²	9 l. 10 oz.
Peris, Lluís		18 l. ³⁹⁴³			18 l.
Ramon, Joan Baptista		6 l. ³⁹⁴⁴			6 l.
Renart, Tomàs		22 l. 2 oz. ³⁹⁴⁵			22 l. 2 oz.
Sañç, Jaume	80 l.			60 l. ³⁹⁴⁶	20 l.
Soler, Andreu		4 l. ³⁹⁴⁷			4 l.

³⁹²⁸ De la vídua d'Antoni Fuster, 15 lliures; de Joaquim Marqués, 30 lliures; de Joan Baptista Blasco, 30 lliures; d'Alzira, 25 lliures; de Joaquim Marqués, compra de trames, 30 lliures; de Jeroni Ametla, 44 lliures.

³⁹²⁹ De la vídua de Marqués de Carlet.

³⁹³⁰ A València, a Antoni i Bertomeu Bonanat, 75 lliures; a València, 175 lliures.

³⁹³¹ De Bernat Sequer.

³⁹³² De Joan Vallcebre, 9 lliures; d'Ubet, 13 lliures i 7 unces; de la vídua d'Anglés, 15 lliures i 4 unces; de Llorenç Miquel, 17 lliures i 7 unces; Bertomeu Gilabert, d'Alberic, 3 lliures; d'Alzira, 41 lliures i 1 unça; de la vídua de Crespo i Nicolau Cardona, de Montortal, 23 lliures; d'Onofre Bonanat, 9 lliures; de Jeroni Sañç, 20 lliures; de Barberà, 15 lliures; d'Albinyana i Gilabert d'Alberic, 33 lliures i 1 unça; de Joan Escolano, 21 lliures i d'Espous, 50 lliures i 6 unces.

³⁹³³ A Antoni Albuixec, 4 lliures; a Martí de León de València, 34 lliures; de Joaquim Marqués, 12 lliures i 1 unça; a Martí de León de València (13-7-1592), 33 lliures.

³⁹³⁴ De Beltrán i Vallés, 46 lliures; de Madramany i de la vídua de Martines, 62 lliures; de Soler i Nicolau Amat, 22 lliures i 3 unces; de Vallcebre i Vendrell, 28 lliures; de Navarro i Ferrando, 22 lliures i 4 unces; de Saragossà, Segura i Peris, 4 lliures i 6 unces; de Hervàs, Soler i Blasco, 52 lliures; de Blasco, Marqués i Vendrell, 38 lliures i 6 unces i d'Espous, Peris i Blasco, 37 lliures.

³⁹³⁵ De Marqués, Vallés i Marco, 18 lliures i 6 unces; de Tous, 3 lliures i 1 unça; de Carlet 42 lliures i 6 unces; del Toro, 18 lliures i 1 unça; de Pere Espous, 103 lliures; de Joan Escolano, 40 lliures; de Cosme Ferrer i Joan Marco, 25 lliures; de Pere Torrella i Boïls, 66 lliures; de Francesc Climent i Cosme Gil, 51 lliures; d'Onofre Montà i Antoni Andreu, 43 lliures i 1 unça; d'Izquierdo, velluter de l'Alcúdia, una quantitat indeterminada.

³⁹³⁶ A Onofre Cardona, 24 lliures, a Joan Baptista la Nusa, 30 lliures; a la ciutat de València, 606 lliures; a Andreu Vilavella, 80 lliures i a Tomàs Marqués, 18 lliures.

³⁹³⁷ De Vicent Cabanes, de Sueca.

³⁹³⁸ D'Andreu Vilavella.

³⁹³⁹ A Cartes.

³⁹⁴⁰ A Antoni Albuixec.

³⁹⁴¹ De Pere Magraner, 5 lliures; de Pere Pareja, 3 lliures i d'un desconegut, 4 lliures.

³⁹⁴² A Joan Baptista Rubió de València, 26 lliures i 10 unces; als jurats de l'Alcúdia, 1 lliura i 4 unces.

³⁹⁴³ Del lloc de Tous.

³⁹⁴⁴ De Bertomeu Escolano.

³⁹⁴⁵ De Vicent Bolluga, morisc de Benimodo, 18 lliures i 2 unces i de Baltasar Oliver, 4 lliures.

³⁹⁴⁶ A Andreu Vilavella, batlle.

³⁹⁴⁷ De Joan Jeroni Purí, morisc de Benimodo.

Solesa, vídua		12 l. ³⁹⁴⁸			12 l.
Torrella, Pere	70 l.	38 l. 1 oz. ³⁹⁴⁹		118 l. ³⁹⁵⁰	9 l. 10 oz.
Torres, Joan	31 l.				31 l.
Ubet, Bertomeu, llencer		12 l. ³⁹⁵¹			12 l.
Vallés, Joan, notari		10 l. ³⁹⁵²			10 l.
Vendrell, Joan		14 l. ³⁹⁵³			14 l.
Vilavella, Andreu, batlle		1.365 l. 6 oz. ³⁹⁵⁴		152 l. ³⁹⁵⁵	1.213 l. 6 oz.
Vilavella, Onofre	4 l.	83 l. 6 oz. ³⁹⁵⁶			87 l. 6 oz.

Manifestos de la seda de l'Alcúdia en l'any 1592
Font: elaboració pròpia a partir de ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1097 s. f.

La implantació d'aquests manifestos forçosos de produccions i moviments de compravenda, en algunes ocasions, no va resultar gens pacífica, sobretot en la mesura que esdevingueren un instrument no sols de control i fiscalització sinó també de persecució de la fraudulència i el contraban. En altres paraules, tan prompte com els registres de collites i transaccions comercials es tornaren contra els pobletans en forma d'imputacions i molestes perquisicions, les comunitats veïnals començaren a unir-se per tal de destorbar o evitar l'acció dels oficials desplaçats a rebre informacions i comptes. En el cas de l'Alcúdia, els seus habitants hi van recórrer fins i tot a l'agressió, l'extorsió i el suborn de porters, verguers i emissaris. Per tant, a l'ocultació s'hi afegiren certes dosis d'intimidació, resistència i violència.

En efecte, desconeixem les circumstàncies en què s'hi van obtenir les xifres contingudes al quèrn de 1592, però el ben cert fou que un any més tard els ànims no

³⁹⁴⁸ De Montserrat Arcís, 6 lliures i de Félix Aragonés, 6 lliures.

³⁹⁴⁹ De Joan Baptista Gilabert, 2 lliures i 7 unces; d'Antoni Solesa, 9 lliures i de Pere Joan, de Carlet, 26 lliures i 6 unces.

³⁹⁵⁰ A Joan Baptista Fabra, de València, 18 lliures; a Montenoble, 12 lliures; a Izquierdo, 12 lliures; a Melcior Valenciano, 25 lliures; a Alconget, 10 lliures; a de Caritat, 1 lliura; a Joaquim Marqués, 23 lliures; a Aguilar, 8 lliures i a Caro, 9 lliures.

³⁹⁵¹ No es sap de qui va comprar les 12 lliures de seda.

³⁹⁵² De Miquel Peris, 42 lliures i Sebastià Campos, 6 lliures.

³⁹⁵³ De Joan Aparici, d'Énguera, 10 lliures; d'Arguú, d'Énguera, 4 lliures.

³⁹⁵⁴ D'un desconegut, 326 lliures i 5 unces; de Jaume Hervàs, 23 lliures; de Jeroni Blasco, 17 lliures; de Bertomeu Hervàs, 31 lliures; de Joaquim Garcia, 32 lliures i 9 unces; de mossén Pere Anglés, 7 lliures i 8 unces; de Jaume Sanç de Llombai, 60 lliures; de Baltasar Blasco, 153 lliures; de Cosme Ferrando de Carlet, de 46 lliures i 6 unces; de Benimodo, 107 lliures i 9 unces; de Carlet en dues partides, 369 lliures i 5 unces; de Bertomeu Munyós, d'Algemesí, 20 lliures; de Lluís Ripoll de la Valldigna, 112 lliures; de Miquel Vilavella, 39 lliures; de Nicolau Castellano, de Massalavés, 20 lliures.

³⁹⁵⁵ A Lluís Masso, 24 lliures; a Castella (17 de novembre de 1592), 103 lliures; a Gaspar Bernabeu, corredor de València, 25 lliures.

³⁹⁵⁶ De Joan Olivares, 2 lliures 9 unces; de mossén Anglés, 14 l.; de Vallés, 1 lliura; del lloc de Terrabona, 26 lliures i 4 unces; de Peric i Pardo d'Alberic, 31 lliures i 3 unces; de Nicolau Pardo d'Alàsquer, 7 lliures i 2 unces i de Joan Baptista Elel, de Rossalany, 1 lliura.

estaven precisament tranquils als dominis dels Montagut. El 15 de juliol de 1593, el verguer Jaume Almenar comparegué a la Batllia i relatà l'incident ocorregut feia unes quantes jornades als afores de l'Alcúdia. L'oficial hi havia estat comissionat perquè decomissara els béns de Jaume Agustí, Bertomeu Serra i altres alcudians que havien defraudat els drets. Així les coses, en accedir a l'interior del nucli urbà, Almenar anà a buscar Pere Espous, el justícia, per tal que l'acompanyara. En compte de dirigir-se a la llar dels encausats caminaren fins a una era propera, situada al camí de Santa Bàrbera, on trobaren uns quants hòmens batent; entre ells, Serra i el seu fill. A l'instant, Espous hi entaulà conversació.

El verguer aprofità la distracció per prendre un rosí que hi havia darrere d'una garbera de palla, el qual resultà pertànyer a l'inculpat. La reacció dels presents no es feu esperar, atés que es llançaren sobre l'agent i el colpejaren amb les forques fins que soltà les regnes.³⁹⁵⁷ Llavors, un jovenet muntà el quadrúpede i se l'endugué. Per moltes vegades que Almenar requeri l'ajut del dirigent local i l'arrest dels agressors, Espous hi feu orelles sordes i al·legà que no havia obligació d'obeir, ja que el batlle general no pagava el seu salari. Contràriament a això, el deixà en mans d'aquells individus, els quals intentaren desarmar-lo i llevar-li l'espasa. Segons la seua versió dels fets, s'hi pogué resistir fins que en romperen les guarnicions. Sortosament, un altre alcudià que hi devia ser a prop, Miquel Almenara, el defengué. Un cop calmat l'avalot, requeri al justícia i a l'escrivà que reberen acte de l'esdeveniment, però jamai van voler.³⁹⁵⁸

De fet, aquell no havia sigut un succés aïllat. En un altre altercat, els alcudians havien apunyalat mortalment les cavalcadures de dos emissaris de la Batllia General. Una hi havia tingut lloc al mes de gener i l'altra poc després. Ara bé, la que centra al present el nostre interès havia ocorregut a les darreries del mes de juny. Pel que sembla, l'endemà de la festivitat del Corpus Christi, el verguer Gaspar Salzedo, el mercader Jeroni Blanc, l'especier Baltasar Rodrigues, Francesc Silvestre i el notari Andreu Honorat Pineda eixiren de la ciutat de València en direcció a la Ribera del Xúquer per tal de prendre-hi els manifestes de les compravendes de la seda. El divendres a migdia, la comitiva arribà a la vila de l'Alcúdia pel camí de Carlet. En descavalcar, acudiren a la llar de Gaspar Vinyerta, el taulatger, el qual els posà al corrent de la situació: ningú no havia declarat les collites, ni menys havien notificat moviments ni transaccions des del mes de març. Així les coses, a fi i efecte d'evitar-se les esperes, acordaren que hi regressarien el dilluns

³⁹⁵⁷ Entre els agressors hi havia almenys un home cognomenat Bonanat i un tal Aragonés.

³⁹⁵⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1097 s. f.

següent. Abandonaren els dominis dels Montagut i feren cap a la universitat de Guadassuar.

Puntuals a la paraula, Salzedo, Blanc, Pineda, Rodrigues i Silvestre s'hi presentaren de nou el jorn acordat. Aquesta vegada es van encontrar un ambient hostil, al qual s'afegí un flagrant immobilisme. Malgrat tot, decidiren continuar amb la seua comesa. D'entrada, feren pregonar un memorial perquè tots aquells que hagueren hi obtingut, venut o adquirit seda en revelaren les quantitats; sots pena de 25 lliures. Això contribuí a caldejar els ànims. Salzedo relatà que a algunes cases era rebut de males maneres i amb paraules pesades, que molts alcudians s'hi negaven i li deien que no hi estaven obligats. Altres, en canvi, accedien, tot i que la majoria li deien que «anàs a pasejar y que no els trencàs lo cap». Inclús Onofre Vilavella, el fill del batlle de l'Alcúdia,³⁹⁵⁹ li parlà amb desdeny en assenyalant-li que «si li donava gust le donaria y que anàs a pasejar». Tot aquell enrenou es transformà en avalot, raó per la qual Blanc s'hagué d'encarar amb el jurat Baltasar Oliver i amb Onofre Cardona,³⁹⁶⁰ el síndic, els quals l'acusaren de «parar tranquilles» perquè la gent hi caiguera i així poder-los imputar per frau; atés que ja havien donat el manifest al nou impòsit.

Acte seguit, Jeroni Blanc tractà de tirar aigua al foc i apaivagar els nervis. Els explicà que, si ja l'havien realitzat que els el mostraren, en prendrien trellat i marxarien. Emperò, Cardona tornà a la càrrega tot afirmant que «lo llibre del nou impòsit se'l n'avia portat lo mateix dia Noffre Vilavella y que s'esperasen fins al sendemà a migjorn». No debades, el batlle i el seu fill havien hagut de desplaçar-se a Benimodo per tal d'entendre en l'assumpte de Lluís Moix. Segons sembla, el morisc benimodí havia defraudat els drets. Obligats a fer nit, doncs, Blanc, Rodrigues, Silvestre, Pineda, Salzedo i els seus es dirigiren a l'hostal, on tampoc van ser ben rebuts. Rodrigues testificà que l'home que regentava l'establiment s'hi negà de primeres a donar-los llit i els advertí que no tenia pa per a tots. Al remat hi accedí, però els amenaçà amb llançar-los a bastonades si hi causaven algun aldarull o el feien enfadar.³⁹⁶¹

³⁹⁵⁹ El batlle de l'Alcúdia havia estat encausat per contraban de seda el 1576. Veg. 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemés, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer.*

³⁹⁶⁰ Els Cardona havien estat enxampats diverses vegades per frau als drets i contraban de seda. Veg. 1566: *Bernat, Onofre i Pere Cardona de l'Alcúdia; 1567: Bernat Cardona de l'Alcúdia i Gaspar Martines Paterna i Miquel Joan i Bernat Joan Ciurana d'Almansa; 1568: Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena; 1568: Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia; 1576: Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemés, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer.*

³⁹⁶¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1097 s. f.

Els dirigents de l'Alcúdia, una vegada més, s'ho van prendre amb paciència, perquè arribats a l'endemà al migdia encara no els hi havien notificat cap progrés. Un tant amoïnat per l'espera, Jeroni Blanc els hi envià Pineda i Salzedo. El notari i el verguer regressaren a l'hostal poc després i narraren que els havien trobat reunits i que «se spantaven com no hera vengut lo dit Vilavella ab lo dit llibre». Al cap d'una estona, s'aplegarà el justícia, Pere Espous, el qual hi acudí acompanyat per dos jurats i el síndic.³⁹⁶² Espous, un tant molest, s'entrevistà amb Blanc i li recriminà que els importunara sense motiu. A continuació, repetí el que Cardona els havia transmés la vesprada anterior: havien realitzat relació al nou impòsit i no n'estaven obligats a més. Blanc tractà de temperar els ànims, però no tardà a adonar-se que, en realitat, tot havia sigut un tripijoc, un artifici a fi i efecte de guanyar temps.

Els pobletans havien cercat el suport de Pere Pujalt, el senyor de Montortal, qui, instants més tard, irrompé al bell mig del nucli urbà armat, a cavall i amb un parell dels seus millors hòmens. Seguidament, exclamà en veu ben alta que «si no feyen lo que ells volien, que ningú hexiria de l'Alcúdia», tot amb la voluntat d'intimidar els agents del Cap i Casal. En acabant, Blanc requerí que li entregaren el quadern de manifestos. Pujalt es negà en redó i li oferí 100 reals a canvi i es comprometé a ordenar que cap persona no els féra mal. Blanc rebutjà l'oferta i demanà el llibre. Pujalt elevà el to a l'amenaça, de mode que, veient-se superat en nombre i tement per la seua vida i la dels seus acompanyants, Jeroni Blanc no hagué més remei que declinar en l'intent i eixir dels dominis dels Montagut quasi fugint i sense cap registre.³⁹⁶³ Heus ací, una vegada més, no sols les connexions entre un dels bàndols del reialenc alzireny i els alcudians, vassalls de dona Àngela de Montagut, sinó també els estrets llaços entre el món del bandidatge, les elits locals i el contraban.

Després d'allò el tribunal de la Batllia cità a declarar els oficials locals. El primer a comparèixer-hi fou Pere Espous, el justícia, el qual s'encarregà de desmentir qualsevol tipus de pressió o amenaça contra Jeroni Blanc i els seus. La seua versió dels fets fou que Blanc, cansat d'esperar, havia partit de l'Alcúdia sense el llibre-registre. Això no obstant, Espous no pogué esquivar l'evidència: durant el seu mandat s'havien produït nombrosos delictes i contravencions contra les autoritats regnícoles, els quals no havien sigut convenientment castigats, si més no, per deixadesa. L'agent perquisidor, no dubtà a

³⁹⁶² Els jurats que es presentaren a l'hostal van ser Baltasar Oliver i Onofre Mora. El síndic, com sabem era Onofre Cardona.

³⁹⁶³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1097 s. f.

recriminar-li-ho. No havia sabut posar en clar qui havia apunyalat els quadrúpedes dels agents. No havia auxiliat el verguer Jaume Almenar; no havia sigut capaç de detindre la fugida del fill de Bertomeu Serra. I després d'allò, no l'havia perseguit, ni fet diligències, ni donat avís de cerca i captura, ni tampoc s'havia molestat a detindre els agressors de l'oficial de la Batllia. I per a més additament, havia estat denunciat per haver obstaculitzat l'ordinària manifestació de collites i compravendes de seda.

Darrere d'Espous testimoniarren Onofre Montsó, el síndic Onofre Cardona i el jurat Baltasar Oliver,³⁹⁶⁴ els quals ratificaren la versió del seu conveí. Fet i fet, el 30 de juliol de 1593, la Batllia General comminà els vassalls de dona Àngela de Montagut a aportar el quadern amb les xifres d'adquisicions, despatxos i esplets de fibra en un termini de trenta dies.³⁹⁶⁵ En aquest punt, es perd qualsevol rastre del procés i també la notícia del que ocorregué una mesada més tard. Tot apunta que, més que fóra a desgrat, els alcudians hagueren de plegar-se a les ordres dels mandataris del Cap i Casal. Tanmateix, convé pensar que el grau de fiabilitat hi degué ser mínim. En altres paraules, l'ocultació en degué ser la tònica dominant.

9.4. UN NIU D'OCULTACIÓ, FRAU I CONTRABAN: ELS RAVALS I ELS POBLES DE LA CONTRIBUCIÓ DE LA VILA D'ALZIRA

S'ha assenyalat reiteradament els alcudians com els més destacats «sacadors de seda» de la Ribera del Xúquer i del Regne. Se n'ha afirmat, fins i tot, que van fer del contraban un *modus vivendi* durant tot el Cinc-cents. Certament. Emperò, no es pot negar que l'ombra allargada dels vassalls dels Montagut ha contribuït a tapar una realitat molt més diversa. D'entrada, com sabem, no tots els habitants de l'Alcúdia es trobaven en condicions de dedicar-s'hi, sinó que les transaccions comercials i el mercadeig—ja fóra lícit o fraudulós—estava reservat a determinats membres de l'oligarquia o a famílies benestants ben concretes com ara els Cardona i els Marco, seguits pels Jornet, els Torrella, els Marqués o els Vilavella. Tanmateix, malgrat la ressonada reincidència d'aquestes nissagues entre els qui n'extreien fibra d'amagat, convé remarcar que també hi van participar molts riberencs d'altres localitats: carletins, alginetins, moriscs de la vall de

³⁹⁶⁴ Tots els interrogats eren de la mateixa edat. Pere Espous digué tindre 53 anys. Onofre Montsó, cinquanta-dos; Onofre Cardona, cinquanta-tres i Baltasar Oliver, cinquanta-set.

³⁹⁶⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 1097 s. f.

Càrrec i dels pobles de les rodalies i fonamentalment veïns del reialenc alzireny; més concretament, de la particular contribució i dels ravals de l'Illa del Xúquer.

En termes generals, val a dir que uns i altres van seguir estratègies distintes. D'una banda, els alcudians van construir una xarxa logística sòlida i ben tramada, la qual comptava amb la complicitat dels cristians nous de la vall Farta i s'endinsava essencialment per les entranyes de la serra d'Énguera fins abastar els llindars de les terres castellanes: Almansa, Villa de Ves o Carcelén. En altres paraules, significa que sols en comptades ocasions es desplaçaven presencialment fins a Toledo. En lloc d'això, el seu *modus operandi* consistia a realitzar constants viatges de curt recorregut però amb notables quantitats de matèria prima, les quals solien tindre prèviament aparaulades. En travessar la frontera la canviaven per altres productes: principalment forment. Eixes meditades maniobres els hi permetia minimitzar els riscos, però també degué contribuir a minorar els marges de benefici, atés que els mercaders castellans disposats a completar el trajecte que els separava de la ciutat del Tajo mai no arriscarien en excés amb el preu d'adquisició.

Per contra, encara que hi degué haver de tot, els habitants del reialenc acostumaren a optar pels desplaçaments de llarga distància, ço és, arribar fins al cor mateix de la urbs castellana. En eixe sentit, a tall d'exemple, convé indicar que entre els algemesinencs la personació va esdevindre un tret gairebé substancial; fins l'extrem que es convertí en un element fonamental sense el qual no es pot entendre el seu procés de segregació de la vila mare. En efecte, les contínues anades i tornades a la cosmopolita capital, on a més hi residia la Cort, els proporcionà un horitzó de contactes, amistats i vivències que sens dubte contribuïren a despertar inquietuds de projecció sociopolítica. Eixe fou el rerefons perfecte perquè Bernat Guinovart n'encetara, el 1558, els tràmits d'emancipació del llogaret, els quals resultarien precursors i capdavanters en tot el territori valencià.³⁹⁶⁶ Per tant, a través de l'empenta econòmica de la sericicultura i mitjançant Guinovart i altres traguers i emprenedors locals, els pobletans d'Algemesí entraren en contacte amb una

³⁹⁶⁶ Veg. a tall d'exemple, BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, *op. cit.*, pp. 91-102; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, *op. cit.*, pp. 104-110; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 14-21; DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, *op. cit.*, pp. 3-5; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, *op. cit.*, p. 249; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, *op. cit.*, p. 167; —, “Notas para la historia...”, *op. cit.*, s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. f., “Fill il·lustres d'Algemesí...”, *op. cit.*, s. f. Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí. *Un procés irreversible i sense tornada: els processos d'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574) i L'Illa del Xúquer i les seqüeles de la consumació de les segregacions municipals d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar (1574-1585).*

dinàmica àrea d'intercanvi i convergència de relacions personals, mercaderies, diners, idees i experiències, que canvià per sempre la seua trajectòria i la seua identitat.

Deixem, però, de banda la discussió sobre estratègies, que malgrat el patró general, resultaven del tot mudables. Centrem-nos en alguns aspectes de la realitat de la Ribera del Xúquer durant el segle XVI. Indiscutiblement, els alcudians s'havien comptat entre els pioners en el conreu de la morera i en l'elaboració de filament de seda. En efecte, l'aridesa i la precarietat del sòl d'aqueixes contrades feu que els llauradors abandonaren més prompte les collites de sembradura i s'aventuraren a plantar aquest arbrat, el qual proliferà per tot el terme de la senyoria. Talment fou així, que els coetanis afirmaven amb rotunditat que «la principal col·lecta de dita vila és la seda, y que no es cull altra cosa que sia de consideració. Y així, la major part del terme o quasi tot està plantat de moreres».³⁹⁶⁷

Tot i això, les condicions del conreu als dominis dels Montagut esdevenien deficientes i «molt diferents del terme de la vila y contribució de Alzira». Les condicions edàfiques, la mancança d'aigua i la major exposició a les gelades determinaven que les moreres hi foren «giques y de poca fulla», mentre que a Alzira, Carcaixent o Algemesí creixien i es feien «molt grans arbres y molt poblats de vergues y fulla [...], per ser allí la terra de molta aygua, grassa y de molta molla y sustància, que resistix a les gelades, seques y altres molts infortunis».³⁹⁶⁸ Dit en altres paraules, la qualitat del terreny unida a la regular aportació hídrica de la Séquia Reial d'Alzira i d'altres menors com ara els recs que irrigaven les terres de Castelló, Cogullada, Ternils i Carcaixent, els enginyers de reg elevat com les sènies o l'aprofitament d'ullals possibilitaven que el producte del reialenc fóra de major qualitat. I d'una cosa se'n derivava l'altra.³⁹⁶⁹

Els alcudians no sempre produïen fulla bona i suficient com per alimentar una gran quantitat de cucs, raó per la qual havien de proveir-se de la de pobles pròxims. El mateix ocorria en allò tocant a la matèria primera. Tot apunta que el volum de fibra introduïda lícita o il·lícitament en el mercat pels vassalls dels Montagut acostumava a superar la collida als seus respectius termes municipals. D'eixa manera fou que es guanyaren la fama d'agosarats negociants, atés que trastejaven de pertot els país del Xúquer adquirint d'ací i d'allà notables sumes de gènere sèric que, en acabant, venien a tractants i comissionistes de la ciutat de

³⁹⁶⁷ VALLÉS BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 16-17. Citat a PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, p. 81.

³⁹⁶⁸ VALLÉS BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 212-213. Veg. també la introducció al capítol que versa sobre les baronies de Carlet i l'Alcúdia i que porta per títol: *Carlet i l'Alcúdia: l'aferrissada confrontació entre dos espais de senyoria estretament entrelaçats*.

³⁹⁶⁹ FURIÓ DIEGO, A., MARTÍNEZ L. P., "De la hidràulica andalusí...", op. cit., pp. 19-73.

València o bé a mercaders de terres castelleses. Això no obstant, convé remarcar que els Cardona, els Jornet, els Marco, els Marqués, els Torrella o els Vilavella no hi van estar els únics. També hi va haver destacats carletins com els Alapont o els Hervàs i sobretot agents castellans. Basta un esforç ben prim per seguir les petjades dels uns i dels altres, atés que la documentació notarial i processal deixa constància de les seues activitats comercials a la vall Farta, a la baronia d'Alberic i als llogarets circumveïns, a la foia i marquesat de Llombai, però sobretot al reialenc alzireny; més concretament als ravals de l'Illa del Xúquer i als poblets del seu terme particular.

En efecte, sembla que carletins i alcudians tenien certa predilecció a abastir-se principalment dels «ravals e llochs» de la contribució en detriment del Clos de la vila, malgrat que tampoc no hi devien renunciar. I, certament, no els hi faltaven motius. L'absència o la permeabilitat de barreres naturals o arquitectòniques en facilitava els tractes clandestins ordits sovint a l'empara de la foscor de la nit. A això s'afegia la deficient i desigual xarxa de taules de cobrament d'impostos dotades de col·lectors preocupats de fiscalitzar els distints moviments (anotació de vendes, revendes, adquisicions, bescanvis...). Dit d'altra manera, l'epicentre politicoadministratiu d'Alzira es trobava dins de les seues muralles, des d'on els taulatgers dels drets aspiraven a recaptar els distints gravàmens.

Eixa circumstància obligava els habitants d'Algemesí, Carcaixent, Guadassuar, Cogullada, el Toro o Cabanyes a haver de desplaçar-s'hi molt per tal de donar compte de manifestacions i compravendes; cosa que suposava una persistent molèstia i una incomoditat que fomentava l'evasió fiscal en una àrea geogràfica que produïa una fibra de notable qualitat. Per eixa raó, les autoritats alzirenyes havien accedit a la instal·lació de cobradors i subrogats als llogarets per tal que els hi facilitaren la recaptació d'aquelles tributacions que els hi pertanyien, com ara, la cisa de la mercaderia. L'exemple havia estat seguit, tot i que de mode deficient, pels arrendataris dels impostos restants, els quals aconseguiren obrir-se pas als enclavaments de major importància demogràfica: Algemesí i amb el temps, Carcaixent. Tot això plegat, convertí els nuclis més menuts en nius propicis a la fraudulència i el contraban.³⁹⁷⁰

³⁹⁷⁰ Aquest és l'ambient que trasllueix, entre altres, del procés instant per la vila d'Alzira contra els procuradors patrimonials, perquè el 1553 havien accedit per la força a la llar de mossén Jeroni Lluquí, arrendador de la cisa de la mercaderia d'Alzira. Una vegada dins de sa casa li havien regirat totes les seues pertinences cercant els llibres de les manifestacions i pagament dels tributs de la cisa de la mercaderia de la contribució alzirenya. Les autoritats regnícoles tenien pensat comparar les anotacions del nou impost, la quema i peatge que obraven en el seu poder amb els de la cisa de la mercaderia—font que creien més fiable— a fi i efecte d'inquirir i identificar els «sacadors» de seda. AMA. *Govern, Plets*, 17-1/28. Veg. també, CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 103-130; —, *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 77-95.

Així mateix, convé assenyalar que en paral·lel als castellans, alcudians i carletins, no pocs veïns més o menys acabats de la contribució alzirenya van trobar un lucratiu negoci en el mercadeig de seda. Alguns d'ells, com els Barberà d'Algemesí, ja tenien una marcada trajectòria a les seues esquenes com a traginers.³⁹⁷¹ Per a altres, en canvi, començà sent un complement econòmic esporàdic. No obstant això, el creixement del volum de negoci i de les oportunitats de traure'n beneficis acabà despertant l'interés i la vocació comercial d'un bon grapat d'individus que, en la mesura de les seues possibilitats, s'hi llançaren a l'aventura. Sols es necessitava uns pocs coneixements bàsics, un pessic d'atreuiment, un xic de prestigi dins de la col·lectivitat i una barreja de sort i astúcia. No debades, la generalització del procediment de venda a «tornaviatge» n'aplanà definitivament el camí.

1551: MOSSÉN FRANCESC JOAN BONCOMPTE, JOAN MONTBUÍ I JERONI OLMEDES D'ALGEMESÍ; JAUME SANCHO, DEL RAVAL DE SANTA MARIA D'ALZIRA; PERE ARÀNDIGA I MATEU SANCHO, HOSTALER, DE VALLADA; JOAN FRANCO DE MONTESA, ONOFRE DAROCA DE XÀTIVA, JOAN FERNANDES MARCO D'ALBACETE, LLUÍS HERNANDES DE TOLEDO; JOAN MARTINES BLANCO, TOMÀS DE OTAOLA, ALFONS YANYES, JOAN CABALLERO, LLUÍS I PERE SANCHES, MARTÍ MERINO, FERRAN VALLEJO, JOAN GARRIJO I ALFONS GALIANO D'ALMANSA

A principis de la tardor de 1551, la Batllia General enantà procediment per frau i contraban de seda contra vora una vintena d'individus, alguns d'ells riberencs de la vila i contribució d'Alzira. El denunciador fou l'aleshores arrendador dels drets de peatge i quema, don Rafael Figuerola. D'entrada, val a dir que el noble no era per a res un desconegut al país del Xúquer, ni menys a la vila d'Alzira, atés que arran dels seus estrets lligams amb una de les parcialitats—la dels Lluquí, Vilanova, Guerau i Garcia—s'hi havia vist constret feia una quinzena d'anys a prendre'n partit.³⁹⁷² El segon lloc, convé fixar-se en el tarannà solemne de

³⁹⁷¹ GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, op. cit., pp. 45-127; VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals...*, op. cit., pp. 75, 96, 116-117, 122, 135-145, 161, 194, 523, 525, 526, 529, 531-532; 535, 536, 550, 554, 559, 586, 587, 595, 597, 601-602, 608, 613, 622-623 i 626; VERCHER LLETÍ, S., "Els mercaders formenters d'Alzira...", op. cit., pp. 23-51. Cfr. GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en...*, op. cit., pp. 327-379.

³⁹⁷² El 1535 es produí un desafiament que enfrontà mossén Miquel Valero i els germans Vendrell amb mossén Bernat Joan Guerau i don Rafael Figuerola. Van ser sobradament conegudes les hostilitats entre els Figuerola i els Pardo de la Casta en els anys 50 i 60, en què es trobà implicat precisament don Rafael Figuerola. Veg. GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II...*, op. cit., pp. 49-51; URZAINQUI SÁNCHEZ,

la font documental, la qual, per a més additament, els hi presenta a tots plegats; com si foren una colla de «sacadors» perfectament greixada:

«[...] lo noble don Rafel Figuerola, arrendador dels drets reals de peatge [y] quema a sa magestat pertanyents; Andreu Honorat Pineda, procurador patrimonial de sa magestat, [y] Francés Joan Cardona, procurador fiscal, comparent davant nós y en la cort nostra hajen denunciat e creminalment acusat a·n Pere Aràndiga [y] Matheu Sancho del lloch de Vallada, Joan Franco de la vila de Montesa, Nofre Daroca de la ciutat de Xàtiva, Francés Joan Boncompte, Joan Monbohí e Hierònim Olmedes del loch de Algemesí; Jaume Sancho, forner de la vila de Algezira; Joan Fernandes Marco de Albacete, Luys Hernandes, toledano; Joan Blanco, Thomàs de Othaola, Alonço Yanyes, Joan Cavallero, Luys Sanches e [Pere Sanches], jermà de aquell; Martí Merino, Hernando Valejo, Joan Garixo e Alonço Galiano de Almança e altres còmplies, auctors, factors e auxiliadors dels crims e delictes en dites denunciacions contenguts».³⁹⁷³

Eixa és la impressió que, si més no de primeres, hom s'emporta d'una lectura inicial. No obstant això, cal que «el bosc no ens impedisca veure els arbres». Res més lluny de la realitat. No es va tractar d'una quadrilla perfectament organitzada, el que no lleva certes afinitats o mútues coneixences. Dit en altres paraules, la inclusió de totes aquestes persones en una comissió degué obeir a estrictes raons d'economia i no a la consumació conjunta de la fraudulència. Potser la clau a l'hora d'entendre-ho raga en la individualització dels processos, de mode que, *a priori*, cadascun dels grups d'encausats va posseir un judici totalment independent. Tanmateix, això no impedeix que al darrere de tota la troca hi estigueren els mercaders castellans i les seues massives adquisicions de fibra sèrica, la qual extreien d'amagat del Regne i sense satisfer els drets pertinents.

El *modus operandi* es repetia una i altra vegada. Un subjecte, un riberenc o un castellà «acompanyat de moltes e diverses persones per aquell ajustades de totes armes, axí offensives com deffensives, postposant lo temor divinal e correcció, ab ànimo de resistir e damnificar a qualsevol official que volgués empachar de no portar e traure la dita seda, per camins inusitats» en treia d'encobert la matèria prima. A tal efecte, comptava amb el suport i la connivència dels pobletans, que en molts casos havien estat els venedors del gènere o inclús acompanyants a canvi d'una petita comissió. Pel que fa a les quantitats, és menester

S., *Violència nobiliaria en el...*, *op. cit.*, pp. 101-126; GARÉS TIMOR, V. M., “Grups de poder i...”, *op. cit.*, pp. 193-211. Veg. també l'apartat titulat: «Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

³⁹⁷³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2368 s. f.

assenyalar que no s'hi han conservat totes les causes. De resultes, sols hi tenim una visió parcial del muntant defraudat. Malauradament. Tot i això, les xifres esdevenen exorbitants. En eixe sentit, les autoritats calculaven que l'albaceteny Joan Fernandes Marco havia defugit el pagament de peatge i quema per més de mil lliures de seda,³⁹⁷⁴ els almansenys Joan Garrijo i Ferran Vallejo van ser acusats d'haver-ne evadit dos mil cadascú,³⁹⁷⁵ a Joan Martines Blanco se li n'atribuïren més de tres mil³⁹⁷⁶ i a Tomàs d'Otaola cinc mil.³⁹⁷⁷ Desconeixem, tanmateix, les sumes que els van endossar al toledà Lluís Hernandes o als almansenys Alfons Galiano, Joan Caballero, Martí Merino o als germans Lluís i Pere Sanches³⁹⁷⁸ Emperò, tant se val. Heus ací una evidència més de l'existència d'un flagrant contraban abans de la definitiva implantació del nou impòsit (1552).³⁹⁷⁹

El que sobta és el tipus d'enjudiciament emprat: la via criminal. Sembla que el procurador patrimonial feu ús d'una pragmàtica reial de Martí l'Humà promulgada el 20 de desembre de 1403, la vigència de la qual esdevenia dubtosa més d'una centúria més tard.³⁹⁸⁰ No debades, des de la unió dinàstica de les corones d'Aragó i Castella i encara abans, regnícoles i castellans havien acostumat a comerciar amb matèries primeres, mercaderies i robes sense impediments ni inconvenients de confiscació de béns, pena de mort ni aflicció corporal. L'impagament dels drets de peatge quema, per consegüent,

³⁹⁷⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 216 s. f.

³⁹⁷⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2369, 2370 i 2371 s. f. Sobre l'activitat fraudulenta de Joan Garrijo a la Ribera del Xúquer veg. els apartats titulats: *1563: La venjança del patró contra Joan Escrivà* i *1568: Els negocis obscurs de mossén Francesc Valero*, de l'epígraf anterior: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

³⁹⁷⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2368 s. f. Joan Martines Blanco mantenia bones relacions amb un bon grapat de riberencs, com ara els Marco i els Cardona de l'Alcúdia. Veg. els apartats titulats: *1563: Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar* i *1568: Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*, de l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la vall Farta.

³⁹⁷⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 217 i 2321 s. f. Tomàs d'Otaola era natural de Biscaia i s'havia traslladat a viure a Almansa. El 1554 va ser enxampat desposseït de tot allò que portava i empresonat a València per raó de l'extracció fraudulenta de seda que havia realitzat el 1550 o 1551.

³⁹⁷⁸ Sobre Alfons Galiano no tenim notícies que tornara a reincidir. No obstant això, alguns almansenys amb aquest cognom es troben presents entre els castellans relacionats amb els alcudians Marco i Cardona. Veg. l'apartat titulat: *1568: Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*, de l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la vall Farta. Una cosa semblant ocorre amb els germans Sanches i els seus descendents. Veg. els apartats titulats: *1566: Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Doménec Marín i Lluís Vila d'Ènguera* i *1568: Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*.

³⁹⁷⁹ Veg. a tall d'exemple CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 113-114; —, *En la periferia del...*, *op. cit.*, pp. 22-25 i 218-222. Veg. l'apartat titulat: *1551: Jeroni Roig i Bernat Crestalbo d'Alginet i Joan Gans d'Algemés*, comprés a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda de forma fraudulenta a través de la foia i marquesat de Llombai.

³⁹⁸⁰ La pragmàtica del 20 de desembre de 1403 va estar temporal, a causa del cessament del tracte comercial ordenat entre les corones de Castella i Aragó. Veg. FERRER I MALLOL, M. T., "La ruptura comercial amb...", *op. cit.*, pp. 671-682; MUÑOZ POMER, M. R., *Orígenes de la Generalidad...*, *op. cit.*, pp. 780-783; —, *Orígenes de la Generalidad...*, *op. cit.*, pp. 123-125.

havien mudat de càstig i naturalesa des del regnat de l'Humà, raó per la qual no havia lloc al procediment sinó per la via ordinària. Contràriament a això, aprofitant que la major part dels inculpats eren castellans i no es podia procedir contra ells, prosseguí el procediment per via de contumàcia i absència. Prèviament, però, els cità a declarar i ordenà publicar la pertinent crida de trenta dies a l'hostal de les Barreres de la ciutat de Xàtiva «construït prop de la font» homònima, on hi solien hostatjar-se els agents estrangers que hi acudien a comprar seda. Les sentències veieren la llum entre el 22 d'octubre i el 17 de novembre. Totes reiteraren el veredictes condemnatori: bandejament de la ciutat i regne de València, confiscació de béns i pena de mort natural:

«[...] que tostemps que lo dit delat y denunciat vendrà o serà pres a mans e força de la nostra cort, aquell sia penjat per la cort en una forca ab un dogal d'espart o de cànem o ofegat, de tal guisa que muyra e la ànima sia separada de son cos per a sempre».³⁹⁸¹

Pel que fa als regnícoles, particularment als riberencs, convé assenyalar que únicament hem estat capaços de trobar la causa contra Jaume Sancho, el forner de l'Empedrat o de Santa Maria, qui malgrat residir a Alzira no hi posseïa béns immobles. Per tant, tot apunta que hi devia viure llogat o al mateix establiment on hi treballava.³⁹⁸² De fet, no en devia ser alzireny de naixement. En eixe sentit, la demanda n'ofereix altres indicis sobre el seu origen.

El 6 d'octubre de 1551, Sancho hi comparegué davant la Batllia General a fi i efecte de donar raó de les suposades 600 lliures de seda que les autoritats li allevaven. Durant l'interrogatori negà haver-ne adquirit en tanta suma. Certament, els seus ingressos i la seua capacitat adquisitiva devien ser modestos com per despendre tants comptants en fibra. Així les coses, els oficials no hagueren més remei que creure la seua versió. N'havia comprat 80 lliures a Alzira i altres deu a la Pobla Llarga, les quals havia conduït a la ciutat de Xàtiva. Allà les havia entregades al mercader almanseny Joan Caballero amb la finalitat de saldar un deute que hi tenia per uns muls.

³⁹⁸¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2368 s. f.

³⁹⁸² Malauradament, no hem trobat registre documental de béns immobles de Jaume Sancho al padró de riquesa del raval de Santa Maria d'Alzira. A partir dels comptes del mostassaf d'Alzira n'hem rastrejat la possessió de tots els forns de la població. Cap d'ells pertanyia a Jaume Sancho, cosa que ens incita a pensar en un escàs arrelament a l'illa del Xúquer. Al raval de Sant Agustí n'hi havia dos. Un el posseïa Miquel Torremotxa i l'altre l'operer de vila Antoni Decijar. A l'interior de la vila n'hi havia cinc. Els tenien mossén Bernat Joan Guerau, Guillem Mora, Jeroni Balaguer, Gaspar Sabater i Bernat Merach, el propietari del forn de l'Empedrat. ARV. *Mestre Racional*, 988, ff. 17r-19v.

A continuació, hi comparegué Mateu Sancho, hostaler de Vallada i possible parent del forner. D'entrada, desmentí l'acusament i assegurà no haver negociat amb cap tipus de gènere durant el 1551. Ara bé, almenys en una ocasió durant aquell estiu havia acompanyat Pere Aràndiga a la Llosa de Ranes a prendre una suma de seda que aquell hi tenia i l'havia ajudat a dur-la a Vallada. Al seu parer, en regressar-hi, Aràndiga la hi va vendre als tractants castellans. A diferència dels que ocorregué en el cas dels forasters, al procediment contra Jaume i Mateu Sancho no se'n registrà cap mena de veredicta, cosa que invita a pensar que van resultar absolts.³⁹⁸³

Malauradament, ens manca el procés instat contra els algemesinencs mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes, motiu pel qual n'ignorem els detalls i la resolució. Tot i això, convindria detindre's a traçar més que siga una succinta aproximació prosopogràfica. Si fa o no fa, Boncompte degué establir-se a Algemesí a inicis del Cinc-cents, quan va heretar els béns de l'esposa de Joan Felip Boncompte, sa mare. Així resa a la corresponent entrada del padró de riquesa, conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira:

«Dins Algemesí, la mitat de aquelles cases que Domingo Blasco y havia. Són incorporades ab casa del magnífich Nicolau Serra, donzell. Affronten ab cases de Jaume Mercer, ferrer, ab cases de Amador Botella, ab terra de don Francés Martí, cèquia en mig. Ac-les de la muller de Joan Felip Boncompte».³⁹⁸⁴

El cavaller va casar amb Maria Merino, amb la qual va engendrar almenys cinc filles—Andrea, Anna, Eufràsia, Isabel Laudòmia i Jerònima Joana—i un baró, Alexandre Boncompte. A excepció d'Anna i Andrea, la resta van ser batejades a la parròquia de Sant Jaume del llogaret de la contribució alzirenya.³⁹⁸⁵ Val a dir que Boncompte gaudia d'una posició privilegiada i bastant acomodada, que el col·locà entre l'elit econòmica d'Algemesí i de la vila d'Alzira.³⁹⁸⁶ Per eixa raó, l'algemesinenc no dubta a reclamar el

³⁹⁸³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 239 s. f.

³⁹⁸⁴ AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/ 10, f. 714v. Segons Josep Antoni Domingo, els Boncompte vivien al carrer de València, en un dels eixamplaments conegut com la placeta dels Boncompte. La seua llar, treia cap a la minúscula replaça on a dia de hui principia el carrer Sant Sebastià. Veg. DOMINGO I BORRAS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels..., op. cit., pp. 43-47.*

³⁹⁸⁵ Veg. l'arbre genealògic dels Boncompte.

³⁹⁸⁶ D'acord amb els Padrons de Riquesa conservats als arxius municipals d'Algemesí i Alzira, mossén Francesc Joan Boncompte pagava a mitjan centúria per raó d'entre 105 i 110 lliures de peita. Posseïa passava del centenar de fanecades de terra situades a Massasseli (58 fanecades), Xara (30), Ori (10) l'Horta (13'5), el Pla (8) i Gégena (5), a més de la casa situada al camí Reial o carrer de València. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 421r-422r i AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 714v, 718v i 720v. D'acord amb

seu lloc a la capsua de generosos del sofisticat sistema de la insaculació de l'Illa del Xúquer. Convé assenyalar que ho aconseguí el 1542, amb motiu de les Corts celebrades a Montsó³⁹⁸⁷ i el mantingué als redreços de 1553 i 1555.³⁹⁸⁸ A més, mossén Francesc Joan Boncompte tenia des de feia temps sòlids lligams amb els Lluquí i els Vilanova-Serra, motiu pel qual es va veure obligat a prendre partit a les parcialitats.³⁹⁸⁹ Les evidències són arreu. I en eixe sentit, pocs documents sintetitzen millor la magnífica correlació d'afinitats entre els Lluquí d'Alzira i els Boncompte com la partida de bateig del seu primogènit:

«A VIII [de gener de 1551] batejaren a Gaspar Joan Alexandre, fill del senyor Bonconte. Compares los senyo[r]s mossén Barberà y Jeroni Lloquí, comanador, y Nicolau Lloquí. Comare la senyora muller de Honorat Lloquí».³⁹⁹⁰

Per a més additament, val a dir que el cavaller no sols es trobava pròxim als Lluquí, sinó que també era home de confiança de la casa ducal de Gandia. Açò ho certifica, a tall d'exemple, el fet que don Francesc de Borja el tinguera, el 1544—poc abans dels denominats «successos de Polinyà» com a procurador a Riola³⁹⁹¹ o que l'abril de 1554, el totpoderós mestre de l'orde de Montesa Pere Lluís Galceran de Borja i Castro-Pinós, germà per banda de pare del IV duc de Gandia, fóra junt amb mossén Antoni Barberà i Maria de Castellví, muller de Francesc Joan Martí, padrí d'Eufràsia; altra de les seues filles.³⁹⁹² Heus ací un esbós de la transcendència d'aquest personatge.³⁹⁹³

els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, mossén Francesc Joan Boncompte era un propietari ric i benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

³⁹⁸⁷ MARTÍ FERRANDO, J. *Poder y sociedad durante...*, op. cit., pp. 265-266.

³⁹⁸⁸ Francesc Joan Boncompte exercí almenys una vegada com a justícia (1549). Veg. AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., "Poder político y violencia...", op. cit., pp. 1-34. Veg. també els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capsas de la insaculació d'Alzira.

³⁹⁸⁹ Veg. els apartats que porten per títol: *Represàlies i represaliats: els oficials de la vila d'Alzira contra Pere Munyós i Andreu Barberà; Els Llopis d'Algesim: a l'empara de don Francesc Joan Martí i del bàndol dels Pardo de la Casta i Un parell d'afers orquestrats per Sebastià Barberà*, continguts al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algesim. Una...*, op. cit., pp. 136-138.

³⁹⁹⁰ APSJA. *Llibre de batejos*, 1, f. 75r. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

³⁹⁹¹ *Ibidem*, f. 49r. Sobre els esdeveniments ocorreguts a la vila de i honor de Corbera el 1545, veg. l'apartat titulat: *Els enfrontaments de les parcialitats alzirenyes, la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, i els «successos de Polinyà»*, contingut al capítol concernent a les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls...*, op. cit.; GARÉS TIMOR, V. M., "Senyors, bandolers i vassalls...", op. cit., pp. 53-76; —, "«Un avalot ab gran...", op. cit., pp. 173-182.

³⁹⁹² APSJA: *Llibre de batejos*, 1, f. 95r.

³⁹⁹³ Els Boncompte tenien en els Barberà d'Algesim una de les seues més fidels nissagues. Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algesim. Una...*, op. cit., pp. 135-138.

La indubtable identificació de Boncompte, malauradament no es repeteix amb Joan Montbuí, A eixe respecte, convé assenyalar que a mitjan segle XVI, Algemesí albergava almenys tres o quatre individus que responien a eixe nom i cognom.³⁹⁹⁴ D'una banda, hi havia el fill de Pere Montbuí,³⁹⁹⁵ d'altra, el fill d'Antoni³⁹⁹⁶ i finalment un altre tal Joan Montbuí, fill d'Antoni.³⁹⁹⁷ Així doncs, tenint en compte el perfil socioeconòmic generalment benestant del qui extreien de forma fraudulenta seda del Regne, tot apunta envers el fill de Pere Montbuí, tot i que no ho podem afirmar amb rotunditat. Per acabar, cal notar que desconeguem la identitat de Jeroni Olmedes. Potser es tractara d'un criat, atés que ni els padrons de riquesa ni el registre parroquial de Sant Jaume hi recullen cap referència. De fet, ni tan sols Joan Segura de Lago en fa menció.³⁹⁹⁸

En qualsevol dels casos, d'aquest voluminós llistat d'encausats per ocultació, frau i contraban resten en clar almenys dues coses. En primer lloc, hom adverteix que els castellans van fixar, des dels inicis, les seues mires en els ravals i la contribució de la vila d'Alzira; enclavaments des del quals els resultava més fàcil extraure la matèria prima d'amagat i sense abonar els drets. A això caldria afegir el silenci i la col·laboració dels regnícoles. En segon lloc, si fem cas del discurs de les institucions encarregades de la repressió i el puniment, s'albira un *modus operandi* bastant ben armat i greixat, puix que el «sacador» es feia «acompanyar de moltes e diverses persones per aquell ajustades de totes armes, axí offensives com deffensives, postposant lo temor divinal e correcció, ab ànimo de resistir e damnificar a qualsevol official que volgués empachar de no portar e traure la dita seda, per camins inusitats».³⁹⁹⁹ De resultes, la definitiva implantació del nou impòsit (1552) i les seues progressives elevacions tributàries, no feren sinó acréixer un fenomen

³⁹⁹⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Montbuí d'Algemesí.

³⁹⁹⁵ D'acord amb els Padrons de Riquesa conservats als arxius municipals d'Algemesí i Alzira, Joan Montbuí, fill de Pere, pagava a mitjan centúria per raó de 86 lliures de peita. Posseïa passava del centenar de fanecades de terra situades a Campanar i Paradelles (51 ½ fanecades), a la Muntanya (45), al camí d'Alginet i Espioca (26), a Fentina (16), l'Horta (16), a Orí (11) i a l'Albotaina un tros de terra morerer a més de la casa situada al camí Reial. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 232r-233r i AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 484 i ss. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, era un propietari mitjaner que s'arribava als benestants (entre 50-100 lliures). Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

³⁹⁹⁶ De semblant manera a l'anterior, segons els susdits padrons de riquesa, Joan Montbuí, fill d'Antoni, pagava a mitjan centúria per raó d'entre 24 i 37 lliures de peita i tenia aproximadament una trentena de fanecades de terra, repartides entre Fentina (14), una parcel·la de moreres a l'Albotaina (7), dos trossos de vinyes i oliveres a Berca, un altre tros a Vernix i un habitatge al llogaret. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 29r i AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 124v-125r, 129v i 134v.

³⁹⁹⁷ Joan Montbuí, fill d'Antoni, pagava entre 11 i 26 lliures i posseïa 26 fanecades de terra al camí de la Muntanya i unes cases al llogaret. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 95r i AMA. *Padrons de Riquesa*, 220-1/10, ff. 291r-293v.

³⁹⁹⁸ SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 200.

³⁹⁹⁹ *Batllia General*, Processos, P, 216 s. f.

d'evasió fiscal preexistent i que continuaria present després de l'abolició del gravamen a les Corts de 1604.⁴⁰⁰⁰

1559: JAUME GUINOVART D'ALGEMESÍ

La revista *Stvdivm* va publicar fa anys un treball titulat: “Violencia y poder en la Ribera del Júcar. El proceso contra Jaume Guinovart por estupro”,⁴⁰⁰¹ que serví de primera aproximació al personatge. A través de les seues pàgines, es donava a conèixer una persona certament acabada⁴⁰⁰² i influent, estretament lligada al negoci seder. La seua posició acomodada es feia palesa a través del seu nivell de vida, les seues possessions i el seu comportament. D'entrada, malgrat ser natural d'Algemesí, el 1565, habitava al bell mig del Clos de la vila amb la seua segona esposa, na Sebastiana, i els seus fills. A fi i efecte d'atendre les necessitats de la seua llar, comptava amb una nombrosa quantitat de criades i domèstics. A això calia afegir els aprenents i menestrals que treballaven al seu obrador. Posseïa també una heretat,⁴⁰⁰³ un tipus de propietat a l'abast de molts pocs riberencs. I per acabar, entre 1561 i 1564 es va aventurar a arrendar el terç delme de la vila i contribució d'Alzira per 26.140 sous.⁴⁰⁰⁴ Bé era cert, que arran d'això va tindre alguns problemes de liquiditat i va acabar empresonat.⁴⁰⁰⁵

L'esmentat article també feu un repàs ràpid a la carrera política de l'algemesinenc i en deixà a les clares el seu suport a l'emancipació. No debades, l'estiu de 1558, n'estigué

⁴⁰⁰⁰ CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes valencianas de...*, op. cit., p. 101; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts Valencianes de...*, op. cit., p. 263; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes: 1240...*, op. cit., pp. 505-506.

⁴⁰⁰¹ GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en...”, op. cit., pp. 97-123.

⁴⁰⁰² El padró de riquesa d'Algemesí que es conserva al seu arxiu municipal retrata les possessions de Jaume Guinovart en els seus darrers anys de vida: una casa a la vila d'Alzira i 36 fanecades i mitja de terra concentrades a Massasseli. Per tot plegat pagava per raó de 77 lliures de peita. AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 219r i 219v. En tot cas, llavors el seu patrimoni ja en devia estar bastant disminuït: res del que degué ser, sobretot tenint en compte els paràmetres del cicle vital a què estaven sotmesos els nuclis familiars de les societats de l'Antic Règim. Malauradament, l'incomplet padró de riquesa d'Algemesí conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira—immediatament anterior al que es custodia a Algemesí—no conserva els fulls de Jaume Guinovart (477r i ss.), cosa que impossibilita el seguiment patrimonial del personatge.

⁴⁰⁰³ Una heretat, segons el DCVB, era una propietat rústica. És a dir, es podia emprar el terme per a referir qualsevol tros de terra. Ara bé, a la Ribera del Xúquer, normalment els padrons de riquesa usaven aquest mot per a referir propietats que estaven compostes de dues parts ben diferenciades: la casa pairal amb les seues dependències i un extens territori destinat al cultiu. Era un tipus de propietat que només es podien permetre alguns membres de l'estament nobiliari, ciutadans o burgesos amb cert cabal. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 59, 109 i 147-148.

⁴⁰⁰⁴ ARV. *Mestre Racional*, 993 (mal estat); ARV. *Mestre Racional*, 994, f. 3r; ARV. *Mestre Racional*, 995, f. 3r; ARV. *Mestre Racional*, 996, f. 3v.

⁴⁰⁰⁵ GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en...”, op. cit., p. 112.

present en l'aplec de gent que es reuní a la confraria de Sant Jaume i hi terminà per elegir síndic, mesos després, Bernat Guinovart. Lladoncs, ja s'hi havia d'haver traslladat a Alzira, atés que pocs anys després en fou conseller.⁴⁰⁰⁶ No per casualitat, la residència a la capital de la Ribera era, almenys des de 1553, *conditio sine qua non* a l'hora de exercir càrrecs de govern.⁴⁰⁰⁷ Per eixa raó, tal com hem assenyalat, Jaume Guinovart havia adquirit un habitatge dins del recinte emmurallat, a tocar de la plaça de la Vila i del forn: «Dins la vila, unes cases. Afronten ab mossén Pedro de Mur, ab casa y forn de Lluís Oliver, ab açucach y ab carrer públich».⁴⁰⁰⁸

Un altre aspecte sobre el qual va incidir la susdita publicació fou, precisament, el parentiu i les similituds entre Bernat i Jaume Guinovart. En eixe sentit, val a dir que, a més de la coincidència del cognom, ambdós tenien una edat, un perfil i oficis molt pareguts. Es feien nomenar mercaders, però també tenien la consideració de llauradors i de torcedors de seda i Jaume incorporà en algunes ocasions la de velluter. Emperò, hi hagué més. Els dos van saber aprofitar les seues anades i tornades a Toledo per a travar excel·lents relacions no sols amb els comerciants o els dirigents de la ciutat, sinó també amb individus vinculats a la Cort de la Monarquia Hispànica. En altres paraules, tenien accés al cercle més estret del sobirà.⁴⁰⁰⁹ I ben mirat, tot açò plegat, no podia ser cap casualitat. A hores d'ara es pot afirmar que el síndic encarregat de la segregació d'Algemesí i Jaume Guinovart, eren amb quasi total seguretat, germans.⁴⁰¹⁰

Malgrat el parentiu i els evidents paral·lelismes, convé assenyalar també les dissemblances. Després de les reunions celebrades el 5 de juliol i el 30 de setembre de 1558 a la confraria de Sant Jaume, sembla que Bernat i Jaume Guinovart van actuar aparentment de forma ben diversa. El primer centrà els esforços en la consecució del

⁴⁰⁰⁶ AMA. *Llibres dels jurats e Consell*, 03/121, s. f.; ARV. *Reial Cancelleria*, 775, f. 151r. Veg. també la possible incompatibilitat a LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses estatuts...*, op. cit., pp. 133. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira.

⁴⁰⁰⁷ AMA. *Insaculacions*, 070/1, ítem 6, (any 1553).

⁴⁰⁰⁸ AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 219r-219v.

⁴⁰⁰⁹ A principis de la tardor de 1558, Bernat Guinovart fou escollit síndic precisament pels seus bons contactes a la Cort. Marianna Munyós adduí com a argument de credibilitat que Jaume Guinovart li havia proposat presentar-li al sobirà hispànic si accedia a anar-se'n amb ell a Toledo. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Violència y poder en...", op. cit., p. 112. Sobre Bernat Guinovart veg. a tall d'exemple, BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, op. cit., pp. 91-102; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, op. cit., pp. 104-110; DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, op. cit., pp. 14-21; DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, op. cit., p. 249; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 167; —, "Notas para la historia...", op. cit., s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. f., "Fills il·lustres d'Algemesí...", op. cit., s. f. Veg. també, l'apartat titulat: *1570: Bernat Guinovart d'Algemesí i Bertomeu Amira d'Antella*, contingut a l'epígraf que versa sobre el contraban de seda que discorria per la vall Farta.

⁴⁰¹⁰ Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí.

privilegi reial d'independència, mentre que el segon s'introduí decididament en les institucions de poder de l'Illa del Xúquer. Ho portem a col·lació perquè no es pot descartar que fóren vers i revers d'una mateixa moneda, ço és, dues persones amb estratègies distintes però del tot complementàries.⁴⁰¹¹ Altrament, caldria pensar que el suport de Jaume Guinovart a l'empenta emancipadora fou sols conjuntural, dubitatiu o condicionat únicament per la proximitat familiar amb Bernat Guinovart. Fora com fora, el ben cert estigué que el velluter es comptà entre la seixantena de veïns d'Algemésí congriats a fi i efecte d'encetar els tràmits de desmembració.⁴⁰¹²

Per acabar, el treball publicat a la revista *Studivm* es centrà en l'anàlisi de l'acusació de Jaume Guinovart per l'estupre de la seua criada Marianna Munyós. No debades, és a través de les pàgines del document processal que hom descobreix els estrets vincles d'amistat que unien l'algemésinenc amb diversos membres d'una de les parcialitats alzirenyes: la conformada pels Valero, els Vendrell i els seus partidaris; cosa que li degué facilitar la seua inserció en els assumptes del Consell alzireny. Talment fou així, que el 15 de juny de 1565, el procurador de la jove domèstica es queixà perquè:

«[...] los dits testimonis ex adverso produhits e donats, a saber és, los dits Luís Canyisares, Berthomeu Belda, Miquel Cifre e mossén Francesc Joan Valero són molt amichs del dit Jaume Guinovart e li tenen molta mà e voluntat e han desijat e procurat, desigen e procuren, veure'l fora de treball e de necessitat e que stigués reposat en sa casa. [...] Han testificat ab molta affectió en favor del dit Jaume Guinovart e per fer-li bona obra».⁴⁰¹³

Les evidències eren presents arreu. De fet, el mateix Francesc Joan Valero evidencià la proximitat i l'entrada que Guinovart tenia a la llar de son pare, mossén Miquel Valero,⁴⁰¹⁴ fins l'extrem de compartir certs negocis.⁴⁰¹⁵ Lluís Canyissares⁴⁰¹⁶ admeté que, feia cosa d'un any, l'algemésinenc havia amagat a sa casa els capells de seda resultants de la collita perquè els creditors i els oficials reials no li'ls pogueren confiscar. El motiu era ben evident. El 1564, Guinovart se n'havia endarrerit en el pagament de

⁴⁰¹¹ GARÉS TIMOR, V. M., "Hacia una mejorada administración...", *op. cit.*, pp. 93-106.

⁴⁰¹² DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁰¹³ ARV. Reial Audiència, *Processos Criminals*, 2a part, 186 s. f.

⁴⁰¹⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Valero d'Alzira.

⁴⁰¹⁵ GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en...", *op. cit.*, pp. 119-120.

⁴⁰¹⁶ Lluís Canyissares, era el fill de Ferran Canyissares i Beatriu de Bovadilla. Pertanyia també al bàndol dels Valero i inclús els era parent. Veg. l'apartat titulat: «Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

l'arrendament del terç delme de la vila i contribució d'Alzira, raó per la qual el batlle general començà a enviar algutzirs perquè realitzaren penyores al seu habitatge. Tractà d'aturar la sagnia. Aquell estiu es presentà a la Cort i n'hi impetrà una petició de dilació. No obstant això, el març de 1565, quan va estar demandat per Marianna Munyós, encara no havia pogut saldar el deute i hi havia sigut empresonat.⁴⁰¹⁷

Amb aquests vímets resulta difícil negar l'evidència: Jaume Guinovart pertanyia als sectors benestants d'Algemesí, ço és, a la minoria enriquida que hi controlava recursos i mitjans de producció; la qual eixí enormement beneficiada de l'expansió econòmica i demogràfica que experimentà el llogaret durant el Cinc-cents. Es tractà, en definitiva, dels mateixos prohoms que impulsaren en molts casos l'objecció crítica al centralisme alzireny i que caminaren, dècades més tard, envers l'emancipació. Per consegüent, cal fugir de la visió més romàntica i idealitzada d'aquests personatges i convé recórrer a la realitat humana. Dit en altres paraules, sovint més enllà de l'atribució de les indubtables consecucions cíviques que conduïren a l'autogovern hi havia individus interessats en fer créixer les seues parcel·les de poder i el seu patrimoni, encara que fóra a costa del benestar dels seus conveïns.

Bona prova d'açò fou, precisament, Jaume Guinovart. L'estiu de 1557, la ciutat de València i el Regne es van veure afectats per un greu contagi de pesta. Per tant, el comerç amb Castella va disminuir significativament i com a corol·lari el forment esdevingué escàs i augmentà el seu valor. En aquest context, Guinovart no dubtà a aprofitar-se de les circumstàncies adverses de la majoria i es va dedicar a vendre blat d'amagat i substancialment pujat de preu. Desafortunadament per a ell, el mostassaf d'Alzira el va enxampar i el va compondre. Tanmateix, no fou l'únic. També multà a Cursà «lo rich de Algemezi». A banda d'això, la font també hi recull adulteracions del pes del pa o de la qualitat dels cereals perpetrades per algemesinencs.⁴⁰¹⁸

De fet, tot apunta que Jaume Guinovart es va mantindre bastant actiu malgrat la propagació de la pestilència. No debades, a les darreries de 1559, s'incoà al Consell d'Aragó una apel·lació del procurador patrimonial, Tomàs de Comalonga, contra el mercader per contraban de seda. Malauradament, no hem estat capaços de trobar la causa instada a la Batllia General o bé no s'hi ha conservat, raó per la qual desconeixem bona part dels detalls. Amb tot, sabem la quantitat evadida, 315 lliures; el destinatari, el

⁴⁰¹⁷ GARÉS TIMOR, V. M., "Violencia y poder en...", *op. cit.*, pp. 113 i 116-120.

⁴⁰¹⁸ Ametler i Folqués van vendre ordi sense garbellar. El tender d'Algemesí, Joan Baptista Ferrer, un tal Cerveró o Renart hi van ser compondrats per vendre pa per baix del pes. ARV. *Mestre Racional*, 889 s. f.

comerciant almanseny Joan Merino; el preu de venda de la mercaderia, 37 sous per lliura, i el període d'extracció, el desembre de 1557. També en tenim notícia del resultat de l'enjudiciament al tribunal regnicola. En primera instància, el 27 de febrer de 1559, Guinovart havia estat condemnat. Això no obstant, hi havia presentat recurs i, el 26 d'octubre de 1559, n'hi havia sigut absolt. Per eixe motiu, Comalonga es decidí a acudir a la màxima instància d'administració de justícia.⁴⁰¹⁹

En efecte, el 3 de novembre, una setmana després que es publicara el veredict, el procurador patrimonial Dionís Antich hi protestà per escrit i hi encetà els tràmits que culminaren deu jornades més tard amb la presentació de la carta formal de sol·licitud d'apel·lació.⁴⁰²⁰ L'11 de desembre, s'encetà el procediment i es cità a declarar Jaume Guinovart.⁴⁰²¹ A continuació, reproduïm un fragment de la carta que el sobirà hispànic remeté, mitjançant el Consell d'Aragó, al mercader algemesinenc:

*«Philippus, Dei gratia, rex Castelle, Aragonum, Legionis [...]. Fidelisimo Iacobo Gui(n)ovart, loci de Algemesí, regni nostri Valencie, salutem et dilectionem. Quia dilecti et fideles nostris fisci procurator, curie nostri regie, et Hieronimus Gallach, volunt et intemdunt prout sibi licet et insimilibus fieri solitum est prosequi coram nobis et in hoc Sacro Supremo Regio Consilio causam appellacionis ad nos emisse interpositeque per eosdem a quadam sententia seu declaracione per baiulum generalem civitatis et regni predicti Valencie in vostri favorem et contra eos lata, causis et racionibus in processu dicte cause contentis ea propter, ad humilem dictorum fisci nostri regii procuratoris et Hieronimi Gallach supplicacionem harum serie, de nostra certa sciencia, deliberate et consulto, vos citamus vobisque pro prima et secunda iussionibus, dicimus et mandamus quod intra triginta dies post presentium presentacionem vobis faciendam continue numerandos per vos vel vestrum legitimum procuratorem compareatis coram nobis seu in dicto Sacro Supremo nostro Regio et Regiani Cancellariam regente Ioanne Dima Loris, utriusque iuris doctore cui causam appellacionis huiusmodi ad colligendum commisimus et referendum causam eandem prosecutimus et prosequi visurus et ad omnes et singulos illius actus usque ad sentenciam diffinitivam inclusive».*⁴⁰²²

En aquest punt, la font esdevé força escarida i fragmentària. Recull solament nomenaments de procuradors i altres tipologies de documentació accessòria de vinculació processual. Emperò, és precisament a través d'ella que sabem que Jaume Guinovart hi va

⁴⁰¹⁹ ARV. *Processos de Madrid*, P, 103, s. f.

⁴⁰²⁰ *Ibidem*, ff. 4r-7r.

⁴⁰²¹ *Ibidem*, ff. 2r-3r.

⁴⁰²² *Ibidem*, f. 11r-11v.

mudar o contractar diverses vegades poderejants: els notaris Gaspar Llopis (desembre de 1559) i Jeroni Ivars (19 de gener de 1560) i el jurista i sacerdot de Felip II, Cèsar Aldana (10 de gener de 1560);⁴⁰²³ cosa que evidencia, una vegada més, la proximitat de Guinovart a la Cort. Al remat, la sentència definitiva es pronuncià el 8 de febrer de 1561 i resultà condemnatòria. S'atorgà termini fins al 13 de maig següent perquè l'algemesinenc hi dipositara, 29 lliures i 4 sous per les despeses de la causa i hi reintegrara el valor total de la fibra defraudada.⁴⁰²⁴

1563: JOAN JUST I JERONI SALÀS DEL RAVAL DE LA VERGE MARIA D'ALZIRA

Els alzirens Joan Just i Jeroni Salars o Salàs⁴⁰²⁵ degueren estar entre els primers sospitosos que el comissari Francesc de Montesa anotà a la seua llista en arribar a la vila d'Alzira; cosa que els feu figurar entre els encausats proemials per frau i contraban de seda, juntament amb els seus conveïns Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo, també habitants del raval de la Verge Maria.⁴⁰²⁶ En eixe sentit, cal recordar que la tardor de 1563, la Batllia General comissionà Montesa perquè engegara un ambiciós dispositiu perquisitiu que posara en clar la identitat d'aquells riberencs que treien d'amagat fibra del Regne, per tal de perseguir-los i compondre-los. El resultat fou, com sabem, una saturació quasi immediata de treball i la impossibilitat d'atacar tots els fronts oberts. De fet, convé

⁴⁰²³ Sobre Cèsar Aldana i la seua família, veg. RAMOS, R., "De Francisco a Marco...", *op. cit.*, pp. 345-365. ARV. *Processos de Madrid*, P, 103, ff. 11r-15r.

⁴⁰²⁴ ARV. *Processos de Madrid*, P, 103, s. f.

⁴⁰²⁵ D'acord amb els padrons de riquesa conservats a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Jeroni Salàs era un propietari mitjaner que s'arrimava al grup benestant. Emperò, Joan Just es situava en un escalafó superior, força acomodat i a tocar de l'elit econòmica local. En efecte, sabem que Jeroni Salàs pagava a eixes alçades per raó de 89 lliures de peita, però el seu registre és incomplet, de mode que sols n'hem estat capaços de registrar-ne una setantena. Posseïa, si més no, passava de la cinquantena de fanecades de terra situades a diverses partides: Cabanyes (15 fanecades), Pou de Marta (9), Barrablet (7 ½), el Ràfol (6 ¾), Pla de Benirabea (6), Pla de Tarragona (5 ½) i un tros de terra i un barranc plantat de garroferes a Tisneres, junt al camí del Carro o de Corbera. Posseïa dos habitatges al raval de la Verge Maria pels quals pagava 14 lliures i mitja. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 2v, 7v, 440r, 499v, 601v, 618r i ss. Per la seua banda, Joan Just pagava a eixes alçades per raó de 192 lliures de peita. Detenia passava del centenar de fanecades de terra situades a diverses partides: Tora (36 fanecades), Sant Bernat (31 ¾), Pla de Cabanyes (14), Barrablet (13), l'Alquenència (10), Massasseli (10), Tisneres (6 ¾), Benirabea (6) i Tulell (1). Era propietari també d'alguns habitatges i infraestructures: tenia una casa al raval de Verge Maria per la qual pagava 4 lliures, però vivia a l'interior de la vila o Clos, on tenia una casa per la qual pagava 31 lliures de peita. També posseïa mitja era a Tulell. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 577r-578v. Cfr. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/3, ff. 335r-335v; 340r-340v, 357r i 536r. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133.

⁴⁰²⁶ Veg. l'apartat que porta per títol: 1563: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo d'Alzira, a l'epígraf dedicat al contraban de seda per la vall de Càncer o Vall Farta.

pensar que hagueren calgut uns quants dispositius semblants per cobrir amb reeiximent la gegantina comesa.⁴⁰²⁷

Pel que fa a la vila i contribució d'Alzira, fou, sens dubte, mossén Jeroni Lluquí el qui s'hi encarregà d'alçar la llebre en adonar-se'n que la fraudulència i l'evasió fiscal campaven per damunt del comerç lícit. Tal com s'ha advertit a altres apartats, Lluquí va arrendar, el 1562, la cisa de la mercaderia de l'Illa del Xúquer amb l'expectativa de traure'n un bon rendiment. El resultat, però, va ser el contrari. La flagrant mancança de tributacions l'havien fet perdre diners. D'acord amb els seus càlculs, entre el 60 i el 75% de la fibra sèrica d'Alzira i la seua contribució havia eixit de terres valencianes sense tributar. En paraules del cavaller alzireny:

«En la dita vila de Algezira e llocs de la contribució de aquella, com encara en altres llocs circumvehins a d'aquella, y ha moltes persones que trahuen, acostumen e fan ofici de traure seda del present regne de València e portar aquella a vendre a la ciutat de Toledo eo altres parts, axí dels regnes de Castellà com de altres regnes estranys. Per la qual rahó los dits drets reals de la dita Real Magestat e los de la Generalitat e sises ne reben molt gran perhuí per traure com se trau dita seda ratituda e amagadament sens pagar dits drets. [...] En lo any proppassat mil cinch-cents sexanta-dos, ell testimoni, arrendà la sisa de la mercaderia de la dita vila de Algezira e contribució de aquella. E perdent, com perdé, molt grossament en la dita sisa, feu una diligència e fonch que posà una scriptura davant los magnífichs jurats de la dita vila de Algezira a efecte de provar e mostrar lo dany que, ell testimoni, havia rebut en lo dit dret de sisa en lo dit any proppassat. E o per temps assortuhit, ne menys per culpa de aquell, sinó per haver-li furtat lo dit dret de la sisa en traure aquella de la dita vila e terme de aquella sens pagar aquell. La qual scriptura e suplicació admesa e provehida, feu rebre una sumària informació de testimonis a efecte de provar la seda, poch més o menys, que en lo dit any proppassat se collí en la dita vila de Algezira e llocs de la contribució de aquella. Hi-s trobà y se à trobat per dita informació, haver-se collit en lo dit any proppassat en la dita vila e contribució de Algezira, quaranta mília lliures de seda, més que menys. E cotejat e comprovat en los llibres e quèrns de la dita sisa, no se ha trobat haver manifestat ne pagat lo dit dret de sisa sinó solament en quinze mília lliures de seda. De manera que s'ha trobat haver furtat al dit dret de la sisa vint-y-cinch mília lliures».⁴⁰²⁸

⁴⁰²⁷ Si el que es pretén és obtindre una visió més o menys completa del volum de perquisicions realitzades pel comissari Francesc de Montesa, caldria fer una lectura conjunta de totes les causes obertes per frau o contraban de seda entre 1563 i 1564. Veg. els apartats tocants a aquesta cronologia als epígrafs titulats: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena; La vall Farta o vall de Càrcer: la principal via del contraban?; Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris.*

⁴⁰²⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 18v-20r. Veg. també els testimoniatges dels corredors d'orella Jaume Llull i Miquel Peris i dels taulatgers Pere de Mur, Joan de Góngora i . Ibídem, ff. 16r-16v i 20r-22v.

No sabem a ciència certa qui els hi va denunciar, però de primeres no sembla plausible que fóra Francesc Joan Pujalt, per molt que haguera esdevingut un assidu col·laborador de les autoritats en la persecució del frau i el contraban de seda;⁴⁰²⁹ atès que Salàs i Just mantenien excel·lents relacions amb el ciutadà alzireny i amb el bàndol dels Valero.⁴⁰³⁰ Tot apunta, més bé, envers Francesc Garcia, llaurador del Toro, el qual estava ressentit amb Salàs.⁴⁰³¹ Això no obstà perquè, com de costum, Pujalt fóra el primer a declarar. D'entrada, assegurarà conèixer molt bé el seu conveí Salàs. I a rengló seguit, n'oferí una interessant semblança en què el retratà com negociant habitual de fibra sèrica, la qual, la major part de les vegades, la portava a vendre a la ciutat de Toledo. A eixe respecte, confessà que el novembre anterior hi havia coincidit a la ciutat del Tajo. L'havia trobat despatxant un muntó de més de tres-centes lliures.⁴⁰³² Nogensmenys, sembla que no faltaven ocasions en què simplement la revenia a aquells que li la pagaven a un preu força apetitós.⁴⁰³³

El 2 d'octubre, hi comparegueren Francesc Garcia, del Toro, i el seu amic, el sastre alzireny Antoni Serra. Tots dos desvelaren que Salàs acostumava a fer quatre o cinc viatges a Castella, cada any, amb moltes remeses de matèria primera. A continuació, referiren dos successos concrets. En primer lloc, relataren que feia cosa d'un mes, havien acompanyat l'algutzir Miquel Joan Saidia a Benimuslem per tal de detindre els moriscos que havien assassinat el rector.⁴⁰³⁴ Eixiren passada la mitjanit. Ves per on, en el camí es trobaren Jeroni Salàs, Joan Just, Joan Sartall, l'espardenyer d'Antella i altres novament

⁴⁰²⁹ Com sabem, Francesc Joan Pujalt va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer, sobretot després de resultar condemnat el 1560 per aquest mateix delictes. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125-130 i 139-153; —, “Els Pujalt d'Alzira. De...”, op. cit., pp. 146-158. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clientele: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

⁴⁰³⁰ Joan Escrivà declarà que Joan Just i Francesc Joan Pujalt havien extret de forma fraudulenta del Regne, el 1557, mil lliures de seda. Veg. en l'epígraf anterior, l'apartat titulat: *1560: Mossegar la mà que et dóna de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*. Joan Just, pare de Joan, o el mateix Joan Just van participar en la desfilada que portà, el 1535, mossén Miquel Valero a la baronia de l'Alcúdia. A la inscripció de béns de la casa de Joan Just es van inventariar entre altres coses, 29 canyissos de criar cucs i un torn de filar seda. Com a objecte curiós, hi havia una viola. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Grups de poder i...”, op. cit., pp. 207-208.

⁴⁰³¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, f. 90r.

⁴⁰³² Coincideix amb la versió de Melcior Cadellat que assegurarà haver vist a Toledo el seu germà Joan Cadellat i Joan Just. *Ibidem*, f. 5r.

⁴⁰³³ *Ibidem*, f. 2r-2v.

⁴⁰³⁴ La comissió de Saidia està datada a 1 de setembre de 1563 i assenyala que el rector va estar assassinat el 31 d'agost. Resa així: «junt al lloch de Benimuslem, en lo dia de hir, han mort un capellà, lo qual se diu era rector del dit lloch de Benimuslem y del lloch del Toro, al qual han trobat tallat lo cap per mig, deseparat lo hu de l'altre y tallades les mans ab moltes altres coltellades». ARV. *Reial Cancelleria* 1328, ff. 1v-2r.

convertits, els quals els digueren que anaven devers Alzira. Observaren que portaven damunt d'un matxo dues saques grans i molt plenes. Garcia confessà que hi posà la mà. Era seda. Estimà que n'hi devia haver unes quatre-centes lliures. En acabant, transcorregudes unes quantes jornades de la festivitat de la Nativitat de la Mare de Déu, mentre Garcia i Serra passejaven una nit pel raval de la Verge Maria, van veure que Just i Salàs carregaven damunt d'un quantes cavalcadures quatre bales grosses: pam amunt o pam avall, huit-centes lliures.

Acte seguit, Francesc de Montesa els demanà que li feren una relació de les persones de les quals sabien que havien adquirit mercaderia, dels preus i de les quantitats. Certament, Garcia i Serra no van poder retre excessius detalls, però almenys van reportar un escair llistat de noms del qual estirar. D'acord amb llurs deposicions, el 1562, Just i Salàs havien comprat seda a el Toro, a Alàsquer i als dos ravals d'Alzira.⁴⁰³⁵ El 1563, n'havien pres al Toro i a Antella.⁴⁰³⁶ Per a més additament, Pere Guerau i el corredor Bertomeu Vallés deposaren que el 1561 i el 1562 Just i Salàs n'havien mercadejat bones sumes a Carcaixent i als pobles dels voltants.⁴⁰³⁷ Heus ací l'evidència. El *modus operandi* era una constant. Els «sacadors» miraven de concretar les seues transaccions als suburbis de l'Illa del Xúquer i a llogarets menudets i desproveïts de taulatgers i de barreres arquitectòniques.

A mesura que transcorregueren les jornades, el comissari eixamplà la nòmina de declarants i aprofundí en les perquisicions. La nodrida desfilada de testimonis li permeté reunir informació molt valuosa sobre els obscurs negocis dels dos encausats. Amb tot i

⁴⁰³⁵ El mateix Francesc Garcia els havia venut el 1562 tota la seua collita: 57 lliures a 37 sous i mig la lliura. Al Toro també n'havien adquirit de Jaume Alçamora. Al raval de la Verge Maria n'havien comprat a Jaume Colomina i al raval de Sant Agustí a la vídua de Torremotxa. La partida més grossa sembla que l'havien tret a Alàsquer, de Lluís Asquer, el jove alamí: més de 200 lliures. Sobre Lluís Asquer s'ha escrit molt. Veg. a tall d'exemple, BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., "L'elit morisca valenciana...", *op. cit.*, [en premsa]; CARRASCO, R., *Deportados en nombre de...*, *op. cit.*, p. 175; CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 103 i 133-134; CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 45-50, 54, 59-60, 75-81, 95-103 i 110; GIMÉNEZ CHORNET, V., *Alberic. Un viatge documental...*, *op. cit.*, p. 34-37; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 42-43. Veg també al capítol anterior que versa sobre l'administració de justícia a la foia i marquesat de Llombai, els epígrafs titulats: *Un món de marginalitat i pobresa?* i *El regne més petit?* El 1558, don Galceran de Castellví, baró de Carlet, va arrendar la senyoria a Lluís Asquer. Veg. el capítol tocant a les baronies de l'Alcúdia i Carlet, els apartats titulats: *L'acarament als tribunals: la custòdia de Maria de Castellví i la restitució dotal* i *A la cerca i captura de Galceran de Castellví: fugitiu de l'illa de Malta i reincident*.

⁴⁰³⁶ El 1563 n'havien adquirit de Pere Garcia i Tomàs Sapllana del Toro i de Joan Francesc i Joan Sartall, germans, d'Antella. Joan Francesc Sartall n'era el batlle i va estar encausat per contraban de seda el 1566. Veg. l'apartat titulat: *1566: Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Domènec Marín i Lluís Vila d'Ènguera*. Veg. també, BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., "L'elit morisca valenciana...", *op. cit.*, [en premsa].

⁴⁰³⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 3r-6v.

això, la fretura de mitjans el portà a deixar-se molts caps solts; raó per la qual aquesta esdevingué palesament incompleta i no excepta de barreges i intencionades adulteracions. En pogué certificar de tot plegat, però, que Joan Just i Jeroni Salàs, conjuntament o per separat, havien comprat, el 1562, grans quantitats de fibra sèrica a Alàsquer,⁴⁰³⁸ al Clos de la Vila,⁴⁰³⁹ als ravals de Sant Agustí⁴⁰⁴⁰ i de la Verge Maria,⁴⁰⁴¹ a Carcaixent o al Toro,⁴⁰⁴² entre d'altres;⁴⁰⁴³ sovint d'amagat i emparats per la foscor de la nit. A més, l'operació s'havia repetit el 1563. En aqueixa ocasió, Antella,⁴⁰⁴⁴ el raval de la Verge Maria⁴⁰⁴⁵ i el Toro⁴⁰⁴⁶ hi havia estat alguns dels indrets escollits.⁴⁰⁴⁷ També reuní un bon grapat d'introbables instantànies que ofereixen sucosos indicis sobre el *modus operandi*, els itineraris emprats o les afinitats i clientelismes de Just i Salàs a la vila i contribució d'Alzira.

La més propera en el temps s'havia produït a primers de setembre d'aquell any. Precisament, Francesc Garcia i Antoni Serra havien estat els primers a destapar-la. A eixe respecte, Joan Sartall, espardenyer i germà del batlle d'Antella,⁴⁰⁴⁸ relatà que a les rerialles d'agost de 1563, Just i Salàs es presentaren als dominis dels Cervató amb la

⁴⁰³⁸ A l'alamí d'Alàsquer, Lluís Asquer, suposadament més de 200 lliures, les quals no havien estat manifestades als taulatgers.

⁴⁰³⁹ Al Clos de la Vila sembla que la van haver de manifestar tota. A més, la pràctica totalitat de les adquisicions es va concentrar en individus de la facció dels Valero: a Truixà, 34 lliures i 9 unces; a Gasquil, 16 lliures i 9 unces; a Lluquí, 5 lliures; a Climent, 27 l.; a Joan Revert i altres 200 lliures; a Onofre Traucador, 30 lliures, a Vicent Mestre, notari, 24 lliures i a Pere Montaner, notari, 24 lliures.

⁴⁰⁴⁰ Al raval de Sant Agustí solament en documentem una adquisició: a la vídua de Torremotxa, 32 lliures i 10 unces, les quals van estar manifestades.

⁴⁰⁴¹ Al raval de la Verge Maria se'n van documentar cinc adquisicions: Jaume Colomina, 20 lliures sense manifestar; Tomàs Sapllana, 27 lliures; Pere Daroca, 37 lliures, i Lluís Ausina 19 lliures totes tres partides manifestades i a 40 sous per lliura.

⁴⁰⁴² A Carcaixent no se'n refereixen quantitats concretes. Al Toro, en van comprar de Francesc Garcia, 57 lliures (37 sous i mig), manifestada i les restants partides sense manifestar: Pere Garcia, 32 lliures i Jaume Alçamora, 38 lliures; ambdues a 36 sous la lliura.

⁴⁰⁴³ El procés registra també compres en què no determina el lloc de residència del venedor. En aquesta ocasió es tracta de partides manifestades: Antoni Caravaca, 50 lliures; Segura, 17 lliures i 3 unces; la vídua de Tamarit, 33 lliures; Miquel, 9 lliures i 10 unces; Tàrrega, 2 lliures; criat de Truixà, 7 l.; Alvarado, 28 lliures; Macha, 36 lliures i 5 unces; Joan Baptiste Palau, 12 lliures i 8 unces; Joan Alçamora, 30 lliures.

⁴⁰⁴⁴ A Francesc Joan i Joan Sartall, entre 300 i 400 lliures. No havia estat manifestada.

⁴⁰⁴⁵ A Jaume Colomina, 57 lliures; a Tomàs Sapllana, 37 lliures; a Pere Daroca, 61 lliures, a Jeroni Segarra, 36 lliures; a Pere Casanoves, 18 lliures. Cap de les partides van ser manifestades.

⁴⁰⁴⁶ El 1563 sols trobem la venda de Pere Garcia: 22 lliures a 39 sous la lliura i sense manifestació.

⁴⁰⁴⁷ El procés registra també compres en què no determina el lloc de residència del venedor. En aquesta ocasió es tracta de partides manifestades (de mestre Antoni, obrer de vila, 12 lliures i 5 unces; d'Antoni Caravaca, 33 lliures i 4 unces; de Segura 15 lliures i 7 unces; de na Llemosina, 8 lliures i 9 unces) i no manifestades (de mossén Cardona, 20 lliures i 2 unces; de Jeroni Torres, de la vídua de Tamarit, de Cosme Andreu i de Joan Pedra). ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 7r-15v.

⁴⁰⁴⁸ Joan Francesc Sartall, batlle d'Antella, va estar encausat per contraban de seda el 1566. Veg. l'apartat titulat: *1566: Joan Francesc Sartall d'Antella, Alfons Sanches i el seu germà menut d'Almansa, Doménec Marín i Lluís Vila d'Énguera*. Veg. també, BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., "L'elit morisca valenciana...", *op. cit.*, [en premsa].

intenció de comprar fibra sèrica. Sembla que, al remat, fins i tot els mateixos Sartall els n'hi van vendre. D'acord amb la seua versió dels fets, la matinada del dimecres següent, quan es disposava a eixir del llogaret «per a venir a la vila de Algezira a portar a vendre espartenyas, segons acostuma cascun dimecres de la semana, que és lo mercat de Alzira» els en trobà junt a les parets. Veié que portaven un rossí carregat amb aproximadament tres-centes lliures de seda repartides en dues bales. Així les coses, feren el camí plegats i en arribar-hi, s'acomiadaren. Just i Salàs se n'entraren al raval de la Verge Maria i el morisc s'endinsà en el Clos de la Vila pel portal de València.⁴⁰⁴⁹ Jornades més tard, fou quan casualment Garcia i Serra els van descobrir a l'empara de la foscor de la nit estivant la mercaderia a sobre dels matxos.⁴⁰⁵⁰

Emperò, com diem, no va estar l'única. El novembre de 1562, Francesc Joan Pujalt i Melcior Cadellat, familiar del Sant Ofici i botiguer de lents,⁴⁰⁵¹ van coincidir a Toledo amb Joan Cadellat, germà de Melcior,⁴⁰⁵² i amb Joan Just, els quals hi estaven despatxant un muntó de matèria primera. De semblant manera, Benet Canyamar referí que, el desembre de 1562, hi havia estat a Madrid. Coses del destí, a l'hostal del llogaret de Minaya,⁴⁰⁵³ havia enconrat Cadellat i Just, els quals li digueren que havien estat a la

⁴⁰⁴⁹ Joan Just i Jeroni Salàs hi van adquirir seda de sis o set particulars d'Antella. Joan Francesc Sartall, el batlle, els n'hi va vendre una suma. Joan Sartall, els n'hi va despatxar 20 lliures d'una tia seua vídua d'un tal Vaydaforot. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, f. 7r-7v.

⁴⁰⁵⁰ *Ibidem*, ff. 3r-5r

⁴⁰⁵¹ Partidari dels Valero. D'acord amb els padrons de riquesa conservats a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Melcior Cadellat era un propietari benestant. Pagava a eixes alçades per raó de 159 lliures i mitja de peita. Posseïa, potser, més d'un centenar de fanecades de terra situades a diverses partides: a l'Alquenència (46 fanecades), a l'Almúnia (12), a Benibardeny (8 ½), a l'Alfàs (6), a Tora (6), Barrablet (5 ½), a Sant Bernat (5) i un tros de terra plantat de garroferes al camí de la Ribera, damunt de les Forquetes, junt al camí de Corbera i d'Albalat. Posseïa dos habitatges dins del Clos de la vila, pels quals pagava per raó de 50 lliures i mitja. Una de les cases estava al carrer Major i baix tenia un obrador, on devia tindre la botiga de les lents. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/13, ff. 156r-157r. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa]; PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133.

⁴⁰⁵² Partidari dels Valero. D'acord amb els padrons de riquesa conservats a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Joan Cadellat era un propietari força benestant. Pagava a eixes alçades per raó de vora 189 lliures de peita. Posseïa vora un centenar de fanecades de terra situades a diverses partides: a l'Almúnia (38 fanecades i ¼), a Tora (23), 17 d'elles de moreres i oliveres; a Barrablet (8), a Sant Bernat (17) 6 de moreres; a Cabanyes (4 ½), a Vilella (3) i Materna (1 ½). Posseïa tres habitatges dins del Clos de la vila, quals pagava 54 lliures i mitja. Una de les cases estava al carrer Major i baix tenia uns obradors. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/12, ff. 569r-569v; 582r-582v i 588v. Veg. també PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133.

⁴⁰⁵³ Minaya fou des d'antic un territori de pas. Tot apunta que en l'origen i desenvolupament de la població hi actuà decisivament l'establiment d'una venta o posada, disposada estratègicament en la infinita plana de la Manxa. Històricament ha estat unida a les properes localitats de la Roda i Villarrobledo. Veg. COSTA OLLER, F., *Villuga comentado. Repertorio de...*, *op. cit.*, pp. 81, 124 i 173; GARCIA MORATALLA, P. J., "Sobre los Pacheco de...", *op. cit.*, pp. 125-140; VEGA MOZO, E., "El paso de Felipe...", *op. cit.*, pp. 111-126.

ciutat del Tajo venent seda.⁴⁰⁵⁴ Heus ací una evidència més de les excel·lents relacions de Just amb significats partidaris de la facció dels Valero i dels Vendrell.

Prèviament, el juliol de 1562, l'algemésinenc Francesc Llopis⁴⁰⁵⁵ havia coincidit amb Just i Salàs al barranc de la vila de Montesa. En aquella ocasió, regressava d'Almansa amb una rècua carregada de forment. Referí que, malgrat la tenebrosa obscuritat, havia pogut distingir-los i anaven muntats damunt de les cavalcadures i duien saques davant seu, en les quals—al parer de Llopis—ben bé hi podien haver quatre-centes lliures de gènere sèric. Es limità a saludar-los i continuà el camí.⁴⁰⁵⁶ Convé assenyalar que no es tracta d'una dada fútil, atès que Salàs i Just, almenys aqueixa vegada, no van utilitzar cap dels itineraris que ofería la vall Farta a través de la serra d'Énguera, sinó que preferiren emprar les vies secundàries de la Costera; tal com ho acostumaven a fer els castelloners, els xativins o també Francesc Joan Pujalt.⁴⁰⁵⁷ De fet, tot apunta que el recorregut es repetí mesos després: el desembre de 1562.

En efecte, Joan Just encara no s'hi havia d'haver reposat del viatge amb Cadellat quan encarà el següent, entre altres, amb Antoni Marco. Per tant, tot apunta a un ritme frenètic de trastejos, negocis, en definitiva, d'anades i tornades a la capital castellana. Segons Miquel Just, el desembre de 1562, el seu germà hi adquirí fibra de Joan Alçamora i dels seus fills. Seguidament, l'emballà al raval de la Verge Maria i enfilà de nou el camí de Castella. Aquesta vegada es feu acompanyar per Antoni Marco i per un castellà. Això fou també el que testificà mossén Baltasar Guerau, el marit de dona Elionor de Vilanova,⁴⁰⁵⁸ en tant que en formà part de la comitiva fins arribar a la vila de Canals. En aquest punt, s'aprecia l'aparent contradicció d'una part significativa dels habitants del raval de Verge Maria. No debades, els hi havia de partidaris dels Valero alhora que mantenien relacions feudovassallàtiques amb els Vilanova, senyors del Ràfol i d'un bon grapat d'habitatges i terres a Barrabet. Eixe era el cas de Joan Just. A més, el seu germà

⁴⁰⁵⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, f. 6r-6v.

⁴⁰⁵⁵ Veg. l'arbre genealògic dels Llopis d'Algemés. Veg. els apartats que porten per títol: *Represàlies i represaliats: els oficials de la vila d'Alzira contra Pere Munyós i Andreu Barberà*; *Els Llopis d'Algemés: a l'empara de don Francesc Joan Martí i del bàndol dels Pardo de la Casta* i *Un parell d'afers orquestrats per Sebastià Barberà*, continguts al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

⁴⁰⁵⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 7v-8r.

⁴⁰⁵⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 379, 554 i 2415. Veg. en l'epígraf anterior, l'apartat titulat: *1560: Mossegar la mà que et dona de menjar: l'acusament contra Francesc Joan Pujalt*.

⁴⁰⁵⁸ Dona Elionor de Vilanova i mossén Baltasar Guerau van signar capitols matrimonials el 31 d'octubre de 1562. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 134-136.

Miquel havia estat una de les persones de màxima confiança del difunt don Manuel de Vilanova a l'Illa del Xúquer.⁴⁰⁵⁹

Si ens atenim al fets, val a dir que, el desembre de 1562, mentre l'alzireny organitzava el darrer desplaçament de l'any a la ciutat del Tajo, mossén Baltasar Guerau li manifestà el seu desig de regressar a Canals, junt a son pare, i li demanà que l'acompanyara. Antoni Marco feu el mateix. Estava al corrent de les últimes adquisicions de fibra i també dels preparatius. Pel que sembla, un germà de Marco vivia a Toledo i el volia visitar. També tenia certa curiositat per conèixer terres castellanès. Així les coses, Just els pregà que s'esperaren uns quants dies fins que ho tingueren tot disposat i hi accediren. Deixaren la vila d'Alzira una nit, al rogle de les nou. Marco eixí fins al raval de Sant Agustí i hi esperà a Just, el qual es presentà al cap d'una bona estona. Anava acompanyat pel marit de dona Elionor de Vilanova i per un altre home castellà, al qual Marco no coneixia. Van prendre el camí de Castella. En arribar a Canals despuntà el sol. S'hi aturaren una mica a descansar a la llar del progenitor de mossén Guerau i reprengueren el viatge, dreta via, fins Almansa.

Tant el cavaller com Marco declararen que Just duia davant de si, en la cavalcadura, un voluminós fardell cobert per una capa. Marco estimà que podria portar la grossa i poc creïble quantitat de quatre-centes lliures de seda,⁴⁰⁶⁰ raó per la qual convé pensar que es tractà d'una valoració sobredimensionada. Altrament, el quadrúpede d'Antoni Marco o del castellà haguera hagut de portar una part de la càrrega. Fóra com fora, en abastar el vilatge manxec es van detindre una jornada. Just va manifestar l'entrada de la mercaderia en Castella i es va acomiadar del castellà. En acabant, prosseguiren fins a la ciutat del Tajo, on van posar a un hostel proper a l'entrada. Un cop venut tot el gènere, feren cap a Alzira.⁴⁰⁶¹

A mitjan novembre de 1563, el comissari Francesc de Montesa posseïa indicis sobrats de la fraudulència, motiu pel qual ordenà la inscripció de béns de les llars de Joan Just i Jeroni Salàs. Començà per la residència de Just, situada dins del Clos de la Vila. Convé assenyalar que res no crida poderosament l'atenció, llevat de l'emmagatzematge

⁴⁰⁵⁹ Miquel Just era el germà de Joan Just. Fou una persona de confiança de don Manuel de Vilanova, de Vicent Serra i de la seua filla dona Elionor. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 125, 135, 149-151, 164, Veg. també l'arbre genealògic dels Just d'Alzira.

⁴⁰⁶⁰ Segons Onofre Vilavella, fill d'Andreu i batlle de l'Alcúdia, expert en carregaments de matxos, testificà en un procés judicial que el màxim que podia carregar una cavalcadura bona eren 300 lliures de seda en xalma i 150 lliures amb un home a cavall. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 41.

⁴⁰⁶¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 11r i 17r-17v.

de grans. A l'entrada, Joan Baptista Costa anotà, una taula de tisora de fusta de pi vella, al voltant de la qual hi havia quatre cadires de cuiro i altres tres de costelles; una pastera d'ensabonar, un parell d'orons d'espart plens d'arròs⁴⁰⁶² i un altre recipient amb forment.⁴⁰⁶³ Al corral trobà, entre altres coses, una escala de fusta amb sis esgraons, una caldera mitjana d'aram, un cànter i una caixa de coure. A la cambra principal, hi havia dues caixes de tall de Barcelona amb roba⁴⁰⁶⁴ i un llit de quatre posts i dos petges amb dos matalassos, un parell de llençols, una flassada i dos coixins de fluixell dins de les seues respectives coixineres. A la paret, penjat, hi encontrà un cortinatge blanc viat. La taxació s'elevà únicament a 30 lliures.⁴⁰⁶⁵

Joan Just hi va estar present. També hi assistí Pere Velasco,⁴⁰⁶⁶ el qual, en qualitat de taulatger, es veié constret a confessar que Just havia manifestat, el 1563, 147 lliures de seda en madeixa. Així les coses, l'oficial procedí a interrogar el traginer perquè indicara què havia fet d'aquella mercaderia. Emperò, l'alzireny es limità a respondre reiteradament que no la tenia a sa casa. Per tant, la insistència de Montesa, no serví de res. Intel·ligentment, Just es comprometé únicament a donar compte, si esqueia, a la Batllia General quan s'interposara procés judicial.⁴⁰⁶⁷

A continuació, Francesc de Montesa i el notari es desplaçaren al raval de la Verge Maria i accediren a l'habitatge de Jeroni Salàs. Convé ressaltar que els únics objectes destacats van ser les armes: una escopeta llarga de metxa amb tots els seus aparells i una alabarda nova. En aquesta ocasió, potser per la celeritat amb què realitzà la seua comesa o bé per l'escassa estructuració i compartimentació de la vivenda, Costa no en distingí estàncies. Els mobles que registrà van ser una taula de tisora de fusta de pi, tres cadires de costelles, una caixa de tall de Barcelona buida i dos llits de posts i petges amb sengles matalassos, una flassada i un llençol. No apuntà cap tipus d'indumentària, sinó solament un parell de tovalles escacades i un cortinatge blanc amb franges. La llista la completà

⁴⁰⁶² Contienien 8 cafissos d'arròs roig (una tona i escaig).

⁴⁰⁶³ Contenia 3 cafissos de forment (vora 429 quilograms).

⁴⁰⁶⁴ En una de les caixes hi havia un parell de tovalles escacades, amb un escac menut, un parell de llençols, 4 camisses i sis torcaboques. A l'altra caixa, anotà unes faldetes de drap gris i unes altres de drap negre.

⁴⁰⁶⁵ Els capllevedors van ser Jeroni Salàs i Úrsula Canyelles, muller de Joan Just.

⁴⁰⁶⁶ Pere Velasco era un dels seguidors de les parcialitats de la vila i contribució d'Alzira. En feia la part dels Valero, Vendrell i Traucador. Veg. l'arbre genealògic dels Velasco d'Alzira. Pere Velasco també ostentà nombrosos càrrecs del Consell. Veg. l'annex 1: El Consell de la vila d'Alzira. A més, i per si fora poc, hi va estar un destacat mercader de seda i de llavor de cuc, arrendatari del dret de peatge d'Alzira i del seu terme general i taulatger dels drets.

⁴⁰⁶⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 9r-10r. A través dels padrons de riquesa sabem que Joan Just posseïa un altre habitatge al raval de la Verge Maria, molt més adequat i còmode per a ocultar la mercaderia que adquiria. Segurament, el comissari Montesa devia desconèixer eixe detall, raó per la qual no hi accedí a fer inscripció de béns.

amb un porc mitjaner que hi devia haver al corral, una caldera, uns ferros i una perola de coure. La valoració fou baixa: 12 lliures.⁴⁰⁶⁸

El 15 de novembre, Joan Just comparegué a la Batllia General, on fou sotmés a un interrogatori força exhaustiu. D'entrada, l'alzireny preferí definir-se com llaurador, malgrat que habitualment tractara en la compravenda de fibra i en portar-la a vendre a Toledo. Es feu el desmemoriat. Confessà que el 1562 hi havia estat un parell o tres de viatges i, el 1563, sols una vegada. Havia sigut el darrer setembre? Es notava de lluny que algú li havia posat al corrent dels detalls del que es coïa contra ell a l'Illa del Xúquer. En el tocant a l'any 1562 sols recordava que en una de les anades o tornades havia entropessat amb les celebracions del dia de Sant Jaume a la vila d'Almansa.

En eixe punt, l'agent perquisidor decidí realitzar una mena d'incís, per tal de desviar l'atenció i intentar extraure-li informació sobre altres encausats. A tall d'exemple, li demanà si coneixia un tal Martí i Jaume Sancho de Castelló de Xàtiva,⁴⁰⁶⁹ els quals sembla que havien conduït, el novembre de 1562, sis fardells de seda fins la ciutat del Tajo. Formulats així, negà saber-ne res. Emperò, afegí que en aquella ocasió hi havia coincidit a l'hostal de Sòria⁴⁰⁷⁰ amb Francesc Joan Pujalt i amb Jaume Sancho, natural de Vallada, el qual havia treballat al forn de la Verge Maria.⁴⁰⁷¹ Pareix que Joan Just li havia perdut la pista i no estava al corrent d'on habitava. Tan prompte com les autoritats li indicaren que es tractava de la mateixa persona, els comunicà que s'hi havia allotjat a la mateixa posada i que hi tenia per a vendre una trossa de 70 o 80 lliures.

Closa la digressió, l'oficial redirigí de nou el curs de les preguntes. En aquesta segona tanda, Just relatà que havia estat a la urbs castellana dues voltes en els darrers anys—una, el 1562, i l'altra, el 1563—i jamai havia constituït companyia amb Salàs, sinó que cadascú s'ocupava dels seus negocis i comprava i venia el gènere per separat. Així les coses, Just declarà que, el de juliol de 1562, n'havia dut més de quatre-centes lliures i que la partida del darrer mes de setembre havien estat altres tres-centes. Relatà també que,

⁴⁰⁶⁸ Els capllevedors van ser Joan Just i Beatriu Fos, muller de Jeroni Salàs. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, f. 10v.

⁴⁰⁶⁹ Es tracta de l'actual Castelló o Vilanova de Castelló.

⁴⁰⁷⁰ El susdit hostal estava, com tants altres, a la pujada de Zocodover. En paraules de Joan Just: «lo qual hostal està entrant a la ciutat de Toledo, a mà dreta, pel camí que va de la vila de Almansa a Toledo, junt al portal». ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, f. 24v.

⁴⁰⁷¹ Jaume Sancho havia estat processat, el 1551, per frau de seda. Veg. l'apartat titulat: *1551: Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbui i Jeroni Olmedes d'Algemesí; Jaume Sancho del raval de Santa Maria d'Alzira, Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa*, del present apartat.

el 1562, junt amb Joan Cadellat i Pere Velasco, havia extret del Regne més de mil lliures de seda amb idèntic destí; quatre-centes de les quals procedien de la collita pròpia, de la del seu germà Miquel Just i de la de Velasco.

Sobtadament, l'aparent seguretat que Just havia mostrat durant l'interrogatori es va trencar. L'agent perquisidor, a cient que no havia dit tota la veritat, decidí sembrar els dubtes i insistir una mica. I obrà l'efecte, perquè el desconcert de Just el portà a aflorar moviments dels quals les autoritats no havien notícia. De colp i volta, l'alzireny recordà que feia un parell de setmanes, ell i Salàs, n'havien menat conjuntament 165 lliures fins a Almansa. L'hi havien dipositada al vilatge castellà a l'espera que milloraren els preus a Toledo. Per tant, es feia palés que, almenys aqueixa vegada, s'havien erigit en societat! De semblant manera, confessà que, el 1562, havia fet arribar a la ciutat del Tajo al voltant de quatre-centes lliures de filadís. Vistos els bons resultats, l'oficial continuà pel mateix camí. Li demanà que donara compte de les adquisicions de matèria primera i dels desplaçaments a Castella en els anys 1560 i 1561. Emperò, aquesta vegada, Just hi negà haver realitzat cap tipus de transacció. Clarament, mentia.

No obstant això, el funcionari de la Batllia judicà que no hi calia incidir i hi prosseguí en les indagacions. Volia saber la procedència de la fibra que havia mercadejat. Just reiterà que una part havia estat producció pròpia, del seu germà Miquel Just i de Pere Velasco. La restant l'havien comprada a la baronia d'Alberic, el Toro i la vila d'Alzira. Finalment, afegí que Joan Cadellat guardava un llistat detallat de les persones de les quals l'havien adquirida. També notà que mai no havien comés frau ni havien extret il·lícitament el gènere del Regne, perquè havien pagat sempre els drets als respectius taulatgers de l'Illa del Xúquer.

Per acabar, l'interrogador percutí sobre l'assumpte d'Antella. Just relatà que, a finals de l'estiu, Jeroni Salàs i ell n'havien pres seixanta o setanta lliures de certs particulars d'Antella, entre ells els germans Joan i Joan Francesc Sartall. Aquelles completaren un centenar de lliures que portaren en dues saques fins Alzira. Era de nit i pel camí encontraren l'escamot que es dirigia a Benimuslem a atrapar els responsables de l'assassinat del rector del lloc. Com estava fosc no van reconèixer qui el conformava. En acabant, passades unes quantes jornades de la festivitat del Naixement de la Mare de Déu, una mitjanit, van carregar a les cavalcadures dues bales de producte sèric i les van dur a

Castella. Van emprar el camí Reial i no les senderes de la vall Farta. Bona prova d'això, fou que la descarregaren a Moixent. Hi devia haver tres-centes lliures.⁴⁰⁷²

L'endemà, 16 de novembre, s'hi presentà Jeroni Salàs. En aquesta ocasió l'agent perquisidor decidí anar al gra i tractar de localitzar possibles contradiccions i divergències mitjançant la comparació de la seua deposició amb la de Joan Just. Val a dir que, a força de preguntes, ho aconseguí. A tall d'exemple, Salàs declarà que, a les darreries de l'estiu, ell i Just havien negociat a Antella vora dos-centes lliures de seda, front al centenar que havia apuntat el seu company. Assenyalà, també, que a mitjan setembre, havien exportat a Castella dues o tres bales de fibra, front a les quatre de què se'ls acusava i les dues que havia admés haver extret Just. Ara bé, sobre el que no hi donà lloc a albergar dubtes fou en allò tocant a l'itinerari emprat: havien descansat a Moixent.

A continuació, Salàs explicà que havia estat a Toledo sis vegades en els últims dos anys. El 1562, hi havia fet un viatge acompanyat pel seu germà Cristòfol Salàs i pel seu cunyat Jaume Fos⁴⁰⁷³ i les altres dues ocasions hi havia marxat sol i pel seu compte. Heus ací un altre contradiment, atés que Just havia confessat que, el 1562, hi havien anat una volta plegats. Així les coses, el 1563, manifestà haver trastejat altres tres cops els camins que separaven l'Illa del Xúquer de la urbs castellana amb matèria prima. Una d'elles amb Just, en societat. Altra discordança! De fet, l'oficial li repetí la qüestió. I encara per a cerciorar-se, en varià el destí: la ciutat del Tajo per la corona de Castella. En eixe punt, l'alzireny esmentà el darrer desplaçament a la vila d'Almansa, on n'havien depositat 165 lliures.

Finalment, Jeroni Salàs hagué de respondre sobre les quantitats. En eixa direcció, reportà que el 1562 n'havia dut al voltant de set-centes lliures. Quant al 1563, oferí una relació molt més detallada: 885 lliures de seda fina i 130 lliures de filadís. Negà que el 1560 i el 1561 haguera mercadejat o menat fibra sèrica enlloc. Sobre la procedència del gènere, relatà que una part havia eixit de la seua collita pròpia i el restant l'havia comprat. Acte seguit, respecte a la identitat de les persones de qui l'havia adquirida, se'n referí als registres dels taulatgers dels impostos.⁴⁰⁷⁴

El batlle general, vistes i llegides llurs declaracions en decretà l'arrest amb sagrament i homenatge dins dels murs de la ciutat de València, sots pena de mil ducats d'or. Donaren en fermança mossén Bernat Joan Guerau, un dels caps de bàndol de la fins

⁴⁰⁷² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 23r-28v.

⁴⁰⁷³ Veg. els arbres genealògics dels Fos i Salàs d'Alzira.

⁴⁰⁷⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 29r-31r.

feia poc facció contrària als Valero i favorables als Lluquí.⁴⁰⁷⁵ Segons sembla, el cavaller havia coincidit amb Joan Just i Jeroni Salàs a la plaça de la Seu,⁴⁰⁷⁶ poc abans que entraren a declarar a la Batllia, per eixa raó hi degué accedir: era la persona més immediata. A més, també hi degué pesar el fet que Miquel Just, germà de Joan, fóra una de les persones de confiança del difunt don Manuel de Vilanova, membre de la mateixa parcialitat.⁴⁰⁷⁷ El 26 de novembre, Miquel Joan Gomis, en qualitat de regent de procurador patrimonial, hi interposà l'acusació formal.⁴⁰⁷⁸

Poc després Joan Just i Jeroni Salàs van nomenar procurador el notari Gaspar Llàtzer.⁴⁰⁷⁹ Això no obstant, la batalla judicial no emprengué sinó, el 9 de gener de 1564, passats els Nadals. El 24 de gener, Llàtzer exposà la innocència dels seus poderdants, atés que havien manifestat tota la seda que se'ls acusava haver extret d'amagat i sense satisfer els pertinents drets.⁴⁰⁸⁰ A efecte de provar-ho, un parell de setmanes més tard, hi comparegué Pere Velasco i lliurà, en poder de l'escrivà de la Batllia General, dos quaderns amb les anotacions del tribut de peatge i quema dels anys 1562 i 1563.⁴⁰⁸¹ El 19 de febrer, Gomis requerí que es féra fe de les «crides de la seda» i del capítol dècim tocant

⁴⁰⁷⁵ Tant mossén Bernat Joan Guerau com son pare, mossén Mateu Guerau, havien pertangut sempre a un dels partits de l'oligarquia alzirenya. De resultes, havien participat també de les parcialitats. Veg. a tall d'exemple, l'apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats alzirenyes. El nomenament del cunyat de mossén Guerau, don Melcior Mercader, com a subrogat de governador d'Alzira havia motivat l'enfrontament i re-alineament de les principals nissagues de l'elit dirigent en dos nous partits: el de mossén Bernat Joan Guerau, al qual s'adheriren amb el temps els Garí, i el dels Valero i Lluquí, enemistats durant les dècades anteriors i des d'aleshores aliats de conveniència. Veg. a tall d'exemple, també, al mateix capítol, l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 193-211; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, *op. cit.*, p. 86. El nomenclàtor urbà de l'actual ciutat d'Alzira conserva un vial al seu nom: el carrer mossén Grau. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, p. 213.

⁴⁰⁷⁶ Es tracta de l'actual plaça de la Mare de Déu. A l'Edat Moderna era el centre neuràlgic de la vida de la capital del Regne. En ella estaven enclavats també els principals edificis del govern i de l'administració de la ciutat i el regne de València. HINOJOSA MONTALVO, J., *Una ciutat gran i...* *op. cit.*, vol II, València, Ajuntament de València, 2014, pp.1122-1124; ORELLANA, M. A. DE, *Valencia antigua...* *op. cit.*, vol. II, pp. 548-576.

⁴⁰⁷⁷ Veg. l'apartat titulat: *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*, tocant a l'epígraf sobre el contraban i el frau de seda que s'efectuava per la foia i marquesat de Llombai.

⁴⁰⁷⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 31r-34r.

⁴⁰⁷⁹ Es traca del mateix procurador que va nomenar Esteve Sentamans en l'apel·lació. Veg. l'apartat titulat: *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*, tocant a l'epígraf sobre el contraban i el frau de seda que s'efectuava per la foia i marquesat de Llombai. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 34r-35r.

⁴⁰⁸⁰ *Ibidem*, f. 36r-36v.

⁴⁰⁸¹ El pertés recull una descripció física exhaustiva dels dos quaderns. El pertanyent a 1562 tenia 16 fulls, quinze dels quals presentaven anotacions i l'altre estava en blanc. El de 1563 estava compost per 21 fulls; tretze escrits i huit en blanc. *Ibidem*, f. 37r-37v.

a l'edicte del peatge.⁴⁰⁸² Tres jornades després, don Joan Aguiló i Romeu de Codinats, decretà que es realitzaren còpies notariales dels llibres dels col·lectors del nou impòsit, del General i de la cisa de la mercaderia de la vila d'Alzira. D'eixa manera, esperava poder xifrar el volum de la mercaderia que havien evadit els processats. I heus ací una curiositat, juntament amb el nom dels alzirenys s'anotà el del carcaixentí Pere Talens, cosa que invita a pensar que també hi havia resultat encausat.⁴⁰⁸³

El 13 de març següent, Gaspar Llàtzer va intimar una escriptura de defensa amb vora un centenar de capítols, en què tractà d'advocar la innocència dels seus poderdants. D'entrada, negà que hagueren defraudat els drets. No debades, Just i Salàs no havien estat enxampats *in flagrante delicto*, raó determinant a l'hora de ser acusat. Eixe era, almenys, el parer del procurador. En eixe sentit, val a dir que no li faltava raó, però també s'ha d'admetre que el seu plantejament esdevenia força arriscat. Partia de la premissa, presa de la legislació foral, que ningú no estava obligat a manifestar les compres i vendes de mercaderies que feia dins de les fronteres del Regne. Per tant, qualsevol disposició que pretenguera el contrari atemptava contra les lleis valencianes i quartava la llibertat de moviments dels seus habitants. No obstant això, els seus arguments xocaven de ple amb l'augment del autoritarisme dels sobirans hispànics i amb la creixent tendència a recórrer a edictes i pragmàtiques amb fins governatius i fiscalitzadors.

Aquest joc de forces i contrapoders es féu, a tall d'exemple, a la «crida de la seda» emanada el 16 de gener de 1558, mitjançant la qual es prohibia que ningú gosara cloure «contracte algú de compra de sedes (axí en madexa com torçuda) de persona alguna, sens que primer e ans de cloure dits contractes done rahó y convoque al tauleger dels drets de sa magestat, del peatge y quema».⁴⁰⁸⁴ No per casualitat, a la seua publicació s'havia seguit una apel·lació davant els tribunals. I heus per on, entre els querellants havia estat l'aleshores síndic d'Alzira, Miquel Jeroni Climent.⁴⁰⁸⁵ En acabant, l'octubre de 1558, se n'havia pregonat una altra, però no hi havia constància que s'haguera llegit a Alzira. Resava així:

⁴⁰⁸² *Ibidem*, f. 38r-38v. Hi ha còpia de la segona «crida de la seda» de 1558, preconitzada per defalliment de la primera el 25 d'octubre de 1558. *Ibidem*, f. 1r-2r.

⁴⁰⁸³ *Ibidem*, ff. 39r-42v. Sobre Pere Talens, veg. l'arbre genealògic dels Talens de Carcaixent.

⁴⁰⁸⁴ Hi ha còpia a ARV. *Batllia General*, Processos, P, 316, s. f.

⁴⁰⁸⁵ El 12 de març de 1555, Nicolau Lluquí, justícia; Benet Roca, Joan Gans, Bernat Petit, jurats d'Alzira, convocaren Consell General per a triar síndic Miquel Jeroni Climent. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302, s. f.

«[...] en dies pasats fonch feta crida de manament de sa senyoria per los llochs y parts acostumats del present Regne, manant que totes e qualsevol persones que entenguessen comp(r)ar y vendre alguna seda ans declare la tal venda, la aguessen de manifestar al taulager dels drets reals del lloch y on la tal compra y venda se entendria a fer. Y si en lo lloch no y hagués tauleger, al tauleger del lloch més propinch. [...] No-res-menys, emperò, algunes persones han volgut p(r)etendre que la dita crida los levaria la líbera facultat que tenen de comprar y vendre sos béns e mercaderies conforme a fur, per lo qual ha contingut per bé de consultar ab sa altesa per a què nos manàs scriure [...]. E axí nos ha scrit e manat que de nou tornem a fer crida y proveixcam ab provisió oportuna preconitzada per los llochs acostumats del present Regne, notificant a totes e qualsevol persones de qualsevol estat e condició sien [...] que après hauran clos les compres y vendes de les tals sedes les hajen de manifestar al tauleger dels drets reals del lloch hon la tal venda e vendes seran closes, notificant lo número de la seda que serà stada venuda y comprada y lo preu per lo qual serà comprat y les persones dels contrahents».⁴⁰⁸⁶

Per a més additament, el 1564, la Real Audiència encara no hi havia atorgat veredictes, motiu pel qual en el plànol quotidià l'ordre s'havia convertit en paper mullat. En altres termes, no obrava cap efecte. De resultes, a mitjan centúria la major part dels riberencs no declaraven collites i compravendes. Així les coses, al país del Xúquer els col·lectors dels drets únicament havien registre de la mercaderia que abandonava el Regne o s'exportava a altres territoris un cop s'havia tancat el tracte i sovint ni això; arran de la propensió ascendent del contraban.

Aqueix fou el rerefons en què es substancïà el procediment contra Just i Salàs. I és precisament en eixe context que cal situar les hàbils maniobres de Gaspar Llätzer a l'hora d'intentar toldre de sobre dels seus representats qualsevol tipus de culpabilitat. Per tant, el reeiximent de l'estratègia defensiva depenia en bona mesura, d'una banda, de la seua capacitat d'exhibir i evidenciar les contradiccions del sistema i, d'altra, de les seues habilitats per fer passar els seus poderdants per traginers exemplars. Per eixa raó, a tall d'empendre, negà que hagueren encorregut en cap frau i s'esforçà en acreditar que havien actuat amb rectitud i legalitat. La prova més tangible era que tots dos havien declarat les seues exportacions de seda envers terres castellanès. No debades, tant Pere Velasco, en qualitat de taulatger de peatge i quema d'Alzira, com la resta de recaptadors dels tributs de la cisa de la mercaderia, del General i nou impòsit, n'havien apuntat als

⁴⁰⁸⁶ Hi ha còpia de la segona «crida de la seda» de 1558, preconitzada a València i Xàtiva per defalliment de la primera el 25 d'octubre de 1558. *Ibidem*, f. 1r-2r.

seus respectius quaderns les quantitats i els havien segellat i colpejat els albarans d'expedició durant els anys 1562 i 1563.

Gaspar Llätzer exposà, primer, les xifres de Jeroni Salàs. El 1562, l'alzireny havia manifestat 528 lliures i 5 unces en dues partides que havien tingut per destí Toledo. La primera havia estat remesa el 29 d'agost i la segona el 23 d'octubre.⁴⁰⁸⁷ Heus ací la fibra adquirida. Emperò a eixa quantitat calia afegir, la producció pròpia, la de Cristòfol Salàs, germà de Jeroni; la del seu cunyat, Jaume Fos, i la de Jaume Colomina. En total havien estat 200 lliures, les quals, el 24 de juliol, havien seguit idèntic destí. A efecte de demostrar-ho, Llätzer demanà que es comprovara si en eixa data hi havia anotada una entrada al nom de Joan Salàs. Significà l'errada i a continuació, donà compte de la raó que l'havia motivada. D'acord amb la seua versió dels fets, Francesc Joan Pujalt n'havia estat el responsable de la manifestació en aquella ocasió. S'havia seguit, però, que en lloc d'inscriure-la a nom de Jeroni Salàs ho havia fet a nom de Joan, difunt germà del vertader posseïdor.⁴⁰⁸⁸ En aquest punt convé notar, una vegada més, la proximitat dels encausats a la parcialitat dels Valero.

L'any següent, el 1563, Salàs havia comprat seda en suma de 577 lliures⁴⁰⁸⁹ i les havia consignades a Toledo, també en dos viatges. El primer estava datat a 8 de febrer (190 lliures) i el segon a 27 de juny (387 lliures). A això s'havia d'agregar, com en l'annualitat anterior, la seua collita i la dels seus parents i familiars. Per tant, convé pensar que la quantitat restant fins arribar a la quantitat de 885 lliures de seda fina i 130 lliures de filadís que havia confessat en presentar-s'hi davant el batlle provenia de la producció domèstica pròpia i del seu cercle més pròxim? En qualsevol dels casos, a rengló seguit, el poderejant argüí que Salàs havia satisfet els drets pertinents als distints taulatgers.

⁴⁰⁸⁷ Havia comprat, entre altres, 37 lliures d'Antoni Macha, 12 lliures i 8 unces de Joan Baptista Palau, 10 lliures de Lluís Ausina, 30 lliures d'Onofre Traucador, 33 lliures de la vídua de Torremotxa, 24 lliures del notari Vicent Mestre, 50 lliures d'Antoni Caravaca, 34 lliures de Pere Montaner, 27 lliures de Tomàs Sapllana, 57 lliures de Francesc Garcia, del Toro; altres 32 lliures i 10 unces de na Torremotxa, 9 lliures de Miquel, 2 lliures de Tàrrega, 7 lliures del criat de Truixà, 16 lliures i 9 unces de Gasquil, 28 lliures d'Alvarado, 5 lliures de Lluquí i 27 lliures de Climent.

⁴⁰⁸⁸ El 1563 feia quatre anys que Joan Salàs havia faltat, cosa que ens porta a pensar que havia estat una víctima més del *morbum* de pesta que va recórrer el Regne entre 1557 i 1559. Veg. CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos...*, op. cit., vol. II, p. 869. Cfr. RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas...*, op. cit., pp. 39-40. Veg. també, FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo...*, op. cit., pp. 309, 319, 375, 390, 439, 509, 527, 531; FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad...*, op. cit., pp. 69-70; GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 94-125; NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en ...*, op. cit., pp. 103-116.

⁴⁰⁸⁹ Havia comprat, entre altres, de Tomàs Sapllana, 37 lliures; de mossén Cardona, prevere, 20 lliures i 2 unces; de Pere Daroca, 61 lliures; de Jeroni Segarra, 36 lliures; de Pere Casanoves, 18 lliures.

El mateix es podia afirmar de Joan Just. El 1562, n'havia adquirit diverses partides.⁴⁰⁹⁰ Emperò, calia addicionar-hi la seua matèria primera, la del seu germà Miquel Just, la de Pere Velasco i la de Joan Cadellat. Totes plegades havien possibilitat que, d'una banda, la companyia de Just amb Cadellat poguera processar i exportar 1.068 lliures, les quals havien estat conduïdes a la ciutat del Tajo en dues voltes. El primer camí havia tingut lloc el 19 de novembre i, el segon, al mes de desembre. D'altre costat, el 21 de juliol, Just i el seu col·lega Velasco n'havien menat altres 459 lliures. Per descomptat, totes les quantitats havien sigut declarades als col·lectors i satisfets els tributs escaients. Per acabar, Llätzer, contradient el que havia relatat presumptament Joan Just a l'interrogatori *ex officio*, negà que l'alzireny haguera estat aquell any més de dues voltes a la urbs castellana.

Respecte a la institució, el 1563, d'una societat entre Just i Salàs, Gaspar Llätzer aduï que, després de comprar seda de diverses persones,⁴⁰⁹¹ l'havien despatxada legalment en dues partides: la primera, el 8 de setembre (308 lliures i 7 unces) i, la segona, el primer de novembre (163 lliures i 6 unces).

Fet i fet, si hom s'até a l'exposició d'esdeveniments reportada pel procurador defensor arriba a la conclusió que no n'hi havia motiu per enantar procediment judicial contra els alzirenys. La cosa, però, canvia substancialment si s'acudeix a les deposicions dels testimonis interrogats *ex officio*. Pel que sembla, tal com havia ocorregut en la causa contra Esteve Sentamans i Francesc i Joan Baptiste Hervàs, el comissari Francesc de Montesa havia alterat i modificat a plaer les testificacions. Ho portem a col·lació perquè Llätzer centrà la darrera part de l'escriptura, precisament, en palesar les greus adulteracions i deficiències processals.⁴⁰⁹²

La primera a esmentar fou la relacionada amb Antoni Marco. L'alzireny havia acompanyat Joan Just en un dels viatges a Toledo. A la relació de testimoniances recollides abans de la formalització de l'acusació presumptament havia afirmat que el seu amic havia estibat el matxo amb quatre-centes lliures de fibra⁴⁰⁹³ i damunt s'hi desplaçava muntat a sobre de l'animal. No obstant això, ni Marco havia dit tal cosa ni resultava versemblant. No

⁴⁰⁹⁰ Havia comprat, entre altres, de Joan Alçamora, 30 lliures; de Jaume Alçamora, 30 lliures i de Pere Garcia, del Toro, altres 32 lliures.

⁴⁰⁹¹ Havien comprat de mestre Antoni, obrer de vila, 12 lliures i 5 unces; d'Antoni Caravaca, 23 lliures i 4 unces; de Segura, 15 lliures i 7 unces; de na Llemosina, 8 lliures i 9 unces; de Jaume Colomina, 57 lliures i de Pere Garcia, 22 lliures, dels germans Joan i Joan Francesc Sartall, 200 lliures, entre d'altres.

⁴⁰⁹² Veg. l'apartat titulat: *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*, tocant a l'epígraf sobre el contraban i el frau de seda que s'efectuava per la foia i marquesat de Llombai.

⁴⁰⁹³ Una lliura pesa 358 grams. Per tant, 400 lliures equival a més de 143 quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 169-172.

debades, un quadrúpede que duia una persona a cavall difícilment podia transportar més de 100 o 125 lliures de seda.⁴⁰⁹⁴ De fet, sembla que els encausats havien parlat amb Marco i els havia revelat que quan el notari Costa li va rebre la seua declaració no tenia càlam, tinta ni paper. S'havia tractat d'una mena de vista oral, mancada d'instruments i garanties.

Aquest subterfugi permeté el procurador de Just i Salàs posar en dubte la resta d'afirmacions compromeses sobre les quals es sustentava la denúncia. D'entrada, negà que Joan Just acostumara a portar matèria prima a la corona de Castella sinó des de feia un parell d'anys. A continuació, Llätzer concentrà els esforços en esclarir mitges veritats i desmuntar les assercions de Francesc Garcia i d'Antoni Serra. Certament, a primers de setembre de 1563, tots dos havien format part de l'escamot que s'havia desplaçat a Benimuslem, amb l'alguatir Saidia, a prendre els responsables de l'assassinat del rector. S'hi van creuar amb Just, Salàs i Sartall, els quals es dirigien envers Alzira amb la mercaderia adquirida a Antella. Ara bé, Garcia en cap moment va tocar les saques, ni Saidia es va apropar, ni els va detindre. Per tant, ningú no podia saber què hi duïen, ni la quantitat.

El mateix havia ocorregut al raval de la Verge Maria unes quantes jornades més tard, atés que Garcia i Serra no es van apropar en cap moment als processats. Per consegüent, l'única adveració que es podia extraure de la seua deposició era que hagueren comptabilitzat quatre bales. La veritat, nogensmenys, havia estat que n'havien carregat tres. Dues pertanyien a Just i Salàs i la tercera a Pere Velasco. Tanmateix, per a major additament i descrèdit Antoni Serra i Francesc Garcia havien testificat en fals. No ho deia el poderejant, sinó que estava acreditat i hi havia esdevingut fama pública. Garcia es trobava enemistat amb Jeroni Salàs i hi havia induït a Serra. Talment havia estat així, que moguts pel càrrec de consciència s'havien presentat davant els inquisidors i els havien demanat perdó i penitència. A rengló seguit, s'havien presentat a la Batllia i s'hi havien desdit. Inclús l'escrivà de la causa, Joan Baptista Costa, havia sigut escoltat manifestar que es tractava de testimoniances malicioses.

De resultes, Just i Salàs estaven en condicions de desmentir que el 1562 o el 1563, hagueren comprat seda de Lluís Asquer, el jove alamí d'Alàsquer, ni tampoc que en els darrers anys s'hagueren desplaçat a Carcaixent a negociar-ne partida alguna. Respecte a la declaració de Joan Sartall, l'espardenyer d'Antella, Gaspar Llätzer assenyalà que estava

⁴⁰⁹⁴ Aquesta estimació coincideix amb l'ofèrida per l'alcúdia Onofre Vilavella, fill d'Andreu i batlle de l'Alcúdia, expert en carregaments de matxos, el qual testificà en un procés judicial que el màxim que podia carregar una cavalcadura bona eren 300 lliures de seda en xalma i 150 lliures amb un home a cavall. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., p. 41.

adulterada, perquè el morisc no havia referit quantitats. En tot cas, argüí que hom podia encórrer en grosses errades en estimar pesades a partir de volums, perquè el gènere podia anar fluix i mal estibat. El mateix es podia indicar del testimoniatge dels algemesinencs Francesc Llopis i Bernat Guinovart, els quals havien negat haver testificat tot el que es contenia a les seues respectives deposicions.

Per acabar, el procurador tractà de ressaltar l'honradesa i bona reputació de Just i Salàs, als quals qualificà de cristians modèlics, temorosos de Déu i incapaços de defraudar els drets.⁴⁰⁹⁵ Aquest extrem, malgrat que pot sobtar a hores d'ara per intranscendent, esdevenia de summa importància en la societat moderna, ja que l'imaginari col·lectiu associava l'engany, la fraudulència i la deshonra a persones allunyades de l'ortodòxia cristiana i dels dons divinals.

Conclou la fase argumental es donà pas a la testifical. El 16 de març de 1564, Joan Just i Jeroni Salàs comparegueren novament davant don Joan Aguiló i Romeu de Codinats a fi i efecte que expedira una comissió a Alzira, Algemesí, Alàsquer i Antella mitjançant la qual es citara els individus continguts en el memorial que li havia sigut entregat. L'endemà el batlle general hi envià un verguer.⁴⁰⁹⁶ El primer a presentar-se fou l'alzireny Miquel Joan Matoses: ho feu el 21 de març, però calgueren dos mesos perquè hi comparegueren vora la vintena de riberencs que hi havia anotats al llistat.⁴⁰⁹⁷

Un dels primers assumptes a dilucidar va estar el concernent a les «crides de la seda». A la vila d'Alzira sols se n'havia pregonat una, la primera, la de gener de 1558. Havia estat recorreguda pel síndic de la població davant els tribunals. En acabant, al mes d'octubre se n'havia publicat una altra, però sembla que s'havia circumscrit a València i a Xàtiva. No debades, ni tan sols el comissari Francesc de Montesa pogué demostrar que s'haguera llegit a l'Illa del Xúquer i als llogarets de la seua contribució; raó per la qual no hi podia tindre validesa.

Per tant, ningú millor que els taulatgers del nou impòsit i del peatge i quema per a certificar-ho. En efecte, ni Joan de Góngora ni tampoc Pere Velasco, en sabien res de la segona disposició. Particularment, Góngora afirmà que en tenia notícia des de feia cosa de sis mesos, ço és, des que Montesa havia arribat a la capital de la Ribera. Així les coses, tant l'un com l'altre es cenyiren a explicar la realitat quotidiana tocant a manifestos. Tot apunta que la presumpta suspensió del primer edicte havia repercutit en una pluralitat de

⁴⁰⁹⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 42v-53r.

⁴⁰⁹⁶ *Ibidem*, ff. 53v-54v.

⁴⁰⁹⁷ *Ibidem*, ff. 59r-89v.

comportaments. Uns pocs riberencs declaraven les compravendes i seguien més o menys els preceptes de la crida. Això no obstant, la majoria no es sotmetia a cap tipus de fiscalització, sinó que normalment hom prenia albarà—si li esqueia—únicament quan es disposava a traure la fibra del Regne. Per consegüent, es podia afirmar que la majoria no acatava el procediment contingut a les denominades «crides de la seda».

Góngora, definí el comportament de forasters i estrangers, els quals no acostumaven tant a palesar el que havien pres com a demanar documents-guia a l'hora d'endur-se el gènere. Velasco es va centrar en els regnícoles i hi va diferenciar dos tipus de persones venedores. D'una banda estava la pràctica totalitat dels habitants del país del Xúquer, els quals criaven cucs a les seues llars, hi collien seda i mai no solien oferir xifres del que obtenien. D'altre costat, s'hi trobava una selecta minoria que acaparava matèria prima i n'adquirien simplement amb finalitats especulatives. El mateix Velasco en pertanyia. Eren els mateixos que controlaven els ressorts de poder i els recursos de la vila, així com les transaccions mercantils d'envergadura. En el terreny de les manifestacions de compres i vendes, a aquests, res no els definia. Sols uns quants donaven compte de les transaccions i els altres no. Ara bé, malgrat l'incompliment generalitzat dels edictes de 1558, cap dels dos taulatgers es va atrevir a subscriure categòricament la seua labilitat, sinó que van adoptar una posició força cautelosa.⁴⁰⁹⁸

No obstant això, el fet que hagueren de posar límits a les seues deposicions per tal d'evitar-se problemes no fou impediment perquè tractaren d'afavorir els seus amics Jeroni Salàs i Joan Just. No debades, els unia l'amistat i una atapeïda xarxa de solidaritats que s'arrecerava sota la direcció dels Valero. Així les coses, Góngora i Velasco no van dubtar a apuntalar l'honradesa, bona reputació i conviccions cristianes dels seus conveïns,⁴⁰⁹⁹ així com la propensió a declarar i pagar els tributs pertinents de les partides que portaven a la corona de Castella. En efecte, com que no hi havia constància escrita als registres de les collites i dels moviments d'aprovisionament de fibra, els percentatges reals esdevenien sempre susceptibles de poder-se maquillar a conveniència. Bastava amb augmentar o disminuir nominalment i deliberada la capacitat productiva pròpia.

En eixa direcció, Velasco estimà, a tal d'exemple, que Jeroni Salàs tenia a sa casa fulla i aparells suficients per elaborar anualment mig centenar de lliures. Joan de Góngora confirmà que Pere Velasco i Joan Cadellat, amb qui Salàs o Just hi havien constituït companyies, es trobaven entre els alzirenys que posseïen majors mitjans per a confegir

⁴⁰⁹⁸ *Ibidem*, ff. 74r-75r i 79r-80r.

⁴⁰⁹⁹ *Ibidem*, ff. 78r-78v i 82v.

matèria sèrica.⁴¹⁰⁰ Emperò, hi va haver altres testimonis, com ara, Guillem Bas, Jaume Colomina o Miquel Joan Matoses que també hi incidiren. Particularment, Colomina apuntà que Just bé podia haver-ne 80 lliures de la seua collita.⁴¹⁰¹ Tanmateix, fou el mercader alzireny Mateu Folch el qui acabà d'avaluar l'honorabilitat de l'alzireny, en assegurar que feia poc de temps que s'havia aventurat a viatjar a terres castelleses; concretament a la ciutat de Toledo, a dur mercaderia. Al seu parer, el 1562 havia sigut el primer any en què hi havia estat.⁴¹⁰²

Amb la salvaguarda dels col·lectors dels drets del nou impòsit, peatge i quema i a redós de les quantitats anotades a tots i cadascun dels restants llibres registre n'hi havia suficients proves com per conferir veracitat a la versió dels fets de la defensa. Amb tot, per tal de rematar-ho, calia tractar de posar en clar, no sols tot el seguit de relats esbiaixats i contradictoris, sinó també evidenciar les deficiències processals i les adulteracions que havien sofert alguns testimoniats a mans del comissari Francesc de Montesa. En eixe ordre de coses, Francesc Llopis declarà de bell nou que, una nit de juliol de 1562, havia coincidit amb Salàs al barranc de Montesa. El va conèixer per la veu. Va assenyalar que havia pogut distingir en l'obscuritat que Salàs anava acompanyat per un altre home, que tots dos anaven a cavall i duien un parell de fardells de seda. No obstant això, no podia en saber la quantitat. Heus ací un dels afegitons de Montesa, atés que havia compel·lit l'escrivà a assentar una xifra: quatre-centes lliures.

Antoni Marco corroborà en tot la versió de Gaspar Llätzer. Contà que estava a Algemesí quan Montesa el va interrogar. No obstant això, com que Costa no duia càm, ni tenia tinta ni paper no va poder prendre nota de res. El resultat havia estat una total tergiversació del contingut de la seua deposició.⁴¹⁰³ Lluís Asquer, el jove alamí d'Alàsquer, relatà que, l'abril de 1563, n'havia estat nomenat per al càrrec i que feia cosa de dos anys que no havia elaborat filament sèric ni l'havia despatxat a cap persona d'Alzira; sinó que havia venut la fulla.⁴¹⁰⁴ El sastre Joan Gibert fou també un dels qui eixí al pas i explicà que durant els anys 1561, 1562 i 1563 no havia presenciat que Joan Just haguera adquirit matèria prima dels veïns de Carcaixent.⁴¹⁰⁵ Nogensmenys, un dels assumptes que congruïa un major

⁴¹⁰⁰ *Ibidem*, ff. 76r i 81v.

⁴¹⁰¹ *Ibidem*, ff. 60v, 66r-66v i 69r.

⁴¹⁰² *Ibidem*, ff. 71v-72r.

⁴¹⁰³ *Ibidem*, ff. 83v-84r.

⁴¹⁰⁴ *Ibidem*, ff. 65v-66r.

⁴¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 71r.

nombre de testimoniances fou el tocant a la presumpta errada comesa per Francesc Joan Pujalt l'estiu de 1562.

En efecte, el 24 de juliol, el ciutadà s'havia oferit a manifestar dos-centes lliures propietat de Jaume Colomina, Jaume Fos i Jeroni i Cristòfol Salàs. «Apparellau lo que haveu menester que yo aniré a fer drets d'estes dos-centes liures de seda», els havia dit mentre conversejaven al raval de la Verge Maria. En acabant, els havia tramés l'albarà mitjançant un criat. Les circumstàncies havien provocat un malentés, ja que els taulatgers havien anotat el nom del difunt Joan Salàs en lloc del de Jeroni. I clar, d'aquella pols provenien els fangs. Per consegüent, va caldre la compareixença de Guillem Bas, Miquel Joan Matoses, dels mateixos Colomina i Fos, juntament amb la de Pujalt a fi i efecte de certificar el desafortunat succés.⁴¹⁰⁶

Per acabar, calia abordar la qüestió de la compra de seda a Antella, l'estiu de 1563, i la posterior exportació a Castella. En eixe sentit, val a dir que el primer a estar re-interrogat fou Joan Sartall. El morisc antellà es limità a reiterar que havia acompanyat Just i Salars fins a la vila d'Alzira i que, en aquella ocasió, en duïen dues saques. Negà, així mateix, que en la seua anterior declaració haguera mencionat una xifra, raó per la qual tot invita a pensar que havia sigut una altra addició intencionada del comissari Francesc de Montesa.⁴¹⁰⁷ Francesc Garcia es sincerà. L'escamot de gent que acompanyava Saidia havia encontrat Salàs, Just i Sartall en el camí d'anada a Benimuslem. Ell n'havia pogut distingir dos sacs al lloc de les bèsties, emperò no en podia dir una quantitat de cert.⁴¹⁰⁸

Respecte a l'extracció de matèria primera passada la festivitat de la Nativitat de la Mare de Déu, Garcia i el sastre Antoni Serra havien confessat que havien vist Jeroni Salàs i Joan Just carregar quatre bales a sobre de quadrúpedes. La veritat, nogensmenys, havia estat que no sols no havien presenciat l'escena sinó que se l'havien inventada. L'excusa per no incórrer en fals testimoni fou al·legar que hi havien reproduït un suposat rumor popular. Tanmateix, almenys en el cas de Garcia havia estat un acte deliberat. No debades, com s'ha assenyalat més amunt, guardava rancor als encausats. Malgrat que mai no ho reconegué, resultava força evident.

Tomàs Bas, per exemple, havia escoltat dir de la boca de l'escrivà Joan Baptista Costa que Garcia acudí a testificar maliciosament tan prompte com s'assabentà que

⁴¹⁰⁶ *Ibidem*, ff. 59v-60v, 66r-69r, 72v-73v i 84v.

⁴¹⁰⁷ *Ibidem*, ff. 61r-61v, 78r i 82r.

⁴¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 85v.

Moncada n'estava rebent informacions *ex officio*.⁴¹⁰⁹ Jaume Colomina narrà que, un jorn, Garcia s'havia presentat fet foc i fúria al raval de la Verge Maria. Es plantà davant de la llar de Jeroni Salàs i, blasfemant: «Per cap de tal!», començà a colpejar fort la porta perquè hi eixira.⁴¹¹⁰ No obstant això, la deposició determinant va estar la de Serra. El sastre reconegué que Garcia l'havia induït a secundar el seu relat fictici. Talment havia estat així, que per tal de descarregar llurs consciències hi havien tornat a comparèixer davant el batlle general i s'hi havien hagut de desdir. Al seu parer, Garcia estava ressentit amb Salàs perquè, després de vendre-li la seda, per la seua culpa Torremotxa, el seu gendre, li havia pres part dels diners.⁴¹¹¹

Així les coses, un cop desmentida la versió de Garcia i Serra, l'única que romania dempeus era la de la defensa, ço és, que el setembre de 1563 Joan Just i Jeroni Salàs havien portat a Castella tres fardells de fibra. Dos en pertanyien a Just i Salàs i el tercer a Pere Velasco. Hi havia testimonis. D'una banda, Velasco explicà que per aquelles dates entregà 124 lliures de mercaderia a Just perquè les menara fins a Toledo. D'altra, mossén Honorat Lluquí⁴¹¹² relatà que a finals d'agost de 1563 estava a Almansa en companyia del mercader Francesc Oliver i d'un criat. A primers de setembre, en regressar a Alzira, coincidí en el camí Reial amb Joan Just, el qual es dirigia vers Carcaixent. Anava a peu i subjectava les regnes d'un quadrúpede. Juntament amb ell viatjaven altres dos hòmens muntats al llom de les bèsties.⁴¹¹³ L'un duia davant una bala llarga i l'altre dues als laterals. Eren les huit o les nou de la nit. Pel que sembla, Just el saludà: «Bona nit haja vostra mercé!». Francesc Oliver testificà el mateix que mossén Lluquí.⁴¹¹⁴

El 15 de juny de 1564, conclosa la part testifical, Andreu Honorat Pineda es presentà de nou davant el batlle general a fi i efecte de reclamar la condemna dels encausats. Adduí que Just i Salàs no havien pogut provar totalment les seues pretensions. És més, sospitava que Francesc Garcia i Antoni Serra s'havien desdit perquè havien sigut subornats. Vora dues setmanes més tard, l'arrendador dels drets Jaume d'Íxer secundà els arguments del procurador patrimonial i el ratificà com a representant seu.⁴¹¹⁵ Per consegüent, el notari Gaspar Llätzer es veié constret a tornar a la càrrega.

⁴¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 83r.

⁴¹¹⁰ *Ibidem*, f. 70r-70v.

⁴¹¹¹ *Ibidem*, f. 88r-88v.

⁴¹¹² Mossén Honorat Lluquí era el germà de Nicolau i Jeroni Lluquí. Va estar lloctinent de batlle d'Alzira en el lloc de misser Roderic Salzedo, doctor de la Reial Audiència. Veg. l'arbre genealògic dels Lluquí d'Alzira.

⁴¹¹³ Un era Jeroni Salàs i l'altre el fill de Joan Just. *Ibidem*, f. 29v.

⁴¹¹⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 62v-64r.

⁴¹¹⁵ *Ibidem*, ff. 90r-93v.

El darrer de juny, introduí una escriptura en què es queixà de la iniquitat de Pineda. D'entrada, la seua requesta era força general. Els testimonis reproduïts *ex adverso*, havien depositat sobre quantitats de gènere que presumptament havien estat evadides del Regne, durant els anys 1563 i 1564, sense haver-les manifestades d'acord als edictes de 1558 i sense haver-ne satisfet els drets pertinents. El ben cert, nogensmenys, era que parlaven d'oïdes o de rumors i no havien presentat proves fefaents. Per a més additament, no s'havia pogut demostrar que l'octubre de 1558 s'haguera pregonat a Alzira la segona «crida de la seda». ⁴¹¹⁶ De resultes, la disposició no podia lligar els habitants de l'Illa del Xúquer ni tampoc als de la seua particular contribució. En qualsevol dels casos, tant Joan Just com Jeroni Salàs havien declarat conforme a la pràctica tant la seda que havien adquirit com altres majors sumes de collita pròpia que havien sigut tretes del Regne i conduïdes a la ciutat de Toledo. ⁴¹¹⁷

Al remat, el 18 d'agost de 1564, la Batllia General en dictà sentència desfavorable. Els condemnà a pagar el valor de les partides que no havien estat convenientment manifestades, a més de les despeses de la causa. ⁴¹¹⁸ Sens dubte, es tractà d'un veredicte sever potser fruit de la impotència, ja que els esforços fiscalitzadors estaven lluny de donar els resultats esperats. Desconeixem si hi va haver alguna mena de recurs. No debades, no s'havia pogut demostrar que Just i Salàs hagueren defraudat cap dels tributs, sinó que la seua falta es circumscribia més bé a un defecte de temps i forma. A això calia afegir les adulteracions i tergiversacions del comissari Francesc de Montesa.

1563: PERE FERRER D'ALGEMESÍ

Malgrat la ressonada reincidència dels alcudians entre els qui extreïen fibra d'amagat, convé parar esment als alginetins i també a certs llinatges de carletins com ara els Alapont o els Hervàs, els quals sembla que tenien certa predilecció a abastir-se de matèria prima procedent principalment dels «ravals e llochs» de la contribució

⁴¹¹⁶ El que havia ocorregut en realitat era que Miquel Jeroni Climent havia frenat la seua publicació. Hi havia demanat còpia i trellat i també l'havia protestada. Ordenà a la resta de membres del Consell que fins que no li l'entregaren que ningú no gosara pregonar-la. Com que els oficials la van donar per entregada i publicada mai no van entregar còpia i trellat i mai va ser pregonada.

⁴¹¹⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, ff. 94r-97v. En les següents pàgines es troba el recompte de totes les partides manifestades que havien estat mercadejades per Joan Just i Jeroni Salàs durant els anys 1562 i 1563, juntament amb les quantitats que havien satisfet als taulatgers. *Ibidem*, ff. 101r i ss.

⁴¹¹⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 415, s. f.

d'Alzira en detriment del Clos de la Vila. No debades, els tractes clandestins es veien afavorits per la deficient i desigual xarxa de taules de cobrament d'impostos o la permeabilitat de les barreres arquitectòniques, cosa que convertí els nuclis més menuts en nius propicis per a la fraudulència i el contraban.⁴¹¹⁹ Açò ho portem a col·lació perquè, el darrer de setembre de 1563, Francesc de Montesa decidí investigar els moviments comercials de Pere Ferrer.⁴¹²⁰ Res no sabem de qui el va denunciar. Ara bé, el primer a testificar fou Francesc Joan Pujalt, qui lladoncs havia esdevingut un assidu col·laborador de les autoritats en la persecució del frau.⁴¹²¹

El ciutadà alzireny assegurà conèixer Ferrer des de feia molts anys. I a rengló seguit, n'oferí una interessant semblança. Descrigué l'algemésinenc com un home entregat a la procura de les seues terres i a la compravenda de seda, a més de negociant assidu de matxos i mules que duia de Salamanca. Concretament a eixe respecte, Francesc Llopis,⁴¹²² un altre dels testimonis, explicà que hi corria la brama que darrerament—durant els mesos de juny i juliol—n'havia extret noranta o cent lliures de la seua collita, les havia dutes a Toledo i hi havia regressat amb muls. El mateix assenyala el síndic Bernat Guinovart,⁴¹²³ el qual fou més explícit: el seu conveí havia

⁴¹¹⁹ CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 103-130; —, *En la perifèria del...*, *op. cit.*, pp. 77-95.

⁴¹²⁰ Pere Ferrer pagava, més o menys per eixes dates, per raó d'entre 81 i 86 lliures i mitja peiteres. Posseïa més d'un centenar de fanecades de terra situades a Campanar (55 fanecades), al Pla de Pardines (26), a l'Horta (21 ½), a Massasseli (10) i a Orí (6). Tenia un parell de vivendes, una d'elles, de recent construcció, al carrer o camí de Berca. AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 302r-303r i AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/10, ff. 565v-566r, 570v, 572r i 583v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Pere Ferrer era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures), que s'aproximava a l'escalafó benestant. Aquests eren la cinquena part dels propietaris i retenien al voltant del 25 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133. Veg. també l'arbre genealògic dels Ferrer d'Algemesí. Pere Ferrer es trobà entre els fermes partidaris de l'emancipació. No debades, l'algemésinenc fou un dels seixanta-i-tres veïns que es reuniren, el 5 de juliol de 1558, a la confraria de Sant Jaume, a fi i efecte d'encetar els tràmits formals de petició del privilegi reial de desmembració. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, *op. cit.*, pp. 3-5.

⁴¹²¹ Francesc Joan Pujalt va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer, sobretot després de resultar condemnat el 1560 per aquest mateix delictes. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 125-130 i 139-153; —, "Els Pujalt d'Alzira. De...", *op. cit.*, pp. 146-158. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clienteles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

⁴¹²² Francesc Llopis va estar inculpat en l'extracció fraudulenta de certa partida de seda que Jeroni Deça li havia comprat a Sebastià Barberà el 1563. Llopis era un arrier avesat a trescar des d'Algemesí a la serra d'Énguera. Com a tal fou un dels qui testificà contra Miquel i Vicent Marco. Veg. en l'epígraf que versa sobre la vall Farta els apartats titulats: *1563: Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osca i Alfons Munyós de Guadassuar i 1564: Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves*.

⁴¹²³ Sobre Bernat Guinovart veg. a tall d'exemple, BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, *op. cit.*, pp. 91-102; BELDA FERRÉ, M., *Algemesí y su patrona...*, *op. cit.*, pp. 104-110; DOMINGO I BORRÀS, J. A.,

portat al llogaret vora una vintena de mulats. Jeroni Tarragona, col·lector a Algemesí de la cisa de la mercaderia,⁴¹²⁴ fins i tot els hi havia vistos. A això afegí, com a taulatger, que Ferrer havia adquirit i manifestat, en el mes de juny, 14 lliures de gènere sèric.⁴¹²⁵

No consta cap comissió ni tampoc inscripció de béns, però hi degué haver. Fóra com fora, Pere Ferrer comparegué davant de les autoritats el 7 de novembre. Durant l'interrogatori relatà que, el 1562, havia produït 112 lliures de matèria primera. Malauradament, el 1563 no havia estat tan fructuós, atés que sols n'havia hagut noranta. No obstant això, havia suplert la minva mitjançant la percepció de petites quantitats, les quals únicament havia donat a conèixer a Tarragona; en qualitat de recaptador de l'impost municipal i posseïdor del pes del Rei. Acte seguit, negà haver traginat fibra a Toledo, ja que ambdues anyades les havia venudes al carletí Francesc Hervàs per 38 i 40 sous la lliura, respectivament.⁴¹²⁶ Malgrat tot, Montesa no trigà a descobrir la flagrant irregularitat: no havia declarat cap de les vendes als taulatgers. Per acabar, conclogué la seua deposició explicant que durant l'estiu havia viatjat a Castella i havia comprat un bon grapat d'atzembles, les qual havia menat fins a la seua localitat.

Aquell mateix jorn nomenà procurador el notari Onofre Messeguer. El comissari Montesa i mossén Bertomeu Botella, prevere i taulatger dels drets reials a Algemesí, li feren de testimonis. Tanmateix, Messeguer no arribà a exercir-hi. No

Terra i treballs..., op. cit., pp. 14-21; DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, vol. III, op. cit., p. 249; SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 167; —, “Notas para la historia...”, op. cit., s. f.; TERUEL BARBERÀ, J. f., “Fills il·lustres d'Algemesí»...””, op. cit., s. f. Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí. Veg. també els epígrafs titulats: *Un procés irreversible i sense tornada: els processos d'emancipació dels llogarets i el replegament de les elits dirigents alzirenyes (1558-1574) i L'Illa del Xúquer i les seqüeles de la consumació de les segregacions municipals d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar (1574-1585)*. Veg. també en l'epígraf que versa sobre la vall Farta, l'apartat titulat: *1570: Bernat Guinovart d'Algemesí i Bertomeu Amira d'Antella*.

⁴¹²⁴ Jeroni Tarragona tenia per ofici velluter, malgrat que estava al càrrec del pes del Rei a Algemesí i de vegades també de la taula del cobrament del dret de la cisa de la mercaderia. La seua llar, juntament amb la de Pere Girbés, solien fer de magatzem per als compradors estrangers de seda. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena, l'apartat: 1558: Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*. Jeroni Tarragona fou un dels seixanta-tres algemesinencs que es reuni l'estiu de 1558 a la confraria de Sant Jaume a fi i efecte d'encetar els tràmits formals de petició del privilegi reial de desmembració. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5. Tarragona també era un dels cinc familiars del Sant Ofici d'Algemesí. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., “Recabar información para...”, op. cit., [en premsa].

⁴¹²⁵ N'havia adquirit 5 lliures de Joan Sanchis (40 sous la lliura) i altres 9 lliures de Pere Sabater (39 sous la lliura). ARV. *Batllia General*, Processos, P, 416, s. f.

⁴¹²⁶ Als processos judicials instats con Francesc i Joan Baptista Hervàs no consta cap compra de seda a Pere Ferrer. Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat titulat: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*.

debades, la causa quedà, de sobte, congelada. La raó? Tot fa pensar que la saturació de treball en tan gegantina empresa i la impossibilitat d'escometre tots els fronts oberts obligà els oficials a diferir la continuació d'algunes demandes amb la finalitat de concentrar els esforços en altres. Heus ací l'evidència: la palesa mancança de mitjans. De fet, el comissari trigà fins a mitjan de març de 1564 a formalitzar l'acusació. Amb tot, no va ser fins a finals de juny que el tornà a citar a testificar. Llavors, l'algemesinenc havia canviat de poderejant.

El nou, Jaume Martí Vaziero, es presentà a la Batllia General per primera vegada el 20 de juny i hi al·legà que el seu representat no podia acudir al requeriment perquè es trobava ocupat en els seus negocis. Un mes més tard, Vaziero hi tornà a comparèixer i hi introduí una breu escriptura de defensa, en què exposà que Pere Ferrer, així com molts habitants d'Algemesí, era llaurador i persona acostumada a criar cucs amb la fulla dels seus morerars i a haver i collir seda. El 1562, n'havia obtingut 112 lliures i, el 1563, noranta, quantitats que havia pesat al pes del Rei i despatxat públicament. Això no obstant, el 1563 n'havia pres una desena o una dotzena de lliures de Pere Sabater a fi i efecte de cobrar-se el deute d'un mulat. Per acabar, incidí sobre la bonhomia de l'encausat, el qual no era persona acostumada a defraudar els drets.⁴¹²⁷

Conclusa la fase argumental, es donà pas a la testifical. Vaziero solament reportà quatre testimoniatges: el d'Antoni Guinovart, el menor; el de Pere Espí, el fill d'Antoni; el de Joan Baptista Soler i el de Francesc Olives.⁴¹²⁸ Tots ells afirmaren que coneixien Ferrer des de menudet, llevat d'Olives que llavors feia set anys que s'havia instal·lat al llogaret de la contribució alzirenya. Respecte a la capacitat productiva, Guinovart declarà que Ferrer tenia morerars amb els quals ben bé podia avivar i nodrir cada any larves suficients com per generar 130 lliures anuals de fibra neta. Nogensmenys, Olives fou més concret, pel que fa al nombre de parcel·les plantades amb moreres, en indicar que en posseïa tres.⁴¹²⁹ Quant a les compravendes de la matèria primera, Guinovart recordava que, el 1562, el seu conveí l'havia transferida a un mercader estranger i, el 1563, al carletí Francesc Hervàs i en ambdues ocasions

⁴¹²⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 416, s. f.

⁴¹²⁸ Els nexes de parentesc entre Ferrer i Soler són palesos. Veg. els arbres genealògics dels Espí, Guinovart i Soler d'Algemesí. Sobre Francesc Olives i la seua muller Caterina, veg. SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 200.

⁴¹²⁹ A partir dels padrons de riquesa hem estat capaços de detectar-ne almenys una: la parcel·la de 7 fanecades que tenia al camí de Pardines i als horts immediats a la localitat. AMAIg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 302r-303r i AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 565v-566r, 570v, 572r i 583v.

havia presenciat el moment en què l'havia duta al pes reial. El mateix deposaren Soler i Espí, el qual havia ajudat Ferrer inclús en el procés d'embotjar. Precisament, Joan Baptista Soler era l'únic que semblava estar al corrent del deute de Sabater amb Ferrer i també del mode en què aquell l'havia saldat. Finalment, els quatre van salvar l'honradesa de l'algemesinenc en assegurar que el tenien per bon home i incapaç de cometre frau.⁴¹³⁰

Després d'allò, la fase processual finí i restà a l'espera de la publicació d'una sentència. El 18 de setembre de 1564, la Batllia General va condemnar Pere Ferrer a pagar el valor de les més de dos-centes lliures que havia alienat sense manifestar-les pertinentment als drets i a córrer amb les despeses de la causa.⁴¹³¹ Com en el cas anterior, desconeixem si hi va haver alguna mena de recurs. No debades, sembla que no s'havia pogut demostrar que Ferrer haguera defraudat cap dels tributs, sinó que la seua falta es circumscriu més bé a un defecte en el procediment que partia d'una crida—la d'octubre de 1558—que mai no havia estat pregonada a Algemesí.

1563: BERNAT BARCHET D'ALGEMESÍ

La tardor de 1563, la Batllia General decidí procedir contra Bernat Barchet.⁴¹³² No per casualitat, la imputació de Francesc i Joan Baptista Hervàs havia deixat al descobert que, el 1561, pare i fill havien adquirit quatre-centes lliures de seda a Algemesí. Els les havien venudes íntegrament Barchet i els seus germans.⁴¹³³ Així les

⁴¹³⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 416, s. f.

⁴¹³¹ *Ibidem*.

⁴¹³² S'ha perdut el seu registre al padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira. Per eixa raó, l'única referència de què disposem es troba al llibre o padró conservat a l'Arxiu Municipal d'Algemesí. Bernat Barchet pagava, més o menys per eixes dates, per raó de 91 lliures de peita. Posseïa vora dos-centes fanecades de terra situades a Massasseli (57 fanecades), a Xara (45), a la Foia (30), a Orí (25), al Pla (15) i al territori d'Algemesí (16 ½). La seua única vivenda estava al carrer Muntanya, junt a la confraria de Sant Jaume i les llars de Bertomeu Munyós i dels seus germans. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 648r-649r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Bernat Barchet era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures), que s'aproximava seriosament a l'escalafó benestant. Aquests eren la cinquena part dels propietaris i retenien al voltant del 25 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

⁴¹³³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 412. Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat titulat: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*. Es tractava dels fills de Mateu Barchet i Isabel Masip. Veg. també l'arbre genealògic dels Barchet d'Algemesí. El nom de Bernat Barchet no està en la nòmina d'algemesinencs que es va reunir l'estiu de 1558 a fi i efecte d'encetar els tràmits que conduïrien a l'emancipació. No obstant això, hi figuren son pare Mateu Barchet i alguns dels seus germans. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5.

coses, el 5 de novembre, l'algemésinenc hagué de seure a la cadira. Aquesta vegada, Montesa anà al gra. Li demanà que detallara el preu i les quantitats de fibra que havia transferit als carletins en els darrers tres anys. És clar, ja posats calia indagar-hi una mica. No fóra cosa que Barchet i els seus els hi hagueren sigut proveïdors assidus.

El llaurador respongué la veritat, ço és, que únicament els n'hi havia despatxat una vegada. Havia estat el 1561: 160 lliures. Ara bé, potser a cient que l'havien enxampat i que s'enfrontava a una condemna quasi segura, tractà de minorar-ne els efectes: es feu l'obliadís. Declarà que no en recordava el preu. El que potser no sabia era que els oficials el coneixien: 52 sous per lliura. No nomenà en cap moment els seus germans, ni tampoc Montesa se'n referí, però resultava obvi d'on havien eixit les 340 lliures restants.⁴¹³⁴ També se'ls va investigar?

De sobte, el rellotge processal s'aturà i transcorregueren els mesos. Tot fa pensar, una altra volta, que la saturació de treball i la impossibilitat d'atacar tots els fronts oberts, en tan gegantina empresa, obligà Francesc de Montesa a postergar algunes causes a fi i efecte de centrar-se'n en altres. Heus ací la palesa mancança de mitjans. De fet, el comissari trigà fins a les darrerries de febrer de 1564 a tornar-lo a citar. A eixes altures, Montesa en devia ser conscient: el procés contra Barchet, comparat amb altres, no passava de minúcies. Convenia, nogensmenys, aprofundir-ne un xic.

Durant aquest segon interrogatori, l'algemésinenc va revelar petits negocis. En altres termes, malgrat que les seues ocupacions es cenyien al treball i llaurat de les seues terres, de tant en tant s'embarcava en alguna que altra transacció especulativa d'escassa transcendència. Confessà, a tall d'exemple, que el 1562 n'havia comprat un centenar de lliures de Pere Girbés.⁴¹³⁵ A això en calia afegir, altra mitja desena de lliures que havia pres de Burguera i set o huit lliures més de Carrals, les quals havia adquirit per mitjà de Miquel Esteve, un quartà amic seu. Tota a 48 sous la lliura. I per si fóra poc, després de cloure cada compravenda l'havia notificada als taulatgers. Relatà, també, que les partides que havia negociat el 1562 les havia venudes, però no recordava bé si a un valencià o a un agent toledà. Llavors, en un últim i desesperat

⁴¹³⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 412, s. f. Veg. també l'arbre genealògic dels Barchet d'Algemesí.

⁴¹³⁵ Pere Girbés era un dels algemesinencs que feia servir la seua llar com a magatzem per als compradors estrangers de seda. Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat: 1558: *Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*. El 1583, un Pere Girbés fou processat per frau i ocultació de seda. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 910, s. f. Pere Girbés també estigué entre els partidaris de la segregació municipal d'Algemesí. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de..., op. cit.*, pp. 3-5.

intent de traure'n un poc de profit, Francesc de Montesa li preguntà si sabia d'alguna persona de la vila d'Alzira o de la seua contribució que haguera extret fibra d'amagat o que no l'haguera manifestada. Res no el lligava ni havia motius per a delatar ningú, de mode que decidí respondre negativament.

Així les coses, les perquisicions sobre Bernat Barchet van resultar un fracàs. El 28 de febrer, Andreu Honorat Pineda i Jaume d'Íxer feren un intent d'acusació. Tanmateix, no va ser admesa a tràmit, perquè comprovats els registres dels col·lectors no es va trobar res sospitosos.⁴¹³⁶ El 1561, Barchet havia despatxat 160 lliures a Francesc i Joan Baptista Hervàs i, el 1562, n'havia comprat altres cent vint-i-huit a Algemesí. Per consegüent, el 9 de març de 1564, després d'escometre diversos tràmits burocràtics, la causa quedà pendent de resolució. Talment que mai es va dictar sentència.⁴¹³⁷

1563: BERTOMEU MUNYÓS D'ALGEMESÍ

Bertomeu Munyós, un dels veïns de Bernat Barchet al carrer Muntanya, també estigué entre els encausats a principis de la tardor de 1563.⁴¹³⁸ Francesc de Montesa es serví, de bell nou, de la informació extreta del procediment contra Francesc i Joan Baptista Hervàs a l'hora d'indagar sobre les irregularitats de la presumpta venda de més de cinc-centes lliures de fibra

⁴¹³⁶ No hi ha cap entrada al nom de Bernat Barchet en la relació de manifestacions extretes del llibre dels drets reials d'Algemesí. L'única alternativa és que ho manifestara a la cisa de la mercaderia. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

⁴¹³⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 412, s. f.

⁴¹³⁸ S'ha perdut el seu registre al padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira. Per eixa raó, l'única referència de què disposem es troba al llibre o padró conservat a l'Arxiu Municipal d'Algemesí. Bernat Munyós pagava, més o menys, per eixes dates, per raó de 152 lliures de peita. Posseïa passava del centenar i mig de fanecades de terra situades a Orí (64 fanecades), al camí d'Albalat (16), a Massasseli (+12), al Pou de Marta (12), a l'Albotaina (12), al Pla de Pardines (7), a Xara (7), als Horts (7), Vernix (5); a més de 12 fanecades en què no n'indica la partida i un tros de terra a Berca, sobre el qual no en precisa l'extensió. La seua única vivenda estava al carrer Muntanya. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 561r-562v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Bertomeu Munyós era un propietari benestant (entre 100-200 lliures). Aquests eren la dècima part dels propietaris i retenien al voltant del 27'2 % de les propietats. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. El nom de Bertomeu Munyós no està en la nòmina d'algemesinencs que es va reunir l'estiu de 1558 a fi i efecte encetar els tràmits que conduïrien a l'emancipació. No sols no hi figura el seu, sinó que ni ha cap individu amb aquest cognom en la citada reunió. Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, op. cit., pp. 3-5.

sèrica que l'algemesinenc els havia efectuat a finals de 1562.⁴¹³⁹ En aquesta ocasió, el comissari sols reproduí un testimoni *ex officio*: el de Francesc Joan Pujalt.⁴¹⁴⁰

El ciutadà alzireny assegurà conèixer molt bé Bertomeu Munyós des de feia un parell de dècades. Seguidament, en traçà una breu semblança. El descrigué com un home dedicat al treball de les seues heretats i a la compravenda de seda. Davant les insistents preguntes de l'oficial, afegí que feia cosa de cinc anys—el 1558—hi havia coincidit a la ciutat Toledo. Munyós duia diverses trosses i s'hi estava amb Miquel Sifre, el qual portava un parell de rossins carregats amb farcellets. En total, al parer de Pujalt, hi hauria obra de cinc-centes lliures.

A més d'això, Pujalt havia entès que Munyós havia tornat a viatjar, el 1563, a la ciutat del Tajo. Pel llogaret corria la brama que Hervàs no li havia pagat encara la matèria prima que li havia despatxat el 1562; raó per la qual l'algemesinenc s'havia decidit a envestir on més mal podia fer-li al carletí: en el seu honor i reputació de bon mercader. Així les coses, sembla que s'hi havia presentat de sobte i l'havia posat en evidència davant de molts comerciants toledans. Talment era així que Hervàs s'havia vist constret a satisfer-li el que li devia. Emperò, paral·lelament també hi havia un rumor que assegurava que Bertomeu Munyós havia aprofitat el viatge per a tragar-hi una bona suma de gènere sèric: «Ausades que no se'n va en les mans buydes!», deien, segons Pujalt, els més xafarders.⁴¹⁴¹

Bertomeu Munyós hi comparegué, per primera vegada, el 8 de novembre. Durant l'interrogatori relatà que, el 1562, n'havia collit 147 lliures i que n'havia adquirit algunes altres partides, les quals havia manifestat als col·lectors dels drets. Com que no hi recordava amb exactitud les persones, les quantitats, les dates i els preus, demanà, per a més cautela, que s'extragueren les entrades dels registres de la cisa de la mercaderia i de la resta de llibres dels taulatgers. En acabant, li la va transferir tota a Francesc Hervàs o al seu fill Joan Baptista, de Carlet, un parell de setmanes abans de Nadal. Li la va lliurar

⁴¹³⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448. Al procés per frau i contraban de seda instat contra Francesc i Joan Baptista Hervàs consta que Bertomeu Munyós els va vendre, el 1562, 524 lliures i 4 unces de seda pel preu de 43 sous la lliura. Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat titulat: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*. Veg. també l'arbre genealògic dels Munyós d'Algemesí.

⁴¹⁴⁰ Francesc Joan Pujalt va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer, sobretot després de resultar condemnat el 1560 per aquest mateix delictes. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, pp. 125-130 i 139-153; —, “Els Pujalt d'Alzira. De...”, *op. cit.*, pp. 146-158. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clientele: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*.

⁴¹⁴¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

a Algemesí. Recordava que la posaren al pes del Rei a la posta del sol i se l'endugué quan ja era de nit fosc. L'endemà va declarar el despatx a mossén Bertomeu Botella, qui estava al càrrec de les taules i a Jeroni Lluquí, arrendador de la cisa. Quant al 1563, reconegué que n'havia comprat més de centenar i mig de lliures i que no sabia quanta n'havia produïda, atés que la tenia encara a la seua llar i no l'havia pesada.

La segona deposició esdevingué una mesada més tard. En aqueixa ocasió, Munyós hi confessà que havia estat a Toledo durant el mes de maig amb la finalitat de cobrar el que li devia Francesc Hervàs. El 1562 havia venut la seua seda al carletí a cert termini o «a tornaviatge», però el ben cert era que sols li n'havia abonat una part. Per tant, sabent que Hervàs i el seu fill estaven a la ciutat del Tajo i que Francesc es trobava detingut per malaltia hi havia acudit perquè li liquidara els 6.000 reals castellans que li restaven a satisfer. No debades, lladoncs Hervàs començava a tenir fama de mal pagador.⁴¹⁴² Per acabar, l'algemésinenc aportà un succint llistat de noms dels riberencs amb qui s'havia creuat a la urbs castellana: l'alzireny Joan Domingo⁴¹⁴³ i Francesc i Joan Baptista Hervàs.⁴¹⁴⁴

Al remat, l'acusació formal es materialitzà el 10 de gener de 1564. En efecte, Miquel Joan Gomis, en qualitat de procurador patrimonial, oficialitzà la imputació atenent-se al testimoniatge de Francesc Joan Pujalt i als registres dels taulatgers del llogaret de la contribució alzirenya. Així les coses, Bertomeu Munyós procedí a articular la seua defensa. En eixe sentit, sobta que l'algemésinenc decidira prescindir de la figura del procurador. Per tant, una de dos: posseïa algun tipus de coneixements jurídics o bé hi actuà d'un mode totalment inconscient. També li pogué ajudar alguna persona del seu entorn més immediat. Fora com fora, el 9 de febrer tenia preparada una escriptura amb més d'una vintena d'ítems, mitjançant la qual mirà de provar la seua innocència.⁴¹⁴⁵

De fet, basta amb fer-li una ullada per adonar-se'n que la capitulació dista molt de tindre una estructura coherent i cohesionada, cosa que denota una palesa mancança d'assessorament legal professional. Per consegüent, per tal de fer-la més intel·ligible hem hagut d'ordenar i recompondre l'exposició, tot tractant de no desvirtuar el contingut original. En primer lloc, Bertomeu Munyós, habitant i natural d'Algemesí, va recriminar

⁴¹⁴² Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat titulat: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*.

⁴¹⁴³ Joan Domingo també assegurà haver coincidit amb Munyós a Toledo. Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat titulat: *1563: Joan Amat, Cosme Bas i Joan Domingo d'Alzira*

⁴¹⁴⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

⁴¹⁴⁵ *Ibidem*.

que les «crides de la seda» no hagueren estat pregonades a la seua localitat, malgrat que això no obstara perquè s'hagueren de deixar d'observar i complir. A açò en calia afegir l'escassa concreció, atés que cap d'elles establia un període de temps. En detriment d'això, es circumscrivien a expressions interpretables com ara «*in continenti*», «ans» o «après». Per eixa raó, s'havien practicat terminis molt diversos d'acord amb els interessos de cada individu. De resultes, al seu parer, a la Ribera es tenia per «cert e indubitat», que tothora es podia realitzar manifest.

En qualsevol dels casos, entenia que ell no havia encorregut en cap falta. Es tenia per bon cristià i persona amb consciència, incapaç de defraudar o fer dany a persona alguna. Això, portat al camp de la sericicultura, es traduïa en transaccions públiques i notòries i la seua pertinent declaració als col·lectors dels drets; comportaments poc habituals en aquells que acostumaven a evadir impostos i practicar el contraban. A continuació, repassà les seues declaracions com a pas previ a posar en qüestió la legitimitat del procediment. El 1562 i també el 1563 havia comprat certes partides de seda, les quals havia donat a conèixer convenientment als col·lectors dels distints impòsits d'Alzira i Algemesí. El desembre de 1562, havia venut tota la fibra que posseïa a Francesc Hervàs i n'havia donat compte als recaptadors dels gravàmens. La seua collita de 1563 l'havia a casa en el moment en què s'inicià el judici. En definitiva, si no hi havia irregularitats s'havia d'inferir que era innocent i s'havia de sobreseure la causa.

Altrament, si es mantenia i s'emparava s'havia d'entendre que l'acusament es sustentava únicament en la deposició de Pujalt, la qual, per a més additament, havia estat única i singular. En altres paraules, d'acord amb la legislació foral valenciana, mancava de valor. No obstant això, per precaució, refutà les afirmacions del ciutadà alzireny. D'entrada, negà haver estat a Toledo entre 1557 i 1559. Desmentí, així mateix, haver tret madeixes del Regne en aquell temps, ni menys haver coincidit amb Pujalt a terres castellanes, ja que durant els «anys de les morts»⁴¹⁴⁶ no havia gosat eixir del territori valencià. Finalment, demanà que li hi foren rebuts testimonis.⁴¹⁴⁷

En termes generals, val a dir que totes les persones citades a declarar van subscriure a grans trets la versió de Munyós. Tal com calia esperar, ningú va posar en dubte el seu fort arrelament a Algemesí, la seua bonhomia, ni la seua conducta

⁴¹⁴⁶ Amb aquesta expressió hom es referia als anys 1557, 1558 i 1559, en què el *morbum* de pesta assolà la ciutat i regne de València.

⁴¹⁴⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

cristiana.⁴¹⁴⁸ I com que una cosa se'n derivava de l'altra, també van corroborar la seua honradesa a l'hora de fer negocis. A eixe respecte, Bernat Barchet⁴¹⁴⁹ titllà el seu veí d'home recte i gens donat a ocultacions i fraudulències. Talment era així, que totes les compravendes de matèria primera que realitzava eren públiques i notòries i hi solia utilitzar el pes reial. En acabant, donava compte als taulatgers sense ànim de defraudar els drets. Al parer d'Antoni Soler, els qui com Munyós empraven la balança i els pesos oficials no acostumaven a voler cometre frauds. El mateix asseriren Cristòfol Beneïto, Bertomeu Escrivà o mossén Cristòfol de la Tonda, a qui sembla que l'algemesinenc demanava sovint consell.⁴¹⁵⁰ A més, el cavaller alzireny referí que havia presenciado algunes transaccions de Munyós a la vila d'Alzira i que mai hi havia encorregut en irregularitats.⁴¹⁵¹

En eixe ordre de coses, tots asseguraren estar també al corrent que el seu conveí havia despatxat, el 1562, tota la seda a Francesc Hervàs. Segons sembla, el carletí i el seu fill n'havien acudit a Algemesí a mitjan desembre i ja n'hi havien començat a adquirir fibra quan encontraren Munyós i li proposaren cloure un tracte. L'algemesinenc, que no se'n refiava, recorregué a de la Tonda, el qual li recomanà vendre. I així ho féu. Com que tenia malvolences i no es parlava amb Jeroni Tarragona, envià Bertomeu Escrivà perquè prestara el pes reial i el duquera a la seua llar. Escrivà li'l portà i s'hi esperà fóra assegut a un banquet. Al cap d'una estona hi aparegueren Hervàs i el seu fill, Joan Baptista, i entraren a l'immoble. També hi estigué present Barchet, el veí de Munyós, que es deixà caure en escoltar la remor. Quan acabaren de comptar i pesar ja planava la nit. Seguidament, els carletins carregaren la mercaderia i abandonaren Algemesí amb els quadrúpedes carregats. Més tard, Munyós va manifestar la venda al col·lector: mossén Bertomeu Botella.⁴¹⁵²

⁴¹⁴⁸ Bernat Barchet, Cristòfol Beneïto, Bertomeu Escrivà i Antoni Soler van assegurar que el coneixien des de menudet. El cavaller alzireny Cristòfol de la Tonda el coneixia des que s'havia instal·lat a l'Illa del Xúquer. El mercader Antoni Figuerola, el coneixia des de feia vint anys. Tots asseguraven que era persona honrada i bon cristià. *Ibidem*. Antoni Figuerola havia estat senyor de Cotes. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs...*, *op. cit.*, pp. 24-26.

⁴¹⁴⁹ Bernat Barchet va estar encausat per frau de seda. Veg. l'apartat immediatament anterior titulat: *1563: Bernat Barchet d'Algemesí*.

⁴¹⁵⁰ Cristòfol de la Tonda era un cavaller natural de Cocentaina que s'havia traslladat a viure a la vila d'Alzira. Pertanyia a la facció dels Valero. En aquesta ocasió, potser el que va decantar la balança fou els lligams dels Valero amb els Corella. Veg. l'apartat que porta per títol: *La confraria de la Minerva de Carcaixent: l'element desestabilitzador de la representació social de la vila d'Alzira*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats de la vila d'Alzira.

⁴¹⁵¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

⁴¹⁵² Veg. els testimonis d'Antoni Soler, Cristòfol de la Tonda, Bernat Barchet, Bertomeu Escrivà i Cristòfol Beneïto. *Ibidem*.

Sobre el viatge a Toledo el 1563, ni rastre dels presumptes rumors que apuntaven que n'havia tret seda. Ningú no tampoc dubtava que Munyós s'hi havia desplaçat per tal de cobrar el que li devia Hervàs. Tenien notícia de la seua absència i dels motius. I precisament això mateix era el que va portar a la major part dels declarants a desmentir que l'algemesinenc hi haguera estat entre 1557 i 1559. El llogaret estava llavors en plena efervescència econòmica, demogràfica i urbana, però continuava sent menut com la palma de la mà i tothom s'hi coneixia. Tothom hi xafardejava. En eixe context, a diferència del que ocorre en l'actualitat,⁴¹⁵³ el veïnat esdevenia per a bé o per a mal un element indispensable en l'articulació de la col·lectivitat. Sobre això volgueren incidir Bernat Barchet, Cristòfol Beneïto i Antoni Figuerola. Resultava pràcticament impossible que un individu partira durant un període més o menys prolongat sense que els amics i la resta de residents se n'assabentaren. En paraules seues: «Algemezì és poble menut, hon tot se comenta y se diu y se sap».

En el cas de Munyós, però, hi havia una dificultat afegida. Habitava al carrer Muntanya quasi en les immediacions de la plaça, centre neuràlgic de la vida social, religiosa i econòmica del poble. Per tant, com van advertir Beneïto i Figuerola, estava més exposat als curiosos i els seus comarejos. Sens dubte, mossén Cristòfol de la Tonda exercia una influència cabdal sobre l'algemesinenc, de mode que tenia notícia de les seues passeres.⁴¹⁵⁴ Això no obstant, si algú estava al corrent dels moviments de Munyós eixe era Bernat Barchet. Hi habitava paret amb paret amb l'encausat i els unia l'amistat, fins l'extrem que sempre que un dels dos eixia de viatge li encomanava l'atenció de la casa a l'altre. De resultes, ningú com Barchet estava en condicions de garantir que Munyós no havia abandonat Algemezì durant els anys del contagi de pesta.⁴¹⁵⁵

Per acabar, convé assenyalar que en contraposició al que havia succeït amb altres parts de l'articulat, hi va haver pocs testimonis que accediren a mullar-se en les seues

⁴¹⁵³ Actualment vivim en societats tan globals però alhora tan invertebrades, desconnectades i afectades per l'individualisme o l'hiperindividualisme, que acostumem a desconèixer la realitat dels qui ens envolten. Sobre l'hiperindividualisme veg. CHARLES, S i LIPOVETSKY, G., *Los tiempos hipermodernos...*, op. cit.; HERVÉ, J., i LIPOVETSKY, G., *El Occidente globalizado: Un...*, op. cit.; LIPOVETSKY, G., *La era del vacío...*, op. cit.; LIPOVETSKY, G. i SERROY J., *La pantalla global: cultura...*, op. cit.; —, *La cultura Mundo. Respuesta...*, op. cit.

⁴¹⁵⁴ Durant la deposició mossén Cristòfol de la Tonda es jactà reiteradament de la influència que exercia sobre Bertomeu Munyós. El cavaller alzireny no sols referí que l'algemesinenc acostumava a demanar-li consell, sinó que assegurà tindre notícia dels seus moviments. Per tant, sabia que el 1563 havia estat a Toledo per tal de cobrar el que li devia Hervàs, de la mateixa manera que sabia que no hi havia anat durant el temps que havia durat el contagi. Fins i tot, es permeté el luxe de bromejar i llançar ironies, com ara que es podia penjar sense demanar-li pretensió. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

⁴¹⁵⁵ *Ibidem*.

interpretacions al voltant de la «crida de la seda». Solament Barchet afirmà amb rotunditat que l'edecte d'octubre de 1558 no havia estat pregonat al llogaret. També és cert que Munyós no hi va insistir gaire, ja que tenia pensat introduir una segona escriptura que encarara l'assumpte amb major força.

Dit i fet. El 9 de març de 1564, presentà una nova capitulació conformada per sis ítems. A tall d'empendre, adduí que els manaments sobre el mode en què teòricament s'havia de procedir en les compres i vendes de fibra sèrica distaven molt de ser observats i acatats a alguna ciutat, vila o lloc del Regne. No debades, des de la publicació, el 1558, de les susdites disposicions, els qui havien despatxat no havien tingut per costum manifestar immediatament la venda als taulatgers; de no ser que volgueren traure i encaminar la matèria prima fora de terres valencianes. Altrament, no els hi havien compte durant la mateixa jornada ni la següent, sinó molts dies després; quan ho havien estimat oportú. Amb eixos paràmetres s'havia maniobrat a la vila i contribució d'Alzira. I, per consegüent, també a Algemesí, on la seda havia esdevingut la principal collita. Talment que, si el reialenc alzireny en produïa en anys dolents com a mínim dotze mil lliures, set mil pertanyien al territori o quarter algemesinenc.⁴¹⁵⁶

Al llistat de testimonis citats a declarar hi va haver essencialment corredors, un parell de mercaders i el taulatger dels drets reials a Algemesí. Basta amb fer una ullada a llurs deposicions per adonar-se'n de la nímia repercussió que les denominades «crides de la seda» havien tingut en la quotidianitat d'aquells qui en compraven i venien. No per casualitat, sembla que l'observança dels edictes brillava per la seua absència. Això palesava, d'una banda, un forta resistència dels riberencs al control dels seus moviments i, d'altra, l'absolut fracàs de les institucions valencianes com a agent fiscalitzador. Així les coses, malgrat que els autoritats s'obstinaren en conèixer el volum de negoci i el seu impacte real sobre l'economia; en supervisar el procés productiu i saber el destí de la fibra o s'esforçaren en evitar el contraban, els colliters i els mercaders tenien molts subterfugis a què acollir-se i una ampla permeable frontera per on extraure la mercaderia. A això s'havia d'afegir la mancança de mitjans. De resultes, era com posar-li portes al camp.

D'entrada, tal com hi revelà mossén Bertomeu Botella, prevere i col·lector dels impostos,⁴¹⁵⁷ hi havia molts pocs algemesinencs que atorgaren manifests d'allò que compraven i despatxaven. Com sabem, la major part s'hi desfeia de la collita—la

⁴¹⁵⁶ Es tracta, sens dubte, d'una exageració. Malgrat tot, era cert que Algemesí era el nucli de població demogràficament més important del terme particular alzireny després de la vila i els seus ravals. *Ibidem*.

⁴¹⁵⁷ Veg. l'arbre genealògic dels Botella d'Algemesí.

monetitzava—en el període immediatament posterior. D'eixe mode, la matèria prima passava a mans dels sectors més benestants de la societat, que solien ser els qui realment en treien els principals guanys. Doncs bé, a la llum de la testimoniança del religiós, aquest primer transferiment deixava un escaït rastre documental; quasi inexistent. El mateix ocorria amb les vendes i revendes subsegüents. Fins i tot, els tractants i els corredors de la ciutat de València que acudien anualment al país del Xúquer per tal d'abastir-se, l'abandonaven sense donar constància de les quantitats que hi havien adquirit ni demanar albarans de guia.⁴¹⁵⁸

En el costat oposat, els castellans i altres forasters n'habituaven a retre compte i satisfieien els gravàmens abans de marxar.⁴¹⁵⁹ Ara bé, en qualsevol dels casos, el més comú era que no es passara d'exposicions verbals. Dit en altres paraules, hi havia una manca de controls efectius. Heus ací un altre desllorigador que afavoria el frau i l'extracció d'amagat.⁴¹⁶⁰ Finalment, convé assenyalar que cap dels testimonis va voler abordar l'assumpte del volum productiu. Es tractava d'una qüestió espinosa i complicada. No per casualitat, a banda de la resistència dels mateixos colliters, hi jugaven moltes altres variables (inclemències meteorològiques, propagació d'infermetats entre les larves...).⁴¹⁶¹ Això no obstant, el creixent nombre de moreres i l'ampliació de les andanes de cucs sols podien significar una cosa: el progressiu augment del pes estratègic de la sericicultura en l'economia algemesinenca.

A mitjan de març de 1564, havia quedat clar l'incompliment generalitzat dels edictes. Ara bé, una part d'eixa inobservança podia ser admesa com un mal menor, sobretot si el destí de la matèria prima es trobava dins de les fronteres del Regne. En eixos

⁴¹⁵⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f. En efecte, no sols ho testimonià mossén Bertomeu Botella, sinó que els corredors d'orella de la ciutat de València ho ratificaren. Joan Aragó declarà que feia vint anys que tenia per costum acudir en companyia de negociants i mercaders valencians a Algemesí, Alzira i altres parts de la Ribera del Xúquer. Després de comprar tot el que necessitaven, de vegades, prenién albarà de guia i altres voltes no.

⁴¹⁵⁹ *Ibidem*. El corredor Lluís Muntells explicà que era acompanyant de mercaders toledans i valencians i que mai havia vist observar del tot la crida de 1558. Els forasters solien comprar tot el que els era menester i únicament manifestaven el gènere quan es disposaven a traure'l del Regne. Si es tractava de valencians, ni compradors ni venedors habituaven a manifestar el gènere. Jaume Onzell i Llorenç Garcia distingiren també entre el comportament dels forasters i dels regnícoles. Mentre que els primers declaraven les adquisicions i pagaven els drets per a traure la matèria del Regne, els segons prenién, a tot estirar, albarans de guia.

⁴¹⁶⁰ Els algemesinenecs acostumaven a pesar la seda al pes del rei, el qual es duia sovint als domicilis dels particulars que ho requerien. En acabant en manifestaven si esqueia la quantitat resultant al taulatger dels drets. Emperò no hi havia un control visual i efectiu del procés. Això obria les possibilitats a manifestacions parcials i acords entre particulars al marge dels registres legals. A aquests subterfugis s'han d'afegir altres com ara la no declaració de les collites, entre d'altres; procediments que, per a desesperació de les autoritats, llançaven en orris qualsevol esforç fiscalitzador. *Ibidem*.

⁴¹⁶¹ Vicent J. Vallés Borràs referí algunes d'aquestes variables. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 16-18 i 35-38.

casos, la fibra havia de satisfer un reduït nombre d'impostos. A això calia afegir que proporcionalment resultava una quantitat insignificant. La clau, per tant, raïa en els enviaments de seda a Castella, Aragó, Catalunya, França o al nord d'Itàlia. En aquesta ocasió, el destí havia estat Toledo. I el procurador patrimonial, a cient de l'estratègia processal que havia seguit Munyós, havia concentrat part dels seus esforços en obtindre deposicions comprometedores que apuntaren envers una palesa intencionalitat d'ocultació per part de l'algemesinenc.

Únicament n'havia pogut haver dues. La primera estava datada a 17 de febrer de 1564 i corria a càrrec de mossén Bertomeu Botella. En ella, el prevere havia confessat que Bertomeu Munyós li havia manifestat, el 23 de març de 1563, la suma de 700 lliures, corresponent a la venda que havien clos vora quatre mesos abans ell i el seu germà Pere Munyós amb Francesc Hervàs.⁴¹⁶² Nogensmenys, sembla que Munyós li havia demanat el favor que ho anotara un parell de mesos abans, irregularitat a què el taulatger es negà en redó. La segona testimoniança requeia en Jeroni Tarragona, col·lector de la cisa de la mercaderia i encarregat del pes reial. S'havia produït el 21 de febrer. Tarragona digué que havia escoltat parlar de la susdita transacció, però que no tenia constància del despatx de Munyós. Entenia, per consegüent, que no s'havien utilitzat les pedres i la balança que obraven en el seu poder, altrament ell o la seua muller hi hagueren estat al corrent.

De tot això plegat, segons Andreu Honorat Pineda, es podia extraure la deliberada determinació subreptícia de Bertomeu Munyós, el qual amb els seu comportament havia facilitat la tasca fraudulosa de Francesc Hervàs. En efecte, havia trigat molt a donar compte a mossén Botella del gènere que havia transferit al carletí i per a més additament havia intentat subornar-lo perquè anotara l'entrada dos o tres mesos abans. A més, suplementàriament, havia deixat de pesar la fibra a la balança reglamentària o havia enviat a tercers perquè li la dugueren a la seua llar, tot amb la finalitat que la persona que en tenia cura no se n'assabentara. En acabant, havia lliurat secretament la mercaderia a Hervàs de nit i en hora cautelosa.

El 19 de maig, comparegué a la Batllia Joan Vives, el notari procurador recentment nomenat per Munyós. Com que feia poc que se n'havia fet càrrec de la defensa i encara li calia recavar informació, es limità a requerir que s'expedira comissió per tal de portar davant el tribunal el llibre-registre dels drets reials, tocants a Algemesí, que estava

⁴¹⁶² Veg. l'arbre genealògic dels Munyós d'Algemesí.

en mans de mossén Bertomeu Botella.⁴¹⁶³ Afortunadament, el procés recull una còpia del document. Abarca des d'octubre de 1560 fins a maig de 1564. No obstant això, es tracta d'una font extremadament limitada. De fet, tot apunta que les anotacions—en cas de ser completes—no arrebegaren sinó una minúscula i insignificant porció del trasteig comercial que anualment es devia produir al llogaret. Heus ací la prova més evident que confirma l'enunciat d'aquest epígraf: els poblets de la contribució alzirenya eren un niu d'ocultació, frau i contraban. N'hem abocat tot el contingut a la següent taula.

Data	Venedor	Comprador	Quantitat	Destí
4-10-1560	Mateu Soler	Pere Duan (Joan Garí)	354 l. 7 oz. i 2 q.	Alzira
6-10-1560	Jeroni Garcia, del Toro	Jeroni Tarragona	30 l.	Algemesí
8-10-1560	Pere Guinovart, menor	Jaume Perpinyà	64 l. 10 oz.	València
8-10-1560	Francesc Mercer	Jaume Perpinyà	80 l.	València
8-10-1560	Jaume Mercer	Jaume Perpinyà	30 l.	València
8-10-1560	Joan Ferrís	Jaume Perpinyà	10 l.	València
8-10-1560	Pere Guinovart	Jaume Perpinyà	23 l.	València
8-10-1560	Mateu Soler (església de Sant Jaume)	Losey Campos	30 l.	València
8-10-1560	Martí Botella	Losey Campos	26 l. 9 oz.	València
9-10-1560	Mateu Soler	Losey Campos	37 l. 7 oz.	València
13-10-1560	Bertomeu Rovira	Gabriel de les Piles	135 l.	Madrid
14-10-1560	Bertomeu Sueca	Antoni Gavalda	148 l. 10 oz.	València
14-10-1560	Bernat i Melcior Guinovart	Antoni Gavalda	3 l. 2 oz.	València
?-?-1562	?	Bertomeu Munyós	180 l.	Algemesí
?-?-1562	? de l'Alcúdia	Sebastià Barberà	50 l.	Algemesí
20-9-1562	?	Jeroni Tarragona	400 l.	Algemesí
?-?-1563	?	Mateu Soler	400 l.	Algemesí
24-3-1563	Bertomeu i Pere Munyós i Francesc Montbuí	Francesc Hervàs	700 l.	Carlet
29-9-1563	Mateu Soler	Doméneç Arinyó	200 l.	València
29-9-1563	Mateu Soler	Diego del Valle	257 l.	Toledo
24-5-1564	Jeroni Tarragona	Jeroni Salvador	400 l.	Castella

Contingut del llibre-registre dels drets reials d'Algemesí (1560-1564)
Font: elaboració pròpia a partir de ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448.

⁴¹⁶³ Bertomeu Munyós havia estat taulatger des de les acaballes de 1560. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

Durant les setmanes següents, el procurador patrimonial arremeté reiteradament contra els fonaments de la defensa de Bertomeu Munyós, sense que el seu poderejant gosara moure fitxa. Així les coses, Andreu Honorat Pineda argüí, a tall d'exemple, que malgrat que la crida emanada l'octubre de 1558 no haguera estat pregonada a Algemesí, bastava la seua publicació a Alzira perquè hi tinguera validesa. No debades, lladoncs el llogaret continuava sota el domini i jurisdicció de l'Illa del Xúquer. El jurista analitzà també el significat del terme «*in continenti*», el qual traduí com «de continent» o «immediatament». Per consegüent, entenia que havent-hi taulatgers Munyós hauria d'haver manifestat la venda de seguida o dins d'un espai de temps breu i no tres o quatre mesos més tard. Finalment, com que el llibre dels drets reials no havia posat en clar la quantitat exacta que l'algemésinenc havia transferit a Hervàs, Pineda sol·licità que Francesc de Montesa i Joan Baptista Costa remeteren una còpia exacta del volum de la cisa de la mercaderia de 1562. Dit i fet. Unes poques jornades després es posà en coneixement del tribunal que la transacció s'havia elevat a 524 lliures i 4 unces de fibra i que hi havia estat despatxada a 42 sous.⁴¹⁶⁴

Al remat, el 17 de juny, Joan Vives passà a l'acció. D'entrada, posà en qüestió la vigència de la segona «crida de la seda» de 1558. No per casualitat, no sols no havia estat llegida i declamada a Algemesí, sinó que el síndic d'Alzira n'havia refrenat la seua lectura, hi havia protestat i n'hi havia demanat còpia i trellat. A continuació, havia ordenat a la resta de membres del Consell que fins que no li entregaren el que havia requerit que ningú no gosara pregonar-la. Com que els oficials reials la van donar per entregada i publicada, mai no van entregar còpia i trellat i mai va ser pregonada. Per eixa raó entre 1559 i 1564 ningú l'havia observada al reialenc alzireny, atés que l'assumpte estava en entredit i pendent de resolució. En segon lloc, explicà que el llogaret havia esdevingut una plaça important de contractació i compravenda de seda. Així les coses, quan es tractava de sumes grosses s'acostumava a dur el pes del Rei a les cases i no a la inversa, de mode que no es podia considerar que seu poderant haguera realitzat una transacció secreta i cautelosa, sinó una del tot pública i notòria. Per acabar, conclogué l'argüició allevant qualsevol tipus de culpabilitat a Munyós, ja que al seu parer ni tan sols la declaració immediata de la venda haguera pogut impedir que el carletí hi haguera extret el gènere d'amagat.

⁴¹⁶⁴ El registre de la cisa de la mercaderia tocant a Algemesí, el 1562, ocupava cinc fulls del llibre. L'encarregat o col·lector al llogaret era Jeroni Tarragona. Sembla que com que Munyós no es duia bé amb Tarragona havia manifestat directament la transacció a mossén Jeroni Lluquí, arrendador en aquell any de l'impost municipal. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

A partir d'aleshores Andreu Honorat Pineda i Joan Vives s'embrancharen en una profunda discussió. El 28 de juny, el procurador patrimonial al·legà que Algemesí continuava sent un carrer d'Alzira. La prova més evident era que hi contribuïen amb taxes i impostos. De resultes, si una crida es publicava a l'Illa del Xúquer es tenia per pregonada als poblets del seu terme particular. Un parell de mesos més tard, el poderejant de l'algemesinenc hi insistí. Fins i tot, es pot afirmar que forçà i exagerà els seus arguments. Exposà que Algemesí, tot i que estava sota el jou d'Alzira, distava una llegua de la vila mare,⁴¹⁶⁵ comptava, aproximadament, amb tres-cents habitatges⁴¹⁶⁶ i havia sempre hagut justícia, lloctinent de justícia, mostassaf i altres oficials.⁴¹⁶⁷ A continuació, Vives reportà el creixent protagonisme de l'enclavament en el terreny de la sericicultura. Talment havia estat així que havien balança pròpia i s'hi havien instal·lat taulatgers dels diferents drets. Amb tot plegat, s'havia aconseguit que, quan es dictava una disposició tocant a la producció i mercadeig de matèria primera, els agents de la ciutat de València la feien saber també a Algemesí, cosa que en cap moment no havia ocorregut amb l'edicte d'octubre de 1558.⁴¹⁶⁸

Com corria en moltes ocasions, els testimonis van estar decisius. Andreu Honorat Pineda escudà les seues afirmacions en les deposicions de diversos prohoms de l'elit alzirenya, els quals ratificaren els seus plantejaments. Mossén Francesc Joan Boncompte declarà que tenia per cert que Algemesí era carrer i aldea d'Alzira, perquè tots els habitants del llogaret pagaven taxes i gravàmens a l'Illa del Xúquer. A més, els cavallers que n'havien casa, cap principal i domicili a la particular contribució estaven insaculats a la matrícula de capses d'Alzira i n'exercien com a oficials. De fet, Boncompte n'havia estat justícia i sabia que quan un manament es publicava a Alzira immediatament es reproduïa a Algemesí.⁴¹⁶⁹ El

⁴¹⁶⁵ Es tracta d'una exageració, atès que ho hem calculat amb la pertinent ferramenta de *Google Earth* utilitzant l'itinerari històric—el camí Reial—i no hi arribava als 5.000 metres. Una llegua valenciana eren 6.037'092 metres. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, *op. cit.*, p. 168.

⁴¹⁶⁶ Es tracta d'una altra exageració. D'acord amb els estudis demogràfics, Algemesí passà de tindre 115 focs, el 1535, a 226, el 1575. Veg. GARCÍA CÁRCEL, R., "El censo de 1510...", *op. cit.*, p. 186; —, "El censo de 1510...", *op. cit.*, p. 64; TEROL I GRAU, V., "Algemesí fa 400 anys...", *op. cit.*, pp. 14-20.

⁴¹⁶⁷ Es tracta d'un forçament de la realitat. Fins que Algemesí no aconseguí, el 1574, el privilegi d'universitat no posseï oficials propis, sinó que tots eren subrogats dels d'Alzira.

⁴¹⁶⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

⁴¹⁶⁹ Francesc Joan Boncompte, va estar imputat per frau de seda el 1551. Veg. l'apartat titulat: *1551: Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes d'Algemesí; Jaume Sancho del raval de Santa Maria d'Alzira, Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa*, del present apartat. Tot i que vivia a Algemesí, era un dels que estaven insaculats a les caixes de la insaculació de la vila d'Alzira. Havia sigut justícia el 1549. Veg. AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., "Poder político y violencia...", *op. cit.*, pp. 1-34. Veg. els annexos 1 i 5 tocants a la composició del Consell de la vila d'Alzira i la relació de les capses de la insaculació d'Alzira.

mateix, adduïren mossén Benet Gasquil,⁴¹⁷⁰ el mercader Melcior Cadellat⁴¹⁷¹ i Miquel Jeroni Climent, atés que n'havia estat síndic des de feia més d'una vintena d'anys.⁴¹⁷²

Joan Vives es rodejà d'un bon grapat d'oficials i notaris i també de persones destacades d'Algemesí. Algunes d'elles, com ara mossén Boncompte o el notari Climent, ja hi havien estat citades per Andreu Honorat Pineda. No obstant això, els únics que van respondre a tot l'articulat van estar Boncompte i Bertomeu Rovira.⁴¹⁷³ Malgrat que ambdues deposicions resulten a primer colp d'ull molt semblants, hi ha petits detalls que en matisen el seu posicionament. No debades, Rovira, a diferència del cavaller,⁴¹⁷⁴ va estar entre els veïns que es reuniren l'estiu de 1558 a la confraria de Sant Jaume per tal d'encetar els tràmits que conduirien a la segregació municipal. Dit en altres termes, el desig d'autonomia administrativa portà Rovira a magnificar una mica la realitat tangible de la seua localitat.

D'entrada, ni Boncompte ni Rovira van posar en dubte que Algemesí arrecerara vora tres-cents habitatges, ni que hi haguera taulatgers i col·lectors dels distints drets, ni tampoc que hi existira una abundant contractació i mercadeig de fibra sèrica. Tanmateix, el cavaller discrepà del llaurador en assumptes com ara la distància del llogaret de la vila, el costum d'ús del pes reial o la procedència de la representació política de la població. En efecte, Boncompte testificà que entre Algemesí i Alzira hi havia una llegua menuda, que els oficials eren nomenats, en qualitat de subrogats, pel justícia i mostassaf de l'Illa del Xúquer i en juraven davant del batlle. Per eixa raó, no sols mancaven de poder de decisió sinó estaven totalment sotmesos a la jurisdicció alzirenya. Per acabar, desmentí que la pràctica fóra pesar a les llars dels algemesinencs. El que ocorria era que Jeroni Tarragona cedia de vegades la balança i les peces. Malgrat tot, ambdós estaven d'acord en la qüestió de les crides: la d'octubre de 1558 no hi havia estat pregonada. El mateix adduïren el notari Joan Bellot i Miquel Jeroni Climent. És més, el síndic argüí que havia estat ell el qui hi havia posat apel·lació, la qual encara estava pendent de resolució.⁴¹⁷⁵

La fase processual concloué el novembre de 1564. Nogensmenys, la sentència es va demorar fins al 2 d'abril següent. En aquesta ocasió, la Batllia General va estimar que

⁴¹⁷⁰ Mossén Benet Gasquil era parent dels Valero d'Alzira. Degué exercir diversos oficis al Consell, entre ells el de mostassaf (1557). Veg. AMA. *Insaculacions*, 070/1, s. f. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., "Poder político y violencia...", *op. cit.*, pp. 1-34.

⁴¹⁷¹ Melcior Cadellat, partidari dels Valero, botiguer, familiar del Sant Ofici i habitant de l'Illa del Xúquer. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa].

⁴¹⁷² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

⁴¹⁷³ Veg. els arbres genealògics dels Rovira i Boncompte d'Algemesí.

⁴¹⁷⁴ Mossén Francisc Joan Boncompte s'alineà clarament amb les autoritats alzirenyes i defengué l'oficialisme de l'Illa del Xúquer. Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, *op. cit.*, pp. 145-146.

⁴¹⁷⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448, s. f.

Bertomeu Munyós no havia tingut una deliberada determinació subreptícia, ni tampoc aprecià col·laboració amb Francesc Hervàs. A fi de comptes, l'alghemesinenc havia donat compte del despatx, encara que ho haguera portat a terme amb un alarmant retard. Hi actuà com a atenuant el fet que l'edicte que obligava a una immediata manifestació no s'havia llegit i declamat a Algemesí. Per tot plegat, el veredicte fou absolutori.⁴¹⁷⁶

1564: JAUME I LLUÍS BOÏLS, ANTONI CARBÓ, LLUÍS MACIÀ, BERTOMEU, JERONI, PERE I VICENT OSCA; ANTONI, FRANCESC I MIQUEL SENTAMANS; ANTONI TORRES I MATEU VINYOLES DE GUADASSUAR I JAUME CASANOVES DEL RAVAL DE LA VERGE MARIA D'ALZIRA.⁴¹⁷⁷

A les darreries de l'estiu de 1564, els efectes de les perquisicions de Francesc de Montesa encara cuejaven a alguns pobles de la Ribera del Xúquer. D'altra manera no s'entén la causa instada contra els guadassuarencs Lluís i Jaume Boïls, Antoni Carbó, Lluís Macià, Bertomeu, Jeroni, Pere i Vicent Osa; Antoni, Francesc i Miquel Sentamans; Antoni Torres i Mateu Vinyoles de Guadassuar i també contra Jaume Casanoves, habitant del raval de la Verge Maria d'Alzira i cunyat de Macià. Per tant, val a dir que aquest procediment, com el de Lluç Verdejo,⁴¹⁷⁸ es va coure molt lentament i fou el net reflex de la manca de mitjans i del col·lapse que es seguí a l'ambiciós dispositiu engegat per la Batllia General, un any abans, per tal d'esbrinar la identitat d'aquells riberencs que deixaven de manifestar les vendes, defraudaven els drets o treien d'amagat la seda del Regne; tot amb la finalitat de perseguir-los i compondre-los.

No cal ni mencionar que, a eixes altures, les autoritats valencianes tenien nodrida constància de les quantitats de seda que no havien declarat els encausats. No debades, havien venut la seua fibra a Francesc i Joan Baptista Hervàs i hi havien eixit a relluir a la demanda instada un any abans contra aquests significats carletins.⁴¹⁷⁹ Així les coses, no els hi calien més proves, sinó les confessions sinceres dels mateixos acusats. Per eixa raó els van citar, perquè es personaren a València; al tribunal de la Batllia. Hi comparegueren en

⁴¹⁷⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 448 i 521, s. f.

⁴¹⁷⁷ Malgrat que hem utilitzat el procés original custodiat a l'Arxiu del Regne de València, cal assenyalar que existeix una còpia a l'Arxiu Municipal d'Alzira. AMA. *Govern, Plets*, 17/I, 46.

⁴¹⁷⁸ Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat que porta per títol: *1564: Lluç Verdejo de Guadassuar*.

⁴¹⁷⁹ Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, els apartats que porten per títol: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet* i *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*.

tropell, entre l'11 i el 12 de setembre de 1564. El primer va estar Jaume Boïls.⁴¹⁸⁰ El llaurador confessà que tots els anys acostumava a criar cucs i collir seda, però que no recordava amb precisió les quanties dels últims tres o quatre anys. El 1564, n'havia hagut aproximadament 33 lliures, les quals havia despatxades a un toledà cognomenat Manzanos.⁴¹⁸¹ Sabia que, el 1563, li havien comprat la fibra Francesc i Joan Baptista Hervàs, de Carlet, i el 1562, no hi queia. El 1562 i el 1563 l'havia donada fiada a pagar a «tornaviatge». Tot i això, el 1563, Hervàs li havia donat de bestreta cent reals castellans. Per acabar, assegurà que havia donat compte de totes les eixides a Gabriel Sanç, col·lector de la cisa de la mercaderia i encarregat del pes del Rei a Guadassuar.⁴¹⁸²

A continuació, s'hi presentà Lluís Boïls.⁴¹⁸³ Relatà el mateix. Tots els anys acostumava a criar cucs i collir seda. El 1562, havia venut tot el seu gènere a Francesc Hervàs i que havien estat més trenta lliures. El 1563, el qui havia acudit al llogaret havia estat Joan Baptiste Hervàs, fill de Francesc, i s'havia endut 38 lliures. El 1564, el comprador havia estat Lluís de la Portuguesa, torcedor de la ciutat de València: 40 lliures. El 1562 i el 1563, l'havia haguda de donar a pagar a termes o a «tornaviatge». El velluter, en canvi, li

⁴¹⁸⁰ Jaume Boïls, era fill de Pere. Pagava, més o menys per eixes dates, per raó de 92 lliures de peita i posseïa més d'un centenar de fanecades de terra situades a diverses partides: al Vedat (31 fanecades), a Fentina (25), a les Reixes o Ametllers (22), als horts (14 ½, almenys 4 d'elles de moreres), al camí de les Figueres (10), al secà de la Muntanyeta d'Alzira, prop del camí dels Peixcadors (9) i al terme de Guadassuar (7). També posseïa béns immobles urbans: un parell de cases, una d'elles al carrer del Pou; un pati de cases amb morers, una figuera i un noguer, junt al pou, i un hort junt a les cases, el pou i la sènia. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/4, ff. 68r-68v, 78v; 94v, 99v, 101v, 102v i 105r-105v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Jaume Boïls era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures), que s'aproximava a l'escalafó benestant. Aquests eren la cinquena part dels propietaris i retenien al voltant del 25 % de les propietats. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Boïls de Guadassuar.

⁴¹⁸¹ Sobre el tal Manzano o Manzanos, veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la vall Farta, l'apartat que porta per títol: 1568: *Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*. Veg. també a l'epígraf *Refent una polivalent xarxa de clientele: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris* l'apartat titulat: 1593: *Subornar i amenaçar els oficials reials a cara descoberta: Pere Pujalt i els dirigents de l'Alcúdia*.

⁴¹⁸² La realitat era que Jaume Boïls li havia venut seda tres anyades consecutives a Francesc Hervàs. El 1561, havien estat 26 lliures i 2 uncies; el 1562, 27 lliures i 8 uncies a 46 sous la lliura, i el 1563, 21 lliures i 10 uncies a 44 sous la lliura. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴¹⁸³ Lladoncs, hi havia a Guadassuar dues persones anomenades Lluís Boïls. Eren pare i fill. Lluís Boïls, major, pagava aleshores, per raó de 23 lliures de peita i sols detenia 24 fanecades i mitja [als Cinc Quartons (12 fanecades), al delmari de Guadassuar (6 ½) i al promissari de Guadassuar (6)] i una casa. La seua hisenda s'havia vist notablement disminuïda en favor dels seus fills i hereus. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/4, ff. 474r-475r, 475r, 478v i 577v. Lluís Boïls, menor, pagava, més o menys per eixes dates, per raó de 139 lliures de peita i posseïa quasi un centenar i mig de fanecades de terra situades a diverses partides: a Fentina (24 fanecades), a Orí (22), als Cinc Quartons (21), a la vora del riu Sec (20), als horts (16 ¼), a Tarragona (16), a l'Alfarella (12), a la rectoria de Guadassuar (12), i a Maranyent (4 ½). També posseïa béns immobles urbans: dues cases i una almàssera al carrer de Santa Llúcia. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/4, ff. 477r, 576v, 577v, 586v i 695v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Lluís Boïls era un propietari benestant (entre 100-200 lliures). Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Boïls de Guadassuar.

havia entregat la meitat al comptat. El llaurador assegurà que Gabriel Sanç estava al corrent de tot.⁴¹⁸⁴ Darrere de Boïls, arribà el torn de Mateu Vinyoles.⁴¹⁸⁵ Exposà que el 1562 i 1563 hi havia fet tracte amb Joan Baptista Hervàs. L'havia lliurada a cert temps. No obstant això, no recordava les quantitats. El 1564, l'havia presa un toledà a 37 sous la lliura i en comptants. Com els anteriors, havia informat a Sanç dels respectius despatxos.⁴¹⁸⁶

De fet, l'interrogatori esdevingué una constant, perquè tots o quasi tots els acusats havien transferit més que fóra algunes partides a certa espera a Francesc o Joan Baptiste Hervàs i n'havien advertit a Sanç, que arplegava l'impost municipal. Miquel Sentamans no fou en això una excepció.⁴¹⁸⁷ Declarà que el 1562 havia venut la seua collita al carletí i que aquell li havia entregat diners acompte. El 1563, en canvi, se l'havia quedada el mercader Gaspar Bisso, a 40 o 41 sous la lliura i li l'havia pagada al comptat. El 1564, però, no l'havia comercjada i encara la hi tenia a sa casa.⁴¹⁸⁸ Ara bé, la transcendència de la deposició de Sentamans residí en un altre extrem. Revelà el mode en què presumptament s'escollia el lloctinent de justícia de Guadassuar: «[...] fan los vehins de Guadaquar electió

⁴¹⁸⁴ La realitat era que Luís Boïls li havia venut seda tres anyades consecutives a Francesc Hervàs. El 1561, havien estat 32 lliures i 4 unces; el 1562, 39 lliures i 9 unces a 40 sous la lliura, i el 1563, 38 lliures i 11 unces a 44 sous la lliura.

⁴¹⁸⁵ Mateu Vinyoles pagava per eixes dates, per raó de 42 lliures de peita i posseïa 67 fanecades de terra en diverses partides: a Montortal (29 ½ fanecades), al Vedat (18), a Cabanyes o Tarragona (8), al territori de Guadassuar (6 ½), a l'Alfarella (6). També posseïa béns immobles urbans: unes cases al carrer Major. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 4, ff. 561v, 563v i 581v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Mateu Vinyoles pertanyia aleshores als escalafons més baixos i pobres de la societat. Malgrat que s'arrimava als propietaris mitjaners. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Mateu Vinyoles fou compostat pel justícia d'Alzira, el 1559, en 95 sous i 57 sous i 6 diners per un clam criminal i per una qüestió amb un tal Esquer i el seu gendre a Guadassuar. ARV. *Mestre Racional*, 6853 (13).

⁴¹⁸⁶ Mateu Vinyoles deia la veritat. El 1562, havia venut a Hervàs 19 lliures i 9 unces i mitja a 46 sous la lliura. El 1563 havien estat 19 lliures i 3 unces.

⁴¹⁸⁷ Lladoncs, hi havia a Guadassuar tres persones anomenades Miquel Sentamans. Miquel Sentamans, fill d'Esteve, pagava llavors per raó de 87 lliures de peita. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 4, ff. 552r-552v, 553r, 565v, 615v i ss. Veg. també a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat que porta per títol: *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*. No obstant això, el més provable és que es tracte de qualsevol dels altres dos individus. Un era Miquel Sentamans, fill de Berenguer. Pagava per raó de 28 lliures de peita i posseïa 40 fanecades de terra situades a diverses partides: a l'Alfarella (26 fanecades), a Benirrabea (9), al Serradal (5). També posseïa béns immobles urbans: una casa al carrer Major. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 4, f. 462r-462v. L'altre era Miquel Sentamans, fill de Joan, el qual pagava per raó de 79 lliures de peita i detenia 162 fanecades de terra situades a diverses partides: a Benirrabea (45 fanecades), al territori de Guadassuar (38), a la Foia d'Algemés (18), als Cinc Quartons (13), a Orí (12), a Fentina (7), a la Pedrissa (7), al Cano (4), a les Eres (4) a Montortal (4). També posseïa béns immobles urbans: unes cases dins del lloc de Guadassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 4, ff. 481v, 482v, 495v, 501v i 514r. Veg. l'arbre genealògic dels Sentamans de Guadassuar.

⁴¹⁸⁸ La realitat era que Miquel Sentamans li havia venut seda dues anyades consecutives a Francesc Hervàs. El 1561, havien estat 35 lliures i 2 unces i el 1562, 40 lliures i 5 unces a 46 sous la lliura.

de tres o quatre o cinch hòmens. Y lo justícia qui és elegit en Any Nou de la dita vila, tria lo hu de aquells. A aquell que vol».⁴¹⁸⁹

Francesc Sentamans⁴¹⁹⁰ assenyala que, el 1562, havia despatxat fiades 18 lliures de seda a Joan Baptista Hervàs, per 46 sous la lliura.⁴¹⁹¹ El 1563, n'havia remés 25 lliures a València, a Bisso, el qual s'havia oferit a adquirir-les a 40 sous i en numerari. El 1564, havia sigut el toledà Manzanos qui li havia comprat les 34 lliures i 7 unces de la seua collita, també en metàl·lic. Antoni Sentamans⁴¹⁹² confessà que, el 1562, hi havia clos el tracte amb el fill de Francesc Hervàs a pagar a «tornaviatge». El 1563, Bisso havia pres les 48 lliures que hi havia pogut ajuntar. I, finalment, referí que l'anyada del 1564 l'havia encara a la seua llar. Antoni Torres, el qui esdevindria el síndic encarregat de la segregació de Guadassuar d'Alzira,⁴¹⁹³ també admeté haver venut seda a Francesc Hervàs el 1562.⁴¹⁹⁴ El 1563, en canvi, se l'havia enduta el torcedor Gabriel de Céspedes, resident a València i li

⁴¹⁸⁹ Malgrat que ho hem elidit, l'agent perquisidor, per si de cas es feien els desentesos respecte a la coneixença de les crides de 1558 (com solien fer els habitants de les localitats més menudes), formulà a tots i cadascun dels guadassuarencs encausats unes quantes preguntes rutinàries, com ara: Guadassuar és de la contribució d'Alzira? La peita es paga a la vila d'Alzira? El lloctinent de justícia l'assigna el justícia d'Alzira? Era evident que sí, però heus ací el xicotet detall. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴¹⁹⁰ Francesc Sentamans, apel·lat, «lo negre», pagava per raó de 26 lliures i mitja de peita i posseïa 39 fanecades de terra situades a diverses partides: a l'Alfarella (14 fanecades), al Vedat (13), al pla de Cabanyes (6 ½) i a Tarragona (5 ½). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 4, f. 586r-586v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Francesc Sentamans pertanyia aleshores als escalafons més baixos i pobres de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Sentamans de Guadassuar.

⁴¹⁹¹ En realitat havien estat 18 lliures i 7 unces.

⁴¹⁹² Malauradament, s'ha perdut el seu registre al padró de riquesa antic de Guadassuar conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira. Per eixa raó, l'única referència de què disposem es troba al llibre o padró posterior, datat en 1573. Antoni Sentamans pagava, més o menys, per eixes dates per raó de 90 lliures de peita. Posseïa vora un centenar i mig de fanecades de terra situades a diverses partides: a la Pedrissa (36 fanecades, 15 d'elles de morerar), a la foia d'Algemesí (36), a Fentina (28), al pla de Cabanyes (19 ½), als Cinc Quartons (13), al Camp del Mosso (9) i a les Particions (8). La seua única vivenda estava dins del lloc de Guadassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 16, ff. 255r-257v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Antoni Sentamans era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures) que s'acostava als benestants. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Sentamans de Guadassuar.

⁴¹⁹³ El 22 de desembre de 1581 Felip II va signar a Lisboa el privilegi mitjançant el qual el llogaret de Guadassuar deixava de ser un lloc o carrer d'Alzira i passava a constituir-se com una entitat administrativa mitjanament independent, amb títol d'Universitat; tot previ donatiu de 5.000 ducats al Reial Patrimoni. L'encarregat de dur-ho a bon terme havia estat Antoni Torres, el qual es convertí també en el primer batlle (1582-1586). Actualment, perquè no es perda memòria, els guadassuarencs mantenen un carrer amb el nom del susdit síndic i batlle. Veg. <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2018/12/la-universitat-de-guadassuar-1581-437.html> [consultat el 19 de juny de 2020]. D'acord amb el padró de riquesa de 1573 que es conserva a l'Arxiu Municipal d'Alzira, Antoni Torres pagava, lladoncs, per raó de 143 lliures de peita i posseïa 338 fanecades repartides per diverses partides. La possessió estanca més grossa la tenia a les Alçamores, la qual havia tret de perdut (150 fanecades). A Benirrahea (50), a Montortal (49), al Vedat (38), a les Foies d'Algemesí (12), a Fentina (11), a l'Horta (9), al territori de Guadassuar camí d'Alzira (9), al camí dels Figuerals (8) i als Cinc Quartons (2). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 16, f. 260r-261r. ARV. *Escrivania de Cambra*, 1727/75, s. f. Veg. l'arbre genealògic dels Torres de Guadassuar.

⁴¹⁹⁴ Antoni Torres deia la veritat. El 1562, havia venut a Hervàs 95 lliures i 10 unces a 36 sous la lliura.

l'havia satisfeta de seguida i en efectiu. El 1564, pel que sembla, la collita de Sentamans també havia anat a parar al Cap i Casal, al taller de Lluís de la Portuguesa: 43 lliures a 31 sous comptants i sonants. La història es repetí amb Lluís Macià.⁴¹⁹⁵ El guassuarenc declarà que havia transferit, el 1562, fibra a Hervàs a canvi d'un avanç i la resta en regressar de Castella.⁴¹⁹⁶ El 1563 havia tingut problemes, raó per la qual les 12 lliures que li restaren li les entregà a l'alginetí Damià Crestalbo en concepte de pagament d'una mula que li devia. El 1564, un agent toledà anomenat Carrión li havia comprat a Algemesí les seues 54 lliures a 38 sous la lliura i amb liquidació immediata.⁴¹⁹⁷

Així mateix, Bertomeu Osca⁴¹⁹⁸ havia lliurat, el 1562, la matèria primera que havia produït a Joan Baptista Hervàs, una part, amb senyal i, l'altra, fiada a cert temps. L'operació s'havia repetit el 1563, en què el carletí l'havia adquirida a 44 sous la lliura i amb cent reals castellans de bestreta.⁴¹⁹⁹ El 1564, Gaspar Bisso s'havia fet amb les 20 o 21 lliures resultants de l'anyada i li les havia abonades en metàl·lic. De semblant manera, Vicent Osca⁴²⁰⁰ admeté que havia venut el 1562 i 1563 la seua collita a Francesc i Joan Baptista Hervàs. El

⁴¹⁹⁵ Malauradament, s'ha perdut el seu registre al padró de riquesa antic de Guassuar conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira. Per eixa raó, l'única referència de què disposem es troba al llibre o padró posterior, datat en 1573. Lluís Macià pagava, més o menys, per eixes dates per raó de 62 lliures de peita. Posseïa 51 de fanecades de terra situades a diverses partides: a Benirrahea (12), al Vedat (12), al pla de Cabanyes (11), a les Eres (10), als horts (4) i al Cano (2). Posseïa dos cases dins del lloc de Guassuar. Tot apunta que el seu patrimoni a eixes alçades hauria disminuït considerablement en favor dels seus fills i hereus. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 16, ff. 217r-218r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albertosa per a la vila i contribució d'Alzira, Lluís Macià era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures) que s'acostava als benestants. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Macià de Guassuar.

⁴¹⁹⁶ Va despatxar dues partides a Hervàs. La primera, de 28 lliures i 10 unces a 46 sous la lliura i, la segona, de 8 lliures i 5 unces, potser més dolenta, a 36 sous la lliura.

⁴¹⁹⁷ Com que la venda en 1564 s'havia produït a Algemesí havia manifestada a Jeroni Tarragona i a mossèn Bertomeu Botella. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴¹⁹⁸ Bertomeu Osca era el fill de Jeroni Osca. En aquell moment pagava per raó de vora 45 lliures de peita i posseïa 68 fanecades de terra a diverses partides: al territori de Guassuar (22 fanecades), a Montortal (20), a Benirrahea (14), a la Foia (6) i al Vedat (6). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 4, ff. 657r-657v i 697v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albertosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Bertomeu Osca pertanyia aleshores als escalafons més baixos i pobres de la societat, malgrat que s'arrimava als propietaris mitjaners. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Osca de Guassuar.

⁴¹⁹⁹ La veritat era que Bertomeu Osca havia venut seda tres anyades consecutives a Francesc Hervàs. El 1561, havien estat 28 lliures i 4 unces i mitja; el 1562, 20 lliures i 8 unces a 46 sous la lliura, i el 1563, 20 lliures i 10 unces a 44 sous la lliura.

⁴²⁰⁰ Aleshores, hi havia a Guassuar dues persones anomenades Vicent Osca. En primer lloc, estava Vicent Osca, fill de Joan, que pagava per raó de poc més de 39 lliures de peita i posseïa vora mig centenar de fanecades situades a diverses partides: al camí de València (22 fanecades), a Tarragona (11), a la Pedrissa (6 ½), als horts (5) i al promissari de Guassuar (4). També posseïa béns immobles urbans: mitja casa dins del lloc de Guassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 4, f. 353r-353v. En segon lloc estava Vicent Osca, fill d'Antoni. Pagava per raó de poc més de 50 lliures de peita i posseïa més de setanta fanecades de terra situades a diverses partides: a la Pedrissa (25 fanecades ½), als horts (16), a Fentina (13 ½), a Orí (12), a la Casa Roja (6) i a les Eres (2 i ¾). També posseïa béns immobles urbans: unes cases dins del lloc de Guassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 4, ff. 359r-359v, 363v, 368v. Veg. l'arbre genealògic dels Osca de Guassuar.

1562 l'havia cobrada en comptants. En canvi, el 1563, el tracte fou 200 reals castellans anticipats i la resta a pagar la festivitat Sant Joan Baptista, per 30 lliures de seda, a 44 sous la lliura.⁴²⁰¹ El 1564, havia estat l'agent toledà cognomenat Manzanos el qui l'havia comprada: 46 lliures, a 38 sous la lliura, en efectiu. Finalment, Jeroni Osca,⁴²⁰² a diferència dels seus conveïns, no admeté haver despatxat seda a Francesc i Joan Baptista Hervàs. Assegurà que, el 1562, l'havia remesa a un mercader toledà i el 1563 i 1564 a Bisso. Recordava que aqueix any havien estat 26 lliures a 37 sous la lliura.⁴²⁰³

El 12 de setembre, hi acudí Antoni Carbó.⁴²⁰⁴ El llaurador guadassuarenc explanà que, el 1562, havia transferit tota la seua producció al fill d'Hervàs, fiada i a pagar a «tornaviatge», i que, el 1563 i el 1564, l'havia expedida a Gabriel Bisso.⁴²⁰⁵ Jaume Casanoves, habitant del raval de la Verge Maria d'Alzira,⁴²⁰⁶ confessà que, el 1562 i el

⁴²⁰¹ Vicent Osca deia la veritat. El 1562, havia venut a Hervàs 29 lliures i 5 unces a 46 sous la lliura i, el 1563, altres 29 lliures i 10 unces a 44 sous la lliura.

⁴²⁰² Lladoncs, hi havia a Guadassuar tres persones anomenades Jeroni Osca. En primer lloc, estava Jeroni Osca, fill de Jeroni, que pagava llavors per raó de 99 lliures de peita i posseïa un centenar de fanecades a diverses partides: al pla de Cabanyes (18 fanecades i $\frac{3}{4}$), als Cinc Quartons (18), a Fentina (17 $\frac{1}{2}$), a Orí (14), al Vedat (11), a la Pedrissa (8 $\frac{1}{2}$), a l'Escorredor (4), als horts (3 $\frac{1}{2}$), a la Casa d'en Roca (2) i un altre tros pel qual pagava 11 lliures i mitja, de partida il·legible. També posseïa béns immobles urbans: dues cases dins del lloc de Guadassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/ 4, ff. 568r-569r, 574r-574v i 701v. En segon lloc estava Jeroni Osca, fill de Pere. Pagava per raó de 50 lliures de peita i posseïa més de setanta fanecades de terra situades a diverses partides: a Orí (18 fanecades), al promissari d'Algemesí (18), al promissari de Guadassuar (18), a l'Alfarella (8), a l'Escorredor (4 $\frac{1}{2}$), als horts ($\frac{3}{4}$) i un tros a les Foies. També posseïa béns immobles urbans: dues cases, una d'elles al carrer Nou. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/ 4, ff. 595r-595v, 668r i 717v. El tercer era Jeroni Osca, fill de Miquel, el qual pagava per raó de 43 lliures de peita i detenia 64 fanecades de terra situades a diverses partides: a Fentina (30 fanecades), al pla de Cabanyes (24) i a Benirrabea (10). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/ 4, f. 683r. Veg. l'arbre genealògic dels Osca de Guadassuar.

⁴²⁰³ La realitat era que algun Jeroni Osca havia venut seda tres anyades consecutives a Francesc Hervàs. El 1561, havien estat 38 lliures i 10 unces; el 1562, 8 lliures i 10 unces a 36 sous la lliura, i el 1563, 6 lliures i 10 unces a 44 sous la lliura. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴²⁰⁴ Antoni Carbó pagava per eixes dates per raó de 55 lliures i mitja de peita i posseïa 71 fanecades de terra en diverses partides: a Maranyent (25 fanecades), a Tarragona (14), a Fentina (7 $\frac{1}{2}$), al promissari de Guadassuar (7 $\frac{1}{2}$), a les Vinyes d'en Roca (7), als horts o l'horta (10). També posseïa béns immobles urbans: unes cases dins del lloc de Guadassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/ 4, ff. 26v, 35v, 38v i 59r. Antoni Carbó era fill i nét de Pere Carbó. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/ 7, ff. 37r-39v, 42v, 136r-137r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Antoni Carbó pertanyia a l'escalafó mitjaner de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Carbó de Guadassuar.

⁴²⁰⁵ Antoni Carbó deia la veritat. El 1562, li havia transferit 23 lliures i 11 unces a 46 sous la lliura.

⁴²⁰⁶ Sobre les actuacions delictives violentes de Jaume Casanoves, veg. l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader, el subrogat de governador*, en l'epígraf: *Un niu de raons: la Batllia, la insaculació, les elits pobletanes i la divisió de les oligarquies alzirenyes (1540-1558)*. Malauradament, el padró de riquesa concernent al raval de la Verge Maria no conserva l'entrada dels béns de Jaume Casanoves. Sabem, no obstant això, que el 1587 Jaume Casanoves havia faltat i que la seua vídua hi havia regressat a Guadassuar. Precisament eixe any havia adquirit una casa dins del nucli urbà de la flamant universitat. Pagava per raó de 8 lliures de peita i no posseïa terres, cosa que invita a pensar que serien els membres de la seua família els qui s'encarregarien d'alimentar-la i cobrir les seues necessitats. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-*v*/ 16, f. 474r. Jaume Casanoves va estar entre els qui signaren pau i treva el juny de 1553 arran de les agressions entre els Casanoves i els Marc. ARV. *Reial Cancelleria* 1323, f. 212r-212v. Veg. l'arbre genealògic dels Casanoves d'Alzira.

1563, havia dut a Guadassuar la matèria primera que havia hagut i l'havia dipositada a la llar del seu cunyat, Lluís Macià, qui realment s'hi havia encarregat de vendre-la. Tant el primer any com el segon li n'hi havia portat 20 lliures, les quals s'havia quedat almenys una vegada Joan Baptista Hervàs.⁴²⁰⁷ El 1564, en canvi, encara la hi tenia a la seua llar. Finalment, hi comparegué Pere Osca, el qual adduí que no havia venut mai seda alguna, perquè era fadrí: s'havia casat en Sant Joan de 1564. De resultes, durant eixe temps havia estat sota la potestat de sa mare.⁴²⁰⁸

Aquell mateix jorn, Andreu Honorat Pineda posà acusació formal contra tots els encausats perquè havien deixat de manifestar convenientment els despatxos que havien realitzat als taulatgers i, senyaladament, perquè havien venut llurs collites a Francesc i Joan Baptista Hervàs, nebot i el germà del batlle de Carlet, els quals eren reputats i «declarats per sacadors públics de sedes del present Regne per al regne de Castella ab dol y frau e sens manifestar ni pagar los drets reals de sa magestat».⁴²⁰⁹ L'endemà, 13 de setembre, els guadassuarencs constituïren Miquel Jeroni Climent, síndic de la vila d'Alzira a València, procurador. No obstant això, el poderejant no hi pogué fitxa fins al 3 de novembre, en què introduí una escriptura de defensa amb una trentena d'ítems o capítols.⁴²¹⁰

Certament, havien escollit bé. Car, no hi devia haver ningú millor que Climent per a representar-los. No debades, com a síndic de l'Illa del Xúquer, l'alzireny havia estat el qui havia refrenat el pregonament de la «crida de la seda» de l'octubre de 1558 i l'havia protestada davant les institucions valencianes. Per tant, n'estava també al corrent de tots els entrellats. A ciut de tot això, el notari al·legà, en primer lloc, que l'edecte no havia estat publicat a Guadassuar fins al mes de maig de 1564, moment en què la darrera campanya ja estava molt avançada. Així les coses, en cas que, entre 1562 i 1564, els seus poderdants no

⁴²⁰⁷ Jaume Casanoves havia venut en dos anyades consecutives seda a Hervàs. El 1562, havien estat 22 lliures i 6 unces a 36 sous la lliura. El 1563, havien sigut altres 26 lliures i 4 unces a 44 sous la lliura.

⁴²⁰⁸ A Guadassuar hi havia llavors diversos individus anomenats Pere Osca. Ara bé, els detalls esgrimits a la deposició no deixen lloc a dubtes. Es tractava de Pere Osca, el fill de la vídua de Pere Osca. D'acord amb el padró de riquesa, Pere Osca heretà en casar-se els béns de son pare. Per eixa raó pagava, lladoncs, per raó de 102 lliures de peita i posseïa 150 fanecades repartides per diverses partides. La possessió estanca més grossa la tenia a Cabanyes (93 fanecades). A l'Horta (16), Tarragona (13), a la Foia d'en Milà (9), a les Algoleges del Toro (8), al camí d'Alzira, junt al lloc (7), al Braçal Nou (4) i als horts (2 ½). Posseïa també alguns béns immobles urbans: mitja casa a Guadassuar, al camí d'Alzira i unes cases al lloc de Cabanyes. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-v/ 16, f. 260r-261r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Antoni Sentamans era un propietari mitjaner (entre 50-100 lliures) que s'acostava als benestants. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Osca de Guadassuar.

⁴²⁰⁹ Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, els apartats que porten per títol: *1563: Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet i 1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*.

⁴²¹⁰ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

hagueren manifestat a cap col·lector dels drets reials les vendes realitzades a Francesc i Joan Baptista Hervàs o a altres compradors de fibra sèrica no haurien encorregut en falta alguna, ni estarien obligats a satisfer composicions.

Seguidament, Climent oferí un succint esbós de la realitat, prestacions i mancances del llogaret on hi habitaven els encausats. Guadassuar tenia, lladoncs, prop de dos-centes cases, atés que havia crescut considerablement arran del dinamisme econòmic que s'hi derivava de la sericicultura. Malgrat això, no sols continuava estant sota el jou, el domini i la contribució d'Alzira, sinó que no hi havia taulatgers dels impòsits sobre la seda (peatge, nou impòsit, General...). Això, amb l'agreujaent que la població distava vora una llegua de l'Illa del Xúquer i es trobava un tant desplaçada dels dos ramals del camí Reial que trinxaven la planura al·luvial riberenca.⁴²¹¹ En altres termes, es queixaven que Guadassuar presentava serioses deficiències en infraestructures i servicis. De resultes, suposava sovint una despesa onerosa i prescindible haver de desplaçar-s'hi. En paraules del procurador:

«[...] en lo dit loch de Guadaçuar hi ha moltes víudes, pubils y persones pobres y de necessitat, les quals après de haver feta la despesa y pres lo treball de fer la seda, y havent llevat de rama y tret los capells de les botjes—per no tenir dinés per a carbó o per a comprar peroles, torns y altres coses necessàries per a filar la dita seda—los és forçat haver de vendre alguna lliura o madexes de seda per haver alguns poch dinés per a comensar a filar la dita seda. Lo qual, per no haver-y taula en lo dit loch de Guadasuar a qui manifestar les dites vendes de seda, seria molt gran dany, incomodat e desatent y despesa de les dites persones haver de anar a la dita vila de Algezira a haver de manifestar aquelles; en lo qual viatge forsa n despdran més que no val la dita seda».⁴²¹²

Per eixe motiu, a fi i efecte de facilitar les coses als habitants de Carcaixent, Guadassuar, Algemesí i d'altres llocs del terme particular d'Alzira—però també amb intencions d'eficiència recaptatòria—el Consell s'havia preocupat d'instal·lar-los un pes del Rei, taules i col·lectors del tribut municipal: la cisa de la mercaderia. D'eixe mode, hom podia pesar els gèneres mentre el taulatger anotava les quantitats en un quèrn, les quals els servien de manifest. Eixe havia estat, precisament, el procedir dels acusats entre els anys

⁴²¹¹ Guadassuar i Alzira estaven separades aleshores per no arribava a 5.000 metres. Ho hem calculat amb la pertinent ferramenta de *Google Earth* utilitzant l'itinerari històric: el camí d'Alzira. Una llegua valenciana eren 6.037'092 metres. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., p. 168. Pel que fa a la demografia, agraïm a Enric Mut que ens haja cedit la informació tocant a l'evolució demogràfica de la població. Guadassuar tenia el 1535, 93 cases; el 1562, 130 i el 1570, 160 cases. ARV. *Mestre Racional*, 10.886. ADV. *Visites Pastorals*, 133/001, 1562 i 1570. Veg. també <http://cronistaguadassuar.blogspot.com/2015/06/> [consultat el 26 de novembre de 2020].

⁴²¹² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

1562 i 1564. Havien declarat les compravendes a Gabriel Sanç, velluter i recaptador del susdit gravamen a Guadassuar.

A aquests inconvenients calia afegir que els encausats, com la major part dels guadassuarencs, eren llauradors entregats al treball i procura de les seues terres, els quals acostumaven a estar poc al poble: n'eixien de matinada i hi tornaven tard o de nit. Per tant, anaven poc o gens per Alzira, llevat que hagueren menester d'alguna eina o gènere. Per tal d'evitar la disjunció, les institucions alzirenyes havien decretat, entre altres coses, que s'hi pregonaren les crides reials i els edictes municipals que d'una manera o d'altra hi havia de tindre algun tipus de repercussió. En conseqüència, s'havia d'inferir que la provisió d'octubre de 1558 no hi podia obrar efecte si no hi havia sigut declamada. No obstant això, Miquel Jeroni Climent mirà de cobrir-se les esquenes. Assenyalà que encara que es poguera demostrar que el susdit manament haguera sigut publicat a l'Illa del Xúquer abans de 1562, no podia comprometre ni obligar els pobletans de Guadassuar perquè havia estat apel·lat pel síndic davant la Reial Audiència i el Consell d'Aragó i no s'hi havia resolt; cosa que en suspenia l'efecte.

Quant a Francesc i Joan Baptista Hervàs, el notari adduí que els seus poderdants no havien per què d'haver notícia que els carletins havien estat declarats i sentenciats «sacadors públics de seda». Així doncs, no s'havia de suposar que els seus clients estigueren al corrent del afers fraudulosos del germà i del nebot del batlle de Carlet, ni menys que en foren copartípcips pel fet que tots o la major part els n'hagueren despatxat la seua collita. S'havia de concloure precisament el contrari, atés que els drets de nou impòsit, General, peatge o quema els havien de satisfer els qui compraven i no els venedors. De resultes, l'honradesa i bona consciència dels acusats havia de quedar fora de dubte, ja que havien manifestat les transaccions que havien realitzat entre 1562 i 1564 a Gabriel Sanç, taulatger de la cisa de la mercaderia. I si s'havia de procedir d'altra manera n'al·legaven causa d'ignorància.

En aquest punt, Miquel Jeroni Climent aprofità per reivindicar la il·legalitat de la crida d'octubre de 1558. Per al procurador dels guadassuarencs i síndic d'Alzira estava molt clar que:

«[...] la dita crida y contengut en aquella és contra les llibertats y furs y privilegis del present Regne consedides y atorgades, les quals sa magestat e vostra senyoria han jurat observar als regnícoles del present Regne de comprar y vendre lliberament qualsevol mercaderies y altres coses sens fer semblants manifests, victigals y càrrechs de manifestar les dites

vendes ne compres de sedes ni altres mercaderies que-s comersien, compren y venen en lo present Regne».⁴²¹³

A continuació, va argüir el «gran dany, despesa y treballs y càrrecs» que suposava per als habitants de Guadassuar haver d'anar «per cascuna venda que fasen camí de dos llegües e perdre hun jornal en detenir-se en fer dits manifestos, lo que no és de dret ni de justícia». Per eixe motiu, se n'exigia la revocació. També arremeté contra l'excessiva severitat i el rigor amb que actuaven els oficials en la seua aplicació.

«[...] per rahó e causa de la dita pretesa crida [...] són estades ajustades moltes y molt riguroses excusions contra moltes persones dels vehins y habitants de les dites ciutats, viles y lochs del present Regne per molt excessives e grossíssimes sumes y quantitats e molt més que no valen los béns de aquells, respectivament; als quals del tot han destruhit y arroïnats e han encarcerat e empresonat aquells. E hui en dia n'i à alguns encarcerats en les presons de la present ciutat y han exigit y cobrat de aquells per raó de les dites penes de la dita crida molts millenars de ducats, forçan molts més que lo preu del arrendament, per lo qual tenen arrendat los dits drets reals».⁴²¹⁴

A eixe respecte, indicà també que els Furs ja tipificaven els casos i el mode en què havien de ser executats el defraudadors i també a quines quanties havien d'ascendir les composicions; de manera que no se'n podien aplicar de majors. Així mateix, Climent no perdé l'ocasió per advertir que el susdit edicte acabaria sent nociu per als regnícoles i per al patrimoni reial, perquè suposaria la «total ruïna y destrucció» del municipi de la Ribera del Xúquer i de «totes les repúbliques de les ciutats, viles y llocs e poblats del present Regne», totes les institucions es veurien afectades per una significativa disminució de les recaptacions de tributs i n'augmentaria el contraban. I continuava dient:

«[...] E si se donàs lloch a que la dita pretesa crida e penes en aquella posades se haguessen de executar contra tots los qui han venut les dites sedes ignorantment, sens saber que haguessen de manifestar les dites vendes, [...] és cert e indubitat e cosa molt notòria que seran part per arroïnar y destruir y despoblar la dita vila de Algezira y llocs de la contribució de aquella y als vehins y habitants de aquells, y exigit y cobrar de aquells més de cinquanta e de cent milia ducats».⁴²¹⁵

⁴²¹³ *Ibidem.*

⁴²¹⁴ *Ibidem.*

⁴²¹⁵ *Ibidem.*

Per acabar, Miquel Jeroni Climent, a cient que no se'n produiria la revocació, expressà l'aspiració dels habitants de Guadassuar: haver una taula dels drets, tal com ja l'havien, a tall d'exemple, a Algemesí. En eixe sentit, els pobletans consideraven que l'augment demogràfic i l'expansió econòmica i urbana que estava experimentat el llogaret arran de la sericicultura bé ho requeria. Altrament, si la seua reivindicació no era escoltada, que se'ls dispensara d'haver de traslladar-se a Alzira per a realitzar les manifestacions de les compravendes; de mode que no pogueren ser acusats d'ocultació, ni «encorreguts en pena alguna e perdició de la dita seda». Fet i fet, convé assenyalar que el poderejant evità realitzar qualsevol tipus d'al·lusió directa a l'increment que havia sofrit el nou impòsit en les darreres Corts (1563-1564).⁴²¹⁶

Conclou la fase argumental, es donà pas a la testifical. De bell nou, les deposicions van esdevindre transcendents i aclaparadores. Tots, absolutament totes les persones que van ser citades a declarar van donar suport a la versió dels encausats. El 27 de març, hi comparegué Gabriel de Céspedes, el qual deposà que feia vora una dècada que habituava a adquirir seda a Guadassuar i sabia de primera mà que malgrat ser un llogaret cada volta més populós i ric no hi havia taulatger sinó de la cisa de la mercaderia. De fet, confessà que, entre 1562 i 1564, havia pres en bones sumes de matèria prima i li l'havia pesada Gabriel Sanç. Per eixa raó, el velluter coneixia també un bon grapat de guadassuarencs. Talment, que n'havia estat fermaça d'alguns d'ells perquè no estigueren a la presó de la ciutat de València.⁴²¹⁷ El següent fou mossén Miquel Valero.⁴²¹⁸ La seua declaració no fou especialment rellevant. Es limità a incidir sobre l'assumpte de la infraestructura recaptadora instada pel Consell d'Alzira i a secundar fil per randa l'articulació de la defensa que havia inserit Miquel Jeroni Climent.⁴²¹⁹

⁴²¹⁶ Les Corts de 1563-1564 es van clausurar el gener de 1564 havent acordat un augment substancial del nou impòsit sobre la seda. Veg. SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado...*, *op. cit.*, pp. XXVII, LI-LIII i 52-56. Veg. també CASTILLO DEL CARPIO, J. M., "El sistema tributario del...", *op. cit.*, pp. 113-116.

⁴²¹⁷ No consta que Gabriel de Céspedes haguera estat capllevedor de cap habitant de Guadassuar, ni de cap riberenc acusat de contraban de seda, cosa que denota la forta pèrdua documental que ha sofrit el fons de la Batllia General en què es basa el present estudi.

⁴²¹⁸ Miquel Valero que era un dels caps de bàndol d'una de les parcialitats que es disputaren el control polític, social i econòmic de l'Illa del Xúquer durant tot el segle XVI i havia estat familiar directe del difunt Joan de Montagut Vilanova Ribelles i Valero, senyor de l'Alcúdia. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 202-205.

⁴²¹⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

Els germans Gaspar i Joan Baptista Bisso⁴²²⁰ s'hi van presentar el darrer de març i el tercer d'abril, respectivament. Gaspar explicà que, des de feia una quinzena d'anys, s'havia convertit en un assidu comprador de fibra sèrica a Algemesí, Carcaixent, Guadassuar i altres pobles de la contribució alzirenya. Al seu parer, sols a Guadassuar, n'havia pres dos milers de lliures en els últims dos o tres anys. Sens dubte, era un individu experimentat que estava al corrent del que es produïa a cada poble i hi havia patit els efectes d'una deficient infraestructura taulatgera en què solament hi acostumava a haver presència de col·lectors de l'impost municipal. Tan cansat estava del destorb d'haver-se de desplaçar a Alzira cada vegada que acudia a Guadassuar, Montortal o Cabanyes que havia pres la determinació de dirigir-se a l'Alcúdia a prendre albarans de guia i pagar, si esqueia, els drets forals i reials. Així les coses, Gaspar Bisso no dubtà a fer costat perquè se n'instal·lara una al poblet. Aprofità també per a denunciar l'escassa efectivitat de l'edicte de l'octubre de 1558 i la rigorositat amb què estaven actuant els oficials de la Batllia en l'execució d'alguns llauradors riberencs, com els encausats, que simplement havien actuat així per ignorància.

Joan Baptista Bisso n'oferí una deposició semblant. Relatà que feia una vintena d'anys que es dedicava a comerciar amb seda. En prenia sovint de Guadassuar. De vegades es tractava de poca importància: de dos o tres madeixes. En eixos casos, es convertia en un destorb haver d'anar a Alzira, sobretot perquè les comunicacions no sempre eren bones. En paraules del testimoni: ocorria «moltes vegades, quant lo riu dels Ulls hix de sos límits, pasen alguns dies que no-s pot anar del dit loch de Guadaçuar a la dita vila de Algezira». La seua opinió sobre l'edicte de l'octubre de 1558 fou també rotunda. Preveia que a la llarga no resultaria gens profitós ni aconseguiria augmentar el patrimoni reial, sinó que esdevindria causa de dany i turment. En eixe punt, decidí donar pàbul a la brama que corria des de feia un parell d'anys: si la crida s'havia de complir de mode estricte i les execucions continuaven sent tan rigoroses, els riberencs deixarien de produir fibra sèrica. Ho havia escoltat dir, entre altres llocs, a Algemesí; a Bertomeu Munyós i a Mateu Soler, que hi havien estat encausats.⁴²²¹ Expressà també la seua preocupació perquè havia observat

⁴²²⁰ Gaspar i Joan Baptiste Bisso eren dos germans de València dedicats al comerç, especialment al de seda. Joan Baptista arribà a ser ciutadà. Estava casat amb l'algemesinenca Àngela Figueres, de mode que tenia bon acolliment a Algemesí i també a Guadassuar; on acostumava a adquirir matèria primera que en acabant portava a vendre al Cap i Casal. Veg. *l'arbre genealògic dels Bisso d'Algemesí i València*. Veg. també, SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 253. Vivia on actualment s'ubica la Casa Consistorial d'Algemesí. Veg. DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels...*, op. cit., p. 21.

⁴²²¹ Tenim constància del procés contra Bertomeu Munyós, però no l'instat contra Mateu Soler. Heus ací una vegada més una dada que denota la forta pèrdua documental que ha sofrit el fons de la Batllia General sobre els qual es basa el present estudi.

darrerament que les presons del Cap i Casal estaven plenes de gent d'Alzira i la seua contribució. Sembla que, fins i tot, ho havia consultat amb lletrats amics seus, els quals li havien assegurat que es tractava d'una actuació puntual i exemplaritzant.⁴²²²

Pel mig de tots dos, es personaren el ciutadà Jeroni Guitart i el velluter Lluís de la Portuguesa. En relació als efectes perniciosos del manament, Guitart es cenyí a assenyalar que els béns del patrimoni reial depenien dels seus súbdits. Per tant, en cas de ser molestats, perjudicats i vexats, les seqüeles repercutirien en últim terme sobre els ingressos i les finances del sobirà hispànic. Car, si s'arruïnava la indústria sedera i la producció sericícola s'escapçava el principal motor de l'economia valenciana. En eixe sentit, el xativí no dubtà a posar-se a si mateix com a exemple. Declarà que posseïa terres plantades amb moreres, amb la fulla de les quals havia guanyat, en poc més de dues dècades, 50.000 sous. De la Portuguesa portava una dotzena d'anys anant a comprar matèria primera a Guadassuar i havia presenciat que els pobletans acostumaven a pesar les seues collites a la balança del Rei i a fer manifest de vendes a Gabriel Sanç, el col·lector de la cisa de la mercaderia, al qual tothom li pagava el susdit impost. D'això es podia inferir, segons l'artesà, que els guadassuarencs no havien actuat per beltrada i vilesa sinó per ignorància. Ara bé, tenia per cert que si no es posava una taula dels drets reials al llogaret i se'ls continuava executant amb rigorositat, els guadassuarencs acabarien per arrancar les moreres i deixarien de produir seda. Per acabar, mostrà preocupació per algunes de les persones que havien resultat encausades, com ara els alzireny Joan Just i Jeroni Salàs o el guadassuarenc Esteve Sentamans, ja que els tenia per individus rectes i íntegres.⁴²²³

El 4 d'abril, hi comparegué mossén Bernat Joan Guerau.⁴²²⁴ D'entrada, el cavaller alzireny posà el dit sobre la llaga de la deficient infraestructura taulatgera que hi havia als

⁴²²² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴²²³ Lluís de la Portuguesa havia estat fermança d'Esteve Sentamans. Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció de seda per la foia i marquesat de Llombai, l'apartat que porta per títol: *1563: Esteve Sentamans de Guadassuar i Francesc i Joan Baptista Hervàs de Carlet*. Sobre el processament de Salàs i Just, veg. en el present epígraf, l'apartat titulat: *1563: Joan Just i Jeroni Salàs del raval de la Verge Maria d'Alzira*.

⁴²²⁴ Tant mossén Bernat Joan Guerau com son pare, mossén Mateu Guerau, havien pertangut sempre a un dels partits de l'oligarquia alzirenya. De resultes, havien participat també de les parcialitats. Veg. a tall d'exemple, l'apartat titulat: «*Los hòmens de bé de la vila de Alzira stan en dos parcialitats*»: *La facció dels Valero i Vendrell contra la dels Lluquí i Guerau*, contingut al capítol que versa sobre les parcialitats alzirenyes. El nomenament del cunyat de mossén Guerau, don Melcior Mercader, com a subrogat de governador d'Alzira havia motivat l'enfrontament i re-alineament de les principals nissagues de l'elit dirigent en dos nous partits: el de mossén Bernat Joan Guerau, al qual s'adheriren amb el temps els Garí, i el dels Valero i Lluquí, enemistats durant les dècades anteriors i des d'aleshores aliats de conveniència. Veg. a tall d'exemple, també, al mateix capítol, l'apartat titulat: *Un nou element desestabilitzador: don Melcior Mercader i Mercader, el subrogat de governador*. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., "Grups de poder i...", *op. cit.*, pp. 193-211; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la...*, *op. cit.*, p. 86. El nomenclàtor urbà de l'actual ciutat d'Alzira conserva un vial al seu nom: el carrer de mossén Grau. Veg. LAIRÓN PLA, A. J. i PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i...*, *op. cit.*, p. 213.

pobles de la contribució. Tatxà la crida de danyosa per als interessos reials. No debades, al seu parer, havia aconseguit malmetre i destruir les hisendes de molts riberencs. Cità Just, Munyós, Salàs i Sentamans. De fet, havia escoltat se'ls havia exigit tal quantitat de diners en concepte de composicions que el muntant de les penes equivalia a més del que valien els arrendaments. Conclogué la seua deposició amb un consell demolidor: a fi i efecte d'eliminar els destorbs i millorar la recaptació, calia que els arrendataris dels impòsits situaren almenys un subrogat i una taula als nuclis del terme particular de l'Illa del Xúquer, tal com ho havia fet el Consell amb la cisa de la mercaderia.⁴²²⁵

El prevere Joan Osca i el velluter Gabriel Sanç van estar les dues últimes testimoniances reproduïdes al procés. Mossén Osca, referí que Guadassuar feia més de trenta anys que tenia pes del Rei i taulatger del tribut municipal. N'estava al càrrec un jovenet anomenat Gabriel Sanç, al qual havia criat. Els mancava, però, un altre que se n'ocupara de la cobrança dels tributs restants, per no haver de desplaçar-se a Alzira. No per casualitat, el llogaret estava apartat i fora de camí de passatge. A continuació, afegí: «està tan apartat lo dit loch de Guadaquar de la dita vila de Algezira que, gràcies a Nostre Senyor Déu, may en dit loch y ha agut pesta ni mal contagiós». Això serví per a ratificar també l'argument esgrimit per Climent sobre el caràcter laboriós dels guadassuarencs i poc procliu a desplaçar-se a l'Illa del Xúquer. Talment, que el Consell portava especial cura en enviar-los ministres perquè els pregonaren els edictes, altrament no se n'assabentaven.⁴²²⁶

Finalment, Gabriel Sanç relatà que feia cosa d'una quinzena d'anys que tenia compte de la taula de la cisa de la mercaderia i del pes del Rei a Guadassuar. Recordava que abans d'ell, quan era xiquet, hi havia hagut un altre home. Així les coses, els pobletans acostumaven a acudir a ell quan volien vendre o comprar seda, perquè els la pesara i així en rebia també manifest. La seua consideració sobre la «crida de la seda» de l'octubre de 1558, clarament i concisa, era que resultava nefasta, ja que barrava les possibilitats de les vídues i els més pobles de desfer-se'n d'unes poques madeixes sense acudir a Alzira. Tanmateix, la considerava dolenta en tots els sentits i gens profitosa per al patrimoni reial. Des de la seua experiència, si no es moderava el compliment del manament i es satisfieien les reivindicacions dels guadassuarencs calia esperar que hom deixara de produir seda o bé que s'incrementara el nombre i quantia dels fraus per tal de cercar major marge de benefici.

⁴²²⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴²²⁶ Malgrat l'intent de mossén Joan Osca de caracteritzar els habitants de Guadassuar d'apartats, laboriosos, rústics, fins i tot, d'adusts i poc donats a l'oci—raó per la qual no se n'havien assabentat de la «crida de la seda» de l'octubre de 1558—hagué de admetre que n'estava al corrent perquè les vegades que havia adquirit seda s'havia desplaçat a la taula del peatge d'Alzira a realitzar el pertinent manifest.

Fóra com fora, al seu parer, la malastrugança de la disposició ja s'havia cobrat la primera víctima. Antoni Carbó, un dels encausats, s'havia personat a València amb tan mala sort que en regressar-hi havia caigut del matxo i hi havia faltat.⁴²²⁷

El 18 de maig de 1565, el lloctinent de batlle demanà a les parts a presentar més proves. Miquel Jeroni Climent s'hi abstingué. Per tant, fou Andreu Honorat Pineda el qui aportà tot un seguit de documentació entre la qual hi havia la crida de l'octubre de 1558, les certificatòries dels taulatgers del dret de quema i peatge d'Alzira i Algemesí, així com les sentències publicades en les causes instades contra l'algemésinenc Bertomeu Munyós (2 d'abril de 1565), els alzirens Francesc Gil i Pere Fortuny (20 de març de 1564), els xativins Joan Martorell i Joan Gil (2 d'agost de 1564 i apel·lació 8 de març de 1565), Bertomeu Malet (8 de març de 1565); el trellat del llibre de la quema d'Alzira de 1563, realitzat per Pere Velasco, el quèrn dels drets reials d'Algemesí de 1563, a càrrec de mossèn Bertomeu Botella, i l'extracte elaborat per Gabriel Sanç a partir dels volums de la cisa de la mercaderia de Guadassuar entre 1562 i 1564.⁴²²⁸

La darrera compareixença de Climent es produí el 23 de juliol de 1565, en què arremeté, entre altres, contra la iniquitat del procurador patrimonial i de l'arrendador dels drets. No debades, havien gosat acusar i enantar procés contra els seus representats sense que mai abans s'haguera tingut notícia, a Guadassuar, de la «crida de la seda» de l'octubre de 1558; la qual presumptament havia estat pregonada a la vila d'Alzira.⁴²²⁹ Després d'allò, el veredictes es feu esperar fins al 10 de setembre següent, però al remat fou absolutori. Per acabar, convé assenyalar que la resolució va crear una sèrie de precedents. No per casualitat, serví perquè alguns dels habitants d'Alzira i la seua contribució que havien resultat condemnats es plantejaren la possibilitat del recurs o perquè les autoritats de l'Illa del Xúquer posseïren un parapet legal a què acudir cada vegada que se'ls acusara de ser permissius amb el contraban. Potser per això, entre altres coses, el dirigents de la vila decidiren guardar-ne còpia a l'arxiu del Consell.⁴²³⁰

⁴²²⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 521, s. f.

⁴²²⁸ Al procés es dona compte detallat de totes les compres i vendes de seda manifestades, les quantitats, la qualitat, el preu de venda, la xifra ingressada en concepte de tribut, la data i les parts implicades. *Ibidem*.

⁴²²⁹ A la còpia de l'edictes que s'adjunta al procés figura que l'octubre de 1558 havia estat pregonada pel trompeta de la vila d'Alzira Gibert Mont-ros. *Ibidem*.

⁴²³⁰ AMA. *Govern, Plets*, 17/I, 46.

L'algemésinenc Sebastià Barberà havia estat, el 1564, un altre dels encausats per l'incompliment de la «crida de la seda» de l'octubre de 1558.⁴²³² Havia venut un centenar de lliures a Jeroni Deça, conegut «sacador públich», habitant de la Villa de Ves, i no n'havia manifestat el despatx. De resultes, l'ocultació li havia costat la restitució total del valor de la mercaderia. Aquella demanda, però, no fou l'única a què hagué de fer front Barberà al llarg de la seua vida, sinó que n'hi hagué almenys dues més. En efecte, la segona es substanciat a mitjan del mes de juliol de 1569. De cap i de nou, la Batllia General acollia una acusació contra el traginer de la contribució alzirenya, aquesta vegada sí, per contraban de seda. Tanmateix, la suma era molt més grossa que la primera: vora 800 lliures que, segons les informacions que barallaven els procuradors patrimonials, havien sigut conduïdes «de nit y en hora cauta, furtant los drets de sa magestat», al llog de bèsties de càrrega fins a la població fronterera de Carcelén. Fet i fet, tot apuntava que Barberà havia emprat els vials de la vall Farta.

El primer a declarar, una vegada més, va estar el ciutadà alzireny Francesc Joan Pujalt,⁴²³³ el qual assegurà conèixer Sebastià Barberà des de feia més d'una vintena d'anys. A rengló seguit, l'habitant de l'Illa del Xúquer n'oferí una interessant semblança, en què el retratà com un home recalitrant i entrat ja en edat, entregat a la procura de les seues terres i a la compravenda de seda, oli i forments; a més de negociant esporàdic de matxos i mules. No debades, Barberà tenia a casa seua passava d'una dotzena de quadrúpedes, els quals usava especialment per a mercadejar. Concretament a eixe respecte, segons explicà Pujalt, hi corria la brama que darrerament ell i els seus fills havien extret una bona suma de seda del Regne i l'havien duta a Carcelén, a casa d'un mercader. Poques jornades després, hi havien prosseguit el camí amb un carro fins a Toledo. D'açò es pot inferir que havia estat Pujalt el denunciante.

⁴²³¹ Recentment ha vist la llum la publicació titulada: *Els Barberà d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, en què juntament amb Salvador Vercher analitzem la trajectòria dels Barberà algemesinencs des de la segona meitat del segle XIV fins a les darreries del Cinc-cents o principis del Sis-cents. Veg. GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una..., op. cit.* Veg. l'arbre genealògic dels Barberà d'Algemesí.

⁴²³² Veg. en l'epígraf que versa sobre la vall Farta l'apartat titulat: *1564: Sebastià Barberà i Francesc Llopis d'Algemesí i Jeroni Deça de Villa de Ves.*

⁴²³³ Francesc Joan Pujalt va esdevindre un recurrent testimoni en els processos per contraban de seda substanciats contra els habitants del país del Xúquer, sobretot després de resultar condemnat el 1560 per aquest mateix delictes. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 523. Veg. també GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida..., op. cit.*, pp. 125-130 i 139-153; —, “Els Pujalt d'Alzira. De...”, *op. cit.*, pp. 146-158. Veg. l'epígraf titulat: *Refent una polivalent xarxa de clientele: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris.*

Així les coses, a inicis de setembre de 1569 l'algesinenc es veié constret a tornar a seure a la cadira dels acusats. De primeres l'agent perquisidor jugà a despistar. Li preguntà si havia venut seda a alguna persona del Regne durant els darrers dos anys. La resposta fou negativa. Llavors, l'oficial feu un tomb sobtat en l'interrogatori i li demanà que diguera si havia realitzat en l'últim any algun desplaçament a terres castellanques amb fibra sèrica. Aquesta vegada Barberà contestà afirmativament i encetà un succint relat en què narrà com en dotze mesos n'havia dut més de 1.500 lliures de torçada a diverses parts de Castella, acompanyat pels seus fills Bernat i Andreu Joan.⁴²³⁴ Albacete, Almansa, Carcelén o Toledo, n'havien estat les principals destinacions. L'oficial interrogador ja devia estar fregant-se les mans quan formulà la darrera qüestió: has manifestat el despatx a algun dels taulatgers dels drets? El traginer assentí novament, però ràpidament afegí que no per això havia de pagar res. Certament, Barberà no anava gens desencaminat, perquè des de feia vora tres anys n'estava exempt. No debades, era pare de dotze fills (5 barons i 7 donzelles)⁴²³⁵ i posseïa un privilegi que l'alliberava de l'abonament d'impostos reials, cosa que ben mirat—a costa de mantindre en vida una prole tan profusa—resultava molt avantatjós per als seus negocis.⁴²³⁶

Encara no havia conclòs el plet quan, el 13 de setembre, Sebastià Barberà n'instà un altre contra el procurador patrimonial. El motiu? La negativa dels taulatgers recaptadors del dret de quema a timbrar-li gratuïtament un albarà per portar mercaderia a Castella. Així doncs, de bell nou el mercader hagué de reportar davant el tribunal els pergamins en què tant el justícia civil de València com els diputats del General, el 1566, havien declarat i referendat que gaudia de tots els privilegis, franqueses i immunitats dels drets personals i reials. I tot seguit, demanà que es certificara que no estava obligat a haver de pagar res.⁴²³⁷

A partir d'ací, ambdós litigis varen anar quasi plegats de la mà. El 14 i el 15 de setembre els llauradors algesinencs Miquel Aparici, Lluís Palau i el ferrer Jeroni Ayala van comparèixer en qualitat de testimonis en ambdues causes adverant l'argumentació del seu conveí. Aparici assegurà conèixer bé els fills de Barberà, perquè pràcticament compartien paret mitgera. Precisament, la nit anterior hi havia estat parlant amb ells. Palau, per la seua

⁴²³⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Barberà d'Algesim.

⁴²³⁵ D'Úrsula Cursà, la seua primera esposa, li havien sobreviscut 4 fills: Andreu Joan, Caterina, Isabel i Úrsula Barberà. De Margarida Mateu, la seua segona esposa, n'havia tingut 8: Bernat, Marianna, Esperança, Margarida, Miquel, Jaume, Sebastià i, la més petita, Jerònima. ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, S, 290, s. f. Veg. l'arbre genealògic dels Barberà d'Algesim.

⁴²³⁶ ARV. *Batllia General*, *Processos*, P, 652bis. Veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, *op. cit.*, p. 21.

⁴²³⁷ ARV. *Batllia General*, *Processos*, P, 652. Sobre l'exempció fiscal d'aquells que tenien dotze o més fills vius, veg. CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del...*, *op. cit.*, p. 21; CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes valencianes de...*, *op. cit.*, p. 102; GINART, O. B., *Reportori general y breu...*, *op. cit.*, p. 173; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts Valencianes de...*, *op. cit.*, p. 264.

banda, ho reforçà dient que era padrí d'un, de Jaume Jeroni,⁴²³⁸ mentre que Ayala feu especial incidència sobre el fet que els nombrosos procediments judicials incoats a eixe respecte hi havien finalitzat sempre amb sentència favorable. Finalment, el 7 d'octubre la Batllia va dictar sentència en el tocant al timbratge de l'albarà de la quema, considerant que Sebastià Barberà era «immune de tots e qualsevol càrrechs personals, reals e mixtes e senyaladament de la solució dels drets reals de peatge, quema y altres qualsevol drets reals sobre mercaderies y robes». Així mateix, l'algemesinenc també eixí indemne del tràngol derivat per l'acusació de contraban nou dies més tard.⁴²³⁹

1571: SEBASTIÀ BARBERÀ D'ALGEMESÍ

El 14 de febrer de 1571, els diputats del General, els mateixos que n'havien referendat la immunitat, instaren una altra causa contra Sebastià Barberà. La tercera. Tot apunta que les autoritats del Regne no treien l'ull de sobre de l'algemesinenc. En efecte, encara no havien transcorregut setze mesos des de la publicació de la sentència del darrer judici quan es veié encausat en un altre. De cap i de nou, hom l'acusava de defraudar i causar seriosos menyscabaments als impostos reials i, ben particularment, al dret del General. I no era per a menys, perquè el ben cert havia estat que el volum de negoci que hi havia acaparat el traginer algemesinenc havia crescut d'any en any i de mes en mes a causa de la seua privilegiada posició d'exempt. El memorial elaborat per les institucions no deixava lloc a dubtes i n'evidenciava un ritme frenètic. El 14 de juny de 1570, Sebastià havia portat a Toledo 620 lliures de seda fina en madeixa. Una mesada després, el 14 de juliol, havia repetit la quantitat. El 16 d'agost n'havia conduït 680 més i, el 12 de setembre, altres 730 lliures. En total, el muntant de seda fina d'excel·lent qualitat que havia travessat al seu nom els llindars del Regne envers la ciutat del Tajo durant aquell estiu de 1570 ascendia a 2.650 lliures.⁴²⁴⁰

Aquella mateixa jornada i la següent Sebastià, als seus quasi setanta anys, comparegué un tant amoïnats davant misser Pere Benavent. El jurista es limità a prendre-li declaració, mitjançant la qual certificà que Barberà havia comprat moltes partides de seda als veïns d'Algemesí, això és, a Amador Botella, Antoni Espous, Pere Esteve, a la vídua na Garcia, a Joan Mont, a Francesc Montbuí o a Bertomeu Munyós «lo pelador»,

⁴²³⁸ Jaume Jeroni Barberà va ser batejat l'1 d'octubre de 1561. APSJA. *Llibre de batejos*, 1, f. 141v.

⁴²³⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 652 i 652bis.

⁴²⁴⁰ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, S, 290, s. f.

entre d'altres, per preus que voltaven els 43, 44, 48 i fins a 50 sous per lliura. Nogensmenys, el *quid* de la qüestió era un altre. Allò que el lletrat realment volia inquirir era si aquelles madeixes de seda havien sigut adquirides mitjançant diners comptants i sonants o sols *de facto* i aparaulades a pagar a «tornaviatge». Dit en altres termes, el que tractava d'esbrinar Benavent era si Barberà havia utilitzat la seua reputació de bon mercader i havia abusat de la seua condició d'immunitat i franquesa als gravàmens reials per a extraure quantioses partides de seda, fiada i sense haver de traure ni un clau de la bossa. Car no es tractava d'un assumpte menor, atés que d'eixa manera tot el que s'obtenia eren beneficis.

Així les coses, Gaspar Llopis, notari i procurador de Sebastià Barberà, introduí una escriptura de capítols el 6 de març de 1571, amb la finalitat de defendre l'honorabilitat del seu client. En eixe sentit, no dubtà a afirmar que l'algemesinenc era un home honrat i bon cristià, no acostumat a fer frauds als impòsits reials i ben particularment al dret del General, perquè a banda d'estar exempt sempre havia manifestat totes les compres de sedes dins dels terminis adients i n'havia demanat despatx abans d'embalar-la, normalment, de camí a Castella. El castell de naips, però, se'n vingué avall dues setmanes més tard quan Jeroni Tarragona, mercader i credencer d'Algemesí, testificà que Barberà havia trigat fins el mes de Nadal a demanar despatx de la mercaderia que havia traguinat aquell estiu a la ciutat de Toledo i relatà com ell s'hi havia negat en redó, tot dient-li: «No us vull donar despach per a dita seda sense exprés consentiment dels senyors diputats de la ciutat de València», perquè a més tenia entés que l'havia comprada a pagar a «tornaviatge». Sembla que, fins i tot, Barberà ho havia arribat a admetre.

Malgrat que el traginer sabia ben bé que s'enfrontava a una causa perduda, decidí tirar endavant. L'estiu de 1571 la demanda havia estat avocada a la Reial Audiència. A primers d'agost s'encetà el procediment judicial en què l'algemesinenc, molest pels greuges que suposadament li havien fet els diputats del General, explicà una vegada més el motiu de la seua exempció d'impostos. Això no obstant, de res li va valer l'argüició, perquè tant els arrendataris del dret del General com el síndic de la Generalitat encararen l'assumpte de ple des del començament. No debades, a banda de la sentència del 26 de juny de 1566, en què l'aleshores justícia civil de València, Felip Pena-roja, l'havia declarat franc del pagament d'imposicions, n'hi havia una altra d'aquell 13 de novembre mateix, en què els diputats del General havien restringit el citat privilegi a la persona del mercader i a la seua capacitat de disposar en mà de liquiditat per a fer seus i propis qualssevol gèneres i productes. A açò caldria afegir també que Sebastià quedava obligat

a manifestar al taulatger totes les compres i despatxos «de capells y sedes» que realitzara a Algemesi en el terme d'un jorn o dos en el cas d'adquirir-ne de fora; sota pena «que totes les sedes per aquell comprades són perdudes e comisses a la Generalitat e als arrendadors de aquella».

En eixa direcció, cal assenyalar que hi havia almenys dues coses que havien restat en clar en el litigi seguit davant el diputats del General. En primer lloc, passava per evident que l'algemesinenc havia deixat de declarar moltes de les partides de seda amb què havia mercadejat i també que havia demanat albarans de despatx molts mesos després de vendre-les. En segon lloc, resultava palés que comprant a «tornaviatge» Barberà havia defraudat conscientment el dret del General i s'havia lucrado il·lícitament:

«[...] perquè de altra manera estaria en mà del dit Sebastià Barberà a soles fer tants despaigs que arruïnà en un dia o en molt poch temps tots los drets del General e podria aquell—comprant a tornaviatge e col·ludint y entenent-se ab algunes persones—exaguar tota la seda e mercaderies del Regne e despachar innumerables millars de ducats en un dia, en total ruïna dels drets de la Generalitat».⁴²⁴¹

Era qüestió de temps. El 6 d'octubre de 1571, Lluís Nicolau i Jaume Martí Vaziero, notaris i procuradors dels arrendataris del dret del General, van tornar a la càrrega. Aquesta vegada van introduir una escriptura de capítols en què acusaren Sebastià Barberà formalment davant l'Audiència. Vora una setmana més tard, hi comparegué el traginer, el qual es limità pràcticament a respondre les preguntes i desmentir sense èxit les acusacions. Al remat, el 13 d'octubre misser Joan Vives sentencià i manà que es fera públic el veredict condemnatòri, amb l'advertiment:

[...] sia declarat no ésser-li permés pendre despaigs francs de robes que compre a tornaviatge fiades, per ço com açò seria en manifesta lesió dels drets del General; com no tenint diners pròpris ne patrimoni perfigura per a comprar seda en cinch-centes lliures, comprant a tornaviatge pot despachar cent mília ducats. E axí innumerables voltes més del que és son patrimoni.⁴²⁴²

En conclusió, Sebastià Barberà es va veure obligat a satisfer el preu íntegre estimat de les 2.650 lliures de seda que havia expedit aquell estiu a Castella il·lícitament. Convé pensar, no obstant això, que el trasbals no li afectà en excés, atés que continuà dedicant-

⁴²⁴¹ *Ibidem.*

⁴²⁴² *Ibidem.*

se al mercadeig fins al final de la seua existència. De fet, tot apunta que almenys seu fill Bernat continuà l'estela del pare. No debades, el 1583, la Batllia General recelava que ell i Bernat Ferrer havien extret seda del Regne sense satisfer els tributs pertinents.⁴²⁴³

1582: BERTOMEU CORTÉS D'ALGEMESÍ

A inicis de 1582, els oficials de la Batllia General hagueren notícia d'una possible actuació fraudulenta a la universitat d'Algemesí. A rengló seguit, s'hi expedí una comissió perquè l'oficial tractara de reproduir uns quants testimonis sobre el succés. El primer a comparèixer, el 19 de febrer, fou un vell conegut: Jeroni Tarragona, llavors reconvertit en taulatger dels drets reials de la població. Relatà que feia cosa d'un mes, passades les festes de Nadal, havien acudit a la seua llar Bernat Ferrer i Bertomeu Cortés⁴²⁴⁴ amb la pretensió de manifestar-li la compravenda d'un miler de lliures de seda torçada. Ferrer n'era el venedor i Cortés, un nouvingut entre els algemesinencs, l'adquirent. El preu havia estat de 62 sous la lliura. Tarragona valorà que aquella grossa suma no quadrava amb la reduïda capacitat adquisitiva del comprador i li ho feu saber. No se'n refiava. Així les coses, Cortés s'havia hagut de comprometre que «*él le daría razón e salida de dicha seda*».⁴²⁴⁵

Eixa mateixa jornada o potser la següent, Cortés es va tornar a presentar al domicili del col·lector. En aquella ocasió, hi portà un home foraster. «*¡Señor Tarragona, recíbame manifiesto de cómo yo he vendido a este señor mil libras de seda torcida!*». Llavors, Tarragona interrogà el desconegut: «*Señor, ¿quién es vuestra merced, que no le conozco?*». Respongué: «*¿Cómo no me reconoce vuestra merced a mí? Porque (en) las previas*⁴²⁴⁶ *me*

⁴²⁴³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 906, s. f.

⁴²⁴⁴ El padró de riquesa que es conserva a l'Arxiu Municipal d'Algemesí no fiscalitza a cap Bertomeu Cortés. Tal vegada siga perquè la família de Cortés no era natural de la població. De fet, si acudim a l'obra de Joan Segura de Lago, aquest extrem queda ben palés. El primer Cortés que va fer cap a Algemesí fou Bertomeu, al qui Segura de Lago li atribueix l'ofici d'alfarer o canterer. La seua presència i la de la seua esposa Àngela Zamora no està documentada abans de 1580. SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, op. cit., p. 135. Veg. l'arbre genealògic dels Cortés d'Algemesí. En canvi, el padró de riquesa sí que dona compte dels béns de Bernat Ferrer. Llavors el jove algemesinenc pagava per raó de 21 lliures de peita. Posseïa sols 9 fanecades i tres quartons de terra a Massasseli i unes cases dins del lloc d'Algemesí, al camí Reial (carrer València o carrer del Molí), les quals havia rebut íntegrament d'un parent: Salvador Manyes. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 104r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Bernat Ferrer era un propietari que pertanyia als escalafons més baixos i pobres de la societat. Potser es devia a la seua joventut. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Ferrer d'Algemesí.

⁴²⁴⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 889, s. f.

⁴²⁴⁶ S'hi refereix, possiblement, a les taules de cobrament d'impostos d'altres poblacions.

conocen». El taulatger, que s'olorava del que anava l'assumpte, li contestà: «*Señor, yo hos tengo de conocer para recibir el manifiesto, porque de otra manera no lo recibiré*». Li aconsellà també que «*procurase de despachar dicha seda en la presente tabla de Algemésí, que en dicho despacho [...] procuraría que se le hiziesse toda comodidad y que desta manera estaría muy bien manifestada dicha seda*».

Casualment, pel carrer passava en aquell moment el batlle, Pere Soler,⁴²⁴⁷ i Tarragona el feu entrar: «Senyor compare, façam testimoni com yo requerisch a d'aquest senyor [...] que despache en la present taula les mil lliures de seda torçada que dix havia comprat del dit Bertomeu Cortés, lo qual manifest no li he volgut rebre per no conéixer-lo y tenir per home foraster». Seguidament, Cortés i el desconegut feren la mitja volta i se n'anaren. Tarragona i Soler hi romangueren uns instants parlant: «Què li par, senyor compare? He fet bé de no rebre dit manifest?». Soler, assentí i li assegurà que ell haguera fet el mateix d'haver estat en el seu lloc.⁴²⁴⁸

Precisament, Pere Soler fou el següent a declarar. D'entrada, corroborà la deposició de Tarragona. Hi aportà, no obstant això, la identitat de l'individu que acompanyava Cortés. Havia sabut més tard que es tractava de Tomàs Zamora, el cunyat de l'algemesinenc, germà de la muller: Àngela Zamora. A continuació, contà que corria la brama que Cortés estava a Castella i que havia extret la fibra de contraban. Els uns deien que s'havia dirigit a Toledo i altres que havia fet cap a Sevilla. El ben cert era que estava absent de la població des d'aleshores. Com que es tractava del batlle d'Algemésí i l'agent perquisidor entenia que devia d'estar al corrent del patrimoni i possibilitats econòmiques dels seus conveïns, li preguntà si creia que Cortés tenia diners suficients com per adquirir un miler de lliures de seda. Soler fou rotund: es tractava d'un home amb escassa capacitat adquisitiva.

Pere Sabater, lladoncs justícia, relatà el mateix. Tanmateix, n'oferí un perfil professional. Bertomeu Cortés havia arribat a Algemésí com a botiguer de llenceria. En acabant, havia deixat l'ofici i havia passat misteriosament a tenir torn de seda. No posseïa més béns, llevat d'un trosset de terra que havia comprat a Pere Montbuí i encara no li l'havia acabat de pagar. De tot açò plegat, es pot inferir que no es comptava precisament entre els sectors benestants de la universitat.

Després d'interrogar el batlle, el justícia i el taulatger, l'oficial acudí a la llar de Cortés, on hi vivia llogat. Allí trobà la seua esposa, Àngela Zamora, i Esteve Giner, un

⁴²⁴⁷ Pere Soler esdevingué batlle d'Algemésí per privilegi emanat per Felip II al palau del Pardo, el 20 de setembre de 1575. ARV. *Mestre Racional*, 1297, f. 1r. Veg. l'arbre genealògic dels Soler d'Algemésí.

⁴²⁴⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 889, s. f.

mercader d'Alcalà de Xivert amic de la família. El traginer manifestà que cada vegada que tractava de negocis a la Ribera del Xúquer acostumava a posar a València, a ca la vídua na Zamora, sogra de Cortés, que hi habitava al carrer del Fumeral⁴²⁴⁹ i també a Algemés, al domicili de la jove parella. Hi havia arribat feia cosa de tres o quatre jornades. La dona de l'algemésinenc declarà que el seu marit havia partit envers la corona de Castella havia més quaranta dies i que estava esperant-lo «de dia en dia».

La darrera persona a testificar fou Jeroni Sancho, taulatger dels drets reials a l'Alcúdia. Fou el 21 de febrer. Explicà que el 15 de gener s'havien presentat al poble Zamora i Cortés i havien anat a buscar-lo a la plaça. Com que no l'hi havien trobat, hi anaren a sa casa. Volien que els rebera manifest de compravenda de 1.016 lliures de seda torçada. Sancho, estranyat perquè no veia la mercaderia enlloc, digué: «*Vuestra merced no está aquí cargado en nada y ¿quíere se venir a descargar?*». Cortés tractà de llevar-li ferro a l'assumpte: «*Señor, no se le de nada. Porqué aquí en la plaza havemos concertado la venda*». Com que Tomàs Zamora havia comprat ja algunes partides a l'Alcúdia i preveia que en prenguera més,⁴²⁵⁰ Sancho hi decidí assentar la transacció; tot i que era ja de nit i amb llums enceses. Per no alçar sospites, Zamora no li havia demanat albarà de guia.⁴²⁵¹

Pot ser que de primeres d'aquestes testimoniances resulten un tant desconcertants i hom es pregunte, com havia aconseguit Bertomeu Cortés, un home de tan reduït patrimoni, reunir 1.000 lliures de seda? Però el ben cert és que tot obeeix a una lògica aclaparadora. Sembla que alguns riberencs acomodats utilitzaven persones de poc cabdal i de la seua estreta confiança com a testaferrós front a les autoritats del Regne. Els avalaven o els entregaven un capital perquè escometeren la compra d'ingents quantitats de fibra. En acabant, la declaraven i la feien passar per pròpia. D'eixa manera, en cas que hom se n'assabentara de la posterior extracció d'amagat i ho denunciara, el patrimoni dels més acabalats quedava lliure d'execucions. D'eixa manera, els més pobres com Cortés, que no hi tenia res, podien actuar d'escut dels més acabalats. A canvi, en rebien una part dels beneficis. De retop, quan la Batllia General intentava cobrar-se el valor de la matèria primera defraudada i les messions de la causa, no hi trobava res. Fins a eixe punt arribava l'astúcia d'alguns habitants del país del Xúquer.

⁴²⁴⁹ El carrer del Fumeral ha desaparegut de l'actual trama urbana de València. Arrancava de la plaça de Sant Agustí i desembocava a la plaça dels Pellicers. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. I, pp. 606-607; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 71-75.

⁴²⁵⁰ El 10 de gener de 1582, Zamora va comprar 151 lliures de seda torçada de Vicent Marco i, el 14 de gener, altres 100 lliures i 5 unces d'Onofre Cardona. Sobre la fama de Onofre Cardona i Vicent Marco de «sacadors de seda», veg. l'epígraf titulat: *La vall Farta o vall de Càrrecer: la principal via del contraban?*

⁴²⁵¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 889, s. f.

El pitjor de tot era que les institucions n'eren més o menys conscients, però no encertaven a enllaçar les proves i no podien procedir contra els potentats locals que orquestraven el contraban, de mode que es veien abocades a desistir-hi i abrogar el plet com a mesura preventiva i de contenció de despeses. Això fou precisament el que ocorregué en aquesta ocasió. A finals de febrer de 1582, don Joan Aguiló i Romeu Codinats expedí crida contra Miquel Alapont,⁴²⁵² Bertomeu Cortés, Pere Cursà, fill de Bertomeu, del Colomer;⁴²⁵³ Bernat Ferrer⁴²⁵⁴ i Andreu Pineda,⁴²⁵⁵ a fi i efecte que s'hi personaren davant el tribunal valencià. Pals de cec. Qui estava realment al darrere de Cortés? Es podia sospitar de Miquel Alapont i d'Andreu Pineda, però res més. El 5 de març, com els encausats no havien gosat acudir-hi, Jaume d'Íxer i el procurador patrimonial n'acusaren la contumàcia i el procediment es donà per conclòs.⁴²⁵⁶

De fet, val a dir que en el cas d'Andreu Pineda es tractava d'un doble blindatge si ja llavors gaudia de la condició de familiar del Sant Ofici de què feia ostentació poc més d'una dècada més tard. En efecte, el setembre de 1596, Francesc Gómez de Sandoval i Rojas, marquès de Dénia i lloctinent general del Regne, es trobava en plena disputa amb la inquisició valenciana a fi i efecte que li deixaren procedir contra l'algemésinc. D'aquesta manera, li ho feien arribar els membres del Consell d'Aragó a un ancià Felip II:

⁴²⁵² Miquel Alapont va estar acusat, el 1583, de contraban de seda. Veg. l'apartat titulat: *1583: Cosme i Miquel Alapont i Pere Cursà d'Algemésí*, contingut dins de l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la foia i marquesat de Llombai. Veg. l'arbre dels Alapont d'Algemésí.

⁴²⁵³ Pere Cursà, fill de Bertomeu Cursà del Colomer, pagava més o menys per eixes dates per raó de 10 lliures de peita. Arribà a posseir dues cases i 6 fanecades a Gégena. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, f. 133r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Pere Cursà pertanyia aleshores als escalafons més baixos i pobres de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Potser es tracte del mateix Pere Cursà que va ajudar Miquel i Cosme Alapont a extraure seda del Regne un any més tard. Veg. l'apartat titulat: *1583: Cosme i Miquel Alapont i Pere Cursà d'Algemésí*, contingut dins de l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la foia i marquesat de Llombai. Veg. l'arbre dels Cursà d'Algemésí.

⁴²⁵⁴ Les autoritats recelaven, el 1583, de Bernat Ferrer i Bernat Barberà, un dels fills de Sebastià Barberà atés que hi havia certs indicis que hi havien extret seda del Regne sense satisfer els tributs pertinents. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 906, s. f.

⁴²⁵⁵ Andreu Pineda no es troba fiscalitzat pel padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Algemésí. No obstant això pertanyia a una família acomodada d'Algemésí. Son pare, Miquel Pineda, malgrat que havia sofert una disminució patrimonial substancial (havia arribat a pagar per raó de 83 lliures i mitja de peita) en favor dels seus fills i filles, encara pagava per raó de 57 lliures de peita, conservava unes cases a Algemesí i 91 fanecades de terra, algunes d'elles plantades de moreres: a Xara (59 fanecades), al camí de la Martorella (18), a l'Albotaina (6), a la Muntanya (5) i al riu Sec (3). AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 113r-114r. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 10, ff. 328r-331r. El germà d'Andreu Pineda, Miquel Pineda, pagava per raó de 77 lliures de peita i havia, segurament, més d'un centenar de terres. A causa de la tinta corrosiva (ferrogàlica) la seua entrada es llig amb dificultat. Amb tot, sabem que tenia terres a Xara (34 fanecades) i als horts (6), a més de 32 fanecades que no hi hem estat capaços de determinar-ne la partida i altres quatre ítems en què no hi hem pogut identificar ni la partida ni el nombre de fanecades. Posseïa també unes cases al carrer Berca. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 690r-691r. Veg. l'arbre genealògic dels Pineda d'Algemésí.

⁴²⁵⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 889, s. f.

«El marqués de Denia, en su carta de nueve de setembre, que embía a vuestra magestad escribe las razones que ay para que el Santo Officio le dexe hacer justicia de Andrés Pineda, vezino del lugar de Algemesí, sin embargo de que es familiar del Santo Officio. Y que para que las familiaturas se den con más consideración que hasta-quí. Y que antes se pregunte al lugarteniente general de vuestra magestad si contra el que quieren hacer familiar ay algunas culpas o processos de delitos».

Una mesada més tard hi reincidiren davant les insistències del noble:

«El marqués de Denia ha escrito, en carta de 17 de octubre, que los inquisidores de Valencia quieren descomulgar al hoidor don Phelippe Tallada por la remisión de un familiar del Santo Officio que se llama (Andrés) Pineda,⁴²⁵⁷ vezino del lugar de Algemezí, está preso en las cárceles reales. Y que por muy inquieto y revoltoso conviene que sea castigado y que no buelva a su tierra, por ser el caudillo de todas las diferencias y desasosiego que allí ha havido»⁴²⁵⁸

Heus ací els primers esments a la vessant violenta del personatge i al seu lloc presumptament preeminent dins de les parcialitats que s'hi havien suscitat a la universitat d'Algemesí. No debades, cal tindre en compte que estem davant del llenguatge de la repressió. Ara bé, res comparat amb les paraules enceses amb què el futur duc de Lerma va escriure a Felip II, el 9 de setembre de 1596. Aclareixen qualsevol dubte que hom poguera tindre sobre les connexions entre el contraban i el bandidatge:

«En la cárcel desta Ciudad <de Valencia> está presó un hombre natural de Algemesí que se llama Andrés Pineda, que está infamado de algunas muertes y de haver ayudado y favoressido a algunos delinquentes, omicidas y otros; haciendo officio desto. Y ni más ni menos de haver sacado del Reyno mucha seda sin pagar los derechos. No se ha puesto mano a proceder contra él, porque se dudava que hera familiar y que los inquisidores le havían de pedir; como agora ha sucedido que los dichos inquisidores han hecho instancia que se le remita. Y porque conviene mucho que un hombre desta calidad sea castigado con todo rigor que se pudiese, justamente supplico a vuestra magestad sea servido de mandar, que por vía del Inquisidor General, se procure que dexe la Inquisición proceder contra él a esta Real Audiencia; porque a hombres tan facinerosos y perjudiciales no es justo que les aproveche la familiatura».⁴²⁵⁹

⁴²⁵⁷ A l'original s'introdueix el nom de «Phelippe» per error, potser per repetició del nom de l'oïdor de la Reial Audiència, Felip Tallada.

⁴²⁵⁸ ACA. *Consell d'Aragó*, lligall 580, d. 8.

⁴²⁵⁹ *Ibidem*. Entre els primers delictes d'Andreu Pineda que hem estat capaços de documentar es troba l'agressió a un criat català del doctor Joan Baptista Besant, el 1569. AMA. *Causes Criminals* 0501/211, s. f.

Fet i fet, tornant a l'abrogació del procés contra Bertomeu Cortés, convé pensar que la posició privilegiada d'Andreu Pineda fou l'altre detonant perquè els oficials de la Batllia General desistiren en l'intent d'encausar un dels qui havia pogut estar el cervell d'aqueixa i altres operacions semblants. Del cert? L'11 de juliol de 1582, Andreu Pineda va cloure una substanciosa transacció amb Lluís Asquer, l'afamat aladí del lloc d'Alàsquer.⁴²⁶⁰ Havien estat 900 lliures de seda fina per 2.970 lliures, que Andreu Pineda, Bertomeu Bellví i Mateu Soler «fadrins del dit Pineda», es varen comprometre a satisfer a primers de maig de 1583. N'hem hagut notícia perquè l'incompliment precipità, el 29 d'octubre d'aquell any, un primer procés judicial a la Batllia General, el qual fou advocat a la Reial Audiència a inicis de gener de 1584.⁴²⁶¹

1583: PERE GIRBÉS D'ALGEMESÍ

Pere Girbés, el vell, havia estat un dels algemesinencs que prestat la seua llar com a magatzem per als compradors estrangers de seda.⁴²⁶² També s'havia comptat entre els partidaris de la segregació municipal.⁴²⁶³ Malgrat tot, val a dir que tot apunta que no devia tractar-se del mateix que va resultar encausat per ocultació o manca de manifestació. No debades, mentre que el padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira posseeix una entrada a nom de «Pere Girbés» i una altra relativa a «Pere Girbés menor»,⁴²⁶⁴ a l'immediatament posterior, custodiat a l'Arxiu Municipal d'Algemesí, sols resta «Pere

⁴²⁶⁰ Sobre Lluís Asquer s'ha escrit molt. Veg. a tall d'exemple, BENETÓ FERRANDO, V. i GARÉS TIMOR, V. M., "L'elit morisca valenciana...", *op. cit.*, [en premsa]; CARRASCO, R., *Deportados en nombre de...*, *op. cit.*, p. 175; CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano...*, *op. cit.*, pp. 103 i 133-134; CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 45-50, 54, 59-60, 75-81, 95-103 i 110; GIMÉNEZ CHORNET, V., *Alberic. Un viatge documental...*, *op. cit.*, p. 34-37; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. III, pp. 42-43. Veg també al capítol anterior que versa sobre l'administració de justícia a la foia i marquesat de Llombai, els epígrafs titulats: *Un món de marginalitat i pobresa?* i *El regne més petit?* El 1558, don Galceran de Castellví, baró de Carlet, va arrendar la senyoria a Lluís Asquer. Veg. el capítol tocant a les baronies de l'Alcúdia i Carlet, els apartats titulats: *L'acarament als tribunals: la custòdia de Maria de Castellví i la restitució dotal* i *A la cerca i captura de Galceran de Castellví: fugitiu de l'illa de Malta i reincident*. Un el capítol i epígraf present veg. l'apartat titulat: *1563: Joan Just i Jeroni Salàs del raval de la Verge Maria d'Alzira*.

⁴²⁶¹ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, L, 176, s. f. veg. també els arbres genealògics dels Bellví i els Soler d'Algemesí.

⁴²⁶² Veg. a l'epígraf titulat: *Envers el marquesat de Llombai, la Foia de Bunyol i el camí de Requena*, l'apartat, *1558: Joan Conill, Gil Espert i Jeroni Roig d'Alginet*.

⁴²⁶³ Veg. DOMINGO I BORRÀS J. A. i ESTRELA I GARCIA, J. E. (ed.), *Privilegi de creació de...*, *op. cit.*, pp. 3-5.

⁴²⁶⁴ Aquest padró de riquesa també posseïa una entrada que no es conserva a nom de Pere Girbés, fill de Pere. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-I/ 10, ff. 365 i ss., 662v, 667v i 694v.

Girbés menor» i incorpora la d'un jove «Pere Girbés, fill de Joan»,⁴²⁶⁵ símptoma inequívoc de la defunció del més ancià durant la segona meitat del Cinc-cents.⁴²⁶⁶ Per consegüent, convé pensar que aquell que durant temps havia ostentat el títol de «menor» esdevingué «major». Eixe era l'apel·latiu diferenciador que li atorgà el procediment judicial a les darreries de 1583.⁴²⁶⁷

En efecte, el 22 de desembre, Jeroni Tarragona, taulatger dels drets de peatge i quema a Algemesí, testificà que després d'haver revisat partida per partida tots els fulls del quèrn de 1583, Pere Girbés no hi havia manifestat cap compravenda de seda.⁴²⁶⁸ D'eixe mode començà la causa contra l'algemesinenc. Convé no descartar que haguera sigut Tarragona el denunciador. De fet, hi ha seriosos indicis. Altrament, ves a saber les raons que havien dut les autoritats a investigar les passeres de Girbés.

El cas fou que l'acusat va comparèixer aquell mateix jorn davant l'oficial desplaçat a Algemesí. La seua declaració fou curta. Reconegué que, el 1583, havia hi adquirit cosa de 81 lliures de fibra de diverses persones. També referí els preus: hi havia clos tractes per 44 i 45 sous la lliura. En acabant, les havia despatxades, juntament amb la seua collita, a Mateu Soler, el fill del batlle d'Algemesí. A continuació, admeté que no havia donat compte de les compres. Això sí, hi havia acudit a Jeroni Tarragona a fi i efecte de fer constar la transacció amb Soler. Heus ací la possible raó que feu saltar les alarmes i en precipità la delació.

Tot i que Pere Girbés havia confessat la falta, la Batllia General tardà fins al 18 de febrer següent a formalitzar l'acusació. No debades, en l'endemig, l'algemesinenc s'havia compromés a pagar les 178 lliures en què, d'altra manera, acabaria sent condemnat. Així les coses, a mitjan de mes març, es presentà a Algemesí el verguer Francesc de Santiago, juntament amb l'escrivà Nicolau d'Aguirre, amb la finalitat de realitzar la pertinent inscripció de béns a l'immoble de Girbés. Hi accedí amb el notari i el verguer el lladoncs justícia de la localitat, Pere Conill.⁴²⁶⁹ A l'entrada, anotà, deu cadires de cuuro de volta usades, dues taleques amb cafís de dacs, un caixó amb dos calaixos i dues taules; una de

⁴²⁶⁵ AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 347r-348r i 774r.

⁴²⁶⁶ Veg. l'arbre genealògic dels Girbés d'Algemesí.

⁴²⁶⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 910, s. f.

⁴²⁶⁸ Pere Girbés pagava per eixes dates per raó de 56 lliures i mitja peiteres i posseïa 69 fanecades de terra en diverses partides: a Orí (27 fanecades), a Massasseli (12), a l'Horta (12), als horts (8), a Xara (6) i al territori d'Algemesí (4). També posseïa béns immobles urbans: unes cases dins del lloc d'Algemesí. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 347r-348r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albetosa, per a la vila i contribució d'Alzira, Girbés pertanyia a l'escalafó mitjaner de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, *op. cit.*, pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Girbés d'Algemesí.

⁴²⁶⁹ Veg. l'arbre dels Conill d'Algemesí.

noguer i l'altra de fusta de pi. A un estudi, el dormitori principal, trobà dues cadires de costelles, dues caixes ferrades amb draps, roba de llit i peces de vestir;⁴²⁷⁰ dues caixes més de noguer buides,⁴²⁷¹ una caixeta de fusta de pi⁴²⁷² i un llit vestit amb dos matalassos, una fillola de llana barbaresca,⁴²⁷³ un parell de llençols de llenç de casa usats, una flassada blanca, dos coixins amb coixineres i un davant llit usat. A la paret hi havia un cortinatge de llenç. A un altre palau, escrigué dos orons; l'un ple amb dos cafissos de forment i l'altre amb dacsa roja. Finalment, a l'estable, prengué nota de dos mules de pelatge marró. El mateix justícia d'Algemesí quedà amb la comanda dels béns de Pere Girbés.

Convé pensar que, després d'allò, l'algemesinenc degué abonar el valor de les 81 lliures de matèria primera que no havia manifestat, conforme al procediment estipulat a les successives «crides de la seda», ço és, les 178 lliures; perquè s'hi perd qualsevol rastre de la causa.⁴²⁷⁴

1588: BERNAT I GASPAR GUINOVART D'ALGEMESÍ

Tal com apunta Vicent J. Vallés Borràs, les darreres dècades del Cinc-cents es caracteritzaren per un extraordinari augment en la publicació de disposicions tocants a la sericultura que van portar aparellades, d'una banda, un inusitat afany fiscalitzador i, d'altra, mesures encaminades a afavorir els artesans de la ciutat de València i a dificultar l'exportació fora de les terres valencianes.⁴²⁷⁵ En efecte, malgrat que hi havia certs precedents, no va ser fins el 1581 que es pregonà l'edicte mitjançant el qual es compel·lí els regnícoles a «manifestar la seda que collirien o comprarien».⁴²⁷⁶ La palesa inactivació o l'incompliment de l'anterior mandat⁴²⁷⁷ propicià que, quatre anys més tard, n'eixira a la llum un altre: el 7 maig de 1585.⁴²⁷⁸ Seguidament,

⁴²⁷⁰ Dins de la caixa hi havia una vànova de tafetà groc, una basquinya de setí blanc usada, una savoiana de tafetà negre usat, sis parells de llençols de llenç usats i quatre parells de tovalles.

⁴²⁷¹ Malgrat que estava buida s'especifica que servia per a tindre el pa i les confitures.

⁴²⁷² Es tractava d'un objecte peculiar, atès que servia perquè les dones se'l lligaren a alguna part del cos. Potser per a dur diners i altres objectes o potser per tal de donar calor a la llavor de cuc.

⁴²⁷³ Segons el DCVB, la fillola era el matalasset que es posava entre dos matalassos grans per a evitar que es formara clot i per a donar més comoditat al qui hi havia de jeure.

⁴²⁷⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 910, s. f.

⁴²⁷⁵ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 224-226; —, *Nobles, llauradors i burgesos...*, op. cit., pp. 172-176; —, *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 42-45.

⁴²⁷⁶ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, S, 1266; ARV. *Reial Cancelleria*, 1339, f. 131r-131v.

⁴²⁷⁷ ARV. Reial Audiència, *Processos*, 3a part, 6746 ap.

⁴²⁷⁸ ARV. *Reial Cancelleria*, 1341, ff. 155v-158r.

les Corts de Montsó en reforçaren el manament, alhora que acreixeren el seu espai d'acció i, arran de la disminució de la recaptació, n'hi decidiren incrementar la pressió fiscal.⁴²⁷⁹

No obstant això, el puntilló definitiu, el que encengué totes les alarmes fou la crida del 12 de setembre de 1587. No debades, no sols insistí en l'imperatiu legal de manifestació del gènere, sinó que introduí les bases per al redreçament del destí de la matèria primera, en beneficiar els teixidors o velluters i disminuir la llibertat de mercadeig i l'autonomia dels colliters. A grans trets, la disposició es resumia en dos postulats. En primer lloc, a fi i efecte de disminuir l'especulació i facilitar l'abastiment de la ciutat de València, tota aquella persona que n'adquirira madeixes havia de retindre-les unes quantes jornades abans de revendre-les. En segon lloc, per tal de neutralitzar les extraccions d'amagat, es prohibiren els torns arreu del territori valencià; llevat, és clar, de les ciutats de València i altres com ara Oriola, Alacant i Sogorb.⁴²⁸⁰

Així les coses, els habitants de la Ribera del Xúquer protestaren davant la Reial Audiència. Evidentment, no estaven disposats a consentir que el virrei i el batlle general atemptaren d'eixe mode contra les llibertats i privilegis que els permetien vendre a voluntat les seues mercaderies, al preu i al lloc del Regne que estimaren oportú, ni que destruïren les economies locals per a afavorir els artesans de la ciutat de València. El tribunal valencià va desestimar llurs pretensions. Per tant, no hagueren més remei que acudir al Consell d'Aragó, cosa que en degué deixar en suspensió momentània la prohibició.⁴²⁸¹ En aquest context és que cal emmarcar l'enjudiciament dels torcedors algemesinencs Bernat i Gaspar Guinovart per contraban de fibra.⁴²⁸²

El verguer Nicolau de Montizon feu cap a la universitat d'Algemesí el 23 de gener de 1588. Portava amb si el notari Francesc Nunyes. Duien ordres expressess. D'entrada van interrogar Onofre Mercer, el taulatger dels drets reials a la localitat.⁴²⁸³ Li demanaren que els féra una relació de totes les partides de seda que hagueren adquirit els investigats des del primer d'aqueix any. Mercer fou clar i ras: Bernat i Gaspar havien adquirit, el 3 de gener, 216 lliures i 1 unça i mitja de

⁴²⁷⁹ SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado...*, op. cit., pp. 130-141.

⁴²⁸⁰ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 45-46. Veg. també, MARTÍNEZ SANTOS ISERN, V., *Cara y cruz de...*, op. cit., pp. 48-62.

⁴²⁸¹ ARV. *Processos de Madrid*, lletra A, 171; ARV. *Processos de Madrid*, lletra S, 162, 458 i 461. Veg. VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 46-49.

⁴²⁸² Bernat i Gaspar Guinovart pagaven per eixes dates per raó de 5 lliures i 27 lliures de peita respectivament. Es tractava de dos jovenets, la hisenda dels quals estava en construcció i eixamplament. En el cas de Bernat, el padró de riquesa no li atribueix sinó una parcel·la de 5 fanecades a Gégena. Gaspar era el fill de Jaume Guinovart. El 1584 s'havia venut la casa que son pare havia al Clos de la vila d'Alzira, de mode que la seua peita havia disminuït fins a 27 lliures. Posseïa únicament 36 fanecades i mitja concentrades a Massasseli. AMAlg. *Padró de Riquesa*, 221, ff. 219r-219v i 249r.

⁴²⁸³ Veg. l'arbre genealògic dels Mercer d'Algemesí.

matèria prima a Xàtiva. L'havien conduïda a Algemesí i n'hi havia enviat responsiva. Eixe mateix jorn, Bernat n'havia pres altres 45 lliures de Jaume Blesa, també a la capital de la Costera.⁴²⁸⁴

A continuació, els oficials es dirigiren al domicili de Bernat Guinovart. Al dedins trobaren la seua esposa, Úrsula Serrador,⁴²⁸⁵ la qual els comunicà que el seu marit feia molt dies que no hi era a casa. L'operació es repetí a la llar de Gaspar Guinovart. La seua muller, Maria Anna Cubells,⁴²⁸⁶ els digué que estava a Castella i que «no-s pensasen que havia anat pres de mal ni per llevar drets alguns, per ço que no tenia ànsia que son marit daria bon descàrrech». Els entregà també un llibre menut i vell amb cobertes de pergamí i moltes cartes rompudes. Els agents decidiren, lladoncs, realitzar escorcoll a l'immoble. Hi trobaren 12 lliures de seda fina en una vintena de sarges: les unes començades, les altres senceres i les altres mitges.⁴²⁸⁷

Un parell de jornades més tard, els dos agents hi regressaren. Per a les autoritats no hi havia dubtes. El viatge a terres castellanques dels sospitosos i d'absència de la matèria primera que hi havien adquirit a Xàtiva, sols podia significar una cosa: que tots dos hi havien extreta la seda de manera fraudulenta. Per eixa raó es procedí a realitzar la pertinent inscripció de béns. Montizon començà per l'habitatge de Gaspar Guinovart. Martí Botella, lladoncs justícia d'Algemesí, hi accedí amb ell. Ara bé, tot apunta que no en degué recórrer totes les habitacions.⁴²⁸⁸

Primerament, a l'entrada, Francesc Nunyes anotà set cadires de mitja volta⁴²⁸⁹ i una taula de fusta de pi amb peus de tisora. Al voltant hi havia un pes de pesar fibra sèrica i una caixa gran amb les susdites vint sarges. Al l'estudi de la dreta, cal pensar que el dormitori principal, trobà un llit de cinc posts i petges vestit amb tres matalassos, quatre coixins i una flassada i tres caixes de pi en què hi havia draps, roba de llit i peces de vestir.⁴²⁹⁰ A una altra estança que s'obria tot just després de muntar els escalons, hi havia un altre llit amb quatre posts i dos petges amb dos matalassos, dos llençols, un coixí i una flassada. Finalment, al soterrani n'escrigué nota de quatre botes i dues gerres buides i un torn de tòrner seda de huit debanadores. La taxació de tot plegat

⁴²⁸⁴ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f.

⁴²⁸⁵ Bernat Guinovart i Úrsula Serrador es van casar el 4 de desembre de 1587. De resultes, Bernat Guinovart i la seua muller eren aleshores uns recents casats, atés que encara no feia dos mesos que havien contret matrimoni. APSJA. *Llibre de matrimonis*, 1, f. 105r. Veg. l'arbre dels Guinovart d'Algemesí.

⁴²⁸⁶ Maria Anna Cubells i Gaspar Guinovart van contraure matrimoni el 22 d'octubre de 1581. APSJA. *Llibre de matrimonis*, 1, f. 93r.

⁴²⁸⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 961, s. f.

⁴²⁸⁸ Veg. l'arbre dels Botella d'Algemesí.

⁴²⁸⁹ La font indica que quatre d'elles eren de costelles i les tres restants de couro. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 961, s. f.

⁴²⁹⁰ Una de les caixes estava totalment buida. Una altra de les caixes contenia una savoiana de tafetà negre guarnida de tafetà, unes basquinyes de tafetà terrós guarnides de vellut terrós i unes altres basquinyes de drap de grana, guarnides de carmesí. La darrera caixa tenia dins quatre parells de llençols (dos de tres teles i altres dos de dos teles), cinc parells de tovalles de lli i cotó, una dotzena de torcabagues, set camises (quatre d'home i tres de dona) i una taranaca o pavelló de llit guarnit amb franges blanques. *Ibidem*.

ascendí a 130 lliures. Seguidament, l'esposa de Gaspar Guinovart capllevà els béns de mans de Martí Botella.

Una vegada acabada la tasca a la llar d'un dels encausats, Montizon procedí a prendre nota dels mobles de l'altre. En aquesta ocasió solament inventarià una cambra i la zona d'ingrés. Hi encontrà una bota buida, tres cadires⁴²⁹¹ una taula amb peus de tisora, una tauleta menuda i rodona i una balança. A l'alcova registrà un llit de cinc posts i dos petges amb dos matalassos, dos llençols, dos coixins i una flassada, a més de dues caixes de pi o baguls; un d'ells tancat amb pany i clau. Bernat Guinovart, menor, ho va prendre tot en custòdia per 30 lliures.⁴²⁹²

Després d'allò, calgué esperar fins al primer de febrer perquè el procurador patrimonial, Joan Mont-raval, i Joan Sanç Lopes, representant dels arrendadors dels drets reials, formalitzaren l'acusament contra els algemesinencs. A continuació, s'expedí una comissió per tal d'atrapar-los o, en detriment d'això, citar-los a declarar. El verguer Francesc Sanchis fou l'encarregat de desplaçar-se fins a la localitat de la Ribera del Xúquer i ratllar per tres vegades les portes de llurs cases. A les reialles del mes se'ls instà a comparéixer en un termini de deu dies. Al remat, el 4 de març, Bernat i Gaspar Guinovart es personaren al tribunal de la Batllia General. Confessaren que havien comprat 216 lliures 1 unça i mitja de fibra sèrica a Xàtiva i que Bernat n'havia adquirit una remesa més pel seu compte, tal com es contenia a la demanda. En acabant, l'havien duta a Algemesí i l'havien torçada en els seus respectius torns. I darrerament, l'havien traginada fins a la corona de Castella. El despatx i l'abonament dels distints tributs s'havia produït el 18 o el 19 de gener, uns quants jorns abans que es rebera la informació de testimonis. Per a cerciorar-se'n sols calia acudir al llibre del taulatger d'Algemesí.⁴²⁹³

La deposició tenia sentit. No obstant això, el magistrat ordenà que els encausats foren arrestats amb sagrament i homenatge a l'hostal del carrer de la Sang,⁴²⁹⁴ on havien agafat habitació, sots pena de 500 lliures. El seu conveí Jeroni Manyans i Cristòfol Llopis, corredor d'orella i habitant de l'antiga moreria de València els feren de fermances.⁴²⁹⁵ No sabem ben bé quan nomenaren procurador els Guinovart Simó Tadeu Peres, però el que resta en clar és que, l'11 de març, el notari ja tenia articulada la primera escriptura de defensa. De forma succinta Peres exposà el motius pels quals no se'ls podia atribuir cap falta als seus clients, atés que havien extret

⁴²⁹¹ Dues eren de costelles i la restant de cuiro. *Ibidem*.

⁴²⁹² La primera de les caixes de pi contenia tres parells de llençols, dos parells de tovalles de lli i cotó, una dotzena de torcaboques i quatre camises d'home. L'altra, la que estava tancada amb clau, guardava al seu interior uns saragüells, una casaca de raseta armellada, una savoiana de tafetà negre guarnida de tafetà i unes basquinyes blanques de Carisea. *Ibidem*.

⁴²⁹³ *Ibidem*.

⁴²⁹⁴ ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 523-525.

⁴²⁹⁵ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f.

la mercaderia del Regne legalment. Fins i tot, ho havia depositat Onofre Mercer i així s'hi devia trobar registrat al llibre.

En efecte, a mitjan gener de 1558, Bernat i Gaspar Guinovart van pagar els drets i van prendre albarans del taulatger, colpejats, segellats i senyalats. No debades, el mateix Mercer, durant l'interrogatori, havia assenyalat que n'hi havien pres dues partides, les havien manifestades i n'havien tramés legítimament expedició envers terres castellanés. A això calia afegir que els encausats no havien estat mai acusats per frau ni contraban de seda, sinó que havien reputació de bons cristians i persones amb consciència. De resultes, al parer de Peres, se'ls havia d'exonerar de la imputació i carregar les despeses de la causa sobre la part demandant.

Malauradament, el procurador patrimonial i els arrendadors dels drets reials no ho veien de la mateixa manera. Abans d'esgrimir els seus arguments ordenà a Onofre Mercer que confeccionara una relació de les compravendes que havien realitzat Bernat i Gaspar Guinovart des de l'última collita: la de 1587. N'hem sintetitzat la informació resultant a la següent taula per tal de fer més evidents els plantejaments de Joan Mont-raval i Joan Sanç Lopes.

	Collita ⁴²⁹⁶	Compra	Venda	Romanent mínim
Bernat Guinovart	23 l. i 4 oz.	903 l., 5 oz. i ½ ⁴²⁹⁷	170 l. ⁴²⁹⁸	733 l., 5 oz. i ½
Gaspar Guinovart	34 l.	1.187 l. i 2 oz. ⁴²⁹⁹	339 l. ⁴³⁰⁰	848 l. i 2 oz.

Després de palesar les aclaparadores quantitats de matèria prima que *a priori* havien d'haver els acusats a les seues llars, les quals no havien sigut trobades pels oficials als seus domicilis, el 15 de març, Mont-raval i Lopes introduïren la primera capitulació

⁴²⁹⁶ La collita no l'hem computada al romanent.

⁴²⁹⁷ De Martí Botella, d'Algemesí, 66 lliures; de la vídua de Miquel Serrador, 13 lliures i 3 unces; de València, de Pere Saragossà, 12 lliures; de Guillem Martí, 8 lliures i 6 unces; de Joan Cerveró, 26 lliures; d'Antoni Sabater, 45 lliures; d'Alginet, 100 lliures i 2 unces (1-7-1587); d'Alzira en sarja, 10 lliures i 9 unces (18-8-1587); de Canals, 111 lliures i 9 unces (26-8-1587); d'Alzira, en sarja, 12 lliures (2-9-1587); de Benigànim, 74 lliures (14-9-1587); de l'Énova 153 lliures (16-10-1587); de l'Alcúdia, 9 lliures i 2 unces (20-10-1587); de Canals, 33 lliures i 6 unces (30-10-1587); de Canals, 72 lliures i 3 unces (14-11-1587); de Canals, 3 lliures (7-12-1587); de Xàtiva, 108 lliures 1 unça i mitja (3-1-1588); de Jaume Blesa, de Xàtiva, 45 lliures (3-1-1588).

⁴²⁹⁸ A la corona de Castella, 170 lliures (17-1-1588).

⁴²⁹⁹ De Pere Conill d'Algemesí, 60 lliures; de Pere Genoll, 12 lliures i 3 unces; de Joan Girbés, major, d'Algemesí, 200 lliures i 8 unces; d'Alginet, 200 lliures (1-7-1587); de Miquel Bonet, botiguer de València, per mans de Miquel Tarragona, 174 lliures i 6 unces i mitja (25-8-1587); d'Alzira, 28 lliures en sarja (2-9-1587); de Xàtiva, 102 lliures i 9 unces (14-9-1587); de l'Énova, 154 lliures (16-10-1587); de l'Énova, 98 lliures, 11 unces i mitja (22-10-1587); de Francesc Climent de Xàtiva, 48 lliures (23-12-1587); de Xàtiva, 108 lliures (3-1-1588).

⁴³⁰⁰ A Joaquim Navarro de València, 59 lliures (18-11-1587) i a la corona de Castella, 280 lliures (17-1-1588).

incriminatòria. A eixes altures, resultava evident que els números no quadraven de cap de les maneres. No obstant això, els acusadors volgueren anar més enllà a fi i efecte d'oferir una versió dels fets ordenada i convincent. Primerament, es referiren als procediments habituals de preparació de la seda abans d'esser extreta a terres castellanès. D'entrada, era menester debanar. En acabant, calia que hi intervinguera el torcedor, el qual, abans de tòrcer la fibra al torn, la trescanava. Per consegüent, esdevenia impossible que entre el 3 i el 17 de gener, ço és en menys de catorze jornades, s'hagueren debanat i torçut a Algemesí les 264 lliures, 1 unça i mitja que havien adquirit a Xàtiva. Així les coses, la proposició dels demandants, tenint en compte les compravendes que Bernat i Gaspar Guinovart havien declarat entre la collita de 1587 i el gener de 1588, era que es tractava de la mercaderia que havien pres amb anterioritat. Fóra com fora, les xifres no casaven, raó per la qual se'n podia inferir que havien encorregut en frau, ocultació i contraban.⁴³⁰¹

Aquell mateix jorn els algemesinencs van estar interrogats sobre els capítols. Tots dos adveraren el procés de debanat, trescanat i torçut. Quant a les sumes de gènere que havien negociat durant l'any 1587, es van remetre als registres del llibre del nou impòsit de la població. Tanmateix, desmentiren la resta de raonaments. Car al seu parer, semblants argüicions no sols eren fictícies sinó que posaven en entredit llur professionalitat. Precisament, sobre això incidí Simó Tadeu Peres, el 22 de març de 1588. El poderejant dels Guinovart adduí que els seus clients tenien ofici de torcedors i veien totalment factible debanar i tòrcer en el termini de tretze o catorze dies les susdites quantitats i encara més. A eixe respecte, calia considerar que els acusats eren persones avesades i havien als seus respectius domicilis un torn, amb el qual en podien obrar individualment de 18 a 20 lliures diàries.

Amb tot, no es podia negar que havien treballat amb una inusitada celeritat. Es tractava d'una acció del tot premeditada i preparada amb antelació. Conscients que calia viatjar a Castella i regressar-hi per a avivar els cucs, s'havien afanyat perquè els hi donara temps. Havien pres el gènere a Xàtiva, l'havien dut a Algemesí i l'havien manifestat a Onofre Mercer. Seguidament, l'havien debanat i torçut, havien abonat els tributs i hi havien partit. Per tant, resultava del tot plausible que la matèria primera negociada a la capital de la Costera eixira un parell de setmanes més tard envers la Meseta, puix que no n'hi havia més partides. Les havien venudes totes. El que havia ocorregut era que les havien despatxades a València i a altres localitats i no els havien tornat certificatòries. Per

⁴³⁰¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 961, s. f.

eixa raó, Mercer no ho havia anotat als descàrrecs. Pel que pareix, fins i tot el mateix taulatger ho havia advertit a l'escrit que havia remés a la Batllia General, juntament amb la relació de les transaccions dels encausats.

L'endemà, el procurador patrimonial hi interposà una escriptura, mitjançant la qual requerí que els testimonis que aportaren Bernat i Gaspar Guinovart foren interrogats també sobre les quantitats de seda que havien adquirit els acusats durant el 1587 i la seua procedència, els noms de les dones que l'havien debanada, la data en què havia estat lliurada, el temps que havien tardat a fer el treball o la quantia de lliures. En acabant, volia que declararen sobre els dies en què havien vist tòrcer seda a les cases dels dos Guinovart, la identitat dels filadors, dels rodeters i dels menadors; sobre el nombre de jornades havia treballat cada torn o el número de debanadores que hi havia a cadascun d'ells. Certament, es tractava d'un escrit un tant malintencionat, atès que ningú—ni tan sols els processats—podia respondre amb tan minuciosa precisió. Simó Tadeu Peres aprofità també per a introduir un parell de qüestions destinades a Onofre Mercer, perquè com a credencer certificara els enviaments al Cap i Casal, als dominis dels Montagut i a altres viles i llocs del Regne.⁴³⁰²

Conclusa la fase argumental es donà pas a la testifical. Els dos primers a comparéixer van estar els algemesinencs Jaume Bleda i Joan Baptista Barchet. Tots dos assenyalaren que havien una seixantena d'anys i que coneixien molt bé Bernat i Gaspar Guinovart, que eren torcedors de seda i bons cristians i que mai havien escoltat que hagueren encorregut en frau o contraban. Barchet ho sabia de primera mà, perquè Bernat Guinovart era el seu nebot, fill d'una cosina germana.⁴³⁰³ A continuació, hi acudí Bernat Munyós, de trenta-sis anys; també torcedor, com els demandats.⁴³⁰⁴ De fet, val a dir que totes les testimoniances aportades pels algemesinencs van ser mercaders⁴³⁰⁵ o torcedors,⁴³⁰⁶ que, en termes generals, tots van subscriure la versió dels Guinovart. Si hom es donava pressa i ho tenia tot disposat, se'n podia debanar i tòrcer eixa suma, i encara altres majors, amb dos torns.⁴³⁰⁷

⁴³⁰² *Ibidem.*

⁴³⁰³ Veg. els arbres genealògics dels Barchet i Bleda d'Algemesí.

⁴³⁰⁴ Veg. l'arbre genealògic dels Munyós d'Algemesí.

⁴³⁰⁵ Entre els mercaders trobem Vicent, el fill de Doménech Gamieta, i Andreu Pineda, el fill de Miquel. Sobre Andreu Pineda, veg. al present epígraf, l'apartat titulat: *1582: Bertomeu Cortés d'Algemesí*. Veg. també els arbres genealògics dels Pineda i Gamieta d'Algemesí.

⁴³⁰⁶ Entre els torcedors de seda trobem Nicolau Gibert de Carcaixent i Pere Nadal, menor, i Joan Puigvert d'Algemesí. Veg. també els arbres genealògics dels Gibert de Carcaixent i dels Nadal i Puigvert d'Algemesí.

⁴³⁰⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 961, s. f.

En eixe ordre de coses, Vicent Gamieta fou un testimoni decisiu, ja que assegurà haver vist Bernat i Gaspar Guinovart anar apressadament per les cases entregant fibra i arreplegant sarges de les dones que les debanaven. Sabia, així mateix, per haver estat torcedor, que se'n podien tòrcer entre 18 i 20 lliures al dia o que una mà experta en podia debanar des de 9 onzes fins una lliura. A eixe respecte, va remarcar que a Algemesí hi havia de l'ordre de tres-centes cases, en les quals esdevenia una raresa que no hi haguera alguna casada, donzella o vídua que s'hi dedicara. De semblant manera, Pere Nadal, Andreu Pineda o Joan Puigvert també van estar entre els qui corroboraren el tràfec dels Guinovart tot just en les jornades prèvies a marxar envers Castella. Havien presenciat que els acusats acuitaven a les cabdelladores i que també els seus dos torns treballaven de sol a sol.

Els uns pels altres, desvelaren la identitat dels qui feinejaven a la llar dels algemesinencs. Hi havia de tot, des de mà d'obra contractada, passant per criats fins arribar a familiars pròxims. Bernat posseïa un aparell mogut per tracció animal. Per eixa raó, tenia llogat un menador i també dos o tres rodeters d'origen francès. Aquests darrers s'alternaven amb l'esposa, Úrsula Serrador, i amb un novençà. De la filassa se n'ocupava sovint un fadrí parent anomenat també Bernat Guinovart.⁴³⁰⁸ A Gaspar, en canvi, no li calia cap home que guiara els moviments de la bèstia. Com a rodeters hi havia la muller, Maria Anna Cubells, un parell d'aprenents i un foraster. El filador era Gaspar, el germà menut de la cònjuge. Això no obstant, Gaspar Guinovart sembla que també hi acostumava a operar-hi juntament amb uns quants domèstics i «portava lo dit torn ab dos arriots». Tots declararen haver vist funcionar els torns amb assiduitat, quant més feia cosa de tres o quatre mesos. En el que no acabaren de posar-se d'acord fou en nombre de debanadores amb què marxava cadascun dels dos mecanismes.⁴³⁰⁹

A les darreries de març, el procurador patrimonial cità també Andreu Armengol, Joan Baptista i Cristòfol Gomis, Joan Baptista Figueres, Cristòfol Montull, Pere Quevedo, Pere Sanç, Jeroni Santmartí, Jeroni Talamantes i Pere Vazques, torcedors de la ciutat de València, perquè deposaren sobre la seua escriptura de mitjan de mes. Com si d'un bloc es tractara, afirmaren sense embuts que resultava totalment impossible que en una desena de jornades, ni encara en vint, es pogueren debanar i tòrcer 264 lliures de seda. A llur parer, més de mig centenar de dones havien menester una vintena de dies sols per a

⁴³⁰⁸ Veg. l'arbre dels Guinovart d'Algemesí.

⁴³⁰⁹ La major part pensaven que el torn de Bernat Guinovart tenia 4 debanadores, Joan Puigvert digué que n'havia cinc. Les usava totes quan torcia a la llarga i sols tres quan feia trames. En el cas del mecanisme de Gaspar Guinovart tampoc hi havia acord. Puigvert assenyala que n'havia set, Munyós, huit, i Gamieta nou. En tot cas per a trames n'emprava sols tres. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 961, s. f.

cabdellar. En acabant, calia tòrcer. Tenint en compte que el màxim que un mecanisme podia obrar cada jorn eren de 12 a 15 lliures, se'n necessitaven quasi una vintena més. Això calia afegir una altra dificultat afegida: la matèria primera provenia de la ciutat de Xàtiva, on solia ser prima i agullonada. En altres paraules, de pitjor qualitat i molt més treballosa a l'hora de debanar.

El 7 de maig, hi comparegué Onofre Mercer, el taulatger dels drets reials a Algemesí. Respongué únicament a les preguntes formulades per Simó Tadeu Peres. Es mostrà un tant ambigu. Es negà a realitzar una relació dels despatxos com a credencer. Això no obstant, admeté que havia deixat d'anotar algunes de les vendes que havien realitzat els Guinovart a l'Alcúdia, a València i a altres poblacions del Regne perquè no li havien remés les certificatòries. De resultes, els acusats estaven com al principi, perquè la manca de concreció no servia per a desmuntar la versió de Mont-raval i Lopes. El 28 de març, mentre es rebien les testimoniances d'una part i altra, Bernat i Gaspar Guinovart havien demanat l'excarceració amb fiances. Lladoncs, el cicle de la sericultura hi devia estar avançat i a les seues llars es requeria de la seua presència. Així les coses, el darrer de mes, el corredor d'orella Cristòfol Llopis, juntament amb Jaume Ribera, ciutadà d'Albalat de la Ribera, i Pere Soler, batlle d'Algemesí hi signaren la caució.⁴³¹⁰

En aquest punt, la causa sofrí un recés, de mode que no es tornà a activar fins a les rerialles de maig. El 21 de juny, el poderejant dels algemesinencs elevà una nova escriptura de defensa a la causa. En primer lloc, recriminà que tots els menestrals reproduïts pel procurador patrimonial i els arrendadors habitaren a la capital del Regne. Al seu parer no es tractava de cap casualitat, sinó que havien estat escollits a consciència perquè oferiren els resultats desitjats. No per casualitat, feia uns quants anys els torcedors de la ciutat del Túria havien instat un plet als tribunals contra els seus homòlegs de la resta del territori valencià, a fi i efecte que els inhabilitaren i d'haver el monopoli. Els acusaven de defraudar els drets de peatge, General i nou impòsit i de llevar-los oportunitats i mitjans de vida als del Cap i Casal. Per consegüent, no faltava ocasió en què miraren de perjudicar els artesans forans que treballaven lliurement i no estaven agremiats. Heus ací, un dels escenaris del controvertit tira-i-arrossa entre uns i altres i que s'havia manifestat, fins i tot, a la crida del 12 de setembre de 1587.⁴³¹¹

⁴³¹⁰ *Ibíd.*

⁴³¹¹ VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 45-46. Veg. també, MARTÍNEZ SANTOS ISERN, V., *Cara y cruz de...*, op. cit., pp. 48-62.

Particularment, segons Peres, entre els torcedors que havien demostrat haver-hi més aversió i s'havien provat més hostils estaven Jeroni Santmartí i Joan Baptista Figueres. La prova més evident era que estaven entre els principals encarregats d'impulsar-hi el susdit litigi. A això s'havia d'afegir que Joan Baptista Gomis actuava com a mercader i no hi havia hagut mai torn o que la major part dels restants testimonis, com ara Cristòfol Montull, Pere Quevedo, Pere Sanç, Jeroni Talamantes, Pere Vazques, no eren sinó hòmens necessitats i assalariats que feinejaven a ordres de tercers. Dit en altres paraules, s'havia de dubtar que estigueren defenent la seua opinió i no la de l'amo del qui rebien el jornal. Per a més additament, Pere Quevedo torcia per a un dels arrendadors del dret de peatge.

En definitiva, per a Simó Tadeu Peres, els testimoniatges aportats per Mont-raval i Lopes no podien tenir crèdit, entre altres coses, perquè també desconeixien les prestacions dels mitjans de producció i de la mà d'obra d'Algemesí. D'entrada, s'afiguraven que s'hi havia utilitzat un torn, quan n'hi havien estat dos. També suposaven que a la població hi podien haver de 50 a 100 debanadores quan la realitat era que hi devien haver de 300 a 400. El mateix ocorria amb la matèria primera. Imaginaven que s'havia emprat seda provinent del raval de Xàtiva i d'origen morisc, que acostumava a ser de pitjor categoria, agullada i prima. Contràriament a això s'havia utilitzat fibra excel·lent de la collita dels cristians vells i tan bona com la del país del Xúquer.

El 28 de juliol van comparéixer els dos únics declarants aportats per Bernat i Gaspar Guinovart: Francesc Adarro i Cosme Llopis, llauradors de la capital de la Costera. Es cenyiren a depositar sobre les diferents qualitats del gènere sèric que s'elaborava a la seua localitat. Res més. Adarro explicà que el producte dels cristians vells solia vendre's a major preu que el dels cristians nous i que el de Blesa, de qui s'havia proveït Guinovart el 1588, era òptim. Llopis relatà que els toledans també habituaven a pagar menys o rebutjar la mercaderia d'origen morisc, perquè de vegades estava mal filada, parava basta o resultava difícil de debanar i tòrcer. Emperò, tenia per cert que els algemesinencs no se n'havien aprovisionat del raval, sinó de la millor de la ciutat. Finalment, el 20 d'octubre de 1588, davant la inactivitat, la Batllia General dictà sentència condemnatòria contra els dos acusats.⁴³¹²

Nogensmenys, els Guinovart no es van donar per vençuts. Van apel·lar el veredicte. El 24 d'octubre van presentar la petició de nul·litat i recurs de la resolució

⁴³¹² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 961, s. f.

anterior. Entre les raons esgrimides perquè els hi fóra admesa, convé destacar l'existència d'indicis no concloents que conduïen a la mancança de proves fefaents, i sobretot la convicció que no havien comés cap falta que meresquera punició. El 4 de novembre, Simó Tadeu Peres en sol·licità la revisió a la Batllia General i una setmana més tard tornà a la càrrega. Exposà que el dictamen del batlle general havia declarat injustament els seus clients defraudadors dels drets reials i els havia castigat a abonar les messions i a l'amissió i perdició de les 264 lliures i l'unça i mitja.

Contràriament a això, el representant defengué que no havien encorregut en cap infracció. La seqüència dels fets havia començat a Xàtiva, on Gaspar i Bernat Guinovart havien adquirit la fibra en brut i havia acabat un parell de setmanes més tard amb la fibra debanada, torçada i despatxada reglamentàriament envers la corona de Castella. Tanmateix, els arrendadors i el procurador patrimonial els hi havien volgut instar un plet del tot malintencionat i innecessari, en el qual havien volgut demostrar, al seu parer, infructuosament que la matèria primera comprada el 3 de gener de 1588 no podia ser la mateixa que havien expedit tretze o catorze dies després. Tot això plegat ho havien sustentat en inexactituds i en afirmacions i pressuposicions sense fonament, com ara que a Algemesí no hi havia sinó 50 a 100 debanadores, que la feina de torçut s'havia realitzat en un torn o que la seda que havien adquirit els Guinovart era de l'«agullada e mala de debanar e tòrcer».⁴³¹³ Per tant, d'acord amb el dret, sense proves concloents no es podia condemnar, car *in dubio pro reo*. A més d'això, a fi i efecte de traure qualsevol tipus de culpabilitat o composició de sobre dels algemesinencs, adduí el contingut del fur 199 de les Corts de Montsó de 1585.⁴³¹⁴

En l'endemig, el 8 de novembre de 1588, Simó Tadeu Peres introduí una apel·lació també al tribunal del justícia de la ciutat de València, de mode que desdoblà el procediment inicial en dos judicis, en dos fronts. La seua intenció era emprar la instància del Cap i Casal com a mitjà per a demostrar que els torcedors de seda de la capital guardaven odi i rancúnia als seus homòlegs de la resta del Regne i els acusaven de privar-los del seu sosteniment i d'estar al darrere del contraban. Amb una mica de sort, el poderejant esperava poder invalidar les testimoniances dels artesans, aconseguint que estimava transcendental a l'hora de catapultar el plet de la Batllia General al reeiximent.⁴³¹⁵

⁴³¹³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2558, s. f.

⁴³¹⁴ SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado...*, op. cit., p. 131.

⁴³¹⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2558, s. f. i ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f.

Durant el mes de novembre i desembre, Peres atacà tant per un costat com per l'altre. El 23 de novembre, inserí una nova escriptura a la causa de recurs de la cort del batlle general. De bell nou, insistí sobre els mateixos arguments. Considerava que la demanda instada contra Bernat i Gaspar Guinovart havia estat totalment voluntària, perquè, a diferència dels seus clients, Miquel Joan Mont-raval i Joan Sanç Lopes no havien pogut demostrar llur versió dels fets. D'entrada, calia referir la deposició d'Onofre Mercer, taulatger i credencer d'Algemesí. Malgrat que havia entregat una relació de compres, manifestes i despatxos que incriminava suposadament els seus conveïns, també havia lliurat una confessió en què reconeixia que havien realitzat unes quantes vendes legals a diversos municipis del Regne que no havien estat anotades al registre per falta de certificatòries. De resultes, es podia inferir que no hi havien encorregut en fraudulència.

En segon lloc, estava l'assumpte de l'adquisició de la seda a Xàtiva. Mentre que el procurador patrimonial i els arrendadors dels drets, emparats pels torcedors de València, havien tatxat d'impossible que la mercaderia haguera estat debanada i torçada en tant poc de temps, Peres i els algemesinencs no dubtaren a redargüir-ho amb testimonis d'artesans riberencs. En paraules textuais: «havent determinat los dits Guinovarts de fer dit camí a Castella per a poder tornar a ses cases al temps del avivar y fer la seda nova, [...] que es donaren molta més pressa y posaren molt més treball del que ordinàriament se sol fer en acabar de aparellar la seda». I per eixa raó, «anaven ab gran solitud per les cases cobrant sarges y posant-les a la obra».

Per consegüent, la manca de proves havia de conduir directament a l'exculpació. Altrament, al parer del poderejant, s'estava condemnant «hòmens bons, cristians e treballadors», als qui des de feia mesos se'ls havia infligit «gran dany y despeses inmoderades» i «molts dies de presó». Conclòs el clam, Simó Tadeu Peres entregà a l'escrivà els dos albarans d'expedició del gènere cap a la corona de Castella. El primer, esmentava Bernat Guinovart:

«De Algemezí, lo qual a dotze de giner M. D. LXXXVIII, leva Bernat Guinovart cent y setanta lliures de torçuts de seda fina neta de tares. Despachada per quatre-centes y vint-y-cinch lliures de moneda. Va a Castella per Almança en dos fardos en una cavalcadura. Partix de mitjanit. En avall, valga per dos dies. Paga lo General, paga la quema y no paga peatge perquè té franquea. Paga lo nou impòsit».⁴³¹⁶

⁴³¹⁶ ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f.

El segon, tocava a Gaspar Guinovart:

«De Algemezi, lo qual a dèset de giner M. D. LXXXVIII, lleva Gaspar Guinovart do-centes y huytanta lliures de torçuts de seda fina neta de tarades. Despachada per set-centes lliures de moneda. Va a Castella per Almança en dos fardes ab una cavalcadura. Partix de mitjanit. En avall, valga-li per dos dies. Paga lo General, paga quema y no paga peatge perquè té franquea. Paga lo nou impòsit».⁴³¹⁷

Després d'això, la causa s'aturà i quedà a l'espera d'un veredicte. El 23 de desembre de 1588, tot just una mesada més tard que Simó Tadeu Peres hi introduïra la darrera escriptura de defensa, la Batllia General dictà sentència favorable als algemesinencs.⁴³¹⁸ Tanmateix, aquell mateix jorn, Miquel Joan Mont-raval i Joan Sanç Lopes van decidir instar el recurs al Consell d'Aragó.⁴³¹⁹ Això, però, no impedí que l'endemà, «vespra de Nadal, prop de mitjanit», Bernat i Gaspar Guinovart obtingueren l'alçament de l'arrest perquè passaren les festes nadalenques amb llurs famílies. Primerament, se'ls van prendre jurament i fiances. En acabant, es va fixar la data de tornada: el 15 de gener.⁴³²⁰

El ben cert, no obstant això, fou que un cop exonerats de la detenció, Peres feu tots els possibles perquè els seus clients no hi regressaren. S'emparà en els quefers dels Guinovart i en la darrera resolució absolutòria. Dit en altres termes, sol·licità permís per a diferir-ne el reingrés amb el pretext que els seus poderdants pogueren comerciar i trastejar lliurement i, si esqueia, viatjar a la Cort per tal de defendre els seus drets davant el monarca. No debades, les autoritats en tenien fermances. A més, al·legà que els seus representats havien estat exculpats i prèviament ja havien passat ja tres mesos detinguts sense que s'haguera demostrat la seua culpabilitat. Vist que no hi havia obtingut resposta, l'11 de febrer de 1589, hi insistí sense èxit. Per a més additament, el 17 de març, Felip II

⁴³¹⁷ *Ibidem*.

⁴³¹⁸ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2558, s. f., ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f., ARV. *Processos de Madrid*, lletra P, 388, s. f.

⁴³¹⁹ Agustí Justa i Pont, procurador fiscal a la Cort de la vila de Madrid, introduí l'apel·lació en el Consell d'Aragó el 23 de febrer de 1589. El 15 de març següent fou admesa. ARV. *Processos de Madrid*, lletra P, 388, s. f.

⁴³²⁰ Van deixar com a fermances els seus conveïns Joan i Jeroni Manyans, el corredor Cristòfol Llopis, el ciutadà Jaume Ribera, d'Albalat de la Ribera; el notari Miquel Jeroni Santjoan i l'hostaler del carrer de la Sang, Joan Baptista Bosc, i la seua muller, Àngela. ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f.

envià una missiva mitjançant la qual comunicà que la causa havia estat acceptada al Consell d'Aragó.⁴³²¹

Precisament arran d'això, la contestació es materialitzà en fets. El 22 de març, el procurador patrimonial i els arrendadors demanaren que s'expedira una comissió a Algemesi amb la intenció de capturar Bernat i Gaspar Guinovart. A primers d'abril, Peres tractà de frenar-la. D'eixa manera, començà una discussió que no finalitzà fins a les rerialles de maig, quan Joan Baptista Garcia, en condició de lloctinent de batlle general, posà en efecte el manament.⁴³²² De resultes, el primer de juny, els algemesinencs van estar empresonats a la torre de la ciutat de València. L'endemà, Simó Tadeu Peres intentà que foren excarcerats per tal que pogueren atendre els seus negocis i ocupacions en plena campanya sericícola. Quatre jornades després, Miquel Joan Mont-raval i Joan Sanç Lopes hi compareguren a fi i efecte d'impedir l'alliberament. I ho aconseguiren. El 7 de juny, Garcia, vists tots els procediments, n'hi decretà la permanència. A continuació, s'inhibí del procés i el remeté a Madrid.⁴³²³

Al remat, el 29 de juny, des de la presó, els algemesinencs van nomenar dos poderejants: Benvingut Oliver i Marc Antoni Font. L'endemà, el procurador fiscal madrileny sol·licità que es feren diligències per esclarir si la part acusada tenia ja un representant. El 3 de juliol, Font es personà i se'n feu càrrec de la defensa i requerí que li foren remeses les provisions. Així les coses, el gros de la qüestió es dirimí aquell mateix estiu. En eixe ínterim, Font denuncià diverses vegades la situació arbitrària que vivien els seus clients, ja que considerava que se'ls havia mogut plet injustament a partir de l'escarida presumpció que no es podia debanar i tòrcer en tan poc de temps la quantitat de 264 lliures, 1 unça i mitja de seda.

Els havien encausat mentre estaven a Castella. En regressar-hi s'havien presentat a la Batllia General amb «*el despacho y registro con que habían sacado la seda que sacaron a Castilla y pagado los derechos escrito de mano del credenciero y acuñado con el cuño y señal*». Per a més additament, els testimonis presentats *ex adverso* havien

⁴³²¹ La carta de Felip II contenia una errada. En compte de citar a declarar i continuar el procés a Bernat i Gaspar Guinovart es dirigí a Bernat i Onofre Guinovart. Pot ser que es tractara d'una confusió conseqüència de la creixent devoció de la universitat d'Algemesi envers sant Onofre. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 935, s. f. i ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f. Veg. també, BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa...*, op. cit., pp. 18, 25 i 175; BELDA FERRÉ, M., *Algemesi y su patrona...*, op. cit., pp. 168-169; DOMINGO BORRÀS, J. A., *Festa a la Ribera...*, op. cit., pp. 86-89; HERNÁNDEZ OLTRA, E. i ROSELL TRULL, J., "La ermita de Sant...", op. cit., pp. 4-5; LLÁCER BUENO, F. J., "Estudi artístic de l'ermita...", op. cit., pp. 4-7; —, *De nominibus loci Algemesinensibus...*, op. cit., p. 370; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. V, p. 189.

⁴³²² ARV. Reial Audiència, *Processos*, 1a part, B, 332, s. f.

⁴³²³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 935, s. f. i ARV. *Processos de Madrid*, lletra B, 115, s. f.

resultat interessats i parcials, perquè eren torcedors de la ciutat de València; els quals darrerament havien pretés monopolitzar les tasques del torçut i impedir que n'hi realitzara fora del Cap i Casal. Seguidament, havien estat condemnats. L'apel·lació, però, els havia resultat favorable i la vespra de Nadal de 1588 havien estat excarcerats amb fiances. Passats uns mesos els havien tornat a tancar a les presons, encara que havien sentència absolutòria, amb el pretext que s'havia recorregut al Consell d'Aragó. En conseqüència, en demanà l'excarceració amb fermances. Arran de molts estira-i-arroña, el 18 d'agost, Bernat i Gaspar Guinovart van ser posats en llibertat amb fiances per valor de dos mil lliures. Poc després, el Consell d'Aragó dictaminà sentència vàlida la del 23 de desembre de 1588⁴³²⁴

9.5. RIBERENCS A LA CIUTAT DE VALÈNCIA: EL CONTRABAN DE SEDA I DRAPS

Certament, durant la primera meitat del Cinc-cents, Toledo va prendre la posició capdavantera en la producció de teixits de seda, cosa que va relegar la ciutat de València a un discret segon lloc. No obstant això, la capital del Regne hi continuà sent una important plaça de transaccions comercials i financeres, la qual seguí albergant una més que destacada manufactura sericícola. Per apuntalar-ho basta amb acudir a les xifres que proporciona Ricardo Franch pel que fa al creixent nombre d'alnes o de mestres velluters, entre d'altres.⁴³²⁵ Heus ací la inqüestionable recuperació industrial sedera del Cap i Casal després de les Primeres Germanies que, tanmateix, no fou suficient perquè reprenguera el lideratge del sector.

Així les coses, encara que l'atractiu mercantil i tèxtil de València no poguera competir amb el d'altres urbs, la seua posició geoestratègica i les seues funcions politicoadministratives, en facilitaren el manteniment de la seua rellevància socioeconòmica i el seu pes demogràfic durant el segle XVI. D'entrada, estava ubicada en una àrea plana i fèrtil on es practicava una dinàmica agricultura que sovint produïa

⁴³²⁴ Font en sol·licità l'excarceració el 4 de juliol i el 7 d'agost. ARV.

⁴³²⁵ Els treballs de Ricardo Franch sobre la indústria sedera de la ciutat de València durant el segle XVI estan replets de detalls que donen compte de l'adaptació i redimensionament del negoci. A tall d'exemple, front a l'augment del nombre de mestres, Franch observa una agudització de la modèstia dels tallers, ja que no necessitaren o no pogueren contractar un número elevat d'oficials i aprenents. Així mateix, adverteix que les contundents xifres d'alnes amaguen una tendència a l'elaboració d'articles més barats i senzills on perdé pes el vellut i guanyà pes el setí i el tafetà. FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", *op. cit.*, pp. 289-310; —, "El comercio marítimo...", *op. cit.*, pp. 631-635; —, "La seda en la Valencia...", *op. cit.*, pp. 144-146.

excedents comercialitzables. D'altre costat, la seua proximitat al litoral i, particularment, la seua posició central a la costa mediterrània ibèrica possibilità que continuara estant un indret-cruïlla en el transport terrestre i marítim. Dit en altres paraules, conservà una certa condició d'empori estratègic en el sistema comercial internacional de la Mediterrània Occidental i com a mercat i centre redistribuïdor de gèneres, articles i productes provinents de l'interior castellà. A això calia afegir que València ostentava la capitalitat del territori valencià, raó per la qual n'era la seu de les institucions, dels organismes de l'administració i del govern, a més de lloc de residència de les elits del Regne. Tot plegat, protegí l'afluència de capitals, persones, manufactures i agents de consum; aplanà l'existència d'una activitat industrial, financera i mercantívola potent o assegurà una densitat de població elevada; cosa que feu de la ciutat del Túria i els seus suburbis un dels enclavaments més poblats de la Península Ibèrica.⁴³²⁶

Per consegüent, val a dir que el Cap i Casal seguí sent, no sols el centre vertebrador i el timó que guiava els destins dels valencians i valencianes, sinó també un referent immediat i força atractiu per a tots els regnícoles en assumptes de negocis; sobretot a gran escala. Així doncs, no resulta estrany que alguns acabats tractants de la ruralia decidiren intentar obrir-s'hi un camí o fins i tot traslladar la seua residència a València o a la seua contribució, sense descuidar les bases econòmiques que els havien encimbellat a les seues localitats d'origen. En no poques ocasions, es tractava de riberencs prosperosos que des del país del Xúquer hi cercaven un ancoratge, un lloc des del qual eixamplar els seus contactes i les seues possibilitats de mercadeig, d'enriquiment o d'ascens socioeconòmic. Altres vegades, en canvi, era al contrari. En efecte, no faltaven forasters que un cop assentats a la capital havien descobert en la Ribera i en el seu paradís d'arròs i moreres una oportunitat d'incrementar els seus beneficis. De resultes, hi havien adquirit terres, cases i mitjans de producció que servien per consolidar o complementar la seua posició inicial eminentment acomodada.

Tot açò ho portem a col·lació perquè la Batllia General acollí processos per frau, ocultació i contraban de seda o draps, l'escenari dels quals va estar la ciutat de València i els acusats diversos habitants de la vall del Xúquer. De fet, el 1572, Antoni d'Íxer, l'arrendador dels drets de peatge i quema, n'elevà un informe en què hi denuncià les irregularitats i les exportacions de fibra d'amagat que partien de la poderosa urbs

⁴³²⁶ ARCINIEGA GARCÍA, L., *El saber encaminado. Caminos...*, op. cit., pp. 253-295; FRANCH BENAVENT, R., "El comercio marítimo...", op. cit., pp. 620-631.

valenciana. Daniel Muñoz i Sergio Urzainqui han xifrat la fraudulència aproximadament en el 55 % dels despatxos d'aquesta mercaderia i han fixat el seu destí principal a la corona Castella. Amb tot, cal recordar que la matèria prima i els teixits sèrics també s'exportaven a Catalunya, Aragó, França o inclús a algunes ciutats del nord de la Península Itàlica.⁴³²⁷ Ara bé, el que pretenem demostrar en els següents estudis de cas és que no sols hi existien procediments irregulars d'eixida, sinó que també els n'hi havia d'entrada, sobretot a les darreries del Cinc-cents, quan el deteriorament de les condicions de la ciutat del Tajo propiciaren que alguns riberencs dirigiren novament la mirada cap a la capital Regne i les seues alternatives de negoci.

1565: ALONSO DIES I MIQUEL VAQUERO D'ALZIRA

Els primers riberencs encausats per haver extret presumptament de mode fraudulent mercaderies de la capital del Regne van estar Alonso Dies i Miquel Vaquero. Vaquero era natural d'Alzira, malgrat que sembla que havia adquirit o llogat un habitatge al Cap i Casal.⁴³²⁸ Dies, en canvi, era un comerciant originari d'Utiel, però vivia principalment a València. Havia pres per esposa una germana de Vaquero, raó per la qual posseïa també quantiosos béns a l'Illa del Xúquer.⁴³²⁹ La imputació els sobrevingué a les

⁴³²⁷ MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real...*, op. cit., pp. 161-162.

⁴³²⁸ Miquel Vaquero es va desaveïnar de la vila d'Alzira el 16 de febrer de 1576. Prèviament havia venut tots els seus béns. Això és almenys el que s'extrau de la lectura de la seua entrada al padró de riquesa de la vila d'Alzira. Convé pensar que deixà Alzira per a marxar a la ciutat de València. En les dates en què fou imputat pagava per raó de 187 lliures de peita i hi posseïa vora dos centenars de fanecades de terra. Entre els béns immobles urbans convé enumerar les dues cases i mig corral que posseïa dins del Clos de la vila. Una casa confrontava amb el carrer Major, amb el carrer de Santa Caterina, amb la casa abadia i amb els hereus de mossén Sebastià Santacreu. L'altra tenia uns obradors als baixos. Pel que fa a les terres, el nucli principal es trobava a Tulell (100 fanecades), però també en tenia a l'Alquenència (59 i ¼) i a Benirrabea (28). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, f. 370r-370v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, pertanyia a la minoria acomodada; malgrat que s'arrimava a l'elit econòmica local. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. l'arbre genealògic dels Vaquero d'Alzira.

⁴³²⁹ Durant la segona meitat del segle XVI, Alonso Dies posseïa quantiosos béns a la vila d'Alzira, pels quals pagava per raó de 223 lliures de peita, raó per la qual s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. Tenia nombrosos béns immobles urbans concentrats al raval de Sant Agustí i al Clos de la Vila: als afores del raval de Sant Agustí, junt a la senda de l'Alquenència tenia un hort rodejat de tapia, amb unes cases i una almàssera; al carrer Major del raval de Sant Agustí (actual Major Sant Agustí) havia unes cases; prop posseïa una altra casa amb almàssera i una saboneria i a l'altre costat de la plaça de Sant Agustí, un antic hostel reconverit en casa, patis i hort, valorats en 52 lliures de peita. Dins del Clos de la vila, junt a la plaça dels Alls, el portal de la Trinitat i la porta de la Rambla havia també unes cases valorades en 73 lliures de peita. Si tenia la seua residència a la ciutat de València, es dedueix que Alonso Dies era també a Alzira un arrendador immobiliari a més d'un detenedor de mitjans de producció. També devia posseir més d'una setantena de fanecades distribuïdes a diverses partides: a l'Alquenència (30 fanecades, almenys sis d'elles

darrereries de l'estiu de 1565, pocs mesos després que Dies haguera arrendat el terç delme del reialenc alzireny pel preu de 26.210 sous.⁴³³⁰

No sabem del cert qui fou el denunciador, però ben bé pogué estar Jeroni Audinet, credencier dels drets reials de València, atés que encetà la ronda de declaracions *ex officio*. Deposà que el dijous anterior, 6 de setembre, havia acudit a la taula del peatge l'alzireny Miquel Vaquero per tal de traure albarà de despatx per al regne d'Aragó de sis peces de ras. Pel que sembla, la jornada anterior també s'hi havia presentat per a trametre robes. Audinet, un tant estranyat perquè Vaquero no solia estar entre els seus assidus, decidí indagar sobre la presumpta anomalia. Així les coses, en acabar de colpejar-li i segellar-li el permís, anà a parlar amb el seu company Martines, taulatger de la cisa. De la seua boca sabé que Vaquero havia pagat el susdit tribut feia tres o quatre dies i que, aquell mateix jorn, Alonso Dies havia preguntat a Martines si l'expedició que li havia fet el seu cunyat encara era bona. Martines li havia respost afirmativament. Audinet, no obstant això, no les tenia totes amb si i inclús pensà a enviar guardes al camí d'eixida a Castella. Al remat, però, ho va deixar córrer.

Tanmateix, les seues pitjors sospites es confirmaren l'endemà de matí. D'acord amb la seua versió, un guarda dels drets anomenat Vicent Pierres s'hi havia adreçat al seu domicili i li havia comunicat que la nit anterior havia eixit pel portal dels Serrans un carro amb sis peces de ras i diversos hòmens, un dels quals «exia molt lliberal, volent dar reals als guardes». Al darrere hi anava Alonso Dies. Pierres el coneixia bé i sabia que acostumava a tractar amb espècies, calicots⁴³³¹ i altres teles que procedien de Toledo, raó

plantades amb moreres), a les capçades de l'Alquenència (8) a Fracà (+ 11), a Barrabet (5 $\frac{3}{4}$) i a Rec-nou (5). AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 12, ff. 291r-291v i 292v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albertosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBERTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Sabem a través del procés judicial que Alonso Dies habitava a la plaça del Mercat o prop de la plaça del Mercat de la ciutat de València. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f. No formava part de l'oligarquia dirigent alzirenya. Tot i això, estava enemistat amb Agustí Gil, al qual assassinaren el 1584. AHN. *Inquisició*, lligall 1756, núm. 6.

⁴³³⁰ Va arrendar el susdit impost per temps de quatre anys, ço és, entre 1565 i 1568. ARV. *Mestre Racional*, 997-1000. L'arrendament del terç delme d'Alzira i de la seua contribució li reportà plets amb Tomàs Gentil, senyor de Cotes, el qual pretenia quedar-se amb la recaptació del tribut; en tant que propietari del llogaret. A eixe efecte, Gentil no dubtà a assenyalar que Cotes tenia un terme propi i separat del d'Alzira. El ben cert era, però, que Cotes estava inclòs en el terme particular de l'Illa del Xúquer. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 552 i 2440. Veg. l'arbre genealògic dels Gentil de Cotes.

⁴³³¹ Els calicots eren els teixits de seda procedents de Calicut, a l'Índia. Es tractava de teixits i vestimentes molt luxoses que arribaven a la ciutat de Toledo mitjançant els tractants portuguesos. De fet, els portuguesos es van encarregar de distribuir-la per Europa almenys fins al segle XVII. Toledo era una de les places on els portuguesos acostumaven a dur aquesta mena de costosíssims productes perquè foren adquirits pels més poderosos llinatges de la noblesa castellana. D'eixa procedència devien ser el brial i la savoiana de seda de Calicut que posseïa a mitjan centúria dona Elionor de Vilanova, filla del cavaller alzireny don Manuel de

per la qual havia recelat que en realitat aquella mercaderia anava de contraban a la corona de Castella o bé a la ciutat del Tajo, on estava prohibit introduir teixits de seda forans. Fet i fet, a l' instant havia manat el guarda Pere Joan Quiles que els seguira i observara quina direcció prenien. Així ho havia fet l' oficial, el qual l' havia informat diligentment: havien agafat el camí de Morvedre⁴³³² fins a Sant Miquel dels Reis⁴³³³ o Sant Antoni.⁴³³⁴ Després havien girat a l' esquerra envers el camí de Lliria. Finalment, en arribar a les llomes de Paterna,⁴³³⁵ veient que es dirigien cap a Castella, Quiles hi havia regressat.⁴³³⁶

Els següents a comparéixer-hi van estar Pierres i Quiles, els quals explicaren que estant aquella nit, tocades les oracions, al portal de Serrans hi van veure eixir una carreta carregada amb draps clauquillats. Pierres els va detindre passat «lo primer pont del vall que està exint del dit portal» i el fadrí que anava davant, criat d' Alonso Dies, li entregà els albarans de cisa, peatge i General a nom de Miquel Vaquero. Alçà la vista i veié que Dies anava a cavall darrere de tot i hi desconfià. Car, sabia que l' utielà acostumava a mercadejar a Castella i Portugal i no a Aragó. Els deixà continuar i quan Dies el flanquejà el saludà: «O senyor, vostra mercé és?». El mercader també li parlà: «¿*Senyor ay más que hazer?*». Pierres negà amb el cap i un mosso intentà donar-li un grapat de reals. Com que Pierres no se'n refiava envià Quiles perquè els seguira discretament. D' eixe mode, veié que van prendre el camí de Morvedre. Poc després un dels hòmens que els havia acompanyat en el moment de l' eixida hi retornà. A l' altura de l' hort del duc de Sogorb⁴³³⁷

Vilanova. La presència d' aquesta peça d' indumentària a l' armari de la noble, certifica la intensitat de les relacions existents entre la ciutat de Toledo, la capital de la Ribera del Xúquer i el Cap i Casal. Potser dona Elionor l' adquirira de mans de Alonso Dies. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 112-113. Sobre el comerç de seda procedent de Calicut, veg. BOYAJIAN, J. C., *Portuguese trade in Asia...*, op. cit., pp. 43-47, 64, 77, 139-140, 205, 238; MAGALHÃES-GODINHO, V., *L' économie de l' empire portugais...*, op. cit., p. 708.

⁴³³² Es tracta de l' actual carrer Sagunt. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. II, pp. 815-817; ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 313-315.

⁴³³³ El monestir de Sant Miquel dels Reis continua tenint el mateix nom en l' actualitat, malgrat l' exclaustració de l' ordre jerònima. Alberga la Biblioteca Valenciana i és la seu de l' Acadèmia Valenciana de la Llengua.

⁴³³⁴ Es tracta de l' hospital o del raval que es va construir al seu voltant en el camí de Morvedre. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. II, pp. 995-996.

⁴³³⁵ El camí de Lliria podia conduir a Aragó o bé a la plana d' Utiel-Requena, si bé és cert que per anar a Aragó tenia més sentit continuar cap al nord, atés que el camí fins a Morvedre era el més comú. En acabant, es podia continuar cap a Morella o bé envers Sogorb. Veg. PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, op. cit., pp. 145-159, 176 i 190-192. Sobre les llomes de Paterna, veg. LLABATA LLEONART, A., *Toponímia dels pobles valencians...*, op. cit.

⁴³³⁶ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

⁴³³⁷ L' hort del duc de Sogorb estava al mateix camí de Morvedre. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, pp. 313-315.

giraren pel molí de misser Gascó⁴³³⁸ i trastejaren per davant de la Saidia,⁴³³⁹ vora a riu, fins a les Tendetes de Campanar⁴³⁴⁰ i des d'allí veié que enfilaren fins a les llomes de Paterna. Així les coses, tornà al portal de Serrans i en posà al corrent Pierres.⁴³⁴¹

Encara amb tot i això, Audinet havia decidit reunir més proves. Havia enviat el mercader Joan Peres d'Itoriza a cerciorar-se del vertader destí de les sis peces de ras negre que havia extret Dies de la ciutat de València. Això fou almenys el que relatà el mateix Peres d'Itoriza a primers d'octubre de 1565. En efecte, el tractant confessà que, seguint les ordres del credencer, a mitjan setembre havia fet cap a la vila d'Almansa. En acabant, s'havia dirigit a Requena, on un conegut li havia advertit que Alonso Dies era natural d'Utiel i que hi acostumava a tindre botiga parada. El seu contacte li havia indicat també que en cas d'haver-les introduïdes a Castella hauria pogut utilitzar el port de Sinarques, perquè «les dites raixes eren mercaderia prohibida en los regnes de Castella» i hi calia efectuar l'ingrés d'amagat, de contraban.

Amb aqueixos vímets, Peres d'Itoriza hi havia acudit davant la presència del corregidor de Requena i li havia exposat el cas. Acte seguit, el mandatari li havia expedit una requisitòria i li havia lliurat un escrit per tal que l'acompanyara a Utiel. A la localitat veïna, s'assabentaren que Dies hi havia arribat el dissabte 8 de setembre, festivitat de la Nativitat de la Verge Maria, passada la mitjanit i s'hi havia refugiat a la llar d'un gran amic seu anomenat Diego de la Mata. Hi havia romàs tota la jornada i l'endemà, en clarejar el dia, havia partit vers la ciutat de Toledo amb unes quantes càrregues que tenia ocultes a la Torre d'en Pasqual d'Ariza.⁴³⁴²

A jutjar per les informacions que el comerciant hi havia pogut recavar, eixe tipus de transaccions il·lícites eren una constant en Alonso Dies, atés que solia eixir i entrar al Regne amb tota mena de gèneres per aquelles contrades. Una vegada més, pareix que el silenci dels pobletans i el coneixement de la xarxa viària secundària jugaven al favor de l'infractor. Per acabar, Joan Peres d'Itoriza entregà una missiva que li havia fet arribar

⁴³³⁸ Es tracta del molí que pocs anys després prendria el nom de molí de Villacampa. Estava situat entre el camí de Morvedre i el monestir de la Saidia. Veg. SELMA CASTELL, S., *Paisatges històrics, patrimoni i didàctica...op. cit.*, p. 346.

⁴³³⁹ HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i...*, op. cit., vol. I, pp. 523-526.

⁴³⁴⁰ Les Tendetes de Campanar actualment és un barri de la ciutat de València del districte de Campanar, llavors era un llogaret de dependència de Campanar, a través del qual passava el camí de Paterna o de Lliria. Veg. GIL SALINAS, R., i PALACIOS ALBANDEA, C., *Las calles de Valencia...op. cit.*, pp. 97 i 647.

⁴³⁴¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

⁴³⁴² Actualment és una pedania d'Utiel, situada a una desena de quilòmetres al nord-oest. Posseeix poc més d'un centenar d'habitants. Veg. ALABAU MONTROYA, J., *Utiel. Una villa de...*, op. cit., pp. 21-23 i 38; BALLESTEROS VIANA, M., *Historia de Utiel...*, op. cit., pp. 27, 91, 113, 202 i 278; MARTÍNEZ ORTIZ, J., *Documentos de la Historia...*, op. cit., p. 3.

Bertomeu Guerrero, lloctinent de corregidor d'Utiel, en què l'informava que Dies havia regressat de la ciutat del Tajo amb un toledà i un sevillà i que es dirigien al Cap i Casal.⁴³⁴³

Les autoritats en degueren donar part als oficials dels portals a fi i efecte de detindre'ls i obligar-los a declarar. Així fou com, el 10 d'octubre, hi comparegueren el tintorer Francesc del Barco, Alonso Dies i Doméneq Merique, criat de Dies.⁴³⁴⁴ L'artesa relatà que havia abandonat València, juntament amb un traginer castellà, la vespra de la Nativitat de la Mare de Déu. En arribar a Utiel, havia entropessat casualment amb Dies, el qual estava a l'hostal de Diego de la Mata. Així les coses, decidí acomiadar-se del qui havia estat el seu acompanyant i continuar el viatge amb l'utiellà fins a Toledo. Al parer de del Barco havien romàs a la ciutat del Tajo cosa d'una setmana, el necessari perquè l'un visitara els seus parents i l'altre cobrara el que li devien uns comerciants portuguesos. Desmentí que a l'anada o a la tornada cap dels dos haguera menat mercaderies.

L'interrogatori d'Alonso Dies fou molt més exhaustiu. S'identificà, de primeres, com a mercader, però ràpidament especificà que se dedicava a la compravenda de calicots. Negà haver despatxat teixits de ras durant el darrer mes de setembre. De fet, en devia anar un tant despistat fins que l'agent perquisidor li preguntà per Miquel Vaquero. Llavors caigué en el compte i explicà que havia estat el seu cunyat el qui les havia expedides al regne d'Aragó. Seguidament, afegí que el carreter era un morisc de Calanda i que ell mateix i el seu domèstic Domingo Merique havien acompanyat l'eixida per la porta dels Serrans fins a l'hort del duc de Sogorb, al camí de Morvedre. Per tant, no havia estat més que una gentilesa que havia tingut amb Vaquero, el qual llavors havia hagut de partir envers la vila d'Alzira. Sobre el port d'eixida de les teles, tenia entès que l'alzireny havia convingut amb el calandí que entraren al regne d'Aragó per Barraques.

A continuació, va referir que, un cop encaminat el gènere, el seu mosso havia regressat a València i ell havia enfilat dret el camí fins a Llúria, on havia recollit els diners

⁴³⁴³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

⁴³⁴⁴ Doméneq Merique era també habitant d'Alzira. El padró de riquesa conservat a l'Arxiu Municipal d'Alzira, mostra que en el darrer quart de la centúria el que fora criat d'Alonso Dies s'havia convertit en un propietari més que benestant. Havia esdevingut part de l'elit econòmica local. Pagava per raó de 242 lliures de peita, en Benirabea «huna heret[at], en la qual hi à una casa ab terres campes y oliveres» per la qual pagava 109 lliures i 75 fanecades de terra situades a diverses partides: a l'Alquenència (35 fanecades) 14 d'elles prop de la Creu del Pont de Xàtiva, al Ràfol (8), a Tora (11), Barrablet (15), 4 d'elles de morerar; a Benirabea (7), a Sant Bernat (5 de morerar). Posseïa dos habitatges dins del Clos de la vila, quals pagava 50 lliures i mitja. Una de les cases estava al carrer Major i baix tenia un obrador. AMA. *Padró de riquesa*, 220-1/ 13, ff. 350r-350v i 352v. Veg. també, PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Doméneq Merique fou un dels alzirenys que es trobaven endeutats a les darrerries del segle XVI amb dona Elionor de Vilanova, la filla de don Manuel de Vilanova i Serra. Veg. GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, op. cit., pp. 183 i 196-197.

que li faltava un botiguer. En acabant, de la capital del Camp de Túria, s'havia traslladat a Utiel, la seua localitat natal. Hi havia arribat de dia. Allí s'havia reposat una jornada i havia prosseguit el viatge fins a Ocaña i Toledo, juntament amb el tintorer Francesc del Barco. A la urbs castellana s'havia preocupat d'afermar bé un nebot seu perquè treballara per a un tractant toledà anomenat Francesc d'Aguilar, hi havia pres el que li devien certs agents lisboetes i hi havia adquirit uns llenços que havia menester un criat seu d'Utiel. Finalment, havia tornat a la ciutat del Túria, on havia sigut detingut. Alzira, Toledo, Utiel, València... Heus ací un reduït recull de les viles i ciutats on discorrien la vida i negocis d'Alonso Dies.

Per acabar, Doménech Merique reiterà, punt per punt, el relat del seu amo. Assenyalà que havia acompanyat, per manament de Dies, les sis peces de ras negre de Vaquero; les quals, d'acord amb els albarans, havien estat despatxades de camí a Aragó. L'itinerari havia estat: portal de Serrans, camí de Morvedre, molí de misser Gascó, portes del monestir de la Saidia, rambla avall fins al pont Nou,⁴³⁴⁵ Campanar i Paterna; lloc on el carreter deia que havia d'arreglar una altra mercaderia abans d'enfilar a terres aragoneses. Merique, però, sembla que sols l'havia escortat fins a Campanar o fins a les Tendetes. D'ahí endavant, el nou convertit havia prosseguit sol.⁴³⁴⁶

Interrogats del Barco, Dies i Merique, el batlle general estimà oportú citar Miquel Vaquero, raó per la qual expedí una comissió vers l'Illa del Xúquer aquell 10 d'octubre mateix. No obstant això, l'alzireny no es personà fins al 13 de novembre. En absència de don Joan Aguiló i Romeu de Codinats, el seu assessor, misser Sant Joan d'Aguirre, va rebre la seua deposició. D'entrada, Vaquero entregà el document que l'acreditava com a lloctinent d'alguatir del Sant Ofici a la vila d'Alzira.⁴³⁴⁷ Seguidament, manifestà que feia unes quantes jornades havia rebut un manament que el comminava a presentar-se a la Batllia. Estranyat, havia acudit al tribunal territorial de la Inquisició de València a fi i efecte de posar al corrent l'inquisidor Aguilera, el qual li havia desvelat que la raó del requeriment obeïa a una acusació per frau als drets reials. Així doncs, com que entenia que tot havia estat un malentés, hi compareixia per a donar-ne compte. Nogensmenys, per por de mosques, ho feu en qualitat d'oficial inquisitorial i a l'empara de la seua jurisdicció, motiu pel qual no es podia actuar de justícia en la seua contra.

⁴³⁴⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

⁴³⁴⁶ ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 429-432.

⁴³⁴⁷ GARÉS TIMOR, V. M., "Recabar información para...", *op. cit.*, [en premsa].

Exposà que, a primers de setembre, havia despatxat a la taula del peatge de la ciutat de València sis trosses de ras per al regne d'Aragó. No havia hagut d'abonar quantitat alguna, perquè era habitant d'Alzira i n'estava exempt.⁴³⁴⁸ Sobtosament, disposant-se a agençar-ho tot per a trametre la mercaderia, li havia sobrevingut una contingència i s'havia vist constret a regressar-hi. De resultes, l'havia lliurada al seu cunyat, Alonso Dies, perquè en el seu lloc hi executara l'enviament a la ciutat de Saragossa, al domicili d'un mercader amic seu anomenat Joan Navarro. D'acord amb la versió de l'alzireny, es tractava d'un bescanvi. Vaquero li feia arribar el ras i Navarro es comprometia a remetre-li el valor i profit en llenceria. Quant a l'itinerari, assegurà haver acordat amb el carreter calandí que eixiren pel port de Barraques. Fora com fora, el ben cert era que Vaquero deia no haver rebut encara els llenços ni tampoc la resposta de la rebuda. Per acabar, refermà la seua confiança en Dies.

L'assumpte havia de concloure amb Joan de l'Espunya, el taulatger del dret de peatge de Barraques. Bastava que acreditara que les sis peces de ras havien travessat a Aragó per la localitat de l'Alt Palància. No obstant això, pareix que els teixits de Vaquero no havien abandonat el Regne per aquelles contrades. El barraquer explicà que tenia per costum inspeccionar bé les càrregues dels traginers aragonesos i valencians que creuaven la frontera i guardar-ne còpia dels albarans. Havia revisat bé el registre i havia observat que des del mes d'agost no havien entrat «raixes» a terres aragoneses.⁴³⁴⁹

El testimoniatge del col·lector donà ales a l'acusació, la qual veié referendat el seu posicionament. El 15 de desembre, es formalitzà la denúncia, segons la qual les teles havien fet curs de Toledo pel camí de Paterna i Lliria fins a la Torre de Pasqual d'Ariza. La certificatòria de Bertomeu Guerrero, lloctinent de corregidor d'Utiel, ho avalava i a això calia afegir la deposició Joan de l'Espunya. Per consegüent, a totes llums restava en clar que Alonso Dies i Miquel Vaquero havien defraudat el dret de quema i les havien tretes de contraban cap a Castella, on «les dites raixes eren mercaderia prohibida».⁴³⁵⁰

El notari Joan Guardiola, procurador de Dies i Vaquero,⁴³⁵¹ deixà córrer els Nadals i bona part del mes de gener de 1566 abans d'inserir les escriptures de defensa. Primer que res, negà que els seus clients hagueren portat a la ciutat del Tajo les susdites sis trosses de ras d'amagat ni que hagueren encorregut en fraudulència alguna. Al seu parer, els

⁴³⁴⁸ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 75-78.

⁴³⁴⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

⁴³⁵⁰ *Ibidem*.

⁴³⁵¹ Joan Guardiola havia estat escollit procurador de Miquel Vaquero el 14 de novembre de 1565. Després s'hi havia sumat Alonso Dies. *Ibidem*.

indicis no resultaven concloents i, per tant, no es podia sustentar el plet. D'entrada, argüí que a la ciutat de València eren pràctiques ordinàries i ben vistes que criats o terceres persones es dirigiren als taulatgers per a despatxar gèneres en nom dels seus amos i parents i que escortaren fora de les muralles els carreters, fins una llegua, per tal de donar compte als guardes i evitar-los molèsties. Per eixa raó, el setembre de 1565, Dies se n'havia fet càrrec de la roba del seu cunyat Vaquero i Merique havia acompanyat l'arrier calandí fins a les Tendetes de Campanar. En acabant, el domèstic hi regressà i el nou convertit continuà sol fins a Paterna, on digué que s'havia de detindre per negocis abans d'enfilar el camí d'Aragó.⁴³⁵²

Paral·lelament Alonso Dies havia partit envers a la vila d'Utiel, d'on era originari, i s'havia allotjat a la posada de Diego de la Mata. La seua presència havia estat notòria per a amics i familiars. L'endemà de la festivitat del Naixement de la Verge Maria, havia prosseguit el seu itinerari cap a Toledo juntament amb Francesc del Barco, amb el qual també havia compartit el trajecte de tornada. Hi havia anat de buit, ço és, no hi havia menat draps de setí o de ras. El motiu del viatge de Dies hi havia estat doble. D'una banda, s'hi havia desplaçat perquè havia d'afermar un nebot a la llar d'un comerciant toledà anomenat Francesc Aguilar i, d'altra, per tal de cobrar un deute de mans d'uns hòmens portuguesos. Per a més prova, adduí que sols calia interrogar els hostalers d'Utiel, Ocaña o Toledo que l'havien acollit.

Finalment, Guardiola centrà els esforços en toldre crèdit a les testimoniances de Bertomeu Guerrero, Joan de l'Espanya i Jeroni Audinet. En primer lloc, tocant a Guerrero, al·legà que havia estat remogut com a lloctinent de corregidor d'Utiel per certes irregularitats que hi havia comés. A això calia afegir que al document que hi havia expedit li mancava el segell oficial o la signatura del notari, raons per les quals no podia ser admés. Per a justificar que el taulatger de Barraques no haguera còpia de l'albarà, el poderejant recorregué a la lògica: els mercaders, durant els mesos de juny, juliol, agost i setembre acostumaven a viatjar de nit per tal d'evitar la xafogor del dia. A més, si les mercaderies anaven clauquillades no era menester manifestar-les a totes les taules. Quant a Audinet, principal instigador del procediment, bastava assenyalar que Dies i el credencer havien discutit el maig de 1565 i encara hi continuaven l'un enutjat amb l'altre. De resultes, havia intentat que Dies fora inculpat per frau de quema.⁴³⁵³

⁴³⁵² Pel que sembla era comú que els mercaders i traginers aragonesos, particularment els calandins, s'aturaren a Paterna.

⁴³⁵³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

Conclusa la fase argumental es donà pas a la testifical. En termes generals, val a dir que la dotzena de testimonis citats a declarar per part de Dies i Vaquero van apuntalar llur versió dels fets. El mercader Pere Salzedo fou l'únic en negar rotundament que les sis peces de ras hagueren eixit del Regne camí de Castella. A tal efecte, adduí que a primers de setembre havia vist a la llar d'Alonso Dies, situada a la plaça del Mercat,⁴³⁵⁴ unes trosses clauquillades pels ministres dels drets del General, cisa i peatge. L'utielà li havia explicat que es tractava de teles de seda que Miquel Vaquero havia disposat que s'enviaren a Saragossa. A més a més, el mateix Salzedo juntament amb el sastre Jeroni de Montalegre i Francesc del Barco hi havien estat presents en el moment de la càrrega i hi havien examinat els albarans i hi havien parlat amb el morisc que conduïa el carro, el qual era aragonés: de Calanda. Això deposà també Doménec Merique, el criat de Dies, el qual l'havia acompanyat fins a les Tendetes de Campanar.

A l'hora de defendre el costum dels mercaders del Cap i Casal de custodiar els seus gèneres fins a una llegua de les muralles de la ciutat va bastar el testimoni de comerciants, corredors, sastres i tota mena d'artesans tèxtils. Montalegre digué que ho havia vist practicar des de feia una catorzena d'anys que estava a València, del Barco durant més d'una trentena, Miquel Conill, corredor d'orella, des de feia més de dues dècades; Salzedo ho portava a terme assíduament i el mercader utielà Ferran d'Aramendi ho elevà a usança a tots els regnes d'Espanya i particularment a la corona d'Aragó. El mateix ocorregué amb l'hàbit dels aragonesos i calandins d'aturar-se a Paterna. Joan del Barco i Conill exposaren que molts traginers d'Aragó solien passar per aquells dominis tant a l'anada com al regrés. Aramendi, però, fou el qui desvelà les raons, Paterna estava fora del cisat de la capital del Regne, de mode que si hi cloïen tractes evitaven l'abonament de l'impost.⁴³⁵⁵

Respecte al viatge de Dies a Utiel i Toledo a primers de setembre de 1565, el testimoniatge principal fou el de Francesc del Barco, perquè li havia estat companyó; tot i que no fou l'únic. D'entrada, el tintorer, com Jeroni de Montalegre i tants altres, confirmaren els vincles de l'acusat amb la vila d'Utiel, d'on ningú dubtava que era originari. Montalegre havia conegut el pare de Dies; igual que del Barco, el qual encara tenia cert tracte amb altres parents. El llaurador utielà Nicolau d'Enguïdanos proporcionà el nom de Francesc, germà de l'encausat, i narrà que sent Dies menudet li havia propinat més d'una fuetada per alguna que altra malifeta. A continuació, del Barco anà al moll de

⁴³⁵⁴ La plaça del Mercat continua rebent el mateix nom en l'actualitat.

⁴³⁵⁵ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

l'os. Ratificà en tot la versió de Dies. Exposà que, el 6 de setembre, havia anat amb Dies i Merique fins al portal dels Serrans; sabedor que el mercader partia cap a Utiel. Dues jornades més tard, del Barco havia hagut d'abandonar València i havia trobat Dies a la vila castellana; a l'hostal de Diego de la Mata. Després havien prosseguit plegats el viatge fins a Toledo, on l'utielà, entre altres coses, havia afermat el seu nebot per temps de tres anys. El testimoni hi havia estat tercer entre Dies i Aguilar.

A banda de Francesc del Barco, Joan Sebastian i Nicolau d'Enguídanos apuntalaren també el relat de Dies. El tragner declarà que, un parell de dies després de la festivitat de la Nativitat de la Mare de Déu de 1565, en l'anada a Motilla de Palancar a per forment, encontrà el seu conveí i del Barco camí de Toledo a una llegua de Campillo de Altobuey.⁴³⁵⁶ Sebastian recordava que el pas de la seua rècua era molt més lent que el dels matxos de Dies i del Barco, perquè no duïen productes alguns. Anaven sols amb les alforges i la sella. D'Enguídanos manifestà que havia tractat públicament amb Dies abans d'eixir vers la ciutat del Tajo i, en acabant, quan hi regressà a Utiel. En cap de les dues ocasions havia vist que duguera gènere o mercaderia.⁴³⁵⁷

Per a acabar, cal assenyalar que la deposició d'onze dels dotze compareixents van contribuir a restar crèdit a Jeroni Audinet, Joan de l'Espunya i Bertomeu Guerrero. Sobre la disputa del credencer amb Dies, el sastre Pere de Solà indicà que en el mes de maig de 1565 havia presencià un intercanvi de impropis davant de la Generalitat. Francesc del Barco parlava d'oïdes. Ho havia escoltat dir a la llar del mercader; com Montalegre, a qui també li ho havien contat tant Dies com Solà. Respecte a la testimoniança del taulatger de Barraques, els comerciants Ferran d'Aramendi, Pere Salzedo i Alonso Sanches, el tintorer del Barco i el corredor Miquel Conill van assenyalar que si les mercaderies estaven clauquillades els tragners no estaven obligats a detindre's a les taules i menys si es viatjava de nit en l'estiu per tal d'evitar les altes temperatures del dia. Tots cinc ho havien vist practicar d'eixa manera particularment entre els arriars aragonesos. Quant al lloctinent de corregidor d'Utiel, d'Aramendi, Sebastian i el notari utielà Ferran de Medinilla confirmaren que Guerrero havia estat remogut del seu càrrec per corrupteles i altres demèrits, raó per la qual no podia ser pres en consideració. En eixe sentit, d'Aramendi, d'Enguídanos, de Medinilla i Diego de la Mata, van apuntar fins i tot a una

⁴³⁵⁶ Ambdues poblacions estaven en l'itinerari entre la ciutat de València i Toledo. Veg. COSTA OLLER, F., *Villuga comentado. Repertorio de...*, op. cit., pp. 89 i 159-160.

⁴³⁵⁷ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 528, s. f.

possible falsificació de document, atés que a la vila castellana ni a la cort del corregidor no n'hi havia hagut mai cap escrivà anomenat Jeroni Roís.

Finalitzades les confessions es perd qualsevol registre de prossecució de la causa contra Alonso Dies i Miquel Vaquero, motiu pel qual cal pensar que les accions legals s'aturaren i el plet quedà pendent de resolució. Talment fou així, que mai se'n va arribar a dictar sentència.⁴³⁵⁸

1571: JOAN RODRIGO DE L'ALCÚDIA

Malgrat que la ciutat de València havia potents muralles, els seus habitants i també els forans havien trobat mil maneres per a entrar i traure-hi matèria primera sèrica desapercebudament i d'amagat, de mode que escapaven al control i la fiscalització de les autoritats encara que tot ocorreguera davant dels seus ulls. A eixe respecte, la queixa dels arrendataris dels impostos elevada el 1572 no pogué ser més explícita:

«[...] ab lo molt aparell que se'ls ha ofert de poder traure dites sedes torçudes en coches, xalmes, càrregues de fem y en fol[r]ador de calces de hòmens y, les dones, senydes al cos, baix de faldetes y sabonyanes, y llançant-les de nit y en hora cauta per lo mur defora de la ciutat, portant aquelles com dit és en alqueries, camps y llocs de l'orta y contribució de aquelles. Y de allí per camins inusitats e sendes molt apartades de camins reals [...] trahuen e fan offici de traure dites sedes del present Regne, axí en madeixa y torçudes com teixides [...], portant aquelles ab dol e frau al regne de Castella».⁴³⁵⁹

Açò ho portem a col·lació perquè a les reialles de desembre de 1570, la Batllia General havia rebut notícia que hom havia portat a la llar d'un cavaller de la localitat de Torrent cognomenat Gonzalvo una partida de seda torçada, la qual pertanyia a mercaders del Cap i Casal. Per eixa raó, la vespra de Sant Silvestre, els guardes Bertomeu Adell i Joan Baptista Llaines, juntament amb el verguer Miquel Joan Blasco es presentaren als dominis de l'orde de Sant Joan de Jerusalem i accediren a la vivenda del tal Gonzalvo a fi i efecte de realitzar-hi un reconeixement.

D'entrada, marit i muller asseguraren que no havien mercaderia alguna de comerciants a sa casa. L'escorcoll tampoc donà cap resultat. No obstant això, quan ja

⁴³⁵⁸ *Ibidem*.

⁴³⁵⁹ MUÑOZ NAVARRO, D., "Fraude en el comercio... *op. cit.*, p. 608.

estaven a punt de marxar, Bertomeu Adell se n'adonà que la dama estava arrupida entre dues caixes i amagava una protuberància entre les cames, davall les faldes. Llavors, la feren apartar-se i encontraren que amagava sota els faldons un fardell de fibra torçada en què hi devia haver quaranta lliures. A l'instant, els oficials interrogaren el matrimoni amb la finalitat de descobrir la identitat del propietari i si havien albarà de manifest. Els dos negaren amb el cap i explicaren que feia unes quantes jornades hi havia anat un home de l'Alcúdia anomenat Joan Rodrigo⁴³⁶⁰ i la hi havia depositada. La hi havia d'arreglar un tal Orosco de València.⁴³⁶¹

En eixir de l'habitatge, els agents hi van divisar a unes quantes passes un jovenet a cavall d'un matxo negre. Gonzalvo, en veure'l, començà a cridar: «Veus ací que les guardes s'enporten dit negoci!». Segons Adell, el rostre del desconegut s'esmortí. El verguer li va prendre les regnes de la cavalcadura i seguidament l'interrogaren amb jurament. El mosso assegurà no saber a qui pertanyia el gènere ni tampoc si estava manifestat convenientment. Al parer d'Adell i Llaines, però, el xicot no els havia dit la veritat, perquè l'un l'havia vist anar i tractar amb Joan Orosco i els dos sospitaven que en devia ser fill o parent molt proper per la molta familiaritat que hi havia entre ells.⁴³⁶²

El 10 de gener de 1571, comparegué a la Batllia General el mateix Orosco per a clarificar les coses. Explicà que feia cosa de cinc o sis mesos havia adquirit certes sumes de matèria prima dels torcedors de l'Alcúdia i entre elles a Joan Rodrigo. La quantitat exacta no la recordava, però es podia comprovar al registre de compres del taulatger de la població riberenca. En acabant, poc abans de Nadal n'havia pres 40 lliures més a la ciutat de València. Quan estava fent el tracte, hi aparegué Rodrigo i li proposà la venda de les darreres 40 lliures que li restaven per despatxar, les quals havia depositat en la llar de Gonzalvo a Torrent. Orosco, sabent que Rodrigo solia tindre fibra d'excel·lent qualitat, es comprometé a quedar-se-la per 60 sous la lliura. Tanmateix, envià al domicili del cavaller el seu criat Jeroni Argent perquè l'avaluara. El domèstic regressà i l'informà que la mercaderia complia sobradament i pagava la pena, llevat de dos feixos que tenien un petit excés d'oli. Així les coses, Orosco pagà a l'alcudià el preu acordat i la manifestà al col·lector de Torrent.⁴³⁶³

⁴³⁶⁰ Joan Rodrigo era el gendre de Damià Marqués. Llavors, posseïa un torn de tòrner seda a l'Alcúdia. Veg. els apartats titulats: 1568: *Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena* i 1577: *Andreu Torrella, Gabriel Marco i Tomàs Marqués de l'Alcúdia*, de l'apartat que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta.

⁴³⁶¹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 2452, s. f.

⁴³⁶² *Ibidem.*

⁴³⁶³ *Ibidem.*

En aquest punt, es perd qualsevol rastre de la prossecució del procediment judicial. Resten, per consegüent, les incògnites. Què ocorregué amb el farcell de seda? El va poder rescatar Orosco de mans de les autoritats? Hauria Joan Rodrigo donat compte a l'Alcúdia l'eixida de la mercaderia envers Torrent? Si havia sigut així, per què Gonzalvo no havia l'albarà? Per quin motiu la muller del cavaller decidí ocultar-la davall de les faldes? Heus ací tot un seguit de preguntes difícils de respondre i que condueixen a pensar que si més no el gènere va eixir d'amagat de l'Alcúdia.

1587: JAUME EIXIMENO DE GUADASSUAR

De nit i per damunt de la muralla. Així fou com el guadassuarenc Jaume Eiximeno introduí dins de la ciutat de València, presumptament i secreta, més de mig miler de lliures de seda torçada el 1583 o el 1584. L'assumpte, però, no es destapà fins a les darreries de març de 1587. En eixe sentit, tot apunta a les desavinences entre Eiximeno i un llaurador del Cap i Casal anomenat Vicent Matalí⁴³⁶⁴ com a detonant perquè tot eixira a la llum. Llavors, Jaume Eiximeno era un jove d'una trentena d'anys, força acabat, que feia cosa de dotze mesos havia mudat el seu domicili de la universitat de Guadassuar per un habitatge al carrer dels Mallorquins de València.⁴³⁶⁵ A eixe respecte, convé assenyalar

⁴³⁶⁴ Joan Matalí havia estat un dels picapedrers i constructors de l'església parroquial de Guadassuar. També havia treballat a l'església de Massalavés i a la d'Algemesí, juntament amb Joan d'Alacant i Doménech Gamiet (1574), a la construcció de les muralles de Cullera (1556-1557) i a l'Alcúdia, on participà de la construcció dels bancs de pedra dels porxos de la plaça Major (1571). El 1577, Vicent Matalí, fill de Joan, posà plet a la universitat de Guadassuar en nom de son pare i del seu germà Baltasar, llaurador, per tal que es revisara el valor de les portalades i de l'obra de la nau, sagristia i «repilarets» que havia alçat el seu progenitor. El 1578, els experts presentaren la seua valoració, però les parts continuaren litigant fins al 1586, en què hi arribaren a una primera concòrdia. Pel mig, Joan Matalí va faltar a Guadassuar el 1582. Els litigis continuaren després entre 1608 i 1610. No sabem a ciència certa si es tracta del mateix Vicent Matalí que figura al procés. Agraïm aquesta informació a Enric Mut, qui amablement ens l'ha cedida.

⁴³⁶⁵ El carrer dels Mallorquins continua tenint actualment el mateix nom. Veg. ORELLANA, M. A., *Valencia Antigua y moderna...*, op. cit., vol. II, p. 220. Jaume Eiximeno posseïa, llavors, quantiosos béns en les immediacions de la universitat de Guadassuar, pels quals pagava per raó de 234 lliures i mitja de peita, raó per la qual s'enquadrava clarament en l'elit econòmica local. D'entrada, tenia nombrosos béns immobles rurals, entre els més destacats dues heretats o alqueries; una a Cabanyes i l'altra a Maranyent. Les respectives entrades no deixen lloc a dubtes: «En Maranyent, una alqueria ab dos portals de cases y una heretat continent quatre-centes y vint-i-quatre fanecades», «En Cabanyes, una heretat apel·lada lo Mas. Affronta ab camí de Massalavés y ab barranch y ab lo riu dels Ulls». Per les dos plegades haguera pagat per raó de 471 lliures i mitja de peita si no haguera sigut perquè, a partir de 1583, Jaume Eiximeno havia començat a vendre lots de terres de l'heretat de Maranyent entre guadassuarencs, majorment, membres de la seua família i llinatge. Finalment, el 5 d'agost de 1590, Jaume Eiximeno va vendre l'alqueria de Maranyent i les 256 fanecades i mitja que li restaven a mossén Lluís Lluquí, fill de Jeroni Lluquí, qui l'havia posseïda durant bona part del segle XVI. A banda de les dues heretats, Jaume Eiximeno, fill de Jaume, havia 19 fanecades de terra a Montortal i una casa a la universitat de Guadassuar, junt a la plaça. AMA. *Padró*

que si bé la fallida de la capital del Regne com a centre tèxtil seder de primera envergadura, d'un primer antuvi, col·lidí frontalment amb el rotund triomf del seu hinterland pel que fa a la preparació i subministrament de matèria primera amb què abastir, principalment, els tallers de la ciutat de Toledo,⁴³⁶⁶ convé pensar que el deteriorament de les condicions de la ciutat del Tajo durant les darreres dècades del Cinc-cents potser degué contribuir perquè alguns riberencs dirigiren novament la mirada cap a València i les seues alternatives de negoci. No d'altra manera s'explica l'establiment d'Eiximeno a la ciutat del Túria.

Malgrat que el denunciant degué ser Vicent Matalí, els primers a comparéixer van estar Francesc Capella i Pere Romeu. El 21 de març, Capella, llaurador de Russafa, relatà que feia tres o quatre anys havia acudit a la seua llar el corredor d'orella Pere Romeu a fi i efecte de comunicar-li que aviat li faria arribar dos fardells de seda. Al cap d'unes quantes jornades hi havia aplegat un jove desconegut i li'ls hi havia depositat. Un parell de nits més tard, al voltant de les onze, el xicot, Romeu i un altre home s'havien presentat al seu domicili, havien carregat la mercaderia en un rossí i l'havien duta als peus de la muralla; davant del tros de llenç o pany del mur existent entre el portal dels Jueus i el de Russafa.⁴³⁶⁷ Els havien estat esperant. Capella veié que hi havia diverses persones dalt en la zona de ronda. També els hi havia al dedins. Els llançaren cordes, lligaren els farcells i, estirant, els introduïren dins del recinte urbà.

Una cosa semblant exposà Romeu. Assegurà que feia aproximadament de quatre anys, Jaume Eiximeno li havia manifestat la seua intenció d'entrar clandestinament certa quantitat de fibra sèrica a la ciutat de València. La tenia a Guadassuar. Així les coses, acordaren que la deixaria a ca Francesc Capella. Un cop l'hagueren a Russafa, es concertaren amb altres coneguts amb la finalitat de dur a terme el propòsit. Eiximeno, Capella, el testimoni i un amic seu anomenat Francesc Aldana anaren a arrebregar el

de Riquesa, 220-1/ 16, ff. 357r-358v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui superaven les 200 lliures de taxació eren sols una vintena de propietaris i detenien el 21'7 % de les tinences. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Veg. els arbres genealògics dels Eiximeno de Guadassuar i dels Lluquí d'Alzira.

⁴³⁶⁶ ARANDA PÉREZ, F. J., "El horizonte de la seda...", op. cit., pp. 163-177; FRANCH BENAVENT, R., "La evolución de la sedería...", op. cit., pp. 289-295; —, "El comercio marítimo...", op. cit., pp. 632-635; MUÑOZ NAVARRO, D., "«Per camins inusitats...", op. cit., pp. 229-241; NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería...*, op. cit., p. 58; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 81-83; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, op. cit., pp. 15-16, 51-52 i 55-56.

⁴³⁶⁷ El portal de Russafa estava aproximadament en l'emboadura de l'actual passeig de Russafa amb els carrers Xàtiva i Colom. En canvi, el portal dels Jueus estava molt més enllà, en l'actual plaça dels Pinazos. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J., *Una ciutat gran...*, op. cit., vol II, pp. 700-702 i 879; ORELLANA, M. A. DE, *Valencia antigua...*, op. cit., vol. I, pp. 90-93 i 149; *Ibidem*, op. cit., vol. II, pp. 168 i 506-507.

gènere i el van conduir fins a les immediacions del mur. A sobre estaven el guadassuarenc Joan Cart,⁴³⁶⁸ juntament amb el velluter Miquel Àngel Santvicent i altres, els quals els van despenjar cordes. Una volta amarrats els paquets, van estar els encarregats de pujar-los i deixar-los caure al costat de dins. A peu de carrer tenien preparat un matxo, amb el qual van transportar la seda fins al domicili de Romeu. Per acabar, assenyala que Eiximeno n'havia despatxat a diverses persones. La part més grossa, nogensmenys, l'havia extreta del Regne de contraban; sense satisfer cap dels drets.⁴³⁶⁹

Aquella mateixa jornada es personà també Vicent Matalí. El camperol secundà en tot les deposicions de Capella i Romeu i hi afegí que havia vist Jaume Eiximeno i Jaume Sanç de Guadassuar,⁴³⁷⁰ per aquell temps, tragar encobertament vers a Castella una partida de matèria prima; cosa de quatre-centes lliures. Havien eixit des de la localitat del país del Xúquer i hi havia regressat amb pebre i llenços, els quals havien venut al detall entre els seus conveïns. També havia escoltat que més recentment n'havia menat una altra partida, de la qual havia entés que tampoc havia abonat els impostos pertinents. El primer d'abril, hi acudí Francesc Alcalà. Reiterà el mateix. Confessà, no obstant això, que Romeu i el testimoni romangueren una estona en el vall de les muralles per on havien entrat les saques i després havien fet obrir el portal de Sant Vicent,⁴³⁷¹ per on havien accedit dins del Cap i Casal. Alcalà recordava encara el preu pel qual s'havia desfet Eiximeno d'algunes madeixes. Les unes les havia expedides a 56 sous i les altres a 58 sous la lliura, malgrat que també n'hi havia hagut tractes de 30 reals castellans la lliura.

Finalment, dues jornades més tard el qui comparegué a la Batllia General fou Joan Cart. El guadassuarenc acabà de clarificar la seqüència temporal en què el mig miler de lliures de fibra sèrica eixiren de la seua localitat d'origen i arribaren a la llar de Pere Romeu, dins del recinte emmurallat de la capital del Regne. No debades, explicà que,

⁴³⁶⁸ Joan Cart pagava, llavors, per raó de 5 lliures de peita. No tenia sinó una casa dins de la universitat de Guadassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-v/ 16, f. 458r. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, els qui no superaven les 50 lliures de taxació pertanyien a l'estat més pobre de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133. Joan Cart era torcedor de seda, nebot del francès Pere Brossa, també llaurador de Guadassuar. Agraïm aquesta informació a Enric Mut, qui amablement ens l'ha cedida.

⁴³⁶⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 963, s. f.

⁴³⁷⁰ Jaume Sanç pagava, llavors, per raó de 77 lliures i mitja de peita. Posseïa més d'una seixantena de fanecades. Al Pla de Benirrabea (25 fanecades), a Sant Bernat (15), a la Coroneta (9), a l'Horta (7), a la Pedrissa (6) i dins del lloc de Guadassuar, tres quartons i una casa. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-v/ 16, ff. 472r-472v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira, Jaume Sanç pertanyia al sector mitjaner de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

⁴³⁷¹ El portal de Sant Vicent estava al camí homònim, actual carrer Sant Vicent en la confluència amb els carrers Xàtiva i Guillem de Castro. Veg. HINOJOSA MONTALVO, J., *Una ciutat gran...*, op. cit., vol II, pp. 1056-1057; ORELLANA, M. A. DE, *Valencia antigua...*, op. cit., vol. II, pp. 690-694.

havia aproximadament quatre anys, Jaume Eiximeno l'havia llogat perquè l'acompanyara a València. Havia de dur dues bales de seda. En la primera envestida les van traslladar des de Guadassuar fins a Benetússer i les van depositar a l'habitatge d'un conegut d'Eiximeno, cognomenat Català. L'endemà, de nit, les transportaren fins a Russafa: a ca Capella, des d'on la feren entrar per damunt dels murs dins de la ciutat. Emperò, tal com havia advertit Matalí, aquella no havia estat l'única maniobra fraudulenta d'Eiximeno. Cart sabia del cert que poc més o menys un any abans, n'havia portat una càrrega⁴³⁷² a Castella i que n'hi havia retornat amb altres dues i mitja de pebre i sis o set bales de llenç. El mateix Cart havia venut per compte del que fóra el seu patró part d'aquelles mercaderies.⁴³⁷³

El procurador patrimonial Miquel Joan Mont-raval no posseïa tota eixa informació quan, el 21 de març, hi va formalitzar l'acusació. Tanmateix, no dubtà a instar plet contra Jaume Eiximeno perquè havia passat per damunt dels murs de la ciutat del Túria dos fardells de matèria prima torçuda amagadament, ço és, sense manifestar-la enlloc i sense satisfer el dret de peatge. Per eixa raó, Mont-raval demanà que se'l citara a declarar i que se'l condemnara amb el valor de la mercaderia defraudada i en les despeses de la causa. Eiximeno es personà aquell mateix jorn. Ho desmentí tot i se'n feu el desentés. Un parell de setmanes més tard ja havia nomenat procurador el notari Antoni Nàjera.⁴³⁷⁴

Precisament, fou, el 10 d'abril de 1587, que el poderejant d'Eiximeno hi inserí la primera escriptura de defensa. D'entrada, posà en tela de juí que Mont-raval fora la persona més adient per a demandar el guadassuarenc. De fet, al seu parer, no ho podien fer ni tan sols els lladoncs arrendataris, sinó els del quadrienni anterior. A això s'havia d'afegir que en l'hipotètic cas que l'acusat haguera introduït alguna suma de fibra a la ciutat de València clandestinament i sense declarar no en podia ser objecte de perdicó i decomís. Així mateix, s'entenia que en canviar d'usufructuari la presumpta falta havia prescrit. Fora com fora, també s'havia de prendre en consideració que Jaume Eiximeno havia traslladat recentment el seu domicili de Guadassuar al Cap i Casal, raó per la qual gaudia alhora dels privilegis i franqueses tocants als veïns de la vila i contribució d'Alzira i dels atorgats a la capital del Regne. Per acabar, tractà de mostrar la bondat i legalitat del seu client, el qual no era persona acostumada a defraudar els impòsits.⁴³⁷⁵

⁴³⁷² Una càrrega era la quantitat equivalent a 3 quintars, 12 arroves o 312 lliures. Ço és, més d'un centenar de quilograms. Veg. ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures...*, op. cit., pp. 134-138.

⁴³⁷³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 963, s. f.

⁴³⁷⁴ *Ibidem*.

⁴³⁷⁵ *Ibidem*.

L'argüició de Nàjera donà pas a les testimoniances. El 24 d'abril els oficials de la Batllia General van obtindre les deposicions de don Francesc de Castellví,⁴³⁷⁶ de l'hostaler de Josep Navarro, de l'alcudià Miquel Marco⁴³⁷⁷ i del mercader Sebastià Torres. El primer va estar Castellví, l'únic que s'atreu a asseverar els dos primers capítols, ço és, que el presumpte frau havia ocorregut en el quadrienni anterior, quan tenia arrendats els drets, entre altres, Miquel Santafé. Per tant, entenia que Alonso Aldana no podia cobrar el que no li pertanyia. El noble, estava també al corrent que Jaume Eiximeno era originari de Guadassuar i que havia fixat el seu domicili recentment al carrer dels Mallorquins de la ciutat del Túria, motiu pel qual reunia en la seua persona la fruïció dels privilegis i franquesses d'ambdós nuclis de població. A més, adduí que havia cinc anys que hi tenia

⁴³⁷⁶ La prolífica descendència de Gonçal de Castellví i de la seua esposa Caterina de Castellví havia comportat que dins i fora del regne de València existiren diverses branques dels Castellví. Veg. l'apartat titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*, contingut al capítol concernent a les baronies de Carlet i l'Alcúdia. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet. Així les coses, val a dir que l'homonímia era una constant. De fet, en la data que es va produir l'enjudiciament hi havia al regne de València almenys cinc o sis membres de l'estament nobiliari amb aquest nom i cognom. El primer era el senyor de Carlet, Francesc de Castellví i Manrique de Lara. El segon, Francesc de Castellví i Castellví, senyor de Benimuslem i Mulata, fill de Lluís de Castellví i de dona Magdalena de Castellví. Emperò, el testimoni del procés assegurarà tindre una seixantena d'anys i no es va intitular com a propietari de cap senyoria; raons que ens porten a descartar aquests dos candidats, atès que tenien més edat. Veg. l'apartat titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*, contingut al capítol concernent a les baronies de Carlet i l'Alcúdia i RAH. *Col·lecció Salazar i Castro* 9/320, f. 41r. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet. En tercer lloc, estava Francesc de Castellví i Cruïlles, cavaller de l'orde de Sant Joan, fill de Lluís de Castellví i Vilanova i de Joana Maciana Cruïlles. Va nàixer en la segona meitat del segle XVI, cosa que impossibilita totalment que en fóra el testimoni. Veg. CERDÀ I BALLESTER, J., *Els cavallers i religiosos...*, *op. cit.*, p. 144 apèndix. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida...*, *op. cit.*, p. 211 i l'arbre genealògic dels Vilanova-Serra d'Alzira. En quart lloc, estava Francesc de Castellví i Ospina, fill de Gaspar de Castellví i Francesca Ospina, nét de Gaspar de Castellví i Joana Dies, cavaller de l'orde de Montesa i, amb el temps, regent del Consell d'Aragó. També hi resulta impossible, ja que va nàixer aproximadament el 1568. Veg. CERDÀ I BALLESTER, J., *Els cavallers i religiosos...*, *op. cit.*, p. 152 apèndix. Els dos darrers candidats eren pare i fill. D'una banda, estava Francesc de Castellví i Vic, fill de Francesc de Castellví i Castellví i d'Anna de Vic i Castellví (filla, a la seua vegada, de Maria de Castellví i Antoni de Vic). Com els anteriors candidats, aquest en devia ser massa jove en aquells moments. Veg. l'apartat titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*, contingut al capítol concernent a les baronies de Carlet i l'Alcúdia i RAH. *Col·lecció Salazar i Castro* 9/320, f. 41r. Veg. també l'arbre genealògic dels Castellví de Carlet. Finalment, estava el pare, Francesc de Castellví i Castellví, fill de Lambert de Castellví, senyor del Pujol, i d'Anna de Castellví, parent directe del senyor de Benimuslem. No ho podem afirmar a ciència certa, però degué ser el testimoni en el procés. RAH. *Col·lecció Salazar i Castro* 9/320, f. 41r.

⁴³⁷⁷ Miquel Marco tenia llavors una quarantena o una cinquantena d'anys. Ell i els seus germans eren un reconeguts «sacadors» de seda. Veg. a l'epígraf que versa sobre l'extracció fraudulenta de seda per la vall Farta, els apartats titulats: 1560: *Miquel Marco i Beatriu, vídua de Cosme Almenara, de l'Alcúdia*; 1563: *Miquel i Vicent Marco de l'Alcúdia i Lluís Osa i Alfons Munyós de Guadassuar*; 1566: *Miquel Marco de l'Alcúdia i Jeroni Deça de Villa de Ves*; 1568: *Joan Marco i Bernat Cardona de l'Alcúdia i Joan Gomes de Requena*; 1568: *Agustí Pujalt d'Alzira, Bernat Cardona, Joan Marco i altres de l'Alcúdia* i 1576: *Bernat i Pere Cardona, Jaume i Pere Jornet, Joan i Miquel Marco, Baltasar Masso i Andreu Vilavella, batlle de l'Alcúdia; Bernat Munyós d'Algemesí, Jeroni Pals de Guadassuar i Miquel Àngel Taçí i altres moriscos de Sumacàrcer*.

tracte i tostemps hi havia observat un comportament cristià i de bon contractant, contrari a «sacadors» i defraudadors dels impostos.

Navarro, vivia enfront d'Eiximeno. El coneixia des de feia un parell d'anys. Reiterà el mateix que el cavaller. Marco assegurà haver vist nàixer el guassuarenc i saber que el poble havia pertangut des de sempre a la particular contribució d'Alzira i que per eixa raó Eiximeno disfrutava de les mateixes gràcies i exempcions que els habitants de l'Illa del Xúquer. De fet, el mateix Marco no deixà d'assenyalar que, en tant que veí de l'Alcúdia—senyoria situada en els termes generals alzirenys—hi gaudia d'ídents privilegis i immunitats.⁴³⁷⁸ Torres es cenyí al guió i no hi introduí novacions. Freqüentava Jaume Eiximeno havia cosa de huit o deu anys i jamai havia escoltat que haguera estat processat per contraban.⁴³⁷⁹

El 18 d'abril, abans que Antoni Nàjera citara a declarar Castellví, Marco, Navarro i Torres, Miquel Joan Mont-raval, havia desmentit algunes de les afirmacions de la defensa. Per a l'acusació, els fraus als drets de peatge i quema no podien prescriure mai i el decomís o, en el seu defecte, l'abonament del valor de la mercaderia de la qual s'havia evadit el pagament de tributs eren les penes en què encorrien els infractors. L'excusa serví perquè el poderejant articulara una escriptura complementària a la primera. D'entrada, negà que el procurador patrimonial haguera pogut demostrar la presumpta fraudulència del seu client als susdits gravàmens. No debades, al seu parer, els testimonis de la part contrària eren imprecisos en allò tocant a temps i quantitats de seda defraudada, motiu pel qual legalment esdevenien únics i singulars. De resultes, no se'ls podia donar crèdit.

Malgrat tot, en el cas hipotètic que s'haguera pogut provar que Jaume Eiximeno havia introduït d'encobert fibra sèrica en el Cap i Casal, s'havia d'entendre com a conducta beneficiosa: una acció d'avituellament. No per casualitat, la matèria prima que hi entrava s'hi acostumava a teixir o traure-la vers altres contrades. De qualssevol de les maneres havia d'abonar impostos, cosa que redundava en benefici de les arques municipals i de la Corona. Talment era així, que els establiments, estatuts, capítols i ordenacions de la ciutat de València no recollien cap disposició de decomís contra les persones que la proveïen dels gèneres i productes necessaris, perquè no s'havia de pagar ninguna quantitat per portar-los.

Per acabar, Nàjera posà en qüestió la fiabilitat i intencionalitat dels testimoniatsges *ex officio*. En primer lloc, calia assenyalar que Vicent Matalí, vertader artífex de la

⁴³⁷⁸ PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...*, op. cit., pp. 75-78.

⁴³⁷⁹ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 963, s. f.

denúncia, havia depositat d'oïdes. Per a més additament, sembla que el llaurador havia estat a la presó a causa dels deutes que tenia contrets amb Eiximeno. En eixir l'havia amenaçat públicament i li havia jurat que se'n venjaria. També havia arribat al coneixement de Nàjera que el corredor d'orella Pere Romeu havia estat interrogat diverses vegades. I com que en la primera ocasió no havien aconseguit que diguera res contra el guadassuarenc, l'havien encarcerat, encadenat i amenaçat de tirar-lo de l'ofici. D'eixe mode il·lícit, havia sigut que n'havien obtingut la confessió. En circumstàncies paregudes s'hi havien vist Alcalà, Capella i Cart, els quals després havien descarregat les seues consciències.⁴³⁸⁰

Aquesta volta, Antoni Nàjera aportà les testimoniances del paraire Jeroni Agràs, del porter de la Governació Vicent Cardona, de l'algemésinenc Onofre Guinovart,⁴³⁸¹ novament el de l'alcudià Miquel Marco, el del sucrer Joan Baptista Noguera i el del giponer Esteve Salvador. Val a dir que tots estaven d'acord en el fet que si hom fornía la capital del Regne amb allò que havia menester, particularment filament de seda, en repercutia positivament en l'economia; en l'augment del comerç, en el funcionament de la manufactura i en la recaptació dels drets i impostos reials i municipals. No obstant això, era cert a mitges que la falta de manifestació en l'entrada no n'estiguera perseguida. De primeres, perquè calia fiscalitzar els negocis i transaccions; del contrari, de la mateixa manera que un producte hi havia sigut introduït en podia eixir sense deixar rastre. En segon lloc, perquè qualsevol gènere que es menejara per dins de la ciutat havia de pagar la cisa de la mercaderia. Per eixa raó, si es descobria l'ingrés d'amagat d'alguna matèria o article es feia pagar al responsable el doble de la cisa, però no se'n procedia a la confiscació. Això fou almenys el que deposà Cardona, el qual feu valer la seua experiència com a guarda dels portals i oficial del gremi de velluters.

Així mateix, els declarants secundaren en tot Eiximeno quant a Alcalà, Capella, Cart, Matalí i Romeu. Esteve Salvador i Onofre Guinovart hi havien compartit cel·la amb Vicent Matalí. Durant la reclusió els havia explicat les raons per les quals estava tancat i els havia palesat les ganes que li tenia al guadassuarenc. Pel que sembla, tots els qui estaven a la presó en tenien notícia. Miquel Marco també ho havia escoltat a la càrcer de València. En eixe ordre de coses, respecte a Romeu convé assenyalar que tant el giponer com els dos riberencs l'havien vist a la torre de la ciutat amb cadena al coll i grillons i

⁴³⁸⁰ *Ibidem*.

⁴³⁸¹ Onofre Guinovart digué tindre 44 anys. Era el fill de Melcior Guinovart. Veg. l'arbre genealògic dels Guinovart d'Algemesí.

havien entés de la seua boca que el retenien lligat i d'eixa guisa perquè es negava a testificar el que els agents de la Batllia volien sobre l'assumpte d'Eiximeno. Fins i tot, l'havien amenaçat de fer-lo fora de la corredoria. Finalment, l'alcudià confessà que havia escoltat d'Aldana que no coneixia de res Jaume Eiximeno i que vertaderament no estava al corrent de si hi havia passat seda d'encobert.⁴³⁸²

En l'entretant que es reproduïen els testimoniatges sobre la darrera escriptura, Antoni Nàjera tractà de traure de la presó el seu client amb caucions. La primera vegada fou el 13 de maig. Oferí per fermances el calceter del Cap i Casal Joan Salavert, l'alcudià Miquel Marco, el justícia de Guadassuar Miquel Sentamans i la muller d'Eiximeno. El 8 de juny, tornà a demanar la posada en llibertat amb les fiances dels susdit Sentamans i de Jaume Eiximeno, major, pare del reclús, «lo qual, com és notori a vostra senyoria, està rich y sols la sua fermaça bastaria per a asegurar lo interés de la part altra».⁴³⁸³ Desconeguem si el poderejant ho aconseguí. El que resta en clar és que el 26 de juny de 1587 fou declarat culpable. L'endemà va recórrer la causa, però el registre de seguiment de la causa no recull cap altra sentència.⁴³⁸⁴

⁴³⁸² ARV. *Batllia General*, Processos, P, 963, s. f.

⁴³⁸³ Jaume Eiximeno, major, pagava aleshores per raó de 102 lliures i mitja de peita. Posseïa passava d'un centenar de fanecades de terra situades a Maranyent (43 fanecades), a Fentina (33 ½ i un tros), a Cabanyes (21), a l'Horta (18), a Montortal (10), a la Pedrissa (8 ½), als Cinc Quartons (4 i ½), als horts i al Vedat (1 tros). També tenia una casa al lloc de Guadassuar. AMA. *Padró de Riquesa*, 220-1/ 16, ff. 253r-254v. D'acord amb els paràmetres establerts per Tomàs Peris Albentosa per a la vila i contribució d'Alzira pertanyia als sectors benestants de la societat. Veg. PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos...*, op. cit., pp. 132-133.

⁴³⁸⁴ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 963, s. f.

A MODE D'EPÍLEG: ESBOSSOS I POSSIBLES LÍNIES MESTRES DEL CONTRABAN DE SEDA A LA RIBERA DEL XÚQUER DURANT EL SEGLE XVII

La primera dècada del Sis-cents va comportar canvis substancials en la composició social dels habitants del país del Xúquer i del Regne. La publicació de l'edicta de 22 de setembre de 1609 posà fi a l'existència d'una comunitat que en poc menys d'un segle havia hagut de transitar des de la seua condició mudèjar, de pràctica acceptada de l'Islam, a l'estranyament; passant per la conversió i l'intent d'aculturació forçosa. Per tant, l'escàs èxit de les maniobres d'assimilació abocaren a l'expulsió d'un terç de la població valenciana.⁴³⁸⁵ Uns quants anys abans, a les Corts de 1604, les autoritats s'havien donat per vençudes i havien assumit que no podien lluitar contra impossibles, de mode que havien abolit el nou impòsit; la recaptació del qual no sols no havia bastat per a fortificar i defensar la costa valenciana, sinó que s'havia mostrat lesiu per a l'economia regnícola.⁴³⁸⁶ Amb anterioritat, com hem pogut comprovar, els colliters sericícoles regnícoles havien començat a temptejar amb la possibilitat de canviar o alternar l'objecte de mercadeig, de manera que no sols la fibra sinó també la llavor de cuc i el capell foradat eren canalitzades per via marítima fins als ports del nord de la Península Itàlica o vers l'interior: Granada.⁴³⁸⁷

Paral·lelament, la ciutat de Toledo, que havia ostentat durant bona part del Cinc-cents una posició privilegiada i capdavantera en el terreny de la manufactura sedera, començà a donar senyals d'estancament a partir de la dècada dels setanta i d'esgotament immediatament després. El recobriment de l'accés mercantívol al Nou Món que li atorgaren les Corts de 1591 la feren reviscolar una mica, però no bastà perquè tornara a prendre el vol. Ara bé, si més no, serví perquè la ciutat del Tajo aguantara i no féra fallida. No obstant això, a les acaballes dels anys vint del segle XVII, la metròpoli castellana havia vist ja notablement disminuïda la seua població i també la seua producció; arrastrada pel context i el signe econòmic retret que la rodejaven.⁴³⁸⁸

⁴³⁸⁵ Sobre l'expulsió dels moriscos, veg., a tall d'exemple, LOMAS CORTÉS, M., *El proceso de expulsión...*, *op. cit.*

⁴³⁸⁶ El nou impòsit va resultar lesiu, perquè a banda de no acomplir el propòsit principal pel qual havia estat creat: el finançament de la defensa i fortificació de la costa valenciana, havia damnificat la manufactura de la ciutat de València en fomentar-ne l'exportació. Veg. CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes valencianes de...*, *op. cit.*, p. 101; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Las Cortes Valencianes de...*, *op. cit.*, p. 263; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Las Cortes valencianes 1240...*, *op. cit.*, pp. 505-506.

⁴³⁸⁷ MUÑOZ NAVARRO, D., "Las dinámicas de cooperación ...", *op. cit.*, pp. 113-132.

⁴³⁸⁸ NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en...*, *op. cit.*, pp. 327-347.

De ben segur, els riberencs degueren saber adaptar-se a aquestes circumstàncies adverses i saber reeixir-se'n. Si bé les dècades centrals de la centúria van ser de crisi manufacturera i comercial,⁴³⁸⁹ el país del Xúquer i ben especialment Alzira i la seua antiga particular contribució encetaren una extraordinària expansió del conreu de la morera que la convertiren o la consolidaren com l'àrea productora més important del territori valencià. Per apuntalar-ho basta assenyalar que Tomàs Peris Albentosa ha documentat com entre 1650 i 1672 aquest tipus d'arbratge passà de poblar una modesta quantia de la superfície agrícola alzirenya—al voltant del 7,5 %—a cobrir-ne el 65 %.⁴³⁹⁰ Aquestes xifres ben bé pogueren ser una mena de *take off* que pronosticava l'esplendor manufacturer sericícola valencià del segle XVIII.

La pregunta en sentit retroactiu, per tant, resulta obligada: què se'n va fer de les collites de capell de finals del Cinc-cents i de la primera meitat del Sis-cents? Resulta agosarat realitzar-ne una radiografia a l'engròs. D'entrada, sembla que es produí una major diversificació de destins i productes, tot que aquesta afirmació caldria matisar-la en segons quines conjuntures. Tot apunta que Toledo, malgrat les dificultats, se'n mantingué entre els més destacats dins de l'àmbit castellà, si no fou el principal, almenys fins a 1620 o 1630. No debades, els algemesinencs Cosme i Miquel Alapont (1583), Bertomeu Cortés i Andreu Pineda (1582) o Bernat i Gaspar Guinovart (1588) hi van continuar acudint en un període tan crític com els huitantes. Durant el regnat de Felip III, també els Talens de Carcaixent hi confiaren.⁴³⁹¹ De fet, en termes generals, val a dir que la corona de Castella romangué com a destinació preeminent fins ben entrada la dessetena centúria.⁴³⁹² Això fou possible perquè a l'antiga ciutat imperial es sumaren altres enclavaments alternatius, com Granada, Còrdova o Sevilla, que guanyaren en importància i vitalitat. També s'hi incorporaren altres gèneres, com ara la llavor de cuc, tal com es pot observar en la causa instruïda contra els alcudians Andreu Torrella, Gabriel Marco i Tomàs Marqués, el 1577, o en el sobtat escorcoll practicat a Carcaixent, el 1600.⁴³⁹³

Dins del Regne, hi continuà estant la ciutat de València, mercat consumidor i redistribuïdor de fibra de seda. Malgrat l'embranchida castellana del Cinc-cents, les andanes dels pobles de la Ribera mai havien deixat de nodrir i proveir els seus menestrals.

⁴³⁸⁹ FRANCH BENAVENT, R., "La seda en la...", *op. cit.*, p. 154; MUÑOZ NAVARRO, D., "El dinamisme comercial de...", *op. cit.*, pp. 453-455.

⁴³⁹⁰ FRANCH BENAVENT, R., "La rellevància de la...", *op. cit.*, p. 460; PERIS ALBENTOSA, T., "Un sistema agrari excepcionalment...", *op. cit.*, p. 426; —, *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 83-86.

⁴³⁹¹ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 241, 243-244 i 248-249.

⁴³⁹² VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 55-64.

⁴³⁹³ ARV. *Reial Audiència*, Processos, 3a part, 488 s. f.

A això calia addicionar les funcions del Cap i Casal com a centre d'operacions de mercaders forans i dels ens mercantívols internacionals. Per eixa raó, tan aviat com la metròpoli castellana va donar clars símptomes d'esfondrament, alguns riberencs com ara el guadassuarenc Jaume Eiximeno començaren a diversificar-ne els enviaments i a apostar fort per la ciutat del Túria. Emperò la capacitat d'absorció de la capital del Regne era limitada i ho estigué també en el Sis-cents,⁴³⁹⁴ de mode que convé pensar en el mercadeig cap a altres regnes o envers l'estranger de fibra i llavor com a part de la solució.⁴³⁹⁵

En fora quin en fora el destí, el ben cert va ser que els riberencs ampliaren encara més la superfície de l'arbrat de moreres durant el segle XVII.⁴³⁹⁶ I si bé les Corts de 1604 van abolir el gravamen del nou impòsit,⁴³⁹⁷ això no degué comportar, tanmateix, la completa erradicació de les pràctiques fraudulentas. Dit en altres paraules, si les hi havia hagudes abans de la implantació d'aquest tribut, cal pensar que hi prosseguiren també després. En efecte, les evidències són arreu, però per mor de la brevetat en referirem sols unes poques. James Casey a la seua obra dedicada al regne de València refereix dos documents—de 1621, suposadament el primer, i de 1623, el segon—en què diu textualment:

«Els Talens de Carcaixent destacaven en el comerç de la seda de la zona. Quan la morera esdevingué escassa en el regnat de Felip III, ells i llurs semblants enviaren *seis, ocho, diez y doce hombres de cuadrilla y con pistolas y cavalgaduras toman la oja que quieren a su alvedrío sin que el triste dueño pueda ni ose hablar*. La seda adquirida així era passada després a Toledo de contraban, sense pagar impostos, per bandes *con armas de escopeta, ballestas y otras, de noche y a horas cautelosas y por lugares no acostumbrados*».⁴³⁹⁸

Així mateix, Sergio Urzainqui, després de fer menció a la seua tesi doctoral d'un assalt a un mercader castellà entre Xiva i Torís, esdevingut el 1619, indica que a la venta Nova o venta de Xiva «*se investigó en 1661 un continuado fraude de seda por parte de contrabandistas que, auxiliados por bandoleros de la Ribera contratados como escolta*

⁴³⁹⁴ FRANCH BENAVENT, R., "La seda en la...", *op. cit.*, p. 154.

⁴³⁹⁵ MUÑOZ NAVARRO, D., "El dinamisme comercial de...", *op. cit.*, pp. 453-455; VALLÉS i BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera...*, *op. cit.*, pp. 55-64.

⁴³⁹⁶ PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, *op. cit.*, vol. II, pp. 83-86.

⁴³⁹⁷ CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes valencianes de...*, *op. cit.*, p. 101; MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Cortes Valencianes de...*, *op. cit.*, p. 263; SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Cortes valencianes 1240...*, *op. cit.*, pp. 505-506.

⁴³⁹⁸ CASEY, J., *El regne de València...*, *op. cit.*, pp. 248-249.

*armada, tomaban caminos secundarios para pasar la mercancía a Castilla».*⁴³⁹⁹

Finalment, el mateix Gregori Mayans, era conscient de les enormes magnituds de la fraudulència en ple segle XVIII, quan ja n'estava prohibida l'exportació per afavorir la producció autòctona. D'aquesta manera li ho explicitava a Josep de Carvajal i Lancaster, president de la Junta de Comerç, Moneda i Mines, el febrer de 1748:

*«[...] en un año, como el pasado, en que ha avido tan mala cosecha, que no ha llegado al tercio de la regular, no han podido consumir la seda; aviendo avido innumerables fraudes en la saca de ella. Pero cuenten los telares como quieran, la seda es inaveriguable, porque los mismos fabricantes—temiendo que si se averiguava la que suele cogerse se permitiría la extracción de ella—esparcieron la voz de que, averiguada la que ai, se pondría sobre ella un tributo. I este medio es causa de que no se haya manifestado toda la que ai. I no sirve para esta manifestación lo que se ha practicado este año pasado, haciendo jurar a los hilanderos cuánta seda han hilado; porque como muchos de los cosecheros temen la nueva imposición de algún tributo, i son los que escogen los hilanderos i los tienen pendientes de su voluntad, los hacen jurar en falso. A esto se añade que, como tienen ofrecida la seda a los que los socorren en sus necesidades, quieren cumplir con ellos, importándoles, tal vez, que no se manifieste para poder extraerla fraudulentamente, cosa que no se practicava sino rara vez quando era permitido extraerla; porque entonces se entendían los mercaderes con los aduanistas».*⁴⁴⁰⁰

De tot açò plegat s'infereix que el contraban, l'ocultació i el frau van continuar estant una constant al Sis-cents i potser també al Set-cents. A eixe respecte, el present estudi ha demostrat que, durant el Cinc-cents, els riberencs empraren diverses rutes a l'hora d'extraure la fibra de seda d'amagat cap a Castella. Particularment, n'hem evidenciat dues de principals: partien des de la zona de la plana al·luvial del riu i es dirigien bé a la Vall dels Alcalans (d'Alginet o Carlet al marquesat de Llombai envers Bunyol i les terres de Castella) o bé a la Vall de Càrcer o Vall Farta (Càrcer, Antella, Sumacàrcer o Tous) des d'on fàcilment es podia arribar als passos o ports secs de Requena, Almansa o Aiora-Carcelén. És més, les fons palesen, fins i tot, a la Vall de Càrcer l'existència de xarxes logístiques que permetia els cristians vells de la planura riberenca depositar dissimuladament la mercaderia en la llar dels moriscos, lloc des del qual més tard l'evadien i conduïen a la Meseta. Malauradament, la documentació processual no ha permés il·lustrar amb idèntica claredat i

⁴³⁹⁹ URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Bandidos y bandolerismo en...*, op. cit., p. 105.

⁴⁴⁰⁰ Hi ha altres passatges de la carta que resulten igualment il·lustratius. Veg. MAYANS I SISCAR, G., *Epistolario. Escritos económicos...*, op. cit., vol. 5, pp. 85-101.

precisió la concomitància amb els pobladors de la foia i marquesat de Llombai; cosa que no lleva que n'existiren.⁴⁴⁰¹

A banda de la vall Farta i la foia i marquesat de Llombai també en devia haver altres d'extracció. A tall d'exemple, no pot passar desapercibuda la que eixia dreta des del sud-oest de la vila i terme particular d'Alzira i usava els camins i vies secundàries de la Costera—paral·leles al camí Reial—fins que s'abastava el port i la vila d'Almansa. Sabem que aquest itinerari era utilitzat per alguns alzirenys com ara Francesc Joan Pujalt o Joan Escrivà, entre d'altres, però convé pensar que també esdevingué una opció vàlida per als habitants de Carcaixent, Ternils, Cogullada, la Pobla Llarga o l'aleshores Castelló de Xàtiva. De fet, basta una ullada als processos per frau de seda tocants a l'antic llogaret de la contribució xativina per per acabar de cerciorar-se'n.⁴⁴⁰²

Per tant, a l'hora d'entendre com s'articulà el contraban de seda durant el segle XVII pot resultar revelador el repoblament de les senyories on abans de l'expulsió de 1609 hi residien moriscos. No debades, l'estranyament d'aquest col·lectiu degué comportar necessàriament una desarticulació de les xarxes logístiques que l'havien facilitat durant la centúria precedent. La pregunta novament està servida, s'hi van tornar a articular? Malgrat que caldria de majors comprovacions que ho corroboren, els indicis que aporten les distintes cartes pobles esdevenen força suggeridors. Sembla que almenys es va intentar. Les primeres remeses de pobladors de Sumacàrcer, d'Antella o del marquesat de Llombai com també en les següents hi havia individus procedents del l'antic reialenc alzireny que, ben mirat, hi van poder acudir per omplir doblement el buit que havien deixat els anteriors habitants.⁴⁴⁰³

Eugenio Císcar Pallarés, a *Moriscos, nobles y repobladores*, dona compte de com moltes localitats de la Ribera del Xúquer van experimentar una notable reducció d'efectius humans a partir de 1609, perquè els seus veïns hi havien acudit a repoblar les zones de senyoriu circumdants que havien quedat buides després l'expulsió. Entre les més afectades cita Alzira, Carcaixent i Algemesí, les quals van intentar aprofitar la pèrdua demogràfica per a acollir-se a la reducció de censals.⁴⁴⁰⁴ Sens dubte, a la foia i marquesat de Llombai és on s'observa més a les clares l'arribada, d'un primer antuvi, de riberencs.

⁴⁴⁰¹ Cfr. CATALÁ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., "Armas después del desarme... *op. cit.*, pp. 141-142.

⁴⁴⁰² Els processos per frau de seda de Castelló seran tractats en un altre lloc i ocasió més propícia. ARV. *Batllia General*, Processos, P, 379, 554, 559, 902, 906-908, 911 i 2415 s. f.

⁴⁴⁰³ Sergi Silvestre Pérez ha realitzat un estudi amb mires semblants a la seua tesi doctoral, centrada al comtat de Cocentaina. Veg. SILVESTRE PÉREZ, S., *El procés repoblador postmorisc... op. cit.*

⁴⁴⁰⁴ CISCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores...*, *op. cit.*, pp. 186-187.

A Catadau en van estar poc més d'una quarta part i significativament tots procedien del marge esquerre del Xúquer. Dit en altres termes, provenien de nuclis urbans els habitants dels quals hi acostumaven a trastejar amb els seus productes (essencialment arròs i fibra de seda) pels vials del Marquesat de camí a Castella; tot per tal d'evitar la barrera que suposava el curs fluvial. Els hi havia de Sueca i també d'Albalat de la Ribera, poblacions que pertanyien a la casa ducal de Gandia o que fins feia un parell de dècades havia estat sota el seu domini indirecte. També s'hi traslladà una família de Pardines, els Cabanes. No obstant això, el nostre focus d'atenció es centra en els algemesinencs: Antoni Sifre, Joan Munyós i Miquel Cursà. Tanmateix, tal com adverteix el professor Manuel Ardit, aquesta repoblació degué ser efímera, però quallaren si més no els Cabanes i els Cursà.⁴⁴⁰⁵ Darrere en van arribar altres remeses i més algemesinencs com Andreu Barberà que s'hi establí entre 1611 i 1619.⁴⁴⁰⁶

Una cosa semblant hi ocorregué a Alfarb, on més d'un terç dels nous pobladors van estar riberencs. En va haver sis de Llombai. Darrere en nombre van estar els algemesinencs: Miquel d'Iranço, Jaume Peris i Joan Avellà; seguits per Jaume i Pere Roig d'Alginet, el guassuarenc Jaume Climent i el carletí Agustí Aguilar. Almenys, Climent, d'Iranço i Roig hi van romandre. La major part, no gensmenys, havien plegat veles el 1620.⁴⁴⁰⁷ Malauradament, la font no és tan explícita en el cas de Llombai. Alguns cognoms resulten suggeridors. En eixe sentit, posats a aventurar, Pere Armengol, Bertomeu Blasco i Mateu Garrigues podien provindre de Carcaixent o d'Algemesí; Jeroni Lloret, de la Pobla Llarga o de Carcaixent; Bertomeu Alçamora d'Algemesí, els Miquel, de l'Alcúdia, i Antoni Martorell, de la vila i honor de Corbera. En aquesta ocasió, Ardit assenyala també que, almenys, els Garrigues hi havia desaparegut el 1620. Els Miquel i els Lloret es quedaren.⁴⁴⁰⁸

⁴⁴⁰⁵ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 83 i 610-612. Veg. ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 726-727.

⁴⁴⁰⁶ Significativament, Catadau era a l'hora una població més apartada de les autoritats senyoriales, que estaven a Llombai, i la més immediata al camí que anava de Carlet a Real. A més, la nissaga va tindre continuïtat al marquesat de Llombai. El 1627, Vicent Barberà, fill d'Andreu Barberà i d'Esperança, va maridar amb Francesca Domingues i Artús, natural d'Albalat de la Ribera. APSCL. *Quinque Libri* 1.1.1-01, Matrimonis, f. 221-202; AHNOb. *Osuna*, c. 595, d. 17. Agraïm aquestes notícies a Vicente Sanz Viñuelas, que amablement ens les ha cedides perquè siguin incorporades al present treball. Veg. també, GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una...*, op. cit.

⁴⁴⁰⁷ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 84 i 616-619. Veg. ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 700-701.

⁴⁴⁰⁸ ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social...*, op. cit., pp. 82 i 602-604. Veg. també ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 720-721.

Seguint el curs ascendent del riu Magre i del camí de Requena, la manca generalitzada de la procedència dels nous habitants impossibilita seguir amb precisió el rastre dels riberencs. D'entrada, a la carta pobla de Real no en proporciona ni tan sols la identitat i de la de Montroi no hi ha còpia coneguda.⁴⁴⁰⁹ A Montserrat, n'hi ha alguns cognoms que sonen, com ara Manyes, Torres i Soler.⁴⁴¹⁰ Malgrat que a Torís no se n'indicara l'origen i tampoc hi podem afirmar res del cert, criden l'atenció almenys Anyó, Cerveró, Gavalda i Lloret, tot i que es podrien afegir Aparici, Blasco, Ferrer, Gil, Martí i Sifre.⁴⁴¹¹ A Xiva i Godelleta directament no se'n localitza cap. Afortunadament, hi figura la provenença. Això permet documentar, deixant de costat la majoria de valencians, certa penetració de castellans més o menys immediats a la frontera, l'arribada d'aragonesos, un parell de francesos i un català de la zona nord, de Prades.⁴⁴¹² De Torís cap amunt, el repertori es torna encara més difús.⁴⁴¹³

A la vall Farta o vall de Càrcer, les fonts no paren esment a les arrels dels cristians vells que s'hi assentaren després de l'expulsió. Tampoc sembla que hi ha hagut, fins ara, un interès des de l'àmbit local per esbrinar-ho; llevat de comptades excepcions com Antella i Sumacàrcer.⁴⁴¹⁴ Amb tot, ni encara així la qüestió ha quedat totalment clara. En el cas d'Antella, Valerià Benetó i Vicent Ferrer són els qui realment n'han fet una empenta, en provar l'ascendència mallorquina d'un bon grapat dels nous veïns. A ells caldria sumar tot un seguit de pobladors, que des de les darreries del segle XVI, hi havia comprat cases i terres i s'hi havia quedat.⁴⁴¹⁵ Lladoncs, val a dir que aquesta senyoria va experimentar una minva substancial, però no restà totalment buida immediatament després de l'estranyament dels moriscos.

Tanmateix, a banda dels mallorquins, als dominis de Francesc Salvador, 22 de juliol de 1610, hi acudiren també riberencs. Antoni Cucó, Francesc Durà, Francesc Teran

⁴⁴⁰⁹ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, *op. cit.*, pp. 811-819 i 2071.

⁴⁴¹⁰ *Ibidem*, pp. 829-831.

⁴⁴¹¹ *Ibidem*, pp. 536-543.

⁴⁴¹² *Ibidem*, p. 434.

⁴⁴¹³ A Alboraiç sonen els cognoms Ortega, Eiximeno, Munyós o Blasco; a Iàtova, Munyós, Prats i Sanchis o Gonsales; a Macastre, Domingo, Manyes, Escolano, Segura i Barberà. Finalment, a Bunyol, Bonet, Gil i Munyós. *Ibidem*, pp. 1107-1108, 1392, 1512 i 1573.

⁴⁴¹⁴ Sobre Sumacàrcer, veg. PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 45-48. Sobre Antella, veg. BENETÓ FERRANDO, V. i FERRER PÉREZ, V., "Els establiments particulars d'Antella...", *op. cit.*, pp. 365-388; ESTARLICH CANDEL, R. i ESTARLICH MARTORELL, M., *La baronía y iglesia...*, *op. cit.*, pp. 29-30.

⁴⁴¹⁵ Jaume Cervera, major, i Jaume Cervera, menor, procedien de Lluçmajor; Pere Fiol era oriünd d'Ínca, Martí Soler era de Muro i Jaume Pons, major, era de la ciutat de Mallorca. Hi havia altres mallorquins com ara Joan Baptista Cardona, Antoni Content, Onofre Figuerola, Antoni Llopis, Martí i Tomàs Pasqual, Jaume Pons menor, Simó i Vicent Porta, Jeroni Roig o Beltran Vidal. Veg. BENETÓ FERRANDO, V. i FERRER PÉREZ, V., "Els establiments particulars d'Antella...", *op. cit.*, pp. 365-388.

i Joan Tudela procedien de Castelló, ço és, de l'altra banda dels rius Xúquer i Albaida. També hi van estar Baltasar, Gaspar, Joan Baptista, Lluís i Nadal Aràndiga, familiars de mossén Andreu Joan Aràndiga, el rector, els quals hi van fer cap des de la Pobla Llarga, Castelló i Montesa tan prompte com el seu parent els cridà.⁴⁴¹⁶ En aquest punt, convé recordar que el valladí Pere Aràndiga havia estat imputat per frau i contraban de seda el 1551.⁴⁴¹⁷ Finalment, cal esmentar Joan Albelda, potser carcaixentí, i Pere Girbés i Joan Espous, els quals ben bé podien ser algemesinencs.⁴⁴¹⁸ L'alta mobilitat que caracteritzà els primers anys comportà que, dos anys més tard, quan es procedí a realitzar l'establiment, Albelda i Girbés ja n'havien marxat.⁴⁴¹⁹

El Sumacàrcer postmorisc ha sigut estudiat per Valentí Pons i Pons. A *El señorío de Sumacàrcer en el siglo XVII: la expulsión de los moriscos y la repoblación cristiana*, Pons va establir quatre períodes de repoblament, entre la primavera de 1610 i el gener de 1626. Tal com havia ocorregut a Antella, al llogaret hi havia cristians vells que hi residien des d'abans de l'expulsió: Pere Ocaña i Antoni Vanegas. A aquests s'hi afegiren, entre abril i agost de 1610, 28 caps de família. Convé destacar Andreu Carbó i Joan Climent i també diverses persones de Carcaixent: Caterina, Josep i Miquel Albelda, Miquel i Nicolau Garrigues, Isabel Esteve, muller de Talens; Agustí i Miquel Talens. Heus ací la primera etapa.

La cosa semblava que començava a rodar. Així doncs, el 27 d'agost s'hi signà la primera carta pobla, mitjançant la qual se'n regulà l'assentament de 40 pobladors.⁴⁴²⁰ Llavors, els Talens ja havien abandonat la baronia, així com els Albelda i Miquel Garrigues. Altres hi havien aplegat, com Joan Tolosa. Un any més tard, però, les dures condicions motivaren que altres dotze cases quedaren deshabitades. Hi resistiren Pasqual Garcia i Caterina Albelda, el seu fill homònim i Nicolau Garrigues, a més de Tolosa. El fracàs de la carta pobla primigènia i l'arribada de més individus motivà la redacció del segon

⁴⁴¹⁶ *Ibidem*.

⁴⁴¹⁷ Veg. l'apartat 1551: Mossén Francesc Joan Boncompte, Joan Montbuí i Jeroni Olmedes d'Algemesí; Jaume Sancho del raval de Santa Maria d'Alzira, Pere Aràndiga i Mateu Sancho, hostaler, de Vallada; Joan Franco de Montesa, Onofre Daroca de Xàtiva, Joan Fernandes Marco d'Albacete, Lluís Hernandes de Toledo; Joan Martines Blanco, Tomàs de Otaola, Alfons Yanyes, Joan Caballero, Lluís i Pere Sanches, Martí Merino, Ferran Vallejo, Joan Garrijo i Alfons Galiano d'Almansa, de l'epígraf titulat: *Un niu d'ocultació, frau i contraban: els ravals i els pobles de la contribució de la vila d'Alzira*.

⁴⁴¹⁸ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 346.

⁴⁴¹⁹ BENETÓ FERRANDO, V. i FERRER PÉREZ, V., "Els establiments particulars d'Antella...", op. cit., [en premsa].

⁴⁴²⁰ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 377-379.

document, el 24 de gener de 1612.⁴⁴²¹ En els mesos posteriors s'hi afegiren vint caps de família, entre els quals cal ressaltar Agustí Talens i Sebastià Tolosa.

Un parell d'anys més tard, malgrat la disminució de càrregues, un bon gruix n'havia desertat i Sumacàrcer sols tenia 27 llars habitades. I l'assumpte anà de mal en pitjor, la primavera de 1616 hi restaven 13 focs. Hi romanien Josepa Almenara i Agustí Talens, els Garcia i Joan Tolosa. A fi i efecte de donar-li un nou impuls revifador, el 25 d'abril de 1616, se'n va firmar la tercera i definitiva que comprenia una quarantena de pobladors. En aquesta última remesa, fou que hi acudiren Antoni Gilabert, Joan Baptista Jornet i Miquel Vayà.⁴⁴²² D'eixa manera es donava per conclosa la segona etapa.

Una dècada més tard, Sumacàrcer estava sumida novament en un declivi demogràfic que l'havia reduïda a dotze habitatges. Una vegada més, els uns se n'havien anat i altres hi havien fet cap. No quedava ni rastre dels Garcia, Jornet, Talens, Tolosa i Vayà, però hi devia d'haver riberencs entre els que s'hi havien establert. A tall d'exemple, Vicent Armengol i Esteve Durà. A partir d'aleshores terminà la tercera fase i s'inicià la quarta i última: una lentíssima recuperació d'efectius que es perllongà fins a la segona meitat del segle XVIII.⁴⁴²³

Tal com hem assenyalat adés, les restants localitats de la vall Farta manquen d'estudis exclusius i prolongats en el temps que permeten traçar-ne una evolució. A les cartes pobles tampoc s'especifica la procedència de les persones que hi acudiren o el que és pitjor, la seua identitat. Açò darrer és el que ocorre en el cas de Tous i Estubeny.⁴⁴²⁴ Tot això plegat, ens obliga a prendre per mètode l'antroponímia a l'hora d'identificar els riberencs. No resulta gens segur ni eficaç, però únicament hi podem recórrer a aquesta fórmula. Així les coses, a Alcàntera de Xúquer hi trobem Colomer, Gil, Martorell, Rubió i Sanchis.⁴⁴²⁵ A Càrcer sonen Albentosa, Barberà, Marco, Montsó, Renart, Riudaura, Rubió, Sentamans i Soler.⁴⁴²⁶ A Gavarda, Boix, Espous, Ferrer, Gomis, Primo i Serra.⁴⁴²⁷ A aquests caldria afegir Beneixida Cotes i Sellent, de què no tenim ni tan sols notícia de l'establiment dels nous colons.⁴⁴²⁸ Finalment, a la Canal de Navarrés i la Vall de Cofrents el repertori es torna encara més difús.

⁴⁴²¹ *Ibíd.*, pp. 1684-1685.

⁴⁴²² *Ibíd.*, p. 2072.

⁴⁴²³ PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, *op. cit.*, pp. 39-48.

⁴⁴²⁴ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, *op. cit.*, pp. 968-970 i 1522-1524.

⁴⁴²⁵ MARTÍNEZ CARBONELL, E., *Carta de poblament d'Alcàntera...*, *op. cit.*, p. 14; Veg. també, ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, *op. cit.*, pp. 822-823.

⁴⁴²⁶ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, *op. cit.*, pp. 371-372.

⁴⁴²⁷ *Ibíd.*, p. 1728.

⁴⁴²⁸ LLÀCER I LLÀCER, J., *Sellent. Així és el...*, *op. cit.*, p. 262.

Per acabar, convindria abordar els diferents itineraris paral·lels al camí Reial, al seu pas per la Ribera i la Costera, que s'empraven a l'hora d'articular el contraban i conduir les mercaderies fins al port d'Almansa. Com sabem, la calçada del rei, al seu pas pel país del Xúquer no hi presentava un sol recorregut. La planura al·luvial riberenca en permetia un parell, per molt que el que salvava el riu pels dos ponts de pedra d'Alzira fora el principal i més apte per al comerç. Eixint del Cap i Casal envers el sud, la primera bifurcació es produïa a l'altura de Silla. El ramal de l'esquerra seguia fins als dominis de l'Illa del Xúquer, mentre que el de la dreta continuava dretament fins al llit del Magre i l'Alcúdia i moria al gual de la Paixarella o d'Alcosser. En cas de voler continuar-hi, calia travessar el Xúquer amb barca, seguir després cap a Castelló de Xàtiva (actualment Castelló) i creuar el riu Albaida a Manuel, per tal d'arribar a la capital de la comarca de la Costera; talment com si haguera escollit el camí que passava per Alzira, molt menys difícils.⁴⁴²⁹

Pel mig quedaven si més no el Ressalany, Massalavés, Alàsquer, Alberic i el mateix Alcosser, localitats poblades, fins al 1609, majoritàriament per moriscos. Caldria afegir potser Montortal, el llogaret del qual havia esdevingut senyor feia unes poques dècades el fill de Francesc Joan Pujalt. De fet, el ciutadà hi havia establert el seu eix d'influència a aqueixes contrades, entre altres coses, a ciència dels avantatges estratègics que li conferia en l'eixida sovint fraudulosa de la fibra per la vall de Càrcer. Per tant, tot invita a pensar que després de l'expulsió, aquests petits nuclis i també altres propers del marge esquerre del riu Xúquer, com ara el Pujol o Benimuslem, pogueren resultar doblement atractius per als cristians vells de les rodalies.

Sembla que el Ressalany i Benimuslem no van haver carta pobla. Als dominis del casal de l'Alcúdia, Àngela de Montagut va faltar el 16 d'agost de 1610. Des d'aleshores se'n van fer càrrec Enric d'Íxer i Joan Brisuela, senyor d'Alcoleja i Benigallim. L'hereu, però, era Pere Acaci, nét de la difunta, el qual s'immiscí en l'administració que els hi havia encomanat, fins l'extrem que hi realitzà establiments individuals que al remat no van quallar.⁴⁴³⁰ Una cosa semblant, ocorregué a la que fins feia poc havia sigut l'altra

⁴⁴²⁹ Aquest trajecte es devia remuntar si més no a època musulmana. Basta amb endinsar-se una mica en la toponímia dels llogarets de la zona. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., p. 80; ESCOLANO, G., *Década primera de la historia...*, op. cit., llibr. VIII, cap. XXX, col. 974; MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva...*, op. cit., pp. 299-301 i 448; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. I, pp. 22-29 i vol. II, pp. 176, 179 i 188-189; PONS ALÒS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer...*, op. cit., pp. 14-15; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 108-110.

⁴⁴³⁰ VALLÉS I BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament...*, op. cit., pp. 249-250.

senyoria riberenca dels Castellví: Benimuslem i Mulata.⁴⁴³¹ Pel que pareix, Miquel Jeroni Pertusa entregà terres i cases a 45 pobladors el 1610, els quals al cap de sis mesos havien fugit. Cinc anys més tard encara estaven buits, però poc després, sacrificant Mulata, aconseguí assentar una vintena de famílies mitjançant acords particulars. No en sabem res de la seua identitat, però tots eren valencianoparlants.⁴⁴³²

El Pujol, molt prop de Benimuslem, va necessitar de quatre cartes pobles; tres després de l'estranyament dels novament convertits i una en els anys previs. En efecte, com que els vassalls marxaven, el ciutadà Joan Crisòstom Baltasar Julià es veié obligat, el 1602, a concedir-los una rebaixa en la partició de fruits i ho feu mitjançant una nova capitulació. Julià fou també un dels primers a reaccionar al decret d'expulsió. No debades, havia remogut cel i terra a Alzira i a les localitats veïnes, de mode que, el 24 d'octubre de 1609, ja hi tenia colons suficients. Malauradament, no tenim notícia de la seua identitat. El que resta en clar és que no va estar la definitiva. Després de més d'un any, de sobte, els primers pobletans van abandonar el llogaret. Llavors el senyor del Pujol en tornà a signar una segona, el 4 de gener de 1611 en què també hi havia molts riberencs: Bertomeu Anyó, Gaspar Bas, Pere Casanoves, Joan Doménech, Joan Llätzer, Andreu, Pere i Vicent Magraner, Vicent Noguera, Pere Tamarit... I una tercera, la vençuda, el 7 de febrer de 1612, en què hi romanien Anyó, Casanoves, Doménech, Tamarit i Pere Magraner.⁴⁴³³

Pel que fa a Massalavés, segons Abel Soler, la major part dels caps de família que s'hi assentaren procedien de la ciutat de València. El cas és que alguns dels cognoms també estaven presents al país del Xúquer: Alba, Balaguer, Palau i Peris (Alzira); Cursà, Serrador i Soler (Algemesí); Rosselló (Albalat de la Ribera), Sanç Sanchis, Soriano, Torres... Fora com fora, el cas era que duïen unes quantes setmanes de convivència i havien escollit representants quan, el 7 d'abril de 1610, es va rebre la primera carta pobla. Havien sigut cridats per Joan Baptista Mateu, el sogre del jove baró de Massalavés. Després de la defunció aquest, el juliol de 1610, la inexperiència del xicot i l'escassa traça

⁴⁴³¹ Benimuslem i Mulata havien estat, fins el 1607, dominis d'una de les branques escindides dels Castellví de Carlet. La defunció sense descendència masculina de Francesc de Castellví i Castellví, darrer senyor de Benimuslem i Mulata, precipità que la possessió recaiguera en la branca sarda dels Castellví, els quals van vendre Benimuslem a Jordi de Castellví, lladoncs, comte de Carlet. Poc després la degué transportar a Miquel Jeroni Pertusa. Veg. l'apartat titulat: *Com l'oli i l'aigua: els Montagut, els Castellví i la consolidació de les baronies de Carlet i l'Alcúdia com a espais senyorials independents*, contingut al capítol concernent a les baronies de Carlet i l'Alcúdia. Veg. també els arbres genealògics dels Castellví de Carlet i dels Vilanova-Serra d'Alzira.

⁴⁴³² SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 134-135.

⁴⁴³³ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 193-196, 514, 1706; SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 128-129 i 133-134.

com a llauradors d'alguns dels repobladors desembocà en mancances, desenganys i desercions.

Talment fou així que, el setembre de 1612, sols hi restaven huit dels signataris del document; entre ells, precisament, Alba, Balaguer, Peris, Sanchis, Serrador, Soler i Soriano. Els altres vint-i-sis eren nouvinguts. La seua antroponímia també sona les voltes a riberenca: Almenara, Casanoves, Eiximeno, Escrivà, Torremotxa, Verdeguer... Tanmateix, sembla que la cosa no hi degué anar molt bé, perquè, el 19 de febrer de 1614, Miquel del Milà es veié constret a redactar un segon acord. Lladoncs, dels colons inicials sols quedaven Alba, Sanchis i Soriano. Almenara, Casanoves, Escrivà i Verdeguer pertanyien a la segona onada. I Bonet, Cervera i Font es trobaven entre els hipotètics habitants de la vall del Xúquer de la tercera.⁴⁴³⁴

Als dominis dels Mendoza, Alberic havia estat sempre el nucli demogràficament més potent, de mode que Alcosser, Alàsquer, Gavarda i la resta d'aldees i caserius li havien anat a la saga. I així continuaria sent en l'esdevenidor, ço és, després de l'expulsió i repoblació.⁴⁴³⁵ En aquesta ocasió, com en moltes altres, les no poques perquisicions sobre aquestes senyories han aconseguit traure a la llum la carta pobla (14 de març de 1612), però no el lloc d'origen dels nous habitants. Això no obstant, tenint en compte que el procés de repoblament es portà a terme bàsicament amb efectius regnícoles, potser no errarem massa a l'hora d'identificar, una vegada més, alguns dels qui hi acudiren com a riberencs.

A Alberic, convé destacar l'arribada dels Armengol, Assensi, Ametler, Carbó, Carbonell, Cervera, Colomina, Escolano, Ferrer, Gilabert, Gomis, Martí, Matoses, Messeguer, Munyós, Nadal, Noguera, Palau, Peris, Roig, Rubió, Sabater, Sanç, Toldrà, Torres o Tudela, que bé pogueren pertànyer a la vila i honor de Corbera, Albalat de la Ribera, Alzira, Algemesí, Carcaixent o Alginet, entre d'altres. Ara bé, els hi ha de pràcticament inconfusibles: Bernat Bonanat, Gabriel Font, Joan Baptista Jornet, Agustí Magraner, Cosme i Joan Baptista Marqués i Josep Pareja, de l'Alcúdia; Josep Montalvà, Jaume i Jeroni Ossa, de Guadassuar, o Pere Morata, de la vila de Castelló. El mateix ocorre a Alàsquer i Alcosser amb Vicent Alapont, que bé podia ser oriünd de Carlet o d'Algemesí, Joan Font i Pere Magraner possiblement de l'Alcúdia, Francesc Giberto o

⁴⁴³⁴ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 289 i 2037; SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 113-123.

⁴⁴³⁵ En les vespres de l'expulsió dels moriscos, Alberic aglutinava quasi la meitat de la població de les susdites senyories. GIMÉNEZ CHORNET, *Desenvolupament capitalista en el...*, op. cit., pp. 74-77.

Gibertó i Jaume i Melcior Lloret, de la Pobla Llarga o de Carcaixent, o Felip Mont-roig, de Castelló. Emperò n'hi ha molts més: Alçamora, Bleda, Bosch, Borràs, Carbonell, Doménech, Escolano, Escrivà, Gil, Munyós, Nadal, Soler, Torres, Tovià...⁴⁴³⁶ De fet, alguns dels llinatges com els Gibertó o els Lloret, no sols hi arrelaren sinó que, a principis del segle XIX, encara es comptaven entre l'oligarquia exportadora de seda.⁴⁴³⁷

A l'altra banda del Xúquer, el ramal principal del camí Reial, que a la bifurcació de Silla havia quedat a l'esquerra, hom eixia dels territoris de l'antiga contribució alzirenya per la Pobla Llarga i dretament aplegava a l'entrant de Sant Joanet, des d'on enfilava cap a Manuel i Xàtiva.⁴⁴³⁸ Precisament, la senyoria dels Montpalau, fou una altra de les damnificades per l'expulsió dels moriscos fins a 1617. Entre els repobladors trobem alguns possibles antics habitants de Cogullada com ara Francesc Bertolí, Francesc Climent, Francesc Santamaria, major i menor, o Andreu Timor. Alguns altres també en pogueren estar riberencs, com ara Joan Boils, Joan Cabanes, o Jeroni i Joan Martí. Entre 1620 i 1625 hi havia a Sant Joanet, Antoni Albert i Gràcia Sabater, Jaume Doménech i Esperança Úbeda Pere Romero i Margarida Doménech, Joan Sabater i Joana Ferrer, Miquel Segura i la seua esposa, Margarida, de la Pobla Llarga; Francesc Tomàs i Caterina Hiñega, de Castelló, i Francesc Climent i Josepa Vila, de Carcaixent.⁴⁴³⁹

A Senyera i Benimeixís, territori dels Sanç, hi va haver tres cartes pobles; cosa que denota les dificultats que hi va haver a l'hora de fixar-hi un nombre suficient de famílies. Com Abel Soler, som de l'opinió que l'aleshores senyor recorreria els carrers i places de Castelló, Carcaixent, Alzira i Xàtiva a la cerca de gent que volguera anar-hi. El cas fou que, el 1611, hi aconseguí dur vint-i-un colons: catorze a Senyera i set a Benimeixís. Els acords es signaren l'11 de juliol de 1611. Entre ells, convé destacar Joan i Tomàs Albentosa, Francesc Guinovart i Bernat i Miquel Marco. Això no obstant, resultà que una mesada més tard la major part dels de Benimeixís havien fugit, raó per la qual,

⁴⁴³⁶ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 1726-1727; ARNAU-GARCÍA, R., *Compendio histórico de Alberic...*, op. cit., pp. 119-123.

⁴⁴³⁷ Els Chenir, Gibertó, Lloret, Ortís i Ortizà, eren dels principals exportadors de fibra a l'inici del Huit-cents. GIMÉNEZ CHORNET, *Desenvolupament capitalista en el...*, op. cit., p. 127.

⁴⁴³⁸ CATALÀ i CEBRIÀ, J. i SANCHIS i MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 203-222; LÓPEZ, T., *Relaciones topogràfica e históricas...*, op. cit., vol. II, p. 75; MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., "Topografía de Alzira en...", op. cit., pp. 74-75; MARTÍNEZ PÉREZ, A., i MARTÍNEZ RUIZ, J. A., "Llibre de l'obra dels...", op. cit., pp. 81-177; PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la...* op. cit., p. 459-468; PELUFO CORTS, V. i PARRA BALLESTER, J. M., *Páginas de la historia de Alzira ...*, op. cit., pp. 86-87; PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera...*, op. cit., vol. II, pp. 174-176 i 181-185; PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en...*, op. cit., pp. 195-203; SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics...*, op. cit., pp. 101-104.

⁴⁴³⁹ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 767; SOLER MOLINA, A., *Sant Joanet. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 100-105.

el 26 d'agost, es subscribí una segona capitulació. Entre els qui hi van romandre encontrem Guinovart. La segona onada dugué, entre altres, Gabriel Soler i Jaume Borràs.⁴⁴⁴⁰

A les cartes pobles i establiments de Manuel, Faldeta, Sanç, Tossalet, l'Abat i Torreta també s'hi detecta amb facilitat una forta presència d'individus de les localitats circumdants. De fet, els morisquets de la zona que s'hi van quedar van ser adoptats per castelloners, enovers, poblatans, rafelguarafins i senyeruts.⁴⁴⁴¹ Manuel va resultar relativament senzill de repoblar, perquè s'hi ubicava a un dels punts decisius de les comunicacions de la ciutat de València amb sud valencià, Xàtiva i Castella. Així les coses, entre desembre de 1609 i gener de 1610 es concretà l'arribada de una quarantena de famílies de Xàtiva, Castelló, la Pobla Llarga o Carcaixent; cosa que permeté preparar els terrenys per a la següent collita. De resultes, el primer de febrer entre els signants dels capítols trobem Andreu Albelda, Andreu Badia, Gaspar Bosch, Damià Botella, Francesc Caldorí, Miquel Casanova, Pere Girbés, Bertomeu Guerau, Francesc Lloret, Baltasar Sabater, Francesc Sanchis.⁴⁴⁴² Una cosa semblant li ocorregué a Sanç.⁴⁴⁴³

Els llogarets veïns de Torreta i l'Abat, pertanyents al monestir de Sant Miquel dels Reis, van tindre majors dificultats, de mode que no van acabar de cloure la recolonització fins a la primavera de 1611. Dels vint-i-quatre pobladors convé assenyalar Gaspar Albinyana, Jeroni Riello, Josep Gil, Onofre Rubió, Josep i Lluís Lloret, Francesc i Jaume Aràndiga, Nicolau Matoses. Malgrat que els documents no expliciten d'on eren oriünds, no hi ha dubtes que els Lloret provenien de Carcaixent o la Pobla Llarga i els Aràndiga potser de Montesa o Castelló.⁴⁴⁴⁴ A Faldeta hi aplegaren altres 28 individus amb les seues esposes, mares i xiquets. Malauradament, tenim poca informació sobre aquesta primera remesa de cristians vells, perquè no s'ha trobat còpia sencera d'aquest primer acord. En qualsevol dels casos no fou la definitiva, atés que el 6 de juliol de 1626, Joana de

⁴⁴⁴⁰ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., pp. 943, 952 i 1233; PLA ALBEROLA, P., "Benimejís y Señera ante...", op. cit., pp. 153-226; SOLER MOLINA, A., *Senyera. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 112-117.

⁴⁴⁴¹ SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., p. 133.

⁴⁴⁴² ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 267; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 134 i 136. Sobre la procedència d'alguns dels pobladors, veg. CATALÀ I CEBRIÀ, J. i SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló...*, op. cit., pp. 184-194.

⁴⁴⁴³ Sanç fou repoblada amb posterioritat. Es detecta una abundant presència de carcaixentins i poblatans: Joan Armengol, Vicent Canut, Pere Nadal, Joan Eiximeno, Vicent Pujalt, Josep Albelda o Agustí Vayà. ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 748; SOLER MOLINA, A., *L'Énova. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 169-172.

⁴⁴⁴⁴ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 544; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 136-137.

Vilanova, comtessa de Castellà, rubricà un nou pacte feudal amb els tretze pobletans que hi havien romàs i els catorze nouvinguts com Miquel Boils i Esteve Perales. La seua antroponímia convida a pensar que procedien de Guadassuar.⁴⁴⁴⁵ Finalment, les dades tocants al Tossalet, possessió lladoncs de Laudòmia Garcia—tot i l'esforçat treball de Vicent Sanchis—no són gens concloents.⁴⁴⁴⁶

Encara que resulta arriscat aventurar-se més enllà dels contorns de la Ribera del Xúquer, dada la proximitat i el pes de la ciutat de Xàtiva, en aquesta ocasió hem cregut convenient realitzar un petit salt a la Torre d'en Lloris i Miralbò post-morisques. Segons Abel Soler, la major part dels cognoms d'aquests dos assentaments, estaven presents a la capital de la Costera, però no costa de trobar-ne de forans com Pelluch i Escarós, d'ascendència catalana. També els hi havia de castellans, com Sierra, o d'altres municipis de la Costera i Vall d'Albaida. Tampoc no es pot negar la concurrència d'alguns pocs riberencs com ara els Turrell, que l'autor estima d'Alberic, o Calbet, Gibert i Gomis que estaven arrelats, a tall d'exemple, a l'antic reialenc alzireny. El mateix es pot dir de Miralbò, on, entre altres, hi havia un tal Pere Timor.⁴⁴⁴⁷ Certament, però, a mesura que hom s'endinsa en la jurisdicció xativina els efectius oriünds del país del Xúquer disminueixen o es tornen més obagosos.⁴⁴⁴⁸

Tot açò plegat, no són més que indicis i conjectures sobre les quals convindria aprofundir en l'esdevenidor. A hores d'ara, és un fet sobradament contrastat que la repoblació de les baronies riberenques, així com les de bona part del territori valencià, es va portar a terme essencialment mitjançant efectius majoritàriament de caràcter endogen; cosa que no exclou la confluència complementària dels exògens. Per tant, arribat el moment, caldrà parlar d'assentament amb deteniment i des d'una òptica micro-analítica, micro-històrica, en definitiva, «glocal»,⁴⁴⁴⁹ a la complexa xarxa de raons, relacions i interessos que en motivaren les distintes onades o moviments migratoris.

Ho portem a col·lació, perquè no poques vegades s'ha tendit a considerar el repoblador com una persona pobra. La realitat, no obstant això, fou que hi existí de tot.

⁴⁴⁴⁵ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 2241; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 137-140.

⁴⁴⁴⁶ SANCHIS MARTÍNEZ, V., *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 149, 450, 466 i 494.

⁴⁴⁴⁷ ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes...*, op. cit., p. 1095; SOLER MOLINA, A., *La Torre d'en Lloris. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 125-130 i 265-266.

⁴⁴⁴⁸ Veg. a tall d'exemple, SOLER MOLINA, A., *Rotglà i Corberà. Geografia, història, patrimoni...*, op. cit., pp. 120-128.

⁴⁴⁴⁹ El terme «glocal» és el resultat d'una contracció de «global» o «globalització» i «local» i «localització». Per tant, el mot «glocal» fa referència a tot allò que des d'una òptica local explica o te en compte allò global i tendir-hi ponts. Veg. també SILVESTRE PÉREZ, S., *El procés repoblador postmorisc...* op. cit., pp. 7-19 i 259-263.

Evidentment, hi acudiren matrimonis que havien assolit un escàs patrimoni als seus llocs d'origen. Sovint s'hi havien presentat amb un sogre o una sogra, un cunyat o un germà al càrrec. Altres voltes es tractava de novençans que encara no havien hagut descendència o de vídues amb els seus fills adolescents. Tanmateix, també hi hagué famílies nuclears nombroses i individus més o menys acabats que s'aplegaren buscant noves oportunitats de negoci, mirant d'augmentar el seu patrimoni, de restablir xarxes logístiques o bé rehabilitar les relacions microeconòmiques d'intercanvi que havien els habitants de la Ribera del Xúquer abans de l'expulsió dels moriscos.

Els estudiosos han coincidit en considerar que, en termes generals, al regne de València hi van haver tres onades repobladores. La primera coincidí amb el període de redacció de la major part de les cartes de població (1610-1612) i d'afluència massiva de famílies cap a les senyories buidades. La segona suposà en molts casos una renovació quasi total dels efectius disponibles com a conseqüència de l'abandó de cases i terres per part dels primers colons (1614-1630).⁴⁴⁵⁰ Els dos es van caracteritzar per una elevada inestabilitat i els continus transvasaments de la mà d'obra camperola d'uns dominis a uns altres, normalment, amb ofertes més sucoses. La mobilitat fou decreixent a mesura que passaren els anys i es passà a una etapa de certa estabilitat i increment poblacional (1630-1650), on la migració no esdevé tan significativa.⁴⁴⁵¹

Precisament, és dintre d'aquest paradigma que tractem d'encaixar la nostra hipòtesi de treball. Convindria contrastar-ho convenientment, però immediatament després de l'estranyament de la comunitat morisca trobem als municipis que havien sigut principals vies d'articulació del contraban de seda durant el segle XVI, una allau de riberencs, majorment de condició llauradora. I entenga's el mot en la seua extensa amplitud, ço és, des de jornalers desposseïts de terra a les seues localitats d'origen, passant per petits propietaris, fins a bastar membres de les oligarquies o fills de terratinents i potentats locals.

Els primers, hi feren cap perquè havien fam de camps i habitatges. Els segons, en canvi, volien omplir doblement el buit que havien deixat els anteriors veïns: d'un costat, s'aplegaren desitjosos d'ampliar la seua hisenda i fortuna i, d'altra, d'omplir el forat logístic deixat pels nous convertits. Açò darrer és veu clarament a la foia i marquesat de Llombai en el cas dels Barberà, Cursà, Sifre i Munyós d'Algemesí, entre tants altres; a la vall Farta o vall de Càrcer, amb els Albelda, Garrigues i Talens, de Carcaixent, i també al

⁴⁴⁵⁰ GUAL CAMARENA, M., *Las cartas pueblas del...*, op. cit., pp. 172-204.

⁴⁴⁵¹ Veg., a tall d'exemple, CASEY, J., *El regne de València...*, op. cit., pp. 14-46.

camí Reial al seu pas per Alberic (Gibertó i Lloret de Carcaixent i la Pobla Llarga i els Bonanat, Jornet i Marqués de l'Alcúdia) i Manuel (Albelda, Badia i Lloret de Carcaixent i la Pobla Llarga).⁴⁴⁵² En alguns casos s'observa clarament que aquests llinatges hi van subsistir i en altres se n'observa el retrocés o el reemplaçament per les successives onades de les dècades posteriors.

Fóra com fora, tant se val, perquè la retirada pogué no significar el fracàs. Dit en altres paraules, si bé en un primer moment les principals nissagues de la planura riberenca hi van recórrer quasi a la desesperada a membres de la seua família a l'hora de repoblar les silencioses i desertes senyories morisques, la progressiva fixació dels colons als distints dominis feudals els hi degué permetre restablir l'entramat logístic sense haver de servir-se'n necessàriament de la pròpia sang. Així les coses, tenint en compte—com ha quedat sobradament demostrat—la conjunció d'oligarquies locals, ressorts de poder, acaparament de recursos, contraban i bandidatge no resulta descabellat deduir que durant el segle XVII assistim per força a un canvi de l'escenari que, condicionat per l'abolició de l'impòsit sobre la seda i l'expulsió dels moriscos, pogué facilitar la inoculació i propagació de les parcialitats preexistents, especialment les del reialenc alzireny, dins dels territoris de senyoria circumveïns. D'aquesta manera, pot ser que durant el Sis-cents adquirira un major sentit l'expressió «bandositats de la Ribera» que encunyà fa unes quantes dècades Sebastià García Martínez.⁴⁴⁵³

⁴⁴⁵² ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte...*, op. cit., pp. 79-87; ARNAU-GARCÍA, R., *Compendio histórico de Alberic...*, op. cit., pp. 119-123; BENETÓ FERRANDO, V. i FERRER PÉREZ, V., "Els establiments particulars d'Antella...", op. cit., [en premsa]; ESTARLICH CANDEL R. i ESTARLICH MARTORELL, M., *La baronía y iglesia...*, op. cit., pp. 29-30; GIMÉNEZ CHORNET, *Desenvolupament capitalista en el...*, op. cit., p. 127; PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer...*, op. cit., pp. 45-48; SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografía, historia, patrimonio...*, op. cit., pp. 134 i 136.

⁴⁴⁵³ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolers, corsaris i moriscos...*, op. cit., pp. 185-202.

CONCLUSIONS

CONCLUSIONS

Talment com hem assenyalat al llarg del treball, Sebastià García Martínez va estar el pioner a donar compte de la conflictivitat que afectà la Ribera del Xúquer durant el Cinc-cents. En el seu punt de partida, per molt que començara a desconfiar de certs plantejaments, hi havia Joan Reglà i Fernand Braudel. D'ahí que a l'hora de realitzar la preceptiva categorització de les distintes fàcies que presentava, al seu parer, el bandolerisme a terres valencianes—no exemptes de concomitàncies—no dubtara a encunyar-ne una a la qual nomenà «bandositats de la Ribera».⁴⁴⁵⁴ La locució entesa de mode unitari, tal vegada com la concebia el villener, no té actualment gaire sentit. No, si ens cenyim al segle XVI. De fet, basta amb fer un repàs als pobles a què García Martínez hi feu referència (Alzira, Algemesí, Guadassuar, Albalat de la Ribera o l'Alcúdia), per a adonar-se'n que no hi ha totes les localitats del país del Xúquer, sinó sols un grapat d'elles que giraven d'una manera o altra al voltant del reialenc alzireny. En altres paraules, hi inclogué sols nuclis que n'havien estat llogarets de la seua contribució o bé senyories properes; situades dins del seu terme general. Per tant, hom arriba al convenciment que allò que García Martínez realment detectà no fou més que les parcialitats de l'Illa del Xúquer i algunes de les seues connexions a les senyories circumveïnes. Heus ací la primera conclusió.

Per consegüent, en lloc de l'explicació del *totum pro parte* de García Martínez, com si fora un únic fenomen de caràcter comarcal, si alguna cosa hi ha posat en clar el present treball ha estat l'existència d'una amalgama de grups de poder, oligarquies i conflictes sovint de caire «faccional». Al nostre parer, partir de qualsevol altra concepció és erroni, atés que a la Ribera del Xúquer feia centúries que els primigenis criteris jaumins d'estructuració territorial havien esdevingut obsolets i s'havien vist superats per una realitat cada vegada més policèntrica, la qual restà protagonisme a Alzira i li'n conferí a les localitats circumveïnes. En altres paraules, s'havia passat de la «Ribera d'Alzira» a la «Ribera del Xúquer». La nostra recerca, nogensmenys, deixa la porta oberta a investigar i no nega la conveniència de l'ús del terme, des d'un vessant de delimitació geogràfica, durant el Sis-cents. No debades, l'estranyament de la població morisca i les posteriors onades repobladores pogueren donar pas, tot i que amb certes restriccions, a una inoculació d'enemistats preexistents a la plana al·luvial—i essencialment provinents del reialenc—a arreu dels dominis senyoriais riberencs que hi havien quedat buits. Siga com siga, el ben

⁴⁴⁵⁴ GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolers, corsaris i moriscos...*, op. cit., pp. 185-202.

cert és que sempre hi cap també la possibilitat d'admetre la locució des d'una percepció plural, com una forma de fer encabir-ne el conjunt de les guerres privades i els conflictes.

Un altre assumpte a què caldria parar esment és el de la cronologia. Sebastià García Martínez ubicà clarament el sorgiment de les «bandositats de la Ribera» a les acaballes del Cinc-cents. Particularment, situà el seu origen a les darreries del mandat del marquès d'Aitona, la lloctinència del qual s'estengué des de 1581 fins a mitjan dècada dels noranta. En eixe sentit, crida poderosament l'atenció la delimitació de la geografia del problema. L'hem referida adés: Alzira, Algemesí, Guadassuar, Albalat de la Ribera o l'Alcúdia. No debades, açò coincideix amb els nuclis urbans en què el marquès de Dénia ordenà pregonar, el 12 de novembre de 1596, la *Crida y edicte real ab que-s prohibeix ser receptats y auxiliats los bandolers y delinqüents en los pobles de la Ribera*.⁴⁴⁵⁵ Massa casualitats.

Fora com fora, no és fortuït que García Martínez nomenara, en primer lloc, la universitat d'Algemesí, seguida, entre altres, de Guadassuar. Car, heus per on, es tractava de dues de les tres unitats segregades de la vila d'Alzira, en les quals a partir dels anys huitanta començaren a conformar-se bàndols que es mantingueren en lliça pel control dels ressorts de poder políticoeconòmics durant els decennis posteriors. Això és el que documentaren, per exemple, Amparo Felipo o James Casey, entre d'altres, durant el Sis-cents. A les darreries del segle XVI, però, el marquès d'Aitona—seguint les instruccions de Felip II—no dubtà a perseguir i fins i tot penjar a alguns dels implicats. De resultes, tot fa pensar que el que cridà l'atenció de l'historiador villener fou precisament això: la severitat i la vehemència amb què don Francesc de Montcada reprimí les expressions violentes de les faccions del pobles de l'antic reialenc alzireny; sense descuidar la vila mare (Alzira) o altres dominis del seu terme general. Talment fou així que, per manca d'estudis anteriors, decidí atribuir-li provisionalment la gènesi.

Precisament, aqueixa ha estat una altra de les ocupacions de la present investigació. Actualment sabem que de bandositats les n'hi ha hagudes sempre: des de poc després de la Conquesta de les terres valencianes per part del rei Jaume I. Tal com s'ha pogut constatar, els Furs del Regne de València (FRV) van incorporar la «faida» o guerra privada, ço és, la inveterada usança emanada del primitiu dret de naturalesa germànica. Ho van fer a la rúbrica «de malfactors y de guerrejar», de mode que permeteren cavallers i hòmens honrats recórrer a la força de les mans a condició que acompliren els preceptes legals de desafiament. Això ho hem tractat d'il·lustrar al present treball, a tall d'exemple, en abordar

⁴⁴⁵⁵ BUV. *Vària* 9 (37).

la qüestió de les faccions a la vila d'Alzira i la seua contribució. No per casualitat hem mirat de bastir-ne almenys bibliogràficament el discorriment des de l'establiment mateix de la societat cristiana, per bé que l'assumpte ha quedat ben palés a partir del Tres-cents.

Ara bé, de conflictivitat la n'hi havia haguda de moltes maneres. Dit en altres paraules, no sols hi ha estat l'endògena o comunitària, també la hi havia haguda amb altres dominis. El país del Xúquer en va ser un bon exemple. En fou l'escenari durant bona part de l'Edat Medieval i Moderna d'un cúmul de no poc controvertides disputes de caire territorial, jurisdiccional i personal, al darrere de les quals hi solia haver una oberta pugna per recursos naturals, per tributs, per assolir autonomia i autogestió o per aprofitaments estratègics. Així les coses, en la redacció d'aquesta tesi hi hem posat en relleu nombroses vegades els litigis del reialenc alzireny amb els espais de senyoria circumveïns, fonamentalment, per raons d'amollonament de termes, per l'aprofitament i explotació d'indrets erms o pel gaudi i execució de l'alta jurisdicció. Paral·lelament, també els hi hagué per idèntiques raons entre propietaris feudals. Certament, no n'estaven exemptes les malvolences relacionades amb precognicions de caràcter metafísic: l'orgull, l'honor i el prestigi. Tanmateix, tot o quasi tot es reduïa en el fons a interessos econòmics o a l'aconseguint de ressorts per assolir poder, els quals acabaven conferint diners, notorietat pública i renom.

Deixant parcialment de costat els plantejaments de l'historiador villener, si alguna cosa queda també clara a la llum d'aquesta investigació és que el bandolerisme que afectà la Ribera del Xúquer durant el Cinc-cents no fou essencialment «fill de la misèria», tal com ho plantejà Fernand Braudel, ni menys una expressió de revolta social, en els termes que ho formulà Eric J. Hobsbawm. Molt al contrari, es sustentà en la «faida» o en la possibilitat de recórrer a la violència de les mans com a mode perfectament legal i reglat de justícia. Òbviament, això no obstà perquè en la pràctica sovint hom incorreguera en il·legalitats, sobretot en no respectar els preceptes continguts a l'institut foral. D'eixa manera és que es pot dir que les inveterades guerres privades no sempre estigueren lícites, subterfugi que les convertí en perseguibles.

Fora com fora, el que no es pot negar és que la violència dels bàndols o dels individus i famílies enfrontades esdevingué el fruit d'una lluita per la riquesa i el poder. Això es fa palés arreu de les nombroses pàgines d'aquest treball, en què s'evidencien les diverses facetes de la quotidianitat en què es trobaven presents els partits o faccions i les seues ramificacions. No debades, aquestes eren alhora un mecanisme de solidaritat bidireccional, un element més de jerarquització de la societat, una eina d'ascens social, una

àrea de discussió política, un instrument de control politicoeconòmic, una milícia privada que actuava violentament quan calia o també una plataforma que facilitava l'evasió fiscal, el frau i el contraban dels més poderosos. En definitiva, tot açò demostra que a l'hora de concebre aquesta mena d'organitzacions hom ha de saber entrelligar l'embull de relacions de dependència, de clientelismes o d'interessos que solien transcendir de l'àmbit col·lectiu a l'individual, del públic al privat i del formal a l'informal, ja que conformaven un dels pilars de la col·lectivitat i en feien una tasca fonamental en el seu funcionament corrent o habitual.

En aquest punt, convé deixar de costat els raonaments generals per centrar-se en aquells altres més particulars, ço és, en els tres àmbits d'estudi en què hem centrat l'atenció dintre del maremàgnum de dominis i jurisdiccions que conformaven llavors la Ribera del Xúquer. En primer lloc, caldria referir els bàndols de la vila i contribució d'Alzira, la capital històrica de la comarca i principal nucli de reialenc. Malgrat que, en aquesta direcció, la nostra recerca i la de Sandra Bernabeu han confluït de mode premeditat en el regnat de Ferran el Catòlic,⁴⁴⁵⁶ el ben cert és que al present treball hem escollit focalitzar l'atenció en el període comprés entre les primeries de 1523, pocs mesos després que els agermanats rendiren l'Illa de Xúquer, la darrera plaça valenciana a plegar-se de nou a l'obediència de l'emperador Carles, i el 1585, en què Felip II convocà Alzira a les corts de Montsó, després d'haver donat via lliure a les segregacions municipals d'Algemesí (1574), Carcaixent (1576) i Guadassuar (1581). Aqueix període cronològic, jalonat per dos punts d'inflexió o de distanciament entre els dirigents vilatans i el sobirà hispànic, deixa, al nostre parer, la porta oberta a una segona part que s'estendria entre els darrers anys del Cinc-cents i les dècades inaugurals del Sis-cents amb l'obtenció del privilegi de vila per part de Carcaixent (1589) i Algemesí (1608); fites que acabaren de transformar o re-configurar la realitat política preexistent. Emperò, no correm tant i anem a pams.

D'entrada, caldria assenyalar que, tal com s'ha pogut constatar, l'evolució de les parcialitats de la vila i contribució alzirenya s'estructura en quatre o cinc etapes. A tall de començar, és menester situar-se, després de la Primera Germania en una població ocupada militarment, la qual havia recuperat feia pocs mesos les seues tradicionals classes dirigents. Aquestes havien estat obertament mascarades i pro-reialistes, raó perquè no dubtaren a mostrar-se col·laboracionistes amb les autoritats regnícoles. En eixe ambient aparentment tan poc favorable és que començaren a quallar les primeres dissensions; sobretot quan el 1524 es retirà el darrer escamot de soldats i la intervinguda administració local de

⁴⁴⁵⁶ BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., "Mantener la paz y...", *op. cit.*, pp. 427-440

postguerra donà pas, el 1526, al regres de la insaculació. En eixe context, les bel·lipotents nissagues alzirenyes aprofitaren que el focus d'atenció es trobava desplaçat envers tot el que fera olor a la revolta a fi i efecte de re-composar les seues xarxes clientelars, reactivar a la força les seues relacions feudovassallàtiques i guanyar adeptes als llogarets de la contribució, la població dels quals continuava sent majoritàriament i silenciosament partidària de la Germania.

En termes generals, val a dir que les faccions alzirenyes de començaments del regnat de l'emperador Carles, van estar una continuïtat, no exceptes de noves cares i significatius rellevaments, d'aquelles altres que havien obligat a intervindre-hi el rei Catòlic. La composició social fou idèntica. Estigueren conformades per les bressoles de cavallers i hòmens de vila més poderoses de la localitat. D'una banda, s'hi arrencleraren els Valero, Vendrell, Pujalt, Garí i Traucador i, d'altra, els Lluquí, Guerau, Garcia i Vilanova. Al seu voltant, una vegada més, s'hi agruparen una infinitat de famílies i solidaritats en jeràrquic ordre descendent, de mode que els tentacles de les faccions abastaren ben aviat el Clos, els ravals i els llogarets de la contribució. L'aconseguint no fou casual. Calgué molta mà esquerra i polítiques de retrobament que engegaren l'engranatge: realització de gestos encaminats a concedir una major participació dels nuclis d'extramurs en les decisions del Consell o establir un cert diàleg amb les capes pobletanes més benestants; normalment lligades a l'incipient negoci de la sericicultura. Heus ací el punt axial al voltant del qual girà l'èxit o el fracàs tant de la recomposició de l'acció de govern com dels bàndols alzirenyes post-agermanats.

Aquest escenari es mantingué gairebé invariable fins a mitjan segle XVI. Heus ací la segona etapa. Llavors, la Germania i l'«encobertisme» ja eren aigua passada. Llurs antics partidaris, especialment els habitants dels «llocs», encapçalats per alguns dels més reeixits membres de la comunitat havien entrat a formar part de les files d'una o altra facció. Potser l'episodi més sonat fou l'assassinat de Joan Moreno que donà pas a la fautoria del IV duc de Gandia, Francesc de Borja, a la vila i honor de Corbera i als «successos de Polinyà». Tanmateix, al si dels llogarets del terme particular de l'Illa del Xúquer sempre hi romangué el germen d'insatisfacció. A l'inici, una part de l'elit pobletana s'hi conformà amb poc, però no tardaren gens a començar a reclamar alguna cosa més que una presència subalterna a certs organismes del consistori alzireny.

A açò s'hi afegí l'extraordinari procés expansiu del Cinc-cents. En efecte, la sericicultura propicià que Algemesí, Carcaixent i Guadassuar eixamplaren en poc de temps la base demogràfica i augmentaren la capacitat per a generar riquesa, cosa que despertà i

agusà la voluntat dirigent dels habitants de la contribució alzirenya. Per a més additament, la falta d'actualització del sistema insaculatori, les dificultats que sovint van posar les autoritats vilatanes o les freqüents traves a què hagueren de fer front a l'hora d'accedir al Consell, contribuïren, primer, al reforçament de l'objecció crítica al centralisme alzireny i, finalment, proporcionaren també els subterfugis efectistes que els hi encaminaren envers l'autonomia i l'autosuficiència administrativa.

Els tràmits o processos d'emancipació emprengueren a partir de la dècada dels cinquanta. La primera comunitat a voler trencar els vincles de dependència amb la vila mare fou Carcaixent, que ho intentà reiteradament entre 1547 i 1557. Malgrat això, les escomeses dels carcaixentins foren infructuoses fins que se'n feu càrrec l'algemesinenc Bernat Guinovart, qui també havia estat escollit síndic, el 1558, a la seua localitat. S'establí així el definitiu desafiant emancipador mancomunat. Els dirigents de l'Illa del Xúquer s'oposaren rotundament a la independència dels llogarets, de mode que van optar per atenuar o congelar les seues divisions internes i fer-hi un front comú. Hom podria adduir com a tret d'eixida les reformes de la insaculació (1553-1555), que hi atorgà als habitants dels llogarets un considerable augment de participació, o al nomenament de don Melcior Mercader com a subrogat de governador, puix que feu concordar-se els Valero i els Lluquí. Tanmateix, el ben cert és que resulta agosarat atribuir-ho a un esdeveniment o data concreta. En realitat, fou el fruit d'un progressiu procés de retrobament i pacificació que s'estengué entre mitjan de la dècada dels cinquanta i ben entrada la dels seixanta.

En el costat oposat, les elits pobletanes que varen optar per la segregació i l'autogestió, començaren a trencar alguns lligams de subordinació que els nugaven als dirigents alzirenyis o als seus parents i amics. Així les coses, s'obrí una esclatxa cada vegada més pregona que acabà per somoure els ciments de les xarxes de solidaritat vilatanes. Així les coses, en l'ínterim comprés entre els quaranta i els seixanta es va passar d'unes guerres de bàndols en què les poderoses nissagues que habitaven al Clos es disputaven a sang i foc els ressorts de poder de la vila, a un tipus de conflictivitat en què els enfrontaments, cada vegada més, es produïen entre velles i noves oligarquies, entre les nissagues que venien copant les institucions locals i les que en desitjaven l'emancipació (Algemesí, Carcaixent i Guadassuar) o l'accés i l'encimbellament dins del sistema insaculatori (vila i ravals). Heus ací la tercera etapa: un procés irreversible i sense tornada.

En efecte, a partir de 1574, la vila d'Alzira va veure retallats notablement el seu terme particular i les seues competències politicoadministratives sobre la seua contribució en haver d'assistir inerme a la segregació, tot i que parcial, d'Algemesí, Carcaixent i

Guadassuar. Açò afeblí definitivament el pes o la representació politicsocial de la capital de la Ribera davant les institucions regnícoles i reforçà el policentrisme riberenc. Els processos cap a la independència i el trencament dels llaços de submissió als llinatges alzirenyes van propiciar la minoració dels enfrontaments intrínsecs i hi contribuïren a la pacificació social. Tanmateix, la quietud durà poc de temps.

Com s'ha pogut comprovar, la concessió dels privilegis d'universitat i la constitució dels nous municipis donà pas als primers conflictes importants entre les elits pobletanes. No debades, hi havia en joc, entre altres, l'exercici del poder polític i l'administració del comú. L'atorgament d'un rudimentari sistema electoral per cooptació tampoc hi ajudà, atés que deixà la porta oberta a nepotismes i acaparament de càrrecs. Vet ací la raó de la conformació de partits o bàndols que recorregueren sovint a la força de les mans per a dirimir les friccions. Talment fou així que s'observa una inusitada concurrència de pobletans—presumptes bandolers—entre els individus perseguits. En eixe sentit, tot apunta que la independència tingué també algunes contrapartides negatives. Algemesinencs, carcaixentins i guadassuarencs es van veure sovint indefensos davant l'acció repressiva del duc de Nàjera i del marquès d'Aitona. Car, feia un parell de dècades havien decidit espolsar-se els lligams i les dependències que els unien a les bel·lipotents i ben relacionades classes dirigents alzirenyes, cosa que pogué condicionar la seua major presència als cadafals.

Tanmateix, en paral·lel al floriment de ressentiments i trifulgues internes, s'ha evidenciat que hi romangueren o s'encebaren més encara les confrontacions amb les elits dirigents de l'Illa del Xúquer per assumptes concernents a la delimitació de termes, el repartiment del deute censal i l'exercici de la jurisdicció. Pel que fa a açò darrer, val a dir que els privilegis d'universitat concediren amples capacitats d'autogestió a les noves comunitats, però reservaren l'exercici del mer imperi al nucli matriu: Alzira. Això, propicià refregues i plets per acusació de presumptes ingerències d'ambdós costats.

La darrera etapa, si es vol, mamprén dels efectes de la consumació de les segregacions municipals d'Algemesí, Carcaixent i Guadassuar. No per casualitat, a partir d'aleshores s'assistí al desgel de la sort de front comú que les elits alzirenyes havien aconseguit conformar, amb penes i treballs, un o dos decennis abans. Això motivà l'aparició de bell nou, de parcialitats. Hi hagué, però, novetats. El partit dels Lluquí romangué unit a la facció dels Valero, i junts feren front als Garí, als Guerau, als Garcia i als seus partidaris. Heus ací la subsistència dels corol·laris del nomenament de don Melcior Mercader per a subrogat de governador que havia unit els vells enemics. A aquests, nogensmenys,

convindria addicionar el seguit de plets de caire hereditari que enfrontà en els tribunals els Garí i els Valero o bé els primers amb altres nissagues de la parcialitat com ara els Pujalt.

El segon àmbit d'estudi ha sigut les baronies de l'Alcúdia i Carlet. Els conflictes entre els propietaris d'ambdues—els Montagut i els Castellví—ha esdevingut un dels exemples riberenc més prominents i sostinguts en el temps. La gènesi d'aquesta animadversió cal buscar-la a les darreries Tres-cents, moment en què els Castellví adquiriren Carlet, Benimodo i Massalet de la ciutat de València. Prèviament, però, tal com ja relatà en el seu moment Vicent Vallés Borràs, se n'havia produït la venda a mans d'un dels descendents dels Montagut, raó per la qual el desembarcament de la nova nissaga—la dels Castellví—a uns territoris que els Montagut sentien com a propis, contribuí a encendre els ànims i precipitar-ne la conflagració. El ben cert va ser que aqueixes ferides mai no acabaren de cicatritzar i els Castellví i els Montagut van mantindre quasi sempre posicions antagòniques. Això es feu ben palés, per exemple, durant l'Interregne i encara abans; atés que els Castellví es van adscriure al bàndol del Vilaragut, el qual donava suport al candidat d'Urgell; mentre que els Montagut van fer el mateix amb els Centelles que acabaren defensant els interessos de l'aspirant de la dinastia Trastàmara.

L'enemistat, amb alguns intervals de pau i voluntariosos ànims d'arreglar les coses, es va mantindre fins al Cinc-cents. Pel mig, com s'ha pogut constatar, hi va haver no pocs matrimonis mitjançant els quals intentaren soterrar les hostilitats. Emperò no hi hagué manera. Quasi sempre que un membre integrant de la nissaga dels Montagut i un dels Castellví es casaven el resultat era la manca de descendència. Amb aquests precedents, sorprén que, el 1558, els uns i els altres apostaren fortament per un projecte d'integració familiar i patrimonial que, d'haver fructificat, haguera proclamat la unió d'ambdues baronies sota els designis del casal de Carlet. Malauradament, el caràcter bel·licós de don Galceran de Castellví ho tornà impracticable. Ja abans de l'enllaç amb dona Àngela de Montagut, el jove havia comés delictes de sang i hi hagut de signar paus i treves amb alguns membres de la noblesa valenciana. La persecució de les autoritats valencianes el van dur sovint a deixar sola la seua esposa, la qual arribà a passar no poques penalitats. Els maltractes quan hi compartien parets, sembla que també hi eren freqüents, raó per la qual la jove senyora de l'Alcúdia es decidí a abandonar Carlet i la seua filla, Maria de Castellví, per a tancar-se en un convent. Poc després Galceran fou desterrat del Regne i enviat a La Goleta i més tard a l'illa de Malta.

En aquest punt, creiem que no cal incidir més en les peripècies vitals dels dos protagonistes. En detriment d'això, el que convé ressaltar són, d'una banda, els lligams

d'amistat i parentiu dels Castellví i dels Montagut amb algunes de les més importants nissagues de l'oligarquia alzirenya; fins l'extrem que ambdós territoris serviren de refugi de membres destacats de les parcialitats de l'Illa del Xúquer. Joan de Montagut Ribelles i Valero era parent dels germans mossén Miquel i mossén Francesc Valero, dos dels principals caps de bàndol alzireny. Miquel inclús arribà a ser procurador de la senyoria a mitjan centúria. Els Castellví, emparentats amb els Serra i els Vilanova, propers a la casa ducal de Gandia, i amics dels Lluquí i els Garcia, brindaven ajut i suport a aquesta facció contrària a la dels Valero. I això no era tot, bastava retrotraure's als primers anys del segle XVI, durant el regnat de Ferran el Catòlic, per evidenciar que els Castellví n'havien sigut un dels principals d'una de les parcialitats. Heus ací una petita evidència dels suports amb què comptaven els famílies que copaven els càrrecs del Consell de la vila d'Alzira.

Tanmateix, la nostra comesa respecte als Castellví, tal com s'ha pogut palesar, ha passat per esbrinar no sols la seua ascendència o genealogia, sinó també a través d'ella les seues relacions d'amistat i vincles de sang amb altres cases nobiliàries valencianes i castellanes o amb poderosos funcionaris de l'administració i govern de la Monarquia Hispànica. En efecte, els seus contactes arribaven fins a ben a dins de la Cort. D'altra manera no s'explica el comportament virulent de Galceran de Castellví. En eixe sentit, no es pot passar per alt que el mateix Gonzalo Pérez, secretari del sobirà, fou el qui es desplaçà personalment a Carlet a entregar la commutació de les penes de mort del joveçà per l'exili. Tampoc s'haurien de menystenir les fluides relacions dels Castellví amb els Manrique de Lara, el marquès de los Vélez, el príncep d'Éboli o els Mendoza, alguns dels quals conformaven llavors una de les faccions cortesanes. En eixe sentit, no cal maldar massa per entendre que el IX baró de Carlet acabara els seus dies al regne d'Aragó, sota la protecció d'antics «ebolistes» com don Juan de Luna, senyor de Purroy o de Martí d'Aragó-Gurrea, duc de Villahermosa i comte de Ribagorça, el mateix que havia pres per esposa una de les germanes de l'influent I marquès de Llombai i IV duc de Gandia, Francesc de Borja i Aragó.

El tercer àmbit en què hem centrat les nostres perquisicions, aprofitant les relacions triangulars entre els Castellví, els Borja i la vila d'Alzira, ha estat precisament la foia i marquesat de Llombai. Com s'ha pogut constatar, ho hem portat a terme des de la perspectiva de l'administració de justícia del tribunal de la Batllia; tot a partir del lligall del notari Pere Calbet. L'alzireny fou contractat per don Carles de Borja, II marquès de Llombai i V duc de Gandia, el 1554 i s'hi estigué fins el 1570. El contingut del quadern és força divers en delictes i conflictes. Aquests els hem agrupat en quatre grans tipologies: les faltes, les infraccions i els conflictes per la propietat; els crims contra la integritat de les persones,

els que anaven contra la moral i l'honestetat i els que desafiaven l'autoritat del senyor i l'ordre públic. N'hem establert una incidència percentual, encara a cent el problema del grau de mediatització d'aquest tipus de fonts i les dificultats que comporten a l'hora de valorar el grau d'impunitat o el que és el mateix, la diferència entre la criminalitat real i aquella que hi va ser registrada.

Pel que fa als primers, a la foia i marquesat de Llombai no es pot parlar d'un predomini delictiu contra la propietat en què la marginalitat i la pobresa tingueren un protagonisme força destacat. De fet es pot sostindre tot el contrari. La notable preeminència de denúnciacions en què hom sol·licitava l'abonament de sumes monetàries invita a pensar més aviat en una societat certament agrària, però amb un considerable accés al mercat; ço és, amb capacitat de compra i de consum i forçosament també amb certa solvència i credibilitat. Car, els robatoris i els furts són una esquifida minoria. Quant als crims contra la integritat de les persones, convé assenyalar que bàsicament el que constatem són baralles i parcialitats entre les nissagues morisques, potser reminiscències de les *diya*, *qişāş* o *casabīyya* d'arrelam musulmana, front a una comunitat cristiana petita i *a priori* pacificada i ben cohesionada. Alguns dels indicis més palmaris d'aquesta mena de conflictivitat són la firma de paus i treves a l'ensec, sense que prèviament hi haguera notícia d'enfrontaments; la reiterada presència de determinats individus i estirps en bregues i batusses o els rescabaments privats de ferides i homicidis; inclús quan ja havia començat el procés judicial, el qual s'interrompia sobtadament unes voltes per cancel·lació de denúncia i altres sense deixar rastres.

Sota el paraigües de la categoria delictiva contra l'autoritat del senyor i l'ordre públic es troben arrelengrades tant les contravencions que es considerava que pertorbaven l'ordre públic com totes aquelles pràctiques que suposaven una desobediència o un desafiament de l'autoritat. Hi convé ressaltar els trencaments de paus i treves o de presons i la consegüent fuga, el desacatament d'ordres, les resistències i agressions als oficials per part dels nous convertits; acusaments per tinença o la utilització d'armes prohibides, particularment després del desarmament de 1563. Ara bé, ens resulta especialment significativa la presència de quadrilles de roders o bandits forans a la foia i marquesat de Llombai, moltes vegades colles mixtes de cristians amb moriscos aragonesos i granadins. També hi havia algun alarb. Un «llop solitari»? Això evidencia, entre altres coses, que hi existien bandes que anaven per lliure, però també que la seua duració era molt efímera: unes jornades o unes quantes setmanes. Les autoritats locals els enxampaven amb facilitat, atés que no posseïen una bona coneixença del terreny, ni una estratègia premeditada ni

tampoc suports al país del Xúquer. De resultes, es pot inferir que aquest «bandolerisme», potser minoritari, estava lluny d'esdevindre preocupant per a les institucions regnícoles. Contràriament a això, el fibló de lligams, aliances i amistats entre les elits dirigents riberenques fou més que suficient per traure'ls del tauler de joc.

Per acabar amb el tocant a la foia i marquesat de Llombai, convindria referir els delictes contra la moral i la honestedat. Aparentment, van ser les més minoritàries, però en aquests casos sempre ens hi roman el dubte sobre el grau de mediatització de la nostra font i la imprecisa valoració del grau d'impunitat o «*crime rate*». A aquesta secció, s'entremesclen casos de potencial heretgia i apostasia per part dels moriscos, la inobediència de la prohibició de casar-se si entre els nuvis hi havia consanguinitat, infidelitats, estupres i violacions i estafes i fraus. En aquest punt, és menester incidir sobre la contravenda de seda. Don Carles de Borja tenia vigilats alguns dels seus vassalls perquè acostumaven a especular amb aquest producte, el qual venien finalment a mercaders alcudians i carletins. Qui sap si també estaven integrats en alguna xarxa logística dels cristians vells de la planura al·luvial del Xúquer, els quals transitaven adesiara pels camins de la foia i marquesat de Llombai per extraure del Regne legalment o fraudulentament aquesta preada matèria primera envers Castella.

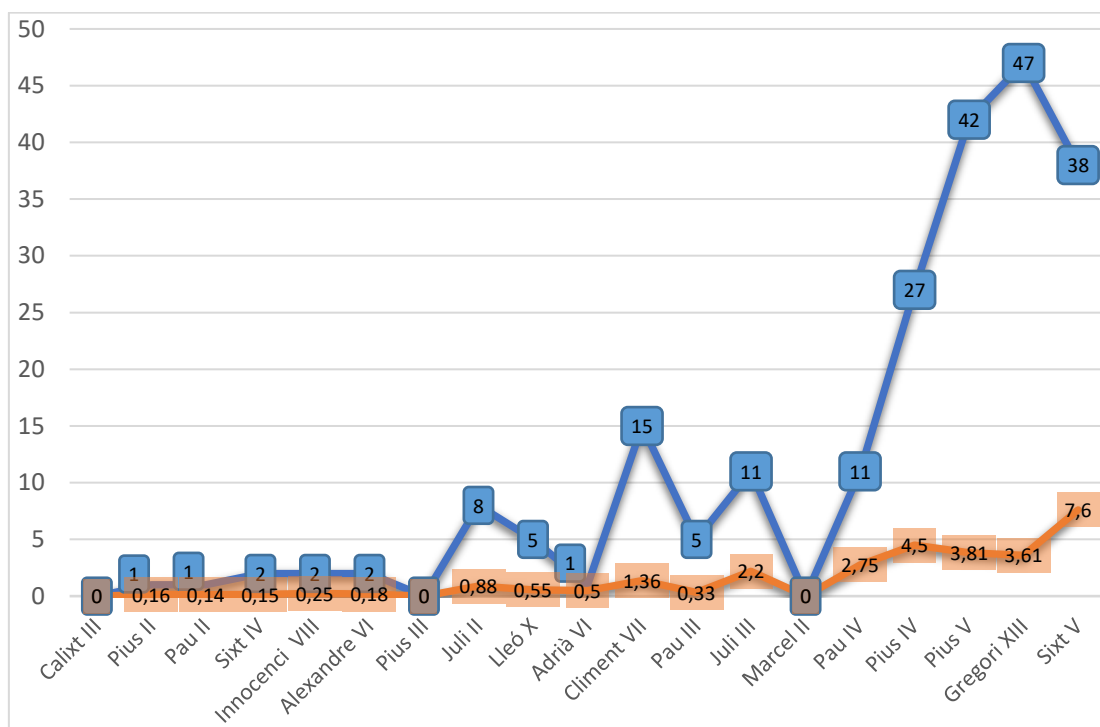
Aquest darrer subjecte d'estudi—el contraban—ha estat el que hem abordat a la tercera part de la tesi. Al nostre parer, han quedat suficientment clares les connexions entre l'extracció fraudulenta de fibra sèrica del Regne o la introducció de forments i el bandidatge. Dit en altres paraules, el que hi hem documentat és la implicació en aquests obscurs negocis de les oligarquies riberenques, les mateixes que estaven al front de les parcialitats o que lideraven les comunitats, viles i pobles. Heus ací, una vegada més l'ús ambivalent de les faccions o xarxes de clienteleles. Això es fa palés, entre d'altres, a l'apartat que porta per títol: *Refent una polivalent xarxa de clienteleles: els Pujalt, els Valero i els seus partidaris*. A través d'aqueixes pàgines s'evidencia la seua utilitat no sols com a mecanisme de lluita pel poder, com a objecte de solidaritat o com a un mode d'ascens social, sinó fonamentalment com a plataforma d'evasió fiscal. En el cas concret, la delació d'un dels integrants, el bearnés Joan Escrivà, n'ha suposat una mena de fil solt que ens ha permès estirar i traure el cabdell: en un primer moment, Francesc Joan Pujalt i mossén Francesc Valero i, més tard, Agustí Pujalt i Pere Pujalt, fills de Francesc Joan, els quals col·laboraven amb els vassalls de dona Àngela de Montagut, parenta dels Valero i senyora de l'Alcúdia. No per casualitat, els alcudians estaven considerats els «sacadors» més avesats del país del Xúquer.

El *modus operandi*, amb petites variacions, es repetia una i altra volta. Els contrabandistes, encapçalats o no per l'amo de la seda, solien actuar de nit i en dies de festa. Es feien acompanyar d'una colla de persones armades fins a les dents per tal de dissuadir guardes i oficials reials o potencials assaltants de camins. A tal efecte, solien emprar també la xarxa viària secundària. D'eixa manera és que hi hem descobert la tendència a usar dues vies o zones bàsiques d'extracció: la vall Farta o vall de Càrcer i la foia i marquesat de Llombai. En termes generals, val a dir que els riberencs del marge esquerre del Xúquer—a excepció dels alcudians—solien fer servir l'itinerari vers els dominis dels Borja i la foia de Bunyol, mentre que els de la riba dreta preferien anar per Antella, Sumacàrcer i Tous. La raó és clara. S'estimaven no haver de creuar el flum. Car, els únics ponts estaven a la vila d'Alzira i la resta eren petites embarcacions privades o guals i embarcacions senyoriales.

Una altra constant, que hi hem pogut observar és que els «sacadors» miraven de concretar les seues transaccions als suburbis de l'Illa del Xúquer i a llogarets menudets i desproveïts de taulatgers i de barreres arquitectòniques. Això era així no sols per la facilitat que trobaven a l'hora d'evadir la mercaderia o pel reduït control que hi havia sobre les transaccions, sinó també perquè es tractava de les zones productores més importants i immediates a la terra. L'exemple més clar van estar Algemesí, Carcaixent i Guadassuar que a força de vendre i exportar lícitament o fraudulosa fibra de seda van aconseguir créixer demogràficament fins l'extrem de poder-se costejar la independència de l'Illa del Xúquer.

En darrer lloc, i en un altre ordre de coses, caldria referir un dels assumptes que potser han quedat més obscurits o per tractar a la present dissertació: la qüestió del canvi del discurs social sobre la violència que es produí entre la segona meitat del Quatre-cents i que s'estengué durant les centúries següents; tot cercant la pau pública de la Cristiandat i el disciplinament social. En eixe terreny, potser ha estat l'antropologia jurídica la que més hi pot aportar. Tanmateix, per mor de la major brevetat, hem decidit no aprofundir-hi. No convé portar-se a equivocs. En som conscients i els lectors també ho han de ser. A eixe respecte, a fi i efecte d'aportar-hi elements valoratius, una de les tasques que vam dur a terme als arxius de la ciutat de Roma i a altres contrades d'Itàlia va ser precisament la localització de documentació emanada per les institucions pontifícies que manifestara el posicionament i/o la preocupació d'aquells qui segueren a la cadira de Sant Pere respecte a qüestions relacionades amb bàndols, duels i altres tipologies de conflictivitat semblants. Això havia de permetre contrastar la transformació del vocabulari i la voluntat de substitució d'un discurs, el que es mostrava més o menys tolerant amb la «faida» o les

guerres privades, per l'altre, en què la pau dins del cos social i el disciplinament col·lectiu havien de ser-ne la base.

Representació gràfica sobre el nombre de disposicions pontificies
 Font: elaboració pròpia a partir dels documents referits a l'annex 6.

Davant la impossibilitat d'estendre'ns en pregones anàlisis de contingut, com caldria, n'hem recollit les dades quantitatives a aquesta darrera gràfica. Això vol dir que en posterguem l'estudi profund per al futur. Tornant sobre la representació, val a dir que el primer indicador, en blau, mostra la quantia de disposicions en termes absoluts, mentre que el segon, en taronja, en representa el nombre en termes relatius (número/anys de pontificat). Tal com es pot palesar, a partir de la publicació del capítol 19 dels «decretum de reformatione» de la XXV sessió del Concili de Trento, en què es reprovaren duels i guerres privades,⁴⁴⁵⁷ les xifres d'ambdós registres van augmentar considerablement.⁴⁴⁵⁸ Amb tot i això, malgrat que els principis teòrics del discurs modern sobre la violència estaven

⁴⁴⁵⁷ BNE, *Manuscript 4537*, ff. 249v-250r; BAV: *Raccolta Generale Concili*, VI, 15, ff. 322-323 (correspon a l'obra *Concilium Tridentinum, sub Paulo III, Julio III et Pio III. Pont. Max. celebratum* editada a Venècia per Andrea Muschio, el 1585). ANGELOZZI, G, "La proibizione del duello...", *op. cit.*, pp. 271-282.

⁴⁴⁵⁸ Es tracta de les dades que vam poder recollir. Les aportem a cent que segurament són incompletes, però no per això deixen de ser significatives i indicatives per al propòsit enunciat. Per a consultar les dades detallades, veg. l'annex 6: Relació documental de les disposicions pontificies.

disposats a finals del Cinc-cents, com hem assenyalat adés, quedava una tasca àrdua d'aculturació moral i política que fera possible la seua interiorització per part de la població.

ANNEXOS

ANNEX 1: EL CONSELL DE LA VILA D'ALZIRA

1523⁴⁴⁵⁹

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Mateu Guerau, cavaller; lloctinent de Guadassuar, Lluís Boïls.

Jurats: Lluís Garcia (jurat en cap i diputat del General 1524-1526),⁴⁴⁶⁰ Nicolau Lluquí, Berenguer Nicolau Tamarit, Joan Garí.

Mostassaf: Joan Martorell.

1524

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Mateu Guerau, Joan Vendrell, lloctinent.

Jurats: Onofre Vendrell, Joan Llätzer, Jaume Pujalt, Benet Calbó.⁴⁴⁶¹

Missatge del justícia: Francesc Peres.

Mostassaf: Lluís Gilabert, ciutadà.⁴⁴⁶²

Missatge dels jurats: Joan Vermell.

Consellers: Lluís Garcia, Nicolau Lluquí, Berenguer Nicolau Tamarit, Joan Garí, Joan Martorell, Jeroni Peris, Jeroni Botoner, Pere Velasco, Cristòfol Tarassona, Pere Calbet, Diego de Barrimeno, Nicolau Guillem, Pau Truixà, Gaspar Gil.

Clavari: Nicolau Lluquí.⁴⁴⁶³

Escrivà de la Sala: Francesc Traucador.

1525⁴⁴⁶⁴

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Lluís Garcia i Nicolau Lluquí, lloctinent.

Jurats: Joan Martorell, Joan Vendrell, Onofre Traucador, Joan Tolosa, notari.

Síndic: Pere Calbet.

⁴⁴⁵⁹ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/108, f. 26r

⁴⁴⁶⁰ *Ibidem*, f. 28r

⁴⁴⁶¹ *Ibidem*.

⁴⁴⁶² *Ibidem*, f. 55v

⁴⁴⁶³ *Ibidem*, f. 22r

⁴⁴⁶⁴ ARV. *Mestre Racional*, 973

Consellers: Mateu Guerau, Nicolau Lluquí, Onofre Vendrell, Joan Llätzer, Jaume Pujalt, Benet Calbó, Lluís Garcia, Onofre Matoses, Berenguer Tamarit, àlies Nicolau; Pau Truixà, Pere Fluvià, Lluís Gilabert, Jeroni Peris, Pere Rausell, Pere Segarra i Francesc Traucador.⁴⁴⁶⁵

Administrador del Corpus Christi: Gaspar Gil.⁴⁴⁶⁶

Clavari de la peita: Cristòfol Tarassona, apotecari.

Escrivà de la Sala: Francesc Traucador.

1526⁴⁴⁶⁷

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Berenguer Nicolau àlies Tamarit, ciutadà.⁴⁴⁶⁸

Jurats: Onofre Matoses, notari, Pau Truixà, notari; Jaume Garí; Joan Tolosa, notari.⁴⁴⁶⁹

Mostassaf: Jaume Martorell.

Síndic: Lluç Joan Riudaura⁴⁴⁷⁰ i també Francesc Traucador.⁴⁴⁷¹

Consellers: Joan Vendrell, Onofre Traucador, Joan Tolosa, notari, Nicolau Lluquí, Bernabeu Aimar, notari, Onofre Vendrell, Jeroni Peris, Joan Llätzer, Pere Velasco, Pere Calbet, notari, Francesc Traucador, notari, Pere Rausell, Lluís Garcia i Lluís Gilabert.⁴⁴⁷²

Sequier: Joan Garí.

Escrivà de la Sala: Francesc Traucador.

1527⁴⁴⁷³

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Nicolau Lluquí.⁴⁴⁷⁴

Escrivà de la Sala: Joan Tolosa.

⁴⁴⁶⁵ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/108, ff. 74v-75r

⁴⁴⁶⁶ *Ibidem*, f. 25r.

⁴⁴⁶⁷ ARV. *Mestre Racional*, 974

⁴⁴⁶⁸ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/109, f. 1r-v.

⁴⁴⁶⁹ *Ibidem*

⁴⁴⁷⁰ *Ibidem*, f. 118r.

⁴⁴⁷¹ *Ibidem*, f. 1r-v.

⁴⁴⁷² *Ibidem*

⁴⁴⁷³ ARV. *Mestre Racional*, 974

⁴⁴⁷⁴ ACCV. *Protocols de Miquel Jeroni Climent*, 11502, ff. 16v-17v

1528⁴⁴⁷⁵

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Onofre Matoses, notari.

Jurats: Nicolau Lluquí, Pere Calbet.

Escrivà de la Batllia: Diego de la Puente (anteriorment Bernabeu Aimar).

Mostassaf: Berenguer Nicolau Tamarit.

Escrivà de la Sala: Joan Tolosa.

1529⁴⁴⁷⁶

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Joan Martorell.

Jurats: Onofre Traucador.⁴⁴⁷⁷

Mostassaf: Nicolau Lluquí.

Escrivà de la Sala: Joan Tolosa.

Racional: Jeroni Peris.

1530⁴⁴⁷⁸

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Joan Vendrell, ciutadà.⁴⁴⁷⁹

Jurats: Mateu Guerau, Lluís Garcia, ciutadà; Pau Truixà; Joan Tolosa, ciutadà.⁴⁴⁸⁰

Escrivà cort del justícia: Lluís Nicolau Tolosa.⁴⁴⁸¹

Escrivà de la Sala: Jaume Climent.

1531⁴⁴⁸²

Batlle: Roderic Salzedo.

⁴⁴⁷⁵ ARV. *Mestre Racional*, 976

⁴⁴⁷⁶ ARV. *Mestre Racional*, 977

⁴⁴⁷⁷ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/110, f. 1r-v.

⁴⁴⁷⁸ ARV. *Mestre Racional*, 978

⁴⁴⁷⁹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁸⁰ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/110, 1r-v.

⁴⁴⁸¹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁸² ARV. *Mestre Racional*, 979

Lloctinent de batlle: Berenguer Tamarit.

Justícia: Nicolau Lluquí, major, cavaller;⁴⁴⁸³ Jeroni Lluquí (Clos) Francesc Aimar (Verge Maria) Lluís Boils, (Guadassuar); Benet Caravaca, (Sant Agustí); Pere Girbés (Algemesí); Marc Rubí, (Carcaixent); Pere Vallcebre, (el Toro).⁴⁴⁸⁴

Jurats: Berenguer Nicolau, Joan Llätzer, Benet Calbó, Jaume Piquer.

Mostassaf: Joan Martorell.

Escrivà cort del justícia: Lluís Nicolau Tolosa.⁴⁴⁸⁵

Escrivà del Consell: Jaume Climent.

Síndic: Pere Velasco⁴⁴⁸⁶ (abans d'ell Narcís Martí) i també Joan Tolosa, notari.⁴⁴⁸⁷

Consellers: Joan Llätzer, Nicolau Tolosa, Miquel Valero, Cosme Caldes, Bernabeu Aimar, notari, ⁴⁴⁸⁸ Jeroni Peris, Joan Martorell, Nicolau Lluquí, Berenguer Tamarit, Onofre Matoses, notari, Joan Tolosa, notari; Cosme Caldes, Jaume Pujalt, Joan Agost.

1532⁴⁴⁸⁹

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Lluís Garcia, ciutadà.

Jurats: Nicolau Lluquí, Onofre Matoses, notari; Onofre Traucador, notari; Joan Tolosa, notari.

Mostassaf: Pere Segarra.

Escrivà cort del justícia: Lluís Nicolau Tolosa.⁴⁴⁹⁰

Consellers: Berenguer Nicolau Tamarit, Joan Llätzer, Benet Calbó i Jaume Piquer, Pau Truixà, Jeroni Peris, Pere Segarra, Jaume Pujalt, notari; Pere Velasco, Bernabeu Aimar, notari; Nicolau Tolosa, notari; Joan Agost i Cristòfol Tarassona.

1533⁴⁴⁹¹

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Pau Truixà,⁴⁴⁹² Bernat Garrigues, lloctinent de justícia a Carcaixent.

⁴⁴⁸³ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁸⁴ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/110, 13r-v

⁴⁴⁸⁵ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁸⁶ AMA. *Notariat, escriptures de censos*, 0420/11.

⁴⁴⁸⁷ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 030/110, 1r-v

⁴⁴⁸⁸ *Ibidem*.

⁴⁴⁸⁹ ARV. *Mestre Racional*, 980

⁴⁴⁹⁰ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁹¹ ARV. *Mestre Racional*, 981

⁴⁴⁹² ARV. *Mestre Racional*, 6853

Jurats: Lluís Garcia, Joan Tolosa, Jaume Piquer, Cosme Rubió.

Mostassaf: Berenguer Nicolau, alies Tamarit.

Escrivà cort del justícia: Lluís Nicolau Tolosa.⁴⁴⁹³

1534⁴⁴⁹⁴

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Onofre Traucador, ciutadà; Joan Llätzer, lloctinent de justícia; Pere i Lluís Boïls, lloctinents de Guadassuar; Joan Pujalt i Andreu Talens lloctinent de Carcaixent; Joan Amador Bertomeu Nicolau, lloctinent de Cogullada; Miquel Marco i Antoni Folc, lloctinent de la Verge Maria; Jeroni Polo, lloctinent d'Algemès; Joan Nicolau, lloctinent de Ternils; Jaume Alçamora, del lloc del Toro, Jaume Jordà de Cabanyes.

Jurats: Onofre Matoses, Nicolau Tolosa, Jaume Climent, Cristòfol Tarassona.

Escrivà cort del justícia: Lluís Nicolau Tolosa.⁴⁴⁹⁵

Consellers: Miquel Valero, Pere Fluvià, Pere Segarra, Pau Truixà, Pere Calbet, Joan Agost, Benet Calbó, Berenguer Nicolau, Onofre traucador, Bernabeu Aimar, Jeroni Peris, Gaspar Teixer.

Racional: Jeroni Peris.

1535⁴⁴⁹⁶

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Jaume Garí,⁴⁴⁹⁷ Joan Garí, lloctinent de justícia de la vila; Pere Tarragona, lloctinent d'Algemès; Antoni Vendrell, lloctinent del Toro; Benet Macià de Guadassuar; Bertomeu Bretó, lloctinent de Ternils, Lluís Casanoves, lloctinent de Carcaixent, Joan Avellà, lloctinent de Cogullada.

Jurats: Berenguer Nicolau Tamarit, Jaume Pujalt, Gaspar Teixer, Joan Agost.

Racional: Jeroni Peris.

Mostassaf: Joan Llätzer.

Síndic: Pau Truixà.

Consellers: Onofre Matoses, Nicolau Tolosa, Jaume Climent, Cristòfol Tarassona.

⁴⁴⁹³ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁹⁴ ARV. *Mestre Racional*, 982

⁴⁴⁹⁵ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁴⁹⁶ ARV. *Mestre Racional*, 983

⁴⁴⁹⁷ ARV. *Mestre Racional*, 6853

1536⁴⁴⁹⁸

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Onofre Vendrell.⁴⁴⁹⁹

Jurats: Ferran Canyissares, Jeroni Peris.

Mostassaf: Joan Vendrell.

Consellers: Berenguer Nicolau Tamarit, Jaume Pujalt, Gaspar Teixera i Joan Agost.

1537⁴⁵⁰⁰

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Joan Garí, ciutadà,⁴⁵⁰¹ Jeroni Boils, lloctinent de Guadassuar; Bernat Ferrer, lloctinent d'Algemesí.

Jurats: Onofre Vendrell, Joan Tolosa, Jaume Piquer, Cristòfol Tarassona.

Mostassaf: Jaume Garí.

Racional: Pau Truixà.

Consellers: Ferran Canyissares.

1538

Batlle: Roderic Salzedo.

Justícia: Jaume Pujalt.

Jurats: Joan Martorell, Joan Llätzer, ciutadà; Bertomeu Aimar; Andreu Tolosa.

Síndic: Nicolau Lluquí; Lluç Joan Riudaura, notari (síndic a València).

Consellers: Onofre Vendrell, Joan Tolosa, Jaume Piquer i Cristòfol Tarassona, Mateu Guerau, Jaume Garí, Jaume Climent, notari; Joan Vendrell, Cosme Rubió, Joan Agost, Joan Garí, Jeroni Peris, Gaspar Teixera, Lluís Nicolau Tolosa, Berenguer Nicolau i Pau Truixà.

Racional: Pau Truixà.

Escrivà de la Sala: Bernabeu Aimar.

1539

Batlle: Roderic Salzedo.

⁴⁴⁹⁸ ARV. *Mestre Racional*, 984

⁴⁴⁹⁹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁰⁰ ARV. *Mestre Racional*, 985

⁴⁵⁰¹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

Síndic: Nicolau Lluquí.

Consellers: Joan Martorell, Joan Llätzer, ciutadà; Bernabeu Aimar; Andreu Tolosa.

Racional: Pau Truixà.

1540⁴⁵⁰²

Batlle: Francesc Joan Salzedo (Roderic Salzedo regent de Batlle).

Justícia: Joan Llätzer.

Jurats: Nicolau Lluquí, Pere Segarra, Jaume Piquer, Pere Velasco.

Mostassaf: Lluís Nicolau Tolosa.

Síndic: Jaume Piquer.

Racional: Berenguer Nicolau Tamarit.

1541

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Lluís Garcia, cavaller, lloctinent de la vila Benet Garcia, cavaller; Bertomeu Osca, lloctinent de Guadassuar.

Jurats: Onofre Vendrell, ciutadà, Joan Tolosa, ciutadà, Bernabeu Aimar, notari, Cristòfol Tarassona.

Racional: Berenguer Nicolau, alies Tamarit.

Escrivà de la Sala: Jaume Climent.

Consellers: Nicolau Lluquí, Pere Segarra, Jaume Piquer, Pere Velasco, Benet Garcia, Francesc Valero, Joan Llätzer, Joan Garí, Jaume Pujalt, Andreu Tolosa, Pere Calbet, Onofre Traucador, Pau Truixà, Berenguer Tamarit, Cosme Rubió, Nicolau Tolosa.

Racional: Berenguer Nicolau Tamarit.

1542

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Pere Segarra.

Jurats: Benet Garcia, Pere Calbet, Joan Llätzer, Gaspar Teixier.

Mostassaf: Berenguer Nicolau, alies Tamarit.

⁴⁵⁰² ARV. *Mestre Racional*, 986

Consellers: Onofre Vendrell, ciutadà, Joan Tolosa, ciutadà, Bernabeu Aimar, notari, Cristòfol Tarassona.

Escrivà de la Sala: Cosme Pujalt.

Racional: Berenguer Nicolau Tamarit.

1543

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Nicolau Lluquí, menor;⁴⁵⁰³ Doménec Suera, lloctinent; Pere Vinyoles i Jaume Boïls, lloctinents de Guadassuar; Bernat Armengol, lloctinent de Carcaixent, Pere Vallcebre, lloctinent del Toro; Pere Girbés lloctinent d'Algemesí; Francesc Olzina i Bertomeu Inyigo, lloctinent de la Verge Maria; Doménec Cervera, lloctinent de Sant Agustí.

Jurats: Pau Truixà, Cosme Candel, Cosme Rubió, Andreu Tolosa.

Mostassaf: Francesc Valero.⁴⁵⁰⁴

Consellers: Benet Garcia, Pere Calbet, Joan Llätzer, Gaspar Teixier, Miquel Vendrell, Jaume Garí, Onofre Traucador, Berenguer Nicolau, Bertomeu Aimar, Pere Segarra, Joan Tolosa, Cosme Pujalt, Jaume Piquer, Joan Garí, Pere Velasco, Cristòfol Tarassona, Lluís Traucador.

Racional: Pau Truixà.

1544

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Onofre Traucador, lloctinent d'Algemesí, Joan Gans.⁴⁵⁰⁵

Jurats: Jaume Pujalt.⁴⁵⁰⁶

Racional: Joan Llätzer.

1545

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Francesc Valero, cavaller.⁴⁵⁰⁷

⁴⁵⁰³ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁰⁴ ARV. *Mestre Racional* 7075bis (1).

⁴⁵⁰⁵ ARV. Reial Audiència, *Registres judicaris*, 2102.

⁴⁵⁰⁶ ACCV. *Protocol de Miquel Jeroni Climent*, 11519,f. 107v.

⁴⁵⁰⁷ ARV. *Processos de Madrid*, B, 41

Jurats: Lluís Traucador.⁴⁵⁰⁸

Racional: Pau Truixà.

1546

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Jurats: Jaume Garí, Bernat Andreu, Cristòfol Tarassona, Cosme Pujalt.

Racional: Onofre Traucador.

1547

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Miquel Valero, Onofre Traucador, lloctinent de la vila; Joan i Miquel Talens, lloctinents de Carcaixent; Joan Jornet, lloctinent de Guadassuar; Jaume Manyes, lloctinent d'Algemesí.

Jurats: Jaume Piquer, notari; Lluís Traucador, notari; Joan Agost, ciutadà; Joan Gans, ciutadà.

Síndic: Jaume Pujalt (a Corts).

Consellers: Jaume Garí, Bernat Andreu, Cristòfol Tarassona, Cosme Pujalt, Mateu Guerau, Honorat Lluquí, Pau Truixà, Joan Llätzer, Onofre Traucador, Joan Tolosa, Joan Garí, Nicolau Tolosa, Pere Velasco, Gaspar Teixera, Lluís Canyissares i Lluís Garcés.

Escrivà de la Sala: Pere Calbet.

1548

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Bernat Andreu.

Racional: Lluís Traucador.

1549

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Francesc Joan Boncompte,⁴⁵⁰⁹ Joan Carrals, lloctinent d'Algemesí.

Jurats: Onofre Traucador, Joan Tolosa, Lluís Garcés, Jeroni Talavera.

⁴⁵⁰⁸ ACCV. *Protocol de Miquel Jeroni Climent*, 11519,f. 582v.

⁴⁵⁰⁹ APSJA. *Llibre de batejos*, 1,f. 66v

Racional: Bernat Andreu.

1550

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Jaume Pujalt, Cosme Pujalt, lloctinent de justícia, Bertomeu Inyigo, lloctinent de Santa Maria, Miquel Torremotxa, lloctinent de Sant Agustí, Jeroni Pals, lloctinent de Guadassuar; Joan Talens, lloctinent de Carcaixent, Pere Vasques, lloctinent de Cogullada.

Racional: Bernat Andreu.

1551

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Jurats: Lluís Traucador, Jaume Garí.

Regent de racional: Pere Calbet.

1552

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Joan Garí.

Jurats: Miquel Joan Vendrell, Onofre Traucador, Pere Velasco, Benet Canyamars.⁴⁵¹⁰

Consellers: Lluís Traucador, Jaume Garí.

Escrivà de la Sala: Pere Calbet.

Racional: Cosme Pujalt.

1553

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Honorat Lluquí.

Síndic: Guillem Joan Colomer.⁴⁵¹¹

Consellers: Miquel Joan Vendrell, Onofre Traucador, Pere Velasco i Benet Canyamars.

Racional: Lluís Traucador.

⁴⁵¹⁰ AMA. *Insaculacions*, 07/1,

⁴⁵¹¹ AMA. *Govern. Pleits*, 17-I/27.

1554

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Jaume Pujalt, Cosme Pujalt, lloctinent de justícia; Mateu Barchet, lloctinent de justícia d'Algemesi.⁴⁵¹² [Pere Calbet, substituït després de la defunció de Jaume Pujalt].

Jurats: Benet Roca, Francesc Jeroni Talavera, Joan Gans, Bernat Petit.⁴⁵¹³

Síndic: Jaume Climent.

Consellers: Miquel Joan Vendrell, Vicent Candel, Miquel Alcanyís, Miquel Torremocha, Francesc Sadorní, Jaume Matoses, Antoni Pérez, Lluís Albetosa, Marc Garcia, Gaspar Gil, Antoni Caravaca, Miquel Marco, Jaume del Camp, Francesc Garcia, Jaume Martí, Onofre Traucador, Benet Tamarit, Joan Garí, Jerònim Boïls, Jerònim Moreno, Andreu Armengol, Miquel Foios, Benet Perales, Antoni Timor, Vicent Gombau, Francesc Gil, Pere Batiste, Joan Jornet, Joan Dénia, Andreu Pujalt, Pere Timor, Cristòfol Carbó, Bertomeu Ferrer, Pere Roig, Bernat Armengol, Baptista Roig, Joan Vallcebre, Domènec Calcena, Baptista Palau, Pere Corbera, Jerònim Rodes, Nicolau Perales, Joan Cadellac, Bertomeu Casanoves, Bernat Girbés, Jaume Avella, Joan Garcia, Francesc Garcia, Pere Guerau, Pere Segura, Miquel Joan Matoses, i Jaume Martí.⁴⁵¹⁴

Escrivà del Consell: Pere Gasc.

Racional: Cosme Pujalt.

1555

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Nicolau Lluquí, lloctinent de justícia Pau Truixà.⁴⁵¹⁵

Jurats: Jaume Climent, Francesc Gil, Miquel Talens, Jeroni Domingo.⁴⁵¹⁶

Mostassaf: Vicent Candel.

Síndic: Miquel Jeroni Climent.⁴⁵¹⁷

Racional: Gaspar Teixier.

⁴⁵¹² SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià...*, *op. cit.*, p. 111. En morir Jaume Pujalt en el càrrec es va escollir provisionalment Pere Calbet, justícia. Tampoc aquest degué acabar el seu mandat, atés que a finals de l'estiu de 1554 abandonà la vila d'Alzira i marxà al marquesat de Llombai.

⁴⁵¹³ ARV. *Batllia General*, Processos, P, 302.

⁴⁵¹⁴ *Ibidem*.

⁴⁵¹⁵ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell* 0420/16.

⁴⁵¹⁶ *Ibidem*

⁴⁵¹⁷ *Ibidem*

1556⁴⁵¹⁸

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Escrivà de la Batllia: Jaume Salazar.

Justícia: Pau Truixà, ciutadà;⁴⁵¹⁹ Jaume Capó, lloctinent de justícia de la Moreria.

Jurats: Jaume Martí.

Mostassaf: Joan Jeroni Talavera, doctor en medicina.

Síndic: Jaume Folc.⁴⁵²⁰

Racional: Gaspar Teixera.

1557⁴⁵²¹

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Honorat Lluquí, cavaller.⁴⁵²²

Jurats: Lluís Canyissares.

Mostassaf: Benet Gasquil.

1558⁴⁵²³

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Joan Agost.⁴⁵²⁴

Mostassaf: Benet Nicolau Tamarit.

Racional: Lluís Garcés.

1559⁴⁵²⁵

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Francesc Valero, cavaller,⁴⁵²⁶ Pere Guerau (Carcaixent), Bernat Armengol (Algemesí).

⁴⁵¹⁸ ARV. *Mestre Racional*, 988

⁴⁵¹⁹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵²⁰ AMA. *Llibres d'actes de jurats e Consell*, 0420/17.

⁴⁵²¹ ARV. *Mestre Racional*, 989

⁴⁵²² ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵²³ ARV. *Mestre Racional*, 990

⁴⁵²⁴ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵²⁵ ARV. *Mestre Racional*, 991

⁴⁵²⁶ ARV. *Mestre Racional*, 6853

Jurats: Miquel Talens.

Mostassaf: Hipòlit Valero.

Escrivà de la Sala: Guillem Joan Colomer.

Regent de racional: Pere Calbet.

1560⁴⁵²⁷

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Regent d'escrivà de la Batllia: Joan Agustí Gil.

Justícia: Jaume Climent, ciutadà.

Jurats: Pau Truixà, Lluís Alcaina, Jaume Garí.

Mostassaf: Onofre Traucador, ciutadà.

Escrivà de la Sala: Guillem Joan Colomer.

Regent de racional: Pere Calbet.

1561⁴⁵²⁸

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Francesc Joan Valero, justícia.⁴⁵²⁹

Jurats: Pere Velasco, Jaume Martí, Jeroni Domingo, Pere Vilamendi.

Mostassaf: Miquel Joan Vendrell.

Consellers: Jaume Guinovart.

Escrivà de la Sala: Guillem Joan Colomer.

Racional: Jaume Piquer.

1562⁴⁵³⁰

Batlle: Francesc Joan Salzedo.

Justícia: Joan Gans, ciutadà;⁴⁵³¹ Bernat Barchet, lloctinent de justícia a Algemesí.

Jurats: Francesc Joan Valero, Onofre Traucador, Francesc Gil, Pere Gasc.

⁴⁵²⁷ ARV. *Mestre Racional*, 992

⁴⁵²⁸ ARV. *Mestre Racional*, 993 (no servir)

⁴⁵²⁹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵³⁰ ARV. *Mestre Racional*, 994

⁴⁵³¹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

Mostassaf: Pere Velasco, ciutadà.

Racional: Jaume Piquer.

1563⁴⁵³²

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Nicolau Lluquí, cavaller.⁴⁵³³

Jurats: Jeroni Talavera, metge; Andreu Miró, apotecari, Pere de Mur, ciutadà; Berenguer Tamarit, ciutadà.

Mostassaf: Benet Roca.

Síndic: Pere Gasc.

Consellers: Francesc Joan Valero, Onofre Traucador, Francesc Gil, Pere Gasc, Miquel Joan Vendrell, Francesc Valero, Joan Garí, Nicolau Tolosa, Pere Velasco, major; Guillem Joan Colomer, Andreu Tolosa, Joan Gans, Pere Vilamendi.

Escrivà de la Sala: Vicent Mestre.

1564⁴⁵³⁴

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Onofre Traucador, ciutadà.⁴⁵³⁵

Jurats: Benet Gasquil, Pere Velasco, Jaume Martí, Pere Tamarit.

Mostassaf: Guillem Joan Colomer, notari.

Síndic: Pere Gasc, notari.

Escrivà de la Sala: Vicent Mestre.

Racional: Joan Jeroni Talavera.

1565⁴⁵³⁶

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Escrivà de la Batllia: Melcior Salzedo.

Justícia: Lluís Lluquí, cavaller,⁴⁵³⁷ Miquel Sorriba, lloctinent de justícia de la Moreria.

⁴⁵³² ARV. *Mestre Racional*, 995

⁴⁵³³ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵³⁴ ARV. *Mestre Racional*, 996

⁴⁵³⁵ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵³⁶ ARV. *Mestre Racional*, 997

⁴⁵³⁷ ARV. *Mestre Racional*, 6853.

Mostassaf: Pere Nicolau Lluquí, cavaller.

Racional: Onofre Traucador.

1566⁴⁵³⁸

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Joan Gans, ciutadà;⁴⁵³⁹ Miquel Sorriba, lloctinent de justícia de la Moreria.

Jurats: Miquel Talens.

Mostassaf: Lluís Canyissares.

Síndic: Lluís Joan Pujalt, notari.

1567⁴⁵⁴⁰

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Pere de Mur, cavaller.⁴⁵⁴¹

Jurats: Benet Tamarit.

Mostassaf: Benet Garcia.

Síndic: Nicolau Costa, notari.

Sequier: Hipòlit Valero.

1568⁴⁵⁴²

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Nicolau Lluquí, cavaller.⁴⁵⁴³

Jurats: Miquel Joan Vendrell, Guillem Joan Colomer, Pere Tamarit, Pere Vilamendi.

Mostassaf: Lluís Garcés, doctor en medicina.

1569⁴⁵⁴⁴

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

⁴⁵³⁸ ARV. *Mestre Racional*, 998

⁴⁵³⁹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁴⁰ ARV. *Mestre Racional*, 999

⁴⁵⁴¹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁴² ARV. *Mestre Racional*, 1000

⁴⁵⁴³ ARV. *Mestre Racional*, 6853.

⁴⁵⁴⁴ ARV. *Mestre Racional*, 1001

Justícia: Benet Roca, cavaller;⁴⁵⁴⁵ Bertomeu Pujalt (Carcaixent).

Jurats: Jaume Garí, Berenguer Tamarit, Agustí Pujalt, Jeroni Garcés.

Mostassaf: Lluís Lluquí.

Consellers: Miquel Joan Vendrell, Guillem Joan Colomer, Pere Tamarit, Pere Vilamendi, Berenguer Tamarit, Francesc Gil, Cristòfol Garí, Roderic de Suaso, Mateu Folc, Joan Tovià, Joan Garí, Vicent Mestre.

1570⁴⁵⁴⁶

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Pere Velasco.

Jurats: Andreu Tolosa, Pere Fortuny, Jeroni Domingo, Jeroni Torres.

Síndic: Joan Baptiste Aguilar.

Escrivà de la Sala: Nicolau Costa, notari.

Racional: Guillem Joan Colomer, notari.

1571⁴⁵⁴⁷

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Pere de Mur, cavaller.⁴⁵⁴⁸

Mostassaf: Benet Roca.

1572⁴⁵⁴⁹

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Agustí Pujalt, ciutadà.⁴⁵⁵⁰

Mostassaf: Nicolau Truxà.

1573⁴⁵⁵¹

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

⁴⁵⁴⁵ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁴⁶ ARV. *Mestre Racional*, 1002

⁴⁵⁴⁷ ARV. *Mestre Racional*, 1003

⁴⁵⁴⁸ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁴⁹ ARV. *Mestre Racional*, 1004

⁴⁵⁵⁰ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁵¹ ARV. *Mestre Racional*, 1005

Mostassaf: Miquel Àngel Roca.

1574⁴⁵⁵²

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Lluís Canyissares.⁴⁵⁵³

Jurats: Jaume Garí, Berenguer Tamarit, Jeroni Domingo, Pere de Vilamendi.

Mostassaf: Miquel Àngel Roca

Escrivà de la sala: Pere Agustí Calbet.

Síndic: Guillem Joan Colomer (+); Joan Tovià.

1575⁴⁵⁵⁴

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Miquel Joan Vendrell, cavaller;⁴⁵⁵⁵ Pere Salom, lloctinent de Carcaixent.

Jurats: Pere Tamarit, Francesc Gil, Jeroni Domingues, Jeroni Garcés.

Mostassaf: Pere Lluquí.⁴⁵⁵⁶

Síndic: Vicent Mestre.

Escrivà de la sala: Pere Agustí Calbet.

1576⁴⁵⁵⁷

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Agustí Pujalt, ciutadà.⁴⁵⁵⁸

Jurats: Nicolau Lluquí, Nicolau Costa, Lluís Garcés, metge; Mateu Folch.

Mostassaf: Lluís Garcés, ciutadà.

Síndic: Joan Tovià.

⁴⁵⁵² ARV. *Mestre Racional*, 1006

⁴⁵⁵³ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁵⁴ ARV. *Mestre Racional*, 1007

⁴⁵⁵⁵ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁵⁶ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁵⁷ ARV. *Mestre Racional*, 1008

⁴⁵⁵⁸ ARV. *Mestre Racional*, 6853

1577⁴⁵⁵⁹

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Bernat Garí, cavaller.⁴⁵⁶⁰

Jurats: Josep Traucador, Andreu Miró, Jeroni Teixera, Jeroni Torres.

Mostassaf: Pere Tamarit.

Racional: Pau Truixà.

1578⁴⁵⁶¹

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Pere Tamarit.⁴⁵⁶²

Jurats: Pere Gasc.

Mostassaf: Miquel Àngel Roca.

1579⁴⁵⁶³

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Benet Roca, cavaller (+); Pere Velasco.

Escrivà de la cort del justícia: Gaspar de Puertoarce.

Mostassaf: Francesc Joan Tolosa.

Racional: Agustí Pujalt

1580⁴⁵⁶⁴

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Berenguer Tamarit, ciutadà,⁴⁵⁶⁵ (mor en el seu mandat). Josep Traucador, lloctinent, fa les funcions del justícia.

⁴⁵⁵⁹ ARV. *Mestre Racional*, 1009

⁴⁵⁶⁰ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁶¹ ARV. *Mestre Racional*, 1010

⁴⁵⁶² ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁶³ ARV. *Mestre Racional*, 1011

⁴⁵⁶⁴ ARV. *Mestre Racional*, 1012

⁴⁵⁶⁵ ARV. *Mestre Racional*, 6853

1581⁴⁵⁶⁶

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Carles Valero, cavaller; lloctinent, Francesc Joan Tolosa, ciutadà.⁴⁵⁶⁷

Mostassaf: Joan Jeroni Talavera.

Mostassaf: Miquel Joan Vendrell.

Racional: Agustí Pujalt.

1582⁴⁵⁶⁸

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Pere Velasco, ciutadà; Joan Domingo, Carles Valero i Lluís Alcaina, lloctinents.⁴⁵⁶⁹

Jurats: Lluís Alcaina.⁴⁵⁷⁰

Mostassaf: Miquel Talens.

Racional: Bernat Joan Gans.

1583⁴⁵⁷¹

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

Justícia: Pere de Mur, cavaller, Francesc Gil, lloctinent de justícia.⁴⁵⁷²

Jurats: Agustí Pujalt, Guillem Guerau, Joan Marco, Dimes Luca.

Mostassaf: Miquel Talens.

Consellers: Lluís Alcaina.

Racional: Bernat Joan Gans.

1584⁴⁵⁷³

Batlle: Roderic Salzedo; Honorat Lluquí, regent de batlle.

⁴⁵⁶⁶ ARV. *Mestre Racional*, 1013

⁴⁵⁶⁷ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁶⁸ ARV. *Mestre Racional*, 1014

⁴⁵⁶⁹ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁷⁰ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁷¹ ARV. *Mestre Racional*, 1015

⁴⁵⁷² ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁷³ ARV. *Mestre Racional*, 1016

Justícia: Nicolau Costa, ciutadà; Francesc Joan Tolosa, ciutadà i lloctinent de justícia.⁴⁵⁷⁴

Jurats: Pere Velasco, Jaume Martí, Lluís Caravaca, Pere Gandia.

Mostassaf: Agustí Garí.

Síndic: Guillem Guerau.

Racional: Agustí Pujalt.

Consellers: Pere Lluquí, Jaume Salazar, Pere Gasc, Pere Vilamendi, Nicolau Lluquí i Miquel Àngel Roca, Joan Gans, Josep Traucador, Nicolau Truixà, Francesc-Joan Tolosa, Andreu Miró, Gaspar Teixier.

Sequier: Pere de Mur.

Síndic: Pere Gasc.

1585⁴⁵⁷⁵

Batlle: *Vacant*.

Justícia: Lluís Lluquí i Benet Garcia, lloctinent.

Mostassaf: Francesc Joan Tolosa.

Consellers: Pere Velasco, Jaume Martí, Lluís Caravaca, Pere Gandia.

Escrivà de la Sala: Lluís Ferrer.

⁴⁵⁷⁴ ARV. *Mestre Racional*, 6853

⁴⁵⁷⁵ ARV. *Mestre Racional*, 1017

ANNEX 2: EL CONSELL DE LA UNIVERSITAT D'ALGEMESI⁴⁵⁷⁶

1575

Batlle: Pere Soler (Felip II, en privilegi expedit en El Pardo a 20 de setembre de 1575).

Justícia: Pere Cursà

Jurats: Pere Girbés, Onofre Mercer, Pere Guinovart, Joan Bleda

Lloctinent de justícia: Joan Baptista Soler

Mostassaf: Pere Guinovart

Notaris-escrivans: Doménec Gamieta i Martí Vendrell

1576

Batlle: Pere Soler

Justícia: Antoni Espous

Jurats: Joan Folqués,

Lloctinent de justícia: Bernat Ferrer

Mostassaf: Pere Esteve

Notari-escrivà: Doménec Gamieta

1577

Batlle: Pere Soler

Justícia: Jeroni Ferrís

Lloctinent de justícia: Pere Sabater

Mostassaf: Gaspar Cubells

1578

Batlle: Pere Soler

Justícia: Gaspar Guinovart

Lloctinent de justícia: Bertomeu Bellví

Mostassaf: Jaume Ferrís

⁴⁵⁷⁶ ARV. Mestre Racional, 1297 i 6911.

1579

Batlle: Pere Soler

Justícia: Onofre Mercer

Lloctinent de justícia: Jaume Nadal

Jurats: Pere Guinovart, Jeroni Ferris.

Mostassaf: Pere Cursà

1580

Batlle: Pere Soler

Justícia: Bertomeu Conill

Lloctinent de justícia: Onofre Folqués

Mostassaf: Bertomeu Munyós

1581

Batlle: Pere Soler

Justícia: Pere Guinovart

Jurats: Jaume Ferris, Jeroni Manyans, Jaume Gans i Pere Conill

Lloctinent de justícia: Joan Nadal

Mostassaf: Baptiste Folqués

1582

Batlle: Pere Soler

Justícia: Pere Sabater

Jurats: Onofre Mercer, Bertomeu Conill, Bernat Ferrer i Bertomeu Botella

Lloctinent de justícia: Joan Manyans

Mostassaf: Jeroni Ferrís

1583

Batlle: Pere Soler

Justícia: Bernat Ferrer

Lloctinent de justícia: Miquel Folqués

Mostassaf: Onofre Mercer

1584

Batlle: Pere Soler

Justícia: Pere Conill

Lloctinent de justícia: Antoni Sabater

Mostassaf: Pere Mercer

1585

Batlle: Pere Soler

Justícia: Jaume Ferrís

Lloctinent de justícia: Antoni Esteve

Mostassaf: Martí Botella

ANNEX 3: EL CONSELL DE LA UNIVERSITAT DE CARCAIXENT

1576

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Pere Guerau

Jurats: Andreu Armengol, Francesc Gibert, Bertomeu Noguera i Miquel Timor.⁴⁵⁷⁷

Mostassaf: Bertomeu Talens

Síndic: Bertomeu Armengol

1577

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Miquel Selma

Jurats: Joan Talens, Gaspar Joan Amador, Miquel Talens, Joan Casanoves

Lloctinent de justícia: Francesc Robí

Mostassaf: Jeroni Timor

1578

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Bertomeu Noguera

Lloctinent de justícia: Francesc Garrigues, fill de Benet

1579

Batlle: Bernat Talens i Marc Talens (desembre)

Justícia: Bertomeu Gibert

Lloctinent de justícia: Andreu Armengol

Jurats: Pere Lloret, Marc Talens, (?) Amador, (?) Talens

Mostassaf: Miquel Talens

1580

Batlle: Marc Talens i Bernat Talens

⁴⁵⁷⁷ Van ser nomenats jurats en el moment de l'elevació de Carcaixent a universitat. Ho estigueren uns pocs mesos sols, atés que es va produir la renovació de càrrecs la Pasqua de Pentecostés posterior. En aquella es va triar Bertomeu Talens, jurat en cap; Bertomeu Albelda, fill de Carles, jurat segon; Jaume Carbonell, jurat tercer, i Pere Casanoves, jurat quart.

Justícia: Joan Albelda

Jurats: Gaspar Garrigues, fill de Lluís; Jaume Timor, Joan Noguera

1581

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Pere Salom

Jurats: Francesc Garrigues, fill de na Espunyes; Bertomeu Armengol, Gaspar Doménech.

1582

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Pere Lloret

Lloctinent de justícia:

Mostassaf:

1583

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Bertomeu Albelda, fill de Carles

Lloctinent de justícia: Joan Talens

Jurats: Joan Garrigues, Bertomeu Gibert de la Sénia, Miquel Garrigues, fill de na Espunyes; Vicent Armengol, fill de Vicent.

Mostassaf: Gaspar Joan Amador

1584

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Joan Talens

Mostassaf: Joaquim Albelda

1585

Batlle: Bernat Talens

Justícia: Pere Casanoves

Lloctinent de justícia: Miquel Timor

Jurats: Macià Albelda, Jaume Timor, Pere Albelda, fill de Joan el del Pou

Mostassaf: Joan Talens

ANNEX 4: EL CONSELL DE LA UNIVERSITAT DE GUADASSUAR

1582

Batlle: Antoni Torres

Justícia: Pere Eiximeno

Jurats: Jaume Eiximeno, Miquel Sentamans, Lluís Montalvà

Mostassaf: Miquel Sentamans

1583

Batlle: Antoni Torres

Justícia: Jaume Anyó

Mostassaf: Bertomeu Carbó

1584

Batlle: Antoni Torres

Justícia: Miquel Jeroni Sentamans

Mostassaf: Jeroni Boïls

1585

Batlle: Antoni Torres

Justícia: Lluís Montalvà

ANNEX 5: RELACIÓ DE LES CAPSES DE LA INSACULACIÓ D'ALZIRA⁴⁵⁷⁸

REDREÇ DE 1553.

CAPSA DE GENEROSOS

1. Francesc Joan Boncompte	7. Nicolau Lluquí
2. Cristòfol de la Tonda	8. Benet Roca
3. Lluís Garcia (+1553)	9. Francesc Valero
4. Jaume Garí	10. Hipòlit Valero
5. Benet Gasquil	11. Miquel Valero
6. Honorat Lluquí	12. Miquel Joan Vendrell

CAPSA DE JUSTÍCIA

1. Bernat Andreu	9. Cosme Pujalt
2. Pere Calbet	10. Jaume Pujalt (+1554)
3. Vicent Candel	11. Lluís Traucador
4. Benet Canyamar	12. Onofre Traucador
5. Jaume Climent	13. Pau Truixà
6. Miquel Fluvià	14. Pere Velasco, major
7. Joan Garí	15. Pere Velasco, menor
8. Jaume Piquer	

CAPSA DE JURAT EN CAP

1. Joan Agost	11. Cosme Pujalt
2. Bernat Andreu	12. Jaume Piquer
3. Pere Calbet	13. Jaume Pujalt (+1554)
4. Vicent Candel	14. Jeroni Talavera
5. Benet Canyamar	15. Lluís Nicolau Tolosa
6. Jaume Climent	16. Lluís Traucador
7. Miquel Fluvià	17. Onofre Traucador
8. Lluís Garcés, metge	18. Pau Truixà
9. Cristòfol Garí	19. Pere Velasco, major
10. Joan Garí	20. Pere Velasco, menor

CAPSA DE JURAT SEGON

1. Jaume Climent	5. Diego Peralta
2. Guillem Joan Colomer	6. Benet Tamarit
3. Joan Gans	7. Gaspar Teixier
4. Jaume Martí	8. Andreu Tolosa

CAPSA DE JURAT TERÇ E QUART

1. Lluís Canyissares	3. Joan d'Elezina
2. Lluís Costa	4. Jeroni Domingo

⁴⁵⁷⁸ Elaborat a partir de AMA. *Insaculacions* 070/1.

5. Pere Fortuny
6. Pere Gasc
7. Francesc Gil
8. Andreu Miró
9. Bernat Petit

10. Blai Piquer
11. Cosme Rubió
12. Jaume Salazar
13. Miquel Talens
14. Gaspar Tolosa

CAPSA DE MOSTASSAF

1. Joan Agost
2. Bernat Andreu
3. Pere Calbet
4. Vicent Candel
5. Benet Canyamar
6. Jaume Climent, major
7. Jaume Climent, menor
8. Guillem Joan Colomer
9. Miquel Fluvià
10. Lluís Garcés
11. Cristòfol Garí
12. Joan Garí
13. Cosme Pujalt

14. Jaume Pujalt (+1554)
15. Jaume Piquer
16. Jeroni Talavera
17. Benet Tamarit
18. Andreu Tolosa
19. Lluís Nicolau Tolosa
20. Lluís Traucador
21. Onofre Traucador
22. Pau Truixà
23. Pere Velasco, major
24. Pere Velasco, menor

I. Andreu Miró⁴⁵⁷⁹

CAPSA DE RACIONAL

1. Bernat Andreu
2. Pere Calbet
3. Vicent Candel
4. Guillem Joan Colomer
5. Jaume Climent, major
6. Lluís Garcés, metge
7. Joan Garí
8. Jaume Piquer
9. Cosme Pujalt

10. Jaume Pujalt (+1554)
11. Jeroni Talavera, metge
12. Benet Tamarit
13. Gaspar Teixier
14. Lluís Traucador
15. Onofre Traucador
16. Pau Truixà
17. Pere Velasco, major
18. Pere Velasco, menor

CAPSA D'ESCRIVÀ DE LA SALA

1. Pere Calbet
2. Jaume Climent
3. Guillem Joan Colomer
4. Pere Gasc
5. Jaume Piquer
6. Cosme Pujalt

7. Jaume Pujalt (+1554)
8. Jaume Salazar
9. Benet Tamarit
10. Nicolau Tolosa
11. Lluís Traucador
12. Pau Truixà (24-11-1553)⁴⁵⁸⁰

CAPSA DE SÍNDIC

1. Pere Calbet
2. Jaume Climent

3. Guillem Joan Colomer
4. Pere Gasc

⁴⁵⁷⁹ Aquest candidat va ser afegit, el 1554, després de la defunció de Jaume Pujalt

⁴⁵⁸⁰ Renuncià a l'ofici de la notaria.

5. Jaume Piquer
6. Cosme Pujalt
7. Jaume Pujalt
8. Jaume Salazar

9. Benet Tamarit
10. Nicolau Tolosa
11. Lluís Traucador
12. Pau Truixà

CAPSA DE CONSELLERS MAJORS

1. Joan Agost
2. Bernat Andreu
3. Pere Calbet
4. Vicent Candel
5. Benet Canyamar
6. Lluís Canyissares
7. Jaume Climent, major
8. Jaume Climent, menor
9. Guillem Joan Colomer
10. Lluís Vicent Costa
11. Joan d'Elezina
12. Jeroni Domingo
13. Miquel Fluvià
14. Pere Fortuny
15. Lluís Garcés, doctor
16. Joan Gans
17. Joan Garí
18. Pere Gasc
19. Francesc Gil

20. Jaume Martí
21. Andreu Miró
22. Diego de Peralta
23. Bernat Petit
24. Blai Piquer
25. Jaume Piquer
26. Cosme Pujalt
27. Cosme Rubió
28. Jaume Salazar
29. Benet Tamarit
30. Gaspar Teixier
31. Andreu Tolosa
32. Gaspar Tolosa
33. Lluís Traucador
34. Nicolau Tolosa
35. Onofre Traucador
36. Pau Truixà
37. Pere Velasco, major
38. Pere Velasco, menor

CAPSA DE CONSELLERS MENORS

1. Miquel Joan Alcanyís
2. Jaume Alçamora
3. Lluís Alventosa
4. Andreu Amat
5. Pere Andreu
6. Pere Baptiste
7. Joan Barberà
8. Guillem Bas
9. Tomàs Bas
10. Joan Cadellat
11. Doménec Calcena
12. Esteve Casanoves
13. Julià d'Alcàsser
14. Jaume del Camp
15. Joan de Luca
16. Joan de Mairena
17. Roderic de Suanso
18. Benet Caravaca
19. Cosme Castany
20. Martí Colomina
21. Pere Daroca

22. Bertomeu Domingo
23. Jaume Domingo
24. Cosme Eiximeno
25. Pere Eiximeno
26. Joan Escrivà, ferrer
27. Lluís Eslava
28. Jaume Ferrer
29. Joan Baptiste Ferrer
30. Jaume Folc, major
31. Gaspar Gallac
32. Antoni Garcia
33. Joan Gibertó
34. Francesc Gil
35. Gaspar Gil
36. Nicolau Guillem
37. Pere Guitart
38. Bertomeu Inyigo
39. Joan Just
40. Miquel Just
41. Francesc Llopis
42. Joan Magraner

43. Cristòfol Marco
44. Joan Marco
45. Miquel Marco
46. Joan Martorell
47. Jeroni Mateu
48. Miquel Joan Matoses
49. Antoni Matxa
50. Jeroni Moreno
51. Francesc Olzina
52. Joan Palau, major
53. Joan Palau, menor
54. Joan Baptiste Palau
55. Pere Palau
56. Galceran Pedra
57. Llorenç Peris
58. Joan Revert
59. Diego Ricart
60. Pere Rodilla

61. Antoni Roís
62. Gaspar Sabater
63. Miquel Sabater
64. Tomàs Saplana
65. Francesc Sastre
66. Jaume Segarra
67. Pere Segura
68. Pere Serra, major
69. Pere Serra, menor
70. Bertomeu Telmo
71. Joan Baptiste Tomàs
72. Miquel Torremotxa
73. Pere Traucador
74. Jerònim Vallcebre
75. Pere Velamendi
76. Joan Vilabertran
77. Joan Baptiste Vizedo

CAPSA DE GENEROSOS (SEQUIER)

1. Francesc Joan Boncompte 2. Cristòfol de la Tonda 3. Lluís Garcia (+1554) 4. Jaume Garí 5. Benet Gasquil 6. Honorat Lluquí 7. Jeroni Lluquí	8. Nicolau Lluquí 9. Benet Roca 10. Francesc Valero 11. Hipòlit Valero 12. Miquel Valero 13. Miquel Joan Vendrell

CAPSA DE CIUTADANS (SEQUIER)

1. Joan Agost 2. Bernat Andreu 3. Pere Calbet 4. Vicent Candel 5. Benet Canyamar 6. Miquel Fluvià	7. Joan Garí 8. Andreu Tolosa 9. Onofre Traucador 10. Pere Velasco, major 11. Pere Velasco, menor

REDREÇ DE L'ANY 1555.

CAPSA DE GENEROSOS

1. Francesc Joan Boncompte 2. Cristòfol de la Tonda 3. Jaume Garí 4. Benet Gasquil 5. Miquel Jeroni Gombau (+1562)	6. Honorat Lluquí 7. Nicolau Lluquí 8. Benet Roca 9. Francesc Valero 10. Hipòlit Valero

11. Miquel Valero
 12. Miquel Joan Vendrell
- I. Francesc Joan Valero
 - II. Lluís Lluquí
 - III. Pere de Mur

- IV. Benet Garcia
- V. Pere Lluquí
- VI. Miquel Àngel Roca
- VII. Cristòfol Garí
- VIII. Bernat Garí

CAPSA DE JUSTÍCIA

1. Joan Agost
2. Bernat Andreu
3. Pere Calbet
4. Vicent Candel
5. Benet Canyamar
6. Jaume Climent, major
7. Jaume Climent, menor
8. Miquel Fluvià
9. Joan Gans
10. Cristòfol Garí
11. Joan Garí
12. Jaume Piquer
13. Cosme Pujalt
14. Nicolau Tolosa
15. Onofre Traucador

16. Pau Truixà
 17. Pere Velasco, major
 18. Pere Velasco, menor
- I. Guillem Joan Colomer
 - II. Lluís Canyissares
 - III. Jaume Caplliure
 - IV. Agustí Pujalt
 - V. Miquel Talens
 - VI. Berenguer Tamarit
 - VII. Pere Tamarit
 - VIII. Andreu Tolosa
 - IX. Francesc Joan Tolosa
 - X. Josep Traucador
 - XI. Nicolau Truixà

CAPSA DE JURAT EN CAP

1. Joan Agost
2. Bernat Andreu
3. Pere Calbet
4. Vicent Candel
5. Benet Canyamar
6. Jaume Climent, major
7. Jaume Climent, menor
8. Guillem Joan Colomer
9. Miquel Fluvià
10. Joan Gans
11. Lluís Garcés, metge
12. Cristòfol Garí
13. Joan Garí
14. Jaume Piquer
15. Cosme Pujalt
16. Jaume Pujalt (+1554)⁴⁵⁸¹
17. Jeroni Talavera, metge
18. Gaspar Teixera

19. Andreu Tolosa
 20. Lluís Nicolau Tolosa
 21. Onofre Traucador
 22. Pau Truixà
 23. Pere Velasco, major
 24. Pere Velasco, menor
- I. Lluís Canyissares
 - II. Jaume Caplliure
 - III. Francesc Gil
 - IV. Agustí Pujalt
 - V. Miquel Talens, major
 - VI. Berenguer Tamarit
 - VII. Pere Tamarit
 - VIII. Francesc Joan Tolosa
 - IX. Josep Traucador
 - X. Nicolau Truixà
 - XI. Jaume Salazar

⁴⁵⁸¹ Error d'insaculació. El 1555, Jaume Pujalt havia faltat.

CAPSA DE JURAT SEGON

1. Diego de Peralta
2. Pere Gasc
3. Jaume Martí
4. Andreu Miró
5. Bernat Petit
6. Cosme Rubió
7. Jaume Salazar
8. Benet Tamarit
9. Pere Fortuny
10. Miquel Talens

- I. Lluís Canyissares
- II. Cristòfol Costa
- III. Nicolau Costa, notari
- IV. Jeroni Domingo
- V. Jeroni Domingues
- VI. Francesc Gil
- VII. Jaume Salazar, menor
- VIII. Joan Jeroni Talavera
- IX. Berenguer Tamarit
- X. Pere Tamarit
- XI. Jeroni Torres

CAPSA DE JURAT TERÇ E QUART

1. Lluís Alcaina
2. Lluís Canyissares
3. Lluís Costa
4. Joan d'Elezina
5. Jeroni Domingo
6. Francesc Gil
7. Francesc Gil, del forn
8. Pere Mariner
9. Blai Piquer
10. Roderic de Suanso
11. Pere Rodilla, major
12. Gaspar Tolosa
13. Pere Velamendi

- III. Jaume Caldés
- IV. Nicolau Costa
- V. Joan Domingo
- VI. Mateu Folc
- VII. Francesc Gandia
- VIII. Jeroni Garcés
- IX. Agostí Gil
- X. Joan Osca
- XI. Lluís Perales
- XII. Jeroni Rubió
- XIII. Berenguer Tamarit
- XIV. Pere Tamarit
- XV. Gaspar Teixier
- XVI. Jeroni Torres
- XVII. Joan Tovià

- I. Joan Baptiste Aguilar
- II. Bernat Calbet

CAPSA DE MOSTASSAF

1. Joan Agost
2. Bernat Andreu
3. Pere Calbet
4. Vicent Candel
5. Benet Canyamar
6. Guillem Joan Colomer
7. Jaume Climent, major
8. Jaume Climent, menor
9. Pere Fortuny
10. Miquel Fluvià
11. Joan Gans
12. Lluís Garcés, metge

13. Cristòfol Garí
14. Joan Garí
15. Pere Gasc
16. Jaume Martí
17. Bernat Petit
18. Jaume Piquer
19. Cosme Pujalt
20. Jaume Pujalt⁴⁵⁸²
21. Jaume Salazar
22. Jeroni Talavera
23. Benet Tamarit
24. Andreu Tolosa

⁴⁵⁸² Error d'insaculació. El 1555, Jaume Pujalt havia faltat.

25. Lluís Nicolau Tolosa
26. Onofre Traucador
27. Pau Truixà
28. Pere Velasco, major
29. Pere Velasco, menor

- I. Lluís Canyissares
- II. Jaume Caplliure
- III. Cristòfol Costa
- IV. Nicolau Costa
- V. Jeroni Domingo
- VI. Jeroni Domingues

- VII. Francesc Gil
- VIII. Andreu Miró
- IX. Agustí Pujalt
- X. Jaume Salazar, menor
- XI. Joan Jeroni Talavera
- XII. Miquel Talens
- XIII. Berenguer Tamarit
- XIV. Pere Tamarit
- XV. Francesc Joan Tolosa
- XVI. Josep Traucador
- XVII. Nicolau Truixà

CAPSA DE RACIONAL

1. Bernat Andreu
2. Pere Calbet
3. Vicent Candel
4. Guillem Joan Colomer
5. Jaume Climent, major
6. Jaume Climent, menor
7. Lluís Garcés, metge
8. Joan Garí
9. Pere Gasc
10. Jaume Piquer
11. Cosme Pujalt
12. Jaume Pujalt (+1554)
13. Jaume Salazar

14. Jeroni Talavera, metge
15. Benet Tamarit
16. Gaspar Teixier
17. Lluís Traucador
18. Onofre Traucador
19. Pau Truixà
20. Pere Velasco, major

- I. Joan Gans
- II. Agustí Pujalt
- III. Francesc Joan Tolosa
- IV. Nicolau Truixà

CAPSA D'ESCRIVÀ DE SALA

1. Pere Calbet
2. Guillem Joan Colomer
3. Jaume Climent, major
4. Pere Gasc
5. Jaume Piquer
6. Cosme Pujalt
7. Jaume Salazar
8. Benet Tamarit
9. Nicolau Tolosa

- I. Agustí Calbet
- II. Nicolau Costa
- III. Josep de Luca
- IV. Joan Marco
- V. Vicent Mestre
- VI. Jeroni Rubió
- VII. Joan Tovià
- VIII. Jeroni Traucador

CAPSA DE SÍNDIC

1. Pere Calbet
2. Jaume Climent, major
3. Guillem Joan Colomer
4. Pere Gasc
5. Jaume Piquer
6. Cosme Pujalt

7. Jaume Salazar
8. Benet Tamarit
9. Nicolau Tolosa
10. Pau Truixà

- I. Joan Baptista Aguilar

II. Agustí Calbet
III. Nicolau Costa
IV. Joan Marco

V. Vicent Mestre
VI. Jeroni Rubió
VII. Joan Tovià

CAPSA DE CONSELLERS MAJORS

1. Joan Agost	22. Diego de Peralta
2. Bernat Andreu	23. Bernat Petit
3. Pere Calbet	24. Blai Piquer
4. Vicent Candel	25. Jaume Piquer
5. Benet Canyamars	26. Cosme Pujalt
6. Lluís Canyissares	27. Cosme Rubió
7. Jaume Climent, major	28. Jaume Salazar
8. Jaume Climent, menor	29. Benet Tamarit
9. Guillem Joan Colomer	30. Gaspar Teixera
10. Lluís Vicent Costa	31. Andreu Tolosa
11. Joan d'Elezina	32. Gaspar Tolosa
12. Jeroni Domingo	33. Nicolau Tolosa
13. Miquel Fluvià	34. Onofre Traucador
14. Pere Fortuny	35. Pau Truixà
15. Lluís Garcés, doctor	36. Pere Velasco, major
16. Joan Gans	37. Pere Velasco, menor
17. Joan Garí	
18. Pere Gasc	I. Lluís Alcaina
19. Francesc Gil	II. Joan Jeroni Talavera
20. Jaume Martí	III. Jeroni Torres
21. Andreu Miró	

CAPSA DE CONSELLERS MENORS

1. Miquel Joan Alcanyís	20. Martí Colomina
2. Jaume Alçamora	21. Pere Daroca
3. Lluís Alventosa	22. Bertomeu Domingo
4. Andreu Amat	23. Jaume Domingo
5. Pere Andreu	24. Cosme Eiximeno
6. Pere Baptiste	25. Pere Eiximeno
7. Joan Barberà	26. Joan Escrivà, ferrer
8. Guillem Bas	27. Lluís Eslava
9. Tomàs Bas	28. Jaume Ferrer
10. Joan Cadellat	29. Joan Baptiste Ferrer
11. Doménec Calcena	30. Jaume Folc, major
12. Esteve Casanoves	31. Gaspar Gallac
13. Julià d'Alcàsser	32. Antoni Garcia
14. Jaume del Camp	33. Joan Gibertó
15. Joan de Luca	34. Francesc Gil
16. Joan de Mairena	35. Gaspar Gil
17. Roderic de Suanso	36. Nicolau Guillem
18. Benet Caravaca	37. Pere Guitart
19. Cosme Castany	38. Bertomeu Inyigo

39. Joan Just
40. Miquel Just
41. Francesc Llopis
42. Joan Magraner
43. Cristòfol Marco
44. Joan Marco
45. Miquel Marco
46. Joan Martorell
47. Jeroni Mateu
48. Miquel Joan Matoses
49. Antoni Matxa
50. Jeroni Moreno
51. Francesc Olzina
52. Joan Palau, major
53. Joan Palau, menor
54. Joan Baptiste Palau
55. Pere Palau
56. Galceran Pedra
57. Llorenç Peris
58. Joan Revert
59. Diego Ricart
60. Pere Rodilla

61. Antoni Roís
62. Gaspar Sabater
63. Miquel Sabater
64. Tomàs Saplana
65. Francesc Sastre
66. Jaume Segarra
67. Pere Segura
68. Pere Serra, major
69. Pere Serra, menor
70. Bertomeu Telmo
71. Joan Baptiste Tomàs
72. Bertomeu Torremotxa
73. Miquel Torremotxa
74. Pere Traucador
75. Jerònim Vallcebre
76. Pere Velamendi
77. Joan Vilabertran
78. Joan Baptiste Vizedo

- I. Mateu Folc
- II. Francesc Mestre

CAPSA DE GENEROSOS (SEQUIER)

1. Francesc Joan Boncompte
2. Cristòfol de la Tonda
3. Jaume Garí
4. Benet Gasquil
5. Miquel Jeroni Gombau
6. Honorat Lluquí
7. Jeroni Lluquí
8. Nicolau Lluquí
9. Francesc Joan Martí, major
10. Francesc Joan Martí, menor
11. Benet Roca
12. Francesc Valero
13. Hipòlit Valero

14. Miquel Valero
15. Miquel Joan Vendrell
16. Manuel de Vilanova

- I. Ferran del Milà
- II. Pere de Mur
- III. Benet Garcia
- IV. Cristòfol Garí
- V. Lluís Lluquí
- VI. Pere Lluquí
- VII. Miquel Àngel Roca
- VIII. Francesc Joan Valero

CAPSA DE CIUTADANS (SEQUIER)

1. Joan Agost
2. Bernat Andreu
3. Vicent Candel
4. Benet Canyamar
5. Jaume Climent, menor
6. Miquel Fluvià
7. Joan Gans
8. Lluís Garcés, metge

9. Joan Garí
10. Jeroni Talavera, metge
11. Andreu Tolosa
12. Onofre Traucador
13. Pau Truixà
14. Pere Velasco, major
15. Pere Velasco, menor

I. Jaume Caplliure
II. Cristòfol Garí
III. Agustí Pujalt
IV. Berenguer Tamarit

V. Pere Tamarit
VI. Francesc Joan Tolosa
VII. Josep Traucador
VIII. Nicolau Truixà

LLISTAT PARCIAL ANTERIOR A 1586.

CAPSA DE GENEROSOS

1. Francesc Joan Boncompte	10. Lluís Lluquí
2. Cristòfol de la Tonda	11. Benet Roca
3. Pere de Mur	12. Miquel Àngel Roca
4. Victorià de Mur	13. Carles Valero
5. Benet Garcia	14. Francesc Joan Valero
6. Agustí Garí	15. Hipòlit Valero
7. Bernat Garí	16. Honorat Valero
8. Jaume Garí	17. Carles Vendrell
9. Honorat Lluquí	18. Miquel Vendrell

CAPSA DE JUSTÍCIA

1. Cristòfol Costa	9. Joan Jeroni Talavera
2. Antoni Folc	10. Miquel Talens
3. Mateu Folc	11. Berenguer Tamarit
4. Bernat Gans	12. Francesc Joan Tolosa
5. Joan Gans	13. Jeroni Torres
6. Cristòfol Garí	14. Josep Traucador
7. Agustí Pujalt	15. Nicolau Truixà
8. Jaume Salazar	
16. Pere Velasco, menor	

CAPSA DE JURAT EN CAP

1. Lluís Alcaina	12. Francesc Gil
2. Nicolau Costa	13. Agustí Pujalt
3. Jeroni Domingo	14. Joan Jeroni Talavera
4. Jeroni Domingues	15. Miquel Talens, major
5. Antoni Folc	16. Berenguer Tamarit
6. Mateu Folc	17. Francesc Joan Tolosa
7. Bernat Gans	18. Jeroni Torres
8. Joan Gans	19. Josep Traucador
9. Lluís Garcés, metge	20. Nicolau Truixà
10. Cristòfol Garí	21. Jaume Salazar
11. Pere Gasc	22. Pere Velasco, menor

CAPSA DE JURAT SEGON

1. Lluís Alcaina
2. Bernat Calbet
3. Cristòfol Costa
4. Nicolau Costa, notari
5. Joan Domingo
6. Jeroni Domingues
7. Pere Gasc
8. Agustí Gil
9. Guillem Guerau
10. Joan Marco
11. Andreu Miró
12. Joan Baptista Palau
13. Joan Talavera
14. Joan Jeroni Talavera
15. Andreu Torres
16. Jeroni Torres
17. Joan Torres
18. Joan Tovià

CAPSA DE JURAT TERÇ E QUART

1. Joan Baptiste Aguilar
2. Lluís Alcaina
3. Bernat Calbet
4. Jaume Caldés
5. Joan Domingo
6. Mateu Folc
7. Francesc Gandia
8. Agustí Gil
9. Lluís Perales
10. Blai Piquer
11. Gaspar Teixier
12. Joan Tovià

CAPSA DE MOSTASSAF

1. Lluís Alcaina
2. Bernat Calbet
3. Cristòfol Costa
4. Nicolau Costa
5. Jeroni Domingo
6. Jeroni Domingues
7. Antoni Folc
8. Bernat Gans
9. Joan Gans
10. Lluís Garcés, metge
11. Cristòfol Garí
12. Pere Gasc
13. Francesc Gil
14. Andreu Miró
15. Agustí Pujalt
16. Jaume Salazar
17. Joan Jeroni Talavera
18. Miquel Talens, major
19. Miquel Talens, menor
20. Berenguer Tamarit
21. Francesc Joan Tolosa
19. Jeroni Torres
20. Joan Torres
22. Josep Traucador
23. Nicolau Truixà
24. Pere Velasco, menor

CAPSA DE RACIONAL

1. Lluís Alcaina
2. Cristòfol Costa
3. Nicolau Costa
4. Jeroni Domingues
5. Antoni Folc
6. Mateu Folc
7. Bernat Gans
8. Joan Gans
9. Lluís Garcés, metge
10. Pere Gasc
11. Agustí Pujalt
12. Joan Jeroni Talavera
13. Francesc Joan Tolosa
14. Nicolau Truixà
15. Pere Velasco

CAPSA D'ESCRIVÀ DE LA SALA

1. Agustí Calbet
2. Nicolau Costa
3. Pere Creus
4. Josep de Luca
5. Lluís Ferrer
6. Miquel Ferrer
7. Pere Gasc
8. Joan Marco
9. Vicent Mestre⁴⁵⁸³
10. Jeroni Rubió
11. Joan Tovià
12. Jeroni Traucador

CAPSA DE SÍNDIC

1. Joan Baptista Aguilar
2. Agustí Calbet
3. Nicolau Costa
4. Pere Creus
5. Miquel Ferrer
6. Pere Gasc
7. Joan Marco
8. Vicent Mestre
9. Jeroni Rubió
10. Joan Tovià

CAPSA DE GENEROSOS (SEQUIER)

1. Francesc Joan Boncompte
2. Cristòfol de la Tonda
3. Benet Garcia
4. Agustí Garí
5. Bernat Garí
6. Jaume Garí
7. Honorat Lluquí
8. Lluís Lluquí
9. Pere de Mur
10. Miquel Àngel Roca
11. Carles Valero
12. Francesc Joan Valero
13. Hipòlit Valero
14. Honorat Valero
15. Carles Vendrell
16. Miquel Vendrell

CAPSA DE CIUTADANS (SEQUIER)

1. Cristòfol Costa
2. Jeroni Domingues
3. Antoni Folc
4. Mateu Folc
5. Bernat Gans
6. Joan Gans
7. Lluís Garcés, metge
8. Cristòfol Garí
9. Agustí Pujalt
10. Jaume Salazar
11. Joan Jeroni Talavera
12. Miquel Talens
13. Berenguer Tamarit
14. Francesc Joan Tolosa
15. Josep Traucador
16. Nicolau Truixà
17. Pere Velasco, menor

⁴⁵⁸³ Deixà l'ofici de la notaria el 19 de setembre de 1586.

ANNEX 6: RELACIÓ DOCUMENTAL DE LES DISPOSICIONS PONTIFÍCIES

Calixt III (17 abril 1455 – 6 agost 1458)

Pius II (28 agost 1458 – 14 agost 1464)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1461-01-28	Butlla	<i>Ad retinendas</i>	AAV. <i>Bandi sciolti</i> I, b.1, 4; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 1; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 80-82.

Pau II (8 setembre 1464 – 26 juliol 1471)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1467-09-22	Butlla	<i>Viros sanguineos</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con. II</i> , 3, pp. 90-91.

Sixt IV (18 agost 1471 – 12 agost 1484)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1477-07-12	<i>Confirmatio constitutione Pauli II</i>	<i>Perniciosam Deo</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 99-100
1484-04-01	<i>Confirmatio constitutione Pii II</i>	<i>Deo et hominibus</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 103

Innocenci VIII (29 agost 1484– 25 juliol 1492)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1486-09-01	Butlla i <i>confirmationis constitutione Pauli II</i>	<i>Et si de cunctarum</i>	ASR. <i>Bandi sciolti I</i> , b.1, 9; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 111-112; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 2; ASR. <i>Bandi</i> , vol 1, doc. 30; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 21.

1488-09-13	Butlla i <i>confirmationis constitutione Pius II, Pauli II et Sixtus IV</i>	<i>Licet ea</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 128.
------------	---	-----------------	--

Alexandre VI (20 agost 1492 – 28 agost 1503)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1502-04-13	Butlla	<i>In eminenti sedis</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti</i> I, b.1, 14; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 146-147; ASR. <i>Bandi</i> , vol 1, doc. 39, 40, 41, 42.
1501-08-20	Constitució	<i>Sacri apostolatus</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 1, doc. 37.

Pius II (2 octubre 1503 – 18 octubre 1503)

Juli II (11 novembre 1503 – 21 febrer 1513)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1504-11-08	Butlla	<i>Quia nihil est</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 148-149.
1505-11-27 i 28	Butlla	<i>Cum homines</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti</i> , b.1, 15 i 16; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 152-154; Bibl. Casanat. <i>Editi</i> , t. 1, p. 24; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 1, 44; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 26; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 3; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 189
1506-06-16	Butlla i breu	<i>Accepimus fisco</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 154; ASR. <i>Bandi</i> , vol 1, doc. 47; Bibl. Casanat. <i>Editi</i> , t. 1, p. 25
1506-06-16	Breu	<i>Dilecto filio Nicolao provinciae nostrae Marchiae</i>	ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 28.
1508-09-01	Motu proprio	<i>Exigit apostolicae</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 42
1509-02-25	Butlla	<i>Regis pacifici</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 155-156
1510-12-29	Butlla	<i>Fide digna</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 157-158

Lleó X (19 març 1513 – 1r desembre 1521)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1514-00-00	Facultats al Governador	<i>Dilecto filio magistro Amadeo Berruto</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 1, doc. 57
1515-05-25	Butlla	<i>Inter graves</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 195-197; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 36-37
1518-09-01	Butlla	<i>Romani Pontificis</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 227; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 47-48; ASR. <i>Bandi</i> , vol 1, doc. 62
1519-07-22	Butlla	<i>Quam Deo</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 232-233; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 49v-50v
1520-01-23	Butlla	<i>Omnes quidem</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 235; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 50v-53r

Adrià VI (19 gener 1522 – 14 setembre 1523)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1522-09-08	Butlla	<i>Nuper fe. Re.</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 273-274

Climent VII (29 novembre 1523 – 25 setembre 1534)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1524 -02-13	Butlla	<i>Consuevit Rom.</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 65-66v; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 298
1522-12-23	Butlla	<i>Cogitur Romanus</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 281-282;
1524-01-15	Breu	<i>Universis et singulis legatis, vicelegatis, locatenentibus</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 44, p. 168-170
1524-01-18	Breu	<i>Dilecte fili, salutem, etc. Provinciam romandiola et</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 44, p. 203-209
1524-02-13	Breu	<i>Dilectis filii, salutem, etc. Accepimus nonnullos</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 44, p. 370-372
1524-06-12	Butlla	<i>In sancta beati Petri</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti</i> , b.1, 20; Bibl. Casanat. <i>Editti</i> , t. 1, p. 42; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 1, 72 i 73; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 61-64v; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp.287-292; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 4r-14v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 144.

1524-08-20	Decret	<i>Franciscus Armelinus Medices miseracione divina...</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm.IV, t. 57, p. 14v; ASR. <i>Bandi</i> , b. 1, 72 i 73
1524-10-31	Breu	<i>Venerabilis fratri, episcopo tirasonensis.</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 44, p. 1404-1407
1524-11-15	Breu	<i>Dilecto filio nostro Alberto...</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 44, p. 1569-1571
1525-02-16	Breu	<i>Universis et singulis legatis, vicelegatis, gubernatoribus</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 45, p. 175-177
1525-06-26	Breu	<i>Dilecte fili, salutem etc. Cum non sine animi notori molestia</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 45, p. 593-596
1525-07-16	Breu	<i>Dilecte fili, salutem, etc. Exponi nobis fecisti quod tu qui ratione officii</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 45, p. 658-660
1525-07-17	Breu	<i>Dilecte fili, salutem, etc. Exponi nobis fecisti quod tu qui ratione officii</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 45, p. 657-658
1525-07-19	Breu	<i>Charissime in christo fili noster, salutem etc. Exponi nobis fecit maiestas tua quod</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 45, p. 663-666
1525-10-27	Breu	<i>Charissime in christo fili noster, salutem etc. Exponi nobis fecit secreta tua quod licet in clericis</i>	AAV. <i>Armadio XXXIX</i> , vol. 45, p. 800-803

Pau III (23 octubre 1534 – 10 novembre 1549)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1540-09-13	Motu proprio	<i>Cum (sicut ex...)nonnulli</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 392-393; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 1, 108
1538-03-22 /1537-03-22	Butlla	<i>Licet potestatis</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 377-380;
1543-12-08	Butlla	<i>Quo in statu</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol. 1, 128
1545-10-19	Butlla	<i>Cum onus</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 444-449;
1548-06-12	Butlla	<i>Iniunctum nobis</i>	<i>Bull. Rom.</i>

Juli III (29 de novembre de 1549 – 23 de març del 1555)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1550-02-28	Pregó general	<i>Desiderando il Santissimo Nostro per divina</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105C, pp. 7

1551-03-18	Breu	<i>Facultas concessa episcopo Gerunden.</i>	BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 208, 151r-156v
1551-05-01	Estatut, ordinació de constitució	<i>Guido Ascanius Sfortia, miserazione divina sancti Eustachii</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 15; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 77
1552-02-17	Butlla	<i>Cum onus</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 501-503;
1552-04-30	Motu proprio	<i>Cum acceperimus</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 524-525
1552-09-22	Butlla	<i>Cum civitates</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 16; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 526-527;
1553-0-0	Pregó Campagna i Maritima	<i>Volendo il reverendissimo...</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 324r-334v; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 13
1553-11-24	Breu	<i>Facultas concessa archiepiscopo Valentinensis</i>	BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 208, 159r-164v
1554-0-0	Motu proprio	<i>Cum sicut accepimus</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 558-560
1554-05-25	Butlla	<i>Dignum et congruum</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 556-557
1554-05-29	Breu	<i>Nuper volentes</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 557

Marcel II (9 d'abril de 1555 – 1 de maig del 1555)

Pau IV (23 maig 1555 – 18 agost 1559)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1556-10-25	Butlla	<i>Incumbentia nobis</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 600-603; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 47; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 96
1555-09-11	Pregó	<i>Per essere seguito a questa sedia vacante prossima passata</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 5
1555-1559	Motu proprio	<i>Cum ob invasionem nonnullorum castrorum et locorum</i>	ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 12;
1557-07-03	Pregó general	<i>Il reverendissimo monsignor salvator pacino</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 7
1557-10-11	Pregó d'armes	<i>Bando che nissuno possi portar arme</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 8
1558-10-31	Pregó d'armes	<i>Bando sopra gli archibusi a ruota</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 10
1559-00-00	Motu proprio	<i>Cupientes ubilicet</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, pp. 5; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 26; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 9, 10.

1559-00-00	Breu	<i>Contra Cathalonie facinorosos clericos</i>	BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 208, 185r-190v.
1559-01-10	Pregó d'armes	<i>Il reverendissimo monsignor Salvator Pacino</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 11
1559-07-24	Breu	<i>Venerabili fratri Salvatori episcopo clusino nostro</i>	BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 233, 159r-161v
1559-08-18	Butlla	<i>Cupientes ubilicet</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 639-640; No diu massa.

Pius IV (4 gener 1560 – 9 desembre 1565)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1560-02-07	Ordre	<i>Ordine circa l'andare in maschera et altre</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 12
1560-04-03	Butlla	<i>Pastoralis officii</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 657-659; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 117;
1560-11-13	Butlla	<i>Ea quae</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1,50; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 123; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 686-687; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 98r-101v; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 64; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 112 i 113
1561-01-02	Ordre	<i>Volendo il reverendissimo monsignor vescovo di Sagone</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 15
1561-01-06	Butlla	<i>In eminenti</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 692-694; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 84r-89r; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 82
1561-05-15	Butlla	<i>Beatissime pater</i>	ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 134 i 135;
1561-05-22	Constitució	<i>Cum nos cupientes</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 694-695; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 64
1562-01-19	Pregó	<i>Per ovviare alli scandali et inconvenienti che sogliono occorrere</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 16
1562-02-10	Pregó	<i>Bando sopra lo andare alle stationi il giocare a pallamaglio et il portare delle armi</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 17
1562-02-18	Butlla	<i>Inter caeteras</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1, 52; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 733-734; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 50; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 147 i 161-I; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 178, 126
1562-03-20	Butlla	<i>Cum vices eius</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 740; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 29, 32, 33; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 22; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 174;
1562-04-10	Breu i butlla	<i>Etsi cuncta</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 742-744; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 94r-95v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 17r-18v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 187; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 163; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 64; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 155;

1562-04-13	Prohibició d'armes	<i>Prohibitione del portare de l'arme</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 18 i 19
1562-10-06	Motu proprio	<i>Cum nos duddum</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol. 2; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 766-767; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 19r-20v; ASR. <i>Bandi</i> , vol 2, doc. 184 i 185; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 64
1563-02-06	Pregó	<i>Bando delle mascare</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 20
1563-05-05	Pregó general	<i>Bando generale...</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 55
1563-10-04	Butlla	<i>Apostolicae sollicitudinis</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 15
1563-12-14	Butlla	<i>Dum ad solitam</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 835; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 170r-171v
1564-01-01	Butlla	<i>Cum inter caeteras</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 20, 45, 46
1564-01-20	Pregó	<i>Bando per le maschare</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 21
1564-02-17	Butlla	<i>In principis</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 160r-161v; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 23, 24, 25 i 26
1564-04-11	Pregó	<i>Per levare le difficultà</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1, 53; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 29, 32 i 33
1564-04-26	Motu proprio	<i>Nuper si quidem cum nos</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 810-811; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 92r-93v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 188; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 34; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 64; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 175;
1564-11-10	Breu	<i>Romanus Pontifex in supremo</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 119; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 828-829
1564-12-24	Capitulació entre Pius IV i Felip II	<i>Don Perafannus de Ribera, dux de Alcala</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 119; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 181
1565-05-22	Motu proprio	<i>Licet dudum per fe. Re.</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 869-871; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 68, 73, 72
1565-08-08	Motu proprio	<i>Solita nostra</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1, 62; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 872; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 75; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 192;

Pius V (17 gener 1566 – 1 maig 1572)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1566-00-00	Breu	<i>Ad futuram rei memoriam. Dilectus filius Ferrantes</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 6 i 7, p. 213r i v

1566-00-00	Breu	<i>Dilecto filio</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 6 i 7, p. 327r-328r
1566-00-00	Breu	<i>Ad futuram rei memoriam. Ad nostri spectat</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 6 i 7, p. 363r i v
1566-00-00	Recull d'ordres	<i>Facultates concesse per S. D. N. Pium Papa V</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 81; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 4;
1566-02-01	Decret	<i>Desiderando noi</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1, 69; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 60-61; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, p. 52 v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 21 i 120r i v; 122; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105C, pp. 194; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, pp. 181; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 89; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 11
1566-02-01	Butlla	<i>Romanus Pontifex</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 922-923; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, pp. 52r-53v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 21 i 121r-v i 122; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105C, pp. 194; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, pp. 181; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 89; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 11
1566-02-01	Breu	<i>Romanus pontifex in supremo</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 3, p. 10r-11v
1566-05-07	Pregó	<i>Al reverendissimo monsignor Alessandro Pallantieri</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 256-271v; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 104; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 23
1566-05-16	Breu	<i>Exponi nobis nuper fecerunt</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 105; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 16
1566-06-08	Decret	<i>Exigit apostolicae</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1, 72b; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 17; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 42-44; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 936-937; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 272r-273v; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3, docs. 112, 111
1566-06-20	Motu proprio	<i>Cum ob innumeras Rom. Pon.</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 933-934; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3, 117
1566-06-28	Motu proprio	<i>Sedes apostolica quae consuevit</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3, 118; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 23
1566-07-05	Butlla	<i>Ex supernae</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 937-943; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3, 119, 120, 125, 126; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 25; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, pp. 42r-46v; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 274r-280v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 22r-28v i 29r-33v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 186
1566-08-14	Butlla	<i>Molto diligentemente la continua et viva solucitudine</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3, 124
1566-08-15	Butlla	<i>Indefessa pastoralis</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.1, 73; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 946; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, p. 47 r i v; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 281r i v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 34r-34v
1566-09-04	Ordinació i motu proprio	<i>Cum nos nuper pro nostri</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 946-947; ASR. <i>Bandi</i> , vol. 3, 132; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 37; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 190

1566-1572	Sumari de butlles contra bandits	<i>In primis che tutti</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti</i> I, b.1, 75b; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 35r-36r; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 3, 132, 112; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc.34; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293, doc. 2; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 160;
1567-00-00	Breu	<i>Ad perpetuam rei memoriam. Decet</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 8, p. 94r-95v
1567-00-00	Breu	<i>Universis et singulis gubernatoribus</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 11, p. 263r i v
1567-01-20	Pregó	<i>Bando delle maschere</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 24
1567-02-01	Breu	<i>ad perpetuam rei memoriam. Decet</i>	ASR. <i>Bandi</i> , vol 4, doc. 4
1567-07-12	Motu proprio	<i>Licet alias fel. Rec.</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti</i> I, b.1, 79; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 4, doc.22 i 23; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 991-992; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 42; ; BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 316r-317v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 38r-39v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 185
1567-10-06?	Breu i butlla	<i>Ad futuram</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 6 i 7, p. 290r i v; BSMM. <i>Embajada ante la Santa Sede</i> , 212, p. 247r-253v
1568-01-23	Pregó	<i>Bando contra li vagabondi, sgherri, ociosi et huomini senza essercitio. Et sopra la prohibitione del portare pontaroli et coltelli</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 25
1568-07-31	Motu proprio	<i>Cum sicut accepimus visitatores carcerum</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Dir. Can. II</i> , 181, pp. 354-355; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 58, 59; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 4, doc. 59; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 65
1568-10-22	Constitucions del llac Transmeno	<i>Constitutioni over cedola del lago Trasimeno</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 4, doc. 61; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 19
1569-12-08	Breu	<i>Venerabilis frater, salutem, etc. Cum sicut accepimus diversis</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 12, p. 493r i v i 496r
1569-12-19	Constitució	<i>Infoelicis seculi</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 4, doc. 111, 112
1570-02-22	Pregó	<i>Volendo l'illustrissimo</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 300-307v
1570-06-02	Motu proprio i breu	<i>Licet primum et praecipuum</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 4, doc.150 ; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1081-1082; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 93 AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 40r-41r; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 184
1570-06-12	Motu proprio	<i>Alias cupientes</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti</i> I, b.1, 102; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 116, 117; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 4; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1083; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105 C, pp. 195; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 96
1570-06-12	Breu	<i>Dilecti filii, salutem etc. Non sine gravi animi nostri molestia nuper intelleximus</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 14, p. 205 r i v

1571-02-12	Pregó	<i>Bando che non si facciano soldati senza licenza di Monsignor illustrissimo Alessandrino</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 27
1571-09-17	Motu proprio	<i>Dudum postquam foe. Rec.</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1133-1134; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, pp.108r-109r
1571-10-16	Motu proprio	<i>Licet iure maxime consentaneum</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1146-1147; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, pp. 109r-109v; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc. 24 i 25
1571-12-05	Motu proprio	<i>Dum mente indefessa recolimus</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, 29; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1152-1153; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 42; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105C, pp. 193
1572-00-00	Motu proprio	<i>Postquam favente domino</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1180-1181
1572-00-00/ 1570-06-12	Motu proprio	<i>Cum sicut accepimus a dilecto filio</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1182-1183; ASR. <i>Bandi</i> , vol 3, doc. 116, 117; ASR. <i>Bandi</i> , vol 4, doc. 18, 152; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 22, 95, 97.
1572-01-30	Motu proprio	<i>Quoniam pro paternae</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1155-1157
1572-02-13	Motu proprio	<i>Cum vices eius licet immeriti</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1158; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc. 51, 50; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 124
1572-05-02	Pregó in sede vacante	<i>Bando concernente il governo di Roma in questa Sede Vacante</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 28
1571-03-03	Breu	<i>Dilecte fili nobis adolescens salutem</i>	ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 107

Gregori XIII (23 maig 1572 – 10 abril 1585)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1572-05-02	Pregó in sede vacante	<i>Volendo il reverendissimo monsignor Monte Valente, protonotario apostolico</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc.59
1572-08-13	Pregó	<i>Il reverendissimo monsignor Monte Valenti, prothonotario</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc.61; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 29
1572-10-01 i 03	Breu	<i>Exponi nobis nuper fecit/ venerabilis frater salutem etc.</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 67, p. 11r- 12v; BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 208, 255r-259v i BSMM. <i>Embajaa de España ante la Santa Sede</i> , 212, p. 283r-287r
1572-10-02 i 03	Breu	<i>Exponi nobis nuper fecit charissimus in Christo</i>	BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 215, 274r-283v
1572-11-12	Pregó i privilegis	<i>Dum nobis excellens civitatis nostrae Bononiae</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc. 78

1572-1585	Instruccions per als comissaris	<i>Che li commissarii arrivati che faranno nelli luoghi</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc.62
1573-01-07	Breu	<i>Sopra la provincia di Campagna</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 64, p. 514
1573-01-15	Pregó	<i>Bando delle mascare</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 30
1573-03-19	Butlla	<i>Consueverunt romani</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc.81
1573-06-23	Breu	<i>Exponi nobis nuper fecitcharissimus in Christo</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 64, p. 331-332 v; AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 67, p. 91r-93r
1573-06-27	Pregó	<i>Bando che non si possano tenere ne portare archibusetti a rota più corti di doi palmi di canna ne pugnali di sorte alcuna et che tutte</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 32
1573-07-02?	Pregó	<i>Il reverendissimo monsignor Monte Valenti, prothonotario</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc. 87; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 33
1573-08-22	Breu	<i>quam deceat iustitiae</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, doc.90
1573-09-24	Butlla	<i>Et ipsa ratio</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1213-1214;
1574-02-27	Breu	<i>Campagna et Maritima</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 64, p. 551-552
1574-05-15	Breu	<i>Ad Rom. Pont. Auctoritatem</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 66 i 67, p. 17r-21r i 124 -128r
1574-08-24	Pregó	<i>Bando contra hosti et albergatori</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 33 i 34
1575-06-10	Breu	<i>Dilecti filii, salutem, etc. Nuper te commistarium</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 36, p. 428r
1576-08-10	Breu	<i>Dilecto filio Antonio Magistro...</i>	BSMM. <i>Embajada de España ante la Santa Sede</i> , 234, 77r-78v
1577-02-15	Breu	<i>Humani generis hostis acerrimus</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 66 i 67, p. 97-99r i 214r-216r (67 en més mal estat)
1577-02-15	Constitució	<i>Humani generis hostis acerrimus</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 68, p. 328v-331r
1577-02-25	Pregó	<i>Perchè si come gli huomini</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 308r-317v
1577-08-17	Breu	<i>Venerabilis fratre Antonio Archiepiscopo Tarraconensis</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 41 i 42, p. 462v-463v i 473v-474v
1578-02-15	Breu	<i>Venerabilis frater salutem, etc. Dum desalute</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 66 i 67, p. 132v-134r bis; 249 v-252r (67 en bon estat)
1578-12-05	Pregó	<i>Bando che le ruote degli archibugi si portino in castel sant'angelo</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 35

1579-03-05	Pregó	<i>Bando per la revocatione delle licenze d'arme</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 36
1579-07-24	Comissariat	<i>Per breve di Nostro Signore furno del anno 77 et nel mese</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 45, p. 430r-431r
1580-04-24	Breu	<i>La santità di Nostro Signore manda il Capitano Pietro Bettino da Cesana</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 47, p. 264r
1580-07-05	Breu	<i>Dilecti filii salutem etc. Volentes quibus</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 47, p. 435r-v
1580-07-08	Breu	<i>Dilecti fili...cum sicut non sine</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 47, p. 433r-v
1580-07-11 i 17	Constitució	<i>Tanta tamque horrenda</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 25; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 5, 175, 176, 177, 178; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 293bis, doc. 169; Bibl. Casanat. <i>Editti</i> , t. 2, p. 310; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1294-1295; BAV. <i>Stampati Chigi II</i> 1073, pp. 132r-133r ; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 43r-44r i 45 r; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105C, pp. 62; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 182
1580-10-26	Pregó	<i>Cum inter multiples nostrae...</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 47, pp. 299r
1581-08-01	Breu	<i>venerabilis frater salutem, etc. Cum sicut non sine animi</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 51, p. 531r
1581-08-22	Breu	<i>Venerabilis frater, salutem, etc. Exponi nobis nuper</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 51, p. 502r-504v; 512r-516r (bis); 524r-526r
1582-12-24	Butlla	<i>Ad tollendum</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1319; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 60; ASR. <i>Bandi</i> , vol 6, 17; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 294
1583-02-10	Breu	<i>Venerabilis fratris, salutem etc. Exponi nobis (Gabriel de Vilanova)</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 71 i 72, p. 79v-81v i 158-162
1583-04-28	Pregó	<i>Bando sopra le conventicole quadriglie e portar dentro la città archibugi</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 37
1583-07-22	Pregó	<i>Essendo pervenuto a nostra notitia qualmente</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.29
1583-08-17	Pregó	<i>Volendo Nostro Signore con ogni possibil</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 46 i 50 i 127; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 180
1583-08-17	Pregó	<i>Volendo l'illustre et reverendissimo monsignor Giulio Ongarese</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 47r; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.30

1583-09-05	Pregó	<i>Bando contra quelli che hanno assassinato l'illustrissimo signor Vincenzo Vitelli</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 38
1584-03-26	Butlla	<i>Consueverunt romani</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1330-1333; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. V, t. 105C, pp. 26r;
1584-05-10	Pregó	<i>Dilecte filii, salutem etc. Volentes pro nostri pastoralis officii munere opportune providere</i>	AAV. <i>Segreteria Brevi</i> , Reg. 59, p. 287r-288v
1584-05-12	Absolució a bandits	<i>Dilecti filii, salutem et apostolicam benedictionem</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 176 i 179
1584-05-12	Butlla	<i>Cui regis</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, 43; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1339-1340; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 22 ; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, p. 48r
1584-05-15	Butlla	<i>Ad facinerosos</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, 42; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1338-1339; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 23; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 49r; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 177
1585-12-10	Butlla	<i>Non sine gravi</i>	BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1362-1363

Sixt V (24 abril 1585 – 27 agost 1590)

Data	Tipus de text	Incipit	Signatures
1585-04-29	Pregó	<i>Concernente il governo di Roma con la confirmatione delli altri bandi</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 48
1585-07-01	Constitució	<i>Hoc nostri pontificatus</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 38; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6,74, 75, 76, 78; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, pp. 1375-1378; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 51r-52v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 183; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 46;
1585-07-28	Breu i constitució	<i>Alias felicis recordationis</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, 77; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1379-1380; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 123r; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 175; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 49
1585-07-29	Butlla	<i>Multa et gravia</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 39; BAV. <i>Rac. Gen. Con II</i> , 3, p. 1380-1382; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.79 i 78; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 50
1585-08-16	Pregó	<i>Havendo Sua Santità</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 41

1585-08-16	Ordinació i breu	<i>Don Petrus Giron, dux Ossunae dominus domus</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 53r; 124r; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 178; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.80
1585-10-31	Butlla	<i>Bulla erectionis/ Copiosus in misericordia</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.92
1585-11-05	Pregó	<i>Volendo la Santità</i>	AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 47, p. 76; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 54r i 61r
1586-01-06	Pregó	<i>Bando della biastemma, gioco, riffe...notte per Roma con arme</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 39
1586-01-13	Pregó	<i>Ancorché da molti sommi</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 45; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, 102, 103; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 55 i 56 i 128; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 174; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 40
1586-03-01	Decret	<i>Decreto da observarsi dalli guardiani et custodi delle carcere di Roma</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.111; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 42
1586-03-26	Pregó	<i>Ancorché altre volte</i>	AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 47, p. 77; ASR, <i>Bandi, Governatore</i> , vol. 410, 41; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 144; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 291
1586-03-26	Breu	<i>Ad eocrandam facinorosorum hominum</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 118, p. 179r
1586-03-26	Breu	<i>Pro bono publico et ad cuitanda inconvenientia</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 118, p. 181r i v
1586-04-29	Butlla	<i>Cum primum</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 48; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 57r-58v; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 172; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 68; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc. 118, 119, 120, 121
1586-05-12	Pregó	<i>Volendo il molto illustre et reverendissimo</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, 122; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 43
1586-07-14	Pregó	<i>Continuando la Santità</i>	AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 47, p. 78-78v; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 173
1586-10-11	Pregó	<i>È osservato con longa esperienza nello scriver che si fa</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 62
1586-10-12	Butlla	<i>Ad excelsum</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc.145
1586-11-07	Pregó	<i>Ancorché altre volte</i>	AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 47, p. 77
1586-11-26	Pregó	<i>Vedendosi del continuo nascere molti inconvenienti</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 46
1587-02-18	Pregó	<i>Ancorché altre volte</i>	ASR, <i>Bandi, Governatore</i> , 410, 54; AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 47, p. 84;
1587-02-25	Breu	<i>Ad perpetuam rei memoriam. Cum sicut exponi nobis nuper fecit charissimus in Christo filius noster Philippus Hispaniarum rex...</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 126 o 127, p. 214r-215r

1587-03-01	Pregó	<i>Se bene per diversi ordini</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, 149; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 51; AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 47, p. 84-85v; AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 59; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 171
1587-05-04	Pregó	<i>Considerando noi che per li buoni ordini et bandi</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. (s. n.)
1587-11-27	Constitució	<i>Cum de omnibus ecclesiasticis</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 6, doc. 195, 194, 193
1588-02-19	Constitució	<i>Dum pro communi</i>	AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 54; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 10
1588-03-03	Breu	<i>Ad futuram rei memoriam. Exponi nobis nuper fecit charissimus in Christo</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 134 i 135 f. 1r-9r
1588-08-22	Lletra	<i>Cum coelestis ille agricola</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 32; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 118
1588-08-24	Pregó	<i>Havendo nostro signore</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 34; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 119
1589-03-13 i 15	Constitució	<i>Debe il romano pontifice come padre/ Ad romanum pontificem pertinet non modo</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 95, 96; 97, 98 i 99; AAV. <i>Bandi Sciolti I</i> , b.2, 84a i 84b; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 109; ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 34; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 141, 140
1589-05-24	Pregó	<i>Havendo la Santità di Nostro Signore Sisto</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 109
1589-06-03	Pregó	<i>Se ben altre volte è stato sufficientemente</i>	AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 57, p. 60 i 129; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 170
1589-06-07	Pregó	<i>Bando che non si possano far soldati senza licenza nel stato ecclesiastico</i>	ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 54
1589-09-05	Breu	<i>Cum banniti ac viarum grassatoris tanto diligentius inquirinde</i>	AAV. <i>Segretaria Brevi</i> , Reg. 148, p. 74 r i v
1590-04-19	Butlla	<i>La vigilantia et sollitudine pastorale del romano pontifice</i>	ASR, <i>Bandi</i> , vol. 7, 133; ASR. <i>Bandi, Pontifice</i> , 294, doc. 154
1590-09-29	Decret in sede vacante	?	AAV. <i>Micellania</i> , arm. IV, t. 80, p. 211 (Manca al volum)
1590-12-03	Pregó in sede vacante	<i>Volendo il Sacro Collegio dell'Illustrissimi</i>	AAV. <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 57, pp. 62; <i>Miscellania</i> , arm. IV, t. 76, doc. 169; ASR. <i>Bandi, Governatore</i> , 410, doc. 58

ARBRES GENEALÒGICS

ARBRES GENEALÒGICS

1. Alapont d'Algemesí
2. Alba d'Alzira
3. Albelda de Carcaixent
4. Alcanyís d'Alzira
5. Amador de Carcaixent
6. Amat d'Alzira
7. Ametler d'Algemesí
8. Armengol d'Algemesí
9. Armengol de Carcaixent
10. Avellà de Carcaixent
11. Balaguer d'Alzira
12. Barberà d'Algemesí
13. Barchet d'Algemesí
14. Bas d'Alzira
15. Bellví d'Algemesí
16. Bisso d'Algemesí i València
17. Bleda d'Algemesí
18. Boïls de Guadassuar
19. Boncompte d'Algemesí
20. Borja, ducs de Gandia
21. Botella d'Algemesí
22. Canyissares d'Alzira
23. Carbó de Guadassuar

24. Carbonell de Carcaixent
25. Cardona d'Alzira
26. Casanoves d'Alzira
27. Casanoves de Carcaixent
28. Castany d'Alzira i Carcaixent
29. Castellví de Carlet
30. Climent d'Alzira
31. Colomer de Carcaixent
32. Conill d'Algemesí
33. Cortés d'Algemesí
34. Cursà d'Algemesí
35. Domingo d'Alzira
36. Eiximeno de Guadassuar
37. Espí d'Algemesí
38. Espous d'Algemesí
39. Ferrer d'Algemesí
40. Ferrís d'Algemesí
41. Figueres d'Algemesí
42. Figuerola d'Algemesí
43. Fluvià de Carcaixent
44. Foios de Carcaixent
45. Fortuny d'Alzira
46. Fos d'Alzira
47. Gamieta d'Algemesí

48. Gans d'Algemesí
49. Garcia de Carcaixent
50. Garí d'Alzira
51. Garrigues d'Algemesí
52. Garrigues de Carcaixent
53. Gasquil d'Alzira
54. Gavarda de Guadassuar
55. Gentil de Cotes
56. Gibert de Carcaixent
57. Gibertó d'Alzira
58. Gil d'Alzira
59. Gilabert Alzira
60. Girbés d'Algemesí
61. Gombau d'Alzira
62. Gomis de Carcaixent
63. Guerau d'Alzira
64. Guerau de Carcaixent
65. Guinovart d'Algemesí
66. Just d'Alzira
67. Llopis d'Algemesí
68. Lloret de Carcaixent
69. Lluquí d'Alzira
70. Macià de Guadassuar
71. Manyans d'Algemesí

72. Martí d'Alzira
73. Martorell d'Alzira
74. Matoses d'Alzira
75. Melió de Carcaixent
76. Mercer d'Algemesí
77. Mestre d'Alzira
78. Miró d'Alzira
79. Montagut de l'Alcúdia
80. Montbuí d'Algemesí
81. Montiel d'Algemesí
82. Montsó d'Alzira
83. Moreno d'Alzira
84. Munyós d'Algemesí
85. Nadal d'Algemesí
86. Noguera de Carcaixent
87. Osca de Guadassuar
88. Osset de Carcaixent
89. Perales de Guadassuar
90. Pineda d'Algemesí
91. Piquer d'Alzira
92. Puigvert d'Algemesí
93. Pujalt d'Alzira
94. Pujalt de Carcaixent
95. Robí de Carcaixent

96. Roca d'Alzira
97. Roig d'Alzira
98. Rubió de Carcaixent
99. Salàs d'Alzira
100. Salom de Carcaixent
101. Salzedo d'Alzira
102. Sanç de Llombai
103. Sanchis d'Algemesí
104. Saplana d'Alzira
105. Selma de Carcaixent
106. Sentamans de Guadassuar
107. Serra de Carcaixent
108. Sifre d'Algemesí
109. Silvestre de Carcaixent
110. Soler d'Algemesí
111. Talavera d'Alzira
112. Talens de Carcaixent
113. Tamarit d'Alzira
114. Tarragona d'Algemesí
115. Torremotxa d'Alzira
116. Torres de Guadassuar
117. Traucador d'Alzira
118. Truixà d'Alzira
119. Valero d'Alzira

120. Vaquero d'Alzira
121. Vayà de Carcaixent
122. Vendrell d'Alzira
123. Vilanova-Serra d'Alzira
124. Vilanova de Bicorn i Quesa

AQUESTA PART DE LA TESI ES TROBA EN FORMAT DIGITAL PER A FACILITAR LA SEUA CONSULTA I VISUALITZACIÓ PER PART DE LES LECTORES I ELS LECTORS.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

ADRO, X., *El duque de Gandía: el noble santo del primer imperio: apuntes históricos*, Espasa Calpe, Madrid, 1958.

AGUILAR SERRAT, F. de A.: *Noticias de Segorbe y de su obispado*, imprenta de Francesc Romaní i Suay, Sogorb, vol. I, 1890.

AGUILERA BARCHET, B., “Una pragmática de Felipe III sobre los cambios secos dada para la ciudad de Valencia: notas acerca de la influencia de la teoría de la usura sobre el derecho histórico español”, en *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense*, núm. 72, 1986-1987, pp. 39-74.

AGÚNDEZ SAN MIGUEL, L., “Carreras eclesiásticas y redes clientelares en la Castilla bajomedieval: la provisión de beneficios menores en el cabildo de la catedral de Burgos (1456-1470)”, en *Anuario de estudios medievales*, núm. 44/2, 2014, pp. 665-687.

ALABAU MONTOYA, J., *Utiel. Una villa de señorío de frontera en la Baja Edad Media*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1999.

ALBA PAGÁN, E., “La memoria perdida: vestigios y testimonios del patrimonio cultural de Carlet”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 351-396.

ALBA PAGÁN, E., BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R. i PÉREZ OCHANDO, L., *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015.

ALBA PAGÁN, E., “Memòria i passat: les empremtes del patrimoni cultural”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 205-232.

ALBEROLA ROMÀ, A., “Autoridad y poder local. Reflexiones en torno al procedimiento insaculatorio en los municipios valencianos durante la época foral moderna”, *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 12, 1992, pp. 9-38;

ALCOBERRO I PERICAY, A., *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII*, Barcanova, Barcelona, 1996.

ALCOVER HERVÀS, S., *Monografía histórica de la villa de Carlet*, Impremta Cuenca, Alzira, 1924.

ALLOZA APARICIO, Á., *Europa en el mercado espanyol. Mercaderes, represalias y contrabando en el siglo XVII*, Junta de Castilla i Lleó, Conselleria de Cultura i Turisme, Valladolid, 2006.

ALMENARA SEBASTIÀ, M. i PARDO MOLERO, F., “Borja-Centelles: una polémica relación familiar en la Valencia del XVI”, en *Revista Borja. Revista de l’Institut Internacional d’Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 25-40.

ALMENDROS TOLEDO, J. M., *Ordenanzas municipales de la ribera del Júcar: Villa de Ves 1589 y Jorquera 1721*, Institut d’Estudis Albacetenys Albacete, 1989.

ALSINA, C.; FELIU, G. i MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990.

ÁLVAR EZQUERRA, A., *La economía europea en el siglo XVI*, Síntesis, Madrid, 2014.

ÁLVAREZ, J. M., *Instituciones de derecho real de Castilla y de Índias*, l’Habana, Impremta del Govern, Capitanía General i Reial Hisenda, 1841.

ÁLVAREZ BARRIENTOS, J. i GARCÍA MOUTÓN, P., “Bandolero y bandido. Ensayo de interpretación”, en *Revista de dialectología y tradiciones populares*, núm. 41, 1986, pp. 6-58.

ALVIR I BALLESTER, J. V., *Toponímia dels pobles valencians: Silla. L’Horta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Silla, València, 2005.

ANDERSON, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londres i Nova York, 1991.

ANDRÉS ROBRES, F., “Los Borja al asalto de Montesa: prolegómenos, primer intento (1537) y gestación del definitivo (1544)”, en R. Franch Benavent, F. Andrés Robres y R. Benítez Sanchez-Blanco (eds.), *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Sílex, Madrid, 2014, pp. 295-303.

ANGELOZZI, G., “La proibizione del duello: Chiesa e ideologia nobiliare”, en P. Prodi i W. Reinhard, *Il Concilio di Trento e il moderno*, Il Mulino, Bolonya, 1996, pp. 271-282.

ANÒNIM, *El Lazarillo de Tormes*, Bruguera, Barcelona, 1975.

ANTICH I BROCAL, J., “Una aproximació a la religiositat popular de Silla”, en *Algudor*, núm. 2, *op. cit.*, pp. 11-152.

ANYÓ I SANZ, E., *Toponímia dels pobles valencians: Alfarb. Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d'Alfarb, València, 2008.

APARICI, F. i MUÑOZ NAVARRO, D., *Els registres notariais de Miquel Llagaria (Sueca 1541-1552)*, Universitat de València, Fons Històriques Valencianes, València, 2012.

ARANDA PÉREZ, F. J., “Poder municipal, oligarquías urbanes y cabildo de jurados en Toledo entre los siglos XV y XVI”, en J. Hinojosa Montalvo i J. Pradells Nadal, *1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*, Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, València, vol. II, 1994, pp. 109-120.

ARANDA PÉREZ, F. J., *Poder municipal y cabildo de jurados en Toledo en la Edad Moderna*, Ajuntament de Toledo, Toledo, 1992.

ARANDA PÉREZ, F. J., *Poder y poderes en la ciudad de Toledo: gobierno, Sociedad y oligarquías urbanes en la Edad Moderna*, Universitat de Castella-La Manxa, Conca, 1999.

ARANDA PÉREZ, F. J., “El horizonte de la seda en el reino de Toledo en la época moderna”, en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 163-185.

ARCINIEGA GARCÍA, L., “Santa María de la Murta (Alzira): Artífices, comitentes y la «Damnatio Memoriae» de don Diego Vich”, en F. J. Campos y Fernández de Sevilla (coord.) *La orden de San Jerónimo y sus monasterios. Actas del Simposium (II)*, Centre Universitari Escorial-Maria Cristina, Sant Llorenç de l'Escorial, Reial 1999, pp. 269-292.

ARCINIEGA GARCÍA, L., *El saber encaminado. Caminos y viajeros por tierras valencianes de la Edad Media y Moderna*, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Infraestructures i Transport, València, 2009.

ARCINIEGA GARCÍA, L., “El abastecimiento fluvial de madera al Reino de Valencia”, en J. Montesinos, C. Poyato (eds.), *La Cruz de los Tres Reinos. Espacio y tiempo en un territorio de frontera*, Universidad de Castilla-La-Mancha, Cuenca, 2011, pp. 99-134.

ARCINIEGA GARCÍA, L., “Els enginyers militars a Alzira: plànols, croquis i informes”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 398-407.

ARCOS I MARTÍNEZ, M., *La senda dels lladres: Bandolerisme als voltants de la serra de Mostalla (1806-1839)*, Universitat de València, València, 2009.

ARCOS I MARTÍNEZ, M., *El tio Joan de la Marina: un bandoler d'Ador en terres del Xúquer i el Túria (1851-1878)*, Edicions Tivoli, Gandia, 2011.

ARCOS I MARTÍNEZ, M., *Acabaren com Camot: bandolerisme a la governació de Xàtiva en temps de Ferran VII (1814-1833)*, Edicions Tivoli, Gandia, 2012.

ARCOS I MARTÍNEZ, M., *Quan els trabucs refileaven: recull d'estudis i assajos sobre el bandolerisme valencià del segle XIX*, Edicions Tivoli, Gandia, 2013.

ARCOS I MARTÍNEZ, M., *Conflicte d'interessos. Bandolerisme i vendetta a la Marina Alta en temps de cacics (1884-1875)*, El Petit Editor, Cullera, 2015.

ARCOS PEREIRA, T., "El ejemplar salmantino de los *Aphthonii clarissimi rhetoris Progymnasmata Ioanne Maria Catanaeo interprete*, de Juan Lorenzo Palmireno (BG/221825): la recuperación de una obra perdida", en *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, núm. 37-1, 2017, pp. 105-118.

ARDIT LUCAS, M., "Bandolerisme i delinqüència a les acaballes de l'Antic Règim (País Valencià, 1759-1843)", en *Recerques: Història, Economia i Cultura*, núm. 3, 1974, pp. 137-152.

ARDIT LUCAS, M., "Aparcería y arrendamiento en la transición del Antiguo Régimen al Liberalismo: el ejemplo de la granja cisterciense de Benivaire", en A. Alberola Romá, E. La Parra López (coord.), *La Ilustración española: actas del coloquio internacional celebrado en Alicante, 1-4 octubre*, Diputació Provincial d'Alacant, Institut Alicantí de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1985, pp. 417-434.

ARDIT LUCAS, M., "Transformacions agràries en la Ribera del Xúquer (segles XVI-XVIII)", en *L'escenari històric del Xúquer, Actes de la IV Assemblea d'Història de la Ribera*, Ajuntament de l'Alcúdia, Alzira, 1988, pp. 69-90.

ARDIT LUCAS, M., *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Curial, Barcelona, vols. I i II, 1993.

ARDIT LUCAS, M., "Violència i justícia en el marquesat de Llombai (segles XIII-XVIII)", en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 28, 2002, pp. 113-136.

ARDIT LUCAS, M., *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2004.

ARDIT LUCAS, M., "La evolución de la renta feudal en el marquesado de Llombai: siglos XVI-XIX", en *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 24, 2006, pp. 11-30.

ARDIT LUCAS, M., “Los regadíos históricos del Magro hasta 1850”, en J. Hermsilla Pla (dir.), *Las Riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valencianos*, Ministeri de Medi Ambient, Universitat de València i Generalitat Valenciana, València, 2006, pp. 112-126.

ARDIT LUCAS, M., “La senyoria”, en J. Hermsilla Pla (dir.), *Turís: Geografia, Història, Art*, Universitat de València i Facultat de Geografia i Història, València, 2007, pp. 191-199.

ARDIT LUCAS, M., “Confiscación, repoblación y conflictos sociales en el campo valenciano después de la expulsión de los moriscos”, en S. de Dios, J. Infante Miguel-Motta, R. Robledo Hernández, E. Torijano Pérez (coord.) *Historia de la propiedad: la expropiación*, Universitat de Salamanca, Salamanca, 2012, pp. 83-98.

ARDIT LUCAS, M., “El ducat de Gandia en el mapa senyorial valencià (cap a 1540: una primera aproximació)”, en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 41-60.

ARDIT LUCAS, M. i GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament valencianes modernes (segles XVI-XVIII)*, Fonts Històriques Valencianes, Universitat de València, València, vol. I, 2015, vol. II, 2016 i vol. III, 2017.

ARMENGOL I MACHÍ, P., “Beneixida: de la fundació a l'expulsió dels moriscos”, en *Banu-Saidi, Beneixida*, 1, 1999, pp. 3-32.

ARMENGOL MACHÍ, P. i BOSCH LÓPEZ, R., “El cementeri baix medieval d'Alginet”, en S. Comes i Hernández i R. Añó i Bressó (ed.), *De la paraula a la sociabilitat: associacionisme i moviment obrer a la Ribera del Xúquer. Actes de la XIV Assemblea d'Història de la Ribera*, Diputació de València i Ajuntament d'Alginet, Alginet, 2016, pp. 385-401.

ARNAU-GARCÍA, R., *Compendio histórico de Alberic y sus hijos*, Ajuntament d'Alberic, Alberic, 1997.

ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, J., “Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia”, en *Ayer*, núm. 13, 1994, pp. 17-55.

ARRIETA ALBERDI, J., *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Institució Ferran el Catòlic, Diputació de Saragossa, Saragossa, 1994.

ARTEAGA I LÓPEZ, E., “Breve noticia de Gonzalo Pérez, padre del célebre Antonio Pérez”, en *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España* (CODOIN), Viuda de Calero, Madrid, vol. XIII, 1848, pp. 531-549.

ASÍN PALACIOS, M., *Contribución a la toponímia árabe de España*, CSIC i Institut Benito Aris Montano, Madrid i Granada, 1944.

AYA, R., “The missed revolution: the fate of rural rebels in Sicily and Southern Spain, 1840-1950”, en *Papers on European and Mediterranean Societies*, vol. 79, núm. 3, 1975, pp. 943-944.

AYMARD, M., “Proposte per una conclusione”, en G. Ortalli (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Jouvence, Roma, 1986, pp. 7-11.

BAIXAULI JUAN, I. A., *Casar-se a l'Antic Règim. Dona i família a la València del segle XVII*, Universitat de València, València, 2003.

BALAGUER, V., *Don Joan de Serrallonga: novel·la històrica*, Ràfols, Barcelona, 1988.

BALANCY, E., *Violencia civil en la Andalucía Moderna (siglos XVI-XVII). Familiares de la Inquisición y banderías locales*, Universitat de Sevilla, Sevilla, 1999.

BALLESTER BROSETA, B., *Historia de la villa de Algemesí en la provincia de Valencia*, impremta Juan B. Juan, Algemesí, 1958.

BALLESTEROS VIANA, M., *Historia de Utiel*, impremta de Luis Alarcón, Utiel, 1999.

BAÑOS NOCEDAL, A. A., “La antropología de la violencia”, en *Estudios de Antropología Biológica*, núm.12, 2005, pp. 41-63.

BAKER-BATER, P., “A means for the projection of «soft power»: «Spanish» churches at Rome, 1469-1527”, en M. Delbeke i M. Schraven (ed.), *Foundation, Dedication and Consecration in Early Modern Europe*, Brill, Leiden-Boston, 2012, pp. 155-181.

BARATA, F. T., (coord.), *Elites e redes clientelares na idade média: problemas metodológicos*, Colibri, Lisboa, 2001.

BARBA CAMPOS, E., “Els espais protegits de la Ribera”, en A. C. Ledo Caballero i A. Morales Rubio, *La Universitat de València i els seus entorns comarcals: La Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2016, pp. 132-135.

BARCELÓ TORRES, C., *Toponímia aràbiga del País Valencià: alqueries i castells*, Diputació de València, València, 1983.

BARCZEWSKI, S. L., *Myth and national identity in nineteenth-century Britain: the legends of King Arthur and Robin Hood*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

BARRUECO SALVADOR, M., *Los condes de Aranda y el convento de San Sebastián de Épila*, Editorial Revista Agustinià, Madrid, 1995.

BATLLE I PRATS, L. i GARCÍA CÁRCEL, R., “Gerona y el virrey don Francisco de Borja”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 23, 1976-1977, pp. 5-34.

BATLLORI, M., “El ambiente familiar de san Francisco de Borja”, en *Razón y Fe: Revista hispanoamericana de cultura*, núm.186, 1972, pp. 393-403.

BATLLORI, M., *La familia de los Borjas*, Reial Acadèmia de la Història, Madrid, 1999.

BAYDAL SALA, V., *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, vols. I i II, 2011.

BAYERRI I BERTOMEU, E., *Historia de Tortosa y su comarca*, impremta d'Algueró y Baiges, Tortosa, vol. 8, 1959.

BAZÁN, I., “La construcción del discurso homofóbico en la Europa cristiana medieval”, en *En la España Medieval*, núm. 30, 2007, pp. 433-454.

BAZZANA, A., “Morfología y papel de los castillos musulmanes (siglos X-XIII): la Ribera y otros ejemplos”, en A. Furió (coord.), J. Aparici (coord.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2002, pp. 19-50.

BEJARANO ROBLES, F., *La industria de la seda en Málaga durante el siglo XVI*, CSIC, Madrid, 1951.

BELCHÍ NAVARRO, M. P., *El virreinato del Conde de Benavente (1567-1570): teoría y práctica del poder*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1996.

BELCHÍ NAVARRO, M. P., *Felipe II y el Reino de Valencia (1567-1578): la tecnificación del virreinato*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2000.

BELCHÍ NAVARRO, M. P., *Felipe II y el virreinato valenciano (1567-1578). La apuesta por la eficacia gubernativa*, Biblioteca Valenciana, Generalitat Valenciana, València, 2006.

BELDA FERRÉ, M., *Algemés y su patrona. Novena a la Santísima virgen de la Salud. Apuntes Históricos de la villa de Algemesí*, Impremta de Sant Francesc de Borja, Gandia, 1908.

BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de Fernando el Católico*, Universitat de València, València, 1972.

BELENGUER CEBRIÀ, E., “Joan Reglà i el bandolerisme català”, en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d’Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. ii, 2016, pp. 17-37.

BELLAMY, J. G.: *Robin Hood. An historical enquiry*, Croom Helm, Londres, 1985.

BELMAR GONZÁLEZ, J. F., “Contrabandistas y bandoleros en la franja litoral de Lorca, Mazarrón y Águilas a través de la prensa nacional (1800-1850)”, en *Alberca. Revista de la Asociación de Amigos del Museo Arqueológico de Lorca*, núm.15, 2017, pp. 241-279.

BENAVENT, J. I IBORRA, J., *La mort del duc de Calàbria. Interessos i tensions nobiliàries a l’epistolari Granvela (1539-1561)*, Universitat de València, València, 2016.

BENETÓ FERRANDO, V., “La canya: pagar a ratlla al Castelló del segle XVII”, en *Castelló en festes, agost de 2017*, Ajuntament de Castelló, Castelló, 2017, pp. 36-39.

BENETÓ FERRANDO, V., FERRER PÉREZ, V., “El Ràfol, portal de la fusta: comerç i distribució de la fusta transportada pel riu Xúquer (1570-1602)”, en C. Ferragud Domingo (ed.), *Aproximació històrica a la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2018, pp. 117-143.

BENETÓ FERRANDO, V., FERRER PÉREZ, V., “Els Establiments particulars d’Antella del 1612: els papers de Castelló”, en J. català i Antoni Furió (eds.), *Vil·les, alqueries i cases de camp. Poblament dispers, noves poblacions i urbanitzacions a la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, Ajuntament de la Pobla Llarga, 2021, pp.365-388.

BENETÓ FERRANDO, V., GARÉS TIMOR, V. M., “L’elit morisca valenciana: els Amira, els Asquer, els Sabba i els Sartall”, a *XIX Assemblea d’Història de la Ribera*, Ajuntament d’Alberic, Alberic, 2021, [en premsa].

BENETÓ FERRANDO, V., GARÉS TIMOR, V. M., i IGLESIAS PASCAU, V., “Castelló a un mapa dels límits occidentals i septentrionals del terme general de Xàtiva (c.1579)”, en *Castelló 2020: les festes que no van ser*, Ajuntament de Castelló, Castelló, 2020, pp. 24-29.

BENEYTO PÉREZ, J., “Regulación del trabajo en la Valencia del 500”, en *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 7, 1930, pp. 183-310.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “La familia Santàngel según el proceso inquisitorial de Brianda de Santàngel”, en *Lluís de Santàngel i el seu temps*, Ajuntament de València, Generalitat Valenciana, València, 1987, pp. 70-99.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “El caballero y gentil jugador don Francisco de Santàngel, alias de Castelví, ante la Inquisición (1535-1537)”, en *Studia Historica. Historia moderna*, núm. 6, 1988, págs. 319-326.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “Las Cortes valencianas y la política morisca en época de Carlos V”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, núm. 13-1, 1993, pp. 341-354.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “Las relaciones moriscos-cristianos viejos: entre la asimilación y el rechazo”, en A. Mestre, P. Fernández Albaladejo, E. Giménez López (coord.), *Disidencias y exilios en la España moderna: Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, Universitat d’Alacant, Alacant, vol. 2, 1997, pp. 335-346.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “La política de Felipe II ante la minoría morisca”, en E. Belenguier Cebrià (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo*, SECC de Felipe II y Carlos V, Madrid, vol. II, 1999, pp. 503-536.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “¿Cristianos o bautizados? La trayectoria inicial de los moriscos valencianos, 1521-1525”, en *Estudis: Revista de historia moderna*, núm. 26, 2000, pp. 11-36.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., *Heroicas decisiones. La Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2001.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “Islam ocult, evangelització i repressió inquisitorial”, en *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 111-132 .

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “En les dues ribes”, en *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 133-148.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “Éxodo hacia tierras Islámicas de Granadins, Alarbs e Tagarins desde las costas valencianas (1530-1545)”, en R. Franch Benavent, F. Andrés Robres y R. Benítez Sanchez-Blanco (eds.), *Cambios y resistencias sociales*

en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica, Sílex, Madrid, 2014, pp. 153-162.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “Conflictos y lucha antifeudal”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 228-263.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “El pontificado de fray Tomás de Villanueva: un decenio fundamental para la definición de la "política morisca" en Valencia”, en F. J. Campos y Fernández de Sevilla (coord.), *La Iglesia y el Mundo Hispánico en tiempos de Santo Tomás de Villanueva (1486-1555)*, Reial Centre Universitari Escorial-Maria Cristina, El Escorial, 2018, pp. 145-168.

BENNASSAR, B., “El modelo sexual: La Inquisición de Aragón y la represión de los pecados “abominables”, en B. Bennassar, *Inquisición española. Poder político y control social*, Crítica. Barcelona, 1984, pp. 295-320.

BÉRCHEZ, J., *Arquitectura renacentista valenciana (1500-1570)*, Fundació Bancaixa, València, 1994.

BERCO, C., *Jerarquías sexuales, estatus público: masculinidad, sodomía y sociedad en la España del Siglo de Oro*, Universitat de València, València, 2009.

BERNABÉ GIL, D., “Universidades y villas. Notas sobre el proceso de segregación municipal en el realengo valenciano (siglos XVI y XVII)”, en *Revista de Historia Moderna*, 6/7, 1988, pp. 11-38.

BERNABÉ GIL, D., “El control de la insaculación en los municipios valencianos de realengo”, en *Dels furs a l'estatut: actes del I Congrés d'Administració Valenciana, de la Història a la Modernitat*, Generalitat Valenciana, València, 1992, pp. 505-510.

BERNABÉ GIL, D., “Una coexistencia conflictiva: municipios realengos y señoríos de su contribución general en la Valencia foral”, en *Revista de Historia Moderna*, núm. 12, 1993, pp. 11-77.

BERNABÉ GIL, D., “Realengo y señorío en el proceso disgregador de los grandes municipios valencianos. Un análisis comparativo (ss. XVI-XVII)”, en *Pedralbes*, núm. 13-I, 1993, pp. 381-392.

BERNABÉ GIL, D., “Sobre el origen territorial en los señoríos valencianos de colonización alfonsina”, en E. Sarasa Sánchez y E. Serrano Martín (eds.), *Señorío y feudalismo en la península ibérica*, Institució Ferran el Catòlic, Saragossa, vol. III, 1993, pp. 123-138.

BERNABÉ GIL, D., “Las oligarquías urbanas del reino de Valencia en el tránsito a la edad moderna”, en J. Hinojosa Montalvo i J. Pradells Nadal, *1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*, Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, València, vol. II, 1994, pp. 205-282.

BERNABEU BORJA, S., “Llinatges i poder local a l’Alzira del segle XV”, en *Aragón en la Edad Media*, Saragossa, núm. 25, 2014, pp. 5-40.

BERNABEU BORJA, S., “L’oligarquia municipal de la ciutat de València durant el regnat d’Alfons el Magnànim”, en B. Majo Tomé (coord.), *Identidades urbanas Corona de Aragón-Italia. Redes económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (siglos XIV-XV)*, Universitat de Saragossa, Saragossa, 2016, pp. 93-114.

BERNABEU BORJA, S., *La Ciutat i el rei. Govern, societat i elits valencianes (1416-1479)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2017.

BERNABEU BORJA, S., “El govern de la ciutat”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Des de la Prehistòria fins a l’actualitat*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 317-343.

BERNABEU BORJA, S. i GARÉS TIMOR, V. M., “Mantener la paz y el buen gobierno: la evolución de las élites dirigentes de la villa de Alzira durante el reinado de Fernando el Católico (1479-1516)”, en E. Serrano Martín, J. Gascón Pérez (coord.), *Poder, sociedad, religión y tolerancia en el mundo hispánico, de Fernando el Católico al siglo XVIII*, Universitat de Saragossa, Saragossa, vol II, 2018, pp. 427-440.

BERNATI MARTÍ, J. S. i BADENES I MARTÍN, M. A., *Crecimiento de la población valenciana. Análisis y presentación de los censos demográficos (1609-1857)*, Institució Alfons el Magnànim, València 1994.

BEÜT I BELENGUER, E., *Geografia elemental del regne de València*, Marí Montañana, València, 1980.

BIANCO, F., “Il contrabbando di tabacco nella Repubblica di Venezia in età moderna”, en F. Bianco, *Contadini e popolo tra conservazione e rivolta ai confini orientali della Repubblica di Venezia tra ‘400 e 800. Saggi di storia sociale*, Forum, Udine, 2002, pp. 63-73.

BIANCO, F., *Contadini, sbirri e contrabbandieri nel Friuli del Settecento. La comunità di villaggio tra conservazione e rivolta (Valcellina e Valcolvera)*, Cierre edizioni, Verona, 2005.

BISBAL DEL VALLE, V., *Un estado de los Borja: el marquesado de Llombai. Documentos sobre Alèdua, Alfarp, Catadau y Llombai*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura i Educació, València, 2001.

BISBAL DEL VALLE, V., *La baronia i el marquesat de Llombai. Documents sobre Alèdua, Alfarp, Catadau i Llombai*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2005.

BISBAL DEL VALLE, V., *Los Borja y la baronia de Llombai*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2011.

BLASCO DE LANUZA, V., *Historias ecclesiásticas y seculares de Aragón, en que continúan los annales de Çurita, desde el año 1556 hasta 1618*, Juan de Lanaja i Quartanet, Saragossa, vols. I i II, 1622.

BLÁZQUEZ SOLDEVILA, M. V., “El régimen insaculatorio en la jurisprudencia de la Real Audiencia”, en J. Pradells Nadal i J. R. Hinojosa Montalvo (coord.), *1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*, Generalitat Valenciana, València, 1994, vol. II, pp. 191-202.

BLEDA, J. J., *Quatrocientos milagros, y muchas alabanzas de la Santa Cruz: con unos tratados de las cosas más notables desta divina señal*, Valencia, impressor Pere Patrici Mey, València, 1600.

BLEDA, J. J., *Corónica de los moros de España*, impressor Felip Mey, València, 1618.

BLOK, A., “The peasant and the brigand: Social banditry reconsidered”, en *Comparative Studies in Society and History*, vol. 14, núm. 4, 1972, pp. 494-503.

BLOK, A., *The Mafia of a Sicilian Village (1860-1960): A study of violent peasant entrepreneurs*, Waveland Press, Prospect Heights, 1988.

BODOQUE, A. i PÉREZ, A. V., “La toponímia de la vall d’Aigües Vives”, en V. M. Rosselló i E. Casanova, *Materials de toponímia. Estudis de toponímia valenciana*, Universitat de València, Generalitat Valenciana, Denes, València, vol. I, 1995, pp. 671-712.

BOIS, G., *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistèmica*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2001.

BOJNIČANOVÁ, R., “Aproximació al fenomen del bandolerisme del Mediterrani Occidental i dels Carpats. Perspectives d’estudis comparatius”, en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d’Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. II, 2016, pp. 39-69.

BOLEDA I CASES, R., *Joan Terés i Borrull. Arquebisbe i virrei*, Delegació Diocesana de Mitjans de Comunicació Social, Solsona, 1982.

BONONAT I BARRACHINA, P., *Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico*, Impremta Francisco Vives i Mora, València, vol. I i II, 1901.

BOSCH LÓPEZ, R., “«Particions antigues y modernes així de temps de moros com de après». La conflictivitat pel repartiment de les magres aigües de la séquia d'Alèdua”, en *Estudis d'història agrària*, núm. 24, 2012, pp. 151-164.

BOSCH LÓPEZ, R., “L’horta d’Alginet. Alguns exemples del parcel·lari medieval” en S. Comes i Hernández i R. Añó i Bressó (ed.), *De la paraula a la sociabilitat: associacionisme i moviment obrer a la Ribera del Xúquer. Actes de la XIV Assemblea d’Història de la Ribera*, Diputació de València i Ajuntament d’Alginet, Alginet, 2016, *op. cit.*, pp. 403-408.

BOSCH LÓPEZ, R., *L’urbanisme d’Alginet entre els segles XII-XX. Proposta de reconstrucció de la trama urbana*, Ajuntament d’Alginet, Alginet, 2019.

BOSQUET, J. B., *Suma de la vida, virtudes y milagros de san Francisco de Borja, duque quarto de Gandía, treze de la Orden de Santiago y tercero General de la Compañía de Jesús*, València, 1671.

BOYAJIAN, J. C., *Portuguese trade in Asia under the Habsburgs, 1580-1640*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993.

BRADBURY, N. M., “Robin Hood: A Mythic Biography” en *Speculum: A journal of medieval studies*, núm. 1, 2006, pp. 216-217.

BRACKETT, J. K., “The language of violence in the late Italian Renaissance: the example of the Tuscan Romagna”, en D. J. Kagay i L. J. Andrew Villalon (ed.), *The final argument. The Imprint of Violence on Society in Medieval and Early Modern Europe*, The Boydell Press, Woodbridge, 1998, pp. 97-105.

BRAUDEL F., “Misère et banditisme au XVIIe siècle”, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, núm. 2, 1947, pp. 129-142.

BRAUDEL, F., *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic-Buenos Aires, vols. I i II, 1953.

BRAVO CARO, J. J., SORIA MESA, E., DELGADO BARRADO, J. M., *Las élites en la época moderna: la monarquía española*, en Universitat de Còrdova, Còrdova, vol. I: *Nuevas perspectivas* i II: *Familia y redes sociales*, 2009.

BRINES I BLASCO, J. i PÉREZ APARICIO, C., “A l’ombra de la monarquia. Esplendor i ocàs de la família Vic” en *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 51-52, 2001-2002, pp. 285-314.

BRÖGGER, J., “Conflict resolution and the role of the bandit in peasant society”, en *Anthropological Quarterly*, núm. 41, 1968, pp. 228-240.

BROGGIO P., “Linguaggio religioso e disciplinamento nobiliare. Il modo di ridurre a pace l’inimicitie private nella trattatistica di età barocca”, en *I linguaggi del potere nell’età barocca*, Viella, Roma, vol. 1, 2009, pp. 275-311.

BROGGIO, P., *Governare l’odio. Pace e giustizia criminale nell’Italia moderna (secoli XVI-XVII)*, Viella, Roma, 2021.

BROGGIO, P. I PAOLI, M. P. (coord.), *Stringere la pace. Teorie e pratiche della conciliazione nell’Europa moderna (secoli XV-XVIII)*, Viella, Roma, 2011.

BRUMONT, F., *Campo y campesinos de Castilla La Vieja en tiempos de Felipe II*, Siglo XXI, Madrid, 1984.

BRUMONT, F., “El comercio exterior castellano a mediados del siglo XVI: un memorial «de las mercaderías que entran en el Reyno»”, en H. Casado Alonso (ed.), *Castilla y Europa. Comercio y mercaderes en los siglos XIV, XV y XVI*, Diputació Provincial de Burgos, Burgos, 1995, pp. 179-190.

BRUNA LÓPEZ, D., *Un gran mecenas valenciano del siglo XVII: don Diego de Vich*, Universitat de València, València, treball d’investigació, 1956.

BRUQUETAS DE CASTRO, F., LOBO CABRERA, M., *Don Carlos: príncipe de las Españas*, Cátedra, Madrid, 2016.

BUENO TÁRREGA, B., *La festa del Corpus*, Federic Doménech, València, 1997.

BURGUERA SERRANO, A. DE C., *Historia fundamental documentada de Sueca y sus alrededores*, Impremta Renovació Tipogràfica, València, vol. I i II, 1921-1924.

BUSTAMANTE GARCÍA, A., “La conquista del peñón de Vélez de la Gomera en 1564”, en M. Cabañas Bravo, A. López-Yarto Elizalde i W. Ricón García (coord.), *Arte, poder y sociedad en la España de los siglos XV a XX*, CSIC, Madrid, 2008, pp. 169-180.

BUYREU JUAN, J., *Instituciones i conflictes a la Catalunya moderna*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005.

BUYREU JUAN, J., “La repressió del bandolerisme”, en À. Casals (dir.): *El bandolerisme a la Corona d’Aragó*, Cabrera de Mar, Galerada, vol. 1, 2012, pp. 133-163.

CABANES PECOURT, *Los monasterios valencianos. Su economía en el siglo XV*, Universitat de València, València, vols. I i II, 1974.

CABRERA DE CÓRDOBA, L., *Historia de Felipe II, rey de España*, Impremta, Estereotípi i Galvanoplàstia de Aribauy, Madrid, vol. IV, 1877.

CALLADO ESTELA, E., *Mujeres en clausura. El convento de Santa María Magdalena de Valencia*, Universitat de València, València, 2014.

CALLADO ESTELA, E., “Canónigos y bandos en la catedral de Valencia durante la primera mitad del siglo XVI”, en *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 46 (2), 2021, pp. 613-634.

CALLADO ESTELA, E. i NAVARRO SORNÍ, M., “En tierra de infieles. Fray Juan Micó y la fundación borgiana de Santa Cruz de Llombai”, en E. García Hernán i M. del P. Ryan, (coords.), *Francisco de Borja y su tiempo. Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, Albatros Ediciones i IHSI, València-Roma, 2011, pp. 223-235.

CALLADO ESTELA, E. i NAVARRO SORNÍ, M., “La espiritualidad valencina del siglo XVI y San Francisco de Borja”, en E. García Hernán i M. del P. Ryan, (coords.), *Francisco de Borja y su tiempo. Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, Albatros Ediciones i IHSI, València-Roma, 2011, pp. 669-679.

CALVO CAPILLA, S., “La Capilla de Belén del Convento de Santa Fe de Toledo: ¿Un oratorio musulmán?”, en *Tulaytula: Revista de la Asociación de Amigos del Toledo Islámico*, núm. 11, 2004, pp. 31-73.

CALVO CAPILLA, S., “La Capilla de Belén del Convento de Santa Fe de Toledo: ¿Un oratorio musulmán?”, en *Madridier Mitteilungen*, núm. 43, 2002, pp. 353-375.

CAMPILLO TOMÀS, J., “La formación del regadío y de las infraestructuras de riego en la Ribera del Xúquer durante la Edad Media y Moderna”, en J. Hermsilla Pla (dir.), *Las Riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valencianos*, Ministeri de Medi Ambient, Universitat de València i Generalitat Valenciana, València, 2006, pp. 45-55.

CAMPÓN GONZALVO, J., *Historia del Monasterio de Nuestra Señora de la Murta*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1991.

CAMPOS, L., *Mujeres aragonesas*, Biblioteca Aragonesa de Cultura, Ibercaja, Obra Social y Cultural, Institució Ferran el Catòlic, Saragossa, 2001.

CANABAL RODRÍGUEZ, L., “La Orden Militar de Santiago en Toledo. Una visita al convento de Santa Fe en 1566”, en R. Izquierdo Benito, F. Ruiz Gómez, (coord.), *Las órdenes militares en la Península Ibérica*, Universidad de Castilla-La Mancha,

Cuenca, vol. 2, 2000, pp. 2279-2292.

CANDAU CHACÓN, M. L., “Entre lo permitido y lo ilícito: la vida afectiva en los Tiempos Modernos”, en *Revista Tiempos Modernos*, núm. 18, 2009, pp. 1-21.

CANELLAS ANOZ, B., *Francesc de Borja. Lloctinent general de Catalunya*, Edicions la Xara, Simat de la Valldigna, 2010.

CANELLAS LÓPEZ, A., “Un pretendiente al condado de Morata”, en *Hidalguía. Revista de genealogía, nobleza y armas*, núms. 160-161, 1980, pp. 433-445.

CANET APARISI, T., *La Audiencia valenciana en en la época foral moderna*, Alfons el Magnànim, València, 1986.

CANET APARISI, T., *La magistratura valenciana (siglos XVI-XVII)*, Universitat de València, València, 1990.

CANET APARISI, T., “Juzgar a los jueces. El sistema de visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V”, en B. Anatra i F. Manconi (coords.), *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, Carocci, 2001, pp. 307-334.

CANET APARISI, T., “La abogacía fiscal: ¿una figura conflictiva en la administración valenciana?” en R. Narbona Vizcaíno, (ed.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI, VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004: XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Universitat de València i Fundació Jaume II el Just, València, vol. I, 2005, pp. 523-555.

CANET APARISI, T. (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel y de los presos*, *Fonts Històriques Valencianes*, Universitat de València, València, vols. I i II, 2008.

CANET APARISI, T., *Vivir y pensar la política en una monarquía plural: Tomás Cerdán de Tallada*, Universitat de València, València, 2009.

CANGA ARGÜELLES, J., *Diccionario de Hacienda, con aplicación a España*, Impremta de Marcel·lí Calero i Portocarrero, Madrid, vols. I i II, 1833.

CAPDEFERRO PLA, J., *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona. Plets i negociacions jurídico-polítiques d'un municipi català a l'alta edat moderna*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, tesi doctoral, 2010.

CARANDE, R., *Carlos V y sus banqueros*, Crítica, Barcelona, vols. I i II, 1990.

CARBONELL, C. O., *La historiografía*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1986.

CARBONERES, M., *Picaronas y alcahuetes o La mancebía de Valencia :apuntes para la historia de la prostitución desde principios del siglo XIV hasta poco antes de la abolición de los Fueros, con profusión de notas y copias de varios documentos oficiales*, Llibreria de Pascual Aguilar, 1876.

CÁRCEL ORTÍ, M. M., *Liber ordinum de la diòcesi de València (1463-1479)*, Universitat de València, València, 2018.

CÁRCEL ORTÍ, M. M. i BOSCA CODINA, J. V., *Visitats pastorals de Valencia (siglos XIV-XV)*, Facultat de Teologia de Sant Vicent Ferrer i Ajuntament de Xàtiva, València, 1996.

CÁRCEL ORTÍ, M. M. i PONS ALÓS, V., “Religión y sociedad en Carcaixent. Aportación al estudio de sus cofradías (siglos XVI-XVIII)” en *Al-gezira, revista d’Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 2, 1986, pp. 133-171.

CARDOSO, C. F. S., i PÉREZ BRIGNOLI, H., *Los Métodos de la historia: introducción a los problemas, métodos y técnicas de la historia demográfica, económica y social*, Crítica, Barcelona, 1977.

CARLÉ, M. C., “Mercaderes en Castilla (1252-1521)”, en *Cuadernos de Historia de España*, núm. 21-22, 1954, pp. 146-328.

CARMONA, P., “Geografía física d’Alzira”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 25-63.

CARO BAROJA, J., *Ensayo sobre la literatura de cordel*, Istmo, Madrid, 1990.

CARRASCO, R., “Herejía y sexualidad en el Siglo de Oro”, en *Cuadernos del Norte*, núm. 6, 1985, pp. 62-72.

CARRASCO, R., “Marginalidad sexual e Inquisición en la Valencia moderna”, en A. Hernández (dir.), *Marginalismo-s (Actas del Tercer Symposium Internacional del Departamento de Español de la Universidad de Groningen 15, 16 y 17 de octubre de 1984)*, Universitat de Gröningen, Gröningen, 1985, pp. 35-55.

CARRASCO, R., *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1565-1785)*, Laertes, Barcelona, 1986.

CARRASCO R., “Les morisques levantins à la croisée des pouvoirs”, en R. Carrasco, *La monarchie catholique et les Morisques (1520-1620). Etudes franco-espagnoles*, Université Paul-Valéry-Montpellier III, Montpellier, 2005, pp. 147-168.

CARRASCO R., “Historia de una represión. Los moriscos y la inquisición en Valencia 1566-1620”, en R. Carrasco, *La monarchie catholique et les Morisques*

(1520-1620). *Etudes franco-espagnoles*, Université Paul-Valéry-Montpellier III, Montpellier, 2005, pp. 57-108.

CARRASCO, R., *Deportados en nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, Destino, Barcelona, 2009.

CARRASCO RODRÍGUEZ, A., *La ciudad de Orihuela y el pleito del obispado en la Edad Moderna*, Universitat d'Alacant, Alacant, tesi doctoral, 2001.

CARRERES ZACARÉS, S., *Llibre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644)*, Acció Bibliogràfica Valenciana, València, vols. I i II, 1935.

CARRILERO MARTÍNEZ, R., *Ordenanzas municipales de Villarrobledo : primera legislación conocida de su Ayuntamiento : transcripción y estudio introductorio: 1472-1623*, Institut d'Estudis Albacetenys, Albacete, 1992.

CARRILLO, J.; LAIRÓN PLA, A. J. i MONTAGUT PIERA, B., *Alzira, la isla del Júcar*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 2006.

CASADO ALONSO, H., "Crecimiento económico y redes de comercio interior en la Castilla septentrional (siglos XV y XVI)", en J. I. Fortea Pérez (ed.), *Imágenes de la diversidad. El mundo urbano en la corona de Castilla (siglos XVI-XVIII)*, Universitat de Cantabria, Santander, 1997, pp. 283-322.

CASALS MARTÍNEZ, À., *L'emperador i els catalans: Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)*, Editorial Granollers, Granollers, 2000.

CASALS MARTÍNEZ, À., *Antoni Roca, el capellà bandoler. L'home que va escandalitzar la Catalunya del segle XVI*, Pòrtic, Barcelona, 2011.

CASALS MARTÍNEZ, À., "Introducció", en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. I, 2012, pp. 9-16.

CASALS MARTÍNEZ, À. (dir.), *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. I, 2012.

CASALS MARTÍNEZ, À., "Introducció", en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. II, 2016, pp. 9-15.

CASALS MARTÍNEZ, À. (dir.), *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. II, 2016.

CASEY, J., *El regne de València al segle XVII*, Curial, Barcelona, 1991.

CASEY, J., *La hisenda del Marquesat de Llombai en temps dels Borja*, Biblioteca Municipal de Llombai, Llombai, 1986.

CASEY, J., “Bandos y bandidos en la Valencia moderna”, en *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura Educació i Ciència, vol. I, València, 1988, pp. 407-423.

CASEY, J., “La hisenda del marquesat de Llombai en temps dels Borja”, en *Algezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 7, 1992, pp. 213-228.

CASEY, J., “La conflictividad en el seno de la familia”, en *Estudis: Revista de historia moderna*, núm. 22, 1996, pp. 9-26.

CASEY, J., *España en la Edad Moderna: una historia social*, Biblioteca Nueva i Universitat de València, Madrid, 2001.

CASEY, J., *La terra i els homes. El País Valencià a l'època dels Àustries*, Afers, Barcelona-Catarroja, 2005.

CASTÁN ESTEBAN, J. L., *Los cabañeros serranos. Trashumancia aragonesa en el Reino de Valencia durante la época foral moderna*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1996.

CASTAÑEDA i ALCOVER, V. “Don Fernando de Aragón, duque de Calabria. Apuntes biográficos”, en *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 25, 1911, pp. 268-286.

CASTELL LLÀCER, V., “Evolució del paisatge arbori a Algemesí: a l'inici de l'eixida de la crisi del segle XVII”, en *Actes de la VI Assemblea d'Història de la Ribera*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, vol. II, 1998, pp. 121-147.

CASTELL LLÀCER, V., *El paisatge agrari d'Algemesí*, Saó i Ajuntament d'Algemesí, Burjassot, 1999.

CASTILLO DEL CARPIO, J. M., “El sistema tributario del Reino de Valencia durante el siglo XVI”, en *Estudis: Revista de historia moderna*, núm. 19, 1993, pp. 103-130.

CASTILLO DEL CARPIO, J. M., *En la perifèria del centro. La hacienda de la Generalitat Valenciana durante el siglo XVI*, Universitat de València, València, 2019.

CASTILLO SANZ, J. i MARTÍNEZ SANMARTÍN, L. P., *Els gremis medievals en les fonts oficials. El fons de la Governació del regne de València en temps d'Alfons el Magnànim (1417-1458)*, Alfons el Magnànim, València, 1999.

CATALÀ i CEBRIÀ, J. i SANCHIS i MARTÍNEZ, V., *La Subcomarca de Castelló i les Ènoves. Geografia, Història, evolució vial i toponímia de Manuel, l'Ènova, Rafelguaraf, Sant Joanet, Senyera, Castelló i la Pobla Llarga*, Ajuntaments de

Manuel, l'Énova, Rafelguaraf, Sant Joanet, Senyera, Castelló i la Pobla Llarga i la Diputació de València, la Pobla Llarga, 2011.

CATALÁ GORGUES, M. A., *La procesión del Corpus en antiguos "dietaris" y "llibres de memòries"*. Ajuntament de València, València, 1993.

CATALÁ GORGUES, M. A., *La Asunción de la Virgen en la historia, literatura y el arte del pueblo valenciano*, Biblioteca Valenciana, València, 2009.

CATALÁ SANZ, J. A., *Aproximación al estudio de la clase nobiliaria : la casa de Faura, siglo XVIII*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1986.

CATALÁ SANZ, J. A., *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1991.

CATALÁ SANZ, J. A., "El coste económico de la política matrimonial de la nobleza valenciana en la época moderna", en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 19, 1993, pp. 165-190.

CATALÁ SANZ, J. A., "Violencia nobiliària y orden público en Valencia durante el reinado de Felipe III: una reflexión sobre el poder de la nobleza y la autoridad de la monarquía", en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 20, 1994, pp. 105-120.

CATALÁ SANZ, J. A., "Consideraciones sobre el desenlace del proceso de pacificación de la nobleza valenciana", en *Studia historica. Historia Moderna*, núm. 14, 1996, pp. 155-172.

CATALÁ SANZ, J. A., "La nobleza valenciana en la época de Felipe II. Mecanismos de castigo y disciplina" en E. Belenguer Cebrià (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo*, SECC de Felipe II y Carlos V, Madrid, vol. II, 1999, pp. 77-97.

CATALÁ SANZ, J. A., "Bajo la fe y palabra de casamiento: Los procesos por estupro en la Valencia de la primera mitad del siglo XVIII", en R. Franch Benavent i R. Benítez Sánchez-Blanco (coord.), *Estudios de Historia Moderna en homenaje a la profesora Emilia Salvador Esteban*, Universitat de València, Departament d'Història Moderna, València, vol. II, 2008, pp. 811-830.

CATALÁ SANZ, J. A., "Integridad patrimonial, perpetuidad, memòria. Contradicciones de los mayorazgos valencianos en la época moderna", en *Studia Storica: Historia Moderna*, núm. 33, 2011, pp. 61-95.

CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en la Valencia del XVII", en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 24, 1998, pp. 203-246.

CATALÁ SANZ, J. A. i PÉREZ GARCÍA, P., "La pena capital en la Valencia del Quinientos", en *Monografías y Fuentes nº 20; Conflictos y represiones en el Antiguo*

Régimen, Departament de Història Moderna i Universitat de València, València, 2000, pp. 21-112.

CATALÀ SANZ, J. A., i PÉREZ GARCIA, P., *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*, Biblioteca Valenciana, València, 2000.

CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *La conjura morisca de 1570: la temptativa de alzamiento en Valencia*, Generalitat Valenciana, València, 2009.

CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., “Perfiles básicos del bandolerismo morisco valenciano: del desarme a la expulsión (1563-1609)”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 27, 2009, pp. 57-108.

CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., “Armas después del desarme. La posesión de armas prohibidas por los moriscos valencianos desde 1563 hasta su expulsión”, en *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 60-61, 2010-2011, pp. 131-153.

CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., “Delincuencia y orden público en la Valencia de Felipe V. Una visión general y dos aproximaciones selectivas a partir de una fuente poco conocida: los registros de la Real Audiencia borbónica”, en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 37, 2011, pp. 253-272.

CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., “Bandidos, infiltrados y conspiradores. Pesquisas de la Real Audiencia de Valencia sobre las conexiones entre bandoleros moriscos y enemigos de ultramar”, en R. Franch Benavent, F. Andrés Robres y R. Benítez Sánchez-Blanco (eds.), *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Sílex, Madrid, 2014, pp. 163-172.

CATALÀ SANZ, J. A. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El bandolerismo morisco valenciano (1563-1609)*, Biblioteca de Estudios Moriscos, València, Saragossa i Granada, 2016.

CAVANILLES I PALOP, A. J., *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura y frutos del reino de Valencia*, Impremta Reial, Madrid, vol I, 1795; vol II, 1797.

CAVINA, M., *Duelli, faide e rappacificazioni. Elaborazioni concettuali, esperienze storiche*, Dottore A. Giuffrè, Milán, 2001.

CEBRIÁN ABELLÁN, A. CANO VALERO, J., *Relaciones topográficas de los pueblos del reino de Murcia*, Universitat de Murcia, Murcia, 1992.

CEBRIÁN GIMENO, R., *Montañas valencianas*, Centre Excursionista, València, vol. 1, 1981.

CERDÀ I BALLESTER, J., *Els cavallers i religiosos de l'orde de Montesa en temps dels Àustria (1592-1700)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2012.

CERDÀ I BALLESTER, J., *Los caballeros y religiosos de la orden de Montesa en tiempo de los Autrias (1592-1700)*, CSIC, Madrid, 2014.

CERRILLO CRUZ, G., “Aproximación al estatuto jurídico de los familiares de la Inquisición española” en *Manuscrits*, núm. 17, 1999, pp. 141-158.

CERRILLO CRUZ, G., *Los familiares de la Inquisición Española*, Junta de Castilla i Lleó, Conselleria d'Educació i Cultura, Valladolid, 2000.

CHABÁS LLORENS, R., “Segundo viaje de Felipe III a Denia”, en *El Archivo: revista de ciencias históricas*, tom II, 1887, pp. 134-140.

CHABÁS LLORENS, R., “La procesión del Corpus en Alcira en el siglo XV” en *El Archivo: revista de ciencias históricas*, tom III, 1888, p. 215.

CHABÁS LLORENS, R., *Índice y catálogo del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira*, Establiment Tipogràfic d'Antoni Reus, Alacant, 1889.

CHABRET FRAGA, A., *Origen y tradiciones de la Cofradía del Santísimo Sacramento o de Minerva de la Iglesia parroquial de Sagunto*, Caixa d'Estalvis i Socors de Sagunt, Sagunto, 1981.

CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Murcia en la centúria del Quinientos*, Universitat de Múrcia, Acadèmia Alfons X el Savi, Múrcia, 1979.

CHARLES, S i LIPOVETSKY, G., *Los tiempos hipermodernos*, Anagrama, Barcelona, 2006.

CHITTOLINI, G., “Il ‘privato’, il ‘pubblico’, lo Stato”, a G. Chittolini, Giorgio, A. Molho, P. A. Schiera (ed.): *Origini dello Stato. Processi di formazione statale in Italia fra medioevo ed età moderna*, il Mulino, Bolonya, 1993, pp. 553-589.

CIENFUEGOS, Á., *La heroica vida, virtudes, y milagros del grande San Francisco de Borja, antes Duque Quarto de Gandía y después Tercero General de la Compañía de Jesús*, Madrid, viuda de Juan Garcia, 1717.

CISCAR PALLARÉS, E., *Las Cortes Valencianas de Felipe III*, Universitat de València, València, 1973.

CISCAR PALLARÉS, E., “La ferma de dret en el derecho foral valenciano”, en *Anuario de historia del derecho español*, núm. 62, 1992, pp. 327-354.

CÍSCAR PALLARÉS, E., *Moriscos, nobles y repobladores: estudios sobre el siglo XVII en Valencia*, Alfons el Magnànim, València, 1993.

CÍSCAR PALLARÉS, E., “Las "granjas" del Monasterio de la Valldigna en los siglos XVI y XVII.”, en *Al-gezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 9, 1996, pp. 145-176.

CÍSCAR PALLARÉS, E., *La Valldigna, siglos XVI y XVII. Cambio y continuidad en el campo valenciano*, Diputació de València, València, 1997.

CÍSCAR PALLARÉS, E., *La justicia del abad: justicia señorial y sociedad en el reino de Valencia (Valldigna, siglos XVI, XVII Y XVIII)*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2007.

CÍSCAR PALLARÉS, E., “Altres activitats econòmiques. El comerç”, en *Entre terra i fe. Els musulmans del regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 249-266.

CLAVERO, B., *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla (1369-1836)*, Madrid, Siglo XXI, 1974.

CLAVERO SALVADOR, B., *Usura: del uso económico de la religión en la historia*, Tecnos, Madrid, 1984.

CLIMENT BONAFÉ, A., *Historia de la parroquia de la Santa Cruz. Llombai (1544-1994)*, EDICEP, València, 1994.

CLIMENT BONAFÉ, A., “Francisco de Borja: santo”, en *Llibre de les festes 2012 de Llombai en honor a Sant Francesc de Borja*, Ajuntament de Llombai, Llombai, 2012, pp. 85-88.

CLIMENT FERRANDO, V., *Francisco Benlloch: Descripció del marquesat de Llombai*, Fonts Històriques Valencianes, Universitat de València, València, 2007.

COELLO, A.; DE ROJAS ZORRILLA, F.; VÉLEZ DE GUEVARA, L., *El catalán Serrallonga y bandos de Barcelona*, Impremta dels successors de Hernando, Madrid, 1918.

COLÁS LATORRE, G. i SALAS AUSENS, J. A., *Aragón en el siglo XVI: alteraciones sociales y conflictos políticos*, Universitat de Saragossa, Saragossa, 1982.

COLELLA, A., “Mecenazgo musical en la corte virreinal valenciana (1536-1550): Fernando de Aragón y doña Mencía de Mendoza”, en A. Holguera Cabrera, E. Prieto Ustio i M. Uriondo Lozano (coord.), *Coleccionismo, mecenazgo y mercado*

artístico: su proyección en Europa y América, Universitat de Sevilla, Secretariat de Recursos Audiovisuals i Noves Tecnologies, Sevilla, 2017, pp. 355-366.

COMPANY I SOLER, J., *Vida del beato Nicolás Factor, hijo de la provincia de menores observantes de nuestro padre san Francisco de Valencia*, Josep i Tomás de Orga, València, 1787.

CONSTÁN NAVA, A., “La lengua árabe a través del manuscrito Osuna, C. 587, D. 36-65 (1533-1539) del AHNSN: estudio y aportaciones histórico-lingüísticas”, en *Sharq Al-Andalus: Estudios mudéjares y moriscos*, núm. 20, 2011-2013, pp. 249-281.

CONSTÁN NAVA, A., *Proyección islámica e identidad multilingüe: la aljama morisca de Llombai (Valencia, s. XVI)*, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2018.

CONSTANT, J. M., *Les Français pendant les guerres de Religion*, Hachette Littératures, París, 2002.

CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., “La antigua iglesia parroquial de Torres-Torres y un inventario de 1563”, en *Braçal. Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 31-32, 2005, pp. 527-545.

CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., “La capilla de los Montagut en el convento de San Francisco de la ciudad de Valencia”, en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 86, 2010, pp. 289-304.

CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., “Una mirada histórica a los Vallterra a través de la «casa del baró» de Torres Torres”, en *Braçal. Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 54, 2016, pp. 13-40.

CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J. i MESA I REIG, L., “Les relacions familiars entre els senyors de Torres Torres i Estivella”, en *Braçal. Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 39-40, 2009, pp. 193-222.

CÓRDOBA DE LA LLAVE, R., *La industria medieval en Córdoba*, Caixa Provincial d’Estalvis de Còrdova, Còrdova, 1990.

COSS, P. R., “Aspects of cultural diffusion in Medieval England: the early romances, local society and Robin Hood”, en *Past & Present*, núm. 108, 1985, pp. 35-79.

COSTA OLLER, F., *Villuga comentado. Repertorio de todos los caminos de España*, Francesc Costa Oller, Mataró, 2018.

COSTA SANZ, J., *El virreinato de don Pedro Manrique de Lara (1578-1581)*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1982.

CROUZET, D., *Les Guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de religion, vers. 1525–vers 1610*, Champ Vallon, Seyssel, vol. I i II, 1990.

CRUSELLES GÓMEZ, E., “Els senyors de la terra”, en J. Hermosilla Pla (dir.), *Turís: Geografia, Història, Art*, Universitat de València i Facultat de Geografia i Història, València, 2007, pp. 142-158.

CRUSELLES GÓMEZ, J. M., *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle xv*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

CRUZ CASADO, A., “El mito romántico del bandolero andaluz: viajeros románticos y José Maria el Tempranillo”, en D. Martínez Torrón (coord.), *Estudios de literatura romántica española*, Còrdova, Universitat de Còrdova, 2000, pp. 17-28.

CUÑAT CÍSCAR, V. M.; CARBONELL BORJA, M. J., “Unos documentos de Benivaire de la época de Jaime I”, en *Al-gezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 2, 1986, pp.107-118.

DAL BORGIO, M., “Contrabbando e bande armate nella campagna trevisana (secolo XVIII)”, en *Storiadentro, rivista di studi storici su Conegliano e sul Coneglianese*, núm. 3, 1980, pp. 13-21.

DÁNVILO COLLADO, M., *La Germania de Valencia, discursos leídos ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública del Excmo. Sr. Don Manuel Danvila y Collado el día 9 de noviembre de 1884*, Tipografía de Manuel Ginés Hernández, Madrid, 1884.

DARÀS I MAHIQUES, B., “Notícia dels rectors de la parròquia de l'Assumpció de Nostra Senyora de Carcaixent”, en *Sant Bonifaci màrtir*, Ajuntament de Carcaixent, Carcaixent, 1998, s. p.

DARÀS I MAHIQUES, B., “L'església parroquial de l'Assumpció de Nostra Senyora de Carcaixent i els seus artífexs: Guillem Torres, mestre pedrapiquer, artífex de l'obra primitiva (1551-1556)”, en *Programa de Festes majors i patronals de Carcaixent*, 2000, pp. 93-96.

DARÀS I MAHIQUES, B., “Doménec Gamieta, mestre pedrapiquer, artífex de l'obra primitiva (1556-1570)”, en *Programa de Festes majors i patronals de Carcaixent*, 2001, pp. 101-103.

DARÀS I MAHIQUES, B. *Els carrers i les places de Carcaixent. Història i anecdotari*, Ajuntament de Carcaixent, Carcaixent, 2007.

DARÀS I MAHIQUES, B., “Lloable confraria del Santissim Cos Preciós de Nostre Senyor Déu Jesuchrist supra Minervam”, en *Setmana Santa*, Junta Local de Germandats i Confradies de Carcaixent, Carcaixent, 2010, s. p.

DARÀS I MAHIQUES, B., *L'església parroquial de l'Assumpció de Nostra Senyora de Carcaixent i els seus artífexs: (segles XVI-XX)*, Graficar, Carcaixent, 2014.

DARÀS I MAHIQUES, B., “Dels forns de coure pa a Carcaixent (segles XIII-XIX)”, en *Crónica de la XXXª Assemblée de Crònistes Oficials del Regne de València*, Associació de Cronistes Oficials del Regne de València, València, 2016, pp. 297-311.

DARÀS I MAHIQUES, B., *Primer llibre de bateigs de la parròquia de l'Assumpció de la mare de Déu de Carcaixent (1547-1581)*, Graficar, Carcaixent, 2021.

DARÀS I MAHIQUES, B. i GARÉS TIMOR, V. M., “La primera insaculació de la vila de Carcaixent”, en *XVIII Assemblea d'Història de la Ribera del Xúquer*, 2018, [en premsa].

DAROVEC, D., “Contrabando e banditismo nell'Istria del Cinque-Seicento”, en F. Manconi (dir.), *Banditismi mediterranei (secoli XVI- XVII)*, Studi Storici Carocci, Roma, 2003, pp. 171-180.

DAVIS, J., *People of the Mediterranean: an essay in comparative social anthropology*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 1977.

DAVIS, R., *La Europa Atlántica desde los descubrimientos hasta la industrialización*, Siglo XXI, Madrid, 2006.

DE ARGENSOLA, L. L., *Información de los sucesos del reino de Aragón en los años de 1590 y 1591, en que se advierte los yerros de algunos autores*, Imprenta Reial, Madrid, 1808.

DE BRONSEVAL, C., *Viaje por la Valencia del siglo XVI*, Ajuntament de València, València, 1987.

DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J., i MATEO DE CASTRO, J., “Las primeras fortificaciones abaluartadas en la Goleta de Túnez”, en G. Verdiani (ed.), *Defensive Architecture of the Mediterranean: XV to XVIII Centuries*, Didapress i Universitat de Florència, Florència, vol. III, 2016, pp. 295-302.

DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J., i MATEO DE CASTRO, J., “Tijeras y tenazas como innovación tecnológica: de San Telmo de Nápoles a La Goleta de Túnez (1535-1574)”, en M. Gajate Bajo, L. González Piote (coord.), *Guerra y tecnología:*

interacción desde la Antigüedad al Presente, Fundación Ramón Areces, Madrid, 2017, pp. 177-205.

DE CERVANTES I SAAVEDRA, M., *Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha*, Juan de la Cuesta, Madrid, 1615.

DE CERVANTES I SAAVEDRA, M., *La Cueva de Salamanca*, Viuda de Alonso Martín, Madrid, 1615.

DE CERVANTES I SAAVEDRA, M., *Los trabajos de Persiles y Segismunda*, Juan de la Cuesta, Madrid, 1617.

DE CERVANTES I SAAVEDRA, M., *Don Quijote de la Mancha*, Quixote: IV Centenario Castilla-La Mancha, Junta de Castilla-la Manxa, València, 2005.

DE COVARRUBIAS OROZCO, E., *Parte primera del tesoro de la lengua castellana o española*, Melcior Sánchez, Madrid, 1674.

DE DALMASES, C. (ed.), *Tratados espirituales. San Francisco de Borja*, Juan Flors, Barcelona, 1964.

DE DALMASES, C., *El padre Francisco de Borja*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1983.

DE FANTONI I BENEDÍ, R., “Los Martínez de Luna. Casa de Illueca, condes de Morata”, en *Hidalguía. Revista de genealogía, nobleza y armas*, núms. 286-287, 2001, pp. 337-357.

DE FRANCISCO OLMOS, J. M., “La evolución de la tipología monetaria en Castilla y América durante el siglo XVI”, en J. M. de Francisco Olmos, J. de Santiago Fernández, J. C. Galende Díaz (dir.), S. Cabezas Fontanilla i M. del M. Royo Martínez (eds. lit.), *IV Jornadas Científicas sobre Documentación de Castilla e Indias en el siglo XVI*, Universitat Complutense de Madrid, Madrid, 2005, pp. 87-140.

DE GAUNA, F., *Relación de las fiestas celebradas en Valencia con motivo del casamiento de Felipe III*, Acció Bibliogràfica Valenciana, València, vols. I i II, 1927.

DE GURREA I ARAGÓN, M., *Discursos de Medallas y Antigüedades que compuso el muy ilustre señor don Martín de Gurrea y Aragón, sacados ahora a luz por la excel·lentísima dona maria del Carmen Aragón Azlor, actual duquesa del mismo titulo, con una noticia de la vida y escritos del autor*, Viuda i fills de M. Tello, Madrid, 1903.

DE LA CAVALLERÍA Y PORTILLO, F., PRETEL MARÍN, A., *Historia de Villa-Robledo*, Institut d'Estudis Albacetenys, Albacete, 1987.

DE LARIO RAMÍREZ, D., *Cortes del reinado de Felipe IV. 1. Cortes Valencianas de 1626*, Universitat de València, València, 1973.

DE LATASSA I ORTÍN, F., *Bibliotecas antigua y nueva de escritores aragoneses, aumentadas y refundidas en forma de diccionario bibliográfico-biográfico por Miguel Gómez Uriel*, Calixto Ariño, Saragossa, vol. II, 1885.

DEL MILÀ, L., *El cortesano (estudi introductor i edició a càrrec de Vicent Josep Escartí)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2010.

DE MEDINA, P., *Libro de grandezas y cosas memorables de España*, Doménico Robertis, Sevilla, 1549.

DE MOMBLANCH GONZÁLBEZ, F., *Dietari de Jeroni Soria*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1960.

DE OTAL I VALONGA, F., “Los Martínez de Luna. Ricoshombres de sangre y naturaleza de Aragón”, en *Emblemata*, núm. 8, 2002, pp. 9-45.

DE REZÁBAL Y UGARTE, J., *Biblioteca de los escritores que han sido individuos de los seis colegios mayores, de San Ildefonso de la Universidad de Alcalá, de Santa Cruz de la de Valladolid, de San Bartolome de Cuenca, San Salvador de Oviedo, y del Arzobispo de la de Salamanca*, Impremta de Sancha, Madrid, 1805.

DE RIQUER, M., *Quinze generacions d'una família catalana*, Quaderns Crema, Barcelona, 1999.

DE SALAZAR, P., *Hispania Victrix. Historia en la qual se cuentan muchas guerras succedidas entre christianos y infieles assí en mar como en tierra desde el año de mil y quinientos y quarenta y seys hasta el de sessenta y cinco: con las guerras acontecidas en la Berberia entre el Xarife y los reyes de Marruecos, Fez y Velez*, Vicente de Millis, Medina del Campo, 1570.

DE VILLALBA, J., *Epidemiología española o historia cronológica de las pestes, contagios, epidemias y epizooties que han acaecido en España desde la venida de los cartagineses hasta el año 1801*, Impremta de Fermí Villalpando, Madrid, vol. I, 1803.

DEL ARCO Y MOLINERO, Á., *La antigua Universidad de Tarragona. Apuntes y documentos para su historia*, tipografía de F. Sugrañes, Tarragona, 1920.

DELGADO BARRADO, J. M., FERNÁNDEZ GARCÍA, J. i LÓPEZ ARANDÍA, M. A., *Fundación, repoblación y buen gobierno en Castilla. Campillo de Arenas, 1508-1543*, Diputació Provincial de Jaén, Jaén, 2011.

DELGADO VALERO, C., GUERRERO, Y., MASA, F., PIQUERO, B., “La iglesia de Santiago en el convento de Santa Fe, de Toledo: una obra documentada de Antón Egas”, en *Goya: Revista de arte*, núm. 211-212, 1988, pp. 34-43.

DEVESA I JORDÀ, F., “Els Centelles a la col·lecció Monumenta Borgia”, en *Cabdells*, núm. 12, 2014, pp. 9-29.

DEVESA I JORDÀ, F., *Malalties i remeis. La salut en la correspondència de Francesc de Borja*, Universitat de València, València, 2018.

DIAGO, F., *Anales del reyno de Valencia*, Pere Patrici Mey, València, toms 1 i 2, 1613.

DIAGO, F., *Apuntamientos recogidos por el P.M. Fr. Francisco Diago, O.P. para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II*, Acció Bibliogràfica Valenciana, València, vols. 1 i 2, 1936-1946.

DIEDERICKS, H., “Norbert Elias and the Development of Criminality: An Introduction”, en *International Association for the History of Crime and Criminal Justice-Bulletin*, vol. 20, 1995, pp. 15-16.

DÍEZ DEL CORRAL GARNICA, R., “La introducción del Renacimiento en Toledo: el hospital de Santa Cruz”, *Academia: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, núm. 62, 1986, pp. 161-182.

DÍEZ PÉREZ, J., *Torres-Torres. Apunte Histórico*, Ajuntament de Torres-Torres, València, 1992.

DINI, B., “L’industria serica in Italia. Seccoli XIII-XV”, en S. Cavaciocchi (a cura di), *La seta in Europa secoli XIII-XX. Atti de la ventiquattresima settimana di Studio a Prato*, Istituto Internazionale di storia economica Francesco Dantini di Prato, Florència, 1993, pp. 91-123.

DIVERSOS AUTORS, *España y Portugal en las rutas de la seda. Diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1996.

DIVERSOS AUTORS, *Història, Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, vol. IV, *Crisi institucional i canvi social, segles XVI i XVII*, 1997.

DIVERSOS AUTORS, *L’ambaixador Vich. L’home i el seu temps*, Museu de Belles Arts de València i Generalitat Valenciana, València, 2006.

DOMÉNECH, S., JUANES, D., MARTÍNEZ, R., I MOCHOLÍ, M. E., “La imagen de Santa María de Carlet: resolviendo un enigma”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-

Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 431-451.

DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Festa a la Ribera. Les festes d'Algemesí*, Ajuntament d'Algemesí, València, 1983.

DOMINGO I BORRÀS, J. A., "Algemesí, terra i riquesa en 1681. Aproximació al seu estudi", en *Al-gezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 3, 1987, pp. 181-192.

DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Terra i treballs. L'agricultura d'Algemesí sota l'Antic Règim*, Ajuntament d'Algemesí, Saó, Algemesí, 1998.

DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Aigua y paisatges*, Ajuntament d'Algemesí, Algemesí, 2003.

DOMINGO I BORRÀS, J. A., *Nomenclàtor (Els noms dels carrers de la Vila antiga)*, Ajuntament d'Algemesí, Algemesí, 2006.

DOMINGO I BORRÀS, J. A.; ESTRELA, J. E., *El privilegi de creació de la Universitat d'Algemesí i desmembració de la vila reial d'Alzira, atorgat per Felip II de Castella i de la Corona d'Aragó el 1574*, Ajuntament d'Algemesí, Algemesí, 1997.

DOÑATE SEBASTIÀ, J. M., "El libro del bien y del mal", en *Ligarzas*, núm. 8, 1976, pp. 1-205.

DOTIS DOLADER, M. Á. "Imago Dei deturpatur: El pecado "nefando" o "contra natura" en el Arzobispado de Zaragoza (Siglos XV-XVI)", en *Hispania Sacra*, vol. 52, núm.105, 2000, pp. 343-365.

DUCE GARCÍA, J., "Mencía de Mendoza y los libros de caballerías", en *Tirant: butlletí informatiu i bibliogràfic*, núm. 20, 2017, pp. 25-36.

DURAN I GRAU, E., *Les Germanies als Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1982.

DURAN I GRAU, E. (dir.), *Repertori de manuscrits catalans 1474-1620*, Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la secció Històrico-arqueològica I, Barcelona, vol. I, 1998.

DURAN I GRAU, E., "Francesc de Borja segons la societat barcelonina coetània", en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 463-481.

EDLER, F., *Glossary of mediaeval terms of business. Italian Series 1200-1600*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge, 1934.

EHLERS, B., *Between Christians and Moriscos. Juan de Ribera and Religious Reform in Valencia, 1568–1614*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.

ELLIOTT, J. H., *La España Imperial (1469-1716)*, Vicens-Vives, Barcelona, 1973.

ERREGUERENA, F., “Bandidos sociales. Juan Bautista Vairoleto: mito y resistència cultural”, en *Revista Confluencia*, núm. 1, 2003, pp. 1-19.

ESCARTÍ I SORIANO, V. J., *Pere Antoni Beuter: Primera part de la Història de València*, Fonts Històriques Valencianes, Universitat de València, València, 1998.

ESCARTÍ I SORIANO, V. J. i FERRANDO, A., *Llibre dels fets. Jaume I, Afers*, Barcelona-Catarroja, 1995.

ESCOBAR F., “Discurso de la jornada que se ha hecho con las galeras que adelante se expresarán en este año de 1564, por mandado de la Majestad del Rey de España don Felipe II, nuestro señor, siendo capitán general de la mar el excelente señor don García de Toledo”, CODOIN, XIV, Madrid, 1849, pp. 504-527.

ESCOLÀ TUSET, J. M., “Mencía de Mendoza, mecenes humanista”, en *Salina: revista de lletres*, núm. 16, 2002, pp. 63-68.

ESCOLANO, G., *Década primera de la historia de Valencia*, Universitat de València, València, 1972, [versió facsímil].

ESCRIVÀ LLORCA, F., *Erudito, pietas et honor: Joan de Borja i la música del seu temps*, Universitat Politècnica de València, València, tesi doctoral, 2015.

ESCUADERO, J. A., *Los secretarios de Estado y del Despacho*, Institut d’Estudis Administratius, Madrid, vol. I, 1976.

ESCUADERO, J. A., *Felipe II: el rey despacho*, Universitat Complutense de Madrid, Madrid, 2002.

ESLAVA BLASCO, R., "Bandolerismo en el Rincón de Ademuz durante el siglo XVII: el caso de don Jaime Ruiz de Castellblanch, señor de Torrebaja", en *Ababol*, núm. 60, 2009, pp. 11-24.

ESLAVA BLASCO, R., "Documentos en torno a don Jaime Ruiz de Castellblanch y el bandolerismo en el Rincón de Ademuz (I)", en *Ababol*, núm. 62, 2010, pp. 16-18.

ESLAVA BLASCO, R., "Documentos en torno a don Jaime Ruiz de Castellblanch y el bandolerismo en el Rincón de Ademuz (II)", en *Ababol*, núm. 63, 2011, pp. 5-9.

ESLAVA BLASCO, R., "Documentos en torno a don Jaime Ruiz de Castellblanch y el bandolerismo en el Rincón de Ademuz (III)", en *Ababol*, núm. 68, 2012, pp. 22-30.

ESLAVA BLASCO, R., "Documentos en torno a don Jaime Ruiz de Castellblanch y el bandolerismo en el Rincón de Ademuz (IV)", en *Ababol*, núm. 70, 2013, pp. 21-25.

ESpanya i VIVES, F. J., "Sotmesos a Al·lah i a Pere de Castellví. Els mudèjars de Benimuslem en temps de Ferran el Catòlic", en *Benimuslem en festes*, Ajuntament de Benimuslem, Benimuslem, 1995, s. f.

ESPINAR, V., *Castillo y murallas de Villarrobledo*, Ajuntament de Villarrobledo, Villarrobledo, 1995.

ESQUILACHE MARTÍ, F., "La alquería de Carlet en época andalusí", en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 185-190.

ESTARLICH CANDEL, R. ESTARLICH MARTORELL, M., "La torre àrab d'Antella", en A. Furió (coord.), J. Aparici (coord.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2002, pp. 253-260.

ESTARLICH CANDEL, R. ESTARLICH MARTORELL, M., *La baronía y la iglesia de Antella*, Ramón Estarlich, Valencia, 2004.

ESTELA I GARCIA, J. E., *Toponímia dels pobles valencians: Algemesí. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d'Algemesí, València, 2004.

ESTEPA, "Los sistemas de riego fluvial", en J. Hermosilla Pla (dir.), *Las Riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valencianos*, Ministeri de Medi Ambient, Universitat de València i Generalitat Valenciana, València, 2006, pp. 127-177.

ESTEPA, "Cartografía dels regadius històrics de la Ribera", en A. C. Ledo Caballero i A. Morales Rubio, *La Universitat de València i els seus entorns comarcals: La Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2016, pp. 80-83.

ESTEVE GÓMEZ, F. L., *Toponímia dels pobles valencians: Sellent. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Sellent, València, 2015.

ESTORNELL CATALÀ, J., *La nòvia de Pinet*, Ajuntament de Lutxent, Lutxent, 2006.

EUBEL, K., *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive Summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum antistitum serie*, Ratisbona, 1910.

FÁBREGAS GARCÍA, A., “Aprovisionamiento de la seda en el reino nazarí de Granada. Vías de intervención directa practicadas por la comunidad mercantil genovesa”, en *En la España Medieval*, núm. 27, 2004, pp. 53-75.

FÁBREGAS GARCÍA, A., “La seda en el reino nazarí de Granada”, en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 39-63.

FALOMIR FAUS, M., “El duque de Calabria, Mencía de Mendoza y los inicios del coleccionismo pictórico en la Valencia del Renacimiento”, en *Ars longa: cuadernos de arte*, núm. 5, 1994, pp. 121-124.

FARGAS GARCÍA, A., “La seda en el reino nazarí de Granada” R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 39- 64.

FARO FORTEZA, A., “El buen bandolero: hombre, leyenda y mito”, en A. Navarro González, J. C. Pueo Domínguez, A. Saldaña Sagredo i T. Blesa (coord.), *Mitos: Actas del VII Congreso Internacional de la Asociación Española de Semiótica (Investigaciones Semióticas VII)*, Universitat de Saragossa, Saragossa, vol. 2, 1998, pp. 314-317.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Organización municipal y la justicia en las morerías valencianas*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1984.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “La organización judicial de las aljamas mudéjares valencianas y la «suna e xara»”, en S. Bru Vidal, *XVI Asamblea de Cronistas oficiales del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, Diputació de València, Ajuntament de València, 1988, pp. 193-217.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Las morerías valencianas y la organización de sus aljamas”, en *Anals de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana*, núm. 67, 1989, pp. 117-167.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “La administración económica de las aljamas mudéjares valencianas a través del estudio del oficio de alamín”, en *IV Simposio Internacional de Mudejarismo. Economía*, Centre d'Estudis Mudèjars, Terol, 1990, pp. 261-280.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Antecedentes y configuración de los consejos de viejos en las aljamas de moros valencianas”, en *Actas del V Simposio Internacional de Mudejarismo*, Centre d’Estudis Mudèjars, Terol, 1991, pp. 147-170.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Los tribunales de los alcaidies moros en las aljamas mudéjares valencianas”, en *Anuario de estudios medievales*, núm. 22, 1992, pp. 45-78.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Justicia mudéjar y alcaidies moros en la Valencia Foral”, en *Anuario jurídico y económico escorialense*, núm 26, 1993, pp. 303-342.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Provisión de cátedras y lectorados en la Universitat de València durante la época de las Germanías”, en M. V. Febrer Romaguera i E. Juan Redal, (eds.), *Vida, Instituciones y Universidad en la Historia de Valencia*, Universitat de València i Institut d’Estudis Comarcals de l’Horta-Sud, València, 1996, pp. 25-52.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., “Delincuencia mudéjar y penalidad islámica en las aljamas valencianas de moros”, en *Estudios jurídicos en memoria del profesor doctor don José Ramón Casabó Ruiz*, Universitat de València, València, vol. 1, 1998, pp. 761-785.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., *Ortodoxia y Humanismo: El Estudio General de Valencia durante el rectorado de Joan de Salaya*, Universitat de València. València, 2003.

FEBRER ROMAGUERA, M. V., i JUAN REDAL, E. (eds.), *Vida, Instituciones y Universidad en la Historia de Valencia*, Universitat de València i Institut d’Estudis Comarcals de l’Horta-Sud, València, 1996.

FELIPO ORTS, A., *Felipe IV y el reino de Valencia (1621-1634). Relaciones con la monarquía, orden público y problemática de la ciudad*, tesi doctoral, Universitat de València, València, 1985.

FELIPO ORTS, A., *El centralismo de nuevo cuño y la política de Olivares en el País Valenciano*, Ajuntament de València, València, 1988.

FELIPO ORTS, A., “El rectorado de la Universidad de Valencia durante el siglo XVI”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 15, 1989, pp. 67-92.

FELIPO ORTS, A., “La represión del bandolerismo en la Ribera 1621-1634”, en *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss. XIV-XX)*, Diputació de València, València, 1990, pp. 103-114.

FELIPO ORTS, A., *La Universidad de Valencia durante el siglo XVI (1499-1611)*, Universitat de València i Departament d'Història Moderna, València, 1993.

FELIPO ORTS, A., “Corona y oligarquía en la ciudad de Valencia durante el reinado de Carlos V”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, nº 26, 2000, pp. 59-94.

FELIPO ORTS, A., *Las arcas de la Ciudad: Gestión municipal e intervencionismo real en Valencia (1517-1707)*, Universitat de València, València, 2008.

FELIPO ORTS, A., “Anotaciones sobre la conformación del patrimonio de don José de Castellví, marqués de Villatorcas (1653-1722)”, en *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 59, 2009, pp. 171-190.

FELIPO ORTS, A., “De los ejércitos reales al Consejo de Guerra. Don Juan de Castellví y Vich (1553-1631)”, en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 37, 2011, pp. 273-286.

FELIPO ORTS, A., “Don Jaime de Castellví y Colona (1682-1752). Entre los servicios militares a Felipe V, las confiscaciones borbónicas y el ascenso social”, en J. Dantí i Riu, F. X. Gil Pujol, I. Mauro (coord.), *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Catalunya, entre la guerra i la pau, 1713-1813*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2013, pp. 488-511.

FELIPO ORTS, A., *Nobleza, poder y cultura. El linaje Castellví y el marquesado de Villatorcas*, Universitat de València, València, 2014.

FELIPO ORTS, A., “Patrimonio familiar e infortunios financieros del linaje de los Castellví durante el siglo XVII”, en *Studia Historica, Historia Moderna*, núm. 36, 2014, pp. 263-292.

FELIPO ORTS, A. i MIRALLES VIVES, F., *Colación de grados en la Universidad valenciana foral: graduados entre 1580-1611*, Universitat de València, València, 2002.

FERNÁNDEZ, A., “The repression of sexual behavior by the Aragonese Inquisition between 1560 and 1700”, en *Journal of the History of Sexuality*, núm. 7, 1997, pp. 469-502.

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M., *Felipe II y su tiempo*, Espasa, Madrid, 1998.

FERNÁNDEZ CHAVES, M. F., GAMERO ROJAS, M., “Flamencos en la Sevilla del siglo XVIII: las estrategias familiares, redes clientelares y comportamientos económicos”, en J. J. Bravo Caro, L. Sanz Sampelayo, (coord.), *Población y grupos*

sociales en el Antiguo Régimen, Universitat de Màlaga, Màlaga, vol. 1, 2009, pp. 571-586.

FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, F., *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía Española, Casa Real y Grandes de España*, Establiment Tipogràfic d'Enrique Teodoro, Madrid, vol. III, 1901.

FERNÁNDEZ DURO, C., *Armada española, desde la unión de los reinos de Castilla y de Aragón*, Successors de Rivadeneyra, vol. II, Madrid, 1896.

FERNÁNDEZ HERVÁS, E., “Campillo de Arenas, villa fundada después de la Reconquista, con motivo de la repoblación de la Sierra de Jaén”, en *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, núm. 137, 1989, pp. 47-58.

FERNÁNDEZ SAMPERE, J., *Partidas del término municipal de Alzira*, Comissió de l'Associació Cultural Falla del Mercat, Alzira, 1995.

FERNÁNDEZ SORIA, J.M., LÓPEZ MARTÍN, R., “Los colegios jesuíticos valencianos: datos para su historia”, en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 16, 1990, pp. 193-215.

FERRAGUD DOMINGO, C., “La pràctica de la medicina i la menescalia pels mudèjars i els moriscos del regne de València”, en *Entre terra i fe. Els musulmans del regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 325-340.

FERRAGUD DOMINGO, C., “El metge sota sospita: actuació mèdica en els testimonis pericials a ferits davant la cort del justícia criminal de la ciutat de València (1396)”, en *Recerques*, núm. 62, 2011, pp. 69-94.

FERRAGUD DOMINGO, C., “Expert examinations of wounds in the criminal court or justice in Cocentaina (Kingdom of Valencia) during the Late Middle Ages”, en W. J. Turner i S. M. Butler (eds.), *Medicine and law in the Middle Ages*, Brill, Leiden-Boston, 2014, pp. 108-132.

FERRAGUD DOMINGO, C., “El coneixement expert dels cirurgians en els tribunals de justícia valencians. La pràctica de la dessospitació”, en L. Feller i A. Rodríguez (eds.), *Expertise et valeur des choses au Moyen Âge. II. Savoirs, écritures, pratiques*, Casa de Velázquez, Madrid, 2016, pp. 315-329.

FERRAGUD DOMINGO, C., “Hiring Medical Practitioners during the Late Middle Ages and the Early Modern Period in Algemés (Kingdom of Valencia, Crown of Aragon)”, en M. Bolton, P. Fournier, C. Grimmer (dir.), *Médecine et santé dans les*

campagnes : Approches historiques et enjeux contemporains, Peter Lang, Brussel·les, 2019, pp. 43-60.

FERRAGUD DOMINGO, C. i LÓPEZ TERRADA, M. L., “Despejando las sospechas: informes médicos en los tribunales de justicia de la comarca de la Ribera del Júcar (ss. XVI y XVII)”, en *Dynamis: Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, vol. 38, núm.1, 2018, pp. 65-86.

FERRANDO FRANCÉS, A., *El llibre del Repartiment de València*, Vicent Garcia Editors, València, 1979.

FERRARO, J. M., *Marriage Wars in Late Renaissance Venice*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

FERRER I MALLOL, M. T., “La ruptura comercial amb Castella i les seves repercussions a València (1403-1409)”, en *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, València, vol. 2, 1981, pp. 671-682.

FERRER ORTS, A., FERRER DEL RÍO, E., “Influencias flamencas en la obra de Joan de Joanes”, en *De Arte: revista de historia del arte*, núm. 15, 2016, pp. 78-95.

FERRERO MICÓ, R., “Pau e tregua en Valencia”, en *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, Universitat de València, València, vol. II, 1982, pp. 1-15.

FERRERO MICÓ, R., “Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral”, en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 34, 1984, pp. 95-110.

FERRERO MICÓ, R., “Bandolerismo en Valencia a finales del siglo XVI”, en *El bandolero y su imagen en el Siglo de Oro*, Casa Velázquez, Madrid, 1989, pp. 79-92.

FERRER PÉREZ, V., *Los montes valencianos al final del Antiguo Régimen : política forestal y aprovechamiento de la cubierta vegetal*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2000.

FINCH, A., “Women and violence in the Later Middle Age: the evidence of the Officiality of Cerisy”, en *Continuity and Change*, núm. 7, 1992, pp. 23-45.

FLYNN, M., “Blasphemy and the play of Anger in Sixteenth-Century Spain”, en *Past and Present*, núm. 149, 1995, pp. 29-56.

FOGUÉS JUAN, F., *Historia de la devoción a la Santísima Virgen en Carcagente*, Imprenta A. Bayarri, Carcaixent, 1922.

FORÉS ROSSELL, J. E., *Toponímia dels pobles valencians: Catadau. Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Catadau, València, 2013.

FORÉS ROSSELL, J. E., *Toponímia dels pobles valencians: Llombai. Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Llombai, València, 2013.

FORÉS I ROSSELL, J. i ASENSI MONTAÑÉS, M., “Toponímia de camins. La vall dels Alcalans”, en V. M. Rosselló i E. Casanova, *Materials de toponímia. Estudis de toponímia valenciana*, Universitat de València, Generalitat Valenciana, Denes, València, vol. II, 1995, pp. 915-944.

FORTEA PÉREZ, J. I., *Córdoba en el siglo XVI: las bases demográficas y económicas de una expansión urbana*, Mont de Pietat i Caixa d'Estalvis de Còrdova, Còrdova, 1980.

FORTEA PÉREZ, J. I., “Las ciudades de la Corona de Castilla en el Antiguo Régimen”, en *Boletín de la Sociedad de Demografía Histórica*, XIII, núm. 3, 1995, pp. 19-59.

FRANCH BENAVENT, R., “El comercio y los mercados de la seda en la España Moderna” en S. Cavaciocchi (a cura di), *La seta in Europa secoli XIII-XX. Atti de la ventiquattresima settimana di Studio a Prato*, Istituto Internazionale di storia economica Francesco Dantini di Prato, Florència, 1993, pp. 565-594.

FRANCH BENAVENT, R., “La evolución de la sedería valenciana en época de Felipe II”, en E. Belenguer Cebrià, *Felipe II y el Mediterráneo*, SECC., Barcelona, vol. 1, 1999, pp. 289-310.

FRANCH BENAVENT, R., “El comercio marítimo y la manufactura de la seda en la Valencia del siglo XVI”, en R. Franch Benavent i R. Benítez Sánchez-Blanco (coord.), *Estudios de Historia Moderna en homenaje a la profesora Emilia Salvador Esteban*, Universitat de València, Departament d'Història Moderna, vol. II, 2008, pp. 619-635.

FRANCH BENAVENT, R., “El comercio en el Mediterráneo español durante la edad moderna: del estudio del tráfico a su vinculación con la realidad productiva y el contexto social”, en *Obradoiro de Historia Moderna*, núm.17, 2008, pp.77-112.

FRANCH BENAVENT, R., *Del “vellut” al espolín. Estudios sobre la industria valenciana de la seda en la edad moderna*, Col·legi de l'Art Major de la Seda, Obrapropia, València, 2012.

FRANCH BENAVENT, R., “La seda en la Valencia Moderna: de la expansión productiva y manufacturera del siglo XVI al período de esplendor del siglo XVIII” en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 129-161.

FRANCH BENAVENT, R., “La rellevància de la manufactura i el comerç de la seda”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Des de la Prehistòria fins a l’actualitat*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 458-463.

FRANCH BENAVENT, R., “La colonització agrària de la Vall d’Aigües Vives i la Fundació de la Barraca”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Des de la Prehistòria fins a l’actualitat*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 539-541.

FRANCH BENAVENT, R. i ANDRÉS ROBRES, F., “Aproximación al estudio de los canales de comercialización de la seda valenciana. El caso de la baronía de Alberique (1794-1804)” en *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 33, 1983, pp. 125-140.

FRANCH BENAVENT, R. i MUÑOZ NAVARRO, D., “Terratinents i burgesos: els Casasús i els Brunet”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Des de la Prehistòria fins a l’actualitat*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 499-504.

FRANCH BENAVENT, R. i NAVARRO ESPINACH, G. (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017.

FRANCO, J., *Pinet, un roder de la Marina: els bandolers*, Bromera, Alzira, 2017.

FRANCO LLOPIS, B., “Evangelización, arte y conflictividad social: la conversión morisca en la vertiente mediterránea”, en *Pedralbes*, núm. 28, 2008, pp. 377-392.

FRANCO LLOPIS, B., “Cultura y espiritualidad en la Edad Moderna valenciana: Juan de Juanes y el ostensorio bifaç de la iglesia parroquial de San Andrés de l’Alcúdia”, en *Archivo Español de Arte*, núm. 327, 2009, pp. 285-316.

FRANCO SILVA, A. “La herencia patrimonial del gran cardenal de España don Pedro González de Mendoza”, en *Historia, Instituciones, Documentos*, núm. 9, 1983, pp. 1-39.

FRESQUET FAYOS, R., *Vint processos criminals d’Albalat de la Ribera (1611-1666)*, Ajuntament d’Albalat, Albalat, 1997.

FUERTES GARCÍA, Y., “Infancia y marginación en la época de los Reyes Católicos: El hospital de Santa Cruz de Toledo: un nuevo lenguaje artístico y social”,

en B. Alonso Ruiz (coord.), *La arquitectura tardogòtica castellana entre Europa y América*, Sílex, Madrid, 2011, pp. 353-364.

FURIÓ I DIEGO, A., *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1982.

FURIÓ I DIEGO, A., *El camperolat valencià en l'edat mitjana: demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 3 vols., 1986.

FURIÓ I DIEGO, A., *Història del País Valencià*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1995.

FURIÓ I DIEGO, A., “Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana” en *Revista d'Història Medieval*, núm. 8, 1997, pp. 109-151.

FURIÓ DIEGO, A., “«Car la retòrica se pertany més a notaris que a cavallers». Escriptura, orgull de classe i autoria del Tirant”, en *eHumanista*, IVITRA, núm. 4, 2013, pp. 150-164.

FURIÓ DIEGO, A., “La vila i els ravals”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Des de la Prehistòria fins a l'actualitat*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, 2020, Alzira, pp. 214-216.

FURIÓ DIEGO, A., “La població i l'evolució demogràfica”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Des de la Prehistòria fins a l'actualitat*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, 2020, Alzira, pp. 223-232.

FURIÓ I DIEGO, A., “La petita noblesa urbana: cavallers i senyors d'alqueries” en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Des de la Prehistòria fins a l'actualitat*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, 2020, Alzira, pp. 286-291.

FURIÓ DIEGO, A. y LAIRÓN PLA, A. J., *L'espai de l'aigua. Xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, València, 2000.

FURIÓ DIEGO, A., MARTÍNEZ L. P., “Assuts i molins sobre el Xúquer en la Baixa Edat Mitjana”, en *IV Congreso de Arqueología Medieval Española. Sociedades en transición*, Diputació provincial d'Alacant, Alacant, vol. 3, 1994, pp. 575-586.

FURIÓ DIEGO, A., MARTÍNEZ L. P., “De la hidráulica andalusí a la feudal: continuïtat i ruptura. L'Horta del Cent a l'Alzira medieval”, en A. Furió Diago y A. J. Lairón Pla, *L'espai de l'aigua. Xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, València, 2000, pp. 19-73.

FURIÓ DIEGO, A. i MARTÍNEZ, L. P., “L’horta d’Alzira i la xarxa de reg”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Des de la Prehistòria fins a l’actualitat*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 235-241.

FUSTER I ORTELLS, J., *Nosaltres els valencians*, edicions 62, Barcelona, 2001.

GALIANA CHACÓN, J. P. i PONS ALÓS, V., “La carta puebla de Fondos: la Ribera a finales del siglo XV”, en *V assemblea d’Història de la Ribera (Almussafes, 1988)*, Ajuntament d’Almussafes, Almussafes, 1993, pp. 63-81.

GALLENTE MARCO, M., “Profesionalización y control del personal médico en el siglo XV: la licencia para ejercer del cirujano Johan Pasqual de Algemesí”, *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*: núm. 33, 1983, pp. 97-104.

GARCIA, M., *La Germania dels menestrals de València, ...*,

GARCÍA ACOSTA, V.; PÉREZ ZEVALLOS, J. M.; MOLINA DEL VILLAR, A., *Desastres agrícolas en México. Catálogo histórico: Épocas prehispánica y colonial (958-1822)*, Centre d’Investigacions y Estudis Superiors en Antropologia Social i Fons de Cultura Econòmica, Mèxic, vol. I, 2003.

GARCÍA ALMIÑANA, E., *El convento de Aguas Vivas: Historia, economía, guerra y pleitos*, Ajuntament d’Alzira, Alzira, 2018.

GARCIA ALÓS, P. i LAIRÓN PLA, A. J., *Toponímia dels pobles valencians. Alzira. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d’Alzira, València, 2012.

GARCÍA-ARENAL, M., *Inquisición y moriscos: los procesos del Tribunal de Cuenca, Siglo XXI*, Madrid, 1987.

GARCÍA-ARENAL, M., *Los moriscos*, Universitat de Granada, Granada, 1996.

GARCÍA-BENÍTEZ, A., “Bandoleros, héroes para el pueblo”, en *Andalucía en la Historia*, núm. 22, 2008, pp. 10-15.

GARCÍA CÁRCEL, R., *Cortes del reinado de Carlos I*, Universitat de València i Departament d’Història Moderna, València, 1972.

GARCÍA CÁRCEL, R., “Las Germanías y la actitud revolucionaria de los gremios” en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 2, 1973, pp. 97-154.

GARCÍA CÁRCEL, R., “El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI”, en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 26, 1976b, pp. 171-188.

GARCÍA CÁRCEL, R., “El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI”, en *Cuadernos de Geografía*, núm. 18, 1976, pp. 49-66.

GARCÍA CÁRCEL, R., “Número y sociología de los familiares de la Inquisición valenciana” en J. Pérez Villanueva (coord.), *La Inquisición española. Nueva visión, nuevos horizontes*, Siglo XXI. Madrid, 1980 pàgs. 271-284.

GARCÍA CÁRCEL, R., *Las Germanías de Valencia*, Península, Barcelona, 1981.

GARCÍA CÁRCEL, R., “El virreinato de Francisco de Borja en Cataluña”, en E. García Hernán i M. del P. Ryan, (coords.), *Francisco de Borja y su tiempo. Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, Albatros Ediciones i IHSI, València-Roma, 2011, pp. 349-358.

GARCÍA CÁRCEL, R., “Cataluña y la monarquía en tiempos de Francisco de Borja”, en *Revista Borja. Revista de l’Institut Internacional d’Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 463-481.

GARCÍA EDO, V. i PONS ALÓS, V., *Suna e Xara: la ley de los mudéjares valencianos (siglos XIII-XV)*, Universitat de Jaume I, Consell Social, Castelló, 2009.

GARCÍA EDO, V. i VENTURA RIUS, A., *El primer mapa del reino de Valencia: 1568-1584*, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2007.

GARCÍA ESPUCHE, A., *El siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza, Madrid, 1998.

GARCÍA FUENTES, J. M., “Inquisición y sexualidad en el Reino de Granada en el siglo XVI”, en *Chronica Nova*, núm.13, 1982, pp. 207-229.

GARCÍA GÁMEZ, F., “La seda del Reino de Granada durante el segundo proceso repoblador (1570-1630)”, en *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada*, núm. 25, 1998, pp. 249-273.

GARCÍA GÁMEZ, F., “Seda y repoblación en el Reino de Granada durante el tránsito de los siglos XVI y XVII”, en *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada*, núm. 28, 2001, pp. 221-255.

GARCÍA GÁMEZ, F., “La seda en Andalucía durante la Edad Moderna: balance y perspectivas de estudio”, en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 65-98.

GARCÍA Y GARCÍA, A., “Rojas, Juan de”, en Q. Aldea Vaquero, T. Marín Martínez y J. Vives Gatell (dirs.), *Diccionario de la Historia Eclesiástica de España*, CSIC, Institut Enrique Flórez, Madrid, vol.III, 1973, p. 2107.

GARCÍA GARCIA, A., *Synodicon Hispanum*, BAC. Madrid, vol. IV, *Ciudad Rodrigo, Salamanca y Zamora*, 1987.

GARCÍA GONZÁLEZ F., CHACÓN JIMÉNEZ, F. (ed.), *Familias, experiencias de cambio y movilidad social en España, siglos XVI-XIX*, Universitat de Castella La Manxa, Conca, 2020.

GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, L., “Los orígenes de la orden de Montesa”, en *Las órdenes militares en el Mediterráneo Occidental (siglos XII-XVIII)*, Casa Velázquez, Madrid, 1989, pp. 60-83.

GARCÍA HERNÁN, E., *Francisco de Borja. Grande de España*, Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, València, 1999.

GARCÍA HERNÁN, E., “Francisco de Borja, virrey de Cataluña, 1539-1543” en M. Rivero Rodríguez y A. Álvarez-Ossorio Alvariño (coord.), *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, SECC, Madrid, 2001, pp. 343-360.

GARCÍA HERNÁN, E., (ed.), *Monumenta Borgia. Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Iesu Praepositus Generalis tertius*, Generalitat Valenciana-IHSI, MHSI, València-Roma, vol. VI, 2003.

GARCÍA HERNÁN, E., “Francisco de Borja y su familia”, en *Revista Borja. Revista de l’Institut Internacional d’Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 61-81.

GARCÍA HERNÁN, E. i RYAN, M. P., “Ignacio de Loyola y Francisco de Borja, frente a frente (1539-1552)”, en E.García Hernán, i M. del P. Ryan, (coord.), *Francisco de Borja y su tiempo. Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, Albatros Ediciones i IHSI, València-Roma, 2011, pp. 733-744.

GARCÍA MARSILLA, J. V., “La intervención del poder real en los señoríos valencianos: El secuestro de Xiva y Castellnou (1415-1425)” en *XV Congrès d’Història de la Corona d’Aragó: El poder real de la Corona de Aragó (siglos XIV-XVI)*, vol. 2. Jaca, 1996, pp. 207-218.

GARCÍA MARSILLA, J. V., “La génesis de la fiscalidad municipal en la ciudad de Valencia (1238-1366)”, en *Revista d’historia medieval*, núm. 7, 1996, pp. 149-172.

GARCÍA MARSILLA, J. V., “El papel y la seda: auge y caída de dos industrias mudéjares en la Xàtiva medieval”, en *Actas del VII Simposio Internacional de Mudejarismo*, Centre d’Estudis Mudèjars, Institut d’Estudis Terolencs , Terol, 1999, pp. 77-82.

GARCÍA MARTÍNEZ, J. L., *Els Rabassa de Perellós. Els senyors de Benetússer i el seu palau*, Afers, Catarroja, 2018.

GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II*, Universitat de València i Departament d'Història Moderna, València, 1977.

GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Bandolers, corsaris i moriscos*, Eliseu Climent, València, 1980.

GARCÍA MARTÍNEZ, S., “La Ribera desde las Germanías a la expulsión de los moriscos”, en *Economía Agrària i Història Local*, Alfons el Magnànim, València, 1981, pp. 43-98.

GARCÍA MARTÍNEZ, S., “San Juan de Ribera y la primera cuestión universitaria (1569-1572)”, en *Contrastes: Revista de historia moderna*, núm.1, 1985, pp. 3-50

GARCÍA MARTÍNEZ, S., *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, Ajuntament de Villena, Villena, 1991.

GARCÍA MARTÍNEZ, S., *El País Valencià Modern: societat, política i cultura a l'època dels Àustria*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2006.

GARCÍA MERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Biblioteca Nueva, Madrid, vol. I, 1917.

GARCÍA MORATALLA, P. J., “Sobre los Pacheco de Minaya en el siglo XVI”, en *Homenaje a Miguel Rodríguez Llopis*, Institut d'Estudis Albacetenys, Albacete, 2004, pp. 125-140.

GARCIA-OLIVER, F., “La incorporació d'Almussafes al senyoriu del monestir de Valldigna (1351)”, en *Economía Agrària i Història Local*, Alfons el Magnànim, València, 1981, pp. 263-289.

GARCIA-OLIVER, F., *Cistercencs del País Valencià: el monestir de Valldigna, 1298-1530*. Eliseu Climent, València, 1998.

GARCIA-OLIVER, F., *La vall de les sis mesquites: el treball i la vida a la Valldigna medieval*, València, PUV, 2003.

GARCIA-OLIVER, F., “Els cultius”, en SALRACH, J. M. (coord.), *Història agrària dels Països Catalans*, Fundació catalana per la recerca, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, vol. II, 2004, pp. 301-327.

GARCÍA PÉREZ, N., *Mencía de Mendoza (1508-1554)*, edicions del Orto, Madrid, 2005.

GARCÍA SANZ, Á., “Auge y decadencia en la España de los siglos XVI y XVII: economía y sociedad en Castilla”, en *Revista de historia económica*, tom III, núm. 1, 1985, pp. 11-27.

GARCÍA SANZ, Á., “Economía y sociedad en la Castilla de los siglos XV y XVI”, en *Actas del V centenario del Consulado de Burgos*, tom 1, Diputació Provincial de Burgos, Burgos, 1994, pp. 55-68.

GARÉS TIMOR, V. M., “El privilegi de creació de la Universitat de Carcaixent”, en *Programa de Festes Majors i patronals de Carcaixent*, Ajuntament de Carcaixent, Carcaixent, 2010, pp. 86-96.

GARÉS TIMOR, V. M., *Grups de poder i violència social a la Ribera del Xúquer: de les Germanies a les segregacions municipals (1526-1585)*, Universitat de València, València, tesi de màster, 2011.

GARÉS TIMOR, V. M., “Poder político y violencia social en la villa de Alzira. De la superación de la Primera Germanía a la reordenación de la insaculación a mediados del Quinientos”, en *Revista Tiempos Modernos*, núm. 23, 2011, pp. 1-32.

GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en la Ribera del Júcar: el proceso contra Jaume Guinovart por estupro”, en *Studium: Revista de humanidades*, núm. 17, 2011, pp. 97-123.

GARÉS TIMOR, V. M., “Grups de poder i violència social a la Ribera del Xúquer: de les Germanies a les segregacions municipals (1526-1585)”, en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 38, 2012, pp. 259-275.

GARÉS TIMOR, V. M., “Conflictividad social y violencia de género en la nobleza valenciana del siglo XVI. El intento fracasado de unión de los señoríos de Carlet y L'Alcúdia”, en E. Serrano Martín (coord.), *De la tierra al cielo: Líneas recientes de investigación en historia moderna*, Diputació de Saragossa, Institució Fernando el Católico, Saragossa, vol. 2, 2013, pp. 713-730.

GARÉS TIMOR, V. M., “De Cullera a Alger. Tràngols i peripècies de Julià d'Alcàsser, un alzireny captiu a mans de l'esfereïdor «Dragut»”, en *Tro d'Avís, llibre de l'associació cultural Falla Plaça de la Malva*, Alzira, 2014, pp. 114-119.

GARÉS TIMOR, V. M., “Poder y conflicto: las secuelas de la fundación de la cofradía de la Minerva de Carcaixent en el declive de la representación social de la villa de Alzira (1560-1567)”, en M. J. Pérez Álvarez, L. M. Rubio Pérez,; A. Martín García, (eds.); F. Fernández Izquierdo (col.), *Campo y campesinos en el mundo*

ibérico durante la Edad Moderna, Culturas políticas en el mundo hispánico, FEHM, León, 2014, pp. 823-834.

GARÉS TIMOR, V. M., “Hacia una mejorada administración del patrimonio regio: la figura intermediadora de los síndicos de Algemés y Carcaixent en la consecución de las segregaciones municipales de la villa de Alzira”, en J. J. Ruiz Ibáñez, M. Campillo Méndez, (coord.) *Felipe II y Almazarrón: la construcción local de un Imperio global*, Universitat de Múrcia, Múrcia, vol. 2, 2014, pp. 93-106.

GARÉS TIMOR, V. M., “«Un avalot ab gran violència e repicament de campana». La fautoria del duque de Gandía y la resistència a los oficiales reales (1545)”, en R. Franch Benavent, F. Andrés Robres y R. Benítez Sánchez-Blanco (eds.), *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Sílex, Madrid, 2014, pp. 173-182.

GARÉS TIMOR, V. M., “Violencia y poder en la nobleza valenciana. Don Galcerán de Castellví y López de Mendoza, señor de Carlet (1539-1580)”, en A. Felipo Orts i C. Pérez Aparicio (eds.), *La nobleza valenciana en la Edad Moderna. Patrimonio, poder y cultura*, Universitat de València, València, 2014, pp. 287-330.

GARÉS TIMOR, V. M., “Grups de poder i conflictivitat a la Ribera del Xúquer: una aproximació a les bandositats de la vila d’Alzira després de les Primeres Germanies (1526-1540)”, en P. Armengol Machí, (ed.), *Estudis històrics sobre la Ribera del Xúquer. XV Assemblea d’Història de la Ribera*, Ajuntament de Benimodo, Benimodo, 2015, pp. 193-211.

GARÉS TIMOR, V. M., “Conflictividad social, nuevas oligarquías y contrabando de seda en la Ribera del Júcar durante segunda mitad del Quinientos”, en F. Labrador Arroyo, (ed.), *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*, Universitat Rey Juan Carlos, Madrid, 2015, pp. 1097-1114.

GARÉS TIMOR, V.M., “Del bandolerismo social a los Banditismi mediterranei. Metodología, perspectivas y fuentes”, en O. Rey Castelao; F. Suárez Golán, (ed.), *Los vestidos de Clío. Métodos y tendencias recientes de la historiografía modernista espanyola (1973-2013)*, Universitat de Santiago de Compostel·la, Santiago de Compostel·la, 2015, pp. 719-738.

GARÉS TIMOR, V. M., “Antella, Tous y Sumacàrcer: una encrucijada del comercio y el contrabando entre los reinos de Valencia y Castilla” en J. J. Iglesias

Rodríguez; R. M. Pérez García; M. F. Fernández Chaves (coord.), *Comercio y cultura en la Edad Moderna: actas de la XIII reunión científica de la Fundación de Historia Moderna*, Fundación Española de Historia Moderna, Sevilla, vol. 2, 2015, pp. 759-772.

GARÉS TIMOR, V. M., “Aproximación a la genealogía de la casa de Carlet durante la edad moderna”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 223-228.

GARÉS TIMOR, V. M., *Aproximació a la vida, heretatge i descendència de don Manuel de Vilanova i Serra*, Ajuntament d’Alzira, Alzira, 2017.

GARÉS TIMOR, V. M., “Els Pujalt d’Alzira. De llauradors benestants a senyors de vassalls”, en A. Felipo (coord.), *Nobles, patrimonis i conflictes a la València moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, Universitat de València, València, 2018, pp. 131-158.

GARÉS TIMOR, V. M., “Senyors, bandolers i vassalls. La fautoria del duc Francesc de Borja i els successos de Polinyà (1545)”, en C. Ferragud Domingo (ed.), *Aproximació històrica a la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2018, pp. 53-76.

GARÉS TIMOR, V. M., “El cavaller alzireny Jaume Garí i la confraria de la Sang de Jesucrist”, en *Archicofradía Virgen de la Soledad y de la Preciosísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo 2019*, Arxiconfraria de la Verge de la Soletat i de la Preciosísima Sang de Nostre Senyor Jesucrist, Alzira, 2019, pp. 46-47.

GARÉS TIMOR, V. M., “La villa y contribución de Alzira. Una aproximación a sus cofradías durante el siglo XVI”, en *Confraria del Devallament de la Creu*, Alzira, 2019, pp. 138-145.

GARÉS TIMOR, V. M., “La defensa violenta del honor familiar y la honestidad de las doncellas: el atroz asesinato de don Juan de Cabanilles y Próxita”, en A. Felipo Orts i C. Pérez Aparicio (eds.), *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Diputació de Castelló, Col·lecció Universitària, Castelló de la Plana, 2021, pp. 339-393.

GARÉS TIMOR, V. M., “Recabar información para racionalizar el distrito inquisitorial de Valencia: El recuento de casas de los núcleos de población del Reino y la enumeración e identificación de los oficiales del Santo Oficio (1567)”, [en premsa].

GARÉS TIMOR, V. M. i SANZ VIÑUELAS, V., “La batllia del marquesat de Llombai en temps de don Carles de Borja i Castro”, en J. Català i Cebrià, *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2018, pp. 241-265.

GARÉS TIMOR, V. M. i ÚBEDA REVERT, X., *Senyors, bandolers i vassalls. La fautoria del duc Francesc de Borja i els successos de Polinyà (1545)*, Fonts Històriques Valencianes, Universitat de València, València, 2016.

GARÉS TIMOR, V. M. i VERCHER LLETÍ, S., *Els Barberà d'Algemesí. Una nissaga benestant a la tardor de l'edat mitjana (segles XIV-XVI)*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2021.

GARNOT, B. (ed.), *L'infrajudiciaire du Moyen Age a l'époque contemporaine*, Editions Universitaires Dijon, 1996.

GARRAD, K., “La industria sedera granadina en el siglo XVI y su conexión con el levantamiento de las Alpujarras”, en *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, núm. 5, 1956, pp. 73-104.

GARRIDO DOMÍNGUEZ, F., *Bandidos, bandoleros y contrabandistas en la serranía de Ronda*, Diputació de Màlaga, Màlaga, 2001.

GARRIOCH, D., “Verbal insults in Eighteenth-Century Paris”, en P. Burke i R. Porter (eds.), *The social history of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, pp. 104-119.

GARZA CARVAJAL, F., *Quemando mariposas: sodomía e imperio en Andalucía y México, siglos XVI-XVII*, Laertes, Barcelona, 2002.

GARZÓN CARDENETE, J. L., *Real Sitio y Fuerte la Alcaicería de Granada*, Caixa de Granada, Granada, 2004.

GARZÓN PAREJA, M., “Una dependencia de la Alhambra: la Alcaicería”, en *Cuadernos de la Alhambra*, núm. 8, 1972, pp. 65-76.

GASCÓN PELEGRÍ, V., *Florones del señorío valldignense*, Ajuntament de Tavernes de la Valldigna, Tavernes de la Valldigna, 1996.

GASCÓN PÉREZ, J., *La rebelión aragonesa de 1591*, Universitat de Saragossa, Saragossa, tesi doctoral, 2000.

GASCÓN PÉREZ, J., “Introducción al estudio de la oposición política y las redes de poder en Aragón durante la segunda mitad del siglo XVI”, en *Revista de historia Jerónimo Zurita*, núm. 75, 2000, pp. 75-105.

GASCÓN PÉREZ, J., *Alzar banderas contra su rey. La rebelión aragonesa de 1591 contra Felipe II*, Institució Fernando el Católico, Universitat de Saragossa, 2010.

GASCÓN PÉREZ, J., “Aragón, ¿tierra de bandoleros? El difícil mantenimiento del orden en un reino del siglo XVI”, en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 40, 2014, pp. 191-212.

GASCÓN UCEDA, M. I., “Del amor y otros negocios. Los capítulos matrimoniales como fuente para el estudio de la Historia de las Mujeres”, en *Revista Tiempos Modernos*, núm. 18, 2009, pp. 1-17.

GAUTTER-DALCHÉ, J. “Remarques sur l'insulte verbale dans quelques textes juridiques leono-castillans”, *Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice. Mélanges Jean Larmat*, núm. 39, 1982, pp. 117-126.

GEREMEK, B., “Criminalité, vagabondage, paupérisme : la marginalité à l'aube des temps modernes”, en *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*, núm. 21-3, 1974, pp. 337-375.

GEREMEK, B., *Truands et misérables dans l'Europe moderne (1350-1600)*, Gallimard, París, 1980.

GEREMEK, B., *Les Fils de Cain. L'image des pauvres et des vagabonds dans la littérature européenne du XVème au XVIIème siècle*, Champs Flammarion, París, 1998.

GIL, E., *Historia cronológica de los abades de el ral monasterio de Nuestra Señora de Valldigna*, La Xara, Mancomunitat de la Valldigna, Fundació Jaume II, Conselleria de Cultura, Educació i Esport, Simat de la Valldigna, 2004.

GIL PIQUERAS, T., i RODRÍGUEZ NAVARRO, P., “La defensa de la Albufera bajo los reinados de Carlos I y Felipe II. La Torre Nova de les Salines y la Torre de la Gola de la Albufera”, en V. Echarri Iribarren (ed.), *Defensive Architecture of the Mediterranean XV to XVIII centuries*, Universitat d'Alacant, Alacant, vol. v, pp. 283-290.

GIL SALINAS, R., i PALACIOS ALBANDEA, C., *Las calles de Valencia y pedanías. El significado de sus nombres*, Ajuntament de València, València, 2003.

GIL SAURA, E. i PERIS ALBENTOSA, T., “Toponímia, morfologia agrària i paisatge rural a la Ribera Alta del Xúquer, s. XVI”, en *Cuadernos de Trabajo*, núm. 3, 1984, pp. 67-99.

GIMÉNEZ CHORNET, V., *Desenvolupament capitalista en el sistema feudal. Alberic en l'Antic Règim*, Impremta Llorens, València, 1994.

GIMÉNEZ CHORNET, V., *Alberic. Un viatge documental pel temps (1238-1938)*, Ajuntament d'Alberic, Alberic, 2017.

GINART, O. B., *Reportori general y breu sumari per orde alfabètic de totes les matèries dels Furs de Valencia, fins les Corts del any 1604 inclusive y dels privilegis de dita Ciutat y Regne*, Pere Patrici Mey, València, 1608.

GINER PEREPÉREZ, F., “Los riegos del Júcar en la época foral hasta el año 1690”, en *Historia y constitución de las comunidades de regantes de las Riberas del Júcar (Valencia)*, Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, València, 1992, pp. 345-368.

GINER PEREPÉREZ, F., “La Germania de Cullera”, en *Economia Agrària i Història Local*, Alfons el Magnànim, València, 1981, pp. 319-346.

GÓMEZ DE QUEVEDO, F., *El Parnaso español y musas castellanas*, Pablo de Val, Madrid, 1659.

GÓMEZ GARCÍA, E.; SÁEZ FERNÁNDEZ, T., (dir.), *Moya: su historia, sus tierras, sus hombres, sus tradiciones*, Associació d'Amics de Moya, Moya, 2001.

GÓMEZ-FERRER LOZANO, M. i CORBALÁN DE CELIS I DURÁN, J., “La casa del obispo de Tortosa, Alfonso de Aragón. Un palacio valenciano en la encrucijada entre dos siglos (XV-XVI)”, en *Ars Longa: cuadernos de arte*, núm. 13, 2004, pp. 11-31.

GÓMEZ-MENOR FUENTES, J. C., “Notas sobre el estado del Hospital de Santa Cruz de Toledo en tiempo del Cardenal Quiroga”, *Toletum: boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo*, núm. 58, 2011, pp. 115-125.

GÓMEZ NAVARRO, S., *Reforma y renovación católicas (siglos XVI-XVII)*, Síntesis, Madrid, 2016.

GÓMEZ ORTS, L., *La saga jurídica de los Sisternes. Historia y patrimonio (siglos XVI-XVII)*, Universitat de València, València, 2016.

GÓMEZ ORTS, L., *Proyección interna y extraterritorial de una familia valenciana al servicio de la Monarquía. La saga jurídica de los Sisternes*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2017.

GÓMEZ RODELES, C. (ed.), *Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Iesu Praepositus Generalis tertius*, A. Avrial i G. López del Horno, MHSI, Madrid, vols. I-III, 1894-1908. [Versió digital a [Internet Archive](#)].

GOZÁLBEZ ESTEVE, E. *Análisis de un señorío valenciano: el marquesado de Llombay*, Universitat d'Alacant, Alacant, tesi doctoral, 1990.

GOZÁLBEZ ESTEVE, E., “Cristianos, mudéjares y moriscos en el marquesado de Llombai”, en *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 17, 1998-1999, pp. 195-218.

GOZÁLBEZ ESTEVE, E., “Rentas señoriales en el marquesado de Llombai (siglos XVI-XVII)”, en *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 24, 2006, pp. 67-122.

GOZÁLBEZ ESTEVE, E. i CONSTÁN NAVA, A., *Los vasallos moriscos del marquesado de Llombai en época de don Juan de Borja y san Francisco de Borja: entre 1533 y 1539*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2012.

GONZÁLEZ, T., *Censo de población de las provincias y partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI*, Impremta Reial, Madrid, 1829.

GONZÁLEZ BALDOVÍ, M., *La capella de les Febres de Xàtiva. Monumentum domus Borgiae*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2014.

GONZÁLEZ CASTRILLO, R., “La pérdida de La Goleta y Túnez en 1574, y otros sucesos de historia otomana, narrados por un testigo presencial: Alonso de Salamanca”, en *Anaquel de estudios árabes*, núm. 3, 1992, pp. 247-286.

GONZÁLEZ DÁVILA, G., *Teatro eclesiástico de la iglesia de Ciudad Rodrigo, vidas de sus obispos y cosas memorables de su ciudad y obispado*, Centre d’Estudis Mirobrigenses, Ciudad Rodrigo, 2000.

GONZÁLEZ DE SALCEDO, P., *Tratado juridicopolítico del contrabando*, Joan Muñoz, Madrid, 1729.

GONZÁLEZ FERRANDO, J. M., “La idea de usura en la España del siglo XVI: consideración especial de los cambios, juros y asientos”, en *Pecunia*, núm. 15, 2012, pp. 1-57.

GONZÁLEZ GONZÁLEZ, E., “Libros y bienes del rector Joan Llorenç de Salaya”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 16, 1990, pp. 31-88.

GONZÁLEZ MARTÍ, M., “Azulejos que prueban un hecho histórico y desvanecen una leyenda”, en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 1 (1), 1940, pp. 11-15.

GONZÁLEZ PALENCIA, A., *Gonzalo Pérez, secretario de Felipe II*, Institut Jerónimo Zurita, Madrid, vols. I i II, 1946.

GRANELL, LLEDÓ, J. B., *Historia de Sueca desde los primitivos tiempos hasta el presente*, Impremta del successor de R. Benedito, Sueca, vols. I i II, 1905.

GRAU, J. M. T., PUIG, R. I RUIZ-OLMO, J., “Persecución del lobo (*Canis lupus* L., 1758) en Girona (NE ibérico) durante los siglos XVIII y XIX: ejemplo de utilización de datos de archivo”, en *Micel·lania Zoològica*, núm. 14, 1990, pp. 217-223.

GRAU ESCRIBUELA, A., *Aproximació a la Història de la Valldigna. De la cova de Bolomor a la Revolució Liberal*, Mancomunitat de la Valldigna, Sueca, 2009.

GRAULLERA SANZ, V., “Los hosteleros del burdel de Valencia”, en *Revista d'Història Medieval*, núm. 1, 1990, pp. 201-213.

GRAULLERA SANZ, V., “El delito de sodomía en la Valencia del siglo XVI”, en *Torrens*, núm. 7, 1991, pp. 213-246.

GRAULLERA SANZ, V., “Asesinato del Almirante de Aragón, secuela de las bandosidades nobiliarias en el siglo XVI” en *Homenaje a Pilar Faus y Amparo Pérez*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València 1995, pp. 481-490.

GRAULLERA SANZ, V., “Un delito de lesa majestad: la falsificación de moneda en la Valencia foral”, en L. Prats Albentosa (coord.), *Estudios en homenaje a la profesora Teresa Puente*, Universitat de València, València, vol. 1, 1996, pp. 221-244.

GRAULLERA SANZ, V., “El derecho penal en los fueros de Valencia”, en E. Joan i M. Febrer (eds.), *Vida, instituciones y universidad en la ciudad de Valencia*, Institut d'Estudis Comarcals Horta Sud i Universitat de València, València, 1996, pp. 53-67.

GRAULLERA SANZ, V., “El verdugo de Valencia en los siglos XVI-XVII (Ejecución de sentencias)”, en *Estudios de Historia de Valencia*, Universitat de València, València, 1978, pp. 203-214.

GUAL CAMARENA, M., *Las cartas pueblas del reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, València, 1989.

GUERRERO NAVARRETE, Y., “Redes Clientelares en las estrategias de poder urbanas. Burgos, siglo XV”, en H. V. Vilar Vilar, M. Soares da Cunha, F. Farrica (coord.), *Centros Periféricos de Poder na Europa do Sul (Séculos XII-XVIII)*, Colibri, CIDEHUS/UE, Centro Interdisciplinar de História, Culturas e Sociedades da Universidade de Évora, Lisboa, 2013, pp. 147-172.

GUHA, R., *Elementary aspects of peasant insurgency in Colonial India*, Duke University Press, Durham, 1999.

GUIA MARÍN, L., *La represión del bandolerismo en el virreinato de fray Pedro de Urbina: agosto de 1650-agosto de 1652*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1972.

GUIA MARÍN, L., “La represión del bandolerismo durante el virreinato de fray Pedro de Urbina, 1650-1652”, en *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, València, vol. 3, 1976, pp. 411-420.

GUIA MARÍN, L., “La Guerra de Cataluña y el bandolerismo valenciano (1640-1652)”, en *Actes du 1er Colloque sur le Pays Valencien a l'epoque moderne*, Publications de l'Université de Pau et de la Maison des Pays Ibériques, Université de Pau, 1980, pp. 117-141.

GUIA MARÍN, L., *Felipe IV y los avances del autoritarismo real en el País Valenciano : las Cortes de 1645 y la guerra de Cataluña*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1982.

GUIA MARÍN, L., “Dissidència política i repressió social al País Valencià a mitjan segle XVII”, en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 34, 1984, pp. 105-124.

GUIA MARÍN, L., “Rebels i marginats en el segle XVII valencià”, en *La Segona Germania. Col·loqui internacional*, Diputació de València i Història Local, València, 1994, pp. 67-91.

GUIA MARÍN, L., “Dona, honor i bandolerisme: els desordres de l'Almirall d'Aragó en la València del segle XVII” en *Estudis: revista de Historia Moderna*, núm. 29, 2002, pp. 287-315.

GUIA MARÍN, L., “Bandoleros, rebeldes y marginados: Mateu Vicent Benet y las bandos valencianas”, en F. Manconi (a cura di), *Banditismi mediterranei (secoli XVI- XVII)*, Studi Storici Carocci, Roma, 2003, pp. 87-106.

GUIA MARÍN, L., “Entre València i Nàpols: un famós bandoler valencià del segle XVII: «el guapo de Benimaclet»”, en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, 2012, pp. 57-86.

GUICHARD, L. A., “La «Ulyxea» de Gonzalo Pérez y las traduccions latinas de Homero”, en B. Taylor i A. Coroleu (eds.), *Latin and Vernacular in Renaissance Iberia II: Translations and Adaptations*, Manchester University Press, Manchester, 2006, pp. 49-72.

GUILLOT ALIAGA, M. D., “Derechos de la viuda en la Valencia foral”, en *Hispania*, LXI/ 1, núm. 207, 2001, pp. 267-287.

GUILLOT ALIAGA, M. D., *El régimen económico del matrimonio en la Valencia foral*, Biblioteca Valenciana, València, 2002.

GUINOT RODRÍGUEZ, E., “Senyoriu i reialenc al País Valencià a les darreries de l'època medieval”, en *Lluís de Santàngel i el seu temps*, Ajuntament de València, Generalitat Valenciana, València, 1987, pp. 183-204.

GUINOT RODRÍGUEZ, E., “La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)”, en *Revista d'Història Medieval*, núm. 8, 1997, pp. 79-108.

GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Els fundadors del regne de València*, Tres i Quatre, València, vols. I i II, 1999.

GUIRAL-HADZIOSSIF, J., *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo xv (1410-1525)*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1989.

GUTTON, J. P., *La société et les pauvres en Europe : XVIe-XVIIIe siècles*, Presses Universitaires de France, París, 1974.

HALPERIN DONGHI, T., *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*, Alfons el Magnànim, València, 1980.

HAMILTON, E. J., *Money, prices, and wages in Valencia, Aragon, and Navarre: 1351-1500*, Harvard University Press, Cambridge, 1936.

HAMILTON, E. J., *El tesoro americano y la revolución de los precios en España, 1501-1650*, Crítica, Barcelona, 2000.

HART, D. M., *Bandidismo en el Islam. Estudio de caso en Marruecos, Argelia y la frontera noroeste de Pakistán*, Antropos, Barcelona, 2006.

HELMHOLZ, R.H., *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.

HERMOSILLA PLA, J., (dir.), *Las Riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valencianos*, Ministeri de Medi Ambient, Universitat de València i Generalitat Valenciana, València, 2006.

HERMOSILLA PLA, J., (dir.), *Turís: Geografia, Història, Art*, Universitat de València i Facultat de Geografia i Història, València, 2007.

HERMOSILLA PLA, J., IRANZO GARCÍA, E. i SANCHIS IBOR, C., “Entorn al patrimoni hidràulic del regadiu històric valencià”, en *Saitabi*, núm. 54, 2004, pp. 223-236.

HERNÁNDEZ, B., “Bandos y piratería en la Cataluña del siglo XVI. Las actuaciones del virrey Francisco de Borja (1539-1541)”, en *Revista Borja. Revista de l’Institut Internacional d’Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 179-194.

HERNÁNDEZ GARCIA, A., “La familia Martí de Torres y el señorío de Alaquàs”, en *Quaderns d’Alaquàs*, núm. 32, 2012, pp. 11-64.

HERNÁNDEZ GARCIA, A., “El señorío de Alaquàs y los linajes Martí de Torres, García de Aguilar y Pardo de la Casta (siglos XV-XVIII)” en *Quaderns d’Alaquàs*, núm. 35, 2015, pp. 11-64.

HERNÁNDEZ OLTRA, E. i ROSELL TRULL, J., “La ermita de Sant Onofre d’Algemesí”, en *Marjal*, núm. 41, 1964, pp. 4-5.

HERNÁNDEZ VEGAS, M., *Ciudad Rodrigo. La catedral y la ciudad*, Impremta Comercial Salmantina, Salamanca, vol. II, 1935.

HERNANDO I DELGADO, J., “L’estat físic dels esclaus: malalties i defectes. La redhibició i evicció i la compravenda d’esclaus (segles XIV-XV)”, en *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 23-24, 2002-2003, pp. 415-439.

HERNANDO I DELGADO, J., *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l’esclavitud a la llibertat (segle XV)*, CSIC, Institució Milà i Fontanals, departament d’Estudis Medievals, Barcelona, 2003.

HERRERA, G. A., *Agricultura general del campo*, Doménech González, Madrid, 1619.

HERRERO MORELL, J. A., *Política pacificadora y fortalecimiento regio en el reino de Valencia (1581-1585)*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1994.

HERRERO I PIQUERES, J. F., *Antella, un poble*, Ajuntament d’Antella, València, 1982.

HERRERO I PIQUERES, J. F., *Toponímia dels pobles valencians: Antella. Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Llombai, València, 2002.

HERVÉ, J., i LIPOVETSKY, G., *El Occidente globalizado. Un debate sobre la cultura planetaria*, Anagrama, Barcelona, 2011.

HIDALGO MORA, J., “Patrimonio religioso. La ermita de Sant Bernat de Carlet”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 397-403.

HIDALGO MORA, J., “L’església de Santa Caterina”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 275-292.

HIDALGO MORA, J. i MATOSES ORTELLS, I., “Arquitectura islàmica defensiva en el curso medio del Júcar”, en *Actas del IV Congreso de Castellología*, Associació Espanyola d’Amics dels Castell, Comunitat de Madrid i Ministeri d’Educació, Cultura i Esport, Madrid, 2012, pp. 375-390.

HIDALGO OGÁYAR, J., “Libro de Horas de doña Mencía de Mendoza”, en *Archivo español de arte*, vol. 70, núm. 278, 1997, pp. 177-182.

HIDALGO OGÁYAR, J., “Doña Mencía de Mendoza, marquesa del Zenete, condesa de Nassau y duquesa de Calabria, ejemplo de mujer culta en el siglo XVI”, en *La mujer en el arte español: [actas de las] VIII Jornadas de Arte*, Departament de Història de l’Art «Diego Velázquez», Centre d’Estudis Històrics, CSIC, Madrid, 1997, pp. 93-102.

HIDALGO OGÁYAR, J., “Doña Mencía de Mendoza embajadora del arte español en Breda”, en M. Cabañas Bravo, *El arte español fuera de España: XI Jornadas de Arte*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC, Instituto de Historia, Madrid, 2003, pp. 185-192.

HIDALGO OGÁYAR, J., “Doña Mencía de Mendoza y su residencia en el castillo de Jadraque”, en *Archivo español de arte*, vol. 74, núm. 310, 2005, pp. 184-190.

HIDALGO OGÁYAR, J., “Doña Mencía de Mendoza y su residencia en el Palacio del Real en Valencia”, en *Archivo español de arte*, vol. 84, núm. 333, 2011, pp. 80-89.

HILL, C.; HILTON, R.H.; HOBBSAWM E. J., “Past and Present. Origins and Early Years”, en *Past and Present*, núm. 100, 1983, pp. 3-14.

HILTON, R. H., “The origins of Robin Hood”, en *Past & Present*, núm. 14, 1958, pp. 30-44.

HINOJOSA MONTALVO, J. R., “El comercio y la frontera en la Península Ibérica en los siglos medievales”, en *II Estudios de frontera. Actividad y vida en la frontera. En memoria de don Claudio Sánchez-Albornoz*, Alcalá la Real, Jaén, 1998, pp. 385-413.

HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, Biblioteca Valenciana, València, vol. I, A-C, 2002; vol. II, D-L, 2002; vol. III, M-R, 2002; vol. IV, S-Z, 2002.

HINOJOSA MONTALVO, J. R., *Una ciutat gran i populosa. Toponímia y urbanismo en la Valencia Medieval*, Ajuntament de València, València, vols. I i II, 2014.

HOAREAU-DODINAU, J., "Les injures au roi dans les lettres de rémission", en *La faute, la répression et le pardon. Actes du 107e Congrès National des Sociétés Savantes*, Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, París, 1984, pp. 223-240.

HOBBSAWM, E. J., "Social Bandits: reply", en *Comparative Studies in Society and History*, vol. 14, núm. 4, 1972, pp. 503-505.

HOBBSAWM, E. J., *Rebeldes primitivos*, Ariel, Barcelona, 1983.

HOBBSAWM, E. J., "Introduction", en G. Ortalli, (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Jouvence, Roma, 1986, pp. 13-18.

HOBBSAWM E. J., "Storiografia e banditismo: Introduzione allo stato della questione", en *España contemporanea*, núm. 11, 1997, pp. 9-15.

HOBBSAWM, E. J., *Bandidos*, Crítica, Barcelona, 2001.

HOLT, J. C.: "The origins and Audience of the ballads of Robin Hood", en *Past & Present*, núm. 18, 1960, pp. 89-110.

HUBEÑAK, F. "Raíces y desarrollo de la teoría de las dos espadas", en *Prudentia Iuris*, núm. 78, 2014, pp. 113-129.

HUGHES, G., *Swearing. A Social History of Foul language. Oaths and Profanity in English*, Blackwell, Cambridge, 1991.

HUNT, L., "French History in the Last Twenty Years: the Rise and Fall of the Annales Paradigm", en *Journal of Contemporary History*, núm. 21 (2), 1986, pp. 209-224.

IBANÈS, J., *La doctrine de l'Église et les réalités économiques au XIIIe siècle. L'intérêt, les prix, et la monnaie*, Presses Universitaires de France, París, 1967.

IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, Universitat de València, València, 2002.

IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciàna: Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, Fonts Històriques Valencianes, Universitat de València, València, 2005.

IBORRA GASTALDO, J., "La venda del lloc de Xeraco al duc de Gandia", en *Ab ben-Cedrell. Revista d'Història, Geografia i Etnologia*, núm. 1, 2009, pp. 11-13.

IBORRA GASTALDO, J., *Martí de Viciano: Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, Fons Històriques Valencianes, Universitat de València, València, 2013.

IGLESIAS COSTA, M., *Historia del condado de Ribagorza*, Institut d'Estudis Altaragonesos, Diputació d'Osca, Osca, 2001.

INGRAM, M., *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640*, Cambridge University Press, Cambridge. 1990.

IGUAL LUÍS, D., "Valencia y Sevilla en el sistema económico genovés de finales del siglo XV", en *Revista d'Història Medieval*, núm. 3, 1992, pp. 79-116.

IGUAL LUIS, D., "Economía, mercado y comercio en la Península Ibérica (1350-1516)", en *eHumanista*, núm. 10, 2008, pp. 170-200.

IGUAL LUÍS, D. i NAVARRO ESPINACH, G., "Le relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel basso medioevo", en *Medioevo. Saggi e Rassegne*, núm. 20, 1995, pp. 61-97.

IGUAL LUÍS, D. i NAVARRO ESPINACH, G., "Los genoveses en España en el tránsito del siglo XV al XVI", en *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 24, 1997, pp. 261-332.

IÑIGO LUÍS, S., *Flora de la vall de la Murta*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 2002.

INSA RIBELLES, M. D., "La justicia municipal en el condado de Cocentaina durante el siglo XVI: problemas jurisdiccionales.", en *La España medieval*, núm. 7, 1985, pp. 1645-1662.

IRADIEL MURUGARREN, P., "El segle XV. Evolució econòmica", en E. Belenguer Cebrià (coord.), *Història del País Valencià. De la conquesta a la federació Hispànica*, Edicions 62, Barcelona, vol. II, 1989, pp. 185-188.

IRADIEL MURUGARREN, P., "Valencia y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón" en A. Llorenç (coord.), *La Corona d'Aragó. El regne de València en l'expansió mediterrània (1238-1492)*, Corts valencianes, València, 1991, pp. 81-88.

IRADIEL MURUGARREN, P. i NAVARRO ESPINACH, G., "La seda en Valencia en la Edad Media", en *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 184-190.

IRANZO GARCÍA, E., "Els paisatges de la Ribera", en A. C. Ledo Caballero i A. Morales Rubio, *La Universitat de València i els seus entorns comarcals: La Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2016, pp. 72-75.

ISTVAN, C., “Katonai szolgálat és a Társadalom militarizációja felső-magyarországon és a tiszántulon, 1600-1660”, en *Revista Hadtörténelmi Közlemények*, vol. 117, núm. 4, 2004, pp. 1212-1233.

IZQUIERDO BENITO, R., “Inventario de bienes del Hospital de Santa Cruz de Toledo en 1579”, en *Toletum: boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo*, núm. 11, 1981, pp. 345-374.

IZQUIERDO BENITO, R., *La industria textil de Toledo en el siglo xv*, Caixa d’Estalvis Provincial de Toledo, Toledo, 1989.

JACOBY, D., “Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West”, en *Dumbarton Oaks Papers*, núm. 58, 2004, pp. 197-240.

JACOBY, D., “The Silk Trade of Late Byzantine Constantinople”, en S. Atasoy (ed.) *550th anniversary of the Istanbul University. Internacional Byzantine and Ottoman Symposium (xvth Century)*, Universitat d’Istanbul, Istanbul, 2004, pp. 129-144.

JACOBY, D., “Byzantium, the italian maritime powers, and the Black Sea before 1204”, en *Byzantinische zeitschrift*, núm. 100/2, 2007, pp. 677-699

JACOBY, D., “Constantinople as Commercial Transit Center, Tenth to Mid-Fifteenth Century”, en P. MAGDALINO i N. NECIPOGLU (eds.), *Trade in Byzantinus. Papers from the Third Internacional Sevgi Gönül Byzantine Studis Symposium*, Istanbul, 2016, pp. 193-210.

JACOBY, D., “Oriental silks at the Time of the Mongols: patters of trade and distribution in the West”, en J. von Fircks i R. Shorta, *Oriental Silks in Medieval Europe*, Riggsberger Beichte, Abegg-Tiftung, 2016, pp. 93-223.

JACOBY, D., “The production and diffusion of Andalusí Silk and Silk Textiles, Mid-Eighth to Mid-Thirteenth Century”, en A. Shalem (ed.), *The Chasuble of Thomas Becket*, Bruschetti Foundation for Islamic and Asian Art, Munich, 2017, pp. 142-151.

JACOBY, D., “Byzantine maritime trade, 1025-1118”, en B. Flusin i J. C. Cheyney (eds.), *Trataux et Mémoires. Autour du Premier humanisme byzantin et des Cinq études sur de XIé siècle, quarante ans après Paul Lemerle*, Collège de France-CNRS Centre de Recherche d’Histoire et Civilisation de Byzance, Paris, pp. 627-648.

JARDIEL, F., *Elogio fúnebre en honor de don Miguel Cervantes Saavedra y de la venerable doña Luisa de Borja y Aragón, duquesa de Villahermosa*, Mariano Salas, Saragossa, 1905.

JIMÉNEZ MONTESERÍN, M., *Sexo y bien común. Notas para la historia de la prostitución en España*, Ajuntament de Conca, Conca, 1994.

JIMÉNEZ ROLDÁN, M. C., “Una aproximación al comercio en la ciudad de Granada en época nazarí: los barrios comerciales y artesanales” en *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, núm. 28, 2016, pp. 151-177.

JORDÀ J., *Historia de la Provincia de la Corona de Aragón de la Sagrada Orden de los Ermitaños de Nuestro Gran Padre San Agustín*, Josep Garcia, València, part I, vol. II, 1704.

JORDAN, M. D., *La invención de la sodomía en la teología cristiana*, Laertes, Barcelona, 2002.

JOSEPH, G. M., “On the trail of Latin American bandits: A reexamination of peasant resistance”, en *Latin American Research Review*, vol. 25, núm. 3, 1990, pp. 7-53.

JOSEPH, G. M., “‘Resocializing’ Latin American banditry: a reply”, en *Latin American Research Review*, vol. 26, núm. 1, 1991, pp. 161-174.

JOUANNA, A., BILOGHI, D., BOUCHER J. I LE THIEC, G., *Histoire et dictionnaire des guerres de religion, 1559–1598*, Robert Laffont, París, 1998.

KAMEN, H., “Sexualidad e Inquisición”, en *Historia 16*, núm. extra 1, 1976, pp. 99-106.

KAMEN, H., *The Phoenix and the Flame: Catalonia and the Counter Reformation*, Yale University Press, New Haven, 1993.

KAMEN, H., *Felipe de España*, Siglo XXI, Madrid, 1997.

KARRAS, R. M., “The latin vocabulary of illicit sex in english ecclesiastical court records”, en *Journal of Medieval Latin*, núm. 2, 1992, pp. 1-17.

KEEN, M. H., “Robin Hood. Peasant or gentleman?”, en *Past & Present*, núm. 19, 1961, pp. 7-15.

KEEN, M. H., *The outlaws of medieval legend*, Routledge & Kegan Paul, Londres, 1977.

KELSEN, H.: *Che cos'è la giustizia?*, Quodlibet, Macerata, 2015.

KNIGHT, S., (ed.) *Robin Hood in Greenwood stood: alterity and context in the English outlaw tradition*, Brepols, Turnhout, 2011.

LABARTA, A., “Inventario de los documentos árabes contenidos en procesos inquisitoriales contra moriscos valencianos conservados en el Archivo Histórico Nacional de Madrid (legajos 548-556)”, en *Al-qantara. Revista de estudios árabes*, vol.1, 1980, pp. 115-164.

LABORDA BARCELÓ, J., “Apuntes sobre las características de los mandos del ejército del siglo XVI”, en *Revista de Historia Militar*, núm. 93, 2003, pp. 89-108.

LABORDA BARCELÓ, J., “Las campañas africanas de la Monarquía Hispánica en la primera mitad del siglo XVI. Vélez de la Gomera. Un nuevo tipo de guerra”, en E. García Hernán i D. Maffi (coord.), *Guerra y sociedad en la monarquía hispánica: política, estrategia y cultura en la Europa moderna (1500-1700)*, Fundació MAPFRE, edicions del Laberinto, CSIC, Madrid, vol. 1, 2006, pp. 103-120.

LABORDA BARCELÓ, J., “Los presidios africanos de la Monarquía Hispánica en el siglo XVI: un nuevo tipo de guerra. El sostenimiento de la Goleta de Túnez”, en P. García Martín, R. Quirós Rosado, C. Bravo Lozano (coord.), *Antemurales de la Fe: conflictividad confesional en la Monarquía de los Habsburgo, 1516-1714*, Universitat Autònoma de Madrid i Ministeri de Defensa, Secretaria General Tècnica, Madrid, 2015, pp. 121-137.

LADERO QUESADA, M. Á., “la producción de seda en la España medieval. Siglos XIII-XVI”, en S. Cavaciocchi (a cura di), *La seta in Europa secoli XIII-XX. Atti de la ventiquattresima settimana di Studio a Prato*, Istituto Internazionale di storia economica Francesco Dantini di Prato, Florència, 1993, pp. 125-139.

LAGARDÈRE, “Mûrier et culture de la soie en Andalus au Moyen Âge (xe-XIVE siècles)” en *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 26-1, 1990, pp. 97-111.

LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira. Toponimia, imágenes y documentos*, Associació cultural Falla Camí Nou, Alzira, 1985.

LAIRÓN PLA, A. J., *Las ordenanzas municipales de la villa de Alzira en los siglos XIV y XV*, Associació cultural Falla Camí Nou, Alzira, 1986.

LAIRÓN PLA, A. J., *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo Consell de la vila de Algezira*, Universitat de València, València, 2001.

LAIRÓN PLA, A. J., *El monasterio de Nuestra Señora de la Murta de Alzira (1552-1835). Estudio histórico-diplomático a través de las actas capitulares*, Universitat de València, tesi doctoral, 2001.

LAIRÓN PLA, A. J., *Alzira, ayer y hoy (I)*, Associació cultural Falla Plaça Major d'Alzira, Alzira, 2003.

LAIRÓN PLA, A. J., *Documentos de la Pasión. Semana Santa de Alzira*, Falla Plaça Major, Alzira, 2008.

LAIRÓN PLA, A. J.; PASTOR BAUTISTA, R., *Alzira: Avingudes, places i carrers*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, vol. I, *De la A a la F*, 2015; vol. II *De la G a la P*, 2017; vol. III *De la R a la X*, 2019.

LAIRÓN PLA, A. J., VERCHER LLETÍ, S., *Guia de l'Arxiu Municipal d'Alzira*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1998.

LALINDE ABADÍA, J., *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona, 1964.

LANZINGER, M. i SARTI, R., *Nubili e celibi tra scelta e costrizione (Secoli XVI-XX)*, Forum, Udine, 2006.

LA PARRA LÓPEZ, S., “Francesc de Borja, duc abans que sant”, en *L'Europa renaixentista. Simposi Internacional sobre els Borja*, CEIC Alfons el Vell, Editorial Tres i Quatre i Ajuntament de Gandia, Gandia, 1998, pp. 271-306.

LA PARRA LÓPEZ, S., “El nacimiento de un señorío singular: el ducado gandiense de los Borja”, en *Revista de Historia Moderna*, núm. 24, 2006, pp. 31-66.

LA PARRA LÓPEZ, S., “La família de san Francisco y la violència señorial valenciana”, en E. García Hernán i M. del P. Ryan, (coords.), *Francisco de Borja y su tiempo. Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, Albatros Ediciones i IHSI, València-Roma, 2011, pp. 145-166.

LA PARRA LÓPEZ, S., “Francisco de Borja y Gandía: la formación del cortesano” en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 83-105.

LA PARRA LÓPEZ, S. i TOLDRÀ, M. (ed.) *Francesc de Borja (1510-1572) home del Renaixement, sant del Barroc. Actes del Simposi Internacional*, en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 4, Gandia, IIEB, CEIC Alfons el Vell, 2012.

LA PORTE FERNÁNDEZ-ALFARO, P., “El ideal urbano del cardenal Mendoza y el hospital de la Santa Cruz”, *Anales toledanos*, núm. 32, 1996, pp. 39-52.

LATORRE ZACARÉS, I., “Transformación del paisaje, aprovechamientos forestales y fauna del XVIII en la Meseta de Requena-Utiel”, en *Oleana: Cuadernos de Cultura Comarcal*, núm. 24, 2009, p. 697-732.

LECUIR, J., "Criminalité et moralité, Montyon, statisticien du parlement de Paris", en *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine* núm. 21-3, 1974, pp. 445-493.

LENMAN, B. i PARKER, G., "The State, the Community and the Criminal Law in Early Modern Europe", en V. A. C. Gatrell, B. Lenman, G. Parker (dir.), *Crime and the law. The Social History of Crime in Western Europe since 1500*, Europa Publications, Londres, 1980, pp. 11-48.

LEPORI, M., *Faide. Nobili e banditi nella Sardegna sabauda del Settecento*, Viella, Roma, 2010.

LE ROY LADURIE, E., *Montaillou, aldea occitana, de 1294 a 1324*, Taurus, Madrid, 1981.

LESNICK, D. R., "Insults and threats in medieval Todi", en *Journal of Medieval History*, núm. 17, 1991, pp. 71-91.

LIPOVETSKY, G., *La era del vacío: ensayo sobre el individualismo contemporáneo* Anagrama Barcelona, 2006.

LIPOVETSKY, G. i SERROY J., *La pantalla global: cultura mediática y cine en la era hipermoderna*, Anagrama, Barcelona, 2009.

LIPOVETSKY, G. i SERROY J., *La cultura Mundo. Respuesta a una Sociedad Desorientada*, Anagrama Barcelona, 2010.

LLABATA LLEONART, A., *Toponímia dels pobles valencians: Paterna. L'Horta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Paterna, València, 2014.

LLÁCER BUENO, F. J., "Estudi artístic de l'ermita de Sant Onofre d'Algemesí", en *Marjal*, núm. 90, 1976, pp. 4-7.

LLÁCER BUENO, F. J., *De nominibus loci algemesiensibus: la toponímia d'Algemesí*, Ajuntament d'Algemesí, Algemesí, 2011.

LLÁCER BUENO, F. J., "Notes sobre la toponímia d'Algemesí", *Actes de la III Jornada d'Onomàstica. Xàtiva, 2008*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2011, pp. 97-114.

LLÁCER I LLÁCER, J., *Sellent. Així és el poble*, Ajuntament de Sellent, Sellent, 1995.

LLIBRER ESCRIG, J. A., "La formació del Carlet feudal: sociedad y territorio", en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 190-206.

LLORENS RAGA, P. L., *Episcopologio de la Diócesis de Segorbe-Castellón, Volumen I*, CSIC, Madrid, 1973.

LODARES, J. R.: “El bandolero desde el idioma”, en J. A. Martínez Comeche, (ed.) *El bandolero y su imagen en el Siglo de Oro/ Le bandit et son image au siècle d’or. Actas del Coloquio internacional*, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 1979, pp. 153-160.

LOMAS CORTÉS, M., “L’expulsió”, en *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 149-167.

LOMAS CORTÉS, M., *El proceso de expulsión de los moriscos de España (1609-1614)*, Universitat de València, València, 2011.

LOMBARDI, D., *Matrimonio di antico regime.*, Il Mulino, Bologna, 2001.

LÓPEZ, T., *Relaciones geográficas e históricas del reino de Valencia hechas en el siglo XVIII*, Tipografía de la Revista d’Arxius, Biblioteques i Museus, Madrid, vols. I i II, 1919.

LÓPEZ ARANDÍA, M. A., “Pacificación y fundación de ciudades en la frontera: proyectos repobladores en Castilla (ss. XV-XVI)”, en *Espacio, Tiempo y Forma*, núm. 33, Serie IV, Història Moderna, tom. 24, 2011, pp. 33-50.

LÓPEZ ANDRADA, R., *Història de Benimodo. Memòries d’un poble*, Ajuntament de Benimodo, Carlet, vol. I, *De la Prehistòria a les acaballes del segle XIX*, 2016.

LÓPEZ DE ABIADA, J. M., “La verdad de la ficción: bandolerismo, historia, literatura, sociedad,” en *Iberoamericana*, núm. 31, 2008, pp. 79-84.

LÓPEZ DE AYALA, J., *Toledo en el siglo XVI después del vencimiento de las Comunidades. Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, M. G. Hernández, Madrid, 1901.

LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., “Comercio exterior del reino de Granada”, en *Hacienda y comercio: actas del II coloquio de Historia Medieval Andaluza*, Diputació Provincial de Sevilla, Sevilla, 1982, pp. 334-377.

LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., “La seda en el reino de Granada (siglos XV y XVI)”, en *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 33-57.

LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, J. E., “*Morus nigra* vs *morus alba* en la sericultura mediterránea: el caso del reino de Granada (siglos XV y XVI)”, en G.

Airaldi (ed.), *Le vie del mediterraneo. Idee, uomini, oggetti (secoli XI-XVI)*, ECIG, Gènova, 1997, pp. 183-199.

LÓPEZ DE HOYOS, J., *Relación de la muerte y honras funebres del serenísimo príncipe don Carlos, hijo de la magestad del cathólico rey don Philippe el segundo nuestro Señor*, Pierres Cosin, Madrid, 1568.

LÓPEZ GARCÍA, J. M. (dir.), *El impacto de la Corte en Castilla. Madrid y su territorio en la época moderna, Siglo XXI*, MADRID, 1998.

LÓPEZ I QUILES, A. i OLMOS I TAMARIT, V. S. “El domini català a la senyoria de Catarroja”, en *Paratge*, núm 1, 1990, pp. 23-30.

LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político. El Reino de Valencia (1416-1446)*, Universitat de València, València, 2005.

LÓPEZ-SALAZAR, J., “La Mesta y el Campo de Calatrava en la Edad Moderna”, en F. Ruiz Martín y Á. García Sanz (eds.), *Mesta, transhumancia y lana en la España moderna*, Crítica, Barcelona, 1998, pp. 259-302.

LÓPEZ-YARTO, A.; MATEO GÓMEZ, I. i RUIZ HERNANDO, J. A., “El Monasterio Jerónimo de Santa María de la Murta (Valencia)”, en *Ars Longa : cuadernos de arte*, núm. 6, 1995, pp. 17-23.

LOZANO I LERMA, J. L. i CANET I GÓMEZ, S., *Toponímia dels pobles valencians: Alginet. Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d'Alginet, València, 2006.

LOZOYA, M. DE, *La casa del secretario*, Institut Diego de Colmenares, Segòvia, 1954.

LUNA ZARAMA, K. V., *Redes clientelares, comerciales y de oficio en la ciudad de Pasto 1781-1815*, Universitat Pablo de Olavide, Sevilla, tesi doctoral, 2017.

MADERO, M., *Manos violentas, palabras vedades la injuria en Castilla y León (siglos XIII-XV)*, Taurus, Madrid, 1992.

MADRAMANY CALATAYUD, M., *Tratado de la nobleza de Aragón y Valencia comparada con la de Castilla*, Josep i Tomàs d'Orga, València, 1788.

MAGALHÃES-GODINHO, V., *L'économie de l'empire portugais aux XVe et XVIe siècles*, Service d'Édition et de Vente des Publications de l'Éducation Nationale, Paris, 1969.

MAHIQUES ROIG, *Entre senyors, frares i bandolers: notícia de l'antic terme general del castell de Palma en el segle XVII*, Ajuntament de Palma de Gandia, Gandia, 2006.

MAINAR CABANES, E. (ed.), *Història cronològica de los abades del Real Monasterio de Nuestra Señora de Valldigna*, la Xara, Simat de la Valldigna, 2004.

MALUQUER, J., “Notícia de la fauna de Catalunya i d’Andorra al final del segle XVIII”, en *Butlletí de la Institució Catalana d’Història Natural*, núm. 60, 1992, pp. 5-20.

MANCONI, F. (ed.): *Banditismi mediterranei. Secoli XVI-XVII*, Carocci, Roma, 2003.

MARCO REVILLA, J., *Literatura popular en España en los siglos XVIII y XIX (una aproximación a los pliegos de cordel)*, Taurus, Madrid, vols. 1 i 2, 1977.

MARCO REVILLA, J., “Bandidos y bandoleros en la literatura del cordel”, en E. Palacios Fernández i J. Huerta Calvo (coord.), *Al margen de la Ilustración: cultura popular, arte y literatura en la España del siglo XVIII*, Rodopi, Amsterdam-Atalanta, 1998, pp. 39-52.

MARCOS MARTÍN, A., “Los estudios de demografía histórica en Castilla la Vieja y León (siglos XIVXIX). Problemas y resultados”, en V. Pérez Moreda y David-Sven Reher (eds.), *Demografía histórica en España*, El Arquero, Madrid, 1988, pp. 247-268.

MARCOS MARTÍN, A., *España en los siglos XVI, XVII y XVIII*, Crítica, Barcelona, 2000.

MARÍ GARCIA, E., “Els Jofré contra Benifaió. Una visió del poder del senyor a través d'un procés de ferma de dret.”, en *Festes Benifaió*, Ajuntament de Benifaió, Benifaió, 2001, pp. 30-33.

MARÍ GARCIA, E., *Documents per a la història de Benifaió els Falcó de Belaochaga : 1612-1872*, Ajuntament de Benifaió, Benifaió, 2002.

MARÍ GARCIA, E., *El llibre de família dels Roig de València. La transmissió de la memòria a través d'un llibre de compte i raó*, Universitat de València, València, tesi de màster, 2010.

MARÍ GARCIA, E., *El linaje valenciano de los Roig. Memorias, familia y patrimonio a través de quince generaciones*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2017.

MARÍAS, F., “Del gótico al manierismo: el Hospital de Santa Cruz”, en *V Simposio Toledo Renacentista*, Universitat Complutense, Centre Universitari de Toledo, Toledo, vol. 3, 1980, pp. 124-160.

MARINEO SÍCULO, L., *De rebus Hispaniae memorabilibus*, Juan de Brocar, Alcalá de Henares, 1539.

MARRONE, G., *Città, campagna e criminalità nella Sicilia moderna*, Palumbo, Palermo, 2000.

MARTELO DE LA MAZA GARCÍA, M., *La sucesión nobiliaria*, Madrid, Dykinson, 2013.

MARTÍ FERRANDO, J., *Poder y sociedad durante el virreinato del duque de Calabria (1536-1550)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1993.

MARTÍ FERRANDO, J., *Poder sobre el territorio. Valencia (1536-1550)*, Biblioteca valenciana, València, 2000.

MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y sociedad valencianas en el imperio de Carlos V*, Biblioteca Valenciana, València, 2002.

MARTÍ MESTRE, J., “El dietari del ciutadà valencià Miquel Jeroni Llopis (segle XVI). Edició i estudi”, en *L’Aiguadolç*, núm. 21, 2005, pp. 19-36.

MARTÍ MESTRE, J. i SERRA ESTELLÉS, X., *La consuetud de la Seu de València dels segles XVI-XVII*, Facultat de Teologia Sant Vicent Màrtir, València, 2009.

MARTÍ SORO, J., *Historia de la Villanueva de Castellón*, Ajuntament de Castelló, València, 1987.

MARTÍN, C., MONZÓN MOYA, F., “El antiguo convento de Santa Fe de Toledo: recuperación de algunas dependencias de época musulmana”, en *Bienes culturales: revista del Instituto del Patrimonio Histórico Español*, núm. 6, 2006, pp. 53-76.

MARTÍN BENITO, J. I., “Episcopologio civitatense. Don Martín de Salvatierra (1591-1604)”, en *Ciudad Rodrigo. Carnaval 99*, 1999, pp. 183-190.

MARTÍN BENITO, J. I., “Rentas, pensiones, lugares y vecinos del obispado de Ciudad Rodrigo a finales del siglo XVI. Su proyección en el XVII”, *Salamanca: revista de Estudios*, núm. 42, 1999, pp. 85-124.

MARTÍN BENITO, J. I., “La Iglesia de Ciudad Rodrigo”, en T. Egido (coord.), *Historia de las diócesis españolas. Ávila, Salamanca y Ciudad Rodrigo*, BAC, Madrid, 2005, pp. 321-566.

MARTÍN BENITO, J. I., “Martín de Salvatierra”, en *Episcopologio Civitatense: Historia de los Obispos de Ciudad Rodrigo (1168-2009)*, Centre d’Estudis Mirobrigenses, Ciudad Rodrigo, 2010, pp. 223-230.

MARTÍN GAMERO, A., *Los Cigarrales de Toledo: regreación literaria sobre la historia, riqueza y población*, Severiano López Fando, Toledo, 1857.

MARTÍN GAMERO, A., *Historia de Toledo, sus claros varones y monumentos*, Severiano López Fando, Toledo, vols I i II, 1862.

MARTÍN TORDESILLAS, A. M. DEL C., *El Renacimiento y las humanistas españolas*, l'Institut Nacional d'Ensenyança Mitjana, Toledo, 1961.

MARTÍNEZ ARAQUE, I., “La organización del trabajo en las obras valencianas. La construcción en Alzira y la Ribera del Xúquer durante los siglos XIV-XV”, S. Huerta, R. Marín, R. Soler, A. Zaragoza, *Actas del Sexto Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Institut Juan de Herrera, Madrid, 2009, pp. 845-856.

MARTÍNEZ ARAQUE, I., *En els orígens de la indústria rural. L'artesanat a Alzira i la Ribera en els segles XIII-XV*, Universitat de València, València, 2012.

MARTÍNEZ ARAQUE, K., *La fundació d'una nova vila amb la Conquesta de Jaume I. Traducció al valencià de l'estudi del Diplomatarium III i IV per a Alzira i la Ribera*, Beca dels jòvens investigadors de la Ribera, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 2014.

MARTÍNEZ CARBONELL, E., *Carta de poblament d'Alcàntera: (9 de juliol de 1611)*, Ajuntament d'Alcàntera de Xúquer, Alcàntera de Xúquer, 2003.

MARTÍNEZ FERRANDO, J., “Algunes notícies sobre Josep Artús, famós bandoler valencià del segle XVII”, en J. Maluquer de Motes (ed.), *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, Universitat de Barcelona, Barcelona, vol. II, 1967, pp. 387-389.

MARTÍNEZ MILLÁN, J., “Grupos de poder en la corte durante el reinado de Felipe II. La facción ebolista 1554-1573”, en J. Martínez Millán (coord.), *Instituciones y élites de poder en la monarquía hispana durante el siglo XVI*, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 1992, pp. 137-197.

MARTÍNEZ MILLÁN, J., *La Corte de Carlos V*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, vol III, Madrid, 2000.

MARTÍNEZ MONTERO, J., “Nuevas aportaciones a la historia constructiva de la escalera del Hospital de Santa Cruz en Toledo”, en *De arte: revista de historia del arte*, núm. 12, 2013, pp. 137-152.

MARTÍNEZ MURO, P. G., SEGUÍ PENADÉS, D., *Toponímia dels pobles valencians: Cotes. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Cotes, València, 2013.

MARTÍNEZ ORTIZ, J., *Documentos de la Historia de Utiel. Siglos XIII al XVI*, Ajuntament d'Utiel, Utiel, 1999.

MARTÍNEZ PÉREZ, A. *Les Cases de Moncada (Alzira, València)*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1987.

MARTÍNEZ PÉREZ, A., *La morería de Alzira*, Punto Didot, Madrid, 2017.

MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Pergaminos comunes en valenciano del Archivo Municipal de Alzira*, Punto Didot, Madrid, 2013.

MARTÍNEZ PÉREZ A., i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *La fiesta del Corpus en Alzira (Valencia). Siglos XIV-XVII*, Punto Didot, Madrid, 2015.

MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, F. J., *Topografía de Alzira en el siglo XV (territorio de contribución)*, Punto Didot, Madrid, 2016.

MARTÍNEZ PÉREZ, A., i MARTÍNEZ RUIZ, J. A., “Llibre de l'obra dels ponts d'Al-gezira”, en *Al-gezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 8, 1994, pp. 81-177.

MARTÍNEZ PÉREZ, A. i MARTÍNEZ RUIZ, R., “Topografía de Alzira en el siglo XV (casco urbano)”, en *Al-gezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 9, 1996, pp. 71-141.

MARTÍNEZ RUIZ, E.; GIMÉNEZ, E.; ARMILLAS, J. A.; MAQUEDA, C., *La España Moderna*, Istmo, Madrid, 1995.

MARTÍNEZ SANTOS ISERN, V., *Cara y cruz de la sedería valenciana (siglos XVIII-XIX)*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1981.

MARTÍNEZ VINAT, J., “Culto, asistencia y caridad. Las cofradías de la Ribera en el periodo medieval y moderno (siglos XIV-XVI)”, en J. Català i Cebrià, *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2018, pp. 197-215.

MARTÍNEZ, P. L. i NAVARRO, M., “Els Borja, de la conquesta del regne a la del bisbat de València”, en M. Batllori, (dir.), *Diplomatari*, Edicions 3 i 4, València, vol. 1, 2002, pp. 52-162.

MARTONE, E., “Treacherous 'saracens' and integrated muslims: the islamic outlaw in Robin Hood's band and the re-imagining of English identity, 1800 to the present”, en *Miscelánea: A journal of english and american studies*, núm. 40, 2009, pp. 53-76.

MARTORELL, J., *Tirant lo Blanc* (edició a cura de Martí de Riquer), Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Castelló, Estella, 1990.

MARTORELL BRIZ, J. “Torres y castillos de la vall de Tous”, en A. Furió (coord.), J. Aparici (coord.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2002, pp. 105-112.

MARTZ, L., “Toledanos and the kingdom of Granada 1492-1560” en R. L. Kagan i G. Parker (eds.), *Spain, Europe and the Atlantic World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, pp. 103-124.

MARZAL RODRÍGUEZ, P., *El derecho de sucesiones en la Valencia foral y su tránsito a la Nueva Planta*, Universitat de València, València, 1998.

MAS I USÓ, P., *Academias valencianas del Barroco: descripción y diccionario de poetas*, Reichenberger, Kassel, 1999.

MATA Y MARTÍN, R. M., “Aproximación histórica al robo con fuerza en las cosas”, en *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, núm. 5-6, 1996-1997, pp. 275-310.

MATALÍ R. V., “Tipos de transmisión y estructura de propiedad en la Ribera Alta: los cabreves de la granja de Benivayre, 1525-1725”, en *Al-gezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 3, 1987, pp. 159-180.

MATEU BELLÉS, J. F., “Aluvionamiento medieval y moderno en el llano de la inundación del Júcar”, en *Cuadernos de geografía*, núm. 32-33, 1983, pp. 291-310.

MATEU BELLÉS, J. F., “Assuts i vores fluvials regades al País Valencià medieval”, en DDAA, *Los paisajes del agua*, Universitat de València i Universitat d'Alacant, València, 1989, pp. 165-185.

MATEU BELLÉS, J. F., “Pròleg”, en T. Peris Albentosa, *Història de la Ribera. De les vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim [segles XVI-XVIII]*, Bromera, Alzira, vol. I, 2001, pp. 9-14.

MATEU TORTOSA, E., *Arroz y paludismo. Riqueza y conflictos en la Sociedad valenciana del siglo XVIII*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1987.

MAURO, F., *Europa en el siglo XVI. Aspectos económicos*, Labor, Barcelona, 1976.

MAYANS I SISCAR, G., *Epistolario. Escritos económicos*, Ajuntament d'Oliva, Oliva, vol. 5, 1977, pp. 85-101.

MAYORDOMO GARCÍA-CHICOTE, F., *La Taula de Canvis: Aportación a la historia de la contabilidad valenciana (siglos XIII-XVII)*, Universitat de València, València, 2002.

MAZA DE LINAZA RODRÍGUEZ, J. L., *Los Maza de Linaza en la Edad Media*, UNED, Madrid, tesi doctoral, 2017.

MEDINA GARCÍA, E., “Referencias al contrabando en los informes de los oidores de la Real Audiencia de Extremadura”, en *Cuadernos Dieciochistas*, núm. 4, 2003, pp. 175-187.

MÉLIDA, J. R., “Noticia de la vida y escritos del muy ilustre señor don Martín de Gurrea y Aragón, duque de Villahermosa, conde de Ribagorza”, en M. de Gurrea y Aragón, *Discursos de Medallas y Antigüedades que compuso el muy ilustre señor don Martín de Gurrea y Aragón, sacados ahora a luz por la excel-lentísima dona maria del Carmen Aragón Azlor, actual duquessa del mismo titulo, con una noticia de la vida y escritos del autor*, Viuda i fills de Manuel Tello, Madrid, 1903, pp. 3-151.

MELIS, F., *Mercaderes italianos en España (siglos XIV-XV) Investigaciones sobre su correspondencia y su contabilidad*, Universitat de Sevilla, Sevilla, 1976.

MELÓN JIMÉNEZ, M. Á., *Hacienda, comercio y contrabando en la frontera de Portugal (siglos XV-XVIII)*, Cicon Edicions, Càceres, 1999.

MELOSSI, D., PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario (siglos XVI-XIX)*, Siglo XXI, Mèxic, 1985.

MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., “Algunos procesos entre moriscos granadinos por causa de matrimonio”, en *Revista de la Inquisición*, núm. 17, 2013, pp. 85-105.

MENDIOLA FERNÁNDEZ, M. I., “Usos, costumbres y normas en la tradición de la minoría morisca”, en *Revista de derecho, UNED*, núm. 9, 2011, pp. 193-209.

MENDOZA GARRIDO, J. “La delincuencia a fines de la Edad Media. Un balance historiográfico”, en *Historia, Instituciones, Documentos*, núm. 20, 1993, pp. 231-260.

MENDOZA GARRIDO, J. M., *Delincuencia y represión en la Castilla Bajomedieval (los territorios castellano-manchegos)*, Grupo Editorial Universitario, Granada, 1999.

MENJOT, D., “Prostitutas y rufianes en las ciudades castellanas a fines de la Edad Media”, en *Temas Medievales*, núm. 4, 1994, pp. 189-204.

MERLUZZI, M., “Mediación política, redes clientelares y pacificación del Reino en el Perú del siglo XVI: observaciones a partir de los papeles "Pizarro-La Gasca"”, en *Revista de Indias*, núm. 236, 2006, pp. 87-106.

MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València en època de Ferran i Isabel: entre la coexistència i la croada*, Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València, Generalitat Valenciana, València, 1994.

MEYERSON, M. D., “Un Reino de contradicciones: València, 1391-1526”, en *Revista d’Història Medieval*, núm. 12, 2001-2002, pp. 11-30.

MINGUILLÓN ORTEGA, D. *El justicia criminal durante el reinado de Felipe II: delitos y sentencias*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1981.

MIRALLES BRIZ, S., *Toponímia dels pobles valencians: Alberic, Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d’Alfarb, València, 2010.

MIRALLES MARTÍNEZ, P., “El cultivo, la manufactura y el comercio de la seda en la Murcia Moderna: del éxito del hilado al fracaso del tejido” en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 187-211.

MIRALLES VIVES, F., “Algunas noticias en torno a los problemas de orden público en la Ribera 1628-1634”, en *Al-gezira, revista d’Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 4-5, 1988, pp. 173-182.

MISKIMIN, H. A., *La economía europea en el Renacimiento tardío, 1460-1600*, Cátedra, Madrid, 1981.

MOLÀ, L., *La comunità dei Lucchesi a Venezia. Immigrazione e industria della seta nel Tardo medioevo*, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venècia, 1994.

MOLÉNAT, J. P., *Campagnes et monts de Tolède du XIIIe au XVe siècle*, Casa Velázquez, Madrid, 1997.

MOLERES IBOR, J., *Historia de Sollana*, Ajuntament de València, València, 1982.

MOLINA, F., “Los sodomitas virreinales: entre sujetos jurídicos y especie”, en *Anuario de Estudios Americanos*, vol. 67, núm. 1, 2010, pp. 23-52.

MOLINA, F., “La herejización de la sodomía en la sociedad moderna. Consideraciones teológicas y praxis inquisitorial”, en *Hispania Sacra*, vol. 62, núm. 126, 2010, pp. 539-562.

MOLINA RECIO, R., “Redes clientelares, redes económicas. Los servidores señoriales como fuente de gestión de las empresas-protocapitalistas de la nobleza”, en Pérez Álvarez, M. J.; Rubio Pérez, L. M.; Martín García, A. (eds.); Fernández Izquierdo, F. (col.), *Campo y campesinos en el mundo ibérico durante la Edad Moderna, Culturas políticas en el mundo hispánico*, FEHM, León, vol. II, 2014, pp. 985-997.

MOLLÀ VILLAPLANA, M. T., *Toponímia dels pobles valencians. Énguera. La Canal de Navarrés*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d'Énguera, València, 2001.

MONTAGUD I PIERA, B. “La Casa Consistorial y sus obras de Arte”, en *Algezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 2, 1986, pp. 257-278.

MONTEMAYOR, J., “Quelques affaires génoises à Tolède au XVIIe siècle”, en A. Erias Roel (coord.), *La documentación notarial y la historia Actas del II Coloquio de metodología histórica aplicada*, Universitat de Santiago de Compostela, Salamanca, 1984, pp. 287-293.

MONTEMAYOR, J., *Tolède entre fortune et déclin(1530-1640)*, Pulim, Limoges, 1996.

MONTEMAYOR, J., “La seda en Toledo en la época moderna”, en *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 120-132.

MONTERO TORTAJADA, E., “El recinte emmurallat i la topografia urbana associada al domini cristià: la vila i els ravals. Arquitectura dels segles XIII al XV”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 251-255.

MONZÓ ROIG, V., *El Riego en Carlet y parte central de la Ribera del Xúquer*, Fundació Caixa Carlet, Ajuntament de Carlet, València, 2012.

MONZÓN MOYA, F., “El antiguo convento de Santa Fe: la desmembración del aula regula islámica y su transformación en un cenobio cristiano”, en *La ciudad medieval: de la casa principal al palacio urbano: actas del III Curso de Historia y Urbanismo Medieval*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2011, pp. 241-276.

MORALEDA I ESTEBAN, J., “Notas sobre la historia de la seda y de la industria sedera en España y en Toledo”, en *Boletín Oficial del Consejo Provincial de Fomento y de la Cámara Agrícola Provincial*, núm. 98, 1926, pp. 34-46.

MORALES ROCA, F. J., *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*, CSIC Institut Salazar y Castro, Hidalguía, Madrid, vols. I i II, 1983.

MORALES RUBIO, A. i LEDO CABALLERO, A. C., “La Ribera del Xúquer”, en A. C. Ledo Caballero i A. Morales Rubio, *La Universitat de València i els seus entorns*

comarcals: *La Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2016, pp. 12-15.

MOREJÓN RAMOS, J. A., *Nobleza y humanismo. Martín de Gurrea y Aragón. La figura cultural del IV duque de Villahermosa (1526-1581)*, Institució Ferran el Catòlic i Diputació Provincial de Saragossa, Saragossa, 2009.

MOREL D'ALEUX, A., "Recogimientos y cofradías del "pecado mortal" en los siglos XVI-XVII", en R. Carrasco (dir.), *La prostitution en Espagne. De l'époque des Rois Catholiques à la IIe République*, Les Belles-Lettres, París, 1994, pp. 111-136.

MORENO, D., "Redes clientelares e Inquisición en la Barcelona de Felipe II", en E. Belenguer Cebrià (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo, SECC de Felipe II y Carlos V*, Madrid, vol. IV, 1999, pp. 43-64.

MORENO ESPINOSA, G., *Don Carlos: el príncipe de la leyenda negra*, Marcial Pons, Madrid, 2006.

MORERA, J. B., *Historia de la fundación del monasterio del valle de Miralles y hallazgo y maravillas de la Santíssima Ymagen de Nuestra Señora de la Murta*, Germania, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1995.

MORONI, G., *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da San Pietro sino ai nostri giorni*, Tipografia Emiliana, Venècia, vol. I-VI, 1840; vol. VII-XII, 1841; vol. XIII-XVII, 1842; vol. XVIII-XXIII, 1843; vol. XXIV-XXIX, 1844; vol. XXX-XXXV, 1845; vol. XXXVI-XLI, 1846; vol. XLII-XLVII, 1847; vol. XLVIII- XLXIX, 1848; vol. L-LIII, 1851; vol. LIV-LIX, 1852; vol. LX-LXIV, 1853; vol. LXV-LXX, 1854; vol. LXXI-LXXXVI, 1855; vol. LXXVII-LXXXII, 1856; vol. LXXXIII-LXXXVI, 1857; vol. LXXXVII-XCII, 1858; vol. XCIII-XCVI, 1859; vol. XCVII-CI, 1860; vol. CII-CIII, 1861.

MORONI, G., *Indice generale alfabetico delle materie del Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, Tipografia Emiliana, Venècia, vol. I-IV, 1878; vol. V-VI, 1879.

MOROS CLARAMUNT, B., *Las cofradías de la sangre en el reino de Valencia*, Universitat de Pamplona, Pamplona, tesi doctoral, 2013.

MORRAL I ROMEU, E., SEGURA I MAS, A., *La seda en España: leyenda, poder y realidad*, Lunwerg, Barcelona, 1991.

MORTE GARCÍA, C., "Luisa de Borja y Aragón, duquesa de Villahermosa y condesa de Ribagorza: La familia Borja del siglo XVI en Aragón", en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 2, 2009, pp. 483-527.

MUCHEMBLED, R., *La violence au village. Sociabilité et comportements populaires en Artois du xve au xviiè siècle*. Brepols, Turnhout, 1989.

MUNIESA, T., *Vida de la venerable y excel·lentíssima señora dona Luisa de Borja y Aragón, condesa de Ribagorza, duquesa de Villahermosa*, Pascual Bueno, Saragossa, 1691.

MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Les Corts valencianes de Felip III*, Universitat de València, València, 2005.

MUÑOZ ALTABERT, M. L., *Al fil de la història. El llinatge Mercader, comtes de Bunyol (segles XVI-XVII)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2015.

MUÑOZ CERVERA, M., “El interés y la usura”, en *Estudios de derecho judicial*, núm. 3, 1996, pp. 597-680.

MUÑOZ GÓMEZ, V., “Corona, señoríos y redes clientelares en la Castilla bajomedieval (ss. XIV-XV). El estado señorial y la casa de Fernando de Antequera y Leonor de Albuquerque, infantes de Castilla y reyes de Aragón (1374-1435)”, en *Edad Media: revista de historia*, núm. 18, 2017, pp. 337-340.

MUÑOZ NAVARRO, D., “Fraude en el comercio de la seda entre los reinos de Castilla y València en época de Felipe II” en *Oleana: Cuadernos de Cultura Comarcal*, núm. 22, 2007, pp. 593-611.

MUÑOZ NAVARRO, D., “«Per camins inusitats y sendes molt apartades». Contrabando de seda valenciana hacia Castilla durante la segunda mitad del siglo XVI”, en *Revista de Historia Moderna*, núm. 33, 2015, pp. 229-241.

MUÑOZ NAVARRO, D., “Las dinámicas de cooperación y competencia entre los agentes comerciales de origen italiano en el Puerto de Alicante a comienzos del siglo XVII”, *Revista de historia Jerónimo Zurita*, núm. 90, 2015, pp. 113-132.

MUÑOZ NAVARRO, D., “El dinamisme comercial de la vila d’Alzira durant els segles XVI-XVII”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d’Alzira. Des de la Prehistòria fins a l’actualitat*, Ajuntament d’Alzira, Universitat de València, 2020, Alzira, pp. 453-458.

MUÑOZ NAVARRO, D. i URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *El Camino Real de Valencia a Castilla s. XV-XVIII. El Camí de Requena, un itinerario histórico*, Conselleria d’Infraestructures i Transport, València, 2011.

MUÑOZ POMER, M. R., *Orígenes de la Generalidad Valenciana*,. Universitat de València, València, tesi doctoral, 1984.

MUÑOZ POMER, M. R., *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1987.

MUÑOZ POMER, M. R., “Las ciudades y las cortes: la presencia de las oligarquías urbanas en las Cortes de Alfonso el Magnánimo”, en S. Claramunt (coord.), *El món urbà a la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó*, Universitat de Barcelona, Barcelona, vol. 3, 2003, pp. 673-694.

MUÑOZ SÁNCHEZ, J. R., “La recepción de Homero en el Humanismo y el Renacimiento: de Francesco Petrarca a Gonzalo Pérez”, en *Artifara*, núm. 14, 2014, pp. 89-117.

MUÑOZ TRAVER, F., *Mencía de Mendoza y la viuda de Mateo Flecha. Las ensaladas de Flecha el Viejo, su relación con la corte de Calabria y el erasmismo*, Institució Alfons El Magnànim, València, 2001.

MUSCHIO, A., (ed.), *Concilium Tridentinum sub Paulo III, Iulio III et Pio III. Pont. Max. celebratum: accessere Pii III, et bullae, quaedam decreta explicantes, et sacrae scripturae loci, in margine: nunc demum novis figuris exornatum, et a mendis, quibus scatebat typographorum incuria, vindicatum: cum Index librorum prohibitorum, a deputatione ipsius concilii confecto*, Andrea Muschio, Venècia, 1585.

MUT RUIZ, J. E., “Homenatge al síndic de Guadassuar: Antoni Torres (-1587)”, en *Guadassuar. Boletín Municipal Informativo*, núm. 14, 1981, p. 12.

MUT RUIZ, J. E., “És d’història: Guadassuar alça el cap”, en *Inquietuds*, núm. 23-24, maig-juny 1981, s.p.

MUT RUIZ, J. E., “Beneficis i confraries religioses (segles XIV-XVIII)”, en *Fiestas a la Virgen de la Misericordia*, Impremta Nostra, Guadassuar, 1995, s. p.

MUT RUIZ, J. E., “Urbanisme, planificació i arquitectes. Assaig sobre l’evolució urbanística de Guadassuar”, en Salvador Vercher Lletí (ed.), *Actes de l’XI Assemblea d’Història de la Ribera*, volum miscel·lani, Ajuntament de Corbera, Corbera, 2008, pp. 555-576.

MUT RUIZ, J. E., “Advocacions marianes de Guadassuar”, en *XXVIII Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, 2010 [en premsa].

MUT RUIZ, J. E., “La importància de les imatges en la Setmana Santa i antecedents de les processons de Setmana Santa”, en *Setmana Santa 2018*, Junta Central de Germandats i Confraries de Guadassuar, Guadassuar, 2018, s. p.

NADAL I OLLER, J., *La población española (siglos XVI a XX)*, Ariel, Barcelona, 1986.

NAGY, L., *Hajdúvitézek 1591–1699 [Haiduk Soldiers 1591–1699]*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1986.

NAGY, L., MIKLÓS N., *Hajdúisztesség tüköre [The Mirror of Haiduk's Honor]*, Hajdúsági Múzeum, Hajdú-böszörmény, 2001.

NARBONA VIZCAÍNO, R., *Gobierno político y luchas sociales. Estrategias de poder del patriciado urbano. La ciudad de Valencia (1356-1419)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1988.

NARBONA VIZCAÍNO, R., *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en Valencia Bajomedieval (1360-1399)*, Ajuntament de València, València, 1990.

NARBONA VIZCAÍNO, R., “Violencias feudales en la ciudad de Valencia”, en *Revista d'Historia Medieval*, núm. 1, 1990, pp. 59-86.

NARBONA VIZCAÍNO, R., “Apreciaciones históricas e historiográficas en torno a la fista del Corpus Christi de Valencia”, en *Revista d'Història Medieval*, núm. 10, 1999, pp. 371-382.

NARBONA VIZCAÍNO, R., “L'Interregne a València”, en M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*, Institut d'estudis catalans, Barcelona, 2015, 767-789.

NAVAGIERO, A., *Il viaggio fatto in Spagna et in Francia*, Domenico Farri, Venècia, 1563.

NAVARRO ESPINACH, G., *El despegue de la industria sedera en la Valencia del siglo XV*, Consell Valencià de Cultura, València, 1992.

NAVARRO ESPINACH, G., “Los genoveses y el negocio de la seda en Valencia (1457-1512)”, en *Anuario de estudios medievales*, núm. 24, 1994, pp. 201-224.

NAVARRO ESPINACH, G., *Industria y artesanado en Valencia, 1450-1525: las manufacturas de seda, lino, cáñamo y algodón*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1995.

NAVARRO ESPINACH, G., *El col·legi de l'Art Major de la Seda de València*, Consell Valencià de Cultura, València, 1996.

NAVARRO ESPINACH, G., “La seda entre Génova, Valencia y Granada en época de los Reyes Católicos”, en P. Segura Artero (coord.), *Actas del Congreso la Frontera*

Oriental Nazarí como Sujeto Histórico (s. XIII-XVI), Rústica, Múrcia. 1997, pp. 477-484.

NAVARRO ESPINACH, G., *Los orígenes de la sedería valenciana. Siglos XV-XVI*, Ajuntament de València, València, 1999.

NAVARRO ESPINACH, G., “Los valencianos y la seda del reino de Granada a principios del Quatrocientos”, en *Actas del VII Simposio Internacional de Mudejarismo*, Centre d’Estudis Mudèjars, Institut d’Estudis Terolencs , Terol, 1999, pp. 83-93.

NAVARRO ESPINACH, G., “El arte de la seda en el Mediterráneo medieval”, en *En la España Medieval*, núm. 27, 2004, pp. 5-51.

NAVARRO ESPINACH, G., “Las cofradías de la la Vera Cruz y de la Sangre de Cristo en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)”, en *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 36/2, 2006, pp. 583-611.

NAVARRO ESPINACH, G., “La tecnología sedera en Valencia a la luz de una ordenanzas inéditas del siglo XV”, en *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 41/2, 2011, pp. 577-591.

NAVARRO ESPINACH, G., “Corporaciones de oficios y desarrollo económico en la Corona de Aragón, 1350-1550”, en *Áreas: Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 34, 2015, pp. 21-31.

NAVARRO ESPINACH, G., “Valencia en las rutas de la seda del Mediterráneo Occidental (siglos XIII-XV)”, en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 99-128.

NAVARRO ESPINACH, G. i MARTÍNEZ VINAT, J., *La cofradía de San Jerónimo del “Art de Velluters” de Valencia: fundación y primeros años (1477-1524)*, Agència Valenciana de Turisme, València, 2016.

NAVARRO MARTÍNEZ, J. P., “Represión y uso socio-político de la sodomía en la Corona de Aragón en el siglo XVI”, en *Mundo Histórico. Revista de Investigación*, núm. 1, 2017, pp. 133-171.

NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Introducció a la seua història*, Edicions 96 i Ajuntament de la Pobla Llarga, la Pobla Llarga, 2003.

NAVARRO I SANCHIS, J. L., *La Pobla Llarga. Anotacions per al 700 aniversari*, Ajuntament de la Pobla Llarga, la Pobla Llarga, 2017.

NAVARRO I SANCHIS, J. L., “L'acta notarial de la Pobla Llarga del 1534”, en J. Català i Cebrià, *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2018, pp. 219-240.

NELSON, B. *The idea of usury: from Tribal Brotherhood to Universal Otherhood*, University of Chicago Press, Londres i Chicago, 1969.

NIEREMBERG, J. E., *Vida del santo padre y gran siervo de Dios el B. Francisco de Borja*, Maria de Quiñones, Madrid, 1644.

NOGALES ESPERT, A., *La sanidad municipal en la Valencia foral moderna (1479-1707)*, Ajuntament de València, València, 1997.

NOMBELA, J. M., *Auge y decadencia en la España de los Austrias. La Manufactura textil de Toledo en el siglo XVI*, Ajuntament de Toledo, Toledo, 2003.

NOMBELA, J. M., “Gremialismo y organización de la manufactura en Toledo durante los siglos XVI i XVII”, en J. S. Amelang (coord.), F. Andrés Robres (coord.), R. Benítez Sánchez-Blanco (coord.), R. Franch Benavent (coord.), M. Galante (coord.), *Palacios, plazas, patíbulos. La sociedad española moderna entre el cambio y las resistències*, Tirant lo Blanch, València, 2018, pp. 83-94.

NONELL I MAS, J., *La santa duquesa. Vida y virtudes de la venerable y excelentísima señora doña Luisa de Borja y Aragón, condesa de Ribagorza y duquesa de Villahermosa*, Impremta de Manuel Tello, Madrid, 1892.

NOONAN, J. T., *The Scholastic analysis of Usury*, Harvard University Press, Cambridge, 1969.

NÚÑEZ QUEIRÓS, P., GARCÍA LAVANDERA, R. i LLANEZA, L., “Análisis de la distribución històrica del Lobo (*Canis Lupus*) en Galicia: 1850, 1960 y 2003”, en *Ecología*, núm. 21, 2007, pp. 195-206.

NYE, R. A., *Masculinity and male codes of honor in Modern France*, Oxford University Press, New York, 1993.

OBIOL MENERO, E. M., *La ganadería en el norte del País Valenciano*, Ajuntament de Castelló de la Plana, Castelló de la Plana, 1989.

OBIOLS PEREARNAU, L., “Relacions entre el comtat de Foix i el bandolerisme a l'Alt Urgell i la Cerdanya durant el segle XVI”, en *Ibix*, núm. 6, 2010, pp. 111-132.

OBIOLS PEREARNAU, L., *Lo niu dels bandolers de Catalunya. Els setges del castell d'Arsèguel (1588-1592)*, Salòria i l'Ajuntament d'Arsèguel, la Seu d'Urgell, 2012.

OBIOLS I PEREARNAU, L., “El bandolerisme a la Cerdanya: algunes precisions

(1526-1593)”, en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d’Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. I, 2012, pp. 185-222.

OBIOLS PEREARNAU, L., “*Pendre la possessió del castell de Arçèguel. La contribució puigcerdanenca als setges d’Arsèguel (1587-1593)*”, en *Ceretania*, núm. 6, 2012, pp. 75-103.

OBIOLS PEREARNAU, L., “Castellbò, 1528-1548. El complex procés d’incorporació del vescomtat a la Corona Reial”, en *Interpontes*, núm. III, 2014, pp. 203-251.

OBIOLS PERARNAU, L., “La vall de Querol als segle XVI: persones, mercaderies, idees i conflictes”, en *Ibix: Annals del Centre d’Estudis Comarcals del Ripollès 2014-2015*, núm. 9, 2016, pp. 113-132.

OESTREICH, G., “Strukturprobleme des europäischen Absolutismus”, en G. Oestreich (dir.), *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Duncker & Humblot, Berlín, 1969, pp. 179-197.

OLIVARES MARTÍNEZ, D., “Mujeres de la aristocracia y memoria de los linajes: Un análisis a través de los monumentos funerarios: María de Luna y Mencía de Mendoza”, en P. Folguera, V. Maquieira d’Angelo, M. J. Matilla Quiza, P. Montero López, M. J. Vara Miranda (eds.), *Género y envejecimiento: XIX Jornadas Internacionales de Investigación Interdisciplinar*, Universitat Autònoma de Madrid, Madrid, 2013, pp. 587-610.

O’MALLEY, P., “Social bandits, modern capitalism and traditional peasantry. A critique of Hobsbawm”, en *The Journal of Peasant Studies*, vol. 6, núm. 4, 1979, pp. 489-501.

OMS, *Informe mundial sobre la violencia y la salud. Resumen*, Organització Panamericana de la Salut i Organització Mundial de la Salut, Washington, 2002.

ORELLANA, M. A., *Valencia antigua y moderna*, Acció Bibliogràfica Valenciana, València, vols. I, II i III, 1923.

ORLANDIS ROVIRA, J., “Sobre el concepto del delito en el derecho de la Alta Edad Media”, en *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 16, 1945, pp. 112-192.

ORLANDIS ROVIRA, J., “Las consecuencias del delito en el derecho de la Alta Edad Media”, en *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 18, 1947, pp. 61-166.

OROVAL TOMÀS, V., “Aproximació al paisatge agrari de Carcaixent en l’últim

terç del segle XVI”, en *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer* (ss. XIV-XX), Diputació de València, València, 1990, pp. 85-102.

ORTALLI, G. (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Jouvence, Roma, 1986.

ORTALLI, G., “Dal convegno al volume: una presentazione”, en G. Ortalli (ed.), *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Jouvence, Roma, 1986, pp. 505-511.

ORTEGO RICO, P., “Elites y conflictividad en el seno de las aljamas mudéjares castellanas a fines de la Edad Media: exención tributaria y redes clientelares”, en *Hispania: Revista española de historia*, núm. 250, 2015, pp. 505-536.

ORTÍ I FIGUEROLA, F., *Memorias históricas de la fundación y progressos de la insigne Universidad de Valencia*, Madrid, 1730.

PAJARES GONZÁLEZ, Á., “La importancia de las redes clientelares en la España Moderna: el duque de Uceda y la sucesión de los condados de Buendía y Santa Gadea”, en J. I. Fortea Pérez, J. E. Gelabert González, R. López Vela, E. Postigo Castellanos (coord.), *Monarquías en conflicto. Linajes y noblezas en la articulación de la Monarquía Hispánica*, Universitat de Cantàbria, FEHM, Santander, 2018, pp. 697-711.

PALACIOS FERNÁNDEZ, E., “Guapos y bandoleros en el teatro del siglo XVIII: los temas y las formas de un género tradicional”, en *Cuadernos para investigación de la literatura hispánica*, núm. 18, 1993, pp. 253-290.

PALACIOS FERNÁNDEZ, E., “Contrabandistas, guapos y bandoleros andaluces en el teatro popular del siglo XVIII”, en E. Palacios Fernández i J. Huerta Calvo (coord.), *Al margen de la Ilustración: cultura popular, arte y literatura en la España del siglo XVIII*, Rodopi, Amsterdam-Atalanta, 1998, pp. 3-38.

PALAO GIL, J., “Los rectores del Estudi General” en S. Albiñana, (ed.), *Cinc segles i un dia*, Universitat de València i Bancaixa, València, 2000, pp. 13-19.

PÁLFFY, G., *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, Columbia University Press, New York, 2009.

PANJEK, A., *Terra di confine. Agricolture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento*, Edizioni della Laguna, Gorizia, 2002.

PARDO MOLERO, J. F., “Después de la Germanía. Control militar en Xátiva y Alzira (1522-1524)”, en *Saitabi*, núm. Extra, 1996, pp. 95-113.

PARDO MOLERO, J. F., “Dragut contra la Cristiandad. Anatomía del asalto a Cullera de 1550”, en *III Jornades d’Història de Cullera*, Setimig, Benicull de Xúquer, 2000, pp. 57-94.

PARDO MOLERO, J. F., *La defensa del imperio: Carlos v, Valencia y el Mediterráneo*, Madrid, SECC, 2001.

PARDO MOLERO, J. F., “De puerto de La Ribera a llave del reino: defensa y fortificación de Cullera en el renacimiento”, en A. Furió (coord.), J. Aparici (coord.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2002, pp. 195-212.

PARDO MOLERO, J. F., “La emigración de los moriscos valencianos”, en *Saitabi*, núm. 53, 2003, pp. 95-116.

PARDO MOLERO, J. F., “De mudèjars a moriscos la conversió forçada”, en *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 87-106.

PARKER, G., *Felipe II. La biografía definitiva*, Planeta, Barcelona, 2013.

PARRA BALLESTER, J. M., *Catálogo del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira*, Ajuntament d’Alzira, Alcira, vol. 1, 1961, i vol. 2, 1971.

PARRA BALLESTER, J. M., *Los pergaminos de la Cancillería Real del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira*, Ajuntament d’Alzira, Alcira, 1984.

PARTEARROYO, C., “Los tejidos de Al-Andalus entre los siglos IX al XV (y su prolongación en el siglo XVI)”, en *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 58-73.

PASCUAL I BELTRÁN, V., “De algunos cardenales, canónigos y obispos setabenses”, en *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, nº. 12, 1945, pp. 49-55.

PASTOR FLUIXÀ, J., “Nobles y cavallers al País Valencià”, en *Saitabi*, núm. 43, 1993, pp. 13-54.

PASTOR GÓMEZ, J., *San Francisco de Borja. 1510-1572. (Un jesuita, santo duque, del siglo XVI)*, Publicaciones Españolas, Madrid, 1973.

PASTOR ZAPATA, J. L., *Gandia en la baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*, Centre d’Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell, Oliva, 1992.

PASTOR ZAPATA, J. L., “Patrimonio y endeudamiento de la nobleza valenciana en el siglo XV: los Lladró y su señorío de Torís”, en M. I. Loring (ed.), *Homenaje al*

Profesor Abilio Barbero de Aguilera. Historia social, pensamiento historiográfico y Edad Media, Edicions del Orto, Madrid, pp. 431-447.

PASTOR ZAPATA, J. L., “Duques y barones: el patrimonio señorial de los Borja más allá de Gandía a fines del siglo XV”, en *Revista Borja. Revista de l’Institut Internacional d’Estudis Borgians*, núm. 3, 2012-2013, pp. 127-284.

PAVÍA DOPAZO, N., “Cortesanías, redes clientelares y espionaje: Los casos de la duquesa de Berwick y Liria y de la marquesa de Salas”, en J. Martínez Millán, C. Camarero Bullón, M. Luzzi Traficante, (coord.), *La Corte de los Borbones: Crisis del modelo cortesano*, Polifemo, Madrid, vol. II, 2013, pp. 1225-1258.

PEINADO SANTAELLA, R. G., SORIA MESA, E., Crianza real y clientelismo nobiliario: los Bobadilla, una familia de la oligarquía granadina”, *Meridies: Revista de historia medieval*, núm. 1, 1994, pp. 129-160.

PELLICER I BRU, J., *Repertorio paramétrico metrológico medieval de los reinos hispánicos*, Museu Casa de la Moneda i Associació Numismàtica Espanyola, Barcelona i Madrid, 1999.

PELUFO CORTS, V. i PARRA BALLESTER, J. M., *Páginas de la historia de Alzira*, Falla Camí Nou, Alzira, 1987.

PÉQUIGNOT, S., *Au nom du roi. Pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d’Aragon (1291-1327)*, Casa de Velázquez, Madrid, 2009.

PEREDA ESPESO, F., “Mencía de Mendoza , mujer del I condestable de Castilla. El significado del patronazgo femenino en la Castilla del Siglo XV”, en B. Alonso Ruiz; M. C. de Carlos Varona, F. Pereda Espeso (coord.), *Patronos y coleccionistas: los condestables de Castilla y el arte (siglos XV-XVII)*, Universitat de Valladolid, Secretariat de Publicacions i Intercanvi Científic, Valladolid, 2005, pp. 9-119.

PÉREZ BORREDÀ, J. R., *Construyendo paisajes mediterráneos. Apropiación de tierras y transformación del paisaje en la Sierra de Enguera (1580-1930)*, Universitat de València, València, 2010.

PÉREZ DE LOS COBOS, F., *Palacios y casas nobles de la Ciudad de Valencia*, Ajuntament de València, València 2008, pp. 238-239.

PÉREZ GARCÍA, P., *El Justicia Criminal de Valencia (1598-1621). Aproximación a un estudio sobre la delincuencia durante el reinado de Felipe III*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1984.

PÉREZ GARCÍA, P., *El Justicia Criminal de Valencia durante la época moderna foral*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1988.

PÉREZ GARCÍA, P., “Consideraciones sobre el marco fiscal de la jurisdicción criminal de la Edad Moderna”, en *Estudios en recuerdo de la profesora Sylvia Romeu Alfaro*, Universitat de València, València, vol. 2, 1989, pp. 735-746.

PÉREZ GARCÍA, P., *La comparsa de los malhechores. Un ensayo sobre la criminalidad y la justicia urbana en la Valencia preagermanada (1479-1518)*, Diputació de València i Centre d'Estudis d'Història Local, València, 1990.

PÉREZ GARCÍA, P., “Una reflexión en torno a la historia de la criminalidad”, en *Revista d'Història Medieval*, núm. 1, 1990, pp. 11-37.

PÉREZ GARCÍA, P., “Desorden, criminalidad, justicia y disciplina en la Edad Moderna temprana: problemas abiertos”, en *Actas de la II Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, Moratalla, Universitat de Múrcia, Múrcia, vol. 2, 1993, pp. 93-118.

PÉREZ GARCÍA, P., *Más allá de la capital del Reino. La Germanía y el territorio valenciano: del Maestrazgo a la Safor*, Universitat de València, València, 2021.

PÉREZ GARCÍA, R. M. i FERNÁNDEZ CHAVES, M., “La política civil y religiosa sobre el matrimonio y la endogamia de los moriscos en la España del siglo XVI”, en *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, núm. 2, 2012, pp. 61-101.

PÉREZ MOREDA, V., “El crecimiento demográfico español en el siglo XVI”, en *Jerónimo Zurita. Su época y su escuela*, Universitat de Saragossa, Saragossa, 1986, pp. 55-71.

PÉREZ PICAZO, M. T.; LEMEUNIER, G., “La sericultura murciana. Producción, difusión y coyuntura, siglo XVI-XX”, en *Revista de Historia Económica*, núm. 5-3, 1987, pp. 553-575.

PÉREZ PICAZO, M. T.; LEMEUNIER, G., “El caso murciano”, en *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 101-119.

PÉREZ I PIQUER, A. V., “El Realenc de Carcaixent”, en *Denes: estudis de toponímia valenciana*, núm. 10, 2000, pp. 363-392.

PÉREZ-PRENDES, J. M., *Interpretación histórica del Derecho*, Libros Tobal, Madrid, 1996.

PÉREZ TORREGROSA, G., *Memoria, patrimonio y política. La razón de ser de los Boil de Arenós en la Valencia foral*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2016.

PERIS ALBENTOSA, T., “Anàlisi, crítica i guia metodològica dels cappatrons de la peita de l’Arxiu Municipal d’Alzira”, en *Al-gezira, revista d’Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 1, 1985, pp. 113-147.

PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y dinàmica social en un realengo valenciano (Alzira, 1465-1768)*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1988.

PERIS ALBENTOSA, T., *Privilegiados, marginados y campesinos. La estructura social de la propiedad en Alzira en 1580*, Ajuntament d’Alzira, Alzira, 1988.

PERIS ALBENTOSA, T., *Propiedad y cambio social; Alzira (1465-1768)*, Història local 3, Diputació de València, València, 1989.

PERIS ALBENTOSA, T., “Conflictividad y administración de justicia en la Acequia Real de Alzira”, en *Dels furs a l'estatut : actes del I Congrés d'Administració Valenciana, de la Història a la Modernitat*, Generalitat Valenciana, València, 1992, pp. 725-742.

PERIS ALBENTOSA, T., “Gobierno y administración de de la Acequia Real del Xúquer (siglos XV a XIX)”, en *Historia y constitución de las comunidades de regantes de las Riberas del Júcar (Valencia)*, Valencia, Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación, 1992, pp. 159-264.

PERIS ALBENTOSA, T., *Regadío, producción y poder en la Ribera del Xúquer (la Acequia Real de Alzira, 1258-1847)*, COPUT i Confederació Hidrogràfica del Júcar, València, 1992.

PERIS ALBENTOSA, T., *La séquia Reial del Xúquer (1258-1847). Síntesi històrica i aportacions documentals*, Germania, Alzira, 1995.

PERIS ALBENTOSA, T., “El cultivo de la morera en Alzira (siglos XVI-XVIII)”, en *Al-gezira, revista d’Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 10, 1997, pp. 135-154.

PERIS ALBENTOSA, T., “La conflictividad hidráulica en el País Valenciano entre los siglos XIII y XVIII”, en *Areas: Revista internacional de ciencias sociales*, núm. 17, 1997, pp. 43-60.

PERIS ALBENTOSA, T., “Aigua i molins en un macrosistema fluvial valencià. La molineria a la Ribera del Xúquer, segles XIII-XIX”, en Thomas F. Glick, Enric Guinot, Luís P. Martínez (eds.), *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2000, pp. 273-357.

PERIS ALBENTOSA, T., *Història de la Ribera. De les vespres de les Germanies fins a la Crisi de l'Antic Règim [segles XVI-XVIII]*, Bromera, Alzira, vol. I, *L'escenari i els protagonistes*, 2001; vol. II, *Terra de l'arròs i les moreres*, 2003; vol. III, *Les jerarquies socials*, 2002; vol. IV, *La cultura popular*, 2005; vol. V, *Creences i símbols*, 2008; vol. VI, *Poders i conflictes*, 2009.

PERIS ALBENTOSA, T., “Les Germanies a la Ribera de Xúquer, una reacció antifeudal” en Salvador Vercher Lletí (ed.), *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera*, volum miscel·lani, Ajuntament de Corbera, Corbera, 2008, pp. 149-190.

PERIS ALBENTOSA, T., “Les qüestions per l'aigua al País Valencià durant l'etapa feudal: l'exemple dels molins”, en *Estudis d'Història Agrària*, núm. 24, 2012, pp. 251-268.

PERIS ALBENTOSA, T., “Repertori toponímic del terme alzireny al segle XVI, segons els llibres de la peita”, *Butlletí Societat d'Onomàstica*, núm. 88, 2012, pp. 13-23.

PERIS ALBENTOSA, T., *Els molins d'aigua valencians (segles XIII-XIX)*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2014.

PERIS ALBENTOSA, T., El marge esquerre del Xúquer: la Sèquia Reial d'Alzira en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Des de la Prehistòria fins a l'actualitat*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, 2020, Alzira, pp. 241-248.

PERIS ALBENTOSA, T., “Un sistema agrari excepcionalment avançat”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Des de la Prehistòria fins a l'actualitat*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, 2020, Alzira, pp. 415-443.

PERIS ALBENTOSA, T. i ROMERO GONZÁLEZ, J., “El regadiu de la Ribera del Xúquer, segles XV-XIX”, en A. Furió Diago y A. J. Lairón Pla, *L'espai de l'aigua. Xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, València, 2000, pp. 107-140.

PERIS GIMÉNEZ, I., *La otra Historia: delincuencia, comportamiento y mentalidad en la jurisdicción de Alzira (1568-1588)*, Germania, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1996.

PESET, M. i GARCÍA TROBAT, P., “El nacimiento de la primera Universidad de la Compañía de Jesús”, en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp. 517-528.

PESET REIG, M. i PESET REIG, J. L., “Cultivos de arroz y paludismo en la Valencia del siglo XVIII”, en *Hispania: revista española de historia*, núm. 121, 1972, pp. 277-375.

PIGLIARU, A., *Il Banditismo in Sardegna. La vendetta barbaricina come ordinamento giuridico*, Giuffrè, Milà, 1975.

PILES ALMELA, M. A., *El virreinato interino de don Joan Llorens de Vilarrasa: (octubre de 1563-mayo 1567)*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1981.

PILES ALMELA, M. A., “El virreinato interino de Don Joan Llorens de Vilarrasa”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 9, 1982, pàgs. 243-266.

PILES IBARS, A., *Historia de Cullera*, Ajuntament de Cullera, Cullera, 1979.

PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., *El virreinato conjunto de doña Germana de Foix y don Fernando de Aragón (1526-1536). Fin de una revuelta y principio de un conflicto*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1982.

PINILLA PÉREZ DE TUDELA, R., “Apuntes en torno a un aspecto económico de la represión de las Germanías. La composición en la comarca de La Ribera”, en *Saitabi*, núm. 37, 1986, pp. pp. 159-171.

PIQUERAS HABA, J., “La sedería de Requena: siglos XVI-XIX. Una síntesis de geografía històrica”, en *Oleana: Cuadernos de Cultura Comarcal*, núm. 4, 1989, pp. 69-88.

PIQUERAS HABA, J. i PIQUERAS SANCHIS, C., “Geografía humana”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 85-188.

PIQUERAS HABA, J. i PIQUERAS SANCHIS, C., “Evolució urbana de la ciutat d'Alzira”, en E. Alba Pagán i A. J. Lairón Pla, *Història d'Alzira. Geografia física i humana, art i patrimoni cultural*, Ajuntament d'Alzira, Universitat de València, Alzira, 2020, pp. 169-188.

PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., “La trashumancia ibérico-valenciana en la Edad Moderna”, en *Saitabi*, núm. 40, 1990, pp. 197-209.

PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *La organización histórica del territorio valenciano*, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports, Valencia, 1992.

PIQUERAS HABA, J., i SANCHIS DEUSA, C., “La conducció fluvial de fusta a València (segles XII-XX)”, en *Cuadernos de geografía*, núm. 69-70, 2001, pp. 195-214.

PIQUERAS HABA, J. i SANCHIS DEUSA, C., *Hostales y ventas en los caminos históricos valencianos*, Generalitat Valenciana, Conselleria d’Infraestructures i Transport, València, 2006.

PIQUERAS HABA, J. i MEMBRADO TENA, J. C., “La complexitat comarcal de la Ribera del Xúquer”, en A. C. Ledo Caballero i A. Morales Rubio, *La Universitat de València i els seus entorns comarcals: La Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2016, pp. 76-79.

PITARCH ALMELA, V., *Llengua i Església durant el barroc valencià*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Valencia, 2001.

PLA ALBEROLA, P., “Benimejís y Señera ante la expulsión de los moriscos”, en *Revista de Historia Moderna*, núm. 24, 2006, pp. 153-226.

PLAZAS LLAMAS, D., *Historia y memorias de un pueblo: Villa de Ves (Albacete)*, Impremta Nácher, Valencia, 1985.

POJADA, P., “Els Pirineus: frontera i connexió en l’edat moderna en *Ibix: Annals del Centre d’Estudis Comarcals del Ripollès 2008-2009*, núm. 6, 2010, pp. 13-23.⁴⁵⁸⁴

POJADA, P., “Comerciar a través dels Pirineus a l’època moderna. Una xarxa comercial entre Languedoc i Catalunya al segle XVII”, en *Recerques*, núm. 65, 2012, pp. 29-48.

POMARA SAVERINO, B., *Bandolerismo, violencia y justicia en la Sicilia barroca*, Fundación Española de Historia Moderna, Madrid, 2011.

POMARA SAVERINO, B., “Tra violenze e giustizie. La società del mondo mediterraneo occidentale e cattolico in antigo regime”, en *Il Palindromo. Storie al rovescio e di frontiera. Rivista trimestrale illustrata*, núm. 3, 2011, pp. 83-110.

POMARA SAVERINO, B., “Conflictivitat i pacificació social en el regne de Sicília”, a À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d’Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, vol. 1, 2012, pp. 105-131.

⁴⁵⁸⁴ Veg. també P. Poujade.

POMARA SAVERINO, B., “Violencias en el Mediterráneo católico (ss. XVI-XVII). Historiografía e interpretación.”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 41, 2015, pp. 131-158.

PONS ALÓS, V., *El Archivo Histórico-Parroquial de Nuestra Señora de la Asunción de Carcaixent. Inventario y estudio*, Parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció de Carcaixent, València, 1987.

PONS ALÓS, V., *El señorío de Sumacàrcer en la baja edad media. De mudéjares a moriscos*, Amics de l'Ermita de Sumacàrcer, Sumacàrcer, 1995.

PONS ALÓS, V., “Documentos y sellos de las aldeas de Teruel en un proceso ante el gobernador de Valencia de 1492”, en *Aragón en la Edad Media*, núm. 16, 2000, pp. 637-657.

PONS ALÓS, V., *Cardenales y prebostes de Xàtiva en la época de los Borja*, Centre d'Estudis Borgians, Església Col·legial Basílica de Santa Maria, Xàtiva, 2005.

PONS ALÓS, V., “La configuración de la baronía de Carlet”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 207-221.

PONS ALÓS, V. i CÀRCEL ORTÍ, M. M., “Los canónigos de la catedral de Valencia (1375-1520). Aproximación a su prosopografía”, en *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 35/2, 2005, pp. 907-950.

PONS ALÓS, V. i MUÑOZ FELIU, M. C., “La nova noblesa valenciana. L'exemple dels Vich”, en Diversos Autors, *L'ambaixador Vich. L'home i el seu temps*, Museu de Belles Arts de València i Generalitat Valenciana, València, 2006, pp. 43-74.

PONS ALÓS, V. i PONS PONS, V., *Les barques del Xúquer*, Associació Fotogràfica Canalina d'Aficionats, València, 2002.

PONS FUSTER, F., *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 2008.

PONS FUSTER, F., “Dos modelos culturales y religiosos. Juan de Borja y su hijo Francisco de Borja”, en E. García Hernán i M. del P. Ryan, (coords.), *Francisco de Borja y su tiempo. Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, Albatros Ediciones i IHSI, València-Roma, 2011, pp. 167-188.

PONS FUSTER, F., “Cultura i religió a Gandia a la primera meitat del segle XVI”, en *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, núm. 4, 2012-2013, pp.131-151.

PONS PONS, V., *El señorío de Sumacàrcer en el siglo XVII: la expulsión de los moriscos y la repoblación cristiana*, Amics de l'Ermita de Sumacàrcer, Ajuntament de Sumacàrcer, Xàtiva, 1999.

PORCAR, P. J., *Coses evengudes en la ciutat y regne de València: dietario de mosén Juan Porcar, capellan de San Martín (1589-1629)*, impremta Góngora, Madrid, vols. I i II, 1934.

PORRAS ARBOLEDAS, P. A., “La repoblación de la Sierra de Jaén durante la Edad Moderna: Campillo de Arenas (1508-1560)”, en *Cuadernos informativos de Derecho Histórico, Procesal y de la Navegación*, núm. 8, 1988, pp. 1604-1650.

POU I MARTÍ, J., *Archivo de la Embajada de España cerca de la Santa Sede. Índice analítico de los códices de la Biblioteca contigua al archivo*, Palau d'Espanya, Roma, 1925.

POUJADE, P., *Le voisin et le migrant: Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVIe-XIXe siècle)*, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2011.⁴⁵⁸⁵

POVOLO, C., *Zanzanù. Il bandito del lago (1576-1617)*, Grafica 5, Tignale, 2011.

POVOLO, C., *Giovanni Beatrice, detto Zanzanù. Storia e mito di un fuorilegge (1576-1617)*, Grafica 5, Tignale, 2017.

POVOLO, C., “Feud and Vendetta: Customs and trial rites in Medieval and Modern Europe. A legal-anthropological approach”, en *Acta Histriae*, vol. 23, 2015, pp. 195–244.

PRIETO MARTÍNEZ, F., *Manual de Historia de las teorías políticas*, Unión, Madrid, 1996.

PRIETO MARTÍNEZ, F., *Historia de las ideas y de las formas políticas*. Unión, Madrid, vol. II, 1998.

PUYOL, J., “Jerónimo Münzer. Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495”, en *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. 84, 1924, pp.197-279.

RAGGIO, O., *Faide e parentele. Lo stato genovese visto dalla Fontanabuona*, G. Einaudi, Turín, 1990.

RAMÍREZ DE ARELLANO, R., *Las parroquias de Toledo*, Institut Provincial d'Investigacions i Estudis Toledans, Diputació de Toledo, Toledo, 1921.

⁴⁵⁸⁵ Veg. també P. Pojada.

RAMOS, R., “De Francisco a Marco Antonio Aldana, pasando por Gaspar Gil Polo”, en *Bulletin Hispanique*, t. 114, núm. 1, 2012, pp. 345-365.

RANGEL LÓPEZ, N., “Moras, jóvenes y prostitutas: acerca de la prostitución valenciana a finales de la Edad Media”, en *Miscelánea Medieval Murciana*, núm. 32, 2008, pp. 119-130.

RANGEL LÓPEZ, N., “El burdel”, en R. Narbona Vizcaíno (coord.), *Ciudad y Reino: claves del siglo de oro valenciano*, Ajuntament de València, València, 2015, pp. 132-135.

RAVENTÓS I GIRALT, J., *La Sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

REEDER, J., “Tratados de cambios y de usura en Castilla (1541-1547)”, en *Hacienda Pública Española*, núm. 38, 1976, pp. 171-177.

REGLÀ I CAMPISTOL, J., “Felipe II y el bandolerismo catalán”, en *Hispania: revista española de historia*, núm. 61, 1955, pp. 544-558.

REGLÀ I CAMPISTOL, J., *Felip II i Catalunya*, Aedos, Barcelona, 1956.

REGLÀ I CAMPISTOL, J. i FUSTER I ORTELLS, J., *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Aedos, Barcelona, 1961.

REGLÀ I CAMPISTOL, J., *El bandolerisme català del Barroc*, Edicions 62, Barcelona, 1966.

REGLÀ I CAMPISTOL, J., “El bandolerismo en la Cataluña del Barroco”, en *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 16, 1966, pp. 149-160.

REGLÀ I CAMPISTOL, J., *Aproximació a la Història del País Valencià*, Eliseu Climent, València, 1968.

REGLÀ I CAMPISTOL, J., *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*, Selecta, Barcelona, 1969.

REQUENA PARRILLA, M. C., “Los señores y el señorío de Santisteban del Puerto (Jaén) en los siglos XIV-XVII”, en F. Andújar Castillo (coord.), J. P. Díaz López (coord.), *Los señoríos en la Andalucía Moderna. El Marquesado de los Vélez*, Instituto de Estudios Almerienses, Almería, 2007, pp. 705-718.

RIBELLES, B., *Compendio histórico de todas las epidemias padecidas en Valencia antes del año 1647*, Impremta de Josep Orga, València, 1804.

RIBERA REIG, L., *Descobreix els espais naturals de la Murta i la Casella*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1993.

RICO, M. i TORRENTE, J. P., “Caza y rarificación del lobo en España: Investigación histórica y conclusiones biológicas”, en *Galemys*, núm. 12, 2000, pp. 163-179.

RIERA I SANS, J., *Sodomites catalans. Història i vida (s. XIII-XVIII)*, Base, Barcelona, 2014.

RÍOS LLORET, R. E., “Germana de Foix y Mencía de Mendoza: del matrimonio en la Edad Moderna”, en R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2012, pp. 213-240.

ROCA TRAVER, F. A., *El justicia de Valencia (1238-1321)*, Ajuntament de València, València, 1970.

ROCA TRAVER, F. A., *La jurisdicción civil del justícia de Valencia (1238-1321)*, Reial Acadèmia de Cultura Valenciana, València, 1992.

RODILLA LEÓN, F., “Música y ceremonia en la Catedral de Ciudad Rodrigo en el Sínodo Diocesano del obispo Martín de Salviatierra (1592)”, en *Estudios Mirobrigenses*, núm. 4, 2017, pp. 123-150.

RODRÍGUEZ, J. i SAVALLS, I., *Biblioteca Valentina*, Impremta de Josep Tomàs, València, 1747.

RODRÍGUEZ MARTÍN, J. A., *José María, “El Tempranillo”*, Castillo Anzur, Còrdova, 2002.

RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “La distinción hurto-robo en el derecho histórico español”, en *Anuario de historia del derecho español*, núm. 32, 1962, pp. 25-112.

RODRIGUEZ, PEINADO, L., “La producción textil en al Andalus: origen y desarrollo”, en *Anales de Historia del Arte*, núm. 22, 2012, pp. 265-279.

RODRIGUEZ, PEINADO, L., “La seda en la antigüedad tardía y al-Andalus”, en R. Franch Benavent i G. Navarro Espinach, (ed.), *Las rutas de la seda en la Historia de España y Portugal*, PUV, València, 2017, pp. 16-38.

RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, R., *Sodomía e Inquisición: el miedo al castigo*, Ushuaia, Tarragona, 2015.

ROIG BARRIOS, A., “En vísperas del IV centenario de la independencia de Guadassuar”, en *Fira i festes 1981*, Gràfiques Boix, l'Alcúdia-Guadassuar, 1981, s.p.

ROIG BARRIOS, A., “IV centenario de un hecho histórico (1581-1981)”, en *Guadassuar. Boletín Municipal Informativo*, núm. 14, 1981, pp. 10-11.

ROIG I OLMEDO, J., *Retalls. Història d'Alginet*, Ajuntament d'Alginet, Alginet, 1998.

ROMERO RODRÍGUEZ, Á. J., "Poder, corrupción y redes clientelares en las Reales Fábricas de Tabacos de Sevilla", en J. J. Iglesias Rodríguez, J. J. García Bernal (coord.), *Andalucía en el mundo Atlántico moderno: agentes y escenarios*, Sílex, Madrid, 2016, pp. 503-522.

ROMERO Y SERRANO, L. M., *Lecciones de aritmética puestas en forma de dialogo*, Impremta de Villalpando, Madrid, 1797.

ROMEU ALFARO, S., "La responsabilidad penal en el derecho foral valenciano", en *Anales del Centro de Alzira de la Universidad Nacional de Educación a Distancia*, núm. 2, 1981, pp. 161-177.

ROMEU ALFARO, S., *Les Corts Valencianes*, Eliseu Climent, 1985.

ROSAS ARTOLA, M., "Notícia de la caça del llops (*Canis lupus L.*) a la comarca del Baix Maestrat durant els segles XVI-XVII (1568-1609)", en *Galemys*, núm. 21 (1), 2009, pp. 3-15.

ROSAS ARTOLA, M., "Dinámica poblacional del Lobo (*Canis Lupus Linnaeus*, 1758) en la zona este de la provincia de Castelló de la Plana durante los siglos XVI-XVII (1566-1624)", en *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 76, 2006, pp. 69-78.

ROSSELLÓ, R., *L'homosexualitat a Mallorca a l'edat mitjana*, Ramon Rosselló i José J. de Olañeta, Barcelona, 1978.

ROSSELLÓ I VERGER, V. M., *55 ciutats valencianes*, Universitat de València, València, 1984.

ROSSINI, E. i ZALIN, G., *Uomini, grani e contrabbandi sul Garda tra Quattrocento e Seicento*, Istituto di storia economica e sociale, Verona, 1985.

ROUSSEAU, X., "Dalle città medievali agli stati nazionali: Rassegna della storia della criminalità e della giustizia penale in Europa (1350-1850)", en L. Cajani (dir.), *Criminalità, Giustizia penale e Ordine pubblico nell'Europa moderna*, Unicopli, Milano, 1997, pp. 11-53.

ROVIRA I GÓMEZ, S. J., "Els primers Oliver de Boteller (segle XVI)", en *Paratge*, núm. 5-6, 1994, pp. 15-29.

RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de una gran urbe bajomedieval. Aproximación al problema campo-ciudad en el País Valenciano", en *L'escenari del Xúquer*, Actes de la IV Assemblea d'Història de la Ribera, L'Alcudia, 1986, págs. 55-

68.

RUBIO VELA, A., “Urgellistas valencianos. Sobre la oposición a Fernando I de Trastámara”, en *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 33, 2003, pp. 217-238.

RUFF, J. R., *Violence in Early modern Europe, 1500-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

RUIZ, J. M. i CARMONA, P., “Geografía física”, en E. Alba, R. Benítez Sánchez-Blanco i L. Pérez Ochando, *Carlet: Historia, Geografía, Arte y Patrimonio*, Ajuntament de Carlet, Fundació Caixa Carlet i Universitat de València, València, 2015, pp. 13-52.

RUIZ ASTIZ, J., “«Meresce la pena ordinaria de muerte»: Estudio de las denuncias por bestialismo en la Navarra del Antiguo Régimen”, en *Chronica Nova*, núm. 43, 2017, pp. 299-333.

RUIZ BEJARANO, B., *Praxis islámica de los musulmanes aragoneses a partir del corpus aljamiado-morisco y su confrontación con otras fuentes contemporáneas*, Universitat d’Alacant, Alacant, tesi doctoral, 2015.

RUIZ MARTÍN, F., “Pastos y ganaderos en Castilla: la Meseta, 1450-1600”, en F. Ruiz Martín y Á. García Sanz (eds.), *Mesta, transhumancia y lana en la España moderna*, Crítica, Barcelona, 1998, pp. 42-64.

RUIZ MARTÍN, F., “La plaza de cambios de Valencia: (siglos XIV-XVIII)”, en J. L. García Delgado, J. M. Serrano Sanz (coord.), *Economía española, cultura y sociedad: homenaje a Juan Velarde Fuertes ofrecido por la Universidad Complutense*, EUDEMA, Madrid, vol. 1, 1992, pp. 181-210.

RUZAFÁ GARCIA, M., “Problemas impositivos entre Alzira y algunos señoríos colindantes (1457-1460)”, en *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss. XIV-XX)*, Diputació de València, València, 1990, pp. 25-32.

RYAN, M. del P., *El jesuita secreto: San Francisco de Borja*, Biblioteca Valenciana i Generalitat Valenciana, València, 2008.

SÁEZ FERNÁNDEZ, T. (ed.), *Moya: llave de reinos*, Associació d’Amics de Moya, Moya, 1983.

SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, R., *La orden de Santiago en la Corona de Aragón (II). La encomienda de Montalbán bajo Vidal de Vilanova (1327-1357)*, Institució Fernando el Catòlic, Saragossa, 1988.

SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, R., “Aspectos relevantes de la Orden de Santiago en Aragón en el siglo XIII y primera mitad del XIV”, en *Las órdenes militares en el*

Mediterráneo Occidental (siglos XII-XVIII), Casa Velázquez, Madrid, 1989, pp. 85-101.

SAINZ GUERRA, J. “Hurtadores, ladrones, descuideros y robadores”, en *La aplicación del derecho a lo largo de la historia: Actas de las III Jornadas de Historia del Derecho*, Universitat de Jaén, Jaén, 1988, pp. 95-130.

SÁIZ SERRANO, J., *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, Universitat de València, València, 2008.

SALADRIGAS CHENG, S., “Los tejidos en Al-Andalus. Siglos IX-XVI. Aproximación técnica”, en *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1996, pp. 74-98.

SALES I FOLCH, N., *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Empúries, Barcelona, 1984.

SALES I FOLCH, N., *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2002.

SALTILLO, M. DE, *Discurso leído en el acto de su recepción, por el Excentísimo señor don Miguel Laso de la Vega y Lopez de Tejada: [tema: doña Mencia de Mendoza, marquesa del Cenete (1508-1554)]*, Real Acadèmia de la Historia i la viuda d'Estanislao Maestre, Madrid, 1942.

SALVADOR ESTEBAN, E., *La economía valenciana en el siglo XVI (comercio de importación)*, Universitat de València, València, 1972.

SALVADOR ESTEBAN, E., *Cortes Valencianas del reinado de Felipe II*, Universitat de València i Departament d'Història Moderna, València, 1974.

SALVADOR ESTEBAN, “Valencia en el siglo XVI”, en M. Cerdá (dir.), *Historia del pueblo valenciano*, Levante EMV, Valencia, vol II, 1988, pp. 393-412.

SALVADOR ESTEBAN, E., “La Ribera en los fondos del Real Patrimonio del Archivo del Reino de Valencia: consideración especial de la serie del Peaje de Mar”, en *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss. XIV-XX)*, Diputació de València, València, 1990, pp. 53-84.

SALVADOR ESTEBAN, E., “Bandos y fórmulas de solidaridad. La instrumentalización de las rivalidades de los poderosos por la Corona” en Salvador Claramunt Rodríguez, (coord.), *XVII Congrès de la Corona de Aragó. El món urbà a la Corona de Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, Barcelona, vol. 1, 2003, pp. 19-34.

SALVADOR ESTEBAN, E., “Sobre las guerras de bandos en Valencia. Un informe del abogado fiscal en el siglo XVI”, en J. L. Castellano, M. L. López i G. Muñoz, *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*, Universitat de Granada i Junta d’Andalusia, Granada, vol. 1, 2008, pp. 885-902.

SALVADOR ESTEBAN, E., “La conflictividad social”, a Jorge Hermosilla Pla (dir.), *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia*, Ajuntament de València, València, vol. I, 2009, pp. 328-332.

SALVADOR ESTEBAN, E., “Batallas y guerras nobiliarias en la Valencia de Fernando el Católico. Control sin extinción.” en R. Franch Benavent, F. Andrés Robres y R. Benítez Sánchez-Blanco (eds.), *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la perifèria mediterrànea de la Monarquía Hispánica*, Sílex, Madrid, 2014, pp. 253-262.

SALVADOR LIZONDO, M. D., “Notas sobre el bandolerismo nobiliario a comienzos del virreinato del duque de Maqueda, 1553-1554”, en *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, , Universitat de València, vol. 3, València, 1976, pp. 177-178.

SALVADOR LIZONDO, M. D., *Los virreinos de los duques de Maqueda y de Segorbe (1553-1563): configuración del bandolerismo: presión islámica y problemática de sus gobiernos*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1986.

SALVADOR LIZONDO, M. D., “Las bandositats valencianes en la dècada 1553-1563” en *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura Educació i Ciència, vol. I, València, 1988, pp. 229-239.

SAMPER I GORDEJUELA, H., *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progresos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, héroes y varones ilustres de la real, ínclita y nobilíssima Religión Militar de Nuestra Señora Santa María de Montesa y San George de Alfama*, Jeroni de Vilagrassa, València, vol. 1, 1669.

SÁNCHEZ AGUIRREOLEA, D. i SEGURA URRRA, F., “Honor y marginalidad: las razones de la violencia interpersonal en la Europa de los siglos XIV-XVII”, en *Memoria y civilización*, núm. 3, 2006, pp. 349-361.

SÁNCHEZ BALMASEDA, M. I., *Análisis de redes sociales e historia: una metodología para el estudio de redes clientelares*, Universitat Complutense de Madrid, Madrid, 2001.

SÁNCHEZ CAÑADAS, A., *Historia Civitatense*, Diòcesi de Ciudad Rodrigo, Salamanca, 2001.

SÁNCHEZ DURÁN, Á., “La importancia de las redes clientelares en la España Moderna: el duque de Uceda y la sucesión de los Gobierno y redes clientelares en la Monarquía Hispánica de Felipe IV: el protonotario Jerónimo de Villanueva y la Corona de Aragón (1626-1643)”, en *Pedralbes: Revista d’història moderna*, 36, 2016, pp. 249-299.

SANCHEZ NÚÑEZ, P., “La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI”, en *Historia Social*, núm. 11, 1991, pp. 3-22.

SANCHEZ NÚÑEZ, P., “Ribagorza a finales del siglo XVI. Notas sobre Antonio de Badaxí y Rodrigo de Mur”, en *Revista de historia Jerónimo Zurita*, núm. 65-66, 1992, pp. 37-52.

SÁNCHEZ-ARCILLA BERNAL, J., “Robo y hurto en la Ciudad de México a finales del siglo XVIII”, en *Cuadernos de Historia del Derecho*, núm. 8, 2001, pp. 43-109.

SANCHIS DEUSA, C., *Els ponts valencians antics*, COPUT, València, 1993.

SANCHIS IBOR, C., “Aiguamolls, marjals i sèquies: la transformació del paisatge medieval de Cullera”, en *II Jornades d’Estudis de Cullera*, Set i Mig, Benicull, 1998, pp. 115-136.

SANCHIS IBOR, C., *Regadiu i canvi ambiental a l’Albufera de València*, Universitat de València, València, 2010.

SANCHIS MARTÍNEZ, V., *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull*, Ajuntament de Rafelguaraf, Diputació de València, Generalitat Valenciana i Bancaixa, Rafelguaraf, 1995.

SANCHIS I MARTÍNEZ, V., *Rafelguaraf. Unes pinzellades per la història i les persones*, Edicions 96 i Ajuntament de Rafelguaraf, 2018.

SANCHIS SIVERA, J., *Nomenclátor geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diòcesis de Valencia*, Miquel Gimeno, València, 1922.

SANTAMARINA CAMPOS, B., VIZCAÍNO ESTEVAN, A., “La marjal de l’Albufera. De paisatges, pescadors i arrossers”, a *Catàleg del Museu Valencià d’Etnologia*, Museu Valencià d’Etnologia, València, 2011, pp. 193-209.

SANTOLAYA HEREDERO, L., “Las constituciones del hospital de Santa Cruz (Toledo)”, en *Espacio, tiempo y forma. Serie IV, Historia moderna*, núm. 3, 1990, pp. 317-366.

SANTOS VAQUERO, Á., “Ordenanzas del gremio del arte mayor de la seda de Toledo”, en *Revista Docencia e Investigación*, núm. 19, 2009, pp. 223-261.

SANTOS VAQUERO, Á., *La industria textil sedera de Toledo*, Almud-UCLM, Ciudad Real, 2010.

SANZ VIÑUELAS, V., “Josep Agüir: vida i mort d'un bandoler a les terres de Llombai”, en *XVIII Assemblea de Història de la Ribera*, Ajuntament de Castelló, Castelló 2018, [en premsa].

SBRICCOLI, M., “Fonti giudiziarie e fonti giuridiche. Riflessioni sulla fase attuale degli studi di storia del crimine e della giustizia criminale”, en *Studi Storici*, núm 29 (2), 1988, pp. 491-501.

SCHIEFFEL, D., “European Ethnology and the question of Social Banditry”, en *Ethnologia Europaea*, núm. 12, 1981, pp. 88-97.

SCIROCCO, A., “Banditismo e repressione in Europa nell'età moderna”, en P. Matrì i A. Massafra, *Fra storia e storiografia: scritti in onore di Pasquale Villani*, Il Mulino, Bolonya, 1994, pp. 413-424.

SEGUÍ PENADÉS, D., *Toponímia dels pobles valencians: Alcàntera de Xúquer. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament d'Alcàntera de Xúquer, València, 2013.

SEGUÍ PENADÉS, D., *Toponímia dels pobles valencians: Càrcer. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Càrcer, València, 2013.

SEGUÍ PENADÉS, D, i SORIANO SAMPER, À., *Toponímia dels pobles valencians: Beneixida. La Ribera Alta*, Acadèmia Valenciana de la Llengua i Ajuntament de Beneixida, València, 2013.

SEGURA DE LAGO, J., “Notas para la historia de Algemesí: lo magnífico en Bernat Guinovart, de Algemesí, en la independencia de Carcagente”, en *Algemesí. Boletín Municipal*, núm. 12, 1948, s. p.

SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià: Algemesí. Estudi històric i democràtic 1433-1850*, Diputació Provincial de València, Institució Alfons el Magnànim, Institut Valencià d'Estudis Històrics i Ajuntament d'Algemesí, València: 1975.

SENDER CONTELL, M., *El monasterio de Santa Maria de la Murta: anàlisis arquitectónico de un monasterio Jerónimo*, Universitat Politècnica de València, València, tesi doctoral, 2014.

SERENA PÉREZ, B. J., *Apuntes históricos de la villa de Bicorp*, Diputació de València, Ajuntament de Bicorb, Cooperativa valenciana «El Progreso» de Bicorb i Caixa Rural de València-Bicorb, canals, 1999.

SERRA I PUIG, E., *Textos Jurídics Catalans. Lleis i Consums. Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar. Procés familiar del braç eclesiàstic*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, Barcelona, 2003.

SERRA I PUIG, E., “Els senyors bandolers i la Lliga Catòlica”, en *Pedralbes: revista d’història moderna*, núm. 18, 1998, pp. 29-52.

SERRA I PUIG, E., “Signori bandolers e legislazione nella vita parlamentare catalana”, en F. Manconi (a cura di), *Banditismi mediterranei (secoli XVI- XVII)*, Studi Storici Carocci, Roma, 2003, pp. 147-169.

SERRA RUIZ, R., *Honor, honra e injuria en el Derecho medieval español*, Universitat de Múrcia, Múrcia, 1969.

SERRANO, L., *Archivo de la Embajada cerca de la Santa Sede, I Índice analítico de los documentos del siglo XVI*, Palau d’Espanya, Roma, 1915.

SERRANO MARTÍN, E., “Imágenes del rey e identidad del reino en los rituales y celebraciones públicas en Aragón en el siglo XVI”, en *Obradoiro de Historia Moderna*, núm. 20, 2011, pp. 43-71.

SERRANO-PIEDECASAS FERNÁNDEZ, L., “Elementos para una historia de la manufactura textil andalusí (siglos IX-XII)”, en *Stvdia Historica. Historia Medieval*, vol. IV, núm. 2, 1986, pp. 205-227.

SILVESTRE PÉREZ, S., *El procés repoblador postmorisc al comtat de Cocentaina: entre la mobilitat i la consolidació*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2019.

SIMÓ SANTONJA, V. L., *Les Corts Valencianes, 1240-1645*, Corts Valencianes, València, 1997.

SIMÓN MARTÍNEZ, M., *Reseña històrica de Estubeny*, Ajuntament d’Estubeny, Alaquàs, 2009.

SLATTA, R., (ed.), *Bandidos: The varieties of Latin American Banditry*, Greenwood Press, Nova York, 1987.

SLATTA, R., “Bandits and rural social history: A comment on Joseph”, en *Latin American Research Review*, vol. 26, núm. 1, 1991, pp. 145-151.

SOLAVAGGIONE, G., “Brigantaggio e contrabbando nella campagna lombarda del Settecento”, en *Nuova Rivista Storica*, núm LIV, 1970, pp. 23-49 i 374-419.

SOLER MOLINA, A., *La Torre d'en Lloris. Geografia, història, patrimoni*, Parròquia de la Torre d'en Lloris, Ajuntament de Xàtiva, Conselleria de Cultura, educació i Esport i Biblioteca Valenciana, Torre d'En Lloris, 2004.

SOLER MOLINA, A., *Senyera. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Senyera, Senyera, 2007.

SOLER MOLINA, A., *Manuel. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Manuel, Manuel, 2008.

SOLER MOLINA, A., *Massalavés. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Massalavés, Massalavés, 2009.

SOLER MOLINA, A., *Benimuslem. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Benimuslem, Benimuslem, 2010.

SOLER MOLINA, A., *Rotglà i Corberà. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Rotglà i Corberà, Rotglà i Corberà, 2011.

SOLER MOLINA, A., *Vilallonga: Història i Geografia d'una vila de la Safor*, Ajuntament de Vilallonga, Vilallonga, 2013.

SOLER MOLINA, A., *L'Énova: Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de l'Énova, l'Énova, 2019.

SOLER MOLINA, A., *Sant Joanet. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Sant Joanet, Sant Joanet, 2019.

SOLER MOLINA, A. JORDÀ, R., *Montserrat. Geografía, historia, patrimonio*, Ajuntament de Montserrat, Montserrat, 2005.

SOLER MOLINA, A. YAGO, R., *Montroy. Geografía, historia, patrimonio*, Ajuntament de Montroi, Montroi, 2004.

SOLER MOLINA, A. YAGO, R., *Real. Geografía, historia, patrimonio*, Ajuntament de Real, Real, 2007.

SOLER PASCUAL, E., *Bandoleros. Mito y realidad en el Romanticismo español*, Síntesis, Madrid 2006.

SOLER I TEROL, L. M., *Perot Roca Guinarda. Història d'aquest bandoler*, Impremta Sant Josep, Manresa, 1909.

SOLERIESTRUCH, E., *Carcaixén: biografía d'un poble de la Ribera del Xúquer*, Ajuntament de Carcaixent, Carcaixent, 1977.

SOLERVICENS, J., "Mencía de Mendoza: la creació d'una imatge humanística", en *Professor Joaquim Molas: memòria, escriptura, història*, Universitat de Barcelona, Barcelona, vol II, 2003, pp. 1067-1094.

SOLERVICENS, J., “La literatura humanística a la selecta biblioteca de Mencía de Mendoza, marquesa del Cenete, duquesa de Calàbria i deixeblla de Joan Lluís Vives”, en F. Grau i Codina, *La Universitat de València i l'humanisme: "Studia Humanitatis" i renovació cultural a la Europa i al nou món*, Universitat de València, València, 2003, pp. 313-326.

SORIA, J., *Dierari de Jeroni Soria*, Acció Bibliogràfica Valenciana, València 1960.

SORIA MESA, E., “Los estudios sobre las oligarquías municipales en la Castilla moderna: Un balance en claroscuro”, en *Manuscrits: Revista d'història moderna*, núm. 18, 2000, pp. 185-197.

SORIA MESA, E., *La nobleza en la España moderna: cambio y continuidad*, Marcial Pons Historia, Madrid, 2007.

SORIA MESA, E., “La nobleza en la España Moderna. Presente y futuro de la investigación”, en M. J. Casaus Ballester (coord.), *El condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, Institució Fernando el Catòlic CSIC, Saragossa, 2009, pp. 213-241.

SORIA MESA, E., “El negocio del siglo .Los judeoconversos y la renta de la seda del Reino de Granada (siglo XVI)”, en *Hispania: revista española de historia*, núm. 253, 2016, pp. 415-444.

SOTO GONZÁLEZ, T., “Las fadas de la criatura ”, en A. Mateos Paramio (coord.), *Memoria de los Moriscos. Escritos y relatos de una diáspora cultural*, SECC, Madrid, 2010, pp. 174-176.

STORR, A., *La agresividad humana*, Alianza, Madrid, 1991.

SUÁREZ DIAMANTE, G., *El vandido más honrado y que tuvo mejor fin*, Vicente Matheo Benet, Impremta de la viuda de Josep d'Orga, Valencia, 1769.

SUCÍAS APARICIO, P., *Notas útiles para escribir la historia del reino de Valencia*, Biblioteca Municipal de Valencia, vol. Lliria-Ontinyent, València, c. 1911 [obra inèdita].

TARIFA FERNÁNDEZ, A., “Juan Vázquez de Molina”, en *Diccionario Biográfico Español*, Madrid, 2011, tom. XLIX, pp. 389-393.

TEIXIDOR I TRILLES, J., *Capillas y sepulturas del Real Convento de Predicadores de Valencia*, Acció Bibliogràfica Valenciana, València vols. I-III, 1949-1952.

TEIXIDOR I TRILLES, J. *Estudios de Valencia [Historia de la Universidad hasta 1616]*, Universitat de València, València, 1976.

TELLECHEA IDÍGORAS, J. I., *La diócesis de Ciudad Rodrigo. Las Relaciones de Visitas ad Limina (1594-1952)*, Iglesia Nacional Española, Roma, 1996.

TEROL I GRAU, V., “Algemesí fa 400 anys”, en *Berca*: 21, 1984, pp. 14-20.

TEROL I REIG, V., “Bàndols, bandositats i bandolerisme a la Vall d’Albaida (segles XV i XVI)”, en *Saitabi*, núm. extra 1, 1996, pp. 141-164.

TEROL I REIG, V., “Els Borja i la Vall d’Albaida”, en M. Batllori, (dir.), *Diplomatari*, Edicions 3 i 4, València, vol. 1, 2002, pp. 209-227.

TERRADAS SABORIT, I., *Justicia vindicatoria*, CSIC, Madrid, 2008.

TERRADAS SABORIT, I., *La justicia más antigua teoría y cultura del ordenamiento vindicatorio*, CSIC, Madrid, 2019.

TERRATEIG, B. DE, *Discurso leído en el acto de su recepción por el ilustrísimo señor barón de Terrateig. Tema: don Jerónimo Vich, baron de Llaurí, embajador en Roma (1507-1521) y contestación del ilustrísimo señor barón de San Petrillo*, Centre de Cultura Valenciana, València, 1944.

TERRATEIG, B. DE, *Política en Italia del rey Católico (1507-1516). Correspondencia inédita con el embajador Vich*, CSIC, Madrid, vols. I i II, 1963.

TERUEL BARBERÀ, J. F., “Fills il·lustres d’Algemesí”, en *Berca*, núm. 13, 1981, s. p.

TERUEL BARBERÀ, J. F., “Fills il·lustres d’Algemesí”, en *Berca*, núm. 14, 1981, pp. 4-5.

TESTÓN, NÚÑEZ, I. i HERNÁNDEZ BERMEJO, M. Á., “La sexualidad prohibida y el Tribunal de la Inquisición de Llerena”, en *Revista de Estudios Extremeños*, vol. 44, núm. 3, 1988, pp. 623-660.

TITONE, V., *La società siciliana sotto gli spagnoli e le origini della questione meridionale*. Flaccovio, Palermo, 1978.

TOMÁS Y VALIENTE, F., *El derecho penal de la Monarquía Absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII)*, Tecnos, Madrid, 1969.

TOMÁS Y VALIENTE, T., “El crimen y pecado contra natura”, en F. Tomás y Valiente; B. Clavero; A. M. Hespanha; J. L. Bermejo; E. Gacto; C. Álvarez Alonso (eds.), *Sexo barroco y otras transgresiones premodernas*. Alianza, Madrid, 1990, pp. 33-56.

TONIOLO, A., “Los sefardites españoles y la sedería italiana en la primera edad

moderna”, en *Revista de historia industrial*, núm. 12, 1997, pp. 43-73.

TORRAS I RIBÉ, J. M., “El procedimiento insaculatorio en los municipios de los reinos de la Corona de Aragón, entre la renovación institucional y el sometimiento a la monarquía (1427-1714)”, en *Jerónimo Zurita, Su época y su escuela*, Institució Ferran el Catòlic, Saragossa, 1986, pp. 341-352.

TORRES BALBÁS, L., “Alcaicerías”, en *al-Andalus*, núm. 14, 1949, pp. 431-441.

TORRES CABALLERO, A., “Els Mendoza, una nissaga de l'alta noblesa en una població de la Ribera en el segle XVI”, en C. Ferragud Domingo (ed.), *Aproximació històrica a la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2018, pp. 77-95.

TORRES COROMINAS, E., “Gonzalo Pérez, Francisco de los Cobos y el Lazarillo de Tormes”, en *Libros de la Corte*, núm. 4, 2012, pp. 72-104.

TORRES I FAUS, F., *L'evolució de l'estructura de la propietat i els cultius en Carcaixent: (la formació i el desenvolupament d'un nucli taronjaire en la Ribera alta del Xuquer)*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1987.

TORRES I FAUS, F., “Quatre-cents aniversari de la concessió del títol de vila reial a Carcaixent”, en *Programa de Festes de Carcaixent*, Ajuntament de Carcaixent, Carcaixent, 1989, s. p.

TORRES I FAUS, F., “Geografia política i municipi: els termes generals com a forma d'organització del territori valencià”, en *Cuadernos de Geografía*, núm. 63, 1998, pp. 245-265.

TORRES I FAUS, F., *Evolució del mapa municipal valencià*, la Xara, Simat de la Vallidigna, 1999.

TORRES I FAUS, F. i ROSSELLÓ I VERGER, V. M., *Jeroni Munyós i la frontera valenciana amb Castella (1565-1566)*, Universitat de València, València, 2012.

TORRES FONTES, J., “Producción sedera murciana en la Edad Media”, en *Murgetana*, núm. 46, 1977, pp. 29-37.

TORRES I SANS, X., “Les bandositats de Nyerros i Cadells a la Reial Audiència de Calalunya (1590-1630). Policia o Alto gobierno?”, en *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 5, 1985, pp. 147-174.

TORRES I SANS, X., “Alteracions aragoneses i bandolerisme català. "Nyerros" i "cadells" a les terres de Ponent (1579-99)” en *Recerques: Història, economia i cultura*, núm. 22, 1989, pp. 137-154.

TORRES I SANS, X., *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Ajuntament de Vic, Barcelona 1991.

TORRES I SANS, X., “Les lluites de Nyerros i Cadells a la Catalunya del segle XVII (1590-1640): un assaig d'interpretació”, en *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 12, 1992, pp. 171-200.

TORRES I SANS, X., “Bandolerisme honorable i bandolerisme reprobable a la Catalunya dels segles XVI i XVII (els senyors nyerros de Vic)”, en *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 13, 2, 1993, pp. 223-234.

TORRES I SANS, X., *Nyerros i cadells; bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Quaderns Crema, Barcelona, 1993.

TORRES I SANS, X., *La Vall de Torelló als segles XVI i XVII: una història de paraires i bandolers*, Eumo editorial, Vic, 1995.

TORRES I SANS, X., “Les bandositats de "nyerros" i "cadells": bandolerisme català o "feudalisme bastard"?”, en *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 18, 1, 1998, pp. 227-242.

TORRES I SANS, X., “El bandolerismo mediterráneo: una visión comparativa (segles XVI-XVII)” en Ernest Belenguier Cebrià (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo*, SECC de Felipe II y Carlos V, Madrid, vol. II, 1999, pp. 397-423.

TORRES I SANS, X., “Faide e banditismo nella Catalogna dei secoli XVI e XVII”, en F. Manconi (a cura di), *Banditismi mediterranei (secoli XVI- XVII)*, Studi Storici Carocci, Roma, 2003, pp. 35-52.

TORRES I SANS, X., *Cavallers i bandolers: nyerros i cadells a la ciutat i vegueria de Vic (1580-1615)*, Farell, San Vicenç de Castellet-Barcelona, 2007.

TORRES I SANS, X., “A tall d'obertura: el bandolerisme a l'Europa Moderna vint-i-cinc anys després”, en À. Casals (dir.), *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, Galerada, Cabrera de Mar, 2012, pp. 17-30.

TORRES I SANS, X., *Girona al segle XVI (1519-1599). Cavallers i menestrals*, Diputació i Ajuntament de Girona, Girona, 2017.

TORTOSA PASTOR, P., *Carcaixent: un tros de paradís entre el riu Xúquer i la muntanya del Realenc*, Ajuntament de Carcaixent, Carcaixent, 2018.

TORTOSA PASTOR, P., *Alzira: jardí babilònic entre el Xúquer i la Murta*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 2019.

TREXLER, R. C., “Correré la terra. Collective insults in the late Middle Ages”, en *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen Age-Temps Modernes*, núm. 96, 1984, pp. 845-902.

TROTTA, M., *Las metamorfosis del clientelismo político. Contribución para el análisis institucional*, Espacio, Buenos Aires, 2003.

TRULLENQUE ESTEVE, R., i TRULLENQUE PERIS, R., *Història de Carlet. Dues mirades diacròniques*, Ajuntament de Carlet, Universitat de València, 2010.

ÚBEDA REVERT, X., *Els comtes del Real als segles XVII i XVIII. Família, patrimoni i serveis a la Corona*, Universitat de València, València, tesi de màster, 2013.

UHAGÓN, F. R. i VIGNAU BALLESTER, V., *Índice de pruebas de los caballeros que han vestido el hábito de Santiago desde el año 1501 hasta la fecha*, Tipografía de la viuda i fills de M. Tello, Madrid, 1901.

URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Violencia nobiliaria en el reino de Valencia durante la época de Carlos V*, treball d'investigació de la Universitat de València, València, 2005.

URZAINQUI SÁNCHEZ, S., *Bandidos y bandolerismo en la Valencia del siglo XVII: Nuevas fuentes, nuevas perspectivas*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2016.

VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, Fonts Històriques Valencianes, Universitat de València, València, 2002.

VALLÉS BORRÀS, V. J., *El régimen señorial en L'Alcúdia y el Resalany en la época moderna: aproximación histórica*, Universitat de València, València, tesi de llicenciatura, 1983.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., *L'Alcúdia y el Ressalany, señorío de los Montagut*, Caixa Rural de l'Alcúdia, l'Alcúdia, 1983.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., *El conreu de la morera i l'artesanía de la seda en la Ribera del Xúquer als segles XVI i XVII. El cas de l'Alcúdia*, l'Alcúdia, Ajuntament de l'Alcúdia, 1985.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., “Germania i senyoriu: la baronia de Carlet”, en *Algezira, revista d'Estudis Històrics-Ribera Alta*, núm. 3, 1987, pp. 133-158.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germania*, Ediciones Histórico Artísticas, Borriana, 1990.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., *La Germania*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2000.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., “Notarios y juristas al servicio de la Germania”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm. 26, 2000, pp. 203-226.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., *De la Carta de Poblament a l'ocàs de l'antic règim (1252-1800)*, l'Alcúdia, Ajuntament de l'Alcúdia, 2002.

VALLÉS I BORRÀS, V. J., *Nobles, llauradors i burgesos. Història i documents de la vila i comtat de l'Alcúdia*, Fundació caixa de l'Alcúdia, l'Alcúdia, 2010.

VASSBERG, D. E., *Tierra y sociedad en Castilla. Señores, poderosos y campesinos en la España del siglo XVI*, Crítica, Barcelona, 1986.

VEGA MOZO, E., “El paso de Felipe II por Minaya en 1586: un ejemplo de contabilidad y fiasco económico del Concejo de Villarrobledo a finales del siglo XVI”, en A. Santamaría Conde, L. G. García-Saúco Beléndez, J. Sánchez Ferrer (coord.), *II Congreso de Historia de Albacete*, Diputació d'Albacete i Institut d'Estudis Albacetenys, Albacete, vol. III, 2002, pp. 111-126.

VERA APARICI, J., “La Goleta. Comienzos de una fortaleza”, en *Sharq Al-Andalus. Estudios mudéjares y moriscos*, núm. 8, 1991, pp. 235-241.

VERCHER LLETÍ, S., *La senyoria de Corbera en l'època de Jaume I*, Ajuntament de Corbera, Corbera, 2009.

VERCHER LLETÍ, S., “Conflicte i violència per l'ús de les pastures a la Contribució General d'Alzira en les darreries del segle XIV i començaments del segle XV”, en P. Armengol Machí, (ed.), *Estudis històrics sobre la Ribera del Xúquer. XV Assemblea d'Història de la Ribera*, Ajuntament de Benimodo, Benimodo, 2015, pp. 127-156.

VERCHER LLETÍ, S., *L'abastiment municipal de cereals i carns a la vila d'Alzira i el seu terme (1370-1415): una contribució a l'estudi de les relacions ciutat-camp a la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 2017.

VERCHER LLETÍ, S., “Els mercaders formenters d'Alzira i la seua contribució general: (ca. 1380-1415)”, en C. Ferragud Domingo (ed.), *Aproximació històrica a la Ribera del Xúquer*, Universitat de València, València, 2018, pp. 23-51.

VICENTE DOMÈNEC, A., *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del principado de Cataluña*, impremta de Gaspar Garrich, Girona, 1630.

VIDAL BELTRÁN, E., “El cuaderno de un visitador de moriscos”, en *Estudis: revista de historia moderna*, núm. 8, 1979-80, pp. 35-70.

VILA LÓPEZ, C. M., *Un trienio crítico en el virreinato de Valencia: 1640-1643*, Universitat de València, València, tesi licenciatura, 1973.

VILA LÓPEZ, C. M., *Valencia durante el reinado de Felipe IV: 1635-1645*, Universitat de València, València, tesi doctoral, 1976.

VILA LÓPEZ, C. M., *Bandolerismo y piratería (1635-1645) en el reino de Valencia durante el reinado de Felipe IV*, Escuela Universitaria de Estudios Empresariales, Valencia, 1984.

VILLALMANZO, J., *Joanot Martorell. Biografía il·lustrada y diplomatario*, Ajuntament de València, València, 1995.

VILLENA, L., “Noticias históricas y técnicas sobre La Hoz del Júcar y sus castillos”, en *Congreso de Historia del Señorío de Villena*, Institut d’Estudis Albacetenys, Albacete, 1987, pp. 423-433.

VINCENT, B., *Minorías y marginados en la España del siglo XVI*, Diputació de Granada, Granada, 1987.

VINCENT, B., “Retour sur les moffies grenadins”, en *El bandolero y su imagen en el Siglo de Oro*, Casa Velázquez, Madrid, 1989, pp. 31-37.

VINCENT, B., *El río morisco*, Universitats de València, Granada i Saragossa, València, 2006.

VINCENT, B., “Vida social i religiosa”, en *Entre terra i fe: els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, Ministeri de Cultura, Universitat de València, 2009, pp. 363-374.

VISCEGLIA, M. A., (a cura di), *Papato e politica internazionale nella prima età moderna*, Viella, Roma, 2013.

VIZUETE MENDOZA, J. C., “Mancebía y casas de recogidas en el Toledo del siglo de Oro”, en R. Villena Espinosa (coord.), *Ensayos humanísticos: homenaje al profesor Luis Lorente Toledo*, Universitat de Castella La Manxa, Conca, 1997, pp. 489-504.

VOSTERS, S., A., “Doña Mencía de Mendoza: virreina y humanista de Valencia”, en *Historia 16*, núm. 180, 1991, pp. 30-40.

VOSTERS, S., A., *La dama y el humanista: doña Mencía de Mendoza y Juan Luis Vives entre Flandes y Valencia*, Nausícaä, Múrcia, 2007.

WALLERSTEIN, I., *El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*, Siglo XXI, Madrid, 1979.

WALRAVENS, C., “Insultes, blasphèmes ou hérésie? Un procès à la officialité épiscopale de Troyes en 1445”, en *Bibliothèque de l'École des Chartes*, núm. 154, 1996, pp. 485-507.

WRIGLEY, E. A., *Gentes, ciudades y riqueza. La transformación de la sociedad tradicional*, Crítica, Barcelona, 1992.

ZARAGOZA GÓMEZ, V., “Lectores, escritores i sàvies en el temps de Jerònima Galés. La cultura escrita femenina a València en el pas del segle xv al xvi”, en *Pasiones bibliográficas*, núm. 2, 2017, pp. 147-164.

ZINSSER, H., *Rats, lice and History*, Transaction Publishers, New Brunswich i Londres, 2008.

RESUM/ RESUMEN/ ABSTRACT

Resum: La present investigació ha centrat les seues mires en l'estudi de la violència i conflictivitat social a la comarca valenciana de la Ribera del Xúquer durant bona part del Cinc-cents, ço és, des de la repressió de la Primera Germania fins a les darreres dècades de la centúria. Conscients que no hi podíem abraçar territorialment tot l'espectre comarcal, hem centrat les nostres perquisicions a tres àrees concretes. En primer lloc, hem estudiat l'evolució i transformació de les faccions de la vila i contribució d'Alzira entre 1523 i 1585, fites cronològiques que coincideixen amb els dos moments de major llunyania entre el sobirà hispànic i les institucions vilatanes. En segon lloc, hem plantejat les relacions conflictives i els intents de pacificació entre els Montagut, propietaris de l'Alcúdia i el Ressalany, i els Castellví, els quals van adquirir Carlet, Benimodo i Massalet. Particularment, hem profunditzat en el fracàs de la integració familiar i patrimonial que hi van protagonitzar Galceran de Castellví i Àngela de Montagut, el matrimoni dels quals, celebrat el 1558, se n'anà en orris, entre altres coses, a causa del comportament conflictiu del noble carletí. A açò caldria addicionar els lligams familiars i clientelars que hi havia entre ambdós llinatges i les elits dirigents alzirenyes que n'encapçalaven les faccions. En tercer lloc, hem abordat l'administració de justícia a la foia i marquesat de Llombai entre 1554-1570 a partir del lligall que va depositar als fons municipals alzirenyes l'escrivà contractat per don Carles de Borja. L'escolliment d'un notari de l'Illa del Xúquer no fou casual, ja que la casa ducal de Gandia donava suport i auxili a una de les dues parcialitats alzirenyes. Per acabar, caldria referir les connexions entre el contraban i el bandidatge. Dit en altres paraules, la implicació de les oligarquies riberenques en l'extracció fraudulenta de seda i la introducció, sovint també d'amagat, de forments. En aquesta part del treball s'evidencien les principals vies del contraban (la vall Farta i la foia de Llombai) i la utilitat de les faccions i les xarxes de clientele no sols com a mecanisme de lluita pel poder, com a objecte de solidaritat o com a un mode d'ascens social, sinó també com a plataforma d'evasió fiscal.

Paraules clau: Ribera del Xúquer, segle XVI, grups de poder, violència social, contraban

Resumen: La presente investigación ha centrado sus miras en el estudio de la violencia y conflictividad social en la comarca valenciana de la Ribera del Xúquer durante buena parte del Quinientos, esto es, desde la represión de la Primera Germania hasta las últimas décadas de la centuria. Conscientes de que no podíamos abrazar territorialmente todo el espectro comarcal, hemos centrado nuestras indagaciones en tres áreas concretas. En primer lugar, hemos estudiado la evolución y transformación de las facciones de la villa y contribución de Alzira entre 1523 y 1585, hitos cronológicos que coinciden con los dos momentos de mayor lejanía entre el rey de la Monarquía Hispánica y las instituciones de la villa. En segundo lugar, hemos planteado las relaciones conflictivas y los intentos de pacificación

entre los Montagut, propietarios de l'Alcúdia y el Ressalany, y los Castellví, que adquirieron Carlet, Benimodo y Massalet. Particularmente, hemos profundizado en el fracaso de la integración familiar y patrimonial que protagonizaron Galcerán de Castellví y Ángela de Montagut, cuyo matrimonio, celebrado en 1558, no tuvo buen fin, entre otras cosas, debido al comportamiento conflictivo del noble de Carlet. A esto habría que adicionar los lazos familiares y clientelares que existían entre ambos linajes y las élites dirigentes alzireñas que encabezaban las facciones. En tercer lugar, hemos abordado la administración de justicia en la foia y marquesat de Llombai entre 1554-1570 utilizando el legajo que depositó el escribano en los fondos archivísticos municipales alzireños. La contratación de un notario de la Isla del Júcar no fue casual, ya que la casa ducal de Gandía apoyaba y auxiliaba a una de las dos parcialidades alzireñas. Por último, habría que referir las conexiones entre el contrabando y el bandidaje. Dicho en otras palabras, la implicación de las oligarquías ribereñas en la extracción fraudulenta de seda y la introducción, a menudo también a escondidas, de grano. En esta parte del trabajo se evidencian las principales vías del contrabando (la vall Farta y la foia de Llombai) y la utilidad de las facciones y las redes clientelares no sólo como mecanismo de lucha por el poder, como objeto de solidaridad o como modo de ascenso social, sino también como plataforma de evasión fiscal.

Palabras clave: Ribera del Xúquer, siglo XVI, grupos de poder, violencia social, contrabando.

Abstract: This research has focused its sights on the study of violence and social conflicts in the Ribera del Xúquer during a part of the 16th century, that is, from the repression of the Primera Germania until the last decades of the century. Aware that we could not territorially embrace the entire regional spectrum, we have focused our inquiries on three specific areas. First, we have studied the evolution and transformation of the village's factions and Alzira's contribution between 1523 and 1585, chronological milestones that coincide with the two moments of greatest distance between the king of the Hispanic Monarchy and the village's institutions. Secondly, we have raised the conflictive relationships and pacification attempts between the Montaguts, feudal owners of l'Alcúdia and Ressalany, and the Castellví, who acquired Carlet, Benimodo and Massalet. In particular, we have delved into the failure of the family and patrimonial integration carried out by Galceran de Castellví and Ángela de Montagut, whose marriage, celebrated in 1558, did not have a good end, among other things, due to the conflictive behavior of Galceran. To this we would have to add the family and clientelist ties that existed between both lineages and the ruling elites of Alzira that headed the factions. Third, we have addressed the administration of justice in the foia and marquesat de Llombai between 1554-1570 using the dossier deposited by the public notary in the municipal archival funds of Alzira. The hiring of a notary from the Illa del Xúquer was not accidental since the ducal house of Gandía supported and assisted one of the two partialities of Alzira. Finally, it would be necessary to refer to the connections between smuggling and banditry. In other words, the involvement of the Ribera del Xúquer's oligarchies in the fraudulent extraction of silk and the introduction, often also in secret, of wheat grains. In this part of the doctoral thesis the main routes of smuggling (the vall Farta and the foia de Llombai) and the usefulness of the factions and clientelist networks are evidenced not only as a mechanism of struggle for power, as an object of solidarity or as a way of social advancement, but also as a platform for tax evasion.

Keywords: Ribera del Xúquer, 16th century, groups of power, social violence, smuggling.